ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

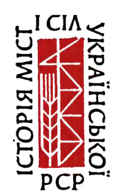
ІСТОРІЯ МІСТ
І СІЛ
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1970

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

1—6—4
381—70

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

ЛЕНИН

ЛЕНИН

Знак «Шахтарська слава»
1-го, 2-го та 3-го ступенів.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

На карті Радянської України Донецька область подібна до розкритої долоні робочої людини, на якій «лініями життя» рясно пролягли залізниці, автомагістралі, канали і газопроводи, високовольтні лінії електропередачі та лісосмуги, розкинулись квітучі міста й села.

Завдяки героїчній праці робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції, очолюваних Комуністичною партією, Донецька область, яка включає більшу частину території Донбасу, за Радянської влади стала одним з найважливіших у країні високорозвинутим економічним районом. На 1969 рік обсяг її валової продукції зріс у 45,8 раза проти рівня 1913 року. На область припадає 52 проц. усього вугілля, що добувається в УРСР, 36 проц. коксівного вугілля в СРСР. Її частка становить 21,2 проц. усього виробництва чавуну в СРСР і 44 проц.— в УРСР, сталі — відповідно 17,5 проц. і 41,8 проц., прокату — 17,6 проц. і 41,8 процента. На Донеччину припадає 22,5 проц. загальносоюзного та 47,2 проц. республіканського випуску металургійного обладнання. Підприємства хімічної промисловості випускають продукцію майже 800 найменувань. Перше місце в УРСР посідає область за виробництвом мінеральних добрив. Високорозвинутим, багатогалузевим стало сільське господарство Донеччини. Самовіддану працю трудівників колгоспів і радгоспів 26 лютого 1958 року відзначено орденом Леніна. 2 грудня 1970 року за великі успіхи, досягнуті трудівниками області у виконанні завдань п'ятирічного плану розвитку народного господарства і особливо галузей важкої індустрії, її нагороджено другим орденом Леніна. Високо оцінюючи трудовий подвиг дончан у створенні матеріально-технічної бази комунізму, Комуністична партія та Радянський уряд нагородили орденами й медалями близько 100 тис. чоловік, в т. ч. 11 тис. трудівників — орденами Леніна, 360 чоловік удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці, понад 100 чоловік стали лауреатами Ленінської та Державної премій.

Вивчення минулого і сучасного міст і сіл Донеччини — один з дійових засобів комуністичного виховання трудящих, бо історія цього краю сповнена славних революційних, бойових і трудових звершень, гідних наслідування. У написанні книги, що є складовою частиною 26-томного видання історії міст та сіл УРСР і яка створювалася на громадських засадах, взяли найактивнішу участь понад

7500 чоловік — викладачі вузів, технікумів і шкіл, партійні, радянські, профспілкові працівники, журналісти, старі більшовики, ветерани праці, передовики виробництва, інженерно-технічні працівники, краєзнавці, працівники культурно-освітніх закладів. Особливо значну роботу провели вчені історичного факультету Донецького державного університету та кафедр суспільних наук інших навчальних закладів області.

Підготовка нарисів сприяла великому пожвавленню всієї краєзнавчої роботи: зріс попит на історичну літературу; виникли десятки музеїв та музейних кімнат; нариси з історії багатьох населених пунктів публікувалися на сторінках міських, районних і багатотиражних газет, обговорювалися широкими колами трудящих.

Внаслідок глибокої дослідницької роботи у цій книзі дістало наукове висвітлення багато важливих питань історії заселення і освоєння краю. В літопису Донеччини перепліталися долі багатьох народів нашої країни. Рясно полита донецька земля кров'ю слов'ян, які боролися проти численних орд кочівників. Ця земля стала рідним краєм для народних вольниць — запорізького й донського козацтва, які були незатухаючим вогнищем боротьби трудящих проти кріпосницького гніту.

У томі розроблено і конкретизовано питання про становище різних соціальних груп селянства до і після реформи 1861 року, майнового розшарування і класової боротьби на селі в умовах розвитку капіталізму і переходу до імперіалізму; уточнено багато питань, що стосуються історії створення й розвитку окремих заводів і шахт.

Автори приділили належну увагу історії робітничого руху та соціал-демократичних організацій краю. За капіталізму Донбас став центром зосередження промислового пролетаріату, який під керівництвом соціал-демократичних організацій спільно з пролетаріатом усієї країни пройшов величезну школу революційного гарту. Збройні виступи донецьких пролетарів у роки першої російської буржуазно-демократичної революції дістали високу оцінку В. І. Леніна, який закликав використовувати досвід московського, ростовського та донецького повстань для підготовки нових класових боїв проти царизму і капіталізму.

В нарисах, вміщених у книзі, висвітлюються революційно-перетворююча роль робітників і трудящих селян Донеччини у боротьбі за перемогу соціалістичної революції; конкретні обставини встановлення Радянської влади у містах і селах; наводяться нові факти діяльності партійного підпілля і партизанської боротьби населення проти інтервентів та білогвардійців у 1918—1920 роках.

Перемога Великого Жовтня відкрила трудівникам Донеччини шлях до небачених звершень. У будівництво соціалізму, в перемогу політики індустріалізації країни і колективізації сільського господарства робітники і селяни області внесли величезний вклад. Історія незаперечно підтвердила правильність ленінських слів про те, що «Донбас, це — не випадковий район, а це — район, без якого соціалістичне будівництво залишиться простим добрим побажанням»[1].

Використовуючи великий джерельний матеріал, автори книги широко висвітлюють історію соціалістичних перетворень у Донбасі, трудову звитягу робітників, селян, інтелігенції. Багато уваги приділено дослідженню питань зростання політичного, культурно-технічного рівня трудящих, підвищення їх громадської активності в про-

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 259.

цесі соціалістичного і комуністичного будівництва. З сторінок тому постануть безсмертні подвиги наших земляків у роки Великої Вітчизняної війни, які в тилу і на фронті, у партизанських загонах і в підпіллі уславили себе в боротьбі з ненависним ворогом і разом з усім радянським народом показали, що «у світі немає таких сил, які змогли б знищити соціалізм, поставити на коліна народ, вірний ідеям марксизму-ленінізму, відданий соціалістичній Батьківщині, згуртований навколо ленінської партії»[1].

Після історичної перемоги над фашистською Німеччиною радянські люди відбудували народне господарство. Соціалізм здобув у нашій країні повну і остаточну перемогу, яка створила економічні, соціальні, політичні і духовні передумови для переходу до будівництва комуністичного суспільства.

Багато сторінок тому присвячено висвітленню вкладу трудівників області у виконання грандіозних накреслень Комуністичної партії в післявоєнні роки, в справу зміцнення братерства і дружби народів СРСР, інтернаціональної солідарності з народами соціалістичних країн, з міжнародним робітничим класом.

Славні діла трудівників Донеччини — яскраве підтвердження положення Тез Центрального Комітету КПРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна про те, що ідеї Володимира Ілліча Леніна втілюються в діяльності комуністів, у боротьбі робітничого класу і всіх трудящих за перемогу комуністичного ладу.

Методологічну основу для наукової розробки історії населених пунктів області становили твори класиків марксизму-ленінізму, матеріали партійних з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС та ЦК КП України. Для написання нарисів використано різноманітні документи і матеріали Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, архіву Інституту історії партії ЦК КП України, Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, партійних і державних архівів Донецької, Ворошиловградської, Харківської, Дніпропетровської, Ростовської й інших областей, документальні збірники, статистичні довідники, монографічні дослідження і спогади учасників революційного руху, ветеранів громадянської і Великої Вітчизняної воєн, соціалістичного будівництва. Обласна редакційна колегія висловлює щиру подяку всім, хто допомагав писати історію Донеччини.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

[1] 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС. К., 1967, стор. 22.

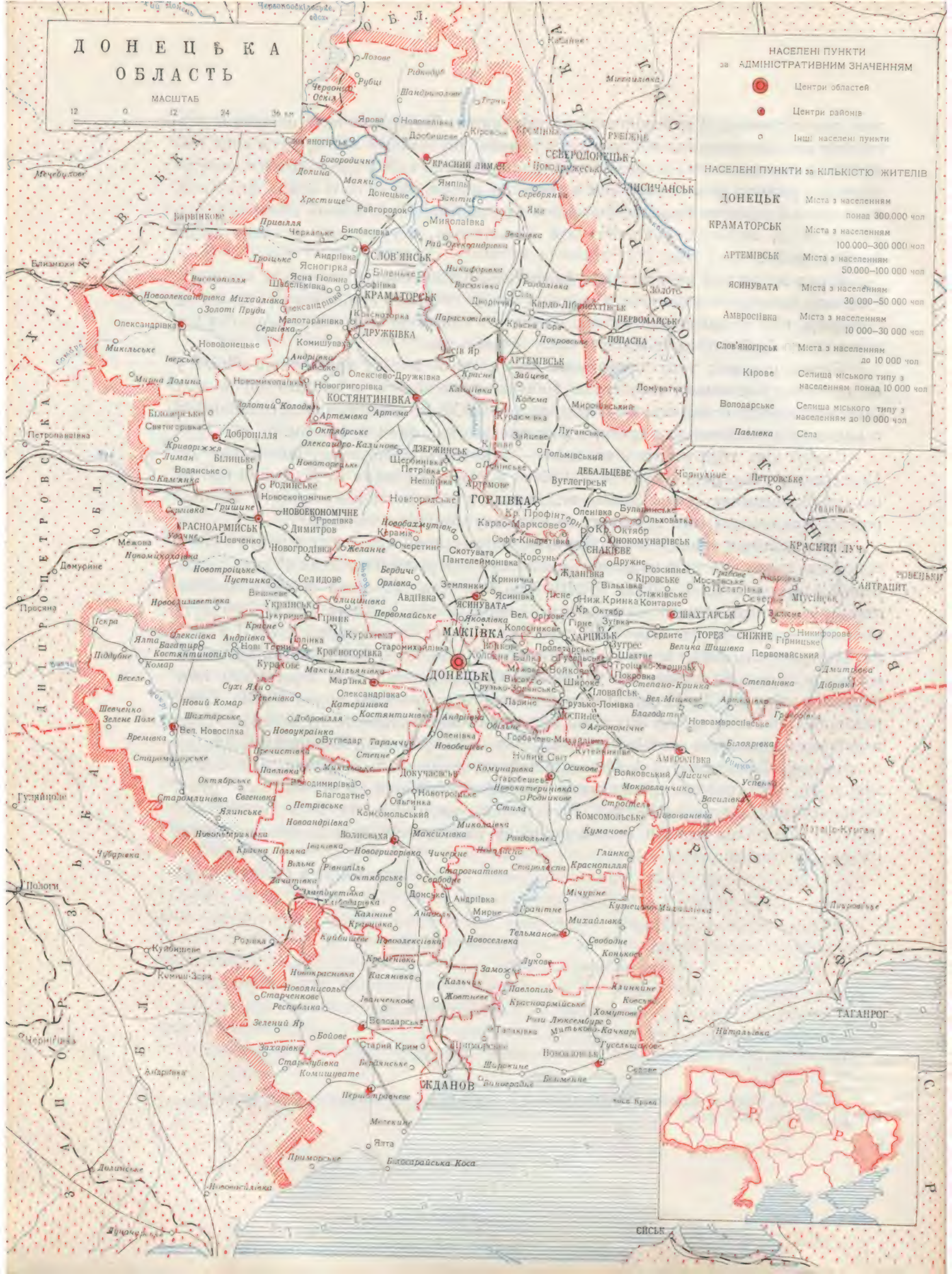
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ
МАСШТАБ
12 0 12 24 36 км
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ
Центри областей
Центри районів
Інші населені пункти
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ
ДОНЕЦЬК Міста з населенням понад 300 000 чол
КРАМАТОРСЬК Міста з населенням 100 000–300 000 чол
АРТЕМІВСЬК Міста з населенням 50 000–100 000 чол
ЯСИНУВАТА Міста з населенням 30 000–50 000 чол
Амвросіївка Міста з населенням 10 000–30 000 чол
Слов'яногірськ Міста з населенням до 10 000 чол
Кірове Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол
Володарське Селища міського типу з населенням до 10 000 чол
Павлівка Села
ДОНЕЦЬК
МАКІЇВКА
ГОРЛІВКА
КРАМАТОРСЬК
СЛОВ'ЯНСЬК
КОСТЯНТИНІВКА
АРТЕМІВСЬК
ДРУЖКІВКА
ДЗЕРЖИНСЬК
ЄНАКІЄВЕ
ХАРЦИЗЬК
ШАХТАРСЬК
ТОРЕЗ
СНІЖНЕ
ДЕБАЛЬЦЕВЕ
КРАСНОАРМІЙСЬК
НОВОЕКОНОМІЧНЕ
ЯСИНУВАТА
КРАСНИЙ ЛИМАН
ЖДАНОВ
СЄВЕРОДОНЕЦЬК
ЛИСИЧАНСЬК
ПЕРВОМАЙСЬК
ПОПАСНА
КРАСНИЙ ЛУЧ
АНТРАЦИТ
ТАГАНРОГ
ЄЙСЬК
Амвросіївка
Волноваха
Тельманове
Володарське
Старобешеве
Добропілля
Олександрівка
Вел. Новосілка
Мар'їнка
Селидове
Авдіївка
Новоазовськ
Приморське
Білосарайська Коса
Азовське море
Таганрозька затока
У Р С Р

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

онецька область розташована в степовій зоні на південному сході республіки. На південному заході й заході вона межує із Запорізькою та Дніпропетровською, на півночі і північному заході — з Харківською, на північному сході — з Ворошиловградською областями УРСР, а на сході з Ростовською областю РРФСР. На півдні область омивається Азовським морем. Її територія — 26,5 тис. кв. км (4,4 проц. території республіки). Населення — 4,9 млн. чоловік (10,4 проц. жителів УРСР), середня густота на 1 кв. км — 184,7 чол. У містах проживає 87,4 проц., у селах — 12,6 проц. населення. Українців — 55,5 проц., росіян — 37,6 проц. В області 18 адміністративних районів, 49 міст, з них 19 обласного підпорядкування, 138 селищ міського типу і 1254 сільські населені пункти, підпорядковані 196 сільським Радам.

Поверхня місцевості — хвилясто-рівнинна. Найбільші підвищення (до 350 м) — на північному сході Донецького кряжа. На території області протікають ріки Сіверський Донець і Кальміус, які належать до басейнів Дону та Азовського моря. Є кілька озер: Лиман (поблизу м. Красного Лиману), Банне (в Слов'яногірську) та 3 солоних озера (в районі Слов'янська). Через обмаль водних ресурсів для постачання міст і промислових підприємств широко використовуються штучні водосховища: Карлівське (на р. Вовчій), Зугресівське (на р. Кринці), Старокримське (на р. Кальчику), Глухівське та інші.

Донецька область — вугільно-металургійна база УРСР. Тут зосереджено 40 проц. вугільних запасів УРСР — понад 19 млрд. тонн. Є також поклади високоякісних флюсових та будівельних вапняків, доломіту, гіпсу, вогнетривких і пластичних глин, кварцового піску, крейди, пісковику, кристалічних будівельних матеріалів, зосереджено 56 проц. усіх запасів цементної сировини республіки. У надрах східного крила Артемівської улоговини і південно-східного крила Слов'янського купола залягають найбільші поклади солі в СРСР. У 1964 році за 20 км від міста Жданова виявлено поклади залізної руди, які обчислюються в 1 млрд. тонн.

Місцезнаходження двох стоянок мустьєрської епохи поблизу с. Антонівки Мар'їнського району.

Знаряддя праці, виявлені під час розкопок Антонівських стоянок.

Грунтово-кліматичні умови сприятливі для вирощування зернових і технічних культур — озимої та ярої пшениці, кукурудзи, ячменю, соняшнику. Грунти тут переважно чорноземні. По долинах річок Мокрих Ялів і Бахмутки, на узбережжі Азовського моря, а також вздовж рік, що впадають у моря, трапляються солонці.

Заселення території області почалося ще за доби палеоліту. Пам'ятки кам'яного віку відомі більш як у 35 пунктах. Найдавнішу з них було виявлено поблизу Амвросіївки, її датовано раннім палеолітом (300—100 тис. років тому). Стоянки кінця раннього палеоліту відкриті поблизу Олександрівки та Антонівки, у Мар'їнському районі (100—30 тис. років тому). Майстерні для обробки кременю тієї ж доби виявлені біля сіл Білоярівки, Успенки і Новоклинівки Амвросіївського району.

Поселення пізнього палеоліту (30—14 тис. років тому) відкриті поблизу Сіверського Дінця, біля сіл Богородичного, Пришиба, Тетянівки. Широко відома стоянка мисливців на зубрів, розташована поблизу Амвросіївки. Менше вивчений мезоліт (13—8 тис. років тому). До цієї пори належать залишки поселень, виявлених біля сіл Дронівки Артемівського району, Діброви Краснолиманського району, в урочищі Кремінна Гора недалеко від с. Олександрівки Мар'їнського району[1].

На території області відомо 25 неолітичних пам'яток (V—III тис. до н. е.). Поселення цього періоду виявлені вздовж берегів Сіверського Дінця — у селах Брусівці, Дронівці, Іллічівці, Райгородку та ін. На території області тоді були центри видобутку та обробітку кременю — біля с. Широкого Амвросіївського району відкрито штольневі виробки. Донецький кремінь був також предметом міжплемінного обміну. Відомо понад 30 древніх майстерень біля Казенного Торця, Сухого Торця, Кривого Торця, Бахмутки, Осики, Кринки та ін. Гадають, що вони існували і в часи раннього металу (III—II тис. до н. е.).

1930 року на території Донецької області відкрито пам'ятку європейського значення — могильник неолітичного часу (поблизу м. Маріуполя), де розкопано 122 поховання.

Більш як у 80 пунктах, переважно поблизу Сіверського Дінця, Бахмутки і в Приазов'ї, знайдено пам'ятки періоду міді — бронзи (III—I тис. до н. е.) Древні розробки міді поблизу Артемівська, в Клиновому, Калінівському і поховання майстра-ливарника в Краматорську свідчать про те, що територія Донецької області була одним з центрів видобутку й обробки міді.

У VII ст. до н. е. з появою кочових скотарських племен скіфів на території області з'являються залізні знаряддя праці. Ці землі у IV ст. до н. е. були складовою частиною скіфського державного об'єднання (царства Атея)[2]. Скіфи залишили

---

[1] П. Й. Борисковський. Палеолит Украины. Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 40. М., 1953, стор. 78—80; Археология, т. 20. К., 1966, стор. 138—143; Материалы по археологии Северного Причерноморья, вып. 4. Одесса, 1963, стор. 135—138.

[2] Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца. Х., 1960, стор. 175.

ОСНОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ на ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
Палеолітичні стоянки
Мезолітичні стоянки
Неолітичні поселення
Неолітичний могильник
Крем'яні майстерні
Первісні мідні рудники
Кургани з похованнями епохи міді-бронзи
Поселення доби бронзи
Кургани зі скіфськими похованнями
Скіфські „кам'яні баби"
Скіфські поселення
Кургани з сарматськими похованнями
Селища й городища салтівської культури
Могильники салтівської культури
Кургани з похованнями печенігів, торків і половців
Половецькі „кам'яні баби"
Цифрами на карті позначені:
1. Брусівка 2. Ямпіль
3. Закітне 4. Іллічівка
Рубці
Слов'яногірськ
Богородичне
Дробишеве
Торське
Красний Лиман
Маяки
Адамівка
Райгородок
Дронівка
Яма
Званівка
Прелесне
Слов'янськ
Краматорськ
Переїзне
Ступки
Білокузьминівка
Олександрівка
Самара
Дружківка
Артемівськ
Райське
Красне
Клинове
Костянтинівка
Одрадівка
Іванград
Новолуганське
Луганське
Бик
Добропілля
Бичок
Дзержинськ
Горлівка
Сергіївка
Гришине
Красноармійськ
Єнакієве
Селидове
Солона
Авдіївка
Ясинувата
Нижня Кринка
Міус
Макіївка
Шахтарськ
Торез
Сніжне
Харцизьк
Федорівка
Вовча
Мар'їнка
Антонівка
ДОНЕЦЬК
Олександрівка
Сухі Яли
Кринка
Вел. Мішкове
Велика Новосілка
Мокрі Яли
Новоклинівка
Амвросіївка
Білоярівка
Кашлагач
Успенка
Новотроїцьке
Старобешеве
Квашине
Новокатеринівка
Широке
Новогнатівка
Комсомольське
Новоіванівка
Волноваха
Роздольне
Затишне
Кальміус
Кузнецово-Михайлівка
Андріївка
Тельманове
Грузький Еланчик
Кальчик
Кременівка
Темрюк
Володарське
Гусельщикове
Берда
Старий Крим
Новоазовськ
Жданов
Першотравневе
АЗОВСЬКЕ
Юр'ївка
МОРЕ
Жеребець
Бахмутка
Казенний Торець
Кривий Торець
Луганка

в степу нечисленні (відомі в 6 пунктах) курганні поховання поблизу м. Ями, Артемівська, Жданова. Великий інтерес викликає скіфська статуя V ст. до н. е., знайдена біля селища Ольхівчика (нині входить у межі м. Шахтарська).

У II ст. до н. е. в донецьких степах з'являються сармати, які прийшли із Заволжя. Найвідоміші пам'ятки цього часу — сарматські поховання біля с. Новолуганського, коло м. Слов'янська і с. Прелесного. З IV ст. цю територію захоплюють нові орди кочівників. Після навали у IV ст. гуннів в VI ст. тут побували авари, а в кінці VI і в VII ст. ст. — болгари. У VIII—X ст. донецькі степи заселяють землеробсько-скотарські племена т. зв. салтівської культури. Пам'ятками цієї культури є залишки укріплених поселень, виявлені біля сіл Маяків, Сидорового, Богородичного, могильники поблизу с. Іллічівки і біля с. Райгородка на Сіверському Дінці. Всього на території області відомо понад 20 пам'яток цієї культури. Наприкінці IX ст. сюди вторглися печеніги, витіснені в XI ст. торками, яких у середині XI ст. вигнали половці. На Донеччині виявлено близько 40 кам'яних надмогильних скульптур IX—XIII ст. ст.— слідів перебування тут кочівників. У с. Ямполі на Дінці розкопано печенізьке поховання, у м. Ясинуватій знайдено могили торка й половця, біля с. Новоіванівки Амвросіївського району — поховання багатої кочівниці.

Після успішного походу київського князя Святослава в 965 році проти хозар і заснування Тмутараканського князівства посилився вплив Давньоруської держави на ці землі [1]. Слов'яни почали селитися в Подонні та на узбережжі Азовського моря [2]. Відбиваючи набіги кочових племен, війська Володимира Мономаха досягали Азовського моря. Вони здобули половецькі міста на Сіверському Дінці, примусивши кочівників відійти за Дон і Волгу в степи Північного Кавказу та Південного Уралу[3].

У 20-х роках XIII ст. на південному сході Русі з'явилися войовничі орди монголо-татар. 1223 року, щоб відвернути просування татар на Русь, Київський, Галицький, Волинський, Смоленський та інші полки разом з половцями вирушили назустріч татарським ордам у Приазовські степи. Переправившись через Дніпро, вони досягли річки Калки — притоки Кальміусу (нині територія Новоазовського району). Тут полки стали табором. Спочатку в битву з татарами вступили Данило Романович і Мстислав Удалий, але через внутрішні незгоди їх не підтримали всі полки. Розлад у ряди руських військ внесли половці, які під натиском татар почали втікати. Ця, за словами літописця, «січа зла й люта» закінчилася поразкою військ руських князів [4].

Після навали татар і утворення Золотої Орди територія краю тривалий час лишалася малозаселеною. На початку XVI ст. значна частина її входила до складу войовничого Кримського ханства, яке виникло внаслідок розпаду Золотої Орди і залежало від султанської Туреччини. У другій половині XVI ст. цими степовими просторами кочували васали кримського хана — ногайські татари, які прийшли з Північного Кавказу.

Агресивні орди турецько-татарських феодалів, що захопили північне узбережжя Чорного та Азовського морів, являли серйозну небезпеку для Російської держави. Тому, починаючи з другої половини XVI ст., тут створюються оборонні лінії для зміцнення південних кордонів країни. На початок 1571 року на півдні налічувалося 73 сторожі, в т. ч. Бахмутська (нині м. Артемівськ) і Святогірська (нині м. Слов'яногірськ), розташовані на півночі сучасної області. У цих сторожах з весни і до пізньої осені перебували сторожові пости, які несли патрульну службу в межах 10—30 верст вздовж Дінця від ріки Оскола до Тора [5].

---

[1] История СССР с древнейших времен до наших дней, т. 1. М., 1966, стор. 495.
[2] І. М. Шекера. Міжнародні зв'язки Київської Русі. К., 1963, стор. 152.
[3] Б. А. Рыбаков. Первые века русской истории. М., 1964, стор. 131.
[4] Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.—Л., 1950, стор. 63.
[5] И. Беляев. О сторожевой, станичной и полевой службе на Польской Украине Московского государства до царя Алексея Михайловича. М., 1846, стор. 7, 13, 19, 21.

Біля прикордонних сторож і на південь від них — до берегів Азовського моря, тобто на землях, де кочували орди кримського хана, почали оселятися станами і зимівниками «вільні люди» — козаки. Охороняючи риболовні, сінокосні та інші угіддя, вони протистояли розбійницьким нападам татарських орд в районі Дону і Сіверського Дінця. Один з таких загонів отамана Михайла Черкашеніна в 60-х роках XVI ст. розгромив татарські улуси на Азовському узбережжі [1]. У другій половині XVI ст. українські козаки почали вступати на сторожову службу до російського уряду і поступово заселяти північні землі сучасної області. В південній частині, в Приазов'ї, запорожці мали рибні промисли, для охорони яких поставили в гирлі Кальміусу сторожу Домаху. На схід від Кальміусу, по берегах Грузького Єланчика, Кринки і Міусу, тобто на південно-східних землях сучасної області, донські козаки займалися риболовством і сінокосом. І запорізькі, і донські козаки влаштовували спочатку тимчасові зимівники та сторожові стани. Поступово в цих зимівниках зосереджувалася основна господарська діяльність, а згодом вони ставали хуторами, коли козаки перебиралися сюди на постійне проживання. Зимівники донських козаків вздовж Бахмутки та Сіверського Дінця на півночі області з'являються вже на початку XVII ст. Наприкінці XVII ст. сторожову службу на південних землях несли козаки Ізюмського слобідського козацького полку. Із спорудженням фортець і створенням регулярної сторожової служби на незаселених землях півдня осідали, крім козаків, українські та російські селяни-втікачі, служиві люди. Вони були першими солеварами й будівниками «соляних» фортець, засновниками багатьох слобід, т. зв. Слобідської України, південна частина якої простягалася аж на північ сучасної території області. Під час народно-визвольної війни 1648—1654 рр., особливо після Білоцерківської угоди (1651 р.), коли польська шляхта почала повертатися на Україну в свої колишні маєтки, посилився приплив українців на ці землі з Правобережжя. Саме тоді зросло населення містечок Маяків і Тора (нині м. Слов'янськ).

Російський уряд охоче приймав на службу українських переселенців, які мужньо захищали південні кордони держави. Їм надавалися деякі пільги у користуванні землею, ріками, веденні торгівлі. Відстоюючи у безперервній боротьбі проти турецько-татарських завойовників своє життя і майно (набіги татар тривали з невеликими перервами аж до 1769 року [2]), поселенці крок за кроком освоювали степові простори. Переселенці з України перенесли на нові місця свій досвід вирощування зернових культур. У землеробстві переважала перелогова система. Як землеробські знаряддя застосовувалися дерев'яний плуг із залізним лемешем, соха, дерев'яна борона, коса, серп та ін. Важливою галуззю сільського господарства було також скотарство, яке швидко розвивалося завдяки наявності випасів та сприятливим кліматичним умовам краю. Велику роль в господарстві місцевих жителів відігравали бджільництво, рибальство, борошномельна справа й винокуріння. Розвивалося і садівництво; у садах вирощували вишні, яблуні, сливи і навіть виноград.

Тут були вільні землі, тому феодальне гноблення не відчувалося так гостро, як в інших місцях України. Тимчасом переселенців більшало, зміцніли оборонні рубежі на півдні країни. Всіляко сприяючи зміцненню великого феодального землеволодіння на півдні, уряд царя Олексія Михайловича роздавав землі разом з переселенцями козацькій старшині і поміщикам.

У другій половині XVII ст. північні землі області, в т. ч. Бахмут, Тор, Маяки, Райгородок та ін. населені пункти, входили до складу Ізюмського козацького полку [3]. Слобідські козаки поділялися на дві групи: виборних (компанійців) і підпомічників. Компанійці відбували військову службу, а підпомічники (від 2 до 20 на одного виборного козака) постачали їм провіант, гроші, одяг та ін. Багато підпомічників не

---

[1] Воссоединение Украины с Россией. Сборник статей. М., 1954, стор. 79.

[2] С. М. Соловьев. История России с древнейших времен, кн. 26, т. 27—28. М., 1965, стор. 288.

[3] Д. И. Багалей. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. М., 1887, стор. 554, 555.

мали свого господарства і жили при заможних козацьких сім'ях, перетворюючись з часом на кріпаків. Серед пригнобленого населення були також ремісники, дрібний торговий люд, робітні люди, що працювали на соляних варницях Тора й Бахмута [1].

Поступово складалася заможна частина «домовитих» і серед донських козаків, які жили в районі Бахмута. З неї обирали старшин на чолі з отаманом. У господарствах «домовитих» козаків і старшини дедалі більшого значення набувало використання праці залежних або найманих людей. Місцева козацька старшина захоплювала землі, що належали селянам, значні ділянки одержувала вона також від царського уряду на підставі «помісного» права. На спадкові вотчини перетворювалися й землеволодіння російських військовослужбовців.

Основну масу населення донецьких степів становили селяни. Багато з них жили на землях, захоплених старшинами, що, як і поміщики та духовенство, поступово ставали великими феодальними землевласниками. Трудящі маси — селянство, рядове козацтво та інші верстви залежного населення — вели безперервну боротьбу проти засилля козацької старшини, царських воєвод, поміщиків, духовенства. Так, наприклад, торські та маяцькі поселенці тривалий час боролися проти Святогірського монастиря, який примушував їх відбувати різні повинності за користування земельними угіддями, лісами, рибними ловами, збирав плату за переправу через Донець на торські солеварниці. В 1663 році торські та маяцькі селяни відібрали у монахів перевіз через Донець і частину земельних угідь [2].

Непримиренність класових інтересів бідної і заможної частини населення проявилася з особливою силою під час селянської війни під проводом Степана Разіна. Восени 1670 року повстання охопило Тор і Маяцький острог, де діяв загін Олекси Хромого. У збройній боротьбі проти урядових військ брали тоді активну участь робітні люди торських солеварень, козацька голота Ізюмського полку і запорожці.

На початку XVIII ст. царський уряд став відбирати у донських козаків землі вздовж ріки Бахмутки і середньої течії Сіверського Дінця, оскільки тут було місце масового зосередження втікачів. У 1704 році Петро I передав значну частину цих земель Ізюмському полку, що викликало велике невдоволення донських козаків, які в жовтні 1705 року розорили соляні варниці поблизу Бахмута. Для розслідування справи сюди прибув дяк Горчаков, але його заарештував бахмутський отаман К. О. Булавін. 1707 року уряд остаточно передав землі Ізюмському слобідському полку. Весною й літом 1708 року в пониззі Дону вибухнуло повстання, очолюване бахмутським отаманом К. О. Булавіним. Безпосереднім приводом до нього була жорстока розправа, вчинена над населенням каральним загоном Ю. Долгорукого, якого Петро I послав на Дон, щоб розшукати й повернути поміщикам селян-утікачів. Уже в червні у районі Сіверського Дінця діяли загони під керівництвом Микити Голого, Сергія Безпалого і Семена Драного, до якого приєдналося близько 1,5 тис. запорожців, що прибули на допомогу повсталим [3].

Після розгрому повстання Петро I наказав спалити над Дінцем козацькі містечка, а разом з ними — слободи й хутори українських та російських поселенців, де проживали селяни-втікачі. Було спалено Бахмут і Тор, покарано смертю 7 тис. чоловік [4].

Лише через два десятиліття, коли в 1731 році почалося будівництво т. зв. Української укріпленої лінії, відновився приплив населення до північних земель сучасної області. Сама охорона редутів і фортець цієї лінії налічувала близько 22 тис. чоловік [5].

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 187, 188.

[2] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины. XVII—XVIII вв. Х., 1964, стор. 408.

[3] А. П. Пронштейн. Земля Донская в XVIII веке. Ростов-на-Дону, 1961, стор. 261, 262; Письма и бумаги императора Петра Великого, т. 7, вып. 2. М.—Л., 1946, стор. 677.

[4] Е. П. Савельев. История Дона и Донского казачества, ч. 1—4. Новочеркасск, 1915, стор. 214.

[5] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування. К., 1961, стор. 66.

Продовжуючи боротьбу проти Туреччини й Кримського ханства за вихід до Чорного моря, царський уряд заселяв південні землі також іноземними колоністами. У 1723—1750 рр. він запросив на військову службу сербів, волохів, греків і болгар, які знемагали під гнітом султанської Туреччини і Австрійської монархії. 1729 року серби заселили землі між Тором і Бєлгородською лінією. В 1753 році до цього району прибув новий загін сербів на чолі з полковником Райко Прерадовичем. Вони заснували військові поселення у північно-східній частині Бахмутського повіту, адміністративним центром яких стало місто Бахмут[1].

У 1734 році, форсуючи заселення південних земель, царський уряд дозволив повернутися на батьківщину запорізьким козакам, які після ліквідації в 1709 році Старої (Чортомлицької) Січі змушені були проживати у володіннях кримського хана — в Олешківській Січі (тепер Цюрупинськ Херсонської області). Козаки заснували поблизу теперішнього села Покровського Дніпропетровської області Нову Січ. Січ складалася з паланок (округів). Південні землі сучасної Донецької області входили до складу Кальміуської паланки, а західні — частково до складу Самарської. Центром Кальміуської паланки з 1754 року стає фортеця Кальміус, збудована на місці зимівника Домахи.

Жили запорожці у слободах і зимівниках (хуторах), де широко застосовувалася праця залежного люду: наймитів, молодиків, з прийшлих або з козаків. Так, у Самарській паланці 1775 року в 597 зимівниках було зайнято 1043 наймити[2]. На землях паланок проживало також багато посполитих селян — землеробів, скотарів, дрібних торговців. Вони платили податки Війську Запорізькому і за своїм становищем були близькі до державних селян внутрішніх губерній Росії.

В середині XVIII ст. посилилося заселення земель на схід від Кальміусу. 13 червня 1746 року грамотою цариці Єлизавети Петрівни ці землі і весь басейн Міусу закріплено за донським козацтвом[3].

У господарстві донських козаків широко застосовувалася праця селян-утікачів. Особливо багатими були хутори козацької старшини.

Через 4 роки після Кючук-Кайнарджійського миру російський уряд весною 1778 року дозволив переселення на територію південноросійських губерній християнського населення Криму (греків і вірмен). До Приазов'я прибуло 18 тис. греків, які заснували на узбережжі Азовського моря і на правому березі Кальміусу 24 слободи. Їм відводилося по 30 десятин землі на ревізьку (чоловічу) душу, на 10 років їх звільняли від усіх платежів. У гирлі Кальміусу, на місці запорізької фортеці, було закладено місто Маріуполь (нині м. Жданов), яке з 1784 року стало повітовим центром.

Наприкінці XVIII ст. в межиріччі Кальміусу і Грузького Єланчика (територія сучасного Новоазовського району) заснували колонії прусські, баденські і саксонські німці, які одержували по 65 десятин землі на двір[4]. Німецька колонізація цього району, яка здійснювалася кількома етапами, тривала аж до кінця XIX ст. У 1882 році тут проживало понад 6 тис. німців[5].

З 1817 року до Маріупольського повіту з західних губерній переселюються євреї, які заснували селища Хлібодарівку, Рівнопілля та Затишшя. Їм було відведено 22 829 десятин землі.

В північній частині області у 60-х роках XVIII ст. оселилися амністовані урядом російські розкольники, які повернулися з Литви, Польщі, Молдавії.

---

[1] А. А. Скальковский. Хронологическое обозрение Новороссийского края, ч. 1. Одесса, 1836, стор. 15, 16, 24, 25.

[2] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 347—357.

[3] Акты, относящиеся к истории Войска Донского, т. 2, ч. 2. Новочеркасск, 1894, стор. 389, 398.

[4] Г. Писаревский. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII веке. М., 1909, стор. 318.

[5] С. Номикосов. Статистическое описание Области Войска Донского. Новочеркасск. 1884, стор. 280.

Прискорюючи заселення півдня, царський уряд прагнув якнайшвидше використати його природні багатства й створити тут міцну класову опору в особі великих землевласників.

Після скасування в 1764 році гетьманства на Україні, і наступного року — полкового устрою на Слобожанщині Ізюмський козацький полк було перетворено на гусарський полк регулярної російської армії, а полкові землі ввійшли до Ізюмського повіту Слобідсько-Української губернії. 1775 року царський уряд, здійснюючи політику жорстокого придушення антифеодальних рухів, зруйнував Запорізьку Січ, що протягом століть була оплотом визвольної боротьби. Значну частину запорожців було залишено в козацькому стані, близькому за своїм становищем до державних селян. Частина козацької старшини одержала права і привілеї російського дворянства. В 1783 році територія ліквідованих Кальміуської і Самарської паланок увійшла до складу Катеринославського намісництва.

Уряд використовував землі колишньої Запорізької Січі для державної і поміщицької колонізації. Так, наприклад, у 1777 році військовими казенними слободами стали старожитні займища запорожців — Ясинувата, Зайцеве, Залізна Балка та ін.[1] З 1774 по 1784 рік в Бахмутському і Маріупольському повітах російським і українським поміщикам, чиновникам і офіцерам було роздано 481 427 десятин землі, на яких проживало 7142 чоловіка[2], у Слов'янському повіті — 193 тис. десятин[3]. Все це викликало рішучий опір трудящих мас. Під час селянської війни, очолюваної О. І. Пугачовим, місцеві власті, боячись поширення повстанського руху, завозили до Бахмута та інших фортець провіант і зброю. Навколишні селяни, що вороже ставилися до цих готувань і чекали приходу повстанців, нападали на обози.

Особливо інтенсивно освоювалися в цей час землі південно-східної частини області (територія Міуського, а з 1887 року Таганрозького округу Області Війська Донського). Заселення її тривало до початку другої половини XIX століття. Так виникли слободи Амвросіївка і Зуївка, Авдіївка, Харцизька, Макіївська, селища — Ханженкове, Кутейникове та ін. Заснували ці селища селяни-втікачі, до яких потім приєднувалися переселенці інших категорій — поміщицькі та державні селяни, а також колишні запорожці.

Після закріпачення селян на Лівобережній Україні, а також у Новоросійській губернії на донецькі землі посилився приплив переселенців, яких охоче приписували до своїх господарств поміщики та донська козацька старшина. Так, у 1782 році тільки на хуторах полковника А. Луковкіна вздовж річок Міусу, Нагольної і Кринки налічувалося 198 осіб чоловічої і 131 жіночої статі приписних селян[4].

На останню чверть XVIII — початок XIX ст. припадає масове заселення західної та центральної частини сучасної області. Серед великих селищ тут були засновані Гришине, Селидівка, Гродівка, Добропілля, Авдотьїне, Олександрівка, слобода Григорівка та село Семенівка.

Після російсько-турецької війни 1828—1829 рр. у Приазов'ї, на захід від Маріуполя, виникають станиці Азовського козацького війська, створеного з козаків Задунайської Січі[5]. В 1850 році вихідці з Азовського козацького війська й донські козаки заснували станицю Новомиколаївську (нині — Новоазовськ), яка стала адміністративним центром Міуського округу.

В кінці XVIII ст. на півдні країни юридично оформилися кріпосницькі порядки. Селяни були позбавлені права переходити від одного хазяїна до іншого. Після 5-ї ревізії всі записані за козацькою старшиною селяни фактично стали кріпаками. Цар-

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 2. Екатеринослав, 1880, стор. 39.

[2] Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии, вып. 8. Екатеринослав, 1912, стор. 316.

[3] Ростовський облдержархів, ф. 800, оп. 1, спр. 188, арк. 2.

[4] А. П. Пронштейн. Земля Донская в XVIII веке, стор. 66, 67.

[5] Краткий обзор Мариупольского уезда. Мариуполь, 1884, стор. 62.

ським указом від 1797 року поряд із збереженням натуральних і грошових повинностей тут було запроваджено триденну панщину. Населення чинило рішучий опір посиленню кріпосного гніту. Гострі соціальні суперечності проявилися у селянських повстаннях проти гнобителів. Одне з найбільших повстань, у якому брало участь кілька тисяч чоловік, сталося 1820 року в Міуському окрузі Області Війська Донського і Бахмутському повіті Катеринославської губернії. Війська жорстоко розправилися з повсталими.

Кріпосницька політика російської дворянської монархії сприяла зростанню феодального землеволодіння. Місцеві поміщики, козацька старшина і духовенство мали значні земельні угіддя, де широко використовувалася праця залежного люду і кріпаків, яких переселяли до своїх нових маєтків поміщики з внутрішніх губерній Росії і України. В Бахмутському повіті в останній чверті XVIII ст. більшість земельних володінь становили рангові дачі (земельні ділянки від 500 до 1000 десятин, які надавалися офіцерам за їх військовими рангами) і землі, куплені в казни [1]. Великим феодальним господарством був також Святогірський монастир, який володів 27 тис. десятин землі і 2 тис. кріпаків [2].

У поміщицьких і заможних селянських господарствах розводили багато великої рогатої худоби, коней, овець, кіз і свиней. Так, у 40-х роках XIX ст. у Бахмутському повіті налічувалося понад 100 тис. голів великої рогатої худоби і близько 22 тис. коней [3].

В процесі освоєння краю поряд з сільським господарством розвивалися різні промисли й ремесла. Так, у Торі та Бахмуті переважав соляний промисел. В 1742 році тут видобували близько 600 тис. пудів солі на рік [4].

Багато селян жило з чумацького промислу. До Маріупольського порту щороку прибувало до 50 тис. чумацьких возів з хлібом, вугіллям. Земські статистики писали, що «єдиним і старовинним побічним заняттям селян» Бахмутського повіту «було чумацтво та візникування» [5].

Значне місце серед промислів посідало млинарсько-круп'яне виробництво. 1793 року в Бахмутському, Маріупольському і Слов'янському повітах Катеринославського намісництва налічувалося 249 млинів [6].

З дрібного, переважно селянського, промислу почала свою історію кам'яновугільна промисловість області. Про поклади вугілля в надрах землі місцеві жителі знали ще задовго до того, як у 1721 році рудознавець Г. Г. Капустін відкрив значні запаси вугілля у районі Бахмута. Однак промисловий видобуток його почав розвиватися лише наприкінці XVIII ст. Так, у Бахмутському повіті, на дачах казенного села Зайцевого, з 1800 по 1820 р. селяни видобували вугілля не тільки для своїх потреб, але й на продаж. Чимало селянських шахт, відкритих ще до 1820 року, працювало в селі Олександрівці (нині входить у межі м. Донецька). На Микито-Зайцівському родовищі Бахмутського повіту на селянських шахтах щороку видобували 250 тис. пудів вугілля [7].

У 20-х роках XIX ст., коли російський уряд розгорнув активну діяльність у пошуках вугільних родовищ на півдні країни, вуглевидобуток було віддано на відкуп, а з 1826 року видано закон про попудний платіжний акциз — добування вугілля ставало оброчною статтею. Відніні розробка вугілля мала здійснюватися лише під наглядом чиновника. Проте згодом через різке скорочення вуглевидобутку цей

---

[1] Исторические записки, т. 13. М., 1942, стор. 149.
[2] Д. І. Багалій. Історія Слободської України. Х., 1918, стор. 203.
[3] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 11, ч 4. Екатеринославская губерния. СПб., 1850, стор. 84.
[4] Е. Зябловский. Статистическое описание Российской империи, кн. 2, ч. 4. СПб., 1808, стор. 267.
[5] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, Бахмутский уезд. Екатеринослав, 1886, стор. 189.
[6] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье, 1775—1800 гг. М., 1959, стор. 212.
[7] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 349.

порядок було скасовано і 1829 року видано закон, що дозволяв вільну розробку вугільних пластів[1]. У 1839 році на селянських шахтах сіл Залізного, Щербинівки та ін. річний видобуток досяг 200 тис. пудів, що становило більш як 25 проц. загального видобутку вугілля в Донбасі[2]. Шахти ці були надто примітивні. Тут користувалися лопатою, кайлом, молотком, ручним воротом з вірьовкою і кошиком для підіймання вугілля. Як правило, власник шахти — селянин чи козак — сам не видобував вугілля, а наймав місцевих або прийшлих робітників і платив їм від 8 до 10 крб. сріблом за видобування й доставку на-гора тисячі пудів вугілля [3].

Крім селянських, були й поміщицькі шахти. На одній з них, розташованій у с. Олександрівці, наприкінці 30-х років XIX ст. річний видобуток вугілля досяг 150 тис. пудів. Серед поміщиків — власників шахт — були брати Рутченки, Кравченко, Котляревські, Карпов, Риков та інші.

1837 року вугілля видобувалося в 13 місцях сучасної області — в районі Селидового, Щербинівських хуторів, Микитівки та ін.[4] Якщо в 1839 році на цих шахтах було видобуто 855,4 тис. пудів вугілля, то в 1850 році — понад 1 млн. пудів. Продаж вугілля був однією із статей місцевої торгівлі, що поступово розвивалася. Наприкінці XVIII ст. в Маріуполі, Слов'янську і Бахмуті відбувалося 12 ярмарків на рік, по чотири в кожному з названих міст. Населення північної частини області вивозило свої товари на Ізюмський ярмарок, який став одним із значних торгових центрів.

Збільшення попиту на зерно, а також близькість до Маріупольського порту, де 1800 року встановили митну заставу, а в 1809 році створили портове управління, прискорили капіталізацію сільськогосподарського виробництва місцевих поміщиків і колоністів-іноземців. Поміщицьке господарство набувало рис торгового підприємництва, спеціалізувалося на виробництві товарного зерна. Значну частину врожаю пшениці, вирощеної у поміщицьких маєтках та економіях колоністів Міуського округу Області Війська Донського, вивозили до Таганрозького порту.

На початку XIX ст. значна частина території області (Маріупольщина і Бахмутський повіт) увійшла до складу Катеринославської губернії, північно-західна частина її (сучасний Слов'янський район) була в складі Слобідсько-Української (з 1835 року — Харківської) губернії, а південно-східні землі (нинішні Новоазовський, Старобешівський, Шахтарський і Амвросіївський райони) стали територією Області Війська Донського.

Наприкінці XVIII ст. в межах сучасної області проживало близько 120 тис. чоловік, з них 3305 у Бахмутській фортеці (в 1761 році тут було 1043 чоловіка). Тільки в Маріупольському повіті налічувалося 3 міста, 6 фортець, 47 сільських населених пунктів. У самому Маріуполі мешкало близько 4 тис. чоловік[5]. Розвиток продуктивних сил супроводжувався деяким піднесенням культурно-освітнього рівня місцевого населення. У першій половині XVIII ст. в північних містечках області в Кальміуській і Самарській паланках Війська Запорізького працювали загальноосвітні школи[6]. Відомо, що в 1732 році в Торі була школа, де дітей навчали дяки. 1808 року в Бахмуті відкрилося перше народне училище. Всього на час здійснення реформи на території Маріупольщини і Бахмутського повіту діяло 47 початкових шкіл (з них 15 — приватних), в яких навчалося 1365 дітей і викладало 60 учителів[7].

---

[1] История технического развития угольной промышленности Донбасса, т. 1. К., 1969, стор. 33, 34.

[2] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. М., 1955, стор. 80.

[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 350.

[4] А. А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 2. Одесса, 1853, стор. 517.

[5] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 80, 81.

[6] «Український історичний журнал», 1969, № 3, стор. 101—105.

[7] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год. Екатеринослав, 1864, стор. 146, 149, 150.

Незважаючи на гніт і утиски, трудящі маси Донеччини в епоху феодалізму виявляли таланти і здібності не лише в сфері матеріального виробництва— вони також зберігали свої звичаї, побут, традиції. Житла з саману, каменю і хмизу тинькувалися різнобарвними глинами, стіни білили крейдою, а вікна, одвірки обводили розведеною кольоровою глиною. Ворота і віконниці мережили фігурним різьбленням. Незалежно від майнового стану навіть убогі хатинки відзначалися мальовничістю. Ще до початку XX ст. збереглися парсуни — портрети, виконані на тканинах місцевими малярами у XVI—XVIII ст. Традиційними були народні картини «Козак Мамай». Масовим було розмальовування фарбами коників, птахів, ромбів і квадратів на воротях, віконницях, дверях. Жінки ткали, крім звичайного полотна і ряден, ще й різнокольорові ліжники, доріжки, а також вишивали рушники, скатертини, жіночий і чоловічий одяг.

На дозвіллі лунали чарівні мелодії розлогих степових пісень, журливих і жартівливих. Співалися повсюдно пісні побутові та історичні, особливо про епічних народних героїв Морозенка і Супруна, які, захищаючи рідний край від турецько-татарських нападників, поклали свої голови на Савур-Могилі. В історичних піснях знайшли відображення події селянської війни під проводом С. Разіна («Виходила дитина з-під білого каменя»), Тор (нині Слов'янськ) згадується в думі «Вдова Сірчиха-Іваниха», як місце битви запорізьких козаків з турецькими загарбниками у другій половині XVII ст. і смерті сина прославленого козацького ватажка Івана Сірка. Хвилююча картина донецького степу, кам'янистих схилів Савур-Могили змальована в народній думі «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». За феодалізму було споруджено видатну архітектурну пам'ятку — Святогірську крейдяну церкву (XVII ст.), палац і парк у с. Прелесному нинішнього Слов'янського району (XVIII—XIX ст.).

У другій половині XVIII ст. на півдні України поглибився процес розкладу феодально-кріпосницьких відносин, а в першій половині XIX ст. уже інтенсивно розвивалися капіталістичні відносини. Особливо швидко процес розкладу феодального господарства відбувався серед державних селян, які становили основну соціальну категорію сільського населення краю[1]. На Маріупольщині, наприклад, напередодні реформи 1861 року майже не було поміщицьких селян, а у Бахмутському повіті вони становили лише 27 проц.[2] У 1830 році наділи державних селян Новоекономічної волості Бахмутського повіту дещо перевищували 10 десятин на ревізьку душу, скоротившись за 40 років майже втроє[3]. З середовища селян виділяються куркулі. Так, в Маріупольському повіті окремі грецькі поселенці мали по 200—2000 десятин земель і нещадно експлуатували бідноту.

Ліквідація монополії дворянського землеволодіння і особистої залежності селян від поміщиків в результаті реформи 1861 року зумовили дальше поглиблення суспільного поділу праці, зростання міст і міського населення, розшарування селянства.

Швидко розвивалася промисловість, особливо вугільна і металургійна. Видобуток вугілля стає предметом капіталістичної наживи. Якщо в дореформений період у Донбасі були лише кілька дрібних шахт, де видобували незначну кількість вугілля, то в 1864 році його видобуток перевищив 7 млн. пудів, а в 1870 році досяг уже понад 15,6 млн. пудів[4], тобто за 6 років зріс більше ніж удвічі.

У 60-х роках XIX ст. на території нинішньої області закладаються перші капіталістичні вугільні шахти. Однією з них була Горлівська (нині шахта «Кочегарка»), споруджена в 1867 році. Розгорнулося також видобування кам'яної солі. Розвиток

---

[1] Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. Екатеринослав, 1905, стор. 3.

[2] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1903 год. Екатеринослав, 1902, стор. 173.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 249, оп. 2, спр. 442, арк. 13.

[4] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года. К., 1959, стор. 436.

Ясинівський рудник № 6. Нижня Кринка, 1914 р.

великої соляної промисловості пов'язаний з діяльністю академіка О. П. Карпінського і професора Н. Д. Борисяка, які довели, що в районі Бахмута є потужні поклади кам'яної солі. 1870 року тут збудували першу шахту. З початком промислової розробки солі в Бахмутському районі припинився ввіз її з-за кордону.

Створення капіталістичних кам'яновугільних шахт пов'язане з будівництвом залізниць і розвитком металургійної та металообробної промисловості. Перша залізнична лінія була прокладена в 1869 році і являла собою південний відрізок Курсько — Харківсько — Азовської залізниці. Вона з'єднувала Горлівку з Ростовом і центральними губерніями Росії. З 1872 по 1882 рік споруджено лінії — Костянтинівську, Донецьку і Маріупольську, що зв'язали майже всі міста і великі селища нинішньої області між собою та з промисловими центрами України й Росії. 1884 року почався рух по Катерининській залізниці, яка сполучала Донбас з Криворіжжям і відіграла величезну роль у розвитку гірничої та гірничозаводської промисловості на півдні країни. У 1872 році почав регулярну виплавку чавуну Юзівський завод (нині Донецький металургійний завод ім. В. І. Леніна), закладений у 1869 році Новоросійським акціонерним товариством. У 1876 році на двох доменних печах підприємства було виплавлено 1,5 млн. пудів[1].

Розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві після реформи 1861 року гальмувався наявністю кріпосницьких пережитків і, насамперед, збереженням поміщицького землеволодіння. Так, у Слов'янському повіті за поміщиками залишалося 58,5 проц., а в Бахмутському — 57,1 проц. усієї землі. Обурене цим відкритим грабежем, селянство виступало проти реформи. На початок вересня 1862 року з 246 маєтків Бахмутського повіту уставні грамоти було укладено лише на 85[2]. В окремих місцевостях, наприклад, у селах Новоселівці й Дружківці, селяни відмовилися, як про це повідомив бахмутський справник, «від усіх робіт і покори» і почали бій з військами, присланими для «втихомирення» їх[3].

Середній розмір наділів колишніх поміщицьких селян становив 3,9, а державних 7,3 десятини на ревізьку душу[4]. Різко зменшується селянське землеволодіння у пореформений період. За даними офіційної статистики в 1877—1878 рр., у Слов'янському повіті Харківської і Бахмутському Катеринославської губерній селянським общинам належало відповідно 37,9 проц. і 39,5 проц. орної землі, а решта — поміщикам, куркулям, церкві тощо.

Обезземелювання селян відбувалося і за рахунок масового відмовлення колишніх кріпаків від наділів. Часто, щоб позбутися непосильного викупу, вони погоджувалися на т. зв. дарчі або злиденні наділи, що становили четверту частину нижчої норми наділу.

Нестача землі змушувала селян вдаватися до її оренди у поміщиків та суборенди у куркулів. Так, у 1898 році тільки козаки й селяни Таганрозького округу Області Війська Донського орендували 17 040 десятин. Середня орендна ціна однієї

---

[1] Журн. «Южнорусский горный листок», 1880, № 4, стор. 49—54.
[2] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1903 год, стор. 200.
[3] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 181—183.
[4] Статистика поземельной собственности населенных мест Европейской России, вып. 8. Губернии Новороссийской группы. СПб., 1885, стор. 2—7.

десятини в Бахмутському та Ізюмському повітах у цей час коливалася від 7 до 20 крб. за рік[1].

Обезземелені й зубожілі селяни змушені були працювати в поміщицьких економіях. Багато хто йшов на рудники й заводи.

Наприкінці XIX ст. сформувався Південний гірничопромисловий район і його складові частини — Бахмутський, Горлівсько-Щербинівський, Юзівський та ін. гірничі округи. Завдяки швидкому розвиткові гірничої промисловості в Донбасі та залізорудної в Кривому Розі він перетворюється на найбільший вугільно-металургійний район Росії. На початку XX ст. на території сучасної області працювало 5 заводів з повним металургійним циклом. В промисловість краю інтенсивно проникає іноземний капітал. Користуючись концесіями царського уряду, іноземні капіталісти наприкінці XIX ст. збудували кілька великих металургійних заводів у Маріуполі, Єнакієвому, Дружківці та Макіївці.

В 1899 році на Новоросійському, Макіївському, Петровському, Нікополь-Маріупольському та на заводі «Російський Провіданс» працювало близько 17,5 тис. робітників і виплавлялось тут 35,1 млн. пудів чавуну[2]. У Костянтинівці іноземні підприємці заснували склозавод, у Бахмуті — соляні копальні, в Слов'янську — содові підприємства. «До Південної Росії,— писав В. І. Ленін,— цілими масами переселялися і переселяються іноземні капітали, інженери й робітники, а в сучасну епоху гарячки (1898) туди перевозяться з Америки цілі заводи»[3].

За короткий час іноземний капітал, переважно французький та бельгійський підпорядкував своєму впливові провідні галузі місцевої гірничозаводської промисловості. В 1900 році лише один металургійний завод у Юзівці виплавив 16,5 млн. пудів чавуну, тобто близько 17 проц. чавуну, вироблюваного на Півдні Росії[4]. У 90-х роках дві найбільші кам'яновугільні копальні — Рутченківська і Новоросійського товариства — давали понад 20 проц. усього видобутку вугілля в басейні.

Заінтересовані в максимальних прибутках, іноземні фірми намагалися експлуатувати тільки найбагатші вугільні пласти. Використовуючи дешеву робочу силу, вони не дбали про механізацію виробничих процесів: на шахтах і заводах застосовувалася важка фізична праця. На всіх значних підприємствах порядкували іноземні спеціалісти. І все ж і за цих умов чимало вітчизняних майстрів та інженерів невтомно удосконалювали свою майстерність, прагнучи полегшити працю робітників. У роки становлення гірничо-металургійної промисловості наприкінці XIX та на початку XX ст. помітний вклад у її розвиток зробили видатні вчені Д. І. Менделєєв, Л. І. Лутугін, О. М. Терпигорєв, І. П. Бардін, Б. І. Бокій та ін. Великою популярністю серед металургів користувався видатний доменщик М. К. Курако, який працював на заводах Маріуполя, Краматорська та Юзівки.

Розвиток капіталістичної промисловості супроводжувався зростанням населення краю. У 1863 році на тій частині території сучасної області, що входила до Катеринославської губернії, мешкало близько 200 тис. жителів[5]. 1897 року під час першого всеросійського перепису населення тільки на території Бахмутського та Маріупольського повітів налічувалося 586,5 тис. чоловік, а в 1915 році в обох цих повітах проживало вже близько 1 млн. чоловік.

В 1860 році на тому місці, де невдовзі було закладено Юзівський металургійний завод, стояла лише одна чабанська хата, а через 15 років після його пуску тут виросло селище з 5494 жителями. Після спорудження Дружківського металургійного заводу (1894 рік) біля станції Дружківка виросло заводське селище з шеститисячним

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 246, арк. 86—90; Статистический справочник по Харьковской губернии. 2-е изд. Х., 1914, стор. 56.

[2] Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1899 году. СПб., 1901, стор. 238—241.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 420.

[4] Г. Д. Бакулев. Черная металлургия Юга России. М., 1953, стор. 230.

[5] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 65, 67.

населенням. Неподалік маріупольських заводів наприкінці 90-х років з'явилося селище, населення якого становило 10 тис. чоловік[1].

Згідно з даними 1897 року, близько 9 проц. усього населення проживало в містах[2]. Проте, до числа городян, як зазначав В. І. Ленін, не ввійшло т. зв. індустріальне населення, яке за своїми розмірами значно переважало міське населення[3]. Наприкінці 1897 року в Бахмутському повіті налічувалося до 30 селищ з населенням від однієї до 5 тис. чоловік. У 1904 році в Бахмуті проживало 33,5 тис. чоловік. Особливо швидко зростало населення Юзівки, де в 1904 році мешкало 40 тис., а в 1912 році — 58 тис. жителів[4].

Головним джерелом формування промислового пролетаріату Донбасу, що зростав із розвитком промисловості, було селянство, яке розорялося. Основну масу донецьких шахтарів наприкінці XIX ст. становили вихідці з Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської, Тамбовської, Тульської, Орловської губерній. Так, у 1871 році в Донбас прибуло 82,5 проц. робітників з чорноземного центру і 15,5 проц.— з українських губерній і Області Війська Донського, а в 1900 році ці райони дали відповідно 55,7 і 31,5 проц. поповнення донецьких робітників. Отже, пролетаріат області формувався переважно з представників українського і російського народів. Ця обставина мала важливе значення для розвитку інтернаціональних рис робітничого класу, зміцнення єдності українського і російського народів у боротьбі проти гнобителів.

В епоху імперіалізму в межах нинішньої Донецької області швидко зростала концентрація виробництва. 1900 року тут налічувалося понад 59 тис. промислових робітників, з цього числа понад 37 тис. чоловік були зайняті на 26 копальнях. Середньомісячний заробіток гірничих робітників при 10—13-годинному робочому дні у 1899 році дорівнював 26 крб. 40 коп.[5]. Іноземні робітники — бельгійці, німці та англійці — одержували в 3—5 разів більше, ніж місцеві. Нерідко заробітну плату видавали у вигляді «талонів», які отоварювали в рудничних і заводських крамницях, де продукти були дорожчі і гірші, ніж на ринку. До того ж, із заробітку вираховували численні штрафи, що накладались іноді просто «на розсуд хазяїна», без зазначення причини штрафу[6]. Основна маса робітників жила в робітничих селищах, які виникали навколо заводів та рудників.

Міста і селища вражали своєю антисанітарією, хаотичністю забудови і злиденним виглядом. Навіть у великих промислових центрах — Маріуполі, Горлівці, Юзівці та інших — не було електричного освітлення і каналізації. У Юзівці каналізацію почали споруджувати 1915 року, причому лише в заводській колонії. Брудні й тісні землянки, балагани і бараки, де тулилися разом неодружені й сімейні — такими були житла шахтарів і металістів. Робітничі селища, безладно розкидані навколо підприємств, за свій убогий вигляд та антисанітарію прозивалися «нахаловками», «собачівками», «шанхаями».

У дуже занедбаному стані було медичне обслуговування трудящих. Відкриті наприкінці XIX ст. на великих заводах і рудниках амбулаторії і лікарні не могли задовольнити всіх, хто потребував лікування. Перед першою світовою війною населення області обслуговувало 34 лікарняних заклади і 157 лікарів[7]. На медичне обслуговування одного жителя земські і міські управи напередодні війни витрачали менше 50 копійок. На підприємствах грубо порушувалися елементарні правила безпеки, що спричиняло масовий травматизм і загибель робітників. Так, у 1908 році на Риківській шахті під час вибуху газу загинуло 274 робітники, а на шахті «Іта-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 20, оп. 6, спр. 169, арк. 31.

[2] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1897 г. Екатеринослав, 1898, стор. 7.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 450.

[4] Вся Екатеринославская губерния, 1913 год. Екатеринослав, 1913, стор. 36.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 938, оп. 1, спр. 28, арк. 9.

[6] В. І. Ленін. Твори, т. 2. стор. 21.

[7] Донецкая область за 50 лет. Статистический сборник. Донецк, 1967, стор. 221, 223.

лійка» у березні 1912 року 118 чоловік[1]. Серед шахтарів були поширені такі професійні захворювання, як катар верхніх дихальних шляхів, емфізема легенів, ревматизм, силікоз та ін.

Не краще було з освітою. Грамотність місцевого населення, особливо сільського, лишалася дуже низькою. Так, у 1884 році в Бахмутському повіті вона досягла 8,44 проц. серед чоловіків, а серед жінок — лише 0,35 проц. У 1897 році в Маріупольському і Бахмутському повітах налічувалося 320 шкіл різних категорій (разом з приватними), з яких 115 були церковнопарафіяльними[2].

На народну освіту витрачалися мізерні кошти, освітній рівень населення залишався низьким. 1913 року в Бахмутському і Маріупольському повітах налічувалося 379 початкових шкіл, де навчалося трохи більше як 15 тис. учнів[3].

Напередодні першої світової війни на території області працювало лише 2 професійних училища — штейгерське у Горлівці і школа десятників у Макіївці. Відкрите в 1878 році С. С. Поляковим Горлівське штейгерське училище в 1903 році закінчили тільки 16 чоловік, а всього на початок 1904 року було випущено 180 штейгерів. З середніх навчальних закладів функціонували 4 комерційних училища (в Юзівці, Горлівці, Бахмуті, Макіївці) і кілька гімназій. Гостро відчувалася нестача початкових шкіл для дітей робітників. Так, на весь Бахмутський гірничий округ, де в 1915 році налічувалося 18 988 робітників, працювало тільки 14 шкіл, у яких навчалося 2194 учні[4]. У 1909 році серед жителів Маріуполя письменними були лише 29 проц.[5] Газети видавалися у Бахмуті та Маріуполі. Друкарні Юзівки, Бахмута, Макіївки та Маріуполя друкували лише торгово-рекламні проспекти, візитні картки.

У містах області не було жодного професіонального театру, а до приватних клубів Юзівки, Маріуполя, Горлівки, Бахмута та Макіївки робітники не мали доступу.

Життя, побут і працю місцевих робітників яскраво й правдиво показано у творах О. С. Серафимовича, О. І. Купріна, В. В. Вересаєва, С. М. Сергєєва-Ценського, І. О. Гонімова та інших.

Глибокий аналіз економічного розвитку пореформеної Росії, всебічне висвітлення становища робітничого класу містять праці російського просвітителя-демократа, відомого соціолога В. В. Берві-Флеровського, автора книги «Становище робітничого класу в Росії», який з 1897 до 1918 року жив у Юзівці. Тут він підготував праці «Коротка автобіографія» та «Критика основних ідей природознавства», яку видано в 1904 році на кошти М. Горького. Тягар шахтарської праці, смертельна небезпека, яка чатувала на шахтаря під землею, були основним мотивом пісень і частівок, що їх співали в робітничих селищах.

Політичне безправ'я, утиски і деспотизм царизму погіршували і без того тяжке становище трудящих мас і вели до посилення класової боротьби. Керівником у цій боротьбі стає робітничий клас. На боротьбу проти капіталістичної експлуатації першими в Донбасі піднялися шахтарі Юзівки. У 1874 році вони застрайкували, вимагаючи підвищення заробітної плати. Через рік страйк повторився. У травні 1887 року шахтарі Юзівського району добилися незначного підвищення розцінок і щомісячної видачі заробітку. Одним з найбільших виступів робітників цього району були серпневі заворушення 1892 року, які мали широкий відгук не тільки в Донецькому басейні, але й по всій країні. У цих заворушеннях, які відомі в історії під назвою «холерного бунту», взяло участь 15 тис. чоловік.

З другої половини 90-х років робітничий рух посилюється. Провідне місце у страйковій боротьбі належало металістам і машинобудівникам. В ці роки під

---

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 371.
[2] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1897 год, стор. 78.
[3] Отчет Бахмутской уездной земской управы за 1913 год. Бахмут, 1914, стор. 33, 34: Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 год. Мариуполь, 1916, стор. 183.
[4] Наукові записки Київського держуніверситету, т. 16, вип. 12, стор. 20.
[5] Статистико-экономические очерки областей, губерний и городов России. К., 1913, стор. 49.

впливом петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» на заводах і шахтах створюються соціал-демократичні гуртки і групи, у яких об'єднувалися найбільш свідомі робітники, що тягнулися до наукового соціалізму. В середині 1899 року один з організаторів катеринославського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» учень В. І. Леніна І. В. Бабушкін заснував соціал-демократичні гуртки в Юзівці і Дебальцевому, що пізніше підтримували тісний зв'язок з Катеринославським комітетом РСДРП[1].

На рубежі XIX—XX ст. ст. соціал-демократичні групи й гуртки виникають також у Горлівці, Краматорську, Макіївці, Бахмуті, Слов'янську, Маріуполі та на багатьох заводах і шахтах басейну[2]. На початку XX ст. під впливом ленінської «Искры» соціал-демократичний рух посилюється. В грудні 1901 року до редакції «Искры» з проханням надіслати їй газети та іншу літературу звернулася Маріупольська соціал-демократична група[3]. В 1901—1902 рр. Г. І. Петровський і П. О. Мойсеєнко створюють робітничі гуртки на Щербинівському, Нелепівському та Микитівському рудниках[4]. У січні 1902 року місцеві соціал-демократи утворили «Соціал-демократичний союз гірничозаводських робітників півдня Росії» (з грудня 1903 року — «Донецький союз РСДРП»), який об'єднав організації Бахмута, Маріуполя, Щербинівки, Юзівки. «Союз» будував свою роботу, керуючись ленінськими організаційними ідеями, і в квітні 1903 року заявив про визнання «Искры». Однак після II з'їзду партії керівництво «Союзу» скотилося в табір опортунізму і виступило проти рішень з'їзду. Революційна частина донецьких соціал-демократів у своїй боротьбі проти відступників спиралася на підтримку закордонного більшовицького центру і В. І. Леніна, а також на допомогу Катеринославського комітету РСДРП. Серед робітників поширювалися праці В. І. Леніна «Що робити?», «До сільської бідноти», «Завдання російських соціал-демократів» та інші[5].

Під керівництвом соціал-демократичних організацій ленінського напряму робітничий рух стає більш організованим. Після першотравневої політичної демонстрації 1900 року в Харкові застрайкували робітники костянтинівських скляних заводів, які висунули економічні вимоги[6]. Під час першотравневих страйків і демонстрацій 1903 року на заводах «Російському Провідансі» і «Нікополь-Маріупольському», а також на деяких шахтах Юзівки поряд з економічними вимогами пролунали політичні лозунги: «Геть царське самодержавство!», «Хай живе політична свобода!» та ін.[7]

В ході революції 1905—1907 рр. за розмахом робітничого і селянського руху Донеччині належало одне з перших місць на Україні. Вже у січні 1905 року робітники багатьох заводів і шахт активно відгукнулися страйками протесту на криваві події у Петербурзі. 17 січня 1905 року припинили роботу металісти Юзівського заводу, а 25 січня зупинилося багато підприємств Макіївського району. Страйкували 15 тис. робітників, які вимагали 8-годинного робочого дня, збільшення заробітної плати і т. ін. Влітку 1905 року політичні страйки відбулись у Маріуполі, Горлівці, а також на рудниках у районі Юзівки та Бахмута.

Під час всеросійського жовтневого політичного страйку і на початку грудня 1905 року робітники Юзівки, Маріуполя, Єнакієвого створюють Ради робітничих

---

[1] І. Іванов-Потьомкін. Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу». К., 1949, стор. 73.

[2] II съезд РСДРП. Протоколы. М., 1959, стор. 546; журн. «Пролетарская революция», 1927, № 1, стор. 157, 158.

[3] «Український історичний журнал», 1965, № 1, стор. 19, 20.

[4] Г. І. Петровський. З революційного минулого. К., 1958, стор. 33.

[5] Й. Багмут, П. Шморгун. Твори В. І. Леніна на Україні. К., 1960, стор. 23.

[6] ЦДІА СРСР, ф. 1282, оп. 3, спр. 540, арк. 13; Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 349, арк. 41, 42.

[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 430, арк. 35; Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі ЦДІА УРСР у Києві), ф. 336, оп. 1, спр. 218, арк. 7, ф. 1957, оп. 1, спр. 26, арк. 49.

депутатів і формують робітничі бойові дружини. Водночас виникають профспілкові організації, які під впливом більшовиків стають на шлях революційної боротьби. Перші збройні виступи бойових дружин Донбасу проти царських військ відбулися на станціях Авдіївка та Ясинувата 13 грудня.

Центром збройного повстання робітників Донбасу проти царизму стала Горлівка. На заклик горлівських робітників сюди прибули дружинники з Авдіївки, Дебальцевого, Єнакієвого, Харцизька, Ясинуватої. 17 грудня вони почали загальний наступ проти урядових військ, але зазнали поразки. Та боротьба проти самодержавства і капіталістів тривала. У 1906 році мітинги, демонстрації і страйки, серед яких переважали політичні, широкою хвилею прокотилися по шахтах і заводах. Масові і тривалі заворушення відбулися на шахтах Рутченківського району, де в липні страйкувало близько 6 тис. вуглекопів з 15 шахт. 23 липня на станції Рутченкове сталися сутички робітників з драгунами.

Одним з найбільших виступів в період спаду революції був страйк металістів Дружківського заводу, що розпочався у січні 1907 року під керівництвом профспілки металістів[1]. Політичні страйки і демонстрації відбулися і в зв'язку із святкуванням 1 Травня.

Робітничий рух справив вирішальний вплив на революційну боротьбу селян, яка розгорталася під лозунгами негайного переділу поміщицької землі, зменшення орендної плати, скасування відробітків та ін. Селянські бойові дружини, що створювалися в селах, часто разом з робітниками охороняли станції, рудники й робітничі селища. Так, селяни сіл Ільїнки, Василівки та Георгіївки приєднались у грудні 1905 року до дебальцівського страйкового комітету і відрядили своїх дружинників охороняти громадський порядок у Дебальцевому[2]. Не припинялися селянські виступи влітку й восени 1906 року, а також навесні 1907 року. Червень 1906 року пройшов, як писала газета «Донецкое слово», під знаком посилення потрав посівів і заворушень сільськогосподарських робітників у Бахмутському повіті.

Активну участь у революційному русі проти царизму та капіталізму брала і передова, прогресивна інтелігенція, в т. ч. відомий український письменник С. В. Васильченко, який у 1905—1906 pp. учителював у с. Щербинівці, та М. Д. Леонтович — учитель залізничної школи в Гришиному, згодом відомий український композитор. У 1906 році пролетарські поети Донбасу опублікували свої твори в збірнику «Вперед». У їх числі був і шахтарський поет-революціонер А. Я. Коц (Данін) — автор російського тексту «Інтернаціоналу».

Революційним рухом трудящих у 1905—1907 pp. керували соціал-демократичні організації. Навесні 1906 року створюються Юзівсько-Петровський, Костянтинівсько-Горлівський і Маріупольський комітети РСДРП. В Юзівсько-Петровській організації (жовтень 1906 р.) налічувалося близько 3 тис. чоловік[3]. Соціал-демократичні організації великих залізничних станцій (Дебальцеве, Харцизьк, Гришине) ввійшли до складу Вузлового комітету РСДРП, створеного в серпні 1906 року.

В. І. Ленін високо оцінив революційні подвиги пролетарів Донбасу. В 1906 році він писав: «Ми повинні збирати досвід московського, донецького, ростовського та інших повстань, поширювати знайомство з ними, готувати наполегливо і терпеливо нові бойові сили» [4].

Здійснюючи керівництво революційною боротьбою трудящих, більшовики Донбасу викривали тактику ліберальної буржуазії, агітували за бойкот булигінської думи. Під впливом агітації більшовиків багато робітників відмовилися брати участь у виборах до І Державної думи (в березні—квітні 1906 року), що проходили в умовах поліцейської сваволі і репресій. Так, у Горлівці, як повідомляв «Горнозавод-

[1] В. Модестов. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции. М., 1957, стор. 56, 57.
[2] Газ. «Донецкое слово», 9 липня 1906 р.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 304, оп. 1, спр. 247, арк. 3, 27.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 93.

ской листок», з 322 виборців, які брали участь у виборах, робітників було лише 122. Під час виборів уповноважених і виборщиків до II Державної думи, що відбувалися в 1907 році, від усіх заводів і шахт Юзівського району обрано 50 уповноважених, з яких більшість була членами РСДРП [1]. У звіті Юзівсько-Петровського комітету на конференції, що відбулася 25 лютого 1907 року, відзначалося, що за кандидатів РСДРП голосувало 90 проц. робітників [2].

В умовах розгулу реакції чимало організацій РСДРП, в т. ч. Юзівську, було розгромлено. Тільки за участь у Горлівському повстанні віддали до суду 131 чоловіка, з яких 32 засудили до страти. Страчено було 8 чоловік, решті смертну кару замінили довічною каторгою.

Незважаючи на жорстокі переслідування, Юзівсько-Петровський комітет напередодні 1 травня 1908 року видрукував і розповсюдив листівку під назвою «Що ж робити?». Під її впливом вже у першотравневі дні цього року робітники знову висувають не тільки економічні, але й політичні вимоги. На шахтах, розташованих навколо Юзівки, страйкувало понад 50 тис. робітників [3].

Селяни вели боротьбу проти столипінської аграрної реформи. Вони виступали проти переселення на хутори і передачі кращих ділянок землі куркулям. Багато селян, діставши у власність землю, тут же її продавали, поповнюючи лави робітничого класу.

Під час промислового піднесення, що розпочалося в 1910 році, збільшилося виробництво у найважливіших галузях індустрії — паливній, металургійній і частково машинобудівній. Так, у Юзівському районі за 1910 рік було видобуто 200 777 тис. пудів вугілля. Це набагато більше, ніж у 1909 році [4]. Розширилася діяльність монополістичних об'єднань — синдикатів «Продамету» і «Продвугілля». У 1914 році 70 найбільших кам'яновугільних шахт видавали на-гора 89 проц. усього видобутого вугілля в басейні.

Помітний вплив на розвиток промислового виробництва справляли банки. Напередодні першої світової війни Юзівка, Бахмут і Маріуполь стають значними банківськими центрами, через які здійснювали свою фінансову діяльність місцеві та іноземні капіталісти. В 1912 році тільки в Юзівці діяло 5 відділень різних банків. У донецьку промисловість дедалі більше проникав іноземний капітал, який тільки в синдикаті «Продвугілля» становив у передвоєнні роки 87 проц.[5] За 1912—1914 рр. металургійні товариства Півдня Росії, куди вкладали капітали іноземці, одержали 34 проц. чистого прибутку.

На заводах і шахтах концентрувалися численні загони робітників. На Петровському металургійному заводі в Єнакієвому в 1914 році працювало 8400 чоловік, а на руднику «Уніон» у Макіївці — 8700 [6].

Промислове піднесення супроводжувалося пожвавленням робітничого руху, ознаки якого з'явилися вже у середині 1910 року. Навесні 1912 року тисячі донецьких робітників брали участь у русі солідарності з страйкуючими вуглекопами Англії[7]. Великого розмаху набрала страйкова боротьба у першій половині 1912 року, викликана кривавим розстрілом робітників на Ленських золотих копальнях. Особливо значним був страйк на костянтинівських заводах — пляшковому й залізопрокатному,— який тривав з 21 травня по 12 червня 1912 року[8].

---

[1] Журн. «Наш мир», 1907, № 2, стор. 15.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 304, оп. 1, спр. 247, арк. 34.

[3] М. В. Демченко. Робітничий і селянський рух на Україні в період столипінської реакції. К., 1959, стор. 27, 28, 61.

[4] Весь Екатеринослав в 1911 году. Екатеринослав, 1911, стор. 65, 66.

[5] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 рр. К., 1962, стор. 44.

[6] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 603.

[7] П. А. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.). К., 1966, стор. 82.

[8] В. Модестов. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 76.

Велику роль у політичній освіті трудящих, насамперед робітників, восени 1912 року відіграла діяльність більшовиків під час передвиборної кампанії до IV Державної думи. Від соціал-демократичної організації Маріуполя уповноваженим і виборщиком до Думи було обрано Г. І. Петровського — тоді робітника заводу «Російський Провіданс». На губернських зборах виборщиків його обрали депутатом Думи[1].

Робітники охоче вносили до «залізного фонду» більшовицької газети «Правды» свої трудові копійки. Лише за 6 місяців 1912 року в Юзівці (3 рази) і Маріуполі (2 рази) проведено 5 групових зборів на газету[2]. У 1913 році з ініціативи В. І. Леніна і за активною підтримкою шахтарів Вознесенського (нині Петровський район м. Донецька) та інших рудників редакція «Правды» організувала випуск спеціального «Шахтерского листка».

У грудні 1913 року в Юзівському районі страйкувало 3,5 тис. гірників, які протестували проти зниження заробітної плати і вимагали ліквідації штрафів, звільнення найбільш ненависних представників адміністрації рудників[3]. З 12 квітня по 12 травня 1914 року відбувався великий страйк 12 тис. робітників Петровського металургійного заводу в Єнакієвому, підготовлений місцевими більшовиками за допомогою відрядженого туди ЦК партії професіонального революціонера О. Масленникова (С. Лук'янова). Це був один з найбільших страйків у першій половині 1914 року[4].

Тяжким випробуванням для робітників і селян Донеччини, як і всієї країни, стала перша світова війна. Вона різко погіршила матеріальне становище трудящих. Реальна заробітна плата робітників зменшилася в 3—4 рази, зростала дорожнеча. Так, у 1916 році ціни на продовольчі товари зросли на 200—300 проц., а заробітна плата шахтарів збільшилася тільки на 5—20 проц. проти довоєнного рівня[5]. Мобілізації відривали від виробництва тисячі робочих рук. Крім того, війна потребувала багато продовольства, коней. Почастішали реквізиції у селах.

Вже в перші дні війни (у липні 1914 року) відбулися великі антивоєнні виступи робітників у Горлівці, Микитівці, Макіївці та інших місцях. Антивоєнний мітинг мобілізованих у Макіївці закінчився розстрілом.

Навесні 1915 року прокотилася хвиля страйків шахтарів Горлівського, Мар'їнського та інших районів. Страйки охопили 16 тис. робітників 25 підприємств.

З новою силою страйковий рух розгорнувся навесні 1916 року. У квітні під керівництвом більшовиків розпочався страйк шахтарів Горлівсько-Щербинівського району — один з найбільш масових у роки світової війни, що тривав близько місяця. У ньому взяло участь до 50 тис. робітників[6]. Наприкінці серпня 1916 року страйкували металісти Єнакієвого, які вимагали запровадити 8-годинний робочий день, забезпечити свободу зборів тощо.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції вже у перших числах березня в багатьох містах і селах було ліквідовано апарат царського самодержавства, створювалися Ради. 2 березня питання про форми організації влади і роззброєння поліції обговорили більшовики Юзівки, а зранку 4 березня тут на всіх підприємствах почалися вибори депутатів до Юзівської Ради[7]. 4 березня у Макіївці відбувся мітинг, а після нього — демонстрація під лозунгами: «Хай живе демократична республіка!», «Геть імперіалістичну війну!», «Восьмигодинний робочий день!», «Конфіскація поміщицьких, монастирських і церковних земель!». У демонстрації взяли участь робітники навколишніх рудників. І одразу ж у місті і на рудниках

---

[1] Г. І. Петровський. З революційного минулого, стор. 49, 50.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 163.
[3] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 252.
[4] Газ. «Путь правды», 25 квітня 1914 р.
[5] История технического развития угольной промышленности Донбасса, т. 1, стор. 236.
[6] А. К. Кошик. Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и февральской революции. К., 1965, стор. 198—204.
[7] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. К., 1957, стор. 326.

відбулися вибори до Рад[1]. На мітинг у Бахмуті 5 березня прибуло близько 2000 чоловік — робітників, солдатів, селян. Вони ухвалили провести вибори до Ради робітничих і солдатських депутатів. Такі ж мітинги відбувалися в Краматорську, Горлівці, Слов'янську, Єнакієвому, Маріуполі, Костянтинівці та інших містах. У першій половині березня Ради робітничих депутатів обрали майже в усіх гірничозаводських районах. А 15—17 березня у Бахмуті була скликана перша на Україні конференція Рад робітничих і солдатських депутатів Донецького басейну. На неї прибули делегати від 48 Рад[2]. Конференція закликала вжити найенергійніших заходів для негайного усунення від посад усіх представників старої влади і висловилась за демократичну федеративну республіку, підкресливши, що «всі зусилля робітничого класу мають бути спрямовані на пропаганду інтернаціональних ідей»[3]. Однак, у зв'язку з тим, що на конференції переважали меншовики та есери, багато її рішень не відповідали інтересам пролетаріату і біднішого селянства. Своєю резолюцією, яка підтримала «громадські комітети» — органи буржуазії, конференція фактично закріпила двовладдя на місцях.

Значна кількість Рад з початку їх організації перебувала під впливом більшовиків. У виконкомі Краматорської Ради з 17 місць 11 належало більшовикам. У Раді робітничих депутатів Берестово-Богодухівського рудника, очолюваного більшовиком Р. Я. Тереховим, з 20 депутатів 18 були більшовиками. У Берестово-Кальміуській районній Раді все керівництво було більшовицьким. Ради запроваджували контроль над виробництвом, добивалися восьмигодинного робочого дня і підвищення заробітної плати. В Маріуполі, Юзівці, Краматорську, Макіївці та інших містах Донбасу пролетаріат почав формувати свої озброєні загони — робітничу міліцію, яка була зародком Червоної гвардії[4].

Але ослаблені репресіями царизму, більшовицькі організації деяких міст Донбасу не змогли відразу охопити маси своїм впливом. Скориставшися з цього, меншовики та есери захопили більшість місць в Радах. Так було в Юзівці, Бахмуті, Єнакієвому, Маріуполі. Вони не перешкоджали буржуазії створити свої органи влади — «громадські» комітети.

Незабаром партійні організації, що вийшли з підпілля, поповнилися за рахунок більшовиків, які повернулися з тюрем та заслання, зміцніли організаційно. В перших числах березня найчисленнішими були Макіївська (200 чоловік), Берестово-Богодухівська (понад 100 чоловік), Горлівська (70 чоловік) та інші організації[5]. Проте в деяких містах, як, наприклад, у Юзівці, Бахмуті, Дружківці, Гришиному, Слов'янську та інших, були об'єднані соціал-демократичні організації, до складу яких входили більшовики і меншовики. Небезпечна хвороба «об'єднанства» охопила головним чином ті міста і селища, де більшовиків було мало. Напередодні VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) партійні організації Донбасу налічували 5423 члени партії[6].

Озброївшись ленінськими Квітневими тезами, більшовики посилювали політичний вплив на трудящих, вели боротьбу за більшовизацію Рад, викривали угодовську політику меншовиків та есерів. З ініціативи більшовицьких організацій Макіївки, Горлівки, Щербинівки та інших міст при місцевих Радах створюються спеціальні відділи по роботі серед селян. Більшовики допомагали організовувати Ради в багатьох селах, де оформлялися й більшовицькі організації[7].

До червня 1917 року більшовицькі організації зросли кількісно й зміцніли орга-

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, стор. 307, 308.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2. К., 1967, стор. 109.
[3] Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов. Сталино, 1957, стор. 12.
[4] Х. Лукьянов. Красная гвардия Донбасса. Сталино, 1958, стор. 7.
[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1. К., 1967, стор. 18.
[6] Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП (большевиков). Протоколы. М., 1958, стор. 149.
[7] Ф. І. Зайцев. Жовтень на Сталінщині. Х., 1932, стор. 30.

нізаційно. В Макіївці вони налічували 3100 комуністів, Горлівці — 1200, Щербинівці — майже 1100, на Нелепівському руднику — 450, у Маріуполі — 100 комуністів[1]. На початку червня 1917 року створюється Юзівсько-Макіївсько-Петровський комітет РСДРП(б), один з найбільших партійних центрів Донбасу. Важливу роль у підготовці пролетаріату Донбасу до нових класових боїв, до революції, відіграла Донецько-Криворізька обласна організація РСДРП(б). Уже на першій її конференції, що відбулась у Катеринославі 13—16 липня 1917 року, розглядалися питання про економічне становище та партійне будівництво у Донецькому басейні. До створеного на конференції обласного комітету увійшли Ф. А. Сергєєв (Артем), М. В. Копилов, В. О. Бистрянський (Ватін), А. З. Каменський, Я. В. Залмаєв, Е. І. Квірінг, М. І. Острогорський. Друкованим органом обкому РСДРП(б) була газета «Донецкий пролетарий».

На VI з'їзд РСДРП(б) партійна організація Донецько-Криворізького басейну послала Ф. А. Сергєєва (Артема), С. Г. Головіна (від Щербинівсько-Микитівської організації), С. І. Лапіна (від Горлівської організації), Я. В. Залмаєва (від Макіївсько-Юзівсько-Петровської організації)[2], Т. І. Кириленка (від Макіївської організації)[2]. Схваливши рішення VI з'їзду РСДРП(б) про підготовку до збройного повстання, більшовики Донбасу взялися до їх здійснення. У місцевих об'єднаних організаціях завершувався процес розмежування з меншовиками.

Після розстрілу липневої демонстрації в Петрограді і встановлення одновладдя Тимчасового уряду підприємці посилювали наступ на робітничий клас Донбасу. Було закрито 154 кам'яновугільних підприємства. Скоротили виробництво Юзівський, Костянтинівський, Петровський (Єнакієвський) металургійні та Дружківський металообробний заводи. На третину зменшилося вивезення вугілля. 10 тис. робітників опинилися на вулиці без будь-яких засобів до існування. За 20 днів серпня в Донбас було завезено замість 939 вагонів хліба всього 254 вагони. Робітникам загрожував голод. Становище ускладнювалося тим, що в Області Війська Донського розміщувалися козачі частини генерала Каледіна, які нападали на міста й села Донбасу, тероризували населення.

На заклик більшовиків трудовий Донбас піднявся на боротьбу проти ворогів революції. 21 серпня 5-тисячний мітинг робітників на Юзівському металургійному заводі вимагав передати владу Радам і запровадити робітничий контроль над виробництвом. Через два дні відбулися багатолюдні мітинги гірників Макіївки. А наприкінці серпня Горлівсько-Щербинівська та Макіївська Ради оголосили про те, що вони беруть владу у свої руки.

Під час боротьби проти змови Корнілова в ряді донецьких міст та на рудниках робітники обирали ревкоми і формували червоногвардійські загони. Відбувалися страйки протесту проти дій контрреволюції. У Макіївському районі, наприклад, в середині вересня страйкували робітники майже половини підприємств. Червона гвардія взяла під охорону фабрики й заводи, арештувала офіцерів місцевих гарнізонів, представників великої буржуазії. В процесі боротьби проти корніловщини здійснювалася більшовизація Рад. Більшовицькі Ради Горлівки, Щербинівки, Микитівки, Краматорська, Рутченкового одностайно відстоювали лозунг «Вся влада Радам!»[3]. Зростав вплив комуністів і в масових робітничих організаціях — спілках гірничих робітників, металістів, друкарів, кравців та ін., що створилися після Лютневої революції. На кінець 1917 року Юзівська рада профспілок об'єднувала 38 тис. чоловік. Макіївська — 25 тис.[4]. Більшість профспілок шахт і заводів на початок жовтня підтримувала більшовиків. За ними йшли і перші соціалістичні організації робітничої

---

[1] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1964, стор. 174.
[2] Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы. М., 1958, стор. 303, 304.
[3] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине. М., 1967, стор. 206.
[4] Журн. «Донецкий профессионалист», 1924, № 18, стор. 17.

молоді, створені з ініціативи комуністів Юзівки, Маріуполя, Костянтинівки, Горлівки[1].

Восени 1917 року, коли в країні швидко наростала економічна криза, гірничопромисловці Донбасу закрили близько 200 шахт, загрожуючи робітникам локаутом. Припинився підвіз продовольства. У відповідь на це робітники ряду міст запровадили свій контроль на підприємствах. Зросли ряди Червоної гвардії. Особливо численними були червоногвардійські загони в Макіївці, Маріуполі, Юзівці. Озброєння для них частково виготовляли самі робітники, частково привозили з Катеринослава, Харкова, Москви, Петрограда.

Посилився селянський рух. Наприкінці вересня і на початку жовтня селяни села Луганського, хутора Михайлівського Бахмутського повіту поділили поміщицькі землі. У поміщика с. Курахівки того ж повіту було відібрано 108 десятин землі. Великий землевласник Бантиш у телеграмі губернському комісарові просив терміново вжити заходів проти захоплення землі селянами в Дружківці. У жовтні Галицинівський волосний комітет конфіскував 33 десятини церковної землі, мотивуючи це тим, що земля «святими отцями» не обробляється і не є для них єдиним джерелом існування.

Після історичного засідання ЦК партії, де було прийнято рішення про негайну підготовку збройного повстання, Донецько-Криворізький обласний комітет відрядив до міст і повітів спеціальних уповноважених, які створювали ревкоми і формували бойові робітничі дружини. Становище було дуже напруженим. Генерал Каледін просив у військового міністра дозволу оголосити воєнний стан у гірничих районах. До Макіївки прибув особливий козацький полк нібито для охорони рудників і заводів. Робітники Макіївського гірничого району провели двотижневий страйк протесту, вимагаючи негайно вивести каледінські частини. Кожної миті готові були виступити і червоногвардійські загони рудників. Жодне підприємство не працювало.

На знак солідарності з трудящими Макіївки екстрений з'їзд Рад робітничих депутатів, профспілок гірничозаводських комітетів, робітничої міліції, робітничих організацій Донбасу, що відбувся 21 жовтня у Харкові, обрав центральний страйковий комітет, завданням якого було організувати загальний страйк. Почали готуватися до виступу червоногвардійські загони, в ряді місць на бік Рад перейшли військові гарнізони. Ще до перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді керовані більшовиками Ради Горлівки, Макіївки, Щербинівки, Дружківки, Микитівки, Краматорська, Єнакієвого, паралізувавши діяльність органів старої влади, стали господарями становища. Буржуазія та органи Тимчасового уряду, дезорганізовані численними виступами робітників у жовтневі дні, не змогли тут вчинити значного опору, і більшовики взяли владу по суті мирним шляхом, без збройного повстання.

Водночас гостра, рішуча боротьба проти меншовиків, есерів, українських буржуазних націоналістів за перемогу Радянської влади розгорнулася в Юзівці, Бахмуті, Костянтинівці.

В роботі II Всеросійського з'їзду Рад, що проголосив перехід усієї державної влади до рук Рад робітничих, солдатських, селянських депутатів і створив робітничо-селянський уряд на чолі з В. І. Леніним, брали участь і 24 делегати — посланці Рад міст і сіл сучасної Донецької області. З них 19 були більшовиками: Я. В. Залмаєв, С. А. Бондаренко, П. П. Московченко, Я. З. Друян та інші. Всі вони підтримали В. І. Леніна — голосували за владу Рад. Повернувшись додому після з'їзду, більшовики виступали на мітингах шахтарів і робітників, селянських сходах, роз'яснюючи трудящим історичні рішення з'їзду, закликаючи їх до зміцнення влади Рад, до боротьби з ворогами революції.

Радянська влада в багатьох містах і селах області перемагала в умовах жорстокої боротьби проти кадетсько-каледінської контрреволюції і буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Зразу ж після Великої Жовтневої соціалістичної револю-

[1] Они были первыми. Сталино, 1959, стор. 8, 9.

ції контрреволюціонери всіх мастей, що втекли на південь країни до Каледіна, об'єдналися з українською буржуазною Центральною радою і, підтримані імперіалістами Антанти та США, почали похід проти Рад. Перші удари вони спрямували проти революційного Донбасу, розраховуючи позбавити країну цього важливого промислового району, укріпитися тут і підготувати умови для походу на Москву. Посилили економічний саботаж підприємці. На початку листопада 1917 року розпочався наступ білокозачих частин Каледіна з Дону. Вони захопили ті райони Донбасу, що входили до складу Області Війська Донського. У грудні були розгромлені Ради Прохорівських та Ясинівського рудників. Рішучі бої з каледінцями вели революційні загони в районі Ханженкового, Макіївки, Єнакієвого. Одночасно з наступом каледінців активізувалися контрреволюційні сили в Слов'янську, Бахмуті та інших великих центрах Донбасу. Власники великих підприємств спільно з націоналістами готували тут заколоти.

Велике значення для утвердження влади Рад в містах та селах Донбасу мали рішення III обласної партійної конференції Донецько-Криворізького басейну, що відбулася у Харкові на початку грудня 1917 року. Обговоривши важливі питання про сучасний момент, про економічну політику в Донбасі та інші, конференція схвалила резолюцію, в якій підкреслювалося, що «завданням сучасного моменту для революційної партії робітничого класу є рішуча боротьба за утвердження Радянської влади на місцях і в центрі та рішуча боротьба проти контрреволюційного руху усіх мастей»[1].

Багато уваги цим питанням приділив також III з'їзд Рад Донецького і Криворізького басейнів, який відкрився у Харкові 9 грудня. Його делегати взяли активну участь у роботі I Всеукраїнського з'їзду Рад, що проголосив Україну республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

У цих умовах на заклик партійних організацій робітники стали на захист завоювань Жовтня. Формувалися нові загони Червоної гвардії. На початку січня 1918 року був створений Перший Червоної гвардії Донецького басейну полк, до складу якого влилися червоногвардійські загони Горлівсько-Щербинівського району, Юзівки, Макіївки, Єнакієвого. 500 бійців налічував Дружківсько-Костянтинівський загін, 1000 бійців — 1-й Макіївський революційний червоногвардійський загін.

Важливу роль у створенні єдиного центру, що об'єднав діяльність військово-революційних комітетів, відіграв з'їзд ревкомів Донбасу, який відбувся у Микитівці 4 грудня. З'їзд обрав Центральне бюро військово-революційних комітетів Донбасу. До нього увійшли Ш. Грузман, Д. Пономарьов, В. Хільков, В. Трифонов, А. Єсава та інші. На початку січня 1918 року сформовано Центральний штаб Червоної гвардії Донецького басейну на чолі з Д. І. Пономарьовим.

Завдяки величезним зусиллям ЦК РСДРП(б), Ради Народних Комісарів та місцевих більшовиків Донбас став форпостом пролетарської революції на півдні країни. В. І. Ленін особисто керував розробкою плану розгрому білокозаків. За його вказівкою робітники Тульського арсеналу видали для трудящих Макіївського гірничого району гвинтівки, патрони та кулемети. У листопаді—грудні 1917 року зброю робітникам Макіївки надіслали з Петрограда.

На заклик ЦК РСДРП(б) у грудні 1917 року для допомоги трудящим Донбасу почали прибувати загони революційних робітників з Тули, Іваново-Вознесенська, Костроми, Брянська. З Москви прибув загін у складі 1800 червоногвардійців на чолі з депутатом Московської Ради Д. П. Жлобою, з Петрограда — 1-й Петроградський зведений загін матросів Балтійського флоту та червоногвардійців Путіловського заводу, з Прибалтики — загін латиських червоних стрільців у складі 500 чоловік.

Активні бойові дії проти каледінців розгорнулися в другій половині грудня 1917 року — у січні 1918 року. Ареною кровопролитних боїв став Юзівсько-Макіївський гірничий район. Тут зосереджувалися червоногвардійські загони всього Дон-

[1] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 238.

басу — загальною кількістю близько 20 тис. чоловік[1]. Розгорнула наступ і група радянських військ, очолювана Р. Ф. Сіверсом — командуючим усіма збройними силами Донецького басейну. Каледінці відступили з Юзівсько-Макіївського району. На початку січня їх вигнали з Макіївки, Горлівки, Авдіївки, Ясинуватої. З боєм взяли червоногвардійці залізничну лінію Ясинувата—Щеглівка—Мушкетове—Караванна—Ларино, станції: Харцизьк, Іловайськ, Кутейникове. Ворог тут відійшов до Таганрога. Друга група радянських військ під командуванням Ю. В. Сабліна, що почала свій наступ 15 грудня 1917 року, на кінець січня визволила від каледінців Дебальцеве, Звєрєве, Лиху.

Після перемоги над кадетсько-каледінською та буржуазно-націоналістичною контрреволюцією партійні і радянські органи, широкі маси трудящих особливу увагу приділили створенню основ нової, соціалістичної економіки. Господарство Донбасу було цілком дезорганізоване: знизився видобуток вугілля, у січні 1918 року вивіз його до центральних районів країни становив 50 проц. довоєнного. Майже не працювали металургійні заводи. Не вистачало робочих рук — кількість робітників зменшилася вдвоє. Більшість інженерно-технічних працівників втекла, а багато з тих, які залишилися, по-ворожому ставилися до Радянської влади. Вихід із такого становища був один — передати управління підприємствами трудящим. Ще в листопаді 1917 року робітничий контроль був запроваджений на Костянтинівському металургійному заводі. На підставі декретів та постанов Ради Народних Комісарів та Вищої Ради Народного Господарства РРФСР 15 грудня 1917 року було націоналізовано всі підприємства Російсько-Бельгійського металургійного товариства[2]. 24 січня 1918 року Президія ВРНГ ухвалила націоналізувати всі підприємства Новоросійського металургійного товариства у Юзівці. 18 лютого 1918 року стали власністю народу всі заводи й рудники Макіївського гірничого району. Управління націоналізованими підприємствами Донбасу здійснював колективний орган — Південна обласна Рада народного господарства, обрана за рішенням IV обласного з'їзду Рад. У січні 1918 року районні Ради народного господарства створюються в Щербинівці, Слов'янську, Чистяковому тощо. У березні 1918 року націоналізувала 72 шахти Чистяківська Рада народного господарства. Незважаючи на труднощі, націоналізовані підприємства відновлювали роботу.

На основі ленінського Декрету про землю ліквідовувалося поміщицьке землеволодіння, перерозподілявся між найбіднішими селянами поміщицький інвентар. Подекуди відбиралися також надлишки землі та інвентаря у куркулів. Уже на початку 1918 року створюються перші колективні, народні й радянські господарства. Ці заходи, що здійснювалися під керівництвом партійних організацій і Рад, відіграли величезну роль у завоюванні широких селянських мас на бік Радянської влади, у зміцненні союзу робітничого класу з трудящим селянством.

Але здійснення революційних перетворень перервали австро-німецькі окупанти, які, домовившись з Центральною радою, почали окупацію Радянської України. Багато зусиль для організації відсічі ворогам докладав Раднарком проголошеної ще наприкінці січня 1918 року на IV обласному з'їзді Рад Донецького та Криворізького басейнів Донецько-Криворізької республіки як автономної частини Російської федерації.

Під керівництвом Раднаркому республіки, очолюваного Артемом (Ф. А. Сергєєвим), формувалися загони робітничо-селянської Червоної Армії, налагоджувалося постачання продовольством цих загонів. 6 березня Рада Народних Комісарів Донецько-Криворізької республіки опублікувала відозву до робітників, солдатів, селянської бідноти, трудового козацтва про мобілізацію сил на захист революції.

Кілька червоноармійських загонів було створено у Макіївці. Із робітників-залізничників та колишніх солдатів-фронтовиків організували 4 загони у Слов'ян-

[1] Газ. «Донецкий пролетарий», 10 грудня 1917 р.
[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 233.

Пам'ятник В. І. Леніну в Донецьку.

Вручення ордена Леніна Горлівській шахті «Кочегарка». 1967 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

ську; створювалися військові підрозділи у Маріуполі, Костянтинівці, Горлівці, Дружківці, Бахмуті, Гришиному, Єнакієвому. Робітники готували зброю для цих загонів, обладнували бронепоїзди. Та сил Донецько-Криворізької республіки було не досить, щоб зупинити ворога, а державне відокремлення від України промислових центрів — Донецького й Криворізького басейнів було помилковим, розпорошувало сили у боротьбі проти внутрішньої та зовнішньої контрреволюції. В середині березня 1918 року на пропозицію В. І. Леніна ЦК РКП(б) прийняв постанову про створення єдиного фронту оборони України. На основі цієї постанови всі збройні сили Донецько-Криворізької республіки мали підпорядкуватися Головному командуванню радянськими військами на Україні. Виконуючи вказівки В. І. Леніна та рішення ЦК РКП(б), Раднарком Донецько-Криворізької республіки 16 березня визнав Донецько-Криворізький басейн частиною України та закликав трудящих об'єднати зусилля для боротьби проти австро-німецьких загарбників.

Запеклі бої проти окупантів на території сучасної Донецької області розгорнулися в середині квітня. Згідно з рішенням Центроштабу Донбасу всі червоногвардійські загони було об'єднано в регулярну Донецьку пролетарську армію, командуючим якої 27 березня призначено А. І. Геккера. 7 квітня штаб цієї армії скликав у Микитівці нараду представників усіх районів Донбасу, на якій було вирішено підняти все населення на будівництво оборонних рубежів[1]. Велику роботу щодо створення загонів Червоної Армії розгорнув Маріупольський штаб. Рішучий опір ворогові чинили радянські частини, що відійшли з-під Харкова. УДонбасі в цей час створюються два укріплені райони — Юзівський та Луганський. В Юзівському укріпленому районі (опорні пункти — Юзівка, Костянтинівка, Гришине та Маріуполь) стримували наступ ворога — 1-а та 2-а радянські армії, а також створені Центроштабом Донбасу червоноармійські загони. Північно-східну частину Донбасу до кінця квітня, крім робітничих загонів, утримували 3-я та 5-а радянські армії.

18 квітня відійшов останній ешелон з частинами Червоної Армії із Єнакієвого, і місто зразу ж загарбали окупанти. 22 квітня ворог окупував Юзівку, 23 квітня — Слов'янськ, Краматорськ, 24 квітня — Бахмут та Микитівку[2]. Формально влада перейшла до Центральної ради, а потім гетьманського уряду. Проте фактично вона перебувала в руках командування окупаційних військ. На території Донбасу, як і всієї України, було встановлено жорстокий окупаційний режим.

Окупаційні та гетьманські власті повертали капіталістам підприємства, землю — поміщикам. Фабриканти і заводчики, збільшуючи тривалість робочого дня, урізували заробітну плату. Грабіжницька політика окупантів призводила до того, що через нестачу сировини скорочувалося виробництво. До серпня 1918 року кількість робітників на шахтах зменшилася до 120 тис. чоловік проти 247 тис. у січні того ж року[3]. За найменшу непокору населення карали військово-польові суди. Пограбовані й спалені міста і села залишали після себе каральні загони окупантів та їх буржуазно-націоналістичних прислужників.

Першого ж місяця окупації в Юзівці, Маріуполі, Гришиному, Слов'янську та інших населених пунктах губернії сформувалися підпільні групи, які піднімали трудящих на боротьбу за відновлення Радянської влади. Діяльність більшовицького підпілля особливо посилилася влітку 1918 року після 1-го з'їзду КП(б)У, на якому були представлені і партійні організації Донбасу. Під керівництвом комуністів з кожним днем наростала боротьба проти окупаційного режиму. На Юзівському заводі до початку вересня 1918 року тривав страйк, який почався у травні. Закінчився він частковою перемогою робітників: було підвищено тарифні ставки, запроваджено восьмигодинний робочий день. Влітку прокотилася хвиля страйків на шахтах Горлівки, Новоекономічного, Щербинівки, Макіївки, Чистякового. Робітники-заліз-

---

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 304.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 8.
[3] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 270.

ничники станції Микитівка та депо Гришиного брали участь у всеукраїнському страйку залізничників.

Не припинялася боротьба проти окупантів у селах. Селяни саботували розпорядження окупаційних властей, відмовлялися платити податки. Під керівництвом підпільних більшовицьких організацій в містах Юзівці, Макіївці, Слов'янську, Бахмуті, у селах — Сергіївці, Гродівці, Криворіжжі та інших створюються партизанські загони. Велася також робота по розкладу окупаційних військ. В деяких робітничих центрах Донбасу, в німецьких гарнізонах відбувалися вибори до Рад солдатських депутатів [1].

У листопаді 1918 року в зв'язку з буржуазно-демократичною революцією в Німеччині та під ударами повстанського руху по всій Україні окупанти почали спішно виводити свої війська. 25 грудня вони залишили станцію Микитівка [2]. Проте після краху німецької окупації гетьманський уряд, змовившись з контрреволюційним козацтвом, запросив до східної частини Донбасу красновців, які захопили район Дебальцевого, Маріуполя, а на кінець грудня 1918 року тут з'явилися і частини «Добровольчої армії» Денікіна. У Микитівці розмістився штаб білогвардійського генерала Май-Маєвського.

Протягом листопада проти білих банд билися робітничо-селянські повстанські загони. З 19 грудня почався контрнаступ радянських військ на Південному фронті. Бої за Донбас вели частини 8-ї армії Південного фронту та спеціально сформована група військ Курського напрямку під командуванням В. О. Антонова-Овсієнка, а також група військ, якою командував І. С. Кожевников. У січні вони оволоділи станцією Яма, Слов'янськом, Краматорськом, Дружківкою, Гришиним, Бахмутом. В південно-східній частині Донбасу бої затягнулися. Багато міст по кілька разів переходили із рук в руки. Наприкінці березня радянські війська примусили ворога залишити станцію Хацапетівка, Єнакієве, у квітні — Маріуполь, Юзівку та інші міста. У визволенні населених пунктів активну участь брали самі трудящі. Під керівництвом партійних організацій вони створювали озброєні загони, які подавали істотну допомогу радянським частинам. Справжня партизанська війна розгорілася на Маріупольщині. В окремих районах Донбасу Радянську владу було відновлено ще до підходу регулярних частин Червоної Армії. Так було, зокрема, у Дружківці, Костянтинівці, на шахтах «Верівка» та «Софіївка» Єнакіївського району.

Після вигнання білогвардійців створювалися тимчасові органи Радянської влади — військово-революційні комітети, у Слов'янську та Краматорську вони почали працювати наприкінці січня, у Бахмуті — в лютому, у Юзівці — в квітні. Здійснювалася ця робота під керівництвом Центрального військово-революційного комітету Донбасу, створеного ще 17 січня 1919 року на станції Яма. Уряд Радянської України 1 лютого затвердив Центральний військово-революційний комітет на правах тимчасового губревкому. Тоді ж було зроблено спробу адміністративно об'єднати в одне ціле весь вугільний Донбас. Згідно з декретом Радянського уряду України «Про Донецьку губернію», до її складу мала увійти територія колишніх двох повітів Катеринославської губернії — Бахмутського та Слов'яносербського. В основу внутрішнього районування губернії було покладено виробничо-економічну ознаку — замість двох повітів організовано 11 районів. Центром губернії стало місто Бахмут.

Відновлювалися партійні організації. На початок березня в губернії було майже 4 тис. членів партії та 1,5 тис. співчуваючих, а в травні партійна організація зросла вже до 10 тис. комуністів [3]. Партійні організації Слов'янська, Дружківки, Краматорська, Гришиного, Микитівки, Костянтинівки на своїх конференціях обрали делегатів на III з'їзд КП(б)У. Під керівництвом більшовицьких організацій відновлю-

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 1, кн. 1, К., 1967, стор. 428.

[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2. К., 1968, стор. 184.

[3] О. Слуцький. Третій з'їзд КП(б)У. К., 1958, стор. 154.

валися і комуністичні організації молоді в Слов'янську, Рутченковому, Юзівці, Костянтинівці, Бахмуті та інших населених пунктах.

Уся ця робота здійснювалася в умовах запеклої боротьби радянських військ проти білогвардійців. Денікінцям протистояли тут війська Південного та Українського фронтів. У лютому—травні 1919 року бої точилися в самому центрі Донбасу. В середині лютого тільки в районі Микитівки—Дебальцевого ворог мав 8 полків, у районі Бахмута — до 10 тис. солдатів. Кілька разів переходили з рук у руки такі великі населені пункти Донбасу, як Костянтинівка, Бахмут, Дебальцеве, Маріуполь та інші.

На кінець квітня в багатьох визволених районах губернії було вже обрано постійні органи влади — Ради[1]. 18 березня 1919 року в Слов'янську зібрався перший губернський з'їзд Рад, на якому обрано Донецький губвиконком. До нього увійшли С. І. Лапін, Д. І. Пономарьов, В. Марапулець, Л. Смоляков та ін. Пізніше в середині квітня головою губвиконкому обрали Артема (Ф. А. Сергєєва).

У багатьох селах Донеччини створювалися комітети бідноти. Наприкінці березня — на початку квітня 1919 року вони вже були у селах Гришинського, на початку квітня — у селах Бахмутського районів. Комбіди втілювали у життя настанови Тимчасового робітничо-селянського уряду України про зміцнення влади Рад на місцях, організовували трудяще селянство на боротьбу проти куркульства, подавали всіляку допомогу військам Червоної Армії. Велику роль відіграли комітети бідноти в боротьбі за хліб.

Важливе значення для зміцнення органів Радянської влади на місцях мало рішення пленуму Донецького губвиконкому про об'єднання робітничих і селянських Рад і створення єдиного типу територіальних волосних Рад[2].

Згідно з постановою Вищої Ради Народного Господарства для керівництва вугільною промисловістю 22 лютого 1919 року в Харкові було створено Центральне правління кам'яновугільної промисловості Донбасу — ЦПКП. Тривала націоналізація шахт. Юзівський, Макіївський та Єнакіївський заводи разом з належними до них рудниками утворили Державний південно-російський металургійний трест[3]. Водночас націоналізувалися торгово-промислові підприємства у Макіївці, Юзівці, Горлівці, Єнакієвому та інших містах. За короткий час завдяки величезному трудовому героїзму мас вдалося відбудувати ряд шахт і розпочати на них вуглевидобуток.

Губернський з'їзд Рад, що відбувся наприкінці березня, приділив велику увагу відродженню продуктивних сил басейну. Братню допомогу трудящим губернії подали трудівники Російської Федерації та Білорусії.

Вживаючи заходів до якнайшвидшого відродження підприємств, Раднарком РРФСР з січня по травень 1919 року виділив для відбудови промисловості України 1 млрд. крб., з яких значна частина пішла на відродження рудників визволених районів Донецької губернії. В Донбас йшли вагони з кріпильним лісом та лісоматеріалами. Організацією постачання населення Донбасу продовольством відав спеціальний відділ Наркомпроду УРСР — Проддонбас, створений у березні 1919 року.

Відновлення Радянської влади у визволених від ворога районах Донецької губернії відбувалося за дуже складних умов. Кожне донецьке місто і село знаходилося під загрозою нового нападу ворожих сил — білокозаків та «Добровольчої армії» Денікіна. У травні, коли ця загроза посилилася, губком КП(б)У запропонував усім партійним організаціям негайно провести мобілізацію комуністів. Організації, що налічували до 100 комуністів, відрядили до Червоної Армії 20 проц. свого складу, а ті, де було понад 100 комуністів, мобілізували на фронт 30 процентів.

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919). К., 1962, стор. 320.

[2] Там же, стор. 312—314, 325.

[3] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. Березень 1917 — березень 1921 рр. К., 1957, стор. 436, 441.

В. І. Ленін постійно дбав про зміцнення Південного фронту. 26 травня 1919 року в телеграмі Раднаркому України він вимагав двічі на тиждень повідомляти йому про фактичну допомогу Донбасу[1].

На кінець червня денікінська армія, що мала велику кількісну перевагу та першокласне озброєння, одержане від Англії, Франції і США, захопила всю Донецьку губернію. Звідси денікінці планували розгорнути наступ на Москву. Капіталісти Донбасу обіцяли 1 млн. крб. тому білогвардійському полку, який першим вступить до червоної столиці. Захопивши губернію, денікінці встановили режим жорстокої воєнної диктатури. Каральні загони чинили розправи над робітниками, особливо комуністами. Відновлювалася приватна власність на засоби виробництва, підприємства і шахти поверталися колишнім власникам. І все ж денікінці не змогли використати промислову базу Донбасу. В Юзівці, Дебальцевому, Слов'янську, Краматорську заводи фактично не діяли. Робітники залишали роботу і йшли в села. В усіх вугільних районах Донбасу кількість гірничих робітників зменшилася до 83 тис. чоловік, тобто становила 30 проц. проти 1917 року. Видобуток вугілля знизився до 4,5 млн. тонн, або становив 18 проц. довоєнного рівня[2].

Здійснюючи т. зв. аграрне законодавство Денікіна, поміщики нещадно експлуатували селян. Восени 1919 року хлібороби Бахмутського та Маріупольського повітів мали здати їм третину врожаю та внести по 380 крб. з десятини[3].

Трудящі міст і сіл губернії чинили рішучий опір денікінському режиму — зривали виконання розпоряджень та наказів білогвардійців, страйкували, ховали хліб, ухилялися від мобілізації до армії. Боротьбу трудящих проти денікінщини очолили партійні організації. Для підпільної роботи в Донецьку губернію Зафронтове бюро ЦК КП(б)У відрядило близько 90 чоловік[4]. Крім того, згідно з рішенням ЦК РКП(б) Донгубком організував для нелегальної діяльності бюро у складі комуністів Е. М. Медне, З. Ф. Ляпіна, А. М. Повзнера, Л. Смолякова. Вони створили в Слов'янську, Єнакієвому, Макіївці, Бахмуті, Микитівці, Іловайську та Гришиному нелегальні партійні організації. Під їх керівництвом значного розмаху набрав повстанський та партизанський рух. За неповними даними, в Донецькій губернії діяло близько 10 партизанських груп — у районі Попівки, Бугаївки, Старогнатівки, Новотроїцького, Волновахи, Краматорська, Слов'янська, Дружківки, Юзівки, Маріуполя, Гришиного[5].

Героїчна боротьба трудящих у тилу ворога, активні дії партизанських загонів полегшили здійснення наступальних операцій Червоної Армії. В грудні 1919 — січні 1920 року частини 8-ї, 13-ї армій та Перша Кінна армія стрімким ударом очистили Донбас від білогвардійців. Одразу ж почалося відновлення та зміцнення органів Радянської влади в губернії. Насамперед було створено ревкоми у Макіївці, Єнакієвому, Бахмуті, Горлівці, Костянтинівці, Юзівці. Деякі з них виникли ще в підпіллі. В усіх повітах, волостях та селах Донеччини ревкоми очолили комуністи. 4 січня 1920 року було створено Донецький губернський ревком на чолі з В. П. Антоновим-Саратовським. Наприкінці березня — на початку квітня повсюдно відбулися вибори до Рад. Комуністи очолили цю роботу і добилися обрання своїх кандидатів. Губернський з'їзд Рад, що проходив у Луганську з 1 по 5 травня 1920 року, обрав губвиконком на чолі з Артемом.

22 лютого розпочала роботу перша губернська партійна конференція, яка обрала делегатів на IV конференцію КП(б)У, серед них — Г. І. Петровський, В. Я. Чубар, І. І. Шварц, І. Д. Євтушенко та інші[6]. Тут же було обрано бюро Донецького губкому

---

[1] В. И. Ленин. ПСС, т. 50, стор. 324.

[2] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 282, 283. 284.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі АІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 3, спр. 5, арк. 15.

[4] Там же, спр. 52, арк. 2—71.

[5] Там же, спр. 40, арк. 24; спр. 41, арк. 21—24; спр. 62, арк. 261.

[6] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 17, арк. 90.

КП(б)У. До серпня 1920 року Донецька партійна організація об'єднувала вже близько 12 тис. комуністів[1].

Комуністи допомагали відновлювати та зміцнювати масові організації трудящих — комсомольські, профспілкові. У квітні 1920 року зібрався перший з'їзд комсомолу Донбасу. Відбулася і перша конференція профспілок, яка обрала Донгубпрофраду.

Того ж місяця остаточно було вирішено питання про межі Донецької губернії. До її складу ввійшли Старобільський повіт, кілька волостей Ізюмського та Куп'янського повітів Харківської губернії, Бахмутський, Луганський та Маріупольський повіти Катеринославської губернії, Таганрозький округ і ряд станиць Донецького та Черкаського округів Області Війська Донського. Губернія спочатку складалася з 15 районів — Алчевського, Бахмутського, Боково-Хрустального, Гришинського, Єнакіївського, Каменського, Луганського, Лисичанського, Маріупольського, Олександро-Грушівського, Слов'янського, Старобільського, Таганрозького, Чистяківського, Юзівського з населенням 2660 тис. чоловік, з них в містах — 21 процент.

Величезних зусиль вимагала відбудова зруйнованого народного господарства. 43 проц. гірничих виробок було затоплено або завалено, з 1816 шахт не діяли 857[2]. Вийшли з ладу 90 проц. котлів, більше половини вагонеток, виробничих приміщень, насосів. Білогвардійці знищили залізниці й мости, лінії зв'язку, під'їзні колії до рудників. Майже повністю було зруйновано металургійну та машинобудівну промисловість.

Відродження промислових підприємств губернії мало винятково важливе значення для розгортання соціалістичного будівництва в країні. «Ні про яку відбудову великої промисловості в Росії, ні про яке справжнє будівництво соціалізму не може бути й мови, бо його не можна побудувати інакше, як через велику промисловість, якщо ми не відбудуємо, не поставимо на належну висоту Донбас»[3],— підкреслював В. І. Ленін.

У 1920 році було націоналізовано всі кам'яновугільні підприємства губернії[4]. У листопаді раднаргосп України схвалив рішення про націоналізацію хімічних заводів у Слов'янську, Костянтинівці, Микитівці, Макіївці, Маріуполі. На цей час стали державними скляно-керамічні, силікатні, алебастрові, фаянсові, цементні, коксобензольні заводи Костянтинівки, Бахмута, Слов'янська, Рутченкового, Амвросіївки, Микитівки, Краматорська, Горлівки, Макіївки та ін. На кінець листопада 1920 року націоналізацію промислових підприємств у губернії завершили. На підприємствах запроваджувалася нова організація управління, що грунтувалася на соціалістичних засадах.

Величезну роль у відбудові промисловості губернії відіграла створена з ініціативи В. І. Леніна Українська трудова армія. Трудармійці відбудовували вугільні підприємства, транспорт, заводи. У лютому 1920 року було прийнято підписану В. І. Леніним постанову РНК РРФСР, у якій накреслювалися надзвичайні заходи щодо постачання Донбасу продовольством, тканинами та іншим необхідним матеріалом.

Господарство губернії відбудовувала вся країна. З березня по вересень 1920 року на донецькі шахти з Орловської, Курської, Тамбовської та інших центральних губерній прибуло 16 тис. робітників. З армії демобілізовували і направляли на шахти гірників. В Донбас йшли ешелони з продовольством, одягом, лісом, інструментом. Значну допомогу партійним організаціям в посиленні ідейно-виховної роботи серед трудящих подав агітпоїзд ВЦВК «Жовтнева революція», очолюваний М. І. Калініним. З 11 по 20 березня агітпоїзд побував у Слов'янську, Горлівці, Юзівці, Дебальцевому тощо.

---

[1] А. Неботов. Боевые годы. Сталино. 1959, стор. 88.
[2] Украинская промышленность в 1920 г. Х., 1921, стор. 8.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 258.
[4] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 639, 669, 677.

У боротьбі за відбудову підприємств робітничий клас виявив справжній трудовий героїзм. Тисячі людей брали участь у комуністичних недільниках та суботниках. Уже в березні 1920 року видобуток вугілля зріс у два рази проти січня того ж року і на кінець 1920 року він становив 31,3 млн. пудів на місяць. Почалася відбудова й інших галузей промисловості — металургійної, соледобувної.

Важливе значення для зміцнення союзу робітничого класу з трудящим селянством Донеччини мало здійснення закону про землю, виданого Всеукраїнським революційним комітетом 5 лютого 1920 року, згідно з яким було ліквідовано поновлену Денікіним поміщицьку власність на землю. Всі землі — поміщицькі, монастирські, церковні, удільні — без викупу передавалися селянам. Спочатку земельні відділи ревкомів, а потім виконкомів облікували всі поміщицькі та інші нетрудові господарства. Для кожного повіту й волості визначалися норми земельного забезпечення. Незважаючи на величезні труднощі, поділ конфіскованої поміщицької та колишніх акціонерних підприємств землі серед селян завершився влітку 1920 року. Всього на території сучасної Донецької області тоді конфісковано 816 тис. десятин, з них 630 тис. десятин передано сільським общинам, які наділяли нею безземельних та малоземельних селян[1]. Решта землі передавалася рудникам, заводам, іншим підприємствам та радянським установам, а також радгоспам, які створювалися в колишніх поміщицьких маєтках. У травні 1920 року в губернії було 102 радгоспи, наприкінці 1920 року їх кількість скоротилася до 51 — частину їх землі передали промисловим підприємствам для організації підсобних господарств.

У здійсненні аграрних перетворень велику роль відіграли комітети незаможних селян, які почали створюватися з травня 1920 року. До середини липня їх налічувалося 432, на початок вересня — 926, тобто КНС були майже у всіх селах, за винятком південної частини губернії, де безчинствували врангелівці. Комітети незаможних селян брали активну участь у здійсненні законів Радянської влади, стежили за розподілом поміщицької землі. Уже весною 1920 року посилюється боротьба біднішого та середнього селянства проти куркульства, яке всіляко підтримувало різні банди, що лютували у Бахмутському, Маріупольському, Гришинському, Юзівському та Слов'янському районах. Та незважаючи на це, в селах губернії здійснювалися глибокі соціальні перетворення, зменшилася група батраків, з'явилися господарства соціалістичного типу. Безземельні й малоземельні селяни значно збільшили свої наділи. Вони одержали також частину поміщицької худоби та інвентаря.

Але широким фронтом відбудову народного господарства і соціалістичне будівництво трудящі губернії могли розгорнути лише після закінчення громадянської війни. Донецька партійна організація тільки з липня по вересень 1920 року відрядила на Західний фронт понад 400 комуністів, а з вересня по жовтень — на Південний фронт відправлено 188 чоловік[2].

Коли врангелівські війська наблизилися до Донецької губернії, робітники заводів налагодили випуск боєприпасів для Червоної Армії, трудове селянство забезпечувало її продовольством. У вересні 1920 року ворог захопив Маріуполь, Волноваху.

27 вересня командуючий Південним фронтом М. В. Фрунзе видав наказ про бойові дії військових частин фронту в районі Маріуполя та Волновахи і про оборону Донецького басейну. З 1 жовтня почалися також операції частин Кавказького фронту в цьому ж напрямі. Наступного дня розгорнулися бої поблизу Юзівки. За кілька днів врангелівців було відкинуто. 5 жовтня радянські війська очистили від білогвардійців Волноваху та Маріуполь, ворог відкотився до Бердянська.

Величезні труднощі довелося долати робітникам та селянам Донеччини після громадянської війни. Тривалий час трудящі Донеччини боролися проти численних

---

[1] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 744, оп. 1, спр. 32, арк. 6; ф. 27, оп. 3, спр. 123, арк. 58.

[2] «Исторический журнал», 1944, № 2—3, стор. 39.

банд, які намагалися зірвати господарське та культурне будівництво. Переважна більшість шахт була виведена з ладу. В 1920 році видобуток вугілля становив менше п'ятої частини довоєнного рівня, а працювала тут лише третина довоєнної кількості гірників. На весь Донбас діяла, та й то не на повну потужність, тільки одна невелика домна № 6 на Петровському (Єнакіївському) заводі. Виробництво металу на цей час становило лише 5 проц. рівня 1913 року[1].

Майже не діяли машинобудівні і хімічні підприємства. Розруха панувала на залізничному транспорті. Жахливих бідувань завдав трудящим неврожайний 1921 рік, який ще більше ускладнив становище. За вказівкою В. І. Леніна, незважаючи на голод у країні, для постачання робітників Донбасу та їх сімей було виділено значні продовольчі фонди. На підприємствах запроваджувалася нова оплата праці.

Відродження Донбасу стало в центрі уваги Комуністичної партії і Уряду Радянської України. Пленум ЦК КП(б)У в січні 1921 року підкреслив, що Донбас — основа господарського розвитку всіх радянських республік і тому треба зробити все необхідне для його зміцнення. Конкретні заходи щодо відбудови Донецького басейну накреслив V Всеукраїнський з'їзд Рад у лютому 1921 року.

Комуністичний вексель, виданий в 1921 році В. І. Леніну металургами заводів «Південсталі».

ЦК КП(б)У та уряд Радянської України докладали багато зусиль, щоб зміцнити партійний і радянський апарат губернії. Відповідальні ділянки партійного, радянського та господарського будівництва очолювали в цей час досвідчені, загартовані в боротьбі, віддані революції працівники. Великої ваги надавали Комуністична партія та Радянський уряд підготовці кадрів для соціалістичної промисловості, залученню до роботи старих спеціалістів, використанню досягнень науки і техніки для прискорення соціалістичного будівництва.

На заклик комуністів робітники губернії розгорнули наполегливу боротьбу за відбудову народного господарства, підвищення продуктивності праці. Велику роль у цьому відіграли масові комуністичні суботники і недільники. У березні 1921 року під час вседонецького недільника шахтарі видобули 1 млн. пудів вугілля. Тільки в лютому 1921 року у Юзівському районі відбулося 250 недільників, а в квітні — понад 500[2]. Протягом 1921 року в губернії видобуто 350 млн. пудів вугілля проти 272 млн. в 1920 році. «Ця цифра дуже й дуже мала порівняно з тією,— говорив В. І. Ленін,— яка була максимальною в довоєнний час — 1 мільярд 700 мільйонів. Але це все ж дещо. Це показує, що серйозний крок вперед робиться»[3].

Глава першої в світі Радянської держави приділяв виняткову увагу відбудові промисловості губернії. З великою радістю зустрічав він кожну звістку про нові досягнення трудівників Донбасу. В бібліотеці В. І. Леніна в Кремлі збереглося 15 книг і збірників про Донбас, які видавалися в Бахмуті, Єнакієвому та інших містах — «Донецкий шахтер», «Южный металлург», «Хозяйство Донбасса», «Каменноугольная промышленность Донбасса». На деяких з них зроблено рукою В. І. Леніна помітки. Восени 1921 року три донецькі заводи — Макіївський, Юзівський та Петровський і шахти, що належали до них, були об'єднані у металургійний комбінат «Південсталь». Очолив його інженер-комуніст І. І. Межлаук. Незабаром після

---

[1] Русская промышленность в 1921 году и ее перспективы. М., 1922, стор. LXIII.

[2] Газ. «Диктатура труда», 8 березня 1921 р.; Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17. оп. 3, спр. 309, арк. 27.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 137.

створення «Південсталі» у вересні 1921 року В. І. Ленін прийняв І. І. Межлаука. Під час цієї зустрічі обговорювалися перспективи розвитку донецької металургії, шляхи збільшення виробництва металу. При сприянні В. І. Леніна для відбудови Єнакіївського, Юзівського та Макіївського заводів Радянський уряд асигнував 10 млн. крб. золотом. Як гарантію того, що ці кошти буде витрачено доцільно, робітники заводів видали В. І. Леніну комуністичний вексель, у якому зобов'язувалися до січня 1923 року виробити 10 млн. пудів чорного металу. Вексель підписав директор-розпорядник «Південсталі» І. І. Межлаук. Донецькі металурги виконали свою обіцянку на 3 місяці раніше строку [1].

Відзначаючи перші успіхи відбудови металургійної промисловості, В. І. Ленін на IX Всеросійському з'їзді Рад з гордістю відзначав: «У нас створюються такі центри, як Південсталь... Ми в першій половині 1921 р. виплавляли щомісяця 70 тис. пуд. чавуну, в жовтні — 130 тис., в листопаді — 270 тис., тобто майже вчетверо більше... хоч який був тяжкий 1921 р., хоч які виняткові тяготи обрушувалися на робітничий і селянський клас, все ж ми піднімаємось, ми стоїмо на вірному шляху і, напружуючи всі сили, ми можемо сподіватися, що піднесення стане ще вищим» [2].

Видобуток вугілля у ті роки на Донбасі зосереджувався на найбільших шахтах, щоб якнайраціональніше використати державні кошти. У 1925 році кількість діючих шахт зменшилася до 238, а видобуток вугілля зріс у 1,5 раза, досягнувши 12,4 млн. тонн [3].

Успішна відбудова шахт та невпинне зростання вуглевидобутку поклали край паливній кризі в країні, що створювало сприятливі умови для розвитку металургійної та інших галузей промисловості. ЦК РКП(б) подав велику допомогу трудівникам Донбасу в подоланні господарських труднощів, які виникли 1923 року через кризу збуту. Питання про становище донецької промисловості та заходи допомоги їй кілька разів обговорювалося Центральним Комітетом партії. При ВРНГ створюється під керівництвом Ф. Е. Дзержинського Комітет сприяння Донбасу. Такі ж комітети були і на Україні — всеукраїнський та губернські.

Палко відгукнулися всі донецькі робітники на заклик горлівських шахтарів розгорнути боротьбу за підвищення якості вугілля, зростання продуктивності праці та зниження собівартості продукції. В авангарді боротьби за відродження промисловості йшли комуністи. Зростали ряди партійних організацій. У дні ленінського призову тисячі робітників губернії подали заяви про вступ до Комуністичної партії. Наприкінці 1924 року партійна організація губернії налічувала понад 33 тис. членів і кандидатів у члени партії, 75 проц. з них були робітниками [4].

Велику роль у розвитку виробництва та вихованні робітників відігравали профспілки, що об'єднували на той час близько 90 проц. працюючих. Вони залучали широкі маси трудящих до господарського будівництва, виховуючи в них нове, комуністичне, ставлення до праці.

Однією з вирішальних умов успішної відбудови Донбасу стала електрифікація. В 1925 році було електрифіковано 69 проц. шахт. Це майже вдвоє більше, ніж до революції [5].

Виробничий план вуглевидобутку в 1923/24 господарському році виконано на 132 проц., собівартість вугілля знизилася в середньому на 24,2 проц. На кінець 1924 року вдалося подолати труднощі збуту вугілля.

Розгорталася реконструкція старих та будівництво нових шахт. У 1925/26 році на це асигновано 78,8 млн. крб.[6]. Будувалася велика шахта № 8 у Горлівському

---

[1] Краткая история советского рабочего класса. М., 1968, стор. 136, 137.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 137.
[3] История технического развития угольной промышленности Донбасса, т. 1, стор. 284.
[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 216, спр. 331, арк. 107.
[5] Газ. «Коммунист», 7 листопада 1925 р.
[6] Промышленность СССР в 1925/26 году, ч. 2. М., 1926, стор. 15.

рудоуправлінні, шахта «Нова» в Щербинівському, № 29 — у Рутченківському. Реконструювалася шахта «Центральна» та багато інших. З кожним роком Донбас давав країні дедалі більше мінерального палива. У 1927 році перевершено довоєнний рівень вуглевидобутку — 27,3 млн. тонн проти 25,3 млн. тонн у 1913 році [1].

Після XIII з'їзду РКП(б) (травень 1924 року), який схвалив рішення про розгортання боротьби за метал, прискорилися також темпи відбудови й розвитку металургійної промисловості. Став до ладу Макіївський металургійний завод, виробництво на якому тимчасово припинилося в 1923 році через господарські труднощі. Вже у 1925 році це підприємство по виплавці чавуну перевищило довоєнний рівень. Було пущено Єнакіївський завод, який протягом трьох років був на консервації. Великі роботи розгорнулися по реконструкції та розширенню Сталінського (Юзівського), Маріупольського, Краматорського й інших заводів. В 1925/26 році виробництво всіх видів продукції донецьких металургійних заводів збільшилося проти попереднього року майже вдвоє. Питома вага Донбасу в металургії СРСР зросла до 75,8 проц[2]. Дедалі більше машин у ті роки давали країні машинобудівні заводи. Важливі замовлення для підприємств чорної металургії з 1925 року виконував Краматорський завод. На ньому виготовили перший вітчизняний стан для прокатки високоякісних металів. Розгорнулася реконструкція Горлівського механічного заводу.

Відроджувалася хімічна промисловість. У вересні 1925 року стали до ладу Слов'янський содовий та Костянтинівський скляний заводи. Того ж року в Костянтинівці почалося спорудження нового скляного заводу. Вже у 1925/26 році донецька хімічна промисловість перевершила рівень 1913 року.

З відбудовою та розвитком промисловості відновлювалися кадри робітничого класу. В 1925 році в губернії трудилося понад 400 тис. робітників, у т. ч. 170 тис. гірників[3].

Активна участь робітників у господарському будівництві та керівництві виробництвом стала однією з вирішальних умов успішної відбудови промисловості. В 1925 році велика група шахтарів була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Близько 14 тис. передовиків у ті роки висунуто на керівну роботу. Слюсар М. М. Жердєв став керівником рудоуправління, колишній коногон Є. Т. Абакумов очолив Рутченківське шахтоуправління, доменщик І. Г. Макаров працював директором Сталінького металургійного заводу, а потім керуючим трестом «Південсталь».

Змінювалося й донецьке село. Незважаючи на розруху, неврожай 1921 року, голод 1921—1922 рр., сільське господарство поступово відроджувалося. Посівна площа в 1925 році становила 95 проц. рівня 1916 року. Майже в 1,5 раза проти 1916 року збільшилися посіви найціннішої зернової культури — пшениці, відновлювалося поголів'я великої рогатої худоби.

Сільське господарство розвивалося в умовах гострої класової боротьби. На початок 1925 року бідняцькі господарства становили третину всіх господарств Донецької губернії, середняцькі — більше половини, куркульські — близько 5 проц. В руках куркулів зосереджувалося 20 проц. посівної площі. У 1925 році на них працювало 16 тис. наймитів[4].

Опорою партії на селі в боротьбі з куркульством була сільська біднота, найбільш активна частина якої об'єдналася в комітети незаможних селян. На початок 1925 року в 600 КНС губернії перебувало 52 тис. бідняків, у т. ч. 5 тис. комуністів та комсомольців[5]. Радянська держава подавала бідняцьким господарствам велику

---

[1] История технического развития угольной промышленности Донбасса, т. 1, стор. 284.
[2] Промышленность СССР в 1925/26 году, ч. 2, стор. 140.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 216, спр. 330, арк. 375, 402.
[4] Журн. «Спутник партийного работника Донбасса», 1925, № 6, стор. 55.
[5] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 216, спр. 331, арк. 140, 145.

допомогу: вони звільнялися від податків, після неврожайного 1924 року їм було видано на придбання посівного матеріалу понад 1 млн. крб.[1]. Органи Радянської влади та профспілкові організації працівників землі і лісу (Всеробітземліс) обмежували експлуататорські тенденції куркульства, піклувалися про умови життя й праці наймитів. Значну роль у цьому відіграла споживча кооперація.

Зміцнювалися колективні господарства. 1925 року в губернії було 255 колективних господарств, у т. ч. 234 артілі, 11 комун та 10 товариств спільного обробітку землі. Вони об'єднували 0,8 проц. сільського населення, переважно бідняків, і мали в користуванні 1,3 проц. посівної площі губернії. Колгоспні господарства наочно демонстрували переваги колективного ведення господарства і відіграли значну роль у підготовці селянських мас до переходу на шлях соціалізму.

Відбудова народного господарства супроводжувалася підвищенням життєвого рівня трудящих, поліпшенням умов їх праці. У промисловості здійснювався перехід на восьмигодинний робочий день, а в шахтарів — на семигодинний. Заробітна плата шахтарів у 1925/26 році становила в середньому 50 крб. 67 коп., або понад 140 проц. рівня 1913 року[2]. Позитивно позначилася на матеріальному становищі трудящих грошова реформа. У 1924 році ціни на промислові товари знизилися в губернії на 10—15 проц., а на хлібні вироби до 30 проц.[3]. У містах та робітничих селищах розгорталося житлове будівництво. Робітничі сім'ї переселялися з казарм, землянок та халуп до впорядкованих квартир. Тільки в 1925 році для шахтарів «Донвугілля» було зведено 1300 дво- та триповерхових будинків. Того року близько 3 млн. крб. витратили на житлове будівництво Сталінський та Макіївський металургійні заводи[4].

Будувалися нові лікарні. У Святогірську, Маріуполі, Слов'янську відкрилися санаторії й будинки відпочинку.

Чимало було зроблено в галузі народної освіти. Якщо 1922 року в школах навчалося 15 проц. дітей донецьких робітників, в 1923 році — 67 проц., то в 1924 році — понад 80 проц.[5]. Через рік в містах і селах Донецької губернії працювало 1432 школи, в яких навчалося до 200 тис. школярів. Зростала й мережа професійно-технічних шкіл та різних курсів. У травні 1921 року в Юзівці відкрився гірничо-механічний технікум, а при ньому робітфак. Згодом технікум було реорганізовано на Донецький гірничий інститут. 1923 року почав роботу Краматорський машинобудівний технікум.

Завданням великої державної ваги була ліквідація неписьменності і малописьменності дорослого населення. За підсумками подвірного перепису населення, проведеного на початку 1923 року, в містах Донеччини не вміли читати й писати 32,4 проц. чоловіків і близько половини жінок[6]. У селах становище було ще гіршим. Весною 1921 року створюється губернська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності, такі ж комісії працювали і в районах. Того ж року організовано понад 500 шкіл лікнепу, в яких навчалися понад 20 тис. чоловік[7]. Та голод у перші два післявоєнні роки перешкодив розгорнути цю роботу на повну силу. Але вже у 1925 році в губернії налічувалося близько тисячі шкіл малописьменних і пунктів лікнепу. Вони працювали на всіх заводах, шахтах, у робітничих селищах і селах.

Широко розгорталася культосвітня робота. Її центрами в містах стали робітничі клуби, яких у 1925 році було 216, та червоні кутки, у селах — 246 сільбудів та 187 хат-читалень. Першого травня 1925 року в 13 містах та шахтарських селищах було урочисто закладено палаци культури.

---

[1] Газ. «Коммунист», 18 березня 1925 р.
[2] «Донуголь» в цифрах и диаграммах, вып. 2. Х., 1923, стор. 18.
[3] Газ. «Диктатура труда», 24 травня 1924 р.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 5459, оп. 19, спр. 156, арк. 50.
[5] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 216, спр. 331, арк. 107.
[6] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 1. Х., 1923, стор. 7.
[7] Журн. «Просвещение Донбасса», 1923, № 8, стор. 201.

Велику роль у політичній освіті та вихованні трудящих відігравала центральна й місцева преса. Тоді в Донбасі видавалися газети «Всесоюзная кочегарка» — орган Донецького губкому КП(б)У та виконкому Ради депутатів трудящих; «Молодой шахтер» — орган губкому комсомолу; «Диктатура труда», «Кочегарка» та ін. Регулярно виходили журнали «Спутник партийного работника Донбасса», «Спутник донецкого пропагандиста», «Просвещение Донбасса», «Забой». Місцеві видавництва проводили велику роботу щодо публікації важливих рішень партії та уряду. творів класиків марксизму-ленінізму. Окремими виданнями в Бахмуті, Костянтинівці, Єнакієвому вийшли такі твори В. І. Леніна, як «Про продовольчий податок», «Держава і революція», «Завдання спілок молоді», «К. Маркс», «До 50-річчя з дня смерті К. Маркса» та інші.

В донецьких газетах і журналах починали свій творчий шлях багато літераторів-початківців, що згодом стали відомими письменниками, серед них — В. М. Сосюра, С. І. Погрібний, П. Г. Безпощадний, М. Голодний (М. С. Епштейн), Б. Л. Горбатов.

Важливу роль у згуртуванні літераторів Донеччини відіграв журнал «Забой», що почав виходити з 1923 року, і створена навколо нього організація донецьких пролетарських письменників, що мала таку ж назву. В ній працювали М. Л. Слонімський, Ю. Л. Чорний-Діденко, О. П. Селівановський, Г. М. Баглюк, а пізніше Іван Ле.

В 20-і роки на території Донеччини з ініціативи відомих краєзнавців М. В. Сибільова та С. М. Одинцової почалися широкі археологічні та етнографічні дослідження. Створені під їх керівництвом краєзнавчі музеї у Святогірську і в Ізюмі стали значними науковими установами: за допомогою визначних вчених В. О. Городцова та П. П. Єфименка тут було організовано видання наукових праць з археології та етнографії. До краєзнавчої роботи залучалися також найширші кола робітників, селян та трудової інтелігенції.

Радянська влада відкрила трудящим широкий шлях до культури, мистецтва. 1920 року в Костянтинівці почав діяти перший на Донбасі театр, в 1924 році театр «Синя блуза» виник у м. Артемівську. Музичне мистецтво несли в маси численні хорові колективи, інструментальні та духові оркестри підприємств, палаців культури, клубів. Ще 1925 року в м. Артемівську створюється хор «Сурма Донбасу». В 1924 році споруджуються перші на Донеччині монументальні пам'ятники видатним борцям за соціалістичну революцію. Серед них — пам'ятники Артему (Ф. А. Сергєєву) в Артемівську і Святогірську, здійснені за проектами визначного скульптора І. П. Кавалерідзе. Відкрилося багато кінотеатрів, а кінопересувки працювали навіть у найменших населених пунктах. Об'єктом пильної уваги письменників і фольклористів Донеччини стала народна поетична творчість. Журнали і газети систематично публікували записи дожовтневої і радянської народної поезії, описи звичаїв та обрядів трудящих.

У боротьбі за відбудову Донбасу, за піднесення життєвого і культурного рівня трудящих зросли й загартувалися, посилили свої зв'язки з масами партійні організації. Під час дискусій у 1921 та 1923 році вони розгромили троцькістів та групу «робітничої опозиції», у процесі чистки звільнилися від чужих елементів. На осінь 1925 року в їх рядах налічувалося близько 42 тис. комуністів, понад 70 проц. з них становили робітники[1].

Особливу увагу приділяли партійні організації інтернаціональному вихованню населення. Трудящі Донбасу палко підтримували ідею утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, одним із ініціаторів якої виступила Радянська Україна. Рішення 3-ї сесії ВУЦВК VI скликання 10—16 жовтня 1922 р. про необхідність встановлення братерських взаємовідносин між республіками гаряче схвалювалися на з'їздах Рад, зборах та мітингах робітників і селян Донецької губернії. Газета «Пролетарий» писала: «Резолюція 3-ї сесії ВУЦВК показала, що інтереси єдності робіт-

---

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 216, спр. 330, арк. 375.

ничо-селянського фронту Радянських республік стоять на першому плані, і що всі намагання наших ворогів зірвати цю єдність і братерський союз приречені на повний провал»[1]. VI Донецький губернський з'їзд Рад зобов'язав обраних на VII Всеукраїнський з'їзд Рад делегатів добиватися схвалення постанови про утворення СРСР[2]. Після I Всесоюзного з'їзду Рад повсюдно відбувалися масові збори та мітинги, які одностайно схвалювали його рішення.

У зв'язку з новим адміністративним поділом у 1925 році Донецьку губернію було ліквідовано. На її території створюються Сталінський, Маріупольський, Артемівський та Луганський округи. В листопаді того ж року відбулися окружні партійні конференції, які продемонстрували згуртованість комуністів навколо ЦК ВКП(б), їхню вірність ленінській генеральній лінії.

До XIV з'їзду ВКП(б) партійна організація Донбасу прийшла єдиною і згуртованою, нагромадивши багатий досвід керівництва соціалістичним будівництвом. Рішення з'їзду, що взяв курс на соціалістичну індустріалізацію країни, були одностайно схвалені комуністами, всіма трудящими. У постанові ЦК ВКП(б) «Про завдання вугільної промисловості Донбасу», прийнятій у січні 1929 року, підкреслювалося, що «...успішність роботи Донбасу є запорукою розв'язання основних завдань індустріалізації»[3].

У підвищенні рівня партійного керівництва масами постійну допомогу донецьким комуністам подавали ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. У серпні 1926 року ЦК КП(б)У, а в березні 1928 року ЦК ВКП(б) розглянули питання про роботу Артемівської окружної партійної організації. У постановах, прийнятих у 1929 році і в 1930 році, ЦК ВКП(б) викрив серйозні недоліки в роботі Сталінської окружної партійної організації у керівництві промисловістю та сільським господарством, в організації масово-політичної та виховної роботи серед трудящих[4].

Поліпшення соціального складу партійних організацій і розвиток внутріпартійної демократії сприяли підвищенню політичної активності комуністів. На своїх конференціях і зборах вони різко засуджували розкольницьку діяльність троцькістсько-зінов'ївського антипартійного блоку, вимагали зміцнення єдності партії[5]. Рішучу відсіч партійних організацій Донбасу дістала бухарінська опозиція, яка намагалася уповільнити темпи соціалістичних перетворень, сіяла серед робітників невіру в реальність накреслених планів соціалістичного будівництва. В боротьбі з антиленінськими угрупованнями Донецька партійна організація ще більше загартувалася й зміцніла.

Зростання продуктивних сил краю зумовило зміну його адміністративного поділу: в липні 1932 року створюється Донецька область, до складу якої увійшла територія 5 колишніх округів — Артемівського, Луганського, Маріупольського, Сталінського, Старобільського. В червні 1938 року область було поділено на дві — Сталінську та Ворошиловградську.

Займаючи значну територію вугільного та металургійного Донбасу, Сталінська область відігравала важливу роль у створенні матеріально-технічної бази соціалізму. Основою розвитку й технічної реконструкції донецької промисловості було розширення її енергетичної бази. Ще в 1926 році стає до ладу перша черга, а в 1928 — друга черга Штерівської ДРЕС, яка дала електричний струм важливим промисловим районам Донбасу. В роки першої п'ятирічки побудовано Зуївську ДРЕС. Споруджувалися місцеві електростанції також в Артемівську, Маріуполі, Щербинівці. У роз-

---

[1] Газ. «Пролетарий», 29 жовтня 1922 р.

[2] Б. М. Бабій. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства (1921—1925 рр.). К., 1961, стор. 115.

[3] Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967 гг.), т. 2. М., 1967, стор. 5, 6.

[4] Газ. «Правда», 31 січня 1930 р.

[5] П. Бачинський, О. Бородін. Боротьба КП України проти троцькізму за єдність рядів партії. К., 1968. стор. 152.

в'язанні проблеми електропостачання підприємств області важливу роль відіграв Дніпрогес. У 1939 році потужність електростанцій, що діяли в області, становила 464 тис. квт. Це у 8 раз перевищувало потужність електростанцій всього Донбасу в 1913 році[1].

За роки довоєнних п'ятирічок була здійснена докорінна реконструкція старих машинобудівних заводів. В 1934 році став до ладу найпотужніший у світі Новокраматорський машинобудівний завод. 1940 року машинобудівні заводи області виробили понад 15 тис. тонн металургійного обладнання, 1185 врубових машин, багато металорізальних верстатів, шахтних, підйомних та породонавантажувальних машин, перші вугільні комбайни, електровози, екскаватори[2].

З перших років індустріалізації широко розгортається будівництво нових шахт. Важливим засобом крутого піднесення вугільної промисловості стало її технічне переозброєння. Партійні організації подбали також про зміцнення технічного керівництва шахтами. Тільки з квітня по жовтень 1933 року число спеціалістів, які працювали на шахтах, збільшилося до 1000 чоловік[3]. Вживалися заходи до прискореного будівництва заводів вугільного машинобудування. Вже у 1937 році 90 проц. вугілля в Донбасі добувалося з допомогою механізмів. За рівнем механізації Донбас посів перше місце серед вугільних басейнів світу[4].

Докорінна реконструкція була здійснена у роки довоєнних п'ятирічок в металургійній промисловості. Так, у Макіївці на місці старого заводу «Уніон» побудували металургійний гігант. Нові цехи та агрегати були споруджені на Маріупольському, Сталінському, Єнакіївському заводах. У 1934 році став до ладу новий завод «Азовсталь», на якому працювали дві найпотужніші в країні 250-тонні мартенівські печі. Вже на 1936 рік уся продукція чорної металургії в області вироблялася на нових або цілком реконструйованих підприємствах.

В 1928 році побудовано Горлівський та Рутченківський коксохімзаводи. Єнакіївський, Ждановський, Новомакіївський коксохімзаводи, споруджені протягом другої п'ятирічки, за своєю потужністю перевищили у 5—6 разів щорічну продуктивність найбільших дореволюційних заводів. У ці ж роки став до ладу азотнотуковий завод у Горлівці. Набагато збільшилося виробництво на Слов'янському содовому заводі.

Успіхам в розвитку промисловості сприяло технічне переозброєння транспорту. Величезне господарське значення мало завершення в 1937 році будівництва магістралі Донбас—Москва протяжністю понад 1100 км. Було також розширено та реконструйовано великі залізничні вузли: Ясинуватський, Дебальцівський, Краснолиманський. У 1934—1935 роках побудовані перші в СРСР механізовані гірки на станціях Красний Лиман та Дебальцеве, що дало змогу збільшити у два рази пропускну спроможність станцій.

Величезну допомогу в розвитку й технічному переозброєнні промисловості області подавали трудящі всіх республік СРСР. З Ленінграда в Донбас надходили генератори, електромотори, трансформатори та ін., з Москви — верстати та обладнання для заводів, Поволжя і Баку надсилали нафту, мазут та ін. Важливу роль у технічній реконструкції шахт області відіграло обладнання Харківського заводу «Світло шахтаря».

Виконуючи рішення ЦК ВКП(б) «Про чорну металургію» від 20 жовтня 1932 року та «Про роботу вугільної промисловості Донбасу» від 8 квітня 1933 року, партійні, радянські й господарські організації області вжили заходів щодо створення постійних кадрів промислових робітників та їх виробничо-технічного навчання. Тільки за роки другої п'ятирічки підготовлено понад 80 тис. кваліфікованих гірників. На ме-

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 6, арк. 44.
[2] Донецкая область за 50 лет. Статистический сборник. Донецк, 1967, стор. 38.
[3] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, спр. 57, арк. 186.
[4] Итоги выполнения второго пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР. М., 1939, стор. 69

Плакат 1931 року.

талургійних підприємствах за період з 1931 по 1937 рік питома вага робітників середньої та вищої кваліфікації збільшилася у два рази і становила 57 проц. усіх робітників[1]. Багато робітників склали екзамени техмінімуму.

Вирішальну роль в освоєнні нової техніки та підвищенні продуктивності праці відіграло соціалістичне змагання. У липні 1929 року в Горлівці зібралися делегати від 200 тис. працівників вугільної промисловості Донбасу, які схвалили договір про всеdонецьке змагання гірників. Головною формою змагання тих років — рухом ударників — на початок 1932 року було охоплено вже майже 60 проц. шахтарів області[2]. На початок 1934 року на підприємствах та будовах працювало понад 1000 комсомольців-ударників[3].

Колектив Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча виступив ініціатором змінно-зустрічного планування, яке стало важливим фактором дострокового виконання п'ятирічки. Обговорюючи плани роботи підприємств, робітники вносили свої пропозиції про врахування внутрішніх резервів для якнайшвидшого виконання виробничих завдань. Цей почин підхопили на багатьох підприємствах країни. Госпрозрахункові бригади на початку 1932 року об'єднували більше половини донецьких гірників. Донецька область стала батьківщиною ізотовського руху, який розгорнувся з ініціативи вибійника Горлівської шахти № 1 М. О. Ізотова і втілив у собі головні принципи соціалістичного ставлення до праці — досягнення високої продуктивності та допомогу відстаючим.

В 1929 році почалося змагання гірників Донбасу з гірниками Кузбасу, яке переросло в творче співробітництво трудящих великих промислових районів братніх республік. В 1934 році перше місце у всесоюзному змаганні металургів здобув Сталінський металургійний завод, а в 1935 році перші місця на всесоюзних конкурсах-оглядах поділили між собою Сталінський, Єнакіївський металургійні заводи та шахти Донбасу.

У роки другої п'ятирічки соціалістичне змагання перетворилося на могутній рух новаторів, що виник на базі нової техніки та організації праці і дістав назву стахановського за ім'ям його зачинателя — вибійника шахти «Центральна-Ірміне» О. Г. Стаханова. Горлівський вибійник М. О. Ізотов 11 вересня 1935 року видобув 241 тонну вугілля за зміну, перекривши всі існуючі рекорди. Ініціатором руху новаторів на залізничному транспорті став машиніст паровозного депо Слов'янськ Донецької залізниці комсомолець П. Ф. Кривоніс, який майже вдвоє перевершив середню технічну швидкість водіння товарних поїздів. Складач поїздів на станції Ясинувата М. М. Кожухар установив рекорд швидкісного складання поїздів. Застрільником змагання за підвищення продуктивності мартенівських печей виступив сталевар заводу ім. Ілліча в Маріуполі, комсомолець М. М. Мазай. 28 жовтня 1936 року бригада Мазая зняла 15 тонн сталі з кв. метра поду печі, перевищивши світові рекорди. Наприкінці 1939 року в металургійній промисловості області налічувалося 23 тис. стахановців. У вугільній промисловості розгорталося змагання за видобуток 10 тис. тонн вугілля на врубову машину. Того року на шахтах області працювало 20 врубмашиністів-десятитисячників. Ширився рух багатоверстатників на машинобудівних заводах. Соціалістичне змагання стало могутнім стимулом підвищення продуктивності праці, яка на 1940 рік зросла у промисловості області в 3,5 раза проти 1913 року.

[1] Центральний державний архів народного господарства СРСР (далі ЦДАНГ СРСР), ф. 4086, оп. 35, спр. 91, арк. 60.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 16, спр. 273, арк. 17.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 73, спр. 57, арк. 464.

Завдяки успішному здійсненню соціалістичної реконструкції область перетворилась на одну з найважливіших баз індустріалізації країни. Напередодні Великої Вітчизняної війни обсяг її промисловості майже в 9 разів перевищив рівень 1913 року. В останньому довоєнному році промисловість області давала 29,3 проц. загальносоюзного видобутку вугілля, 29,2 проц.— чавуну, 22,7 проц.— сталі і прокату[1]. Машинобудівні заводи області постачали устаткування для Дніпрогесу, «Запоріжсталі», Кузнецького та Магнітогорського комбінатів, «Амурсталі», Московського метрополітену та інших будов країни.

Зачинателі стахановського руху на Донеччині серед делегатів Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад. Москва, 1936 р.

Утвердженням і розвитком колгоспного ладу ознаменувалися довоєнні роки в житті донецького села. Бойовою програмою комуністів Донбасу в боротьбі за колективізацію стали рішення XV з'їзду партії про соціалістичну перебудову сільського господарства. В авангарді колгоспного руху йшли такі артілі, як «Культура» Старобешівського району, ім. Леніна Авдіївського району, «Червоний маяк» Волноваського району та інші.

Чималу роль у переході до соціалістичного землеробства відіграли радянські господарства. Радянська держава забезпечувала колгоспи і радгоспи новою технікою. 1933 року всі МТС, що були на території Донецької області, мали 1580 тракторів та 75 комбайнів[2]. Величезну допомогу селянству в колгоспному будівництві подали робітники. Очолившн боротьбу селянських мас за перемогу колгоспного ладу, робітники Донбасу внесли істотний вклад у справу зміцнення союзу робітничого класу й селянства в нашій країні. На кінець 1932 року в колгоспах об'єдналися близько 85 проц. селянських господарств області[3].

Важливою була роль у завершенні колективізації та організаційно-господарському зміцненні колгоспів політвідділів, створених протягом 1933 року в 91 МТС області. Вони висунули на керівну роботу в колгоспах понад 550 передових робітників та селян. Уже 1937 року в колгоспах було 99 проц. селянських господарств області[4]. Напередодні Великої Вітчизняної війни в області налічувалося 1136 колгоспів, у користуванні яких було до 2/3 посівних площ, та 159 радгоспів, яким належало близько 1/3 посівних площ. На колгоспних і радгоспних полях працювало 6002 трактори та 2179 комбайнів. У колгоспах, радгоспах та МТС налічувалося понад 2 тис. спеціалістів сільського господарства[5].

Утвердження колгоспного ладу сприяло піднесенню трудової активності селянства. Зачинателем руху новаторів у сільському господарстві стала перша в Радянському Союзі жінка-трактористка П. М. Ангеліна. 1931 року вона сіла за кермо трактора, а в 1933 році організувала першу в країні жіночу тракторну бригаду в Старобешівській МТС. Бригада П. Ангеліної стала школою механізаторів. 1940 року в об-

[1] Донецкая область за 50 лет. Статистический сборник, стор. 9, 34—37; Страна Советов за 50 лет. М., 1967, стор. 53.

[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 6, арк. 50, 51.

[3] Ф. Пиджарый. Донецкая организация КП(б)У в борьбе за коллективизацию сельского хозяйства. Сталино, 1957, стор. 25—38.

[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 6, арк. 47.

[5] Радянська Україна. Довідник. К., 1940, стор. 200; Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 9, арк. 55, спр. 6, арк. 51, 63, спр. 46, арк. 5, 6.

Збори жіночого активу колгоспу «Авангард». Вільне, 1930 р.

ласті понад 2 тис. дівчат без відриву від виробництва оволодівали професіями тракториста та комбайнера[1].

За основними показниками в сільському господарстві у 1939 році Донецька область була в числі передових на Україні. Право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві того року здобули 139 колгоспів, 18 радгоспів, 10 МТС та понад 2 тис. передовиків сільського господарства області[2]. В останньому довоєнному році колгоспи і радгоспи Донеччини зібрали понад 12 млн. цнт зерна, а врожайність зернових культур тоді перевищила рівень дореволюційного 1913 року в 1,8 раза.

В умовах перемоги соціалізму зросла політична свідомість, підвищилася громадська активність трудящих. За період з 1926 по 1940 рік в 2,3 раза зросли ряди обласної партійної організації. Вона об'єднувала 77 897 чоловік[3]. Комсомольська організація напередодні Вітчизняної війни мала у своєму складі понад 194 тис. юнаків та дівчат[4].

Найширші кола трудящих брали активну участь у діяльності радянських органів. З величезним політичним піднесенням відбувалися перші вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР. До вищого органу країни трудящі області обрали П. М. Ангеліну, П. Ф. Кривоноса, майстра-прокатника Маріупольського заводу О. Т. Мірошниченка, сталевара Костянтинівського заводу П. Ю. Куракіна, керуючого трестом «Артемвугілля» К. К. Карташова та інших. В 1938 році у виборах до Верховної Ради УРСР брало участь 99,6 проц. громадян, з них за кандидатів блоку комуністів і безпартійних голосувало 99,5 проц. Депутатами Верховної Ради УРСР стали знатні гірники І. І. Бридько, С. К. Рябошапка, Н. Г. Гвоздирков, металурги І. Г. Коробов, Н. У. Сидоров, Н. Д. Кудрявцев, передовики сільського господарства Н. С. Радченко, Ф. Т. Козгомінський та ін. 15 503 чоловіка було обрано в 1939 році до місцевих Рад, у їх числі 45,4 проц. комуністів[5].

Трудящі Донбасу подавали значну матеріальну підтримку зарубіжному пролетаріату, що боровся проти гніту капіталу. В 1926 році робітники Сталінського та Артемівського округів передали до фонду допомоги страйкуючим англійським вуглекопам близько 1 млн. крб. На допомогу іспанському народові у його боротьбі проти фашизму в 1936—1937 рр. робітники області відрахували 1350 тис. крб.[6]. У складі інтернаціональних батальйонів в Іспанії героїчно билося багато уродженців області, серед них Л. Т. Савич, І. Н. Багликов, А. Власов та інші.

Створювалися умови для підвищення добробуту трудящих. До Жовтневої революції майже 40 проц. усіх робітників Донбасу жили в землянках. Чимало робітників, не маючи жител у містах та робітничих селищах, змушені були діставатися до роботи за кілька кілометрів. В роки довоєнних п'ятирічок майже всі робітники одержали житло за місцем роботи.

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 46, арк. 6.
[2] Там же, спр. 9, арк. 273, 279.
[3] Там же, ф. 8, оп. 1, спр. 305, арк. 2; ф. 9, оп. 1, спр. 261, арк. 45; ф. 11, оп. 1, спр. 190, арк. 44; ф. 326, оп. 1, спр. 9, арк. 88, 89.
[4] Там же, ф. 326, оп. 1, спр. 9, арк. 136.
[5] Там же, арк. 87, 88.
[6] Там же, ф. 9, оп. 1, спр. 260, арк. 68, газ. «Коммунист», 15 жовтня 1937 р.

На території Донецької області до революції було тільки 4 міста: Бахмут, Слов'янськ, Маріуполь та Юзівка. За переписом 1939 року населення Донецької області становило понад 3 млн. чоловік, майже в 2 рази більше, ніж у 1926 році, причому $^3/_4$ населення проживало в містах. На географічній карті з'явилися такі нові міста Донбасу, як Макіївка, Єнакієве, Горлівка, Краматорськ, Чистякове, Костянтинівка, Дебальцеве, Дзержинськ, Дружківка, Красноармійськ, Сніжне, Харцизьк. Житловий фонд у містах та селищах міського типу в 1940 році становив 15,6 млн. кв. метрів. До революції жодне місто Донбасу не мало трамваїв, а в 1939 році загальна протяжність трамвайних колій у Сталіно, Маріуполі, Макіївці, Краматорську, Єнакієвому, Горлівці та Костянтинівці становила 196 км. Тільки в 11 найбільших містах водопровідна мережа пролягла на 460 км, а каналізаційна — 108 км. Газифікувалися квартири трудящих у Донецьку, Макіївці та Маріуполі. Донецькі міста набирали нового архітектурного вигляду.

Охорону здоров'я трудящих здійснювали 269 медичних закладів, в яких налічувалося 18 тис. лікарняних ліжок (у 18 разів більше, ніж у 1913 році)[1].

Ще в 1930 році в області було повністю ліквідовано безробіття. Неухильно підвищувалася заробітна плата робітників та службовців. Тільки за час з 1932 по 1937 рік вона зросла на 113 проц. Середньомісячний заробіток гірника з 1937 по 1939 рік збільшився на 41 проц. і становив 488 крб. (у цінах того часу). Зростали доходи колгоспників. З 1932 по 1939 рік вартість колгоспного трудодня збільшилася майже в 3 рази. У 1939 році грошові доходи колгоспів області зросли проти 1938 року на 31 проц. і становили близько 185 млн. крб. Тоді ж у середньому по області було видано на трудодень по 3,8 кг зерна, 1 крб. 85 коп. грішми — в 1,5 раза більше, ніж у попередньому році. Внаслідок зниження цін на товари широкого вжитку населення за неповними даними тільки в 1937 році заощадило 53,5 млн. карбованців[2].

1940 року в ощадкасах області було 350 тис. вкладників, а сума вкладів становила 120 млн. карбованців.

Підвищувався культурний рівень радянських людей. До революції половина населення Донбасу не вміла ні читати, ні писати, а в 1939 році в області залишалося лише 6,6 проц. неписьменних, переважно люди похилого віку. Якщо в 1917 році в Донбасі не було жодного вузу, то в 1940 році в 7 вузах області навчалося 6,4 тис. студентів, у технікумах перебувало 16,7 тис. учнів, а в загальноосвітніх школах — близько 570 тис. (у 6 разів більше, ніж до революції).

Перед Великою Вітчизняною війною в області працювали театр опери та балету, 6 драматичних театрів, театр музкомедії, філармонія. У містах та селах було 1138 палаців культури і клубів. На базі художньої самодіяльності виросли професіональні колективи — шахтарський та український ансамблі пісні й танцю. Величезне багатство — 3,5 млн. книг — було зібрано в 1190 бібліотеках області. Населення обслуговували 514 кіноустановок. Виходили 4 обласні газети: «Социалистический Донбасс», «Колгоспник Донеччини», «Комсомолец Донбасса», «Пионер Донбасса», а також районні та міські газети.

Твори талановитих письменників друкувалися на сторінках «Литературного Донбасса» (так з 1932 року називався журнал «Забой»). Помітну роль в літературному житті області відіграли письменники та поети Б. Л. Горбатов, П. Г. Безпощадний, Л. М. Жариков, К. М. Герасименко, М. Д. Рудь, М. О. Упеник, П. А. Байдебура. Піонером створення праць з історії фабрик і заводів — цієї важливої теми, яку заповідав радянським історикам та літераторам О. М. Горький, — в Донецькій області став І. О. Гонімов. П. Панч у «Повісті наших днів» та І. Ле в «Інтегралі» відтворили незабутні картини відбудови зруйнованих війною донецьких заводів. У Донбас приїздили цілі колективи письменників, як, наприклад, 1930 року бригада ЦК ЛКСМУ на чолі з О. Бойченком, а також бригада літературної організації «Молод-

[1] Донецкая область за 50 лет. Статистический сборник, стор. 223.

[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 8, арк. 11; спр. 9, арк. 78; спр. 6, арк. 55; спр. 46, арк. 10; спр. 2, арк. 52.

няк» у складі П. Усенка, А. Кłоччя, М. Шеремета, І. Гончаренка, Я. Гримайла, С. Крижанівського. Наслідком поїздки письменників була підготовка та видання збірників «Вугілля на-гора» (1931 р.), «За уголь» (1932 р.). А. А. Жаров видав збірник «Стихи и уголь» (1931 р.). Вийшли також збірники донецьких поетів «Наступление» (1932 р.), «Поэты Донбасса» (1934 р.), «На-гора» (1940 р.) та інші. Крім російських і українських письменників, у передвоєнні роки в області працювало кілька грецьких письменників. Широко відомим серед них був Г. А. Костоправ, який відобразив у своїх творах соціалістичні перетворення в грецьких колгоспних селах.

Співцем Донбасу в кіно називають режисера Л. Д. Лукова. На початку 30-х років він поставив фільми «Італійка» та «Войовничі дні», присвячені комсомольцям Донбасу. Найяскравішим твором у кіномистецтві про життя й працю донецьких шахтарів у довоєнні роки був фільм Лукова «Велике життя», удостоєний в 1941 році Державної премії. Новому в житті радянського Донбасу були присвячені також художні фільми «Останній каталь», «Шахтарі», «Ніч у вересні». Фільми про Донбас створювали у ті роки й режисери-документалісти.

Справжнього розквіту набули театральне та музичне мистецтво, масова художня самодіяльність. Великими і талановитими колективами стали драматичні театри Донецька, Маріуполя, Артемівська, Слов'янська, Донецький театр опери та балету, театри музкомедії та юного глядача, обласна філармонія. Ще наприкінці 20-х років перед трудящими Донеччини виступав із своїми п'єсами Державний український робітничий театр Донеччини, а в листопаді 1930 року — Вседонбасівський державний український драматичний театр — філіал театру ім. І. Франка (художній керівник Г. П. Юра, головний режисер О. П. Юра-Юрський). З листопада 1933 року в Донецьку почав діяти Державний український драматичний театр ім. Артема. У цьому мистецькому колективі працювали такі видатні майстри сцени, як народні артисти СРСР В. С. Василько (Миляєв) і В. М. Добровольський, народні артисти УРСР Л. М. Гаккебуш, П. М. Нятко-Табачникова та ін. У передвоєнні роки театр здійснив постановки радянських п'єс, таких як «Платон Кречет», «Правда» О. Корнійчука, «Пархоменко» В. Іванова, «Кремлівські куранти» М. Погодіна.

У передвоєнні роки на Донеччині було створено кілька музичних училищ і шкіл, працювали відомі музичні діячі, серед них народний артист СРСР Н. Г. Рахлін — головним диригентом симфонічного оркестру філармонії, заслужений діяч мистецтва УРСР А. Г. Свєшников — завідуючим музичною частиною у Донецькому драматичному театрі ім. Артема.

Великих успіхів домоглася художня самодіяльність, серед виконавських колективів якої найбільш відомим був шахтарський ансамбль пісні і танцю. Як і в попередні роки, широко записувалася та досліджувалася народна поетична творчість Донеччини. У 1932—1935 рр. було проведено фольклорну експедицію Наркомосу УРСР до Сталіно. Так за роки мирного соціалістичного будівництва працьовиті люди Донеччини, очолювані Комуністичною партією, досягли небувалого піднесення економіки і культури краю.

Ранок 22 червня 1941 року приніс трудящим нашої країни зловісну звістку про те, що фашистська Німеччина без оголошення війни напала на СРСР. Комуністична партія підняла весь радянський народ на боротьбу проти гітлерівських загарбників. Партійні, радянські, профспілкові та комсомольські організації відповідно до директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 29 червня 1941 року перебудували свою роботу на військовий лад під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги!».

Були мобілізовані людські резерви та матеріально-технічні засоби для відсічі агресорові. До Червоної Армії в перші дні війни пішло 236 тис. жителів області[1], у т. ч. 62 тис. комуністів (з 83 тис., що об'єднувала обласна партійна організація) та 97 тис. комсомольців[2]. Крім того, протягом червня — вересня 1941 року до Діючої

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 16.
[2] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 18, спр. 17, арк. 2, 5.

армії було направлено на політичну роботу 5 тис. комуністів та комсомольців[1]. До військових рад армій і на інші відповідальні пости пішли керівники партійних та радянських організацій області: П. М. Любавін, О. І. Струєв, Р. І. Кигинько, М. І. Дрожжин та інші. Протягом перших місяців війни в області створено 33 винищувальні батальйони у складі 6570 чоловік, у т. ч. до 2,5 тис. комуністів та 2 тис. комсомольців[2]. Крім того, в кожному населеному пункті формувалися групи сприяння винищувальним батальйонам. Тільки в липні до них вступило понад 8 тис. чоловік[3]. Обком комсомолу створив 33 загони для знищення танків ворога, до складу яких увійшло понад 1,5 тис. чоловік[4].

Працівники політвідділу 383-ї стрілецької дивізії. 1942 р.

Наслідуючи приклад партійних організацій Москви, Ленінграда, Києва, Сталінський обласний комітет партії 10 липня 1941 року ухвалив створити народне ополчення. До нього вступили всі, здатні носити зброю, а всього 220 тис. чоловік[5]. Багато з них згодом поповнили 383-ю, 393-ю і 395-у стрілецькі дивізії, окремі полки та батальйони, що формувалися на території області.

Донецькі шахтарі, металурги, всі трудящі, усвідомлюючи, які відповідальні завдання постали перед ними, напружували свої сили, щоб забезпечити фронт всім потрібним. Випускати воєнну продукцію почало багато підприємств області. На Сталінському металургійному заводі готували корпуси авіабомб, гранат. У серпні 1941 року за завданням Державного Комітету Оборони машинобудівники, залізничники, металісти області протягом 22 днів виготовили 12 бронепоїздів[6].

Замість чоловіків, мобілізованих до Червоної Армії, у шахти, на заводи йшли жінки. Вже на 1 липня вони замінили 4267 робітників.

В селах області ініціаторами руху за заміну чоловіків на виробництві стали знатні трудівниці колгоспних ланів — сестри П. М. Ангеліна та Н. М. Ангеліна. За короткий час, наслідуючи їх приклад, 3400 жінок області навчилися водити трактор. До 25 серпня були зібрані зернові на всій площі посіву.

Було здійснено важливі заходи для забезпечення безперебійної роботи залізничного транспорту.

Широко розгорнувся в області рух за передачу до фонду оборони грошових заощаджень, облігацій державних позик, коштовних речей. У перші ж дні війни трудящі області внесли 18,9 млн. крб. грошей, зароблених під час недільників у серпні 1941 року.

Наприкінці серпня Державний Комітет Оборони прийняв рішення створити лінії оборони на підступах до Донбасу. За перші два дні на їх будівництво прибуло 160 тис. чоловік.

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1. К., 1967, стор. 99.
[2] Донецький облпартархів, ф. 424, оп. 1, спр. 217, арк. 56; ф. 16, оп. 5, спр. 1, арк. 12.
[3] Там же, ф. 326, оп. 8, спр. 13, арк. 1—16.
[4] Там же, ф. 424, оп. 1, спр. 217, арк. 56.
[5] Там же, ф. 326, оп. 1, спр. 369, арк. 66.
[6] Там же, оп. 11, спр. 1, арк. 69.

Поряд з організацією оборони Донбасу обласний, міські та районні комітети партії заздалегідь провели велику роботу щодо створення партійного підпілля, партизанських загонів та антифашистських патріотичних груп для боротьби в тилу ворога. Безпосередню участь у цій роботі брали член ЦК ВКП(б), секретар ЦК КП(б)У Д. С. Коротченко, секретарі обкому партії П. М. Любавін та Л. Г. Мельников. На час вимушеного відступу Червоної Армії з території області тут уже була досить розгалужена сітка підпілля: обласний підпільний комітет КП(б)У, 6 міськкомів, 10 міських райкомів, 15 райкомів, 98 партійних осередків, у яких налічувалося 550 комуністів[1]. Створювалося також комсомольське підпілля: обласний підпільний комітет ЛКСМУ, 6 міськкомів, 23 райкоми комсомолу, 89 комсомольських осередків. Усього для підпільної роботи було залишено близько 500 юнаків і дівчат[2]. Крім того, 700 комуністів та комсомольців одержали спеціальні завдання[3].

На території області було створено 180 партизанських загонів і груп, до складу яких входило понад 4,2 тис. чоловік, у т. ч. близько 2,8 тис. комуністів. Всього ж для роботи в підпіллі, партизанських загонах та для виконання спеціальних завдань партійна організація області відрядила понад 3300 комуністів[4].

Долаючи величезні труднощі, колективи заводів області у вересні здійснювали евакуацію в глиб країни спеціалістів та цінного устаткування. Так, з Новокраматорського заводу важкого машинобудування було вивезено єдиний у країні прес потужністю 10 тис. тонн. З Маріупольського заводу ім. Ілліча відправили до Магнітогорська найпотужніший у Радянському Союзі товстолистовий стан, який уже в жовтні 1941 року на новому місці почав давати продукцію. У жовтні з різних районів області вирушили до Сибіру, на Урал та Казахстан останні поїзди з машинами, верстатами, турбінами. У глибокий тил евакуювалися лише з підприємств Наркомчормету області 13 тис. кваліфікованих робітників та інженерно-технічних працівників. Там за рекордні строки з допомогою місцевих робітників було налагоджено виробництво воєнної техніки.

Стійко оборонялися на мелітопольських позиціях частини 18-ї та 9-ї армій Південного фронту. 4 жовтня, виконуючи наказ Ставки Верховного командування, вони почали відходити на нові рубежі: частина військ 9-ї армії — на Маріуполь, а 18-ї — на Волноваху. На захід від Красноармійська проти німецько-фашистських загарбників билися війська 12-ї армії, якою командував генерал К. А. Коротєєв. Мужньо стримували натиск ворога бійці і командири 383-ї шахтарської стрілецької дивізії під командуванням Героя Радянського Союзу К. І. Провалова. Діючи в складі військ 18-ї армії, ця дивізія прикривала підступи до Сталіно. Організованість і хоробрість у цих боях виявила і 38-а кавалерійська дивізія. Разом з частинами Червоної Армії Донбас захищали тисячі народних ополченців, бійці 33 винищувальних батальйонів та 19 партизанських загонів, про бойові дії яких не раз повідомляло Радянське інформбюро. Після запеклих боїв наші частини наприкінці жовтня залишили Сталіно, Макіївку, Горлівку, Красноармійськ, Слов'янськ[5]. На початок листопада ворог захопив центральну та південно-східну частину області і вийшов на ріки Сіверський Донець та Міус.

Окупована територія ввійшла до т. зв. військової зони, що підлягала безпосередньо командуванню гітлерівських військ. Політика жорстокого терору щодо цивільного населення визначалася циркулярним листом начальника штабу верховного головнокомандування збройних сил Німеччини Кейтеля від 16 серпня 1941 року, у якому писалося: «Щоб у корені придушити незадоволення, необхідно з першого ж приводу негайно вжити найбільш жорстоких заходів... При цьому слід мати на увазі,

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 42—44, 87—91.
[2] Там же.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9-а, спр. 253, арк. 1—18.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 312.
[5] Сообщения Советского Информбюро, т. 1, М., 1944, стор. 322.

що людське життя в країнах, яких це стосується, абсолютно нічого не варте і що залякуючий вплив можливий лише шляхом застосування надзвичайної жорстокості... Дійовим засобом залякування може при цьому бути лише смертна кара»[1].

За 22 місяці окупації фашистські колонізатори закатували 279 тис. жителів області, на каторгу до фашистської Німеччини вороги вигнали понад 200 тис. чоловік[2].

До багатств донецької землі зразу ж простягнули свої щупальці монополії Круппа, Сіменса, Оппеля та ін. Для експлуатації донецьких шахт і заводів гітлерівці створили гірничо-металургійне товариство «Схід». У Сталіно було відкрито відділення концерну Германа Герінга. Робітники шахт і заводів фактично перебували на становищі рабів. Усі жителі міста і робітничих селищ, починаючи з 10-річного віку, мусили зареєструватися на біржі праці і носити нарукавну пов'язку з відповідним номером. За порушення цієї вимоги розстрілювали. На підприємствах запровадили 14—16-годинний робочий день. Роботи велися під наглядом солдат і поліцаїв, які часто вдавалися до тілесних покарань.

Саме в цей важкий час розпочали свою діяльність підпільники і партизани області. Взимку 1941 року в області діяли партизанські загони М. І. Карнаухова, Ю. А. Потирайла, І. Г. Чапліна, Г. А. Іщенка, М. Є. Агафонова, Д. К. Мележика, Б. С. Смолянова, П. Г. Пасічного, Г. М. Чуєва, В. І. Підгірного, П. М. Олейникова, П. М. Компанійця та ін. У тилу ворога розгорнув роботу підпільний обком партії на чолі з секретарем С. М. Щетиніним. Не раз бували у нього зв'язківці ЦК КП(б)У. 10 липня 1942 року Сталінський обком партії, що перебував у Ворошиловграді, за завданням ЦК КП(б)У створює 6 нових підпільних райкомів, куди входило 60 комуністів, і направляє їх через лінію фронту на чолі з територіальним секретарем Г. О. Попковим в Сталіно, Горлівку, Макіївку, Красний Лиман, Дебальцеве для зміцнення існуючих підпільних організацій та створення нових.

10 вересня 1942 року для керівництва діями партизанських загонів на півночі області створюється військова рада, куди увійшли 7 командирів партизанських загонів. Головою цієї ради обрали Ю. І. Потирайла — колишнього голову Ямського райвиконкому. 20 вересня відбулася партійна конференція всіх загонів, вона обрала бюро у складі 7 чоловік на чолі з секретарем З. В. Ізотовим, який до війни очолював Ямський райком КП(б)У. Друкованим органом партійного бюро загонів була багатотиражна газета «За Родину». На ділянці Південно-Західного та Південного фронтів активно діяло 19 партизанських загонів, які здійснили понад 600 бойових операцій, пустили під укіс 18 ешелонів, 14 паровозів, 260 вагонів, 103 бронемашини тощо, розгромили 23 гарнізони гітлерівців, 18 поліцейських управ, 35 каральних загонів. Підпільні організації та партизани вели також велику політичну роботу серед населення окупованих районів. Вони розповсюдили 49 номерів газети «За Родину», загальним тиражем понад 14 тис. примірників.

Розгром німецько-фашистських військ під Сталінградом, що став початком корінного перелому в ході війни, сприяв дальшому зміцненню партійного підпілля та активізації партизанського руху на окупованій території. Посилилася діяльність підпільників Сталіно, Горлівки, Чистякового, Селидового, Красноармійська, Артемівська, Амвросіївки, Слов'янська та інших міст і селищ.

У січні—лютому 1943 року Червона Армія визволила 40 населених пунктів області. Весною лінія фронту в Донбасі стабілізувалася по Сіверському Дінцю і далі на південь вздовж ріки Міусу до Азовського моря. Гітлерівці влітку 1943 року сконцентрували тут 26 дивізій, створивши по Міусу три лінії оборони, т. зв. Міус-фронт. Водночас фашистське командування видало варварський наказ про знищення на території області всього, чого не можна було вивезти.

Після розгрому фашистів на Курській дузі радянське командування зосередило необхідні сили й засоби для визволення Донбасу. У складі Південного фронту

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 39.

[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 34—36.

Піонери біля «Вічного вогню». Амвросіївка, 1967 р.

(командуючий генерал Ф. І. Толбухін) діяло 5, в складі Південно-Західного фронту (командуючий генерал Р. Я. Малиновський) — 6 загальновійськових армій. Їх підтримували дві повітряні армії. Завдання, поставлене Ставкою Верховного Головнокомандування перед радянськими військами, зводилося до того, щоб спільними ударами двох фронтів — Південно-Західного та Південного розгромити 1-у танкову й 6-у німецьку армії в Донбасі та розвинути наступ у напрямку до Запоріжжя, Криму й пониззя Дніпра.

У військах обох фронтів проводилася велика партійно-політична робота під лозунгом «Швидше визволимо Донбас!». В частинах і з'єднаннях були створені міцні партійні організації. На початок серпня 1943 року в 6860 первинних партійних організаціях цих фронтів налічувалося близько 204 тис. комуністів [1].

Вживалися заходи щодо зміцнення партизанських загонів, які мали відіграти значну роль у визволенні Донбасу. Штаб партизанського руху при Військовій Раді Південного фронту в травні—липні 1943 року направив у тил ворога 17 диверсійно-організаторських груп у складі 78 чоловік. Ці групи налагодили зв'язки з 26 місцевими партійними організаціями та партизанами. В серпні 1943 року на час наступу радянських військ у Донбасі тут діяло 43 партизанських загони і групи [2], які допомагали наступаючим частинам.

13 серпня 1943 року війська Південно-Західного фронту почали штурм оборони противника на Сіверському Дінці і оволоділи кількома опорними пунктами, полегшивши тим самим прорив «Міус-фронту». 18 серпня після артилерійської та авіаційної підготовки перейшли в наступ і війська Південного фронту, які завдали удару ворогові під Горлівкою, Макіївкою, Сталіно. В боях за область безсмертною славою вкрили себе льотчики-герої О. І. Покришкін, В. Д. Лавріненков, О. В. Алелюхін.

Першого ж дня наступу війська 5-ї ударної армії генерала В. Д. Цвєтаєва форсували ріку Міус і прорвали оборону ворога на ділянці Дмитрівка—Куйбишеве. У цей прорив були введені 4-й гвардійський механізований корпус генерала Т. І. Танасчишина та 2-й гвардійський механізований корпус генерала К. В. Свиридова, який 23 серпня визволив місто Амвросіївку.

Запеклі бої розгорнулися за Чистякове, Сніжне і Савур-Могилу, яка разом з навколишніми висотами та укріпленнями стала основною зв'язуючою ланкою всієї системи гітлерівського «Міус-фронту». В ніч на 30 серпня 96-а гвардійська стрілецька дивізія, взаємодіючи з 387-ю стрілецькою дивізією, оволоділа Савур-Могилою. На відзначення цього ратного подвигу до 50-річчя Великого Жовтня тут споруджено величний монумент воїнам-визволителям Донбасу.

Зазнавши поразки на Сіверському Дінці та Міусі, гітлерівські війська намагалися закріпитися на рубежі Слов'янськ—Микитівка—Горлівка—Харцизьк і далі по ріці Кальміусу. Проте і ця спроба ворога була зірвана: 51-а армія 3 вересня визволила місто і великий залізничний вузол Дебальцеве, а 5-а ударна армія — Єнакієве. 4 вересня частини 51-ї армії вибили гітлерівців з Микитівки. Війська 5-ї ударної армії розгорнули бої за Горлівку. У цих боях особливо відзначилися частини 55-го

[1] А. Т. Ершов. Коммунистическая партия — организатор борьбы советского народа за освобождение Донецкого бассейна от немецко-фашистских захватчиков. М., 1967, стор. 13.

[2] АІПП ЦК КП України, ф. 62, оп. 1, спр. 28, арк. 28, 71—80.

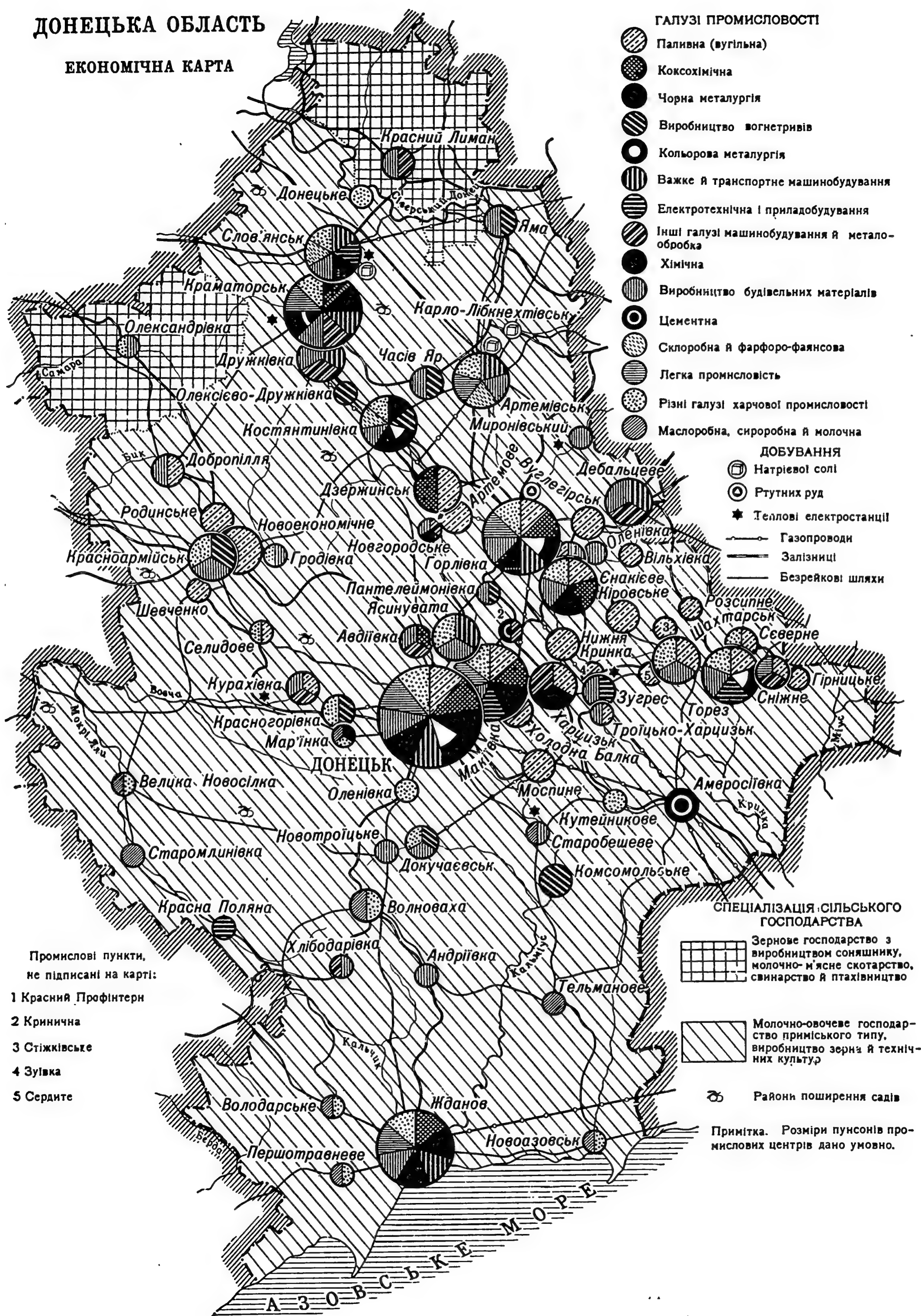
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ
ЕКОНОМІЧНА КАРТА
ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ
Паливна (вугільна)
Коксохімічна
Чорна металургія
Виробництво вогнетривів
Кольорова металургія
Важке й транспортне машинобудування
Електротехнічна і приладобудування
Інші галузі машинобудування й металообробка
Хімічна
Виробництво будівельних матеріалів
Цементна
Склоробна й фарфоро-фаянсова
Легка промисловість
Різні галузі харчової промисловості
Маслоробна, сироробна й молочна
ДОБУВАННЯ
Натрієвої солі
Ртутних руд
Теплові електростанції
Газопроводи
Залізниці
Безрейкові шляхи
СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
Зернове господарство з виробництвом соняшнику, молочно-м'ясне скотарство, свинарство й птахівництво
Молочно-овочеве господарство приміського типу, виробництво зерна й технічних культур
Райони поширення садів
Примітка. Розміри пунсонів промислових центрів дано умовно.
Промислові пункти, не підписані на карті:
1 Красний Профінтерн
2 Кринична
3 Стіжківське
4 Зуївка
5 Сердите
Красний Лиман
Донецьке
Сіверський Донець
Ямa
Слов'янськ
Краматорськ
Карло-Лібкнехтівськ
Олександрівка
Самара
Дружківка
Часів Яр
Олексієво-Дружківка
Артемівськ
Миронівський
Костянтинівка
Бик
Добропілля
Вуглегірськ
Дебальцеве
Дзержинськ
Артемове
Родинське
Новоекономічне
Новгородське
Оленівка
Красноармійськ
Гродівка
Горлівка
Вільхівка
Єнакієве
Кіровське
Пантелеймонівка
Ясинувата
Шевченко
Розсипне
Шахтарськ
Нижня Кринка
Селидове
Авдіївка
Сєверне
Вовча
Курахівка
Зугрес
Торез
Гірницьке
Сніжне
Мокрі Яли
Красногорівка
Харцизьк
Троїцько-Харцизьк
Мар'їнка
Макіївка
Холодна Балка
ДОНЕЦЬК
Міус
Велика Новосілка
Оленівка
Моспине
Амвросіївка
Кутейникове
Кринка
Новотроїцьке
Старобешеве
Старомлинівка
Докучаєвськ
Комсомольське
Волноваха
Красна Поляна
Хлібодарівка
Андріївка
Кальміус
Тельманове
Кальчик
Володарське
Жданов
Берда
Першотравневе
Новоазовськ
АЗОВСЬКЕ МОРЕ

стрілецького корпусу. Одночасно з наступом на Горлівку війська 5-ї ударної армії вели бої за Макіївку. 6 вересня місто було визволено.

Успішно розвивався наступ військ Південно-Західного фронту. Зламавши опір ворога, вони оволоділи Слов'янськом, Костянтинівкою, Краматорськом, Артемівськом і почали швидко просуватися на Красноармійськ. Тимчасом війська Південного фронту зав'язали бої за визволення Сталіно і 8 вересня повністю очистили місто від окупантів, а до 14 вересня визволили всю область. В рядах радянських військ за Донбас, за Радянську Україну мужньо билися представники всіх братніх народів СРСР. Понад 80 з них було удостоєно звання Героя Радянського Союзу, тисячі нагороджено орденами й медалями [1], 23 військовим частинам присвоєно найменування міст області, які вони визволили [2].

Завдяки швидкому наступу Червоної Армії ворогові не вдалося повністю здійснити гітлерівський план «випаленої землі». І все ж фашисти зруйнували й пограбували міста і села, промисловість і транспорт, сільське господарство, культурні заклади області. З 1341 підприємства, що діяли до війни, залишилися придатними для експлуатації 61. Вони давали 0,6 проц. довоєнної продукції. Фашистські варвари спалили і зруйнували 52 МТС, 1118 колгоспів. Загальні збитки, завдані ворогом народному господарству області, обчислювалися величезною сумою — 30 707 млн. карбованців [3].

Відродження Донецького басейну стало важливим господарським і військово-політичним завданням не тільки трудящих області, а й усього радянського народу. Керуючись постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації», партійні і радянські органи, всі трудящі області розгорнули боротьбу за якнайшвидшу відбудову народного господарства. Ще в лютому 1943 року було відновлено обласний комітет партії та тимчасовий склад облвиконкому. ЦК ВКП(б) відрядив до області 1398 партійних, радянських, господарських і комсомольських працівників [4]. Протягом вересня—жовтня поновили роботу 44 райкоми та міськкоми партії. Відроджувалися первинні партійні організації. Водночас розгортали діяльність виконавчі комітети міських і районних Рад депутатів трудящих, комсомольські організації. В 1943 році створюється 1649 завкомів, шахткомів, робіткомів, місцевкомів та райкомів профспілок і 430 професійних груп [5]. Велику масово-політичну роботу по мобілізації населення на відбудову зруйнованого господарства розгорнули 2249 агітколективів, які об'єднували понад 31 тис. агітаторів. Почали виходити обласні газети «Социалистический Донбасс» і «Радянська Донеччина».

Державний Комітет Оборони і ЦК ВКП(б) на початку 1944 року прийняли рішення про забезпечення робочою силою промислових підприємств і передусім підприємств Донбасу. ЦК ЛКСМУ мобілізував для роботи у вугільній промисловості 42 тис. чоловік. Поверталися евакуйовані. Готувалися кадри в ремісничих училищах і школах фабрично-заводського навчання. Вже на кінець 1945 року чисельність робітників, зайнятих у промисловості області, становила 55 проц. довоєнного рівня.

За завданням партії і уряду здійснювалися конкретні заходи щодо якнайшвидшої відбудови промислових підприємств області. У цій роботі активну участь разом з наркоматами брали вчені Академій наук СРСР і УРСР. З Москви й Ленінграда, Сибіру й Уралу, Поволжя й Середньої Азії, з усіх кінців Радянської країни в область ішли ешелони з обладнанням, інструментами, лісом, насінням для весняної сівби, одягом та взуттям, продуктами харчування. При Народному комісаріаті вугільної промисловості було створено Бюро генерального плану відбудови кам'яновугільного Донбасу. Спеціальні бригади вивчали становище на шахтах і промислових підприємствах,

---

[1] Архів Міністерства Оборони СРСР (далі Архів МО СРСР), ф. 228, оп. 7715, арк. 375.
[2] Твои освободители, Донбасс! Очерки, воспоминания. Донецк, 1968, стор. 285, 286.
[3] Газ. «Труд», 8 вересня 1945 р.
[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 240, арк. 42.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 78, арк. 20—22.

ГЕРОЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ—УРОДЖЕНЦІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.

Д. М. Адоньєв, М. О. Александров, М. П. Батурін, В. М. Безцінний, І. М. Бейда,

І. Я. Бєляков, Д. І. Большаков, В. П. Бухтияров, Д. О. Видренко, М. Ф. Волошин,

М. І. Гаврилов, І. І. Гавриш, Г. С. Гапонов, К. Д. Гаркуша, І. Є. Гриб,

на основі їх висновків готувалися рішення партії та уряду про черговість тих чи інших робіт. В листопаді 1943 року з Кемерово до Макіївки прибули з механізмами та обладнанням 2 тис. чоловік, що входили до окремої будівельно-монтажної частини.

Ще 26 жовтня 1943 року Державний Комітет Оборони схвалив постанову «Про першочергові заходи по відбудові вугільної промисловості Донецького басейну». Величезну роботу треба було виконати, щоб відродити 176 шахт. 88 з них планувалося ввести в дію не пізніше як через 6 місяців, 37 — протягом року і 51 шахту — через рік. Першою в Донбасі досягла довоєнного рівня видобутку вугілля шахта «Новомушкетове». З ініціативи гірників цієї шахти розгорнулося змагання шахтарів Сталінської і Ворошиловградської областей, Донбасу й Кузбасу. В авангарді змагання йшли вибійники шахти «Новомушкетове» С. Д. Рубан та шахти ім. Ф. Кона О. Д. Кедя. З відбійними молотками в шахти спускалися жінки. Почин горлівчанки

Й. М. Гутник,

А. К. Давиденко,

І. П. Дениченко,

І. М. Долгов,

П. Я. Дорошенко,

П. С. Дубрівний,

Г. О. Дубровський,

О. І. Єрмаков,

С. В. Жоров,

С. Я. Заїкін,

Ф. Я. Запорожець,

В. М. Зінченко,

І. Т. Іванов,

О. І. Івашко,

В. В. Калабун,

М. С. Гришутіної став початком руху жінок за оволодіння чоловічими професіями. Зусилля тисяч патріотів всюди давали відчутні наслідки. Протягом двох років в умовах війни трудівники області відновили 69 основних та понад 350 дрібних шахт. На шахтах комбінатів «Сталінвугілля» та «Артемвугілля» у вересні 1945 року щодоби видобувалося 50 тис. тонн палива, 23 шахти перевершили довоєнний рівень вугледобутку[1].

Одним з багатьох героїчних подвигів трудівників тилу в роки Великої Вітчизняної війни була відбудова Зуївської ДРЕС, яка стала до ладу в січні 1944 року.

З Єнакіївського заводу почалася відбудова металургійних підприємств області. Шефствував над заводом колектив Кузнецького металургійного комбінату. Вже через три місяці тут працювали домни № 6 та № 4, а ще через місяць домна № 6 до-

[1] И. Я. Омельяненко. Коммунисты Донбасса в Великой Отечественной войне. Сталино, 1959, стор. 70, 71.

С. З. Калиниченко, І. П. Кармановський, В. І. Кириленко, М. Є. Козьяков, В. М. Кореньков,

М. Н. Корсун, В. І. Курилов, В. П. Кузьминов, І. М. Литвин, Г. Є. Литвиненко,

М. Ф. Любов, П. С. Малишев, І. В. Машир, А. В. Мельников, В. П. Мішенін,

сягла довоєнного рівня виплавки чавуну — 700 тонн на добу. У грудні 1943 року Єнакіївському заводу було присуджено перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони. Широким фронтом здійснювалася відбудова Макіївського, Сталінського, Краматорського, Костянтинівського металургійних заводів. На початок 1945 року в області працювало вже 8 доменних і 24 мартенівські печі, 2 бесемерівських конвертори, 15 прокатних станів. Металурги давали країні сотні тисяч тонн чавуну, сталі й прокату. Почали давати продукцію 60 коксових батарей та 10 заводів вогнетривких матеріалів. До передвоєнного рівня виробництва наблизилися машинобудівники. За 1943—1945 рр. тільки машинобудівним заводам області 22 рази присуджувався Червоний прапор Державного Комітету Оборони, 4 рази — прапор ЦК ВКП(б) і наркоматів, 40 разів — прапор ВЦРПС та наркоматів.

ЦК КП(б)України і РНК УРСР ще 31 травня 1944 року прийняли постанову «Про шефство областей України над вугільними трестами Донбасу». Керуючись цією

Ф. У. Моженко, А. С. Мойсеєнко, В. М. Молчанов, І. С. Наборський, М. В. Носуля,

О. М. Оленін, Б. К. Панченко, В. Г. Петренко, І. І. Пискун, В. Д. Руднєв,

М. І. Савченко, І. Ф. Свєженцев, С. О. Свидерський, В. М. Ситник, М. О. Солодилов,

постановою Донецький обком партії і облвиконком визначили конкретні шахти, трести і комбінати, над якими брали шефство трудящі республіки.

Перед працівниками сільського господарства області постало завдання якомога швидше відродити зруйновані колгоспи і радгоспи, освоїти довоєнні посівні площі, організувати виробництво сільськогосподарської продукції для забезпечення Червоної Армії і населення продовольством, а промисловості — сировиною. Розв'язувати це завдання доводилося в умовах гострої нестачі працездатного населення. На допомогу селу прийшли робітники. З ініціативи Красногорівського заводу вогнетривів ім. В. І. Леніна промислові колективи всієї республіки розгорнули рух за подання допомоги колгоспам і радгоспам технікою. Завдяки героїчній праці колгоспного селянства та робітничого класу до 1945 року в області було відновлено господарства всіх 1118 артілей і освоєно 85 проц. довоєнних посівних площ. За високі врожаї сільськогосподарських культур та розвиток тваринництва 1945 року Сталінській

М. Ф. Солодилов,

Г. І. Степаненко,

Ф. А. Столбов,

Я. С. Студенников,

Я. М.-А. Сулейманов,

І. Ф. Тахтаров,

В. П. Тємнов,

М. С. Ткачов,

М. І. Трубіцин,

П. Я. Трунов,

М. М. Турчин,

О. А. Удодов,

Л. Є. Усенко,

І. Ф. Фатєєв,

П. Т. Харитонов,

області присуджено перехідний Червоний прапор РНК СРСР і другу грошову премію[1].

Силами залізничних військ і населення швидко відбудовувався залізничний транспорт. На початку вересня 1943 року почався рух поїздів на дільницях Кринична—Іловайськ, Дебальцеве—Міллерове, Доля—Ясинувата, Красноармійськ — Рутченкове, Сталіно—Москва.

Високими урядовими нагородами відзначено трудові й ратні подвиги трудівників області у роки Великої Вітчизняної війни. Близько 100 тис. з них нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, 184 удостоєно звання Героя Радянського Союзу, 58 — кавалери ордена Слави трьох ступенів, 310 присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 3. К., 1969, стор. 222, 223.

В. Т. Цись,

В. Є. Чаленко,

В. В. Чеботарьов,

Ф. У. Черников,

А. Є. Черцов,

В. Н. Шандула,

М. Г. Шариков,

М. К. Шестаков,

П. С. Шматуха,

Д. В. Щецура,

Г. М. Яхнов.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни Комуністична партія зосередила всі сили на якнайшвидшому завершенні відбудови та дальшому розвитку народного господарства й культури області. По всій країні розгортався рух за організацію шефства над підприємствами Донбасу. Велику допомогу робітники області одержали від гірників Кузнецького басейну, трудящих Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Свердловської, Челябінської областей та інших промислових центрів країни. З Москви комбінату «Сталінськвугілля» надсилалися трансформатори, автомашини та насоси. За перші три роки післявоєнної п'ятирічки колективи 74 підприємств Ленінграда направили в Донбас промислової продукції на суму близько 300 млн. крб.[1]. До області прибували висококваліфіковані кадри спеціалістів, робітників.

Під керівництвом партійних, профспілкових та комсомольських організацій розгорталася величезна творча діяльність широких трудящих мас. Весною 1946 року донецькі шахтарі й металурги разом з робітниками московських заводів виступили ініціаторами всесоюзного соціалістичного змагання за дострокове виконання післявоєнного п'ятирічного плану. На шахтах впроваджувалися прогресивні методи праці. Багато послідовників було у бригади І. І. Бридька з шахти № 5—6 ім. Димитрова, яка стала ініціатором впровадження графіку циклічності у вугільній промисловості. Для механізації трудомістких процесів широко використовувалися комбайни «Донбас», «ККП-1» та інші машини.

8 вересня 1947 року ЦК ЛКСМУ звернувся до всіх комсомольських організацій республіки із закликом підтримати ініціативу донецьких комсомольців, які вирішили перейти на роботу у вибій. З Київської, Житомирської, Запорізької, Чернігівської

---

[1] В. Юрчук. Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945—1952 рр.) К., 1965, стор. 75.

та інших областей республіки за комсомольськими путівками тільки протягом жовтня 1947 — травня 1948 року прибуло 12 тис. чоловік[1].

Питання про роботу промислових підприємств Донбасу, забезпечення їх робочою силою, впровадження нової техніки не раз вирішувалися на засіданнях Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК КП (б) України і Ради Міністрів УРСР. У підвищенні рівня партійно-організаційної роботи на важливих ділянках господарського будівництва велику роль відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 28 лютого 1948 року «Про стан партійно-політичної роботи на вугільних шахтах Донбасу». Керуючись цією постановою, партійні організації області створили на шахтах сотні нових партійних груп. Вже наприкінці 1948 року більше половини комуністів області, зайнятих у вугільній промисловості, працювали у підземних виробках.

Партійні організації очолили масовий рух трудящих за колективну стахановську працю, зачинателем якого став старший майстер Новокраматорського машинобудівного заводу комуніст П. В. Корнєєв. За почином новатора Маріупольського заводу ім. Ілліча М. О. Кучеріна розгорнувся рух за швидкісні методи праці. Успішно розвивалося змагання між працівниками однієї професії за підвищення культури виробництва, рух тисячників. У третьому році п'ятирічки понад 25 тис. чоловік перевиконували річну норму виробітку, серед них 17 чоловік за рік виконали п'ятирічну норму[2].

Підвищувалася авангардна роль комуністів на виробництві. Наприкінці 1949 року в обласній партійній організації налічувалося понад 75 тис. комуністів[3]. 176 тис. членів ВЛКСМ об'єднувала обласна комсомольська організація. На заклик комсомольців Сталіно в 1947—1948 роках понад 20 тис. молодих робітників перейшли працювати в шахти, на підземні роботи. ЦК КП(б)У високо оцінив цей патріотичний почин донецьких комсомольців.

Активізували свою діяльність місцеві Ради депутатів трудящих та профспілкові організації. Понад 14,5 тис. депутатів було обрано наприкінці 1947 року до місцевих Рад. Вже на перших сесіях Рад створено 2480 постійних комісій, які об'єднали близько 26 тис. активістів з числа робітників, колгоспників та інтелігенції[4]. У підвищенні ролі профспілкових організацій на виробництві велику роль відігравала Сталінська обласна рада профспілок, обрана у жовтні 1948 року.

Завдяки самовідданій праці трудящих на кінець першої післявоєнної п'ятирічки довоєнний рівень промислового виробництва в області було перевершено на 24 проц., а продуктивність праці робітників зросла на 11 процентів.

При безпосередній допомозі робітничого класу колгоспне селянство відбудовувало зруйноване сільське господарство. В 1946 році, незважаючи на несприятливі кліматичні умови, колгоспи області продали державі 20 млн. пудів хліба[5]. В боротьбі за піднесення сільського господарства з ініціативи П. М. Ангеліної виникла нова форма соціалістичного змагання — виробнича співдружність тракторних та рільничих бригад. У змагання включилися 3974 бригади, 1114 колгоспів та 54 МТС.

Збирання врожаю в радгоспі ім. Луначарського. Білоярівка, 1966 р.

[1] Н. Ф. Хорошайлов. Возрожденный Донбасс. Донецк, 1968, стор. 89.
[2] Історія Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 551.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 70, спр. 264, арк. 1—6.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 894, арк. 21.
[5] Історія селянства Української РСР, т. 2. К., 1967, стор. 344.

Скиртування сіна. Новоазовський район, 1967 р.

Позитивно позначилось на розвитку сільського господарства проведене в 1950 році укрупнення колгоспів, в результаті чого кількість їх зменшилася з 1118 до 592. Це створило кращі умови для використання техніки МТС, більш рівномірного розподілу трудових ресурсів та організації багатогалузевих господарств. У 1950 році в області було 46 колгоспів-мільйонерів. На цей час майже відновилися довоєнні посівні площі. Однак колгоспи й радгоспи одержали тільки 8354 тис. цнт зернових — близько 80 проц. валового збору 1940 року. Значно відставало і тваринництво. Велику роботу щодо подолання відставання у сільському господарстві проводили комуністи. Після укрупнення в 554 колгоспах були свої первинні організації, що налічували понад 5 тис. чоловік.

Героїчна праця на відбудові Донбасу дістала високу оцінку партії та уряду. Ще у вересні 1947 року Верховна Рада СРСР схвалила Указ про встановлення медалі «За відбудову вугільних шахт Донбасу», якою було нагороджено 21 тис. трудівників області. Крім того, 19,5 тис. чоловік одержали медаль «За відбудову чорної металургії Півдня». Групі новаторів виробництва було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Значно поліпшилися побутові умови, медичне й культурне обслуговування трудящих. Наприкінці 1949 року загальна площа громадського житлового фонду в містах і селищах області досягла 95 проц. довоєнного рівня. Майже повністю закінчилася відбудова Сталіно, Макіївки, Краматорська та інших міст. У 1950 році в області було 305 лікарняних закладів, які мали до 24 тис. ліжок. Уже у вересні 1943 року тут працювало 50 проц. довоєнної кількості шкіл, а в Маріуполі через місяць після того, як вигнано гітлерівців, відновили роботу всі школи. Тільки за два роки (1944—1946 рр.) у області відбудовано 135 шкіл.

Почали працювати і вищі учбові заклади. Так, одразу після визволення Сталіно відновилися заняття у медичному, а в листопаді 1943 року — у педагогічному інституті. На літо 1944 року майже повністю були відбудовані корпуси індустріального інституту. 1950 року в 7 вузах, 43 технікумах, 1715 школах навчалося значно більше студентів та учнів, ніж у довоєнний час.

Відбудовувалися бібліотеки. Посилки з книгами для них надходили з Москви і Ленінграда, Сибіру і Середньої Азії, Баку і Тбілісі. В 1944 році тільки обласна бібліотека ім. Н. К. Крупської одержала з Москви 25 тис. томів книг, із районів Сибіру сюди надійшло 50 тис. томів. На кінець відбудовного періоду в області було 1423 масові бібліотеки. Вже через місяць після визволення тут працювало 500 профспілкових клубів, сотні хат-читалень і червоних кутків. При районних будинках та палацах культури широко розгорталася масова художня самодіяльність. Тільки в 1946 році на полі працювало понад 1830 агіткультбригад.

Свої творчі здобутки, талановиті знахідки учасники художньої самодіяльності демонстрували на місцевих олімпіадах самодіяльного мистецтва. Перша обласна олімпіада відбулася в день річниці визволення Донбасу. Область була постійним учасником республіканських олімпіад художньої самодіяльності, на яких такі творчі колективи, як хорова капела управління Донецької залізниці, ансамблі пісні і танцю Дзержинська і Харцизька, чоловічий хор Костянтинівського склозаводу здобули високу оцінку. Популярністю користувалися у колективах художньої самодіяльності та співаків-професіоналів пісенно-музичні твори донецьких

шахтарів П. Дмитрієва-Кабанова і С. Крапиви. Було відбудовано театри, концертні приміщення, музичні і художні середні спеціальні навчальні заклади. Все більше завойовував глядачів Донецький театр опери та балету, в цьому велика заслуга відомого співака народного артиста УРСР Ю. Д. Сабініна, а також головного режисера театру народного артиста УРСР О. П. Здиховського. Тут вперше була поставлена опера В. Мураделі «Велика дружба».

З багатьма кращими творами образотворчого мистецтва знайомилися трудящі області на великих художніх пересувних виставках. Тільки в 1947—1949 рр. в Донецьку і Жданові відбулися всесоюзні і республіканські виставки радянських художників: «30 років Радянської влади», «30 років Радянської Армії», «150 років з дня народження О. С. Пушкіна», «Графічне мистецтво». Протягом 1946—1950 рр. інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР відрядив в область кілька своїх експедицій, які збирали і вивчали народну поезію, матеріали про народне житло, одяг, звичаї. Багато зразків народної творчості у районах Слов'янська, Костянтинівки, Краматорська і Красного Лиману записали студенти Слов'янського вчительського інституту.

У комуністичному вихованні трудящих, мобілізації їх на відбудову народного господарства значну роль відігравала преса. Вже у грудні 1943 року видавалися газети у 10 районах та у великих містах області. Відроджена у 1944 році Донецька організація Спілки письменників України протягом 1946—1951 рр. видала 15 великих книг альманаху «Литературный Донбасс», де було опубліковано ряд значних художніх творів, що відтворювали героїчну боротьбу трудівників міст і сіл області у роки Великої Вітчизняної війни та їх самовіддану працю на відбудові Донбасу.

Невичерпну енергію виявляли робітники та колгоспне селянство в розвитку економіки області в роки п'ятої п'ятирічки. Гірники шахти № 5-біс тресту «Петровськвугілля» розгорнули рух за дострокове освоєння проектних потужностей підприємств, а трудівники шахти «Червона зірка» тресту «Чистяковантрацит» — за високу продуктивність праці, економію матеріальних засобів та коштів. Понад 15 тис. робітників тресту «Донецьквугілля» склали особисті плани підвищення продуктивності праці[1]. Металурги «Азовсталі» виступили ініціаторами змагання за всебічну раціоналізацію виробництва, що забезпечило підвищення продуктивності прокатного обладнання на 10—12 проц.[2]. Серед машинобудівників області за пропозицією конструкторів Новокраматорського машинобудівного заводу розгорнулася боротьба за зниження ваги та поліпшення якості машин. Зразкову роботу показали також залізничники Красного Лиману.

Соціалістичне змагання очолили партійні організації. На вирішальні ділянки виробництва переходили комуністи. В 1954 році Єнакіївський міськком партії відрядив на шахти тресту «Орджонікідзевугілля» 130 комуністів та 240 комсомольців. Таку ж роботу вели й інші міськкоми та райкоми партії. Наприкінці 1955 року

У картинній галереї Палацу культури машинобудівного заводу. Дружківка, 1967 р.

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, стор. 345.
[2] Газ. «Радянська Україна», 19 березня 1952 р.

у вугільній промисловості працювало 35,4 проц. членів партії від загальної кількості комуністів, зайнятих у промисловості[1]. У всіх галузях народного господарства області широку підтримку дістав рух за випуск надпланової продукції, що розгорнувся за почином краснодонського вибійника М. Я. Мамая. Близько 200 тис. трудящих області підхопили в 1959 році ініціативу колективу О. А. Кольчика з шахти ім. Лутугіна тресту «Чистяковантрацит», який вирішив заощадити по 1 крб. на кожній тонні видобутого вугілля[2].

На заклик партії наприкінці 1956 року для спорудження комсомольських шахт за путівками комсомолу в область прибуло понад 8,5 тис. молодих ентузіастів з різних районів України. Руками молоді створювалися шахти «Донецька-Комсомольська» № 1 та № 2, доменна піч на «Азовсталі» тощо.

Водночас з широким розвитком ініціативи трудящих підвищувався рівень керівництва всіма ланками виробництва. Після грудневого (1957 р.) Пленуму ЦК КПРС, який розглянув питання про роботу профспілок, на всіх підприємствах, будовах, у радгоспах та РТС області виробничі наради було перетворено на постійно діючі, до їх складу обрали 174 тис. передових робітників, інженерно-технічних працівників та службовців.

З 1951 по 1958 рік валовий випуск промислової продукції зріс більш як у 2,1 раза. Достроково були виконані завдання, передбачені державним планом. Видобуток вугілля подвоївся і становив 87 890 тис. тонн. Стали до ладу близько 20 нових шахт, 3 потужні доменні печі, були завершені основні роботи по спорудженню каналу Сіверський Донець — Донбас. Дала промисловий струм найбільша на Україні Старобешівська теплова електростанція. З Донецька до Москви рушили електропоїзди.

Зусилля трудівників села спрямовувалися на успішне виконання постанов вересневого (1953 р.) та наступних пленумів ЦК КПРС і рішень з'їздів партії. Наприкінці 1955 року на роботу в МТС, колгоспи та радгоспи з міст і промислових районів перейшло працювати 597 спеціалістів сільського господарства, промисловості, транспорту, партійних та радянських працівників[3]. Значно зміцніла матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. Неподільні фонди в колгоспах зросли в 4 рази, досягнувши 161 млн. крб.[4]. Після реорганізації МТС у 1958 році в колгоспи перейшли працювати понад 9 тис. трактористів, 2100 комбайнерів, 1300 бригадирів тракторних бригад, 110 агрономів, 35 зооветеринарних працівників, 88 інженерів, техніків та інших спеціалістів[5].

Дари Азовського моря. Новоазовськ, 1961 р.

За п'ять років (1954—1958) середній щорічний валовий збір зернових в області досяг 1 млн. 392 тис. тонн, або на 400 тис. тонн більше проти попереднього п'ятиріччя. Виробництво молока в 1958 році зросло проти 1953 року на 200 тис. тонн, значно збільшилося виробництво м'яса. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, Президія Верховної Ради СРСР 26 лютого 1958 року нагородила область орденом Леніна. Урядових нагород було удостоєно також понад 2 тис. трудівників, 18 з них присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, в т. ч. бригадир тракторної бригади колгоспу «Заповіти Ілліча» Старобешівського району П. М. Ангеліна, голова колгоспу

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 40, спр. 1, арк. 114.

[2] Социалистическое соревнование за экономию одного рубля на каждой тонне добытого угля. К., 1959, стор. 6.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 40, спр. 1, арк. 1.

[4] Народное хозяйство Донецкой области. Статистический сборник. Донецк, 1966, стор. 104.

[5] Газ. «Социалистический Донбасс», 6 серпня 1958 р.

«Батьківщина» Селидівського району В. Т. Литвиненко, голова колгоспу «Жовтень» Мар'їнського району С. Є. Бешуля стали двічі Героями Соціалістичної Праці.

Великий вклад вносять трудівники міст і сіл області у створення матеріально-технічної бази комунізму. На основі бурхливого зростання творчої активності мас, розвитку технічного прогресу, широкого впровадження у виробництво досягнень науки і техніки відбувається неухильне піднесення народного господарства. Новому не тільки у виробничій діяльності людей, але й у культурі та побуті сприяв рух бригад та ударників комуністичної праці. За прикладом робітників депо Москва-Сортувальна 14 листопада 1958 року бригада шахтарів комуніста А. Е. Северинова з шахти № 5—6 ім. Димитрова тресту «Красноармійськвугілля» першою включилася в цей патріотичний рух[1]. Зачинателем руху за комуністичну працю серед металургів області став колектив мартенівського цеху Донецького металургійного заводу, очолюваний А. Е. Савенком. Першою серед комсомольсько-молодіжних бригад у машинобудівній промисловості звання бригади комуністичної праці завоювала бригада І. Бондаренка з Слов'янського заводу «Будмаш». Токарі заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ з ініціативи І. А. Гапченка першими в республіці виступили з пропозицією організувати індивідуальне змагання за право називатися ударником комуністичної праці.

Пульт автоматичної системи керування на Донецькому машинобудівному заводі ім. 15-річчя ЛКСМУ.

Якщо на час першого обласного зльоту бригад комуністичної праці (грудень 1958 року) за звання комуністичних боролося 800 колективів, то на час другого зльоту, який відбувся у серпні 1959 року, кількість їх зросла до 4,5 тис., у цих колективах працювало 60 тис. чоловік[2]. В соціалістичному змаганні широкий розмах дістав його головний принцип — товариська взаємодопомога. Трудівники міста Костянтинівки розгорнули боротьбу за ритмічну роботу всіх підприємств, їх приклад наслідували трудящі Донецька, Горлівки, Краматорська, Чистякового та інших міст області.

Протягом семирічки підприємства та організації області освоїли близько 100 важливих видів продукції, розробили та виготовили 197 видів нових машин, механізмів і обладнання. За своїм технічним рівнем 42 типи машин перевершили рівень кращих світових зразків. Активну участь у розвитку технічного прогресу брали раціоналізатори й винахідники, які внесли 638 тис. пропозицій. Сума економії від впровадження цих пропозицій становила 564 млн. карбованців.

На новій технічній основі з урахуванням використання високопродуктивних машин здійснювалися будівництво та реконструкція шахт. 118 шахт і шахтоуправлінь із 170 мали комплексно-механізовані дільниці, 19 перейшли на комплексну механізацію по основному виробництву, і 4 — на комплексну механізацію в цілому[3].

Палко схвалюючи рішення XXII з'їзду КПРС, який прийняв нову програму партії, гірники бригади комуністичної праці О. А. Кольчика та В. Г. Стеблянка виступили ініціаторами механізованого видобутку вугілля. Цей почин підтримали ще 2460 бригад. Освоюючи нову техніку та удосконалюючи організацію праці, шахтарі області в 1965 році видали на-гора 101,8 млн. тонн вугілля проти 87,9 млн. тонн в 1958 році[4]. Базою технічного переозброєння всіх галузей народного господар-

---

[1] Пионеры коммунистического труда. Сборник документов и материалов. Донецк, 1963, стор. 10.
[2] А. А. Валуйский. Трудовая эстафета. Сталино, 1960, стор. 48.
[3] Донецкая область в семилетке. Донецк, 1965, стор. 45, 46.
[4] Донецкая область за 50 лет. Статистический сборник, стор. 34.

Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв та перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест на Ждановському заводі ім. Ілліча, 1967 р.

ства стала його суцільна електрифікація. За роки семирічки виробництво електроенергії та теплоенергії в області зросло у два рази. Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції на Слов'янській електростанції став до ладу найпотужніший у Європі агрегат — 800 тис. квт. Широко використовувалася електроенергія та найновіші досягнення науки і техніки у хімічній і легкій промисловості області. Виробництво валової продукції хімічної промисловості за семиріччя подвоїлося. Випуск товарів народного споживання зріс в 2,7 раза.

Одним з важливих факторів дальшого розвитку творчої активності мас стало впровадження у виробництво наукової організації праці. Першу в Донбасі центральну лабораторію НОП створено на Ждановському машинобудівному заводі у жовтні 1964 року. Успішно впроваджується сітьовий графік у будівництві.

До 50-річчя Великого Жовтня в області розгорнулося змагання за донецький ювілейний процент, внаслідок чого країна додатково до плану одержала продукції на 125 млн. карбованців. Йдучи назустріч 100-річчю з дня народження В.І. Леніна, трудівники області включилися в рух, девізом якого став трудовий вексель вічно живому Іллічу, Комуністичній партії. Прапор змагання за дальше підвищення продуктивності праці, чітку, ритмічну роботу всіх підприємств, цехів і дільниць піднесли колективи 5 передових підприємств Донецька, що носять ім'я В. І. Леніна. Воно охопило всі галузі промисловості, будівництво, транспорт, сільське господарство. Включившись у рух за донецький ритм, багато підприємств подолали своє відставання і вийшли в число передових. Серед них шахти № 3—5 та № 21 тресту «Радяньськвугілля», № 4 «Червоний Жовтень» тресту «Орджонікідзевугілля», «Північна» тресту «Дзержинськвугілля». В ході ювілейного змагання виникли клуби новаторів виробництва, де шахтарі вивчали досвід роботи бригади А. В. Степанова з шахти «Краснолиманська» тресту «Красноармійськвугілля», будівельники — досвід передових колективів тресту «Єнакієвжитлобуд».

Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, колективи промислових підприємств області ще у вересні 1970 року виконали завдання восьмої п'ятирічки. Понад план видобуто 13 млн. тонн вугілля, виплавлено 393 тис. тонн сталі, 210 тис. тонн чавуну, вироблено багато іншої продукції.

В широких масштабах здійснюється в області капітальне будівництво. Протягом 1959—1965 рр. у нього вкладено 6,3 млрд. крб. [1]. За цей час стали до ладу понад 90 нових промислових підприємств та близько 20 цехів і виробництв, у т. ч. 14 шахт та 12 вуглезбагачувальних фабрик [2]. За 4 роки нової п'ятирічки обсяг капіталовкладень перевищив 4,6 млрд. карбованців.

Промислові підприємства й будівельні трести області рік у рік посилюють мате-

---

[1] Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник. К., 1966, стор. 442.

[2] Донецкая область в семилетке, стор. 76—78.

ріально-технічну допомогу колгоспам і радгоспам. Із зекономленого металу машинобудівники виготовили більш як на 5 млн. крб. машин, обладнання та механізмів для сільського господарства. Ініціаторами змагання за випуск надпланової продукції для сільського господарства виступили хіміки Горлівського азотнотукового заводу В. К. Кобзєв та О. П. Штих. Зміцнення союзу робітничого класу з колгоспним селянством стало вирішальним фактором розвитку сільськогосподарського виробництва. На початку 1969 року в області було 303 колгоспи та 131 радгосп. У сільському господарстві працювало понад 26 тис. тракторів (у переведенні на 15-сильні), 6 тис. комбайнів, понад 10 тис. автомобілів. Усі господарства області електрифіковано. Протягом 1968 року на виробничі й побутові потреби тільки колгоспи витратили 192 млн. квт-год. електроенергії. Майже у 56 разів проти 1937 року збільшилися неподільні фонди колгоспів, що становлять близько 500 млн. крб. В артілях області працює близько 5 тис. агрономів і зоотехніків, інженерів та економістів[1]. 157 трудівників сільського господарства області з 1943 року по вересень 1969 року удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, а понад 10 тис. нагороджено орденами й медалями.

Хоча в перші роки семирічки у зв'язку з порушеннями структури посівних площ та принципу матеріальної заінтересованості працівників колгоспів і радгоспів в наслідках їх праці, темпи зростання сільського господарства сповільнилися, все ж валовий збір зерна по всіх категоріях господарств у 1959—1965 рр. перевищив 13 млн. цнт.

Важливу роль у дальшому розвитку економіки села відіграв березневий 1965 року Пленум ЦК КПРС, який, глибоко проаналізувавши становище в сільському господарстві, намітив невідкладні заходи, щоб подолати його відставання. Значно зросла продуктивність праці. З допомогою промислових підприємств колгоспи та радгоспи рік у рік розширюють площі зрошуваних земель. В 1968 році вони досягли 90,6 тис. га проти 29,6 тис. га в 1960 році[2].

Наявність на території області великих міст та значної кількості робітничих селищ зумовлює на-

Вулиця Шевченка. Слов'янськ, 1964 р.

Сівба кукурудзи у радгоспі «Грузький». Грузько-Зорянське, 1968 р.

[1] Газ. «Правда Украины», 25 жовтня 1969 р.

[2] Сельское хозяйство Донецкой области за 35 лет (1935—1969 гг.). Статистический сборник. Донецк, 1969, стор. 83.

Шахта «Жовтнева». Донецьк, 1967 р.

прямок розвитку більшості колгоспів і радгоспів як приміських господарств. Головне завдання їх — якнайповніше задовольняти робітниче населення продуктами тваринництва та овочами. Протягом 1965—1969 рр. державі продано понад план 84 тис. тонн м'яса, 342 тис. тонн молока, 88 тис. тонн овочів та багато іншої продукції[1]. За успіхи у виробництві і заготівлі овочів 1969 року області присуджено перше місце в республіці та вручено перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. Виконуючи рішення липневих (1970 р.) Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України трудівники села головну увагу приділяють зміцненню зернового господарства, розвитку меліорації, підвищенню продуктивності тваринництва і економічній ефективності колгоспного та радгоспного виробництва.

Широко розвивається колгоспна демократія. Одностайно схвалили трудівники області новий Примірний Статут колгоспу, який став законом життя і діяльності колгоспного селянства в період розгорнутого будівництва комунізму. В обговоренні проекту Статуту взяло участь 206 тис. трудівників села, які висловили багато цінних пропозицій та доповнень до Статуту. 946 посланців колгоспного селянства були делегатами обласної конференції колгоспників, що відбулася 24 жовтня 1969 року в Донецьку. 30 делегатів обрали трудівники сільського господарства області на III Всесоюзний з'їзд колгоспників.

Дальшому розвитку колгоспної демократії сприяють ради колгоспів, куди входять найдосвідченіші голови колгоспів, передовики виробництва, спеціалісти сільського господарства. До Донецької обласної Ради колгоспів обрано 75 членів, 2 представники від області увійшли до республіканської Ради колгоспів, а Героя Соціалістичної Праці Є. Т. Зіньківську обрано до союзної Ради колгоспів.

У розвитку народного господарства області важливе місце посідає транспорт. Однією з найбільших у країні є Донецька залізниця. Тільки за семирічку її вантажооборот зріс більш як на 40 проц. Тут майже завершено перехід на електричну й теплову тягу. У липні 1966 року Донецьку залізницю нагороджено орденом Леніна. Широкого розвитку набрав також автомобільний та авіаційний транспорт. Понад 580 маршрутів обслуговує обласний автобусний трест. Морськими воротами Донбасу називають порт Жданов.

На підвищенні рівня керівництва народним господарством області позитивно позначилося збільшення кількості спеціалістів. У 1965 році у всіх його галузях працювало 101,2 тис. чоловік з вищою освітою та 179,5 тис.— з середньою, а всього — 280 700 чоловік. Тільки за семирічку в області кількість робітників та службовців зросла на 355,5 тис., досягнувши 1918 тис. чоловік[2].

ЦК КП України схвалив патріотичну ініціативу трудівників області, які, змагаючись за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, вирішили знизити собівартість продукції у всіх галузях народного господарства в 1970 році і одержати 2 млрд. крб. прибутку, реалізувати додаткової продукції на 100 млн. крб. та продати державі 580 тис. тонн зерна, 640 тис. тонн молока, 113 тис. тонн м'яса. До кінця четвертого року п'ятирічки понад 19 тис. робітників промислових підприємств, бу-

[1] Газ. «Социалистический Донбасс», 13 січня 1970 р.
[2] Седьмой завершающий. Ежегодник борьбы за семилетку. Донецк, 1966, стор. 58.

дов, транспорту виробили по 5 і більше річних норм. Сотні тисяч трудівників області брали активну участь у Всесоюзному ленінському ювілейному суботнику 11 квітня 1970 року.

На заводах, фабриках та будовах, на колгоспних полях і фермах — на всіх ділянках трудового фронту розгорталося соціалістичне змагання. За досягнення високих показників у цьому змаганні 50 колективів підприємств, організацій, радгоспів і колгоспів удостоєно Ленінських ювілейних почесних грамот ЦК КПРС, Президії Верховної Ради Союзу РСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а 41 колективу присуджено ювілейні грамоти постановою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської ради профспілок[1]. Тисячі трудівників міст і сіл Донеччини нагороджено ювілейними медалями «За доблесну працю». В ході боротьби за створення матеріально-технічної бази комунізму розширюється змагання колективів окремих заводів, фабрик, колгоспів області з спорідненими підприємствами братніх республік. Яскравим проявом дружби братніх народів є творче співробітництво трудящих Донецької і Кемеровської областей, шахтарів Енакієвого і нафтовиків Баку, металургів Донецька і Руставі та багатьох інших колективів.

Прокатні стани, крокуючі екскаватори, вугільні комбайни, метал і вугілля, вироби хімічної та скляної промисловості — продукція, що її виробляють промислові підприємства області, надходить не тільки до всіх районів нашої Батьківщини, але й до 80 зарубіжних країн. Колективи багатьох підприємств області подавали допомогу в будівництві промислових об'єктів трудящим Польщі, Болгарії, Румунії, а також брали участь у спорудженні промислових підприємств в Афганістані, Індії, Об'єднаній Арабській Республіці та інших країнах. Донецький завод ім. 15-річчя ЛКСМУ, Ясинуватський, Дебальцівський, Слов'янський машинобудівні заводи експортували до Угорщини, Румунії та Чехословаччини підйомні машини, лебідки, коксохімічне, прокатне та гірничорятувальне обладнання. Понад 300 найменувань продукції вивозять до всіх соціалістичних країн хімічні підприємства Донецької області.

Під девізом «Всі замовлення В'єтнаму мають бути зроблені відмінно і вчасно!» подають допомогу підприємства області героїчному в'єтнамському народу. Щорічно ця країна одержує з області на мільйони карбованців найновішого обладнання. Братерське ставлення виявляють трудящі промислових підприємств Донеччини до в'єтнамських спеціалістів, які проходять тут виробничу практику. В соціалістичних країнах широко відомі імена І. І. Стрельченка, В. В. Холявка та інших новаторів виробництва. Селяни Маншева Зіеловського району округу Франкфурта-на-Одері назвали свій сільськогосподарський кооператив ім'ям П. М. Ангеліної, налагодивши тісні зв'язки з її земляками. Традиційною стала дружба між трудящими Донецька, Катовіц (ПНР) і Магдебурга (НДР). Щорічно понад 2 тис. спеціалістів і висококваліфікованих робітників області від'їжджають за кордон як консультанти, радники, монтажники.

За рішенням Ради Економічної Взаємодопомоги у червні 1959 року відбулася нарада експертів вугільної промисловості в Донецьку, у серпні 1960 року — семінар спеціалістів-металургів на заводі «Азовсталь» у Жданові.

Розширення зв'язків із зарубіжними країнами є великим вкладом

Заповідник Кам'яні Могили. Володарський район, 1966 р.

[1] Газ. «Радянська Донеччина», 10 квітня 1970 р.

Президент АН СРСР М. В. Келдиш — гість гірників шахти «Жовтнева». Донецьк, 1969 р.

Державний педагогічний інститут. Слов'янськ, 1967 р.

трудівників області в справу зміцнення миру й дружби між народами.

Із зростанням суспільного багатства поліпшується добробут трудящих області. Після запровадження скороченого робочого дня та нових умов праці в 1956—1960 рр. заробітна плата робітників і службовців підвищилася: у вугільній промисловості на 35 проц., у чорній металургії та хімічній промисловості — на 17 проц. З 1 листопада 1964 року підвищено заробітну плату працівникам охорони здоров'я та освіти, а з наступного року — працівникам торгівлі, громадського харчування, житлово-побутового господарства та інших галузей. В колгоспах з 1966 року запроваджено гарантовану грошову оплату праці, в 1968 році вона становила в середньому 3 крб. 70 коп. за людино-день.

На початку 1970 року в органах соціального забезпечення області перебувало на обліку 745,6 тис. пенсіонерів, яким виплачено за рік понад 300 млн. крб. пенсій.

У 1969 році грошові доходи на одну робітничу сім'ю становили понад 3,5 тис. крб. на рік, за чотири роки п'ятирічки вони зросли на 17 проц. До того ж значну надбавку дають суспільні фонди, внаслідок чого загальна сума доходів на сім'ю досягає понад 3,8 тис. крб. щорічно[1].

Із збільшенням грошових доходів зростає споживання. Протягом 1951—1968 рр. обсяг роздрібного товарообороту зріс більш як у 4 рази. Тільки за семирічку він збільшився на 723 млн. крб., а товарооборот громадського харчування — на 68 млн. крб. В особистому користуванні населення — 42,5 тис. легкових автомобілів.

Поліпшуються також житлово-побутові умови трудящих. Тільки за 1959—1965 рр. у містах збудовано близько 17 млн. кв. метрів житлової площі, в півтора рази більше, ніж за попередні 7 років. 1800 тис. чоловік одержали нові квартири та поліпшили свої житлові умови. В 1967 році в області було 199,4 тис. газифікованих квартир проти 18,4 тис. в 1958 році. Значно поліпшили роботу підприємства побутового обслуговування.

Розширюється міський пасажирський електричний транспорт.

Протягом 1959—1969 рр. тільки на кошти радгоспів і колгоспів у селах споруджено до 3 тис. житлових об'єктів (будинків і гуртожитків). Тисячі нових будинків звели колгоспники та робітники радгоспів. Такі села, як Рівнопіль Волноваського району, Мар'янівка Старобешівського, Катеринівка Мар'їнського та інші, за своїм благоустроєм майже не поступаються містам.

З кожним роком підвищуються витрати держави на медичне обслуговування трудящих. Уже в 1954 році вони становили 52,3 млн. крб. проти 19,8 млн. в 1940 році. На всіх великих підприємствах за післявоєнні роки створено медично-санітарні частини із стаціонарами, поліклініками та пунктами охорони здоров'я. В 1963 році

[1] Газ. «Социалистический Донбасс», 22 березня 1970 р.

У продовольчому магазині «Маяк». Макіївка, 1969 р.

Залізничний вокзал у Донецьку. 1969 р.

Скульптура шахтаря на центральній магістралі Донецька. 1969 р.

Будинок Донецької міської Ради депутатів трудящих. 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

у вугільній промисловості одна медична дільниця обслуговувала не більше 2 тис. чоловік, у металургійній — 1500 чоловік, хімічній — 1 тис. чоловік. За 1950—1969 рр. кількість лікарів в області збільшилася з 5 до 13,2 тис., а лікарняних ліжок з 24 до 60 тисяч. В області є 33 санаторії та 5 будинків відпочинку. У місті Слов'янську діє курорт всесоюзного значення. У постійних дитячих яслах і садках виховується понад 216 тис. дітей. Протягом літа тільки 1969 року більше 500 тис. дітей відпочивали в піонерських таборах, дитячих санаторіях, екскурсійно-туристських базах тощо.

За 4 роки п'ятирічки (1966—1969 рр.) на будівництво об'єктів соціально-культурного призначення, крім 490,1 млн. крб. централізованих асигнувань, виділено 206 млн. крб. відчислень промисловими підприємствами, колгоспами та радгоспами. Чимало зроблено щодо розширення загальноосвітніх шкіл та освітніх закладів, підвищення рівня культурно-виховної роботи серед населення. Понад 150 нових шкіл відкрито тільки протягом 1951—1968 рр. за рахунок державних асигнувань. Багато шкіл побудовано в селах на кошти колгоспів. Кількість учнів за цей час збільшилася на 320 тис., перевищивши 879 тис. чоловік. Усі семирічні школи перетворено на восьмирічні. Майже подвоїлася кількість учнів 9—10 класів, з них близько половини навчалося без відриву від виробництва[1]. В області — 56 шкіл-інтернатів. З 44 600 учителів, які працювали у школах області в 1969 році, було 2200 відмінників народної освіти, 95 — заслужених вчителів школи УРСР.

За семирічку в області відкрито 24 нових технікуми та інші спеціальні середні навчальні заклади, в яких підготовлено 70 тис. спеціалістів. Вищі навчальні заклади за цей час випустили 31 тис. чоловік. У 9 вузах області навчається 69,5 тис. чоловік. Нові вищі навчальні заклади створено в Донецьку — торговельний та музично-педагогічний інститути і Краматорську — індустріальний. З 1964 року Донецький педагогічний інститут став філіалом Харківського державного університету ім. О. М. Горького, а наступного року Донецьким державним університетом. В Донецьку створено також науковий центр АН УРСР. На початку 1970 року в 76 науково-дослідних закладах, вузах і на промислових підприємствах області працювало понад 10 тис. наукових працівників, серед них дійсні члени АН УРСР — В. І. Архаров, О. О. Галкін, Л. М. Литвиненко, Я. Б. Лопатинський, 12 членів-кореспондентів АН УРСР, 115 докторів наук, 1731 кандидат наук[2].

У тісному співробітництві з виробничиками вчені області створюють унікальні прокатні стани, крокуючі екскаватори, гірничі комбайни та іншу техніку. З ініціативи ряду інститутів та заводів вугільного машинобудування і шахт розгортається змагання за спільну розробку комплексних планів технічного переозброєння підприємств вугільної промисловості.

Велику культурно-освітню роботу серед населення проводять такі творчі організації, як відділення Спілки письменників України, художників, журналістів, Українського театрального та хорового товариства, об'єднання самодіяльних композиторів при обласному будинку народної творчості. На Донеччині живуть і працюють 39 членів Спілки письменників, твори багатьох з них видаються в

Зустріч делегатів XX з'їзду комсомолу України від Донецької області з першим льотчиком-космонавтом СРСР Ю. О. Гагаріним. Київ, 1967 р.

[1] Донецкая область за 50 лет. Статистический сборник, стор. 195; газ. «Радянська Донеччина», 1 лютого 1969 р.

[2] Газ. «Социалистический Донбасс», 22 березня 1970 р.

книжковому видавництві «Донбас». В області виходить також літературно-художній та громадсько-політичний журнал «Донбас» — орган Донецького відділення Спілки письменників України, обласні газети «Социалистический Донбасс», «Радянська Донеччина», «Комсомолец Донбасса» і 179 міських, районних та багатотиражних газет разовим тиражем понад 1 млн. примірників. При редакціях міських та районних газет у великих містах області працюють літературні об'єднання, в яких налічується до 200 авторів.

Людям індустріальної праці присвячують свої полотна донецькі художники, над створенням образів славних трудівників Донбасу працюють скульптори. В області — 70 самодіяльних студій образотворчого мистецтва. Творчим звітом митців області перед громадськістю була виставка, присвячена 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, яка відбулася на початку 1970 року.

Пропаганду театрального мистецтва здійснюють оперний, музично-драматичний ім. Артема, ляльковий, російський драматичний (в Жданові) театри та обласна філармонія. Нові музичні твори готують композитори області. В 13 тис. колективах художньої самодіяльності беруть участь 270 тис. трудящих. 22 колективам художньої самодіяльності присуджено звання заслужених та народних. Під час підготовки до республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, в містах і селах області виникло 720 нових колективів художньої самодіяльності. Перед трудящими виступили понад 200 тис. самодіяльних артистів, у т. ч. 40 тис. сільських. Кращих результатів досягли аматори Донецька, Жданова, Макіївки, Волноваського, Мар'їнського та Ясинуватського районів. 21—22 лютого 1970 року в республіканському заключному конкурсі виступили 26 оркестрів та інструментальних ансамблів, 16 хорових капел, 15 танцювальних колективів, багатьом з них вручено дипломи першого ступеня. Успішно працюють також 90 самодіяльних кіностудій та 3 консерваторії. До послуг трудящих 1105 клубних закладів та 1541 масова бібліотека, які мають понад 21 млн. книг. Палаци культури, клуби, бібліотеки, червоні кутки взяли найактивнішу участь у ленінській естафеті культури та фестивалі самодіяльного мистецтва. За велику роботу в комуністичному вихованні трудящих палаци культури Ждановського заводу важкого машинобудування, шахти ім. Абакумова, радгоспу «Бешівський», червоний куток теплохода «Наманган» занесено до Книги пошани обласної Ради профспілки, а 17 кращих культосвітніх закладів нагороджено дипломами[1].

В 1966 році створено обласну організацію Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури, а через 3 роки в області було вже 37 міських і районних, а також 1530 первинних організацій цього товариства, в яких брало участь понад 225 тис. чоловік. Під час підготовки до святкування 50-річчя Великого Жовтня та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в містах та районах області спорудили 44 пам'ятники, встановили 335 меморіальних дощок. Розгорнулася велика робота по виявленню історичних пам'ятників. На початок 1969 року в області налічувалося понад 2 тис. пам'ятників, у т. ч. 145 пам'ятників і скульптур, присвячених В. І. Леніну. Важливу роботу серед населення ведуть 546 музеїв та музейних кімнат.

Вечори трудової слави, урочиста посвята молодих виробничників у робітники, проводи до Радянської Армії, вручення паспортів — ці нові традиції та обряди — характерні прикмети нового побуту жителів області. У Донецьку, Торезі, Горлівці, Жданові й інших містах щорічно відбуваються свята праці, під час яких на мітингах переможцям у соціалістичному змаганні вручають перехідні прапори, премії, подарунки. Вже багато років трудівники області відзначають традиційне свято «Серпа і молота», яке символізує непорушний союз робітничого класу та колгоспного селянства. Своєрідним доповненням цього свята стали «дні врожаю», «дні зрошення». Комісії пропаганди нових обрядів, створені при обласному і районних виконкомах Рад депутатів трудящих, а також обласний будинок народної творчості

---

[1] Газ. «Радянська Донеччина». 9 січня 1970 р.

Делегати від партійної організації Донеччини на XXIII з'їзд КПРС.

широко залучають до цієї роботи письменників, композиторів, використовують такі засоби масової інформації, як радіо, телебачення, пресу.

Всіма своїми досягненнями в галузі народного господарства та культурного будівництва трудящі зобов'язані мудрому керівництву Комуністичної партії. Одним з найчисленніших і бойових загонів Комуністичної партії України є Донецька обласна партійна організація, яка налічувала у своїх рядах на початок 1970 року понад 260 тис. комуністів. Тільки за період між XXII і XXIII з'їздами КПРС ряди її зросли на 73 тис. чоловік. $^{3}/_{4}$ комуністів області працюють безпосередньо у сфері матеріального виробництва, на вирішальних ділянках комуністичного будівництва.

Донецька обласна партійна організація, радянські та господарські органи у своїй організаторській і політичній діяльності серед трудящих відчувають повсякденну допомогу з боку Центрального Комітету КПРС та Радянського уряду. На засіданнях Політбюро ЦК КПРС, ЦК КП України, Ради Міністрів СРСР та Ради Міністрів УРСР обговорюються важливі питання господарського і культурного будівництва в області. Керівники Комуністичної партії і Радянського уряду часто бувають на шахтах, заводах, будовах, у науково-дослідних інститутах та в учбових закладах Донеччини. У зборах активу Донецької обласної партійної організації в січні 1967 року взяв участь Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, який виступив з доповіддю «Про підсумки грудневого 1966 року Пленуму ЦК КПРС». У жовтні 1966 року до області приїздив член Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін, який зустрічався з гірниками, металургами, партійними, радянськими і господарськими працівниками області. Велику практичну допомогу партійним та радянським органам області подають також член Політбюро ЦК КПРС перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест, кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС Голова Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицький, секретарі ЦК КП України.

Значно зміцніли апарати обкому, міськкомів та райкомів партії: 83,7 проц. відповідальних працівників мають тепер вищу освіту, це вдвічі більше проти 1963 року. Кожний другий з них — спеціаліст народного господарства. Тільки за післявоєнні роки в Донецькій обласній партійній організації виросли відомі партійні та радянські працівники, серед них — Д. І. Адамець, Д. М. Гридасов, В. І. Дегтярьов, І. П. Казанець, О. П. Ляшко, Л. Г. Мельников, О. І. Струєв та інші.

Велику роботу проводять партійні організації щодо виховання нової людини, формування її світогляду і морального обличчя. Керуючись постановою ЦК КПРС від 1 березня 1959 року «Про стан та заходи поліпшення масово-політичної роботи

Поет П. Г. Безпощадний з молодими письменниками — шахтарями міста Горлівки. 1965 р.

серед трудящих Сталінської області», обком КП України накреслив конкретні шляхи дальшого розгортання всієї партійно-політичної та організаторської роботи серед широких мас трудящих.

Підвищуючи рівень ідейно-політичної та організаторської роботи, партійні організації області вживають заходів до перебудови системи політичної освіти для зміцнення її зв'язків з життям, з практикою комуністичного будівництва. Тільки в 1969/70 навчальному році різними формами політичної освіти було охоплено 280 тис. чоловік.

Велике місце в комуністичному вихованні трудящих належить вивченню й пропаганді рішень Комуністичної партії і Радянського уряду. В 1969 році тільки члени товариства «Знання» прочитали до 270 тис. лекцій, в області відбулося близько 3 тис. ленінських читань, працювало понад 30 пересувних лекторіїв[1].

Роз'яснюючи тези ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», партійні організації посилювали виховну роботу серед трудящих. У січні 1970 року пленум обкому КП України розглянув питання про ідейне виховання наукової та інженерно-технічної інтелігенції.

Широко практикуються такі форми пропаганди наукових знань, як дні науки, дні інститутів, народні університети технічного прогресу та економічних знань. В 170 народних університетах збагачують свої знання 23 тис. інженерно-технічних працівників і робітників. Близько 18 тис. наукових та інженерно-технічних працівників — пропагандисти системи політичної освіти. Дійовою формою партійно-політичної роботи стали політичні інформації.

Дуже важливою ділянкою ідеологічної роботи є виховання трудящих в дусі пролетарського інтернаціоналізму та радянського патріотизму. Комуністи, всі трудящі області з величезною увагою стежили за роботою міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій, що відбулася в Москві влітку 1969 року. Машинобудівники Донецька й Краматорська, металурги Макіївки і Жданова, хіміки Костянтинівки та Горлівки, колгоспники Мар'їнського, Шахтарського та інших районів гаряче схвалювали політичну лінію і практичну діяльність Політбюро ЦК КПРС, спрямовану на зміцнення єдності й згуртованості світового комуністичного і робітничого руху, плідну роботу на міжнародному форумі комуністів делегації КПРС на чолі з Генеральним секретарем Центрального Комітету партії Л. І. Брежнєвим.

В пропаганді ідей інтернаціоналізму важливу роль відіграють відділення товариств радянсько-польської, радянсько-німецької, радянсько-чехословацької, радянсько-в'єтнамської, радянсько-болгарської, радянсько-румунської дружби, а також товариства дружби з трудящими ряду капіталістичних країн. Колективними членами цих товариств є 167 підприємств, установ та навчальних закладів, а також 62 кораблі Азовського пароплавства.

Дійовим засобом удосконалення партійного і радянського будівництва, зміцнення зв'язку з народом, залучення мас до управління державою стали органи партійно-державного контролю, створені в області на початку 1963 року. До груп та постів контролю було обрано понад 57 тис. активістів, передових робітників, представників інтелігенції. Для ще ширшого залучення трудящих до управління і контролю відповідно до рішень грудневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС органи партійно-

[1] Газ. «Социалистический Донбасс», 17 січня 1970 р.

державного контролю були перетворені на органи народного контролю. На початку 1969 року у них брало участь 130 тис. чоловік, у т. ч. 50 тис. комуністів та 20 тис. комсомольців. Народні контролери, робсількори, новатори виробництва беруть активну участь у перевірках виконання соціалістичних зобов'язань. Внаслідок тільки громадського огляду резервів нової п'ятирічки одержано 16 млн. крб. економії.

Органами справжнього народовладдя є місцеві Ради депутатів трудящих. До них обрано 26 тис. депутатів, з яких близько 15 тис. робітників та колгоспників. У селищах і селах, віддалених від адміністративних центрів, діють 676 селищних та сільських комітетів на громадських засадах. Багатогранну роботу ведуть постійні комісії Рад.

Однією з найбільш поширених форм практичної діяльності комісій стали виїзні засідання на підприємствах і в колгоспах, під час яких швидко й оперативно розв'язуються найважливіші питання. Всього в роботі місцевих Рад і керованих ними самодіяльних громадських організацій беруть участь понад 500 тис. трудящих, або кожний п'ятий дорослий житель області. До складу Верховної Ради СРСР від Донецької області обрано 19 депутатів, а до Верховної Ради УРСР — 48 депутатів.

Активними помічниками обласної партійної організації є комсомольські та профспілкові організації. Комсомольська організація області об'єднує близько 405 тис. юнаків та дівчат, а профспілкова — понад 2 млн. чоловік. У березні 1969 року ЦК ЛКСМУ схвалив ініціативу молодих робітників Ждановського заводу важкого машинобудування, Новокраматорського машинобудівного заводу ім. В. І. Леніна та донецької шахти ім. Абакумова, які під лозунгом «Від техмінімуму до техмаксимуму» розгортають боротьбу за технічний прогрес.

Невпинний розвиток народного господарства Донеччини, розквіт культури краю, зростання громадської активності широких трудящих мас — яскраве свідчення торжества ленінізму, правильної політики Комуністичної партії, вищою метою якої є служіння народові.

Г. П. КОБЕЦЬ, О. А. КУРДЮМОВА, З. Г. ЛИХОЛОБОВА, С. М. МЕЛЬНИК, І. Я. ОМЕЛЬЯНЕНКО, О. Й. ПРИЙМЕНКО, Л. Т. ПРОКОФ'ЄВА, В. С. ЧИСТЯКОВ

ДОНЕЦЬК

онецьк (до 1924 року — Юзівка, в 1924—1961 рр. — Сталіно) — місто обласного підпорядкування, адміністративний, економічний і культурний центр області. Розташований на південному заході Донецького кряжа, у верхів'ях ріки Кальміусу. Великий вузол залізничних, автомобільних і повітряних шляхів. Відстань до Києва — 871 км. Населення — 878,9 тис. чоловік. Донецькій міській Раді депутатів трудящих підпорядковані Моспинська міська та Ларинська селищна Ради. Місто має 7 адміністративних районів — Калінінський, Київський, Кіровський, Куйбишевський, Ленінський, Петровський, Пролетарський.

На території міста (у Київському і Пролетарському районах) збереглися кургани доби неоліту (III тис. до н. е.), в яких виявлено кістяки людини, крем'яні знаряддя праці і глиняний посуд. У Куйбишевському районі розкопано кургани епохи міді — бронзи, в Київському районі виявлено поховання у кам'яній гробниці часів пізньої бронзи. Поблизу Центральної обласної лікарні досліджено курган із скіфським похованням (IV—III ст. до н. е.). Відомі також кургани кочівників XI—XIII ст. з чоловічими та жіночими похованнями, де знайдено срібні прикраси, шаблі, вудила, кістки коней[1].

Заселення території нинішнього міста почалося наприкінці XVII ст., коли у верхів'ях ріки Кальміусу, на її правому березі, в урочищі Олександрівці осідали зимівниками і хуторами заможні січовики-запорожці разом зі своїми сім'ями і наймитами[2]. Нижче по Кальміусу запорожець Мандрика заснував зимівник — Мандрикине[3].

---

[1] Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе, т. 1. М., 1907, стор. 239, 277, 280; Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии. Симферополь. 1927, стор. 149, 150.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 2, стор. 70.

[3] По Екатерининской железной дороге, вып. 2. Екатеринослав, 1912, стор. 99, 100.

Після російсько-турецької війни 1768—1774 рр. заселення краю значно прискорилося. Ліквідувавши в 1775 році Запорізьку Січ, царський уряд жалував місцеві землі та надавав офіцерські чини «благонадійній» козацькій верхівці. В 1779 році землі в межах нинішнього міста дістав поручик Є. С. Шидловський, якому, як зазначено в одному з документів, козаки, що тут жили, «підсобили... осадити, офундувати слободу Олександрівку, населити й оживити її народом сімейним та осілим, розпланувати, забудувати її». Через три роки населення Олександрівки становило 341 чоловік[1].

Багаті землі та пільгові умови для нових поселенців — щотижня один день роботи на поміщика — вабили сюди козаків, селян і городян. Але згодом їх було приписано до поміщиків як кріпаків. Колишній зимівник Мандрикине в 1803 році став поміщицьким маєтком — Авдотьїним. Потім утворилися села Олексіївка і Григорівка, які також належали поміщикам.

Жителі цих сіл займалися переважно землеробством і скотарством. Після 1820 року, коли в Олександрівці відкрили поклади кам'яного вугілля, тут з'явилися дрібні шахти («дудки»), де розроблялися тільки верхні пласти.

У 1841 році новоросійський генерал-губернатор М. С. Воронцов на орендованій у місцевого поміщика землі збудував великий рудник, де працювали 76 вільнонайманих робітників[2]. В середині 50-х рр. XIX ст. на Олександрівському руднику видобуток вугілля становив 400—500 тис. пудів на рік[3]. В цей час тільки тут та ще на державних Лисичанських копальнях застосовувалися парові машини[4].

У першій половині XIX ст. Олександрівка, Авдотьїне, Олексіївка і Григорівка, що входили до Олександрівської волості Бахмутського повіту, значно розрослися. В 1859 році в Олександрівці проживав 1091 чоловік, Авдотьїному — 380, Олексіївці — 320 і Григорівці — 154 чоловіка[5].

Після скасування кріпосного права почав створюватися новий промисловий район на Півдні країни. У 1866 році уряд видав князеві Кочубею концесію на будівництво заводу залізних рейок, але він не зміг створити акціонерне товариство, бо в Росії не було необхідних капіталів. За значну винагороду — 24 тис. фунтів стерлінгів — Кочубей поступився своїми правами англійцеві Джону Юзу[6], який уклав у квітні 1869 року з російським урядом «Договір на утворення Новоросійського товариства кам'яновугільного, залізного та рейкового виробництва і товариства залізничної вітки від Харківсько — Азовської лінії»[7]. Уряд безплатно віддав товариству казенні землі, надав йому великі субсидії та пільги. Однак англійці почали будувати завод не на казенній, а на поміщицькій землі біля села Олександрівки. Це місце визначив у 1867 році — ще до появи тут Юза — відомий гірничий інженер А. Ф. Мевіус (з 1887 року завідуючий кафедрою металургії Харківського технологічного інституту). Він писав, що завод можна поставити в Олександрівці не далі як за версту від вугільної копальні, щоб дешево було постачати підприємству вугілля, руду, а саме село зручне для проживання робітників[8].

Влітку 1869 року Юз, оселившись на хуторі поміщиці Смолянинової, збудував кузню, де виготовляли інструменти для будівництва. Новоросійське товариство взяло під своє управління дві шахти, розміщені на землях іншого поміщика — Лі-

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 2, стор. 70.

[2] «Горный журнал», 1844, № 1, стор. 164—167.

[3] А. Кеппен. Материалы для истории горного дела на Юге России, вып. 1. Х., 1899, стор. 7, 8.

[4] І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України. К., 1958, стор. 39.

[5] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, СПб., 1863, стор. 56.

[6] Б. Ф. Брандт. Иностранные капиталы. Их влияние на экономическое развитие страны, ч. 2. СПб., 1899, стор. 45, 46.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1498, оп. 1, спр. 2, арк. 86.

[8] А. Мевиус. Будущность горнозаводского промысла на Юге России. СПб., 1867, стор. 21.

вена. Шахти поглиблювали, розширюючи старі штреки і прокладаючи нові. Поблизу рудників з'явилися землянки для найманих місцевих робітників. З Англії приїхали доменний майстер і кваліфіковані робітники — всього 70 чоловік, яким Юз давав значну платню[1]. Їх оселили в нових дерев'яних будинках. Новоросійське товариство спочатку орендувало для своїх підприємств землі тутешніх поміщиків. Наприкінці XIX ст. англійські підприємці придбали 18 тис. десятин. Вони стали найбільшими землевласниками Бахмутського повіту. Відомий російський учений І. Тіме зауважував, що будь-який німецький можновладний князь або герцог міг би позаздрити маєтностям Юза[2].

У 1869 році, з початком будівництва заводу і шахт Новоросійського товариства, утворилося селище, яке незабаром злилося з шахтарським селищем Олександрівського рудника. Так виникла Юзівка. Завод будувався на правому березі ріки Кальміусу, за 7 км на південь від Олександрівки. Устаткування для нього привезли з Англії, 21 квітня 1871 року задули домну, але вже через кілька днів вона вийшла з ладу. Англійці змушені були розпочати ремонт. Лише через 9 місяців, 24 січня 1872 року, почалася виплавка чавуну на кам'яному вугіллі. Налагодили вперше в Росії і коксове виробництво. 1 січня 1873 року почали діяти пудлінгові печі для переробки чавуну на залізо, а у вересні того ж року — прокатні стани, і завод запрацював повним металургійним циклом. 1872 року введена в дію Костянтинівська залізниця (Костянтинівка—Ясинувата—Юзівка — Оленівка), з якою завод був з'єднаний залізничною віткою.

У 1874 році на підприємствах Новоросійського товариства вже працювало 1806 робітників[3]. Через два роки почала діяти друга доменна піч. За обсягом виробництва металу завод вийшов на перше місце в країні. Він поклав початок великій металургії південного промислового району. В. І. Ленін, характеризуючи найважливіші центри фабрично-заводської промисловості в Європейській Росії, відмічав, що в 1879 році продукція заводу, яка становила 2 млн. крб., удвоє перевищувала сумарну продукцію всіх 33 фабрик і заводів губернського центру — міста Катеринослава[4].

Незважаючи на великі масштаби виробництва, на заводі застосовувалася відстала техніка, широко використовувалася ручна праця. М. О. Павлов, згодом відомий учений-металург, оглядаючи в 1884 році завод, писав: «В Англії, на батьківщині коксового доменного виробництва, на той час було багато застарілих заводів, які відстали років на 50 від металургійної техніки,— ось такий саме завод англійці влаштували у нас»[5]. Тільки в 1879 році на заводі збудували мартенівські печі і почалося прокатування сталевих рейок замість залізних. Через рік пустили завод вогнетривкої цегли.

З 1885 до 1890 року виплавка чавуну на металургійному заводі зросла в 2,7 раза і перевищила 5 млн. пудів, а чисельність робітників досягла 6326 чоловік; на шахтах працювало 1773 чоловіка[6].

У період промислового піднесення 90-х років на Півдні вже діяли 17 металургійних підприємств. Найбільшим, як і раніше, лишався завод Новоросійського товариства, який в 1899 році виплавив 17,7 млн. пудів чавуну. В 1900 році тут працювали 7147 заводських робітників, гірників — 5839[7]. Бурхливому розвиткові металургії на Півдні країни значно сприяло будівництво Катерининської залізниці. На початку

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 53, спр. 746, арк. 8, 9.

[2] «Горный журнал», 1889, № 2, стор. 338.

[3] В. Иславин. Обзор каменноугольной и железоделательной промышленности Донецкого кряжа. СПб., 1875, стор. 46.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 525.

[5] М. А. Павлов. Воспоминания металлурга. М., 1945, стор. 74.

[6] Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1890 заводском году. СПб., 1892, стор. 160, 161.

[7] Сборник статистических сведений о горнозаводской промышленности России в 1900 г. СПб., 1903, стор. 254, 255, 310, 311, 397.

XX ст. Юзівка стала значним залізничним вузлом, який з'єднував Юзове, Мушкетове, Мандрикине, Рутченкове та Доля. Залізничні вітки від них прокладали до рудників і заводів.

Зростання металургійного виробництва супроводжувалося швидким розвитком кам'яновугільної промисловості. В 1889 році для потреб кам'яновугільної промисловості було споруджено машинобудівний і чавуноливарний завод, який виготовляв обладнання для шахт. Підприємство належало іноземним підприємцям Боссе та Генефельду. У 1900 році тут працювало 210 робітників. На території Юзівки в 1899 році діяло 9 рудників, на яких було добуто 99,2 млн. пудів вугілля і працювало близько тисячі гірників, тоді як 1875 року на шахтах працювало всього 400 чоловік і було видобуто близько 6 млн. пудів вугілля[1].

Понад 3/4 усього видобутку вугілля зосереджувалося на 2 рудниках, що належали іноземним капіталістам — англійським (Новоросійське товариство) та французьким (Рутченківське гірничопромислове товариство). Решта шахт була в руках російських та українських підприємців — Карпова, Рутченка та ін. Місцевій буржуазії належали також майже всі дрібні підприємства харчової і легкої промисловості. За останнє десятиріччя XIX ст. число їх зросло з 2 до 16 і працювало на них понад 150 чоловік[2]. Зростала кількість торговельних підприємств у селищі: якщо в 1900 році тут продали товарів на 7 млн. крб.[3], то в 1909 році — на 10 млн.[4]. Юзівка стала значним ринком збуту сільськогосподарської продукції. Щотижня по неділях збиралися базари на Сінній площі та Ларинці, 2 рази на рік (навесні та влітку) — великі ярмарки, на які з'їжджалося багато людей з навколишніх сіл. Торгували переважно худобою, зерном і промисловими товарами.

З розвитком промисловості збільшувалася кількість населення. На 1870 рік у Юзівці проживало 164 чоловіка, через два роки — 858 чоловік, у 1884 році — 5494[5]. За переписом 1897 року, населення становило 23 076 чоловік — більше, ніж у будь-якому повітовому місті губернії, за винятком Маріуполя. В. І. Ленін наводив Юзівку як приклад «...створення нових центрів сучасною фабрикою, яка зразу відтягує сільське населення тисячами в індустріальні селища»[6].

На січень 1910 року в селищі проживало 48 тис. чоловік[7], а напередодні першої світової війни близько 70 тис., з них 43 тис. становили робітники та їхні сім'ї. У північній частині Юзівки («Новому світі») проживали ремісники, власники дрібних торгово-промислових підприємств; поруч був базар з рундуками, готелями і шинками та поліцейське управління, відкрите в 1872 році на клопотання Юза і утримуване коштом Новоросійського товариства. Над усім височіла кам'яна церква. У південній т. зв. заводській частині містилися заводи, депо, шахти, телеграфна станція, лікарня з аптекою, школи. Переважна більшість робітників мешкала в «каютах» — злиденних глибоких землянках з земляним дахом, стінами, обшитими дошками, або частіше вимощеними камінням. Землянки та балагани біля заводів, рудників і шахт служили за житло для основної маси трудящих. Але й цього не мали багато з них. В 1916 році з 12 944 робітників металургійного заводу і Центральної шахти Новоросійського товариства 9212 мешкало на приватних квартирах. Не краще було і на інших підприємствах Юзівки. Наприклад, гірники Риківського рудника тулилися в землянках, споруджених вздовж ріки Кальміусу по 12—15 чоловік у кімнатці з кухнею.

[1] Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год, вып. 2. Екатеринослав, 1900, стор. 86, 90, 91; Горнозаводская промышленность России в 1875 г. СПб., 1877, стор. 61.

[2] П. А. Орлов и С. Г. Будагов. Указатель фабрик и заводов Европейской России. СПб., 1894, стор. 238, 442.

[3] Газ. «Южный край», 1 травня 1901 р.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1290, т. 5, спр. 240, арк. 205.

[5] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, стор. 231; «Горный журнал», 1873, № 3, стор. 191.

[6] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 451.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 3, спр. 250, арк. 75—80.

Лікар і письменник В. В. Вересаєв, який в 1890 році приїздив до свого брата на Вознесенський рудник (нині Петровський район Донецька), в нарисах «Підземне царство» писав: «Безрадісні тут місця! Потворні будівлі шахт, низки робітничих землянок, задушливий сморід кам'яновугільного диму... Чорна земля, чорні дороги... На всьому руднику жодного деревця, жодного кущика»[1].

На двох-трьох центральних вулицях і в т. зв. Англійській колонії, де жили заводчики, фабриканти, інженери та службовці, Новоросійське товариство спорудило будинки-котеджі. Навколо — дерева, квіти, електричне освітлення. Такий аристократичний район був і на Рутченківці, де містилися оселі управителів шахтами і контора рудника. Для трудящих бракувало навіть питної води. В 1910 році в селищі було 27 колодязів з ручними насосами і один — з водокачкою. Воду робітникам доставляли водовози за плату.

Антисанітарія повсякчас загрожувала епідеміями. Холера в 1892 році у Бахмутському повіті найсильніше вразила Юзівку. Тоді було зареєстровано 708 хворих (з 908 в усьому повіті), 313 померли. Епідемія тривала і у 1893 році. У 1896 році лютували черевний тиф і дизентерія, хворіли на них понад 400 чоловік.

Заводська лікарня, збудована в 1871 році, спочатку мала 12 ліжок. Земська лікарня почала працювати тільки з 1911 року. З початку 1916 року в заводській та земській лікарнях на рудниках «Вітка» і «Смолянка» було 275 ліжок (включаючи кілька десятків місць у холерному бараці), працювало 18 лікарів (з них 5 приватних), 23 фельдшери, 5 медсестер. Робітники шанували за самовідданість хірурга заводської лікарні Ф. В. Берві, лікаря земської лікарні В. П. Родіна.

Тільки в 1877 році в Юзівці відкрили однокласну школу, де працювала одна вчителька. Через 2 роки сюди ходило всього 80 учнів. Навчання було платним. Для дітей англійців відкрили окрему школу. Вчитель-англієць одержував плату в 2,5 раза більшу, ніж учитель російської школи. О. С. Серафимович, який бував на гірничопромислових підприємствах Півдня і добре знав умови життя та праці трудящих в оповіданні «На заводі» (1899 р.) писав: «Юзівка — ціле місто... з величезними рядами кам'яних рундуків, з бурхливим крамарством і гендлярством, а жителі його вмирають, не маючи лікарської допомоги, діти виростають, не знаючи грамоти і школи»[2]. Не набагато поліпшилося становище з освітою і в наступні роки. У 1904 році в центральному селищі, де мешкало понад 40 тис. чоловік, працювали всього 4 початкові школи на 800 дітей[3]. Настійні вимоги громадськості змусили власті у 1912 році відкрити нову школу, т. зв. братську. Сюди приймали дітей з малоімущих родин. З 1913 року в Юзівці та на прилеглих рудниках було 11 шкіл з 56 вчителями. де навчалося понад 2 тис. дітей. Три приватні гімназії та комерційне училище давали освіту привілейованим.

Про своє безпросвітне життя робітники складали журливі пісні, частівки й оповіді, як-от «Пісня саночника», «Пісня коногона» та інші.

Широко для нас отворена дверь,
Ежедневно нас ожидает смерть.
Видно, бейся, брат, до последнего,
Не пойти бы рад, да есть нечего,—

говорилося в «Пісні вибійників». Ще у 80-і роки при металургійному заводі створили аматорський оркестр. «Люди, які допізна трудилися серед спеки і кіптяви, ще й спроможні після того вчитися музики»[4], — з подивом писав очевидець.

Недалеко від цього ж заводу був парк з літнім театром. Коли приїздили артисти на гастролі, то відкривалися тимчасові театри і цирк. Дерев'яну будівлю цирку спо-

---

[1] Открытие страны огня. Сборник произведений русских писателей о Донбассе. Донецк, 1966, стор. 83.
[2] А. С. Серафимович. Собрание сочинений, т. 1. М., 1959, стор. 434.
[3] Города России в 1904 году. СПб, 1906 стор. 164, 291, 292, 326, 327.
[4] Е. М. Гаршин. Отчет о поездке на Юзовский завод и попутные заметки о техническом образовании в Донецком каменноугольном районе. СПб., 1892, стор. 6.

рудили наприкінці 80-х рр. Восени та взимку артисти виступали у орендованих приміщеннях. Наприклад, 1905 року концерти артистів петербурзьких театрів проходили у приміщенні громадського зібрання. На прилеглих рудниках були 4 клубні сцени. На початку 1910 року в Юзівці налічувалося 5 приватних бібліотек[1]. За плату ними користувалися переважно заможні жителі.

Іноземні та місцеві капіталісти наживалися на праці пролетарів. Так, 1892 року прибуток Новоросійського товариства становив 37 проц. на оплачений акціонерний капітал[2]. А Джон Юз залишив своїм синам спадщину, що оцінювалася в 1 млн. карбованців.

Тяжкою й небезпечною була праця на шахтах і металургійному заводі. Серед нестерпної задухи вибійник рубав вугілля, саночник самотужки возив його до вагончиків. О. І. Купрін, який у 1895—1896 рр. жив і працював на Донбасі, в своєму нарисі «Юзівський завод» писав: «Троє робітників, голі до пояса і чорні, як негри, рубали пласт вугілля аршина півтора заввишки. Вони уже пробили вельми довгий лаз і тепер сиділи в ньому, скорчившись та насилу відбивали брили вугілля»[3]. На заводі, біля печей, розжарених до 1500—2000 градусів, люди працювали по 12 годин. Нещасні випадки, каліцтва і загибель робітників були звичайним явищем. Потерпілому і його сім'ї нічого не платили. Заробіток урізали численними штрафами. Перший значний виступ шахтарів Юзівки проти капіталістичної експлуатації відбувся у 1874 році. У лютому шахтарі зажадали від Юза збільшення заробітної плати. Вони марно чекали відповіді два місяці, а 15 квітня на знак протесту не вийшли на роботу, спробувавши залучити на свій бік заводських робітників. Адміністрація напоїла горілкою високооплачуваних вальцювальників і підбурила їх проти страйкарів. Штрейкбрехери, яких повели за собою службовці-англійці, напали на шахтарів і почали бити їх.

26 квітня 1875 року робітники і шахтарі знову прийшли до контори і зажадали, щоб їм виплатили гроші. Особливо обурювалися вони тим, що заводоуправління заплатило тільки іноземцям, а решті порадило чекати. Наступного дня робітники повторили свої вимоги, а 28 квітня не вийшли на роботу[4]. Місцева поліція не могла приборкати заворушення. Люди громили прилеглі до заводу шинки і крамнички, де їх нещадно обманювали і обдирали. Тільки 29 квітня, коли прибув справник з солдатами, страйк вдалося придушити. Все-таки 1 травня 1875 року Юз змушений був видати затриману зарплату.

У червні 1875 року несвоєчасна виплата грошей призвела до нових заворушень. «Невдоволення робітників заводоуправлінням є тут постійним і притому, очевидно, чимраз більшим» — писала столична газета «Биржевые ведомости». Перші стихійні виступи робітників, хоч і закінчилися невдачею, все ж сприяли згуртуванню їх сил, збагачували їх досвідом боротьби.

У другій половині 80-х рр. на шахтах Юзівки та її околиць знову сталися заворушення. 5 травня 1887 року припинили роботу гірники на шахті № 19, а потім на Рутченківських шахтах № 11 і № 18, які належали французькому акціонерному гірничому і промисловому товариству на півдні Росії. Застрайкували 1500 чоловік, зажадавши підвищення заробітної плати і звільнення окремих службовців, які ображали робітників і знущалися з них. Управитель рудника пообіцяв задовольнити ці вимоги, але наступного дня відмовився од свого слова. Обурені гірники 6 травня об 11 годині вечора рушили до Юзівки, щоб залучити на свій бік заводських робітників. 1200 чоловік ішли, несучи засвічені шахтарські лампочки, з кайлами в руках. Адміністрації заводу за допомогою поліції знову вдалося протиставити страйкарям частину високооплачуваних заводських робітників. Укупі з ними 50 озброєних

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 250, арк. 109.
[2] Вестник финансов промышленности и торговли. Отчеты промышленных и торговых предприятий, № 23. СПб., 1893, стор. 495, 496.
[3] А. И. Куприн. Собрание сочинений, т. 9. М., 1964, стор. 78.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 53, спр. 746, арк. 239.

англійців напали на демонстрантів і розігнали їх. 8 травня до Юзівки прибув катеринославський віце-губернатор з двома батальйонами піхоти. 146 страйкарів заарештували, з них 55 віддали до суду, решту вислали на місце попереднього проживання[1]. Хоча через неорганізованість шахтарів і заводських робітників страйк вдалося придушити, однак французькі підприємці все-таки змушені були піти на деякі поступки. З 1 листопада 1887 року вони запровадили щомісячну видачу зарплати, дещо підвищили розцінки.

Минуло п'ять років, і Юзівка стала ареною ще більших виступів пролетаріату. 2 серпня 1892 року почалися стихійні заворушення в селищі. Вони вибухнули через непосильну експлуатацію, нестачу продуктів харчування і холерну епідемію. Поліцію і прибулих козаків робітники закидали камінням. 3 серпня, за тривожним гудком металургійного заводу, до Юзівки вирушили близько 15 тис. шахтарів з 11 навколишніх рудників. На придушення виступу власті послали війська. 3 серпня в селище прибули 2 батальйони піхоти, а наступного дня — три сотні козаків. Почалися репресії: 500 чоловік заарештували, 190 — покарали різками, 4 засудили до смертної кари, яку було замінено довічною каторгою, 62 — до каторжних робіт і тюремного ув'язнення[2]. Ця жорстока розправа викликала гнівний протест усієї передової громадськості Росії. «Уб'ють, повісять, засічуть жінок, старих, невинних, як у нас в Росії недавно на Юзівському заводі»[3] — таврував царські порядки Л. М. Толстой.

Наприкінці 1897 року організовано виступили металурги Юзівки, вимагаючи скорочення 12-годинного робочого дня. З 1 січня 1898 року вони припиняли роботу о 6-й годині вечора замість 7-ї, як було доти. Незважаючи на погрози адміністрації, у визначений час першими вийшли на заводський двір робітники механічного цеху. До них приєдналися доменщики, сталевари, прокатники. Маса людей прорвалася на вулицю крізь поліцейський заслон. Управитель заводу змушений був оголосити, що з лютого 1898 року запроваджується 10,5-годинний робочий день.

Наростання робітничого руху на Донбасі привернуло увагу соціал-демократів Катеринослава, Києва, Ростова-на-Дону, Харкова. У 1898 році у Юзівку приїздив І. В. Бабушкін, учень і соратник В. І. Леніна, а також члени Особливої летучої групи, з якими Катеринославський комітет РСДРП підтримував зв'язок через П. І. Дамського. Влітку 1898 року в Ростові група видрукувала на гектографі прокламації — листи Донського комітету РСДРП — і поширила їх у Юзівці та в інших районах Донбасу. В них розповідалося про революційну боротьбу за кордоном, про робітничий рух у Росії, про завдання і мету боротьби. Учасник перших робітничих гуртків Юзівки К. Кадигробов писав у спогадах, що революційні прокламації робітники читали «жадібно, передаючи один одному доти, поки від дотику безлічі рук не можна було розбирати слів»[4].

Революційна пропаганда і страйкова боротьба створили сприятливі умови для діяльності соціал-демократичної організації в Юзівці. У 1898 році створено марксистський гурток у доменному цеху металургійного заводу. Його ядром стала група передових робітників, яка оформилась у 1896—1897 рр. До неї входили М. Кошеленко (Кошелєв), А. Чернов, П. Карагодін, К. Крижа-

Робітничий барак у дореволюційній Юзівці, 1913 р.

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX века). К., 1963, стор. 357.
[2] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке. М.—Л., 1963, стор. 214, 215.
[3] Л. Н. Толстой. Полное собрание сочинений, т. 28. М., 1957, стор. 251.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 7952, оп. 6, спр. 120, арк. 73.

нівський та інші. Ця група мала зв'язок з соціал-демократами Києва, звідки на адресу М. Кошеленка ще в 1897 році було надіслано революційну літературу і брошури «Березнева революція» (про революцію 1848 року), «Страйк брехні» і другий номер «Рабочей газеты»[1]. Дізнавшись про роботу гуртка, поліція вчинила арешти. Однак соціал-демократи, яким вдалося уникнути арештів, продовжували революційну діяльність.

Нове століття почалось економічною кризою 1900—1903 рр., яка охопила також металургійний і машинобудівний заводи Юзівки і привела до звільнення з роботи майже половини робітників. У лютому 1901 року на металургійному заводі з 6 доменних печей працювало лише 2[2]. Криза переросла в затяжну депресію. Незважаючи на те, що завод постійно виконував державні замовлення, тільки напередодні першої світової війни він по виробництву металу перевищив рівень 1900 року. Швидше, ніж металургійні підприємства, виходили з кризи кам'яновугільні рудники.

Пам'ятник Артему (Ф. А. Сергєєву) в Донецьку. 1969 р.

Під час кризи на підприємствах селища сталося 9 страйків. Найбільш масові виступи відбулися на Прохорівському руднику (1900 р.) і в двох цехах металургійного заводу (1903 р.). Причиною їх було зниження заробітної плати шахтарям на 10—20 проц. Власті жорстоко розправилися з робітниками Прохорівського рудника. Поліція по-звірячому побила 300 шахтарів і стільки ж відправила до таганрозької тюрми. Решту гірників примусили стати до роботи. Проте страйк у механічному і дрібносортовому цехах заводу, який тривав 6 днів, закінчився перемогою робітників. Адміністрація погодилася не знижувати розцінок[3].

На початку XX ст. в Юзівці виникли нові соціал-демократичні гуртки: 1900—1901 рр.— у селищі, в 1902 році — на рудниках «Вітка», Лідіївському, Пастухівському, Риківському. Згодом вони увійшли до складу «Соціал-демократичного союзу гірничозаводських робітників», створеного в січні 1902 року.

Одним з найважливіших засобів політичної освіти пролетарів була революційна література. Талановитий пропагандист марксизму Артем (Ф. А. Сергєєв), який працював помічником машиніста на Катерининській залізниці, привозив соціал-демократам Донбасу з Катеринослава ленінську «Искру». Водночас на Риківському руднику роботу серед гірників проводили ветеран робітничого руху П. О. Мойсеєнко і студент-практикант Катеринославського гірничого училища П. Порошин[4]. Юзівські соціал-демократи одержували також листівки, що їх видавав «Соціал-демократичний союз гірничозаводських робітників». У зв'язку з масовим поширенням революційних прокламацій газета «Искра» 15 квітня 1903 року писала, що в Юзівці «робітники дуже збуджені і поліція дуже занепокоєна».

Після II з'їзду РСДРП більшовики, опорою яких стала організація металургійного заводу, очолювана С. З. Голубенком, повели гостру боротьбу проти меншовиків, які окопалися в «Союзі гірничозаводських робітників». Але весною 1904 року поліція вчинила арешти. Щоб відновити діяльність заводської організації, велику роботу провів Г. І. Петровський, який тоді приїхав до Юзівки. У липні цього року

[1] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке, стор. 224, 225.
[2] Журн. «Горнозаводской листок», 1901, № 11, стор. 4987.
[3] С. Штейн. 1905-й рік на Юзівщині (Сталінщині). Х.—К., 1930, стор. 43.
[4] П. А. Мойсеенко. Воспоминания старого революционера. М., 1966, стор. 163.

більшовики організували в доменному цеху страйк протесту проти російсько-японської війни.

У січні 1905 року металурги Юзівки першими в Донбасі відгукнулися на Криваву неділю, оголосивши 17 січня 1905 року страйк. Він тривав 3 дні. 22 лютого вибухнув другий страйк. Його підтримали гірники, робітники ремісничих майстерень і друкарні селища. Страйк став загальним, охопивши 18 тис. чоловік[1]. Майже місяць тривала боротьба проти підприємців. Найдовше страйкували металурги. Вони обрали депутатські збори, що керували виступом. Для придушення страйку власті послали 11 рот піхоти, 3 ескадрони драгунів, поліцію. 27 лютого сюди прибули віце-губернатор, прокурор окружного суду і начальник жандармського відділення. Військово-поліцейські чини і адміністрація заводу погрожували робітникам, залякували їх. Пролетарі стійко добивалися свого: 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати тощо. Страйк придушили за допомогою локаута: з 20 березня правління Новоросійського товариства почало масово увільнювати робітників.

Весною 1905 року більшовики, які гуртувалися навколо заводської організації, схвалили рішення III з'їзду РСДРП. Вони приділяли багато уваги підготовці до збройного повстання. Величезну допомогу більшовикам Юзівки подала газета «Пролетарий», яку одержували з-за кордону. 21 серпня 1905 року Н. К. Крупська писала Катеринославському комітетові РСДРП: «Нехай хто-небудь якнайшвидше приїздить у Юзівку... Там є література»[2].

Меншовики, захопивши керівництво селищною соціал-демократичною організацією, яка складалася переважно з ремісників, виступили проти рішень III з'їзду РСДРП. Долаючи їх опір, більшовики зміцнювали зв'язки з робітниками. Однак засилля опортуністів позначилося на виступах юзівських робітників. Меншовики ослабили їхню підготовку до боротьби з самодержавством. Так, Рада робітничих депутатів Юзівки, створена у першій половині грудня 1905 року, не стала органом збройного повстання. Незважаючи на це, з ініціативи більшовиків на станціях Юзове та Мушкетове було створено бойові дружини. Вони роззброїли жандармів і городових.

Влітку 1906 року на підприємствах Юзівки відбулися значні страйки: страйкували гірники Вознесенського, Карпівського, Лідіївського, Рутченківського і Чулківського рудників. Вони добивалися 8-годинного робочого дня, збільшення заробітної плати на 20 проц. 11 червня більш як тисяча робітників Карпівського рудника, несучи червоні прапори, з революційними піснями попрямували в Рутченкове. Козаків, які перестріли демонстрантів, відкинули з дороги. Відбувся багатолюдний мітинг робітників двох рудників, а після нього — демонстрація. 15 липня знову застрайкували гірники Рутченківського, Лідіївського і Вознесенського рудників. Їхніх керівників заарештували і відправили на станцію Рутченкове. Робітники намагалися визволити своїх товаришів, але не змогли, бо на допомогу поліцейському конвою прибули два взводи драгунів. Сталася сутичка, було тяжко поранено понад 100 чоловік[3].

Наляканий розмахом революційної боротьби, царський уряд 27 липня 1906 року утворив тимчасове генерал-губернаторство Південного гірничозаводського району, до складу якого увійшли Бахмутський, Маріупольський, Слов'яносербський повіти Катеринославської губернії і Таганрозький округ Області Війська Донського. Місцем перебування генерал-губернатора стала Юзівка. Однак уже навесні 1907 року знову відбулися значні виступи гірників і металургів селища. 1 травня пройшли мітинги і демонстрації на рудниках «Вітка», Карпівському, Лідіївському, Рутченківському, Риківському і біля Центральної шахти Новоросійського товариства. Проти робітників послали війська, які перебували тоді в Юзівці,— три роти

---

[1] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 460, арк. 232.
[2] Журн. «Пролетарская революция», 1926, № 4, стор. 35, 36.
[3] ЦДВІА СРСР, ф. 400, оп. 5, спр. 32, арк. 252.

піхоти, ескадрон драгунів, сотню козаків і взвод артилерії. Щоб розігнати мітинг біля Центральної шахти, військово-поліцейські власті відрядили туди два взводи козаків. Було вбито одного робітника і трьох тяжко поранено.

У забої Юзівської шахти «Центральна». 1917 р.

Під час страйкової боротьби в Юзівці виникли професійні спілки на Лідіївському, Карпівському і Риківському рудниках. Так, 22 вересня 1906 року було ухвалено статут товариства Лідіївського рудника. Через 2 місяці в цій профспілці налічувалося близько 200 чоловік. Вона розгорнула боротьбу за поліпшення матеріального становища шахтарів: організувала їдальню для несімейних робітників, відкрила бібліотеку. Після придушення травневого страйку 1907 року на Прохорівському руднику поліція розігнала цю організацію робітників[1].

У липні того ж року царська охранка заарештувала делегатів партійної конференції Юзівсько-Петровського району. Однак соціал-демократи, які залишилися на волі, відновили організацію. У 1908 році вони створили друкарню і надрукували 20 тис. примірників листівок, закликаючи робітників до страйку в день 1 Травня[2]. У відповідь на заклик більшовиків 1 травня 1908 року страйкували гірники Карпівського, Пастухівського, Риківського, Рутченківського, Трудівського рудників, робітники заводу Боссе. Основною вимогою страйкарів було визнати день 1 Травня пролетарським святом. Страйки супроводилися мітингами та демонстраціями.

В жовтні того ж року почався страйк на Лідіївському руднику, робітники вимагали, щоб адміністрація не знижувала розцінок на 10—20 проц. в зв'язку з переходом на зимові умови праці. Завдяки організованості страйкуючі перемогли.

Юзівсько-Петровський комітет РСДРП випустив кілька листівок. Їх поширювали в Юзівці та за її межами. В роботі комітету активну участь брали революціонер-професіонал А. Б. Батов, передові робітники О. І. Димченко, А. І. Славін та інші. Комітет мав зв'язки з ЦК РСДРП, а також з партійними організаціями Катеринослава, Харкова, Луганська, Маріуполя, Попасної і Таганрога.

В березні 1909 року з ініціативи більшовиків в Юзівці відкрилося споживче товариство «Робітничий труд», за допомогою якого були організовані першотравневі страйки на Карпівському і Лідіївському рудниках та Центральній шахті Новоросійського товариства[3].

Після VI (Празької) Всеросійської конференції більшовики Юзівки відмежувалися від меншовиків, створивши Юзівсько-Макіївський комітет РСДРП на чолі з В. Б. Єрмощенком. До нього увійшли А. Б. Батов, Я. В. Залмаєв, Ф. Г. Рябцев та ін.[4] Листівки, що їх випускав комітет, відіграли важливу роль в організації трудящих на боротьбу проти самодержавства.

12 квітня 1912 року металісти і гірники Юзівки, висловивши протест проти

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1597, оп. 1, спр. 156, арк. 53.

[2] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России. Сборник документов и материалов. К., 1960, стор. 139.

[3] Робітничий рух на Україні в роки реакції (1907—1910 рр.), стор. 216.

[4] П. А. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.), стор. 86.

Сталеплавильний (мартенівський) цех Юзівського металургійного заводу. 1915 р.

розстрілу робітників на Ленських золотих копальнях, зажадали свободи зборів, страйків і скасування смертної кари. На заводі Боссе було оголошено одноденний страйк, наступного — організовано збирання коштів для вдів і сиріт — жертв Ленського розстрілу. Зібрані гроші через редакцію газети «Правда» надіслали сім'ям загиблих.

Палко вітали пролетарі селища більшовицьку газету. Вони подавали їй всіляку підтримку. В 1914 році Юзівсько-Макіївський комітет РСДРП просив депутата IV Державної думи Г. І. Петровського на зібрані робітниками гроші надіслати додатково 1000 примірників газети з додатком «Шахтерский листок». На середину березня 1914 року робітники Юзівсько-Макіївського району надіслали у фонд «Листка» 104 карбованці[1].

Зростання політичної свідомості пролетаріату проявлялося у дальшому розгортанні революційного руху. Наймасовішим і найорганізованішим у 1913 році був виступ 3500 шахтарів Риківського рудника, який почався 15 грудня. Гірники висунули 27 вимог. Вони добивалися 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, скасування штрафів тощо[2].

Весною 1914 року трудящі Юзівки гаряче підтримали пролетарів Петербурга, Москви, Харкова та інших міст. Відсилаючи гроші металістам Обухівського заводу Петербурга, передові робітники Юзівки писали: «Хай ми будемо одне ціле, одна сім'я»[3].

У травні 1914 року поліція заарештувала керівників партійної організації В. Б. Єрмощенка, Я. В. Залмаєва та інших. Арешти, а потім і масові мобілізації робітничих активістів у зв'язку з початком першої світової війни дуже ослабили роботу Юзівсько-Макіївського комітету.

Війна, розв'язана імперіалістами, принесла гірничопромисловцям нові бариші, робітникам — злидні й голод. Здобуваючи величезні прибутки на державних замовленнях, Новоросійське товариство розгорнуло будівництво нового мартенівського цеху і заміну старих доменних печей. У 1916 році завод мав 5 доменних і 21 мартенівську піч річною продуктивністю 18 млн. пудів чавуну і 16,5 млн. пудів заліза і сталі.

Під час війни в 1916 році товариство Путіловських заводів у Петрограді терміново перевезло звідти устаткування і поблизу залізничної станції Юзове створило металообробне підприємство. Виникли ще два коксові заводи: Рутченківський на 142 печі та Мушкетівський на 408 печей. У лютому 1917 року почав випускати продукцію перший у Росії завод синтетичної кислоти.

Мобілізація до армії призвела до нестачі робочих рук на підприємствах. Уже в перший місяць війни на кам'яновугільних рудниках селища бракувало близько 6 тис. робітників. Внаслідок цього вуглевидобуток скоротився на 40—50 проц. Припинили роботу доменна і 5 мартенівських печей на металургійному заводі. Пізніше число робітників зросло за рахунок військовополонених, жінок і дітей. На 1 вересня 1916 року в Юзівському гірничому окрузі було більш як 29 тис. робіт-

[1] Газ. «Путь правды», 16 березня 1914 р.

[2] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг. Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 38, 476.

[3] Журн. «Историк-марксист», 1937, № 2, стор. 136.

ників, у т. ч. 7 тис. військовополонених і понад 3 тис. жінок і дітей. На початок 1917 року кількість робітників у Юзівці досягла 32 тис. чоловік[1].

Маючи дешеву робочу силу, капіталісти швидко збагачувалися на воєнних поставках і розширяли виробництво. Значно збільшився видобуток кам'яного вугілля, 43 шахти видали на-гора близько 243 млн. пудів мінерального палива.

В той же час підприємці жорстоко експлуатували робітників. Так, якщо майстер токарного цеху металургійного заводу одержував до 250 крб. в місяць, то заробіток жінок, що працювали у ткацькому цеху при заводі, не перевищував 15 карбованців. У роки війни ціни на продукти харчування та товари першої потреби зросли до 200—500 проц., тоді як заробітна плата залишалася такою ж, як і раніше. Зростання цін, продовольча криза і поразки на фронті революціонізували робітничі маси. Весною 1915 року соціал-демократи починають відновлювати свою організацію. На середину наступного року в Юзівці оформилася більшовицька група на чолі з П. Алфьоровим[2]. Під її керівництвом активізувалася робота партійних гуртків Юзівського району. Так, група Вознесенського рудника влітку 1916 року друкувала нелегальну газету «Правда труда». Тут опубліковано праці В. І. Леніна «Кілька тез», докладні інформації про Ціммервальдську і Кінтальську конференції та інші матеріали, які висвітлювали ставлення більшовицької партії до війни[3].

Для посилення революційної агітації серед трудящих і зміцнення зв'язку з ними більшовики використовували профспілки і страхові каси. Вони виступали проти меншовиків, які займали «оборонські» позиції і співробітничали з буржуазією у «робітничих групах» при військово-промислових комітетах.

Під впливом революційної пропаганди і в зв'язку з різким погіршенням матеріального становища робітників з весни 1915 року по січень 1917 року на заводах і рудниках Юзівки трудящі провели близько 20 страйків[4]. Двічі страйкували гірники Вознесенського, Лідіївського, Риківського, Чулківського рудників, чотири рази — Рутченківського. Деякі виступи закінчувалися перемогою робітників. Наприклад, гірники Рутченківського і Чулківського рудників під час лютневого страйку 1916 року добилися підвищення заробітку на 5—10 коп. за кожну видобуту вагонетку вугілля. Крім того, шахтарі Рутченківки своєю дружною шестиденною боротьбою в травні того ж року примусили адміністрацію рудника збільшити зарплату ще на 10—15 проц. Вони першими в Юзівці оголосили страйк у 1917 році напередодні Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Трудова Юзівка на мітингах і зборах вітала повалення самодержавства. На металургійному заводі 3 березня відбувся двотисячний мітинг, скликаний з ініціативи більшовиків, які вийшли з підпілля. Більшовики на той час були в одній організації з меншовиками-інтернаціоналістами, зберігаючи за собою право публічних виступів від імені соціал-демократів — більшовиків. Легально почало працювати Центральне бюро гірничих робітників, що об'єднало всі рудкоми і шахткоми Юзівсько-Макіївсько-Єнакіївського району і Спілку металістів[5]. Під керівництвом більшовиків на деяких підприємствах трудящі добилися скасування штрафів, підвищення зарплати, боролися за 8-годинний робочий день.

4 березня було обрано Раду робітничих депутатів. Незалежно від кількості виборців однакове число депутатів послали трудящі і великих підприємств, яких у місті було небагато, і дрібних кустарних майстерень, різних артілей, торгових фірм. Перші обирали більшовиків, другі — меншовиків та есерів. У Раді з 400 місць біль-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 58, спр. 730, арк. 23; спр. 827, арк. 95; спр. 873, арк. 441.
[2] Рассказы о великих днях (Воспоминания старых большевиков Донбасса). Сталино, 1957, стор. 78.
[3] Журн. «Летопись революции», 1927, № 4, стор. 181.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 58, спр. 776, арк. 12, 47—53; ЦДІА УРСР, ф. 313, оп. 1, спр. 3297, арк. 48—51, 110, 111; А. К. Кошик. Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и февральской революции, стор. 176—241; журн. «Літопис революції», 1929, № 5, стор. 173.
[5] Журн. «Летопись революции», 1927, № 3, стор. 326.

шість належала меншовикам та есерам. Користуючись цим, буржуазія створила тимчасовий громадський комітет.

У гострій боротьбі за маси з меншовиками та есерами більшовики Юзівки готували трудящих до соціалістичної революції. 26 травня 1917 року вони виділились у самостійну організацію — Юзівський комітет РСДРП(б). До його складу входили П. Алфьоров, Д. Бірюков, Ф. Зайцев, Я. Залмаєв, Д. Корнієнко, С. Певцова, С. Окунь, А. Шишкін та інші[1]. При комітеті діяла агітаційно-пропагандистська колегія, яка керувала всією пропагандистською, масово-політичною, а пізніше й видавничою роботою. Більшовики організували передплату газет «Правда» і «Пролетарий», які здобули велику популярність у трудящих.

На початок червня вплив юзівських більшовиків на маси зріс. Їхні лозунги дістали підтримку на демонстрації 25 червня 1917 року[2], яку меншовики хотіли провести на захист Тимчасового уряду і наступу на фронті. Робітники металургійного заводу, Риківської та Юзівської шахт ішли вулицями з більшовицькими лозунгами: «Вся влада Радам!», «Геть війну!». Демонстрантів почала розганяти кінна міліція на чолі з меншовиком Легким і есером Клюєвим. Були арештовані Я. В. Залмаєв та інші. На заклик більшовиків, що уникли арешту, по великих підприємствах міста пройшли мітинги, під час яких висувалася вимога звільнити керівників демонстрації.

В середині липня більшовики міста[3] послали своїх представників на 1-у обласну конференцію Донецько-Криворізького басейну, Я. В. Залмаєв увійшов до складу обраного конференцією обласного комітету РСДРП(б). Він же був і делегатом VI з'їзду партії. Повернувшись з Петрограда, Я. Залмаєв на міських зборах у серпні доповів про роботу з'їзду, який узяв курс на збройне повстання. Збори одностайно схвалили рішення з'їзду. 21 серпня з ініціативи більшовиків зібрався п'ятитисячний мітинг робітників заводу і шахт міста, учасники якого зажадали негайної організації контролю над виробництвом, а щодо Тимчасового уряду у прийнятій резолюції записали: «...коаліційну владу, що полягає в угодовстві з буржуазією, яка спочатку потай, а тепер уже відкрито оголосила війну революції, ми визнаємо безумовно згубною для країни»[4].

Під час корніловського заколоту юзівські більшовики 30 серпня організували революційний комітет для боротьби з контрреволюцією. Наступного дня почали активно створюватися і озброюватися загони Червоної гвардії. Загони очолили М. Горгаєв, І. Дерев'янко, М. Суглицький, Н. Самсуков, Є. Архипов, А. Коваль та інші більшовики.

На початок жовтня 1917 року в більшовицьких організаціях міста налічувалося близько 2 тис. членів партії[5]. На цей час більшовики значно зміцнили свої позиції і здобули в Юзівській Раді третину місць. Членами президії Ради стали Я. В. Залмаєв і Ф. І. Зайцев; до складу виконкому ввійшли П. О. Алфьоров, М. Т. Волосевич, М. Г. Толмачов, І. П. Лагутенко. На II Всеросійський з'їзд трудящі Юзівки обрали більшовиків Я. Залмаєва і П. Кривозубова та меншовика С. Трояновського.

Про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді в Юзівці стало відомо вночі проти 27 жовтня (9 листопада), а вже на другий день перед юзівськими більшовиками виступив Б. І. Магідов — член Катеринославського губернського комітету РСДРП(б). Він розповів про події у Петрограді. На підприємствах міста під керівництвом більшовиків відбулися мітинги і збори, які вітали перемогу соціалістичної революції.

---

[1] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 41.

[2] Газ. «Звезда», 1 липня 1917 р.

[3] Юзівка стала містом у липні 1917 р. Тоді ж проходили вибори до міської думи та було створено міську управу. До цього у селищі, що входило до Бахмутського повіту, не було виборних органів самоврядування.

[4] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль—октябрь 1917. Сборник документов и материалов в трех томах, т. 1. К., 1957, стор. 646.

[5] Газ. «Звезда», 5 жовтня 1917 р.

Повернувшись з Петрограда, делегат II Всеросійського з'їзду Рад Я. В. Залмаєв виступив на пленарному засіданні Ради робітничих і солдатських депутатів. Розповівши про роботу і рішення з'їзду, він запропонував переобрати угодовський виконком Ради. Більшовики подали також у Раду проект резолюції про підтримку Жовтневого збройного повстання, але есеро-меншовицька більшість, яка виступила проти соціалістичної революції, відхилила його, схваливши створення «однорідної демократичної влади». 31 жовтня відбулося ще одне засідання Ради. І знову пропозицію більшовиків не прийняли. Тоді 1 листопада більшовики вирішили винести питання про владу на обговорення робітників шахт і заводів. На мітингах і зборах вони роз'яснили рішення II з'їзду Рад і значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. На вимогу робітників 17 листопада переобрано Юзівську Раду і її виконком. Головою виконкому обрали Я. В. Залмаєва, заступником — П. О. Алфьорова, секретарем — Ф. І. Зайцева. Рада заявила про цілковиту підтримку Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним.

Загони Червоної гвардії роззброїли міліцію Тимчасового уряду, допомогли встановити владу Рад на рудниках. Пошта, банки та інші установи перейшли під контроль Ради; фабрично-заводські комітети почали контролювати роботу підприємств.

Велику роз'яснювальну роботу серед трудящих міста і рудників Юзівського району провели більшовики в листопаді під час виборів до Установчих зборів. Вони здобули на виборах 40 проц. голосів, есери — 18 проц., меншовики — 7 процентів.

Трудящі Юзівки взяли активну участь у боротьбі проти каледінських військ, які наприкінці 1917 року захопили південно-східну частину Донбасу. В райони і шахти міста для формування робітничих загонів було послано представників військово-революційного комітету Юзівсько-Макіївського району, створеного ще у листопаді з ініціативи Юзівського комітету РСДРП(б). Вони організували Перший Юзівсько-Макіївсько-Кальміуський полк, Рутченківський шахтарський батальйон та інші. У грудні 1917 року Червона гвардія налічувала близько 2000 бійців[1]. Її загони очолили М. Суглицький, В. Кучуков, С. Стандецький, П. Кривозубов. Юзівський комітет РСДРП(б) відрядив свого представника П. О. Алфьорова в ЦК партії, до В. І. Леніна. Він одержав у Петрограді два вагони зброї, яку під охороною робітничого загону 20 листопада доставив на станцію Юзове. Її роздали робітникам. Юзівські червоногвардійці увійшли до складу революційних військ, які під командуванням Р. Ф. Сіверса героїчно билися проти донської контрреволюції. Оборонні позиції проходили по річці Кальміусу, на східних підступах до міста.

В гострій боротьбі з контрреволюцією почалися перші соціалістичні перетворення в Юзівці. За постановою президії ВРНГ у січні 1918 року розгорнулася націоналізація підприємств Новоросійського товариства. Робітники взяли в свої руки управління Вознесенським, Рутченківським, Чулківським рудниками. На 1 березня 2/3 шахт були в руках адміністрації, обраної робітниками[2]. За декретом Ради Народних Комісарів Донецько-Криворізької республіки для відбудови підприємств у буржуазії було конфісковано кілька мільйонів карбованців і запроваджено податок на великих капіталістів та торговців. Ще в листопаді 1917 року загальні збори робітників Новоросійського металургійного заводу затвердили розроблений заводським комітетом «Статут самодисципліни», який визначав чіткий порядок роботи підприємства.

Для боротьби з контрреволюцією за досвідом Петрограда і Москви в місті почали організовувати загони міліції, створили революційний трибунал і радянський суд. Відкрилися робітничі бібліотеки, клуби. Почали працювати школи для дітей робітників.

Перші кроки по шляху побудови нового суспільства були перервані іноземною воєнною інтервенцією і громадянською війною. Відповідаючи на відозву РНК РСФРР від 21 лютого 1918 року «Соціалістична вітчизна в небезпеці», написану В. І. Леніним,

[1] Газ. «Известия Юзовского Совета», 13 грудня 1917 р.
[2] Журн. «Бюллетень ВСНХ», 1918, № 1, стор. 37.

юзівські більшовики і Рада робітничих депутатів проводили величезну роботу для організації відсічі австро-німецьким інтервентам. На початку березня 1918 року Юзівський комітет РКП(б) ухвалив рішення про навчання комуністів і всіх робітників військової справи. За короткі строки було створено кілька загонів Червоної Армії з робітників шахт і заводів, приведено у бойову готовність 1-й Пролетарський Донецького басейну полк Червоної Армії, куди входили і юзівські робітники. Ці загони в боях з австро-німецькими загарбниками під Конотопом виявили безприкладну хоробрість і героїзм.

Коли ворожі війська почали загрожувати Донбасові, Юзівський комітет партії і міжрайонний виконком вжили найенергійніших заходів для здійснення плану оборони, розробленого штабом Верховного головнокомандуючого радянськими військами України. Командування Червоної Армії і польовий штаб оборони Донбасу розташувалися в Юзівці. Спільно з Юзівським комітетом партії вони розробили заходи щодо посилення обороноздатності Юзівського укріпленого району. В місті формувалися бойові робітничі загони, а також частини Донецької армії.

Завдяки стійкості й мужності захисників Донбасу вдалося організувати евакуацію цінного майна: вивезти значну частину військового спорядження, запасів продовольства, вугілля.

22 квітня австро-німецькі війська окупували Юзівку. Влада в місті перейшла фактично до командування окупаційних військ. Почалася розправа над населенням. Особливо жорстоко переслідували комуністів. Сходки, збори, мітинги категорично заборонялися. Підприємства Юзівки, як і інших донецьких міст, вороги пограбували, обладнання їх вивозили до Німеччини. Підприємці, спираючись на підтримку окупаційних та гетьманських властей, повели наступ на робітничий клас.

Організатором боротьби проти окупаційних властей та їх буржуазно-націоналістичних прислужників стала Юзівська підпільна партійна організація на чолі з Д. Корнієнком. До її складу входили І. Бояровський, Г. Зимін, С. Єпіфанцев, Є. Север'янов, М. Огнєв та ін. Під їх керівництвом було створено підпільні партійні осередки в цехах металургійного заводу, на шахтах, у лікарні. Налагодити партійну роботу в Юзівці допомогли П. А. Єгоров (Євдокимов) і М. Г. Толмачов (Титов), які встановили зв'язок з підпільним обкомом Донецько-Криворізького басейну. За їх активною участю юзівські більшовики провели в підпіллі свою конференцію, яка обрала на І з'їзд партійних організацій України двох делегатів — Г. Зиміна і Є. Север'янова.

Комуністи організували страйк металургів, який почався 29 травня. З липня до початку вересня активно виступали робітники металургійного заводу, яких підтримували шахтарі Григорівського, Прохорівського, Берестовського рудників[1]. Вони добивалися 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, визнання колективного договору. Заводоуправління намагалося виселити страйкарів із заводських квартир, залишити робітників без хліба, закрити завод. Але учасники виступу трималися стійко. 2 вересня страйк, який тривав 2 місяці, закінчився перемогою робітників[2]. Юзівський комітет формував також партизанські загони. В листопаді вони налічували 1500 бійців[3].

Наприкінці листопада, після відступу австро-німецьких військ, у південних районах Донбасу, в т. ч. і Юзівці, окупантів одразу ж заступили красновці, а потім денікінці. У місті тривали масові розстріли робітників, грабежі. Члени Юзівського підпільного комітету А. А. Коваль (Кизлярський), І. П. Лагутенко, О. В. Болдирєв через терор мусили тимчасово виїхати з міста. Але боротьба не припинялася. Нею керував підпільний ревком на чолі з Ф. І. Зайцевим[4].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2311, оп. 1, спр. 119, арк. 36.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 345, 346.
[3] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 2, спр. 16, арк. 1, 2.
[4] Донецький облпартархів, оп. 33, спр. 76, арк. 20.

3 квітня 1919 року частини 1-ї Задніпровської дивізії визволили місто[1]. Вийшли з підпілля партійні осередки. На металургійному заводі, шахтах № 30 «Рутченківка» та «Євдокіївка» оформилися перші комсомольські організації.

Ревком конфіскував у буржуазії велику суму грошей, яку передав на потреби трудящих. Партійні та радянські органи дбали також про відбудову шахт.

На заклик Реввійськради Червоної Армії України формувалися бойові робітничі загони для боротьби з денікінцями. Вже навесні 1919 року до них вступило багато комуністів Юзівки.

В квітні місто захопили банди генерала Май-Маєвського. 3 травня після запеклих боїв противник відступив. Але 5 травня між Юзівкою і Рутченковим махновці по-зрадницькому відкрили фронт білим, які наступного ж дня вдерлися до міста. Його грабували протягом трьох днів. Щодня розстрілювали комуністів, червоноармійців і членів їх сімей, які не встигли піти з частинами Червоної Армії. На шибеницях загинули сотні робітників.

Шахтарі й робітники піднялися на боротьбу за відновлення Радянської влади. Керівництво цією боротьбою здійснювало підпільне бюро, сформоване в травні 1919 року Донецьким губкомом партії. Влітку 1919 року бюро створило у ряді міст Донбасу, а також у Юзівці, міцні підпільні організації.

Робота підпільників посилилася, коли на початку липня 1919 року за дорученням Зафронтбюро ЦК КП(б) України до Юзівки прибуло 7 чоловік[2]. З їх допомогою створилися нові підпільні організації. Наприкінці літа і восени під керівництвом Юзівської партійної організації на шахтах міста відбувалися страйки.

У листопаді 1919 року Червона Армія відкинула денікінців від Тули й Касторної і наприкінці грудня вступила у Донбас. Бої за Юзівку, що почалися 31 грудня 1919 року[3], вели частини 42-ї стрілецької дивізії. Кулеметний полк дивізії здобув станцію Авдіївку, потім спільно з кінним ескадроном штурмом визволив станцію Юзове. 3 січня 1920 року денікінців вигнали з Юзівки[4].

Протягом січня були відновлені міська і заводська партійні організації. До міської партійної організації входило 55, а на початок березня 1920 року — 70 комуністів[5].

Відновлювати органи Радянської влади доводилося, долаючи запеклий опір меншовиків. 7 січня 1920 року створено ревком Юзівського району. До складу його увійшли комуністи І. Г. Жуковський (голова), П. М. Іпатов, І. П. Лагутенко. Ревком узяв на облік усі матеріальні цінності, організував вивезення вугілля в інші міста країни. Раднаргосп, створений спочатку як відділ ревкому, запровадив контроль над усіма підприємствами міста, під його керівництвом на рудниках та заводах обиралися робітничі правління. Поліпшувалося постачання робітників продовольством: всі запаси зерна було взято під суворий контроль, монополізовано випікання хліба, продукти розподілялися за класовим принципом. Для постачання лікарень молоком в місті створювалися молочні ферми.

5 квітня відбулися вибори до Ради, яка, як і ревком, розв'язувала складні завдання господарського будівництва.

В умовах війни і паливного голоду важливе значення для молодої Радянської держави мало донецьке вугілля. Наприкінці лютого 1920 року Центральне правління кам'яновугільної промисловості створило в Юзівці окружне правління, яке мало керувати відродженням юзівських шахт. До участі у відбудові народного господарства залучили й червоноармійців. Потім сюди прибули частини Української трудової армії, яких використовували на підприємствах, де особливо гостро бракувало робочої сили.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 24, арк. 4.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 214.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 24, арк. 23.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 622.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 17, арк. 61, 69.

Виконуючи рішення IX з'їзду РКП(б), який накреслив завдання господарського будівництва і економічного відродження країни, Юзівська партійна організація широко залучала трудящих до відбудови зруйнованого господарства. 26 січня 1920 року на Чулківському руднику відбувся перший у Донбасі суботник. 31 січня у суботнику на цьому ж руднику взяли участь 78 чоловік, 8 лютого — 93, 15 лютого — 123 чоловіка. 1 травня 289 трудящих рудника видобули понад 5000 пудів вугілля і навантажили у вагони 15 000 пудів вугілля. Наприкінці липня 1920 року за рішенням Донецького губкому партії на підприємствах міста відбулися суботники і недільники на честь II конгресу Комінтерну. Тільки на металургійному заводі у недільнику взяло участь 2449 чоловік, на рудниках — 1157.

Активними учасниками комуністичних суботників були профспілкові та комсомольські організації. Комсомольську організацію міста відновлено у березні за допомогою ініціативної групи, виділеної райпарткомом. На першій комсомольській конференції Юзівського району, що відбулася 7 квітня, організацію міста представляли 9 чоловік, 3 з них — Холін, Школьников, Медвинська — увійшли до складу Юзівського райкому комсомолу[1]. У червні цього року в усьому Юзівському районі налічувалося 22 комсомольські організації, які об'єднували 2620 юнаків і дівчат. 36 рудничних профспілкових організацій мали у своєму складі близько 40 тис. гірничих робітників[2].

Відновлювалася робота шкіл. Відділ народної освіти добирав учителів, організовував розробку навчальних програм, підготовку навчальних посібників. Тоді ж зроблено перші кроки у професійній освіті. В місті відкрились курси для гірників, техучилище, вечірні технічні курси, які готували спеціалістів з середньою технічною освітою для заводів і шахт. Створено притулок для дітей-сиріт, перший дитячий садок. Почали діяти курси підготовки працівників для дитячих садків і притулків; школи для дорослих, народний університет. Уже на початку 1920 року працювали 2 клуби, було націоналізовано бібліотеки і кінотеатри.

Усі ці важливі питання господарського і культурного будівництва доводилося розв'язувати у дуже складних умовах. Багато зусиль потрібно було для боротьби проти бандитизму. Комуністи і комсомольці не полишали зброї — після робочого дня вночі вони йшли охороняти підприємства.

Весною 1920 року з міста на польський фронт пішов комуністичний загін, сформований з комуністів і безпартійних робітників. Юзівський комітет комсомолу провів «Тиждень червоного добровольства молоді», під час якого до Червоної Армії записалося 350 юнаків і дівчат. Робітники міста виготовляли зброю, ремонтували бронепоїзди. Наприкінці вересня поблизу Юзівки розгорнулися бої з врангелівськими військами. Юзівський повітовий комітет партії взяв активну участь в організації оборони міста. Партійна організація мобілізувала 300 комуністів, з яких 250 пішли прямо на фронт[3], профспілка гірників — 148 чоловік. На металургійному заводі, у залізничному депо обладнали бронепоїзди; на шляху, яким міг просуватися противник, копали окопи, будували бліндажі.

Після розгрому іноземної інтервенції і внутрішньої контрреволюції Центральний Комітет партії, В. І. Ленін особливу увагу звертали на відбудову донецьких шахт. Усі 49 шахт міста не працювали, одна з них була затоплена. У Юзівку почало надходити устаткування, кріпильні матеріали. Поліпшилося постачання робітників. Уже тоді, коли в країні панували голод і розруха, партія та уряд дбали про поліпшення умов праці шахтарів, запровадження на шахтах механізмів. За вказівкою В. І. Леніна в 1921 році наша країна закупила за рубежем партію врубових машин, 10 з них надійшли на шахти Рутченківки. На шахті № 1 було впроваджено перший у Донбасі підземний електровоз, який заміняв 25 коней.

---

[1] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 298, 320—323.

[2] Пять лет Союза горнорабочих в Донбассе. Артемовск, 1925, стор. 99.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 16, арк. 46.

У квітні 1921 року на шахтах міста відбулося близько 500 недільників, у яких взяли участь понад 700 тис. чоловік. Вони не тільки відбудовували підприємства, а й видобули більш як 1 млн. пудів вугілля[1]. На шахтах створювались ударні артілі й групи. Одна з таких груп Вознесенського рудника вже на початку 1921 року досягла довоєнного рівня продуктивності праці[2]. Того ж року ЦВК РСФРР нагородив юзівських гірників Червоним прапором.

Успішно відбудовувався металургійний завод. У грудні 1921 року на одній доменній печі почали виплавляти чавун. Ремонтно-відбудовні роботи на підприємстві в основному завершили в 1923 році; було задуто доменну піч № 1, яка за виробничими показниками незабаром стала найкращою в СРСР, а через рік до ладу діючих вступили домна № 5, дві мартенівські печі. В 1925 році виплавка сталі й чавуну на заводі досягла довоєнного рівня[3]. Велика заслуга у швидкому відродженні підприємства-гіганта консультантів, технічних керівників проектів, відомих металургів, згодом академіків — І. П. Бардіна і М. В. Луговцова. І. П. Бардін тоді працював головним інженером Єнакіївського металургійного заводу, М. В. Луговцов — Юзівського заводу. Спільно вони складали плани відбудовних робіт. З 1922 року директором Юзівського заводу працював колишній робітник-доменщик І. Г. Макаров, здібний і енергійний організатор, який безпосередньо керував відбудовою підприємства.

В міру відродження промисловості населення міста швидко зростало. У 1923 році в Юзівці проживало 32 100 чоловік[4], в 1924 році — 63 708 жителів, у 1925 році — 80 085[5]. Всі вони гостро потребували житла, оскільки за роки громадянської війни 23,7 проц. жител було зруйновано.

У 1923 році Держплан СРСР асигнував на житлово-ремонтні роботи й благоустрій міст Донбасу близько 6,4 млн. крб.[6]. Частину цієї суми виділили Юзівці. Були знесені непридатні для мешкання землянки. Почали також брукувати основні дороги, які зв'язували Юзівку з шахтними селищами. У 1924 році для робітників металургійного заводу стали будувати великий житловий масив Стандарт, який заселили наступного року. На цей же час почали споруджувати 30 дво- і триповерхових будинків для шахтарів Рутченківки, Вознесенських рудників, службовців підприємств і установ. Було підготовлено плани спорудження водопроводу та каналізаційної системи, першої в місті трамвайної колії.

Вживалися заходи для докорінного поліпшення медичного обслуговування населення. У 1921 і 1922 роках усіх медичних працівників Юзівки послали на ліквідацію супутників голоду — холери і тифу. До боротьби з епідеміями залучалося також усе населення: сотні тисяч людей очищали будинки, вулиці, двори, вивозили сміття, ремонтували колодязі; створювалися санітарні трійки, санітарні комісії. Проводилася санітарно-освітня робота. Великий вклад у боротьбу з епідеміями вніс начальник санітарно-епідеміологічного відділу Донецького санітарного управління Л. А. Петросян, який помер на своєму посту від висипного тифу[7]. У 1923 році в місті створили поліклініку, де працювали лікарі майже всіх видів спеціальної допомоги. Поповнилися медичним персоналом аптеки і лікарні.

Розв'язувалися серйозні завдання і в галузі культурного будівництва. Найкращі будівлі міста, які раніше належали багатіям, відводили для шкіл. Наприкінці 1923 року в Юзівці працювало 30 шкіл, що охопили 3,5 тис. учнів. Для підготовки і перепідготовки викладачів було організовано окружні політпедкурси.

Сотні вчителів залучалися до ліквідації неписьменності. На початок 1923 року в Юзівці було 15 шкіл-лікнепів. Для дітей-сиріт (їх у місті налічувалося понад 800 чо-

---

[1] Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1954, стор. 213.
[2] Газ. «Известия», 6 квітня 1921 р.
[3] Газ. «Правда», 4 червня 1925 р.
[4] Журн. «Статистика Донбасса», 1923, № 2, стор. 16, 17.
[5] Міські селища УРСР. Збірник статистико-економічних відомостей. Х., 1929, стор. 24.
[6] Журн. «Профессиональная медицина», 1925, № 5, стор. 27.
[7] Материалы к истории гигиены и санитарии в УССР. К., 1959, стор. 73.

ловік) спеціально виділені їдальні готували безплатні обіди. 400 дітей помістили в дитячі будинки, багатьох влаштували в сім'ї робітників. Щоб нагодувати і одягти голодних безпритульних дітей, збирали кошти, вилучали церковні цінності. З 1923 року при металургійному заводі почала працювати школа фабрично-заводського учнівства — ФЗУ, в якій навчалося 160 підлітків. У 1921 році з Горлівки в Юзівку перевели гірничомеханічний технікум, який мав випускати інженерів вузького профілю (технікум прирівнювався до вищого учбового закладу). Першими студентами технікуму стали робітники шахт і заводів, учасники громадянської війни. З 1922 року при технікумі створили Вищі інженерні курси — (ВІК), де протягом двох років робітники гірничої промисловості, які мали середньотехнічний рівень освіти, ставали інженерами. Студенти Донтехнікуму брали активну участь у відбудові міста, систематично працювали на суботниках і недільниках, навчали грамоти населення на рудниках, боролися з безпритульністю. Своїми силами вони організували дитячий будинок, допомогли обладнати навчальні лабораторії Будинку підлітків, де вихованці дитячих будинків прилучалися до науки й техніки[1].

Було відкрито велику бібліотеку, 85 народних читалень, 2 клуби; працювало 2 театри і 2 кінотеатри. В 1927 році почала діяти радіостанція. Так, вже за перші роки Радянської влади Юзівка стала помітним центром освіти й культури в губернії.

Ще в 1918 році тут вийшло два номери «Рабочего журнала», в газеті «Диктатура труда» співробітничали такі відомі на той час журналісти, як письменник Р. Ф. Вуль, доктор історичних наук професор А. В. П'ясковський, який записав на металургійному заводі, а потім опублікував на сторінках газет і в книзі «Коллективная пролетарская поэзия» («Песни Донбасса») чимало місцевих робітничих пісень і частівок. Крім письменників літературної організації «Забой», які часто виступали в Юзівці перед шахтарями і студентською молоддю з своїми творами, до міста в 1923—1926 рр. приїздили В. В. Маяковський, І. Ле та ін. На сцені місцевого драматичного театру грала народна артистка УРСР Г. Ю. Мещерська (Пащенко).

Справжній трудовий героїзм виявили жителі міста у здійсненні соціалістичної індустріалізації країни. Уже в середині 20-х років тут розгорнулося будівництво більш як 10 великих вугільних підприємств з проектною потужністю понад 500 тис. тонн вугілля на рік кожне: шахти №№ 29, 17—17-біс, 6 «Червона зірка», 11 «Смолянка», 5-біс «Трудівська» та ін. Реконструйовувались і механізовувалися старі шахти. На очисних і підготовчих дільницях з'явилися відбійні молотки, лебідки, конвейєри, врубові машини.

На металургійному заводі споруджувалися нові доменні печі, коксова та вугільна сортувалки, бесемерівський цех і дві газоповітродувні машини з газоочисниками.

Розвивалася коксова промисловість. Було збудовано Рутченківський коксовий завод, обладнаний уловлювачами побічних продуктів. Докорінної реконструкції зазнав машинобудівний завод Боссе (нині 15-річчя ЛКСМУ). Це був єдиний завод в СРСР, що виготовляв лебідки, які раніше купували за кордоном. Найвідповідальніші завдання Кузнецькбуду, Магнітогорськбуду і Наркомшляху виконував завод «Стальміст».

В роки першої та другої п'ятирічок у місті виросли нові великі заводи: авторемонтний, обробки вторинних кольорових металів, механічний «Доненерго». Створювалися підприємства легкої та харчової промисловості, швейна, взуттєва, макаронна, кондитерська, м'ясо-молочна та інші фабрики.

Ряди робітників поповнювалися за рахунок місцевої молоді, десятків тисяч юнаків і дівчат, що прибували з різних районів країни за путівками комсомолу. Якщо наприкінці 1925 року в місті налічувалося близько 25 тис. гірників і металургів, то в жовтні 1936 року їх стало понад 60 тисяч[2].

Кадри робітників масових професій формувалися через широку мережу тех-

---

[1] Журн. «Просвещение Донбасса», 1923, № 4, стор. 58.
[2] Донецький облпартархів, ф. 49, оп. 1, спр. 43, арк. 19; ф. 18; оп. 2, спр. 161, арк. 17.

А. І. К у ї н д ж і. «Українська ніч». Олія. 1876 р.
Державна Третьяковська галерея. Москва.

В Донецькій картинній галереї. 1968 р.

нічних гуртків і бригадно-індивідуальне навчання. В середині 30-х років склалася струнка система підготовки кадрів: курси техмінімуму I і II ступенів, курси майстрів соціалістичної праці, курси масових професій, на яких у 1936 році навчалося понад 25 тис. робітників[1]. У 1940 році було запроваджено нову систему підготовки кваліфікованих робітників — школи державних трудових резервів.

Широке навчання і масова пропаганда допомагали робітникам швидше опанувати і краще використати техніку, підвищити кваліфікацію, удосконалити трудові навики. Центрами такої пропаганди стали технічні станції, створені майже на всіх підприємствах міста. Тільки техстанції тресту «Сталінвугілля» протягом 1934 року організували близько 800 лекцій, вікторин, виробничих екскурсій, технічних конференцій, кіносеансів і радіопередач, до 3 тис. групових та індивідуальних консультацій[2]. Видавалися також популярні брошури, де висвітлювалися передові методи роботи і досвід організації технічної пропаганди.

Зусилля профспілкових організацій спрямовувалися передусім на розгортання творчої ініціативи і активності трудящих, підвищення продуктивності праці та зміцнення дисципліни, виховання і навчання робітничих кадрів, особливо нового поповнення. Форми роботи профорганізацій постійно вдосконалювались. З ініціативи шахткомів Рутченківського рудоуправління виникли «рапорти підземель», під час яких гірники після зміни доповідали про недоліки в роботі, а керівники дільниць вживали заходів для їх усунення. У 1932 році понад 75 проц. робітників із загальної кількості трудящих у 215 тис. чоловік були членами профспілки[3]. Проводилася велика робота з метою добору і підготовки керівних господарських кадрів. Тільки на металургійному заводі в 1931 році на адміністративно-технічні посади висунуто 127 робітників, серед них 78 комуністів.

У поліпшенні роботи провідних галузей економіки міста величезну роль відіграли постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, ЦК КП(б)У і РНК УРСР. Для ознайомлення з роботою вугільної і металургійної промисловості Донбасу до Сталіно у жовтні 1932 року приїхав голова ЦВК СРСР М. І. Калінін, який перед цим брав участь в урочистому пуску Дніпрогесу. Всесоюзний староста кілька раз спускався у шахти «Лідіївка» і № 30, побував на металургійному заводі, відвідав гуртожитки і квартири трудящих.

Подолання господарських труднощів у роки соціалістичного будівництва здійснювалося в гострій боротьбі з антипартійними угрупованнями. Партійна конференція, яка відбулася 29—30 жовтня 1927 року, заявила, що Сталінська організація була і буде надійною опорою партії[4].

Глибоку відданість і непохитну вірність ленінізмові виявили комуністи Сталіно і в боротьбі проти бухарінсько-риковської антипартійної групи. В резолюції зборів активу міської партійної організації, що відбулися 3 листопада 1930 року, підкреслювалось, що він «наполягає перед ленінським ЦК ВКП(б) на застосуванні найрішучіших заходів до лідерів, ідеологів і натхненників правого опортунізму»[5].

Десятки іноземних робітничих делегацій приїжджали до міста, щоб ознайомитися з життям радянських людей. Тут побували делегації з Японії, Англії, Німеччини, Чехословаччини, Австрії. У 1927 році до Сталіно у складі делегації американських робітників прибув письменник Теодор Драйзер. Він захоплювався величчю планів побудови соціалізму в СРСР, виробничою активністю робітників, піклуванням партії і уряду про шахтарів Донбасу[6]. У листопаді того ж року в роботі XIV Сталінської окружної партійної конференції брали участь французькі й англійські

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 18, оп. 1, спр. 154, арк. 130.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, спр. 730, арк. 3.
[3] Донецький облпартархів, ф. 18, оп. 1, спр. 6, арк. 30.
[4] Там же, ф. 49, оп. 1, спр. 99, арк. 5, 8.
[5] Там же, ф. 18, оп. 1, спр. 297, арк. 3.
[6] Л. Я. Скобцов. Партийная организация Донбасса в борьбе за осуществление ленинского плана индустриализации страны. Сталино, 1959, стор. 40.

комуністи[1]. Німецькі робітники, повернувшись на батьківщину, писали сталеварам Сталінського металургійного заводу: «Ми здивовані діяльністю російських товаришів і вражені економічним і соціальним розвитком, здійсненим в СРСР...»

Сталінський окружний партійний комітет і окружна Рада профспілок послали в 1927 році 4-й Всенімецькій конференції союзу червоних фронтовиків червоний прапор. А через 5 років — у 1932 році — свій червоний прапор вручили гірникам міста німецькі червоні фронтовики. З ініціативи Сталінської міської Ради профспілок донецькі шахтарі розгорнули соціалістичне змагання за цей прапор. Переможцем змагання став колектив шахти № 10 Петровського рудоуправління[2].

Найважливішою умовою успішного виконання трудящими міста народногосподарських планів був розвиток соціалістичного змагання у таких формах, як «громадський буксир», зустрічне планування, створення бригад зразкової продукції та інші. У 1930 році особливого розмаху набуло ударництво у відповідь на ленінський призов робітників в ударні бригади, оголошений ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ до шостої річниці з дня смерті В. І. Леніна. За звання ленінських ударних колективів боролися бригади, зміни, дільниці і навіть підприємства. Першими в Сталіно його завоювали гірники шахт № 29, «Похила» і «Гірник». Через рік у соціалістичному змаганні брали участь 49 проц. гірників і 90,5 проц. металургів[3].

Восени 1935 року на підприємствах міста широкого розмаху набув стахановський рух. Уже в листопаді на шахтах тресту «Сталінвугілля» по-стахановському працювали 4470 гірників, об'єднаних у 180 вугільних бригад, а всього по місту — 8019 чоловік[4]. Вже перші кроки роботи по-новому ознаменувалися підвищенням продуктивності праці. У тресті «Сталінвугілля» лише по 17 дільницях кількість робітників скоротилася на 30 проц., а вуглевидобуток підвищився на 27 проц. На початку 1938 року в стахановському русі брали участь 34 656 гірників міста. З них 4670 завоювали звання майстрів соціалістичної праці. На металургійному заводі змагалися понад 10,4 тис. чоловік, або 83,2 проц. загальної кількості робітників. З них 7232 чоловіка стали стахановцями і ударниками[5].

Розвиткові стахановського руху сприяла організаторська і роз'яснювальна робота партійних організацій. Досвід і успіхи стахановців обговорювалися на робітничих зборах, кущових партійних нарадах, регулярно висвітлювалися на сторінках центральних і місцевих газет. На багатьох підприємствах новатори виробництва під час нарядів робили короткі інформації про свою роботу. Сталінський обком партії організував радіопереклички передовиків виробництва. Ефективною формою поширення досвіду новаторів стали стахановські школи і курси майстрів соціалістичної праці.

Механізація вугільної промисловості, підвищення технічних знань робітників, широкий розмах соціалістичного змагання забезпечували безперервне зростання продуктивності праці. Якщо в 1926—1927 рр. середньомісячний виробіток одного робітника на видобутку вугілля в Донбасі становив 12 тонн[6], то в 1938 році по тресту «Сталінвугілля» він збільшився до 64,8 тонни вугілля[7]. Продуктивність врубових машин з 1867 тонн вугілля на місяць у 1932 році зросла до 4544 тонн у 1938 році[8], а багато новаторів довели продуктивність своїх машин до 10 тис. тонн. За високу продуктивність праці колектив шахти № 5 «Трудівська» в 1939 році нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, шахти № 19 — медаллю «За трудову відзнаку».

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 9, оп. 1, спр. 387, арк. 7, 8.
[2] Там же, спр. 418, арк. 37; газ. «Диктатура труда», 1 травня 1932 р.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-279, оп. 1, спр. 713, арк. 33.
[4] Донецький облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 472, арк. 63.
[5] Там же, спр. 40, арк. 47, 82; ф. 18, оп. 1, спр. 30, арк. 11, 12, 24.
[6] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 570.
[7] Донецький облпартархів, ф. 18, оп. 1, спр. 30, арк. 7.
[8] Там же, спр. 126, арк. 165; спр. 30, арк. 6.

В авангарді боротьби за вдосконалення виробництва, технічний прогрес ішли комуністи — металурги П. Н. Василенко, А. І. Пономарьов, А. Д. Хорошилов, гірник Я. М. Сабашков та багато інших. Майстер мартенівського цеху металургійного заводу Л. Бубнов першим у країні почав випускати великовагові швидкісні плавки. Ініціатором швидкісного методу вуглевидобутку став наваловідбійник М. Кравцов з шахти ім. Ф. Кона. Чудовими ділами прославили місто комсомольці. Палко сприйняли вони лозунг: «Комсомольці, в забій!» На шахтах Петровського, Будьоннівського і Смолянинівського рудоуправлінь за три місяці 1929 року 815 комсомольців перейшли працювати в забої[1]. З ініціативи комсомольців почався похід молоді за оволодіння технікою. На підприємствах створювалися комсомольсько-молодіжні дільниці, зміни, бригади. В 1940 році в місті налічувалося 34 комсомольсько-молодіжні дільниці, 30 з яких систематично виконували планові завдання. У цей час міська комсомольська організація об'єднувала понад 37 тис. юнаків і дівчат[2].

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Сталіно налічувалось 223 підприємства союзного і республіканського підпорядкування, 54 — місцевої та кооперативної промисловості. Шахти виробляли 7 проц. загальносоюзного видобутку вугілля; заводи — 5 проц. сталі і 11 проц. коксу[3]. У 1940 році шахтарі дали країні 10,2 млн. тонн вугілля проти 5,9 млн. тонн у 1931 році. Успішно нарощували випуск продукції і металурги. Після докорінної реконструкції металургійний завод виробляв 300 тис. тонн чавуну, понад 500 тис. тонн сталі і близько 400 тис. тонн прокату. Колектив заводу освоїв виробництво спеціальних сталей — авіаційної, тракторної, автомобільної. Успішно працювали й інші загони трудящих міста.

Роки соціалістичного будівництва характеризувалися зростанням не тільки трудової, а й політичної активності населення. Яскраво виявилася політична зрілість трудящих під час підготовки і проведення виборів до Верховної Ради СРСР за новою Конституцією Радянського Союзу. 12 грудня 1937 року в голосуванні взяло участь понад 99 проц. виборців. По виборчих округах міста до Верховної Ради обрали депутатами секретаря обкому партії Є. К. Прамнека, другого секретаря міськкому партії П. І. Шпилевого і начальника тресту «Сталінвугілля» М. І. Смирнова. У виборах до Верховної Ради УРСР в Сталіно взяли участь 99,98 проц. всіх виборців, до місцевих Рад — 99,85 проц. Депутатами місцевих Рад було обрано В. М. Амосова — підручного сталевара металургійного заводу, нагородженого орденом Трудового Червоного Прапора; Є. Ф. Корольову — робітницю шахти № 30; П. М. Любавіна — секретаря обкому партії; О. М. Первушина — професора індустріального інституту; Г. Ф. Невілька — лікаря Петровської лікарні та багатьох інших.

На початку 1938 року в місті працювало 337 депутатських груп. Вміло поєднуючи громадську і виробничу діяльність, вони очолювали рух новаторів. Активно працювали депутатські групи мартенівського, рейкопрокатного і листопрокатного цехів металургійного заводу. 187 квартальних депутатських груп, які об'єднували 1066 активістів, організували масовий рух за благоустрій і озеленення вулиць; проводили велику роботу з метою ремонту житлового фонду, поліпшення санітарних умов, налагодження радянської торгівлі; з їх ініціативи було створено кілька дитячих майданчиків і садків.

Кровною справою всіх робітничих колективів міста було шефство над селом, що відіграло важливу роль у соціалістичному перетворенні сільського господарства, зміцненні колгоспів і радгоспів. Лише в 1929—1930 рр. з міста в сільські райони Донбасу на партійну, радянську, кооперативну і культурно-освітню роботу було послано 130 чоловік. Сталінський металургійний завод, що шефствував над МТС, 20 колгоспами та радгоспом «Гірник» Селидівського району, у 1933 році передав селидівцям понад 200 одиниць сільськогосподарських знарядь. В підшефних колгоспах працювали слюсарі, токарі, ковалі, 10 культбригад. У збиральній кампанії взяли участь

[1] Донецький облпартархів, ф. 9, оп. 1, спр. 99, арк. 4.
[2] Там же, ф. 18, оп. 1, спр. 31, арк. 90-а.
[3] Там же, спр. 351, арк. 6; оп. 2, спр. 151, арк. 1.

Група делегатів обласного з'їзду незаможних селян. Сталіно, 1932 р.

800 робітників заводу. Тоді ж ці колгоспи достроково виконали план хлібоздачі і на 120 проц.— план осінньої сівби.

Під час виборів до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР у селах працювало 990 агітаторів з міста[1]. У квітні 1939 року з ініціативи Центрально-Міського райкому партії 120 агітаторів допомагали партійним організаціям Селидівського, Старобешівського і Мар'їнського районів проводити масово-політичну роботу, організовувати перевірку виконання соціалістичних зобов'язань. Їх досвід використали в інших містах області.

Бурхливий розвиток промисловості у передвоєнні роки сприяв зростанню міста, швидкому збільшенню його населення. Якщо в 1926 році тут проживало 106 тис. чоловік, то в 1939 році вже було 466 тис.[2]. За кількістю жителів місто вийшло на п'яте місце в республіці і на дванадцяте — в СРСР.

Поступово зникали пустирі, дореволюційні «собачівки» і бараки. Споруджувалися гарні багатоповерхові будинки — готель «Донбас», корпуси індустріального інституту. У 1940 році житловий фонд Сталіно проти 1926 року зріс більш як удвоє і становив 2 млн. кв. метрів. За передвоєнні п'ятирічки тут збудовано водопровід загальною довжиною 125 км. З 1931 року для водопостачання використовували воду з Кипучої криниці. В середині 30-х років на річці Вовчій створили Карлівське водосховище; споживання води на душу населення майже подвоїлося. Проклали 53 км каналізаційної мережі, забрукували і заасфальтували 85 км доріг і тротуарів, провели 177 км електромережі. Майже в 2 рази збільшилося на душу населення і споживання електроенергії. У ці роки тут проклали перший у Донбасі міський газопровід. Коксовий газ, який раніше отруював атмосферу, почали використовувати як дешеве паливо. На середину 1940 року газифіковано близько 3 тис. квартир трудящих[3].

Трудівники міста кинули виклик природі — вирішили довести, що в посушливому донецькому краю можуть бути гаї, парки, зелені алеї. Вони спиралися на досвід В. В. Докучаєва та інших садоводів і лісоводів. І. В. Мічурін, схвалюючи цінне починання шахтарів і металургів, машинобудівників і коксохіміків, говорив: «Не вірте тим, хто гудить землі Донбасу, садіть яблуні, груші, вишні, черешні, виноград, садіть усюди, де треба, лісозахисні смуги»[4]. Місцеві партійні та радянські органи гаряче підтримали прагнення населення озеленити своє місто. Щороку висаджувалися десятки тисяч дерев і чагарників. На місці Скоморошинської балки, де у дореволюційний час проводилися маївки, створили Центральний парк культури і відпочинку ім. О. С. Щербакова. Нові сквери і парки з'явилися у Будьоннівському, Петровському, Кіровському, Куйбишевському районах міста. Якщо у 1927—1928 рр. зелений масив становив лише 10,3 га[5], то влітку 1940 — 852,3 га, по 1,7 кв. метра на душу населення.

У 1927 році перший трамвай сполучив центр міста із залізничним вокзалом, в середині 30-х років споруджено трамвайну лінію до станції Рутченкове. На початок 1940 року довжина трамвайних колій становила 86,4 км. Наприкінці 1939 року

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 18, оп. 1, спр. 31, арк. 78, 79.
[2] Україна за п'ятдесят років (1917—1967). Статистичний довідник. К., 1967, стор. 30.
[3] Донецький облпартархів, ф. 18, оп. 1, спр. 75, арк. 3.
[4] Там же, ф. 24, оп. 8, спр. 5, арк. 10.
[5] Донбасс — крепость социалистической экономики. Сталино, 1938, стор. 64.

в місті збудовано першу трасу тролейбусної лінії. Новими машинами поповнилися автобусний і таксомоторний парки міста.

Будувалися дороги, які зв'язували Сталіно з промисловими і сільськогосподарськими районами області. Залізнична станція в 1940 році щодня приймала і відправляла 70 товарних і 16 пасажирських поїздів. На цей час місто мало повітряне сполучення з Москвою, Києвом, Харковом і Ленінградом.

Поліпшилося матеріальне становище трудящих. Неухильно підвищувалася заробітна плата. Якщо в 1926—1927 рр. середньомісячний заробіток гірників першого розряду становив 56,3 крб., то в 1939 році — 453 крб. Тільки з 1938 по 1940 рік відкрито близько 300 нових продовольчих, промтоварних, овочевих магазинів. Товарооборот їх у 1939 році досягав понад 916 млн. крб. [1]

Завдяки повсякденному піклуванню партії і уряду про здоров'я трудящих у місті створювалися нові лікувальні заклади, збільшувалася кількість лікарів. За 1932—1939 рр. на охорону здоров'я витрачено понад 121 млн. крб. [2] В 1940 році у Сталіно була 31 лікарня, де працювало 727 лікарів і більш як 2,2 тис. чоловік середнього медичного персоналу. Центральна, міська, студентська, дитяча поліклініки, лікарня ім. Калініна, водолікарня, а також численні шахтні та заводські лікарні й амбулаторії мали нове медичне обладнання.

У мальовничих кутках області, біля Сіверського Дінця та на узбережжі Азовського моря, у Великоанадольському лісі й інших місцях, було споруджено будинки відпочинку та піонерські табори. Десятки тисяч трудящих відпочивали також у здравницях на кримському і кавказькому узбережжях Чорного моря та в інших районах країни. Тільки вугільні підприємства Сталіно в 1938—1939 рр. послали в будинки відпочинку і санаторії більш як 23 тис. чоловік, витративши на оздоровлення гірників понад 8 млн. крб. [3]. Рік у рік зростала кількість дошкільних закладів. Якщо в 1930 році в Сталіно було 3 дитячих садки, то в 1939 році — 133 дитячі садки і ясла.

На 1 січня 1941 року в місті налічувалося 113 загальноосвітніх шкіл, де 1618 учителів навчали понад 70 тис. школярів [4]. Розширювалася мережа вузів, технікумів, науково-дослідних інститутів. Найбільшим вищим навчальним закладом був Донецький індустріальний інститут. На його 4 факультетах — гірничому, гірничомеханічному, металургійному, вуглехімічному — на вечірньому та загальнотехнічному відділеннях навчалося близько 3 тис. студентів. У 1940 році на 39 кафедрах інституту працювали 250 викладачів, з них 2 доктори і 51 кандидат наук. Інститут мав кілька навчальних корпусів, десятки лабораторій і кабінетів, впорядковані студентські гуртожитки і житлові будинки для співробітників. На початок 1941 року він підготував понад 4 тис. інженерів; багато з них стали керівниками великих промислових підприємств країни. У лютому 1941 року Президія Верховної Ради СРСР, відзначаючи заслуги Донецького індустріального інституту в підготовці інженерних кадрів, розвитку науки і техніки, нагородила його орденом Трудового Червоного Прапора.

Поступово розширявся медичний інститут, створений у 1930 році. Тут працювало 9 докторів медичних наук, навчалося більш як 1700 студентів. З 1930 по 1941 рік інститут підготував понад 1,1 тис. лікарів.

У вересні 1937 року відкрито нові інститути — педагогічний та вчительський. Тут у 1939/40 навчальному році вчилося 1378 чоловік. На початку Великої Вітчизняної війни відбувся перший випуск викладачів.

Крім вузів, у місті перед війною працювали інститут господарників, філіал Промакадемії, інститут удосконалення лікарів, науково-дослідний інститут гігієни праці та профзахворювань, проектна організація «Донвугілляпроект» та 9 технікумів. Цікаві дослідження науковців міста друкувалися в «Трудах Донецкого индустриаль-

[1] Донецький облпартархів, ф. 566, оп. 1, спр. 241, арк. 200; ф. 24, оп. 2а, спр. 180, арк. 50, 134, 241.

[2] Там же, спр. 322, арк. 73; ф. 18, оп. 1, спр. 31, арк. 93.

[3] Там же, ф. 18, оп. 1, спр. 31, арк. 93.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 4372, оп. 38. спр. 641, арк. 142.

ного института», які почали виходити з 1936 року. До 1941 року вийшло 26 випусків цих праць. З 1936 року в місті щомісяця виходив також технічно-виробничий журнал «Новый горняк».

Своє дозвілля трудівники міста могли проводити в 62 клубах, 7 палацах культури, 3 кінотеатрах. Одним з кращих на Україні був кінотеатр ім. Т. Г. Шевченка, збудований у 1939 році. В палацах культури працювало 465 гуртків художньої самодіяльності — драматичних, хорових, танцювальних, що об'єднували понад 8 тис. чоловік. Ще в 1930 році Рутченківський самодіяльний театр робітничої молоді — ТРОМ показав глядачам п'єсу «Вугілля кличе», яку написав місцевий культпрацівник, нині письменник О. С. Ноздрін. Палац піонерів щомісяця відвідували близько 30 тис. школярів. У культосвітніх закладах на початок 1940 року налічувалося 82 звукові кіноустановки.

В травні 1941 року спектаклем «Іван Сусанін» трупа Великого театру Союзу РСР розпочала сезон в щойно відкритому театрі опери та балету, монументальне приміщення якого, збудоване за проектом архітектора Л. Котовського, мало зал для глядачів на 1200 місць, механізовану сцену, просторі вестибюлі та фойє. Ядро творчого колективу театру становили артисти Луганського театру; частину солістів запросили з Москви, Ленінграда, Києва, Харкова. Великим успіхом у глядачів користувався колектив музично-драматичного театру ім. Артема, створений на базі Червонозаводського театру, переведеного сюди з Харкова ще в 1933 році. Перед трудящими міста і області також часто виступали артисти обласної філармонії, Шахтарського ансамблю пісні й танцю, симфонічного оркестру. Значну культурно-освітню роботу проводив обласний будинок народної творчості. На гастролі до міста приїздили актори провідних театрів Москви, Ленінграда, Києва, Харкова.

Визначну роль у мистецькому житті міста відігравали місцеві митці — актори, композитори, художники. З глибокою пошаною згадують трудівники Донецька таких видатних тогочасних майстрів сцени, як народний артист СРСР В. М. Добровольський, народні артисти УРСР П. Т. Сергієнко та І. М. Сікало, режисери — народний артист СРСР В. С. Василько (Миляєв), народний артист УРСР М. П. Смирнов, заслужений діяч мистецтв УРСР Д. С. Лазуренко, заслужений діяч мистецтв Молдавської РСР Д. Т. Бондаренко, художні керівники Шахтарського ансамблю пісні і танцю, композитори — заслужений діяч мистецтв УРСР З. Й. Дунаєвський, С. Л. Германов (Горбенко), диригент, народний артист СРСР Н. Г. Рахлін та інші.

На кожному промисловому підприємстві і в багатьох установах, у всіх навчальних закладах працювали бібліотеки; найбільшою з них була обласна ім. Н. К. Крупської. В 342 бібліотеках у 1940 році налічувалося понад 2,1 млн. томів. Значно розширилася в місті видавнича справа. Почали виходити обласні газети «Социалистический Донбасс», «Колгоспник Донеччини» (згодом «Радянська Донеччина»), «Комсомолец Донбасса» і «Пионер Донбасса», вечірня міська газета «Сталинский рабочий», а також 30 багатотиражних газет. З утворенням обласного видавництва розширилася поліграфічна база в місті. Навколо «Литературного Донбасса», відповідальним редактором якого у 1935—1939 рр. був письменник П. Л. Чебалін, і місцевої преси об'єднувалися літератори, творчим осередком для яких був Донецький комітет Спілки радянських письменників України.

В 1937 і 1940 роках в обласному видавництві вийшли книги одного з найстаріших письменників Донбасу І. О. Гонімова «Старая Юзовка», «На берегу Кальмиуса», в 1938 році — «Степан Кольчугин» В. С. Гроссмана, що присвячувалися різним періодам історії міста. В довоєнні роки тут розпочинали свій творчий шлях Лев Галкін, Леонід Жариков, Ілля Звєрєв, Леонід Зорін, Юрій Левітанський, Леонід Лиходєєв, Олександр Підсуха, Микола Рудь, Юрій Черкаський, Павло Шадур, які пізніше стали відомими письменниками.

Культурне шефство над Сталінським округом, а потім над м. Сталіно здійснювала Академія наук УРСР. Сюди часто приїздили бригади вчених, культурних діячів. У 1936 і 1937 рр. було проведено дві фольклорні експедиції, які записали ба-

гато радянських і дожовтневих робітничих частівок, пісень, переказів. Учасниками цих експедицій були відомий фольклорист В. О. Харків, музикознавець В. П. Дяченко, філолог Б. С. Буряк.

Багато робилося для розвитку фізкультури і спорту, а також розширення масово-оборонної роботи серед населення. На початок 1940 року в роботі понад 500 первинних тсоавіахімівських організацій, сотень фізкультурних колективів брали участь близько 70 тис. чоловік.

Під час Великої Вітчизняної війни трудящі міста внесли гідний вклад у розгром ненависного ворога. 10 липня 1941 року партійна організація приступила до створення народного ополчення. За короткий строк його бійцями стали близько 50 тис. чоловік, у т. ч. у Калінінському районі 12 тис., з яких організували 5 полків; Сталінозаводському — 10 тис. (4 полки)[1]. У перші тижні війни на призовні пункти міста з'явилося понад 20 тис. добровольців, серед них — 4870 комуністів.

Для боротьби з диверсантами-парашутистами було створено 2 винищувальні батальйони, в які вступило 100 членів партії. За дорученням ЦК ВЛКСМ міськком комсомолу організував 6 спеціальних протитанкових загонів. Всі ці формування влилися до складу 383-ї стрілецької дивізії, яку формували переважно з шахтарів — жителів Сталіно. Командував дивізією колишній гірник, випускник Військової академії ім. М. В. Фрунзе, Герой Радянського Союзу полковник К. І. Провалов, комісаром був старший батальйонний комісар М. С. Корпяк, начальником штабу — підполковник П. І. Скачков.

Обласний та міський комітети партії подавали велику допомогу командуванню дивізії у формуванні частин, забезпеченні озброєнням і транспортом.

На підприємствах міста кожний працював за двох, за трьох. У ковальському, механічному, ливарному та інших цехах металургійного заводу виготовляли корпуси для авіабомб, снарядів, мін, протитанкові «їжаки». Робітники зібрали гроші на побудову авіаескадрильї «Металург Донбасу».

Все населення міста самовіддано допомагало споруджувати оборонні рубежі. Металургійні та машинобудівні заводи постачали залізобетонні конструкції для дотів, бронековпаки для кулеметних гнізд, ломи, кайла, лопати.

В жовтні 1941 року почалась евакуація промислових підприємств і установ міста. Робітники, службовці та інженерно-технічні працівники комбінату «Сталінвугілля» виїхали в Карагандинську область; завод ім. 15-річчя ЛКСМУ вивезли в м. Карпінськ Свердловської області. Там швидко було організовано виробництво військової техніки.

У величному подвигові трудівників тилу значна заслуга і трудящих, евакуйованих із Сталіно. Так, Т. М. Бєлєвцев працював заступником директора комбінату «Кузбасвугілля», Г. П. Заблодський — головним інженером тресту «Кемероввугілля». Керівні посади займали також донбасівці І. П. Красозов, К. С. Младецький та ін. Всі вони удостоєні пізніше високого звання Героя Соціалістичної Праці.

Ті, хто залишився на донецькій землі, готувалися до підпільної та партизанської боротьби проти окупантів. Їх девізом був заклик ЦК КП(б)У та РНК УРСР: «...Де б не з'явився ворог, він повинен знайти собі могилу!». Партійна організація міста заздалегідь провела велику роботу щодо створення партійного підпілля та антифашистських груп. У Рутченковому організували спеціальну школу і курси, де підготували понад 830 інструкторів—підпільників та партизанських керівників[2].

Уже в жовтні 1941 року в місті організовано 5 підпільних райкомів партії та 11 партосередків, до складу яких входило 59 комуністів[3]. З партійно-комсомольського активу створено було також партизанський загін у складі 275 чоловік. У грудні 1941 року, пройшовши 700 км по тилах ворога, він влився у з'єднання О. М. Сабу-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 110, арк. 2.
[2] Герои подполья, вып. 2. М., 1968, стор. 99.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 87.

рова. Крім того, ЦК ЛКСМ України за участю Сталінського і Київського обкомів комсомолу сформували партизанський загін, переважно з молоді Сталінської і Київської областей[1].

Наприкінці вересня посилилася загроза захоплення міста ворогом. Захищали його 383-я стрілецька та 38-а кавалерійська дивізії, а також інші з'єднання і частини 18-ї армії.

Вранці 15 жовтня 5 фашистських дивізій розпочали наступ по всій лінії оборони 383-ї дивізії. Шахтарі дали їм належну відсіч. 694-й стрілецький полк поблизу села Єлизаветівки вщент розбив кавалерійський полк італійських «королівських мушкетерів». 16 жовтня, перейшовши в контратаку, воїни 696-го стрілецького полку знищили понад 300 фашистів, підбили кілька бронемашин, танкеток та мотоциклів. Доходило і до рукопашних сутичок.

Незабаром бої точилися на підступах до міста. Бійці та командири 383-ї дивізії з 15 по 22 жовтня знищили понад 5 тис. солдатів і офіцерів противника, близько 30 танків, 2 артилерійські та 4 мінометні батареї, 16 станкових кулеметів. Військова рада Південного фронту за стійкість і мужність оголосила подяку всьому особовому складові дивізії; багатьох нагородили орденами і медалями.

Серед учасників оборони міста були воїни 383-ї дивізії, жителі Сталіно М. О. Александров, Д. І. Большаков, К. Д. Гаркуша, М. П. Жердєв, В. К. Коновалов, В. С. Кузьмін, І. М. Ляшенко, В. П. Мішенін, І. Г. Мейлус, Г. Ф. Малидовський, П. С. Малишев, Н. В. Попова, І. П. Ткаченко, М. С. Токарєв, яким пізніше було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

26 жовтня 1941 року, після запеклих боїв, у яких німецько-фашистські війська втратили до 50 тис. убитими й пораненими, понад 250 танків, більш як 170 гармат, близько 1200 автомашин з військовими вантажами, ворог захопив місто[2].

Розстріли, шибениці стали методами «управління» окупантів. У готелі «Донбас» містилося гестапо. На парканах зарясніли оголошення, в тексті яких жирно виділялося слово «розстріл». У шахту № 4—4-біс на Калинівці окупанти скинули понад 75 тис. мирних жителів. Щоб приховати сліди своїх страхітливих злочинів, гітлерівці висадили в повітря копер шахти й завалили її ствол. У габорах смерті, що містилися на Петровці, на території довоєнного Палацу культури ім. В. І. Леніна і Центральної поліклініки, було закатовано близько 92 тис. чоловік[3]. На всі шахти й заводи призначали німецьких управителів.

В складних умовах розгорталася робота донецького підпілля. Багатьох патріотів заарештували під час масових облав та за доносами зрадників. Уцілілим від розгрому організаціям, комуністам і комсомольцям, що лишилися живими, довелося заново створювати підпілля. Незабаром у Будьоннівському, Калінінському, Куйбишевському та Кіровському районах міста діяли 7 підпільних організацій — близько 500 чоловік. У Куйбишевському районі під керівництвом комуністів, учителів історії П. Ф. Батули та С. Я. Цурканової створюється підпільно-патріотична організація, в якій було до 100 чоловік[4].

Підпільники приймали по радіо зведення Радянського інформбюро і на цих матеріалах писали листівки про становище на фронті та в радянському тилу. Листівки поширювали серед жителів Сталіно і навколишніх населених пунктів. Ця група вивела з ладу 20 паровозів. Машиніст Козаков та залізничник Т. О. Бабенко пускали під укіс ворожі ешелони.

Підпільну організацію Калінінського району, що налічувала 28 чоловік, очолив партизан громадянської війни А. А. Вербоноль. До літа 1942 року в організації налічувалося близько 40 чоловік. Вона мала 3 радіоприймачі. Встановивши тісний

---

[1] П. Тронько. Безсмертя юних. К., 1957, стор. 28.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 378.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 48, 61.
[4] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 6, арк. 17; спр. 2, арк. 102, 110, 111.

зв'язок з макіївськими, слов'янськими та іншими групами області, підпільники вчиняли диверсії на металургійному заводі й складах, визволили 174 радянських військовополонених.

В Кіровському районі на Рутченківському коксохімзаводі діяла підпільна диверсійна група з 15 чоловік. Керував нею колишній начальник електроцеху А. Д. Власов.

Енергійну діяльність розгорнули підпільники-патріоти в Будьоннівському районі. В листопаді 1941 року тут створено партійно-комсомольську організацію під керівництвом викладача історії 68-ї школи С. Г. Матьокіна та комуніста С. В. Скоблова[1]. Її практична робота почалася з поширення листівок. 22 листопада підпільники надрукували «Відозву до донецьких робітників», яка закликала до боротьби проти загарбників. У грудні вони вчинили напад на штабну машину фашистів, вилучили радіоприймач, радіопередавач, зброю та документи, серед них — план наступу гітлерівців на Ростов. Підпільники негайно переправили його командуванню Червоної Армії. В 1942 році організація налічувала 48 чоловік[2]. До неї вступили і учні старших класів школи № 68 В. Гончаров, Б. Ванцай, М. Саламатников, М. Градов, В. Романчук, І. Кекух, В. Лихвар, учителька В. А. Татарчук, студенти-комуністи Н. Льговська, І. Григорук, слюсар І. Клименко та ін. Вони активно боролися проти окупантів. У серпні 1942 року С. Г. Матьокіна було заарештовано. Не добившись від нього жодного зізнання, гітлерівці 7 жовтня 1942 року скинули патріота в ствол шахти № 4—4-біс. Після загибелі С. Г. Матьокіна організацію очолили С. Скоблов та Б. Орлов. В травні 1943 року фашисти заарештували її ядро на чолі із С. Скобловим. 18 підпільників було страчено. Та організація не припинила боротьби. Її очолив брат С. Скоблова — М. Скоблов.

«Нескорені» — пам'ятник підпільникам С. Г. Матьокіну, С. В. Скоблову та Б. І. Орлову, споруджений у 1957 році. Донецьк, 1968 р.

Після розгрому німецько-фашистських військ під Сталінградом підпільники відновили перервані влітку 1942 року безпосередні зв'язки з Сталінським обкомом партії, що перебував на визволеній території Ворошиловградської області, з штабами партизанського руху Південно-Західного та Південного фронту. Штаб партизанського руху Південного фронту послав в окуповані населені пункти організаторські групи. Одна з них на чолі з В. Д. Авдєєвим створила підпільно-диверсійні групи в Сталіно. До підпільної роботи було залучено 172 чоловіка, в т. ч. 20 комуністів і 44 комсомольці[3].

Група «Перемога» на чолі з П. І. Колодіним, що об'єднувала патріотів — учителів, лікарів, інженерно-технічних працівників — створила кілька підпільних груп на шахтах міста. Підпільники 6 липня 1943 року вчинили обвал на шахті № 9 «Похила», а на шахті № 12—18 — завалили лаву. Двічі, в червні — липні 1943 року, вони організували завали на шахті № 8 «Чулківка».

Найбільш масовим засобом боротьби з окупантами був саботаж їхніх заходів щодо налагодження виробництва. Німецька фірма «Отто» протягом 1942—1943 рр.

---

[1] П. Тронько. Безсмертя юних, стор. 87.

[2] Б. С. Тельпуховский. Великая победа Советской Армии под Сталинградом. М., 1953, стор. 126.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 103, арк. 8, 9, 103.

Пам'ятник жертвам фашизму в Донецьку. 1969 р.

намагалася відновити Рутченківський коксохімічний завод, але цьому активно протидіяла підпільна група, очолювана А. Д. Власовим. Підпільники зволікали ремонт електромоторів, псували обладнання тощо. Завод так і не відбудували аж до приходу Червоної Армії.

Гітлерівцям не вдалося поставити собі на службу і промислові підприємства міста. Протягом майже дворічної окупації німецьке гірничопромислове товариство «ОСТ» змогло налагодити видобуток вугілля за добу менше 6 проц. довоєнного рівня[1].

18 серпня 1943 року війська Південно-Західного і Південного фронтів приступили до визволення Донбасу. Бої за Сталіно були тривалими і кровопролитними. На ближніх і дальніх підступах до міста фашистське командування створило глибоко ешелоновану оборону. Долаючи опір ворога, до обласного центру просувалися з'єднання 2-ї гвардійської та 5-ї ударної армій Південного фронту. Їх підтримували 8-а повітряна армія під командуванням двічі Героя Радянського Союзу генерала Т. Т. Хрюкіна та 7-й штурмовий авіаційний корпус. Частини 5-ї ударної армії, завдаючи обхідного удару, обрушилися з півночі на гітлерівські війська, що засіли в місті. Розтрощивши оборону противника на ближніх підступах, вони прорвалися на вулиці міста. 9-й гвардійський корпус Героя Радянського Союзу генерала І. П. Рослого визволив станцію, 3-й гвардійський стрілецький корпус генерала О. І. Білого — південно-східну частину Сталіно. Серед перших сюди пробилася 301-а стрілецька дивізія полковника В. С. Антонова.

Мотозагін капітана Ратникова з 87-ї гвардійської стрілецької дивізії, обійшовши 302-у гітлерівську дивізію, ввечері 7 вересня вступив у місто і з боєм просунувся до Театральної площі. Командир відділення автоматників гвардії сержант М. Герасименко та гвардії рядовий А. Жуйков піднесли державний прапор СРСР над будинком театру опери й балету[2].

На ранок 8 вересня місто цілком очистили від німецько-фашистських загарбників. Велику допомогу радянським військам подавали підпільні організації і партизани. Група В. Д. Авдєєва брала участь у визволенні станцій Мушкетове і Караванна, шахти № 12/18. Партизани Куйбишевського району, що діяли під керівництвом підпільної організації, затримали на станції Сталіно кілька ворожих составів. Завдяки їм понад 400 вагонів із військовим спорядженням стали трофеями частин Червоної Армії. Цінні розвідувальні дані повідомляла радянському командуванню партизанська група, керована О. С. Бізюковим у Кіровському районі на Лідіївських рудниках[3].

Увійшовши в Сталіно, наші війська побачили страхітливу картину: фашисти зруйнували майже всі шахти, заводи (металургійний, металоконструкцій, 4 коксохімічні, азотний, машинобудівний, ремонтний та ін.), спалили трамвайний і тролейбусний парки, зруйнували 3761 будинок, 113 шкіл, індустріальний, медичний та педагогічний інститути, 62 дитячі садки, 390 магазинів, зимовий та літній театри, Палац культури ім. В. І. Леніна, клуб ім. Дзержинського, майже всі кращі споруди міста[4]; згоріли медичні установи; було пограбовано бібліотеки. Збитки, завдані місту, ста-

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 2303, арк. 39.
[2] Донецк в Великой Отечественной войне. Донецк, 1967, стор. 19.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 104.
[4] Нюрнбергский процесс над главными военными преступниками. Сборник материалов, т. 4. М., 1959, стор. 54, 55.

новили майже 4 млрд. крб. За час окупації гітлерівці знищили 167 тис. чоловік. Після визволення міста в ньому лишилося всього 175 тис. мешканців.

Про те, як зустрічали вони своїх визволителів, Б. Горбатов тоді писав: «...Ще вирує над містом гіркий дим від згарищ, чорне полум'я лиже бетон і залізо заводських корпусів, ще корчиться у вогні розтерзана вулиця Артема, а вже радіє визволене місто. Всі, хто вижив у ньому, всі, кого не встигли закатувати — всі зараз на вулиці. Вони цілують бійців у їхні запилені щоки, їхні солдатські руки, їх зброю і повторюють: «Як ми вас чекали!»[1].

15 вересня в «шахтарській столиці» відбувся урочистий мітинг трудящих і представників військових частин, присвячений завершенню визволення Донбасу. На трибуну перед Будинком Рад піднялися секретар ЦК КП(б) України Д. С. Коротченко, командуючий військами Південного фронту генерал-полковник Ф. І. Толбухін, представники партійних і радянських організацій. Учасники мітингу дякували радянським воїнам за повернену свободу, намічали плани якнайшвидшого відродження Донбасу[2].

З 20 вересня по 13 жовтня 1943 року були відновлені міськком партії та районні комітети — Будьоннівський, Кіровський, Петровський, Сталінозаводський і Калінінський. Водночас приступили до роботи виконавчі комітети Рад міста і районів.

Переборюючи величезні труднощі, жителі міста піднімали його з руїн і попелу. На другий день після визволення відновили вугледобуток кілька дрібних шахт, що уціліли. 11—13 вересня населення одержало воду, електроенергію, почало працювати радіомовлення. До 15 вересня було закінчено відбудову залізничних шляхів, що вели до станції Сталіно. 3 жовтня сюди прибув із Москви перший пасажирський поїзд. До кінця жовтня вже працювали 21 хлібозавод, понад 80 майстерень побутового обслуговування, 38 їдалень, 118 магазинів, 2 дитячі будинки, 13 дитячих садків, 27 лікарень і поліклінік та понад 90 інших медичних закладів, 97 шкіл тощо.

На заклик партійної організації шахти № 12 «Похила» до відбудовних робіт стали 250 шахтарів з сім'ями. 24 грудня шахта почала давати по 300 тонн вугілля на добу. На шахті № 1—2 «Смолянка» тресту «Куйбишеввугілля», стоячи по пояс у холодній воді, комуністи-кріпильники піднімали на поверхню затоплені механізми.

Нарком вугільної промисловості В. В. Вахрушев і секретар Сталінського обкому КП(б)У М. І. Дрожжин серед шахтарів. 1943 р.

Студенти медичного інституту розбирають руїни будинку по вул. Артема. Сталіно, 1945 р.

---

[1] Газ. «Правда», 9 вересня 1943 р.

[2] С. С. Бирюзов. Суровые годы. М., 1966, стор. 203, 204.

Незабаром шахту відновили. До 1 травня 1944 року досягла довоєнного рівня видобутку також і достроково відбудована шахта «Новомушкетівська».

Більш як 1000 робітників, інженерів, техніків взяли участь у проведеному партійними організаціями місячнику збирання раціоналізаторських пропозицій. Реалізація їх дала змогу набагато скоротити відбудовні роботи. 30 березня 1944 року було достроково завершено відновлення доменної та мартенівської печей, прокатного стана на металургійному заводі, за що колектив підприємства першим внесено до «Книги трудової слави Радянської України».

У відродженні міста брали активну участь тисячі його жителів. З Москви і Ленінграда, Сибіру й Уралу, Поволжя й Середньої Азії, з Грузії йшли ешелони з верстатами, інструментами, будівельними матеріалами, одягом, взуттям, продовольством, предметами широкого вжитку.

Понад 20 великих шахт, металургійний, 4 машинобудівні, 2 коксохімічні та азотний заводи, підприємства легкої й харчової промисловості, залізничний транспорт, міське комунальне господарство відбудовано протягом першої післявоєнної п'ятирічки. Водночас закладалися нові шахти, зводилися доменні й сталеплавильні печі та цехи металургійного, машинобудівного й коксохімічного заводів. Наприкінці п'ятирічки почалося будівництво заводу пластичних мас, металопрокатного й понад 20 підприємств місцевої та кооперативної промисловості.

В ході виконання трудящими планів п'ятирічки широко розгорталося масове соціалістичне змагання. Величезне значення мав почин комсомольців Кіровського району, які взяли шефство над механізмами. Одним з ініціаторів його був машиніст шахти № 1 «Челюскінців» А. К. Ляхов. В роки війни він воював у партизанському загоні, потім на фронті; був нагороджений багатьма орденами і медалями. В лютому 1947 року, демобілізувавшись з Радянської Армії, прийшов на шахту.

Великого поширення на шахтах міста набрала організація робіт за циклічним графіком, вперше застосована на шахті № 2—7 «Лідіївка», що дало змогу повніше використовувати виробничі потужності вугільних підприємств.

В 1948 році інженери С. М. Арутюнян, О. І. Башков, В. М. Хорін на чолі з провідним конструктором О. Д. Сукачем створили вугільний комбайн «Донбас». Завдяки йому механізували видобування вугілля в лавах з похилими пластами. В 1949 році їм присуджено Державну премію СРСР. Піонером освоєння комбайна став П. Г. Амелін з шахти № 29 тресту «Рутченківвугілля». Начальник дільниці цієї шахти О. К. Бочарников розробив і запровадив графік циклічної роботи у комбайновій лаві, який поєднав усі процеси вуглевидобутку. Внаслідок цього середньомісячний виробіток комбайна досяг 7700 тонн [1].

О. Бочарников мав багатьох послідовників на шахтах міста. В серпні 1949 року бюро Сталінського обкому партії, схваливши цей почин, зобов'язало партійні, профспілкові та господарські організації ознайомити всіх шахтарів області з досвідом передової дільниці.

Трудящі міста успішно завершили першу післявоєнну п'ятирічку. В 1950 році промислові підприємства на 70 проц. перевершили довоєнний рівень випуску продукції [2].

Поряд з успішною відбудовою промисловості, транспорту і всього комунального господарства міста успішно відбудовувалися заклади охорони здоров'я, освіти, культури, мистецтва. На кінець 1949 року таких закладів було вже значно більше, ніж до війни. А наприкінці першої післявоєнної п'ятирічки в місті працювали 3 вузи, 10 технікумів і 139 шкіл, де навчалися понад 11 тис. студентів та більше 75 тис. учнів.

Розгорнули роботу обласне видавництво, всі вузи, науково-дослідні установи, кількість яких порівняно з довоєнним часом зросла, театри, кінотеатри, радіомовлення, обласний будинок народної творчості.

---

[1] Газ. «Радянська Донеччина», 10 серпня 1949 р.

[2] Донецький облпартархів, ф. 18, оп. 10, спр. 3, арк. 34.

З 1946 року почав виходити літературно-художній альманах «Литературный Донбасс», серед редакторів якого був поет В. І. Труханов; активно діяла організація Спілки письменників України, яку в 1944—1951 рр. очолював П. А. Байдебура.

Радіомовлення, а потім і телебачення, театр опери та балету, Шахтарський ансамбль пісні і танцю широко пропагували як твори місцевих авторів («Урочистий марш» Ф. Ф. Богданова, кантату «Батьківщина», романси М. М. Жербіна та ін.), так і твори класичної та радянської музики, особливо уродженця м. Донецька, народного артиста СРСР, лауреата Державної премії В. Г. Захарова. Донесенню цих творів до найширших мас міста сприяли відомий оперний співак народний артист УРСР Ю. Д. Сабінін, режисер, народний артист УРСР О. П. Здиховський, композитор К. О. Мясков.

Перед зміною. Донецький металургійний завод ім. Леніна. Донецьк, 1967 р.

Академія наук УРСР у 1946, 1947 і 1949 рр. провела фольклорні експедиції в місті, під час яких було зібрано і записано багато зразків народної поезії.

Значному піднесенню економіки міста в 1951—1958 рр. сприяли технічне переозброєння промисловості та впровадження передових методів праці. Виконуючи рішення липневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПРС та серпневого (1955 р.) Пленуму ЦК КП України, партійні, радянські і господарські організації прагнули всебічно підвищити технічний рівень виробництва на основі електрифікації, комплексної механізації та автоматизації процесів, впровадження нової техніки та удосконалення технології. Наприкінці 1955 року 48,5 проц. вугілля добували комбайнами. Поряд з освоєнням машин «Донбас-1» успішно впроваджувалися також комбайни типу «УКТ-1», «УКМГ-1», «Гірник» для розроблення тонких пластів.

Міськком КП України багато уваги приділяв посиленню партійного прошарку і підвищенню ролі комуністів на виробництві. Так, протягом 1956—1957 рр. на підземні роботи послано понад 300 комуністів і 600 комсомольців. До 1958 року тут працювало 73,5 проц. складу партійних організацій шахт. Якщо в 1950 році шахтарі видали на-гора 8577 тис. тонн вугілля, то в 1958 році — 16 702 тис. тонн, тобто приріст становив майже 95 процентів [1].

На металургійному заводі більшість доменних печей перевели на дуття з постійною вологістю, а деякі — на підвищений тиск газу під колошником. Майже половина мартенівських печей мала хромомагнезитові склепіння. В 1958 році на заводі почалося будівництво першої в світі промислової установки для безперервного розливання сталі.

Величезна увага приділялась хімічній промисловості. На заводі хімічних реактивів у 1958 році капіталовкладення становили 2,5 млн. карбованців [2].

Успішному виконанню державних планів промисловістю міста сприяло широке розгортання соціалістичного змагання. Важливим його завданням стала циклічна організація виробництва. В березні 1955 року на основі циклічного графіка швидкісної проходки бригада комуніста І. В. Пилипенка встановила новий світовий рекорд,

[1] Статистический сборник основных экономических показателей развития народного хозяйства Сталинской области за 1950—1958 гг. Сталино, 1959, таблица 3.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-2922, оп. 22, спр. 4, арк. 13.

пройшовши 202,2 погонних метра вертикального ствола. Членів бригади нагороджено орденами і медалями; І. В. Пилипенку в 1957 році присуджено Ленінську премію. Досвід роботи донецьких прохідників переймали гірники Криворіжжя, Кузбасу, Караганди, Підмосков'я, Уралу, будівники Московського метро.

Гаряче підхопили дончани починання краснодонського вибійника М. Я. Мамая — щоденно перевиконувати норми виробітку на 1 тонну кожним вибійником і чистяківського наваловідбійника О. А. Кольчика — знизити собівартість тонни вугілля на 1 крб. Протягом 1957—1958 рр. за видатні успіхи в розвитку вугільної промисловості та чорної металургії, освоєння нової техніки 16 трудівників міста удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Серед них — машиністи врубової машини і вугільного комбайна Д. І. Голощапов і В. А. Мясищев, наваловідбійник П. М. Глухов, бригадири прохідницьких бригад І. В. Пилипенко, М. Н. Тихонов, В. А. Іванов, Г. І. Павлюченко, сталевар Л. К. Бубнов, прокатник К. А. Петрухін. Багато працівників вугільної, металургійної, машинобудівної та інших галузей промисловості нагороджено орденами і медалями, в т. ч. 21 чоловіка — орденом Леніна.

На основі широкого впровадження науково-технічних винаходів швидкими темпами розвивається промисловість міста в період розгорнутого будівництва комунізму. За 1959—1968 рр. споруджено великі шахти «Східна», «Ігнатівська», «Новоцентральна» та ім. газети «Социалистический Донбасс»; реконструйовано шахти № 9 «Капітальна», № 4—21, № 17—17-біс, «Жовтнева», № 10-біс та інші. Шахта «Жовтнева» після реконструкції стала зразково-показовим підприємством. Видобутком вугілля керували 4 трести: «Куйбишеввугілля», «Петровськвугілля», «Пролетарськвугілля» та «Рутченківвугілля». В 1960 році на металургійному заводі ім. Леніна стала до ладу найбільша в світі установка для безперервного розливання сталі. На Всесвітній виставці в Брюсселі її удостоєно найвищої нагороди — диплома «Гран-прі». Колектив заводу одним з перших серед металургів південних областей країни освоїв виплавку чавуну на природному газі. За впровадження цього методу в доменне виробництво директорові заводу І. М. Єктову та начальникові доменного цеху Г. О. Панєву в 1960 році присуджено Ленінську премію.

Було реконструйовано та розширено машинобудівний завод ім. 15-річчя ЛКСМУ, який випускає потужні роторні екскаватори, багатоканатні шахтні підйомні машини, бурові установки для проходження стволів. На виставці в Брюсселі комплекс підйомного обладнання цього заводу відзначено медаллю «Гран-прі». В грудні 1968 року на заводі державна комісія прийняла в експлуатацію першу чергу автоматизованої системи управління «АСУ-Донецьк».

Протягом 1959—1969 рр. у місті побудовано заводи металопрокатний, по виробництву обладнання для харчової промисловості, холодильників (щороку — 88 тис. марки «Донбас»), «Донбаскабель», штампів і пресформ, дослідно-експериментальний гірничорятувальної апаратури та обладнання й інші.

На Донецькому заводі холодильників. 1968 р.

Машинобудівники в 1968 році збільшили обсяг виробництва майже в 2,5 раза, хіміки — в 2,4 раза проти 1958 року. Провідний у країні завод хімічних реактивів випускає тепер продукцію 214 найменувань на рівні світових стандартів (проти 17 у 1965 році).

Великі теплові електростан-

ції та унікальні енергосистеми споруджує трест «Донбасенергобуд». Світові рекорди швидкісної проходки стволів належать ордена Леніна трестові «Донецькшахтопроходка». За останні 15 років він побудував майже третину шахтних стволів, пройдених в СРСР[1].

В одному з цехів Донецької трикотажної фабрики. 1968 р.

Виконуючи постанову Радянського уряду, управління ордена Трудового Червоного Прапора «Донбасканалбуд» спорудило канал Сіверський Донець — Донбас. Воно будує і великі водосховища на Ворошиловградщині та в Приазов'ї, а також канал Дніпро — Донбас, який нестиме дніпровські води до промислових комплексів центрального й північного районів Донбасу.

Прискореними темпами розвиваються легка, харчова та місцева промисловість. Стали до ладу діючих такі підприємства, як трикотажна та текстильно-галантерейна фабрики, пивоварний та молочний заводи, бісквітна фабрика, м'ясокомбінат, маслозавод, рибокомбінат, овочеконсервний завод та інші. Значно розширено виробничі площі підприємств. Все це забезпечило в 1968 році збільшення виробництва товарів народного споживання вдвоє проти 1958 року.

175 промислових підприємств Донецька виробили в 1969 році продукції в 2,5 раза більше, ніж у 1958 році,— близько шостої частини обсягу промислового виробництва області.

Невпинно зростає кількість трудящих, зайнятих у сфері матеріального виробництва. В усіх галузях народного господарства працює 446 тис. чоловік проти 275 тис. у 1958 році. Робітничий клас міста систематично поповнюється за рахунок молоді, що проходить підготовку в системі виробничо-технічного навчання. З 1960 по 1969 рік так підготовлено понад 42 тис. чоловік. В 1969 році на підприємствах і будовах діяло також 429 шкіл передового досвіду, 632 економічні семінари, гуртки та школи, 775 шкіл комуністичної праці, де навчалося близько 75 тис. чоловік.

Великого досвіду в підвищенні культурно-технічного рівня трудящих набули партійна, профспілкова, комсомольська організації та адміністрація металургійного заводу ім. В. І. Леніна. На заводі розроблено і здійснено семирічний план (1959—1965 рр.) навчання кадрів. Підприємство стало університетом технічного прогресу з 14 факультетами, 90 групами, де навчалося за семирічку 12 тис. чоловік. 163 металурги стали інженерами, 633 — техніками, 1626 чоловік закінчили середню школу[2].

В 1958 році раціоналізаторством та винахідництвом у місті було охоплено близько 10 тис. виробничників; в 1968 році їх кількість зросла до 22 тис. чоловік. У промисловості і на транспорті 1968 року впроваджено понад 17 тис. раціоналізаторських пропозицій та 102 винаходи з економічним ефектом на 16,5 млн. карбованців.

Рік у рік дедалі більше робітників та інженерно-технічних працівників стають активними учасниками соціалістичного змагання. Напередодні XXI з'їзду КПРС творча активність мас піднесла змагання на новий, вищий ступінь — народився рух за комуністичну працю. Зачинателями змагання за почесне право називатися колективами комуністичної праці на металургійному заводі виступила бригада сталевара А. Е. Савенка; на машинобудівному ім. 15-річчя ЛКСМУ — бригада слюсарів-складальників І. Г. Розсадкіна; на шахті № 17—17-біс—бригада вибійників комуніста С. М. Сурикова. Міський та районні комітети партії схвалили патріотичний почин

---

[1] Газ. «Известия», 19 квітня 1967 р.
[2] Газ. «Социалистический Донбасс», 15 лютого 1966 р.

Знатний шахтар Донбасу, Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР І. І. Стрельченко. Донецьк, 1967 р.

ініціаторів і вжили заходів до поширення його на всіх підприємствах. 18 грудня 1958 року на першому обласному зльоті учасників руху за комуністичну працю були присутніми представники від 80 колективів міста.

Дальшим етапом у розвитку змагання стала ініціатива токаря-розточувальника заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ І. А. Гапченка. Він запропонував організувати серед виробничників, що працюють за індивідуальними планами, змагання за звання ударника комуністичної праці. Цей почин, схвалений 21 лютого 1959 року ЦК ЛКСМУ та ЦК ВЛКСМ, дістав поширення в усій країні[1].

Яскравим виявом комуністичного ставлення до праці було рішення сталеварів Н. Г. Бичкова, старшого вальцювальника К. А. Петрухіна, бригадира робітників очисного забою шахти № 29 І. Н. Черкаса та багатьох інших за прикладом В. І. Гаганової перейти у відстаючі бригади, щоб вивести ці колективи у передові. А вже у 1969 році в русі за комуністичну працю брали участь понад 8530 колективів міста, де працювало більш як 214 тис. чоловік. Близько 103 тис. трудящих змагалися за звання ударника комуністичної праці. Завоювали право називатися комуністичними 2296 виробничих колективів. Серед них — шахти № 5-біс «Трудівська» та ім. Абакумова; фабрика ім. Володарського; дистанція зв'язку й управління Донецької залізниці, доменний цех металургійного заводу ім. В. І. Леніна та інші. Понад 48 тис. трудящих міста здобули почесне звання ударника комуністичної праці.

Здійснюючи рішення XXII з'їзду КПРС, який прийняв нову Програму партії та визначив головні напрями комуністичного будівництва в СРСР, колективи промислових підприємств міста у 1961 році виконали план випуску валової продукції на 100,3 проц. Особливих успіхів досягли гірники тресту «Куйбишеввугілля», видавши на-гора понад план 66 тис. тонн палива.

Комплексна механізація та автоматизація підземного виробництва дали змогу перейти до вищого ступеня організації праці — наскрізних добових бригад, які виконували всі процеси виробничого циклу.

В лютому 1964 року ЦК КП України прийняв постанову про поширення досвіду роботи наскрізної добової бригади І. І. Стрельченка з шахти № 5-біс «Трудівська» тресту «Петровськвугілля». У постанові відзначалося, що в 1963 році ця бригада видобула понад план 22,5 тис. тонн вугілля. Середньомісячна продуктивність комбайна становила 18,2 тис. тонн — втроє перевищувала середній показник по Донбасу. Від зменшення собівартості палива бригада заощадила 40,2 тис. крб.[2]. Для підвищення продуктивності праці винятково важливе значення мав почин машиніста комбайна з бригади І. І. Стрельченка — кавалера значка «Шахтарська слава» трьох ступенів І. П. Шпигоцького. У вересні 1964 року він допоміг механізаторам сусідньої шахти № 10 «Чекіст» впровадити комбайн ІК-52М, а також подав велику допомогу у впровадженні нової техніки і на шахті «Краснолиманська» тресту «Красноармійськвугілля», шахті «Жовтнева» тресту «Куйбишеввугілля» та чехословацьким гірникам з шахти «Дукла».

Значному підвищенню техніко-економічних показників роботи вугільної промисловості Донецька сприяла організація швидкісної проходки гірничих виробок за прикладом передової прохідницької бригади І. Д. Зінченка з шахти ім. Абакумова

[1] Движение коллективов и ударников коммунистического труда на Украине. 1958—1961 гг. Сборник документов и материалов. К., 1963, стор. 94—95, 97—99.

[2] Газ. «Правда Украины», 28 лютого 1964 р.

Загальний вигляд центральної частини Донецька. 1970 р.

У лабораторії Макіївського державного науково-дослідного інституту техніки безпеки гірничих робіт. 1967 р.

Будинок Донецького медичного інституту ім. О. М. Горького. 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

тресту «Рутченківвугілля». Ця бригада за 1963 рік пройшла 3417 метрів гірничих виробок. Її ініціативу в березні 1964 року схвалив ЦК КП України.

Прохідницька бригада шахти ім. Абакумова тресту «Рутченківвугілля» (бригадир — лауреат Ленінської премії, Герой Соціалістичної Праці І. Д. Зінченко). Донецьк, 1968 р.

У 1964 році за створення і впровадження комбайнів для механізованого виймання вугілля на крутоспадних пластах, удосконалення і організацію швидкісної проходки гірничих виробок групі працівників вугільної промисловості Донецька присуджено Ленінську премію. Серед них — творці нової гірничої техніки С. М. Арутюнян, О. І. Башков, К. І. Дяченко, Г. А. Литвинов, В. І. Распопов, О. Д. Сукач, а також бригадир наскрізної прохідницької бригади І. Д. Зінченко з шахти ім. Абакумова.

На шахті «Жовтневій» восени 1964 року встановлено світовий рекорд місячного видобутку з однієї лави. А 28 березня 1966 року з цієї шахти відправили 23-й від початку року ешелон надпланового вугілля. На чільному вагоні було написано: «Подарунок XXIII з'їздові КПРС від гірників шахти „Жовтнева". Станція призначення поїзда — Москва».

Розпочавши трудову вахту на честь XXIII з'їзду КПРС, трудящі Донецька до 1 листопада 1965 року завершили виконання семирічного плану в загальному обсязі промислового виробництва. За семирічку шахтарі тільки понад план дали більше 1,2 млн. тонн вугілля. Видобуток палива зріс на 18 проц. і в 1965 році становив 19,6 млн. тонн.

За видатні заслуги в розвитку вугільної промисловості та високі техніко-економічні показники у роботі, успіхи в освоєнні нової гірничої техніки Президія Верховної Ради СРСР присвоїла звання Героя Соціалістичної Праці І. Д. Зінченку, І. І. Стрельченку. Велика група передових шахтарів була нагороджена орденами і медалями.

Разом з гірниками самовіддано трудилися металурги Донецька. Вони перевиконали семирічний план по всьому металургійному циклу, виробивши понад план 135,5 тис. тонн чавуну, 95,5 тис. тонн сталі, 121,1 тис. тонн прокату. Особливо значних техніко-економічних показників добився колектив Донецького металургійного заводу. Продуктивність праці зросла тут на 43,1 проц. Завод нагороджено орденом Леніна. Сталевара В. М. Волкова та директора заводу І. М. Єктова удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Трудовий подарунок робітників Донецька XXIII з'їздові КПРС становив 420 тис. тонн надпланового вугілля, 3,9 тис. тонн чавуну, 10,5 тис. тонн сталі, 8,3 тис. тонн прокату, 5 тис. тонн коксу, 4 тис. кв. метрів житлової площі. В привітанні й рапорті XXIII з'їздові КПРС трудівники міста писали: «Наш донецький трудовий подарунок є виявом нашої любові й відданості ленінській партії, торжества великої справи комунізму»[1]. В 1966 році за виробничі успіхи 10 промислових підприємств нагороджено орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

Нове трудове й політичне піднесення серед трудівників Донецька викликала підготовка до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Прагнучи внести якомога більший вклад у загальну боротьбу за дострокове виконання нової п'ятирічки, колективи промислових підприємств та будов міста вирішили перевищити запланований рівень випуску продукції не менше як на один процент і на стільки ж піднести продуктивність праці проти

[1] Приветствия и трудовые рапорты XXIII съезду КПСС. М., 1966, стор. 11—13.

плану та знизити собівартість продукції. Водночас вони зобов'язалися достроково — до 24 грудня 1967 року — в переддень 50-річчя Радянської влади на Україні — виконати річний план випуску промислової продукції.

Цей патріотичний почин, підтриманий у всіх галузях народного господарства області, вилився у широкий рух за надплановий донецький процент. Високу оцінку змаганню дав ЦК КПРС, висвітливши зобов'язання трудящих Донецької області в газеті «Правда».

Очоливши творчу ініціативу мас, партійні організації спрямували всі зусилля на те, щоб кожен трудівник вніс гідний вклад у донецький ювілейний процент. Вони широко підтримували патріотичні починання, спрямовані на підвищення продуктивності праці. За прикладом Д. І. Козлова — сталевара металургійного заводу — та кріпильника шахти № 17—17-біс І. Т. Василенка тисячі робітників склали й успішно виконали особисті плани в змаганні за збільшення свого вкладу в донецький ювілейний процент. Колектив шахти ім. газети «Социалистический Донбасс» достроково освоїв проектну потужність підприємства; гірники шахти ім. Засядька добилися виконання плану всіма дільницями. Трудящі металургійного заводу були ініціаторами всесоюзного змагання за якнайшвидшу виплавку 100-мільйонної тонни сталі в країні. 24 грудня 1967 року сталевари цього заводу Д. І. Козлов, В. М. Волков, Л. К. Бубнов брали участь у виплавці 100-мільйонної тонни сталі.

Багато колективів достроково виконали свої переджовтневі соціалістичні зобов'язання і за прикладом робітників металургійного заводу, виявивши нові резерви виробництва, взяли додаткові зобов'язання.

Головним напрямом роботи партійних організацій у цей період була боротьба за підвищення ефективності суспільного виробництва, невпинне зростання продуктивності праці, поліпшення якості продукції, виконання державних планів усіма промисловими підприємствами.

В рахунок донецького ювілейного процента було вироблено понад план продукції на 35 млн. крб. при зобов'язанні 15 млн. карбованців.

Партія і уряд високо оцінили ці успіхи. 5 передових колективів — металургійний завод ім. В. І. Леніна, шахту ім. Абакумова, комбінат хлібопродуктів № 1, обласне виробничо-технічне управління зв'язку, контору «Електрозбуту» — було нагороджено пам'ятними Червоними прапорами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Трести «Донецькшахтобуд» та «Донбассантехмонтаж», Донецьке виробниче управління автомобільного транспорту відзначено пам'ятними Червоними прапорами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської Ради профспілок. Одинадцяти підприємствам та організаціям присуджено Червоні прапори Донецького обкому КП України, обласної Ради депутатів трудящих та облпрофради, Донецького міськкому партії і міської Ради депутатів трудящих.

Шахта ім. Є. Т. Абакумова тресту «Рутченківвугілля». Донецьк, 1969 р.

На заклик колективів, що носять ім'я В. І. Леніна, трудівники Донецька стали на ювілейну трудову вахту і зобов'язалися виконати завдання п'ятирічного плану достроково — до 5 грудня 1970 року. Підтримавши ініціаторів змагання, партійні організації спрямували організаторську та масово-політичну роботу на залучення трудящих до боротьби за виконання взятих зобов'язань.

Колектив шахти комуністичної праці ім. Абакумова тресту «Рутченківвугілля», наприклад, за 3 роки

п'ятирічки видобув понад план більше як 420 тис. тонн коксівного вугілля і заощадив не менш як 650 тис. крб. за рахунок зниження собівартості. Щодоби шахта дає понад 6 тис. тонн палива. Ці досягнення — наслідок наполегливості партійної організації, зростання авангардної ролі комуністів на виробництві, високої трудової і політичної активності гірників. На підземних роботах тут працюють понад 500 комуністів[1]. Масово-політична робота тісно пов'язується з життям колективу шахти. На шахті — 20 агітколективів, в яких налічується 130 агітаторів. Інженерно-технічні працівники, передовики й новатори виробництва систематично виступають з лекціями, доповідями й бесідами.

Біля мартена Герой Соціалістичної Праці, старший майстер мартенівського цеху Донецького металургійного заводу В. М. Волков. 1967 р.

В жовтні 1968 року ЦК КП України відзначив роботу парткому шахти ім. Абакумова, який багато зробив для мобілізації трудящих на поліпшення всіх техніко-економічних показників, дострокове виконання завдань п'ятирічки та гідну зустріч ленінського ювілею[2].

Необхідні передумови для зростання виробництва, впровадження досягнень науки і техніки створює перехід на нову систему планування та економічного стимулювання. 119 підприємств, що виробляють 78 проц. усієї валової продукції міста, вже працюють по-новому.

У вересні 1969 року 502 види продукції, що вироблялися в місті, були віднесені до кращих вітчизняних та світових зразків. Донецькі підприємства випускають за рік продукції у 5 разів більше, ніж у довоєнному 1940 році.

7 січня 1969 року колективи шахти ім. Абакумова, металургійного заводу ім. Леніна, машинобудівного заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ, домобудівного комбінату № 1 та швейної фабрики ім. Володарського закликали трудящих Донецька і всього Донбасу стати на трудову вахту в ознаменування ленінського ювілею: розгорнути змагання за чіткий ритм, високу продуктивність, взаємодопомогу в роботі. Цей заклик здобув палку підтримку на всіх підприємствах і будовах. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна достроково виконали свої п'ятирічні плани 8 підприємств, 360 дільниць і цехів, понад 15 тис. трудящих міста. Двадцять чотири колективи міста нагороджені Ленінськими ювілейними почесними грамотами, в т. ч. металургійний завод ім. В. І. Леніна, шахти № 5-біс «Трудівська», ім. Є. Т. Абакумова та багато інших. Великих успіхів досягли трудівники міста в змаганні за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Достроково — 29 жовтня 1970 року вони виконали завдання восьмої п'ятирічки по виробництву та реалізації продукції.

Важливою формою участі робітників і службовців в громадсько-політичному житті є їх допомога селу. Протягом багатьох років підприємства, установи та громадські організації шефствують над колгоспами і радгоспами Великоновосілківського, Волноваського, Мар'їнського, а з 1968 року — і Костянтинівського районів.

Промислові підприємства подали МТС, радгоспам і колгоспам значну допомогу, забезпечивши їх кваліфікованими працівниками, досвідченими організаторами та постійними механізаторськими кадрами. Тільки наприкінці 1954 року в МТС, колгоспи та на цілинні землі було послано 187 інженерів і техніків та 262 робітники різних спеціальностей[3]. Шефська допомога селу спрямована передусім на розв'язання основних завдань сільськогосподарського виробництва: будівництво зрошувальних систем, тваринницьких приміщень, культурно-побутових об'єктів; механізацію трудомістких процесів; електрифікацію; благоустрій сіл; посилення масово-політич-

[1] «Рабочая газета», 20 грудня 1968 р.
[2] Газ. «Радянська Україна», 5 жовтня 1968 р.
[3] Донецький облпартархів, ф. 18, оп. 17, спр. 33, арк. 261.

Північний автовокзал у Донецьку. 1969 р.

ної та культурно-освітньої роботи. За допомогою донецьких робітників в останні 10 років побудовано 250 тваринницьких та 138 виробничо-господарських приміщень. У 1968 році за рахунок заощаджених коштів колгоспам і радгоспам виділено будівельних матеріалів на 91 тис. крб. Наприкінці кожного року шефи і трудівники села відзначають свято «Серпа і молота»: підбивають підсумки зробленого, визначають завдання на майбутнє.

Успішному розвиткові економіки Донецька сприяє співробітництво його виробничих та наукових колективів з трудящими інших міст нашої країни. Місцеві підприємства одержують залізну руду з Кривого Рога, машини і верстати з Харкова, газ — із Ставрополя, нафту — з Баку, автомашини — з Москви, Мінська, Горького, тепловози — з Ворошиловграда тощо.

Колектив Харківського інституту «Діпросталь» постійно допомагає виготовляти складну проектну документацію для підприємств чорної металургії міста. В донецькому інституті «Південдіпрогаз» спроектовано унікальний газопровід Бухара—Урал, заполярний газопровід в Норільську, об'єкти газового господарства на Шебелинському родовищі в Харківській області. За проектами інституту «Донецькшахтопроект» споруджено вуглепромислові комплекси в інших районах країни. Інститут «Автоматгірмаш» розробив проекти комплексної автоматизації багатьох вугільних підприємств, «Дондіпровуглемаш» — вугледобувні машини, якими оснащено багато вугільних басейнів країни.

Ордена Леніна трест «Донецькшахтопроходка» здійснював проходку стволів мідних рудників у Джезказгані, залізорудників — у Кривому Розі, вугільних шахт — на Далекому Сході, в Забайкаллі, на Львівщині, в Грузії.

Продукція донецьких підприємств має великий попит на міжнародному ринку. Метал охоче купують фірми Англії, Франції, Японії, Швеції, Норвегії, Голландії та багатьох інших країн. Десятки з них імпортують наше металургійне та коксохімічне обладнання. З роботою установки безперервного розливання сталі знайомилися численні представники зарубіжних країн. Японія і Франція придбали ліцензію на будівництво цієї установки.

Якщо в 1950 році продукція підприємств міста експортувалася в 14 країн Європи і Азії, переважно соціалістичної співдружності, то у 1968 році — в 19 країн Європи, 21 — Азії, 12 — Африки, 4 країни американського континенту. Тільки металургійний завод ім. В. І. Леніна постачає свою продукцію 40 державам.

Підприємства Донецька беруть активну участь у будівництві великих промислових об'єктів у Єгипті, Індії, Іраку, Афганістані, на Цейлоні, Кубі тощо. В місто щороку приїздять сотні спеціалістів з інших країн для вивчення технічних досягнень у металургійній, машинобудівній, гірничій та інших галузях промисловості.

Міцні зв'язки і співробітництво встановилися між науково-дослідними та проектно-конструкторськими інститутами міста й інститутами інших соціалістичних країн. Так, «Дондіпровуглемаш» працює в контакті з конструкторсько-технічним інститутом вугільної промисловості в Глівіце (ПНР), «Дондіпрошахт» — з Будапештським інститутом гірничого проектування і проектним інститутом вугільної промисловості в Катовіце (ПНР). Зміцнюється співробітництво колективів металургійного заводу

ім. В. І. Леніна і металургійного комбінату міста Ейзенхюттенштадт (НДР), Чепельського металургійного заводу (УНР), Ченстоховського металургійного заводу ім. Болеслава Берута (ПНР). Колективи шахти № 8 «Вітка» і № 5-біс «Трудівська» постійно обмінюються досвідом з гірниками шахти ім. Кошута (УНР), ім. Едуарда Уркса та ім. 1 Травня (ЧССР). Часто бувають у Донецьку трудівники міст-побратимів Катовіце та Магдебурга. Вони вивчають досвід партійного, державного і культурного будівництва.

Рік у рік розширяється територія міста-красеня. Площею Донецьк поступається тільки Москві. Зі сходу на захід він простягнувся на 55 км, з півночі на південь — на 28 км. Протягом 1959—1969 рр. на розвиток комунального господарства та благоустрій міста асигновано близько 570 млн. крб., побудовано понад 120 тис. квартир. За 10 років майже половина сімей, що живуть у місті, переїхали у нові квартири.

Виросли впорядковані мікрорайони, квартали, вулиці з соціально-культурними установами, торговельними, побутовими та комунальними підприємствами і закладами. Багатоповерхові будинки облицьовують світлою керамічною плиткою, художньо оздоблюють їх фасади. В центрі Донецька височать нові споруди цирку і тринадцятиповерхового готелю «Шахтар».

Відвідувачів всесвітньої виставки в Монреалі «ЕКСПО-67» приваблював розділ «Донецький вугільний басейн та місто Донецьк». Перед ними рухалася панорама єдиного міста в світі, де вугільні шахти органічно злилися з архітектурою та плануванням, де поруч з териконами — стадіони, театри, пляжі, квіти. На душу населення в Донецьку припадає 214 кв. метрів зелених насаджень — в 3,4 раза більше, ніж 10 років тому. 1969 року за благоустрій дончани завоювали перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР та Української республіканської Ради профспілок.

У Донецьку 2358 вулиць, якими щодня курсують 297 трамвайних вагонів та 212 тролейбусів, 932 пасажирські автобуси.

В місті працює понад 780 продовольчих та 549 промтоварних магазинів, 884 підприємства громадського харчування. Для кращого обслуговування трудящих створено спеціалізовані фірми «Меблі», «Одяг», «Взуття» та інші.

Одним із важливих показників зростання добробуту населення є збільшення вкладів в ощадних касах. Якщо в 1960 року кількість їх становила 223,5 тис. на 49,4 млн. крб., то в 1969 році — 344 тис. на суму близько 168 млн. карбованців.

У місті — 53 лікарні на 13 740 ліжок; працюють 4585 лікарів та 12 690 чоловік із середньою медичною освітою. 10 лікарів удостоєно звання заслуженого лікаря УРСР — Я. Д. Дмитрук, Г. Ф. Невілько, С. М. Свідлер, О. І. Соломаха, В. І. Стукас та інші. В 380 дошкільних закладах виховується 43,1 тис. дітей.

Донецьк має добру базу для фізкультурно-масової роботи: 15 стадіонів, у т. ч. такі великі, як центральний — «Шахтар» та «Локомотив», 145 футбольних полів, 4 палаци спорту, 5 закритих плавальних басейнів, 165 гімнастичних залів, 3 велосипедні станції тощо. В 15 спортивних школах та 500 фізкультурних колективах близько 200 тис. чоловік, серед них 2 заслужені майстри спорту СРСР, 15 почесних майстрів спорту СРСР, 483 майстри спорту СРСР, 20 суддів всесоюзної категорії. В 1961 та 1962 рр. футбольна команда «Шахтар» володіла кубком СРСР.

У 209 загальноосвітніх школах міста (включаючи школи робітничої молоді) навчається близько 160 тис. чоловік. Виховують їх близько 7,2 тис. учителів; 23 викладачам присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР.

У місті 6 вищих навчальних закладів, 27 науково-дослідних і проектних інститутів, 18 технікумів, 22 професійно-технічні училища, 7 музичних шкіл.

Вид на місто з боку Центрального парку. Донецьк, 1969 р.

Директор Донецького інституту травматології та ортопедії доктор медичних наук професор Т. А. Ревенко. 1968 р.

В 1969/70 навчальному році навчався майже кожний третій житель міста. Протягом 1959—1969 рр. підготовлено 88,9 тис. спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. У вузах (без філіалів) — понад 41,1 тис. студентів.

Важливою подією в культурному житті Донецька було створення в 1965 році наукового центру АН УРСР в складі Фізико-технічного інституту, відділення економіко-промислових досліджень Інституту економіки АН УРСР, обчислювального центру та ботанічного саду, а також відкриття Донецького державного університету на базі філіалу Харківського державного університету ім. О. М. Горького.

В останні роки в місті працюють академіки АН УРСР фізики В. І. Архаров, О. О. Галкін, хімік-органік Л. М. Литвиненко, математик Я. Б. Лопатинський, 13 членів-кореспондентів АН УРСР, у т. ч. економіст О. М. Алимов (уродженець Донецька), гірник К. І. Татомир, гірник-механік К. С. Борисенко, математик Г. Д. Суворов; 107 докторів наук і професорів та 1317 кандидатів наук.

Фахівців з 23 спеціальностей готує університет. В 1969/70 навчальному році в ньому навчалося більш як 10 тис. студентів. На 9 факультетах та 50 кафедрах університету працює понад 500 спеціалістів, серед них 14 академіків та членів-кореспондентів АН УРСР, члени-кореспонденти АН УРСР хіміки С. М. Баранов, Р. В. Кучер, фізик І. Л. Повх, механік О. С. Космодаміанський, математик І. І. Данилюк, біолог Ф. Л. Щепотьєв та інші 22 професори і 120 доцентів.

В ордена Трудового Червоного Прапора політехнічному інституті 27 спеціальностей навчається понад 17,2 тис. студентів. Філіали та відділення інституту відкрито в Макіївці, Горлівці, Єнакієвому, Торезі й Красноармійську. На 10 факультетах та 57 кафедрах працює не менш як 1000 чоловік професорсько-викладацького складу, в т. ч. лауреат Ленінської премії І. С. Стоєв, лауреати Державної премії В. Г. Гейєр, Я. І. Альшиць та інші. Тривалий час тут викладав також заслужений діяч науки і техніки доктор технічних наук професор Д. М. Оглоблін (1905—1968).

Десятки тисяч лікарів та наукових працівників підготував медичний інститут ім. О. М. Горького — найбільший на Україні і один з найбільших у країні. На його 4 факультетах — понад 5,5 тис. студентів; трудяться понад 600 науковців, серед них — заслужені діячі науки Р. В. Богуславський, К. Т. Овнатанян, О. Я. Губергріц, М. О. Торсуєв та інші.

В інституті радянської торгівлі, який має заочні філіали в Харкові, Одесі, Запоріжжі, Сімферополі, навчається понад 12 тис. студентів.

1967 року в місті відкрито також філіал Харківського інституту інженерів залізничного транспорту. Через рік на базі філіалу Харківського інституту мистецтв створено музично-педагогічний інститут з 5 факультетами: фортепіанним, диригентсько-хоровим, історико-теоретичним, вокальним та оркестровим.

Всесоюзний науково-дослідний інститут гірничорятувальної справи — єдина в світі спеціалізована установа такого профілю. Співробітники його винайшли ряд ефективних засобів боротьби з підземними пожежами; сконструювали десятки пристроїв та агрегатів, що гарантують безпеку праці гірників. Складні проблеми, пов'язані зі створенням високопродуктивних та економічних машин для вугільних і рудних шахт України, вирішує інститут гірничої механіки і технічної кібернетики ім. М. М. Федорова, переведений у 1958 році з Києва.

За семирічку в місті створено науково-дослідні та проектні інститути чорних металів, пластичних мас, теплоенергетики, хімічних реактивів, проектно-конструкторський технологічний інститут важкого машинобудування, «Донецькпроект»,

інститут проектування та дослідження вибухобезпечного електрообладнання для шахт, науково-дослідний гірничорудний інститут, Український державний проектний та науково-дослідний інститут сільського господарства тощо.

Великими установами є науково-дослідний вугільний інститут та проектно-конструкторський інститут комплексної механізації шахт. Інститут «Дондіпровуглемаш» — постійний учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР та Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. Він удостоєний диплома 1-го ступеня, 12 співробітників нагороджено медалями. Роботи інституту, представлені на міжнародній виставці — «Інтергірмаш-67», відзначено дипломом. Тільки за 1966—1967 рр. його співробітники одержали 61 авторське свідоцтво.

Науковці та викладачі інститутів—автори багатьох монографій, довідників та підручників, широко відомих у нашій країні і за рубежем.

Понад 11 тис. інженерно-технічних працівників, учителів, лікарів, новаторів виробництва та службовців міста є членами міської організації товариства «Знання». Широкій пропаганді політичних, наукових, педагогічних, правових, природничих, медичних знань, атеїстичному вихованню трудящих сприяють районні та міські лекторії, планетарій, художній, краєзнавчий та історичний музеї, 67 народних університетів. Близько 70 тис. вчителів і науковців — істориків, працівників культури, громадських організацій міста — члени Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури.

У Донецьку працюють 3 театри — опери та балету, український музично-драматичний ім. Артема та ляльковий, філармонія, Шахтарський ансамбль пісні й танцю, телевізійний центр, 19 палаців культури, 45 великих клубів, 19 кінотеатрів, панорамний кінотеатр.

Чотирьох діячів культури удостоєно звання народного артиста УРСР: О. П. Здиховського — головного режисера театру опери та балету, солістів Г. С. Кириліну та А. В. Ковальова, артиста музично-драматичного театру ім. Артема М. П. Протасенка. Звання заслуженого діяча мистецтв УРСР присвоєно А. Ф. Ушкарьову, композиторові, колишньому художньому керівникові обласної філармонії; О. С. Пресичу — головному диригентові театру опери та балету. В театрах працюють 20 заслужених артистів УРСР.

Високої майстерності досягли самодіяльні творчі колективи. Широке визнання здобули хорова капела управління Донецької залізниці, удостоєна почесного звання заслуженої хорової капели УРСР; ансамбль народного танцю «Заграва»

В їдальні Інституту радянської торгівлі. Донецьк, 1967 р.

Обласна бібліотека ім. Н. К. Крупської. Донецьк, 1967 р.

Палацу культури металургійного заводу ім. В. І. Леніна, відзначений званням заслуженого ансамблю УРСР; народна чоловіча хорова капела шахти ім. Абакумова; народний танцювальний колектив «Вуглик» Палацу культури ім. Куйбишева. Понад 30 тис. трудящих — учасники 1016 колективів художньої самодіяльності. На відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка самодіяльні художні колективи міста взяли участь у створенні нової літературно-музичної та музично-хореографічної композиції «Безсмертний Кобзар» за сюжетами творів великого поета-революціонера.

В 1967 році створено 25 університетів музичної культури, міський театр народної творчості, самодіяльний оперний театр і народний театр музичної комедії, зведені міські самодіяльні колективи. Бурхливо розвивається в місті музичне мистецтво. Тут живуть і трудяться хормейстер, народний артист УРСР М. М. Тараканов, композитори А. Ф. Водовозов, В. О. Пономаренко, С. В. Ратнер та ін. Їхні твори широко виконуються музичними колективами.

Кожний другий житель користується послугами бібліотек, а їх у місті 518, де налічується понад 11 млн. книг. Кожна друга сім'я має власні домашні бібліотеки. На 1 січня 1970 року дончани одержували понад 1,7 млн. примірників газет і журналів.

Щороку збільшується передплата періодичних видань. В 1969 році на тисячу жителів припадало 1677 примірників. На великих промислових підприємствах і в ряді вузів виходять 26 багатотиражних газет. У 1969 році робкорівський актив налічував понад 12 тис. чоловік; діяло 262 робкорівських пости, членами яких були більш як 1 тис. робітників, інженерно-технічних працівників та службовців; працюють університет робкорів і семінар працівників багатотиражних газет.

Активну участь у громадському житті міста беруть письменники. До 1957 року в місті виходив літературно-художній альманах «Литературный Донбасс», у 1958—1968 рр.— двомісячний альманах «Донбас», а з 1968 року виходить журнал «Донбас». Редакторами цих журналів були місцеві письменники А. В. Клоччя, В. В. Шутов. За останні 10—15 років заявили про себе на повний творчий голос такі письменники, як П. А. Байдебура, Г. Ф. Кривда, Є. М. Летюк, В. В. Соколов, Г. Г. Володін, Є. М. Волошко, О. В. Іонов, О. К. Чепіжний та ін. У творах письменників Донецька дістала яскраве відображення героїка революційних, бойових та трудових подвигів радянського народу, самовіддана боротьба трудящих Донбасу за здійснення планів комуністичного будівництва.

Будинок інституту «Донецькпроект». Донецьк, 1969 р.

Поряд з письменницькою організацією, творчими об'єднаннями архітекторів, журналістів, композиторів, діячів мистецтв працює організація художників. На виставці «Донбас соціалістичний», присвяченій 50-річчю Радянської влади, було представлено численні твори живопису, графіки, скульптури та декоративно-прикладного мистецтва. Глибоке враження на відвідувачів справляли роботи художника В. А. Головатого, скульптури заслуженого діяча мистецтва УРСР В. П. Полоника, майстра декоративної різьби по дереву В. В. Хітька. Пропаганду образотворчого мистецтва серед населення проводить міський художній музей.

На честь 50-річчя Радянської влади на підприємствах і в школах відкрито 85 музеїв та музейних кімнат, встановлено 9 пам'ятників та 154 меморіальні дошки. На проспекті Миру споруджено величний пам'ятник видатному діячеві революційного руху в Донбасі Артему (Ф. А. Сергєєву) — робота скульптора В. М. Кос-

тіна. В місті відкрито також пам'ятники Т. Г. Шевченку, відомим борцям революції, підпільникам С. Г. Матьокіну, С. В. Скоблову та Б. І. Орлову («Нескорені»), жертвам фашизму.

Розширюються культурні зв'язки міста із зарубіжними країнами. В серпні 1967 року в Катовіцькому воєводстві перебував «Поїзд дружби» з Донецька. Його учасники — шахтарі, металурги, машинобудівники, представники громадських організацій міста і області — відвідували підприємства, обмінювалися досвідом роботи. Великий успіх за рубежем мали виступи самодіяльного колективу «Заграва» та спортсменів міста. В червні 1968 року «Поїзд дружби» з Катовіце прибув у Донецьк. У травні 1968 року в Магдебурзі відбувся «День Донецька». У вересні 1968 року в Донецьку проведено «День Магдебурга».

В квітні 1970 року в складі «Поїзда дружби» з Магдебурга в Донецьк прибули робітники народних підприємств, представники трудового селянства, інтелігенції, всі вони — учасники масового соціалістичного змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та 25-річчя визволення німецького народу від фашизму. З 1956 року дончани підтримують дружні культурні зв'язки з англійським містом Шеффілдом та бельгійським містом Шарлеруа.

Боротьба за виконання планів комуністичного будівництва нерозривно пов'язана з підвищенням політичної активності трудящих. Душею всіх патріотичних починань на підприємствах і будовах, в наукових установах міста є комуністи. Міська партійна організація за 10 років зросла більш ніж у 2 рази. Тепер кожен одинадцятий повнолітній житель Донецька — комуніст. Якщо на 1 січня 1959 року партійна організація міста налічувала 25 536 комуністів, то на 1 січня 1970 року — 59 тис. чоловік, об'єднаних в 1064 первинних, дільничних і цехових парторганізаціях та 3170 партійних групах. Це величезна сила, спроможна успішно розв'язувати завдання, поставлені партією та урядом.

Серйозна увага приділяється марксистсько-ленінській освіті комуністів, їх ідейному загартуванню. В 1969/70 навчальному році всіма формами партійної освіти було охоплено понад 60 тис. чоловік. Зріс рівень агітаційно-масової роботи партійних організацій серед трудящих. У цьому велика заслуга 20-тисячного загону агітаторів, серед яких

Ансамбль народного танцю технікуму промавтоматики. Донецьк, 1968 р.

Виступ заслуженого ансамблю УРСР «Заграва» Палацу культури Донецького металургійного заводу ім. В. І. Леніна. 1970 р.

Письменники Донбасу В. І. Труханов і В. В. Шутов серед читачів у День поезії. Донецьк, 1967 р.

11,5 тис. комуністів і близько 7,6 тис. комсомольців. Кожний третій агітатор має вищу освіту. Використовуючи різні форми і методи лекційної та агітаційної діяльності, засоби масової інформації, партійні організації виховують трудящих у дусі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму.

Вірним помічником партійної організації є 111-тисячний загін комсомольців Донецька. Майже половина його складу трудиться безпосередньо в промисловості, на будівництві, транспорті, в сфері обслуговування. На промислових підприємствах, транспорті, будівництві працюють близько 1,5 тис. комсомольсько-молодіжних колективів. Про силу та авторитет комсомолії свідчить і те, що тільки в 1960—1969 рр. у ВЛКСМ вступило 42 тис. юнаків і дівчат.

У розв'язанні завдань, що постають перед трудівниками міста, активну роль відіграють профспілкові організації. В 1969 році діяли 29 райкомів профспілки і близько 1235 первинних профспілкових організацій, що об'єднували не менш як 450 тис. членів профспілки. На промислових підприємствах, будовах, в організаціях та установах працюють 7 районних комітетів народного контролю, понад 1777 тис. груп і 2469 постів, що об'єднують більш як 30 тис. чоловік.

Ще більше зріс авторитет міської Ради депутатів трудящих. На виборах у березні 1969 року склад депутатів оновився. Із 500 депутатів — 227 комуністів, 42 комсомольці. 160 чоловік нагороджено орденами і медалями, 7 — Герої Соціалістичної Праці, 3 — лауреати Ленінської та Державної премій. 1365 чоловік перебувають у складі районних Рад, при яких працюють 112 постійних комісій, в їх діяльності беруть участь 1777 депутатів та 1800 активістів. Систематично практикуються звіти депутатів перед виборцями. Часто бувають на виборчих дільницях В. П. Миронов — голова виконкому міськради, О. А. Кубишкін — перший секретар міськкому партії, В. К. Волковицький — електрослюсар шахти «Глибока», Л. Г. Євсікова — інженер інституту «Південдіпрогаз» та інші.

Активну участь у громадському житті беруть старі комуністи, ветерани революційного руху. В 1967 році групі учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та будівництва соціалізму присвоєне звання почесних громадян міста. Серед них — М. А. Колесниченко, член КПРС з 1907 року, учасник трьох революцій, делегат XXIII з'їзду партії; К. Д. Родяхін — член партії з 1916 року; Т. І. Рильський-Риловников — з 1917 року; М. А. Агарков — з 1926 року, потомствений шахтар; К. А. Петрухін, член партії з 1939 року, Герой Соціалістичної Праці.

Під час святкування у вересні 1968 року 25-ї річниці визволення Донбасу від фашистських окупантів звання почесних громадян Донецька присвоєно А. С. Владичанському — колишньому командирові 50-ї гвардійської стрілецької дивізії та В. С. Антонову — колишньому командирові 301-ї стрілецької дивізії, що брали участь у визволенні міста.

У Донецьку живуть і трудяться 16 Героїв Радянського Союзу, 40 Героїв Соціалістичної Праці, 50 лауреатів Ленінської та Державної премій. Почесного звання заслуженого шахтаря, заслуженого металурга, заслуженого будівельника УРСР удостоєно понад 200 трудящих міста.

Партійна організація Донецька виховала здібних керівників, які працювали і працюють на важливих ділянках партійної і радянської роботи. Серед них — В. К. Клименко, С. М. Щетинін, О. А. Титаренко, М. П. Шульгін, Д. З. Білоколос,

ВИЗНАЧНІ МІСЦЯ, ПАМ'ЯТКИ Й ПАМ'ЯТНИКИ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
Історико-революційні пам'ятники
Архітектурні пам'ятки
Місця життя та діяльності видатних діячів
Заповідники та інші пам'ятки природи
Курортні місця й місця відпочинку трудящих
Слов'яногірськ
Красний Лиман
Маяки
Жеребець
Сіверський Донець
Казенний Торець
Слов'янськ
Краматорськ
Олександрівка
Самара
Дружківка
Бахмутка
Покровське
Артемівськ
Костянтинівка
Бик
Добропілля
Дзержинськ
Луганська
Дебальцеве
Горлівка
Красноармійськ
Кривий Торець
Єнакієве
Солона
Селидове
Ясинувата
Міус
Шахтарськ
Макіївка
Торез
Сніжне
Вовча
Сухі Яли
Мар'їнка
ДОНЕЦЬК
г. Савур-Могила
Іловайськ
Кринка
Мокрі Яли
Велика Новосілка
Кашлагач
Амвросіївка
Староблешеве
Старомлинівка
Докучаєвськ
Великий Анадоль
Волноваха
Кальміус
Тельманове
Грузький Еланчик
Кальчик
Володарське
Берда
Новоазовськ
Першотравневе
Жданов
Ялта
АЗОВСЬКЕ МОРЕ

В. М. Цибулько та ін. Молоді Донецька є з кого брати приклад, у кого вчитися відданості справі партії Леніна, патріотизму й стійкості в боротьбі за свою Вітчизну, самовідданості в праці.

30 серпня 1969 року у зв'язку з 100-річчям від дня заснування місто нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР. Це — нагорода за значний вклад його трудівників у створення і розвиток соціалістичної індустрії, за успіхи в господарському і культурному будівництві.

Напередодні піввікового ювілею Великого Жовтня трудящі міста спорудили величний пам'ятник засновникові Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну. В день його відкриття вони дали клятву докласти всіх сил, енергії й знань, щоб довести до кінця безсмертну справу Ілліча, внести гідний вклад у здійснення програми комуністичного будівництва в нашій країні. Нині жителі міста вписують нові героїчні сторінки в його трудовий літопис.

М. В. АРАМБАЛИК, А. С. ЛИСЯНСЬКИЙ, О. М. МАКСИМОВ, С. М. МЕЛЬНИК, І. Я. ОМЕЛЬЯНЕНКО, Л. Т. ПРОКОФ'ЄВА, А. П. СМИРНОВ, В. С. ЧИСТЯКОВ

АМВРОСІЇВСЬКИЙ РАЙОН

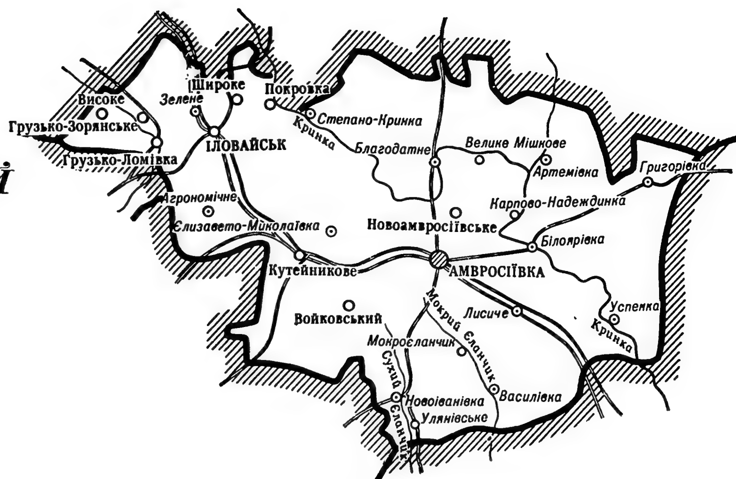

АМВРО́СІЇВКА

мвросіївка — місто районного підпорядкування. Розташоване в південній частині Донецького кряжа, за 82 км від обласного центру. Залізнична станція. Населення — 24,3 тис. чоловік.

Амвросіївка — центр району, площа якого 1,5 тис. кв. км, населення 69,3 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 52,4 проц. На території району — 87 населених пунктів, підпорядкованих міській, 3 селищним і 12 сільським Радам депутатів трудящих. В районі 13 колгоспів, 10 радгоспів і 3 птахофабрики, господарства яких спеціалізуються на м'ясо-молочному тваринництві та на вирощуванні зернових і овочів. Орної землі — 88,76 тис. га. Тут працюють 16 промислових і одне автотранспортне підприємства, 3 будівельних управління. В районі 42 загальноосвітні школи, одна музична, індустріальний технікум, районний будинок культури, 7 сільських будинків культури, 2 клуби, 2 кінотеатри, 23 бібліотеки.

Територія міста та його околиць були заселені здавна. Недалеко від Амвросіївки, поблизу Казенної балки, знайдено ручне рубило доби раннього палеоліту — одну з найстародавніших пам'яток України. На схилах цієї ж балки виявлено широко відому пізньопалеолітичну стоянку мисливців, розкопано кістки понад тисячі зубрів[1].

У зв'язку з будівництвом Курсько—Харківсько—Азовської залізниці тут у 1869 році виникло пристанційне селище[2], яке успадкувало назву сусідньої волосної слободи Амвросіївки[3] (тепер с. Благодатне). Дальший розвиток селища пов'язаний з заснуванням поблизу нього цементних заводів. За 7 км від селища на берегах річки Кринки ще в 30-х рр. XIX ст. було виявлено багаті поклади білого крихкого мергелю — сировини для цементного виробництва. У 1896 році підприємець Ковальов

---

[1] Свод археологических источников. М.—Л., 1—5, 1964, стор. 14, 23—25.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1374, оп. 3, спр. 2387, арк. 102.

[3] Сборник Областного Войска Донского статистического комитета, вып. 5, Новочеркасск, 1905, стор. 112.

побудував перший цементний завод, названий «Донецьким». У 1900 році його продали акціонерному товариству Донецького цементного заводу та виробництва будівельних матеріалів. Через два роки недалеко від заводу було споруджено підприємство поміщика Михалкова для виготовлення черепиці[1]. У 1903 році став до ладу ще один цементний завод, який належав підприємцю Чорному. На всіх цих заводах працювало тоді 600 чоловік.

Умови роботи на підприємствах були нестерпні. Переважала тяжка ручна праця. На цементних заводах на вивозці вручну клінкеру (напівфабрикату) з піддувача печей більше 5—6 місяців ніхто не міг витримати. На черепичному заводі, як правило, працювали вночі, при тьмяних гасових лампах. Удень же возами вивозили черепицю, а привозили вугілля й сировину. Велика потреба відчувалась у тарі, саме тому був попит на бондарів. Виготовлення однієї бочки коштувало 5 коп., але їх робітники повністю не одержували. Майстер платив своїм учням по 3 коп., решту ділив з хазяїном бондарні. Професії бондаря, пічника, мірошника переходили від батьків до дітей. Підприємці широко використовували працю жінок і дітей, а платили їм удвоє менше, ніж чоловікам. Управителями, головними інженерами здебільшого були іноземці.

Жили робітники в двох тісних бараках, до тридцяти родин у кожному. Тут же біля заводських стін тулилися хатки-мазанки. У 1910 році першу таку халупку поставив вантажник М. Стаканов, потім з'явилися житла випалювачів, бондарів, мірошників. Частина робітників мешкала у сусідніх селах. В селищі не було ні школи, ні лікарні. Один фельдшер лікував від усіх хвороб. Робітники К. Є. Козлов та З. П. Четверик, які пропрацювали на заводі понад сорок років, згадували, як жилося до революції: «Гнули ми спини по дванадцять, а іноді й чотирнадцять годин, одержували копійки. А скільки терпіли принижень та образ від управителя німця Монтейна, який часто міг ударити палицею, з якою ніколи не розлучався. Були ми неписьменними і дітей своїх не вчили, у селищі школи не було. За найменший опір чи заперечення виганяли із заводу»[2].

Зростало невдоволення робітників існуючими порядками. Революційну пропаганду серед цементників провадили тоді соціал-демократи, які приїздили з Ростова-на-Дону і Таганрога. У 1901—1902 рр. поліція виявила на заводах листівки: «Будьмо організованими!», «Як відзначити 1 Травня», що їх видав Таганрозький комітет РСДРП[3]. У березні 1904 року в сусідньому селі Успенці комітет створив соціал-демократичну групу більшовицького напрямку. Керував нею сезонний робітник цементного заводу Є. А. Савельєв[4].

Під час першої російської революції передові робітники Амвросіївки підтримували зв'язки із соціал-демократичними організаціями Луганська, Макіївки і Таганрога. 23 серпня 1905 року робітники заводів разом з селянами Успенки захопили хліб та інвентар в економії поміщика Бішлера[5]. У грудні того ж року цементники І. М. Безкровний та А. О. Свистунов, озброївшись, їздили до Горлівки, де брали участь у бою з царськими військами. Ф. В. Давиденко був серед повсталих робітників Ростова-на-Дону. К. І. Мороз брав участь у повстанні на броненосці «Потьомкін». Влітку 1906 року з першого цементного заводу увільнено кілька робітників за «неблагонадійність», їм заборонили проживати в селищі. Після поразки збройного повстання у Горлівці соціал-демократичну групу було розгромлено, а членів її заарештовано і засуджено на заслання. Та репресії й переслідування не зламали прагнення робітників до боротьби. В травні 1908 року цементники поширювали прокламацію Ростовського комітету РСДРП, яка закликала їх до згуртованості й організованості[6].

---

[1] Ростовський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 257, арк. 73.
[2] Газ. «Амвросиевская правда», 7 квітня 1957 р.
[3] Ростовський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 213, арк. 9, 21.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 186, арк. 8.
[5] Там же, ф. 95, оп. 1, спр. 14, арк. 16; спр. 168, арк. 4.
[6] Ростовський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 12, арк. 214.

У роки промислового піднесення Південноглухоозерське акціонерне товариство, правління якого перебувало у Петербурзі, спорудило в Амвросіївці на базі існуючих новий цементний завод. Для транспортування мергелю з кар'єру побудували підвісну канатну дорогу. Напередодні першої світової війни в селищі проживало близько 2 тис. чоловік. Працювали 3 цементні і цегельний заводи, кар'єр для видобутку мергелю. Підприємці подовжили робочий день на підприємствах до 14 годин, а денну заробітну плату зменшили з 1 крб. 20 коп. до 60—70 коп. Робітники кар'єрів одержували ще менше. Ніхто не дбав про благоустрій селища; вулиці його під час дощів ставали непролазними від грязюки, а влітку їх густо покривав цементний пил. 1914 року вперше при заводі відкрилася лікарня на 5 ліжок, в якій працювали фельдшер та дві санітарки. 90 проц. населення було неписьменним. У початковій школі, створеній в 1914 році, навчалося всього 40 дітей, працювало два вчителі. Приміщення школи не ремонтувалося, дах протікав. Поруч стояли церква і п'ять лавок, що торгували горілкою.

Важливу роль у революційному вихованні робітничого класу Донбасу відіграла газета «Правда». Юзівсько-Макіївський комітет РСДРП поширював газету і серед робітників-цементників Амвросіївки, а також збирав гроші до її фонду[1]. У червні 1912 року на цементних заводах відбувся страйк солідарності з робітниками Ленських золотих копалень. 1913 року Юзівсько-Макіївський комітет РСДРП створив у селищі більшовицьку групу, яку очолив робітник С. Панченко. Влітку 1915 року цементники підтримали страйк шахтарів і металургів Макіївки. Під час виступу у травні наступного року робітники примусили підприємців піти на деякі поступки. У січні 1917 року за прикладом робітників Макіївського металургійного заводу знову застрайкували цементники Амвросіївки. Було обрано страйковий комітет, який вимагав від адміністрації підвищити заробітну плату. Страйкарі вимагали також припинення імперіалістичної війни[2].

Після одержання звістки про Лютневу буржуазно-демократичну революцію та повалення царського самодержавства місцеві більшовики 5 березня скликали мітинг, на який зійшлося майже все доросле населення селища. З промовами на ньому виступили більшовики С. Панченко, В. Зав'ялов, І. Безкровний та інші[3]. В середині березня кілька представників селища — робітників заводу — було обрано до складу Амвросіївської волосної Ради робітничих і селянських депутатів. Профспілку цементників очолив більшовик В. Зав'ялов. Під гаслом «Вся влада Радам!» проходили першотравневі мітинги і збори трудящих. У них брали участь не тільки заводські робітники, а й селяни сусідніх сіл, у т. ч. сусідньої слободи Амвросіївки. Під керівництвом партійної організації, яка влітку вже мала 8 чоловік (С. Панченко, В. Зав'ялов, І. Безкровний, І. Зарайський та інші), робітники добивалися восьмигодинного робочого дня, підвищення заробітної плати, поліпшення побутових умов. Промисловці спочатку обіцяли поставити ці питання перед правлінням товариства у Петрограді, але після липневих подій почали звільняти з роботи тих, хто брав участь у страйках. З Таганрога було викликано козаків. За цих умов більшовики готували трудящих до рішучої відсічі контрреволюції.

Про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді стало відомо в Амвросіївці увечері 25 жовтня. Під керівництвом більшовиків на привокзальній площі відбувся мітинг, на якому цементники та всі трудящі палко вітали пролетарів Петрограда. Тоді ж обрали селищну Раду робітничих депутатів, її головою — З. Е. Тимченка. За допомогою робітників-цементників селяни слободи Амвросіївки відібрали у поміщика Михалкова землю та поділили її між собою.

Для боротьби з калединцями, які не раз нападали на селище, робітники створили червоногвардійський загін, його очолив В. Зав'ялов. У першому запеклому бою під станцією Кринична робітничий загін переміг, козаки відступили. Але на-

[1] Ростовський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 19, арк. 10.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 187, арк. 17.
[3] Ростовський облдержархів, ф. Р-455, оп. 1, спр. 7, арк. 2.

прикінці грудня калединці знову напали на селище. Вороги, захопивши населений пункт, вчинили жорстоку розправу над робітниками.

11 січня 1918 року радянські війська під командуванням Р. Ф. Сіверса вигнали калединців з Амвросіївки. 15 січня революційний комітет оголосив про відновлення в селищі Радянської влади [1]. При ревкомі створили продовольчий загін, якого відрядили в села волості по хліб. Зроблено було перші кроки щодо відбудови заводів і кар'єрів. Та мирне будівництво тривало недовго — у квітні 1918 року Амвросіївку окупували австро-німецькі війська. На цементні заводи повернулися колишні хазяї. Більшовики пішли в підпілля. Коли в липні 1918 року на деяких підприємствах Донбасу прокотилася хвиля страйків, амвросіївські цементники теж не стояли осторонь. 23 липня багато робітників не вийшло на роботу. Вже влітку за допомогою ростовських більшовиків тут створюється партизанський загін, що складався переважно з молоді. Очолили його більшовики П. Г. Близнюков і В. І. Кравченко. В серпні 1918 року біля станції Матвіїв Курган бійці загону зруйнували залізницю і пустили під укіс ворожий ешелон [2].

У грудні того ж року війська Червоної Армії визволили волость від німецьких окупантів і білогвардійських банд. Та в травні 1919 року Амвросіївку захопили денікінці. На хуторі Авилове-Федорівці вони закатували селян А. Іванченка, Г. Бутківського, Н. Худоярова, І. Чернишова. Для боротьби проти білогвардійців у селищі було створено повстанський штаб. А коли амвросіївці довідались, що поблизу Таганрога діє партизанський загін під командуванням слюсаря Бурозівської шахти Л. Шкури, звідси до нього вирушили добровольці. Серед 20 цементників були К. Пушкар, М. Шестак, П. Кочерга, П. Горбунов, Ф. Свистельник, С. Петрухін та інші [3].

Наприкінці грудня 1919 року селище було визволено від денікінців [4]. Владу взяв ревком на чолі з більшовиком І. Низовим. У квітні 1920 року відбулися вибори до селищної Ради робітничих депутатів. Разом із створеною в березні селищною парторганізацією Рада приступила до проведення в життя соціалістичних перетворень. Цього ж року націоналізовано цементні заводи, а наступного їх було підпорядковано Центральному правлінню цементної промисловості Донбасу — «Донбасцементу» [5]. Вживалися заходи щодо поліпшення матеріального становища трудящих. Для найбідніших родин відкрили громадську їдальню, в села волості послали загони для заготівлі продуктів, їх видавали передусім дітям і хворим робітникам. У заводській лікарні, яку тоді ж відкрили, працювали лікар, фельдшер і дві санітарки. Діти почали відвідувати початкову школу, для дорослих було створено гуртки ліквідації неписьменності. У травні 1920 року в селищі організується комсомольський осередок з 8 чол., секретарем якого обрали В. Леонтьєва.

Під керівництвом комуністів і комсомольців робітники приступили до відбудови заводів: першого, другого і третього цементних, цегельного, а також кар'єру мергелю. Це довелося здійснювати в умовах боротьби з махновськими бандами, з якими загін місцевих чопівців на чолі з В. С. Кравченком мав не один бій. В боях з бандитами загинуло 50 робітників-цементників. Усіх їх поховано в братській могилі на околиці селища. 1923 року тут встановлено пам'ятник.

Для відбудови промисловості не вистачало коштів, транспорту для підвезення вугілля тощо. На багатолюдних зборах трудящі селища влітку 1921 року вирішили послати своїх делегатів у Москву до В. І. Леніна. Ходаками обрали трьох робітників: столяра В. Г. Єсауленка, коваля П. А. Годнєва і пічника В. Т. Зав'ялова. На дорогу зібрали гроші, видали документи. На все життя збереглись у пам'яті ходаків спогади про зустріч з вождем. Ілліч докладно розпитував про життя робітників, цікавився тим, скільки можуть виробити заводи цементу, радив шукати кошти на

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 136, арк. 17.
[2] Там же, спр. 186, арк. 19.
[3] Там же, ф. 326, оп. 1, спр. 9, арк. 133.
[4] Л. Берз, К. Хмелевский. Героические годы. Ростов-на-Дону, 1964, стор. 320.
[5] Філіал Ростовського облдержархіву в Таганрозі, ф. Р-184, оп. 1, спр. 63, арк. 193.

місці, і, разом з тим, просив народного комісара фінансів розглянути прохання амвросіївців та подати їм можливу допомогу. В жовтні 1921 року Центральне правління цементної промисловості одержало для відбудови амвросіївських заводів 30 млн. крб.[1]. 11 листопада 1922 року робітники Амвросіївки надіслали В. І. Леніну телеграму, в якій писали: «Ми, робітники амвросіївських цементних заводів, що зібралися на мітинг напередодні 5-ї річниці Жовтневої революції, вітаємо вас, Володимире Іллічу, вождя пролетаріату, який став на важкий, тернистий шлях керівництва пролетарями, на боротьбу проти гнобителів, у чому бажаємо цілковитого успіху і сподіваємося, що Ви доведете до повної перемоги труда над капіталом»[2]. На тому ж мітингу вирішили цементний завод № 3 назвати ім'ям В. І. Леніна. Наприкінці відбудовного періоду в селищі працювало понад 1000 робітників. Були збудовані нові підприємства — маслозавод, шкіряний і п'ять вальцьових млинів. Завдяки зусиллям трудящих до початку 1926 року промисловість району досягла довоєнного рівня.

Велику роботу щодо мобілізації населення на відбудову підприємств проводила районна партійна організація (25 січня 1923 року селище Амвросіївка стало центром району). В зв'язку з ленінським призовом до лав партії вступило близько 100 чоловік, тепер вона мала 213 чоловік. Партійна організація цементних заводів з 22 членів партії 14 послала на роботу — в цехи і кар'єри. На початок 1924 року комсомольська організація зросла до 100 чоловік. У березні того ж року при райкомі комсомолу було створено бюро організації юних ленінців. У 1923 році комсомольці взяли найактивнішу участь у спорудженні районного будинку культури. Вони організували при ньому 5 секцій: драматичну, культурно-освітню, хорову, бібліотечну і танцювальну, гуртки політграмоти і природничо-наукових знань. Крім початкової школи, в селищі 1924 року відкрили семирічку, в обох школах навчалось 417 дітей, працювало 15 вчителів. 300 дорослих відвідували 13 шкіл і гуртків лікнепу. При цементному заводі створили школу фабрично-заводського учнівства, а також професійно-технічні курси, які готували майстрів і техніків. У першому наборі на цих курсах навчалось 35 чоловік. Сім комсомольців: Є. Шаповалова, К. Марущенка, В. Леонтьєва, А. Іванова, В. Ткаченка, Є. Натарова та Д. Бабенка — відрядили до Харкова на курси червоних командирів.

Під керівництвом комуністів робітники селища всіляко допомагали трудовому селянству. Для зміцнення сільських партійних організацій Амвросіївський районний комітет партії ще у 1923 році послав до них на роботу 8 комуністів. За допомогою цементників уже 1926 року в селах району організовано 5 сільськогосподарських артілей, побудовано 4 сільбуди, відкрито 4 бібліотеки[3].

Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), райком партії знову відрядив з промислових підприємств для роботи в селах 8 комуністів. А в травні 1928 року, обговоривши питання про колективізацію сільського господарства і зміцнення партійних організацій на селі, районна партійна конференція направила ще 20 комуністів на допомогу селу. 5 з них трудящі обрали головами своїх сільських Рад, 2 стали директорами радгоспів. За допомогою комуністів селища було створено партійні осередки в Артемівському, Успенському, Мокроєланчику, Кутейниковому та в ін. селах. До 1930 року колективізацією в районі було охоплено 67,9 проц. одноосібних господарств[4].

На початок першої п'ятирічки у селищі (до категорії селищ міського типу Амвросіївку віднесено 1929 року), крім трьох цементних заводів, працювали такі ще підприємства місцевої промисловості: цегельний, шкіряний, 4 маслозаводи, 5 вальцьових і 4 зернові млини, мергельний кар'єр. Всього на підприємствах трудилося 2314 чоловік. В 1930 році виробництво цементу збільшилось на 37 проц. в порівнянні з 1929 роком. Коли для будівництва Дніпрельстану потрібний був особливо міцний

[1] Філіал Ростовського облдержархіву в Таганрозі, ф. Р-184, оп. 1, спр. 68, арк. 474.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 6, спр. 301, арк. 208.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 460, арк. 21.
[4] Донецький облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1283. арк. 61.

цемент, амвросіївці дуже швидко освоїли його випуск. Такий же цемент постачали будівництву Магнітки, перших тракторних заводів — Харківського і Сталінградського, для спорудження гіганта важкого машинобудування — Новокраматорського заводу. На спеціальне замовлення амвросіївські робітники виготували велику кількість першокласного цементу для будівництва Московського метрополітену та ін. важливих промислових споруд. У 1932 році дніпробудівці запросили до себе групу цементників на відкриття гідроелектростанції ім. В. І. Леніна. «Зустріч була урочистою,— згадує П. І. Єгоров.— Начальник Дніпробуду академік О. В. Вінтер палко дякував за своєчасне забезпечення цементом високої якості»[1]. А через два роки будівельники столичного метрополітену запросили амвросіївських робітників до Москви на святкування 17-ї річниці Великого Жовтня.

Цементне виробництво розширялося і вдосконалювалося. Було повністю реконструйовано цех № 1 заводу № 1, завод № 3 і побудовано завод № 4, додатково відкрито 2 кар'єри для видобутку мергелю. З 1925 року керуючим амвросіївськими заводами працював В. Д. Андрєєв, комуніст з 1917 року. В 30-х рр. директором заводу № 1 був М. І. Карнаухов, учасник і організатор партизанської боротьби в часи громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Організаторами стахановського руху на підприємствах виступили комуністи, вся партійна організація, яка підтримувала кращі починання трудящих. До 1936 року 314 новаторів виробництва були послідовниками О. Г. Стаханова.

У 1938 році Амвросіївку віднесено до категорії міст районного підпорядкування. Вже тоді райком партії та профспілки організували соціалістичне змагання між колективами підприємств та серед населення за кращий населений пункт, вулицю, будинок. В центрі міста було закладено парк, 3 сквери, озеленено багато дворів. Крім того, проведено водогін, забруковано понад 21 тис. метрів вулиць і 29 тис. кв. метрів тротуарів. Місто було радіофіковано. Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. На заводах відкрили 2 медпункти та аптеку, в місті побудували 2 лікарні на 100 ліжок. Медичного персоналу налічувалося понад 50 чоловік.

Ще в червні 1931 року 6-й районний з'їзд Рад у листі до О. М. Горького з задоволенням відзначав, що в районі завершено ліквідацію неписьменності дорослого населення. З 1933 року в Амвросіївці працював робітфак, на якому навчалося близько 100 чоловік. Перед війною у двох середніх і семирічній школах вчилося до 2000 дітей і працювало 180 учителів. За багаторічну успішну роботу вчителька школи № 1 А. А. Гречко була удостоєна високої нагороди — ордена Леніна. Широку популярність мав тут драматичний колектив районного палацу культури. Гостями населення були й артисти київських та дніпропетровських театрів, ростовської філармонії. Міська бібліотека, фонд якої налічував 70 тис. книг, часто проводила масові читацькі конференції, літературні диспути.

У 1941 році в Амвросіївці було вже 18 тис. чоловік населення. Зміцніла і значно зросла районна партійна організація, в 65 первинних організаціях налічувалося 1079 комуністів. З тієї кількості у 30 партійних організаціях міста було на обліку 605 членів партії. Надійними помічниками комуністів виступали комсомольці — понад 3300 юнаків і дівчат. Профспілки об'єднували понад 6 тис. чоловік[2].

У перші дні підступного нападу фашистської Німеччини на радянську землю районний комітет партії і районна Рада депутатів трудящих закликали населення міста зміцнювати дисципліну і організованість. На мітингах трудящі заявляли, що вони готові віддати усі сили, щоб захистити Батьківщину. Близько 1 тис. з них пішли на будівництво оборонних рубежів. 100 чоловік добровільно записалися до народного ополчення, проводилося збирання коштів до фонду оборони країни. Бригади жінок і молоді заміняли на заводах чоловіків, які йшли на фронт. У жовтні почалась евакуація підприємств. Заздалегідь у місті було створено підпільний райком партії.

---

[1] Газ. «Колхозная правда» (Амвросіївка), 2 листопада 1950 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 95, оп. 1, спр. 544, арк. 28; спр. 566, арк. 24; спр. 2003, арк. 62.

Його очолив Г. І. Крамаренко, який у 1939—1941 рр. працював парторгом ЦК ВКП(б) на цементному заводі[1].

Вночі 22 жовтня 1941 року до Амвросіївки вдерлися німецько-фашистські війська[2]. Окупанти всі заводи оголосили філіалом фірми «Герман Герінг». На заводі № 1 есесівці намагалися створити майстерні для ремонту танків. Та ні погрози, ні умовляння — ніщо не примусило людей працювати на ворога. До самого визволення міста так і не задиміла жодна заводська труба. Лише в перші дні окупації за опір «новому порядкові» фашисти по-звірячому замучили в гестапівських катівнях 181 чоловіка, в т. ч. 44 комуніста, відправили на каторгу 350 чоловік. На очах матерів нелюди розстріляли 10 малолітніх дітей[3].

Після того, як у листопаді 1941 року на Ростовському напрямі розгорнулися запеклі бої, в Амвросіївці зосередилися великі військові угруповання ворога. Фронт проходив по річці Міусу, за 20—25 км від міста. Радянському командуванню Південного фронту важливо було одержати відомості про сили фашистських військ. Таке бойове завдання виконали амвросіївські підпільники під керівництвом Г. І. Крамаренка.

У тісному зв'язку з партійним підпіллям працювала група, організована представником ЦК ЛКСМУ М. Монченком, колишнім секретарем Центрально-Міського райкому комсомолу Макіївки. Найближчим його помічником був комсомолець С. Смерніхін. Ця організація, яка встановила зв'язок з командуванням частин Червоної Армії, головним своїм завданням мала розвідувальну роботу. Велику допомогу підпільники подавали військовополоненим. Вони влаштовували втечі радянських людей з концтаборів, діставали їм одяг, взуття, переправляли через лінію фронту, передаючи ними важливі розвідувальні відомості. Особливо відзначилися сестри Шура і Ніна Скубченко, лікар В. М. Майсурадзе, фельдшер О. Губарєв, Г. Голубнича, В. Лига та М. Давиденко[4].

З кінця 1941 року підпільний райком партії почав випускати газету «Советская правда». Газета кликала на боротьбу проти окупантів. Аж до самого визволення району підпільники Амвросіївки не поривали зв'язків з підпільним обкомом партії, з військами Південного фронту.

Громили ворога амвросіївці і на фронтах війни. Понад три з половиною тисячі мешканців району віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини. 5 жителів міста — С. А. Титовка, В. І. Вощенко, А. П. Чернишов, А. І. Івашко, В. В. Єсауленко удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

23 серпня 1943 року війська Південного фронту визволили Амвросіївку від гітлерівців. Тяжких ран завдали фашисти місту. Близько 2 тис. жителів вони закатували або вивезли на каторгу. На руїни були перетворені заводи, клуби, школи, лікарні, різні установи. По району заподіяно збитків на суму понад 27 млн. крб., в т. ч. по місту — близько 15 млн. карбованців[5].

Другого дня після визволення відновили свою діяльність районні комітети партії та комсомолу, райвиконком. На 17 вересня 1943 року вже працювали всі державні установи. Через два місяці з другого і третього заводів вирушили перші вагони з цементом — до Макіївки, Маріуполя, Ростова, Сталінграда та ін. міст. За дострокове виконання завдань Державного Комітету Оборони заводу № 1 тричі присуджувався перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони та ВЦРПС, який 1946 року передано цьому колективу на вічне зберігання. Робітники і службовці Амвросіївки внесли 100 тис. крб. на створення танкової колони «Визволений Донбас»[6].

Самовіддано трудилися жителі Амвросіївки в роки першої післявоєнної п'яти-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 4, арк. 5.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 369.
[3] Донецький облпартархів, ф. 95, оп. 1, спр. 5, арк. 7.
[4] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 4, арк. 6; спр. 1, арк. 168.
[5] Там же, ф. 95, оп. 1, спр. 5, арк. 7.
[6] Там же, ф. 326, оп. 33, спр. 101, арк. 1.

Центральна площа ім. В. І. Леніна в Амвросіївці. 1968 р.

річки. До 800-річчя від дня заснування Москви вони відправили москвичам кольоровий цемент. Наступного року країна одержала ще близько 2 тис. тонн надпланового цементу. 1949 року перший цементний завод за успішну роботу і в зв'язку з його п'ятдесятиріччям удостоєно ордена Леніна[1]. Урядові нагороди здобули також понад 130 працівників заводу. Серед них — змінний майстер шахтних печей С. М. Єфременко, машиністи тих же печей І. Г. Дубиков, М. М. Кирєєв, бригадир повітрянаканатної дороги І. М. Самарський, вантажник В. М. Азаров та ін. Вони систематично перевиконували виробничі плани на 150 проц. До кінця п'ятирічки обсяг продукції цементних заводів зріс на 14 проц. В 1954 році з метою концентрації виробництва та економії коштів усі чотири заводи міста, кар'єри мергелю і крейди об'єднано в Амвросіївський цементний комбінат. Це дозволило виробництво цементу порівняно з 1950 роком збільшити втроє[2].

У післявоєнні роки традиційним стало соціалістичне змагання амвросіївських трудівників з цементниками Новоросійська. У 1957 році обом заводам двічі присуджувались Червоні прапори Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а також перші грошові премії. Кілька разів перше місце в змаганні завойовувала бригада майстра цеху випалювання цементу амвросіївського комбінату, депутата Верховної Ради Української РСР С. М. Єфременка. Уже 1957 року колектив амвросіївського комбінату випустив 1 млн. 986 тис. тонн високоякісного цементу, у т. ч. 31 тис. тонн понад план.

Ініціатором патріотичного руху за комуністичне ставлення до праці, що розгорнувся напередодні XXI з'їзду партії, виступила зміна майстра цементного комбінату А. Ф. Тимчука. Вона була учасницею республіканської наради представників бригад і ударників комуністичної праці, яка відбулася у квітні 1960 року в Києві, та всесоюзної наради передовиків змагання за комуністичну працю — у травні того ж року в Москві. Почесне звання колективів комуністичної праці завоювали 10 цехів і 46 бригад, серед них бригади цементників С. Т. Руденка, М. П. Гнилицького, Г. Х. Кушнаренка, С. В. Ткачова. 2019 робітників цементного комбінату здобули звання ударника комуністичної праці. 95 робітників основних професій нагороджено значками «Відмінник соціалістичного змагання УРСР» та «Відмінник соціалістичного змагання Міністерства промисловості будівельних матеріалів СРСР».

Трудящі міста достроково виконали завдання семирічки. Понад план вироблено 287 тис. тонн цементу, виготовлено 8 тис. км умовного діаметра труб. Продуктивність праці зросла на 41,5 проц. Понадпланова економія від зниження собівартості товарної продукції становила 839 тис. крб., а понадплановий прибуток від її реалізації — 1678 тис. карбованців.

Партійні організації міста особливу увагу приділяють технічному вдосконаленню виробництва. Це питання не раз обговорювалося на загальнозаводських зборах, засіданнях парткому, партійному активі і науково-технічних конференціях підприємств міста. Так, наприклад, у липні 1969 року на зборах районного партійного

---

[1] Газ. «Известия», 17 березня 1949 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 95, оп. 1, спр. 96, арк. 24.

У фізичному кабінеті загальнотехнічного факультету Амвросіївського філіалу Донецького політехнічного інституту. 1967 р.

активу обговорювалося питання: «Про ідейне виховання інженерно-технічної інтелігенції та підвищення її ролі в науково-технічному прогресі». Тільки за три роки (1967—1969) на цементному комбінаті впроваджено 590 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом понад 1,88 млн. крб. Кращим цементникам комбінату І. М. Сидоченкові, І. А. Габелкові та М. С. Завгородньому присвоєно почесне звання заслуженого будівельника Української РСР, І. К. Будіну — звання заслуженого раціоналізатора Української РСР, а машиністу обертових печей Г. П. Данченкові — звання Героя Соціалістичної Праці.

Вперше в цементній промисловості країни на амвросіївському комбінаті застосовано гідравлічне транспортування сировини, а це знизило собівартість перевезень на тонну з 15 коп. до 3 коп. і дало комбінатові щорічну економію в сумі 294 тис. крб. Амвросіївці першими на Україні освоїли технологію та організували масовий випуск сульфатостійкого портландцементу марки «500», що його використовують у шахтному, гідротехнічному і транспортному будівництві. Вони налагодили також виробництво азбестоцементних труб на чотири лінії і напередодні 50-річчя Великого Жовтня достроково дали державі 80 км труб умовного діаметра.

В 1969 році цементний комбінат виробив понад 3,5 млн. тонн цементу і близько 2,6 тис. км труб умовного діаметра. Це вдвічі більше того, що виробили у 1913 році всі заводи царської Росії [1]. Колектив Амвросіївського ордена Леніна цементного комбінату, який відзначився у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Амвросіївку заслужено називають «цементною Магніткою Півдня». Тут створено нові підприємства, тісно пов'язані з цементним комбінатом: «Південцентроцемремонт», заводи «Буддеталь», «Механомонтаж», залізобетонних виробів та ін. З розвитком промислових підприємств збільшується кількість робітників та інженерно-технічних працівників у місті, в 1969 році їх було вже понад 13 тис. чоловік. Велику допомогу подають вони працівникам сільського господарства району. Комуністи міста постійно допомагають колгоспним партійним організаціям здійснювати заходи партії та уряду щодо піднесення колгоспного виробництва.

Зростає і впорядковується місто. У південно-східній його частині з'явився новий мікрорайон. Споруджено нове приміщення школи на 800 чоловік, побутовий комбінат. 1969 року в центрі міста побудовано 64-квартирний будинок з автоматичною телефонною станцією. Заасфальтовано 30 тис. кв. м вулиць і тротуарів. За останні два роки прокладено 22 км водогону, 60 км шосейних шляхів, якими курсують автобуси, що зв'язують Амвросіївку з колгоспами і радгоспами. Місто сполучене автодорогою з обласним центром. У 1967 році побудовано автовокзал. Протягом десяти років — з 1958 до 1968 року — тут відкрито 5 нових магазинів і 4 їдальні. Авросіївці в особистому користуванні мають 1800 мотоциклів і моторолерів, 210 автомашин, понад 7 тис. телевізорів.

Медичну допомогу населенню подають 1 лікарня на 450 ліжок, тубдиспансер,

[1] Газ. «Социалистический Донбасс», 3 серпня 1969 р.

поліклініка і медпункт. Лікувальні заклади забезпечені новим устаткуванням, тут працюють 76 лікарів і 186 чоловік середнього медичного персоналу. Велику повагу серед населення завоювали заслужений лікар УРСР О. М. Головко, відмінник охорони здоров'я О. Ф. Алхімов та інші. Значно розширилась у місті мережа дошкільних дитячих закладів. Якщо у 1958 році тут було 4 дитячих садки і ясел на 500 місць, то через 10 років стало 8 дитячих садків на 975 і 4 ясел на 230 місць.

Місто має три середні і дві восьмирічні школи, школу-інтернат, які охоплюють близько 5 тис. учнів; їх навчають 318 педагогів. Люблять і шанують заслужених учителів школи УРСР Г. П. Семенову і Н. П. Рязанову та ін. шкільних працівників, що віддають усі свої сили й знання навчанню й вихованню підростаючого покоління. Неухильно підвищується культурний і загальноосвітній рівень трудящих. Якщо у 1940 році в Амвросіївці на цементних заводах було лише 8 інженерів і 5 техніків, то у 1969 — 105 інженерів і понад 500 техніків. В Амвросіївському індустріальному технікумі на денному і вечірньому відділеннях — 1300 тис. учнів, яких навчають 34 викладачі. З 1948 по 1970 рік технікум закінчило понад 3 тис. чоловік. У 1961—1967 рр. в місті працював загальнотехнічний факультет Донецького політехнічного інституту.

До послуг трудівників міста Палац культури ім. Кірова на 800 місць, два кінотеатри на тисячу місць, 2 парки культури. Для дітей відкрито музичну і спортивну школи. В колективах художньої самодіяльності бере участь понад 500 чоловік. В життя міста входять нові народні свята, звичаї і обряди. Щорічно відзначається День слави праці, свято «Серпа і молота». Шість бібліотек мають понад 82 тис. книг. Трудящі передплачують близько 34 тис. примірників газет і журналів, що становить 1500 примірників на 1000 чоловік населення. У місті видається районна газета «Луч Ильича» тиражем 13 тис. примірників, а також багатотиражна «Цементник» — понад 1300 примірників. На цементному комбінаті уже 10 років працює на громадських засадах народний університет технічного прогресу.

У 1967 році трудящі міста відкрили пам'ятник вождеві революції і засновникові Радянської влади В. І. Леніну, а також меморіальний сквер-пам'ятник воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Значну увагу приділяють партійні організації вихованню молоді на славних революційних і трудових традиціях. З ініціативи райкому партії 1968 року в місті відкрито історико-краєзнавчий музей, який постійно збагачує свою експозицію.

Амвросіївці пишаються своїми знатними земляками, а їх є чимало. Серед них: Є. П. Шаповалов — Герой Радянського Союзу, генерал-майор танкових військ, колишній робітник цементного заводу; Г. М. Бакланов — міністр промисловості будівельних матеріалів УРСР, що почав свій трудовий шлях у 20-і роки на Амвросіївському цементному заводі; М. С. Завгородній, який понад тридцять років працює на посту головного інженера комбінату, за вдосконалення цементного виробництва у 1952 році йому присуджено Державну премію; І. І. Кондиленко — колишній робітник Амвросіївки, тепер професор, доктор фізико-математичних наук, член-кореспондент АН УРСР та інші.

Про активну участь мешканців міста в громадському і політичному житті свідчить постійне зростання партійних рядів. 54 первинні партійні організації налічують 1900 комуністів, вони невпинно удосконалюють форми і методи ідейно-політичного виховання трудящих. 47 комсомольських організацій міста об'єднують близько 3 тис. юнаків і дівчат, 84 профспілкові — близько 15 тис. членів.

Велике піклування про населення проявляє міська Рада депутатів трудящих. В її складі 75 депутатів, серед них — 39 комуністів, 11 комсомольців, 49 робітників, 22 інженери і техніки, 3 вчителі, 1 лікар.

Трудящі Амвросіївки, як і всі радянські люди, прагнуть бачити своє місто ще багатшим і красивішим. Для цього вони не шкодують своїх сил і знань, щоб і далі йти в перших лавах будівників нового життя.

М. Я. ЗАПОРОЖЕЦЬ, А. І. КОР-ОГЛИ

БЛАГОДА́ТНЕ

Благодатне (до 1926 року — слобода Амвросіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кринці (притоці Міусу), за 10 км від районного центру і залізничної станції Амвросіївка. Населення — 4,5 тис. чоловік. Сільській Раді підпорядковано населені пункти — Велике Мішкове, Мала Шишівка, Новоклинівка, Новопетрівка, Свистуни, Сіяч, Жукова Балка, Котовське, Родники.

Поблизу Благодатного виявлено залишки поселення доби неоліту. Розкопано курган з похованням доби міді. На околиці села Новоклинівки знайдено знаряддя праці раннього палеоліту та пізньопалеолітичну майстерню по обробці кременю.

У 1777 році на місці теперішнього села донський старшина А. Г. Луковкін заснував хутір. Тут селилися селяни-втікачі, яких приписували на його ім'я. Спочатку вони відбували порівняно невеликі повинності, але вже у 90-х роках XVIII ст. панщина досягла 3—4 днів на тиждень. Селяни змушені були відбувати також станичні, військові та державні повинності. Великим тягарем лягала на їхні плечі подушна подать. В останньому десятилітті XVIII ст. на Дону було введено рекрутську повинність. За царським указом, виданим 1796 року, селяни були позбавлені права переходу до іншого поселення і закріплювалися за тими старшинами, на чиїх землях жили. Отже, втеча на Дон не рятувала селян від кріпосного ярма, «царський уряд, немов бурмистер старого пана, побіг за ними навздогін, щоб допекти їм і на новому місці»[1].

У 1786 році в слободі Луковкіній-Кринській — так називалося поселення — було 103 двори з населенням 416 чоловік[2]. За переписом 1801 року, тут налічувалося вже 509 дворів, у яких проживало 3184 чоловіка. В першій чверті XIX ст. слободу названо Амвросіївкою (на ім'я її власника Амвросія Луковкіна). Входила вона до Черкаського заказу, а після утворення округів (1835 рік) — до Міуського округу Землі Війська Донського. Населення слободи займалося переважно хліборобством — вирощувало пшеницю, жито, овес і ячмінь. Було розвинуто також гончарне та ковальське ремесла, виробництво вапна. Жили селяни у хатках, побудованих з каменю, глини, саманної цегли, критих соломою або комишем. Носили домотканий одяг. У 1820 році жителі слободи брали участь у повстанні донських селян проти кріпосників. Луковкін викликав військо, яке вчинило жорстоку розправу над повсталими. Багатьох били різками, а найбільш активних заслали до Сибіру[3].

Напередодні реформи, у 1859 році, в Амвросіївці було 542 двори, проживало 3473 чоловіка[4]. Під час реформи 1861 року в слободі виділено 3 сільські общини: Благодатну, Зарічномиколаївську і Щеховську, а також — общину селища Ясенівського (Краснова), що утворилося поблизу слободи у 1855 році з переселенців із станиці Вешенської. Про те, як пограбували селян Амвросіївки під час реформи, видно хоча б з викупного договору, складеного ясенівською громадою та поміщицею Красновою. За умовами договору, ясенівці одержали по 3,1 десятини орної землі на ревізьку душу (всього тут налічувалося 73 душі). Кожний наділ коштував 133 крб. сріблом, але краща і більша частина землі залишилась у поміщиці. Всього ж по селу поміщикам Луковкіним було відмежовано 27 411 десятин, а Щеховській — 2944 десятини.

У післяреформений період поміщицькі та селянські господарства дедалі більше втягувалися у сферу товарно-грошових відносин. Наприкінці XIX — початку XX ст. в слободі Амвросіївці щорічно відбувалося по 4 ярмарки, на яких торгували вели-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 78.
[2] Сборник Областного Войска Донского статистического комитета, вып. 5, стор. 112, 113.
[3] И. И. Игнатович. Крестьянские движения в России в первой четверти XIX века. М., 1963, стор. 340.
[4] Списки населенных мест Российской империи, т. 12. Земля Донского Войска. СПб., 1864, стор. 53.

Учасник трьох революцій, уродженець Благодатного І. С. Білостоцький. 1966 р.

кою рогатою худобою, кіньми, вівцями, залізними, галантерейними та кустарними виробами. Грошовий оборот окремих ярмарків досягав 100 тис. карбованців[1].

Швидко відбувався процес класового розшарування села. За даними 1897 року, з 259 дворів Благодатної общини 56 було заможних, 203 бідняцькі й середняцькі, з них 70 безземельних. На 133 бідняцькі й середняцькі господарства припадало 207 десятин надільної землі (в середньому по півтори десятини на двір). Орендованої і купленої землі селяни майже не мали. Намагаючись вирватись із злиднів, частина з них переселилася до Сибіру та на Далекий Схід. У своїх заявах про переселення, що їх у 1884 році подавали наказному отаманові Війська Донського 316 селянських родин Амвросіївської волості, в т. ч. мешканці слободи, вони писали, що страшенно бідують, не можуть не тільки сплачувати податі, але й утримувати свої сім'ї[2].

Наприкінці XIX — початку XX ст. маєтки спадкоємців Луковкіна стали власністю Мазаєвих та ще двох поміщиків, у яких великі ділянки землі орендували місцеві куркулі. Останні використовували частину цієї землі самі, іншу дрібними ділянками здавали у суборенду біднякам за підвищену плату. Високі орендні платежі розоряли бідняцькі господарства. Багато селян цілими родинами наймитували у поміщиків і куркулів або в пошуках заробітку йшли на відхожі промисли.

Амвросіївка на той час була чималою волосною слободою, яка належала до Таганрозького округу Області Війська Донського. У кожній з трьох общин, що входили до слободи, обиралося сільське правління в особі старости і писаря. Лише на початку XX ст. тут відкрили фельдшерський пункт на 5 місць, де працювали фельдшер і акушерка, вони обслуговували населення також усіх сусідніх слобід і селищ[3]. Першу школу — двокласне сільське училище — в Амвросіївці відкрито 1877 року, однокласне — 1882. В них навчалася лише незначна частина дітей, переважно заможних батьків.

У 1905 році, в умовах загального революційного піднесення в країні, під впливом подій у Макіївці, Ростові-на-Дону та інших містах півдня, трудящі Амвросіївки піднялися на боротьбу проти своїх експлуататорів. 23 серпня в слободі відбулося селянське заворушення, спричинене підвищенням орендної плати за землю. На чолі з бідняком Я. Д. Стрюком селяни рушили до економії землевласника Мазаєва, вимагаючи, щоб він здавав землю в оренду невеликими ділянками та зменшив платежі. Переляканий Мазаєв погодився спочатку задовольнити вимоги. Але рота солдатів і сотня козаків, що прибула до слободи на його прохання, розправилася з учасниками виступу. Найактивніших з них — Я. Стрюка, В. Соловйова, В. Івашину, Т. Мартиненка та Г. Медяника — заарештували і відправили до таганрозької окружної тюрми[4].

Уродженці Амвросіївки брали участь у революційних подіях, що відбувалися і в інших місцях країни. Один з них І. С. Білостоцький — член партії з 1904 року, у 1911 році працював токарем на Путіловському заводі. Потім його було відряджено до ленінської партійної школи в м. Лонжюмо (Франція). 1912 року, під час Празької конференції, його кооптували до складу ЦК РСДРП[5].

Імперіалістична війна стала новим тягарем для трудового селянства. Господар-

---

[1] Ростовський облдержархів, ф. 353, оп. 1, спр. 658, арк. 28, 44.
[2] Там же, ф. 46, оп. 5, спр. 461, арк. 21, 123.
[3] Наш край. Документы по истории Донской области. Ростов-на-Дону, 1963, стор. 559.
[4] Ростовський облдержархів, ф. 829, оп. 1, спр. 1252, арк. 37, 38.
[5] Владимир Ильич Ленин. Краткий биографический очерк. М., 1964, стор. 82.

ства бідняків і середняків розорялися. На початок 1915 року дворів у слободі було 1009, а населення — 7882 чоловіка[1].

Про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції трудящі села дізналися від таганрозьких робітників. 5 березня у слободі відбувся багатолюдний мітинг, на якому представник Таганрозького комітету більшовиків розповів про події у Петрограді. В середині березня 1917 року було обрано Амвросіївську волосну Раду, в якій переважали більшовики; очолював її більшовик В. Т. Руденко. У квітні більшовицька організація Макіївського гірничого району послала до слободи групу робітників на чолі з Т. С. Іваненком, які роз'яснювали тут рішення Квітневої конференції РСДРП(б). Першого травня 1917 року у слободі відбувся багатолюдний мітинг і демонстрація. На мітингу від більшовиків виступали місцевий житель П. С. Білостоцький та робітник з Таганрога. Промовці вимагали передачі влади Радам, а також негайної конфіскації поміщицьких земель. Під впливом більшовицької агітації селяни уже в липні почали відбирати у поміщиків Мазаєва та Михалкова землі, сінокіс, запроваджували свої орендні ціни[2].

Радянську владу в Амвросіївській волості було проголошено в середині листопада 1917 року. Переобрана волосна Рада, яку очолював Т. С. Іваненко, конфіскувала у поміщиків худобу, інвентар і роздала їх слобідській бідноті. Та соціалістичні перетворення були перервані на початку грудня 1917 року, слободу захопили білокозаки Каледіна. У січні 1918 року під ударами загонів Червоної гвардії каледінці відступили.

На початку травня 1918 року в Амвросіївку вступив загін австро-німецьких окупантів. Конфісковану при Радянській владі і передану селянам худобу, а також інвентар інтервенти повернули поміщикам. Німецькі солдати безчинствували, забирали у селян сіно, хліб, м'ясо та інші продукти[3]. Багато жителів боролися проти загарбників у партизанському загоні, створеному влітку за допомогою таганрозьких більшовиків. Цей загін налічував 22 чоловіка. У грудні Червона Армія вигнала інтервентів із слободи, але наприкінці місяця Амвросіївку захопили красновці. У січні 1919 року їх теж вигнали з слободи, а в травні Амвросіївка опинилася під владою денікінців.

Трудящі не припиняли боротьби проти ворогів Радянської влади. У другій половині 1919 року вони створили партизанський загін, який боровся з денікінцями[4]. Чимало амвросіївців воювали за владу Рад у Червоній Армії. Наприклад, П. О. Бродяний був бійцем кавалерійського загону 75-ї дивізії; у Першій Кінній армії перебували Г. А. Козиренко і П. М. Малов.

Наприкінці грудня 1919 року бійці 1-ї бригади 9-ї стрілецької дивізії та 11-ї кавалерійської дивізії Першої Кінної армії після тяжких боїв вибили денікінців із слободи[5]. Під головуванням таганрозького робітника, більшовика Ф. В. Євмененка, почав працювати ревком. Створено було партійний осередок, секретарем його обрали І. Рубцова. У травні 1920 року проведено вибори до сільських Рад: Благодатнівської, Зарічномиколаївської, Щеховської та Ясенівської,

Група партизанів громадянської війни, уродженців Благодатного. 1920 р.

[1] Алфавитный список населенных мест Области Войска Донского. Новочеркасск, 1915, стор. 15, 16.
[2] Борьба за власть Советов на Дону. Сборник документов. Ростов-на-Дону, 1957, стор. 74.
[3] Южный фронт. Сборник документов. Ростов-на-Дону, 1962, стор. 71, 72.
[4] Донецкий облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 186, арк. 19, 20.
[5] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 617.

які пізніше, 1921 року, об'єдналися в Благодатнівську сільську Раду. Очолив її член більшовицької партії з 1917 року В. В. Жирков[1]. На той час, у травні — червні 1920 року створилася тут комсомольська організація. Першим її секретарем була Антоніна Рубцова[2].

Партійні та радянські органи боролися з контрреволюцією та бандитизмом. У травні 1920 року куркулі, незадоволені продрозверсткою, вчинили заколот. Влітку 1921 року в слободу вдерлася махновська банда, у сутичці з якою загинули комуніст Ф. В. Давиденко, комсомольці І. І. Малахатка, І. Вовченко, Я. Фартух, О. Китайський, працівник сільради І. І. Низовий.

В липні 1920 року місцева біднота об'єдналася в комітет незаможних селян, головою комітету був П. М. Войков, робітник цементного заводу. Комнезамівці допомагали вилучати у куркулів захований хліб, здійснювали перерозподіл земельного фонду. На основі аграрних законів Радянської влади селяни Амвросіївки одержали 4501 десятину орної землі, конфіскованої у поміщиків[3]. Земельний фонд мав також і КНС, який використовував його для подання допомоги бідняцьким господарствам. Сільській бідноті надавалася також допомога для придбання сільськогосподарського реманенту.

Після закінчення громадянської війни селяни відбудовували сільське господарство. З 1923 року діяли 6 млинів, 8 кузень, маслозавод. За переписом 1923 року, з 5697 жителів слободи неписьменних було 75 проц. Для дорослих створювалися школи лікнепу. 1922 року тут працювали 3 початкові школи, 1924 року відкрито семирічку. 1922 року з ініціативи комсомольців створено клуб, при якому почали роботу бібліотека і драматичний гурток; тут же читалися лекції, проводилися інші заходи.

В 1926 році слободу Амвросіївку було перейменовано на село Благодатне (за назвою сільради). Ще в період відбудови народного господарства, у 1925 році, в слободі організовано перше господарство соціалістичного типу — комуну «Сіяч», яка об'єднувала 20 селянських дворів. Організаторами комуни були 5 бідняків — брати Заярні. Головою працював М. М. Заярний. Комунари обробляли 545 га землі, вирощували хліб, овочі, розводили велику рогату худобу та овець. З кожним роком господарство міцніло. Комунари спорудили нові житлові будинки, а також господарські приміщення[4].

В період масового колгоспного руху, 1 лютого 1930 року в Благодатному було організовано колгосп ім. Загиблих комунарів, 20 лютого — колгосп «Сталінський металіст». Головою першої артілі обрали активного учасника громадянської війни комуніста П. О. Бродяного; другої — Д. Г. Дмитренка. 1934 року на базі колгоспу ім. Загиблих комунарів створено два господарства: ім. Загиблих комунарів та «Більшовик». Комуну «Сіяч» реорганізовано в однойменну сільськогосподарську артіль, яку 1940 року названо іменем Миколи Щорса[5]. На шляху нового життя колгоспникам довелося долати серйозні труднощі. Не вистачало тяглової сили для обробітку землі, слабкою була ще дисципліна праці. 1930 року артіль ім. Загиблих комунарів засіяла 1202 га землі, «Сталінський металіст» — 3200 га. Та все ж рік завершився успішно. До листопада 1931 року артіль ім. Загиблих комунарів здала державі 196 тонн зерна і виконала план хлібоздачі на 106 проц., артіль «Сталінський металіст» — 176,4 тонни зерна і план — на 108 процентів[6].

Керівником колгоспного будівництва була сільська партійна організація, яка 1930 року налічувала 23 комуністи. Комсомольська організація об'єднувала 46 юнаків

---

[1] Донецький облпартархів. ф. 95, оп. 1, спр. 18, арк. 24.
[2] Амвросіївський народний історико-краєзнавчий музей, інв. № 35.
[3] Список населенных пунктов Донбасса, составленный на основании переписи в январе— феврале 1923 г. К., 1924, стор. 130, 131.
[4] Донецький облпартархів, ф. 260, оп. 1, спр. 1, арк. 4.
[5] Там же, ф. 95, оп. 1, спр. 324, арк. 8; ф. 260, оп. 1, спр. 13, арк. 6; спр. 16, арк. 3.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 1, спр. 622, арк. 3.

і дівчат[1]. Навесні 1931 року партійні організації було створено і у колгоспах. За допомогою політвідділу Новоамвросіївської МТС вони провели велику роботу щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів Благодатного. В артілях ліквідували знеосібку, створили виробничі бригади, за ними закріплювали землю, худобу, інвентар. Десятки агітаторів, серед них комуністи П. О. Бродяний, В. Є. Ходун та інші, роз'яснювали селянам рішення партії та уряду з питань колгоспного будівництва, закликали їх зміцнювати трудову дисципліну, підвищувати врожайність сільськогосподарських культур.

Восени 1935 року серед колгоспників розгорнувся стахановський рух. В артілі ім. Загиблих комунарів весною наступного року вже було 8 стахановських ланок, які перевиконували норми виробітку. Обговоривши у квітні 1936 року питання про стан партійно-масової роботи в артілі ім. Загиблих комунарів, пленум Амвросіївського райкому партії схвалив діяльність первинної партійної організації щодо керівництва соціалістичним змаганням та зобов'язав усі парторганізації колгоспів району сприяти дальшому розвиткові стахановського руху, ширше запроваджувати досвід ударників. Зростали ряди новаторів колгоспного виробництва. Ланка комсомолки Денисенко з колгоспу «Сталінський металіст» 1939 року виростила і зібрала по 26 цнт зернових культур з га[2]. У 1937—1939 рр. на свинофермі цього ж колгоспу одержано і збережено в середньому по 25 поросят від кожної свиноматки. 1939 року свиноферма була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Комітет виставки нагородив її дипломом 2-го ступеня, преміював грошима та мотоциклом. Свинарів М. І. та М. А. Леусенко, які тричі були учасниками виставки, нагороджено Великими срібними медалями ВСГВ. Учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві того ж року були також чабани колгоспів — ім. Загиблих комунарів — А. Г. Кулик, «Сталінський металіст» — З. Д. Скубченко і конюх артілі «Більшовик» О. К. Лисиця. 1940 року колгосп «Сталінський металіст» за високі показники врожайності зернових культур та соняшнику завоював право на участь у ВСГВ.

1938 року на колгоспних ланах Благодатного працювало 9 тракторів і 6 вантажних автомашин. Поліпшувалось і матеріальне забезпечення трудівників сільського господарства. У середньому на трудодень колгоспники одержували по 3—5 кг хліба і по 5—7 крб. грішми.

В селі споруджували нові кам'яні будинки під черепицею. До районного центру проклали шосе. На початок 1940 року в Благодатному було 2 продовольчо-промтоварні і продовольчий магазини, хлібопекарня. Діяли лікарня, амбулаторія і аптека, в яких працювало 2 лікарі і 8 фахівців із середньою медичною освітою. У 1936 році в селі відкрили середню школу. Протягом 1939—1941 рр. її закінчили 106 юнаків і дівчат. Цікаву виховну роботу проводив піонерський клуб, відкритий 1936 року. Працювали сільський клуб і бібліотека. Велику господарську, політичну і культурну роботу проводила сільська Рада. У 1940 році до її складу було обрано 20 членів, створено комісії — бюджетну, торговельно-кооперативну, культурно-освітню та оборонну, у роботі яких брали участь 117 активістів—колгоспників та сільської інтелігенції[3].

В роки Великої Вітчизняної війни близько 800 чоловік з Благодатного пішли на фронт. 150 чоловік в перші дні війни працювали на будівництві оборонних споруд у Запорізькій області. Колгоспники організовано зібрали врожай 1941 року і виконали план хлібозаготівель. Коли настала загроза окупації села, то частину його населення було евакуйовано в глибокий тил. На схід переправили також багато колгоспної худоби.

26 жовтня 1941 року після запеклих боїв частини Червоної Армії залишили село[4].

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 260, оп. 1, спр. 2, арк. 77; спр. 6, арк. 2; спр. 8, арк. 28; спр. 390, арк. 8, 9.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-2756, оп. 1, спр. 3, арк. 55, 62.

[3] Там же, арк. 18.

[4] Там же, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 45.

Фашистська окупація тривала тут 22 місяці, але мешканці Благодатного не скорилися ворогові. Вони ховали худобу і продукти, ухилялися від примусових робіт і вивезення їх до гітлерівської Німеччини. Під керівництвом Амвросіївського підпільного райкому партії 1942 року в Благодатному було організовано патріотичну групу «За Донбас», яка складалася з 24 чоловік. Підпільники мали радіоприймач. Вони записували зведення Радінформбюро, поширювали серед населення листівки, збирали зброю. Активну боротьбу з фашистами вели комсомольці. Так, В. І. Івахненко пробрався на німецький аеродром і знищив цистерну з пальним. Влаштувавшись за вказівкою підпільної групи на роботу до комендатури, І. Р. Давиденко видавав німецькі паспорти бійцям Червоної Армії, що потрапили в полон, допомагав їм перейти лінію фронту, а також попереджав тих мешканців села, яких гітлерівці мали відправити до Німеччини. У травні 1943 року підпільників В. І. Пушкаря, М. Я. Пушкаря, І. Р. Давиденка та О. Д. Сенченка було заарештовано і після катувань розстріляно. В серпні того ж року заарештовано і страчено ще двох членів цієї групи — В. І. Івахненка та Г. М. Лигу. Фашистські окупанти вбили 20 мешканців села, по-звірячому закатували комуністів С. П. Цупка та Л. Л. Бурду[1].

Мужньо боролися проти гітлерівців жителі села і на фронтах війни. Під Сталінградом воювали колгоспник Є. Д. Руденко і робітник В. І. Коваленко. Колгоспник І. Є. Проскуренко і вчитель Д. А. Опришко захищали Ленінград. Від Москви до берегів Балтики у прославленій 8-й гвардійській стрілецькій дивізії ім. генерала І. В. Панфілова пройшов бойовий шлях артилерист, гвардії старший сержант С. Б. Бродяний. Його нагороджено орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни 2-го ступеня, Червоної Зірки, двома медалями[2].

24 серпня 1943 року воїни 54-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора М. М. Данилова визволили Благодатне від німецько-фашистських загарбників[3]. У центрі його поховано 30 радянських бійців, що загинули за село. Серед них — З. Р. Турсунов, В. Р. Алфьоров, В. А. Бутенко, П. І. Григоренко, І. Ф. Білоусов, Я. О. Кіпніс та інші.

14 вересня 1943 року відновила свою діяльність Благодатнівська сільська Рада. На її першому засіданні було заслухано інформацію голів колгоспів — ім. Загиблих комунарів, «Сталінського металіста», «Більшовика» та ім. Щорса, намічено заходи щодо проведення осінньої сівби. Рада вирішила мобілізувати колгоспників на посівну кампанію, зібрати всю тяглову силу, якнайшвидше відбудувати колгоспні приміщення, будинки і підготувати їх до зими[4]. У грудні 1943 року була відновлена сільська партійна організація, що налічувала 5 комуністів. У 1945 році в ній стало вже 12 чоловік. Активну роботу по мобілізації молоді на боротьбу за відродження села розгорнула комсомольська організація, відновлена ще 8 жовтня 1943 року[5].

За окупації фашисти зруйнували всі колгоспи, розграбували їх майно, спалили 98 громадських будівель, 167 житлових будинків, усі культурно-побутові установи. Держава виділила артілям продовольчий, фуражний, насіннєвий фонди, надала грошові кредити. Під час осінньої сівби у 1943 році перше місце серед колгоспів Новоамвросіївської МТС посіла артіль «Більшовик». Протягом 10 днів вона засіяла 62 га. Весною 1944 року артіль ім. Загиблих комунарів закінчила сівбу ранніх зернових за 4 робочі дні.

Цієї ж весни в колгоспі «Сталінський металіст» почала працювати перша в районі комсомольсько-молодіжна тракторна бригада, якою керував В. Я. Сошенко. За кермо трактора сідали жінки і дівчата. Щоденно перевиконувала норми молода трактористка Ніна Соловйова. Механізаторів колгоспу «Більшовик» М. Медяника

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 95, оп. 6, спр. 4, арк. 6.
[2] Газ. «За Родину», 9 жовтня 1945 р.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 46.
[4] Там же, ф. Р-47, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 3.
[5] Донецький облпартархів, ф. 260, оп. 1, спр. 22, арк. 1; спр. 24, арк. 16; ф. 3838, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

та Ф. Івахненка за систематичне перевиконання норм виробітку було занесено на районну Дошку пошани, тракторну бригаду А. Підлісного з артілі ім. Загиблих комунарів, що зібрала зернові на площі 228 га за 6 робочих днів,— до Книги трудової слави району. Вже у 1945 році колгосп ім. Загиблих комунарів повністю освоїв довоєнну посівну площу[1].

Під керівництвом партійної організації Благодатнівська сільська Рада почала відбудову житлових будинків колгоспників, приміщень для шкіл, лікарні. У 1945 році було налагоджено електролінію та подано електроосвітлення, устатковано радіовузол на 100 радіоточок. Велику роль у відбудові села відіграли демобілізовані воїни Червоної Армії. Я. С. Лига, що повернувся після поранення у вересні 1943 року, очолив правління колгоспу ім. Щорса. Учасника війни Г. В. Бебешка у 1945 році обрано головою артілі «Сталінський металіст».

Протягом 1946 року відновили свою діяльність партійні організації в усіх чотирьох колгоспах. Вони об'єднували 20 членів партії. Комуністи і комсомольці були першими у праці. Так, комсомольсько-молодіжна ланка М. Проскуренко артілі «Сталінський металіст» у 1948 році на посівних та просапних роботах виконувала по дві—три норми[2]. Комсомольці села стали ініціаторами рейдів перевірки підготовки колгоспів до сівби та збирання врожаю тощо. На засіданнях виконкому і сесіях Ради обговорювалися питання про хід сільськогосподарських робіт, розвиток тваринництва; вживалися конкретні заходи до піднесення артілей. Комісії сільської Ради контролювали виконання прийнятих рішень.

Протягом перших років четвертої п'ятирічки в артілях «Більшовик» і «Сталінський металіст» було освоєно довоєнні посівні площі. В усіх колгоспах відновили тваринницькі ферми. Навіть у посушливому 1946 році колгоспники артілі «Сталінський металіст» впоралися з усіма роботами та виростили добрий урожай. 1950 року артілі ім. Загиблих комунарів і «Більшовик» об'єднались в колгосп «Більшовик»; ім. Щорса — з артіллю ім. Калініна (хутір Мала Шишівка). Об'єднання колгоспів значно підвищило ефективність сільськогосподарського виробництва. Так, наприкінці першої післявоєнної п'ятирічки колгосп «Більшовик» на 100 га угідь виробив 54 цнт молока, 22 цнт м'яса. У 1953 році за високі врожаї озимої пшениці бригадирів артілі «Сталінський металіст» С. Б. Бродяного і І. С. Остапенка, голову правління М. А. Циплакова та агронома П. Ф. Морганюка нагороджено орденом Леніна, 7 колгоспників — орденом Трудового Червоного Прапора[3].

Виконуючи рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС і XX з'їзду партії, правління артілей і партійні організації розгорнули роботу щодо дальшого піднесення колгоспного виробництва. Значно поліпшився догляд за сільськогосподарськими культурами, велика увага приділялася розвиткові тваринництва. В артілях розширювалися площі посівів зернових і кормових культур, будувалися типові приміщення для худоби, механізувалися процеси відгодівлі та догляду. Партійні організації, які 1956 року налічували 45 комуністів, провадили широку агітаційно-масову роботу серед тваринників. На фермах створювалися червоні кутки, бібліотечки. Роз'яснювальну і організаторську роботу вели 35 депутатів і 125 активістів сільської Ради. Двічі на місяць провадилися виробничі наради тваринників[4]. 1957 року в колгоспі «Більшовик» середній урожай зернових культур становив 20 цнт з га; на фуражну корову було надоєно близько 2 тис. кг молока. Весною 1958 року артілі ім. Калініна, «Сталінський металіст» і «Більшовик» об'єдналися в колгосп ім. Калініна. Це багатогалузеве господарство мало 10 тис. га земельних угідь, 164 га садів, 159 га городів. На його ланах працювало 22 трактори, 10 хлібозбиральних комбайнів, 17 вантажних автомашин[5].

[1] Газ. «Колхозная правда», 1 січня 1946 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 3538, оп. 1, спр. 15, арк. 37.
[3] Газ. «Колхозная правда», 6 вересня 1953 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 2071, оп. 1, спр. 10, арк. 5.
[5] Газ. «Амвросиевская правда», 7 травня 1958 р.

19 березня 1959 року відбулися відкриті партійні збори колгоспу, які обговорили підсумки XXI з'їзду партії, накреслили завдання дальшого піднесення економіки села. Правління колгоспу переглянуло структуру посівних площ, вжило заходів щодо розширення виробництва кормових культур. Звернуто було увагу на розвиток вівчарства, відгодівлю свиней, підвищення надоїв молока. Першорядне значення надавалося механізації сільського господарства. За семирічку машинно-тракторний парк колгоспу поповнився новими тракторами і комбайнами, вантажними машинами. Розгорнулася підготовка механізаторських кадрів. У 15 гуртках комуністи та безпартійні активісти вивчали конкретну економіку. На молочній фермі організували курси для навчання доярок.

Комуністи очолили змагання трудівників за підвищення продуктивності праці. Правління і парторганізація колгоспу щоквартально підсумовували наслідки змагання бригад. Переможцям вручалися перехідні Червоні прапори і вимпели. У 1960 році колгосп ім. Калініна почав змагатися з артіллю «40 років Жовтня» (село Єлизавето-Миколаївка Амвросіївського району). Комсомольці виступили ініціаторами вивезення добрив на поля в позаробочий час[1]. Овочівники цієї ж артілі закликали колгоспників району розгорнути змагання за одержання 150 цнт овочів з га. 1958 року бригада Г. К. Білостоцького на площі 36 га виростила 160 цнт овочів з га. 1962 року механізатори О. П. Ходун і А. Мороз стали зачинателями вирощування кукурудзи без затрат ручної праці. У 1963 році у колгоспі створено 11 ланок, які наслідували цей метод. Доярки перейшли на механізоване доїння корів. Кожна тепер обслуговувала 22—25 корів замість 15—18[2]. Колгосп успішно виконав семирічний план — 1965 року валовий збір зернових становив 20,5 тис. цнт. План збільшення поголів'я великої рогатої худоби було виконано на 113 проц., поголів'я свиней — на 150 проц., план надоїв молока — на 102 проценти.

У мобілізації трудівників села на боротьбу за дальше піднесення сільського господарства важливе значення мали рішення березневого (1965 р.) і жовтневого (1969 р.) Пленумів ЦК КПРС, XXIII з'їзду Комуністичної партії. Вжиті партією і урядом заходи щодо поліпшення планування та економічного стимулювання посилили матеріальну заінтересованість колгоспників в результатах праці, сприяли зростанню її продуктивності. Машинно-тракторний парк колгоспу збагатився новою технікою. У 1969 році він мав 30 тракторів, 15 комбайнів, 22 автомашини. 94 проц. робіт у рільництві виконували механізми, а оранку, культивацію, сівбу, збирання врожаю і силосування кормів було механізовано повністю. На той час діяло 152 електромотори; від державної електромережі колгосп одержав 570 тис. квт.-год. електроенергії. Понад половину цього витрачено на виробничі потреби. Підвищилась і культура землеробства. 5 дощувальних пристроїв і насосна станція зрошують 181 га. Під урожай 1969 року було внесено 13,5 тис. тонн мінеральних та органічних добрив. Розгорнуто капітальне будівництво приміщень для худоби. У третьому році восьмої п'ятирічки валовий збір зерна в колгоспі перевищив рівень 1965 року на 40 проц. і становив 28 688 цнт. В 1970 році колгосп зібрав по 27,4 цнт озимої пшениці з га. У 1969 році артіль мала стадо великої рогатої худоби в 3160 голів, свиней — 2300, птиці — 2124; валовий надій молока уже в 1966 році досяг рівня, запланованого на 1970 рік; собівартість одного центнера свинини у 1968 році на 1 крб. 69 коп. була нижчою за планову; 1968 року валовий доход становив 891 472 крб., неподільний фонд— 1 854 201 карбованець.

У зміцненні колгоспу велику роль відіграло дальше вдосконалення методів керівництва. Протягом 26 років керує цим господарством Я. С. Лига. Його заслуги відзначено двома орденами Трудового Червоного Прапора. З 1950 року Я. С. Лига — беззмінний депутат Благодатнівської сільської Ради. Більше 20 років працює в колгоспі О. А. Удовиченко, яка у 1966 році надоїла по 2356 кг молока від кожної з 23 за-

[1] Донецький облпартархів, ф. 2701, оп. 1, спр. 15, арк. 68.
[2] Там же, ф. 2700, оп. 1, спр. 13, арк. 17, 34, 35; спр. 16, арк. 7.

кріплених за нею корів. Трудівники села обрали її депутатом Амвросіївської районної Ради.

Готуючись гідно вшанувати 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, колгоспники змагалися за дострокове виконання взятих зобов'язань. 1969 року колгосп виконав п'ятирічний план продажу м'яса і молока державі. На загальних зборах, в бригадах і ланках трудівники схвалили рішення 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників, спрямовані на дальше зміцнення сільськогосподарського виробництва.

Школярі одного з піонерських таборів, розташованого в Благодатному, на прогулянці. 1968 р.

Допомогу артілі з 1963 року подає колектив шахтоуправління «Червона зірка» тресту «Торезантрацит». Шефи побудували греблю для штучного зрошення, корівник, кормоцех.

В селі є млин, молокозавод і маслоробня, майстерні для ремонту тракторів та ін. сільськогосподарських машин. За 20 років (1947—1967) споруджено 775 нових будинків, по три-чотири кімнати кожен; у багатьох — парове опалення; прокладено 8 км тротуарів; заасфальтовано центральну площу; озеленено усі вулиці. Поліпшився добробут трудівників. У 1967 році артіль перейшла на грошову оплату праці. Середньорічна заробітна плата колгоспників 1968 року становила 948 крб. У 1969 році 952 мешканці села, в т. ч. 394 колгоспники, одержували пенсію.

1594 жителі того ж року були вкладниками ощадних кас; загальна сума їхніх внесків — 886 843 карбованці. 1969 року тут було 10 магазинів — сільмаг, магазин продовольчих товарів, хлібний, книжковий і культтоварів та інші; чайна «Кринка»; ательє мод і майстерні побутового обслуговування. У кожному домі є радіо, телевізори.

У 1966 році споруджено двоповерховий будинок лікарні з терапевтичним, хірургічним, пологовим та дитячим відділеннями, рентгенівським та іншими кабінетами, клінічну лабораторію, дитячу консультацію. Працюють 8 лікарів і 27 медиків із середньою спеціальною освітою. За путівками колгоспу трудівники відпочивають у санаторіях і будинках відпочинку. Та й саме Благодатне є своєрідною здравницею. У селі, на його мальовничих околицях по берегах річки Кринки, розташовано 7 піонерських таборів. Щоліта сюди прибувають діти з Амвросіївського району та Макіївки. Тепер тут справжнє дитяче містечко. 1969 року в яслах і дитсадках виховувалося близько 100 дітей.

В селі працюють початкова і середня школи (в яких у 1968/69 навчальному році було 882 учні); обласна спецшкола-інтернат на 112 дітей. З 1959 року діє вечірня школа сільської молоді на 50 чоловік; навчанням і вихованням дітей та молоді займається 80 педагогів, серед них В. Т. Фесенко нагороджена значком «Відмінник народної освіти». За 10 років (1957—1966) середню освіту здобули 262 чоловіка. У 1966/67 навчальному році 96 з них навчалися у вузах і технікумах. Серед випускників школи — 65 учителів, 62 техніки, 40 лікарів та середніх медпрацівників, 29 інженерів, 28 агрономів та зоотехніків. За останні роки 20 колгоспників заочно закінчили середні спеціальні та вищі навчальні заклади. Серед них — голова колгоспу Я. С. Лига, бригадири Г. К. Білостоцький, П. Є. Медяник та інші.

У 1966 році в селі споруджено будинок культури із залом для глядачів на 400 місць та кімнатами для гуртків художньої самодіяльності. Молодіжному танцювальному ансамблю, над яким шефствували танцюристи Донецького палацу куль-

тури ім. Куйбишева, присвоєно звання народного ансамблю танцю. Його керівник В. А. Уманов став заслуженим артистом республіки. Самодіяльні артисти у 1965 році виступали в Ленінграді, брали участь у заключному концерті художньої самодіяльності України в Кремлівському Палаці з'їздів у Москві, 1969 року — в концерті учасників сільської художньої самодіяльності і майстрів мистецтв, присвяченому з'їздові колгоспників Української РСР.

У селі — дві бібліотеки, що налічують 19 366 книжок. Місцева організація товариства «Знання» об'єднує 26 лекторів. 1969 року вони прочитали понад 230 лекцій.

Населення Благодатного у 1969 році становило 4521 чоловік. Понад половина його мешканців працювала на промислових підприємствах та в будівельних організаціях Амвросіївки і селища Новоамвросіївського.

Боротьбу трудящих за піднесення економіки і культури села очолюють комуністи. 1969 року в колгоспній і територіальній парторганізаціях налічувалось 137 членів партії. Переважна більшість їх трудиться на провідних ділянках виробництва. Комсомольська організація об'єднує 176 юнаків і дівчат, надійних помічників комуністів.

Трудящі беруть активну участь у роботі сільської Ради, серед її 85 депутатів 48 колгоспників; до роботи в 4 постійних комісіях Ради залучено 78 чоловік.

Наполегливо борючися за перетворення в життя накреслень Комуністичної партії, жителі села своєю працею вносять гідний вклад у справу побудови матеріально-технічної бази комунізму.

М. Ф. ЖУК, З. Г. ЛИХОЛОБОВА, А. М. САБІНА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД АМВРОСІЇВСЬКОГО РАЙОНУ

АРТЕ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кринці, за 18 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Амвросіївка. Населення — 841 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Карпово-Надеждинка, Красний Луч, Кринички, Овочеве, Рубашкине.

Центральна садиба колгоспу ім. Артема розміщена в Артемівці. Артіль має 2184 га орної землі, в т. ч. 425 га зрошуваної. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво. На території с. Карпово-Надеждинки розташована центральна садиба радгоспу «Білоярівський», який спеціалізується на вирощуванні овочів. За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві 10 чоловік з колгоспу ім. Артема та радгоспу «Білоярівський» відзначено урядовими нагородами, в т. ч. директора радгоспу М. О. Конкіна — орденом Леніна.

На території Артемівки є восьмирічна школа, будинок культури, при якому працює бібліотека.

Село засноване у першій половині XIX ст. У 1905 році в маєтку поміщика Карпова відбувся виступ селян, в якому взяли участь близько 100 чоловік. Мобілізовані до армії зажадали від поміщика, щоб той виділив хліб для їхніх сімей. Після того, як їм відмовили, селяни спалили хліб на току, порозбивали сільськогосподарський інвентар. Для придушення виступу викликали війська. Було заарештовано 35 чоловік, яких засудили на різні строки ув'язнення. У 1921 році в селі організовано партосередок з 15 чоловік. Очолив його І. І. Виноградов, членами були комуністи з сіл Артемівки, Білоярівки та Карпово-Надеждинки. Того ж року з ініціативи партосередку створено комуну «Червоний луч», першим головою якої обрали бідняка з с. Карпово-Надеждинки І. Ф. Саламатіна.

У с. Карпово-Надеждинці народилися О. В. Балабаєв і В. І. Ломакін, яким за мужність, виявлену в боях при форсуванні Дністра, в 1944 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

БІЛОЯ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кринці, за 10 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Амвросіївка. Населення — 1802 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Житенко, Нижньокринське, Сергієве-Кринка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна та радгоспу ім. Луначарського, створеного у 1920 році. Колгосп має 3933 га орної землі; виробничий напрям — овочівництво. У 1968 році артіль посіла перше місце в районі за врожайністю овочів, яких одержано тут з га по 200 цнт. Радгосп спеціалізується також і на вирощуванні фруктів, винограду, ягід. 7 передовиків колгоспу і радгоспу нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. У селі є млин Амвросіївського райхарчокомбінату, побутові майстерні.

У Білоярівці — середня школа, будинок культури, якому у 1967 році присвоєно звання будинку відмінної роботи. З 1961 року школа носить ім'я Героя Радянського Союзу В. І. Ломакіна, який вчився тут до війни.

Білоярівку засновано наприкінці XVII — на початку XVIII ст. Спочатку тут було с. Ковпакове, поблизу якого виникли села Іванівка та Олександрівка. У 1861 році 3 села злилися в одне. У грудні 1905 року стався антиурядовий збройний виступ селян, керівником якого був С. Г. Лиманенко. Послані сюди козаки придушили повстання.

Після вигнання денікінців, у 1920 році, проведено вибори до Ради. Партійний осередок організовано у 1921 році; секретарем обрали Волхова, членами були Б. Я. Підгорний, І. Яхненко, Л. Я. Цевма. В червні 1925 року осередок мав у своєму складі 11 чоловік. Комсомольську організацію створено у 1927 році.

Поблизу села знайдені крем'яні знаряддя праці доби раннього палеоліту та залишки пізньопалеолітичної майстерні по обробці кременю.

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Мокрого Єланчика, за 14 км на південь від районного центру і за 13 км від залізничної станції Успенка. Населення — 1068 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кошарне, Мар'їнське, Мокроєланчик, Петропавлівка.

Колгосп ім. Леніна, центральна садиба якого міститься у Василівці, має 6981 га орної землі. Господарство м'ясо-молочного напряму. Розвинуто свинарство. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 9 колгоспників відзначено урядовими нагородами, в т. ч. доярку К. М. Низову і тракториста Ф. І. Литвинова — орденом Леніна.

На території села — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека, якій присвоєно звання бібліотеки відмінної роботи. Є павільйон побутового обслуговування. Вулиці Василівки заасфальтовано, прокладено водопровід.

Василівку засновано в 1849 році переселенцями з сіл, розташованих навколо м. Новочеркаська Області Війська Донського. Пізніше до Василівки приєдналося двоє сіл — Несвітаєве і Малочистякове. В роки громадянської війни з квітня до листопада 1918 року Василівку окупували австро-німецькі війська. У травні 1919 року село захопили денікінці, які намагалися провести тут мобілізацію в свою армію. Колишні фронтовики А. М. Сердюков, Ф. Г. Волошин, Я. Д. Діколенко та ін. відмовилися служити у білогвардійській армії. Каральний загін жорстоко розправився з ними. В 1920 році відбулися вибори до Ради, головою якої обрали

Т. І. Бондаренка. Того ж року створено КНС на чолі з К. Безклітком.

Під час окупації гітлерівці розстріляли 37 чоловік — комуністів і активістів Василівки. Серед них — А. Рижова, М. Є. Некрасова, І. Омеляненка, П. Бондаренка та ін. На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло 126 жителів села.

Уродженці села К. Н. Коноводов та І. А. Абраменко були учасниками повстання на броненосці «Потьомкін». У с. Мокроєланчику народився О. К. Чернишов, якому в 1940 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу за відвагу в боях з білофіннами.

ВОЙКО́ВСЬКИЙ (до 1938 року — Копані) — селище міського типу (з 1940 року), центр селищної Ради, розташоване за 18 км на південний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Кутейникове. Населення — 2380 чоловік. Селищній Раді підпорядковане також селище Обрізне.

На території селища розміщено цегельний завод ім. Войкова, де працюють 500 робітників. Підприємство виробляє 44 млн. штук цегли на рік (у 1922 році було 150 чоловік; річна потужність заводу становила 700 тис. штук цегли).

У селищі — середня школа, школа робітничої молоді, 2 клуби, бібліотека. Функціонує лікарня; з 1967 року відкрито піонерський табір «Супутник». Є 2 дитячі садки. Працюють 2 їдальні, 4 магазини, майстерні побутового обслуговування. Тротуари вулиць заасфальтовано, є водопровід.

1920 року на цегельному заводі створено партійний осередок (секретар — В. Зав'ялов). На території селища у 1929 році організовано артіль «Новий світ», до якої вступило 54 родини. Організатором і першим головою її був Д. Я. Гончаренко. Наприкінці того ж року колгосп реорганізували на 2-й відділок радгоспу «Металіст». За високі показники у рільництві Г. М. Красюк і П. І. Любомищенко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 6 трудівників відділку нагороджені орденом Леніна. Це — А. Ф. Василевський, Т. В. Іванова, А. Ф. Лятуринський, І. Ю. Рухлін, М. А. Стецюренко-Бадун і П. І. Костенко.

ГРИГО́РІВКА (до 1917 року — Калинівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 28 км на північний схід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Успенка. Населення — 356 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Комишуваха, Новопетрівське, Новоукраїнське, Олексіївське, Семенівське.

Центральна садиба колгоспу ім. Горького міститься у с. Олексіївці. Господарство 2-ї комплексної бригади цієї артілі розміщено у Григорівці. Артіль має 5785 га орної землі.

У Григорівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працює комбінат побутового обслуговування.

Засноване село у 1816 році. На початку 1917 року селяни вирубали поміщицький ліс, за що мали виплатити штрафу по 1000 крб. з двору. Козаки, яких викликав поміщик, розправилися з непокірними жителями, а В. Д. Щербакова засікли різками на смерть. Після перемоги Жовтневої революції наприкінці 1917 року в селі створено ревком у складі С. І. Ткаченка (голова), М. Т. Бердадима (секретар), О. Житенка, М. С. Горбаня. На початку 1918 року обрано Раду селянських депутатів. Активним організатором колгоспного будівництва в селі був С. Ф. Вертела (в червні 1933 року вбитий куркулями). У селі йому встановлено пам'ятник, а в с. Олексіївці в 1934 році ім'я Вертели присвоєно місцевому колгоспові.

В роки Великої Вітчизняної війни на території сіл Григорівської сільської Ради проходила 2-а лінія т. зв. Міус-фронту. Всі села були ареною жорстоких боїв. Від артилерійських обстрілів і авіабомб у Григорівці загинуло понад 80 чоловік. За опір окупаційному режиму фашисти розстріляли 5 жителів села: А. П. Стороженка, П. Є. Кириченка, П. А. Сидоренка, Ф. І. Радченка, А. Горбаня. Їх поховано у братській могилі, на якій встановлено пам'ятник.

ЄЛИЗАВЕ́ТО-МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Кутейникове. Населення — 1050 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також селище Трипельне.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «40 років Жовтня», за яким закріплено 3776 га орної землі. Господарство м'ясо-молочного напряму. За 1966—1967 рр. тут вироблено молока в середньому на рік 328 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь, в 1968 році — 393 цнт. Від кожної фуражної корови надоєно в тому ж році по 2200 кг молока. 7 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначено урядовими нагородами.

У Єлизавето-Миколаївці є восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури, якому присвоєно звання будинку відмінної роботи. Працюють дитячі ясла. У 1968 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Село засновано в середині XIX ст. вихідцями з с. Благодатного. На початку 1918 року обрано Раду селянських депутатів. Першим її головою, а згодом головою комітету бідноти був Д. І. Першаєв.

ЗЕЛЕ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на північний захід від районного центру і за 5 км від вузлової станції Іловайське. Населення — 669 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вербівка, Грекове-Зайцеве, Садове, Федорівка.

Центральна садиба колгоспу «Маяк» розташована у Зеленому. Артіль має 3324 га орної землі, посідає одне з перших місць у районі за виробництвом молока. В 1968 році на фуражну корову одержано 2281 кг молока (бригада О. Д. Ганошенко надоїла по 3354 кг від кожної корови). В артілі «Маяк» 6 чоловік нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. О. Ганошенко — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — восьмирічна школа, клуб, при якому працює бібліотека. Є дитячі ясла. В пам'ять односельчан, загиблих на фронтах Великої Вітчизняної війни, встановлено меморіальну плиту.

Першими жителями села були німці-колоністи. У 1814 році вони виїхали на батьківщину, а замість них оселилися українці та росіяни. Партійна та комсомольська організація створені в Зеленому у 1920 році.

КУТЕ́ЙНИКОВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 14 км на захід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 3267 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Бондаревське, Дзеркальне, Залізничне, Кленівка, Мережки, Металіст, Петренки, Побєда, Свободне.

На території селища розміщені комбінат хлібопродуктів, автоколона Амвросіївського автотранспортного підприємства № 04868.

У селищі Кленівці розташована центральна садиба радгоспу «Тімірязєвський». Основний напрям господарства — м'ясне тваринництво. В 1968 році на 100 га сільськогосподарських угідь тут вироблено 140,2 цнт м'яса. Директорові радгоспу К. Н. Бобкову, робітницям Н. П. Вировстковій і Г. П. Охотній за виробничі успіхи присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці; бригадира Г. М. Козиря і доярку Т. А. Кущенко нагороджено орденом Леніна.

Колектив радгоспу «Металіст» (центральна садиба розміщена у с-щі Металіст) рік у рік добивається високих показників у розвитку рільництва і тваринництва. 20 передовиків радгоспу відзначені урядовими нагородами. Серед них 10 Героїв Соціалістичної Праці — робітниця рільничої бригади О. П. Губанова-Богданова, бригадир свиноферми Н. Д. Голубіна, робітниці радгоспу Г. І. Гуліна, Г. Г. Гущина-Грибова, М. Г. Гущина, Л. В. Шевченко, телятниця М. М. Чернявська, директор радгоспу П. Б. Янатьєв, С. Й. Сологубов, В. Г. Половий. Ордена Леніна удостоєні завідуючий майстернею радгоспу І. С. Башта, бригадир молочнотоварної ферми С. П. Марюхнич, механік О. С. Недайвода, робітники радгоспу І. Д. Павленко і С. Л. Буряк, електромонтер ст. Кутейникове Ф. М. Куценко, слюсар комбінату хлібопродуктів І. А. Веремеєнко.

Герої Соціалістичної Праці, працівники радгоспу «Металіст» (зліва направо): М. М. Чернявська, Л. В. Шевченко, Г. М. Красюк, П. Б. Янатьєв, Г. Г. Грибова, П. І. Любомищенко. 1969 р.

У селищі — середня школа, школа робітничої молоді, кінотеатр, бібліотека. Є 11 магазинів, 2 їдальні, комбінат побутового обслуговування, дитячий садок і ясла. ВДНГ у Москві на честь 50-річчя Радянської влади проводила всесоюзний огляд-конкурс на кращу забудову і благоустрій населених пунктів. Кленівка тоді одержала диплом 2-го ступеня, срібну медаль, 7 бронзових і грошову премію.

Початок селищу поклала залізнична станція Кутейникове, збудована у 1878 році. Першими його жителями були робітники, що будували станцію, а потім залишилися працювати на ній. В 1911—1912 рр. тут збудовано млин, на базі якого пізніше виник комбінат хлібопродуктів. У період громадянської війни тут точилися бої з денікінцями. В січні 1920 року частини Червоної Армії в районі Кутейникове-Голодаївка розбили 1-й армійський корпус денікінців. Партійну організацію у складі 19 чоловік створено у 1925 році.

Уродженцям селища О. І. Івашку та М. В. Симонову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Івашко одержав його за мужність, виявлену в 1943 році у битві за Дніпро; льотчик, полковник Симонов — за 278 бойових вильотів під Москвою, Сталінградом, на Орловсько-Курській дузі і за участь у прориві блокади Ленінграда.

ЛИСИ́ЧЕ — селище, центр селищної Ради, розташоване за 12 км на південний схід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Квашине. Населення — 1360 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Багачівське, Квашине, Харківське, Широке.

На території Лисичого міститься центральна садиба радгоспу «Амвросіївський» (створений у 1934 році), який має 4741 га орної землі. Основний напрям — м'ясо-молочне тваринництво. В 1970 році радгосп зібрав по 26,7 цнт зернових з га, виробив на 100 га сільськогосподарських угідь по 88 цнт м'яса і 417 цнт молока. 9 трудівників радгоспу відзначено урядовими нагородами, серед них — Герой Соціалістичної Праці С. А. Андрієнко; орденом Леніна нагороджені М. В. Броженко, О. А. Чернявська; орденом Трудового Червоного Прапора — 3 чоловіка. Доярка М. В. Уханова — депутат Верховної Ради УРСР 6-го і 7-го скликань.

У селищі — середня школа, клуб, при якому відкрито бібліотеку. Функціонують лікарня, аптека. Є дитячі ясла. Працюють хлібопекарня, 2 магазини, їдальня. Поблизу Лисичого — великі запаси крейди, які з 1967 року використовуються для виробництва цементу Амвросіївським цементним комбінатом.

Свою назву селище дістало від балки Лисичої. Забудовуватися воно почало в 1928 році, коли тут осіло 17 сімей з інших сіл району. До 1934 року на території Лисичого містився відділок радгоспу «Металіст». Партійна та комсомольська організації виникли у 1934 році.

В роки тимчасової окупації села гітлерівськими загарбниками, за участь у підпільній боротьбі, фашисти повісили на станції Успенська жителів селища Самофалова, С. Євзеліса, Аганіна.

Поблизу с. Широкого виявлено неолітичні штольні та майстерні (ймовірно і доби міді-бронзи), де видобували та обробляли кремінь. Неподалік від с-ща Лисичого розкопано 2 кургани. Тут виявлено 4 поховання доби пізньої бронзи та сарматське поховання.

МНОГОПІ́ЛЛЯ — село, центр Агрономічної сільської Ради; розташоване за 24 км на захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Іловайськ. Населення — 344 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Агрономічне, Володарського, Грабське, Григорівка, Кобзарі, Левшинове, Полтавське, Придорожне, Третій Інтернаціонал, Третяки, Червоносільське, Шевченко.

Літнє утримання великої рогатої худоби в радгоспі «Металіст». 1968 р.

Центральна садиба колгоспу «Прапор Леніна» розміщена у Многопіллі. Артіль має 3347 га орної землі. У 1968 році тут зібрано по 27,3 цнт з га озимої пшениці. За трудові досягнення 7 працівників колгоспу нагороджені орденами і медалями.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є побутовий комбінат.

Засновано Многопілля у 1924 році.

НОВОАМВРО́СІЇВСЬКЕ (стара назва — Чернова) — селище міського типу (з 1956 року), центр селищної Ради, розташоване поблизу річки Кринки, за 9 км на північ від районного центру і залізничної станції Амвросіївка. Населення — 3047 чоловік.

На території селища розташовані друге підприємство Амвросіївського цементного комбінату та азботрубний завод. Вони щороку випускають 2 млн. тонн високоякісного цементу та 2,9 тис. умовних км труб. У 1966 році машиністові обертових печей другого підприємства цехкомбінату Г. П. Данченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Машиніста паровоза (нині пенсіонер) Ф. О. Ільїна нагороджено орденом Леніна; ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно 3 чоловіка. В селищі працює також завод «Буддеталь», який виробляє залізобетонні деталі та конструкції. Основною сировиною для цього заводу та цементного комбінату є мергель і будівельний пісок, великі поклади яких знаходяться на території селища.

У селищі — середня школа, бібліотека, Палац культури «Цементник», дитячі ясла. Функціонують лікарня, профілакторій для робітників. Є 9 магазинів, 2 їдальні, комбінат побутового обслуговування. До будинків підведено газ, прокладено водопровід. Тротуари заасфальтовано.

Виникнення селища пов'язано з будівництвом у 1895 році цементного заводу.

Поблизу селища виявлено поселення доби міді — бронзи та розкопано 2 кургани того ж часу.

НОВОІВА́НІВКА (до 1917 року — Миколаїво-Іванівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км на південь від районного центру і залізничної станції Амвросіївка. Населення — 708 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Донецьке, Киселівка, Ленінське, Новоєланчик, Ольгинське, Павлівське, Ульянівське.

Колгосп «Україна», центральна садиба якого розташована у Новоіванівці, має 3027 га орної землі. Вирощуються зернові культури, розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 5 передовиків нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, в т. ч. телятницю Г. М. Симоненко-Кобзєву — орденом Леніна.

У Новоіванівці — восьмирічна школа, клуб, при ньому працює бібліотека.

Село засноване на початку XVII ст. Наприкінці грудня 1917 року тут обрали Раду селянських депутатів, першим головою якої був М. І. Приходченко. КНС, який очолив С. М. Ковальчук, створено у 1920 році; через 3 роки організовано ТСОЗ. В роки тимчасової німецько-фашистської окупації у Новоіванівці діяла підпільна патріотична група, до складу якої входили комуністи, комсомольці, безпартійні — Є. Анищенко, С. Колесников, Л. К. Карпенко, А. Близнюков, Ф. І. Колесников, М. Р. Анищенко, Н. С. Синьков, Н. Є. Синьков, Г. Дем'яненко, Г. Карпенко та ін. Патріоти мали зв'язок з підпіллям Макіївки. Вони поширювали серед населення листівки, зведення Радінформбюро, організовували втечі радянських військовополонених з концтабору тощо.

У двох курганах поблизу Новоіванівки розкопано 2 поховання доби бронзи та 2 кочівницькі. У похованні багатої кочівниці знайдено золоті та срібні гривні, браслети, серги, персні, бронзові діадеми, люстро, мідний котел.

СТЕПА́НО-КРИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний захід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Кутейникове. Населення — 1342 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Покровка, Русько-Орлівка.

Центральна садиба Ждановської птахофабрики міститься в Степано-Кринці. Господарство

має 2345 га орної землі. В 1968 році одержано 2,4 млн. штук яєць (172 тис. штук на 100 га зернових).

Засноване село на початку XIX ст. переселенцями з Підмосков'я. Основним заняттям населення було землеробство. Крім того, вони видобували з сільських шахт вугілля і залізну руду (поблизу балки Козина, неподалік від Русько-Орлівки). Паливо і руду відправляли на макіївські заводи. Партійний осередок створено в 1921 році, в його складі було тоді 11 чоловік. Комсомольська організація виникла у 1924 році, до її складу входило 12 комсомольців. Перше колективне господарство — ТСОЗ «Нове життя» — створено у 1922 році.

Під час гітлерівської окупації у селі діяла підпільна комсомольсько-молодіжна організація на чолі з А. А. Яровенком. До неї входили М. А. Бажанов, Д. В. Мед, І. Й. Поклад, І. П. Непокритий та інші. 16 підпільників потрапили до рук гестапо. 12 березня 1943 року їх розстріляли.

УСПЕ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Кринки, за 20 км на схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Успенка. Населення — 2393 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Виселки, Калинове, Катеринославський, Манич.

Колгосп «Росія», центральна садиба якого розміщена в Успенці, має 5871 га орної землі. Тут же розташована центральна садиба радгоспу «Перемога соціалізму», за яким закріплено 598 га саду, 126 га виноградників. У 1968 році врожай винограду становив 31,9 цнт з га. За успіхи, досягнуті у виробництві та заготівлі фруктів і винограду, 5 працівників радгоспу відзначені урядовими нагородами, в т. ч. У. П. Стеценко — орденом Леніна.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Вчительку С. К. Ведерникову за плідну багаторічну роботу нагороджено орденом Леніна. Функціонує лікарня. Є 5 магазинів, побутовий комбінат. В Успенці працюють млин, олійниця Амвросіївського райхарчокомбінату.

Село засноване в середині XIX ст. Тоді з с. Синявок, що поблизу Ростова-на-Дону, було переселено сюди кілька кріпацьких сімей. У 1905 році стався селянський виступ — перший у Таганрозькій окрузі Області Війська Донського. Повсталі розгромили поміщицький маєток і розподілили між собою майно. Тільки з допомогою козаків виступ було придушено. У 1920 році тут виник партійний осередок у складі 21 чоловіка. Його секретарем обрали Т. З. Денисенка. Того ж року створено КНС, який очолив В. Г. Денисенко. Комсомольську організацію сформовано у січні 1925 року, у жовтні вона налічувала 45 чоловік, в т. ч. 10 дівчат.

У 1923 році в колишньому поміщицькому маєтку організовано комуну «Розум і совість», яку очолив червоний партизан, комуніст Й. Я. Савельєв. Кількість членів її становила 64 чоловіка. Першими записалися І. А. Денисенко та М. А. Дяченко. Пізніше до комуни вступило кілька сімей, що емігрували з Чехословаччини. Комунари побудували корівник, силосну башту. Працювали їдальня, дитячі ясла, червоний куток. Жили комунари в окремих будинках. З 1924 року в селі за ініціативою місцевих учительок Н. А. Гречко і Н. П. Гави відкрито лікнеп, де навчалося 70 чоловік.

В урочищі Біла Гора, що поблизу Успенки, знайдені крем'яні знаряддя раннього палеоліту. Тут же виявлено майстерню по обробці кременю доби пізнього палеоліту, зібрано неолітичні крем'яні вироби. Біля села археологи досліджували також поселення доби пізньої бронзи.

АРТЕМІВСЬКИЙ РАЙОН

АРТЕ́МІВСЬК—
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Артемівськ (до 1924 року — Бахмут) розташований на річці Бахмутці, за 89 км на північний схід від Донецька. Залізничний вузол на лінії Москва—Кавказ. За 3 км від Артемівська проходить автострада Харків—Ростов-на-Дону, за 13 км — канал Сіверський Донець — Донбас. Площа — 67 кв. км. Населення — 82,6 тис. чоловік. Артемівській міськраді підпорядковані міста — Карло-Лібкнехтівськ і Часів Яр, а також селища міського типу — Дворіччя, Красна Гора і Сіль. Тут працює 5 шахт, які розташовані на території Карло-Лібкнехтівська. Соляники ордена Трудового Червоного Прапора рудоуправління «Артемсіль» видають на-гора $^1/_3$ загальносоюзного видобутку солі.

Артемівськ — центр району, площа якого — 1772 кв. км, населення — 63,4 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 44,5 тис. До цього числа не входить населення Артемівська. На території району 105 населених пунктів, які підпорядковані міській, селищній і 19 сільським Радам депутатів трудящих. Основний напрям у сільському господарстві — рільництво. Вирощують зернові, соняшник, овочеві, кормові культури й картоплю. Розвинуто тваринництво м'ясо-молочного напряму, садівництво. Орної землі — 113,5 тис. га. В районі — 21 колгосп, 7 радгоспів, 2 птахофабрики, племзавод ім. Калініна, Донецька дослідна станція садівництва, Донецький філіал республіканської контори «Укрсадпроект». Тут працюють також 5 промислових підприємств і 2 відділення «Сільгосптехніки». В районі — 47 загальноосвітніх шкіл, однорічна сільськогосподарська школа, 2 сільські професійно-технічні училища, 3 культурно-освітні заклади, 2 палаци культури, 47 клубів, кінотеатр, 26 стаціонарних і 2 пересувні кіноустановки.

Поблизу міста, біля станції Ступки, археологи виявили неолітичну майстерню по обробці кременю, розкопали 5 курганів з 27 похованнями (2—доби міді, 20—доби

бронзи, 3 сарматські поховання). Розкопано також кургани з похованнями і знайдено кам'яні скульптури (баби) кочівників IX—XII століть[1].

В XVI ст., щоб організувати відсіч татарам і туркам, російський уряд створював на південній окраїні держави невеликі містечка-фортеці (сторожі), де розміщалися сторожові загони. З розпису донецьких сторож, складеному 1571 року, згадується і сторожа Бахмутська при гирлі Чорного Жеребця. Вона була крайньою на південному кордоні Російської держави[2]. Слово «Бахмут» походить від татарського або турецького імені Махмуд (Махмет), тобто Магомет. Бахмуткою називалася річка — притока Сіверського Дінця. Від неї і дістала назву сторожа, що виникла тут пізніше, а потім місто.

Наприкінці XVII ст. торський козак Бірюков знайшов у районі Бахмутської сторожі багаті поклади солі і заснував тут укріплену слобідку[3]. Дізнавшись про те, що в цих місцях є сіль, Петро І у 1701 році наказав збудувати на Бахмутці дерев'яну фортецю, а слободу перейменувати на місто (острож) Бахмут. У 1703 році тут було 49 дворів, 49 хат, 48 куренів та землянок і 29 солеварних колодязів, проживало 170 чоловік. 1704 роком датована грамота Петра І про поселення українських козаків на річці Бахмутці і про видобування тут солі. Кількість дворів збільшилася до сотні. Того ж року царський уряд, вишукуючи кошти, щоб покрити державні видатки, запровадив монополію на сіль. Рішення уряду закріпити містечко і соляні рудники за Ізюмським полком, а прийшлим людям заборонити добувати сіль без дозволу викликало серед них рішучий протест. У 1705 році Бахмутські соляні варниці були розорені і спалені повсталими.

Невдоволення ще більше посилилося, коли в 1707 році Петро І видав указ про перепис усього зайшлого населення в донських поселеннях і про повернення селян-втікачів поміщикам. Для виконання його було послано загін на чолі з князем Юрієм Долгоруким. За свідченням сучасників, тоді «багато станиць попалили, багатьох старожилів — козаків били батогом, губи й носи різали і немовлят на деревах вішали»[4]. Це призвело до народного повстання в кінці 1707 року під проводом ватажка бахмутських солеварів К. Булавіна, яке вилилось у широкий антифеодальний рух. «Робітні» люди Бахмутських соляних промислів, а також зайшлі і втікачі, що там перебували, приєдналися до повсталих. Повстанці кілька разів займали Бахмут, поповнюючи свої ряди за рахунок місцевого населення. Жителі міста радо зустрічали булавінців. Так, у травні 1708 року вони вийшли з хлібом-сіллю назустріч отаману С. Ф. Безпалому.

Царський уряд, кинувши на Дон великі військові сили, жорстоко розправився з повстанцями. 3 липня 1708 року повстанські загони, очолювані булавінським отаманом С. Драним, незважаючи на підтримку запорізьких козаків, що прийшли на допомогу з Січі[5], зазнали поразки від урядового війська. Бахмут було дотла зруйновано.

Тільки в 1736 році бахмутську фортецю відбудували і укріпили. Бахмут знову став головним опорним пунктом на півдні Росії в боротьбі проти татар і турків. У 1732 році царський уряд віддав бахмутські промисли на відкуп торговій компанії купця Озерова. Відкупщики нещадно експлуатували солеварів і грабували промисли. Князь Шаховський, який у 1735 році приїхав сюди для огляду соляних варниць, відмітив, що жителі дуже бідують, а промисел себе не виправдовує. 1765 року тут відбувся т. зв. Бахмутський страйк — один з перших на Україні стихійних виступів робітних людей проти експлуататорів. Очолив його Б. Андрєєв. Страйкувало 150 приписних робітників — кріпаків «солеварной команди» бахмутських і торських підприємств, які вимагали зменшення повинностей і поліпшення умов праці.

---

[1] Труды XIII археологического съезда, т. 1. М., 1907, стор. 239, 279, 281.
[2] Городские поселения в Российской империи, т. 2. М., 1861, стор. 7.
[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. XVII.
[4] В. И. Лебедев. Булавинское восстание 1707—1708 гг. М., 1967, стор. 45.
[5] Е. П. Подъяпольская. Восстание Булавина. М., 1962, стор. 153, 164, 165.

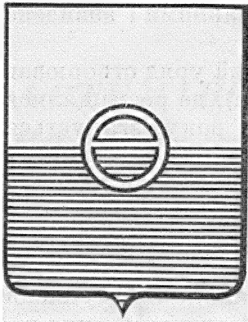

Герб Бахмута, затверджений у 1811 році.

У другій половині XVIII ст. Бахмут входив до складу Новоросійської губернії, з 1783 року як центр повіту — до Катеринославського намісництва, пізніше — Катеринославської губернії. В місті були повітові адміністративні установи: суд, поліцейське управління, дворянська опіка, казначейство та ін. Ще в 1770 році тут створено магістрат — орган міського самоврядування з міським головою на чолі. Щороку провадилося 4 ярмарки, що тривали по 5 днів, на них торгували переважно привозними мануфактурними та бакалійними товарами. Проте основним заняттям населення лишалося солеваріння. 2 серпня 1811 року уряд затвердив герб Бахмута, на якому між зеленим і чорним полями був зображений хімічний знак солі[1].

Незважаючи на те, що Бахмут був центром великого повіту, який щодо розмірів площі займав друге місце в Росії після Московського, але в ньому і на початку XIX ст. було лише 40 кам'яних будинків[2]. У 1825 році тут проживало 4215, в 1841 році — 6394 чоловіка. В 1857 році місто займало територію в 135 десятин. З 9197 його жителів дворян було 376, духовенства — 169, купців — 744, селян — 4533, міщан — 2813, ремісників з підмайстрами — 562. На 14 підприємствах (4 цегельних, 2 свічкових, миловарному, воскобійному і 6 салотопних заводах) працювало 83 робітники. Крім того, тут налічувалося 149 магазинів та крамниць. На все місто і повіт було 3 училища і 2 приватні пансіони для дітей заможних батьків, де 13 учителів навчали близько 200 учнів. 1861 року відкрили недільну школу для дітей ремісників та робітників, розраховану всього на 20 чоловік.

Після реформи 1861 року 27,4 проц. селян Бахмутського повіту залишилися безземельними[3]. Втративши засоби до існування, багато з них йшли до міста на заробітки, внаслідок чого промисловість діставала дешеву робочу силу. В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» підкреслював, що торгові та заводські селища зростали саме за рахунок сільського населення[4].

На початку 70-х років XIX ст. німецький капіталіст Фарке збудував у місті алебастровий (гіпсовий), пляшковий та цегельно-черепичний заводи. В 1874 році Таганрозька торгова фірма Скараманга спорудила великий солеварний завод, який виробляв до 2 млн. пудів солі на рік[5]. Невеликі цегельні й черепичні заводи засновували місцеві багатії Зехов, Минаєв, Французов, Полянський та інші.

В 1876 році в результаті розвідувальних робіт, проведених під керівництвом академіка О. П. Карпінського, в Бахмутському котловані знайшли значні запаси кам'яної солі. Було встановлено, що це — найбільший у світі район соляних родовищ. У 1885 році місцевий видобуток солі становив 12,3 проц. загальноросійського. Сіль вивозили переважно в Польщу, Литву, а також на центральний ринок Росії. У 1878 році була введена в експлуатацію залізниця Харків—Бахмут—Попасна[6], яка зв'язала Бахмут з центральними районами країни.

В 1900 році в місті діяло 76 промислових підприємств, що випускали продукції на 2,5 млн. крб.[7]. На початку XX ст. виникає і металообробна промисловість. Заснований у травні 1905 року дротово-цвяховий і штампувальний завод Французова

---

[1] П. П. Винклер. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи. СПб., 1901, стор. 11.

[2] Статистическое изображение городов и посадов Российской империи по 1825 г. СПб., 1829, стор. 6, 7.

[3] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. стор. 284.

[4] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 451.

[5] Обзор Екатеринославской губернии за 1886 год. Екатеринослав, 1887, стор. 98.

[6] Народное хозяйство Донбасса и грузооборот донецких дорог. Х., 1927, стор. 87.

[7] Обзор Екатеринославской губернии за 1900 год. Екатеринослав, 1901, додаток № 3.

випускав дріт, цвяхи, залізничні костилі, болти, гайки тощо. Було збудовано ремонтно-чавуноливарний завод братів Вараксіних, чавуноливарні заводи братів Французових і Квельмуса.

Міський магістрат мало дбав про благоустрій Бахмута. Вулиці до 1900 року були немощені, влітку вкриті шаром пилу, восени потопали в багнюці. Тільки в 1875 році проведено водопровід і встановлено 7 колонок. У 1885 році тут була одна повітова лікарня на 55 ліжок і тюремна — на 20 місць. Все населення міста в 1899 році (в 1887 році тут проживало 15 101 чоловік) обслуговували лікар, фельдшер і акушерка[1]. Діти багатіїв вчилися в чоловічій та 2 жіночих гімназіях, земському реальному і духовному училищах, діти міщан — у вищому початковому та ремісничому училищах. Всього ці навчальні заклади у 1912 році відвідувало 470 учнів. А діти бідняків (близько 1000) навчалися в 6 однокласних народних училищах і 4 церковнопарафіяльних школах[2]. Понад 1200 дітей лишалося поза школою через бідність батьків. У 1889—1901 рр. у Бахмутському духовному училищі працював М. Ф. Чернявський (1868—1946). 1898 року вийшла збірка його поезій — «Донецькі сонети». Твори поета пройняті співчуттям до трудових людей.

На початку XX ст. населення Бахмута зросло до 30 585 чоловік. На підприємствах міста було зайнято 1708 робітників — в середньому по 14 чоловік на кожному з них, і тільки на 5 підприємствах трудилося понад 100 чоловік. Робочий день тривав 12—14 годин. Працювали у вологих брудних приміщеннях при тьмяному освітленні. Переважна більшість робітників одержувала до 60 коп. на день. На підприємствах переважала сезонна праця. Значну частину працюючих становили селяни навколишніх сіл. Розпорошеність робітників, нечисленність прошарку постійних кадрів гальмували розвиток революційної свідомості бахмутських пролетарів. Проте, доведені до відчаю жорстокою експлуатацією, робітники Бахмута одночасно з шахтарями Юзівки, робітниками Луганська, Маріуполя, Катеринослава у серпні 1892 року взяли участь у страйку, що вибухнув стихійно. Царський уряд жорстоко розправився з учасниками цього виступу.

В обстановці революційного піднесення в країні, під впливом ленінської «Искры» ідеї наукового соціалізму проникають і в середовище бахмутських робітників. У 1900 році до Бахмута прибув член Харківської організації РСДРП С. М. Прохватилов, він розгорнув широку пропаганду і агітацію серед робітників соляної промисловості, поширював революційні видання, у т. ч. і газету «Искра»[3]. Того ж року в Бахмуті сформувалася соціал-демократична група[4]. В 1903 році вона входила до складу «Соціал-демократичного союзу гірничозаводських робітників Півдня Росії»[5]. Група мала свій гектограф. Напередодні II з'їзду РСДРП вона випустила 3 прокламації (про становище пролетаріату, про податки). Газета «Искра» 1 червня 1903 року писала, що ці прокламації викликали великий переполох у буржуазному середовищі.

Одна з вулиць дореволюційного Бахмута. 1912 р.

[1] Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год, вып. 2, стор. 188.

[2] Обзор народного образования в Екатеринославской губернии за 1913—1914 учебный год к 1 января 1914 г. Екатеринослав, 1916, стор. 9, 65, 85, 88.

[3] Материалы по истории революционных событий 1905 г. в Артемовском округе. Артемовск, 1925, стор. 165.

[4] С. О. Ктитарев. Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні. К., 1959, стор. 217.

[5] А. М. Максимов. Социал-демократические организации Донбасса накануне второго съезда РСДРП. Донецк, 1963, стор. 11.

На початку 1904 року поліції вдалося розгромити Бахмутську соціал-демократичну групу, але у квітні—травні в місті створилася нова організація, що входила до складу Донецького Союзу РСДРП[1]. Вона видала і поширила ряд листівок. В одній з них йшлося про те, що царський уряд розв'язав «шкідливу для Росії братовбивчу війну» (російсько-японську війну), в другій — засуджувався злочин царизму — розстріл мирної демонстрації 9 січня 1905 року в Петербурзі. Листівки закликали до активної боротьби проти самодержавства. Навесні 1905 року в місті з ініціативи організації створено 7 пропагандистських гуртків, щотижня провадилися масові збори робітників. Напередодні 1 Травня під Красною Горою відбулася перша маївка бахмутських робітників, у якій взяли участь і селяни навколишніх сіл. Промовці Г. Ф. Ткаченко-Петренко і студент В. К. Гаврилов закликали робітників до збройного повстання і повалення самодержавства. Після маївки почався триденний страйк на цвяховому заводі Французова. Робітники добилися підвищення заробітної плати.

У серпні 1905 року соціал-демократична організація поширила листівку «Нова ласка царська», де роз'яснювалося, чого варті царські проекти про скликання булигінської дорадчої думи. Листівка закінчувалася палкими закликами: «Геть самодержавство!», «Геть царську Державну думу!», «Хай живуть всенародні Установчі збори!»[2]. Після опублікування царського маніфесту 17 жовтня 1905 року у Бахмуті на афішних тумбах та парканах з'явилися листівки, на текстах яких було зображено відбиток закривавленої руки. Поруч розклеювалися листівки, що закликали не вірити маніфесту, підписаному кривавою рукою Миколи II. Налякані зростанням революційного руху, власті на допомогу розквартированому тут козачому полку та іншим частинам прислали в місто ще батальйон піхоти. Бахмутську організацію РСДРП знов було розгромлено[3].

Незважаючи на репресії, масовий рух наростав. У листопаді 1905 року вибухнув страйк на скляному заводі Фарке. Він тривав мало не місяць. 2 грудня припинили роботу 200 робітників солеварного заводу Скараманга і 400 робітників заводу вогнетривів та пляшкового. У дні горлівського повстання в Бахмуті 11 грудня відбувся загальний страйк робітників, а 17 грудня сталася збройна сутичка з козаками[4]. Міська дума, боючись нових виступів, постановила збільшити кількість городових і підвищити їм платню. Жандарми провадили поголовні обшуки, намагаючись зірвати озброєння робітників, та пролетарі продовжували боротьбу. Весною і влітку 1906 року вони часто збиралися на мітинги під Красною Горою і в лісі. 23 липня соціал-демократи провели великий мітинг у місті, на якому промовці закликали робітників до боротьби за повалення самодержавства і завоювання політичних свобод[5]. У вихованні й згуртуванні робітників більшовики використовували професійні організації. У 1906 році в Бахмуті було дві легальні профспілки (прикажчиків і друкарів) і дві нелегальні (кравців на чолі з більшовиком Локшиним[6] та фармацевтів — службовців приватновласницьких аптек).

Однак на організованості й активності робітників міста великою мірою позначалися ті труднощі, що їх переживала місцева соціал-демократія. Більшовики майже всі були заарештовані в жовтні 1905 року. В січні—лютому 1906 року Бахмутську соціал-демократичну організацію було відновлено, але в ній переважали меншовики. На діяльності соціал-демократичної організації відбилось і те, що в Юзівському комітеті Донецького союзу РСДРП, до якого вона входила після II з'їзду партії, керівництво захопили меншовики. В місті були також групи есерів, Бунду, які мали вплив на певну частину робітників.

---

[1] Донбасс в революции 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Сталино, 1957, стор. 23, 24.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 313, оп. 2, спр. 1221, арк. 2; спр. 1223, арк. 1.
[3] Журн. «Летопись революции», 1927, № 3, стор. 134.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 28, арк. 31.
[5] Артемівський народний історико-краєзнавчий музей, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
[6] Журн. «Летопись революции», 1927, № 3, стор. 228, 239.

Напередодні першої світової війни збільшилася кількість робітників у місті. Якщо в 1909 році на 64 капіталістичних підприємствах працювало 1075 чоловік[1], то в 1914 році на 105 підприємствах — 3187.

З 1912 року бахмутські соціал-демократи пожвавили свою роботу серед мас. Газета «Социал-демократ» у травні того ж року писала: «В Донбасі скрізь відновлено партійні групи. Організації Юзівки, Бахмута, Костянтинівки встановили між собою зв'язки... Настрій майже повсюди бойовий і більшовицький». 1913 року бахмутські соціал-демократи організували страйк на бричковій фабриці. 11 вересня 1913 року до Бахмута нелегально приїздив Г. І. Петровський. На зборах робітників він розповів про діяльність думської фракції більшовиків. У прийнятій резолюції робітники висловили повне довір'я своєму депутату Г. І. Петровському і закликали соціал-демократичну фракцію думи стійко захищати політичні і економічні інтереси пролетаріату[2].

В роки першої світової війни під впливом революційної роботи більшовиків на підприємствах Бахмута відбулося кілька страйків. 14 серпня на вулицях міста було розклеєно друковані відозви від імені РСДРП «До товаришів робітників і солдатів». В них говорилося, що війна потрібна лише буржуазії, що це боротьба за перевагу на світовому ринку, а тому російський пролетаріат не може йти на будь-яку угоду з урядом і підтримувати війну. «Геть самодержавство! Хай живе демократична республіка!»— закликали листівки[3].

У вересні 1915 року до Бахмута приїхала представник Петроградського комітету РСДРП(б) Р. Б. Борисова. В місті на той час були на волі лише кілька більшовиків: Ф. Підстріла — робітник ливарного заводу, Ф. Рудковський — робітник-скляр, І. Шейнін — конторський службовець[4], В. Шумний — учень випускного класу реального училища та ін. Під керівництвом Р. Б. Борисової більшовики розгорнули політичну роботу серед солдатів 25-го запасного піхотного полку, розташованого в місті. В. Шумний начебто з метою загальноосвітньої підготовки солдатів для вступу до школи прапорщиків організував восени 1915 року гурток, серед слухачів якого вів більшовицьку пропаганду. В жовтні 1916 року Р. Б. Борисова як делегат від бахмутських більшовиків брала участь у роботі Макіївської районної партійної конференції, на якій її обрали членом Макіївського райкому РСДРП[5].

Звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року прийшла в Бахмут 4 березня. 6 березня було обрано Бахмутську Раду робітничих і солдатських депутатів у складі 200 чоловік. Однак керівництво в Раді захопили меншовики та есери (їм та іншим дрібнобуржуазним елементам належало 80 проц. місць). Есеро-меншовицька більшість Ради висловила довір'я Тимчасовому урядові і зволікала з вирішенням усіх проблем до скликання Установчих зборів. Вона навіть не усунула поліції.

Згідно з рішенням конференції Рад робітничих і солдатських депутатів Донецького басейну, що відбулася 15—17 березня, у Бахмуті створюється повітова Рада. Поряд з Радами при міській управі створено т. зв. громадський комітет, до складу якого увійшли переважно представники буржуазії. Свою «повітову Раду» створили і українські буржуазні націоналісти. Вони спиралися на офіцерський склад і значну частину солдатів (куркульських синків) 25-го запасного полку. Тому більшовикам у цей період довелося працювати в надзвичайно важких умовах. Більшовицька група Бахмута була нечисленна. Ослаблена репресіями царських властей, вона не змогла одразу охопити своїм впливом маси. До її складу входило 40 чоловік — ро-

---

[1] Статистико-экономические очерки областей, губерний и городов России. К., 1913, стор. 49.

[2] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократической революциями в России, стор. 466, 467.

[3] А. П. Гриценко. Рабочее и крестьянское движение в Донецком бассейне в годы первой мировой войны (1914—1917 гг.). К., 1957, стор. 167.

[4] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 42, арк. 35.

[5] Журн. «Летопись революции», 1927, № 4, стор. 181.

бітники і частина солдатів 25-го запасного полку. Члени групи викривали антинародну політику Тимчасового уряду та угодовських партій, закликали до боротьби за демократичний мир, за передачу всієї влади Радам. Велика робота проводилася серед солдатів гарнізону. Більшовицьку групу в полку очолював солдат І. І. Щербаков, член партії з 1905 року. У квітні 1917 року солдатські комітети об'єдналися в гарнізонну військову Раду, а представники від солдатів увійшли до Бахмутської міської Ради. Більшовицьке ядро в Раді очолювали Р. Б. Борисова, І. І. Щербаков, Ф. Л. Підстріла, І. Шейнін та ін.[1]. Проте кількісна перевага в Раді належала ще меншовикам.

2 травня 1917 року в Бахмуті була скликана перша більшовицька повітова конференція[2], делегати якої представляли до 15 тис. комуністів парторганізацій Горлівки, Гришиного, Єнакієвого, Дебальцевого та інших міст. Конференція обрала Бахмутський повітовий комітет РСДРП(б) у складі Ф. Л. Підстріли, І. І. Іванова, І. Є. Нагорного, І. Покатилова[3] та ін. і зобов'язала партійні організації розгорнути боротьбу за здійснення рішень VII (Квітневої) конференції РСДРП(б).

14 квітня 1917 року в місті створено профспілку ремісничих робітників[4], якою керували більшовики. Об'єднувала вона понад 1500 чоловік. У травні того ж року в Бахмуті організується комітет профспілки «Металіст»[5]. Керовані більшовиками, профспілки відіграли важливу роль в організації страйкової боротьби трудящих. 17—19 травня страйкували торгово-промислові службовці Бахмута. Підприємці змушені були задовольнити всі вимоги, висунуті спілкою: встановити восьмигодинний робочий день, вдвоє збільшити заробітну плату, видавати компенсацію при звільненні в розмірі місячного заробітку за кожний рік роботи.

Керуючись рішеннями VI з'їзду РСДРП(б), міська партійна організація в серпні—вересні 1917 року очистилася від меншовицьких елементів і посилила боротьбу за маси. Організація налічувала 100 чоловік. Активну роботу в ній провадили Р. Б. Борисова, І. Є. Нагорний, І. І. Щербаков. Головною опорою більшовиків були робітники чавуноливарних і скляних заводів. Велику увагу Бахмутська більшовицька організація приділяла роботі на селі. Вона посилала туди агітаторів, провадила мітинги та збори селян, поширювала серед них більшовицьку літературу й листівки. 11 вересня 1917 року в Бахмуті під керівництвом більшовиків відбувся повітовий з'їзд Рад селянських депутатів, який прийняв більшовицькі резолюції, що закликали селян до захоплення поміщицьких земель[6].

Після перемоги соціалістичної революції в Петрограді, Бахмутська Рада 31 жовтня зібралася на засідання. Угодовці запропонували створити «однорідне соціалістичне міністерство». Більшовики внесли свою резолюцію, в якій підкреслювалося, що Бахмутська Рада «захищатиме нове завоювання революції — робітничо-селянський уряд, який один тільки може припинити криваву війну народів і розчистити шлях для визволення праці від капіталу»[7]. Більшовицьку резолюцію було прийнято більшістю голосів.

Однак, спираючись на дрібнобуржуазні верстви населення, меншовики, есери та бундівці намагалися перешкодити встановленню Радянської влади в Бахмуті. Організації українських буржуазно-націоналістичних партій, які тут діяли,— української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), української партії соціалістів-революціонерів — через свої органи («Просвіту» і «Вільне козацтво») розгорнули націоналістичну пропаганду,

[1] Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 165.

[2] С. Кихтев. Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. К., 1954, стор. 38.

[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 260.

[4] В. Модестов. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 103.

[5] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 33.

[6] Н. Гончаренко. Октябрь в Донбассе. Луганск, 1961, стор. 184, 185.

[7] Газ. «Голос социал-демократа» (Бахмут), 3 листопада 1917 р.

вплив їх позначився і на настроях частини солдатів. Скориставшися з того, що в Бахмуті загони Червоної гвардії мали незначні сили, буржуазно-націоналістичні елементи в листопаді вчинили заколот проти Радянської влади, підбуривши до цього частину націоналістично настроєних солдатів 25-го полку. За допомогою озброєних робітників Краматорська, Дружківки та ін. донецьких міст Бахмутській Раді вдалося в грудні 1917 року роззброїти без бою 25-й полк. Солдатів розпустили по домівках, а їх зброю передали червоногвардійцям[1]. Рада зосередила всю владу в своїх руках.

Наприкінці січня 1918 року в Бахмуті відбувся повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, на якому був обраний перший повітовий виконком Рад під головуванням більшовика П. Казимирчука. З'їзд вітав Раду Народних Комісарів і висловив готовність неухильно проводити в життя декрети Радянської влади[2]. Виконком Ради надіслав телеграму ВЦВК і ЦВК Рад України, в якій схвалив укладення Брестського миру і вимагав оголосити нещадну війну зрадниці українського народу Центральній раді, що намагалася задушити пролетарську і селянську революцію силою німецького імперіалізму.

Під час наступу австро-німецьких окупантів у Бахмуті було проведено запис добровольців до Червоної гвардії. Для організації оборони Донбасу в березні 1918 року сюди приїхав верховний головнокомандуючий військами на Україні В. О. Антонов-Овсієнко. Центральний штаб Червоної гвардії Донбасу опублікував наказ про евакуацію вугілля, металу, хліба.

У квітні 1918 року Бахмут захопили німецькі і гайдамацькі війська[3]. Підпільна група більшовиків, до якої входили Ф. К. Федоренко, І. В. Пучков, В. П. Циба та інші, підняла населення на боротьбу проти окупантів. 20 липня застрайкували службовці та робітники соляних копалень[4]. У серпні— робітники заводу Французова. Вони почали працювати лише після того, як заводчик збільшив їм заробітну плату на 20—40 проц.[5]. Керуючись постановами ЦК КП(б)У та повітової партійної конференції, яка відбулася нелегально в серпні 1918 року, члени підпільної групи розгорнули підготовку збройного повстання в повіті проти гетьманців та австро-німецьких окупантів.

Для керівництва підготовкою повстання на початку жовтня 1918 року до Бахмута приїхав представник ЦК КП(б)У Махонін. У цей час петлюрівці, спираючись на куркулів, місцевих торговців, буржуазію, вчинили переворот і захопили владу в Бахмуті та навколишніх селах. У листопаді в приміщенні колишньої земської управи з ініціативи більшовицької групи було скликано повітовий з'їзд Рад робітників та селян, на який прибуло до 120 чоловік. Петлюрівці допустили проведення цього з'їзду, сподіваючись дістати на ньому перевагу, але вони прорахувалися — фракцію більшовиків підтримала більшість делегатів. Меншовики та есери змушені були покинути з'їзд. Під кінець першого дня роботи з'їзд обрав президію, до якої ввійшли тільки більшовики — Махонін, І. Нагорний, І. Зелений, Н. Ачкасов, Ф. Федоренко, Гончаров та ін. Петлюрівці зробили спробу заарештувати членів президії, але тим удалося уникнути арешту. Останнє засідання президії відбулося на руднику «Бахсіль». Було обрано ревком під головуванням Махоніна. До складу ревкому ввійшли Ф. Федоренко, І. Зелений, М. Рясний, А. Пащенко, В. Циба, І. Нагорний, Н. Ачкасов та ін. Спочатку ревком був у підпіллі, але згодом, перебравшись на станцію Яма, почав працювати легально. Він очолив збройну боротьбу за відновлення Радянської влади.

---

[1] Н. Гончаренко. Октябрь в Донбассе, стор. 208—211.

[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 76, арк. 15.

[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 242; Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 49, арк. 76.

[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 237, 255, 256, 363.

[5] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году. К., 1960, стор. 224.

В листопаді 1918 року німецькі війська були вигнані з міста. Під час відступу окупантів підпільники відбивали та висаджували в повітря навантажені народним добром ешелони. Активно діяв загін, що налічував до 400 чоловік, під командуванням І. Г. Чапліна. Чаплін встановив зв'язки з начальником станції Ступки Самойловим, який, попереджаючи партизанів про появу ворожих ешелонів, допомагав заздалегідь готувати диверсії проти окупантів[1].

У грудні того ж року Бахмут захопили війська отамана Краснова. На початку 1919 року Бахмутський підпільний ревком послав у щойно визволений Харків до заступника голови Тимчасового робітничо-селянського уряду України і народного комісара радянської пропаганди Ф. А. Сергєєва (Артема) делегацію в складі І. С. Зими, В. П. Циби, І. В. Пучкова з проханням допомогти зброєю та боєприпасами. Одержавши кулемети, гвинтівки, патрони, партизани за наказом ревкому почали наступати на Бахмут з метою відтягти денікінські частини, які просувалися в напрямі Харкова. Дві групи партизанів на чолі з І. Г. Чапліним та М. В. Рясним виступили одночасно і 5 січня 1919 року увійшли до міста. Вони визволили політичних в'язнів, захопили пошту і телеграф, розгромили штаб білих. Проте під натиском ворога партизани залишили місто[2]. Налякане зростаючим партизанським рухом, біле командування вирішило посилити бахмутський гарнізон. В Бахмут був викликаний 2-й добровольчий офіцерський полк дивізії генерала Маркова, але партизани напали на полк з тилу, завдавши йому відчутних втрат. На допомогу трудящим Донбасу прийшли частини Червоної Армії, і 28 січня 1919 року Бахмут було визволено. 31 січня денікінці, зосередивши значні сили, знову захопили місто[3].

В лютому 1919 року бахмутські партизани влилися в 12-й Український радянський полк. Командиром 2-го батальйону, що складався з робітників-соляників, був призначений І. Г. Чаплін. У тому ж місяці 12-й Український радянський полк дістав наказ зайняти Бахмут. У битві на підступах до міста денікінці зазнали поразки й відступили. Після визволення міста від банд Денікіна 16 лютого І. Г. Чапліна призначили командиром 12-го Українського радянського полку і начальником Бахмутського укріпленого району. З лютого 1919 року Бахмут став центром новоутвореної Донецької губернії.

31 травня 1919 року під натиском переважаючих сил денікінської «Добровольчої армії» Червона Армія знову залишила Бахмут і відступила до Харкова[4]. Білі банди лютували в місті більше ніж півроку. В цей період тут діяв підпільний партійний комітет, який очолював Ф. К. Федоренко. Партизанський загін І. Г. Чапліна разом із донецькими загонами Н. Г. Ачкасова, М. І. Карнаухова та ін. чинили диверсії на залізниці, влаштовували аварії поїздів. Надзвичайну сміливість виявила А. В. Жукова — робітниця скляного заводу, член підпільної міської парторганізації. Вона вела розвідку у військових частинах білогвардійців, розташованих у Бахмуті. При виконанні доручення була схоплена денікінцями і розстріляна.

27 грудня 1919 року частини 11-ї кавалерійської дивізії Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного після кривавих боїв визволили Бахмут[5]. У бахмутській тюрмі червоноармійці виявили більше 280 трупів людей, закатованих білогвардійцями. 29 грудня 1919 року створено повітовий революційний комітет у складі Нагорного, Підстріли, Забари та ін. Свою владу ревком поширював на 14 волостей. 1—3 лютого 1920 року він провів конференцію Соляного району, учасники якої в привітанні В. І. Леніну дали слово зробити все необхідне для відбудови зруйнованого війною господарства. Разом з міською парторганізацією, що відновила свою діяльність у січні 1920 року, ревком розгорнув підготовку до виборів міської Ради. На підприємствах та в установах провадилися мітинги й передвиборні збори,

---

[1] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 336, 337.
[2] Там же, стор. 339, 340.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 191, 193.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 105.
[5] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 1. М., 1959, стор. 366—368.

агітаційні матеріали систематично публікувалися в газеті «Бахмутская правда». Вибори до Ради відбулись у березні 1920 року[1], в квітні на повітовому з'їзді Рад обрано виконком. Партійна організація міста на 1 липня 1920 року об'єднувала 700 членів і кандидатів у члени партії.

Велику роботу провадили комуністи серед молоді. В січні 1920 року міськком партії створив спеціальну групу, до якої увійшли Мошинський, Яновський, Пергаменцев та ін. Головним завданням її було створення комсомольських осередків. Один з перших осередків виник на скляному заводі. У квітні їх стало вже 5 і об'єднували вони 150 комсомольців[2]. У цьому ж місяці обрали міськком комсомолу, який очолив Мошинський. Серед перших комсомольців був майбутній радянський письменник Б. Горбатов. 7 липня 1920 року відбулася перша повітова конференція робітничої молоді.

В листопаді 1920 року відповідно до рішення ВУЦВКу в Бахмут з Луганська переведено губернський комітет партії, губвиконком, ЦК профспілки гірників, Центральне правління кам'яновугільної промисловості (ЦПКП) та інші губернські установи. Це сприяло посиленню партійно-політичної та організаторської роботи в місті. Головну увагу партійні і радянські органи зосередили на відбудові промисловості, для керівництва якою того ж року створено міську Раду народного господарства.

Вже через місяць після визволення міста від денікінців, 31 січня 1920 року, на загальних зборах комуністів було обговорено питання про організацію суботників. 4 квітня партійні збори ухвалили створити бюро для проведення суботників[3]. 6 березня 1920 року під час першого загальноміського суботника учасники його впорядкували приміщення вокзалу, залізничні колії тощо. Суботники провадилися щотижня.

З метою якнайшвидшої відбудови соляної промисловості і для оперативнішого керівництва соляними копальнями в лютому 1920 року в об'єднанні «Південсіль» створено Бахмутське районне управління, яке в березні 1922 року реорганізоване в соляний трест «Бахсільтрест», пізніше перейменований на «Артемсіль». Цей трест об'єднував рудники — Артемівський, ім. Карла Лібкнехта, ім. Свердлова, ім. Шевченка і «Бахмутська сіль». В 1925 році рудники ім. Карла Лібкнехта, ім. Свердлова, ім. Шевченка відійшли до новоутвореного селища Карло-Лібкнехтівська.

В перші роки відбудовного періоду відновив роботу один з найстаріших заводів — цвяхо-костильний, який у 1923 році дістав нову назву — «Перемога праці». Завод щомісяця виробляв до 160 тонн продукції. В 1923 році на ньому працювало 170 чоловік. Став до ладу чавуноливарний і механічний завод «Блискавка», що випускав чавунне литво, борони та інші сільськогосподарські знаряддя. Працювали також три ремонтні і цегельно-черепичний заводи. Почала випускати продукцію взуттєва фабрика. Восени 1925 року відновили роботу скляний та мідночавуноливарний заводи.

Під керівництвом міської парторганізації значно активізувалося не тільки господарське, але й культурне та громадсько-політичне життя міста. 20 квітня 1920 року було організовано надзвичайну комісію по ліквідації неписьменності, яка приступила до організації шкіл лікнепу та курсів для навчання дорослих. Почали працювати 4 загальноосвітні і 2 професійно-технічні школи. В 1923 році відкрито механічний технікум. Діяв театр, який мав постійну трупу, 3 клуби, 2 кінотеатри та 2 бібліотеки. Був створений перший у Донецькій губернії історико-краєзнавчий музей.

Серйозна увага приділялася справі політичної освіти трудящих. У 1920 році в Бахмуті була видана Програма РКП(б), прийнята VIII з'їздом партії. Це одне з перших видань її на Україні. В листопаді 1923 року відкрився й почав свою роботу губернський будинок освіти. В 1922—1925 рр. у місті видавався щомісячний журнал

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 54, арк. 7.
[2] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 359.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 54, арк. 2, 10, 34.

Артем (Ф. А. Сергєєв). 1920 р.

«Просвещение Донбасса — Освіта Донбасу». В 1923—1925 рр. вийшло 46 номерів журналу «Забой» — літературного додатку до газети «Всероссийская кочегарка». 1922 року створюється місцеве видавництво.

Навколо друкованих в місті газет і журналів, особливо «Забою», перший номер якого вийшов у вересні 1923 року, гуртувалася обдарована молодь з робітників Донбасу. На сторінках «Забою» побачили світ твори П. Безпощадного, Б. Горбатова, Михайла Голодного (М. Епштейна), уродженця міста, П. Трейдуба, В. Харчевникова, Д. Семенова, Ю. Чорного-Діденка, Т. Шишова, Г. Марягіна та ін. Велику творчу допомогу молодим пролетарським письменникам подавав відомий на той час російський літератор М. Л. Слонімський, який був першим редактором «Забою». В 1924 — 1925 рр. журнал редагував О. М. Селівановський. Значний вплив на літературну молодь справила письменниця Л. О. Дніпрова Чайка (Василевська), що в 1917—1920 рр. жила у Бахмуті. В журналі «Забой» публікувалися також твори О. Безименського, І. Садоф'єва, О. Невєрова, І. Бабеля, М. Ляшка, М. Зощенка та інших.

Велику агітаційно-масову роботу серед молоді провадила комсомольська організація. Міськком комсомолу організував живу газету «Синя блуза». Ця форма масової роботи здобула широке визнання. В місті з'явилися «Червона блуза», «Сіра блуза». В грудні 1921 року з невеликої дитячої секції при одному з комсомольських осередків Бахмута був створений перший у Донбасі загін юних спартаківців.

В ході соціалістичного будівництва зростав авторитет міської партійної організації, міцніли її ряди. Разом з усією партією бахмутські комуністи активно боролися проти антипартійних угруповань. Так, загальні збори партійної організації Бахмута, що відбулися в середині 1923 року, одностайно засудили розкольницьку діяльність троцькістської опозиції[1]. Після смерті В. І. Леніна за ленінським призовом тільки з 22 по 31 січня від бахмутських робітників надійшло близько 200 заяв про прийом до партії[2]. На початок 1925 року в 19 партійних осередках міста налічувалося 612 комуністів, а наприкінці року число їх зросло до 956 чоловік[3].

Будівництво нового, соціалістичного Бахмута нерозривно зв'язане з іменами видатних діячів Комуністичної партії. На початку 20-х років в Артемівську жив і працював М. М. Шверник, що керував тоді Донецьким районним комітетом профспілки металістів. У 1921—1923 рр. першим секретарем Донецького губкому партії був Е. І. Квірінг. Велику увагу приділяв він зміцненню первинних парторганізацій міста. З грудня 1921 року до липня 1923 року Центральне правління кам'яновугільної промисловості, що перебувало в Бахмуті, очолював В. Я. Чубар. В Артемівському окружному комітеті партії з 1924 року працював М. О. Вознесенський. Величезну любов заслужив у трудящих міста діяч Комуністичної партії Ф. А. Артем, член першого Українського Радянського уряду, який віддав багато сил та енергії боротьбі за владу Рад і соціалістичному будівництву в Донецькому басейні. Після його смерті на прохання трудящих постановою ВУЦВКу і РНК УРСР від 21 серпня 1924 року Бахмут перейменували в місто Артемівськ. Того ж року на центральній площі міста встановлено пам'ятник Артему. В день його відкриття М. В. Фрунзе та К. Є. Ворошилов писали Донецькому губкому КП(б)У: «Товариш Артем разом з пролетарями Донбасу бився на фронтах громадянської війни, і пам'ятник цьому

---

[1] Газ. «Всероссийская кочегарка», 16 грудня 1923 р.; Е. Курдюмова. Донецкая партийная организация в годы восстановительного периода. Сталино, 1957, стор. 37.

[2] Промышленность и рабочий класс УССР в период восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.). Сборник документов и материалов. К., 1964, стор. 452.

[3] Донецький облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 25, арк. 39.

визначному революціонеру-комуністу, товаришеві вселятиме в серця робітників та селян тверду волю до завершення справи, якій віддав своє славне життя наш Артем»[1].

Величним пам'ятником Артему стало і нове місто Артемівськ. В роки соціалістичної індустріалізації далі розвивалася його промисловість. Провідне підприємство міста — завод «Перемога праці» — було повністю реконструйовано. У 1927 році тут став до ладу новий корпус цеху гарячого штампування. Наприкінці 1925 року на заводі працювало 637 чоловік, більшість з них становили кадрові робітники[2]. В 1928 році розгорнулося будівництво нового алебастрового заводу, пізніше перетвореного на комбінат. Було споруджено кераміко-трубний завод. Розвивалася легка промисловість. Тільки в 1926 році взуттєва фабрика щомісяця випускала понад 1300 пар взуття. У 1934 році збудували галантерейну фабрику.

Посилювалося партійне керівництво виробництвом, зміцнювалися зв'язки партії з масами. 30 грудня 1925 року розширене засідання Артемівської організації КП(б)У одностайно схвалило й підтримало рішення XIV з'їзду партії про курс на соціалістичну індустріалізацію[3]. В червні 1927 року відбулися загальноміські партійно-комсомольські збори, які рішуче засудили фракційну діяльність Троцького, Зінов'єва та інших опозиціонерів. Рішучу відсіч дали артемівські комуністи правій опозиції. В 1928 році Бухарін приїхав до Артемівська, сподіваючись знайти тут підтримку. Проте артемівці заявили, що «трудящі проти правого ухилу, вони є, були і будуть за Центральний Комітет партії, за генеральну лінію партії»[4].

З січня 1926 року по січень 1929 року Артемівська окружна парторганізація зросла на 78,2 проц. У зв'язку з святкуванням 10-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції від трудящих Артемівського округу надійшло 4 тис. заяв про прийом у партію. Переважну більшість комуністів становили робітники-виробничники. На 1 жовтня 1930 року до Артемівського райкому партії (у вересні 1930 року ліквідовано округи і створено райони) входило 26 виробничих осередків[5].

Під керівництвом комуністів робітники міста подавали дійову допомогу селянам у боротьбі з куркульством та в організації колгоспів. Так, за дорученням парторганізації заводу «Перемога праці» робітники-комуністи М. І. Потапенко, І. Т. Скориков та інші виїздили з цією метою в села району. Деяких комуністів послали на керівну роботу: О. П. Покашевського — в с. Кленове, М. І. Потапенка — секретарем партійної організації в колгосп «Червона Плотва».

Влітку 1927 року, коли загострилася міжнародна обстановка, в Артемівську проводився збір коштів у фонд створення повітряної ескадрильї «Пролетар Артемівщини»[6]. На багатотисячному мітингу трудящих міста тоді виступили голова Реввійськради СРСР, народний комісар у військових і морських справах К. Є. Ворошилов та командуючий військами Українського військового округу Й. Е. Якір.

В обстановці всенародної боротьби за завершення першої п'ятирічки здійснювалося технічне переозброєння підприємств, широко розгорталося соціалістичне змагання й ударництво. Ударною працею в місті відзначилися робітники заводу «Перемога праці» Є. М. Литвинов, О. М. Любимов, І. І. Погребняк, М. М. Касобник, М. І. Потапенко, Ф. М. Полтавець, Т. Г. Самойлов та ін. Наслідуючи приклад гірників Донбасу, трудящі Артемівська восени 1935 року включилися в стахановський рух. Вибійник рудоуправління ім. Будьонного комсомолець Гулій систематично виконував виробничі завдання на 250—300 проц. Ширився рух багатоверстатників. В 1937—1938 рр. на заводі «Перемога праці» комуніст-цвяхар І. Т. Скориков обслу-

---

[1] И. Олейник, С. Розин, Б. Шайн. Артем на Украине, стор. 60.
[2] Донецький облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 28, арк. 4.
[3] Газ. «Кочегарка», 1 січня 1926 р.
[4] Л. Я. Скобцов. Партийная организация Донбасса в борьбе за осуществление ленинского плана индустриализации страны, стор. 66.
[5] Донецький облпартархів, ф. 6, оп. 1, спр. 177, арк. 14.
[6] Газ. «Кочегарка», 26 липня 1927 р.

говував шість верстатів, костильник С. І. Комашко — чотири преси, дротар-волочильник С. Кириленко — п'ять барабанів. На початок 1940 року понад 37 проц. робітників на підприємствах Артемівська були ударниками та стахановцями[1].

В авангарді соціалістичного змагання йшли комуністи й комсомольці. Парторг механічного цеху заводу вогнетривів ім. С. Орджонікідзе Новожилов першим почав обслуговувати два токарні верстати. Майстер зміни комуніст Іванченко очолив соціалістичне змагання серед робітників своєї зміни. Комсомолець Недвига успішно працював на кількох верстатах. Партійні організації приділяли велику увагу питанням підвищення кваліфікації робітників. Так, тільки в 1937 році на заводі ім. Орджонікідзе технічним навчанням було охоплено 231 чоловіка, на заводі ім. Артема курси техмінімуму закінчили 184, стахановські курси — 194, курси майстрів соціалістичної праці — 71 чоловік[2].

Технічний прогрес і розвиток соціалістичного змагання забезпечували неухильне зростання промислового виробництва. Набагато розширився за роки довоєнних п'ятирічок завод «Перемога праці». Тут з'явилися нові корпуси інструментального та ремонтно-механічного цехів. Майже кожен цех підприємства перевершував своїми розмірами весь дореволюційний завод. У 1939 році на заводі «Перемога праці» вироблено продукції на 9 млн. крб., що перевищувало рівень 1913 року більше ніж у 4 рази. Всього напередодні Великої Вітчизняної війни в місті працювало 47 підприємств, загальний обсяг промислового виробництва тут перевищив 1 млрд. крб., тобто був у 13 разів більшим, ніж до революції. На 27 основних підприємствах Артемівська на початок 1940 року працювало 10 325 робітників (це у 3 рази більше порівняно з 1914 роком). А всього в місті на той час налічувалося 54 тис. чоловік.

Рік у рік збільшувались асигнування на благоустрій міста, яке з 1932 року стало містом обласного підпорядкування. За 5 років (з 1935 по 1939) на ці потреби витрачено 2 млн. 349 тис. крб. Напередодні війни в Артемівську було 6700 будинків із загальною житловою площею 329 292 кв. метрів[3]. Ще в 1926 році тут збудовано палац культури. На місці колишніх торгових рядів силами громадськості створено площу Свободи із сквером. В 1927 році прокладено водопровід. В 1934 році після розукрупнення Донецької залізниці сюди переведено управління Північно-Донецької залізниці. У 20—30-х роках споруджуються будинки для кількох медичних закладів, у т. ч. поліклініка. Видатки на охорону здоров'я на одну людину в 1940 році досягли 60 крб.[4].

За роки перших п'ятирічок ліквідована неписьменність серед дорослого населення, всі діти шкільного віку були охоплені початковою освітою. В 1940 році в Артемівську працювали 21 загальноосвітня школа, два інститути (вчительський та філіал Донецького індустріального), 7 середніх спеціальних закладів та 5 шкіл ФЗН, в яких навчалося близько 15 тис. чоловік[5]. Тільки за 1937—1939 рр. збудовано 5 шкіл. Ще у 1926 році відкрилася перша музична школа, перетворена пізніше на музичне училище. Це училище 1938 року закінчив народний артист СРСР лауреат Державної премії М. Д. Ворвулєв.

У 1927 році у місті, крім історико-краєзнавчого, діяли ще музеї революції і санітарної культури. Працювали 2 кінотеатри і драматичний театр, місцева радіостанція. З 1924 по 1932 рік в Артемівську перебувало правління Спілки пролетарських письменників Донбасу «Забой». Тут же відбулося три вседонецьких з'їзди цієї організації. У травні 1929 року у видавництві «Донбас» в Артемівську вийшла в світ повість Б. Горбатова «Нашгород». Тут розпочали свій творчий шлях письменники І. П. Рябокляч, пізніше лауреат Державної премії, і Є. Ю. Тардова. З січня 1920 року почала видаватися міська, а згодом і районна газета «Бахмутская прав-

[1] Донецький облпартархів, ф. 17, оп. 1, спр. 521, арк. 27.
[2] Там же, спр. 458, арк. 24.
[3] Там же, оп. 4, спр. 92, арк. 68; оп. 1. спр. 523, арк. 63, 64.
[4] Там же, спр. 104, арк. 109.
[5] Там же, арк. 19.

да», яка пізніше називалася «Красная правда», «Артемовский пролетарий», «Артемовский рабочий», з 1963 року — «Вперед».

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, тисячі жителів Артемівська влилися в ряди Червоної Армії. З наближенням лінії фронту промислові підприємства евакуювалися в тил. Так, на базі заводу «Перемога праці» в м. Єгоршині (перейменованому згодом на м. Артемівський) Свердловської області спорудили новий машинобудівний завод, який випускав продукцію для потреб фронту.

31 жовтня 1941 року німецько-фашистські війська окупували Артемівськ[1]. 22 місяці фашисти жорстоко знущалися з населення. В підвал колишнього будинку міськвиконкому гітлерівці зігнали понад 3 тис. громадян, пограбували їх, а потім розстріляли в кар'єрах алебастрового заводу. На території міста фашисти влаштували концентраційний табір для радянських військовополонених. Дуже багато з них вмерло від голоду, епідемій і ран. У могилах на території табору пізніше знайшли останки 3 тис. чоловік[2].

Ще до окупації міста в Артемівську було створено підпільну партійну організацію, яка складалася з 15 комуністів. Очолив її Н. М. Жоров. У залізничному депо станції Сіль активну роботу розгорнули підпільники на чолі з комуністом Т. Й. Спициним, який прибув сюди за дорученням секретаря підпільного обкому партії С. М. Щетиніна. Патріоти вивели з ладу більше 20 паровозів[3].

З листопада 1941 року в місті почала діяти патріотична група, організована за завданням підпільної партійної організації директором школи № 7 О. О. Колпаковою. Навколо О. О. Колпакової згуртувалося близько 40 чоловік. На початок грудня кількість їх зросла до ста. Почали вони свою діяльність з випуску й поширення листівок, в яких закликали до боротьби проти загарбників. Члени групи вчиняли диверсії, рятували молодь від вигнання до Німеччини, допомагали радянським військовополоненим переходити лінію фронту. В ніч на 20 червня 1943 року почались арешти в Артемівську та районі. Протягом двох тижнів вороги схопили 50 чоловік, у т. ч. і О. О. Колпакову з матір'ю О. І. Колпаковою, що активно допомагала дочці. Майже всі вони були розстріляні.

Активно боровся проти фашистів Артемівський партизанський загін з 65 бійців під командуванням учасника громадянської війни І. Г. Чапліна. Загін допомагав частинам Червоної Армії, завдаючи серйозної шкоди окупантам. З листопада 1941 року артемівські партизани разом із слов'янським загоном М. І. Карнаухова напали на гарнізони ворога в селах Маяках та Пришибі і розгромили їх. Ім'я І. Г. Чапліна наводило жах на німецько-фашистських загарбників. Про бойові дії загону розповідалося в зведеннях Радінформбюро 8 грудня 1941 року[4]. Під час наступу радянських військ на початку 1942 року загін Чапліна 22 лютого завдав удару по ворогові з тилу, на території радгоспу. Партизани вибили гітлерівців з 30 бліндажів, вивели з ладу 6 мінометів, 9 кулеметів і тим самим допомогли підрозділам Червоної Армії в успішному виконанні бойового завдання[5]. За бойові дії в цьому ж році групу партизанів із загону Чапліна нагородили орденами та медалями. 13 серпня 1942 року фашисти схопили Чапліна і разом з іншими 17 партизанами розстріляли в кар'єрах алебастрового заводу.

5 вересня 1943 року 259-а і 266-а дивізії, що діяли в складі 3-ї гвардійської армії Південно-Західного фронту[6], вигнали гітлерівців із Артемівська. Обом цим дивізіям присвоєно найменування «Артемівських». У військових частинах, які визволяли місто, були його жителі: капітан Б. В. Мілевський, старший лейтенант В. Н. Солдатов, старший сержант В. А. Тиховод та інші.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 2, арк. 51.

[2] Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов, т. 4, стор. 62, 64.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 65, арк. 4; спр. 29, арк. 5, 6.

[4] И. Я. Омельяненко. Коммунисты Донбасса в Великой Отечественной войне, стор. 30.

[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 2, арк. 50.

[6] Газ. «Социалистический Донбасс», 14 травня 1967 р.

Багато артемівців захищали Батьківщину на інших фронтах Вітчизняної війни. Л. В. Недогибченко, Б. Б. Корсунський, В. В. Фомін, І. К. Паньков, В. М. Залевський, Г. О. Дубровський, Л. В. Кондратьєв, С. І. Мосієнко, В. М. Ситник удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу за мужність, проявлену на фронті. Так, льотчик-капітан В. М. Залевський збив 17 ворожих літаків і в групових боях — ще 23. Сержант В. В. Фомін 14 січня 1945 року під час прориву оборони ворога на західному березі Вісли після загибелі командира очолив взвод і знищив ворожий дзот, взявши в полон 12 німецьких солдатів. В іншому бою він підбив бронетранспортер противника.

На другий день після визволення 6 вересня 1943 року у місті відновив роботу виконком міськради, 25 вересня — міськком КП(б)У[1], 20 вересня— міськком ЛКСМУ. На 1 грудня в Артемівській партійній організації було 265 членів і 44 кандидати в члени партії. Партійна організація і міська Рада проводили велику політичну та організаторську роботу серед населення, мобілізуючи його на відбудову зруйнованого господарства.

Відступаючи під натиском радянських військ, фашисти зруйнували 9 заводів, лікарню, школи (з 25 вціліло тільки 5), кінотеатр, пам'ятник Ф. А. Артему, знищили 75 проц. житлового фонду, 3 тис. сімей зовсім не мали притулку. Шкода, заподіяна місту окупантами, становила більш як 437 млн. крб.[2]. Від рук гітлерівців загинуло більш як 14 тис. чоловік. На час визволення в Артемівську лишилося до 25 тис. жителів.

Насамперед в місті було налагоджено роботу хлібозаводу, відновила роботу пошта, електростанція. 18 листопада збори міського партійного активу обговорили питання про мобілізацію трудящих на відбудову промислових підприємств, медичних та навчальних закладів і закладів культури. Невтомно працювали жителі Артемівська, щоб підняти його з руїн. Робітники заводу «Перемога праці» зібрали 10 цвяхових верстатів та один волочильний стіл. І. М. Нещерет, працюючи ковалем, виконував норму на 200—250 проц., майстер ремонтно-механічного цеху І. М. Андрєєв відновив і змонтував 37 одиниць устаткування, муляр М. А. Пруденко навчив своєї професії 14 домогосподарок. На 1 квітня 1944 року вже дав першу продукцію скляний завод. Керамікотрубний завод (який був зруйнований на 90 проц.) вступив у дію на річницю визволення міста. Пущено було завод медичного гіпсу № 1. Взуттєва фабрика № 7 у першому кварталі 1944 року давала близько тисячі пар взуття на місяць. Відновив випуск продукції найбільший у Радянському Союзі завод вогнетривів ім. Серго Орджонікідзе. Тільки за 1945 рік він заощадив державі 3 млн. 136 тис. крб. Завод забезпечував вогнетривами 13 доменних печей Уралу і 18 печей Півдня. Під кінець 1945 року були відбудовані перші черги заводів ім. X роковин Жовтня, скляного ім. Артема, механічного «Перемога праці» та ін. підприємств. У цьому році промисловість міста виконала план на 105,4 проц.[3]. Активну участь у відбудовних роботах брало все населення міста. Крім того, трудящі внесли 118 638 крб. у фонд оборони.

Міська партійна організація підтримала й очолила патріотичний рух трудящих за виконання післявоєнної п'ятирічки за чотири роки. У 1946 році вона об'єднувала в своїх рядах вже до 2,5 тис. комуністів[4] проти 859 комуністів на початку 1945 року. Широкого розвитку серед трудящих міста набуло соціалістичне змагання. У 1950 році на підприємствах та будовах було 137 комсомольсько-молодіжних бригад і 19 змін[5]. На 153 проц. виконував норму машиніст роторного екскаватора комсомолець В. А. Бірюков. Більше двох норм за зміну виробляли коваль заводу «Перемога праці» комуніст О. Ф. Голубенко, гайковик Я. П. Романовський. Понад 7 500 ударників

---

[1] И. Я. Омельяненко. Коммунисты Донбасса в Великой Отечественной войне, стор. 47.
[2] Газ. «Артемовский рабочий», 21 січня 1944 р.
[3] Донецький облпартархів, ф. 17, оп. 4, спр. 92, арк. 49; спр. 104, арк. 30, 31.
[4] Там же, спр. 167, арк. 9.
[5] Газ. «Артемовский рабочий», 27 травня 1950 р.

і стахановців (або 95 проц. учасників змагання) виконали від 3-х до 5-и річних норм. Колективи підприємств, змагаючись за дострокове виконання четвертої п'ятирічки, дали сотні тисяч карбованців надпланових нагромаджень. Скляний завод ім. Артема, «Перемога праці», завод ім. Орджонікідзе, трест «Артемвуглерозвідка», Північно-Донецька залізниця завершили свої п'ятирічні завдання до 7-х роковин визволення Донбасу[1].

В цеху виноматеріалів Артемівського заводу шампанських вин. 1969 р.

За 7 післявоєнних років у місті відбудовано і зведено 129 житлових будинків загальною площею 50 429 кв. метрів. 1100 будинків спорудили за допомогою держави індивідуальні забудовники. В 1944 році в Артемівську вже діяли 3 лікарні, поліклініка, 2 амбулаторії тощо. 25 вересня 1943 року почався навчальний рік у 9 школах. За парти сіло тоді близько 2 тис. учнів. Відкрились учительський інститут, школа робітничої молоді. Відновилося видання місцевої газети «Артемовский рабочий». В 1949 році асигнування на будівництво культурно-побутових закладів по міському бюджету в порівнянні з 1944 роком збільшилися майже вдвоє і становили 20 млн. крб.

Достроково виконали трудівники міста і плани п'ятої п'ятирічки по збільшенню обсягу продукції та піднесенню продуктивності праці. В Артемівську було збудовано кілька промислових підприємств союзного значення: завод обробки кольорових металів, завод будівельних матеріалів і один з найбільших в Європі завод шампанських вин. Механічний завод «Перемога праці» став після реконструкції заводом гірничого устаткування. Колектив заводу кольорових металів здійснив велику роботу щодо впровадження нової техніки, механізації та автоматизації виробничих процесів, освоєння передових методів праці. Все це дало можливість різко підвищити продуктивність печей, заощадити 20 тонн кольорових металів на рік[2].

У 1951 році на підприємствах міста 154 бригади змагалися за звання бригади відмінної якості. А в 1953 році продукцію тільки відмінної якості випускали 167 бригад. Всього в Артемівську працювало понад 10 тис. стахановців та ударників. Передовики змагання робітники заводу «Перемога праці» П. І. Фролов та І. М. Бочаров, працівники взуттєвої фабрики А. А. Рубанченко і М. І. Черкашина, оператор скляного заводу В. І. Орєхов та ін. систематично виконували по дві норми. Зросла творча активність робітників, інженерно-технічних працівників у боротьбі за вдосконалення організації виробництва. В 1955 році вони внесли 800 раціоналізаторських пропозицій. Впровадження 490 з них у виробництво дало умовної річної економії понад 2 млн. крб. Чотири рази в 1955 році вогнетривники займали перше місце у всесоюзному соціалістичному змаганні і одержували перехідний Червоний прапор ВЦРПС[3].

В ході соціалістичного змагання, що розгорнулося напередодні XXI з'їзду партії, на підприємствах міста поширився новий патріотичний рух за комуністичну працю. В 1959 році 320 виробничих колективів змагалися за право називатися бригадами комуністичної праці. Першими цього звання були удостоєні бригада зварників (бригадир О. М. Кунченко) на заводі «Перемога праці», бригада вальцювальників, керована Т. П. Долинським, на заводі обробки кольорових металів, бригада операторів

[1] Донецький облпартархів, ф. 17, оп. 9, спр. 1, арк. 71.
[2] Там же, оп. 13, спр. 5, арк. 94.
[3] Там же, оп. 9, спр. 131, арк. 18—26; оп. 13, спр. 34, арк. 15.

Є. М. Толстого на скляному заводі та інші колективи[1]. 490 робітників боролися за звання ударника комуністичної праці. 26 працівників промисловості міста, наслідуючи приклад Валентини Гаганової, добровільно перейшли працювати на відстаючі ділянки.

Міська парторганізація мобілізувала трудящих на боротьбу за прискорення технічного прогресу в народному господарстві. Так, у 1959—1960 рр. на підприємствах міста за методом свердловчан працювало 7 громадських конструкторських бюро, в яких брали участь 125 інженерно-технічних працівників, організовано 15 комісій і 41 бригада сприяння технічному прогресу. В результаті їх зусиль тільки протягом цих двох років створено 38 нових машин та механізмів, впроваджено у виробництво 16 конвейєрних і потокових ліній, понад 100 одиниць нових машин та автоматів[2].

За роки семирічки (1959—1965) у місті введені в експлуатацію нові промислові об'єкти: швейна фабрика ім. 8 Березня, меблева фабрика, цех зварних високоміцних ланцюгів для шахтного устаткування на заводі «Перемога праці», механізована конвейєрна лінія на заводі будівельної кераміки. Завдяки дальшому поліпшенню організаторської діяльності міського комітету партії і натхненній праці жителів Артемівська семирічний план виконано достроково — 19 жовтня 1965 року. 29 з 33 промислових підприємств почали випускати продукцію в рахунок 1966 року. Найбільші підприємства — завод обробки кольорових металів ім. Е. І. Квірінга і завод «Перемога праці» — добилися збільшення випуску продукції в півтора рази, завод шампанських вин — у три рази. Продукція цих заводів відома не тільки в Радянському Союзі, але й за кордоном, її купують більше ніж 40 країн світу. На будівництві Асуанської греблі для зварювання металоконструкцій використовувались електроди, виготовлені на заводі «Перемога праці».

Велика група працівників промисловості, транспорту і будов міста нагороджена орденами та медалями Радянського Союзу. 15 чоловік удостоєно ордена Леніна, 43 — ордена Трудового Червоного Прапора, 78 — ордена «Знак Пошани», 131 — медалей «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку». Орденами Трудового Червоного Прапора нагороджені колективи тресту «Артемгеологія» та рудоуправління «Артемсіль». У змаганні за гідну зустріч XXIII з'їзду КПРС перед вели кращі виробничики-комуністи. Серед них — машиніст екскаватора рудника заслужений гірник УРСР Н. М. Курінний, токар заводу «Перемога праці», почесний громадянин міста Артемівська Й. С. Смазной та багато інших. У ході передз'їздівського змагання трудящі Часів'ярського комбінату вогнетривів виступили ініціаторами руху за «артемівську копійку», суть якого полягала у збільшенні випуску продукції в розрахунку на карбованець основних виробничих фондів. У боротьбу за «артемівську копійку» включилися металісти і кераміки, склороби і швейники, працівники промисловості будівельних матеріалів і автотранспортних підприємств[3].

З ентузіазмом взялися жителі Артемівська за виконання нового п'ятирічного плану. В 1966 році колективу заводу шампанських вин першому в місті присвоїли звання підприємства відмінної якості. В ході змагання за гідну зустріч 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції на заводах, фабриках і будовах Артемівська поширився рух за право називатися колективом ім. 50-річчя Жовтня, що почався з ініціативи бригади В. Ф. Чирви на заводі обробки кольорових металів ім. Е. І. Квірінга. Трудящі Артемівська взяли активну участь також у русі за надплановий донецький ювілейний процент, в рахунок якого видали до свята на 9 млн. 722 тис. крб. продукції понад план[4].

За право називатися колективами комуністичної праці на кінець 1967 року боролося понад тисячу бригад, 350 змін і 185 цехів. 350 бригад, 165 змін, 68 цехів завоювали це високе звання. Пам'ятним Червоним прапором міського комітету партії

[1] Донецький облпартархів, ф. 17, оп. 15, спр. 81, арк. 32.
[2] Там же, спр. 122, арк. 31, 32, 34.
[3] Газ. «Вперед», 25 березня 1966 р.
[4] Газ «Вперед», 3 листопада 1967 р.

і міської Ради депутатів трудящих нагороджено колектив заводу «Перемога праці», який добився найкращих результатів у виконанні взятих на себе зобов'язань. З почуттям глибокого задоволення зустріли трудящі міста постанову ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС про нагородження колективу ордена Трудового Червоного Прапора тресту «Артемгеологія» пам'ятним Червоним прапором на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Указом Президії Верховної Ради від 28 жовтня 1967 року по Артемівську та району 131 активного учасника Великої Жовтневої соціалістичної революції і боротьби з інтервентами та білогвардійцями нагороджено орденами і медалями Союзу РСР. Бригада № 5 швейної фабрики ім. 8 Березня (майстер Л. М. Паскотіна) завоювала звання колективу ім. 50-річчя Ленінського комсомолу.

Палац культури ім. В. І. Леніна швейної фабрики ім. 8 Березня. Артемівськ, 1969 р.

В соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна найбільш відзначилися і були нагороджені Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС — завод шампанських вин і міське професійно-технічне училище № 53. Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради — ордена Трудового Червоного Прапора Артемівське соляне рудоуправління «Артемсіль».

У досягненні високих виробничих показників велику роль відіграє змагання робітників Артемівська з трудівниками підприємств інших міст і республік. Так, завод будівельної кераміки змагається з Щекинським заводом «Кислотоупор», завод ім. Е. І. Квірінга — з колективом Кіровського заводу обробки кольорових металів і Ленінградським заводом «Красный выборжец».

За роки Радянської влади обсяг валової продукції, що випускається підприємствами міста, зріс в 91 раз. В місті — 64 великі і середні підприємства промисловості, транспорту, будівництва, на яких працюють понад 40 тис. чоловік.

Зміцнюються дружні зв'язки колективів промислових підприємств міста з колгоспним селянством. Підприємства міста шефствують над 16 колгоспами, 4 радгоспами, птахофабрикою і Донецькою дослідною станцією садівництва Артемівського району. Так, колектив міськелектромережі в колгоспі «Шлях до комунізму» збудував низьковольтну лінію електропередачі протяжністю в тисячу метрів. Колектив заводу ім. Е. І. Квірінга обладнав механічну майстерню в колгоспі ім. Леніна.

Партійні, радянські та господарські організації велику увагу приділяють благоустрою міста. Площа його у порівнянні з дореволюційним періодом зросла більш як у 5 разів. Він розширятиметься за лінію залізниці. В районі станції Артемівськ—II вже прокладено в степ нові вулиці, забудовані багатоповерховими спорудами. В 1967 році житловий фонд Артемівська становив 581,9 тис. кв. метрів. Вулиці міста не тільки в центрі, але і на околицях заасфальтовані й озеленені.

В 1965 році тут працювало 345 підприємств роздрібної торгівлі. Товарооборот торговельних підприємств зріс до 55 008 тис. крб. у 1966 році. Тепер у 5-и лікарнях, 2-х диспансерах, 2-х поліклініках, водо- і грязелікарнях трудиться близько тисячі працівників охорони здоров'я. Лікарі О. П. Охотіна і М. І. Певницька удостоєні звання заслуженого лікаря УРСР. Місто має 5 дитячих садків та ясел. 80 колективів фізкультурників у 1968 році об'єднували в своїх рядах близько 20 тис. чоловік.

В Артемівську — 28 загальноосвітніх шкіл і 7 шкіл робітничої молоді, 5 середніх спеціальних навчальних закладів, технікум залізничного транспорту, індустріальний технікум, медичне, педагогічне, музичне, 3 технічні і 3 професійно-технічні училища, школа залізничних майстрів, дитяча та вечірня музичні школи. Є загальнотехнічний факультет Харківського заочного політехнічного інституту. В 1969 році в усіх навчальних закладах вчилося близько 28 тис. чоловік, працювало 919 вчителів. З березня 1964 року в Артемівську діє Всесоюзний науково-дослідний інститут соляної промисловості (ВНДІСІЛЬ), де 83 наукових співробітники, у т. ч. один доктор і 13 кандидатів наук; працює також Донецька дослідна станція садівництва, де трудяться 24 співробітники, з них один доктор і 12 кандидатів наук.

У місті — 13 палаців культури та клубів, будинок техніки, 3 кінотеатри. В 39 бібліотеках 548 тис. томів книг. Більше 4 тис. трудящих — слухачі 18 народних університетів. 1959 року міськком партії і міськвиконком ухвалили створити в Артемівську історико-краєзнавчий музей. У 1962 році музей було відкрито. В ньому експонуються унікальні речі: орден Трудового Червоного Прапора першого випуску, медалі часів російсько-японської війни, перше видання книги Б. Горбатова «Наш город» (про Артемівськ), особисті речі партизанів та багато ін. Рішенням Міністерства культури УРСР 7 липня 1967 року музею присвоєно звання народного.

Цікаві документи, матеріали, експонати про розвиток міської парторганізації зібрано в музеї міської парторганізації (відкритий у квітні 1968 року). Велику допомогу партійній організації міста у справі виховання трудящих на революційних традиціях подають також секція старих комуністів, ветеранів революції та громадянської війни, комісія по пропаганді знань серед молоді, військово-патріотична секція.

На місці пам'ятника Артему, зруйнованого фашистами, в 1959 році за проектом скульпторів О. О. Шапрана і М. Д. Декамерджі споруджено новий. Напередодні 50-річного ювілею Радянської влади в місті відбулось урочисте відкриття пам'ятника В. І. Леніну. Ніколи не заростає стежка до братських могил, де поховані полеглі в боротьбі з денікінцями партизани і політичні в'язні, яких було отруєно в бахмутській тюрмі. У день 45-річчя визволення міста від білогвардійців коло могили партизанів запалено вічний вогонь слави. В 1967 році на місці поховання одного з загиблих воїнів у роки Великої Вітчизняної війни упорядковано могилу Невідомого солдата.

Трудящі Артемівська пишаються своїми знатними земляками, активними учасниками Жовтневої революції та громадянської війни. Напередодні 50-річчя Радянської влади звання почесних громадян міста удостоєні І. Г. Чаплін (посмертно), член КПРС з 1905 року О. Я. Коханов, члени КПРС з 1917 року Ф. І. Борщов та І. В. Кравцов, член КПРС з 1918 року В. П. Циба, заслужена вчителька школи УРСР Н. В. Вінк, робітники М. С. Квітко, В. С. Прядун, Й. С. Смазной, старий педагог С. Є. Михайлов, лікар Н. М. Нікольська, син Артема — А. Ф. Сергєєв, який підтримує тісні зв'язки з артемівцями, і командир дивізії, що визволила місто від німецько-фашистських загарбників у 1943 році,— генерал К. Г. Ребриков.

Організатором трудящих Артемівська в боротьбі за виконання завдань комуністичного будівництва є міська партійна організація, ряди якої постійно зростають. Якщо на початку 1950 року в місті було 2516 комуністів, то тепер близько 6,5 тис. Міська комсомольська організація на 1 січня 1969 року налічувала більш як 12 тис. юнаків та дівчат. У складі Артемівської міськради 295 депутатів. Серед них — воєнком І. М. Івкін — Герой Радянського Союзу, керуючий трестом «Артемгеологія» С. А. Руєв і закрійниця взуттєвої фабрики А. І. Цуліна нагороджені орденом Леніна, машиніст екскаватора І. В. Білоусов — Герой Соціалістичної Праці та ін. В 1966 році жителі Артемівська послали своїм депутатом у Верховну Раду СРСР швачку фабрики ім. 8 Березня Н. К. Скляренко.

Разом з усім радянським народом трудящі Артемівська своєю щоденною працею прагнуть примножити славу Батьківщини, вносять гідний вклад у справу побудови комунізму.

Н. В. ВІНК, В. Ф. КАЦЕЛЬ, М. П. ТІТЕНКО

КА́РЛО-ЛІ́БКНЕХТІВСЬК

Карло-Лібкнехтівськ — з 1965 року місто районного підпорядкування, розташоване на річці Мокрій Плотві, притоці річки Бахмутки, за 15 км на північ від районного центру. Відстань до найближчої залізничної станції Деконська — 2 км. Населення — 11,2 тис. чоловік. Місто підпорядковане Артемівській міській Раді депутатів трудящих.

Історія Карло-Лібкнехтівська тісно пов'язана з розвитком Бахмутських соляних промислів. В останній чверті XVII ст., коли в районі річки Бахмутки почали видобувати сіль, навколо соляних промислів виникло село Брянцівка. Першими його мешканцями були козаки Ізюмського полку й переселенці з північних областей України. На початку XVIII ст. соляні промисли перейшли у відання царського двору. Проте в умовах кріпосництва, за браком робочої сили, соляна промисловість розвивалася дуже повільно.

Становище змінилося після реформи 1861 року. В 1877—1878 рр. в районі Бахмута поблизу села Брянцівки, на правому березі річки Мокрої Плотви, інженер Н. Г. Іванов провів розвідувальні роботи для виявлення запасів кам'яної солі. Він пройшов бурову свердловину глибиною 292 метра і відкрив 9 соляних шарів, в т. ч. найбільший (39,5 м) Брянцівський шар[1].

У 1879 році на цьому місці приватна промислова компанія, яку очолював Н. Н. Литуновський, розпочала будівництво першої соляної шахти, назвавши її Брянцівською копальнею (нині шахта ім. Карла Лібкнехта). В 1881 році вона видала нагора понад 4 тис. тонн солі[2]. У 1884—1885 рр. в Бахмутському повіті стало до ладу 5 рудників: Нова Величка, Харламівський, «Петро Великий», Деконсько-Покровський і Пшеничний. На Брянцівському і Деконському рудниках у 1884 році налічувалося близько 800 робітників[3]. Неподалік від села Брянцівки було знайдено також поклади кварцитів і вогнетривкої глини. На їх базі в 1897 році акціонерне товариство Ковальського спорудило Деконський алебастровий завод[4]. У 1901—1903 рр. харківські купці Богомолов і Косич поблизу станції Деконська купили у німецьких колоністів 6 га землі і збудували ще три алебастрові заводи; продуктивність кожного з них становила одну тисячу пудів алебастру щодоби.

Навколо рудників і заводів виросли робітничі селища Нова Величка і Деконське, які входили до складу Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Наприкінці XIX ст. в них мешкало понад 1,5 тис. чоловік. Про життя робітників розповідає донецький письменник Ілля Гонімов в оповіданні «Сіль землі»: «На березі річки Мокрої Плотви тулилося кілька халупок-мазанок з сліпими віконцями й толевими покрівлями. Це робітнича колонія. В кожній такій халупці жило кілька родин. Діти, замурзані наче поросята, вовтузяться по глиняній долівці, сваряться, потрапляють під чиїсь незграбні ноги і з зойком ховаються під нари — єдині меблі в казармі. П'яний гомін чергується з попівським співом, за яким не чути стогону вмираючих і крику немовлят. Не можна ні народитися, ні померти без попової молитви, котру завжди супроводить пиятика.

Стояли пусткою степи навколо Брянцівки, тисячі десятин, а мазанки робітників засмоктувала трясовина. Навесні Мокра Плотва вирувала потоками навколо казарм, робітничі сім'ї тижнями жили в страху на горищах, чи витримають саманні стіни, чи завалиться казарма, піде під воду разом з людьми та їхнім добром»[5].

1895 року на кошти, зібрані робітниками, у Брянцівці побудували школу на 35 учнів. В ній були тільки сіни та одна кімната, що правила і за клас, і за квартиру

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1146, оп. 2, спр. 251, арк. 74.
[2] Ю. Ю. Гессен. История соляной промышленности СССР, т. 2. М., 1950, стор. 263.
[3] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, стор. 337.
[4] История Белокаменского шамотного завода. Артемовск, 1958, стор. 5.
[5] И. А. Гонимов. Повести и рассказы. К., 1956, стор. 353, 354.

для вчителя. Таку ж школу відкрили і в селищі Новій Величці. В одному класі вчитель проводив урок одночасно з трьома групами. Щомісяця із заробітної плати батьків відраховувалося 2 проц. на оплату вчителя і утримання школи.

Нестерпні умови праці й життя спричинювали перші стихійні виступи робітників. У 1900—1901 pp. революційну пропаганду серед пролетарів рудників почали проводити члени Харківської організації РСДРП. Так, С. М. Прохватилов поширював ленінську газету «Искра»[1]. Велику увагу роботі серед соляників приділяла Бахмутська соціал-демократична група. У 1905 році на Брянцівському руднику створено соціал-демократичний гурток, яким керувала Т. І. Філіпова[2].

Під впливом загального революційного піднесення в країні в червні 1905 року відбувся страйк на шахті «Петро Великий» Голландського рудника. Робітники добивалися підвищення заробітної плати на 10 коп. і розцінок на півкопійки з вагонетки. Двотижнева боротьба шахтарів примусила підприємців частково задовольнити їх вимоги. 18 жовтня 1905 року застрайкували робітники Брянцівських копалень. Їх підтримали соляники Нової Велички і Харламівського рудників. Страйк очолили члени соціал-демократичного гуртка Д. З. Носов, О. Ф. Пашин, Я. Д. Воронов. Було створено страйковий комітет, який висунув перед адміністрацією ряд економічних та політичних вимог: на 25 проц. збільшити заробітну плату, збудувати житлові будинки для робітників, скоротити робочий день, поліпшити медичне обслуговування, відкрити клуб для зборів, передплатити газети для робітників. Адміністрація відхилила ці вимоги. На знак солідарності 1 грудня застрайкували робітники всіх соляних рудників і алебастрових заводів. Страйковий комітет попросив підтримки у Бахмутської соціал-демократичної організації. На мітингах члени комітету закликали робітників не припиняти страйку і домагатися перемоги[3]. Налякана масовими виступами адміністрація змушена була поступитися. Робітникам сплатили за всі дні страйку, відремонтували бараки й казарми, на кілька процентів підвищили заробітну плату. На Голландському руднику відкрили їдальню[4].

Незважаючи на терор і масові арешти в період столипінської реакції, боротьба соляників не припинялась. У 1908 році соціал-демократи організували страйк на Голландському руднику, в якому взяли участь 180 чоловік. Страйк тривав три дні. Хоч вимоги робітників не задовольнили, все ж адміністрація, побоюючись нових виступів, нікого з роботи не звільнила[5].

Під час промислового піднесення стали до ладу нові соляні рудники — Кузьминівський, «Бахсіль», Терещенківський. В 1910—1914 pp. на території нинішнього міста працювало 9 рудників, де видобували в середньому 26 млн. пудів солі на рік[6]. Як і раніше, на шахтах застосовувалася ручна праця. Величезні брили солі вагою в кілька тисяч пудів робітники розбивали молотами і вантажили на вагонетки, які потім самотужки котили щонайменше 6 км до місця розвантажування. Робочий день тривав 12—13 годин. Заробітна плата бурильників на Брянцівському руднику становила 1 крб. 60 коп. на день, стволових — 1 крб. 25 коп., відкатників — 90 копійок.

Робітники жили в бараках або казармах із земляною долівкою. З 1901 по 1908 рік на Харламівському руднику побудували 7 бараків з каменю і земляної цегли на чотири кімнати кожна і артільну казарму з двох половин — для несімейних робітників, де містилося по 30 чоловік. На чотирьох копальнях з десяти були трирічні школи на 35 учнів кожна[7]. Лікарню відкрили тільки на Брянцівському руднику.

---

[1] Материалы по истории революционных событий 1905 года в Артемовском округе. Артемовск, 1925, стор. 165.

[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 58, арк. 117.

[3] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні. К., 1931, стор. 36, 37, 105, 106.

[4] Материалы по истории революционных событий 1905 года в Артемовском округе, стор. 167.

[5] Робітничий рух на Україні в роки реакції (червень 1907 — жовтень 1910 pp.). Збірник документів. К., 1965, стор. 161.

[6] Донецький облдержархів, ф. Р-2607, оп. 1, спр. 70, арк. 450.

[7] Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1913/1914 учебный год. X., 1917, арк. 293.

Вона містилася в старому приміщенні, збудованому із земляної цегли. В 1906 році лікарня з'явилася і на Голландському руднику. На інших були приймальні, їх обслуговували тільки фельдшер і лікар, які приїздили сюди з Бахмута двічі на тиждень.

Боротьба робітників соляних рудників проти капіталістів та царизму не припинялася. Під час імперіалістичної війни страйк, який відбувся на шахті «Петро Великий» Голландського рудника, підтримали всі соляники. Побоюючись наростання революційного руху, адміністрація рудників — Голландського, Харламівського, Нової Велички, Брянцівського, Кузьминівського — змушена була оголосити про надбавку плати робітникам на 10—15 процентів.

Після повалення царського самодержавства у березні 1917 року створено Раду робітничих депутатів солерайону, в якій, однак, переважали меншовики[1]. Та під впливом революційно настроєних солдатів та більшовиків Бахмута трудящі солерайону все рішучіше вимагали проведення революційних перетворень.

Влітку 1917 року було обрано рудниковий робітничий комітет солерайону, до складу якого ввійшли більшовики Д. З. Носов, А. М. Коритін, П. Г. Кириченко, І. О. Зелений. Комітет по суті керував рудниками, контролював роботу шахт[2]. У червні 1917 року на Брянцівському руднику створено партійний комітет з 4 чоловік, очолив його І. О. Зелений[3]. На Харламівському організовано партійну групу з 3 чоловік. Наприкінці червня 1917 року більшовики Брянцівського рудника скликали загальні збори робітників Брянцівки і Нової Велички, де були і селяни з навколишніх сіл — Новоолександрівки, Покровського, Деконського та ін. З доповіддю про політичне становище в країні виступив І. О. Зелений. Він розповів про ленінський план переходу від буржуазно-демократичної революції до соціалістичної, викрив угодовську тактику меншовиків[4]. Більшовиків підтримали робітники. Меншовики й есери змушені були піти зі зборів.

У липні 1917 року відбулися перевибори Ради робітничих депутатів соляного району, більшість місць у ній здобули більшовики. Головою Ради обрали більшовика Бондаренка-Бурдуна. За рішенням Ради на всіх рудниках запроваджувався 8-годинний робочий день, на 20 проц. було збільшено заробітну плату. Виконуючи рішення VI з'їзду партії, більшовицький комітет і Рада почали енергійно створювати червоногвардійські загони, озброювати їх. У жовтні 1917 року на кожному руднику організовано такі загони. Складалися вони з 25—30 чоловік. Штаб їх, очолюваний Пугачовим, перебував у Бахмуті[5].

Коли надійшла звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді, робітники рудників та заводів висловили солідарність з петроградським пролетаріатом. Відбулася велика демонстрація. Незабаром Рада робітничих депутатів соляного району взяла у свої руки керівництво роботою шахт, організувала контроль за розподілом продуктів, конфіскувала будинки колишніх власників рудників під школи і клуби.

У квітні 1918 року солерайон окупували австро-німецькі війська. Загарбники повернули рудники й заводи їх колишнім хазяям. Ще до приходу окупантів на рудниках було створено підпільні партійні осередки. У Брянцівці й Новій Величці до складу таких осередків входили П. С. Короленко, Г. Чередін, І. Муравйов, Д. З. Носов, Ворона, П. Г. Кириченко, Г. І. Кулькін, а на Бахмутському та Голландському рудниках — Ачкасов, Костенко, П. Гончаров, Колесников. Підпільну роботу на Кузьминівському руднику очолював П. Найдьонов, Терещенському — Лунєв. В червні 1918 року на квартирі І. О. Зеленого відбулася нарада представників під-

---

[1] Г. Курганов. Советы на Артемовщине между февралем и октябрем 1917. X., 1929, стор. 169.
[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 5, арк. 7.
[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 241.
[4] Газ. «Кочегарка» (Артемівськ), 1 липня 1927 р.
[5] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 241.

пілля, де обговорювалося питання про боротьбу проти загарбників; було створено військовий комітет і партизанський загін під керівництвом І. Г. Чапліна.

У середині червня групи обрали підпільний ревком у складі 6 чоловік на чолі з І. О. Зеленим. Під керівництвом ревкому в липні 1918 року 200 робітників Голландського рудника, протестуючи проти насильств, які чинили окупанти разом з солепромисловцями, оголосили страйк. У жовтні застрайкували соляники й інших рудників. Вони зажадали припинити знущання з населення й підвищити заробітну плату[1]. Бойова група загону І. Г. Чапліна у тому ж місяці роззброїла варту. На станції Ступки загін спинив військовий ешелон і захопив частину продовольства та 300 гвинтівок.

Наприкінці листопада 1918 року під ударами частин Червоної Армії та партизанів окупанти пішли з селища. Однак в середині грудня район захопили білогвардійські війська Краснова. 6 лютого 1919 року Червона Армія відкинула білогвардійців, проте під тиском переважаючих сил ворога 8 лютого змушена була відійти. І тільки 16 лютого 1919 року Донецька група військ вибила красновців з цього району[2]. Становище лишалося дуже напруженим — з півдня загрожували денікінці.

З наближенням армії Денікіна партійний комітет району 2 квітня 1919 року скликав секретарів партосередків, доручивши їм організувати перереєстрацію усіх комуністів і підготуватися до боротьби проти білогвардійців. Наприкінці травня денікінці захопили соляний район. Партизанський загін протягом семи днів стримував ворогів, які намагалися захопити станцію Сіль. Відступаючи за Сіверський Донець, партизани під селом Ямполем дали бій, де знищили близько 300 ворожих солдатів. Тут загін розділився на дві групи. Одна під командуванням І. Г. Чапліна разом з частинами Червоної Армії пізніше брала участь у визволенні соляного району. Це сталося 27 грудня 1919 року[3].

У січні 1920 року було обрано Раду робітничих депутатів, до якої увійшли Д. З. Носов, І. О. Зелений, Л. І. Бобнєв, І. С. Березцук, Я. М. Биков, К. І. Розкішний. На загальних зборах комуністів Центрального рудника в лютому вирішено організувати партосередок. Такі ж осередки виникли й на інших рудниках. 11 березня обрано партійний комітет солерайону в складі І. О. Зеленого, Рудченка, П. Є. Костенка, М. Зеленого, Харченка[4]. Весною 1920 року створено комсомольську організацію.

Першочерговим завданням партійних і радянських органів було налагодження роботи рудників. Видобуток солі в 1920 році становив 176 тис. тонн — у 7 разів менше, ніж у 1916[5]. Це значно утруднювало заготівлю хліба для держави. В. І. Ленін у листі до командуючого Збройними силами України і Криму М. В. Фрунзе пропонував вжити рішучих заходів проти розбазарювання солі, і поставити цю справу по-військовому[6].

Відбудову рудників очолили комуністи. У березні 1920 року комуністи Брянцівського рудника прийняли рішення щосуботи працювати по дві години без оплати. З ініціативи партосередку при кожній шахті було організовано робітничі загони, які охороняли склади солі, розпочато рішучу боротьбу з спекуляцією. Для оперативнішого керівництва соляними рудниками в 1920 році створюється об'єднання «Південсіль» з центром у Харкові. В травні того ж року для швидкої відбудови соляних шахт Промбюро Ради Народних Комісарів України ухвалило призначити керуючих на кожний рудник[7].

Робітники брали участь у численних суботниках і недільниках по очищенню території рудників, у ремонті обладнання, відбудові зруйнованих приміщень. 1 Травня

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 255, 363.
[2] Там же, т. 1, кн. 2, стор. 100, 108, 139.
[3] Там же, т. 2, стор. 589.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 64, арк. 45.
[5] Ю. Ю. Гессен. История соляной промышленности СССР, т. 4. М., 1950, стор. 60.
[6] В. И. Ленин. ПСС, т. 52, стор. 196, 197.
[7] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 12, арк. 115.

1920 року шахтарі прилучилися до всеросійського суботника: упорядкували склад рудника, відремонтували залізничні мости і понад 3 км залізничної колії. Після суботника учасники зібралися на Терещенківському руднику. Відбувся мітинг, який пройшов з великим піднесенням. На своїх загальних зборах трудящі Терещенківського рудника постановили збільшити робочий день на дві години, щоб скоріше відбудувати шахти[1]. З метою прискорення відбудови соляної промисловості на початку 1923 року було вирішено зосередити роботу на трьох рудниках — Терещенківському, Брянцівському та Новій Величці. Решту — тимчасово законсервували[2]. На Терещенківському руднику було обладнано центральну електростанцію[3]. Ручна відкатка замінювалася кінною, електрифіковано процес буріння шпурів, запроваджено перші врубові машини. У 1925/26 господарському році видобуток солі становив 550 тис. тонн, що перевищувало довоєнний рівень на 10 проц. З'явилися й перші передовики праці. Серед них — Д. З. Носов був удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. У 1925 році рудники — Брянцівський і Нова Величка — перейменовано на ім. Карла Лібкнехта № 1 і № 2, Терещенківський — на рудник ім. Я. М. Свердлова, а рудникові селища об'єдналися в одне. Селищу, яке ввійшло до складу Артемівського округу присвоїли ім'я Карла Лібкнехта. 1926 року в ньому мешкало 5108 чоловік.

Ще в 1920 році в селищах Брянцівці та Новій Величці відкрилися початкові школи, згодом перетворені на семирічки. При шахтах почали працювати вечірні загальноосвітні школи. З 1925 року в селищі ім. Карла Лібкнехта було 4 школи політграмоти, де навчалися 92 робітники, працював ленінський куток.

У роки перших п'ятирічок розгорнулося будівництво нових шахт. 1929 року почалося спорудження гіганта соляної промисловості — шахти № 3 ім. Карла Лібкнехта з проектною потужністю 1 млн. 200 тис. тонн солі на рік, яке було завершено в 1936 році. На початку 30-х років стали до ладу шахти ім. Шевченка та ім. Володарського. Здійснювалася технічна реконструкція інших шахт. Замість відбійних молотків впроваджувалися врубові машини, скреперні навантажувачі, кінна відкатка вагонеток замінювалася на механічну, електрифікувалися процеси буріння, встановлювалися вальцьові станки для помолу солі. В 1927 році почалася відбудова динасового заводу, який виготовляв вогнетриви для коксових, мартенівських та інших печей. У 1929 році споруджується гіпсово-алебастровий завод, пізніше йому надали ім'я Ворошилова, а динасовому — ім'я Будьонного.

Технічну реконструкцію очолили партійні організації та селищна Рада. В травні 1928 року збори комуністів шахти ім. Свердлова ухвалили посилити увагу до раціоналізації, підвищити продуктивність праці, знизити собівартість продукції[4]. Комуністи рудника ім. Карла Лібкнехта вміло організовували маси на виконання виробничих завдань. Протягом першого року п'ятирічки видобуток солі зріс на 14 проц. У 1930 році на руднику було 35 ударних бригад, які охоплювали майже всіх робітників. З ініціативи партійної організації шахти ім. Карла Лібкнехта соляники взяли на себе зобов'язання видобувати і відправляти протягом того ж року по 50 вагонів солі щодня. Слова свого вони додержали, в середньому навантажували по 52 вагони. Активну участь у русі ударників брали комсомольці.

У 1935 році зачинателями стахановського руху серед соляників виступили начальник видобутку Є. Гапєєв, слюсар-ремонтник В. Скирда, робітники С. Чоботенко, Г. Водолазький, Д. Бєлий[5]. Бурильник шахти № 1 ім. Карла Лібкнехта Д. Бєлий прорубав за зміну 603 погонні метри шпурів, бурильник С. Писаренко — 500. Бригади навантаження солі скреперами С. П. Чоботенка та І. І. Землянського за зміну наповнювали по 320 вагонеток при нормі 250. Продуктивність праці бурильників

---

[1] Газ. «Бахмутская правда», 8, 14 травня 1920 р.
[2] Газ. «Всероссийская кочегарка», 9 березня 1923 р.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 64, арк. 41.
[4] Донецький облпартархів, ф. 629, оп. 1, спр. 4, арк. 14.
[5] Там же, ф. 3528. оп. 1, спр. 9, арк. 1.

у 1935 році порівняно з 1934 роком зросла на 25 проц., скреперних бригад — на 70 проц. Річний план видобутку солі було виконано достроково — на 20 грудня 1935 року. Наприкінці 1938 року 44 проц. всіх робітників були передовиками виробництва. У 1940 році на шахтах селища видобуто 1754,1 тис. тонн солі[1]. Колектив динасового заводу випустив цього ж року 28 тис. виробів.

За довоєнні п'ятирічки у селищі виросли дво- і триповерхові будинки, багато вулиць було забруковано й освітлено електрикою. 1940 року споруджено нову лікарню, стадіон, спортивні майданчики, посаджено парк. У 1936 році відкрито дві школи-десятирічки, палац піонерів. За переписом населення 1939 року, в селищі ім. Карла Лібкнехта, яке стало селищем міського типу, мешкало 6739 чоловік. Підпорядковувалося воно Артемівській районній Раді депутатів трудящих.

З початком Великої Вітчизняної війни парторганізація й селищна Рада мобілізували населення на відсіч ворогові. Заводське і шахтне обладнання вивезли в Баскунчак, Нижній Тагіл і Первоуральськ. З перших днів окупації (31 жовтня 1941 року гітлерівські війська захопили солерайон) в селищі почала діяти підпільна група під керівництвом комуніста Ф. Л. Погорєлова, створена за дорученням Артемівського міськкому партії. До її складу входили Б. Х. Алексєєнко, М. Д. Клочко, М. І. Гребенюк, Н. Ф. Кушка, І. Т. Нестеренко, О. М. Слюсаренко, У. П. Перепелятник[2]. Підпільники мали зв'язок з партизанським загоном, який очолював герой громадянської війни І. Г. Чаплін; через нього вони діставали зведення Радінформбюро і поширювали серед населення листівки, де розповідалося про бойові дії наших військ; жителів закликали саботувати відбудову рудників. Члени підпільної групи вчиняли диверсії на шахтах, виводили з ладу двигуни підйомної машини, дробарки, вальцьові верстати тощо. Фашисти так і не спромоглися відновити роботу шахт. В червні 1943 року за доносом зрадника підпільників було заарештовано й розстріляно. Указом Президії Верховної Ради УРСР вони посмертно удостоєні урядових нагород[3].

З вересня 1943 року 259-а гвардійська стрілецька дивізія під командуванням полковника К. Г. Ребрикова, що діяла у складі 3-ї гвардійської армії Південно-Західного фронту, визволила Карло-Лібкнехтівськ від фашистських загарбників. Відступаючи, окупанти зруйнували й затопили шахти, гіпсові кар'єри, динасовий завод, школи, крамниці, дитячі ясла. Збитки становили 4 168 600 карбованців.

На початку жовтня 1943 року пленум Артемівського райкому партії накреслив програму відбудови господарства району, в якій важливе місце посідало відродження соляної промисловості. Карло-Лібкнехтівська селищна Рада, що відновила свою діяльність у жовтні цього ж року, на першому своєму засіданні обговорила питання про відбудову шахт та заводів. Було створено комісію, яка взяла на облік працездатне населення. Самовіддано працювали трудящі на відбудові шахт. Жінки оволодівали професіями машиністів скреперів і підйомних машин, слюсарів. Робітники М. А. Копилов, П. Б. Кваша, І. І. Землянський та інші виконували по 1,5—2 норми за зміну. Вже у грудні 1943 року шахти ім. Володарського та ім. Карла Лібкнехта стали до ладу. Через рік після визволення тут було видобуто понад 435 тис. тонн солі[4]. На шахті ім. Свердлова відкачали воду на 7 днів раніше визначеного строку. Протягом 1944 року відбудували ще три шахти. Річний план видобутку солі виконали на 101,6 проц. В першому кварталі 1945 року почав давати продукцію динасовий завод ім. Будьонного. У 1944 році на шахтах ім. Карла Лібкнехта та Володарського працювало 10 комсомольсько-молодіжних змін і бригад, які об'єднували 350 чоловік[5].

На початку 1948 року соляники майже досягли довоєнного рівня видобутку солі. Відбудована й реконструйована шахта № 3 стала найбільшою і найкраще механізованою в Європі. В цьому ж році всі шахти рудоуправління «Артемсіль» видобули

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 629, оп. 2, спр. 12, арк. 27.
[2] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 3, арк. 18.
[3] Газ. «Социалистический Донбасс», 9 травня 1967 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 586, оп. 2, спр. 2, арк. 3.
[5] Там же, ф. 1903, оп. 2, спр. 1, арк. 43.

1305,9 тис. тонн солі і заощадили 523 тис. крб. ВЦРПС і Міністерство харчової промисловості СРСР присудили рудоуправлінню перехідний Червоний прапор та грошову премію — 100 тис. крб. Велика заслуга в цьому комуністів, які розгорнули велику масову і політичну роботу серед трудящих. У 1946 році партійна організація солерудника об'єднувала 49 комуністів, у 1947 році вона зросла за рахунок комуністів, демобілізованих з Радянської Армії та прийнятих у партію, і налічувала 108 чоловік. Протягом 1946—1947 рр. на партійних зборах шахти ім. Свердлова не раз ставилися питання відбудови й дальшого розвитку підприємства. Парторганізації шахт ім. Карла Лібкнехта та ім. Володарського визначили шляхи підвищення продуктивності праці, дальшого розвитку соціалістичного змагання, оснащення шахт новим обладнанням[1]. У березні 1948 року селищна Рада заслухала питання про хід виконання плану видобутку та відвантаження солі на шахтах і вжила заходів до поліпшення її транспортування.

З ініціативи комуністів соляники активно включились у всесоюзне соціалістичне змагання. Наприкінці 1948 року змагання охопило близько 90 проц. робітників. Цього ж року рудоуправління «Артемсіль» запровадило перехідний Червоний прапор, яким нагороджувалися шахти, і почесні звання — кращого бурильника, кращого машиніста врубової машини, кращого скрепериста. Колектив шахти ім. Володарського в 1948 році двічі здобував перехідний Червоний прапор рудоуправління. Першими почесні звання — кращий своєї професії — дістали робітники В. Шулейко, П. Кваша, Г. Дзюбенко[2]. Тільки у 1948 році на шахтах було реалізовано 26 раціоналізаторських пропозицій, які дали річну умовну економію 179 тис. крб. В 1950 році на шахті № 2 така економія становила 130 тис. крб.[3].

Трудящі Карло-Лібкнехтівська успішно завершили першу післявоєнну п'ятирічку, план 1950 року виконали на 102 проц. Гіпсово-алебастровий завод ім. Ворошилова, який теж був відроджений у 1950 році, виробив 16 800 тонн гіпсу понад план. За першу післявоєнну п'ятирічку відбудовано селищну лікарню, школи, житла. Наново споруджено приміщення школи-десятирічки, упорядковано дороги, тротуари, прокладено шосе від селища до шахти ім. Володарського, весною 1949 року посаджено 17 тис. дерев та кущів. Кількість учнів у школах потроїлася і становила в 1950 році 1428 чоловік. У клубі працювали гуртки художньої самодіяльності, бібліотека налічувала близько 4 тис. книг.

У роки п'ятої п'ятирічки дальшого розвитку набуло соціалістичне змагання. Трудящі змагалися не лише за збільшення випуску продукції, а й за підвищення її якості. В 1952 році 35 бригадам, одній зміні і двом цехам присвоєно звання колективів відмінної якості, в їх числі — бригаді бурильників Ф. Л. Мокрозуба, Ф. П. Марченка, Г. В. Ковтуна, С. А. Деркача та інших. На заводі ім. Будьонного 765 чоловік змагалися за дострокове виконання п'ятирічки і виконували не менш як 1,5 норми за зміну[4].

В 1952 році на всіх шахтах запроваджено електровозну відкатку вантажу; для вантаження солі застосовувалися екскаватори і скреперні лебідки; механізовано комплекси обміну вагонеток біля ствола і в солемлинах. Почали широко впроваджуватися комбайни для проходження штреків. Підвищення технічного рівня виробництва і широкий розвиток соціалістичного змагання забезпечили успішне виконання завдань п'ятої п'ятирічки. Колективи шахт ім. Свердлова, Карла Лібкнехта, гіпсово-алебастрового заводу ім. Ворошилова, динасового ім. Будьонного та інших підприємств достроково виконали завдання п'ятирічного плану. В 1955 році видобуток на шахтах рудоуправління значно перевищив довоєнний рівень і становив 2012 тис. тонн[5].

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 629, оп. 1, спр. 33, арк. 42.
[2] Там же, ф. 586, оп. 3, спр. 131, арк. 31.
[3] Таж же, ф. 3528, оп. 1, спр. 25, арк. 47.
[4] Там же, ф. 586, оп. 9, спр. 1, арк. 41; оп. 10. спр. 1, арк. 43.
[5] Там же, оп. 16. спр. 94, арк. 30.

Підрубування солі на шахті № 3 рудоуправління «Артемсіль». 1967 р.

У 1957 році внаслідок об'єднання Деконського гіпсово-алебастрового заводу, заводу ім. Ворошилова і комбінату «Буддеталь», відбудованого у 1956 році, створено Деконський комбінат «Буддеталь». Він почав виробляти щебінь для цементних заводів, будівельний та медичний гіпс, гіпсові плити і суху штукатурку. Цього ж року завод ім. Будьонного переведено на виробництво шамотних виробів (випал при високій температурі продукції з вогнетривкої глини).

Конкретну допомогу підприємствам у виконанні державних планів подавали депутати селищної Ради. Рада сприяла організації планомірного постачання підприємствам сировини та матеріалів, разом з парторганізаціями приділяла увагу розвиткові соціалістичного змагання[1]. У 1959 році на п'яти шахтах і ремонтно-механічному заводі, збудованому в 1952 році, рудоуправлінні «Артемсіль», заводі ім. Будьонного та Деконському комбінаті «Буддеталь» працювали 553 комуністи.

Трудова активність мас особливо виявилась у русі за комуністичну працю. Першими звання колективів комуністичної праці удостоєно бригади: підривників, очолюваної В. М. Бабенком, скреперистів В. С. Чеботенка (шахта ім. Свердлова), електрослюсарів К. С. Савишкіна (шахта № 3). 1965 року в цьому змаганні брало участь понад тисячу трудящих.

Завдяки дальшому технічному вдосконаленню підприємств протягом семирічки шахта ім. Володарського збільшила виробничу потужність до 1500 тис. тонн солі на рік. Білокам'янський шамотний завод (так став називатися з 1963 року завод ім. Будьонного) виготовляв 120 тис. тонн вогнетривів. Семирічний план підприємства рудоуправління «Артемсіль» виконали достроково. Видобуток солі наприкінці семирічки зріс на 40 проц. і в 1965 році становив 3272 тис. тонн. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 9 липня 1966 року за успіхи у виконанні семирічного плану і запровадження високопродуктивної гірничої техніки колектив рудоуправління «Артемсіль» нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, 27 трудящих — орденами і медалями. Ордена Леніна удостоєно машиніста скреперної установки В. К. Черненка і директора рудоуправління «Артемсіль» О. О. Степанова[2].

Протягом 1967 року на шахтах міста видобуто 3600 тис. тонн солі, в т. ч. понад план — 177 тис. тонн. За підсумками всесоюзного соціалістичного змагання серед колективів харчової промисловості СРСР за 1, 2, 4 квартали 1967 року рудоуправлінню «Артемсіль» присудили перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС та першу грошову премію. 20 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців нагороджено значком «Відмінник соціалістичного змагання харчової промисловості СРСР».

Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня, трудящі міста видобули понад план 80 тис. тонн солі; прибуток становив 18 978 крб. 16 колективам присвоєно звання колективів ім. 50-річчя Великої Жовтневої революції і вручено пам'ятні прапори та вимпели. За високі виробничі показники 1968 року колективу рудоуправління «Артемсіль» присудили перехідний Червоний прапор

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 73, арк. 3.
[2] Газ. «Известия», 12 липня 1966 р.

Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС та грошову премію в сумі 27 тис. крб. Колектив Білокам'янського шамотного заводу завоював перехідний Червоний прапор Артемівського міськкому КП України і виконкому міськради. Робітниці В. І. Вирко і К. Є. Полихоненко нагороджені бронзовими медалями ВДНГ СРСР та грошовою премією. 22 робітники відзначені нагрудним значком «Відмінник соціалістичного змагання УРСР». Готуючи гідну зустріч 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, підприємства Карло-Лібкнехтівська домоглися у ювілейному році перевиконання планів по видобутку солі і випуску продукції та підвищенню продуктивності праці.

Разом із промисловістю зростає місто. За останні десятиріччя його житловий фонд подвоївся, а населення міста зросло на 3,5 тис. чоловік. До 50-річчя Радянської влади у міському парку культури і відпочинку побудовано літній кінотеатр на 800 місць; заасфальтовано 11 тис. кв. метрів дороги й тротуару. Встановлено пам'ятники В. І. Леніну, академікові О. П. Карпінському, бійцям Радянської Армії, що загинули в боях за визволення міста.

У Карло-Лібкнехтівську є комбінат побутового обслуговування, ресторан, кілька їдалень і кафе, 6 ательє та кравецьких майстерень, банно-пральний комбінат. За останні три роки населенню продано товарів на 18 523 тис. карбованців.

Неухильно зростає добробут трудящих. Важливу роль у цьому відіграють громадські фонди споживання. В 1968 році на охорону здоров'я витрачено 63 700 крб. Відкрито нові лікувальні кабінети. На шахті ім. Володарського є профілакторій; районна лікарня — на 170 ліжок. В ній та медичних пунктах працює 70 лікарів.

У місті — 2 середні, 3 восьмирічні загальноосвітні школи та школа-інтернат, в яких навчаються 2623 учні, працює 155 вчителів. При рудоуправлінні «Артемсіль» 1966 року відкрито професійно-технічне училище, де підготовлено понад 500 фахівців. 62 робітники й службовці рудоуправління підвищують свою освіту в заочних вузах і технікумах.

Створено всі умови для культурного відпочинку трудящих. У 5 клубах працюють 19 колективів художньої самодіяльності: хорові, драматичні гуртки, духові та естрадні оркестри. Понад 500 трудящих вільний від роботи час присвячують улюбленим видам мистецтва. Комсомольці організовують зустрічі молоді з учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн, комсомольсько-молодіжні вечори. В дні підготовки до 50-річчя ВЛКСМ 48 комсомольців здійснили мотопробіг по місцях бойових дій партизанських загонів Артемівщини. В 6 бібліотеках міста налічується 102 тис. книг.

Вся господарська, масово-політична і культурно-освітня робота в місті спрямовується партійними організаціями Карло-Лібкнехтівська й Артемівською міською парторганізацією. В 11 первинних парторганізаціях Карло-Лібкнехтівська об'єднано 706 комуністів, в 10 комсомольських — 1497 членів ВЛКСМ.

Активну роботу проводить міська Рада депутатів трудящих. В її складі 50 депутатів, в т. ч. 26 комуністів, 24 безпартійних, 22 жінки. В комісіях беруть участь близько 30 чоловік. Вони дбають про поліпшення медичного обслуговування, організацію торгівлі та громадського харчування, провадять виховну роботу серед молоді.

За роки Радянської влади колишнє робітниче селище перетворилося на промислове місто. Його трудівники впевнено йдуть вперед, до нових звершень в комуністичному будівництві.

І. Н. БАКАНОВ, М. Т. ГАЛУШКО

ПОКРОВСЬКЕ

Покровське — село, центр сільської Ради. Розташоване на річці Горілому Пні, за 10 км від районного центру і залізничної станції Артемівськ та за 4,5 км від автомагістралі Харків—Ростов. Населення — 2416 чоловік.

Після приєднання Криму до Росії, в зв'язку з скороченням солеваріння в Бахмуті, частина його населення в 1792 році була переведена на становище казенних поселенців. Вони одержали ділянку на річці Мокрій Плотві та її притоці Горілому Пні, де й виникла державна слобода Покровська, яка входила до складу Бахмутської волості того ж повіту. Свою назву слобода дістала від церкви Покрови, до парафії якої належала[1].

Поселенцями слободи були російські селяни і козаки слобідських полків. У 1830 році в Покровському налічувалося 843 ревізькі душі. Вони мали по 7 десятин державної землі, за що сплачували щорічно по 9 крб. оброку і по 3 крб. подушного податку[2]. В 1859 році тут було 517 дворів і 2848 жителів[3]. Населення займалося переважно землеробством. Сіяли пшеницю, жито, ячмінь та інші зернові культури, на городах вирощували картоплю, соняшник, кавуни, буряки, огірки, капусту. З середини XIX ст. в слободі відбувалися ярмарки. 28 вересня 1860 року, наприклад, тут проходив 5-денний ярмарок, на який було завезено товарів на суму 300 тис. карбованців.

Згідно з царськими указами 1866—1867 рр. про поземельний устрій державних селян України жителі Покровського вважалися «селянами-власниками», але продовжували сплачувати державний оброчний податок. З 1866 року Покровське стало волосним селом з місцевим самоуправлінням. У січні 1887 року відповідно до закону про обов'язковий викуп селяни одержали на 1686 наділів 13611,4 десятини землі[4]. Перехід на викуп прискорив розшарування села. На початок XX ст. 112 селянських родин, неспроможних вести господарство, здавали землю в оренду, а самі наймитували. Змучені частими неврожаями та непомірними податками, бідняки кидали свої наділи і йшли працювати на вугільні шахти Голубівки, Щербинівки і соляні рудники, розташовані в Бахмутському повіті.

Ще у 1880 році на землі Покровської сільської общини підприємець Пшеничний збудував соляну копальню, названу Деконсько-Покровською, де через 6 років видобуток солі досяг 798 953 пудів. На шахті працювало 120 чоловік. У другій половині 90-х років XIX ст. Покровська община здала 139 десятин землі в оренду підприємцям Гершковичу і Чигринському. Вони відкрили тут кар'єри гіпсу і почали виробництво алебастру. Селяни, які мали робочу худобу, возили сіль, гіпс і алебастр на залізничну станцію Бахмут.

Мешкали селяни в глиняних хатах, де в одній кімнаті тулилася вся селянська родина, що складалася, як правило, з 6—9 чоловік. Тут же, у жилому приміщенні, тримали свійську птицю і дрібну худобу. Прибулі на рудник селилися поблизу копалень в землянках або жили в своїх і найманих хатах сусідніх сіл. На Щербинівському руднику в комірці № 60, площею 4,6 куб. сажнів, тулилося 11 селян з села Покровського. На нарах спали покотом по 8 чоловік. Над плитою і по стінах розвішувалися шахтарки, долі лежали обушки та інші інструменти.

З кінця 80-х років під тимчасовий лікувальний пункт в селі відвели частину барака, лише наїздом бував тут лікар з Бахмута. За чотири його відвідування хворим

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 2. Екатеринослав, 1880, стор. 7, 52.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 2, спр. 49, арк. 38; спр. 442, арк. 15.

[3] Список населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 40.

[4] Список населенных мест Бахмутского уезда. Екатеринослав, 1902, стор. 8, 9.

довелося сплатити 65 крб. Тому селяни вдавалися до знахарів. Найбільш висока захворюваність на дифтерит і тиф по Бахмутському повіту в ці роки спостерігалась у Покровському. Протягом 4 місяців 1887 року з 263 чоловік, що захворіли, помер 151[1]. Тільки в 1912 році в селі почав працювати амбулаторний пункт з одним лікарем, який обслуговував 12 сіл.

В земській школі, відкритій ще у 1879 році, дітей навчали дячки і відставні солдати. Взимку температура приміщення сягала не вище 4—5°. У дощі і негоду протікав дах. За високими партами на вісім місць незручно було сидіти, і діти писали стоячи[2].

Жорстока експлуатація, якої зазнавали трудящі з боку капіталістів, політичне безправ'я і національне гноблення, піднімали їх на боротьбу проти існуючих порядків. У грудні 1905 року під впливом революційних подій в країні відбувся виступ селян Покровського. Конфлікт спричинили події на руднику Пшеничного, який відмовився платити 80 тис. крб. за общинні землі, зайняті ним під будівництво залізниці Бахмут — Попасна. В телеграмі, що надійшла 16 грудня на ім'я катеринославського губернатора від помічника справника села Покровського, повідомлялося про можливість нападу селян на Покровську економію. В село послали загін озброєних козаків. Однак це не зупинило селян. У лютому 1906 року вони напали таки на Покровську економію, забрали орендні гроші, вирубали ліс, спалили скошене сіно, знищивши майна на суму 27 472 крб. Деякі селяни брали участь у революційних подіях і в інших місцях Донбасу. Так, І. Г. Гордієнка в 1906 році засудили до заслання за розповсюдження прокламацій на Щербинівському руднику[3].

Після поразки революції 1905—1907 рр. становище трудового селянства ще погіршилось. У 1908 році в Покровському налічувалося 1020 селянських дворів. 300 з них мали по 10 десятин, 450 — від 5 до 10, 255 — від 2 до 5, 15 господарств були безземельними[4]. Церква володіла 173 десятинами. Землі, що належали духівництву, не оподатковувалися. Столипінська реформа посилила далі розшарування села. 80 куркульських господарств вийшли на відруби і утворили хутори Яму і Атаманське. Селянська біднота, не маючи робочої худоби, реманенту і грошей для сплати податків, змушена була продавати за безцінь свої наділи куркулям. 32 сім'ї виїхали до Сибіру.

Проте столипінська реакція не змогла притупити класову ненависть до царського режиму. Опір царизмові, поміщикам і куркульству з боку селян не припинявся. 14 березня 1910 року катеринославський віце-губернатор доповідав міністру внутрішніх справ про те, що в межах Бахмутського повіту тривають антиурядові виступи. В ніч на 15 січня 1910 року в селі Покровському поширювалися соціал-демократичні прокламації[5]. Боротьба селян проти існуючого ладу в роки імперіалістичної війни набула дальшої гостроти.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 4 березня в Покровському було обрано Раду селянських депутатів[6]. 1 Травня 1917 року в селі відбувся мітинг, на який зібралося понад 10 тис. чоловік — робітників навколишніх рудників та жителів сіл. Співаючи революційних пісень, з червоними прапорами пройшли вони через Покровське. Заступник голови Бахмутської повітової Ради більшовик І. Є. Нагорний звернувся з промовою до учасників мітингу, закликаючи їх виступити проти війни. Він підкреслював, що тільки Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів стануть справжніми органами влади робітників і селян. У своїй промові

---

[1] Отчет Бахмутской уездной земской управы за 1887 год. Бахмут, 1888, стор. 2, 3.
[2] Отчет Бахмутской уездной земской управы по народному образованию. Бахмут, 1905, стор. 8, 9.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 523, арк. 21.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1294, оп. 63, спр. 10, арк. 53. 63.
[5] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 1080, арк. 2, 3.
[6] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 259; Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 49, арк. 79.

І. Є. Нагорний запропонував, щоб гроші за оренду поміщицьких земель витрачалися на потреби інвалідів, сиріт, на будівництво шкіл, клубів[1]. 27 травня було скасовано старий волосний суд і обрано новий[2].

Після липневих подій сільські багатії намагалися розігнати виконком Ради та це їм не вдалося. На початок осені класова боротьба на селі загострилася, про що свідчить хоча б донесення куркулів Покровської волості міністру внутрішніх справ: «500 домохазяїв відрубних і хутірських господарств Покровської волості просять захистити нас від насильств общинників села Покровського, які не дають проводити сільськогосподарські роботи, захоплюють оранку, знищують озимі посіви»[3].

Ще влітку 1917 року для політичної роботи з селянами більшовики соляних шахт Бахмута послали в Покровське комуніста А. Л. Машерова. У жовтні на допомогу йому прибули Г. І. Калашников та І. Т. Ковальов. Радянську владу в Покровському встановлено в середині листопада 1917 року. На мітингу А. Л. Машеров та І. Є. Нагорний розповіли селянам про другий з'їзд Рад і ленінські декрети. Відбулися вибори до Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, під керівництвом якої розпочато революційні перетворення на селі. Для розподілу землі між трудовими селянами створено комітет. До складу його увійшли З. С. Богун, Я. В. Гапона, А. Л. Машеров. 9 січня 1918 року організовано партосередок на чолі з І. Є. Нагорним[4]. Під безпосереднім керівництвом комуністів здійснювалися перші кроки у будівництві нового життя на селі.

12 квітня 1918 року Покровське окупували австро-німецькі загарбники, почалися грабежі і знущання над населенням[5]. Вони схопили керівника партосередку І. Є. Нагорного. Комуністи, яким вдалося уникнути арешту, організували селян на боротьбу проти окупаційних властей і гетьманців. 5 листопада 1918 року А. Л. Машеров разом з О. Є. Нагорним, І. Г. Ятченком та ін. роззброїли Покровську варту. Дізнавшись, що з Бахмута прибув загін козаків численністю 50 чоловік, А. Л. Машеров з товаришами поспішили на солерудник за допомогою. Озвіріла варта, покаравши групу селян, втекла в Бахмут[6].

На початку грудня 1918 року німецькі окупанти залишили село. Партосередок, який на той час очолював Я. Ю. Головченко, і новообраний волвиконком Ради, спираючись на сільський актив, приступили до перерозподілу землі між селянами. Було проведено підготовку до весняної сівби, сім'ї червоноармійців і бідняків одержали матеріальну допомогу. Значну організаторську і політичну роботу серед жителів села проводили член волвиконкому Г. В. Раєвський, комуністи З. С. Богун і В. Глушаков.

Наприкінці січня 1919 року Покровське захопили денікінці. В партизанському загоні комуніста І. Г. Чапліна, що діяв у Бахмутському повіті, проти білогвардійців боролися і селяни Покровського. Під час однієї з воєнних операцій загін І. Г. Чапліна тримав заслін на ділянці залізниці між станціями Микитівкою і Бахмутом. Завдання партизанського заслону, очолюваного покровчанином А. В. Пащенком, полягало в тому, щоб не допустити денікінців до станцій Сіль і Яма, де перебували основні тили партизанів. Шість годин точився нерівний бій, в якому загинула більшість партизанів, серед них і керівник загону, але денікінців було відбито[7].

У лютому 1919 року 12-й Український радянський полк, куди увійшов партизанський загін І. Г. Чапліна, визволив Покровське. Та незабаром денікінці, зібравши

---

[1] В. Я. Борщевский. Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции, т. 1. Днепропетровск, 1962, стор. 116.
[2] Н. Гончаренко. Октябрь в Донбассе, стор. 112.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 86, арк. 56.
[4] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 49, арк. 68.
[5] АІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 81, арк. 254.
[6] П. М. Балковий. Війна без флангів. К., 1966, стор. 79.
[7] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 359; Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 19, арк. 160.

значні сили, почали новий наступ. В оперативному наказі від 31 травня військам 13-ї армії, які стримували наступ Денікіна, зазначалося: «42-й дивізії зайняти і стійко обороняти ділянцю Боголюбівка, Олександрівка, Покровське, Троїцька, Калинівська»[1]. На початку червня білогвардійці захопили село. Знову почалися розправи. Карателі увірвалися до будинку І. Є. Нагорного, по-звірячому побили його дружину, а малолітніх дітей викинули через вікно на вулицю і підпалили будинок. Бандити намагалися втекти в напрямку станції Ниркове, але партизани знищили їх. 25—27 грудня частини 4-ї кавалерійської дивізії Першої Кінної армії вели бої з противником в районі Покровського. Розгромивши денікінську 2-у стрілецьку дивізію, червоні кіннотники визволили село, взявши в полон 300 чоловік і трофеї — 4 гармати і 25 кулеметів[2].

Широко розгорнулося радянське та господарське будівництво в Покровському після остаточного встановлення тут Радянської влади. 5 січня 1920 року в селі створюється ревком, який очолив Д. С. Плетньов[3]. Незабаром ревком передав владу сільській Раді. 9 травня було прийнято рішення про організацію КНС. Головою його працював П. В. Гаврильченко. Комнезам одразу ж почав здійснювати земельний закон Всеукрревкому. Для того, щоб поліпшити керівництво землевпорядкуванням, 14 серпня 1920 року село поділили на 4 сільські громади: Горілопенську, Новокамінську, Покровську і Риндівську[4]. Одночасно з відбудовою господарства жителям доводилося відбивати напади махновських та інших банд, для боротьби з якими було створено загін.

Вже в перші роки Радянської влади частина безземельних селян Покровського стала на шлях колективного господарювання. У 1921 році на колишніх церковних землях створюється комуна «Визволені», яка об'єднувала 12 комуністів. Очолив її З. С. Богун. Незважаючи на шалену агітацію куркульства проти колективних господарств, члени комуни зуміли першої осені засіяти 25 десятин землі. Тоді ж виникла і друга комуна «Красна Сласна»[5]. Долати труднощі селянам допомагала створена на пайових началах сільгоспкооперація, яка проіснувала до початку суцільної колективізації. Держава надала їй позику в сумі 10 тис. карбованців.

Багато уваги роботі комун приділяв партійний осередок, ряди якого зросли під час ленінського призову. В партію тоді вступили П. К. Скорик, О. А. Пляшечник, О. Ф. Нагорний, С. А. Чернишов. Бойовим помічником комуністів у проведенні соціалістичних перетворень на селі став комсомольський осередок, створений у вересні 1922 року. Першими до нього вступили А. А. Машерова, С. М. Шкаря, І. А. Іванов. Вечорами комсомольці виступали перед трудівниками з доповідями, концертами самодіяльності. Ще в перші роки Радянської влади в селі почали працювати клуб і бібліотека. Партійний і комсомольський осередки проводили велику виховну роботу серед молоді по боротьбі з релігійними забобонами і ліквідації неписьменності[6]. Вони були ініціаторами створення двох шкіл лікнепу, які охоплювали 60 чоловік; 2 школи для неписьменних відвідувало 38 чоловік. У 1926 році початкову школу перетворено на семирічну. В ній навчалося 240 дітей.

Велику роботу розгорнули комуністи та комсомольці під час колективізації. За їх участю 1928 року на базі комуни «Красна Сласна» утворюється колгосп. Маючи в своєму розпорядженні 2 трактори, колгосп запровадив шестипільну сівозміну з використанням мінеральних добрив, внаслідок чого колгоспники зібрали по 110 пудів пшениці з десятини. Неподільний фонд артілі становив 23 тис. крб.[7]. Восени 1929 року колективізація набула масового характеру. Тоді створилися в селі колгоспи:

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 106.
[2] Там же, стор. 589.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1156, оп. 1, спр. 45, арк. 16.
[4] Там же, оп. 2, спр. 39, арк. 66.
[5] Артемівський райдержархів, ф. 77, оп. 1, спр. 195, арк. 1, 3.
[6] Донецький облпартархів, ф. 1903, оп. 1, спр. 28, арк. 81.
[7] Газ. «Кочегарка», 18 березня 1929 р.

«Червона Армія Донбасу», «Донбас», «Друга п'ятирічка», «12 років Жовтня», які навесні 1930 року об'єднали 80 проц. покровчан[1]. Артіль «Красну Сласну» було перейменовано в «10 років Комінтерну». В 1935 році артілі «Червона Армія Донбасу» і «10 років Комінтерну» об'єдналися в один колгосп ім. Чапаєва.

Піонери також допомагали колгоспникам. (Піонерська організація села складалася з 4-х загонів). Вони обробляли закріплені за ними ділянки землі, виходили бригадами на прополювання, брали участь у закладанні парників. О. Чмирьов, П. Дегтярьова, М. Бакуменко та ін. організували пересувні бібліотечки-читальні, розповсюджували літературу серед колгоспників, проводили передплату на газети. Про свої справи юні покровчани рапортували 1-му Всесоюзному зльоту піонерів, який відбувся в серпні 1929 року в Москві.

Значну роль у зміцненні колгоспів відіграла створена у 1933 році Покровська МТС. Курси трактористів, організовані при МТС, готували механізаторів сільського господарства. 1936 року на колгоспних ланах працювало 25 тракторів, більш як 10 комбайнів. Колгоспники Покровського включилися у соціалістичне змагання за високі врожаї. Першими ударниками були члени рільничих бригад Г. Д. Гончарова, Т. Х. Нескоромна, І. І. Чмирьова та ін. Розгорнулося змагання і серед трактористів, комбайнерів, бригадирів-овочівників. Так, 1938 року механізатор М. С. Щербина з колгоспу ім. Чапаєва виконував виробничі завдання на 150 проц., М. П. Сайко одержала більш як 150 цнт овочів з гектара.

За роки довоєнних п'ятирічок колгоспи села перетворилися на великі багатогалузеві господарства. Середня врожайність зернових у 1939 році становила тут 20,7 цнт на га[2]. На початок 1939 року прибуток колгоспу ім. Чапаєва перевищував 1 млн. крб[3]. На трудодень колгоспники одержали по 4—5 кг зерна. Напередодні XX роковин Жовтня в Покровському було відкрито середню школу, в якій навчалося 860 учнів. У центрі села в 1936 році збудували клуб з стаціонарною кіноустановкою, де покровчани вперше побачили звукові фільми. Сільські активісти Г. Ф. Галка, О. І. Скорик, У. І. Овчаренко підготували монтаж «Жива газета», який користувався популярністю у глядачів. Всією господарчою і культурною роботою на селі керували комуністи. Так, директором Покровської МТС був А. М. Голедзинов, партійну організацію МТС очолював О. С. Севанов, сільську Раду — комуніст Ю. С. Короленко.

Дальшому розвиткові культури та підвищенню добробуту жителів Покровського перешкодив віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. 31 жовтня 1941 року фашисти окупували Покровське. У перші ж дні вони розстріляли комуністку А. М. Клименко і дружину комуніста М. П. Лагер разом з її сином — 16-річним комсомольцем. Багато жителів села пішли у партизанський загін І. Г. Чапліна, який діяв на території Артемівського району. Учні Покровської середньої школи комсомольці Л. В. Ржана і О. П. Скорик поширювали серед населення листівки. 15 травня 1942 року в селі створюється піонерська підпільна група, названа «Каровським союзом піонерів» (за ім'ям героя повісті, яку почав писати у школі 14-річний піонер керівник організації Василь Носаков). До групи увійшли Толя Погребняк, Боря Метелєв та ін. Старшому—Анатолію Прокопенку — минуло 16 років, наймолодшій — Лені Нікуліній — 12 років[4]. Перше завдання — перерізати кабель, що з'єднував дві німецькі військові частини,— виконали Толя Циганенко, Боря Метелєв і Володя Лагер. Одного разу хлопці обстріляли будинок, де зібралися на вечірку фашисти і зрадники-поліцаї[5].

25 квітня 1943 року група, якою керував В. Носаков, злилася з піонерською

---

[1] Артемівський райдержархів, ф. 77, оп. 1, спр. 195, арк. 7.
[2] Донецький облпартархів, ф. 3590, оп. 1, спр. 7, арк. 22.
[3] Там же, спр. 4, арк. 1.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 243.
[5] М. М. Гранберг. Это было в Покровском. Донецк, 1952, стор. 17, 18, 32.

групою Наді Гордієнко в складі 4-х чоловік[1]. Новоутворений загін об'єднував 12 юних героїв. Вони поширювали рукописні листівки «Вперед»!, «За Батьківщину!» і «Комсомольці». У печері, викопаній на околиці села в заростях терну, хлопці і дівчата обговорювали плани своїх дій, зберігали захоплену у ворога зброю, яку потім передавали партизанам[2]. Незадовго перед визволенням села піонери врятували в своєму сховищі від вигнання у Німеччину Варю Топчій, Надю Курочку та інших.

5 вересня 1943 року з боку станції Попасна заговорили «катюші», а ввечері 225-а і 226-а дивізії визволили село Покровське від фашистів. Згодом юні підпільники Толя Прокопенко і Боря Метелєв билися з ворогом на фронті (Б. Метелєв загинув у 1943 році в дорозі під час бомбардування). Восени 1944 року пішли добровольцями на фронт В. Носаков, Т. Циганенко, В. Лагер, Б. Моруженко, А. Погребняк. 20 січня 1945 року під час виконання бойового завдання на території Румунії юні розвідники одночасно загинули смертю хоробрих. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1946 року за організацію і активну роботу в підпіллі всіх 12 чоловік відзначено медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» 1 ступеня[3].

Пам'ятник піонеру-підпільникові Васі Носакову, уродженцю с. Покровського. 1969 р.

За бойові і трудові подвиги в роки Великої Вітчизняної війни 67 покровчан нагороджено орденами і медалями. Від підручного на рудниках Пшеничного до командира дивізії генерал-майора — такий героїчний шлях воїна-патріота І. К. Щербини, уродженця Покровського. Дивізія, якою він командував, брала участь у розгромі німців під Орлом, Великими Луками, Оршею, Мінськом. Орденом В. І. Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, орденом Олександра Невського та багатьма медалями нагороджено полковника П. Ф. Стецюру[4].

Після вигнання гітлерівців територіальна партійна організація, до складу якої входило 6 комуністів на чолі з Є. Г. Оринком, і сільська Рада, які відновили свою діяльність, організували населення Покровського на ліквідацію наслідків війни і відродження колгоспів[5]. Великих руйнувань зазнало господарство села. Фашисти пограбували колгоспи, спалили школу, маслозавод і магазини. Загальні збитки, завдані окупантами, становили 2 млн. 750 тис. крб.[6]. На початку 1944 року розпочалися роботи у всіх 4 колгоспах (ім. Чапаєва, «Друга п'ятирічка», «Партизан Донбасу», ім. Шевченка), працювали млин і маслозавод. Відновилися заняття у сільській школі. Незважаючи на те, що не вистачало реманенту і тягла, весною 1944 року в колгоспі ім. Чапаєва засіяли 549 га[7]. Щоб допомогти Червоній Армії якнайшвидше розгромити ворога, жителі Покровського зібрали у її фонд 100 тис. карбованців.

У 1946 році з ініціативи парторганізації в колгоспах між бригадами і ланками розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання плану четвертої п'ятирічки. На районному зльоті передовиків сільського господарства Артемівського району 3 липня 1946 року було відзначено зразкову підготовку до жнив колгоспу ім. Чапаєва. В цьому господарстві за кожною ланкою закріплювалися ділянки, на роботу колгоспники виходили о 5 годині ранку, часто працювали ночами, переви-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 139-а, арк. 7, 10.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9-а, спр. 79, арк. 109.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 41, арк. 32.
[4] Артемівський райдержархів, ф. 77, оп. 1, спр. 195, арк. 3, 7.
[5] Донецький облпартархів, ф. 642, оп. 1, спр. 19, арк. 2.
[6] Газ. «Артемовский рабочий», 23 липня 1945 р.
[7] Донецький облпартархів, ф. 642, оц. 1, спр. 20, арк. 5.

конуючи норми. Трактористи-комсомольці Я. І. Финиченко і Я. В. Гапона на 10 серпня зорали 15-сильним трактором ХТЗ 703 га ріллі при річному плані 508 га. Багато праці й енергії в досягнення колгоспу ім. Чапаєва вклала агроном Є. Т. Зіньківська. У 1949 році вона добилася врожаю озимої пшениці по 32 цнт з га на площі 150 га, за що їй було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Комуністи й комсомольці виступили ініціаторами створення в колгоспах комсомольсько-молодіжних бригад по проведенню снігозатримування, очищенню насіння і ремонту сільськогосподарського інвентаря. Комсомольці перевіряли готовність колгоспів до весняно-польових робіт, випускали бойові листки.

Об'єднання колгоспів (з чотирьох стало 2 — колгосп ім. Чапаєва та ім. Шевченка) сприяло дальшому розвиткові сільськогосподарського виробництва. Керуючись рішенням вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС, партійні організації колгоспів спрямовували політичну і трудову активність колгоспників на дострокове завершення планів п'ятої п'ятирічки. В колгоспі ім. Чапаєва (голова член КПРС О. С. Анацький) доклали чимало зусиль, щоб знизити затрати на виробництво продукції. Середній урожай зернових у 1955 році становив 18,6 цнт з га, тобто на 3,5 цнт більше, ніж у 1952 році. Велику роль у скороченні затрат трудоднів відіграли механізація трудомістких процесів на збиранні врожаю. Тільки на очищенні зерна у 1955 році було зекономлено 1350 трудоднів[1]. На фермах колгоспів також механізовано трудомісткі процеси: встановлено автонапувалки, кормозапарники, проведено електрику. У колгоспі ім. Чапаєва працювало 8 електродвигунів потужністю від 9 до 25 квт кожний.

З ентузіазмом трудився тракторист С. П. Огарков. Разом з ним на колгоспних полях працювали його дружина Євдокія Василівна, старший син Кузьма, дочки Антоніна і Марія. 838 трудоднів заробив Степан Павлович у 1955 році, Євдокія Василівна — 180, Антоніна — близько 500 і Марія — майже 850. На кожний трудодень вони одержали по 5,5 кг хліба і по 4 крб. грішми.

У зв'язку з реорганізацією МТС колгосп ім. Чапаєва придбав 11 тракторів і увесь причепний інвентар до них, 10 комбайнів. У 1958 році загальний доход колгоспу становив 3,5 млн. крб. проти 657 тис. крб. у 1953 році, причому $^1/_3$ суми дало господарству тваринництво. Середньорічний надій молока на одну корову досяг 1919 кг проти 762 у 1953 році.

На розвиток економіки колгоспів і підвищення матеріального рівня трудівників села благотворно вплинули рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС. В колгоспі ім. Чапаєва на кінець семирічки врожайність зернових в середньому становила 22 цнт з га. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 97 цнт м'яса, в т. ч. 17 цнт м'яса птиці, і 360 цнт молока.

Новими трудовими перемогами відзначали трудящі Покровського 50-річчя Великого Жовтня. За досягнуті показники у праці ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно телятницю колгоспу ім. Чапаєва Л. В. Шведюк. Найстарішу колгоспницю Є. О. Маслак з цього ж колгоспу за вирощування овочів відзначено трьома медалями. Медаллю «За трудову доблесть» нагороджено комбайнера того ж колгоспу І. П. Синельника, який виконував норми на 140—145 процентів.

Готуючись гідно зустріти 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, трудівники села добилися дальших успіхів у колгоспному виробництві. Ланка В. В. Фоменко виростила по 28,5 цнт кукурудзи на площі 170 га. Доярка В. С. Полив'янова з колгоспу ім. Чапаєва у 1969 році надоїла понад 3 тис. кг молока від кожної з закріплених за нею корів. Звання кращої пташниці району з врученням перехідного вимпела присвоєно Г. В. Дмитрієвій і Н. І. Красній з того ж колгоспу. Вони одержали по 234 яйця від курки. Рішення 3-го Всесоюзного з'їзду колгоспників дістали палке схвалення у трудівників Покровського, мобілізували їх на нові звершення.

З кожним роком упорядковується і стає кращим Покровське. Тільки за 1966—

---

[1] Газ. «Артемовский рабочий», 1 квітня 1956 р.

1968 рр. збудовано понад 35 нових будинків. Більшість з них — цегельні, криті шифером. В селі працюють 7 магазинів, їдальня, чайна, ощадкаса, АТС на 20 номерів, поштове відділення. З 1967 року колгоспи повністю перейшли на грошову оплату праці. На один людино-день в середньому припадає 4 крб. 63 коп. 277 колгоспників одержують пенсії. На 1 січня 1969 року кількість вкладників в ощадну касу становила 379 чоловік, сума їх вкладів — 200,5 тис. крб. Медичне обслуговування здійснюють 2 медпункти і аптека. Поліпшився добробут трудівників.

У восьмирічній школі навчаються і виховуються 250 чоловік. 32 роки передає свої знання підростаючому поколінню відмінник народної освіти вчителька М. Ф. Лагер. Силами педагогічного і учнівського колективів при школі створено музей «Піонерська слава». Юні слідопити активно розшукують своїх земляків-героїв. Піонерська дружина школи носить ім'я одного з них — Василя Носакова. У травні 1967 року відбулася зустріч покровчан з героями-підпільниками. Понад тисячу піонерів з усіх шкіл Артемівського району зібралися у Покровському на зліт, щоб урочисто відзначити 45-і роковини Всесоюзної піонерської організації і 25-річчя підпільної піонерської організації «Каровський союз піонерів». Імена дванадцяти відважних занесені до Книги пошани піонерської організації ім. В. І. Леніна, а одну з вулиць села названо вулицею Піонерської слави.

В селі два клуби на 500 місць. Тільки у гуртках художньої самодіяльності колгоспу ім. Шевченка беруть участь 35 чоловік. У двох бібліотеках налічується 8676 примірників книг. 1965 року жителі села організували музей «Дружба народів СРСР».

Багато сільських активістів є членами товариства «Знання». Вони часті гості в бригадах, на фермах, колгоспних полях, де проводять бесіди, політінформації. 115 жителів Покровського підвищують свій ідейно-політичний рівень у сітці партійно-комсомольської освіти. У 1969 році селяни передплатили 1218 примірників газет і журналів.

У 1965 році колгоспники артілі ім. Шевченка здійснили кілька поїздок-екскурсій. 28 чоловік відвідали Краснодон — місто героїв-молодогвардійців, зустрілися з матір'ю Сергія Тюленіна. Інша група у складі 20 хліборобів побувала в місцях героїв «Тихого Дону» і «Піднятої цілини» — в станиці Вешенській. Вони вручили М. О. Шолохову пам'ятні подарунки — ріг достатку і макет книги «Тихий Дон», виготовлені з артемівської кристалічної солі. Члени сільгоспартілі, які добилися кращих показників у праці, їздили в Москву, відвідали Виставку досягнень народного господарства, зустрічалися з Маршалом Радянського Союзу А. І. Єременком, космонавтом Г. С. Титовим, поетом С. П. Щипачовим.

У гості до покровчан часто приїздять народний поет Мордовії Нікула Еркай, двічі Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант авіації О. Г. Молодчий, якого покровчани обрали почесним членом свого колгоспу і вручили йому трудову книжку колгоспника.

В авангарді боротьби за розвиток економіки і культури села йдуть комуністи, яких тут 56 чоловік. 47 юнаків і дівчат об'єднує комсомольська організація. Понад 100 чоловік у профспілковій колгоспній організації. До складу сільської Ради обрано 28 депутатів. З 1960 року її очолює учасник Великої Вітчизняної війни комуніст П. Д. Семенюк. У 6 постійно діючих комісіях сільради працює близько 80 чоловік, серед них завідуючий фермою ім. Чапаєва член КПРС Н. Ф. Макєєва, вчителька математики Покровської середньої школи О. І. Кандаурова та інші.

Щасливо і радісно живуть трудівники села. Разом з усім радянським народом вони натхненно працюють на благо Батьківщини.

Т. Ф. БОНДАРЧУК, М. Й. ПРОЦЕНКО-МОСТОВЕНКО, І. П. САВОСТЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ МІСЬКИХ, СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД АРТЕМІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕСТОВЕ — село, центр Василівської сільської Ради; розташоване за 35 км на північний схід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Виїмка. Населення — 939 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Білогорівка, Василівка, Веселе, Виїмка, Липове, Нагірне, Писоцьке, Спірне, Яковлівка.

2 птахофабрики — «Бахмутська» (с. Берестове) та «Артемівська» (с. Яковлівка) мають 10 130 га орної землі. Тут вирощуються зернові та технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі — середня школа, бібліотека, клуб, дитячі ясла. Є їдальня, побутовий комбінат.

Засновано Берестове наприкінці XIX ст. німцями-колоністами.

ВАСЮКІВКА (до 1931 року — Боголюбівка, до 1958 року — Ворошилівка) — село, центр сільської Ради; розташована на березі річки Васюківки, за 20 км на північ від районного центру і за 4 км від залізничної станції Сіль. Населення — 421 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бондарне, Діброва, Липівка, Никифорівка, Петрівське, Привітне, Сакко і Ванцетті, Федорівка Друга, Федорівка Перша, Хромівка.

Центральна садиба колгоспу ім. Ілліча міститься у Васюківці. Артіль має 2450 га орної землі, 154 га саду. Основний напрям господарства — вирощування зернових, технічних і кормових культур. Розвинуто також тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. На території сільради виявлено багатющі поклади високоякісної червоної глини.

Засновано село на початку XIX ст. 1921—1922 рр. у селах Боголюбівці та Бондарному було створено 6 ТСОЗів, на базі яких у 1923—1924 рр. організовано 2 комуни — «Сакко і Ванцетті» та «Червоний незаможник» (голова — А. П. Шишацький; у роки Великої Вітчизняної війни був бійцем Ямського партизанського загону, загинув у 1942 році). 1941—1942 рр. вздовж річки Васюківки проходила лінія фронту. Тут точилися запеклі бої з гітлерівськими військами. В січні 1942 року, коли загинула вся обслуга однієї з радянських гармат, на її місце став 72-річний житель с. Никифорівки, колишній артилерист, учасник російсько-японської війни, георгіївський кавалер С. І. Біличенко. Прямою наводкою він знищив ворожий танк і бронемашину, сам був тяжко поранений у цьому бою і помер. Уродженець цього ж села, офіцер-танкіст Г. П. Губа на Орловсько-Курській дузі 9 липня 1943 року знищив 4 і підбив 2 танки «Тигр». За мужність його нагороджено орденом Червоного Прапора.

ВЕРХНЬОКАМ'ЯНСЬКЕ (до 1937 року — Чубарівка) — село, центр сільської Ради; розташоване за 42 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Яма. Населення — 847 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Івано-Дар'ївка, Новозванівка, Новоселівка.

Колгосп «Дружба», центральна садиба якого міститься у Верхньокам'янському, має 3402 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство з розвинутими рільництвом і тваринництвом. За успіхи у розвитку сільського господарства 22 передовики артілі відзначені урядовими нагородами.

У Верхньокам'янському працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека, двоє дитячих ясел.

Засноване село у 1924 році. В боях за визволення Верхньокам'янського у 1943 році від німецько-фашистських загарбників загинуло багато воїнів Червоної Армії. Серед них — Герой Радянського Союзу П. Ф. Новодран. Захищаючи с. Івано-Дар'ївку від гітлерівців, у 1942 році загинув Герой Радянського Союзу О. П. Землянов.

ВОЛОДИМИРІВКА — село, центр сільської Ради; розташована за 22 км на схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Пшенична. Населення — 1436 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новопетрівка, Пилипчатине, Стряпівка, Трипілля.

Центральна садиба радгоспу ім. Кірова розміщена у Володимирівці. Багатогалузеве господарство має 4162 га орної землі, в т. ч 500 га зрошуваної. Вирощуються зернові, технічні, кормові, овочеві культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму; розвинуте свинарство.

У Володимирівці — середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека, дитячий садок. Тут працює цех Донецького содового заводу ім. В. І. Леніна. У селі прокладено 18 км водопроводу.

Село засноване в другій половині XIX століття.

Житель с. Володимирівки І. Т. Рубіжний — кавалер ордена Слави трьох ступенів.

ЗАЙЦЕВЕ — село, центр сільської Ради; розташоване за 10 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Артемівськ. Населення — 1737 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вершина, Весела Долина, Івангpад, Опитне.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, який має 4008 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і молочне тваринництво.

З 1922 і до 1958 року в Опитному знаходилася Донецька сільськогосподарська дослідна станція. Тут створено та вирощено сорти ярової пшениці Артемівська, ярового ячменю Донець-

кий 650 та Донецький 576, вівса Артемівський 107 та ін. В січні 1958 року станцію перевели в с-ще Піски Ясинуватського району. На її базі організували Донецьку дослідну станцію садівництва. Селекціонер І. І. Сидоренко вивів близько 10 нових сортів яблук, груш, слив, агрусу (в т. ч. яблуні Слава Донбасу і Пам'яті Артема, агрус Великоплідний).

У Зайцевому — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий садок. Працюють 7 магазинів, їдальня. У селі — центральна садиба та майстерні Артемівського районного об'єднання «Сільгосптехніки».

Засновано Зайцеве на початку XIX століття.

ЗВА́НІВКА — село, центр сільської Ради; розташована на березі Бахмутки, за 30 км на північ від районного центру і за 1 км від залізничної станції Зовна. Населення — 1138 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Переїзна.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 3792 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових та розведення м'ясо-молочної худоби. 10 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами.

У Званівці — восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека, дитячий садок. Функціонує лікарня з пологовим відділенням, є аптека. Працюють млин і цех безалкогольних напоїв.

Засновано село у першій половині XIX ст. Наприкінці 1917 року організовано волревком на чолі з Ф. М. Дейнегою.

На околиці Переїзного виявлено рештки неолітичних поселень, поховання доби міді—бронзи, а також сарматське та кочівницькі поховання IX—XIII ст., 3 кам'яні кочівницькі скульптури того ж часу знайдено у с. Званівці.

КАЛІ́НІНА — селище, центр Григорівської сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Часів Яр. Населення — 850 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богданівка, Григорівка.

У Калініному є племінний свинозавод ім. Калініна. Господарство має 2316 га орної землі, в т. ч. 950 га зрошуваної; спеціалізується на розведенні свиней. Вирощуються зернові, технічні та кормові культури. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. 55 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами. Серед них — 12 Героїв Соціалістичної Праці: А. К. Макогон, Ф. С. Зінченко, І. Є. Рудий, А. С. Триножкіна, З. С. Решетняк, М. Л. Косенко, Ф. Л. Юхно, П. Ф. Братчикова, А. С. Харченко, А. С. Архипкіна, І. Ф. Задорожний, Л. С. Северин. 10 чоловік нагороджені орденом Леніна, 13 — орденом Трудового Червоного Прапора.

На території селища — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є дитячі ясла.

Засновано селище у 1914 році німцями-колоністами. 11 латиських переселенців у 1917 році організували тут комуну. Всіх комунарів у 1921 році по-звірячому закатували бандити. Радгоспу, створеному в 1922 році, присвоїли назву ім. 11-ти комунарів. Через 5 років, шануючи пам'ять полеглих, жителі селища встановили пам'ятник.

КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 60 км на південний схід від районного центру і за 2 км від залізничної станції Дебальцеве. Населення — 619 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Комуна і Логвинове.

Центральна садиба радгоспу «Комуна» міститься у Калинівці. Це — велике господарство, яке має 3941 га орної землі. Виробничий напрям — молочне тваринництво і вирощування овочевих культур.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека.

Калинівка заснована у першій половині XVIII ст. Більшість селянських господарств ввійшла до КНС, створеного у 1920 році. На початку 20-х років у Калинівці організовано комсомольський осередок у складі 7 чоловік. Працювали лікнеп, хата-читальня.

Поблизу с. Калинівки виявлено шахти глибиною 10—15 м, де видобували мідну руду в добу бронзи. В одній з них знайдено просочений мідним окисом кістяк людини, у другій — кам'яні та бронзові знаряддя праці.

КЛИНО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Роти. Населення — 864 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Відродження, Мідна Руда, Новоатаманське.

Колгосп ім. Козаченка, центральна садиба якого розміщена у Клиновому, має 2439 га орної землі. Тут вирощують зернові, технічні, кормові, овочеві культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Розвинуте свинарство.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Клинове засновано на початку XIX століття.

На території с. Клинового в добу бронзи містився один із центрів, де видобували і плавили мідні руди. Це підтверджують знайдені тут рештки глиняного посуду, шматки мідної руди разом із шлаком і деревним вугіллям.

КО́ДЕМА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на південь від районного центру і залізничної станції Артемівськ. Населення — 956 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дача, Миколаївка Друга, Миколаївка Перша, Одрадівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який має 2918 га орної землі. У цьому багатогалузевому господарстві вирощують зернові, технічні, кормові та овочеві культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Кодемі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячий садок.

Село засновано в XVII столітті. Першим головою Ради селянських депутатів, обраної тут

наприкінці 1917 року, був Ф. Горгала. В травні 1918 року він страчений білогвардійцями у м. Бахмуті.

Поблизу Одрадівки виявлено поселення доби бронзи.

КРА́СНЕ (до 1923 року — Іваново-Крещенське) — село, центр сільської Ради. Розташоване на обох берегах річки Ступки, притоки Бахмутки, за 7 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Артемівськ. Населення — 1489 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Артемівське Друге, Артемівське Перше, Берхівка, Кліщіївка, Оленівка, Підлісне.

Учасник повстання на броненосці «Потьомкін», уродженець с. Красного Ф. С. Коваленко. 1965 р.

На території Красного розміщена центральна садиба радгоспу «Красносельський», посівна площа якого становить 4 тис. га, в т. ч. 1050 га зрошуваної землі. Основний напрям господарства — виробництво молока. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції 41 чоловіка нагороджено орденами і медалями СРСР. Серед них орденом Леніна — С. П. Потужний, О. С. Бочкарьов, Ф. Г. Мерецький, орденом Трудового Червоного Прапора — 3 передовики.

У селі — середня школа, будинок культури на 500 місць, 3 бібліотеки. Є будинок піонерів, дитячі ясла і садок, діє аптека. Фельдшера медпункту Л. П. Карнауха за багаторічну сумлінну працю нагороджено орденом «Знак Пошани». У Красному працюють 4 спеціалізованих магазини — продовольчий «Колос», промтоварний «Зоря», книжковий, меблевий і кафе «Весна». Тільки за 1965—1968 рр. споруджено 182 житлових будинки з цегли і шлакоблоків, криті шифером і залізом.

Село виникло у XVIII ст. на базі хутора Ступки і спочатку називалося Іванівкою. У 1870 році перейменовано в Іваново-Крещенське. Під керівництвом комуніста П. Л. Алексєєнка і за активною участю КНС та комсомольської організації у 1920 році на колишніх поміщицьких землях створено сільськогосподарську артіль «Об'єднана праця». Партосередок в селі створено у 1922 році, комсомольську організацію — у березні 1920 року.

ЛУГА́НСЬКЕ (до 1923 року — село П'ятнадцята Рота) — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на річці Луганці, за 25 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Роти. Селище перетинає шосейна дорога Харків — Ростов. Населення — 4,6 тис. чоловік.

В селищі — центральні садиби колгоспів ім. Калініна та «Жовтень», за якими закріплено 4577 га орної землі. Тут вирощують зернові і технічні культури, тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В селищі є водосховище (на річці Луганці), яке створено в зв'язку з будівництвом Миронівської ДРЕС за 4 км від Луганського.

На території селища — середня, восьмирічна і початкова школи, школа-інтернат, 3 клуби з кіноустановками, бібліотека з книжковим фондом в 22 тис. книг. Працює лікарня. Є аптека, дитячі ясла та садок. В Луганському — 160 спеціалістів з вищою і середньою освітою.

Заснування села і походження його попередньої назви пов'язане з розміщенням у цій місцевості в 1754 році п'ятнадцятої роти Бахмутського гусарського сербського полку. Пізніше тут оселилися волохи, переселенці з Курської, Полтавської, Чернігівської і Харківської губерній. Серби, волохи та ін. поступово засвоїли українську мову, звичаї, побут і по суті злилися з місцевим населенням. В 1844 році в селі було поселено близько 200 поляків — учасників польського повстання 1830—1831 рр.

В роки громадянської війни в селі діяла підпільна організація на чолі з К. Н. Ткаченком, яка сформувала партизанський загін. За відвагу і мужність, виявлену на фронтах громадянської війни, К. Н. Ткаченка нагороджено орденом Червоного Прапора.

1920 року в селі організовано партосередок і КНС, в 1922 році — комсомольський осередок. В 1925 році 8 сімей села створили Новомиронівський ТСОЗ, який в 1930 році перетворено на сільськогосподарську артіль. Того ж року в селі створюються ще колгоспи — ім. Калініна та «Скелеватський». У зв'язку із значною зміною соціального складу Луганського (частина його жителів поповнювала кадри на промислових підприємствах, працювала на транспорті) у вересні 1938 року його віднесено до категорії селищ міського типу.

В роки Великої Вітчизняної війни житель селища В. М. Ситник при визволенні Будапешта повторив подвиг О. Матросова. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Другий уродженець Луганського М. М. Красношапка захищав Ленінград. В одному з боїв він знищив 41 фашиста. Безстрашного воїна посмертно нагороджено орденом Леніна, а його ім'я навічно занесено в списки підрозділу, де він служив. Ленінградці спорудили на могилі героя мармуровий обеліск.

Поблизу Луганського при розкопках т. зв. Стриженої могили археологічна експедиція Донецького університету виявила потрійне поховання доби міді та поховання доби передскіфських часів (IX—VIII ст. до н. е.). Свідченням перебування на цій території кочових племен у IX—XIII ст. є також кам'яні баби.

МІ́НЬКІВКА — село, центр Оріхово-Василівської сільської Ради. Розташована за 23 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Артемівськ. Населення — 814 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Голубівка, Дубово-Василівка, Оріхово-Василівка, Привілля.

Колгосп ім. Леніна, центральна садиба якого міститься у Міньківці, має 4128 га орної землі, в т. ч. 814 га зрошуваної. Вирощуються зернові та технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі врожаї пшениці артіль нагороджено у 1938 році орденом Леніна.

У Міньківці є восьмирічна школа, будинок культури, 2 клуби, бібліотека. Функціонує лікарня.

Початок заснування села у 1907 році поклали переселенці з с. Міньківки Валківського повіту Харківської губернії.

У селі живуть Герої Соціалістичної Праці — агроном, депутат Верховної Ради УРСР IV, V, VI скликань, делегат III Всесоюзного з'їзду колгоспників Є. Т. Зіньківська, колишній голова артілі М. М. Стецюра, колишній бригадир тракторної бригади М. В. Кобзаренко. О. О. Котляр була делегатом XXIII з'їзду КПРС.

НОВОГРИГО́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 63 км на південний схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Дебальцеве. Населення — 590 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Верхнє Лозове, Нижнє Лозове, Новотроїцьке, Санжарівка.

Центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях» міститься у Новогригорівці. За артіллю закріплено 2638 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочів. Розвинуте молочне тваринництво.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека.

Засноване село у 1886 році переселенцями з с. Григорівки Катеринославської губернії.

НОВОЛУГА́НСЬКЕ — селище, центр Семигірської сільської Ради, розташоване за 27 км на південний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Доломіт. Населення — 791 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Доломітне, Семигір'я, Травневий.

На території селища розміщена центральна садиба радгоспу ім. 1-го Травня, за яким закріплено 5700 га орної землі, в т. ч. 400 га зрошуваної. Розвинуте молочне тваринництво, в землеробстві основний напрям — овочівництво. У 1948—1950 рр. за високі показники у вирощуванні зернових радгосп був учасником ВДНГ у Москві. Радянський уряд високо оцінив працю трудівників радгоспу — П. І. Фоміну, Й. С. Пурисману, Д. Я. Бокову, М. Н. Сергієнку, М. М. Мечетній присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 15 чоловік нагороджено орденом Леніна, 13 — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селищі — восьмирічна школа, будинок культури на 300 місць, бібліотека, дитячі ясла. В сільському парку встановлено пам'ятник 32 радянським воїнам, що загинули в боях за визволення селища від гітлерівців.

Новолуганське виникло в 1930 році у зв'язку зі створенням тут радгоспу ім. 1-го Травня.

На території селища розкопано курганні поховання доби міді—бронзи та 2 сарматські поховання. В одному з них знайдено залізний кинджал, сагайдак із стрілами та мідний казан з написом.

ПАРАСКОВІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північ від районного центру і за 0,5 км від залізничної станції Кудрявка. Населення — 3598 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Благодатне, Залізнянське, Золотий Яр.

Колгосп «Червоний прапор», центральна садиба якого міститься у Парасковіївці, має 2538 га орної землі. Вирощуються зернові культури; господарство спеціалізується на відгодівлі свиней.

На території Парасковіївки є соляна шахта-гігант ім. Володарського. У селі — середня школа, школа-інтернат, бібліотека, дитячий садок.

Парасковіївку засновано у першій половині XIX століття.

РІЗНИКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Сухій, за 42 км на північ від районного центру і за 12 км від залізничної станції Яма. Населення — 834 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кірове та Новоолександрівка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 2487 га орної землі. Вирощуються зернові та овочеві культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Різниківці є восьмирічна школа, 2 клуби, бібліотека.

Село засновано у першій половині XVII ст. Першими поселенцями його були реєстрові козаки з с. Закотного, що охороняли південні кордони Росії від турецьких і татарських нападів.

На околиці Новоолександрівки виявлено кургани доби бронзи.

РОЗДО́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північ від районного центру і за 3 км від залізничної станції Сіль. Населення — 834 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Краснопопівка та Миколаївка.

Центральна садиба колгоспу ім. Артема розміщена у Роздолівці. Артіль має 1585 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових, кормових, овочевих та інших культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла.

Роздолівку засновано в 1921 році.

СЕРЕБРЯ́НКА (до 1967 року — Перша Рота) — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Сіверського Дінця, за 55 км на північ від районного центру і за 10 км від залізничної станції Яма. Населення — 1716 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Григорівка, Дронівка, Платонівка.

На території Серебрянки міститься 3-й відділок радгоспу «Ямський». Господарство має 1700 га орної землі. Спеціалізується на вирощу-

ванні овочів. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — середня школа, клуб, 2 бібліотеки. Функціонує лікарня. Є побутова майстерня.

Засноване село у 1753 році як поселення першої роти пікінерського полку. Перше колективне об'єднання в селі — комуна «Червона Зірка» — створено у 1925 році. До неї ввійшло спочатку 14 сімей. У зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції жителя Серебрянки, колишнього бійця Першої Кінної армії Ф. М. Безсмертного нагороджено орденом Червоної Зірки.

Неподалік від Дронівки виявлено мезолітичну стоянку, неолітичне поселення та поселення і майстерню доби бронзи. 2 поселення та кургани того ж часу збереглися поблизу сіл Платонівки і Серебрянки, біля останньої знайдено також поселення салтівської культури.

ЧА́СІВ ЯР (до 1938 року — селище міського типу) — місто районного підпорядкування, розташоване за 20 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 23,6 тис. чоловік.

Поблизу міста виявлено поклади формових кварцових пісків — важливої сировини для металургійної промисловості. В Часовім Яру працюють комбінат вогнетривких виробів, завод гідрозалізобетону. Щорічне виробництво вогнетривів досягає близько 1 млн. тонн, формових пісків — 1 млн. 200 тис. тонн, вогнетривких глин — 1 млн. 300 тис. тонн. На комбінаті працюють 7 тис. робітників. За трудові досягнення і високі виробничі показники 1291 чоловіка нагороджено орденами та медалями СРСР, в т. ч. орденом Леніна — 29 трудівників, а машиністу екскаватора рудника формових пісків І. В. Білоусову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Машиніст екскаватора рудника «Східний» Н. М. Курінний удостоєний звання заслуженого гірника Української РСР.

На території міста — 6 загальноосвітніх шкіл. В середній школі № 15 ім. В. І. Леніна з 1959 року діє клуб інтернаціональної дружби, члени якого листуються з НДР і Угорською Народною Республікою; з 1960 року при школі відкрито музей В. І. Леніна. У Часовім Яру є будинок піонерів, вечірнє відділення Артемівського керамiко-механічного технікуму, музична школа, 19 бібліотек, 2 палаци культури, 5 клубів. Відкрито профілакторій, функціонує лікарня. Працюють 35 магазинів, 13 їдалень. Є парк культури та відпочинку, 4 сквери, став.

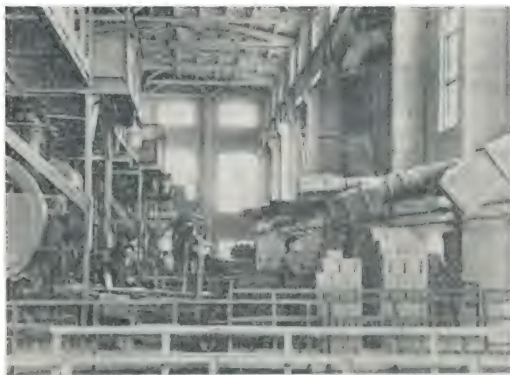

Часів'ярський комбінат вогнетривких виробів. Пресове відділення цеху № 5. 1969 р.

Часів Яр заснований у 80-х роках XIX ст. у зв'язку з розробкою тут родовищ вогнетривких глин. У 1887 році збудовано перший завод по виробництву вогнетривів, а в 1889 і 1892 рр.— ще 2 заводи. В період індустріалізації, протягом 1925—1927 рр. споруджено високомеханізоване підприємство по виробництву вогнетривких глин, а в 1930—1934 рр.— спеціалізований завод шамотних виробів ім. Серго Орджонікідзе. На цьому заводі в 1939 році вперше в СРСР почали випускати хромомагнезитові вироби, а в 1940 році він був найбільшим у країні. Під час Великої Вітчизняної війни в зв'язку з наближенням фронту устаткування заводів та рудників у жовтні 1941 року було евакуйовано в Нижній Тагіл, Орськ і Сатку (Урал). З 21 жовтня 1941 року і до 5 вересня 1943 року тривала тимчасова окупація міста гітлерівцями. Окупанти розстрілялн підпільників: слюсаря заводу ім. Артема О. К. Лагуткова, фельдшера Ф. Д. Скрипниченка. Загальні збитки, заподіяні місту, становили 90 млн. карбованців.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало майже 8 тис. жителів міста. З них 5 тис. відзначено урядовими нагородами, в т. ч. 5 уроженців Часового Яру удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Л. В. Недогибченку — за мужність, виявлену в боях під час визволення м. Миколаєва, В. П. Олійнику — за участь у штурмі Берліна, О. М. Мироненку, О. П. Кривоносу, Г. О. Дубровському — за успішне виконання бойових завдань.

Я́МА — місто районного підпорядкування утворилося у 1961 році шляхом об'єднання сіл Чорногорівки, Радіоновки та робітничих селищ), розташоване за 36 км на південний схід від районного центру. Залізнична станція. Населення 14 217 чоловік. Міській Раді підпорядковано с-ще Рудник.

На території міста розташовані Ямський доломітний комбінат, завод будматеріалів, відділення «Сільгосптехніки», міжколгоспна інкубаторна станція «Міжколгоспбуд», центральна садиба радгоспу «Ямський», молокозавод, швейна фабрика. За високі виробничі показники чимало робітників Ямського доломітного комбінату нагороджено урядовими нагородами, в їх числі 10 передовиків відзначено орденом Леніна, а М. М. Ворона удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

У місті є 2 середні, восьмирічна та початкова школи, школа-інтернат, музична школа, сільськогосподарське профтехучилище № 5. Вчительці середньої школи № 1 О. І. Линник присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР. Відкрито 8 дитячих садків і ясел. У Ямі — 4 бібліотеки (разом із шкільними), будинок культури, кінотеатр. У місті функціонує лікарня. Є парк культури та відпочинку, стадіон. У центрі міста встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

На території, яку займає сучасне місто, у 1913 році почалося будівництво доломітного заводу, поруч з яким виникло робітниче селище. В роки громадянської війни тут діяв партизанський загін, який боровся проти німецьких окупантів.

17 січня 1919 року на станції Яма тимчасово перебував Центральний військово-революційний комітет Донецького басейну, який проводив роботу по відновленню і зміцненню Радянської влади у визволених районах Донбасу. Під час Великої Вітчизняної війни діяв Ямський партизанський загін, яким командували колишній голова Ямського райвиконкому Ю. А. Потірайло і колишній секретар райкому партії А. З. Ізотов. У листопаді 1941 року партизани знищили охорону гітлерівців на хуторі Платонівці. У липні 1942 року — розгромили будинок гестапо у селищі Ямі і визволили 17 полонених червоноармійців, а також 55 ув'язнених громадян. У жовтні того ж року 2 групи підривників цього загону у районі між Артемівським і Микитівкою та Артемівським і Пшеничною підірвали 3 ворожих ешелони з боєприпасами і продовольством. У грудні 1942 року в с. Дронівці партизани розгромили каральний загін гітлерівців.

Уродженцям міста О. Г. Губарю, І.Т. Журбі, Г. П. Жученку, П. Н. Новодрану, Л. І. Яковенку за мужність, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Чорногорівці народився перший секретар Київського міськкому КП України О. П. Ботвин.

ВЕЛИКО-НОВОСІЛКІВСЬКИЙ РАЙОН

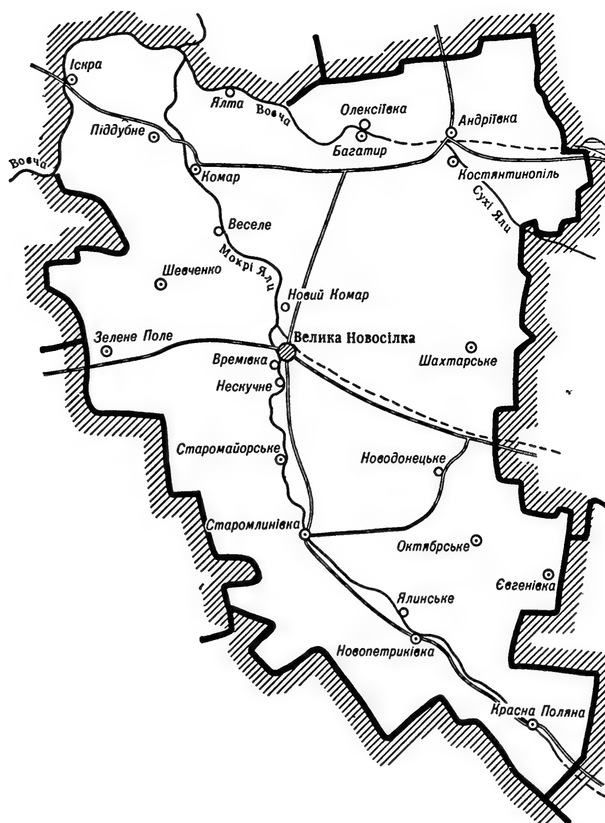

ВЕЛИ́КА НОВОСІ́ЛКА

Велика Новосілка (до 1946 року — Великий Янисоль) — селище міського типу (з 1965 року). Розташована за 90 км на захід від Донецька і за 45 км від залізничної станції Роя на залізниці Красноармійськ—Рутченкове. За 18 км від Великої Новосілки проходить автострада Донецьк—Запоріжжя. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти — Времівка, Нескучне, Новий Комар, Октябр. Населення — 6658 чоловік.

Велика Новосілка — центр району, територія якого 1901 кв. км; населення — 61,8 тис. чоловік. У складі району — селищна й 15 сільських Рад, яким підпорядковано 78 населених пунктів. У районі виробляють майже десяту частину всієї сільськогосподарської продукції області. Тут — 10 радгоспів і 24 колгоспи. Орної землі 143,5 тис. га. Провідне місце в сільському господарстві належить зерновим культурам (озима пшениця, кукурудза). Вирощують також соняшник, овочі, баштанні культури та ін. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, свинарство. Промисловість району представлено Краснополянським машинобудівним заводом, піщаним кар'єром, молокозаводом, консервним заводом. На підприємствах трудяться 1266 робітників. Мережа медичних закладів становить 9 лікарень, 40 фельдшерсько-акушерських пунктів. На території району — 54 загальноосвітніх школи, 4 школи робітничої молоді, 4 будинки культури, 47 клубів, 2 літніх кінотеатри, 80 бібліотек. При районному будинку культури з 1963 року діє народна консерваторія. Працюють 7 народних університетів.

Великий Янисоль заснований у 1780 році, коли греки — переселенці з кримських поселень Селгір Єні-Сала (що розмовляли грецькою мовою) і Великого Єні-Сала (які вважали своєю рідною мовою татарську)[1] — оселилися на правому березі

[1] Х. А. Караманица. Из прошлого мариупольских греков.— Журн. «Донбасс», 1961, № 3, стор. 110.

річки Мокрих Ялів, біля впадіння в неї приток Кашлагача та Шайтанки. На підставі грамоти Катерини II від 21 травня 1779 року переселенці звільнялися на 10 років від усіх повинностей і на 100 років — від рекрутської служби.

В 1817 році в селі, що входило до складу Маріупольського повіту Катеринославської губернії, налічувалося 211 дворів і жило 613 чоловіків та 568 жінок. Поселенці в основному займалися скотарством, але крім цього, ще й хліборобством, торгівлею, шовківництвом. Жителі села мали на той час 15 400 овець, 6500 голів великої рогатої худоби, 1500 коней. У 1817 році врожай зернових тут становив 10 260 четвертей[1]. Селяни не знали гніту кріпацтва. В 1818—1820 рр. у Великому Янисолі провели межування, за яким на кожну ревізьку душу припало 30 десятин землі[2]. Землеволодіння було общинним. Ділянки землі, що їх обробляли селяни, перерозподілялись через 10—12 років. В надрах землі тут виявили крейду, глину, камінь. Багато мешканців села з глини й піску робили цеглу й черепицю («татарку»). Сільські гончарі виготовляли всілякі глиняні вироби — миски, полумиски, глечики тощо. Ковалі постачали селянам необхідні знаряддя праці (лемеші, коси, вила, граблі і т. д.). Тут же, в селі, виробляли шкіру, з якої шили кожухи, взуття (постоли). На кустарних ткацьких верстатах жінки ткали полотно з льону, килими, доріжки. З шерсті з великою майстерністю в'язали різні вироби.

Розвиток капіталізму після реформи 1861 року посилив класове розшарування села. Згідно з указами 1866—1867 рр. жителі Великого Янисоля прирівнювались до категорії державних селян. Земля, якою вони користувались, була передана общині на викуп[3]. В 1866 році Великий Янисоль став центром волості, за якою закріпили 37 771 десятину землі, в т. ч. за Великим Янисолем — 18 876 десятин[4]. У 1885 році жителі села засіяли 5689 десятин озимих і ярих культур і зібрали пересічно 28 420 четвертей. Кількість великої рогатої худоби зменшилась порівняно з 1817 роком майже удвоє і становила 3355 голів, овець було 3611, свиней — 261[5]. З 395 господарств зовсім не мали землі два, не було посівної площі у 12. До 5 десятин могли засіяти 32 двори. 93 господарі володіли 5—10 десятинами, 202 — від 10 до 25; понад 25 десятин мало 56 дворів[6]. 122 господарі могли обробити землю самі, 241 — супрягою, а решта — 32 — позиченим тяглом з копи. В селі було 89 хазяїв, що орендували 1357,5 десятини землі, з них 504 — орної. Господарства, що засівали до 8 десятин землі, одержували 30 крб. доходу від врожаю. Цього було недостатньо для того, щоб відшкодувати грошові витрати по господарюванню, і селяни підробляли різними промислами.

Частина малоземельних і безземельних селян ставала наймитами. В 1886 році в селі жило 135 наймитів, з них 69 — прийшлих[7]. Зростала заможна куркульська верхівка. У 185 господарствах використовувалась наймана праця, в т. ч. в 75 — протягом цілого року. Багато розорених селян йшло з села, шукаючи заробітків. Частина з них працювала на будівництві Юзівського металургійного заводу, Маріупольської залізниці тощо.

На кінець XIX ст. в селі виникли невеликі промислові підприємства. В 1885 році тут було 2 цегельно-черепичних заводи, 4 кузні, 17 вітряків і млин. Торгівля провадилась у 5 крамницях, шинку, корчмі, загальний оборот яких становив 24 200 крб. на рік. Прасоли й офені ходили по селу й обмінювали дрібні промислові й кустарні

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 1, спр. 193, арк. 38, 39, 80—84, 204.

[2] Список населенных мест Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1902, стор. 6—7.

[3] Там же.

[4] Список земельных владений Мариупольского уезда. Екатеринослав, 1904, стор. 7.

[5] Статистико-экономические таблицы по Екатеринославской губернии за 1885—1886 гг., вып. 2. Мариупольский уезд. Екатеринослав, 1887, стор. 252—255.

[6] Там же, стор. 245—253.

[7] Там же.

вироби на сільськогосподарську сировину (продукти). З 1878 року двічі на рік — восени і навесні — тут проводились ярмарки[1].

В роки першої російської революції слідом за робітничим класом повставало на боротьбу проти царизму і трудове селянство. У жовтні 1905 року старшина Великоянисольської волості С. І. Чотій одержав текст царського маніфесту, в якому народові обіцяли надання політичних свобод і скликання законодавчої думи. З ініціативи вчителя Великоянисольської школи Ф. Л. Трандафілова, його дружини Марфи Іванівни та вчителів Времівської школи Г. І. Кедрової та Х. С. Сидоренко було скликано сходку, на яку прийшли майже 500 чоловік. Сходка ця перетворилася на мітинг і тривала з 12 годин дня до пізнього вечора. Г. І. Кедрова, Х. С. Сидоренко і студент Харківського ветеринарного інституту В. М. Трандафілов викривали облудність царського маніфесту і закликали селян і далі відстоювати свої права[2]. На п'ятий день після мітингу в село прибули жандарми. Вони заарештували Г. І. Кедрову, Х. С. Сидоренко, а також волосного старшину С. І. Чотія за те, що він допустив проведення сходки. Їх вивезли до Маріуполя. Вчительок вислали до Архангельської губернії, а С. І. Чотія за клопотанням земського начальника випустили з-під арешту «з огляду на його малограмотність», але звільнили з посади. Студента В. М. Трандафілова заарештували в Харкові і засудили до одного року тюремного ув'язнення.

Після поразки першої російської революції в селі ще більше зміцнюється куркульська верхівка. Якщо в 1906 році з 707 господарств 39[3] були власниками 901 десятини землі на хуторах та відрубах, то в 1917 році таких господарств уже стало 242; 230 дворів мали від 1 до 15 десятин орної землі, а 263 були безземельними. Значна частина знарядь праці зосереджувалась у руках заможного прошарку населення. В 1917 році з 741 селянського двору залізні плуги мали 476, сівалки — 111, жниварки — 312, молотарки — 6; решта не мали зовсім ніякого сільськогосподарського реманенту[4]. Найбільшими і найбагатшими були хутірські та відрубні господарства Г. В. Опанасенка, якому належало 89 десятин землі, І. О. Харахаша — власника 80 десятин[5] та ін. Всю цю землю обробляли наймити. К. А. Жученко (колишня батрачка) розповідала: «У куркулів був наймитом мій дід, батрачив батько, наймитська доля випала й нам — дітям. Я почала батрачити в куркуля Давидова з 10 років, спершу була нянькою, потім працювала в полі. Разом з іншими наймитами з рання і до смеркання сіяла, полола, збирала врожай. З 16 літ я найнялася до куркуля В. Ю. Малтабара (працювала в його шинку). Ми гнули спину в куркулів за шматок хліба, а коли помер батько, Давидов прогнав нашу сім'ю на вулицю».

Напередодні першої світової війни у Великому Янисолі жило 4712 чоловік. Медичну допомогу селянам подавали лікар і фельдшер. Земське однокласне училище було відкрито тут у 1872 році[6]. З 378 дітей шкільного віку в 1886 році вчилося 182[7]. До 1913 року в селі працювали 3 початкові школи, в яких було понад 400 учнів.

Перша світова імперіалістична війна ще більше погіршила становище селян. Багато родин залишилось без годувальників, 536 чоловіків мобілізували в армію. Основний тягар роботи на полі ліг на плечі жінок та підлітків. У 1917 році в оранці брали участь 175 жінок, косарями працювало 719, а збирали врожай 793 жінки. Куркульські господарства майже не відчували нестачі робочої сили,— найтяжчі роботи в них виконували 60 наймитів. Дрібні господарства не мали робочої худоби, сільськогосподарського реманенту. Селянам жилося дуже важко. Так, у сім'ї селянина Тонха лишилось четверо сиріт. Засобів до існування вони не мали. Старшому дове-

---

[1] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 год. Мариуполь, 1916, стор. 153—160.
[2] Донецький облпартархів, ф. 74, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[3] Список населенных мест Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 12—13.
[4] Итоги переписи населения 1917 г. по уездам и волостям Донецкой губернии. Бахмут, стор. 12, 13.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-126, оп. 1, спр. 8, арк. 600—613.
[6] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1901 год. Мариуполь, 1902, стор. 140—193.
[7] Статистико-экономические таблицы по Екатеринославской губернии за 1885—1886 гг., стор. 244, 245.

лося піти в найми до куркуля. Став наймитом у куркуля-торгівця і 12-річний К. К. Тонха: влітку він працював у полі, а взимку прислужував у крамниці. В роки війни 3 брати М. Малича були мобілізовані до армії. Йому самому сповнилося 15 років, коли він лишився єдиним «чоловіком» на 3 сім'ї з 10 маленькими дітьми. Така ж доля випала багатьом підліткам села.

Серед солдатів Волинського полку, які в лютому 1917 року перейшли на бік революційного народу, був і уродженець Великого Янисоля М. С. Арих[1]. 3 квітня 1917 року на Фінляндському вокзалі він слухав промову вождя революції В. І. Леніна, який щойно повернувся з-за кордону. Великий Жовтень відкрив шлях до розв'язання споконвічного селянського питання про землю. Селяни з великим піднесенням зустріли декрети Радянської влади. В селі проводилися сходки, на яких виступали революційно настроєні солдати-фронтовики К. Жученко, П. Халабузар, агроном П. Б. Янатьєв[2] та ін. Вони пропонували обрати Раду селянських депутатів. Бідняки і наймити підтримували їх і вимагали перерозподілу землі та куркульського майна.

Наприкінці квітня 1918 року Великий Янисоль окупували австро-німецькі війська. Почались грабежі — у людей відбирали худобу, фураж, хліб, сало та ін. продукти. 6 червня 1918 року село сплатило окупантам контрибуцію, що становила 1898 крб.[3]. Все це обурювало селян. 27 жовтня 1918 року катеринославський губернський староста надіслав донесення в департамент державної варти, в якому вказував на зростання повстанського руху в губернії, відзначаючи, що в Маріупольському повіті, зокрема в Великому Янисолі та поблизу нього, діють до 500 добре озброєних повстанців — кінних і піших[4]. Керував ними військово-революційний штаб[5]. Наприкінці листопада 1918 року австро-угорських окупантів вигнали з села.

1 грудня 1918 року у Великому Янисолі обрано волосну Раду селянських депутатів, до складу якої ввійшло 30 чоловік. Головою Ради обрали І. М. Янатьєва. Для боротьби з контрреволюцією при волосній Раді створили військово-революційний штаб. Його очолював М. А. Мурзенко, політичним комісаром спочатку був П. Б. Янатьєв, а пізніше — Г. Л. Джерих. Командиром створеного тоді ж революційного загону став колишній прапорщик О. І. Чермалих[6]. Чисельність бійців збільшувалась. Для утримання загону за рішенням волосної Ради сільських багатіїв оподаткували контрибуцією в 40 тис. крб. У січні 1919 року загін було перетворено на 8-й Радянський інтернаціональний полк 2-ї бригади 3-ї дивізії. Штаб цього полку розміщався у Красногорівці, а батальйони — в Новомихайлівці, Мар'їнці та Олександрівці. Пізніше полк переформували у 13-й Радянський піхотний полк. Його бійцями були мешканці села А. Р. Іванников, М. Ф. Янатьєв, Я. Д. Балжі, С. А. Албеєв, М. С. Челах, Б. К. Кателло, Л. А. Шилін та багато ін. Одним з батальйонів командував Х. М. Халабузар[7].

Під керівництвом волосної Ради здійснювалися революційні перетворення в селі. За її рішенням у куркуля Г. Опанасенка було відібрано землю, крамницю, садибу, худобу, в П. Опанасенка — паровий млин, будинок і все майно. Лишки землі інших куркульських господарств передали біднякам[8].

Проте дальше здійснення цих перетворень припинилося через наступ денікінців, які в червні 1919 року захопили село. На початку січня 1920 року частини 11-ї дивізії Першої Кінної армії визволили село від білогвардійців. Спочатку було створено

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 7733, оп. 1, спр. 30, 33, 166, арк. 69, 96.

[2] П. Б. Янатьєв — активний учасник боротьби за встановлення Радянської влади на селі. 20 років працював директором радгоспу «Металіст». Він — Герой Соціалістичної Праці, нагороджений двома орденами Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-126, оп. 1, спр. 1, арк. 41.

[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 390.

[5] Українська РСР в період громадянської війни, 1917—1920 рр., т. II. К., 1968, стор. 184.

[6] Донецький облдержархів, ф. Р-126, оп. 1, спр. 4, арк. 2, 7, 8, 10, 22, 23, 36.

[7] Там же, спр. 28-а, арк. 1—3, 6, 12.

[8] Там же, спр. 7, арк. 184.

ревком, головою якого став І. М. Янатьєв, а 1 червня відбулися вибори волвиконкому. Головою його обрали С. П. Тахтарова[1]. В умовах безперервної боротьби з бандами, яких всіляко підтримували куркулі, органи Радянської влади вживали заходів до здійснення земельної реформи згідно з законом про землю від 5 лютого 1920 року. Населення Великого Янисоля допомагало частинам Червоної Армії: давало підводи, постачало бійцям хліб, продукти, 80 сім'ям червоноармійців волвиконком надавав допомогу.

Восени 1920 року поблизу села точилися запеклі бої з врангелівцями. Але, незважаючи на те, що село фактично було фронтовим, волвиконком продовжував працювати. 12 жовтня він організував відділ народної освіти. 14 жовтня під тиском ворога, що перейшов у наступ у районі Гуляйполя, радянські частини почали відходити до Великого Янисоля і Майорського. У зв'язку з обстановкою, що склалася, волвиконком передав свої повноваження волревкомові. До його складу ввійшло 6 чоловік, головою обрали С. П. Тахтарова. Волревком забезпечував радянські війська продовольством, фуражем тощо. До 8 лютого 1921 року населення Великого Янисоля передало Червоній Армії 214 коней, 97 бричок, 5 саней, 3 тачанки, багато хліба, м'яса, фуражу[2].

Після того, як фронт відкотився від села, знову відбулися вибори волосної Ради, головою якої став позапартійний селянин Т. Д. Киряков[3]. Для боротьби з бандитизмом було створено частину особливого призначення. До складу ЧОПу входили військкоми К. А. Мурзенко, І. М. Янатьєв та інші[4]. В боротьбі за Радянську владу загинули жителі села О. І. Чермалих, П. І. Халабузар, командир взводу І. Ф. Малич, П. І. Балабан, І. І. Майджі та інші.

Наприкінці 1920 року населення Великого Янисоля становило 5238 чоловік. Тут був 731 двір, селяни мали 17 710 десятин придатної землі. Всього в селі налічувалося 321 плуг, 363 букери, 306 борін, 86 дрилів, 537 сівалок. Працювали споживча кооперація, паровий і 10 вітряних млинів, телеграф. Медичну допомогу населенню подавали лікар і фельдшер із місцевої амбулаторії. З культурно-освітніх закладів діяли 4 школи, бібліотека.

Комуністи села, спираючись на КНС, розгорнули велику роботу по відбудові зруйнованого за роки імперіалістичної та громадянської воєн господарства. Створена в 1921 році волосна партійна організація спочатку налічувала 14 чоловік[5]. До партійного бюро обрали Я. М. Каменця, М. Ф. Антипенка і Меджанського. Того ж року організовано комітет незаможних селян, куди ввійшло 12 чоловік фронтовиків та бідніших селян, але вже наступного року кількість їх зросла до 30[6]. Першим головою КНС обрали П. С. Каралі. В запеклій боротьбі члени КНС долали опір куркульства. В 1923 році відібрано у куркулів і передано у розпорядження волосної Ради 11 будинків і 5 крамниць. Комнезамівці допомагали сільській бідноті підняти з руїн господарство, залучали їх у виробничі об'єднання та різні види кооперації.

15 грудня 1921 року селяни Великого Янисоля на зборах прийняли рішення про реорганізацію трудового сільськогосподарського колективу. Навесні 1922 року виникла комуна «Біднота», що об'єднала 20 господарств. Вона мала 100 десятин землі, 4 жниварки, 4 віялки, 4 букери, 4 плуги, 13 коней, пару биків, 13 корів, 26 овець. Своїм головою комунари обрали місцевого селянина І. Ф. Потурвая[7]. Сільськогосподарське кредитне товариство, створене у 1922 році, всіляко допомагало селянам. Воно давало позики, інвентар, проводило контрактацію сільськогосподарських продуктів, вводило сівозміни тощо. Партійні та радянські органи села вжили всіх захо-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-126, оп. 1, спр. 6, арк. 120.
[2] Там же, спр. 28, арк. 43.
[3] Там же, спр. 6, арк. 120.
[4] Там же, спр. 22, арк. 27.
[5] Донецький облпартархів, ф. 94, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1932, оп. 1, спр. 1, арк. 19.
[7] Там же, ф. Р-126, оп. 1, спр. 35, арк. 189—191.

дів, щоб поліпшити продовольче становище трудящих. Через неврожай у травні 1922 року почався голод, від якого у Великому Янисолі терпіло 4958 чоловік. Особливим піклуванням були оточені діти. Для них відкрили громадську їдальню, де харчувалося 185 дітей. Крім того, дитячий будинок дав притулок 76 дітям-сиротам[1].

Найближчими помічниками комуністів були комсомольці, які в 1922 році створили свій осередок[2]. Вони організовували недільники, конфіскували хліб у куркулів, супроводили обози з хлібом на залізничну станцію і вантажили вагони, виступали ініціаторами збирання коштів на створення Червоного повітряного флоту. Для цього вони організували вистави й самі брали активну участь у них. Велику політмасову й культурну роботу проводили комсомольці, в районному клубі працювали різні гуртки — політосвітній, природничо-науковий, сільськогосподарський, а також літературна секція.

Відповідно до постанови ВУЦВКу від 7 березня 1923 року про новий адміністративний поділ України Великий Янисоль перетворено на селище, яке стало центром району. У червні 1923 року відбулися вибори до районного виконавчого комітету, його головою обрали комуніста І. Ф. Рукавишникова, надісланого сюди Юзівським окружкомом партії[3]. Секретарем райкому став Саламатников[4]. Почав працювати й районний комітет комсомолу (секретар — М. М. Єгоров). З вересня 1924 року секретарем сільського комсомольського осередку був син місцевого селянина І. Д. Хорош[5].

Розв'язуючи важливі питання відбудови сільського господарства, партійні й радянські органи приділяли велику увагу й розвитку культури села. Провадилася значна робота по ліквідації неписьменності серед дорослого населення та організації навчання дітей. У цьому брали активну участь комсомольці. Крім занять з неписьменними, вони проводили серед населення політичні бесіди й читання. В селі працювало 9 лікнепів, що охоплювали 113 чоловік дорослого населення. У 1922 році відчинилися двері трудової семирічної школи ім. 5-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вже в 1923 році тут працювали школи: 3 чотирирічні та семирічна, в яких 17 учителів навчали 511 дітей (240 хлопчиків і 271 дівчинку).

Значна робота проводилася і серед молоді. Комсомольця Я. Цигуткіна райсекретаріат Всеробітземлісу надіслав для роботи серед батрацької молоді. Велика увага приділялася підготовці її до захисту соціалістичної вітчизни. Було висунуто гасло: «В одній руці рушниця, в другій — книга!».

Коли Володимир Ілліч Ленін тяжко захворів, комсомольці Великого Янисоля надіслали йому листа. «Ми, юні комунари,— писали вони,— в день міжнародної солідарності робітничої молоді, шлемо гарячий привіт нашому дорогому вождеві й учителю і сподіваємося, що найближчим часом Ви станете біля керма Радянської Росії»[6]. В день смерті В. І. Леніна в селі відбувся траурний мітинг. На ньому виступили секретар райкому партії Я. Д. Маллай, голова райвиконкому Г. Ф. Морозов, комсомолка А. М. Джелалі[7] та ін. Вони закликали трудове селянство здійснювати заповіти Ілліча. У ці дні до партійного осередку надійшли заяви від селян з проханням прийняти їх до лав ленінської партії. Це — Ф. В. Мурзенко, М. І. Мажан, М. Д. Малич, К. К. Тонха та ін. На 1924 рік в селі було 25 комуністів. За ленінським призовом вступили до лав партії ще 11 чоловік[8].

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-126, оп. 1, спр. 42, арк. 259.
[2] Донецький облпартархів, ф. 1789, оп. 1, спр. 1, арк. 1—9.
[3] Там же, ф. 74, оп. 1, спр. 7, арк. 25.
[4] Там же, спр. 39, арк. 31, 32.
[5] І. Д. Хорош став ученим, доктором медичних наук, викладачем Київського ордена Трудового Червоного Прапора ім. акад. О. О. Богомольця медичного інституту.
[6] Донецький облпартархів, ф. 94, оп. 1, спр. 1, арк. 50.
[7] А. М. Джелалі — член КПРС з 1927 р. Була першим секретарем районного комітету партії, нині пенсіонерка.
[8] Донецький облпартархів, ф. 74, оп. 1, спр. 13, арк. 3; спр. 39, арк. 31, 327.

Вихід у поле в перші роки колективізації. Великий Янисоль, 1935 р.

Наприкінці 1925 року господарство села в основному було відбудовано. Довоєнного рівня досягли посівні площі, підвищилась урожайність, збільшилося поголів'я рогатої худоби. Успішно проводилося кооперування. В січні 1926 року у Великоянисольському сільгоспкредитному товаристві було 774 пайовики. Велику допомогу від держави одержували колективні господарства. Так, за рішенням Сталінського окружного земельного відділу комуні «Біднота» в 1926 році надали кредит у розмірі 1100 крб. і трактор «Фордзон»[1]. Через два роки комунари одержали від держави ще 6 тис. крб. На цей час комуна об'єднувала 121 господарство й мала 1174 десятини землі. В тому ж році в селі було створено зернорадгосп «Шахтар»[2]. На полях цих господарств застосовувалися машини. Восени 1928 року 30 селянських господарств об'єдналися в перший ТСОЗ, а в наступному — їх було вже 5[3]. У 1930 році вони влилися в комуну «Біднота», головою якої став 25-тисячник Бокач. Комуна об'єднувала 642 двори й мала 7100 га землі. Восени того ж року з комуни виділилися 24 дрібні сільськогосподарські артілі, які в 1931 році об'єдналися в 3 колгоспи: «Червоний партизан» (голова — К. А. Мурзенко, секретар партійного осередку — С. Є. Дервіш), «Червона Армія» (голова — М. П. Майджі, секретар партійного осередку — Ф. І. Шемітенко) й «Герзамет» (голова — В. І. Греков, партійний осередок очолював А. К. Мурзенко)[4]. Колгоспне будівництво в селі проходило в запеклій боротьбі проти куркульні. Партійна організація та КНС, спираючись на бідноту й середняків, повели селян на боротьбу проти контрреволюційного куркульства. У березні 1932 року лише з колгоспу «Червоний партизан» виключили 13 куркульських господарств.

У зміцненні молодих колективних господарств чималу роль відіграли робітники Макіївки. У 1930 році, коли в Донбасі розгорнулося шефство промислових підприємств над селом, бюро Великоянисольського райкому партії прийняло постанову про укладення договору на соціалістичне змагання з робітниками Макіївського металургійного заводу ім. Кірова[5]. На завод відрядили колишнього робітника цього підприємства, 25-тисячника О. Г. Кузьменка, якому райком партії доручив організувати Великоянисольську міжколгоспну майстерню. Робітники заводу виділили для майстерні устаткування та інструмент. Навесні 1930 року у Великому Янисолі почав діяти радіовузол.

У 1934 році створено Великоянисольську МТС. Вона обслуговувала 19 колгоспів району, які мали 19 849 га землі[6]. Першим директором МТС був комуніст, колишній робітник Макіївського заводу М. П. Васютін, начальником політвідділу — комуністка К. І. Александрова. Спочатку МТС мала всього 3 комбайни й 3 автомашини, але вже через 3 роки тут налічувалося 19 комбайнів, 18 тракторів, 13 автомашин. Стахановський рух, що зародився у промисловості, підхопили механізатори МТС. 43 трактористи і комбайнери працювали в 1935 році по-стахановськи. Серед них такі майстри своєї справи, як М. А. Мажан, В. О. Лонський, О. Мурза та інші. М. Мажан

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-57, оп. 1, спр. 82, арк. 18, 182.
[2] Газ. «Путь к коммунизму» (Велика Новосілка), 13 лютого 1969 р.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-2, оп. 2, спр. 135, арк. 9, 10.
[4] Донецький облпартархів, ф. 74, оп. 1, спр. 75, арк. 34.
[5] Там же, спр. 65, арк. 8.
[6] Там же, спр. 80, арк. 23.

брав участь у Всесоюзній нараді передовиків-комбайнерів у Москві, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Для підготовки спеціалістів сільського господарства 1930 року в селі було створено зернотехнікум, який у 1934 році реорганізовано на райколгоспшколу обласного значення, де готували механізаторів, тваринників, агрономів, пасічників і рахівників. Щороку школа випускала для сільського господарства понад 150 спеціалістів. В 1936 році тут проходили перепідготовку члени тракторної бригади П. М. Ангеліної[1].

У березні 1935 року у Великому Янисолі 18 партійних організацій об'єднували 102 члени партії та 32 кандидати в члени партії[2]. Комуністи провели велику роботу по здійсненню рішення XII з'їзду КП(б)У «Про завдання колгоспного і радгоспного будівництва». Вони розгорнули боротьбу за дальший розвиток і зміцнення соціалістичного ладу в селі, за найкраще використання сільськогосподарських машин, підвищення врожайності зернових і технічних культур, вживали заходів щодо розвитку тваринництва в колгоспах. 13 липня 1936 року Великий Янисоль відвідав Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. Він оглянув поля колгоспу «Червоний партизан», тракторні й колгоспні табори[3]. На цей час в селі виросли досвідчені спеціалісти сільського господарства, колгоспні поля оброблялися першокласною сільськогосподарською технікою. В 1939 році в артілі «Червоний партизан» зібрали врожай зернових по 15,6 цнт з га, кукурудзи — 20 цнт, соняшнику — 14,4 цнт. Доход колгоспу становив 330 483 крб. За успішний розвиток громадського виробництва у 1939 році Великоянисольську МТС на Всесоюзній сільськогосподарській виставці було відзначено дипломом 1-го ступеня, грошовою премією (10 тис. крб.) і легковим автомобілем М-1. Колектив свинотоварної ферми цього ж колгоспу одержав диплом 1-го ступеня[4]. Учасниками ВСГВ були чабан артілі «Червона Армія» Д. Ю. Налбат і завідуючий свинотоварною фермою П. Ю. Холап, чабани колгоспу «Червоний партизан» А. Ф. Парпара, Д. Б. Патах, чабани колгоспу «Герзамет» І. П. Трубка, М. Л. Балабан, працівники МТС комбайнер В. О. Лонський, агроном Я. С. Воробкало та ін. Всіх їх було нагороджено золотими й срібними медалями.

Успіхи колгоспного виробництва сприяли підвищенню добробуту трудящих. У колгоспі «Червоний партизан» 1939 року на трудодень було видано по 6 кг хліба. Так, І. К. Аджигай, що виробив 653 трудодні, одержав 293 пуди зерна й 1315 крб. грішми, колгоспник артілі «Герзамет» І. П. Чебаненко за 728 трудоднів одержав 324 пуди зерна й 1929 крб.[5]. Майже кожна сім'я мала корову, свиню, овець.

Розгорнулося будівництво на селі. Зводили будинки для колгоспників, нові приміщення шкіл, культурних закладів тощо. Працювало 3 магазини. Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. Функціонували добре обладнані лікарня та поліклініка.

В 1939/40 навчальному році у Великому Янисолі в 2 середніх школах навчалося 800 дітей. Серед випускників того часу — професор Г. М. Мултих (тепер заступник директора Інституту історії партії ЦК КП України), А. Д. Косматенко — український поет-байкар та ін. Добре було поставлено роботу в будинку піонерів. Районна бібліотека з фондом понад 11 тис. книг проводила читацькі конференції, обговорення книг. Дитяча бібліотека налічувала понад 2 тис. примірників. У селі, крім районного будинку культури, діяло ще 3 колгоспних клуби.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, партійні та радянські органи району й села, виконуючи рішення партії та уряду, провели велику роботу по мобілізації сил на відсіч ворогові. Коли фронт наблизився до Великого Янисоля, колгоспники

---

[1] Газ. «Ленінський шлях», 1 травня 1936 р.
[2] Газ. «Ленінський шлях», 18 січня 1936 р.
[3] Газ. «Ленінський шлях», 16 липня 1936 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 74, оп. 1, спр. 116, арк. 5.
[5] Там же, арк. 3.
[6] Там же, спр. 9, арк. 23.

всіх 3-х артілей і працівники МТС[6] почали відправляти худобу й вивозити сільськогосподарські машини у східні райони країни. Комуністи села перебудували всю роботу відповідно до вимог воєнного часу.

10 жовтня село окупували німецько-фашистські загарбники[1]. Вже в листопаді 1941 року тут почала діяти підпільна комсомольсько-молодіжна група, організована комуністом Героєм Радянського Союзу (удостоєний цього звання за участь у фінській війні) О. І. Білогуровим. З Великого Янисоля до цієї групи входили І. Ю. Акритов, Г. О. Жуков, комсомольці — сестри Л. Ф. і Ю. Ф. Темиренко та їх брати Леонід і Рюрик[2]. З времівських комсомольців тут були І. К. Дегтяренко, сестри Л. К. і М. К. Дегтяренко, О. І. Мірошниченко, Я. І. Червоненко. Підпільники вишили червоний прапор, самі писали й розповсюджували серед населення листівки, в яких закликали до боротьби з окупантами. Вдома у Темиренків слухали передачі Радінформбюро і розповідали населенню правду про становище на фронті. Фашисти напали на слід групи й заарештували підпільників. Наприкінці травня 1942 року патріотам пощастило втекти з тюрми. В цьому їм допоміг член підпільної групи І. Ю. Акритов, що працював у поліції за завданням підпільників. Проте гітлерівці вистежили їх і 3 червня 1942 року розстріляли[3]. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 травня 1967 року за мужність і відвагу, виявлену в боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, 13 підпільників, в т. ч. й І. Ю. Акритова, посмертно нагороджено медалями СРСР.

Билися за Вітчизну великоянисольці і в партизанському загоні «Грізний» під командуванням Я. І. Сиворонова. Ще 10 жовтня 1941 року в селі Мар'їнці було укомплектовано партизанську групу Великоянисольського району, яка влилася до складу партизанського загону Сиворонова. Хоробрістю і винахідливістю відзначались уродженці Великого Янисоля — секретар партійної організації загону «Грізний» Н. Л. Бейко[4], політрук М. Г. Пискунов, командир А. В. Медведенко, боєць О. К. Принцевський[5]. 12 партизанів відзначені урядовими нагородами. Серед учасників Великої Вітчизняної війни 198 уродженців Великого Янисоля нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, смертю хоробрих загинуло 300 чоловік. У центрі села їм споруджено пам'ятник, на якому золотом вирізьблено імена загиблих.

12(13) вересня 1943 року частини 40-ї гвардійської стрілецької дивізії 5-ї армії визволили село від німецько-фашистських окупантів. У запеклих боях за Великий Янисоль загинули командир дивізії, Герой Радянського Союзу, гвардії полковник Д. В. Козак і гвардії підполковник П. Я. Чумаков. Д. В. Козака поховано в м. Донецьку, П. Я. Чумакова та ін. воїнів — у селі в братській могилі, на якій встановлено обеліск.

У вересні 1943 року відновили свою діяльність партійні і радянські установи району й села. Райком партії та виконком районної Ради депутатів трудящих, виконуючи постанову ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецьких окупантів», закликали трудівників району в найкоротший строк відбудувати сільське господарство. Виконувати це завдання довелося в дуже складних умовах. З 78 тракторів і 36 комбайнів, які мала МТС до війни, залишилося 17 тракторів і 7 комбайнів[6]. У господарствах трьох колгоспів у цей час було 15 коней, 9 волів і 2 корови. Не вистачало інвентаря, кормів для худоби. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами господарству колгоспів, становила 76 801 крб. Поля були занедбані.

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 379.
[2] Донецький облпартархів, ф. 74, оп. 3, спр. 15, арк. 83; спр. 9, арк. 24.
[3] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 156, арк. 6.
[4] Там же, спр. 15, арк. 20—25.
[5] И. Я. Омельяненко. Коммунисты Донбасса в Великой Отечественной войне, стор. 39.
[6] Донецький облпартархів, ф. 74, оп 3, спр. 12, арк. 16, 17.

Секретар парторганізації колгоспу «Батьківщина» С. Г. Халабузар серед механізаторів тракторної бригади № 1. Велика Новосілка. 1965 р.

Головою артілі «Червона Армія» працював М. П. Чекаленко, головою колгоспу «Герзамет» — К. І. Мажан, головою колгоспу «Червоний партизан» — П. К. Петренко, всі вони докладали багато зусиль, щоб піднести зруйноване господарство артілей. Бригадиром 3-ї рільничої бригади артілі «Червоний партизан» обрали Є. Г. Малтабар, яка виявилася здібним організатором. Колгоспники трудилися, не покладаючи рук. Жінки, старики й підлітки коровами орали землю. Поля засівалися насінням, зібраним у колгоспників. На 1 вересня 1944 року в трьох колгоспах було 55 коней, 210 голів великої рогатої худоби (в т. ч. волів — 15, телят — 190, корів — 5), 53 свині та 19 овець[1]. Самовіддано працювали телятниця К. Л. Крикуненко, конюх І. І. Чердаклі, ланкові Є. Г. Холап, Х. Ф. Левентова, Є. Д. Сарбей та ін. За добру організацію хлібозаготівель в умовах воєнного часу групу керівних працівників району нагородили орденами й медалями. В числі їх першого секретаря райкому КП(б)У Д. Х. Комендантова і голову райвиконкому С. Ю. Зуйченка нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Одночасно з відбудовою господарства партійна й комсомольська організації, сільська Рада депутатів трудящих проводили велику роботу щодо організації допомоги фронту і сім'ям військовослужбовців. Трудівники колгоспу «Червоний партизан» на загальних зборах вирішили з своїх трудових заощаджень виділити 20 тис. крб. у фонд Червоної Армії. Цю ініціативу схвалила і підтримала Великоянисольська селищна Рада. Партійна організація колгоспу «Герзамет» на зборах у січні 1945 року поряд з обговоренням підсумків сільськогосподарського року й підготовки до весняної сівби, розглядала питання про забезпечення сімей військовослужбовців та інвалідів Великої Вітчизняної війни харчами, паливом.

Другу річницю визволення села від німецько-фашистських окупантів трудящі зустріли чималими трудовими досягненнями. На цей час артілі значно зміцніли. На вересень 1945 року колгосп «Червона Армія» освоїв довоєнну посівну площу, з окремих ділянок тут зібрали по 22 цнт з га. Держава одержала від артілі 8 тис. цнт зерна. На фермах утримувалося 460 голів великої рогатої худоби, 263 штуки птиці, 75 бджолосімей[2]. На кінець четвертої п'ятирічки (1946—1950 рр.) посівна площа й поголів'я худоби в усіх колгоспах Великої Новосілки були відновлені. На 1952 рік почали працювати майстерні МТС.

Протягом 1950—1958 рр. відбувалося поступове укрупнення місцевих колгоспів, які у 1958 році об'єдналися в артіль «Батьківщина». Якщо в 1953 році в 2 колгоспах («Перше травня» та «Червоний партизан») зібрали пересічно по 12 цнт зернових культур з га, а грошовий доход дорівнював майже 2 млн. крб., то в 1958 році врожай зернових культур артілі «Батьківщина» становив 23,7 цнт з га, а грошовий доход колгоспу становив 8 млн. крб. Того ж року колгосп придбав 26 тракторів, 15 комбайнів і багато іншої сільськогосподарської техніки. Велику допомогу в розвитку громадського господарства подавали промислові підприємства Донецька. Лише з 1961 року шефи — робітники центральних механічних майстерень, «Донецькбудмеханізація», «Донецькбудматеріали», БУ-3, Донецькжитлобуд № 1, Донецьке терито-

[1] Великоновосілківський райдержархів, ф. 86, оп. 1, спр. 12, арк. 8.
[2] Газ. «Ленинский путь», 8 вересня 1945 р.

ріальне управління — допомогли збудувати 2 чотирирядні корівники, 5 свинарників-відгодівельників, 2 типових пташники, гараж на 22 автомашини. На річці Шайтанці шефи спорудили греблю, створивши водосховище; збудували також початкову школу, закінчили будівництво середньої школи № 1, 130 житлових будинків, дитячі ясла.

Тепер колгосп «Батьківщина» — високорозвинуте й багатогалузеве господарство, що має 9388 га земельних угідь, в т. ч. 7298 га орної землі. Машинно-тракторний парк його налічує 43 трактори, 52 автомашини, 13 комбайнів та ін. сільськогосподарську техніку. В артілі є 216 електромоторів загальною потужністю 1720 квт. На 1 січня 1968 року на тваринницьких фермах було 3700 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 1532 корови), 1618 свиней, 1306 овець. У 1968 році, незважаючи на несприятливі кліматичні умови, хлібороби зібрали з площі 2613 га по 21,3 цнт зернових з га, в т. ч. озимої пшениці — по 30,7 цнт на площі 860 га. Вирощено добрий урожай соняшнику, овочів, фруктів. Тваринники в тому ж році на 100 га сільгоспугідь одержали 415 цнт молока й 60 цнт м'яса. Понад 3 тис. кг молока надоїла пересічно від кожної корови передова доярка колгоспу К. Л. Крикуненко. З кожним роком збільшується кількість спеціалістів сільського господарства. Тут трудяться 105 комбайнерів і трактористів, 23 агрономи й зоотехніки.

Партійні організації селища, яких тут 28, об'єднують 528 комуністів. Найчисленніша партійна організація — в колгоспі «Батьківщина», де на важливих ділянках господарства трудяться 85 комуністів. В змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції 13 трудівників удостоєно грамот та ін. нагород. Серед них комуністи — бригадир першої комплексної бригади І. С. Мойко, бригадир тракторної бригади В. С. Чердаклі та інші.

У селищі 682 комсомольці, 40 з них входять до складу комсомольської організації колгоспу «Батьківщина». Багато з них — учасники руху за комуністичну працю. Механізатор Д. Ю. Акритов одержав у 1968 році з га по 40 цнт зерна кукурудзи на площі 55 га. Йому присуджено 3-ю обласну премію Донецького обкому комсомолу. Зразки в праці показують механізатори А. Х. Хорош, І. М. Стрионов та ін. В. І. Шира і Р. О. Павленко надоїли з кожної корови по 2300 кг молока при зобов'язанні — 1900 кг. В селищі — 32 колективи комуністичної праці, 274 працівників удостоєно звання ударника комуністичної праці, серед них — 180 колгоспників.

З промислових підприємств у селищі працюють хлібокомбінат, масло- і молокозаводи, олійний завод. Плодоовочевий завод переробляє продукцію колгоспів і радгоспів усього району. На заводі працюють 250 робітників. 1968 року тут виготовлено продукції на 3864 тис. карбованців.

У червні 1958 року Великоянисольську МТС реорганізовано в ремонтно-технічну станцію (РТС), а з 1961 року — в районне відділення «Сільгосптехніки». Тут є 85 автомашин, 17 тракторів та ін. техніка. В 1968 році ремонтні майстерні розширено, оснащено сучасним устаткуванням для ремонту 300 гусеничних тракторів.

Разом з усім радянським народом трудівники Великої Новосілки розгорнули соціалістичне змагання за успішне виконання п'ятирічного плану. Новими трудовими успіхами зустріли великоновосілківці 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Хлібороби й тваринники колгоспу «Батьківщина» в 1970 році зібрали 6132 тонни зернових культур (по 23,2 цнт з га) й продали державі 2990 тонн зерна; одержали 3619 тонн молока, 656 тис. штук яєць, продали державі 870 тонн овочів.

Партія та уряд високо оцінили працю колгоспників, робітників і службовців Великої Новосілки. Орденами й медалями СРСР нагороджено 55 чоловік. Урядові нагороди одержали 21 чоловік з колгоспу «Батьківщина», орден Леніна — голова колгоспу А. О. Батман, орден Трудового Червоного Прапора — бригадири рільничих бригад І. С. Мойко, В. С. Чердаклі, Г. П. Малтабар, доярка К. Л. Крикуненко, тракторист Л. А. Заграфов та ін. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєно секретаря райкому КП України І. З. Кряжа. У зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції орденом Леніна нагороджено члена КПРС з 1918 року, активного борця за колгоспне будівництво А. С. Марковича.

Величезні зміни за роки Радянської влади відбулися в житті селянства. Зростає його матеріальний добробут. Підвищується оплата трудодня колгоспників. У січні 1966 року 759 трудівників селища одержали пенсії та допомоги на суму 20 794 крб., а в січні 1967 року 839 чоловік — 21 858 карбованців.

Універмаг у Великій Новосілці. 1969 р.

В селищі розгортається житлове будівництво. Тут споруджено 511 нових будинків на 4—5 кімнат, 12 багатоквартирних комунальних будинків з усіма вигодами (парове опалення, водопровід, газ тощо). За 3 роки п'ятирічки здано в експлуатацію 3450 кв. метрів житлової площі. Споруджено двоповерхові будинки поліклініки, готелю, ресторану; збудовано молокозавод, стадіон «Колос», будуються житлові багатоквартирні будинки площею 1402 кв. метрів. Будівельні роботи здійснюють працівники пересувної механізованої колони № 7 «Міжколгоспбуду».

У 1963 році великоновосілківці виступили ініціаторами змагання за перетворення населених пунктів на центри комуністичної праці й побуту. В 1964 році вони звернулися до трудівників району з закликом поліпшити побутові умови на селі, щоб вони забезпечили високу продуктивність праці й культурного відпочинку хліборобів, зробити кожне селище, кожне село зразковим. Змагання розгорнулося під девізом: «Через комуністичну працю — до комуністичного побуту». Цю ініціативу підтримало бюро Донецького обкому КП України.

В селищі працює будинок побутового обслуговування, лазня, 11 магазинів державної та кооперативної торгівлі. Всі будинки радіофіковано. Прокладено водопровід, заасфальтовано вулиці.

Трудівників Великої Новосілки обслуговує лікарня, де працюють 28 лікарів і 58 чоловік з середньою медичною освітою. Особливою повагою користуються лікарі З. М. Левадна, І. М. Тарасенко, П. І. Левентов, М. М. Балабан та ін. Хірург О. Г. Чеканов віддав справі охорони здоров'я 35 років. За участь у Великій Вітчизняній війні його удостоєно трьох урядових нагород. Крім лікарні, тут є станція швидкої медичної допомоги.

У двох середніх школах учаться 1199 дітей, у вечірній школі робітничої молоді — 150 чоловік. Лише в післявоєнний період у селищі здобули середню освіту 1133 чоловіка. Сотні великоновосілківців навчаються в інститутах, університетах, технікумах, профтехшколах різних міст України та ін. союзних республік. У селищі трудяться 98 учителів і 118 спеціалістів сільського господарства з середньою та вищою освітою. Майже 50 років віддала справі виховання підростаючого покоління Л. Ф. Костюченко. В 1950 році за бездоганну й багаторічну працю її удостоєно високої урядової нагороди — ордена Леніна. Понад 40 років присвятила педагогічній діяльності Г. І. Чако, яка також нагороджена орденом Леніна, орденом «Знак Пошани» відзначені О. М. Дервіш, Є. К. Дегтяренко.

В 1963 році в селищі відкрито філіал університету марксизму-ленінізму Донецького міськкому партії. Тут навчалося понад 100 чоловік. З ініціативи пенсіонерів у травні 1961 року створено краєзнавчий музей, якому в 1968 році присвоєно звання народного.

В селищі є дитячі ясла і дитсадки на 370 місць. У районному будинку піонерів працюють 12 гуртків — радіоконструкторський, радіооператорний, авіамодельний, образотворчого мистецтва та інші.

При районному будинку культури працюють 10 гуртків, серед них — хоровий,

На заняттях у Великоновосілківській народній консерваторії. 1968 р.

хореографічний, художнього слова, є духовий оркестр. У художній самодіяльності беруть участь 180 чоловік. У 1968 році на обласному огляді, присвяченому 50-річчю Радянської влади, республіканський оргкомітет нагородив колектив духового оркестру грамотою. Учасники художньої самодіяльної та концертної бригади в 1968 році дали 55 концертів. Агіткультбригада будинку культури під час посівної та збиральної кампанії провела 40 виїздів. 9 лютого 1969 року тут було запалено факел фестивалю, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Районний будинок культури, літній кінотеатр, 3 колгоспних клуби й клуб при відділенні «Сільгосптехніки» мають 13 комплектів кіноапаратури, з них 4 стаціонарних.

З 1963 року при районному будинку культури почала працювати Великоновосілківська сільська консерваторія з 7 класами: вокалу, фортепіано, баяна, духових інструментів та ін. До неї було зараховано 41 чоловіка — трактористів, робітників підприємств і агрономів. Викладачі Донецького філіалу Харківського інституту мистецтва проводили тут заняття. 28 травня 1967 року слухачі народної консерваторії успішно склали випускні іспити. 27 чоловік здобули дипломи. В 1964 році відкрито дитячу музичну школу з 4 класами: фортепіано, баяна, духових інструментів і скрипки. В ній навчається 120 дітей.

У селищі працюють 8 бібліотек з фондом близько 75 тис. книг. Ними користуються 6476 читачів. Великоновосілківці передплатили в 1968 році 6602 примірники газет і журналів. Газета «Шлях до комунізму» — орган Великоновосілківського райкому партії та районної Ради депутатів трудящих — виходить 3 рази на тиждень тиражем у 7923 примірники.

В тому, що колишнє відстале село виросло за роки Радянської влади в соціалістичне селище, велика заслуга селищної Ради депутатів трудящих. У 1969 році до неї було обрано 94 депутати. Серед обранців народу — 43 комуністи й 9 комсомольців. При Раді створено 9 комісій, які розв'язують різні питання — народної освіти, розвитку торгівлі та громадського харчування, роботи підприємств побутового обслуговування. Багато уваги селищна Рада приділяє благоустрою селища. Депутатам допомагають понад 100 активістів.

М. Л. ВОЛИКОВА, Г. В. ДЕРВІШ

СТАРОМЛИ́НІВКА

Старомлинівка (до 1947 року — Старий Керменчик) — село, центр Старомлинівської сільської Ради, якій підпорядковані також населені пункти: Володине, Завітне Бажання, Ключове, Орлинське, Сонцеве, Удачне. Розташована в заплаві річки Мокрих Ялів, за 18 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 4067 чоловік.

Старий Керменчик (у перекладі з грецької — Старий Млин) заснували 1779 року греки, вихідці з Криму, яких тоді оселилося тут до 800 чоловік. Переселенців наділяли землею — по 30 десятин на особу чоловічої статі[1]. З сільськогосподарських культур тут вирощували пшеницю, жито, ячмінь, овес, гречку, кукурудзу, просо, льон і коноплі. В селі розводили коней, овець та велику рогату худобу. У 1817 році 216 господарств мали 1700 коней, 4040 голів великої рогатої худоби, 2750 овець. Головним заняттям населення було скотарство. У 1818—1820 рр., коли проводилось межування земель маріупольських греків, за селом було закріплено 19 638 десятин[2].

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 1. Одесса, 1844, стор. 197—205; ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 1, спр. 190, арк. 39, 179, 180.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 1, спр. 190, арк. 245; спр. 191, арк. 243, 305.

Указами 1866—1867 рр. греки прирівнювались у правах до державних селян. Земля, яку виділили селу в 1820 році, за викуп перейшла у власність громади, що мала розподіляти її між своїми членами. В селі на той час налічувалося 867 ревізьких душ, на кожну з яких припадало по 22,1 десятини. Оброчний платіж села був визначений щорічною сумою 953,7 крб. на 20 років — до січня 1887 року[1]. У 1866 році Старий Керменчик став центром волості.

З другої половини XIX ст. село дедалі більше втягувалося в сферу капіталістичних відносин. У цей період посилився приплив робочої сили на промислові підприємства Донбасу. Зростав попит на хліб, і дедалі більше мешканців села починали займатися хліборобством. Значна частина зерна йшла на продаж. Крім того, були розвинуті городництво, садівництво. Населення займалося і дрібними промислами: ткацтвом, чинбарством, ковальством. У 1901 році з 558 господарств 235 користувалися працею наймитів. Щороку на роботу в село прибувало до 500 сезонних робітників з Полтавської, Курської та ін. губерній, які наймалися до куркулів. Багато з них осідало в селі[2].

На початку XX ст. в Старому Керменчику 51 малоземельне господарство не мало зовсім реманенту, у 119 — не було плуга чи букера, 31 двір не мав свого тягла. В 1907 році було проведено останній переділ громадської землі, в результаті якого на ревізьку душу припало по 9,5 десятини. Прийшле населення, яке в 1907 році становило значну частину мешканців села, землі не одержало. Після столипінської реформи 4 господарства вийшли на хутори, а 160 — на відруби. Земля все більше зосереджувалась у руках куркулів, які значною мірою виробляли продукцію на продаж. У 1908 році з 622 тис. пудів вирощеного зерна 123 тис. пудів (тобто 20 проц.) продано в селі, Маріуполі та Юзівці. Крім зерна, торгували худобою, свинями, птицею, овочами.

На початку XX ст. Старий Керменчик був досить великим селом. 1905 року тут відбулося 2 триденні ярмарки, де продали різних товарів на суму 70 тис. крб. У 1915 році в селі налічувалось 800 дворів, населення становило 4568 чоловік; працювало 5 цегельно-черепичних заводів, 2 маслоробні. Були також 2 парові і 4 вітряні млини, торгувало 10 крамниць і шинків[3]. Тільки з 1908 року в Старому Керменчику почав функціонувати лікарський пункт, де працювали лікар та 2 фельдшери.

В 1873 році земство відкрило в селі однокласне училище, в 1909 році — друге, а в 1910 — третє таке ж училище. В 1913 році тут з'явилося двокласне міністерське училище. В усіх 4-х школах на 1 січня 1815 року було 511 учнів, яких навчали 13 учителів. Викладання велося російською мовою. У 1908 році було відкрито безплатну народну бібліотеку, де в 1915 році налічувалося 832 книги. За рік її відвідали 417 читачів.

Значно погіршилося становище найбідніших селян у період імперіалістичної війни. Майже половину працездатних чоловіків волості — 515 з 1158 — мобілізували в армію[4]. Із зменшенням кількості робочих рук і тяглової сили зменшилися посіви. Вже в 1915 році врожай зерна скоротився до 420 тис. пудів, а продано всього 55,9 тис. пудів[5]. У 1917 році з 849 господарств — 178 були безземельні, 240 хазяїв не мали чим засіяти свою землю, 318 були без тягла, а 290 не мали корів[6]. Куркулі, маючи гроші, відкупались від військової служби та реквізицій, наживали чималий капітал на поставках армії хліба й фуражу.

---

[1] Список населенных мест Мариупольского уезда Екатеринославской губернии, стор. 24, 25.

[2] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 4, ч. 2, Мариупольский уезд. Екатеринослав, 1904, стор. 114—127; Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1908 г. Мариуполь, 1909, стор. 41, 43.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1288, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2; ф. Р-2612, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

[4] Итоги переписи населения 1917 г. по уездам и волостям Донецкой губернии, вып. 2. Бахмут, 1922, стор. 2—4.

[5] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 г., стор. 100, 101, 103.

[6] Итоги переписи населения 1917 года по уездам и волостям Донецкой губернии, вып. 2, стор. 2—13.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції заможна частина населення, з середовища якої обиралась сільська адміністрація, всіляко стримувала розвиток революційного руху на селі, тероризувала й залякувала бідноту. Першу звістку про Жовтневе збройне повстання в Петрограді принесли в село солдати, які повернулися з фронту. В листопаді 1917 року було створено революційний комітет під керівництвом В. Ф. Тохтамиша. До складу комітету ввійшли В. Д. Авраїмов, Г. А. Мавроді, Х. А. Мавроді, А. Ф. Чельмекчі та ін.[1]. Комітетом вживались заходи щодо наділення бідняків землею. Для цього у волості була утворена земельна комісія, у відання якої надходила церковна і незасіяна земля. Сільську буржуазію обклали додатковим річним збором: за млин — 150 крб., завод — 50 крб., крамниці — по 10 крб. за кв. сажень торговельної площі[2].

Після окупації в квітні 1918 року Старого Керменчика австро-німецькими військами почалися побори хліба, худоби. Окупаційний режим викликав велике незадоволення селян. Багато з них пішло в повстанський загін, яким керував В. Ф. Тохтамиш. В листопаді 1918 року почався масовий відступ німців з Донбасу, а в грудні повстанський загін вигнав державну варту з Старого Керменчика. На сході, що відбувся на початку січня 1919 року, була ліквідована волосна управа і обрана волосна Рада селянських, робітничих і солдатських депутатів. До її складу ввійшли в основному революційно настроєні фронтовики. Головою виконкому обрали Г. А. Мавроді[3].

Однак незабаром територію Маріупольського повіту захопили красновські білокозачі загони. Для боротьби з білогвардійцями Рада створила Старокерменчицький районний військово-революційний штаб, який об'єднав повстанські загони навколишніх сіл. Штаб очолив Г. А. Мавроді. Грецьким повстанським загоном командував В. Ф. Тохтамиш. Тричі — 14, 17 і 23 січня — білі поривалися зайняти Старий Керменчик, але повстанці їх відбили[4].

У березні 1919 року в селі сформувався більшовицький осередок, до якого ввійшли Г. А. Мавроді, В. Ф. Тохтамиш, Х. А. Мавроді, А. Ф. Чельмекчі, Г. А. Тохтамиш, І. М. Авраїмов та ін. За допомогою комуністів волвиконком здійснював революційні перетворення на селі. Багатіїв обклали надзвичайним податком. За рахунок вилучення надлишків земель у багатих господарств землею наділили безземельних і малоземельних. Націоналізували парові млини, олійницю й аптеку, частину медикаментів якої передали в лікарню. Будинки багатіїв, що втекли з білими, перейшли в розпорядження Ради. У березні 1919 року поблизу Старого Керменчика, в колишній економії поміщика Д. Тищенка, 35 бідняків з ініціативи комуніста Д. Ю. Калинникова створили комуну «Світанок», головою якої став С. П. Давидов[5]. Земські та міністерські училища було реорганізовано в радянські школи.

Селяни взяли активну участь у боротьбі проти денікінщини. Ще в середині лютого 1919 року їх чимало влилося в 9-й Задніпровський Радянський український піхотний полк, який ввійшов до складу 3-ї бригади 1-ї Задніпровської дивізії. Командував цим полком В. Ф. Тохтамиш, начальником штабу був Г. А. Мавроді. Серед бійців полку було близько 150 мешканців Старого Керменчика. В кінці травня денікінці підійшли до Старого Керменчика. 1 червня 1919 року під селом відбувся жорстокий бій. Бійці 9-го Задніпровського полку до самої ночі стримували переважаючі сили ворога, не раз вступали в рукопашний бій. Тільки вночі полк був змушений піти з села. В цьому бою полягли смертю хоробрих командир батальйону В. Д. Авраїмов, командир роти Г. Д. Курильченко та ін. бійці[6]. Поки лишались патрони, натиск

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 558, оп. 1, спр. 27, арк. 2—4.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-2612, оп. 1, спр. 1, арк. 32, 134.
[3] Там же, ф. Р-1288, оп. 1, спр. 6-г, арк. 2, 4, 12.
[4] Там же, арк. 48.
[5] Там же, спр. 3, арк. 6, 13, 14, 93; Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917—1937. Збірник документів і матеріалів, т. 1. К., 1962, стор. 136.
[6] Газ. «Приазовский пролетарий» (Маріуполь), 5 листопада 1927 р.; газ. «Наша правда» (Маріуполь), 31 грудня 1928 р.

ворога стримував кулеметник К. О. Озун. Денікінці захопили Старий Керменчик у червні 1919 року. Було відновлено волосне правління, до якого ввійшли куркулі та крамарі. Активних борців за Радянську владу — І. Х. Чако, П. Ф. Чельмекчі, Ю. Б. Авраїмова і Г. П. Давидова — денікінці заарештували, а потім розстріляли в маріупольській тюрмі. Колишнім власникам вони повернули майно. Селяни, які весною одержали від Радянської влади землю, зобов'язані були виплатити власникам орендну плату і віддати третину врожаю. Проводилась примусова мобілізація в білу армію, реквізувались худоба, хліб, фураж. Самих тільки коней забрали 341 голову[1].

На початку січня 1920 року війська 1-ї стрілецької бригади 46-ї дивізії 14-ї армії визволили село від денікінців[2]. Створений у селі ревком надавав допомогу частинам Червоної Армії, постачаючи їх продовольством, підводами, фуражем. В березні відбулися вибори волосної Ради, до складу якої ввійшли представники від бідняків і середняків[3]. Куркулів від участі у виборах усунули. На з'їзді волосної Ради, який відбувся 15 березня, головою виконкому обрали І. Д. Авраїмова, його заступником — Х. А. Мавроді, членами — Х. О. Мавроді, В. Г. Баліоза, А. Х. Етьємеза. При виконкомі було створено відділи: управління, продовольчий, фінансовий, народної освіти, земельний, охорони здоров'я, військовий, соціального забезпечення. Волвиконком провів перепис населення і облік землі. Безземельним та малоземельним повернули землю, відібрану у них білогвардійцями. Млини, олійниці, крамниці знову було конфісковано. Для лікування хворих на тиф обладнали лікарню на 60 ліжок.

Восени 1920 року відновилося навчання в чотирьох школах 1-го ступеня і у новоствореній «громадській гімназії» — школі 2-го ступеня. Їх заздалегідь відремонтували і забезпечили паливом[4]. Навчанням у той час було охоплено 546 дітей віком від 7 до 16 років. Усі ці заходи проводились у складних умовах — з півдня наступав Врангель, навколо діяли банди. З 24 вересня до 24 жовтня 1920 року через Старий Кременчик проходила лінія фронту з врангелівцями[5].

Після закінчення громадянської війни мешканці села, долаючи величезні труднощі, відбудовували зруйноване господарство. На початку 1921 року поновив свою діяльність партосередок у складі 27 чоловік. Створений у січні того ж року КНС об'єднував 160 чоловік[6]. Він наділяв бідняків землею, допоміг їм придбати худобу, вживав заходів до того, щоб засіяти всі землі. У цей час значна частина земель пустувала, тому що заможні селяни не хотіли її засівати, а бідноті нічим було засіяти. Завдяки наполегливій роботі партосередку і КНС уже весною 1921 року було засіяно більше, ніж минулого року. Неврожай 1921 року спричинив голод, від якого в першу чергу терпіла біднота. У селі відкрили дві їдальні. Радянська держава допомогла селянам продовольством і насінням.

Влітку 1922 року в селі створюється сільськогосподарська кооперація, яка сприяла селянам у придбанні насіння та реманенту. Вона ж допомагала їм збувати продукцію. З ініціативи партосередку в 1922 році члени КНС створили артілі «Червона зоря», «Новий світ» та комуну ім. В. І. Леніна. У серпні—вересні провели землевпорядкування. В результаті перерозподілу землі, частково худоби та реманенту відбувалося соціальне вирівнювання села. Кожен одержав по 3,2 десятини землі, а всього розподілили 10 962 десятини[7]. На початок 1923 року безземельних господарств у селі вже не було, зменшилась кількість багатоземельних дворів. Зросла кількість корів у бідноти. У 1923 році їх не мало тільки 47 господарств. Але ста-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1288, оп. 1, спр. 2, арк. 35.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 635; Донецький облдержархів, ф. Р-1288, оп. 1, спр. 3, арк. 74.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 161, арк. 5.

[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1288, оп. 1, спр. 2, арк. 8, 10, 31; спр. 10, арк. 1, 8, 10; спр. 3, арк. 81, 83, 89, 90.

[5] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 696, 697.

[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1288, оп. 1, спр. 2, арк. 85, 86.

[7] Там же, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 83, арк. 130.

новище з тяглом все ще лишалося тяжким — у 348 господарств не було робочої худоби, а 238 господарств не засіяло землі[1].

Значні переваги дало селянам колективне господарювання. В 1924 році артіль «Червона зоря» одержала трактор. Першими трактористами стали А. С. Мавроді, М. Х. Сарбєєв, Н. Х. Халайджі. Того року всі землі артілі — 237 десятин — були повністю оброблені. Освоїли землі і інші колективні господарства, тоді як у всьому селі довоєнну посівну площу освоїли на рік пізніше. В 1925 році було запроваджено сівозміни й пари. Посіви просапних у селі досягли 26 проц. загальної посівної площі, озимих — збільшились у 3,5 раза порівняно з 1923 роком. Коней стало більше на 60 проц., на 50 проц.— корів, у 5 разів — свиней[2].

Велику роботу серед населення проводили комуністи. Вони входили до складу сільради, брали активну участь в роботі КНС, в організації Всеробітземлісу, що об'єднувала наймитів, надавали допомогу комсомолу. Комсомольський осередок виник в селі 11 лютого 1921 року. Першими вступили до нього сільські вчителі — Н. К. Баліоз, М. Ф. Мавроді, Ф. Є. Топалов, селяни — А. Ф. Каратиш, А. М. Муску, Ф. Г. Янков, І. А. Барабаш, Г. К. Булатов, І. І. Тохтамиш. Секретарем осередку обрали В. С. Хару. В 1926 році в Старому Керменчику вже налічувалось 63 комсомольці[3]. Комуністи та комсомольці села читали лекції і доповіді, проводили бесіди на актуальні теми: «Чергові завдання парторганізації і КНС в роботі серед бідноти», «Політика цін», «Господарське становище країни» та інші.

Згідно з новим адміністративним поділом 1923 року Старий Керменчик став центром району, до якого ввійшло 9 сільрад. Старокерменчицькій сільраді підпорядкувались села Орлинське, Георгіївське і хутори Чистопілля та Артемівка. 24 листопада 1923 року відбулися вибори до сільради. Обрали 42 чоловіка, в т. ч. від Старого Керменчика 38 (Г. Ю. Заграфова, М. М. Додосяна, М. М. Мавроді та ін.). Серед депутатів було 8 жінок: С. М. Мавроді, Є. Х. Чельмекчі, О. Г. Проскал та інші[4].

Дбаючи про піднесення сільського господарства, партійна організація та сільська Рада приділяли велику увагу створенню різних кооперативних об'єднань. Економічно зміцнювались існуючі з 1922 року колективи «Червона зоря», «Новий світ» та комуна ім. В. І. Леніна. Сільськогосподарські об'єднання, що виникли під час проведення землевпорядкування, спільно купували машини, складний реманент. Так, до 1928 року на території сіл сільради створилось 12 т. зв. машинно-тракторних товариств (МТТ), першими членами яких стали комуністи. З МТТ — «Червоний Жовтень», «Озенбаш», «Пролетар» — не тільки мали спільний реманент і машини, але й разом обробляли землю, тобто були товариствами спільного обробітку землі[5]. Проте в МТТ і ТСОЗи проникли куркулі, які вели підривну діяльність, спрямовану проти Радянської влади на селі. Вони зривали хлібозаготівлю, відмовлялися продавати хліб за твердими цінами[6]. Рішенням партосередку від 11 серпня 1928 року куркулів було виведено з МТТ. У вересні партійне бюро доручило сільраді посилити контроль за наймом батраків. Уповноваженому Всеробітземлісу Ф. М. Хараберюшу доручили добитися суворого виконання куркулями договорів про наймання робочої сили і забезпечити повне охоплення батраків соціальним страхуванням за рахунок куркульських господарств[7]. Під час підготовки до виборів сільради в 1929 році куркулі намагалися висувати своїх кандидатів. Рішучі й активні дії комуністів та комсомольців зірвали ці плани. На зборах, що відбулися в лютому, в основному обрали депутатів за списком партосередку і КНС. До виконкому Ради ввійшли С. П. Бала-

---

[1] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 5, стор. 294—299.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 172, арк. 179, 180.
[3] Донецький облпартархів, ф. 588, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 39, арк. 15, 16, 258—261.
[5] Там же, ф. Р-1287, оп. 1, спр. 2, арк. 7, 11; спр. 3, арк. 4, 7, 31.
[6] Там же, спр. 2, арк. 24, 29, 31, 36.
[7] Там же, арк. 7, 12.

бан (голова), А. І. Мавроді (заступник голови), А. Ф. Чельмекчі, Г. П. Чако, І. Павленко, О. І. Мавроді[1].

Сільська Рада багато дбала про роботу шкіл і лікарні. В перші роки відбудовного періоду в селі створили лікнеп, де в першу чергу навчали допризовників і тих, хто відбував військову службу в територіальних частинах. Уже на початку 1923 року з 3441 чоловіка були письменні 2109 (61 проц.). Неписьменних віком від 17 до 50 років лишилося тільки 227 чоловік[2]. На початку 20-х років у Старому Керменчику працювало 5 шкіл. За відомостями 1923 року, в них навчалося 560 учнів, тобто 54 проц. загальної кількості дітей шкільного віку. Враховуючи національний склад населення (з 4821 мешканця села було 3519 греків[3]), з 1926 року в школах запровадили вивчення греко-татарської мови.

За рішенням бюро партосередку в березні 1923 року було відкрито районний будинок культури з залом на 250 місць. Тут розмістились бібліотека й читальня, кімнати для гурткової роботи. Працювали гуртки — природничо-науковий, літературний, сількорівський, драматичний, музично-хоровий, а в 1925 році організували сільгоспгурток і 3 політгуртки, де проводили заняття вчителі та агрономи.

Коли почалася масова колективізація, ТСОЗи і МТТ у 1929 році перейшли на статут артілей. Виникло їх 8: «Червона зоря», «Озенбаш», «Пролетар», ім. К. Маркса, «Новий світ», ім. Калініна, «Червоний Жовтень», «Незаможник». 10 лютого 1930 року на загальних зборах селяни вирішили виселити із Старого Керменчика куркулів, що перейшли до відкритого терору і підривної діяльності. Їх майно передали колективним господарствам. На весну 1931 року в колгоспи вступило 90 проц. господарств, було усуспільнено 90 проц. землі і 95,5 проц. робочої худоби[4].

Під керівництвом партійної організації і сільради проводились т. зв. більшовицькі весни. 23 березня 1932 року відбувся пробний виїзд у колгоспі «Червоний Жовтень». О 5-й годині ранку до місця збору прибула перша бригада Е. Змаради і третя бригада І. Темирова. Попереду кожної бригади майорів червоний прапор, далі йшли підводи, сівалки, плуги. Перевіркою було встановлено повну готовність реманенту й техніки до весняних робіт. Не дивно, що цей колгосп першим у районі завершив польові роботи[5]. На об'єднаному засіданні райпарткому, райвиконкому і райколгоспспілки відзначили працю ударників. Бригадира тракторної бригади В. Налбата, його помічника С. Будника, тракториста І. Зубенка нагородили грамотами і преміювали.

У 1934 році сільгоспартілі об'єднались у 4 колгоспи: «Червоний Жовтень», ім. Калініна, «Червона зоря» і «Новий світ». Їх поля обробляли машини Старокерменчицької МТС, яка була створена в березні 1934 року[6]. Великих успіхів у роботі досяг механізатор І. Мавроді. Після закінчення курсів у 1933 році він працював трактористом, а в наступному році освоїв комбайн. На полях колгоспу «Червоний Жовтень» у 1934 році він зібрав зернові на площі 277 га, у наступному році — з 342 га і соняшнику з 208 га. За ударну працю у 1935 році його нагородили орденом Трудового Червоного Прапора. Колгоспні поля було оперезано полезахисними смугами. Бригадир лісомеліоративної бригади колгоспу С. І. Змарада за створення полезахисних смуг в 1940 році став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Того ж року колгоспники одержали на трудодень по 5 кг зерна і по 2 крб. грошима.

У селі з'явилося радіо, звукове кіно. Багато уваги приділяла сільська Рада благоустрою Старого Керменчика — провадилося озеленення його вулиць, розширю-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1287, оп. 1, спр. 2, арк. 26.
[2] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 4, стор. 136, 137.
[3] Національний склад сільського населення України. X., 1927, стор. 104.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1164, арк. 290, 291.
[5] Газ. «Соціалістичний наступ», 18 квітня 1932 р.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-4193, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

вався парк, почалося будівництво шосейної дороги до станції Зачатівка, поліпшилась робота лікарні, шкіл. У 1935 році почала працювати середня школа ім. С. М. Кірова, а в 1939 році було відкрито другу[1]. Крім того, тут працювала вечірня школа для дорослих, де в 1940 році навчалося 70 чоловік.

У грудні 1939 року до складу Старокерменчицької сільської Ради обрали 25 депутатів. 2 січня 1940 року відбулася перша сесія Ради першого скликання. Відкрив її В. Г. Делі, найстаріший депутат, завідуючий хатою-лабораторією колгоспу «Червоний Жовтень». Головою Ради обрали Х. П. Бєдима, його заступником — А. Т. Маслієва, а секретарем — А. Ф. Мавроді. До складу виконкому Ради ввійшли також К. Ф. Папазов, Г. А. Липовой, В. С. Винник. При Раді створили 8 постійних комісій: рільничу, тваринницьку, оборонну, кооперативно-заготівельну та ін.[2]. 5 січня 1940 року відбулася перша сесія Старокерменчицької районної Ради депутатів трудящих. «Ми — слуги народу,— говорила на ній депутат М. С. Сагірова,— і повинні віддати всі сили, всі здібності за справу народу».

У грізні роки Великої Вітчизняної війни старокерменчани внесли свій вклад у велику справу перемоги над німецькими фашистами. Багато хто з них воював на фронтах. З 615 чоловік, мобілізованих в ряди Червоної Армії, не повернулося 234. 245 старокерменчан за героїзм і мужність у боротьбі з ворогом нагороджено бойовими орденами й медалями Радянського Союзу. Учасник оборони Ленінграда, льотчик-винищувач капітан І. П. Ольшанський нагороджений 3 орденами Червоного Прапора, орденом Червоної Зірки, 6 бойовими медалями; льотчик Г. Х. Балабан — 3 орденами Червоної Зірки і 9 медалями. Ф. К. Козинець воював на Воронезькому і Брянському фронтах, на Орловсько-Курському напрямі, визволяв Польщу. Козинця удостоєно ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня, бойовими медалями. М. І. Нестеренко воював у партизанському з'єднанні Героя Радянського Союзу М. І. Наумова, А. П. Параскієв — у партизанському загоні на Смоленщині, П. М. Пінчук — у партизанському загоні ім. Барнацького в Білорусії.

Фашисти захопили Старий Керменчик 10 жовтня 1941 року[3]. Багато горя зазнали трудівники села від гітлерівських окупантів. Протягом двох років вони грабували жителів і чинили над ними насильства. 5 грудня 1941 року було заарештовано, а потім розстріляно голову колгоспу «Червона зоря» Ю. С. Клименка, працівника райфінвідділу О. І. Делі, колгоспників С. П. Хару, Я. Х. Шамдана та ін. Майданчик аеродрому на території колгоспу ім. Калініна став місцем страти, де щодня протягом лютого — березня 1942 року розстрілювали по кілька чоловік. Після визволення тут було знайдено 100 трупів радянських громадян[4]. Більш як 100 мешканців вороги вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Взимку 1942 року в приміщенні школи окупанти влаштували пересильний концтабір військовополонених. Їх морили голодом, били, а хворих і виснажених тут же розстрілювали, скидаючи трупи в силосну яму. Понад 250 чоловік загинуло в цьому концтаборі.

12 вересня 1943 року до Старого Керменчика підійшла 12-а кавалерійська дивізія Південного фронту. Гітлерівці окопалися на лівому березі річки Мокрих Ялів, а артилерію розташували під с. Володіним. Почалися запеклі бої. Кожну вулицю доводилося брати з боєм. За визволення села полягло 1268 радянських воїнів, серед них 85 офіцерів. До вечора фашистів було вибито із Старого Керменчика. Село лежало в руїнах. Окупанти спалили поліклініку, 6 магазинів, школу, маслозавод, 13 будинків держустанов, 141 житловий будинок, зруйнували майстерні, гаражі, контору МТС, знищили 51 трактор і 40 комбайнів. Збитки, завдані тільки МТС, становили 3 242 812 крб.[5]. Збитки всіх колгоспів села визначалися сумою 57 978 900 крб.[6].

[1] Газ. «Соціалістичний наступ», 8 січня 1940 р.
[2] Газ. «Соціалістичний наступ», 4 січня 1940 р.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 384.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 36, арк. 5, 6.
[5] Там же, ф. Р-4193, оп. 1, спр. 2, арк. 34—36.
[6] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 72, спр. 698, арк. 42.

У колгоспі «Червоний Жовтень» на час визволення залишилось усього 2 воли, 6 робочих коней, в артілі «Червона зоря» — 2 воли, а в колгоспі «Новий світ» — 8 волів, корова і 4 коней[1].

Відразу ж після визволення села відновив свою діяльність Старокерменчицький райком партії. Він взяв на облік комуністів, приступив до відновлення партійних організацій, радянських установ та підприємств району. Вже у вересні в райцентрі діяли 3 парторганізації — при райкомі, райвиконкомі і райвідділі НКВС. На другий день після визволення заговорило радіо, було відновлено телефонний зв'язок. Це стало можливим завдяки мужності техробітниці контори зв'язку Є. К. Налбат. Ризикуючи життям, вона приховала від окупантів комутатор, обладнання радіовузла.

Особливу увагу партійні та радянські органи приділяли відбудові сільського господарства. 20 вересня 1943 року почала працювати Старокерменчицька МТС. З 23 по 28 вересня відбулися збори в усіх колгоспах, де обговорювались завдання якнайшвидшого відродження колгоспного господарства, збирання врожаю і підготовки до посівної кампанії наступного року. Тут же були обрані правління колгоспів, бригадири.

15 вересня 1943 року відбулися районні збори вчителів, на яких ішлося про відбудову шкіл та відновлення занять. У жовтні в селі почали працювати середня, семирічна та початкова школи[2]. 20 вересня вийшов перший, після визволення села, номер районної газети «Соціалістичний наступ», яка спочатку друкувалася в друкарні військової частини. Було пристосовано приміщення під поліклініку, і вже у жовтні вона прийняла перших хворих. Відновив роботу будинок культури, де у квітні 1944 року відбувся районний огляд художньої самодіяльності[3].

Всі труднощі перших років відбудови господарства лягли переважно на плечі жінок. Вони орали землю, засівали її, збирали врожай серпами і косами. Жінки очолювали бригади й ланки. «Зараз ми знову вільні,— писала в районній газеті ланкова колгоспу «Червоний Жовтень» Є. Ф. Сарбєєва,— після дворічної кабали я знову працюю на колгоспному полі... Моя ланка з перших днів виконує щоденне завдання на 150—180 проц.»[4]. Замість 16 цнт за завданням ланка зібрала в 1944 році по 20 цнт пшениці на площі 18 га. Членів цієї ланки було занесено до Книги трудової слави району. Під керівництвом Є. Т. Півень городня бригада колгоспу «Червоний Жовтень» у 1944 році зібрала кращий на той час у районі врожай капусти — по 200 цнт з га[5]. У 1945 році в Старокерменчицькій МТС було 58 жінок-механізаторів: М. Г. Гринцова, Р. Шевченко та багато ін. Є. Скубенко в травні того ж року зорала 144 га, зекономивши 800 кг пального. За місяць вона виробила 164 трудодні, на які одержала 472 кг зерна і 416 крб. Вже в 1943 році колгоспи Старого Керменчика здали у фонд Червоної Армії 180 тонн зерна, в 1944 році держпоставки зерна становили вже 760 тонн, а в 1945—830 тонн[6]. Це було вагомим вкладом старокерменчан у загальну справу перемоги над ворогом. Самовіддано працювали воїни, що повернулися додому після перемоги над фашистською Німеччиною. Комуніст-комбайнер Ф. І. Пічахчі в 1945 році зібрав урожай з 316 га, намолотивши 6100 цнт зерна. За ударну працю його нагороджено орденом Леніна. Медаль «За трудову доблесть» одержав комбайнер Г. К. Арабаджі. За рахунок передових колгоспників та демобілізованих воїнів зміцнювались ряди сільських комуністів. Ще у вересні 1945 року було відновлено сільську парторганізацію, в яку ввійшло 13 чоловік[7].

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4123, оп. 1, спр. 3, арк. 5; ф. Р-4122, оп. 1, спр. 2, арк. 9; ф. Р-4121, оп. 1, спр. 1, арк. 11.
[2] Донецький облпартархів, ф. 588, оп. 3, спр. 2, арк. 102.
[3] Газ. «Соціалістичний наступ», 1 травня 1944 р.
[4] Газ. «Соціалістичний наступ», 1 травня 1944 р.
[5] Газ. «Соціалістичний наступ», 3 червня 1945 р.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-4123, оп. 1, спр. 9, арк. 2, 3; спр. 12, арк. 3; ф. Р-4122, оп. 1, спр. 9, арк. 2; ф. Р-2121, оп. 1, спр. 9, арк. 2, 3; ф. Р-4120, оп. 1, спр. 6, арк. 3.
[7] Донецький облпартархів, ф. Р-1287, оп. 1, спр. 8, арк. 1,6.

Збирання кукурудзи на силос у колгоспі ім. Калініна. Старомлинівка, 1965 р.

Будівництво греблі біля Старомлинівки. 1965 р.

Активно пройшли в 1946—1947 рр. перші післявоєнні вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради Української РСР і до місцевих Рад. До Старокерменчицької сільської Ради в грудні 1947 року було обрано 35 депутатів. На початку січня 1948 року в Старому Керменчику відбулася сесія райради другого скликання, яка розглянула важливі питання сільськогосподарського виробництва.

Відбудова сільського господарства дещо загальмувалась внаслідок засухи 1946 і 1947 рр. У 1947 році, наприклад, колгосп ім. Калініна зібрав тільки по 3,5 цнт з га зернових, а всього по артілі — 2 тис. цнт. Державі було здано 1,02 тис. цнт зерна. Зменшилось і поголів'я худоби. У 1947 році цей колгосп мав 99 голів великої рогатої худоби (за планом 130).. Але вже в наступному році було повністю відновлено довоєнну посівну площу. Середній врожай зернових становив 17 цнт. З площі 675 га зібрано 10 803 цнт, з них державі здано — 6950 цнт. Колгоспники одержали по 2 кг зерна на трудодень. Збільшилось і поголів'я худоби[1]. На кінець 40-х рр. в основному було закінчено відбудову колгоспів, комунально-побутових і культурних закладів села.

У липні 1950 року 4 колгоспи— «Червоний Жовтень», ім. Калініна, «Новий світ» і «Червона зоря» — об'єдналися в одне велике господарство — артіль ім. Калініна. Створилися всі умови для швидкого розвитку громадського виробництва. У 1958 році колгосп закупив у МТС 6 гусеничних і 13 колісних тракторів загальною потужністю в 410 кінських сил, 7 комбайнів та ін. сільськогосподарську техніку. Того ж року колгосп підключили до державної енергосистеми, від якої він одержав 87,5 тис. квт-год. електроенергії. Працювало 13 електромоторів загальною потужністю 101 квт. До колгоспу ім. Калініна приєдналась у 1959 році сусідня артіль ім. Мічуріна. У господарстві стало 8498 га землі, в т. ч. 6449 га ріллі, 21 га фруктового саду, 75 га городу. Машинно-тракторний парк налічував 27 тракторів, загальна потужність яких становила 639 кінських сил, 23 автомашини. У 1959 році було зібрано 39,4 тис. цнт зернових, 10,3 тис. цнт соняшнику та ін. Від 845 корів того року надоїли 2 млн. кг молока (в середньому по 2372 кг від однієї корови). Доход колгоспу становив 6,9 млн. карбованців.

Рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС спри-

[1] Газ. «Соціалістичний наступ», 1 січня 1949 р.

ли дальшому піднесенню сільськогосподарського виробництва. Сталий план продажу сільськогосподарської продукції, підвищення закупівельних цін спричинили зростання грошових доходів артілі. Збільшився машинно-тракторний парк. 1967 року в колгоспі працювало вже 50 тракторів, 8 зернових комбайнів, 27 автомашин. Повністю було механізовано обробіток грунту, посів і збирання зернових, соняшнику. Кількість електромоторів збільшилась у 1967 році до 120; їх використовують на тваринницьких фермах, при переробці кормів, на подачі води та ін. Село і колгосп повністю електрифіковані. У 1967 році 540 тис. квт.-год. електроенергії витрачено тут на виробничі потреби, освітлення господарських приміщень і на задоволення побутових потреб населення.

Механізація сільськогосподарського виробництва, застосування передових методів господарювання забезпечують дальше зростання продуктивності праці. Якщо в 1917 році в оранці брало участь 475 хліборобів, а у збиранні врожаю — 848, тобто 90 проц. працездатного населення села[1], то в 1967 році всі роботи по оранці й збиранню врожаю виконувало 130 чоловік: трактористи, комбайнери, шофери та кілька підручних. У сільськогосподарському виробництві зайнято всього 38 проц. працездатного населення Старомлинівки. У 1967 році в рільничих бригадах колгоспу працювало 286 чоловік, які виробили продукції на суму 1267 тис. крб. (по 4434 крб. на працюючого). Це в 15 разів більше, ніж вироблялося в середньому на трудівника в дореволюційному селі.

Велика увага приділяється інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, зрошенню посівів. На річці Мокрих Ялах побудували водосховище, у 1965 році закінчилось обладнання першої черги зрошувальної системи на площі 700 га. Завдяки застосуванню більш урожайних сортів (Безоста 1, Миронівська 808), поліпшенню обробітку грунту і застосуванню мінеральних добрив зростають урожаї та валові збори основної зернової культури — пшениці. Так, у 1967 році на площі 1200 га було зібрано по 25 цнт з га проти 7,5 цнт з га в дореволюційний час.

Значну допомогу колгоспу подають шефи — Донецький металургійний завод ім. В. І. Леніна, Донецький інститут гірничої механіки та технічної кібернетики ім. М. М. Федорова. За їх допомогою побудовано тваринницькі ферми, зрошувальну систему, дитячі ясла. Громадське виробництво розширюється і міцніє завдяки чесній праці колгоспників. М. І. Борисов протягом 30 років працює трактористом; понад 25 років трудиться доярка Є. А. Апалькова. Л. В. Савельєва надоює від своїх корів по 2781 кг молока. А. Т. Пискунова більш як 25 років працює на свинофермі, 20 років очолює городню бригаду Г. М. Арабаджі. Його бригада щорічно збирає по 200—400 цнт городини з га. За вирощення високих урожаїв і досягнення у розвитку тваринництва близько 30 трудівників села були нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Серед них комбайнери: Ф. І. Пічахчі, відзначений орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора, Ю. С. Налбат — орденом Леніна і двома медалями ВДНГ СРСР. Г. К. Арабаджі, нагороджений орденом Леніна, медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку», двічі був учасником ВДНГ СРСР. Тракторист з 1937 року М. І. Борисов має медаль «За трудову відзнаку». Т. Д. Апостолова

На птахофермі колгоспу ім. Калініна. Старомлинівка, 1968 р

[1] Итоги переписи населения 1917 года по уездам и волостям Донецкой губернии, вып. 2, стор. 2—13.

У кабінеті домоводства Старомлинівської середньої школи № 2. 1965 р.

20 років вирощувала в колгоспі кукурудзу. В 1961 році її ланка одержала по 53 цнт зерна з кожного із закріплених за нею 100 га, а в 1964 році — по 75,6 цнт. Їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Городник Х. К. Делі, доярки Є. А. Апалькова та О. С. Озун нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. З 1950 року очолює колгосп комуніст К. Ф. Папазов. За вміле керівництво артіллю, вирощення високих урожаїв зернових та успіхи в розвитку громадського тваринництва його удостоєно двох орденів Леніна.

Ініціатором та організатором усіх справ в артілі є партійна організація, до складу якої входить 92 чоловіка. Комуністи працюють на вирішальних ділянках колгоспного виробництва. Доярка О. А. Безрученко, депутат сільради, була делегатом XVI Донецької обласної партконференції. О. В. Берюшев керує птахофермою, В. К. Арабаджі — бригадир тракторної бригади, Ф. І. Пичахчі — комбайнер. У 1967 році він зібрав урожай з 377 га, намолотив 7293 цнт зерна і 1952 цнт соняшнику.

На території Старомлинівки є маслозавод, млин, інкубаторна станція, контора «Заготскот», бойня, відділення «Сільгосптехніки». В січні 1958 року створено кооперативну організацію «Міжколгоспбуд», де в 1968 році працювало 180 чоловік. В 10 колгоспах, які вони обслуговують, міжколгоспбудівці будують господарські приміщення, школи, ясла, будинки для колгоспників.

Село будується, стає красивішим. У 1958 році прокладено водопровід. Тут працюють радіовузол, телеграф і АТС. Зростання добробуту мешканців Старомлинівки видно з розвитку торгівлі. Працює 10 магазинів, у т. ч. магазин готового одягу, книгарня та ін. Відкрито ресторан, 3 буфети. В 1968 році населення придбало товарів у місцевих магазинах на суму 800 тис. крб. Тільки електротоварів та радіотоварів куплено на 158 тис. крб. 585 родин мають телевізори. Меблів продано на 191 тис. крб. Всі члени родини І. Р. Кривошеї працюють у колгоспі ім. Калініна. За 10 місяців 1967 року ця сім'я заробила 2344 крб. Вона має мотоцикл, 2 велосипеди, телевізор, пральну машину, власну бібліотеку, що налічує кількасот книжок. К. С. Хараберюш — член колгоспу з 1930 року — нагороджена медаллю «За трудову доблесть». Її син, невістка й дочка теж працюють в рідній артілі. 3425 крб. заробила ця трудова сім'я в 1967 році. Дружньо і в повному достатку живуть також й інші сім'ї нинішньої Старомлинівки.

В селі працюють 13 лікарів та 45 чоловік із середньою медичною освітою. Тут функціонують поліклініка, тубдиспансер, рентген-кабінет, пологовий будинок. Зростання добробуту, поліпшення санітарних умов, добре медичне обслуговування забезпечили зниження смертності і тривалість життя. Зараз у селі налічується понад 50 чоловік віком від 80 і більше років.

На території Старомлинівки — 2 середніх школи, де навчається понад 1000 учнів і працюють 62 вчителі. Є також середня школа сільської молоді, де в 1969/70 навчальному році набувало освіту 110 чоловік. За останні 10 років вечірню школу закінчило 200 учнів. Якщо до Великої Жовтневої соціалістичної революції в Старомлинівці не було жодного чоловіка з вищою освітою і тільки 6 чоловік мали середню, то зараз 105 чоловік з вищою і 573 — з середньою освітою. У вузах і технікумах країни в 1968 році навчалося 120 юнаків і дівчат села. Радянська влада відкрила селянським дітям шлях в науку. Так, В. А. Хараберюш і Ф. К. Папазов — кандидати ме-

дичних наук, працюють в Донецькому медінституті. Випускник Старомлинівської середньої школи № 2 І. Х. Ганжа закінчив Ужгородський університет, захистив кандидатську дисертацію, нині працює в столиці нашої республіки. Вихованець Старомлинівської середньої школи № 1 Х. М. Барабаш, який після війни закінчив академію ім. Фрунзе, тепер викладач Київського вищого загальновійськового училища.

В травні 1964 року в Старомлинівці відкрили краєзнавчий музей. Тут понад 5 тис. експонатів: бивні мамонта, знайдені в 1962 році під час копання криниці, кам'яні мотики, зразки корисних копалин, знаряддя праці дореволюційного села. В музеї зберігаються комплекти газет за 1919 рік — «Правда», «Боец за коммунизм» (видання політвідділу 1-ї Задніпровської дивізії), «Красная газета» Петроградської Ради. Газети знайдено в 1959 році на місці колишнього будинку учасника Жовтневої революції Леонтія Давидова. Основну частину матеріалів музею зібрали червоні слідопити — школярі села.

В селі є будинок культури, 3 колгоспні клуби, сільська і дитяча бібліотеки, будинок піонерів, діють 3 стаціонарні кіноустановки. Село передплачує 3116 примірників газет і журналів. В роботі гуртків художньої самодіяльності при будинку культури бере участь близько 100 чоловік. Хоровий і танцювальний колективи виступали на обласних фестивалях, а також у містах Донецьку і Жданові.

Велику організаторську і масово-політичну роботу серед трудящих проводять 8 парторганізацій: територіальна, колгоспна, працівників млина, «Міжколгоспбуду», при відділенні «Сільгосптехніки» тощо. Парторганізації мають на обліку 228 членів партії та кандидатів у члени партії. У 8 комсомольських організаціях — 351 чоловік. У сільській групі товариства «Знання» перебуває 35 чоловік. Це — вчителі, лікарі, агрономи, механізатори. Зросла роль сільради. З 1964 року до неї перейшло фінансування й господарське забезпечення усіх установ села. З її ініціативи в 1965 році на кошти колгоспу побудовано триповерхове приміщення для середньої школи № 1. Сесія сільради в 1967 році прийняла трирічний план забудови села. Цей план успішно виконується — за 2 роки зведено 30 житлових будинків, викладено плитками 4 км тротуарів, побудовані приміщення для меблевого, галантерейного, м'ясо-молочного магазинів та ін. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна завершено будівництво 2-х магазинів, першого в селі двоповерхового житлового будинку.

У 1949 році в центрі села встановлено пам'ятник В. І. Леніну. На стіні будинку культури (колишнього волосного правління) — меморіальна дошка: «У цьому будинку було проголошено Радянську владу, а потім у ньому містився штаб 9-го Задніпровського Радянського полку». Бойові подвиги червоних бійців високо оцінені Батьківщиною. Ще в 1919 році В. Ф. Тохтамиша було нагороджено орденом Червоного Прапора. Цим же орденом відзначено й Івана Герасимовича та Бориса Герасимовича Сарбєєвих, які були бійцями 9-го Задніпровського Радянського полку. Бійців і командирів цього полку в дні святкування 50-річчя Радянської влади нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу: М. Г. Бахтарова — орденом Червоної Зірки, К. О. Озуна, І. С. Зисмаса, І. К. Качара — медалями «За відвагу», а В. Б. Делі і Б. Г. Сарбєєва — медаллю «За бойові заслуги».

У 1967 році в центрі Старомлинівки встановлено меморіальну дошку з іменами односельчан, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. У східній частині села стоїть пам'ятник загиблим від рук фашистів у концтаборі. На трьох обелісках висічено імена героїв, що полягли під час визволення Старомлинівки від фашистських загарбників: гвардії підполковника Д. Г. Ліфаря, гвардії майорів В. Д. Коловця, А. В. Карякіна, лейтенантів К. С. Виноградова, В. П. Гаврилова та ін. Свято шанують пам'ять героїв мешканці села. В дні народних торжеств вони кладуть квіти до підніжжя обелісків. Тут шикуються шеренги піонерів — молоде покоління клянеться бути вірним справі Комуністичної партії.

Р. Д. ЛЯХ, С. К. ТЕМИР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕЛИКОНОВОСІЛКІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Вовчої, за 27 км на північ від районного центру і за 25 км від залізничної станції Роя. Населення — 2914 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Петропавлівка, Слов'янка, Шевченко.

На території Андріївки розміщена центральна садиба колгоспу ім. В. І. Леніна, який має 5091 га орної землі. Це — велике багатогалузеве господарство, де розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З сільськогосподарських культур, що вирощуються тут, основне місце посідають зернові. 12 трудівників артілі відзначено урядовими нагородами. Головний зоотехнік Г. Ф. Головач — депутат Верховної Ради СРСР VI скликання.

У селі — середня і 2 початкові школи, клуб на 400 місць, 3 бібліотеки. Функціонує дільнична лікарня. Є 3 побутові майстерні, 5 магазинів. Працюють олійниця, млин.

Андріївку засновано у 1660 році на місці зимівника козацького старшини Андрія Сологуба. Після вигнання кайзерівських військ у листопаді 1918 року обрано волвиконком, головою якого був К. І. Бурда. 17 травня наступного року на село налетіли махновці. Бандити захопили Бурду і повісили у Гришиному. У 1920 році створено КНС (голова — І. Є. Мережко).

БОГАТИ́Р — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Вовчої, за 18 км на північ від районного центру і за 28 км від залізничної станції Роя. Населення — 2271 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелений Кут, Новоукраїнка, Одрадне, Олексіївка, Роздольне.

Центральна садиба колгоспу ім. Жданова міститься у Богатирі. Артіль має 3321 га орної землі, в т. ч. 150 га зрошуваної. Основні галузі господарства — розвинуте рільництво, тваринництво м'ясо-молочного напряму, садівництво, виноградарство. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва нагороджено 17 чоловік, трьом з них присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Це — голова артілі (з 1933 року) М. С. Тамаш, ланкова А. Х. Атаманова, колгоспниця І. М. Тимощенко. Орденом Леніна відзначені Г. Ф. Борлов, А. Ю. Афенченко, О. В. Іванов, Г. Г. Кир'яков, К. П. Катранжи, П. І. Паніотов, Л. Н. Чабаненко.

У селі — середня школа, клуб на 400 місць, бібліотека. Функціонує дільнична лікарня, аптека.

Богатир заснований у 1780 році греками — переселенцями з кримських сіл Лака і Богатира. За ревізією 1816 року тут було 202 двори з населенням 1113 чоловік. Село було волосним центром. У 1918 році в селі створено ревком (голова — Г. І. Паніотов). У 1919—1920 рр. Богатир став ареною запеклих боїв з денікінцями. Комсомольський осередок організовано у 1922 році. Партійну організацію створено у 1927 році.

За мужність, виявлену в боях проти гітлерівських загарбників, уродженцю Богатиря І. Ф. Тахтарову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЄВГЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на південний схід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 883 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також с. Дорошенко.

Колгосп ім. Ілліча, центральна садиба якого розташована в Євгенівці, має 2908 га орної землі. Виробничий напрям артілі — розвинуте м'ясо-молочне тваринництво та вирощування зернових.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Засноване село у 1843 році. Сільську Раду обрано в березні 1918 року, першим головою її був бідняк Л. Л. Васильєв.

ЗЕЛЕ́НЕ ПО́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру і за 50 км від залізничної станції Просяна. Населення — 564 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новопіль, Новосілка, Чайшівка, Ячникове.

На території Зеленого Поля розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 4070 га орної землі. Вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, садівництво. 6 передовиків сільського господарства відзначено урядовими нагородами. Голова артілі М. Т. Войтенко — учасник Великої Вітчизняної війни, колишній працівник райкому партії, що добровільно пішов у відстаючий колгосп і вивів його в один із передових,— нагороджений орденом Леніна.

У селі — восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека.

Зелене Поле засноване вихідцями з сусіднього села Нескучного у 1926 році. Партійну організацію створено 1928 року. 69 жителів Зеленого Поля загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Їх імена викарбувані на меморіальній дощці, встановленій на обеліску, який стоїть в центрі села. Поруч — братська могила 45 воїнів, загиблих у боях за визволення села від гітлерівців. Разом з радянськими солдатами поховано місцевого хлопчика, 13-річного піонера Льоню Приходченка. Допомагаючи частинам Червоної Армії, юний патріот перерізав лінію зв'язку ворога. Він загинув 9 вересня 1943 року — за 4 дні до визволення рідного села. 3 дні фашисти не дозволяли підійти до тіла хлопчика, а на 4-й їх вигнали з села. Увечері відважного піонера поховали з військовими почестями. Його ім'я занесено на меморіальну дошку поряд з іменами воїнів.

Житель Зеленого Поля Д. С. Нікітін — кавалер ордена Слави трьох ступенів.

ІСКРА (до 1964 року — Андріївка-Клєвцове) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Вовчої, за 35 км на північний захід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Просяна. Населення — 1238 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також с-ще Зелений Гай.

Колгосп «Зоря комунізму», центральна садиба якого розміщена в Іскрі, має 2524 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, технічних, овочевих, а також баштанних культур. Розвинуто м'ясне тваринництво. У Зеленому Гаї міститься також центральна садиба радгоспу ім. XVIII партз'їзду — найбільшого і передового садівничого господарства Донбасу. Тут 700 га саду, який закладено ще в 1930—1932 рр. Колектив радгоспу рік у рік збирає сталі врожаї. У 1968 році вирощено з га по 100,4 цнт плодів зерняткових, 27,7 цнт ягід, 46,6 цнт винограду. За трудові досягнення 20 працівників колгоспу і радгоспу нагороджені орденами і медалями. Директорові радгоспу І. М. Тимченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колектив радгоспу Ленінською ювілейною почесною грамотою.

В Іскрі — середня школа, клуб, бібліотека. Є дитячий комбінат.

Село засноване в 1782 році. Діставши звістку про перемогу збройного повстання в Петрограді, селяни Андріївки-Клєвцового розгромили поміщицькі маєтки Інжечека і Мумжи, а їх майно розподілили між собою. КНС створено у 1922 році, через 2 роки — партійний осередок. Під час окупації гітлерівці наприкінці 1941 року розстріляли М. П. Сапожникова — секретаря партійної організації радгоспу, залишеного райкомом КП(б) України для підпільної роботи.

КОМАР — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Мокрих Ялів за 18 км на північний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Роя. Населення — 2580 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Дніпроенергія, Запоріжжя, Новоочеретувате, Скудне, Федорівка, Червона Зірка, Ялта.

Центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча» розміщена у Комарі. Це — велике багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом м'ясо-молочного напряму. Площа орної землі становить 5502 га. Тривалий час працював у колгоспі інвалід Великої Вітчизняної війни Г. В. Попов. Без обох ніг, він працював трактористом, а згодом бригадиром тракторної бригади. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва його та 10 передовиків колгоспу нагороджено орденами і медалями, серед них двома орденами Леніна — голову артілі О. І. Фролова.

У фойє будинку культури колгоспу «Заповіт Ілліча». Комар, 1967 р.

У Комарі — середня школа, будинок культури на 350 місць, бібліотека, дитячий садок і ясла.

Село засноване у 1780 році греками — переселенцями з кримського села Комар. Восени 1918 року створено ревком (голова — М. Х. Авксентьєв). Наприкінці 1919 року у село вдерся білогвардійський каральний загін Ленца. В перший день були арештовані і страчені активісти Д. М. Давидов та С. К. Антонов. Наступного дня були розстріляні ще 11 жителів села, в т. ч. Д. І. Стріонов, М. А. Степанов, К. М. Гагара. Партійний осередок організовано у 1920 році. Членами осередку були О. К. Александров (у 1922 році — делегат 3-го Всеукраїнського з'їзду КНС від Юзівського округу), Л. С. Алчієва (розстріляна махновцями під час виконання партійного завдання). Комсомольський осередок виник у 1920 році. В роки Великої Вітчизняної війни на фронті загинуло 250 жителів Комара. При визволенні села від фашистських загарбників віддали своє життя 17 воїнів Червоної Армії — капітан М. Г. Пащенко, лейтенант Н. Д. Бекодаров, молодший лейтенант А. С. Зайцев та інші.

За героїзм і мужність у боях з білофіннами уродженцю Комара С. М. Єгорову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Біля с. Ялти виявлено рештки поселення та в кургані поблизу с. Федорівки розкопано 13 поховань доби міді—бронзи. Поблизу цих сіл знайдено також кілька кочівницьких кам'яних баб та поселення салтівської культури.

Рентген-кабінет лікарні у с. Комар. 1968 р.

КОСТЯНТИНО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований при злитті рік Сухих Ялів і Вовчої, за 25 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Роя. Населення — 1231 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Розлив і Улакли.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна. Артіль має 2115 га орної землі, в т. ч. 200 га зрошуваної. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво та вирощування зернових культур. В артілі займаються також садівництвом, виноградарством. Є баштани. 5 трудівників колгоспу нагороджено орденами і медалями.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека. Функціонує ветлікарня. Відкрито дитячий комбінат, працюють побутові майстерні. Є відділення райоб'єднання «Сільгосптехніки».

Костянтинопіль заснований у 1780 році греками — переселенцями з кримських сіл Демерджі (Фуна), Алушти, Улу-Узеня, Кючук-Узеня, Куру-Узеня. В лютому 1918 року створено ревком (голова Челях), а в грудні того ж року обрано Раду селянських депутатів.

КРА́СНА ПОЛЯ́НА (до 1948 року — Нова Каракуба) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Мокрих Ялів за 35 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 5891 чоловік.

Центральні садиби колгоспів «Світанок» та ім. Тельмана розміщені у Красній Поляні. Артілі мають 8265 га орної землі. Виробничий напрям господарств — м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зернових. У селі — машинобудівний завод, де виготовляють пристрої та запасні частини до сільськогосподарських машин. Поблизу від Красної Поляни є піщані кар'єри. У селі працюють майстерні «Сільгосптехніки» та автотранспортне підприємство. За трудову доблесть 30 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

На території села — середня, восьмирічна і 2 початкові школи, де навчаються 1100 учнів. Є будинок культури на 600 місць, 5 бібліотек. Функціонує лікарня. Працюють 3 магазини.

Красна Поляна заснована у 1787 році переселенцями з Криму. В період громадянської війни в селі діяв партизанський загін, до складу якого входило місцеве населення. Командував ним Д. Л. Тишлек, начальником штабу був С. М. Коссе. У січні 1919 року, під натиском переважаючих сил білогвардійців, загін відступив. Зважаючи на загрозливе становище, начальник Новопетриківського штабу волосного військово-революційного комітету Є. Баранов і начальник Новокаракубського штабу Коссе послали 5 січня донесення Старо-Керменчицькому штабові військово-революційного комітету, в якому просили збройної допомоги. На чолі повстанського загону, до якого входили і жителі сусідніх сіл, став В. Ф. Тохтамиш. Повстанці діяли на території Новопетриківської волості. У лютому загін ввійшов до складу 9-го Задніпровського Радянського полку. Для організації боротьби з денікінцями повітовий партійний комітет послав у Нові Каракуби П. К. Романова, який організував тут підпільний комуністичний осередок і був його секретарем. До осередку ввійшли батраки і робітники місцевого невеликого заводу — С. Д. Калинников, Д. Ф. Бєлий та ін. Комсомольський осередок (секретар П. М. Спінжа) сформовано у 1923 році; 1921 року тут створено КНС.

Кращі вулиці Красної Поляни названо іменами капітана Оськіна, старшого лейтенанта Войциха, лейтенанта Садового, що полягли у боях за визволення села від фашистів. В Красній Поляні є пам'ятник односельчанам, загиблим під час громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Обробіток просапних у колгоспі «Світанок». Красна Поляна, 1967 р.

НОВОПЕТРИКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Мокрих Ялів, за 32 км на південь від районного центру і за 30 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 2799 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Блакитне, Георгіївка, Малий Керменчик, Новоукраїнка, Ялинське.

На території Новопетриківки містяться центральні садиби колгоспів ім. Чкалова, ім. Максима Горького, «Прапор Леніна», за якими закріплено 10 021 га орної землі. Є водосховища, площа яких становить 9 млн. куб. метрів. За трудові успіхи 14 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — М. І. Налбат, орденом Трудового Червоного Прапора — 4 чоловіка.

У селі — середня школа, бібліотека, клуб.

Заснована Новопетриківка на початку XIX ст. Через нестачу землі царський уряд переселив сюди частину населення з с. Петриківки Новомосковського повіту Катеринославської губернії. Селилися тут і селяни-втікачі. У жовтні 1918 року в Новопетриківці створено партизанський загін, який вів боротьбу проти австро-німецьких окупантів і білогвардійців. Загін налічував 20 бійців, командиром був С. І. Нешко. 25 грудня 1918 року партизани залишили Новопетриківку під натиском переважаючих сил карального загону. Білогвардійці обстріляли село з кулеметів, узяли з населення контрибуцію у сумі 130 тис. крб. і оголосили мобілізацію в армію, визначивши строк до 1 січня 1919 року. 1 січня стався бій, внаслідок якого партизани відбили напад карателів. У лютому 1919 року новопетриківський повстанський загін влився до складу 9-го Задніпровського Радянського полку. Боєць Заволзького стрілецького полку К. Х. Продан (житель Новопетриківки) у лютому 1919 року нагороджений орденом Червоного Прапора. 20 липня 1920 року організовано КНС (голова — А. Ю. Налєсний). В січні 1921 року створено партосередок. Сільськогосподарська артіль ім. Артема створена у 1923 році. На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло 400 жителів Новопетриківки. Їх імена занесено на меморіальну дошку. Встановлено пам'ятник односельчанам, що віддали своє життя в боротьбі за владу Рад в роки громадянської війни.

ОКТЯ́БРСЬКЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на південний схід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 1341 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новодонецьке і Новомайорське.

Радгосп «Керменчик», центральна садиба якого розташована в Октябрському, має 10 430 га орної землі. Це — велике багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і м'ясо-молочним тваринництвом; займаються тут також садівництвом і городництвом. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 10 трудівників радгоспу нагороджено орденами і медалями.

У селищі — середня школа, клуб, бібліотека. Працює майстерня побутового обслуговування.

Селище засноване у 1933 році. За високі показники у вирощуванні зернових радгосп у 1939 році брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Його преміювали літаком У-2; керуючого 5-м відділком радгоспу О. І. Пашкова уряд нагородив орденом Трудового Червоного Прапора. В роки тимчасової окупації гітлерівці розстріляли секретаря комсомольської організації О. Я. Комара і ветлікаря С. В. Печеного.

ПІДДУ́БНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Просяна. Населення — 903 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Грушевське, Запорізьке, Карла Маркса, Новохатське, Перебудова, Толстой.

Центральна садиба радгоспу «Овочівник» розміщена у Піддубному. Господарство має 3025 га орної землі, спеціалізується на вирощуванні овочів. 5 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами, в т. ч. Ю. П. Литвинову (колишньому директорові радгоспу) присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, ланкову В. П. Косарєву нагороджено орденом Леніна.

У селі — середня школа, бібліотека, клуб. Є 2 майстерні побутового обслуговування.

Засновниками Піддубного були селяни з Андріївки-Клевцового, що переселилися сюди у 1920 році.

СТАРОМАЙО́РСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Мокрих Ялів, за 12 км на південь від районного центру і за 50 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 1140 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Макарівка, Рівнопіль, Сторожеве, Урожайне.

Колгосп «Правда», центральна садиба якого розташована у Старомайорському,— багатогалузеве господарство, де переважає зерновий та м'ясо-молочний напрями. Артіль має 5050 га орної землі. Головний зоотехнік Н. М. Коряченко — депутат Верховної Ради СРСР VII скликання. 7 чоловік нагороджено орденами і медалями.

У Старомайорському — середня школа, клуб на 450 місць. При ньому працюють бібліотека і гуртки художньої самодіяльності. Побудовано дитячий комбінат, є аптека.

Село засноване на початку XVIII ст. В березні 1918 року створено ревком (голова — О. Т. Зубатенко). Наприкінці 1918 року тут організовано повстанський загін під командуванням Г. Д. Курильченка (загинув в одному з боїв під Старомлинівкою). Загін увійшов до складу 9-го Задніпровського Радянського полку. Партійний осередок створено 1921 року. Того ж року сформовано і комсомольську організацію (секретар — Ф. І. Черняков). 1922 року створено комуну «Пробудження», через 2 роки виникла ще одна комуна — ім. Петровського № 1.

Уродженець с. Рівнопіля Г. Т. Зеркаль — Герой Соціалістичної Праці.

ШАХТА́РСЬКЕ (давня назва — Новий Богатир) — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на схід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Роя. Населення — 1649 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Золота Нива і Ясна Поляна.

На території Шахтарського розміщена центральна садиба радгоспу «Шахтар», який має 11 733 га орної землі. Виробничий напрям — молочно-м'ясне тваринництво та вирощування зернових. Розвинуте також овочівництво, є баштани. У 1958, 1961 рр. радгосп був учасником ВДНГ у Москві, відзначений 2 дипломами 1-го ступеня, дипломом 2-го ступеня. 17 передовиків нагороджено орденами і медалями, в т. ч. комбайнера І. С. Поливоду — орденом Леніна. Директор радгоспу, орденоносець П. А. Андрющенко — кандидат економічних наук, головний агроном С. В. Чередниченко — кандидат сільськогосподарських наук. Серед трудівників радгоспу — 57 ударників комуністичної праці.

У Шахтарську — середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека. При будинку культури діє народний університет пропаганди сільськогосподарського досвіду. Функціонують лікарня (при ній — грязелікарня), аптека. Тут міститься районна машинно-лічильна станція. Є 3 магазини, їдальня.

Село засноване у 1897—1898 рр.

ШЕВЧЕ́НКО — селище, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Просяна. Населення — 1177 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бурлацьке, Вільне Поле, Воскресенка, Комишуваха, Красна Роза, Красний Кут, Межове, Олександроград, Привільне.

Збирання кукурудзи в радгоспі «Донбас». Шевченко, 1968 р.

На території селища міститься центральна садиба радгоспу «Донбас», який має 8018 га орної землі. Господарство зернового напряму. Розвинуте також молочно-м'ясне тваринництво. 6 працівників радгоспу відзначені урядовими нагородами, серед них один — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селищі — середня школа, клуб, при якому працює бібліотека, гуртки самодіяльності. Є дитячі ясла, їдальня.

Шевченко засноване в 1921 році. Першими поселенцями були бідняки з с. Нескучного. До 1933 року землі селища входили до радгоспу «Шахтар», після його реорганізації тут створено радгосп «Донбас». У селищі під час окупації діяла патріотична група. В листопаді 1942 року гітлерівці схопили і розстріляли Д. П. Шахова, О. Куракова та інших патріотів.

ВОЛНОВАСЬКИЙ РАЙОН

ВОЛНОВА́ХА

Волноваха — місто районного підпорядкування, великий залізничний вузол. Розташована за 60 км на південь від обласного центру — Донецька. Через місто проходить залізнична магістраль Жданов — Донецьк, що сполучається тут з лінією на Запоріжжя, Одесу, Крим. Місто перетинає також шосе Жданов — Донецьк. Населення — 24,3 тис. чоловік.

Волноваха — центр району, площа якого — 1974 кв. км. Населення — 131,8 тис. чоловік, у т. ч. міського — 84,2 тис., сільського — 47,6 тис. чоловік. В районі — 2 міські, 7 селищних, 19 сільських Рад, яким підпорядковано 85 населених пунктів. У районі виробляють десяту частину сільськогосподарської продукції області. Земельна площа 29 колгоспів і 8 радгоспів становить 178,7 тис. га (78 проц. її під ріллею). В районі вирощують: із зернових культур — озиму пшеницю, кукурудзу, просо, з технічних і кормових — соняшник, цукрові буряки, а також кормобаштанні, багаторічні й однорічні трави. Розвинуте овочівництво. Серед великих промислових підприємств району — Докучаєвський флюсодоломітний комбінат, Великоанадольський шамотний завод, щебінковий завод, рудоуправління в селищах Новотроїцькому й Донському. В промисловості зайнято понад 26 тис. чоловік. На території району — 14 лікарень, 73 фельдшерсько-акушерських пункти. Працюють 75 загальноосвітніх шкіл, 8 шкіл робітничої молоді. Мережа культурних установ налічує 56 будинків культури і клубів, 3 кінотеатри, 60 бібліотек. Є 3 народних театри, колгоспний народний хор.

Рештки поселення біля північно-східної околиці міста і розкопане в місті захоронення в кам'яній гробниці свідчать про заселення території та околиць Волновахи ще в епоху бронзи. Знайдена кам'яна статуя (баба) вказує на перебування в цій місцевості кочовиків.

Волноваху засновано на початку 80-х рр. XIX ст. у зв'язку з будівництвом Маріупольської дільниці (Оленівка—Маріуполь) Катерининської залізниці. Від земель

селянської громади с. Платонівки (зараз входить у межі міста) було відрізано 156,1 десятини[1]. Навесні 1880 року на цій ділянці, за 2 версти від села біля витоків річки Мокрої Волновахи (правої притоки Кальміусу) почали прокладати залізничну колію, збудували водокачку для забезпечення водою паровозів і кілька бараків для робітників. 16 березня 1881 року відбулося урочисте закладання будинку станції. Залізничній станції, а згодом і селищу присвоїли назву річки — Волноваха. 1 листопада 1882 року залізнична дільниця від Оленівки до Маріуполя була введена в дію[2].

Протягом перших двох десятиріч Волноваха залишалася невеликою лінійною станцією. Звідси відправляли, головним чином, хліб та сільськогосподарські продукти. Основним транзитним вантажем, який проходив через станцію до Маріупольського порту, було донецьке вугілля. Тільки у 1891 році його перевезли понад 11 млн. пудів. З кінця XIX ст. після розширення морського порту і будівництва металургійних заводів у Маріуполі, обсяг транзитних вантажів через Волноваху значно зріс. Це змушувало адміністрацію залізниці вводити деякі вдосконалення. Так, у 1891 році на дільниці Маріуполь—Волноваха—Ясинувата був встановлений телеграфний зв'язок. У 1895 році на станції Волноваха збудували невеличкий вокзал, а через рік — паровозне депо; у 1900 році між станціями Юзівка і Маріуполь (через Волноваху) було прокладено другу колію[3]. Але пристанційне селище, що разом з с. Платонівкою входило до складу Миколаївської волості Маріупольського повіту Катеринославської губернії, зростало повільно. У перші роки тут було 3 бараки (казарми) і кілька будок колійних обхідників, навколо яких згодом виникли глиняні мазанки робітників. Навіть на початок XX ст., незважаючи на розширення станції, у селищі налічувалось тільки 45 будинків і жило близько 250 чоловік.

Важким було життя робітників-залізничників. У 1883 році середній заробіток робітника колійної служби становив 14,6 крб. на місяць. Не вистачало житла. Оскільки місцева водокачка подавала на станцію тільки технічну воду, питну завозили сюди раз на тиждень у цистерні із станції Сартана. За медичною допомогою жителі зверталися за 25 верст у с. Старогнатівку, де проживали дільничний лікар, фельдшер та акушерка, які обслуговували села 6 волостей[4]. Лише кілька дітей залізничників відвідували земську початкову школу в с. Платонівці, відкриту в 1887 році.

1905 року введено в дію Другу Катерининську залізницю від станції Довгинцеве через Олександрівськ (Запоріжжя) і Пологи до Волновахи. Відтоді станція Волноваха стала вузловою, що сприяло її швидкому розвитку. Ще в 1904 році тут було споруджено нове приміщення паровозного депо на 8 паровозів, а в 1905 році — новий вокзал. У зв'язку з розширенням вузла чисельність робітників на 1908 рік зросла до 400 чоловік[5]. Річний вантажооборот станції досяг 2 млн. пудів[6].

Тяжкі умови життя пробуджували робітників Волновахи до боротьби за свої права, за підвищення оплати праці. Особливо активними були їхні виступи у період жовтневого політичного страйку, що розпочався 10 жовтня 1905 року. Страйкували машиністи, робітники і службовці паровозного депо, станції та колійних служб, телеграфісти. Залізничний вузол завмер. Жандармське управління доповідало катеринославському губернатору про те, що з 13 жовтня припинився рух поїздів між станціями Олександрівськ і Волноваха[7].

---

[1] Список земельных владений Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1904, стор. 13.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 265, оп. 4, спр. 853, арк. 189, 190.

[3] Вестник Екатерининской железной дороги. Екатеринослав, 1924, стор. 19.

[4] Отчет Мариупольской уездной земской управы очередной сессии земского собрания 1882 года. Мариуполь, 1882, стор. 40.

[5] «XXV лет Екатерининской железной дороги». Альбом. Екатеринослав, 1909, стор. 65, 66.

[6] Россия. Полное географическое описание нашего отечества. т. 14. Новороссия и Крым. СПб., 1910, стор. 843.

[7] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 485, арк. 24.

ВЕЛИКА ЖОВТНЕВА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ на ДОНЕЧЧИНІ

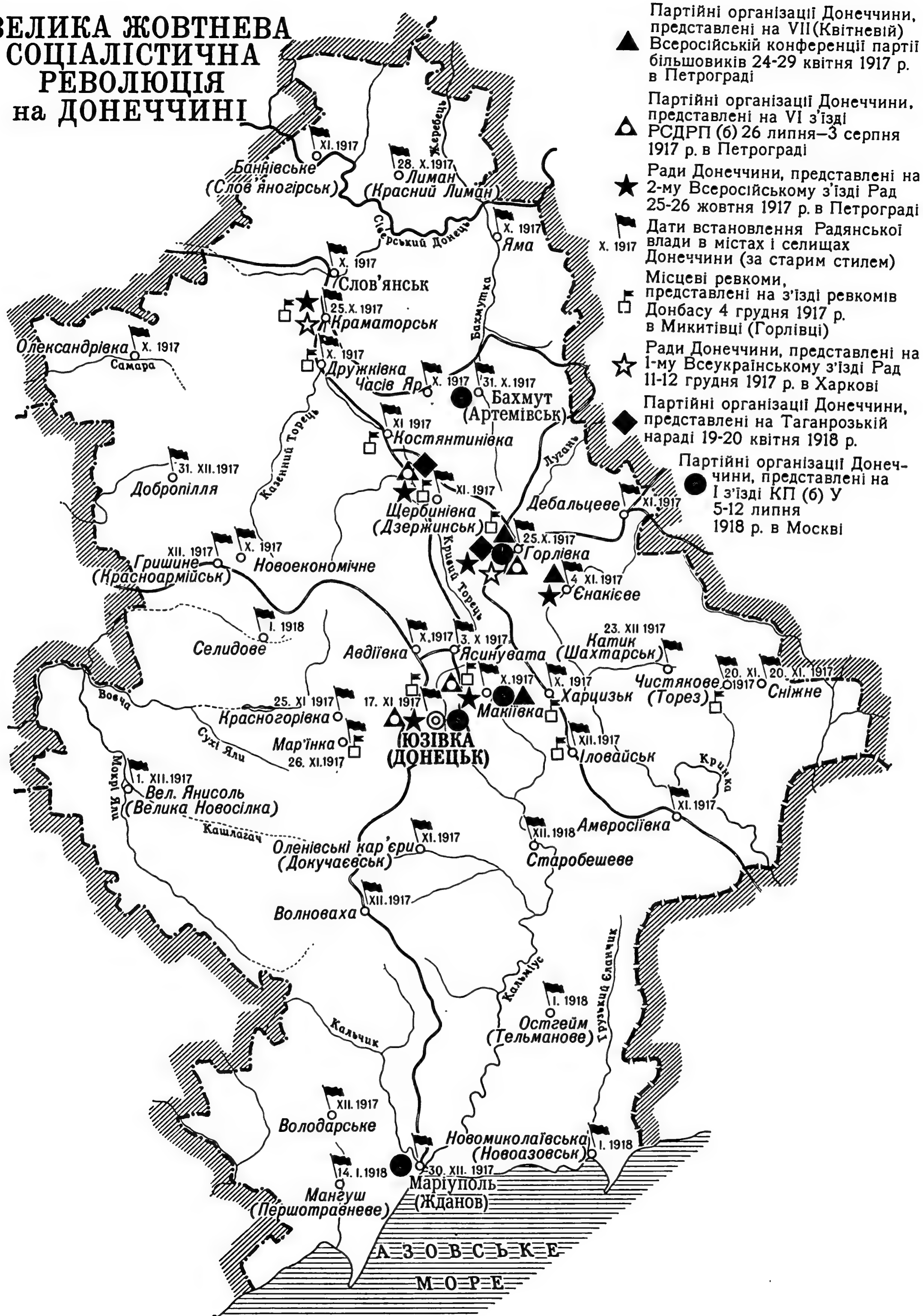

Ще бурхливіше розгорталися події у грудні 1905 року. На заклик Бойового страйкового комітету Катерининської залізниці 8 грудня розпочався страйк залізничників Маріупольського відділення (Ясинувата—Маріуполь), до складу якого входила і станція Волноваха. 9 грудня припинився рух поїздів і на Другій Катерининській залізниці — між станціями Волноваха і Олександрівськ[1]. Щоб перерізати бойовим дружинам дорогу з Авдіївки і Ясинуватої на Волноваху і Маріуполь, 15(28) грудня, козаки розібрали залізничну колію між Юзівкою і Рутченковим[2]. 17 грудня царський уряд оголосив Маріупольський та інші повіти Катеринославської губернії на військовому становищі, кинув війська і придушив виступ залізничників.

Напередодні першої світової війни було вжито деяких заходів щодо розширення станції Волноваха, зокрема у 1911 році збудували нову лінію водопостачання вузла завдовжки 11 верст з водонапірною баштою[3]. Але технічна оснащеність вузла залишалась відсталою. Паровозне депо мало кілька убогих цехів з закопченими вікнами й стінами. У ковальському цеху стояло 2 горни, а в механічному — кілька пар лещат і один токарний верстат, який приводили в рух колесом, що оберталося вручну. В котельному цеху кувалдами оббивали жарові і димогарні труби, клепали заклепки на котлах. Від неймовірного гуркоту і дзенькоту металу глухли люди, які працювали щодня по 12 годин.

У пристанційному селищі на 1 січня 1915 року налічувалось 108 дворів і 634 жителі[4]. Тут були крамниця, маленька приватна пекарня та ще стояв довгий ряд комор торгівців хлібом. У 1905 році, після того, як станція стала вузловою, адміністрація дороги відкрила в селищі однокласну школу, де 1906 року навчалося 28 дітей. Розміщувалась вона у старому одноповерховому будиночку, займаючи лише його половину, у другій половині містилася церква. В 1908 році з Дебальцевого сюди перевели школу артільних старост. Це була єдина на Катерининській залізниці і перша в Росії школа, в якій готували майстрів (артільних старост) для будівництва залізниць і розширення станційних колій. Після 6 місяців навчання її учні проходили дворічну літню практику. Навчалося тут одночасно понад 30 чоловік. З 1910 року тут почали готувати також і дорожних майстрів з річним строком навчання. У 1922 році школу перевели до Катеринослава.

Хоча після 1905 року на станції Волноваха відкрили т. зв. приймальний покій, де працював дільничний лікар, медичне обслуговування населення залишалось, як і раніше, незадовільним. Тільки за перше півріччя 1916 року на самі лише епідемічні хвороби (віспу, тиф, дизентерію тощо) в селищі хворіло 424 чоловіка[5]. Все це було наслідком тяжких житлових умов і недоїдання робітників та їх сімей. Оплата праці залізничників залишалася низькою. Річний заробіток машиніста ледь перевищував 300 крб. Такої заробітної плати не вистачало, щоб прогодувати сім'ю. Серед робітників вузла наростало невдоволення існуючим режимом.

Перша світова війна принесла нові злигодні і біди народним масам. Голод, розруха, тяжкі умови праці посилили обурення трудящих, ненависть до царизму. Робітники депо: слюсарі М. Є. Варуша, П. А. Чернявський, коваль П. А. Угрюмов, зв'язавшись з більшовиками маріупольських заводів «Нікополь» та «Провіданс», провадили революційну пропаганду серед залізничників, поширювали в селищі соціал-демократичні прокламації. Згодом, у 1917 році, вони вступили до лав РСДРП(б).

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції, у березні 1917 року, залізничники станції Волноваха і селяни сусіднього села Платонівки обрали Платонівську волосну Раду робітничих і селянських депутатів, а також послали свого представни-

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 516.
[2] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні, стор. 154.
[3] Вестник Екатерининской железной дороги, стор. 28, 41.
[4] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 год, стор. 58, 59.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 273, оп. 8, спр. 533, арк. 109.

Перший секретар партосередку станції Волноваха М. Є. Варуша. 1915 р.

ка до Маріупольської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. У серпні 1917 року на станції було створено загін Червоної гвардії, до складу якого ввійшло близько 15 робітників. Його ядро становили місцеві більшовики-залізничники: П. А. Чернявський, М. Є. Варуша, П. А. Угрюмов, С. Гоков та інші. Під час корніловського заколоту — у серпні 1917 року — сюди для роззброєння козачих ешелонів, що йшли з фронту на Дон, прибув червоногвардійський загін маріупольських робітників на чолі з більшовиками С. Сорокіним і П. Т. Сергєєвим. До них приєдналися і волноваські залізничники-червоногвардійці[1].

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції робітники Волновахи зустріли з величезною радістю. Але оскільки у волосній Раді переважали есери та українські буржуазні націоналісти, встановлення Радянської влади затяглося. У грудні 1917 року за розпорядженням Центрального бюро військово-революційних комітетів Донбасу загони червоногвардійців зайняли вузлові станції, у т. ч. й Волноваху, і приступили до роззброєння козачих ешелонів, що йшли на Дон[2]. З їхньою допомогою у Волновасі було встановлено Радянську владу. В останніх числах грудня 1917 року відбулися перевибори Платонівської волосної Ради робітничих і селянських депутатів, а на станції Волноваха був створений ревком (голова П. А. Угрюмов, комісар — П. А. Чернявський). Наприкінці 1917 року на станції значно зросла більшовицька група, а на початку 1918 року тут оформився партійний осередок більшовиків. До нього входили: П. А. Угрюмов, П. А. Чернявський, С. Гоков, Я. Дюдюн, О. Білоус, М. Є. Варуша та ін. Першим керівником більшовицького осередку став слюсар паровозного депо М. Є. Варуша.

В роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції Волноваський залізничний вузол, що мав важливе стратегічне значення, не раз був об'єктом запеклої боротьби. Під час наступу німецьких та австро-угорських окупантів за наказом № 117 по частинах Червоної Армії Донецького басейну від 7 квітня 1918 року створено Волноваський укріплений район і Волноваську групу Червоної Армії. Її завданням було обороняти дільницю від станції Пологи до станції Волноваха[3]. Натиск окупантів у цьому районі стримували частини 1-ї Радянської армії і створені Центроштабом Донбасу червоноармійські і робітничі загони[4], а також загін моряків на чолі з А. В. Полупановим[5].

18—20 квітня на підступах до станції точилися бої з австро-німецькими військами[6]. 22 квітня окупанти вдерлися у Волноваху[7]. Разом з частинами Червоної Армії відступила і група робітників-залізничників, було вивезено також деяке майно вузла.

Окупанти відновили в селищі старі порядки. Знову підвели голову куркулі. У червні 1918 року на станції розміщувались частини 15-ї німецької і 59-ї австрійської дивізій. Але трудящі Волновахи не припиняли боротьби за відновлення Радянської влади. Влітку і восени 1918 року тут діяла підпільна група, в яку входили місцеві робітники-більшовики П. А. Чернявський, П. А. Угрюмов, А. Н. Гнатюк, Х. О. Мариничев, Д. Троян, а також І. Ф. Супрун, що вступив до лав більшовицької

---

[1] Рассказы о великих днях. Сталино, 1957, стор. 107, 108, 122, 127.
[2] Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 133, 134.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 110, 111.
[4] Українська РСР в період громадянської війни. 1917—1920, т. 1, стор. 305.
[5] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 52, арк. 28.
[6] Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 156, 157.
[7] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 52, арк. 17.

Група робітників паровозного депо ст. Волноваха біля паровоза, який був переобладнаний на бронепоїзд. 1919 р.

партії пізніше — у 1920 році, та ін. Влітку 1918 року на станції було вчинено кілька диверсій — залізничники виводили з ладу рухомий склад і станційні колії. Місцеві робітники включилися у всеукраїнський страйк залізничників, який з 18—20 липня 1918 року охопив майже всі станції Катерининської залізниці.

Восени 1918 року в районі Волновахи діяло кілька партизанських загонів. Активно боровся проти окупантів загін, створений учителем із сусіднього села Новотроїцького М. Т. Давидовим. Партизани кілька разів проривалися у Волноваху. Разом із залізничниками вони роззброювали австро-німецьких солдатів, затримували ешелони з бойовою технікою і продовольством. Незабаром їм довелося боротися й проти білокозачих загонів Краснова та «Добровольчої армії» Денікіна, які наприкінці листопада — на початку грудня 1918 року захопили Маріуполь, проголосивши свою владу на території всього повіту[1], в т. ч. й у Волновасі.

Протягом січня — березня 1919 року безперервні бої з білокозаками і денікінцями вів загін, організований робітниками депо. Під час одного бою, у січні 1919 року, карателі схопили і розстріляли пораненого комісара загону більшовика П. А. Чернявського[2].

На допомогу залізничникам прийшли війська Південного та Українського фронтів Червоної Армії, зокрема з заходу наступали полки Задніпровської дивізії, якою командував П. Ю. Дибенко. На початку березня 1919 року між ними і білогвардійцями, що зосередили в районі Волновахи великі сили, зав'язалися запеклі бої[3].

Ударів по ворогові завдавали і місцеві повстанські загони: на початку березня між станціями Волноваха і Великоанадоль вони вивели з ладу залізничну колію, вчинили напад на поїзд, що віз у Таганрог французьких офіцерів, і на ешелон з білогвардійцями[4].

18 березня 1919 року частини Задніпровської дивізії визволили Волноваху. У селищі було створено ревком на чолі з П. А. Угрюмовим. Вийшов з підпілля більшовицький осередок. Станція весь час знаходилась у зоні воєнних дій, і залізничники докладали всіх зусиль, щоб допомогти Червоній Армії. Вони обладнали бронепоїзд, командиром якого став слюсар, більшовик М. Є. Варуша. До команди бронепоїзда увійшли П. А. Угрюмов, Х. О. Мариничев, Й. Є. Варуша, Т. І. Зубов, І. П. Любич, М. О. Новиков та ін. За 20 км від Волновахи, поблизу станції Карань, бронепоїзд вступив у бій з білогвардійським бронепоїздом «Іван Калита» і завдав йому значних пошкоджень. Але втрати були і серед бійців бронепоїзда. Смертю героїв полягли Я. Ю. Нелепа, В. О. Дюдюн та інші[5].

На початку квітня кіннота генерала Шкуро прорвала фронт у районі Юзівки і 12 квітня захопила Волноваху[6]. Денікінці учинили дику розправу над тими, хто подавав допомогу Червоній Армії: 13 квітня у дворі станційного відділку розстріляли групу робітників, щодня проводились арешти й облави.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 21-а, арк. 121, 127.
[2] В пути. Донецк, 1967, стор. 51; газ. «Знамя труда» (Волноваха), 27 січня 1966 р.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 148, 149, 184, 203.
[4] Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. К., 1963, стор. 175.
[5] Газ. «Знамя труда» (Волноваха), 27 січня 1966 р.
[6] Журн. «Літопис революції», 1931, № 1—2, стор. 112—116.

Після впертих боїв частини Червоної Армії 24 квітня 1919 року знову визволили станцію[1]. У цих боях брала участь і Задніпровська бригада бронепоїздів, команди яких укомплектовувалися балтійськими і чорноморськими матросами. Командиром бригади був 19-річний комуніст С. М. Лепетенко, а в її лавах билися В. В. Вишневський (згодом став відомим драматургом), а також І. Д. Папанін (прославлений радянський полярник)[2]. Внаслідок зради Махна, що командував 3-ю бригадою Задніпровської дивізії, 19 травня 1919 року денікінці прорвали фронт на південь від Юзівки і наприкінці травня захопили Волноваху. У ці дні велика група волноваських залізничників пішла до лав Червоної Армії. У боях з денікінцями загинули П. А. Угрюмов, М. О. Новиков, помер від тифу Х. О. Мариничев.

Сім місяців хазяйнували у Волновасі денікінці. Вони зосередили тут каральні загони і величезні склади озброєння і боєприпасів. Восени 1919 року в районі Волновахи відбувалися бої між повстанськими загонами і білогвардійцями[3]. Робітники станції виводили з ладу рухомий склад, псували паровози, саботували відправку білогвардійських поїздів.

На початку січня 1920 року частини 13-ї Радянської армії Південного фронту визволили Волноваху від денікінців. У січні 1920 року в с. Платонівці було створено волосний ревком, а на станцію Волноваха призначено військового коменданта. Наприкінці квітня відбулися вибори до Платонівської волосної Ради. Залізничники станції взялися за ремонт колії, паровозів, вагонів. Уже в лютому тут відбулися масові суботники. Проте, відновленню народного господарства перешкоджали наскоки, грабежі і звірства махновських банд. Робітники організували загін, який разом з червоноармійцями вів активну боротьбу з бандитизмом. У червні 1920 року в селі Платонівці і волості приступили до створення комітетів незаможних селян.

Від початку 1920 року селище входило в Маріупольський повіт, а з червня — до складу Юзівського району Донецької губернії. У серпні 1920 року було створено Волноваський підрайон Юзівського району, а в с. Платонівці — сільраду. На той час у Волновасі жило 690, а в Платонівці — 2339 чоловік[4].

Велику організаторську роботу провадив комуністичний осередок станції, що відновив свою діяльність на початку 1920 року. На кінець серпня він об'єднував 10 комуністів[5]. Очолив осередок колишній макіївський шахтар М. Ф. Потьомін. 11 серпня 1920 року бюро Волноваського підрайпарткому прийняло рішення про створення комсомольського осередку[6]. Його організатором був І. Н. Кабузенко, а першими комсомольцями — П. Валуєв, Л. Шумаков, З. Жемерякіна. В селищі утворили жінраду. 30 серпня відбулася підрайонна конференція жінок. Почала працювати школа.

Влітку 1920 року, коли розпочався наступ врангелівської армії, штаб Південно-Західного фронту вжив заходів для зміцнення оборони Донбасу. У другій половині червня 1920 року в район Волновахи прибув перший кінний корпус Д. П. Жлоби, а з середини липня тут почалося формування Другої Кінної армії під командуванням О. І. Городовикова. Для організації відсічі Врангелю 14 липня на станцію прибули командуючий Південно-Західного фронту О. І. Єгоров і член Реввійськради фронту Й. В. Сталін.

Наприкінці вересня тут розгорнулися запеклі бої з врангелівцями. Частина комуністів і робітників пішла на фронт, підрайвиконком було перетворено на підрайревком. Партійний осередок і ревком подавали величезну допомогу Червоній Армії у постачанні її продовольством і фуражем, у перевезенні військових вантажів. Героїчно захищали станцію бійці 40-ї дивізії 13-ї армії. Але ворог кинув сюди Донський

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 377.
[2] «Український історичний журнал», 1964, № 1, стор. 89—91.
[3] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 90.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-635, оп. 1, спр. 11, арк. 16, 18.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 214, арк. 7.
[6] Донецький облпартархів. ф. 577, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 3; спр. 2, арк. 15, 16.

Голова ревкому А. Г. Хавиков. Волноваха, 1919 р.

корпус і 26 вересня захопив Волноваху. Проте протрималась врангелівці тут лише 8 днів. Зупинивши противника під Юзівкою, частини 13-ї армії перейшли в контрнаступ. 1—3 жовтня на ділянці Оленівка — Великоанадоль — Волноваха успішно вели бої радянські бронепоїзди № 4, 9, 40, 58, 64. Сміливими ударами вони розсіяли врангелівську кінноту і змусили відступити піхоту. Після упертих боїв частини 9-ї і 40-ї дивізій 5 жовтня 1920 року визволили Волноваху від ворога [1]. «Незважаючи на всі багатства техніки, яку щедро постачали союзники, барон Врангель... зазнав цілковитої поразки. Доблесними частинами 13-ї армії лавина донців і кубанців, що просувалась на Донецький басейн, була розгромлена під Юзівкою і Волновахою»,— писав М. В. Фрунзе у наказі арміям Південного фронту[2].

Трудящі селища знову приступили до відбудови зруйнованого господарства. Для зміцнення органів Радянської влади Юзівський райком КП(б)У і райвиконком прислали групу комуністів-робітників. Вони ввійшли до складу Волноваського підрайревкому, що відновив свою роботу 11 жовтня 1920 року[3]. Головою ревкому став А. Г. Хавиков. Він очолив і створену в січні 1921 року Волноваську підрайонну Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, до якої було обрано 35 чоловік.

Після вигнання врангелівців на станції відновила роботу партійна організація, а 25 жовтня 1920 року було обрано підрайпартком на чолі з секретарем А. А. Ковалем. У жовтні 1920 року підрайонна парторганізація налічувала 12 комуністів[4], а на початок 1921 року — 23 комуністи[5].

Важкими були перші роки відбудови народного господарства: розруха, голод, безчинства махновських банд. В січні 1921 року поблизу с. Долі бандити по-звірячому вбили секретаря Волноваського підрайпарткому А. А. Коваля і завідуючу відділом народної освіти підрайвиконкому Л. Л. Рижкевич. Поховані вони у Донецьку. Під керівництвом Волноваської партійної організації трудящі селища мужньо переборювали труднощі. Учасники Волноваського підрайонного з'їзду Рад, що відбувся 19 січня 1921 року, в прийнятій резолюції відмічали, що вони докладуть усіх зусиль для захисту робітничо-селянської влади[6].

У зв'язку з утворенням повітів і волостей наприкінці квітня 1921 року було створено Волноваський район Юзівського повіту, що проіснував до березня 1922 року. Райком КП(б)У, райвиконком, комуністи осередку вузла одностайно схвалили неп. Велику роботу провели вони по боротьбі з розрухою і голодом. У 1921 році ремонтно-будівельний поїзд розпочав відбудову залізничного вузла. Райекономрада накреслила заходи щодо розвитку дрібної і кустарної промисловості. У селищі було створено кооперацію, відкрито кілька кустарних майстерень, пекарню, їдальню, крамницю, дитбудинок, лікарню, а також школу, бібліотеку, клуб залізничників ім. К. Маркса, лікнеп, агітпункт.

Активно працювала профспілка залізничників вузла і комсомольський осередок, який на серпень 1921 року налічував 15 комсомольців[7].

Комсомольці на чолі зі своїм бойовим ватажком, секретарем райкому ЛКСМУ І. Н. Кабузенком, брали активну участь у культурно-освітній роботі, у відродженні транспорту і сільського господарства, у боротьбі з бандами і голодом.

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 542—544, 577, 582, 696, 801.
[2] Там же, стор. 769.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-635, оп. 1, спр. 1, арк. 64, 189, 190; спр. 12, арк. 1, 204—206.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 205, арк. 175.
[5] Донецький облпартархів, ф. 577, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-635, оп. 1, спр. 29, арк. 10—13.
[7] Донецький облпартархів, ф. 1855, оп. 1, спр. 1, арк. 13.

У 1923 році Волноваху було віднесено до категорії селищ міського типу[1] і включено до складу Сретенського (перейменованого у жовтні того ж року в Жовтневий) району Маріупольського округу. Незабаром районні установи перевели з с. Сретенки на станцію Волноваха, яка стала центром Жовтневого району. Це відіграло позитивну роль у розвитку селища. Якщо у січні 1923 року тут було 172 будинки і жило 872 чоловіка, то на час всесоюзного перепису населення 17 грудня 1926 року — 459 будинків і 1760 жителів[2]. Основну масу населення (68 проц.) становили українці. Ще у 1925 році тут було відкрито семирічну школу. До десятиріччя Радянської влади почалося будівництво нового приміщення лікарні. У селищі працювали медична дільниця, аптека. Велику роботу щодо розвитку і впорядкування селища провадила Волноваська селищна Рада. У 1927 році до її складу входило 36 депутатів: 22 робітники, 11 службовців, 3 селян, в т. ч. 15 комуністів і 3 комсомольці.

У грудні 1923 року комуністи Волновахи рішуче підтримали ЦК РКП(б) у його боротьбі проти опозиціонерів, в наступному — одностайно схвалили рішення XIII партконференції і XIII з'їзду РКП(б). Партійний осередок вузла поповнювався за рахунок передової частини робітників. Вузлова профспілка налічувала в своїх рядах 450 робітників, з них в партію тільки під час ленінського призову вступило понад 50 чоловік. Це — Ф. Новиков, Г. Нестеренко, І. Самійленко, М. Лубенець та ін.[3]. Вузловий партійний осередок виріс на грудень 1925 року до 92 чоловік проти 29 — в 1923 році. Комсомольська організація вузла в той час налічувала 32 члени. На заклик комуністичного осередку багато робітників вступили до «Товариства сприяння юним ленінцям». У травні 1924 року у селищній школі було створено піонерську організацію. У 1924 році в селищі і на станції працювало 2 політшколи, 90 проц. робітників передплачували журнал «Большевик», газети «Правда», «Гудок» та ін. При клубі ім. К. Маркса організували ленінський куток, виходила стінгазета, працював лікнеп, гуртки безбожників, робкорів, бібліотека з читальним залом, драматичний, хоровий та ін. гуртки[4]. Велику роботу проводили жінки-делегатки І. Гнуча, О. В. Шульга, Є. Г. Варуша, А. А. Новикова (Писарєва) та інші.

Зростала трудова активність населення. Уже в 1924 році вантажооборот станції досяг 2/3 довоєнного рівня[5]. Провадилися роботи по ремонту колії та рухомого складу.

Винятково швидко розвивався вузол Волноваха в роки індустріалізації країни. Залізничники одержали й почали освоювати випущені вітчизняною промисловістю нові паровози, великовагові вагони. Розгорнувся рух за режим економії і раціоналізацію виробництва. У 1928/1929 рр. вантажооборот станції становив 106 371 тонну[6], тобто зріс у 3,3 раза порівняно з 1913 роком. У 1927 році тут було збудовано електростанцію. На заклик парторганізації трудящі селища у 1929 році дружньо передплатили Третю державну позику індустріалізації країни, включилися у змагання ударних бригад. Комсомольська організація вузла, що налічувала на той час 150 членів, створила загони «легкої кавалерії». На лютий 1930 року усі робітники і службовці вступили в ударні бригади, незабаром Волноваха стала ударним залізничним вузлом[7].

Енергійно боролися трудящі Волновахи за виконання п'ятирічних планів. Уже на середину 1932 року на вузлі з 27 паровозів — 26 було переведено на госпрозрахунок. Машиністи депо довели середньодобовий пробіг паровоза до 153 км замість 63 км на початок 1931 року, кількість «хворих» паровозів за цей час скоротилася з 33 проц. до 12,5 проц., а простої вагонів — з 29,5 проц. до 13,9 проц.[8]. Най-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

[2] Журн. «Статистичний бюлетень Маріупольщини», 1927, № 7, стор. 28.

[3] Донецький облпартархів, ф. 1855, оп. 1, спр. 5, арк. 18, 35, 39.

[4] Там же, арк. 9, 11, 15, 31, 42, 46, 49.

[5] Материалы к отчету Мариупольского окружного исполнительного комитета за 1925/1926 год. Мариуполь, 1926, стор. 69.

[6] Журн. «Статистичний бюлетень Маріупольщини», 1929, № 4, стор. 18, 19.

[7] Газ. «Приазовский пролетарий», 19 лютого 1930 р.

[8] Газ. «За більшовицькі темпи», 5 травня; 1 липня 1932 р.

кращих результатів домоглися паровозні бригади комуніста Й. Є. Варуші та І. І. Бурченка, що виконали план пробігу паровоза на 148 проц. і зекономили 20 проц. палива. Комсомольці вузла провели кілька суботників і декадників, вагонники включилися у всесоюзне змагання за найкращий вагонний парк.

Водночас розгорнулися роботи по реконструкції усього вузла. У 1932—1934 рр. були збудовані і обладнані новою технікою нові паровозне і вагонне депо, спорудили також механізовану гірку для формування поїздів, нову потужну електростанцію, ряд службових приміщень, поліпшено водопостачання, вузол було повністю електрифіковано. Для участі в реконструкції вузла сюди за путівками ЦК ЛКСМУ прибуло близько 500 комсомольців-будівельників. До XVII з'їзду ВКП(б) багато об'єктів вузла було достроково здано в експлуатацію. На II Донецькій обласній партконференції, яка відбулася в січні 1934 року, зазначалося, що «комсомольці вивели Волноваху у передову станцію»[1]. У 1934 році Волноваський вузол став зразковим і зайняв перше місце у конкурсі-змаганні залізничних станцій країни[2].

З 1935 року станція стала центром Волноваського відділку Південно-Донецької залізниці. На вузол почали надходити потужні вітчизняні паровози «ФД». Освоївши їх, кращі машиністи Ф. З. Дирман, С. Д. Винський, М. П. Михалко та ін. уже в 1936 році довели середньодобовий пробіг паровоза до 247 км[3]. У паровозному депо розгорнувся рух послідовників П. Ф. Кривоноса. Ініціатором швидкісного водіння великовагових поїздів на вузлі став комуніст Ф. З. Дирман[4]. За успіхи в роботі його першим на відділку було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. У 1940—1941 рр. комуністи П. М. Чичиков, Й. Є. Варуша, С. Д. Винський, Т. І. Мокрий, Ф. П. Чернявський та ін. довели середньодобовий пробіг паровоза до 360 км, виконуючи норму на 133—135 проц.[5]. Напередодні війни на вузлі працювало понад 2 тис. робітників.

За роки перших п'ятирічок у Волновасі виникли підприємства місцевої та харчової промисловості: хлібозавод, завод безалкогольних напоїв, пункт заготзерно. Було реконструйовано млин у Платонівці, створено будівельну дільницю, автоколону. Відкрилося кілька побутових майстерень райпромкомбінату, почав працювати райхарчокомбінат, друкарня.

Ще в серпні 1930 року Жовтневий район було перейменовано у Волноваський, а через 8 років центр району, селище Волноваху, віднесено до категорії міст районного підпорядкування. З 7 січня 1932 року регулярно виходила районна газета «За більшовицькі темпи». У межі Волновахи увійшли сусідні села Платонівка та Карлівка, де були розташовані колгоспи «Культурна революція» і «Червоний партизан». Населення міста в 1939 році становило 15 261 чоловік.

Напередодні Великої Вітчизняної війни у Волновасі працювали 2 середні та семирічна школи, районний Будинок культури ім. В. І. Леніна і Палац культури залізничників ім. К. Маркса, 3 бібліотеки. Для дітей відкрили дитячі ясла і садок. Тут функціонували 2 лікарні, поліклініка. Спортивні змагання проходили на стадіоні «Локомотив».

Районна партійна організація на 1 січня 1941 року налічувала 957 комуністів, об'єднаних у 54 первинні парторганізації. Більшість комуністів (понад 520 чоловік) працювала на транспорті, підприємствах і установах міста, де було створено 28 первинних партійних організацій[6]. У травні 1941 року тільки на залізничному вузлі працювало 250 комуністів[7]. Комсомольська організація району виросла з 1040 чоло-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, спр. 207, арк. 425.
[2] Донецький обласний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Звіт про роботу (1932—1934 рр.). 1934, стор. 116—118.
[3] Газ. «За більшовицькі темпи», 4 січня 1937 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 577, оп. 1, спр. 139, арк. 5.
[5] Там же, ф. 3037, оп. 1, спр. 1-а, арк. 9, 20—22.
[6] Там же, ф. 577, оп. 1, спр. 186, арк. 1, 2, 28.
[7] Там же, ф. 3037, оп. 1, спр. 1-а, арк. 31.

вік у 1932 році до 2840 у 1940 році[1]. Місто залізничників жило активним трудовим і політичним життям.

Члени правління колгоспу «Культурна революція». В центрі першого ряду — голова колгоспу двадцятип'ятитисячник Ф. С. Рудас. Волноваха, 1931 р.

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни сотні його жителів пішли на фронт, серед них добровольці: секретар парткому вузла П. Н. Дубовик, комсомольський працівник І. Х. Мірошников, учитель П. І. Бурмак, колгоспник І. М. Минченко та багато інших. У липні 1941 року партком вузла накреслив заходи щодо організації роботи у воєнний час. На допомогу Червоній Армії залізничники в серпні 1941 року обладнали бронеплощадку. Колгоспники Волноваського району виступили з ініціативою — здати у фонд оборони країни понад план м'ясо і птицю[2]. Трудівники міста взяли активну участь у спорудженні протитанкових укріплень. На початку жовтня 1941 року фронт наблизився до Волновахи. У глибокий тил було евакуйовано рухомий склад та найцінніше обладнання залізничного вузла, а також худобу та сільськогосподарські машини з колгоспів і МТС району. Стримуючи ворога, тут вела бої 18-а армія (командуючий — генерал В. Я. Колпакчі) Південного фронту.

11 жовтня 1941 року місто окупували фашистські загарбники[3]. Почалися важкі дні гітлерівського кривавого режиму. Фашисти розстріляли близько 100 радянських громадян, у т. ч. 35 комуністів і комсомольців, серед них — голову колгоспу П. С. Шацького, працівника військкомату Т. М. Михалка, машиніста М. М. Каменецького та інших.

Незважаючи на терор, радянські люди вели активну боротьбу проти фашистських загарбників. У грудні 1941 року патріоти знищили гітлерівський пост, що охороняв залізницю у районі Великоанадольського лісу, а в жовтні 1942 року групу фашистів біля хутора Мар'янівки (тепер у складі м. Волновахи). На території Волноваського району і в місті діяло кілька патріотичних[4] і підпільно-розвідувальних груп. Ще 8 жовтня 1941 року, напередодні відступу Червоної Армії, командування Південного фронту залишило в місті для розвідувальної роботи радиста — лейтенанта В. І. Шапинського і місцевого жителя 65-річного Ф. С. Стрижака, на квартирі якого була явка. Їхніми активними помічниками стали залізничники І. Г. Тесля, електромонтер станції Волноваха комсомолець І. І. Їжак з сестрою Г. І. Попко. За розвідувальними даними, що їх передавав В. І. Шапинський, радянська авіація протягом грудня 1941 — серпня 1943 рр. не раз бомбила фашистські ешелони, склади боєприпасів, порушувала електропостачання станції. Розвідники діяли до вересня 1943 року, після чого В. І. Шапинський повернувся у свою частину (навесні 1944 року він загинув при виконанні бойового завдання)[5].

18 квітня 1942 року юні патріоти М. Гвоздь та І. Семенчук у с. Свободному знищили фашистський пост і організували диверсію на залізниці Волноваха — Маріу-

[1] Донецький облпартархів, ф. 577, оп. 1, спр. 93, арк. 27.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 110.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 379.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9-а, спр. 253, арк. 43—45.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 122, арк. 1—5; ф. 7156, оп. 1, спр. 62, арк. 104, 156.

поль. Незабаром їх заарештували і 1 травня повісили. Радянські розвідники-парашутисти О. А. Заблоцька та Д. К. Бречко, послані в район Волновахи за завданням командування Червоної Армії, а також місцевий житель Д. М. Гребенник, що допомагав їм, збирали розвідувальні дані, організовували диверсії, знищували гітлерівців. У квітні 1942 року С. Ф. Герасимов установив зв'язок з радянськими розвідниками-парашутистами і допомагав їм. Фашисти виявили на його квартирі міни, гранати і парашути. Всю його сім'ю гітлерівці розстріляли, а наприкінці травня того ж року схопили і повісили самого С. Ф. Герасимова[1]. Влітку 1943 року було розстріляно волноваських підпільників—медпрацівника Л. Лідовську і машиніста паровоза Ф. В. Філіпських. Разом з групою патріотів вони подавали допомогу полоненим бійцям і командирам Червоної Армії, поширювали зведення Радянського інформбюро, організували в Маріуполі втечу групи військовополонених[2].

Жителі Волновахи брали також участь у партизанському русі в інших районах країни. Так, син Ф. В. Філіпських — Євген — вихованець Волноваської комсомольської організації, що працював до війни спершу машиністом, а потім вагонним майстром на станції Волноваха, з перших днів Великої Вітчизняної війни був на фронті. У серпні 1941 року він потрапив в оточення й організував партизанську бригаду «Полум'я», яка протягом 3 років діяла в лісах Білорусії. За виявлену мужність і героїзм у боротьбі з фашистськими загарбниками йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу[3]. Після війни полковник Є. Ф. Філіпських працював на партійній роботі в Білорусії.

За 23 місяці окупації фашисти завдали місту величезних збитків. Понад 1 тис. радянських громадян вони вигнали з Волноваського району на каторжні роботи до гітлерівської Німеччини[4]. Особливо лютували фашисти напередодні свого відступу. Вони зруйнували вокзал, паровозне й вагонне депо, електростанцію, майже всі технічні споруди, зв'язок, станційні колії, систему і засоби водопостачання. В руїнах лежали 2 школи, лікарня, палац культури, 46 житлових будинків, службові і технічні приміщення вузла. Було зруйновано 32 км залізничної колії. Збитки, завдані тільки залізничному транспорту, становили близько 36 млн. крб.[5]. Другу колію на дільниці Волноваха—Маріуполь фашисти зняли і вивезли. Майже цілком було знищено майно колгоспів «Культурна революція» і «Червоний партизан», а також підсобного господарства вузла — радгоспу «Транспортник».

10 вересня 1943 року після запеклих боїв на річці Кальміусі частини 28-ї армії Південного фронту (воїни 11-го танкового корпусу під командуванням генерала М. М. Радкевича і 5-го гвардійського кавалерійського корпусу під командуванням генерала О. Г. Селіванова) визволили Волноваху від окупантів. У боях за місто відзначилася 3-я гвардійська стрілецька дивізія генерала К. О. Цаликова. Землякам-уральцям цієї дивізії Свердловський обком ВКП(б) надіслав привітання, в якому говорилося: «Ваші воєнні подвиги запалюють трудящих Уралу на нові успіхи в ім'я якнайшвидшого розгрому і вигнання німецьких окупантів з України. Від щирого серця бажаємо вам нових успіхів»[6]. У визволенні міста брали участь також і пілоти полку тричі Героя Радянського Союзу О. І. Покришкіна[7].

Відразу ж після вигнання гітлерівців трудящі Волновахи приступили до відбудови економіки міста. Цією роботою керували Волноваський райком КП(б)У, райвиконком і міська Рада депутатів трудящих, що відновили свою діяльність 10 вересня 1943 року. На відбудові вузла, крім залізничних військ, щодня працювало близько

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7156, оп. 1, спр. 62, арк. 156.
[2] Газ. «За більшовицькі темпи», 26 вересня 1948 р.
[3] Никогда не забудем. Сборник статей. Минск, 1951, стор. 218.
[4] Газ. «За більшовицькі темпи», 26 вересня 1948 р.
[5] Донецький облпартархів, ф. 577, оп. 4, спр. 1, арк. 69, 70.
[6] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 299.
[7] В боях за Донбасс. Сборник материалов. Сталино, 1947, стор. 114.

515 жителів міста[1]. Уже через 3 дні після визволення станція почала пропускати поїзди. По-бойовому працювала в ті дні партійна організація вузла, що налічувала на січень 1944 року 150 комуністів[2]. Завдяки самовідданій праці залізничників і будівельників на кінець 1943 року стали до ладу підсобні цехи і 2 секції паровозного депо, електростанція. Було налагоджено зв'язок, водопостачання, відбудовано гуртожиток, кілька житлових будинків, магазинів і їдалень. Паровозне депо і Волноваський відділок залізниці в листопаді — грудні 1943 року зайняли перше місце на Південно-Донецькій залізниці і завоювали перехідний Червоний прапор НКШ і ВЦРПС. Стали до ладу млин, хлібозавод, кілька побутових майстерень. Почала функціонувати поліклініка, відновилися заняття в школах. Уже в перші роки після визволення міста тут працювали лікарня, 3 школи, школа робітничої молоді, бібліотека. Було відбудовано Палац культури ім. К. Маркса, багато житлових будинків, відкрито нові магазини, побутові майстерні, райхарчокомбінат тощо. У 1946 році збудовано нове приміщення районного Будинку культури ім. В. І. Леніна.

Трудящі міста взяли активну участь у збиранні подарунків для Червоної Армії і коштів на будівництво танків для 65-ї танкової бригади, що визволяла Волноваху. Залізничники вузла зібрали 658 тис. крб., колгоспник І. Я. Шпаренко передав з власних заощаджень 30 тис. крб., а всього трудящі міста внесли у фонд оборони 1458 тис. карбованців[3].

Долаючи величезні труднощі, люди працювали під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги». Розгорталося масове соціалістичне змагання. У 1944 році серед 2549 робітників і службовців вузла понад 1380 були стахановцями і 674 — ударниками. Річний план колектив паровозного депо виконав на 130 проц., вагонного — на 140 проц., дистанції зв'язку — на 141 проц., станції Волноваха — на 147 проц.[4] На 225—235 проц. виконали виробничі завдання колективи механічного і комсомольсько-молодіжного автоматного цехів, очолювані комуністами Г. В. Чувилком і П. Є. Циганком. Взірець у праці показували машиністи паровозів М. В. Гарасько, І. І. Макаренко, К. С. Бельдей, І. Г. Тараненко, С. І. Балика, механік-раціоналізатор В. Д. Ярославцев. По 2—3 норми виконували щодня Г. К. Сарака, О. Плахтієнко, І. Пустовійт, Б. Гаркуша, А. Маринець та ін. Комсомольська організація вузла, що налічувала 1944 року 192 чоловіка, створила 15 комсомольсько-молодіжних цехів, змін і бригад, які систематично перевиконували виробничі завдання. У 1944 році паровозне і вагонне депо станції Волноваха кілька разів завойовували перше місце на Південно-Донецькій залізниці, а колектив першої дистанції зв'язку і сигналізації було нагороджено перехідним Червоним прапором НКШ і ВЦРПС. Робітники вузла подавали велику допомогу і підшефним колгоспам — «Культурна революція», «Червоний партизан» і радгоспу «Транспортник». У 1944 році ці колгоспи і радгосп повністю освоїли свої довоєнні посівні площі. Велика група волноваських залізничників брала участь у відбудові транспорту у визволених західних областях країни[5].

У 1945 році відбудова вагонного і паровозного депо у Волновасі в основному була завершена[6]. За самовіддану працю колективу паровозного депо вручили на вічне зберігання перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони СРСР.

Активно включилися залізничники Волновахи у боротьбу за дострокове виконання плану першої післявоєнної п'ятирічки. У 1947 році колективи паровозного і вагонного депо, що виконали річне завдання на 329 проц., зайняли перше місце на Південно-Донецькій залізниці[7]. Високих показників у праці домоглися комуніс-

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 457.
[2] Донецький облпартархів, ф. 3037, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[3] Газ. «За більшовицькі темпи», 9 листопада 1944 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 3037, оп. 1, спр. 1, арк. 33.
[5] Там же, арк. 5, 6, 13, 14, 16, 23, 33; спр. 2, арк. 17.
[6] Там же, спр. 3, арк. 6; спр. 4, арк. 2.
[7] Там же, спр. 13, арк. 3; спр. 12, арк. 21.

Вулиця Леніна у Волновасі. 1969 р.

ти — машиністи Й. Є. Варуша, І. К. Андрієнко, В. І. Тищенко, Я. М. Голуб, Ю. П. Мокрий, Ф. П. Чернявський, Ф. Поздняков, С. В. Єршов та ін., що довели середньодобовий пробіг паровоза до 357—389 км, замість 261 км за планом, водили великовагові поїзди, зекономили багато палива. Тільки у 1945—1947 рр. понад 150 залізничників Волновахи за самовіддану працю було нагороджено орденами і медалями СРСР. У 1949 році з 4032 робітників і службовців вузла у змаганні брало участь 3991 чоловік. Серед них — 2224 стахановці, 1296 ударників, 332 послідовники лунінського руху. Уже в серпні 1949 року працівники паровозного депо виконали п'ятирічний план перевезення вантажів, а вузол у цілому досяг довоєнного рівня вантажообороту і набагато перевищив його за пробігом і технічною швидкістю паровозів[1].

Значних успіхів добилися у перші післявоєнні роки і колгоспи «Культурна революція» та «Червоний партизан». У 1948 році за вирощування високих урожаїв велику групу колгоспників нагородили орденами і медалями СРСР, а ланковій — комуністці У. С. Мастепан у травні 1949 року було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. У 1950 році обидва колгоспи об'єдналися в один — ім. Чапаєва, більша частина бригад і землі якого незабаром відійшли до Новогригорівської сільської Ради Волноваського району.

У роки наступних п'ятирічок Волноваський райком КП України, районна і міська Ради депутатів трудящих провели велику роботу щодо мобілізації трудящих на розвиток економіки. У місті побудовано нові підприємства: комбінат хлібопродуктів, харчокомбінат, заводи будівельних матеріалів, асфальто-бетонний, молочний та ін. За семирічку було проведено реконструкцію залізничного вузла — локомотивного депо, служб сигналізації і зв'язку. Електрифіковано дільниці Волноваха — Донецьк і Волноваха — Жданов. Депо устатковано новими верстатами, автокарами, пневматичними підйомниками, проведено денне освітлення. Збудовано новий вокзал.

Волноваха стала значним центром харчової промисловості і будівельної індустрії. У 1967 році докорінно перебудовано молочний завод — тут почали випускати 13 видів продукції на суму понад 4 млн. крб. на рік. На південній околиці міста височать корпуси комбінату хлібопродуктів. Протягом року комбінат переробляє понад 4 млн. пудів зерна і технічних культур. Розширився комбінат харчових продуктів. Тут є цехи газованих і фруктових вод, консервування, кондитерських виробів. Річний обсяг продукції підприємства — 1 млн. крб. Порівняно з 1950 роком виробництво зросло вдвоє. У місті є млин, олійниця, хлібозавод, пересувна механізована колона тресту «Ждановсільбуд», а також Волноваський «Міжколгоспбуд», де працюють понад 460 робітників. Тут створено механізовані столярні та деревообробні цехи, завод залізобетонних конструкцій. Будівельники «Міжколгоспбуду» протягом 1966—1967 рр. здали в експлуатацію приміщення і споруди загальною вартістю 4 млн. карбованців.

Багато будівельних матеріалів (понад 1 млн. шлакоблоків і 1,2 млн. штук тротуарної плитки) виробляє на рік Волноваський райпромкомбінат, до складу якого

[1] Донецький облпартархів, ф. 3037, оп. 1, спр. 20, арк. 12, 13, 42; спр. 23, арк. 26.

входять завод шлакоблоків, завод по виробництву вапна, цех залізобетонних конструкцій та інших.

Великим підприємством, оснащеним новою технікою, є районне об'єднання «Сільгосптехніки», що має механічний, ковальський, слюсарний цехи для ремонту тракторів, комбайнів, автомобілів та ін. сільськогосподарських машин.

У місті є також велика автобаза, комбінат побутового обслуговування. Розвідку корисних копалин веде Приазовська геологорозвідувальна експедиція. Крім депо, відділів і служб залізничного вузла, у Волновасі працюють ще 7 підприємств і 72 інші організації та установи, де трудиться 6020 чоловік.

На всіх підприємствах міста широкого розповсюдження набули нові форми соціалістичного змагання. У вагонному депо почесного звання колективів комуністичної праці удостоєно 2 цехи і 3 бригади, звання ударників комуністичної праці — понад 300 чоловік. Звання колективу комуністичної праці завоювали і працівники вокзалу станції Волноваха. Всього на вузлі і промислових підприємствах міста працює понад 1800 ударників комуністичної праці. Машиніст тепловоза локомотивного депо, Герой Соціалістичної Праці, комуніст М. Є. Варуша за три з половиною роки п'ятирічки провів понад 240 великовагових поїздів і зекономив понад 50 тонн дизельного палива. Серед передовиків виробництва — токар вагонного депо М. П. Прокопенко, старший наглядач вагонів І. І. Колесник, бригадир дистанції шляху І. Ю. Ткаченко, слюсар Волноваської дистанції сигналізації і зв'язку О. Г. Васильченко та багато інших.

За успішне виконання семирічного плану велику групу трудящих міста у 1966 році удостоєно високих урядових нагород. Вдруге орденом Леніна нагороджено першого секретаря Волноваського райкому КП України В. С. Тетерюка, який ось уже більше десяти років очолює районну партійну організацію. Орденом Леніна нагороджено складача поїздів станції Волноваха Г. І. Лайденова, орденом Трудового Червоного Прапора — майстра локомотивного депо Г. В. Чувилка і старшого геолога Приазовської геологорозвідувальної експедиції П. С. П'ятницю, орденом «Знак Пошани» — кращого токаря залізничного вузла О. Р. Голубничого та інших.

До 50-річчя Радянської влади багато колективів підприємств і організацій міста були відзначені перехідними і пам'ятними ювілейними прапорами. Трудящі Волноваського району за успіхи у спорудженні колгоспних і радгоспних зрошувальних систем одержали перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. За досягнення у виробництві сільськогосподарської продукції, у господарському і культурному будівництві у зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня Волноваський район було нагороджено пам'ятним Червоним прапором Донецького обкому КП України, обласної Ради депутатів трудящих і обласної Ради профспілок. Перехідний Червоний прапор ЦК ВЛКСМ завоювала комсомольсько-молодіжна зміна О. І. Купченка на станції Волноваха.

Перехідними і пам'ятними ювілейними прапорами обласних і районних організацій були нагороджені колективи Волноваської енергодільниці, локомотивного депо, райспоживспілки, молокозаводу, дистанції зв'язку і споруд, вузла зв'язку, дорожнього відділу, дорожноексплуатаційної дільниці. Групі ветеранів революції і громадянської війни вручили ордени і медалі СРСР. Серед них ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно колишніх голову Волноваського ревкому А. Г. Хавикова, керівника продзагону Г. В. Ананьєва та інших.

У період підготовки до 50-річчя Жовтня Волноваський райком КП України, районна і міська Рада депутатів трудящих, партійні організації, а також усі трудящі міста і району виступали ініціаторами «Волноваської дворічки» — дворічного плану оновлення та впорядкування сіл і населених пунктів району. Своє зобов'язання вони з честю виконали. За 2 роки (1966—1967 рр.) було прокладено понад 580 км (при зобов'язанні 500 км) шляхів з твердим покриттям, що сполучили всі 35 колгоспів і радгоспів з районним центром, а також з іншими селами. За ці ж два роки у районі збудували 20 шкіл (замість 3-х по плану), 47 дитячих закладів, 16 клу-

Один з куточків Великоанадольського лісу. 1968 р.

бів і палаців культури, 41 магазин, 2 лікарні, 40 фельдшерсько-акушерських пунктів, спортивні споруди, а також розпочато будівництво ще 47 різних об'єктів культурно-побутового призначення[1].

Розвивається, росте, упорядковується Волноваха. Про це дбає насамперед районна парторганізація, яка налічує 6088 комуністів, об'єднаних у 151 первинній партійній організації. Понад 1740 комуністів працюють на підприємствах і в установах міста, де створено 49 парторганізацій. 36 первинних комсомольських організацій об'єднують 1922 комсомольці.

У складі Волноваської міськради — 73 депутати, в їх числі 30 жінок. Серед народних обранців 38 комуністів. Створено 10 постійних комісій, де працюють 64 депутати. Депутати міськради розв'язують питання господарського і культурного будівництва. Особливо енергійно працює постійна комісія комунально-побутового господарства і впорядкування міста, очолювана найстарішим депутатом міської Ради, директором заводу будматеріалів І. А. Кальяновим. Велику громадську роботу проводять і такі депутати, як П. Р. Пархоменко — кращий складач поїздів станції Волноваха і член виконкому міськради, І. І. Горенко — слюсар локомотивного депо, В. Н. Мазун — тесляр, Г. І. Панишко — бригадир тракторної бригади та інші.

Багато робітників і службовців міста беруть активну участь у роботі різних громадських організацій. У Волновасі працюють 2 селищні, 4 мікрорайонні та 59 квартальних і будинкових комітети, 23 жінради, 28 товариських судів, ради пенсіонерів на підприємствах і в 4 мікрорайонах. За громадським порядком стежать 36 народних дружин, що налічують понад 800 дружинників. Міська Рада провела велику роботу щодо перепланування і впорядкування вулиць та центральної частини міста, де тепер створено нову площу ім. В. І. Леніна. Збудовано багатоповерхові будинки, школи, магазини, побутові майстерні. На 1 січня 1969 року у Волновасі було 212 державних будинків загальною площею 34 116 кв. метрів і понад 5600 індивідуальних будинків трудящих. З 1906 га земель у міській смузі забудовано 754 га, а 503,6 га зайнято зеленими насадженнями. Закладено новий парк. Збудовано чудовий автовокзал, споруджено міську автоматичну телефонну станцію на 1500 номерів, міжміський телефон і телеграф, вузол зв'язку залізничників на 750 номерів, будинок зв'язку, кілька поштових відділень. Зведено багатоповерхове приміщення комбінату побутового обслуговування, готель, лазне-пральний комбінат, комбінат комунальних підприємств. Тут працюють 64 підприємства роздрібної торгівлі, 9 підприємств громадського харчування.

Населення Волновахи обслуговує поліклініка, центральна районна і залізнична лікарні, пункти швидкої допомоги, 3 аптеки. Медперсонал налічує 80 лікарів і 371 медпрацівника з середньою спеціальною освітою.

У місті — 8 шкіл (4 середні, восьмирічна, школа-інтернат і 2 школи робітничої молоді), де 288 учителів виховують 4459 учнів, 240 дітей навчаються у музичній школі по класу фортепіано, баяна, духових і народних інструментів, скрипки. Працюють 7 дитячих дошкільних закладів на 900 місць. У 13 гуртках будинку піонерів беруть участь понад 400 школярів. Дитячий сектор є і при клубі залізничників.

[1] В. С. Тетерюк. Волновахская двухлетка. Донецк, 1968, стор. 22—34.

До послуг трудящих — 3 клуби (районний Будинок культури ім. В. І. Леніна, клуб залізничників ім. К. Маркса і клуб колгоспу ім. Чапаєва). Всі вони мають кінозали. При них працюють гуртки художньої самодіяльності — хорові, драматичні, танцювальні, вокальні, музичні, дитячі студії тощо, де беруть участь близько 700 чоловік.

Місто має свій радіовузол. Майже в кожній сім'ї — радіоприймач і телевізори, що дає змогу трудящим дивитись і слухати радіо- і телепередачі з Москви, Донецька, Києва та ін. міст країни. Населення передплачує 22 700 примірників газет і журналів. Регулярно виходить українською і російською мовами районна газета «Прапор праці» («Знамя труда»). Систематично читають лекції в клубах, на підприємствах і в установах учителі, лікарі, інженери, агрономи — члени товариства «Знання». У місті є також кінотеатр, 10 бібліотек з книжковим фондом у 142 525 томів, літній кінотеатр, парк культури і відпочинку ім. 50-річчя Жовтня. Споруджуються два палаци культури і стадіон на 5 тис. місць зі спортивним залом і плавальним басейном. Одним з кращих в області визнано сільський показовий автомотоклуб. З Волновахи ходять автобуси в Донецьк та ін. міста області, в 19 сіл, діють 3 внутріміські автобусні маршрути, є невеликий таксомоторний парк. В особистому користуванні громадян Волновахи понад дві тисячі легкових автомашин, мотоциклів і моторолерів.

Місто оточує широка смуга лісопарку. Поблизу Волновахи знаходиться одна з найвищих точок Приазовської височини — Могила Гончариха (278 м над рівнем моря), а за 3 км від міста починається Великоанадольський лісовий масив. Закладено його було восени 1843 року[1], коли поручник корпусу лісничих, молодий російський учений-лісівник В. Є. Графф зі своїми першими учнями, селянськими хлопчиками-підлітками, висіяв у верхів'ях балки Кашлагач насіння ясеня, дуба і клена, а через 2 роки, восени 1845 року, почав перші посадки саджанців. Великоанадольський ліс, що розкинувся тепер на 2600 га, є зразковим степовим лісонасадженням.

Розквітло місто за роки Радянської влади. Трудящі Волновахи люблять своє місто і докладають усіх зусиль для дальшого розвитку його економіки і культури.

М. М. МОРИЛЬОВ, Д. А. ПЕРШАК

---

[1] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 206.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ МІСЬКОЇ, СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВОЛНОВАСЬКОГО РАЙОНУ

АНАДО́ЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 25 км на південь від районного центру і за 8 км від залізничної станції Карань. Населення — 741 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Лідине, Новоолексіївка, Полкове.

На території Анадоля розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 3775 га орної землі. Це — одне з великих багатогалузевих господарств району. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. Розвивається така галузь, як вівчарство. Вирощуються також зернові та технічні культури (соняшник). У 1968 році тут зібрано з га по 33 цнт озимої пшениці. За трудові досягнення урядовими нагородами відзначено 8 передовиків.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня, є дитячі ясла. Працюють 3 магазини.

Село під назвою Анатоль засноване у 1826 році анатолійськими греками. 1924 року тут створено 2 ТСОЗи, які у 1930 році об'єдналися в колгосп «Авангард».

АНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 50 км на північний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Доля. Населення — 794 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Доля, Любівка, Новооленівка, Червоне.

Колгосп ім. Мічуріна, центральна садиба якого міститься в Андріївці, має 3696 га орної землі. Вирощуються зернові культури; тваринництво переважно м'ясного напряму. Розвиваються птахівництво, садівництво, бджільництво. У 1968 році тут вироблено на 100 га сільгоспугідь 418,7 цнт молока і 60,2 цнт м'яса. 9 передовиків нагороджені орденами і медалями, в т. ч. голова артілі Р. М. Даниленко — орденом Леніна.

Заняття з геодезії у Великоанадольському лісному технікумі. Комсомольське, 1968 р.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працюють 2 магазини.

Андріївка заснована у 1908 році переселенцями з Катеринославської губернії.

В Андріївці розкопано кургани з похованням доби ранньої бронзи.

БЛАГОДА́ТНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км на північний захід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Великоанадоль. Населення — 23 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане також смт Комсомольський.

Центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму» у Благодатному. Господарство має 2075 га орної землі. В артілі розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються зернові. 1968 року врожай озимої пшениці з га становив 37 цнт; на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 356,8 цнт молока і 61,5 цнт м'яса. За високі показники у сільськогосподарському виробництві 7 трудівників відзначені урядовими нагородами.

У Благодатному — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. На території селища працює майстерня районного відділення «Сільгосптехніки».

Виникло Благодатне у 1840 році. У роки громадянської війни поблизу нинішнього селища точилися запеклі бої з врангелівцями, що проривалися в глиб Донбасу. У 1920 році створено КНС.

ВАЛЕР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і залізничної станції Волноваха. Населення — 1552 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Благовіщенка, Зелений Гай.

У Валер'янівці міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС. За артіллю закріплено 4563 га сільськогосподарських угідь. Тут вирощуються зернові, технічні та овочеві культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. В колгоспі працює знатний кукурудзовод, бригадир комплексної бригади, делегат 3 Всесоюзного з'їзду колгоспників, член обласної Ради колгоспів, Герой Соціалістичної Праці М. Д. Капран.

На території села — середня школа, палац культури, бібліотека.

Заснована Валер'янівка в середині XIX ст. переселенцями з північних губерній України.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу Г. І. Пенєжко.

ВОЛОДИ́МИРІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 35 км на північний захід від райцентру і за 9 км від залізничної станції Великоанадоль. Населення — 7,7 тис. чоловік.

Колгосп ім. Кірова, центральна садиба якого міститься у Володимирівці, має 2730 га орної

Відкриття пам'ятника воїнам 9-ї стрілецької дивізії, які воювали з врангелівцями у 1919—1920 рр. Володимирівка, 1967 р.

землі, в т. ч. 440 га зрошуваної. Основний виробничий напрям — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у сільськогосподарському виробництві Н. З. Конюхову, Ф. С. Селенкова, І. О. Жамбровського (голова колгоспу ім. Кірова), П. М. Карандея уряд нагородив орденом Леніна.

У селищі — 2 середні школи, гірничий технікум, палац культури, бібліотека. Функціонують лікарня, поліклініка. Працюють 8 підприємств торгівлі та громадського харчування. Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції у селищі встановлено пам'ятник бійцям 9-ї стрілецької дивізії, що загинули у роки громадянської війни. Тут є Великоанадольський шамотний завод, який випускає на рік 235,5 тис. тонн шамоту і 133,1 тис. тонн вогнетривких виробів. Колектив заводу налічує 1211 чоловік. У селі міститься колона Волноваської автобази. Серед жителів селища 15 чоловік відзначені урядовими нагородами за трудові досягнення.

Заснована Володимирівка в 1840 році переселенцями з Харківської, Орловської, Курської губерній. Наприкінці XIX ст. тут збудовано керамічний завод, сировиною для нього були місцеві поклади каоліну.

Влітку 1920 року поблизу Володимирівки частини 9-ї стрілецької дивізії під командуванням М. В. Куйбишева (брата В. В. Куйбишева) зупинили наступ білогвардійців, що намагалися захопити центральні райони Донбасу. В серпні 1920 року відбулися вибори сільської Ради, головою якої обрали В. А. Демочку. Того ж місяця створено КНС (голова — П. І. Семеняк).

Серед жителів селища — Герой Радянського Союзу Ф. Я. Запорожець; кавалер ордена Слави трьох ступенів П. Р. Симоненко.

ДОКУЧА́ЄВСЬК (до 1954 року — селище Оленівські Кар'єри) — місто районного підпорядкування. Розташований за 38 км на південний захід від Донецька, за 30 км на північний схід від районного центру Волновахи і за 12 км від залізничної станції Оленівка. Населення — 25,4 тис. чоловік.

Місто відоме своїм найбільшим у Європі флюсо-доломітним комбінатом, до якого входять 5 діючих рудників, 2 дробильно-збагачувальні фабрики, доломітно-випалювальний завод, залізничний цех тощо. Комбінат має 67 потужних локомотивів. Обсяг виробництва промислової продукції перевищив дореволюційний у 48 разів (250 тис. тонн у 1913 році й 12 млн. тонн у 1967 році). Колектив комбінату виконав зобов'язання на честь 50-річчя Радянської влади щодо зростання виробництва, поліпшення якості продукції та зниження її собівартості. За досягнуті успіхи підприємство нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Машиністові екскаватора В. С. Єнютіну присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У місті — 10 шкіл (в т. ч. 6 середніх), де навчаються 5 тис. учнів і працюють 250 учителів.

Новий мікрорайон м. Докучаєвська. 1969 р.

Є гірничий і торговельний технікуми. Функціонують лікарня, поліклініка, дитячий протитуберкульозний диспансер, 11 медпунктів; працюють тут 51 лікар і 269 чоловік середнього медичного персоналу. Діє палац культури, бібліотека.

Начальник зміни Центрального рудника Докучаєвського флюсо-доломітного комбінату, Герой Соціалістичної Праці В. С. Єнютін. 1969 р.

Заснування селища пов'язане з початком у 1912 році добування кар'єрним способом вапняку і доломіту для металургійної промисловості. Кар'єри належали російсько-бельгійському акціонерному товариству, були приписані до Петровського (нині Єнакіївського) металургійного заводу. У 1913 році на кар'єрах працювали 70 чоловік, через 3 роки — 165. За видобування і укладання в штабелі одного куб. саженя вапняку платили 4,5 крб.; за кожну тисячу пудів навантаженого у вагони каменю — 1,5 крб. Вибої містилися нижче рівня залізничних колій, тому доводилося вручну піднімати камінь до вагонів.

Багато уваги розвиткові виробництва після закінчення громадянської війни приділяв партійний осередок, створений тут у 1920 році в складі С. Є. Соболєва, С. І. Адамовича і К. З. Триценка. На фронтах Великої Вітчизняної війни жителі Оленівських Кар'єрів показали себе мужніми патріотами, багато з них удостоєні високих нагород. В їх числі — 2 Герої Радянського Союзу: командир взводу С. А. Харченко (посмертно)— у березні 1944 року в боях при форсуванні Дніпра він своїм тілом закрив амбразуру ворожого дзота; П. Я. Лихолєтов — командир ескадрильї, який особисто збив 19, а в груповому польоті — 5 ворожих літаків.

ДОНСЬКÉ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру і за 7 км від залізничної станції Тавла. Населення — 4,3 тис. чоловік.

У селищі — автобаза, будівельне управління.

У Донському працюють 2 середні школи, палац культури, бібліотека. Діє народний університет культури. Функціонують лікарня, амбулаторія, аптека. Є 8 магазинів. Селище потопає у зелені, чверть усіх будинків газифікована. На березі Азовського моря побудовано піонертабір для дітей трудящих.

Донське засноване у 1939 році, входило до складу Октябрської сільської Ради; з 1959 року — центр селищної Ради.

На території Донського знайдено рештки поселення доби бронзи та античний посуд з клеймом.

ЄГÓРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на північний захід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Великоанадоль. Населення — 1305 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також с. Шевченко.

Центральна садиба колгоспу ім. XVIII партз'їзду розміщена в Єгорівці. Це — багатогалузеве господарство має 3864 га орної землі. Спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. Допоміжна галузь — садівництво. У 1968 році трудівники артілі виростили найвищий у районі врожай озимої пшениці — 36,9 цнт з га. За високі показники у сільськогосподарському виробництві 10 передовиків відзначені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна нагороджений агроном М. І. Єременко.

В Єгорівці — восьмирічна школа, палац культури, бібліотека. Працюють 4 магазини. Почалося прокладання водопроводу, більшість вулиць заасфальтовано, озеленено.

Село засноване у 1842 році вихідцями з Чернігівської і Харківської губерній.

ЗАЧÁТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 35 км на південний захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 908 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вільне, с-ще Зачатівка, Краснівка.

На території Зачатівки розташовано центральну садибу колгоспу ім. Фрунзе. Господарство має 2531 га орної землі. Вирощуються зернові та овочеві культури; тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуто птахівництво. У 1968 році тут вирощено по 34 цнт озимої пшениці з га; на 100 га угідь вироблено 345,8 цнт молока і 52,9 цнт м'яса.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Засновано Зачатівку в 1841 році. Сільську Раду обрано у 1920 році. В жовтні того ж року організовано КНС.

В урочищі Поле Екзархове (с. Краснівка) досліджено поховання доби міді.

ЗЛАТОУ́СТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км на південний захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Хлібодарівка. Населення — 1890 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Голубицьке, Затишне, Малинівка, Новомиколаївка, Новопетропавлівка, Хлібодарівка.

Центральна садиба одного з найбільших господарств району — колгоспу «Росія» — міститься у Златоустівці. Артіль має 9359 га орної землі. Провідні галузі господарства — землеробство та молочне тваринництво. Розвинуте свинарство, птахівництво. Трудівники колгоспу добилися високих сталих показників і вивели свою артіль в одну з передових не тільки в районі, а й в області. У 1968 році тут вирощено 44 цнт озимої пшениці з га, 28 цнт кукурудзи на зерно. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 432,6 цнт молока і 102,5 цнт м'яса (перше місце в районі). Уряд високо оцінив працю трудівників артілі. Понад 25 передовиків колгоспного виробництва відзначені орденами і медалями, в т. ч. звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно комбайнерові С. С. Худіну, орденом Леніна нагороджені — голова артілі Ф. А. Куц, доярки К. Й. Лесконог (нині пенсіонерка), Н. П. Гуть, бригадир комплексної бригади П. Г. Піддубний, свинарка С. В. Злобова. На свинофермі працює депутат Верховної Ради СРСР VII скликання М. С. Розумна. За досвідом сюди приїжджають делегації з інших районів республіки та з-за кордону. Тільки у 1968 році тут побували гості з НДР, Болгарії, Польщі.

У селі — середня школа, палац культури, при якому є бібліотека. Функціонують лікарня, пологовий будинок. Є дитячі ясла. Працюють їдальня, 3 універсальні магазини. 600 трудівників похилого віку одержують пенсію. На території колгоспу запроваджено безплатний проїзд в автобусах. 20 колгоспників є власниками автомашин, 390 мають мотоцикли; село заново перебудовується, перетворюється на агромістечко.

Златоустівка вперше згадується у письмових джерелах за 1842 рік. Першими поселенцями були вихідці з Чернігівщини та Харківщини. У 1903—1905 рр. учитель місцевої школи І. І. Перцевий організував підпільний гурток. У роки громадянської війни він очолював партизанський загін.

На околиці с. Затишного виявлено рештки великого поселення доби бронзи.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на захід від районного центру і залізничної станції Волноваха. Населення — 1854 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також с. Новотатарівка.

Колгосп «Україна», центральна садиба якого розміщена в Іванівці, має 5675 га орної землі (в т. ч. 315 га зрошуваної), 228 га саду. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і виробництво продуктів тваринництва. Допоміжна галузь — садівництво. У 1968 році вирощено по 35 цнт озимої пшениці з га (перше місце в районі), 30 цнт зерна кукурудзи. За успіхи у сільському господарстві 165 чоловік нагороджено орденами і медалями СРСР, серед них двома орденами Леніна — активного учасника колективізації, колишнього голову артілі «Україна» комуніста К. О. Коваленка, орденом Леніна — свинарку К. Г. Голубович.

У селі — середня школа, палац культури, бібліотека. Колектив школи за вирощування цукрових буряків на дослідній ділянці 1958 року брав участь у ВДНГ СРСР. В Іванівці функціонує лікарня; працює побутовий комбінат.

Перша згадка про село належить до 1859 року. В травні 1921 року створено партосередок у складі 5 чоловік.

КРАСНІ́ВКА (до 1929 року — Крестівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 32 км на південь від районного центру і за 11 км від залізничної станції Хлібодарівка. Населення — 1050 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Знаменівка, Кіровське, Привільне.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «40 років Жовтня», за яким закріплено 4872 га орної землі, в т. ч. 555 га зрошуваної. Це — багатогалузеве господарство, де вирощуються зернові, овочеві, баштанні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво.

На території Краснівки — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є 4 магазини. Заасфальтовано 3,5 км вулиць.

Засноване село у 1840 році переселенцями з північних губерній України. У 1904 році тут відбувалися селянські заворушення. Житель Краснівки А. М. Ус був учасником повстання на броненосці «Потьомкін».

МАКСИ́МІВКА (давня назва — Бугас) — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на північ від районного центру і залізничної станції Волноваха. Населення — 1822 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу «Прогрес» міститься у Максимівці. Артіль має 3165 га орної землі; спеціалізується на вирощуванні зернових, соняшнику і овочевих культур, а також на виробництві продуктів тваринництва.

У Максимівці — середня школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у 1802 році греками. До революції воно було досить велике — тут налічувалося 392 двори. Вихідці з села Л. Ф. Хаджинов, Я. Г. Куркурін, Ф. Н. Шайтан — учасники штурму Зимового палацу. 6 чоловік під час громадянської війни воювали у партизанських загонах і в Червоній Армії.

Уродженцем села є К. Я. Талах (1921—1944 рр.), якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В одному з боїв на території Східної Пруссії він закрив собою амбразуру ворожого дота. Його ім'я носить піонерська дружина школи.

МИКІ́ЛЬСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Великоанадоль. Населення — 2231 чоловік.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Петровського, кількість орної землі становить 5379 га. Це — багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом. Допоміжні галузі — садівництво, бджільництво. 10 трудівників колгоспу мають урядові нагороди.

На території Микільського — середня школа, палац культури, бібліотека. Прокладено 3,5 км водопроводу.

Село засноване в 40-х роках XIX століття.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на схід від районного центру і залізничної станції Волноваха. Населення — 1987 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богданівка, Вікторівка, Новогнатівка.

Прокладання шляху до ферми у колгоспі ім. Шевченка. Миколаївка, 1969 р.

Центральна садиба колгоспу ім. Шевченка міститься у Миколаївці. Артіль має 4309 га орної землі, спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. У 1968 році трудівники колгоспу зібрали з га 33 цнт озимої пшениці, 28 цнт зерна кукурудзи, виробили на 100 га сільськогосподарських угідь 384,7 цнт молока, 53,3 цнт м'яса. 11 передовиків артілі відзначені урядовими нагородами, в т. ч. голова колгоспу І. М. Шиян — орденом Леніна.

У селі — восьмирічна школа, палац культури, бібліотека.

Заснована Миколаївка у 1813 році. Першу Раду селянських депутатів обрано на початку 1918 року. КНС (голова Д. М. Пархоменко) організовано 1 серпня 1920 року. 360 жителів села за ратні подвиги під час Великої Вітчизняної війни і за доблесну працю у народному господарстві нагороджено орденами і медалями СРСР.

У Новогнатівці досліджено курган доби пізньої бронзи.

НОВОАНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 14 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Волноваха. Населення — 1235 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кирилівка, Червоне.

На території Новоандріївки розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба». В артілі — 3595 га орної землі. Вирощуються переважно зернові та технічні культури; розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. У 1968 році одержано з га 32,5 цнт озимої пшениці, 31 цнт зерна кукурудзи. Вироблено на 100 га сільгоспугідь 396 цнт молока, на 100 га зернових — 35,2 тис. штук яєць. За досягнення у сільськогосподарському виробництві 8 колгоспників нагороджені орденами і медалями.

Новоандріївка заснована у 1842 році переселенцями з північних областей України. Уродженець села П. Ломако був кочегаром на броненосці «Потьомкін». З 1905 року до 1917 жив у Румунії. Партійна організація сформована 1925 року у складі 6 чоловік. Під час тимчасової гітлерівської окупації в селі діяла підпільна патріотична група.

НОВОГРИГО́РІВКА (до 1917 року — Буряківка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Волноваха. Населення — 222 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новопавлівка і Трудове.

У селі міститься комплексна бригада колгоспу ім. Чапаєва (центральна садиба розташована у м. Волновасі). Є ферма великої рогатої худоби.

На території Новогригорівки — початкова школа, клуб, бібліотека.

Засноване село у 1882 році.

НОВОТРО́ЇЦЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Сухій Волновасі, за 25 км на північний схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Великоанадоль. Населення — 9467 чоловік.

На околицях селища залягають корисні копалини — доломіт, вапняк, глина, будівельний пісок і камінь-порфірит. Їх розробку провадять Новотроїцьке рудоуправління тресту «Вогнетривнеруд», де працюють 1850 робітників. Сировину відправляють будівельним організаціям та на металургійні заводи півдня України. Тут видобувається 36 млн. тонн продукції на рік. 250 робітників рудоуправління нагороджено орденами і медалями, в т. ч. О. А. Маслова — орденом Леніна.

У Новотроїцькому розташована центральна садиба колгоспу «Родина», який має 4992 га орної землі. Основний виробничий напрям у господарстві — м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зернових (переважно озимої пшениці). За одержання високих урожаїв зернових артіль 4 рази була учасницею ВДНГ СРСР, нагороджена чотирма бронзовими медалями.

На території Новотроїцького — 3 середні та початкова школи, школа-інтернат і школа робітничої молоді. Є 2 клуби, 2 бібліотеки. Функціонують лікарня і 6 медичних пунктів. Працюють 21 магазин, побутовий комбінат, 2 поштових відділення.

Засноване Новотроїцьке наприкінці XVIII ст. переселенцями з Дону та Полтавщини. У 1918 році тут діяв партизанський загін на чолі з М. Т. Давидовим. 1920 року в селі організовується КНС (голова — Л. І. Семененко). 12 жовтня 1921 року організовано партосередок з 7 чоловік. У роки тимчасової фашистської окупації діяла підпільна організація, якою керував колишній голова селищної Ради І. К. Поляцков (розстріляний гітлерівцями у 1942 році).

На території селища знайдено скіфську скульптуру.

ОКТЯ́БРСЬКЕ (до 1920 року — Стретенка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південь від районного центру і за 6 км від залізничної станції Хлібодарівка. Населення — 1061 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Калініне, Лазарівка, Петрівське, Шевченко.

Колгосп «Жовтень», центральна садиба якого розміщена в Октябрському, має 3322 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство, де вирощують переважно зернові культури. 5 передовиків колгоспу мають урядові нагороди.

У селі — середня школа, палац культури. Діє автоматична телефонна станція, працюють 4 магазини. Вулиці заасфальтовані, озеленені.

Засноване село у другій половині XIX ст. Партосередок створено в грудні 1920 року. 30 січня наступного року тут організовано 2 сільськогосподарські артілі.

ОЛЕ́НІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 34 км на північний схід від районного центру. Залізнична станція на лінії Ясинувата — Жданов. Населення — 5880 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Малинове, Молодіжне, Новомиколаївка, Петрівське.

Центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Ілліча міститься в Оленівці. Артіль має 2633 га орної землі. Спеціалізується на виробництві продуктів тваринництва. Вирощуються зернові культури. На території Оленівки — вагонне депо, комбінат хлібопродуктів, борошномельний завод з комбікормовим цехом. Державний лісорозсадник, що займає 500 га, кожного року дає народному господарству 130 тис. плодоягідних і 375 тис. декоративних саджанців.

В Оленівці працюють 2 середні школи, школа робітничої молоді, училище механізації сільського господарства. Є палац культури, кінотеатр, бібліотека. Функціонує лікарня, де трудяться 30 лікарів і 95 чоловік середнього медичного персоналу. Працюють 6 магазинів, будинок побуту. 35 жителів Оленівки мають автомашини, 200 — мотоцикли; у кожному другому будинку є телевізор. У селищі живуть: активний учасник колективізації, колишній голова колгоспу ім. Ілліча, персональний пенсіонер, Герой Соціалістичної Праці Т. Д. Щербина, ланкова Л. М. Гребенник, нагороджена орденом Леніна, та Г. Я. Закревський, якого за довголітню службу на залізничному транспорті також удостоєно ордена Леніна. Всього за трудову доблесть нагороджено 7 чоловік.

Заснована Оленівка у 1840 році переселенцями з Полтавської і Харківської губерній. У січні 1918 року тут обрано Раду селянських депутатів. 30 липня 1920 року створено КНС (голова — Д. І. Гайдук). З наближенням врангелівців у жовтні 1920 року організовано ревком, який очолив І. І. Ручка (з 21 листопада того ж року він — голова виконкому Ради).

В. Л. Біленко — організатор ТСОЗу і перший секретар партосередку Шевченківської комуни. Шевченко, 1921 р.

О́ЛЬГИНКА — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Розташована за 25 км на північ від районного центру і за 3 км від залізничної станції Великоанадоль. Населення — 4854 чоловіка. Селищній Раді підпорядковані також селища Лісне і Пільне.

Центральна садиба багатогалузевого радгоспу «Ольгинський» міститься на території Ольгинки. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. Вже п'ять років радгосп посідає перше місце в районі по врожайності овочів. 5 передовиків сільського господарства мають урядові нагороди.

Вперше Ольгинка згадується у письмових джерелах за 1779 рік. У 1930 році тут створено радгосп «Ударник», який у 1964 році перейменовано на «Ольгинський». До 1959 року селище було центром однойменного району.

ПЕТРІ́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Волноваха. Населення — 1687 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кропивницьке, Степне.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, площа орної землі якого становить 5298 га. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі показники у розвитку сільського господарства 9 колгоспників нагороджені орденами і медалями. Комбайнер М. В. Третяк — орденом Леніна.

На території Петрівського — середня школа, палац культури, бібліотека. Функціонує лікарня. Є дитячі ясла. Працюють побутовий комбінат, 3 магазини.

Село засноване у другій половині XVIII ст. переселенцями з Харківської губернії.

ПРО́ХОРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південний схід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Тавла. Населення — 468 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Малогнатівка, Тарасівка, Чичеріне.

На території Прохорівки розташована центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС. Артіль має 3551 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових культур; тваринництво м'ясо-молочного напряму. У 1968 році тут зібрано з кожного га 42,9 цнт озимої пшениці, 32 цнт зерна кукурудзи.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Заснована Прохорівка у 1924 році.

РИ́БИНСЬКЕ (давня назва — Губинське) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Тавла. Населення — 1187 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Ближнє, Василівка, Кипуче, Новомиколаївка, Трудівське.

На території Рибинського міститься найбільше в області спеціалізоване господарство — Волноваська птахофабрика, яка має 6516 га орної землі. Всі процеси механізовано. 7 передовиків мають урядові нагороди. Радгосп «Волноваський» створений у 1934 році. З 1949 до 1961 року його очолював І. Д. Саввахай, якому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. На базі радгоспу у 1963 році організовано птахофабрику.

У селі — середня школа, палац культури, бібліотека. Є комбінат побутового обслуговування, 4 магазини.

Засновано село у 1930 році.

РІ́ВНОПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований за 3 км на південний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Зачатівка. Населення — 1194 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також с-ще Передове.

Центральна садиба Донецької птахофабрики, створеної у 1964 році, розташована у Рівнополі. Тут розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство. Вирощуються зернові та овочеві культури. Господарство має 4746 га орної землі. Є виробничі майстерні, автогараж, будівельний цех.

У селі — восьмирічна школа, палац культури, бібліотека. Працюють радіовузол, комбінат побутового обслуговування. Рівнопіль потопає в зелені, більшість вулиць його заасфальтовано, налагоджено центральне водопостачання.

Заснування села належить до середини XIX ст. Першими жителями були переселенці з Прибалтики.

СВОБО́ДНЕ (давня назва — Апостолівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Тавла. Населення — 2683 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також с. Дмитрівка.

Колгосп «Авангард», центральна садиба якого розміщена у Свободному, має 3194 га орної землі. Вирощуються зернові культури, напрям у тваринництві — виробництво м'яса і молока. У 1969 році з кожного га зібрано 28,6 цнт зернових. За трудові досягнення орденом Леніна нагороджені завідуючий молочнотоварною фермою В. М. Нестеренко і заступник голови правління колгоспу І. М. Литвин.

ВОЛОДАРСЬКИЙ РАЙОН

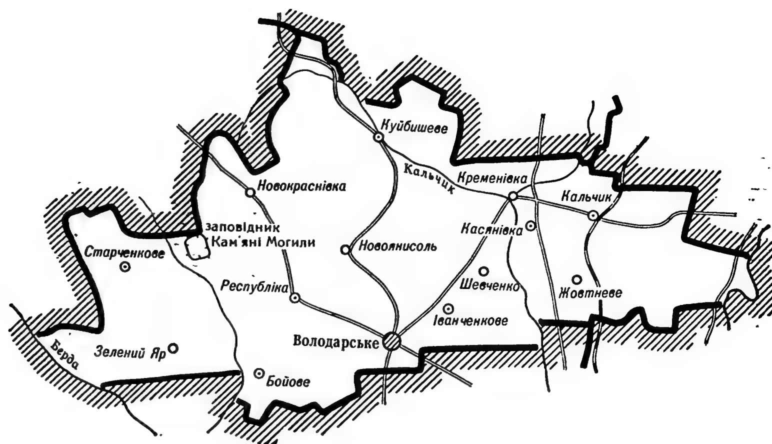

ВОЛОДА́РСЬКЕ

Володарське (до 1925 року — село Нікольське) — селище міського типу (з 1965 року). Розташоване на річці Кальці — притоці Кальчика, за 22 км на північний захід від Жданова і за 30 км від залізничної станції Розовка. Селищній Раді підпорядковано також населені пункти Кам'януватське, Лісне, Новоянисоль. Населення — 7661 чоловік.

Володарське — центр району, територія якого — 1221 кв. км; населення — 33 тис. чоловік. На його території — селищна Рада і 7 сільських Рад, яким підпорядковано 49 населених пунктів. Сільське господарство має переважно зерновий напрям; розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. Тут — 16 колгоспів, птахофабрика, радгосп м'ясо-молочного напряму, державний племінний завод, де розводять велику рогату худобу червоної степової породи. Сільськогосподарські угіддя займають 98 183 га. Розвинута промисловість будівельних матеріалів і харчова. На території району — 4 лікарні, 32 фельдшерсько-акушерських пункти, 40 загальноосвітніх шкіл, будинок культури, будинок піонерів, 27 клубів, 20 бібліотек.

1831 року на північно-західному узбережжі Азовського моря — в Олександрівському повіті Катеринославської губернії — розташувалося Азовське козацьке військо. Складалося воно з козаків, що повернулися із Задунайської Січі. Частина козаків заснувала тоді на Кальці хутір, назвавши його за іменем кошового отамана Й. Гладкого — Гладким. Козаки несли сторожову службу по узбережжю Азовського моря, за що звільнялися від повинностей і податків. Основним заняттям у господарстві було рибальство, землеробство і скотарство.

1865 року після ліквідації Азовського війська частину козаків переселили на Кубань, решта була переведена до категорії державних селян. Після селянської реформи, за указами 1866—1867 рр., державна земля, якою користувалися козаки, була передана общині у власність за викуп. 175 ревізьких душ Нікольського (так з 1855 року називався хутір Гладкий) одержали по 11,6 десятин, а всього — 2014 десятин[1].

[1] Список населенных мест Мариупольского уезда. Екатеринослав, 1911, стор. 24.

Село увійшло до Покровської волості Олександрівського (з 1874 року — Маріупольського) повіту. В 1882 році в ньому проживало 252 чоловіки та 261 жінка. Від самого початку серед поселенців не було рівності, соціальна диференціація ще більше посилилася після реформи. Хазяї господарств Нікольського, що мали 3—4 наділи (це становить близько 40 десятин), використовували найману працю та ще й орендували землю. Більшість же селян мали землі обмаль, особливо ті, що оселилися тут пізніше і земельних наділів не одержали. Збідніле населення, не маючи тягла та реманенту, не могло як слід обробити свої наділи. Тим-то у звіті Маріупольської земської управи за 1888 рік зазначалося, що в таких господарствах техніка обробітку здебільшого перебуває «на дідівському рівні»[1]. Після кількох неврожаїв, особливо 1876 і 1888 рр., у Маріупольському повіті селянство було до краю обплутане боргами. Бідування населення посилювалося ще й через безліч повинностей: дорожну, подвірну, арештантську тощо.

Голод, нужда, хвороби — все це призводило до великої смертності. До того ж на території, яку займає нині Володарський район, до 1893 року не було жодного лікаря. 1876—1877 рр. у Нікольському від дифтериту померло 111 дітей. Смертність нерідко перевищувала народжуваність: 1888 року, наприклад, народилося 73 чоловіка, а померло 77. Тільки 1897 року в Нікольському відкрито фельдшерський пункт.

Безпросвітні злидні супроводжувалися культурною відсталістю селян. 1875 року в селі діяло однокласне земське училище, яке 1878 року відвідували лише 17 хлопчиків та 9 дівчаток. Школа мала «стелю низьку, світла обмаль, саме приміщення тісне навіть і для малої кількості учнів»[2]. У 1915 році в ній налічувалося 83 учні, а вчили їх 3 вчителі. Земська бібліотека, відкрита 1908 року, мала всього 638 книг. За 1915 рік її читачами були 90 чоловік.

Наприкінці XIX ст. економічне становище Нікольського й інших сіл, прилеглих до Маріуполя, помітно змінилось. Промислове будівництво спричинило швидке зростання населення міста, що, в свою чергу, посилило попит на сільськогосподарську продукцію та сировину. Населення все більше втягувалося в торгове землеробство. Так, 1882 року із зібраних 38,6 тис. пудів зерна близько 20 тис. пудів пішло на продаж в селища Донбасу та в Маріуполь. Заможні хазяї в Нікольському скуповували землі розорених бідняків. Малоземелля та безземелля гнало людей до міста на заробітки. 1914 року в Нікольському налічувалося 2496 жителів. Було тут кілька корчем, понад десяток крамничок, щороку в травні відбувався триденний ярмарок.

Коли почалася перша світова війна, 112 чоловік з села зразу ж мобілізували на фронт. Багато господарств залишилися без робочих рук. Лише заможні хазяї наживалися на поставках продовольства та фуражу для потреб армії.

Після Лютневої революції влада в селі залишилася, як і раніше, в руках заможної верхівки. Влітку з фронту почали повертатися поранені солдати. З їх ініціативи після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції було проведено в грудні вибори до Ради селянських і солдатських депутатів. Рада взяла на облік землі та худобу куркулів і приступила до їх перерозподілу. Але у квітні 1918 року село окупували австро-німецькі війська. Вони нещадно грабували селян, відновлювали старі, дореволюційні порядки, ненависні народові. Після вигнання окупантів наприкінці листопада того ж року тут хазяйнували білокозаки, а в грудні — каральні загони денікінців. Для боротьби з білогвардійцями нікольці сформували кінний загін під командуванням місцевого жителя О. М. Адарюкова. В складі загону хоробро воювали І. І. Боярченко, С. Воротилін, А. Я. Глазов, Ф. І. Фіклинець, А. Храмов, К. С. Ципльонок, двоє братів та сестра Ракови. Дії загону спрямовував Маріупольський підпільний більшовицький комітет. Коли в березні 1919 року денікінці зробили спробу провести мобілізацію селян до білої армії, жителі Нікольського і сусідніх сіл вигнали їх[3].

[1] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1888 год. Мариуполь, 1889, стор. 26.
[2] Журналы Мариупольской уездной земской управы за 1878 год. Мариуполь, 1879, стор. 64.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 229.

Наприкінці березня 1919 року в селі було відновлено Радянську владу, але в червні його знову захопили денікінці. На початку січня 1920 року частини Червоної Армії вибили білогвардійців із Покровської волості. 21 лютого 1920 року в Нікольському обрано Раду у складі 31 чоловіка. Рада розподілила між безземельними та малоземельними селянами лишки куркульської землі. Жителі села одержали від Радянської держави додатково 1812 десятин орної землі, пасовищ та сіножатей. Активну участь у проведенні земельної реформи брав створений 26 серпня 1920 року комітет незаможних селян. Комнезамівці рішуче боролися також з контрреволюцією, бандитизмом, спекуляцією. Протягом 1920 року в повіті орудували махновці, а восени його на короткий час захопили врангелівці. Після їх вигнання 30 жовтня того ж року в селі було створено ревком під головуванням Г. Я. Бондаренка. Трудяще селянство дедалі більше переконувалося в тому, що Радянська влада захищає його кровні інтереси, всіляко підтримувало її. В листопаді 1920 року нікольці ухвалили резолюцію, де обіцяли твердо і непорушно стояти на варті Радянської влади[1].

Після громадянської війни в травні 1921 року Нікольське, в якому налічувалося близько 3 тис. жителів, стало центром волості, до якої входили хутори Серединівка, Олександрівка, Степанівка[2]. Того року в Нікольському створюється партосередок, до якого входили Х. П. Борисенко, В. Є. Євгеньєв, О. В. Кровацька, О. М. Лисенко, І. О. Шляпін[3]. Відбулися вибори до волосної Ради. У жовтні 1921 року виник волкомнезам, який вже наступного року об'єднував 408 бідняків та середняків. Голова волкомнезаму О. В. Кровацька була делегатом 2-го Всеукраїнського з'їзду КНС[4]. На початку 1922 року в селі оформилася комсомольська організація, першим її секретарем обрали Ф. І. Фіклинця. Громадські організації села спрямовували всю політичну та організаторську роботу насамперед на те, щоб населення якомога швидше освоїло одержану від Радянської влади землю. Спеціальна комісія оргпосіву передавала бідноті вилучені у куркулів лишки посівного матеріалу, розподіляла державну насіннєву позичку. Дуже позначився на економічному становищі села неврожай 1921 року. Бідувало тоді в Нікольському понад 900 чоловік. На початок 1923 року в селі залишилося всього 178 коней, 199 волів, 545 корів. 114 господарств села із 523 зовсім не мали худоби, через це під посівом було лише 1237 десятин землі, з них 98 десятин — під озимими. Одержавши від держави зерно, трудящі села наступного року засіяли 306 десятин озимини, а ще через рік — понад 3 тис. десятин[5].

Вживаючи заходів до відбудови сільського господарства, волосний виконавчий комітет на пропозицію партосередку в своєму рішенні 6 січня 1923 року записав, що єдиний шлях для селян поліпшити своє економічне становище — у розвитку кооперації. Того ж року в селі створюється ТСОЗ «Спартак», члени його при проведенні землеустрою в 1923—1924 рр. одержали землю в одному місці і запровадили шестипільну сівозміну[6].

У зв'язку з адміністративною реформою 1923 року Нікольське стало центром сільради Республіканського району, в липні 1924 року воно перейменоване на Володарське, а з 1925 року — стало центром Володарського району, до складу якого увійшло 72 населених пункти. Дбаючи про їх господарський розвиток, районні партійні та радянські органи надавали важливого значення й розв'язанню завдань культурної революції і передусім ліквідації неписьменності трудящих. На початку 1923 року у Володарському з 1287 чоловіків письменними були 530, а серед жінок ще менше — 277 із 1429[7]. За допомогою волвиконкому налагоджувалася робота

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 23, арк. 8.
[2] Там же, ф. Р-1265, оп. 1, спр. 4, арк. 14.
[3] Донецький облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 220, арк. 6.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1265, оп. 1, спр. 9, арк. 6; спр. 27, арк. 4, 9, 10.
[5] Донецький облпартархів, ф. 244, оп. 1, спр. 22, арк. 27, 29.
[6] Там же, арк. 27.
[7] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 4, стор. 126, 127.

трудової школи. 3 вчителі навчали тут 147 учнів — усіх дітей шкільного віку. Дорослі вчилися в школах лікнепу. Тоді ж в селі відкрили дитячий будинок для сиріт.

Зростала політична активність населення. До громадського та культурного життя потягнулися жінки. Ще в 1922 році партосередок створив у селі жінвідділ, який дбав про поліпшення умов праці і побуту жінок, зростання їх освітнього рівня. Взявши на облік усіх батрачок, він контролював виконання куркулями договорів по найму. При допомозі жінвідділу вже у 1923 році 35 неписьменних жінок сіли за парти. 1925 року 7 жінок обрано до складу сільської Ради. У 1923 році в селі відкрито сільбуд. В 1925 році жителі Нікольського передплачували 23 примірники газет.

В процесі соціалістичного будівництва зміцнювалися ряди партійної та комсомольської організацій. В 1928 році партосередок села налічував 33 чоловіка. Районна партійна організація на цей час мала у своєму складі 127 комуністів, комсомольська— 300 юнаків і дівчат[1].

Спільно з комсомольцями комуністи проводили велику роботу серед трудящих селян, роз'яснюючи їм переваги колективного господарювання. В 1925 році 190 жителів Володарського були членами споживчого кооперативного товариства, 180 чоловік — сільськогосподарського[2]. Через два роки різними формами кооперації було охоплено 60 проц. населення села. Зростала кількість машинно-тракторних товариств — в 1928 році в селі їх налічувалося 3, в районі — 22[3]. У 1928 році партійна організація села спільно з КНС створила т. зв. ініціативну групу, яка проводила серед бідноти та середняків велику роз'яснювальну роботу, агітуючи її створювати колективні господарства. 1929 року створено колгосп «Колос» — пізніше названий «2-а п'ятирічка», через рік ще два — ім. Володарського та «1 Травня», а 1933 року — «Нове життя». Активними учасниками колгоспного будівництва були С. З. Леуцький, І. Ф. Самко, А. Я. Лимар, Г. Є. Боровик, Є. Я. Безуглий, С. І. Безуглий, В. В. Носенко, А. Н. Самко. У 1934—1947 рр. артіль ім. Володарського очолював комуніст Т. М. Степаненко. Колективізацію у селі в основному завершено 1932 року, коли в колгоспи об'єдналося 86 проц. селянських дворів. Куркулі, що чинили всілякі перешкоди колгоспному будівництву, були виселені з села. В районі на цей час створено 26 артілей та одну комуну. Значну допомогу колективним господарствам подавала МТС ім. Володарського, створена в березні 1934 року. Вона обслуговувала 17 артілей району. Станція мала 44 трактори і чимало іншої техніки. При МТС почав діяти політвідділ, працівники якого проводили велику роботу щодо зміцнення колгоспів.

Зростала трудова та політична активність населення. В 30-і роки в артілях розгорнулося соціалістичне змагання за піднесення продуктивності праці. В роки другої п'ятирічки, наприклад, колгосп «1 Травня» першим у районі завершив сівбу на площі 961 га. Тоді його занесли до районної Дошки пошани. Цієї честі удостоїли також і сьому тракторну бригаду МТС. У травні 1934 року у Володарському відбувся перший зліт трактористів-ударників району. Серед 150 кращих механізаторів була жителька села М. І. Нижниківська, яка очолювала першу в районі жіночу бригаду трактористів, а згодом брала участь у роботі 2-го Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників. Влітку того ж року в колгоспі «1 Травня» створено комсомольсько-молодіжну ланку, що прославилася швидкісним методом в'язання снопів. 29 січня 1936 року в колгоспному клубі відкрилася перша районна нарада стахановців, учасниками якої було багато колгоспників села. Токар Володарської МТС К. С. Ксенита в 1939 році давав 480 проц. норми виробітку, слюсарі М. Іванов та П. Євсеєв, ковалі П. Лискун і Г. Мороз виробляли по 200—225 проц. норми. Вміле керівництво з боку партійних і радянських органів, самовіддана праця трудящих давала відчутні на-

[1] Донецький облпартархів, ф. 244, оп. 1, спр. 86, арк. 3; спр. 68, арк. 33; спр. 69, арк. 1—4; ф. 278, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2.
[2] Там же, ф. 244, оп. 1, спр. 47, арк. 2.
[3] Там же, оп. 1, спр. 16, арк. 19.

слідки. Перед війною володарські артілі були великими та економічно міцними господарствами. Колгосп «2-а п'ятирічка» мав 2138 га землі, з них 1670 га орної. За артіллю ім. Володарського було закріплено 2338 га землі. Широкого розвитку набуло тваринництво. Зростали врожаї, прибутки колгоспів, а також і оплата трудодня колгоспників. Якщо в 1937 році колгоспники зібрали зернових по 6,5 цнт з га, то через два роки в артілі ім. Володарського виростили вже по 17 цнт. 1939 року хлібороби одержали на трудодень по 3 кг зерна[1].

У передвоєнні роки у Володарському працювали середня та 2 початкові школи, де навчалося 1050 учнів; кожна школа мала свою бібліотеку, крім того, діяла і районна бібліотека, яка мала багатий книжковий фонд.

Дедалі активнішою ставала участь трудящих у громадському житті. У виборах до Ради, що відбулися наприкінці 1939 року, взяли участь 100 проц. виборців. Депутати райради і партійна організація села, у складі якої було 68 комуністів[2], приділяли велику увагу піднесенню колгоспного виробництва, благоустрою Володарського. Напередодні Великої Вітчизняної війни 10 комсомольських організацій села об'єднували близько 200 юнаків і дівчат[3]. Борючись за високі врожаї, комсомольці опановували нову техніку, при артілі ім. 1 Травня вони створили жіночу тракторну бригаду, брали участь у змаганні за право участі у ВСГВ. Юнаки і дівчата організували оборонні гуртки.

З перших же днів Великої Вітчизняної війни районний партійний комітет та Рада депутатів трудящих мобілізували населення на відсіч ненависному ворогові. До лав Червоної Армії пішло 400 жителів села. Ті, хто лишився у Володарському, трудилися і за себе, і за тих, хто пішов на фронт. За кермо машин в районі сіло 117 дівчат. Коли до села наблизився фронт, машини МТС, хліб, худобу артілей було евакуйовано на схід. Виїхало також багато колгоспників.

У жовтні 1941 року Володарське окупували гітлерівці. Проти них відразу ж повела боротьбу підпільна патріотична група, до якої входили А. Я. Глазов, І. Є. Боровик, Я. З. Білоконь, А. П. Ганжа, С. І. Кривун, М. Є. Ковальова, М. Х. Лисенко, Г. І. Тесля, М. П. Зайченко, Я. Тройченко, більшість з них — комсомольці[4]. Підпільники поширювали зведення Радінформбюро, листівки для жителів села й району. Одна з них закликала: «Батьки та матері! Від вас забирають останню надію — дітей, їх женуть на муки та голодну смерть до Німеччини. Чоловіки та жінки! Кривавий фашизм руйнує ваше подружнє життя, лишаючи вдів та сиріт. Громадяни та громадянки! Вас примушують працювати до сьомого поту, а платять штрафом. Полонені червоноармійці! Тепер ви самі все бачите на власні очі. Безчинствам фашизму настане край! Фашизм іде до своєї загибелі. Не вірте його провокаційним брехням, різним обіцянкам і хвастощам про непереможність. Те, що Червона Армія панічно тікає на схід, що Радянській владі прийде кінець — це брехня. Червона Армія — дужа, вона переможе! А ви повинні прискорити цю перемогу. Організуйте партизанські загони. Всіма силами шкодьте своєму найлютішому ворогові — фашизмові. Громадяни та громадянки! Пам'ятайте слова «Інтернаціоналу»: «Не ждіть рятунку ні від кого — ні від богів, ні від царів. Позбудеться ярма тяжкого сама сім'я пролетарів». Виконуйте заповіти В. І. Леніна та Радянської влади! Вперед, пролетарі, за справу свою, за справедливу справу!»[5]. Патріоти готувалися до збройної боротьби проти окупантів. Вони вже мали 2 ручні кулемети, 9 наганів, 15 гвинтівок, 10 гранат і чимало патронів. Я. З. Білоконь за короткий час дістав 4 гвинтівки, 7 ручних гранат, ящик рушничних патронів, станковий кулемет «максим», автомат «ППШ». Гітлерівці напали на слід підпільної організації і заарешту-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 244, оп. 1, спр. 234, арк. 4, 5.
[2] Там же, ф. 258, арк. 6, спр. 259, арк. 7.
[3] Там же, ф. 1754, оп. 1, спр. 70, арк. 1, 54; спр. 103, арк. 11; спр. 104, арк. 1.
[4] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 52, арк. 5.
[5] Там же, арк. 2, 7, 8.

Новий будинок зв'язку у Володарському. 1967 р.

вали більшість її членів. Я. З. Білоконя гестапівці закатували, решту розстріляли перед самим визволенням села[1].

966 володарців захищали від ворогів Радянську Вітчизну на фронтах війни. В їх числі був Герой Радянського Союзу А. Д. Якименко. В роки колективізації він одним з перших вступив до колгоспу ім. Володарського. З 1932 року вчився в Маріупольському металургійному технікумі. За путівкою комсомолу був направлений до Луганської школи військових пілотів, служив у Забайкаллі. За відвагу в боях на Халхін-Голі в 1939 році йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час Великої Вітчизняної війни А. Д. Якименко командував полком винищувальної авіації. Був нагороджений орденами Леніна, Суворова, чотирма орденами Червоного Прапора, трьома — Червоної Зірки, орденом Вітчизняної війни, багатьма орденами зарубіжних держав. Нині генерал-лейтенант А. Д. Якименко працює заступником голови ЦК ДТСААФ СРСР.

1969 року в центрі Володарського споруджено монумент Слави на честь односельчан, полеглих у боях за свободу і незалежність Вітчизни, на сталевих плитах якого викарбувано 423 прізвища володарців.

Село визволене від німецько-фашистських загарбників 14 вересня 1943 року. В боях за нього відзначалися льотчики 9-ї гвардійської винищувальної авіадивізії. Одразу ж після визволення Володарського відновили свою роботу районний комітет партії (секретар С. Є. Іллін), райвиконком (голова М. С. Гребенюк), Володарська сільрада і районна комсомольська організація. У складі трьох первинних партійних організацій, які були відновлені в перші дні визволення, перебувало 20 чоловік. До кінця 1943 року кількість комуністів подвоїлася, а через рік їх було вже 86[2]. Вони очолили роботу по відбудові економіки та культури села. За час окупації фашисти зруйнували колгоспи, спалили МТС з усім обладнанням і технікою, 1730 житлових будинків, 15 лікарень і медпунктів, 23 школи[3]. Тільки колгоспу ім. Володарського було завдано збитків більш як на 4 млн. крб., колгоспу «2-а п'ятирічка» — понад 3 млн. крб., в артілі «Перше травня» збитки перевищили 2 млн. крб., а в колгоспі «Нове життя» — 1 млн. карбованців.

Вже 3 жовтня 1943 року на першому своєму засіданні виконком райради розглянув питання про надання допомоги колгоспам у відродженні їх господарства. На зборах колгоспників було обрано правління артілей, накреслені заходи щодо впорядкування ферм, проведення сівби озимих. У жовтні цього ж року почала працювати Володарська МТС, а в листопаді — маслозавод. Райпромкомбінат розпочав виробництво цегли, черепиці, лимарних виробів, бричок тощо[4]. Відбудовні роботи проходили в надзвичайно тяжких умовах. Не вистачало сільськогосподарської тех-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 52а, арк. 2, 7, 8.
[2] Там же, ф. 244, оп. 11, спр. 1, арк. 1, 4; спр. 2, арк. 17; спр. 18, арк. 1; оп. 5, спр. 21, арк. 19.
[3] Газ. «Колгоспний шлях», 23 січня 1944 р.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-3088, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 5.

ніки, зерна для посіву, будівельних матеріалів. Землю обробляли єдиним тяглом — домашньою худобою, і все-таки люди здолали труднощі. На 2 липня 1944 року колгоспи Володарської МТС здали державі 125 тонн хліба — з перевищенням плану[1]. Зазнавши всіх страхіть ворожої окупації, володарці віддавали все, що мали, у фонд оборони. В цілому по району трудящі в березні 1944 року зібрали понад мільйон крб. на будівництво танків і літаків.

Завдяки допомозі Радянського уряду та самовідданій праці людей село швидко відбудовувалося. Протягом 1945—1946 рр. район отримав від держави 500 тонн посівного зерна, 95 тис. крб. кредиту для колгоспів та 353 тис. крб. для колгоспників і сімей демобілізованих воїнів на житлове будівництво. 1945 року посівна площа чотирьох артілей становила 3,9 тис. га. Того ж року колгоспники зібрали з гектара 15,2 цнт озимої пшениці і 11 цнт кукурудзи. На тваринницьких фермах усіх колгоспів було 540 голів великої рогатої худоби. Колгоспам було передано 438 коней, овець тощо. Доярка колгоспу «2-а п'ятирічка» Киркіна у цьому ж році надоїла по 2100 кг від кожної закріпленої за нею групи корів, Н. Рівна — по 1958 кг[2].

Після переможного закінчення війни в село повернулися демобілізовані воїни Червоної Армії, які відразу ж включилися в боротьбу за відбудову господарства. Кількість комуністів в районі на кінець 1946 року збільшилася до 285 чоловік. Демобілізований комуніст М. І. Олада очолив тракторну бригаду в колгоспі ім. Володарського, комуніст М. М. Єфімцев — у колгоспі «1 Травня». В 1946 році ці бригади зорали по 600—660 га умовної оранки на трактор. В умовах засухи колгоспники артілі ім. Володарського зібрали в тому році по 15 цнт зернових, а колгоспники артілі «Нове життя» — по 13 цнт з гектара.

2 червня 1946 року районні партійні збори обговорили питання про будівництво житлових та господарських споруд в районі. За їх рішенням створюються 52 спеціальні будівельні бригади. Тільки у Володарському за рік вони побудували 41 будинок, 6 господарських приміщень, районний клуб[3]. Будівництво велося за затвердженим у лютому місяці Донецьким облвиконкомом планом забудови райцентру. Його територію збільшено з 520 га до 750. Протягом 1945—1950 рр. у селі було поновлено довоєнний житловий фонд. На початку 1946 року в районі працювали 42 школи (3 середні, 8 неповних середніх, 31 початкова), 13 медпунктів[4]. З 1944 року почала виходити районна газета «Колгоспний шлях» (з 1965 року «Зоря Приазов'я»).

В дальшому економічному розвиткові села особливо важливу роль відіграло послідовне укрупнення колгоспів. 1950 року всі його жителі працювали в одному великому господарстві — артілі ім. В. І. Леніна. З укрупненням колгоспу 14 комуністів всіх колишніх артільних парторганізацій об'єдналися в одну, яка спрямовувала колгоспників на дальший розвиток сільського господарства. З 1950 року розпочалися роботи по електрифікації. Згодом село підключили до державної електромережі. Колгосп домігся високих показників у вирощуванні врожаїв і в розвитку громадського тваринництва. За високі врожаї зернових та інших культур помічника бригадира з механізації комуніста І. В. Новикова в 1958 році нагороджено орденом Леніна, свинарку Л. Д. Дем'яненко — орденом Трудового Червоного Прапора. Велику групу трудівників від-

Скиртування соломи у колгоспі ім. Леніна. Володарське, 1967 р.

[1] Донецький облпартархів, ф. 244, оп. 5, спр. 1, арк. 14.
[2] Там же, арк. 58.
[3] Там же, спр. 3, арк. 20—22.
[4] Там же, ф. 1754, оп. 1, спр. 124, арк. 6.

У цеху Володарського хлібозаводу, 1969 р.

значили медалями «За трудову доблесть». Серед них комбайнер І. С. Приходько, доярки Г. С. Єсауленко, В. І. Татьянич.

В червні 1958 року Володарська МТС була реорганізована в РТС, на базі якої створено відділення «Сільгосптехніки». 1959 року до колгоспу ім. Леніна приєдналася сусідня артіль ім. Ворошилова. Колгосп об'єднав 953 двори. За ним було закріплено 9289 га землі, з них 6811 га орної. На кінець 1959 року колгосп мав 32 трактори, 17 комбайнів.

Протягом 1957—1958 рр. в селі споруджено 119 індивідуальних будинків, прокладено 500 кв. метрів тротуару. Було закладено новий парк, висаджено понад 3 тис. фруктових і декоративних дерев. З 1957 року працює нова середня школа № 2, з 1960 року — школа-інтернат на 200 вихованців, хірургічне й терапевтичне відділення лікарні, будинок культури, 2 магазини, споруджено 1660 кв. метрів державного житлового фонду.

Трудящі Володарського добилися значних успіхів і у виконанні завдань семирічки. Доходи артілі ім. Леніна подвоїлися порівняно з 1959 роком. 1965 року колгосп мав 70 тракторів, 50 електромоторів, понад 20 автомашин і чимало іншої техніки. Завершилася радіофікація і електрифікація села. Багатьох передовиків відзначено урядовими нагородами. Свинарку Є. Ф. Розумну удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора, комбайнера П. Д. Сильченка — медалі «За трудову відзнаку». Благотворно позначилися на зростанні господарства колгоспу рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Якщо на початку п'ятирічки основні фонди колгоспу ім. Леніна становили понад 2 млн. крб., то наприкінці четвертого року перевищили 3 млн. Підвищення державних закупівельних цін на продукти сільського господарства дало змогу артілі щороку мати 127 тис. крб. доходу. За підсумками всесоюзного змагання 1966 року колгоспові ім. Леніна присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР та ЦК профради робітників і службовців сільського господарства і заготівель та грошову премію. У 1968 році колгоспники Володарського перевиконали державний план виробництва зерна і продажу хліба на 122 проц. На площі 35,8 тис. га в районі було вирощено по 24,4 цнт зерна з кожного га (всього 87,6 тис. тонн) при плані 23, а в артілі ім. Леніна зібрали по 28,7 цнт зерна з га. У 1968 році районові присуджено перехідний Червоний прапор ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР і видано грошову премію в 4 тис. крб. Зросла енергоозброєність господарства. В 1969 році на виробничі потреби тут витрачено 1210 тис. квт.-год. проти 56 тис. на початку семирічки. Загальна енергетична потужність колгоспу у тому ж році становила 7660 квт.-годин.

Тваринники артілі на чолі з головним зоотехніком Л. І. Короленко — заслуженим зоотехніком УРСР, депутатом Верховної Ради УРСР 7-го скликання — на кожні 100 га угідь виробили по 440 цнт молока, 71 цнт м'яса та 38 тис. штук яєць. На основі положень нового Примірного Статуту колгоспу трудівники селища поліпшують організацію праці, забезпечуючи дальше зростання громадського господарства.

Партійна організація Володарського приділяє велику увагу розвиткові соціалістичного змагання. Змагаються бригади, ланки. Кожен механізатор має індивідуальні зобов'язання. Хід соціалістичного змагання висвітлюється в багатотиражних газетах, на дошках показників.

ЦК КП України та Рада Міністрів УРСР, розглянувши підсумки змагання, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, визнали Володарський район одним з переможців у боротьбі за виробництво всіх зернових культур серед ра-

йонів степової зони республіки. Району присуджено третє місце. Серед тих, хто вів перед у ювілейному змаганні, були механізатор М. В. Велегура, свинарка Л. Т. Солтан, телятниці Г. І. Карпенко, Г. Д. Олійник, Г. І. Носенко, чабан В. М. Димов та інші. За досягнуті трудові успіхи 26 передовиків колгоспу нагороджено орденами і медалями.

В період підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна комсомольці колгоспу ім. Леніна стали ініціаторами руху за «100 ударних днів». Тракторист В. Щербина виконував змінні завдання на 120—130 проц. 12 комсомольців за ударну працю нагороджені Ленінськими ювілейними медалями.

Якщо 1923 року у сільському господарстві були зайняті майже всі жителі села (1147 чоловік), то в 1969 році тільки 718. Все більше робіт в колгоспі виконується при допомозі машин. Зростає число працівників індустріальних професій: механізаторів широкого профілю, інженерних кадрів тощо. Вивільнені люди переходять працювати в інші галузі народного господарства. В 1965 році у Володарському з 5977 чоловік населення колгоспників було 2495 чоловік, а робітників і службовців — 3285. З січня 1965 року Володарське віднесено до селищ міського типу.

На території Володарського, крім артілі ім. Леніна, містяться районне відділення «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуд», механізована колона № 1 тресту «Ждановжитлобуд», комбінат побутового обслуговування, молокозавод, харчокомбінат, друкарня. Валова продукція цих підприємств 1969 року перевищила 7,5 млн. крб. У відділенні «Сільгосптехніки» працює 292 чоловіка. 1969 року тут виконано для колгоспів району робіт на 770 тис. крб. Господарствам району через відділення за час від 1958 року продано сільгоспмашин, промислових товарів більш як на 5 млн. крб. Протягом 1969 року відремонтовано 170 гусеничних тракторів та 37 зернозбиральних комбайнів. При відділенні працюють курси механізаторів. «Міжколгоспбуд» у 1969 році виконав різних будівельних робіт на 725 тис. карбованців.

Пересувна механізована колона № 1 тресту «Ждановжитлобуд», починаючи від 1965 року, здала в експлуатацію 82 новоспоруджених об'єкти, а 1969 року збудувала ще 12. За підсумками змагання 1969 року колоні присуджено перехідний Червоний прапор тресту «Ждановсільбуд». Серед передовиків тресту — М. М. Гусєва, І. С. Мануїлов, С. П. Денисюк. Державний житловий фонд у селищі становить нині 3942 кв. метри. Споруджено будинок відділення Держбанку, готель, 5 магазинів, вузол зв'язку з автоматичною станцією, стадіон на 5 тис. місць; прокладено 10,8 тис. кв. метрів тротуару, заасфальтовано 6 км доріг, водопровід становить понад 4 км. Рік у рік зростає торговельна мережа райцентру. Якщо 1958 року було 8 магазинів, то 1970 року — 14. За 1958—1969 рр. товарооборот збільшився від 1380 тис. крб. до 4235 тис. Населенню продано протягом 1965—1969 рр. понад тисячу телевізорів, трохи менше — радіоприймачів та радіол тощо.

Значна робота проведена за післявоєнний період у системі охорони здоров'я. У 1968 році почала працювати лікарня на 205 місць. Її кабінети обладнані найновішою апаратурою. Медперсонал налічує 52 лікарі й 92 медпрацівники середньої кваліфікації. Заслужену повагу жителів здобули педіатр М. Д. Вільчевська, терапевт М. М. Мойсеєнко.

Один з корпусів медичного містечка. Володарське, 1969 р.

У селищі — 3 школи (2 середні та восьмирічна школа-інтернат), в яких навчаються 1408 учнів. Більшість випускників Володарської школи працюють в народному господарстві. У 1970 році 153 чоловіка продовжували навчання у вузах. У середній школі працюють 98 учи-

Герой Радянського Союзу А. Д. Якименко серед піонерів. Володарське, 1969 р.

телів, 6 з яких — відмінники народної освіти УРСР. Учителька математики З. А. Слесь нагороджена медаллю Макаренка. У Володарському відкрито будинок піонерів та музичну студію, районну дитячу бібліотеку, а для дошкільнят — дитячий садок. Завжди людно в районному будинку культури, у чотирьох колгоспних червоних кутках. Тринадцять гуртків художньої самодіяльності будинку культури об'єднують аматорів. Тут же — факультет образотворчого мистецтва, народний університет педагогічних знань для батьків. Тільки за 1969 рік в будинку культури прочитано 68 лекцій та доповідей, відбулося 36 тематичних вечорів, диспутів, конференцій, усних журналів. Аматори сцени дали 78 концертів та вистав. Бувають у Володарському і артисти Ждановського державного драматичного театру. В культурному житті селища помітну роль відіграють бібліотеки — 2 районні, 2 шкільні, колгоспна та одна при райкомі КП України. У лютому 1968 року відкрито магазин «Книга». Колгоспна багатотиражна газета «Ленинский путь» систематично висвітлює передовий досвід хліборобів, а також партійне, комсомольське та профспілкове життя. У Володарському передплачують близько 6 тис. примірників газет і журналів.

Провідну роль у виробничому і громадському житті Володарського відіграють 26 партійних організацій, які об'єднують 472 комуністів. Найчисленніша (74 члени партії) — в колгоспі ім. Леніна. Масово-політичну роботу в селищі провадять 403 чоловіка — лектори, політінформатори, агітатори. У 1969 році теоретичні семінари, 14 шкіл основ марксизму-ленінізму, початкові політшколи та ленінські народні школи відвідували 708 комуністів і безпартійних активістів. Сьомий рік тут працює Ждановський філіал університету марксизму-ленінізму для підготовки пропагандистських кадрів. Надійних помічників комуністів — комсомольців у селищі 742 чоловіка.

Велику роботу проводить селищна Рада. В її складі — 72 депутати, з них 40 комуністів. Є постійно діючі комісії, що в своїй роботі спираються на численний актив. Активно працюють громадські організації — 15 вуличних комітетів, дві жіночі ради, три добровільні народні дружини, рада пенсіонерів, п'ять товариських судів.

Так за роки Радянської влади докорінно змінилося соціально-економічне, політичне і культурне життя Володарського.

О. П. ВОРОБЙОВ, Р. Д. ЛЯХ, В. Г. РЕДЬКО, А. М. САБІНА

БОЙОВЕ́

Бойове (до 1923 року — Покровське) — село, центр сільської Ради; розташоване за 12 км від районного центру і за 32 км від Жданова — залізничного вузла і найбільшого порту на Азовському морі. За 10 км від Бойового проходить автотраса Жданов — Запоріжжя. Недалеко від села протікає річка Коротиш. Населення — 924 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Червоний Жовтень, Малинівка, Новогригорівка, Панівка, Семенівка, Суженка, Федорівка

(на її території досліджено 4 курганних поховання доби бронзи — II — початок I тисячоліття до н. е.)[1].

Село заснували по закінченні російсько-турецької війни 1828—1829 рр. дунайські козаки, які переселилися на узбережжя Азовського моря на землі, відведені їм за службу. Так виникли тут Нікольська, Покровська, Стародубівська, Новоспасівська і Петровська станиці[2]. Через 20 років після утворення Азовського козацтва у цих станицях жило майже 9,5 тис. чоловік, у т. ч. 4,8 тис. чоловіків і 4,7 тис. жінок[3].

1865 року Азовське військо було ліквідоване. Волостями, сформованими з колишніх козачих поселень, почали відати повітові та губернські установи. Покровське стало волосним центром. Верхівці козацтва відводилися значні земельні ділянки, рядовим козакам — невеликі наділи. Так, штаб-офіцерам видали по 400 десятин землі, обер-офіцерам — по 200, а урядникам і козакам з сім'ями виділили по 9 десятин на чоловічу душу, вдовам козаків — по 7,5 десятини, сиротам — по 4,5 десятини. Багато рядових козаків, не бажаючи переходити на нове становище, переселилися на Кавказ. Незважаючи на це, Покровське після реформи лишалося ще великим селом. У 1884 році тут жило близько 1000 чоловік, у т. ч. 679 осіб, приписаних до сільської громади, і 303, не приписаних до неї. Понад 40 чоловік ходили на заробітки, більшість з них тільки вважалися членами громади, а фактично працювали у промисловості[4].

З розвитком капіталізму відбувалося швидке розшарування селянства. За 20 років населення волості зросло майже вдвоє — якщо 1884 року у волості налічувалося 3,8 тис. чоловік, то у 1904 — 6,3 тис. Тільки внаслідок приросту населення земельні наділи зменшилися у 2 рази. Незадовго до першої російської революції у волості на одного чоловіка припадало в середньому 1,5 десятини землі. Особливо в тяжкому становищі перебували ті жителі Покровського, що не належали до козаків і під час реформи 1861 року одержали т. зв. дарчий наділ. Крім викупу за одержані наділи, жителі села сплачували податки: казенний, земський, мирський і страховий. Все це підривало економіку селянських господарств, призводило до зубожіння. Часті неврожаї супроводилися голодом.

По схилах балки тулилися підсліпуваті глинобитні хати під солом'яними стріхами. Тільки церква, лавка, будинки попа, колишньої козацької верхівки і куркулів виділялися на фоні селянської забудови. Постійні недоїдання викликали масові захворювання населення. У доповіді Маріупольській повітовій санітарній раді відзначалося, що 1907 року тяжку форму туберкульозу виявили у 7 проц. населення Покровського. Хворі залишались без медичної допомоги, оскільки у волості не було ні лікарні, ні медичного пункту. Маріупольська повітова лікарсько-санітарна рада не раз зверталася до земської управи з проханням відкрити у Покровському лікарню. Але остання незмінно відмовляла. Тільки наприкінці 1912 року земство організувало у селі медичну дільницю, де працювали лікар та фельдшер[5].

Більшість дітей села росла неписьменною, бо батьки не мали коштів для їх навчання. Земська школа, споруджена у 1887 році, була дуже тісною. 1912 року школу закінчили 14 учнів (11 хлопчиків і 3 дівчинки)[6]. Тривалий час тут учителювали С. П. Лютенко і О. О. Головко[7], які щиро дбали про навчання і виховання дітей.

---

[1] Труды XI археологического съезда, т. 1. М., 1901, стор. 187, 188.

[2] Краткий обзор Мариупольского уезда за 1897 год. Екатеринослав, 1898, стор. 53.

[3] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XI, ч. 4, Екатеринославская губерния. СПб., 1850, стор. 184.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 129, оп. 4, спр. 239, арк. 46, 47.

[5] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1912 год. Мариуполь, 1913, стор. 286, 287.

[6] Там же, стор. 234, 235.

[7] Там же, стор. 332.

Злидні і безземелля змушували жителів Покровського поневірятися у поміщиків та куркулів або залишати село і йти заробляти на підприємства. Величезний вплив на селянство мав революційний рух робітничого класу 1905—1907 рр. Уже навесні 1905 року робітники Єнакіївського металургійного заводу привезли в села Покровської волості революційну літературу. В самому Покровському її поширював колишній солдат С. Я. Козачек[1]. Він разом з жителем сусіднього села Стародубівки Г. П. Кармазиним провадив революційну роботу в селах волості.

Наприкінці травня 1906 року Г. П. Кармазин і С. Я. Козачек були арештовані. Це викликало серед селян хвилю невдоволення, вони перестали платити податки і виконувати повинності. У селах Покровському, Нікольському, Стародубівці відбулися сходки, на яких жителі вимагали звільнення політичних в'язнів, зниження орендної плати за землю, виступали за припинення сплати податків тощо. Податковий інспектор Маріупольського повіту в своєму звіті вказував, що з другої половини серпня 1906 року в сплачуванні податків у селянському середовищі «різко визначився інший напрям». «Цьому прагненню,— писав він,— багато в чому сприяло розповсюдження серед селян виборчої відозви (у зв'язку з виборами до 2-ї Думи) і взагалі революційна агітація»[2]. За таких умов восени 1906 року катеринославський губернатор Клінгенберг у супроводі неодмінного члена губернського у селянських справах присутствія, маріупольського повітового справника, голови Маріупольської земської управи, місцевого земського начальника і стражників об'їхав села Маріупольського повіту, «ревізуючи місцеві селянські установи і роз'яснюючи селянам зміст опублікованих останнім часом розпоряджень уряду і вищої адміністрації»[3].

9 жовтня у зв'язку з приїздом губернатора зібрали на сході селян Покровської волості. Непривітно зустрів Клінгенберга і його свиту волосний сход. Мовчки слухали жителі губернатора, який розповідав про закон від 5 жовтня 1906 року. Особливо обурило селян розпорядження губернських властей покласти на громаду охорону казенних винних лавок. Коли селяни заявили, що «охорони вони не дадуть», Клінгенберг наказав скласти протокол про відмову населення підкоритися постанові властей.

«У відповідь на цю пропозицію,— доносив прокурор Новочеркаської судової палати міністрові юстиції,— почулись вигуки: „Пиши хоч два протоколи", „нам все одно", „ти землі нам дай", „ви грабувати їздите", „грабіжники...", і з цими вигуками юрба рушила на губернатора»[4]. Останній сховався у будинку волосного правління.

Селяни наполегливо вимагали скасування розпорядження про охорону казенних винних лавок. Губернатор, побоюючись ускладнення обстановки, прийняв представників від селян. Незважаючи на скарги селян і протести проти того, що уряд відібрав у їхніх дідів і прадідів землю, губернатор наказав земському начальникові переписати прізвища всіх присутніх і скласти протокол, зазначивши тих, хто відмовився виконувати його розпорядження[5]. Продовжувати переговори губернатор відмовився. Залишаючи приміщення волосної управи, селяни заявили: «Закони ваші нам не потрібні. Охорони не дамо!». Прогнавши стражників, вони випрягли з екіпажа губернатора коней, порізали збрую, побили екіпажні ліхтарі. Волосне правління було оточене. Щоб ніхто не повідомив козаків у сусідньому поміщицькому маєтку Газадінова і в Маріуполі, селяни виставили на дорогах пости[6].

Тільки вранці були зняті облога приміщення і варта за селом. Гонець, посланий у маєток поміщика Газадінова, за 10 км від Покровського, розповів про події у селі. Поміщик прислав для губернатора коней, оскільки селяни не давали своїх і не пус-

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 124, оп. 43, спр. 519, арк. 5.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 573, оп. 25, спр. 315, арк. 88.
[3] Там же, ф. 1405, оп. 111, спр. 557, арк. 1.
[4] Там же.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 3, спр. 1350, арк. 248.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 112, спр. 961, арк. 8—10, 16—18; ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 3, спр. 1350, арк. 250.

кали ямщиків із сусідніх сіл. Переляканого губернатора відвезли у маєток Газадінова.

11 жовтня Клінгенберг з усім повітовим начальством, поліцією і загоном козаків знову прибув у Покровське. Погрожуючи зброєю, жителів села зібрали на площі. До 20 чоловік було заарештовано[1]. Майже півтора року їх тримали у в'язниці. Прокуророві Таганрозького окружного суду спеціально доручили стежити за розслідуванням цієї справи. Тільки у січні 1908 року відбувся суд. Та через відсутність доказів більшість арештованих звільнили, а шістьох — М. Т. Адарюкова, М. І. Авращенка, В. І. Дмитрієва, І. Є. Кононенка, І. М. Трубецького, В. А. Чуйка — засудили до різних строків тюремного ув'язнення[2]. Жовтневі події 1906 року викликали особливу повагу до жителів Покровського з боку селян сусідніх сіл і всього повіту. Вони частенько говорили: «У Покровському мужики бойові. Вони самого губернатора заарештували». Покровське навіть почали називати селом «Бойовим».

Постійними «гостями» у селі були жандарми і поліцейські з повітового і губернського центрів — власті боялися нових виступів населення.

Столипінська аграрна реформа сприяла зміцненню сільської буржуазії, спричинила розорення бідноти. На відруби виділялися головним чином куркулі, які скуповували землі у зубожілих односельчан. «Рух земельної власності у 1909 році виражався, як правило, у купівлі-продажу земельних наділів,— відзначав представник земства,— що сприяло зосередженню в одних руках великих земельних ділянок»[3]. Так, поблизу Покровського виникли хутори Новокарпівка і Панівка. Обробляючи поля найманою робочою силою, сільська буржуазія одержувала великі прибутки на поставках зерна, особливо пшениці і ячменю, в Маріупольський порт. Наприклад, у 1912 році з Покровської волості було відправлено майже 6,5 тис. пудів пшениці і ячменю[4]. Прибутки багатіїв набагато збільшилися внаслідок різкого зростання цін на сільськогосподарську продукцію під час першої світової війни.

Безперервні реквізиції під час війни призвели до того, що значна частина селян Покровського залишилася без робочої худоби. Брак робочих рук, тягла, скорочення внаслідок цього посівів, зростання цін загострювали класові суперечності на селі. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції земля та інвентар залишалися в руках куркулів. Трудяще селянство все рішучіше почало виступати за розподіл поміщицької землі; значну підтримку в цьому вони одержали від робітників Маріуполя. Маріупольська Рада робітничих депутатів на підставі рішення наради повітових Рад, яка відбулася з ініціативи більшовиків у червні 1917 року в Катеринославі, посилала робітників у села повіту для організації селянських Рад[5].

Ця робота активізувалася після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді. У Покровському обрали Раду селянських депутатів, а в грудні 1917 року був створений т. зв. виконавчо-продовольчий комітет. Багато зусиль у боротьбі за встановлення Радянської влади на селі доклали Я. Величко, К. Конченко, П. А. Конченко, В. Твердохліб та ін. Наприкінці 1917 — на початку 1918 року в Покровській волості відбулися сільські сходи, на яких за постановою Маріупольського повітового земельного комітету[6] обрали комісії, які приступили до розподілу землі і перепису сільськогосподарського майна. Однак революційні перетворення на селі були перервані громадянською війною. З новою силою розгорнулися вони після розгрому Червоною Армією денікінців. 13 січня 1920 року в Покровському створено волревком, наприкінці березня — волвиконком[7], а 27 травня — сільську Раду[8]. Органи Радянської влади у своїй роботі спиралися на найбідніші верстви населення.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 111, спр. 557, арк. 1.
[2] Там же, оп. 112, спр. 961, арк. 8—10, 16—18.
[3] Там же, ф. 575, оп. 23, спр. 308, арк. 53.
[4] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1912 год, стор. 128.
[5] Газ. «Звезда», 7 липня 1917 р.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1265, оп. 1, спр. 10, арк. 14.
[7] Там же, ф. Р-1204, оп. 1, спр. 180, арк. 94.
[8] Там же, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 39, арк. 1.

Влітку 1920 року селяни всіляко допомагали бійцям Червоної Армії, що боролися проти врангелівців. У другій половині вересня після запеклих боїв з врангелівцями частини Червоної Армії залишили село[1]. Але в жовтні Покровське було визволене. 29 жовтня за допомогою представників політвідділу 2-ї Донської дивізії в селі створюється волревком. Його головою став колишній робітник Маріупольського депо П. А. Конченко[2]. Волревком провів мобілізацію до Червоної Армії, організував «Тиждень допомоги фронтові». 31 жовтня 1920 року на загальних зборах жителів села представники політвідділу Давидовський і Міщенко розповіли про становище на фронті. У резолюції зборів записано, що необхідно «допомогти нашій захисниці Червоній Армії, хто чим може, щоб швидше покінчити з врангелівською зграєю і приступити до мирного життя»[3]. Протягом перших же днів «Тижня допомоги фронтові» жителі Покровського зібрали кілька пудів хліба, теплі речі й передали бійцям 16-ї кавалерійської дивізії.

Великих зусиль вимагала боротьба за хліб. На засіданні 13 листопада 1920 року волревком розглядав питання про виконання продрозверстки. Було відзначено, що військовим частинам уже передано надлишки зерна, що були у селян. Але, враховуючи потребу Червоної Армії та робітничого класу в хлібі, вирішили додатково зібрати і зібрали по 0,5 пуда зерна з господарства, які засівали від 4 до 10 десятин землі, і по одному пуду, де посіви перевищували 10 десятин.

Здійснювати революційні перетворення на селі радянським органам активно допомагав комітет незаможних селян, організований на початку вересня 1920 року. Першим у члени КНС подав заяву П. А. Конченко. Головою комітету біднота обрала Є. Л. Гвоздьова[4]. У травні 1921 року КНС об'єднував 21 господарство. Депутатами на районний з'їзд комнезамів, який відбувся у травні того ж року, незаможники обрали В. Ф. Ліщенка та І. Т. Кононенка. На початку 1921 року відбулися вибори до волвиконкому. Головою його став П. В. Кацель, член партії з 1918 року (у 1910—1917 рр. він працював слюсарем на маріупольському заводі «Нікополь», брав там участь у страйковому русі, а в громадянську війну командував полком). До складу Покровського волвиконкому ввійшли також активні учасники першої російської революції С. Я. Козачек, П. А. Конченко і Т. Я. Ляшенко[5].

У надзвичайно складних умовах здійснювався перехід до відбудови зруйнованого господарства. Часто на село нападали банди Махна. Вони убивали представників Радянської влади, керівників КНС, тероризували бідноту. На початку 1921 року від рук махновців загинув міліціонер М. Чертанов, командир взводу 7-ї дивізії В. Зимін і 2 бійці, упродком П. Калашникоз та ін.[6] У зв'язку з активізацією бандитизму в Маріупольському повіті було створено 8 райревкомів. 3-й райревком перебував у Покровському. 22 квітня в районі запроваджено стан облоги. Були встановлені чергування у кварталах, біля сільради. Заборонялося видавати фураж і продовольство проїжджим вершникам тощо. Вжиті заходи сприяли швидкій ліквідації махновських банд. Наприкінці весни 1921 року поблизу Азовського лісництва був розгромлений великий загін махновців. У його знищенні брали участь і селяни Покровського. За активну боротьбу з бандитизмом у травні 1924 року Президія ВУЦВКу нагородила П. В. Кацеля іменним годинником[7].

Районна партійна організація, що сформувалася 14 травня 1921 року, вже в серпні налічувала у своєму складі 11 чоловік. Її секретарем на той час був М. Я. Варфаламєєв. 17 червня 1921 року партійні збори ухвалили рішення про створення комсо-

---

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920), стор. 427.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 39, арк. 7.

[3] Там же, арк. 5.

[4] Там же, арк. 6.

[5] Там же, спр. 77, арк. 68, 71.

[6] Там же, ф. Р-1265, оп. 1, спр. 3, арк. 12, 15, 18—20, 28.

[7] Комітети незаможних селян України (1920—1933). Збірник документів і матеріалів. К., 1968, стор. 194, 195.

мольського осередку. Для цього була організована спеціальна комісія під керівництвом М. Я. Варфаламєєва[1].

Багато уваги приділяли комуністи і комсомольці села роботі серед населення. Протягом 1921—1922 рр. вони провели 17 зборів і мітингів. Центром масово-політичної роботи став клуб ім. 3-го Інтернаціоналу, який відкрито ще у 1920 році. Тут організовувалися голосні читання газет і журналів, двічі на тиждень проводилися лекції і бесіди, а у вихідні ставилися спектаклі. У грудні 1920 року при клубі організували любительський хор і відкрили лікнеп, а в колишньому будинку попа почала працювати бібліотека.

Велика робота проводилася серед жінок. Сільська жіноча рада організовувала лекції і бесіди, передплачувала журнали «Крестьянка», «Работница», «Коммунарка Украины» і знайомила трудівниць з їх матеріалами. Багато жінок навчались у школах лікнепу[2]. Якщо у червні 1921 року в Покровському передплачували близько 70 газет, то у грудні кількість передплатників зросла до 250.

Величезну роботу проводили партійні і радянські органи села по боротьбі з голодом. Влітку 1922 року 75 проц. трудового селянства Покровського голодувало, а решта ледве могла прохарчуватися[3]. Тут перебувало також понад 600 голодних дітей місцевих і з сусідніх хуторів. У селі створюється комісія для боротьби з голодом. Для голодуючих волвиконком організував їдальні. 8 вересня 1921 року в колишньому маєтку багача Петренка для сиріт відкрили дитячий будинок ім. Карла Лібкнехта, розрахований на 50 місць. Частину продуктів для їдалень і дитбудинку одержували від держави, а частину реквізували у куркулів. Волвиконком контролював розподіл продуктів, і кожні два тижні заслуховував звіти комісій по боротьбі з голодом.

Восени 1921 року з 700 десятин, відведених під пар, селяни засіяли тільки 215 десятин[4]. Партійна організація, волвиконком і КНС вжили всіх заходів, щоб засіяти якомога більше землі. 17 жовтня відкриті партійні збори ухвалили мобілізувати всіх комуністів на розширення посівних площ.

На цей час згідно з законом від 2 березня 1921 року, за 255 господарствами села закріпили на 9 років 4868 десятин землі, що створювало матеріальну заінтересованість селян у обробітку полів. Селянам організовували громадську оранку полів. Для спільного господарювання було створено кілька десятків груп селян[5]. В основному об'єднувалася біднота, якій КНС у першу чергу видавав насіння, завезене з урожайних районів. 1921 року в селі організували дві ковальсько-слюсарні майстерні. Через рік було посіяно 1323,5 десятин ярих культур і 280 десятин озимини. З часом посівні площі розширялись. Уже на кінець 1924 року виробництво сільськогосподарської продукції в середньому збільшилось на 45—50 проц., зросло стадо робочої і продуктивної худоби. Цьому сприяло послідовне здійснення нової економічної політики.

Ще наприкінці літа 1922 року біднота Покровського створила сільськогосподарську кооперацію «Батрак»[6]. 4 вересня на загальних зборах головою її обрали Т. Я. Ляшенка, а заступником — В. Ф. Ліщенка. Тут же вирішили просити волвиконком виділити артілі 400 десятин землі окремою ділянкою. Через два роки в артілі було 44 чоловіка. Спочатку колгосп мав 4 коней, букер, дві борони і сівалку. Велику допомогу одержували колгоспники від держави. На початку 1925 року держава виділила артілі «Батрак» 3 тис. крб. для придбання посівного матеріалу. Партійна організація села стала ініціатором громадської заготівлі високосортного насіння для селян. Велика увага приділялася розведенню високопородної худоби.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 117, арк. 34.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 866, арк. 39, 54; Донецький облпартархів, ф. 11, оп 1, спр. 75, арк. 43, 48.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 205, арк. 165.
[4] Там же, арк. 30.
[5] Там же, арк. 48.
[6] Там же, ф. Р-1259, оп. 1, спр. 27, арк. 1, 2.

Після того, як у середині 1922 року волосний центр перевели у с. Нікольське, комуністи, що залишились у селі, ввійшли до складу партосередку радгоспу № 1, розташованого за 4 км від Покровського. У зв язку із зростанням кількості комуністів райпартком 15 листопада 1924 року прийняв рішення про створення самостійного партійного осередку в с. Бойовому[1].

Секретарем його обрали колишнього голову районного комітету незаможних селян Василевського[2]. Зростала і комсомольська організація. У травні 1925 року вона налічувала 18 чоловік. Партійні збори, обговоривши у тому ж місяці роботу комсомолу, відзначили, що «організація цілком здорова»[3]. 12 вересня 1926 року комуністи схвалили резолюцію, в якій говорилося, що «партосередок цілком і повністю підтримує лінію ЦК ВКП(б), прийняту на XIV з'їзді партії»[4].

Жителі Бойового широко залучалися до участі у громадсько-політичному житті села. При високій активності населення Бойового пройшли на початку 1929 року вибори до сільської Ради. Обрали 33 депутатів, серед них 7 жінок. В числі нових членів сільради було 8 комуністів і 2 комсомольці[5]. Рада під керівництвом комуністів розгорнула роботу по підготовці до колективізації всього села. Ще у 1928 році в селі організували машинно-тракторне товариство. До районного центру послали письменних і досвідчених селян на курси по підготовці керівних працівників і трактористів для сільськогосподарських колективів.

На початку 1930 року на базі сільськогосподарської артілі «Батрак» в селі створюється колгосп ім. Сталіна. Першими записалися до нього члени КНС, біднота. У другій половині квітня заяви до колгоспу подали ще 50 середняцьких господарств, в листопаді колективне господарство об'єднувало вже близько 50 проц. господарств, а через рік — майже 90 процентів[6].

Сільська парторганізація, яка навесні 1930 року налічувала близько 20 чоловік[7], очолила боротьбу передового селянства за зміцнення колгоспу, ліквідацію куркульства. 27 квітня того ж року нарада працівників сільрад, проведена Володарським райвиконкомом, постановила: конфіскувати і передати колгоспам майно куркульських господарств, а куркульські сім'ї переселити на відведені їм інші ділянки землі[8].

Громадське господарство набирало сил. Влітку 1932 року на площі понад 2 тис. га достигли колосові. На їх збиранні працювало 200 коней, 6 тракторів, 22 косарки і багато іншої техніки. Одночасно заготовлялися корми. Уже на 1 червня було закладено близько тисячі тонн силосу. На жнивах і на заготівлі кормів особливо відзначилися трактористи Д. Ф. Ростовський, І. М. Шепеленко, колгоспники О. Д. Гайниченко, Г. Ф. Пікалова, А. Х. Черненко, А. І. Шкутов та ін. За самовіддану працю і систематичне перевиконання норм виробітку правління колгоспу виділило для преміювання 500 крб. і колгоспникам, які не мали корів, 5 теличок.

За допомогою працівників політвідділу Володарської МТС було проведено велику роботу щодо організаційно-господарського зміцнення артілі. В колгоспі організували 5 бригад, за якими закріпили земельні ділянки, худобу й інвентар. У квітні Володарський райвиконком затвердив бригадирів, а також розроблені політвідділівцями правила трудового розпорядку в колгоспі і тракторних бригадах[9]. Суворо контролювались підготовка насіння і ремонт інвентаря. Звільнили з молочнотоварної ферми доярок, які розбазарювали корми і молоко, виключили з колгоспу 5 колишніх куркульських господарств[10].

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 7, арк. 51.
[2] Донецький облпартархів, ф. 244, оп. 1, спр. 15, арк. 65.
[3] Там же, ф. 3853, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[4] Там же, спр. 2, арк. 11.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-1202, оп. 2, спр. 54, арк. 76.
[6] ЦДАНГ СРСР, ф. 7446, оп. 14, спр. 256, арк. 26, 55.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 93, арк. 211.
[8] Донецький облдержархів, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 361, арк. 7.
[9] Газ. «Колгоспний шлях», 10 квітня 1933 р.
[10] Газ. «Колгоспний шлях», 16 травня 1933 р.

Особливу увагу політвідділ приділяв розгортанню масово-політичної роботи серед колгоспників. В 1933—1934 році у Бойовому на численних зборах, лекціях і бесідах вивчали постанови партії та уряду, розглядалися також питання трудової дисципліни, укладання договорів на соцзмагання між бригадами і ланками. Зросла трудова активність колгоспників.

За підсумками соціалістичного змагання за 1933 рік третя бригада, очолювана Івановим, посіла перше місце. Трактористи працювали у дві зміни, обробляючи 18 га замість 15. Розпочавши боротьбу за 80-пудовий урожай, ця бригада першою закінчила весняну сівбу[1].

У травні 1934 року, виступаючи на обласному з'їзді колгоспників-ударників, ланкова С. Гайниченко розповідала, як зміцнення трудової дисципліни сприяло підвищенню продуктивності праці. Передовими були також ланки Г. Лобан, У. Нечепуренко, доярка У. Чуйко і вівчар Г. Чуйко. За систематичне перевиконання норм виробітку, високу якість роботи трактористи І. Гребенюк, Ф. Кияшко та І. Приходько були учасниками обласного зльоту ударників у червні 1934 року. Завдяки самовідданій праці колгоспників, артілі «Бойова» і «Жовтень» (у лютому 1934 року колгосп ім. Сталіна розділився на 2 господарства) вийшли в число передових у Володарському районі. Колгосп «Жовтень» став у районі ініціатором руху за в'язання снопів жита і пшениці після косарок, що давало змогу зберегти зерно від осипання[2].

Чудові плоди приносило соціалістичне змагання. У 1934 році за місяць до свята Великого Жовтня артіль «Бойова» викликала на змагання колгосп «Жовтень». Колективи обох колгоспів зобов'язувалися до свят закінчити всі польові роботи і здачу хліба державі; зорати майже по 200 га зябу; відремонтувати приміщення для худоби і забезпечити її кормами; ліквідувати безкорівність серед колгоспників; преміювати ударників; посадити не менше п'яти дерев біля кожного будинку. Обидва колгоспи виконали свої зобов'язання.

Весняна сівба колосових у 1935 році в колгоспах села була закінчена протягом 5—6 днів. Тільки у колгоспі «Жовтень» працювало 6 тракторів бригади І. М. Шепеленка. Тут щоденна норма перевиконувалася на 120 проц. Комісія райвиконкому, яка в артілі «Бойова» обстежила посів ярових майже на 300 га, визнала, що робота виконана на «відмінно»[3]. Через два роки тракторна бригада І. Д. Сніжка посіяла ранні колосові за 3—4 дні, виконавши норму на 140 проц. Особливо відзначилися трактористи Я. І. Кононенко та Ф. Г. Сенатосенко, колгоспники Є. Ф. Волошин, М. С. Савело.

Зміцнення колгоспів дало змогу різко підвищити оплату праці колгоспників. Наприклад, у жовтні 1935 року сім'я П. Вдовиченка заробила 900 трудоднів і одержала 120 пудів хліба. У 1936—1937 рр. колгоспникам видали на один трудодень 3—3,2 кг зерна і 1,5 крб. грошей. Уже з весни 1930 року в селі почали працювати дитясла, у 1931—1932 рр. налагодили громадське харчування у полі, кооперація вивозила для продажу товари широкого споживання. Понад півроку діти дошкільного віку могли безплатно виховуватись у сезонних яслах, які з вересня 1936 року почали працювати протягом цілого року. З 1934 року діти колгоспників діставали у школі безплатні сніданки, а влітку для них організовували будинок відпочинку[4]. Поліпшувався побут сільських трудівників. У 1936 році сільська Рада організувала будівництво доріг з твердим покриттям і тротуарів. Населення села значно зросло. Ще в середині 1932 року до Бойового прибули переселенці з Козелецького району Чернігівської губернії, які вступили до колгоспів. Артілі допомогли їм спорудити будинки, обзавестися господарством.

За роки довоєнних п'ятирічок сталися зміни і в галузі народної освіти. 1934 року в Бойовому навчалося близько 300 дітей. З середини 1932 року почала працювати

[1] Газ. «Колгоспний шлях», 28 травня 1933 р.
[2] Газ. «Колгоспний шлях», 2 липня 1934 р.
[3] Газ. «Колгоспний шлях», 24 і 30 березня 1935 р.
[4] Газ. «Колгоспний шлях», 2 липня, 10 листопада 1934 р.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу Г. П. Сенатосенку в Бойовому. 1969 р.

школа колгоспної молоді, при якій обладнали деревообробні і слюсарні майстерні. Крім того, в артілі «Жовтень» вечорами працювали 3 групи підвищення загальної освіти колгоспників[1]. Працювали гуртки художньої самодіяльності, створені при клубі і школі, якими керували П. М. Койло і К. Ю. Вовченко.

Зросли ряди партійної організації. Восени 1937 року для вивчення нової Конституції СРСР, Положення про вибори та інших матеріалів парторганізація створила 18 гуртків, число яких на весну 1938 року зросло до 23. Було проведено 50 зборів, 11 лекцій, проглянуто 18 кінофільмів. У ці роки в селі передплачувалось понад 350 центральних, республіканських, обласних і районних газет[2]. Протягом 1937/1938 навчального року відбулося 15 занять у партійній школі і 43 заняття у трьох комсомольських школах. Перед XVIII з'їздом партії комуністи організували вивчення і обговорення проекту Директив 3-го п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР.

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР сотні жителів села пішли в ряди Червоної Армії, 112 з них нагороджені бойовими орденами і медалями. 5—7 урядових нагород мають А. Г. Глущенко, І. П. Коваленко, М. І. Калінін, П. В. Ліщенко та ін. П. В. Ліщенко, комсорг ескадреного міноносця «Незаможник», брав участь в обороні Одеси і Севастополя. 7—8 липня 1941 року корабель, охороняючи плавучий док по дорозі від Миколаєва до Поті, потопив німецького підводного човна. Героїзм і мужність у боях з ворогом проявив колишній рахівник колгоспу «Бойове» Г. П. Сенатосенко. Навесні 1945 року при форсуванні Одера взвод автоматників старшого сержанта Г. П. Сенатосенка захопив плацдарм і вогневу точку противника. Радянські воїни відбивали безперервні атаки ворога, утримуючи зайняті позиції. 25 березня у нерівному бою Г. П. Сенатосенко знищив 70 гітлерівців. Посмертно йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Старший сержант Г. П. Сенатосенко навічно занесений у список особового складу частини, де він служив.

З ненависним ворогом боролися і ті жителі села, які залишилися в тилу. Восени 1941 року, коли фронт наблизився до села, колгоспники подавали допомогу радянським воїнам. М. К. Марковський після відходу частин Червоної Армії врятував життя двом пораненим командирам, П. М. Бабич і Д. Л. Охріменко переховували пораненого командира О. І. Телегіна[3]. Після одужання радянські воїни перейшли лінію фронту і продовжували воювати з ворогом.

Майже 2 роки в селі хазяйнували гітлерівці. 14 вересня 1943 року війська Південного фронту визволили Бойове від окупантів. Фашисти пограбували і знищили колгоспи, зруйнували і спалили 14 громадських будівель. 56 юнаків і дівчат були насильно вивезені до Німеччини. Багато зусиль доклали трудівники села, щоб відбудувати його після вигнання гітлерівських окупантів. Під керівництвом сільської Ради та правлінь артілей колгоспники зібрали деякий інвентар і коровами почали сівбу озимини та оранку зябу[4]. Взимку 1943—1944 рр. на засіданнях сільської Ради обговорювалися в основному питання, пов'язані з підготовкою до весняної сівби,

---

[1] Газ. «Колгоспний шлях», 10 лютого 1937 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 3853, оп. 1, спр. 4, арк. 34, 35.
[3] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 122-а, арк. 16.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-3088, спр. 5, арк. 23.

відновленням громадського тваринництва, колгоспних будівель, школи, пошти, клубу.

Відновлення посівних площ і поголів'я громадської худоби відбувалося швидкими темпами. В цьому проявлялися переваги колективного соціалістичного господарства над індивідуальним, дрібнотоварним виробництвом. До 1 травня 1944 року колгоспи села закінчили сівбу ранніх колосових на 600 га, передбачених планом. Це при тому, що на полях працювало всього 2—3 трактори. Ще до збирання врожаю під пар було зорано понад 500 га землі. Для цього, а також на сівбу озимих використовувалася вся тяглова сила, в т. ч. і корови колгоспників[1]. Трудівники села засіяли озимих у чотири рази більше, ніж у 1943 році. У 1944—1945 рр. колосові доводилося збирати і косами, а обмолочувати котками[2]. Навесні 1946 року ранні зернові культури в колгоспі «Жовтень» посіяли протягом тижня[3]. Того ж року артіль засіяла 860 га ярових і 500 га озимих культур. Обробляти землю допомагали колгоспникам працівники Володарської МТС. Успішному проведенню сільськогосподарських робіт сприяло створення в колгоспах бригад.

Відновлювалося громадське тваринництво. У 1944 році колгоспи купили за зерно кілька десятків овець, телят і поросят, а наступного року законтрактували на селі майже весь молодняк худоби. Уже 1946 року колгоспи мали молочнотоварні, вівчарські, свинарські та птахівничі ферми. Посушливого 1946 року, коли не вистачало кормів, правління колгоспу «Жовтень» вирішило передати 50 телят на зимівлю колгоспникам, виплачуючи за це трудодні[4]. Через два роки в цій артілі було 80 корів, 34 свиноматки, 200 овець, 100 волів. План по тваринництву «Жовтень» виконав повністю. У боротьбі за відновлення і дальший розвиток колгоспних господарств виросли десятки передовиків виробництва. У 1944—1945 рр. під час сівби і жнив відзначилися П. Р. Сенатосенко (батько Героя Радянського Союзу), У. Т. Іванова, О. С. Савело, І. П. Кононенко та інші.

Протягом перших 2—3 років після визволення села були відбудовані пошта, клуб, магазин. Для проведення будівельних робіт і кращого використання будівельних матеріалів у колгоспах у 1946 році були створені спеціальні бригади теслярів, мулярів і покрівельників. Кількох чоловік послали заготовляти дерево. Безпосередньо в артілях приступили до виготовлення цегли і черепиці. Було розширено медпункт, відбудовано і споруджено кілька десятків будинків для колгоспників — насамперед для вдів, а також інвалідів Вітчизняної війни.

Велику допомогу подавали колгоспники у відбудові школи, заняття в якій почалися у жовтні 1943 року.

У роки четвертої п'ятирічки, відповідаючи на звернення колгоспників Алтайського і Красноярського країв та Сумської області, трудящі села розгорнули соціалістичне змагання за вирощування 100-пудового врожаю з га і дострокове виконання п'ятирічного плану. Протягом п'ятирічки Бойове повністю залікувало рани, заподіяні німецько-фашистськими окупантами. Колгоспи почали виробляти сільськогосподарської продукції більше, ніж до Великої Вітчизняної війни. У листопаді 1950 року артілі «Бойове» і «Жовтень» об'єдналися в колгосп ім. Щорса. Згодом до нього приєдналася невелика артіль з хутора Суженка — «ХТЗ». Головою об'єднаного колгоспу обрали В. Є. Гончарова, секретарем парторганізації Д. Н. Козачека і секретарем комсомольської організації М. В. Зубковську. Відразу ж виявилися переваги великого господарства. До січня 1951 року колгоспники в основному підготували посівний матеріал, відремонтували значну частину сільськогосподарської техніки, почали снігозатримання на полях тощо. Рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС сприяли дальшому зміцненню сільського господарства. Через п'ять років

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-3194, оп. 1, спр. 3, арк. 5, 6.
[2] Там же, арк. 8.
[3] Донецький облпартархів, ф. 3853, оп. 1, спр. 7, арк. 6.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-3173, оп. 1, спр. 2, арк. 51, 59, 70.

виробництво зерна в артілі збільшилося майже на 70 проц. Колгосп ім. Щорса мав близько 400 фуражних корів, велику кількість свиней і птиці.

Швидкому зростанню колективного господарства, зниженню собівартості продукції сприяла механізація праці. У 1958 році, наприклад, І. Бондаренко, Г. Комісаров та М. Завалій на тракторах ДТ-54, які мали 9 сівалок на причепі, щодня засівали по 50—60 га кожний[1]. На сівбі просапних культур відзначилися брати Олександр і Михайло Калініни. Вони засіяли 600 га кукурудзи і 200 га соняшнику квадратно-гніздовим способом[2]. Це дало змогу провадити міжрядний обробіток і різко скоротити затрати праці на прополюванні. Щорсівці першими в районі закінчили культивацію, прополку і проривання просапних. В середині червня того ж року Володарський райком КП України провів у артілі ім. Щорса семінар секретарів первинних парторганізацій з питань обміну досвідом обробітку просапних. Один з його учасників — секретар колгоспної парторганізації Д. Н. Козачек — розповів про роботу передових ланок П. П. Грядюхи, О. І. Козачек, Г. В. Многоліт та ін. з першої комплексної бригади О. І. Калініна. Змагаючись з другою бригадою, вони одночасно допомогли їй за 2—3 дні очистити поля від бур'янів.

Політико-масову роботу серед колгоспників проводили 16 агітаторів. За досягнуті успіхи у виробництві зерна і продуктів тваринництва уряд нагородив М. І. Калініна та О. І. Калініна орденом Трудового Червоного Прапора; В. А. Бабичева і В. Є. Гончарова — «Знак Пошани», Г. С. Глущенка та А. І. Ірзу — медаллю «За трудову доблесть».

На селі провадилося велике капітальне будівництво. Ці роботи виконували міжколгоспна будівельна бригада і колгоспна. У 1958 році грошова й натуральна оплата трудодня в колгоспах збільшилася порівняно з 1953 роком у 2,5 раза. Бойове 1956 року було електрифіковане і радіофіковане.

Протягом семирічки, маючи 6 тис. га землі, в т. ч. 4 тис. га орної, артіль ім. Щорса збільшувала виробництво зерна, м'яса, молока та іншої сільськогосподарської продукції. Так, з 1960 по 1968 рр. валовий збір зерна зріс з 46,4 тис. цнт до 48,1 тис. цнт, в т. ч. озимої пшениці — з 24,3 тис. цнт до 34,4 тис. цнт. Урожайність цієї цінної культури підвищилася відповідно з 24,5 цнт до 30 цнт з гектара.

Колгосп ім. Щорса — велике господарство. Загальна кількість землі в артілі становить 6 тис. га, в т. ч. 4 тис. га орної. Розширилися тваринницькі й птахоферми. Якщо у 1960 році налічувалося 1679 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 576 корів), то у 1968 році — 2064 (з них — 763 корови). Надій молока збільшився на одну фуражну корову — з 1367 кг до 1948 кг. Зросло поголів'я свиней і птиці: 1960 року в колгоспі було 1,3 тис. свиней і майже 5 тис. штук птиці, а 1968 року — 1,6 тис. свиней і понад 6 тис. штук птиці. На колгоспних полях працювало 32 трактори, 8 комбайнів, 19 автомашин, тоді як у 1960 році було 23 трактори, 6 комбайнів і 11 автомашин. Загальний грошовий доход 1968 року становив 1052 тис. карбованці.

У боротьбі за підвищення продуктивності праці виросли передовики виробництва. На молочнотоварній фермі відзначилися Л. П. Ірза, В. К. Сніжок, У. Т. Іванова, на птахофермі — Г. І. Шелудченко, перед у механізаторів ведуть Л. С. Глущенко, М. Л. Завалій, В. В. Литвиненко та інші. Багато колгоспників підвищували свою кваліфікацію в гуртках тваринників і механізаторів. Правління артілі посилало також колгоспників на районні та обласні курси підготовки механізаторів, рільників, тваринників та інших спеціалістів. В усіх галузях народного господарства Бойового працюють спеціалісти з вищою і середньою спеціальною освітою.

Колгоспники беруть активну участь у громадському житті села. У березні 1969 року до Боївської сільської Ради обрано 32 депутати. Не раз трудящі села віддавали свої голоси за бригадира другої комплексної бригади колгоспу ім. Щорса І. П. Коваленка. При сільраді створені постійні комісії: сільськогосподарська, бюд-

---

[1] Газ. «Колгоспний шлях», 27 серпня 1958 р.
[2] Газ. «Колгоспний шлях», 9 липня 1958 р.

жетна, культурно-освітня, соціалістичної законності, а також жіноча рада. Депутати сільради і члени комісій беруть активну участь у благоустрої села. За останні роки тут споруджено будинок культури, 14 житлових будинків. Усі 400 будинків колгоспників зведені з цегли і шлакоблоків, криті залізом і шифером. Недалеко від села росте великий ліс — улюблене місце відпочинку трудящих Володарського району. У 1965 році від Бойового до Володарського побудували дорогу з твердим покриттям. З кожним роком підвищується життєвий рівень трудящих. Ощадною касою в селі користуються 620 вкладників, загальна сума вкладів яких перевищує 400 тис. крб. Чотири жителі Бойового мають власні автомашини. При медпункті відкрито стаціонар. На молочнотоварній фермі медпрацівники організували профілакторій. У 1969 році в середній школі села навчалося 202 учні, працювало 18 учителів.

При сільському будинку культури працюють вокальний, драматичний, струнний і танцювальний гуртки. Багато зусиль доклали їх керівники В. С. Єременко, І. Г. Ростовський, І. К. Рибалко до того, щоб сільська художня самодіяльність на районній олімпіаді у 1968 році зайняла друге місце і була рекомендована на обласний фестиваль сільської художньої самодіяльності.

Сільська бібліотека налічує близько 9,3 тис. книг. Тут проводилися читацькі конференції на теми: «В. І. Ленін — вічно живий», «Сторінки бойової слави», «Славний шлях ленінського комсомолу» та ін. У 1968 році село передплачувало майже 1,5 тис. примірників газет і журналів.

Передові колгоспники і представники сільської інтелігенції поповнюють ряди партійної організації села, яка протягом останніх восьми років виросла у півтора рази: з 26 чоловік у 1960 році до 42 у 1968 році. Кілька десятків юнаків і дівчат об'єднує комсомольська організація. Комуністи і комсомольці беруть активну участь у масово-політичній роботі на селі. Для молоді проводяться читацькі конференції, вечори відпочинку, зустрічі з ветеранами війни і праці. Президія Верховної Ради УРСР у 1967 році нагородила Бойове пам'ятною ювілейною медаллю «На відзнаку 50-річчя УРСР».

Трудящі села своєю самовідданою працею вписують нові сторінки в його славну історію.

І. С. КНЯЗЄВ, О. М. МАКСИМОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВОЛОДАРСЬКОГО РАЙОНУ

ІВА́НЧЕНКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північ від районного центру і за 35 км від залізничної станції Жданов. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Нова Роща, Октябрське, Первомайське, Перемога, Серединівка, Шевченко. Населення — 863 чоловіка.

На території Іванченкового міститься Первомайська птахофабрика, яка має 6164 га орної землі. 1969 року тут вироблено 8,9 млн. штук яєць. Допоміжними галузями є рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Серед передовиків, відзначених урядовими нагородами, 2 мають орден Трудового Червоного Прапора.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працюють їдальня, 2 магазини, комбінат побутового обслуговування.

Село виникло у 1910 році.

КА́ЛЬЧИК — село, центр сільської Ради. Розташований за 60 км на північний схід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 2285 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водяне, Гранітне, Зоря, Кирилівка, Кірове, Приовражне, Тернове.

У Кальчику є кар'єроуправління, де добувають сіоніт. Працює фабрика по переробці сіоніту на щебінь. Тут міститься хлібоприймальний та молокоприймальний пункти, овочева база.

На території села — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня, є аптека. Відкрито дитячий комбінат. Працюють їдальня, 3 магазини.

Заснування села пов'язано з будівництвом тут залізниці наприкінці XIX століття.

КАСЯ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 60 км на північний схід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Кальчик. Населення — 547 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Асланове, Ключове, Кременівка, Октябрське.

Центральна садиба колгоспу ім. Калініна розміщена у Касянівці. За артіллю закріплено 3867 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва.

У селі — початкова школа, клуб, бібліотека. Є дитячі ясла.

Заснована Касянівка у 1905 році.

У с. Кременівці виявлено кургани з похованнями доби бронзи та скіфського часу. В одному із скіфських поховань знайдено 15 бронзових наконечників стріл.

КУ́ЙБИШЕВЕ (давня назва — Малоянисоль) — село, центр сільської Ради, розташоване у долині річки Кальчика, за 22 км на північ від районного центру і за 16 км від залізничної станції Хлібодарівка. Населення — 2854 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Катеринівка, Кримка, Труженка.

Колгосп «Світанок», центральна садиба якого розташована у Куйбишевому, має 5628 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство зернового і м'ясо-молочного напряму. У 1968 році врожай озимої пшениці становив 27 цнт з га. За досягнення у розвитку сільськогосподарського виробництва 12 чоловік нагороджені орденами і медалями, в т. ч. 2 — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — середня, восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека. Функціонує дільнична лікарня, є аптека. Тут працюють сільське споживче товариство, хлібопекарня, молокоприймальний пункт, майстерні побутового обслуговування, 6 магазинів.

Заснували село у 1779 році греки — переселенці з Криму. У с. Малоянисолі народився грецький радянський поет Г. А. Костоправ (1903—1944 рр.).

Поблизу Куйбишевого розкопано кургани з похованнями кочівників (IX—XIII ст. н. е.).

РЕСПУ́БЛІКА (до 1918 року — Бадні) — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на північний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Розівка. Населення — 578 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кальчинівка, Ксенівка, Назарівка, Новокраснівка, Новороманівка, Новоукраїнка, Сергіївка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 5492 га орної землі. Виробничий напрям колгоспу — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових.

У Республіці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у другій половині XVIII ст. німцями-колоністами. 15 грудня 1920 року створено КНС. Партійний осередок організовано у 1922 році, до його складу входило 4 комуністи. У лютому 1922 року в Республіці відбулася волосна нарада працівників міліції. Під час її роботи на село напали махновці. У бою, що зав'язався, загинуло 18 міліціонерів та активістів. На їх честь у листопаді 1967 року встановлено обеліск.

Уродженець Республіки, вісімнадцятирічний командир кулеметної обслуги М. Могильний, один, поранений, відбив атаку роти фашистів у бою за с. Атмат у Східній Пруссії. Загинув при визволенні литовського м. Шилуте. 24 березня 1945 року йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В центрі села на його честь встановлено обеліск.

СТА́РЧЕНКОВЕ (до 1948 року — Темрюк) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Розівка. Населення — 2782 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також

населені пункти Веселе, Зелений Яр, Кам'яне, Лугове, Садове.

На території Старченкового розташовані центральні садиби колгоспів «Росія» та ім. Фрунзе. Обидва господарства мають 8462 га орної землі. Колгоспи виробляють м'ясо, молоко, зерно. Бригадиру першої комплексної бригади артілі «Росія» І. Ф. Кирюшкіну (уродженець с. Старченкового) за високі показники у розвитку колгоспного виробництва присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Крім нього, ще 14 чоловік мають урядові нагороди, серед них агроном колгоспу «Росія» Л. А. Гусєва — орден Леніна.

У селі — середня і восьмирічна школи, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня. Є аптека, дитячі ясла. Діють телефонна автоматична станція, радіовузол. На території Старченкового розміщуються відділення «Сільгосптехніки», молокоприймальний пункт, сільське споживче товариство, вальцьовий млин, ветеринарна дільниця. У селі 3 братські могили з пам'ятними обелісками на честь воїнів, полеглих в роки Великої Вітчизняної війни за визволення села від фашистів. Споруджено також монумент воїнам-односельчанам, які загинули на фронтах Вітчизняної війни.

Село засноване на початку XIX ст. збіглими селянами-кріпаками із Західної України. За активну участь у боротьбі з бандитизмом с. Темрюк у 1922 році нагородили Червоним Прапором. 7 жовтня 1922 року організовано комуну ім. Карла Маркса.

У селі народився радянський державний і громадський діяч, член-кореспондент АН УРСР В. Ф. Старченко (1904—1948 рр.). Указом Президії Верховної Ради УРСР село перейменоване на його честь. Уродженцями Старченкового є Герої Радянського Союзу С. П. Машковський та І. С. Депутатов.

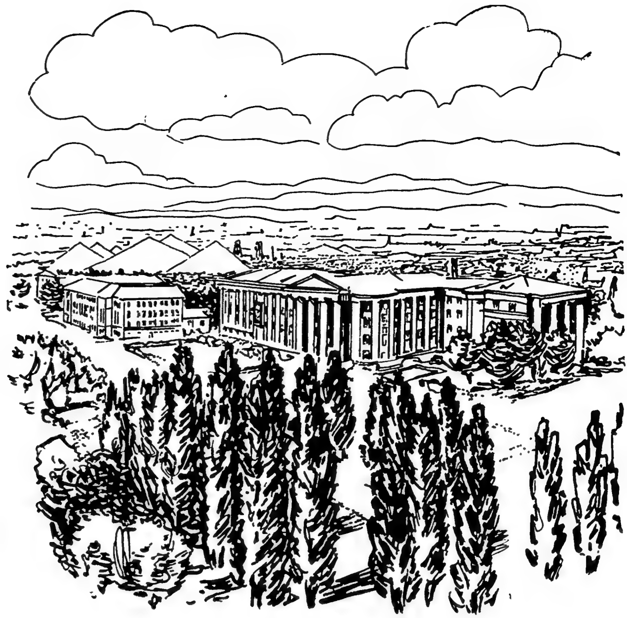

ГО́РЛІВКА —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Горлівка — один з найбільших промислових центрів Донецької області[1]. Розташована за 40 км від Донецька на лінії залізниці Харків — Ростов. Територія Горлівки — 417 кв. км. Місто поділяється на 3 райони: Центрально-Міський, Микитівський і Калінінський. Населення — 335 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані Голмівська і Зайцівська селищні Ради.

Перші поселенці на території теперішньої Горлівки з'явилися на початку XVIII ст., коли запорізькі козаки засновували хутори на річках Корсуні, Залізній, Кривому Торці, Кодимі, Бахмутці, Луганці. Оселялись тут і кріпаки-втікачі. Основним заняттям населення було хліборобство, скотарство, полювання і бджільництво. З другої половини XVIII ст., коли царський уряд почав заселяти південні степи, сюди прибули серби, словени, угорці, молдавани, які повинні були нести службу по охороні південних кордонів Росії. Сформовані з них два полки розселили ротами по селах і хуторах. Так виникло село Государів Байрак, де в 1754 році стояла 9-а рота[2] (нині це територія Калінінського району Горлівки).

Зимівники і хутори у балці Сухому Яру та в урочищі Жованому Лісі у 1776 році злилися у слободу Зайцеве, південну частину якої мешканці назвали Микитівкою[3] за ім'ям одного з її жителів Микити Дев'ятилова. Населення слободи зростало за рахунок переселенців з Чернігівської, Полтавської та інших губерній і вже у 1795 році становило 6514 чоловік. Протягом 1800—1805 рр. частина з них виселилась, утворивши хутори Щербинівський і Нелепівський. Одночасно з Зайцевим виникла слобода Залізна[4]. Заселялася вона переважно переселенцями з Харківської губернії. 1884 року тут проживала вже 571 родина (3529 чоловік)[5].

---

[1] У 1932 році Горлівку віднесено до категорії міст.

[2] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2. Бахмутский уезд. Екатеринослав, 1886, стор. 29, 34.

[3] Тепер Микитівка і Зайцеве входять у Микитівський район Горлівки.

[4] На колишніх землях Залізної міститься Центрально-Міський район Горлівки.

[5] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, стор. 35.

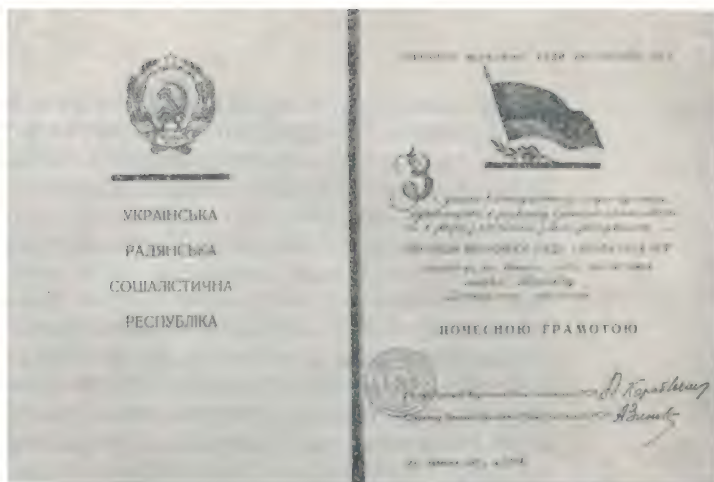

Почесна Грамота Президії Верховної Ради УРСР, якою нагороджено м. Горлівку 24 вересня 1968 р.

На початку XIX ст. в районі слобід Зайцевого, Залізної і хуторів Щербинівського та Нелепівського було відкрито поклади вугілля. Проте видобуток його тоді був мізерним. Швидкими темпами вугільна промисловість у Донбасі почала розвиватися після скасування кріпосного права, коли з'явилось багато дешевої робочої сили. Восени 1867 року на землях, що належали раніше селянам слобід Залізної, Зайцевого та інших почалися розвідувальні роботи. За 6 км на південний схід від Микитівки того ж року були побудовані бараки для робітників, майстерня та інші споруди. Так було покладено початок робітничому селищу, а згодом і залізничній станції, названих на честь талановитого гірничого інженера П. М. Горлова — Горлівкою[1]. Протягом 1868—1870 рр., одержавши велику урядову субсидію, купець Поляков побудував Курсько—Харківсько — Азовську залізницю і за допомогою П. М. Горлова розпочав видобуток вугілля. Горлов спершу пристосував для видобутку вугілля, необхідного для водокачок і паровозів, 2 селянські шахти, що були тут раніше, які поклали початок шахті «Кочегарка».

Дещо пізніше «Товариство південноросійської кам'яновугільної промисловості», створене в 1872 році[2], почало в цих місцях будівництво великого рудника з двох шахт, який назвали Корсунською копальнею № 1. На цьому руднику у 70-х рр. XIX ст. працювало 500 чоловік, що видобували до 300 тонн вугілля на добу. Чверть віку в товаристві переважали російські підприємці, але вже наприкінці XIX ст. хазяями цієї компанії стали фактично французькі капіталісти. Вони збільшили основний капітал товариства до 4 млн. крб., придбали понад 1000 десятин землі і збудували нові рудники: в 1889 році — № 5 «Альберт» (тепер шахта № 5 ім. В. І. Леніна), у 1897 — № 8 «Альфред» (нині шахта № 8 ім. Гайового). На початку 90-х років іноземні капіталісти заснували в Горлівці «Бельгійське товариство Государевобайрацьких кам'яновугільних копалень» і «Товариство Микитівських копалень». Навколо шахт виникали робітничі селища, набагато розширилась і т. зв. центральна колонія (безпосередньо сама Горлівка), де в 1898 році жило понад 7 тис. чоловік.

У зв'язку з інтенсивним розвитком вугільної промисловості бельгійська компанія в 1895 році почала, а в 1897 році завершила будівництво в Горлівці машинобудівного заводу[3] (тепер ордена Трудового Червоного Прапора ім. С. М. Кірова), який виготовляв обладнання для шахт і металургійних підприємств. Тільки в основних його цехах працювало 800 робітників. Поблизу заводу виникло селище, де вже в 1899 році мешкало близько 3 тис. чоловік. Невдовзі заводське селище злилося з центральною колонією Горлівки.

Але не тільки на вугілля багаті степові простори довкола Горлівки. У 1879 році гірничий інженер А. В. Миненков відкрив тут родовища ртутних руд[4]. Орендувавши ці землі у селян, він створив товариство для розвідки ртуті. Проте через брак коштів Миненков змушений був припинити роботи. Згодом родовище живого срібла прибрало до рук «Товариство ртутного виробництва А. Ауербах і К°». Восени 1885 року

[1] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, стор. 62.
[2] «Горный журнал», 1875, № 1, стор. 7.
[3] «Горный журнал», 1906, № 12, стор. 321.
[4] Газ. «Южнорусский горный листок», 1881, № 6, стор. 114.

розпочалося будівництво шахти «Софія», а пізніше — заводу для виробництва ртуті, де 14 грудня 1886 року було одержано першу в Росії ртуть[1]. У 1887 році завод дав 4 тис. пудів ртуті, а в наступні роки збільшив її виробництво майже в 10 разів. Росія перестала закуповувати цей цінний метал за кордоном і навіть змогла експортувати його в інші країни.

Наприкінці XIX ст. у Горлівці працювали алебастровий, цегельний і цементний заводи, кілька кам'яних кар'єрів і парових вальцьових млинів. Робітниче селище стає важливим промисловим центром півдня Росії. Промисловий розвиток Горлівки на початку XX ст. характеризувався дальшим зростанням і посиленням концентрації виробництва. Горлівські шахти об'єднував синдикат «Продвугілля». Вуглевидобуток на них у 1913 році досяг 2,2 млн. тонн, тобто зріс утроє порівняно з 1899 роком. На всіх горлівських підприємствах у 1913 році працювало 13 тис. робітників. В гонитві за наживою підприємці не думали про людей. Шахтарі працювали по 12 годин на добу в темряві, в задушливій, насиченій вуглекислотою атмосфері, при світлі кіптявої шахтарської лампочки, часом по коліна, а то й по пояс у воді. У пісні саночника, яку склали шахтарі Горлівки, були такі рядки:

Опустили мене в шахту
І по штреку повели,
Начепили тоді лямку
Та в санчата запрягли.
Женуть мене, як скотину,
І ланцюг тре по ногах,
Розідрав усю я спину,
Кров збігає по боках...

Обвали, пожежі і вибухи на шахтах були явищем звичайним. Тільки 12 березня 1889 року на руднику № 1 від вибуху газу загинув 31 робітник[2].

Не менш важкою і небезпечною була праця і на ртутних рудниках та заводі. Рудокопи працювали по 12 год. на зміну, робітники заводу — по 10 год. Багато робітників отруювалось ртутними випарами і газами. У 1904 році з 2 тис. працюючих на підприємстві непрацездатними було визнано понад 600 чоловік[3]. Тих, що втратили працездатність, звільняли, і вони залишалися без засобів до існування. Оплата праці робітників становила від 40 коп. до 1 крб. 20 коп. на день. За свою каторжну працю шахтар одержував мізерну плату: вибійник — до 1 крб. 10 коп. на день, вагонник — 80 коп., робітник на вибиранні породи — 35—65 коп. Це при тому, що лише витрати на харчування шахтаря становили від 12 до 16 крб. на місяць[4].

Нещадно експлуатуючи робітників, капіталісти щорічно збільшували свої прибутки. Так, на шахті № 5 «Альберт» наприкінці 80-х рр. за кубічний сажень вирубаного вугілля платили при відрядній роботі 2,5 крб., а з 1895 року — лише 2,1 крб. За один лише 1913 рік шахтовласники «Товариства південноросійської кам'яновугільної промисловості» одержали 1 млн. крб. прибутку, що становило 20 проц. від основного капіталу. Для будівництва першої черги ртутної шахти і заводу акціонерне товариство витратило 600 тис. крб., які за чотири роки цілком окупилися. Виробництво одного пуда ртуті «Товариству» обходилося в 15 крб., а збували ртуть на ринках Петербурга і Гамбурга по 45—60 крб. за пуд.

Обстежуючи в 1910 році житлові та санітарні умови робітників «Товариства південноросійської кам'яновугільної промисловості», комісія земських лікарів відзначала, що майже половину оглянутих жител, де мешкало близько 10 тис. робітників, становили напівземлянки, сарайчики та літні кухні. Квартир у кам'яних і цегляних будинках на всіх трьох шахтах було тільки 365, а халуп, зроблених з обрізків дощок

---

[1] «Горный журнал», 1917, № 1, стор. 190.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 100, спр. 5737, арк. 38, 40.
[3] Там же, ф. 23, оп. 50, спр. 32, арк. 123.
[4] Л. Либерман. В стране черного золота. М.—Л., 1926, стор. 41.

і обмазаних глиною,— 1273[1]. Тільки 30 проц. робітників мали «спальні місця», тобто тапчани, нари або ліжка, а решта спала долі покотом, за постіль їм правив верхній одяг. «Будь-хто з цих шахтарів,— писала лікарка Кантарович, що провадила обстеження житла в 1911 році,— може позаздрити життю арештанта на будові Сибірської залізниці»[2]. Дитяча смертність була неймовірно високою. Так, при вибірковому опиті жінок-матерів комісія встановила, що з 425 дітей більше половини померло у віці до 6 років. За кімнату у напівземлянці робітник платив 1 крб. на місяць, а в кам'яному будинку — 3 карбованці.

У 1916 році в Горлівці та в прилеглих до неї колоніях проживало 30 тис. чоловік[3]. У центрі селища містилися будинки власників підприємств і технічного персоналу, кілька десятків казарм і понад 1200 однотипних тривіконних будинків. Стояли вони на 18 лініях, в кожній до 70 будинків. На базарному майдані були крамниці, шинки і корчми. Посеред вузьких вулиць стояли ящики для сміття. Тут же простягалась низка літніх кухонь здебільшого без покрівель. Зелених насаджень не було. В місцевих колодязях води не вистачало, тому її доводилося привозити з інших місць; використовувалась також і вода з шахт. Ось що писала лікарка Холкіна, що обстежувала житла робітників на горлівських рудниках: «На шахті № 5, де особливо лютувала в 1910 році холера, відчувалась нестача питної води, а часом не було її зовсім... Стояв стогін по всьому руднику. Немає води! Немає лазні! А взимку воду не доставляли часто-густо по 2—3 дні»[4]. Підприємці виділяли дуже мало коштів на будівництво лікарень. Напередодні першої світової війни в Горлівці було всього 3 лікарні на 80 ліжок: одна збудована «Товариством південноросійської кам'яновугільної промисловості», друга утримувалась на кошти хазяїв ртутного рудника, а третя — на машзаводі. Медичний персонал лікарень складався з п'яти лікарів, трьох фельдшерів і одної акушерки.

Уся мережа навчальних закладів Горлівки в першому десятиріччі XX ст. складалася з 2 церковнопарафіяльних, 4 заводських та 10 двокласних земських шкіл, що містилися в бараках та хатах. Вони не охоплювали навчанням і одної десятої дітей робітників[5]. Працювала ще штейгерська школа. У 1890 році в центрі міста «Товариством південноросійської кам'яновугільної промисловості» збудовано «Клуб-театр зібрання службовців», де виступали приїжджі актори, а також силами місцевої інтелігенції ставилися самодіяльні спектаклі, проводились вечори відпочинку. Відвідували його, передусім, службовці та місцева буржуазія. У 1914 році виник приватний «Клуб-кінотеатр Банакер» на 300 місць.

Жорстока експлуатація, духовний гніт і політичне безправ'я штовхали передових робітників на боротьбу проти капіталізму і самодержавства. Уже у 80-х рр. пролетарі Горлівки виступають з вимогою надбавки до платні і поліпшення життя. На середину 90-х рр. ця боротьба набула рішучішого характеру. Особливо впертим був страйк робітників «Корсунської копальні № 1» у травні 1896 року, в якому взяли участь 650 шахтарів[6]. Страйк тривав кілька днів. Цей виступ спричинився зниженням оплати праці перевізникам вугілля. Страйкарі вимагали збільшення заробітку, а також покарання табельників, що пропускали упряжки і обраховували їх. Власники рудника не пішли на поступки і викликали поліцейських та жандармів. Страйк було придушено. 20 найактивніших робітників заарештували і відправили у бахмутську в'язницю[7].

[1] Труды 11 губернского съезда земских врачей Екатеринославской губернии, т. 4. Екатеринослав, 1914, стор. 108—134; Труды 2 Всероссийского съезда фабричных врачей и представителей фабрично-заводской промышленности. М., 1911, стор. 254—282.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 58, спр. 299, арк. 5, 6.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 6, оп. 2, спр. 359, арк. 11—15.
[4] Журн. «Русское богатство», 1913, № 12, стор. 254.
[5] Статистический сборник Екатеринославского земства за 1912 год. Екатеринослав, 1913, стор. 13—15.
[6] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, стор. 518.
[7] Там же, стор. 519.

Великий страйк гірників спалахнув 1 жовтня 1900 року на шахті № 8 «Альфред» з приводу зниження розцінок на 10—15 проц. На знак протесту всі шахтарі припинили роботу, вимагаючи відновлення попередніх розцінок. Страйк тривав 3 дні. Лише після прибуття на рудник посиленого загону козаків та арешту найактивніших учасників страйку робота на шахті відновилась. Проте, побоюючись нового виступу, адміністрація вимушена була поступитися[1].

У роки промислової кризи кінця XIX ст. різко скоротився видобуток вугілля, виробництво машин і металу. Зросла армія безробітних. Горлівка стала пересильним пунктом, де повертали безробітних назад у їх села. 1901 року тут зібралося кілька тисяч безробітних, приречених на голодну смерть. Ленінська «Искра» у зв'язку з цим писала: «... перші безпорядки сталися 9 березня у посаді Горлівка, де шахтарі почали вимагати, щоб видали їм безплатні свідоцтва для проїзду додому і, після відмови, розгромили крамниці і напали на поліцейське управління»[2].

Революційну боротьбу робітників Донбасу скеровували в той час Катеринославський і Донський комітети РСДРП, якими керували соратники й учні В. І. Леніна, професіональні революціонери І. В. Бабушкін, Г. І. Петровський, С. І. Гусєв та ін. У 1902 році Г. І. Петровський (тоді працював слюсарем на Нелепівському руднику) організував невеликий гурток, девізом якого стало: «Самим учитися й інших навчати»[3]. Гуртківці поступово перейшли до політичної пропаганди, яку вони вели серед шахтарів. Гуртківці знайомили робітників Корсунського, Нелепівського та ін. рудників з газетами «Искра» и «Южный рабочий», з революційними прокламаціями, листівками. У 1902 році гурток влився в «Соціал-демократичний союз гірничозаводських робітників», створений з ініціативи керівника Донського комітету РСДРП С. І. Гусєва. Але в цьому «Союзі» був сильним вплив меншовиків. Прибічники ленінського напряму в «Союзі» вирішили напередодні 1 травня 1903 року закликати всіх робітників до участі в одноденному страйку. З цією метою на 34 великих шахтах було поширено 18 тис. прокламацій і листівок, що закликали до протесту проти масових звільнень робітників. Робітники Горлівки одними з перших відгукнулися на цей заклик. Тут під керівництвом соціал-демократів прокотилася широка хвиля страйків і виступів[4].

Восени 1904 року в Горлівці виникла більшовицька група, до складу якої увійшли І. М. Сніжко, вчитель А. С. Гречнєв, фельдшер станції Є. І. Глушко, слюсар рудника № 1 В. П. Григоращенко, вибійники Д. Р. Галицев, К. І. Кисельов та ін. З ініціативи А. С. Гречнєва створюється школа ліквідації неписьменності серед робітників, тут також вивчали питання робітничого законодавства, читали марксистську літературу і роз'яснювали насущні завдання пролетаріату[5]. Члени більшовицької групи поширювали серед робітників листівки і прокламації, організовували страйки. Значну допомогу Горлівській більшовицькій організації подавав Луганський комітет РСДРП. Восени 1904 року К. Є. Ворошилов передав горлівцям Статут і Програму РСДРП, а також іншу нелегальну літературу[6].

Активну участь брали горлівські робітники в першій російській революції. На події 9 січня у Петербурзі в Горлівці розпочався загальний страйк машинобудівників, залізничників і шахтарів рудника № 1, що тривав кілька днів. 21 лютого 1905 року близько 1500 робітників ртутного та вугільного рудників припинили роботу і зібрались на мітинг. Тільки після того, як по беззбройних робітниках поліцейські відкрили вогонь, виступ було придушено. 164 чоловіка було заарештовано і вислано з рудників. Гострий характер мали також і виступи влітку 1905 року.

---

[1] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке, стор. 248.
[2] Газ. «Искра», № 4, травень 1901 р.
[3] Сердце, отданное людям. М.—Л., 1964, стор. 28.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 6, арк. 9—11.
[5] 1905 год в Донбассе (Из воспоминаний участников первой русской революции). Сталино, 1955, стор. 20, 21.
[6] К. Е. Ворошилов. Рассказы о жизни, т. 1. М., 1968, стор. 221.

РЕВОЛЮЦІЯ 1905-07 років на ДОНЕЧЧИНІ
Ради робітничих депутатів
Робітничі бойові дружини
Бойові дії та збройні виступи
Райони, охоплені селянським рухом
Лиман (Красний Лиман)
Жеребець
Сіверський Донець
Казенний Торець
Слов'янськ
Краматорськ
Дружківка
Бахмутка
Бахмут (Артемівськ)
Олександрівка
Самара
Костянтинівка
Бик
Добропілля
Казенний Торець
Бичок
Щербинівка (Дзержинськ)
Луганъ
Дебальцеве
Горлівка
Кривий Торець
Гришине (Красноармійськ)
Єнакієве
Солона
Селидове
Авдіївка
Ясинувата
Катик (Шахтарськ)
Міус
Вовча
Юзівка (Донецьк)
Макіївка
Харцизьк
Чистякове (Торез)
Сніжне
Сухі Яли
Мар'їнка
Іловайськ
Кринка
Мокрі Яли
Великий Янисоль (Велика Новосілка)
Кашлагач
Старобешеве
Амвросіївка
Волноваха
Кальміус
Остгейм (Тельманове)
Кальчик
Грузький Єланчик
Володарське
Берда
Мангуш (Першотравневе)
Маріуполь (Жданов)
АЗОВСЬКЕ МОРЕ

Учасники збройного повстання донецьких робітників у Горлівці в 1905 році.

С. Я. Безкоровайний.

П. І. Болоцький.

А. С. Гречнєв.

В той же час серед гірників поширювалася листівка «Клятва», написана штейгером Корсунської копальні № 1 А. Я. Коцом. Листівку видав ЦК РСДРП, а в червні 1905 року її передрукувала Маріупольська група Донецького Союзу РСДРП. «Клятву» читали на зборах, мітингах.

Одним із найбільших виступів трудящих у Донбасі проти самодержавства було грудневе збройне повстання в Горлівці. 1-го грудня директор машзаводу бельгієць Лоест оголосив робітникам, що в зв'язку з посиленням кризи виробництво машин скоротилося і замість 10-годинного робочого дня встановлюється 6-годинний. Внаслідок заробіток знизиться на 40—50 проц. За пропозицією Горлівської більшовицької групи РСДРП робітники вирішили відповісти на сваволю адміністрації організованим страйком. Ще на початку грудня у відповідь на звернення Катеринославського Бойового страйкового комітету на залізничній станції Горлівка створюється страйковий комітет. До його складу ввійшли Є. І. Глушко (голова), І. М. Сніжко, Дудукалов, В. А. Ісиченко, Павленко та ін. Після одержання звістки про грудневе збройне повстання в Москві на квартирі робітника Є. І. Глушка відбулась нарада страйкового комітету залізничників. Нарада вирішила скликати 9 грудня мітинг, де й оголосити загальний страйк робітників Горлівки. Увечері 9 грудня робітники почали збиратися на залізничній станції. Прибуло близько п'яти тисяч чоловік — машинобудівники, шахтарі, залізничники, а також селяни навколишніх сіл. Член страйкового комітету І. М. Сніжко на мітингу закликав горлівських робітників наслідувати приклад пролетарів Москви й активно включитися в боротьбу проти царизму. Тут же обрали розпорядчий комітет, головою якого став більшовик Є. І. Глушко. До складу комітету ввійшли також І. М. Сніжко, А. С. Гречнєв, В. А. Ісиченко та ін.[1]. Жодне розпорядження рудникової чи заводської адміністрації не набирало чинності без відома комітету. На заводі і шахті № 1 було організовано 2 бойові дружини. Для придбання зброї розпорядчий комітет конфіскував у касі залізничної станції 300 крб.[2], збирали також кошти серед населення. Всього зібрали понад 1000 крб. Спеціальним поїздом два члени комітету виїхали до Таганрога, щоб купити зброю.

16 грудня біля головної контори заводу зібралося до тисячі робітників з сім'ями. Члени страйкового комітету — коваль Євтушенко, слюсар Руденко, токар Смирнов та О. І. Кузнецов-Зубарєв пред'явили директорові заводу Лоесту вимогу: скасувати наказ про 6-годинний робочий день і пов'язане з цим зниження заробітної плати. Директор відмовився розмовляти з делегацією. Але робітники все ж примусили його погодитися з цими вимогами. Незабаром на заводський двір увійшли драгуни і солдати. Одержавши підкріплення, поліція зажадала від робітників видати керівників страйку, та це їй не вдалося. Тоді за наказом пристава і командира

[1] Журн. «Летопись революции», 1925, № 5—6, стор. 37.

[2] Революція 1905—1907 років на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 339—344.

П. А. Гуртовий.

В. А. Ісиченко.

О. І. Кузнецов-Зубарєв.

М. М. Рагулін.

роти солдати і поліцейські дали два залпи по беззбройних робітниках. 18 чоловік було вбито і понад 50 важко поранено[1]. Робітники, їхні жінки й діти кинулись тікати. Драгуни били їх нагайками і шаблями. Один з них покалічив О. І. Кузнецова-Зубарєва, відрубавши йому руку. Відразу ж після цього керівники страйку А. С. Гречнєв та І. М. Сніжко розіслали термінові депеші всім бойовим дружинам Донбасу. Ось одна з них: «Єнакієве. Бойовій дружині. Ми без зброї. Вимагаємо негайної допомоги з усіх боків»[2]. В ніч на 17 грудня на допомогу горлівцям прибули дружинники з Єнакієвого, Ясинуватої, Гришиного, Авдіївки, Дебальцевого, Харцизька, Кадіївки, Дружківки та Алчевська. На 7 годину ранку зібралося близько 4 тис. чоловік. Керівники бойових дружин на нараді розробили план повстання. Всіх дружинників було поділено на 3 загони, якими командували штейгер рудника № 1 П. А. Гуртовий, більшовик А. С. Гречнєв та вчитель з Гришиного П. С. Дейнега.

Повстання почалося вранці 17 грудня. Робітники повели наступ на казарми, де були розквартировані 3 роти піхоти і сотня драгунів. Після двогодинного бою дружинники захопили казарми. На допомогу урядовим військам з Єнакієвого підійшов великий загін козаків. Одержавши підкріплення, солдати вирушили проти повстанців і, стискуючи кільце, відтіснили їх до залізничної станції Горлівка. У нерівному бою загинуло близько 300 робітників[3]. Хоча бій і закінчився перемогою урядових військ, але вони все ж відступили, побоюючись прибуття підкріплень дружинникам. З 17 по 20 грудня Горлівка перебувала в руках розпорядчого комітету.

21 грудня в Горлівку прибула каральна експедиція з кулеметами і шибеницями на залізничних платформах. Почалися повальні обшуки та арешти. Багатьох учасників повстання схопили і кинули до в'язниць. Деяким керівникам та активним учасникам повстання вдалося втекти. Так, А. С. Гречнєв добрався до Луганська, де комітет РСДРП допоміг йому перебратися за кордон. Уникли арешту також Є. І. Глушко, А. Осипович, М. Смирнов, Г. Суханов та ін.[4]. Три роки тривало слідство у справі Горлівського збройного повстання і захоплення робітниками Катерининської залізниці. Спершу збиралися судити заарештованих звичайним судом присяжних, але потім уряд вирішив перетворити «Горлівську справу» на «залякувальний процес». З 7 по 19 грудня 1908 року справу учасників Горлівського збройного повстання розглядав у Катеринославі суд Одеського військового округу. Із 131 підсудного військовий суд визнав винними 92, з яких 32 було засуджено до смертної кари через повішення[5]. Соціал-демократична фракція третьої Державної думи подала запит урядові у справі горлівських робітників. Побоюючись, щоб жорстока розправа не

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 41, арк. 16.
[2] Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 45, 340, 341.
[3] Журн. «Красный архив». 1935, № 6, стор. 119.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 346, оп. 1, спр. 4, арк. 19; спр. 11, арк. 89, 90.
[5] Там же, спр. 6, арк. 247.

Учасники Горлівського грудневого збройного повстання 1905 року у в'язниці. 1907 р.

призвела до нового повстання, уряд трохи пом'якшив вирок — його було винесено 8 засудженим, а іншим — замінили довічною каторгою. Засуджених до страти 8 місяців тримали в одиночних камерах смертників, домагаючись, щоб вони підписали прохання на ім'я царя про помилування. Але ні умовляння, ні погрози, ні підкупи не зломили волі революціонерів. В ніч проти 4 вересня 1909 року О. М. Кузнецов-Зубарєв, Г. Ф. Ткаченко-Петренко, А. П. Щербаков, А. І. Ващеєв, В. П. Григоращенко, П. Л. Бабич, І. Д. Митусов, В. В. Шмуйлович були страчені.

Відзначаючи їхню відданість революції, більшовицька газета «Пролетарий» писала: «Безстрашно пішли вони — вісім героїв-робітників на смерть. Їх повісили. Але вони лишились живі... Живі в пам'яті пролетарів, що ведуть боротьбу за щастя народу»[1].

Жителі Горлівки свято шанують пам'ять тих, хто в 1905 році віддав життя за кращу долю трудящих. На місці бою робітничих дружин Донбасу з царськими військами встановлено пам'ятний обеліск. Поет Донбасу Павло Безпощадний у своїй поемі «Дружини» писав про події 1905 року в Горлівці:

...Здесь каждое место свято,
Где вы проходили, родные...
Где вы открывали митинг
И первый огонь по врагу.
Здесь дружная Горловка в пятом
Свой стяг поднимала крылатый,
Здесь каждое место поэма,
Легенда на каждом шагу.

І після жорстокого придушення грудневого збройного повстання 1905 року в Горлівці виступи робітників на рудниках тривали. Так, у другій половині травня 1906 року страйкували робітники Корсунської копальні № 1[2], а в червні того ж року — уже до 4 тис. шахтарів міста[3].

Працюючи в глибокому підпіллі, більшовики вели серед робітників агітаційну і пропагандистську роботу. Незважаючи на втрату багатьох товаришів, їм вдалося зберегти свою організацію. До її керівного ядра входили робітники В. Ф. Стожок, Ф. Ф. Кліпов, В. П. Максименко та інші.

На околиці робітничого селища рудника № 5 в халупі шахтарки П. Я. Вайнер була явочна квартира, а на Фурсівському руднику в землянці М. Бурих — підпільна друкарня, де відбувалися збори і зустрічі більшовиків. Сюди ж доставляли одержану з Петербурга, Катеринослава і Ростова нелегальну літературу, яку передруковували і потім поширювали серед робітників.

У 1912 році на рудник № 1 нелегально прибув і став працювати столяром один із ветеранів робітничого руху П. О. Мойсеєнко. Він швидко включився в партійну роботу, організував серед робітників передплату на газету «Правда». Від редакції цієї газети в грудні 1912 року в Горлівку приїжджав Г. І. Петровський, який провів конспіративні збори, роз'яснюючи робітникам завдання партійної роботи за нових

---

[1] Газ. «Пролетарий», 3 жовтня 1909 р.
[2] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 309.
[3] Журн. «Право», 1906, № 25—26, стор. 6, 7, 10.

умов, викрив позиції ліквідаторів і закликав робітників писати в «Правду» про своє становище і боротьбу проти капіталістів[1].

У роки реакції більшовики надавали великого значення роботі в уцілілих від розгрому легальних масових робітничих організаціях. На виборах керівництва лікарняної каси і робітничої школи на руднику № 1 та артилерійському заводі їм вдалося забезпечити обрання революційно настроєних робітників.

Коли почалась перша світова війна, вже в перші дні загальної мобілізації сталися антиурядові виступи робітників Горлівки. Вони були результатом великої роботи більшовицьких організацій серед мас. 21 серпня 1914 року на станції Микитівка більшовики П. О. Мойсеєнко, М. Бурих, С. Я. Безкоровайний та ін. організували мітинг серед мобілізованих в армію. Учасники мітингу прийняли резолюцію, де говорилося: «Робітникам і селянам війна не потрібна. Робітники й селяни вимагають її припинення. Ми проти братовбивства». У Горлівці раз у раз спалахували виступи робітників, невдоволених зростаючою дорожнечею і низькими заробітками. Тільки в травні 1915 року на рудниках Ауербаха протягом 16 днів страйкувало майже 2 тис. робітників. Близько 5 тис. чоловік взяли участь у страйку на Корсунській копальні № 1, на Микитівських і Государевобайрацьких рудниках масові страйки тривали 10 днів[2].

У квітні—травні 1916 року в Донбасі прокотилась хвиля мітингів і страйків, під час яких шахтарі Горлівсько-Щербинівського району продемонстрували високу свідомість і героїзм. 15 квітня розширена нарада представників більшовицьких організацій Горлівки, Микитівки і Щербинівки вирішила почати загальний страйк робітників району. Обраний на другій нараді страйковий комітет у складі С. І. Лапіна, М. М. Голдобіна, П. О. Мойсеєнка, Циганкова, Юрченка, Матросова та ін. виробив вимоги, які подав адміністрації підприємств: підвищити заробітну плату на 50 проц., скасувати примусові виходи на роботу, ліквідувати штрафи, поліпшити побутові та санітарні умови у селищах і на рудниках тощо. Згодом страйкарі висунули і такі вимоги, як запровадження 8-годинного робочого дня, страхування гірників за рахунок підприємців. Шахтовласники відмовилися задовольнити вимоги робітників, тоді 19 квітня комітет оголосив страйк, в якому взяло участь 25 тис. робітників[3]. Уряд оголосив Бахмутський повіт на воєнному становищі і почав стягувати туди війська. 27 квітня в Горлівку прибули з військами катеринославський губернатор і управляючий гірничим департаментом. Бойові загони, створені робітниками, охороняли підступи до шахт і селищ. Щоб запобігти збройній сутичці, страйком надіслав телеграми до IV Державної думи, міністерства промисловості і торгівлі з протестом проти сваволі підприємців. Але відповіді не було. Кількох членів страйкового комітету заарештували, страйкарям перестали продавати продукти в кредит. Проте 29 і 30 квітня мітинги стали багатолюднішими. 30 квітня губернатор підписав наказ, яким забороняв провадити загальну першотравневу демонстрацію[4].

Щоб уникнути кровопролиття, страйком вирішив провести святкування 1-го Травня на кожному руднику окремо. 2 травня страйкарі з дружинами й дітьми рушили в балку на місце загальних зборів. На шляху стражники зустріли їх нагайками і прикладами. Кільком сотням гірників вдалося прорватися через поліцейські

Загальний вигляд Горлівки. 1910 р.

[1] Наша кочегарка. История фабрик и заводов. Сталино, 1959, стор. 50.
[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 3, стор. 25.
[3] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 458.
[4] Газ. «Кочегарка», 28 квітня 1936 р.

Професіональний революціонер, активний учасник революційного руху в Донбасі П. О. Мойсеєнко.

заслони і зібратися на місці постійних зустрічей. Але тут їх оточили поліцейські та солдати. На виручку товаришам кинулися гірники. Солдати, співчуваючи шахтарям, відмовилися виконувати наказ своїх командирів. Тоді поліція і козаки відкрили вогонь по робітниках. Загинули К. О. Касаткін, Г. Г. Карканиць, І. Д. Малик, М. Д. Ремішевський, понад 20 чоловік було поранено. Під час страйку меншовики та есери агітували за відмову від збройної боротьби, намагаючись підірвати бойовий дух робітників. Більшовики ж всіляко підтримували страйкарів, організували збирання коштів для допомоги багатосімейним.

Після розстрілу демонстрантів у селищі почались арешти. Тільки в ніч на 3 травня поліція схопила 300 активних учасників страйку. Близько 100 з них прив'язали один до одного і, б'ючи нагайками, погнали з Щербинівки кружним шляхом через Горлівку в бахмутську в'язницю. Тих, що ледь трималися на ногах, або були знесилені спрагою й голодом, прив'язували до кінських хвостів. Але, незважаючи на жорстоку розправу, страйк закінчився лише 11 травня. Робітники змушені були стати до роботи майже на попередніх умовах — арешти, страшні злидні зробили свою справу. Звістка про криваву розправу над трудящими облетіла весь Донбас. До кінця травня 1916 року на знак солідарності з робітниками Горлівсько-Щербинівського району відбулося 16 страйків, в яких взяло участь близько 70 тис. чоловік[1]. Налякані виступами робітників, підприємці Горлівсько-Щербинівського району підвищили заробітну плату на 25 проц.[2]. Влітку та восени того ж року страйкували гірники рудника № 1. По 2—3 дні не виходили на роботу до 500 чоловік, переважно прохідників і вибійників[3].

Виняткового напруження революційна боротьба горлівських робітників досягла у 1917 році. Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, більшовики Горлівки закликали робітників до створення Ради. Вийшли з підпілля керівники більшовицької організації С. І. Лапін і М. І. Острогорський. 5 березня з Петрограда прибув більшовик Ш. А. Грузман. Уже 2 березня на загальному мітингу робітників шахти № 1 і артилерійського заводу було обрано тимчасовий виконком Горлівської Ради робітничих депутатів, до складу якого увійшли більшовики І. Черкашин, Г. Морозов, В. Максименко, Д. Галицев, І. Клоков, П. Казимирчук, Ф. Кліпов, Г. Зосим[4]. В той же час представники місцевої буржуазії створили орган Тимчасового уряду — т. зв. комітет громадського порятунку.

Уже на початку своєї діяльності тимчасовий виконком Горлівської Ради провів ряд революційних заходів. Представника Ради було направлено в суд. Робітники роззброїли поліцію і створили народну міліцію. Щойно створений гірничозаводський комітет профспілки організував споживче товариство, приділяв увагу питанням поліпшення умов праці, контролював оплату праці робітників[5]. До його складу увійшли шахтарі Є. Ходотов, Білошапка, І. Черкашин та Черкасов.

7 березня 1917 року на нараді більшовиків було обрано комітет РСДРП Горлівського району, до якого увійшли П. Г. Казимирчук, Ф. Ф. Кліпов, Ш. А. Грузман та ін. Створюються також рудникові більшовицькі комітети. На ртутному руднику комітет очолив С. І. Лапін, на п'ятому — Сєдов, на Байрацькому — С. Бондаренко, на Нелепівському — Н. І. Дубовий. 16 березня 1917 року більшовики провели

---

[1] В. Модестов. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 96.
[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 3, стор. 41.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 313, оп. 1, спр. 3298, арк. 119, 166, 257.
[4] Журн. «Летопись революции», 1923, № 3, стор. 42.
[5] Наша кочегарка, стор. 62.

тритисячний мітинг робітників машинобудівного заводу і рудника № 1. На ньому, незважаючи на опір меншовиків і есерів, було схвалено більшовицьку резолюцію, в якій вимагалося встановити 8-годинний робочий день і припинити імперіалістичну війну. Рада, висловлюючи волю трудящих, заявила протест Тимчасовому урядові у зв'язку з нотою Мілюкова. Робота більшовиків сприяла підвищенню політичної активності трудящих. 15 травня 1917 року робітники ртутного рудника і шахти № 5 в резолюції, схваленій на мітингу, зажадали переходу всієї влади до рук Рад, конфіскації всіх поміщицьких земель і націоналізації промислових підприємств та банків.

Горлівська районна партійна організація на квітень налічувала 1450 чоловік[1]. В середині квітня відбулася I районна конференція більшовиків. Її учасники обговорили і одностайно схвалили Квітневі тези В. І. Леніна. Обраний комітет організував вивчення і роз'яснення тез серед робітників району. 23 травня в Микитівці відкрився з'їзд Рад Горлівсько-Щербинівського району за участю 176 делегатів від 10 великих підприємств і 150 дрібних шахт[2]. Присутні тут меншовики на чолі з Трубіциним намагалися дезорганізувати роботу з'їзду. Однак більшовикам удалося привернути делегатів дрібних шахт на свій бік. При голосуванні було прийнято більшовицьку резолюцію. Зазнавши поразки, меншовики пішли із з'їзду. Це полегшило обрання делегатами на I Всеросійський з'їзд Рад більшовиків І. Семенцова і Ш. Грузмана[3]. В липні більшовицька організація Горлівсько-Щербинівського району налічувала вже 2200 членів партії. На VI з'їзді РСДРП(б) від району були 2 делегати з вирішальним голосом — С. І. Лапін і С. Г. Головін[4].

Для надання допомоги селянам у боротьбі за землю в червні 1917 року більшовики Горлівки послали робітничі дружини в села, а також створили ковальсько-слюсарні майстерні для ремонту сільськогосподарського інвентаря. Наприкінці липня після ретельної підготовки вони провели загальнорайонний з'їзд рудникових і заводських виконкомів Рад робітничих депутатів. На з'їзді було обрано районну Раду робітничих депутатів у складі 40 чоловік, а через кілька днів до неї увійшли ще 4 представники від селян. Членами виконкому Ради були тільки більшовики, головою обрали П. І. Казимирчука[5]. Рада перебувала в Микитівці, їй підпорядковувались всі горлівські рудники, артилерійський завод, залізничні вузли.

Капіталісти, що намагалися задушити революцію голодом і розрухою, затопили шахти № 5, № 8, «Государів Байрак» та ін. Цілими тижнями робітникам не відпускали хліба, гасу, мила та ін. товарів. Внаслідок нестачі фуражу почався падіж коней. Навіть мінімальні вимоги робітників адміністрація не задовольняла. У відповідь на саботаж промисловців 30 серпня 1917 року за пропозицією Г. І. Петровського II районний з'їзд Рад робітничих депутатів проголосив себе єдиною «владою диктатури пролетаріату і найбіднішого селянства»[6]. Для боротьби з контрреволюцією було організовано тимчасовий революційний штаб, до складу якого ввійшли С. І. Лапін, П. Дорофєєв, Г. Чалий та інші, всього 10 чоловік[7].

Тимчасовий уряд дав розпорядження про розпуск революційних Рад і роззброєння робітників, але тимчасовий революційний штаб Горлівсько-Щербинівського району за допомогою червоногвардійських загонів, створених при шахтах, роззброїв охорону рудників та заводів і попередив адміністрацію, що в разі саботажу вона буде притягнута до відповідальності за сприяння контрреволюції[8]. У вересні надійшли

---

[1] Журн. «Літопис революції», 1930, № 5, стор. 124.
[2] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.), стор. 165.
[3] Н. Гончаренко. Советы Донбасса в 1917 г. Сталино, 1957, стор. 59.
[4] Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы. М., 1958, стор. 304.
[5] Журнал «Летопись революции», 1923, № 3, стор. 52.
[6] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 45, арк. 93.
[7] Там же, арк. 95, 97.
[8] Н. Гончаренко. Советы Донбасса в 1917 г., стор. 96, 97.

повідомлення, що Керенський посилає в Ростов військове обмундирування, зброю, продовольство і гроші; Рада призначила своїх комендантів на станції Микитівка і Горлівка для контролю за рухом поїздів у цьому напрямі. Адміністрація залізниці підкорилася вимогам Ради і визнала її комендантів. Продовольство та одяг, вилучені з реквізованих составів, коменданти передавали робітникам на рудники.

11 жовтня 1917 року було створено Горлівсько-Щербинівський комітет РСДРП(б) який об'єднав 2660 членів партії. Він розгорнув напружену роботу в масах. Звістку про перемогу збройного повстання в Петрограді горлівські робітники зустріли з великим піднесенням. «З глибини шахт вітаємо і виражаємо повне довір'я II Всеросійському з'їздові Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, а також створену владу в особі Народних Комісарів і готові підтримати їх усією робітничою і бойовою могутністю»,— говорилося в одностайно прийнятій резолюції горлівських шахтарів[1]. На кожному підприємстві створювалися профспілкові комітети — робітники самі організовували управління підприємствами. Але на молоду Країну Рад посунули вороги всіх мастей. Каледін захопив Ростов. У зв'язку з цим тимчасовий революційний штаб привів у бойову готовність червоногвардійські загони, які охороняли рудники, залізничні станції і селища, посилився контроль за рухом транзитних поїздів на Ростов. У грудні 1917 року загін Червоної гвардії під командуванням слюсаря машинобудівного заводу В. Шишковського роззброїв на станції Горлівка 3 ешелони з підрозділами 3-ї козачої дивізії, що прямувала з фронту на Дон[2].

Загроза контрреволюції викликала потребу об'єднати революційні сили Донецького басейну. З цією метою в ніч на 4 грудня 1917 року в Микитівці відбулася конференція Рад і ревкомів Донбасу, де було обрано Центральне бюро військово-революційних комітетів. Наприкінці грудня шахтарі Горлівсько-Щербинівського району влилися до Першого Червоної гвардії Донецького басейну полка. Бойове хрещення червоногвардійці прийняли наприкінці грудня 1917 року під Ясинівкою в тривалому бою з білокозаками. У складі радянських військ під командуванням Р. Ф. Сіверса 6 січня 1918 року під час наступу на Каледіна (в напрямку Іловайське—Ханженкове—Макіївка) діяли всі червоногвардійські загони Горлівки. В цих боях вони виявили зразки мужності й героїзму. Екіпаж бронепоїзда № 9, що складався з шахтарів Горлівки, в одному з боїв потрапив у засідку. Витративши усі боєприпаси, бійці підірвали паровоз і вступили в рукопашний бій з білогвардійцями. Смертю хоробрих полягли командир Степанов, шахтарі Крюков, Курочкін та ін.[3] Червоногвардієць М. Трутнєв, колишній токар машзаводу, в бою під станцією Ханженкове був тяжко поранений в обидві ноги. Оточений ворогами він бився до останнього подиху.

Після розгрому каледінців мирний перепочинок не був тривалим — на Україну сунули німецькі війська. При наближенні ворога Горлівсько-Щербинівський партійний комітет своїм рішенням від 25 березня зобов'язав усіх членів партії, здатних носити зброю, вступати до загонів. 24 квітня 1918 року після запеклих боїв частини Червоної Армії залишили Горлівку і Микитівку, а через 5 днів внаслідок тривалого артилерійського обстрілу і безперервних атак німці захопили рудничне селище та станцію Байрак. Сотні горлівських робітників відступили з частинами Червоної Армії, багато пішло в партизанські загони Романенка і Русакова, що діяли в Байрацькому і Поклонському лісах. Розвідувальні дані партизанам давав житель гірничозаводського селища О. П. Бісиркін.

Населення саботувало накази німецького командування про відбудову шахт, всіляко ухиляючись від роботи. На знак протесту проти арештів і репресій, звільнень з роботи і збільшення робочого дня шахтарі Горлівки оголосили страйк, який

---

[1] Борьба за власть Советов в Донбассе. Сборник документов и материалов. Сталино. 1957, стор. 154.

[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 3, стор. 68.

[3] Наша кочегарка, стор. 66.

тривав мало не місяць[1]. В листопаді 1918 року німецькі гарнізони поспішно залишили Горлівку.

У неймовірно важких умовах розрухи шахтарі Горлівки приступили до відбудови шахт і почали давати перше вугілля. Частина гірників поповнювала ряди Червоної Армії. З шахтарів Горлівсько-Щербинівського району було створено 3 червоноармійські полки: Ртутно-Щербинівський, 11-й Залізнянський, 1-й Зайцівський. Із робітничої молоді рудників № 1, № 5 і с. Зайцевого було сформовано екіпаж бронепоїзда «2-й Сибірський», бійці якого відзначилися у боях на Східному фронті.

На початку 1919 року до Горлівки наблизились денікінці. У перших числах лютого вони захопили її, але вже в березні Червона Армія відтіснила ворогів. Розпочались оборонні бої. Робітники Горлівки подавали всіляку допомогу частинам Червоної Армії, що захищали місто. Вдруге Горлівку захопили денікінці на початку травня 1919 року. Білогвардійці встановили жорстокий режим. Тільки в перші дні вони стратили 25 робітників. Але, незважаючи на терор, горлівські робітники під керівництвом більшовиків вели боротьбу проти денікінців.

У грудні 1919 року частини Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного вийшли на рубіж Бахмут—Попасна—Микитівка—Дебальцеве. Після дводенних боїв у районі Щербинівки, Микитівки, Дебальцевого 11-а кавалерійська і 9-а стрілецька дивізії розгромили великі сили противника і 30 грудня визволили Горлівку та Микитівку[2]. Відновили роботу радянські, партійні і профспілкові організації. 20 січня 1920 року за рішенням Промбюро Раднаркому УРСР були націоналізовані всі шахти Горлівки[3]. На той час тут працювало лише шість дрібних шахт, що давали близько 500 тонн вугілля на добу.

Серйозну допомогу в мобілізації робітників на відбудову шахт партійним та радянським організаціям Горлівки подав агітпоїзд «Жовтнева революція» на чолі з М. І. Калініним. 12 березня 1920 року, виступаючи на мітингу гірників шахти № 1, Михайло Іванович розповів про важке становище в країні, про розруху і від імені Володимира Ілліча Леніна закликав робітників швидше відбудувати шахти і дати країні вугілля[4]. У червні на допомогу гірникам Горлівки прибув у повному складі 4-й полк 42-ї дивізії, переведений на трудовий фронт. Бійці Червоної Армії за короткий час опанували різні шахтарські професії.

Активну участь у відбудові господарства Горлівки взяли комсомольці. У березні 1920 року за завданням Горлівського підрайкому КП(б)У молоді комуністи А. Корягіна і Г. Глушко почали створювати на підприємствах міста комсомольські осередки. Першими вступили в комсомол Д. Гахов, С. Єгупов, В. Пшеничний, П. Хижняков, С. Мелющев, О. Чумаков, Л. Лутовинова та ін. Комсомольські осередки міста об'єдналися в кущовий комітет, секретарем якого було обрано В. П. Пшеничного. Комсомольці бралися за будь-яку роботу: прибували вагони з лісом — вони їх розвантажували, не рахуючись із часом; після нічного чергування йшли прибирати шахтові двори, вантажити вугілля; влаштовували недільники. Вони навчалися військової справи у гуртках всеобучу, були бійцями ЧОПу, охороняли склади, млини, пекарні, крамниці[5]. При осередках працювали гуртки політграмоти, драматичний, хорового співу тощо. Кошти, виручені за концерти і спектаклі, йшли у фонд Червоної Армії та дитячих будинків.

Важливу роль у залученні жінок до будівництва нового життя відіграли делегатські збори. Під керівництвом партійних організацій жінки провадили збори і мітинги, брали участь у роботі кооперативів, кас взаємодопомоги, виробничих партійних осередків. Делегатські збори контролювали будівництво дитячих садків

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 8, арк. 118, 119.
[2] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 1. М., 1958, стор. 369.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 17, арк. 32.
[4] Газ. «Беднота», 1 квітня 1920 р.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 18, арк.29.

РАСЧЕТНАЯ КНИЖКА № 1

Фамилия Ленин (Ульянов)

Имя, отчество Владимир Ильич

Наименование предприятия ш-та № 5 им. Ленина

Адрес предприятия г. Горловка

Дата поступления 8 июня 1923 г.

Цех, отдел 5

Должность Почетный

Специальность Забойщик

Розрахункова книжка на ім'я В. І. Леніна, заведена робітниками горлівського рудника № 5 у 1923 році.

та ясел. На руднику № 1 з 440 зайнятих на виробництві жінок — 387 були членами профспілки, 175 — членами клубу, 439 входили до складу кооперативу, 7 — депутатами Рад[1].

Комуністи Горлівки, послані в Раду партійними організаціями, робили все можливе для поліпшення постачання робітників продовольством, сприяли розвитку споживчої кооперації. Одним з кращих кооперативів у Горлівці став кооператив «Гірник», що об'єднував 95 проц. шахтарів. Широко практикувалося кредитування робітників. Завдяки роботі горлівської кооперації приватні крамниці закривалися[2]. Активно працювали виробничі комісії районної і селищної Рад. Депутати відвідували шахти, організовували контроль за відбудовою підприємств, займалися також добором кадрів керівного складу шахт і заводів.

Великою подією у житті горлівців було присвоєння передовому руднику № 5 ім'я В. І. Леніна. 8 червня 1923 року відбувся багатолюдний мітинг. Виступаючі запевняли, що працюватимуть ще краще, по-ленінському і одностайно схвалили пропозицію вважати вождя почесним вибійником, а його заробіток відраховувати на культроботу. Робітники щиро бажали В. І. Леніну щонайшвидшого одужання[3]. Під час ленінського призову комуністами стали учасники революції 1905 року В. А. Ісиченко, М. М. Рагулін, молоді робітники К. К. Смольников, С. Єгупов, А. Ф. Шейков, О. І. Чумаков та багато інших.

На 1926 рік у Горлівці були повністю відбудовані підприємства вугільної, ртутної, машинобудівної, хімічної і доломітної промисловості. Гірники за 1925/26 господарчий рік дали 2,2 млн. тонн вугілля. Розгорнулося житлове будівництво, розширилась мережа лікувальних закладів. 1923 року в місті працювало вже 4 лікарні на 250 ліжок, на кожній шахті було відкрито амбулаторії, а в місті — поліклініку і протитуберкульозний диспансер. У Горлівці працювало 11 лікарів, 26 фельдшерів і 125 чоловік молодшого медичного персоналу[4].

Вживалися заходи щодо підвищення культурного рівня робітників. Ще в травні 1921 року в місті створюються надзвичайна комісія ліквідації неписьменності і губернські курси, які того ж року підготували 20 інструкторів. Освітню роботу проводили вчителі, а також понад 500 культармійців — комуністи, комсомольці і члени профспілки. На кожному підприємстві, на кожній вулиці відкривалися школи лікнепу. Профспілкові організації придбали для учнів підручники і зошити. Не вистачало шкільних приміщень і під школи пристосовували конфісковані у підприємців житлові будинки, методом народної будови зводили нові школи. За перші десять років Радянської влади у Горлівці було відкрито 17 нових шкіл[5]. На всіх заводах і шахтах працювали клуби. У 1925 році в місті діяло вже 7 кіноустановок.

Велике промислове будівництво розгорнулося в Горлівці наприкінці 20-х рр. Уже 1926—1927 рр. на механічному заводі стали до ладу цехи водовідливних насосів, експериментальних машин і металовиробів, ливарний та ін. 18 лютого 1933 року тут почав працювати найбільший у світі цех виробництва врубових машин по-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 66, арк. 50, 51.

[2] Е. Курдюмова. Донецкая партийная организация в годы восстановительного периода. Сталино, 1957, стор. 49.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-2607, оп. 1, спр. 108, арк. 100.

[4] Там же, спр. 719, арк. 58.

[5] Донецький облпартархів, ф. 232, оп. 1, спр. 20, арк. 30.

тужністю 3 тис. машин на рік. На шахті № 5 ім. В. І. Леніна у лютому 1928 року вперше в Донбасі було проведено механізоване виймання вугілля на пластах крутого падіння[1].

У виконанні планів соціалістичного будівництва величезну роль відіграло масове соціалістичне змагання. Першою у 1929 році в рух ударників включилася бригада прохідників шахти № 1 на чолі з А. П. Циганковим. Він навчив майстерності усіх членів бригади, де працювали і 3 його сини. Кожен член бригади опановував усі види прохідницьких робіт, шахтарі досягли небачених темпів проходження штреку — 50 погонних метрів на місяць. Партосередок і шахтком профспілки поширили досвід Циганкова на всі бригади. Скликалися спеціальні виробничі наради, після яких Андрій Петрович демонстрував у штреку свої методи роботи. Бригади А. П. Циганкова та Я. П. Єрмакова звернулися до всіх трудящих Горлівки з закликом розгорнути ударництво і виконати першу п'ятирічку за чотири роки. Робітники шахт і заводів міста підхопили цей заклик. На 7 листопада 1930 року на машинобудівному заводі ім. С. М. Кірова в русі ударників брало участь уже 70 проц. усіх робітників. Перед у змаганні вели комуністи і комсомольці. Рух ударників, запровадження механізованого виймання вугілля дало змогу горлівцям виконати план 1929 року на 103,3 процента.

Одне за одним ставали до ладу нові підприємства: коксохімічний завод (1928 рік), шахти № 19—20 (1929 рік), ім. Рум'янцева (1932 рік)[2]. У квітні 1933 року запрацював азотнотуковий завод ім. Серго Орджонікідзе — одне з найбільших хімічних підприємств країни. Велика увага приділялася підготовці кваліфікованих кадрів для промисловості. Ще 1 вересня 1923 року на машинобудівному заводі відкрили школу ФЗН. Крім того, на підприємствах Горлівки в ті роки створюється широка мережа курсів і гуртків, де робітники підвищували технічну кваліфікацію. 1929 року діяло 11 технічних гуртків, а наступного року число їх зросло до 27[3]. На допомогу раціоналізаторам інженерно-технічні працівники створили виробничі гуртки та осередки товариства «Техніка — масам».

У 1931 році Горлівку відвідала комісія ЦК КП(б)У на чолі з Генеральним секретарем ЦК КП(б)У С. В. Косіором. Докладно ознайомившись з роботою вугільних підприємств, С. В. Косіор виступив з доповіддю перед партійно-господарським активом міста[4]. Відзначивши великі досягнення горлівців у розвитку вугільної промисловості, він водночас говорив про недоліки в роботі шахт і в шахтному будівництві, порадив, як їх усунути. Горлівський райком партії і райрада депутатів трудящих вжили заходів щодо поліпшення роботи шахт. Серйозна увага приділялась добору технічних кадрів. Перебудувало свою роботу й управління шахтами. Більше комуністів стало працювати на підземних роботах. Поліпшилося постачання підприємств технікою.

Партійний комітет шахти «Кочегарка» підтримав ініціативу вибійника М. О. Ізотова, який виступив з пропозицією — передавати молодим гірникам досвід вуглевиймання. Ізотов виконував по 5 змінних норм. Після зміни він навчав молодих робітників своїх ме-

М. О. Ізотов виступає на першій конференції інженерно-технічних працівників УРСР. Горлівка, 1933 р.

[1] Газ. «Кочегарка», 3 квітня 1928 р.
[2] Экономическая жизнь СССР. М., 1961, стор. 199, 224, 430.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2606, оп. 2, спр. 170, арк. 1, 2.
[4] С. В. Косиор. Донбасс может и должен оплатить свой долг. М., 1931, стор. 13, 14.

тодів підрубування вугілля. Горлівське рудоуправління організувало ізотовські семінари на шахтах, а райком КП(б)У з метою пропаганди передового досвіду провів 1 травня 1932 року загальнорайонну масовку шахтарів, на яку зібралося близько п'яти тис. чоловік. Постійну допомогу ізотовцям подавали парторг ЦК ВКП(б) В. Г. Стрижаченко і начальник шахти І. А. Юхман.

Велику роль у пропаганді і поширенні ізотовського методу роботи відіграла газета «Правда», виїзна редакція якої працювала в Горлівці у квітні—травні 1932 року. 11 травня 1932 року «Правда» надрукувала статтю М. О. Ізотова «Мій метод», на яку гаряче відгукнулися шахтарі всього Донбасу. Досвід роботи прославленого гірника поширювала і газета «Кочегарка», закликаючи «знайти Ізотова на кожній шахті і в кожній професії». Ініціатива М. О. Ізотова переросла у масовий рух. 25 червня на 1-й Горлівській міській партконференції Микита Ізотов виступив зі звітом про виконання зобов'язань, узятих при вступі до лав більшовицької партії. Якщо у січні він виконав завдання на 562 проц., то за 20 днів червня — на 2 тис. проц.[1] Ізотов попросив виділити йому спеціальну гірничу дільницю, де б можна було навчати молодь.

1 січня 1933 року на шахті «Кочегарка» почала діяти ізотовська школа. Після навчання шахтарів переводили на інші дільниці, а на їхні місця приходили новачки. З усіх республік, країв та областей країни на адресу шахти № 1 та особисто Ізотову надходили листи. До Горлівки приїздили делегації робітників. Вони знайомилися з методами роботи ізотовців, укладали договори на соціалістичне змагання. Бакинські нафтовики встановили спеціальний прапор переможця ізотовського змагання. За патріотичну ініціативу і наполегливість у навчанні молодих робітників Уряд СРСР у 1934 році нагородив М. О. Ізотова орденом Леніна. До 50-річчя Радянської влади в центрі міста споруджено пам'ятник-монумент робітникові-патріоту.

Швидко поширювався рух передовиків на шахтах міста. 31 серпня 1935 року кадіївський шахтар О. Г. Стаханов за зміну нарубав відбійним молотком 102 тонни вугілля, а вже 11 вересня М. О. Ізотов за зміну видобув 240 тонн вугілля. П'ять робітників ледве встигали кріпити за ним лаву. Через два дні, 13 вересня, вибійник шахти «Кочегарка», ізотовець Ф. Н. Артюхов нарубав за зміну 311 тонн вугілля[2]. Невдовзі і це досягнення було перекрито. Інший учень Ізотова — О. Т. Степаненко — видав на-гора за зміну 552 тонни вугілля — кріпили лаву за ним десять робітників. 1 лютого 1936 року М. Ізотов встановив новий світовий рекорд — за 6 годин роботи відбійним молотком він нарубав 640 тонн вугілля[3]. Чудових результатів досягла у тому ж році стахановська дільниця шахти № 8, керована гірничим техніком А. В. Баклановою. Гірники цієї дільниці виконали річний план за 9 місяців і 20 днів[4].

Гірничі техніки (справа наліво): А. В. Бакланова, А. З. Черних, Н. В. Бакланова після роботи в забої. Горлівка, 1936 р.

Масовий ізотовський і стахановський рух сприяв швидкому зростанню видобутку вугілля. У 1937 році на шахті «Підземгаз» було втілено в життя ідею Д. І. Менделєєва про підземну газифікацію вугілля. Якщо в 1930 році шахта № 1 не справлялася з добовим планом і давала лише 900 тонн, то в передвоєнні роки з її вибоїв гірники видавали на добу до 3600 тонн вугілля. Успішно працювали й інші горлівські шах-

[1] Донецький облпартархів, ф. 232, оп. 1, спр. 5, арк. 227, 228.
[2] Газ. «Механизированный забой», 16 вересня 1935 р.
[3] Газ. «За индустриализацию», 2 лютого 1936 р.
[4] Газ. «Кочегарка», 8 березня, 21 жовтня 1936 р.

ти. За систематичне перевиконання плану видобутку вугілля у другій п'ятирічці колектив шахти «Олександр-Захід» 1 березня 1939 року було нагороджено орденом Леніна, а 8 квітня того ж року ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно шахту ім. Калініна. 7 квітня 1940 року в Горлівці відбулася всесоюзна нарада вугільників, на якій шахтарі Горлівки і Кузбасу уклали договір на соціалістичне змагання. Змагаючись із кузбасівцями, горлівці включилися в боротьбу за дострокове виконання плану третьої п'ятирічки. На кінець 1940 року добовий видобуток вугілля в шахтах міста досяг 20 тис. тонн. Наступного року стала до ладу найбільша в Донбасі шахта № 4—5 «Микитівка». Всього перед Великою Вітчизняною війною в місті працювало 13 шахт, які в 1940 році видали 7,2 млн. тонни вугілля.

За роки передвоєнних п'ятирічок у Горлівці були збудовані нові промислові підприємства, значно розширено та докорінно реконструйовано старі — на 1940 рік тут діяло десять заводів. Тільки один машинобудівний завод ім. С. М. Кірова 1939 року випустив понад 900 важких і 400 легких врубових машин, понад 3 тис. насосів, освоїв серійне виробництво гірничих комбайнів С-24. Великий вклад у розвиток цього заводу внесли конструктори К. З. Дем'яненко, О. Д. Сукач, М. Ф. Горохов, О. Я. Підопригора.

Широкого розвитку в місті набула й хімічна промисловість. Тут працювали два коксохімічні заводи та азотнотуковий ім. С. Орджонікідзе, колектив якого збільшив випуск аміаку в 1940 році порівняно з 1933 майже в п'ять, а випуск азотної кислоти — у 30 разів[1]. Серед кваліфікованих кадрів робітників та інженерно-технічних працівників заводу було чимало передовиків виробництва. Це — найстаріший апаратник відділу синтезу Ф. В. Прудников, машиніст азотних компресорів У. М. Дашкова, старший машиніст аміачного цеху І. Ф. Легостаєв. Значний вклад у розвиток заводу внесли інженери А. Г. Селченко, Н. Г. Довженко, Г. А. Сістер та інші.

За роки індустріалізації Горлівка з шахтарського селища виросла у місто обласного підпорядкування (з лютого 1932 року). 1939 року населення Горлівки становило 181,5 тис. чол.[2], тобто зросло майже у 8 разів порівняно з 1926 роком. У червні 1941 року утворено 3 внутріміські адміністративні райони[3]. Місто займало площу понад 100 кв. км. За роки першої п'ятирічки було збудовано 350 тис. кв. метрів житлової площі[4]. Тільки для робітників шахти «Кочегарка» у 1930 році спорудили 95 чотириквартирних будинків і 20 триповерхових. На кінець 1940 року житловий громадський фонд міста становив 747 тис. кв. метрів. У 1933 році в місті знесли останні халупи, де мешкали гірники шахти № 1. Одну халупу зберегли як музейний експонат і накрили скляним ковпаком. За роки другої п'ятирічки в комунальне господарство Горлівки вкладено 11,4 млн. крб.; почалося спорудження нового водогону і каналізації, приступили до електрифікації міста. Було збудовано друкарню, фабрику-кухню, поштамт, універмаг, дві міські лазні, готель. Про поліпшення добробуту трудящих свідчило й зростання товарообороту торговельних підприємств міста, який в 1936 році досяг 200 млн. крб. Розширилась торговельна мережа — у 1941 році в Горлівці налічувалося 48 магазинів. Велику допомогу міськраді у благоустрої міста подавали дві селищні Ради, вісім рудникових і 7 сільрад (вони входили у міську смугу і налічували у своєму складі 1,5 тис. депутатів). Влітку 1933 року 8-кілометрова трамвайна лінія сполучила шахти № 1 і № 5. Споруджували її методом народної будови. Тоді ж за один місяць збудували стадіон на 10 тис. місць, де вже 1 вересня відбулася перша всесоюзна спартакіада профспілки гірників. Трудящі міста заклали парк культури і відпочинку, збудували літній кінотеатр і бібліотеку. 1934 року горлівці виступили ініціаторами змагання між містами всієї країни за краще впорядкування робітничих селищ та піднесення їхньої культури[5]. Цю ініціативу підтримали

---

[1] Горловский азотнотуковий завод. Горлівка, 1958, стор. 17, 26.
[2] Україна за 50 років (1917—1967). Статистичний збірник. К., 1967, стор. 30.
[3] Донецький облпартархів, ф. 232, оп. 1, спр. 4, арк. 16.
[4] Газ. «Кочегарка», 1 січня 1933 р.
[5] Донецький облпартархів, ф. 232, оп. 1, спр. 26, арк. 51, 52.

Пуск першого трамвая у м. Горлівці. 1933 р.

трудящі Сталіно, Таганрога, Саратова, Баку та ін. міст країни. Горлівка кілька років завойовувала першість у цьому змаганні. Наркомат охорони здоров'я СРСР не раз нагороджував її Червоним прапором і грошовими преміями[1]. Досвід роботи Горлівської партійної організації в упорядкуванні міста було узагальнено і поширено.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті функціонувало 6 лікарень і 3 пологові будинки, тубдиспансер, дитяча поліклініка, 7 шкільних лікарняних пунктів, дитячий санаторій. На всіх шахтах і заводах діяли медсанчастини. У Горлівці були гельмінтологічний пункт, протималярійна і санітарні станції, молочноконтрольна станція, три станції швидкої допомоги. В системі охорони здоров'я трудилося 150 лікарів. Відкрили 54 дитячі садки і ясла, які охоплювали понад 2 тис. дітей.

У 1940 році в Горлівці навчалося 33 тис. дітей[2]. Тільки за 8 років — з 1932 по 1940 рік — в центрі міста і робітничих селищах збудували 42 школи. Внаслідок цього було ліквідовано тризмінні заняття. На спеціальних курсах, що працювали при школах, робітнича молодь готувалася до вступу у середні та вищі навчальні заклади. Партійна організація міста надавала великого значення підвищенню кваліфікації вчителів і забезпеченню шкіл кадрами. Директори середніх шкіл І. І. Яковлєв і П. Є. Бредун організували опорні школи, де досвідчені викладачі передавали молодим учителям свій педагогічний досвід. Кадри для вугільної промисловості готував Горлівський гірничий технікум, створений у 1929 році на базі колишнього штейгерського училища. Крім того, протягом 1931—1932 рр. тут почали працювати медробітфак, робітфак мистецтв, ФЗУ громадського харчування, відділення Вищих інженерно-технічних курсів вузького профілю та Промакадемії, а також школа тваринників і городників. Якщо в 1926 році в Горлівці налічувалося кілька десятків людей з вищою освітою, то в 1939 році їх було вже 1380, а з середньою технічною і з загальною середньою освітою — 21 637 чоловік.

У місті і селищах створили широку мережу будинків культури і клубів. Уже 7 листопада 1927 року відкрив двері Палац праці, при якому працювала бібліотека; тут були читальний зал, кімната для любителів шахів, спортивний зал. Діяли драмгурток, художня студія та інші гуртки. У 1940 році в Горлівці було 22 палаци культури і клуби. 9 гуртків художньої самодіяльності об'єднували до 300 чоловік. У місті налічувалося 26 масових бібліотек[3].

Велику роль у політичному і культурному вихованні населення міста відігравала одна з найстаріших в Донбасі газета «Кочегарка» — орган Горлівського міського комітету КП(б)У і виконкому міськради. Перший її номер під назвою «Совет коммунистов» вийшов ще 1 лютого 1919 року. На сторінках газети друкувалися статті Г. І. Петровського, Н. К. Крупської, С. В. Косіора та інших діячів партії і Радянської держави, замітки робітничих кореспондентів, репортажі, розповіді про ударників і стахановців. Висвітлювався також досвід роботи Рад, партійних, комсомольських і профспілкових організацій. З «Кочегаркою» пов'язана літературна доля ве-

---

[1] Газ. «Кочегарка», 15 червня 1940 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 232, оп. 1, спр. 20, арк. 31.
[3] Газ. «Кочегарка», 5 червня 1940 р.

ликої групи радянських письменників — П. Безпощадного, Ю. Чорного-Діденка, В. Торіна, Г. Баглюка, М. Слонімського та ін. 13 вересня 1932 року в зв'язку із святкуванням 40-річчя літературної і громадської діяльності О. М. Горького горлівці на загальноміських зборах обрали Олексія Максимовича почесним вибійником. 26 вересня 1932 року у привітальному листі Горькому з приводу нагородження його орденом Леніна вони писали: «40 років твоєї літературної і громадсько-політичної діяльності — велике свято пролетаріату... Поздоровляємо з нагородою і передаємо більшовицький шахтарський привіт... Це свято ми використаємо для нового трудового піднесення, для підвищення темпів вуглевидобутку»[1]. 9 березня 1934 року при газеті «Кочегарка» вийшов перший номер районної «Піонерської літературної газети». Вона подавала велику допомогу шкільним літгурткам у виявленні і вихованні юних талантів. У збірнику «Щасливе покоління Жовтня», виданому до XIII Всеукраїнського з'їзду Рад, надруковано 21 твір горлівських дітей.

У перші дні Великої Вітчизняної війни в міський військкомат надійшло понад 20 тис. заяв горлівців з проханням відправити їх на фронт. Добровільно вступили до лав Червоної Армії близько 3 тис. комуністів і понад 4500 комсомольців[2]. Основні підприємства Горлівки швидко перебудували свою роботу на воєнний лад і приступили до випуску продукції для фронту. Так, машинобудівний завод ім. С. М. Кірова перейшов на виробництво мінометів та автоматів; коксохімічний — на виготовлення пляшок з пальною сумішшю «КС». Будівельні організації і механічні майстерні почали випускати нову продукцію — протитанкові їжаки і збірні залізобетонні доти. Як ніколи Батьківщині потрібне було вугілля, і горлівські шахтарі гаряче підхопили патріотичну ініціативу — працювати і за себе, і за товаришів, що пішли на фронт. Наприкінці жовтня 1941 року, коли виникла безпосередня загроза Донбасові, в Кемеровську і Челябінську області, Киргизію і Узбекистан було евакуйовано устаткування промислових підприємств. Туди ж виїхала і частина сімей робітників і службовців. Уральське дітище горлівців — Копейський завод вугільного машинобудування — не раз нагороджували перехідним Червоним прапором Наркомату вугільної промисловості, а в 1945 році — прапором Державного Комітету Оборони. Героїчно трудилися, наближаючи день перемоги над ворогом, верстатники І. Г. Терентьєв, І. І. Коваль, машиніст баштового крана Є. П. Шевченко, бригада формувальниць на чолі з Н. Пєсковською, десятки і сотні робітників, інженерів та техніків.

Заздалегідь, відповідно до вказівок ЦК КП(б)У в місті під керівництвом Донецького обкому партії створюється підпільний райком і 5 первинних парторганізацій. Всього для роботи в підпіллі залишилося 39 комуністів[3]. Секретарем підпільного райкому партії був затверджений С. М. Щетинін, комуніст з 1932 року, колишній парторг ЦК на шахті № 5—6 ім. Димитрова тресту «Красноармійськвугілля»[4].

З 22 по 29 жовтня на підступах до міста точилися запеклі бої радянських військ проти гітлерівців. Під натиском ворога 29 жовтня 1941 року частини Червоної Армії залишили Горлівку. Гітлерівські загарбники створили концентраційні табори в районі житлового селища заводу ім. С. М. Кірова та в лісі поблизу шахти ім. Калініна. За час окупації понад 14 тис. чоловік, у т. ч. жінок, дітей і старих, фашисти скинули в ствол шахти «Вузлова»[5]. На шахті ім. Рум'янцева окупанти розстріляли і замордували 70 чоловік, на шахті «Комсомолець» гестапівці заарештували 44 чоловіка, серед них шахтарів-стахановців М. П. Середу, І. П. Бутенка та ін.[6]. Всіх їх вороги розстріляли після нелюдських катувань. До літа 1942 року Горлівка перебу-

[1] Газ. «Правда», 28 вересня 1932 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 19, арк. 49.
[3] Там же, оп. 11, спр. 1, арк. 96.
[4] Там же, арк. 98.
[5] Там же, спр. 3, арк. 63.
[6] Там же, арк. 64.

вала у прифронтовій смузі. Тут зосередилась велика кількість військових частин і тилових установ противника. За таких складних умов розгорнув свою роботу Горлівський підпільний райком партії. Його ядро становили комуністи М. Ф. Стогнєва, В. Я. Орєхов, М. Г. Шуклін, О. Г. Сергєєв, Т. Й. Спицин, М. Г. Білаш та ін.[1]. У листопаді 1941 року С. М. Щетинін, призначений на той час секретарем підпільного обкому партії, перейшов лінію фронту і зустрівся у Ворошиловграді з секретарем обкому партії Л. Г. Мельниковим. Від нього він одержав вказівки про роботу у ворожому тилу. Повертаючись у Горлівку, Щетинін встановив регулярний зв'язок з командуванням 18-ї армії, політвідділом 74-ї стрілецької дивізії, а також з підпільниками в Єнакієвому, в селах Зайцевому, Байраку, з комсомольськими організаціями на станції Микитівка[2]. Завдання підпільний райком одержував від командування 18-ї армії та політвідділу 74-ї стрілецької дивізії. Виконували ці завдання комсомольці Горлівки й Микитівки під керівництвом підпільного райкому комсомолу. Юні підпільники переходили лінію фронту і передавали розвідувальні дані радянському командуванню. При виконанні завдання від рук гестапівців загинули комсомольці М. І. Жбир, В. І. Шейн, І. І. Касьянов, П. Г. Стешко та інші[3].

Підпільний райком створив диверсійну групу на чолі з колишнім головою завкому профспілки азотнотукового заводу О. С. Сотником. У листопаді і грудні 1941 року за завданням райкому партії ця група провела кілька диверсій: знищила склад військового майна і солдатську казарму, висадила в повітря автогараж, спалила німецьку продовольчу базу на станції Микитівка. Член підпільної партійної організації В. Я. Орєхов 28 березня 1942 року на перегоні Горлівка — Микитівка пустив під укіс німецький ешелон, що прямував на фронт. Рух поїздів на цьому перегоні завмер на 10 годин. Згодом Орєхов влаштував аварію ще одного військового ешелону, чим припинив рух у бік Дебальцевого на 8 годин[4]. Комуніст М. Г. Шуклін за завданням підпільного райкому не раз переривав телефонний зв'язок між німецькими військовими підрозділами і комендатурами.

Навколо Горлівської підпільної партійної організації на початок 1943 року згуртувався актив, який вів пропагандистську і роз'яснювальну роботу серед населення. Комуністка М. Ф. Стогнєва очолила патріотичну групу, що розповсюджувала радянські газети, проводила бесіди з жителями селища заводу ім. С. М. Кірова, хутора Аксенівки, с. Корсуня. Агітаційні групи створилися на станції Байрак, шахтах № 8, ім. Гайового, доломітному комбінаті тощо. Значну агітаційну роботу проводили підпільні комсомольсько-молодіжні організації. Комсомольці О. Д. Бутов, М. М. Литвинов, І. А. Фатієв, Г. І. Проценко, В. Лунєв, Є. Чуприна та ін. слухали по радіо зведення Радінформбюро і писали листівки[5]. З них населення дізналося про розгром під Ростовом групи Клейста, про ноту Радянського уряду з приводу звірств окупантів щодо радянських військовополонених.

Підпільна робота протягом усього цього часу проводилась під безпосереднім керівництвом ЦК КП(б)У. 22 червня 1942 року в Горлівці побував зв'язковий ЦК КП(б)У Д. Ю. Овчинников. Він передав С. М. Щетиніну вказівку Центрального Комітету КП(б)У з питань діяльності підпілля[6]. На підприємствах міста створювались спеціальні групи, що всіляко гальмували проведення відбудовних робіт, а також видобуток вугілля на шахтах Горлівки. Кілька разів вони затоплювали шахти, виводили з ладу підойми, через що роботи припинялися на 2—3 дні[7].

1—2 вересня 1943 року частини 51-ї і 5-ї ударної армій Південного фронту розгорнули широкий наступ, внаслідок якого 5 вересня Горлівку було визволено.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 1, арк. 96.
[2] Герои подполья, вып. 2. М., 1968, стор. 105.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 28, арк. 10, 11.
[4] Там же, спр. 1, арк. 98; спр. 29, арк. 5.
[5] Там же, спр. 11, арк. 96, 97, 100.
[6] Герои подполья, вып. 2, стор. 127.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9 а, спр. 52, арк. 106.

Шахта «Кочегарка» в Горлівці. 1968 р.

Горлівка. Площа Перемоги. 1970 р.

В їдальні шахти ім. Ю. О. Гагаріна. Горлівка, 1968 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

У боях за місто відзначився колишній горлівський шахтар, командир танка, комсомолець О. Нігурицин. Екіпаж танка в запеклому бою знищив три протитанкові гармати і до 100 гітлерівських солдатів. Танкісти продовжували вести вогонь і після того, як їх машину було підбито ворожим снарядом. Прикриваючись вогнем, танкісти усунули пошкодження і на своєму танку увірвалися на вулиці рідної Горлівки[1]. Наказом Верховного Головнокомандування за успішні бойові дії в боях за визволення Горлівки 126-й стрілецькій дивізії (командир — полковник О. І. Казанцев) і 127-й стрілецькій дивізії (командир — полковник І. П. Говоров) було присвоєно найменування «Горлівських»[2].

Багато горлівців відзначились на фронтах Великої Вітчизняної війни. У серпні 1944 року на узбережжі Балтійського моря у боях за село Мединяй комсомолець М. М. Холод закрив амбразуру ворожого дота своїм тілом. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1945 року рядовому М. М. Холоду посмертно було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Цього ж звання удостоєні Г. Є. Бойко, Б. О. Котов, О. Ф. Рульов, Ф. О. Чичкан, В. Ф. Молозєв, Ф. У. Черників, В. Г. Петренко, Д. С. Загоруйко, В. В. Щербина, В. Я. Єрмаков. Захищаючи Сталінград, горлівець І. П. Веденьов повторив безсмертний подвиг Миколи Гастелло — спрямував палаючий літак на ворожу колону і знищив її. Одним із перших зі своїм підрозділом переправився в районі Канева через Дніпро і тривалий час утримував плацдарм молодий горлівський поет Б. О. Котов, який загинув у цьому важкому бою.

Горлівці зберігають світлу пам'ять про своїх земляків, що загинули в боях з фашистськими загарбниками — 1969 року в парку «Юних комунарів» споруджено обеліск Слави. У центрі міста, в сквері ім. Радянської Армії, височить пагорб, весь у квітах. На вершині його встановлено танк Т-34, а біля підніжжя горить вічний вогонь Невідомому солдатові. Щодня опівдні тут лунає траурна мелодія «Пам'яті героїв Горлівки» (композитор Д. Б. Кабалевський). Горлівці підтримують зв'язок з військовими частинами, що визволяли їхнє місто.

Міська партійна організація з перших днів визволення міста зосередила свою увагу на політичній та організаторській роботі в масах. Відновили свою діяльність 3 райкоми КП(б)У, первинні партійні та комсомольські організації, райкоми комсомолу, профспілки, міськрада, 3 райради, 8 селищних і сільських Рад[3]. Вони піднімали людей на боротьбу за ліквідацію наслідків війни. Фашистські варвари зруйнували в Горлівці 80 проц. житлового фонду, затопили шахти, підірвали корпуси азотнотукового, коксохімічного, машинобудівного заводів, доломітного і ртутного комбінатів, знищили всі підприємства місцевої промисловості та всі культурно-побутові заклади[4]. Горлівці дружно взялися за відбудову промислових підприємств, житлових будинків і культурно-побутових закладів. 8 вересня 1943 року відбулися загальні збори мешканців селища шахти ім. Калініна, на яких одностайно схвалили відбудувати шахту і селище за короткий строк. Тут же було організовано комсомольсько-молодіжну бригаду у складі 34 чоловік. Очолив її колишній розвідник партизанського загону М. Фостов. Через день бригада налічувала вже 70 чоловік. Почали з упорядкування шахтового двору. Потім взялися за відбудову шахти. Щоб дістати із затопленого ствола насоси, комсомольці Гаташ і Розпутько кілька разів пірнали в крижану воду. Водночас з відбудовою промисловості трудівники міста збирали кошти у фонд оборони. За 5 місяців після визволення вони зібрали для будівництва танкової колони «Визволений Донбас» понад 6 млн. карбованців[5].

З усіх підприємств країни в Горлівку надходило устаткування для заводів і шахт міста. Машинобудівний завод тільки за першу половину 1945 року одержав

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 28, арк. 37.
[2] Они освобождали Донбасс. Донецк, 1963, стор. 186.
[3] Газ. «Кочегарка», 10 січня 1945 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 80, 81.
[5] Газ. «Кочегарка», 28 лютого 1944 р.

213 різних металорізальних верстатів, 35 пресів, п'ять мостових кранів тощо. Протягом 3—5 місяців відбудовано шахту «Рудуч», № 19—20 і збудовано близько 30 невеликих шахт[1]. 1945 рік шахтарі Горлівки зустріли великою перемогою — достроковим завершенням річної програми 1944 року. На-гора було видано додатково до плану 170 ешелонів коксівного вугілля. Багато вибійників виконували по дві—три норми за зміну. Серед них 56-річний шахтар комуніст І. Ф. Пєтухов, старий шахтар І. Б. Сатанін та ін. Робітник шахти № 19—20 М. Афонін за два місяці виконав річну норму. Таку ж норму за три місяці виконали 48 шахтарів. За закликом вибійника шахти «Кочегарка» Г. А. Сидоренка в шахти повернулися пенсіонери. Але все ж робочих рук не вистачало. І комсомолка М. С. Гришутіна кинула заклик: «Жінки — у вибій!». Вона організувала дівочу комсомольську бригаду і 24 вересня 1943 року повела їх у вибій шахти № 19—20. Рубати вугілля комсомолок учив найстаріший майстер П. І. Борисенко. Дівчата швидко опанували шахтарські професії. М. Гришутіна 5 січня 1944 року виконала за зміну три норми, встановивши перший жіночий рекорд. Н. Кузьменко в січні 1944 року за одну зміну вирубала 43,3 тонни вугілля[2]. Про славні діла молодих вибійниць знав весь Донбас. На початку травня 1944 року у вибоях шахти № 19-20 працювало вже 145 жінок, а всього на шахтах Донбасу — тисячі. Багато з них не відставало від чоловіків.

Успішно відбудовувалися заводи міста. Колектив машинобудівного заводу вже на початку 1944 року налагодив серійне виробництво відбійних молотків, вентиляторів тощо. На кінець війни виробництво продукції тут досягло двох третин довоєнного рівня. На відбудові заводу і в налагодженні виробництва відзначились В. Є. Глаголєв, В. Л. Мухопад, О. М. Ханахбєєв, І. Т. Катеринич, І. С. Горбатенко, Н. Ф. Головченко, Г. А. Ткаченко та багато ін.[3]. Колектив підприємства п'ять разів виборював Червоний прапор Державного Комітету Оборони, а 2 червня 1945 року в зв'язку з 50-річчям і великими заслугами в справі розвитку шахтового машинобудування він був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора[4].

Незабаром від випуску серійної врубмашини ГВКЗМ («Горлівська важка») завод перейшов до виробництва досконалішої врубівки. Уже в 1947 році тут було випущено першу партію нових врубових машин ПВ-60 («Потужна врубова»). За її розробку і освоєння конструкторові заводу, комуністу О. М. Ханахбєєву присуджено Державну премію. У 1949 році колектив робітників та інженерно-технічних працівників заводу освоїв виробництво гірничовидобувних комбайнів «Донбас», що дістали визнання не тільки серед шахтарів Радянського Союзу, а й у зарубіжних країнах. На міжнародній промисловій виставці 1958 року в Брюсселі комбайн «Донбас» відзначено Золотою медаллю[5]. 10 березня 1950 року машинобудівники рапортували про виконання п'ятирічного плану. П'ятирічку вони завершили за 4 роки і 65 днів. Сотні ж робітників провідних професій заводу виконали свої особисті плани за два-три роки.

Величезних збитків завдали німецько-фашистські окупанти хімічній промисловості Горлівки. Тільки по азотнотуковому заводу ім. С. Орджонікідзе вони становили суму понад 144 млн. крб. Заводська партійна організація та адміністрація організували змагання за звання гвардійських і фронтових бригад. Комсомольсько-молодіжна бригада, керована досвідченим бригадиром-монтажником Т. М. Доломаном, щодня виконувала норму виробітку на 300 проц. У 1944 році їй присвоїли звання гвардійської і присудили третє місце у всесоюзному змаганні комсомольсько-молодіжних бригад. Бригади слюсарів, керовані Д. П. Лебедєвим і М. В. Власовим, на відбудові котлів і канатної дороги парокотельного цеху систематично виконували норми виробітку на 200 і більше проц. 28 квітня 1944 року на заводі вже

[1] Газ. «Кочегарка», 28 березня 1944 р.
[2] Г. Г. Люхерина. Рабочий класс — фронту. М., 1962, стор. 364.
[3] Донецкий арсенал. Донецк. 1960, стор. 72, 74, 75.
[4] Газ. «Социалистический Донбасс», 5 червня 1945 р.
[5] Донецкий арсенал, стор. 81, 82, 85—88.

почалося виробництво кисню, 2 листопада — аміаку, 11 березня 1945 року — аміачної селітри; у 1952 році було введено в експлуатацію цех виробництва етилбензолу. Після закінчення відбудовних робіт колектив заводу швидко освоїв складне устаткування, нову техніку і технологію.

Відбудовувалось і упорядковувалося місто. На 1950 рік будівельники здали в експлуатацію 590 тис. кв. метрів житла. Почали працювати водогінна, електрична і каналізаційна мережі. Були відбудовані також усі школи та дошкільні заклади, 11 палаців культури і клубів, 2 кінотеатри, 73 магазини і 53 підприємства громадського харчування.

Шахта «Кочегарка». Горлівка, 1968 р.

Бурхливими темпами розвивалась промисловість Горлівки у 50-х роках. Стали до ладу авторемонтний, два ремонто-механічні заводи, шахта «Кіндратівка-Західна», заводи — молочних продуктів, пивоварний, виноробний, переробки овочів; два хлібозаводи, фабрика баянів, шиноремонтний завод, меблева фабрика, реконструйовано також кілька шахт. Протягом 1968 року промислові підприємства Горлівки видали продукції на 760 млн. крб.

Шахтарі міста щороку дають країні понад 10 млн. тонн вугілля. Тільки в 1968 році вони видобули понад план 301 тис. тонн чорного палива[1]. Високі успіхи у трудівників шахти комуністичної праці ім. Рум'янцева, нагородженої орденом Трудового Червоного Прапора. Цей колектив систематично перевиконує план видобутку вугілля.

За революційні й трудові звершення і з нагоди 100-річчя з часу заснування відома всій країні шахта «Кочегарка», нагороджена у 1967 році орденом Леніна. Велика заслуга в цьому партійної організації, 60 проц. комуністів якої зайнято на підземних роботах. Колектив «Кочегарки» переміг у змаганні за «донецький процент» на честь 50-річчя Великого Жовтня, завоювавши право відправити надплановий ешелон у розпорядження Ради Міністрів УРСР, і був нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР.

Зростання технічної озброєності шахт дало змогу збільшити механізований видобуток вугілля з 3 проц. (показник початку 1959 року) до 19,8 проц. у 1968 році, а на деяких шахтах досягнуто ще вищого рівня механізації. Так, на шахті № 5 ім. В. І. Леніна, нагородженій пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, механізований видобуток становить 40 проц.[2] Ініціаторами впровадження нової техніки виступили бригади комуністичної праці, очолювані комуністами П. І. Гуржієм і С. М. Александровим. За впровадження комбайнів на крутоспадних пластах П. І. Гуржію, С. М. Александрову, О. П. Бочкарьову, С. В. Міхеєву, В. Ф. Лякіну та ін. у 1964 році було присуджено Ленінську премію[3].

У Горлівці є сім машинобудівних і ремонтних підприємств, найбільші з них машинобудівний завод ім. Кірова і Новогорлівський. Обсяг виробництва заводу ім. Кі-

[1] Газ. «Кочегарка», 1 січня 1969 р.
[2] Газ. «Кочегарка», 9 грудня 1966 р.
[3] «Экономическая газета», 1967, № 13, стор. 6, 7.

Понадплановий ешелон вугілля на шахті № 5 ім. Леніна. Горлівка, 1967 р.

рова зріс за період з 1959 по 1965 рік на 65 проц. Тут освоєно випуск 30 типів вугільних комбайнів і організовано серійне виробництво 16. Тільки в 1968 році було випущено понад 1200 вугільних комбайнів[1]. На заводі трудяться Герой Соціалістичної Праці О. М. Сторожев, уславлені верстатники П. О. Оксень, Т. В. Чернишова, М. А. Киросаренко, В. Д. Шепелєв, Н. Ф. Головченко.

50 видів верстатів і механізмів виробляє Новогорлівський машинобудівний завод. Горлівський коксохімічний завод і Микитівський доломітний комбінат — підприємства тилу чорної металургії. Коксохімічний завод виробляє 1,2 млн. тонн коксу на рік, а також смолу, сульфат, бензол та інші хімічні продукти; Микитівський доломітний комбінат — доломіт і вогнетривкі вироби.

Горлівський ордена Трудового Червоного Прапора хімічний комбінат ім. С. Орджонікідзе — первісток довоєнних п'ятирічок. Це одне з найбільших підприємств хімічної промисловості нашої країни. З 1958 по 1968 рік валова продукція комбінату зросла в 3 рази. Стали до ладу більш як десять нових цехів. Серед підприємств кольорової металургії — Микитівський ртутний комбінат. За технологією видобутку ртутної руди комбінат — один із передових у країні. Тут трудиться багато новаторів виробництва, серед яких бригада, очолювана Героєм Соціалістичної Праці, заслуженим металургом УРСР В. Т. Кузьміним.

Продукція горлівських підприємств іде в 34 країни світу і майже в усі республіки СРСР. Великого розвитку набула місцева промисловість, що налічує 9 підприємств харчової і 8 легкої промисловості. Промислове і цивільне будівництво в місті здійснюють 4 будівельні трести.

Успішне виконання народногосподарських планів стало можливим завдяки героїчній праці горлівців, внаслідок широкого розвитку всіх форм соціалістичного змагання. У русі за звання ударників комуністичної праці переможцями стали 34 тис. трудівників. Звання підприємств комуністичної праці завоювали шахта ім. Рум'янцева, Нововузлівська ЦЗФ, міська друкарня, ЦЕЛ «Донбасенерго», станція Микитівка та ін., а також 4246 змін і бригад. Нинішнє покоління гідно продовжує розпочату піонерами перших п'ятирічок справу. 350 цехів, дільниць і бригад Горлівки, 3500 робітників провідних професій рапортували про виконання п'ятирічки до 100-річного ювілею В. І. Леніна — 22 квітня 1970 року. Серед них Герой Соціалістичної Праці, майстер-карусельник машинобудівного заводу ім. С. М. Кірова О. М. Сторожев — переможець у конкурсі за звання кращого майстра своєї професії серед підприємств «Головвуглемашу», токар цього заводу П. О. Оксень, вибійник шахти ім. Рум'янцева В. О. Сафонов, вибійники шахти ім. Калініна С. О. Лозовий, М. П. Андрієнко, вибійник шахти № 4—5 І. П. Копичко та багато інших. ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС за досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна нагородили Ленінськими ювілейними почесними грамотами такі горлівські підприємства: Калінінську центральну збагачувальну фабрику тресту «Донецьквуглезбагачення»; ордена Леніна шахту № 1—5 «Кочегарка» комбінату «Артемвугілля»; ордена Трудового Червоного Прапора шахту ім. Калініна комбінату «Артемвугілля»; районне ордена Леніна енергетичне управління «Донбасенерго»;

[1] Газ. «Кочегарка», 1 січня 1969 р.

шахту № 5 ім. Леніна комбінату «Артемвугілля». 2 колективи — Горлівського радіотелевізійного ательє № 4 та Горлівського ордена Трудового Червоного Прапора хімічного комбінату ім. С. Орджонікідзе — нагороджені Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Української республіканської Ради професійних спілок.

Горлівка — один з найбільших транспортних центрів Донбасу. Тут є 4 залізничні станції — Микитівка, Горлівка, Трудова, Байрак. Колектив станції Микитівка ще в 1962 році першим у місті був удостоєний почесного звання підприємства комуністичної праці. В 1968 році автомобільним транспортом міста перевезено понад 45 млн. тонн вантажу. Горлівці були піонерами створення потокових ліній технічного обслуговування автомобілів. Перші потокові лінії ТО-1 і ТО-2 демонструвалися на ВДНГ у 1960 і 1961 рр. і були удостоєні Диплома 2-го ступеня. По 25 маршрутах міста ходять автобуси. В місті щороку трамваї перевозять понад 40 млн. пасажирів. Автобусним сполученням Горлівка зв'язана з Києвом, Харковом, Ворошиловградом, Дніпропетровськом, Запоріжжям, Сімферополем, а також з усіма містами Донецької області.

У 1962 році збудовано першу чергу автоматичної телефонної станції. З 1954 по 1969 рік за рахунок державних коштів у місті зведено 1 млн. 350 тис. кв. метрів житлової площі. Виникли нові мікрорайони, розташовані серед зелених насаджень, осторонь від промислових підприємств, біля водойм. Тут же — школи, дитячі заклади, магазини, будинкові кухні та інші побутові підприємства. Проведено велику роботу і щодо поліпшення водопостачання, газифікації, розширення каналізаційної мережі. Місто потопає в зелені, вулиці й тротуари асфальтовані. Серед комунально-побутових підприємств — 225 пунктів і майстерень побутового обслуговування, 71 перукарня, 39 механічних пралень тощо. Працюють багато магазинів, підприємств громадського харчування.

У Горлівці — 22 лікарні на 4085 ліжок, 33 лікувально-профілактичних заклади і 106 лікарсько-фельдшерських пунктів на підприємствах і в школах. У системі охорони здоров'я працюють 709 лікарів. Велику повагу заслужив завідуючий хірургічним відділенням лікарні № 2 Герой Соціалістичної Праці І. О. Кадьян. Понад 4 тис. успішних операцій на рахунку у В. Ф. Шостака, головного лікаря цієї лікарні. У 1963 році нагороджено орденом Леніна завідуючу пологовим відділенням Л. В. Погорілу. Трудівники міста щороку проводять відпустки в будинках відпочинку, санаторіях, вирушають у туристські походи. Тільки профспілка гірників для оздоровлення трудящих тресту «Горлівськвугілля» витратила в 1968 році 300 тис. карбованців.

Горлівка — місто учнів і студентів. Тут є педагогічний інститут іноземних мов, загальнотехнічний факультет Донецького політехнічного інституту, загальнонауковий факультет Донецького державного університету, 6 технікумів, 13 професійно-технічних училищ. У 110 загальноосвітніх школах навчаються 66 725 учнів і працюють 4300 вчителів. Серед них заслужені вчителі школи УРСР В. М. Горяїнов, Н. Ю. Чичкан, К. П. Качалова, Ф. О. Брикульський. Для маленьких громадян Горлівки є 140 дошкільних закладів, де виховуються 14 тис. дітей. Працюють 3 палаци піонерів, дитяча технічна станція і спортивна школа.

Багато робітників міста навчаються у вечірніх і заочних вищих і середніх спеціальних закладах. Так, наприклад, уся зміна аміачного цеху хімкомбінату, керована Героєм Соціалістичної Праці О. П. Штихом, здобула вищу і середню освіту. О. П. Штих став начальником цеху, В. І. Зуєв, М. Гольченко і В. Кобзєв — начальниками змін, Л. Мірко і С. Зінченко — диспетчерами комбінату.

З ініціативи викладачів музичної школи О. І. Мазана, О. А. Серкутіної, А. П. Козлової, В. М. Рожкова та ін. у 1961 році створено міську народну консерваторію, де 25 викладачів на громадських засадах навчають музики обдарованих горлівців. 35 чоловік здобули тут музичну освіту. Серед них — електрослюсар А. Рукавцов, гірник В. Кочаров, завідуюча дитсадком В. Войнарська та ін. Тепер

Пам'ятник М. О. Ізотову в Горлівці. 1967 р.

вони керують музичними гуртками в клубах і дитячих закладах. При Горлівському державному педагогічному інституті іноземних мов відкрито у 1959 році перший в СРСР народний університет іноземних мов з трирічним навчанням. Заняття тут провадять на громадських засадах студенти старших курсів і викладачі інституту. Понад 20 років працює міське відділення товариства «Знання». У 1968 році понад 3 тис. членів товариства прочитали 18 тис. лекцій.

В місті є 45 палаців культури і клубів, 7 кінотеатрів. Недалеко від шахти «Кочегарка» збудовано один з кращих у Горлівці Палац культури ім. Леніна. Тут працюють хоровий, танцювальний і драматичний колективи, вчаться баяністи, учасники духового оркестру і оркестру народних інструментів. Виконавське мистецтво танцювального ансамблю високо оцінили не лише горлівці, а й кияни, москвичі, а також гірники Англії, де в 1960 році побував цей колектив. Щороку відбуваються районні і загальноміські фестивалі самодіяльного мистецтва. Бажані гості горлівці — актори московських, донецьких та ін. театральних колективів. На проспекті Димитрова встановлено бюст Г. М. Димитрова — подарунок горлівцям від болгарських шахтарів. Часто приїздять сюди партійні, профспілкові та інші делегації Магдебурзької округи НДР і Катовіцького воєводства ПНР.

У Горлівці — 70 бібліотек, книжковий фонд яких налічує понад 1 млн. томів. У 1960 році з ініціативи пенсіонерки Є. П. Пульверт в місті створено першу бібліотеку на громадських засадах. Тепер такі бібліотеки діють в селищах шахти ім. Рум'янцева, Байраці, Мирному, Микитівці, на станції Майорська. 16 великих підприємств видають багатотиражні газети. При редакції «Кочегарка» понад 40 років працює літературне об'єднання. Історики, робітники, журналісти, партійні працівники і члени літературного об'єднання написали книги з історії заводів і фабрик, серед них: «Наша кочегарка», «Донець іде через кряж», «Тепло людям», «Донецький арсенал», «Вічно живі традиції» та ін. У 1969 році в зв'язку з 50-річним ювілеєм газету «Кочегарка» відзначено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Міністерство вугільної промисловості СРСР нагородило її знаком «Шахтарська слава» 1-го ступеня.

Матеріали про революційні, бойові і трудові звершення старшого покоління зібрані в народному музеї історії Горлівки, створеному в 1958 році. Музеї трудової слави відкрито на шахтах «Кочегарка» та ім. Леніна. Їхні експонати і документи широко використовуються в роботі по комуністичному вихованню молоді. У 1959 році в місті створено художній музей.

Дедалі більше горлівців залучається до роботи Рад депутатів трудящих, депутатських груп, громадських Рад мікрорайонів, квартальних та вуличних комітетів. У складі місцевих Рад працюють 1327 депутатів, у т. ч. обласної Ради — 22, міської — 422, районних — 685. Серед депутатів міської Ради — 238 робітників, 228 членів КПРС. Депутатом Верховної Ради СРСР обрано вибійника В. Ф. Мозгового; депутатами Верховної Ради УРСР — бригадира малярів К. М. Сипитого, апаратницю Т. С. Ластовецьку і прохідника С. І. Долгова.

Виконкоми міської, районних, селищних і сільських Рад у своїй роботі спираються на широкий актив. В роботі 383-х громадських організацій беруть участь понад 30 тис. чоловік, тобто кожен шостий дорослий житель міста. Великий авторитет мають громадські ради мікрорайонів, їх у Горлівці 20. Трудящі беруть активну

участь у роботі комітетів, груп і постів народного контролю. У місті створено 827 груп, постів і комітетів, в складі яких працюють понад 8600 народних контролерів.

Міським комітетом КП України і міською Радою депутатів трудящих заведено міську Книгу пошани і Дошку почесних громадян. Звання почесного громадянина міста Горлівки удостоєно бригадира апаратників бригади комуністичної праці хімічного комбінату, Героя Соціалістичної Праці О. П. Штиха; бригадира комбайнової бригади шахти «Комсомолець», лауреата Ленінської премії П. І. Гуржія; знатного будівельника міста, бригадира комплексної бригади БУ № 1 тресту «Горлівськжитлобуд», Героя Соціалістичної Праці К. М. Сипитого, поета П. Г. Безпощадного (Іванова), Героя Соціалістичної Праці, вибійника шахти ім. Рум'янцева Ф. П. Голуб'ятникова, заслуженого шахтаря УРСР диспетчера шахти ім. Гагаріна М. С. Гришутіну-Ломонос, уродженця Горлівки маршала військ зв'язку СРСР І. Т. Пересипкіна, завідуючого хірургічним відділенням міської лікарні № 2 Героя Соціалістичної Праці І. О. Кадьяна та учня М. О. Ізотова, тепер начальника відділу кадрів тресту «Горлівськвуглебуд» О. Т. Степаненка. У місті живуть і працюють два Герої Радянського Союзу, 22 Герої Соціалістичної Праці, 4 лауреати Ленінської і 5 лауреатів Державної премій.

Все, чим славиться місто, створене героїчною працею робітників і службовців, очолених згуртованим загоном комуністів, що налічує 19,2 тис. чоловік. Партійні організації наполегливо вишукують нові форми і методи роботи. Проводяться семінари секретарів партійних організацій, теоретичні конференції партійного активу. Стали традицією районні збори молодих комуністів; у ленінські дні та ін. знаменні свята новоприйнятим урочисто вручають партійні квитки. Організуються ленінські читання, вечори зустрічі трьох поколінь тощо.

Вірним помічником партійної організації Горлівки у роботі серед молоді є комсомол, що налічує у своїх лавах 33 тис. чоловік. Молодь міста бере участь у всесоюзному поході по місцях бойової слави радянського народу. У 1967 році молоді горлівці пройшли бойовими шляхами партизанського загону «Донецькі месники», побували у містах-героях Бресті, Ленінграді, Москві, Одесі, Волгограді й Києві. Багато уваги приділяють горлівські комсомольці міській піонерській організації, яка налічує в своїх рядах 28 тис. школярів.

У 1968 році горлівці відзначили сторіччя свого міста. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 вересня 1968 року за успіхи у господарському і культурному будівництві, розвитку вугільної промисловості Горлівку нагороджено Почесною Грамотою Верховної Ради УРСР. Рік у рік кращає місто шахтарської слави, місто-красень, місто-трудівник.

І. С. ПАВЛИК, Ф. Я. САМОХВАЛОВ

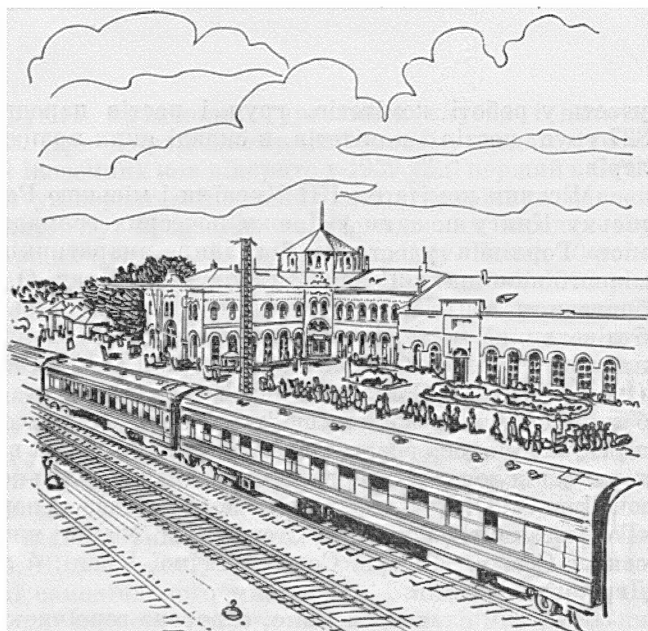

ДЕБА́ЛЬЦЕВЕ —

МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

ебальцеве розташоване у східній частині Донецької області, в центрі Дебальцево-Іванівського кряжа, який сягає тут майже найвищої точки — 334 метрів над рівнем моря. Відстань до обласного центру — 76 км. Через місто проходять автостради Харків — Ростов і Донецьк — Ворошиловград. Дебальцеве — великий залізничний вузол країни. Дебальцівській міськраді підпорядкована Миронівська селищна Рада. Населення — 35700 чоловік.

У 20-х роках XIX ст. землі поблизу ріки Булавинки були подаровані царським урядом воронезькому поміщику Дебальцеву, який брав участь у придушенні повстання декабристів. Поміщик переселив сюди з Воронезької губернії частину своїх кріпаків, внаслідок чого утворилися Ільїнка та інші села. У 1878 році, коли будували Донецьку залізницю, заснували станцію Дебальцеве[1]. Вона зв'язала 4 напрямки: Звірівське, Попаснянське, Луганське й Микитівське. Тут вантажі сортувалися й відправлялися за призначенням. На станції було розміщено два депо на 30 паровозів. Створення дебальцівського залізничного вузла вирішувало проблему вивозу вугілля з східної і північно-східної частини Донбасу. 1893 року станція Дебальцеве стала власністю держави, а у лютому 1896 року її здали в оренду товариству Південно-східних залізниць[2]. Через 5 років станцію приєднали до Катерининської залізниці.

На початку 90-х років XIX ст. Російсько-бельгійське товариство розпочало поблизу станції будівництво механічного заводу. В 1894 році він став до ладу. Підприємство виробляло ферми, прогони невеликих залізничних мостів, вагонетки для вузькоколійок. У 1898 році випуск виробів досяг 170,7 тис. пудів. У 900-х роках на заводі працювало 787 чоловік[3]. А всього на 1897 рік у Дебальцевому

---

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, 1912, стор. 166.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 219, оп. 1, спр. 9783, арк. 163.
[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2, стор. 92.

проживало 2048 чоловік, у т. ч. 1169 чоловіків і 879 жінок[1]. Переважно це були колишні селяни з центральних районів країни, змушені переїхати на Донбас через голод і злидні. Мешкали вони в землянках і старих глинобитних бараках. Жахливі житлові умови дебальцівських робітників визнавала й головна інспекція залізниць у своїй доповіді в листопаді 1885 року, де зазначалося, що мазанки й бараки сирі, холодні й згубно впливають на здоров'я людей, що в одній кімнаті часто живуть по кілька сімей. За виснажливу працю платили від 9 до 15 крб. на місяць. Значну частину заробітної плати поглинали різні штрафи. Грабували робітників крамарі й трактирники, постачаючи їм продукти в кредит. Бельгійці отримували від заводу залізні ліжка, матраци, ковдри й жили по двоє чоловік у кімнаті, а місцеві робітники спали в переповнених бараках на підлозі. Для майстрів-іноземців і начальників цехів звели кілька мурованих будинків. Найбільшою спорудою в селищі тривалий час залишалася будівля залізничного вокзалу. При станції була амбулаторія, де працював один фельдшер. Згодом відкрили школу.

Наприкінці 90-х років XIX ст. сталися перші виступи робітників і залізничників станції, які вимагали поліпшення свого економічного становища. Так, з 25 по 27 листопада 1898 року в Дебальцевому страйкували 60 стрілочників станції, які протестували проти чергувань, що тривали по 16 годин на добу. Одностайнішим був страйк заводських робітників, який розпочався 1 травня 1899 року. Свої вимоги страйкарі виробили під впливом прокламації Донського комітету РСДРП, розповсюдженої в селищі в ніч на 28 квітня 1899 року[2]. Робітники зажадали від адміністрації: скоротити робочий день з 10,5 до 10 годин, щосуботи й напередодні свят припиняти роботу на 1,5 години раніше, оголосити 1 Травня неробочим днем, покласти край сваволі майстрів й поліпшити житлово-побутові умови[3]. Наляканий виступом робітників, управляючий пообіцяв задовольнити деякі їхні вимоги, після чого робота на підприємстві відновилася. Адміністрація не виконала своїх обіцянок. Проте робітники механічного цеху 3 травня працювали на півгодини менше. Спираючись на підтримку місцевих властей і поліції, підприємці придушили страйк, зухвало відкинувши вимоги робітників.

Значний вплив на зростання політичної свідомості трудящих мали представники соціал-демократичних організацій Катеринослава, Луганська й Сормового, які поширювали листівки, політичну літературу, газету «Искра». В цей час у паровозному депо створюється підпільна соціал-демократична організація, яка очолила революційний рух у селищі[4].

Трудящі Дебальцевого взяли активну участь у першій російській революції. На початку лютого 1905 року на знак протесту проти кривавої розправи царизму над петербурзьким пролетаріатом робітники механічного заводу на кілька днів припинили роботу[5]. 1 травня вони разом з залізничниками провели маївку.

Дружно й організовано підтримали дебальцівські робітники всеросійський жовтневий політичний страйк. 11 жовтня не вийшли на роботу залізничники. 12 жовтня до них приєдналися робітники механічного заводу. Страйк тривав до 24 жовтня. На пустирі, між станцією й заводом, відбувалися мітинги та сходки, в яких брали участь і селяни навколишніх сіл. 16 жовтня робітники станції склали й затвердили вимоги про поліпшення умов праці та побуту, згодом висунуті перед адміністрацією залізниці в Катеринославі[6].

---

[1] Міські селища УРСР. Збірник статистико-економічних відомостей, стор. 10.
[2] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке, стор. 24.
[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 501.
[4] Н. Маценко. Большевики Донбасса в период подъема первой русской революции. Сталино, 1957, стор. 11.
[5] Донбасс в революции 1905—1907 годов. Сборник документов и материалов, стор. 18.
[6] Журн. «Летопись революции», 1925, № 5—6, стор. 238.

За закликом Катеринославського комітету РСДРП 8 грудня 1905 року на станції та заводі розпочався політичний страйк. Обраний розпорядчий комітет у складі машиніста паровоза Л. Г. Мартиненка, слюсаря заводу Т. Є. Батищенка, ливарника О. Ф. Свистунова та ін.[1] взяв у свої руки керівництво станцією, телеграфом. У телеграмах сусіднім станціям комітет пропонував не відправляти до Дебальцевого поїздів і закликав в інтересах спільної справи активніше брати участь у страйку[2]. Слюсар А. І. Ващеєв розповсюджував у селищі більшовицькі листівки, отримані з Катеринослава та Єнакієвого. Щодня відбувалися політичні мітинги. На них виступали члени розпорядчого комітету й агітатори, які приїздили з Катеринослава, Луганська, Горлівки, Алмазної та Кадіївки. Вони закликали до повалення монархії, викривали демагогічний характер царського маніфесту від 17 жовтня 1905 року. 14 грудня була проведена велика демонстрація. Бойова дружина на чолі з Л. Г. Мартиненком і Г. Г. Ларкіним роззброїла поліцію. Виявлені у вагонах два ящики пороху та 146 пудів динаміту взяли для потреб дружини. В майстерні виготовляли бомби. Дебальцеве повністю перебувало в руках робітників до 21 грудня. Охороняти станцію допомагали жителі сусідніх сіл Чорнухиного, Іллїнки, Василівки, Григорівки, з якими комітет встановив тісний зв'язок[3].

13 грудня дружинники Дебальцевого брали участь у роззброєнні 12-ї роти 280-го Балаклавського піхотного полку на станції Ясинувата, 14 грудня вони виїжджали на допомогу дружинникам Авдіївки. 17 грудня 1905 року понад 300 дебальцівських робітників разом з іншими донецькими дружинниками брали участь у бою з царськими військами у Горлівці. Надвечір 21 грудня до Дебальцевого прибули карателі[4]. Багатьох робітників заарештували, жорстоко побили. Під час обшуків у робітників було знайдено 13 бомб, 6 ящиків динаміту, 8 рушниць, 4 револьвери, шаблі. У справі збройного повстання 1905 року притягалось до суду 20 робітників і службовців Дебальцевого. Слюсаря А. І. Ващеєва засудили до страти, вагонного майстра Л. Л. Вансовича, який виготовляв бомби, та робітника П. Поливіна — до 6 років ув'язнення, машиніста А. А. Шульженка — до 8 років каторги, конторника О. О. Заїку — до 2 років і 8 місяців каторги. Багатьох висилали без суду. Голові розпорядчого комітету С. Г. Квітницькому пощастило емігрувати за кордон, звідки він повернувся тільки після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року. На честь 50-річчя першої російської революції учасники повстання в Дебальцевому І. І. Клименко та О. О. Заїка нагороджені орденом Леніна, П. П. Варкентин-Лихолєтова — орденом Трудового Червоного Прапора.

В 1906 році для відновлення соціал-демократичної організації у Дебальцеве приїздив представник Катеринославського комітету РСДРП З. М. Щап. Члени соціал-демократичної організації друкували на гектографі листівки, проводили збори. 23 червня 1906 року відбувся страйк залізничників депо, під час якого сталася сутичка з поліцією.

Революційна робота більшовиків серед робітників і залізничників Дебальцевого не припинялася і у важкі роки реакції, коли якнайжорстокіше придушувалися будь-які спроби виступів. У цей час слюсар депо І. Шелободинський та помічник машиніста П. Вольфович розповсюджували листівки й революційну літературу серед жителів навколишніх сіл[5].

Кількість жителів у селищі в 1910—1911 рр. зросла до 20 тис. чоловік[6]. Певною мірою це пояснювалось реконструкцією залізничного вузла, яка почалася навесні 1905 року, і розширенням заводу. Для товарного руху спорудили нову стан-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 346, оп. 1, спр. 11, арк. 54, 55.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 273, оп. 12, спр. 351, арк. 174.
[3] П. М. Шморгун. Большевистские организации Украины в годы первой русской революции. К., 1955, стор. 163.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 1, арк. 118.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, спр. 5, ч. 15, арк. 74—75.
[6] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 183, 184.

В дореволюційному Дебальцевому. 1912 р.

цію. Західний напрямок, розрахований на приймання 60 поїздів щодоби, включав парк приймання, гірку для сортування вагонів і парк відправлення. Східна частина приймала 67 составів. Для промивання й ремонту паровозів на кожній сортувальні спорудили депо. Струмом залізничний вузол живила електростанція потужністю 240 квт. Переобладнання і реконструкцію завершили восени 1908 року. Сортувальна станція вже могла пропускати майже 600 тис. вагонів за рік. Депо й вагонні майстерні розширилися. Працювало близько 1200 робітників. Механічний завод збільшив випуск продукції, збагатився її асортимент: тут виготовляли залізничні мости, копри, вагонетки, металеві конструкції, а також різні металеві вироби й чавунне литво. У 1911 році завод випустив понад 7 тис. тонн продукції, в 1915 році продуктивність лише котельного цеху становила 4,2 тис. тонни[1]. Незважаючи на реконструкцію залізничного вузла й заводу, умови праці робітників лишалися тяжкими. У напівтемних депо так само панувала ручна праця. Люди знемагали від спеки й шуму. Клепальників не випадково називали «глушманами».

З 1893 по 1914 рік у Дебальцевому містилася штаб-квартира видатного вченого-геолога Л. І. Лутугіна (1864—1915), де часто збиралися геологи-лутугінці[2]. В результаті багаторічної праці була вивчена геологічна структура й створена оглядова геологічна карта Донбасу, за яку в 1911 році на міжнародній виставці в Туріні (Італія) Л. І. Лутугіна нагородили великою золотою медаллю.

На початку XX ст. після реконструкції вузла для заводської адміністрації звели 11 кам'яних будинків. Робітники та їхні сім'ї, як і раніше, мешкали в глинобитних хатинках, розкиданих навколо станції і заводу. Про впорядкування селища підприємці та власті зовсім не дбали. Воду жителі носили за 2—3 км. У центрі зберігся пустир, де влаштовували базари. Не було жодної брукованої вулиці. У два ряди тяглися дерев'яні й саманні приватні крамнички, серед них багато шинків. Дві лікарні, амбулаторія, троє лікарів та кілька фельдшерів — такою була охорона здоров'я жителів селища. Земська, заводська й відкрита 1911 року в будинку кондукторських бригад на Сортувальній станції залізнична школи мали по 3—5 груп. Найбільшою з шкіл була залізнична. Перед першою світовою війною в Дебальцевому засновано невелику приватну гімназію. Вечорами в селищі відчинялися два клуби громадського й комерційного зібрань, де були картярські столи, більярд, танцювальний зал і невелика бібліотека. Клуб відвідувала місцева знать — піп, поліцейський пристав, начальник станції, адміністративні працівники заводу, жандарми. Іноді тут виступали мандрівні циркачі та цигани, демонструвалося німе кіно. Для трудящих ці «культурні заклади» були недоступні.

Перша світова війна завдала нових страждань трудящим. Частину робітників і службовців призвали до армії. Підприємства були переведені на воєнний режим: завод випускав міни. Погіршилося продовольче постачання. Більшовики Дебаль-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 2333, арк. 14.
[2] Е. О. Новик, В. В. Пермяков, Е. Е. Коваленко. История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700—1917 гг.). К., 1960, стор. 367.

цевого розповсюджували прокламації, газету «Социал-демократ», в яких засуджувалася імперіалістична, антинародна політика царизму й буржуазії. Протест робітників проти війни та самодержавства проявлявся в їхніх сутичках з поліцією. Повідомлення про Лютневу революцію 1917 року телеграф приніс до Дебальцевого 1 березня. На заводі й станції відбулися мітинги. Оратори висловлювалися за припинення ненависної імперіалістичної війни, запровадження 8-годинного робочого дня і створення справді народних органів влади. Саме тоді, в березні 1917 року, було обрано Раду робітничих депутатів, у якій спочатку переважали меншовики й есери. Завдяки агітації більшовиків зростала організованість і згуртованість пролетаріату. В квітні 1917 року на окремих службах виникли професійні спілки залізничників, а в червні — профспілка металістів, що об'єднувала 331 чоловіка[1]. Профспілки організували виступ робітників механічного заводу, вимагаючи припинення випуску воєнної продукції. Дирекція змушена була піти на поступки. Створений робітничий кооператив здійснював постачання продовольством. Вперше за багато років робітники вільно відсвяткували 1 Травня.

Велике значення для зміцнення позицій більшовиків мав приїзд наприкінці серпня 1917 року до Дебальцевого Г. І. Петровського[2], який на мітингу залізничних і заводських робітників викрив антинародний характер політики Тимчасового уряду, есерів і меншовиків. Він закликав підтримувати більшовицьку партію. Після цього революційно настроєні робітники звернулися до Луганського комітету РСДРП(б) з проханням допомогти їм у створенні більшовицької організації. Луганські більшовики направили сюди своїх представників І. Каменського та І. Андрієнка, які виступили на зборах робітників з критикою есерівської ідеології й програми, розповіли про завдання більшовиків, зробили огляд політичних подій. Наступного дня, 4 вересня 1917 року оформилася більшовицька організація[3]. До її складу ввійшли віддані справі революції більшовики І. І. Синьогубов, С. Є. Захарченко, С. О. Бєликов, Ю. Ф. Бородай та ін. У вересні 1917 року до Дебальцевого приїздив К. Є. Ворошилов. Він зустрівся з місцевими більшовиками, розповів їм про політичне становище в країні[4]. Дізнавшися про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, більшовики провели 29 жовтня 1917 року на станції мітинг, учасники якого прийняли резолюцію про підтримку пролетаріату Петрограда[5]. Висловлюючи волю робітників, 4 листопада 1917 року рудниковий комітет станції Дебальцеве разом з іншими профспілковими комітетами Донбасу заявив про підтримку Жовтневої революції й Радянської влади. Більшовики провели перевибори Ради робітничих і солдатських депутатів. Боротьбу проти контрреволюційних сил очолив ревком (голова — більшовик Ю. Ф. Бородай). Для охорони станції створили загін Червоної гвардії з 35 чоловік.

25—27 листопада 1917 року в Дебальцевому відбулася 2-а конференція рудникових і гірничозаводських комітетів Донбасу. У ній взяло участь 230 делегатів. Обговорювалися питання підвищення продуктивності праці, запровадження робітничого контролю та 8-годинного робочого дня. Конференція обрала бюро комітетів[6] і заявила, що робітники Донецького басейну визнають тільки одну владу — Радянську — й захищатимуть її, та запропонувала ревкомам і Радам зміцнити загони Червоної гвардії. На допомогу дебальцівським більшовикам прийшли червоногвардійці з Єнакієвого, Дружківки. В грудні 1917 року на станції були роззброєні білогвардійські частини полковника Дроздова, що прямували з фронту на Дон[7]. 22 груд-

---

[1] Газ. «Социал-демократ», 14 вересня 1917 р.

[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 3, стор. 57.

[3] Газ. «Донецкий пролетарий», 22 серпня 1917 р.

[4] В. Я. Борщевский. Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции, ч. 2. Днепропетровск, 1962, стор. 10.

[5] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.), стор. 663.

[6] Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, стор. 48.

[7] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 155.

ня сюди прибув червоногвардійський загін М. С. Коняєва. В ніч з 26 на 27 грудня зав'язався нерівний бій з каральним загоном. У ньому загинуло 13 червоногвардійців Дружківки й Дебальцевого. Бандити розгромили робітничі організації, розстріляли М. С. Коняєва. 27 грудня у Дебальцеве вступили радянські загони під командуванням Ю. В. Сабліна. Робітники станції добровільно записувалися до загону Червоної гвардії. Через кілька днів він налічував понад 200 чоловік. Дебальцівські червоногвардійці, які влилися до складу радянських військ, взяли активну участь у боротьбі проти калединців[1]. Один з них, сміливий і відданий справі революції боєць Ф. О. Рязанцев, брав участь у багатьох боях з білогвардійцями, був нагороджений орденом Червоного Прапора. Ім'ям його названо одне з селищ, що входить в межі міста. Інше селище носить ім'я М. С. Коняєва. Коли в березні 1918 року постала загроза німецької окупації, більшовики Дебальцевого чимало зробили, щоб вивезти вугілля, метал, хліб. Німецькі війська зайняли станцію 24 квітня 1918 року. Окупанти заарештовували, катували, вішали робітників і службовців, вивозили устаткування заводу. Для керівництва боротьбою проти загарбників створюється підпільний ревком у складі І. С. Уварова, Є. М. Лугового, В. Дубового та ін.[2]. Ревком підтримував зв'язок з Катеринославською підпільною партійною організацією, від якої одержував нелегальну літературу. Під час загального страйку залізничників улітку 1918 року робота Дебальцівського вузла припинилася. Хоч і лютував німецький комендант, погрожуючи зброєю, але робітники страйкували й стали до роботи тільки після наказу ревкому. В грудні 1918 року після виведення окупаційних військ селище захопили білокозаки[3]. Запеклі бої в районі Дебальцевого точилися кілька місяців. Безстрашно билися бійці радянських частин та місцеві червоногвардійці. У бою 9 березня 1919 року, коли почався наступ денікінців, на допомогу червоноармійцям прибув бронепоїзд «Влада Радам» під командуванням Л. Г. Мокієвської-Зубок. Білі почали тікати. Але одна з гармат противника, яка була замаскована в лісосмузі, прямою наводкою вдарила по бронепоїзду. Снаряд влучив у паровозну будку, де була Л. Г. Мокієвська-Зубок. У місті нині споруджено пам'ятник героїні громадянської війни. Багато подвигів здійснили червоні бійці під час оборони та визволення Дебальцевого. 15 березня в рукопашному бою матрос Г. П. Іванченко, оточений групою білогвардійців, знищив гранатою кількох ворогів, але загинув і сам.

Після тривалих боїв 30 травня 1919 року станцією оволоділи денікінці. Хазяї підприємств, що повернулися з білогвардійцями, нещадно експлуатували робітників, не платили їм зарплату. На залізничному вузлі діяв підпільний партійний осередок, під керівництвом якого робітники повели боротьбу проти білогвардійців, часто саботуючи їхні розпорядження. В одному бою під Микитівкою було сильно пошкоджено бронепоїзд білих. Загрожуючи розстрілом, білогвардійці примушували робітників швидше ремонтувати машину. Незважаючи на це, деталі відливали повільно, виготовляли їх з великим браком. На призначений час бронепоїзд не було відремонтовано.

29 грудня 1919 року частини Першої Кінної армії визволили Дебальцеве[4]. 31 грудня на станції було створено ревком на чолі з представником Першої Кінної армії Б. Г. Прокоф'євим. До нього входили також М. Ф. Горшков, М. Г. Іванов, Н. К. Шкіль. 27 січня 1920 року відновилася партійна організація в складі 16 чоловік[5]. Більшовики очолили ревком, міліцію, профспілки. Ревком і міліція нещадно боролися з спекулянтами й саботажниками. На нетрудові елементи наклали контрибуцію в сумі 300 тис. крб. Було налагоджено перевезення вантажів для Червоної Армії та вугілля для промислових підприємств Центру Росії, постачання трудящих

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. К., 1957, стор. 171.
[2] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 351.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 25, 184.
[4] История гражданской войны, т. 4. М., 1959, стор. 290.
[5] АІПП ЦК КП України, ф. 3, оп. 3, спр. 158, арк. 7.

М. І. Калінін у політвідділі Трудової армії Донбасу під час перебування агітпоїзда «Жовтнева революція» на станції Дебальцеве.

продовольством. У створених госпіталі та медпункті організували лікування поранених бійців і хворих на тиф.

У березні 1920 року відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, до складу якої увійшли 44 більшовики та 9 безпартійних[1]. Керовані більшовицькою партією, переборюючи великі труднощі — розруху, голод, епідемію тифу,— люди починали будувати нове життя. Тоді в Дебальцевому мешкало 8608 чоловік[2]. Робітники налагодили рух поїздів, відновили телеграфний та телефонний зв'язок. На заводі випускали воєнну продукцію і ремонтували вагони та паровози. З березня до грудня 1920 року в Дебальцевому перебував політвідділ мілітаризованої промисловості та Трудової армії Донбасу — орган Української Ради Трудової армії. Спираючись на місцеві партійні організації, він проводив велику політичну й виховну роботу, мобілізуючи трудящих на боротьбу за відбудову народного господарства. Робітнича конференція державного механічного заводу, яка відбулася в травні 1920 року, закликала трудящих до нещадної боротьби з дезертирами, прогульниками й шкурниками. Лише за цих умов, відзначали учасники конференції, можна перемогти економічну розруху, холод і голод, зміцнити завоювання робітничо-селянської влади.

Про зрослу політичну активність трудящих Дебальцевого свідчать їхні відгуки на важливі події у нашій країні та міжнародному робітничому русі. З великою радістю зустріли вони повідомлення про повний розгром Денікіна. 6 квітня 1920 року Дебальцівська Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів надіслала В. І. Леніну телеграму: «Дебальцівська робітнича Рада, яка зібралася в історичні дні перемоги міжнародного пролетаріату, вітає Вас, справжнього вождя і вчителя робітничо-селянського класу України й усього світу і обіцяє всіма засобами сприяти зміцненню пролетарської самосвідомості в роботі мас. Рада впевнена в швидкій перемозі робітників у світовому масштабі, в близькості години пролетарського торжества всіх країн»[3].

22 березня 1920 року на станцію Дебальцеве прибув агітпоїзд «Жовтнева революція», очолюваний головою ВЦВКу М. І. Калініним[4]. У вагоноремонтних майстернях відбувся мітинг, в ньому взяли участь 5 тис. чоловік. М. І. Калінін виступив з полум'яною промовою, в якій закликав дебальцівських робітників віддати всі сили будівництву нового життя. Інструктори агітпоїзда допомогли порадами партійним, профспілковим, комсомольським працівникам станції та селища. В серпні 1920 року, повертаючись з Північного Кавказу, М. І. Калінін знову відвідав Дебальцеве.

З нагоди відкриття II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу 17 червня 1920 року на станції було організовано суботник, в якому взяли участь 2943 чо-

[1] А. Неботов. Боевые годы. Сталино, 1959, стор. 82.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1160, оп. 1, спр. 2, арк. 43.
[3] Письма Ленину. Подлинные человеческие документы. Сталино. 1960, стор. 17, 18.
[4] В. Петров. М. И. Калинин на Украине. 1920 г. К., 1962, стор. 38.

ловіка — всі комуністи і комсомольці, багато робітників і службовців, бійці військових частин. Вони ремонтували паровози й вагони, вантажили метал і вугілля. Після роботи відбулися урочистий парад на площі і мітинг на братському кладовищі[1]. В усіх починаннях і повсякденній роботі місцевій партійній організації активно допомагали комсомольці, які заснували свою організацію на початку 1920 року. У березні в ній налічувалося 320 чоловік[2]. Секретарем обрали Д. Кадука. Всі перші комсомольці Дебальцевого — О. Гаврилова, С. Корсаков, В. Чуднецов та ін.— були бійцями частин особливого призначення, що входили до 3-го комуністичного полку. Багато юнаків добровільно вступили до лав Червоної Армії й воювали на польському фронті. Комсомольські «буксирні бригади» брали участь у ліквідації проривів на окремих ділянках господарства, в налагодженні військово-спортивної роботи. Комсомольці були першими на суботниках, вели боротьбу з розкраданням на транспорті, спекуляцією.

Відразу ж після вигнання денікінців з селища відділ народної освіти ревкому організував роботу трьох шкіл. Незабаром відкрили дитячий будинок, школу фабрично-заводського навчання. Трудовому вихованню школярів приділялася велика увага. Для них влаштовували екскурсії на заводи й рудники. При школах створили батьківські ради та учнівські самодіяльні організації. У жовтні 1922 року було відкрито семирічну школу, при ній працювало багато гуртків, клуб. У березні 1920 року повітовий комітет партії і політвідділ Трудової армії заснували перший радянський театр. Культурно-освітнє товариство влаштовувало тут концерти. Успішно виступали місцевий оркестр, в червні 1920 року — хор Московського губпролеткульту. Комуністи організували при заводі бібліотеку й робітничий театр. Агітаційний колектив, оркестр, хор і театральна трупа щонеділі та кожного свята виїздили до сусідніх сіл. Великою популярністю на підприємствах і в селах користувалися виступи комсомольського усного клубу «Синя блуза». Профспілкова організація, яка налічувала в 1925 році вже 3 тис. чоловік[3], домоглася зразкової роботи робітничих клубів. У клубі залізничників читали лекції, демонстрували кінофільми, працювали гуртки — ленінський, історії партії, професійний, музичний, хоровий, робкорів, школа малописьменних тощо.

З великими труднощами усувалися наслідки іноземної воєнної інтервенції й громадянської війни. В 1921 році залізничний вузол працював не на повну потужність, тому що перевезення значно зменшилися. Механічний завод, який виготовляв з 1920 року різне устаткування для транспорту й металургійних підприємств, на початку 1923 року став на консервацію. В той час на підприємстві працювало лише 47 робітників і 25 службовців. У селищі відкрилися приватні млин, булочна, кузня, механічна майстерня.

Виробниче й громадсько-політичне життя Дебальцевого спрямовувала партійна організація. Повітовий комітет партії[4], радянські органи й місцева парторганізація доклали багато зусиль, щоб подолати розруху й голод. На 1923 рік у селищі було 113 членів партії[5]. За ленінським призовом прийняли ще 65 чоловік. На початку 1925 року в політгуртках навчалося 157 комуністів і комсомольців, у ленінському гуртку — 56 чоловік, у гуртку з історії партії — 40.

На 1923 рік в селищі налічувалось 9595 жителів[6]. За родом занять населення розподілялося так: залізничників — 65,9 проц., фабрично-заводських робітників — 2,8, службовців — 15,7, ремісників — 7 проц. Решту становили торговельні й сіль-

---

[1] Газ. «Известия» (Дебальцеве), 21 липня 1920 р.

[2] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 318.

[3] Газ. «Всесоюзная кочегарка», 2 квітня 1925 р.

[4] З 1921 року Дебальцеве стало повітовим центром. У листопаді 1922 року Дебальцівський повіт був ліквідований, і селище ввійшло до складу Бахмутського повіту, а згодом — Єнакіївського району.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 460, арк. 54.

[6] Журн. «Статистика Донбасса», 1923, № 2, стор. 15.

ськогосподарські працівники. Постачання трудящих промисловими й продовольчими товарами здійснювалося через залізничний та споживчий кооперативи. Відкрилися приватні крамниці. Уже на початку здійснення Комуністичною партією політики індустріалізації країни, за рішенням ВРНГ у селищі поновив роботу машинобудівний завод. Його докорінно реконструювали: стали до ладу мартенівська піч (до революції стального литва завод не виробляв), дві нові вагранки, перебудували землепідготовче відділення ливарного цеху. Замість старого локомобіля змонтували генератор потужністю 300 к. с. У 1926—1927 рр. на заводі працювало 570 чоловік. Колектив розпочав виготовлення металевих конструкцій, залізничних мостів, а також устаткування для підприємств чорної металургії — шлаковозів, чавуновозів, гідравлічних пресів. Тут виготовляли обладнання для Магнітогорського, Кузнецького металургійних комбінатів, які саме тоді будувалися.

В роки першої п'ятирічки на підприємствах Дебальцевого широко розгорнулося соціалістичне змагання. В квітні 1929 року партбюро машинобудівного заводу разом з секретарями цехових партосередків і керівниками цехів розробило план залучення робітників до участі в змаганні. Авангардну роль у ньому відігравала партійна організація, яка на початок 1932 року налічувала 444 чоловіка[2]. Більшість комуністів були ударниками. Всього в русі ударників брало участь понад 80 проц. робітників заводу. За рекомендацією райкому партії в усіх бригадах і змінах працювали комуністи й комсомольці, які очолювали рух за перевиконання норм виробітку, запровадження госпрозрахунку, зустрічне планування, підвищення продуктивності праці. Багато залізничників стали раціоналізаторами. В депо застосували зварювальний метод ремонту деталей паровозів. Локомотивні бригади в позаурочний час робили промивання й ремонт паровозів. Щоб підвищити роль комуністів, у бригадах створювалися партійні групи. Передові бригади допомагали відстаючим. У 1931 році залізничники, змагаючись за дострокове виконання першої п'ятирічки, взяли участь у всесоюзному конкурсі паровозних бригад. Переможцем став кращий машиніст станції Дебальцеве Т. І. Зоря. В 1932 році диспетчер дебальцівського відділення залізниці В. І. Націєвський — переможець конкурсу залізниць Півдня країни — запропонував ліквідувати знеосібку в апараті служби руху й запровадити в районі єдину зміну. Це починання було широко підхоплено на інших залізницях країни.

Робітники вузла активно включились у стахановський рух. На великих швидкостях водили поїзди машиністи М. О. Горяїнов, О. П. Гончаров, В. Я. Дубина, В. С. Курочка, значно перевиконували норми вагонний майстер М. Є. Афоніна, коваль А. В. Москвич. Комуніст К. С. Краснов уперше в практиці наших залізниць почав сполучати два найтрудомісткіші процеси на сортувальній гірці — розформування з одночасним формуванням составів. З 9 до 19 жовтня 1935 року по-новому було сформовано 156 поїздів, на кожний витрачено в середньому 14,6 хвилин замість 50 хвилин. Цей метод широко вивчали й запроваджували на всіх залізницях Союзу. Всій країні стало відомо ім'я дебальцівського комсомольця касира П. М. Аладіна, який запропонував у 1936 році новий метод компостування квитків — безпосередньо в поїздах, на шляху слідування. Домагаючись взаємодії всіх транспортних служб, дільничний диспетчер відділення М. П. Водважко став застрільником змагання всіх працівників однієї зміни.

Докорінно було реконструйовано в роки перших п'ятирічок Дебальцівський вузол. З'явилися нові потужні паровози. Автоблокування і електрична централізація замінили нелегку працю стрілочників. 31 грудня 1935 року на станції Сортувальна стала до ладу механізована гірка. Вона пропускала вдвоє більше вагонів, ніж раніше. В 1939 році закінчено будівництво другої механізованої гірки. Машинобудівний завод також оснащувався новим устаткуванням. Він виготовляв продукції на 12 млн. карбованців.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 389, оп. 1, спр. 13, арк. 226, 227.

У ці роки селище значно зросло. В 1926 році в ньому мешкало 13,5 тис. чоловік, в 1932 — вже 20 200[1]. Споруджувалися впорядковані 2- і 3-поверхові будинки. На вузлі Сортувальна виросло соціалістичне містечко. Селище електрифікували. Провели водогін довжиною 12 км. У 1938 році Дебальцеве стало містом обласного підпорядкування. Населення його налічувало тоді 33 тис. чоловік. Тут працювали 123 магазини, багато торговельних кіосків. Населення міста обслуговували 2 лікарні на 235 ліжок, 2 поліклініки, 7 амбулаторних пунктів, 2 пологові будинки. Працював будинок відпочинку залізничників. Для дітей відкрили 5 садків на 350 місць та 3 ясел на 255 місць, піонерський табір. У 1939 році в 4 середніх, 4 семирічних, початковій і 2 фабрично-заводських школах Дебальцевого, а також на курсах майстрів навчалося 7 тис. чоловік[2].

У місті, що потопало у зелені, чимало було зроблено для культурного відпочинку трудящих. У його західній частині звели палац культури залізничників, до якого прилягали парк і стадіон, у заводському селищі — клуб «Металіст». Працювало 15 бібліотек з загальним фондом 75 тис. книжок, 4 клуби, 16 червоних кутків. Активним учасником художньої самодіяльності у 1928—1932 рр. був комсомолець, нині доктор філологічних наук літературознавець І. Т. Балака. Багато переказів, пісень про громадянську війну записали тут в травні 1935 року студенти Луганського педагогічного інституту під час фольклорної експедиції. В Дебальцевому видавалися 3 газети — міська, заводська і залізничного відділення. Жителі передплачували 13,5 тис. газет та журналів. Життя залізничного міста періоду передвоєнних п'ятирічок відображене в творах письменника — уродженця Дебальцевого І. О. Плахтіна «На колії» (1934р.), «Вузол» (1936 р.), «Залізничники» (1938 р.).

У розв'язанні завдань господарського і культурного будівництва дедалі більшого значення набирало комуністичне виховання трудящих. Парторганізація міста тоді налічувала 1228 чоловік. У 1939 році під час виборів до міської Ради в голосуванні взяли участь 99,7 проц. виборців. З 84 депутатів у Раді було 54 робітники, 15 службовців, 15 домогосподарок. Серед них — депутати-орденоносці диспетчер М. П. Водважко, машиніст А. М. Ситник, вчителька О. К. Крючкова. Виборці виявили довір'я комуністам, обравши до Ради 40 членів партії. Своїм депутатом до Верховної Ради УРСР жителі міста назвали стахановку М. Є. Афоніну. В 1939 році її нагородили орденом Леніна.

В грізні роки Великої Вітчизняної війни трудящі Дебальцевого, переборюючи великі труднощі, мужньо відстоювали завоювання соціалізму. Самовіддано працювали тисячі залізничників. Вони безперебійно перевозили важливі вантажі та війська на фронт, а також евакуювали промислові підприємства й населення. За найскладніших умов бездоганно водили поїзди машиністи комуністи Ф. А. Бабенко, П. М. Носач, Т. К. Прожога та багато ін. За завданням уряду Радянської України робітники депо «Схід» бронювали паровози. З ініціативи комуністів було створено команду в складі М. Я. Дубини, П. П. Васильєва, М. С. Галицина, Ф. І. Пилипенка, Г. М. Кушнарьова, С. С. Каравященка, яка на бронепоїзді № 11 брала участь у боях проти німецько-фашистських загарбників під Сталінградом, Курськом та Бєлгородом. У колоні особливого резерву Наркомату шляхів перебував машиніст В. Я. Дубина. Він обслуговував військові частини на Єлецькому напрямку, на Орловсько-Курській дузі, під Ростовом й на Берлінському напрямку. Часто ризикуючи життям, він возив боєприпаси, пальне, продовольство. Так, щоб стримати натиск ворога в районі Шепетівки, необхідно було доставити на станцію ешелон з танками. Незважаючи на ураганний артилерійський вогонь фашистів В. Я. Дубина виконав завдання, і наші танкісти перейшли у наступ. Машинобудівний завод почав випускати продукцію для потреб оборони. Про самовіддану працю колективу підприємства свідчить такий приклад. За звичайних умов цех металоконструкцій виробляв

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1129, арк. 35.
[2] Донецький облпартархів, ф. 581, оп. 1, спр. 16, арк. 18, 19.

Один з кращих снайперів Сталінградського фронту Герой Радянського Союзу М. Я. Ільїн. 1943 р.

щомісяця 200 тонн устаткування, та коли надійшло замовлення виготовляти конструкції для аеродромів — лише протягом 7 днів робітники цеху дали 750 тонн продукції. Згодом завод евакуювали на схід, де він був перетворений на спеціальний цех Кузнецького металургійного комбінату.

На заклик Комуністичної партії сотні жителів Дебальцевого з перших днів війни пішли на фронт. У боях проти гітлерівських загарбників багато з них виявили безприкладний героїзм і відвагу. Комсомолець М. Я. Ільїн, який працював до війни слюсарем у вагонному депо «Сортувальна», в серпні 1941 року пішов добровільно до лав Червоної Армії, брав участь у боях на Дніпрі, в Донбасі, під Ростовом. Йому, винятково сміливому і вправному стрільцеві, передали снайперську гвинтівку молодшого політрука Героя Радянського Союзу адигейця Х. Андрухаєва, який загинув. 8 лютого 1943 року М. Я. Ільїну присвоїли звання Героя Радянського Союзу. На фронті він став комуністом, у створеному ним снайперському взводі навчив багатьох молодих солдатів снайперського мистецтва. У боях за село Ястребівку, в районі Бєлгорода, в липні 1943 року М. Я. Ільїн загинув смертю хоробрих. Гвинтівку його вручили снайперу О. Є. Гордієнку. Тепер снайперська гвинтівка КЕ-1729 ім. Героїв Радянського Союзу Андрухаєва та Ільїна, мов священна реліквія Вітчизняної війни, зберігається в Центральному музеї Радянської Армії.

Колишній учень Дебальцівської середньої школи №61 А. В. Мельников закінчив у 1943 році танкове училище і відтоді брав участь у боях з німецькими загарбниками. В бою 22 серпня 1944 року в районі Букайшина Латвійської РСР командир танкового взводу старший лейтенант Мельников 7 разів відбивав контратаки противника. За подвиг у цьому бою А. В. Мельникову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Звання Героя Радянського Союзу удостоєні льотчики-комуністи М. С. Щербина й О. Н. Пономаренко, розвідник С. П. Крижанівський. Трудівникам тилу К. С. Краснову, М. П. Водважку було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Окупація Дебальцевого фашистськими військами тривала близько двох років. Кілька місяців з 6 грудня 1941 року (день окупації) до червня 1942 року по східній околиці міста проходила фронтова смуга. Проти німецько-фашистських загарбників вели боротьбу створені міськкомом партії партизанські загони під командуванням В. І. Підгорного й П. М. Олейникова. У взаємодії з військовими частинами вони здійснили понад 60 бойових операцій, знищили близько тисячі ворожих солдатів і офіцерів[1]. Сміливими розвідниками були П. Г. Ємельянов, комсомолець Є. Шалашний, якого гітлерівці розстріляли в 1942 році. В боях і фашистських катівнях загинули партизани А. І. Рєзниченко, В. О. Крамаренко, С. С. Єрмаков, М. Л. Жбирьова. Влітку 1942 року партизанські загони розформували, особовий склад їх направили до лав Червоної Армії.

В місті діяла й підпільна партійна організація[2]. Через лінію фронту радянські патріоти передавали цінні відомості про розташування гітлерівських військ. Підпільники допомогли радянським пілотам під час сміливого нальоту на станцію в грудні 1942 року. В результаті було знищено велику кількість ворожого військового спорядження, техніки, боєприпасів і продовольства, що призначалися для потреб оточеного під Сталінградом угруповання гітлерівських військ. За сприяння партизанам і підпільникам були розстріляні й закатовані сотні місцевих жителів, у т. ч. машиністи паровозів комуністи М. О. Горяїнов, П. О. Фишич, черговий по

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 96, арк. 67, 73.
[2] Там же, оп. 11, спр. 20, арк. 52—56, 61—64.

депо М. А. Кобзар, депутат міськради А. Т. Скидан, секретар комсомольської організації паровозного депо З. Бабенко, комсомольці О. Медведєв, З. Скидан та інші.

Радянські війська увійшли до Дебальцевого 3 вересня 1943 року. В боях за місто відзначилася 346-а дивізія 51-ї армії, якій присвоїли найменування «Дебальцівської». З першого ж дня визволення працівники міського комітету партії (секретар В. Б. Захаров) і виконкому міськради, які прибули разом з військами, мобілізували населення міста на відбудову господарства. За час окупації населення зазнало пограбувань, голодувало. На каторгу до Німеччини погнали 1119 чоловік. Окупанти вивезли з заводу залишки палива, металу. Вони зруйнували всі підприємства, майже весь житловий фонд, культурно-побутові установи, водогін, електромережу. В лікарнях і школах влаштували табори для військовополонених і стайні. Збитки, заподіяні місту, становили понад 218 млн. крб.[1]. Кількість жителів за 1941—1943 рр. зменшилася вдвоє. На п'яту добу після вигнання гітлерівців почав діяти залізничний вузол. Машиністи повели на фронт поїзди з військовою технікою і боєприпасами. На заклик міськкому партії у відбудові брало участь все населення. Жінки освоїли професії мулярів, пічників, склярів. Вони взяли шефство над виробничими цехами, гуртожитками, лікарнями, допомагали сім'ям фронтовиків та інвалідам Великої Вітчизняної війни, готували подарунки воїнам, відбудовували школи, дитячі садки та ясла, хлібозавод, працювали на колгоспних і радгоспних ланах. 17 вересня 1943 року став до ладу перший верстат на машинобудівному заводі, в червні 1944 року одержали плавку в мартенівській печі. Тут виробляли шлаковози, чавуновози, сталерозливальні ковші. Девізом трудівників стало гасло «Все для фронту, все для перемоги». В 1944 році за ініціативою машиніста комуніста Г. В. Калужина в депо «Захід» почали застосовувати низькосортне вугілля, а в 1945 році розгорнулося змагання за рентабельну роботу. Лише в першій половині 1945 року тут заощадили 400 тис. карбованців.

У роки четвертої п'ятирічки в Дебальцевому було завершено відбудову промисловості й транспорту. Партійна організація міста, що налічувала в своїх рядах 1294 комуністи, домоглася широкого розгортання соціалістичного змагання. 1186 агітаторів проводили на підприємствах роз'яснювальну роботу. На вирішальних ділянках роботи були поставлені комуністи. На машинобудівному заводі у 1949 році перевищили довоєнний рівень виробництва, освоїли понад 40 нових видів продукції, в т. ч. електролебідки. Колектив цього підприємства зробив істотний внесок у відбудову гігантів металургії — «Запоріжсталі», «Азовсталі», Макіївського заводу та інших об'єктів.

З великим піднесенням працювали будівельники. Так, депутат міськради, бригадир штукатурів, ініціатор швидкісних методів робіт І. П. Поляков за 3 роки четвертої п'ятирічки виконав 5,7 річної норми, навчив 27 робітників. Він брав участь у спорудженні Московського університету. До кінця 1949 року в місті цілком був поновлений і розширений житловий фонд, відбудували культурно-побутові заклади, школи, палац культури, лікарні, електромережу, радіовузол. Почали виходити газети «Дебальцевский рабочий та «За большевистский транспорт».

Пам'ятник жертвам фашистського терору та воїнам, які загинули в боях за Дебальцеве. 1969 р.

[1] Донецький облпартархів, ф. 581, оп. 4, спр. 19, арк. 15.

Міськком партії і партійні організації надавали допомогу селу. Для трьох підшефних колгоспів протягом 1954 року робітники виготовили 715 парникових рам, 4 кормозапарники, відремонтували автомашини і електромотори. Організовувались недільники під час прополювання та жнив, у колгоспах виступали лектори і колективи художньої самодіяльності міста.

У 50—60-х роках тривала реконструкція залізничного вузла. Робітники станції вели боротьбу за прискорення формування поїздів, швидкий і якісний ремонт паровозів та вагонів. Чимало з них включилося в рух машиністів-великоваговиків. На бюро міськкому партії був схвалений досвід бригади Г. В. Калужина, яка за 10 місяців у 1954 році провела 116 великовагових поїздів і перевезла понад норму більше 50 тис. тонн вантажів, заощадивши 157 тонн палива. Вузлові комітети партії та первинні організації поширили цей досвід на всі служби. Машиністи Дебальцевого у 1954 році перевезли більш, як 5 млн. тонн понадпланових вантажів. Під керівництвом начальника станції Сортувальна Н. В. Брикалова група інженерно-технічних працівників у 1954—1955 рр. розробила і впровадила метод диспетчерського керівництва формуванням поїздів, за яким одночасно з прибулими составами, що розформовувалися, формувалися нові. Локомотиви радіофікували, що теж сприяло поліпшенню маневрових робіт. Новий метод став надбанням усіх великих сортувальних станцій країни. В 1955—1956 рр. на станції працювала загальносоюзна школа передового досвіду. У 1959 році Міністерство шляхів сполучення схвалило ініціативу колективу вагонних майстерень, який організував виготовлення кранів, необхідних для механізації робіт по ремонту вагонів.

У 1961—1962 рр. залізничний вузол електрифікували. Замість паровозів з'явилися потужні тепловози та електровози. Запровадження нових видів тяги сприяло зростанню швидкості руху поїздів на 2,5 км на годину, а середню вагу поїзда було перевищено на 300 тонн. Якщо всі сформовані на сортувальній станції протягом доби состави витягнути в лінію, то вона простягнулась би на 145 км. На станціях, у парках, куди прибувають і звідки вирушають поїзди, запроваджено централізацію стрілок і сигналів. Застосовують автоматичну централізацію на сортувальних гірках, здійснюється механізований спосіб поточного утримання колій. За роки семирічки реконструйовано депо «Сортувальне» по ремонту тепловозів. Його перетворено на велике механізоване підприємство, яке забезпечує ремонт тепловозів для всієї Донецької залізниці. Локомотивне депо «Сортувальне» — підприємство комуністичної праці. Воно показове щодо наукової організації праці й виробничої естетики.

За роки п'ятої п'ятирічки (1951—1955 рр.) машинобудівний завод освоїв випуск 25-тонних залізничних кранів, 130-тонних сталерозливальних ковшів, чавуновозів, скреперних і електричних лебідок, газових і повітряних засувок високого тиску, породонавантажувальних машин і потужного відвального плуга. Виробництво валової продукції збільшилося на 62 проц. На початок семирічки тут налагодили випуск машин для механізації мартенівських печей, а незабаром стали виготовляти й дизельно-електричні крани вантажопідйомністю 25 тонн. Невдовзі було споруджено два нові цехи — експериментальний та обрубний. Зараз підприємство випускає до 150 назв продукції. Дебальцівський завод поставляв устаткування для будівництва найбільшої у Європі доменної печі № 8 на Криворізь-

Дизель-агрегатний цех локомотивного депо «Сортувальне». Дебальцеве, 1969 р.

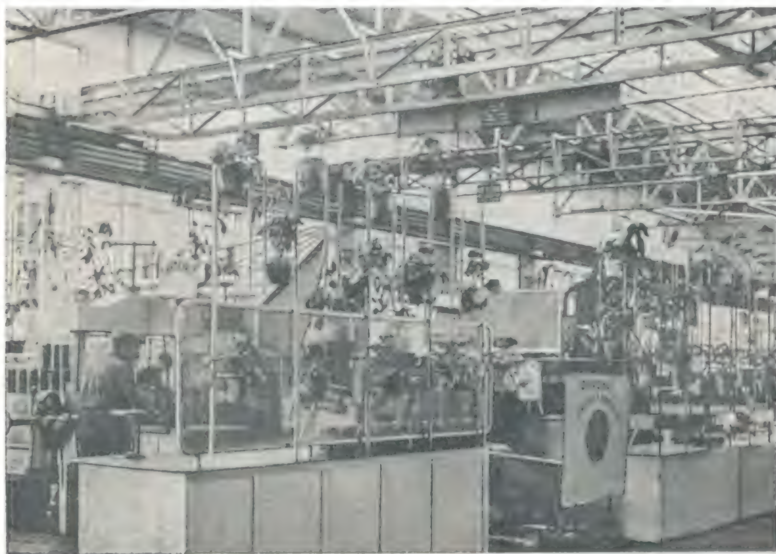

кому металургійному комбінаті; для Череповецького, Новотульського, Ждановського, Челябінського, Волгоградського, Орсько-Халіловського, Руставського та інших металургійних заводів. Багато машин і верстатів було відправлено до Індії, Куби, Болгарії, Румунії, Польщі.

Машиніст тепловоза локомотивного депо «Сортувальне» Герой Соціалістичної Праці Г. В. Калужин. Дебальцеве, 1967 р.

Всі підприємства міста успішно завершили плани семирічки. Приріст валової продукції дорівнював 25,5 проц. Виконання державних планів є результатом трудового ентузіазму робітників та інженерно-технічних працівників, активної їх участі в соціалістичному змаганні. Напередодні XXI з'їзду КПРС колективи підприємств міста включилися в рух за комуністичну працю. У ньому взяли участь в 1963 році 11 тис. чоловік[1]. Бригада машиніста тепловоза Г. В. Калужина однією з перших була удостоєна звання бригади комуністичної праці. Кадровому залізничнику Г. В. Калужину за самовіддану працю в 1959 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні Н. В. Брикалов і В. Я. Дубина.

Чудовими успіхами зустріли трудящі Дебальцевого 50-річний ювілей Радянської влади. Підприємства міста достроково виконали державні плани 1967 року. Колектив локомотивного депо «Сортувальне» в ювілейному році перевіз понад план 1 млн. 988 тис. тонн народногосподарських вантажів. Надплановий прибуток усіх підприємств міста становив 745,6 тис. крб., у 1968 році — 1046,2 тис. крб. За підсумками соціалістичного змагання на честь 50-х роковин Великого Жовтня на перше місце вийшли колективи машинобудівного заводу й станції Сортувальна. Їм передали на вічне зберігання ювілейні червоні прапори міськкому КП України та виконкому міської Ради депутатів трудящих.

За роки нової п'ятирічки реалізовано понадпланової продукції на 4,1 млн. крб. Залізничники перевезли додатково до завдання понад 3,7 млн. тонн народногосподарських вантажів. Трьом підприємствам — Миронівській ДРЕС, вокзалу станції Дебальцеве та локомотивному депо «Сортувальне» — присвоєно звання колективів комуністичної праці. Працівники ДРЕС достроково виконали план 1970 року, заощадивши 627 тонн палива і 246 тис. квт.-год. електроенергії. Робітники станції Сортувальна значно зменшили простої вагонів. Успішно ніс ленінську вахту колектив заводу по ремонту металургійного устаткування. У 1970 році він випустив понадпланової продукції на 259 тис. карбованців.

Авангардом трудящих у боротьбі за розвиток народного господарства, підвищення трудової і політичної активності є міська партійна організація. В післявоєнні роки її ряди значно зросли. На 1 січня 1970 року в 61 первинній партійній організації налічувалося 3274 комуністи. Вони завжди є взірцем у праці, систематично підвищують свій політичний рівень, проявляють велике піклування про трудящих. Створені при міськкомі партії кабінет оргпартроботи та методична рада вивчають стиль і методи роботи первинних парторганізацій, розробляють рекомендації з різних питань партійної роботи. Кабінет проводить науково-теоретичні конференції, видає бюлетені, організовує систематичне навчання секретарів первинних та цехових парторганізацій, партгрупоргів, членів парткомів, бюро та членів і кандидатів у члени міськкому партії. В місті працює 1500 агітаторів і політінформаторів. Влітку функціонують агітмайданчики, а в зимовий період — агітпункти на дому. Зарекомендували себе «ленінські п'ятниці», тематичні вечори з циклу «Товаришу Ленін, Вам доповідаємо», на яких підбиваються підсумки роботи підприємств.

Активну участь в комуністичному вихованні молоді беруть старі більшовики, які самі є вихідцями з робітників. Це Ю. Х. Бобров, що наймитував у куркулів,

[1] Донецький облпартархів, ф. 581, оп. 9, спр. 119, арк. 16.

Площа ім. В. І. Леніна у Дебальцевому. 1969 р.

потім був на шахті вибійником. Член КПРС з 1932 року, він багато років працював у політвідділі залізниці, був першим секретарем Дебальцівського міськкому партії. Я. А. Ракитін з 14 років — робітник Путіловського заводу, член Комуністичної партії з 1930 року, в Дебальцевому завідував відділом пропаганди й агітації міськкому партії. Обидва вони — активні члени парткомісії, лектори.

Вірними помічниками парторганізації виступають комсомольці — передова частина молодих робітників і учнівської молоді. В 57 первинних комсомольських організаціях налічується 5 тис. юнаків та дівчат. 67 профспілкових організацій міста об'єднують 16 920 робітників і службовців.

Місто красивішає, упорядковується, розвивається його господарство. При виконкомі міської Ради депутатів трудящих створено архітектурно-художню раду. В селищних Радах, постійно діючих комісіях при виконкомі міськради, квартальних комітетах, добровільних народних дружинах, товариських судах на громадських засадах працюють понад 5 тис. чоловік. На засіданнях виконкому, на сесіях міської Ради за допомогою активу вирішуються найактуальніші питання: про перспективи розвитку промисловості міста, про будівництво житлових будинків, культурно-побутових і спортивних об'єктів, про організацію відпочинку трудящих, про створення зеленої зони навколо Дебальцевого, про реконструкцію центральної площі та інші. Спеціальною постановою Рада встановила звання почесного громадянина Дебальцевого. Напередодні 50-х роковин Радянської влади це почесне звання було присвоєно учасникові громадянської війни Ф. Ф. Голодникову, потомственим залізничникам — начальнику відділення залізниці І. В. Ляшенку та пенсіонеру Герою Соціалістичної Праці В. Я. Дубині.

З кожним роком зростає житловий фонд міста — на 1 січня 1969 року він становив 589 тис. кв. метрів, у т. ч. 243 тис. припадає на державний сектор і 346 тис. кв. метрів — на індивідуальний. У північно-західній частині виник новий квартал — Дебальцівські Черемушки, а в східній — селище Перемога. Центральний район та вулиці й площі, що прилягають до нього, заасфальтовані. Реконструйована площа ім. В. І. Леніна. Воїнам, які захищали й визволяли місто від гітлерівських загарбників, і жертвам фашистської окупації зведено величний пам'ятник вічної Слави. Біля його підніжжя в чотирьох могилах поховано 2850 солдатів, офіцерів і місцевих жителів. Серед загиблих — представники багатьох національностей нашої Батьківщини. Автор проекту пам'ятника скульптор М. А. Баранов. Монумент було відлито на дебальцівському заводі ливарником П. І. Терещенком. З ініціативи й на кошти комсомольців міста споруджено пам'ятники землякам, які віддали життя в боях за Вітчизну,— Героям Радянського Союзу снайперу М. Я. Ільїну й танкісту А. В. Мельникову. До 25-річчя визволення Дебальцевого й Донбасу від гітлерівських загарбників комсомольці закликали все населення міста насипати холм бойової Слави та спорудити пам'ятник на честь воїнів Радянської Армії, які загинули під час визволення Дебальцевого. 3 вересня 1968 року відбувся мітинг там, де тривалий час проходила лінія фронту, на ньому були присутні 10 тис. жителів міста. Через рік меморіальний комплекс урочисто відкрили.

В місті 3 парки культури й відпочинку, 6 скверів. Щороку тисячі людей висаджують нові дерева й квіти. Неухильно зростає життєвий та культурний рівень

населення. Кожна сім'я має впорядковану квартиру. В користуванні трудящих 279 легкових автомобілів, 1477 мотоциклів, 200 моторолерів. Майже в кожній сім'ї є телевізори і радіоприймачі. До послуг жителів 73 магазини, 32 кіоски, 16 їдалень, 2 ресторани, 4 кафе; товарообіг їх становить понад 25 млн. карбованців.

У місті дві лікарні на 465 ліжок (нова міська лікарня збудована в ювілейному 1967 році), дві поліклініки, дві амбулаторії, три оздоровчі пункти, профілакторій на 50 місць. Споруджується нова залізнична лікарня на 250 ліжок. В медичних закладах працюють 82 лікарі та 297 працівників з середньою спеціальною освітою. Лікарняні й поліклінічні заклади мають сучасну апаратуру. В 12 дитячих садках та яслах виховується 1495 малюків. Щороку більше 2 тис. дітей набирають сили в позаміських піонерських таборах «Салют» і «Голубок», розташованих у мальовничих місцях.

Четверта частина жителів міста вчиться. У 8 загальноосвітніх і 2 вечірніх школах налічується 6 тис. учнів. В кожній школі обладнані кабінети, в більшості — хороші спортивні зали. Виховують дітей 337 педагогів. Понад 40 років працювала в школі дочка потомственого залізничника учитель історії О. К. Крючкова. Її працю високо оцінили партія і уряд, нагородивши орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани». О. К. Крючкова завідує на громадських засадах організаційно-інструкторським відділом виконкому міськради. У місті є технікум, який готує спеціалістів залізничного транспорту.

Шанують в Дебальцевому свого земляка відомого українського поета В. М. Сосюру. Він не раз приїздив сюди, виступав перед трудящими. Рідному містові присвячено такі хвилюючі рядки:

Дебальцеве моє, колиска днів моїх,
Це ти мені дало співучу, ніжну вдачу.
І славлячи життя невиданий розбіг,
Я піснею тобі, Дебальцеве, віддячу [1].

Ім'ям поета названо одну з центральних вулиць, школу № 2 та парк локомотивного депо «Сортувальне». В сім'ї дебальцівського залізничника народився і О. М. Довгаль — український радянський графік, заслужений діяч мистецтв УРСР. З міста родом також доктор технічних наук, лауреат Ленінської премії Ю. А. Шульте.

В Дебальцевому два палаци культури — залізничників та машинобудівників, два клуби, два стадіони, три літніх кінотеатри. Парк локомотивного депо «Сортувальне» заклали самі трудящі. Колектив депо у вільний від роботи час спорудив у ньому літній кінотеатр, кафе, бібліотеку, танцювальний майданчик, павільйон ігор, карусель. У палаці культури залізничників для інженерно-технічних працівників організована школа економічних знань, де вивчають актуальні питання керівництва виробництвом. Відбуваються тематичні виробничі вечори. Популярністю користується усний журнал «Час, події, люди». Працюють численні гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь понад тисячу чоловік. Діють молодіжні клуби «Юність», клуби жінок і пенсіонерів. До 100-річчя з дня народження засновника Комуністичної партії і вождя радянського народу в палаці відкрито ленінський зал. У цьому ж палаці створено музей історії міста, де експонуються численні документи та матеріали, які висвітлюють майже сторічний шлях міста, революційні, бойові й трудові подвиги його жителів. Якщо до революції в Дебальцевому була тільки одна невелика бібліотека, то тепер їх 20 з книжковим фондом 276,3 тис. На 1970 рік жителі міста передплатили 62 тис. примірників газет і журналів.

Втілюючи у життя рішення Комуністичної партії, трудящі Дебальцевого успішно виконують взяті соціалістичні зобов'язання, вносячи свій вклад у справу будівництва комуністичного суспільства.

Г. Я. ГАЛЬЧЕНКО, Б. О. ЛИТВИНЕНКО

[1] Газ. «Дебальцевский рабочий», 25 грудня 1962 р.

МИРОНІВСЬКИЙ — СЕЛИЩЕ МІСЬКОГО ТИПУ, ЦЕНТР СЕЛИЩНОЇ РАДИ, ПІДПОРЯДКОВАНОЇ ДЕБАЛЬЦІВСЬКІЙ МІСЬКРАДІ

МИРО́НІВСЬКИЙ — розташований за 20 км на північний захід від м. Дебальцевого і за 7 км від залізничної станції Роти. Населення — 9564 чоловіка.

У селищі працюють: Миронівська ДРЕС (550 тис. квт), завод будматеріалів, будівельне управління Миронівської ДРЕС і завод залізобетонних конструкцій. За високі виробничі показники і трудовий героїзм 26 робітників та службовців Миронівського нагороджено орденами та медалями СРСР. 12 раціоналізаторів ДРЕС у 1968 році відзначено срібними та бронзовими медалями Всесоюзної виставки досягнень в народному господарстві СРСР. В числі трудівників міста працює Герой Соціалістичної праці М. М. Мечетна.

Загальний вигляд Миронівської ДРЕС. 1967 р.

Заснування селища пов'язане з будівництвом Миронівської ДРЕС, яке розпочалося весною 1950 року і повністю завершено в 1957 році. Водночас з будівництвом ДРЕС споруджувалися житлові будинки, культурно-побутові заклади. На будівництві ДРЕС було застосовано нові прогресивні методи охолодження турбогенераторів, встановлені котли з високим перегрівом пару. З досвідом роботи цієї ДРЕС, яка дає найдешевшу електроенергію в Донбасі (0,86 коп.— 1 квт.-год.), знайомилися енергетики Індії, Югославії, Куби.

На території Миронівського — середня та восьмирічна школи, школа-інтернат, школа робітничої молоді, професійно-технічне училище, дитяча музична школа. В селищі — 10 партійних, 10 комсомольських, 10 профспілкових організацій. У селищній Раді працюють 70 депутатів і 9 постійних депутатських комісій. Є 18 квартальних та вуличних комітетів, 4 добровільних народних дружини, рада ветеранів праці, жіноча рада. У селищі функціонують лікарня та поліклініка, нічний профілакторій. Відкрито 4 дитячих ясел і садків. Є 4 їдальні, ресторан, 12 магазинів, будинок побуту.

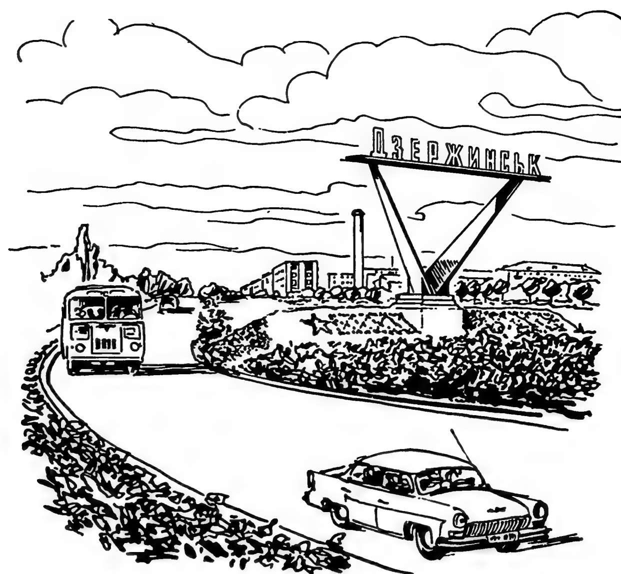

ДЗЕРЖИ́НСЬК —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

зержинськ (до 1936 року Щербинівка) — розташований поблизу річки Кривого Торця, за 7 км на північ від станції Фенольна Донецької залізниці. Відстань до Донецька — 52 км. Населення — 47 526 чоловік. Дзержинській міській Раді депутатів трудящих підпорядковані: Артемівська міська (м. Артемове), Кіровська, Новгородська та Щербинівська селищні Ради разом з населеними пунктами, що входять до них.

Поблизу Новгородського у 8 розкопаних курганах виявлені поховання в кам'яних ящиках доби бронзи[1].

У 1776 році азовський губернатор призначив урочище Жований Ліс, балки Сухий Яр та Житній Яр для державної військової слободи Зайцеве[2]. Через тридцять років поселення стало таким багатолюдним, що частина його жителів відокремилася і утворила кілька хуторів, у т. ч. і Щербинівський. Хутір Щербинівський містився на березі річки Кривого Торця, в тому місці, де за легендою раніше була застава богуславського козака Щербини, який героїчно загинув у бою з татарами. На початку XIX ст. в околицях хутора виявили кам'яне вугілля[3]. Його, поряд із заняттям сільським господарством, селяни видобували, в основному для своїх потреб. У 1824 році за розпорядженням гірничого департаменту проведено дослідження покладів, а невдовзі розпочалися промислові розробки кам'яного вугілля в районі хутора.

На 30-і роки XIX ст. в Щербинівському та сусідніх з ним селах Железному, Зайцевому, Красному Куті і Олександрівці видобувалось уже понад 200 тис. пудів вугілля на рік, тобто майже четверта частина всього виробництва палива у Донбасі[4]. В міру розвитку видобування дрібні власники копалень поступово розорялись

---

[1] Труды III Археологического съезда, т. 2. Приложение. К., 1878, стор. 210.
[2] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2. Екатеринослав, 1886, стор. 34.
[3] Горный журнал Екатеринославского горного ученого комитета, 1886, т. 3, стор. 252.
[4] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 80.

і потрапляли в залежність від більш заможних, що прибирали до рук їхні шахти. Собівартість одного пуда вугілля становила 2—3 коп., тоді як ринкова його ціна в Бахмуті, Харкові та Павлограді, куди в основному поставлялося щербинівське вугілля, досягала 9—10 коп. за пуд. Чумаки завозили вугілля у найвіддаленіші місця півдня Росії, а часто також у Крим. До 1860 року Нестерівське селянське товариство об'єднало близько 20 селянських шахт, найбільшою з яких була Петрівська, в один Щербинівський рудник, середньорічний видобуток якого становив приблизно 500 тис. пудів вугілля[1].

Ще наприкінці 30-х років XIX ст. Щербинівський і сусідні з ним хутори були перетворені на село Щербинівку, що увійшло до складу Железнянської волості Бахмутського повіту. В середині XIX ст. в ньому налічувалося 313 дворів з 1751 жителем.

У 60-х роках сюди почали прибувати розорені селяни Катеринославської та сусідніх з нею губерній. Багато з них селилися у Щербинівці. У 1861 році власником Щербинівського рудника став підприємець Полинов, згодом — інженер Шеєрман, який 1872 року заклав другу шахту, а ще через десять років — третю. Розробка покладів кам'яного вугілля на руднику провадилася особливо інтенсивно після того, як у 1869 році стала до ладу Курсько—Харківсько—Азовська залізниця, а від неї — вітка до Щербинівки. Тоді ж тут побудували коксовий завод, устаткований бельгійською технікою. У 1884 році на землях сіл Зайцевого й Щербинівки та хутора Нелепівського французькі капіталісти утворили акціонерне товариство для розробки кам'яного вугілля і солі у південній Росії. Товариство скупило за безцінь землі в околицях Щербинівки і розпочало будівництво ще двох великих рудників — Нелепівського та Північно-Микитівського.

Умови праці гірників були надзвичайно тяжкі. Ось як про це розповідав російський письменник С. Каронін (М. Є. Петропавловський), який відвідав Щербинівку у серпні 1886 року. «...Робітники-вибійники просто довбають пласт вугілля кайлами і таким чином видобувають його. Видовбане вугілля інші робітники насипають лопатами у вагонетки... Зміна триває 12 годин»... Робітники шахти справили на письменника враження «купи лахміття, политої рідкою сажею»[2]. Двома роками пізніше на Щербинівському руднику Шеєрмана побував син Л. М. Толстого — Сергій Львович. У спогадах він писав: «Чорні обличчя шахтарів, блискучі білки очей, глухі удари кайла, гуркіт вагонеток, мокрінь, кіптява від ламп без скла і сморід — ось враження від шахти. Насправді праця на шахті в ті часи була каторжною»[3]. Частина робітників, як і до того, проживала в селі Щербинівці, деякі селились поблизу шахти. В одній землянці жило по кілька шахтарських родин. Бруд, вогкість, злидні, хвороби були постійними супутниками кожної сім'ї. Рудникове селище являло собою землянки, розкидані на пустирі. Лише кілька бараків тулилось неподалік шахти та 2—3 цегляні будівлі стояли осторонь — серед них т. зв. директорський будинок, у якому жили чиновники рудника. Тут же містилися поліцейська дільниця і невід'ємні на той час від будь-якого робітничого селища — шинок і церква.

Рік у рік зростало почуття ненависті робітників до самодержавства, обурення проти експлуатації. У Щербинівці знали про виступи робітників Петербурга, Харкова, Миколаєва та інших міст Росії. Після квітневого (1875 р.) страйку на заводі Юза виступили і шахтарі Щербинівського рудника. На чолі їх стояли учасники юзівського страйку М. Демидов, П. Гладуненко та ін. У 1889 році в Щербинівці розпочався великий страйк, в якому брали участь понад 600 робітників. Керував ними шахтар І. Михайличенко. Гірники вимагали поновлення на роботі вісьмох своїх товаришів, звільнених через примху штейгера. Своєї мети шахтарі рудника досягли.

---

[1] П. И. Фомин. Горная и горнозаводская промышленность Юга России, т. 1. Х., 1915, стор. 127, 128.
[2] Газ. «Русские ведомости», 1891, № 12.
[3] Г. Марягин. Исследователи недр Донбасса. М., 1951, стор. 109.

Велику роль у згуртуванні робітників, об'єднанні їх у боротьбі за свої права відіграли соціал-демократи, що розгорнули роботу у Щербинівці на початку 900-х років. У травні 1902 року сюди приїхав один з відомих керівників морозовського страйку П. О. Мойсеєнко. За допомогою лікаря місцевої лікарні І. М. Кавалерова[1] він влаштувався теслярем механічного цеху на Центральному руднику. І. М. Кавалеров познайомив його з Г. І. Петровським, що також переховувався тут від переслідувань царської охранки і у якого був уже досвід роботи у катеринославському «Союзі боротьби за визволення робітничого класу». Навколо П. О. Мойсеєнка і Г. І. Петровського групувались найбільш свідомі шахтарі Н. Дубовий, І. Єсин, М. Туртуков, М. Демидов, І. Семенцов, а також лікар І. М. Кавалеров, штейгер Соколов, учителька Н. Бережна. На той же час до Щербинівки приїхав член Нижегородського комітету РСДРП О. В. Яровицький. Г. І. Петровський, П. О. Мойсеєнко та О. В. Яровицький разом з І. М. Кавалеровим, Н. Бережною й іншими створили у Щербинівці соціал-демократичний робітничий гурток. Його перші збори відбулися наприкінці травня 1902 року[2]. Крім того, соціал-демократичні гуртки були організовані на Нелепівському і Північно-Микитівському рудниках[3]. При місцевій школі відкрили бібліотеку, а згодом — загальноосвітні курси, які відвідували переважно гірники Щербинівського рудника. На цих курсах робітники знайомилися з марксистською літературою, слухали лекції про революційний рух на Заході та в Росії, обговорювали художні твори. Тоді у Щербинівці вчителював відомий український письменник Степан Васильченко, який також провадив революційну роботу серед жителів селища.

Зв'язки соціал-демократів розширювались і зміцнювались день у день. Нелегальну літературу гурток, до складу якого на кінець 1902 року входило 28 робітників-шахтарів і 6 представників місцевої інтелігенції, одержував від Катеринославського, Харківського і Ростовського комітетів РСДРП.

У січні 1903 року на основі цього гуртка сформувалася соціал-демократична група, що увійшла до складу Донецького союзу РСДРП[4]. Під впливом політичної агітації шахтарі піднімалися на боротьбу проти гніту капіталу і царського самодержавства. 2 червня 1903 року розпочався страйк гірників Центрального рудника, який швидко поширився на інші рудники і коксовий завод. У серпні був заарештований Г. І. Петровський, довелося виїхати з селища П. О. Мойсеєнкові й О. В. Яровицькому. Та на чолі робітників стали Н. І. Дубовий, поет-робітник І. Семенцов, відомий у Донбасі під псевдонімом «Донецький бард». Незабаром після II з'їзду РСДРП у Щербинівці побували представники Катеринославського комітету і передали місцевим соціал-демократам текст програми і статуту партії. Учасниця трьох революцій, активний діяч Щербинівської організації О. М. Шалімова у своїх спогадах писала: «Ми зрозуміли, що II з'їзд РСДРП був історичною подією в житті революційно настроєних мас, що він створив, нарешті, справжню марксистську робітничу партію. Наша організація вжила всіляких заходів для того, щоб до лав революційного руху вступало все більше і більше шахтарів»[5]. Робітники йшли назустріч першій російській революції.

13 січня 1905 року до селища дійшла звістка про жорстоку розправу царя над робітниками Петербурга. Н. І. Дубовий і І. Семенцов закликали шахтарів до об'єднання навколо РСДРП і боротьби з царським самодержавством. Зв'язалися з П. О. Мойсеєнком, який тоді перебував у Лозово-Павлівці на Оленівському руднику. Мойсеєнко взяв діяльну участь у розробці 32 вимог економічного і політичного

---

[1] У роки Радянської влади І. М. Кавалеров — профессор, ректор Харківського медичного інституту, один із засновників Донецького науково-дослідного інституту фізіології праці, автор багатьох наукових праць.

[2] П. А. Моисеенко. Воспоминания. М., 1924, стор. 142, 143.

[3] Журн. «Летопись революции», 1924, № 1, стор. 210.

[4] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 249.

[5] Сто лет. Донецк, 1960, стор. 51.

характеру, з якими робітники Щербинівки розпочали страйк. Згодом ці вимоги змушена була опублікувати навіть така реакційна газета, як «Русские ведомости». Страйк розпочався 16 лютого 1905 року. Дирекція викликала до селища сотню козаків і роту солдатів Литовського піхотного полку, але це не залякало робітників. Особливо стійко трималися гірники Центрального рудника. 19 лютого козаки і солдати витіснили робітників з шахтного подвір'я і почали розганяти їх. Соціал-демократи, що стояли на чолі страйкуючих, виставили пікети біля головних об'єктів рудника, котельної і підйому. Потім робітники перейшли у наступ. На козаків і солдатів полетіли стояки, каміння, обушки. На сусідніх вулицях спорудили барикади. Прибулі до Щербинівки вищі військові чини наказали стріляти в робітників. Було вбито 6 чоловік, багатьох поранено. Розстріл щербинівців згодом був названий першою кривавою неділею в Донбасі. Але терор не зупинив страйкуючих. Вони ще рішучіше зажадали від адміністрації задоволення своїх вимог. Гірничопромисловці, зіткнувшися з таким стійким опором, поступилися, задовольнивши частину вимог. Проте робітники стояли за повну перемогу. Тоді дирекція знову вдалася по допомогу козаків і солдатів[1].

Про великий авторитет місцевої соціал-демократичної організації свідчило зростання її рядів. Після страйку до неї прийняли 15 активних і відданих справі революції робітників. Було вжито заходів щодо організації бойової дружини. До її складу добиралися найбільш свідомі і революційно настроєні гірники. Командиром дружини став шахтар Північно-Микитівського рудника І. Гордієнко. На квартирі котельника Завадовського робітники обладнали майстерню, де виготовляли саморобні бомби, а в слюсарних майстернях рудників робили списи. Більшу частину цієї «продукції» щербинівці відправили пізніше до Горлівки. На початку серпня 1905 року через необережність на квартирі Завадовського вибухнула саморобна бомба і тяжко поранила одного з робітників. Вибух привернув увагу жандармів. До Щербинівки прибув загін драгунів. Розпочались повальні арешти, схопили 40 найбільш активних учасників революційного руху, серед них М. Кожуру, П. Пастельняка, Н. Медведєву, П. Піскунова та ін. У зв'язку з тим, що бойову дружину фактично розгромили, а багатьох керівників робітничого руху заарештували, у збройному повстанні в Горлівці взяли участь лише окремі шахтарі Щербинівки. Крім того, жителі селища організували збір одягу та продовольства для повсталих горлівських робітників.

Невпинно борючись за вплив на маси, більшовики Щербинівки проводили збори, мітинги. Широко і організовано відзначали трудящі Першотравень 1906 року. Після одного з мітингів, на якому були присутні сотні робітників, 25 серпня 1906 року до Щербинівки прибув каральний загін. Були заарештовані 31 робітник, два інженери та фельдшер рудника. Робітники відповіли на репресії одноденним страйком[2]. У роки реакції більшовики не припиняли пропагандистську роботу серед мас. Серед шахтарів поширювалися листівки Харківського, Катеринославського, Юзівсько-Петровського, Алмазно-Юр'ївського комітетів РСДРП. Тільки за один 1909 рік їх було одержано близько 10 тис. примірників. Було встановлено зв'язок з організаціями Макіївки, Луганська. Завдяки широкій агітації більшовиків робітники Щербинівки під час виборів до IV Державної думи голосували за Г. І. Петровського. Коли в селищі дізналися про збирання коштів на робітничу газету, гірники надіслали на адресу «Правды» близько 130 крб., а 29 травня 1912 року вони вже читали перший номер газети. В липні 1912 року В. І. Ленін у статті «Підсумки піврічної праці», перелічуючи міста і селища Росії, де відбулися найбільш масові збирання коштів на газету «Правда», називає і Щербинівський рудник[3]. Щербинівці не раз писали до «Правды». Вони розповідали про труднощі життя, утиски від гір-

[1] Донбасс в революции 1905—1907 годов, стор. 28—30.
[2] Журн. «Летопись революции», 1927, № 4, стор. 109.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 163.

ничопромисловців. І. Семенцов надсилав туди свої вірші. Так, у травні 1914 року в «Шахтерском листке», що вийшов як додаток до газети, поет опублікував вірш «Пробудися, шахтарю!», де були такі рядки:

Возвысь свой голос стойкий, непритворный,
За жизнь и честь шахтерскую постой,
Пусть знает свет, что ты в одежде черной —
Непобедимый исполин-герой!

Напередодні першої світової війни щербинівські рудники порівняно з іншими шахтами Донбасу були добре оснащені технікою. Тут з'явилося електричне освітлення, працювали найбільша в Донбасі вуглепідйомна машина, електричні лебідки, вентилятори, центробіжні насоси. Застосовували також бетонне кріплення. Однак основними знаряддями праці гірника лишалися обушок, лопата і кайло. На низькому рівні була безпека праці. Продуктивність праці одного робітника становила всього 150 тонн вугілля на рік[1]. У 1913 році шахтар одержував в середньому за рік 413 крб. Цього ледве вистачало на прожиток гірника, який не мав сім'ї. В рудниковому селищі працювала одна школа на 60—80 дітей. Примітивним і дорогим було медичне обслуговування.

1914 рік приніс нові страждання народові. Багатьох гірників забрали на фронт. За агітацію проти війни заарештували і замордували в тюремних катівнях члена Щербинівської соціал-демократичної організації М. Куличинського. Семенцов та Гладуненко змушені були на деякий час покинути Щербинівку. Повернулися вони влітку 1915 року. Тоді ж до селища прибув член Макіївського комітету РСДРП професіональний революціонер С. І. Лапін (Курочкін). За допомогою місцевих революціонерів він сформував низову більшовицьку організацію, що увійшла до складу Макіївського комітету РСДРП. Активними членами організації були М. Острогорський, Н. Дубовий, Матросов, Циганков, Юрченко, М. Демидов, Є. Передєльський та ін. Більшовики організовували сходки, знайомили шахтарів із становищем на фронтах, з ходом боротьби пролетарів проти самодержавства в інших районах країни. У квітні 1916 року в Горлівці відбулися нелегальні збори представників соціал-демократичних організацій підприємств Горлівсько-Щербинівського гірничого району, на яких було вирішено провести загальнорайонний антивоєнний страйк. Тут же обрали страйковий комітет[2].

Страйк розпочався 19 квітня 1916 року на Щербинівському, Нелепівському, Північному рудниках. Число страйкарів перевищувало кілька десятків тисяч. Ще ніколи робітники не були такими рішучими у своїх діях, як у дні того грандіозного страйку. Трудящі Щербинівки співали революційних пісень. На копрі однієї з шахт замайорів червоний прапор. Більшовицькі групи рудників ухвалили провести політичні мітинги. Підготовка до них відбувалася напередодні Першого травня. 2 травня робітники разом зі своїми родинами зібралися на мітинг біля щербинівської бойні. Сюди прийшли кілька тисяч гірників. З промовою виступив С. І. Лапін. Не встиг оратор скінчити, як місце, де відбувався мітинг, оточили козаки і поліцейські. Шахтарі кинулися визволяти заарештованих товаришів, яких вже налічувалося близько 200 чоловік. Козаки і поліцейські зчинили стрілянину. Заарештованих скували ланцюгами і під посиленим конвоєм пішки відправили до Бахмута. Дорогою їх по-звірячому били. Дика розправа властей над робітниками викликала обурення всіх пролетарів Донбасу.

У лютому 1917 року рудники Щербинівки блискавично облетіла звістка: «Цар зрікся престолу! Робітники Пітера підняли прапор революції!». Події розгорталися з неймовірною швидкістю. На квартирі вибійника П. Гладуненка, одного з керівників рудникового комітету більшовиків, відбулися термінові збори, на яких обговорювалося питання про владу. Вирішили 3 березня провести вибори рудникової

[1] Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 164, 165.
[2] Наша кочегарка, стор. 55—59.

Ради. Обирали депутатів відкритим голосуванням. Спершу в Раді більшість місць мали есери, вплив яких на маси був ще значним. Однак після перевиборів, які незабаром відбулися за вимогою більшовиків, з 13 обраних 8 були членами більшовицької партії[1]. Головою Ради став більшовик С. Білозеров. При Раді діяли комісії: виробнича, військова, продовольча, культурно-освітня, агітаційна. З ініціативи більшовиків 12 березня Рада робітничих депутатів зобов'язала адміністрацію рудників запровадити 8-годинний робочий день. Управитель рудників відмовився виконати цю ухвалу. Тоді 8-годинний робочий день було запроваджено явочним порядком. Крім того, Рада вирішила заборонити адміністрації без санкції виробничої комісії звільняти робітників, а також встановила мінімальний денний заробіток шахтаря 3 крб. 50 коп, замість 2 крб. 50 коп. Згодом, коли управитель не виконував рішень Ради і навмисне намагався скоротити видобуток вугілля, Щербинівська Рада запровадила контроль над виробництвом. Це був перший крок на шляху до націоналізації рудників. Гірники Щербинівки наполегливо домагалися того, щоб їхні рудники не припиняли роботи. Вугілля, всупереч гірничопромисловцям, відправляли на заводи Костянтинівки, Краматорська, Єнакієвого[2].

23 травня на станції Микитівка відбувся перший з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Горлівсько-Щербинівського району. Від Щербинівки на ньому були присутні С. Білозеров, М. Острогорський, П. Гладуненко, О. Медведєв. Делегатами від районної більшовицької організації на І Всеросійський з'їзд Рад обрали Ш. Грузмана та кріпильника Щербинівського рудника І. Семенцова. У квітні 1917 року на руднику було створено професійну спілку «Робітник», що діяла в тісному контакті з Радою робітничих депутатів. Після липневих подій у Петрограді, коли Тимчасовий уряд перейшов у відкритий наступ проти робітників і розпочав цькування більшовиків та їх вождя В. І. Леніна, робітники Щербинівки провели понад 13 мітингів та зборів, резолюції яких публікувалися у більшовицьких газетах «Пролетарий», «Звезда», «Донецкий пролетарий». Так, загальні збори Щербинівської організації РСДРП(б) 17 липня 1917 року ухвалили: «...єдиний вихід із цього скрутного становища — перехід влади до рук Рад; це врятує країну від економічної розрухи та контрреволюції, що насувається»[3].

У зв'язку з наступом контрреволюції у столиці та на Дону, а також для охорони перших завоювань робітників на руднику було створено червоногвардійський загін, до якого увійшли кращі гірники. Поряд з охороною громадського порядку та рудників червоногвардійці здійснювали контроль за виконанням постанов Ради. До серпня 1917 року в Щербинівському загоні Червоної гвардії уже налічувалось 150 чоловік. Було створено революційний штаб, в обов'язки якого входила також мобілізація населення на боротьбу з контрреволюцією. Місцева партійна організація листувалася з Центральним Комітетом РСДРП, інформуючи його про справи на шахтах. У серпні 1917 року селище відвідав Г. І. Петровський. Відбувся мітинг, на якому Г. І. Петровський виступив з промовою. Гірники схвалили курс партії на соціалістичну революцію і просили Григорія Івановича запевнити ЦК, що вони стійко захищатимуть завоювання робітничого класу[4].

В міру дальшого розвитку революційних подій у Горлівці та Щербинівці з ініціативи парторганізацій найбільших рудників району було створено Горлівсько-Щербинівський комітет РСДРП(б), що керував діяльністю місцевих Рад та рудникових парторганізацій. Більшовики посилено готували робітників Щербинівки до завоювання влади. Більшовицький комітет рудника очолював М. І. Острогорський[5]. У жовтні 1917 року влада фактично перейшла до рук Ради робітничих депутатів,

---

[1] Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы, стор. 357.
[2] Газ. «Звезда», 20 червня 1917 р.
[3] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 г.), стор. 559, 560.
[4] Сердце, отданное людям. М., 1964, стор. 120, 121.
[5] Журн. «Летопись революции», 1923, № 3, стор. 44.

яка під керівництвом більшовиків вживала заходів щодо закріплення революційних завоювань. Коли з Петрограда прийшла звістка про те, що Тимчасовий уряд повалено, Горлівсько-Щербинівський комітет РСДРП(б) звернувся до трудящих із закликом подати допомогу Раді Народних Комісарів продовольством. І більшовики Горлівсько-Щербинівського району робили усе можливе для якнайшвидшого просування по залізниці продовольчих вантажів, адресованих революційному Петроградові. Переконливу перемогу здобули більшовики Щербинівки на виборах до Установчих зборів. Газета «Пролетарская мысль» 30 листопада 1917 року повідомляла, що на Щербинівському руднику за більшовицький список голосувало 3175 чоловік, а за есерів та меншовиків — усього 430[1].

Активна учасниця громадянської війни письменниця Р. М. Азарх. Щербинівка, 1917 р.

Активну участь брали щербинівські гірники у боротьбі з каледінською контрреволюцією. На станції Микитівка було створено штаб революційних військ, у роботі якого велику роль відігравали більшовики М. І. Острогорський та Н. І. Дубовий, пізніше член ЦК КП(б) України. До Микитівки приїхав колишній щербинівський шахтар Д. П. Жлоба з мандатом Московського військово-революційного комітету для організації кавалерійського загону. До складу цього загону увійшли і гірники Щербинівського рудника. У боях з контрреволюцією щербинівці ділом довели свою вірність слову, даному в резолюції з приводу Першого Всеукраїнського з'їзду Рад: «Ми, шахтарі, готові грудьми відстояти свою робітничу владу ...Хай живе соціалізм»[2]. Під час австро-німецької окупації з ініціативи більшовиків Щербинівського рудника було організовано партизанський загін, який очолив Д. Лисак. До загону ввійшло багато комуністів і безпартійних, в т. ч. молоді гірники І. Асєєв, В. Павленко, О. Кириченко та інші. Базувався загін у районі села Петрівки, за 5 км від рудника. Робітники сховали від німців та гайдамаків у старих шурфах рудничне устаткування (насоси, канати, вентилятори).

Після вигнання австро-німецьких окупантів та петлюрівців з Горлівсько-Щербинівського району на руднику відновила свою діяльність Рада робітничих депутатів. У селі Щербинівці в квітні 1919 року було обрано Раду селянських депутатів на чолі з С. М. Бикановим. Земельний відділ виконкому відразу ж приступив до розподілу землі між селянами[3]. Та наприкінці травня 1919 року денікінські війська захопили село. Парторганізація у повному складі пішла на фронт. Більшість щербинівців вступило до Першого Грізного соціалістичного батальйону. Бійці цього батальйону брали участь в обороні Царицина, розгромі військ Денікіна, у боротьбі з численними бандами, що орудували на Україні та в інших районах країни. На фронтах громадянської війни відзначилось багато жителів Щербинівки. Деякі з них воювали у загоні Д. П. Жлоби. Комісаром Вятської дивізії була уродженка шахтарського села Р. М. Азарх, одна з перших жінок, нагороджених орденом Червоного Прапора, член партії з 1917 року, майбутня письменниця. Її брат — І. М. Азарх, командир Курської бригади, загинув 1918 року в боях за визволення Сімбірська. Посмертно нагороджений орденом Червоного Прапора і занесений на «Золоту дошку революції».

Наприкінці грудня війська 4-ї кавалерійської дивізії під командуванням О. І. Городовикова та 11-ї кавалерійської дивізії Морозова визволили Щербинівку від ворога. Було створено ревком на чолі з більшовиком Д. К. Янкіним.

І у тяжкі роки громадянської війни партійна організація та рудникова Рада

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, г. 2, стор. 132.

[2] Газ. «Вестник Украинской Народной республики», № 5, 30 січня 1918 р.

[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919 року), стор. 317, 318.

Щербинівки робили все для того, щоб якнайшвидше дати республіці вугілля. Після розгрому денікінців Рада народного господарства Горлівсько-Щербинівського району організувала відбудову Центральної шахти. Тільки за 15 днів березня 1920 року в Щербинівці видобули близько 440 тис. пудів вугілля, що становило майже половину середньодобового видобутку по Донбасу[1].

Одночасно з тим робітники Щербинівки допомагали селянам навколишніх сіл налагоджувати своє господарство. Так, 5 вересня 1920 року на недільнику в селі Желєзному працювало 230 робітників і службовців щербинівських рудників, переважно молодь. Вони відремонтували маслоробню, одну лущильну машину та жниварку, зробили два нові букери. Молоді робітники О. Кириченко, Ф. Шашацький, П. Ржанов, П. Томилін та ін., які організували комсомольський осередок у травні 1920 року, працювали на найважчих місцях відбудови шахт. А коли партія покликала на захист революції, то вони всією організацією пішли на Південний фронт громити Врангеля.

Гірники Щербинівки першими в Донбасі відбудували зруйновані рудники і набагато підвищили видобуток палива. Все устаткування, що збереглося, було відремонтовано. Брали на облік кожний кілограм металу, кожний кубометр лісу, кожний метр сталевого канату. Не випадково 25 січня 1921 року Президія ВРНГ й Рада Праці та Оборони присвоїли щербинівським рудникам найменування зразкових. Тоді ж, у січні, кожний вибійник видобував 969 пудів вугілля, у лютому — 1207 пудів, у березні — 1625 пудів. До травня 1923 року річне виробництво самої тільки Центральної шахти перевищувало 22 млн. пудів вугілля[2], тобто становило третину всього видобутку на шахтах Щербинівки.

У траурні дні 1924 року гірники надіслали на ім'я Всеросійського з'їзду Рад та ЦВК СРСР телеграму, в якій говорилося: «Робітники Щербинівських зразкових рудників Донбасу поділяють загальне горе та заявляють, що вони готові за першим покликом Радянського уряду стати на захист Жовтневих завоювань і невідступно прямувати шляхом, вказаним Володимиром Іллічем Леніним»[3]. За ленінським призовом до лав партії вступило понад 30 кращих представників робітничого класу. В січні 1925 року на обліку в партосередку налічувалося 103 чоловіка, у 1928 році в селищі було 237 комуністів.

Партійні організації брали найактивнішу участь у розв'язанні всіх важливих завдань, що постали в зв'язку із здійсненням у країні соціалістичної індустріалізації. Величезною була їх роль у розгортанні соціалістичного змагання, що тільки-но зароджувалося. Партійні групи на дільницях та в цехах регулярно обговорювали виробничі питання, залучаючи до цього всіх робітників. У 1928 році на території селища заклали ще одну шахту — № 1—1-біс, згодом став до ладу діючих реконструйований рудник № 11—12. Виробництво вугілля у Щербинівці різко зросло. З 1928 року розпочалася докорінна реконструкція Центрального, а потім інших рудників. За прикладом 1-го горлівського рудника та шахти № 2 Сніжнянського рудоуправління комуністи Щербинівки дбали про розстановку партійно-комсомольських сил на підприємствах. Для наближення партійного керівництва до виробництва, до широких робітничих мас, на деяких дільницях почали створювати партійні групи. Згодом цей досвід розстановки партійно-комсомольських сил схвалив листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК КП(б) України.

Комсомольці Щербинівки одними з перших в Артемівському окрузі відгукнулися на заклик газети «Молодой рабочий» організувати соціалістичне змагання і створити комсомольсько-молодіжні бригади на підприємствах. Перший договір в країні на змагання укладений на шахті «Північна» Щербинівського рудоуправління на початку 1929 року. Робітники її взяли за правило: не підніматися з шахти, не перевиконавши норми виробітку. На кінець 1929 року середньодобовий видобуток

[1] Газ. «Бахмутская правда», 19 березня 1920 р.
[2] Газ. «Всероссийская кочегарка», 9 травня 1923 р.
[3] Газ. «Всероссийская кочегарка», 23 січня 1924 р.

зріс на 12 проц. Це був найвищий показник по Донбасу. Шахта стала одним з передових підприємств не тільки Донбасу, а й всього Радянського Союзу. Систематично показували зразки високопродуктивної праці З. У. Козодоєв та С. К. Рябошапка. До Щербинівки приїздили робітники вчитися у прославлених майстрів вугілля.

Зростало рудникове селище. У 1926 році тут проживало 18 886 чоловік. У 1928 році в центрі його заклали великий парк, де згодом спорудили один з найкрасивіших палаців культури в Донбасі. Водночас було збудовано нові приміщення фабрики-кухні, середньої школи, медичного технікуму та інших культурно-побутових закладів. Причому, в будівництві брала активну участь вся громадськість селища. В лікарні, поліклініці, аптеці та медичному технікумі працювало близько 10 лікарів, середній і молодший медичний персонал. У палаці культури створено ансамбль пісні й танцю, який згодом виступав на всесоюзному огляді художньої самодіяльності в Москві та здобув одне з призових місць. Інтелігенція селища очолила боротьбу з неписьменністю. Активно допомагали їй комсомольці, передова робітнича молодь. В лікнепах навчались робітники та члени їхніх родин.

Рішуче боролися жителі селища проти спроб ворогів Радянської влади зірвати соціалістичне будівництво. На початку 1928 року шкідники вивели з ладу водопровід. Селище і будови протягом двох днів були без води. Вчинили кілька диверсій на шахті Центральній — зіпсували водовідлив, що загрожувало рудникові затопленням. Тільки завдяки мужності та героїзму гірників шахту було врятовано. Навесні того ж року диверсанти підпалили її. Зайнялися надшахтні будівлі та інші споруди. У будь-який момент міг вибухнути шахтний газ метан, а це призвело б до катастрофи і великих людських жертв. Незважаючи на небезпеку, щербинівці самовіддано боролися з вогнем і зрештою подолали розбурхану стихію. У березні 1928 року до селища приїхав секретар партколегії ЦК ВКП(б) О. М. Ярославський. На той час жителі Щербинівки уже ліквідували наслідки пожежі і відбудували основні надшахтні споруди. Багато з них поставили заново. О. М. Ярославський ознайомився з життям робітників, відвідав установи і організації, побував у шахтах. Він розповідав гірникам про плани партії щодо індустріалізації країни, цікавився можливостями збільшення видобутку вугілля. Гірники просили О. М. Ярославського запевнити Центральний Комітет в тому, що вони завжди будуть у перших лавах борців за соціалізм. Зобов'язання щербинівців обговорювалися 22 березня на зборах партійного, комсомольського та профспілкового активу селища[1]. 5 грудня 1929 року на 1-му Всесоюзному з'їзді ударних бригад відзначили і колектив шахти «Північна», що добився в змаганні значного підвищення продуктивності праці, зниження собівартості та високої якості продукції. Центральний комітет профспілки гірників присудив цій шахті першу премію та перехідний Червоний прапор[2].

Одними з перших включилися гірники щербинівської шахти ім. Дзержинського у вседонецький конкурс на кращу підготовку до зустрічі першого року другої п'ятирічки. (У 1931 році — на п'яту річницю смерті Ф. Е. Дзержинського — Центральній шахті було присвоєно його ім'я). У роки другої п'ятирічки гірники Щербинівки брали активну участь у боротьбі за технічну реконструкцію рудника. На початок другої п'ятирічки став до ладу новий горизонт 500 метрів. Такого ствола шахта ще не мала. На зміну обушкові прийшли відбійні молотки; в двох лавах почали працювати врубові машини. Було створено широку мережу курсів підвищення кваліфікації, відкрито навчальний пункт. Робітники вчилися управляти складними механізмами. Щедро ділилися своїм досвідом роботи передовики праці С. К. Рябошапка, П. Овсяников, З. У. Козодоєв та багато інших. Кілька разів побував у дзержинців знатний шахтар басейну М. О. Ізотов. Послідовником методів праці цього відомого гірника в Дзержинську був С. К. Рябошапка. У чотирнадцятиметровому уступі

[1] Газ. «Кочегарка», 23 березня 1928 р.

[2] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики, стор. 153.

Прославлений майстер вугілля С. К. Рябошапка (справа) і секретар міськкому партії С. Щербаков. Дзержинськ, 30-і роки.

він дав п'ять змінних норм. С. К. Рябошапка та З. У. Козодоєв запропонували організувати на шахті ударні робітничі бригади. З. У. Козодоєв ввів у своїй бригаді нову систему оплати праці — за індивідуальними замірами,— яку невдовзі запровадили на всіх шахтах Донбасу. Це дало змогу майже у півтора рази підвищити продуктивність праці шахтарів. У вугільних забоях значно збільшилася кількість врубових машин; по підземних магістралях пішли перші електровози. У 1935 році тільки на одній шахті ім. Дзержинського вже налічувалося 12 врубових машин. Реконструкцію цього рудника здійснювали за проектом, складеним у Дніпропетровському філіалі Шахтобуду, з участю визначних радянських спеціалістів, а також консультантів з США та Німеччини. За цим проектом максимум видобутку вугілля з урахуванням усіх технічних факторів передбачалося здобути у 1945 році. Він становив 3135 тонн на добу. Завдяки ентузіазмові робітників та стахановським методам праці, колектив шахти досягнув проектної потужності шахти на 10 років раніше визначеного строку.

З ініціативи комуністів на кожній дільниці створювалися т. зв. громадські паспорти, у яких записувалися результати робочого дня. Комуніст Бєлий, працюючи на малопотужному пласті «Солов'їівка-захід» шахти ім. Дзержинського, із своїм напарником Сержиковим за зміну проходив по 7 метрів штреку замість 2 погонних метрів. Вибійник дільниці «Товстий-схід» І. В. Коновалов втроє підвищив продуктивність своєї праці, а 21 листопада 1935 року, у відповідь на заклик С. Рябошапки та З. Козодоєва, за зміну нарубав відбійним молотком 210 тонн вугілля, встановивши новий рекорд продуктивності праці у Центральному Донбасі. П. Погромський, І. Тулупов та С. Щетина стали ініціаторами руху за скорочення кількості робітників, що підганяли вагонетки до ствола. До листопада 1935 року на цій операції було зайнято 9 чоловік, а з листопада — лише 3. До того ж, кожний з них підганяв за зміну по 1000 вагонеток. У 1935 році колектив шахти ім. Дзержинського домігся першості у всесоюзному змаганні серед гірників країни та завоював перехідний Червоний прапор газети «Правда». Тільки за один рік народне господарство одержало від дзержинців 18 тис. тонн вугілля понад план[1]. Наприкінці 1936 року трест «Дзержинськвугілля» (Щербинівське рудоуправління у роки другої п'ятирічки перетворили на кам'яновугільний трест «Дзержинськвугілля», що об'єднав шахти ім. Дзержинського, ім. Артема, «Північну», «Чигарі», № 1—1-біс, № 11—12 та ряд дрібних шахт) вже давав щодобово близько 9 тис. тонн вугілля. У роки передвоєнних п'ятирічок було завершено будівництво потужної теплової електростанції, Центральних електромеханічних майстерень. Збільшили своє виробництво коксохімічний та машинобудівний завод ім. Петровського, що випускав сільськогосподарський інвентар, хімічний (фенольний) завод та будівельний трест.

Зросла не тільки трудова, а й політична активність трудящих. На Надзвичайний восьмий з'їзд Рад СРСР дзержинці послали заступника начальника дільниці «Аршинка» шахти ім. Дзержинського комсомолку К. Гончаренко. На пропозицію К. Гончаренко, яку обрали до складу редакційної комісії з'їзду, у статті «Про обов'язки громадянина Радянського Союзу» термін «військова повинність» був замінений на більш відповідний до нашого суспільства — «військовий обов'язок». Схвалюючи прийняту з'їздом Конституцію СРСР, трудящі Дзержинська у своїй телеграмі до ЦК ВКП(б) писали: «Ми будемо свято берегти наші завоювання, записані у Конституції, всі, як один, станемо на захист наших кордонів, будемо завжди крі-

[1] Донецький облпартархів, ф. 1209, оп. 2, спр. 1, арк. 80.

пити міць нашої великої Батьківщини»[1]. До Верховної Ради республіки трудящі послали одного з кращих своїх представників, прославленого на весь Радянський Союз майстра вугілля С. К. Рябошапку, якого згодом комуністи України обрали членом ЦК КП(б)У. Виходець з шахтарської сім'ї, С. К. Рябошапка все своє життя працював на шахті ім. Дзержинського. Помер він восени 1941 року. Український письменник П. Сєвєров написав про нього книгу «Син Дзержинська». С. К. Рябошапці в місті встановлено пам'ятник, одну з вулиць названо його ім'ям.

За роки першої і другої п'ятирічок рудникове селище, що входило до Горлівського району, значно зросло. У 1936 році його перетворено на місто Дзержинськ. Воно стало центром щойно створеного Дзержинського району, до якого увійшли місто ім. Артема (нині Артемове), робітничі селища ім. Кірова (нині Кірове), Новгородське та інші населені пункти. В 1940 році Дзержинськ був одним з найбільш упорядкованих міст Донбасу. Назавжди зникли землянки, бараки, похилені халупи, в яких десятки років жили шахтарі. На їх місці виросли гарні будинки. Простяглися широкі вулиці, сади та зелені насадження обабіч вулиць, були закладені парк і сквери. Гірники спорудили у місті пам'ятники В. І. Леніну, Ф. Е. Дзержинському. Розширювалася мережа торговельно-побутових підприємств та культурно-освітніх закладів. Місто було повністю радіофіковано і електрифіковано. Набагато збільшилась кількість шкіл (замість однієї стало 5), дитячих садків та ясел, діяв медичний технікум. Важливу роль у підготовці кадрів для шахт відігравав вечірній гірничий технікум, де у 1931/32 навчальному році здобували освіту 594 чоловіка[2].

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни багато жителів міста пішли на фронт. Ті, що залишились, вступали до винищувальних батальйонів, у яких щодня після роботи вивчали військову справу, готуючись за першим покликом Батьківщини зі зброєю в руках стати на її захист. На шахтах і заводах жінки та підлітки замінили тих, що пішли на фронт. Виробництво вугілля та іншої продукції промисловості міста не тільки не зменшилося, а навіть зросло. Якщо напередодні Великої Вітчизняної війни трест «Дзержинськвугілля» щоденно відправляв 8,5 тис. тонн палива, то з перших днів війни добовий видобуток збільшився майже на тисячу тонн. 22 жовтня 1941 року фашистські війська вдерлися до Дзержинська[3]. Фашисти й поліцаї нишпорили по місту, вишукуючи комуністів та тих, хто співчував партизанам або підпільникам. За найменшою підозрою в цьому людей катували й розстрілювали. Так була розстріляна група підлітків, які гралися за містом біля водоймища.

З перших днів окупації міста розгорнула активну діяльність підпільна партійна організація, що закликала населення на боротьбу з ворогом. Щоб зірвати плани окупантів щодо відбудови та пуску в експлуатацію шахт, комуністи повели агітаційну роботу серед гірників. Близько двох місяців фашисти не могли примусити дзержинців вийти на роботу. Тільки під загрозою смерті до шахти спустилися деякі гірники, відібрані за списком, що його склав зрадник. Та на шахті ім. Дзержинського одна за одною сталися великі аварії. На пропозицію членів підпільної організації П. Іншакова та І. Козлова було підпалено лісовий склад. На подвір'ї одного з жителів Дзержинська К. В. Середи була схованка для зброї та боєприпасів. Через працівника друкарні С. Я. Гука підпільники придбали друкарський шрифт для випуску листівок. Комісар групи М. Чупашкін організував прийом по радіо зведень Радінформбюро, які потім поширювалися серед населення. Підпільники випускали також листівки німецькою мовою і розповсюджували їх серед гітлерівських солдатів. Вони підпалили міську електростанцію. Група молодих патріотів шахти ім. Артема, яких очолював І. Піонищенко, спалила електромеханічні майстерні.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 1209, оп. 1, спр. 3, арк. 105.
[2] Газ. «Кочегарка», 20 червня 1932 р.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 380.

Розлючені фашисти кидали за грати усіх без розбору. Їм вдалося напасти на слід підпільної організації[1] і комсомольської групи. Розпочалися арешти, потім — розправа. У фашистських катівнях загинули комуністи-шахтарі П. Іншаков та І. Козлов, колишня завідуюча фабрикою-кухнею М. Карагодіна, робітник нафтобази М. Кулешов, І. Піонищенко та багато інших. Незважаючи на розгром організації, боротьба тривала. Підпільники у грудні 1941 року напали на місцеву поліцію, знищили зрадників — старосту та двох поліцаїв. У січні 1942 року вони розгромили штаб військової частини, не раз виводили з ладу транспорт. На перегоні Фенольна-Скотувата житель села Новоселівки М. Кощеєв підірвав залізничну колію, а коли його заарештували, помер під тортурами як герой, не виказавши своїх товаришів[2].

Запеклі бої з фашистськими загарбниками в районі Лисичанська та Рубіжного вів партизанський загін Дзержинського району, що взаємодіяв з частинами Червоної Армії, часто здійснюючи спільні сміливі вилазки у тил ворога. Під час передислокації партизани потрапили у засідку. Знищивши 87 фашистів, у бою загинули комуністи В. Д. Маленкін, В. Д. Нікітін, П. О. Янько, Ф. І. Северина, І. М. Аліпов, комсомольці З. Бондарєва та Е. Єрмохін[3].

За мужність, героїзм та відвагу, виявлені на різних фронтах Великої Вітчизняної війни, 11 жителів міста удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу. Це — М. П. Скачков, В. І. Догаєв, Д. П. Нестеренко, І. М. Пилипенко, М. М. Тоболенко, І. С. Наборський, В. І. Гамаюн, М. Я. Гужва, П. С. Дубрівний, К. Я. Талах, І. Я. Дятлов. Понад 1500 чоловік нагороджено орденами та медалями. М. П. Скачков до війни працював змінним майстром на шахті ім. Дзержинського. На фронті командував артилерійським дивізіоном. Під час форсування Дніпра у 1943 році його дивізіон одним з перших переправився на правий берег і разом з невеликим підрозділом піхоти утримував плацдарм, поки не підійшли наші частини. У критичний момент М. П. Скачков сам став до гармати і прямою наводкою підбив кілька танків ворога. Тяжко поранений, він не залишив поля бою. За виявлену мужність йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У квітні 1944 року під час боїв за село Скалу Станіславської області він загинув. У Дзержинську йому встановлено пам'ятник; один з піонерських загонів школи носить його ім'я. Є в місті і вулиця Миколи Скачкова. Коли форсували Дніпро у жовтні 1943 року, кулеметний взвод уродженця міста гвардії лейтенанта Д. П. Нестеренка першим переправився на правий берег і протягом кількох діб вів бої за розширення пладцарму. Після цих боїв Д. П. Нестеренко удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В січні 1946 року він повернувся до Дзержинська; взимку 1954 року в числі інших патріотів поїхав до Казахстану освоювати цілинні землі. На новому місці Данило Потапович виявив себе здібним організатором, завоювавши повагу всього колективу. Та життя його незабаром трагічно обірвалось: прокладаючи по замерзлій річці дорогу тракторній колоні, Д. П. Нестеренко разом з машиною пішов під лід (Батько Героя П. В. Нестеренко, що проживає в селищі Дружба і трудиться в радгоспі «Микитівський», удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці). Герой Радянського Союзу І. М. Пилипенко здійснив 470 бойових вильотів, знищив багато фашистів та їхньої техніки. Під час атаки на ворожий аеродром льотчик спрямував палаючу машину на скупчення військ противника. Безприкладний героїзм виявив артилерист П. С. Дубрівний. Поранений, він вступив у двобій з танками і піхотою ворога. Тепер Герой Радянського Союзу П. С. Дубрівний працює керуючим відділком приміського радгоспу «Щербинівський». Танкова рота старшого лейтенанта І. С. Наборського, колишнього кадрового гірника Дзержинська, здійснила 600-кілометровий рейд по тилах ворога, форсувала Одер, першою увійшла у місто Супейци і утримувала його до підходу наших частин.

---

[1] Н. И. Супруненко. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза. К., 1956, стор. 98.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 105, арк. 121.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 96, арк. 104, 105.

Герой Радянського Союзу Д. П. Нестеренко.

5 вересня 1943 року війська 3-ї гвардійської армії Південно-Західного фронту під командуванням генерал-лейтенанта Д. Д. Лелюшенка, обійшовши численні опорні пункти ворога, визволили Дзержинськ. Загарбники вщент зруйнували місто. Воно являло собою купу руїн. Було виведено з ладу і затоплено усі 6 шахт, 3 заводи, 3 насосні станції, нафтобазу та інші промислові підприємства. Фашисти знищили палац культури, вирубали парки, зруйнували і спалили 1280 житлових будинків. Місту було завдано збитків на 116 млн. крб. Окупанти розстріляли і закатували 150 чоловік, насильно вивезли до Німеччини 1460 жителів.

Ще вечорами обрій світився спалахами гарматних залпів, а комуністи міста і районна Рада депутатів трудящих вже почали організацію відбудови Дзержинська. Відразу після визволення сюди прибув з евакуації кадровий гірник шахти ім. Дзержинського В. І. Мануйленко, якому обком партії доручив стати на чолі партійної організації міста та організувати прискорену відбудову шахт. На перших партійних зборах стояло одне питання — про відновлення видобутку вугілля. На одностайну думку, видобуток палива вирішили розпочати на дрібних шахтах, водночас відроджуючи шахту ім. Дзержинського. Долаючи неймовірні труднощі, гірники видали перші тонни коксівного вугілля. Вже через кілька днів від початку роботи на 98-й шахті переважно жінки та підлітки спорудили коловорот на кінній тязі для доставки вугілля на-гора. До ладу діючих одна за одною ставали шахти №№ 45, 46, 101, 102. Добовий видобуток палива неухильно збільшувався. У жовтні дзержинці вже давали близько 100 тонн вугілля на добу.

Для розгортання відбудовних робіт на шахті ім. Дзержинського насамперед потрібно було з'ясувати, в якому стані перебувають стволи і штреки. За це взялися комуністи І. І. Чабаненко та Г. О. Красилін. Виявилося, що шахту заміновано. І. І. Чабаненко та Г. О. Красилін розшукали вибухівку не тільки у стволі, а й на рудниковому подвір'ї, у штреках. Сапери швидко знешкодили міновані пункти. Гірники-розвідники дізналися, що ствол затоплено нижче горизонту 315 метрів. За підрахунками спеціалістів, у підземних виробках набралося понад 3 млн. куб. метрів води. Розпочали монтаж насосів, відкачку води. Через кілька місяців відбудували стволи шахти «Пугачівка». Тут спорудили копер. Згодом з горизонту 220 метрів пішло вугілля. Тепер уже Дзержинське шахтоуправління давало 250 тонн палива на добу. Одна за одною ставали до ладу шахти, піднімали з руїн підприємства машинобудівники, хіміки. Вже працювали Центральні електромеханічні майстерні. За короткий час залізничники налагодили роботу рухомого складу вантажно-транспортного управління. У відбудові вугільної промисловості міста брали активну участь робітники Москви, Ленінграда, Тули, Харкова, Свердловська. Звідти йшли механізми, верстати, електровози та інша гірнича техніка. За постановою ЦК КП(б) України та Раднаркому Української РСР «Про шефство областей України над вугільними трестами Донбасу» на шахти Дзержинська прибули трудівники сіл Вінницької, Сумської, Курської та інших областей. На кожному підприємстві було створено школи для навчання молодих робітників гірницьких професій. Після перемоги над гітлерівською Німеччиною повернулися кадрові робітники. Вчорашні воїни Червоної Армії відразу ж активно включались у соціалістичне змагання, щедро ділилися з молодими гірниками досвідом своєї роботи. Запроваджуючи новаторські методи, багато зробили для підвищення продуктивності праці знатні шахтарі Дзержинська З. У. Козодоєв, Ф. Єлагін, П. Чевичалов, Ф. Кулагін та інші. Вони також запропонували застосувати для кріплення вибоїв уже використаний ліс. Робітники сконструювали апарат, за допомогою якого з трофейного мазуту виготовляли пальне для шахтарських ліхтариків. Самовіддана праця гірників

На території машинобудівного заводу ім. Петровського. Дзержинськ, 1967 р.

давала відчутні результати. У 1945 році середньодобовий видобуток «чорного золота» в тресті довели до 2477 тонн, продуктивність праці одного гірника становила майже 13 тонн на місяць. У 1948 році стали до ладу найбільші шахти тресту — ім. Дзержинського, «Північна» та ім. Артема. За добу шахтарі-дзержинці вже видобували 1160 тонн вугілля, а в цілому трест — 5223 тонни. Великою майстерністю відзначалися молоді гірники, що прибули за закликом партії з сіл республіки.

Для відбудови лікарень, шкіл, дитячих садків, культосвітніх закладів було налагоджено виробництво будівельних матеріалів. У стислі строки цегельні заводи дали цеглу. В місті відкрили комбінат, який поряд з іншою продукцією випускав черепицю, бетонні плити для тротуарів. У місцевих кар'єрах видобували бутовий камінь. Поки що лікарня містилася в житлових будинках, хоч і житла не вистачало. Згодом було збудоване лікарняне містечко. З сердечністю та теплотою жителі міста, громадські організації виявляли турботу про дітей загиблих на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багатьом сиротам дали притулок і сім'ї гірників. При військовому госпіталі відкрили тимчасовий дитбудинок. Доглядали за дітьми жінки. Спершу вони також збирали кошти серед населення на харчування сиріт. Невдовзі виконком міськради організував регулярне харчування дітей та відправку їх у стаціонарні дитбудинки. В місті широко розгорнулося житлове та культурно-побутове будівництво. З'явилися нові вулиці. У районі Скелеватої балки виростав новий район міста. У довоєнні роки двоповерхові будинки були для Дзержинська рідкістю, тепер багатоповерхові будівлі становили більшість. Було відбудовано Палац культури ім. Енгельса, кінотеатр.

28 серпня 1948 року у День шахтаря шахту «Північна» удостоєно перехідного Червоного прапора ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР. Багатьом гірникам було присвоєно звання почесного шахтаря. Протягом першої післявоєнної п'ятирічки за трудові подвиги 1770 гірників нагороджені орденами і медалями, з них орденом Леніна М. Жуков, Н. Хоха, О. Медведєв, Т. Кулешов, Д. Барочкін, В. Новиков, П. Борщов, М. Мелещенко та інші.

Підприємства міста у 1953 році перевищили довоєнний рівень виробництва. У п'ятій п'ятирічці шахта ім. Дзержинського дала понад план 90 тис. тонн коксівного вугілля, що дорівнювало півмісячному видобуткові всіх шахт тресту в 1940 році[1].

Під керівництвом партійної організації в місті широко розгорталося масове соціалістичне змагання за гідну зустріч XX з'їзду КПРС. Його застрільниками були гірники шахти «Північна». У цьому році внаслідок здійснення заходів щодо технічного прогресу всі підприємства збільшили випуск валової продукції на 10 проц. порівняно з попереднім. Різко зросла продуктивність праці робітників у шостій п'ятирічці. Ставали до ладу нові підприємства і розширювалися старі, модернізувалося їх устаткування. У 1956 році побудовано шахту «Валюга-Нова», завершилася реконструкція коксохімічного заводу, освоювалися нові горизонти на діючих

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 569, оп. 10, спр. 1, арк. 44—47.

шахтах. Поповнювалися кадри шахтарів. До Дзержинська приїхали посланці комсомольської організації Києва та Київської області. Кадрові гірники тепло зустріли молоде поповнення. Новачки швидко освоїли шахтарську справу, багато з них стали передовиками соціалістичного змагання. За перші роки п'ятирічки було споруджено надземні приміщення шахт ім. Артема, «Південна», ім. Дзержинського та ін. З ініціативи профкомів методом народної будови звели два клуби, влаштовано піонерський табір. Гаряче відгукнулися трудівники міста на заклик М. Я. Мамая боротися за перевиконання норм виробітку кожним гірником. На підприємствах розробили бригадні плани підвищення продуктивності праці. Так, вибійники дільниці «Товстий-захід» шахти № 1—1-біс вирішили додатково видобувати по дві тонни вугілля понад змінну норму. Робітники коксохімзаводу, борючись не тільки за випуск надпланової продукції, а й за зниження її собівартості, почали використовувати надлишковий газ. Колектив машинобудівного заводу ім. Петровського, працюючи за методом М. Я. Мамая, протягом 1957 року збільшив випуск продукції на 1200 тис. крб. У дні підготовки до 40-річчя Радянської влади почалося змагання гірників Дзержинська та Горлівки. На сторінках газет двох шахтарських міст з метою обміну досвідом виступали керівники підприємств, дільниць, відділень, передовики виробництва. Саме в ці дні на шахтах Горлівки та Дзержинська зародився почин швидкісного проходження основних гірничих виробок, широкого запровадження вуглепідіомних машин на пластах крутого падіння.

На XVIII міській партійній конференції комуністи Дзержинська підбили перші підсумки своєї роботи. Порівняно з попереднім роком, більш ніж на 12 проц. зросло виробництво продукції на заводах — фенольному та ім. Петровського, а на керамічному — на 20,6 проц. Великих успіхів досяг колектив коксохімзаводу. Гірники тресту «Дзержинськвугілля» за 1957 рік відправили Батьківщині понад 4 млн. тонн вугілля. Такі досягнення стали можливими завдяки систематичному впровадженню нової техніки і передової технології. Так, на коксохімзаводі було змінено конструкцію коксових батарей, що дало змогу збільшити випуск коксу на 30 проц., а смоли та бензолу — на 35 проц. Програмою дій партійних, профспілкових та комсомольських організацій, усіх трудящих у роки семирічки стали конкретні завдання розвитку кожного підприємства. З ініціативи Героїв Соціалістичної Праці В. Зубова, І. Філіпова й О. Черкашина на шахтах, а потім і на заводах розпочалося змагання за дострокове виконання планів першого року семирічки кожним робітником, кожною бригадою, зміною, цехом, дільницею та підприємством. За перші два роки на вугільних підприємствах Дзержинська середньодобовий видобуток зріс на 2,5 тис. тонн. У другому році семирічки масового характеру набув рух за комуністичну працю. У 1960 році право називатися комуністичними виборювали 180 колективів, що об'єднували 4316 чоловік. Відзначилися в цьому змаганні шахтарі наймолодшого підприємства «Валюга-Нова». Шахті, а згодом і фенольному заводу було присвоєно звання підприємства комуністичної праці.

Гірники тресту «Дзержинськвугілля» приділяли особливу увагу механізації виробничих процесів. На шахтах тресту працювало 13 вугледобувних машин, з них 5 комбайнів УКР-1. Інженер шахти № 12-біс Г. Положій розробив конструкцію стрічкового транспортера полегшеного типу для перевезення вугілля при проходженні відкаточних штреків широким ходом. Раціоналізатори шахти ім. Дзержинського розробили схему автоматизації відкатки породи на поверхневому комплексі. За впровадження нової вугледобувної техніки на пластах крутого падіння удостоєно Ленінської премії С. М. Александрова, у минулому робітника, а тепер — інженера шахти ім. Дзержинського. За успішне виконання завдань семирічного плану його нагороджено орденом Леніна. Робітники коксохімзаводу запропонували встановити п'ять синхронних електродвигунів, що дало змогу різко скоротити витрати електроенергії на кожну тонну випущеної продукції. Тільки за 1960 рік винахідники та раціоналізатори міста внесли 750 пропозицій, що дало близько 7 млн. крб. річної економії.

Наприкінці 1960 року трудящі Дзержинська широко відзначили 100-річчя заснування шахти ім. Дзержинського. До свого ювілею гірники прийшли з новими трудовими здобутками. Понад план було відправлено 8,8 тис. тонн вугілля, одержано близько 500 тис. крб. надпланових заощаджень; перевиконано також план підвищення продуктивності праці. Колектив шахти ім. Дзержинського нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Кращих робітників шахти В. І. Кулешова, А. К. Павловського, В. П. Яндовича удостоєно ордена Леніна. Сімох гірників, у т. ч. прохідника М. М. Гноєвого, вибійника Б. К. Дерманця, бригадира вибійників І. М. Красикова нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, велику групу робітників, техніків та інженерів — іншими орденами та медалями. Звання заслуженого шахтаря Української РСР присвоєно вибійникові М. К. Пугачу, підривникові І. М. Метишеву, прохідникові Ф. М. Клиндухову.

В 1965 році шахтарі Дзержинська дали країні стільки вугілля, скільки виробляв увесь Донецький басейн у 1921 році. Успішно впорались з семирічним завданням хіміки, машинобудівники, кераміки, працівники місцевої промисловості міста. Так, завод кислототривких виробів у 1965 році випустив валової продукції у три рази більше, ніж у першому році семирічки. Набагато зросло виробництво на фенольному і коксохімічному заводах. Близько 20 видів продукції випускав машинобудівний завод ім. Петровського.

Усі ці успіхи стали можливими завдяки повсякденній наполегливій роботі партійних організацій міста щодо перетворення в життя рішень Комуністичної партії. Так, парторганізація шахти ім. Дзержинського у 1964 році запропонувала розпочати змагання за створення на кожній шахті, заводі, будові власних фондів. Ініціативу гірників-дзержинців підтримали на багатьох підприємствах області. Почалася боротьба за економію коштів, за ощадливість, ефективність виробництва. Це сприяло зниженню собівартості виробленої продукції, одержанню надпланового прибутку. Чіткішою стала організація праці. Наприкінці семирічки багато підприємств мали власні фонди. Вони виділяли більше коштів на будівництво, благоустрій міста. Комуністи також очолили рух за збільшення навантаження на комбайн. Комбайнова бригада лауреата Ленінської премії С. М. Александрова довела місячний видобуток на комбайн до 11 тис. тонн вугілля при нормі 2,4 тис. Дзержинці активно включились у змагання за донецький процент, — щоб до 50-річчя Радянської влади виробити продукції усіх видів на один процент понад план. По місту в цілому це становило більше 1 млн. крб. Колективи підприємств успішно завершили програму першого, а потім і другого років п'ятирічки. Десятки тисяч тонн вугілля, сотні тонн хімічних продуктів, багато видів машин та механізмів було вироблено понад план. До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна дзержинці розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання планів п'ятирічки, дальше піднесення народного господарства і культури міста. Вже на кінець 1969 року гірники міста виконали свої зобов'язання, видавши майже 150 тис. тонн вугілля понад план. Робітники фенольного заводу розпочали змагання за економію сировини та електроенергії, щоб 22 квітня 1970 року працювати на заощаджених матеріалах. Наприкінці 1969 року до 75-річчя свого підприємства рапортували про виконання зобов'язань, взятих на честь 100-річчя В. І. Леніна, і робітники машинобудівного заводу ім. Петровського. За досягнення в ювілейному соціалістичному змаганні шахта «Південна» нагороджена Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і республіканської ради профспілок; колектив шахтоуправління № 1—1-біс удостоєний Почесної ювілейної грамоти Міністерства вугільної промисловості СРСР та ЦК профспілки працівників вугільної промисловості; шахта «Північна» занесена до ювілейної Книги трудової слави Донецької області. Трудящі міста взяли активну участь у комуністичному суботнику 11 квітня 1970 року. Цього дня на підприємствах трудилося 19 423 чоловіка і на впорядкуванні площ і вулиць 41 184 чоловіка. Було вироблено валової продукції на 156,5 тис. крб., зараховано у фонд дostроко-

Фенольний завод у Дзержинську. 1970 р.

Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест, партійні та радянські працівники області на ланах колгоспу ім. В. І. Леніна Мар'їнського району. 1969 р.

Збирання озимої пшениці у колгоспі імені М. Ф. Ватутіна Добропільського району. 1969 р.

Полив ранньої картоплі в колгоспі «Жовтень» Мар'їнського району. 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

вого виконання п'ятирічного плану 44,7 тис. карбованців.

За роки Радянської влади Дзержинськ із глухого рудникового селища перетворився на гарне, впорядковане місто з розвинутою промисловістю та культурою. На його території працюють 7 шахтоуправлінь, 14 заводів і фабрик, 3 будівельні управління, 2 автотранспортні підприємства. Тільки з 1949 по 1953 рік у Дзержинську здано в експлуатацію понад 15 тис. кв. метрів житлової площі, 3 клуби, 4 гуртожитки-інтернати, 3 дитячі дошкільні заклади, грязелікарню, міську лазню, лікарню на шахті № 12-біс, два адміністративно-побутові комбінати, відкрито дві робітничі їдальні, п'ять магазинів. На пустирі, за Скелеватою балкою комсомольці побудували ансамбль багатоповерхових будинків, які згодом утворили один з найкращих у місті проспект ім. Свердлова. У 1961 році за прикладом севастопольців жителі Дзержинська включились у змагання за перетворення свого міста на місто зразкового порядку та високої культури. Розпочалася забудова його за новим генеральним планом. Протягом року на місці старих шахтарських жител виросли багатоповерхові будинки, що утворили одну з найкращих вулиць — вулицю Маяковського, такі ж вулиці прилягають до проспекту Свердлова у нових межах міста. Дзержинці звернулися до всіх трудящих Донецької області із закликом створити на територіях міст і робітничих селищ розгалужену мережу спортивних та дитячих майданчиків; упорядкувати всі парки і сквери; організувати нові місця масового відпочинку трудящих; перетворити донецькі міста і селища на вогнища комуністичного виховання молодого покоління. Заново було впорядковано Центральний міський парк культури та відпочинку. Почалося будівництво озера, парку в районі Дилеєвської балки; було споруджено 3 школи-інтернати, стоматологічну лікарню, готель «Шахтар», приміщення головного поштамту, побудовано кілька десятків кілометрів міських доріг та тротуарів. Щороку будівельники здавали в експлуатацію 18—20 тис. кв. метрів житла. Протягом семирічки побудовано житлової площі більше, ніж за всі сто з лишком років від заснування населеного пункту,— понад 120 тис. кв. метрів. Це у два рази більше, ніж становив увесь державний житловий фонд міста в 1940 році. Відкрилися нові школи, гірничий технікум, медичне училище, бібліотеки, клуби та палаци культури, кінотеатр, десятки дошкільних закладів, стадіон з комплексом спортивних споруд та багато інших. На 1967 рік майже завершено забудову багатоповерховими спорудами центру міста, зведено багато магазинів, дитячих садків тощо. Більшість будинків облицьовано керамічною плиткою, вулиці озеленено. Розширюється комплекс спортивних споруд на стадіоні і в районі штучних озер у Дилеєвській балці. Протягом 1970 року в місті будуть введені в експлуатацію дві середні школи, навчально-виробничий комплекс міського професійно-технічного училища № 89, клуб у селищі Щербинівці, закритий плавальний басейн, палац одруження, асфальто-бетонний завод. Тривають роботи по підведенню природного газу до основних житлових масивів міста. Успіхи в розвитку промисловості створюють сприятливі умови для підвищення добробуту трудящих. Лише за один рік — 1960-й — фонд заробітної плати на підприємствах міста збільшився на 9 млн. крб., що дало змогу значно піднести купівельну спроможність населення. Промислових і продовольчих товарів було придбано на 20 млн. крб. більше, ніж у попередньому році. Товарооборот зріс на 16 млн. крб. Поліпшилося побутове обслуговування населення. Працює розгалужена мережа побутових комбінатів,

У Центральному міському парку культури та відпочинку ім. Дзержинського. Дзержинськ, 1968 р.

Учасники учнівської спортивної олімпіади у м. Дзержинську. 1968 р.

ательє, майстерень, лазне-пральний комбінат та комунальні підприємства. В 9 лікарнях міста на тисячу ліжок працюють 260 лікарів і до 900 чоловік середнього медичного персоналу.

У всіх 35 школах Дзержинська навчається понад 20 тис. дітей. Переважна більшість юнаків і дівчат, що закінчили середні школи, прийшли на підприємства міста і продовжують навчання у вечірніх та заочних закладах. У місті 2 музичні школи та училище. Початкову та середню музичну освіту тут здобув син гірника, нині композитор, диригент симфонічного оркестру Київського військового округу І. В. Карабіц.

Міцніють та розвиваються інтернаціональні зв'язки трудящих міста. З 1956 по 1959 рік на шахтах тресту «Дзержинськвугілля» працювала велика група болгарських робітників, що переймала майстерність донецьких гірників. З ініціативи болгарського комуніста В. Деніцева на шахті ім. Дзержинського було створено бригаду «Дружба», яка вже через півроку завоювала звання колективу комуністичної праці. Одній з дільниць було присвоєно ім'я Георгія Димитрова. Коли в Москві відбувалася всесоюзна нарада працівників вугільної промисловості — членів бригад комуністичної праці, в числі делегатів був і представник болгарських гірників В. Деніцев. Прощаючись з дзержинцями перед від'їздом на батьківщину, він залишив партійній організації шахти листа, у якому висловив подяку від усіх болгарських робітників, що пройшли тут хорошу трудову школу: «Ми ніколи не забудемо прожитих серед вас днів, разом з вами пліч-о-пліч побудуємо найпрекрасніше на землі — комунізм». Наприкінці 1959 року гірники тресту «Дзержинськвугілля» звернулися з листом до своїх болгарських колег з міста Димитрова, запропонувавши почати змагання за кращі показники у праці. І понині триває це змагання. Дзержинськ обмінюється робітничими та спортивними делегаціями з містами інших соціалістичних країн — Румунії, Угорщини, Польщі. Давніми узами дружби зв'язані дзержинські і німецькі робітники. Ще 1925 року гірники Дзержинська вручили червоний прапор делегату від робітників одного з заводів Дрездена К. Фогельзангу. Повернувшись на батьківщину, Фогельзанг розповів товаришам правду про Радянський Союз. За це його звільнили з роботи. К. Фогельзанг передав прапор союзу «Ротфронт-кемпфербунд» села Банневіца, звідки був родом. Знамено як символ непоборності робітничого класу надихало німецьких патріотів на боротьбу проти фашизму. Гітлерівці розшукували прапор. Та люди берегли його, часто ризикуючи життям. Його переховували Г. Кайфман, подружжя Вагнери. Після Великої Вітчизняної війни Вагнери передали прапор місцевій організації КПН. Він зберігається у бургомістра Банневіца, його виносять в урочисті дні. Співробітництво та дружба дзержинців з робітниками братських країн, пройняті щирим довір'ям, сердечністю і взаємною повагою, є справжнім, соціалістичним інтернаціоналізмом у дії.

Партійна, в рядах якої 4123 члени партії, профспілкова та комсомольська організації міста проводять велику роботу щодо виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях. Не раз перед трудящими Дзержинська виступав їхній земляк голова Української ради професійних спілок В. К. Клименко, який народився тут у сім'ї робітника. Учасники революції, ветерани Великої Вітчизняної

війни і праці, передовики виробництва розповідають про славний шлях, який пройшли трудящі міста під керівництвом партійної організації за Радянської влади, закликають юних високо нести естафету, передану їм старшим поколінням, що завоювало щасливе життя народам нашої країни. Увічнюючи пам'ять своїх земляків, що віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини, громадськість міста спорудила галерею героїв. Червоні слідопити з'ясували десятки імен воїнів, загиблих у боях за визволення міста. Особливо відзначились учні шкіл № 4, Нелепівської та Щербинівської. Піонери середньої школи № 1 ім. О. С. Пушкіна допомогли встановити ім'я похованого у міському сквері Б. Жукова — члена петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». У Дзержинську функціонують університети культури, жіночі ради, товариства охорони пам'яток природи, ради пенсіонерів, домогосподарок, батьківські комітети тощо. При міській газеті «Дзержинский шахтер» багато років працює літературне об'єднання, що виховало чимало талановитих прозаїків та поетів. Тут здобули путівку в літературу поети Валентин Солоухін, Федір Вольний, Віктор Соколов, критик Ф. Т. Гаврилов.

Міська Рада депутатів трудящих, у складі якої 275 кращих представників робітників та інтелігенції міста, розробила генеральний план розвитку міста, за яким виростуть нові заводи та фабрики, стане до ладу одна з найбільших у світі шахта «Нова Дзержинка». Протягом п'ятирічки передбачено здати 45—50 тис. кв. метрів житла, завершити будівництво Палацу культури з глядачевим залом на 1600 місць, приміщення учбового корпусу музичного училища з концертним залом на 350 місць. Відкриється нова лікарня на 240 ліжок з поліклінікою, будинок зв'язку, універмаг. І все ж основним багатством міста є його люди — трудівники. Їхні трудові подвиги високо оцінила Батьківщина, народ. Близько 10 тис. робітників і службовців Дзержинська за високі досягнення у праці нагороджено орденами та медалями. Серед них 500 чоловік носять на грудях найвищу урядову нагороду — орден Леніна. Натхнені великими ідеями комунізму, трудящі міста спрямовують свої зусилля на розв'язання важливих завдань господарського та культурного будівництва.

М. С. КОЛОМІЄЦЬ

ДОБРОПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

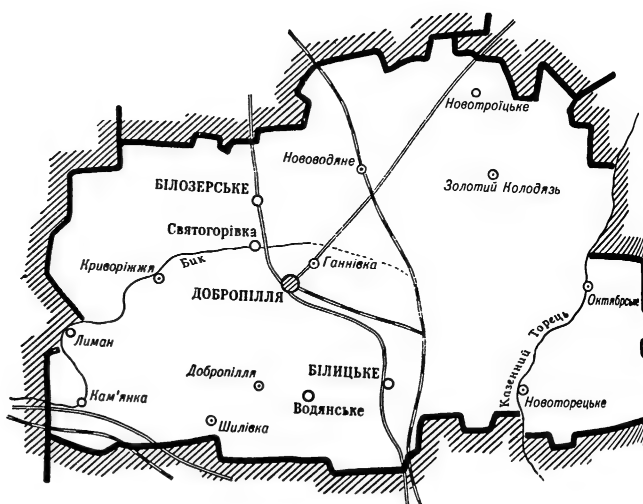

ДОБРОПІ́ЛЛЯ —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Добропілля розташоване за 90 км від Донецька, на лівому березі річки Бика. Залізнична станція. Населення — 29,9 тис. чоловік.

Добропільській міській Раді депутатів трудящих підпорядковано міськради — Білицьку (м. Білицьке, смт Водянське), Білозерську (м. Білозерське, селище Бокове) та Новодонецьку селищну Раду (смт Новодонецьке).

Добропілля — центр однойменного району, площа якого 950 кв. км, населення — 27,5 тис. чоловік, у т. ч. міського — 2,6 тис., сільського — 24,9 тис. На території його — 1 селищна та 8 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 67 населених пунктів. У районі — 17 колгоспів, 3 радгоспи, 4 промислових підприємств. В системі народної освіти — 29 загальноосвітніх шкіл. Культурно-освітню роботу ведуть 4 будинки культури, 34 сільські клуби, 25 бібліотек.

У 1-й половині XIX ст. на території сучасного міста був хутір Парасковіївка. 1859 року він мав 4 двори з 44 жителями[1] і належав поміщикові Албанському. За реформою 1861 року, на підставі уставної грамоти від 31 жовтня 1862 року, семеро колишніх поміщицьких кріпаків одержали землю — по 4 десятини на ревізьку душу, всього 28 десятин. Дев'ятнадцятеро колишніх дворових теж дістали волю, але без наділів. І це тоді, коли довкола простягалися величезні масиви земель — власність поміщиків Кириченка, Карпова, Єніна, Роговського та інших[2]. Хутір входив до складу Криворізької волості Бахмутського повіту Катеринославської губернії.

Селяни гірко бідували на своїх злиденних наділах. На початку XX ст. тут було 73 жителі, 8 дворів[3]. Землі в них, як і 40 років тому, було стільки ж — 28 десятин. Хто не мав її зовсім, ті наймитували у поміщицьких економіях, гнули спину на шахтах, відкритих поблизу Парасковіївки. Уже в 70—80-х роках XIX ст. тут

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 52.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 56, арк. 1, 7, 10.

[3] Список населенных мест Бахмутского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 8.

виявлено поклади вугілля[1]. Наприкінці століття поміщик Єнін на власній землі заклав три шурфи. Вуглевидобуток був малий, переважно для господарських потреб панської економії.

У 1910 році російсько-бельгійське акціонерне товариство Ерастівських кам'яновугільних копалень зацікавилося тутешніми землями. Воно купило у селянина Перепичая 2 десятини за 270 крб. та заорендувало 12 десятин на 99 років у землевласника Розгона. Були споруджені будівлі й служби шахти. Згодом товариство заорендувало також у Розгона, Єніна та у Парасковіївської громади 1044 десятини на 30 років, з щорічною виплатою власникам 24,9 тис. крб.[2]. На цих землях 1912 року засновано Ерастівський рудник[3]. Тоді ж на правому березі річки Бика інженер Гребеньов та штейгер Подольський (колишній службовець у Єніна) заснували Святогорівський рудник. Гірничопромисловці півдня Росії порушили питання про будівництво залізничної колії від станції Гришине до цих рудників. У липні 1913 року царський уряд дозволив будівництво вітки. 10 січня 1914 року Міністерство шляхів сполучення затвердило проект колії. Того ж року було розпочато будівельні роботи, а наступного — вітку здали в експлуатацію[4]. Кінцевий пункт колії — станція Добропілля знаходилася за 3—4 км від рудників. Від Ерастівського рудника вугілля сюди возили гужовим транспортом, Святогорівського — конкою.

З 1914 року Ерастівський та Святогорівський рудники почали називати також добропільськими. 1915 року звідси вивезли 504 тис. пудів вугілля, а наступного — 452 тис. Всього на той час було видобуто близько 2 млн. пудів палива[5].

Навколо рудників поступово виникали робітничі селища. 1917 року в селищі при Ерастівському руднику жило 350 чоловік, Святогорівському — щонайменше 150. Працювали тут робітники і зубожілі місцеві селяни — з Ганнівки, Катеринівки, Мар'ївки, Святогорівки та інших ближчих сіл.

Шахтовласники не дбали про благоустрій селищ, умови праці, здоров'я та побут робітників. Шахтарі жили і працювали в нестерпних умовах. Всі роботи виконувалися вручну. Видобуте вугілля вантажили у дерев'яні санчата, і цей багатопудовий вантаж тягли саночники до центрального ствола шахти, а звідти кінною тягою піднімали на-гора. Робочий день тривав 12 годин і більше. Гірники та їхні родини тулилися по вогких і холодних землянках та бараках. Харчувалися вкрай погано; до того ж, вони змушені були купувати в кредит низькоякісні продукти в крамниці, яка належала підприємцю. Шахтовласники і їх прикажчики безкарно обманювали робітників, обраховували їх, перетворюючи на своїх неоплатних боржників.

Медичної допомоги на той час ще взагалі не було.

В початковій школі, відкритій на Святогорівському руднику, була одна кімната з 14 партами, столом і шафою. Каторжна праця, каліцтва, хвороби, безпросвітна нужда — так жили шахтарі. Наприкінці 1916 року застрайкували робітники Святогорівського рудника. Вони зажадали поліпшення умов праці та побуту, підвищення заробітку, поновлення на роботі товаришів, увільнених за «неблагонадійність». Адміністрація відхилила ці вимоги. Власті жорстоко придушили виступ. Усіх членів страйкового комітету негайно відправили на фронт; багатьох кваліфікованих гірників перевели на низькооплачувану роботу саночників[6].

На початку березня 1917 року шахтарі радісно вітали повалення самодержавства. Пройшли мітинги робітників та селян. У селі Святогорівці виступили представники гірників — член Гришинської організації РСДРП О. В. Печериця,

---

[1] Газ. «Екатеринославский листок», 16 вересня 1883 р.

[2] Донецький облдержархів, ф. 101, оп. 1, спр. 3, арк. 159—164.

[3] Там же, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 59, арк. 9.

[4] Е. О. Новик, В. В. Пермяков, Е. Е. Коваленко. История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700—1917 гг.), стор. 428.

[5] Обзор вывоза горнозаводских грузов из горнозаводских районов Юга России. X., 1917, стор. 131; Адресная книга горнопромышленных предприятий Юга России. СПб., 1917, стор. 173.

[6] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 18, арк. 1, 2.

О. В. Печериця — один з керівників партійного осередку на Ерастівському руднику, закатований білогвардійцями у 1919 р.

В. А. Коршунков та інші. Промовці вимагали від шахтовласників запровадження 8-годинного робочого дня, передачі поміщицької землі селянам, негайного припинення братовбивчої війни. На той час — у березні 1917 року — значна частина трудівників ще вірила у демагогічні обіцянки представників буржуазних партій. Тим-то до складу новообраного волосного комітету пробралися поміщики Єнін та Розгон, а також куркулі. Було там і кілька робітників, але фактично заправляли в ньому багатії[1]. Зрозуміло, що такий комітет не полегшив становища трудящих. А тим часом воно ще більше погіршилося через скорочення вуглевидобутку і зниження заробітної плати[2].

З ініціативи більшовика О. В. Печериці на рудниках було створено об'єднану організацію РСДРП, до якої ввійшли Ю. І. Агеєнко, Г. І. Андрюханов, С. П. Краснобаєв та інші. Восени 1917 року тут обрано ревком з місцевих більшовиків та недавніх фронтовиків[3]. Зважаючи на загрозу від банд генерала Каледіна та наростання контрреволюційної активності в цілому, ревком сформував на Ерастівському і Святогорівському рудниках загони Червоної гвардії з гірників, солдатів і селян. До них увійшли вибійник І. П. Фельдфебелєв, Н. У. Булавін та інші робітники[4].

Шахтарі й селяни з величезним ентузіазмом вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, а потім рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, що проголосив Україну Радянською соціалістичною республікою. 31 грудня 1917 року на Ерастівському руднику зібралися на мітинг робітники і селяни. Вони одностайно проголосили Радянську владу на рудниках та в навколишніх селах[5]. Було утворено Раду робітничих депутатів добропільських кам'яновугільних копалень. До її складу входили О. П. Іванов (голова), І. Я. Лактіонов, І. Т. Орлов, Ю. Л. Агеєнко, С. А. Стебньов та інші[6]. Рада 10 лютого 1918 року ухвалила запровадити 8-годинний робочий день. Правлінню профспілки, яка діяла на рудниках з березня 1917 року, Рада доручила забезпечити контроль за наймом і увільненням робітників, точністю фінансових розрахунків адміністрації з ними тощо. Шахтовласники, однак, саботували ухвали Ради — не вивозили добуте вугілля на залізницю, зривали поставки лісоматеріалів на рудники. Видобуток вугілля скоротився до 3,5 тис. пудів щодоби. З метою подолання опору капіталістів Рада з 1 березня 1918 року запровадила на рудниках робітничий контроль[7].

Вторгнення на Україну австро-німецьких військ перервало дальші революційні перетворення. Окупанти, які сюди прийшли навесні 1918 року, запровадили режим кривавого терору. Раду ліквідували; її голову Г. Ф. Юдіна стратили[8]. Було заборонено і профспілку. Проте нелегально її організації діяли на Святогорівському та Ерастівському рудниках і тримали зв'язок з Гришиним, де також підпільно продовжувала боротьбу спілка «Горнотруд». Більшовики В. А. Коршунков, Д. Г. Зайцев, С. І. Тютюнник та інші очолили боротьбу робітників і селян проти окупантів й гетьманщини. Більшовицькі листівки поширювали серед робітників та селян В. А. Коршунков, С. Л. Опроков, П. С. Казаков та інші підпільники. У серпні 1918 року ця група підготувала і провела триденний страйк солідарності гірників

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 633, оп. 1, спр. 77, арк. 2.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 59, арк. 9.
[3] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 47, арк. 25.
[4] Там же, ф. 633, оп. 1, спр. 77, арк. 2.
[5] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 271, 272; Донецький облпартархів, ф. 633, оп. 1, спр. 77, арк. 2.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 3, арк. 11; спр. 8, арк. 3, 4.
[7] Таж же, спр. 8, арк. 5, 7, 9.
[8] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 12, арк. 73.

з страйкарями Гришинського залізничного вузла. Робітники О. Д. Гриняк, В. Х. Татарин, Ю. І. Федорченко, Я. К. Доценко, О. В. Печериця та інші формували на рудниках повстанські загони[1].

Партизансько-повстанський рух проти загарбників та їх пособників-гетьманців ширився по всій Україні. З другої половини листопада 1918 року австро-німецькі війська почали тікати з Донбасу[2]. Їм завдавали ударів повстанці-шахтарі, широко підтримувані селянами. 18 листопада повстанці обеззброїли гетьманську варту на рудниках та у волосному центрі Святогорівці. Владу взяв ревком у складі Н. У. Булавіна, П. Т. Шатохіна, С. Л. Опрокова, І. Я. Сєрикова. Він спирався на одностайну і всебічну підтримку трудящих. Отже, Радянську владу тут було відновлено ще до приходу Червоної Армії[3].

В січні 1919 року добропільський загін, що налічував понад 70 бійців, влився у 75-й Радянський полк, розміщений у Павлограді. Того ж місяця створено Ради робітничих депутатів на Святогорівському і Ерастівському рудниках.

Ради передусім дбали про відновлення видобутку вугілля. Це було нелегкою справою. Рудники були націоналізовані. Керівництво ними перейшло до новостворених тимчасових комітетів у справах управління шахтами та Гришинської районної Ради народного господарства. Поступово зростав вуглевидобуток. У лютому 1919 року Святогорівський рудник дав 160 тис. пудів вугілля, у березні — 170 тис. пудів[4]. Святогорівська Рада невтомно дбала і про зміцнення революційного порядку, забезпечення трудівників продовольством, провадила культурне будівництво. Відкрилася початкова школа на Святогорівському руднику.

Селянство також залучалося до нового життя. Як і по інших селах, безземельні та малоземельні в Парасковіївці одержали наділи. Робітникам надали ділянки під індивідуальні городи.

23 травня 1919 року рудники захопили денікінські банди. Вони відновили ненависні народові буржуазно-поміщицькі порядки. Лютували карателі. 26 травня їхній загін під командою місцевого поміщика Роговського вчинив розправу над робітниками Ерастівського рудника. Орлова та Костіна розстріляли. Машиніста підйому, члена Ради І. Я. Лактіонова, члена комбіду Парасковіївки І. С. Видющенка та інших катували шомполами; арештували робітників М. Л. Тимощука, І. Ф. Духа, М. О. Севостянова, П. К. Литвинова[5].

Жорстокий денікінський режим викликав загальне обурення трудящих. На рудниках виникали підпільні організації. Однією із жертв денікінської контррозвідки став і О. В. Печериця. Під час виконання завдання Гришинського підпільного більшовицького комітету в с. Степанівці він був заарештований. Після знущання та звірячих катувань, не вирвавши у нього ні слова, вороги закопали його живцем[6].

30 грудня 1919 року частини Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова, що були в складі 14-ї армії, визволили добропільські рудники[7]. 2 січня 1920 року створено Святогорівський волосний ревком на чолі з Н. Т. Трембою. У квітні обрано Раду.

Становище рудників, що ввійшли у Гришинське кущове управління, було вкрай тяжким. Вони фактично не діяли. В січні на Святогорівському руднику відновився партосередок з 9 членів партії, очолених М. Л. Тимощуком. З ініціативи комуністів робітники самовіддано трудилися на суботниках, впорядковували рудничні двори. Партосередок контролював також роботу адміністрації рудників. Молодь була

---

1 Донецький облпартархів, ф. 633, оп. 1, спр. 77, арк. 18.
2 Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 184.
3 Донецький облпартархів, ф. 633, оп. 1, спр. 77, арк. 18, 19.
4 Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 2, спр. 56, арк. 41; спр. 69, арк. 9; спр. 59, арк. 25, 26.
5 Донецький облпартархів, ф. 633, оп. 1, спр. 77, арк. 5, 6, 9, 20.
6 Там же, ф. 68, оп. 1, спр. 41, арк. 9.
7 Гражданская война на Украине. 1918—1920, 2, стор. 608.

його найпершим помічником. В квітні 1920 року створено Добропільську рудничну комсомольську організацію[1]. Комуністи і комсомольці боролися з куркульськими бандами. Водночас вони невтомно дбали і про те, щоб видобуте вугілля безперебійно надходило на залізницю для відправки за призначенням.

Згідно з законом від 5 лютого 1920 року земвідділ Святогорівської волості здійснив конфіскацію колишніх поміщицьких володінь та відібрав лишки землі у куркулів. Нею наділили безземельних та малоземельних селян, а також тих гірників, що побажали повернутися до сільського господарства.

На початку відбудовного періоду в Парасковіївці було 47 господарств, понад 270 жителів, які мали 630 десятин землі. Бракувало ще реманенту, тягла, насіння. В усіх господарствах налічувалося лише 17 плугів, 10 сівалок та 3 жниварки, а 23 — не мали тягла. Селяни не мали змоги зорати всю площу. 1922 року вони засіяли тільки 62 десятини. З наступного року становище стало поліпшуватися[2].

Партосередок і Святогорівська Рада повсякденно дбали і про культурне будівництво, передусім — про ліквідацію неписьменності. 1922 року в самій лише Парасковіївці більше половини жителів не знали грамоти; з 132 жінок письменних було 46[3].

З 1922 року обидва добропільські рудники об'єднано в один під назвою «Червоноармійський». Наступного року тут працювали 490 робітників та 57 службовців. Рудник мав 8 двигунів загальною потужністю 86 кінських сил. Зростали й шахтарські селища. За адміністративним поділом 1923 року вони підпорядковувалися Ганнівській сільраді Гришинського району Бахмутського округу; станція Добропілля — Добропільській сільраді. Тоді виникло ще одне рудничне селище, назване Новомар'ївським. Проте 1924 року Червоноармійський рудник тимчасово закрили через брак коштів та матеріалів. 22 лютого 1925 року VII Гришинська районна партконференція ухвалила відновити рудник[4]. Роботи почалися у другій половині того ж року. Відкачали воду із затоплених штреків. Незабаром почали давати вугілля шурфи — 17-й і 18-й, названі шахтою № 17—18 ім. РСЧА.

Відновлення роботи рудників зумовило зростання кількості робітників та населення. Для робітників споруджували гуртожитки. З 1925 року розширено місцеву лікарню. Відкривалися магазини. 1926 року в початковій школі на руднику вчилися 70 дітей. В Ерастівському селищі молодь організувала робітничий клуб. У пам'ять комуніста О. В. Печериці, що поліг за владу Рад, клуб назвали його ім'ям. 1928 року поблизу селищ Ерастівки та Новомар'ївки комсомольці заклали парк.

Поліпшувалося і становище селянства, яке на практиці все більше переконувалося в перевагах великого господарства й колективної праці перед одноосібним. Протягом 1929—1930 рр. селяни об'єдналися в колгосп «Заповіт Ілліча». Його центральна садиба містилася у с. Ганнівці.

В міру розгортання роботи на шахтах дедалі більше селян переходило працювати у промисловість. Разом з тим значна частина шахтарів ще не втрачала зв'язків з сільським господарством. На час збирання врожаю та інших невідкладних сільськогосподарських робіт такі гірники поверталися до села. Через це влітку різко спадало виробництво. 28 січня 1928 року парторганізація шахти ухвалила створити колектив кадрових шахтарів. Для цього робітників, особливо вибійників, запрошували з навколишніх сіл на постійне проживання в гірницьких селищах, які спеціально для них будувалися[5].

Парторганізація шахти № 17—18 ім. РСЧА активно включилася в боротьбу за кращу організацію виробництва, піднесення продуктивності праці. По-новому

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 18, арк. 1, 2, 12, 14, 15, 16.
[2] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 5, стор. 32, 34, 38, 40.
[3] Там же, т. 1, стор. 44.
[4] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 177, арк. 9.
[5] Там же, ф. 4735, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2.

Вибійники шахти № 17—18 ім. РСЧА. 1930 р.

було розставлено комуністів. Вони очолили вирішальні ділянки виробництва. Парторгом шахти 1935 року було обрано І. І. Лучкіна — інструктора райкому партії. Значна частина комуністів перейшла на роботу безпосередньо у вибій. Під землею працювало 39 членів партії з 69, що налічувалися в шахтній парторганізації[1].

Посилилася робота з молоддю. Комуністи створили мережу навчання —партійного, загальноосвітнього, технічного. 1935 року відкрилися курси машиністів врубових машин, вибійників. Понад 300 гірників навчалися в техшколах. Завдяки цим заходам помітно поліпшилася робота шахти; запроваджувалися передові методи праці. Застрільником стахановського руху став парторг 2-ї дільниці шахти № 17—18 ім. РСЧА П. Я. Чорнооков. Наслідуючи його приклад, оволоділи новою вітчизняною технікою і давали рекордний видобуток палива комуністи К. З. Супрун, У. М. Лисько, комсомольці Я. Р. Рибалка, В. І. Пуголовкін та інші. На підземних роботах працювали 53 члени ВЛКСМ, з них 24 були стахановцями[2].

Рік у рік шахта збагачувалася врубовими машинами, електровозами тощо. Зростали і виробничі успіхи гірників. Якщо в 1933—1934 рр. шахта № 17—18 ім. РСЧА щодоби давала 500 тонн палива, то 1939 року, з розвитком стахановського руху — 1000 тонн при нормі 800. В авангарді йшли комуністи — їх на той час тут було 104 чоловіка.

З 1931 року почалося спорудження нової потужної шахти «Гігант» ім. О. М. Горького (після війни — шахта № 1—2 «Добропілля»). Робітники спеціалізованого будівельного управління «Шахтопроходка» (з них 47 мали звання майстрів праці) нарізали стволи і лави[3]. 1938 року завершено проходку основних стволів. 1 квітня 1941 року шахта була пущена в експлуатацію. Її чотири лави почали давати вугілля. Однак проектної потужності — 1000 тонн вугілля щодоби — перед війною ще не встигли досягти.

Невпинно зростала кількість робітників на шахтах і населення в селищах. Поблизу шахти «Гігант», що споруджувалася, виникли ще два селища — Техколона і Тимчасова Колона; біля Парасковіївки — Новопарасковіївка. Їх об'єднала Червоноармійська селищна Рада. Першим головою Ради був вибійник, комуніст з 1925 року М. С. Михайличенко. За постановою Президії ВУЦВКу від 22 січня 1935 року цю Раду включено до складу новоутвореного Добропільського району з центром у с. Добропіллі, що було за 6 км від шахти[4].

В роки довоєнних п'ятирічок упорядковувалися робітничі селища. В селищі Гігант спорудили житлові будинки, клуб, дитячий садок, відкрили амбулаторію, аптеку, магазини. В Червоноармійському розширили лікарню, відкрили 4 гуртожитки, їдальню. 1930 року початкову школу тут реорганізовано на семирічну, а 1936 року — на десятирічну. Ще одну середню школу відкрили в селищі Гігант. До 1938 року всі селища було радіофіковано й розпочато їх електрифікацію.

Усе це робилося з ініціативи та під керівництвом Ради. Вона дбала про поліпшення житлово-побутових умов для гірників, піднесення їх матеріального добробуту, освіти, охорони здоров'я. Напередодні війни в селищах працювали 2 середні

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 4735, оп. 1, спр. 1, арк. 24, 25.

[2] Там же, ф. 587, оп. 1, спр. 4, арк. 34; спр. 7, арк. 1; спр. 20, арк. 24; спр. 45, арк. 39—45.

[3] Там же, спр. 66, арк. 39.

[4] Донецький облдержархів, ф. Р-4215, оп. 1, спр. 1, арк. 3; Донецький облпартархів, ф. 587, оп. 1, спр. 4, арк. 9.

школи, 2 клуби з стаціонарними кіноустановками, 2 бібліотеки, 2 лікарні та чимало інших закладів культури і підприємств побуту.

Війна обірвала мирне життя гірників. Все господарство було перебудовано на воєнний лад. Шахтарі перевиконували виробничі завдання, давали на-гора у півтора — два рази більше вугілля, ніж раніше. І чоловіки, і їхні дружини, і молодь — усі зводили оборонні рубежі, ставали бійцями винищувальних батальйонів. З наближенням фронту формувалися загони народного ополчення. Чимало гірників пішло на фронт добровольцями. В зв'язку з безпосередньою загрозою окупації Донбасу німецько-фашистськими військами цінне обладнання шахт було демонтовано і вивезено на схід. Багато робітників з родинами евакуювалося до братнього Казахстану, де й далі трудилися на шахтах.

19 жовтня 1941 року селища гірників окупували фашисти. Боротьбу проти загарбників очолила підпільна партійна група шахти № 1—2 «Добропілля», створена напередодні Добропільським райкомом партії. Групу очолив механік шахти комуніст з 1922 року К. М. Рижаков. Гестапівці незабаром розкрили підпільників. Багатьох з них, в т. ч. і керівника групи розстріляли. Незважаючи на фашистські катівні, страхітливий терор окупантів, боротьба тривала.

В ході Лозово-Барвінківської наступальної операції взимку 1942 року частини 5-го кавалерійського корпусу під командуванням генерал-майора А. А. Гречка 27 січня визволили селище. Але 1 лютого селище знову загарбали гітлерівці. 10 лютого їх вибили звідти. Все ж обстановка на тій ділянці фронту дуже ускладнилась. 20 лютого наші війська змушені були відійти[1]. З новою силою спалахнула народна боротьба проти окупантів. В 1942 році на шахті № 1—2 «Добропілля» під керівництвом комуніста І. Л. Тарадайка створюється підпільна організація робітників-месників у кількості 17 чоловік. Вони перешкоджали фашистам почати роботу шахти, поширювали листівки із закликами до боротьби проти ворога. У лютому 1943 року робітники-підпільники зруйнували внутрішахтний зв'язок, ліквідували фашистську охорону, скинувши її у ствол шахти[2].

З наближенням Червоної Армії група І. Л. Тарадайка вийшла на з'єднання з наступаючими радянськими військами. 10 лютого 1943 року частини 4-го гвардійського Кантемирівського механізованого корпусу визволили шахтарські селища. Серед них був і вихованець добропільської комсомольської організації технік-лейтенант П. В. Гордієнко. У другій половині лютого гітлерівці спробували відкинути радянські частини з шахтарських селищ. Для цього вони вчинили страхітливу провокацію. Попереду своїх атакуючих підрозділів фашисти поставили жінок, дітей, старих. Прикрившись цим живим заслоном, вони спрямували удар на шахту № 17—18 ім. РСЧА. Танкіст П. В. Гордієнко кинувся рятувати беззахисних. Він чавив гітлерівців гусеницями своєї бойової машини, розстрілював їх з кулемета, знищив обслугу двох гармат. Цей поєдинок тривав, аж поки гвардієць не поліг у палаючому танку, підбитому ворогом.

Потіснивши наші частини, окупанти ще раз — 20 лютого 1943 року — захопили Червоноармійське селище. І цим разом фашисти знову наштовхнулися на непереборну стіну всенародного опору. Він зривав їхні спроби відновити роботу шахт, дарма що гітлерівці лютим терором змушували жителів йти на роботу, вбивали за найменшу непокору. Вони розстріляли, зокрема, робітників П. О. Заїчкіна з шахти 17—18 ім. РСЧА і Д. Д. Харіна — з шахти № 1—2 «Добропілля». Люди гинули, але не скорялися. Шахти так і лишилися мертвими. У тих страхітливих умовах гірники виявили свою несхитну мужність і тим, що, ризикуючи життям, переховували по домівках поранених радянських бійців, доглядали і лікували їх, допомагали місцевим партизанам.

У вересні 1943 року частини 279-ї стрілецької дивізії Південно-Західного

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 147.
[2] Донецький облпартархів, ф. 587, оп. 4, спр. 46, арк. 17.

фронту очистили селище від ворога[1]. Мужньо боролися з гітлерівськими загарбниками добропільці на фронтах. Комсомолка Катя Литвинова 1942 року перейшла лінію фронту. Її прийняли санітаркою в нашу військову частину. Мужня дівчина рятувала поранених бійців. Під Кіровоградом 12 грудня 1943 року її саму тяжко поранило. З групою бійців, покалічених у бою, вона зазнала найстрашнішого — фашистського полону. Катриних товаришів розстріляли першими. Комсомолку К. А. Литвинову довго і жорстоко катували. Вона мовчала. Так і загинула, не зронивши ні слова. Жителі с. Чечеліївки на Кіровоградщині поховали знівечене тіло дівчини[2]. Комсомолець С. Д. Ходневич, колишній учень Добропільської школи № 1, шістнадцятирічним юнаком пішов на фронт, став розвідником, комсоргом артилерійської батареї. Визволяв Будапешт, уже будучи старшим сержантом. В одному з боїв при визволенні Будапешта сержант С. Д. Ходневич своїм тілом закрив амбразуру ворожого дзоту, рятуючи товаришів од вогню фашистського кулемета. Подвиг героя посмертно вшановано орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня. Високими урядовими нагородами відзначено бойові заслуги багатьох добропільців. За мужність в боях під час форсування Дніпра Ф. І. Ременному присвоєно звання Героя Радянського Союзу; І. Т. Конєва удостоєно орденів Червоного Прапора, Червоної Зірки, Олександра Невського та медалей.

Після вигнання ворога гірники взялися за відбудову господарства. Адже були затоплені шахти, зруйновані наземні споруди — фашисти нічого не минули. Вони завдали збитків на 29,4 млн. крб. шахті № 17—18 ім. РСЧА і на 13 млн. крб. шахті № 1—2 «Добропілля». Житла, культурно-освітні заклади, школи були перетворені на суцільні руїни[3].

В перші дні після визволення відновилися партійна і комсомольська організації, радянські та господарські органи. Приступила до роботи Червоноармійська селищна Рада. В різний час її виконком очолювали І. К. Винокуров, М. Ф. Вірний, О. П. Зелений. Рада здійснила велику роботу по відновленню діяльності всіх організацій та установ селища. Відбудова господарства та допомога фронтові перебували в центрі їх уваги.

З жовтня 1943 року почали працювати школи; 1945 року в селищі шахти № 17—18 ім. РСЧА восьмирічну школу перетворено на десятирічну, де навчалося тоді 529 учнів. Водночас реорганізовано початкову школу на семирічну для дітей гірників шахти № 1—2 «Добропілля». Поновив роботу місцевий радіовузол на 260 точок. Ще в листопаді 1943 року 50 малюків прийняв дитячий садок. Наступного року почала працювати лікарня на шахті № 17—18 ім. РСЧА. Відкривалися їдальні, магазини; поліпшувалося постачання гірників, передусім — родин червоноармійців та інвалідів війни[4].

Керовані партійною організацією, добропільці самовіддано відбудовували шахти. Через вентиляційні шурфи вони відкрили тимчасові виробки на шахті № 17—18 ім. РСЧА. 1944 року тут уже відновили роботу 2 дільниці. Вугілля добували вручну. Того року видобуто 37 тис. тонн вугілля. Капітальні гірничі роботи розпочалися на шахті № 1—2 «Добропілля». Оскільки електростанцію ще не відновили, струм для шахти та селища тимчасово подавав енергопоїзд. У червні 1944 року шахта витратила на виробничі потреби перші 5 тис. квт.-год електроенергії[5]. З липня 1945 року почали давати вугілля три лави шахти № 1—2 «Добропілля».

Ці досягнення були наслідком самовідданих зусиль гірників. Їх ставало чимраз більше. Повернулися шахтарі з евакуації, поповнювали колектив демобілізовані фронтовики. 1945 року в селищах проживало уже близько 6 тис. чоловік[6].

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 147.
[2] Газ. «Шлях перемоги» (Добропілля), 4 березня 1967 р.
[3] Донецький облпартархів, ф. 587, оп. 1, спр. 4, арк. 13—15, Донецький облдержархів, ф. Р-4200, оп. 1, спр. 9, арк. 7.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-4215, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 10, 31, 43, 46, 47, 48; спр. 2, арк. 1, 24.
[5] Там же, ф. Р-4200, оп. 1, спр, 1, арк. 1, 34, 37, 138
[6] Там же, ф. Р-4215, оп. 1, спр. 1, арк. 41.

Невпинно зростала партійна організація. Комуністи очолювали боротьбу за виконання планів вуглевидобутку. 17 червня 1945 року провідні майстри шахти № 17—18 ім. РСЧА — Ф. Т. Переверзєв та І. Й. Маломалюк через районну газету звернулися до всіх шахтарів із закликом розгорнути змагання за якнайшвидшу відбудову шахт. Це збіглося з підготовкою до виборів у Верховну Раду СРСР — перших після війни. Зростала політична і трудова активність гірників. Вони піднесли продуктивність праці, знизили собівартість вугілля. Широко використовували замінники матеріалів, яких тоді бракувало через післявоєнні труднощі. Цим здешевлювалася вартість відбудовних робіт. Наприклад, завдяки впровадженню шлакоблокових та металевих кріпильних конструкцій 1946 року заощадили 300 тис. крб. Колектив шахтарів на чолі з М. Є. Коршунковим в серпні 1947 року, за 54 дні до визначеного строку, цілком відбудував шахту № 17—18 ім. РСЧА. Тут уже були 2 врубові машини. Трудилося понад 1060 гірників; за 1947 рік вони видобули 122,6 тис. тонн вугілля.

В соціалістичному змаганні виробничників тресту «Артемшахтовідбудова» 1947 року колектив будівельників здобув перемогу. За сумлінну працю по відбудові шахт та відновлення вуглевидобутку 15 гірників, серед них Д. А. Андрейчикова, О. О. Баденіна, Г. М. Заярнюка, Д. Д. Кузьміна, І. Й. Маломалюка, І. Т. Смирнова нагороджено орденом Леніна, 31 — орденом Трудового Червоного Прапора, 59 — медалями. Медалі «За відбудову шахт Донбасу» удостоїлися В. П. Гайдук, М. О. Іваницький, К. А. Московський та чимало інших майстрів. На відзнаку заслуг у відбудові шахт бригадир прохідників Я. Г. Забудько 1948 року нагороджений орденом Леніна, медаллю «За відбудову шахт Донбасу» і вшанований званням почесного шахтаря.

Виконавши завдання четвертої п'ятирічки, шахтарі перевищили довоєнний рівень виробництва. 1950 року добропільські шахти видобули 402,1 тис. тонн вугілля, тоді як 1939 року — лише 291,5 тис. тонн. Зокрема, шахта № 17—18 ім. РСЧА видобула 236,5 тис. тонн, з них близько половини — врубовими машинами. На 4 дільницях шахти працювали 1323 робітники, серед них 147 вибійників. Підвищувалася продуктивність праці гірників за рахунок більш високої механізації робіт. Так на шахті № 1—2 «Добропілля» 1950 року 897 гірників видобули 165,5 тис. тонн палива[1]. Партійна організація посилала кращих комуністів на відстаючі дільниці. 75 проц. усього складу парторганізації шахти № 1—2 «Добропілля» стали на підземні роботи. Особистий приклад комуністів і їх організаторська діяльність зумовили вихід шахти в число передових.

Після відбудови зруйнованих шахт розгорнулося будівництво нових рудників та інших промислових підприємств. 1950 року здано в експлуатацію збагачувальну фабрику. Через 4 роки тут працювали 709 робітників, перероблялося щороку по 1,2 млн. тонн вугілля[2]. Закладено заводи залізобетонних виробів і шлакоблоків.

Спираючись на широкий актив, виконком Червоноармійської селищної Ради дбав про благоустрій селищ, житлове будівництво, поліпшення охорони здоров'я, торгівлі, піднесення культурно-побутового обслуговування. Значно розрослися селища залізничників та Новомар'ївка. Біля збагачувальної фабрики виникло селище, назване іменем А. О. Жданова. На шахти приїхало чимало родин з навколишніх сіл, а також областей — Житомирської, Вінницької та інших. Населення всіх шахтарських селищ 1953 року досягло 18 тис. чоловік. Дбаючи про дальший розвиток економіки і культури цього району, Президія Верховної Ради УРСР 18 серпня 1953 року перетворила селище Червоноармійське на місто Добропілля районного підпорядкування.

Селищну Раду перетворено на міську. Першим головою виконкому Ради був комуніст З. К. Шевцов, якого згодом удостоєно ордена Леніна. Місто швидко зро-

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4200, оп. 1, спр. 7, арк. 1; спр. 8, арк. 52; спр. 14, арк. 6; ф. Р-4198, оп. 1, спр. 32, арк. 28, 30.
[2] Там же, ф. Р-4197, оп. 1, спр. 2, арк. 98.

Бригада робітників очисного вибою першої дільниці шахти № 17—18 ім. РСЧА на чолі з Героєм Соціалістичної Праці І. К. Єрмольчуком (четвертий зліва). Добропілля, 1967 р.

стало. Діяли лікарня, тубдиспансер, амбулаторія, 3 оздоровчі пункти на підприємствах, станції — швидкої допомоги, епідеміологічна, санітарії та гігієни тощо. 1953 року в Добропіллі працювали 4 середні школи, 2 дитсадки і 2 ясел, понад 30 магазинів, хлібозавод.

Добропілля славиться чудовими людьми. Серед них — понад 50 почесних шахтарів, 200 орденоносців і відзначених медалями. 1953 року гірники шахти № 17—18 ім. РСЧА та робітники збагачувальної фабрики вибороли перемогу у всесоюзному соціалістичному змаганні, а шахти Добропілля дали країні 696,4 тис. тонн. палива[1]. 1958 року в соціалістичному змаганні вів перед колектив будівельного управління № 8. Він багато разів здобував перехідні червоні прапори: Ради Міністрів СРСР, Укрпрофради, міськкому КП України та облради профспілок. Орденів і медалей удостоєно багатьох робітників, а керуючому будуправління В. Я. Сокологорівському присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Добропіллі першими вибороли звання комуністичних колективи бригади прохідників Д. І. Цикаленка (шахта № 1—2 «Добропілля») та робітників очисного вибою І. Г. Барлети (шахта № 17—18 ім. РСЧА)[2]. Поряд з добропільцями учасниками цього руху стали і гірники братньої соціалістичної Болгарії, які починаючи з 1957 року тут стажувалися. Три роки навчали їх радянські шахтарі, ділилися з ними досвідом. Багато з них стали ударниками комуністичної праці; 48 — гірничими майстрами. В липні 1960 року болгарських друзів урочисто і сердечно проводжали на батьківщину.

За роки семирічки зросла технічна оснащеність шахт та інших підприємств. Підвищилась також кваліфікація робітників, ширився рух раціоналізаторів та винахідників. Зростав вуглевидобуток на старих шахтах і водночас ширилося будівництво нових. Розвідано було значні поклади коксівного вугілля. Навколо Добропілля розпочали спорудження шахт № 1 «Водяне», № 3 «Добропілля», ім. XXI з'їзду КПРС та інших. 1962 року створено трест «Добропільвугілля» для керівництва цими шахтами.

З 8 січня 1963 року Добропілля віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. На цей час тут було понад 25 тис. жителів. 1966 року місто стало центром Добропільського району. Невпинно зростала його економіка. За семирічку шахта № 17—18 ім. РСЧА збільшила вуглевидобуток з 630 тис. тонн до 847 тис., № 1—2 «Добропілля»,— з 605 тис. до 856 тис. тонн завдяки поліпшенню організації праці та посиленню механізації на провідних ділянках роботи. З 1962 року в лавах обох шахт діяло 17 вугільних комбайнів.

За трудові успіхи, досягнуті в роки семирічки, 170 робітників і інженерно-технічних працівників Добропілля відзначено урядовими нагородами. Героями Соціалістичної Праці стали комуністи С. Г. Арутюнов — керуючий трестом «Добропільвугілля», депутат Донецької обласної Ради депутатів трудящих і керівник

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4215, оп. 1, спр. 2, арк. 55.
[2] Там же, ф. Р-4202, оп. 1, спр. 5, арк. 197, 198.

Автоматичний вугледобувний комплекс КМ87-АЕ в одній з лав шахти № 3 «Добропілля». 1968 р.

бригади комуністичної праці робітників очисного вибою шахти № 17—18 ім. РСЧА почесний шахтар І. К. Єрмольчук; ордена Леніна удостоєно Я. Р. Рибалку — ветерана цієї ж шахти та В. М. Ороса — бригадира прохідників.

Успіхи супроводять роботу гірників і в новій п'ятирічці. На честь знаменного ювілею — 50-річчя Великого Жовтня трудівники взяли нові, підвищені зобов'язання і з честю виконали їх. Зокрема, в 1967 році видобуто вугілля на шахтах: № 17—18 ім. РСЧА — 938 тис., № 1—2 «Добропілля» — 857 тис. тонн. Обидві шахти запровадили удосконалені комплекси, чим у півтора рази піднесли середній вуглевидобуток. З травня 1969 року тут перейшли на нову систему планування і економічного стимулювання. Це також сприяло дальшому поліпшенню роботи.

Готуючи трудові подарунки ленінському ювілеєві, добропільці достроково виконали завдання завершального року п'ятирічки. Звання ударників комуністичної праці здобули 786 трудящих Добропілля.

Місто швидко зростає. Промислове будівництво розгорнулося і в ньому, і в його супутниках Білицькому та Білозерському, і у селищах міського типу Новодонецькому та Водяному. 1969 року відкрито гідрошахти «Червоноармійська» № 1 і «Червоноармійська» № 2, а також групову збагачувальну фабрику для цих підприємств. У лютому створено трест «Гідровугілля», розміщений у Білозерському.

Тепер у Добропіллі дві шахти (№ 17—18 ім. РСЧА та № 1—2 «Добропілля»), шахтобудівне управління № 9, автотранспортне підприємство, «Міжколгоспбуд», геологорозвідувальна експедиція, збагачувальна фабрика, заводи залізобетонних виробів, шлакоблоковий, хлібний, молочний тощо. Вантажооборот станції Добропілля 1969 року становив 7 млн. тонн.

Знають Добропілля і за рубежем. Його вугілля йде на експорт у Фінляндію та інші країни.

Разом із збагачувальниками шахтарі становлять 80 проц. населення; решта — будівельники, робітники хлібозаводу, комбінату допоміжних підприємств, центральної електромеханічної майстерні, працівники інкубаторно-птахівничої ферми, молокозаводу тощо.

Зростають добробут і культура гірників. 1969 року асигнування міськради на потреби народної освіти становили 1572 тис. крб.; шахтарі одержують безплатно чи на пільгових умовах путівки до санаторіїв та будинків відпочинку. У шахтарських родинах нині достаток. Для прикладу — одна з них П. С. Яцури. Тут виросло 11 дітей. Їх матір — Надію Миколаївну — удостоєно ордена «Мати-героїня». Старші діти здобули вищу і середню спеціальну освіту. Молодші — навчаються у школі. Зростає матеріальний добробут людей, їхня заробітна плата. 1969 року середньомісячний заробіток гірників становив на шахті № 17—18 ім. РСЧА 208 крб. Зросла купівельна спроможність добропільців. У них — 6200 телевізорів, 1350 моторолерів, 500 автомашин.

У місті провадиться широке будівництво — житлове і культурно-побутове. Асигнування надходять з місцевого і з державного бюджетів. Протягом семиліття і трьох років восьмої п'ятирічки споруджено жител вчетверо більше, ніж за попередні 10 років, зокрема 1969 року, — 10 190 кв. метрів. Місто розкинулося на 1800 гектарах. Вулиці заасфальтовано чи забруковано. Основна житлова забудова дво- і п'ятиповерхова. Довкола — багато квітів, у центрі міста — парк. Тут поховано радян-

ських воїнів, що полягли під час визволення селища від фашистів. Над братською могилою височить обеліск. Головну вулицю Добропілля названо ім'ям В. І. Леніна. Вона прокладена там, де був колись хутір Парасковіївка. На Театральній площі — пам'ятник В. І. Леніну. В назвах вулиць увічнено пам'ять героїв війни, земляків — Павла Гордієнка, Катерини Литвинової, Станіслава Ходневича. Трудящих Добропілля обслуговують численні автобуси, таксі. Є й тролейбусна лінія — від центру міста до шахти № 17—18 ім. РСЧА.

Добропілля широко зв'язано з іншими містами автобусним сполученням на маршрутах у напрямі Артемівська, Донецька, Краматорська, Олександрівки тощо. Робітничі поїзди курсують від Добропілля до Красноармійська.

У місті є значна кількість торговельних і комунально-побутових підприємств. 1969 року було 2 універмаги, 34 магазини, різноманітні ларки, кіоски, ресторан, готель, комбінат побутових послуг, пошта, відділення Держбанку, ощадкаси, автоматична телефонна станція, радіовузол тощо.

Медичну допомогу забезпечують лікарня, 6 оздоровчих пунктів на підприємствах, дитяча консультація, 3 аптеки. Їх персонал — 590 чоловік, у т. ч. 57 лікарів. Жителі особливо шанують медичних працівників Д. Г. Ловинецьку, М. А. Пивоварова, нагороджених орденом «Знак Пошани», В. Н. Томах.

Діти здобувають освіту в школах: 4 середніх, 2 середніх робітничої молоді, восьмирічній і школі-інтернаті. В 1970 році в них навчалося 5808 учнів. 270 хлопчиків і дівчаток дістають підготовку в музичній школі на відділеннях фортепіано, скрипки та баяна. Навчально-курсовий комбінат готує електрослюсарів, майстрів вибухових робіт, машиністів підйому, комбайнів, слюсарів автоматики тощо. Переважна більшість добропільців має середню або вищу освіту; кожний третій вчиться у школі, технікумі, вузі або на фахових курсах. У місті — 10 дошкільних дитячих закладів. Серед мальовничої місцевості поблизу Слов'янська відкрито піонерський табір «Донець». 1969 року тут відпочивали 2230 школярів.

Діти ростуть, оточені повсякденним піклуванням партії та комсомолу, готуючись стати справжніми будівниками комунізму. Цього вчать їх і традиційні зустрічі молоді з ветеранами революції, праці, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, зокрема, з старими комуністами С. І. Тютюнником, В. О. Ігнатенком, М. І. Мальцевим, Героєм Радянського Союзу Я.-М. А. Сулеймановим — одним з учасників визволення Радянської Прибалтики від гітлерівців. У школах створено загони червоних слідопитів. Вони допомогли організувати музеї — В. І. Леніна, історії СРСР, бойової та трудової слави.

Міцніє інтернаціональна дружба дітей Добропілля з їхніми товаришами в братніх радянських республіках та зарубіжних соціалістичних країнах — Болгарії, Чехословаччині, Угорщині, Німецькій Демократичній Республіці, на Кубі.

В місті два кінотеатри — «Дружба» та ім. 40-річчя Ленінського комсомолу, палац культури, 10 клубів та червоні кутки на шахтах, заводах і фабриках, палац спорту; є зимовий плавальний басейн, стадіон на 5 тис. місць тощо. В роботі гуртків художньої самодіяльності беруть участь понад 350 чоловік. Циркові аматори

Площа ім. В. І. Леніна. Добропілля. 1969 р.

шахти № 1—2 «Добропілля» 1967 року представляли мистецтво гірників на республіканському огляді художньої самодіяльності в Києві. У 6 бібліотеках міста — 115 тис. томів. Передплатники одержують 42 тис. примірників газет і журналів. З березня 1967 року поновлено видання газети «Шлях перемоги»; з 1957 року на шахті № 17—18 ім. РСЧА виходить багатотиражна газета «Шахтар-новатор».

Велика увага приділяється культурному відпочинку трудівників міста. З ініціативи міськради, міського комітету профспілки вугільників і адміністрації підприємств споруджено два водосховища з обладнаними пляжами. Добропільці добре відпочивають і за містом — на зелених берегах річок.

Під керівництвом партійної організації досягнуто значних успіхів у господарському і культурному житті. 1969 року тут було 1410 комуністів, 34 первинні парторганізації. Їх найперша опора — комсомольці, яких у місті 2 тис. чоловік. Профспілкові організації налічують 7 тис. робітників і службовців.

Міська Рада депутатів трудящих дбає про невпинне піднесення економіки і культури Добропілля, зростання матеріального добробуту його громадян. 1969 року до складу міськради обрано 214 депутатів, з них 112 комуністів, 42 комсомольці, 139 робітників, 89 жінок. Спираючись на широкий актив, працюють 12 постійних комісій Ради.

Таким є місто сьогодні, ще кращим стане його комуністичне майбутнє.

О. Н. КОНОПЛЯ, Р. Д. ЛЯХ, В. Ю. ТАРАДАЙКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ДОБРОПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

ГА́ННІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Бика, за 4 км на північний схід від райцентру і залізничної станції Добропілля. Населення — 1017 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Катеринівка, Кутузовка, Облачний, Рубіжне, Тавричанське.

На території села міститься центральна садиба багатогалузевого колгоспу «Заповіти Ілліча», за яким закріплено 4 тис. га орної землі, в т. ч. 75 га зрошуваної. Вирощуються, в основному, зернові культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. В 1968 році тут зібрано з одного га озимої пшениці 30,5 цнт, кукурудзи — 41,7 цнт. 15 трудівників відзначені урядовими нагородами, серед них голова колгоспу з 1948 року В. Л. Панченко — орденом Леніна, 5 передовиків — орденом Трудового Червоного Прапора. Головний агроном артілі, орденоносець М. І. Томко був делегатом XXIII з'їзду КПРС.

У Ганнівці — восьмирічна школа, будинок культури, бібліотека. Є сільський радіовузол.

Заснування села належить до першої половини XIX ст. У 1919 році створено комітет бідноти. Комсомольський осередок організовано у 1921 році. У Ганнівці живе учасник штурму Зимового палацу Я. І. Ткаченко. Уродженцем Ганнівки є віце-адмірал Я. Г. Почупайло.

ДОБРОПІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Водяної, за 4 км на південь від райцентру і залізничної станції Добропілля. Населення — 1278 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Красноподілля, Красноярське, Матяшеве, Новий Донбас, Новогришине, Світле, Шевченко.

Колгосп «Правда», центральна садиба якого розміщена у Добропіллі, має 3,6 тис. га орної землі (в т. ч. 125 га зрошуваної), 125 га саду. Провідні галузі господарства — землеробство та м'ясо-молочне тваринництво.

На території селища Світлого розміщений радгосп «Добропільський» (створений у 1921 році). Це — велике господарство, що спеціалізується на виробництві молока і м'яса. На 100 га сільгоспугідь тут у 1968 році вироблено 67,3 цнт м'яса і 691 цнт молока. Надій на корову становить 2844 кг. Самовіддана праця 37 робітників радгоспу відзначена урядовими нагородами. Серед них 6 — орденом Леніна, 8 — орденом Трудового Червоного Прапора, двом (нині пенсіонери) — директорові радгоспу І. П. Зарічному та доярці Н. А. Гуртовій — присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Добропіллі — середня школа, клуб на 300 місць, бібліотека. Функціонує лікарня, де понад 30 років працює фельдшер Д. І. Перепелиця, нагороджений орденом Леніна. Є радіовузол, побутова майстерня, обладнано спортивне містечко.

Село засноване у першій половині XIX століття.

ЗОЛОТИ́Й КОЛО́ДЯЗЬ — село, центр сільської Ради. Розташований поблизу невеликої річки Грузької, притоки Казенного Торця, за 23 км на південь від районного центру і за 6 км від залізничного роз'їзду Облачний. Населення — 950 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Веселе, Грузьке, Лідине, Мар'ївка, Новотроїцьке, Петрівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, який має 2,2 тис. га орної землі. Напрям господарства — виробництво молока і м'яса, вирощування зернових. Розвинуте садівництво. Побудовано критий механізований тік, автопарк, майстерні для ремонту сільськогосподарських машин. За самовіддану працю Радянський уряд відзначив орденами і медалями 30 колгоспників села, в т. ч. 14 жінок. Серед нагороджених Герой Соціалістичної Праці доярка К. М. Зеняк. Ланкова М. М. Голубенко була делегатом XXIII з'їзду КП України, зараз — голова виконкому сільради.

У селі — середня школа, бібліотека, будинок культури, при якому діє історико-краєзнавчий музей, створений червоними слідопитами. Функціонує дільнична лікарня. Є 2 майстерні побутового обслуговування. Відкрито дитячий комбінат. У Золотому Колодязі працює водонасосна станція, яка постачає воду м. Білозерську. До кожного двору прокладено водопровід.

Золотий Колодязь засновано збіглими селянами-кріпаками у 1680 році. У 1905 році в Золотому Колодязі поліція виявила брошуру В. І. Леніна «До сільської бідноти». Влітку 1906 року селяни Золотого Колодязя зажадали, щоб поміщиця повернула їм землю. У відповідь на це вона викликала каральний загін із 300 драгунів. Усіх селян побили різками, а А. Д. Кулешова, П. І. Ісаєва, О. П. Ісаєва та Л. П. Коваленка ув'язнили. В лютому 1918 року організовано волосну Раду селянських і солдатських депутатів (голова — П. І. Бережний). У квітні село захопили кайзерівські війська. Окупанти заарештували членів волревкому і піддали їх жорстоким катуванням, від яких померли В. П. Коваленко, Л. М. Коваленко. Селяни піднялися на боротьбу з ворогом. Було створено загін червоних повстанців, якими командував Г. А. Точений. До загону ввійшли не тільки жителі Золотого Колодязя, а й навколишніх сіл. У 1920 році після вигнання денікінців організовано партійний та комсомольський осередки. Під час фашистської окупації комуніст Д. М. Волосюк очолив підпільну патріотичну групу, до якої входило 15 чоловік. Підпільники слухали передачі Радінформбюро, записували їх і поширювали серед населення. Патріоти сховали зібрання творів В. І. Леніна та грампластинки з записами його промов (все це зберігається в музеї історії села). Весною

1942 року патріотів вистежило гестапо. Всі вони були розстріляні. Пораненим радянським воїнам подавала допомогу лікар дільничної лікарні М. Т. Гей. В роки окупації за доносом зрадника фашисти живцем закопали першого голову артілі села Новотроїцького П. Г. Гетьмана.

КРИВОРІ́ЖЖЯ — село, центр сільської Ради, розташоване при злитті річок Бика і Водяної, за 20 км на захід від районного центру та залізничної станції Добропілля. Населення — 1374 чоловіка. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Артема, Завидо-Борзенка, Завидо-Кудашеве, Зелене, Новокриворіжжя, Новомар'ївка, Новофедорівка, Ракша.

Центральна садиба колгоспу «Червоний партизан» розташована у Криворіжжі. Господарство має 4602 га орної землі,134 га саду. Колгосп виробляє зерно і продукти тваринництва.

У селі — середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека. Функціонують лікарня, пологовий будинок, є аптека. Працює відділення «Сільгосптехніки».

Криворіжжя засноване у першій половині XVIII ст. 1906 року місцеві селяни розгромили поміщицьку економію, а хліб та інвентар розподілили між собою. Житель села Й. І. Тютюнник був делегатом І Всеукраїнського з'їзду Рад від Криворізької волості. На початку 1918 року створено ревком. У лютому—березні того ж року Ради робітничих депутатів добропільських рудників узяли на облік усі навколишні поміщицькі маєтки, розподілили землю і худобу серед бідняків. Селяни відправили 10 вагонів зерна у промислові райони Росії. Для боротьби з австро-німецькими окупантами та гайдамаками в 1918 році було створено партизанський загін у складі 300 чоловік на чолі з І. Т. Трембою і М. С.Підпригорою. У боротьбі за Радянську владу загинули А. П. Могилатов, І. Т. Трембо, Г. Є. Кругликов та ін., усього — 35 жителів села. Вони поховані в братській могилі; колгоспу, створеному у 1929 році, присвоєно назву «Червоний партизан». У липні 1920 року бандити закатували комуніста Д. Г. Зайцева, вбили члена комнезаму М. Я. Миронова, спалили будинок комуніста Й. І. Тютюнника.

Молотьба у комуні с. Криворіжжя. Добропільський р-н, 1924 р.

Агітбригада районного будинку культури у колгоспі ім. Урицького с. Нововодяного. 1969 р.

В роки Великої Вітчизняної війни уродженець Завидо-Кудашевого П. Ф. Рева воював у партизанському з'єднанні генерал-майора О. М. Сабурова. Він забезпечив переправу з'єднань С. А. Ковпака та О. М. Сабурова через Дніпро. В ніч на 7 листопада 1942 року 8-й батальйон під командуванням П. Ф. Реви за 10 км униз за течією від м. Лоєва форсував Дніпро. Бійці батальйону блокували всі підходи до міста і локалізували дії ворожого гарнізону в Брагині. 8 листопада німецьке командування перекинуло до Лоєва війська. Більше двох діб, протягом яких ішла переправа партизанських з'єднань, батальйон утримував позиції. Спроба гітлерівців зірвати переправу через Дніпро провалилася. Під час бою за с. Храпунь Пінської області БРСР 10 лютого 1943 року П. Ф. Рева загинув.

НОВОВОДЯ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Добропілля. Населення — 528 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Благодать, Веселе Поле, Первомайське, Урицьке.

Колгосп ім. Урицького, центральна садиба якого розміщена у Нововодяному, має 5,4 тис. га орної землі, 111 га саду. Вирощуються тут переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Успішно розвивається садівництво. У 1968 році колгоспники зібрали зернових з га в середньому по 23 цнт, у т. ч. озимої пшениці по 44 цнт. 15 передовиків нагороджено орденами і медалями СРСР, доярку Н. Л. Петрик — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — восьмирічна школа, клуб «Супутник», бібліотека. Працює колгоспна їдальня.

Нововодяне засноване в першій половині XIX століття.

НОВОТОРЕ́ЦЬКЕ (до 1919 року — Олено-Катеринівка, до 1965 року — Красне) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Мерцалове. Населення — 694 чоловіка. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Бирюче, Бойківка, Вільне,

Будівництво зрошувальної системи у колгоспі «Перемога» с. Грузького. 1969 р.

Грузьке, Дорожнє, Іванівка, Коптєве, Никонорівка (до 1924 року — Олексіївка), Рози Люксембург, Суворове.

На території Новоторецького міститься центральна садиба колгоспу «Зоря». Артіль має 3,2 тис. га орної землі, 58 га саду. Основний напрям господарства — виробництво зерна, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжна галузь — вирощування технічних і кормових культур. За високі показники у розвитку сільськогосподарського виробництва уряд нагородив 17 чоловік орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — бригадира комплексної бригади М. П. Лавриненка та комбайнера М. І. Гамія.

У Новоторецькому — середня школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. За багаторічну роботу вчителька О. Я. Кравченко нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

Село виникло у першій половині XIX ст. 1919 року організовано комбід, першим головою якого став М. І. Кордюков (згодом по-звірячому закатований білогвардійцями). Після перемоги Жовтневої революції в рідне село Олексіївку повернувся матрос-чорноморець Н. С. Скорик. Він згуртував навколо себе бідніших селян і в грудні 1917 року очолив ревком, члени якого розподіляли землю серед тих, хто її не мав, забезпечували бідняків зерном, реманентом. У роки громадянської війни Н. С. Скорик загинув від рук білогвардійців. 1924 року земляки вирішили увічнити його пам'ять, перейменувавши Олексіївку на Никонорівку.

ОКТЯ́БРСЬКЕ (до 1919 року — Шахове) — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Казенного Торця, за 25 км на схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Мерцалове. Населення — 1104 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Володимирівка, Кучерів Яр, Маяк, Паньківка, Торецьке.

Центральна садиба колгоспу «Росія» міститься в Октябрському. Це — багатогалузеве господарство, основний напрям якого — виробництво зерна, молока і м'яса. Артіль має 3 тис. га орної землі.

В Октябрському — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня. Є 4 магазини, радіовузол. Працює дитячий комбінат.

Село засноване в середині XIX ст. Велику роль у встановленні Радянської влади в селі відіграли робітники Дружківки К. М. Юрченко, П. І. Трембо, М. П. Денисенко (всі вони загинули у 1919 році від рук білогвардійців). У роки Великої Вітчизняної війни 120 жителів села віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини; 150 чоловік удостоєно бойових нагород, серед них три Герої Радянського Союзу — М. О. Александров удостоєний цього звання за мужність, виявлену в 1943 році при форсуванні Дніпра. У селищі Маяку працює керуючим відділенням Добропільської птахофабрики Й. М. Гутник, який у роки війни командував підрозділом розвідників. Під час битви на Курській дузі старшина Гутник узяв у полон 70 фашистів. В одному з боїв він заступив пораненого командира роти і повів бійців в атаку. У 1944 році удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Того ж року уродженцю с. Володимирівки, льотчикові Г. М. Прощаєву також присвоєно це високе звання.

СВЯТОГО́РІВКА (до 1860 року — Штепине) селище міського типу (з 1966 року), центр селищної Ради. Розташоване по обох берегах річки Бика, за 7 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Добропілля. Має регулярне автобусне сполучення з містами Білозерським, Добропіллям, Красноармійськом. Населення — 2,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Вікторівка, Вірівка, Копані, Нововікторівка, Новоукраїнка.

Колгосп ім. Ватутіна, центральна садиба якого розміщена у Святогорівці, має 4 тис. га орної землі, 60 га саду. Тут вирощуються зернові, технічні, овочеві, кормові культури. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. Працюють млин і маслозавод. За трудові досягнення 9 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами, в т. ч. бригадир комплексної бригади П. Є. Прокопенко — орденом Леніна.

На території с. Вірівки міститься центральна садиба радгоспу ім. Кірова, який спеціалізується на вирощуванні сортового насіння озимої пшениці Миронівська 264, Миронівська 808, Безоста I та ячменю Донецький 256. У 1968 році тут вирощено по 37,8 цнт з га Миронівської 808. Тваринники радгоспу виробили на 100 га

сільгоспугідь 75,6 цнт м'яса, 448,7 цнт молока (2300 кг на фуражну корову). Більш як 30 трудівників радгоспу нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, серед них орденом Леніна — Є. А. Афонін, М. Д. Забирко, І. Д. Зоненко, С. Ф. Карпенко. За високі показники у вирощуванні сортового насіння озимої пшениці ланкову У. Ю. Дідович удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Радгосп створено у 1920 році. 1924 року тут почала працювати сільськогосподарська профшкола, яка готувала агрономів, зоотехніків, механіків. Серед випускників школи були П. М. Семик (нині голова комітету заготівель при Раді Міністрів УРСР), Т. П. Зелена (нині — науковий працівник Донецької обласної дослідної станції садівництва) та інші.

У Святогорівці — середня школа, клуб, бібліотека. Працюють побутові майстерні. Більшість населення села (3,8 тис. чоловік) працюють на шахтах району.

Засноване селище у другій половині XVIII ст. У січні 1918 року обрано Раду робітничих і селянських депутатів (голова — В. А. Коршунков). Для боротьби з денікінцями був створений партизанський загін. Каратели захопили 11 партизанів і в маєтку поміщика у с. Вірівці піддали їх нелюдським катуванням, а потім стратили. Всі вони поховані у братській могилі. За героїзм, виявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, більш як 200 жителів селища нагороджено бойовими орденами і медалями. Снайпер П. С. Головін знищив 460 фашистів, його відзначили шістьма урядовими нагородами, йому було вручено особисту снайперську рушницю. Загинув у 1945 році під Кенігсбергом. Під час штурму гори Сахарної Головки (за 8 км від Севастополя) уродженець с. Копанів, рядовий М. І. Буряк закрив своїм тілом амбразуру ворожого дзоту. Михайлу Буряку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ШИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 28 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Добропілля. Населення — 251 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також населені пункти Василівка, Гуліве, Кам'янка, Ленінське, Лиман, Новоолександрівка, Петрівське, Юр'ївка.

Центральна садиба колгоспу ім. Леніна розміщена у с. Ленінському. Це — багатогалузеве господарство, за яким закріплено 2,9 тис. га орної землі. В колгоспі займаються виробництвом зерна, молока, м'яса. Розвинуте садівництво. 8 трудівників артілі нагороджені орденами і медалями.

У селі — середня школа, клуб бібліотека.

Засновано Шилівку у другій половині XVIII ст. В сільській лікарні працював лікарем-окулістом учень В. П. Філатова — П. Н. Повалій. 1938 році колишня наймичка Є. Ю. Ковальова обрана депутатом Верховної Ради УРСР. Під час Великої Вітчизняної війни тут точилися жорстокі бої. На початку вересня 1943 року в одному з повітряних боїв було підбито літак командира авіаескадрильї особливого призначення, гвардії старшого лейтенанта В. П. Астахова. Тільки через 23 роки на березі річки Бика знайдено залишки літака і останки льотчика-винищувача. На могилі, що у с. Кам'янці, встановлено його бюст, а кам'янська школа носить ім'я славного воїна.

На околицях Юр'ївки виявлено поселення доби неоліту.

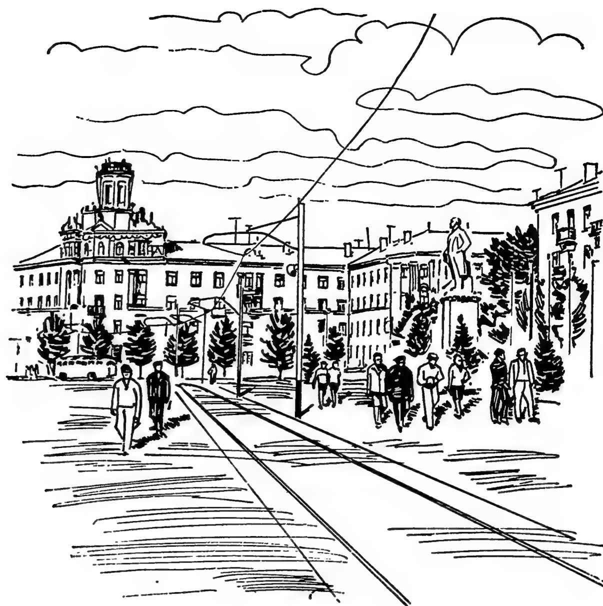

ДРУЖКІВКА —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Дружківка розташована на північно-східних схилах Донецького кряжа біля злиття приток річок Кривого Торця та Казенного Торця (басейн Дону). Віддаль до обласного центру 86 км. Населення — 53,5 тис. чоловік. Дружківській міськраді підпорядковані також Олексієво-Дружківська та Райська селищні Ради.

Раніше на цьому місці було робітниче селище, яке виникло в 70-х рр. XIX ст. при станції Дружківка Курсько—Харківсько—Азовської залізниці. Назвали станцію так само, як і село, розташоване за 6 км (нині селище міського типу Олексієво-Дружківка). Ще в 1892 році тут стояли лише станційні будинки. Єдиним промисловим підприємством була невелика цукроварня графа Борисова, збудована в 1873 році. У 1893 році Донецьке товариство залізоробного і сталеливарного виробництва, засноване французькими капіталістами, почало тут будівництво чавуноливарного і сталеливарного заводів. Перша домна була задута в травні 1894 року. Уже наступного року завод виробив понад 2 млн. пудів чавуну. А в 1901—1904 рр. середньорічна продуктивність його досягла 6,5 млн. пудів[1]. У перші роки на заводі випускали лише бесемерівський метал. З 1899 року почалось виробництво мартенівського металу, яке, однак, не стало переважаючим. Головною продукцією заводу були рейки. В 1895 році тут працювало 1419 чоловік, а 1904 року — 2908[2].

Успіхи Донецького товариства привабили до Дружківки бельгійських промисловців. Навесні 1898 року вони створили Торецьке сталеливарне і механічне анонімне товариство, яке збудувало на території колишньої Дружківської цукроварні Торецький сталеливарний і механічний завод, що виробляв обладнання для залізниць: сталеві, чавунні і бронзові відливки, вагони, колісні скати, ресори і пружини для вагонів, вагонетки, стрілочні переводи.

Будівництво заводів сприяло швидкому зростанню селища. Наприкінці 90-х рр. воно вважалося одним з найбільших у Донбасі і налічувало 6 тис. меш-

[1] Железная промышленность Южной России за 1901—1904 гг. Х., 1904, стор. 7.

[2] Металлургические заводы на территории СССР с XVII века до 1917 г. М., 1937, стор. 85, 283—286.

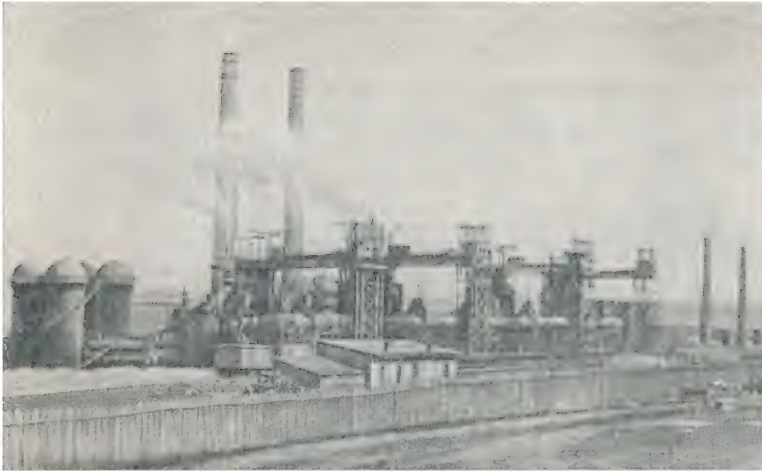

Металургійний завод Донецького товариства у Дружківці. Початок XX ст.

канців. На заводах працювали також селяни з навколишніх сіл. Частина робітників прибувала з далеких місць: Орловської, Курської та ін. губерній. Хазяїв менш за все турбували умови праці робітників. Навіть за офіційними даними, на дружківських заводах траплялося найбільше нещасних випадків. О. І. Купрін, що приїхав на Донбас весною 1896 року як кореспондент, протягом кількох місяців працював на дружківському рейкопрокатному заводі. Свої враження про становище робітників він виклав у нарисах, надрукованих в «Киевлянине». «Лаврські прочанки, без сумніву,—писав Купрін,— мають дуже слабке уявлення про пекло, не бачивши ні разу роботи зварювальної печі на дружківському рейкопрокатному заводі»[1].

Заробітна плата за цю важку працю була мізерною. Робітники майже не одержували медичної допомоги. У 1903 році усіх жителів селища обслуговувала одна лікарня заводу Донецького товариства на 37 місць. У 1905 році на Торецькому заводі відкрили приймальню на 7 місць[2]. Надзвичайно тяжкими були житлові умови трудящих. 1380 робітників заводу Донецького товариства жили на приватних квартирах, а Торецького заводу всі — одружені й неодружені — селилися у бараках.

В 1903 році в Дружківці була одна початкова школа, в якій навчалося 190 дітей. На початку 1906 року в селищі працювали вже 4 школи (дві початкові, земська і церковнопарафіяльна), але загальна кількість учнів у них не досягала й 500 чоловік. В основному в школах навчалися діти підрядчиків, майстрів, торговців та духівництва. У Дружківці не було ні бібліотек, ні робітничих клубів. Зате височіли бані двох церков і костьол. Двері кількох шинків були відчинені з ранку до пізньої ночі.

Перші виступи дружківських робітників проти капіталістів відбулися в кінці XIX ст. 23 квітня 1896 року 100 робітників рейкообробного цеху заводу Донецького товариства не вийшли на зміну, вимагаючи підвищення заробітної плати. Страйк було припинено лише після втручання поліції[3]. У наступні роки страйкова боротьба значно посилилась. 20 травня 1898 року страйк оголосили робітники Торецького заводу. Вони протестували проти брутального поводження бельгійських майстрів, вимагали збільшення обідньої перерви і скорочення робочого дня. За допомогою поліції страйк було придушено, проте дирекція обіцяла в майбутньому «усунути причини, які викликали незадоволення робітників майстрами». Тільки після ще одного виступу робітників (24 вересня 1898 року) адміністрація змушена була збільшити обідню перерву[4]. У 1899 році Дружківку відвідав І. В. Бабушкін — член Катеринославської соціал-демократичної організації. А в 1903 році для проведення революційної пропаганди сюди приїздив агент «Искры» Ф. А. Сергєєв (Артем). До першої російської революції пролетаріат Дружківки прийшов, маючи значний досвід революційної боротьби. Під впливом революційних подій у країні робітники заводу Донецького товариства 8 лютого оголосили страйк, а 10 лютого їх під-

---

[1] Газ. «Киевлянин», 30 травня 1896 р.

[2] Железная промышленность Южной России в 1903—1905 гг. Х., 1905, стор. 24, 25.

[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX века), стор. 471, 472.

[4] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке, стор. 234, 235.

тримали робітники Торецького заводу[1]. В страйках брало участь понад 7 тис. чоловік. Поряд з економічними вимогами робітники висунули й політичні — свободи страйків, загального виборчого права тощо[2]. В селище було введено війська, проте робітники трималися стійко. Адміністрація заводу, налякана масовими виступами, змушена була піти на деякі поступки й задовольнити частину економічних вимог. Передові робітники Дружківки вели революційну агітацію серед селян навколишніх сіл. У квітні 1905 року брати Горбасенки поширювали серед мешканців села Золотого Колодязя брошуру В. І. Леніна «До сільської бідноти».

В умовах піднесення революційного руху в Дружківці в середині 1905 року організаційно оформилась соціал-демократична група. До її складу входили М. Шаповалов, С. Никаноров, П. Басов, К. Гасенко, М. Майков, М. Ф. Смирнов та ін[3]. Група була зв'язана з Костянтинівсько-Горлівським комітетом РСДРП, від якого одержувала нелегальну літературу. Під впливом соціал-демократів дружківські робітники не повірили царським обіцянкам, проголошеним у маніфесті 17 жовтня 1905 року. Коли місцеві чорносотенці від імені робітників надіслали цареві телеграму, і в Дружківку надійшла відповідь, у якій Микола II «сердечно» дякував авторам за вірнопідданські почуття, обурені робітники відправили цареві свою телеграму, в якій заявили, що вони солідарні з пролетаріатом всієї Росії у боротьбі проти самодержавства, на знак чого припиняють роботу і приєднуються до загального страйку[4]. У розпалі жовтневого політичного страйку соціал-демократична група створила на станції Дружківка розпорядчий комітет, який вів енергійну підготовку до повстання — організував бойову дружину, закуповував і виготовляв зброю. Дружина брала активну участь у збройному виступі донецького пролетаріату в Горлівці.

Весну 1906 року пролетарі Дружківки зустріли масовими виступами, що проходили під керівництвом місцевої групи РСДРП. У цьому році в селищі вперше відзначали день 1 Травня. 9 серпня 1906 року відбувся мітинг трудівників дружківських заводів. Військовий загін розігнав мітинг. 8 робітників було вбито і 32 поранено. Похорон вбитих перетворився на величезну 25-тисячну демонстрацію, що проходила під керівництвом більшовиків. У демонстрації брали участь трудящі Горлівки, Краматорська, Костянтинівки та навколишніх сіл[5].

Під керівництвом соціал-демократичної групи в жовтні 1905 року було організовано профспілку дружківських робітників. У грудні 1906 року в Дружківці нелегально проходила конференція донецьких профспілок. В її роботі брав участь Г. І. Петровський. За ініціативою більшовиків 19 січня 1907 року дружківська профспілкова організація на ознаменування другої річниці Кривавої неділі провела страйк. Карателі, що прибули до селища, жорстоко розправилися з робітниками. Завод Донецького товариства було закрито, багатьох робітників звільнено, голову профспілки Г. Й. Коробкова та інших активних організаторів страйку заарештовано.

За розпорядженням катеринославського губернатора діяльність Дружківської профспілки робітників була заборонена[6].

Ручне формування вагонетних коліс у ливарному цеху Торецького сталеливарного і механічного заводу. Дружківка, 1914 р.

---

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 1. Начало первой русской революции. Январь—март 1905 г. М., 1955, стор. 427.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 59, спр. 211, арк. 122.

[3] Журн. «Літопис революції», 1930, № 6, стор. 225—230.

[4] А. Максимов. Революционная борьба пролетариата Донбасса в 1905 г. Сталино, 1956, стор. 45, 52, 53, 67.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 678, арк. 156.

[6] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 2, К., 1955, стор. 41, 42.

Після поразки революції на заводах знову збільшився робочий день і зменшилася заробітна плата. Царська охранка полювала на більшовиків. Більшовикам Дружківки довелося в цей час вести напружену боротьбу проти меншовиків, що намагалися привернути на свій бік робітників.

В період промислового піднесення, яке почалося 1910 року, і першої світової війни на дружківських підприємствах значно збільшився обсяг виробництва. Завод Донецького товариства в 1911—1916 рр. випускав у середньому 10 млн. пудів чавуну на рік, Торецький виготовляв у 1915 році 447 тис. пудів виробів. Збільшилась і чисельність робітників. На початку 1913 року населення Дружківки досягло 13,5 тис. чоловік[1]. Два ряди сірих кам'яниць робітничої колонії, бараки, вузенькі вулички, низка тинів та сараїв — усе нагадувало типову картину «собачівок». Великий вплив на політичне виховання робітників справила газета «Правда». Дружківська група більшовиків одержувала близько 100 примірників цієї газети[2].

Коли почалась імперіалістична війна, дружківські заводи було переведено на воєнне виробництво. Поліція встановила посилений нагляд за працюючими. Але робітники продовжували революційну боротьбу. Керувала нею більшовицька група, до складу якої входили Р. М. Агарков, Т. І. Попов, Д. М. Зоря, А. І. Земляний, Т. Ф. Руденко та ін. З метою проведення повсякденної роботи в масах більшовики використовували легальні організації: робітничий кооператив, касу взаємодопомоги тощо. Вони проводили в той же час широку політичну агітацію: роз'яснювали значення ленінського гасла — щодо перетворення імперіалістичної війни на громадянську. 1—3 травня 1916 року, на відзначення міжнародного пролетарського свята, робітники провели страйк. Під час страйку шахтарів Горлівсько-Щербинівського району у квітні — травні 1916 року дружківські більшовики встановили із страйкарями зв'язок і подавали їм матеріальну допомогу. Незабаром після закінчення страйку майже всіх членів групи були заарештовано і відправлено на фронт[3].

Після повалення самодержавства влада в селищі перейшла до громадського комітету, що представляв інтереси купецтва та заводської адміністрації. На противагу йому робітники створили свій орган влади — Раду робітничих депутатів, а військові організації — Раду солдатських депутатів. Ці Ради пізніше об'єдналися. Об'єднана Рада була обрана 8 березня в кількості 132 чоловік. Головою її став більшовик А. Ф. Радченко. При Раді створили 8 комісій: продовольчу, міліції, культурно-освітню, агітаційну, залізничну та ін.[4] Вибори Ради робітничих та солдатських депутатів відбувалися у Дружківці, як і в багатьох інших містах країни, в складних умовах. Багато хто з більшовиків перебував у тюрмах та на засланні. Під час війни на зміну кадровим робітникам, що пішли на фронт, прийшло нове поповнення, в складі якого було багато дрібних власників. До того ж на дружківських заводах, які виконували лише воєнні замовлення, частина робітників одержувала підвищену заробітну плату. Становище більшовиків ускладнювалось і тим, що після виходу з підпілля вони не мали своєї самостійної організації. Вплив їх у перші місяці після Лютневої революції був значним серед робітників заводу Донецького товариства. Але на Торецькому заводі переважала меншовицька організація, яка в липні 1917 року об'єднувала близько 100 чоловік. Численною була тут і організація есерів. Ці обставини дали змогу угодовцям захопити більшість місць у Раді. Дружківська Рада, що перебувала під впливом есерів та меншовиків, не могла стати справжнім виразником інтересів трудящих.

Проте, під тиском більшовиків, Рада все ж змушена була вжити ряд заходів, які відбивали інтереси робітників. Так, 3 липня делегати цехів заводу Донецького

---

[1] Донецький облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1, арк. 132.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 120, арк. 20.
[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 178.
[4] Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 164—169.

Активний учасник боротьби за Радянську владу у Дружківці Д. І. Пономарьов. 1918 р.

товариства на чолі з головою Ради А. Ф. Радченком поставили перед адміністрацією вимогу про підвищення заробітної плати від 20 до 70 проц. Управитель підприємства інформував з'їзд гірничопромисловців півдня Росії про те, що вимога поставлена в найкатегоричнішій формі і на її обговорення дано не більше години. В разі неприйняття умов робітники погрожували оголосити страйк. Завдяки підтримці Ради робітники перемогли: вже липнева зарплата була видана за новими розцінками.

Більшовики Дружківки проводили напружену боротьбу з меншовиками за вплив на маси. Серйозну допомогу їм подавав Центральний Комітет партії, пославши сюди з Петрограда досвідчених більшовиків і серед них балтійського матроса Д. І. Пономарьова, колишнього робітника дружківського заводу Донецького товариства, який згуртував більшовиків селища: А. В. Єсаву, О. В. Єсаву, А. Ф. Радченка, К. Мойсеєнка, Г. Бондаренка, І. П. Пасічного, О. О. Недрита та ін. У липні 1917 року до Дружківки для встановлення зв'язків з місцевою партійною організацією приїздив секретар бюро комітету РСДРП(б) Донецько-Криворізької області Ф. А. Сергєєв (Артем), який побував у багатьох цехах заводу Донецького товариства, розмовляв з робітниками, роз'яснював їм політичну обстановку, що склалася в країні. Після липневих подій більшовики цього заводу вийшли з об'єднаної організації і створили самостійну групу в складі 25 чоловік[1]. Громадський комітет вже на липень 1917 року втратив будь-яке політичне значення.

В липні — серпні 1917 року Дружківська Рада робітничих, селянських та солдатських депутатів виступила з різким протестом проти введення Тимчасовим урядом смертної кари на фронті, заявивши, що це є ганебний факт у розвитку революції. Рада вимагала також розпуску Державної думи і Державної ради, які принижують роль Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів. 5 серпня робітники дружківських заводів прийняли резолюцію, в якій протестували проти скликання Державної наради, вважаючи її зборищем «контрреволюційних сил, спрямованих проти свободи і революції». Під тиском робітників резолюцію протесту проти скликання Державної наради прийняла 16 серпня й Дружківська Рада[2].

В умовах піднесення революції і банкрутства політики угодовців під впливом великої роз'яснювальної та організаторської роботи більшовиків на позиції більшовизму переходила й частина рядових меншовиків. З вересня 1917 року в Дружківці існувала організація, яка йменувала себе РСДРП (об'єднаних інтернаціоналістів). 19 жовтня 1917 року загальні збори організації постановили визнати єдиним своїм центром ЦК РСДРП(б). Це рішення було надіслано в ЦК РСДРП(б). У листі-відповіді Секретаріату ЦК говорилося: «Щиро вітаємо вашу молоду, але велику організацію і висловлюємо тверду впевненість, що ми дружно працюватимемо разом з вами»[3].

Більшовики зосередили головну увагу на роботі в Раді. 18 жовтня 1917 року Рада ухвалила: «У зв'язку з явно контрреволюційною політикою нинішнього безвідповідального уряду, ... яка ганьбить і губить велику революцію і веде країну до остаточної загибелі,— вимагати негайної передачі влади до рук єдиних представників народу і справжніх захисників інтересів трудящого класу — Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів»[4]. Напередодні Великої Жовтневої соціалі-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 118, арк. 21.
[2] Н. Гончаренко. Октябрь в Донбассе, стор. 152.
[3] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.), стор. 315, 316, 712.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1418, оп. 1, спр. 1, арк. 94.

стичної революції в Дружківській Раді більшовикам належало 72 з 120 місць[1]. Рада допомогла організувати сільські Ради в селищі Яковлівці, селі Дружківці і на хуторі Суровому. За постановою сільських Рад, селяни захопили 30 десятин люцернового поля в маєтку поміщика Ізмайлова, скосили луки, реквізували сільськогосподарські машини. Робітники дружківських заводів обладнали тимчасові майстерні по ремонту сільськогосподарського інвентаря та забезпечили селян навколишніх сіл усім необхідним для збирання врожаю. Ця робота проводилась під керівництвом більшовиків.

Звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді дружківці сприйняли як сигнал до революційних дій. 27 жовтня о 10 годині ранку відкрилось екстрене засідання Ради. Про події у столиці доповів більшовик К. В. Мойсеєнко. Потім, за пропозицією більшовиків, було обрано революційний комітет на чолі з Д. І. Пономарьовим, якому доручили ліквідувати органи буржуазної влади в селищі. 31 жовтня, коли було одержано докладні відомості про рішення II Всеросійського з'їзду Рад, відбулося надзвичайне засідання Дружківської Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів. Після впертої боротьби більшовиків з угодовцями Рада прийняла більшовицьку резолюцію, в якій вітала II Всеросійський з'їзд Рад і Раду Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним[2].

У боротьбі проти Радянської влади буржуазія застосувала економічний саботаж і локаути. На початку листопада 1917 року було закрито металургійний завод. У відповідь на це 4 листопада профспілка металістів і завком заводу разом з іншими робітничими організаціями Донбасу виступили з заявою, в якій підкреслювалося, що для збільшення виплавки металу, видобутку вугілля, поліпшення роботи транспорту необхідні енергійні заходи і, в першу чергу, регулювання роботи промисловості, розподіл палива і робочої сили в масштабі басейну, а також припинення самовільного закриття підприємств капіталістами[3]. На зборах робітників заводу була обрана комісія в складі 6 чоловік, що приступила до здійснення робітничого контролю на виробництві.

Коли на пролетарський Донбас почали наступати білокозачі частини генерала Каледіна і гайдамацько-петлюрівські банди, партійна організація Дружківки, що налічувала 2560 чоловік[4], розгорнула велику роботу по мобілізації мас на боротьбу з силами реакції. У селищі створили загін Червоної гвардії. Зброю для нього одержували з Бахмута, Харкова та інших міст. Активними організаторами червоногвардійських загонів були члени ревкому і Ради. Спочатку організували два загони — піхотний, що налічував понад 200 бійців під командуванням Г. І. Георгі, і невеликий кавалерійський. На кінець 1917 року в червоногвардійських загонах Дружківки вже налічувалось близько 3500 робітників. Незабаром керівник Дружківської більшовицької організації Д. І. Пономарьов був призначений командуючим загонами Червоної гвардії Донбасу і начальником Центроштабу. Загони Дружківки і Краматорська на чолі з більшовиками О. О. Недритом і Ф. З. Чикирисом допомогли встановити Радянську владу в Костянтинівці. В запеклому бою за станцію Дебальцеве в ніч на 28 грудня 1917 року смертю хоробрих загинули молоді дружківці-червоногвардійці: П. Бербенець, М. Смичков, П. Озерний, О. Маслов, Фадєєв, Ашуков, Горяїнов, І. Меренков, І. Шашков та інші.

Після розгрому каледінців у січні 1918 року відбулися вибори нового складу Дружківської Ради. Комуністи перемогли — з 80 місць у Раді вони одержали 62. Розгорнулась велика робота по зміцненню Ради. 29 січня, з ініціативи комуністичної фракції, Рада звернулась до робітників і селян Дружківки та підрайону з відоз-

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 202.
[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 126.
[3] С. Кихтев. Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 230.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 135.

вою: «Пам'ятайте, товариші, що від часу Жовтневої революції, з моменту переходу влади до робітників і селян вся відповідальність лежить на вас! Будуйте Ради! Охороняйте їх, як рідне дітище! Кожного, хто посягне на Радянську владу, змітайте з лиця землі силою зброї!»[1]. Відділи Ради розгорнули енергійну діяльність. Вживались заходи до забезпечення робітників промисловими і продовольчими товарами. Велика робота по організації Рад та роз'ясненню політики Комуністичної партії велась у селах. Так, для постійного зв'язку з селом Дружківська Рада ввела до свого складу представників від Рад селянських депутатів хутора Сурово і колонії Кіндратівки[2].

2 березня пленум Ради ухвалив доручити волосному комісару народного господарства організувати економію в колишньому поміщицькому маєтку. Туди послали близько 70 чоловік для обробітку землі. На базі економії було створено колективне господарство, практичне керівництво яким здійснювала Дружківська Рада. В школах запровадили безкоштовне навчання для дітей робітників. Було відкрито народний університет, у якому читались лекції з історії класової боротьби і соціалізму. Серед робітників розповсюджувались більшовицькі газети «Правда», «Социалдемократ», «Донецкий пролетарий». Працював політичний клуб, який відвідували тисячі робітників і робітниць.

Коли на Україну вторглися війська німецьких імперіалістів та їх буржуазно-націоналістичних пособників, робітники й селяни Дружківки за закликом Комуністичної партії одностайно піднялись на захист Радянської влади. 16 березня селище відправило на фронт два загони чисельністю близько 1240 чоловік[3]. В середині квітня під тиском кайзерівських військ робітничі загони Дружківки разом з частинами Червоної Армії відійшли до Царицина. Загін піхотинців увійшов до 1-го стрілецького радянського полку, а загін кіннотників до Царицинського соціалістичного полку. Дружківські металісти взяли активну участь в обороні Царицина. Захищаючи фортецю на Волзі, героїчно загинули командир полку В. Копилов, командир роти К. С. Кучма і політпрацівник Г. Проценко.

18 квітня Дружківка була окупована німецькими загарбниками. Уже в середині травня на підприємствах було запроваджено 12-годинний робочий день, скорочено зарплату. Окупанти за допомогою буржуазних націоналістів провели ряд жорстоких терористичних актів проти населення. З благословення місцевого попа Пилецького повісили десятки дружківців, багатьох відшмагали шомполами. В окупованому селищі діяла підпільна більшовицька організація, якою керували Д. О. Міхієнко і Волохов. За дорученням ЦК РКП(б) сюди прибув В. Г. Прокопов для подання допомоги партійному підпіллю. Організований комуністами партизанський загін об'єднався з партизанами Костянтинівки і вступив у боротьбу з окупантами та гетьманцями. 17 листопада 1918 року партизани роззброїли варту[4].

Але 20 грудня селище зайняв красновський офіцерський загін. Партизани, що змушені були відступити, з'єдналися з райгородськими загонами й далі воювали з красновськими бандами. 14 січня 1919 року 1-а партизанська дивізія визволила Дружківку[5]. Створений у селищі ревком на чолі з А. Ф. Радченком підготував і провів у березні 1919 року вибори до Ради[6].

Проте в Донбас рвалися полчища Денікіна. У найкоротший строк треба було створити військові формування, зробити їх боєздатними і дисциплінованими. З робітників Дружківки і Краматорська сформували 11-й український полк (командир — Курочкін, комісар — робітник-металіст Т. Ф. Руденко), який незабаром увійшов до складу 9-ї дивізії 13-ї армії. 31 травня 1919 року дивізії доручено було оборо-

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-2620, оп. 1, спр. 6, арк. 372, 373.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1418, оп. 1,спр. 3, арк. 21.
[3] Газ. «Известия Юга» (Харків), 17 березня 1918 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 8.
[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 185, 191.
[6] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 120, арк. 21.

няти дільницю Дружківка — Боголюбівка[1]. Після запеклого бою з переважаючими силами «Добровольчої армії» дивізія була вибита з позицій, які вона займала. На початку червня Дружківку захопили денікінці. Згодом у складі військ Південного фронту 9-а дивізія брала участь у визволенні Донбасу від денікінців.

В загарбаній денікінцями Дружківці діяла підпільна партійна група, зв'язана з Слов'янською та іншими підпільними організаціями Бахмутського підрайону[2]. Групу очолювали партійні працівники Булигін і Ходов, направлені сюди ЦК РКП(б). Більшовики організували партизанський загін, який розгорнув успішні бойові дії. Наприкінці грудня, коли денікінська армія відступала, партизани дезорганізували рух на залізничній лінії Дружківка — Костянтинівка, пустивши під укіс ворожий ешелон з боєприпасами.

Мужньо боролися дружківці з ворогами Радянської влади на різних фронтах громадянської війни. Більш як 2 тис. комуністів селища перебували в лавах Червоної Армії і на відповідальній партійній роботі. Активну участь у придушенні контрреволюційного заколоту чехословацького корпусу і антирадянських куркульських повстань на Поволжі брав А. Ф. Радченко. Відзначився він і в боротьбі з денікінцями на Південно-Східному і Західному фронтах. Д. І. Пономарьов як начальник Центроштабу ревкомів басейну, брав активну участь в організації 1-го полку Червоної гвардії Донбасу. Згодом, перебуваючи на керівній роботі в штабі Південного фронту, він також віддавав справі революції всі свої сили, знання і величезний талант організатора. Комуністка, член Дружківського ревкому, А. В. Єсава була медичною сестрою, а потім — політичним комісаром санітарного управління 13-ї армії. Її сестра О. В. Єсава — начальником освітньої частини політичного відділу тієї ж армії. У боротьбі з ворогами Радянської влади виключну сміливість виявив робітник Торецького заводу Л. Г. Галета, нагороджений орденом Червоного Прапора. Кавалером багатьох бойових нагород повернувся з війни М. П. Лохтаренко.

Дружківка була визволена від денікінців 27 грудня 1919 року. А 28 грудня на засіданні Дружківської партійної організації сформували ревком на чолі з К. А. Точеним. Ревком підготував вибори до Ради, які відбулися в кінці березня 1920 року[3]. Партійна організація, що налічувала у січні—лютому 1920 року 19 чоловік, і виконком Ради мобілізували робітників на відбудову промисловості. 15 лютого 1920 року в Дружківці відбувся перший комуністичний суботник. У ньому взяло участь понад 200 чоловік. За короткий зимовий день було очищено 3 км залізничної колії, територію вокзалу, а також завантажено 5 вагонів коксу.

При Дружківському парткомі була створена селянська секція. Ще в березні 1920 року вона допомогла селянам хутора Сурового організувати комуністичний осередок, якому надавала постійну допомогу, забезпечувала його політичною літературою.

Переборюючи труднощі відбудовного періоду, партійна організація вживала заходів до підвищення авангардної ролі комуністів на виробництві. Згідно з рішенням зборів від 11 жовтня 1921 року багатьох комуністів, що працювали в установах, було направлено на завод. Партійна організація селища зростала за рахунок передових робітників заводу і на 1 січня 1924 року об'єднувала 71 чоловіка. Велике поповнення лав партії відбулося під час ленінського призову. На кінець 1924 року в партію було прийнято 400 робітників від верстата[4]. Профспілкова рада «Металіст» у 1924 році налічувала в своїх рядах 1535 чоловік. Важливу роль у мобілізації молоді на активну участь в господарському і культурному будівництві відіграла комсомольська організація, створена на початку 1920 року, відразу ж після визволення селища від денікінських військ. Першим секретарем селищного комсо-

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов, т. 2, стор. 106.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 22, арк. 38, 39.

[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 286.

[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 24, арк. 17, 21, 30, 55, 62.

мольського комітету був В. Шарковський, активними членами — П. Ходов і М. Яновський. На 1 квітня 1920 року організація об'єднувала 300 чоловік[1]. Велику увагу приділяли комсомольці вихованню молоді в дусі свідомого ставлення до праці. Активно боролися вони з бандами, які намагалися зірвати соціалістичне будівництво. Весною 1921 року від рук бандитів загинули комсомолець К. Юрченко і бійці молодіжного продзагону на чолі з секретарем виконкому Ради П. Кузьменком. 25 березня відбувся траурний мітинг. Прощаючись із загиблими комсомольцями, їх товариші поклялися безстрашно продовжувати велику справу революції. По всіх осередках пройшли збори. У полковому госпіталі, який розмістився в Дружківці, багато бійців, що видужували, достроково виписались і попросили прийняти їх до загонів по боротьбі з бандитизмом.

Великих зусиль вимагала відбудова підприємства. Ще в липні 1920 року постановою промбюро ВРНГ Торецький завод було воєнізовано і включено до Ударної групи, а в жовтні на базі двох заводів — Донецького товариства і Торецького — створено Торецький сталеливарний і механічний завод ім. Ворошилова. На час закінчення громадянської війни трудящі Дружківки досягли перших успіхів у відбудові промисловості. Частково стали до ладу цехи: механічний, ковальський, складально-котельний, ремонтний, цех руху та експлуатації, а також заводська електростанція. Проте через нестачу вугілля й сировини основні цехи заводу не працювали. Тільки в жовтні 1921 року мартенівська піч видала першу плавку. Трудовий героїзм робітників Дружківки долав голод і розруху. У 1924—1925 рр. колектив Торецького заводу виконав завдання по сталевому литву на 250 проц. і по виготовленню напівскатів шахтних вагонеток — на 109 процентів.

Поступово налагоджувалось і культурне життя селища. В Дружківці в 1923 році працювало 3 типи шкіл: семирічна єдина трудова, фабрично-заводського учнівства і вечірні курси для робітників. У семирічці навчалося 1805 чоловік, у фабзавучі — 130. Комсомольці організували при народному будинку драматичний гурток, виставку картин місцевих художників. В бібліотеці-читальні часто проводились диспути і бесіди[2].

Після XIV з'їзду Комуністичної партії, який взяв курс на соціалістичну індустріалізацію країни, в селищі широко розгорнулось промислове будівництво. 26 травня 1927 року для докладного ознайомлення з роботою Торецького заводу і вивчення можливостей його дальшого розвитку до Дружківки приїхав голова ВРНГ СРСР В. В. Куйбишев. На нараді технічних спеціалістів і господарських керівників підприємства було прийнято рішення про спорудження нового заводу металевих виробів, житлових будинків для робітників і клубу. У вересні 1929 року завод металевих виробів став до ладу. В його цехах щорічно виробляли 21 808 тонн болтів, заклепок, костилів тощо. На новому заводі працювало близько тисячі робітників[3]. У 1928—1929 рр. було побудовано електростанцію потужністю 2250 кіловат.

Торецький завод розширився — до нього приєднали цехи колишнього заводу Донецького товариства, будувались нові цехи та переобладнувалися старі, з'явились нові верстати, досконаліші машини, які дали змогу збільшити виробничу потужність підприємства. Незабаром реконструйований Торецький завод ім. К. Є. Ворошилова став великим підприємством вугільного машинобудування. Він мав 24 цехи і виготовляв породонавантажувальні машини, екскаватори, шахтні кліті і вагонетки, корпуси моторів для врубмашин, запасні частини до машин тощо. У 1932 році тут було випущено валової продукції на 32 млн. крб. На підприємстві працювало 4837 чоловік. Серйозна увага приділялась виробничому навчанню робітників. У квітні 1935 року склали держтехекзамен 1060 робітників заводу, з них 123 — комуністи. У різних виробничих гуртках навчалося близько 1,5 тис. чоловік.

---

[1] Газ. «Бахмутская правда», 1 квітня 1920 р.
[2] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 412.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 138, оп. 1, спр. 1819, арк. 82; спр. 2877, арк. 35.

Трудовий ентузіазм робітників особливо виявився в соціалістичному змаганні. Ініціатором руху ударників на заводі в першій п'ятирічці виступив герой громадянської війни коваль Л. Г. Галета. Активну участь у змаганні брали комсомольці. На I Всесоюзний з'їзд ударників колектив послав молодого токаря В. Ростовського, а на I Всеукраїнський з'їзд комсомольців-передовиків виробництва — О. Гулевича. 11 травня 1929 року завком профспілки закликав трудящих переходити «від ударних бригад до ударних цехів». Застрільником міжцехового змагання стала профспілкова організація стрілочно-переводного цеху. Колективи цехів змагалися за підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції. У січні 1930 року в русі ударників брало участь 1863 трудівники. Комуністи становили близько чверті загального числа ударників. Згідно з рішенням парткому в березні 1930 року всі комуністи, що мали виробничу кваліфікацію і працювали в апараті заводоуправління, були переведені до цехів заводу. На кінець цього року вже більше половини трудящих підприємства брало участь у русі ударних бригад[1].

Зростання політичної свідомості трудящих виявлялось також у їх активній участі в роботі міської Ради. Під час передвиборної кампанії 1931 року виборці критикували деяких членів Ради за відрив від виробництва, за незадовільне керівництво робітничою кооперацією і житловим будівництвом. Склад міськради було розширено. При виконкомі міськради працювало 8 секцій: промисловості, комунального господарства, фінансів, кооперації, адміністративна, медичного обслуговування, народної освіти та РСІ. Програма діяльності Ради була накреслена з врахуванням наказів виборців. Для контролю за роботою секцій міськвиконкому створили ударні бригади з кращих робітників та робітниць. Рада приділяла постійну увагу актуальним питанням господарського життя.

У роки другої п'ятирічки дружківці за прикладом шахтарів Донбасу включились у стахановський рух. 21 вересня 1935 року 5 бригад ковальського цеху стали на стахановську вахту. Цього дня бригада Мишуровського виконала план на 360 проц., бригада Підгорного — на 200 проц., Дворниченка, Анашина і Омельченка — на 175 проц. Таких показників у роботі цех ще не знав. 17 грудня 1935 року на заводі була проведена перша стахановська зміна, в результаті якої продуктивність праці вдвоє перевищила звичайну. Виступаючи на Пленумі ЦК ВКП(б) у вересні 1935 року, нарком важкої промисловості Г. К. Орджонікідзе відзначив добру організацію стахановського руху на дружківському заводі. У відповідь на цю оцінку тисяча стахановців заводу надіслали до ЦК ВКП(б) і Г. К. Орджонікідзе листа, в якому від імені заводського колективу взяли на себе підвищені зобов'язання і просили збільшити заводу план на 1936 рік[2]. У березні 1936 року на Торецькому заводі більш як 2 тис. робітників стали стахановцями, а в жовтні колектив завершив виконання плану другої п'ятирічки. Робітники заводу металевих виробів, 70 проц. яких становили комсомольці і молодь, також взяли активну участь у стахановському русі. В авангарді змагання йшли випалювач болтів Дураков, пресувальники Бурлай і Зелко. У 1940 році продукція заводу становила 4,6 млн. крб. На початку 1939 року за ініціативою профспілкової організації колектив Дружківського машинобудівного заводу почав змагатися з Горлівським машинобудівним заводом ім. Кірова. План 1939 року колектив підприємства виконав достроково. Того ж року велику групу робітників заводу нагородили орденами і медалями. За успішну роботу в першому кварталі 1941 року Торецькому заводу ім. К. Є. Ворошилова було вручено перехідний Червоний прапор Наркомату вугільної промисловості.

В процесі соціалістичного будівництва Дружківка невпізнанно змінилась. У 1938 році її було віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. За переписом 1939 року, населення Дружківки становило понад 32 тис. чоловік. На початку 1941 року на Торецькому заводі працювало 5602 чоловіка. Число трудящих

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 24, арк. 102, 117, 123, 148.
[2] Газ. «За индустриализацию» (Костянтинівка), 11 січня 1936 р.

заводу металевих виробів зросло до 1537. З 1929 року неподалік від Торецького заводу розгорнулося будівництво кооперативного селища і першого робітничого клубу. Центральну вулицю забудували двоповерховими будинками. У другій п'ятирічці на комунальне та житлове будівництво було витрачено близько 3 млн. крб. У 1939 році тільки усуспільнений житловий фонд міста порівняно з 1913 роком збільшився більш ніж у 3 рази і становив 62 тис. кв. метрів[1]. Медичне обслуговування населення здійснювала лікарня та 4 фельдшерсько-приймальні пункти, в яких працювало 20 лікарів і 35 медичних працівників з середньою освітою. Було побудовано стадіон на 6 тис. місць, закладено парк ім. КІМу і 2 фруктові сади.

У 1940 році в Дружківці було 8 загальноосвітніх шкіл (в їх числі одна середня), в яких навчалося 5593 учні. З 1930 року тут працював робітфак, який готував до вступу у вищі учбові заклади 130 чоловік, а з 1931 року — вечірнє відділення машинобудівного технікуму. Функціонували кінотеатр, заводські і селищні бібліотеки, 2 робітничі клуби. Величезну масово-політичну роботу серед трудящих проводила міська партійна організація, яка в 1941 році об'єднувала 1150 комуністів[2]. Вірним її помічником була комсомольська організація, в рядах якої перебувало 2 тис. юнаків та дівчат. Профспілкова організація об'єднувала 8 тис. трудящих.

У роки Великої Вітчизняної війни багато дружківців воювало на фронтах. Серед них було більше тисячі робітників та службовців Торецького заводу. Вже 3 липня 1941 року комуністи Дружківки на партійних зборах прийняли таку резолюцію: «Партійні збори вважають усіх комуністів мобілізованими й готовими в в будь-яку хвилину виступити на захист нашої Батьківщини. Парторганізації міста зобов'язуються достроково виконати усі державні замовлення, особливо спецзамовлення»[3]. З наближенням лінії фронту до міста міськком партії організував загін народного ополчення та винищувальний батальйон. Керівниками народного ополчення були затверджені комуністи Шишкін і Марченко, а комісаром винищувального батальйону — Н. І. Кірсанов. Торецький завод евакуювався на Урал, а завод металевих виробів — до Кузбасу, де їх було швидко відновлено, і вони розпочали випускати продукцію для фронту.

22 жовтня 1941 року Дружківка була окупована фашистськими загарбниками[4]. Гітлерівські варвари зруйнували заводи, установи, школи. За час окупації фашисти розстріляли 1130 і вивезли до Німеччини 1214 чоловік[5]. Але ніякі звірства не могли зламати волі радянських людей. У захопленій гітлерівцями Дружківці діяла підпільна організація «Ленінська іскра». Активними членами її були комуністи П. І. Гребенюк, О. Х. Власюк, І. Марков; комсомольці В. О. Власюк, І. Михайлов, Є. М. Ільїна, Г. Ф. Ніколаєва, А. А. Ожигов, О. Соболєва, М. М. Дементьєв, О. Ф. Махонько, Г. І. Харченко, а також безпартійні патріоти А. Г. Власюк, В. Л. Ільїна, К. Соболєва[6]. Спочатку підпільники розгорнули політичну агітацію серед населення. Листівки, підписані «Ленінською іскрою», з'являлися на прохідних заводів і навіть на дверцятах німецьких автомашин. Поліцаї ледве встигали зривати їх з парканів. Дедалі частіше влаштовувались облави. Але патріоти не припиняли своєї діяльності. Між Дружківкою і Кіндратівкою вони пустили під укіс ешелон. 7 листопада 1941 року на трубі паросилового цеху Торецького заводу замайорів червоний прапор. На цей час підпілля оформилося організаційно. Створили штаб, патріотів розбили на бойові трійки, виділили зв'язкових, встановили місця явок. Підпільники не тільки приймали зведення Радінформ-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-5, оп. 1, спр. 39, арк. 82.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 24, арк. 123, 148.
[3] Там же, ф. 574, оп. 2, спр. 1, арк. 14; оп. 1, спр. 21, арк. 4.
[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 380.
[5] Газ. «Дружковский рабочий», 8 вересня 1944 р.
[6] В. Андрианов, Л. Сотник. Живые помнят. К., 1965, стор. 8.

Члени підпільної комсомольської організації «Ленінська іскра», що діяла у Дружківці під час німецько - фашистської окупації.

П. І. Гребенюк.

В. О. Власюк.

М. М. Дементьєв.

бюро, а й регулярно передавали на Велику землю інформацію про пересування військ ворога, скупчення ешелонів, плани німецького командування. Наприкінці січня 1942 року штаб підпілля через зв'язківця Ваню Михайлова дістав наказ: знищити на Торецькому заводі мартен, який фашисти щойно відбудували. Здійснити операцію доручили групі М. Дементьєва. Темної морозної ночі Г. Харченко, А. Ожигов, О. Махонько і М. Дементьєв через вікно вагонеткового цеху пробралися на завод, облили мастилом трансформатори і підпалили їх. Через кілька хвилин мартен запалав.

Підпільники здійснили сміливий наліт на охорону табору радянських військовополонених і визволили 40 чоловік. Якось П. Гребенюк довідався про те, що фашисти готуються провести в клубі велику нараду офіцерів прифронтової зони. Порадившись із друзями, він вирішив замінувати будинок і в день відкриття наради підірвати його. В кишенях пальт, у сумочках хлопці й дівчата приносили до клубу вибухівку. До детонаторів підвели електропроводку, але операція не вдалася. Зрадники видали гестапівцям плани підпільників. Вдень і вночі гітлерівці катували відважних. Комсомольцям заганяли під нігті голки, кусачками виривали губи. Мати Є. Ільїної, в присутності якої катували дочку, збожеволіла. П. Гребенюку випалили очі, багнетом розпороли стегно, відрізали вуха. А потім вилили на нього з ковша розплавлений шлак. Страхітливим тортурам піддавали і всіх інших членів загону. Але жодного слова про друзів, явки, зброю не вирвали вони у патріотів. 28 лютого 1942 року фашисти розстріляли підпільників. Ім'я «Ленінської іскри» присвоєно одній із вулиць, дружині піонерського табору заводу і міському парку, в якому 8 травня 1968 року було відкрито пам'ятник членам підпільної організації. У день 20-річчя Перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною П. І. Гребенюк був посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, а напередодні 50-річчя Великого Жовтня активних членів організації посмертно відзначили орденами і медалями.

9 мешканців міста за подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Це — П. Я. Дорошенко, Л. М. Бобров, І. Я. Біляков, В. І. Кириленко, Г. М. Прощаєв, С. З. Калиниченко, Л. М. Костин, М. Ф. Клименко та уродженець міста, секретар Харківського підпільного обкому комсомолу О. Г. Зубарєв. Інженер Дружківського машинобудівного заводу А. П. Лазаренко і слюсар-складальник Г. Ф. Ашурков у роки війни служили на підводному човні, який влітку 1942 року вступив у двобій з фашистським лінкором і завдав йому серйозних пошкоджень. Полковник О. Є. Сергієнко брав участь у боях за визволення Болгарії від німецько-фашистських загарбників. 1944 року він був удостоєний звання почесного громадянина Тополовграда; його ім'ям названа одна з вулиць міста.

6 вересня 1943 року частини 279-ї стрілецької дивізії, 32-го стрілецького корпусу і 1-ї гвардійської механізованої бригади 1-го гвардійського механізованого корпусу визволили Дружківку від німецько-фашистських загарбників[1]. Вже на

[1] Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 590, спр. 337, арк. 31.

Є. М. Ільїна. О. Ф. Махонько. Г. Ф. Ніколаєва. А. А. Ожигов. Г. І. Харченко.

другий день після визволення почали працювати міський комітет партії і міськвиконком. Парторганізація зростала за рахунок комуністів, які поверталися з фронту після поранення, евакуйованих в тил трудящих, а також робітників та службовців, щойно прийнятих до партії. У 1946 році парторганізація вже об'єднувала 727 комуністів[1]. 18 листопада 1943 року збори партійно-господарського активу визначили програму якнайшвидшої відбудови промислових підприємств і культурно-побутових установ міста. Матеріальні збитки, яких завдали окупанти промисловості, комунальному господарству, установам і окремим громадянам, становили 502,2 млн. крб. Більш як 250 агітаторів роз'яснювали робітникам рішення партії й уряду з питань відбудови Донбасу. На Торецькому заводі вже через місяць після вигнання фашистських загарбників було відбудовано електростанцію, чавуноливарний, механічний і модельний цехи. Колектив чавуноливарного цеху в день 26-ї річниці Жовтня дав першу плавку. На заводі металевих виробів спочатку відбудували цехи ремонтно-механічний і гарячої ковки. Річну програму колектив цього заводу виконав у вересні 1944 року. З ентузіазмом працювали на заводах 44 комсомольсько-молодіжні колективи, які виконували місячні завдання на 150—250 проц. На відбудові заводів міста працювали добровольці з Курської, Орловської, Брянської областей РРФСР, Чернігівської, Хмельницької, Вінницької та ін. областей України. У квітні 1944 року колектив Торецького заводу зайняв друге місце у всесоюзному соціалістичному змаганні, а в травні і червні — перше. Змаганням на заводі була охоплена більшість робітників. У другому кварталі 1944 року колективу заводу було вручено перехідний Червоний прапор Наркомату вугільної промисловості та ВЦРПС.

Трудовий героїзм робітників і величезна організаторська діяльність партійних організацій міста забезпечили швидку відбудову промисловості. Вже в 1946 році Торецький завод випустив продукції більше, ніж у 1940 році. В першому році післявоєнної п'ятирічки промислові підприємства міста перевищили довоєнний рівень виробництва на 34 проц. Колектив Торецького заводу виконав п'ятирічний план на 2 місяці раніше. Успішно справилися із завданнями п'ятирічки завод металевих виробів, рудоуправління тощо[2].

Відчутних успіхів у промисловому виробництві Дружківки було досягнуто в 50—60-і роки. В успішному виконанні завдань п'ятого п'ятирічного плану велика заслуга партійної організації, яка в 1950 році об'єднувала 1116 комуністів. Близько двох третин складу парторганізації працювало на промислових підприємствах. Значним досягненням дружківських машинобудівників у роки п'ятої п'ятирічки було широке впровадження у виробництво нової техніки і технології. Лише конвейєр для кокільної відливки коліс шахтних вагонеток дав можливість щорічно економити 135 тис. крб. Торецький завод значно розширився. Стали до ладу 2 механоскладальні цехи, модельний, ковальсько-пресовий, термозаготівельний, ін-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 574, оп. 2, спр. 45, арк. 1.
[2] Там же, оп. 3, спр. 1, арк. 1—54; оп. 9, спр. 2, арк. 85.

струментальний, експериментальний цехи та інші об'єкти. За допомогою наукових працівників Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона на заводі було освоєно потокове виробництво машин. У 1955 році тут щохвилини випускали по вагонетці і менше 30 секунд витрачалось на виготовлення металевих стояків[1]. Уже в липні 1955 року колектив заводу завершив виконання п'ятирічного плану. Справилися з п'ятирічним завданням також колективи рудоуправління та інших підприємств.

Керуючись рішеннями липневого (1955 р.) Пленуму ЦК КПРС і серпневого Пленуму ЦК КП України, міськком партії спрямував зусилля трудящих на боротьбу за вдосконалення організації виробництва та впровадження найновіших досягнень науки і техніки. XIII міська партійна конференція, що відбулася в жовтні 1956 року, зобов'язала первинні парторганізації і господарських працівників підприємств «постійно працювати над удосконаленням технологічного процесу і впровадженням нової техніки у виробництво». У цехах Торецького заводу металевих виробів було проведено партійні збори, на яких комуністи визначили свої конкретні завдання по виконанню рішень партії і уряду. Виникли нові форми залучення робітників до боротьби за технічний прогрес: бюро економічного аналізу, громадські конструкторські бюро. 3850 новаторів виробництва на цьому заводі в 1956 році виконували щомісячно по 1,5 і більше норми. Підтримавши ініціативу М. Я. Мамая, вони розгорнули змагання за щомісячне перевиконання планових завдань. Токар Торецького заводу М. Авдєєв у 1958 році виступив ініціатором руху за економію допоміжного часу під час виконання виробничих операцій. Цей почин підхопили всі машинобудівники області. Виробничі колективи міста гаряче підтримали ініціативу комуністів цеху металевих стояків, що висунули в 1960 році пропозицію відкрити особисті рахунки творчої діяльності інженерно-технічних працівників. Важливу роль у залученні молоді до участі в соціалістичному змаганні відіграла комсомольська організація міста, яка 1958 року налічувала 4207 чоловік, об'єднаних у 43 первинних комсомольських організаціях. У соціалістичному змаганні за гідну зустріч XXI з'їзду КПРС брало участь 86 комсомольсько-молодіжних бригад.

Початок семирічки (1959—1965 рр.) ознаменувався виникненням нової вищої форми соціалістичного змагання — руху за комуністичну працю. Зачинателями руху розвідників майбутнього в Дружківці виступили токар машинобудівного заводу М. Авдєєв, електрозварники В. Якунін, І. Яків, М. Ротар, слюсар рудоуправління В. Чуприн та ін. Першими ударниками комуністичної праці в місті стали М. Калиночкін, І. Аксюта, В. Ширко, К. Макєєва та ін. Вони були удостоєні цього звання за високопродуктивну працю, наполегливу роботу щодо підвищення свого виробничого фаху і загальної освіти, за прагнення виховати в собі і в своїх товаришів риси комуністичної моралі. На кінець семирічки звання ударників комуністичної праці виборювало понад 10 тис. трудящих міста. В роки семирічки на Дружківському машинобудівному заводі (так з 1964 року став називатися Торецький завод) були освоєні нові технологічні процеси. Завдяки цьому значно поліпшилась якість продукції, а також знизилась її собівартість. У 1967 році тут випускалось вже 68 видів продукції, 58 з яких відповідало кращим світовим зразкам. Лише за два роки (1967—1968 рр.) було виготовлено 27 видів нових машин і механізмів для вугледобувної промисловості. Найважливіші з них — гідравлічні механізовані кріплення — здійснюють справжню технічну революцію у видобутку вугілля на шахтах. Застосовуючи їх, комплексні бригади шахтарів А. Степанова на шахті «Краснолиманська», Г. І. Моцака на шахті «Дар'ївська» встановили світові рекорди видобутку вугілля, досягши при цьому небувалої продуктивності праці. В 1968 році директору заводу О. Т. Купріянову і конструктору проекта В. О. Наумкіну за створення нових видів механізованих гідравлічних кріплень було присуджено Державну премію. У 1970 році на заводі працювало 550 спеціалістів з вищою освітою і 1087 чоловік з середньою технічною, тоді як у 1940 році тут налічувалось усього

[1] Донецький облпартархів, ф. 2296, оп. 1, спр. 123, арк. 80—83.

94 інженерно-технічні працівники. У вечірніх та заочних інститутах у 1970 році навчалося 345 чоловік, у технікумах — 222, у вечірніх школах — 124.

Продукція заводу добре відома в нашій країні і за кордоном. Її зразки з успіхом експонувалися на міжнародних промислових виставках. У 1958 році на міжнародній виставці в Брюсселі виготовлене машинобудівниками Дружківського заводу гідравлічне кріплення М-87 було удостоєне великої золотої медалі і диплома «Гранпрі». В 1967 році на міжнародній виставці гірничого обладнання в Москві завод одержав диплом Всесоюзної торгової палати.

На підприємстві велику увагу приділяють виробничій естетиці. Навесні 1965 року ветерани заводу — слюсарі З. Васильков і С. Нікулін, стругальник Д. Чалий, технолог М. Сичов та ін.— через заводську багатотиражку закликали колектив зробити своє підприємство показовим щодо виробничої культури і краси праці. Кошти для здійснення цих планів завод вишукував з власних ресурсів. У 1966 році колегія Міністерства важкого, енергетичного й транспортного машинобудування і президія центрального комітету профспілки машинобудівників присудили Дружківському машинобудівному заводові першу премію за добре налагоджене санітарно-побутове обслуговування трудящих і заводську естетику.

Повністю автоматизованим підприємством за роки семирічки став завод металевих виробів. Уся його продукція виготовляється методом гарячої і холодної штамповки. Рівень виробництва 1940 року тут перевищено в 7 разів. У 1958 році в Дружківці став до ладу новий завод газової апаратури. Протягом 12 років обсяг його виробництва збільшився у 10 разів і в 1970 році становив 7,5 млн. крб. Велику повагу завоювали у колективі цього підприємства ударники комуністичної праці К. Д. Профуткіна, В. М. Григоренко, М. Т. Соловйов та ін. 108 підприємств країни одержують вогнетривку глину, яку добуває Дружківське рудоуправління. Найвищі гатунки глини використовуються в радіоелектронній, радіотехнічній, фарфоро-фаянсовій та інших галузях промисловості. Раніше глину видобували з допомогою малопотужних екскаваторів і транспортували автосамоскидами до станції. У 1961 році до розробок була підведена залізниця. Глину почали видобувати потужними екскаваторами. В авангарді змагання трудящих рудоуправління йдуть бригади комуністичної праці екскаваторників А. Г. Ходуса і П. Петруня.

Комуністична партія і Радянський уряд високо цінують працю дружківців. За успішне виконання семирічного плану орденами і медалями Радянського Союзу було нагороджено 116 трудящих міста. Ордена Леніна удостоєні головний механік машинобудівного заводу Ф. Я. Тютюнников, майстер сталеливарного цеху В. Ф. Колесник, токар механічного цеху № 3 М. С. Лебедь, ордена Трудового Червоного Прапора — 14 чоловік, ордена «Знак Пошани» — 33, медалі «За трудову доблесть»— 32 і медалі «За трудову відзнаку» — 34 чоловіка. На багатьох підприємствах міста працюють цілі робітничі династії. 17-річним юнаком прийшов на машинобудівний завод Ф. Я. Тютюнников і став учнем токаря. В 1928 році його висунули на посаду майстра цеху. В 1939 році він уже був заступником начальника механічного цеху, а потім — начальником. Після визволення Донбасу від фашистських загарбників Ф. Я. Тютюнников брав активну участь у відбудові зруйнованого війною заводу. З 1946 року він — головний механік заводу.

В. М. Гуляєв народився на Орловщині в сім'ї кріпака. З 1899 року працював на Торецькому заводі спершу слюсарем, а потім — розмітником. Багатьом молодим робітникам він передав свій досвід. 1931 року вступив до лав Комуністичної партії. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 17 лютого 1939 року В. М. Гуляєва нагородили орденом Трудового Червоного Прапора. Володимир Миколайович був членом Артемівської окружної ради профспілок, депутатом Дружківської міськради. У 1940 році пішов на пенсію, але, коли почалася Велика Вітчизняна війна, В. М. Гуляєв знову повернувся на завод. Разом з колективом підприємства він виїхав на схід, де працював в інструментальному цеху машинобудівного заводу. Любов до праці, відданість Батьківщині В. М. Гуляєв прищепив і своїм дітям.

Складання шахтних електровозів на Дружківському машинобудівному заводі. 1968 р.

Син його — Георгій Володимирович — у 1920 році вступив на Дружківський машинобудівний завод креслярем, працював начальником механічного цеху № 3. З 1948 року він начальник виробничого відділу заводу. Дві дочки Володимира Миколайовича працювали вчительками, третя — медсестрою, четверта — інженером-конструктором спеціального конструкторського бюро Дружківськвго машинобудівного заводу. Шестеро онуків В. М. Гуляєва здобули вищу освіту, один з них — В. Г. Гуляєв — доцент Донецького політехнічного інституту, двоє працюють на Дружківському машинобудівному заводі: О. Г. Гуляєва — начальник технологічного бюро і Г. С. Гуляєв — диспетчер експериментального цеху, ще троє — інженери на Новокраматорському заводі. Міцно стоїть династія Гуляєвих у лавах активних будівників комунізму.

З великим піднесенням готувались трудівники Дружківки до 50-річчя Великого Жовтня. Включившись у змагання за донецький ювілейний процент, вони виробили понад план валової продукції на суму більш як на 2 млн. крб. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції Дружківський машинобудівний завод був нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 135 передовиків виробництва одержали значки «Відмінник змагання» і Почесні грамоти Міністерства та ЦК профспілки машинобудівників. На ознаменування високих революційних і трудових заслуг колективу Дружківського машинобудівного заводу і в зв'язку з 75-річчям підприємства у квітні 1968 року йому було присвоєно ім'я 50-річчя Радянської України. Завод також нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради Українськрі РСР.

Змагаючись за гідну зустріч Ленінського ювілею, трудящі Дружківки виконали план 1969 року по реалізації продукції на 101,1 проц. Вже на 1 жовтня 1970 року було досягнуто рівня загального обсягу промислового виробництва, запланованого на кінець п'ятирічки. На суму понад 17 млн. від початку п'ятирічки реалізовано надпланової продукції.

Велику роботу по мобілізації трудящих на виконання планів господарського і культурного будівництва проводить міський комітет партії. Ряди партійної організації міста поповнюють передовики виробництва, кращі представники інтелігенції. На 1970 рік кількість первинних і цехових парторганізацій становила 155, комуністів у місті було 4042 чоловіка. Вся ідеологічна робота міської партійної організації спрямована на забезпечення виконання народногосподарських планів, комуністичного ставлення до праці, зміцнення трудової дисципліни, на виховання нової людини. В усіх ланках партійної освіти навчається понад 3,5 тис. комуністів та безпартійного активу. При міськкомі створено школу партійного активу з трьома факультетами: секретарів первинних, цехових парторганізацій і партгрупоргів. Більше 300 комуністів працюють пропагандистами. Набули поширення методичні й теоретичні конференції. У народних університетах, школах комуністичної праці, в лекторіях навчається більше 7 тис. робітників та інтелігенції міста. Цікаво й змі-

стовно проходять заняття в молодіжних клубах «Орлятко», «Прометей», «Подруги», «Мужність». У 18 мікрорайонах створені агітмайданчики. Товариство «Знання» налічує у своїх рядах 611 лекторів. Міськком партії приділяє повсякденну увагу керівництву громадськими і добровільними організаціями трудящих — спортивно-масовими, ДТСААФ, «Червоним Хрестом», комісією по роботі серед жінок, радою сприяння сім'ї і школі тощо. Для піднесення боєздатності первинних парторганізацій, підвищення ролі й відповідальності кожного комуніста організовано контроль за виконанням прийнятих рішень. З цією метою у міськкомі, а потім — у великих парторганізаціях створили картотеки контролю.

Міська комсомольська організація об'єднує в своїх рядах 6888 юнаків та дівчат. У змаганні, присвяченому 50-річчю комсомолу України, брало участь 25 комсомольсько-молодіжних колективів міста. На відзначення ювілею комсомольці Дружківського машинобудівного заводу в позаробочий час виготовили електровоз та 30 вагонеток і в урочистій обстановці вручили трудящим Горлівської шахти ім. Калініна. Комсомольці сталеливарного цеху випустили ювілейну плавку. Молоді робітники механоскладального цеху із заощаджених матеріалів виготовили кріплення М-87Д. Юнаки й дівчата заводу газової апаратури зробили понад план 130 газових плит і 300 газових балонів. Комсомольці рудоуправління в неробочий час змонтували 50-тонний екскаватор типу Е-2252. У зв'язку з ювілеєм комсомолу і за успіхи в справі комуністичного виховання молоді Дружківська міська комсомольська організація була нагороджена Почесною грамотою ЦК ВЛКСМ.

Підвищилася роль міської Ради в господарському і культурному будівництві. У 1969 році до Дружківської Ради було обрано 215 депутатів. В їх числі 103 робітники, 112 інженерно-технічних працівників та службовців; 116 комуністів, 16 комсомольців, 90 жінок; 73 депутати мають вищу освіту, 112 — середню. Успішно поєднують свої депутатські обов'язки із зразковою трудовою діяльністю токар машинобудівного заводу М. С. Лебедь, інженери цього ж заводу М. С. Меснянкін, Г. С. Терчинська, О. О. Пиренко, вчителі О. М. Куштейко, Т. М. Кисельова та багато інших. Про зміцнення зв'язку Ради з масами свідчить широке залучення їх до роботи комісій і створення нових самодіяльних органів Ради. 1961 року в Дружківці виникли селищні Ради на громадських засадах. Велику роботу провела міська Рада по підготовці до переходу підприємств на нову систему планування і економічного стимулювання та по переведенню підприємств і установ на п'ятиденний робочий тиждень.

Зміцнюються зв'язки робітників міста з трудівниками села. Вони подають шефську допомогу колгоспам і радгоспам Костянтинівського і Добропільського районів. Лише протягом 5 років (1964—1969 рр.) шефи побудували в селах теплиці, проклали водопровід і поливний трубопровід, обладнали насосні установки, побудували автогараж, водоймище у 7 тис. кв. метрів. Промислові підприємства щорічно надсилають підшефним колгоспам і радгоспам будівельні матеріали. Машинобудівники міста за 5 років виготовили для села продукції на суму близько 1 млн. крб. Перед трудівниками ланів виступають лектори міського товариства «Знання»; колективи художньої самодіяльності виступають з концертами.

З кожним роком зростають і міцніють інтернаціональні зв'язки дружківців з трудящими інших країн. Завод металевих виробів

На площі ім. Леніна. Дружківка, 1968 р.

експортує свою продукцію у 30 країн світу, в т. ч. в НРБ, НДР, ДРВ, Кубу, ОАР, Алжір, Іран, Індію та ін. країни. Близько 20 країн одержують гірничошахтне обладнання і машини, виготовлені на Дружківському машинобудівному заводі ім. 50-річчя Радянської України. На цьому підприємстві пройшли виробничу практику понад 100 молодих спеціалістів з КНДР, ДРВ, Польщі, Індії та інших країн. Велика дружба зв'язує дружківців з трудящими міста Магдебурга. Колектив машинобудівного заводу — член товариства радянсько-німецької дружби. В 1969 році цьому колективу за активну участь в інтернаціональному вихованні трудящих було вручено грамоту радянських товариств дружби з зарубіжними країнами.

З кожним роком дедалі красивішим стає місто. За період з 1950 по 1970 рік тут було здано в експлуатацію понад 120 тис. кв. метрів житла. Крім того, новосілля справило 6500 родин індивідуальних забудовників. У місті відкрився готель, прокладено 107 км водопроводу, більше 470 км ліній електропередачі, очисні споруди. Прокладено 67 км асфальтових доріг, 36 км — газопроводу. В місті газифікували понад 5,2 тис. квартир. Посаджено 735 тис. дерев, близько 100 тис. кущів троянд, понад 80 тис. інших декоративних кущів. Закладено на 17 га парк ім. 20-річчя Перемоги. За зразкову роботу по благоустрою міста дружківців не раз відзначала Рада Міністрів УРСР.

Неухильно підвищується добробут трудящих. Вони мають в особистому користуванні 450 легкових автомашин, 3500 мотоциклів та моторолерів, 3276 холодильників, 10 000 телевізорів і 17,3 тис. радіоприймачів. У торговельній мережі міста 123 магазини, 68 підприємств громадського харчування.

У Дружківці функціонують 4 лікарні з загальним числом місць на 675 чоловік, 4 лікувально-профілактичні установи, санітарно-епідеміологічна станція, 9 фельдшерсько-акушерських пунктів. Про здоров'я трудящих піклуються 1176 працівників медичних закладів. У місті широка мережа дошкільних закладів: 9 ясел на 565 малят і 13 дитсадків на 1250 місць. Спорт став засобом активного відпочинку трудящих міста. У 1970 році в спортивних колективах міста налічувалось 15,5 тис. чоловік. Широкому розвиткові спорту сприяє створення необхідної для цього матеріальної бази — стадіону, трьох футбольних полів, плавального басейну, тенісного корту, палацу спорту, 10 спортивних залів, 85 волейбольних та баскетбольних майданчиків. Історія розвитку спорту в місті має свої традиції. Ще в 1909 році робітник заводу Донецького товариства велогонщик Чугуненко завоював багато золотих медалей і жетонів, робітник того ж заводу Д. Попов був неодноразовим чемпіоном світу з того ж виду спорту. В 1951 році робітниця Дружківського машинобудівного заводу Н. Плетньова-Откаленко встановила світовий рекорд з бігу на 800 метрів. На міжнародних чемпіонатах і олімпійських іграх вона не раз виборювала золоті медалі. Тепер володарка 30 золотих медалей Н. Плетньова-Откаленко — тренер Центрального будинку Радянської Армії у Москві.

Великих успіхів досягли трудящі міста і в галузі освіти. Тут працює 20 загальноосвітніх шкіл, в т. ч. 2 інтернати, 4 середні і 2 початкові, 2 середні школи робітничої молоді, в яких навчається 10,6 тис. чоловік. У 12 школах створено групи подовженого дня. За успіхи, досягнуті в розвитку освіти, Радянський уряд відзначив кращих вчителів Дружківки високими нагородами. Н. А. Мангатова була удостоєна ордена Леніна і звання заслуженої вчительки школи УРСР; орденом Трудового Червоного Прапора нагороджений директор

У музеї Дружківського машинобудівного заводу. 1967 р.

середньої школи № 61 С. Андросов. В школах створено 3 музеї, 2 ленінські зали, 3 ленінські кімнати, 14 ленінських куточків, де відбуваються ленінські читання, фестивалі фільмів про Леніна. Учні ведуть листування з музеями В. І. Леніна. Юними слідопитами зібрано цікавий матеріал про земляків-героїв. Велику роботу по вихованню молоді на революційних, бойових і трудових традиціях старших поколінь проводить історичний музей Дружківського машинобудівного заводу ім. 50-річчя Радянської України. Понад 1 тис. чоловік навчається на денному та вечірньому відділеннях технікуму машинобудування. У 1970 році відкрито технікум житлово-комунального господарства. Кожен п'ятий мешканець міста вчиться. На 1 січня 1970 року в ньому налічувалось 3645 чоловік з вищою і 10 450 чоловік з середньою освітою.

У фондах 39 міських бібліотек 683 тис. книг. У місті 2 кінотеатри, 8 клубів, з них — 5 профспілкових. Щорічно на потреби клубів профспілкові організації витрачають тисячі карбованців. Сотні робітників і службовців, людей різного віку й фаху, є учасниками художньої самодіяльності. Тільки при клубі машинобудівного заводу в роботі гуртків бере участь близько 300 чоловік. У 1970 році силами художньої самодіяльності було дано 357 концертів, а агіткультбригада будинку культури машинобудівників виступила 111 разів.

В образотворчій студії і картинній галереї машинобудівного заводу зберігаються твори відомих художників країни. Роботи студійців не раз експонувалися на обласних, республіканських та всесоюзних виставках художників-аматорів. Багатьом учасникам студії присуджені перші місця. Позитивні відгуки глядачів дістали роботи живописців і графіків П. Количева, В. Басанцова, А. Хлиніна та В. Пащенка. Вихованці образотворчої студії Дружківського машинобудівного заводу В. І. Сахненко та Ф. Т. Костенко є членами Спілки художників СРСР. Героїка революції, громадянської і Вітчизняної воєн — головна тема творчості майстра профтехучилища — скульптора Б. Сеніна. Він створив портрет Саші Махонька — учасника підпілля періоду гітлерівської окупації. Захоплення робітника модельного цеху машинобудівного заводу І. Загнетова — різьблення по дереву.

Так живуть і разом з усім народом будують комунізм трудящі Дружківки, одного із зростаючих індустріальних міст Радянської України.

Є. М. ГЛЄБОВ, А. І. КОВАЛЕНКО, З. Г. ЛИХОЛОБОВА

ОЛЕКСІЄВО-ДРУЖКІВКА — СЕЛИЩЕ МІСЬКОГО ТИПУ, ЦЕНТР СЕЛИЩНОЇ РАДИ, ПІДПОРЯДКОВАНОЇ ДРУЖКІВСЬКІЙ МІСЬКІЙ РАДІ

ОЛЕКСІ́ЄВО-ДРУЖКІ́ВКА — розташована на мальовничих берегах річки Кривого Торця (басейн Сіверського Дінця). В селищі розміщена залізнична станція Кіндратівка Донецької залізниці. Населення — 8305 чоловік.

В околицях селища залягають кам'яне вугілля, кварцевий і будівельний пісок, камінь-пісковик, жовта вохра, різні види глини. Більшість жителів селища працюють на місцевому заводі вогнетривів «Червона зірка». Це велике підприємство, оснащене найновішою технікою. Тут виробляють вагранoчні вироби, стопорні та ливникові трубки, сифонні вогнетриви. Загальносоюзного значення набула Олексієво-Дружківська харчосмакова фабрика.

Про охорону здоров'я трудящих піклується персонал лікарні та її поліклінічного відділення.

В Олексієво-Дружківці є середня та початкова школи, восьмирічна школа-інтернат, загальноосвітня середня та середня школи робітничої молоді. 10 педагогів нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. У селищі — 5 бібліотек. 1960 року хор місцевого клубу брав участь у Декаді української літератури та мистецтва в Москві.

У XVII ст. на Кривому Торці виник козацький сторожовий пост Дружківка. 1768 року на східних підступах Дружківки та сусідньої слободи Паршаківки в болотистій місцевості біля височини Гадючий Шпиль зазнав поразки великий турецько-татарський загін, який прямував до Тора. У 30-х роках XIX ст. почалася історія другого населеного пункту — Олексіївки, розташованої поблизу Дружківки.

Мешканці сіл Дружківки та Олексіївки були кріпаками і працювали на поміщиків Аршаневських, а потім — Карабіних. Під час проведення селянської реформи в Олексіївці та Дружківці сталися заворушення. Понад 2 тис. тимчасовозобов'язаних селян не вийшли на панщину. 16 квітня 1861 року поміщики викликали дивізіон драгунів. Крім драгунів, придушував повстання піхотний батальйон в кількості 522 чоловік.

У вересні 1905 року революційно настроєні жителі К. Р. Кайдаш, С. Т. Головченко та ін. організували виступ селян проти поміщика Леппа.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 20 березня 1917 року в Олексіївці і Дружківці були створені Ради робітничих і солдатських депутатів. У червні 1917 року Дружківська, Яковлєвська й Суровська Ради висловились за конфіскацію частини землі Ізмайлова. Селяни всіх трьох сіл розподілили між собою 300 десятин землі, відібраної у них ще 1861 року, луки, 4 сінокосарки, кінні граблі. У жовтні 1917 року застрайкували робітники заводу вогнетривів. У відповідь власник заводу оголосив про їх звільнення. 11 жовтня 1917 року виконком Ради села Дружківки утворив разом з заводським комітетом профспілки комісію, яка примусила капіталіста скасувати локаут і задовольнити вимогу робітників щодо підвищення заробітної плати.

На початку 1918 року сільськогосподарські робітники та селяни-бідняки — усього 25 родин — на базі поміщицької економії організували комуну. Головою її був селянин М. Литвинов. Багато жителів Олексіївки й Дружківки зі зброєю в руках захищали Радянську владу. Одним з них був військовий комендант станції Кіндратівка, активний учасник революції 1905—1907 рр. С. Т. Головченко, в майбутньому член ВУЦВКу. У 1920 році комуністи Олексіївки та Дружківки об'єдналися у територіальний партійний осередок.

Серед жителів села, що бились на фронтах Великої Вітчизняної війни, звання Героя Радянського Союзу присвоєно посмертно М. В. Носулі, який повторив подвиг Олександра Матросова на підступах до польського міста Коло. Скульптурний бюст М. В. Носулі встановлено біля школи, де він навчався, його іменем названо вулицю. Цього високого звання удостоєний також льотчик С. З. Калиниченко, 8 бойових нагород заслужив кадровий робітник заводу вогнетривів І. А. Блоха, під час війни матрос монітора «Железняков» Дунайської флотилії. Його кулемет зберігається у військово-морському музеї в Ленінграді.

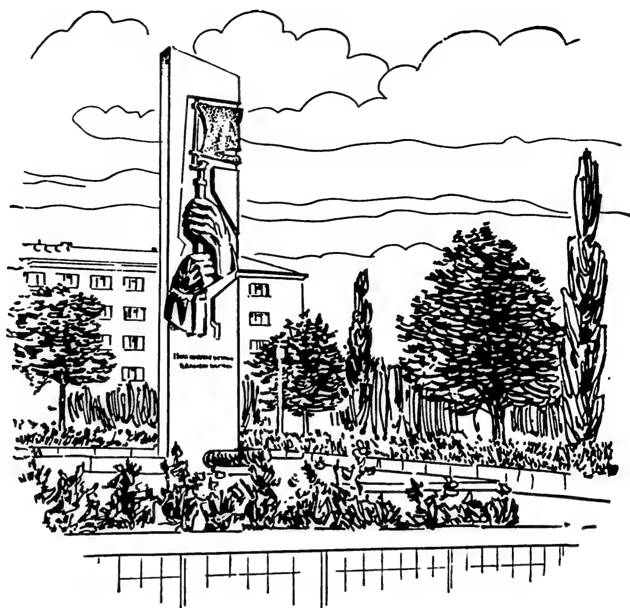

ЄНА́КІЄВЕ —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

накієве розташоване за 50 км на північний схід від Донецька. Південну частину міста перетинає річка Булавин, що впадає у Кринку — притоку Міусу. Залізнична станція. Населення — 92,3 тис. чоловік. Єнакіївській міській Раді підпорядковано Вуглегірську і Юнокомунарівську міські Ради та 7 селищних: Булавинську, Карло-Марксівську, Корсунську, Краснооктябрську, Краснопрофінтернівську, Ольховатську, Соф'є-Кіндратівську.

Перші населені пункти на території теперішнього Єнакієвого виникли наприкінці XVIII ст. На землях поміщика Опашнянського у 1783 році засновано село Роздольське (нині селище Роздолівка) і село Софіївку (тепер селище Карло-Марксове). 1795 року в Роздольському проживало 213 чоловік, у Софіївці — 256. Основним заняттям поселенців було землеробство.

У 1858 році, за кілька кілометрів від Софіївки і Роздольського, на річці Садках (притоці Булавина) почалося будівництво казенного дослідного чавуноливарного заводу, названого на честь Петра I — Петровським, де випробовували виплавку чавуну з місцевих руд на коксівному вугіллі. Спочатку тут працювало 175 чоловік — 48 фахівців і 127 допоміжних робітників[1]. У січні 1866 року на Петровському заводі вперше у Росії виплавили чавун на мінеральному паливі. Проте царський уряд надалі припинив фінансування робіт, підприємство закрили того ж року. Водночас із будівництвом заводу 1858 року засновано Софіївський кам'яновугільний рудник (тепер шахта ім. Карла Маркса комбінату «Орджонікідзевугілля»), де працювали селяни з сусіднього села Микитівки. Вони одержували по 2,5 коп. за пуд піднятого на-гора вугілля. У 1862 році тут видобуто 156 тис. пудів вугілля, а через 2 роки — близько 225 тисяч.

1895 року вітчизняні інженери Ф. Є. Єнакієв і Б. А. Яловецький спільно з групою бельгійських капіталістів заснували Російсько-бельгійське металургійне това-

---

[1] Сборник статистических сведений по горной части на 1865 год. СПб., 1866, стор. 44.

риство. Неподалік від старого заводу почали зводити новий під тією ж назвою — Петровський (район старого заводу відтоді почали називати Старопетровськом, тепер селище Старопетровськ). Було закладено дві доменні печі, два бесемерівські конвертори, блюмінг, рейкобалковий прокатний стан «800» та допоміжні майстерні. У 1897 році завод став до ладу[1]. Через два роки тут працювало 2665 чоловік. Поруч з заводом відкрили кам'яновугільні рудники Вєровку, Нар'євку та Бунге, які сполучалися залізничною віткою і становили єдине підприємство, збудували залізничну станцію. Навколо заводу та рудників виросло кілька селищ. У 1898 році вони злилися в одне, назване Єнакієвим — за ім'ям одного із засновників акціонерного товариства. Селище тоді входило до складу Бахмутського повіту Катеринославської губернії.

Тяжким було життя єнакіївських робітників. Шахтарі працювали по 13—15 годин, задихаючись від вугільного пилу. За свою каторжну працю вони одержували від 18 до 25 крб. на місяць[2]. Робочий день на металургійному заводі тривав 12 годин. Завантажування печей, обробка чавуну, транспортування вантажів і навантажування у вагони — все робилося вручну. Робітники тягали багатопудові розпечені виливки на десятки метрів до печей, звідти — до прокатних станів. За ту ж саму роботу бельгійцям і німцям платили набагато більше, ніж місцевим робітникам[3]. Навіть російські майстри заробляли вп'ятеро менше, ніж рядові бельгійські робітники. Крім того, більшу частину заробітку пролетарів привласнювали підрядчики, крамарі. Робітники тулилися у землянках і бараках із земляною долівкою. Попід стінами височіли дерев'яні нари у два-три яруси.

Страхітливу картину життя і праці робітників Єнакієвого змалював у повісті «Молох» письменник О. І. Купрін. 1896 року він служив на заводі Російсько-бельгійського металургійного товариства. З великою художньою силою і пристрастю письменник показав хижацький характер капіталістичного способу виробництва, що наче ненажерливе божество Молох калічить і знищує людину. «Давно відомо,— говорить один з героїв повісті інженер Бобров,— що ця праця на рудниках, шахтах, на металургійних заводах і на великих фабриках скорочує життя робітника приблизно на цілу чверть. Я не кажу вже про нещасні випадки чи непосильну працю»[4].

У листопаді 1898 року стався перший виступ єнакіївських пролетарів проти експлуататорів. Вони не вийшли на роботу, вимагаючи підвищення заробітної плати, скасування тілесних покарань, збільшення норми вугілля, що відпускалося для потреб сімейних робітників тощо. Страйк тривав близько двох тижнів і закінчився перемогою страйкарів.

У 1899—1900 рр. на Петровському заводі створюється соціал-демократичний гурток. До його складу входили робітники Марко та Іван Алфьорови, І. Петров, Г. Козельський, І. Пеньков. Вони поширювали у цехах листівки і прокламації, випущені Донською і Катеринославською соціал-демократичними організаціями[5]. В 1903 році члени гуртка таємно виготовили друкарський верстат. А. П. Щербаков, який тоді працював електротехніком на заводі, написав листівку «Смерть тиранам», що закликала робітників об'єднатися навколо соціал-демократичної партії і боротися з самодержавством. Гуртківці проводили роботу також і серед шахтарів навколишніх рудників. У вересні 1904 року гурток оформився в організацію РСДРП Петровського заводу, яка займала більшовицькі позиції[6]. Її керівниками були ливарник заводу Г. Ф. Ткаченко-Петренко та А. П. Щербаков.

22 січня 1905 року на знак протесту проти розстрілу мирної демонстрації 9 січня у Петербурзі вибухнув страйк на Петровському заводі. В ньому взяли участь

[1] Журн. «Горнозаводской листок», 21 грудня 1897 р.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 57, арк. 3.
[3] И. П. Бардин. Жизнь инженера, М., 1939, стор. 43.
[4] О. І. Купрін. Молох. К., 1952, стор. 33, 34.
[5] Славный путь. Сталино, 1959, стор. 15.
[6] Донбасс в революции 1905—1907 гг., стор. 47.

близько 4 тис. чоловік. Металургів підтримали шахтарі Вєровського і Софіївського рудників, залізничники станції Єнакієве, працівники пошти. Страйк тривав два тижні. Керувала ним соціал-демократична організація. Поряд з економічними вимогами (восьмигодинний робочий день, підвищення заробітної плати на 50 проц. тощо) страйкарі висунули і політичні (свобода слова, зборів, страйків). Ні погрози, ні навіть приїзд у селище віце-губернатора з військовим загоном не зломили стійкості робітників. Адміністрація змушена була задовольнити переважну більшість їх вимог[1]. Катеринославський губернатор у своєму огляді страйкового руху зазначав, що страйк на Петровських заводах стався не тільки «внаслідок загального становища в країні», а й через діяльність місцевої організації робітників[2]. Її керівник Г. Ф. Ткаченко-Петренко проводив роботу не лише в Єнакієвому та навколишніх селах, він встановив також зв'язок з робітниками Горлівки. В липні 1905 року його заарештували як одного з керівників горлівського страйку. Після виходу з тюрми він повернувся на Петровський завод, де знову очолив соціал-демократичну організацію.

Керівники Петровської організації РСДРП

Г. Ф. Ткаченко-Петренко, А. П. Щербаков.

Більшовики Єнакієвого, прагнучи привернути на бік пролетаріату селян, проводили революційну пропаганду в селах Вєровці, Михайлівці, Оленівці, Олексіївці та ін. У Вєровці 14 серпня 1905 року на сільському сході А. П. Щербаков і А. А. Бутенко читали трудящим прокламації, роз'яснювали необхідність конфіскації поміщицьких земель. 25 жовтня того ж року робітники шахт Єнакієвого спільно з жителями Михайлівки захопили маєток поміщика Долгорукова і розділили його майно.

В листопаді 1905 року за прикладом робітників Петербурга, Іваново-Вознесенська та Москви в Єнакієвому створено Раду робітничих депутатів, до складу якої ввійшли представники Петровського заводу, Вєровського і Софіївського рудників та залізничників. Виконком Ради налічував 6 чоловік, головою його обрали Г. Ф. Ткаченка-Петренка[3]. На засіданні Ради обговорювалися питання підготовки до збройного повстання, створення бойових робітничих дружин, їх озброєння, навчання тощо. Штаб керівництва повстанням розташувався в «Гранд-отелі». Тут же під охороною дружинників проходили засідання комітету РСДРП. Петровська соціал-демократична організація, керуючись рішеннями III з'їзду партії та вказівками В. І. Леніна, на своїй партійній конференції теж розглянула питання про озброєння робітників. У майстернях і цехах металургійного заводу, на рудниках та інших підприємствах почалося виготовлення зброї для дружин. На Вєровському руднику шахтарі Торопов, Неділько і Мозговий виготовили бойові списи. Серед населення зібрали мисливські рушниці, револьвери. Частину зброї придбали коштом трудящих.

16 грудня 1905 року за рішенням Ради робітничих депутатів дружинники на чолі з А. П. Щербаковим вирушили до Горлівки на допомогу повсталим робітникам. Тут вони заарештували і обеззброїли станційного жандармського унтер-офіцера[4]. Через кілька годин після відправки першого ешелону з Єнакієвого до Горлівки відійшов другий ешелон з дружинниками. Але біля станції Волинцеве залізничну

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1925, № 1, стор. 182.
[2] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 1, спр. 462, арк. 26.
[3] Журн. «Вопросы истории КПСС», 1965, № 1, стор. 74.
[4] Донбасс в революции 1905—1907 гг., стор. 64.

колію розібрали козаки. Тоді, незважаючи на темряву та сильну хуртовину, дружинники вирішили йти пішки. На світанку 17 грудня вони дісталися до Горлівки, де разом з робітниками, які прибули з Алчевська, Дебальцевого, Харцизька та інших міст, вступили у бій з солдатами та козаками. Після шестигодинної сутички повстанці, не маючи достатнього досвіду і до того ж будучи слабо озброєними, змушені були відступити. Наступного дня в Єнакієвому відбувся похорон загиблих, що перетворився на могутню демонстрацію, в якій взяли участь понад 8 тис. робітників. Через кілька годин в селище увійшли козаки. Було запроваджено воєнний стан. Після поразки грудневого збройного повстання, в Єнакієвому, як і скрізь у країні, почалися жорстокі репресії. 21 грудня 1905 року заарештовано Г. Ф. Ткаченка-Петренка і А. П. Щербакова, їх відправили до катеринославської в'язниці. Вночі проти 4 вересня 1909 року серед восьми інших засуджених до смертної кари вони зійшли на ешафот[1].

Петровська соціал-демократична організація і в період столипінської реакції не припинила своєї роботи. У червні 1907 року на квартирі техніка Теммінга відбулася партійна конференція Юзівського і Петровського комітетів РСДРП під головуванням одного з керівників Петровської організації РСДРП М. Львова. Конференція ухвалила створити об'єднаний Юзівсько-Петровський комітет РСДРП[2]. Юзівсько-Петровська організація налічувала близько 2 тис. чоловік. До її складу, крім Петровської організації (235 чоловік), входили організації Вєровського (60 чоловік) і Софіївського (75 чоловік) рудників. Поліція вистежила і 21 липня 1907 року заарештувала всіх делегатів конференції. Їх засудили на довічне заслання до Єнісейської губернії[3]. Більшовики, які уникнули арешту, далі працювали в підпіллі. У вересні 1907 року Юзівсько-Петровський комітет випустив листівку, що закликала робітників обрати своїх представників до III Державної думи. У жовтні того ж року в іншій листівці комітет підніс голос протесту проти арешту членів соціал-демократичної фракції II Державної думи, вимагаючи звільнити їх, а 18 квітня 1908 року закликав робітників відзначити день 1 Травня страйком. 14 жовтня того ж року поліція розгромила друкарню комітету, що містилася у селі Семенівці (поблизу Юзівки). У 1909 році на квартирі робітника Г. Г. Витренка підпільники обладнали нову друкарню.

З ініціативи юзівців було зроблено спробу скликати представників Юзівсько-Петровського району і обрати новий комітет, який керував би діяльністю соціал-демократів району. Але оскільки з 26 організацій, що їх раніше об'єднував комітет, залишилося 4, передусім треба було налагодити роботу на місцях. На рудниках і заводах провадилися організаційні збори[4]. 20 квітня 1910 року на березі річки Булавина, за 4 км від Петровських заводів, відбулася партійна конференція Петровської організації РСДРП. Поліція розкрила це місце і заарештувала 13 учасників конференції, а також представників Маріупольської організації РСДРП[5]. Під час обшуку квартир заарештованих було виявлено друкарню комітету, а в ній набрану до друку прокламацію, що починалася словами: «По всій змученій Росії—реакція, сваволя і шибениці...» Охранка завдала Петровській організації РСДРП тяжкого удару. Але деякі її члени все ж залишилися на волі. 1 Травня 1910 року вони поширили в селищі листівку ЦК РСДРП, а на руднику Юсупова — вивісили червоний прапор.

У період нового революційного піднесення Петровська соціал-демократична організація проводила роботу під безпосереднім керівництвом ЦК РСДРП у контакті з Луганською, Маріупольською, Бахмутською, Катеринославською, Харківською, Таганрозькою, Ростовською та іншими організаціями[6]. За дорученням ЦК

[1] Газ. «Пролетарий», 3 жовтня 1909 р.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 313, оп. 115, спр. 1774, арк. 79, 80.
[3] Н. И. Маценко. Большевики Донбасса в период реакции, стор. 18, 27.
[4] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июнь 1907— февраль 1917 гг.), стор. 242, 243.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 304, оп. 1, спр. 665, арк. 164.
[6] Там же, арк. 147—154.

Д. М. Шварцман виступив перед соціал-демократами Єнакієвого з доповіддю про підсумки роботи Празької партійної конференції. 5 липня 1912 року він писав Н. К. Крупській, що повсюдно пропозиції більшовиків схвалюються[1]. Місцеві більшовики мали постійний зв'язок з редакцією газети «Правда», де друкувалися кореспонденції з Єнакієвого. На Петровському заводі в 1913 році понад 50 чоловік одержували «Правду».

В роки промислового піднесення в Єнакієвому збудовано коксохімічний, цегельний і пивоварний заводи, олійницю. За обсягом виробництва Петровський металургійний завод у 1914 році посідав третє місце серед найбільших заводів Півдня. Тут було виплавлено 349,2 тис. тонн чавуну, 316,4 тис. тонн сталі, виготовлено 280,1 тис. тонн прокату. На заводі діяло 5 доменних печей (з корисним обсягом від 171 куб. метрів до 650). У 1914 році почалося будівництво 6-ї доменної печі, яка стала до ладу у наступному році. Видатний вітчизняний металург М. К. Курако запровадив на заводі у ці роки свій винахід — гірничо-доменну піч із суцільної броні. Це нововведення згодом поширилося по всіх металургійних заводах, застосовується воно й досі[2].

Зросло і саме селище. В центрі його височіли 2 кам'яні церкви, молитовний дім, костьол, синагога, 4 двоповерхові і 20 одноповерхових цегляних будинків (де жили бельгійські підприємці), 2 готелі; були також їдальня, 2 пекарні, 4 крамниці, що належали приватним особам. Житлові умови робітників лишалися, як і раніше, дуже тяжкими. «Увійшовши в робітниче селище,— писала про Єнакієве «Правда» у 1912 році,— ви побачите жахливі вулиці, вкриті брудом». У матеріалах статистичного обстеження рудників Донбасу, проведеного в 1911 році, відзначалося, що на Софіївському руднику бараки водночас правили за їдальню, спальню, місце для сушіння робочого одягу шахтарів, кухню. В бараках на Петровському заводі спали покотом; по кутках жили кухарки з дітьми. На 40 рудниках Бахмутського повіту налічувалося 5 кімнат для вмивання і — жодної лазні. Тільки на одному з них поставили вузьку високу діжку, в якій по черзі милися гірники. Хвороби й епідемії забирали життя багатьох людей. В 1910 році на Петровському заводі хворіло 706 чоловік, майже 10 проц. усіх робітників. В 1900 році в Єнакієвому була лише одна лікарня на 30 ліжок, де працювали 2 лікарі і 3 фельдшери. У 1912 році лікарню на 185 ліжок обслуговували 3 лікарі і 3 фельдшери.

Напередодні першої світової війни в Єнакієвому працювало 8-класне комерційне училище, де здебільшого вчилися синки буржуазії та купецтва; чотирикласна міська і заводська школи, трикласна церковнопарафіяльна та 2 двокласні школи товариства допомоги бідним євреям[3]. З культурно-освітніх закладів діяли «Народний дім», кінематограф «Ілюзія», клуб службовців металургійного заводу, бібліотека споживчого товариства, де за читання книжок треба було платити.

У 1916 році в селищі проживало 16 тис. чоловік. Хоч номінальна заробітна плата робітників гірничої промисловості і зросла на 70—80 проц., проте ціни на речі першої потреби в умовах війни підвищилися в 2—3 рази. Робітників постійно обраховували, штрафували. Лише в березні 1916 року сталеварам мартенівського цеху Петровського металургійного заводу недодали 3780 крб. Жорстоко експлуатувалася жіноча та дитяча праця. У 1912 році власники петровських заводів і рудників одержали чистого прибутку 4,7 млн. крб., в 1915 році — 5,5 млн. карбованців[4].

Протягом 1914—1916 рр. і перших місяців 1917 року на підприємствах Єнакієвого відбулося більш як 10 страйків, у яких взяло участь понад 30 тис. робітників[5].

---

[1] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.), стор. 242.

[2] Журн. «Сталь», 1952, № 3, стор. 283, 284.

[3] Народное образование в Екатеринославской губернии за 1913—1914 учебный год. Екатеринослав, 1915, стор. 9, 13, 19, 85.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 313, оп. 1, стор. 3297, арк. 40.

[5] Рабочее движение на Украине в период первой мировой империалистической войны (июнь 1914 — февраль 1917 гг.), стор. 358—360, 378.

Високо оцінюючи один з таких виступів на Петровському заводі, який розпочався 12 квітня і тривав до 3 травня, більшовицька газета «Путь правды» відмічала його в числі з найбільш значних серед тих, що сталися протягом першої половини 1914 року. Страйк на Петровському заводі, що розпочався 18 серпня 1916 року, 26 серпня перетворився на загальний. У ньому взяло участь 8 тис. чоловік. Було обрано страйковий комітет, який очолили Д. Татаренко, К. Логвиненко, М. Мальванов, П. Турутін. Налякана розмахом страйку, адміністрація пішла на окремі поступки, але робітники наполягали прийняти всі вимоги. Тоді хазяї оголосили локаут і закрили завод. Почалися масові репресії — заарештували страйковий комітет, більшість членів більшовицької організації відправили на фронт.

Про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції робітники Єнакієвого дізналися 1 березня 1917 року. На мітингу, що відбувся у селищі, вони ухвалили резолюцію, в якій вітали революційний Петроград. На пропозицію більшовика В. Дороніна трудящі Єнакієвого роззброїли поліцію і створили робітничу міліцію. Більшовики селища, вийшовши з підпілля, 4 березня провели перші легальні збори, на яких обговорювалися нові завдання. Було обрано керівний центр у складі В. Дороніна, М. Мальванова, С. Салтикова. На цей час більшовицька організація налічувала 20 чоловік[1], багато більшовиків ще перебували у в'язницях на засланні і на фронті. В есерівській організації було 1,5 тис. чоловік, стільки ж — у меншовицькій[2]. Свою чисельну перевагу вони використовували для того, щоб залучити на свій бік маси робітників. У Раді робітничих і солдатських депутатів, обраній у першій половині березня 1917 року, більшість захопили меншовики. Незважаючи на протидію меншовиків і есерів, до Ради увійшло 15 більшовиків, з яких 7 чоловік, а саме: В. Доронін, М. Мальванов, П. Турутін, Степещенко, С. Салтиков, Д. Татаренко, К. Логвиненко стали членами виконкому Ради. Тоді ж в березні обрано й Вєровську Раду робітничих і солдатських депутатів. Дрібнобуржуазні елементи створили місцеву думу, яка була опорою Тимчасового уряду[3].

Керуючись Квітневими тезами, більшовики Єнакієвого розгорнули активну боротьбу за маси. Наприкінці квітня 1917 року Петровська більшовицька організація вже налічувала 240, а на початку жовтня — 2844 чоловіка. У червні 1917 року вона увійшла до складу Макіївсько-Юзівсько-Петровської організації. 4 червня відбулося спільне засідання Макіївсько-Юзівсько-Петровського комітету[4].

ЦК РСДРП(б) подавав всебічну допомогу місцевим партійним організаціям Донбасу, посилаючи туди досвідчених працівників. У червні до Єнакієвого приїздив Г. І. Петровський. Він виступав на багатолюдних мітингах з промовами, викриваючи антинародну політику Тимчасового уряду, меншовиків і есерів. Пізніше на постійну роботу до Єнакієвого за рішенням ЦК партії прибув партійний працівник Я. З. Друян, який став одним з керівників єнакіївських більшовиків. Більшовики посилювали свій вплив на робітників через профспілки, що виникли одразу ж після Лютневої революції. На Софіївському руднику за станом на 1 квітня 1917 року було 2700 членів профспілки, на Вєровському — 2000[5]. На Петровському заводі з 8 тис. робітників до профспілки вступило 6 тисяч.

Більшовики налагодили зв'язки також з жителями навколишніх сіл, зокрема Оленівки, Софіївки, Вєровки та ін., відряджаючи туди своїх представників для масово-політичної роботи серед селян. За рекомендацією більшовиків спілка металістів Петровського заводу організувала в селі майстерню для ремонту возів та підковування коней.

Після липневих подій 1917 року більшовики Єнакієвого почали готувати труля-

---

[1] Славный путь, стор. 56.
[2] Газ. «Социал-демократ», 28 липня 1917 р.
[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 156.
[4] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март-ноябрь 1917 г.), стор. 173.
[5] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 9, арк. 2.

щих до збройного повстання. Вони створили 3 червоногвардійські загони, в яких на середину жовтня 1917 року налічувалося 2 тис. чоловік[1]. Угодовські партії після розгрому корніловського заколоту втратили свій вплив на маси. На початку вересня 1917 року було переобрано Раду. Більшовики здобули в ній 31 депутатське місце, тоді як есери — 6, а меншовики — 3[2]. Таким чином, напередодні вирішальних битв за диктатуру пролетаріату більшовики Єнакієвого завоювали довір'я і підтримку широких верств трудящих. 21 вересня відбулися вибори делегатів на 2-й Всеросійський з'їзд Рад, куди послали більшовиків Я. З. Друяна та І. І. Мозгового. 4 жовтня Я. З. Друян повідомляв у ЦК РСДРП(б): «На заводі працює до 12 тис. чоловік, вплив нашої партії величезний»[3]. 24 жовтня в Єнакієвому проходив районний з'їзд РСДРП(б), де були представлені організації Петровського, Вєровського, Софіївського і Кондратьївського рудників, а також рудника «Бунге». З'їзд обрав районне бюро РСДРП(б) і тим завершив організаційне оформлення Єнакіївської районної більшовицької організації.

Група червоногвардійців Єнакієвого у 1918 році. В центрі К. І. Логвиненко.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді Єнакіївська та Вєровська Рада робітничих і солдатських депутатів, керовані більшовиками, 4 листопада 1917 року ухвалили резолюцію про перехід всієї влади до Рад[4]. Того ж дня створено революційний комітет, а також районну Раду народних комісарів.

Місцева буржуазія чинила шалений опір Радянській владі. Члени правління Російсько-бельгійського металургійного товариства, захопивши касу, втекли з Єнакієвого. Службовці цього ж правління почали саботаж. Робітники насамперед запровадили контроль на металургійному заводі та інших підприємствах. Водночас делегація трудящих Єнакієвого, очолювана Я. З. Друяном, на початку грудня виїхала до Петрограда, щоб розв'язати питання про роботу заводу і організацію управління іншими підприємствами району. Незабаром вона повернулася і привезла постанову Раднаркому від 15 грудня 1917 року про націоналізацію підприємств Російсько-бельгійського металургійного товариства, які оголосили власністю Радянської держави[5]. Вони дістали назву Петровських державних заводів і рудників. Було обрано правління підприємств на чолі з головою Я. З. Друяном і головним інженером І. П. Бардіним.

Штаб Червоної гвардії керував червоногвардійськими загонами рудників і заводів. У грудні того ж року загони налічували близько 3 тис. чоловік[6]. З Петрограда червоногвардійці одержали зброю — її привезла група робітників на чолі з Я. З. Друяном. Володимир Ілліч Ленін тепло прийняв делегацію гірників і підписав розпорядження про видачу їм зброї[7]. Трудящі селища під керівництвом комуністів готували рішучу відсіч контрреволюції. Єнакіївський червоногвардійський за-

---

[1] Рассказы о великих днях, стор. 72.

[2] С. Кихтев. Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 121.

[3] Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (март-октябрь 1917 г.). Сборник документов. М., 1957, стор. 314.

[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 129.

[5] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине т. 3, стор. 7.

[6] С. Кихтев. Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 185.

[7] Незабутні зустрічі. Спогади про В. І. Леніна. К., 1960, стор. 52—54.

гін, який очолювали Лавров і Кобзєв, разом з робітниками-червоногвардійцями інших міст Донбасу, боровся проти калединців поблизу Ясинівського рудника. Багато червоногвардійців там загинули. Тіла полеглих згодом перевезли до Єнакієвого і поховали з почестями. Загін під командуванням І. М. Манагарова (тепер Герой Радянського Союзу, генерал-полковник у відставці) брав участь у боях з білокозаками на Дону і Кубані, а потім в районі Царицина влився у 1-у Сталеву дивізію. Загони робітників Єнакієвого спільно з частинами Червоної Армії билися і проти австро-німецьких військ.

18 квітня 1918 року австро-німецькі загарбники окупували Єнакієве. Разом з ними повернулися старі хазяї підприємств. Прибули і представники Центральної ради. Почалися масові арешти, але репресії не зломили волю трудящих до боротьби. Підпільний партійний комітет у складі Турутіна, Щербини, Шкреби, Птицина, Гончаренка створив на підприємствах партійні організації, які піднімали маси на боротьбу проти окупантів та їх пособників. У червні 1918 року в Єнакіївській партійній організації налічувалося 50 комуністів, а вже у жовтні тільки в 9 партосередках металургійного заводу підпільно працювало 102 члени партії[1]. Делегат II з'їзду КП(б)У Мальцев зазначав у анкеті, що Єнакіївська партійна організація мала осередки на підприємствах і до жовтня 1918 року провела 10 партійних зборів. Вона підтримувала зв'язки з іншими партійними організаціями Донбасу, а з жовтня 1918 року і з ЦК КП(б) України.

Під керівництвом комуністів на підприємствах і рудниках відбувалися страйки. У липні 1918 року стався великий виступ на шахтах Вєровського і Софіївського рудників. Робітники вимагали підвищення заробітної плати. 14 листопада 1918 року шахтарі рудника Вєровки напали на приміщення державної варти. Без жодного пострілу вони заарештували і обеззброїли гетьманців, очолюваних офіцером Буциком[2]. 15 листопада до вєровців приєдналися шахтарі Софіївського та Нар'євського рудників і металурги Петровського заводу. Почався загальний політичний страйк робітників Єнакієвого, що тривав до кінця листопада. Наприкінці місяця окупаційні війська поспішно залишили Єнакієве. Але незабаром селище захопили калединці У березні 1919 року Червона Армія вибила їх з Єнакієвого.

21 квітня 1919 року тут створено революційний комітет, головою якого був Івановський[3]. Партійна організація і ревком приділяли увагу насамперед мобілізації трудящих на відбудову шахт і добування вугілля, організації постачання продовольства; контролювали діяльність робітничих правлінь; формували бойові загони.

Ця робота проводилася в складних умовах. У травні 1919 року до Єнакієвого вдерлися білогвардійські банди полковника Заремби, потім — карателі дроздовського і корніловського полків, які вчинили жорстоку розправу над населенням. Понад 2 тис. єнакіївців пішли у ці дні до партизанських загонів, або, пробравшись через лінію фронту, вступили до Червоної Армії. До рук білогвардійських катів потрапив один з керівників місцевої більшовицької організації в Єнакієвому П. І. Турутін. Після жахливих катувань його стратили. Шануючи пам'ять цього більшовика, вулицю, на якій жив П.І. Турутін, трудящі міста назвали його ім'ям.

В серпні 1919 року на Софіївському руднику спалахнув страйк. На знак

Бронепоїзд «Грім», на якому єнакіївці громили інтервентів та контрреволюційні війська в 1918—1919 рр.

[1] Труды кафедры истории КПСС Харьковского университета, т. 7. Х.,, 1959, стор. 207.

[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 53, арк. 88; Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 14, 15.

[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 326.

Керівник Єнакіївської більшовицької підпільної організації у 1918—1919 р. П. І. Турутін.

протесту проти арешту кількох робітників шахтарі припинили роботу[1]. Великий страйк розпочався у вересні 1919 року і припинився лише тоді, коли адміністрація погодилася збільшити плату на 50—60 проц.[2]. В ньому взяло участь понад 2 тис. робітників і службовців Софіївського та Верховського рудників. Боротьба робітників дезорганізовувала денікінський тил. 29 грудня 1919 року частини Першої Кінної армії визволили Єнакієве.

На початку січня 1920 року тут створено революційний комітет. Очолив його більшовик Єременко[3]. У квітні трудящі обрали Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Ще 4 січня 1920 року відбулися організаційні партійні збори Єнакіївського району, до складу обраного районного комітету партії ввійшло 5 чоловік. Єнакіївський райком партії об'єднував 5 підрайонів: Єнакіївський, Дебальцівський, Горлівський, Щербинівський, Железнянський. В 62 осередках районної парторганізації налічувалося 1792 комуністи[4]. 12 січня 1920 року створено районну комсомольську організацію, на початку квітня 1920 року в її 15 осередках було 700 членів[5]. У березні 1920 року відбувся з'їзд профспілок, який обрав повітове бюро Радпрофу. Бюро очолило роботу 13 профспілок, що об'єднували 28 тис. чоловік.

На початку 1920 року в Єнакієвому працював лише один Петровський державний металургійний завод. Велика заслуга в цьому І. П. Бардіна (згодом відомий радянський металург, Герой Соціалістичної Праці, віце-президент АН СРСР), який за дорученням Єнакіївської партійної організації під час австро-німецької окупації і в період денікінщини зберіг підприємство від зруйнування. Воно було єдиним на півдні, яке в 1920 році давало країні метал. Продуктивність заводу перебувала на дуже низькому рівні, за весь 1920 рік тут виплавлено лише 206 тис. пудів чавуну (0,9 проц. рівня 1913 року), 1315 тис. пудів сталі (16 проц. довоєнного рівня), виготовлено 1356 тис. пудів прокату (8,5 проц.) і 1671 тис. пудів коксу (7 проц. передвоєнного рівня)[6].

З ентузіазмом взялися єнакіївці за відбудову промисловості. Районні збори комуністів, що відбулися 7 березня 1920 року, прийняли рішення про організацію суботників і недільників. У суботнику 5 вересня 1920 року тільки на 4 рудниках взяло участь 2295 чоловік. Було видобуто понад 84 тис. пудів вугілля. Під час недільника в другій половині листопада 1920 року працювало 2,5 тис. чоловік. Вони складали лісоматеріали у штабелі, ремонтували обладнання і стволи шахт, вантажили вугілля. Гірники тоді видали на-гора 7717 пудів палива[7]. Коли на одній з шахт постала загроза припинення видобутку вугілля через зледеніння ствола, шахтарі, незважаючи на поганий одяг, працювали цілодобово, заступаючи один одного.

У квітні 1921 року гірники Петровського куща першими в Донбасі перевищили довоєнний рівень продуктивності праці. В. І. Ленін високо оцінив цю перемогу шахтарів і 25 травня 1921 року написав їм листа: «Тов. Межлаук розповів мені про великий успіх вашої роботи за квітень 1921 року... Шлю товаришам гірникам поздоровлення з рідким великим успіхом і найкращий привіт. З такою роботою ми всі труднощі подолаємо і електрифікуємо Донбас та Криворізький район, а в цьому все»[8].

[1] И. Укусов. Двадцатый век. М.—Л., 1931, стор. 62, 63.
[2] А. Неботов. Боевые годы, стор. 62.
[3] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 71, арк. 13.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 181, арк. 2, 5.
[5] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 313.
[6] Петровские, Макеевские и Юзовские заводы и рудники Югостали в 1921 г. Енакиево, 1922, стор. 3.
[7] Газ. «Всероссийская кочегарка», 26 листопада 1920 р.
[8] В. І. Ленін. Твори, т. 42, стор. 260.

Лист В. І. Леніна запалив трудящих на нові трудові звершення. Видобуток вугілля на єнакіївських шахтах зростав. Якщо протягом березня 1921 року гірники видобули 5409 тис. пудів, то в грудні — близько 7 мільйонів[1].

Добрих показників досягли і металурги: у 1921 році завод виплавив 2300 тис. пудів чавуну, сталі — 2430 тис., понад 2 млн. пудів прокату. У перших лавах борців за відбудову народного господарства йшли комуністи й комсомольці. Відроджувалися цехи і дільниці. У позаурочний час комсомольці допомагали розчищати територію заводів і шахт від металевого брухту, битої цегли, впорядковували селище; організовували вечори художньої самодіяльності, зустрічі з ветеранами більшовицької партії і революційного руху, виготовляли політвітрини, випускали стінгазети, шефствували над селом, проводили велику освітню і спортивну роботу.

Створений у вересні 1921 року трест «Південсталь» об'єднав Петровський, Юзівський і Макіївський металургійні заводи. Директором-розпорядником його призначили І. І. Межлаука. В. І. Ленін постійно цікавився роботою нового металургійного об'єднання. 1921 року єнакіївські металурги разом з металургами Юзівки і Макіївки видали В. І. Леніну комуністичний вексель, в якому зобов'язалися в 1922 році виробити 10 млн. пудів чорного металу. Це зобов'язання вони виконали достроково. У травні 1923 року через економічні труднощі в країні Єнакіївський металургійний завод серед 15 інших заводів «Південсталі» став на консервацію. Більшість робітників перейшла на інші підприємства, частину трудовлаштували на місці. Під керівництвом райпарткому робітники дали рішучу відсіч троцькістським елементам та іншим прихованим ворогам, які намагалися демонтувати обладнання під виглядом передачі його іншим підприємствам. В 1925 році завод почав працювати.

Велика заслуга у збереженні та підготовці до пуску металургійного заводу, як і у відбудові промисловості всього району, належить М. О. Вознесенському, пізніше член Політбюро ЦК ВКП(б), перший заступник голови Ради Народних Комісарів, голова Держплану СРСР М. О. Вознесенський прибув до Єнакієвого за вказівкою ЦК РКП(б). З 1924 року він працював штатним пропагандистом Єнакіївського райкому партії, потім секретарем партійної організації металургійного заводу. Трудящі Єнакієвого поважали енергійного та ініціативного працівника. Вознесенський вникав у життя і діяльність підприємств міста, виступаючи перед робітниками і селянами району з лекціями і доповідями, вмів просто і дохідливо розкрити людям найскладніші питання внутрішньої й зовнішньої політики партії і держави.

20 вересня 1925 року на Єнакіївському металургійному заводі пущено 2 доменні та мартенівську піч, 2 прокатні стани. Напередодні 8-х роковин Великого Жовтня стали до ладу ще одна мартенівська піч і потужний прокатний стан. Через місяць введено в дію третю доменну піч. У вітальному листі IX з'їздові КП(б) України робітники заводу писали: «Ми, металісти Єнакієвого, через свою делегацію вітаємо IX партійний з'їзд і бажаємо успіхів у його роботі... Через два місяці, якщо працюватимемо з тим же напруженням, ми досягнемо довоєнної норми випуску продукції, а потім перевищимо її. Ми ще надто бідні, але ми самі, максимально напружуючи енергію, завершимо розпочату справу, бо справа соціалістичного будівництва — наша кровна справа...»[2]. Робітники свого слова додержали. Уже в 1928/29 господарчому році виплавка чавуну на підприємствах «Південсталі» становила 446 тис. тонн проти 363 тис. тонн у 1913 році, сталі — 357 тис. тонн проти 316 тис. тонн. Виробництво прокату порівняно з 1913 роком зросло на 110 проц.[3]. І. П. Бардін, Л. К. Ровенський, І. А. Курчин, І. А. Воронін та інші єнакіївці брали участь у відбудові і пуску ще ряду металургійних заводів Півдня, зокрема Макіївського та ім. Дзержинського, а також у проектуванні будівництва Кузнецького металургійного комбінату[4].

---

[1] Журн. «Донецкий шахтер», 1922, № 1—2, стор. 6.

[2] Е. Курдюмова. Донецкая партийная организация в годы восстановительного периода, стор. 54.

[3] М. М. Середенко. Чорна металургія України. К., 1957, стор. 56, 57.

[4] Журн. «Сталь», 1952, № 3, стор. 284.

В 1924/25 господарчому році шахтарі видобули понад 35 млн. пудів вугілля, тобто на 8 млн. пудів більше, ніж у попередньому році. Собівартість тонни вугілля знизилася на 7,4 коп. У ці роки всі рудники і шахтарські селища було електрифіковано. Партія і уряд високо оцінили здобутки єнакіївських гірників, присвоївши багатьом з них почесне звання героя праці. Кадрових робітників Й. Д. Нілова, Т. О. Шайка, М. І. Харламова, А. С. Шелестова, П. Г. Кривенка нагородили орденом Трудового Червоного Прапора[1].

Середньомісячна заробітна плата трудівників Єнакієвого зросла з 3 крб. 25 коп. у 1920 році до 21 крб. 78 коп. в 1924—1925 рр. У 1922 році шахтарі одержали 288 квартир. Протягом 1924—1925 рр. для робітників збудовано ще 150 квартир і 4 гуртожитки. 1925 року Єнакієве віднесено до категорії міст, у 1926 році тут жило 34,1 тис. чоловік. У 1922 році в Єнакієвому відкрито будинок відпочинку металургів і гірників. Того ж року почали працювати педагогічні курси ім. Жовтневої революції, які готували вчителів молодших класів. На підприємствах створювалися робітничі профспілкові клуби і бібліотеки, що проводили велику культурно-освітню роботу. Так, у клубі шахти «Червоний Жовтень» відбувалися концерти, працювали гуртки художньої самодіяльності. Ще в 1918 році в Єнакієвому почала виходити газета «Енакиевский рабочий».

Після успішного завершення відбудови народного господарства трудящі міста приступили до здійснення завдань соціалістичної індустріалізації. Вони взяли активну участь в боротьбі за реконструкцію підприємств, механізацію виробничих процесів у цехах і на дільницях. У 1926 році в мартенівському цеху металургійного заводу запровадили метод використання газу доменних печей замість коксового, який застосовували для прогріву мартенівських печей. Внаслідок цього вартість газу, витраченого на виробництво пуда металу, знизилася з 8,3 коп. до однієї копійки, що дало змогу заощадити на кожній з мартенівських печей понад 20 тис. крб. щомісяця. Значний вклад у механізацію виробництва внесли раціоналізатори та винахідники. За 9 місяців 1927/28 господарчого року від робітників і службовців металургійного заводу надійшло 269 пропозицій, з яких 221 впровадили у виробництво[2]. Шахтарі за 6 місяців 1932 року подали 449 пропозицій, від реалізації яких було одержано 42 тис. крб. економії[3]. У 1931 році в доменному цеху металургійного заводу за проектом інженерів П. І. Коробова та І. М. Гречухіна за короткі строки (40 діб) збудовано першу в СРСР розливну машину. У вільний від роботи час її споруджували металурги, гірники, будівельники; допомагали їм домогосподарки, молодь і школярі. Завдяки цій машині сотні робітників вивільнилися від важкої ручної праці, поліпшилася якість продукції. Г. К. Орджонікідзе в наказі по ВРНГ СРСР за № 765 від 13 листопада 1931 року відзначив велике значення винаходу, підкресливши, що машина набагато дешевша за попередню закордонну[4]. В 1935 році в місті пущено першу радянську агломераційну фабрику, яку теж будували господарським способом.

За роки першої п'ятирічки здійснено технічну реконструкцію всіх підприємств міста. На металургійному заводі повністю модернізували чотири з п'яти доменних печей, переобладнали мартенівський, прокатний, коксовий та інші цехи. Якщо у 1928 році механізоване добування вугілля на шахтах міста ще тільки починали впроваджувати, в червні 1931 року воно вже становило 70 процентів.

У відповідь на заклик партії «Більшовики повинні оволодіти технікою!», «Кадри вирішують все!» партійні, господарські, профспілкові та комсомольські організації міста з метою підвищення кваліфікації та культурно-освітнього рівня робітників розгорнули роботу, спрямовану на зміцнення наявних і створення нових шкіл, гуртків та курсів технічного навчання. На шахті «Юний комунар», наприклад, у 1935 році без відриву від виробництва вчилося 1243 чоловіка, 31 навчався в гірни-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2602, оп. 1, спр. 1551, арк. 17.
[2] Донецький облпартархів, ф. 4702, оп. 1, спр. 166, арк. 46.
[3] Газ. «Прапор ударника», 26 вересня 1932 р.
[4] Газ. «Знамя ударника», 10 жовтня 1931 р.

чому технікумі, 26 — групі підготовки для вступу до вищих технічних навчальних закладів.

Могутнім джерелом підвищення продуктивності праці стало соціалістичне змагання. У березні 1930 року тільки на п'яти підприємствах (металургійному і коксохімічному заводах, шахтах ім. Карла Маркса, «Червоний Профінтерн» та «Юний комунар») створено 411 ударних бригад, в яких працювало 10 717 чоловік — 75 проц. усіх робітників[1]. Колектив мартенівської печі № 4 металургійного заводу в 1932 році досяг рекордного зйому сталі з квадратного метра поду печі — 7,45 тонни. Максимальний показник цієї операції на кращих заводах світу становив тоді 7,3 тонни (заводи Круппа в Німеччині). Ефективною формою піднесення виробництва були «громадські буксири» — допомога передових колективів відстаючим.

В період колективізації сільського господарства підприємства Єнакієвого здійснювали також велику шефську роботу на селі. Чимало гірників у 30-х роках виїжджали на о. Шпіцберген, де працювали на підприємствах СРСР, що видобували вугілля для потреб радянського арктичного флоту.

З ентузіазмом підтримали єнакіївці стахановський рух, який охопив підприємства міста. До середини листопада 1935 року на шахтах трудилося 1157 стахановців — 20 проц. усіх гірників. У районному зльоті стахановців-гірників, що відбувся у січні 1936 року, взяли участь 1154 делегати. Кожний з них виконував норму не менш як на 180 проц. На металургійному заводі в серпні 1937 року по-стахановському працювало 2870 чоловік, ударно — 3305. У березні 1938 року тут уже було 5594 стахановці і 3699 ударників, що становили понад 80 проц. усього колективу підприємства[2]. Масовий характер соціалістичного змагання дав змогу добитися значних успіхів у боротьбі за виконання найважливіших народногосподарських завдань першої та другої п'ятирічок. Видобуток вугілля у 1937 році збільшився до 3 млн. 417 тис. тонн порівняно з 1007 тис. тонн у 1928 році. Виробництво сталі на металургійному заводі зросло за цей же час у 2,9 раза, прокату — в 2,2, випуск коксу — в 4,2 раза[3]. В 1940 році тут вироблялося металургійної продукції втроє більше, ніж у дореволюційний час.

За роки перших п'ятирічок в місті, поряд з технічною реконструкцією старих, збудовано нові підприємства: коксохімічний і цементний заводи, завод металоконструкцій, аглофабрику, потужні шахти № 1—2 і № 4 «Червоний Жовтень» та інші. В зв'язку з тим, що праця стала більш механізованою, зменшилася кількість робітників, які обслуговували виробничі агрегати. Так, з 1932 по 1938 рік середня чисельність робітників, зайнятих на кожній з мартенівських печей металургійного заводу, зменшилася на 54 чоловіка, а на кожній з доменних печей — на 99 чоловік.

Організаторами боротьби за здійснення завдань соціалістичного будівництва були комуністи і комсомольці Єнакієвого. Міська партійна організація, яку створено в травні 1932 року (до цього часу партійні осередки підпорядковувалися районному комітету КП(б) України), у 1938 році об'єднувала близько 4 тис. комуністів. У лютому 1940 року в ній було 104 первинні партійні організації, в яких налічувалося 4790 комуністів. У 129 первинних комсомольських організаціях — понад 12 тис. членів Ленінського комсомолу[4]. Велику допомогу єнакіївцям у розв'язанні господарських і політичних завдань подавали керівники Комуністичної партії і Радянського уряду, які приїздили до Єнакієвого — Г. І. Петровський, В. В. Куйбишев, С. В. Косіор, М. О. Скрипник. Двічі, у лютому 1933 року і у жовтні 1936 року, Єнакієве відвідав Г. К. Орджонікідзе. Він знайомився з роботою промислових підприємств, розмовляв з робітниками, побував у них на квартирах, цікавився умовами життя, побутом, культурою.

За роки довоєнних п'ятирічок в місті ввели в дію 260 500 кв. метрів житла. За-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 4702, оп. 1, спр. 161, арк. 46.
[2] Там же, ф. 389, оп. 1, спр. 377, арк. 57; спр. 370, арк. 73.
[3] Там же, спр. 395, арк. 54.
[4] Там же, ф. 4702, оп. 1, спр. 4059, арк. 78, 144.

бруковувалися вулиці, закладалися парки, сади, сквери. Зелена зона в 1938 році перевищила 140 кв. км. Розпочалося прокладання водопровідної та каналізаційної мереж. Всі житлові будинки було електрифіковано і радіофіковано. У 1932 році пущено трамвай, що з'єднав центр міста з селищем металургів — Красним Городком. Налагоджено було автобусний зв'язок з навколишніми населеними пунктами, а також з обласним центром. Невпізнанно змінилися і шахтарські селища. Тут піднялися впорядковані житлові будинки, гуртожитки, магазини, палаци культури, школи, лікарні, дитячі ясла і садки. Шосейні дороги сполучали селища, рудники з центром міста. За переписом 1939 року населення Єнакієвого становило 88,2 тис. чоловік. Значно зріс матеріальний рівень життя трудящих. У грудні 1939 року близько 23 тис. жителів були вкладниками ощадних кас. Загальна сума вкладів становила 8 млн. крб. Товарооборот торговельних підприємств у 1938 році порівняно з 1929 роком зріс на 195 млн. крб. У 1937 році витрати на охорону здоров'я трудящих та членів їх сімей збільшилися порівняно з 1928 роком у 22 рази.

Г. К. Орджонікідзе серед працівників Єнакіївського металургійного заводу. 1936 р.

Напередодні війни у місті було 11 лікарень, центральна поліклініка, 20 амбулаторій і медпунктів, в яких працювало 460 чоловік медичного персоналу. Амбулаторії і медпункти були створені також на багатьох підприємствах і в учбових закладах. 1927 року в Єнакієвому відкрито перші дитячі ясла, а через десять років їх уже стало 18; крім того, працювали 23 дитячі садки. В санаторіях і будинках відпочинку у 1939 році оздоровлялося 7150 гірників і металургів (кожний четвертий трудівник). Масового розвитку набули фізкультура і спорт. Працювали спортивні товариства «Сталь», «Стахановець», «Будівельник», «Локомотив», «Буревісник», «Динамо» і «Спартак», де виросли прославлені спортсмени: О. В. Пшеничний — нині заслужений майстер спорту СРСР, І. Мененко — неодноразовий чемпіон Радянського Союзу з фехтування, борці А. Луговий і М. Баєв — багатократні чемпіони України, Г. Кузовкін — чемпіон республіки з бігу на 10 тис. метрів та інші.

У 1938 році в 71-й єнакіївській школі навчалося понад 32 тис. дітей, тобто в десять разів більше, ніж у 1913 році. В металургійному технікумі, педучилищі та фельдшерсько-акушерській школі налічувалося 1240 учнів. Лише з 1928 по 1937 рік освіту здобули 41 655 чоловік[1]. Тут працювали музична школа, 2 палаци культури, 10 клубів, 124 бібліотеки. Палац культури шахти «Юний комунар» на той час був одним з найбільших у Донбасі. В січні 1934 року в місті відкрився російський драматичний театр. З 1937 року видавалися районна і 10 багатотиражних газет[2]. Крім того, на підприємствах, в установах і навчальних закладах випускалося 457 стінних газет.

Високу політичну активність виявили трудящі Єнакієвого під час перших виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад депутатів трудящих. За кандидатів блоку комуністів і безпартійних на виборах до Верховної Ради СРСР по Єнакіївському виборчому округу голосувало 98,8 проц. усіх виборців.

Разом з усім радянським народом трудящі міста боролися за здійснення завдань третього п'ятирічного плану. Але мирну працю нашого народу було перервано віроломним нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз.

[1] Газ. «Знамя коммунизма», 5 листопада 1937 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 389, оп. 1, спр. 370, арк. 92.

Восени 1941 року, коли над містом нависла небезпека окупації, тисячі жителів евакуювалися на схід. Найбільш цінне устаткування металургійного заводу вдалося вивезти в Нижній Тагіл, Чусову, Сєров, де єнакіївці всі свої сили, досвід і енергію віддавали боротьбі за виконання завдань партії і уряду щодо збільшення виробництва металу для потреб фронту. Гірники тресту «Орджонікідзевугілля» самовіддано працювали на шахтах Кузбасу і Караганди. Для оборони міста сформувалася дивізія народного ополчення, командиром якої став полковник Нефедов, а комісаром — майор запасу Фомін[1].

1 листопада 1941 року під натиском переважаючих сил ворога частини Червоної Армії і єнакіївські ополченці залишили місто[2]. 22 місяці хазяйнували фашисти в Єнакієвому, грабуючи і знищуючи мирних жителів. В місті під час окупації діяла підпільна партійна організація, яка вела роз'яснювальну роботу серед населення, всіляко допомагаючи партизанам. У жовтні 1941 року ще до вступу гітлерівських загарбників районний комітет КП(б) України створив партизанський загін у складі 33 чоловік. Командиром загону призначили П. М. Компанійця, який раніше працював головою колгоспу «Прапор ударника», комісаром — П. А. Садовниченка, колишнього голову Убежищанської сільської Ради, а начальником штабу — І. С. Косенка (до війни працював начальником вентиляції шахти «Юний комунар»). Загін поділявся на дві групи: першою командував М. О. Сєриков, другою — М. Т. Мірошниченко. Всього у Єнакіївському районі діяло 7 партизанських загонів, що об'єднували 105 чоловік[3]. Вони встановили зв'язок з політвідділом 18-ї армії, що вела бої з ворогом у районі Ольховатки. В ніч проти 7 листопада 1941 року в селі Божківці партизани оточили і знищили штаб італо-фашистської військової частини. Тієї ж ночі разом з бійцями Червоної Армії вони напали на військовий підрозділ ворога біля селища Булавина. Єнакіївські партизани провели більше 20 бойових операцій, під час яких розгромили 5 штабів та командних пунктів, 12 дзотів і бліндажів, пошкодили 10 км залізничної колії, порушили в 50 місцях лінії зв'язку ворога[4]. Велику відвагу і мужність у боротьбі з фашистськими окупантами виявили І. Ф. Синчугов, М. О. Сєриков, Ф. Г. Олейников, М. А. Янушевський (комісар одного з загонів), В. В. Зінченко (командир єнакіївського загону № 2) та ін. Допомогу партизанам подавали й піонери. Петя Синчугов і Вася Тулупов уславилися як безстрашні розвідники.

У вересні 1943 року почалися бої за визволення Єнакієвого. Пересувні групи Червоної Армії несподівано нападали на німецькі гарнізони, перерізали ворожі комунікації. Поява цих груп сіяла паніку в тилу ворога і він поспішно відступив. 3 вересня 1943 року радянські війська визволили Єнакієве від гітлерівців. 4 вересня наприкінці дня частини 34-ї і 40-ї гвардійських та 320-ї стрілецької дивізій оволоділи всім прилеглим районом. 3 дивізіям, які визволяли місто, присвоєно найменування «Єнакіївських».

На фронтах Великої Вітчизняної війни громили гітлерівців тисячі єнакіївців. 14 тис. з них нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу і зарубіжних країн. 23 мужні воїни — Г. Т. Береговий, М. Ф. Волошин, Д. О. Видренко, Л. І. Глєбов, Л. І. Гавриленко, М. І. Глобін, В. Д. Йолкін, В. М. Зінченко, П. К. Кизюн, О. Я. Марченко, І. М. Манагаров, Є. А. Макєєв, І. М. Максюта, Б. С. Нарбут, М. Є. Ніколаєнко, П. М. Однобоков, І. М. Павлов, Л. І. Пузанов, І. Є. Рижков, В. П. Рибкін, В. М. Ситник, О. Т. Титов, В. Ф. Трушин — удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

Зразу ж після визволення відновили роботу міський комітет партії (секретар Ф. Я. Бичковський) і міська Рада депутатів трудящих (голова О. А. Олексієнко).

---

[1] П. М. Балковий. Народне ополчення Радянської України. К., 1961, стор. 17.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 380.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 2, арк. 88, 89; спр. 20, арк. 3; спр. 59, арк. 24.
[4] Там же, спр. 59, арк. 24.

На початку жовтня 1943 року в Єнакієвому діяло 7 первинних партійних організацій, а наприкінці листопада — 20 партійних і 40 комсомольських організацій[1], в яких налічувалося відповідно 367 комуністів і 980 комсомольців. Вони очолили боротьбу трудящих за швидке відродження народного господарства.

За час окупації фашистські варвари відправили на каторжні роботи до Німеччини 10 тис. жителів, понад 600 розстріляли, 5 тис. померло від голоду. Загарбники перетворили на руїни металургійний завод, вивезли 60 тис. тонн металу і прокату та велику кількість обладнання і верстатів. Стволи і копри вороги підірвали. Великих руйнувань зазнали Новоєнакіївський і Староєнакіївський коксохімічні, цементний, пивоварний і два хлібозаводи, залізнична станція. Було висаджено у повітря та спалено 505 житлових будинків, будинок міськради, палац піонерів, медичні заклади, кінотеатр, приміщення центрального гастроному. Окупанти залишили розорене комунальне господарство і міський транспорт. Загальна сума збитків, заподіяних гітлерівцями, становила 750 млн. крб.

Вже на другий день після визволення сотні єнакіївців прийшли на підприємства, щоб піднімати їх з руїн. Відкопували сховані від окупантів деталі машин і механізмів. Через 45 днів Староєнакіївський коксохімічний завод дав першу продукцію. У грудні 1943 року єнакіївські металурги ввели в експлуатацію доменну піч № 6, виплавили перший чавун і цим поклали початок відбудові чорної металургії Донбасу. Запрацювали ще дві доменні печі та бесемерівський цех, а незабаром на металургійному заводі прокатали першу партію рейок і таким чином першими на півдні налагодили виробництво по всьому металургійному циклу. Державний Комітет Оборони СРСР поздоровив робітників, інженерів, техніків і службовців Єнакіївського металургійного заводу із зразковою працею і успіхами в ліквідації тяжких наслідків хазяйнування німецько-фашистських загарбників.

Гірники виймали із затоплених шахт врубові машини та відбійні молотки, лагодили їх і пускали у хід. На шахті № 4 «Червоний Жовтень» за 1,5 місяця відремонтували ствол № 2. На відзначення 26-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції підняли на-гора перші тонни вугілля. У 1944 році на відбудові шахт постійно працювало понад 10,5 тис. чоловік. Лише домогосподарки відробили 40 257 людино-днів. У недільниках взяло участь 46 926 чоловік, здебільшого юнаки і дівчата[2].

Шахтарі Єнакієвого ще в ході війни, до перших роковин визволення Донбасу, відбудували 19 шахт і спорудили 11 нових.

З ініціативи єнакіївських металургів у вересні 1943 року в Донбасі розгорнулося соціалістичне змагання під девізом «Доб'ємося скорочення строків введення в експлуатацію домен, мартенів, прокатних станів!». За рік на підприємствах міста було створено 250 молодіжних бригад, в яких працювало понад 5 тис. юнаків і дівчат, 130 кращих комсомольсько-молодіжних бригад здобули назву фронтових. Винятковий трудовий героїзм виявили дівчата, які спускалися в забої шахт і добували вугілля. Поруч з єнакіївцями працювали будівельні спецзагони трудових резервів, що прибули з Баку, Тбілісі, Ташкента, Оренбурга та ін. міст. За високі показники, досягнуті на відбудові Єнакіївського металургійного заводу, спецзагонові молоді Грузії вручено перехідний Червоний прапор ЦК ВЛКСМ, Головного управління трудових резервів при Раді Народних Комісарів СРСР і Наркомату чорної металургії СРСР, а пізніше єнакіївським металургам передано на довічне зберігання прапор Державного Комітету Оборони СРСР. Велику допомогу партійним, комсомольським і господарським організаціям міста в узагальненні і поширенні досвіду передовиків, мобілізації трудящих, особливо молоді, на відбудову промисловості подала виїзна редакція газети «Комсомольская правда», що з грудня 1943 року до травня 1944 року працювала на Єнакіївському металургійному заводі.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 389, оп. 4, спр. 11, арк. 2; спр. 19, арк. 3.
[2] Там же, спр. 7, арк. 44.

Єнакіївці допомагали фронтові не тільки своєю самовідданою працею, але й вносили у фонд оборони особисті заощадження. Так, металурги відрахували 1205 тис. крб. на будівництво танкової колони «Єнакіївський металург», коксохіміки і гірники шахти «Юний комунар» — 225 тис. крб. на будівництво танків «Єнакіївський робітник». Громадськість міста підтримувала постійні шефські зв'язки з воїнами з'єднань Червоної Армії, що носили найменування «Єнакіївських».

Особливо великого розмаху набрали відбудовні роботи в роки четвертої п'ятирічки. В другій половині 1948 року введено в дію всі основні шахти тресту «Орджонікідзевугілля» і Хацапетівського шахтоуправління. Передовики виробництва М. Колганов, Ф. Лукашов, А. Решетняк та ін. вже у березні 1948 року завершили виконання своїх п'ятирічних планів. Наприкінці 1948 року колектив шахтоуправління № 2, очолюваний знатним шахтарем країни М. О. Ізотовим, який у післявоєнні роки жив і працював у Єнакієвому, виконав п'ятирічку. Багато робітників та інженерно-технічних працівників було відзначено урядовими нагородами. Вибійникові шахти «Червоний Жовтень» І. Т. Валігурі у серпні 1948 року за впровадження передових методів і досягнуті високі показники у піднесенні продуктивності праці присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Протягом 1946—1950 рр. вся промисловість міста була відновлена, введено в дію нові шахти. Єнакіївський металургійний завод в 1950 році дав сталі і прокату більше, ніж у 1940 році. Підприємства відроджувалися на новій технічній основі. Першочергова увага приділялася комплексній механізації процесу вуглевидобутку, впровадженню прогресивних методів розробки вугільних пластів, поліпшенню організації і підвищенню продуктивності праці гірників. Значно зріс рівень механізації трудомістких робіт, проводилась автоматизація виробничих процесів на металургійному, коксохімічних, цементному та інших заводах.

Ще в перші післявоєнні роки в Єнакієвому створено потужний будівельний трест і кілька будівельних та монтажних управлінь. У 1948 році тут працювало 14 підприємств місцевої промисловості, що виробляли більш ніж на 5 млн. крб. товарів народного споживання.

Здійснювалися великі роботи по відбудові житлових будинків, культурно-побутових закладів і комунального господарства. За один тільки рік після визволення міста відбудовано 50 тис. кв. метрів житла, відновили роботу 16 шкіл, гірничо-будівельний і металургійний технікуми, педагогічне училище, два дитячі будинки, будинок культури. Місто було повністю радіофіковано. Працювали 5 лікарень, пологовий будинок, поліклініка, 20 дитячих ясел і садків, аптеки, магазини.

Ще в 1947 році відкрито індустріальний технікум, ремісниче училище, 6 гірничопромислових шкіл і шкіл фабрично-заводського навчання. Відновила роботу музична школа, почали працювати 2 кінотеатри, 5 клубів, 31 бібліотека. Того ж року відкрився Єнакіївський театр ім. Пушкіна, у якому деякий час працював відомий український радянський актор заслужений артист РРФСР С. Й. Шкурат.

Стан-250 на Єнакіївському ордена Трудового Червоного Прапора металургійному заводі. 1970 р.

Наступні роки були періодом дальшого бурхливого розвитку міста, небаченого технічного прогресу на всіх ділянках господарства. За порівняно короткий строк тут створено потужну будівельну індустрію: завод залізобетонних виробів, експериментальний завод для виробництва будівельних матеріалів і домобудівний комбінат. Розширено цементний завод. Збудовано нові котельно-

механічний і авторемонтний заводи, меблеву фабрику, молокозавод, введено в дію кілька нових шахт. На металургійному заводі повністю перебудовано чотири з п'яти доменних печей, модернізовано всі агломераційні машини, споруджено новий потужний блюмінг з нагрівальними колодязями, унікальний дротяний стан 250, на якому досягнуто найвищої в світі швидкості прокатки.

Передова бригада мартенівського цеху Єнакіївського ордена Трудового Червоного Прапора металургійного заводу на чолі з О. О. Ісайком. 1968 р.

Одночасно з технічним прогресом та удосконаленням виробництва зростали і люди, підвищувалася їх кваліфікація. Народжувалися нові герої праці. За успіхи у розвитку чорної металургії зварник нагрівальних печей сортопрокатного цеху Ф. Ф. Мамичев і горновий доменного цеху М. Г. Покутний удостоєні найвищої трудової відзнаки — звання Героя Соціалістичної Праці. Начальник управління «Промбуду» Д. С. Раскін, бригадир комплексної бригади Д. Ф. Музичук та багато інших будівельників нагороджені орденами і медалями, бригадир арматурників М. І. Кравченко удостоєний звання Героя Соціалістичної праці, він — депутат Верховної Ради СРСР.

Значним досягненням єнакіївських металургів була розробка нової технології бесемерування сталі, т. зв. єнакіївської технології. Її впровадження у виробництво дало змогу збільшити продуктивність конвертора на 10 проц. і поліпшити якість металу, переважно рейкового. Тепер така технологія застосовується в усіх бесемерівських цехах металургійних заводів СРСР. Її ініціаторам і творцям М. І. Гончаренку, У. Я. Биковському, В. Н. Мещишину, К. Я. Козлову і Г. Ф. Костенку присуджено Державну премію СРСР (1951 рік).

Постійно удосконалювалася техніка і вугільної промисловості. На автоматизоване і дистанційне управління було переведено вентиляційні установки головного провітрювання шахт, механізми головного водовідливу, засоби скіпового підйому. Вони оснащені новими машинами і устаткуванням. Використовується гідравлічний спосіб видобування вугілля, що має великі переваги перед звичайним. Машиністові вугільного комбайна шахти ім. Карла Маркса М. К. Халимошкіну за впровадження у виробництво вугільного комбайна для розробки малопотужних крутоспадних пластів у 1952 році присуджено Державну премію СРСР. Вибійник шахти «Юний комунар» М. І. Колганов за успіхи у розвитку вугільної промисловості в квітні 1957 року удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. У жовтні 1961 року бригада сталеварів металургійного заводу, яку очолює Д. Сидорук, виступила ініціатором боротьби за економію робочого часу під девізом «Робочий час — наше багатство». Металурги зобов'язалися скоротити строки кожної плавки сталі на 10 хвилин. До серпня 1962 року вони виплавили 1075 тонн надпланової сталі і домоглися економії часу на кожній плавці в середньому по 19 хвилин. Почин бригади Д. Сидорука здобув послідовників на багатьох підприємствах Донбасу.

Нових виробничих успіхів досягли трудящі міста в боротьбі за виконання семирічного плану. Завдання семирічки по виплавці чавуну виконано достроково — в червні 1965 року, сталі — в травні 1965 року, випуску прокату — в листопаді 1964 року. Продуктивність праці на металургійному заводі за семирічку зросла на 87,4 проц. проти 65 проц. за планом. Завдяки впровадженню у виробництво більше як 17 тис. раціоналізаторських пропозицій одержано близько 14 млн. крб. економії. За успішне виконання завдань семирічки Єнакіївський металургійний завод нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Старший вальцювальник стана 360 В. І. Небукін і майстер мартенівського цеху заводу В. І. Осаулко удостоєні

Почесний металург СРСР, горновий доменної печі № 1 Єнакіївського ордена Трудового Червоного Прапора металургійного заводу І. Г. Козинкін. 1970 р.

звання Героя Соціалістичної Праці. Вірні своїм трудовим традиціям, єнакіївські металурги на честь 95-ї річниці з дня народження В. І. Леніна видали радянському урядові комуністичний вексель, в якому взяли зобов'язання — дати у 1965 році понад план 1 млн. пудів чавуну, сталі й прокату. Свого слова вони додержали. Достроково справилися з завданням семирічного плану також шахтарі тресту «Орджонікідзевугілля». Лише у 1965 році вони видобули понад план 137 тис. тонн вугілля. За високі техніко-економічні показники в роботі звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно гірничому майстрові шахти № 3 О. Д. Яцуненку, машиністові вугільного комбайна шахти № 12 Г. Ю. Савченку і головному інженерові шахти № 1—2 «Червоний Жовтень» Л. А. Маркозія. Тепер 11 єнакіївців носять це високе звання.

В дні підготовки до XXIII з'їзду КПРС трудящі Єнакієвого видали країні новий комуністичний вексель. Делегати з'їзду — секретар міськкому КП України Д. Ф. Старченко і бригадир арматурників депутат Верховної Ради СРСР, Герой Соціалістичної Праці М. І. Кравченко — вручили його президії XXIII з'їзду КПРС. У 1967 році в змаганні за комуністичну працю брало участь понад 900 виробничих колективів, 23,5 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. Понад 300 бригад, змін, цехів і дільниць, а також 1,5 тис. передовиків виробництва, носять зараз почесне звання колективів і ударників комуністичної праці. Першою цього звання удостоєна ще у вересні 1959 року бригада сталеварів, очолювана депутатом Верховної Ради УРСР В. І. Осаулком. Бригада досягла зйому 7,26 тонни сталі з одного кв. метра поду печі, скоротила тривалість кожної плавки на 25 хвилин і виплавила понад план 540 тонн металу. На ознаменування 50-ї річниці Великого Жовтня пам'ятний Червоний прапор Центрального Комітету КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Української республіканської Ради професійних спілок вручено Єнакіївському металургійному заводові, ювілейний Червоний прапор Єнакіївського міськкому КП України і виконкому міської Ради — колективам шахт № 3 «Новий юнком» і № 12. 5 кращим гірникам присвоєно звання почесного шахтаря, 50 чоловік нагороджено значком «Шахтарська слава», 78 — значком «Відмінник соціалістичного змагання».

Ініціативно і наполегливо на підприємствах і будовах міста трудилася молодь. Комсомольці шефствували над будівництвом доменних печей № 4, № 3 і № 5, а також безперервнозаготівельного стана, прокатного стана 1100 і киснево-конверторного цеху Єнакіївського металургійного заводу, які було оголошено всесоюзними ударними комсомольськими будовами, брали участь у спорудженні 37 вугільних шахт Донбасу і будівництві коксових батарей.

Всенародне соціалістичне змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна викликало нове величезне піднесення політичної і трудової активності робітників, інженерно-технічних працівників і всіх трудящих міста. Вони з натхненням працювали над виконанням соціалістичних зобов'язань у рахунок комуністичного векселя, виданого на честь цієї знаменної дати. За чотири роки п'ятирічки трудящі міста виробили на 22 млн. крб. надпланової продукції. Понад план видобуто

більш як 350 тис. тонн вугілля, вироблено 46 тис. тонн чавуну, десятки тисяч тонн сталі, прокату тощо. Девізом комсомольців і молоді міста став заклик «Ленінською ударною працею зустрінемо ленінський ювілей!». Молоді металурги дали Батьківщині понад план 40 тис. тонн металу, комсомольсько-молодіжні колективи шахтарів — 30 ешелонів палива понад план. Колектив шахти «Юний комунар», який найбільш відзначився у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС; Ленінської ювілейної почесної грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради удостоєно Єнакіївський цементний завод.

Проспект В. І. Леніна в Єнакієвому. 1970 р.

Традиційними стали соціалістичне змагання та дружні зв'язки колективів шахт і заводів Єнакієвого з гірниками Кузбасу і Караганди, металургами Грузії, Уралу, нафтовиками Азербайджану.

Промислова продукція з маркою єнакіївських підприємств йде у 30 країн світу. На шахтах тресту «Орджонікідзевугілля» (з 1970 року перетворено на комбінат «Орджонікідзевугілля») у 1958 році оволодівало професіями понад 100 гірників з Народної Республіки Болгарії. На металургійному заводі в 1963—1964 рр. вивчали виробничий і технічний досвід 50 молодих робітників та інженерно-технічних працівників з Куби. Спеціалісти Єнакієвого брали участь у будівництві Бхілайського металургійного комбінату в Індії і Асуанської греблі в ОАР.

За роки Радянської влади Єнакієве з невеликого робітничого селища перетворилося на один з найбільших промислових і культурних центрів Донбасу. Лише за семирічку 8 тис. сімей справили новосілля. Якщо у 1940 році в місті було 485 тис. кв. метрів житла, то в 1967 році — 1605 тис. кв. метрів. Житлові будинки забезпечуються всіма комунальними вигодами.

Межі міста розширилися. До нього ввійшли колись віддалені селища шахт «Червоний Профінтерн», № 1—2 «Червоний Жовтень», «Юний комунар» та нові — ім. Ватутіна, ім. 40-річчя Жовтня, Північне, Залізничне, Карло-Марксове та ін. У центрі міста — великий бульвар, де з ранньої весни цвітуть квіти. Чудовий архітектурний ансамбль багатоповерхових будинків виходить на площу Леніна, особливо гарна центральна і західна її частини, обрамлені деревами і розарієм. Посеред площі — пам'ятник В. І. Леніну, споруджений до 95-річчя з дня народження великого вождя. Прямо, наче стріла, простягнувся проспект В. І. Леніна. Головні магістралі міста носять імена революціонерів — Г. Ф. Ткаченка-Петренка та А. П. Щербакова. Привабливо виглядає парк ім. М. О. Вознесенського. Численні пам'ятники, що є у місті, увічнюють героїв революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Встановлено пам'ятник Г. Ф. Ткаченкові-Петренкові. Біля входу до палацу культури шахти «Юний комунар» височить пам'ятник-обеліск на могилі полеглих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. На честь 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною споруджено пам'ятник воїнам, які загинули у боях за визволення міста, і запалено вічний вогонь. Звучить кожної години урочисто-траурна мелодія. На честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна споруджено пам'ят-

ник-монумент з текстом вітального листа В. І. Леніна гірникам Єнакієвого і текстом комуністичного векселя, який металурги видали вождю в 1921 році.

Комфортабельні автобуси курсують по 18 міських і 10 міжміських маршрутах. Значно поліпшилося побутове обслуговування населення. Тільки за останні роки побудовано фабрику індпошиву, меблевий комбінат, магазин прокату, будинок побутового обслуговування тощо. З 1960 по 1967 р. у місті відкрито 114 нових магазинів і 73 підприємства громадського харчування. З року в рік неухильно збільшується заробітна плата трудящих і суспільні фонди споживання, підвищується матеріальний добробут населення. За післявоєнний період сума пенсій зросла в 9,5 раза.

Піклування партії і уряду про трудящих міста виявляється і в неухильному поліпшенні медичного обслуговування населення. Створено широку мережу медичних закладів: 12 санчастин, 4 диспансери, стоматологічну поліклініку, станцію швидкої допомоги, санепідемстанцію, будинок санітарної освіти, два дитячі санаторії, 2 профілакторії. На всіх 9 шахтах є медичні пункти. За здоров'ям єнакіївців пильнують 1,5 тис. лікарів та середнього медичного персоналу. Великою повагою у жителів користуються заслужені лікарі УРСР Н. С. Скачкова та Н. А. Полканова, заслужений лікар Удмуртської АРСР В. П. Лященко та ін. В 70 дитячих садках і яслах виховується 7,5 тис. дітей дошкільного віку. На березі Волинцевського водосховища в мальовничому куточку Нехотіївського лісу розташовано піонерські табори, де кожного літа відпочивають понад 4600 дітей. Тут обладнано спальні корпуси, плавальний басейн, спортивне містечко. Тисячі трудящих міста зміцнюють здоров'я в кращих здравницях Криму, Кавказу, Прибалтики, Приазов'я та інших районів країни. Лише у 1968 році шахтарі, металурги і коксохіміки одержали 5 тис. путівок у санаторії та будинки відпочинку. Поблизу робітничого селища Красного Городка в 1967 році споруджено штучне водосховище, де жителі міста влітку проводять своє дозвілля.

До послуг єнакіївців спортивний комплекс — стадіон на 10 тис. місць, спортивний зал, відкритий плавальний басейн, спортивні майданчики. Добровільні спортивні товариства об'єднують 90 колективів фізкультури (понад 30 тис. чоловік). Для них споруджено 2 стадіони, 16 футбольних, 140 волейбольних і 53 баскетбольних майданчики, 40 гімнастичних та ігрових залів. У 2-й спартакіаді колективів фізкультури Української РСР, що проходила в 1963 році, взяло участь близько 80 тис. чоловік.

Гірничий технікум у Єнакієвому. 1968 р.

В 20 середніх, 22 восьмирічних, 20 початкових і 3 школах-інтернатах, 11 школах робітничої молоді і школі заочного навчання здобувають освіту близько 38 тис. чоловік. Всіх дітей охоплено восьмирічним навчанням. Виховання підростаючого покоління забезпечують 1860 вчителів. Працює металургійний, гірничий технікуми, 5 професійно-технічних училищ. У 1959 році в Єнакієвому відкрито загальнотехнічний факультет Донецького політехнічного інституту, на якому навчається близько 1000 студентів.

Багато єнакіївців працюють у різних місцях нашої неосяжної країни, на численних ділянках державного, господарського і культурного будівництва. Серед них І. П. Казанець — міністр чорної металургії СРСР, О. О. Бурмистров — заступник Голови Ради Міністрів УРСР, С. С. Нємчина — радянський дипломат, Д. М. Гридасов — голова виконкому Донецької обласної Ради депутатів трудящих, Ф. О. Меркулов — заступник міністра чорної металургії

УРСР; К. О. Дрель — доктор біологічних наук, професор; В. Д. Зінченко-Гладник— доктор медичних наук, професор; В. Ф. Попов — письменник, лауреат Державної премії СРСР, автор відомого роману «Сталь і шлак»; письменники В. Г. Пронський, А. Г. Никаноркін, поети М. Пляцьковський і А. Кравченко та ін.

Двічі Герой Радянського Союзу, льотчик-космонавт Г. Т. Береговий у Єнакіївській середній школі № 15. 1969 р.

Першу життєву школу в Єнакієвому пройшов двічі Герой Радянського Союзу, льотчик-космонавт, генерал-майор Г. Т. Береговий. Тут він закінчив 8 класів середньої школи № 5 (тепер № 37) і пішов працювати на металургійний завод. Після закінчення Єнакіївського аероклубу у грудні 1938 року вступив до Ворошиловградської школи військових льотчиків. З перших днів Великої Вітчизняної війни Береговий брав участь у бойових діях штурмової авіації на різних фронтах. Після війни Георгій Тимофійович закінчив Вищу офіцерську школу, а потім курси льотчиків-випробувачів. У 1961 році йому присвоєно звання заслуженого льотчика-випробувача СРСР. 1968 року Г. Т. Береговий здійснив політ у космос на кораблі «Союз-3». У лютому 1969 року єнакіївці тепло зустрічали свого земляка, який приїхав до них у гості.

Багате Єнакієве народними талантами. Тут — 2 палаци культури і 21 клуб, де працює 220 самодіяльних художніх колективів. В них беруть участь понад 5 тис. робітників і службовців. Деякі учасники художньої самодіяльності згодом стали професіональними акторами, відомими всій країні. Дочка робітника металургійного заводу Н. Ф. Кемарська — народна артистка РРФСР, лауреат Державної премії. Вихованка місцевої музичної школи, дочка слюсаря Є. Ф. Смоленська — солістка Великого театру Союзу РСР. На сцені цього прославленого театру співає також І. З. Долгих — колишній робітник одного з єнакіївських підприємств. Син шахтаря А. Ковальов — нині соліст Одеського театру опери та балету. Уродженці міста С. А. Заславський і Є. М. Зубцов стали композиторами.

Значну роботу проводять бібліотеки, яких у місті 109. Їх книжковий фонд перевищує 550 тис. примірників. Працюють 6 кінотеатрів, 14 стаціонарних кіноустановок і 6 кінопересувок. У дитячій музичній школі та її філіалах вчиться понад 500 дітей. З великим успіхом пройшов фестиваль самодіяльного мистецтва, присвячений 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

В місті є друкарня; видається газета «Енакиевский рабочий». Її разовий тираж — 40 тис. примірників. Робкорівський актив газети — понад 250 чоловік. При редакції газети працює літературне об'єднання. Видається також 9 багатотиражок. В березні 1968 року газету «Енакиевский рабочий» за успіхи в комуністичному вихованні трудящих, мобілізації їх на виконання завдань господарського і культурного будівництва та в зв'язку з 50-річчям з дня виходу першого номера нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Натхненником і організатором усіх славних звершень трудящих є міська партійна організація, яка налічує у своїх рядах 8512 комуністів, об'єднаних у 127 первинних парторганізаціях. На підприємствах, в установах і учбових закладах діє 126 первинних комсомольських організацій, у складі яких 15 тис. членів Ленінського комсомолу. Велику роль у господарсько-політичній діяльності відіграють профспілкові організації, жінки, молодь. Єнакіївці беруть активну участь у громадсько-політичному житті. До складу міської Ради обрано 350 депутатів, серед них 185 комуністів.

Сповнені творчої енергії, під керівництвом партії єнакіївці впевнено йдуть вперед по шляху комуністичного будівництва.

Ю. Є. ЗИК, А. І. РЯБЦЕВ, О. П. ХВОРОСТЯНОВ

ВУГЛЕГІРСЬК—МІСТО, ЦЕНТР МІСЬКОЇ РАДИ, ПІДПОРЯДКОВАНОЇ ЄНАКІЇВСЬКІЙ МІСЬКРАДІ

ВУГЛЕГІ́РСЬК (до 1958 року — Хацапетівка) — розташований за 12 км від Єнакієвого. Залізнична станція. Населення — 12 897 чоловік. Вуглегірській міськраді підпорядковані також населені пункти Булавине, Грозне, Каютине, Красний Пахар, Савелівка.

У другій половині XIX ст. з розвитком вугільної та металургійної промисловості в Донбасі розгорнулося будівництво залізниць. 1789 року споруджено станцію Хацапетівка. Назву вона дістала від могили Хацапетової, що містилася поруч. Після того, як Донецький вугільний басейн з'єднали з Криворізьким рудним коліями Дебальцеве—Хацапетівка—Ясинувата і Ясинувата—Чаплине, станція Хацапетівка стала проміжною. Поступово вона розширялася, навколо забудовувалося селище. В грудні, коли розпочалося Горлівське збройне повстання, серед загонів, що прийшли на допомогу повсталим, була й невелика хацапетівська дружина, яка приєдналася до дебальцівських робітників. Залізничники Хацапетівки допомогли швидко перевезти до Горлівки состави з дружинниками інших районів Донбасу. Після Лютневої революції наприкінці березня 1917 року тут створено Раду робітничих депутатів, що підпорядковувалася Дебальцево-Іванівській підрайонній Раді робітничих депутатів. Самостійної більшовицької організації в Хацапетівці ще не було, але передові робітники селища мали тісний зв'язок з дебальцівськими більшовиками. В березні—квітні 1917 року створюється профспілкова організація залізничників.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді велика група робітників Хацапетівки приєдналася до Єнакіївського червоногвардійського загону, який вів запеклі бої з каледінцями. 18 квітня 1918 року Хацапетівку захопили австро-німецькі окупанти. 23 квітня тут створено партизанський загін (командир — Швахський). Після нерівного бою з ворогом партизани відступили. 16 листопада того ж року селище було визволене від загарбників, але незабаром стало ареною запеклих боїв з білогвардійцями, які в грудні захопили Хацапетівку. Частини 42-ї дивізії 13-ї армії при підтримці бронепоїздів 20 березня 1919 року вибили ворога з Хацапетівки. Протягом квітня селище і станція не раз переходили з рук у руки. Війська 13-ї армії, утримуючи Хацапетівку і Дебальцеве, правим флангом вели наступ на станції Кутейникове, Іловайськ, Кринична. Ціною великих втрат 29 травня денікінці захопили Хацапетівку, Дебальцеве, Микитівку. 27 грудня 1919 року війська 9-ї стрілецької дивізії та Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного визволили Хацапетівку. 30 грудня 1919 року тут сформовано більшовицьку організацію. Тоді ж створено ревком, до складу якого ввійшли О. М. Тарарика, П. В. Самсонов, Мірошниченко, І. Ф. Колесник, П. І. Бурлака. Наприкінці березня 1920 року обрано Раду. Комсомольська організація виникла тут на початку 1920 року, секретарем її обрали Г. Д. Кобзаря. В 1923 році в селищі засновано сільськогосподарську комуну «Червоний хлібороб»; у 1924 році понад 100 бідняків і середняків вступили до сільського споживчого товариства. 1931 року в Хацапетівці створено МТС.

Поблизу селища у 1938—1939 рр. було відкрито вугільні шахти. У сучасному Вуглегірську працює найбільша в комбінаті «Орджонікідзевугілля» шахта «Вуглегірська-Західна». Колектив цього підприємства виступив ініціатором змагання гірників за збільшення видобутку палива з однієї лави, прискорення робіт в очисних вибоях. Тут трудяться багато передовиків, відзначених урядовими нагородами. Серед них — О. С. Жибченко, нагороджений орденом Леніна, Л. Д. Шиманський — кавалер ордена Трудового Червоного Прапора. На честь 50-річчя Великого Жовтня колективу шахти «Вуглегірська-Західна» вручено пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. У місті працює також найбільша у Донбасі Центральна збагачувальна фабрика. Поблизу Вуглегірська розпочалося будівництво найбільшої в Європі Вуглегірської ДРЕС.

У вересні 1958 року селище віднесено до категорії міст районного підпорядкування. Тут — близько 30 магазинів, їдалень; є хлібозавод, комбінат побутового обслуговування, універмаг. У місті функціонують лікарня, грязеводолікарня, поліклінічне відділення, кілька медпунктів. Збудовано лікарняне містечко. Відкрито стадіон. У Вуглегірську діють 6 дитячих садків і ясел. Працюють вісім загальноосвітніх шкіл (в т. ч. школа-інтернат і школа робітничої молоді). Багато років у школі-інтернаті працювала заслужена вчителька школи УРСР, кавалер ордена Леніна і Трудового Червоного Прапора К. П. Тимошова. У 1968 році відкрився філіал Єнакіївської музичної школи ім. Чайковського. У місті — палац культури на 500 місць, 2 клуби, літній кінотеатр, 9 бібліотек.

Загальний вигляд шахти «Вуглегірська-Західна». 1968 р.

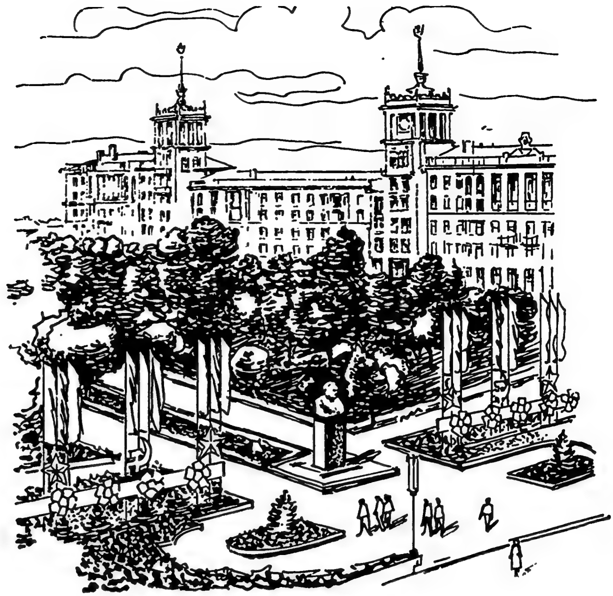

ЖДАНОВ —

МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Жданов (до 1948 року — м. Маріуполь) — великий морський порт та індустріальний центр на півдні України. Розташований на березі Азовського моря, там, де в нього впадає річка Кальміус, за 112 км на південь від Донецька. Кінцевий пункт залізниці Донецьк — Жданов. Асфальтовані шляхи пролягли від Жданова на Донецьк, Запоріжжя, Ростов-на-Дону, Бердянськ. Місто має 4 райони: Іллічівський, Жовтневий, Орджонікідзевський та Приморський. Площа — 180 кв. км. Населення — 416,6 тис. чоловік.

На території Жданова в 1930 році досліджено одну з найвизначніших пам'яток доби неоліту — Маріупольський могильник. В ньому знайдено 122 поховання, де зберігалися знаряддя праці (крем'яні ножі, скребки, наконечники списів і стріл), кам'яні булави та багато різноманітних прикрас: кістяні буси, намисто з черепашок і зубів тварин, кістяні фігурки биків, пластинки з кабанячих іклів. Виявлено також рештки поселення та 25 поховань доби бронзи і одне — доби міді.

У 60-х рр. X ст. після розгрому хозар князем Святославом землі Приазов'я увійшли до складу Київської Русі. Та монголо-татарська навала надовго відірвала Приазов'я від слов'янських земель. Починаючи з XVI ст. сюди, рятуючись від феодального гніту, почали втікати кріпаки з України і Росії. Ще на початку цього століття на правому березі гирла річки Кальміусу запорізькі козаки побудували фортецю Кальміус, яка захищала їх від набігів кримських і ногайських татар. 1611 року вона стала центром паланки[1].

З ліквідацією в 1775 році Запорізької Січі Кальміуську паланку було перетворено на Кальміуський повіт Азовської губернії, а фортеця стала називатися містом Павловськом. Згодом, коли царський уряд переселив сюди з Криму частину греків, на їх прохання Павловськ 1780 року перейменовано в Маріуполь. З 1784 року Маріуполь став повітовим містом Катеринославського намісництва, з 1796 — Новоро-

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 229, оп. 1, спр. 152, арк. 2.

сійської, а з 1802 — Катеринославської губерній. У 1795 році тут жило 2623 чоловіка. Всі греки-поселенці юридично були вільними. Для управління повітом загальним голосуванням на 3 роки обирався суд — орган, що поєднував адміністративні, поліцейські та судові функції. Фактично вся влада в місті і повіті перебувала в руках багатих купців та великих землевласників.

1826 року в Маріуполі налічувалося 2998 мешканців, переважно купців й ремісників. Ремісники вичиняли шкіри, робили сідла та іншу збрую, ткали килими, шили взуття, сорочки, гаптовані золотом, рушники. Наприкінці 20-х років XIX ст. тут відкрито цегляні й черепичні заводи. На початку 30-х років споруджено макаронну фабрику, в 1850 році — шкіряний і свічковий заводи. На кожному з цих підприємств працювало не більше 10 чоловік. В гирлі річки Кальміусу, що служило зручною гаванню, містилися крамниці й склади для зерна, солі, риби та інших товарів. Ще 1800 року в Маріуполі відкрили митницю, а в 1809 році — портове управління. До спорудження залізниці місто було одним із центрів чумацького промислу, сюди щороку прибувало близько 50 тис. чумацьких возів. Через Маріуполь проходив поштовий тракт Катеринослав — Кавказ. На 1855 рік в місті вже проживало до 4600 чоловік[1].

Скасування кріпацтва прискорило промисловий розвиток Маріуполя. 1882 року тут збудовано перший млин, в 1886 році — пивоварний та чавуноливарний механічний заводи. 1882 року до міста прокладено залізницю, а в 1886—89 рр. споруджується глибоководний торговий порт. Наявність порту, близькість до вугілля і керченських руд, зручне розташування щодо ринків збуту — все це створило умови для спорудження в місті металургійних заводів. Влітку 1896 року французькі банкіри, які заснували Нікополь-Маріупольське гірничометалургійне товариство, заклали біля Маріуполя, поблизу станції Сартана (нині станція Жданов-Вантажна), металургійний завод «Нікополь». В лютому 1897 року стали до ладу трубозварювальний стан, потім — листопрокатний, мартенівські й доменні печі. А через рік поряд з заводом «Нікополь» бельгійська акціонерна компанія «Російський Провіданс» почала споруджувати новий металургійний завод «Провіданс». 1899 року він вступив в число діючих[2].

Користуючись підтримкою царського уряду і прагнучи підкорити промисловість міста своїм хижацьким інтересам, капіталісти забезпечували собі високі прибутки. У 1898—99 господарському році Нікополь-Маріупольське товариство одержало 475 406 крб. чистого зиску. Доходи товариства «Російський Провіданс» в 1900—1901 рр. становили 835 698 крб. Особливо зросли прибутки капіталістів у період промислового піднесення та в роки першої світової війни. В 1915/16 господарчому році Нікополь-Маріупольське товариство одержало 6 654 604 крб. прибутку[3]. Із зростанням металургійних заводів в місті створюються підприємства будівельних матеріалів, металообробки, легкої промисловості. Збільшувався вантажооборот залізничного вузла і морського порту.

Розвиток промисловості сприяв швидкому зростанню населення. Якщо в 1892 році в Маріуполі проживало 17 тис. чоловік, то на 1918 рік — 110 008, з них 57 067 росіян, 20 831 українець, 15 388 євреїв, 7113 греків, решта — інші національності[4].

В центрі міста споруджувалися двоповерхові особняки знаті. Вулиці тут брукувалися. В 1910 році було збудовано насосну станцію, водонапірну башту, прокладено водогін, який постачав воду в центральну частину міста. На окраїнах селилися робітники. Робітничий район забудовувався переважно одноповерховими будинками, найчастіше з саману, і землянками. У 1874 році на кошти земства в місті відкрили лікарню на 30 ліжок. 1890 року збудували ще одну на 15 ліжок. На початку

---

[1] Мариуполь и его окрестности. Мариуполь, 1892, стор. 252.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 23, оп. 24, спр. 484, арк. 1, 15, 30, 31.
[3] Там же, спр. 332, арк. 116, 227; спр. 484, арк. 191; спр. 608, арк. 23—27.
[4] Газ. «Мариупольский вестник», 26 жовтня 1918 р.

ХХ ст. відкрилися лікарні при заводах «Нікополь» і «Провіданс». У 1913 в них працювали 4 лікарі, 8 фельдшерів і 3 акушерки[1].

Головна вулиця дореволюційного Маріуполя. 1890 р.

Першу школу — двокласне грецьке парафіяльне училище — відкрили 1820 року; через 5 років — духовне училище, де навчалися переважно діти духівництва. В цих учбових закладах 1862 року перебувало 140 чоловік[2]. У 1869—1893 рр. вже діяли 5 початкових шкіл, з 1876 року — чоловіча і жіноча гімназії; на початку ХХ ст. відкрито учительську семінарію, ще одну гімназію, 2 прогімназії, реальне, технічне й єпархіальне училища, поблизу заводів — 4 початкові школи.

Навесні 1847 року до міста вперше приїхала драматична трупа актора В. І. Виноградова (згодом відомий майстер сцени столичних театрів), та виступати їм було ніде — довелося спеціально пристосовувати приміщення. В 1887 році з ініціативи актора В. Л. Шаповалова в Маріуполі збудовано театр, що мав велику сцену, зал на 800 глядачів, фойє. У трупі Шаповалова тривалий час грали М. П. Старицький, М. Л. Кропивницький, В. Н. Андрєєв-Бурлак та інші. 1899 року споруджено цирк на 800 місць, в 1906—1910 рр.— 3 кінотеатри: «XX століття», «Ілюзіон», «Вечірній відпочинок» (останній — у заводському районі). У 1870 році відкрито друкарню. З 1906 року тут видавали буржуазно-ліберальну щоденну газету «Мариупольская жизнь», друкували книжки. Маріупольським відділенням редакції газети «Приазовский край» (видавалася в Ростові-на-Дону) в 1896—1898 рр. завідував О. С. Серафимович, пізніше видатний російський радянський письменник. У Маріуполі в родині бідного шевця 1842 року народився російський живописець-пейзажист А. І. Куїнджі. По закінченні петербурзької Академії мистецтв він часто приїздив до міста, створив тут багато полотен.

Розвиток капіталістичної промисловості після реформи зумовив зростання у Маріуполі промислового пролетаріату. На металургійних підприємствах 1899 року працювало 5339 чоловік; в 1916 році лише на «Нікополі» налічувалося 11 475 робітників[3]. Багато їх було розпорошено по дрібних сезонних підприємствах міста. Сезонно — з березня до грудня — працювали і вантажники в порту. Щороку на заробітки в Маріуполь прибувало з різних губерній 9—12 тис. чоловік. Ось що писав про становище портових вантажників у газеті «Приазовский край» в 1897 році О. С. Серафимович: «Важко уявити, якого нахабства сягає ... експлуатація робітників. Підрядчики без хабара не приймуть робітника на роботу, а годують їх жахливими покидьками. Одне слово ... робітника буквально висмоктують». Навіть чиновникам департаменту поліції, які обстежували наприкінці 1899 року житлові умови робітників маріупольських металургійних заводів, довелося визнати, що за винятком казарм й окремих хатинок, які містили близько 4000 чоловік, для решти 3757 робітників збито курені з тонких дощок, без підлоги. В цих куренях люди живуть влітку і взимку. Після дощів потоки води утворюють в хатах смердючу багнюку. Долівка, де сплять покотом чоловіки й жінки, всипана паразитами. Лазні на обох заводах немає[4]. Старший фабричний

[1] Железная промышленность Южной России в 1913 г. Х., 1914, стор. 134.
[2] Материалы для географии и статистики России. В. Павлович. Екатеринославская губерния. СПб., 1862, стор. 339, 340.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 26, оп. 1, спр. 560, арк. 72.
[4] Газ. «Приазовский рабочий», 28 травня 1941 р.

інспектор Катеринославської губернії у звіті зазначав, що більшість робітників приходять на підприємства гірничозаводської промисловості молодими й дужими, а через 7—10 років стають каліками.

Каторжні умови праці й життя спонукали робітників до боротьби з гнобителями. Великий вплив на формування революційної свідомості робітників справив катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Представником маріупольських робітників у ньому був ливарник заводу «Нікополь» професіональний революціонер Ф. Д. Панфілов. Під його керівництвом 9—11 квітня 1898 року проведено страйк на цьому ж заводі[1].

Організованішого і свідомішого характеру боротьба робітників набула відтоді, як у місті восени 1898 року виникла соціал-демократична організація. Одним з її засновників був А. Я. Гусинський, який приїхав в Маріуполь за дорученням Донського комітету РСДРП. Називалася ця організація «Маріупольською секцією Донського комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії». В її роботі активну участь брав учень В. І. Леніна, член петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» О. І. Іванов, якого в липні 1896 року вислали з Петербурга під нагляд поліції. Влітку 1898 року він працював слюсарем на заводі «Провіданс». Членами організації були також І. С. Фомін, висланий з Москви за належність до соціал-демократичного гуртка, О. В. Жогло — учасник страйку робітників Головних залізничних майстерень у Ростові, дружина Гусинського М. Л. Зелікман та ін. Організація мала гектограф і друкувала прокламації та листівки.

Під її керівництвом 30 квітня 1899 року почався страйк робітників заводу «Нікополь»; того ж року відбулися перша в Маріуполі маївка і найбільший на півдні Росії страйк робітників обох металургійних заводів[2]. 6 липня 1899 року соціал-демократична організація поширила надруковану на гектографі прокламацію «Лист до маріупольських робітників», що закликала їх до страйку. 7—8 липня робітники сформулювали вимоги і обрали уповноважених для переговорів із заводоуправлінням. Вони зажадали перевести майстрових на відрядну оплату; чорноробам збільшити заробіток на 50 проц.; зрівняти оплату місцевих та іноземних майстрів (на заводі «Провіданс» бельгійські розмітники одержували 5 крб. на день, російські — 1 крб. 50 коп.); скоротити робочий час з 12 до 10 годин тощо. Після відмови 5 тис. робітників обох підприємств припинили роботу. Заводчики викликали поліцію і солдатів. 13 липня поліція заарештувала А. Я. Гусинського та інших керівників страйку, але робітники розігнали конвой і визволили заарештованих. 15 липня до міста прибув губернатор у супроводі двох піхотних батальйонів і півсотні козаків. Страйк було придушено. Почалися обшуки й арешти. Соціал-демократичну організацію розгромили, членів її заарештували й вислали до Сибіру. Під час розправи з страйкарями було вбито і поранено кілька десятків робітників, 150 ув'язнено і понад 500 звільнено з заводу[3].

Маріупольський страйк відіграв значну роль у розвитку робітничого руху в Донбасі. У листівці «Річниця маріупольського страйку 14 липня 1899 року» соціал-демократи писали: «Хай товариші наші загинули, та їх жертва не пропаде марно і на ниві, зрошеній кров'ю, піднімуться й розквітнуть нові рясні сходи сміливих борців за свободу й щастя робітничого класу». Листівка закінчувалася закликом: «Геть капіталістів і царське самодержавство»[4].

У період промислової кризи 1900—1903 рр. становище трудящих Маріуполя різко погіршилося. В газеті «Искра» 1903 року надруковано кореспонденцію, в якій розповідалося про масові звільнення робітників, зменшення заробітної плати. «Нещасні випадки,— писали робітники в газеті,— стали повсякденними. Штрафи заму-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 65, спр. 2813, арк. 48.
[2] Там же, ф. 1405, оп. 521, спр. 452, арк. 38—41.
[3] Там же, оп. 249, спр. 1963, арк. 3—27.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 5, арк. 1—7.

чили. Школи для дітей робітників погані. Бібліотеки немає. На заводі «Нікополь» доходить до того, що жаркої літньої пори не вистачає навіть питної води»[1].

В цей період в місті при активній участі революціонера-професіонала, іскрівця А. В. Шестакова відновлюється соціал-демократична організація. Весною 1901 року за дорученням Донського комітету РСДРП він влаштувався стругальником на «Нікополі». Разом з робітниками М. Цобаном, І. Семиловим, В. Семиловим, І. Діком, В. Московченком, М. Двіновим та іншими А. Шестаков організовував сходки, поширював нелегальну літературу, листівки[2]. У кореспонденції з Маріуполя, надрукованій в «Искре», повідомлялося, що в грудні 1902 року і січні 1903 року тут розповсюджено прокламації «До організованих товаришів» і «До всіх громадян Росії», в березні 1903 року — «Павуки і мухи», «Хто наші вороги» і «Про безробіття»[3].

Під керівництвом Маріупольського комітету РСДРП в 1903 році відбулися березневий страйк на «Провідансі», квітневі і травневі страйки робітників обох заводів. Велику антивоєнну агітацію серед мобілізованих і населення провадила соціал-демократична організація в роки російсько-японської війни[4].

На початку 1905 року, одержавши звістку про Криваву неділю в Петербурзі, Маріупольський комітет РСДРП закликав пролетаріат міста до боротьби. 12 січня було оголошено дводенний страйк. Робітники виступили і під час всеросійського жовтневого політичного страйку. Ще 29 вересня 1905 року припинили роботу і зійшли на берег команди 18 вантажних пароплавів. 10 жовтня застрайкували залізничники, вранці 15 жовтня — робітники всіх цехів «Нікополя», увечері — на «Провідансі»[5]. Страйк став загальним. У ньому взяли участь також працівники поштово-телеграфної контори і всіх дрібних підприємств міста. На мітингу робітників «Нікополя» більшовики запропонували обрати представників по цехах і з них створити Раду робітничих депутатів. Представників також обрали на «Провідансі» та інших заводах. 16 жовтня на спільному мітингу робітників обох металургійних підприємств затвердили склад Ради. Було створено і місцеву профспілку «Металіст».

16—17 жовтня відбувалися багатолюдні мітинги, демонстрації, які закінчилися збройними сутичками з військами і поліцією. Консули Англії, Франції, Бельгії, що перебували у місті, вимагали від катеринославського губернатора посилити у Маріуполі та інших містах і селищах півдня охорону підприємств, які належали підданим їх держав. У середині жовтня до міста прибули війська. Та, незважаючи на це, у зв'язку з виходом царського маніфесту 17 жовтня, Маріупольський комітет РСДРП і Рада робітничих депутатів 19 жовтня організували демонстрацію протесту, в якій взяло участь понад 10 тис. чоловік[6].

8 грудня застрайкували залізничники. Вони обрали розпорядчий комітет, до рук якого перейшла вся дільниця залізниці Маріуполь—Ясинувата. Рух поїздів на лінії відбувався тільки за вказівкою комітету. Робітники «Нікополя» і «Проviданса» оголосили триденний страйк солідарності. Під час збройного повстання в Горлівці робітники Маріуполя послали на допомогу горлівчанам бойову дружину — понад 400 чоловік[7]. Після придушення повстання царські війська зайняли станцію Маріуполь. Маріупольську Раду робітничих депутатів розігнали[8]. Її членів — І. Семилова, В. Московченка, братів Миколу, Леоніда і Ореста Антипченків — заарештували і кинули до в'язниці.

Але боротьба не згасла. 1 травня 1906 року робітники міста знову провели страйки і демонстрації. В липні протягом 12 днів страйкували робітники «Нікополя» і «Провіданса», портові вантажники, робітники млина і міської друкарні. Значним

---

[1] Газ. «Искра», 15 травня 1903 р.
[2] Журн. «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 157.
[3] Газ. «Искра», 15 квітня 1903 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 103, арк. 31.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 186, арк. 80.
[6] Там же, оп. 108, спр. 635, арк. 4—6.
[7] Газ. «Наша правда» (Маріуполь). 20 грудня 1925 р.
[8] ЦДІА СРСР, ф. 37, оп. 58, спр. 337, арк. 21.

виступом пролетарів Маріуполя в період першої російської революції 1905—1907 рр. був страйк робітників «Нікополя» і «Провіданса» 1 травня 1907 року. Після нього міська організація РСДРП зазнала великих втрат — багатьох її членів було заарештовано і заслано на каторгу. І все-таки організацію не знищили. У підпіллі вона не припиняла роботи. В рапорті губернському жандармському управлінню від 25 червня 1908 року повідомлялося, що Маріупольський комітет Донецького союзу РСДРП раніше поділявся на 3 райони: міський, портовий і заводський. Зараз перші два не діють, останній з серпня 1907 року випустив 6 листівок, які було знайдено на заводах[1].

Восени 1906 року, переховуючись від поліції, до Маріуполя приїхав Г. І. Петровський і влаштувався токарем у механічному цеху «Нікополя». Через рік Петровський перейшов у електроцех «Провіданса», де нелегально діяв заводський комітет, який підтримував зв'язок з ЦК РСДРП і В. І. Леніним, що перебував тоді в еміграції. За дорученням В. І. Леніна, Н. К. Крупська регулярно листувалася з більшовиками Маріуполя[2]. Значну роботу в місті проводили у цей час А. О. Заворуєв, В. Д. Олейников, І. З. Іодинський, П. П. Шелестов та ін. Під керівництвом Г. І. Петровського робітники міста взяли активну участь у створенні фонду газети «Правда». В статті «Підсумки піврічної роботи» В. І. Ленін назвав Маріуполь в числі інших міст, де робітники провели по два і більше групових грошових зборів у фонд «Правды»[3]. Влітку 1912 року міська організація РСДРП висунула кандидатуру Г. І. Петровського на катеринославський губернський з'їзд по виборах депутатів у IV Державну думу від робітничої курії. З'їзд у жовтні 1912 року обрав Г. І. Петровського депутатом Думи[4]. Активну участь у діяльності Маріупольської організації РСДРП брав також і В. Я. Чубар, який у 1914 працював на «Провідансі».

На початку першої світової війни частину більшовиків мобілізували в армію, багатьох заарештували і заслали. Однак і за цих умов більшовики продовжували вести за собою робітників. Під їх керівництвом у місті відбулося кілька антивоєнних виступів. Коли в 1915 році з ініціативи буржуазних партій виникли військово-промислові комітети і буржуазія за допомогою меншовиків та есерів намагалася створити при них групи з робітників, щоб залучити їх до роботи у військовій промисловості, більшовики міста зірвали ці плани. Робітники «Нікополя» відмовилися обирати делегатів у «робітничі групи» і заявили, що йдуть за більшовиками, проти соціал-шовіністів[5]. У травні 1916 року вибухнув великий страйк на «Нікополі». Робітники мартенівського цеху висунули поряд з економічними і політичні вимоги. До них приєдналися робітники інших цехів. Страйк тривав 15 днів[6].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року вже 2 березня в місті обрано Раду робітничих депутатів. Однак більшість у ній захопили меншовики та есери. Вони сприяли створенню 5 березня т. зв. громадського комітету, який очолив комісар Тимчасового уряду[7].

Більшовики Маріуполя у цей час входили в об'єднану соціал-демократичну організацію, де тоді переважали меншовики. У квітні—травні в місто із заслання повернулися учасники травневого страйку 1916 року. 5 травня 1917 року вони створили «Комітет потерпілих за страйк», навколо якого групувалися більшовики. 1 липня 1917 року комітет було розпущено і замість нього створено більшовицьку організацію. Головою Маріупольського комітету РСДРП(б) став В. О. Варганов.

Вже 6 квітня під тиском більшовиків Рада прийняла рішення про запровадження 8-годинного робочого дня на підприємствах. У травні—червні різко погіршилося становище з паливом на металургійних заводах. З'ясувалося, що шахтовласники

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 17, арк. 1.
[2] Журн. «Исторический архив», 1959, № 1, стор. 23.
[3] В. І. Л е н і н. Твори, т. 18, стор. 163.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 23, арк. 5.
[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 30.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 28, оп. 16, спр. 158, арк. 24, 25.
[7] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 122, арк. 10.

Голова Маріупольського комітету РСДРП(б) в 1917 році В. О. Варганов.

навмисне зривали поставки вугілля. Рада надіслала заяву в Харків до обласної Ради з вимогою якнайшвидше скликати конференцію, яка вжила б термінових заходів, щоб запобігти вугільній кризі, але там засіли меншовики та есери, тому заяву знехтували. Тоді Маріупольська Рада послала своїх депутатів у Горлівку, Гришине, на станцію Алмазна, і вони забезпечили доставку вугілля в місто[1].

До осені 1917 року вплив маріупольських більшовиків на маси незмірно зріс. Якщо в липні організація налічувала 100 чоловік, то у жовтні вже близько 3 тис.[2]. Під керівництвом більшовиків працював юнацький соціалістичний гурток, створений весною 1917 року. Очолював його робітник трубного цеху «Нікополя» більшовик В. Козлов. Маріупольський комітет РСДРП(б) постійно листувався з ЦК партії, регулярно інформуючи його про становище в місті. У вересні 1917 року під керівництвом більшовиків проведено перевибори Ради робітничих і солдатських депутатів. За більшовицький список проголосувало тоді 5330 чоловік з 7243. 12 жовтня в приміщенні кінотеатру «Вечірній відпочинок» відбулося перше засідання новообраної Маріупольської Ради робітничих і солдатських депутатів, головою її став В. О. Варганов. Тут же було схвалено декларацію фракції більшовиків, яка вимагала передачі всієї влади до рук Рад[3]. 17 жовтня загальні збори Маріупольської Ради робітничих і солдатських депутатів делегатами на 2-й Всеросійський з'їзд Рад обрали більшовиків — робітника снарядного цеху № 1 «Нікополя» І. Д. Борисова і П. П. Московченка (від солдатської секції). 21 жовтня Рада прийняла резолюцію, в якій говорилося, що для врятування країни і революції вона... «вважає за необхідне негайний перехід всієї влади до рук 2-го Всеросійського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів». Резолюцію надіслали Центральному Виконавчому Комітетові і редакції газети «Звезда»[4].

Дізнавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, про декрети 2-го Всеросійського з'їзду Рад, робітники Маріуполя під керівництвом більшовиків 30 жовтня створили військово-революційний комітет і штаб Червоної гвардії. У заводському районі владу зосередили в своїх руках Рада і військово-революційний комітет. В центрі міста, де пролетарський прошарок був незначним, керувала, як і раніше, есеро-меншовицька міська Дума, що визнавала Центральну раду. Дума стала центром групування контрреволюційних сил, яким допомагали іноземні консули, що залишилися в місті. На підтримку контрреволюції у листопаді з Києва прибуло 200 гайдамаків. Назрівала збройна боротьба. Рада і військово-революційний комітет організували навчання робітників військової справи. 30 грудня 1917 року гайдамаки були розгромлені. Радянська влада перемогла в усьому місті[5].

Поступово в Маріуполі нормалізувалося життя. Відроджувалися заводи. 14 березня 1918 року, в зв'язку з навалою німецьких імперіалістів, Рада опублікувала звернення до робітників і селян Маріупольщини з закликом стати на захист соціалістичної Вітчизни[6]. А наприкінці березня загін маріупольців під командуванням В. О. Варганова вже воював з австро-німецькими окупантами під Катеринославом.

Скориставшись з того, що головні сили Червоної гвардії були на фронті, українські буржуазні націоналісти, меншовики та есери 8 квітня вчинили заколот і захопили владу. Цим вони полегшили наступ німецьких загарбників. 20 квітня 1918 року

[1] Ю. М. Гамрецький. Ради робітничих депутатів України в 1917 році (період двовладдя). К., 1966, стор. 105.
[2] Журн. «Вопросы истории КПСС», 1957, № 2, стор. 117.
[3] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 1, стор. 683—685.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1246, оп. 1, спр. 6, арк. 259; оп. 2, спр. 6, арк. 253—262.
[5] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 128, арк. 145, 146.
[6] Газ. «Революционное слово», 14 березня 1918 р.

Командир Маріупольського повстанського батальйону К. П. Апатов.

австро-німецькі війська окупували Маріуполь. Було скасовано 8-годинний робочий день на підприємствах; запроваджено тілесне покарання. Підприємці різко знизили розцінки на роботу. Ціни на продукти харчування нестримно зростали. 8 травня окупанти закрили завод «Нікополь», слідом за цим— «Провіданс». Тисячі людей опинилися на вулиці.

Боротьбу робітників міста проти окупантів та їх націоналістичних прихвоснів очолив створений у травні більшовицький підпільний комітет, керований Г. Македоном. Членами комітету були також К. С. Турчанін, І. О. Каракошенко, Т. О. Какута, Я. Л. Волентер та І. П. Зубченко[1]. У червні 1918 року в Маріуполі відбулася повітова більшовицька конференція. Обговорювалися питання про обрання делегата на І з'їзд КП(б)У і підготовку збройного повстання проти окупантів. На заводах, в порту, місті і на залізниці створювалися ударні групи. Повстання розпочалося вночі проти 23 липня. Робітники заводів роззброїли і розігнали гетьманську варту, проте з'єднатися з головними силами повсталих не змогли. Запеклі бої розгорнулися на слобідці і в порту. Вони тривали два дні. Надвечір 24 липня, одержавши підкріплення з інших міст, окупанти придушили повстання. Кількасот чоловік було вбито; 150 заарештовано і віддано до військово-польового суду, який засудив кожного десятого до розстрілу, решту — на довічну каторгу, що її вони мали відбувати в Австрії. Почалися повальні обшуки. На місто наклали контрибуцію в 337 500 карбованців.

У листопаді 1918 року окупанти під ударами частин Червоної Армії і повсталих робітників та селян залишили місто. Але 22 листопада 1918 року Маріуполь захопили білокозаки полковника Жирова. Він оголосив в місті стан облоги і запровадив військово-польовий суд. 6 грудня 1918 року Маріуполь опинився в руках англо-французьких військ[2]. Інтервенти за допомогою білогвардійців установили жорстокий окупаційний режим. 24 лютого почалося збройне повстання маріупольських робітників проти білогвардійців та інтервентів. У селах повіту, де вороги намагалися провести мобілізацію у свою армію, сталися виступи селян. Маріупольський підпільний партійний комітет дав вказівку місцевим осередкам організувати збройний опір карателям. 19 березня повстанці розгромили загін денікінців, який прибув з Маріуполя, щоб придушити виступ селян у с. Мангуші.

27 березня 1919 року 1-а Задніпровська радянська дивізія розпочала наступ на місто. Робітники металургійних заводів завдали удару ворогові з тилу. Під захистом гармат і французьких кораблів білогвардійці марно намагалися закріпитися в порту. 29 березня вони тікали морем, рятуючись на тих же кораблях[3]. У Маріуполі створюється ревком на чолі з Г. Македоном. Розгорнув роботу партійний комітет. Почала видаватися газета «Известия». На початку квітня 1919 року утворюється комсомольська організація. Для захисту міста від денікінських банд було сформовано Маріупольський повстанський батальйон з числа робітників і залізничників. Командиром батальйону ревком призначив К. П. Апатова, комісаром — І. Шишлова, начальником штабу — І. Мартиненка. 15 квітня 1919 року під тиском переважаючих сил білогвардійців батальйон залишив місто і відступив до Бердянська. Але вже 27 квітня раптовим ударом він розгромив білих і визволив Маріуполь. Відновив роботу ревком, а 16 травня 1919 року — Маріупольська Рада робітничих і селянських депутатів[4].

Проте становище залишалося напруженим. Махновські частини, що прикривали

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 108, арк. 13.
[2] Газ. «Мариупольские известия», 8 грудня 1918 р.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 286, 287.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 122, арк. 14.

від денікінців ділянку залізниці Маріуполь—Волноваха, незабаром по-зрадницькому відкрили фронт, а самі відійшли на Бердянськ. Тим самим вони дали змогу кінноті Шкуро захопити Волноваху. 23 травня денікінці, підтримувані французькими військовими кораблями, знову вступили до Маріуполя.

4 січня 1920 року Червона Армія визволила Маріуполь від денікінців. Створений у місті революційний комітет 5 січня випустив звернення до трудящих, в якому закликав всіх стати до роботи. На засіданні 7 січня військово-революційний комітет ухвалив створити повітовий ревком[1].

Весь 1920 рік місто перебувало у прифронтовій смузі. Для боротьби з бандами Махна, що кілька разів нападали на нього, з комуністів і комсомольців створили частини особливого призначення (ЧОП)[2]. За почином комуністів трудящі виходили на суботники, впорядковували території підприємств, ремонтували устаткування, особлива увага приділялася відродженню металургійних заводів. Відбудова розгорнулася передусім на «Нікополі». У лютому 1920 року на обох заводах трудилося 1305 чоловік[3]. З метою концентрації виробництва у березні «Нікополь» і «Провіданс» були об'єднані і дістали назву Маріупольських об'єднаних металургійних державних заводів. Вони увійшли до групи ударних, особливо важливих, сполучених з залізничним транспортом підприємств, які передбачалося пустити першими. Було створено колегіальне заводоуправління з робітників. У березні дала струм електростанція, через місяць ожив листопрокатний цех — почалася прокатка товстолистового, а на початку травня — тонколистового заліза. Тоді ж стали до ладу 8-а мартенівська піч потужністю 40 тонн, 5 червня — трубний і ливарний цехи. 8 липня 1920 року газета «Известия» писала: «Маріупольські робітники здійснили чудо — державні металургійні заводи пробудилися після довгої сплячки. Напівголодні, змучені суворою холодною зимою, маріупольські металісти, пройняті любов'ю до своєї Радянської держави і бажанням допомогти братам-селянам, протягом трьох місяців... переробили 300 000 пудів заліза».

У квітні до Маріуполя приїхав брат В. І. Леніна — Д. І. Ульянов. Тут він провів нараду місцевих партійних і радянських працівників з питань організації допомоги Червоній Армії. 6 липня Маріупольський повітовий комітет оголосив мобілізацію комуністів і комсомольців на польський фронт, а 4 серпня — всіх комуністів на врангелівський[4]. Щойно створена Червона Азовська флотилія завдавала відчутних ударів врангелівцям. 28 вересня Маріуполь захопили білі, але вже 4 жовтня Червона Армія визволила місто. Революційна військова Рада республіки нагородила групу командирів і механіків Азовської військової флотилії орденом Червоного Прапора.

Білогвардійці та іноземні інтервенти завдали місту величезної шкоди — зруйнували заводи, порт і електростанцію. Наприкінці 1920 і на початку 1921 року жодне підприємство не працювало. Населення Маріуполя в 1921 році становило тільки 30 тис. проти 110 тис. у 1918 році. Щоб забезпечити продуктами харчування сім'ї трудящих, заводоуправління Маріупольських об'єднаних металургійних державних заводів організувало в ливарнях і механічних цехах виробництво лопат, граблів, борін, плугів, сапок, сковорід та інших предметів, потрібних для села. Все це обмінювалося на продукти харчування. У вересні 1921 року робітники одержували по 1,5 фунта хліба і по 0,75 фунта на кожного члена сім'ї.

Поступово відбудовувалися порт, електростанція, залізничний вузол і дрібні підприємства. Незважаючи на те, що в 1922 році працювала лише одна мартенівська піч, трубозварювальний і 2 листопрокатні стани, все-таки Маріупольські об'єднані металургійні державні заводи випустили сталі й прокату відповідно 19 і 18 проц. загального обсягу виробництва всієї України. У січні 1923 року правління тресту

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 265.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 61, арк. 34.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 106, оп. 1, спр. 68, арк. 47, 58.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 122, арк. 16.

«Південсталь» уклало угоду з «Нафтосиндикатом» про виробництво на маріупольських металургійних заводах для бакинських і грозненських нафтовиків 800 тис. пудів труб і 430 тис. пудів листового заліза. У 1923—1924 рр. заводи дали 47 проц. всього виробництва труб на Україні і 35,9 проц.— у Радянському Союзі[1].

Холодного січневого ранку 1924 року, коли стало відомо про смерть В. І. Леніна, 2500 робітників маріупольських металургійних заводів зібралися на траурний мітинг. «Клянемося,— говорилось у резолюції мітингу,— що ми докладемо всіх зусиль, щоб довести розпочату Іллічем справу до кінця». Для увічнення пам'яті Леніна маріупольські металургійні та металообробні заводи вирішили перейменувати на завод ім. Ілліча[2]. 22 лютого 1924 року загальні збори робітників, заслухавши повідомлення голови ВУЦВКу Г. І. Петровського про присвоєння заводу імені Ілліча, прийняли постанову, в якій зазначалося, що робітники з честю носитимуть ім'я великого вождя й виправдають довір'я високими трудовими здобутками.

Величезне значення для мобілізації сил трудящих на боротьбу з господарськими труднощами мав ленінський призов до партії. Комуністами стали 480 передових робітників міста, в т. ч. 159 учасників громадянської війни. Якщо на 1 березня 1923 року в міській партійній організації налічувалося 559 членів партії, на 1 січня 1924 року— 715, то на 19 березня 1925 року — 1829[3].

Велику увагу питанням відбудови промислових підприємств міста приділяв Маріупольський окружний комітет КП(б)У. Вірними помічниками комуністів були комсомольці. Комсомольська організація за 7 місяців (1 квітня — 1 листопада) 1924 року зросла з 1135 до 1980 чоловік. Серйозну увагу приділяли комуністи також роботі на селі.

Поліпшувалося медичне обслуговування населення. В 1923 році в місті працювали поліклініка, 3 лікарні і 5 амбулаторій; відкрився будинок відпочинку (нині санаторій «Металург»). Великі зміни сталися в культурному житті. Для підготовки вчительських кадрів у 1920 році створено педагогічний інститут[4]. У 1925 році відкрито 2 робітфаки, 1927 році — педагогічний і металургійний технікуми, 1929 році — металургійний інститут. З 1925 року почала працювати окружна радпартшкола, перетворена 1930 року на Донецьку вищу комуністичну сільськогосподарську школу. У 1921 році організовано краєзнавчий музей; працювали театр, цирк, кінотеатри; на підприємствах відкрилися клуби і червоні кутки. В гуртках художньої самодіяльності розпочинали свій творчий шлях Я. І. Єнакієв, пізніше соліст Великого театру (загинув у 1941 році); лауреат Державної премії СРСР, народний артист СРСР М. С. Гришко; лауреат Державної премії СРСР, народний артист РРФСР С. М. Шапошников та ін. Виходила міська газета «Приазовський пролетарий». 1920 року в Маріуполі (вперше у Донбасі) видано «Маленький кобзар» Т. Г. Шевченка.

Величезну роль відіграли трудівники міста у здійсненні планів соціалістичної індустріалізації країни. Наприкінці 20-х рр. тут розгорнулося велике промислове будівництво. Першим п'ятирічним планом передбачалося збільшення виробництва промислової продукції на 229 проц. У зв'язку з тим, що розвиток нафтової промисловості вимагав дедалі більше труб, правління тресту «Південсталь» 23 травня 1927 року ухвалило спорудити трубний цех на заводі ім. Ілліча[5]. Майже водночас розпочалося будівництво нової електростанції. В травні 1929 року завод відвідав голова ВРНГ СРСР В. В. Куйбишев, який високо оцінив успіхи його будівників. 1 жовтня того ж року, нова, потужна на той час, електростанція дала промисловий струм.

Гаряче підтримали робітники Маріуполя заклик: «П'ятирічку за чотири роки!». Влітку 1929 року за почином ленінградців розгорнулося змагання між окремими робітниками, бригадами, змінами, цехами. Ініціатором соціалістичного змагання

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 106, оп. 1, спр. 45, арк. 6—17.
[2] Донецький облпартархів, ф. 251, оп. 1, спр. 9, арк. 11, 12.
[3] Там же, ф. 11, оп. 1, спр. 85, арк. 15, 18; спр. 88, арк. 88; спр. 138, арк 1.
[4] Там же, спр. 222, арк. 18.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 106, оп. 12, спр. 7, арк. 6.

У Ждановському порту. 1969 р.

Розлив сталі на Ждановському заводі «Азовсталь». 1969 р.

Цистерни — продукція Ждановського заводу важкого машинобудування. 1969 р.

Проспект Богдана Хмельницького у Жданові. 1969 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

на заводі ім. Ілліча виступила молодіжна бригада майстра листопрокатного цеху І. Г. Пахоменка (розстріляний окупантами в 1941 році). На 1 січня 1930 року на заводі було 297 ударних бригад, в яких працювало 7211 робітників. Восени 1930 року на цьому заводі народилася нова форма соціалістичного змагання — боротьба за змінно-зустрічний план. Заспівувачами цього почину стали бригада майстра Л. К. Шарого, сталевар П. І. Васильєв (нині Герой Соціалістичної Праці), старший газівник І. Р. Безкровний та ін.[1]. 19 грудня 1930 року заводський партійний комітет узагальнив досвід передових бригад, змін і окремих робітників. Цей день став датою народження змінно-зустрічного плану. Набагато підвищилася активність робітників у боротьбі за мобілізацію внутрішніх резервів, економію матеріалів і зниження собівартості продукції, створення госпрозрахункових бригад.

На листопад 1931 року змінно-зустрічним плануванням було охоплено 43,9 проц. робітників Маріуполя, працювало 306 госпрозрахункових бригад, з них 266 — на заводі ім. Ілліча[2]. Запровадження змінно-зустрічного планування забезпечило перемогу іллічівцям у всеукраїнському (1931 року) і всесоюзному (1932 року) конкурсах домен і всеукраїнському (1933 року) конкурсі мартенів. Високо оцінюючи нову форму соціалістичного змагання, ЦК КП(б)У зазначав, що «висунутий передовими робітниками заводу ім. Ілліча і підхоплений іншими підприємствами змінно-зустрічний план як вища форма соціалістичного змагання... забезпечує діяльну участь широких пролетарських мас у плануванні і керівництві виробництвом. Він є контролем знизу за роботою господарських і профспілкових організацій у боротьбі за виконання програм, дає змогу повністю і вчасно виявляти й усувати внутрішні неполадки, раціонально використовувати робочу силу і матеріали»[3].

Ще в серпні 1929 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову про роботу «Південсталі», в якій накреслювалися конкретні заходи щодо піднесення чорної металургії на півдні країни. В постанові наголошувалося на необхідності забезпечити передусім реконструкційні та розширювальні роботи на металургійних заводах — ім. Дзержинського, макіївському і маріупольському ім. Ілліча (технічним директором якого працював А. С. Точинський, тепер вчений-металург, лауреат Ленінської премії). Особливого значення ЦК ВКП(б) надавав використанню дешевих керченських руд. «Південсталь» та «Діпромез» зобов'язали терміново опрацювати план використання руд і у зв'язку з цим скласти план будівництва заводів Приазов'я[4]. 15 червня 1930 року Раднарком СРСР ухвалив спорудити у Маріуполі новий завод «Азовсталь»[5]. Перша Маріупольська міська партійна конференція (з 1930 року Маріуполь став містом республіканського підпорядкування, з 1932 року — обласного підпорядкування Донецької області), що відбулася у вересні 1930 року, в своєму рішенні записала: «Будівництво гіганта вимагає від нас, більшовиків Маріуполя, найсерйознішої, більшовицької уваги до нього... Кожний партосередок повинен переглянути свій механізм під кутом зору пристосування його для потреб «Азовсталі».Кращих пролетарів, кращих комуністів і комсомольців віддати «Азовсталі»[6].

По-ударному працювали юнаки і дівчата, що приїхали на будівництво «Азовсталі» за комсомольськими путівками. «Доменбудом» керувала Л. В. Яблонська — перша в країні жінка-домнобудівельник. 11 серпня 1933 року на заводі задуто першу комсомольську доменну піч. Протягом 1934—1940 рр. тут почали працювати ще три потужні доменні печі, найбільші в Радянському Союзі. Весь доменний процес — від подачі шихти до розливання чавуну на розливних машинах було повністю механізовано[7]. За успішне завершення будівництва «Азовсталі» начальника будів-

---

[1] Газ. «Приазовский пролетарий», 13, 22 грудня 1932 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 85, арк . 85, 86, 129, 143.
[3] Газ. «Приазовский пролетарий», 15 грудня 1931 р.
[4] Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов, т. 2. М., 1957, стор. 99, 100.
[5] Газ. «Социалистический Донбасс», 12 серпня 1933 р.
[6] Газ. «Приазовский пролетарий», 9 вересня 1930 р.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 1281, оп. 4, спр. 568, арк. 24; спр. 853, арк. 25.

ництва і директора заводу Я. С. Гугеля в березні 1935 року нагороджено орденом Леніна.

Партійні організації міста провели велику роботу щодо підготовки умов для розгортання масового колгоспного руху. Вони послали в село 264 комуністів-виробничників з числа двадцятип'ятитисячників. Протягом 1929 року кількість колгоспів в окрузі збільшилася вп'ятеро. Якщо на 1 січня 1928 року тут було 7 комун, 35 артілей, 25 ТСОЗів, то на 10 березня 1930 року до 318 колгоспів вступило 72 проц. селянських господарств, у користуванні артілей було 77,9 проц. орної землі[1]. Колективи міських підприємств і передусім заводу ім. Ілліча подавали постійну допомогу навколишнім селам. Під час весняної посівної кампанії 1929 року іллічівці послали в села 5 бригад ковалів, слюсарів, механіків, які відремонтували 607 сільськогосподарських машин, у т. ч. 32 сівалки, 204 букери, 46 плугів[2]. Робітничі бригади проводили також пропагандистську і культосвітню роботу серед селян. Вони влаштовували виступи гуртків художньої самодіяльності, культпоходи, екскурсії, вечори запитань і відповідей.

Напередодні Великої Вітчизняної війни Маріуполь став великим промисловим центром країни. Випуск валової продукції на заводі ім. Ілліча в 1940 році порівняно з виробництвом на колишніх заводах «Провіданс» і «Нікополь» 1913 року збільшився в 6 разів. На узбережжі Азовського моря, крім «Азовсталі» ім. Серго Орджонікідзе, за роки довоєнних п'ятирічок споруджено заводи — трубопрокатний ім. В. В. Куйбишева, коксохімічний, металоконструкцій, судноремонтний, радіаторний, рибоконсервний комбінат та інші підприємства легкої і харчової промисловості. Здійснювалася реконструкція і оснащення новими механізмами порту, що став морськими воротами Донбасу. Біля «Азовсталі» в 1936 році збудували третій порт, через який на завод надходила керченська руда.

Широкого розмаху на підприємствах міста набув стахановський рух. Першими це починання підтримали сталевари заводу ім. Ілліча — Н. М. Толмачов, М. О. Пузирьов, І. О. Шашкін та ін. 10 листопада 1935 року І. О. Шашкін зварив плавку за 6 годин 30 хвилин і зняв 12,2 тонни сталі з кв. метра поду печі, встановивши світовий рекорд. Його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора[3]. Нове піднесення соціалістичного змагання було викликане рухом сталеварів за швидкісні плавки і великий зйом сталі з кожного кв. метра поду печі, розпочатий М. М. Мазаєм. З його ініціативи реконструйовано піч № 10, а згодом усі печі мартенівських цехів № 1 і № 2 на заводі ім. Ілліча. 9 жовтня 1936 року бригада М. М. Мазая видала першу плавку за 7 годин 35 хвилин і зняла 10,89 тонн сталі з кв. метра поду печі. Відтоді час плавки безперервно скорочувався, а зйом сталі збільшувався. 24 жовтня «Правда» надрукувала заклик маріупольських металургів — змагатися за найвищий зйом сталі. 28 жовтня М. М. Мазай зварив плавку вагою 111,5 тонни за 6 годин 30 хвилин, знявши по 15 тонн сталі з кв. метра поду печі. 15 листопада закінчилося дводекадне змагання сталеварів. Переможцем вийшов М. М. Мазай, друге місце здобув сталевар заводу ім. Ілліча І. Г. Неділько, сталевар «Азовсталі» В. С. Несмачний — четверте місце. Змагання за перевищення технічних потужностей агрегатів розгорталося і серед робітників інших професій. Іллічівці викликали на змагання колективи заводів ім. Леніна та ім. Петровського в Дніпропетровську, Чусовського металургійного. Азовсталівці змагалися з колективами «Запоріжсталі» і Магнітки.

Вирішальну роль у досягненні цих успіхів відігравала Маріупольська партійна організація, яка налічувала 7600 комуністів. Передовики виробництва, інженерно-технічні працівники поповнювали ряди парторганізацій. М. М. Мазай був делегатом Надзвичайного VIII з'їзду Рад СРСР. В 1936—1938 рр. в місті створено Жовтневий, Іллічівський, Орджонікідзевський і Портовий райкоми партії.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 255, арк. 41, 42; спр. 290, арк. 1, 83.

[2] Л. Я. Скобцов. Партийная организация Донбасса в борьбе за осуществление ленинского плана индустриализации страны. стор. 124.

[3] Газ. «Социалистический Донбасс», 9 жовтня 1935 р.

Уславлений сталевар М. М. Мазай. Маріуполь, 1939 р.

З розвитком промисловості зростала кількість населення у місті. Якщо в 1923 році тут жили 31 520 чоловік, то у 1941 році — 241 408 чоловік[1]. Споруджувалися житлові п'ятиповерхові будинки, три- і чотириповерхові приміщення шкіл, клуби, палаци культури. Великі роботи провадилися з метою озеленення і благоустрою: з'явилися парки культури і відпочинку в Іллічівському й Орджонікідзевському районах, в порту. В 1933 році прокладено першу трамвайну колію, що сполучила центр міста з заводом ім. Ілліча. Потім такі ж колії з'єднали центр з портом і кварталами, розташованими на правому березі річки Кальміусу. Розширилася водопровідна мережа. Наприкінці 30-х рр. споруджено Кальчицьке (питне) і Кальміуське (технічне) водосховища. Збудували також каналізаційну мережу протяжністю 23 км. Через міську електромережу щодоби розподілялося 50—70 тис. квт електроенергії замість 5—6 тис. квт у 1913 році.

В 1941 році у місті було 8 лікарень на 1290 ліжок, 9 поліклінік і десятки медичних пунктів, 2 протитуберкульозні диспансери, дитяча лікарня, будинок санітарної освіти. В них працювало 226 лікарів і 420 чоловік середнього медичного персоналу. На узбережжі моря — в санаторії для дорослих, дитячому кістково-туберкульозному санаторії і 5 будинках відпочинку щороку оздоровлялося та лікувалося до 40 тис. чоловік.

Напередодні Вітчизняної війни в місті функціонували металургійний інститут, Донецька вища комуністична сільськогосподарська школа, 4 технікуми, 24 середніх, 14 семирічних і 20 початкових шкіл, в яких навчалося 35 тис. чоловік[2]. У квітні 1937 року відкрито палац піонерів з дитячим театром.

В місті виходили щоденна газета «Приазовский рабочий», багатотиражні газети на заводах ім. Ілліча, «Азовсталь», коксохімічному та ім. Куйбишева, в порту, на залізничному вузлі. В 1932—1937 рр. тут видавалися грецькою мовою газета «Колективіст» і журнал «Юний боєць», пізніше «Піонер», в 1933—1937 рр.— літературний альманах «Молодість». У цих виданнях, а також в газеті «Приазовский рабочий» друкувалися твори грецького поета Г. А. Костоправа (1903—1937 рр.), поета та збирача фольклору приазовських греків Касандри Костан (О. К. Гаргала; 1897—1934), поетів В. Галла, А. Димитріу, Л. Кир'якова, К. Пастура та інших.[3]

В 30-рр. у місті працював державний театр «Червоний шлях» (перше театральне об'єднання на Україні), режисером якого в 1931—1932 рр. був народний артист УРСР Б. Б. Лучицький. Діяли російський драматичний театр, де працював тоді З. Т. Остапенко, нині заслужений артист УРСР; грецький театр, а з 1937 року дитячий театр і палац піонерів. Маріупольські самодіяльні колективи брали участь у першій (1932 року) всесоюзній олімпіаді художньої самодіяльності в Москві, а також першій всеукраїнській олімпіаді в 1936 році. Напередодні війни в Маріуполі було 102 бібліотеки з книжковим фондом в 1 млн. книжок.

Дедалі зростала і політична активність трудящих міста. Депутатом Верховної Ради СРСР у грудні 1937 року обрано одного з кращих прокатників заводу ім. Ілліча Л. Т. Мірошниченка, депутатом Верховної Ради УРСР у червні 1938 року — сталевара заводу ім. Ілліча М. О. Пузирьова. Серед 386 депутатів міськради і 612 райради було чимало стахановців.

З перших днів Великої Вітчизняної війни промисловість міста почала випускати продукцію для потреб фронту. «Одну норму за себе, другу за фронтовика!» — стало лозунгом тих, хто залишився працювати в тилу. Чоловіків, які пішли до лав Червоної Армії, на виробництві заступили дружини, матері, сини і дочки. В місті сформу-

[1] Донецький облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 4, арк. 43.
[2] Там же, оп. 1, спр. 1243, арк. 82; оп. 4, спр. 4, арк. 49.
[3] Летописцы шахтерского края. Донецк, 1968, стор. 17.

вався полк народного ополчення і батальйон морської піхоти. В серпні почалася підготовка до евакуації промислових підприємств Маріуполя на схід країни. Обладнання спеццехів і прокатні стани вивезли на Урал і в Поволжя.

8 жовтня фашисти окупували місто. Маріупольські заводи привласнив німецький монополіст виробництва зброї — Крупп. «Азовсталь» назвали Азовським заводом № 1, а заводи ім. Ілліча та ім. Куйбишева — Азовським заводом № 2 фірми «Крупп фон Болен». Окупанти наказали всім робітникам стати до роботи. «Того, хто не вийде на роботу протягом трьох днів, буде розстріляно»,— погрожували вони. На підприємствах запроваджувався 12-годинний робочий день. Однак за 23 місяці хазяйнування в Маріуполі гітлерівцям так і не вдалося налагодити металургійне виробництво та відбудувати енергетичне господарство заводів. Вони не одержали жодної тонни чавуну і сталі.

За час окупації фашисти розстріляли і замордували в Маріуполі понад 50 тис. чоловік, у т. ч. уславленого сталевара М. М. Мазая, депутата Верховної Ради УРСР М. О. Пузирьова, старого більшовика А. О. Заворуєва. Нелюдських катувань зазнали військовополонені. Біля шлакової гори кілька тисяч поранених і виснажених червоноармійців загнали за колючий дріт. У лютому 1943 року їх в самій білизні вивезли у Старокримський тупик і там заморозили на смерть[1].

Незважаючи на терор, люди боролися. В Маріуполі діяло кілька підпільних патріотичних груп. Вони проводили антифашистську пропаганду, писали і розповсюджували листівки, організовували втечі полонених червоноармійців з таборів, постачаючи їм продукти харчування і одяг, зривали пуск промислових об'єктів і агрегатів. На заводі «Азовсталь» група патріотів під керівництвом О. М. Штанька перешкодила фашистам пустити 1-у та 4-у домни. У перші дні окупації на заводі ім. Ілліча псував електромотори комуніст О. І. Фролов, згодом комісар партизанського загону ім. Пожарського, що діяв у Брянських лісах. Наприкінці 1941 року в Іллічівському районі створюється підпільна комсомольська група. 17 січня 1942 року фашисти схопили члена групи О. Кленова. До гестапо потрапили також О. Кравченко, В. Малич і В. Долгополов. Кілька днів їх катували. На стіні камери залишився напис: «Не виказав нікого! Батьківщино! Товариші! Бийте зрадників! Помститься! Помститься! — Олександр Кравченко». 1 квітня 1942 року молодих патріотів стратили.

Велику роботу проводила підпільна група М. В. Бондаренка, кадрового робітника заводу ім. Ілліча, активного учасника громадянської війни. Її організовано восени 1942 року. Група поділялася на дві підгрупи, які очолювали комсомольці М. О. Колесова і Д. М. Ломизов. Підгрупа М. О. Колесової діяла в Іллічівському районі. До її складу входили А. О. Ломакіна, П. Л. Роянова, І. М. Федеряк, О. Т. Алістратова, О. Л. Гавриленко та ін. Будинок П. Л. Роянової перетворили на підпільний госпіталь для поранених втікачів з полону. Одних виряджали на протилежний берег Азовського моря, до радянських військ, інші ставали активними учасниками місцевого підпілля. Патріоти мали два радіоприймачі.

У групі Д. М. Ломизова були М. Прошин, В. Далененко, О. Петрулевич, брат Дмитра — Володимир Ломизов, син М. В. Бондаренка — Віктор, М. Пашков, В. Гладкий, Н. Жаботенко, І. Воробйов, Н. Тетерюк. Мати Ломизових — Марія Дмитрівна, що працювала медсестрою, видавала підпільникам фіктивні довідки про хвороби[2]. Молоді патріоти поширювали повідомлення Радінформбюро, листівки, які закликали до боротьби з окупантами; підробляли біржові картки і бланки документів, щоб ними скористалися наші люди. Вони організували втечу з табору 34 радянських військовополонених і переховували їх по своїх домівках. У квітні 1943 року на станції Маріуполь підпільники висадили в повітря ешелон з пальним.

На початку 1942 року почала діяти група патріотів на металозаводі міськпромкомбінату. Вона мала зв'язок з групами М. О. Колесової і Д. М. Ломизова. 2 серпня

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 4, арк. 57, 58, 60.
[2] Там же, спр. 5, арк. 20.

1943 року фашисти заарештували оперативну трійку цієї групи — К. О. Мариниченка, І. В. Скребцова, Б. Д. Перепелицю. У них вилучили 7 радіоприймачів, 4 автомати, 8 пістолетів, 3 гвинтівки. Невдовзі гестапівці схопили ще 28 підпільників, а 4 серпня вороги вдерлися на квартиру Ломизових, де знайшли друкарську машинку, гектограф, паспорти, біржові картки, автомат, боєприпаси, німецьке обмундирування. Незважаючи на катування, Дмитро і Марія Дмитрівна мовчали. Не заговорили вони і тоді, коли 14 серпня заарештували М. Прошина і О. Петрулевича. Покалічених Прошина і Петрулевича за браком доказів випустили. За кілька днів до визволення міста фашисти розстріляли Д. М. Ломизова і його матір, а також М. О. Колесову та ін. патріотів.

10 вересня 1943 року бійці 221-ї стрілецької дивізії, льотчики 9-ї гвардійської винищувальної дивізії і моряки Азовської військової флотилії під командуванням контр-адмірала С. Г. Горшкова визволили Маріуполь від гітлерівських окупантів. В бою за місто поліг смертю хоробрих піонер Толя Балабуха, який був провідником у моряків-десантників.

Значний вклад внесли трудівники міста у справу остаточної перемоги над ненависним фашизмом. До Дня Перемоги воював колишній рядовий Апатіївського полку генерал-майор Г. О. Латишев. 8 ворожих літаків збив протягом першого місяця війни капітан Г. Я. Бахчиванджі — перший випробувач реактивних літаків. Тисячі маріупольців за героїзм, виявлений у боях за Батьківщину, нагороджені орденами і медалями. 20 з них удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Старший лейтенант Г. М. Яхнов збив під Ленінградом 20 ворожих літаків, 16 фашистських стерв'ятників на бойовому рахунку майора М. С. Ткачова. Звання Героя Радянського Союзу удостоєно також М. Ф. Баркова, Ф. Ф. Голубничого, Л. А. Григоровича, С. З. Жорова, З. Т. Зайку, П. М. Золотарьова, Ф. Т. Ігнатенка, В. В. Калубуна, М. Ю. Козьякова, Г. Є. Литвиненка, М. Г. Мойсеєнка, Г. С. Москаленка, Д. А. Нестеренка, М. П. Новикова, О. Д. Пирогову, І. Л. Прищепу, Є. О. Рєзунова, А. Ю. Черцова. У Жданові народився і закінчив середню школу № 31 знаменитий підводник, Герой Радянського Союзу контр-адмірал М. О. Лунін. Під час війни він був командиром підводного човна, який потопив 17 ворожих кораблів і торпедував фашистський лінкор «Тірпіц»[1].

Гітлерівці за час окупації зруйнували всі підприємства, порт, залізничний вузол, водосховища, водопровідну й каналізаційну мережі, трамвайну колію, мости через річки, 32 проц. житлового фонду. Збитки, завдані місту, становили 880 млн. крб. 70 тис. юнаків і дівчат окупанти вивезли на каторгу до Німеччини[2]. Різко зменшилось населення міста, на час визволення тут залишилося всього 85 тис. чоловік.

Маріупольська партійна організація, що в листопаді 1943 року налічувала 203 чоловіка, мобілізувала трудящих на відбудову промислових підприємств і комунального господарства. Робітники водоканалу на шостий день після вигнання окупантів відбудували свердловини, насосні станції, колонки. Населення одержало воду. 22 вересня почав працювати хлібозавод, 30 вересня було подано електроенергію. Того ж дня на заводі ім. Ілліча дала струм перша турбіна. В жовтні 1943 року стала до ладу турбіна на «Азовсталі». До кінця 1943 року відбудовано 24 шкільні приміщення.

10 листопада дала метал мартенівська піч № 5 заводу ім. Ілліча. Вже у 1943 році робітники відвантажили понад 25 280 тонн сталі і 1045 тонн прокату, 3437 авторесор і 1380 автодеталей для потреб фронту; відремонтували 20 танків. У 1944 році іллічівці полагодили ще 180 бойових машин, дали фронтові 27 130 автодеталей. Чимало зробили і робітники «Азовсталі». У місті розгорнулося змагання між бригадами за право називатися фронтовими. Бригада сталевара заводу ім. Ілліча М. О. Кучеріна жовтневий план 1944 року виконала на 148,5 проц. М. О. Кучерін завоював звання

[1] Газ. «Приазовский рабочий», 18 листопада 1967 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 19, оп. 4, спр. 4, арк. 38, 39, 43.

Доменний цех заводу ім. Ілліча в Жданові. 1965 р.

кращого сталевара. Заводу ім. Ілліча, що посів перше місце серед підприємств країни, було вручено перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони і видано першу грошову премію[1]. Велику братню допомогу у відбудові металургійних заводів подали маріупольцям трудящі Уралу, Сибіру, Москви, Ленінграда та ін. промислових районів і міст країни. Наприклад, металурги Гур'євська Кемеровської області тільки в 1943 році надіслали 16 вагонів будівельних матеріалів і товарів широкого вжитку.

11 березня 1945 року Державний Комітет Оборони ухвалив організувати на заводі ім. Ілліча випуск залізничних цистерн. До кінця року їх виготовили 376. В червні 1947 року підприємство нагороджено орденом Леніна.

Повернувшись після війни на підприємства, тисячі маріупольців активно включилися у дальшу відбудову міста. 26 липня 1946 року на «Азовсталі» стала до ладу домна № 3. 9 вересня — домна № 4, яку відновлювали не демонтуючи, скориставшись 200-тонними гідравлічними домкратами. Робота забрала 140 годин, тоді як раніше це тривало б півроку. За сміливе розв'язання складного технічного завдання П. О. Мамонтова, С. С. Крупенникова, Є. С. Камінського та І. С. Галкіна удостоєно Державної премії. Повністю доменний цех відбудовано в 1949 році — 29 березня стала до ладу домна № 2, 10 грудня — домна № 1. Протягом 1945—1948 рр. відбудовували мартенівський цех з шістьма печами. Розгорнулося спорудження гігантського прокатного цеху. У серпні 1948 року почав діяти блюмінг, через два місяці — рейкобалковий стан. Країна одержала перші залізничні рейки з Маріуполя. За успішну відбудову заводу 2 вересня 1950 року трест «Азовстальбуд» нагороджено орденом Леніна. Через 11 місяців після визволення міста дала кокс батарея № 4 коксохімзаводу.

За роки першої повоєнної п'ятирічки відбудовано всі 48 підприємств міста. Випуск промислової продукції в 1950 році порівняно з 1940 роком зріс на 30 проц.[2]. Достроковому виконанню планів четвертої п'ятирічки сприяв широкий розмах соціалістичного змагання. В квітні 1946 року бригада сталевара заводу ім. Ілліча М. О. Кучеріна зварила швидкісну плавку за 7 годин 55 хв. замість 12 годин[3]. Кучерін першим серед металургів країни довів можливість варити швидкісні плавки на твердому чавуні. Його почин дав поштовх рухові за дострокове виконання п'ятирічки не тільки серед металургів, але й серед робітників інших галузей народного господарства. Машиніст портального крана Маріупольського порту М. О. Безпалий добився значного скорочення часу на розвантаженні пароплавів. Його метод роботи поширився на всі порти Радянського Союзу. Гідний вклад внесли маріупольські робітники в спорудження магістральних газопроводів Дашава—Київ, Дашава—Москва, Ставрополь—Москва, нафтопроводу «Дружба», будівництво Волго-Донського каналу ім. В. І. Леніна, гідроелектростанцій на Волзі і Дніпрі. Їх працю вкладено у будівництво атомного криголама «Ленін». 1948 року Маріуполь було перейменовано на честь його уродженця видатного діяча Комуністичної партії і Радянської держави А. О. Жданова в місто Жданов.

[1] Донецький облпартархів, ф. 251, оп. 3, спр. 2, арк. 90; спр. 26, арк. 4.
[2] Там же, ф. 19, оп. 3, спр. 63, арк. 29; спр. 121, арк. 113; оп. 4, спр. 100, арк. 4.
[3] Там же, ф. 251, оп. 3, спр. 57, арк. 123.

Велике промислове будівництво розгорнулося в місті в роки п'ятої п'ятирічки. Будівники «Азовстальбуду» ввели у дію нові виробничі об'єкти. В 1954 році дала струм теплова електростанція, стала до ладу друга черга коксохімічного заводу. Великі конструктивні роботи проводилися на заводі ім. Ілліча. На підприємствах удосконалювалася техніка і технологія виробництва.

Здійснюючи настанови XX з'їзду КПРС, трудящі міста домоглися значних успіхів у дальшому розвитку промисловості. В 1956 році на «Азовсталі» пущено мартенівську піч № 12, на заводі ім. Куйбишева — трубозварювальний цех, де вперше в СРСР розпочато виробництво електрозварювальних труб із спіральним швом. Поряд із зростанням металургійного виробництва на заводі ім. Ілліча прискореними темпами розвивалося машинобудування, що становило половину валової продукції підприємства. В квітні 1958 року від заводу ім. Ілліча відокремилися машинобудівні та металургійні цехи. На їх базі створено Ждановський завод важкого машинобудування. З рештою цехів об'єднався трубний завод ім. Куйбишева. Ще в 1957 році іллічівці за рекордно короткий час — п'ять місяців і тринадцять днів — спорудили нову домну. В наступному році будівельники почали зводити дві нові домни. На заклик партії Донецька обласна комсомольська організація взяла шефство над будівництвом «Донецької комсомольської печі» № 5 на «Азовсталі», комсомольські організації Жданова та Київської області — над спорудженням «Ждановської комсомольської печі» № 3 на заводі ім. Ілліча. На будові розгорнула роботу виїзна редакція «Київського комсомольця», яка підготувала в Жданові понад двісті спецвипусків газети.

Велику групу будівельників нагороджено орденами і медалями за дострокове спорудження цих доменних печей. Бригадирів монтажників на печі № 5 П. С. Кривенка та на печі № 3 І. І. Шевченка, а також начальника будівництва комплексу домни № 3 І. О. Потапченка удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ініціатор методу монтажу укрупнених металоконструкцій бригадир монтажників Є. П. Кільдишев здобув звання лауреата Ленінської премії. За заслуги в розвитку вітчизняної металургії в 1958 році звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно старшому майстрові мартенівського цеху № 2 заводу ім. Ілліча І. А. Луту, старшому вальцювальникові цеху № 6 Є. Т. Страхову, старшому майстрові цеху № 7 О. Л. Дерев'янку,

Нічна панорама заводу «Азовсталь». 1969 р.

майстрові мартенівського цеху П. І. Васильєву, майстрові доменного цеху М. М. Івченку, сталеварові В. А. Шкуропату, старшому горновому Г. Л. Чуйку, старшому майстрові рейкобалкового цеху П. А. Чеховському. 12 металургів міста удостоєно звання заслуженого металурга УРСР; професора Ждановського металургійного інституту І. Г. Казанцева — звання заслуженого діяча науки і техніки УРСР.

За перший рік семирічки збудовано «Донецьку комсомольську» домну № 6 на «Азовсталі» і автоматизований трубоелектрозварювальний стан нової конструкції на заводі ім. Ілліча. Тоді ж розпочато спорудження найбільшого в світі стана «1700» для тонколистової прокатки. На будову приїхало понад 6 тис. юнаків і дівчат за комсомольськими путівками. У лютому 1962 року пущено слябінг «1150». Стан «1700» і цей слябінг, працюючи в комплексі, становлять гігантський прокатний конвейєр; на ньому сталевою рікою тече метал. Складним обладнанням управляє електронна апаратура. Майже водночас із слябінгом запалали вогні на шести печах у новому мартенівському цеху. В січні 1963 року стала до ладу домна № 4.

Коли в 1962 році західнонімецькі фірми під тиском США відмовилися поставляти Радянському Союзові труби великого діаметра, то робітники міста доклали всіх зусиль для дострокового пуску трубоелектрозварювального стана «1020». Наступного року вже діяв ще один такий стан. Крім того, на реконструйованому стані «650» почалося виробництво труб діаметром 1020 мм. Наприкінці 1963 року завершено спорудження першої черги гігантського цеху холодного прокату. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у вітальній телеграмі з цієї нагоди писали, що пуск цеху і трьох станів спірального зварювання труб діаметром 1020 мм дає змогу значно поліпшити забезпечення потреб народного господарства в холодному листі і сталевих трубах. Протягом 1964—1966 рр. на заводі ім. Ілліча став до ладу комплекс киснево-конверторного цеху. Тут плавка триває всього 40 хвилин. Спалахнули заграви над новою домною № 5 ім. XXIII з'їзду КПРС.

Широко розгорнувся в місті рух за комуністичну працю, ініціаторами його серед ждановців виступили бригади сталеварів мартена № 2 заводу ім. Ілліча І. Н. Костюка і В. С. Гиріна, бригада Ю. П. Родіна з рейкобалкового цеху та ін. У 1961 році колективові коксохімічного заводу одному з перших у республіці присвоєно звання підприємства комуністичної праці. Наприкінці 1964 року бригади 6-ї печі мартенівського цеху № 1 М. С. Гонди, О. М. Бульського, Г. Г. Демиденка і В. І. Якименка викликали на соціалістичне змагання за найбільшу виплавку сталі в 1965 році сталеварів 33-ї печі Магнітогорського комбінату. Переможцями вийшли іллічівці, які виплавили понад півмільйона тонн сталі.

12 грудня 1965 року підприємства Жданова завершили семирічку. На мільйони карбованців було вироблено надпланової продукції[1]. В 1966 році трест «Ждановметалургбуд» за дострокове завершення будівництва на багатьох об'єктах заводу ім. Ілліча нагороджено орденом Леніна. Орденом Трудового Червоного Прапора вшановано міську комсомольську організацію, завод «Азовсталь», трест «Донбасметалургмонтаж». Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно сталеварові заводу ім. Ілліча М. С. Гонді, старшому зварникові «Азовсталі» П. Д. Гне-

В порту заводу «Азовсталь». 1967 р.

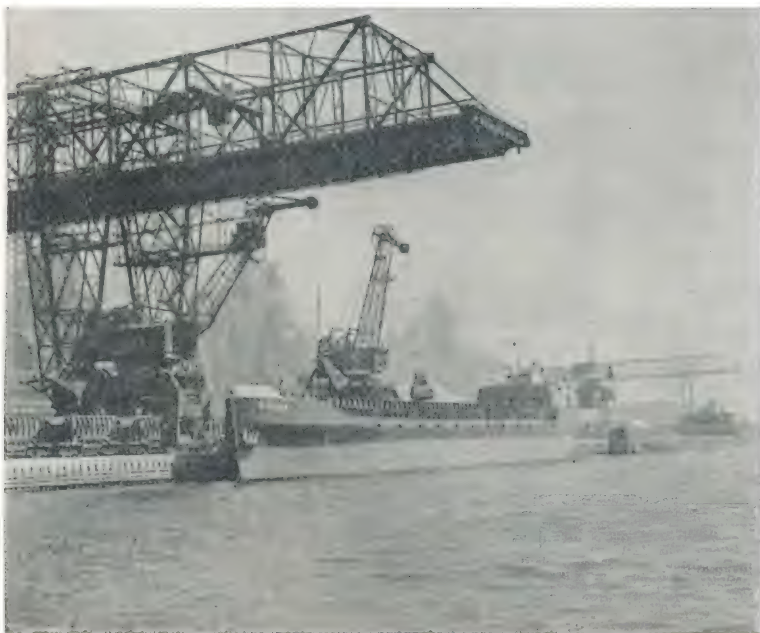

[1] Газ. «Приазовский рабочий», 11 січня 1966 р.

ному, старшому газівникові коксохімічного заводу М. С. Ковальчуку, директорам заводів ім. Ілліча та «Азовсталі» В. О. Куликову і В. В. Лепорському, токареві заводу важкого машинобудування А. К. Козлу, бригадирові монтажників тресту «Донбасстальконструкція» Ф. Б. Журавському, боцманові пароплава «Пролетарськ» М. М. Яровому і начальникові комбінату «Ждановбуд» І. П. Голубєву. Понад тисячу робітників промисловості, будівництва, транспорту, працівників науки і культури відзначено орденами і медалями.

Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін серед робітників заводу ім. Ілліча. 1966 р.

Вже у 1966 році — першому в новій п'ятирічці — на «Азовсталі» пущено шлакопереробний цех і розпочато будівництво тонколистового стана «3600». Протягом 1966—1969 рр. споруджено найбільшу в республіці аглофабрику. У 1968 році ждановські металурги дали десяту частину всього союзного і п'яту частину республіканського виробництва чавуну, сталі, прокату, труб.

Металурги міста випускають металу в два з лишком рази більше, ніж усі металургійні заводи царської Росії в 1913 році. Швидкими темпами розвивається машинобудівна і металообробна промисловість. Останнім часом споруджено потужний цех металоконструкцій, продуктивність якого втроє більша за діючий завод металоконструкцій, термотрубний і ряд інших цехів. Основна продукція заводу важкого машинобудування — цистерни, бензозаправники, газгольдери, екскаватори, гірниче обладнання, конвертори тощо.

Поряд з заводами-гігантами в місті працюють кілька машинобудівних підприємств і металовиробів. У 1966 році на місці судноремонтних майстерень споруджено судноремонтний завод Міністерства рибного господарства СРСР. З підприємств легкої і харчової промисловості працюють фабрики — швейна ім. Дзержинського, індпошиву і ремонту одягу, панчішна і сітков'язальна, сувенірно-подарункових виробів, молокозавод, рибоконсервний комбінат, кондитерська фабрика, м'ясокомбінат, млинзавод № 9, хлібокомбінат, винзавод, пивкомбінат. Підприємства, житла, школи і культурно-побутові об'єкти споруджує будівельний комбінат «Ждановбуд».

У промисловій продукції міста чорна металургія становить 62,6 проц., машинобудування і металообробка — 15,2, коксохімія — 12, легка промисловість — 2,2. Продукція ждановських металургійних і машинобудівних заводів йде у найвіддаленіші райони нашої Батьківщини. Вона експортується в 48 країн світу.

Жданов — порт п'яти морів. Морський торговий — один з найбільших першокласних портів країни. Причали його оснащено потужними кранами, автонавантажувачами, транспортними та іншими механізмами. Сюди безперервно прибувають великотоннажні судна з керченським агломератом, чіатурською марганцевою рудою, цементом, лісом та іншими матеріалами. Звідси вони йдуть з донецьким вугіллям, металом, машинами, хлібом. Другий порт — біля «Азовсталі». Його причальну лінію розташовано вздовж рудного двора доменного цеху, що дає змогу розвантажувати керченську руду безпосередньо в цехові бункери, агломерат — в доменні печі. В гавані Шмідта — порт рибалок. Тут містяться рибоконсервний комбі-

Герої Соціалістичної Праці (справа наліво): доменщик «Азовсталі» Г. Л. Чуйко, сталевар заводу ім. Ілліча М. С. Гонда і старший зварник заводу «Азовсталь» П. Д. Гнений. Жданов, 1967 р.

нат, сітков'язальна фабрика і судноремонтний завод для риболовецьких суден Азовського басейну.

В розвитку і вдосконаленні виробництва міста провідну роль відіграють партійні організації. За їх активною участю складаються плани впровадження нової техніки і прогресивної технології. Так, на заводі ім. Ілліча було опрацьовано комплексний план технічного прогресу на 1969—1970 рр. На партійних зборах, у цехах і відділах затверджувалися місцеві плани технічного прогресу. З ініціативи парторганізації заводу важкого машинобудування розроблено проект плану науково-технічних проблем наступної п'ятирічки. На підприємствах працюють постійні школи передових методів праці. За останні роки створено школи комуністичної праці, університети технічного прогресу, економічні факультети при народних університетах, ленінські народні університети. Контроль за виконанням планів, впровадження нової техніки, механізації і автоматизації виробничих процесів, зниження собівартості продукції на заводах здійснюють партійні комісії. На великих підприємствах працюють цехові партійні комісії, які викривають недоліки і пропонують питання виробничої діяльності для обговорення на партійних зборах.

Партійні організації очолюють соціалістичне змагання і рух за комуністичну працю. В період підготовки до святкування 50-річчя Великого Жовтня колектив іллічівців викликав на змагання магнітогорців. За їх почином розгорнулося змагання між трудівниками Жданова, Кривого Рога і Донецька. Значний вклад внесли трудівники міста в створення донецького ювілейного процента, виробивши понад план продукції на 12,8 млн. крб. За успішне виконання ювілейних зобов'язань колективам «Азовсталі» й тресту «Ждановметалургбуд» передано на вічне зберігання пам'ятні Червоні прапори ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС; колективам заводу ім. Ілліча та рибоконсервного комбінату — пам'ятні Червоні прапори ЦК КП України, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Заводові важкого машинобудування присвоєно ім'я 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Конверторник заводу ім. Ілліча В. П. Івко і сталевар заводу «Азовсталь», член ЦК КП України Г. Я. Горбань, які домоглися високих виробничих показників, здобули право в 1967 році брати участь у виплавці 100-мільйонної тонни сталі.

Ждановці, підтримуючи почин москвичів і ленінградців, стали на ленінську трудову вахту і розгорнули боротьбу за дострокове виконання нової п'ятирічки. Ініціатори змагання за перевищення проектної потужності агрегатів сталевари заводу ім. Ілліча М. С. Гонда, О. М. Бульський, Г. Г. Демиденко і В. І. Якименко виплавили в 1968 році на шостій мартенівській печі 817 тис. тонн сталі, тобто стільки, скільки в 1958 році виплавили разом одинадцять печей мартенівського цеху № 2. За досягнення високих показників в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС нагороджено колектив ордена Трудового Червоного Прапора металургійного заводу «Азовсталь» ім. С. Орджонікідзе; Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради — колективи ордена Леніна металургійного заводу ім. Ілліча, заводу важкого машинобудування ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, спеціалізоване управління «Металургмонтаж» № 206.

Допомагаючи колгоспному селянству у піднесенні сільського господарства, ждановці спорудили в підшефних колгоспах Володарського, Новоазовського і Першотравневого районів десятки тваринницьких ферм, механізованих токів; допомогли механізувати чимало сільськогосподарських робіт; побудували зрошувальні системи, силосні траншеї, ремонтні майстерні, гаражі. Робітничі колективи подають допомогу в електрифікації сіл, спорудженні культурних закладів.

Пуск нових об'єктів чорної металургії, реконструкція і нарощування потужностей підприємств зумовили дальше зростання населення міста. У сфері виробництва і обслуговування зайнято 200 480 чоловік. В Жданові живуть і працюють українці та росіяни, греки і білоруси, представники багатьох інших національностей. Загальна житлова площа міста на 1 січня 1970 року становила 5230 тис. кв. метрів. Проти 1940 року житловий фонд збільшився у 6,4 раза. Споруджено приміщення кінотеатрів «Перемога», ім. Жданова, «Буревісник», ім. Т. Г. Шевченка, «Будівельник», «Ювілейний», російського драматичного театру, заводські палаци культури і клуби. Рік у рік зростають масиви зелених насаджень. Міський парк культури і відпочинку в 1962 році удостоєно Почесної грамоти Міністерства культури СРСР. На честь 50-річчя Радянської влади закладено новий парк — найбільший міський зелений масив на Україні (125 га) з повним комплексом спортивних споруд. В змаганні міст України за кращий благоустрій у 1969 році Жданов посів перше місце.

У післявоєнні роки створено нову водопровідну і каналізаційну мережі. На річці Кальчику для постачання місту питної води споруджено водосховище, а на підприємства поступає технічна вода з Павлопільського водосховища, що на Кальміусі. Довжина водопровідної мережі зросла з 55 км у 1940 році до 470 км у 1969 році. Якщо до 1940 року у місті було 4 трамвайні маршрути, то тепер у всіх районах на 15 маршрутах курсують нові комфортабельні вагони. Протяжність колії — понад 100 км. На 29 маршрутах курсують 520 автобусів. 22 квітня 1970 року стала до ладу перша черга тролейбусної лінії. Із Ждановського аеропорту щоденно злітають десятки літаків. Електрифіковано залізницю Жданов — Донецьк. З морського вокзалу теплоходи доставляють пасажирів у всі порти Чорного і Азовського морів.

1968 року в Жданові було 458 магазинів. До послуг ждановців — 374 їдальні і ресторани. Рік у рік зростає товарооборот. Якщо в 1950 році він становив 70,7 млн. крб., то в 1967 році — 242,6 млн. крб. Працюють 4 комбінати побутового обслуговування, понад 24 ательє мод, 15 майстерень ремонту одягу, 61 — ремонту взуття, фабрики індивідуального пошиття та інші побутові заклади.

У 1941 році місто мало 8 лікарень на 1290 ліжок, тепер — 18 на 3530, 5 санепідемстанцій, десятки лікарняних пунктів, поліклініки. За останні роки відкрито грязелікарню, збудовано приміщення міської поліклініки, санітарної станції й дитячої лікарні; створено стоматологічну клініку й медпункти на підприємствах. 917 лікарів і 3649 чоловік із середньою медичною освітою працюють у лікувальних закладах. Жданов справедливо вважається здравницею Донбасу. В його санаторіях і будинках відпочинку, розташованих на морському узбережжі, щороку лікуються і відпочивають понад 30 тис. чоловік. Тут же містяться піонерські табори. В 50 дитячих комбінатах, 48 дитсадках і 31 яслах виховуються близько 20 тис. дітей. В 130 колективах спортом охоплено понад 140 тис. чоловік. На республіканських і всесоюзних змаганнях ждановці здобули 21 золоту, 24 срібні й 14 бронзових медалей.

Будинок відпочинку «Ждановський». Жданов. 1965 р.

У Палаці культури Ждановського заводу важкого машинобудування. 1968 р.

58 270 дітей вчаться в 38 середніх і 24 восьмирічних школах, у т. ч. 4 інтернатах, 2 початкових і 2 спеціальних. У 16 вечірніх школах опановують знання понад 8 тис. чоловік. Серед 3148 педагогів, які працюють в місті, 4 заслужені вчителі школи УРСР — Н. І. Таран, О. О. Гордієва, А. Г. Пишкіна й І. С. Журавльов; 5 викладачів нагороджено орденом Леніна.

Справжньою кузнею інженерів-металургів для підприємств країни став Ждановський металургійний інститут. Багато його вихованців займають командні посади в промисловості, розвивають науку, стали партійними і державними діячами. Серед них член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест; секретар ЦК КП України О. А. Титаренко; лауреат Ленінської премії, Герой Соціалістичної Праці, доктор технічних наук Г. І. Капирін. Нині в інституті на денних факультетах навчається 2634 студенти, на вечірньому і загальнотехнічному— 3681. В 1967/68 навчальному році тут підготовлено 948 інженерів. За розробку і впровадження у промисловість наукових відкриттів інститут у 1966 році нагороджено дипломом 1-го ступеня ВДНГ СРСР, а ряд його працівників удостоєно золотих, срібних і бронзових медалей виставки.

У Жданові працює філіал Одеського інституту морського транспорту, де вчаться без відриву від виробництва 515 чоловік, а також навчально-консультаційний пункт Українського заочного політехнічного інституту. В індустріальному, металургійному, будівельному і промислово-економічному технікумах готують кадри спеціалістів для промислових підприємств. Медичних сестер і акушерок випускає Ждановське медичне училище. На торговельних підприємствах працюють випускники торгового технікуму, торгового і кулінарного училищ. Всього в технікумах навчається 9,1 тис. учнів. Понад 4 тис. юнаків і дівчат набувають кваліфікації робітників у 7 технічних училищах. Кадри для флоту готує морехідна школа. В місті Жданові народилися відомий терапевт, академік АН УРСР В. М. Іванов; нейрофізіолог, академік АН УРСР О. Ф. Макаренко; геолог, академік АН УРСР М. П. Семененко; психолог і філософ Г. І. Челпанов (помер у 1936 році).

В місті 7 палаців культури і 16 клубів. У Донецькому обласному драматичному театрі в м. Жданові працюють заслужений діяч мистецтв РРФСР і заслужений артист Туркменської РСР М. С. Аматов, народний артист УРСР П. І. Вєтров, народний артист УРСР і заслужений артист Узбецької РСР Б. О. Сабуров, народний артист РРФСР В. П. Мачкасов, заслужені артисти УРСР М. П. Алютова, Р. І. Подв'якова, А. В. Сорокко. Понад 13 тис. чоловік беруть участь в 294 колективах художньої самодіяльності. Особливий успіх у глядачів мають самодіяльні колективи «Азовсталі», моряків, заводу ім. Ілліча, коксохімічного заводу, важкого машинобудування. У музичному училищі, 5 музичних школах, 7 музичних дитячих студіях, самодіяльних гуртках при палацах культури навчається понад 3 тис. дітей. У двох вечірніх музичних школах набувають знань робітники і службовці. В 172 бібліотеках — 17,5 млн. томів. Ними користуються 214 тис. читачів. Десятки тисяч сімей мають особисті бібліотеки. Помітний вплив на культурне життя міста справляють місцеві літератори. Вони гуртуються навколо газети «Приазовский рабочий». У Жданові живе письменник В. Г. Пронський, автор роману «Друге дихання». Тривалий час тут жив і пра-

цював відомий краєзнавець М. В. Фененко, який написав книги «Земля говорить», «Топоніміка в творах Т. Г. Шевченка». Уродженцем міста і частим його гостем є поет і прозаїк Ф. Д. Кривін.

У створеній на громадських засадах картинній галереї зібрано твори радянських і зарубіжних художників. Тут виставлено і полотна місцевих майстрів живопису. Основні теми їх робіт — праця металургів, машинобудівників. Картини членів Спілки художників СРСР В. М. Арнаутова, В. К. Константинова, А. А. Кос'яненка, Г. А. Пришедька, М. Г. Тихонова не раз експонувалися на республіканських і всесоюзних художніх виставках. На громадських засадах в місті відкрито музей А. О. Жданова в будинку, де народився цей видатний діяч партії і уряду. За останні роки споруджено кілька пам'ятників, серед них пам'ятник А. О. Жданову, пам'ятники жертвам фашизму і прославленому сталеварові М. М. Мазаю, закатованому гітлерівцями. Пам'ятник піонеру Толі Балабусі встановлено на місці його загибелі в Приморському районі на розі двох вулиць — проспекту адмірала Нахімова і вулиці Портової.

Активно працюють члени міського товариства «Знання», за 9 місяців 1969 року для трудящих прочитано 22 289 лекцій.

Водна станція заводу «Азовсталь». 1965 р.

Діяльність промислових підприємств, громадське і культурне життя міста спрямовує Ждановська партійна організація — одна з найбільших у Донецькій області. На 1 січня 1969 року вона налічувала 26 949 комуністів. В місті — 4 районні, 359 первинних, 415 цехових з правами первинних, 191 цехова організація і 1454 партгрупи. У сфері матеріального виробництва працюють 22 545 комуністів. 18 первинних організацій мають парткоми. На заводах ім. Ілліча, «Азовсталі», заводі важкого машинобудування і в Азовському морському пароплавстві парткомам надано права райкомів партії. Комсомольська організація міста об'єднує 4 районні і 270 первинних організацій. 6 заводських комітетів і комітет ЛКСМУ металургійного інституту користуються правами райкомів комсомолу. Комсомольська організація міста налічує 46 тис. чоловік. За активну участь у військово-патріотичному вихованні молоді в 1967 році міську комсомольську організацію нагороджено перехідним Червоним прапором Київського військового округу.

Значну роботу проводять міська і районні Ради депутатів трудящих. На сесіях міськради і засіданнях її виконкому тільки в січні—серпні 1969 року обговорювалися такі питання, як поліпшення архітектурно-художнього оформлення забудованої території міста і нових мікрорайонів, обслуговування населення пасажирським транспортом, поліпшення медичного обслуговування і участь промислових підприємств у будівництві й обладнанні лікувальних закладів та інші. При міській, чотирьох районних і двох селищних Радах депутатів трудящих працюють 86 комісій, що об'єднують понад 1348 депутатів і 1659 активістів. У міську, районні та селищні Ради депутатів трудящих трудящі міста обрали 1464 депутатів. Серед них — 700 комуністів і 207 комсомольців, 982 робітники. Депутатом Верховної Ради СРСР обрано старшого зварювальника блюмінга заводу «Азовсталь» Героя Соціалістичної Праці П. Д. Гненого, депутатами Верховної Ради УРСР — сталевара заводу ім. Ілліча Героя Соціалістичної Праці М. С. Гонду, доменщика «Азовсталі» Б. О. Вараву і директора заводу важкого машинобудування лауреата Державної премії СРСР В. Ф. Карпова.

На підприємствах і в установах — 185 580 членів профспілки, 160 тис. з них змагаються за звання колективів і ударників комуністичної праці. Профспілкові комітети приділяють значну увагу поліпшенню організації виробництва і умов праці, соціально-побутовим питанням. Багато заводських і цехових профспілкових організацій беруть активну участь у розробці і виконанні заходів технічного удосконалення та підвищенні економічної ефективності виробництва, впровадження планів НОПу, розвиткові раціоналізації і винахідництва.

Велику допомогу міській партійній організації, іншим організаціям і підприємствам міста подають ЦК КПРС, ЦК КП України і Донецький обком партії. 17 травня 1966 року Президія ЦК КП України обговорила роботу партійної організації Ждановського заводу важкого машинобудування щодо виконання рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Місто відвідував член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест. В квітні 1967 року питання про організаторську і політичну роботу партійних організацій Жданова по забезпеченню виконання ювілейних зобов'язань на підприємствах металургійної промисловості було розглянуто на бюро обкому партії. В листопаді 1966 року в Жданові провів нараду партійно-господарського активу підприємств металургійної промисловості Донецької області член Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР О. М. Косигін. У своїй доповіді він висвітлив основні питання розвитку народного господарства у восьмій п'ятирічці і чітко визначив проблеми, які стоять перед металургами. 8 січня 1967 року до міста приїжджав Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв. Він оглянув нові цехи заводу ім. Ілліча, розмовляв з робітниками підприємства. У виступі на зборах партійно-господарського активу міста Л. І. Брежнєв звернув увагу партійних організацій і керівників підприємств на використання резервів, збільшення випуску металу і підвищення економічної ефективності виробництва, поліпшення умов праці і побуту робітників, прискорення темпів житлового будівництва.

Трудящі індустріального Жданова своєю повсякденною працею вносять великий вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

Д. М. ГРУШЕВСЬКИЙ

КОСТЯНТИНІВСЬКИЙ РАЙОН

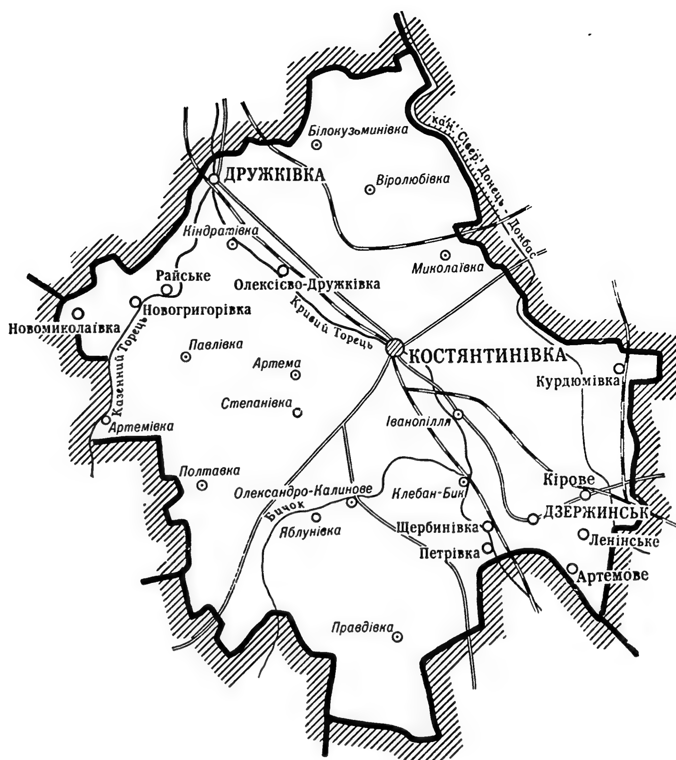

КОСТЯНТИ́НІВКА —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

остянтинівка — важливий промисловий центр області. Розташована на річці Кривому Торці (басейн Дону). Великий залізничний вузол: звідси йдуть лінії на Лозову, Ростов-на-Дону, Ясинувату. Відстань до Донецька — 68 км. Населення — 105 757 чоловік.

Костянтинівка — центр району, площа якого 1185 кв. км. Населення (без міста)— 25,7 тис. чоловік. У районі — 11 сільських Рад, яким підпорядковано 70 населених пунктів. Тут — 18 колгоспів, 8 радгоспів, земельний фонд яких становить 118 493 га, в т. ч. 79 164 га орної. Великі земельні площі (37 проц.) зайнято під соняшником і кормовими культурами. Вирощують також озиму пшеницю, кукурудзу, овочі; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. У районі — 4 дільничних і районна лікарні, 32 фельдшерсько-акушерських пункти; працюють 27 загальноосвітніх шкіл. На території району — 28 клубів, 8 будинків культури, 28 бібліотек.

Виникнення міста пов'язано із швидким розвитком промисловості на півдні країни після реформи 1861 року. Ще на початку XIX ст. територія, на якій тепер розташована Костянтинівка, належала поміщикові Номикосову. У 1812 році він заснував село Сантуринівку, оселивши тут 20 сімей кріпосних селян, куплених у Корочанському повіті Курської губернії[1]. 1859 року в селі вже було 54 двори і 280 жителів. У середині XIX ст. на ділянці, виділеній одному з синів Номикосова, виникло село Костянтинівка (назване за ім'ям власника), де в 1859 році мешкало 29 чоловік[2]. За реформою 1861 року жителі Сантуринівки одержали по 4 дес. землі на ревізьку душу. Поміщик виділив селянам гірші землі і позбавив угідь. Податки, оброки, викупні платежі змушували їх іти на заробітки. Не кращим було становище жителів Костянтинівки. В 1869 році, з будівництвом Курсько—Харківсько—Азовської залізниці, поблизу неї виникла однойменна станція, яка незабаром перетворилася на великий залізничний вузол. У 1872 році

---

[1] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, Бахмутский уезд, стор. 45.

[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 46, 47.

було збудовано лінію Костянтинівка—Ясинувата—Оленівка[1], яку через 10 років продовжили до Маріуполя. А 1875 року розпочалося будівництво Костянтинівської залізниці, приєднаної в 1880 році до Курсько—Харківсько—Севастопольської залізниці. Залізниці зв'язали Костянтинівку з районами видобутку вугілля, залізної руди, вогнетривких матеріалів, дали вихід до морського порту. Це створило передумови для спорудження тут промислових підприємств. Селище, що виникло поруч із залізничною станцією, почало розвиватися досить швидко. У 1895 році бельгійське акціонерне товариство донецьких скляних і хімічних заводів у Сантуринівці розпочало будівництво скляного, пляшкового й хімічного заводів[2]. Через два роки підприємства стали до ладу. В 1900 році пляшковий завод виготовив на 200 тис. крб. пляшок і аптечного посуду, у цей час на ньому працювало 260 робітників. Скляний завод, на якому було 700 робітників, щороку виготовляв на 600 тис. крб. віконного скла. Щорічна продукція хімічного заводу — мінеральні кислоти і сульфати — обчислювалася в 268 тис. крб.[3] Т. зв. анонімне товариство дзеркальних заводів на півдні Росії, засноване на бельгійські капітали, спорудило дзеркальний завод, який почав працювати з 1899 року. Спочатку він випускав полірованого скла, дзеркал і марбліту на 250 тис. крб. на рік. У 1897 році Торецьке товариство вогнетривких виробів збудувало керамічний завод, який в 1900 році виготовив продукції на 100 тис. крб.[4].

У 1897 році бельгійським акціонерним товариством залізопрокатних заводів в Костянтинівці споруджено великий металургійний завод[5]. В 1900 році він випустив заліза на 4327 тис. крб. У 1901—1903 рр. товариство заводів на основний капітал (1500 тис. крб.) одержувало в середньому 70 тис. крб. прибутку на рік[6]. Кількість робітників на заводі з 1900 до 1905 року збільшилося з 700 до 1090 чоловік. Це були в основному зубожілі селяни. До середини 80-х рр. понад 12 проц. селянських господарств Бахмутського повіту позбулися землі, більше чверті — не мали робочої худоби[7]. Вони й поповнювали кадри робітничого класу. До Костянтинівки прибували й селяни з інших районів України, а також з Курської, Калузької, Орловської губерній Росії.

У ці роки село Костянтинівка та селище, що біля станції, злилися в один населений пункт. Так в донецьких степах народжувався новий промисловий центр. У праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін писав: «... Близько ст. Костянтинівки, де збудовано цілий ряд заводів, утворюється новий населений пункт...»[8]. За переписом 1897 року, в Костянтинівці мешкало 3100 чоловік. До 1917 року вона входила до Сантуринівської волості Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Селище, як зазначалось в залізничному довіднику за 1902 рік, за одноманітністю зовнішнього вигляду будинків, що відрізнялися один від одного лише номерами, за своєю монотонністю нагадувало колишні військові поселення[9].

Для розселення робітників бельгійські капіталісти-акціонери будували т. зв. заводські колонії, які розміщувалися майже впритул до заводів, їх безперервно обгортали кіпоть, гар і дим.

На початку XX ст. на підприємствах Костянтинівки працювало близько 2500 чоловік[10]. Техніка виробництва була відсталою, умови праці нестерпні. Навіть офіційна

[1] ЦДІА СРСР, ф. 268, оп. 1, спр. 553, арк. 77.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 93, арк. 18—23.
[3] Фабрики и заводы Екатеринославской губернии. Справочная книга. Екатеринослав, 1902, стор. 178—180, 210, 211.
[4] Там же, стор. 178—181.
[5] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 373, 374.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 32, оп. 1, спр. 1335, арк. 5, 21, 28.
[7] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2. Бахмутский уезд, стор. 89, 173.
[8] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 451.
[9] Иллюстрированный спутник по Курско — Харьковско — Севастопольской железной дороге. Х., 1902, стор. 215, 216.
[10] Фабрики и заводы Екатеринославской губернии, стор. 178—211.

комісія губернського в гірничозаводських справах присутствія, після огляду в 1897 році залізопрокатного заводу, в своєму звіті відзначала, що «прагнення до найшвидшого повернення витраченого капіталу виявляється у допущенні до дії незакінчених частин будівлі, машин без огородження»[1].

На скляному заводі біля ванн, де набиралася гаряча маса для видобування скла, температура досягала 120°. Звичайно, робітники працювали напівголими, безперервно обливаючи себе холодною водою. Багато робітників, попрацювавши 3—4 роки в таких умовах, хворіли на сухоти і ставали інвалідами. У цехах шкіряного заводу повітря було насичене аміаком, тому 60 проц. робітників страждали нашкірними хворобами. Робочий день тривав 11—12 годин.

Посади майстрів і кваліфікованих робітників на заводах займали іноземці, яким платили вищу зарплату, ніж місцевим робітникам. На скляному заводі, наприклад, робітник-бельгієць одержував 60—80 крб. на місяць, а місцевий — 18—20 крб., до того ж близько третини заробітку поглинали штрафи. Окружний фабричний інспектор у своєму звіті відзначав, що «майстри-бельгійці — народ дуже брутальний щодо російських робітників, тримають себе зарозуміло і поводяться з ними вельми грубо»[2].

Медичне обслуговування населення здійснювала земська лікарня на 20 ліжок, збудована 1885 року. Тільки в 1905 році було споруджено лікарню для робітників скляного й хімічного заводів. У 1913 році в цих двох лікарнях працювало 5 лікарів і 8 фельдшерів. У школах навчалося 130 дітей. Школи ледве животіли через нестачу коштів. Так, адміністрація залізопрокатного заводу відпускала на утримання початкової школи 1800 крб. на рік, а на потреби поліції — суму, у 8 разів більшу.

В 1910 році земство відкрило в селищі училище, а з 1915 року почала функціонувати приватна гімназія. За навчання в ній треба було платити 125 крб. на рік.

Наприкінці 90-х років XIX ст. на костянтинівських заводах відбулися перші робітничі виступи. 14 липня 1899 року застрайкували робітники залізопрокатного заводу. Страйк спричинило зниження розцінок до 70 і 50 коп. Близько 100 робітників відмовилися стати до роботи й вимагали збереження заробітної плати, яку передбачали умови найму. Заводоуправління змушене було піти на поступки. Всіх незадоволених новими розцінками перевели на іншу роботу з оплатою від 75 коп. до 1 крб. 50 копійок.

Новий значний виступ костянтинівських металургів відбувся в липні 1900 року після того, як майстри-бельгійці побили двох робітників. Ненависть до іноземних майстрів, які жорстоко поводилися з робітниками, вилилася тоді у форму стихійного бунту. В будинках майстрів-бельгійців почали бити вікна, але робітників розігнала поліція. Наступного дня до металургів приєдналися склярі. Протягом двох днів у колоніях скляного і залізопрокатного заводів було розгромлено 113 квартир. У цих заворушеннях взяли участь до 1000 робітників. Виступ придушили козаки. Власті жорстоко розправилися з учасниками заворушень — за 3 дні в Костянтинівці було заарештовано 260 чоловік, з них 115 передали в розпорядження слідчих органів, а решту — 145 чоловік — звільнили з роботи й в адміністративному порядку виселили на місце колишньої прописки. І все ж адміністрація заводу змушена була обмежити штрафи і замінити деяких високооплачуваних майстрів-бельгійців та старших робітників на місцевих.

Поступово від стихійних виступів робітники Костянтинівки переходять до організованої боротьби. Цьому значною мірою сприяла діяльність революційних організацій і груп. На початку XX ст. соціал-демократичну пропаганду й агітацію на костянтинівських заводах проводили представники Катеринославської організації РСДРП. Під її впливом зростала політична свідомість пролетарів. У 1904 році робітники пляшкового заводу добилися створення каси взаємодопомоги. На початку 1905 року на цьому ж заводі сформувалася соціал-демократична організація. Зго-

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 188.
[2] Там же, стор. 515.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІ ГУРТКИ на ДОНЕЧЧИНІ в період між I і II з'їздами РСДРП (1898-1903 р.р.)

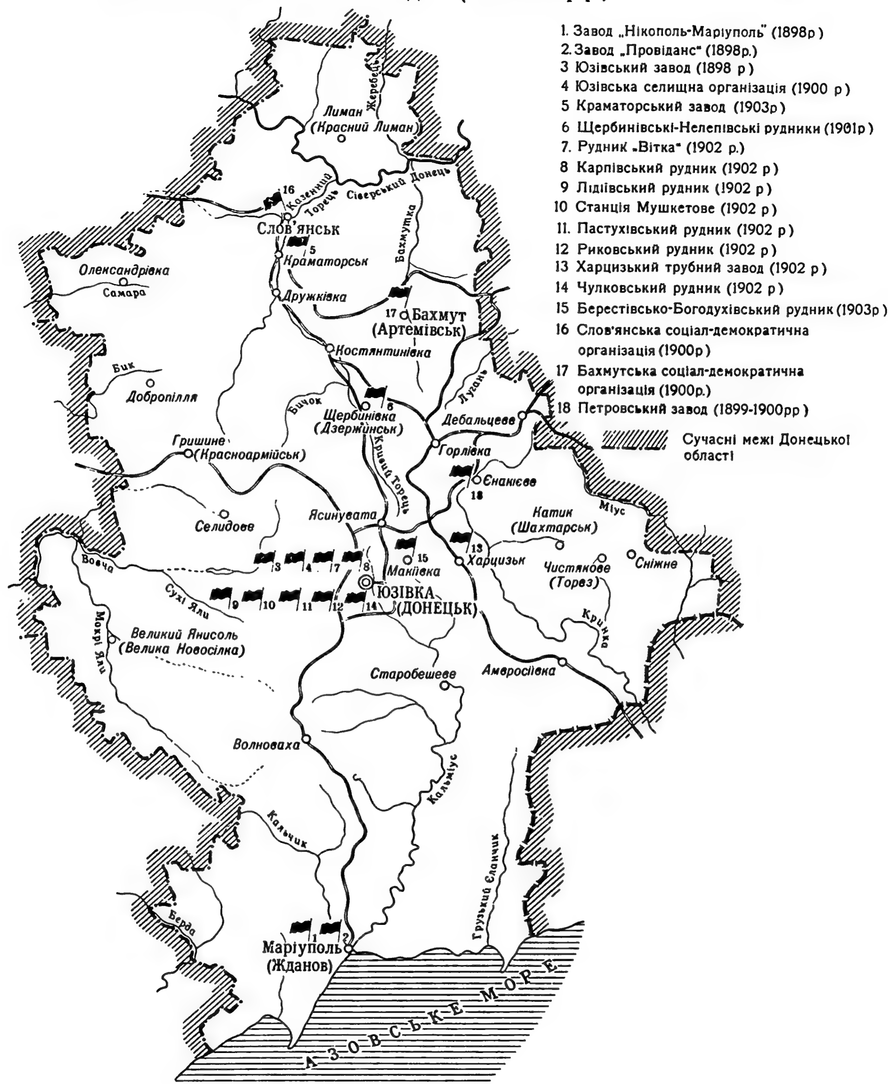

дом групи соціал-демократів оформилися на хімічному, скляному і залізопрокатному заводах. На знак солідарності з петербурзькими пролетарями, які піднялися на боротьбу проти царського самодержавства, 11 лютого 1905 року припинили роботу 2 тис. робітників залізопрокатного і скляного заводів. Вони вимагали 8-годинного робочого дня, збільшення заробітної плати на 50 проц., скасування штрафів. 14 лютого до страйкуючих приєдналися робітники хімічного і дзеркального заводів. Розмах страйку змусив адміністрацію задовольнити деякі вимоги страйкарів. 19 лютого робітники відновили роботу. У цей час на пляшковому заводі створюється легальна профспілка робітників і службовців скляної промисловості. До правління спілки обрали П. Майду, Ф. Ігнатова, С. Тимошкова та ін. Вже у 1905 році до спілки вступило 1450 пляшкарів і склярів. Під керівництвом соціал-демократичної організації та профспілки 9 травня 1905 року близько 1,5 тис. робітників пляшкового заводу організовано припинили всі роботи й висунули адміністрації 17 вимог, у яких пропонували встановити 8-годинний робочий день, підвищити заробітну плату, звільнити чотирьох службовців, що сортували продукцію, тощо.

Страйк тривав 7 тижнів. Робітники наполегливо добивалися задоволення своїх вимог. Щоб не дати можливості заводчикам вивозити готову продукцію, вони лягали на рейки перед паровозом. Дирекція заводу, не зламавши організованого опору робітників, 14 червня погодилася задовольнити майже всі їхні вимоги. Під керівництвом соціал-демократів робітники готувалися до загального страйку та збройного повстання[1].

У 1906 році до Костянтинівки приїздить представник Катеринославської організації РСДРП Г. І. Петровський, який працював тоді у Краматорську. Під його впливом місцева соціал-демократична організація посилила революційну роботу в масах. У донесенні жандармського управління від 30 травня 1906 року повідомлялося, що в районах станцій Дружківка, Микитівка та Костянтинівка майже щодня відбуваються масові мітинги, робітники збираються на квартирах, за містом, а в Костянтинівці навіть у заводському клубі виголошуються промови з закликом до збройного повстання, до повалення самодержавства[2].

Революційна робота серед робітників костянтинівських заводів значно активізувалася після створення в лютому 1906 року Костянтино-Горлівського соціал-демократичного комітету, діяльність якого поширювалася на Дружківку, Костянтинівку, Слов'янськ, Краматорськ, Горлівку. Комітет одержував з Катеринослава й Луганська нелегальну літературу, розподіляв її, закуповував зброю[3]. На засіданні комітету 17 червня 1907 року було вирішено послати представників на конференцію Юзівсько-Петровського району, по всіх виробничих організаціях зробити доповіді про V (Лондонський) з'їзд РСДРП, організувати друкарню й видати листівки про Державну думу. Намічалося також зібрати кошти по всіх групах організації. Але здійснити ці рішення не вдалося, тому що весь склад комітету в червні 1907 року був заарештований[4]. Тоді було ув'язнено Є. Білоусова, П. Білоусова, К. Кривоноженка, К. Петровського та інших.

Жорстоко розправились капіталісти і уряд з робітниками після спаду революції. 1908 року за умов промислової депресії на пляшковому заводі виробництво скоротилося майже наполовину, близько 200 робітників опинилися на вулиці[5].

У важкі роки столипінської реакції на костянтинівських заводах не було значних виступів робітників. Але вже в 1910 році робітничий рух знову пожвавлюється. Того року департамент поліції, з'ясовуючи причини страйків робітників, зазначав, що ціни на продукти в цьому районі надмірно високі, та й взагалі відмічається там у всьому дороженеча. В 1912 році до Костянтинівки знову приїздив Г. І. Петровський, на той час вже більшовицький депутат IV Державної думи. Його приїзд сприяв пожвавленню соціал-демократичної роботи в селищі. У квітні соціал-демократи організували демонстрацію з приводу вбивства поліцією робітника пляшкового заводу, революціонера І. С. Бобилєва. Під час похорону не працював весь завод.

1—2 травня робітники цього заводу під керівництвом соціал-демократичної групи та профспілки склярів розпочали страйк. 90 підлітків банкового відділення вимагали підвищити їм заробітну плату на 20 коп. за зміну й полегшити умови праці (в першу чергу вони просили встановити вентиляцію у гарячих цехах). Адміністрація відхилила цю просьбу. Тоді 30 квітня підлітки не вийшли на роботу. Їх підтримали інші робітники, а 1 травня страйкували всі 1350 робітників заводу. Незабаром до них приєдналися 300 робітників дзеркального заводу. Ввечері страйкуючі організували політичну демонстрацію. На телеграфному стовпі демонстранти прикріпили червоний прапор з написом: «Хай живе пролетаріат!». Промовці заклика-

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1925, № 5—6, стор. 27.

[2] Революция 1905—1907 гг. в России. Второй период революции (май — сентябрь 1906 г.). Документы и материалы, ч. 2, кн. 3. М., 1963, стор. 22.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 11, 12.

[4] Робітничий рух на Україні в роки реакції (червень 1907 — жовтень 1910 рр.).

[5] Журн. «Летопись революции», 1927, № 4, стор. 222, 223.

ли робітників до згуртування і одностайної боротьби проти самодержавства[1]. Демонстрацію розігнала поліція. Але 2 травня до страйкуючих приєдналися залізопрокатники, які протестували проти скасування на заводі порядку, згідно з яким роботи в передсвяткові та передвихідні дні припинялися на 2 години раніше, і висунули ряд інших вимог щодо поліпшення умов праці та підвищення заробітку. Адміністрація заводів негайно викликала війська. 60 найактивніших учасників страйку було заарештовано. 3 травня роботи на заводах відновилися частково, а 4 травня страйк припинився[2].

Та 21 травня знову застрайкували костянтинівські пляшкарі. Вони вимагали повернути на завод усіх звільнених після першотравневого страйку, запровадити інститут старост, без відома якого не звільняти і не приймати на роботу, збільшити розцінки на виготовлення посуду від 5 до 10 коп. за сотню тощо[3]. Адміністрація погодилася тільки частково задовольнити ці вимоги. Тоді 2053 чоловіка припинили роботу[4]. 24 травня до пляшкарів приєдналися всі металурги. Керувала страйком профспілка робітників скляної промисловості. Страйкарів матеріально підтримали робітники Брянського заводу в Катеринославі. У селище терміново направили стражників, а 30 травня сюди прибув катеринославський віце-губернатор. Почалися арешти. Проте робітники пляшкового заводу продовжували нерівну боротьбу проти поліції до 11 червня. На залізопрокатному заводі страйк тривав до 7 червня. Невдовзі після придушення страйку власті заборонили костянтинівське професіональне товариство робітників скляної промисловості.

Під впливом соціал-демократичної пропаганди політичні вимоги костянтинівських пролетарів ставали все чіткішими й цілеспрямованішими. 9 січня 1914 року металурги залізопрокатного заводу вивісили червоний прапор і лозунги: «Хай живе демократична республіка!», «Геть монархію Романових!»[5].

Під час імперіалістичної війни підприємства Костянтинівки обслуговували потреби фронту. Хімічний завод повністю переключився на воєнне виробництво. На дзеркальному заводі обладнали механічну майстерню для виготовлення вибухових речовин і розпочали виробництво скла для воєнних потреб (для прожекторів, перископів тощо).

Спеціальні марки сталі для воєнної промисловості випускав металургійний завод, на якому ввели в дію мартенівську, доменну і коксобензольну печі[6]. 1915 року на заводі виплавлено 4,1 млн. пудів сталі[7].

За роки війни значно збільшилася кількість робітників у селищі. На металургійному заводі 1914 року працювало 1755 чоловік, а в жовтні 1917 року — 2436. Зростали ціни на продукти першої потреби. Хоч середня заробітна плата робітника на металургійному заводі з 1914 до 1916 року збільшилася на 50 проц., та ціни на основні продукти споживання за цей час підвищилися на 100—175 проц. Боротьбою робітників проти капіталістичної експлуатації й імперіалістичної війни керувала соціал-демократична група, яка зміцніла, коли повернулися до селища передові робітники, вислані за участь у страйках 1912 року. Діяв Костянтино-Горлівський соціал-демократичний комітет. Соціал-демократи вели революційну пропаганду, читали робітникам ленінські статті про характер війни, роз'яснювали значення більшовицького лозунга про перетворення імперіалістичної війни на громадянську, розповсюджували більшовицькі листівки та газети. Вони зірвали «патріотичну демонстрацію», організовану місцевими шовіністами[8].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 313, оп. 2, спр. 2642, арк. 120—122.
[2] Там же, арк. 121, 122, 235.
[3] Там же, арк. 234—236.
[4] П. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема (1910—1914 гг.), стор. 98, 100, 101.
[5] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.). Сборник документов и материалов, стор. 497, 498.
[6] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 11, арк. 21.
[7] «Статистика Украины» № 3, серия III, вип. 3. Харьков, 1922, стор. 260.
[8] Журн. «Летопись революции», 1927, № 4, стор. 224.

Звістка про повалення самодержавства, одержана в Костянтинівці 2 березня 1917 року, викликала велику політичну активність трудящих. Відбувся загальноміський мітинг. На підприємствах створювалися заводські комітети. 17—18 березня було проведено вибори до Ради робітничих депутатів. Кожний цех обирав від 100 чоловік одного депутата. На першому засіданні Ради 18 березня обрано виконавчий комітет, створено продовольчу та адміністративну комісії[1]. Від більшовиків до складу виконавчого комітету увійшов Ф. А. Ігнатов. Але у першій Раді переважали меншовики. До цього спричинилося насамперед те, що за роки війни на зміну кадровим працівникам, яких відправили на фронт, прийшло поповнення з села. Ця категорія робітників перебувала під впливом меншовиків, у руках яких було керівництво об'єднаною організацією РСДРП. Становище ускладнювалося також тим, що в селищі діяли й групи дрібнобуржуазних українських націоналістичних партій: УСДРП та УПСР, які намагалися отруїти свідомість робітників націоналістичною пропагандою[2].

Меншовики та есери, захопивши керівництво Радою, перешкоджали перетворенню її на орган справжнього народовладдя. У той час представники буржуазії створили т. зв. громадський комітет, який став місцевим органом Тимчасового уряду. І все ж під тиском робітничих мас і під впливом більшовицьких депутатів Рада провела ряд революційних заходів. Були встановлені тверді ціни на предмети торгівлі. Робітнича міліція роззброїла поліцію. Рада поступово встановлювала свій контроль на підприємствах. Для розв'язання спірних питань між робітниками та адміністрацією створювалися конфліктні комісії.

Під керівництвом більшовиків з березня 1917 року почали відроджуватися профспілки. В квітні вони вже діяли на пляшковому, хімічному та залізопрокатному заводах, на початку травня — на скляному та дзеркальному заводах. 11 травня створюється Центральне бюро, яке об'єднало всі робітничі профспілки Костянтинівського району[3].

В червні 1917 року більшовики Костянтинівки порвали організаційно з меншовиками і виділилися в самостійну організацію[4]. До складу партійного комітету ввійшли І. Є. Прищепа, Ф. А. Ігнатов, А. П. Якусевич, Я. Г. Коваленко та інші. Розмежування з меншовиками зміцнило становище більшовиків і сприяло посиленню їх впливу на маси. Наприкінці червня більшовики організували демонстрацію протесту проти антинародної політики Тимчасового уряду[5]. У боротьбі з меншовиками та іншими непролетарськими партіями і групами міцніли й зростали ряди більшовицьких осередків селища. Після липневих подій у столиці місцеві меншовики почали відкрите цькування більшовиків. У другій половині липня вони провели мітинг в саду пляшкового заводу, намагаючись використати його для пропаганди своїх лозунгів і наклепів на В. І. Леніна. Та робітники цього заводу — більшовики І. Є. Прищепа, Ф. А. Ігнатов, Я. Г. Коваленко — рішуче відмели наклепи. Після мітингу чимало його учасників виявили бажання вступити в ряди більшовицької партії. Незабаром більшовицька організація заводу налічувала 250 чоловік[6].

Особливо посилився вплив більшовиків на трудящих в період боротьби з корніловщиною. Велику роботу по мобілізації сил на боротьбу проти контрреволюції проводив створений наприкінці серпня виконавчий комітет Костянтинівської підрайонної Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, а також комітет охорони революції, куди вступило багато робітників[7].

У жовтні 1917 року майже на всіх заводах селища діяли досить численні більшовицькі осередки, які підтримували тісний зв'язок з навколишніми селами. За більшовиками йшли профспілки та інші робітничі організації.

[1] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 207.
[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 11, арк. 27, 28, 29.
[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 210.
[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 107.
[5] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 47, арк. 12.
[6] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 211.
[7] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 1, стор. 721, 722.

Дізнавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в столиці, костянтинівські більшовики організували масові демонстрації солідарності з пітерськими робітниками. Багатотисячні мітинги відбувалися на заводах. На вулицях панувало незвичайне пожвавлення. Всюди майоріли червоні прапори.

Але меншовики та націоналістичні елементи, що мали перевагу в Раді робітничих депутатів, відмовилися визнавати рішення II Всеросійського з'їзду Рад і виступили за створення уряду «соціалістичних партій». Тоді більшовики сформували ревком на чолі з А. П. Якусевичем[1]. У листопаді за допомогою дружківських комуністів О. В. Єсави та А. Реутова в Костянтинівці створюється загін Червоної гвардії.

Робітники брали в свої руки управління виробництвом. Ще до перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді об'єднане засідання завкомів дзеркального, пляшкового та скляного заводів ухвалило створити на кожному з цих підприємств контрольні комісії, які мали стежити за діяльністю адміністрації. На початку листопада, коли підприємці оголосили про закриття металургійного заводу, робітники встановили свій контроль і тут. Згідно з рішенням загальних зборів, що відбулися 22 і 23 листопада, на підприємстві створюється контрольна комісія[2]. А в грудні 1917 року робітничий контроль запроваджується й на хімічному заводі[3].

На початок січня 1918 року більшовицька організація Костянтинівки налічувала вже 800 чоловік. Було обрано районний комітет партії, який 13 січня звернувся до ЦК РСДРП(б) з проханням підтримувати з ним зв'язки[4].

Наприкінці січня місцеві червоногвардійці, спираючись на допомогу загонів Червоної гвардії, які прибули з Дружківки і Краматорська, розгромили контрреволюційні сили в селищі. Трудящі обрали нову, більшовицьку Раду. Комуністи здійснювали керівництво і в підрайонній Раді робітничих, солдатських та селянських депутатів[5].

Велика робота проводилася по мобілізації населення на відсіч ворогам Радянської влади. У березні 1918 року, коли німецько-австрійські війська почали окупацію України і Донбасу загрожувала небезпека, в Костянтинівці створюється військово-революційний штаб Червоної Армії під керівництвом А. П. Якусевича. Штаб підготував 2 стрілецькі роти, сформував 1-й Дмитріївський батальйон та залізничний загін Червоної Армії. Крім цих формувань, більшовики Костянтинівки створили ще 2 загони, один з них очолив А. Реутов, другий — П. Є. Іванов. Зброю для них — 250 гвинтівок і 25 тис. патронів — одержали з Харкова[6]. Костянтинівка стала одним з опорних пунктів Юзівського укріпленого району. Від німецько-австрійських окупантів її захищали, крім червоногвардійських загонів, війська 1-ї та 2-ї Українських радянських армій.

Після захоплення селища ворогом у квітні більшовики, що залишилися в підпіллі, готували трудящих до боротьби за відновлення влади Рад. Влітку 1918 року створюється підпільна група на чолі з І. Є. Прищепою. Вона встановила зв'язки з горлівськими, дружківськими та краматорськими підпільниками. За літературою виїздили до Катеринослава[7].

Наприкінці листопада в результаті повстання, організованого більшовиками, у Костянтинівці відновилася влада Рад[8]. Та в грудні селище знову захопили красновці. Офіцерський загін 31 грудня вчинив жорстоку розправу над робітниками пляшкового заводу. 250 чоловік денної зміни були вишикувані в шеренгу. Офіцер вимагав

---

[1] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 217.
[2] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 214.
[3] Газ. «Известия Юга», 15 грудня 1917 р.
[4] Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 г. — апрель 1918 г.), стор. 371.
[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 131.
[6] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 217, 219.
[7] Т. Д. Б о н д а р. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни. К., 1968, стор. 69, 72.
[8] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 25.

від них виказати більшовиків і партизанів. Всі мовчали. Тоді білогвардійці почали розстрілювати кожного десятого. Це стало новим поштовхом для масового вступу робітників і селян у партизанські загони. Близько 300 чоловік налічував загін під керівництвом робітника П. Є. Іванова.

18 січня 1919 року, після запеклого бою регулярних частин Червоної Армії з красновцями, Костянтинівка була визволена від ворога. Особливу мужність у цьому бою виявили бійці бронепоїзда. Коли загинули машиніст і кочегар, паровоз повів молодий помічник машиніста. Ось уже кулі влучили в кулеметника, трьох бійців і командира полка Ю. В. Сабліна, та сміливці вели безперервний вогонь по ворогу. Однак наприкінці січня Костянтинівку знову захопили білогвардійці. Тільки 19 лютого внаслідок жорстокого бою, в ході якого станція кілька разів переходила з рук у руки, вона була очищена від ворога[1].

Відновлювалися органи Радянської влади. Було створено ревком. 15 квітня на районному з'їзді Рад обирається виконком Ради. У березні створюється комсомольська організація — одна з перших комсомольських організацій у Донбасі[2]. Водночас комуністи і комсомольці розгортали велику роботу по мобілізації населення на відсіч денікінцям, які, діставши підкріплення, почали новий наступ на центральні райони Донбасу. Під тиском переважаючих сил ворога радянські війська наприкінці травня залишили Костянтинівку. В чорні дні денікінського режиму трудящі селища під керівництвом підпільної партійної організації вели мужню боротьбу за відновлення Радянської влади.

Повстанський загін, що діяв в районі Костянтинівки, встановив зв'язок з штабом Лозово-Синельниківського району[3]. Повстанці завдали відчутних ударів білогвардійцям. В одному з донесень в Зафронтбюро повідомлялося: «Нами підірвано ешелон з снарядами поблизу станції Костянтинівка[4].

Спираючись на підтримку партизан, частини Червоної Армії Південного фронту наприкінці грудня 1919 року відновили Радянську владу в селищі. Швидко зростали ряди партійної організації. В лютому 1920 року в селищі було 174 комуністи[5]. Разом з ревкомом партійна організація готувала вибори постійних органів Радянської влади. 19 березня 1920 року створюється комісія по виборах до Ради. Наприкінці березня відбулися вибори до Костянтиново-Дружківської районної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Костянтиново-Дружківський район створено в січні 1920 року). Серед депутатів Ради було 47 комуністів. Список, що його виставили меншовики, робітники забалотували[6]. На початку січня в селищі проводився «комсомольський тиждень», під час якого до комсомолу вступили понад 100 юнаків і дівчат. До складу комітету комсомолу увійшли А. Є. Тарасов, С. З. Лейкін, І. А. Росновський та інші.

Не пройшло і трьох тижнів після визволення Костянтинівки, як уже діяла лікарня. Її працівники вживали енергійних заходів, щоб ліквідувати епідемію тифу. За три місяці був відбудований міст через річку Торець на залізничній лінії Костянтинівка — Ясинувата, що відіграв велику роль у забезпеченні заводів селища донецьким вугіллям. 28 березня 1920 року райком партії організовує перший суботник, а з 1-го по 18 травня проводиться «тиждень трудового фронту», в якому брало участь 5 тис. чоловік[7].

Комуністи і комсомольці були на вирішальних ділянках відбудови народного господарства після закінчення громадянської війни. На скляному заводі, де до революції технічне керівництво здійснювали іноземні спеціалісти, робітники самостійно за

---

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 191, 192, 194, 195.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 18; спр. 93, арк. 43.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 259.
[4] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 393.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 17, арк. 56, 99.
[6] Газ. «Бахмутская правда», 30 березня 1920 р.
[7] Газ. «Бахмутская правда», 29 травня 1920 р.

короткий час відбудували ванну № 3 продуктивністю в 3 тис. ящиків скла на місяць. У жовтні 1921 року завод став до ладу. А 5-у річницю Жовтня колектив заводу відзначив пуском великої ванни продуктивністю в 5500 ящиків скла на місяць. У 1924 році запрацював пляшковий завод. В червні того ж року на дзеркальному заводі були відбудовані полірувальні та фацетні відділення. Уже в 1926 році костянтинівська група склохімічних заводів давала в загальносоюзному виробництві 25 проц. скла для вікон, 20 проц. пляшок і 100 проц. дзеркального скла[1].

У жовтні 1925 року почалася відбудова і металургійного заводу: спершу пустили доменну та мартенівську печі, потім — листовий стан, а в 1926 році — прокатні стани. В 1925/26 рр. завод виробив 21,9 тис. тонн чавуну і 29,5 тис. тонн сталі[2]. В ці ж роки в селищі побудували новий шкіряний завод.

На підприємствах зросли кадри робітників. Так, у 1926 році на хімічному і скляному заводах працювало по 1 тис. чоловік, на дзеркальному — більше 900, на пляшковому — понад 1,5 тисячі[3]. За самовіддану працю на відбудові підприємств багато костянтинівців були відзначені урядовими нагородами. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено тоді Ф. О. Капустіна — робітника склозаводу, І. В. Листвина (пляшковий завод), Я. І. Шпанова (дзеркальний завод).

Багато робітників стали керівниками підприємств, виявили себе вмілими організаторами виробництва. Так, колишній тесляр П. А. Адамович з 1925 року працював директором дзеркального заводу; слюсар І. С. Добровольський став заступником керуючого Костянтинівською групою заводів; робітник О. Д. Костильов з 1924 року керував хімічним заводом, а П. К. Васюшкін був директором пляшкового заводу.

Передові робітники поповнювали ряди партійної організації. На хімічному заводі, наприклад, тільки протягом перших двох місяців 1923 року до партії вступили 30 чоловік. «Ми усвідомлюємо,— писали вони в колективній заяві,— що тільки партія комуністів-більшовиків може захистити наші інтереси»[4]. В дні, коли всю країну облетіла сумна звістка про тяжку хворобу В. І. Леніна, костянтинівські залізничники в листі вождю з тривогою писали: «Шановний товаришу і вождь, твоє здоров'я — це наше життя і прямування до світлого майбутнього, яке ти відкрив для нас. Тому, дорогий товаришу, бережи своє здоров'я, воно дороге для нас і всього світового пролетаріату»[5]. Свою вірність ленінізму робітники продемонстрували масовим вступом у партію в дні ленінського призову. Тільки протягом 1924 року до партії вступив 471 житель Костянтинівки[6].

Зростала й комсомольська організація селища. В червні 1920 року вона об'єднувала 170 молодих робітників заводів та залізниці, а на 1924 рік — понад 500 комсомольців. Із запалом взялися вони до громадсько-політичної роботи, з ентузіазмом працювали під час комуністичних суботників, проводили культурно-освітню роботу серед населення.

Культурні перетворення в селищі почалися з перших днів Радянської влади. Вже 1918 року в школах навчалося 2440 дітей, а в 1922/23 рр.— близько 4 тисяч. З 1921 року на підприємствах створюються школи лікнепу для дорослого населення. Справжніми ентузіастами цієї справи стали вчителі Л. І. Богуславська, З. Н. Листвина, В. Г. Смелий. Комсомольська молодь у ті роки створила в селищі живу газету «Синя блуза», виступи якої мали великий успіх у трудящих.

Про відбудову заводів, соціалістичні перетворення в селищі, духовне зростання його жителів розповідали перші нариси, оповідання та вірші молодих робкорів — Ф. Ковалевського, Ляднова, П. Черненка, О. Морозова, П. Дьоміна, які гуртувалися

---

[1] Журн. «Забой», 1926, № 21—22, стор. 9, 57.
[2] М. М. Середенко. Чорна металургія України, стор. 56.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 70, спр. 175, арк. 19.
[4] Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921—1925). Сборник документов и материалов, стор. 382.
[5] Подлинные человеческие документы, стор. 88.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 2328, арк. 6.

навколо журналу «Забой». Допомогу у вдосконаленні письменницької майстерності подавав їм літпрацівник газети «Всероссийская кочегарка», пізніше відомий радянський письменник Борис Горбатов.

Після XIV з'їзду партії, що схвалив курс на соціалістичну індустріалізацію країни, розгорнулися великі роботи по технічній реконструкції промислових підприємств Костянтинівки. 28 червня 1926 року пленум Костянтинівського райкому партії розробив заходи щодо розширення заводів і механізації виробничих процесів. Він зобов'язав партійні організації підприємств забезпечити підвищення рівня роботи у раціоналізації виробництва, зміцненні трудової дисципліни. Значна увага приділялася діяльності виробничих нарад[1]. У роботі цих нарад особливо яскраво проявилася трудова активність робітників. У травні 1929 року профспілкова організація проводила огляд виробничих нарад на хімічному заводі, під час якого робітники внесли 1145 пропозицій щодо раціоналізації виробництва і зниження собівартості продукції[2].

В ході соціалістичної реконструкції оновлювалися основні виробничі фонди в промисловості. Протягом 1928—1937 рр. вони зросли в 4,2 раза, в т. ч. фонди підприємств важкої промисловості — в 4,8 раза. На металургійному заводі ім. Фрунзе звели другу домну, збільшили обсяг мартенівських печей, механізували прокатні стани, збудували коксову батарею з 20 печей[3]. На скляному заводі споруджено другу систему «Фурко», на пляшковому — корпус з установкою нових машин. Хімічний завод після реконструкції став значним центром виробництва сірчаної кислоти та фосфатів. На ньому вироблялася майже четверта частина всього суперфосфату в країні[4].

Там, де була поміщицька економія, виросли корпуси цинкового заводу, оснащеного найновішим технічним обладнанням. Завод став до ладу 7 листопада 1930 року — на півтора року раніше передбаченого строку. На його спорудженні будівельники здійснювали кладку каменю та бетонування в зимових умовах[5]. Великим підприємством став реконструйований завод «Автоскло». В 1931 році на ньому освоїли виробництво технічного скла для автомобільної та авіаційної промисловості. В 1930 році було пущено завод вогнетривких виробів «Промінь свободи» — виробничою потужністю 21 тис. тонн виробів на рік — на суму 11 млн. крб. Одночасно з ним став до ладу механізований хлібозавод, де щодоби випікали 20 тонн хліба.

Яскравим виявом трудового ентузіазму жителів міста був широкий розвиток масового змагання, у ході якого народжувалося багато патріотичних починань. 15 травня 1929 року 70 прокатників заводу ім. Фрунзе звернулися до заводоуправління з пропозицією збільшити їм щоденну норму виробітку на 2,4 тонни[6]. Напередодні 1 травня 1931 року колектив склозаводу достроково — за 2,5 роки — виконав план першої п'ятирічки. А через рік завдання п'ятирічки виконав колектив заводу «Автоскло». За 4 роки і 3 місяці виконали п'ятирічний план трудящі хімічного заводу.

Протягом п'ятирічки продуктивність праці в промисловості міста зросла на 44 проц., приріст промислової продукції становив 98 проц.[7]. Широкого розвитку на підприємствах набув стахановський рух. Його ініціатором на заводі «Автоскло» виступив комуніст В. А. Свистунов, який у вересні 1935 року виконав за зміну 6,5 норми. Ця норма стала постійним трудовим показником новатора. На цинковому

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 8, арк. 27.
[2] Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.). Сборник документов. М., 1956, стор. 149, 150.
[3] Первые шаги индустриализации в СССР (1926—1927 гг.). Сборник документов. М., 1959, стор. 123.
[4] Розвиток народного господарства Української РСР (1917—1967), т. 1. К., 1967, стор. 397.
[5] Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики (1926—1932). Сборник документов и материалов. К., 1966, стор. 352.
[6] Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.), стор. 260.
[7] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 8, арк. 53—55.

заводі стахановський почин підхопили комуністи-майстри О. І. Михайлюков, Г. А. Бєлкін, І. С. Лозовий. Парторг цеху хімічного заводу бондар І. Д. Коноваленко, завдяки застосуванню конвейєрного способу виготовлення тари та раціональному розподілу праці, виконував норму виробітку на 200—400 проц. На початок 1936 року стахановці становили 20 проц. робітників. Масового характеру набув стахановський рух в роки третьої п'ятирічки. В 1940 році стахановцями і ударниками були 53,5 проц. костянтинівських робітників[1]. За роки другої п'ятирічки продуктивність праці у промисловості міста підвищилася на 72 проц., а за 10 років (1928—1937 рр.) випуск промислової продукції зріс майже у 5 разів[2]. Продукція костянтинівських заводів мала великий попит. Рубінові зірки Кремля, саркофаг у Мавзолеї В. І. Леніна, марбліт станцій Московського метрополітену, кришталева чаша фонтана на Всесвітній виставці у Нью-Йорку — все це зроблено з матеріалів, виготовлених робітниками Костянтинівки.

Збільшувалося населення Костянтинівки. 1926 року воно становило 25 404 чоловіка. Ще в 1932 році її віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. 1939 року тут проживало близько 96 тис. чоловік. На цей час місто мало 480 тис. кв. метрів житлової площі, 76 км водопровідної мережі, 100 тис. кв. метрів асфальтових доріг. У 1931 році від центру міста до вокзалу проклали трамвайну колію, а 1940 року протяжність її становила 10 км. У 14 разів за 10 років (1928—1937) збільшилась площа зелених насаджень.

Глибокі зміни відбувалися в культурному житті населення. На 1930 рік у Костянтинівці було 16 шкіл, відвідували їх 7 тис. учнів. Перший випуск учнів середньої школи відбувся в 1935 році. Тоді десятирічку закінчило 30 чоловік, у їх числі В. М. Костарчук, що став ученим-математиком, ректором Чернігівського державного педагогічного інституту, Г. П. Кондратенко — нині кандидат медичних наук, ректор Донецького медичного інституту. В 1939/1940 навчальному році в 25 школах міста вчилося понад 14 тис. учнів та працювало 524 вчителі. Того року в місті залишилося всього 0,5 проц. неписьменних, тоді як у 1917 році їх було 60 процентів[3].

Ще на початку 30-х років тут відкриваються робітфаки Харківського державного університету та Донецького медичного інституту, вечірній комуністичний університет. Працювали виробничо-технічне, педагогічне та медичне училища. Технологів-механіків для скляної промисловості готував склокерамічний технікум. Цей технікум закінчив К. Т. Бондарєв — нині кандидат технічних наук, лауреат Ленінської та Державної премій, заступник міністра промбудматеріалів Української РСР; доктором фізико-технічних наук, професором Московського вищого технічного училища ім. Баумана став другий випускник цього технікуму — В. Д. Хазов.

З культурно-освітніх закладів у місті було 2 палаци культури, 4 робітничих клуби, 16 бібліотек, у яких налічувалося до 120 тис. книг. У 1936 році тут відкрили російський драматичний театр ім. О. С. Пушкіна. Його спектаклі — «Як гартувалася сталь» М. Островського, «Кремлівські куранти» М. Погодіна, «Платон Кречет» О. Корнійчука мали великий успіх у глядача. Режисер театру М. С. Амітов у 1944 році удостоєний звання заслуженого артиста Туркменської РСР.

В процесі соціалістичного будівництва підвищувалася громадсько-політична активність трудящих. У червні 1941 року міська партійна організація об'єднувала 3415 комуністів[4]. Активну участь брали робітники в діяльності органів Радянської влади. З ініціативи профспілкових організацій на підприємствах створювалися робітничі бригади, які допомагали Раді. Тільки під час обговорення звітів Ради в в 1930 році робітники внесли 350 пропозицій, спрямованих на поліпшення її діяльності[5]. У складі Ради було 288 депутатів, у їх числі — 147 комуністів, 28 комсомоль-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 115, оп. 1, спр. 592, арк. 16.
[2] Там же, ф. 326, оп. 33, спр. 8, арк. 53—55.
[3] Там же, ф. 115, оп. 1, спр. 591, арк. 62; спр. 629, арк. 8.
[4] Там же, оп. 3, спр. 1, арк. 8.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, спр. 74, арк. 173.

ців, 179 робітників-ударників. Широку роботу серед населення проводили секції Ради: промислова, фінансова, комунального господарства, адміністративна, народної освіти[1].

Членом ВУЦВКу двох скликань (1933—36 та 1936—38 років) обирався кадровий робітник металургійного заводу, комуніст Я. О. Полянський. Під час перших виборів до Верховної Ради СРСР у грудні 1937 року трудящі Костянтинівки обрали до вищого органу державної влади знатного сталевара П. Є. Куракіна. Депутатом Верховної Ради УРСР у 1938 році обрано вчительку К. В. Савенко.

Понад 14 тис. костянтинівців у 1939 році брали участь у роботі численних гуртків МОДРу, Тсовіахіму[2]. Героїчний вчинок здійснив уродженець міста, комсомолець В. Г. Котельников. У 1935 році він служив прикордонником на Далекому Сході. 12 жовтня державний кордон перейшов загін японо-маньчжур у 50 чоловік. Порушники відкрили вогонь по радянському сторожовому наряду. Тяжко поранений старшина наряду Валентин Котельников до останнього подиху відбивав ворога. Після загибелі Валентина на цю ж заставу пішов служити його брат Петро. На честь відважного комсомольця далекосхідну заставу Волинку було перейменовано на Котельникове[3].

Тисячі костянтинівців стали на захист своєї соціалістичної Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни. Під керівництвом міськкому партії та виконкому міської Ради депутатів трудящих здійснювалася перебудова промисловості на воєнний лад. 3 липня 1941 року у Костянтинівці відбулися кущові партійні збори за участю 1800 комуністів. Збори закликали всіх трудящих «забезпечити щоденне не тільки виконання, а й перевиконання виробничих завдань, пам'ятаючи, що кожна тонна надпланової продукції — це удар по ворогу»[4].

Коли наблизився фронт, понад 10 тис. костянтинівців будували оборонні рубежі на західних околицях міста і на лінії Мелітополь—Павлоград. Організовано здійснювалася евакуація промислових підприємств міста в глиб країни.

В середині жовтня в районі Костянтинівки вже точилися оборонні бої радянських військ проти фашистських загарбників. 16 жовтня бійці 383-ї стрілецької дивізії відбили тут кілька атак ворога.

29 жовтня гітлерівці захопили місто. За 22 місяці окупації вони закатували і розстріляли 13 800 його жителів[5]. 306 робітників було страчено за відмову працювати на окупантів. Понад 10 тис. радянських громадян винищили гітлерівці в концентраційному таборі, який вони влаштували в одній із шкіл міста. За доносом провокатора вороги розстріляли у перші дні окупації секретаря створеного в жовтні підпільного міськкому партії П. П. Соколова.

Підпілля було відновлене за участю працівників Сталінського підпільного обкому партії та ЦК КП(б)У. З липня 1942 року в Костянтинівці працював секретар обкому партії Г. О. Попков. Сюди приїздили також зв'язківець ЦК КП(б)У М. Ф. Баштан та представник ЦК ЛКСМУ М. К. Монченко[6]. Вони подавали значну допомогу підпільникам міста.

З травня 1942 року в місті під керівництвом А. І. Стемплевського та В. С. Димаря почала діяти підпільна комсомольська група у складі 30 юнаків та дівчат. Молоді патріоти чинили диверсії, знищували гітлерівців і поліцаїв, підривали автомашини із зброєю і продовольством. У липні 1943 року вони пустили під укіс ворожий ешелон з боєприпасами. Підпільники поширювали також серед населення зведення Радянського інформбюро і листівки, допомагали переправитися через лінію фронту пораненим радянським бійцям і командирам. У вересні 1943 року група влилася

[1] АІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1456, арк. 228—230.
[2] Донецький облпартархів, ф. 115, оп. 1, спр. 592, арк. 54, 64—69.
[3] Газ. «Правда», 22 листопада 1936 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 89.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 64, арк. 430.
[6] Герои подполья, вып. 2, стор. 127, 128.

Члени місцевої комісії по розслідуванню звірств окупантів Ф. А. Богомазов (праворуч) та П. Є. Татаренко біля табору смерті радянських військовополонених в роки німецько-фашистської окупації. Костянтинівка, 1943 р.

в одну із частин Червоної Армії[1]. В листопаді 1942 року в місті створюється партизанська група під керівництвом П. С. Алексєєва — командира Червоної Армії, що вийшов із оточення. Члени групи через зв'язківців повідомляли радянське командування про розташування гітлерівських військ. На квартирі у підпільника П. І. Мураховського зберігалася зброя, яку передавали партизанам. На дільниці Скотувата — Фенольна члени групи підірвали ворожий ешелон з технікою. В серпні 1943 року всі вони загинули від рук гестапівців.

Самовіддано боролася проти окупантів група медичних працівників лікарні № 1 на чолі з М. В. Шулешовою. Лікарі врятували життя багатьом пораненим радянським воїнам, видавали жителям міста довідки про хвороби, щоб урятувати їх від вигнання до Німеччини[2].

Трудящі міста боролися проти фашистів і в інших районах нашої країни і навіть за її межами. Одним із партизанських загонів, що діяв біля Керчі, керував робітник Костянтинівського цинкового заводу П. Г. Шерстюк[3]. Учасником словацького повстання проти гітлерівців був робітник хімічного заводу П. Г. Юшин. У партизанському загоні, що діяв у Франції, воював робітник металургійного заводу В. П. Фатієв.

Відважно громили ненависного ворога жителі міста на фронтах Вітчизняної війни, 13 з них удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Серед них льотчики Л. С. Святошенко, який зробив 120 бойових вильотів і збив 14 ворожих літаків; І. М. Пилипенко, що зробив 470 бойових вильотів і знищив 48 фашистських літаків, а в жовтні 1942 року спрямував свій палаючий літак на скупчення ворожих машин. М. Н. Корсун, командуючи ескадроном (це було в Східній Пруссії), 23 квітня 1945 року вплав форсував канал і захопив багато трофеїв, а 26 квітня його ескадрон вступив у бій з набагато переважаючим з'єднанням противника, захопив ангар, де готувались до вильоту ворожі літаки. У серпні 1943 року В. М. Кореньков у боях за ріку Сейм викликав вогонь на себе, чим дав можливість своїй роті переправитись на другий берег і зайняти вигідний плацдарм.

Робітник хімзаводу О. К. Сєчкін у липні 1943 року, західніше с. Богородичного на Донеччині, був відрізаний ворогом від основних сил. Однак він разом з ротою організував міцну оборону, а потім повів бійців в рукопашну атаку. В цьому бою гітлерівці втратили 200 солдатів. Сєчкін сам знищив 26 фашистів.

Високого звання Героя Радянського Союзу удостоєні також вихованці шкіл міста — М. Є. Олов'янников, А. К. Мірошниченко, П. П. Кулик, В. Г. Степанченко, М. П. Вовк, І. М. Долгов, І. С. Закарлюка.

Від фашистських окупантів Костянтинівку восени 1943 року визволяли війська Південно-Західного фронту. В ніч проти 6 вересня 135-а танкова бригада під командуванням полковника М. З. Безнощенка знищила ворожі частини на рубежі річки Кривого Торця і вступила в місто. Цій бригаді було присвоєно найменування «Костянтинівської».

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 1, арк. 163—165; спр. 5, арк. 84; оп. 33, спр. 96, арк. 101—103.

[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 166, арк. 18—20; оп. 77, спр. 159, арк. 4.

[3] Газ. «Правда», 11 квітня 1967 р.

З руїн піднімали костянтинівці рідне місто після вигнання гітлерівців. Відступаючи під ударами Червоної Армії, окупанти зруйнували майже всі заводи, близько 60 проц. державного житлового фонду, підірвали та спалили 25 шкіл, 2 кінотеатри, центральну міську бібліотеку й інші заклади. Завдані фашистами збитки становили 442 млн. карбованців.

Керівною силою трудящих у боротьбі за відродження міста стала партійна організація. На початок 1944 року вона об'єднувала 289 чоловік. Перші рішення міськкому КП(б) України, схвалені 16 та 23 жовтня 1943 року, намічали конкретну програму відбудови металургійного, хімічного, скляного та інших заводів[1]. Партійні оранізації розгорнули широку масово-політичну роботу. 230 агітаторів тільки у січні провели понад 5 тис. політінформацій серед трудящих[2].

У мобілізації трудящих на відбудову народного господарства партійним організаціям допомагали комсомольці. В січні 1944 року на підприємствах, будовах і транспорті працювали 183 комсомольсько-молодіжні бригади і зміни. Комуністи і комсомольці вели за собою всіх трудящих.

Завдяки загальному трудовому ентузіазму швидко відроджувалися промислові підприємства міста. На металургійному заводі відбудована мартенівська піч уже 25 листопада випустила першу плавку. На 10 днів раніше наміченого строку стала до ладу домна № 1. В жовтні—листопаді 1943 року відновили випуск продукції заводи вторчормету та шкіряний, 15 травня почав виготовляти віконне скло завод «Автоскло». До 1 січня 1945 року запрацювали основні цехи хімічного заводу. В липні 1945 року — на 4 місяці раніше встановленого строку пущено доменну піч № 1 та листопрокатний стан на металургійному заводі. Довоєнного рівня виробництва вже на початок 1945 року досягли скляний та коксохімічний заводи. На всіх підприємствах міста широко розгорнулося соціалістичне змагання. Наприкінці 1944 року тут налічувалося 2540 стахановців[3].

Відбудовуючи місто, костянтинівці водночас усім, чим тільки могли, допомагали фронту. На особисті збереження вони збудували 10 танків і передали їх Костянтинівській танковій бригаді.

Важливу роль у відбудові міста відіграла міська Рада, яка відновила свою роботу у вересні 1943 року. Рада створила постійні комісії: бюджетну, житлово-комунальну, промислову, торговельну, охорони здоров'я, народної освіти. Наприкінці 1944 року в них працювало 44 депутати, решта — 45 депутатів вели роботу серед виборців по місцю проживання. Перші сесії міськради обговорили питання про міський бюджет, відбудову і розширення підприємств місцевої промисловості, відбудову житлового фонду, збільшення випуску товарів широкого вжитку.

З вересня 1943 року по липень 1947 року трудівники Костянтинівки в позаурочний час відпрацювали на відбудові близько 30 тис. людино-днів. За цей час відбудовано до 37 тис. кв. метрів житлового фонду. Відновила роботу електростанція. Місто прикрашалося зеленими насадженнями.

Наприкінці 1943 року в місті вже працювала лікарня на 250 ліжок. До 1946 року відбудовано 2 поліклініки та всі корпуси міської лікарні.

Майже наново довелося створювати культурно-освітні заклади. Восени 1943 року школи почали працювати в наспіх пристосованих приміщеннях, часто без опалення. До 1945 року всі школи були відбудовані.

Швидшими темпами пішла відбудова міста після закінчення Великої Вітчизняної війни. Після демобілізації з рядів Червоної Армії сюди прибули понад 1000 комуністів[4]. На початок 1948 року міська партійна організація налічувала 2200 чоловік. Під їх керівництвом будувалися і реконструювалися промислові підприємства, успішно виконувалися виробничі плани, розгорталося змагання за високу продук-

[1] Донецький облпартархів, ф. 115, оп. 11, спр. 5, арк. 1—10; спр. 233, арк. 7, 8.
[2] Там же, спр. 233, арк. 8.
[3] Там же, спр. 1, арк. 10—19.
[4] Там же, оп. 3, спр. 1, арк. 7.

тивність праці. В 1948 році на підприємствах міста діяло понад 130 бригад відмінної якості продукції[1]. Сталевар заводу ім. Фрунзе С. І. Афанасьєв був визнаний кращим сталеваром Донбасу. Вже у 1949 році четвертий п'ятирічний план виконали заводи «Автоскло» і скляний, доменний та мартенівський цехи металургійного заводу, кілька цехів хімічного заводу. В цілому завдання першої післявоєнної п'ятирічки промисловість міста виконала на 110 процентів[2].

За роки п'ятої п'ятирічки випуск валової продукції на підприємствах міста зріс на 63,3 проц. Колектив хімічного заводу виконав п'ятирічний план до 31 серпня, а завод «Автоскло» — до 17 жовтня 1955 року. Розгорталася боротьба за технічний прогрес. Тільки в 1952 році раціоналізатори та винахідники внесли понад 1,5 тис. пропозицій. Впровадження близько 700 з них у виробництво дало економічний ефект 16,7 млн. крб. Всі склозаводи країни підхопили пропозицію інженера заводу «Автоскло» комуніста М. І. Козьміна про зміну конструкції ванни скловарної печі[3].

В середині 50-х років на деяких заводах міста повільно впроваджувалися нові методи і передова технологія, не повністю використовувалися механізми та обладнання. Це спричинилося до того, що в 1956 році заводи вторчормету, скляний та ряд будівельних організацій не виконали державних планів. Неритмічно працювали й заводи «Червоний будівельник», екстрактовошкіряний та інші. Партійні організації мобілізували трудящих на подолання цих труднощів. На заводі «Укрцинк» було створено установку для добування олова із сплавів. Технологію виробництва скляних ізоляторів та склопакетів розробили на заводі «Автоскло». Впровадження нового способу полірування скла під вакуумом на цьому підприємстві дало змогу збільшити продуктивність праці в 10 разів. На заводі «Червоний Жовтень» почали використовувати для виробничих цілей природний газ. Хіміки на своєму заводі встановили камери безперервної дії для виробництва суперфосфату. Все це сприяло різкому зростанню продуктивності праці. Костянтинівці підтримали почин краснодонського шахтаря М. Я. Мамая і включилися в боротьбу за щозмінне перевиконання виробничих завдань. 4,6 тонни сталі понад норму кожної зміни видавала бригада сталевара А. П. Махортова на заводі ім. Фрунзе, а бригада горнового доменної печі Ю. У. Іванченка на цьому ж заводі понад норму виробляла 11,7 тонни чавуну.

Партійні організації міста багато зробили для узагальнення та поширення досвіду новаторів. Так, на заводі «Автоскло» створюється школа вивчення досвіду виробництва скла методом безперервного прокату, освоєного бригадою М. Ф. Яніна, а також полірування силікатного скла за методом М. Г. Шевардіна. Державний план 1958 року виконали всі підприємства Костянтинівки. За успіхи у виробництві технічного скла орденом Трудового Червоного Прапора було нагороджено колектив Костянтинівського склозаводу[4].

Велику роботу щодо розвитку трудової активності мас проводили профспілкові організації, які об'єднували в 1960 році понад 45 тис. трудящих. У роботі 18 загальнозаводських нарад брали участь понад 14 тис. чоловік. Одним з важливих завдань профспілок було підвищення культурно-технічного рівня робітників. У 1967 році на підприємствах міста діяло 27 бюро економічного аналізу, 24 бюро технічного нормування, 26 громадських конструкторських бюро, ради новаторів та громадсько-технічні товариства. Раціоналізаторством і винахідництвом було охоплено 3,6 тис. чоловік. Під керівництвом партійних організацій профспілки наполегливо втілювали у життя ленінські принципи соціалістичного змагання.

Широкого розмаху набув рух за комуністичну працю. Першою в місті високе звання колективу комуністичної праці завоювала бригада комуніста Ф. М. Яхніна на заводі «Автоскло». Сталевар металургійного заводу ім. Фрунзе керівник бригади комуністичної праці М. Г. Тарадай, наслідуючи приклад В. І. Гаганової, першим

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 115, оп. 11, спр. 83, арк. 61.
[2] Там же, арк. 55; оп. 7, спр. 1, арк. 37.
[3] Там же, оп. 12, спр. 59, арк. 130, 131; оп. 7, спр. 56, арк. 145.
[4] Там же, оп. 14, спр. 1, арк. 84, 86, 88.

Лауреат Ленінської та Державної премій К. Т. Бондарєв. Костянтинівка, 1965 р.

у місті перейшов працювати у відстаючу бригаду і вивів її у передові.

Промислові підприємства достроково до 28 червня виконали семирічний план. На заводах були введені в дію великі цехи, що випускали нові види продукції — волокнистих матеріалів, скляних труб, силікату натрію та шлакоситалів, безперервної прокатки кварцевого скла. За рахунок зниження собівартості промислової продукції було заощаджено понад 7 млн. карбованців. За успішне виконання завдань семирічки 308 костянтинівців одержали урядові нагороди, у т. ч. 16 чоловік були нагороджені орденом Леніна. С. Т. Бєликова — старшого апаратника хімічного заводу та Г. Я. Слабуна — скловара заводу «Автоскло» тоді удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Лауреатами Ленінської премії за освоєння виробництва нових видів скла — шлакоситалів — стали директор заводу «Автоскло» К. Т. Бондарєв, головний інженер цього заводу М. І. Козьмін та начальник відділу науково-дослідного інституту «Автоскло» І. В. Мальований.

Ініціаторами багатьох патріотичних починань виступили комуністи та комсомольці міста. Партійна організація Костянтинівки об'єднувала в 1967 році близько 5 тис. комуністів, комсомольська — близько 10 тис. юнаків та дівчат. Комуністи заводу «Автоскло» (їх налічувалося 870) запропонували організувати змагання за надплановий ювілейний процент. Вони підрахували, що збільшення випуску валової продукції на 1,3 проц. і підвищення продуктивності праці на 1,1 проц. та зниження собівартості продукції дасть змогу виробити понад річний план промислової продукції на 0,5 млн. крб. і одержати додатково нагромаджень у сумі 237 тис. крб. Ці показники колектив підприємства включив у соціалістичні зобов'язання, готуючи гідну зустріч 50-річчю Великого Жовтня. Почин підтримали усі промислові підприємства Костянтинівки. До 50-річчя Радянської держави костянтинівці випустили надпланової продукції на суму понад 5 млн. крб. За досягнення в розвитку економіки, комуністичному вихованні трудящих та виконання ювілейних зобов'язань місто було нагороджено пам'ятним Червоним прапором Донецького обкому КП України, облвиконкому та облпрофради. А колектив заводу «Автоскло», який особливо відзначився у змаганні і випустив тільки надпланової продукції на суму 1,2 млн. крб., нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Значними досягненнями ознаменували ювілейний рік і колективи заводу «Укрцинк», екстрактовошкіряного комбінату, меблевої фабрики, будівельного управління № 3, «Хімбуду» та інших.

Тільки протягом перших трьох років нової п'ятирічки підприємства міста виконали план реалізації продукції на 102 проц. та на 16,3 млн. крб. було реалізовано її понад план. У 1966 році завод «Укрцинк» досяг світових стандартів по цинку, металургійний — по марганцю, хімічний — по сірчаній кислоті, скляний — по віконному склу.

Всі заводи Костянтинівки — передові, оснащені сучасною технікою підприємства. Вироби 200 найменувань випускав у 1968 році завод «Автоскло». За технічним рівнем оснащення він не має рівних собі у Європі. Повністю механізовано всі процеси на заводі скловиробів — одному з найбільших у країні по виробництву пляшок для шампанських вин. Тут працює 225 інженерів і техніків, тоді як у 1913 році на заводі був тільки один інженер — іноземець. Високий рівень механізації та культури виробництва і на екстрактовошкіряному заводі, колектив якого першим у місті завоював звання підприємства комуністичної праці. Найбільшим у Радянському Союзі за рівнем механізації та потужності є Костянтинівський склозавод, валова продукція якого за роки Радянської влади зросла більше ніж у 30 разів. 20 промислових підприємств Костянтинівки працюють за новою системою планування та економічного

На подвір'ї суперфосфатного цеху Костянтинівського хімічного заводу. 1968 р.

стимулювання, вони випускають 96,3 проц. усієї промислової продукції міста.

На 17,8 проц. зросла продуктивність праці на заводі «Автоскло», який працює по-новому з липня 1968 року. За цей час обсяг реалізованої продукції збільшився тут на 8,1 проц. Успішно виконує виробничу програму завод скловиробів. Додатково до плану тут реалізовано продукції на суму 510 тис. карбованців.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна промислові підприємства міста виконали на 101,8 проц. план чотирьох років нової п'ятирічки. Переможцями у соціалістичному змаганні виходили такі виробничі колективи, як завод «Автоскло», що з III кварталу 1967 року тримав перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, завод обважнювачів, який ось уже 2 роки підряд завойовує перехідний Червоний прапор Міністерства нафтодобувної промисловості СРСР та ЦК профспілки працівників нафтової і хімічної промисловості.

Достроково виконали особисті п'ятирічні завдання до Ленінського ювілею багато трудівників міста. Близько 800 з них почали працювати в рахунок 1971 року. Так, бригада В. М. Герасимова із заводу «Автоскло» зобов'язалася виконати п'ятирічний план до 15 квітня 1970 року, а фактично виконала п'ятирічку у вересні 1969 року. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна бригада зобов'язалася добитися присвоєння державного знака якості продукції, яку вона випускає.

У січні 1970 року виконала п'ятирічну норму полірувальниця скла Н. Т. Тихонова. Комплексна бригада комуністичної праці будівельного управління № 4 тресту «Краматорськжитлобуд» (бригадир О. Г. Стегній) виконала п'ятирічку за 3 роки й 4 місяці. Вона побудувала 44 тис. кв. метрів житла.

За досягнення високих показників у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна нагороджені Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС — колективи ордена Трудового Червоного Прапора заводу «Автоскло», заводу обважнювачів. Завод скловиробів ім. 13 розстріляних робітників, спеціалізоване управління № 260 тресту «Донбаспромхіммонтаж» та радгосп «Костянтинівський» — відзначені Ленінськими ювілейними почесними грамотами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської ради професійних спілок.

Продукція костянтинівських підприємств надходить не тільки у всі кінці Радянського Союзу, а й в 31 країну світу. Так, віконне та узорчасте скло експортується до НДР, Італії, ФРН, Ірану, Афганістану та інших країн. «Костянтинівське скло країни світу обійшло»,— кажуть жителі міста.

Зміцнюються зв'язки колективів промислових підприємств з трудівниками села. Тільки 1968 року в підшефних колгоспах і радгоспах району з їх допомогою споруджено кормоцех, 2 механічні майстерні, овочесховище, електропарники тощо. На 6 тис. крб. колгоспи і радгоспи одержали запасних частин та інструментів. У селах району трудівники міста проводять також широку політичну та культурно-освітню роботу.

Рік у рік поліпшуються житлово-побутові умови трудящих. На початку 60-х років площа міста становила 5 тис. га, а житловий фонд — 600 тис. кв. метрів — у 1,5 раза більше, ніж у 1940 році. Тільки за роки семирічки введено в експлуатацію

193 тис. кв. метрів житлової площі державного фонду та побудовано 2678 будинків самими жителями міста.

Виникли цілі нові райони — Червоний Городок, мікрорайон № 3, розпочато забудову мікрорайону № 4.

Розвиткові міського господарства сприяло здійснення прийнятого в жовтні 1964 року рішення виконавчого комітету Костянтинівської міської Ради щодо впровадження передових методів у будівництво, підвищення якості та зниження собівартості будівельних робіт. У травні 1967 року сесія міськвиконкому ухвалила постанову «Про заходи по дальшому розвитку міського господарства та благоустрою міста», якою зобов'язано керівників усіх підприємств брати більш дійову участь у роботах по впорядкуванню міста. В роки семирічки костянтинівці заклали центральний парк культури і відпочинку площею понад 200 га, заасфальтували 82 км шляхів, побудували 95 км тротуарів.

Спортивне свято на стадіоні заводу «Автоскло». Костянтинівка, 1966 р.

Підвищується добробут радянських людей. У 1968 році населенню міста продано більше, ніж у попередньому році, телевізорів — на 27 проц., холодильників — на 36 проц., швейних виробів — на 24 проц. тощо.

Зростають витрати держави на охорону здоров'я трудящих. Зокрема, в 1969 році вони становили 3,4 млн. крб. Медичне обслуговування населення здійснюють понад 190 лікарів, які трудяться в 8 лікарняних закладах. Уже більш як 38 років працює хірургом А. Г. Мацько. За самовіддану працю йому присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР.

Понад 28 тис. жителів міста захоплюються спортом, до їх послуг 115 спортивних майданчиків. Ще в перші роки Радянської влади фізкультурні колективи хімічного та металургійного заводів добилися чудових успіхів у спорті. В 1966 році футбольна команда заводу «Автоскло» завоювала перше місце в області і перейшла до класу «Б».

У 17 школах міста навчається більше 15 тис. дітей, понад 1 тис. чоловік здобувають знання в 6 школах робітничої молоді. В місті працюють 743 вчителі, 7 з них удостоєні звання заслуженого вчителя школи Української РСР. Це Л. І. Богуславська, В. Т. Дмитрієва, В. К. Іванова, В. О. Киященко, М. М. Мойсеєв, К. В. Савенко, К. А. Тихомирова, 10 учителів нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу.

Інженерів-технологів силікатного виробництва, механіків, будівельників готує загальнотехнічний факультет Українського заочного політехнічного інституту, який діє в місті з 1959 року. Середню спеціальну освіту костянтинівці здобувають в індустріальному технікумі та медичному училищі.

В 1962 році на базі дослідницьких груп, що діяли на заводі «Автоскло», створено науково-дослідний інститут. На великих підприємствах — металургійному, скляному скловиробів, хімічному, заводах «Укрцинк» працюють науково-експериментальні цехи. Всього в Костянтинівці трудиться понад 2 тис. спеціалістів з вищою освітою та близько 2 тис.— з середньою. Велику культосвітню роботу серед населення проводять палаци культури металургів та хіміків, 5 робітничих клубів, 7 кінотеатрів. Зокрема, при палаці культури хіміків діє 2 університети культури: літератури і мистецтва та технічного прогресу, а також 9 самодіяльних клубів — любителів музики, образотворчого мистецтва, фото- та кінолюбителів і ін. Понад 4 тис. трудівників міста — учасники 153 колективів художньої самодіяльності. Не раз виступали на обласних та республіканських оглядах хоровий і танцювальний гуртки. 1967 року за успі-

Кінотеатр ім. В. І. Леніна у Костянтинівці. 1968 р.

хи в культмасовій роботі та розвиток народного мистецтва палац культури хіміків нагороджено медаллю ім. Т. Г. Шевченка.

Значну роботу проводять бібліотеки — міська, 21 профспілкова та 16 технічних, які мають понад 500 тис. томів. Ними користуються широкі маси трудящих.

Костянтинівці передплачують понад 130 тис. прим. газет і журналів, близько 1300 прим. припадає на кожну тисячу жителів. Важливі матеріали про життя і працю трудівників Костянтинівки друкують міська газета «Знамя индустрии» та 3 заводські багатотиражки — заводу ім. Фрунзе, хімічного, «Автоскло». З 1945 року при газеті «Знамя индустрии» працює університет робітничих і сільських кореспондентів. Навколо редакції гуртуються літератори-початківці: учитель В. М. Басанець, літпрацівник В. О. Дубенко, молоді робітники заводів А. І. Мандрівський, М. П. Стукан, М. Г. Сердюк та інші.

Для дітей трудящих відкрито будинок піонерів, музичну школу, станцію юних техніків, дитячу спортивну школу.

Третій рік працює в Костянтинівці історико-краєзнавчий музей, матеріали якого яскраво розповідають про минуле і сучасне міста, його людей — активних творців нового суспільства. Ініціаторами створення його стали ветерани революції, активні будівники Радянської влади в Костянтинівці. Героїчні подвиги учасників громадянської та Великої Вітчизняної воєн, трудові справи героїв перших п'ятирічок, про які розповідають експозиції музею, є взірцем для нових поколінь костянтинівців.

В процесі комуністичного будівництва підвищується політична свідомість трудящих, зростає їх громадська активність. У 1948 році після закінчення ремісничого училища прийшла на завод «Автоскло» О. П. Одринська. Спочатку вона працювала токарем, потім контролером-розмітником. Молода робітниця наполегливо оволодівала знаннями, підвищувала свій культурний рівень. Після закінчення заочного відділення Українського політехнічного інституту вона була призначена майстром цеху. О. П. Одринська — делегат XXII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України, у 1963 та 1967 роках обиралась депутатом Верховної Ради УРСР. Славний трудовий шлях на підприємствах міста пройшло багато костянтинівців. У 1899 році з Волинської губернії прибули у Костянтинівку три брати Ференси — Олексій, Антон та Микола. На пляшковому заводі почали вони робітниче життя, сповнене боротьби за краще майбутнє. Радянська влада відкрила їм шляхи у велике життя. Олексій працював начальником цеху на пляшковому заводі, Антон — директором дзеркального заводу, за участь у створенні нових видів скла в 1952 році його удостоєно Державної премії. М. Я. Ференс був на партійній роботі.

Відданість Радянській владі, справі Комуністичної партії брати Ференси передали і своїм дітям. У боротьбі з гітлерівськими загарбниками загинули сини О. Я. Ференса — офіцери Радянської Армії — Всеволод та Дмитро. Учасником Великої Вітчизняної війни був і син М. Я. Ференса — Анатолій, нині член Спілки письменників СРСР, заступник редактора журналу «Наш современник». Комуністами стали сини А. Я. Ференса: Олександр працює технологом на заводі «Автоскло», Петро — начальником цеху цього ж заводу.

Робітником дзеркального заводу починав свій трудовий шлях в 30-і роки А. Г. Мінаков. Нині він — кандидат технічних наук, заступник директора науково-дослідного інституту при заводі «Автоскло». Колишній директор заводу «Автоскло» К. Т. Бондарєв без відриву від виробництва здобув вищу освіту, закінчив аспіран-

туру, став кандидатом технічних наук, тепер він очолює державний науково-дослідний інститут скла у Москві.

Понад 5,7 тис. передових виробничників та представників інтелігенції об'єднує 91 партійна організація міста. У Костянтинівці 91 комсомольська організація, у складі її 10 тис. комсомольців, 49,9 тис. членів профспілки об'єднують 137 профспілкових організацій. У своїй масово-політичній роботі серед населення громадські організації використовують найрізноманітніші форми: бесіди, політінформації, лекції, доповіді, тематичні вечори, вечори трудової слави, зустрічі поколінь, посвяту в робітники, проводи молоді до Радянської Армії, вручення паспортів та ін. До пропагандистської роботи залучені широкі кола громадськості. Під керівництвом партійних організацій працюють 10 народних університетів (3 — технічного прогресу, 5 — педагогічних знань, університет культури та університет правових знань). Традицією стало проведення «ленінського четверга». Кожного місяця у цей день працівники міськкому партії та виконкому міської Ради депутатів трудящих зустрічаються з жителями міста, виступають перед ними з лекціями та доповідями з актуальних питань.

Широкі кола трудящих дедалі активніше залучаються до діяльності міської Ради. До складу Ради обрано 252 депутати, в їх числі 175 робітників, 136 комуністів. Понад 250 жителів міста беруть активну участь у роботі 12 комісій Ради.

В охороні громадського порядку важливу роль відіграють добровільні народні дружини, що об'єднують 8200 чоловік.

Міська організація ДТСААФ багато робить щодо військово-патріотичного виховання трудящих. Вона створила навчальні пункти для підготовки допризовників, мото- та стрілецько-спортивні секції, курси радіолюбителів, телемеханіків, аквалангістів.

Все трудове і громадсько-політичне життя жителів міста яскраво підтверджує відому ленінську тезу про те, що «... чим більше, чим відповідальніше нове історичне завдання, тим більше повинно бути людей, мільйони яких треба залучати до самостійної участі в розв'язанні цих завдань»[1].

Б. Н. ДОНЦОВ, З. Г. ЛИХОЛОБОВА

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 423.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОСТЯНТИНІВСЬКОГО РАЙОНУ

АРТЕ́МА — селище, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на південний захід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Костянтинівка. Населення — 1191 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Голубівка, Розкішне, Степанівка.

На території Артема міститься центральна садиба радгоспу «Костянтинівський», який має 5687 га орної землі. Господарство молочного напряму. Вирощуються зернові культури. У 1970 році в радгоспі одержано з кожного га по 32 цнт озимої пшениці та ячменю. Допоміжна галузь — птахівництво. У радгоспі відкрито профілакторій для тваринників. В 1966 році колектив радгоспу завоював перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР. 38 передовиків виробництва відзначено урядовими нагородами. Серед них Герої Соціалістичної Праці ланкові рільничих бригад Г. Т. Лола та А. Є. Перухіна. Робітники рільничої бригади М. Г. Кривуля, Д. Ю. Очеретина, тваринники М. А. Сосницький, М. О. Головченко, Ф. Я. Шихова нагороджені орденом Леніна. За перемогу у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна ЦК КП України, Президія Верховної Ради УРСР, Рада Міністрів УРСР і Українська республіканська рада професійних спілок нагородили колектив радгоспу Ленінською ювілейною почесною грамотою.

У селищі — середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека. Тут працюють 2 дитячих ясел, функціонують 2 фельдшерсько-акушерських пункти. Є 5 магазинів, павільйон побутового обслуговування, 2 поштових відділення. Газифіковано 375 квартир.

Наприкінці 1917 року на території сучасного селища виникла комуна. 1920 року було створено радгосп зернового напряму. У 1929 році господарство укрупнилося і було назване ім. Артема № 9 (нині — «Костянтинівський»). В центрі с-ща Артема на братській могилі встановлено пам'ятник загиблим радянським воїнам.

БІЛОКУЗЬМИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км на північ від районного центру і за 4 км від залізничної станції Ашуркове. Населення — 1019 чоловік. Сільській Раді підпорядковано також с-ще Дерюжанське.

У Білокузьминівці розташовано 4-й відділок радгоспу «Червона зірка» (центральна садиба його розміщена в м. Дружківці). Господарство має 2145 га орної землі, виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення у сільському господарстві 55 робітників 4-го відділку нагороджені орденами і медалями СРСР. В 1947 році за вирощення високого врожаю пшениці М. К. Головко удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

На території села — середня школа, клуб, бібліотека. Працюють 5 магазинів.

Засноване село у XVIII ст. На околицях Білокузьминівки виявлено палеолітичну стоянку та майстерні по обробці кременю доби міді.

ВІРОЛЮ́БІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північ від районного центру і за 4 км від залізничної станції Віролюбівка. Населення — 681 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Безім'яне, Білий Яр, Горбоконівка, Клинове, Майське, Маркове, Новомаркове, Попасне, Федорівка.

Центральна садиба колгоспу «Червоний партизан» розміщена у Віролюбівці. Артіль має 1906 га орної землі. Напрям господарства — вирощування зернових та соняшнику; виробництво продуктів тваринництва.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Функціонують лікарня, медичний пункт. Працюють павільйон побутового обслуговування, 2 магазини, їдальня.

Віролюбівка заснована у 1862 році. Першими поселенцями були 12 сімей із Старобільська. Згодом сюди переселялися селяни із Харківської та інших губерній.

У Клиновому досліджено майстерню по обробці кременю, що існувала в добу неоліту та бронзи.

ІВАНОПІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Кривого Торця, за 5 км на південь від районного центру і залізничної станції Костянтинівка. Населення — 1796 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Біла Гора, Диліївка, Неліпівка, Олександро-Шультине, Павлівка, Предтечине, Ступочки.

Колгосп ім. XX з'їзду КПРС, центральна садиба якого розміщена в Іванопіллі,— велике багатогалузеве господарство, за яким закріплено 5148 га орної землі. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте рільництво та овочівництво. У господарстві широко застосовуються передовий досвід інших колгоспів і найновіші досягнення науки. Колгосп підтримує зв'язки з 48 науково-дослідними інститутами та дослідно-селекційними станціями країни. У 1968 році вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь 478 цнт молока. 19 разів артіль була учасницею ВДНГ СРСР і Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР, відзначена на цих виставках 2 золотими та 5 бронзовими медалями. Виставочний комітет нагородив її 7 автомашинами, 4 комплексами доїльних агрегатів. 210 трудівників артілі нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — колишній бригадир, нині заступник голови колгоспу О. В. Гордієвський, свинарка А. І. Брусинська, доярки Г. О. Матвієнко, М. С. Корнієнко та ін. Колгосп очолює Герой Соціалістичної Праці А. Б. Сорокін.

У селі — середня школа, школа сільської молоді, клуб на 350 місць, бібліотека. Вчителька середньої школи М. О. Боряк нагороджена орденом Леніна. Є дитячі ясла. Працюють комбінат побутового обслуговування, 9 магазинів. Іванопільці посадили парк, спорудили стадіон. Прокладено водопровід, вулиці села заасфальтовані.

Іванопілля засноване на початку XIX ст. У січні 1905 року в селі проводилися таємні сходки. Організаторами їх були Білоусов, Терещенко, робітник з Костянтинівки Пшний, житель Іванопілля Т. Т. Воловод. Раду селянських депутатів обрано у січні 1918 року (голова — К. Д. Коваленко). КНС виник у 1920 році. 1931 року 3 дрібні колгоспи об'єдналися в один — ім. Петровського (нині — ім. XX з'їзду КПРС). Головою артілі обрали І. О. Вессе — румуна за національністю. Перебуваючи в рядах австро-угорської армії, він здався у полон. У квітні 1929 року обраний головою Іванопільської сільської Ради. Нагороджений орденом Леніна.

КІНДРА́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Кривого Торця, за 13 км на захід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Дружківка. Населення — 1418 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Іжевка та Куртівка.

На території Кіндратівки міститься центральна садиба колгоспу «Заповіти Ілліча». Артіль має 3092 га орної землі. Вирощуються зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму, розвинуте птахівництво. Тут є пилорама, майстерня для ремонту сільгосптехніки. Артіль у 1939 році за високі показники у сільськогосподарському виробництві нагороджена орденом «Знак Пошани». У Кіндратівці розташована також міжколгоспна птахоінкубаторна станція. Понад 20 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами, в т. ч. двоє — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека. Відкрито дитячі ясла. Є сільське споживче товариство, 3 магазини, кафе.

Село засноване на початку XIX ст. Під час революції 1905—1907 рр. тут відбулося кілька виступів селян і батраків під керівництвом робітника Михайличенка. У 1924 році створено комсомольський осередок, а у 1926 — партійну організацію. 262 жителі Кіндратівки воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 108 з них нагороджено бойовими нагородами. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний уродженець села С. З. Калиниченко.

КЛЕ́БАН-БИК — селище, центр сільської Ради. Розташований за 11 км на південь від районного центру і за 3 км від залізничної станції Кривий Торець. Населення — 554 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Катеринівка та Плещіївка.

Заснування селища пов'язане з початком спорудження тут у 1946 році Клебан-Бицького водосховища. У селищі знаходиться дільниця Часів'ярського районного управління «Донбасводтресту», що постачає питну воду містам Донбасу.

На території Катеринівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва. За артіллю закріплено 1754 га орної землі. 12 передовиків нагороджено орденами і медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна ланковий тракторної бригади О. М. Батищев, бригадир городньої бригади М. О. Дригола, свинарка К. К. Лянник. Катеринівці за підсумками змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня присвоєно звання кращого села району.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км на північ від районного центру і за 2 км від залізничної станції Часів Яр. Населення — 1153 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Подільське, Стінки, Червоне.

Колгосп ім. Суворова, центральна садиба якого розміщена у Миколаївці, має 1053 га орної землі. У 1968 році тут одержано на 100 га сільськогосподарських угідь по 83,1 цнт м'яса і 500 цнт молока. Серед трудівників, відзначених урядовими нагородами, орден Леніна мають колишній голова колгоспу М. Т. Жулій і бригадир механізаторів Г. І. Саєнко.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працюють сільське споживче товариство, 4 магазини, їдальня, павільйон побутового обслуговування.

Миколаївка заснована на початку другої половини XIX ст.

Першими поселенцями були 5 кріпацьких сімей, яких привіз сюди поміщик Котляревський. В роки тимчасової фашистської окупації села місцева жителька М. Ф. Івлєва, що володіла німецькою мовою, мала зв'язок з підпільниками Часового Яру. Для поранених полонених радянських льотчиків вона підробила довідки, по яких партизани вивезли їх з німецького госпіталю. Гітлерівці напали на слід патріотки і за 5 днів до визволення Миколаївки, 2 вересня 1943 року, розстріляли її. Шанують жителі пам'ять тих, хто загинув у боях за визволення Миколаївки від фашистів — у центрі села їм встановлено пам'ятник.

ОЛЕКСА́НДРО-КАЛИ́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південь від районного центру і залізничної станції Костянтинівка. Населення — 1058 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Березівка, Водяне Друге, Водяне Перше, Ілліча, Новоолексіївка, Новооленівка, Тарасівка, Яблунівка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Світанок», який має 1693 га орної землі. Виробничий напрям колгоспу — м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств є млин, майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки, пилорама.

В Олександро-Калиновому — середня школа, клуб на 450 місць, бібліотека. Працюють 5 мага-

зинів, павільйон побутового обслуговування.

Заснування села належить до середини XVIII ст. Під час окупації Олександро-Калинового австро-німецькими військами у 1918 році тут діяло партизанське підпілля, очолюване вчителькою А. Пашиною. Підпільники П. Панченко і Н. Швидкий встановили зв'язок з горлівськими більшовиками. Восени 1918 року, виказані місцевими куркулями, вони були розстріляні окупантами. Партосередок організовано у 1924 році.

Випускник Олександро-Калинівської школи С. І. Старичевський був начальником аероклубу ім. В. Чкалова, пізніше — віце-президентом міжнародної асоціації по аеронавтиці (ФАІ). Загинув у 1959 році при виконанні службових обов'язків.

ПОЛТА́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 28 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Костянтинівка. Населення — 490 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Борисівка, Гірне, Нова Полтавка, Попів Яр, Русин Яр, Стара Полтавка.

Колгосп ім. Димитрова, центральна садиба якого розміщена у Полтавці, має 3941 га орної землі. Провідна галузь господарства — тваринництво.

У Полтавці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, є аптека, працюють дитячі ясла.

Засноване село на початку XX століття.

ПРА́ВДІВКА (до 1965 року — Миколаївка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на південь від районного центру і залізничної станції Костянтинівка. Населення — 432 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Гнатівка, Зелене Поле, Зоря, Калинове, Новопавлівка, Олександропіль, Олексіївка, Романівка, Шевченко.

Центральна садиба колгоспу «Правда» розташована у Правдівці; господарство має 2681 га орної землі. Основний напрям — м'ясо-молочне тваринництво.

У Правдівці — початкова школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в середині XIX ст. німцями-колоністами. 1925 року організовано ТСОЗ, до якого входило 200 господарств.

ТО́РСЬКЕ — село, центр Павлівської сільської Ради, розташоване за 35 км на захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Дружківка. Населення — 282 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Артема, Артемівка, Вороне, Єганове, Новопавлівка, Павлівка, Петрівка, Приют, Райське, Торецьке.

На території Торського міститься центральна садиба колгоспу «Перше травня» — багатогалузевого господарства, яке має 3379 га орної землі. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво та вирощування зернових культур.

У селі — початкова школа, клуб на 400 місць, філіал Артемівської сільської бібліотеки. Є дитячий комбінат. Працює їдальня.

Торське засноване на початку XX ст. Першими жителями були переселенці з с. Торського (нині Краснолиманського району). У с. Артема в роки тимчасової гітлерівської окупації під керівництвом І. Ладника діяла підпільна група у складі 11 чоловік. Патріоти поширювали серед населення Костянтинівського та Добропільського районів листівки і зведення Радінформбюро. Вони надавали притулок та постачали необхідними документами бійців Червоної Армії, що виходили з оточення.

На території Райського розкопано кургани з похованнями доби бронзи, скіфського часу та кочовиків IX—XIII ст. н. ери.

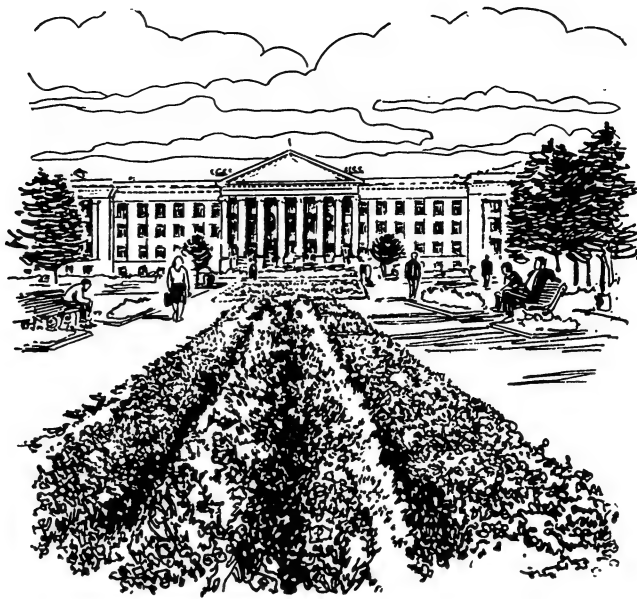

КРАМАТО́РСЬК —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Краматорськ розташований у північній частині Донецької області, на правій притоці Сіверського Дінця — Казенному Торці. Він є великим центром машинобудівної промисловості, вузлом залізничних ліній на Лозову, Попасну, Ростов-на-Дону. Відстань до обласного центру — 95 км, населення — 150,5 тис. чоловік. Кра́маторській міській Раді підпорядковані Біленьківська, Красноторська, Шабельківська та Ясногірська селищні Ради.

На північно-західній околиці міста виявлено каменоломні і майстерні по обробці кременю доби неоліту, що існували тут в період ранньої міді. Поблизу Краматорська досліджено також курганне поховання доби бронзи.

Не раз на землі басейну Сіверського Дінця вторгалися різні кочові племена: гунни (IV ст.), печеніги (X—XI ст.), половці (XI—XII ст.), татаро-монголи (XIII ст.). Масове заселення цієї території почалося тільки у другій половині XVII— на початку XVIII ст. З Придніпров'я та центральних губерній Росії сюди тікали селяни, рятуючись від гніту польських, російських та українських поміщиків[1]. У 1767 році царський уряд подарував графу Ф. П. Таранову 10 тис. десятин землі, на якій він заснував село Петрівку. Згодом Таранов продав свою землю дворянам Абазі, Іванову, Шабельському, Штейгерову. Так виникли нові поселення Абазівка, Іванівка, Шабельківка, Штейгерівка[2] (тепер всі вони увійшли в межі Краматорська).

Про становище місцевих селян свідчить хоча б такий факт. У першій половині XIX ст. в користуванні 120 селянських сімей-кріпаків поміщика Шабельського було 145 десятин землі. Під час проведення реформи 1861 року селяни одержали по 2,6 десятини на ревізьку душу. За кожний наділ треба було платити поміщикові понад 100 крб. Не маючи змоги заплатити таку суму, 45 чоловік відмовилися від наділів і вийшли «на волю» безземельними. Не одержали землі також 23 душі т. зв. дворових селян[3].

---

[1] Д. І. Багалій. Історія Слободської України, стор. 26—37.
[2] Материалы для статистики Российской империи, ч. 4, отд. 3. СПб., 1883, стор. 128.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 45, спр. 676, арк. 5.

У пісияреформений період, після введення в експлуатацію Курсько — Харківсько — Азовської залізниці, одну з її станцій побудували поблизу ріки Казенного Торця, там, де раніше був місцевий торговий центр, що називався «Крам на Торі» або «Крам Торський» (Крам — товар, Тор — давня назва Казенного Торця). Звідси й походить назва станції — Краматорська. Поблизу станції наприкінці 60-х років XIX ст. виникає селище Краматорськ. Воно значно розширюється у 90-і роки після приєднання Курсько — Харківсько — Азовської залізниці до Катерининської. До 1917 року за адміністративним поділом Краматорськ входив до Білянської волості Ізюмського повіту Харківської губернії.

Пряме і дешеве сполучення з рудниками Донбасу та криворізькими родовищами залізних руд створювало сприятливі умови для спорудження у цьому районі промислових підприємств. Уже 1887 року поблизу станції Краматорська іноземні підприємці побудували завод вогнетривів, що належав бельгійській акціонерній компанії «Штерцер та сини». Через три роки тут виготовлялося цегли, фасованого каменю та алебастру більше як на 30 тис. крб. У 1892 році німецька фірма «В. Фіцнер та К. Гампер» розпочала будівництво машинобудівного заводу, а в 1896 році підприємство вже випускало просте обладнання для залізниць та дрібних шахт. Щоб забезпечити машинобудівне виробництво металом, у 1898 році на заводі побудували доменні печі. За період з 1901 по 1904 рік виробництво чавуну на підприємстві збільшилося у 3 рази і становило 4,5 млн. пудів. Швидко зростала кількість робітників. З 1900 по 1904 рік вона подвоїлася і становила 1460 чоловік. Робітничі кадри поповнювали переважно селяни навколишніх сіл. Посади директорів та майстрів на заводі посідали іноземці. Винятком був тільки видатний вітчизняний доменщик М. К. Курако, який працював на заводі з 1902 до кінця 1905 року начальником доменного цеху. За проектом М. К. Курако тут вперше у практиці вітчизняної металургії було зведено доменну піч з похилим скіповим підйомником.

В ці роки поблизу заводу виникають невеликі залізоробні підприємства, що належали купцям Биковим. В майстернях «Сирена» та «Підкова», де працювало 70 чоловік, вироблялися дрібні речі домашнього вжитку, а також лемеші, підкови та лопати. У селищі було два парових млини, крупорушка та ковальські майстерні. В міру зростання промислової продукції збільшувався і вантажооборот станції Краматорська. На початку XX ст. він досяг майже 110 млн. пудів на рік[1].

На початку 1905 року в Краматорську мешкало понад 12 тис. чоловік. Селище було розташоване навколо станції. Прямо від вокзалу простягалася вулиця, названа Великою (тепер вулиця ім. А. В. Луначарського). У залізничному довіднику того часу зазначалося: «З південно-східного боку Краматорської станції міститься металургійний завод. Найближчі 15 одноповерхових та 6 триповерхових будинки, розташовані поблизу полотна із східного боку, становлять селище, збудоване заводом для службовців, які працюють біля доменних печей». «З протилежного боку заводу,— говориться далі у цьому ж довіднику,— починається вулиця, що відокремлює заводські будівлі від групи двоповерхових і триповерхових будинків, призначених для квартир директора та інших службовців, а також для приміщень поштово-телеграфної контори, лікарні, школи, бібліотеки»[2]. Місцевим робітникам, що тулилися в маленьких глиняних халупах та бараках, заборонялося навіть ходити тополевою алеєю, яка розкинулася вздовж будинків іноземців.

Іноземці та російські капіталісти нещадно експлуатували робітників. За 11—12-годинний робочий день каталь заробляв 1 крб. 10 коп., більшість же одержувала 70 коп. Робітників виснажували численні штрафи та жахливі умови праці. У цехах не було вентиляції. Питну воду тримали у гнилих діжках, забруднених пилом і комахами. Відповідаючи на запитання анкети «Путь правды», один з краматорських ро-

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 285, 286.

[2] Иллюстрированный спутник по Курско — Харьковско — Севастопольской железной дороге, стор. 205, 206.

Місто Краматорськ до революції і тепер. Вгорі: Велика вулиця (тепер вулиця ім. А. В. Луначарського). 1900 р. Внизу: вулиця ім. М. І. Шкадінова. 1965 р.

бітників писав: «Точної статистики нещасних випадків не маємо. Тільки можна сказати, що носилки, якими носять поранених робітників, ніколи не висихають». У листі йшлося також про те, що багато робітників хворіли на професійні хвороби, особливо на туберкульоз та ревматизм. Навіть представники фабрично-заводської інспекції, що обстежували краматорський машинобудівний завод у 1900 році, не могли приховати фактів частих звільнень робітників із заводу через стан здоров'я та старість[1]. Лікувалися робітники заводу аж у Слов'янській земській лікарні. При заводі працювала лікарня на 12 місць. Два лікарі та кілька фельдшериць надавали медичну допомогу переважно представникам фірми.

Ще в 1869 році при станції Краматорська управління Південних залізниць відкрило однокласне училище для дітей працівників служб вокзалу, чиновників пошти, телеграфу і поліцейських чинів. Через 20 років відкрилася дворічна церковнопарафіяльна школа, при якій була єдина в селищі бібліотека на 500 примірників книг. В 1897 році фірма «В. Фіцнер та К. Гампер» відкрила заводську трирічну школу для дітей адміністрації та майстрів[2].

Нестерпні умови праці і побуту викликали рішучий протест робітників. 26 листопада 1899 року залишили роботу 80 теслярів. Власники підприємства настільки «економили» на добробуті робітників, що навіть примушували їх платити за вугілля, яким опалювалися житлові бараки. Побоюючись, що до теслярів приєднаються робітники інших цехів, адміністрація поспішила піти на поступки, ліквідувавши вирахування за використання вугілля[3].

Політична свідомість краматорських робітників зростала під впливом революційної агітації, яку проводили в селищі представники Харківської та Катеринославської організацій РСДРП. В квітні—травні 1903 року на машинобудівному заводі організаційно оформилася революційна група. До її складу входили Я. І. Насєдкін, В. А. Індюков, І. Д. Лєсковий, Н. С. Бєлозеров та ін. Літературу вони одержували з Харкова та Катеринослава. Діяльність групи особливо активізувалася влітку 1903 року. Під впливом загального політичного страйку на півдні Росії вона почала готувати страйк і на краматорському заводі. Але 26 серпня всі гуртківці були заарештовані[4]. Крама-

---

[1] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке, стор. 128.
[2] Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1911 год. Х., 1913, стор. 122, 123.
[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 554.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 217, арк. 33—43.

Активні учасники революційного руху в Краматорську. 1905 р.

торська група ще не мала чіткого політичного спрямування — поряд з більшовицькою літературою гуртківці поширювали і есерівські листівки. Навесні 1904 року в селищі сформувалася група РСДРП. Активну роботу проводили в ній М. І. Гаврилов, Й. Я. Тарасенко та ін.[1] Соціал-демократична агітація підготувала краматорських робітників до активної і свідомої участі у першій російській революції. За прикладом петербурзького пролетаріату робітники селища на початку 1905 року включилися в рішучу боротьбу проти самодержавства. 10 лютого 1905 року робітники машинобудівного та доменного цехів поставили перед адміністрацією кілька вимог економічного характеру. Проте адміністрація лише частково погодилася задовольнити їх. Після цього 12 лютого робітники не вийшли на роботу. Страйк проходив організовано. Дирекція, оголосивши локаут, звільнила з роботи близько 600 чоловік. Водночас заводчики викликали дві роти Лебединського полку. Робітники змушені були 21 лютого припинити страйк[2].

В період найвищого піднесення революції, восени та взимку 1905 року, класова боротьба трудящих Краматорська набула особливої гостроти. Адміністрація машинобудівного заводу при сприянні лібералів вирішила відслужити молебень на честь царського маніфесту 17 жовтня. 22 жовтня, (не обійшлося, правда, без поліції) в механічний цех зібрали робітників усього заводу. Священик прочитав маніфест, а потім музиканти заграли «Боже, царя борони». Та робітники примусили музикантів виконувати «Марсельєзу» і «Дубинушку». Замість молебня розпочався багатолюдний мітинг, на якому лунали заклики до збройного повстання. Поліція виявилася безсилою розігнати його учасників[3].

Під час всеросійського жовтневого політичного страйку 1905 року на краматорському заводі створюється Рада робітничих депутатів. Наприкінці жовтня на загальних зборах робітників від кожного цеху таємним голосуванням обиралися представники до складу Ради. Щотижня — у середу і суботу — Рада скликала робітничі збори, на яких обговорювалися політичні та економічні питання. Під впливом більшовиків на зборах схвалювалися рішення про повалення царського самодержавства. Рада створила бойову дружину, організувала придбання зброї. Краматорські пролетарі налагодили тісний зв'язок з Радою робітничих депутатів Харківського паровозобудівного заводу. 12 грудня робітники краматорського заводу оголосили страйк солідарності з пролетарями всієї Росії. Наступного дня відбувся мітинг, після якого величезний натовп з червоними прапорами пройшов вулицями селища. На площі біля приміщення Білянського волосного правління розпочався ще один масовий мітинг. Промовці закликали до повалення царизму, говорили про необхідність наділення селян землею. Після мітингу демонстранти організовано рушили в село Петрівку, де їх зустрічало населення з хлібом-сіллю. Тут знову відбувся мітинг, на якому, крім місцевих промовців, виступив і єнакіївський робітник Г. Ф. Ткаченко-Петренко.

Спираючись на політичне піднесення робітників та селян, краматорські більшовики посилили підготовку до збройного повстання. В котельному цеху заводу виготовлялися піки, бомби; на зібрані гроші закупалася зброя. Робітник ливарного двору доменного цеху І. В. Журбенко написав пісню «Ну-бо, хлопці, повстаньмо!», яка

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 13, арк. 151.
[2] Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 рр. на Україні. К., 1955, стор. 107.
[3] А. Максимов. Революционная борьба пролетариата Донбасса в 1905 г., стор. 44.

стала своєрідним гімном революційних робітників[1]. Створена в селищі робітнича міліція роззброювала городових, підтримувала революційний порядок в селищі та охороняла приміщення Ради. В 1906 році в Краматорськ за завданням ЦК РСДРП прибули партійні працівники П. Г. Жариков та А. В. Жабоєдов[2]. Серйозну допомогу соціал-демократичній групі подав також член Катеринославської організації РСДРП Г. І. Петровський, який у першій половині 1906 року працював на краматорському машинобудівному заводі[3].

Революційні події, що відбувалися у Краматорську, справляли великий вплив на трудівників Ізюмського та сусіднього Бахмутського повітів. Протягом кількох тижнів у недільні дні в Краматорськ прибувало по 300—400 робітників з цих повітів. 11 червня під керівництвом краматорських більшовиків відбувся мітинг робітників Юзівського, Костянтинівського, Дружківського, Краматорського, Горлівського заводів, у якому брали участь понад 3 тис. чоловік. Виступаючі на мітингу закликали до зброї та до підтримки селян у їх боротьбі за землю. Це не на жарт стурбувало царський уряд. Міністр внутрішніх справ Столипін телеграфував командуючому Київським військовим округом: «Враховуючи дуже серйозне становище в Ізюмському повіті, особливо у Краматорську, де селяни та робітники чекають нагоди захопити залізницю, зіпсувати телеграф та розпочати розгром поміщицьких садиб, негайно відрядити на місце посилений загін військ». Карателі, що прибули до Краматорська, нещадно розправлялися з трудящими. Завод закрили, розпочалися увільнення робітників[4].

Боротьба краматорців проти царизму не припинялася і в тяжкі роки столипінщини. Та особливо посилилася вона в період нового революційного піднесення. Виступами робітників у цей час керувала місцева соціал-демократична група, активну участь у діяльності якої брав М. М. Шверник, що працював у 1912 році токарем в інструментальному цеху машинобудівного заводу[5]. З 1911 року розмітником в котельному цеху машинобудівного заводу почав працювати В. Я. Чубар. Він встановив зв'язки з більшовиками Харкова, Катеринослава, Москви та Петрограда. Під керівництвом В. Я. Чубаря в Краматорську створюється школа політичних знань, відбуваються недільні сходки, видається листівка «Домна». Після Ленського розстрілу група РСДРП, керована В. Я. Чубарем, організувала політичний протест робітників проти сваволі царських катів. 1 травня 1912 року над приміщенням доменного та прокатного цехів замайоріли червоні прапори з написами: «Хай живе свобода!», «Хай живе РСДРП!». На березі річки Білянки відбулася маївка, в якій брали участь близько 2 тис. робітників. До них приєдналися також селяни слободи Білянської. «Наші маївки,— говорив В. Я. Чубар, виступаючи на мітингу,— це бойовий крок майбутньої пролетарської революції». За участь у маївці багатьох робітників заводчики викинули на вулицю, деяких терміново призвали на військову службу. Був заарештований та ув'язнений в бахмутську тюрму В. Я. Чубар[6].

У політичному вихованні трудівників Краматорська велику роль відіграла газета «Правда». Більшовики організували збір коштів у фонд робітничої газети. Кореспондентами «Правды» стали І. Я. Дрожняк, Ф. З. Чикирис та ін. Тісний зв'язок підтримували робітники селища і з депутатом IV Державної думи більшовиком М. К. Мурановим, від якого вони одержували нелегальну літературу. В 1913 році М. К. Муранов приїздив до Краматорська, де на нелегальній сходці розповідав про діяльність більшовицької фракції у Думі.

Напередодні першої світової війни в селищі розширюються промислові підприємства. Ще в 1905—1911 рр. на металургійному заводі були введені в дію мартенів-

---

[1] Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955, стор. 303, 606.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 122, арк. 36.
[3] Ф. Бега, В. Александров. Петровский. М., 1963, стор. 90, 91.
[4] А. К. Касименко. История Украинской ССР. К., 1965, стор. 200.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 122, арк. 191, 192.
[6] Т. Кольяк. Влас Якович Чубар. К., 1967, стор. 34, 35, 38—40.

ський та прокатний цехи. В 1911 році виробництво чавуну на заводі досягло 9,7 млн. пудів, а сталі — 3,7 млн. пудів. Після укладення в 1908 році договору з німецькою фірмою «Демаг» завод почав спеціалізуватися на випуску прокатного устаткування, станів для металургійних заводів та обладнання для шахт. В цехах заводу ремонтувалися також паровози і вагони для Курсько — Харківсько — Азовської залізниці. У 1913 році кількість робітників на заводі становила 2981 чоловік[1]. В 1912 році в селищі стає до ладу цементний завод бельгійського акціонерного товариства, який мав дві обертові печі та 2 цементні млини. На цьому підприємстві працювало близько 400 робітників.

Краматорськ залишався невпорядкованим робітничим селищем. Як і раніше, тут діяла єдина лікарня на заводі металургійного товариства. Незначні зміни відбулися і в культурному житті селища. В 1914 році однорічне училище на станції Краматорська було перетворено на трирічне. А трирічне училище на заводі з 1913 року стало чотирирічним. На вулиці Великій в 1910 році відкрився приватний театр, а потім — кінематограф. Робітники при своєму клубі «Ера» організували аматорський гурток, який ставив п'єси українських прогресивних драматургів. З цими п'єсами робітники виступали і перед селянами навколишніх сіл.

Нові бідування трудящим принесла перша світова війна. Під час війни металургійний завод було переведено на воєнне виробництво і включено до синдикату «Снарядосоюз». Тільки протягом 1913—1914 рр. власники заводу одержали понад 2 млн. крб. чистого зиску, а 1916 року — понад 5 млн. В той же час посилилась експлуатація робітників. В 1,5—2 рази зросли ціни на товари широкого вжитку. До війни середній місячний заробіток робітника на машинобудівному заводі становив 39 крб., а в перші роки війни — 36 крб.[2] Робітники призовного віку були закріплені за заводом, що виконував воєнні замовлення. На підприємство, щоб уникнути призову до армії, почали влаштовуватися синки торговців та куркулів, які нерідко виступали в ролі агентів поліції, штрейкбрехерів і т. д. Але і в цих складних умовах краматорські більшовики, перебуваючи у підпіллі, продовжували революційну боротьбу. Для розширення зв'язків з масами вони використовували легальні організації: лікарняну касу, робітничий кооператив. Більшовицька група мала гектограф, на якому друкувалися політичні листівки. Так, 1 травня 1915 року вона поширила прокламацію, яка закликала до перетворення війни імперіалістичної на війну громадянську. Через рік більшовики організували на машинобудівному заводі страйк. На високій заводській трубі замайорів червоний прапор[3].

Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, робітники 2 березня 1917 року зупинили завод. Відбувся великий мітинг, на якому було зачитано телеграму про повалення царизму. Радісно зустріли трудящі селища цю звістку. Вийшла з підпілля більшовицька організація. У травні вона вже об'єднувала 100 чоловік[4]. Ядро організації становили Я. І. Анікєєв, І. Я. Дрожняк, П. Й. Кучеренко, Ф. С. Кущ, Ф. З. Чикирис, А. З. Чикирис та інші. Більшовики ще енергійніше повели боротьбу за маси. 10 березня 1917 року за їх участю створюється профспілкова організація, яку очолив робітник-більшовик Ф. С. Білобров.[5]

Спираючись на робітників машинобудівного заводу, більшовики розгорнули активну діяльність щодо створення нового народного органу — Ради. До складу комітету по організації виборів до Ради, обраного на загальнозаводському мітингу, увійшли Ф. З. Чикирис, П. І. Сиротін, П. Й. Кучеренко. Керовані більшовиками, робітничі дружини роззброїли поліцію. Створені в селищі загони робітничої міліції підтримували революційний порядок. 21 березня 1917 року відбулися вибори до Кра-

[1] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 рр., стор. 55.
[2] А. А. Нестеренко. Очерки истории промышленности и положение пролетариата Украины в конце XIX — начале XX в. К., 1954, стор. 286.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 122, арк. 61, 62, 194.
[4] Там же, ф. 16, оп. 1, спр. 11, арк. 112.
[5] Там же, спр. 54, арк. 44, 45; ф. 326, оп. 33, спр. 122, арк. 82, 194.

маторської Ради робітничих і селянських депутатів. Було обрано 60 чоловік, у т. ч. 9 представників від селян. З 17 місць у виконкомі Ради 11 одержали більшовики. Рішучу боротьбу вели краматорські більшовики проти місцевої організації меншовиків, яка пропонувала передати всю владу в місті до рук т. зв. громадського комітету, створеного після перемоги Лютневої революції буржуазією[1]. Краматорська Рада провела в життя ряд революційних заходів: встановила на виробництві 8-годинний робочий день, взяла під контроль роботу великих промислових підприємств та торгівлю.

Керуючись Квітневими тезами В. І. Леніна, більшовики розгорнули агітацію за відкликання з Ради депутатів-угодовців, які підтримували політику Тимчасового уряду. Наприкінці квітня 1917 року відбулися додаткові вибори до Краматорської Ради, на яких більшовики одержали значну кількість місць. Зміцнився їх вплив у Раді. Незабаром Рада заборонила діяльність громадського комітету[2]. 18 червня 1917 року на мітингу в присутності понад 1 тис. робітників схвалюється резолюція, що вимагала запровадження контролю над виробництвом і передачі всієї влади до рук Рад робітничих і селянських депутатів. Особливо активізувалася діяльність Краматорської Ради з червня 1917 року. Вона озброїла робітничу міліцію, запровадила на машинобудівному заводі контроль над виробництвом. Під тиском Ради на 20 проц. було підвищено заробітну плату робітникам. У зв'язку із зростанням впливу більшовиків воєнне міністерство спішно направило з Петрограда свого уповноваженого для «втихомирення» робітників та членів Ради. Проте виступ цього уповноваженого викликав рішучий протест з боку більшості членів Ради, так що йому довелося негайно залишити засідання.

Авторитет більшовиків у масах зростав день у день. Під впливом липневих подій у Петрограді краматорські угодовці цькували більшовиків, вимагаючи розгрому їхньої організації. Але робітники рішуче стали на захист своєї партії. Під час виборів до Установчих зборів більшовицький список дістав у селищі переважну більшість голосів. Серйозну увагу приділяли більшовики Краматорська створенню збройних сил пролетаріату. Вже у серпні 1917 року в селищі діяв досить значний загін Червоної гвардії.

29 вересня головою Краматорської Ради замість лівого есера Крюкова було обрано більшовика М. І. Шкадінова[3]. Незабаром більшовицька Рада ухвалює постанову не виконувати розпоряджень Тимчасового уряду, а також резолюцію, що засуджувала створення передпарламенту[4].

На II Всеросійському з'їзді Рад, який проголосив перехід усієї державної влади до рук Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, Краматорську Раду представляв Ф. З. Чикирис. Від імені робітників, які послали його на з'їзд, він голосував за ленінські декрети, за владу Рад[5]. На цей час влада в Краматорську фактично перебувала вже у руках Ради робітничих та селянських депутатів. 9 листопада на мітингу робітників Краматорська з доповіддю про поточний момент виступив уповноважений РНК Г. І. Петровський. З величезною увагою слухали його робітники. В прийнятій ними резолюції говорилося: «Глибоко схиляючись перед пролетаріатом Москви та Пітера, який завжди приносить жертви за ідеали робітничого класу, ми, робітники і селяни Краматорського району, всіма силами будемо прагнути підтримувати та поглиблювати другу робітничу і селянську революцію і готувати революційні батальйони для її захисту»[6]. 19 грудня 1917 року на загальних зборах краматорські робітники схвалили резолюцію протесту проти контрреволюційних дій Центральної

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 122, арк. 67.
[2] Н. Гончаренко. Советы Донбасса в 1917 г., стор. 24.
[3] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, стор. 289.
[4] Н. Гончаренко. Советы Донбасса в 1917 г., стор. 101, 102.
[5] Второй Всероссийский съезд Советов. Сборник документов. М., 1957, стор. 391.
[6] Газ. «Донецкий пролетарий», 15 листопада 1917 р.

ради, яка заборонила пропускати на Дон революційні загони для придушення заколоту Каледіна[1].

Для мобілізації трудящих на захист революційних завоювань у грудні при виконкомі Краматорської Ради створюється військово-революційний комітет, до складу якого увійшли М. І. Шкадінов, М. І. Карнаухов, І. П. Гонтарєв та ін.[2]. На заклик більшовиків робітники Краматорська поповнювали загони Червоної гвардії. 27 грудня 1917 року Рада робітничих депутатів звертається до надзвичайного комісара по боротьбі з контрреволюцією на півдні Росії В. О. Антонова-Овсієнка з проханням видати спорядження для сформованого загону Червоної гвардії у складі 600 чоловік. Червоногвардійці, що зайняли станцію Краматорська, роззброювали білогвардійські ешелони, які направлялися на Дон. Активну участь брали вони і в боях проти каледінців на підступах до Дебальцевого та в районі Харцизька. В грудні 1917 року червоногвардійці селища роззброювали націоналістичні частини у Бахмуті[3].

Весною 1918 року більшовики Краматорська розгорнули велику роботу щодо організації сил на боротьбу проти австро-німецьких окупантів, які почали наступ на Україну. 10 березня на загальнорайонних зборах комуністів одностайно схвалюється резолюція, у якій підкреслювалася готовність «...боротися до останнього подиху, до останньої людини, щоб відбити кровожерливі апетити світових тиранів та розчистити новий шлях для розвитку соціалізму»[4].

21 квітня 1918 року німецька піхотна дивізія «Чорний орел» захопила станцію Краматорська. Командир дивізії оголосив краматорському гарнізону німецьких військ наказ, у якому говорилося: «Ми прийшли на Україну, свою майбутню колонію... Будьте добрими господарями і вивозьте все — від запасів продуктів харчування до чорного металу»[5]. Окупаційні війська старанно виконували наказ. Спільно з ними діяли і їх прислужники з державної варти.

Трудящі селища під керівництвом партійної організації повели рішучу боротьбу проти окупантів та гетьманців. Так, підпільна група більшовиків Краматорська, створена в травні 1918 року, встановивши зв'язок з харківським підпільним ревкомом, почала створювати партизанські загони. Партизани під командуванням М. І. Карнаухова та А. Є. Остроушка нападали на окупаційні та гайдамацькі частини, роззброювали їх, пускали під укіс ворожі поїзди. Більшовики розгорнули також агітацію серед німецьких солдатів. Під впливом цієї агітації та військових поразок на заході дисципліна в окупаційних частинах падала. На початку листопада, нейтралізувавши німецьких солдатів, підпільники успішно провели операцію щодо роззброєння гетьманської варти.

Після відновлення Радянської влади 18 листопада 1918 року у Краматорську відбувся районний з'їзд Рад, на якому обирається районний виконавчий комітет[6]. Та 21 грудня селище захопив красновський офіцерський загін[7]. Робітники продовжували партизанську війну проти білогвардійців. 14 січня 1919 року станцію Краматорська зайняла Перша партизанська дивізія. Щойно створений ревком приступив до організації Радянської влади. Уже в січні обирається виконавчий комітет Ради, до якого увійшли М. І. Шкадінов, Ф. С. Кущ, А. З. Чикирис, Л. К. Скряга, Д. І. Зоря та ін.[8]. Велику роботу в селищі розгорнув районний комітет партії. Під керівництвом партійних та радянських органів налагоджується господарське життя, заводом почала керувати робітнича колегія. Незабаром згідно з рішенням

[1] Газ. «Донецкий пролетарий», 31 грудня 1917 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 54, арк. 23.
[3] Там же, арк. 65; ф. 326, оп. 33, спр. 122, арк. 93, 95.
[4] Газ. «Донецкий пролетарий», 12 березня 1918 р.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 4, арк. 43.
[6] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920 гг.), стор. 81.
[7] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 15.
[8] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 185, 191.

штабу Південного фронту машинобудівний завод було перетворено на базу ремонту та будівництва бронепоїздів. Постійним представником на заводі від 13-ї армії і начальником бази було призначено К. К. Сіркена. Першому бронепоїзду, спорудженому у ці дні, краматорці присвоїли ім'я вождів німецького пролетаріату К. Лібкнехта та Р. Люксембург. За проектом К. К. Сіркена на заводі виготовлялися також зенітно-наземні гармати. 50 працівників підприємства за творчу ініціативу та самовіддану працю в створенні бойової техніки було відзначено Військово-технічною радою РРФСР та штабом Південного фронту[1].

У залученні населення до активного радянського та господарського будівництва важливу роль відіграли комсомольці, які 1 травня 1919 року створили свою організацію[2].

Партійний комітет та Рада дбали про поліпшення добробуту і культурного обслуговування населення. В селищі створюється споживча кооперація. Для дітвори відкрили 4 школи. Господарське та культурне будівництво здійснювалося в умовах запеклої боротьби проти денікінців. У лютому та березні 1919 року натиск білогвардійців до прибуття регулярних частин Червоної Армії стримував 12-й партизанський полк, сформований з робітників Краматорська, Дружківки та Костянтинівки. Особливо погіршало становище радянських військ на донецькій дільниці Південного фронту у другій половині травня. Наприкінці червня вони змушені були залишити Донбас. У Краматорську для підпільної боротьби проти денікінців залишалася більшовицька група[3], яка діяла під керівництвом політвідділу 13-ї армії. І. Я. Дрожняк, І. К. Мамай, І. А. Стронг організували кілька партизанських загонів у складі 150 чоловік. Партизани завдавали відчутних ударів денікінцям — перешкодили ворогові вивезти цінне обладнання та висадити в повітря електростанцію на Краматорському заводі, зривали мобілізації до білої армії.

Спираючись на всебічну підтримку трудящих, Червона Армія 27 грудня 1919 року визволила Краматорськ від білогвардійців[4]. Партійній організації, що вийшла з підпілля, довелося працювати у дуже складних умовах. Промисловість було зруйновано, навколо орудували куркульські банди, які тероризували населення. На початку 1920 року в Краматорську налічувалося 28 комуністів, а до червня партійна організація зросла до 58 чоловік[5]. Під керівництвом комуністів сформувався ревком, який на початку квітня підготував і провів вибори до Ради робітничих депутатів. Згідно з рішенням Бахмутського повітового партійного комітету в Краматорську було обрано міський виконавчий комітет[6].

Краматорські комуністи проводили велику роботу і в навколишніх селах. За їх участю відбулися вибори до Рад селянських депутатів у Сергіївській, Білянській, Михайлівській, Золотоколодязенській волостях. Особливу увагу приділяли члени Краматорської партійної організації роз'ясненню селянам законів Радянської влади про землю, виконанню продрозверстки. Для боротьби з контрреволюцією створювалися частини особливого призначення на чолі з К. А. Капліним та Г. Д. Голубом. Активну роботу серед жінок селища здійснювали М. Й. Гопанюк та Є. І. Сотникова.

Організаторську та масово-політичну діяльність серед молоді розгорнули комсомольці. В липні 1920 року в Краматорську налічувалося до 100 членів ЛКСМУ[7]. За їх участю було створено клуб молоді. Комсомольці допомагали організовувати осередки в навколишніх селах.

Багато зусиль доклали партійні та громадські організації міста, щоб відбудувати

---

[1] ЦДАРА, ф. 100, оп. 3, спр. 1482, арк. 190.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-2652, оп. 1, спр. 6, арк. 35.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5 спр. 123, арк. 39.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 23.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 123, арк. 39.
[6] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 286.
[7] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 459.

промисловість після завершення громадянської війни. Вже у 1921 році, через рік після пуску машинобудівного заводу, на ньому працювало майже 2 тис. робітників. Душею цього колективу став партійний осередок, очолений М. А. Худаєвим. Натхнені комуністами, робітники заводу не зупинялися ні перед якими труднощами. Вручну крутили вони важкі трансмісії, обточували вали, колеса, ремонтували насоси. Завдяки трудовому героїзму робітників краматорський завод, що виготовляв основне обладнання для шахт, відіграв важливу роль у відбудові вугільної промисловості Донбасу. За рахунок передових виробничників зміцнювалися ряди партійних організацій. Під час ленінського призову тільки за перше півріччя 1924 року партійна організація Краматорська зросла вдвічі і наприкінці липня налічувала 320 чоловік[1].

За даними всесоюзного перепису населення, проведеного в 1926 році, в селищі міського типу Краматорську мешкало понад 12 тис. чоловік. Близько 5,5 тис. робітників трудилися в цей час на машинобудівному заводі[2].

На 1926 рік доменний та мартенівський цехи заводу перевищили довоєнний рівень виробництва. В механічних цехах було виготовлено стан «325» для прокатування високоякісного металу. У цей час на підприємстві створено і першу в нашій країні врубову машину. Працювали також завод металевих виробів та цементний.

Багато робилося для піднесення культурно-освітнього рівня населення. У 1922 році при машинобудівному заводі створено школу ФЗУ. Через 2 роки відкрився вечірній машинобудівний технікум, а також технічне училище, на 1926 рік у Краматорську працювало 8 початкових і середніх трудових шкіл.

Значну роботу проводили клуб, кінотеатр, бібліотека. Успіхом у глядачів користувалися виступи драматичного колективу «Синя блуза», організованого М. Д. Силаєвим.

Героїчна праця трудівників міста була важливою умовою успішного здійснення політики соціалістичної індустріалізації. Краматорські комуністи послідовно підтримували курс ЦК ВКП(б) у боротьбі проти антиленінських угруповань. 1 листопада 1930 року збори Краматорського районного партактиву рішуче засудили правих опортуністів, які виступали проти високих темпів індустріалізації[3].

Технічна реконструкція промислових підприємств, що розгорнулася в місті, відбувалася під безпосереднім керівництвом партійних організацій, які дбали про зміцнення підприємств досвідченими кадрами. Директорами краматорського металургійного та машинобудівного заводу у період соціалістичної індустріалізації працювали комуністи П. К. Премудров та І. Т. Кирилкін, які багато зробили для розвитку вітчизняної металургії. Чимало цінних пропозицій щодо технічної реконструкції промислових підприємств внесли робітники, які залучалися до практичної участі у розв'язанні важливих господарських завдань через виробничі наради.

У роки першої п'ятирічки на машинобудівному та металургійному заводі стала до ладу нова доменна піч, було перебудовано дрібносортні стани для прокатування арматурного металу, на електроенергію переводилися механічні цехи. В 1932 році на базі краматорського заводу створюється 2 підприємства — Старокраматорський машинобудівний завод (СКМЗ), якому в 1936 році присвоєно ім'я Г. К. Орджонікідзе, та металургійний завод ім. В. В. Куйбишева. Перший з них уже в 1932 році виробив продукції на суму 21,7 млн. крб., другий випустив 256 тис. тонн чавуну, 143 тис. тонн сталі, 133 тис. тонн прокату. Зростало виробництво і на цементному заводі, тут було встановлено третю обертову піч, що дало змогу збільшити виробництво цементу в 5 разів.

У 1928 році в Краматорську споруджено шиферний завод, який випускав 12 млн. умовних плиток на рік. 8 жовтня 1929 року було закладено майбутній гігант машинобудування — Новокраматорський завод (НКМЗ). З ініціативи наркома

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 2032, арк. 59.
[2] Там же, ф. 1, оп. 70, спр. 175, арк. 8.
[3] Там же, оп. 1—10, спр. 239, арк. 199, 200.

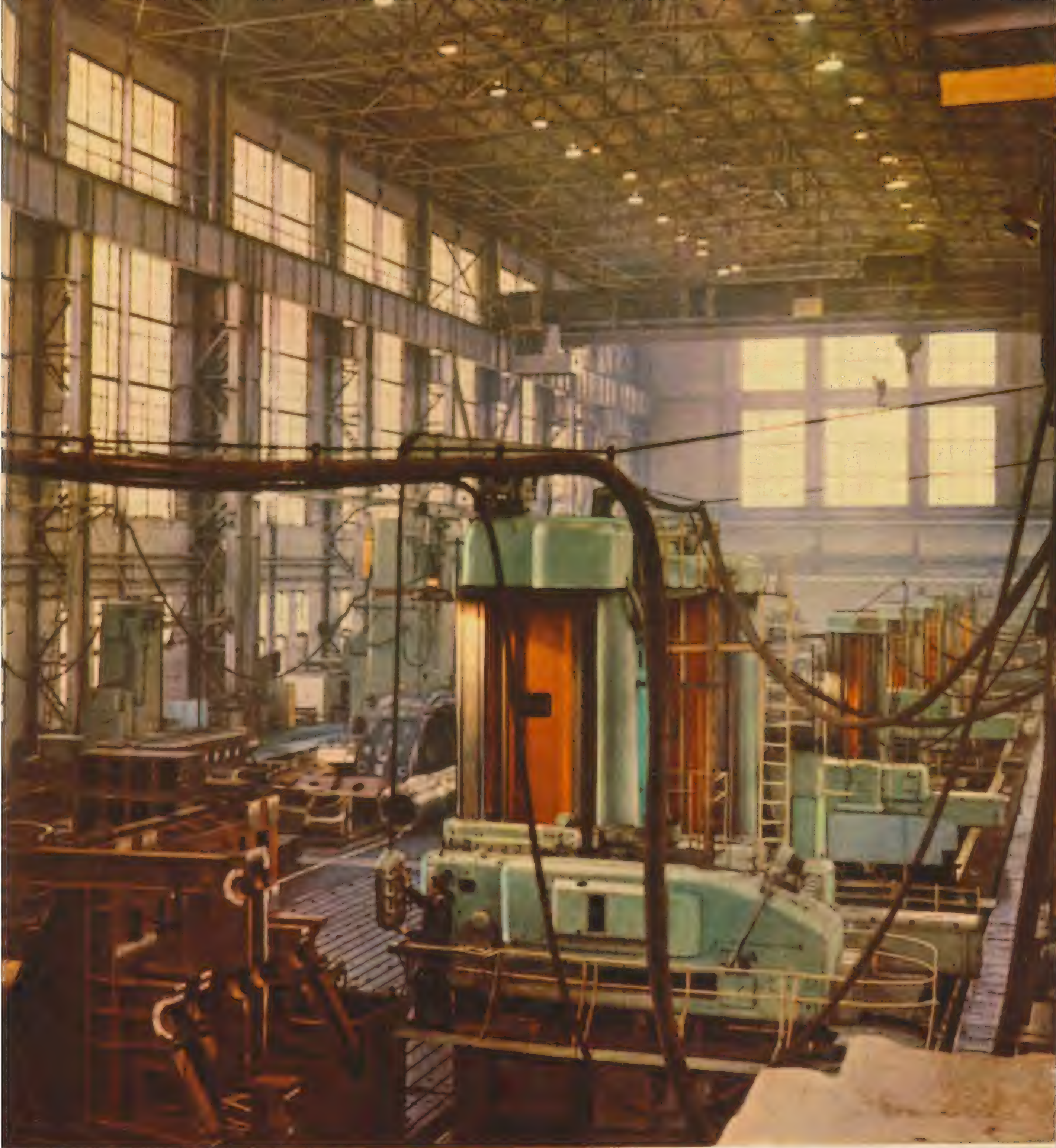

Механічний цех Новокраматорського ордена Леніна машинобудівного заводу ім. В. І. Леніна. 1968 р.

Вулиця Соціалістична в Краматорську. 1970 р.

Вулиця Луначарського в Краматорську. 1970 р.

важкої промисловості Г. К. Орджонікідзе Рада Праці та Оборони навесні 1931 року включила «Краммашбуд» до групи особливо важливих ударних будов. Споруджувала завод уся країна. Сюди прибуло понад 5 тис. посланців комсомолу[1]. Особливо відзначилася очолювана П. С. Мовлєвим бригада бетонників, яка встановила світовий рекорд бетонних замісів за зміну. Першими до книги трудової слави заводу було занесено імена прорабів А. В. Бобова, М. І. Кулинича, П. С. Мовлєва та В. С. Пономаренка, які організували спорудження великих об'єктів у зимових умовах, завдяки чому терміни виконання планів скоротилися в 1,5—2 рази. А 28 вересня 1934 року з приводу пуску першої черги заводу відбувся урочистий мітинг, на якому був присутній і Г. К. Орджонікідзе. На пуск заводу із своїми вихованцями прибув визначний радянський педагог А. С. Макаренко[2].

До налагодження роботи підприємства багато зусиль доклав його перший директор І. Т. Кирилкін. За своєю виробничою потужністю завод не мав рівних у світі. Щорічно він випускав 30 комплектів устаткування для мартенівських і 6 повних комплектів — для доменних печей, 3 блюмінги, 16 прокатних станів, багато обладнання для шахт та коксових батарей[3]. 1 травня 1937 року в Краматорську закладається один з перших у країні завод важких верстатів, всі об'єкти якого були введені в експлуатацію в лютому 1941 року.

Зростали кадри робітничого класу на підприємствах. Так, якщо наприкінці першої п'ятирічки на Старокраматорському машинобудівному заводі працювало 4,2 тис. чоловік, на металургійному — 5,3 тис., на цементному — близько 1,5 тис., на шиферному — 255 чоловік, то на початку 1940 року кількість робітників зросла проти дореволюційного часу в 10 разів і становила більше 30 тис. чоловік[4]. Тільки на Новокраматорському машинобудівному заводі працювало понад 18 тис. трудящих[5].

Розвиток трудової ініціативи робітничого класу та інженерно-технічних працівників став вирішальною умовою успішного освоєння збудованих та реконструйованих підприємств міста. Особливо яскраво це виявилося в соціалістичному змаганні. Так, у 1932 році тільки на Старокраматорському металургійному заводі ударні та госпрозрахункові бригади охоплювали 77 проц. працюючих[6]. У роки другої п'ятирічки трудівники Краматорська включилися в стахановський рух. Карусельник І. Г. Онищенко, шліфувальник М. Б. Хільченко, фрезерувальник А. А. Галаган, стругальник І. Г. Мотузко щодня виконували план на 150—250 процентів[7]. Всіляко допомагали новаторам партійні та комсомольські організації.

Наполегливо оволодівали новими професіями молоді робітники. В 1924 році на металургійний завод прийшов Г. С. Стороженко. Спочатку він працював підручним горнового, підвищуючи свій технічний рівень на курсах майстрів соціалістичної праці. Незабаром Г. С. Стороженко був висунутий на посаду старшого горнового. Керована ним бригада однією з перших домоглася освоєння технічної потужності доменної печі, щодня перевиконувала норму. В 1935 році після закінчення інституту начальником зміни цього ж заводу почав працювати інженер-комсомолець Л. Д. Юпко. Оволодівши технікою доменного виробництва, він швидко здобув авторитет серед робітників. Л. Д. Юпко виявився здібним організатором і згодом став директором заводу «Запоріжсталь».

Про підготовку командирів виробництва, як і про ритмічну роботу підприємств, повсякчас дбала міська партійна організація. В 1939 році вона об'єднувала близько 5 тис. комуністів. З них 87 проц. працювали на промислових підприємствах, транспорті, будовах, у радгоспах. Зокрема, на машинобудівних підприємствах труди-

[1] Завод заводов. Краматорск, 1957, стор. 7.
[2] Газ. «Краматорская правда», 29 вересня 1934 р.
[3] Розвиток народного господарства Української РСР, т. 1, стор. 394.
[4] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 10, спр. 4, арк. 48.
[5] Там же, ф. 900, оп. 1, спр. 383, арк. 71.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1221, арк. 4—8.
[7] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 1, спр. 190, арк. 12; спр. 257, арк. 21, 22.

лося 60 проц. усього складу міської партійної організації[1]. Виконуючи рішення XVIII з'їзду ВКП(б), партійна організація Краматорська очолила боротьбу трудящих за подолання труднощів і недоліків у роботі промислових підприємств. Особливо відчутними були ці труднощі на Новокраматорському машинобудівному заводі на початку третьої п'ятирічки. Завдяки проведенню в життя конкретних заходів, намічених міськкомом партії, підвищилась авангардна роль комуністів на виробництві. На підприємстві розгорнувся рух багатоверстатників, ініціатором якого виступили токарі-стахановці І. Т. Руденко та В. С. Пономаренко. Працюючи на кількох верстатах, кожен з них виконував по дві з половиною норми. На 900 проц. виконували виробничі завдання токарі-багатоверстатники Г. І. Ведейкін, Г. І. Катасонов, В. П. Кузнецов[2].

Активну роботу щодо розвитку соціалістичного змагання проводила комсомольська організація міста, яка наприкінці 1939 року налічувала 10 тис. чоловік. На підприємствах трудилося понад 130 комсомольсько-молодіжних колективів, а в змаганні ім. 3-ї п'ятирічки брало участь 90 проц. комсомольців. З 40 тис. членів профспілок 10 тис. були стахановцями, 6 тис.— ударниками[3]. Чудові наслідки давало змагання великих виробничих колективів. Колектив Новокраматорського машинобудівного заводу уклав договір на соціалістичне змагання із заводом «Уралмаш». Уже в 1939 році НКМЗ, подолавши відставання, вийшов у число передових підприємств країни. Достроково, до дня Радянської Конституції, завод виконав річну програму, давши країні понад 8 млн. прибутку[4].

Поліпшували свою роботу й інші підприємства Краматорська. За дострокове виконання плану в 1939 році колектив металургійного заводу ім. В. В. Куйбишева одержав перехідний Червоний прапор Наркомату чорної металургії та ЦК Спілки металістів. Успішно справлялися з виробничими завданнями колективи цементного, Старокраматорського заводів та «Верстатоважбуду». В 1940 році промислові підприємства Краматорська виробили продукції на суму 320 млн. крб. Станція Краматорська щодня приймала до 12 ешелонів сировини, палива та матеріалів і відправляла 6 ешелонів з виробами підприємств міста[5].

Заводи Краматорська відіграли важливу роль у здійсненні індустріалізації країни. На них було виготовлено перший радянський слябінг, перший тонколистовий стан, кран вантажопідйомністю в 125—130 тонн, шахтні підйомні машини, вуглерозмелювальні млини, що дало змогу країні відмовитися від їх імпорту. Так, Новокраматорський завод постачав обладнання для Дніпрогесу і «Запоріжсталі», Кузнецького і Магнітогорського металургійних комбінатів, з Старокраматорського заводу для будівництва Московського метрополітену надходили десятки тисяч тюбінгів та іншого устаткування.

Зміцнювалися зв'язки робітників з трудящим селянством. Краматорці бригадами виїздили в села, щоб допомогти ремонтувати сільськогосподарський інвентар, засівати поля, збирати врожай. Під час масової колективізації робітники машинобудівного заводу допомогли організувати у навколишніх селах 12 колгоспів. А весною 1931 вони відремонтували 1000 сільськогосподарських знарядь, 5 тракторів, 16 двигунів[6].

Завдяки громадській активності трудящих пожвавлювалася діяльність місцевих Рад, зростала їх роль у господарському та культурному будівництві. Ще 1928 року краматорські робітники викликали на змагання за краще проведення передвиборної кампанії до міської Ради робітників ленінградського заводу «Красный путиловец».

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 1, спр. 336 а, арк. 7, 10.
[2] Там же, арк. 59, 60; спр. 437, арк. 26; спр. 446, арк. 58.
[3] Там же, спр. 336, арк. 247; спр. 414, арк. 156.
[4] Там же, спр. 336 а, арк. 2.
[5] Там же, оп. 10, спр. 1, арк. 104.
[6] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики, стор. 347.

Краматорці також зобов'язалися допомогти трудящим селянам у перевиборах сільських Рад[1]. Програму діяльності новообраної міської Ради визначали накази виборців, у яких пропонувалося приділяти більше уваги питанням промислового розвитку міста, благоустрою, організації охорони здоров'я. Активною була підготовка до виборів у Верховну Раду СРСР та УРСР на основі нової Конституції. Так, під час виборів до Верховної Ради УРСР (1938 р.) у Краматорську проголосувало 99,3 проц. виборців. До міської Ради в 1939 році обрано 220 депутатів.[2]

Важливу роль у вихованні трудящих в дусі пролетарського інтернаціоналізму відігравало товариство МОДРу. 1939 року в 180 його первинних організаціях брало участь понад 19,7 тис. трудівників міста. До фонду допомоги революціонерам за кордоном тоді було надіслано 30 тис. карбованців.

В умовах зростаючої загрози війни тисячі краматорців вивчали військову справу, готували бойові резерви Червоної Армії. На початку 1940 року в 72 первинних організаціях Тсовіахіму було об'єднано близько 16 тис. чоловік. В місті підготували 1268 ворошиловських стрільців, 2800 льотчиків[3].

Перемога соціалізму принесла поліпшення матеріального становища трудящих. Із розвитком промисловості зростало населення Краматорська. За переписом 1939 року, тут проживало близько 94 тис. чоловік — в 7,5 раза більше, ніж у 1926 році. Вже в 1930 році у місті не стало безробіття.

В червні 1932 року Краматорськ віднесено до розряду міст обласного підпорядкування. За роки довоєнних п'ятирічок місто докорінно реконструйовано. Створювався єдиний архітектурний комплекс на головній вулиці — ім. А. В. Луначарського. Одночасно з спорудженням Новокраматорського машинобудівного заводу зростало нове, соціалістичне місто машинобудівників. Проект його, розроблений Державним інститутом проектування міст, після широкого обговорення на зборах трудящих Краматорська схвалено в червні 1932 року міською Радою та міськкомом партії. Нове місто вирішили будувати на схід від залізниці, осторонь від промислових підприємств, між ним і промисловим районом передбачалося створити 500-метрову зелену санітарнозахисну смугу. До кінця 1932 року будівельники тресту «Індустрійбуд» звели в селищі понад 100 будинків, у їх числі 12 двоповерхових та чотириповерхових. В селищах, віддалених від підприємств до 80 км, на цей час жило більше половини будівельників та робітників заводу. Це утруднювало роботу підприємств. Тому в липні 1933 року ЦК КП(б)У прийняв постанову, в якій визначалися заходи прискорення будівництва Соцміста. Міський комітет комсомолу взяв шефство над виробництвом шлакоблоків, з яких монтувалися чотириповерхові будинки. Монтаж одного будинку тривав 16—20 днів.

Робітники переселялися в світлі, просторі, добре обладнані квартири. На території міста за короткий час було висаджено близько 45 тис. дерев. На площі 25 га краматорці розбили новий парк ім. О. С. Пушкіна. В 1937 році в місті прокладено першу трамвайну колію. На 1940 рік населення обслуговували 4 лікарні, електролікарня, водолікарня, де працювало 105 лікарів. У 1939 році за рахунок профспілок оздоровлено в санаторіях та будинках відпочинку близько 5,5 тис. чоловік, у піонерських таборах — 2 тис. дітей.

Якщо до революції неписьменними були 60 проц. краматорських робітників, то на 1926 рік їх кількість становила лише 16 проц. На 1932 рік неписьменність кадрових робітників в основному було ліквідовано[4]. Якщо в 1926 році у Краматорську працювало 8 шкіл, то в 1940 році їх було вже 33 (з них 17 — середніх) і в них навчалося 17 тис. учнів[5], працювало 602 вчителі проти 21 в 1917 році. У 1927/28 навчальному році в трьох школах ФЗН здобули виробничу кваліфікацію 364 чоловіка, а 1939 ро-

[1] Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.), стор. 169.
[2] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 1, спр. 336а, арк. 44; спр. 487, арк. 308.
[3] Там же, спр. 336-а, арк. 105, 106, 116, 117.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 16, спр. 625, арк. 279.
[5] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 1, спр. 336-а, арк. 111.

ку — вже понад 1 тис. юнаків та дівчат. Важливу роль у підготовці інженерних кадрів відіграв Краматорський машинобудівний інститут, створений 1930 року на базі вечірнього машинобудівного технікуму. Серед його перших випускників були К. І. Брехов — згодом міністр нафтового та хімічного машинобудування СРСР, А. М. Рибальченко — головний спеціаліст Держплану СРСР, В. Ф. Карпов — директор Ждановського машинобудівного заводу, М. І. Шинкаренко — головний конструктор НКМЗ та багато інших. У 1935 році Краматорський машинобудівний інститут об'єднано з Донецьким індустріальним інститутом. У 1940 році на заводах міста працювало 5 тис. інженерів і техніків[1].

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Краматорську видавалося 6 багатотиражних газет. З 1927 року почала виходити газета «Домна», згодом перейменована на «Краматорскую правду» — орган міського комітету КП(б)У та виконкому Краматорської Ради депутатів трудящих. У 1935—1938 рр. видавався двомісячний технічний журнал «Тяжелое машиностроение».

Робкором «Краматорской правды» починав свій творчий шлях відомий радянський журналіст Герой Радянського Союзу С. О. Борзенко. Тут же зростала журналістська майстерність М. Д. Бланка та М. М. Шарабана, мужніло письменницьке перо В. П. Іванова-Краматорського, Г. О. Марягіна і П. О. Трейдуба. Співробітником редакції газети був український радянський поет Марат Андрущенко (Ю. В. Андрущенко). Техніком на Краматорському заводі важкого машинобудування в 1939—1941 рр. працював поет А. І. Ривлін; закінчив тут середню школу і пішов на фронт поет М. О. Рибалко. Тривалий час у Краматорську працювали П. Г. Безпощадний та Б. Л. Горбатов. Вони подавали значну допомогу в організації місцевої преси. Дбайливо виховувала письменницькі кадри партійна організація Краматорська. 19 вересня 1934 року партійний актив міста, заслухавши доповідь про підсумки 1-го Всесоюзного з'їзду письменників, послав привітання О. М. Горькому. Широку культосвітню роботу проводили бібліотеки, які налічували 164 тис. томів. Працювали 2 палаци культури, 5 робітничих клубів, кінотеатр. У гуртках художньої самодіяльності брали участь понад 3 тис. чоловік.

Виховані Комуністичною партією, тисячі краматорців у роки Великої Вітчизняної війни героїчно боролися проти ненависного фашизму, захищаючи свою соціалістичну Вітчизну. У перші місяці війни під керівництвом міськкому КП(б)У в місті створюється винищувальний батальйон у складі 292 чоловік (з них 220 комуністів та комсомольців)[2]. Великих зусиль вимагала вчасна і організована евакуація заводів у східні райони країни. Протягом вересня—жовтня СКМЗ було вивезено до Іркутська, НКМЗ — у міста Орськ та Електросталь Московської області, верстатобудівний — до Новосибірська, металургійний — в Магнітогорськ та Уфалей. На нових місцях за короткий час ці підприємства налагодили випуск продукції для потреб фронту. В заметіль та люті сибірські морози люди, працюючи просто неба, виконували по дві-три норми.

Мужньо захищали підступи до Краматорська воїни 12-ї армії Південного фронту. 20 жовтня 1941 року гітлерівцям вдалося захопити місто. 6 лютого 1942 року вони були вибиті звідти радянськими військами. 27 лютого фашисти знову окупували місто. 22 місяці безчинствували вони, намагаючись насамперед використати краматорські підприємства для воєнних потреб. Та, незважаючи на жорстокий окупаційний режим, фашисти не досягли цієї мети. Гітлерівські кати стратили 6 тис. мирних громадян, понад 10 тис. чоловік насильно вигнали на каторжні роботи до Німеччини.

Тисячі жителів боролися з ворогом у партизанських загонах та підпільних групах. Так, сформовану з краматорців групу в загоні М. І. Карнаухова, що базувався в Слов'яногірських лісах, за дорученням міськкому партії очолили С. І. Максимов та І. Г. Шевелєв[3]. Активно допомагало партизанам населення. У селищі Ясногірці,

[1] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 10, спр. 4, арк. 48.
[2] Там же, ф. 326, оп. 8, спр. 13, арк. 22.
[3] Там же, оп. 11, спр. 17, арк. 14.

Робітник Новокраматорського машинобудівного заводу Герой Радянського Союзу М. С. Горкунов.

що прилягає до Краматорська, в перші дні окупації організовано комсомольсько-молодіжну групу — «семірку» — на чолі з М. М. Ковальовим, яка підтримувала зв'язок з штабом загону М. І. Карнаухова. Штаб наказав групі стежити за дорогою Краматорськ—Барвінкове, якою гітлерівське командування пересилало транспорт і техніку. Партизани руйнували дорогу, знищували матеріальні засоби і живу силу ворога. З командуванням 6-ї та 9-ї армій тримав зв'язок створений працівниками Старокраматорського машинобудівного заводу партизанський загін, який складався з 22 чоловік (17 з них були комуністами). Командував загоном М. А. Цимбал, комісаром був В. І. Закитний. Загін базувався в Ямпільському лісі. За дорученням радянського командування партизани вели розвідку, здійснювали бойові операції. Наприкінці 1941 року вони з боєм зайняли с. Закітне, знищивши 56 гітлерівців. Сміливі вилазки робили партизани і в інші навколишні села та в Краматорськ.[1]

Активну діяльність проти фашистських загарбників розгорнула патріотична група медичних працівників під керівництвом Д. С. Мазура та А. Г. Широзян. Лікарі організували в окупованому місті госпіталь, де подавали допомогу пораненим радянським воїнам та військовополоненим. У госпіталі лікували 1500 радянських бійців та командирів, з них понад 300 чоловік після цього перейшли лінію фронту і повернулися в ряди Червоної Армії.[2] В місті діяла також група М. Л. Грубник. Вона розповсюджувала антифашистські листівки, допомагала радянським розвідникам, переховувала поранених воїнів Червоної Армії[3].

Немеркнучою славою вкрили себе сини індустріального Краматорська на фронтах війни. У танковому бою за Будапешт загинув Герой Радянського Союзу краматорець Є. П. Лисенко. 286 бойових вильотів здійснив Герой Радянського Союзу відважний льотчик М. Х. Ржавський, збивши 7 ворожих літаків та знищивши 40 танків. Високого звання Героя Радянського Союзу удостоєні також льотчики Ю. Д. Чепіга, що виконав 150 бойових завдань, знищивши 30 ворожих літаків та 58 танків і 75 гармат, В. С. Свірчевський, який здійснив 151 бойовий виліт, повідомляючи радянському командуванню цінні розвідувальні дані, завдяки чому було знищено 50 баз постачання та складів ворога. Звання Героя Радянського Союзу за бойові подвиги на фронті присвоєно 16 жителям міста. Одна з вулиць міста Лейпцига носить ім'я краматорця П. М. Румянцева, який, навіть перебуваючи у ворожому полоні, до останньої години не припиняв боротьби проти фашизму. Він очолював тут інтернаціональний антифашистський комітет. На підприємствах Краматорська та в приміських радгоспах працюють повні кавалери ордена Слави: В. Г. Кременчуцький, А. Т. Молодан та П. Р. Сенченко.

Від фашистських окупантів Краматорськ визволили 6 вересня 1943 року частини 59-ї гвардійської стрілецької дивізії, 5-ї гвардійської окремої мотострілецької бригади, 243-го окремого танкового полку. Їм було присвоєно найменування «Краматорських»[4]. Відступаючи під натиском радянських військ, гітлерівські варвари зруйнували промислові підприємства, житлові будинки, медичні та культосвітні заклади. На руїни перетворили фашисти Новокраматорський, Старокраматорський, металургійний, коксохімічний, цементний, шиферний, верстатобудівний та інші заводи. Збитки,завдані місту окупантами, становили величезну суму — 1266 млн. карбованців[5].

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 172, арк. 1—7.
[2] Там же, спр. 140, арк. 19, 20.
[3] Там же, спр. 166, арк. 2—7, 21.
[4] Твои освободители, Донбасс!, стор. 286.
[5] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 10, спр. 4, арк. 48; спр. 6, арк. 48.

Робітники зривають гітлерівську вивіску на головному вході Краматорського заводу важкого машинобудування. 1943 р.

Уже 21 вересня 1943 року Державний Комітет Оборони прийняв постанову «Про відбудову Новокраматорського і Старокраматорського машинобудівних заводів», у якій ставилося завдання в найкоротший строк відбудувати ці підприємства як базу відродження чорної металургії, вугільної промисловості та електростанцій Донбасу. За рішенням обкому КП(б)У в ряді міст області з цією метою було мобілізовано 7 тис. робітників[1].

Бойовим керівником трудящих у боротьбі за відродження рідного міста виступила Краматорська партійна організація. Якщо на жовтень 1943 року у її рядах налічувалося 127 комуністів, то на кінець 1944 року вона зросла до 1 тис. чоловік. Комсомольська організація на цей час об'єднувала близько 3 тис. юнаків і дівчат[2]. Міська Рада депутатів трудящих відновила свою діяльність 8 вересня 1943 року і вже 20 вересня її виконавчий комітет затвердив план заходів щодо відбудови міського господарства. За завданням міськкому партії та Ради депутатів трудящих близько тисячі агітаторів проводили роз'яснювальну роботу серед населення, запалюючи його на трудові подвиги полум'яним словом і особистим прикладом.

Особлива увага приділялася питанням підвищення продуктивності праці. Так, рішення VII міської партійної конференції, що відбулася в грудні 1944 року, зобов'язувало первинні партійні організації забезпечити вдосконалення технології виробництва, перехід від ручної до механізованої праці та широке розгортання соціалістичного змагання. Наприкінці 1944 року на підприємствах та будовах міста було близько 7 тис. стахановців і ударників, сотні бригад щодня виконували понад дві норми, більш як 100 чоловік за зміну давали по 10 норм. На відбудові підприємств трудящі виявляли справжню творчість, впроваджували винаходи, які давали змогу прискорити виробництво. Так, з ініціативи директора цементного заводу комуніста І. К. Мороза впроваджено новий метод виробництва цементу, для чого використовували відходи шиферного заводу.

З величезним ентузіазмом відбудовували заводи 350 комсомольсько-молодіжних бригад — близько 2,5 тис. молодих робітників. В напружені періоди підготовки до пуску агрегатів та цехів вони цілу добу не залишали своїх робочих місць. По дві і три зміни підряд працювали на заводі ім. Куйбишева бригади П. С. Матвєєва та М. В. Шепітька, які ремонтували турбогенератор. Трудовими ділами уславилися також комсомольсько-молодіжні бригади М. М. Кононенка, Р. О. Кулинич та багато інших[3]. Професіями електрогазозварників, мотористів на лебідках, слюсарів-ремонтників та монтажників оволодівали жінки. На будовах працювали жіночі бригади каменярів, штукатурів, столярів-верхолазів. Самовіддано трудилися бригади А. Г. Жук, Н. М. Данильченко, А. Р. Короткої та інших.

На допомогу краматорцям, які піднімали з руїн своє місто, знову, як і в 30-і роки, прийшла вся країна. Лісгоспи Сибіру надсилали сюди будівельний ліс, з Казахстану прибували ешелони з кольоровими металами, на ленінградському заводі «Электросила» було відремонтовано генератор потужністю в 25 тис. квт.

Значною допомогою краматорців наступаючій Червоній Армії була швидка від-

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 386, арк. 78, 79.
[2] Там же, ф. 565, оп. 10, спр. 1, арк. 32, 53.
[3] Там же, арк. 69, 115.

будова залізничного вузла. Вже 23 вересня через станцію Краматорська пройшов перший військовий состав. У 1944 році жителі міста зібрали і передали до фонду оборони 3 млн. крб. Збудовану на ці кошти танкову колону «Краматорська» 26 березня 1944 року передано радянським військам.

Завдяки невтомній праці жителів міста, їх патріотичному прагненню подати якнайбільшу допомогу фронтові уже через кілька місяців після вигнання фашистських окупантів Новокраматорський та Старокраматорський заводи почали постачати обладнання, необхідне для відбудови металургійної та вугільної промисловості. 17 лютого 1944 року видали перші плавки сталі металурги заводу ім. Куйбишева[1]. Протягом 1945 року за заслуги у відбудові та розвитку важкого машинобудування колективам НКМЗ та СКМЗ не раз присуджувалися перехідні Червоні прапори Державного Комітету Оборони, пізніше передані заводам на вічне зберігання. У тому ж році Новокраматорський машинобудівний завод нагороджено орденом Леніна, а через рік ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно і колектив Старокраматорського заводу.

Загальною справою усіх жителів міста стала його відбудова. Виконуючи настанови XIV сесії міської Ради (лютий 1945 р.), яка поставила рішучу вимогу перед радянськими та господарськими організаціями подолати відставання у відбудові житлових приміщень і культурно-освітніх закладів, та наслідуючи приклад сталінградців, краматорці відпрацювали у позаробочий час на відбудові і благоустрою міста 180 тис. людино-днів[2]. Протягом 1945 року відбудовано 52 тис. кв. метрів житла, водопровід, газопровід, міську електромережу, пущено трамваї. Відновили роботу лікарні міста, 23 школи, машинобудівний технікум тощо.

План четвертої п'ятирічки промисловість міста виконала достроково — вже у 1949 році підприємства перевершили рівень випуску продукції 1940 року на 9,5 проц.[3]. Довоєнного рівня на кінець п'ятирічки досяг і житловий фонд. Тільки в Соцмісті відремонтовано та споруджено близько 300 будинків. Цілий квартал нових будинків виріс у північній частині міста, де раніше починався степ. Водночас озеленювалися вулиці, розбивалися нові сквери та 2 парки. Краматорськ прикрасився рядом архітектурних ансамблів, пам'ятників.

На перші післявоєнні роки припадає початок творчості письменника А. М. Мартинова, автора книги нарисів «Над Торцом-рекой» і роману «Не с неба звезды», який закінчив тут машинобудівний технікум і працював майстром на локомотивнобудівному заводі. Побут і культуру робітників заводу важкого машинобудування досліджували в 1948—1949 рр. етнографи Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, які створили рукописну працю на цю тему.

Зростання промислової потужності міста, поліпшення матеріального становища трудящих, піднесення їх культурного рівня в наступні роки були результатом невтомної праці краматорців, великої організаторської та масово-політичної роботи партійних організацій. На 1959 рік їх кількісний склад проти 1940 року зріс на 37 проц. А на початок 1968 року міська партійна організація об'єднувала в своїх рядах понад 12 тис. чоловік. $^3/_4$ числа комуністів працювали на промислових підприємствах, транспорті, будівництві. Вони очолили боротьбу виробничих колективів за технічний прогрес. Під керівництвом партійних організацій зміцнювалися зв'язки промислових підприємств з науково-дослідними інститутами. У співдружності з Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР колектив Новокраматорського машинобудівного заводу впровадив у виробництво електрошлакове зварювання, що дало змогу застосувати в конструкціях комбінування кованого та прокатного металу з литими елементами.

З ініціативи комуністів у 1958 році на Новокраматорському заводі розгорнувся

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 10, спр. 1, арк. 116, 133.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-3440, оп. 1, спр. 5, арк. 13, 14.
[3] Там же, спр. 59, арк. 24.

рух за скорочення циклу створення машин. Цей почин підхопили всі машинобудівні підприємства області. Наступного року комуністи верстатобудівного заводу розпочали роботу по виявленню на виробництві елементів відставання від сучасного рівня розвитку верстатобудування. В січні 1960 року ЦК КПРС схвалив ініціативу новокраматорців щодо модернізації обладнання, виготовленого заводом, яке вже використовувалося на інших підприємствах країни.

Важливу роль у керівництві господарським життям міста відігравала міська Рада депутатів трудящих. На її сесіях регулярно обговорювалися питання, пов'язані з виконанням виробничих планів колективами підприємств, щоквартально підбивалися підсумки соціалістичного змагання. У боротьбу за технічний прогрес активно включилися профспілкові організації. 5 тис. чоловік взяли участь у громадському огляді стану виконання заходів по технічному прогресу, проведеному з ініціативи профспілкової організації Новокраматорського машинобудівного заводу. Внаслідок здійснення пропозицій, що надійшли під час цього огляду, на підприємстві було зекономлено понад 7 млн. карбованців.

Велику роботу серед молоді проводила комсомольська організація міста; в 1956 році вона об'єднувала понад 13,5 тис. юнаків та дівчат. На міській комсомольській конференції, що відбулася в грудні 1956 року, схвалено рішення, яке зобов'язувало первинні комсомольські організації забезпечити активну участь усіх молодих робітників у боротьбі за впровадження нової техніки, передових методів праці та підвищення культури виробництва[1].

Систематична робота партійних, радянських і громадських організацій сприяла підвищенню трудової активності мас. Особливо яскраво виявилося це в розвитку різних форм соціалістичного змагання. Так, наслідуючи почин московського робітника М. Російського, який виступив ініціатором колективної стахановської роботи, зварник Старокраматорського машинобудівного заводу Б. Т. Кац на своїй дільниці перевиконував планові завдання в 1,5—2 рази. У 1950 році 70 кращих виробничників на Новокраматорському машинобудівному заводі давали продукцію в рахунок 1960—1965 рр. Творче ставлення робітників та інженерно-технічних працівників до праці проявилося і в русі винахідників та раціоналізаторів. Впровадження протягом п'ятої п'ятирічки на НКМЗ близько 12 тис. раціоналізаторських пропозицій дало змогу зекономити близько 9,2 млн. крб[2]. Рік у рік підвищувалася трудова активність юнацтва. 236 комсомольців та молоді виїхали у 1956 році працювати на вугільні шахти та новобудови країни. 1958 року на підприємствах міста було 264 комсомольсько-молодіжні бригади й зміни. Того року річні завдання за 9 місяців виконали близько 6 тис. комсомольців[3].

Активно включилися краматорці в рух за комуністичну працю. Ініціаторами його стали бригади токарів В. І. Пашина та Н. С. Сидюка на Новокраматорському машинобудівному заводі.

Однією з перших здобула почесне звання колективу комуністичної праці бригада Героя Соціалістичної Праці М. П. Догадкіна з тресту «Краматорськжитлобуд». Щомісяця вона виконувала свої завдання на 250—300 проц. Протягом семирічки бригада збудувала 127 тис. кв. метрів житлової площі. Цей передовий колектив будівельників виступив ініціатором руху за впровадження бригадного госпрозрахунку. На початку 1969 року в русі за комуністичну працю брало участь понад 50 тис. трудівників міста.

Важливим засобом комуністичного виховання трудящих і стимулом зростання продуктивності праці на підприємствах стало міжзаводське змагання. Протягом 30 років колектив НКМЗ змагається з Уралмашзаводом. Це змагання переросло в міцне творче співробітництво машинобудівників двох братніх республік. Змагаються між

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 14, спр. 215, арк. 194; ф. 4064, оп. 7, спр. 17, арк. 111.
[2] Промисловість Радянської України за 40 років. К., 1957, стор. 177.
[3] Донецький облпартархів, ф. 565, оп. 14, спр. 215, арк. 194; спр. 360, арк. 163.

собою споріднені цехи підприємств, бригади, окремі робітники. Колективи обох заводів постійно обмінюються досвідом роботи. Плідним є також змагання верстатобудівників Краматорська і Коломни та Харкова, машинобудівників СКМЗ та Іркутська.

Один з найстаріших заводів Донбасу Краматорський металургійний завод ім. Куйбишева. 1968 р.

Натхненна праця трудящих міста спрямована на зміцнення індустріальної могутності Радянської держави. Багато нових видів машин і обладнання для великих будов країни створено руками краматорських машинобудівників. На спорудженні Волго-Донського каналу працювали десятки потужних крокуючих екскаваторів з маркою НКМЗ. Для будівництва електростанцій на Волзі, Дніпрі, Іртиші, Камі, Ангарі та Єнісеї заводи міста постачали потужні вали, робочі колеса, підйомні крани тощо.

Новітню техніку для прокатного виробництва дає Старокраматорський машинобудівний завод ім. Г. К. Орджонікідзе. Тільки протягом 1958—1967 рр. на заводі виготовлено 820 зразків нових видів машин та обладнання.

Не менше $^1/_5$ загальносоюзного обсягу виробництва прокатного устаткування припадає на НКМЗ. Міксери, виготовлені новокраматорцями, вищої якості і надійніші, ніж такі ж машини, що їх виробляють американські фірми. Розливальні крани з маркою «НКМЗ» вантажопідйомністю в 450 і 630 тонн далеко кращі від таких же кранів, які випускаються у ФРН та США. Для споруджуваної Нурекської ГЕС новокраматорці виготовили потужні гідропідйомники та козлові крани. Величезні рудовугільні кар'єри вони оснащували землерийною технікою.

Краматорський завод важкого верстатобудування ім. В. Я. Чубаря з часу свого заснування випустив понад 200 типорозмірів універсальних токарних верстатів. Тільки протягом семирічки на підприємстві освоєно 112 зразків нових моделей верстатів. Виготовлені вперше в СРСР автоматичні лінії для обробки вагонної осі та вугільних електродів, досконалі металорізальні верстати є останнім словом світового верстатобудування. Великою технічною перемогою краматорських верстатобудівників було створення першого в країні колесофрезерного верстата КЖ-20М, застосування якого дає змогу в 3 рази скоротити час ремонту локомотивів. На ВДНГ СРСР новий верстат відзначено дипломом першого ступеня. 1966 року за успіхи в освоєнні і випуску нових типів верстатів колектив верстатобудівного заводу нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Замовниками краматорських машинобудівних заводів є 295 міст нашої країни. Вироби, зроблені руками краматорців, одержують також 48 зарубіжних країн. На робочих колесах Бхакра-Нангал в Індії, прокатних станах Хелеуанського металургійного заводу в ОАР, гігантських екскаваторах рудника Нікаро на Кубі, верстатах Ханойського механічного заводу — на всій цій першокласній техніці, що діє в різних кутках земної кулі, стоїть марка краматорських заводів. Створені в Краматорську машини, що діють на чотирьох континентах землі, наочно переконують людей праці в техніко-економічній могутності країни соціалізму, сприяють завоюванню їх симпатій до нашого суспільного ладу.

Крім машинобудування, в Краматорську розвиваються й інші галузі промисловості. Дальшого технічного розвитку набув металургійний завод ім. В. В. Куйбишева. Доменні та мартенівські печі заводу опалюються природним газом. Проти рівня

1913 року в 1967 році завод збільшив випуск чавуну майже в 3,7 раза, сталі — в 5,1 раза, прокату — в 7,4 раза. Краматорський шиферний завод у 1929 році мав тільки дві невеликі листоформувальні машини. Тепер на автоматизованих лініях працюють 10 листоформувальних машин загальною продуктивністю 30 млн. великих листів шиферу на рік. З 1967 року в Краматорську споруджується новий завод великого литва та поковок.

З підприємств харчової промисловості в місті є хлібокомбінат, пивоварний та молочний заводи. Місцеву промисловість представляють борошномельний комбінат, швейна фабрика, завод емальованого посуду та комбінат побутового обслуговування.

Результатом активної трудової діяльності робітників та інтелігенції міста є неухильне зростання продуктивності праці, успішне виконання народногосподарських планів. Завдання семирічки промисловість міста виконала на 102,4 процента.

Під час підготовки до 50-річчя Радянської влади на заводі важкого машинобудування народився патріотичний почин під девізом «Хто зустріне першим ювілей Батьківщини?». Його гаряче підхопили робітники інших підприємств. В соціалістичному змаганні за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня брало участь 55 тис. краматорців. В рахунок донецького ювілейного процента вони внесли 1,1 млн. крб. надпланового прибутку. Пам'ятним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС нагороджено колектив Новокраматорського машинобудівного заводу. Машинобудівникам Старокраматорського заводу вручено пам'ятний Червоний прапор ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Української республіканської Ради профспілок. Пам'ятні прапори міськкому КП України та виконкому міськради вручені на вічне зберігання як символ трудової слави заводам важкого верстатобудування, металургійному та шиферному, трестові «Донмашбуд», швейній фабриці й іншим підприємствам міста. У 1968 році промислові підприємства виробили продукції більш як на 420 млн. крб., у т. ч. на 226 млн. крб. машин, верстатів, механізмів[1].

Розгорнувши змагання за гідну зустріч Ленінського ювілею, трудівники міста успішно виконали завдання четвертого року нової п'ятирічки. Понад план випущено машин, верстатів та інших механізмів на суму 2 млн. крб., сталі — 5 тис. тонн, прокату — 8 тис. тонн, цементу — 9,6 тис. тонн. Було збудовано та здано в експлуатацію ряд важливих промислових об'єктів, в їх числі цех шиферного заводу продуктивністю 75 млн. умовних плиток шиферу на рік.

За новою системою планування та економічного стимулювання 1968 року працювало 13 підприємств. Продукція, яку вони випускали, становила 82 проц. загального обсягу промислового виробництва міста. А вже напередодні 1969 року на нові умови роботи перейшли 28 підприємств міста, і випускали вони продукції на суму 450 млн. крб., що становило 90 проц. загальної суми від реалізованої продукції, випущеної усіма краматорськими підприємствами[2].

Новокраматорці після трудового дня. Краматорськ, 1967 р.

У соціалістичному змаганні до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна особливо відзначився колектив Новокраматорського машинобудівного заводу. Близько 4 тис. трудящих заводу завершили свої п'ятирічні завдання. Цього року заводові присвоєно «Знак якості» за створення унікальної шахтопідйомної машини; на підприємстві

[1] Газ. «Краматорская правда», 28 вересня 1968 р.
[2] Газ. «Краматорская правда», 21 січня 1969 р.

Токар СКМЗ ім. Орджонікідзе Герой Соціалістичної Праці В. А. Барабаш. Краматорськ, 1968 р.

виготовлено перший у країні високопродуктивний видобувний роторний комплекс.

Багато передовиків виробництва за самовіддану працю удостоєно Ленінських ювілейних медалей, а колектив підприємства нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Широку і багатогранну допомогу подають краматорці колгоспному селу. Колективи промислових підприємств — шефи 26 колгоспів і 6 радгоспів в Олександрівському, Добропільському та Слов'янському районах області. З 1958 по 1968 рік у цих колгоспах і радгоспах за допомогою шефів збудовано 56 приміщень для тваринницьких ферм і зрошувальні системи на полях площею 1520 га. Крім того, господарства села одержали на суму понад 1 млн. крб. обладнання та засобів механізації, багато будівельних матеріалів. Шефи допомагають трудівникам села у проведенні сільськогосподарських робіт, здійснюють на селі масово-політичну та культосвітню роботу.

В ході комуністичного будівництва, у творчій праці виховуються новатори виробництва, які примножують трудову славу рідного міста. Серед них Герої Соціалістичної Праці токарі П. В. Головко, В. А. Барабаш, Г. С. Гень, горновий доменної печі П. М. Федотов, директор металургійного заводу В. С. Діордієв. Простим робітником на будівництві НКМЗ починав своє трудове життя Ю. Є. Благовещенський. В 1935 році він уперше брав участь у розробленні креслень прокатного стана для «Запоріжсталі», згодом став одним з творців першого радянського блюмінга, за що в числі інших конструкторів заводу був відзначений Державною премією. В 1956 році за створення і монтаж безперервного автоматизованого тонколистового стана для металургійного комбінату в Новій Гуті уряд ПНР нагородив Ю. Є. Благовещенського офіцерським хрестом ордена «Відродження Польщі».

Одна з кращих вулиць Соціалістичного міста названа ім'ям талановитого інженера І. Т. Катеринича, який на НКМЗ пройшов трудовий шлях від рядового робітника до директора заводу. У відділі редуктування НКМЗ трудиться Герой Соціалістичної Праці Г. І. Тищенко, в минулому слюсар-розмітник.

Велика група інженерно-технічних працівників краматорських заводів за створення нових машин та удосконалення виробництва удостоєна Ленінських премій. Це М. А. Бондарчук, М. Л. Беккер, С. С. Гржибовський, І. Г. Гузенко, Ю. Ф. Доценко, А. С. Кишкин, М. М. Кисильов, І. Ф. Кейс, Р. С. Черкащенко та інші.

У жовтні 1945 року, після демобілізації з рядів Червоної Армії, інженером на НКМЗ почав працювати О. П. Ляшко — нині член Політбюро ЦК КП України, Голова Президії Верховної Ради УРСР. В 1951 році його обирають секретарем заводського партійного комітету, а згодом — першим секретарем Краматорського міськкому партії. Токарем почав свою трудову діяльність В. О. Сологуб — пізніше директор СКМЗ. З 1963 року він — другий секретар Донецького обкому КП України, депутат Верховної Ради УРСР.

У піднесенні творчої ініціативи і активності мас авангардну роль відіграють комуністи. Ряди партійної організації міста систематично поповнюються кращими представниками робітничого класу та інтелігенції. Тільки за час з 1966 по 1969 рік кількість комуністів зросла на 1523 чоловіка. На початок 1970 року краматорська партійна організація об'єднувала 13 тис. комуністів, з них 4959 робітників, 4278 інженерів та техніків. В рядах Ленінського комсомолу 20 тис. юнаків та дівчат. В місті 13 тис. піонерів. Зростання політичної свідомості жителів Краматорська яскраво проявляється і в їх активній участі в діяльності органів державного управління. 350 депутатів, в т. ч. 170 робітників, обрано до складу Краматорської мі-

Герой Соціалістичної Праці Г. І. Тищенко. Краматорськ, 1967 р.

ської Ради депутатів трудящих. Серед депутатів — 209 комуністів та комсомольців. У роботі 13 постійних комісій Ради беруть участь 229 чоловік. Новою формою залучення трудящих до державного управління стали громадські ради, створені 1962 року в 12 мікрорайонах міста. В їх роботі зайнято понад 1200 чоловік. Слюсаря СКМЗ Н. Ф. Христича обрано депутатом Верховної Ради СРСР. Посланцями краматорців у Верховній Раді УРСР є токар НКМЗ Н. Г. Черемисов та секретар міськкому КП України Р. М. Лядов. У 1959 році в місті створено добровільну народну дружину; об'єднує вона більше 10 тис. чоловік. Понад 58 тис. краматорців — члени організації ДТСААФ.

Рік у рік зростає населення Краматорська. 75 проц. усіх працюючих зайнято в промисловості і на транспорті. Рішучих заходів вживають партійні та громадські організації міста для забезпечення трудящих усім необхідним. Велику роботу щодо благоустрою міста, поліпшення побутового та культурного обслуговування населення проводять міська Рада депутатів та громадські ради мікрорайонів. Площа міста зростає за рахунок розширення нової частини Краматорська — Соціалістичного міста. Протягом 20 років на житлове та культурно-побутове будівництво тут витрачено 150 млн. крб. Житловий фонд Соцміста порівняно з довоєнним часом зріс у 3,5 раза. Його нові квартали забудовуються 5- та 9-поверховими будинками. Сюди тепер перемістився центр Краматорська. Тільки протягом 1967 року в місті газифіковані понад 17 тис. квартир трудящих. Створюється єдина система озеленення, яка включає всю територію, підпорядковану Краматорській міськраді. На одного жителя в 1965 році припадало 6 кв. метрів зелених насаджень. Наслідуючи приклад севастопольців, краматорці включилися у змагання за перетворення свого міста на місто зразкового порядку і культури. На вулицях висаджено багато дерев та чагарників, розбито новий парк ім. 40-річчя Жовтня, розширена освітлювальна та водопровідна мережа. Для кращого постачання мешканців водою створено Веселовське водоймище. Заасфальтовано 35 км шляхів і тротуару. За роботу по благоустрою в 1965 і 1966 рр. місту присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР та Української республіканської Ради профспілок з врученням першої грошової премії. Вулицями Краматорська курсують комфортабельні автобуси і таксі. Ще в 1957 році налагоджено автобусне сполучення між заводськими селищами та центром. Збудовано і добре обладнано приміщення автовокзалу.

Неухильно підвищується добробут трудящих. З 1963 по 1969 рік бюджет міста зріс з 8,4 млн. крб. до 16 млн. крб. За цей час витрати на соціальне забезпечення збільшено з 53 до 55 тис. крб., охорону здоров'я — з 4,2 до 6,1 млн. крб., освіту — з 3,2 до 4,9 млн. крб., на розвиток культосвітніх закладів — з 111 до 142 тис. крб. У січні 1969 року в ощадкасах було понад 61 тис. вкладників, а сума їх вкладів становила 26 млн. крб. Протягом 1960—1968 рр. краматорці придбали в магазинах міста 28 тис. телевізорів. В їх особистому користуванні понад 2,2 тис. автомобілів та понад 6,6 тис. мотоциклів.

Розширюється мережа торговельних підприємств. У місті 294 магазини, великий універмаг та 213 підприємств громадського харчування.

Якщо в 1918 році на 12 тис. жителів селища Краматорська була лише одна невелика лікарня, де працювали 2 лікарі та 9 фельдшерів, то в 1969 році в місті діяло 15 медичних закладів (у т. ч. 7 лікарень та 3 диспансери) і трудилися тут 443 лікарі та 1158 середніх медичних працівників. Почесне звання заслуженого лікаря УРСР присвоєно Ф. С. Білоброву, В. І. Гаркуші, І. Л. Єлисеєву, П. М. Румянцеву, П. М. Чайциній. У 1969 році було 59 дитсадків та 14 ясел.

В 43 загальноосвітніх школах навчається 31,8 тис. дітей; 2,5 тис. чоловік без відриву від виробництва вчаться в 5 школах робітничої молоді. В усіх школах пра-

цюють 1385 педагогів, серед них заслужені вчителі школи Української РСР Є. С. Богданова, О. П. Івануха, М. К. Кожушко, О. М. Ніколаєва, Г. Т. Подольська. 370 дітей вчаться в музичній школі по класу фортепіано, віолончелі та скрипки. В машинобудівному, технологічному та торговельному технікумах навчається понад 4 тис. учнів. Без відриву від виробництва підвищують свій освітній рівень у вечірніх та заочних інститутах і технікумах понад 5 тис. чоловік. 1952 року в місті відкрився вечірній індустріальний інститут, створений спочатку як філіал Донецького політехнічного інституту на НКМЗ, а в 1960 році реорганізований на самостійний навчальний заклад. За 15 років тут підготовлено близько 3 тис. інженерів-механіків, електромеханіків і металургів. Тільки в 1969 році на стаціонарному, вечірньому та заочному відділеннях інституту було понад 5 тис. студентів. Їх навчали 254 викладачі, у т. ч. 50 кандидатів наук. Кафедру підйомнотранспортних машин в інституті очолює професор П. І. Кох — спеціаліст з проблеми підвищення надійності екскаваторів та підйомних кранів. Всього в місті близько 1 тис. наукових працівників. Велику роботу проводять співробітники науково-дослідного інституту машинобудування. У співдружності з колективами машинобудівних заводів вони успішно розв'язують проблемні питання механізації, автоматизації та удосконалення технологічних процесів.

Про підвищення освітнього рівня населення свідчать такі дані: з 1939 по 1959 рік кількість жителів міста з вищою освітою зросла в 2,5 раза, а в 1969 році на краматорських підприємствах працювало понад 14 тис. інженерів та техніків. Тільки на НКМЗ тепер 2 тис. конструкторів. Зріс культурно-технічний рівень робітників. Так, якщо в 1940 році у колективі цементного заводу кваліфіковані робітники становили близько 20 проц., то в 1968 році кількість їх зросла до 82 проц. На НКМЗ в 1968 році 65 проц. молодих робітників віком до 25 років мали середню освіту.

Рік у рік зростає мережа культурно-освітніх закладів. В 1958 році книжковий фонд бібліотек міста становив 1 млн. томів, а на 1968 рік він досяг 1,5 мільйона. Спираючись на широку громадськість, бібліотеки застосовують найрізноманітніші форми і методи роботи серед трудящих — проводять масові вечори, лекції, диспути, організовують фотовиставки та вітрини.

Ідеї комунізму, мистецтво несуть в маси також 5 палаців культури, 7 клубів, 5 кінотеатрів. У місті влаштовуються щорічні огляди художньої самодіяльності, в яких за останні роки взяло участь понад 6 тис. чоловік.

В клубах, парках та на агітмайданчиках самодіяльні артисти дають по 2 тис. концертів на рік. У 1960 році на республіканському огляді художньої самодіяльності в Києві драматичним колективам НКМЗ та СКМЗ присвоєно звання народних театрів, а робітничому хорові СКМЗ — звання заслуженої хорової капели УРСР. Керівник цієї капели І. Т. Руденко удостоєний звання заслуженого артиста УРСР. На огляді художньої самодіяльності 1967 року звання заслуженої хорової капели УРСР присвоєно і робітничому хорові Новокраматорського машинобудівного заводу, а керівник цього хору О. П. Петросян став заслуженим діячем мистецтв УРСР. 210 самодіяльних колективів у складі 20 тис. учасників виступали на міському фестивалі, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Із колективів самодіяльності міста вийшли відомі професіональні артисти Л. Ф. Биков, М. М. Булгакова, Й. Д. Кобзон, О. Н. Лісовський, О. І. Пархоменко, О. М. Садовська. Талановитий ком-

Вулиця Леніна у Краматорську. 1968 р.

позитор П. Д. Гайдамака також уродженець Краматорська. У Великому театрі Союзу РСР художником-декоратором працює краматорець К. П. Невменко.

В місті — значний загін письменницької молоді. Вже вийшли у світ перші твори Л. О. Горового, К. І. Міщенка, О. Б. Плуталова. Краматорський поет М. О. Рибалко, що видав кілька поетичних збірок — «Под солнцем Родины», «Глазами сердца», «Цветы и порох»,— лауреат премії ім. М. Островського.

У 1969 році в місто щодня надходило 265 тис. примірників газет і журналів.

У 1925 році в Краматорську працював один клубний радіогурток. Для колективного прослуховування радіопередач біля прохідних воріт СКМЗ тоді було влаштовано єдиний гучномовець, і вечорами тут збирався величезний натовп людей. А 1967 року в місті було 86 тис. телевізорів і два потужні радіовузли, які живили 180 тис. радіоточок. Створено 4 клуби та станцію юних техніків, які проводять значну роботу серед молоді, прищеплюють їй любов до технічних знань.

У ювілейному 1967 році в Краматорську відкрито музей революційної і трудової слави, створено меморіальний сквер. Біля могили воїнів, що загинули під час визволення міста від гітлерівських загарбників, горить вічний вогонь, встановлено пам'ятник. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в Краматорську споруджено величний пам'ятник засновнику Комуністичної партії і Радянської держави. 22 квітня 1970 року відбулося також відкриття пам'ятника визначному партійному і державному діячеві В. Я. Чубарю, який проводив тут революційну роботу.

Восени 1968 року Краматорськ у зв'язку із 100-річчям з дня заснування і за високі досягнення в розвитку народного господарства нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР.

Впевнено йде вперед місто машинобудівників, металургів, цементників, місто славних революційних традицій.

М. І. ДРЕВЕТНЯК, З. Г. ЛИХОЛОБОВА

КРАСНОАРМІЙСЬКИЙ РАЙОН

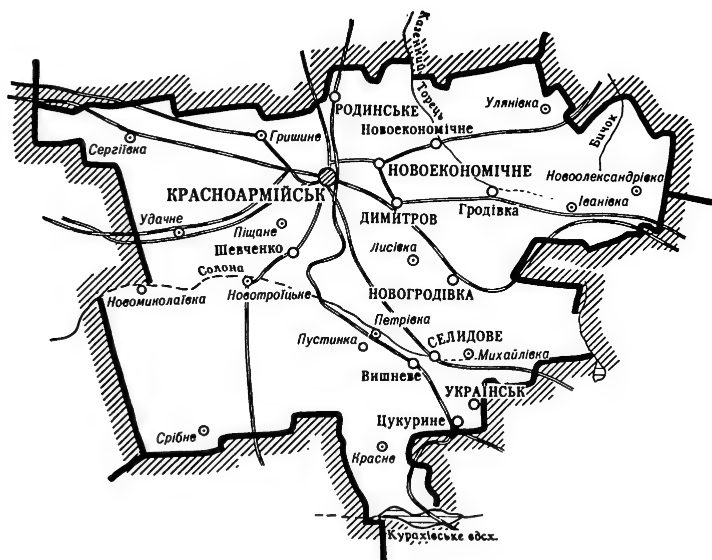

КРАСНОАРМІ́ЙСЬК —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Красноармійськ (до 1934 року— Гришине, в 1934—1938 рр.— Постишеве, до 1964 року — Красноармійське) розташований за 76 км на північний захід від Донецька. Великий залізничний вузол. Його справедливо називають західними воротами Донбасу: через місто проходять залізнична магістраль Донбас—Придніпров'я—Київ (з відгалуженнями на Лозову, Павлоград, Роя) і автодорога Донецьк—Київ. Територія — 29,6 кв. км. Населення — 55,1 тис. чоловік. Красноармійській міській Раді підпорядковані також шахтарські міста — Димитров, Новоекономічне, Родинське і селище міського типу Шевченко. Загальна їх територія (разом з Красноармійськом) — 56 кв. км, населення — 130,7 тис. чоловік.

Красноармійськ — центр району, площа якого 1407 кв. км. Населення — 48,3 тис. чол., у т. ч. міського 7665. У складі району — 2 селищні, 13 сільських Рад, яким підпорядковано 98 населених пунктів. Основний напрям у сільському господарстві — зерновий з м'ясо-молочним тваринництвом, розвинуте овочівництво й садівництво. Орної землі — 102,2 тис. га. В районі 22 колгоспи і 7 радгоспів. Працюють 9 промислових підприємств, які щороку виробляють продукції на 42,9 млн. крб. На території району — 6 лікарень, 4 амбулаторних і 33 фельдшерсько-акушерські пункти. Працює 52 загальноосвітні школи.

Виникнення Красноармійська пов'язано з будівництвом Катерининської залізниці, що почалося в 1880 році. Залізнична станція і робітниче селище були названі, як і найближче, розташоване за 9 верст від них село,— Гришиним[1]. До перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції вони входили до складу Гришинської волості Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Першими мешканцями пристанційного селища були розорені селяни навколишніх сіл, а також переселенці

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 626.

Один з керівників соціал-демократичної організації Гришиного у 1905 році М. В. Боровий.

з північних губерній України та центральної Росії. У 80-х рр. XIX ст. тут утворився великий ринок робочої сили, де щорічно збиралися, шукаючи заробітку, від 2 до 4 тис. чоловік[1]. Гнані злиднями, вони йшли на будівництво залізниці.

У 1881 році в Гришиному введено в дію одне з основних депо залізниці, в 1883 році — двоповерховий вокзал. 18 травня 1884 року Катерининська залізниця почала діяти, і через Гришине пішли поїзди. У зв'язку із зростанням вантажообороту в 1894—1895 роках на дільниці Демурине — Гришине — Ясинувата було прокладено другу колію, на станції побудували додаткові приймально-відправні і під'їзні шляхи та екіпірувальні споруди, а в 1896 році провели 9-кілометрову водонапірну лінію[2]. На початку XX ст. станція Гришине щороку відправляла до 1 млн. пудів хліба і 3 млн. пудів кам'яного вугілля. В селищі виникли дрібні підприємства, а навколо нього — численні вугільні рудники. В 1900 році тут діяли слюсарно-токарна майстерня, 3 парові млини, цегельний завод, миловарний завод, олійниця[3].

Швидко зростало населення пристанційного селища. На початку XX ст. в ньому проживало близько 2600 чоловік, переважно залізничники та їх сім'ї. За даними статистики, наприкінці XIX ст. щомісячна заробітна плата робітника колійної служби становила 14 крб. 60 коп. Цих грошей не вистачало, щоб прогодувати сім'ю. Робочий день тривав до 12 годин. Не було охорони праці, що часто призводило до нещасних випадків. Побудовані адміністрацією кілька житлових кам'яних будинків були холодними, вогкими і темними, до того ж вони не могли вмістити всіх робітників станції. Біля депо з'явилися ряди глиняних і дерев'яних халуп та землянок, де селилися сім'ї трудящих. У 1894—1896 рр. на медичну дільницю, куди входили 4 волості Бахмутського повіту (в т. ч. і Гришинська), була одна лікарня на 10 ліжок. Обслуговували дільницю лікар і 2 фельдшери[4]. Оскільки для роботи на транспорті потрібні були люди хоча б елементарно грамотні, залізнична адміністрація в 90-х роках XIX ст. відкрила в селищі однокласне (згодом перетворене на двокласне) училище[5]. Однак не всі діти залізничників могли вчитися; через злидні вони змалку змушені були працювати. А для дітей робітників інших підприємств взагалі було закрито шлях до освіти, бо в це училище їх не приймали. Переважна більшість мешканців селища лишалася неписьменною. Лише деякі з робітників були читачами невеличкої бібліотеки, створеної при станції на кошти добровільних пожертвувань службовців залізниці.

Кількість робітників на підприємствах Гришиного безперервно зростала і на початок XX ст. тільки на залізничному вузлі становила понад 800 чоловік. Зростали їх свідомість і організованість. Велику роль у цьому відіграло поширення серед робітників ленінської газети «Искра». В 1904 році в депо станції Гришине утворилася соціал-демократична організація, яка стояла на більшовицьких позиціях[6]. Її очолювали більшовики — монтер депо З. А. Колосов і машиніст паровоза М. В. Боровий. Діяла організація під керівництвом Катеринославського комітету РСДРП, вона одержувала від нього листівки і розповсюджувала їх серед трудящих. Листівки і відозви, що закликали до повалення самодержавства, друкувалися також і в се-

---

[1] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 116.
[2] Журн. «Вестник Екатерининской железной дороги», 1924, № 1/2, стор. 19, 21, 42.
[3] Фабрики и заводы Екатеринославской губернии, стор. 180, 181, 195, 200, 201, 205, 209.
[4] Труды VII съезда земских врачей и представителей земств Екатеринославской губернии, вып. 2. Екатеринослав, 1898, стор. 47.
[5] По Екатерининской железной дороге, вып. 1. Екатеринослав, 1903, стор. 30.
[6] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 9, арк. 21.

лищі на гектографі, встановленому на квартирі вчительки залізничного училища Л. В. Добрової[1].

Трудящі селища брали активну участь у революційних подіях 1905—1907 рр. Під час всеросійського жовтневого політичного страйку гришинські залізничники виступили разом з пролетаріатом усієї Росії. На станції було обрано страйковий комітет, до складу якого ввійшло понад 15 чоловік. Очолив його інженер Поляков. У депо і майстернях поширювалися прокламації. Відбувалися мітинги і збори, на яких трудящі вимагали повалення ненависного самодержавства і встановлення демократичної республіки. Страйк тривав до 20 жовтня 1905 року.

Царський маніфест 17 жовтня 1905 року не пригасив полум'я революційної боротьби. У станційному будинку, в залізничній бібліотеці відбувалися мітинги та збори, на яких оратори закликали до повалення царя, до збройної боротьби проти самодержавства. З палкими промовами виступали монтер депо більшовик З. А. Колосов, його син — слюсар депо Ф. З. Колосов, машиніст М. Ф. Файбишев, учитель залізничного училища П. С. Дейнега та інші. Гришинські соціал-демократи розгорнули роботу й серед селян навколишніх сіл. У середині листопада на станції Гришине під керівництвом більшовиків було здійснено постанову делегатських зборів робітників та службовців Катерининської залізниці про запровадження явочним шляхом у майстернях та депо 8-годинного робочого дня. 22 листопада 1905 року застрайкували службовці станції. Зупинилися поїзди. Вночі делегати виїхали на станції Чаплине, Роздори й Синельникове, щоб залучити залізничників до політичного страйку. Цей страйк тривав 5 днів[2].

На початку грудня 1905 року в Гришине прибув представник Московського комітету РСДРП С. Морозов. Він привіз більшовицьку літературу і розгорнув широку агітаційну роботу серед робітників селища та селян навколишніх сіл[3], закликаючи їх до збройної боротьби проти царизму. 8 грудня 1905 року в Гришине надійшла телеграма від Катеринославського бойового страйкового комітету про початок загального політичного страйку. В той же день на багатолюдному мітингу залізничників було прийнято рішення негайно приступити до активних дій. З представників робітників і службовців обрали розпорядчий страйковий комітет, який стежив за порядком на станції і залізничній дільниці, керував рухом поїздів, обкладав податками буржуазію, конфіскував кошти залізничних кас на допомогу страйкарям, закрив шинки, судив зрадників і провокаторів, провадив організаторську і масово-політичну роботу серед населення.

Гришинський страйковий комітет спрямовував також діяльність розпорядчих комітетів інших станцій Катерининської залізниці — Межова, Просяна і Чаплине[4]. 11 грудня він надіслав телеграму Юзівському розпорядчому комітетові, в якій пропонував створити бойові загони і роззброїти поліцію та військові частини. На багатолюдні мітинги, що їх організував комітет на станції, приїздили селяни з навколишніх сіл. Особливо гаряче сприймали вони слова промовців-робітників про необхідність передати селянам поміщицькі землі.

Розпорядчий комітет провів велику роботу для озброєння робітників

Група гришинських дружинників — учасників Горлівського збройного повстання — у в'язниці. Третій зліва у першому ряду З. А. Колосов. 1907 р.

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 347, оп. 1, спр. 296, арк. 17.

[2] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні, стор. 115, 116.

[3] П. М. Шморгун. Большевистские организации Украины в годы первой русской революции, стор. 170.

[4] А. Максимов. Революционная борьба пролетариата Донбасса в 1905 году, стор. 67.

Створений на станції ще в період всеросійського жовтневого політичного страйку загін самооборони 8 грудня був реорганізований у бойову дружину. Очолили її більшовик З. А. Колосов та вчитель залізничного училища есер П. С. Дейнега. До дружинників приєдналися селяни навколишніх сіл[1]. Гришинська бойова дружина обеззброювала поліцію, козаків, солдатів не тільки на своїй станції, а й на сусідніх. З 12 грудня Гришинський розпорядчий комітет почав називатись Бойовим страйковим комітетом.

13 грудня, разом з дружинниками станцій Ясинувата, Авдіївка, Дебальцеве та інших, гришинська бойова дружина взяла участь у першому бою з царськими військами в Донбасі, що відбувся на станції Ясинувата. Спільними зусиллями дружинників 12-у роту 280-го піхотного Балаклавського полку, послану для «втихомирення» повстанців, було роззброєно, а командира її штабс-капітана Карамишева, який чинив опір, убито. Увечері 13 грудня на поїзді, прикрашеному червоними прапорами, дружинники, озброєні відібраними у ворога гвинтівками, повернулися до Гришиного. Переможців зустріли з радістю[2]. Того ж дня катеринославський губернатор дав наказ бахмутському повітовому справникові разом з військами захопити станцію Гришине і заарештувати членів Бойового комітету. Готуючись до дальшої збройної боротьби з царськими військами та поліцією, гришинські дружинники за розпорядженням Бойового страйкового комітету вивчали військову справу, спорудили навколо станції барикади з рейок і шпал, в приміщенні вокзалу обладнали лазарет, закрили вікна мішками з піском[3]. 15 грудня комітет за участю дружинників Авдіївки прийняв рішення виділити одного командира над усіма загонами і вчинити опір царським військам у разі їх нападу.

16 грудня з Горлівки надійшла телеграма Бойового страйкового комітету з проханням про допомогу. На засіданні гришинського комітету і загальних зборах залізничники одностайно вирішили підтримати горлівчан. Проводжати загін зібралось багато робітників і службовців селища. Разом з дружинниками вони співали «Марсельєзу». Диригував хором учитель залізничного училища, згодом відомий український композитор М. Д. Леонтович[4]. Вранці 17 грудня гришинська дружина в складі близько 200 чоловік прибула до Горлівки і приєдналася до повстанців. В бою з царськими військами в Горлівці дружинники виявили відвагу і хоробрість. Але сили були нерівні і повстанці зазнали поразки. У цьому бою загинув один з активних учасників і керівників гришинської дружини, учитель залізничного училища П. С. Дейнега. На смерть поранено було дружинницю Л. В. Доброву.

Однак і після поразки горлівського повстання влада в Гришиному ще кілька днів лишалась у руках Бойового страйкового комітету. Лише 21 грудня 1905 року царські війська захопили станцію. Було заарештовано близько 50 чоловік, конфісковано багато зброї, динаміту, революційної літератури. До 1908 року тривали арешти учасників повстання. Тільки на першому процесі судили 50 гришинців[5]. За вироком суду робітника депо П. Л. Бабича і слюсаря В. В. Шмуйловича стратили, а слюсарі Ф. З. Колосов, Г. Г. Обухов, машиніст М. В. Сурин та інші загинули в тюрмах і на каторзі. Зазнав переслідувань і М. Д. Леонтович.

Після поразки грудневого збройного повстання Гришинська соціал-демократична організація уціліла, хоча чисельно значно зменшилась. У серпні 1906 року її представники брали участь у конференції соціал-демократичних організацій великих станцій Катерининської залізниці, на якій було створено окрему залізничну організацію на чолі з вузловим комітетом РСДРП. Вдалося також установити зв'язок з Юзівсько-Петровською організацією РСДРП. В липні 1907 року 20 соціал-демокра-

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 523.
[2] До історії більшовицьких організацій на Україні, К., 1955, стор. 272.
[3] Журн. «Летопись революции», 1925, № 5—6, стор. 227.
[4] В. П. Дяченко. М. Д. Леонтович. К., 1941, стор. 80, 81.
[5] 1905-й год на Артемовщине. Х., 1926, стор. 88—90.

тів станції Гришине брали участь у виборах делегатів на районну конференцію Юзівсько-Петровської організації[1].

З пожвавленням промислового виробництва, що почалось у 1910 році, в Гришинському вугільному районі виникли нові рудники: Новоекономічний, Гродівський, Західно-Донецький та інші, а в селищі — нові підприємства. Крім раніше діючих, напередодні першої світової війни тут працювали також заводи — чавуноливарний, пивоварний і газованих вод, відкрилося відділення Петербурзького комерційного банку. Вантажооборот станції в 1913 році становив 182 473 тонни[2]. В цьому ж році почалося спорудження залізничної колії Рутченкове—Гришине з вітками Гришине—Добропілля, Чунишине—Сазонове, Цукуриха — Курахівка загальною протяжністю 127,5 верстви. Через рік було закінчено будівництво залізничної вітки, що з'єднала Новоекономічний рудник з станцією Гришине. Рух на дільниці Гришине — Добропілля розпочався у червні 1916 року, а на дільниці Рутченкове—Гришине в січні 1917 року[3].

Видатний український композитор М. Д. Леонтович, який у 1904—1908 рр. працював у Гришинському залізничному училищі.

Значно виросло саме селище. В 1913 році в ньому налічувалося 413 дворів з населенням 4465 чоловік (2147 чоловіків і 2318 жінок)[4]. Медичну допомогу жителям подавали 2 приватні лікарі; через високу вартість лікування не завжди було доступне для трудящих. У 1915—1916 рр. на інфекційні хвороби в селищі щороку хворіло 840—920 чоловік[5]. З навчальних закладів, крім двокласного залізничного училища, відкрили двокласні земську і приватну школи. З 1904 до 1908 року в Гришинському залізничному училищі працював М. Д. Леонтович. Тут він організував перший на Україні хор робітників-залізничників, що налічував 50 чоловік. Хор виступав і на станціях Чаплине, Авдіївка, Кринична, Межова та ін. В його репертуарі були українські та російські народні пісні в обробці самого М. Д. Леонтовича, а також — революційні. На знак протесту проти розгулу чорносотенної реакції Микола Дмитрович відмовився виконувати царський гімн і організував концерт інтернаціональної пісні, включивши у його програму, крім українських, вірменські, польські та німецькі пісні у власній обробці[6]. На честь композитора його ім'ям названо вулицю, а також музичну школу міста. На будинку колишнього залізничного училища, де працював М. Д. Леонтович, встановлено меморіальну дошку.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції широкі маси трудящих включилися в активне політичне життя. 6 березня 1917 року в Гришиному обрано районну Раду робітничих депутатів[7]. Однак більшість у ній захопили меншовики та есери. Складність становища поглиблювалася тим, що і більшовики, і меншовики входили тоді до однієї об'єднаної соціал-демократичної організації. Це сковувало сили більшовиків, перешкоджало вивільненню робітників від впливу угодовців. Незабаром до селища повернулись робітники, засуджені за участь у революційній боротьбі з самодержавством у 1905 році. На Західно-Донецький рудник приїхали колишні політв'язні-більшовики А. Л. Бєленький, Г. Т. Таран, Е. М. Медне. За короткий час (до травня 1917 року) соціал-демократична організація зросла з 11 до 200 чоловік[8].

Керуючись Квітневими тезами В. І. Леніна, гришинські більшовики не тільки створювали на всіх рудниках району Ради робітничих депутатів і в селах — Ради

---

1 Журн. «Летопись революции», 1927, № 3, стор. 116, 122, 123.
2 Міські селища УРСР. Збірник статистично-економічних відомостей, стор. 117.
3 Журн. «Вестник Екатерининской железной дороги», 1924, № 1/2, стор. 28.
4 Вся Екатеринославская губерния, 1913 год, стор. 50—54, 65, 100.
5 ЦДІА СРСР, ф. 273, оп. 8, спр. 533, арк. 109.
6 М. М. Гордійчук. М. Д. Леонтович. К. 1956, стор. 25, 26.
7 Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 164.
8 Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 52, арк. 4.

селянських депутатів, а й розгорнули боротьбу за завоювання більшості в Радах. При Гришинській районній Раді було організовано селянську секцію[1]. 11 травня районна Рада прийняла рішення збільшити кількість депутатів від робітників місцевих рудників, а 22 травня — об'єднати районну Раду робітничих депутатів із щойно створеною Радою селянських депутатів[2]. Об'єднана Рада робітничих і селянських депутатів утворила в червні комісію для організації робітничого контролю на рудниках району. В липні Рада прийняла рішення послати в села депутатів для проведення мітингів, мета яких — довести селянам, що в особі робітників вони мають надійного захисника їхніх інтересів. 5 липня вона ухвалила постанову про створення на всіх рудниках профспілкових організацій[3]. Районне правління спілки гірників очолили комуністи. Профспілкові осередки разом з контрольними комісіями встановлювали робітничий контроль над виробництвом. 3 червня 1917 року вийшло кілька номерів газети «Известия Гришинского Совета рабочих и крестьянских депутатов». Проте через засилля есеро-меншовицької більшості в Гришинській Раді, не всі її рішення здійснювалися. 25 червня 1917 року в надісланій I Всеросійському з'їзду Рад телеграмі Рада по суті висловила довір'я Тимчасовому урядові. Не засудила вона й розстрілу мирної демонстрації трудящих 4 липня 1917 року в Петрограді.

У липні 1917 року більшовики Гришиного вийшли з об'єднаної соціал-демократичної організації і створили свою, самостійну, більшовицьку. Під їх впливом і під тиском робітників 29 серпня 1917 року Рада після гострих дебатів, більшістю голосів прийняла рішення виступити проти контрреволюційного корніловського заколоту[4]. Центральний штаб Червоної гвардії Юзівки надіслав у Гришине телеграму, в якій вказувалося на необхідність провести серед широких трудящих мас запис до Червоної гвардії. Телеграму було одержано 6 вересня 1917 року[5]. Під керівництвом гришинських більшовиків на рудниках району і в селищі з числа передових робітників почали створюватися бойові червоногвардійські загони.

Боротьба між більшовиками і угодовцями розгорілася під час виборів делегата на II Всеросійський з'їзд Рад, які відбулися 20 жовтня 1917 року. На з'їзд було послано двох — члена РСДРП з 1903 року, більшовика, учасника першої російської революції Е. М. Медне і есера П. А. Бродського[6]. За дорученням Ради вони вимагали на з'їзді негайного встановлення на місцях влади Рад. 5 листопада Е. М. Медне та П. А. Бродський на засіданні Гришинської Ради доповіли про рішення з'їзду. На цьому ж засіданні було ухвалено надрукувати Ленінські декрети, розіслати їх по рудниках та селах і роз'яснити широким масам.

Радянська влада в Гришиному і в районі встановлювалась у запеклій боротьбі з есерами та меншовиками, що тривала понад місяць. Але трудящі маси пішли за більшовиками, які на початку грудня 1917 року одержали більшість в місцевій Раді і очолили її. 10 грудня більшовик А. Л. Бєленький виступив на III обласній конференції РСДРП(б) і розповів про роботу, яка проводилась Радами в селах і серед робітників. З 12 тис. вуглекопів району на той час 2 тис. були більшовиками і близько 2—3 тис.— членами профспілки[7]. У січні 1918 року в Гришиному створено районний комітет партії більшовиків на чолі з П. Ф. Масленком[8]. Під керівництвом райкому формувалися червоногвардійські загони для відсічі каледінцям. 5 січня 1918 року Гришинська районна Рада на пропозицію члена ЦВРК Донбасу більшовика В. Хіль-

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, стор. 78.
[2] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 39.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 1, арк. 27.
[4] Там же, арк. 49.
[5] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль—октябрь 1917), т. 1, стор. 660.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 1, арк. 63, 64.
[7] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (октябрь—декабрь 1917), т. 2, стор. 308, 309.
[8] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 238.

кова створила військово-революційний комітет[1], до складу якого ввійшли більшовики Г. Т. Таран, П. І. Казанков та ін. Залізничники 25 січня 1918 року створили свій т. зв. транспортний ревком.

Керівник Гришинської підпільної організації в період австро-німецької окупації І. І. Квиленко. 1918 р.

Районний ревком і Рада провели значну роботу щодо мобілізації трудящих на боротьбу проти Центральної ради і каледінських військ, здійснення перших соціалістичних перетворень. Вони запровадили робітничий контроль на рудниках і приступили до їх націоналізації, послали своїх комісарів у Гришинське відділення комерційного банку, а також на транспорт і рудники. 20—21 січня 1918 року Рада провела нараду депутатів, членів рудникових і заводських комітетів та контрольних комісій, на якій обговорювалося питання про економічне становище в районі. Тоді ж було створено Гришинський раднаргосп[2]. 23 січня 1918 року виконком районної Ради запропонував місцевим Радам створити економічні ради для контролю над виробництвом і розподілом продовольства[3]. Головну увагу Рада і раднаргосп приділяли налагодженню роботи підприємств, зміцненню трудової дисципліни, забезпеченню трудящих продовольством, постачанню для рудників кріпильного лісу.

Під керівництвом районної Ради встановлювалася Радянська влада і в селах. У грудні 1917 року гришинські червоногвардійці придушили куркульські заворушення в районі, допомогли селянам відібрати у поміщиків землю і поділити її між собою. 22 січня 1918 року виконком Ради звернувся до селян з відозвою, в якій просив їх послати своїх представників у військово-революційний комітет, а також додержувати порядок і охороняти від пограбування колишні поміщицькі маєтки, що стали власністю народу. На засіданні Ради 8 березня 1918 року було прийнято рішення, яке схвалювало укладення Брестського миру.

У квітні 1918 року, під час наступу австро-німецьких окупантів на Донбас, Гришине стало одним з опорних пунктів Юзівського укріпленого району[4]. Чимало гришинських шахтарів та залізничників було в червоногвардійських та робітничих загонах, які обороняли Донбас разом з 1-ю та 2-ю радянськими арміями. 21 квітня 1918 року німецькі війська і гайдамаки захопили селище. З ними повернулись і місцеві буржуї та поміщики.

Боротьбу трудящих Гришинського району проти окупантів очолила підпільна партійна організація, створена в травні 1918 року[5]. До її складу входили Й. Л. Яковенко, В. О. Драчов, Й. І. Тютюнник, Т. В. Кишкань, І. І. Квиленко, М. І. Шиманов, Д. Я. Воробйов. Профспілкові організації гірників та залізничників, які спочатку працювали легально, влітку 1918 року також перейшли в підпілля. Ними керували О. В. Печериця, С. А. Стебнєв, О. І. Бурчак, Рукавицин. 18 липня трудящі станції Гришине одними з перших на Донбасі підтримали всеукраїнський страйк залізничників. Вони створили страйковий комітет. Їх підтримали шахтарі гришинських рудників, які за цей час двічі оголошували страйк — 31 липня і 30 серпня 1918 року[6]. Підпільна партійна організація і ревком, створений нею у жовтні 1918 року, проводили політичну роботу серед трудящих, мобілізуючи їх на нові бої проти німецьких загарбників та їхніх найманців. До 6 листопада в районі було сформовано кілька

---

[1] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 275, 276.

[2] И. Черномаз. Борьба рабочего класса Украины за контроль над производством. Х., 1958, стор. 138.

[3] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 273.

[4] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 305.

[5] Т. Д. Бондар. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни, стор. 69.

[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 233, 235, 246, 309.

повстанських загонів загальною чисельністю близько 6 тис. бійців[1]. В середині листопада 1918 року партизани визволили від австро-німецьких окупантів і гетьманців станцію Гришине, а також ряд сіл Гришинської і сусідніх волостей.

Однак наприкінці листопада — на початку грудня 1918 року селище загарбали петлюрівці, а згодом — білогвардійські війська Краснова і Денікіна. Близько 2 місяців боролися з ними повстанські загони під командуванням більшовиків — Я. Максименка, В. С. Рибіна, Й. І. Тютюнника, І. Т. Тремба, П. С. Рокотянського, Т. В. Кишканя та ін.[2]. В січні 1919 року ці загони злилися з військами Червоної Армії, що наступали, і спільно з ними 20 січня визволяли Гришине від ворогів. Протягом лютого—травня 1919 року Гришине перебувало у прифронтовій зоні. Тут дислокувалось і формувалося багато радянських частин Донецької групи військ Українського фронту, які вели запеклі бої з ворогом в районі Гродівки, Желанної, Авдіївки, Юзівки, Гуляйполя тощо.

Після визволення в Гришиному відразу ж було створено районний ревком, а наприкінці лютого проведено вибори до Ради. Головою райвиконкому став представник ЦК КП(б)У Сидоренко. Партійна організація району на початку травня налічувала понад 300 комуністів і 150—200 співчуваючих. Було обрано райком партії. В Гришиному і на всіх рудниках району створювалися комуністичні осередки, 4 травня 1919 року відбулася районна партійна конференція[3]. У багатьох волостях району навесні цього ж року організовано комбіди. У селищі утворилася також перша комсомольська організація, що відразу розгорнула активну діяльність[4].

Гришинський райком КП(б)У, комуністичні осередки, виконком районної Ради, а також раднаргосп вжили енергійних заходів для ліквідації розрухи. 21 лютого 1919 року були націоналізовані 2 млини, цегельний і пивоварний заводи, лісний склад, власники яких втекли з білогвардійцями. 6 квітня 1919 року конфісковано рудник Софонова. На всіх рудниках району створювалися контрольні комісії та робітничі правління. Щоб забезпечити рудники кріпильним лісом, раднаргосп реквізував усі лісові матеріали на приватних складах. Завдяки трудовому героїзмові гірників зріс видобуток вугілля в районі. Виробіток одного робітника, зайнятого на шахтах району, у березні 1919 року досягав 351 пуда вугілля, тоді як у березні 1918 року він становив 312 пудів[5].

З метою поліпшення медичного обслуговування населення та боротьби з епідеміями відкрили лазарет, аптеку, лікарню, діяла надзвичайна санітарна комісія. Відділ народної освіти Гришинської Ради організував позашкільні заняття з дітьми, налагодив роботу шкіл, лікнепу, драмгуртків, націоналізував кінотеатр «Колізей»[6]. 9 березня 1919 року відбувся районний з'їзд шкільних працівників, делегати якого вітали Радянську владу і схвалили декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви.

Але радянське і господарське будівництво у Гришиному було перервано наступом денікінських полчищ, які 29 травня 1919 року захопили селище[7].

Білогвардійці знову повернули підприємства і землі їх колишнім власникам і запровадили режим військової диктатури. В районі лютували каральні загони. Одному з керівників профспілки гришинських гірників О. В. Печериці озвірілі бандити викололи очі, відрубали шаблями вуха й руки і живцем закопали в землю. За не-

---

[1] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году, стор. 256.

[2] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 155—159; Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 330.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 184, арк. 197.

[4] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 127.

[5] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 494.

[6] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1918—1919), стор. 298—300, 304, 305, 315, 316.

[7] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 103.

повними даними, в районі було замордовано і розстріляно близько 1,5 тис. чоловік [1].

Боротьбу гришинців проти білогвардійців очолила підпільна партійна організація. 4 червня 1919 року бюро Донецького губвиконкому послало в Гришинський район для організації підпільної роботи Л. Смолякова, а згодом Зафронтбюро ЦК КП(б)У відрядило сюди ще групу товаришів. Багато гришинських залізничників, шахтарів, селян, які мужньо відстоювали селище від ворога, пізніше боролися проти денікінців на фронтах громадянської війни. Комісаром бронепоїзда ім. Ворошилова, а згодом «Червоного кавалериста» був слюсар гришинського паровозного депо комуніст І. І. Квиленко. Через деякий час він став комісаром кавалерійської школи Першої Кінної армії.

30 грудня 1919 року Гришине визволила від денікінців 8-а Червонопрапорна кавалерійська дивізія Червоного козацтва [2]. Відразу ж після вигнання білогвардійців політвідділ цієї дивізії утворив Гришинський ревком у складі Малахова, А. П. Семененка та С. Г. Кузнецова. У зв'язку з тим, що Малахов виїхав на фронт, 10 січня 1920 року Донецький губревком затвердив головою ревкому В. К. Широкова. Гришинський ревком керував діяльністю і волосних ревкомів. У березні 1920 року він передав свої повноваження районній Раді робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

15 січня 1920 року на зборах комуністів Гришиного було обрано тимчасовий районний партійний комітет, а 13 лютого на районній партконференції — постійний райком КП(б)У [3]. Член райкому, голова Гришинського відділення Всеукраїнської надзвичайної комісії, член партії з 1904 року М. В. Боровий на IV конференції КП(б)У був обраний делегатом IX з'їзду РКП(б). На 20 лютого 1920 року Гришинська районна партійна організація об'єднувала 16 комуністичних осередків і налічувала 360 членів партії. До 1 вересня 1920 року кількість комуністів збільшилася до 437. Первинних осередків стало 26 (9 рудникових, 11 сільських, 3 міські і 3 військові). Виходила районна газета «Червона біднота», а також бюлетень РАТАУ. Секретарем райкому КП(б)У з квітня 1920 року був П. Ф. Масленко, а з червня — М. Б. Равич [4].

Партійна організація району мобілізувала трудящих на відбудову зруйнованого господарства. 30 січня 1920 року загальні партійні збори прийняли рішення, що зобов'язувало всіх комуністів та співчуваючих щосуботи після 2-ї години виходити на господарські роботи. У суботнику 20 серпня 1920 року взяло участь 86 чоловік, в т. ч. 56 комуністів. Вони навантажили 12 вагонів рейок і розвантажили 10 вагонів лісу. Під час вседонецького недільника в жовтні 1920 року гришинські шахтарі видали на-гора 14 614 пудів вугілля. Протягом вересня—жовтня 1920 року в районі було проведено 7 суботників, на яких працювали 1384 чоловіка [5].

Велику і складну роботу проводили комуністи на селах. У січні 1920 року Гришинський ревком і продком 13-ї армії відрядили у села продовольчих агентів для обліку запасів хліба та фуражу. В липні — серпні в районі на продроботу мобілізували ще 35 чоловік. 30 червня районна партійна конференція ухвалила якнайшвидше провести вибори комітетів незаможних селян. Уже на 1 серпня в районі утворилося 44 КНС. 10 жовтня їх було 54, а на 10 листопада — 115 [6]. КНС взяли на облік весь урожай, допомогли скосити посіви, відведені вдовам і сім'ям червоноармійців. 29 серпня 1920 року відбувся І районний з'їзд комітетів незаможних селян, делегати якого зобов'язалися повністю виконати продрозверстку. Велику допомогу комуністам подавала районна комсомольська організація, створена в 1919 році. 15 січня 1920 року на загальних зборах районної парторганізації затверджено організа-

---

[1] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. К., 1951, стор. 201.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 605, 608, 650.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 157, арк. 10; спр. 58, арк. 4.

[4] Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 96, арк. 4; ф. 3, оп. 1, спр. 184, арк. 8, 9, 10; спр. 85, арк. 7, 9.

[5] Там же, ф. 3, оп. 1, спр. 178, арк. 17.

[6] Обзор организации КНС. Х., 1920, стор. 11.

ційний комітет комсомолу, а 14 березня — бюро повітового комітету. Очолював Гришинський райком та повітком ЛКСМУ М. О. Кудрявцев. У червні 1920 року комсомольська організація району налічувала 200 чоловік, об'єднаних у 11 осередках. Створювалися комсомольські осередки і в селах. З ініціативи політосвітнього відділу комітету комсомолу було відкрито кілька клубів, лікнепів, бібліотеку-читальню, організовано читання лекцій[1]. Успішно пройшли районні конференції молоді, культосвітніх працівників, безпартійних жінок-робітниць. Було також проведено тижні допомоги сім'ям червоноармійців, організовано збирання коштів на користь поранених червоноармійців. Тільки у Гришиному і на двох рудниках зібрали 549 484 карбованці.

Вся політична та господарська робота проводилася в умовах, коли країна ще боролася з інтервентами та білогвардійцями. 8 вересня 1920 року було оголошено запис добровольців на боротьбу проти Врангеля. За перші ж два дні записалося 62 чоловіка, з них майже половина — комуністи[2]. У 1920—1921 рр. в районі лютували махновські банди. Вони розстріляли і замучили багато сотень людей. Тільки 758 партійних та радянських працівників було вбито в районі. На допомогу трудящим для боротьби з бандитизмом направлялися червоноармійські частини. У червні 1921 року з незаможних селян сформувався добровільний кавалерійський ескадрон. На осінь 1921 року куркульські банди було ліквідовано.

З 1921 року Гришине стало повітовим центром Донецької губернії. У партійній організації повіту налічувалося на той час 321 член і 146 кандидатів у члени партії, в т. ч. 270 робітників і 161 селянин[3]. 21 жовтня 1921 року відбулася Гришинська повітова партійна конференція. Вона цілком схвалила прийняту X з'їздом РКП(б) нову економічну політику.

29 травня і 5 червня 1921 року пройшли дві конференції безпартійної молоді. На початку 1921 року відбулася перша виробнича конференція робітниць та безпартійна конференція жінок-селянок Гришинського повіту. Ці конференції націлили трудящі маси на боротьбу з розрухою.

Великих зусиль вимагало відновлення зруйнованого господарства, особливо залізничного транспорту.

Трудовий героїзм народних мас, нове, соціалістичне ставлення до праці виявлялися у масових комуністичних недільниках та суботниках, які очолили комуністи і комсомольці. Робітники брали локомотиви з т. зв. кладовища паровозів, біля депо, і з великими труднощами (не вистачало металу і запасних частин) ремонтували їх. Лише 18 вересня 1921 року в недільнику на станції взяли участь 378 чоловік, які виконали роботу на 105 768 крб. Регулярно проводилися суботники і недільники на шахтах, розташованих поблизу Гришиного. 7 березня 1921 року було проведено недільник вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка, на якому 180 комуністів протягом 4 годин навантажили 36 тис. пудів вугілля і 11 вагонів лісу. 29 червня гірники організували недільник на честь відкриття у Москві III конгресу Комінтерну. Тільки протягом січня—травня 1921 року у повіті відбулося 57 суботників та недільників.

Труднощі відбудовного періоду поглиблювалися в 1921—1922 рр. тяжким лихом — голодом. З 20 до 27 вересня 1921 року було проведено тиждень допомоги голодуючим Поволжя, під час якого зібрано близько 1,5 млн. крб. і видобуто 17 558 пудів вугілля[4]. Для голодуючих у повіті відкрили 74 їдальні, в яких харчувалися 23 189 дітей і 20 328 дорослих.

У 1922 році у Гришиному, крім підприємств і служб залізничного вузла, були залізнична електростанція, толевий, 2 миловарних заводи, завод газованих вод,

[1] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 127, 218, 313, 317, 318, 451, 452.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1533, оп. 1, спр. 38, арк. 32, 60—62.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 13, арк. 61.

[4] Донецький облпартархів, ф. 135, оп. 1, спр. 35, арк. 13, 21, 22.

4 державні та кооперативні млини, 2 пекарні, 14 майстерень. Протягом 1921—1925 рр. відбудовано паровозне депо, цегельний завод, млини та інші дрібні підприємства міста. Вантажооборот станції Гришине, де працювало понад 1200 робітників, у 1925—1926 році перевищив рівень 1913 року майже в 2 рази. В робочому парку депо було 37 паровозів. Валова продукція 8 цензових підприємств селища, на яких було зайнято 2873 чоловіка, у 1926 році становила 4404,9 тис. крб. На 6 шахтах Гришинського рудоуправління, створеного в 1922 році, на 1 жовтня 1925 року працювало 3045 робітників, а на 1 жовтня 1926 року — 4719 чоловік. В 1925—26 році було видобуто 400 709 тонн вугілля.

Велику увагу питанням розвитку промисловості та сільського господарства приділяла районна парторганізація (з 1923 року Гришине — центр району), яка неухильно зростала. Тільки за ленінським призовом у 1924 році до партії вступили 136 передових робітників та селян району. В їх числі було багато жителів Гришиного. До середини 1925 року партійна організація району налічувала 563 комуністи, в т. ч. 110 жінок[1]. Найбільший у районі осередок транспортників об'єднував 130 комуністів. Комуністи багато зробили для зміцнення громадських організацій району. Комсомольська організація з липня 1921 року до листопада 1925 року зросла з 234 до 713 чоловік. Профспілкові організації району в квітні 1924 року об'єднували 2641 чоловіка, в т. ч. 951 гірника і 911 залізничників.

На кінець відбудовного періоду селище значно зросло. У 1926 році тут налічувалося 1595 будинків (з загальною житловою площею 55,6 тис. кв. метрів) проти 880 в 1923 році. За даними перепису, проведеного в грудні 1926 року, в селищі проживало 11 377 чоловік. Основну масу дорослого населення (40,5 проц.) становили робітники. Понад 40 проц. жителів селища працювали на транспорті[2]. Хоч з 191 торговельного підприємства було 130 приватних, питома вага приватновласників у товарообігу становила лише 22 проц.[3] У селищі працювали пошта-телеграф, телефонна станція, лікарня, амбулаторія, аптека.

Поряд з вирішенням господарських завдань партійні організації і селищна Рада проводили велику роботу щодо підвищення культурного рівня трудящих. Незважаючи на голод і розруху, в 1921 році в Гришиному діяли загальноосвітні курси для дорослих. 120 чоловік вчилися в народному університеті. В 1925 році в селищі Гришиному було 2 семирічні школи, де навчалося 1723 дітей, а також школа робітничої молоді, яку відвідувало 73 учні. В них працювало понад 50 учителів. На трирічних педагогічних курсах ім. К. А. Тімірязєва в 1925 році вчилося 47 чоловік[4]. При курсах створили дитбудинок та 2 профтехшколи: навчальні слюсарно-токарні майстерні та дворічну сільгоспшколу[5]. З 1925 року для підготовки слюсарів, токарів, верстатників у селищі відкрили школу ФЗН, діяв також будинок робітників-підлітків (інтернат для сиріт). В 1925 році в Гришиному були 2 бібліотеки, лікнеп, 3 клуби, 2 народні театри з драмгуртками, кінотеатр, районний будинок селянина. На підприємствах було створено спеціальні шефські комісії, які допомагали селянам навколишніх сіл у боротьбі з неписьменністю. Члени шефської комісії харчовиків виїздили в село Сергіївку, де організували лікнеп, подарували селянам 5 бібліотечок і прочитали кілька лекцій. Залізничники, які шефствували над селом Гришином, створили для селян курси лікнепу, передплатили газети для сільбуду, учасники художньої самодіяльності виступили з спектаклями та концертами[6].

В період індустріалізації країни перед партійною організацією та всіма трудящими Гришиного постали нові завдання. Головна увага на шахтах приділялася меха-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 207, арк. 2.
[2] Матеріали до опису округ УРСР. Артемівська округа. Х., 1926, стор. 2.
[3] Міські селища УРСР, стор. 10, 39, 46, 47, 70, 72, 80, 83, 97, 101, 111—113, 121, 122.
[4] Статистика України. Серія 7. Статистика народної освіти, т. 5, вип. 2, № 76. Установи професійної та політичної освіти. Х., 1925, стор. 28.
[5] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 4, ч. 2, стор. 48—57.
[6] Донецький облпартархів, ф. 135, оп. 1, спр. 14, арк. 83; ф. 68, оп. 1, спр. 206, арк. 13, 19.

нізації видобутку вугілля. У відповідь на заклик XVI конференції ВКП(б) розгорнути соціалістичне змагання, гірники Гришинського рудоуправління в 1930 році збільшили видобуток вугілля порівняно з 1929 роком на 29,8 проц., причому механізований видобуток зріс на 137,6 проц. Колективи двох шахт — № 5—6 ім. Димитрова та ім. Шевченка у 1939 році за ударну роботу були нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора[1]. У жовтні 1931 року на північній околиці Гришиного почалося будівництво великого динасового заводу. Нелегко було будівельникам. Майже все доводилося робити вручну — лопатами, тачками, носилками. Не вистачало житла. Незважаючи на все, через два роки пущено першу чергу заводу. На честь XVII з'їзду партії колектив заводу випустив перші тонни вогнетривів[2]. В роки другої п'ятирічки значно підвищилася продуктивність праці: якщо в січні 1935 року випуск продукції на одного робітника становив 3,11 тонни, то в липні — 6,5 тонни, а у вересні — 7,33 тонни динасу[3].

Технічно переозброювався залізничний транспорт місцевого вузла. У травні 1936 року було введене в експлуатацію нове депо. Основною тягловою силою стали потужні паровози серії «ФД», на той час їх було вже 65. Малопотужні паровози використовувались тільки на маневрових роботах. 5 листопада 1935 року стала до ладу нова залізнична лінія Постишеве — Павлоград протяжністю в 114 км, яка давала додатковий вихід донецьким вантажам до Придніпров'я. За прикладом знатного машиніста Слов'янська П. Ф. Кривоноса в депо розгорнувся стахановський рух. Найкращих успіхів у змаганні досягли машиністи С. М. Григоренко, І. П. Цуркан, М. Г. Климов, П. М. Мединський. Середньодобовий перебіг паровоза у 1938 році становив 361,7 км — на 43 км більше, ніж у минулому році. Серед 3092 працівників залізничного вузла на 1 квітня 1938 року 993 були стахановцями, 734 — ударниками.

Зростало населення селища: у 1931 році у ньому проживало 13 796 чоловік, у 1933 — 16 500. 1934 року Гришине назване Постишевим, а з 13 березня 1938 року — містом Красноармійським. У 1939 році тут налічувалося понад 30 тис. чоловік[4]. Напередодні Великої Вітчизняної війни Красноармійське стало значним промисловим містом і залізничним вузлом. Великий обсяг робіт виконували трудящі станції Красноармійське та 8-ї дистанції колії, які обслуговували 312 км однієї з найбільш завантажених залізничних дільниць Донбасу. Динасовий завод щороку виробляв 128 тис. тонн вогнетривів. У місті працювали також районна електростанція, швейна фабрика, цегельний і 2 хлібозаводи, 2 млини, ковбасна фабрика та молокозавод, населення обслуговували промислові та побутові артілі «Металіст», «Спільна праця», «Червона зірка», «Працівник», ім. Рози Люксембург. Діяли фабрика-кухня, чимало магазинів і ларків.

У 1939 році місто мало 3450 будинків з житловою площею 167,5 тис. кв. метрів. Ще у 1934 році було прокладено водопровід, у 1938 його протяжність становила 3,8 км. На той час було 5,3 км забрукованих вулиць і тротуарів, 22 га зелених насаджень. 1940 року медичну допомогу населенню подавали 2 лікарні, 3 поліклініки, 3 дитячі консультації, пологові будинки та аптеки. Працювали 7 дитячих ясел та садків. Лише за роки другої п'ятирічки в Красноармійському збудовано 3 нові школи, в 1941 році вже було 4 середні, 3 семирічні і 5 початкових шкіл, у яких 250 вчителів навчали більш як 6 тис. учнів. Понад 500 юнаків і дівчат вчилися у педагогічному технікумі. В місті працювали також робітфак мединституту, школи медичних сестер та фабрично-заводського учнівства[5]. Місто мало кінотеатр, 2 робітничі й піонерські клуби, 6 бібліотек.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 364, арк. 6; спр. 806, арк. 38; спр. 1017, арк. 47; спр. 1018, арк. 19.

[2] Там же, спр. 605, арк. 41.

[3] Газ. «Новый Донбасс» (Постишеве), 7 листопада 1935 р.

[4] Україна за 50 років, (1917—1967). Статистичний довідник, стор. 31.

[5] Статистика України. Серія 7. Всесоюзний шкільний перепис 15 грудня 1927 року, т. 2, № 199. Установи професійної освіти на Україні. Х., 1930, стор. 179.

Успіхи в господарському і культурному будівництві були досягнуті трудящими міста під керівництвом районної партійної організації (в лютому 1940 року налічувала 2345 комуністів), районної і міської Рад. Комсомольська організація району об'єднувала на той час 6228 юнаків і дівчат [1]. У жовтні 1930 року в місті почала виходити районна газета «Новый Донбасс».

У перші дні Великої Вітчизняної війни сотні трудящих міста і району пішли до лав Червоної Армії. Багато шахтарів стали бійцями 383-ї шахтарської стрілецької дивізії. Мужньо трудилися залізничники Красноармійського, виконуючи важливі завдання щодо перевезення військ, постачання фронту та евакуації людей і майна. Паровозна бригада депо станції Красноармійське в складі машиніста Г. П. Головача, його помічника П. Матвієнка і кочегара Т. Невідомської взялася добровільно вивезти важливі оборонні вантажі, що перебували на одній із прифронтових станцій. Протягом трьох діб, без відпочинку вдень і вночі, під безперервним артилерійським вогнем ворога бригада відправляла залізничні ешелони у тил [2]. В серпні 1941 року колектив поїзда ремонтно-будівельних робіт станції Красноармійське під керівництвом І. Пінчука, незважаючи на безперервні нальоти ворожої авіації, швидко усунув наслідки бомбардувань на станції Павлоград. Протягом 20 годин з лінії було знято 90 пошкоджених вагонів з боєприпасами, а також локомотив, відбудовано 1500 метрів станційних шляхів [3].

Коли наблизилася лінія фронту, то основне устаткування залізничного вузла і динасового заводу евакуювали в глиб країни. Літні люди, жінки і підлітки вдень і вночі будували оборонні споруди. Підступи до міста захищала 12-а армія Південного фронту, очолювана генералом К. А. Коротєєвим. Сміливо і мужньо бились, обороняючи місто, бійці невеликого загону 109-го стрілецького полку 74-ї стрілецької дивізії, яким командував лейтенант Яловенко.

21 жовтня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися у місто [4]. Вони жорстоко розправилися з населенням. Колісного майстра вагонного депо І. Ф. Юровника, машиніста паровоза В. Чорноморця і коваля Б. Рабиновича після жорстоких катувань 21 грудня стратили. У протитанковому рову на західній околиці міста фашисти розстріляли 200 радянських громадян.

Ще до ворожої окупації в районі було створено підпільний райком партії, 5 підпільних партійних організацій та партизанський загін, що налічував 97 бійців. Вже в листопаді підпільники і партизани розгорнули бойові дії. Диверсійна група, до якої належали члени підпільного райкому партії П. В. Горбатков і Ф. С. Гида та ін., у місті та за його межами знищила 17 ворожих автомашин, пустила під укіс військовий ешелон з боєприпасами та продовольством, винищила близько 50 ворожих солдатів і офіцерів. У травні 1942 року підпільники і партизани провели сміливу операцію: вони напали на табір радянських військовополонених, ліквідували охорону і організували втечу 400 чоловік, яких переправили через лінію фронту [5]. У тісному контакті з підпільниками працювала розвідувальна група П. С. Шумка, створена штабом Південного фронту. Двічі на добу патріоти повідомляли по радіо штабові фронту про розташування німецьких військ і складів, про проходження через станцію ворожих ешелонів. Завдяки цьому радянські літаки знищили 80 вагонів з боєприпасами та військовим майном, понад 100 машин і 300 ворожих солдатів [6].

На початку 1943 року, коли війська Червоної Армії розгорнули бої за визволення Донбасу, командування Південно-Західного фронту створило рухому ударну групу військ у складі 3, 4, 10 і 18-го танкових корпусів та двох стрілецьких дивізій під єдиним командуванням генерала М. М. Попова. Ці війська у взаємодії з сусідніми

[1] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 1018, арк. 4, 41.
[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 104, 136.
[3] В пути. Донецк, 1967, стор. 79.
[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 381.
[5] Герои подполья, вып. 2, стор. 112, 113.
[6] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 73, арк. 3.

арміями повинні були стрімким ривком на Красноармійське, Волноваху і Маріуполь перерізати противникові шляхи відступу з Донбасу[1]. Вранці 11 лютого 1943 року Красноармійське зайняли 12-а і 14-а танкові і 3-я мотострілецька бригада 4-го гвардійського Кантемирівського танкового корпусу генерала П. П. Полубоярова із рухомої групи генерала М. М. Попова. Поява радянських танкістів була цілковитою несподіванкою для ворога. Наші воїни захопили багато полонених і автомашин, на станційних коліях чимало навантажених вагонів і близько 20 паровозів. Енергійну допомогу своїм визволителям подали мешканці міста і місцеві підпільники. Вони висадили в повітря залізничний міст, внаслідок чого важлива залізнична комунікація противника була перерізана. Протягом 10 днів жоден ворожий ешелон не пройшов через станцію Красноармійське.

Та гітлерівці підтягнули сюди нові сили і вже зранку 14 лютого почали безперервні атаки на місто. Гвардійці—танкісти і мотострільці—билися мужньо і героїчно, ні на крок не відступаючи. 15 лютого вони знищили 1500 фашистів, 6 танків, 18 гармат і мінометів, хоча і самі зазнали великих втрат. Ворог відступив[2]. Намагаючись будь-якою ціною знову захопити місто, фашисти підвели сюди ще 3 танкові дивізії з районів Костянтинівки і Ростова. Посилила нальоти ворожа авіація. Значна перевага в бойовій техніці і живій силі дала змогу ворогові прорвати оборону радянських частин на флангах і обійти місто зі сходу, півдня і заходу. До останньої хвилини билися гвардійці 12-ї танкової бригади під командуванням полковника Ф. М. Лихачова і 14-ї танкової бригади Героя Радянського Союзу В. І. Шибанкова. Не маючи сил далі обороняти місто, частини корпусу залишили його 23 лютого 1943 року.

Озвірілі гітлерівці вривалися в будинки, проникали в підвали, хапали старих, жінок, дітей і тут же їх розстрілювали. Тоді загинув і керівник підпільно-розвідувальної групи П. С. Шумко. І все ж окупанти не могли поставити на коліна патріотів, які чинили опір і далі. Жителька міста М. І. Калиниченко та багато інших жінок ховали в себе радянських воїнів, що потрапили в оточення, сприяли втечі з таборів, давали їм одяг, взуття, харчі, допомагали переходити лінію фронту[3]. Діяла також патріотична група молоді в складі М. Удальцева, В. Касяна та ін. Зраджена запроданцями, вона була розкрита. Багатьох юнаків та дівчат фашисти розстріляли після звірячих катувань.

8 вересня 1943 року війська Південно-Західного фронту, зломивши опір ворога на підступах до міста та на його околицях, вступили у Красноармійське. Особливо запеклі бої точилися поблизу залізничного вузла. Вибивши фашистів з міста, радянські частини захопили кілька залізничних ешелонів і військових складів, а на аеродромі — 19 ворожих літаків[4].

Багато жителів міста воювали на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. Прикриваючи переправу на Дніпрі, 4 листопада 1943 року героїчно загинув колишній токар паровозного депо командир зенітної гармати сержант П. Т. Волков. Його обслуга в одному з боїв знищила 3 ворожі літаки. Відважному воїнові посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Ще в лютому 1940 року слюсаря В. Ф. Демуру, що проявив виняткову мужність і героїзм у бою з білофіннами, посмертно удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Безстрашним розвідником у роки Великої Вітчизняної війни був Л. О. Гончаров, який захопив у полон 18 «язиків». Він — кавалер ордена Слави трьох ступенів, орденів Червоної Зірки і Вітчизняної війни. Під Сталінградом, на Курській дузі, Віслі та Одері били ворога воїни 199-го гвардійського Червонопрапорного (пізніше Бранденбурзького) артилерійського полку (командир гвардії полковник І. Ф. Жеребцов). Його заступником по політчастині був теж житель Красноармійського, гвардії майор В. І. Орябинський. Героєм Соціа-

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 37.

[2] В. Г. Гуляев. Человек в броне. М., 1964, стор. 145, 146, 150.

[3] Донецький облпартархів, ф. 362, оп. 11, спр. 73, арк. 9—12.

[4] В боях за Донбасс. Сборник материалов. Сталино, 1947, стор. 77.

лістичної Праці в роки війни став комсомолець І. Я. Сук, він уславив себе на відбудові залізничного моста через Дніпро. Сотні мешканців міста за ратні подвиги на фронтах Вітчизняної війни нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

Одразу після визволення міста відновили роботу районний комітет партії, виконкоми районної і міської Рад депутатів трудящих, райком комсомолу та інші організації, які очолили боротьбу трудящих за відбудову народного господарства.

Місто лежало в руїнах. 1827 будинків (з 4064) повністю було зруйновано, в т. ч. 9 шкіл (з 12), всі медичні заклади, дитячі садки, магазини, склади тощо. Великої шкоди було завдано промисловості міста. Виведено з ладу паровозне і вагонне депо, понад 300 км колії, все електрогосподарство і майстерні залізничної дільниці. Були розбиті швейна фабрика, цегельний, динасовий і хлібозаводи, млини, висаджена в повітря районна електропідстанція. Окупанти завдали району збитків більш як на 1 млрд. крб.[1]. Фашистські кати стратили в районі 1160 мирних жителів, 724 мешканців вивезли на каторгу до Німеччини. В таборах, розміщених на території району, замучено і розстріляно 13 101 радянського військовополоненого, з них 2826 загинуло від голоду і катувань у таборах самого міста (фашисти організували їх у будинках 3-ї і 4-ї середніх шкіл). Відступаючи, гітлерівці спалили тюрму — згоріло 48 ув'язнених партійних і радянських працівників.

23 жовтня 1943 року районні збори партійно-господарського активу визначили першочергові завдання щодо відбудови зруйнованого міста, залізничного вузла і підприємств. Багато комуністів ще були в армії, тому партійна організація району, яка налічувала до війни 2565 комуністів, тепер об'єднувала всього 222 чоловіка[2].

Близько 550 жителів щодня працювали на відбудові залізниці. У локомотивному депо відбудували цехи теплого і холодного промивання паровозів. Працюючи по 12—16 годин на добу, трудящі вагонного депо налагодили середній ремонт 150 вагонів щомісяця, шляховики відремонтували мости. Все це забезпечило швидкий рух військових і цивільних вантажів. Достроково відбудували основні шахти району. 1944 року гірники тресту «Красноармійськвугілля» при річному плані 849 тис. тонн видали на-гора понад 1 млн. тонн вугілля.

Комсомольці ще в жовтні 1943 року створили 11 молодіжних бригад, які відроджували шахти. 20 листопада оголошено місячник збирання невикористаного устаткування. Було зібрано 3050 різних інструментів. На початок лютого 1945 року на підприємствах району працювало 40 молодіжних бригад і змін. Самовіддано трудилися молодіжна бригада машиністів підземного електровоза Т. Мосякіної, дівчат-наваловідбійниць, де бригадиром була Ізюмченко, молодіжна комплексна бригада ремонту паровозів, очолювана І. В. Парамоновим. Секретарем комсомольської організації району у ті роки працював В. Ю. Семичастний, тепер перший заступник Голови Ради Міністрів Української РСР.

Трудящі району допомагали також Червоній Армії. Із власних заощаджень вони внесли до фонду оборони — на побудову танкової колони «Визволений Донбас» — 7,5 млн. крб. Ще восени 1943 року, одразу після визволення міста, почалося навчання в 7 школах, а в січні наступного року відновили роботу бібліотеки для дорослих і дітей. Близько 5 тис. мешканців брали участь у відбудові міського кінотеатру. У травні 1944 року кінотеатр уже працював. Комсомольці і молодь відбудували піонерський клуб. У суботниках та недільниках до 1 травня 1945 року взяло участь 6795 чоловік, вони відпрацювали 61 235 людино-днів.

Першу повоєнну п'ятирічку трудящі міста зобов'язалися виконати достроково. Розгорталося соціалістичне змагання паровозних бригад за швидкісне водіння великовагових поїздів, розпочате з ініціативи машиніста комуніста М. І. Васіна. Його паровоз було визнано одним з кращих в СРСР, а самого за багаторічну бездо-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

[2] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 4, спр. 17, арк. 1; ф. 326, оп. 70, спр. 23, арк. 21; спр. 40, арк. 19.

ганну роботу удостоєно у 1951 році сьомої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора. П'ятирічний план колектив паровозного депо виконав до 20 жовтня 1949 року, зекономивши 7 млн. крб.[1]. Обсяг перевезень у депо зріс більше як у 2 рази, загальний пробіг локомотивів — на дві третини.

Успішно працювали шахтарі тресту «Красноармійськвугілля». У 1950 році вони видобули 3 млн. тонн вугілля (102,8 проц. до плану)[2]. У 1947 році відбудовано і введено в дію першу чергу динасового заводу. В геологорозвідувальній партії визначних успіхів досягла бригада старшого бурового майстра К. Ф. Новака. У 1949 році вона першою в Донбасі верстатом, розрахованим на буріння 500-метрової свердловини, пробурила вглиб 830 метрів. За сумлінну багаторічну працю К. Ф. Новака удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

На кінець п'ятирічки значно перевищили довоєнний рівень виробництва швейна фабрика, райпромкомбінат, промартілі «Спільна праця», «Працівник» та інші підприємства місцевої промисловості і кооперації, стали до ладу хлібокомбінат і пекарня. Було також відбудовано залізничну поліклініку та інші медичні заклади. У місті працювали 4 середні, 3 семирічні і 9 початкових шкіл, кінотеатр, міський і піонерський клуби, 21 червоний куток. В 6 бібліотеках налічувалося понад 31 тис. книжок. Значно зросла партійна організація району. У грудні 1950 року вона об'єднувала вже 2 593 члени партії[3].

Велике промислове будівництво розгорнулось у місті в 50-х роках. 1951 року створено трест «Красноармійськшахтобуд», який почав споруджувати нові шахти у Красноармійському, Селидівському, Добропільському та Олександрівському районах. У вересні 1955 року на базі будівельних управлінь засновано трест «Красноармійськжитлобуд»[4]. Йому доручено було здійснювати житлове і культурно-побутове будівництво в Красноармійському, Селидівському і Добропільському районах області.

В день відкриття XXI з'їзду КПРС стала до ладу перша черга Красноармійського заводу великопанельних блоків. 1961 року завод реконструйовано і перейменовано на комбінат великопанельного домобудування. Тепер щорічно він постачає на будівельні майданчики Красноармійська, Добропілля і Селидового деталі 58-квартирних будинків загальною площею 130 тис. кв. метрів. До осені 1957 року закінчено будівництво залізничної дільниці Красноармійське—Павлоград. Напередодні 42-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції на 2 місяці раніше строку завершено електрифікацію залізничної дільниці Ясинувата—Чаплине, а 6 листопада 1959 року зі станції Красноармійське вийшов у рейс перший електровоз. Його повів кращий машиніст депо, депутат обласної Ради комуніст С. Г. Климов, нагороджений за самовіддану працю орденом Леніна.

Технічно переозброювалося локомотивне депо. За роки семирічки паровози майже повністю було замінено потужними електровозами і тепловозами. На 8-й дистанції колії короткомірні рейки замінено 25-метровими (а це удвоє зменшило кількість стиків), дерев'яні шпали — залізобетонними, більш тривкими.

У 1960 році закінчилось будівництво залізниці, що зв'язала Красноармійське з Дубовим і відкрила прямий шлях на Лозову і Харків. Колектив станції Красноармійське 1960 року став одним з ініціаторів об'єднання магістрального і промислового транспорту, він узяв на себе організацію навантажувальних та розвантажувальних операцій на сусідніх станціях Родинське і Добропілля, а також на під'їзних коліях до шахт та інших підприємств. Це дало змогу майже вдвоє скоротити простій вагонів під час вантаження, більш як удвічі підвищити продуктивність праці.

Широко впроваджувалися нова техніка і технологія на динасовому заводі ім. Ф. Е. Дзержинського. Якщо в перші роки роботи (1934—1935) підприємство ви-

[1] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 8, спр. 1, арк. 7.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-2905, оп. 1, спр. 112, арк. 44.
[3] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 8, спр. 2, арк. 61, 199.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-2903, оп. 1, спр. 7, арк. 2.

робляло лише нормальний і фасонний динас для мартенівських печей, то тепер, крім цих видів продукції, випускає коксові та фасонні вироби, електродинас, хромомагнезитові і магнезитохромитові склепінчасті вироби, цирконієві стакани для пристроїв безперервного розливу сталі тощо. Споживачі красноармійських вогнетривів — металургійні, коксохімічні, машинобудівельні підприємства країни. Продукція заводу йде також до Болгарії, Польщі, Угорщини, Румунії, Югославії, ОАР, Туреччини, на Кубу та в інші країни.

3 січня 1963 року Красноармійське стало містом обласного підпорядкування. Було обрано міський комітет КП України, ширші права і нові функції дістала міська Рада депутатів трудящих, яка очолює господарське і культурне будівництво в місті, боротьбу трудящих за виконання державних планів.

Успішне виконання завдань семирічки нерозривно пов'язане з розвитком змагання за звання колективів та ударників комуністичної праці. Першими включились у це змагання робітники колісного цеху вагонного депо. До дня відкриття XXI з'їзду КПРС вони першими в місті удостоєні звання колективу комуністичної праці[1]. Трудящі міста з честю виконали завдання семирічки. За 7 років локомотивні бригади провели 70 585 великовагових поїздів і понад норму перевезли 15 млн. 744 тис. тонн вантажів. Гірники тресту «Красноармійськвугілля» видали на-гора понад план 3671 тис. тонн вугілля. Будівельники тресту «Красноармійськшахтобуд» завдання семирічки виконали майже на 3 місяці раніше строку. В Красноармійському, Добропільському, Олександрівському районах та в м. Селидовому їх зусиллями введено в експлуатацію 8 великих шахт. Продуктивність праці шахтобудівників зросла на 55 проц. Вони одержали 5,5 млн. крб. надпланової економії. Передовому бригадирові прохідників комуністові Г. В. Мовчану за ударну працю присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За визначні виробничі успіхи ордена Леніна удостоєний бригадир монтажників 2-го шахтобудмонтажного управління комуніст І. С. Забуга. Колектив швейної фабрики за семирічку виготовив понад план 139 тис. комплектів дитячих костюмів і одержав 201 тис. крб. прибутку, заощадивши при тому 23 тис. метрів тканини.

Роки восьмої п'ятирічки (1966—1970 рр.) трудящі міста ознаменували самовідданою боротьбою за виконання рішень XXIII з'їзду КПРС, березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, масовим змаганням за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади та 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Використовувалися нові резерви, удосконалювалася технологія, вишукувалися нові шляхи і засоби підвищення рентабельності виробництва. У 1966 році першим у місті на нову систему планування та економічного стимулювання перейшов комбінат великопанельного домобудування. Того ж року шахтобудівники здали в експлуатацію унікальну гідрошахту «Красноармійська № 2» з груповою збагачувальною фабрикою при ній. Вперше у вітчизняній практиці для підіймання з напівкілометрової глибини такого великого видобутку (проектна потужність шахти 4 тис. тонн вугілля щодоби) використано т. зв. ерліфт. Шахту і фабрику зводили не тільки красноармійські шахтобудівники. Велику технічну допомогу їм подавали трудівники багатьох міст нашої країни. З Хабаровська вони одержували потужні турбокомпресори, з Свердловська — унікальні сушильні барабани, з Харкова — електроустаткування, з Сум — високонапірні насоси, з Донецька — металеві конструкції, з Ворошиловграда — грохоти і конвейєри.

Колектив ремонтно-механічного заводу, створеного 1957 року на базі ремонтних майстерень тресту «Красноармійськшахтобуд», у 1966 році освоїв виробництво кранів «ККК-16» вантажопідйомністю 16 тонн. На багатьох пральних машинах, що виробляються в Києві, Харкові, Жданові та інших містах, працюють мотори красноармійського заводу «Електродвигун». На початку 1967 року став до ладу новий багатоповерховий корпус швейної фабрики. Щороку фабрика випускає 1 млн. виробів шерстяного, шовкового, бавовняного дитячого одягу.

---

[1] Газ. «Новый Донбасс» (Красноармійське), 24 січня 1959 р.

Перша в Донецькій області бригада комуністичної праці шахти 5—6 ім. Димитрова комбінату «Красноармійськвугілля», бригадир Герой Соціалістичної Праці К. А. Северинов.

Красноармійськ — місто з високо розвинутою багатогалузевою промисловістю. Воно має тепер понад 20 підприємств, де працює більше 9 тис. чоловік.

Тут розташовано також великі будівельні трести: «Красноармійськшахтобуд», «Красноармійськжитлобуд», кілька будівельних управлінь інших трестів, 2 заводи «Буддеталь», на яких зайнято понад 4,5 тис. будівельників. Більш як 2650 чоловік трудиться у двох автобазах і автопарку. Місто має великий залізничний вузол з локомотивним і вагонним депо, станцією, дільницею енергопостачання, дистанціями колії, сигналізації і зв'язку та іншими службами. На підприємствах вузла працює 4 тис. чоловік.

Красноармійськ справедливо називають також і містом шахтарів. Тут живе багато гірників, хоч самих шахт у ньому нема — вони оточують місто півколом із східного та південного боків. Усі вони належать до комбінату «Красноармійськвугілля», що перебуває у місті Новоекономічному. Красноармійські гірники щороку добувають понад 6 млн. тонн вугілля.

Колективи промислових підприємств подають велику допомогу підшефним колгоспам і радгоспам району. Майже всі підприємства міста брали участь у будівництві великого зрошувального водоймища площею 150 га на території колгоспу «Перемога».

Трудящі міста гідно зустріли 50-річчя Великого Жовтня. Достроково виконали план загального обсягу виробництва та зростання продуктивності праці за перші два роки п'ятирічки. В рахунок ювілейного донецького процента вони внесли 670 тис. крб. при зобов'язанні 542 тисячі.

В соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, яке розгорнулося між підприємствами міста, найбільш відзначився Красноармійський ремонтно-механічний завод «Головважбудмеханізація». Його нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Промислові підприємства міста достроково — 5 жовтня 1970 року виконали план восьмої п'ятирічки.

У місті 11,3 тис. будинків, загальна площа їх становить 627 тис. кв. метрів. За семирічку будівельники здали в експлуатацію 47 тис. кв. метрів, 997 будинків спорудили індивідуальні забудовники. Місто перейшло вже далі за автодорогу Донецьк—Київ, яка ще недавно була його межею. На південній околиці виросло впорядковане селище шахтобудівників. В місті — понад 51 км асфальтованих доріг і 58 км брукованих та асфальтованих тротуарів. Водогінна лінія перевищила 80 кілометрів.

Ще в 1954 році з Красноармійського до обласного центру йшов лише один автобус раз на день, а внутрішнього міського автобусного руху зовсім не було. Тепер щодня на 21 маршрут виходять близько 275 комфортабельних машин. Вони перевозять протягом року 20 млн. пасажирів. З Красноармійська можна їхати автобусом до Києва, Донецька, Дніпропетровська, Харкова, Ворошиловграда, Черкас, Олександрії, Кривого Рога, Жданова та інших міст. В місті 3 автобусні лінії. 1966 року на південно-східній околиці міста споруджено новий міжміський автовокзал із залом для пасажирів, кімнатами відпочинку та іншими службами.

Жителі люблять своє місто і впорядковують його. Зелені насадження станов-

лять тут близько 900 га. В центрі міста — парк культури і відпочинку з літнім кінотеатром, атракціонами, танцювальним і спортивним майданчиками, кімнатами для ігор. Є парк культури і відпочинку в селищі вогнетривників. На 28 га розкинувся парк ім. 40-річчя ВЛКСМ. Поруч закладено ще один парк на честь 50-річчя Радянської влади. Обидва вони зіллються у суцільний зелений масив. Уже зараз високі густолисті дерева стіною обступили каскад ставків, де відкрито водну станцію та пляжі — улюблене місце відпочинку трудящих. Тепер у Красноармійську є два стадіони й будується третій — з футбольним полем, ігровими майданчиками та басейном. Споруджено фабрику хімчистки, будинок побуту, ательє прокату речей, відкрито майстерні побутового обслуговування.

Поліпшується добробут трудящих. Якщо в 1940 році мешканці району мали 371 радіоприймач, то у 1969 році 14 тис. радіоприймачів і 13 тис. телевізорів. 750 родин придбали легкові автомашини.

17 045 трудящих є вкладниками ощадних кас: сума їх вкладів становить близько 9 млн. крб. Значно розширилась мережа торговельних підприємств. Працюють універмаг «Шахтар», 45 продовольчих, 24 промтоварні, 3 книжкові магазини, ресторан, 6 кафе, 8 їдалень.

Ще в 1960 році в Красноармійському побудовано центральну районну лікарню на 400 ліжок, є лікарня для залізничників на 100 ліжок, міська протитуберкульозна на 200 ліжок, міжрайонний онкологічний диспансер, 3 поліклініки, санепідемстанція, 11 медпунктів, 5 аптек, профілакторій на 50 ліжок. Працюють 135 лікарів і 446 чоловік середнього медперсоналу. Серед них терапевт-ревматолог Н. І. Федорова. Диплом лікаря вона здобула у перший день Великої Вітчизняної війни і одразу пішла на фронт. Там стала членом КПРС, за мужність і лікарську майстерність нагороджена орденами Червоної Зірки і Вітчизняної війни 2-го ступеня. Останні 20 років Надія Іванівна працює у Красноармійську, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Для найменших мешканців міста побудовано 8 дитячих ясел на 770 місць та 14 садів-комбінатів на 2 тис. місць.

Протягом післявоєнних років збудовано 6 нових багатоповерхових шкіл із світлими класами і кабінетами, виробничими майстернями. У 4 середніх, 5 восьмирічних, 3 початкових школах і школі-інтернаті навчається близько 9 тис. дітей. Понад 900 юнаків і дівчат — навчаються у 3 школах робітничої молоді. Всього тут працює 500 учителів. 532 учні і 49 викладачів налічується у педагогічному училищі, директором якого є заслужений учитель школи УРСР Г. О. Манойло. За свою 30-літню педагогічну і громадську діяльність талановитий вихователь молоді нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку», а також медаллю А. С. Макаренка.

Восени 1959 року у місті відкрито загальнотехнічний факультет Дніпропетровського гірничого інституту ім. Артема, на якому навчалось 250 студентів. 25 червня 1965 року тут відбувся перший випуск фахівців. 47 робітників, гірничих майстрів, начальників дільниць і відділів красноармійських та сусідніх шахт стали гірничими інженерами. У червні 1966 року цей факультет реорганізовано у філіал Донецького політехнічного інституту. На вечірньому і заочному відділеннях його навчається понад 1,3 тис. студентів[1]. Серед викладачів — 10 кандидатів технічних наук.

У місті є 4 клуби, широкоекранний кінотеатр «Мир» на 520 місць, будинок піонерів, дитяча спортивна школа, станція юних техніків. З 1959 року працює дитяча музична школа-семирічка. На площі ім. Шибанкова споруджено Палац культури ім. В. І. Леніна з спортивним комплексом. На клубних сценах, у червоних кутках підприємств виступає понад 3 тис. учасників художньої самодіяльності. Перше місце на міському фестивалі, присвяченому 50-річчю Радянської влади, зайняв хор колективу трудівників локомотивного депо залізничного вузла.

У 50 бібліотеках налічується понад 400 тис. книг, а це майже втричі перевищує книжковий фонд бібліотек усього району в 1940 році. Крім міської та дитячої,

[1] Донецкая область за 50 лет. Статистический сборник, стор. 197.

функціонують бібліотеки при навчальних закладах, на шахтах, заводах, клубах.

1940 року трудящі міста і всього району одержували 20,4 тис. примірників газет і журналів, а в 1969-му листоноші приносили передплатникам понад 175 тис. примірників різних періодичних видань. Чотири рази на тиждень виходить у світ міська і районна газета «Маяк» тиражем 20 тис. примірників, видаються багатотиражні газети на 4 шахтах і в одному колгоспі.

У ювілейному 1967 році в місті відкрито народний історико-краєзнавчий музей. Ентузіастами його створення були старі комуністи І. Г. Латинін, І. О. Надєєв, Л. Б. Галіна. Експонати і документи музею розповідають про історію міста, боротьбу гришинських залізничників, шахтарів і селян за Радянську владу, про ратні й трудові подвиги населення у Велику Вітчизняну війну та про успіхи, досягнуті у справі побудови комуністичного суспільства.

У місті споруджено пам'ятники В. І. Леніну і Ф. Е. Дзержинському. Пам'ятники на братських могилах у міському парку культури і відпочинку, у сквері та на привокзальному майдані, меморіальні дошки на будинках та назви деяких вулиць нагадують про роки боротьби за Радянську владу, про людей міста, які віддали своє життя за щастя народу. Одній з площ присвоєно ім'я командира 14-ї гвардійської танкової бригади Героя Радянського Союзу В. І. Шибанкова. Тут же могила полеглого і його бойових соратників.

Комсомольській організації середньої школи № 5, побудованої на одному з місць запеклих боїв гвардійської Кантемирівської ордена Леніна Червонопрапорної танкової дивізії, присвоєно ім'я командира 12-ї танкової бригади Ф. М. Лихачова. Піонерській дружині школи — ім'я знаменитої дивізії, загонам — імена героїв і ветеранів цього з'єднання. Піонери й комсомольці школи зібрали багатий матеріал про бойовий шлях кантемирівців. У Красноармійську проходив зліт червоних слідопитів Москви, Львова, Тернополя, Охтирки, Старобільська, Наро-Фомінська та інших міст. У ньому взяло участь 30 ветеранів дивізії. Тут вони вперше зустрілися після 1945 року. Гвардійці-кантемирівці та жителі міста часто обмінюються делегаціями. Одна з них брала участь у зльоті комсомольців міста, присвяченому 50-річчю Збройних Сил СРСР. На зльоті були посланці міст-героїв Києва, Одеси і Севастополя.

Великі здобутки у господарському та культурному житті досягнуто під керівництвом міської партійної організації. На початок 1969 року вона налічувала 3062 члени партії, об'єднаних у 76 первинних організаціях. Найбільші партійні організації — у локомотивному депо — 353 чоловіка, на динасовому заводі — 305, на швейній фабриці — 110, на станції Красноармійське — 124 чоловіка. Всього на залізничному транспорті працює 741 комуніст.

На всіх ділянках виробництва трудиться молодь та її передова частина — комсомол. В Красноармійській міській комсомольській організації близько 10 тис. чол., їх об'єднують 142 первинні організації. Визначними державними, громадськими і військовими діячами стали деякі комсомольці 20-х років, уродженці міста і району. Серед них — колишній помічник машиніста паровоза М. В. Голдін, тепер міністр будівництва підприємств важкої промисловості СРСР, колишній слюсар паровозного депо М. К. Холодов — тепер контр-адмірал, доктор військово-морських наук.

Велику організаторську та масово-політичну роботу проводить міська Рада депутатів трудящих. До неї обрано 328 депутатів, у т. ч. 137 жінок. Серед обраних 171 комуніст, 217 робітників, 111 службовців. При міськраді працює 13 постійних комісій, 23 громадські ради мікрорайонів міста. Їм постійно допомагає близько тисячі активістів. Громадські ради беруть активну участь у здійсненні загального обов'язкового навчання дітей, організації відпочинку трудящих, у благоустрої та озелененні міста, сприяють поліпшенню діяльності підприємств, навчальних, медичних, культурно-освітніх, торговельних та інших закладів.

Трудівники Красноармійська своєю повсякденною самовідданою працею примножують славу рідного міста.

Л. Д. ВЕЛИЧКО, Г. Ю. ГАЙДУКОВ, І. Г. ЛАТИНІН, Д. А. ПЕРШАК

НОВОЕКОНОМІЧНЕ

Новоекономічне — місто районного підпорядкування, підпорядковане Красноармійській міській Раді депутатів трудящих. Розташоване за 6 км на північний схід від Красноармійська і за 71 км на північний захід від Донецька. Відстань до найближчої залізничної станції Красноармійське — 6 км. Шосейними шляхами місто зв'язане з Донецьком, Костянтинівкою і Красноармійськом. Новоекономічній міській Раді підпорядковані села Світле і Рівне. Населення — 31,4 тис. чоловік.

Історія виникнення й розвитку міста Новоекономічного тісно пов'язана з освоєнням вугільних родовищ в західній частині Донбасу. Ще в середині XIX ст. в околицях села Економічно-Нового (згодом воно стало називатися Новоекономічним) з'явилися невеликі кам'яновугільні шахти місцевих селян і поміщиків. Однак через відсутність залізниці та ринків збуту видобуток вугілля незабаром припинився. Весною 1909 року житель Новоекономічного О. П. Євтухов виявив за 5—6 км від села пласт вугілля завтовшки 70 см. А у 1910 році, одержавши від сільської общини земельну ділянку в 4 десятини, він заклав невелику шахту, яка наступного року дала перше вугілля.

У роки промислового піднесення тут посилилися пошуки нових покладів кам'яного вугілля, розпочалося будівництво шахт. Близька відстань до Катерининської залізниці й станції Гришине сприяли цьому. 1911 року право на експлуатацію вугільних покладів на общинних землях села за орендним договором одержали пайовики Донецько-Грушівського акціонерного товариства, де переважав бельгійський капітал. Вони заклали шахти № 1, 2, 3, 4. Того ж року стала до ладу шахта № 1 (тепер шахта № 1 «Центральна»), на якій працювало 500 чоловік. В 1912—1913 рр. відкриваються шахти № 2, 3, 4, де було зайнято відповідно 150, 300 і 150 чоловік. Трудилася на них переважно біднота з села Новоекономічного, а також прийшлі селяни Курської, Орловської, Рязанської, Казанської та інших губерній. Всі 4 шахти давали щодоби від 150 до 170 тонн вугілля. 1913 року вони об'єдналися в один рудник, найменований Новоекономічним за назвою сусіднього села[1]. Наступного року видобуток вугілля на цих шахтах значно зріс. Так, наприклад, шахта № 1 дала за рік 117 940 тонн вугілля, шахта № 3 — 58 970 тонн. Того ж року на руднику збудовано центральні електромеханічні майстерні, електростанцію, організовано механічне сортування вугілля, прокладено залізничну колію, яка з'єднала рудник зі станцією Гришине.

Важкими були умови роботи і життя шахтарів. Переважала ручна праця, видобуток вугілля у забоях провадився обушком. Вугілля насипалося в санки і саночник поповзом тягнув його із забою до штреку. Потім вагонетками вручну вантаж доставляли до ствола. Робочий день тривав 10—12 годин, а заробляли шахтарі не більше 16—30 крб. на місяць. Велика частина заробітної плати лишалася власникам у вигляді штрафів та інших стягнень[2]. Селище робітників складалося з землянок і казарм, безладно розкиданих навколо шахт, багато шахтарів тулилося по селянських хатках села Новоекономічного. Тільки у 1914 році на руднику спорудили 2 будинки для службовців та адміністрації і 33 будинки для робітників. Амбулаторія з двома фельдшерами містилася у селі[3]. 1915 року на руднику відкрилася трирічна початкова школа, в якій працювало 4 вчителі і навчалося близько 200 дітей шахтарів.

Під час першої світової імперіалістичної війни багатьох робітників забрали до армії, їхні родини залишилися без годувальників. Різке підвищення цін на продукти харчування (з липня 1914 року до червня 1916 року ціни на хліб зросли на 55 проц.,

---

[1] Статистика Украины. Серия 9. Статистика промышленности в 1921 г., т. 1, № 26. Список промышленных заведений Украины на 1 января 1922 г., Х., 1923, стор. 11.

[2] М. П. Приходько. Житло робітників Донбасу, К., 1964, стор. 43, 44.

[3] Журн. «Уголь Украины», 1967, № 11, стор. 36.

на м'ясо — на 120 проц., на сало — на 175 проц.) викликало невдоволення серед робітників рудника, сприяло посиленню серед них антивоєнних настроїв, піднесенню революційного руху.

Звістка про повалення самодержавства донеслася сюди у перші дні березня 1917 року. На руднику відбувся мітинг, учасники якого одностайно висловили солідарність з петроградським пролетаріатом. Агітаційну роботу серед гірників і селян Новоекономічного провадили гришинські більшовики. Вони виступали з політичними доповідями, поширювали серед шахтарів більшовицьку літературу. У квітні 1917 року за активною участю більшовиків обрано рудникову Раду робітничих депутатів[1], яка підпорядковувалася Гришинській районній Раді робітничих депутатів[2]. Але більшовики ще не мали більшості в Раді.

У липні 1917 року на руднику створюється більшовицька група з 8 чоловік (П. І. Журба, Ф. Г. Бордаус, І. В. Матвєєв та ін.); вона входила до Гришинської районної партійної організації. В червні—липні 1917 року виникла місцева профспілка гірників[3], активну участь у створенні якої брав член рудникової Ради робітничих депутатів Ф. Г. Бордаус.

Довідавшись про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді, робітники шахт № 1 і № 3 на скликаному більшовиками мітингу почали вимагати передачі влади Раді. Під керівництвом більшовиків на руднику поряд з Радою було створено ревком на чолі з І. В. Матвєєвим. Ревком взяв шахти під свій контроль. Власники рудника, які втекли до німецької колонії Шидлово, через своїх агентів влаштовували на шахтах аварії, псували машини та устаткування, намагалися затопити їх. У придушенні опору саботажників велику роль відіграли створені ревкомом органи робітничого контролю, а також рудниковий профспілковий комітет. У грудні 1917 — січні 1918 рр. для охорони шахт і підтримання революційного порядку на руднику створено загін Червоної гвардії. Для його озброєння з багатіїв селища було стягнуто контрибуцію. У лютому 1918 року на рудник приїжджав Артем (Ф. А. Сергєєв). Він закликав організувати відсіч австро-німецьким загарбникам, що почали наступ на Україну, та українським буржуазним націоналістам. Шахтарі-більшовики П. І. Журба, Г. П. Чистяков М. М. Дмитрохін, П. Г. Дягілєв та інші з 265 робітників-добровольців рудника та сусідніх хуторів — сформували ще один червоногвардійський загін, озброїли його гвинтівками, гранатами, кулеметами.

У лютому 1918 року на руднику переобрано Раду робітничих депутатів, до складу якої ввійшли Я. Карнаушенко (голова), С. Уколов і Д. Гусаров (заступники), М. Ливинський, І. Матвєєв, П. Макаров та ін., всього 23 чоловіка. При її виконкомі діяли комісії: культурно-освітня, житлова, фінансова та ін. Створено було також економічну раду у складі 6 чоловік[4]. Після укладення Брестського миру Рада послала В. І. Леніну телеграму, в якій говорилося, що Рада робітничих депутатів Новоекономічного рудника висловлює своє повне довір'я Радянській владі і її політиці щодо підписання мирного договору.

В перших числах квітня 1918 року контрреволюційні сили, що переховувались у колонії Шидлово, підняли збройне повстання проти Радянської влади. За 4 дні загони Червоної гвардії, в т. ч. червоногвардійці Новоекономічного рудника, розгромили заколотників[5]. Коли наблизились сюди австро-німецькі окупанти, частину устаткування шахт було вивезено в глиб країни. Водночас евакуювались і родини червоногвардійців. 21-го квітня загін німецьких військ окупував рудник і селище[6] і відновив тут старі порядки. При підтримці українських буржуазних націоналістів окупанти грабували населення, вивозили вугілля, заарештували понад 70 робітників.

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 1, арк. 7.

[2] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль—октябрь 1917), т. 1, стор. 276.

[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 106, 238, 239.

[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 7, арк. 6, 8, 11, 13.

[5] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 329.

[6] ЦДАРА, ф. 14, оп. 1, спр. 120, стор. 15—17.

Більшовики пішли в підпілля. Наприкінці липня 1918 року шахтарі новоекономічних рудників оголосили дводенний страйк — першими в Донбасі підтримали всеукраїнський страйк залізничників[1]. У жовтні 1918 року багато робітників вступило до партизанського загону, що був сформований з робітників і селян Гришинського району. Революція в листопаді 1918 року в Німеччині, наступ частин Червоної Армії активізували дії партизанів. Німецьких окупантів було вигнано з Гришинського району, в т. ч. і з Новоекономічного[2]. Але на зміну їм прийшли білогвардійці та петлюрівці. Понад два місяці точилася з ними боротьба, лише 20 січня 1919 року війська Червоної Армії і партизанські загони визволили рудник і селище від ворога[3].

Поновили роботу партійний осередок, профспілка, Рада робітничих депутатів. Але розгортанню господарського і культурного будівництва перешкоджали махновські банди, для боротьби з якими сюди прибули 73-й, 74-й, 75-й полки 9-ї дивізії Червоної Армії. За наказом районного військового комісара колишні партизани влились до 75-го полку. У лютому 1919 року багато робітників шахт № 1 «Центральна» і № 3 поповнили дивізію, якою командував П. Ю. Дибенко. На початку 1919 року Рада робітничих депутатів направила делегацію до Харківського губраднаргоспу для одержання нарядів на постачання хлібом, фуражем та лісом[4]. Уже в травні рудник щодоби видавав на-гора 45 000 пудів вугілля.

29 травня селище Новоекономічне захопили денікінці[5], але білогвардійський терор не зломив волі робітників і селян. Більшовики Г. А. П'ятикоп, Шевченко, Лисенко та ін. утворили на шахті № 1 «Центральна» підпільну групу, яка зривала плани мобілізації до денікінської армії, влаштовувала диверсії, переховувала шахтарів від переслідувань білогвардійців. Вже у липні робітники поставили вимогу перед підприємцями про підвищення заробітної плати, поліпшення постачання продовольством. На рудник прибув бронепоїзд із загоном карателів. Серед 13 заарештованих підпільників були члени Ради робітничих депутатів більшовики Г. А. П'ятикоп, М. І. Ливинський, Г. І. Самсонов, О. П. Никифоров та ін. Усіх їх після тривалих катувань повісили у Гришиному. За 7 місяців денікінці розстріляли в Новоекономічному 430 гірників.

30 грудня 1919 року 8-а Червонопрапорна кавалерійська дивізія Червоного козацтва, в якій було чимало шахтарів рудника, та Латиська піхотна дивізія визволили селище і рудник від денікінців. Відразу партійний осередок, що налічував 31 комуніста, мобілізував населення на відбудову шахт[6].

На загальних зборах робітників рудника 4-го квітня 1920 року, на яких були присутні 1500 чоловік, обговорювалися питання про підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни та ін.[7] Комуністи виступили застрільниками проведення суботників. 1-го травня 1920 року учасники суботника зорали 3 десятини землі і посадили картоплю для дітей-сиріт дитячого будинку. На суботнику 2-го серпня, в якому взяли участь усі комуністи, трудящі відбудовували зруйновані шахти.

Активно допомагали комуністам у всіх справах по відродженню рудника комсомольці і молодь. Комсомольський осередок оформився в січні 1920 року[8]. Налагодженню його роботи сприяв голова Гришинського повітового комітету комсомолу М. О. Кудрявцев. З 1914 по 1919 рік він працював слюсарем на Новоекономічному руднику, тут же вступив у партію, брав участь у громадянській війні. Серед перших

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2311, оп. 1, спр. 118, арк. 64.
[2] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 331.
[3] Из истории гражданской войны в СССР, т. 1. М., 1960, стор. 658.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 2, спр. 59, арк. 24, 36, 37.
[5] ЦДАРА, ф. 100, оп. 3, спр. 50, арк. 149.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 221, арк. 2.
[7] Там же, оп. 3, спр. 143, арк. 12.
[8] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 218.

комсомольців були молоді гірники М. Клепов, М. Булигін, І. Глазунов, В. Дягілєв, К. Селіванов, Іван і Григорій Баркови, О. Бороздін, І. Андрієнко, Т. Дягілєва та ін. Багато з них із зброєю в руках захищали Радянську владу. Комсомольці допомагали комуністам і в проведенні агітаційно-масової, культурно-освітньої роботи. Вони випускали стінну газету, організували живу газету «Синя блуза». Синьоблузники критикували прогульників, бракоробів, закликали підвищити вуглевидобуток. Виступи комсомольців мали великий успіх.

Багато зробив для відбудови цього вугільного району завідуючий шахтою № 1 «Центральна» Л. О. Макаров, на якій він працював з 1913 року. В роки громадянської війни Л. О. Макаров допоміг врятувати і зберегти устаткування шахти, за що його нагороджено іменним годинником з написом: «Заслуженому шахтареві Донбасу». Одним з найактивніших організаторів відбудови і розвитку шахт рудника був петроградський робітник, член партії з 1913 року Є. Л. Гринько; до 1927 року він очолював Гришинське рудоуправління, контора якого містилася в Новоекономічному.

Гірникам доводилось долати великі труднощі. Не вистачало одягу, взуття, хліба. Становище ускладнювали напади махновських банд. В липні 1920 року одна з них намагалася затопити шахти Новоекономічного, але цьому перешкодили частини 21-ї бригади Червоної Армії[1]. Відбудовуючи рудник, гірники водночас охороняли його від ворожих нападів. За наказом Гришинського повітового військового комісаріату було проведено мобілізацію та запис добровольців на боротьбу з Врангелем. Першими пішли робітники П. І. Бондарєв, І. Д. Іллюшин, І. П. Халін, С. І. Симак, Г. М. Дєдов та інші[2].

Борючись за збільшення вуглевидобутку на шахтах, трудящі рішуче виступали проти прогульників і ледарів. Коли в березні 1921 року шахта № 3 не додала 50 тис. пудів вугілля до плану, загальні збори робітників ухвалили «...оголосити сувору боротьбу проти шкурницьких елементів». Велику роль у налагодженні видобутку вугілля відіграло розширення шахт та оснащення їх технікою, здійснене на початку 20-х років. Стволи шахти № 1 було заглиблено до 217 м, введено в експлуатацію вентилятор головного провітрювання, лебідку на головному уклоні, насоси та інше обладнання з електричним приводом[3]. У 1921—1922 рр. шахта № 3 давала 30 435 тонн вугілля на рік, а в 1925—1926 рр. вже — 74 022 тонни; шахта № 1 «Центральна» відповідно — 79 642 тонни і 160 151 тонну[4].

З 1923 року робітниче селище Новоекономічне ввійшло до складу Новоекономічного району з центром у селі Новоекономічному. За даними союзного перепису населення від 15 березня 1923 року, тут мешкало 4592 чоловіка[5]. Того ж року було побудовано 4 тис. кв. метрів житлової площі і технічних споруд. Відкрито початкову і семирічну школи, працювали гуртки ліквідації неписьменності, бібліотеки.

Значну організаторську, політичну і культурно-освітню роботу серед населення проводили комуністи, ряди яких зростали. У 1924 році партійна організація рудника налічувала 38 членів і 38 кандидатів у члени партії, а наступного року — 53 члени і 53 кандидати в члени партії. Комсомольська організація відповідно мала 70 членів і 23 кандидати в члени, а 1925 року вже 123 комсомольці. На шахті № 1 «Центральна» з 1970 працюючих було 1530 членів профспілки, серед них 135 жінок[6].

Зростала виробнича активність робітників. Ще у 1926 році на руднику з'явилися перші врубові машини іноземних марок, їх ретельно вивчили і освоїли гірники С. Ю. Світлий, що працював тут з 1918 року, М. М. Курбаков та ін. Власними силами

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 3, спр. 24, арк. 6; журн. «Літопис революції», 1931, № 4, стор. 31.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1513, оп. 1, спр. 38, арк. 32, 64, 65.

[3] Журн. «Уголь Украины», 1967, № 11, стор. 36.

[4] Каменноугольная промышленность Донбасса в 1925—1926 гг. Ежегодная статистика. Х., 1927, стор. 86.

[5] Журн. «Статистика Донбасса», 1923, № 2, стор. 15.

[6] Донецький облпартархів, ф. 70, оп. 1, спр. 8, арк. 28, 63; спр. 10, арк. 1, 2; спр. 11, арк. 1; спр. 15, арк. 21, 22.

вони винайшли навантажувач «качиний ніс», що був певною мірою прообразом сучасного вугільного комбайна. 1930 року С. Ю. Світлого удостоєно звання заслуженого шахтаря Донбасу.

В роки першої п'ятирічки на шахтах № 1 «Центральна» і № 3 під гаслом «П'ятирічку — за чотири роки!» розгорнулося соціалістичне змагання, очолили його комуністи і комсомольці. Велику роль у мобілізації колективу рудника на дострокове виконання п'ятирічки відіграла багатотиражна газета «Конвейєр», перший номер якої вийшов 7 березня 1929 року. Газета розповідала про успіхи гірників, критикувала недоліки в роботі.

Діяльно включилися в стахановський рух шахтарські бригади. Гірники Г. Т. Кривохатько, Г. Л. Гуков, Л. Ф. Журба, Ф. О. Шелгунов, М. І. Василенко систематично перевиконували норми вуглевидобутку в 2—3 рази[1]. Зростали продуктивність праці і заробітки шахтарів. Так, наприклад, середньодобовий видобуток вугілля на шахті № 1 «Центральна» у 1935 році порівняно з 1934 роком зріс з 1400 до 1900 тонн. Підвищилася місячна продуктивність праці робітника. Середньомісячний заробіток робітника цієї шахти у 1934 році становив 195 крб., 1936 — 349 крб.[2]. Напередодні війни шахта № 1 «Центральна» щодоби видавала на-гора 2200 тонн вугілля, шахта № 3 — 471 тонну.

Змінювався зовнішній вигляд селища. В центрі його на площі 10 га був великий парк, посаджений ще у 1930 році. На місці колишнього пустиря та звалищ було прокладено широку вулицю з двоповерховими будинками, палацом культури та іншими громадськими спорудами. 1937 року Новоекономічне відвідав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський, який виступив перед трудящими на мітингу. Трудящі селища палко його вітали, а піонери прийняли почесним членом своєї дружини.

У 1938 році Новоекономічне віднесено до категорії міст. До його складу ввійшли населені пункти Ворошиловський, Петровський, Прогрес, Шевченківський, Ясна Поляна, Сахалін № 1, 2 та ін., розташовані навколо шахт. Наступного року тут проживало 17 тис. чоловік. Населення обслуговували 14 магазинів і 6 їдалень. Молоде шахтарське місто мало лікарню на 215 місць, поліклініку, 3 дитячих ясел і 2 дитячих садки на 230 місць. В усіх цих закладах працювало понад 30 лікарів. Щороку трудящі відпочивали і лікувались у здравницях країни. В 1937 році у 4 школах навчалося 3250 дітей шахтарів, на гірничому робітфаці — 225, у медичному технікумі —120, а в гірничопромисловому училищі 700 молодих шахтарів. Тут діяв також робітфак Харківського інституту комуністичної освіти. Всього в місті працювало понад 60 педагогів. Крім палацу культури, трудівників обслуговували 4 бібліотеки, 10 червоних кутків на підприємствах. В гуртках художньої самодіяльності брало участь понад 200 робітників, інженерно-технічних працівників, членів їхніх родин. Місто мало також свій великий колектив фізкультурників та стадіон.

Таким застала Новоекономічне Велика Вітчизняна війна. З перших днів її на фронт пішло багато гірників. До 383-ї стрілецької дивізії, яку сформували в Донбасі, влилося багато жителів міста[3]. Тоді ж створили тут військовий госпіталь, медичний персонал якого укомплектували з місцевих працівників. До серпня цей госпіталь обслуговував військові частини Південного фронту. Коли посилилася загроза окупації Донбасу ворогом, з міста було організовано вивезення на схід шахтних машин й механізмів, евакуювалась і частина населення.

22 жовтня 1941 року місто окупували німецько-фашистські війська[4]. Гітлерівці силоміць зганяли робітників на шахти, примушуючи їх працювати. Для робітників окупанти встановили продовольчу норму — 250 г хліба, змішаного з макухою, а за невихід на роботу позбавляли й цього пайка та жорстоко били. Протягом перших

---

[1] Журн. «Уголь Украины», 1967, № 11, стор. 36.

[2] Газ. «Новый Донбасс» (Постишеве), 7 листопада 1936 р.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 104.

[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 382.

днів окупації фашисти розстріляли 25 робітників шахти № 1 «Центральна», серед них гірничого майстра С. Черникова, наваловідбійника А. Абасова, машиніста врубової машини М. Курбакова та ін. За уникнення від роботи і за відмову назвати прізвища комуністів і робітників, що брали участь у демонтажі шахти, фашисти після нелюдських катувань стратили А. М. Саморханова, Д. А. Самохіна, його дружину Є. П. Самохіну та ін. Для додержання «порядку» гітлерівці тримали у місті два взводи солдатів та до півсотні поліцаїв.

Багато жителів Новоекономічного боролося проти фашистів у партизанських загонах, а ті, хто лишався на шахтах, саботували накази окупантів. Так, наприклад, гірники шахти № 1 «Центральна» затопили 217-й горизонт. В. Д. Середа, яка працювала тут лебідчицею терикону, разом з териконщиком І. О. Кочегаровим організували втечу групи військовополонених, що працювали на шахті. У вагонетках Середа вивезла з шахти 20 чоловік, крім того, влаштувала аварію, внаслідок якої шахта не працювала близько доби. Окупанти заарештували Середу, з в'язниці її визволено з приходом Червоної Армії. Сміливо діяли й інші патріоти. Жінка шахтаря Є. Д. Барах врятувала життя 15 бійцям, робітниця шахти М. Д. Касянова — 13 військовополоненим[1].

У 1941—1943 рр. окремі комсомольці міста вели підпільну роботу. Це були молоді робітники, вчителі і лікарі з Новоекономічного і Красноармійського. Велику активність проявляли робітники шахти № 3 П. Капустін, В. Капустін, Н. Дарко та ін. У лютому 1943 року до них приєднались колишні бійці з Кантемирівської дивізії, що опинилися у ворожому тилу через поранення і були врятовані радянськими патріотами. Молоді патріоти розповсюджували листівки і зведення Радінформбюро, влаштовували втечі полонених, забезпечували їх документами тощо. Вони вчинили аварії на шахтах та в майстернях. У травні 1943 року більшість підпільників було заарештовано і розстріляно, серед них Пилипа і Віктора Капустіних, Н. Дарко та інших[2].

Багато мешканців міста билися з гітлерівцями на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. Снайпер Г. С. Гапонов знищив 130 ворожих солдатів та офіцерів. Він підготував у своєму полку 30 снайперів, кожен з них мав на своєму рахунку від 10 до 15 вбитих ворогів. 24 березня 1945 року Г. С. Гапонову присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Добровольцем пішов на фронт і з боями пройшов шлях від Сталінграда до Берліна М. О. Александров, колишній секретар партійної організації шахти № 1 «Центральна». За героїзм, мужність і відвагу в боях його теж удостоєно звання Героя Радянського Союзу, а також нагороджено орденами Леніна і Суворова, двома орденами Червоного Прапора та 10-ма іншими урядовими нагородами. У 1945 році під час прориву німецько-фашистських укріплень на річці Одері уродженець Новоекономічного гвардії майор А. О. Дударенко керував артилерійським вогнем дивізіону, чим забезпечив оборону плацдарму на західному березі річки. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

8 вересня 1943 року частини Південно-Західного фронту визволили від ворога Новоекономічне[3].

За час окупації фашисти зруйнували будівлі підземних машин, надшахтні споруди, навантажувальні бункери, естакади, вентиляційні приміщення, адміністративний комбінат, під'їзні колії і шахтні станції, а також будинки тресту «Красноармійськвугілля», палац культури, школи та інше. Лише із затоплених шахт треба було відкачати 3400 тис. куб. м води. Партійні, радянські і господарські органи очолили роботу по відбудові і налагодженню мирного життя. Кадровий шахтар І. Д. Наумов зі своїми синами першим почав працювати на шахті № 1 «Центральна». Вони відбудували кузню, механічну майстерню, виготовили інструменти для піднімання коп-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 73, арк. 13, 14.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-2900, оп. 1, спр. 1, арк. 10.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 382.

ра, налагодили відкачку води. У 1944 році шахта видала на-гора перші тонни вугілля[1].

Наземні будівлі шахти № 1 «Центральна». 1967 р.

Широку організаторську роботу серед населення розгорнула в ті дні Рада депутатів трудящих. 13 січня 1944 року вона провела загальні збори дружин воїнів Червоної Армії та інших жінок-активісток. Збори обрали жіночу раду та ухвалили рішення: «Стати на вахту по відбудові зруйнованих шахт німецькими окупантами, допомагати виконанню та перевиконанню планів видобутку вугілля і цим сприяти остаточному розгрому гітлерівської Німеччини»[2]. 23 червня 1944 року на зборах трудящих одного з мікрорайонів міста було ухвалено, щоб кожен мешканець відробив 5 днів на його відбудові. У серпні міськрада розглянула зобов'язання колективу шахти № 1 «Центральна», який вирішив якнайшвидше відновити своє господарство і добитися виконання добових завдань вуглевидобутку.

Водночас міськвиконком дбав про забезпечення населення хлібом, розширення торговельної мережі. Сім'ї загиблих воїнів та інвалідів війни забезпечувалися продуктами харчування, паливом, одягом. Особливим піклуванням були оточені діти-сироти. Колектив шахти № 1 «Центральна» створив дитячий літній табір на 90, а шахти № 3 — на 78 чоловік.

Широко розгорнулася відбудова підприємств та культурно-освітніх закладів міста після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни. В роки першої післявоєнної п'ятирічки партійна організація міста послала на роботу в шахти багато комуністів, комсомольців, безпартійних активістів. 1949 року з 114 членів партії та 210 комсомольців шахти № 1 «Центральна» на підземних роботах було зайнято 242 чоловіка. Щомісяця по 6 тис. тонн вугілля видобував врубмашиніст І. Єрмолаєв. Машиніст врубової машини П. К. Заварза, який за 7 місяців у 1948 році виробив 15 місячних норм, був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Весною наступного року він успішно випробував перший на шахті № 1 вугільний комбайн «Донбас»[3]. Потомственого гірника М. В. Білоусова і прохідника С. Г. Щуру за високі показники в роботі тоді нагороджено орденом Леніна. У ті роки на шахтах працювало багато жінок. Багатьом з них за бездоганну роботу присвоєно звання почесного шахтаря. Серед них були машиністи електровоза Є. Л. Шелудько та О. М. Амеліна, вагонниця О. О. Лазебна, плитова К. Ю. Богданова й інші[4]. У зв'язку із завершенням відбудови шахти № 1 «Центральна» та № 3 до Книги пошани шахти занесено імена 58 гірників шахти № 1 «Центральна», понад 200 робітників нагороджено медалями «За відбудову вугільних шахт Донбасу»[5]. 227 гірників шахти № 3 удостоєні урядових нагород, у т. ч. ордена Леніна — 47, ордена Трудового Червоного Прапора — 36; 83 робітникам присвоєно звання почесного шахтаря.

Шахти міста оснащувалися новою високопродуктивною технікою. В забоях працювали потужні машини й механізми: вугільні комбайни «Донбас», які звільнили наваловідбійників від ручної праці, породонавантажувальні машини, що полегшу-

[1] Газ. «Новый Донбасс» (Красноармійське), 29 серпня 1948 р.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-2900, оп. 1, спр. 1, арк. 18, 19.
[3] Газ. «Новый Донбасс», 15 серпня 1948 р.; 20 листопада 1952 р.
[4] Газ. «Шахтер» (Новоекономічне), 21 вересня 1954 р.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 2, спр. 98, арк. 1—37.

Бригада Героя Соціалістичної Праці В. В. Юркова перед спуском в шахту. Новоекономічне, 1966 р.

вали працю прохідників, сучасні електровози. Більшість лав перелодилася на графік циклічності, в очисних та підготовчих забоях використовувалося механічне кріплення[1]. Все це допомогло прискорити темпи механічного вугледобутку за добу, який у 1951 році порівняно з 1946 роком зріс удвічі. Продуктивність праці робітників підвищилась на 140 проц. Швидко відбудовувалось і саме місто. 1948 року тут жило 22 тис. мешканців, житловий фонд налічував 74 300 кв. метрів. Того року збудовано 10 чотириквартирних будинків, 4 гуртожитки, клуби для робітників шахти № 3 та інженерно-технічних працівників, їдальню й амбулаторію для гірників шахти № 1 «Центральна». На кінець першої після воєнної п'ятирічки було відбудовано палац культури і лікарню на 250 місць. Працювали 2 середні, 3 семирічні школи і вечірня школа робітничої молоді, гірничо-промислове училище та інші навчальні заклади.

Рік у рік трудящі Новоекономічного своєю повсякденною працею зміцнювали економіку міста. За роки семирічки всі три шахти—№ 1 «Центральна», № 1 «Родинська» (заснована в 1953 році), № 3—3-біс видобули 637 тис. тонн вугілля понад план. Якщо в 1959 році вони давали 6825 тонн палива щодоби, то в 1964 році — 8091 тонну. Особливо відзначився колектив шахти № 1 «Центральна», який 1961 року святкував своє п'ятдесятиріччя. За роки Радянської влади з невеликих «мишоловок», як називали шахти в минулому, вони стали потужними підприємствами, озброєними найновішою гірничою технікою. В усіх лавах вугілля добувається комбайнами, впроваджуються високопродуктивні комплекси. На шахті № 1 «Центральна» запроваджено підвісний конвейєр, один з перших в країні. Уже 1966 року середній добовий вуглевидобуток тут становив 4351 тонну, а місячна продуктивність праці робітника — 38,7 тонни[2].

Успішно працював у роки семирічки молодий колектив шахти № 1 «Родинська». Гірники ще 1955 року перекрили добову проектну потужність шахти на 400 тонн вугілля, а в липні 1964 року вона повністю виконала семирічний план. Добовий видобуток вугілля становив 2487 тонн замість 1500 тонн, передбачених планом. На схід від міста споруджується найбільша в СРСР шахта «Красноармійська-Капітальна». Її закладено в день 95-річчя від дня народження В. І. Леніна, тепер вона є ударною комсомольською будовою. Потужне вугільне підприємство даватиме щодоби 13,5 тис. тонн палива.

Зріс культурно-освітній рівень гірників. Понад третина з них має незакінчену середню, загальну і спеціальну середню освіту, з року в рік збільшується кількість фахівців, що закінчують технікуми і вузи. Якщо 1953 року на шахті № 1 «Центральна» працювало всього 10 інженерів і техніків, то через десять років тут було 45 інженерів і 153 техніки, а в 1968 році — відповідно 88 і 228. У 1963 році шахта була учасницею Виставки досягнень народного господарства в Москві. За успішне освоєння нової техніки її колектив одержав диплом першого ступеня і 47 золотих, срібних і бронзових медалей. За дострокове виконання семирічного плану і успіхи в удосконаленні технології виробництва 14 травня 1966 року шахту № 1 «Центральну» нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Крім того, 58 робітників та інженерно-технічних працівників одержали ордени й медалі. Серед них машиніст комбай-

---

[1] Газ. «Новый Донбасс» (Красноармійське), 20 листопада 1952 р.
[2] Журн. «Уголь Украины», 1967, № 11, стор. 37, 38.

на Г. Чернов, бригадири І. Бондарець, П. Красієнко, П. Татаров, В. Денисенко, начальник дільниці Г. Горбунов та ін. Всього на шахті № 1 «Центральна» за самовіддану працю нагороджено орденами і медалями СРСР 780 гірників, з них 60 — орденом Леніна, 106 — орденом Трудового Червоного Прапора.

Важливу роль в успішному виконанні народногосподарських планів відіграє рух за комуністичну працю. В листопаді 1958 року комсомольсько-молодіжна бригада шахти № 5—6 ім. Димитрова тресту «Красноармійськвугілля», очолювана К. А. Севериновим, першою у Донбасі зобов'язалася жити і працювати по-комуністичному. Робітничі колективи шахт Новоекономічного палко підтримали цей патріотичний почин. За високі показники у праці бригаді С. І. Муравйова, першій на шахті № 1 «Центральна», присвоєно звання бригади комуністичної праці. Наслідуючи почин В. І. Гаганової, начальник дільниці цієї шахти Ф. С. Моргун перейшов працювати на відсталу дільницю. За короткий час він вивів її в передові. Ф.С. Моргуна удостоєно звання заслуженого шахтаря Української РСР. Праця багатьох учасників комуністичного руху відзначена урядовими нагородами, серед них машиніста електровоза, депутата міськради К. В. Новикову 7 березня 1960 року нагороджено орденом Леніна.

До початку 1961 року більшість дільниць і бригад на шахті № 1 «Центральна» завоювали звання комуністичних, а 25 червня 1961 року шахті присвоєно звання підприємства комуністичної праці. Шахта № 1 «Родинська» цього високого звання удостоїлась у 1964 році. Її колектив першим у місті 1962 року запровадив наскрізні добові комплексні бригади. У цьому ж колективі 1962 року народився важливий почин — змагання за збільшення вуглевидобутку шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів, ініціатором якого стала бригада В. В. Юркова. Щодоби вона завершувала в лаві півтора циклу. Місячний видобуток комбайном «Донбас» було доведено до 13 тис. тонн. Почин В. В. Юркова підхопили не тільки бригади цієї шахти, але й інші шахти Донецького басейну. В березні 1966 року В. В. Юркова удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Тепер він із своєю бригадою освоює новий високопродуктивний комплекс МК-67. Багато членів бригади поєднують працю із навчанням. В. В. Юрков закінчує заочне відділення Донецького політехнічного інституту. В березні 1969 року його вдруге обрано депутатом обласної Ради депутатів трудящих.

В роки нової п'ятирічки (1966—1970 рр.) широко розгорнулося змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня. Шахти міста видобули 145 тис. тонн вугілля понад план, з них близько половини дала найбільша шахта № 1 «Центральна». ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колектив цієї шахти пам'ятним Червоним прапором. Готуючи гідну зустріч 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, трудівники міста зобов'язалися виконати п'ятирічку до 7 листопада 1970 року. Найбільш відзначився в соціалістичному змаганні на честь Ленінського ювілею колектив шахти № 1 «Центральна», який нагороджений ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Цей колектив вже в кінці жовтня 1970 року виконав п'ятирічний план вуглевидобутку.

Новоекономічне—місто гірників: з 35 підприємств, установ і організацій більшість безпосередньо обслуговують шахти. Серед них: комбінат «Красноармійськвугілля», центральні електромеханічні майстерні, відділ робітничого постачання, ремонтно-будівельне управління, техпостач, автотранспортне підприємство, хлібозавод.

Зростають ряди робітників у місті. Багато вже зроблено, щоб поліп-

Загальний вигляд міста Новоекономічного. 1967 р.

шити їх житлові умови. У північній частині Новоекономічного виріс цілий житловий масив, всього у місті 6033 будинки. Поблизу міського парку — великий ставок, станція човнів, стадіон. У новому парку — Піонерському — дитяче містечко ігор та розваг.

До послуг населення 38 магазинів, у т. ч. універмаг, 10 їдалень, ресторан «Україна», кафе «Весна». Функціонують підприємства побутового обслуговування.

У місті є лікарня на 400 ліжок, поліклініка, дитяча консультація, 5 аптек, 9 медпунктів, з них 5 діють під землею. У медичних закладах працює 295 лікарів та працівників середнього медичного персоналу. У 12 дитячих садках і яслах виховується близько 800 дітей. Широкого розмаху набули фізкультура і спорт. Добровільне спортивне товариство «Авангард» об'єднує понад 7 тис. чоловік. На День шахтаря в 1969 році відкрито палац спорту.

Невпинно розвиваються народна освіта і культура. У 9 загальноосвітніх школах навчається 6,5 тис. дітей, працює 319 педагогів. У професійно-технічному училищі 580 чоловік набувають знань і оволодівають гірничими та будівельними професіями. Робітники шахт і майстерень підвищують кваліфікацію в учбово-курсовому комбінаті. В місті працюють також вечірнє відділення Рутченківського гірничого технікуму, курси підготовки до вузів.

Велику культурно-освітню роботу серед населення проводить колектив міського палацу культури. Створений при ньому народний університет має 3 факультети: літератури, охорони здоров'я та педагогічний. Доброю традицією стали вечори трудової слави, урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених, свята вулиць і кварталів, посвячення в робітники. У художній самодіяльності беруть участь понад 300 гірників, будівельників, механіків, службовців та їх родин. Працюють оркестри — духовий та народних інструментів, естрадний і хоровий колективи, драматичний і танцювальний гуртки, а також гуртки дитячої художньої самодіяльності. Ще у 1966 році у місті заснована п'ятирічна вечірня музична школа. Вона має класи фортепіано і баяна, де вчиться 120 юнаків і дівчат. Завжди людно у бібліотеках міста, а їх тут близько 20. Найбільша бібліотека при палаці культури налічує понад 33 тис. книг.

Провідну роль в економічному і культурному розвитку Новоекономічного відіграють партійні організації, які є на кожному підприємстві та в багатьох установах і закладах. 1968 року в міській партійній організації налічувалось 1411 комуністів. Вони проводять велику роботу по комуністичному вихованню трудящих. Важливе значення надається пропаганді марксистсько-ленінської теорії. В системі партійної освіти навчається 1044 чоловіка. На всіх трьох шахтах працюють кабінети політичної освіти. Надійним помічником партійних організацій є комсомольські, які об'єднують 3084 юнаків і дівчат. Широкою популярністю серед трудящих користується багатотиражна газета «Шахтер», що видається на шахті № 1 «Центральна».

Велику і різнобічну роботу серед населення Новоекономічного проводить міська Рада депутатів трудящих, у складі якої 126 депутатів. Крім того, 95 мешканців Новоекономічного обрані депутатами Красноармійської міської Ради і 3 — депутатами Донецької обласної Ради. У міській Раді працює 11 постійних комісій: промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку, благоустрою, охорони здоров'я, народної освіти, соціального забезпечення, охорони природи, комунального господарства і побуту та інші. На кожному підприємстві є ради пенсіонерів, які вирішують питання соціального забезпечення, виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях. У кожному мікрорайоні є також свої громадські ради. З ініціативи ради пенсіонерів у місті створено бібліотеку на громадських засадах.

За межі району і області сягнула трудова слава молодого гірницького міста. Ще красивішим і упорядкованішим стане воно в недалекому майбутньому. Запорукою цього є його чудові люди, їх гаряче прагнення зробити якомога більше для блага своєї Батьківщини.

М. К. АСТАФ'ЄВА, Б. К. СТЕБЛЬОВ

ГРИ́ШИНЕ

Гришине — село, центр сільської Ради. Розташоване на берегах річки Гришинки, що впадає в річку Бик — притоку Самари, за 5 км на північний захід від Красноармійська і за 70 км від обласного центру. Населення — 2893 чоловіка.

На території села знайдено сарматський меч і кам'яні скульптури кочівників IX—XIII століть.

Осіле населення у цій місцевості з'явилося на початку XVI ст., коли запорізькі козаки, поступово заглиблюючись у лівобережні степи, просунулися до верхів'їв рік Самари, Вовчої, де заснували ряд зимівників. За переказами, першим оселився тут запорожець Гриша, від імені якого поселення й дістало свою назву.

З другої половини XVIII ст., після приєднання Криму до Росії, почалося інтенсивне заселення цих земель. Десь між 1780 і 1790 роками на території колишнього козацького зимівника виникла казенна слобода Гришине. Її заснували селяни-переселенці з південних губерній, в основному українці. Згодом було переселено сюди кілька десятків польських родин. 1799 року в слободі налічувалося 100 дворів з населенням 250 осіб чоловічої статі[1]. У відповідності з існуючим положенням казенні селяни Гришиного одержували у подвірно-спадкове землекористування ділянки по 30 десятин. На деякий час (від 6 до 16 років) поселенці звільнялися від податків. Державні селяни вважалися «вільними сільськими обивателями», але фактично перебували у феодальній залежності від казни. Вони сплачували щорічний оброк по 3—5 крб. з ревізької душі, а також відбували різні державні грошові і натуральні повинності, визначені інвентарями казенних маєтків.

Головним заняттям жителів слободи було землеробство і скотарство. Займалися вони також мисливством, рибальством, виготовленням товарів на ринок, чумацьким промислом. Через Гришине проходив великий тракт з Катеринослава на Бахмут[2]. Місцеве селянське правління очолював старшина (отаман), діловодство вів слобідський писар. Вироки виносили за рішенням сходу всієї громади.

Процес заселення донецьких степів тривав і на початку XIX ст. Тільки за перші 30 років XIX ст. кількість казенних поселенців слободи збільшилася в 4 рази. На грудень 1830 року в Гришиному налічувався 971 житель чоловічої статі, у користуванні яких було 14008,5 десятин придатної землі, 9,5 десятин лісу і 1001 десятина т. зв. неудобів[3]. Вільні землі навколо слободи царський уряд роздав багатьом поміщикам і колоністам. Поблизу Гришиного з'явилися німецькі колонії (Шидлове, Василівка), маєтки поміщиків Вінсів, Геккерів, Роговських та ін., які оточили тісним кільцем землі гришинських селян. Середній наділ на одну ревізьку душу в селі становив 14,4 десятини. При низькій культурі землеробства й дедалі зростаючих податках і поборах зменшувалися прибутки гришинських селян, багато з них розорювалися.

Напередодні селянської реформи 1861 року в Гришиному налічувалося 435 дворів і 3016 чол. населення. Багато його жителів, поряд з сільським господарством, займалися різними промислами й ремеслами: виготовляли серпи, коси, лопати, брички, колеса, бочки, кам'яні катки, шили одяг, взуття, вичинювали овечі шкури, а з конопель і льону виробляли полотно. Добра слава йшла про сільських умільців: ковалів — Сліпенків, Булавіних, Міщенків, Коваленків, шевців — Головкіних, Ходиків, кравців — Ковтунів, Горбунових та ін. Продукти своєї праці місцеві селяни збували на ринку. З 1860 року в Гришиному щороку проводились три триденні ярмарки. Жителі навколишніх слобід і сіл приїжджали сюди з полотном, худобою,

[1] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, стор. 37.
[2] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 44.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 2, спр. 242, арк. 13.

кіньми, хлібом, різними ремісничими і побутовими виробами[1]. В 1963 році на ці ярмарки привезено товарів на 25 600 крб., а продано на 16 тис. карбованців.

Після ліквідації кріпосництва у відповідності з указами про поземельний устрій державних селян колишні казенні селяни дістали право зберегти землі, якими до цього користувалися. Але, не маючи коштів на їх викуп, селяни ще понад 20 років сплачували оброчну подать, яка виснажувала їхні господарства. Один з царських чиновників після відвідання села писав у 1886 році: «Особливо різко впадає в очі вражаюча бідність значної частини селян найбільш наділеного землею села Гришиного. Обшарпана постать і жалюгідний, розгублений вигляд тутешнього мужика, стомлена, похнюплена його худоба і напівзруйновані будівлі справляють гнітюче враження»[2]. Офіційна земська статистика за 1887 рік свідчить, що у Гришиному на 998 дворів було всього 745 волів, 590 корів, 243 голови ялового молодняка, 742 коней, 887 свиней, 135 кіз, 3852 вівці, 227 телят, 106 лошат[3]. Багато дворів не мали ніякої худоби.

З введенням обов'язкового викупу у січні 1887 року лише 1618 із 6124 селян одержували наділи. Загальна кількість надільної землі становила 14 133 десятини, а середній наділ на ревізьку душу — до 8,7 десятини[4]. Перехід на викуп землі прискорив розшарування селян. Кращу землю захопили сільські багатії. Біднота, що розорювалася, змушена була наймитувати у місцевих куркулів та сусідніх поміщиків. Деякі селяни пішли на будівництво Катерининської залізниці та на шахту Західно-Донецького кам'яновугільного товариства «Табурна», яку відкрито поблизу села 1901 року.

Після реформи 1861 року Гришине стало волосним центром Бахмутського повіту. За даними загального перепису 1897 року, в селі мешкало 7148 чоловік. На початку XX ст. тут був паровий млин і більше десяти торговельних підприємств з річним оборотом близько 85 тис. крб. Лише у другій половині XIX ст. в селі відкрито лікарню на 10 ліжок. Один лікар і 2 фельдшери обслуговували цілу дільницю — села 4 волостей Бахмутського повіту, розкидані в радіусі на 41 версту[5]. За даними 1897 року, до 75 проц. жителів Гришиного були неписьменними. Тільки в 1843 році почала працювати школа на 50 учнів, яких навчав один учитель. Містилася вона у приміщенні колишнього винного складу. Незважаючи на зростання населення, навіть через 20 років у ній перебувало лише 50 хлопців і 5 дівчаток. У 1886 році на базі цієї школи відкрили земську школу на 40 учнів, а 1891 року — церковнопарафіяльну однокласну жіночу школу. В 1903 році з 783 селянських дітей навчалося лише 390[6]. Школа роками не ремонтувалася і була схожа, як повідомляв місцевий учитель земству, «на стару занедбану корчму».

Промислова криза в країні на початку XX ст., голод і недорід погіршили становище робітничого класу і селянства, посилили серед них невдоволення існуючим ладом. Великий вплив на жителів Гришиного справляла ленінська газета «Искра», розповсюджувана тут у 1901—1903 рр. Агітаційну роботу в селі проводила соціал-демократична організація станції Гришине. На початку липня 1905 року тут поширювались антиурядові листівки, надіслані Катеринославським комітетом РСДРП[7].

Жителі с. Гришиного брали активну участь у виступі робітників-залізничників під час грудневого збройного повстання 1905 року, у мітингах, організованих страйковим комітетом на станції[8]. 10 грудня 1905 року селяни напали на економії поміщи-

---

[1] Отчет Бахмутской уездной земской управы за 1914 год. Бахмут, 1915, стор. 82.

[2] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2. Бахмутский уезд, стор. 201.

[3] Отчет Бахмутской уездной земской управы за 1887 год. Бахмут, 1888, стор. 162, 163.

[4] Список населенных мест Бахмутского уезда на 1902 год. Екатеринослав, 1902, стор. 14, 15.

[5] Труды VII съезда земских врачей и представителей земств Екатеринославской губернии (26 сентября — 4 октября 1897 г.), вып. 2. Екатеринослав, 1898, стор. 47.

[6] Отчет Бахмутской уездной земской управы по народному образованию за 1903/04 учебный год. Бахмут, 1904, стор. 3—7.

[7] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, ч. 1, стор. 200.

[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 347, оп. 1, спр. 298, арк. 13.

ків Вінса, Роговського і розподілили між собою захоплений там сільськогосподарський реманент та худобу. Частина селян вступила до гришинської бойової дружини і в її складі виїхала до Горлівки, де брала участь у бою з царськими військами. Серед 50 учасників грудневого збройного повстання на станції Гришине, засуджених царським урядом, двоє були жителями с. Гришиного: слюсар С. І. Анікєєв і учень слюсаря І. А. Пономарьов[1].

У роки реакції класове розшарування села поглибилося. На 1 січня 1908 року з 1227 дворів 247 (20 проц.) мали всього по 1—5 десятин землі, 656 (54 проц.) — від 5 до 10 десятин і лише четверта частина — 324 двори (24 проц.) мали понад 10 десятин. В селі було 1345 голів великої рогатої, 1135 — дрібної худоби і 2862 коней[2]. Але вони також розподілялися нерівномірно. Багато дворів залишалися без худоби і тягла.

Проведення столипінської аграрної реформи сприяло зміцненню куркульських господарств, на землях яких створювалися показові поля. Так, на землі, що належала С. Булавіну, було введено чотирипільну сівозміну і врожайність ярих досягала 100—120 пудів, тоді як урожайність на селянських полях не перевищувала 25—30 пудів. Сільська біднота не могла користуватися і послугами т. зв. Селянського банку, який до 1911 року не допоміг селянам придбати жодної десятини землі.

На початок 1911 року в селі за указом від 9 листопада 1906 року за 381 господарством (31 проц. всіх дворів) закріпили 4929 десятин землі. До 1915 року землю закріпили в особисту власність уже за 765 господарствами (з 1228), з яких 712 одержали її на відрубах загальною площею 6602 десятини і утворили 48 хуторів[3]. Багато селян, не маючи тягла, реманенту і коштів для обробітку своїх мізерних наділів, не могли прогодувати сім'ю. Вони продавали землю, перетворюючись на сільських пролетарів, або переселялися у Сибір. До 1 квітня 1910 року 177 родин села Гришиного звернулися до властей Бахмутського повіту з проханням виділити їм у Сибіру 481 наділ землі[4].

До 1913 року в Гришиному налічувалося близько 1300 дворів, 11 951 житель (5968 чоловіків і 5983 жінки), а надільної землі було 14 282 десятини оброблюваної і 463 десятини непридатної. Село Гришине, як писала повітова газета, простягалося по долині довгим ланцюгом одноманітних, переважно критих соломою українських хат. 13 червня 1914 року пожежа спустошила частину села. За неповними підрахунками земства, сума збитків, заподіяних селянам, становила 1248 крб. Волосна лікарня, що знаходилася у селі, обслуговувала 35 тис. населення. Медперсонал її складався з 4 чоловік: лікаря, акушерки і двох фельдшерів. Коштів на медикаменти і предмети догляду за хворими відпускали дуже мало. Так, 1914 року лікарні асигнували всього 247 крб. 32 коп. Кожний 25-й хворий вмирав, більше половини з них становили діти. В 1914 році в селі працювали двокласне змішане земське училище з ремісничим відділенням, 4 однокласні земські школи і 1 церковнопарафіяльна однокласна жіноча школа[5]. В 1912 році місцеві вчителі організували т. зв. народні читання. Того ж року в церковнопарафіяльній школі вперше за всю історію села було влаштовано новорічну ялинку для дітей.

Коли почалася перша світова імперіалістична війна, з села призвали до армії близько 50 проц. дорослого чоловічого населення. Для потреб війни власті часто реквізовували коней і худобу. Площа посівів значно скоротилася. Куркулі жорстоко експлуатували бідноту, беручи величезні проценти за позику, за безцінь скуповували селянські землі. У зв'язку з виходом більше як 700 домогосподарів на відруби і хуто-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 9, арк. 84, 85.

[2] Землепользование Екатеринославской губернии. Ведомость № 1. Бахмутский уезд. Екатеринослав, 1908, стор. 54—55.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 129, оп. 31, спр. 426, арк. 131—134.

[4] «Народная газета Бахмутского земства», 1910, № 1, стор. 3, 4, 5.

[5] Народное образование в Екатеринославской губернии за 1913—1914 учебный год. Екатеринослав, 1915, стор. 10, 11, 65, 88, 89.

Д. Я. Воробйов (у центрі) — командир партизанського загону с. Гришиного, Й. І. Тютюнник (праворуч) — командир партизанського загону с. Криворіжжя, С. І. Тютюнник (ліворуч)—партизан Криворізького загону. 1919 р.

ри населення села на 1916 рік зменшилося до 7—8 тис. чол. Вони мали 8—9 тис. десятин.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції великий вплив на жителів села справляла діяльність Ради робітничих депутатів станції Гришине. Роз'яснювальну роботу серед селян проводили члени селянської секції, створеної при Гришинській районній Раді з ініціативи більшовицької групи навесні 1917 року. Рада направила у села району групи агітаторів для подання допомоги селянству у виборах місцевих Рад. Вже в травні у селі Гришиному почала діяти Рада селянських депутатів. До її складу входили М. Батрак, С. О. Басов, Ф. Ф. Толстунов[1]. В липні 1917 року Бахмутський повітовий виконком ухвалив за десятину річної оренди сплачувати не 10—15 крб., як запропонував Тимчасовий уряд, а не більше 4 крб. При цьому гроші за оренду повинні були витрачатися на допомогу інвалідам війни, сиротам і на освітні потреби села. В селі Гришиному на ці гроші організували народний дім — сільський клуб і школу. З допомогою гришинських залізничників жителі села вели наполегливу боротьбу проти місцевих куркулів, спілки землевласників і куркульсько-есерівської «селянської спілки», що намагалися перешкодити діяльності Рад і аграрним перетворенням.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції більшовики станції Гришине ознайомили жителів села з ленінськими декретами про землю і мир. У грудні 1917 року при підтримці загонів Червоної гвардії району, які придушили куркульські заколоти[2], селяни Гришиного почали розподіл поміщицької і куркульської землі. На початку січня 1918 року в селі створюється ревком. Його активними організаторами були місцеві селяни: більшовик Д. Я. Воробйов, який повернувся з армії, а також М. Анікєєв, М. Завгородній, М. Науменко, І. Ходика. Тоді ж з селян і колишніх фронтовиків ревком і створений у ці дні комуністичний осередок на чолі з Д. Я. Воробйовим[3] сформували загін Червоної гвардії, що швидко виріс до 500 чол. В кінці січня 1918 року було обрано волвиконком, а у лютому комуністи села доповідали повітовій Раді: «Владу Рад визнано. Економії охороняються червоногвардійцями»[4]. Під керівництвом більшовицького осередку і волвиконкому було взято на облік весь поміщицький реманент, худобу, посівне зерно, провадився розподіл землі.

В квітні 1918 року, коли до Донбасу наближалися австро-німецькі окупанти, село і станція Гришине стали важливими оборонними пунктами, де війська 1-ї і 2-ї українських радянських армій стримували натиск ворога. Разом з ними захищали владу Рад червоногвардійські і робітничі загони Донбасу[5]. 21 квітня 1918 року австро-німецькі війська захопили село і спільно з українськими буржуазними націоналістами чинили жорстокі репресії. Трудящі піднялися на боротьбу за відновлення Радянської влади. В підпільну більшовицьку організацію Гришинського району, створену в травні 1918 року, входили й більшовики села — Д. Я. Воробйов, М. Завгородній, В. Д. Юровников та ін. Селяни допомагали продовольством залізничникам станції Гришине і шахтарям району, які застрайкували у липні 1918 року, а восени того ж року багато з них вступили до повстанських загонів, що діяли

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 1, арк. 7.
[2] Х. Лукьянов. Красная гвардия Донбасса, стор. 37.
[3] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 50, арк. 17, 18.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 3, арк. 12.
[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 305.

в районі під керівництвом Т. В. Кишканя, Д. Я. Воробйова, Й. І. Тютюнника, П. С. Рокотянського та ін. В листопаді 1918 року збройні загони гришинських робітників і селян, роззброївши окупантів і гетьманську варту, відновили владу Рад в селах району[1], в т. ч. і в Гришиному.

Але на зміну окупантам і гетьманцям в кінці листопада 1918 року сюди прийшли петлюрівці, а потім білогвардійці. 20 січня 1919 року їх вигнали війська Червоної Армії[2], яким активно допомагали партизани. Зразу ж було створено ревком на чолі з Д. Я. Воробйовим, а в кінці лютого 1919 року відбулися вибори до волосної Ради селянських і робітничих депутатів[3], головою якої став учасник грудневого збройного повстання 1905 року на станції Гришине І. А. Пономарьов.

Партійна організація і Рада проводили роботу щодо здійснення аграрних законів Радянської влади, організації весняної сівби, виконання продовольчих поставок, мобілізації населення на боротьбу з бандитизмом, подання допомоги родинам червоноармійців тощо. Гришинський райвиконком конфіскував млини та іншу власність багатіїв, що втекли з білими, організував роботу волосного народного суду, комбіду, шкіл, бібліотеки, сільської лікарні, драмгуртків, школи для дорослих. 10 березня 1919 року при волвиконкомі було створено відділ освіти і розпочато ремонт народного дому (клубу). Робота ця проводилася у прифронтових умовах — всю весну 1919 року недалеко від села, в районі Курахівки, Авдіївки, Юзівки тривали жорстокі бої з білогвардійцями за Донбас.

29 травня 1919 року Гришине захопили денікінці[4]. Від рук денікінських катів загинули комуністи-підпільники І. А. Пономарьов, М. Н. Кравченко, Ю. П. Фоменко[5]. Багато жителів села пішли у партизанські загони. Боротьбу трудящих проти денікінських банд очолила районна підпільна організація. 30 грудня 1919 року 8-а Червонопрапорна кавалерійська дивізія Червоного козацтва визволила село від ворогів. Відновив свою діяльність волосний партійний осередок, на обліку якого у березні 1920 року було 14 чоловік[6]. Активну роботу серед населення проводили комуністи села — Бочаров, Савченко, Черняєв, Воробйов. У квітні 1920 року пройшли вибори до Гришинської волосної Ради, головою якої обрали Д. Я. Воробйова. До 1 квітня створено комсомольський осередок на чолі з молодим комуністом М. М. Мишнєвим.

Жителі села активно підтримували політику Радянської влади. 20 червня 1920 року тут відбувся мітинг. Його учасники (понад 1500 чол.) одностайно ухвалили резолюцію — всіляко зміцнювати владу Рад. Багато гришинців добровільно пішли на фронт, серед них К. С. Москаленко (нині Маршал Радянського Союзу), М. Глущенко, Т. М. Циганенко та ін., щоб допомогти Червоній Армії відбити напад білополяків і врангелівців[7].

3 червня 1920 року Гришине стало підрайонним центром Гришинського району, що об'єднував кілька волостей (з 1921 року село Гришине знову центр волості, а з 1923 року — сільради). 22 серпня 1920 року тут відбувся підрайонний з'їзд КНС (в селі КНС організовано в червні 1920 року), який зобов'язався забезпечити виконання продрозверстки 1920 року достроково. КНС взяв на облік увесь урожай, а також допомагав у збиранні врожаю вдовам та родинам червоноармійців. На вересень 1920 року продрозверстку було виконано[8]. За рішенням партійної організації в серпні провадився «тиждень допомоги хворому і пораненому червоноармійцю». Жіноча рада, створена ще в червні, направила своїх делегаток до лазарету доглядати поранених та хворих. Весною 1921 року Гришинський комнезам вжив енергійних заходів

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920), стор. 82.
[2] Из истории гражданской войны в СССР, т. 1, стор. 658.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1475, оп. 1, спр. 34, арк. 5.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 103.
[5] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 386.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1533, оп. 1, спр. 6, арк. 32.
[7] Донецький облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 32, арк. 8.
[8] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 184, арк. 8, 11, 12, 15.

щодо проведення посівної кампанії. Вилучений у куркулів насіннєвий фонд розподілили між родинами червоноармійців та бідняків. З 28 березня по 4 квітня відбулося два недільники, на яких заготовляли ліс, очищали подвір'я, ремонтували мости.

Відбудова господарства відбувалася в умовах запеклої боротьби з куркульськими бандами. Від рук махновців загинули М. М. Мишнєв, делегат 1 Всеукраїнського з'їзду КНС Миронов та ін.[1]. Щоб ліквідувати банди, партійна організація мобілізувала всіх комуністів і комсомольців. Велику допомогу населенню у боротьбі з бандитизмом надавали червоноармійські частини. Для захисту мирної праці жителів в селі було розміщено близько 800 бійців 3-ї бригади Донецької дивізії військ ВЧК. Вони допомагали селянам також у проведенні сільськогосподарських робіт.

Тяжке становище населення посилювалося неврожаєм і голодом 1921—1922 рр. На початок 1923 року в селі залишився 7191 житель. З 1268 господарств (частина їх займалася промислами) 159 нічим було засіяти поле, 165 були без будь-якого посіву; 473 взагалі не мали ніякої худоби, 321 — робочої худоби, 221 господарство мало по 1 голові робочої худоби, 220 — по дві, 33 — по 3—4 голови робочої худоби. З 9830 десятин землі 428 десятин було зайнято садибами, 6 десятин — під сіножатями, а 9396 десятин під ріллею, але засіяли на січень 1923 року тільки 3788 десятин[2].

Комосередок (в 1925 році до його складу входило 36 комуністів), Рада, КНС та 67 комсомольців села провадили велику організаторську, виховну і роз'яснювальну роботу серед селян. Навесні 1924 року в Гришиному вже діяло сільськогосподарське товариство, якому держава надала кредит[3], працювали споживча кооперація і каса взаємодопомоги. Каса позичала селянам зерно, давала в тимчасове користування трактор, сільгоспреманент. У 1925 році сільськогосподарське товариство продало держторгу 10 тис. пудів зерна і 5 тис. пудів кукурудзи, одержало від держави у кредит машини на 18 тис. крб., 4 трактори «Фордзон». На початок 1926 року воно налічувало 560 членів. 1924 року в селі організується сільськогосподарська артіль ім. М. Скрипника, яка на осінь 1925 року об'єднувала 43 члени, з них 5 комуністів і 36 комсомольців. У користуванні артілі було 367 десятин землі, близько 100 голів худоби, маслозавод. Вона мала локомобіль, трактор. Артіллю керувала Рада у складі 3 чол., яку обирали загальні збори. У 1926 році на землях артілі було впроваджено шестипільну сівозміну. Врожай пшениці на показовому полі цього ж року становив 366 пудів з десятини. При артілі працювала школа на 35 дітей. В 1924—27 рр. у селі створено 3 машинно-тракторні товариства[4].

Помітні зрушення сталися в культурному житті села. Сільська лікарня в 1926 році поповнилася новим стаціонарним відділенням на 10 ліжок. Працювали школи, лікнеп, клуб, бібліотека. При сільбуді 1925 року обладнано кімнату для голосного читання газет. Крім гуртків художньої самодіяльності, створено спортивний, МОДРу, оборонний, налагоджено випуск стінної газети. З 18 по 25 січня 1925 року в селі проходив тиждень пам'яті В. І. Леніна, під час якого було проведено огляд досягнень у соціалістичній перебудові села, заслухано звіти про роботу лікнепу, жінради, сільбуду і створено ленінський куток. У березні 1925 року проведено двотижневик книги[5].

З 1925 року комсомольці організували випуск рукописної газети «Юный пахарь», яка проводила агітаційну роботу серед молоді, атеїстичну пропаганду. З січня 1926 року на базі політгуртка створено школу політграмоти, працювали загальноосвітній, 2 гуртки для малописьменних. Багато молодих селян Гришиного поїхало вчитися. Так, ще 1922 року Гришинський комосередок послав до Харківської школи

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 50, арк. 26, 27.

[2] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь — февраль 1923 г.), т. 5, стор. 32—41.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 9, арк. 21, 38.

[4] Донецький облпартархів, ф. 1632, оп. 1, спр. 4, арк. 7, 29, 60, 61.

[5] Там же, спр. 3, арк. 4, 11, 29, 46, 55; спр. 4, арк. 10, 11.

червоних старшин комсомольців Т. М. Циганенка, С. О. Басова, П. О. Мишнєва, К. С. Москаленка, С. Л. Ткаченка, на військові курси до Києва — Ф. Т. Тищенка, на педкурси — І. Л. Воробйова, до сільгоспшколи — Н. Х. Москальова. У березні 1925 року в школах села було створено 3 загони юних піонерів, що об'єднували понад 120 дітей.

Зміцнів зв'язок села з шефами. Залізничники станції Гришине допомогли селянам у проведенні сільськогосподарських робіт, налагодженні роботи шкіл, лікнепу, виступали перед ними з концертами.

Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), Гришинська партійна організація та сільська Рада здійснювали курс партії на колективізацію сільського господарства. На початок 1930 року 1006 бідняцьких і середняцьких господарств (89 проц. їх загальної кількості) вже об'єдналися у 13 товариств спільного обробітку землі. В 1930 році ТСОЗи були реорганізовані у 7 артілей. Після укрупнення їх влітку 1931 року в селі налічувалося 5 артілей[1], головами яких були П. Є. Назаренко, І. К. Фісай, Й. Ф. Єременко, С. О. Пєшков, С. С. Гриценко та інші.

Комуністи села мобілізували населення на боротьбу проти куркульства, яке намагалося зірвати колективізацію. Погрози, постріли з-за рогу, підпали, саботаж — були основною зброєю куркулів: вони вчинили замах на голову Гришинської сільради М. М. Ланцова і ін. сільських активістів. У 1931 році куркулі знищили 36 голів громадської рогатої худоби і коней, а на кінець 1932 і початок 1933 року — 250 коней. Партійна організація та сільрада разом з робітничо-селянською інспекцією вжили рішучих заходів проти куркулів. З 5 по 25 січня 1932 року було проведено двотижневик перевірки стану робочої худоби і техніки. Тих, хто зривав хлібозаготівлі, штрафували, а найбільш злісних, за рішенням загальних зборів селян і сільської Ради, виселяли з села.

Велику допомогу селянам у колективному веденні господарства подавала перша тракторна колона, створена у Гришинському районі навесні 1929 року[2]. Восени 1930 року було організовано Гришинську МТС, що налічувала 60 тракторів[3]. У грудні 1931 року при МТС розпочали роботу курси для підготовки трактористів. Першими механізаторами у селі стали Д. С. Пилипець, Г. Т. Лазник, Ю. Л. Батрак та інші.

На кінець 1931 року колгоспи села Гришиного об'єднували 829 дворів (82 проц. усіх селянських господарств)[4]. Виконуючи постанову ЦК ВКП(б) від 4 лютого 1932 року «Про чергові заходи щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів», Гришинська сільська партійна організація, у складі якої налічувалося 29 комуністів, створила в кожному колгоспі партійні групи, організувала бригади з постійним складом колгоспників, здійснювала контроль за їх роботою. На вирішальних ділянках працювали комуністи.

У селі виросли кадри висококваліфікованих спеціалістів — агрономів, зоотехніків, механізаторів, рільників та ін. 1932 року 5 колгоспів села було об'єднано у 3 господарства. Їм передано понад 7 тис. десятин землі, на колгоспних полях працювало 11 тракторів[5]. Шефи гришинських колгоспів — робітники паровозного депо станції Гришине та ін. промислових підприємств відремонтували сільськогосподарські машини і реманент, збудували тваринницькі приміщення тощо.

У 1935 році загальні збори колгоспників одностайно схвалили Примірний статут сільськогосподарської артілі. На той час було усуспільнено 97 проц. земельних угідь, значно підвищився матеріальний добробут колгоспників[6]. В 1937 році всі три

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 1632, оп. 1, спр. 6, арк. 8, 9; спр. 8, арк. 12, 13.
[2] Комітети незаможних селян України (1920—1933), стор. 508.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 10, спр. 248, арк. 135; оп. 12, спр. 289, арк. 32.
[4] Там же, ф. 559, оп. 1, спр. 624, арк. 90.
[5] Донецький облпартархів, ф. 1632, оп. 1, спр. 9, арк. 15, 16.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 349, арк. 1, 33.

Маршал Радянського Союзу, уродженець с. Гришиного К. С. Москаленко. 1960 р.

артілі села засипали у державні засіки понад 3,5 тис. цнт зерна. У 1939 році колгоспники одержали на трудодень по 4,5 кг зерна і 1 крб. 38 коп. грішми. 1940 року за високі показники у розвитку тваринництва гришинські колгоспники — завідуючий фермою П. К. Фісай, свинарки М. Ф. Чередниченко і М. М. Згурова були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві.

Під керівництвом сільської Ради проводилися масові недільники по благоустрою села, під час яких закладено фруктовий сад, озеленено 23 га вулиць. Якщо на початок 1923 року з 7191 жителів у селі було 1713 неписьменних, то за роки передвоєнних п'ятирічок неписьменність повністю ліквідовано. Всі діти шкільного віку вчилися. Невеличкі дореволюційні початкові школи розширено. Одну з шкіл ще у 1926 році перетворено на 7-річну, а потім на середню. Напередодні Великої Вітчизняної війни у селі було дві школи, в яких навчалося близько 500 учнів.

У сільському клубі працювали гуртки художньої самодіяльності, регулярно відбувалися перегляди кінофільмів. Комсомольська агітбригада виїжджала з концертами на польові стани і в сусідні села. Комуністи і комсомольці вели антирелігійну пропаганду серед населення, проводили бесіди, лекції, при клубі і в школах діяли гуртки «войовничих безвірників», працювали бібліотеки. Майже кожна родина передплачувала газети та журнали.

В селі було 2 партійні організації — колгоспна (об'єднувала 28 членів і кандидатів у члени партії) і сільська територіальна, що налічувала 24 чол.[1]. 12 грудня 1937 року жителі села взяли активну участь у перших виборах до Верховної Ради СРСР. У червні 1938 року 2744 виборці села одностайно проголосували за кандидата у депутати Верховної Ради УРСР — знатну ланкову колгоспу ім. Леніна Красноармійського району Є. Ю. Ковальову[2].

З перших днів Великої Вітчизняної війни більшість чоловіків села пішли на фронт. Ті, що залишилися, брали участь у будівництві оборонних споруд, на їх плечі лягав весь тягар сільськогосподарських робіт. З наближенням фронту у жовтні 1941 року у східні райони країни було евакуйовано понад 500 голів великої рогатої худоби, сільгоспмашини, виїхала група колгоспників. 21 жовтня 1941 року Гришине захопили гітлерівські окупанти. 22 березня 1942 року були заарештовані, а потім позвірячому закатовані 17 гришинських активістів-колгоспників. Серед них комуністи І. К. Фісай, Й. Ф. Єременко, І. С. Ковальов, Д. Д. Соловйов, С. О. Пєшков та інші.

Та гітлерівським катам не вдалося зламати волю радянських людей. Радянські патріоти героїчно боролися проти окупантів; вони зривали заготівлю продовольства для фашистської армії, розповсюджували листівки, в яких розповідалося про становище на фронтах. Багато жителів села билися з ворогом у партизанських загонах М. М. Ланцова, П. Г. Пасічного та ін., що діяли у Красноармійському і сусідніх з ним районах[3].

На початок лютого 1943 року група радянських військ Південно-Західного фронту, до складу якої входили 3, 4, 10 та 18 танкові корпуси і дві стрілецькі дивізії, прорвала фронт противника у районі Слов'янська—Краматорська—Лозової[4]. Танкісти-гвардійці почали наступ на Красноармійськ і на світанку 11 лютого наваль-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 1632, оп. 1, спр. 14, арк. 28.

[2] Газ. «Новый Донбасс», (Постишеве), 29 червня 1938 р.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 209, арк. 122—126.

[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 37.

ним ударом вибили фашистів з с. Гришиного. Протягом 9 діб радянські воїни, підтримувані населенням, відбивали шалені атаки фашистів, що одержали свіже підкріплення. 20 лютого 1943 року, після чергового варварського бомбардування, німецькі війська знову захопили село. Фашисти, ще більше лютуючи, розправлялися з мирним населенням, яке допомагало Червоній Армії. Карателі розстріляли чоловіків, які залишились у селі. Тоді загинуло 16 гришинців. В результаті боїв і фашистських бомбардувань Гришине було майже повністю зруйноване.

Сотні жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багатьох з них за хоробрість та героїзм нагороджено орденами і медалями СРСР, а уродженець села Маршал Радянського Союзу К. С. Москаленко удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

На початок вересня 1943 року частини 3-ї гвардійської армії під командуванням генерал-лейтенанта Д. Д. Лелюшенка форсували річку Сіверський Донець, розгорнули наступ і 8 вересня 1943 року визволили Гришине від фашистів[1].

Поновили свою діяльність сільрада, парторганізація. В зв'язку з тим, що майже всі комуністи були на фронті, партійна організація села складалася з 3 чоловік, а в 2 комсомольських організаціях (територіальній і шкільній) було 20 членів комсомолу[2]. Були відновлені колгоспи.

Окупанти знищили в селі сотні житлових будинків, 5 шкільних приміщень, лікарню, аптеку, зерносховище, ветеринарну лікарню, магазин. Важко було гришинцям піднімати зруйноване господарство. Навесні 1944 року поля доводилося орати коровами. Майже без реманенту і техніки жінки, старі та підлітки провели сівбу зернових. Восени того року гришинські колгоспники, своєчасно зібравши врожай, розрахувалися з державою з усіх видів поставок. Було відбудовано тваринницькі ферми. На кінець 1944 року поголів'я великої рогатої худоби у 3 колгоспах становило 390 голів, тобто досягло довоєнного рівня.

Комуністи села, сільська Рада багато уваги приділяли відбудові шкіл, лікарні. Вже у вересні 1943 року силами вчителів і громадськості було відремонтовано один з шкільних будинків. В 1944 році відбудовано всі шкільні приміщення. 1 вересня того ж року школу відвідували 564 учні. Відновили роботу амбулаторія, лікарня, аптека, зооветдільниця, сільське споживче товариство, приміщення яких на той час було відбудовано. Закінчувався ремонт клубу, 70 чоловік відвідували заняття агрогуртків.

Самовіддано працювали жителі села у роки першої післявоєнної п'ятирічки. У 1947 році, відповідаючи на заклик ленінградців виконати п'ятирічку за 4 роки, гришинські колгоспники розгорнули масове соціалістичне змагання. В 1948 році в колгоспах було відновлено довоєнні посівні площі. План хлібоздачі у цьому році колгоспники виконали достроково. Ланкова М. А. Кулинич виростила по 28 цнт жита, ланкова М. Білицька — по 16 цнт кукурудзи, а ланкова В. Г. Пляшечник — по 12,3 цнт соняшнику з га[3].

У лютому 1948 року за рішенням Красноармійського райкому партії створено колгоспну первинну партійну організацію, яка разом з територіальною партійною організацією очолила боротьбу за дальший розвиток економіки села. Велику масово-політичну роботу проводив у селі агітколектив у складі 24 чоловік колгоспних активістів та вчителів. Того ж року комсомольці організували 11 недільників.

Будівництво зрошувальної системи у колгоспі «Донбас». Гришине, 1967 р.

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 231, арк. 6.

[2] Там же, ф. Р-1632, оп. 1, спр. 19, арк. 1, 21, 22.

[3] Донецький облпартархів, ф. 1645, оп. 1, спр. 6, арк. 35—37.

Бригадир овочівницької бригади колгоспу «Донбас» Герой Соціалістичної Праці Н. П. Соловйова. 1964 р.

Вони випускали стінні газети і бойові листки, у яких розповідалося про успіхи односельчан, викривалися недоліки.

Восени 1950 року колгоспи Гришиного об'єдналися в один. З 1957 року він носить назву «Донбас». У 1950 році обсяг валової продукції колгоспу перевищив довоєнний рівень на 70 проц.[1]. Поголів'я худоби порівняно з 1940 роком збільшилося на 60 проц. По 1900 літрів молока при плані 1800 надоїла від кожної фуражної корови доярка О. Климова. В 1951 році у колгоспі закінчено будівництво корівника на 100 голів, пташника на 2 тис. голів. Високих показників добилася рільнича бригада № 1, яка зібрала з площі 132 га урожай озимої пшениці по 27,6 цнт. Свинарка М. Горова одержала від 10 свиноматок 93 поросят. Поліпшилось матеріальне становище колгоспників. У 1952 році вони одержали по 4,5 кг пшениці на трудодень.

Нових успіхів домоглися хлібороби в результаті здійснення рішень, намічених вересневим (1953 року) Пленумом ЦК КПРС. 1955 року Гришинський колгосп став мільйонером. Від рослинництва було одержано прибутку 520 тис. крб., від тваринництва — 450 тис. крб., від овочівництва — 30 тис. крб. Поголів'я худоби досягло 800 голів, надій молока — 277,5 тонни[2]. В 1957 році на сесії Гришинської сільської Ради депутатів трудящих прийнято рішення про повну електрифікацію села і здійснено його до 1958 року.

За роки семирічки зміцніла матеріальна база колгоспу. Після реорганізації МТС колгосп придбав 30 тракторів, 9 зернових комбайнів. В 1965 році порівняно з 1950 роком врожайність сільськогосподарських культур збільшилася: озимої пшениці — з 10,6 цнт до 25,7 цнт з га, кукурудзи — з 15,3 цнт до 30 цнт, соняшнику — з 8,8 цнт до 19,3 цнт. В 1966 році з 140 га було зібрано врожай озимої пшениці по 44 цнт з га, а в 1965 році ланка В. М. Воробйова на 120 га одержала урожай соняшнику по 24,5 цнт з га. Грошові прибутки колгоспу зросли з 116 857 крб. в 1950 році до 1 089 452 крб. в 1966 році. За високі врожаї сільськогосподарських культур і успіхи в розвитку тваринництва в 1965—1966 рр. багатьох колгоспників удостоєно високих урядових нагород: бригадир тракторної бригади комуністичної праці М. Н. Біленко — ордена Леніна, ланковий В. М. Воробйов — ордена Трудового Червоного Прапора, голова колгоспу В. М. Макаров, тракторист В. Г. Лазник і зоотехнік О. Н. Руденко — ордена «Знак Пошани».

В 1967 році трудівники колгоспу, незважаючи на несприятливі кліматичні умови, з площі 2378 га зібрали врожай зернових по 21,4 цнт з га, соняшнику — з площі 644 га по 21,6 цнт, зерна кукурудзи — з площі 685 га по 25,3 цнт. Деякі механізовані ланки добилися ще кращих результатів. Так, ланка О. Г. Безсонова одержала з площі 117 га врожай соняшнику по 24,7 цнт, а комсомольсько-молодіжна ланка, очолювана М. П. Сліпенком, зібрала врожай соняшнику з усієї площі по 29,6 цнт з га. Успішно працювала овочівницька бригада під керівництвом Героя Соціалістичної Праці Н. П. Соловйової, а також тваринники колгоспу. В 1967 році на одну фуражну корову надоєно 2058 кг молока, одержано по 15,3 поросят на свиноматку і по 165 штук яєць на курку-несучку. В цьому ж році колгосп одержав 1192 тис. крб. прибутку, тобто в 10 разів більше порівняно з 1955 роком.

Нині колгосп «Донбас» — добре розвинуте, багатогалузеве господарство. За ним закріплено 6579 га землі, в т. ч. сільгоспугідь — 5643 га, з них орної землі — 5125 га. Зросла технічна оснащеність виробництва. У колгоспі 34 трактори, 24 автомашини, 18 комбайнів, 147 електромоторів. Він має 2761 голову великої рогатої худоби (корів — 954), 1860 свиней, 6576 штук птиці, пасіку на 135 бджолосімей.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 1645, оп. 1, спр. 7, арк. 1; оп. 2, спр. 5, арк. 13.
[2] Там же, оп. 2, спр. 3, арк. 11, 12.

Колгоспники палко схвалили затверджений на III Всесоюзному з'їзді колгоспників новий Примірний Статут колгоспу. Делегатом республіканського з'їзду була Герой Соціалістичної Праці, бригадир овочівницької бригади Н. П. Соловйова. Включившись у соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники села домоглися нових успіхів у колгоспному будівництві. Великі плани у них на майбутнє. У колгоспі передбачено побудувати нові виробничі приміщення, підвищити врожайність полів, збільшити поливні площі, машинний парк.

Кілька років тому колгосп перейшов на грошову оплату праці. Збільшилися прибутки колгоспників. Так, за 1966 рік шофер І. Я. Артюхов заробив 1400 крб. грішми, тракторист В. Г. Лазник — 1800, доярка Л. І. Пляшечник — 1800, пташниця В. І. Климова — 1100. На 1 січня 1968 року в сільській ощадкасі 553 гришинці мали вкладів на суму 356 тис. крб. В кожній сім'ї — радіо, у багатьох — телевізори, різні електропобутові прилади. Колгоспники мають власні автомашини й мотоцикли. Тільки магазини ССТ щороку продають населенню товарів на суму до мільйона карбованців. Останнім часом збудовано колгоспну їдальню, житловий будинок для вчителів, завершується спорудження нової школи на 540 місць і нового приміщення бібліотеки. Найближчим часом у селі розпочнеться будівництво 16-квартирних житлових будинків, клубу на 500 місць, дитячої музичної школи, лікарні, дитячого садка і дитячих ясел, спортивного комплексу, літньої естради.

В селі є лікарня на 25 ліжок, аптека. В середній школі навчається 570 учнів, працюють 25 учителів. Інтелігенція відіграє помітну роль у громадсько-політичному житті села.

Тут працює 22 спеціалісти з вищою освітою (агрономи, інженери, вчителі, лікарі), 20 — з середньою спеціальною, 6 навчаються заочно у вищих учбових закладах.

Добре налагоджено роботу сільського клубу. Понад 100 колгоспників беруть участь у гуртках художньої самодіяльності. Сільські співаки і танцюристи не раз займали призові місця на районних оглядах художньої самодіяльності. У колгоспному клубі встановлено апаратуру для демонстрації широкоекранних кінофільмів, працюють спортивні гуртки. В селі є 2 бібліотеки з книжковим фондом понад 21 тис. книжок. Щорічно трудящі села передплачують понад 3 тис. примірників газет і журналів. Гришинці свято шанують пам'ять героїв, які загинули в боях за свободу і незалежність Батьківщини. В селі споруджено пам'ятник воїнам, полеглим в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, встановлено обеліск воїнам-односельчанам та воїнам, що загинули, визволяючи Гришине від окупантів у 1943 році.

На найвідповідальніших ділянках виробництва працюють комуністи. В Гришиному 2 парторганізації: партійна організація колгоспу «Донбас» (74 члени КПРС і кандидати в члени КПРС) і середньої школи, у складі якої 9 чоловік. Партійні організації проводять велику політико-виховну роботу серед населення. 205 юнаків і дівчат об'єднують 3 комсомольські організації (колгоспна, сільська і шкільна). До складу сільської Ради обрано 30 депутатів: 17 колгоспників і 13 службовців, серед них 18 жінок.

З кожним роком стає кращим життя в селі Гришиному, жителі якого самовіддано працюють в ім'я торжества комунізму в нашій країні.

В. Ф. БУРНОСОВ, Г. Ю. ГАЙДУКОВ, В. П. МИСЛИЦЬКИЙ, Д. А. ПЕРШАК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ МІСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КРАСНОАРМІЙСЬКОГО РАЙОНУ

ГРО́ДІВКА — селище міського типу (з 1958 року), центр селищної Ради. Розташована за 18 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Гродівка. Населення — 3750 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Журавка, Красний Яр, Крутий Яр, Миколаївка, Московське, Промінь.

На території Гродівки розташована центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 3596 га орної землі. Основний виробничий напрям — виробництво зерна і продуктів тваринництва. 11 передовиків господарства відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — голова колгоспу А. А. Холодов, колгоспники В. А. Нікітенко, К. І. Лигач.

У селищі — середня і початкова школи, клуб, бібліотека. Серед випускників Гродівської середньої школи, що одержали вищу освіту,— професор Харківського університету О. М. Матвієнко, вчений в галузі кристалографії лауреат Державної премії В. І. Данилов, письменник В. Ф. Білявець, Герой Радянського Союзу М. О. Александров. Тут працюють цегельний завод, хлібобулочний і борошномельний цехи, їдальня. Є дитячий комбінат. Споруджено стадіон.

Гродівка заснована в 70-х роках XVIII ст. Першими поселенцями були збіглі селяни-кріпаки. На початку 1918 року створюється партосередок; у 1925 році організовано ТСОЗ «Широкий берег». Перша гродівська жінка-трактористка А. С. Рогачко була делегатом VII Всесоюзного з'їзду Рад, брала участь у роботі 2-го Всесоюзного з'їзду колгоспників. Свято шанують трудящі селища світлу пам'ять земляків, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни — 204 прізвища викарбувано на обеліску Вічної слави.

ДИМИ́ТРОВ (до 1937 року — Гродівський Рудник, до 1957 року — робітниче селище Новий Світ) — місто районного підпорядкування (з 1965 року), підпорядковане Красноармійській міськраді. Розташований за 12 км на південний схід від районного центру і станції Красноармійське. Населення — 20,8 тис. чоловік.

Поблизу міста ще в 60-х роках XIX ст. почали розробляти запаси кам'яного вугілля. Першу шахту в районі с. Гродівки збудовано в 1912—1916 рр. Тоді ж виникло поселення. Поблизу Гродівського рудника з'явилося кілька землянок, в яких жило 150 гірників, а наступного року ще кілька бараків. Влітку 1919 року в селищі Гродівському Руднику створено партійний, а через рік — комсомольський осередок. В 1922 році обрано Раду робітничих депутатів (голова — І. І. Сорока). За роки довоєнних п'ятирічок завершилася відбудова і розширення шахти. У 1933 році вона вважалась однією з найбільших у Донбасі (добова потужність 1200—1300 тонн вугілля). З 1937 року шахта

Двічі Герой Соціалістичної Праці І. І. Бридько. 1965 р.

Герой Соціалістичної Праці Г. Г. Жуков. 1967 р.

носить ім'я Г. М. Димитрова. Зачинателем стахановського руху на цій шахті був врубмашиніст Г. Г. Жуков, який 1933 року видобував по 16 тис. тонн вугілля на місяць. За досягнуті успіхи його нагороджено почесною грамотою ВУЦВКу. Через рік уряд відзначив його орденом Леніна. Начальник однієї з дільниць шахти ім. Г. М. Димитрова І. І. Бридько — перший у Донбасі ініціатор циклічного методу організації праці. 1948 року за трудові досягнення він удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Його дільниця стала школою передового досвіду для вугільних басейнів країни. Самовіддану працю новатора високо оцінив уряд у квітні 1957 року: Бридько вдруге був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. В міському парку встановлено бронзовий бюст прославленого гірника. Звання Героя Соціалістичної Праці носять перший стахановець міста, колишній начальник шахти № 5—6 ім. Димитрова Г. Г. Жуков (нині — на пенсії) і К. А. Северинов. Тепер шахта № 5—6 ім. Димитрова ордена Трудового Червоного Прапора (нагороджена орденом в 1939 році) — найбільша в Донбасі. Найближчим часом (до 1975 року) передбачено завершити її реконструкцію з доведенням добового видобутку вугілля до 6 тис. тонн.

У місті — 2 середні, 2 восьмирічні школи, середня школа-інтернат, школа робітничої молоді, 2 гірничопромислові училища. Є 3 дитячих комбінати, 2 ясел, дитячий садок, міська дитяча дача. Функціонують лікарня, профілакторій санаторного типу; є літній театр, 3 бібліотеки, стадіон. Працюють хлібозавод, 15 магазинів, 3 їдальні, 13 майстерень побутового обслуговування. З кожним роком змінюється зовнішній вигляд шахтарського міста. Лише за 1961—1968 рр. на місці колишніх пустирів збудовано 66 чотири- і п'ятиповерхових житлових будинків. Місто прикрашають численні зелені насадження та міський парк. На вулиці Леніна встановлено пам'ятник В. І. Леніну, а біля шахти — пам'ятник Г. М. Димитрову.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 28 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Желанна. Населення — 547 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Вовче, Євгенівка, Лисиче, Лозуватське, Новоторецьке, Свиридонівка, Сергіївка.

Центральна садиба колгоспу ім. Ілліча міститься в Іванівці. Артіль має 4331 га орної землі. В господарстві переважає вирощування зернових культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Серед 24 передовиків, відзначених урядовими нагородами, двоє — К. П. Лихо, М. М. Удовиченко — нагороджені орденом Леніна.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека. Є четверо дитячих ясел, функціонують 3 медичних пункти.

Заснована Іванівка у 1910 році.

КРА́СНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Роя. Населення — 1169 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Берестки, Зоря, Новодмитрівка.

Уродженець с. Красного, видатний російський радянський композитор, піаніст і диригент С. С. Прокоф'єв.

На території Красного розміщена центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 5308 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна і продуктів тваринництва.

У селі є середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека.

Село виникло у 1785 році.

Уродженцем Красного є видатний російський радянський композитор С. С. Прокоф'єв. 1967 року тут відкрито меморіальний музей композитора, а з 1968 року працює музична школа, яка носить його ім'я.

ЛИ́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км на південний схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Чунишине. Населення — 952 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Гнатівка, Даченське, Зелене, Новий Труд, Новопавлівка, Новоукраїнка, Ріг, Сухий Яр, Чунишине.

На території Лисівки розташована центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, який має 5582 га орної землі. Артіль спеціалізується на відгодівлі свиней, розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. 35 трудівників колгоспу мають урядові нагороди, в т. ч. 2 Герої Соціалістичної Праці — Л. П. Білозуб і К. Я. Звагольська; П. К. Наріжний відзначений орденом Леніна, 7 чоловік — орденом Трудового Червоного Прапора.

Село виникло в 1910 році. Першими жителями були переселенці з с. Гродівки. 1924 року тут створено сільськогосподарську артіль «Червона хвиля», першим головою якої обрали І. П. Полгородника.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 23 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Гродівка. Населення — 1656 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Артема, Завітне, Калинове, Комишівка, Маринівка, Мемрик, Миколаївка, Новожеланне, Орлівка, Птиче.

На території Михайлівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Тельмана. За артіллю закріплено 2229 га орної землі. Господарство м'ясомолочного напряму, розвинуте також вирощування зернових культур. З 1952 року колгосп очолює Герой Соціалістичної Праці Л. Ф. Юрген. Бригадиром механізаторів працює О. М. Мойсеєнко, який за трудові досягнення нагороджений орденом Леніна. Він депутат сільради й не раз був учасником ВДНГ СРСР.

Понад 10 років керує артіллю «Шлях Ілліча» (центральна садиба розміщена у с. Миколаївці) Герой Соціалістичної Праці С. Ф. Кравченко. Цьому колгоспу 1967 року за успіхи у сільськогосподарському виробництві вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека. Діє дитячий садок. Працюють 5 магазинів, їдальня, млинокомбінат. Є відділення «Сільгосптехніки».

НОВОЕКОНОМІ́ЧНЕ (давня назва — Каракове) — селище міського типу (з 1957 року), центр селищної Ради, розташоване за 12 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Красноармійське. Населення — 3915 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Балаган, Луначарське, Миколаївка, Мирне, Михайлівське, Разіне.

Колгосп «Жовтень», центральна садиба якого розміщена у Новоекономічному, має 4771 га орної землі. Це — велике багатогалузеве господарство, що спеціалізується на птахівництві. У 1969 році тут одержано від кожної курки-несучки по 203,6 штук яєць, на 100 га зернових — 81,8 тис. штук яєць. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво та виробництво зерна. За високі показники у сільськогосподарському виробництві 19 чоловік нагороджені орденами й медалями. Серед них 3 передовики мають орден Трудового Червоного Прапора.

На території Новоекономічного — середня школа, бібліотека, клуб. Функціонує лікарня, є дитячий комбінат. Працюють 5 магазинів, їдальня. Майже 70 проц. жителів Новоекономічного працюють на шахтах. Поблизу селища будується найбільша в Європі шахта «Красноармійська-Капітальна».

Селище виникло наприкінці XVIII століття.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 40 км на схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції

Очеретне. Населення — 646 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Воздвиженка, Баранівка, Тимофіївка.

Радгосп «Ударник», центральна садиба якого знаходиться у Новоолександрівці, має 2984 га орної землі. Радгосп м'ясо-молочного напряму, розвинуто тут також і виробництво зерна. 48 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами, серед них — доярка С. І. Уляненко нагороджена орденом Леніна.

У селі — початкова школа, бібліотека, клуб. Функціонує лікарня, профілакторій для тваринників. Відкрито дитячий комбінат. Є механізований молокоприймальний пункт, механічна майстерня. Працюють 2 магазини, побутовий комбінат.

Новоолександрівка заснована у 1892 році. Першими поселенцями були вихідці з сусідніх сіл Гродівки, Маломихайлівки, Селидівки, Павлівки. В роки громадянської війни жителі села Я. І. Данильченко та І. К. Ткаченко воювали в дивізії В. І. Чапаєва.

НОВОТРО́ЇЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Красноармійське. Населення — 747 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Жовте, Котлярівка, Надеждинка, Нововасилівка, Новоєлизаветівка, Новоолександрівка, Новооленівка, Новопустинка, Пушкіне, Успенівка.

У селі розташована центральна садиба колгоспу ім. Суворова, який має 3514 га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових. Серед трудівників артілі 37 передовиків нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, комбайнер С. М. Волков — орденом Леніна. Радгосп «Селидівський» (центральна садиба розташована у Новоєлизаветівці) очолює Д. І. Колесник, також нагороджений орденом Леніна.

На території Новотроїцького — середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня. Є дитячий садок. Працює їдальня.

Новотроїцьке засноване у 1877 році вихідцями з Таврії. Партосередок організовано 1922 року.

ПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південний схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Селидівка. Населення — 437 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Воровське, Ленінське, Новоолексіївка, Пустинка.

На території Петрівки розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 4030 га орної землі. Тут вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Петрівці — клуб, бібліотека. У с. Пустинці — восьмирічна школа.

Село засноване у 1924 році вихідцями з Селидівки.

ПІЩА́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на південний захід від районного центру і з 5 км від залізничної станції Красноармійське. Населення — 262 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вовкове, Димитрова, Звірове, Перше Травня, Солоне.

Центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна міститься у Піщаному. Артіль має 2437 га орної землі. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових культур.

У селі — початкова школа, бібліотека, клуб. Є дитячий садок.

Піщане засновано у 1907 році.

РО́ДИНСЬКЕ (до 1962 року — селище міського типу) — місто районного підпорядкування, підпорядковане Красноармійській міськраді. Розташоване за 8 км від районного центру і залізничної станції Красноармійське. Населення — 16,7 тис. чоловік.

На околиці міста є шахтоуправління «Родинське», шахти «Запорізька», «Краснолиманська» ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Найбільша з цих шахт «Краснолиманська», де щодоби видобувається 5,4 тис. тонн чорного золота. Тут на 100 проц. механізовано навалку вугілля. У місті є центральна збагачувальна фабрика.

З 1957 року зав'язалася дружба жителів міста з трудящими Болгарської Народної Республіки. В шахтоуправлінні «Родинське» болгарські гірники переймали досвід проходження підземних лав.

У змаганні за донецький ювілейний процент на шахті «Краснолиманська» в жовтні—листопаді 1967 року встановлено світовий рекорд видобутку вугілля. Комплексна бригада очисного забою А. В. Степанова за 31 робочий день видобула 150 657 тонн вугілля. Це на 28 тис. тонн більше світового рекорду 1964 року. 26 кращих гірників бригади відзначені урядовими нагородами, в т. ч. А. В. Степанов — орденом Леніна. Головний інженер шахти «Краснолиманська» ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції С. П. Фіщенко — лауреат Державної премії 1968 року. Цього звання він удостоєний за створення і впровадження комплексного устаткування КМ-87 на базі пересувного кріплення для повної механізації робіт у вугільних лавах похилих пластів малої потужності. Колектив шахти «Краснолиманська ім. 50-річчя Великої Жовтневої революції комбінату «Красноармійськвугілля» виконав взяті соціалістичні зобов'язання у всенародному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили цей колектив Ленінською ювілейною почесною грамотою.

Родинське — молоде соціалістичне місто. Засноване у 1950 році в зв'язку з будівництвом шахт. В 1953 році в селищі шахти «Родинська» № 2 створено оргкомітет на правах виконкому, а в 1955 — селищну Раду. В південно-східній частині міста споруджено крупнопанельні житлові будинки, прокладено нові вулиці та тротуари. Місто славиться своїми зеленими насаджен-

нями. Тут є парк «Дружба», міський фруктовий сад, сквер ім. Болгаро-радянської дружби, очищено і благоустроєно ставок поблизу шахти «Краснолиманська».

У Родинському споруджено лікарняне містечко. Міська лікарня в 1967 році нагороджена кубком «Краща медична установа області». Працюють 5 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. три середніх. Є міське професійно-технічне училище, дитяча музична школа, 11 бібліотек, клуб, літній кінотеатр. У 1970 році відкрито міський будинок піонерів.

СЕРГІЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на північний захід від районного центру. На околиці села залізнична зупинка — 5-й роз'їзд. Населення — 2676 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також с. Калинівка.

Колгосп «Перемога», центральна садиба якого розташована у Сергіївці, має 9960 га орної землі, в т. ч. 591 га зрошуваної (для цього тут створено водоймище місткістю 5 млн. куб. метрів води). Це велике господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом. 12 передовиків виробництва нагороджені орденами і медалями, в їх числі 4 — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — середня школа, будинок культури на 320 місць, бібліотека. Функціонує лікарня. 1924 року умільці М. А. Холєв, М. Н. Кучеренко, Є. К. Переяславський висікли з каменю і встановили у Сергіївці пам'ятник В. І. Леніну.

Заснування села відноситься до 1670—1690 рр. У грудні 1917 року Т. Чабаненко і О. Низельник організували ревком. На початку 1919 року їх замордували бандити. У роки громадянської війни у селі діяла партизанська група під командуванням коваля С. М. Бакшинського. Комсомольська організація створена в 1923 році. Понад тисячу сергіївців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни; 400 з них полягли смертю хоробрих — їх імена увічнені на пам'ятному обеліску.

СРІ́БНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південний захід від районного центру. Населення — 435 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богданівка, Запоріжжя, Новоандріївка, Петровського, Преображенка, Троїцьке, Українка, Ясенове.

На території Срібного міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, який має 2856 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи уряд нагородив 5 чоловік, в т. ч. голову колгоспу Ф. І. Павленка,— орденом Леніна.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека, функціонує лікарня. Є дитячі ясла. Працюють комбінат побутового обслуговування, 2 магазини.

Срібне засноване у 1922 році вихідцями з с. Андріївки Великоновосілківського району.

УДА́ЧНЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на захід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1946 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Карла Маркса, Леніне, Муравка, Новомиколаївка, Новосергіївка, Петровського, Шевченко.

Центральна садиба колгоспу «Дружба» розміщена в Удачному. За артіллю закріплено 6345 га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових культур; розвинуте молочне тваринництво. У селі є відділення «Сільгосптехніки», пункт «Заготзерно»; пункт засолу овочів. Серед передовиків виробництва, відзначених орденами і медалями СРСР, орденом Леніна нагороджені: колишній голова артілі І. І. Волосецький, бригадир тракторної бригади І. М. Сорока, головний механік І. О. Теодорський, телятниця М. П. Цикаленко, токар відділення «Сільгосптехніки» О. Ф. Харченко.

У селі — середня і початкова школи, бібліотека, будинок культури на 400 місць. Функціонує лікарня. Працюють такі магазини, як гастроном, взуттєвий, готового одягу, тканин, книжковий. Є швейна майстерня. Побудовано спортивний комплекс.

Засноване Удачне у 1890 році в зв'язку з будівництвом тут залізничної станції. Під час фашистської окупації гітлерівці закатували місцевого вчителя М. В. Сербина.

Уродженцем села є перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР В. Ю. Семичастний.

УЛЯ́НІВКА (до 1950 року — Заяча Балка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Красноармійське. Населення — 805 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Єлизаветівка, Мирне, Миролюбівка, Петрівка, Шевченко.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, за яким закріплено 2799 га орної землі. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових культур.

В Улянівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Виникнення села належить до 70-х років XIX століття.

12 березня 1919 року 11 бідняцьких сімей з хутора Заячої Балки створили комуну «Вулик» № 1. Банда Шкуро розгромила комуну. Після вигнання білогвардійців її відновили. У 1934 році комуну реорганізовано у колгосп ім. Блюхера.

КРАСНО-ЛИМАНСЬКИЙ РАЙОН

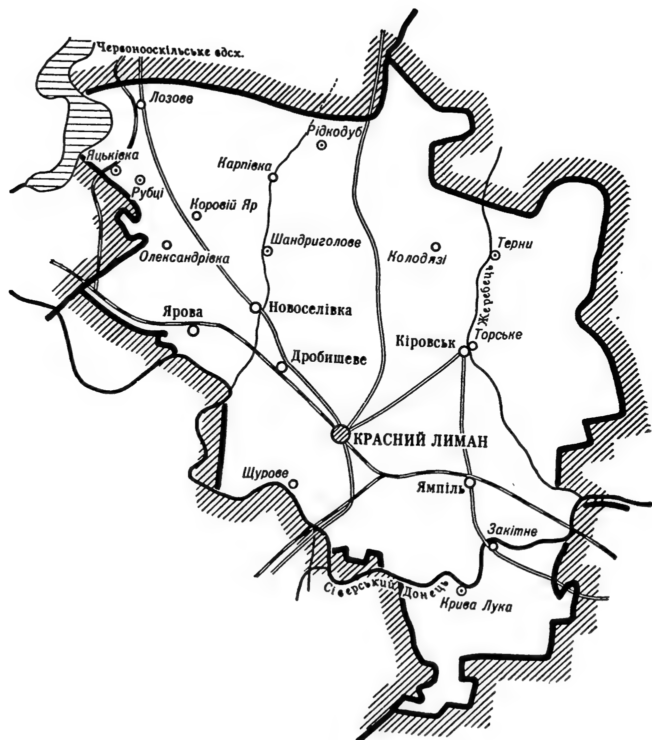

КРА́СНИЙ ЛИМА́Н

расний Лима́н (до 1938 року — селище Лиман) — місто районного підпорядкування. Розташований за 105 км на північ від обласного центру, на залізничній магістралі Москва — Донбас. Важливий залізничний вузол на перехресті шляхів, які ведуть на Харків, Куп'янськ, Ростов, Слов'янськ, Краматорськ. Територія міста — 19,6 кв. км, населення — 30 145 чоловік. Краснолиманській міській Раді підпорядковані с-ще Ставки та села — Брусівка, Старий Караван, Щурове.

Красний Лиман — центр району, площа якого 1,2 тис. кв. км, населення — 65,8 тис. чоловік, у т. ч. міського — 46,9 тис., сільського — 18,9 тис. чоловік. У районі — міська, 5 селищних і 6 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковані 39 сільських населених пунктів, 5 селищ міського типу й місто Красний Лиман. На території району розташовано 20 підприємств і служб залізничного й автомобільного транспорту. Працює 13 промислових підприємств. 11 колгоспів і 4 радгоспи є багатогалузевими господарствами. В системі народної освіти — 43 загальноосвітні школи, в т. ч. 2 школи-інтернати, 2 середні школи робітничої молоді, очно-заочна школа, в яких навчається понад 11,2 тис. учнів. Культурні запити населення задовольняють 3 палаци і 4 будинки культури.

У басейні Сіверського Дінця археологи В. О. Городцов, П. П. Єфименко і особливо М. В. Сибільов, який майже 20 років провадив тут дослідження, виявили чимало цінних археологічних пам'яток. Зокрема, в західній частині Красного Лиману, яка прилягає до ріки, знайдено 6 стоянок рибалок і мисливців доби неоліту, а поблизу села Щурового — рештки поселення доби бронзи[1]. На березі озера Лиману розкопано скіфське поселення IV—III ст. до н. е.[2]. Крім того, кочівницькі кам'яні скульптури IX—XIII ст. н. е. знайдено на території села Щурового.

---

[1] Н. В. Сибилев. Древности Изюмщины, вып. 2. Изюм, 1928, стор. 20—25.
[2] Інститут археології АН УРСР. Науковий архів, фонд експедиції 1950/6, стор. 58, 59.

Інтенсивне заселення території сучасного Краснолиманського району почалося у XVII ст., коли з метою оборони від кримських татар Російська держава зміцнювала військово-сторожову службу на Сіверському Дінці. Історія виникнення поселення Лиману тісно пов'язана з Маяцькою фортецею, розташованою за 18 км від нього, де з 1644 року перебувала варта чугуївського воєводи. У зв'язку з тим, що недалеко від фортеці пролягав Ізюмський шлях, проходячи яким кримські татари нападали на українські та російські землі, в 1668 році тут закінчилося спорудження укріпленого містечка. Крім служби у фортеці, поселенці несли варту й на ближніх висотах, де в разі появи ворога запалювали вогні-маяки.

5 жовтня 1665 року білгородський воєвода князь Б. А. Репнін дозволив жителям містечка Маяка володіти степами й лісами, різними угіддями на території по Дінцю до гирла Жеребця. Серед поселень, які виникли поблизу Маяцької фортеці для охорони цього степового району від кочових орд, була й слобода Лиман, заснована в 1667 році[1]. Свою назву вона дістала від однойменного озера.

Крім військових поселенців, землі по Сіверському Дінцю заселяли козаки та кріпаки з Лівобережної України, що тікали від зростаючого гноблення поміщиків і козацької старшини[2]. Багато лиха завдавали місцевому населенню напади татар, які грабували і вбивали жителів, багатьох захоплювали у полон.

Зміцнюючи оборонні рубежі, царський уряд сприяв зростанню великого феодального землеволодіння, щедро роздаючи землі як російським поміщикам, так і українській козацькій старшині. Служилі люди, козаки і їх підпомічники, що мешкали в Лимані, виконували різні повинності на користь казни й старшини: будували шляхи, косили хліб, возили дрова. В липні 1763 року від їх імені С. Шрамко, Х. Боровенський, П. Моспан звернулися до «Комісії слобідських полків» зі скаргою на сотника Богуславського за утиски, свавільні побори, побої. Вони повідомляли, що й раніше зверталися з такими ж скаргами до «Комісії», але становище їх не тільки не поліпшувалося, а чимраз більше погіршувалося[3].

Після ліквідації українських слобідських полків козаків було позбавлено козацьких привілеїв і перетворено на військових обивателів, близьких за своїм становищем до державних селян. У 1767 році в Лимані налічувалося 1337 обивателів і 49 торговців та кріпаків[4]. У зв'язку з організацією військових поселень 1818 року в Ізюмському повіті відбулися виступи поселян, які придушувалися збройною силою. Побоюючись нових заворушень, царський уряд змушений був тимчасово утриматися від організації військових поселень. Тому слободу Лиман перетворили на військове поселення лише 18 лютого 1825 року[5]. В 1830 році тут налічувалося 258 дворів військових поселенців[6]. Жителі розподілялися по ротах, було запроваджено сувору військову дисципліну. Негативно позначилася на розвитку господарства заборона поселенцям займатися ремеслом і торгівлею. У зв'язку з наростанням селянських заворушень у 1857 році царський уряд змушений був ліквідувати військові поселення, жителі яких відтоді перейшли на становище державних селян. Крім них, у Лимані була незначна кількість селян, які працювали в господарствах колишньої козацької старшини. Після скасування кріпацтва в 1861 році вищий наділ на душу у Лимані становив 4 десятини і був значно меншим за середній наділ у Харківській губернії. Частину селян переселили на гірші землі[7].

Важливим наслідком реформи був дальший розвиток ремесла й внутрішнього ринку, втягнення основної маси селян у сферу товарно-грошових відносин. У 1879 ро-

---

[1] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний в XVI—XVIII ст., т. 2. Х., 1890, стор. 170.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 353, оп. 1, спр. 135, арк. 38.
[3] Там же, ф. 271, оп. 1, спр. 15, арк. 1.
[4] Там же, ф. 378, оп. 1, спр. 73, арк. 23.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 1, спр. 702, арк. 2, 3.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1353, оп. 1, спр. 241, арк. 15.
[7] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 45, спр. 632, арк. 12, 13, 15; спр. 664, арк. 5, 6.

ці в Лимані налічувалося три олійниці, дві кузні, дві крамниці, хлібний магазин[1]. Щорічно в селі відбувалися два ярмарки, щонеділі — торги (базари) хлібом, худобою, рибою та ремісничими виробами. На зміну кріпосницькій експлуатації прийшла більш витончена форма — капіталістичний грабіж. Проте залишки кріпосницьких відносин трималися ще довго. Понад 20 років після реформи сільська громада щороку сплачувала 3720 крб. подушної податі і 6121 — оброчної, всього ж податків — 9841 крб., або по 21 крб. з одного двору[2].

На початку XX ст. під впливом революційного руху в країні селяни Лиману включились у боротьбу проти самодержавства. У 1903 році харківські соціал-демократи привозили в село прокламації і першотравневі листівки. Їх поширювали революційно настроєні жителі села Х. Поляков та ін. Багато наймитів з Лиману в пошуках роботи йшли на підприємства Харкова, Ізюма, Таганрога, Слов'янська, Бахмута, Краматорська, де брали участь у класових битвах проти самодержавства.

В період першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. у Лиманській волості, у т. ч. й самому Лимані, активно велася політична агітація, організовувалися мітинги й сходки, на яких селяни вимагали поділу поміщицької землі та політичних свобод. Під керівництвом харківських більшовиків у 1905 році в селі відбулася першотравнева демонстрація. 25 червня 1905 року трудящі Лиману взяли участь в антиурядовій демонстрації, що пройшла в Ізюмі, 2 липня того ж року — в мітингу на Краматорському машинобудівному заводі[3]. 14 вересня 1907 року жителі Лиману обрали своїм делегатом на збори виборщиків по виборах до III Державної думи А. А. Дегтярьова — організатора антиурядових виступів[4].

На економічному розвитку села позитивно позначилося будівництво залізниці Льгов—Лиман. Залізнична ділянка Лозова—Слов'янськ—Микитівка, побудована ще в 1869 році, не забезпечувала своєчасного вивезення вантажів з Донбасу. В 1907 році акціонерне товариство Північно-Донецької залізниці почало спорудження нової колії за проектами, складеними в 1895 році т. зв. Особливою комісією зміцнення залізниць Донбасу.

На будівництво наймалися робітники й селяни Харківської, Полтавської, Курської та інших губерній, які йшли сюди в пошуках роботи. Прокладали колію в районі боліт та піщаних дюн. Одночасно в Лимані споруджували паровозне депо, ремонтні майстерні, виробничі приміщення. Залізничні ділянки Основа—Лиман—Яма, Слов'янськ—Лиман, Краматорськ—Лиман і приміщення самої станції Лиман стали до ладу в 1911 році, а в 1913 році закінчилося укладання другої колії на ділянці Лиман—Яма.

Робітники залізниці тулилися по 100—150 чоловік у дощатих бараках, де ліжка заміняли двоярусні нари. Але й таке житло мали не всі. Тому багато робітників після зміни спали на паровозах, у вагонах або пісочницях. Не кращим було і становище селян. У звіті 5-ї медичної дільниці за 1879 рік говорилося, що вони живуть у глиняних халупах, які являють собою щось на зразок «ноєвого ковчега», вміщаючи, крім сім'ї господаря, дрібну домашню худобу й птицю[5]. На двох вулицях Лиману з характерними для того часу назвами — Брудній та Баклажанівці — бракувало навіть криниць. Великою була смертність населення під час епідемій. Лише протягом серпня 1870 року з 110 селян, що захворіли на холеру, померло 23. Тільки 1910 року земське зібрання ухвалило на кошти Лиманської громади відкрити фельдшерський пункт[6].

---

[1] Харьковский календарь на 1886 год. Х., 1885, стор. 28.

[2] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии. Крестьянские общества. Х., 1886, стор. 128, 129.

[3] Научные записки Харьковского педагогического института им. Г. С. Сковороды, т. 19. Х., 1957, стор. 99, 101, 102.

[4] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1989, арк. 26, 27.

[5] Отчет Изюмской уездной управы за 1880 год. Изюм, 1881, стор. 32.

[6] Журнал очередного Изюмского уездного земского собрания 26—28 сентября 1909 года. Изюм, 1910, стор. 11.

Земська однокласна школа, що почала діяти в Лимані з 1870 року, містилася в одній кімнаті[1]. 1911 року в школі навчалися 71 хлопець і 15 дівчат. На всіх був один учитель[2]. За три роки навчання закінчили школу всього 8 учнів. Напередодні першої світової війни на станції Лиман відкрилося двокласне училище[3], в якому в 1919—1920 pp. працював відомий український поет А. С. Панів (1899—1942).

Революційне піднесення, що розпочалося в країні, охопило й трудящих Лиману. На першотравневому мітингу 1912 року вони висловили свою солідарність з робітниками Ленських рудників. Ядро лиманських робітників становили колишні будівники залізниці, що прийшли з навколишніх промислових міст, і місцеві жителі. Серед них були й більшовики та революційно настроєні робітники, які проводили активну політичну роботу серед населення. Так, у 1913 році слюсар паровозного депо В. Л. Шахматов поширював у Лимані більшовицьку газету «Правда». За антиурядову пропаганду зазнавали переслідувань робітники О. М. Ізотов і Ф. К. Человян.

Під час першої світової імперіалістичної війни у 1916 році в селищі відбувся страйк залізничників, які виступали проти війни, вимагали миру й хліба[4]. Відразу після Лютневої буржуазно-демократичної революції більшовики Лиману провели демонстрацію робітників і селян, у якій взяло участь понад 500 чоловік. 15 березня у приміщенні училища (тепер один з корпусів школи-інтернату) відбулися загальні збори жителів Лиману, які обрали виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів на чолі з робітником Г. Лисенком. На залізничній станції в березні 1917 року створено профспілкову організацію і спілку молоді «Спартак». Лиманські більшовики підтримали Квітневі тези В. І. Леніна і рішення VII (Квітневої) Всеросійської конференції більшовиків. На першотравневому мітингу 1917 року багато промовців закінчували свої виступи закликами: «Хай живе соціалістична революція!», «Хай живе наш вождь Ленін!». Виконуючи постанову Харківського комітету РСДРП(б) від 11 травня 1917 року, більшовики Лиману для боротьби з контрреволюцією створили з робітників і наймитів загін Червоної гвардії, що підпорядковувався Ізюмському повітовому ревкому. Під впливом більшовиків 25 червня відбулися перевибори Ради. До складу виконавчого комітету ввійшли 25 більшовиків і тільки 5 меншовиків та есерів[5].

У серпні 1917 року під час поїздки по Донбасу перед робітниками і селянами Лиману виступив з промовою Г. І. Петровський, закликаючи їх об'єднатися під більшовицькими гаслами[6]. 15 вересня 1917 року в Лимані оформилася більшовицька організація[7]. До її складу ввійшли робітники В. П. Дудник, О. С. Удовиченко, Ф. С. Воробйов та інші. Очолив організацію слюсар паровозного депо Ф. І. Ведь. Більшовики широко пропагували рішення VI з'їзду РСДРП(б). Встановивши зв'язок з ЦК партії, вони одержували звідти політичну літературу, більшовицьку газету «Рабочий путь». У відповідь на лист більшовиків лиманського депо О. Д. Стасова (тоді секретар ЦК РСДРП (б)) повідомляла: «Дуже раді, що газета допомагає у Вашій роботі. Літературу вам надсилаємо»[8]. У жовтні 1917 року партійна організація Лиману, що зросла до 70 чоловік, зміцнила червоногвардійський загін, пославши туди більшовиків. 20 жовтня в Лимані було створено революційний штаб Червоної гвардії, в якому переважали більшовики[9].

---

[1] Доклад редакционной комиссии о состоянии народных школ в Изюмском уезде и о мерах к их образованию, представленный Изюмскому очередному земскому собранию, бывшему в сентябре 1879 г. Изюм, 1880, стор. 22.

[2] Отчет Изюмской уездной земской управы за 1911 год. Изюм, 1912, стор. 131, 189.

[3] Отчет Изюмской уездной земской управы по народному образованию за 1914 г. Изюм, 1915, стор. 11, 18.

[4] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 70, арк. 15—18; спр. 55, арк. 2, 3.

[5] Там же, спр. 55, арк. 2—4, 6.

[6] Сердце, отданное людям, стор. 120, 121.

[7] 10 лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927). Изюм, 1930, стор. 17.

[8] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 82, арк. 69.

[9] ЦДАЖР УРСР, ф. 683, оп. 1, спр. 6, арк. 22.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді, на станції і в селі 26 і 27 жовтня проходили масові мітинги, збори, де приймалися резолюції, в яких трудящі запевняли Центральний Комітет більшовицької партії, В. І. Леніна в підтримці революційного Петрограда і визнавали владу Рад[1]. 28 жовтня відбулися вибори Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Головою її обрали більшовика — робітника Х. Полякова. Водночас створено ревком на чолі з комуністом Ф. І. Ведєм, який керував військовим відділом Ради. З управління залізничного вузла звільнялися старі керівники, які чинили опір революційним заходам.

Здійснювалась націоналізація приватних крамниць. Виконком вжив термінових заходів до поширення освіти серед населення. Було відкрито 4 школи на 360 учнів. Трудящі Лиману відбудовували залізничний транспорт, ремонтували паровози. Навесні 1918 року сільська біднота приступила до розподілу поміщицьких земель.

Більшовицька організація Лиману активно підтримувала ленінську лінію на завоювання мирної передишки. Делегатом на Надзвичайний IV Всеросійський з'їзд Рад було обрано робітника паровозного депо більшовика В. П. Дудника. Повернувшись, він роз'яснював трудящим ленінську політику миру.

Почалася мобілізація мас на боротьбу проти контрреволюції. 7 січня 1918 року керівники Лиманської більшовицької організації у листі до Ізюмського повітового комісара в справах боротьби з контрреволюцією від імені трудящих запевнили, що вони підтримають всі дії, спрямовані на розгром ворогів молодої Радянської республіки. Під керівництвом більшовиків робітники й селяни Лиману навчалися військової справи. Було створено бойову дружину з 400 чоловік. Вона влилася до прибулого в Лиман червоногвардійського загону юзівських робітників на чолі з М. О. Кабановим[2]. Робітники депо обладнали для червоногвардійців паровоз і два вагони-пульмани під бронепоїзд, який назвали «Блискавка». Червоногвардійський загін брав участь у боротьбі з каледінцями. У квітні 1918 року, коли над Донбасом нависла загроза австро-німецької окупації, почалась евакуація паровозів і устаткування. Те, чого не можна було вивезти, знищували. Повсюдно висаджували в повітря мости. У другій половині квітня австро-німецькі війська захопили Лиман. В умовах окупації більшовики створили в селищі підпільний осередок. Його очолювали Я. Н. Кучеренко, М. Я. Скоков, Є. Ф. Глущенко[3]. Осередок підтримував тісний зв'язок з парторганізацією станції Основа, разом з нею 27 червня 1918 року брав участь у виборах делегата на І з'їзд КП(б)У[4]. Комуністи поширювали листівки, проводили агітаційну та пропагандистську роботу серед населення. Понад місяць тривав страйк залізничників, організований ними. У серпні розгорнув бойові дії лиманський партизанський загін, очолюваний робітником депо М. І. Дзюбою.

Наприкінці 1918 року після вигнання австро-німецьких окупантів у Лимані відновлено владу Рад 30 грудня 1918 року більшовики селища обрали бюро партійної організації[5]. Відновили свою діяльність профспілки. Але навесні 1919 року тут почалися кровопролитні бої з білогвардійцями. Війська 9-ї дивізії 13-ї радянської армії героїчно стримували натиск денікінців у районі Дружківки, Слов'янська й Лиману[6]. Коли у квітні 1919 року селище захопили білі, трудящі маси на заклик більшовиків піднялися на боротьбу проти ворога. Багато з них вступило до партизанського загону під командуванням М. І. Дзюби. На залізничній колії Лиман—Святогорська і Лиман—Яма партизани пустили під укіс кілька ворожих ешелонів, висадили в повітря залізничний міст, захопили багато зброї[7].

---

[1] Краснолиманський райдержархів, ф. 94, оп. 1, спр. 2, арк. 8, 18, 19.
[2] ЦДАРА, ф. 14, оп. 1, спр. 14, арк. 138.
[3] Донецький облпартархів, ф. 16, оп, 1, спр. 55, арк. 5, 7, 8.
[4] Труды кафедры истории КПСС Харьковского государственного университета, т. 7.Х., 1959, стор. 303.
[5] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 55, арк. 5.
[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 106.
[7] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, стор. 208.

Після ряду успішних бойових операцій окремі партизанські загони Лиману, Попівки, Бахмута, Слов'янська об'єдналися в 12-й Український радянський полк. Денікінці кинули проти народних месників 800 козаків з артилерією, проте їм не вдалося придушити партизанський рух. Під час наступу Червоної Армії патріоти в районі Лиману розгромили білогвардійський батальйон і зруйнували залізничну колію. 27 грудня 1919 року частини 13-ї армії визволили Лиман.

Хоробро билися лиманці з ворогом. За мужність і героїзм, виявлені в боях, багато з них удостоєно урядових нагород. Командира кулеметної роти 12-го Українського радянського полку Г. Д. Воловода нагороджено орденом Червоного Прапора. Почесну грамоту машиністові бронепоїзда «Перемога або смерть» І. Ф. Дуднику особисто вручив С. М. Будьонний. В боротьбі за владу Рад полягли смертю хоробрих перший голова ревкому Ф. І. Ведь, командир партизанського загону М. І. Дзюба, один з організаторів молоді в Лимані М. Я. Сластієнко та багато інших. Тіла лиманців, загиблих в боях з білогвардійцями під Микитівкою у 1919 році, було перевезено в рідне селище і поховано у братській могилі (біля теперішньої школи № 3), де встановлено пам'ятник героям. На клопотання колишніх бійців 12-го Українського радянського полку станцію Лиман (Шухтанове) 9 січня 1925 року перейменовано на Красний Лиман[1].

Після закінчення громадянської війни комуністи селища очолили боротьбу трудящих за відбудову зруйнованого господарства. Їх помічником стала створена в другій половині січня 1920 року комсомольська організація, що незабаром уже мала в своєму складі 200 чоловік[2].

Одностайно схвалюючи рішення X з'їзду РКП(б) про перехід до нової економічної політики, більшовики Лиману записали в резолюції партійних зборів: «Присягаємося бути стійкими бійцями за справу партії і не випускати зброї з рук до остаточної перемоги ідеалів комунізму в усьому світі»[3].

Велику допомогу лиманським комуністам у зміцненні Радянської влади подала група учасників агітпоїзда «Жовтнева революція», який очолював голова ВЦВКу М. І. Калінін. 2 лютого 1920 року він виступив з яскравою промовою на мітингу залізничників[4], радив створити продзагони для заготівлі хліба. Трудівники Лиману зібрали тільки для голодуючих Поволжя 3 млн. крб. грошима і частину коштів золотом та сріблом[5].

Робітники відбудовували паровози й вагони, ремонтували шляхи, ліквідовуючи тяжкі наслідки голоду і розрухи. В умовах боротьби з бандитизмом вони заготовляли дрова, необхідні як паливо для паровозів. Залізничники брали активну участь у комуністичних суботниках. 18 травня 1921 року «Правда» вмістила фотознімок учасників одного з них, проведеного у паровозному депо станції Лиман. Завдяки допомозі населення уже 1 жовтня 1922 року було обладнано лиманську електростанцію, на перегоні Лиман — Основа встановлено двопровідний зв'язок[6].

З червня 1920 року Лиман входив до Слов'янського повіту. У 1923 році він став центром Лиманського району Бахмутського округу. Пильну увагу районних партійних і радянських органів привертали питання найшвидшої відбудови залізничного вузла. Комуністів та комсомольців посилали на вирішальні ділянки виробництва. За короткий строк було відбудовано 6 провідних служб вузла, у т. ч. паровозне депо й станцію. Наприкінці 1923 року в Лимані налічувалося до 2605 робітників. Зростали лави більшовицької партії. У 1924 році понад 200 передових робітників і селян району стали комуністами ленінського призову[7].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1538, арк. 13.
[2] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 275.
[3] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 16, арк. 26.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 2313, оп. 11, спр. 9, арк. 95.
[5] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 7, арк. 69, 70.
[6] Доклад 3-му дорожному делегатскому съезду. Х., 1922, стор. 46, 53.
[7] Донецький облпартархів, ф. 385, оп. 1, спр. 30, арк. 11, 12.

Робітники-комуністи подавали велику допомогу трудівникам села. Внаслідок здійснення аграрних законів Радянської влади селяни Лиманського району одержали 39 тис. десятин землі. 2—3 березня 1924 року відбулася районна селянська конференція, яку відкрив голова райвиконкому Т. Р. Ворошилов. Доповідь про політику партії й чергові завдання сільського господарства зробив секретар райкому партії Я. К. Мокін. Делегати, що виступали на конференції, гаряче схвалювали аграрну політику більшовицької партії. На початку 1925 року в Лимані було створено перше товариство спільного обробітку землі[1].

Поряд з розв'язанням господарських завдань Лиманська Рада депутатів трудящих, комсомольські і профспілкові організації під керівництвом комуністів проводили значну роботу щодо розвитку культури, поліпшення житлово-побутових умов трудящих, їх медичного обслуговування. Для робітників споруджувалися будинки з комунальними вигодами. Поблизу станції виросло ціле соціалістичне робітниче селище залізничників. Водночас зводилися будинки на кошти житлової кооперації та окремих громадян. Відкрили поліклініку, дитячу консультацію, зубопротезну й клінічну амбулаторію. Хворих обслуговували 9 лікарів, фельдшер і понад 10 інших медичних працівників[2]. В усіх селах, що входять у межі сучасного Красного Лиману, відкрилися фельдшерсько-акушерські пункти. Наприкінці відбудовного періоду в Красному Лимані працювали 4 початкові школи і понад 10 шкіл ліквідації неписьменності для дорослих. У 1925/26 навчальному році було відкрито школу-семирічку. На залізничному вузлі успішно діяли профтехшкола й курси машиністів. Крім клубу й робітничої бібліотеки, на підприємствах з ініціативи комсомольців створювали червоні кутки, які стали осередками нової, соціалістичної культури. У 1922 році в селі відкрили хату-читальню. За переписом 1926 року в селищі й селі Лимані налічувалося 4,8 тис. жителів, з них на підприємствах і транспорті працювало 3,2 тис. чоловік[3].

Наприкінці 20-х років у Лимані почалася технічна реконструкція залізничного вузла. В 1929 році стала до ладу діючих нова електростанція, на будівництво якої держава виділила майже півмільйона карбованців. Споруджувалися потужна водокачка, водопровід та екіпіровка. За прикладом шахтарів Донбасу залізничники Лиману включились у соціалістичне змагання. У 1929 році машиніст паровоза комуніст з 1917 року І. С. Білан на дільниці Красний Лиман — Основа першим почав водити великовагові поїзди в 2000—2500 тонн замість 1300[4]. На заклик «Від ударних бригад до ударної роботи всієї Донецької залізниці!» першим відгукнувся колектив Краснолиманського кондукторського резерву, який оголосив себе ударним. Робітники пасажирського парку організували ударну бригаду імені В. І. Леніна[5].

Робітничий клас селища подавав велику шефську допомогу трудовому селянству. В 1929 році у Лимані на базі товариств спільного обробітку землі створено сільськогосподарські артілі «12 років Жовтня», «Червоний партизан», «8 Березня», «Квітуче поле». Серед перших голів колгоспів були посланці робітничого класу — комуністи П. П. Олійник, А. П. Кравченко та інші. Залізничники відрахували з своїх премій 3 тис. крб. і придбали трактор, сівалку, жатку-лобогрійку та інший сільськогосподарський реманент. Делегація вручила цей подарунок районному з'їздові Рад[6]. У 1930 році в Лимані організовано радгосп «Ставки», який став постачати трудящим свіжу городину та молоко.

В 1934 році на станції завершилося будівництво першої в СРСР і Європі великої механізованої гірки для розформування й складання поїздів. Через два роки тут за-

[1] Донецький облпартархів, ф. 386, оп. 1, спр. 24, арк. 11, 12.
[2] Там же, спр. 57, арк. 14, 17.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 4, спр. 1084, арк. 123.
[4] Газ. «Гудок», 31 грудня 1930 р.
[5] Газ. «Транспортник» (Красний Лиман), 3 грудня 1930 р.
[6] Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.), стор. 418.

проваджено безвогневу заправку паровозів. Дільниці Красний Лиман — Микитівка і Красний Лиман — Основа перевели на автоблокування. Краснолиманський залізничний вузол став опорним пунктом механізації праці на сталевих магістралях країни. Значення вузла як північних воріт Донбасу особливо зросло в 1939—1940 роках у зв'язку з будівництвом нової колії на Куп'янськ.

В ході освоєння нової техніки розгортався рух новаторів. Серед передовиків були електромеханік І. Я. Біленко, складач поїздів І. С. Древаль, чергова механізованої гірки К. Н. Андрієвська, машиніст паровоза О. П. Мірошниченко та інші. Тут пройшли перше випробування паровози «ФД». Машиніст Г. Ф. Шуліпа збільшив швидкість і продуктивність «ФД» майже у 1,5 раза.

В червні 1935 року групу передових залізничників запросили на прийом до Кремля. Г. Ф. Шуліпа, О. П. Мірошниченко були нагороджені орденом Леніна, І. С. Древаль — Трудового Червоного Прапора, К. Н. Андрієвська — орденом «Знак Пошани». На всесоюзній нараді парторгів ряду великих паровозних депо відзначалося, що в Красному Лимані є 50 послідовників П. Ф. Кривоноса — більше, ніж на інших залізницях країни. Машиністи С. В. Кладницький і Г. С. Шумилов довели пробіг паровоза «ФД» без ремонту до 50—56 тис. км замість 35 тисяч, передбачених за нормою[1].

Розвивалася місцева промисловість. В другій половині 30-х років у Лимані побудовано заводи — каніфольно-скипидарний, для переробки утилю, хлібо- і молокозаводи. Почали працювати промартілі «Червоний промінь» і «Червоний чоботар» для пошиття одягу й взуття[2].

За прикладом залізничників розгорнули соціалістичне змагання і колгоспники. Зростанню сільськогосподарського виробництва сприяло об'єднання дрібних сільськогосподарських артілей в укрупнений колгосп «За темпи». Наприкінці другої п'ятирічки окремі передовики одержували тут врожай зернових по 15—18 цнт з гектара. Ще вищі врожаї збирали трудівники артілі «12 років Жовтня» та радгоспу «Ставки». У 1940 році робітники радгоспу зняли зернових по 19 цнт і городини по 138 цнт з га, надій молока на корову становив 1720 літрів. Колгосп «За темпи», який у тому ж році був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, здобув диплом за організацію племінних ферм. Лиманську інкубаторно-птахівницьку станцію на цій виставці нагороджено малою золотою медаллю. Збільшувалася оплата праці в колгоспах. Так, у 1940 році на трудодень колгоспники сільгоспартілі «За темпи» одержували по 2 кг зерна і по 4,62 крб. грішми[3].

В 1938 році селище і село Лиман злилися. Новий населений пункт було віднесено до категорії міст. На початку 1939 року в Красному Лимані налічувалося 25,6 тис. жителів, з них понад 20 тис. робітників і службовців та їх сімей[4]. У місті з'явилися нові красиві вулиці, багатоповерхові будинки, Палац культури ім. Артема, Будинок комуни, приміщення шкіл, амбулаторії, бібліотеки, нового вокзалу. Громадський житловий фонд становив 50 тис. кв. метрів. Індивідуальні забудовники спорудили понад 1000 добротних будинків. У другій половині 30-х років прокладено водопровід, освітлено вулиці. Рік у рік поліпшувався добробут трудящих. У 1937 році в місті відкрито першу десятирічку і медучилище. На початку третьої п'ятирічки у Красному Лимані було 9 середніх, восьмирічних і початкових шкіл, де навчалося 4,5 тис. учнів, і 2 школи робітничої молоді. У 1932 році тут відкрито філіал Харківського залізничного інституту і залізничний технікум. Виходили вузлова газета «Транспортник» (рукописний випуск з 1924, друкований — з 1929 року) і районна — «За темпи» — з 1930 року (з 1965 року — «Зоря комунізму»). В червні 1932 року при редакції газети «За темпи» створено літературний гурток, пізніше перетворений на літстудію. З неї вийшли письменники П. Д. Рєзников, О. І. Саєнко, І. В. Біляй.

---

[1] Г. С. Шумилов. За правым крылом. Донецк, 1968, стор. 59.
[2] Донецький облпартархів, ф. 386, оп. 1, спр. 168, арк. 10; спр. 370, арк. 23.
[3] Краснолиманський райдержархів, ф. 94, оп. 1, спр. 1, арк. 66, 72, 209, 210, 212.
[4] Газ. «За темпи» (Красний Лиман), 12 березня 1939 р.

В Палаці культури ім. Артема працювали 2 драматичні гуртки, капела бандуристів, симфонічний, народних інструментів і духовий оркестри, танцювальний колектив. У 1939 році капела бандуристів виступала в Колонному залі Будинку спілок у Москві перед делегатами XVIII з'їзду ВКП(б). З художньої самодіяльності Щурівського сільського клубу почав свій шлях у професіональне мистецтво син колгоспника, нині народний артист Естонської РСР і заслужений артист РРФСР, соліст Ленінградської філармонії А. Ф. Ляшко.

Лиманці брали активну участь у громадському житті. В сільській, селищній, районній і обласній Радах їх представляли вихідці з робітників, селян, народної інтелігенції. На XI Всеукраїнському з'їзді Рад кращого машиніста великовагових поїздів П. С. Лагунова було обрано членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Активний учасник громадянської війни машиніст паровоза І. Ф. Дудник обирався кандидатом у члени Центрального Виконавчого Комітету СРСР. Делегатом VIII Надзвичайного з'їзду Рад була чергова мехгірки К. Н. Андрієвська. На виборах до Верховних Рад СРСР та УРСР 1937 і 1938 років 98,2 проц. виборців Красного Лиману віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних — зачинателя новаторського руху на транспорті П. Ф. Кривоноса і голову колгоспу «12 років Жовтня» Г. А. Олійник. Ініціатор водіння поїздів за кільцевим графіком машиніст М. М. Конопкін у 1939 році був делегатом XVIII з'їзду ВКП(б). На XIV з'їзді КП(б)У його обрали кандидатом у члени Центрального Комітету КП(б) України[1].

В роки Великої Вітчизняної війни багато жителів міста пішли на фронт, у народне ополчення, партизанські загони, колони особливого призначення Наркомату шляхів сполучення. Чоловіків на виробництві заступили жінки, підлітки. Коли фронт наблизився, то з Красного Лиману вивезли до Свердловська устаткування механізованої гірки та інших підприємств і весь рухомий склад.

Наприкінці жовтня 1941 року лінія фронту проходила в районі Красного Лиману[2]. Керуючись вказівками партії й уряду, Краснолиманська парторганізація сформувала полк народного ополчення, винищувальний батальйон, до якого входили 1727 бійців, 4 партизанські загони з 123 бійців, у т. ч. 72 комуністи. В місті й районі було створено 3 підпільні групи, визначено квартири для підпільних явок, зв'язкових. На бюро райкому КП(б)У затвердили командирів і комісарів партизанських загонів[3]. Для партизанів закладалися запаси зброї та продовольства у Краснолиманському й Кременському лісах. До окупації партизани спільно з червоноармійцями брали участь у розвідувальних операціях.

7 липня 1942 року місто захопили німецько-фашистські загарбники. Про жорстокий окупаційний режим газета «Правда» пізніше писала: «Населення Красного Лиману набралося лиха, його морили голодом, виганяли до Німеччини, оббирали до нитки. Німці недавно схопили на вулиці 12 чоловік і розстріляли на місці. Серед розстріляних — 7 жінок»[4].

Організаторами боротьби в тилу ворога стали підпільні райком КП(б)У і райком ЛКСМУ. Партійне підпілля очолювали А. О. Демченко і В. Т. Боровик, комсомольське — Л. А. Кашуба і В. П. Тертичний. Народні месники, якими командував колишній секретар партбюро станції Красний Лиман М. О. Агафонов, комуністи Г. О. Іщенко, К. Д. Мележик і Т. І. Чибіс здійснили багато бойових операцій. Вони знищили чимало ворожої техніки та військового спорядження, поширили багато примірників партизанської газети «За Родину!» і тисячі листівок, врятували сотні людей від вивозу до Німеччини[5].

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 386, оп. 1, спр. 368, арк. 3, 4; Социалистическое соревнование на железнодорожном транспорте. М., 1941, стор. 135.

[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2. М., 1963, стор. 220.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 2, арк. 57.

[4] Газ. «Правда», 5 лютого 1943 р.

[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 2, арк. 77; спр. 50, арк. 2—4; спр. 51, арк. 2; спр. 52, арк. 2.

Сміливу операцію провів 30 листопада 1942 року партизанський загін, очолюваний Г. О. Іщенком (Галайдою), організувавши напад на батальйон фашистських залізничних військ, що за 7 км від Красного Лиману прокладав міст через Сіверський Донець. Народні месники надовго затримали будівництво моста[1].

Група партизанів на чолі з К. Д. Мележиком на околицях Красного Лиману. Лютий 1943 р.

Відважно діяли молоді патріоти, які ходили у рейди по тилах ворога. Під час одного з них фашисти схопили комсомольців В. П. Тертичного, М. С. Дубоноса, І. Ф. Лейка, О. Г. Мірошниченка, О. Підстепну і В. А. Сердюка. Незважаючи на звірячі тортури, гітлерівці не почули від них ні слова[2]. Зв'язавши комсомольців колючим дротом, фашисти повели їх роздягнутими через усе село Райгородок (Слов'янського району), а потім розстріляли. Після визволення Красного Лиману останки загиблих перевезено до міста й поховано у сквері ім. С. М. Кірова. Тут встановлено пам'ятник відважним. Вони навічно занесені у списки районної комсомольської організації. Їх іменами названо вулиці міста.

В середині січня 1943 року, просуваючись назустріч наступаючим радянським військам, партизани громили фашистські обози, висаджували в повітря мости, знищували поліцаїв. 3 лютого 1943 року вони допомагали воїнам 57-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора А. П. Карнова визволяти Красний Лиман від ворога. В ті дні всі жителі міста, здатні носити зброю, вступили до 57-ї гвардійської дивізії. Трудящі міста зберегли понад 1300 тонн зерна, яке фашисти намагалися підпалити, й передали його радянським військовим частинам[3].

За мужність на фронтах і самовіддану працю в тилу в роки Вітчизняної війни понад 7 тис. краснолиманців нагороджено орденами і медалями[4]. М. І. Фесенку, І. Ф. Войтенку, Л. Г. Бородіну присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Старший лейтенант М. І. Фесенко (тепер генерал-майор авіації) удостоєний цієї нагороди за 112 успішних бойових вильотів, знищення 8 танків, 100 автомашин, 76 гармат і мінометів, живої сили ворога.

Відбудову зруйнованого господарства міста і району очолив Краснолиманський РК КП(б)У. 19 березня 1943 року бюро Сталінського обкому партії затвердило склад райкому. Відновлювалися радянські та комсомольські районні організації.

Велику роль у відбудові залізничного транспорту відіграли комуністи, комсомольці, молодь, жінки-активістки. На краснолиманському відділенні руху було організовано 11 жіночих рад. Відбудовувати Красний Лиман допомагали трудівники багатьох міст країни. Так, колектив Новокраматорського машинобудівного заводу передав паровозному депо станції Красний Лиман цінне устаткування. Трудящі ленінградських підприємств надіслали багато верстатів, машин, інструментів, а також бібліотеку[5].

---

[1] СССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая хроника. М., 1964, стор. 288.

[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 165, арк. 2, 3.

[3] Газ. «Правда», 5 лютого 1943 р.

[4] Краснолиманський райдержархів, ф. 94, оп. 1, спр. 1, арк. 111, 213.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2357, оп. 1, спр. 9, арк. 39; спр. 11, арк. 61; АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 14, спр. 753, арк. 10.

На 1 жовтня 1943 року поїзди з Красного Лиману вже вирушали на Москву, Харків, Куп'янськ, Ростов. У 1944 році було перевезено понад план більш як 62 тис. вагонів металу, вугілля та інших вантажів. У 1944—1945 роках у місті почали працювати промартілі «Червоний промінь» і «Червоний чоботар». Вступили до ладу діючих піщаний кар'єр, залізнична будівельна дільниця та електромеханічні майстерні, рейкозварювальний поїзд тощо.

Відроджувалися колгоспи. За допомогою робітників колгоспники ремонтували сільськогосподарський реманент. Держава забезпечила артілі посівним зерном. Завдяки цій допомозі колгоспи своєчасно завершили польові роботи. Вже у 1949 році посівні площі колгоспів «12 років Жовтня» і «За темпи» та радгоспу «Ставки» досягли довоєнного рівня. Кращі ланки артілі «12 років Жовтня» виростили понад 50 центнерів кукурудзи і 20 цнт жита з га[1]. Проте довоєнного рівня врожайності всіх культур ще не досягли. Відставало тваринництво.

В роки першої післявоєнної п'ятирічки відбудова господарства міста була повністю завершена. На той час відкрили двоколійний рух у напрямі Харків — Москва, Красний Лиман — Ростов — Прохладна. Розгорнулася боротьба за швидкісне водіння поїздів, підвищення продуктивності праці та економію палива. Це було новим етапом у розвитку кривоносівського руху. Ініціатором змагання п'ятисотників (за доведення середньодобового пробігу паровоза до 500 км) виступив машиніст Г. С. Шумилов. За рахунок перевиконання завдань пробігу великовагових поїздів бригада паровоза, на якому він працював, за 4 роки п'ятирічки перевезла понад план 700 тис. тонн вантажів, водночас заощадивши 2,4 тис. тонн палива[2]. В березні 1950 року Г. С. Шумилов перший серед краснолиманівців став лауреатом Державної премії. 1959 року він став першим у місті Героєм Соціалістичної Праці. Досвід новатора переймали залізничники як в СРСР, так і за рубежем. Г. С. Шумилов побував у Польській Народній Республіці, Німецькій Демократичній Республіці, Соціалістичній Республіці Румунії, Швеції, Фінляндії, Бельгії, Франції. За братерську допомогу зарубіжним залізничникам йому було надано звання почесного робітника заводу транспортного машинобудування ім. 1-го Травня в Польщі.

На кінець 4-ї п'ятирічки Краснолиманське відділення залізниці з усіх основних показників роботи досягло довоєнного рівня, а з деяких — перевищило його. Вже у 1948 році майже повністю було відновлено довоєнний житловий фонд. Відбудовувалися школи, лікарні, клуби, Палац культури ім. Артема. Споруджувалися нові житлові масиви. Так, у районі будівництва заводу силікатної цегли в 1950 році зведено 129 житлових будинків і палац культури на 500 місць[3]. У місті відкрилися 3 бібліотеки для дорослих і одна дитяча, 2 літні кінотеатри, нові школи. Повністю здійснено закон про всеобуч. Кількість тих, що навчалися, становила 4,5 тис. чоловік. Почала працювати залізнична технічна школа машиністів паровозів та інші.

Швидко зростала промисловість міста в 50-х роках. Тоді стали до ладу діючих заводи — шлакоблоковий, силікатної цегли (один з найбільших на Україні), шляхові авторемонтні майстерні, автоколони № 1 і № 5, харчовий комбінат, міжколгоспне будівельне об'єднання, цех для виготовлення антибіотиків при ветлікарні; почалося будівництво великого консервного заводу.

Промисловість міста розширювалася на новій технічній базі. Справжньою лабораторією передового досвіду стала станція Красний Лиман. Колектив Краснолиманського пункту технічного огляду докорінно змінив і технічно удосконалив організацію поточного ремонту вагонів у поїздах. Партійна організація підтримала почин новаторів і створила необхідні умови для їх продуктивної праці. З ініціативи профспілок у парку прибуття і відправки поїздів організували стахановські школи. Ними керували В. К. Шпак, І. С. Ляшко, А. М. Мантуленко. У 1952 році за розробку і впровадження комплексного методу високоякісного швидкісного огляду і поточного ре-

[1] Газ. «За темпи» (Селидове), 1 січня 1950 р.
[2] Передовые методы труда на железнодорожном транспорте. М., 1950, стор. 62.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-3348, оп. 1, спр. 31, арк. 43, 58.

монту вагонів присуджено Державну премію інженерам Д. А. Рудченку та О. Я. Котлярову, майстру Я. П. Чаусу, слюсарю І. С. Ляшку, мастильниці А. М. Мантуленко, оглядачу вагонів В. К. Шпаку. В парках прибуття і відправки поїздів було встановлено підйомні механізми. 1954 року запроваджено нову технологію ремонту вагонів без відчеплення від поїздів, яка дістала велике поширення в СРСР і за рубежем. Краснолиманські машиністи виступили ініціаторами 180-кілометрових рейсів поїздів без зупинок[1].

Успішно здійснювалася електрифікація залізничного транспорту в роки семирічки. Передові бригади, керовані П. А. Парфьоновим, В. І. Олійником (кавалером ордена Леніна, учасником 1-ї Всесоюзної наради бригад комуністичної праці), О. М. Гримайлом, А. І. Кірсановим, у квітні 1959 року стали першими колективами комуністичної праці на Краснолиманському вузлі і Донецькій магістралі[2]. За успішне виконання зобов'язань, взятих на честь XXII з'їзду КПРС, колектив дистанції сигналізації і зв'язку завоював перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів сполучення і ЦК профспілки працівників залізничного транспорту, а також почесне звання підприємства комуністичної праці[3]. За впровадження у виробництво нового великоагрегатного методу ремонту електровозів Краснолиманське депо на Виставці досягнень народного господарства СРСР — 1964 року відзначено дипломом першого ступеня, а групу новаторів нагороджено медалями. Кращому винахідникові депо Ф. Я. Тарасову присвоєно звання заслуженого раціоналізатора УРСР. Застосувавши наукову організацію праці, ремонтники добилися скорочення строків підйомного ремонту електровозів з 7 до 3,5 години. Для вивчення їх досвіду в локомотивному депо у травні 1965 року зібралася всесоюзна нарада залізничників-ремонтників, а в червні на дистанції колії відбулися заняття школи громадських інспекторів мережі залізниць СРСР[4]. Завдання семирічки відділення залізниці значно перевиконало. Порівняно з довоєнним рівнем навантаження збільшилося в 2 рази. Продуктивність праці в локомотивному і вагонному депо зросла майже вдвоє, на дистанції колії — в 1,7 раза. 127 залізничників удостоєно тоді урядових нагород. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції новатори локомотивного депо успішно запровадили сітьовий графік. Колектив здобув другу премію Міністерства шляхів сполучення СРСР, завоювавши честь носити ім'я 50-річчя Радянської України. В місті 10 цехів, бригад і змін, яким присвоєно ім'я 50-річчя Жовтня.

Великих успіхів досягли трудівники міста у новій п'ятирічці. Стали до ладу діючих енергодільниця, тягова електропідстанція «Зелений клин», будівельна дільниця райспоживспілки, машинолічильна станція, сільенерго, лісоторговельний склад, асфальтовий і консервний заводи. Найбільшим підприємством є Краснолиманський завод силікатної цегли, потужність якого становить 200 млн. штук цегли на рік. Тільки за 1959—1965 роки завод силікатної цегли надіслав новобудовам Донбасу понад мільярд штук цегли. За високі показники в роботі чимало працівників заводу одержали урядові нагороди. Наприклад, робітниця, депутат райради М. І. Федорченко нагороджена орденом «Знак Пошани». Успішно виконували свої плани й інші підприємства міста.

Колгоспники укрупненої артілі ім. Леніна в 1958 році одержали по 137 цнт овочів з кожного га і по 2,4 тис. кг молока від корови, що майже в 1,5 раза перевищило довоєнний рівень. За високі надої молока колгосп нагороджено срібною медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Все це було наслідком великої організаторської роботи комуністів і комсомольців. Комуністи очолили рільничі бригади, дбали про найповніше використання сільськогосподарської техніки та підвищення продуктивності праці. На тваринницькі ферми прийшли комсомольці, молодь. Самовіддана праця колгоспників здобула високу оцінку партії і уряду. Орденом Тру-

[1] Профсоюзы СССР. Документы и материалы, т. 4. М., 1963, стор. 49.
[2] Газ. «За темпи» (Селидове), 5 і 26 квітня 1959 р.
[3] Газ. «Железнодорожник Донбасса», 27 липня 1961 р.
[4] Газ. «Зоря комунізму» (Селидове), 29 травня, 24 червня 1965 р.

Нова лікарня в Красному Лимані. 1969 р.

дового Червоного Прапора нагороджено голову колгоспу А. П. Кравченка, бригадира О. М. Мартиненка, доярку М. А. Чугай, свинарку М. М. Шепель.

Кращі трудові традиції довоєнних років примножує колектив інкубаторно-птахівничої станції. Чотири роки підряд (1954—1957) він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджувався медалями та дипломами. Директорові станції І. С. Білявцю присвоєно звання заслуженого зоотехніка УРСР. У радгоспі «Ставки» надпланові прибутки перевищили 31 тис. крб., урожай овочів становив 152 цнт з га.

Успішно виконуючи рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС, колгоспники у 1968 році одержали 24,2 цнт зернових з гектара. Надої молока становили 2560 кг на корову. Робітники радгоспу «Ставки» добилися по 21,3 цнт зернових і 153,2 цнт овочів з га, надої молока зросли до 2,2 тис. кілограма. Внаслідок збільшення основних фондів і прибутковості господарства колгосп за останні роки побудував клуб, контору, механізовані майстерні, нові приміщення для тваринницьких ферм, а радгосп — школу-восьмирічку, дитячі ясла, магазин, клуб, будинок побуту, відділення зв'язку, їдальню, а також у 2,5 раза більше житлових приміщень, ніж до війни.

Включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудящі Красного Лиману розгорнули боротьбу за дострокове завершення п'ятирічки, підвищення продуктивності праці, за високу культуру і зразковий порядок у місті. Наприкінці вересня 1968 року районні збори партійного активу, що обговорювали завдання партійних організацій у світлі постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна» схвалили рішення виконати п'ятирічку до 7 листопада 1970 року. Щоб втілити це рішення в життя, комуністи міста провадили велику організаторську роботу в масах. У всіх цехах заводу силікатної цегли було заведено книги трудових подарунків. Успішно виконали взяті зобов'язання також трудящі консервного заводу, залізничного вузла та інших підприємств. Колектив консервного заводу, достроково завершивши третій рік п'ятирічки, дав 1,5 млн. умовних банок консервів за рахунок 1969 року. Завод посів перше місце на обласному конкурсі дегустації виробленої продукції. Ставши на ленінську вахту, бригада машиніста електровоза локомотивного депо станції Красний Лиман Г. С. Шумилова в 1968 році записала на свій рахунок 100 тис. тонно-кілометрів. Високих показників добилися також машиністи локомотивів В. І. Олійник, Г. К. Золотоверхий, В. І. Ситник.

Постановою бюро РК КП України і виконкому райради за організованість і високу продуктивність праці в дні проведення ювілейного суботника до Ленінської книги трудової слави Краснолиманського району занесено локомотивне депо ім. 50-річчя Радянської України, вагонне депо станції, радгосп «Ставки», міське профтехучилище.

Економічному і культурному розвиткові міста, його благоустрою, будівництву промислових підприємств велику увагу приділяла Краснолиманська міська Рада депутатів трудящих. На виконкомі та сесіях її не раз обговорювалися виробничі питання, у т. ч. про роботу побутового комбінату, створеного на початку семирічки шляхом об'єднання промартілей «Червоний промінь» і «Червоний чоботар».

Провадиться значна робота щодо поліпшення житлових умов, матеріального становища і медичного обслуговування населення.

Краснолиманська звіроферма. 1969 р.

Тільки в 1959—1965 рр. на кошти держави в Красному Лимані здано в експлуатацію житлової площі набагато більше, ніж за попередні 40 років[1]. У мікрорайоні Південному за сучасними проектами побудовано гарні приміщення школи-інтернату і середньої школи № 4, будинку побуту; відкрилося ательє ремонту телевізорів. За темпами будівництва жител та інших соціально-побутових об'єктів Красний Лиман не поступається таким великим містам області, як Донецьк і Артемівськ.

Місце відпочинку трудящих на Сіверському Дінці. 1969 р.

Тепер у Красному Лимані 150 вулиць (у дореволюційний час їх було тільки дві). Порівняно з довоєнним часом у місті втроє більше заасфальтовано і забруковано вулиць, вдвоє більше — тротуарів, у 4 рази зросла площа зелених насаджень, майже вп'ятеро — водопровідна мережа, яка тепер становить близько 11 тис. метрів. Місто повністю електрифіковано. Майже в кожному будинку є телевізори. За допомогою громадськості закладено нові сквери, площу Слави, проспект ім. В. Ніколаєвої-Терешкової. В мікрорайоні «Центральному» на площі ім. В. І. Леніна встановлено пам'ятник Іллічу.

До послуг краснолиманців — близько 100 магазинів, кіосків, 11 їдалень, 14 буфетів. Товарообіг торговельних підприємств у 1968 році порівняно з 1945 роком зріс майже у 15 разів.

У мікрорайоні Центральному виросло медичне містечко. Тут містяться районна лікарня на 285 ліжок, аптека, багатоповерхові будинки для лікарів. В місті є станція швидкої медичної допомоги, пологовий будинок, інфекційна лікарня, дитячий протитуберкульозний санаторій. У медичних закладах Красного Лиману — понад 100 лікарів, у т. ч. заслужені лікарі УРСР — В. М. Калитенко, А. О. Лазько, М. С. Дубинін. Середній медперсонал налічує 345 чоловік. Серед медпрацівників 15 відмінників охорони здоров'я. Кандидат медичних наук лікар Я. А. Добринський — почесний трудівник району.

В місті є стадіон, 3 спортивні зали й дитяча спортивна школа. Член спортивних секцій при товаристві «Локомотив» О. В. Іваницький тричі здобував звання чемпіона світу і олімпійського чемпіона з класичної боротьби.

---

[1] В пути, стор. 26.

Красний Лиман став зоною масового відпочинку трудящих і їх дітей. На мальовничому березі Дінця розташовано Щурівський будинок відпочинку. Тут влаштовано кілька турбаз і піонерських таборів. Обслуговують населення 3 лазні, 4 перукарні, 15 побутових майстерень. З року в рік підвищується матеріальний добробут радянських людей. У робітників провідних професій залізничного вузла заробітна плата збільшилася порівняно з 1959 роком: шляховиків — на 58,5 проц., будівельників — на 55,6 проц., вагонників — на 54 проценти. Все це є свідченням піклування партії та уряду про постійне підвищення добробуту трудящих. Різко збільшилися вклади жителів Красного Лиману в ощадних касах. Тільки за останні 12 років (1957—1969) кількість вкладників майже подвоїлась, а сума вкладів зросла в 5 разів. На 1 січня 1969 року 5082 пенсіонерам виплачувалося на рік понад 2,6 млн. крб. пенсії. В особистому користуванні населення — понад 100 легкових автомобілів, 2000 мотоциклів і мотопедів.

Багато уваги приділяється комуністичному вихованню трудящих, особливо підростаючого покоління. У 1969/70 навчальному році в 5 середніх, 2 восьмирічних, 5 початкових, 1 спеціальній школі, а також у 2 середніх школах робітничої молоді навчалося 5260 учнів. У 1962 році відкрито музичну школу. В цих закладах працює близько 250 педагогів. У місті діє філіал Харківського інституту інженерів залізничного транспорту. Працюють університети комуністичного виховання, культури, правових знань, 11 клубів за професіями, 27 постійно діючих агітпунктів і 28 агітмайданчиків, де понад 1000 пропагандистів, агітаторів та політінформаторів роз'яснюють трудящим рішення партії та уряду, найважливіші питання внутрішнього і міжнародного життя.

У 24 бібліотеках з фондом у 234,6 тис. книг налічується 23,3 тис. читачів. На кожну тисячу населення передплачується по 1143 прим. газет і журналів. У всіх мікрорайонах міста є відділення зв'язку. У трьох палацах культури на 1830 місць, у 6 клубах, а також на підприємствах працюють 112 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь понад 2000 чол. В листопаді 1960 року 8 учасників художньої самодіяльності Палацу культури ім. Артема були у складі мистецького колективу, що брав участь у декаді літератури й мистецтва УРСР в Москві, а в березні 1969 року в Києві — у творчому звіті, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

На обласному фестивалі самодіяльного мистецтва з нагоди 50-річчя Великого Жовтня хор машиністів локомотивного депо, що існує шостий рік, посів друге місце. Колишня учасниця художньої самодіяльності Палацу культури ім. Артема А. В. Плиско після закінчення Софійської консерваторії була артисткою Софійського оперного театру, філармонії, а потім Донецького театру опери та балету (померла 1966 року). Колишній учасник художньої самодіяльності І. В. Попітченко — нині соліст Калінінградської філармонії.

В локомотивному депо є музей революційної, бойової і трудової слави. Силами громадськості у мікрорайоні Південному створено кімнату-музей друзів природи.

Історичні події, що відбулися у Лимані під час трьох російських революцій і громадянської війни, поклав в основу роману «Селяни» вихованець літературної студії (тепер літоб'єднання «Промінь») при редакції районної газети «Зоря комунізму» П. Д. Рєзников. У іншому його романі «Великий перелом» відображено період колективізації в Лиманскому районі. Боротьбі трудящих за встановлення і зміцнення Радянської влади в Лимані присвятив роман «На Дінці Сіверському» колишній голова районного літературного об'єднання В. С. Макогін. Активний член літоб'єднання «Промінь» Є. А. Нефьодов підготував до друку збірник віршів про молодь, комсомольців. Льотчик В. А. Полупан — випускник середньої школи № 3 — автор понад 30 пісень. Його піснею «Квітни, земле Амурська» Амурський народний хор в 1968 році закінчував свої концерти в Москві.

Авангардом краснолиманців є партійна організація, що об'єднує в 68 первинних організаціях майже 2900 комуністів. Активними помічниками її виступають близько

3100 комсомольців, 13 тис. членів профспілки. Громадські організації міста висунули 1447 своїх представників у 78 груп і 177 постів народного контролю. Комуністи і комсомольці міста проводять масово-політичну роботу серед трудящих, мобілізуючи їх на боротьбу за створення матеріально-технічної бази комунізму.

Краснолиманці беруть активну участь у політичному житті країни. Бригадир вагонного депо Г. М. Галуза — депутат Верховної Ради СРСР 6-го і 7-го скликань. Машиніст локомотивного депо І. Т. Труш обирався депутатом Верховної Ради УРСР 5-го і 6-го скликань. У 1966 році Г. М. Галуза в складі радянської парламентської делегації відвідала Чілі. Секретар Краснолиманського райкому партії В. І. Сиволоб, член ЦК КП України, в складі делегації УРСР брала участь у роботі XXII сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1967 році і виступала з доповіддю на засіданні одного з комітетів під час обговорення питання про ліквідацію дискримінації жінок в капіталістичних і колоніальних країнах [1].

Трудящі Красного Лиману беруть активну участь у будівництві нового, комуністичного суспільства. Мало відома у минулому слобода Лиман перетворилася на квітуче соціалістичне місто, яке славиться своїми успіхами не тільки в республіці, а й далеко за її межами.

О. І. КУРІННИЙ, Т. М. МЕДВЕДЄВ, С. М. МЕЛЬНИК

---

[1] Газ. «Зоря комунізму», 10 жовтня 1967 р.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КРАСНОЛИМАНСЬКОГО РАЙОНУ

ДРО́БИШЕВЕ — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради, розташоване за 3 км від річки Сіверського Дінця і за 10 км на північний захід від районного центру. У селищі — залізнична станція Форпостна. Населення — 4,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Дерилове.

На території Дробишевого знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 2701 га орної землі, 103 га саду, 842 га лісу і лісосмуг. У господарстві вирощуються зернові культури, розвинуте молочне тваринництво. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 50 чоловік нагороджено орденами і медалями, в т. ч. трактористу І. П. Козьміну, ланковій Н. М. Сергєєвій, бригадирам Т. П. Жузі та І. Ф. Чернікову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. О. С. Сушко, Г. А. Юрковій, С. Ф. Шкарлету, Н. П. Медяник, О. А. Перевишко вручено орден Леніна, 4 передовики відзначені орденом Трудового Червоного Прапора.

Крім артілі ім. Калініна, у селищі містяться: відділок і центральна садиба радгоспу «Комуніст», районне відділення «Сільгосптехніки». Тут працює радгоспний цех переробки на сік томатів і яблук. Дробишевське лісництво доглядає понад 7 тис. га лісу, переважно хвойного. У лісі, на березі озера Підпісочного, розташоване звірогосподарство, де розводять норок, сріблясточорних лисиць, голубих песців. У 1968 році тут було 10 тис. голів звірів.

У селищі — середня школа, палац культури, клуб, 3 бібліотеки. Функціонує дільнична лікарня, є 2 дитячих комбінати. Працюють 11 магазинів, 3 їдальні, комбінат побутового обслуговування.

Слобода Дробишеве заснована на березі річки Сухої Плотви наприкінці XVII ст. Ревком створено в 1918 році (голова — І. А. Мошенський). У боротьбі за встановлення Радянської влади загинули жителі Дробишевого І. Г. Бабиченко, Є. М. Васютін, Т. К. Піддубний. Поховані вони в центрі селища у братській могилі. Під час Великої Вітчизняної війни селище двічі (листопад 1941 року — липень 1942 року; лютий — серпень 1943 року) знаходилося у прифронтовій смузі. З липня 1942 і до лютого 1943 року тривала тимчасова окупація Дробишевого. За зв'язок з партизанами 17 патріотів гітлерівці розстріляли. У боях за оборону і визволення селища загинуло 229 воїнів Червоної Армії. Усі вони поховані в братській могилі. Свято шанують жителі Дробишевого пам'ять своїх земляків, що полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни — на обеліску висічено прізвища 500 загиблих.

На околицях Дробишевого виявлено рештки 3-х поселень: 2 доби неоліту і одне — доби бронзи.

КІ́РОВСЬК (до 1940 року — Попівка, до 1964 — Кірове) — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Розташований на березі річки Чорного Жеребця, за 12 км на північний схід від районного центру і за 13 км від залізничної станції Красний Лиман. Населення — 4 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане також с. Торське.

Центральна садиба колгоспу «Ленінська зоря» розміщена у Кіровському. Артіль має 3018 га орної землі. Переважає вирощування зернових і соняшнику. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжними галузями є овочівництво, садівництво, баштанництво. На території селища міститься також 2-й відділок радгоспу «Ставки». Виробничий напрям господарства — вирощування овочів, виробництво молока. Є млин райхарчокомбінату.

У Кіровському — середня та восьмирічна школи, 3 бібліотеки, кінотеатр. Силами громадськості організовано шкільний музей бойової і трудової слави. Функціонують дільнична лікарня, ветеринарна дільниця; є дитячий комбінат. Працюють сільське споживче товариство, 10 магазинів, 2 їдальні, 4 майстерні побутового обслуговування.

Попівка заснована у 30-х роках XVIII ст. У 1905 році в Крутенькому Яру відбулася сходка селян, яку проводив учитель місцевої школи К. Ф. Басов. Бахмутські робітники організували у 1907 році демонстрації в селах Попівці і Торському та провели об'єднаний мітинг селян на березі Чорного Жеребця. В грудні 1917 року у селі встановлено Радянську владу, створено виконавчий комітет Ради селянських і солдатських депутатів. Під час австро-німецької окупації Ф. Г. Зозуля, П. Р. Косик, З. Й. Роменський, С. Ф. Григор'єв та ін. увійшли до складу повстанської групи. За те, що повстанці розгромили німецький загін, окупанти жорстоко розправилися з населенням Попівки. В грудні 1918 року з повстанської групи створився партизанський загін у складі 170 чоловік, бійцями якого були і селяни Торського. Пізніше цей загін увійшов до складу 12-го Українського радянського полку як 3-я Попівська рота. Командував нею Є. Й. Зозуля. У 1924 році оформився комсомольський осередок. 186 радянських воїнів, що віддали своє життя за визволення селища від фашистських загарбників, поховано у братських могилах.

Уродженкою Попівки була учасниця київського підпілля часів громадянської війни Г. Г. Тимофєєва. 4 лютого 1919 року її розстріляли петлюрівці на ст. Жуляни поблизу Києва. Одна з вулиць столиці України і селища носить ім'я активної учасниці боротьби за владу Рад на Україні. У Кіровському народився український письменник П. Д. Резников. Три уродженці селища за героїзм і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Це — льотчик К. С. Усенко (на його рахунку 104 бойових вильоти), Л. Є. Усенко (за форсування Дніпра у 1943 році) і П. В. Зубенко (за форсування Вісли у 1945 році)

В околицях с. Торського виявлено поселення доби бронзи та скіфське. Тут же, у двох курганах з кам'яними бабами розкопано 2 поховання кочівників IX—XIII ст. н. ери.

КРИВА́ ЛУ́КА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Сіверського Дінця, за 30 км на схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Ямпіль. Населення — 487 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Діброва, Іллічівка, Каленики, Лавренівка.

Колгосп «Заповіти Ілліча», центральна садиба якого розташована у Кривій Луці, має 2077 га орної землі, 1220 га лісу та лісосмуг. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зернових. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня 6 ветеранів артілі удостоєні звання почесного колгоспника. 9 передовиків відзначені урядовими нагородами.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. На території с. Іллічівки є Ямпільський піщаний кар'єр, продукція якого йде на будови Донбасу.

Час заснування села належить до другої половини XVIII ст. 13 липня 1708 року в урочищі Криві Луки на Сіверському Дінці відбувся бій, в якому загін булавінського отамана С. Драного був розбитий урядовими військами. Під час Великої Вітчизняної війни протягом 1941—1943 рр. у навколишніх лісах діяли партизанські загони, якими командували К. Д. Мележик, Г. П. Іщенко, М. І. Карнаухов, Ю. А. Потирайло. Підпільну роботу в селі вела член Краснолиманської підпільної патріотичної групи В. М. Усенка — медпрацівник О. П. Парфьонова. У братських могилах на території села поховано 1035 радянських воїнів.

Поблизу Діброви виявлено мезолітичну стоянку та поселення доби бронзи. В околицях Іллічівки збереглися рештки неолітичного поселення та майстерні, 2 поселення пізньої бронзи, могильник салтівської культури та кочівницький могильник XI—XIII ст., в якому розкопано 3 поховання.

НОВОСЕ́ЛІВКА (до 1808 року — хутір Зобочанський) — селище міського типу (з 1937 року), центр селищної Ради. Розташована на правому березі річки Нетриусу, за 15 км на північний захід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Форпостна. Населення — 2197 тис. чоловік.

На території селища міститься 2-й відділок радгоспу «Комуніст». У господарстві розвинуте молочне тваринництво; вирощують головним чином овочі. За трудові досягнення орденами та медалями нагороджено 12 чоловік, в т. ч. Ф. Й. Мацегора і К. Ф. Рокитянський — орденом Леніна.

У селищі — середня школа, клуб, бібліотека.

Хутір Забочанський заснований у XVII ст. У 1906 році тут відбувся селянський виступ під керівництвом робітників, вихідців із цього села, що працювали у Слов'янську, Бахмуті, Юзівці. Повсталі напали на черкесів, що охороняли поміщицький маєток і розподілили між собою землю. Каральний загін жорстоко розправився з учасниками виступу, найбільш активних заслали на каторгу до Сибіру. На початку 1918 року в селі організовано сільськогосподарську комуну. Головою комуни був Я. Є. Павленко. Для боротьби з австро-німецькими окупантами в Новоселівці створюється партизанський загін у складі 200 чоловік. Згодом партизани злилися з регулярними частинами Червоної Армії. У роки Великої Вітчизняної війни в районі Новоселівки точилися жорстокі бої, в результаті яких загинуло 372 радянських воїни. Вони поховані в братській могилі на території селища. Тут же могила уродженців Новоселівки, що загинули в роки громадянської війни.

Серед уродженців Новоселівки — лауреат Державної премії А. М. Мантуленко (Ільченко), яка одержала цю премію у 1952 році за розробку та впровадження методу швидкісного та високоякісного огляду вагонів. У 20-х роках у Новоселівській школі вчителював А. Д. Скаба, нині академік АН УРСР, директор Інституту історії АН УРСР. У селищі живе Герой Соціалістичної Праці Т. П. Жуга (уродженець смт Дробишевого цього ж району).

Поблизу Новоселівки збереглися рештки городища салтівської культури.

РІДКОДУ́Б — село, центр сільської Ради. Розташований за 25 км на північ від районного центру і залізничної станції Красний Лиман. Населення — 631 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Карпівка, Катеринівка, Липове, Нове, Новомихайлівка.

Центральна садиба колгоспу ім. газети «Правда» розміщена у Рідкодубі. Артіль має 5538 га орної землі, 1353 га пасовиськ і сінокосів, 320 га лісу та лісосмуг. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових та олійних культур. 32 трудівники нагороджені орденами й медалями, в т. ч. В. О. Лень удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, 6 чоловік мають орден Трудового Червоного Прапора.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване на початку XIX ст. 1920 року тут організовано ТСОЗ — «Нове життя». У 1921—1922 рр. поблизу Рідкодуба засноване селище Нове, де у 1924 році створено комуну, а 1929 року на її базі — бурякорадгосп. З 1933 року виробничий напрям радгоспу ім. Затонського змінився — тут перейшли на відгодівлю свиней. Тепер — це радгосп «Краснолиманський» м'ясо-молочного напряму.

Уродженцю с. Карпівки І. К. Бирченку за героїзм і мужність, виявлені в боях з гітлерівськими загарбниками, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

РУБЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км на північний захід від районного центру і за 17 км від залізничної станції Слов'яногірська. Населення — 1424 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вовчий Яр, Коровій Яр, Лозове.

На території села розташована центральна садиба великого, багатогалузевого господарства—

Герой Радянського Союзу М. І. Шморгун.

радгоспу «Дружба», який має 5,8 тис. га орної землі. Спеціалізація радгоспу — молочне тваринництво Розвивається також садівництво, рільництво, птахівництво. Серед трудівників, відзначених урядовими нагородами, ордена Леніна удостоєний Т. О. Шевченко.

У Рубцях — середня школа, клуб, 2 бібліотеки. Функціонує дільнична лікарня; є дитячий садок. Працює комбінат побутового обслуговування. Сучасні Рубці — це нове село, побудоване у 1956—1957 рр., а старе затоплене водами Краснооскільського водосховища.

Село засноване в другій половині XVII століття.

Уродженцю Рубців М. І. Шморгуну за героїзм, виявлений при форсуванні Дніпра, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На території Рубців виявлено поселення доби неоліту, кургани та поселення доби бронзи. Привертає увагу посудина доби бронзи з письменами.

ТЕРНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі Чорного Жеребця, за 29 км на північний схід від райцентру і залізничної станції Красний Лиман. Населення — 1232 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти: Білогорівка, Дзержинське, Іванівка, Колодязі, Новосадове, Петрівка, Ямполівка.

Колгосп ім. Фрунзе, центральна садиба якого розташована у Тернах, має 4203 га орної землі. Вирощують тут переважно зернові та олійні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Успішно розвивається садівництво, овочівництво, баштанництво. Артіль видає багатотиражну газету «За комунізм». У 1968 році чотирьом ветеранам колгоспного будівництва — Є. Г. Курінній, С. І. Збицькому, С. О. Рязанцеву, О. С. Богомолу — присвоєно звання почесного колгоспника.

Герой Радянського Союзу І. Г. Островерхов.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Є дитячий садок.

Засновані Терни 1760 року. Першими оселились тут 60 сімей козаків Ізюмського слобідського полку. У період революції 1905—1907 рр. відбувалися селянські виступи у маєтку поміщиці Зафараполової та в економії Куценка. Організаторами виступів були П. Я. Щербина та С. В. Кулик. Обурені тяжкими умовами праці, селяни спалили куценківську економію. Прибулі каральні загони жорстоко розправилися з місцевими селянами. Після одержання звістки про перемогу збройного повстання у Петрограді в листопаді 1917 року в селі створюється ревком. Наприкінці 1917 року тут, з ініціативи Г. І. Рогача, організовано загін Червоної гвардії у складі 40 чоловік. Після вбивства Рогача петлюрівцями загін очолив І. Ф. Левадний. Бойові дії проти петлюрівців і денікінців загін вів спільно з червоногвардійцями с. Попівки (тепер смт Кіровськ). Пізніше обидва загони влилися у 12-й Український радянський полк.

Уродженцям Тернів І. Г. Островерхову та А. П. Бордюгову за героїзм, виявлений у роки Великої Вітчизняної війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ШАНДРИГО́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Нетриусу, за 18 км на північний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Форпостна. Населення — 1217 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Зелена Долина, Кузьминка, Середнє.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Батьківщина», який має 3489 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство з розвинутим рільництвом і тваринництвом. Тут вирощуються переважно зернові та олійні культури. У тваринництві переважає м'ясо-молочний напрям. ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС за досягнення високих показників у всенародному соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна нагородили колектив колгоспу «Батьківщина» Ленінською ювілейною почесною грамотою. За досягнення у сільськогосподарському виробництві орденом Леніна нагороджено доярку К. Ф. Рояко та чабана О. І. Березка, орденом Трудового Червоного Прапора відзначено двох чоловік.

П. Л. Гутченко — вихованець Краснолиманської комсомольської організації.

У Шандриголовому — середня школа, будинок культури, бібліотека, дитячий комбінат. Працюють хлібопекарня, молокоприймальний пункт Горлівського молокозаводу, їдальня, 6 магазинів. Є шевська і кравецька майстерні.

Село засноване у XVII ст. Для боротьби з австро-німецькими окупантами в 1918 році створено ревком. Під час Великої Вітчизняної війни у боях під станицею Клетською Сталінградської області уродженець села П. Л. Гутченко разом із О. Покальчуком (народився у Великій Фосні Овруцького району Житомирської області) 18 серпня 1942 року закрили своїми тілами амбразуру ворожого дзоту. Їх посмертно нагороджено орденом Леніна і навічно занесено до списку військової частини.

Я́МПІЛЬ — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради Розташований на правому березі Чорного Жеребця, за 15 км на південний схід від районного центру. Залізнична

станція. Населення — 3088 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Закітне.

Комплексна бригада колгоспу ім. Жданова (центральна садиба у с. Закітному) розташована у Ямполі. За нею закріплено 256 га орної землі. Вирощуються овочеві та кормові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Ямпільське лісництво доглядає 8 тис. га лісу, переважно хвойного.

У селищі — середня і восьмирічна школи, клуб, бібліотека. Працюють 7 магазинів і комбінат побутового обслуговування.

Вперше Ямпіль згадується в документах від 5 жовтня 1665 року. 25 січня 1918 року тут створено більшовицьку організацію, яку очолив І. К. Дерев'янко. У грудні 1918 року партизани обстріляли німецький ешелон. За це 25 жителів Ямполя окупанти розстріляли.

В травні 1919 року Бахмутський партизанський загін М. В. Рясного розташувався у с. Закітному. На село несподівано напали білогвардійці. Зав'язався бій, під час якого загинуло багато партизан, в т. ч. і їх командир.

На території Ямполя виявлено рештки 2 неолітичних поселень, досліджено 6 курганних поховань доби бронзи. Рештки поселень та майстерні по обробці кременю того ж часу збереглися і поблизу с. Закітного. Тут розкопано кілька поховань доби міді—бронзи. Поблизу Ямполя та Закітного знайдено кам'яні баби та розкопано кілька кочівницьких поховань IX—XIII ст. н. ери.

ЯРОВА́ — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Розташована на лівому березі Сіверського Дінця, за 19 км на північний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Слов'яногірська. Населення — 2828 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Олександрівка і Соснове.

На території селища розміщено перший відділок радгоспу «Комуніст» (центральна садиба міститься у Дробишевому). Відділок має 113 га лугів і 88 га пасовищ; виробничий напрям господарства — молочне тваринництво.

У Яровій — середня школа, клуб, бібліотека. Є дитячі ясла. Працюють 5 магазинів.

На правому березі Сіверського Дінця, недалеко від Ярової, збереглися будівлі Святогірського Успенського монастиря, перші відомості про який зустрічаються в архівних документах за 1624 рік. Ярова заснована у 1670 році. У 1921 році в селі створено комсомольський осередок. Для проведення колективізації Ізюмський партійний комітет відрядив у 1929 році в Ярову уповноваженого, комуніста Забашту. Він організував тут ініціативну групу, до якої ввійшли комсомольці та бідняки-активісти. До сільськогосподарської артілі ввійшло 33 господарства. Головою артілі обрали А. Г. Чистиліна. У період Великої Вітчизняної війни поблизу Ярової двічі проходила лінія фронту. Під час боїв тут загинуло 1460 радянських солдатів та офіцерів. Усі вони поховані в братських могилах на території селища. Вшановуючи пам'ять односельчан, що віддали своє життя у боротьбі з фашистами, жителі Ярової встановили обеліск, на якому написано імена загиблих.

Уродженцю Олександрівки В. С. Чернушенку за мужність, виявлену в боях проти гітлерівських загарбників, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У селищі живуть кавалери ордена Леніна — А. Д. Чередниченко, І. Ф. Труш, О. А. Руденко, І. Ю. Курмаз, Є. І. Бородін.

Поблизу селища досліджувалися кургани доби бронзи.

ЯЦЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 33 км на північний захід від районного центру і за 16 км від залізничної станції Слов'яногірська. На околиці села знаходиться Краснооскільське водосховище. Населення 617 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Закаблуківка та Кримка.

Центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського розташована у Яцьківці. Артіль має 1344 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових та олійних культур. Набирають розвитку також м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво, бджільництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є дитячі ясла.

Яцьківка заснована на початку XVIII ст. У квітні 1918 року в районі річки Осколки біля Яцьківки проходили запеклі бої частин Червоної Армії з австро-німецькими окупантами. Під час гітлерівської окупації місцева вчителька А. Т. Черняєва зберегла червоний прапор піонерської дружини Яцьківської школи. У 1955 році його передано Ізюмському краєзнавчому музею (до 1962 року Яцьківська сільрада входила до складу Ізюмського району Харківської області).

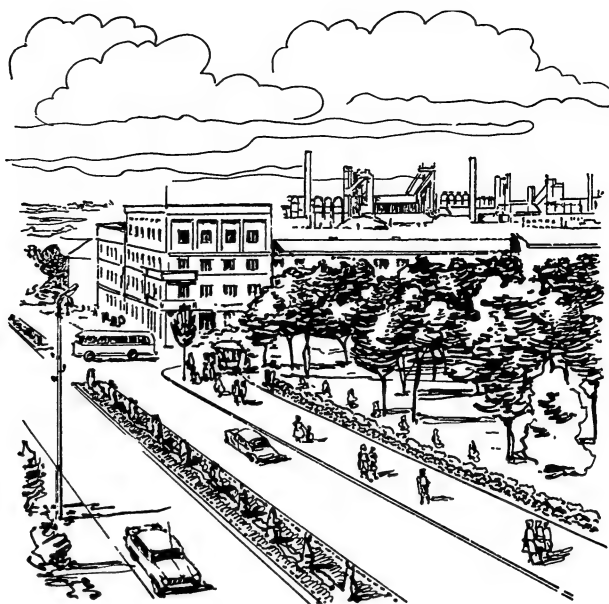

МАКІЇВКА —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

акіївка розташована поблизу залізничної станції Макіївка, біля каналу Сіверський Донець — Донбас. Відстань до Донецька — 13 км. Місто зв'язане залізничними і автомобільними шляхами з Харцизьком, Іловайськом, Ясинуватою, Криничною, Ханженковим. Через Макіївку проходить автомобільна магістраль союзного значення Донецьк—Ростов-на-Дону. Територія міста — 400 кв. км. Населення—392,6 тис. чоловік. Макіївській міській Раді підпорядковані Войківська, Грузько-Зорянська, Криничанська, Нижньокринська, Пролетарська, Холоднобалківська, Ясинівська селищні та Верхньокринська сільська Ради.

Територія сучасного міста була заселена з глибокої давнини. В 5 курганах біля шахти «Щиглівка» археологи виявили два поховання доби бронзи, скіфів і кочовиків IX—XIII ст. На цих курганах стояли 4 скульптури (баби)[1]. 1969 року в одному з них знайдено шолом, бронзову гривну, залізну шаблю та мідний котел з рештками жертовної їжі. Наприкінці XVII ст. тут було займище, заснування якого, за народними переказами, приписується Макєєву. Перші писемні свідчення про село Макіївку датуються 1815 роком.

До селянської реформи 1861 року місцеві жителі-хлібороби були кріпаками поміщика Іловайського. Про підневільне життя селян Макіївки та їхнє прагнення визволитися з-під поміщицького ярма свідчить виступ, який почався у 1831 році. Прокурор Області Війська Донського у рапорті генерал-губернаторові повідомляв, що «селяни слободи Макіївської в маєтку осавула І. Г. Іловайського вийшли з покори, за що винуватців покарали»[2]. Після реформи 1861 року всі кращі землі залишилися у власності Іловайського, а за викупним договором селяни мали сплатити власнику за 1718 десятин 52 373 крб. протягом 49 років[3]. Пограбовані жителі відмовилися прийняти кабальну уставну грамоту, але й цей виступ був придушений.

---

[1] Труды XIII археологического съезда. М., 1907, стор. 333—336.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1374, оп. 3, спр. 2389, арк. 317.
[3] Там же, ф. 577, оп. 23, спр. 391, арк. 3.

У другій половині XIX ст. розпочалася промислова розробка кам'яного вугілля на території Макіївки. В 1875—1877 рр. поміщики Іловайські збудували кілька дрібних шахт, згодом переданих заснованому ними ж гірничопромисловому Олексіївському акціонерному товариству. 1882 року заклали велику шахту «Софія». Розробка провадилася на кількох дільницях під назвами «Амур», «Сергій», «Іван», «Марія». Згодом вони стали окремими шахтами. В 1885 році Д. Іловайський перевіз з села Зуївки до Макіївки ремонтно-механічну майстерню й на її базі розпочав будівництво труболиварного заводу. Згодом усі шахти й заводи об'єдналися в Макіївський гірничий район. Макіївка була волосним центром.

Розвиток вуглевидобутку гальмувався труднощами транспортування вугілля. В 1880 та 1893 рр. до Катерининської та Донецької залізниць було приєднано вітки Харцизьк — Макіївка й Макіївка—Ханженкове—Кринична[1]. Почався видобуток на нових великих шахтах «Іван» (тепер шахта ім. Леніна), «Капітальна», «Шмідт» (тепер шахта-дільниця № 3 шахтоуправління № 19—20 тресту «Радянськвугілля»), «Пастухівка» (нині № 1—1-біс), «Італія» (шахта «Жовтнева») та ін. У 1899 році Генеральне товариство доменних печей, залізоробних і сталеливарних заводів у Росії (фірма «Уніон» з центром у Парижі) завершило будівництво металургійного заводу «Уніон». Стали до ладу також доменна і 2 мартенівські печі. Бельгійська фірма «Дюрі—Бернард» звела 66 полуменевих печей без вловлювання хімічних продуктів. З початком будівництва заводів у 1892 році засновано робітниче селище Дмитрієвськ. Незабаром його складовою частиною стало й село Макіївка. В 1897 році у Дмитрієвську налічувалось 7207 чоловік[2].

Умови праці й життя робітників були дуже тяжкими. Робочий день тривав 12—14 год. Старший гірник шахти «Софія» О. Ф. Лук'янов розповідав: «Приїхав я до Макіївки у 1882 році і почав працювати на руднику Іловайського саночником. Щодня видавав по 40 санок, заробіток отримував тільки на покрову. У бараці було брудно. Іловайський на всьому заощаджував. Харчувалися у занедбаній їдальні, тут же на шахті. За прокислу горохову юшку вираховували майже весь заробіток».

На заводах і шахтах не додержували техніки безпеки. Люди часто гинули й калічилися від обвалів породи, через відсутність вентиляції у підземних виробках. У лютому 1888 року Макіївку відвідав Д. І. Менделєєв. Він зібрав проби рудникового газу на шахті Д. Іловайського й занотував у своїй записній книжці: «Гримучий газ: біля рудників Риковський, Юза, Макіївський рудник Іловайського... вентиляторів немає ні в Юза, ні у Французького товариства»[3]. У 1898 році внаслідок вибуху гримучого газу на руднику «Іван» загинуло понад 60 шахтарів[4]. Тільки в рік пуску заводу «Уніон» було травмовано 634 робітники. Обурюючись жахливим станом медичного обслуговування на заводі, заводський лікар в 1900 році подав заяву про звільнення: «Не бажаю брати на себе моральну відповідальність за ту шкоду, якої завдає адміністрація заводу».

До 1898 року медичну допомогу жителям селища подавав один фельдшер. Згодом товариство «Уніон» відкрило рудникову лікарню на 5 ліжок і збільшило штат до 5 лікарів, який обслуговував усіх хворих 18 шахт і 3 заводів. Погані житлові умови робітників були причиною постійних епідемій: в землянках мешкало по кілька сімей, тут же милися, сушили одяг.

Вхід в шахту «Софія». Макіївка, початок XX ст.

[1] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 27.
[2] Донецький облдержархів, ф. 20, оп. 1, спр. 27, арк. 11.
[3] Е. Шевченко. Менделеев о Донбассе, стор. 14.
[4] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке, стор. 169.

90 проц. жителів не знали грамоти. 1881 року в селі Макіївці відкрили 2-класну парафіяльну школу. Згодом у 1898 році товариство «Уніон» заснувало ще дві початкові школи: рудникову й заводську[1]. Протягом 20 років існування цих шкіл у них навчалося 1800 дітей, з них лише 80 дівчаток. У 1900 році почали працювати дві приватні гімназії — чоловіча й жіноча, але діти робітників туди потрапляли рідко.

Жорстока експлуатація російськими та іноземними капіталістами, важкі умови праці й побуту, політичне безправ'я — все це зароджувало у передової частини робітників прагнення до боротьби за свої права. Перші заворушення на рудниках Іловайського відбулися в кінці 1880 року. Для придушення їх було послано сотню козаків. 13 робітників заарештували й віддали до суду. 26 травня 1892 року відмовилася вийти на роботу нічна зміна рудника «Сергій». Близько 1300 робітників влаштували стихійний мітинг, де висловлювали обурення поганою якістю продуктів, які продавали в крамничках, низькою заробітною платою. Вмовляння управляючого рудником стати до роботи не допомогли. Лише викликані терміново з Юзівки 40 козаків придушили виступ[2]. 24 березня наступного року 300 гірників шахти «Амур», протестуючи проти затримки заробітної плати, припинили роботу й почали вимагати негайного розрахунку[3]. Рудникова адміністрація, яку цей виступ застав зненацька, вимушена була задовольнити справедливі вимоги страйкуючих. Але після цього Іловайський заздалегідь вжив заходів: викликав дві сотні козаків. І коли 19 травня під час наступної видачі зарплати 1000 шахтарів рудників «Сергій» та «Капітальна» наполягали на збільшенні її, козаки батогами відновили «порядок».

У рік пуску металургійного заводу «Уніон» (1899 р.) застрайкували 700 вантажників. Їм обіцяли сплачувати 75 коп. за робочий день, а під час розрахунку видавали лише по 70. Дирекція викликала козаків, які розправилися з робітниками: руйнували їхні житла, били жінок і дітей. У відповідь на це не вийшли на роботу шахтарі усіх рудників. Невдовзі знову застрайкували 700 поденників заводу «Уніон». Вони протестували проти збільшення робочого дня при попередній зарплаті, проти великих вирахувань за квартиру й воду. Робітники розгромили поштову контору, сталася сутичка з поліцією. 16 чоловік було заарештовано й віддано до суду. З 1892 по 1903 рік у Макіївському гірничому районі відбулося 9 страйків за участю 15 тис. робітників[4].

Марксистську пропаганду серед робітників Макіївського гірничого району почали вести соціал-демократи Ростова-на-Дону. Вони розповсюджували ленінську «Искру». В 1902—1903 рр. виникли марксистські гуртки і групи на рудниках Бурозівському, Олексіївському, Берестово-Богодухівському, на металургійному та труболиварному заводах. Ці гуртки тримали тісний зв'язок з «Искрою»[5]. Про рішення II з'їзду партії макіївські соціал-демократи дізналися в грудні 1903 року від представників Катеринославського комітету РСДРП. Тоді ж на квартирі десятника Бурозівського рудника С. М. Голубова відбулася нелегальна нарада представників 8 гуртків, на якій було створено Макіївський комітет РСДРП[6]. Його керівником став молодий робітник-революціонер Т. Ф. Боборін (Облаєв). Його ім'ям названо одну з кращих вулиць міста.

Після подій 9 січня 1905 року в Петербурзі почався загальнорайонний страйк робітників, у якому взяли участь 15 тис. чоловік. Робітники вимагали запровадити 8-годинний робочий день, скасувати понаднормові роботи, збільшити заробітну плату, забезпечити безплатну медичну допомогу тощо. Перелякані розмахом революційних виступів власники шахт і заводів звернулися по допомогу до отамана Війська

---

[1] Донецький облдержархів, ф. 20, оп. 1, спр. 1, арк. 17, 18.

[2] С. И. Потолов. Рабочие Донбасса в XIX веке, стор. 209, 210, 216, 217, 241.

[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 379.

[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 102, арк. 4, 7—9.

[5] Там же, ф. 7, оп. 1, спр. 28, арк. 9.

[6] Ростовський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 73, арк. 17.

Донського: «Зважаючи на початок страйку на Макіївському заводі й надто збуджений стан робітників усього району, ми звертаємося з проханням не відмовити у невідкладному посиленні кількості військ до 200 козаків і двох рот піхоти, звертаємо вашу увагу на те, що кількість робітників цього району перевищує 20 тис. чоловік»[1].

У дні жовтневих страйків 1905 року гірники шахт «Буроз», «Капітальна», «Шмідт» обрали Раду робітничих депутатів, яка керувала розпорядчим страйковим комітетом. До його складу ввійшли більшовики П. І. Колесников, М. І. Зілотін, І. В. Карпов, П. Д. Захаров та ін. У вимогах, які висунули робітники гірничопромисловцям, крім економічних, були й такі: амністувати політичних в'язнів, надати приміщення для мітингів і зборів, відкрити бібліотеку та школу. Від Ради й делегатських зборів макіївських рудників 79 чоловік були представлені в Юзівській районній Раді[2].

Коли весь Донбас облетіла звістка про збройне повстання в Горлівці, на заводах і шахтних кузнях Макіївки почали виготовляти піки та шаблі й забезпечили ними три бойові дружини, які відрядили для допомоги горлівцям. На багатьох шахтах району в грудні відбулися сутички робітників з козаками. Директор металургійного заводу «Уніон» француз де-Луазі в листі до Парижа цинічно писав: «Ми навчимо росіян дотримувати наших порядків, а ті, хто їх порушував (150), були вбиті, хоч офіційно дали довідку про 20 чоловік»[3].

Робітничий рух у Макіївці не вщухав і під час спаду революції. Керував ним Юзівсько-Петровський комітет РСДРП. 1906 року комітет направив до Макіївського гірничого району партійних працівників, які допомогли робітникам у створенні соціал-демократичних гуртків. Наприкінці 1906 року помічник начальника жандармського управління доповідав своєму начальству: «В Макіївському районі я не можу сам простежити за революційним середовищем, яке веде велику підпільну агітацію серед робітників і селян з метою підняти їх на збройну боротьбу»[4]. Більшовики проводили революційну роботу й серед військових. Так, 15 серпня 1906 року козаки другої сотні 41-го Донського козачого полку взяли участь у мітингу та маніфестації робітників під червоними прапорами. Багатьох активних учасників революції заарештували. В грудні 1908 року в катеринославській тюрмі стратили керівника Макіївського комітету РСДРП Т. Ф. Боборіна.

За часів реакції тільки на заводах товариства «Уніон» закрили ряд цехів, звільнили 4 тис. робітників, а тим, хто працював, знизили зарплату на 50 проц. 1910 року на території Макіївського гірничого району налічувалося 18 рудників, які об'єднували 37 шахт з річним видобутком 280 млн. пудів вугілля, що становило 25 проц. видобутку всього Донбасу[5]. На металургійному заводі випускали 235,8 тис. тонн чавуну, 169,9 тис. тонн сталі, 128,7 тис. тонн прокату. З 1910 року заводами й фабриками повністю розпоряджалося акціонерне товариство «Уніон». До 1912 року на заводах і шахтах працювало понад 10 тис. робітників. Незважаючи на репресії, більшовики продовжували активну роботу в масах, піднімали шахтарів на боротьбу. В 1909—1910 рр. велику допомогу місцевим партійним групам подавали відомі революціонери М. М. Шверник, який працював на Харцизькому труболиварному заводі й очолював там партійну організацію, та П. О. Мойсеєнко, в той час столяр на Берестово-Богодухівському руднику. В ніч на перше травня 1909 року на телеграфних стовпах від станції Ханженкове до шахт № 5 і 9 замайоріли червоні прапори з написами: «Хай живе РСДРП!», «Геть самодержавство!». Серед трудящих розповсюджувалися листівки під назвами: «Товариші робітники, навіщо треба вступати до партії?», «Товариші робітники, що ж робити далі?». Квітневі страйки 1912 року в районі переросли в могутні політичні демонстрації, які проходили під більшовицькими лозун-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 47, арк. 32.
[2] Донбасс в революции 1905—1907 гг., стор. 55, 56.
[3] Донецький облдержархів, ф. 1209, оп. 1, спр. 46, арк. 64.
[4] Ростовський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 12, арк. 704; спр. 71, арк. 12.
[5] Журн. «Горнозаводское дело», 1915, № 32, стор. 157, 39.

Дмитрієвськ у 1913 р.

гами. Величезну роль у політичному вихованні робітників відіграла газета «Правда». Шахтарі й металурги Макіївки були не тільки її читачами, але й кореспондентами. Так, у листі до редакції газети робітники писали: «Ми тільки три місяці отримуємо нашу улюблену газету. За такий короткий час у ній ми знайшли більше, ніж за три роки в інших..., вона зміцнює дух і допомагає нам легше зносити наші знегоди»[1].

Влітку 1912 року за участю представників ЦК РСДРП і газети «Правда» було створено Юзівсько-Макіївський комітет РСДРП, який об'єднав партійні групи Юзівського і Макіївського районів[2]. Під керівництвом комітету розгорнулася наполеглива боротьба робітників за поліпшення свого економічного й політичного становища. В липні 1913 року на заводі «Уніон» з ініціативи робітників механічного цеху розпочався страйк. Металурги вимагали скасувати нічні понаднормові роботи, підвищити зарплату, скоротити робочий день, вигнати ненависного майстра-француза. Страйкарі вимазали майстра мазутом і на тачці вивезли з заводу. Про зростання впливу більшовиків на маси свідчить лист керівника Макіївської організації А. Б. Батова депутату IV Державної думи Г. І. Петровському 11 лютого 1914 року: «Шахтарі підтримують тактику більшовиків, а тому будь-яка спроба ліквідувати, паралізувати нашу роботу розбивається вщент»[3].

З розвитком промисловості населення Дмитрієвська швидко зростало. На початку 1914 року тут мешкало близько 20 тис. чоловік[4] (після Лютневої революції селище стає містом). Але про благоустрій його ніхто не дбав. З 1817 будинків було лише 200 цегляних. Здебільшого будівлі ліпили з глини, вони часто розвалювалися від дощу й вітру. В центрі було 3 км брукованих вулиць, освітлюваних 23 дуговими електричними лампочками, та 3 розподільчі пункти питної води. Для цього з населення як особливий податок стягли 7 тис. крб. У 1913 році Дмитрієвськ відвідав С. М. Сергєєв-Ценський і згодом у повісті «Похила Олена» змалював картину тогочасного міста. «Казарми для шахтарів були повнісінькі — по три-чотири родини в одній кімнаті, абияк розгороджені ситцевими занавісками... Спали на нарах. Оскільки казарми мали вигляд дерев'яних балаганів, причому дошки в стінах припасовані були абияк, то взимку крізь щілини дуло. Заразні хвороби не виводилися, і в місцевій лікарні було тільки два відділення для хірургічних і заразних.

Платили робітникам ордерами, які тутешні дрібні крамнички, що торгували найбільше горілкою, брали за півціни.

На головній вулиці десятка два заповзятливих вірменів влаштовували бакалійні крамниці, винарні... На одному розі красувалася вивіска: «Бубличний і крендельний заклад Восход Івана Пискунова». На другому — «Готовий одяг Перешивайлова», далі «Акушерка Бабкіна», «Швець Кислий», «Кравець Жовтобрюх...»[5]. У Дмитрієвську було 2 рудникові лікарні, кілька фельдшерських пунктів, працювало лише 10 лікарів. Сотні робітників зустрічалися з лікарем тільки раз у житті, під час рекрутського набору. До селища надходило усього 20 примірників газет: для попа — «Епархиальные ведомости», для поліції — «Полицейский листок», а управляючі шахтами одержували «Биржевые ведомости». До робітників іноді доходила газета «Ко-

---

[1] Газ. «Правда», 23 квітня 1913 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 2, спр. 36, арк. 17.
[3] Там же, ф. 326, оп. 1, спр. 4, арк. 21.
[4] Донецький облдержархів, ф. 27, оп. 1, спр. 4, арк. 32.
[5] Открытие страны огня. Сборник произведений русских писателей о Донбассе, стор. 350, 351.

пейка». Бібліотеку мав лише торговець Батманов, який за певну плату видавав книжки.

З перших днів першої світової імперіалістичної війни більшовики району, очолені А. Б. Батовим і В. І. Єрмощенком, викривали несправедливий, грабіжницький характер її. Вже 19 липня 1914 року відбулися антивоєнні виступи. Мобілізовані металісти, вирушаючи на фронт, на станції Бузанівка (тепер станція Мишине) відмовилися сідати у вагони. Поліція викликала сотню козаків, були вбиті й поранені. Поліцейський наглядач доносив у Новочеркаськ військовому отаману, що «в Макіївці настрій запасних загрожуючий, для придушення заворушень вдалися до вогню»[1]. Подібні виступи відбулися у 1915 році. 22 квітня застрайкував металургійний завод товариства «Уніон», який виконував замовлення військово-морського відомства. Понад 3 тис. робітників вимагали від адміністрації підвищити заробітну плату на 10—25 проц., запровадити півгодинну перерву на сніданок. Страйкарів підтримали котельники Макіївського заводу Фресса й робітники ряду шахт. Усього в страйку взяли участь до 4 тис. чоловік[2]. Металісти страйкували 10 днів. Власті стягнули сюди поліцію з усього Макіївського гірничого району. 100 активних учасників страйку було заарештовано й відправлено на фронт. У листопаді 1915 року було створено Макіївський комітет РСДРП, який об'єднав організації Горлівсько-Щербинівського району, Петровського заводу і навколишніх рудників, Єнакієвого, Юзівки, Берестово-Богодухівки, Костянтинівського пляшкового заводу, Нью-Йоркського механічного заводу, Бахмута й заводу «Нікополь» в Маріуполі.

Комітет встановив зв'язок з Російським бюро ЦК партії, звідки одержав кілька номерів газети «Социал-демократ» та іншу нелегальну літературу. В квітні-травні 1916 року під керівництвом більшовиків відбувся великий страйк шахтарів Горлівсько-Щербинівського району, який охопив понад 45 тис. чоловік. В липні й серпні 1916 року Макіївський комітет РСДРП випустив два номери газети «Правда труда» тиражем близько 200 прим. У першому номері говорилося: «Лозунгами поточного моменту нашої організації будуть лозунги ЦК РСДРП, надруковані в № 4 газети «Социал-демократ». «Правда труда» передрукувала також статтю В. І. Леніна «Кілька тез». Керуючися вказівками Російського бюро ЦК, макіївські більшовики 9 січня 1917 року провели загальнорайонний страйк, який переріс у політичну демонстрацію за перетворення війни імперіалістичної на громадянську, повалення самодержавства і створення революційного уряду[3].

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію дійшла до Макіївки 2 березня 1917 року. Кілька днів у районі тривали маніфестації. Вийшов з підпілля Макіївський комітет РСДРП. В адресній книзі ЦК РСДРП(б) зазначалося: «Макіївський комітет легально існує з 3 березня 1917 року як більшовицький»[4]. 5 березня 1917 року відбулися вибори до Макіївської районної Ради робітничих і солдатських депутатів. З 90 депутатів її першого складу було лише 7 більшовиків[5]. Це пояснюється тим, що багато жителів ще перебувало під впливом меншовиків і есерів. Незважаючи на це, робітнича міліція складалася з більшовиків та співчуваючих їм. Більшовики Макіївки приділили особливу увагу підготовці та проведенню виборів до рудникових Рад і рудникових комітетів. І в перші ж дні революції вони домоглися серйозної переваги. Перші рудникові комітети виникли на шахтах «Софія», «Іван», «Шмідт», рудниках Бурозівському та Марківському[6]. Рудкоми рішуче втручалися в усі питання виробництва, явочним порядком встановлювали на шахтах свій контроль і нерідко усували від керівництва підприємствами власників. 10 березня

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 47, арк. 34.
[2] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 446.
[3] Ростовський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 4, арк. 3.
[4] Переписка секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (март — октябрь 1917 г.), стор. 496.
[5] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 148.
[6] Ростовський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 39, арк. 17; ф. 455, оп. 3, спр. 395, арк. 33.

1917 року відбулася перша легальна конференція більшовиків Макіївки з представниками від партійних організацій Катеринослава, Бахмута, Харкова, Горлівки, Єнакієвого, Щербинівки[1]. Конференція обрала новий склад Макіївського комітету РСДРП. На цей час Макіївська організація налічувала 180—200 членів партії[2].

За рішенням конференції при районній Раді було створено більшовицьку фракцію, до якої ввійшли А. Батов, Ф. Рябцев, В. Бажанов, І. Жур, В, Гареколь, Г. Кожем'якін, К. Лаврушин, С. Кочеров, Г. Силін, І. Пасов. Під впливом фракції районна Рада ще 13 березня ухвалила запровадити 8-годинний робочий день на всіх підприємствах. Більшовики добилися того, що без санкції Рад гірничопромисловці й заводчики не мали права звільняти робітників.

Більшовицькі організації Макіївки провели велику роботу щодо вивчення і пропаганди Квітневих тез В. І. Леніна. За дорученням ЦК партії до Макіївки приїхав Ю. Лутовинов, який 9 квітня виступив на районних зборах з доповіддю про поточний момент і завдання партії. Збори одностайно схвалили ленінський курс на соціалістичну революцію та обрали Ю. Лутовинова делегатом на VII Всеросійську конференцію більшовиків. На багатолюдному мітингу, організованому Макіївським більшовицьким комітетом, робітники прийняли резолюцію про підтримку ленінської програми соціалістичної революції й надіслали вождеві пролетарської партії вітання, в якому писали: «Шлемо свій робітничий привіт дорогому товаришу Леніну і зневажаємо прихвоснів буржуазії»[3]. На час VII (Квітневої) конференції Макіївська організація значно зросла, в її рядах налічувалося 1500 більшовиків. Було створено три підрайонні комітети: Берестово-Кальміуський, Берестово-Богодухівський та Ясинівський. Про зростання впливу більшовиків свідчать перевибори районної Ради в травні 1917 року, коли робітники забалотували есера Леконта, а заступником голови Ради обрали більшовика Ф. Г. Рябцева. Було оформлено професійну спілку гірників. Головою її став більшовик С. Тизанов. До літа 1917 року профспілка об'єднала 6 тис. працюючих[4]. На III Всеросійську конференцію профспілок (червень 1917 р.) шахтарі Макіївки делегували більшовика В. С. Гареколя. При районній Раді був спеціальний відділ по роботі серед селян. На VII (Квітневій конференції) К. Є. Ворошилов повідомляв, що в Макіївці «шахтарі скрізь: у комісаріатах і міліції, в Раді робітничих і солдатських депутатів, вони обіймають навіть посади суддів. Всі організації в руках шахтарів...»[5].

У травні—червні Ради й рудкоми вели рішучу боротьбу з саботажниками-підприємцями і виступали організаторами виробництва. Так, коли стало відомо, що шахтовласник Миколаївського рудника Шишкін навмисно не ремонтував насоси, щоб створити загрозу затоплення шахти, Берестово-Кальміуська Рада та рудком усунули його і обрали робітниче правління, яке склало нові розцінки, після чого, працюючи 8 годин, гірники заробляли вдвоє більше. Про зрослу політичну активність мас Макіївського гірничого району свідчить той факт, що вже у червні 1917 року робітники вимагали передати всю владу Радам. Трудящі, які перебували під впливом більшовиків, не піддавалися ні на які провокації буржуазії. 10 липня 1917 року екстрене засідання Макіївської Ради засудило організаторів розстрілу петроградських робітників і солдатів. З метою роз'яснення справжнього змісту цих подій партійний комітет звернувся до трудящих району з відозвою під назвою «Проти погромників». На 1 обласну конференцію РСДРП(б), яка відбулася 13—16 липня 1917 року в Катеринославі, більшовики Макіївки направили М. І. Острогорського, якого конференція обрала членом обласного комітету[6]. Делегатом VI з'їзду РСДРП(б) був робітник-гірник Т. Кириленко.

[1] Журн. «Літопис революції», 1928, № 2, стор. 220—233.
[2] История Коммунистической партии Советского Союза. В шести томах. т. 2. М., 1966, стор. 653.
[3] Журн. «Літопис революції», 1929, № 4, стор. 122, 123.
[4] Газ. «Рабочий путь», (Петроград), 9 вересня 1917 р.
[5] Протоколы VII (Апрельской) конференции РСДРП(б), стор. 160.
[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 119.

В дні корніловщини більшовики організували на рудниках ревкоми. Створена ще в червні Червона гвардія взяла під охорону шахти, заводи, шляхи. Адміністрації підприємств заборонявся виїзд за межі району без дозволу Рад. Після перевиборів районної Ради робітничих і солдатських депутатів, які відбулися 30 серпня 1917 року, серед 90 членів Ради налічувалося 40 більшовиків та співчуваючих їм. Була організована в Раді більшовицька фракція. До виконавчого комітету ввійшли тільки більшовики. Новий виконком надіслав Петроградській Раді телеграму з запевненням, що петроградці можуть розраховувати на цілковиту підтримку макіївських робітників. Після розгрому корніловщини авторитет районного комітету партії та Ради ще більше зріс. Своє довір'я і підтримку більшовицькій партії шахтарі, металурги та селяни висловили одностайним обранням на II Всеросійський з'їзд Рад більшовиків В. М. Бажанова та Г. Д. Малашенка.

Керовані більшовиками робітники Макіївки вдалися до рішучих заходів, коли у вересні—жовтні підприємці навмисно загострювали економічне становище, використовуючи відверті й потайні локаути. Каледін відрядив до Макіївки особливий козацький полк, нібито для охорони рудників і заводів. Тоді Макіївська Рада висунула вимогу, щоб Тимчасовий уряд вислав козаків. «В противному разі,— зазначалося в постанові Ради,— буде оголошено загальнорайонний страйк як протест проти насильницьких дій буржуазії». Рішення Макіївської Ради підтримали робітники Краматорська, Єнакієвого, Дружківки та інших міст Донбасу. 10 жовтня 1917 року в Макіївці розпочався загальнорайонний страйк. На 18 жовтня страйкувало близько 30 тис. робітників. Страйковий комітет передбачав й заходи, пов'язані з необхідністю збройної боротьби.

Повідомляючи про політичний стан у Донбасі, газета «Правда» 2 листопада 1917 року називала Макіївський район одним з найорганізованіших у країні. В резолюції, прийнятій на урочистому мітингу шахтарів, присвяченому перемозі Великої Жовтневої революції, говорилося: «Підтримуємо прийняті декрети, в яких накреслена програма робітників, селян і солдатів, будемо проводити їх у життя»[1]. Вже 26 жовтня 1917 року каледінські козаки під командуванням осавула Чернецова напали на Макіївську Раду під час її засідання. Кілька днів Рада працювала підпільно. 26 жовтня Чернецов здійснив напад на рудникові Ради, почав поголовні обшуки й арешти більшовиків. На захист Радянської влади піднялися всі робітники й селяни району. 17 листопада 1917 року Г. І. Петровський писав у газеті «Пролетарская мысль»: «Спроба козаків поставити під контроль Раду робітничих депутатів Макіївки викликала такий активний протест серед робітників усіх рудників, що всі від старого до малого виступили й озброюються». «Ярма козачого не допустимо!»— казали робітники. Перша атака каледінців була відбита.

В. І. Ленін у багатьох своїх виступах попереджав про серйозну загрозу, яка назрівала на Дону. В листопаді—грудні 1917 року на прийомі у В. І. Леніна була делегація шахти № 4 Макар'ївського рудника. Ось як про цю зустріч розповідав секретар шахтної партійної організації Ф. Г. Мезенцев: «Після отримання зброї в Смольному перед від'їздом ми вирішили добитися прийому у Ілліча й подякувати за подарунок. Вислухавши нас уважно (дав висловитися майже всім), він дав нам кілька порад»[2]. Для боротьби з каледінцями партійний комітет сформував перший Макіївський загін Червоної гвардії у складі 1000 чоловік, значну частину якого становили комуністи[3]. Жорстокі бої з козаками на території Макіївського району розпочалися 19 грудня, а 25 грудня червоногвардійці завдали каледінцям відчутного удару і захопили трофеї: 150 коней, 25 підвід, 270 гвинтівок та іншу зброю. Козаки змушені були відступити до Харцизька. Чернецов телеграфував Каледіну: «Червона гвардія Макіївки загрожує нам цілковитим розгромом». Макіївські червоногвардійці стри-

---

[1] Газ. «Известия», 1 листопада 1917 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 42, арк. 7.
[3] ЦДАРА, ф. 75/02, оп. 1, спр. 1, арк. 31.

мували просування каледінців у глиб країни, вимотуючи їхні сили. Банди білокозаків були розбиті об'єднаними силами Червоної гвардії Донбасу та радянськими військами під командуванням Р. Ф. Сіверса, які приспіли їй на допомогу. 12 січня 1918 року Макіївський район було повністю визволено[1]. 15 січня районний з'їзд Рад оголосив про відновлення Радянської влади й гаряче вітав щойно скликаний III Всеросійський з'їзд Рад. У постанові районного з'їзду була викладена програма відбудови вугільної та металургійної промисловості.

Економічне становище району на початку 1918 року було надзвичайно важким. 7 лютого Рада ухвалила націоналізувати всю промисловість і створити вугільно-металургійний комбінат. Для керівництва ним обрали робітниче правління в складі 9 чоловік, головою якого було затверджено гірничого інженера В. М. Бажанова. Завдяки трудовому ентузіазму металургів на кінець лютого стали до ладу дві доменні печі та мартенівський цех. Відбудовою заводу керували місцеві майстри І. Г. Коробов, Д. М. Орлов і Ф. М. Носов. У березні 1918 року видобуток вугілля зріс до 92 тис. пудів проти 60 тис. у лютому[2]. Для ліквідації кризи Рада прийняла рішення про стягнення одноразового податку з гірничопромисловців, торговців та інших заможних власників у сумі близько мільйона карбованців.

У зв'язку з наступом військ німецьких імперіалістів 17 березня 1918 року макіївці створили кілька загонів і направили їх на фронт. Так, у першому Макіївському загоні металіст І. Гуляченко був комісаром, його син — бійцем, а дружина та 17-річна дочка — санітарками. На боротьбу з австро-німецькими окупантами пішов загін молоді, очолюваний першим організатором Макіївської Спілки соціалістичної молоді робітником-металістом С. Пулічевим, який загинув у бою під Харковом у квітні 1918 року. 22 квітня 1918 року Макіївку захопили окупанти та білокозаки, які співробітничали з ними. Вони оголосили про відновлення влади наказного отамана Краснова.

Для боротьби з ворогом було створено підпільний ревком. Діяльність підпільників направляли уповноважені ЦК партії більшовики І. І. Шварц і Р. Я. Терехов, які були влітку 1918 року на прийомі у В. І. Леніна[3]. Велику політичну роботу в масах вели Г. Я. Силін, В. Куликов, Є. Кривошапка, І. Карпухін, Д. Сулімов, К. Родяхін, Г. Бондаренко, М. Обухов, М. Котова, І. Чурилов, П. Коняєв, С. Подколзін. У відповідь на заниження підприємцями заробітної плати та збільшення тривалості робочого дня Макіївське відділення профспілки «Горнотруд» спільно з підпільними партійними осередками організували страйк. 22 липня 1918 року не вийшли на роботу всі шахтарі району, наступного дня до них приєдналися металісти. Гірничопромисловці вдалися по допомогу козаків, переслідували активних робітників і передусім більшовиків, але страйковий рух у районі не вщухав. 23 серпня 1918 року газета «Правда» повідомляла: «На катерининських рудниках 58 проц. запланованого вугілля окупанти не відвантажують. Крім продовольчих утруднень, страйки на рудниках тривають вже кілька днів, козаки «лівіють». Симпатії до Рад зростають».

28 грудня 1918 року радянські війська визволили Макіївку. Ревком вийшов з підпілля. На мітингах робітники одностайно обіцяли активно взятися за відбудову шахт та заводів. У січні 1919 року на Макіївському руднику було видобуто лише 14 154 тонни вугілля. Але вже у лютому окремі рудники зазнали нападів загонів генерала Краснова. А 11 травня 1919 року Макіївський район захопили денікінці[4]. Вони взяли на облік всі сім'ї, члени яких пішли в підпілля або до лав Червоної Армії, позбавляли їх квартир, продовольства, кидали до в'язниць, вимагаючи, щоб вони виказали партизанів. Життя в районі по суті завмерло. Почався голод. Районний інженер доповідав начальству, що Макіївський завод не працює, підтримує лише подачу питної води та освітлення. Робітники поїхали в села, щоб придбати хліба.

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 148.
[2] Історія Української РСР. К., 1967, т. 2, стор. 72.
[3] Р. Я. Терехов. Так начиналась борьба. Сталино, 1957, стор. 91, 92.
[4] Донецький облдержархів, ф. 9/27, оп. 1, спр. 72, арк. 5; спр. 74, арк. 63.

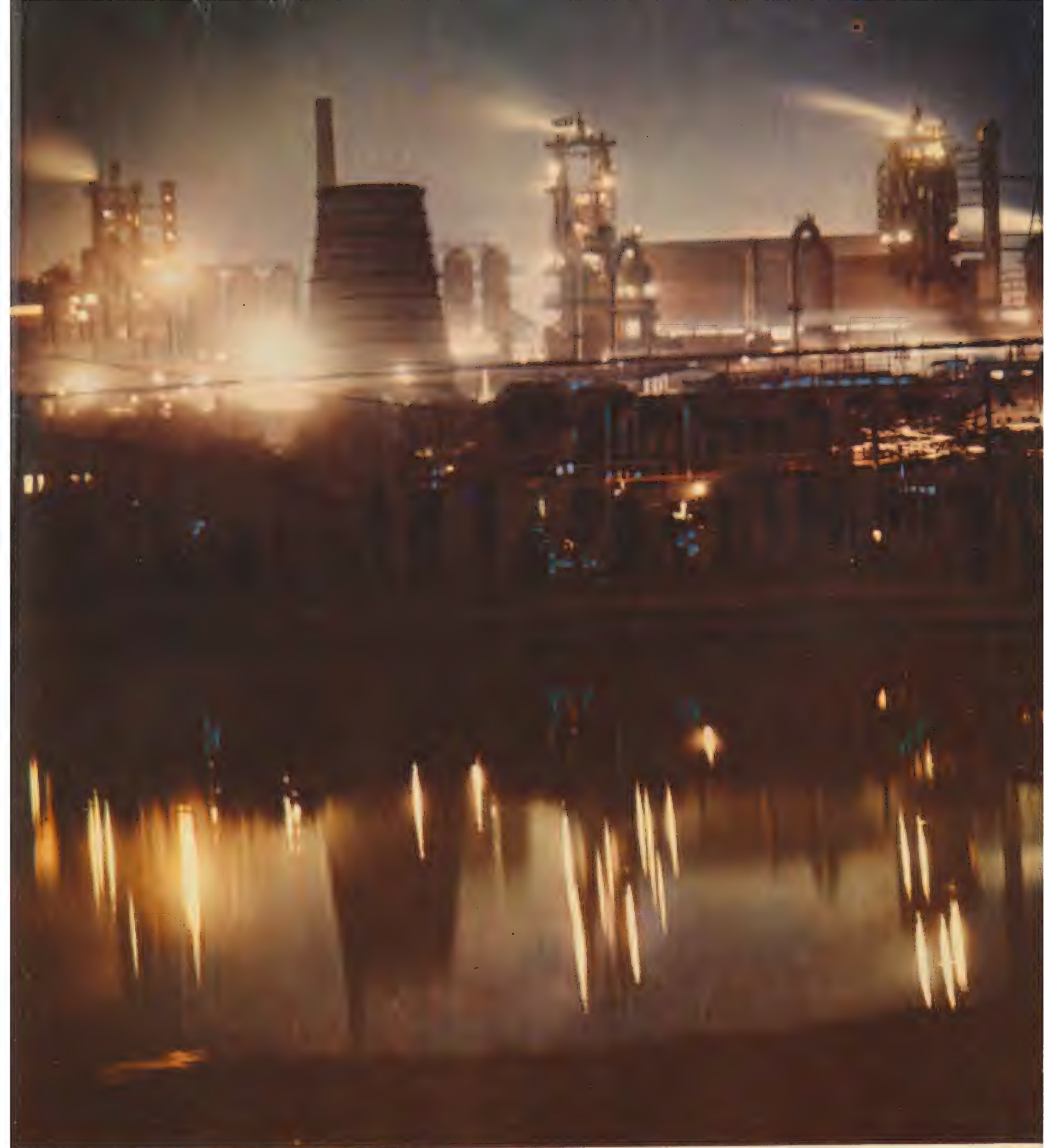

Макіївський металургійний завод ім. С. М. Кірова. 1968 р.

Вулиця Леніна в Макіївці. 1969 р.

Магазин «Книжковий світ» у Макіївці. 1969 р.

В одній з аудиторій Макіївського філіалу Донецького політехнічного інституту. 1969 р.

Характеризуючи напружену страйкову боротьбу робітників Макіївки, газета «Известия ВЦИК» писала: «...В Макіївському вугільному районі застрайкували робітники Григор'ївського, Пастухівського, Горшківського, Ігнатіївського, Богодухівського та Березовського рудників у кількості 2 тис. чоловік»[1]. Сміливі рейди по тилах денікінців здійснювали партизанські загони під командуванням гірників К. Коробкіна та Л. Шкури. Уже в середині грудня ці загони вигнали козаків з Бурозівського, Капітального, №№ 6, 9, 28, Ханженківського та інших рудників і створили там військово-революційні комітети[2]. 28 грудня 1919 року районний військово-революційний комітет закликав робітників сміливіше брати керівництво підприємствами в свої руки. А 31 грудня 1919 року Макіївка остаточно була визволена частинами 42-ої стрілецької дивізії 13-ї армії. В дні визволення близько тисячі шахтарів влилися до лав Червоної Армії. Першими розпочали свою діяльність партійні осередки на металургійному заводі, на шахтах «Софія», «Іван», «Буроз», «Берестівка» та ін. Донецький губком партії в своїй інформації до ЦК КП(б)У 9 березня 1920 року повідомляв, що «в Макіївці майже на всіх рудниках є осередки, що пояснюється свідомістю і бадьорим настроєм робітників»[3]. Тоді ж оформилася комсомольська організація, що налічувала 300 чоловік. На початку травня було обрано міський комітет партії, 19 травня 1920 року відбулися вибори до Ради робітничих депутатів. Велику допомогу у відновленні партійних, радянських і комсомольських органів подав уповноважений ЦК КП(б)У І. І. Шварц.

Під керівництвом партійних організацій розгорнулася робота по відродженню зруйнованих і затоплених шахт та заводів. Від імені всіх гірників Щиглівського куща робітнича конференція запевнила В. І. Леніна, що кожний шахтар буде працювати, як личить чесному пролетарю[4]. З ентузіазмом трудилися робітники на недільниках і суботниках. Так, на недільнику, проведеному на честь II конгресу Комінтерну, працювали 6 тис. чоловік, було видобуто 17 810 пудів вугілля. Продуктивність праці на шахтах у порівнянні з березнем зросла на 75 проц. Одночасно поліпшувалося медичне обслуговування робітників та їхніх сімей. Відкрилися дві рудникові лікарні, амбулаторія. Відкривалися школи, клуби, бібліотеки. На кінець 1920 року тут було 8 початкових шкіл, 10 шкіл ліквідації неписьменності. Людно завжди було в популярному серед місцевих жителів цирку «Шапіто». З Макіївки вийшла відома родина артистів цирку Лазаренків, наймолодший з яких В. Лазаренко став улюбленцем радянських глядачів.

Відбудова народного господарства проходила за важких умов громадянської війни. Доводилося відволікати великі сили на польський та врангелівський фронти, а також на боротьбу з бандами Махна. На фронт вирушила третина комуністів Макіївки, і парторганізація на початок осені налічувала близько 1000 чоловік[5]. Для боротьби з бандитизмом у Макіївці створили загін із 800 чоловік[6]. Робітники-комуністи були мобілізовані й перебували на казарменому становищі.

Після переможного закінчення громадянської війни трудящі Макіївки, як і всієї Радянської України, спрямували всі свої зусилля на відбудову народного господарства. Важливі питання налагодження вугільного виробництва розв'язувались на 2-му Всеросійському з'їзді гірників, що відбувся у Москві наприкінці січня 1921 року. Серед делегатів від шахтарів Макіївки був і електромонтер, член районного комітету профспілки вугільників рудника «Софія» С. О. Борисенко. В перервах між засіданнями В. І. Ленін часто вів бесіди з шахтарями. Під час однієї з них Володимир Ілліч сказав С. О. Борисенку, що він багато чув про макіївців, і назвав їх молодець-

[1] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 296.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-11, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 375, арк. 30.
[4] Донецький облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 11, арк. 2; спр. 45, арк. 2.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 327, арк. 38.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 2592, оп. 1, спр. 8, арк. 20.

Перший радянський блюмінг. Макіївка, 1933 р.

ким народом. Це була друга зустріч С. О. Борисенка з В. І. Леніним. С. Борисенко був серед матросів-балтійців, які охороняли В. І. Леніна у квітні 1917 року на Фінляндському вокзалі, серед тих, хто підняв Ілліча на руках і поніс через площу до броньовика. Слова В. І. Леніна про трудящих Макіївки стали для них дороговказом у їх боротьбі за побудову нового ладу.

На кінець 1924 року Макіївський завод почав працювати повним металургійним циклом. Стали до ладу три доменні печі, мартенівський та два прокатні цехи. Пуск кожної домни для макіївців був великим святом. Особливо запам'ятали вони день 7 листопада 1924 року. На заводі відбувся мітинг. Право запалити піч завоювали комсомольці заводу, які під час її відбудови виявили не менше мужності та відваги, ніж на фронтах громадянської війни. Під звуки урочистої музики піч запалила комсомолка В. Жукова.

Того ж року на труболиварному заводі почалася карусельна відливка муфтових труб у дві зміни. Коксохімічний завод видав близько 1,5 млн. пудів коксу. Шахтарі видобули 3 млн. пудів вугілля. Велику групу гірників і металургів було удостоєно урядових нагород. Так, кращого вибійника шахти «Похила-Софія» Ф. М. Давидова нагородили орденом Трудового Червоного Прапора УРСР. Продуктивність його праці становила протягом п'яти років понад 250 проц. Вручаючи шахтареві нагороду, голова ВУЦВКу Г. І. Петровський сказав: «У майстра мають бути учні». Вже в 1926 році з'явилися десятки наслідувачів вибійника Давидова. На початок 1925 року промисловість міста досягла рівня 1913 року. На цей час значно зросла кількість робітничого класу. У вугільній промисловості працювало 17 658, у металургійній — 9394, у хімічній — 1517, а загалом 28 469 чоловік[1]. Робітничі кадри готувала створена в 1925 році школа фабрично-заводського навчання. Серед її перших випускників були Б. К. Панченко, нині заступник начальника доменного цеху, Герой Радянського Союзу; заступник міністра чорної металургії УРСР Герой Соціалістичної Праці В. О. Куликов; інженер макіївського заводу М. М. Олійников та інші.

Комуністи Макіївки одностайно схвалили рішення XIV з'їзду партії. Вони запевнили ЦК ВКП(б), що були, є і будуть залізною опорою в його великій та важкій роботі. VI міська партійна конференція, яка відбулася в травні 1927 року, накреслила конкретні заходи щодо розвитку промисловості. В 1927 році було розпочато за проектами відомих радянських інженерів І. П. Бардіна та М. В. Луговцова спорудження найбільшої в СРСР механізованої доменної печі. Через два роки піч була готова. 28 квітня 1929 року в Макіївці відбулася нарада представників металургійних заводів Донбасу, Дніпропетровська, Миколаєва. Її учасники закликали всіх металургів України виконати п'ятирічний план за 4 роки. Протягом першої п'ятирічки видобуток вугілля збільшився удвоє й у 1932 році досяг 4200 тис. тонн. Виробництво чавуну зросло в чотири рази. Стали до ладу Новомакіївський коксохімзавод, доменна піч, повітродувка, три мартенівські печі, прокатний цех № 1. У новому прокатному цеху № 1 було пущено перший радянський блюмінг, виготовлений на Іжорському заводі. Новий труболиварний цех з 8 каруселями збільшив продукцію заводу вдвічі.

[1] Донецький облпартархів, ф. 890, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

За роки п'ятирічки зросла й зміцніла міська партійна організація. На початок 1932 року в 129 партійних осередках перебувало на обліку 6900 комуністів[1]. Центром партійної роботи стали цех, дільниця, лава, де було створено партійні групи. На початок 1932 року їх налічувалося 582. Комуністи організували соціалістичне змагання за дострокове виконання п'ятирічного плану. Тільки в перший рік п'ятирічки було укладено 182 групові, 10 змінних і 506 індивідуально-групових договорів. Зародилися такі форми соціалістичного змагання, як «громадський буксир», «позика соціалістичних годин» тощо. Загальна кількість тих, хто змагався, перевищила 9 тис. чоловік. Завдяки творчим зусиллям робітничого класу в роки 2-ї та 3-ї п'ятирічок значно підвищилася продуктивність праці на багатьох підприємствах. Металурги Макіївки першими в Донбасі почали працювати без дотації. Доменники досягли найефективнішого коефіцієнту використання доменної печі — 0,67. Майстер доменної печі Д. Пушкін першим у Донбасі завоював почесне звання кращого доменника СРСР. Першими в місті почин О. Г. Стаханова підтримали, продемонструвавши зразки трудового героїзму, високий клас освоєння техніки, врубмашиніст шахти «Щиглівка» Л. Долгополов, механізатори шахти «Ново-Бутівка» І. Фокін і М. Неботов, Д. Новиков з шахти «Софія». В 1938 році на шахтах міста було понад 2 тис. майстрів вугілля, з яких майже половина перевиконала свої норми вдвічі й більше. Наступного року 5 тис. робітників заводу стали стахановцями, 4 тис.— ударниками. У 1939 році колектив мартенівського цеху № 2 був удостоєний ордена «Знак Пошани». Працю сталевара Ф. Т. Радіонова відзначили орденом Леніна, а сталевара М. Шалімова і начальника цеху П. Телесова — орденом Трудового Червоного Прапора. На початок 1940 року 9 тис. жителів міста мали урядові нагороди.

3 березня 1940 року відбулася VIII міська партійна конференція, яка підбила чергові підсумки господарського й культурного будівництва. Вуглевидобуток збільшився більше як у чотири рази і дорівнював майже 12 проц. загальносоюзного. Два вугільні трести «Макіїввугілля» і «Радянськвугілля» об'єднували 37 шахт, які в 1940 році дали 7 млн. 875,5 тис. тонн вугілля. Виробництво чавуну за роки п'ятирічки збільшилося в 5 разів, сталі — в 7, прокату — в 9 разів. 10 проц. металу в країні давав Макіївський завод[2]. Лише за роки другої п'ятирічки було споруджено Новомакіївський коксохімічний завод та шахти «Ново-Бутівка», «Пролетарська-Крута», № 19—20, ім. Кірова. В 1940 році в Макіївці налічувалося 60 підприємств союзного, республіканського й обласного підпорядкування, в т. ч. завод ім. Кірова, труболиварний завод ім. Куйбишева, Старомакіївський та Новомакіївський коксохімічні заводи, заводи «Металоконструкція» та «Стальконструкція», великі шахти ім. Леніна, «13-біс», «Щиглівка», № 6—14, «Софія», «Капітальна» та інші, діяли 7 вугільних шахт місцевого значення, два заводи шлакоблокових виробів, будівельний трест і 39 артілей промкооперації[3]. На шахтах міста працювало близько 25 тис. чоловік, у металургійній та коксохімічній промисловості — 20 тис., на будівництві — близько 3 тис. чоловік.

На 1941 рік у місті мешкало 259 тис. чоловік[4]. Ще в 1931 році Дмитріевськ було перейменовано на місто Макіївку. В 1941 році Макіївка стала містом обласного підпорядкування. Велику увагу приділяла міськрада житловому будівництву. Напередодні Великої Вітчизняної війни житловий фонд міста становив 923,5 тис. кв. метрів. Зводилися багатоповерхові будинки, асфальтувалися вулиці, в центрі міста розбили два великі сквери, міський парк, озеленили головну вулицю ім. В. І. Леніна, яка стала окрасою міста. Трудівники шахт і заводів посадили парки ім. О. С. Пушкіна, ім. В. В. Куйбишева. Розширилися міський парк культури та відпочинку, парк заводу ім. Кірова.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 79, оп. 1, спр. 79, арк. 281, 283, 288.
[2] Там же, ф. 79, оп. 2, спр. 4, арк. 3, 4.
[3] Там же, спр. 5, арк. 12,
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-585, оп. 1, спр. 79, арк. 19.

1940 року у 21 лікарні, 10 поліклініках, тубдиспансері, водолікарні, дитячому санаторії, 10 пологових будинках працювало 250 лікарів. У місті було 49 дитячих ясел і 50 дитсадків. Авторитет і повагу населення завоювали такі лікарі, як С. М. Крахмальников, В. Н. Суханов, С. В. Брегман, О. К. Малина, А. Д. Будика. Значно збільшилися державні асигнування на потреби народної освіти. Широко розгорнулося шкільне будівництво. У передвоєнні роки в місті було 93 школи, в т. ч. 35 середніх, 13 — робітничої молоді, а також 4 технікуми (гірничий, педагогічний, металургійний, медичний), 4 робітфаки, 4 гірничопромислові училища, заочний філіал індустріального інституту, музична школа. Всіма видами навчання було охоплено майже 49 тис. чоловік. Великою повагою користувалися педагоги М. І. Богданський, О. В. Щемелєв, В. В. Мизько, С. С. Кржемінський, Н. І. Буриченко, О. О. Морев. З 1927 року в місті працював державний науково-дослідний інститут безпеки гірничих робіт і гірничорятувальної справи (МакНДІ). Кількість інтелігенції в Макіївці зросла до 5 тис. чоловік. Питання діяльності культурно-освітніх закладів часто обговорювалося на засіданнях бюро міськкому партії та виконкому Ради депутатів трудящих. На початок 1940 року на заводах і шахтах міста було 40 клубів і палаців культури. Тут працювали 156 гуртків художньої самодіяльності, в яких брали участь 2500 аматорів мистецтва. Дуже тепло зустрічали глядачі виступи ансамблю народних інструментів і драматичного гуртка Палацу культури ім. 118 комунарів шахти «Буроз», якими керували кріпильник шахти П. Лук'яненко і вчителька А. Скоропєхова-Кубарєва. Часто відбувалися вечори, цікаві диспути. До Макіївки приїздили відомі творчі колективи — МХАТ, Московський театр ім. Ленінського комсомолу, Київський театр ім. І. Франка, Донецький драматичний та ін. Жителі міста познайомилися з грою корифеїв радянського театру — А. Бучми, І. Ільїнського, Г. Юри, Н. Ужвій та ін. Книжковий фонд 60 бібліотек перевищував півмільйона томів. Видавалися міська газета «Макеевский рабочий» та 7 багатотиражних заводських і шахтних газет. В них співробітничали головний інженер будівельного управління, учений в галузі термічної переробки палива, згодом член-кореспондент АН УРСР І. Є. Коробчинський, поет Д. П. Надіїн, інженер металургійного заводу, пізніше відомий письменник, лауреат Державної премії, автор романів «Сталь і шлак», «Закипіла сталь» В. Ф. Попов, поет М. О. Фролов—автор книг «Поэмы о Донбассе», «Донецкая книга» тощо.

На віроломний напад гітлерівських загарбників шахтарі, металурги, хіміки й все населення міста відповіли небувалим трудовим героїзмом. Вони йшли до забоїв шахт, заводських цехів, як на битву за вугілля й метал, а після зміни, долаючи втому, будували оборонні споруди та готували підприємства до протиповітряної оборони. З кінця липня й до початку жовтня гірники видобули понад план 50 тис. тонн вугілля. Багато хто виконував по дві норми: одну за себе, другу — за товариша, що пішов на фронт. Тисячі жінок, юнаків і дівчат замінили на заводах та шахтах чоловіків, які стали воїнами Червоної Армії. В липні розгорнувся масовий патріотичний рух по збиранню коштів і теплих речей. Протягом короткого часу макіївці здали до фонду оборони майже 7 млн. крб. і понад 2 тис. теплих речей. За ініціативою партійної організації Старомакіївського коксохімічного і заводу ім. Кірова було організовано виробництво гранат та інших боєприпасів. 50 тис. жителів міста будували оборонні рубежі. 27 липня 1941 року за рішенням бюро міськкому КП(б)У та виконкому міськради було створено винищувальний батальйон у складі 430 чоловік і дві групи сприяння йому. 600 чоловік записалися до загону народного ополчення. Тільки за два перші дні війни 5 тис. комуністів і комсомольців подали заяви про бажання йти на фронт[1]. Почалася евакуація промислових підприємств і населення міста на схід країни.

22 жовтня 1941 року фашистські війська вдерлися до Макіївки[2]. Окупанти від-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 12/02, арк. 26, 27; ф. 79, оп. 1, спр. 4, арк. 4, 5.
[2] Там же, ф. 79, оп. 2, спр. 1, арк. 2.

разу ж почали репресії проти комуністів й робітничого активу. 25 жовтня вони розстріляли понад 100 чоловік. Серед них були старший прокатник заводу Д. М. Орлов, профорг блюмінга І. В. Бойко, народний суддя І. Ф. Галкін та інші. За час свого хазяйнування фашисти вбили 15 тис. мирних жителів, понад 12 тис. вмерли від голоду й хвороб[1]. У створених на території району 12 таборах для військовополонених було ув'язнено понад 20 тис. чоловік. За вказівкою коменданта міста майора Міллера фашисти умертвили в дитячому будинку 500 дітей, а 637 підлітків 10—14 років вивезли на каторгу до Німеччини.

Для організації підпільної роботи у ворожому тилу Макіївський міськком КП(б)У залишив групу комуністів — І. Кочерова, А. Василенка, М. Мариненка, І. Бойка, А. Вакуленка та ін. Підпільний райком партії на чолі з І. І. Кочеровим і А. Н. Василенком створив кілька патріотичних підпільних груп, які налічували близько сотні чоловік. Найактивнішу роботу вели групи під керівництвом комуністки лікаря Н. Черкаської, комсомольців П. Володченка, А. Переверзєва, Є. Яковцева, С. Дерминасова, М. Пєтухова, М. Монченка, С. Смирнихіна та Г. Холонівця, Р. Дубиніна, Л. Іваненко, Р. Новикова. З. Алімов, А. Савелков та багато інших розповсюджували зведення Радінформбюро й листівки, збирали продукти, одяг і передавали радянським воїнам, ув'язненим у таборах, пустили під укіс три ворожі ешелони. У лютому 1942 року гестапівці натрапили на слід підпільників і заарештували А. Василенка. Після жорстоких катувань 16 лютого вони розстріляли цього комуніста, вихованця заводу ім. Кірова, активного газетяра. В 1943 році з групами Макіївки встановив зв'язок розвідник Українського штабу партизанського руху П. Колодін. Групи П. Володченка і А. Переверзєва рятували радянських людей від фашистської каторги, добували цінні відомості й передавали їх Колодіну. Тільки група П. Г. Володченка підірвала 31 автомашину зі зброєю й одну похідну радіостанцію. Патріоти підпалили німецький учбовий пункт, вбили 25 фашистів. Кілька разів підпільники порушували телефонний зв'язок з іншими містами, переправили через лінію фронту близько сотні радянських солдатів. У цій групі активно діяла завідуюча початковою школою № 62 А. М. Рябініна. На її квартирі відбувалися зустрічі патріотів, зберігалася зброя. Тут же складали тексти листівок та приймали зведення Радінформбюро. Рябініній допомагали її сестра, лікар Євдокія Миколаївна, вчителька Ф. М. Кочерова, дружина секретаря підпільного комітету партії. Але в травні 1943 року на слід патріотів натрапили есесівці. Ф. Кочерову, П. Володченка заарештували і 13 травня 1943 року стратили. Люди робили все, щоб наблизити день визволення. Дружина комуніста Л. І. Уварова, ризикуючи своїм життям, допомогла радянським розвідникам встановити радіозв'язок з фронтом. Колишні гірнячки К. К. Василига та П. М. Лебедєва зберегли перехідний Червоний прапор шахти «Ново-Бутівка».

Понад 40 тис. трудівників міста билися з ворогом на різних фронтах війни. 33 з них присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Це — Б. К. Панченко, Д. М. Адоньєв, В. М. Безцінний, П. У. Моженко, І. Т. Іванов, І. С. Гаврилов та ін. П. С. Рябцев — лейтенант 123-го винищувального батальйону, учасник повітряного тарану над Брестом — загинув смертю хоробрих 31 липня 1941 року. Колишній робітник заводу ім. Кірова В. С. Колесников повторив подвиг М. Гастелло. Відзначився під час визволення Таманського півострова секретар комітету комсомолу заводу ім. Кірова П. П. Марунченко. В нерівному бою він нищив ворога, поки не відмовив кулемет. Важливий плацдарм залишився в руках радянських воїнів. 2 листопада 1943 року Павла смертельно поранили. І досі комсомольці заводу щомісяця записують 15 тонн сталі на рахунок героя.

6 вересня 1943 року після запеклих боїв Макіївку визволили від гітлерівців[2]. Велику мужність виявили бійці одного з полків 54-ї гвардійської стрілецької дивізії

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11; спр. 2, арк. 27; спр. 27, арк. 44а.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 381.

5-ї ударної армії під командуванням майора Б. І. Вавіліна. В сквері ім. Жовтня височить гранітний обеліск з вирізьбленими іменами героїв, що загинули, визволяючи місто, а біля підніжжя горить вогонь вічної слави. Через два дні після визволення почали працювати міськком партії та міськрада, які відразу ж накреслили заходи щодо відбудови господарства. Чисельність міської партійної організації становила лише 80 чоловік[1]. На початок жовтня налічувалося вже близько 200 комуністів. Було створено первинні партійні організації на заводах ім. Кірова, ім. Куйбишева, Макіївському коксохімічному і шахтах «Щиглівка», «Ново-Бутівка», ім. Леніна, № 13-біс, «Моспине», «Софія», «Капітальна-Марківка», «Жовтнева». 10 вересня вийшов перший номер міської газети «Макеевский рабочий» — органу Макіївського міськкому КП(б)У та міської Ради депутатів трудящих. Під час фашистської окупації були зруйновані всі підприємства вугільної та металургійної промисловості, які становили основу економіки міста. Гітлерівці перетворили на купу руїн металургійний завод, три коксохімічні й труболиварний заводи, 33 шахти, два хлібозаводи, спалили 49 шкіл, 20 дитячих ясел, 44 дитсадки, 20 клубів, цирк та ін. житлово-культурні й побутові споруди. Загальні збитки, завдані ними місту й селищам, дорівнювали 1 млрд. 631 млн. крб.[2]. Значно зменшилася кількість населення — його налічувалося всього 15 тис. Понад 15 тис. погнали в неволю, більше 30 тис. чоловік загинуло на фронті[3].

Величезну увагу приділяла партійна організація відродженню промислових підприємств. Відбудовувати свій рідний завод ім. Кірова прийшли кадрові робітники доменники П. І. Векличев, О. М. Крутоверцев, сталевари В. В. М'ячин, Ф. Т. Радіонов, Д. М. Романов та інженери, які повернулися зі східних районів, С. І. Тищенко, С. В. Васильєв та інші. 4 жовтня 1943 року стала до ладу перша турбіна, що забезпечувала електроенергією завод і місто. 7 жовтня мартенівська піч № 2 дала першу в області сталь. Першу плавку провели сталевар Єлисеєв і майстер Мальцев. На кінець 1943 року тут уже працювали чотири мартенівські печі. В мартенівському цеху № 2 висів лозунг «Сталеплавильники Макіївки! Фронт чекає на ваш метал!». Люди не йшли додому, відпочивали в цеху і знову ставали до печі. Велику допомогу макіївцям подавали трудящі Уралу й Сибіру. Робітники Ленінграда надіслали потужний генератор і мотори з написом: «Трудящим Макіївки від робітників та інженерно-технічних працівників Ленінградського заводу «Электросила». Виготовлено під час блокади». Активну участь у відбудові й роботі шахт та заводів взяли жінки. Першими прийшли в забій М. Пєкова, М. Липінська, Г. Азарова, Н. Циганкова та ін. Тоді ж зародився рух «Іти в забій сім'ями». Ініціаторами його були 70-річний шахтар І. Я. Олійников, який працював на шахті «Грузька» родинною бригадою — з сином і трьома дочками. Його приклад наслідували й багато інших.

Уже в грудні 1943 року шахтарі тресту «Макіїввугілля» видобули для потреб фронту понад 16 тис. тонн палива. Такі вибійники, як П. Кияшко з шахти «Капітальна-Нульна» та М. Андрюшин з шахти № 41 перевиконували норми більше, ніж у десять разів. А на початок 1944 року стали до ладу великі шахти № 13-біс, «Пролетарська-Крута», № 29, «Грузька». У 1944 році добовий видобуток вугілля становив понад 6 тис. тонн. 15 січня 1944 року дав перший кокс Старомакіївський завод, а до 27-ї річниці Великого Жовтня він досяг довоєнного рівня виробництва. З пуском 22 липня 1944 року домни № 2, потужної трубоповітродувки та електростанції на 5 тис. квт.-год. було завершено відбудову першої черги заводу ім. Кірова з повним металургійним циклом. У грудні кіровці виробили у фонд оборони 10 тис. тонн сталі. Значком «Відмінник соціалістичного змагання» були нагороджені 285 стахановців заводу, в т. ч. І. Г. Коробов, Ф. А. Богатирьов, М. С. Білицький, Г. А. Свєженцев та ін. На початку грудня бюро міськкому розглядало питання «Про відбудову дрібних шахт», тоді ж міськрада ухвалила рішення «Про відбудову підприємств легкої

[1] Донецький облпартархів, ф. 79, оп. 6, спр. 156, арк. 20, 22.
[2] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 27, арк. 43а.
[3] Там же, ф. 79, оп. 2, спр. 1, арк. 1.

промисловості». Велику масово-політичну роботу серед трудящих проводили 98 агітколективів, лекторська група міськкому партії, що складалася з 25 чоловік.

Знатний металург депутат Верховної Ради УРСР І. Г. Коробов серед піонерів Макіївської школи № 21. 1938 р.

Поступово відроджувалися медичні та культурно-освітні заклади. До першої річниці визволення міста медичну допомогу населенню подавали 12 лікарень, 4 поліклініки, 17 амбулаторій. В 36 школах навчалося близько 17 тис. дітей. Діяли 16 клубів, 2 кінотеатри, 11 кіноустановок, 7 радіовузлів.

6—7 січня 1945 року IX міська партійна конференція, делегати якої представляли 2 тис. комуністів, підбила підсумки роботи по відбудові народного господарства. На цей час стали до ладу стан 850, мартенівські печі № 1 та № 2 на заводі ім. Кірова, новокарусельний цех на труболиварному заводі, 33 шахти, які щодоби давали 13 750 тонн вугілля. Вже в 1947 році довоєнного рівня досягли шахти «Пролетарська-Крута», № 14—13, № 13-біс, «Чайкине» та ін. Колектив найбільшої в місті шахти № 13-біс було нагороджено орденом Леніна. Високу продуктивність праці — 300—400 проц. норми показала бригада наваловідбійників шахти «Ново-Моспине», яку очолював фронтовик комуніст Т. Ф. Гришин. Колектив заводу ім. Кірова достроково виконав план 1948 року по всьому металургійному циклу. Стали до ладу домна й три мартенівські печі, аглострічка № 3, прокатні стани 630, 450, 330—1, 250. Була завершена відбудова аглофабрики. Розгорнувши соціалістичне змагання, достроково завершили п'ятирічку 16 тис. трудящих міста, з яких близько 1000 виконали від 6 до 10 річних норм. Серед них врубмашиніст шахти «Щиглівка» № 1 І. І. Хатченко, вибійник шахти 5—17 І. П. Старовойтов, врубмашиніст шахти «Капітальна-Марківка» Ф. І. Кононихін. 3452 гірники були удостоєні урядових нагород, з них 444 — ордена Леніна. За роки першої післявоєнної п'ятирічки промисловість міста перевищила довоєнний рівень. Випуск валової продукції досяг 104,9 проц. рівня 1940 року[1]. Розгорталося житлове будівництво, понад 3 тис. сімей одержали нові квартири. Велику культурно-масову роботу проводили нові палаци культури Макіївського коксохімічного, труболиварного заводів, шахт № 13-біс і № 1—2.

Трудова й політична активність робітничого класу в боротьбі за виконання п'ятирічного плану знайшла свій вияв у широкому розвитку соціалістичного змагання, у боротьбі за технічний прогрес. Врубмашиніст шахти «Ново-Бутівка» М. Пахоменко став ініціатором збільшення глибини зарубки машини, завдяки чому добовий видобуток у лаві зріс з 150 до 300 тонн, а згодом і до 650 тонн. Трудівники будівельного управління № 15 стали застрільниками змагання за підвищення продуктивності гірничих механізмів. Бригада прохідників М. Кропотова добилася швидкісних методів проходки. Замість планових 55 погонних метрів бригада проходила 111. Першими в Макіївці підтримали чудовий почин М. Я. Мамая водії комбайну «Донбас» на шахті № 13-біс П. Дорошенко, І. Стороженко та С. Лагутін. Вони довели щомісячний виробіток на комбайн до 18 тис. тонн. Комбайнер шахти № 21 комуніст М. П. Кирилюк запропонував відкрити особисті рахунки надпланового вугілля й кожній зміні видавати на комбайн по 5 тонн понад завдання. У 1956 році продуктивність праці на всіх шахтах Макіївки вже становила 20,8 тонни на робітника.

[1] Газ. «Макеевский рабочий», 26 березня 1950 р.

Ансамбль класичного танцю Палацу культури заводу ім. С. М. Кірова.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили самовіддану працю гірників. Близько тисячі чоловік було нагороджено орденами й медалями. Начальнику дільниці № 8 шахти № 1—2 Л. Копійці, робітнику очисного забою шахти ім. Леніна Д. Євстратову, бригадиру комбайнової бригади шахти № 8-біс Є. Ковальову, бригадирам прохідників М. І. Тихонову, Ф. Д. Пичкарьову, Д. С. Луговому, Г. Павлюченку, М. Г. Банкову й головному інженеру проходки А. П. Пшеничному було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Великий внесок у технічний прогрес зробили раціоналізатори та винахідники. Лише на заводі ім. Кірова протягом п'ятирічки було впроваджено близько 5,5 тис. пропозицій, які сприяли вдосконаленню виробничих процесів. П. І. Сидоренко — головний енергетик заводу — розробив гідравлічний спосіб добування окалини з заводського ставка. Використання її в шихті доменних печей дало економію в 1 млн. 600 тис. крб. Сталеварові мартенівського цеху № 1 С. Г. Іванову було присвоєно звання кращого сталевара Радянського Союзу, 69 працівників відзначені урядовими нагородами. Орден Леніна одержав машиніст розливної машини В. І. Анисимов, майстер відділу технічного контролю П. В. Бобилєв, підручний розливальника мартенівського цеху № 1 Т. І. Кінцевий, обер-майстер прокатник І. Я. Куликов, начальник зміни І. Б. Цадкін. Будівельники тресту «Ясинівбуд» освоїли виготовлення залізобетонних виробів із застосуванням швидкотвердіючих цементів, що додатково збільшило випуск збірних залізобетонних деталей на 1000 куб. метрів. Продуктивність праці будівельників у 1956 році зросла на 53 проц. у порівнянні з 1945 роком. Взірцем високопродуктивної праці була бригада Героя Соціалістичної Праці П. Давидова. Міська партійна організація використовувала нові форми масово-політичної роботи. В червні 1950 року на шахті ім. Орджонікідзе була створена світлова газета. Згодом такі ж газети з'явилися на інших підприємствах. Великою популярністю користувався серед гірників «Шахтарський телевізор»— одна з форм світлозвукової газети.

Значних успіхів добилися гірники, металурги, будівельники міста в змаганні на честь 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Справжній подвиг здійснила наскрізна комплексна бригада на чолі з молодим робітником М. І. Тихоновим з будівельного управління тресту «Донецькшахтопроходка». Пройшовши 241,1 метра вентиляційного ствола великого діаметра на макіївській шахті «Бутівська-Глибока», вона встановила новий світовий рекорд[1]. У 1957 році стала до ладу найпотужніша на півдні країни домна № 5. Тривало будівництво великих шахт «Бутівська-Глибока», «Чайкине-Глибока», «Берестівка» № 2, «Ханженкове-Північна», Колосниківська № 2, «Калинове-Східна», коксової батареї та вуглефабрики на Ясинівському заводі (який став до ладу в 1953 році), бетонного заводу. На 27 шахтах були створені комсомольсько-молодіжні бригади, які взяли підвищені зобов'язання. 1957 рік всі робітники ознаменували новими трудовими досягненнями. Врубмашиніст шахти «Грузька-Похила» Б. Долженко достроково виконав п'ятирічний план і з своєю бригадою довів продуктивність врубової машини до 20 тис. тонн на місяць. Доменники заводу ім. Кірова вибороли право називатися кращим доменним цехом Радянського Союзу. За високі показники в роботі 280 металургів міста були удостоєні високих урядових нагород, а старшому вальцювальникові Г. П. Громакову, майстру доменного цеху Д. В. Луніну, майстру прокатного цеху М. І. Хотенкову, ма-

[1] Великі звершення. К., 1967, стор. 53.

шиністу коксовиштовхувача Г. Ф. Глазунову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Велика програма механізації й автоматизації процесів виробництва здійснена в місті за роки семирічки. Провідне місце в боротьбі за механізацію зайняла шахта «Пролетарська-Глибока». Тут все вугілля почали видобувати за допомогою комбайна УМК-1. Колектив підприємства взяв зобов'язання виконати семирічний план за 6 років і в 1965 році перевищити проектну потужність шахти на 30 проц. Завдяки механізації вже в 1964 році продуктивність кожного робітника зросла на 70 проц. у порівнянні з 1958 роком. Бригада З. Ахмадєєва стала ініціатором створення добових комплексних бригад. Почин гаряче схвалили обласний комітет партії, ЦК КП України та ВЦРПС. Тепер ця форма організації праці дістала повсюдне визнання. Широкого розвитку на підприємствах Макіївки набув рух комплексних бригад винахідників і раціоналізаторів, у роботі яких брали участь інженерно-технічні працівники й передові робітники. У 1961 році тільки на металургійному заводі ім. Кірова 56 творчих бригад розробили та впровадили у виробництво 11 тис. раціоналізаторських пропозицій, що дало величезну економію.

В 1961 році почесне звання колективів комуністичної праці виборювали 107 тис. робітників міста. Колектив Ясинівського коксохімічного заводу вже у 1961 році перевищив рівень продуктивності праці, запланований на 1965 рік. В 1960 році робітники труболиварного заводу ім. Куйбишева відзначили 75-річчя заводу. На честь цієї дати вони виробили понад план 7 тис. тонн труб. 38 труболиварників нагороджені орденом Леніна, 54 одержали орден Трудового Червоного Прапора, 395 чоловік — медалі СРСР. У період підготовки до XXII з'їзду партії бригада М. Кирилюка з шахти № 21 виступила з цінним починанням: підвищити продуктивність комбайна й за рахунок цього виконати семирічний план за 5 років. Один день на тиждень колектив працював на зекономлених матеріалах і в 1961 році видав понад план 3170 тонн вугілля. У подарунок з'їздові місто дало країні 55 тис. тонн вугілля, 5 тис. тонн труб і 20 тис. тонн коксу. Заводу ім. Куйбишева було вручено на вічне зберігання червоні прапори обкому партії, облвиконкому й облпрофради. Комплексна бригада «Пролетарської-Глибокої» М. М. Карєва встановила світовий рекорд, пройшовши за місяць 390,1 метра вертикального ствола.

Дедалі більша кількість трудівників міста включалася в боротьбу за технічний прогрес. Начальник прокатного цеху № 2 заводу ім. Кі-

Макіївський металургійний завод ім. Кірова. 1969 р.

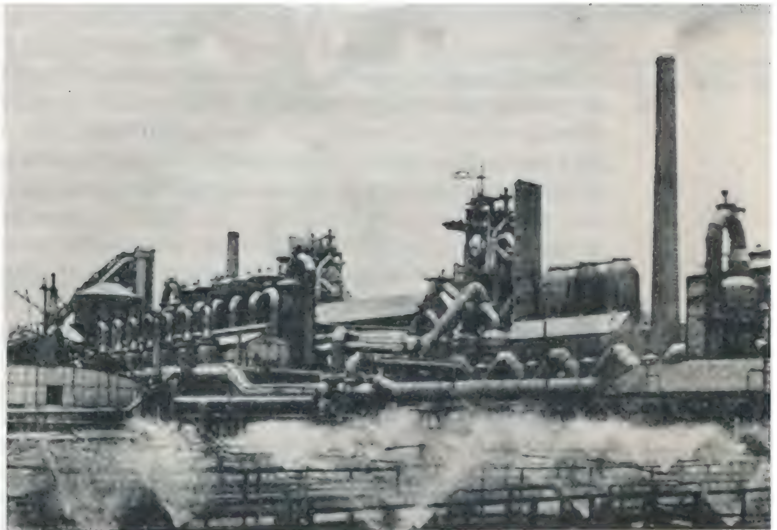

Шахта «Бутівська-Глибока» (нині шахта ім. Бажанова). Понадпланове вугілля. Макіївка, 1967 р.

рова інженер Л. П. Стичинський та його товариші по роботі В. Н. Святченко й В. П. Збукарев сконструювали оригінальну машину, яка у потоці прокатного стана автоматично пов'язує бунти дроту. На цю машину придбала ліцензію Англія. Будівельники тресту «Макіївбуд» реконструювали доменну піч № 1. Уперше в нашій країні тут встановили машину для заміни фурм, яка цілком виключає ручну працю. Дсбова потужність печі збільшилася на 600 тонн чавуну. З першого зливка чавуну після реконструкції відлили меморіальну дошку з написом «Доменну піч № 1 здано в грудні 1965 року на честь XXIII з'їзду КПРС». За успішне виконання семирічного плану урядових нагород було удостоєно 557 гірників, 254 металурги, 102 будівельники, 55 транспортників. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно сталеварові В. В. Холявці, старшому горновому М. Д. Розказову, оператору стана А. М. Литвиненко, бригадиру комплексної бригади М. П. Кирилюку, робітнику очисного забою Є. А. Роменському. 11 сталеплавильникам і прокатникам, які виконали семирічний план за 6 років, присвоєно звання заслуженого металурга Української РСР. Колектив заводу ім. Кірова нагороджено орденом Леніна, а шахту «Пролетарська-Глибока» — орденом Трудового Червоного Прапора.

Розгорнувши змагання на честь 50-річчя Радянської держави, до донецького ювілейного проценту макіївці внесли 5186 тонн чавуну, 32 352 тонни коксу, 7845 тонн труб. Чотири квартали підряд колектив кіровців завойовував перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Сталевари мартенівської печі № 1 Герой Соціалістичної Праці В. В. Холявко, В. Нікітенко, М. Коваленко, І. Примін вийшли переможцями у змаганні з сталеплавильниками «Запоріжсталі». Вони вдвічі перевищили продуктивність 200-тонних агрегатів і виплавили 560 тис. тонн сталі. Макіївські сталевари, зробивши вагомий вклад у ті 100 млн. тонн сталі, які одержала Батьківщина, завоювали право взяти участь у ювілейній плавці. На шахтах міста в 1967 році протягом двох місяців було видобуто стільки вугілля, скільки дали всі шахти району за весь 1913 рік. Тільки з надпланового металу, виробленого кіровцями в 1967 році, можна було виготовити близько 4 тис. автомобілів.

За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади пам'ятними червоними прапорами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили завод ім. Кірова, трест «Макіїввугілля», шахту № 12—13 тресту «Красногвардійськвугілля» та професійно-технічне училище № 2. В 1967 році право бути учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР заслужили науково-дослідний інститут техніки безпеки гірничих робіт, заводи ім. Кірова та Ясинівський коксохімічний, шахти «Пролетарська-Глибока» та ім. Бажанова. У порівнянні з 1959 роком кількість учасників руху за комуністичну працю досягла 90 861 чоловіка. До 50-річчя Ленінського комсомолу 201 комсомольсько-молодіжний колектив виконав свої зобов'язання, за що був нагороджений грамотами Міністерства вугільної промисловості УРСР.

Рішенням колегії Міністерства чорної металургії УРСР, Української республіканської Ради профспілок, ЦК ЛКСМУ доменщикам комсомольсько-молодіжної печі ім. Миколи Островського було надано право випустити ювілейну плавку на честь 50-річчя Ленінського комсомолу. Молодіжний колектив виплавив у 1967 році 5400 тонн надпланової сталі[1]. На кінець семирічки питома вага міста в промисловому виробництві республіки становила по виробництву сталі одну восьму, чавуну — одну десяту, труб — близько половини. Щодоби тут видобувається вугілля вдвічі більше, ніж у такій капі-

Сталевар Макіївського металургійного заводу ім. Кірова Герой Соціалістичної Праці В. В. Холявко. 1967 р.

[1] Газ. «Макеевский рабочий», 27 лютого 1968 р.

талістичній країні, як Канада, і в 14 разів більше, ніж в Італії.

В соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна брав участь 200-тисячний колектив робітників і службовців Макіївки. Бригада сталевара печі № 1 заводу ім. Кірова Героя Соціалістичної Праці В. В. Холявка вже 25 грудня 1969 року виконала своє зобов'язання — виплавити 580 тис. тонн сталі і взяла нові високі зобов'язання. В рахунок ювілейних зобов'язань макіївці відправили понад план: 2000 тонн чавунних труб, 7,3 тис. тонн коксу, 3,6 тис. пар взуття. Гірники, змагаючись за макіївський понадплановий мільйон вугілля до дня ювілею В. І. Леніна, видали його 10 березня 1970. До великої дати на підприємствах Макіївки впроваджено 17 тис. рацпропозицій, які дали економії близько 13 тис. крб. За досягнення високих показників у ювілейному змаганні Центральний Комітет КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР та ВЦРПС нагородили Ленінськими ювілейними почесними грамотами колективи Державного Макіївського науково-дослідного інституту техніки безпеки гірничих робіт, шахту «Чайкине-Глибока» № 1. Ленінських ювілейних почесних грамот Центрального Комітету КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів Української РСР і Української республіканської Ради професійних спілок удостоїлися колективи Макіївського ордена Леніна металургійного заводу ім. Кірова та міськмолокозаводу.

Льотчик-космонавт Герой Радянського Союзу Г. С. Титов в гостях у гірників шахти «Пролетарська-Глибока». Макіївка, 1968 р.

Метал, вугілля, кокс, труби, хімічні продукти, вироблені в Макіївці, надходять до більш як 250 міст Радянського Союзу та за його межі — до країн соціалістичного табору, а також в ОАР, Індію, Австрію, Туреччину, Бельгію, Іран, Ірак, Афганістан, Бірму, Судан, Ліван, Цейлон, Ісландію, Японію, Швецію, Італію, Аргентіну.

Яскравим свідченням зміцнення дружби народів нашої Батьківщини є систематичний обмін делегаціями між Макіївкою та іншими містами Союзу РСР. Тільки в 1967 році макіївці приймали робітників Москви і Ленінграда. У тяжкі для ташкентців дні у зв'язку з землетрусом з Макіївки було направлено 5 ешелонів будівельних матеріалів, 20 бригад будівельників. Теплі слова вдячності висловив на мітингу дружби голова виконкому Ташкентської обласної Ради депутатів трудящих депутат Верховної Ради СРСР Е. Т. Шаїтов.

Макіївку відвідали представники 60 країн. Наукові співробітники Макіївського науково-дослідного інституту техніки безпеки гірничих робіт регулярно беруть участь у роботі Ради Економічної Взаємодопомоги. На прохання зарубіжних спеціалістів інститут надіслав свої наукові праці до Англії, Індії, Франції, Італії та ін. країн. Багато науковців виїжджають з Макіївки до зарубіжних країн для подання технічної допомоги, обміну досвідом роботи. Лише в 1968 році з цією метою інженери й робітники побували у МНР, ОАР, Індії, ДРВ, Цейлоні.

Рік у рік місто розширює свої межі. Виросли нові житлові масиви. Лише в одному мікрорайоні — Черемушках, розташованому на 20 га, мешкають 32 тис. чоловік. Щороку місто одержує в середньому 100 тис. кв. метрів житлової площі. Житловий фонд його в 1968 році становив 3,88 млн. кв. метрів (у 1941 році близько 1 млн.). Протягом 1969 і двох місяців 1970 року будівельники здали в експлуатацію 70 тис. кв. метрів, в т. ч. 2 дитячих комбінати, два кінотеатри, два будинки побуту, спортивний корпус, два плавальні басейни. За останні 5 років у Макіївці заасфальтовано 130 тис. кв. метрів вулиць і площ та 41 км шляхів. Місто прикрашають 5 парків, 35 скверів, тисячі дерев висаджено навколо будинків і на вулицях. Створено чудові

місця відпочинку з водоймищами площею в 20 га. На деяких обладнані водні станції, туристичні бази. По семи трамвайних коліях курсують 350 вагонів, а на міських і приміських маршрутах — 104 автобуси й 164 таксі. Стала до ладу перша тролейбусна лінія. Трудящих обслуговують 556 продовольчих і 261 промисловий магазин, 218 їдалень, 5 ресторанів і 70 кафе. Поштовий зв'язок здійснюють 50 відділень зв'язку, працює 9 радіовузлів. У 1968 році в порівнянні з 1940 роком кожна сім'я в середньому придбала в 4 рази більше шерстяних тканин, в 20 разів — шовкових, вдвічі — взуття, в 5,5 раза — меблів, у 17 разів — культтоварів. Кожна десята сім'я має холодильник, кожна третя — телевізор і пральну машину, кожна двадцята — піаніно. В особистому користуванні городян понад 6 тис. легкових автомашин, 92 тис. мотоциклів і 2,5 тис. моторолерів (у 1924 році в місті була лише одна легкова машина на металургійному заводі).

В 1969 році населення обслуговували більше тисячі лікарів (на кожні 500 чоловік — 1 лікар). У 31 добре оснащених медичною апаратурою лікарнях — 6310 лікарняних ліжок. Крім того, працює 4 санаторії, 6 санітарно-епідемічних станцій, стоматологічна поліклініка, міська станція переливання крові з п'ятьма підстанціями, 50 аптек, 10 молочних кухонь, 59 дитячих ясел. Є в Макіївці будинок санітарної освіти, 4 фізіотерапевтичні лікарні, 7 профілакторіїв, міський онкологічний диспансер з відділенням, в якому діє друга на Україні установка «Луч». У 120 дитсадках виховується близько 15 тис. маленьких городян. Багато медичних працівників своєю самовідданою працею здобули повагу й любов трудящих. Серед них заслужений лікар УРСР М. Л. Солодка, М. І. Швець, А. К. Русанов, Г. М. Ємець, К.В. Бакулін, О. Д. Соловйова, П. Г. Латишева та ін. Міські колективи фізкультури об'єднані в п'яти спортивних товариствах. У їхньому розпорядженні — 10 стадіонів, у 1955 році створено футбольну команду «Авангард», що виступає в класі «Б».

Кожний четвертий житель міста учиться. Щодня у 102 загальноосвітніх школах сідають за парти 81 262 учні та в 29 школах робітничої молоді — 8251 чоловік. У 4 технікумах (гірничому, педагогічному, будівельному й металургійному) навчаються 6328 чоловік, у медичному училищі — 1045. Трудова молодь здобуває знання в філіалі Донецького політехнічного інституту, створеному 1952 року. За 15 років з його стін вийшло 690 інженерів. Тут на трьох факультетах навчається 3826 чоловік. В 11 профтехучилищах міста налічується 4682 учні. Є 3 музичні школи. У всіх школах працюють 3772 учителів. Багато років присвятили вихованню підростаючого покоління заслужені вчителі школи УРСР А. О. Самборська, Б. В. Конокотін, М. І. Артемова, В. О. Бойко, С. І. Онищук, А. Т. Самара й такі досвідчені педагоги, як А. А. Іваніна, В. Ф. Коробов та багато ін. У 1968 році вчителеві М. Р. Осадчому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У великому впорядкованому містечку розміщується найбільший у країні науково-дослідний інститут техніки безпеки гірничих робіт. Тут 12 науково-дослідних відділів, кожний з них може вважатися окремим інститутом. Розроблені в інституті безпечні світильники, засоби захисту в разі виникнення аварійних режимів та багато інших засобів безпеки застосовуються не тільки країнами РЕВ, але й багатьма капіталістичними державами. В інституті працюють 1 доктор наук, 1 професор, 75 кандидатів технічних наук, у т. ч. лауреати Державної премії А. М. Котлярський, М. К. Шеллер, П. В. Ковальов, Ф. М. Галаджій. У Макіївці

Макіївські Черемушки. 1968 р.

Учитель математики Макіївської середньої школи № 8 Герой Соціалістичної Праці М. Р. Осадчий серед учнів. 1969 р.

народилися видатні вчені — член-кореспондент Академії наук СРСР, Герой Соціалістичної Праці М. А. Чинекал, хімік-органік, дійсний член Академії наук СРСР О. О. Реутов, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської премії, доктор технічних наук І. І. Коробов, доктори медичних наук Г. М. Матяшин і О. М. Матяшина. За комсомольською путівкою з шахти «Софія» прийшов до вузу О. Н. Щербань, нині дійсний член Академії наук УРСР. Тривалий час у місті працювали члени-кореспонденти Академії наук УРСР П. П. Карпухін, І. Л. Повх, Г. М. Доленко, Генеральний прокурор СРСР Р. А. Руденко, перший заступник міністра закордонних справ СРСР В. В. Кузнецов, міністр чорної металургії СРСР І. П. Казанець. У дореволюційний час у Макіївці проживали вчені-вугільники Б. І. Бокій та М. М. Черницин.

У місті функціонує філіал Донецького драматичного театру ім. Артема. Тільки в 1968 році 93 тис. трудящих подивилися 180 його спектаклів: «Коли мертві оживають» І. Рачади, «На Івана Купала» М. Стельмаха, «Всім смертям назло» В. Титова та ін. 50 палаців культури і клубів об'єднують 700 колективів художньої самодіяльності з 21 тис. учасників. У день шахтаря в 1966 році у Кремлівському Палаці з'їздів виступали вокальний квартет шахти № 13-біс і працівниця клубу шахти № 6—14 Н. Мацуєва. Ансамбль класичного танцю Палацу культури заводу ім. Кірова на республіканському огляді в 1968 році завоював срібну медаль. Великим успіхом не тільки в місті, а й поза його межами користується вокальний ансамбль «Червона гвоздика» Ясинівського коксохімічного заводу. А самодіяльний цирк Палацу культури труболиварного заводу ім. Куйбишева, що має звання народного, виїздив на гастролі до зарубіжних країн. У кінотеатрах і 48 клубах щомісяця дивляться кінофільми 350 тис. чоловік. У 1969 році став до ладу в мікрорайоні Черемушки кінотеатр на 1000 місць.

Велику роботу проводять палаци культури по запровадженню нових традицій та обрядів. У Палаці заводу ім. Кірова урочисто реєструють шлюби, новонароджених, відбуваються посвячення в робітники, вручають перші паспорти. За заслуги у розвитку культури та успіхи в культурно-освітній роботі в грудні 1966 року директору палацу культури А. Г. Косенку присвоєно почесне звання заслуженого працівника культури Української РСР.

У Макіївці народилися і працювали народні артисти СРСР Л. А. Руденко, Л. Гриценко, народні артисти УРСР Г. Лазарєв, Л. Чернишова, К. Силантьєв, письменники Олександр Авдєєнко, Юрій Чорний-Діденко, Софія Петренко, Віктор Соколов, Володимир Мухін, Костянтин Світличний, Віктор Яковенко, І. Д. Василенко, Володимир Руденко, естонський композитор Ельс Аарне (Ельзе Янківна Паемуру). З робітничої Макіївки у радянську літературу прийшов талановитий співець важкої і мужньої праці гірників, сам колишній шахтар М. С. Анциферов. Його твори, видані у Донбасі та Москві, дістали високу оцінку читачів. З 1930 року в місті видається газета «Макеевский рабочий», а після Великої Вітчизняної війни почали виходити 14 багатотиражних газет. Загальний тираж їх — понад 70 тис. примірників. Населення Макіївки передплачує 637 тис. примірників газет і журналів. У 312 бібліотеках міста — 2,5 млн. книжок. Цікаві матеріали про природу, історію та економіку Макіївки зібрано у філіалі Донецького краєзнавчого музею, який створено силами громадськості до 40-річчя Радянської влади.

Всю діяльність трудящих спрямовує Макіївська міська партійна організація, ряди якої весь час зростають. На 1 січня 1969 року в 338 первинних партійних органі-

Навчальна шахта середньої школи № 86. Макіївка, 1965 р.

заціях налічувалося 21 127 комуністів. Делегатами XXIII з'їзду КПРС від Макіївської партійної організації були секретар Макіївського міськкому партії П. О. Пономарьов, штукатур О. В. Ігнатенко, вчителька В. А. Уварова, секретар Кіровського райкому партії Б. І. Буй, сталевар В. В. Холявко, шахтарі І. М. Касьяненко та Ю. С. Горчаков. Думи й почуття макіївців висловив у своєму виступі на з'їзді В. В. Холявко: «Інтереси й прагнення всіх наших поколінь єдині й мета одна — будівництво комунізму в нашій країні». Активними помічниками партійної організації є комсомольці. В 392 молодіжних організаціях налічується 38 575 юнаків і дівчат. 17 міських і районних комітетів профспілки об'єднують понад 200 тис. чоловік.

Партійні, комсомольські організації, міська Рада депутатів трудящих є організаторами роботи в підшефному Старобешівському районі, з яким у макіївців дружба ще з довоєнних років. Зв'язок міста з селом полягає не лише в тому, щоб допомогти механізувати процеси сільськогосподарського виробництва, але й у серйозній масово-політичній та культурно-освітній роботі серед колгоспного селянства. Тільки в 1968 році до Старобешівського району було направлено 100 лекторів і пропагандистів, 25 бригад художньої самодіяльності, укомплектовано книжками 10 бібліотек.

Велику організаторську роботу по розвитку народного господарства, культури, освіти, поліпшенню побуту трудящих проводить міська Рада депутатів трудящих, у складі якої 461 депутат, у тому числі 222 робітники, 189 жінок. Макіївку у вищому органі влади нашої держави — Верховній Раді СРСР — представляють бригадир комбайнової бригади шахти № 21 М. П. Кирилюк і Голова Президії Верховної Ради УРСР О. П. Ляшко; у Верховній Раді УРСР — секретар Донецького обкому КП України П. О. Пономарьов, старший вальцювальник Г. П. Громаков, бригадир штукатурів О. В. Ігнатенко, шахтар М. К. Самардак, начальник комбінату «Донецьквугілля» В. С. Тарадайко.

Міська Рада депутатів трудящих затвердила новий перспективний план розвитку Макіївки, за яким побудують музичну школу, палац піонерів, будинок учителя, 8-поверховий готель, великий панорамний кінотеатр. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в місті розбито сквер, де встановлено пам'ятник великому вождю, відлитий місцевими труболиварниками. В найближчі роки буде здійснено другий етап забудови північної та східної частин міста лише 4- і 5-поверховими будинками, зазеленіють дерева 125-гектарного парку, посадженого на честь 50-річчя Великого Жовтня.

Майбутнє Макіївки — це нова, світла сторінка в житті людей праці на благо нашої соціалістичної Батьківщини.

М. Я. ЗАПОРОЖЕЦЬ

НИЖНЯ КРИ́НКА

Нижня Кринка — селище міського типу, центр Нижньокринської селищної Ради Совєтського району Макіївки. Розташована по обох берегах річки Кринки, притоки Міусу, має регулярний автобусний зв'язок з Макіївкою і Донецьком. Нижньокринській селищній Раді підпорядковані селища Велике Оріхове, Комунар, Красний Октябр, Липове та село Оріхове. Населення — 19 тис. чоловік.

На території Нижньої Кринки виявлено поховання епохи бронзи, скіфів, сарматів та кочовиків X—XIII століть[1].

У XVII ст. тут заснували хутір запорізькі козаки. 1788 року полковник І. Ханженків, одержавши від царського уряду ці землі, об'єднав кілька козацьких хуторів у слободу, яку назвав Ханженків-Нижньокринський[2]. У народі її називали Нижньою Кринкою, згодом ця назва стала офіційною. Всі жителі слободи були приписані до військового старшини. 1859 року в Нижній Кринці налічувався 231 двір з населенням 1569 чоловік. У результаті здійснення аграрної реформи 1861 року земельний наділ на ревізьку душу становив 4,8 десятини. У 1885 році нижньокринській громаді належало 1592 десятини надільної, 1454 десятини придбаної землі. 106 заможних селян захопили всю куплену та 82,5 проц. орендованої землі. З 123 бідняцьких господарств після реформи 52 були зовсім позбавлені землі, а 74 господарства не мали тяглової сили. Збіднілі й розорені селяни змушені були наймитувати у поміщиків та куркулів або йти на заводи та шахти.

Ще в 1860 році на землях поміщиці Краснової у двох примітивних шахтах-колодязях почáли видобувати вугілля[3]. У 1865 році побудували ще три шахти. 1897 року московський купець Пєшков заорендував ці землі та скупив дрібні шахти, відкривши Ясинівський рудник[4]. Головні пласти його розташовані по Ясиновій балці, поблизу Нижньої Кринки. Через два роки рудник придбало німецьке акціонерне товариство гірничозаводської промисловості «Монтан», правління якого перебувало в Берліні. Річний видобуток вугілля — коксівного, що користувалося великим попитом, становив 12 359 тис. пудів. У 1901 році неподалік від рудника побудували коксобензольний завод, механічні майстерні, електростанцію та залізничну вітку до станції Монахове, що з'єднала шахти з Катерининською залізницею. Завод поставляв кокс 11 компаніям, а також багатьом приватним замовникам. Тоді ж на землях, придбаних у місцевих жителів, підприємці Горяченов, Біянки та Горже збудували ще одну шахту, яку у 1908 році продали гірничопромисловцеві Феніну. У 1909 році на руднику видобули 2483 тис. пудів вугілля[5].

З розвитком промисловості збільшилось і населення. Якщо за переписом 1897 року його налічувалось близько 3 тис., то вже у 1902—тут проживало близько 6 тис. чоловік[6]. Це були в основному гірники та їх сім'ї, які гнули спини по 12 годин на день, а одержували за це копійки. На шахтах гірничопромисловці широко застосовували жіночу та дитячу працю. Так, у 1902 році під землею працювало 50 дітей у віці від 9 до 12 років. Жили робітники в кам'яних бараках, які не мали стелі. Вікна були в даху. Під стінами розміщалися нари в два яруси, тут замість постелі лежала солома, а частіше — очерет та осока. Посередині чаділа велика плита. Біля неї корито з водою — шахтарська лазня. Про техніку безпеки, медичне обслуговування гірників капіталісти також не дбали. Тільки через епідемію холери, що спалахнула у 1901 році, товариство «Монтан» вимушено було відкрити лікарню та холерний барак на 26 ліжок, де працював фельдшер.

---

[1] Фонди археологічного музею Донецького державного університету. Інв. № 1, стор. 40; Фонди Донецького обласного краєзнавчого музею. Інв. № 1, стор. 36.

[2] Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 2, стор. 53.

[3] Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 1, стор. 67.

[4] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 92.

[5] Донецький облдержархів, ф. 2109, оп. 1, спр. 79, арк. 1.

[6] Там же, спр. 417, арк. 15.

90 проц. населення було неписьменним, хоч у 1890 році почала працювати церковнопарафіяльна школа, а 1902 року — рудникове 4-класне училище. В них навчались головним чином діти адміністрації та куркулів. Діти ж робітників туди потрапляли рідко. У 1912 році в обох школах налічувалось усього 80 учнів.

Уже в кінці минулого століття представники Донського комітету РСДРП розпочали поширювати в Нижній Кринці революційну літературу, у 1898 році вони привезли сюди листівку «Лист до шахтарів». Під керівництвом соціал-демократів у 1900 році обурені тяжким економічним становищем робітники застрайкували, вимагаючи підвищити заробітну плату. Та гірничопромисловці силою примусили їх стати до роботи[1]. У 1905 році в Нижній Кринці утворилася соціал-демократична група ленінського напряму. Її актив становили робітники П. Савранський, І. Бартенєв, Р. Лазаренко, С. Манжура. Керував групою більшовик О. У. Антонов.

На події 9 січня 1905 року робітники та селяни селища відповіли одноденним страйком. У жовтні на руднику утворилася Рада робітничих депутатів, яка організувала робітничу дружину, озброївши її виготовленими у шахтній кузні списами. Цей загін на чолі з колишнім моряком І. Лебедєвим був направлений на допомогу горлівським робітникам. Наляканий поліцейський наглядач повідомляв жандармське управління: «Мені важко угледіти за робітничим середовищем, тому що на Ясинівському руднику посилилась більшовицька зараза»[2]. Особливо організовано пройшов страйк 8—10 листопада 1905 року. Деякі вимоги робітників — зменшити штрафи, доставляти воду безкоштовно — адміністрація вимушена була задовольнити.

Під час столипінської реакції більшовицька група, що перебувала у підпіллі, не припиняла політичної роботи в масах. У передтравневі дні 1907 року в селищі поширювалася листівка під назвою «Робітникам про першотравневе свято». А 1 травня більше половини гірників не вийшли на роботу. У 1909 році група поповнилася за рахунок петербурзьких робітників, що переховувались тут від переслідувань поліції за участь у революції 1905—1907 рр. З місцевих робітників до групи увійшли П. Ляликов, В. Пичерикін, Т. Чубаров, І. Круговий. На знак протесту проти дикої розправи з робітниками на Лені 300 шахтарів 1 травня 1912 року не вийшли на роботу. Восени 1912 року член Юзівсько-Макіївського комітету РСДРП А. Б. Батов побував на руднику, ознайомив місцевих більшовиків з рішеннями VI Празької конференції, а також організував передплату на газету «Правда».

У роки першої світової війни шахтарі активно приєдналися до антивоєнних виступів робітників Макіївки. У той же час партійна організація рудника встановила зв'язок з ЦК партії, що здійснювався через більшовика Т. М. Ільєнкова[3]. Від Макіївського комітету РСДРП більшовики Нижньої Кринки одержували передруковані газети «Соціал-демократ» та іншу політичну літературу. Активну політичну роботу серед мас проводили А. Ф. Соколов, Д. І. Фролов, С. М. Альошин. Під керівництвом більшовиків відбувся квітневий страйк 1915 року — шахтарі вимагали підвищення зарплати, обладнання лазні, а також вільного проведення зборів. Кілька активних робітників були відправлені на фронт. У квітні 1916 року гірники активно підтримували страйк шахтарів Горлівки. Вони зібрали грошей, харчі родинам страйкуючих, на знак солідарності 9 квітня не вийшли на роботу. Наляканий власник шахти пообіцяв піти на деякі поступки, але пізніше відмовився від своїх обіцянок і викликав для «підтримання порядку» 30 козаків. Це ще більше обурило робітників. Рудник не працював 5 днів[4]. Гірничопромисловець вимушений був відправити козаків назад.

3 березня 1917 року в селищі стало відомо про повалення царизму. Того ж дня відбувся багатолюдний мітинг, на який зібралося близько 5 тис. чоловік. Виступали промовці-більшовики, присутні співали революційних пісень. Тут же за пропози-

---

[1] Ростовський облдержархів, ф. 8, оп. 1, спр. 27, арк. 13; спр. 11, арк. 386.
[2] По пути Ильича. М., 1925, стор. 20.
[3] Журн. «Исторический архив», 1959, № 5, стор. 50.
[4] Ростовський облдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 30, арк. 15.

цією робітників створили комісію по роззброєнню поліції та стражника. Макіївський комітет РСДРП(б) направив на допомогу рудниковій партійній організації досвідчених більшовиків І. Д. Вишнякова, Н. Ф. Вишнякову та Г. В. Залмаєву. Очолював більшовиків Нижньої Кринки І. Юрченко. Після виходу з підпілля партійна організація налічувала 15[1], а на кінець березня уже 40 чоловік. 4 березня відбулися перші легальні збори більшовиків Ясинівського рудника, що обговорили питання про вибори до рудникової Ради робітничих депутатів та затвердили комісію з 5 чоловік для їх підготовки й проведення. Вже 7 березня було обрано Раду робітничих депутатів у складі 7 чоловік, у т. ч. 5 більшовиків та 2 безпартійних. Головою першої рудникової Ради став член партії з 1905 року О. У. Антонов. При ній були створені три комісії: трудова, розцінкова та продовольча. Рада ухвалила запровадити 8-годинний робочий день, створила робітничу комісію для контролю над виробництвом. Організували загін робітничої міліції, який очолював більшовик І. Д. Самойлов. Наприкінці березня 1917 року на руднику виникла профспілка гірників, членами якої стали майже всі робітники[2].

Активний борець за Радянську владу у Нижній Кринці О. У. Антонов. Фото 20-х років.

З радістю зустріли трудящі селища звістку про повернення В.І. Леніна до Росії та його Квітневі тези. З цього приводу відбулася велика маніфестація. Здійсненню революційних заходів шалений опір чинили гірничопромисловці, їм активно допомагали есери. На селянському сході Нижньої Кринки, що відбувся у травні, представник Макіївського комітету РСДРП(б) І. Д. Вишняков розповів про рішення Квітневої конференції з аграрного питання та закликав присутніх створити комітет для розподілу поміщицької землі. Лідер есерівської організації Леконт намагався переконати їх не робити цього, чекати на Установчі збори. На сході було багато робітників. Після есера виступив робітник І. Юрченко. Звертаючись до селян, він сказав: «Не слухайте цього пана, він не знає голоду. Хліб потрібний вам і нам, беріть сміливіше землю у поміщика, не впораєтесь самі — ми вам допоможемо». Тут же за рішенням зборів створили земельний комітет, до якого увійшли також передові робітники. День у день зростав вплив більшовиків у масах. 18 червня на багатолюдному мітингу гірників було прийнято таку резолюцію: «Ми, робітники Ясинівського рудника Області Війська Донського, заслухавши промовців різних напрямів, заявляємо, що єдиним виходом з скрутного становища, в якому перебуває Росія, є перехід усієї влади до рук Всеросійської Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів»[3]. Ще в червні 1917 року більшовики рудника створили загін Червоної гвардії. Озброїли його за допомогою робітників Петрограда. Зброю роздобули й іншими шляхами. Вдавалося розпропагувати козаків та забрати їхні гвинтівки. Загін з 200 чоловік на жовтень 1917 року зріс до 700. До Червоної гвардії йшли часто цілими родинами. Так, до загону записалися шість братів Третякових, два брати Баркареви, Морози — батько з двома синами. Але власник рудника, спираючись на допомогу козаків, у вересні 1917 року оголосив, що закриває рудник через брак потрібного устаткування. Тоді за рішенням робітничих зборів він був вигнаний, а шахтою стало управляти робітниче правління[4]. У дні корніловщини Червона гвардія охороняла рудник, завод, дороги. Було створено ревком у складі А. Богданова, А. Соколова, Я. Цепелевського, І. Вишнякова, П. Ляликова. Робітник Ясинівського рудника М. П. Гаркавенко-Шаповалов, згадуючи ті дні, писав: «Ми, робітники, червоногвардійці Ясинівського рудника під час корніловського заколоту були повними господарями. Наша Червона гвардія складалася з 400 чоловік. У партійному

[1] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 53, арк. 95.
[2] Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 325.
[3] Газ. «Правда», 10 липня 1917 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 87, арк. 18.

осередку було 200 більшовиків. У Раді з 43 депутатів — 41 більшовик»[1]. На кінець вересня 1917 року на підприємствах селища налічувалось близько 500 більшовиків. 30 серпня відбулися вибори до об'єднаної Ради робітничих та селянських депутатів. Тоді ж утворилася більшовицька організація села Нижньої Кринки. На II окружній конференції 1—3 жовтня 1917 року у Ростові делегат від нижньокринських більшовиків П. Ляликов доповідав, що в селищі есери успіху не мають. «Рада більшовицька. 3—5 липня не змінили ставлення до більшовиків. З селом встановлені добрі стосунки. Земельний комітет розподіляє землю акуратно і безплатно»[2]. Під час виборів до Установчих зборів на Ясинівському руднику з 4600 чоловік, що брали участь у голосуванні, 93 проц. віддали свої голоси за більшовицький список. Десятки шахтарів і селян подали до партійної організації заяви із проханням прийняти їх до лав партії. На початок листопада організація зросла до 710 чоловік[3]. Готувалися до збройної боротьби. 26 грудня 1917 року на рудник було споряджено козачий полк, батальйон піхоти з двома гарматами та чотирма кулеметами. Посилаючи знову своїх головорізів, Каледін наказав знищити «червоне кубло заколотників»[4]. Червоногвардійці мали лише гвинтівки, два кулемети, обмаль патронів та пошкоджений броньовик. Завдяки мужності й відвазі робітників першого ж дня бою ворог втратив понад сто чоловік, шахтарі — чотирьох. Червоногвардійцям допомагали жінки та діти, разом з ними билися військовополонені поляки, угорці, австрійці, що працювали на руднику. Три дні і три ночі мужньо тримався рудник. Та в ніч на 31 грудня 1917 року каледінці дістали нове підкріплення, і червоногвардійці змушені були відступити. П'яні козаки вдиралися до квартир робітників, убивали чоловіків на очах жінок та дітей, багатьох поранили в шурфі шахти № 7, де також ховалися жителі. Ввечері 31 грудня позганяли усе населення на площу перед церквою і наказали вийти на чотири кроки вперед більшовикам та червоногвардійцям. Та у натовпі ніхто не ворухнувся. Тоді п'яна орда взяла кожного четвертого й погнала до Липової балки на розстріл. Серед загиблих було 73 шахтарі та 45 військовополонених.

9 січня 1918 року війська під командуванням Р. Ф. Сіверса очистили рудник від білокозаків. Того ж дня тут побував Г. І. Петровський. За дорученням ЦК партії та Радянського уряду було подано допомогу родинам потерпілих від контрреволюції. 10 січня почав діяти військовореволюційний комітет на чолі з І. Вишняковим та І. Соколовим. При ньому утворили продовольчу комісію. Зійшовшись на мітинг, жителі поклялися, що з рудника ніхто нікуди не піде, хіба тільки до Червоної гвардії і що протягом двох місяців шахту відбудують. Справді, вже у лютому газета «Донецкий пролетарий» повідомляла: «Незважаючи на жахливий розгром, Ясинівський рудник вже через тиждень почав працювати і тепер 150 чоловік, що залишилися на ньому, дають 7 тис. пудів вугілля»[5]. Поступово життя у селищі налагоджувалось.

За розпорядженням Центроштабу Червоної Армії Донбасу у березні почали формуватись революційні загони для відсічі австро-німецьким окупантам. Понад 100 жителів Нижньої Кринки записалося до загонів Р. Ф. Сіверса, Д. П. Жлоби, К. Є. Ворошилова, О. Я. Пархоменка захищати молоду Радянську республіку. Багато з них загинуло смертю хоробрих. Не повернувся додому начальник штабу загону Д. П. Жлоби П. П. Гнилицький, син шахтаря Ясинівського рудника, учасник Жовтневого збройного повстання у Петрограді. Віддали життя за Радянську владу Г. Залмаєва, І. Юрченко та багато інших. Активними учасниками громадянської війни були також уродженці селища В. В. Хмара (Пичерикін) майбутній письменник та А. В. Полупанов, член партії з 1912 року, під час Великої Жовтневої соціалістичної революції — командир загону матросів-чорноморців, що відзначився у боях

[1] М. Я. Запорожец. Коммунисты Макеевки в борьбе за победу и укрепление Советской власти. Донецк, 1961, стор. 108.
[2] Борьба за власть Советов на Дону, стор. 133, 135.
[3] Там же, стор. 130.
[4] Н. Гончаренко. Октябрь в Донбассе, стор. 221.
[5] Газ. «Донецкий пролетарий», 14 лютого 1918 р.

з військами Центральної ради, зокрема під час визволення Києва у січні 1918 року. В період громадянської війни він командував броньовиком, Дніпровською військовою флотилією, бронечастинами армії: брав участь у боях проти австро-німецьких окупантів, петлюрівців, денікінців, врангелівців.

22 квітня 1918 року Нижню Кринку окупували австро-німецькі війська[1]. Разом з ними прийшли гайдамаки. Були створені управа, варта. Окупанти та їхні прислужники грабували населення, чинили над ним суд і розправу. Але боротьба за Радянську владу не припинялась. У підпіллі діяла організація у складі комуністів М. П. Шаповалова, І. Бібікова, Гальтелова, Г. П. Гаврилова. Їхню роботу скерував уповноважений підпільного Донецько-Криворізького обкому партії Г. Я. Силін[2]. До жовтня був створений партизанський загін, що налагодив зв'язок із загоном Бурозівського рудника. Спільними зусиллями 5 жовтня 1918 року патріоти роззброїли німецький гарнізон і варту, взявши при цьому понад сотню гвинтівок. А напередодні річниці Великого Жовтня вони зруйнували залізничну колію до роз'їзду Монахове.

Наприкінці грудня 1918 року ставленики окупантів утекли з рудника. Владу взяв до своїх рук рудниковий ревком, який у своїй діяльності приділяв велику увагу постачанню продовольства населенню, відновленню видобутку вугілля, організації роботи шкіл. Але вже 19 лютого 1919 року на селище напали козаки генерала Краснова. До створеного для охорони рудника загону записалося близько 200 чоловік, головним чином молодь. У цей період у Нижній Кринці сформувалася перша організація Соціалістичної спілки молоді, її очолив робітник Є. Ф. Терновий. Відбиваючи атаки красновських козаків, робітнича гвардія утримувала рудник до 11 травня, цього дня його захопили денікінці[3]. Білогвардійці відразу ж скасували 8-годинний робочий день, примушували населення працювати на заводах та шахтах, переслідували родини червоноармійців. У грудні їх вигнали звідси війська 42-ї стрілецької дивізії 13-ї армії[4].

1920 рік для жителів Нижньої Кринки був дуже тяжким. Рудник ще не працював, коксобензольний завод денікінці демонтували. Робочих рук не вистачало, тому що багато жителів було на фронті, вдома лишились старі й жінки. До виборів Ради усім життям селища керував рудниковий ревком на чолі з більшовиком О. У. Антоновим, який щойно повернувся поранений з фронту. При ревкомі організували комітет для подання допомоги голодуючим, який відрядив своїх уповноважених до сіл. Зібраними та закупленими продуктами забезпечували в першу чергу родини червоноармійців. Наприкінці 1920 року до рудника повернулися комуністи С. Ю. Офіцеров, М. П. Завалишин, І. С. Тимощенко, М. І. Бровченко та ін. Відразу ж була створена партійна організація, секретарем якої обрали І. С. Тимощенка. Ревком та партійна організація підготували й провели у квітні 1920 року вибори до селищної Ради робітничих та селянських депутатів. Головою був обраний О. У. Антонов, в минулому пітерський робітник, активний борець за Радянську владу на руднику. На листопад 1920 року до селища повернулися 783 робітники, і партійна організація зросла до 24 чоловік[5], комуністи створили комітет допомоги жертвам інтервенції. У травні оформилась комсомольська організація, що налічувала 52 чоловіка. Першим ватажком осередку був Ю. В. Васильченко. Великий вплив на молодь селища та рудника справляли перші активісти-комсомольці В. О. Журавльов, К. Т. Топчій (в майбутньому голова Верховного Суду УРСР), Г. М. Войтенко. Коли країні почав загрожувати Врангель, уся комсомольська організація влилася до комуністичного загону Ясинівського рудника. Уже в перші роки відбудовного періоду під керівництвом

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 66, арк. 64.
[2] Там же, ф. 4, оп. 1, спр. 127, арк. 76.
[3] Там же, ф. 9, оп. 1, спр. 74, арк. 63.
[4] ЦДАРА, ф. 1407, оп. 1, спр. 193, арк. 46.
[5] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 327, стор. 39.

парторганізації у 1921—1922 рр. стали до ладу шахти №№ 1, 8 та 9, що входили раніше до Ясинівського рудника. 1923 року на них працювало 2834 чоловіка[1].

У 1922—1923 рр. за адміністративним поділом Нижньокринській Раді підпорядковувалось кілька хуторів, тому жителів селища разом з хуторами налічувалося понад 10 тис. Але у 1926 році чотири хутори відійшли до Єнакіївського сільського району. У Нижній Кринці налічувалось 450 селянських дворів з населенням близько 2 тис. чоловік, у розпорядженні яких було 7555 га землі, 825 коней, 80 волів. Бракувало реманенту й тягла. Для організації належного опору підступним діям куркулів, а також для зміцнення бідняцьких господарств під керівництвом партійного осередку у 1921 році був створений комітет незаможних селян у складі 98 чоловік. До його правління увійшли представники селянської бідноти та кілька робітників. Головою обрали колишнього гірника Г. П. Гаврилова[2]. Комітет розподіляв землю, допомагав бідноті обробляти її, вишукував посівний матеріал, вживав заходів щодо боротьби з спекуляцією та антирадянськими діями куркулів. Уже в 1922 році утворилося дві артілі ім. Шевченка та «Червоний прапор». 4 члени комітету незаможних селян записались до кооперативу «Вуглеорач». Було створено кілька груп для спільного обробітку землі. У 1927 році сільськогосподарські артілі, кооператив та земельні групи реорганізували у товариство спільного обробітку землі «Вуглеорач».

Водночас з відбудовою шахт та сільського господарства партійна організація і Рада виявляли велику турботу про охорону здоров'я та народну освіту. У 1923—1924 рр. відкрили амбулаторію, лікарню на 20 ліжок, де працювали лікар, фельдшер та три медичні сестри. На 1923 рік налічувалося три початкові школи, у яких навчалося 200 дітей. Ентузіастами шкільної справи були педагоги С. П. Предтечевська, М. Луць, Є. Трофимов. З 1926 року працювала семирічна школа.

Ще 1922 року з ініціативи комуністів і насамперед О. У. Антонова у Нижній Кринці заснували дитячий будинок, або як його тоді називали дитяче містечко. Йому виділили найкращу будівлю колишнього торговця, велику мальовничу територію понад річкою. Приймали до будинку не лише сиріт, а й дітей багатосімейних. Містечко мало свою семирічну школу, ділянку орної землі, майстерню, де в позаурочний час працювали вихованці. У 1923 році тут проживало понад 480 дітей. Того ж року у дитячому містечку утворили першу в селищі піонерську організацію, на чолі якої став комсомолець перший піонервожатий А. Є. Предтечевський. У одному з номерів газета «Диктатура труда» позитивно оцінювала досвід роботи у вихованні дітей цього містечка. Відзначалося, що діти не лише добре вчаться, трудяться, але й виступають з виставами перед жителями, випускають стіннівку[3].

Комсомольці й молодь проводили велику культурно-масову роботу серед робітників та селян. У 1921—1923 рр. за їх ініціативою були відкриті три школи для ліквідації неписьменності, робітничий клуб ім. 118 революціонерів (у пам'ять шахтарів, розстріляних каледінцями 1917 року). На хуторах створили червоні кутки. Першими культармійцями були комсомольці О. Т. Гур'єв, Л. Ф. Повх, В. О. Журавльов, П. Саф'яненко. У 1924 році при клубі, крім гуртків художньої самодіяльності, відкрили профтехнічні курси, своєрідний робітфак, де за допомогою місцевих учителів молодь готувалася до вступу у вузи та технікуми.

Комуністи й усі трудящі Нижньої Кринки з великим задоволенням та схваленням зустріли рішення XIV з'їзду партії. Обговорюючи їх 18 січня 1926 року на загальних зборах партійної та профспілкової організацій, у прийнятій резолюції вони гнівно засудили антиленінську лінію тих, що відкидали можливість перемоги соціалізму в СРСР та заявили, що «рішення з'їзду ленінські і вказують єдино вірний шлях індустріалізації, тобто шлях, що веде до соціалізму. І ці рішення ми будемо втілювати у життя»[4]. Ті ж збори ухвалили посилити роботу по підготовці переходу селян

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-522, оп. 1, спр. 251, арк. 98.
[2] Там же, ф. Р-214, оп. 1, спр. 5, арк. 53.
[3] Газ. «Диктатура труда», 5 вересня 1924 р.
[4] Донецький облпартархів, ф. 1012, оп. 1, спр. 6, арк. 6.

до колективного господарювання. Для зміцнення товариства спільного обробітку землі «Вуглеорач» партійна організація селища направила до нього комуністів О. С. Козиренка та Ю. С. Бровченка.

У роки передвоєнних п'ятирічок завдяки соціалістичному змаганню, що розгорнулося, шахтарі систематично перевиконували плани вуглевидобутку. Перша п'ятирічка була завершена достроково, за 4 роки і 3 місяці. Підвищенню продуктивності праці сприяло також здійснення реконструкції старих шахт, внаслідок чого вже у 1935 році вони збільшили видобуток вугілля у два рази й давали 700 тонн. Першими послідовниками М. Ізотова та О. Стаханова на Ясинівському руднику стали вибійники І. Н. Козирєв і В. М. Кановченко. Плани видобутку вугілля першої та другої п'ятирічок виконали достроково. У третій п'ятирічці на території Нижньої Кринки розпочалося будівництво великої шахти «Ясинівська», яке провадилося швидкісними методами протягом усього року, у грудні 1939 року шахта стала до ладу. При її спорудженні особливо відзначились комсомольці й молодь. Так, бригада комсомольця В. Чуба виконувала виробничі плани на 250—300 проц. Проектна потужність нової шахти становила 700 тонн на добу. Її пуск було приурочено до дня перших виборів за новою Конституцією до місцевих Рад депутатів трудящих.

Партійні організації шахт розгортали роз'яснювальну та організаційно-масову роботу серед селян Нижньої Кринки і під час колективізації. У лютому 1930 року на базі ТСОЗу «Вуглеорач» утворили колгосп ім. 118 революціонерів. Він об'єднав 600 одноосібних господарств та усуспільнив 5 тис. га землі. До складу правління були обрані селяни О. І. Войтенко, І. С. Дроботов, М. І. Бровченко та ін., а його головою затвердили робітника-залізничника, двадцятип'ятитисячника М. І. Похила. Об'єднана партійна організація направила 26 чоловік на роботу до колгоспу, там була створена партійна організація.

Куркульські елементи чинили шалений опір створенню колгоспу, виступали проти Радянської влади. У перший же рік існування артілі вони знищили 250 голів худоби, заразивши її сапом. Колгоспний актив на підступи ворога відповів підвищенням пильності, зміцненням трудової дисципліни. Активну участь у політико-масовій роботі парторганізації, спрямованій на згуртування бідняків та середняків у боротьбі з куркульством, брали гірники селища. Вони взяли шефство над артіллю. Ремонтували інвентар, посилали своїх людей на поля та в бригади під час посівної, жнив. Згодом куркулі були виселені за межі району, а їхнє майно конфіскували на користь колгоспів.

Завдяки соціалістичному змаганню та ударництву рік у рік зростала ефективність колективного господарства. Підвищенню продуктивності праці сприяла також механізація багатьох трудомістких процесів сільськогосподарського виробництва та запровадження найновіших досягнень агрономічної науки. Напередодні Великої Вітчизняної війни артіль ім. 118 революціонерів була міцним господарством. Рільнича бригада № 2 І. К. Кановченка у 1940 році була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві. Велику допомогу колгоспникам подавав колектив Макіївського труболиварного заводу ім. Куйбишева, робітники, зокрема, електрифікували й механізували ферми колгоспу.

Напередодні Великої Вітчизняної війни населення Нижньої Кринки налічувало 4722 чоловіка[1]. Нижньокринська селищна Рада приділяла належну увагу впорядкуванню селища, житловому будівництву. У ньому було багато зелених насаджень, воно мало охайний і чепурний вигляд. Виросли два двоповерхові гуртожитки для робітників на 200 чоловік, магазини, дитсадок на 50 місць, шахтний клуб, приміщення лікарні, середньої школи, яку у 1940/41 навчальному році відвідувало 600 дітей. У двох початкових школах навчалося 520 хлопчиків та дівчаток. Контингент дитячого містечка значно скоротився, у ньому тепер жили й здобували знання 272 чоловіка. Селищний клуб ім. 118 революціонерів проводив велику масово-політичну та

[1] Газ. «Макеевский рабочий», 17 травня 1941 р.

культурно-освітню роботу серед трудящих, за що був премійований кінопересувкою. Тут працювали гуртки: політграмоти, драматичний, струнний та хоровий, який відвідувало 80 аматорів співу. 1935 року на обласному огляді він став переможцем. Крім клубу, при шахтах були відкриті два червоні кутки.

З перших днів Великої Вітчизняної війни нижньокринці усі свої зусилля спрямовували на допомогу фронту. 150 чоловік будували оборонні рубежі. Багато жінок пішло працювати в забої. Робітники обох шахт трудилися по-ударному, даючи на-гора по дві й три норми. На початку жовтня 1941 року наблизився фронт, довелося демонтувати шахти, найцінніше устаткування евакуювали на схід, до Узбецької РСР. Туди ж вивезли основну частину господарства колгоспу та дитяче містечко.

25 жовтня 1941 року фашисти захопили Нижню Кринку[1]. У листопаді, напередодні великого свята радянських людей, вони розстріляли комуністів А. І. Дрея, Леонтія та Івана Суботіних, І. С. Долгополова, С. Юрченка. Та не вдалося представникам фірми «Герман Герінг» відновити роботу шахт. Комсомольці-патріоти І. М. Васильченко, І. Столяров, М. Засипкін, Ю. Д. Трофименко вели масово-політичну роботу серед населення. Вони слухали зведення Радінформбюро, поширювали листівки у селищі. Юних патріотів заарештували, вони загинули під тортурами, не зрадивши своїх товаришів.

1—3 вересня 1943 року 301-а стрілецька дивізія 13-ї армії вела запеклі бої за визволення Нижньої Кринки. Гітлерівці зігнали жінок, дітей та стариків, близько сотні чоловік, що переховувалися по льохах, й погнали їх поперед своєї піхоти. Але звірячий задум ворога розгадали. Підрозділ радянських воїнів, не відкриваючи вогню, чекав, коли противник наблизиться, а тоді розгромив його в рукопашному бою.

4 вересня 1943 року Нижня Кринка стала вільною[2]. Мужньо бився за селище батальйон колишнього луганського робітника капітана І. А. Голосного. Смертю хоробрих загинув 51 воїн, у т. ч. і відважний командир. 400 нижньокринців віддали своє життя за Батьківщину, 500 чоловік відзначились у боях і були нагороджені орденами та медалями Радянського Союзу. Серед них колишня червоногвардійка Г. В. Баркар, І. П. Єрмаков, який пройшов славний шлях від рядового в громадянську війну до генерала у Вітчизняну, має багато нагород, Ф. М. Скрипкін — повний кавалер ордена Слави. 20-річним хлопцем він пішов захищати свою країну, бився на Орловсько-Курській дузі, під Брянськом, форсував Південний Буг, брав участь у визволенні Польщі, штурмував Берлін. Після перемоги Ф. М. Скрипкін повернувся до шахтарської праці.

Після визволення в селищі проживало близько 3 тис. чоловік, головним чином старі, жінки та підлітки. Щоб відродити рудник, колгосп, школи, потрібно було докласти чимало праці. Загальні збитки, завдані фашистськими окупантами, обчислювалися сумою 13 769 тис. крб.[3]. Насамперед очистили від завалів вулиці, дороги, шахти, відремонтували приміщення школи. У вересні 1943 року при Раді створили партійну організацію за рахунок демобілізованих воїнів та чотирьох комуністів, прибулих з радянського тилу. На заклик комуністів розпочалася відбудова шахт № 22 та № 1 «Ясинівка». Вдень і вночі люди відкачували з штреків воду, поновляли виробки. Через місяць почала давати вугілля шахта № 22, а 30 квітня 1944 року стала до ладу і шахта № 1 «Ясинівка». Далеко за межами району пішла слава про шахтобудівників П. Тернового, О. Прокоф'єва, І. Долгих, С. Бужильського, які на три місяці раніше строку змонтували головний вентилятор, два копри, дві підйомні машини. На новаторів-монтажників рівнялось чимало робітників. Нарівні з чоловіками у забої трудились жінки. Наваловідбійниці О. Попова, Є. Глобина, К. Куценко стали майстрами вугілля, виконуючи по півтори-дві норми. До першої

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 382.
[2] Там же.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-45, оп. 1, спр. 4, арк. 86, 87.

Загальний вигляд шахти «Ясинівська-Глибока» тресту «Радянськвугілля». 1969 р.

річниці визволення Донбасу шахти Нижньої Кринки були повністю відбудовані. У фонд перемоги гірники видобули понад план 5606 тонн вугілля. Шахти двічі у 1945 році завойовували перехідний Червоний прапор Донецького обкому КП України. Того ж року цим колективам вручали і перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони. На початок 1944 року усі діти селища пішли до школи. Відкрився шахтний клуб. Були побудовані та добре обладнані два гуртожитки на 100 чоловік, їдальня, магазин, дві побутові майстерні. У 1948—1949 рр. будівельники здали в експлуатацію 4700 кв. метрів житлової площі. Комсомольські організації взяли шефство над робітничими гуртожитками, створили бібліотеки-пересувки, радіофікували гуртожитки та всі будинки селища. Тоді ж звели нове приміщення клубу.

Для відбудови господарства артілі держава надала кредити, шахти та Макіївський труболиварний завод ім. Куйбишева допомагали технікою — господарство мало у той час лише один трактор та 5 коней. У 1949 році тут створили партійну організацію, яка очолила боротьбу за відродження колгоспу.

В 1948 році гірники Нижньої Кринки стали на стахановську вахту на честь 30-ї річниці Радянської України, усі колективи значно перевиконали свої плани. Перед вели бригади Карпова, Малигіна, Борисова. А наступного року було досягнуто передвоєнного рівня видобутку вугілля. Технічна оснащеність шахт весь час зростала. У 1949 році на шахті № 22 з'явилися комбайн «Донбас», породонавантажувальні машини. Гірники не тільки виконали першу післявоєнну п'ятирічку, але й понад завдання видали на-гора більше 600 тонн вугілля. За великі успіхи у праці у роки першої післявоєнної п'ятирічки були удостоєні ордена Леніна робітники А. Р. Бушельський, В. З. Прядко, А. С. Саяпин. Виробки старих шахт вичерпались, тому на території Нижньої Кринки розпочали у 1948—1949 рр. будівництво нових. У 1951 році стала до ладу шахта № 3/5, а у 1957 році — «Нижньокринська», у 1961 — «Ясинівська-Глибока».

Завдяки трудовій активності робітників рік у рік успішно виконувалися народногосподарські плани. На шахтах та будовах розгорнувся рух за комуністичну працю. Кращій бригаді будівельників М. Г. Банкова першій було присвоєно почесне звання, а її бригадир став Героєм Соціалістичної Праці. У 1962 році право називатися комуністичною завоювала бригада прохідників С. І. Себова. Напередодні XXIII з'їзду партії цього почесного звання були удостоєні бригада робітників очисного забою на чолі з секретарем дільничної партійної організації шахти «Ясинівська-Глибока» А. М. Попковським. За підсумками соціалістичного змагання на ознаменування 50-річчя Радянської влади звання комуністичних дістали ще 16 бригад та дві дільниці. У 1967 році Рада Міністрів СРСР та ВЦРПС присудили колективу шахти перехідний Червоний прапор, а також першу премію. Темпів, взятих у ювілейному році, гірники Нижньої Кринки не знизили. Колектив «Ясинівської-Глибокої» у четвертому кварталі 1968 року вийшов переможцем у всесоюзному соціалістичному змаганні та знову здобув перехідний Червоний прапор Ради Міністрів та ВЦРПС і одержав першу грошову премію. Виконуючи зобов'язання, взяті на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна,— видати на-гора 16 700 тонн вугілля,— гірники цієї шахти у 1969 році добились великих успіхів. Вони видобули понад план 75 тис. тонн вугілля. На дільниці № 7 досягли небаченого середньомісячного навантаження на комбайн К-101 — 16 808 тонн. Продуктивність праці на шахті зросла порівняно з попереднім роком на 10 проц. У цьому році 330 гірників завоювали звання ударника комуністичної праці.

Самовіддано трудяться у новій п'ятирічці і колгоспники. У 1967 році вони одержали 213,8 тис. крб. чистого прибутку. Артіль має 27 тракторів, 18 комбайнів, 22 автомашини. За останні 5 років побудовано дві повністю механізовані ферми для великої рогатої худоби, якої у господарстві налічується 2837 голів, на інших фермах здійснено комплексну механізацію. У 1968 році розпочалось будівництво зрошувальної системи. Серед передовиків виробництва — доярка Г. С. Купачова, тракторист Т. Д. Заплава та ін. Бригадир рільничої бригади С. М. Білоус удостоєний найвищої нагороди — ордена Леніна.

Боротьбу трудящих за подальший розвиток промислових підприємств, колгоспу, культосвітніх закладів очолюють партійні організації, у рядах яких нині налічується 733 комуністи. Комсомольська організація об'єднує 953 чоловіка. Велику роботу проводить селищна Рада депутатів трудящих, до її складу обрано 120 чоловік. Серед них 50 жінок, 70 робітників, 35 представників молоді. Багато депутатів користуються великою повагою своїх виборців. Робітника С. Д. Бойка вдруге обрали до Ради. З його ініціативи у 1968 році почали прокладати асфальтовану дорогу з центру до селища Оріхового. Депутати подбали про те, щоб до 50-річчя Великого Жовтня відкрили новий продовольчий магазин та критий ринок. Новаторів виробництва машиніста комбайна А. А. Осипова та робітника очисного забою Ю. П. Іванова нижньокринці обрали до обласної та міської Рад депутатів трудящих.

У Нижній Кринці триває велике житлове будівництво. Починаючи з 1958 року, трудящі одержали 42 300 кв. метрів житлової площі. Державний фонд становить 84 тис. кв. метрів. Крім того, у селищі 3 200 індивідуальних будинків. Вулиці впорядковані та озеленені, багато з них заасфальтовано. Напередодні 50-річчя Радянської держави комсомольці та молодь насадили великий парк та спорудили два пам'ятники: обеліск — на могилі воїнів, що полягли під час захисту та визволення Нижньої Кринки у Велику Вітчизняну війну, другий — на місці поховання 118 революціонерів, загиблих від рук каледінців у роки громадянської війни. Трудящі селища свято шанують ці місця, тут завжди квіти. Юні краєзнавці листуються з сім'ями патріотів. На революційні свята тут приймають у піонери школярів, молодь — до комсомолу. Іменами героїв громадянської та Вітчизняної воєн названо вулиці, піонерські дружини й школи.

Неухильно підвищується матеріальний та культурний рівень трудящих. Середня заробітна плата робітників тільки з 1960 по 1967 рік збільшилась на 16 проц. У 1967 році населенню продано товарів на суму 25,2 млн. крб., на 10 млн. крб. більше, ніж у 1957 році. До послуг трудящих 52 магазини, 9 їдалень. Майже у кожній сім'ї телевізор. Близько двох тисяч трудящих мають легкові машини та мотоцикли. Селищна Рада приділяє належну увагу і охороні здоров'я трудящих. За 1960—1968 рр. кількість ліжок у лікарні збільшилась на 150. В ній працює 32 лікарі та 70 чоловік середнього й молодшого медичного персоналу. При лікарні та в селищі відкрито нові дві аптеки. Великою повагою серед населення користуються лікарі П. Б. Тимошин та О. І. Долгополова, які трудяться тут же понад 20 років, медичні сестри В. І. Підгорна й Г. М. Шаталова. За ініціативою виконкому Ради та шахтних профспілкових комітетів для літнього відпочинку трудящих по берегах річки Кринки обладнано пляжі. Тут же розташовані три туристичні бази, човнові станції, піонерський табір «Ластівка» Макіївського труболиварного заводу ім. Куйбишева.

Нижньокринська середня школа № 99. 1969 р.

У селищі 2 середні школи на 1400 учнів, 3 восьмирічні на 1500 чоловік та дві школи робітничої молоді. З 1967 року тут відкрито філіал Єнакіївського металургійного технікуму. 230 викладачів передають свої знання й досвід підрос-

Будинок культури ім. 50-річчя Радянської влади. Нижня Кринка, 1969 р.

таючому поколінню. Самовіддано трудяться, виховуючи дітей у комуністичному дусі, педагоги Т. І. Коваленко, Р. П. Гридниченко, Т. Г. Чистякова, М. І. Удовиченко, В. К. Паршикова. У селищі навчається понад 5 тис. чоловік. До Великої Жовтневої соціалістичної революції син бідняка П. Т. Терновий у школі навчався лише рік, потім наймитував у куркулів. А за Радянської влади три дочки колгоспника депутата районної Ради П. Т. Тернового здобули вищу освіту, дві з них — педагоги, одна — лікар.

До послуг трудящих — два палаци культури на 1000 місць, три шахтні клуби. Тут у 20 гуртках художньої самодіяльності розвивають свої здібності 700 танцюристів, співаків, акторів. З художньої самодіяльності вийшов на велику сцену уродженець селища соліст Червонопрапорного ім. О. В. Александрова ансамблю пісні й танцю Радянської Армії І. Савчук.

Велику масово-політичну та культурно-освітню роботу ведуть дві селищні й чотири шахтні бібліотеки, у яких налічується близько 30 тис. книг. Зростає передплата періодичних видань. 1969 року трудящі одержували близько 45 тис. прим. газет та журналів. Близько 300 чоловік вчителів, інженерів, лікарів у вільний від роботи час читають лекції. Інженерно-технічні працівники шахт — 150 чоловік — працюють на громадських засадах у шахтних бюро техніко-економічного аналізу та в товаристві наукової організації праці й раціоналізації. Ентузіасти — викладачі шкіл №№ 102 та 106 А. Д. Протасова й дочка учасника повстання моряків Чорноморського флоту у 1905 році О. М. Журавльова, учасниця Великої Вітчизняної війни В. О. Шило — створили шкільні історико-краєзнавчі музеї, де зібрано цікаві документи, фотографії, що розповідають про революційні й трудові традиції трудящих Донбасу.

Нижньокринці люблять своє селище, пишаються ним і прагнуть зробити його ще кращим. Запорука успіху — самовіддана праця жителів, велика політична й організаторська робота партійних організацій.

М. Я. ЗАПОРОЖЕЦЬ, А. Д. ПРОТАСОВА, Л. Я. ЯКИМЕНКО

ХОЛО́ДНА БА́ЛКА

Холодна Балка — селище міського типу, центр селищної Ради депутатів трудящих Центрально-Міського району Макіївки. Розташована на схилах річки Грузької на відстані 3,5 км від залізничної станції Макіївка. Населення — 17,3 тис. чоловік.

На початку XX ст. вугленосні землі Холодної Балки належали поміщикові Ломбардо[1] та капіталісту Сорокіну, який у 1909 році ввів в експлуатацію шахту № 1 з вертикальним стволом. Наступного року Ломбардо також побудував копальню, що згодом стала називатися ім'ям власника. Поряд з рудниками виросли невеличкі селища Ломбардо і Сорокіне-1, в яких спочатку були тільки машинні приміщення, контори, конюшні та бараки для робітників. Ці поселення згодом стали територією нинішньої Холодної Балки. Пізніше Сорокін побудував шахту № 2. Всі діючі шахти входили до Грузько-Макіївського рудника. Згодом ці землі придбало

[1] Ростовський облдержархів, ф. 455, оп. 1, спр. 275, арк. 132.

Російсько-Донецьке товариство кам'яновугільної і заводської промисловості в Макіївці. З 1(14) червня 1911 року їх орендувало французьке акціонерне товариство «Російський гірничий і металургійний Уніон», яке 1912 року завершило спорудження рудника № 29. Гірничопромисловці не дбали про поліпшення умов та охорону праці гірників. Про механізацію трудомістких процесів виробництва не було й мови. Обушок і лопата лишалися головними засобами праці вибійника. Вугілля із забою доставляли санками. Прохідницькі та кріпильні роботи виконувались також вручну, ломом, сокирою, кайлом, лопатою. Широко застосовувалася дитяча праця. Дорослий робітник за зміну одержував від 1 крб. до 1 крб. 40 коп., підліткам платили 38 коп. Діти працювали в лампових, наповнених гасовими парами, вибирали породу з вугілля, поганяли коней по кругу підйома, працювали й під землею. Основним типом шахтарського житла була землянка. Крім того, для сімейних робітників зводили «каютки» — надземні будівлі з тонких дощок, а для одинаків — бараки майже без вікон, стелі й підлоги, в яких було брудно й вогко.

Слідом за робітниками центральних районів країни шахтарі Холодної Балки піднімались на боротьбу проти своїх гнобителів. За допомогою макіївських більшовиків весною 1912 року на шахтах Сорокіна та № 29 створилися групи РСДРП, які проводили політичну роботу серед робітників, а також селян сусідніх сіл[1]. Так, 14 вересня 1915 року в балці Холодній відбулася масовка, у ній взяло участь близько 6 тис. чоловік. Присутні уважно прослухали доповідь члена Юзівсько-Макіївського комітету РСДРП М. І. Острогорського про імперіалістичну війну[2]. В період першої світової війни видобуток вугілля значно зменшився. У січні 1916 року у відповідь на заклик буржуазії і соціал-шовіністів підвищити продуктивність праці для забезпечення потреб імперіалістичної війни шахтарі застрайкували.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції шахтарі Холодної Балки разом з робітниками всього гірничого району обрали Макіївську Раду робітничих депутатів. Вийшли з підпілля й організаційно зміцніли парторганізації копалень «Сорокіне» та № 29. Комуністи посилили агітацію серед мас, чимало зробили для створення шахтних профспілок. На кінець березня 1917 року профспілкова організація була заснована на Сорокінському руднику, а в квітні — на шахтах «Ломбардо» та № 29. Всі вони входили до складу профспілки робітників Макіївського гірничого району[3]. Рудкоми стійко захищали інтереси робітників. Вони контролювали діяльність адміністрації, а також стежили за станом гірничих робіт. Коли 16 серпня 1917 року головний інженер шахти № 29 Чистиченко намагався закрити рудник начебто через технічну несправність, робітники створили свою комісію для перевірки, яка визнала заяву інженера одвертим саботажем. Шахтний комітет скликав збори робітників усього селища. Деяких промовців, що намагалися захистити саботажників, шахтарі прогнали з трибуни, а Чистиченка вивезли на тачці з шахтного подвір'я. За ухвалою рудникового комітету вигнали як саботажника і управителя шахти «Ломбардо» інженера Бабкова.

Трудящі повністю підтримували більшовиків, що готувалися до збройного повстання. Обговорюючи рішення VI з'їзду партії, збори робітників Сорокінського рудника після доповіді члена Макіївського комітету РСДРП(б) В. М. Бажанова 23 серпня 1917 року прийняли таку резолюцію: «Вважаючи єдиним виразником класових інтересів і захисником свобод РСДРП(б), вітаємо окружне бюро Донської області і шлемо до виборчого фонду цього бюро для посилення агітації 138 крб.»[4]. Коли отаман Області Війська Донського генерал Каледін відправив на фронт революційно настроєні піхотні частини, а потім виступив на Державній нараді в Москві з вимогою розігнати Ради, зажадавши «твердої влади на фронті і в тилу», робітники Холодної Балки

[1] М. Я. Запорожец. Коммунисты Макеевки в борьбе за победу и укрепление Советской власти, стор. 8, 21.
[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 5, стор. 153.
[3] Журн. «Летопись революции», 1921, № 3, стор. 237, 238.
[4] Газ. «Наше знамя» (Ростов-на-Дону), 31 серпня 1917 р.

виступили з протестом. На багатолюдному мітингу 24 серпня 1917 року вони вимагали негайного розпуску Московської наради, називали політику Тимчасового уряду контрреволюційною, висловлювались за скасування смертної кари і переслідування робітничих організацій. Шахтарі готувалися до відсічі контрреволюції. Ще в липні 1917 року під керівництвом більшовиків почали організовувати збройні загони самозахисту, які потім перетворились на загони Червоної гвардії. Проти каледінців у Третьому макіївському червоногвардійському загоні Потапова бились 25 гірників-добровольців селища, серед них вибійники І. Ф. Пискарьов, Т. А. Євдокименко, А. Г. Лось, М. Ю. Шеховцов, плитовий С. Г. Шиян, штукатур Т. І. Луньов, коваль А. А. Коротаєв та інші.

Вибійник холоднобалківської шахти № 29 М. М. Меліхов, удостоєний у 20-х рр. звання Героя Праці та ордена Трудового Червоного Прапора. Фото 20-х років.

15 січня 1918 року після розгрому каледінських банд Макіївська Рада робітничих і солдатських депутатів проголосила в районі Радянську владу. У зверненні до трудящих було сказано: «Ради проголошують себе владою в районі і закликають всіх робітників і селян до спокійної, плодотворної роботи на місцях». 18 лютого 1918 року всі рудники були націоналізовані[1]. На кожному підприємстві створювалися правління з робітників, службовців, представників Рад робітничих і солдатських депутатів, профспілок. Наприкінці лютого гірники почали давати країні вугілля. Газета «Донские известия» 9 квітня 1918 року писала, що на колишньому Сорокінському руднику «...існує тільки один настрій — більшовицький. У рудникових Радах всі більшовики, у професійній Раді, рудниковому комітеті — також. Весь округ за Радянську владу. Тепер видобуток вугілля уже збільшився на 20 тис. пудів на день». Але вже 24 квітня 1918 року Холодну Балку захопили війська австро-німецьких окупантів та українських буржуазних націоналістів. Багато гірників брало участь у партизанській боротьбі в тилу ворога, перешкоджаючи вивозити до Німеччини цінне шахтне устаткування. Наприкінці грудня 1918 року частини Червоної Армії визволили селище від окупантів, а з лютого по 31 грудня 1919 року гірники билися у лавах Червоної Армії з денікінськими і білогвардійськими бандами.

Після закінчення іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни Макіївський волвиконком депутатів трудящих (Холодна Балка тоді входила до складу Макіївської волості) організував усе працездатне населення на ремонт шахт. Робітники відкачували воду з штреків, перекріпили виробки колишніх Сорокінських рудників і шахт № 29 та «Ломбардо». В листопаді 1921 року шахти одержали від трудящих Курська матеріали та інструменти для ремонту котлів, канати, електролампи.

Рішенням Ради Праці і Оборони Сорокінські рудники, шахта № 29 і «Ломбардо» були виділені в групу ударних. Пам'ятаючи вказівку В. І. Леніна про те, що вугілля — це справжній хліб промисловості, робітники працювали з ентузіазмом, постійно виявляючи творчу ініціативу. Молодий гірник М. М. Меліхов організував бригаду вибійників і досяг виконання норми більш як на 200 проц. Він перший у Холодній Балці завоював почесне звання Героя Праці. В атестаті № 49, врученому йому 22 січня 1921 року, говориться: «Виданий цей атестат вибійникові шахти № 29 Меліхову Миколі Михайловичу в нагороду за те, що в тяжку годину переживань нашої Робітничо-Селянської Республіки він безустанно працює на фронті праці і своїми мозолистими руками на руїнах старого гнилого світу споруджує фундамент нового, вільного і світлого життя». А в травні 1925 року М. М. Меліхова удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора. Партійна організація, до складу якої входило 3 члени, 1 кандидат у члени партії та рудниковий комітет, приділяли велику увагу

[1] Газ. «Донские известия», 9 квітня 1918 р.

Бригадир вибійників шахти № 29 С. О. Филимонов. Фото 30-х років.

питанню забезпечення шахтарів продовольством. Оплата праці тоді проводилась хлібом, крупою, цукром, жирами, м'ясом. Причому, натурставки поділялись на 12 розрядів. 1922 року на одного робітника видавалося в середньому 2 пуди борошна на місяць. Незабаром на шахтах запровадили госпрозрахунок, уклали договір між колективами трудящих та адміністрацією. Велику роль відігравали виробничі наради. Все це прискорило відбудову шахт, забезпечило зростання видобутку вугілля. Гірники подавали велику шефську допомогу селянам сусідніх сіл. З ініціативи комуністів у 1923 році було організовано кілька бригад ковалів та теслярів, яких відрядили на роботу в сільське господарство. Шахтарі передплачували для села газети, журнали й книги, посилали туди доповідачів.

Роз'яснюючи питання господарського будівництва, Ради, партійна та профспілкова організації розгорнули в селищі велику культурно-освітню роботу. Було відкрито дві початкові школи, в яких навчалося близько 200 дітей гірників і працювало 9 вчителів. Для дорослих створили дві школи лікнепу[1]. Організатором шкіл для дітей і дорослих на шахті «Ломбардо» була комсомолка А. Г. Богоявленська, яку направив Макіївський райком комсомолу. Її ж обрали і першим секретарем комсомольського осередку. Створювались клуби, читальні. Силами комсомольців шахти № 29 побудували клуб. З 1922 року тут організовувались вечори відпочинку, працювали гуртки художньої самодіяльності, активними учасниками яких були комсомольці О. Я. Красюкова, О. І. Пискарьов, О. І. Пронін і ін. Робітники активно відвідували антирелігійні, природничо-наукові гуртки.

Під час ленінського призову партосередок поповнився за рахунок кращих представників робітничого класу. У січні 1925 року в рудниковій парторганізації на обліку вже було 40 комуністів[2]. Виконуючи рішення XIV з'їзду партії, комуністи селища очолили боротьбу за дальший розвиток промисловості. У 1926 році на правому схилі балки Холодної були закладені п'ять шахт з похилими стволами. Завдяки героїчним зусиллям шахтобудівників і правильній організації праці уже через рік на двох нових шахтах № 12 і № 13 розпочався видобуток вугілля. 1928 року гірники заклали шахти № 14 і № 18. У 1928/29 господарському році три нові холоднобалківські шахти дали 60 642 тонни вугілля. Держава щедро забезпечила підприємства врубовими машинами, скреперами, лебідками, конвейєрами та іншою гірничою технікою. Трудящі Холодної Балки активно включилися у всенародне соціалістичне змагання за дострокове виконання першого п'ятирічного плану. Партійна організація шахтоуправління, в якій налічувалось у 1930 році 90 членів і кандидатів у члени партії, очолила змагання серед гірників за дострокове виконання планів першої п'ятирічки. На підприємствах були організовані курси для підвищення кваліфікації молодих робітників.

Застрільником руху за вміле використання гірничої техніки став один з перших новаторів вугільної промисловості, попередник М. О. Ізотова і О. Г. Стаханова, бригадир вибійників 4-ї східної механізованої лави шахти № 29 С. О. Филимонов. Очолювана ним бригада підвищила продуктивність врубових машин до 5 тис. тонн на місяць, проти середньої по Донбасу 2100 тонн. Він перший у нашій країні використав врубову машину на зворотному ходу. ЦК партії рекомендував керівництву вугільної промисловості «...протягом місяця поширити досвід Филимонова не менш ніж на 50 найважливіших шахтах Донбасу з тим, щоб у першому кварталі 1931 року ці методи запровадити у всьому Донбасі». У міській газеті «Макеевский рабочий», в окружній «Диктатура труда», у республіканській «Комуніст» з'явилося багато

[1] Донецький облпартархів, ф. 585, оп. 1, спр. 12, арк. 5.
[2] Там же, ф. 852, оп. 1, спр. 1, арк. 6.

статей про методи роботи бригадира Филимонова. Виступали в пресі члени бригади вибійники С. Бєліков та К. Сєрьогін, які були активними робкорами, писав сам бригадир. Пізніше у Харкові й Москві була видана брошура про досвід Филимонова. Вивчати передові методи роботи на шахту № 29 приїздили гірники і з інших підприємств. Филимонов також виїжджав на шахти Єнакієвого, Горлівки, Кадіївки. Він виступав на засіданні Всеукраїнського комітету профспілки гірників у Харкові, у Вищій Раді Народного Господарста в Москві, в ЦК профспілки гірників, де ділився досвідом роботи щодо використання врубових машин на зворотному ходу. 9 лютого 1931 року М. І. Калінін вручив С. О. Филимонову орден Леніна. Пізніше Семен Олексійович закінчив Українську гірничопромислову академію і працював помічником головного інженера. В роки Великої Вітчизняної війни добровольцем пішов на фронт. Захищав Сталінград, Ростов. Загинув у бою за шість місяців до перемоги над ворогом.

Гірники Холодної Балки активно включилися у стахановський рух. Уже 17 вересня 1935 року відкриті партійні збори, обговорюючи передову «Правды» «Про стахановський рух», ухвалили перевести дільниці і шахти на стахановський метод роботи. У лютому 1936 року партійна і профспілкова організації очолили змагання за звання майстра вугілля першого класу, багато комсомольців стали на стахановську вахту, виконуючи щоденно по 3—6 норм. Запровадження нових форм організації праці дало можливість шахтоуправлінню підвищити середньодобовий видобуток вугілля більш як на 200 тонн.

За роки передвоєнних п'ятирічок шахтоуправління «Холодна Балка» значно розширилось. Усі рудники успішно виконували державний план. Значний економічний ефект дала ліквідація поверхневих комплексів дрібних шахт. На підприємствах виросли кадри кваліфікованих робітників, які досконало оволоділи новою технікою і технологією виробництва. Комуністи вели перед в боротьбі за дострокове виконання завдань партії і радянського уряду. Серед них О. Д. Кутя, Ф. В. Михайлов, А. М. Афанасьєв, М. Ю. Шеховцов і інші.

У 1938 році Холодна Балка була віднесена до категорії селищ міського типу. На 1941 рік тут проживало 6012 чоловік. У 1939 році відбулися вибори до селищної Ради депутатів трудящих, головою якої обрали учасника громадянської війни комуніста А. А. Коротаєва. 20 депутатів селищної Ради проводили велику організаторську роботу серед населення, мобілізовували трудящих на успішне виконання завдань п'ятирічки. Велику увагу приділяла Рада житловому і культурному будівництву, благоустрою. Зводили у Холодній Балці типові багатоповерхові будинки, прокладалися дороги, вулиці, тротуари, а також водопровід. Будівельники здали в експлуатацію нові школи, магазини. Перед Великою Вітчизняною війною у місцевих школах навчалося 1203 дітей гірників, працювало 52 вчителі. У двох шахтних клубах відбувалися зустрічі з ветеранами революції та громадянської війни, ветеранами праці, стахановцями, працювали музичний, хоровий, драматичний та інші гуртки, спортивні секції.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, чоловіків, які пішли захищати Батьківщину від гітлерівських полчищ, у забої замінили жінки. Шахти не зменшили вуглевидобутку, підприємства коксохімії й далі одержували якісну сировину для випалювання металургійного коксу. Комуністи очолили роботу по евакуації шахтного устаткування в глибокий тил країни, не залишили ворогові жодної діючої шахти. Гітлерівська окупація селища тривала 22 місяці. Фашисти увірвалися сюди 22 жовтня 1941 року[1]. Жителів силою примушували відбудовувати дрібні шахти №№ 15 і 17. За найменший непослух били, а за невихід на роботу штрафували, розстрілювали. На території селища було створено табір для військовополонених, в якому налічувалося близько тисячі чоловік. Улітку 1942 року тут спалахнула холера. Від голоду й епідемії у селищі померло 142 чоловіка. На каторжні роботи до Німеччини погнали 59 чоловіків, 25 жінок і 37 дітей гірників[2].

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 384.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-3252, оп. 1, спр. 1, арк. 228.

Очолювані комуністами шахтарі боролися проти окупантів: чинили диверсії, організовували саботаж, приховували свій фах, тікали в села. Серед активних учасників боротьби проти загарбників були кадрові шахтарі комуністи О. Т. Сосєдов, Д. Г. Мармилов, М. М. Бєлашов. У селищі діяла молодіжна патріотична група, якою керував комуніст І. І. Кочеров, залишений Макіївським міськкомом партії для підпільної роботи в тилу ворога. До її складу входили комсомольці В. М. Мариненко, Ф. І. Коваленко, сестри Олександра, Ганна і Марія Пискарьови, В. Л. Дуванова та ін. Члени групи відремонтували радіоприймач і встановили його в колодязі шахти № 29, слухали повідомлення Радінформбюро, розмножували листівки та поширювали їх серед населення, з Макіївки привозили газети, повідомлення, влаштовували диверсії на шахтах. Гітлерівцям вдалося арештувати деяких підпільників. Від рук катів загинули комсомольці В. М. Мариненко, Ф. І. Коваленко, комуністи М. М. Бєлашов та О. Т. Сосєдов — всього 22 чоловіка[1]. Ризикуючи життям, Я. Ф. Соловйов, садівник шахтного будинку відпочинку, І. Я. Кузнецов і механік шахти М. Т. Пастушенко зберегли від фашистських недолюдків пам'ятник В. І. Леніну. З приходом Червоної Армії він був встановлений у селищі як символ перемоги[2]. Сотні жителів Холодної Балки відзначилися на фронтах Великої Вітчизняної війни. Колишній прохідник шахти № 29 комісар 1-го полку морської піхоти В. А. Митраков за виявлену винахідливість, мужність в боях з фашистськими загарбниками під Одесою 1941 року удостоєний ордена Червоного Прапора. Кріпильник гірничих виробок М. П. Гришин у 1941 році був рядовим 3-ї погранкомендатури Брестської фортеці, особовий склад якої першим прийняв бій з фашистськими загарбниками. Тисячі кілометрів пройшов дорогами війни у складі 383-ї Шахтарської стрілецької дивізії потомствений гірник А. М. Мараховський. Командир взводу молодший лейтенант Мараховський брав участь у визволенні від фашистської нечисті Донбасу, Ростова, Батайська, Туапсе. 9 травня 1943 року в бою за станицю Кримську був поранений. Не залишаючи товаришів, продовжував керувати боєм, поки непритомний не потрапив до санбату. За мужність і відвагу А. М. Мараховський удостоєний ордена Вітчизняної війни 1-го ступеня, але нагорода знайшла воїна тільки через 24 роки. Сива людина, що багато бачила й пережила, хвилювалась, одержуючи в шахтарському будинку культури у червні 1967 року з рук воєнкома високу урядову нагороду. Жителі селища свято оберігають пам'ять про воїнів, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. В центрі, біля братської могили на високому постаменті стоїть скульптура воїна-визволителя з прапором, а поруч — скорботна матір. Другий пам'ятник споруджено біля клубу шахти «Південна».

7 вересня 1943 року Холодну Балку було визволено частинами 54-ї гвардійської Макіївської ордена Леніна Червонопрапорної, орденів Суворова й Кутузова стрілецької дивізії під командуванням гвардії генерал-майора Данилова. Відступаючи, гітлерівці зруйнували всі шахти в селищі, спалили 60 будинків, в т. ч. клуб, будинок установ, магазини, гуртожитки, багато будівель пошкодили.

Велику організаторську та масово-політичну роботу щодо відродження господарства і налагодження нормального життя в селищі проводив відновлений виконком Холоднобалківської селищної Ради. 11 вересня 1943 року він ухвалив мобілізувати 500 чоловік працездатного населення на відбудову шахт і відрядив їх в розпорядження керівництва тресту «Макіїввугілля»[3], а незабаром — 130 чоловік для вивантаження й вивозу вугілля на шахти № 13—15, № 16 і № 28-біс. Водночас Рада приділяла велику увагу питанням поліпшення культурно-побутового обслуговування населення, забезпечення продовольством сімей військовослужбовців та інвалідів Великої Вітчизняної війни, допомагала взуттям та одягом дітям-школярам, запровадила суворий контроль за роботою магазинів, майстерень, їдалень.

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 2, спр. 84, арк. 3.

[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 3. М., 1961, стор. 318

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-3252, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

Уже через кілька днів після визволення холоднобалківці, виявивши справжній трудовий героїзм, першими в тресті «Макіїввугілля» видали на-гора коксівне вугілля. У вересні 1943 року гірники селища звернулися з закликом до всіх трудящих району почати переджовтневе соціалістичне змагання: «Докладемо всіх зусиль до того, щоб якнайшвидше відродити зруйновані шахти, заводи, дати країні й фронту більше вугілля, металу для остаточного розгрому німецько-фашистських банд»[1]. Швидко стали до ладу шахти №№ 13, 15, 16, 17, 28-біс. До свята 7 листопада 1943 року шахтарі дали країні перший надплановий ешелон вугілля[2]. А до початку 1944 року в шахтоуправлінні працювало 32 «Майстри вугілля у дні Великої Вітчизняної війни». Серед них — вибійники Л. П. Новиков, І. І. Олійников, прохідники М. П. Жук, С. І. Єленський, бурильники О. П. Кузьмин, В. С. Шамрай та ін. У вересні-жовтні 1943 року були закладені нові шахти №№ 10, 21, 25, 31, в січні 1944 року — № 7. І в січні 1944 року новозбудовані шахти дали перше вугілля.

Велику допомогу шахтарям у цей тяжкий час подавали жінки. Підтримавши ініціативу дружин гірників макіївської шахти «Софія», вони добровільно відвантажували вугілля. Деякі з них оволоділи шахтарськими спеціальностями. З. С. Брикова, Р. С. Канунникова, К. І. Савенко, В. Х. Попова та ін. нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.». М. М. Гвозденко у 1948 році присвоєно звання почесного шахтаря.

В роки четвертої п'ятирічки комуністи всю свою роботу спрямовували на дострокове виконання плану відбудови й розвитку народного господарства. Почесний шахтар член партії Ф. Г. Синяк у 1949 році виконав 7,5 річної норми, М. М. Капустенко — 6. Вибійники шахтоуправління «Холодна Балка» комсомолець І. К. Медведєв із своїм напарником І. І. Абраїмовим виконали п'ятирічну норму у грудні 1947 року, продуктивність їхньої праці становила 254,8 проц. Комсомольці своїми силами відбудували клуб, де організовували цікаві молодіжні диспути, вечори відпочинку гірників, демонструвалися художні кінофільми. При клубі працювала бібліотека, дитячий сектор, гуртки художньої самодіяльності.

За успішну відбудову шахт, дострокове виконання четвертого п'ятирічного плану Радянським урядом нагороджено 29 кадрових робітників орденом Леніна, в т. ч. вибійники С. М. Василець, П. Я. Платонов, І. А. Черніков, С. М. Нікішкін та ін. 56 гірників одержали орден Трудового Червоного Прапора. 40 виробничників нагороджені медаллю «За трудову відзнаку», 38 чоловік — медаллю «За трудову доблесть», 41 шахтар медаллю «За відбудову вугільних шахт Донбасу».

Значних успіхів досягли трудящі селища в роки п'ятої п'ятирічки. У 1951 році стала до ладу шахта № 14—18. У 1953 році почалося будівництво нової шахти «Холодна Балка» № 3. У 1954 році гірники шахтоуправління відправили Батьківщині 46 тис. тонн надпланового вугілля, збільшили середньодобовий видобуток вугілля майже на 80 проц. Порівняно з 1953 роком продуктивність праці зросла на 20 проц., була значно перевершена проектна потужність шахт. Уже 21 листопада 1955 року шахтарі рапортували Батьківщині про виконання плану п'ятої п'ятирічки. За цей час гірникам двічі присуджувався перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР, п'ять разів — перехідний Червоний прапор ВЦРПС та Міністерства вугільної промисловості СРСР.

Обговорюючи рішення XX з'їзду КПРС, шахтарі вирішили перевищити проектну потужність свого підприємства у півтора рази. З цією метою гірники підготували шість лав з вийманням вугілля зворотним ходом від межі шахтного поля. Передові прохідники І. А. Гринь, П. І. Болоцький, О. Д. Білоусов, М. Д. Білоцерковський, С. К. Гнатенко, О. М. Бєликов закликали прохідників області розгорнути соціалістичне змагання за достроковий пуск 47 лав для поповнення недостатнього фронту очисних робіт. Партійне бюро шахтоуправління направило 80 проц. комуністів на під-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. 79, оп. 4, спр. 2, арк. 13.
[2] Там же, ф. Р-4216, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

Знатні люди шахтоуправління комуністичної праці «Холодна Балка» тресту «Макіїввугілля». Зліва направо: А. С. Шевченко — бригадир бригади робітників очисного вибою № 2 шахти № 10, С. М. Меліхов — бригадир комплексної бригади дільниці № 10 шахти № 3, О. Л. Ковальов — бригадир бригади робітників очисного вибою № 2 шахти «Південна», Г. Г. Нечаєв — бригадир прохідників шахти № 3. 1969 р.

земні роботи. 24 серпня 1957 року до Дня шахтаря державна комісія прийняла нову шахту «Холодна Балка» № 3, устаткована за останнім словом вітчизняної техніки. Першими по-мамаївськи почали працювати гірники дільниці, яку очолив комуніст Г. Я. Мурай. Члени бригади почесного шахтаря І. М. Шеховцова добували по 4,2 тонни вугілля понад норму, а кожний член бригади робітників очисного забою І. Ф. Кузьмина — по 4,4 тонни. За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні у день відкриття XXI з'їзду КПРС Донецький обком КП України, облпрофрада та рада народного господарства вручили колективу шахтоуправління «Холодна Балка» на вічне зберігання Червоний прапор.

Прапороносцем семирічки в селищі стала комсомольсько-молодіжна бригада робітників очисного забою С. С. Сиротенка. 10 січня 1959 року бюро Макіївського міськкому комсомолу присвоїло їй почесне звання бригади комуністичної праці. А в квітні 1959 року звання колективів комуністичної праці завоювали бригади робітників очисного забою Є. С. Окруашвілі, І. Л. Гаркуші, М. А. Щербакова. Наслідуючи приклад В. І. Гаганової, прохідницька бригада Г. Г. Нечаєва перейшла працювати в більш складні геологічні умови, змінивши відстаючу бригаду, і з першого дня впевнено почала виконувати завдання. 24 серпня 1963 року на фронтоні шахтоуправління «Холодна Балка» з'явилися слова: «Підприємство комуністичної праці». Рішення грудневого (1963 р.) Пленуму ЦК КПРС викликало велике трудове піднесення серед шахтарів. Колектив став ініціатором соціалістичного змагання за створення всенародного фонду розвитку великої хімії та зобов'язався за рахунок зменшення витрат заощадити 100 тис. крб. і направити їх на розвиток хімічної промисловості. До всенародної копилки було внесено 230 тис. карбованців.

У роки семирічки здійснено роботи по концентрації гірничого виробництва: 5 шахт об'єднані виробками. Це дало можливість ліквідувати поверхневі комплекси трьох шахт, усунути багатоступінчатість підземного транспорту, скоротити протяжність гірничих виробок. Продуктивність праці робітників зросла у 1,6 раза, за рахунок зниження собівартості продукції заощаджено 1,2 млн. крб. Завдання семирічного плану колектив підприємства виконав достроково 23 жовтня 1964 року. Надплановий видобуток по шахтоуправлінню становив 1 338 300 тонн вугілля.

Докорінно змінилися умови праці шахтарів. Цьому сприяла механізація й автоматизація виробничих процесів. Якщо на початку семирічки на підприємстві було тільки 2 комбайни, то в 1964 році вони вже працювали у 29 очисних забоях. Лише завдяки цьому заощадили 27 650 крб.[1] З'явилися нові майстри вугілля. Потомствений шахтар С. М. Меліхов виступив ініціатором соціалістичного змагання за підвищення продуктивності вугільних комбайнів. Його комплексна комбайнова бригада досягла виробітку на агрегаті «Кіровець» понад 10 тис. тонн вугілля за місяць. Це найвища продуктивність комбайна в Донбасі в умовах роботи на малопотужних пластах. Майстром швидкісного проходження гірничих виробок зарекомендував себе І. В. Негру. 150—160 погонних метрів — такий щомісячний показник роботи бригади. У русі за комуністичну працю 5672 чоловіка, 69 бригад та 28 дільниць удостоєні звання комуні-

[1] Газ. «Социалистический Донбасс», 20 січня 1965 р.

стичних. За дострокове виконання завдань семирічного плану нагороджений орденом Леніна начальник дільниці Є. О. Безсмертний, бригадир прохідників І. В. Негру, бригадир комплексної комбайнової бригади С. М. Меліхов. Орден Трудового Червоного Прапора одержали 8 передовиків виробництва.

На постійне піклування партії та уряду гірники відповідають високопродуктивною працею. Щоденно з під'їзних шляхів шахтоуправління на коксохімічні підприємства Макіївки та інших міст вирушають 5—6 ешелонів цінної сировини — коксівного вугілля. Це у дев'ять разів більше, ніж у 1940 році та в 145 разів більше, ніж давали Сорокінські рудники до революції[1]. Авангард трудівників шахтоуправління — комуністи. З 472 членів і кандидатів у члени партії 91 проц. працює на підземних роботах. 16 років підряд підприємство не знає зривів, систематично відвантажує надпланове вугілля. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції усі 19 вугледобувних дільниць справились з виконанням плану другого року шостої п'ятирічки. Річне завдання по видобутку вугілля шахтарі виконали достроково. Якщо навантажити видобуте з початку п'ятирічки вугілля — 4 млн. 800 тис. тонн, то підземні ешелони протягнулися б на 1385 км. Це дорівнює відстані від Макіївки до Горького. У 1968 році колектив підприємства комуністичної праці видав на-гора понад завдання 100 тис. тонн палива, завершивши видобуток 200-мільйонної тонни українського вугілля. Почесне право брати участь у видобутку пам'ятної тонни вугілля завоював колектив бригади робітників очисного забою на чолі з ініціатором соціалістичного змагання у Макіївці та області за найкращу продуктивність комбайна «Кіровець» на малопотужних пластах С. М. Меліховим. З початку п'ятирічки на особистому рахунку бригади є вже більше 65 тис. тонн надпланового вугілля. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна шахтарі Холодної Балки взяли зобов'язання завершити виконання п'ятирічного плану на три місяці раніше строку.

Переймати передовий досвід сюди приїздять шахтарі інших трестів, міст. Побували в робітничому селищі трудящі ЧССР, НДР, НРБ, УНР, ДРВ, КНДР, Японії, Англії, Франції, ФРН та ін. зарубіжних країн. На прохання англійських шахтарів ілюстрована газета видавництва АДН «Радянський щотижневик», що виходить у Лондоні англійською мовою, 26 травня 1966 року познайомила їх з життям гірників шахтоуправління «Холодна Балка». Про будні робітничого селища розповідали також газети, що виходять у Норвегії та Японії.

До Холоднобалківської селищної Ради обрано 120 чоловік, серед них 50 проц. робітників, 50 членів та кандидатів у члени партії, 11 комсомольців, 59 безпартійних. При виконкомі селищної Ради на громадських засадах працюють 738 чоловік. Депутати й активісти Ради беруть участь у роботі 7 квартальних комітетів, 2 добровільно-народних дружинах, будинкових комітетах, товариських судах, жіночих радах, 23 депутатських радах, 3 депутатських групах та ін. громадських організаціях.

Виконком Холоднобалківської селищної Ради виявляє постійну турботу про поліпшення побуту трудящих. Для гірників зведено 578 багатоповерхових та одноповерхових будинків, загальна площа яких становить близько 94 тис. кв. метрів. Крім того, шахтарі мають 1540 власних будинків. Лише за роки семирічки житлова площа селища збільшилась на 28 460 кв. метрів, 1892 сім'ї гірників відсвяткували входини. Там, де недавно був степ, виросли чудові житлові квартали. Одним з показників зростання доходів шахтарів є їхні грошові вклади. На січень 1969 року в ощадних касах Холодної Балки зареєстровано 4523 чоловіка. Загальна сума їхніх вкладів становить 2 732 560 крб. 303 гірники мають легкові автомобілі. Поліпшилось транспортне обслуговування. Тепер жителі Холодної Балки у будь-який час можуть поїхати до Макіївки у комфортабельному автобусі або таксі широким заасфальтованим шосе.

---

[1] Газ. «За честь шахтаря» (Макіївка), 6 листопада 1967 р.

Колись глухе невеличке шахтарське селище перетворилося на впорядковане, зелене містечко. На вулицях, скверах, подвір'ях дуже багато квітів, дерев, чагарників. З Кавказу й Одеси сюди переселилося понад 20 сортів поліантових троянд, з Нальчика — вічнозелені ялини, туї, буксуси, з Матвієва-Кургана — тонка берізка. Тільки протягом останніх восьми років гірники селища посадили 57 770 декоративних дерев, 32 960 — фруктових, 165 580 чагарників, 700 беріз, 130 ялин, 305 ін. вічнозелених насаджень. Навіть на місці терикону на подвір'ї шахти № 10 росте вишневий сад.

До послуг гірників — універмаг «Промінь», гастроном «Маяк», 3 промтоварні та 6 продуктових магазинів. Крім того, є кілька хлібних, молочних, м'ясних, овочевих, господарчих, меблевих, книжкових магазинів та 12 кіосків, 23 підприємства громадського харчування з товарооборотом 963 тис. крб. Серед них — ресторан «Золота Балка», кафе, 5 громадських та шахтних їдалень, домова кухня тощо. Є комбінат побуту, критий ринок. На благоустрій селища витрачається багато державних коштів. Чимало робіт виконується на громадських засадах. В цьому велика заслуга комуністів, комсомольців, профспілкових активістів — численного колективу шахтоуправління «Холодна Балка», усього населення. За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні, створення зразкових культурно-побутових умов життя трудящих серед селищних Рад Донецької області виконкому Холоднобалківської селищної Ради на честь 50-річчя Радянської влади вручено на вічне зберігання ювілейний прапор Донецького обкому КП України, облвиконкому та обкому профспілок.

У селищі є лікарня на 250 ліжок, поліклініка з стоматологічним та зубопротезним кабінетами, грязеводолікарня, санаторій-профілакторій, аптека, 6 фельдшерських пунктів, дитяча молочна кухня. Про здоров'я шахтарів піклуються 66 лікарів, 55 середніх медичних працівників. Для дітей побудовано 5 садків, 7 ясел і ясла-садок на 87 місць. У дитячих закладах працюють 120 вихователів та обслуговуючого персоналу.

У дореволюційному шахтарському селищі не було жодної школи. Тепер у Холодній Балці школа-десятирічка, школа-інтернат, три восьмирічки. Тут навчається 3742 дітей гірників. Крім того, є середня школа робітничої молоді, де здобувають знання 337 чоловік. Навчають і виховують молоде шахтарське покоління 164 педагоги. На шахтах трудяться 79 заочників-студентів технікумів та 65 — вищих учбових закладів.

Улюбленим місцем відпочинку гірницької молоді, усіх трудящих стали палац культури з залом для глядачів на 370 місць, широкоекранною кіноустановкою, лекційним та спортивним залами, кімнатами для гурткової роботи, літній кінотеатр на 700 місць, 2 клуби на 200 та 160 місць з широкоекранними кіноустановками, бібліотеками. Загальний фонд трьох бібліотек становить 46 960 примірників книг. Завжди людно на чотирьох спортивних майданчиках, новому стадіоні на 20 тис. місць, водоймищі площею 5 гектарів.

Зусиллями партійних організацій і всіх трудящих у Холодній Балці створено необхідні передумови й матеріальну базу для виховання нової людини — людини комуністичного суспільства.

М. О. БОЛДИРЄВ, В. Д. ЛЕВІН

МАР'ЇНСЬКИЙ РАЙОН

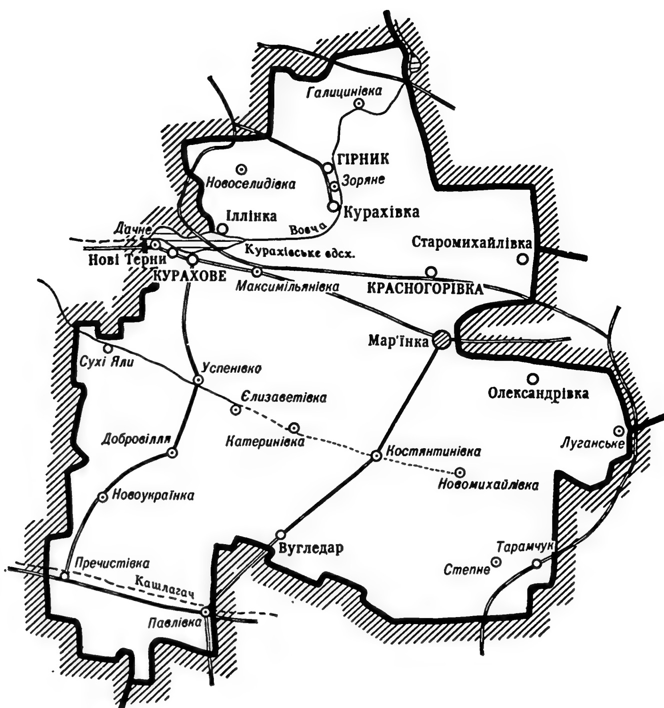

МА́Р'ЇНКА

Мар'їнка — селище міського типу та адміністративний центр селищної Ради депутатів трудящих. Розташована в долині річки Осикової (притоки річки Вовчої), за 27 км на південний захід від обласного центру і за 6 км на південь від найближчої залізничної станції Красногорівка Донецької залізниці. Через Мар'їнку проходить автомагістраль Донецьк—Запоріжжя. Населення — 9,3 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Побєда.

Мар'їнка — центр однойменного району, площа якого 1352 кв. км, населення — 101,4 тис. чоловік, у т. ч. міського — 60,6 тис. чоловік. На території його — 2 міські, 4 селищні та 15 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 67 населених пунктів. Провідне місце в економіці району належить сільському господарству. Тут — 19 колгоспів і 7 радгоспів. Широко розвинуто систему малого зрошення за рахунок використання вод місцевого стоку. В районі — 14 промислових підприємств. Найбільшими з них є заводи — вогнетривів ім. В. І. Леніна, авторемонтний, котельно-механічний, залізобетонних конструкцій, мінеральної вати, шиноремонтний та Курахівська ДРЕС. У системі народної освіти — 50 загальноосвітніх шкіл, з них 4 — вечірні середні школи сільської та робітничої молоді. Культурно-освітню роботу ведуть 27 клубних закладів та 37 бібліотек.

Територія нинішнього селища, як і району, була складовою частиною приазовських степів, що простягалися на сотні кілометрів. У IX—XII ст. в цих місцях кочували хозари, печеніги, половці. В наступному столітті половців витіснили татаро-монголи. Внаслідок розпаду Золотої Орди на початку XV ст. ці степи відійшли до Кримського ханства.

За часів Нової Січі територія теперішньої Мар'їнки належала до другого стану (коша) Війська Запорізького, а з середини XVIII ст.— до Кальміуської паланки[1].

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. XV—XVII.

Після ліквідації Запорізької Січі царський уряд виділив ці землі для грецьких поселень. Однак територія Мар'їнки та навколишніх сіл, як свідчить генеральний план Олександрівського повіту, складений у 30-х роках XIX ст., ще не була освоєна[1]. Після остаточного відмежування в казну земель, не заселених греками, сюди в 40-х роках почали переселятися колишні українські козаки, державні селяни різних повітів Харківської та Полтавської губерній[2].

За законом від 8 квітня 1843 року «Про додаткові правила переселення малоземельних державних поселенців у багатоземельні місця» переселенцям надавали від 4 до 7,5 тис. десятин землі. Поселенцям Мар'їнки було виділено 5386 десятин. Наділ на ревізьку душу становив 7,7 десятини. Відповідно до згаданого закону місцева казенна палата весною 1844 року спочатку послала на місце заселення групу селян[3]. Вони засіяли частину земель і заготували сіно для годівлі худоби в першу зиму. Переселенців групами відправляли під спеціальним наглядом. Повертаючись, ці провожаті привозили витяги з ревізьких реєстрів, де зазначалося, що селяни прибули на місце. Виїхати звідси їм заборонялося; втікачів переслідували.

Сюди також засилали по етапу поляків з Київської та Подільської губерній, яких наприкінці XVIII ст. вивезли з Польщі. На новому місці вони перебували під наглядом місцевої адміністрації. На відміну від державних селян, що користувалися общинною землею, поляки були однодворцями[4]. Так заселялися землі казенного села Мар'їнки. У 1859 році тут проживало 1318 чоловік, налічувалося 220 дворів. Село тоді належало до 4-го стану Олександрівського повіту Катеринославської губернії[5]. До сільської управи входили: старшина, збирач податків, писар і наглядач. Старшина призначав десяцьких, створював сільську варту, підтримував безпосередній зв'язок з павлівським становим приставом. З 1874 року Мар'їнка стала волосним центром нового Маріупольського повіту[6].

Переселенці займалися переважно землеробством. За ними було закріплено понад 2600 десятин орної землі. Частина землі була державним резервним фондом. Селяни жили в злиднях. Через примітивні знаряддя праці, нестачу робочої худоби, відсталі методи господарювання врожаї були низькі. Населення страждало від посух, знищення посівів сараною, ховрахами, гусінню. Особливо тяжкими були неврожайні 1848, 1849 і 1850 роки[7].

Закон 1866 року, який дозволив державним селянам викуповувати свої наділи, сприяв соціальному розшаруванню селян. Так, уже через 20 років у Мар'їнці з 293 дворів 52 були куркульськими (мали по 25 і більше десятин землі), 106 середняцькими (5—10 десятин), 122 бідняцькими (від 1 до 5 десятин), 13 батрацькими, що не мали землі. Біднота змушена була орендувати землю на умовах половинщини або за відробіток. Не маючи достатніх засобів виробництва, 143 господарства об'єднували робочу худобу, знаряддя праці, обробляючи свої земельні наділи супрягою. Численні платежі, повинності (дорожна, гужова тощо) й різні побори ще більше розоряли селян.

Жителі Мар'їнки щорічно вносили викупні платежі у розмірі 6676 крб. Для більшості вони були непосильні — нерідко перевищували прибутковість господарства. Це призводило до розорення й зубожіння селян. У 1886 році недоїмки по державних платежах (подушний податок) становили 2151 крб., земських — 6110 крб.[8]. Сіль-

---

[1] ЦДАДА СРСР, ф. 1307, оп. 1, спр. 31844, арк. 3.
[2] Краткий обзор Мариупольского уезда за 1883 год. Мариуполь, 1884, стор. 62—64.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 383, оп. 7, спр. 6044, арк. 26—28.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 927, оп. 1, спр. 19, арк. 5; Материалы для географии и статистики России. В. Павлович. Екатеринославская губерния, стор. 121.
[5] Списки населенных мест Российской империи, т. 13, Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 36.
[6] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1914 год. Мариуполь, 1915, стор. 86.
[7] Н. М. Дружинин. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева, т. 2. М., 1958, стор. 422.
[8] Статистическо-экономические таблицы по Екатеринославской губернии за 1885—1886 гг., вып. 2. Мариупольский уезд. Екатеринослав, 1887, стор. 201, 202, 206, 207, 212, 213.

ська управа, що була тоді першою судовою інстанцією, продавала з молотка майно боржників. Крім того, трудове селянство з 1864 по 1891 рік пережило 10 голодних років[1].

Наприкінці XIX — початку XX ст. чимало розорених селян ішли на Трудівські копальні Карпова або переселялися на неосвоєні землі Тургайського краю (нині Казахстан). Водночас куркулі, зокрема волосний старшина Барчан, скуповуючи землі зубожілих селян, збільшували свої наділи до 75—100 десятин. Сільські підприємці Пилипченки, Уманський, Кричевський, Бобровников відкрили кам'яновугільну копальню, крамниці, збудували водяний і вітряний млини[2].

Гноблені й позбавлені будь-яких прав, селяни піднімалися на боротьбу проти самодержавно-поміщицького ладу. Влітку 1903 року найбідніші мар'їнці разом з шахтарями копалень виступили на підтримку загального страйку робітників півдня Росії та масової політичної демонстрації, проведеної в Катеринославі іскрівським комітетом РСДРП[3].

У 1905 році трудящі Мар'їнки брали активну участь у революційному русі, що розгорнувся в країні. Члени партії О. І. Дзюба і П. С. Москалевич проводили в селі демонстрації, мітинги, закликаючи селян до боротьби проти самодержавства. 12 грудня 1905 року в Мар'їнці відбувся багатолюдний мітинг. Його учасники гаряче підтримали страйк залізничників Юзівки. Селяни заявили про свою солідарність з робітниками і готовність спільно з ними боротися за свободу. Трудящі Мар'їнки, які працювали на Вознесенських копальнях, взяли участь у страйку робітників 16 червня 1906 року[4].

Після поразки революції 1905—1907 рр. у Мар'їнській волості було засуджено і відправлено на каторжні роботи понад 30 чоловік.

Столипінська аграрна реформа, ліквідуючи общинне землеволодіння, сприяла дальшому класовому розшаруванню селянства Мар'їнки і зміцненню сільської буржуазії. На відрубні ділянки виділились переважно куркульські господарства. За ними закріпили 760 десятин землі[5].

Вкрай незадовільним було медичне обслуговування. Село входило до Михайлівської лікарської дільниці площею 566 кв. верст, з населенням 26 тис. чоловік[6]. Часто спалахували епідемії тифу, кору, дизентерії. Мар'їнку та навколишні села волості обслуговувала амбулаторія, в якій працював фельдшер І. О. Захаров.

Протягом довгого часу селяни були неписьменними. Лише 1869 року в приміщенні церковної сторожки відкрилася парафіяльна школа з дворічним строком навчання. Тут навчалося кілька десятків дітей, в основному хлопчиків. Заняття проводилися в одній кімнаті. На клопотання вчителя І. М. Вишемирського в 1896 році у селі відкрито однокласну земську школу з трирічним строком навчання. Приміщення її збудували на кошти селян і за рахунок встановлення шкільної повинності, запровадженої сільською громадою. В 1908 році в школі навчалося 89 хлопчиків і 27 дівчаток. Тут було краще поставлено навчальну роботу, ніж у церковнопарафіяльній школі. Крім письма й арифметики, учні діставали елементарні знання з природознавства, географії та історії[7].

При школі була бібліотека, в якій налічувалося 536 книг. Проте половину їх

---

[1] Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год, вып. 2, стор. 88—123.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-201, оп. 2, спр. 27, арк. 1—15; Фабрики и заводы Екатеринославской губернии, стор. 222, 223.

[3] Социал-демократические организации Донбасса в 1901—1904 годах. Сталино, 1954, стор. 13.

[4] Донецький облдержархів, ф. Р-55, оп. 1, спр. 2, арк. 5; спр. 52, арк. 32; ф. Р-2109, оп. 2, спр. 5, арк. 161—166.

[5] Список населенных мест Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 11.

[6] Отчет о состоянии врачебного дела в Мариупольском уезде в 1899 году. Мариуполь, 1900, стор. 17.

[7] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1910 год. Мариуполь, 1911, стор. 198, 242; Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1908 год. Мариуполь, 1909, стор. 96.

становили книги релігійного змісту та шкільні підручники, якими користувалися переважно учні.

Перша світова імперіалістична війна заподіяла багато лиха трудящим, погіршила й без того тяжке становище основної частини селянства. Більшість чоловіків мобілізували на фронт. Бідняцькі родини, не маючи можливості обробляти свою землю, здавали її за безцінь в оренду куркулям, розорялися й занепадали. Про злиденне становище переважної більшості мар'їнців свідчать, зокрема, такі офіційні дані: в 1915 році на 524 двори села було всього 2 жниварки і 6 кінних молотарок. Врожай з десятини становив у середньому: ярої пшениці — 55 пудів, жита й ячменю — 80 пудів[1].

Біднота Мар'їнки гаряче вітала повалення самодержавства. Трудове селянство жило прагненням розділити церковну й куркульські землі, їх реманент. В період між лютим і жовтнем 1917 року в селі часто відбувалися багатолюдні мітинги. У квітні на одному з них виступив більшовик О. І. Дзюба. Він роз'яснював селянам, що Тимчасовий уряд — це уряд поміщиків та буржуазії, від якого марно чекати припинення війни, сподіватися миру, землі й волі для селян.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції вже 26 листопада 1917 року більшовики сусідніх Трудівських копалень на чолі з делегатом II Всеросійського з'їзду Рад І. С. Косминським організували масовий похід робітників у села Мар'їнської волості. В Мар'їнці на мітингу вони розповіли про перемогу Великого Жовтня, перші декрети Радянської влади[2]. Того ж дня революційно настроєна частина селянства обрала Мар'їнську Раду робітничих, селянських та солдатських депутатів, до складу якої ввійшли більшовики А. П. Каплун, безпартійні активісти — П. Є. Цибульник, І. Є. Щербак та інші. А. П. Каплун до першої світової війни працював на Трудівських копальнях. На фронті був тяжко поранений. Повернувшись у вересні 1917 року з армії, він включився у партійну роботу на копальнях[3]. Земельна комісія Ради взялася за розподіл між бідняками земель куркулів.

Проте довести цю справу до кінця не вдалося. Незабаром розпочався наступ каледінських банд, а потім і німецьких окупантів. 7 квітня 1918 року оборонна лінія фронту Червоної Армії Донецького басейну проходила через Мар'їнку—Новомихайлівку — Великий Анадоль—Карлівку[4]. 14 квітня інтервенти захопили село. Вони грабували селян, реквізували хліб, худобу, птицю, сільськогосподарський реманент і відправляли до Німеччини.

Незважаючи на терор, селяни чинили опір. Вони йшли до партизанських загонів М. Н. Ахтирського і Ф. А. Колесникова, що діяли в повіті[5]. Активно боролися проти інтервентів робітники навколишніх копалень. В ніч з 18 на 19 листопада 1918 року на Вознесенській (Петровській) копальні скликано підпільну нараду більшовицької організації Юзівсько-Макіївського району. Вона прийняла рішення про сформування Юзівсько-Макіївського партизанського загону на чолі з І. С. Косминським, до складу якого входили й мар'їнські селяни.

На базі цього та інших загонів було сформовано 8-й піхотний Інтернаціональний Радянський полк, у відділі ЧК якого працював А. П. Каплун. 15 лютого 1919 року частини полку визволили Мар'їнку[6]. Мар'їнські селяни гаряче вітали Червону Армію, вступали до її лав. Після визволення всієї волості від білогвардійщини, 19 березня того ж року в селі відновлено органи Радянської влади. Коли Донбасові почала загрожувати озброєна до зубів Антантою армія Денікіна, то політуправління 14-ї

---

[1] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 год, стор. 70, 98, 123, 196, 218, 230.
[2] Д. І. Гацула. Понад Осиковою. Донецьк, 1967, стор. 28.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-55, оп. 1, спр. 2, арк. 6; ф. Р-1100, оп. 1, спр. 544, арк. 5.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 110.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-2109, оп. 5, спр. 119, арк. 2.
[6] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 142—146; Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 134.

А. П. Каплун, член Мар'їнського ревкому. 1918 р.

армії залишило А. П. Каплуна для підпільної роботи в тилу ворога[1].

9 квітня 1919 року кінний корпус білогвардійського генерала Шкуро прорвав оборонний рубіж Мар'їнка—Максимільянівка на Гришинській ділянці, яку захищав 9-й полк 3-ї Задніпровської бригади Південного фронту. Спільними зусиллями частин Червоної Армії та партизанських загонів прорив було ліквідовано. 22 травня 1919 року банди білих вдруге прорвали фронт на стику 9-ї стрілецької дивізії та загонів Махна і захопили Мар'їнку[2].

Денікінці грабували населення, жорстоко знущалися з нього, розстрілювали навіть тих, хто співчував більшовикам. За доносом куркулів, каральний загін чеченців з денікінської армії 13 жовтня 1919 року оточив будинок А. П. Каплуна. Карателі застрелили підпільника, а тіло порубали шаблями[3]. Білі примусово мобілізовували селян в армію, а тих, хто відмовлявся, катували, розстрілювали. Люди ховалися, йшли у партизанські загони, до Червоної Армії. Так зробили А. С. Жураковський, М. Г. Євтушенко, Г. М. Розсалюк, А. С. Котелевич та багато інших.

25 грудня 1919 року денікінців вигнали із села. Через 5 днів відбулося засідання членів Мар'їнського волосного ревкому, а волосну земську управу було ліквідовано[4]. Проте куркулі чинили відчайдушний опір; навколо села орудували махновські банди. Особливо запеклою була зграя «Золотого Зуба» — так прозвали Москалевського — уродженця села. Бандити нападали на Мар'їнку. Для ліквідації бандитизму в селі створили загони самооборони. Незабаром ватажка банди Москалевського було впіймано і при спробі втекти убито. В Мар'їнці поступово налагоджувалось мирне життя.

Після того, як 1 квітня 1920 року обрали волосну Раду робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, ревком як орган влади склав свої повноваження. Одним з перших голів виконкому волосної Ради був І. Д. Черкас[5].

У жовтні того ж року на лінії фронту Мар'їнка—Максимільянівка—Олександрівка — станція Доля почалися запеклі бої з врангелівцями. Бійці 9-ї стрілецької дивізії Південного фронту, серед яких було багато мар'їнців, виявивши мужність та відвагу, відкинули ворога[6].

Виконком Мар'їнської волосної Ради був одночасно й виконавчим органом Мар'їнки (16 квітня 1920 року вона увійшла до складу Юзівського повіту Донецької губернії[7]). На клопотання селян перед губвиконкомом 30 жовтня 1921 року обрано сільську Раду з 34 депутатів, в т. ч. Й. І. Дубицького, М. І. Костенка (голова), Ф. І. Красовського, І. М. Певного.

Після закінчення громадянської війни трудящі Мар'їнки розпочали мирне будівництво в умовах розрухи і голоду. На 15 травня 1922 року в селі було 1500 голодуючих[8]. За подвірним переписом, селяни володіли 3692 десятинами землі, з них орної було 3445 десятин. Проте засівалося і використовувалося під городи лише 918 десятин. 166 господарств не мали худоби, 269 — робочої худоби, 434 — коней, 376 — плугів, 287 — возів[9].

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1100, оп. 1, спр. 544, арк. 31.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 317; т. 2, стор. 70.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1110, оп. 1, спр. 544, арк. 33.
[4] Там же, ф. Р-263, оп. 2, спр. 1, арк. 20; ф. Р-205, оп. 1, спр. 6, арк. 17; спр. 12, арк. 32.
[5] Там же, ф. Р-263, оп. 1, спр. 1, арк. 2,6.
[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 579.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 584, арк. 22.
[8] Донецький облдержархів, ф. Р-205, оп. 1, спр. 10, арк. 64; спр. 22, арк. 6, 18; спр.12,арк.135, 227.
[9] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 5, стор. 702—711.

19 лютого 1923 року створено Мар'їнський район (центр Мар'їнка) у складі Мар'їнської, Старомихайлівської та Красногорівської волостей Юзівського повіту[1].

Сільська Рада та КНС, організований наприкінці 1920 року, допомагали біднякам зміцнити їхні господарства, залучали бідноту і середняків до сільськогосподарських та інших об'єднань, вживали заходів щодо ліквідації неписьменності, підвищення культурного рівня селян.

Уже в 1922 році на колишній землі поміщика Янаки організовано сільськогосподарську трудову артіль «Перемога», до якої першими вступили незаможники В. І. Шевченко, І. П. Шевченко, В. Я. Фесенко (голова), Й. Ф. Скрипник та інші[2].

У 1923 році членами КНС були 36 бідняків, з них 5 жінок. Комітет мав фонд землі та запас зерна для допомоги бідняцьким родинам, які терпіли нужду. У лютому—березні 1923 року в Мар'їнці члени КНС та біднота організували споживчу кооперацію. Комнезам дбав про завезення товарів широкого вжитку і продаж їх у першу чергу біднякам. У червні 1923 року створено сільськогосподарську кредитну кооперацію. Під контролем КНС вона постачала сільськогосподарський реманент селянам та членам артілі «Перемога» в кредит на 2—4 роки. Кредитна кооперація відіграла важливу роль у піднесенні господарства селян і зміцненні виробничих об'єднань села.

Керований партійною організацією КНС наполегливо боровся за інтереси бідняків та середняків, ліквідацію решток куркульського бандитизму, зміцнення Рад як органів диктатури пролетаріату на селі, здійснення великої масово-політичної та культурно-освітньої роботи. 8 червня 1924 року, обговорюючи на черговому районному з'їзді КНС доповідь про міжнародне та внутрішнє становище країни, комнезамівці закликали зміцнювати Червону Армію, союз робітників та селян[3].

На прикладі спільної праці членів артілі «Перемога» селянство Мар'їнки пересвідчувалось в її перевагах, в тому, що це єдино правильний шлях до виходу бідняцьких господарств з тяжкого економічного становища. У березні 1926 року артіль «Перемога» об'єднувала вже 26 селянських дворів. На 201 десятину землі вона мала трактор, 11 волів і коней, 3 плуги, 2 сівалки, 3 жниварки, 3 букери, 2 кінні й парову молотарки, 3 віялки і локомобіль. В артілі було запроваджено шестипільну сівозміну[4].

19 січня 1926 року в Мар'їнці[5] відбувся районний з'їзд КНС. Він закликав сільські КНС зміцнювати дружбу бідняків з середняками, дедалі ширше залучати їх до сільськогосподарських виробничих об'єднань. У лютому того ж року в селі організовано машинне товариство. На зібрані селянами кошти воно придбало трактор. У 1927 році в Мар'їнці створено ТСОЗ ім. Т. Г. Шевченка.

Було здійснено перші перетворення в культурному житті села. В Мар'їнській трудовій семирічній школі, відкритій з вересня 1922 року, навчалося 472 учні; працювали 5 учителів, серед них — учитель колишньої земської школи І. М. Вишемирський, один з тих, які першими відгукнулися на заклик партії перебудувати стару школу[6]. Регулярно проводились заняття лікнепу, створеного в листопаді 1923 року. При школі організували бібліотеку. Крім того, з серпня 1922 року в Мар'їнці відкрили хату-читальню.

В центрі села містилися райбудинок і сільбуд, відкриті в лютому—березні 1924 року. Тут працювали драматичний, хоровий, літературний, музичний, політграмоти, сільськогосподарський, військовий та інші гуртки, а також бібліотека з фондом понад 2 тис. книг.[7]

---

[1] Отчет Донецкого губернского исполнительного комитета VII губсъезду. Юзовка, 1923, стор. 67.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-57, оп. 1, спр. 22, арк. 1; ф. Р-201, оп. 1, спр. 8, арк. 43.

[3] Там же, ф. Р-58, оп. 1, спр. 2, арк. 27, 59; спр. 6, арк. 90—93, 268; спр. 9, арк. 1.

[4] Там же, спр. 30, арк. 16, 19—20.

[5] З 1925 по 1935 рік включно Мар'їнка входила до складу Петрово-Мар'їнського району.

[6] Газ. «Диктатура труда», 18 липня 1925 р.

[7] Донецький облдержархів, ф. Р-205, оп. 1, спр. 15, арк. 8—11; спр. 16, арк, 57; ф. Р-58, оп. 1, спр. 9, арк. 17, 41, 80, 82.

У 1928 році до Мар'їнки переведено Пирятинський педтехнікум. Це була важлива подія в культурному житті села. Викладачі й учні технікуму проводили культурно-масову роботу серед селян. У технікумі й сільському клубі регулярно демонструвалися кінофільми.

Поліпшувалося медичне обслуговування населення. При амбулаторії в 1927 році відкрито аптеку. В селі працювали лікар, фельдшер, акушерка і санітар.

Питання економіки й культури, освіти, побуту й охорони здоров'я села повсякденно вирішували партійні та радянські організації. У прийнятих рішеннях на звітні доповіді першої районної партійної конференції, що відбулася 20 жовтня 1923 року, наголошувалось на необхідності зміцнювати господарство села, поліпшувати діяльність партійного та радянського апарату, посилювати зв'язок з масами робітників і селян, роботу комсомолу. Секретарем райпарткому, створеного того ж року, обрали В. О. Селиванюка[1]. Одним з перших голів райвиконкому був О. А. Свиридовський.

У січні 1924 року створено партійний осередок Мар'їнки. Секретарем обрали Д. С. Севрикова. До цього часу комуністи села організаційно входили до складу парторганізації Вознесенських рудників[2]. В 1928 році Мар'їнський партосередок налічував 46 членів та кандидатів у члени партії, з них 18 робітників, 23 селян, 5 службовців, в т. ч. 37 чоловіків і 9 жінок. Партосередок вникав у всі питання життя села. У березні 1924 року В. Мірошниченко (секретар), П. Д. Севриков, О. Родін створили комсомольську організацію. Тоді ж виникла і піонерська організація.

Економічне становище селян поліпшувалося. Радянська влада допомагала селянським господарствам, виводила їх на шлях колективної праці. Значно зміцніла матеріальна база кооперативних товариств. У лютому 1928 року Мар'їнська сільськогосподарська кооперація налічувала 706 пайовиків. Юридичними членами в ній перебували артіль «Перемога» і ТСОЗ ім. Т. Г. Шевченка. Споживча кооперація охоплювала 85 проц. населення. Значним був фонд допомоги біднякам. На території села діяло 2 машинно-тракторних товариства[3].

В авангарді колгоспного руху йшли комуністи. Мар'їнський партосередок провів велику роботу, щоб здійснити рішення XV з'їзду ВКП(б) про широке розгортання колективізації сільського господарства. 11 січня 1930 року на партійно-комсомольських зборах обговорювався хід колективізації на селі. Промовці висловлювались за створення колгоспу. Партійні збори 2 лютого того ж року визначили завдання партосередку щодо ліквідації куркульства як класу, схваливши лінію партії в цьому питанні[4]. Весною 1930 року на базі ТСОЗу ім. Т. Г. Шевченка організовано колгосп ім. Т. Г. Шевченка, головою якого обрали комуніста Я. І. Щербака. Об'єдналося 150 бідняцьких та середняцьких господарств. Першої весни артіль засіяла 2000 га, в т. ч. 900 — пшеницею, 546 — ячменем і 120 га вівсом[5]. У квітні створено радгосп ім. Паризької комуни (з 1963 року — «Красногорівський»)[6].

Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі чинили запеклий опір заходам Радянської влади, проводили ворожу роботу серед середняків, агітували селян не вступати до колгоспів, а тих, хто уже вступив,— забирати усуспільнені знаряддя праці та тяглову силу. Вони зривали хлібозаготівлі, не сплачували державних податків, вдавалися до терору. Проте спроби контрреволюційних елементів зірвати соціалістичну перебудову було ліквідовано. Завдяки великій роз'яснювально-агітаційній та організаторській роботі комуністів і комсомольців трудове селянство на сходці 11 березня 1930 року засудило підривні дії куркулів і зажадало вжити рішучих заходів — вислати з села особливо небезпечні елементи.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 2, арк. 1—2.

[2] Отчет о работе Юзовского уездного комитета КП(б)У VIII уездной партийной конференции. Юзовка, 1923, стор. 47.

[3] Донецький облпартархів, ф. 1934, оп. 1, спр. 1, арк. 2—35; спр. 2, арк. 19.

[4] Там же, спр. 4, арк. 2, 4.

[5] Газ. «Диктатура труда», 12 серпня 1930 р.

[6] Донецький облпартархів, ф. 1934, оп. 1, спр. 3, арк. 68, 172.

55 куркульських родин вислали за межі Мар'їнки, їх майно конфіскували. Цього ж року колективізацію тут було завершено[1].

8 лютого 1931 року в колгоспі ім. Т. Г. Шевченка створено партосередок. Під керівництвом партосередку активно працювала комсомольська організація, яка в травні того ж року складалася з 10 чоловік[2].

На кінець першої п'ятирічки, у 1932 році, колгосп мав 2400 га землі. Рік у рік поліпшувалися його виробничі показники. Серед колгоспників набуло поширення соціалістичне змагання. Першими ударниками стали колгоспниці Д. Я. Бойко, П. М. Спартесна, М. Ф. Шевченко та інші.

У передвоєнні роки міцніла економіка колгоспу. 1939 року він зібрав 13,2 цнт зернових з га. Колгоспники зобов'язалися зібрати наступного року 100-пудовий урожай. Господарство обслуговувала тракторна бригада Мар'їнської МТС, яка мала 4 трактори, сівалки, плуги, культиватори та іншу техніку. В двох рільничих і городніх бригадах, на молочнотоварній фермі й на інших ділянках виробництва працювало 250 чоловік.

Успіхи в розвитку господарства створювали умови для заможного й культурного життя колгоспників. У 1939 році вони одержали на трудодень 4 кг зерна і понад 2 крб. грішми. Було відкрито будинок колгоспника; у бригадах створили червоні кутки, пересувні бібліотеки. Малята виховувались у дитяслах[3].

У 1938 році Мар'їнку віднесено до категорії селищ міського типу. 1940 року тут завершено електрифікацію і радіофікацію. Телефонна станція з'єднувала з районним центром усі колгоспи, радгоспи і сільські Ради. У центрі селища було встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Набагато поліпшилося медичне обслуговування населення. При амбулаторії відкрили дитячу консультацію, фізіотерапевтичний кабінет, запроваджувалося світлолікування.

Мар'їнську семирічну школу 1938 року перетворено на середню, де навчалася тисяча учнів. Крім неї, працювали педтехнікум і початкова школа. Тільки в 1939 році 60 проц. випускників педагогічного технікуму залишилося працювати в своєму районі[4]. Мар'їнка стала селищем суцільної письменності. Вчителі шкіл, викладачі й студенти технікуму брали активну участь в громадсько-політичному житті. Працювали клуб і бібліотека, що налічувала понад 7 тис. книжок.

Питання благоустрою селища, культурно-побутового й медичного обслуговування населення, а також роботи колгоспів ім. Т. Г. Шевченка і «Перемога», радгоспу ім. Паризької комуни були в центрі уваги селищної Ради депутатів трудящих, головою якої працював М. М. Шепотько.

В роки Великої Вітчизняної війни мар'їнці, як і всі радянські люди, стали на захист Батьківщини. У перші дні війни було створено винищувальні групи для боротьби з диверсантами. Коли фронт наблизився, то райком партії, виконкоми районної і селищної Рад організували вивезення обладнання, матеріальних цінностей МТС, колгоспів та радгоспів, евакуацію населення на схід країни.

19 жовтня 1941 року гітлерівці окупували Мар'їнку. У селищі відразу почали діяти підпільники. Активну роботу серед населення проводила комсомольська група[5]. Вона поширювала антифашистські листівки, повідомлення Радінформбюро, викривала брехливу пропаганду ворога, закликала до боротьби. Мар'їнці ухилялись від примусової праці у створених німцями «громадських дворах», уникали вигнання до фашистської Німеччини. Окупанти розстріляли комсомольців В. І. Лисенка та С. І. Куценка.

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-58, оп. 1, спр. 5, арк. 62—64; спр. 50, арк. 102; ф. Р-201, оп. 2, спр. 27, арк. 1—3.
[2] Донецький облпартархів, ф. 2238, оп. 1, спр. 1, арк. 1—2, 9.
[3] Там же, спр. 2, арк. 11; спр. 5, арк. 5, 9, 38; спр. 8, арк. 4.
[4] Газ. «Прапор Леніна», 20 травня 1940 р.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9-а, спр. 253, арк. 43—45.

9 вересня 1943 року частини 320-ї стрілецької дивізії 9-го стрілецького корпусу Південного фронту під командуванням генерал-майора І. І. Швигіна визволили Мар'їнку від гітлерівців[1].

Величезної шкоди завдали фашистські загарбники селищу. Вони пограбували жителів, забрали худобу; спалили триповерховий учбовий корпус педтехнікуму, гуртожиток його перетворили на стайню; зруйнували будинок середньої школи, пам'ятник В. І. Леніну; знищили районну бібліотеку[2]. На каторжні роботи вивезли 103 чоловіка. Відступаючи, фашисти виганяли з Мар'їнки і сусідніх населених пунктів тих жителів, які не встигли від них сховатися, і розстрілювали їх. Поблизу Мар'їнки у протитанкових ровах було знайдено 105 трупів, у т. ч. 28 дітей і 33 жінки[3].

Багато мар'їнців воювали з ворогом, перебуваючи в Червоній Армії. Учасник громадянської та Великої Вітчизняної воєн П. Д. Бойко пройшов славний бойовий шлях. Протитанковий дивізіон, яким він командував, громив ворога під Києвом, Москвою, Сталінградом, Курськом, у Празі. Його нагороджено двома орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, орденом Червоної Зірки та багатьма медалями. І. Д. Артемов (також учасник громадянської війни) бився під Сталінградом, штурмував Берлін і закінчив свій бойовий шлях на Далекому Сході, де брав участь у розгромі Квантунської армії. Він нагороджений двома орденами Червоного Прапора та медалями.

Після визволення Мар'їнки від німецьких окупантів трудящі, переважно жінки, почали відбудову зруйнованого війною господарства, закладів охорони здоров'я, освіти й культури. 16 листопада 1943 року створено територіальну партійну організацію з 4 комуністів. Секретарем обрали М. П. Збицького. Для відродження колгоспів і радгоспів, промислових підприємств багато зробили райком партії та виконком районної Ради депутатів трудящих. З руїн було піднято колгоспи ім. Т. Г. Шевченка, «Перемога», радгосп ім. Паризької комуни.

На жнивах трудилося все працездатне населення[4]. Колгосп ім. Т. Г. Шевченка, виростивши добрий урожай, виконав державний план хлібозаготівель і засипав у фонд Червоної Армії 70 тонн зерна. Трактористи Мар'їнської МТС, виконуючи виробничі завдання, зекономили 26 739 кг палива[5].

Селищна Рада, територіальна партійна організація піклувалися про родини військовослужбовців, інвалідів Великої Вітчизняної війни та загиблих на фронті воїнів. За рішенням партійних зборів від 13 листопада 1945 року в селищі було проведено місячник допомоги цим родинам.

У перші післявоєнні роки матеріально-технічна база колгоспів була дуже слабка. Зокрема, 1944 року колгосп ім. Т. Г. Шевченка мав 13 плугів, 8 сівалок, 14 букерів і обмаль тягла[6]. Населення здавало в колгосп зерно для посіву, продавало йому молодняк великої рогатої худоби. Самовіддана праця колгоспників, допомога держави та трудящих східних районів країни сприяли швидкому відновленню колгоспу.

Навесні 1946 року артіль ім. Т. Г. Шевченка за 5 робочих днів організовано провела сівбу ранніх зернових культур. Центральний Комітет КП(б)У в листі гаряче вітав мар'їнських хліборобів з успішним проведенням сільськогосподарських робіт[7]. У цьому ж році колгоспники М. А. Куниця, Л. С. Головко, В. І. Щербак, Я. Ф. Цибульник, Ф. С. Шавкун та інші нагороджені медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

12 квітня 1947 року в колгоспі ім. Т. Г. Шевченка створено партійну організацію, секретарем якої був Ф. С. Овчаренко. Вона очолила змагання колгоспників за

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 382; Архів МО СРСР, ф. 5917, оп. 505, спр. 196, арк. 58.

[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 70-а, арк. 1—5.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 86, арк. 1—56.

[4] Донецький облпартархів, ф. 1934, оп. 1, спр. 13, арк. 1—2; спр. 14, арк. 12, 20.

[5] Газ. «Прапор Леніна», 3 червня 1944 р.

[6] Донецький облдержархів, ф. Р-4491, оп. 1, спр. 2, арк. 1—2.

[7] Газ. «Прапор Леніна», 15 квітня 1946 р.

вирощування високих врожаїв, піднесення продуктивності громадського тваринництва. Сільгоспартіль ім. Т. Г. Шевченка, як і всі господарства району, вже у 1948 році досягла передвоєнного рівня виробництва зерна, а в наступному — перевищила його. У 1949 році тут зібрано 17,3 цнт зернових культур з га, в т. ч. кукурудзи — 48,2 цнт, соняшнику — 22,8 цнт, по 82 цнт городини[1].

3 червня 1950 року відбулися загальні збори в артілях ім. Т. Г. Шевченка та «Перемога». Колгоспники ухвалили об'єднати свої господарства. Укрупнення позитивно позначилось на дальшому розвиткові економіки колгоспу і сприяло поліпшенню добробуту трудівників. У 1955 році колгосп мав 2783 га землі. В рільничих бригадах працював 121 чоловік, у тваринницьких — 81. Рік у рік зростала врожайність. Зернових культур збирали по 24,1 цнт, соняшнику — 26,3 цнт і кукурудзи — 39,3 цнт з кожного га. Господарство одержало 2 млн. 120 тис. крб. грошових доходів. Воно мало 7 вантажних автомашин, 8 електромоторів. Великий обсяг робіт у колгоспі виконували 15 механізаторів Мар'їнської МТС, у розпорядженні яких було 7 тракторів.

У 1958 році, після реорганізації МТС, колгосп придбав 10 гусеничних і колісних тракторів, 4 комбайни та іншу сільськогосподарську техніку, побудував 2,7 км високовольтних і 2,5 км низьковольтних ліній електропередачі, повністю електрифікувавши процеси виробництва[2].

26 лютого 1958 року велику групу працівників сільського господарства району нагороджено орденами й медалями, 4 присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Серед них перший секретар Мар'їнського райкому партії З. М. Глухов[3].

У 1964 році на полях колгоспу ім. Т. Г. Шевченка працювало 15 тракторів, 4 зернові та 3 кукурудзозбиральні комбайни, 15 автомашин, 5 дощувальних установок, багато тракторних плугів, сівалок, культиваторів, електродвигунів та іншої техніки. Розвинутою галуззю господарства було і тваринництво. Тільки дійних корів налічувалося 460 голів. Основні трудомісткі роботи на фермах механізували: встановили доїльні агрегати, автопоїлки, транспортери для очищення приміщень, підвісні дороги й кормороздавачі, кормодробарки, кормозапарники. Колгосп не раз був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. В ньому зросли чудові кадри. Комуніст, бригадир тракторної бригади П. Я. Пасько, комсомолець-механізатор Л. М. Шепотько, комбайнер О. Ф. Мірошниченко, доярка Л. П. Дорохова, свинарка А. Д. Сахно заслужили глибоку повагу колгоспників.

Розчистка старого русла річки Осикової. Мар'їнка, 1968 р.

Великих успіхів досяг у 1964 році і колектив Мар'їнського радгоспу «Красногорівський». У його користуванні було 5280 га сільгоспугідь, в т. ч. 4212 га орної землі і 300 га городу. Господарство мало 2400 голів великої рогатої худоби. На його полях працювало 46 тракторів, 8 зернових, 6 кукурудзо-збиральних комбайнів та багато інших сільськогосподарських машин. Радгосп того ж року виробив по 341 цнт молока на 100 га сільгоспугідь і виростив по 144 цнт городини з кожного гектара.

З 1963 року господарства Мар'їнки власним коштом розгорнули будівництво зрошувальної системи. Колгоспники артілі ім. Т. Г. Шевченка ухвалили за-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-6, оп. 1, спр. 4, арк. 2; спр. 6, арк. 15—19; спр. 9, арк. 26.

[2] Там же, спр. 9, арк. 45; спр. 14, арк. 1—17; спр. 26, арк. 1—20.

[3] Газ. «Прапор Леніна», 28 лютого 1958 р.

Відкриття Мар'їнського моря. 1964 р.

гатити русло річки Осикової і побудувати греблю. На допомогу прийшли колгоспники сусідньої артілі «Росія», механізований загін меліораторів Мар'їнського районного об'єднання «Сільгосптехніки», шефи села—промислові підприємства Петровського району Донецька, фахівці «Укрдіпроводгоспу», «Донецькспецбуду» та інші. Це була справді всенародна ударна будова.

Навесні 1964 року у водоймищі було понад 1,6 млн. кубометрів води. 24 травня того ж року відбулося урочисте відкриття споруди, створеної руками трудівників. На свято мар'їнців прибули хлібороби усіх районів Донецької області, представники робітників Донецька. Права першого пуску життєдайної вологи на колгоспні лани удостоїлися голова сільгоспартілі ім. Т. Г. Шевченка О. М. Черепанов, знатна ланкова Герой Соціалістичної Праці В. І. Плющакова з радгоспу «Харцизький» Донецької області, бригадир прохідників шахти № 5-біс «Трудівська» Герой Соціалістичної Праці І. І. Стрельченко. Свято вилилось у демонстрацію непорушного союзу колгоспного селянства і робітничого класу[1].

Колгосп ім. Т. Г. Шевченка з кожного зрошуваного га збирає по 650—700 цнт кормових буряків, 150 цнт люцерни з 4 укосів, понад 200 цнт городини. У травні 1966 року в Мар'їнці відбувся республіканський кущовий семінар, організований «Укрсільгосптехнікою». Іригатори, що з'їхалися з ряду областей України, вивчали передовий досвід мар'їнців у малому зрошенні[2].

У першому ж році нової п'ятирічки колгосп зібрав по 26,5 цнт зернових з кожного га. Успіхи мар'їнців високо оцінили партія й уряд. У 1966 році орденом «Знак Пошани» нагороджено голову колгоспу О. М. Черепанова, ланкових Т. Л. Жигайло, Т. Я. Ткаченко, тракториста А. Ф. Коломійця.

У ювілейному 1967 році врожай зернових становив 27 цнт з га, городини — 236 цнт. Тваринники надоїли 2270 кг молока від кожної фуражної корови, виробили 53,2 цнт м'яса і 23,9 тис. штук яєць на 100 га зернових. Колгосп одержав 173 тис. крб. прибутку.

У травні 1967 року ЦК КП України прийняв постанову «Про досвід роботи партійної організації Мар'їнського району Донецької області в будівництві й використанні зрошуваних ділянок у колгоспах і радгоспах». На жовтневому (1968 року) Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнєв відзначив заслуги хліборобів району в меліорації земель власним коштом. Використовуючи набутий досвід, мар'їнці на поливних землях вирощували високі врожаї. Колгосп ім. Т. Г. Шевченка в 1968 році на зрошуваних землях одержав 46 тис. крб. прибутку. Таких же результатів досягнуто і в деяких інших господарствах району. Незабаром досвід зрошуваного землеробства мар'їнців став надбанням хліборобів країни. У серпні 1969 року з метою вивчення його проводилася всесоюзна нарада іригаторів.

В ході підготовки до відзначення 100-річчя від дня народження В. І. Леніна, трудівники Мар'їнки розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання

[1] Журн. «Комуніст України», 1969, № 2, стор. 48—51.
[2] Газ. «Під прапором Леніна», 26 травня 1966 р.

Майстри зрошування Мар'їнського району, 1968 р.

п'ятирічки. Навіть у посушливому 1968 році колгосп ім. Т. Г. Шевченка зібрав по 27 цнт зернових з кожного га; комплексна бригада № 2 (бригадир Ф. К. Коломоєць) на площі 130 га виростила по 37,4 цнт озимої пшениці[1]. В господарстві запроваджено гарантовану грошову оплату праці. В 1968 році колгоспники одержали понад 4 крб. на трудодень. 165 трудівників забезпечено пенсією.

У селищі провадиться велике промислове, культурно-побутове й житлове будівництво. З 1959 року розпочалося спорудження шиноремонтного заводу, проектна потужність якого — 100 тис. покришок на рік. Підприємство невпинно розширюється, стають до ладу нові цехи виробництва вентиляційних ременів.

Наново відбудовано в 1963 році молокозавод, який переробляє за добу близько 100 тонн молока й випускає 16 найменувань молочної продукції. Вдвоє збільшив свою потужність харчовий комбінат; пущено цех безалкогольних напоїв; значно розширилися мукомельний і маслоробний цехи. В 1951 році побудовано хлібокомбінат, який випікає понад 10 найменувань хлібо-булочних виробів.

До послуг населення райпобуткомбінат, комбінат комунальних підприємств. Працюють кравецька, шевська, 2 годинникові, радіо-телевізійна та інші побутові майстерні й павільйони.

За останні 5 років на околиці районного центру виросло містечко дво- і триповерхових будинків загальною житловою площею 3,2 тис. кв. метрів. У селищі прокладено 12 км водопроводу, 6 км асфальтованої дороги, 12 км тротуару, посаджено 15 тис. декоративних дерев і кущів, закладено 2 га нового парку.

Широкого розвитку набула торговельна мережа. В селищі — 22 продовольчих, промтоварних та інших спеціалізованих магазини. За 1965—1968 рр. населенню продано 122 мотоцикли, 730 телевізорів, 826 радіоприймачів, 198 холодильників, 465 пральних машин. Понад 40 автомашин — в особистому користуванні трудящих. Щоденно реалізується товарів на 18 тис. карбованців.

Селище повністю електрифіковано, його обслуговують автоматична телефонна станція, районний радіовузол. Асфальтованою дорогою воно сполучене з обласним центром. Налагоджено систематичний рух автобусів з Мар'їнки у Донецьк та інші міста області й населені пункти району.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування населення. Центральна районна лікарня, розміщена в Красногорівці,— опорно-показова в області. За зразкову роботу в 1968 році їй присуджено «Кубок здоров'я» обласного відділу охорони здоров'я й президії обкому профспілки медпрацівників. У лікарні — 400 ліжок, функціонують спеціалізовані відділення — хірургічне, 2 терапевтичні, неврологічне, отоларингологічне, інфекційне, дитяче, акушерсько-гінекологічне. У лікувальному містечку працюють 400 медичних працівників, у т. ч. 62 лікарі. Крім того, мар'їнців

---

[1] Газ. «Під прапором Леніна», 3 грудня 1968 р.

обслуговує селищна лікарня з поліклінікою. В 1967 році орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено головного лікаря В. П. Малєєва, орденом «Знак Пошани» — лікаря М. Г. М'ясникову, лікаря-терапевта В. А. Старикову.

Щорічно збільшуються асигнування на будівництво й утримання дошкільних закладів. Збудовано дитячий комбінат на 145 місць.

В Мар'їнці 5 шкіл: середня загальноосвітня, школа-інтернат (педтехнікум у 1955 році переведено до м. Костянтинівки), восьмирічна, початкова й вечірня школи робітничої та сільської молоді, в яких 124 вчителі навчають 2300 учнів. 147 школярів — дітей колгоспників і робітників відвідує Мар'їнську музичну школу. Велику повагу здобули заслужений вчитель школи УРСР К. М. Кисляк, відмінники народної освіти — вчителі Р. І. Куценко, В. І. Смоляр, В. А. Пичко, Г. П. Щадько, В. В. Горбатко, Н. О. Висторопі нагороджений орденом «Знак Пошани» А. Я. Бурлига. Краєзнавчий загін школи взяв активну участь в республіканській експедиції «Шляхами Великого Жовтня». Зібрані матеріали експонуються в шкільній кімнаті-музеї В. І. Леніна. Комсомольці й піонери Мар'їнської середньої школи листуються з учнями Болгарії, ПНР, НДР і ЧССР.

На центральній площі селища у 1968 році зведено монумент і запалено вічний вогонь — пам'яті воїнів-мар'їнців, що загинули в роки Вітчизняної війни.

В будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності — хоровий, танцювальний, вокально-інструментальний ансамбль «Колос», гурток баяністів, дитяча балетна студія. Ансамбль «Колос» і танцювальний колектив стали дипломантами обласного огляду художньої самодіяльності, присвяченого 50-річчю Великого Жовтня. Свою любов до рідного краю мар'їнці висловили в пісні:

В небі зорі ясно сяють,
Серце радісно сія.
Розквітай же рясним цвітом,
Рідна Мар'їнко моя!

Колишній керівник хору Т. І. Кочубей за заслуги у розвитку самодіяльного мистецтва нагороджена Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Читець-декламатор М. М. Погребняк була учасником республіканського огляду художньої самодіяльності. Ентузіасти будинку культури зав'язали дружбу з самодіяльним ансамблем «Торнадо» з м. Магдебурга НДР. Колектив обласного музично-драматичного театру ім. Артема взяв шефство над закладами культури Мар'їнки, подаючи їм творчу допомогу.

Потокова лінія ремонту покришок на Мар'їнському шиноремонтному заводі. 1967 р.

У новому універмазі «Сюрприз». Мар'їнка, 1968 р.

На Мар'їнському молокозаводі. 1968 р.

У будинку культури організовано батьківський університет комуністичного виховання; працюють кінотеатр на 460 місць, районна бібліотека для дорослих, в якій 25 тис. книг. Крім того, в селищі є районна бібліотека для дітей з фондом понад 20 тис. книг і піонерський клуб.

Невпинно зростає культурний і загальноосвітній рівень жителів селища. Понад 200 чоловік мають вищу освіту і близько 3 тис.— середню. У Мар'їнці жили і працювали нині радянські письменники В. О. Білоусов, І. Ф. Лук'яненко (Савич). Мар'їнці передплачують понад 10 тис. примірників газет і журналів, або 1030 на кожну тисячу жителів; 162 чоловіка — передплатники творів К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна.

Під керівництвом партійної організації за Радянської влади досягнуто великих успіхів у господарському й культурному житті Мар'їнки. В партійних організаціях колгоспу і радгоспу працюють 70 комуністів. Активну участь у виробничому, громадсько-політичному житті беруть комсомольські організації. Лише у промисловості й сільському господарстві працюють понад 110 комсомольців. З 95 депутатів селищної Ради — 20 колгоспників артілі ім. Т. Г. Шевченка і 21 робітник радгоспу «Красногорівський».

Радянська влада дала щасливе життя трудящим селища. Вони успішно будують комуністичне суспільство.

Н. Д. ЄВТУШЕНКО, С. М. МЕЛЬНИК, С. І. СВІРСЬКИЙ

КУРА́ХОВЕ

Курахове (до 1943 року — Курахівдресбуд, до 1956 року Курахівдрес) — місто районного підпорядкування, центр однойменної міської Ради. Розташоване на лівому березі річки Вовчої (басейн Дніпра), за 18 км на північний захід від районного центру Мар'їнки і за 46 км на захід від Донецька, на автомагістралі Донецьк—Запоріжжя. На околиці міста — залізнична станція Роя Донецької залізниці. Населення — 15,6 тис. чоловік. Курахівській міській Раді підпорядковані населені пункти: Іллінка, Нові Терни, Островське, Старі Терни, Степанівка.

Під час розширення території Курахівської ДРЕС в кургані «Велика могила» 1969 року розкопано 18 кочівницьких поховань XII ст., де знайдено кольчугу, кинджал, шаблю, колчан із стрілами. В одному з поховань виявлено скелет коня зі збруєю. Відомості про перші поселення в цій місцевості сягають у глибоку давнину. Річка Вовча, що впадає в Самару, колись була повноводною. Для охорони її як водного шляху запорожці ставили сторожові пости, створювали зимівники, де згодом виникли поселення.

Історія сучасного міста пов'язана з будівництвом Курахівської державної районної електростанції. На території Курахового в 30-х роках були населені пункти: Нові Улакли, Первомайське, Старі Терни, Тівалі. Пізніше до міста приєднано с. Іллінку (стара назва — Шахове) і робітниче селище Рою.

Ще в роки першої п'ятирічки Радянський Уряд прийняв постанову про будівництво нової електростанції в Донецькому басейні. Було вирішено зводити нову ДРЕС

на півдні Гришинського району[1]. Вона мала істотно поповнити потужності двох енергосистем півдня Європейської частини СРСР — «Доненерго» і «Придніпровенерго», стати сполучною ланкою між Донбасом і Придніпров'ям — двома великими промисловими центрами півдня України.

У 1933 році «Доненерго» визначило, а 15 серпня наступного року «Головенерго» Наркомату важкої промисловості СРСР затвердило місце майбутньої будови на Вовчій, за 15 км від с. Курахівки. Звідси й назва нинішньої ДРЕС. Будівельний майданчик мав площу 2 тис. га. На цій території тоді було розташовано 5 сіл.

Наприкінці 1934 року Московським і Ленінградським інститутами «Теплоелектропроект» було складено проектне завдання. Потужність станції визначалася в 400 тис. квт. В травні 1935 року «Головенерго» змінило попередній проект, визначивши потужність не 400, а 200 тис. квт. За планом перший турбогенератор ДРЕС мав дати струм у липні 1938 року, а вся електростанція стати до ладу в січні наступного року. Щоб забезпечити станцію водою, річку Вовчу перекривали двома греблями — Іллінською і Терновською. Основним паливом мали бути шлами — відходи вуглезбагачування[2].

Будівництво ДРЕС оголосили господарсько-політичним завданням першочергової ваги. Для будівельно-монтажних робіт Наркомат важкої промисловості СРСР в травні 1936 року утворив підрядні організації — «Донбасважбуд», «Донбасспецбуд» і «Союзекскавація». Начальником Курахівдресбуду призначено було комуніста В. І. Соколовського.

Влітку того ж року розгорнулося будівництво станції і робітничого селища. Душею будови стала партійна організація, утворена за постановою Донецького обкому КП(б)У 7 червня 1936 року. Першим секретарем її обрали А. П. Бежанову — члена партії з 1917 року, послану сюди ЦК ВКП(б). Щоб зміцнити партійні й комсомольські кадри, обком партії відрядив на будівництво Курахівської ДРЕС також 15 комуністів і 50 комсомольців[3].

Парторганізація стала ініціатором багатьох цінних починань, що сприяли розвиткові трудової активності будівельників. Вона закликала їх закінчити спорудження Іллінської і Терновської гребель до 20-х роковин Великого Жовтня. Підхопивши цей заклик, робітники розгорнули соціалістичне змагання. Комуністи — електрозварник О. П. Носко, тесляр П. М. Поваляєв, муляр К. Ф. Милюханів, безпартійні — механік С. О. Романенко, шофер О. О. Лідицький, допоміжні робітники брати П. О. і О. О. Правилови виконували по 2—3 норми щоденно. Змагалися між собою ділянки, зміни, бригади. Перша стахановська п'ятиденка, проведена з 25 по 30 червня, завершилася тим, що виробничі завдання здійснили підсобники на 130, а теслярі, муляри та штукатури — на 190 процентів.

Водночас прискорено споруджувалося робітниче селище енергетиків. В серпні 1936 року в перші 3 будинки заселили 130 робітників. Було відкрито лікарню на 28 ліжок, амбулаторію, аптеку. Навчальний рік діти розпочали у новозбудованій школі-семирічці[4].

Зважаючи на важливість і терміновість спорудження Зуївської ДРЕС, на початку 1937 року роботи на будівництві Курахівської електростанції були тимчасово припинені. Комуністи і комсомольці, провідні спеціалісти, кваліфіковані робітники вирушили на завершення другої черги Зуївської ДРЕС. Туди вивезли також будівельні матеріали і устаткування. Виконавши урядове завдання, робітники Курахівдресбуду повернулися на попереднє місце. В грудні 1937 року тут відновилися роботи[5].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 9, спр. 10605, арк. 20.
[2] Донецький облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 248, арк. 246, 427, 431, 434.
[3] Там же, спр. 234, арк. 20; спр. 251, арк. 12, оп. 7, спр. 12, арк. 44.
[4] Там же, спр. 248, арк. 431—432.
[5] Там же, оп. 7, спр. 33, арк. 46; спр. 198, арк. 30.

Велику допомогу будівельникам подавали партія і уряд. ЦК ВКП(б) і Рада Народних Комісарів СРСР постановою від 20 грудня 1937 року зобов'язали підрядні організації закінчити будівництво першої черги Курахівської ДРЕС у другій половині 1939 року і розпочати експлуатацію двох турбін по 50 тис. квт.[1]. Наркомат важкої промисловості СРСР визначив завдання на 1938 рік. Насамперед потрібно було поблизу Первомайського підготувати будівельний майданчик для головного корпусу. «Союзекскавація» в травні 1938 року мала вирити котлован, вибравши 600 тис. куб. метрів грунту.

Відновлена в квітні 1938 року партійна організація Курахівдресбуду (секретар Г. П. Корнієнко) мобілізувала колектив на успішне виконання нового завдання. На пропозицію парткому представників Курахівдресбуду в травні відрядили до Чернігівської та Воронезької областей для набору робочої сили. Згодом на будівництво організовано прибули 450 робітників[2]. Колектив будівельників поповнювався також і за рахунок місцевого населення. В серпні 1938 року тут працювало 2147 робітників. Зросла і партійна організація, яка тоді об'єднувала 60 членів і кандидатів у члени ВКП(б)[3].

Комуністи будови очолили провідні ділянки, були прикладом трудового героїзму. Коли в липні 1938 року почала відставати робота на спорудженні Іллінської греблі, то Ю. Ф. Катранжі, М. З. Капран, Т. О. Душенко закликали робітників працювати і у вихідні дні. Самі вони перевиконували норми виробітку на 250—300 процентів.

Цінну допомогу енергетикам подали колгоспники сусідніх сіл. Прибувши на будівництво зі своїм транспортом, 300 селян за 15 робочих днів підвезли для спорудження греблі 2500 куб. метрів каменю. Партком і будком Курахівдресбуду щомісяця відзначали кращі колективи будівельників Червоним прапором.

Бойовим помічником парторганізації був комсомол. Організаційно оформившись у грудні 1937 року, комсомольська організація літом наступного року об'єднувала 125 членів. На чолі з секретарем П. З. Капран комсомольці працювали безпосередньо на будівельних майданчиках, провадили значну масово-політичну роботу серед робітників. Комсомольська бригада бетонників з 26 юнаків і дівчат, якою керували І. М. Посадський і О. О. Смирнов, виконувала норми на 150—200, ланки арматурників В. М. Паніна і А. І. Канищева — на 270 процентів[4].

Постійну допомогу Курахівдресбудові подавала сільська Рада. До 1937 року населені пункти Нові Улакли і Тівалі підпорядковувалися Первомайській сільраді. В січні—лютому 1938 року Первомайське було знесено, а сільраду перейменовано на Курахівдресбудівську селищну Раду. Вона дбала про житла для сімей переселенців, вживала заходів для ліквідації недоліків у торгівлі, громадському харчуванні, обслуговуванні культурних потреб будівельників. Актив Ради по-діловому допомагав прискорити темпи будівництва селища. Навесні 1938 року поновлено забудову центральної частини майбутнього міста енергетиків — Соцмістечка.

3 серпня 1938 року бюро Сталінського обкому КП(б)У розглянуло стан будівництва Курахівської ДРЕС і привернуло увагу партійної організації будови до посилення пропаганди передових методів праці, усунення зайвих ланок у керівництві ходом робіт, поліпшення побутового обслуговування робітників; зобов'язав обком комсомолу рекомендувати на будову секретаря комітету ЛКСМУ, мобілізувати щонайменше 100 активістів для постійної роботи на будівництві. Трестові «Донбасважбуд» доручили забезпечити матеріально-технічне постачання будови.

За почином комуністів було проведено «загальнобудівельний штурмовий тиждень» на спорудженні Іллінської греблі. Виконуючи виробничі завдання на 300 і біль-

---

[1] Газ. «Ударная стройка», 27 листопада 1938 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 1901, оп. 1, спр. 1, арк. 34; спр. 2, арк. 115; спр. 3, арк. 53.
[3] Там же, ф. 326, оп. 1, спр. 129, арк. 30.
[4] Там же, ф. 1901, оп. 1, спр. 3, арк. 17—18; спр. 4, арк. 57.

ше процентів, вони особистим прикладом вели за собою колектив. У листопаді 1938 року розпочато експлуатацію греблі[1].

Дальшому зростанню продуктивності праці на будові сприяло соціалістичне змагання. Партійна організація розгорнула пропаганду досвіду кращих бригад, дбала про поширення стахановських методів праці. Багатотиражна газета «Ударная стройка» систематично висвітлювала хід змагання. До відкриття XVIII з'їзду ВКП(б) бригада мулярів Я. І. Шевцова в лютому 1939 року на 950 проц. виконала норму кладки каменю під фундамент електростанції[2].

Ще на початку 1939 року створено було будівельно-монтажний трест і цим об'єднано всі підрядні організації будови. Керуючим тресту призначили досвідченого інженера-енергетика І. П. Карсова.

Партія і уряд постійно допомагали будові кадрами, забезпечували механізацію трудомістких процесів, безперебійне постачання матеріалів і обладнання. 1 липня 1939 року колегія Наркомату електростанцій і електропромисловості СРСР обговорила хід будівництва ДРЕС і додатково виділила для неї 3 екскаватори, 7 автомашин, 5 дробильних установок. 5 серпня того ж року обком партії зобов'язав виконком Сталінської облради послати на будівництво 600 кваліфікованих робітників з інших будов області. Обком комсомолу відрядив сюди 500 юнаків і дівчат[3].

25 липня 1939 року відбувся зліт стахановців будови. Він підсумував змагання за півроку між колективами Курахівської і Зуївської ДРЕС і ухвалив звернення до робітників та інженерно-технічних працівників: оголосити будівництво електростанції ударним.

Усвідомлюючи свій обов'язок перед Батьківщиною, енергетики добивалися високих показників у праці. Член партії майстер С. Г. Плоткін, механізувавши подачу бетону, домігся значного підвищення продуктивності праці робітників, які зводили фундамент під турбіни ДРЕС. Комсомольська дільниця С. Р. Толстикова на укладанні каменю виконувала понад 3 норми за зміну. Комсомольці В. С. Назаренко і і І. А. Лисенко 17 серпня 1939 року дали 10,5 денних норм на заготівлі шпунту для насосної станції[4].

За трудові успіхи Наркомат електростанцій і електропромисловості СРСР нагородив значками «Відмінник соціалістичного змагання» і Почесними грамотами кращих екскаваторників будови, серед них: Й. П. Галенка, Д. І. Гору, Д. П. Рудя, П. Г. Шевченка, М. В. Удода, Г. І. Псарєва, І. І. Сердюка, М. І. Гриня, Д. І.Шаруна, Д. С. Потапенка, К. І. Горбаня, П. Х. Петренка, А. С. Єрмаченка, Д. М. Драчова.

Важливе значення для зростання продуктивності праці і піднесення культурно-технічного рівня будівельників станції мало впровадження у виробництво новітніх досягнень науки й техніки, передового досвіду, всебічний розвиток винахідництва та раціоналізації. Комуністи С. С. Шептала, І. М. Косоковський, Т. В. Гутиря у 1940 році подали 16 раціоналізаторських пропозицій, економічний ефект яких становив 74 тис. карбованців[5].

Енергобудівники брали активну участь у громадсько-політичному житті ДРЕС. 24 грудня 1939 року на основі нової Конституції СРСР відбулися вибори до Курахівдресбудівської селищної Ради. До Ради було обрано 25 депутатів, в т. ч. 11 комуністів.

Рада та її комісії повсякчас дбали про прискорення темпів будівництва електростанції, про благоустрій робітничого селища, поліпшення охорони здоров'я, освіти і культури. За планом забудови селища під керівництвом парторганізації та селищної Ради було закладено парк на 28 га, споруджено багатоповерхові будинки,

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 1, спр. 129, арк. 31; спр. 926, арк. 9.
[2] Газ. «Ударная стройка», 4 березня 1939 р.
[3] Донецький облпартархів, ф. 1901, оп. 1, спр. 3, арк. 53.
[4] Газ. «Ударная стройка», 18 серпня 1939 р.
[5] Газ. «Ударная стройка», 15 лютого 1941 р.

створено нові вулиці, проспекти і площі. Такою стала, наприклад, вулиця Мечникова. Тут звели гуртожиток, житловий будинок на 80 квартир, поліклініку, лікарню. На вулиці Пушкіна спорудили середню школу на 880 місць. Виросли також адміністративні будівлі. Влітку 1938 року сюди перевели установи і служби Курахівдресбуду.

Соцмістечко (тодішня назва селища) зростало і впорядковувалося. Наприкінці 1940 року поблизу будови піднялося нове селище — Східне. Тут проклали бруківку, заасфальтували тротуари; на вулицях висадили дерева; до жител було підведено електрику, водопровід, каналізацію. В селищах з'явилися магазини, побутові майстерні, лікарняне містечко. У 1940 році в них проживало 6458 чоловік.

Селищна Рада дбала про школи і дитячі заклади, розширення мережі кіно, клубів, бібліотек, про розвиток фізкультури і спорту.

Влітку 1941 року будівельники ДРЕС готувалися до пуску першої турбіни. Перший турбогенератор Курахівської ДРЕС потужністю в 50 тис. квт дав струм 6 липня, коли вже палахкотіло полум'я Великої Вітчизняної війни[1].

Тисячі патріотів пішли добровольцями на фронт, вступили у народне ополчення. Коли формувалися дивізії народного ополчення на Донбасі, то курахівці подали понад 300 заяв. Серед перших добровольців-фронтовиків були і робітники-комуністи — С. А. Фалін, І. Д. Рябінкін, І. М. Ситенко, директор середньої школи Н. Є. Іванов. Створювалися загони і групи місцевої протиповітряної оборони, куди вступили 75 курахівців. Вони охороняли ДРЕС, боролися проти ворожих парашутистів-диверсантів, шпигунів.

Коли фронт наблизився, то енергетикам ДРЕС довелося розв'язати винятково складне завдання: не можна було припиняти подачу електроенергії, і водночас обстановка вимагала підготувати обладнання та устаткування станції до евакуації в глиб країни. На допомогу курахівцям прибув загін монтажників із Москви. А тим часом гітлерівці, захопивши Маріуполь, рушили на Сталіно. Дедалі частіше налітала фашистська авіація і на ДРЕС. Проте енергетики за всіх умов демонтували станцію. Устаткування, якого не можна було вивезти, зробили непридатним до експлуатації. Частина робітників виїхала на Урал, решта (близько 100 чоловік), переважно монтажники,— на Зуївську ДРЕС, де вони допомогли демонтувати найпотужнішу електростанцію Донбасу[2].

Курахівдресбуд гітлерівці захопили 20 жовтня 1941 року[3]. Напередодні пішов на схід останній ешелон з устаткуванням; там були і сім'ї робітників.

Жителі селища, які з різних причин не змогли евакуюватися, чинили рішучий опір окупантам. Залишений Селидівським райкомом партії для підпільної роботи комуніст С. С. Шептала разом зі своїми бойовими товаришами, незважаючи на тяжкі умови відкритої степової місцевості, знаходили своєрідні форми бойової роботи. Учитель І. А. Кочубей переховував у саду радгоспу ім. О. М. Горького, де він один час був за сторожа, двох наших поранених лейтенантів — М. І. Семенова і М. С. Тищенка. Він приносив ліки і харчі аж поки обидва видужали, потім допоміг їм перебратися на схід, до своїх. Після війни гвардії капітан М. І. Семенов приїздив у Курахове до І. А. Кочубея. Це була справді зворушлива зустріч. Багатьом врятувала життя лікар-хірург Г. І. Іванова. Здобувши довір'я окупантів, вона допомагала жителям Курахівдресбуду і навколишніх сіл уникнути відправлення на каторжні роботи до фашистської Німеччини, передавала медикаменти підпільникам.

З перших днів окупації селища почали діяти підпільні партизанські групи. Вони псували телефонний і телеграфний зв'язок ворога, проводили серед населення агітаційну роботу, спрямовану на саботаж заходів окупаційних властей, зокрема на збиранні врожаю та під час вивезення хліба у Німеччину.

[1] Минимум затрат — максимум электроэнергии. Сборник статей. Донецк, 1963, стор. 76.
[2] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. 2. М., 1961, стор. 145, 146.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 381.

Коли наші війська були за 6 км від Курахівдресбуду, то 8 вересня 1943 року партизанські групи, очолювані А. Т. Литвиненком, А. А. Бойком, Є. Г. Клименком, підняли жителів селища і робітників шахти № 38 проти загарбників[1]. Патріоти знищили багато гітлерівців, відбили у них 400 ящиків зі снарядами та інші боєприпаси[2].

9 вересня 1943 року частини 34-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням гвардії полковника І. А. Максимовича визволили селище. В Соцмістечку вціліли тільки три будинки. Відступаючи, фашисти спалили 4-поверхову середню школу, лікарню, клуб та інші будови. 8 вересня озвірілі гітлерівці загнали у склад пекарні 10 жителів, серед них і Д. І. Утенкова з 12-річним сином Дмитром. Всіх розстріляли. Лише тяжко поранений Дмитро потім вибрався з-під трупів. Збитки, заподіяні ДРЕС і селищу, становили близько 4 млн. крб.[3] На фронті загинуло 506 жителів Курахівдресбуду.

Багато курахівців, що воювали на фронтах війни, відзначено бойовими нагородами. Колишній шахтар Г. О. Агєєв громив інтервентів ще в часи громадянської війни, у Вітчизняну — захищав робітничу Тулу; був комісаром полку народного ополчення; загинув на полі бою. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Від Сталінграда до Праги пройшов фронтовими дорогами командир гармати старший сержант О. О. Сидаш. На його рахункові не один підбитий танк ворога. Радянський уряд нагородив його орденами Слави 3-го і 2-го ступенів, Червоної Зірки і медалями. Всю війну на підводному човні Північного флоту воював старшина 2-ї статті Ф. К. Сидун. Його нагороджено орденом Червоної Зірки і багатьма медалями. Демобілізувавшись, він знову повернувся до роботи на електростанції. Урядових нагород удостоєні також учасники Великої Вітчизняної війни Ф. І. Новаков, М. В. Єршов, М.Д. Глушко, М. І. Шарун, М. А. Влахно, П. К. Чуйко — всього 840 чоловік.

Ще вирувала війна, а вже Державний Комітет Оборони 17 серпня 1943 року зобов'язав партійні, радянські і господарські організації розпочати підготовку для відбудови Курахівської ДРЕС[4]. Трест «Донбасенергобуд» утворив будівельне управління Курахівської ДРЕС на чолі з А. Д. Замисловим, який до війни працював головним інженером цього управління.

Після визволення Курахівдресбуду, другого ж дня, відновила роботу селищна Рада. Виконуючим обов'язки голови виконкому став колишній підпільник С. С. Шептала. Наприкінці жовтня 1943 року відбулися перші партійні збори. Секретарем парторганізації обрали О. Т. Сокуна. Із 113 членів і 76 кандидатів у члени ВКП(б), що були на партійному обліку до війни, залишилося тільки 24 комуністи. Партійна організація і виконком Ради доклали багато зусиль, щоб якнайшвидше відродити електростанцію і селище.

Державний Комітет Оборони постановою від 26 жовтня 1943 року зобов'язав керівників Сталінської області мобілізувати для відбудови електростанцій Донбасу 4400 чоловік, у т. ч. в Селидівському районі — для Курахівської ДРЕС — 300 чоловік, з них 100 кваліфікованих робітників[5].

День у день ширився фронт відбудовних робіт. Бригада зварювальників, якою керував Г. Ф. Ачкасовий, щомісяця давала по 3 норми; по 2—3 норми виконувала бригада котломонтажників, керована В. Г. Вихристюком; 130 енергетиків перевищували свої планові завдання[6]. Робітник Н. П. Яковлєв під керівництвом інженера М. М. Бінчева опанував складну технологію зварювання стиків труб великого тиску. Майстер Н. С. Добровецький і слюсар-турбінник І. І. Горбунов, навіть не маючи відповідних креслень, удвох склали турбогенератор високої напруги нового типу.

[1] Они освобождали Донбасс, стор. 75, 76.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 55-а, арк. 14.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-230, оп. 2, спр. 6, арк. 3; оп. 1, спр. 6, арк. 48—55.
[4] Донецький облпартархів, ф. 1901, оп. 1, спр. 7, арк. 6; спр. 8, арк. 1.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 85, арк. 34.
[6] Донецький облпартархів, ф. 1901, оп. 1, спр. 9, арк. 3—4.

На будівництві Курахівської ДРЕС. 1934 р.

Обласний і районний комітети партії приділяли величезну увагу відродженню ДРЕС, подавали їй повсякденну допомогу. 15 вересня 1945 року бюро Сталінського обкому партії обговорило питання про хід відбудови Курахівської ДРЕС і ухвалило мобілізувати на будівництво станції та селища додатково робітників різної кваліфікації, збільшивши їх чисельність до 1200 чоловік[1]. На ДРЕС відрядили досвідчених будівельників і монтажників, комуністів і комсомольців. Поповнилася партійна організація. Основна маса комуністів трудилася безпосередньо на виробництві. З 185 членів і кандидатів у члени ВКП(б) на будівельних і монтажних роботах працювали 83 чоловіка, на експлуатаційних роботах —70. Вони об'єднувалися в 6 цехових парторганізаціях і 14 партійних групах.

Очоливши соціалістичне змагання енергетиків за дострокову відбудову електростанції, партійна організація домоглася того, що серед будівельників різними формами змагання було охоплено 1562 чоловіка (97 проц. всього колективу). На будові розгорнувся рух за звання бригад відмінної якості; на дільницях виникли стахановські ради по організації, вивченню і поширенню досвіду новаторів виробництва. В стахановських школах, створених на дільницях, підвищували свою кваліфікацію понад 300 робітників. Перед вела бригада колишнього фронтовика, бетонника-комуніста П. С. Бойка. Вона щомісяця виконувала по 3—5 норм. Зразки високопродуктивної праці показала бригада монтажників, якою керував комсомолець Я. Юдін. Спільно зі своїм колективом він закінчив монтажні роботи за 8 днів замість передбачених планом 22. Не відставала від них і бригада електромонтажників М. Яцука, яка систематично виконувала завдання на 260—270 проц. Своєю героїчною працею всі вони запалювали колектив будівельників на нові успіхи по відродженню Курахівської ДРЕС[2].

Парторганізація ДРЕС разом з селищною Радою водночас дбала і про благоустрій селища. Відновлювалися зруйновані і зводилися нові будівлі. Влітку 1946 року введено в експлуатацію 3300 кв. метрів житлової площі, споруджено дитячі ясла на 80 місць; у жовтні відчинив двері клуб енергетиків на 500 місць[3].

Поліпшилося побутове обслуговування трудящих: з'явилися магазини і кіоски, їдальні та чайні. Для відпочинку населення обладнали пляж і водну станцію. На вулицях селища висадили близько 15 тис. декоративних дерев і кущів.

Завдяки трудовим зусиллям будівельників і монтажників 12 серпня 1946 року електростанція дала промисловий струм. У березні 1947 року запущено другу турбіну потужністю 50 тис. квт. З пуском цього турбогенератора ДРЕС подвоїла свою потужність — проти довоєнної вона становила 100 тис. кіловат. Центральний Комітет ВКП(б) у телеграмі 9 квітня 1947 року до курахівських енергетиків зазначав: «Ваша самовіддана праця дала змогу швидко подвоїти потужність Курахівської

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 1901, оп. 1, спр. 7, арк. 32.

[2] Н. Ю. Кострица. Комуністична партія — організатор всенародної боротьби за здійснення ленінських ідей електрифікації на Україні. К., 1967, стор. 112, 113; АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 24, спр. 48, арк. 97; оп. 91, спр. 28, арк. 64.

[3] Донецький облпартархів, ф. 4029, оп. 1, спр. 1, арк. 59—63.

Курахівська ДРЕС. 1968 р.

ДРЕС, що має важливе значення для дальшої відбудови і розвитку вугільно-металургійного Донбасу»[1].

Відроджуючи електростанцію, робітники разом з тим підвищували свої професійно-технічні знання, опановували техніку. Недавні землекопи, муляри, штукатури, слюсарі набували нової кваліфікації, ставали до агрегатів. Комуніст М. М. Туренін, демобілізувавшись з армії, починав на будові чорноробом, а згодом став начальником зміни; електрослюсар І. Д. Клименко —машиністом турбіни. За 1946 рік на ДРЕС підготовлено 358 спеціалістів[2].

Колектив енергетиків у 1948 році здобув першість у всесоюзному змаганні працівників теплових електростанцій. 267 робітників стали стахановцями, імена 95 — занесли на Дошку пошани ДРЕС[3]. Серед них — штукатури брати М. В. і С. В. Шиліни, муляр І. Т. Волков, екскаваторники П. К. Рижов і В. М. Приходько та інші.

1949 року в селищі збудовано 2517 кв. метрів житла, середню школу на 880 місць, клуб із залами для глядачів і лекційним, приміщенням для бібліотеки[4]. 1950 року споруджено школу фабрично-заводського учнівства.

Центральний Комітет КП(б)У в телеграмі від 17 серпня 1950 року вітав енергетиків з достроковим виконанням плану післявоєнної п'ятирічки — здачею в експлуатацію енергетичних потужностей ДРЕС — і висловив певність, що колектив з честю виконає взяті зобов'язання щодо дальшого розширення електростанції, а також культурно-побутового будівництва у селищі[5].

Трудівники ДРЕС наприкінці 1951 року вийшли переможцями у змаганні з Зуївською ДРЕС. В грудні 1952 року пущено останній передбачений проектом турбогенератор № 6. Потужність станції зросла у 8 разів проти довоєнної. Наступного року ДРЕС виробила 2 651 343 тис. квт.-год. електроенергії[6]— більше, ніж царська Росія у 1913 році. Відновлену і розширену електростанцію обладнали потужнішим, ніж до війни, устаткуванням. Вперше в нашій країні тут було змонтовано котли високого тиску, запроваджено генератори з водневим охолодженням і повітряним вимиканням.

Партійна організація, що в 1950 році об'єднувала 217 комуністів, очолила боротьбу за виконання завдань п'ятої п'ятирічки. Партійний комітет ДРЕС утворив лекторську групу з 9 комуністів, 7 комсомольців і 5 безпартійних. За першу половину 1951 року агітколектив провів близько 500 бесід, популяризував передовий досвід новаторів.

На зборах комуністів, робітників та інженерно-технічного персоналу обговорювалися виробничі питання, визначалися завдання дальшого розширення потужностей електростанції. Це також сприяло зростанню трудової активності будівельників і експлуатаційників. Партійна і комсомольська організації створили 37 комсомольсько-молодіжних бригад, які активно включилися в соціалістичне змагання за дострокове виконання п'ятирічного плану.

---

[1] Журн. «Электрические станции», 1947, № 4, стор. 3.
[2] Донецький облпартархів, ф. 4029, оп. 1, спр. 1, арк. 85.
[3] Там же, ф. 1901, оп. 1, спр. 11, арк. 196.
[4] Там же, ф. 4029, оп. 1, спр. 8, арк. 41.
[5] Там же, ф. 1901, оп. 1, спр. 16, арк. 99.
[6] Там же, ф. 4029, оп. 1, спр. 15, арк. 38; спр. 17, арк. 3, 14; спр. 19, арк. 75.

Курахівські енергетики достроково виконали семирічку, виробивши понад план 300 млн. квт.-год. енергії[1]. В змагання за комуністичну працю включилося багато трудівників ДРЕС. За право називатися колективом комуністичної праці у 1959 році почали змагатися 13 бригад, 11 змін і вахт — всього 488 чоловік[2]. Першими це звання вибороли бригади — котельного цеху, очолювана І. Й. Проломовим, електроцеху, якою керував А. Ю. Квашин; електролабораторії — Ф. С. Сердюка. Машиніст турбіни, ударник комуністичної праці В. М. Красовський був делегатом XXII з'їзду КПРС.

Завдяки вмілому партійному керівництву, творчій активності трудівників 1965 року електростанції присуджено першість у всесоюзному соціалістичному змаганні і перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР.

З 1969 року розгорнулася велика робота по дальшому розширенню Курахівської ДРЕС. Старі турбогенератори, котли та інше спрацьоване обладнання демонтували. І хоч решта устаткування також потребувала поступової заміни,— все ж енергетики зуміли того року виконати планове завдання на 101,5 проц., що становило 30188 тис. квт.-год. електроенергії. Промисловість Донбасу дістала її завдяки тому, що енергетики перевиконали своє річне завдання. ДРЕС мала від цього 108,6 тис. крб. надпланових нагромаджень.

У дружному колективі енергетиків виросли досвідчені керівники і організатори виробництва. Тут починали свій шлях Є. В. Захарчук, згодом начальник Головцентренергобуду Міністерства енергетики і електростанцій СРСР; А. Д. Замислов — пізніше керуючий трестом «Мосенергобуд»; М. К. Арістов — потім начальник ордена Леніна тресту «Донбасенергобуд». Колишній завідуючий гаражем М. М. Зелінський — нині заступник директора станції, майстер Д. І. Приходько — тепер інженер електроцеху. Відзначаючи успіхи енергетиків, Президія Верховної Ради СРСР указом від 4 жовтня 1966 року нагородила орденами і медалями 13 робітників та інженерно-технічних працівників станції: майстра електроцеху Ф. К. Сидуна — орденом Леніна; колишнього начальника турбінного цеху Д. П. Кожина — орденом Трудового Червоного Прапора.

Трудящі Курахового пишаються не тільки електростанцією, але й іншими промисловими підприємствами, спорудженими їхніми руками. 1948 року завершено будівництво котельно-механічного заводу, проектну потужність якого освоїли в 1954 році. Він випускає баштові крани, ремонтує екскаватори, бульдозери, виготовляє устаткування для циркуляційних водоводів і металеві конструкції для теплових електростанцій. У 1965 році почала діяти киснева станція потужністю 80 куб. метрів на годину. В 1969 році завдяки значному зростанню продуктивності праці, завод виконав виробниче завдання на 109,3 проц., одержавши 35,5 тис. крб. надпланових нагромаджень. На заводі виросли кваліфіковані кадри. Начальником цеху став колишній слюсар А. П. Кузьменко; рядовий ливарник О. І. Коваленко — нині керівник ливарного відділення.

Невпинно нарощує потужності завод залізобетонних виробів. У 1947 році при будівельному управлінні електростанції створено відділ, згодом — комбінат допоміжних підприємств. У 1954 році його реорганізовано на завод будівельних матеріалів. Спочатку був тільки один цех шлакоблоків, а 1958 року завод мав 7 різних цехів. Вперше в СРСР тут опановано технологічним процесом виробництва збірного залізобетону і армопінобетону, в 1968 році — газобетону. Колектив з честю виконував замовлення таких новобудов, як Луганська, Зміївська, Старобешівська, Придніпровська, Новочеркаська та інші електростанції[3]. У 1961 році підприємство перейменовано на завод залізобетонних виробів та конструкцій Міністерства енергетики і електростанцій СРСР. У модернізації його чимала заслуга раціоналізаторів, передовиків виробництва. Новатори І. П. Сухомлинов і М. Г. Лемешко сконструювали

[1] Газ. «Кураховская ГРЭС», 25 грудня 1965 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 4029, оп. 1, спр. 28, арк. 96.
[3] Там же, ф. 6939, оп. 1, спр. 4, арк. 20.

згинальний верстат з повітряним приводом; М. Г. Островерх і В. Л. Чернов — стенд для вулканізації шлангових електричних кабелів; І. Ф. Іванов удосконалив багатоточкову зварювальну машину. Протягом тільки 1963 року від впровадження раціоналізаторських пропозицій завод заощадив 25,5 тис. карбованців.

Вулиця Карла Маркса в Курахововму. 1968 р.

У післявоєнні роки став в ряди діючих підприємств бетонний завод, а в 1960 році на повну потужність почав працювати завод мінеральної вати і конструкцій. Тут виробляється високотемпературний теплоізоляційний матеріал. Включившись у соціалістичне змагання, колектив підприємства у 1968 році здобув першість, яку зберіг за собою і наступного 1969 року. Протягом року продуктивність праці тут зросла на 6,1 проц. Урядове завдання виконано з перевищенням — на 119,3 проц. Внаслідок здобутого успіху завод мав 169 тис. крб. чистого прибутку.

В зв'язку з новим районуванням 22 липня 1966 року Курахове включено до Мар'їнського району; робітниче селище Роя об'єднали з містом. У Рої — база реалізації хлібопродуктів, автоколона, консервний завод, який у своїх 5 цехах виготовляє консерви 25 найменувань. У 1968 році він дав 1138 тис. умовних банок консервів і 100 тис. тонн продукції засолу.

Широко розгортається житлове будівництво. Протягом семирічки будівельники здали в експлуатацію 32 тис. кв. метрів житла. Його фонд за післявоєнні роки порівняно з довоєнним періодом потроєно з перевищенням; 1968 року він становив 97 тис. кв. метрів. У 1965 році почато газифікацію міста. Нині голубе паливо мають понад 2200 квартир.

Центральна площа міста потопає в зелені декоративних дерев і квітів. Тут височить пам'ятник В. І. Леніну. Найбільші вулиці заасфальтовано. Вулиця Карла Маркса виходить до міського парку — кращого місця відпочинку трудящих. За містом — ще один парк, за ним — пляж і чудова річкова далечінь.

У 1968 році жителів Курахового обслуговували 32 магазини, з них — 10 спеціалізованих. Крім того, є 22 сезонні ларки, 8 їдалень, 2 кафе-закусочні, ресторан.

Партійні, радянські та профспілкові організації повсякчас дбають про поліпшення медичного обслуговування населення. В місті — 2 лікарні на 85 ліжок, 2 поліклініки, 5 медпунктів на підприємствах і 2 аптеки. В медичних закладах працюють 29 лікарів і 109 чоловік середнього медперсоналу. При електростанції відкрито цілодобовий профілакторій на 25 місць. Лікаря Т. В. Доценко нагороджено орденом «Знак Пошани». У 1968 році на охорону здоров'я трудящих Курахового держава асигнувала 420 тис. крб.— у 1,5 раза більше, ніж у 1959 році.

Для дітей на березі Азовського моря, в Юр'ївці, збудовано 2 піонерські табори, третій — поблизу Бердянська. Для найменших жителів є 2 дитячі садки на 100 місць кожний, такі ж самі ясла і три дитячі комбінати на 420 місць. На подвір'ях житлових будинків споруджено ігрові майданчики для малечі.

В місті — 2 середні, 3 восьмирічні й початкова школи, де навчаються понад 3500 дітей. Більш як 250 молодих робітників і службовців здобувають середню освіту в школі робітничої молоді. У філіалах Всесоюзного заочного енергобудівельного технікуму і Зугреського вечірнього енергетичного технікуму навчаються 760 чоловік. В міському професійно-технічному училищі опановують виробничі професії 400 юна-

38 257

ків і дівчат. У школах міста працюють 205 педагогів. Учителів М. А. Дашкову і Ф. І. Висоту нагороджено орденом «Знак Пошани». Шанують у місті вчителів В. М. Бабашеву, М. В. Дику, В. Ф. Колинка.

Зростає мережа культурно-освітніх закладів. У Курахому — 5 клубів: один у центрі міста, решта — в робітничих селищах Рої, Іллінці, Нових Тернах, радгоспі «Врубівщик»; у клубі ДРЕС є лекційний зал на 400 місць, широкоекранна кіноустановка; відкрито музичну студію, де навчаються 30 дітей енергетиків. Працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, оркестри народних і духових інструментів. Книжковий фонд бібліотеки — 41 тис. томів. Бібліотечна рада організовує зустрічі з письменниками, вечори запитань і відповідей, читацькі конференції.

Колектив добровільного спортивного товариства «Авангард» об'єднує 700 спортсменів, 135 з них — першорозрядники. Понад 30 кубків, здобутих на обласних і міських змаганнях, прикрашають спортивні стенди учбових закладів і промислових підприємств.

Мар'їнський райком КП України спрямовує трудящих Курахового на виконання завдань комуністичного будівництва. Виконуючи рішення XXIII з'їзду КПРС, 12 первинних партійних організацій міста, що об'єднують 674 комуністи, розгорнули соціалістичне змагання за успішне здійснення п'ятирічки. Передбачено розширити електростанцію, збільшивши її потужність у 1975 році до 1600 тис. квт. Протягом наступного п'ятиріччя кураховці матимуть додатково 43 580 кв. метрів житлової площі. У місті відкриють нову школу на 960 учнів, комплекс корпусів енергобудівельного технікуму і технічного училища, будинок зв'язку, готель. Виростуть торговий центр, корпус лікарні на 240 ліжок, дитячий комбінат, палац спорту.

Працьовиті люди Курахового докладають усіх зусиль до дальшого розквіту свого селища.

П. О. СИДОРЕНКО, І. К. ФЕДОРЕНКО

ЄЛИЗАВЕ́ТІВКА

Єлизаветівка — село, центр однойменної сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Сухих Ялів, за 21 км на південний захід від районного і 48 км від обласного центрів. З ними село сполучене шосейною дорогою з асфальтовим покриттям. До найближчої залізничної станції Роя — 12 км. Населення 1623 чоловіка.

Сільській Раді підпорядковані села Іллінка й Романівка.

Село засноване 1842 року державними селянами, переселеними коштом казни з Полтавської та Харківської губерній. Жителі Єлизаветівки вирощували зернові культури, розводили худобу й птицю. За користування державною землею вони сплачували оброк і подушний податок, виконували рекрутську та інші повинності. Відповідно до закону про поземельний устрій державних селян 1866 року їм виділялось по 7,8 десятини землі на ревізьку душу (243 чоловіка одержали 1933 десятини). Оброк було замінено викупним платежем з розстрочкою на 20 років[1].

У 1901 році в селі проживало 1049 чоловік. За кількістю надільної землі господарства Єлизаветівки на початку XX ст. поділялися на три групи. 16 господарств мали землі до 5 десятин, 116—до 15, а в кожному з 18 господарств було понад 15 десятин. Про тяжке становище основної маси жителів села свідчать і інші статистичні дані. Так, 9 господарств зовсім не мали робочої худоби, 17 — інвентаря, у 60 селян не було знарядь праці — плугів чи букерів. Саме в цих господарствах земля оброблялася погано і тому давала низькі врожаї.

---

[1] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 4, ч. 2. Мариупольский уезд, стор. 7, 8, 58—60, 70, 71.

Селянська біднота продавала свої наділи або здавала їх в оренду, перетворювалася на наймитів, поповнювала ряди робітничого класу на підприємствах і шахтах Донбасу. Середняки також ледь животіли. Куркулі, що багатіли, експлуатуючи бідноту, мали високопродуктивну худобу, купували машини та удосконалені сільськогосподарські знаряддя. Вони брали в оренду наділи розорених односельчан, ще більше розширювали своє господарство. Йшов глибокий процес класової диференціації населення. Зростав прошарок куркулів (на початку XX ст. в Єлизаветівці їх було близько 12 проц.) і занепадали господарства бідних селянських родин. Більшість селян жили в постійних злиднях.

Під впливом революційних подій в країні зростало на селі незадоволення тогочасними порядками. В період першої російської революції жахлива звістка про розстріл петербурзьких робітників дійшла й до Єлизаветівки від земляків, які працювали на шахтах. У жовтні 1906 року із Гришиного вони привезли в село листівки «До селян», «До всіх селян», що закликали їх відмовлятися виконувати розпорядження царських властей, не сплачувати податків, обирати своє правління, озброюватися і допомагати робітникам. Селяни Єлизаветівки допомагали сім'ям робітників, які зазнавали репресій за участь у революційному русі. Жителі села давали притулок революціонерам, що їх переслідувала царська охранка. Наприклад, житель села Г. М. Целувальник, що працював на Карпівському руднику, в 1907 році переховував робітника-більшовика М. С. Зінченка й допомагав його сім'ї[1].

Столипінська аграрна реформа ще більш посилила розшарування селянства і класову боротьбу на селі. Куркульські господарства Єлизаветівки дістали можливість скуповувати за безцінь земельні ділянки бідних селян та використовувати найману працю. Тільки в господарстві куркуля Демочки, який мав у 1901 році 30 десятин землі[2], через 10 років було надільної землі 8, купленої — 33, орендованої — 20 десятин; 4 плуги, 2 косарки, вітряний млин, 13 коней, 5 корів, 4 воли, 50 овець, 10 свиней. На нього працювали 2 постійні і 10 сезонних наймитів[3].

Напередодні першої світової війни в Єлизаветівці було 180 господарств з 1180 жителями. Багато з них працювало на рудниках і дрібних промислових підприємствах села: олійницях, млинах тощо[4].

До початку XX ст., в селі не було медичного обслуговування населення. Незадовільні побутові й санітарні умови сприяли поширенню різних хвороб: взимку в хатах утримували телят, поросят, птицю. Особливо високою була смертність серед дітей. Багато їх померло в 1876—1880 рр. від захворювання на дифтерію. Тільки в 1913 році в селі відкрили волосний фельдшерський пункт, де працювали лікар, фельдшер і акушерка[5].

Переважна більшість населення Єлизаветівки була неписьменною. У 1879 році тут відкрили однокласне земське училище з трьома відділеннями. Навчав дітей один учитель. В 1908—1909 рр. тут було 66 учнів, з них 10 дівчаток. Земство дбало про забезпечення школи книгами релігійного змісту, але мало — про навчальні посібники. Серед одержаних у 1908 році 16 книг було 7 молитовників. На утримання вчителя щорічно виділялося всього 300 крб. Але й таку школу мало кому з селянських дітей вдавалося закінчити: в 1915 році з 105 учнів її закінчило всього 6 хлопчиків. Тоді тут працювали троє вчителів: А. М. Фуклєєв, С. Ф. Скринник і М. Ф. Ніколаєва[5].

Ось як згадує про тодішню школу вчитель-пенсіонер С. Ф. Скринник: «Наприкінці навчального року в моєму класі було 14 учнів. Як зараз бачу їх: худі, в латаній-перелатаній одежі, сяк-так взуті в старі батьківські шкарбани. І все ж вони

---

[1] Газ. «Під прапором Леніна» (Мар'їнка), 30 січня 1963 р.
[2] Список земельных владений Мариупольского уезда. Екатеринослав, 1904, стор. 9.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 16, арк. 94.
[4] Вся Екатеринославская губерния, 1913 г., стор. 203.
[5] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1914 г. стор. 110, 175, 190, 191.

вчилися добре. Пам'ятаю Веклу Коноплянко, яка мріяла стати вчителькою, Давида Гришка і Миколу Чуприну, що хотіли бути агрономами. Але їх мрії не збулися... Змалку вони залишалися поза школою, йшли в найми до куркулів і поміщиків, не маючи грошей, аби купити підручники, одяг і взуття. До того ж підлітки в селянських сім'ях були основною робочою силою, без якої не могли обійтися незаможні сім'ї»[1].

У 1914 році в Єлизаветівці відкрили земську бібліотеку з фондом 539 книг. Більша частина їх була релігійного змісту. На рік передплачувалось усього 2 газети і жодного журналу, бо земство виділяло мізерні кошти на утримання сільської бібліотеки[2].

Тяжкими були й побутові умови сільських трудівників. Свої хатини вони будували із саману, покриваючи їх соломою або очеретом. Всередині тут були велика піч, лежанка, стіл, лава, скриня, мисник. Однак і в найбідніших з них можна було побачити різні вироби народних умільців: глиняні глечики, миски, кумасики, розмальовані чудовим національним орнаментом. А рушники з колоритною гамою барв і з яскравими малюнками, характерні для Полтавщини й Харківщини, поширились і на Донеччину. Єлизаветівці прикрашали свої житла і зовні. Фронтони дахів, а інколи й ворота оздоблювалися майстерно вирізьбленими «вітряками» й «півниками».

Поетичними були народні звичаї й обряди в селі. Вечорами, після тяжкої праці, молодь співала на вулиці пісні про Ворсклу, про походи Сагайдачного і війну під проводом Богдана Хмельницького, про долю хлібороба і незрадливе кохання. Сивовусі діди передавали молоді казки, приказки і легенди про героїчне минуле свого народу.

Перша світова війна ще більше підірвала селянське господарство, принесла народу незліченні страждання і загострила класові суперечності. Майже половину працездатних чоловіків Єлизаветівської волості (610 із 1442) призвали в армію. З них 60 чоловік загинули на війні. 89 родин, евакуйованих з району бойових дій, були розміщені в селі і перебували в найтяжчому становищі[3].

Не полегшила економічного становища селян і Лютнева буржуазно-демократична революція. Влітку 1917 року в Єлизаветівській волості, яка ще в 1913 році виділилася з Павлівської, маючи в своєму складі села Богоявленку, Ганнівку, Іллінку, Катеринівку, Костянтинівку, Романівку, Свистунівку та Успенівку, налічувалось 929 селянських господарств. З них 170 не мали землі. Решті 759 господарствам належало 6374 десятини. Розподілялася вона вкрай нерівномірно — 521 господарство (69 проц.) мало до 9 десятин, 177 середняків (23 проц.) — по 9—15 і 61 господарство найзаможнішої сільської верхівки — понад 15 десятин кожне. Цим куркулям, кількість яких становила всього 8 проц. дворів, належало 2 тис. десятин, тобто майже третина земель волості[4].

Малоземелля і безземелля, часті посухи і неврожаї, брак добрив, примітивна агротехніка, непосильні податки викликали зубожіння селян, які дедалі більше пересвідчувались у тому, що єдиний вихід для них — добитися перерозподілу куркульських і поміщицьких земель. Цю віковічну мрію трудящого селянства здійснила Велика Жовтнева соціалістична революція.

У листопаді 1917 року в Єлизаветівку повернувся поранений солдат Г. Г. Куликовський, який слухав виступ В. І. Леніна на Фінляндському вокзалі і брав участь у Жовтневому збройному повстанні в Петрограді. Він розповів землякам про перемогу пролетаріату в столиці і про перші декрети Радянської влади. 28 листопада 1917 року в село прибули уповноважений Юзівського комітету більшовиків Я. М. Яременко і робітник шахти «Лідіївка» П. Д. Котелевець. На їх пропозицію сільський сход обрав волосну Раду селянських депутатів. Першим головою виконав-

[1] Газ. «Під прапором Леніна», 15 листопада 1966 р.
[2] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 г., стор. 217, 218.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 39, арк. 89.
[4] Итоги переписи населения 1917 г. по уездам и волостям Донецкой губернии (в административных границах 1921 г.), вып. 2, стор. 1—14.

чого комітету Ради став Я. М. Яременко. Виконком приступив до революційних перетворень. Насамперед було розподілено серед бідноти лишки озимих посівів, відібраних у куркулів.

Але в квітні 1918 року сюди вдерлися австро-німецькі окупанти. Була відновлена колишня управа. В селі розмістили гайдамацьку варту. Приватна власність на землю проголошувалась гетьманом «непорушною основою культури й цивілізації». Окупанти грабували селян. В Єлизаветівській волості вони забрали 4 тис. пудів зерна, 1,5 тис. пудів фуражу, стягли 30 тис. крб. контрибуції[1]. Селяни, що відмовлялись виконувати розпорядження окупаційних властей, всіляко переслідувались. Так, були розстріляні Андрій Бесараб та брати Микита і Карпо Мірошниченки. Вже влітку 1918 року багато жителів села пішли в повстанські загони. Бідняк Г. С. Григоренко, добровольцем пішов до Червоної Армії, а по закінченні громадянської війни повернувся в село і одним із перших вступив до колгоспу. В 1934 році закінчив курси рільників, працював агрономом колгоспу і в 1950 році за вирощення 30,5 цнт пшениці з га на площі 150 га йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В листопаді 1918 року австро-німецькі окупанти були вигнані з Донбасу. Маріупольський повіт захопили білокозаки. В середині березня 1919 року вони були вигнані 8-м Інтернаціональним радянським полком з багатьох сіл повіту, в яких, у т. ч. і в Єлизаветівці, відновилася Радянська влада[2]. Земельна комісія ревкому, до якої входили С. Ф. Костін, Л. П. Зінченко та інші, приступила до розподілу казенних і лишків куркульських земель. Кожен член сім'ї одержав наділ площею 1,5 десятини.

У квітні 1919 року в Єлизаветівці був організований комітет бідноти. Він наполегливо проводив революційні перетворення, наділяючи бідноту худобою, інвентарем. Волвиконком спродав майно поміщиків Шаповалова й Саєнка, а гроші передав сиротам і вдовам. Відновились заняття в школі, що вперше велися рідною мовою. Рада дбала про постачання школі і вчителям палива та продовольства[3].

На початку червня 1919 року в село вдерлися білогвардійці, які відновили старі, дореволюційні порядки, чинили грабежі й насильства. Денікінці пограбували 226 сімей, завдавши збитків на суму 219 тис. крб.[4] Вони відібрали в селян Єлизаветівської волості 424 коней, 288 голів великої рогатої худоби, 172 вівці, 139 тис. пудів хліба, 81 тис. пудів фуражу.

Наприкінці грудня 1919 року село було визволене від денікінців частинами 13-ї армії. У квітні 1920 року ревком передав владу новообраній волосній Раді. Волвиконком, очолюваний Я. І. Цуприком, продовжував проводити в життя початі раніше революційні перетворення, подавав допомогу сім'ям бідняків та червоноармійців, здійснював культурні заходи.

Однак незабаром село знову опинилося у фронтовій зоні. Наприкінці вересня — початку жовтня 1920 року його захопили врангелівці. Після вигнання їх в околицях Єлизаветівки лютували банди колишніх поміщиків Саєнка й Шаповалова, а потім — Махна. Махновці відібрали в селян волості 125 коней, 12,5 тис. пудів зерна, 4,5 тис. пудів фуражу — всього на 26,5 тис. крб. золотом.

Подолавши опір контрреволюції, жителі почали відбудовувати господарство. В січні 1921 року відбулися вибори до Єлизаветівської сільської Ради, в яких взяли участь 535 виборців. До Ради обрано 17 депутатів. Головою виконкому став І. І. Коротич[5]. Незабаром було створено й комітет незаможних селян (голова — І. Панківський). Сільська Рада й КНС спрямовували всі зусилля селян на успішну відбудову сільського господарства, розореного війною.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 13, арк. 40-45.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 227.
[3] Донецький облпартархів, ф. 110, оп. 1, спр. 4, арк. 97; спр. 8, арк. 11.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-257, оп. 1, спр. 15, арк. 18.
[5] Там же, ф. Р-272, оп. 1, спр. 8, арк. 19—21; спр. 15, арк. 19, 78.

Економічне становище селянських господарств було нелегким: бракувало робочої худоби, фуражу, продовольства, насіння. Селянство виявляло невдоволення продрозверсткою. Тому рішення партії й уряду про заміну продрозверстки на продподаток воно зустріло схвально. Виступаючи на сільській сходці у травні 1921 року, Я. І. Цуприк, М. С. Дрозд та інші роз'яснювали нову економічну політику, закликали до зміцнення класового союзу робітників і селян.

Згубний слід на селі залишили посуха і неврожай 1921—1922 рр. Посіви повністю загинули. Не тільки продовольства, а навіть посівного матеріалу селяни не мали. Восени 1921 року треба було засіяти 198 десятин озимини, а насіння збереглося тільки для посіву 2-х десятин — всього 18 пудів. У 1922 році в Єлизаветівці голодували 900 чоловік. Для подання їм допомоги сільрада створила комітет, до якого ввійшли Т. С. Ходась, Г. М. Коваленко, П. П. Честа. В селі організували їдальню, в якій харчувались взимку 200, а весною 1922 року — 500 дітей[1]. Для придбання продовольства і врятування людей від голоду волвиконком за згодою сільського сходу конфіскував усі цінності місцевої церкви[2].

Значну роль в організації селян на швидше подолання господарських труднощів відіграла сільськогосподарська кооперація, створена в селі 1922 року. Згідно з законом від 2 березня 1921 року в серпні—жовтні наступного року проведено землеустрій. За окремими господарствами були закріплені наділи на 9 років за нормою: 1,7 десятини на кожного члена сім'ї, але не менш як 8 десятин на господарство. Землю одержали 216 господарств, за якими закріплялось 2585 десятин — на 652 десятини більше, ніж вони мали до революції[3]. Восени 1922 року в селі засіяли 208 десятин озимини — на 128 десятин більше проти попереднього року, а в 1923 році загальна посівна площа досягла 1420 десятин[4].

Важливе значення для успішного соціалістичного будівництва на селі мало створення в січні 1923 року партійного осередку в складі 7 членів та 11 кандидатів у члени РКП(б). Першими комуністами були А. П. Першаков, П. М. Осика, Я. І. Цуприк, Ю. С. Жуковин, І. І. Макаров, К. Є. Васильєв, Д. В. Блудов. За ленінським призовом в партію вступили 11 чоловік: Ф. П. Авраменко, Ф. І. Клименко, Ю. Д. Сосєдка та інші. Авторитет партосередку невпинно зростав, чисельність його швидко збільшувалась. Уже в жовтні 1926 року він об'єднував 38 членів і 28 кандидатів у члени ВКП(б). 25 травня 1923 року було організовано і комсомольську організацію, яка налічувала 22 чоловіка. Першим секретарем був О. І. Євицький.

Партійна організація, сільрада та КНС особливу увагу приділяли зміцненню бідняцьких господарств. Через сільськогосподарську кооперацію їм подавали допомогу насінням і кредитами для придбання інвентаря. В 1924 році вони купили його на суму 5,3 тис. крб. Завдяки кооперації селяни реалізовували й товарну продукцію.

В 1925 році була повністю освоєна довоєнна посівна площа — 1585 десятин. Поголів'я худоби відновлювалось повільніше і становило на той час близько 70 проц. довоєнного.

За адміністративною реформою 1923 року волость була ліквідована. Єлизаветівська сільрада увійшла до складу Благодатнівського, з 1926 року — Павлівського, а з 1928 року — Мар'їнського району Сталінського округу. Сільрада об'єднувала населені пункти колишньої волості. У 1926 році з неї виділено Богоявленську, Успенівську, а потім — Костянтинівську і Катеринівську сільради.

Поряд із розв'язанням господарських завдань члени сільської Ради, комуністи й комсомольці дбали про розвиток культури в Єлизаветівці. Колишнє однокласне земське училище було реорганізоване на трудову школу 1-го ступеня, в якій у 1922 ро-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 2, арк. 76; спр. 4, арк. 6, 17; спр. 11, арк. 2.
[2] Донецький облпартархів, ф. 110, оп. 1, спр. 11, арк. 6.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 23, арк. 153, 156, 178, 179.
[4] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь — февраль 1923 г.), т. 5, стор. 652—661.

ці навчалося 73 учні із 365 дітей шкільного віку. В наступні роки число учнів збільшувалось і в 1926 році досягло 103.

Першочерговою справою була ліквідація неписьменності. На початку 1923 року тільки 45 проц. жителів села знали грамоту. В жовтні того ж року створюється школа лікнепу, в якій спочатку навчались 25 чоловік. На заняттях можна було побачити і юнака в батьківській будьонівці та шинелі, і сивоволосого діда, і жінку похилого віку, які бажали навчитися грамоти.

А. А. Честа — перший голова артілі «Трудова». Єлизаветівка, 1968 р.

За рішенням партійної організації в 1923 році було відкрито сільбудинок, який проводив важливу виховну роботу на селі. При сільбуді комсомольці й активісти організували бібліотеку, відкрили читальню. Під керівництвом комуністів зростала політична активність мас, створювалися нові громадські організації, в т. ч. МОДР, товариство сприяння повітряному флоту, товариство «Друзі дітей», яким керував учитель М. С. Дрозд. У 1926 році єлизаветівці внесли свій одноденний заробіток до фонду допомоги страйкуючим англійським шахтарям.

Значний крок вперед зробило село в роки відбудовного періоду. Однак за умов індивідуального господарювання з примітивною агротехнікою праця селянина була тяжкою і малопродуктивною. Незаможники й частина середняків все більше переконувались у необхідності колективного господарювання. Члени КНС у 1924 році створили 3 товариства спільного обробітку землі, а в 1926 році було організовано і машинне товариство. 3 серпня 1928 року партійні збори рекомендували цим товариствам об'єднатись у колективне господарство [1].

Незабаром почався масовий вступ селян до колгоспів. 1930 року в запеклій боротьбі з куркульством створюється сільськогосподарська артіль «Трудова», куди ввійшли 37 бідняцьких і середняцьких господарств. Уже до кінця того ж року артіль об'єднувала 90 проц. селянських дворів. Першими колгоспниками стали Є. П. Білецький, комуніст І. М. Ілюхін та інші. Головою артілі було обрано А. А. Честу, який з листопада 1929 року очолював ТСОЗ. На початку своєї діяльності артіль «Трудова» мала 220 коней, 24 лобогрійки, 16 сівалок, 50 борін, 20 віялок [2]. Поступово кількість реманенту і тяглової сили збільшувалась. У 1934 році на полях колгоспу з'явився перший трактор Богоявленської МТС, на якому працював тракторист С. П. Куликовський. В 1938 році почали збирати хліб комбайном, з'явилася й перша автомашина, водій якої Є. Ю. Перетятько і зараз працює в колгоспі.

У довоєнні роки сільгоспартіль під керівництвом партійної організації (партгрупа була створена ще 23 червня 1934 року) і правління колгоспу на чолі з комуністом С. Є. Бешулею неухильно зміцнювалась, зростала її економіка. Великі прибутки мав колгосп від тваринництва. Високі врожаї вирощували на ланах. У 1939 році колгоспники одержали по 5 кг зерна і по 3 крб. грішми на трудодень [3].

В роки перших довоєнних п'ятирічок єлизаветівці упорядковували рідне село: ремонтували шляхи, озеленювали вулиці. Поліпшувалось медичне обслуговування населення. Значних успіхів було досягнуто і в культурному будівництві. В 1935 році початкову школу перетворено на семирічну. В селі працювали бібліотека, клуб.

Напад фашистської Німеччини на СРСР перервав мирне життя. Першими добровільно пішли на фронт П. Ю. Коротич, М. С. Пастернак, М. А. Ровчак, П. І. Коноплянко та інші. 13 жовтня гітлерівці окупували село, але 694-й полк 383-ї Шахтар-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 110, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 10, 11; спр. 2, арк. 35, 42, 43; спр. 4, арк. 41, 52; спр. 7, арк. 5, 26.

[2] Газ. «Радянська Донеччина», 3 лютого 1967 р.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 8; спр. 5, арк. 7.

ської дивізії 14 жовтня визволив Єлизаветівку від фашистів[1]. Однак переважаючі сили ворога 15 жовтня знову захопили село.

Фашисти грабували людей, запровадили непосильні податки. Навіть шкури дохлих собак треба було здавати в комендатуру — інакше накладався штраф у розмірі 200 карбованців[2].

Радянські люди піднялися на боротьбу з ворогом. За дорученням Сталінської підпільної комсомольської організації в Єлизаветівку прибув учитель В. Т. Гончаренко. Він створив тут підпільну групу, до якої ввійшли його брат Микола, сестра Мотря та інші. Підпільники писали від руки листівки і поширювали їх серед населення, організовували саботаж заходів окупантів.

Незабаром підпільники перейшли до збройної боротьби з гітлерівцями. Вони нападали на німецьких конвоїрів, що супроводили військовополонених та заарештованих. У липні 1942 року підпільна комсомольська організація доручила В. Т. Гончаренкові добути зброю. Разом з комсомольцями В. Лихварем та І. Клименком він пробрався у селище Авдотьїне, де з фашистських автомашин скинули кілька гвинтівок та 3 ящики патронів. Після цього озброєні підпільники під станцією Доля знищили німецький обоз, вбили й поранили 15 фашистських солдатів і офіцерів, захопили 10 автоматів, 11 пістолетів і 2 ящики з гранатами. Але на початку 1943 року гестапівці вистежили підпільну організацію. Багато членів її, серед них і В. Т. Гончаренко, були арештовані й страчені[3].

11 вересня 1943 року радянські війська визволили Єлизаветівку від німецьких окупантів. Посильний вклад у перемогу над ворогом внесли і жителі села. 346 чоловік захищали Батьківщину в лавах Червоної Армії. 172 з них загинули смертю хоробрих. Їх імена золотими літерами викарбувані на меморіальній дошці, встановленій на центральній площі села. Не повернулися з фронту З. Д. Циганков і його сини — Яків та Петро. Захищаючи Сталінград, загинули сини Є. С. Мірошниченка — Микола та Іван. Визволяючи Україну, полягли сини Я. С. Григоренка — Іван, Семен і Микола. В бою за Новоросійськ загинув М. П. Гончаренко, під Херсоном поховали І. І. Вишневського. У визволенні Праги брав участь уродженець села Г. В. Білецький, який там і загинув.

Багато ветеранів війни й понині живуть і працюють у Єлизаветівці. За бойові заслуги перед Батьківщиною відзначений 11 урядовими нагородами Г. І. Нестерцов; мають ордени й медалі також Г. Г. Чередниченко, М. І. Хижняк, Г. П. Коноплянко та багато інших.

Гітлерівці заподіяли селу величезних збитків, які становили 9797 тис. крб.[4] Вони зруйнували близько 50 хат колгоспників і колгоспних будівель, силоміць вивезли на каторжні роботи до Німеччини 100 юнаків і дівчат.

Відразу ж після визволення Єлизаветівки відновила свою діяльність сільська Рада; головою її був комуніст І. М. Ілюхін. 23 вересня 1943 року на колгоспних зборах обрали правління колгоспу, до якого ввійшли С. Є. Бешуля (голова), І. Г. Герасименко, І. Ю. Коротич, Л. І. Коротич, П. Ю. Ровчак, М. Н. Коноплянко[5].

Бракувало робочих рук, тягла, реманенту. На початок 1944 року в колгоспі було тільки 6 плугів і 10 сівалок, 70 голів рогатої худоби, 11 коней, 440 телят, 20 свиней, 6 овець. З потроєною енергією працювали в той час жінки, старі й підлітки, які заступили чоловіків, що знаходилися на фронті. Дуже тяжкою була перша післявоєнна весна. До березня 1944 року для польових робіт організували супряги корів, які належали колгоспникам, і засіяли 984 га зернових, 120 га технічних культур, посадили 21 га овочів.

Держава подала допомогу селу насінням і довгостроковими кредитами на будів-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-678 оп. 1, спр. 171, арк. 244, 245.
[2] Там же, ф. Р-1969, оп. 1, спр. 3, арк. 100.
[3] С. Є. Бешуля. Степові зорі. Донецьк, 1965, стор. 101—105.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 72, спр. 698, арк. 59.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-57, оп. 1, спр. 1, арк. 1—8.

Герой Соціалістичної Праці Г. С. Григоренко. Єлизаветівка, 1968 р.

ництво господарських приміщень та житла. Відбудовувати колгосп допомагали селянам шефи — робітники Мандрикинського машинобудівного заводу та шахти № 7 «Трудівська».

Велику організаторську роботу серед населення проводили сільські комуністи. 12 грудня 1944 року було відновлено територіальну партійну організацію, яка спочатку налічувала 3 чоловіка. 8 березня 1947 року 6 комуністів артілі виділились із Єлизаветівської сільської партійної організації в окрему парторганізацію. Секретарем її обрали Т. А. Герасименка[1]. Комсомольську організацію, що складалася з 12 членів, очолював І. М. Григоренко.

Завдяки самовідданій праці колгоспників, допомозі держави і активній діяльності сільської Ради, партійної та комсомольської організацій артіль уже в 1947 році перевищила довоєнний рівень виробництва зерна. Колгосп здав державі 750 тонн хліба при плані 600 тонн. В 1,5 раза було перевиконано план продажу державі м'яса і в 2 рази — молока. Успішно виконувалося завдання збільшення поголів'я худоби. Прибутки колгоспу становили 586 тис. карбованців.

Ще більшу трудову перемогу здобули єлизаветівці в 1949 році. На площі 1118 га вони зібрали по 19,6 цнт зернових культур з кожного га, в т. ч. озимої пшениці по 23 цнт на площі 520 га і по 24,7 цнт соняшнику з 115 га. Колгосп здав державі понад 70 тис. пудів хліба, перевиконавши план на 10 тис. пудів. В 1,5 раза більше запланованого одержала держава молока й м'яса.

За ці досягнення в 1950 році 128 колгоспників були нагороджені орденами й медалями СРСР. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні агроном Г. С. Григоренко, бригадир рільничої бригади К. Й. Білецький, бригадир тракторної бригади Г. М. Ровчак і голова колгоспу С. Є. Бешуля.

В 1950 році до єлизаветівського господарства приєднались артілі сусідніх сіл Іллінки й Романівки. Укрупнений колгосп «Жовтень» почав розвиватися ще більш високими темпами. Цьому сприяло здійснення рішень вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. В об'єднаному господарстві налічувалось 675 дворів колгоспників, 4657 га землі, в т. ч. орної — 4086 га, садів — 82 га, пасовищ — 375 га. Колгосп мав 3250 корів та 1665 свиней.

Успіхи, досягнуті в зерновому господарстві, стали основою для розвитку громадського тваринництва. На 100 га сільгоспугідь припадало 25 корів. У 50-і роки побудували тваринницьке містечко. Найбільш трудомісткі роботи на фермах були механізовані. Уже в 1960 році тут перейшли на машинне доїння корів (на цей час їх налічувалось 600). Одна доярка обслуговувала не 12—15, як раніше, а 50 корів[2]. Запровадження механізації сприяло підвищенню продуктивності праці й зниженню собівартості продукції. Колгосп в 1958 році на 100 га угідь виробив по 70 цнт м'яса і 350 цнт молока. Сумлінно працювали доярки М. І. Коноплянко, Н. М. Шека, С. М. Камуз, свинарки С. І. Страшко, О. С. Нестерець. За видатні успіхи в розвитку колгоспного виробництва в 1958 році голові колгоспу С. Є. Бешулі вдруге присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Колгосп «Жовтень» одним з перших в області почав у 1959 році забезпечувати сім'ї колгоспників молоком із громадських ферм. В 1960 році в колгоспі створено механізовану птахоферму на 10 тис. штук птиці.

Колгосп підтримує тісні зв'язки з науково-дослідними закладами країни. Адресати й кореспонденти єлизаветівців — відомі вчені-селекціонери Ф. Г. Кириченко, О. С. Мусійко, В. М. Ремесло, Б. П. Соколов та інші. Тут одними з перших в області

[1] Донецький облпартархів, ф. 2247, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
[2] С. Бешуля. Семимильным шагом. Донецк. 1960, стор. 66.

Бюст двічі Героя Соціалістичної Праці С. Є. Бешулі в Єлизаветівці. 1968 р.

запровадили високоврожайні сорти озимої пшениці Безоста-1, Миронівська-808, ранній сорт Одеська-24, «Кавказ», «Аврора» та інші.

З 1964 року в єлизаветівському колгоспі почали запроваджувати «мале зрошення». Тоді обводнювали 307 га землі і одержували по 44,6 цнт озимої пшениці, 760 цнт кормових буряків. Витрати на спорудження зрошувальної системи (78,4 тис. крб.) були відшкодовані за один рік. До 1967 року площа зрошуваних земель зросла в 5 разів. Колгоспне господарство Єлизаветівки стало опорною базою Українського науково-дослідного інституту зрошуваного землеробства.

Трудівники колгоспу одними з перших в районі підтримали рух за комуністичну працю. Вони допомагають відсталим сусіднім господарствам вийти в передові, успішно змагаються з артіллю «Кубань» Краснодарського краю.

З великим трудовим піднесенням колгоспники Єлизаветівки боролися за виконання рішень XXIII з'їзду партії. Вони визначили конкретний п'ятирічний план розвитку колгоспного виробництва і підвищення добробуту членів артілі. За досягнуті успіхи колгосп нагороджений у ювілейному 1967 році орденом Леніна.

Колгосп «Жовтень» — велике багатогалузеве і рентабельне господарство. Крім зернових і технічних культур та овочів, тут розвели чудові сади й виноградники на площі 84 га. В 1969 році на полях працювали 43 трактори, 19 комбайнів, колгосп мав 45 автомашин. Машинний парк колгоспу поповнився бульдозерами й екскаваторами, скреперами, потужними зерноочисними й дощувальними агрегатами, зерносушарками та іншими. На фермах, в майстернях та інших підсобних підприємствах колгоспу працювали 217 електромоторів. На фермах було 3243 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 1103 корів) — втроє більше, ніж у всій волості в 1917 році, і 1860 свиней.

У 1969 році колгосп виробив 43661 цнт зерна, 4629 цнт м'яса, 34906 цнт молока, 659 тис. штук яєць. Із 1532 тис. крб. прибутку 749 тис. крб. використано на капітальне будівництво, 49 тис. крб.— на культурні потреби, 951 тис. крб.— на оплату праці колгоспників.

Очолене і кероване партійною організацією, за найактивнішою участю комсомольців, соціалістичне змагання в колгоспі «Жовтень» стало дійовим і масовим. В ході змагання виросли передовики рільництва і тваринництва. Серед них — механізована ланка М. С. Бесараба: в 1969 році вона виростила по 45,1 цнт зерна кукурудзи з га на площі 125 га; в ланці А. Т. Любченка М. М. Вишневська та Л. Н. Лагута зібрали на своїх ділянках по 1000 цнт кормових буряків з га. Значних успіхів досягли і тваринники, зокрема доярки. Близько 40 з них, в т. ч. О. С. Хижняк, В. Г. Третяк і Г. Н. Ломанцева, у 1969 році надоїли по 3000 і більше кілограмів молока від корови.

Важливою подією в житті трудівників села, як і всієї країни, став III Всесоюзний з'їзд колгоспників, який продемонстрував торжество ленінського кооперативного плану, силу й міць колгоспного ладу. Учасник великого форуму хліборобів, делегат з'їзду від Єлизаветівки, голова колгоспу, двічі Герой Соціалістичної Праці С. Є. Бешуля розповідав односельчанам — на полях, фермах, у майстернях — про роботу з'їзду та невідкладні завдання, що стоять перед колгоспом, про підготовку гідних трудових подарунків ленінському ювілеєві.

Цінну ініціативу виявили трудівники ордена Леніна колгоспу «Жовтень», розгорнувши змагання за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Вони посилили боротьбу за дальше зростання виробництва продуктів землеробства і тва-

ринництва, за раціональне використання землі, матеріальних і трудових ресурсів. Колгоспники і спеціалісти села вишукують додаткові можливості для розширення виробництва і неухильного зміцнення економіки господарства. Трудівники села зобов'язалися в 1970 році виростити по 28,7 цнт зернових з га, в т. ч. озимої пшениці — 28, а на площі з вегетаційним зрошуванням — 46—50 цнт; виробити не менше 450 цнт молока, 90 цнт м'яса на 100 га землі; одержати 200 штук яєць від кожної несушки; знизити собівартість основних видів сільськогосподарської продукції на 5—6 проц., в т. ч. зерна — на 10, м'яса — на 3, молока — на 5 процентів.

За роки Радянської влади невпізнано змінилося життя селянства: колишня наймичка, вдова Ф. В. Барило за свою працю в колгоспі у 1967 році одержала 25 цнт зерна і 3500 крб. грішми. На місці старої, з підсліпуватими вікнами хати вона поставила гарний будинок. У ньому — сучасні меблі, телевізор, особиста бібліотечка, необхідні електропобутові прилади. Її сини — Дмитро й Микола — по закінченні середньої школи працюють у колгоспі, всім серцем полюбили землю. За свою самовіддану працю вони удостоєні урядових нагород. Сім'я колгоспника Т. Г. Любченка, що має 4 працездатних, одержує 5000 крб. щорічно. В її розпорядженні добре влаштоване житло, автомашина «Запорожець». Таких сімей у сучасній Єлизаветівці немало.

Справжнім авангардом сільських трудівників є 65 комуністів, які працюють на вирішальних ділянках колгоспного виробництва: механізаторами, бригадирами, доярками тощо.

Значну допомогу комуністам подає комсомольська організація села, яка налічує 80 членів. Високі зразки в праці показують комсомольці І. І. Оріховський, В. І. Страшко, В. Т. Любченко, А. С. Рибка, В. І. Повелко, Г. П. Козулько та інші.

У складі Єлизаветівської сільської Ради, обраної в 1969 році, є 25 депутатів, в т. ч. 2 робітники, 7 службовців, 16 колгоспників, з них 11 жінок. Виконком сільради вже 16 років очолює П. М. Обрізан, яка, працюючи ланковою рільничої бригади колгоспу, в 1950 році за високі показники у виробництві зернових культур нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Депутати і актив, що входять до 5 постійно діючих комісій,— надійні помічники Ради, партійної організації і правління колгоспу в піднесенні громадського господарства, поліпшенні добробуту трудящих і благоустрої села.

Дійову допомогу в організації мас на трудові звершення подає селу Мар'їнський райком КП України на чолі з першим секретарем Героєм Соціалістичної Праці З. М. Глуховим, відомим ініціатором зрошуваного землеробства в районі.

Єлизаветівка за роки Радянської влади стала впорядкованим селом нового, соціалістичного типу. Вулиці його чисті, рівні, заасфальтовані. Будинки утопають в зелені. В центрі села — адміністративний будинок, де міститься сільська Рада і правління колгоспу. Споруджено пошту, побутовий комбінат з їдальнею й готелем, комплексний торговий центр, добудовано середню школу. Завершується будівництво лікарні на 50 ліжок і реконструкція клубу із спортивним залом. На місці саманних хатин будуються 2- і 4-поверхові будинки з центральним опаленням, газом, телефоном. Село повністю електрифіковане. Улюблені місця відпочинку трудящих — ліс, 2 парки, сквери, спортивні майданчики. На головній площі села встановлено бюст двічі Героя Соціалістичної Праці С. Є. Бешулі,

Середня школа (на передньому плані) та будинок сільради в Єлизаветівці. 1968 р.

нині почесного голови сільськогосподарської артілі «Жовтень», який очолював колгосп з 1937 до 1969 року.

Про здоров'я населення піклуються 12 лікарів та 38 чоловік середнього медичного персоналу. В селі функціонують лікарня на 85 ліжок, поліклініка з різними лікувальними кабінетами, що устатковані новітньою апаратурою. Медичні працівники проводять систематичну профілактичну й санітарно-освітню роботу.

Постійною турботою оточені малюки. Для них споруджено ясла та дитсадок.

Великих успіхів досягнуто в розвитку народної освіти й культури. У 1968/69 навчальному році в середній школі 34 учителі навчали 528 дітей. Учителька початкових класів Г. К. Гришко нагороджена значком «Відмінник народної освіти УРСР». Педагогічний колектив бере активну участь у громадсько-політичному житті села.

Більшість вихованців школи після закінчення 10 класів працюють у рідному колгоспі. Багато з них навчання продовжують заочно. Так, тракторист В. Я. Кисіль заочно вчиться в Мелітопольському інституті механізації сільського господарства; доярка С. С. Грибань закінчила заочно інститут і тепер працює в своєму колгоспі зоотехніком. Зараз в Єлизаветівці 32 жителі мають вищу і понад 100 — спеціальну середню освіту.

При сільському будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, художнього читання, фортепіанний, духовий, вокальний та естрадний ансамбль. Тут молодь розвиває свої здібності, духовно збагачується. На гастролі в Єлизаветівку приїжджають артисти обласної філармонії, Донецького театру опери та балету і столичні митці. В сільському широкоекранному кінотеатрі часто демонструються художні й науково-популярні фільми. Для любителів книги — 3 бібліотеки з фондом 18 тис. томів, затишний читальний зал. Крім того, майже в кожного — особиста бібліотека. На 1970 рік жителі села передплатили 2800 примірників газет та журналів.

Партійна і комсомольська організації спрямовують свої зусилля на виховання нової людини, вільної від пережитків минулого і впливу буржуазної ідеології, сприяють формуванню нових звичаїв, обрядів, що мають своїм корінням кращі народні традиції.

Єлизаветівка вже тепер не поступається благоустроєм і культурою перед селищами міського типу. Її трудівники живуть заможно й радісно.

І. В. БЕСАРАБ, Л. О. ЛЯХ

МАКСИМІЛЬЯ́НІВКА

Максимільянівка — село, центр однойменної сільської Ради депутатів трудящих. Розташована на лівому березі річки Осикової, за 9 км на захід від районного центру Мар'їнки і за 32 км від Донецька. Найближча залізнична станція Острий Донецької залізниці — за 2 км від села. Через село проходить шосе Донецьк — Запоріжжя. Населення — 2917 чоловік.

Сільській Раді підпорядковано і с. Георгіївку.

Наприкінці XVIII ст. на місці нинішнього села був хутір колишніх кріпаків-втікачів Максима і Уляни Тараненків. Від їхніх імен, гадають, і пішла назва села. Дальше заселення Максимільянівки відбувалося в 40-х роках XIX ст. малоземельними державними селянами, переселеними з Полтавської та інших губерній. На 1862 рік у Максимільянівці було вже 169 дворів і 1038 жителів[1]. Село на той час вхо-

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 65.

дило до Мар'їнської волості Олександрівського, а з 1873 року Маріупольського повіту.

За указом про поземельний устрій державних селян від 24 листопада 1866 року землю, якою користувалося село, було передано общині у власність за викуп з розстрочкою на 20 років. Жителям Максимільянівки виділялося по 7 десятин на ревізьку душу. 679 душ чоловічої статі одержали 4858 десятин землі[1].

З освоєнням природних багатств Донбасу в пореформений період різко посилилися капіталістичні тенденції у розвитку економіки села. Через відсталу агротехніку сільського господарства врожаї були низькими. Крім того, за 30 років (1861—1891 рр.) трудове селянство пережило 10 голодних років[2]. Важким тягарем для селян були численні податки й побори. Тільки в 1883 році жителі села сплатили сім податей і зборів, які становили суму в 14,3 тис. крб.[3]. Податки поглинали переважну частину доходів селянських господарств. Особливо тяжким було становище сімей, які мали по 1—2 наділи. Ці господарства не могли утримувати робочої та продуктивної худоби, не мали реманенту і тому не сіяли. Члени таких сімей ставали наймитами. Так, у 1885 році в Максимільянівці, де налічувалося 249 дворів і 1563 жителі, 13 господарств не сіяли, 60 засівали до 3 десятин, 62 — 3—5 десятин, 106 — 5—10 десятин. У 77 дворах не було корів, а в 21 — навіть домашньої птиці. Лише 26 господарств самі обробляли свої посіви. 142 сім'ї працювали супрягою, а всі інші віддавали землю заможним селянам за відробітки.

У 1885 році в Максимільянівці було 246 хат із саману і 2 дерев'яні. Всі криті соломою. Найближча лавка містилася за 7, а фельдшерський пункт — за 30 верст. На все село налічувалося 77 письменних чоловіків і 6 жінок[4]. Тільки в 1877 році тут було відкрито однокласне народне земське училище, в якому навчалося близько 30 дітей.

У зв'язку з розвитком капіталістичних відносин на селі поглиблювалося класове розшарування населення. Обезземелені селяни відходили на промислові підприємства або йшли в найми. Зате 15—20 великих куркульських господарств швидко багатіли, зосереджуючи в своїх руках землю, реманент. У 1901 році в Максимільянівці 43 проц. дворів не мали плугів і букерів, 16 проц. були безкінними. Силами лише власної сім'ї обробляли землю 15,3 проц. дворів, а за допомогою найманої праці — 4,1 проц. Це були куркульські господарства. Всі інші працювали супрягою або здавали свої наділи в оренду. За останні 10 років XIX ст. середній урожай становив: ярої пшениці — 32,5, ячменю — 42,3 пуда з десятини. Десятина посіву пшениці давала за рік 28 крб. доходу, з них 7 крб. витрачалося на придбання насіння[5].

Революційні настрої населення зростали під впливом пропаганди робітників, особливо колишніх односельчан. У квітні 1903 року на території Мар'їнської волості, в т. ч. і в Максимільянівці, Луганським комітетом РСДРП поширювалися листівки іскрівських організацій. У них закликали селян до союзу з робітниками, до спільної боротьби проти багатіїв і царя, висувалися вимоги 8-ми годинного робочого дня і поділу поміщицької землі[6]. Значну роботу серед селян проводили електрик М. П. Кирієнко, кріпильник шахти Г. І. Воробйов, учитель місцевої школи Л. Ф. Гавриленко. Разом з селянами Ю. Р. Тараненком і Ф. Г. Безпечним вони, за дорученням Юзів-

---

[1] Статистическо-экономические таблицы по Екатеринославской губернии за 1885 — 1886 гг., вып. 2. Мариупольский уезд, стор. 28; Список населенных мест Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 10, 11.

[2] Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1901 год, вып. 2, стор. 88—123.

[3] Протоколы Мариупольского уездного земского собрания 1883 г. Мариуполь, 1884, стор. 80, 81.

[4] Статистическо-экономические таблицы по Екатеринославской губернии, вып. 2. Мариупольский уезд, стор. 198, 199, 202, 207, 210—212, 213.

[5] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 4, ч. 2, Мариупольский уезд, стор. 74, 75, 161, 170, 171, 175, 179, 180.

[6] Искровские организации на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1950, стор. 316.

ської організації РСДРП, зібрали гроші для створення підпільної друкарні на шахті № 2-16 Вознесенського рудника. В 1905 році друкарню перенесено в Максимільянівку[1].

Активно виступали проти поміщиків жителі села під час революції 1905—1907 рр. Під впливом соціал-демократичної пропаганди сільський сход, в якому взяло участь близько 500 жителів, 20 грудня 1905 року ухвалив поділити серед селян землю поміщика Камінського, для чого обрав спеціальну комісію. Поліцаїв та урядників, які закликали селян до покори, закидали камінням. 21—22 грудня в села Донбасу, де відбулися заворушення, послали каральні загони[2]. Зайнявши 22 грудня Максимільянівку, карателі заарештували Ф. Г. Безпечного, Л. Ф. Гавриленка, Ю. Р. Тараненка, Ю. Є. Сало, І. А. Носенка. На початку 1906 року вони були засуджені. Вчителю Л. Ф. Гавриленку вдалося втекти і врятуватися від смертної кари. Активними учасниками виступів селян у 1905 році були також С. Ф. Безпечний, М. К. Колос, К. М. Чуть, О. Ф. Гомля. Максимільянівці О. І. Карнач і І. К. Литвиненко служили на броненосці «Потьомкін» і брали участь у повстанні. В 1955 році в зв'язку з 50-річчям повстання І. К. Литвиненка нагороджено орденом Червоної Зірки.

І після поразки першої російської революції найбільш свідома та організована частина селян продовжувала боротьбу під керівництвом і безпосереднім впливом більшовицької організації Вознесенського рудника, що входила до більшовицького «Рудничного Союзу» і яку очолювали вихідці з Максимільянівки В. М. Розсолюк та І. С. Космінський[3].

Після революції 1905—1907 рр. в селі відбувалося дальше класове розшарування, загострювалися класові суперечності між біднотою і куркульством. На початок 1911 року, внаслідок столипінської аграрної реформи, на хутори вийшло 66 господарств[4].

У 1913 році в Максимільянівці налічувалося 400 дворів і 2765 чоловік населення. Придатної землі тут було 4771 десятина, що належала переважно заможним господарствам.

До Жовтневої революції село не мало медичного обслуговування. Більшість населення була неписьменною. Тільки в 1904 році на кошти селян збудовано нове приміщення земського початкового однокласного училища. У 1908 році 170 учнів навчали 3 вчителі[5].

Перша світова імперіалістична війна нескінченними мобілізаціями в армію, реквізиціями тяглової сили і продовольства ще більше підірвала селянські господарства. Значна частина селян неспроможна була засіяти землю через брак тягла, робочої сили. В 1915 році орендна плата за десятину кращої орної землі знизилась до 8 крб., у 2 рази зменшилася ринкова ціна землі. Цим користувалися куркулі, дешево скуповуючи відрубні ділянки бідноти і солдаток.

Революційні настрої селян посилювалися, їхні виступи набирали організованих форм під впливом пропаганди робітників і солдатів, які поверталися з фронту. Робітники-більшовики поширювали листівки, проводили сходи селян. У грудні 1916 року М. П. Кирієнко і В. М. Розсолюк привезли в село брошури з рішенням Ціммервальдської конференції, тексти революційних пісень. Нелегальну літературу з шахти «Проходка» (нині шахта ім. Челюскінців) доставляли також жителі села більшовики М. М. і В. І. Мартинюкови[6].

3 березня 1917 року в село прийшла звістка про повалення самодержавства. Того ж дня В. М. Розсолюк і М. П. Кирієнко організували мітинг, який схвалив вимогу про поділ поміщицької землі.

[1] Д. І. Гацула. Понад Осиковою, стор. 14—15.
[2] Журн. «Літопис революції», 1930, № 6, стор. 219.
[3] Журн. «Літопис революції», 1930, № 5, стор. 207.
[4] Список населенных мест Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 10—12.
[5] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1910 год, стор. 105; Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1908 год. Мариуполь, 1909, стор. 58, 96.
[6] Газ. «Радянська Донеччина», 26 жовтня 1958 р.

У період між Лютневою буржуазно-демократичною і Великою Жовтневою соціалістичною революціями в селі відбулося кілька антивоєнних мітингів. Найактивнішим організатором їх був солдат-більшовик К. Ю. Карнач. У червні 1917 року жителі з прапорами, співаючи революційних пісень, прийшли на Трудівські шахти, де Г. І. Петровський у промові на мітингу виклав зміст Квітневих тез В. І. Леніна і рішень VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б)[1].

Переважна більшість максимільянівців палко вітала перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Так, С. С. Волощенко, Ю. Є. Сало, І. С. Космінський брали участь у революційних виступах Петроградського гарнізону в жовтні 1917 року[2]. Наприкінці листопада того ж року загін Червоної гвардії і понад тисячу шахтарів Вознесенських і Трудівських шахт здійснили 18-кілометровий похід по сусідніх селах, під час якого і в Максимільянівці було встановлено Радянську владу, створено ревком[3]. Ревком почав проводити в життя перші декрети Радянського уряду і насамперед ленінський Декрет про землю, очолив боротьбу проти куркулів. Селяни Максимільянівки в січні 1918 року одержали 1238 десятин землі з колишньої економії поміщика Камінського[4].

У квітні 1918 року Максимільянівку захопили кайзерівські війська. Ненависть жителів села до окупантів була безмежною. До партизанського загону, створеного в серпні 1918 року в селі, пішли Ю. Є. Сало, Д. Г. Дяченко, М. А. Кишкар, В. І. Гацула та інші. Загін боровся з німецькими загарбниками, а після їх вигнання в листопаді 1918 року — з білогвардійцями, які наприкінці листопада захопили село. Із загонів, що діяли в повіті, в середині січня 1919 року було сформовано 8-й піхотний Інтернаціональний полк. Полк вів запеклі бої з білогвардійцями. Бойові дії частин Червоної Армії всіляко підтримували жителі села. 19 березня 1919 року, після визволення території всього повіту від білогвардійських банд, у Максимільянівці було відновлено Радянську владу. 22 березня загальні збори жителів села ухвалили резолюцію: «Заслухавши доповідь товаришів комуністів у поточному питанні , ... ми на перше місце ставимо підтримку Робітничо-Селянської Червоної Армії, вважаючи, що в момент громадянської війни революційний фронт робітників і селян повинен бути єдиним»[5].

22 травня 1919 року Максимільянівку захопили денікінці. Грабежі, насильства, розправи над сільськими активістами, стягнення поміщиками, що повернулися, «законної» третини врожаю і 380 крб. з кожної десятини поміщицької землі — ось що принесла селянам денікінщина[6].

24 грудня 1919 року 42-а дивізія 13-ї армії Південного фронту визволила Максимільянівку від денікінських банд. Наступного дня був створений ревком, що діяв до кінця березня 1920 року — до обрання сільської Ради.

Після визволення села усі зусилля жителів були спрямовані на подання допомоги Червоній Армії, ліквідацію бандитизму, на розв'язання невідкладних завдань господарського і культурного будівництва. У першій половині 1920 року вони передали частинам Червоної Армії 7327 пудів пшениці, 2645 пудів картоплі, 6700 пудів соломи та сіна, 117 голів великої рогатої худоби, 240 пудів печеного хліба[7]. Ревком, а потім Рада послідовно проводили в життя аграрну політику Радянської влади. Крім 4858 десятин колишньої надільної землі безземельні і малоземельні селяни Максимільянівки, відповідно до закону Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року, одержали

---

[1] Мар'їнський райдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 12, арк. 306.
[2] Д. І. Гацула. Понад Осиковою, стор. 27, 28.
[3] Мар'їнський райдержархів, ф. 55, оп. 1, спр. 2, арк. 2.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-263, оп. 1, спр. 2, арк. 2; спр. 3, арк. 68.
[5] И. И. Шевченко. Коммунистическая партия Украины в борьбе за укрепление союза рабочих и крестьян. 1919—1920. К., 1958, стор. 35.
[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 70, 325, 326.
[7] Донецький облдержархів, ф. Р-263, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2, 5, 6, 7, 12, 15, 34; оп. 2, спр. 1, арк. 20.

1429 десятин поміщицької землі. Землекористування куркулів було обмежене, а лишки землі їхніх господарств передавалися найбіднішим селянам[1].

Наприкінці вересня — початку жовтня 1920 року в районі села 9-а стрілецька дивізія 13-ї армії стримувала натиск врангелівських військ[2]. Активну участь у боях з інтервентами, білогвардійцями, махновцями брали максимільянівці: С. В. Авраменко, Т. В. Чернишов, А. С. Рибка, Ю. Ф. Безпечний, Я. М. Бондаренко, Д. Г. Дяченко, І. О. Дерека, Й. А. Іващенко, Д. М. Чуть, М. З. Колос, Х. А. Кисіль, М. А. Кишкар, М. П. Крячко, Р. М. Бондаренко та багато інших. Віддали життя у боях за Радянську владу Г. Коюда, Л. Кащеєв, С. Винник, Л. Басенко, П. Зубань, Т. Кисіль, Л. Федоров, К. Лагута, С. Лагута, І. І. Рубчев.

З величезними труднощами зустрілися жителі Максимільянівки, коли почали відбудовувати зруйноване господарство. В особливо тяжкому становищі перебували бідняцькі господарства села, яких у 1920 році налічувалося 138. Куркулі в умовах економічної розрухи, викликаної війною, використовуючи невдоволення середняків продрозверсткою, намагалися підпорядкувати їх своєму впливові. Значну роль у проведенні всіх економічних і культурних заходів у Максимільянівці відіграв комітет незаможних селян, створений у травні 1920 року. Першим головою КНС був А. А. Авраменко, секретарем — М. Д. Ігнатенко. А. А. Авраменка обрали делегатом на 1-й Всеукраїнський з'їзд КНС. Комітет незаможних селян брав активну участь у здійсненні земельної реформи. У 1920 році в селі за участю КНС було створено споживче товариство.

Велику роботу провели органи Радянської влади і КНС по боротьбі з голодом 1921 року та його наслідками. Незважаючи на тяжке продовольче становище, КНС у вересні 1921 року передав у фонд допомоги голодуючим Поволжя 7765 крб. грішми і багато сільськогосподарської продукції. Для дітей-сиріт було зібрано 6 пудів борошна, 14 пудів ячменю, 24 пуди кукурудзи, 2,5 пуда картоплі і 112 крб. В свою чергу селу велику допомогу подала держава. Тільки в лютому 1922 року вона дала насіння для засіву 1100 десятин ярих. Однак через нестачу насіння і тягла землю не було повністю оброблено. У 1923 році в селі на 497 дворів припадало 5254 десятини орної землі, з яких 900 десятин толокувало[3].

Відбудові господарства села та організації культурно-освітньої роботи серед населення величезну увагу приділяв партійний осередок, створений 18 грудня 1923 року. До нього входили також комуністи с. Георгіївки і станції Роя. Першим секретарем партійного осередку був П. І. Новиков. З січня 1924 року в селі оформилася і комсомольська організація, яку очолив Ю. Ф. Безпечний. Комсомольцями стали діти бідняків, червоних партизанів — С. Ю. Сало, Д. І. Гацула, М. Д. Ігнатенко та інші.

Глибоким болем відізвалася в серцях селян звістка про смерть В. І. Леніна. Трудящі села ще тісніше згуртувалися навколо ленінської партії. В дні ленінського призову до партійного осередку села подали заяви про вступ до партії 35 членів КНС і 5 комсомольців. Сільський КНС також оголосив ленінський набір, під час якого до нього вступило 45 чоловік. Організація КНС у Максимільянівці стала найбільшою в районі.

В центрі уваги комуністів і комсомольців були питання зміцнення радянських органів на селі, кооперування, ліквідація неписьменності, розгортання культурно-освітньої роботи[4].

На початку 1923 року в селі з 2658 чоловік письменних було 1283, що становило

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1100, оп. 1, спр. 1218, арк. 6; ф. Р-263, оп. 1, спр. 3, арк. 68.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 551, 579.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-263, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 25, 37, 234, 342; спр. 2, арк. 6; спр. 3, арк. 23; спр. 35, арк. 37; спр. 43, арк. 30, 31.

[4] Донецький облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 3, арк. 40; спр. 8, арк. 10, 36; спр. 15, арк. 47; спр. 32, арк. 406.

48 проц. Не вміли писати й читати 65 проц. жінок[1]. Для їх навчання створили пункти лікнепу, налагодили навчання груп неписьменних. Тільки в 1923—1926 рр. курси лікнепу закінчили 387 чоловік[2]. Діти вчились у трудовій школі. 10 травня 1924 року для дітей незаможників, наймитів і червоноармійців було відкрито ясла.

О. Ф. Гомля — перший голова артілі «Воля». Максимільянівка, 1965 р.

Ще навесні 1919 року в Максимільянівці у приміщенні, обладнаному за допомогою червоноармійців, відкрився сільбуд. У ньому працювали хоровий і драматичний гуртки. Весною 1921 року куркульська банда спалила сільбуд. Через 2 роки сільський будинок відновив свою роботу. Організаторами і керівниками його були Ю. Ф. Безпечний і О. І. Павлій. У 1923—1924 рр. у селі працювали і дві хати-читальні. До X річниці Жовтня відкрився новий клуб, приміщення якого було споруджено методом народної будови. В 1927 році за добру організацію роботи голова ВУЦВКу Г. І. Петровський подарував місцевому клубу гучномовці. У цьому ж році комсомольці заклали сільський парк.

Робітники шахти № 1 «Проходка» Петровського рудника взяли шефство над селянами Максимільянівки. За допомогою шефів у 1925—1928 рр. для максимільянівських піонерів у Святогірську було організовано піонерський табір — один з перших у районі. Велику допомогу подавали робітники в ремонті сільськогосподарського реманенту, організації роботи клубу.

Рік у рік зростала громадсько-політична активність селян. У березні 1925 року у виборах до сільської Ради брав участь 1051 чоловік. Новообрана Рада складалася з 14 бідняків, 12 середняків, 1 робітника, 3 учителів і 3 службовців державних установ. 14 членів сільської Ради були комуністами і комсомольцями[3].

У селі було створено організації МОДРу, Тсоавіахіму, Червоного Хреста.

До будівництва нового життя активно залучалися жінки. Тільки в делегатських зборах 1926 року брали участь 153 жінки. Серед них були Ф. І. Дерека, П. Т. Мінакова, Х. М. Титаренко, О. К. Гацула, П. Ю. Чернишова та інші[4].

Зачинателями нового в усіх сферах життя села були комуністи і комсомольці, які особливо багато зробили для зміцнення перших колективних господарств. Восени 1923 року в Максимільянівці було організовано комуну «Воля» і товариство спільного обробітку землі «Сільський пролетар». На початку 1924 року комуна мала 300 десятин землі[5]. На прохання партійного осередку з першої партії «Фордзонів», закуплених для України в лютому 1925 року, один трактор було продано в кредит комуні «Воля». Першу борозну на сільському полі проклав трактором комсомолець П. А. Крячко.

Шлях будівництва соціалізму на селі був нелегким. У бідняків, які першими йшли до колективних господарств, бракувало реманенту, тяглової сили. Селяни і керівники артілей не мали ще досвіду розподілу доходів. Облік не був налагоджений. Основною формою його був розподіл не по праці, а на душі. Використовуючи окремі недоліки в роботі комуни, куркулі намагалися впровадити оренду і прибрати до своїх рук землю, а також перехопити кредити в держави. Все це, разом узяте, і було причиною переходу комуни «Воля» в 1926 році на статут товариства спільного обробітку землі. Колективні форми господарювання зміцнювалися в запеклій боротьбі з куркульством.

---

[1] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 4, ч. 2, стор. 218—219.
[2] Донецький облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 15, арк. 26.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-263, оп. 2, спр. 3, арк. 14, 15, 19.
[4] Донецький облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 15, арк. 94; спр. 46, арк. 1—2.
[5] Там же, спр. 2, арк. 36; спр. 15, арк. 72.

З ініціативи КНС у селі було організовано 3 машинно-тракторні товариства, показове поле, групи виробничої взаємодопомоги, що мало винятково важливе значення для показу переваги ведення артільного господарства. В 1929 році на основі 2 ТСОЗів — «Сільський пролетар» і «Воля» — створено колгосп ім. Г. І. Петровського, який об'єднав 622 господарства.

Одне з провідних місць у створенні колгоспу належало КНС, який на початок 1929 року включав 250 членів. Активну участь у будівництві та зміцненні колгоспів брали П. Д. Кишкар, М. Д. Кишкар, К. М. Литвиненко, Г. М. Янушевський, І. В. Свищев, Я. Д. Чирка, І. М. Петренко, Т. С. Кисіль, С. С. Заїка, Ф. І. Бондаренко, Я. Г. Лябах, Л. Г. Венжега, Ю. В. Чернишов. 35 комуністів і активістів послали для проведення колективізації і організаційно-господарського зміцнення колгоспів Мар'їнського району[1].

Максимільянівські колгоспи рік у рік економічно міцніли. На їхніх ланах з'явилися трактори та інші сучасні сільськогосподарські машини. З весни 1933 року колгосп обслуговувала Богоявленська МТС. У лютому наступного року сільгоспартіль знову розділилася на два самостійні господарства — колгоспи ім. Г. І. Петровського та ім. Й. В. Сталіна. Тоді ж у артілях створено партійні організації[2]. Вже у 1935 році колгосп ім. Г. І. Петровського став мільйонером. На трудодень колгоспники одержали по 6 крб. 54 коп. і 2,5 кг зерна.

У 1939 році колгоспи села здобули право брати участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва їх нагороджено 3 золотими і 8 срібними медалями[3]. В 1940 році в обох артілях одержали понад 2 млн. крб. прибутку. На трудодень колгоспникам було видано по 7 крб. і 3 кг хліба.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі діяли амбулаторія, пологовий будинок, які обслуговували лікар і 3 працівники середнього медперсоналу. В 1930 році відкрилися колгоспні ясла. В 1933 році було відкрито дитячий будинок санаторного типу, де зміцнювали своє здоров'я 300 сиріт і напівсиріт, хворих на туберкульоз.

Докорінні зміни відбулись і в культурному житті. З 1934 року почала працювати семирічна школа; навчалися всі діти шкільного віку. В 1938 році її було реорганізовано на середню школу, першим директором якої став М. С. Рибка. Чимало молоді вчилося у вищих і середніх навчальних закладах.

Значну культосвітню роботу в селі розгорнули працівники клубу. В 1936 році для нього придбали звукову кіноустановку. У клубній бібліотеці проводилися читацькі конференції та інші заходи по пропаганді книги.

В селі щороку відзначали свято врожаю («обжинки»); вшановували героїв праці; разом з робітниками підприємств-шефів проводили свята дружби. Художню самодіяльність сільського клубу було визнано однією з кращих в області.

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини пішло більш як 220 жителів села. Великий тягар випробувань і злигоднів війни ліг на плечі жінок, старих і підлітків, які замінили чоловіків, батьків і братів, що пішли на фронт. Вони впоралися з усіма сільськогосподарськими роботами і вчасно зібрали врожай. У серпні парторганізація і сільська Рада організували евакуацію громадської худоби, вивезення хліба та інвентаря. Було також вивезено дітей та майно дитбудинку.

19 жовтня 1941 року село було окуповане німецько-фашистськими військами[4]. 120 юнаків і дівчат окупанти вивезли на каторжну роботу до Німеччини. Багато знущань зазнали сім'ї комуністів, комсомольців і сільських активістів, яких примушували двічі на день відмічатися в «управі». Під час цієї ганебної процедури їх нещадно

[1] Донецький облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 38, арк. 158, 159; спр. 47, арк. 76, 77, 187, 195; спр. 48, арк. 11, 12, 37—41.
[2] Донецький облпартархів, ф. 2243, оп. 1, спр. 1, арк. 17.
[3] Д. І. Гацула. Понад Осиковою, стор. 59.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 245.

били і ображали. 16 жителів села відправлено в концтабори, 5 чоловік розстріляно, 2 чоловіка закатовано в гестапо. Серед них — одна з перших комуністок села О. К. Гацула.

10 вересня 1943 року частини 45-ї армії Південного фронту визволили Максимільянівку від німецьких окупантів[1]. Гітлерівці, відступаючи, спалили колгоспні виробничі приміщення, житлові будинки, школу, громадські будівлі, знищили сільськогосподарські машини, худобу. Загальна сума збитків, заподіяних колгоспам села, становила 24 650 тис. карбованців[2].

Героїчно билися з фашистськими загарбниками максимільянівці, призвані до Червоної Армії. Брати Ф. Ю. Тараненко і Г. Ю. Тараненко в 1941 році захищали Москву, О. Ф. Усенко, І. С. Волощенко, Ю. І. Стрілець билися на Курській дузі. Танкіст Т. М. Любченко брав участь у визволенні рідного села. Штурмували Берлін Т. О. Гомля, Л. Т. Омелич, М. Г. Голик, М. Ю. Тараненко. Уродженець села П. М. Воронов за мужність і відвагу при виконанні спеціального завдання командування удостоєний звання Героя Радянського Союзу. З уродженців і жителів села, які билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, К. Т. Другак був начальником політвідділу дивізії, чотири чоловіка закінчили війну, маючи звання полковника, 11 — підполковника, 42 — майора.

У боях за свободу і незалежність Батьківщини загинули 163 максимільянівці. Їхні імена викарбувано на пам'ятнику, спорудженому в 1967 році у центрі села.

З перших днів після визволення Максимільянівки відновила роботу сільська Рада, почали працювати колгоспи ім. Г. І. Петровського та ім. Й. В. Сталіна. Відбудова господарства відбувалась у винятково тяжких умовах. У колгоспі ім. Г. І. Петровського в 1943 році залишилося всього 4 коней, 11 корів, 16 плугів, 16 сівалок. З 272 працездатних членів колгоспу чоловіків було лише 49, серед них 10 похилого віку та хворих і 19 підлітків. Незважаючи на це, колгоспники не тільки зуміли передати у фонд для Червоної Армії в 266 цнт зерна, 45 цнт соняшнику і 114 цнт картоплі, а й засіяти 109 га озимих, зібрати по дворах 252 цнт насіння для сівби ярових.

Вже у 1944 році колгоспи виростили врожай озимих по 16 цнт і ярових — по 7,8 цнт з га. У сільгоспартілі ім. Г. І. Петровського було тоді 18 коней, 53 корови і 65 телят[3]. Ці перші успіхи здобули великими зусиллями. 36 колгоспників нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» У проведенні сільськогосподарських робіт активну участь брали учні та вчителі школи.

Жителі села посилали фронтовикам теплі речі, взуття, вносили у фонд оборони свої заощадження. В 1944 році від максимільянівців надійшло 43 тис. крб. Велику допомогу сім'ям загиблих воїнів, крім грошової, що надходила від держави, подавали самі колгоспи.

Одразу ж після визволення відновилася діяльність усіх культурно-освітніх закладів села. У жовтні 1943 року розпочалися заняття в середній школі, яка працювала в три зміни. Всі діти 8—13 років навчалися. Писати доводилося саморобними чорнилом та ручками на старих газетах, журналах, книгах[4].

16 серпня 1944 року було відновлено Максимільянівську партійну організацію. Головну увагу вона приділяла відродженню колгоспів, благоустрою села, культурному будівництву і виховній роботі серед трудящих. В 1945 році створено первинні партійні організації у колгоспах. Комуністи очолили найважливіші і найскладніші ділянки колгоспного виробництва.

Нестача інвентаря і робочої худоби, засуха 1946 року дуже позначилися на господарстві колгоспів. На їхніх полях на початку 1946 року працювало 2 трактори

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4231, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 4.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 72, спр. 698, арк. 59.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-4231, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 4; спр. 3, арк. 1, 2, 8.
[4] Мар'їнський райдержархів, ф. 13, оп. 1, спр. 1, арк. 42, 43; спр. 7, арк. 6, 7.

і близько 50 коней. Основною тягловою силою все ще були корови. З приводу успішного проведення сільськогосподарських робіт у несприятливих погодних умовах максимільянівські колгоспи одержали привітальну телеграму ЦК КП України[1]. У 1948 році колгоспи села зібрали врожай зернових культур уже по 16 цнт з гектара.

Значних успіхів добилися колгоспники в 1949 році. План виробництва молока був перевиконаний на 20 проц., м'яса — на 25 проц. Доход становив 1,3 млн. крб. 24 квітня 1950 року за одержання високих врожаїв соняшнику та зернових культур відзначено велику групу колгоспників. Ланковій Г. Т. Кисіль присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Леніна удостоїлись М. П. Голінська, В. І. Гомля, Я. І. Масос, Г. М. Новицька, М. Ф. Поперечна, Г. О. Постильняк. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 12, медаллю «За трудову доблесть» — 14 чоловік.

У грудні 1950 року колгоспи Максимільянівки об'єдналися. Новостворене господарство мало на той час 3711 га орної землі, 5 автомашин, 3 кузні, ремонтну майстерню; 700 голів великої рогатої худоби, 110 робочих коней. Колгосп обслуговували 5 тракторів МТС. У 1951 році доходи господарства становили 1,8 млн. крб. Комбайнера С. П. Железняка, який за 25 робочих днів намолотив 6647 цнт зерна, удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У 1956 році колгоспники зібрали на круг по 22,5 цнт з га. Грошовий доход господарства обчислювався 1080 крб. з розрахунку на гектар орної землі[2]. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства у 1958 році нагороджено орденом Леніна голову колгоспу В. П. Походіна, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира Г. Д. Москаленка, доярку В. І. Могукало, орденом «Знак Пошани» — бригадира тракторної бригади А. К. Присяжнюка.

Колгоспи сіл Максимільянівки, Георгіївки, станції Роя та селища Мар'їнки у 1958 році об'єдналися в колгосп ім. Ілліча. Лани його простягалися більш як на 20 км. У 1961 році з цієї артілі знову виділилися окремі колгоспи: ім. Т. Г. Шевченка (селище Мар'їнка), ім. А. О. Жданова (станція Роя), «Росія» (село Георгіївка).

Трудівники колгоспу ім. Ілліча в 1959 році активно включились у змагання за комуністичну працю. Одним з перших у районі почесне звання колективу комуністичної праці присуджено рільничій ланці Р. В. Волкової і колективові тваринницької ферми № 3.

З 1961 року колгосп перейшов на зрошуване землеробство. Вже у наступному році в господарстві зрошувалося понад 200 га землі. Це дало змогу створити міцну кормову базу для тваринництва; виробництво молока стало однією з провідних галузей господарства. Почало посилено розвиватися овочівництво. В 1966 році за вирощування високих урожаїв овочів Н. О. Романець було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Трудящі Максимільянівки успішно виконали завдання п'ятирічного плану (1966—1970 рр.). За останні роки п'ятирічки врожай озимої пшениці зріс від 28,1 цнт в 1966 році до 31,9 цнт з га у 1970 році. Надій молока на тваринницьких фермах колгоспу за цей час збільшився від 2223 до 2582 кг на фуражну корову.

Тепер колгосп ім. Ілліча —

Механізований обробіток буряків на зрошуваних землях колгоспу ім. Ілліча. Максимільянівка, 1966 р.

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4231, оп. 1, спр. 10, арк. 3.

[2] Там же, ф. Р-4431, оп. 1, спр. 17, арк. 1, 11; спр.20, арк. 9, 21; спр. 26, арк. 2, 7, 9; спр. 34, арк. 1, 3, 5, 8; спр. 45, арк. 2, 3, 5, 9.

багатогалузеве високомеханізоване господарство, в основному рільничого напряму, з розвинутим молочним тваринництвом. За ним закріплено 4330 га землі, з них 3391 га орної, в т. ч. 280 га зрошуваної. У 1968 році колгосп одержав 1324 тис. крб. валового доходу. В господарстві — 28 тракторів, 5 зернокомбайнів, 107 електродвигунів.

Комбайнер Герой Соціалістичної Праці С. П. Железняк серед піонерів Максимільянівської середньої школи. 1968 р.

Зростання продуктивності праці стало економічною основою неухильного підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. В 1966 році оплата одного людино-дня в середньому становила 3 крб., в 1968 році — 3 крб. 57 коп. Середньомісячний заробіток тракториста в 1968 році становив 126, шофера — 127, доярки — 109, свинарки — 98 крб. Рік у рік зростають громадські фонди споживання. В 1968 році відрахування в союзний фонд соціального забезпечення, фонд допомоги і пенсійного забезпечення колгоспників становили 69,5 тис. крб.; пенсію одержували 415 чоловік; 7,8 тис. крб. витрачено на виплату по тимчасовій непрацездатності. Ще у лютому 1956 року для колгоспників запровадили оплачувані двотижневі відпустки, а також оплату лікарняних листків у розмірі від 40 до 75 проц. середнього заробітку.

Обговоривши рішення III Всесоюзного з'їзду колгоспників, члени артілі ім. Ілліча накреслили конкретні заходи для їх здійснення. 27 січня 1970 року прийнято новий Статут колгоспу. Голову колгоспу П. Я. Катальникова та доярку Г. А. Єрмоліну обрано до складу районної Ради колгоспів, а Героя Соціалістичної Праці С. П. Железняка — обласної Ради колгоспів.

Трудівники села, розгорнувши соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань п'ятирічки і гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, зобов'язалися в 1970 році виростити зернових культур по 26 цнт з га, в т. ч. озимої пшениці 28,3 цнт; виробити м'яса 57,1 цнт, молока — 485 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь; збільшити поголів'я великої рогатої худоби до 1900 голів.

Великі зміни за роки Радянської влади сталися і в благоустрої села. Центральна вулиця заасфальтована, має тротуари з твердим покриттям. Біля палацу культури закладено парк площею 2 гектари. Тільки за останні роки відкрито 6 магазинів, споруджено будинки відділення зв'язку, сільської Ради, правління колгоспу. На основі постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР у житловому питанні з 1957 року в селі почалося масове житлове будівництво. Колгоспники спорудили близько 200 будинків.

Належна увага приділяється охороні здоров'я та поліпшенню побутового обслуговування трудящих. У селі — фельдшерсько-акушерський пункт, де працює 3 чоловіка медперсоналу. Для дошкільнят створено ясла, в яких виховується 140 дітей. У 1966—1968 рр. збудовано комбінат побутового обслуговування.

Створено умови для навчання і виховання підростаючого покоління. В 1959 році збудовано нове приміщення середньої школи, в якій у 1969/70 навчальному році здобували освіту 536 дітей, працювало 27 вчителів. Без відриву від виробництва підвищували свою освіту 86 чоловік у вечірній середній школі сільської молоді. Багато максимільянівців навчаються заочно у вузах і середніх спеціальних учбових закладах. Більш як 30 чоловік вчаться у вузах стаціонарно.

Культурно-освітню і виховну роботу серед трудящих проводить палац культури, при якому є стаціонарна кіноустановка, систематично працюють 5 гуртків художньої самодіяльності. Заслуженим авторитетом глядачів користується хоровий колектив. Вірним другом і порадником трудящих стала книга. У Максимільянівці працюють 2 бібліотеки — сільська та шкільна — з книжковим фондом 14 029 примірників. У 1970 році жителі села передплачували 3310 примірників газет і журналів.

Якщо за 50 років до Радянської влади лише 2 максимільянівці зуміли здобути середню освіту, то тільки за післявоєнний час з села вийшли 49 учителів, 12 інженерів, 5 лікарів і багато інших спеціалістів. М. Д. Ігнатенко здобув освіту, закінчивши 2 військові академії, має звання полковника і нині працює у Москві; К. І. Іващенко — кандидат історичних наук, П. Г. Горецький — поет.

Роботу на всіх вирішальних ділянках життя села і колгоспу спрямовує партійна організація, у складі якої в 1970 році було 67 комуністів. Більш як $^2/_3$ її членів працює безпосередньо в колгоспному виробництві. Активну участь у трудовому і громадсько-політичному житті бере комсомольська організація, яка налічує в своїх рядах 26 членів.

Важлива організуюча роль належить сільській Раді депутатів трудящих. Багато сил і енергії віддали роботі в сільраді її голова С. П. Штанько і секретар Т. М. Павлій. На виборах, що відбулися 16 березня 1969 року, максимільянівці обрали до сільського органу Радянської влади 28 кращих своїх представників, таких, як доярку К. П. Рибку, ланкову Н. П. Турчанину, завідуючу фермою Т. В. Білицьку, бригадира Г. Ф. Гацулу, тракториста М. М. Хмельницького, вчителів В. М. Цуприк і Л. І. Железняк та інших.

Колишнього голову колгоспу В. П. Походіна було обрано заступником голови виконкому Донецької обласної Ради депутатів трудящих, а потім головою виконкому, секретарем Донецького обкому КП України.

Велику роботу серед трудівників села проводить створена у вересні 1951 року сільська комісія сприяння Радянському комітетові захисту миру.

Максимільянівка — село із славними революційними і трудовими традиціями. Його жителі багато зробили для перемоги революції, соціалістичного будівництва. Історія села — яскравий прояв торжества справи Великого Жовтня, справи соціалізму.

Т. М. ПАВЛІЙ, О. С. ФІЛОНЕНКО

ПА́ВЛІВКА

Павлівка — село, центр однойменної сільської Ради депутатів трудящих. Розташована за 30 км на південний захід від райцентру Мар'їнки і за 56 км від Донецька, на березі річки Кашлагач (притока річки Мокрі Яли). До найближчої залізничної станції Великоанадоль — 25 км. Населення — 2569 чоловік. Сільській Раді підпорядковано х. Октябрський.

Село засновано 1842 року державними селянами, переселеними сюди з Полтавської і Чернігівської губерній[1]. Перші жителі його були здебільшого хліборобами: вирощували пшеницю, ячмінь, овес і просо. Село було розташоване на торговому шляху з Бахмута на Маріуполь і тому тут швидко розвивалася торгівля хлібом та іншими сільськогосподарськими продуктами.

Щороку в селі відбувалося 3 ярмарки, куди селяни Павлівки і навколишніх сіл привозили хліб, худобу тощо[2]. Все це закуповували торговці і відправляли до

---

[1] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 4, ч. 2, Мариупольский уезд, стор. 78.

[2] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 г., стор. 159.

азовських портів. Самі вони привозили для продажу тканини, рибу та інші товари. У 1864 році, наприклад, доставлено різних товарів на 560 тис. крб., продано — на 135 тис. карбованців[1].

Після скасування кріпацтва в Росії, за указом про поземельний устрій державних селян, землю, якою користувалися павлівці, за викуп передано у власність общині. Всього 755 чоловік одержали 6097 десятин — по 7,9 десятини на ревізьку душу[2].

Із розвитком капіталізму в селі відбувався глибокий процес диференціації населення. Багато селян, не маючи худоби й тягла, здавали свої наділи в оренду, а самі йшли наймитувати до заможних. У 1882 році на 2092 чоловіка населення зібрано 1577 четвертей (близько 20 тис. пудів) хліба. Для більшості селян цей рік був голодним. До того ж значну частину і без того мізерних прибутків поглинали податки й різні побори. Вартість майже всього тогорічного врожаю становила 20,8 тис. крб., в той час як державного збору на село нарахували 7020 крб., земських зборів — 1259 крб. і 12 588 крб. павлівці мусили внести у т. зв. губернський продовольчий капітал[3].

У 1901 році з 465 дворів Павлівки 81 мав до 5 десятин землі кожний. 39 дворів не мали зовсім реманенту, 162 — були без плуга чи букера, 31—без худоби. Багато селянських родин ледь животіло. 32 чоловіка працювали на паровому млині в селі, частина жителів йшла на заводи і шахти Донбасу. А тимчасом багатіли куркульські господарства, що мали, крім надільної землі, ще й орендну. Працю наймитів того року використовували в селі 75 дворів, що становило 16 проц. загальної кількості[4]. Їх продукція значною мірою йшла на ринок, який з розвитком промисловості і зростанням неземлеробського населення дедалі більше розширювався. У селі були багаті хліботорговці. Так, Трегубов скуповував зерно і переробляв його на паровому млині, побудованому наприкінці XIX ст. Тут щороку вироблялося борошна на 500 тис. крб.[5] Його закуповували купці Маріуполя, Рутченкового, Юзівки.

На початку XX ст. становище малоземельного селянства значно погіршало. Столипінська аграрна реформа посилила класове розшарування на селі. Сільська буржуазія розширювала свої господарства за рахунок експлуатації наймитів і бідноти. У 1910 році вийшло з селянської общини на хутори та відруби 116 господарств, але 22 з них відразу ж продали свої наділи місцевим куркулям[6], бо самі були неспроможні обробити їх.

Медичної допомоги селяни майже не мали. З 1875 року в Павлівці функціонувала лікарська дільниця, де працювали лікар, 2 фельдшери і акушерка. У 1900 році відкрили лікарню на 20 ліжок, для якої земство через 4 роки збудувало приміщення. Лікарня обслуговувала населення Павлівської і Петрівської волостей, в яких проживало 31 316 чоловік[7].

З 1860 року в селі діяло однокласне училище. Через шість років коштом громади для нього спорудили приміщення з двох класних кімнат. У 1910 році земство заснувало двокласне училище. В обох школах у 1915 році працювало 7 учителів і навчалося 318 учнів[8]. Багато дітей не ходили до школи, бо не мали ні одежі, ні взуття. У сільській бібліотеці, заснованій 1904 року, в 1915 році було 670 книг. Ними ко-

---

[1] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 136—138; ЦДІА СРСР, ф. 1291, оп. 31, спр. 77, арк. 13.

[2] Список населенных мест Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1902, стор. 10, 11.

[3] Протоколы Мариупольского уездного земского собрания 1883 г., стор. 80, 81.

[4] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 4, ч. 2, Мариупольский уезд, стор. 58—71.

[5] Фабрики и заводы Екатеринославской губернии, стор. 26.

[6] ЦДІА СРСР, ф. 1291, оп. 31, спр. 77, арк. 13; Донецький облдержархів, ф. 156, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

[7] Отчет о состоянии врачебного дела в Мариупольском уезде в 1900 г. Мариуполь, 1901, стор. 9.

[8] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 г., стор. 74—75, 200—201, 206—207.

ристувалося 200 читачів[1]. І школа, і лікарня, і бібліотека утримувалися коштом самих селян. Щороку, крім державних податків, вони платили ще й спеціальні земські збори.

Такою була Павлівка напередодні першої світової імперіалістичної війни. Майже половину працездатних чоловіків мобілізували до армії, коли вибухнула війна. Багато родин, втративши годувальників, бідували. Реквізиції хліба, великої рогатої худоби, коней ще більше підірвали селянські господарства.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції куркулі, що орудували у волосній управі, зривали найменшу спробу сільської бідноти поліпшити своє становище. Коли до села дійшла звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді, недавні фронтовики під керівництвом А. І. Кондратенка організували вибори Ради селянських депутатів. Членами її стали П. Ф. Оберемок, А. С. Галаган, К. С. Демчук, І. В. Головко та інші[2]. Рада діяла до квітня 1918 року, коли село окупували австро-німецькі війська. Влада перейшла до волосної управи, що спиралася на гетьманську варту. Загарбники відразу почали запроваджувати режим терору, пограбування трудящих, кривавих розправ за найменший протест. Все це викликало ненависть до інтервентів.

Налякані революцією в Німеччині, під тиском наростаючої визвольної боротьби українського народу проти інтервентів і націоналістичної контрреволюції та зростання революційних настроїв серед німецьких солдатів, війська окупантів у листопаді 1918 року залишили Донбас. Проте, 8 січня 1919 року Павлівку захопили білокозаки[3]. Через кілька днів їх вигнав повстанський загін селян північно-західних волостей повіту. Згодом загін переформовано в 9-й Задніпровський полк[4]. У січні в селі обрали волосну Раду, до виконкому якої входили А. І. Кондратенко, К. Сівер, Т. Пугач та інші. 16 березня, після визволення північно-західної частини Маріупольського повіту від білокозаків, у Павлівці відбувся повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, де були присутніми делегати від 48 сіл. На з'їзді розглянули питання про поточний момент і завдання Рад, забезпечення продовольством Червоної Армії. З'їзд оголосив націоналізованими усі місцеві підприємства. Майно тих, що втекли з білими, конфіскували. Землею, за рішенням III Всеукраїнського з'їзду Рад, розпоряджалися земвідділи волвиконкомів. Школи переходили у відання Рад. З'їзд обрав також повітовий виконком, який до квітня 1919 року перебував у Павлівці, а потім — у Маріуполі[5].

Павлівський волвиконком почав здійснювати рішення повітового з'їзду Рад. Насамперед відібрали у куркулів лишки землі і передали біднякам. Однак завершити ці революційні перетворення не вдалося. У травні 1919 року Павлівку захопили денікінці[6]. З їх приходом повернулися і старі порядки. Селян, які одержали землю від Радянської влади, примушували внести високу орендну плату колишнім її власникам. Для білої армії у них відбирали хліб, фураж, худобу.

Наприкінці грудня 1919 року частини 3-ї дивізії 13-ї армії визволили село від денікінців. Відновлювалася Радянська влада. До ревкому обрали М. Г. Кадигроба (голова), І. Г. Бридька, І. Е. Ляшенка, В. М. Бушного. Ревком допомагав Червоній Армії продовольством, транспортом. У лютому 1920 року, наприклад, волость передала червоноармійцям 3 тис. пудів зерна, 50 голів великої рогатої худоби. У березні того ж року відбулися вибори сільських і волосної Рад. 23 березня у роботі з'їзду волосної Ради селянських і червоноармійських депутатів від Павлівки взяли участь 20 депутатів, серед них — Г. С. Коляда, І. П. Передерій, І. В. Єременко та інші[7].

[1] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 г., стор. 220—221, 227.
[2] Мар'їнський райдержархів, ф. 55, оп. 1, спр. 4, арк. 2—3.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 184.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1288, оп. 1, спр. 62, арк. 3, 28.
[5] Там же, ф. Р-1283, оп. 1, спр. 10, арк. 1—2, 4—5, 8—9.
[6] Мар'їнський райдержархів, ф. 55, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
[7] Донецький облдержархів, ф. Р-267, оп. 1, спр. 1, арк. 24, 56, 59, 70, 71, 78, 82, 84, 136; спр. 4, арк. 20; спр. 22, арк. 4.

Ревком, а потім волвиконком багато зробили для здійснення земельного закону Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року. За рішенням повітвиконкому трудящим Павлівки, крім колишньої надільної, було передано понад 1000 десятин державної землі.

На той час ще не було покінчено з куркульським бандитизмом. Боротьба з ним забирала багато сил, жертв. Бандити не раз нападали на село. 26 вересня 1920 року Павлівку захопили врангелівці, які незабаром були вигнані[1].

В умовах величезних труднощів розгорталася відбудова села після закінчення громадянської війни. Бракувало хліба, фуражу, посівного матеріалу. За даними на листопад 1921 року, в селі голодувало 1755 чоловік, у лютому 1922 року — 2642 чоловіка. Комісія для подання допомоги голодуючим, яку очолював голова волвиконкому Е. Воронько, стягувала з торговців додатково 10-процентний збір; запровадила податок за помел у млині. У церкви було вилучено коштовностей на 27 тис. крб. Велику допомогу подала селянам і держава: відкрили їдальню для дітей, організували дитячий будинок; сюди 1 січня 1922 року прийняли 65 сиріт[2]. Навесні того ж року селяни змогли засіяти 876 десятин зерновими. На початку 1923 року в Павлівці було 107 коней — вп'ятеро менше, ніж до війни. До того ж, 221 господарство не мало робочої худоби[3]. Тягло було переважно в заможних господарствах.

Через неорганізованість сільської бідноти куркулі всіляко перешкоджали землевпорядкуванню, здійсненню продовольчої політики Радянської влади. Становище змінилося після створення в серпні 1922 року комітету незаможних селян[4]. Незабаром він об'єднував понад 100 бідняків і середняків. У 1922 році проведено землевпорядкування — за селянами було закріплено 7409 десятин землі[5]. Сільська Рада, головою якої в грудні 1922 року обрано колишнього червоноармійця комуніста І. П. Дерев'янка, разом з КНС анулювала кабальні угоди на будівлі, майно, що їх свого часу куркулі уклали з голодними односельчанами. 97 незаможницьких сімей у 1923 році утворили сільськогосподарську комуну «1 Травня». Головою обрали П. І. Жука. Багато селян вступили до споживчої та сільськогосподарської кооперації. У 1926 році товарооборот споживчої кооперації становив 167 тис. крб., наступного — 234 тис. карбованців.

У 1923 році Павлівка входила до Благодатнівського району Юзівського округу, згодом створено Павлівський район. У лютому 1923 року з ініціативи І. П. Дерев'янка в селі організовано комсомольський осередок. Першими комсомольцями були І. Антоненко, І. Малик, М. Бібик, С. Щетина, П. Христоєв, О. Писарєва, Т. Жук[6]. У квітні того ж року створюється партійна організація села, що об'єднувала 8 чоловік. У дні ленінського призову найбільш свідома частина трудівників ще більше згуртувалася навколо партії. У лютому 1924 року до РКП(б) вступило 10 чоловік, липні — 13, серпні — 17[7].

Партосередок, депутати сільради, комсомольці провели велику роботу для ліквідації неписьменності. На початку відбудовного періоду більшість жителів були неписьменними[8]. Самовіддано працювали місцеві вчителі, які керували лікнепами,

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 542—543.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-267, оп. 2, спр. 7, арк. 15; спр. 12, арк. 3, 6, 7, 28, 31, 47; спр. 22, арк. 4.

[3] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь — февраль 1923 г.), т. 5, стор. 662—670.

[4] Донецький облдержархів, ф. Р-257, оп. 1, спр. 25, арк. 98.

[5] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь — февраль 1923 г.), т. 5, стор. 670.

[6] Газ. «Социалистический Донбасс», 18 березня 1967 р.; газ. «Комсомолец Донбасса», 9 лютого 1968 р.

[7] Донецький облпартархів, ф. 2265, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 10, 11, 43; ф. 94, оп. 1, спр. 21, арк. 11; спр. 26, арк. 11, 12, 14.

[8] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь — февраль 1923 г.), т. 2, стор. 210—211.

навчали дорослих грамоти. У селі були школи — початкова і з 1925 року — семирічна. Викладали в них українською мовою.

У вересні 1924 року відкрито сільбуд. Тут працювали гуртки — сільськогосподарських знань, політичної освіти, художньої самодіяльності; бібліотека з фондом 2 тис. книг. Восени 1929 року в сільбуді обладнано радіовузол[1].

Наприкінці 20-х років у Павлівці було 625 господарств і понад 3650 чоловік населення. Бідняцькі двори становили 21 проц., середняцькі — 76 проц. і 3 проц.— куркульські[2]. У 1927 році 90 бідняцьких господарств не мали коней. Сільрада насамперед допомагала бідноті. Бідняки та середняки зі знижкою платили сільгосподаток, в середньому по 7,22 крб. з двору. 345 господарств села, прибуток яких не перевищував 150 крб., звільнялися від податку. Інвентар, машини, посівний матеріал кооперація відпускала в кредит передусім біднякам. У 1927 році біднота одержала 14 тис. пудів насіння. Із 16188 крб. суми кредиту 85 проц. виділено для бідняків і середняків. 327 бідняцьких і середняцьких дворів звільнили від самооподаткування[3].

Разом з тим проводилася політика обмеження куркульства. Куркульські господарства платили підвищений податок. В середньому куркулі виплачували по 298 крб. з господарства. З них же брали і основну частину суми самооподаткування, яка йшла на культурні потреби села.

Незважаючи на допомогу і підтримку держави, бідняцькі, а також середняцькі господарства за тих умов розвивалися все-таки повільно. Праця в них була малопродуктивною, врожаї — низькі, землю обробляли примітивно. А в комуні «1 Травня» справи йшли набагато краще. Селяни дедалі більше пересвідчувалися, що вихід із злиднів один — об'єднатися. 1926 року біднота, одержавши трактор у кредит, організувала машинно-тракторне товариство «Зразкове». 100 членів КНС у 1927 році утворили земельне товариство. Згодом організовано ще 4 машинно-тракторні товариства.

Поступово селяни переходили до вищих форм кооперації. У 1929 році організовано ТСОЗи «Червоний Кашлагач», ім. К. Є. Ворошилова і «Жовтневий» (на хуторі Октябрському).

13 грудня 1929 року партійні збори села розглянули підсумки листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б) і ухвалили розпочати суцільну колективізацію селянських господарств. Комуністів прикріплено до земельних товариств і ТСОЗів.

Соціалістичні перетворення на селі здійснювалися в умовах гострої класової боротьби. Спекулюючи на окремих недоліках в організації колгоспів, куркулі провадили шалену антирадянську пропаганду, поширювали брехливі чутки про близьку війну і повернення білих, пускали в хід всі засоби — від провокацій до звірячих розправ над активістами села, насамперед комуністами[4].

13 лютого 1930 року партійні збори схвалили історичну постанову ЦК ВКП(б) від 5 січня того ж року «Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Відповідно до цієї постанови і листа ЦК ВКП(б) від 2 лютого 1930 року «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації»[5] парторганізація посилила боротьбу з куркулями. На підставі рішення загальних зборів членів КНС і бідноти від 14 березня всіх куркулів Павлівки, які експлуатували наймитів, виступали проти заходів Радянської влади, виселили за межі села. Водночас вживалися заходи щодо усунення недоліків у колгоспному будівництві.

---

[1] Журн. «Спутник Донецкого пропагандиста», 1925, № 2, стор. 107—112; газ. «Диктатура труда», 10 січня 1928 р.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-934, оп. 1, спр. 5, арк. 52.
[3] Донецький облпартархів, ф. 2265, оп. 1, спр. 5, арк. 57, 65; спр. 7, арк. 7.
[4] Там же, спр. 8, арк. 28; спр. 10, арк. 2, 5, 26, 48, 49, 50, 57, 59, 70, 72, 73, 76.
[5] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 377, 380.

Посилився приплив бідноти і середняків до колективних господарств. Ще на початку 1930 року ТСОЗи «Червоний Кашлагач», ім. К. Є. Ворошилова і «Жовтневий» переведено на статут сільськогосподарської артілі. Навесні 1931 року колективізацію у селі в основному завершено — було усуспільнено 80 проц. усіх господарств. Тоді ж засновано ще один колектив — артіль «13-річчя Жовтня»[1]. Колгосп села обслуговувала Великоанадольська, потім — Богоявленська МТС.

Під керівництвом партійної організації, яку очолював учитель М. М. Тертишний, та сільської Ради під головуванням М. С. Онопка проведено велику роботу щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Піднесенню трудової активності колгоспників, ліквідації зрівнялівки сприяв перехід до відрядної системи оплати праці і трудодня.

У травні—червні 1931 року артілі ім. К. Є. Ворошилова, «Червоний Кашлагач», «Жовтнева», «13-річчя Жовтня» об'єдналися в колгосп «Червоний Жовтень». Головою правління обрали М. А. Кононенка. Того ж року 93 проц. господарств села було охоплено колективізацією. Наближенню партійного керівництва до виробництва, підвищенню авангардної ролі комуністів сприяло створення в 1932 році окремих первинних парторганізацій в колгоспі, комуні та сільраді.

В 1934 році колгосп розукрупнили, утворили 3 господарства: «Червоний Жовтень», ім. XVII партз'їзду та ім. Н. К. Крупської (на хуторі Октябрському). Комуна «1 Травня» перейшла на статут сільгоспартілі[2]. Новостворені господарства, центральні садиби яких містилися в Павлівці, мали 6473 га землі: «Червоний Жовтень»— 2585, ім. XVII партз'їзду — 2738 і «1 Травня» — 1150 гектарів[3].

Колективне господарювання докорінно змінило працю селянина. На поля прийшли трактори, з 1935 року — комбайни. Одним з перших комбайнерів став М. С. Вовк. За стахановську працю на жнивах 1936 року його нагороджено орденом Леніна. У 1940 році колгосп «Червоний Жовтень» зібрав зернових по 13,4 цнт, кукурудзи—по 27, соняшнику — по 18,4 цнт з га. 1939 року в усіх артілях видали на трудодень по 5 кг зерна і 1,65 крб. грішми.

Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. Павлівська лікарня мала терапевтичне, хірургічне, педіатричне відділення, де працювало 5 лікарів і 12 чоловік середнього медперсоналу.

Успішно ліквідовували неписьменність. 1938 року семирічну школу реорганізовано на середню, в якій навчалося 570 учнів. Крім того, були ще початкова школа та вечірня середня школа для дорослих. У дитбудинку в 1936 році виховувалося 359 дітей[4].

Центром культурно-освітньої роботи став клуб з бібліотекою, кіноустановкою, радіовузлом. Учителі, агрономи, лікарі читали лекції, виступали з доповідями[5].

У грудні 1939 року на основі нової Конституції СРСР павлівці обрали кращих людей села до Ради депутатів трудящих. На початку січня 1940 року відбулася сесія сільради першого скликання. До складу виконкому входили І. Г. Ластовенко (голова), колгоспниця М. М. Щербатенко, головлікар лікарні М. Д. Малооков, директор школи О. Г. Верещака, голова колгоспу С. І. Щетина, парторг В. Т. Лучков та інші. Постійні комісії Ради — бюджетно-фінансова, сільськогосподарська, культурно-освітня, охорони здоров'я, що спиралися на широкий актив, багато зробили для впорядкування села, поліпшення роботи установ і організацій. Сільрада, колгоспи

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 2265, оп. 1, спр. 11, арк. 7, 8, 12, 26, 30, 31, 36, 63; спр. 12, арк. 18, 30, 31, 49, 54.

[2] Там же, арк. 76, 78, 79, 88; спр. 13, арк. 20, 29, 31; спр. 16, арк. 8, 12; спр. 17, арк. 40.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-4230, оп. 1, спр. 7, арк. 8; ф. Р-4502, оп. 1, спр. 21, арк. 10; ф. Р-4503, оп. 1, спр. 21, арк. 10.

[4] Донецький облпартархів, ф. 2265, оп. 1, спр. 18, арк. 1; спр. 20, арк. 41, 42; спр. 22, арк. 26, 33.

[5] Там же, спр. 18, арк. 97; спр. 23, арк. 37.

дбали про невпинний розвиток господарства, підвищення добробуту й культурного рівня трудівників.

Мирну працю людей обірвала війна, розв'язана гітлерівською Німеччиною. У перші дні війни створено групи самозахисту, біля села будували оборонні споруди. Коли наблизився ворог, то в глиб країни евакуювали худобу, техніку та інше колгоспне майно.

10 жовтня 1941 року гітлерівці захопили Павлівку. Вони розстріляли активістів П. І. Жука, І. І. Бібика, А. Т. Передерія та інших. 360 хлопців і дівчат вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Селян силоміць примушували сплачувати непосильні натуральні й грошові податки[1]. Населення саботувало заходи окупантів. В 1943 році оброблювалося близько 40 проц. земельної площі[2].

31 травня 1943 року за 2 км від Павлівки висадилися 13 радянських десантників на чолі з М. М. Трифоновим (Юговим). Окупантам вдалося натрапити на слід десантної групи. Переслідували її близько 700 поліцаїв і солдатів. Група мужньо боролася до кінця. Карателі втратили 100 вбитими і до 150 пораненими[3]. З нагоди 20-річчя визволення Донбасу, 8 вересня 1963 року, в павлівському парку на могилі воїнів-героїв відкрито пам'ятник. На місці загибелі загону 1967 року встановлено меморіальну дошку з написом: «Перехожий! Зупинись, шанобливо схили голову. Тут у нерівному бою з фашистами загинула парашутнодесантна група Трифонова (Югова)».

11 вересня 1943 року частини Південного фронту визволили село від окупантів. Відступаючи, гітлерівці спалили корпус лікарні, школу, млин; вони знищили майно і інвентар колгоспів, спалили будівлі. Збитки становили 18541,2 тис. карбованців[4].

У роки Великої Вітчизняної війни 438 павлівців воювали на фронтах, 288 з них віддали життя за Батьківщину, 205 чоловік за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. О. І. Гавенка удостоєно орденів Слави 2-го і 3-го ступенів, Вітчизняної війни обох ступенів.

Після визволення села трудящі взялися відбудовувати зруйноване господарство. 30 січня 1944 року відбулася сесія сільради в складі 15 депутатів. Решта перебували в Червоній Армії, інші загинули на фронті. Сесія обрала виконком, до якого входили І. Г. Ластовенко (голова), І. О. Лишенко, М. В. Харченко, М. П. Христенко, М. М. Щербатенко та інші. Виконком сільради організував допомогу сім'ям воїнів, розподіляв позичку й будівельні матеріали, виділені державою. Село поступово загоювало рани війни. У жовтні 1943 року підняли з руїн лікарню, відновилися заняття в школах. Наприкінці року понад 200 дітей прийняв дитбудинок; почав працювати клуб.

Сільрада і партійна організація, відновлена 28 липня 1944 року, невтомно дбали про відродження колгоспів. В артілях — «1 Травня» уціліло 4 корови, 6 волів, 8 коней; ім. XVII партз'їзду — 2 корови, 2 воли, 11 коней[5]. Необхідно було відновити сівозміни, підняти родючість грунтів. І хоч тоді засіяли менше половини площі (з 5631 га — тільки 2410), все-таки план сівби зернових виконали на 104, соняшни-

Механізатори колгоспу «Червоний Жовтень» на обробітку соняшнику. Павлівка, 1967 р.

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 209, арк. 85; ф. Р-1136, оп. 3, спр. 175, арк. 70.

[2] Там же, ф. Р-4502, оп. 1, спр. 1, арк. 2; ф. Р-4503, оп. 1, спр. 1, арк. 2—3.

[3] Там же, ф. Р-678, оп. 1, спр. 209, арк. 147—149; спр. 210, арк. 8; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 239.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 72, спр. 698, арк. 58.

[5] Донецький облдержархів, ф. Р-4502, оп. 1, спр. 1, арк. 4; ф. Р-4503, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

ку — на 112 проц. Урожаї перших післявоєнних років були невисокими. Колгосп «Червоний Жовтень», наприклад, в 1944 році зібрав зернових по 11,8 цнт з гектара[1].

А. О. Яхно — колишня свинарка колгоспу «Червоний Жовтень», нагороджена орденом Леніна. Павлівка, 1967 р.

П. О. Мозгова — заслужений агроном Української РСР. Павлівка, 1968 р.

Після переможного завершення війни повернулися до рідного села демобілізовані воїни і активно включились у господарське й культурне життя. У 1945 році колгоспи засіяли вже 4117 га— 73 проц. орної площі. Економіка колгоспів невпинно зміцнювалася. Розширювалися посіви, зростали тваринницькі ферми. В 1949 році на трудодень колгоспники одержали по 2,5 кг зерна і 2,45 крб. грішми[2].

Піднесенню виробництва і поліпшенню добробуту трудівників сприяло об'єднання 1950 року колгоспів «Червоний Жовтень», ім. XVII партз'їзду, «1 Травня», ім. Н. К. Крупської в одне господарство — «Червоний Жовтень»; головою його став ветеран колгоспного руху комуніст С. І. Щетина. В укрупненій артілі було 636 господарств Павлівки й хутора Октябрського (2023 чоловіка, у т. ч. працездатних — 748). Вона мала 7600 га землі, з них орної — 6189 га. На фермах було 1275 голів великої рогатої худоби, в т. ч. корів — 477, коней — 356[3].

Самовіддана праця колгоспників, удосконалення агротехніки забезпечили піднесення господарства. 1958 року колгосп зібрав зернових по 25,5 цнт з га. Поліпшення обробітку землі, зміцнення кормової бази сприятливо позначилися на тваринництві.

Для дальшого розвитку господарства велике значення мало поліпшення його технічної оснащеності. У 1958 році, після реорганізації МТС, колгосп придбав 8 гусеничних і 20 колісних тракторів, 12 комбайнів. У нього було 16 вантажних машин.

Виконуючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК і XXIII з'їзду КПРС, колгосп «Червоний Жовтень» запровадив нову систему господарювання, наукової організації праці. Техніко-енергетична оснащеність господарства і наявність кваліфікованих кадрів сприяли невпинному зростанню виробництва. В колгоспі працювало понад 140 механізаторів, до 10 зоотехніків, агрономів і ветлікарів. За семирічку енергозабезпеченість колгоспного виробництва подвоїлася. Середній урожай кукурудзи 1965 року зріс до 33,2 цнт. Навіть у посушливому 1968 році зібрано зернових по 19 цнт, а озимої пшениці — по 29,7 цнт. Вартість валової продукції рослинництва 1967 року становила 1465,4 тис. карбованців.

Високих показників досяг колгосп у тваринництві. Якщо 1958 року на 100 га угідь вироблено молока 239,9, м'яса — 50,8 цнт, то 1965 року — відповідно — 385 і 72,5. Вартість валової продукції тваринництва 1967 року обчислювалася 986,6 тис. карбованців.

Наприкінці 1969 року «Червоний Жовтень» мав 7065 га землі, в т. ч. 5582 га орної, 633 га випасів, 200 га присадибних ділянок. На його полях працювало 47 тракторів, 22 комбайни, 42 вантажних автомашини. У господарстві було 1270 корів, 2524 свиней. Нині основні роботи у колгоспі виконуються машинами і механізмами. Близько 150 трактористів, комбайнерів, шоферів та механіків працюють на ланах. Механізовано трудомісткі процеси і на тваринницьких фермах. 1968 року в колгоспі трудилися (без адміністративно-управлінського персоналу) понад 830 чоловік.

Рільничі й тракторні, городню та садівничу бригади, тваринницькі ферми і ланки очолюють комуністи. Парторганізація колгоспу об'єднує 50 чоловік, територіальна — 15.

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4230, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[2] Там же, ф. Р-4503, оп. 1, спр. 21, арк. 2—3, 5, 24.
[3] Там же. Р-4230, оп. 1, спр. 32, арк. 1, 3, 15.

У дитячому садку села Павлівки, 1965 р.

Урок фізики у 9-му класі Павлівської середньої школи. 1968 р.

Валовий доход колгоспу невпинно зростає: 1965 року він становив 1471,5 тис., 1969 року — 1760 тис. крб. Неподільний фонд досяг до 3327 тис. крб. В міру неухильного розвитку колгоспного виробництва зростають оплата праці, добробут трудівників. У 1969 році середньоденний заробіток становив 4,09 крб.; на оплату праці витрачено 756 тис. карбованців.

Партійна організація колгоспу виховала багато передовиків виробництва, майстрів своєї справи. Протягом багатьох років свинарка А. О. Яхно одержувала від кожної свиноматки по 28 поросят. Її нагороджено орденом Леніна. Ланкова Ф. П. Борова — майстер високих урожаїв соняшнику. 1958 року її ланка виростила рекордний урожай — 35 цнт з га. Вона також нагороджена орденом Леніна. Городня бригада І. П. Кульбаки зняла по 200—300 цнт овочів з га; бригадира удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

З 1949 року працює старшим агрономом колгоспу П. О. Мозгова. Організувавши агронавчання ланок у колгоспі, вона добилася запровадження правильних сівозмін, успішної роботи спеціалізованих бригад[1]. 6 березня 1965 року їй присвоєно звання заслуженого агронома Української РСР, а 30 квітня 1966 року — нагороджено орденом Леніна. За визначні успіхи в розвиткові сільськогосподарського будівництва двічі нагороджено орденом Леніна голову колгоспу С. І. Щетину. Ордена «Знак Пошани» удостоєно секретаря партійної організації О. В. Куцая. Всього орденами й медалями відзначено 28 передовиків артілі.

Неухильне зростання продуктивності праці внаслідок механізації і електрифікації виробництва, краща агротехніка сприяють вивільненню з сільського господарства робочих рук. Нині у Павлівці живуть 2156 колгоспників і 556 робітників та службовців. Багато жителів трудиться на будівництві шахт у Вугледарі, що за 4 км від села.

Зростання доходів колгоспу дає змогу провадити велике житлове, виробниче і культурне будівництво. Колгоспники зводять нові будинки. З 702 житлових будинків більшість споруджено останнім часом. Всі вони, як правило, з цегли, під шифером, три-і чотирикімнатні, добре умебльовані. У 1953—1958 рр. колгосп збуду-

[1] П. А. Мозговая. Агроном в колхозе. Донецк, 1956, стор. 26.

вав тваринницьке містечко, велике зерносховище, гараж, майстерню, 2 приміщення для птахоферми. На кошти артілі зведено адміністративний будинок, 2 магазини, аптеку, клуб, триповерхову середню школу, їдальню. У Павлівці працюють кравецька майстерня і перукарня.

З районним і обласним центрами село сполучає асфальтоване шосе. У центрі Павлівки — парк. Раніше селу бракувало питної води. У 1963 році прокладено водопровід з водорозбірними колонками. Від державної енергосистеми 1968 року одержано 1121 тис. квт.-год. електроенергії і 15 тис. квт.-год. вироблено пересувними електростанціями. 994 тис. квт.-год. витрачено на виробничі потреби, 142 тис. квт.-год. — в домашньому господарстві жителів. У кожному будинку — радіо; у селі 450 телевізорів.

Населення обслуговують спеціалізовані магазини: промтоварний, продуктовий, готового одягу, меблевий, господарський і культтоварів. 1968 року павлівці придбали в магазинах товарів на 980 тис. карбованців.

У селі — лікарня з терапевтичним, хірургічним, зуболікарським, фізіотерапевтичним, рентгенологічним кабінетами, обладнаними новою апаратурою та стаціонаром на 100 ліжок. Тут працюють 9 лікарів і 44 чоловіка середнього медперсоналу. Для дітей відкрито ясла на 90 місць.

Середня школа має фізичний, хімічний, біологічний та інші кабінети, спортзал, майстерні. В ній навчаються 385 учнів, працюють 28 учителів. При школі — їдальня. Тепер у селі 298 чоловік мають середню, 38 — вищу освіту.

Трудівники Павлівки живуть заможно і культурно. Для них — клуб із залом на 450 місць, широкоекранна кіноустановка, бібліотека. Заслужений успіх мають виступи учительського драматичного гуртка і шкільної художньої самодіяльності. Приїздять у село і артисти з Донецька, та й самі павлівці раз по раз відвідують театри міста. Правління колгоспу надає для цього транспорт, кошти.

З лекціями і доповідями перед жителями виступають члени сільської групи товариства «Знання» з 20 чоловік. У 1970 році в селі одержували 2848 примірників газет й журналів.

Успіхи трудівників соціалістичної Павлівки — ще одне наочне свідчення перетворювальної сили ленінських ідей, братерської дружби радянських народів.

І. Ф. ЗАЇКА, Р. Д. ЛЯХ, А. М. САБІНА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ МІСЬКОЇ, СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД МАР'ЇНСЬКОГО РАЙОНУ

ВУГЛЕДА́Р — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташований за 20 км на південь від районного центру і за 16 км від залізничної станції Великоанадоль. Населення — 2194 чоловіка.

Заснований Вугледар у 1966 році у зв'язку із спорудженням тут шахти «Південнодонбаська». Будівництво провадить трест «Донецькшахтобуд». На спорудженні нового потужного вугільного підприємства працює молодь, що прибула сюди з різних міст країни.

У селищі — середня школа, клуб. Є медпункт, магазини, будинок побуту.

ГАЛИЦИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Вовчій, за 19 км на північ від районного центру і за 12 км від залізничної станції Красногорівка. Населення — 1007 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Долинівка, Карлівка, Лісівка, Олександрівка.

Колишній партизан Галицинівського загону (1918—1919 pp.) член КПРС з 1925 року Н. К. Масло.

На території Олександрівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 3586 га орної землі. Виробничий напрям господарства—м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових культур. З допоміжних підприємств є майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. 7 передовиків відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня школа, клуб на 500 місць, бібліотека; функціонує лікарня, є аптека. Працює сільський радіовузол, відкрито дитячий комбінат.

Галицинівка заснована у 1778 році. Першими поселенцями були селяни-кріпаки, яких привіз сюди князь Бліцин. У роки громадянської війни, в липні 1918 року, М. Н. Ахтирський організував партизанський загін, який розгорнув боротьбу проти австро-німецьких окупантів. Загін М. Н. Ахтирського, а пізніше бронепоїзд під його командуванням, вів боротьбу проти денікінців.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу І. П. Середа.

ДА́ЧНЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на захід від райцентру і за 12 км від залізничної станції Роя. Населення — 1876 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Гігант, Дальнє, Зеленівка, Красний Маяк, Малокостянтинопіль, Островського, Плодове, Сухі Яли, Янтарне.

У селищі розташована центральна садиба радгоспу ім. О. М. Горького — багатогалузевого господарства, що спеціалізується на вирощуванні овочів, фруктів. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. Радгосп має 7577 га орної землі, 614 га саду.

На території Дачного — середня школа, клуб, бібліотека. Працюють радіовузол, побутова майстерня, їдальня. Є дитячий садок і ясла.

Селище засноване у 1930 році у зв'язку із створенням тут підсобного господарства Донецького металургійного заводу.

У Дачному живе Герой Радянського Союзу І. В. Машир (уродженець с. Слов'янки Межівського району Дніпропетровської області).

ДОБРОВІ́ЛЛЯ (до 1966 року — Богоявленка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний захід від райцентру і за 20 км від залізничної станції Роя. Населення — 1869 чоловік.

Колгосп ім. С. М. Кірова, центральна садиба якого міститься у Добровіллі, має 4665 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур; розвинуте молочне тваринництво. Це одна з передових артілей щодо виробництва продуктів тваринництва. З 1954 року до 1969 колгосп очолював Герой Соціалістичної Праці Д. М. Чорнобай. Орденом Леніна нагороджені комбайнери В. К. Пащенко та М. Є. Пивовар.

Голова колгоспу ім. Кірова Герой Соціалістичної Праці Д. М. Чорнобай. Добровілля, 1968 р.

У Добровіллі—середня школа, палац культури, бібліотека. Функціонує пологовий будинок. Працюють 4 магазини, побутова майстерня.

Засноване село 1842 року. У 1923 році виник ТСОЗ, а невдовзі — артіль «Червоний колос». 1924 року виник партосередок. Уродженцем Добровілля є Герой Соціалістичної Праці П. С. Пивоваров.

ЗО́РЯНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на північ від райцентру і за 3 км від залізничної станції Курахівка. До 1966 року було складовою частиною селища Курахівки Селидівської міськради. Населення — 1354 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Желанне Друге, Желанне Перше, Олександропіль.

Центральна садиба колгоспу «Батьківщина» розташована у Зоряному. За артіллю закріплено

2350 га орної землі. Вирощуються переважно зернові й технічні культури. Є племзавод.

У селі — восьмирічна школа, клуб на 400 місць, бібліотека.

Перша сільськогосподарська комуна створена тут у 1922 році. Комунари одержували всіляку допомогу від робітників шахт та залізничних майстерень Юзівки.

Серед уродженців Зоряного — Герой Соціалістичної Праці І. Ф. Мороз і двічі Герой Соціалістичної Праці В. Т. Литвиненко (1900—1960 рр.), бюст якого встановлено в центрі села.

КАТЕРИ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Сухих Ялах, за 17 км на південний захід від районного центру і за 24 км від залізничної станції Красногорівка. Населення — 932 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також с. Антонівка.

На території Катеринівки міститься центральна садиба колгоспу ім. І. В. Мічуріна, який спеціалізується на виробництві зерна і молока, має 3275 га орної землі. Катеринівці стали зачинателями руху за одержання високих урожаїв соняшнику. Ініціатором його був Герой Соціалістичної Праці Д. Й. Ярошенко (уродженець с. Антонівки). Він добився врожаю насіння соняшнику 30 цнт з га. 20 років працював в артілі Герой Соціалістичної Праці М. Т. Лук'янець (уродженець с. Максимільянівки цього ж району). Всього в колгоспі за трудові досягнення нагороджено 11 передовиків сільського господарства.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Працює торговий центр. У центрі Катеринівки встановлено меморіальну дошку, на яку занесено імена односельчан, загиблих на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Заснована Катеринівка у 1842 році.

Уродженцю с. Антонівки І. І. Староконю за успішне виконання бойових завдань і виявлену при цьому мужність присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу с. Антонівки досліджено залишки 2 поселень доби палеоліту.

КОСТЯНТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний захід від райцентру і за 19 км від залізничної станції Красногорівка. Населення — 1532 чоловіка.

Центральна садиба колгоспу «Донбас» розміщена у Костянтинівці. Артіль має 3490 га орної землі. Основний напрям господарства — молочне тваринництво та вирощування зернових і соняшнику. З допоміжних підприємств є майстерня для ремонту сільськогосподарських машин.

На території села — середня школа, бібліотека, палац культури, який має широкоекранну кіноустановку. Працюють побутові майстерні, торговий центр. На честь 188 воїнів-односельчан, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни, встановлено меморіальну дошку, на яку занесено їх імена.

Село засноване у 1838 році.

КРАСНОГО́РІВКА (до 1939 року — селище Красногорівка) — місто районного підпорядкування, розташоване на березі річки Лозової за 7 км на північ від районного центру. Залізнична станція. Населення — 19,3 тис. чоловік.

Учасники художньої самодіяльності Красногорівки. 1925 р.

У місті розміщені завод вогнетривких виробів ім. В. І. Леніна, авторемонтний завод, Трудівська геологорозвідувальна експедиція, Мар'їнська міжколгоспна будівельна організація, хлібозавод, база «Заготзерно». Крім того, у місті розташовано колгосп ім. В. І. Леніна, перший відділок радгоспу «Красногорівський», третій відділок дослідної станції садівництва. Виробничий напрям цих господарств — вирощування овочів, молочне тваринництво. Колгоспниці артілі ім. В. І. Леніна Л. Г. Григораш за високі виробничі показники присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Завод ім. В. І. Леніна, що працює на природному газі, має 14 цехів, де трудяться 3300 чоловік. Продукція підприємства йде у 10 зарубіжних країн (Індію, Іран, Болгарію, Кубу, Польщу, Румунію та ін.). Її одержують майже 1000 підприємств коксохімічної, металургійної, скляної та ін. галузей промисловості країни. За високі трудові показники 32 передовиків підприємства уряд відзначив орденами і медалями СРСР, в т. ч. М. К. Труфанова і М. І. Зайцева—орденом Леніна. Колишньому директору заводу В. К. Камінському та обпалювальнику шамотного цеху № 1 П. М. Рябку присвоєно звання заслуженого металурга УРСР. Звання колективу комуністичної праці носять 5 дільниць, 9 змін і 31 бригада. На заводі працюють 1642 ударники комуністичної праці. Колектив Красногорівського заводу ім. В. І. Леніна за високі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна нагороджений Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

З освітніх закладів у місті працюють Донецький радгосп-технікум, сільське професійно-технічне училище № 3, 3 середніх (в т. ч. школа робітничої молоді), 3 восьмирічних, початкова і музична школи. Серед учителів міста — 3 заслужених учителі школи УРСР — О. О. Голуб, Є. К. Долгова, А. П. Шрамко. У 1927 році на базі сільськогосподарської професійної школи

і трудової школи дитячого будинку створено технікум, який в 1964 році перетворений на радгосп-технікум. Понад 50 його випускників відзначені урядовими нагородами. На території міста — 9 закладів для дошкільнят, є піонерський табір. Побудоване лікарняне містечко, функціонують поліклініка, профілакторій. У Красногорівці діють 4 клуби, при яких відкрито бібліотеки. У місті працюють 48 торговельних точок, 9 їдалень, хлібозавод, база «Заготзерно».

Красногорівка виникла у 70-х роках XIX ст. У 1889 році тут було засновано Красногорівське франко-російське товариство вогнетривкого виробництва, а 1895 року — закладено завод. Сировина для нього видобувалася з місцевих кар'єрів. Після громадянської війни за успішну відбудову заводу 1 травня 1923 року підприємству було присвоєно ім'я В. І. Леніна. Через рік тут відбулося відкриття пам'ятника великому вождю. У фундамент пам'ятника закладено пляшку з листом, де робітники клялися в тому, що вони доведуть ленінські ідеї до переможного кінця, побудують комунізм і завжди будуть вірними Комуністичній партії. У 1925—1934 рр. тут працював спочатку начальником динасового, потім шамотного цеху, а згодом став заступником директора цього підприємства учасник громадянської війни, командир бронепоїзда М. Н. Ахтирський.

ЛУГА́НСЬКЕ (до 1958 року — Мойка) — селище, центр сільської Ради, розташована за 18 км на південний схід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Доля. Населення — 1774 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дубне, Кремінець, Сигнальне, Славне.

На території села розташована центральна садиба радгоспу «Петрівка». Це велике, багатогалузеве господарство має 7523 га орної землі та спеціалізується на вирощуванні овочів, виробництві м'яса і молока. У 1968 році на 100 га сільгоспугідь тут вироблено 831 цнт молока, 64 цнт м'яса. За трудові досягнення радгоспу вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС.

У Луганському — середня школа, бібліотека. Функціонує лікарня. Є дитячі ясла. Працюють магазини, їдальня.

Селище засноване у 1929 році.

НОВОМИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 10 км на південь від районного центру і за 15 км від залізничної станції Оленівка. Населення — 1774 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також с. Парасковіївка.

Колгосп ім. К. А. Тімірязєва, центральна садиба якого розміщена у Новомихайлівці, має 4771 га орної землі. Провідна галузь господарства — відгодівля молодняка великої рогатої худоби. На тваринницьких фермах — 3 тис. голів великої рогатої худоби. Колгосп продає державі щороку 460 тонн м'яса. За високі показники у виробництві сільськогосподарської

Палац культури колгоспу ім. Тімірязєва. Новомихайлівка, 1969 р.

продукції 6 трудівників нагороджені орденами і медалями.

У селі — середня школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека.

Новомихайлівка заснована у 1837 році.

НОВОСЕЛИ́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Цукурине. Населення — 1061 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вовченка, Вознесенка, Ізмайлівка, Кремінна Балка.

Колгосп ім. О. В. Суворова, центральна садиба якого міститься у Новоселидівці, має 3844 га орної землі. Тваринництво молочного напряму; вирощуються переважно зернові культури. З допоміжних підприємств є майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки.

У Новоселидівці — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 450 місць. Є дитячий комбінат.

Село засноване в 1914 році.

НОВОУКРАЇ́НКА (до 1924 року — Всесвятське) — село, центр сільської Ради. Розташована за 45 км на південний захід від районного центру і за 27 км від залізничної станції Роя. Населення — 1734 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Максимівка і Пречистівка.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, який має 3568 га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та виробництві продуктів тваринництва. З допоміжних підприємств працює майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. 17 колгоспників мають урядові нагороди за успіхи у сільськогосподарському виробництві.

В Новоукраїнці — середня школа, клуб на 400 місць, бібліотека. Працюють магазини, є дитячі ясла.

Село засноване у 1847 році. У грудні 1917 року створено ревком, який очолив учасник повстання на броненосці «Потьомкін» Є. Ф. Луцик.

ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1903 року — Кремінна) — селище міського типу, центр селищної

Ланкові рільничих бригад колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС Герої Соціалістичної Праці В. Я. Свистун та О. С. Собищинська. Новоукраїнка, 1968 р.

Ради. Розташована за 6 км на схід від районного центру і на такій же відстані від залізничної станції Мандрикине. Населення — 5462 чоловіка.

На території селища розташована центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2302 га орної землі. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових культур. Радянський уряд високо оцінив працю комбайнера М. І. Клименка — у 1950 році йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селищі — середня школа, бібліотека. Є аптека. Працюють магазини, кафе. Значна частина населення працює на шахтах Петровського району м. Донецька.

Заснована Олександрівка в 1841 році переселенцями із Харківської губернії. Спочатку основним заняттям жителів було землеробство. Але з 1890 року, коли поруч з селом збудували шахту і проклали залізницю до станції Мандрикине, частина селян пішла туди працювати. На початку 1918 року в селі обрано Раду селянських депутатів. У 1920 році було створено КНС.

Поблизу селища виявлено палеолітичну стоянку.

СТАРОМИХА́ЙЛІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км на північний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Красногорівка. Населення — 6040 чоловік.

Колгосп ім. Червоної Армії, центральна садиба якого розміщена у Старомихайлівці, має 3318 га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво і вирощування зернових. У 1950 році за високий урожай пшениці та соняшнику А. Ф. Павлій удостоєна високого звання Героя Соціалістичної Праці. Серед передовиків виробництва, відзначених орденами і медалями СРСР — 25 нагороджені орденом Леніна.

У селищі — середня школа, клуб, бібліотека. Працюють магазини, їдальня. Багато старомихайлівців працюють на шахтах Кіровського району м. Донецька.

Засновано Старомихайлівку 1747 року. Житель села Г. Т. Капран — учасник штурму Зимового палацу. 430 уродженців селища відстоювали незалежність Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни, 200 з них загинуло. В пам'ять про них у Старомихайлівці встановлено меморіальну дошку. Командиру торпедного катера В. М. Жильцову за потоплення 10 ворожих кораблів і виявлену при цьому мужність присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Одна з вулиць селища носить ім'я І. Ю. Марченка (загинув у 1943 році). Він був рульовим на підводному човні Щ-402, брав участь у 14 бойових походах і у потопленні 12 кораблів ворога. Уродженцями села є журналіст Ф. Л. Гончаров, кандидати філологічних наук літературознавець В. В. Костенко і фольклорист П. Д. Павлій, письменниця В. А. Кузнецова, кандидат економічних наук В. О. Птущенко.

СТЕПНЕ́ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на південь від районного центру і за 0,5 км від залізничного полустанка № 91. Населення — 1200 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Березове, Водяне, Солодке, Тарамчук.

Центральна садиба радгоспу «Оленівський» міститься у Степному. Радгосп спеціалізується на виробництві продуктів тваринництва. Є майстерня для ремонту сільгосптехніки. 5 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами.

У селищі — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня, є аптека, дитячі ясла. Працюють магазини.

Степне засноване у 1931 році.

УСПЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Сухих Ялах, за 25 км на захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Роя. Населення — 386 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Гай, Ганнівка, Трудове.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», який має 2949 га орної землі. Вирощуються переважно зернові й технічні культури. Влітку річка Сухі Яли пересихає і тому в її руслі споруджено водосховище, за допомогою якого зрошується 400 га землі. 10 передовиків сільського господарства нагороджені орденом Леніна.

В Успенівці — восьмирічна школа, клуб на 300 місць, при якому працює бібліотека. Є дитячі ясла.

Село засноване в 1888 році.

Збирання зернових у колгоспі ім. Червоної Армії. Старомихайлівка, 1967 р.

НОВОАЗОВСЬКИЙ РАЙОН

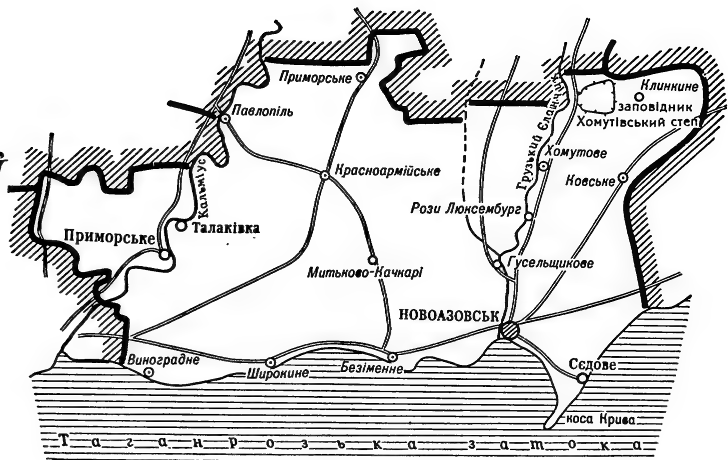

НОВОАЗО́ВСЬК

Новоазо́вськ (до 1923 року — станиця Новомиколаївська, а 1923—1959 рр.— Будьоннівка) — місто районного підпорядкування. Розташоване поблизу Кривої Коси, що заходить у Азовське море біля гирла річки Грузького Єланчика. Асфальтове шосе сполучає місто з Донецьком (115 км). Новоазовській міській Раді підпорядковано села — Гусельщикове, Козлівка, Самсонове, Шеверівка. Населення — 11 тис. чоловік.

Новоазовськ — центр району, площа якого — 987,9 кв. км, населення — 38,5 тис., у т. ч. сільського — 25 тис. чоловік. У районі — 63 населених пункти, підпорядкованих одній міській, одній селищній та 8 сільським Радам. Тут розташовані 13 колгоспів, 3 риболовецьких колгоспи і 4 радгоспи. В колгоспах і радгоспах району вирощують зернові та технічні культури; розвинуто садівництво, овочівництво, тваринництво. 58,5 проц. видобутої в області риби в Азовському морі припадає на Новоазовський район. У північно-східній частині території розташовано Державний заповідник АН УРСР — Хомутівський степ. При заповіднику є музей флори і фауни. У районі — 37 шкіл, Призовський зоотехнікум, 10 будинків культури, 29 клубів, 26 бібліотек.

Про давність заселення цієї території свідчать виявлені археологами 2 поселення доби бронзи поблизу колишніх сіл Гусельщикового та Будьоннівки, які тепер входять у міську смугу.

У другій половині XVIII ст., коли царизм ліквідовував козацьке самоуправління на Дону і роздавав землі заможній верхівці, близько 1768 року на Кривій Косі поселився старшина війська Донського Сєдов. У 1849 році за вказівкою наказного отамана Війська Донського поблизу його хутора відведено місце для козацької станиці, яку назвали Новомиколаївською. Вона і поклала початок нинішньому містові. До т. зв. станичної юрти увійшли хутори Кривокоський, Безіменний, Самсонівський, Обривський і Хомутівський. Населення станиці швидко зростало за рахунок

переселенців із низов'я Дону та внутрішніх губерній Росії. В 1859 році тут було 128 господарств і 885 жителів[1].

Основним заняттям населення було землеробство, тваринництво і рибний промисел. Розташування станиці на людному шляху, що йшов із Бахмута на Таганрог і з Новочеркаська на Маріуполь, сприяло тому, що в 70—80-х рр. XIX ст. вона стала місцем розвинутої торгівлі пшеницею, овочами, худобою. На щорічні ярмарки сюди завозили для продажу рибу, сіль, тканини та інші товари. Жваво велася торгівля і морським шляхом. Тому в станиці побудували пристань, хлібну біржу, крамниці, складські приміщення.

Під час реформи наділ на душу населення (разом із присадибною ділянкою) в станиці Новомиколаївській становив 3 десятини. Викупні платежі за землю перевищували її вартість у 3 рази; крім цього, за кожен наділ ще належало щорічно сплачувати податки на утримання доріг, мостів, гребель та ін. Багато селян, одержавши мізерні наділи, змушені були орендувати землю у заможних козаків або у військової округи. Орендна плата була дуже високою і стягувалася козацькою адміністрацією з винятковою жорстокістю[2]. Значна кількість бідняків розорялася докраю і йшла в найми до поміщиків та куркулів або на промисли в Маріуполь, Таганрог, Юзівку, Ростов-на-Дону.

Соціальна диференціація серед станичників ще більше поглибилась наприкінці XIX — на початку XX ст. Урядова комісія, яка в 1897 році обстежувала становище на Дону, визнала, що 33 проц. козацького населення — незаможні або неімущі, тому вони неспроможні позбутися заборгованості[3]. Це стверджують і дані по Новомиколаївській станиці, де на той час 249 козацьких дворів не мали робочої худоби, а 431 господарство — необхідного для обробітку землі реманенту і тяглової сили[4].

За рахунок бідноти збагачувалася козацька верхівка, яка використовувала найману робочу силу. Безземелля і голод гнали сюди переселенців із сусідніх губерній. На 1901 рік 832 сім'ї (2511 чоловік) із Катеринославської, Полтавської і Харківської губерній прибули в станицю Новомиколаївську. Не маючи коштів, щоб орендувати землю, 360 сімей наймитували у багатих козаків за мізерну платню. За довгий літній світловий день на польових роботах чоловіки одержували по 1 крб., жінки — по 30—60 коп. Значна частина переселенців працювала в ремісничих майстернях ковалями, зброярами, теслярами, колісниками, кравцями, бондарями тощо.

Біднота тулилася в темних хатинах, зліплених із саману, що мали одну кімнату й сіни. Постійне недоїдання, голод і неписьменність були долею трудівника. Хоча у станиці ще в 1861—1862 рр. відкрили чоловіче й жіноче парафіяльні училища, але дітей бідняків там не було. Навчалося всього 35 учнів, з них 11 — діти дворян, духівництва і купців, 24— заможних козаків[5]. 70 проц. населення Новомиколаївської не знало грамоти. Хвороби були супутниками бідноти. Два лікарі обслуговували все населення Міуського округу. Позбавлені медичної допомоги і догляду, особливо часто вмирали діти. Із 524 новонароджених у 1909 році померли 327[6].

В роки першої російської революції у станиці поширювалися революційні листівки. Частина козаків відмовилася з'являтися на військові збори і не виконувала наказів, за що 15 чоловік засудили до тюремного ув'язнення та розжалували в рядові. Управління військового округу, що містилося на той час у станиці, привело війська у бойову готовність. Однак новомиколаївці підтримали революційні виступи селян Федорівки, Обриву та інших[7].

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 12, Область Войска Донского, стор. XXIV.
[2] Ростовський облдержархів, ф. 301, оп. 17, спр. 310, арк. 2, спр. 308, арк. 6.
[3] Наш край. Документы по истории Донской области (XVIII — нач. XX в.), стор. 189.
[4] Ростовський облдержархів, ф. 301, оп. 17, спр. 194, арк. 843.
[5] Там же, ф. 358, оп. 1, спр. 368, арк. 8—10.
[6] Там же, ф. 301, оп. 17, спр. 310, арк. 1—2.
[7] Там же, ф. 1270, оп. 1, спр. 4, арк. 78.

У колгоспі «Заповіти Леніна». Приморське, 1965 р.

Боротьба проти самодержавства тривала в станиці й після поразки революції 1905—1907 рр. Молодь створила в 1910 році політичний гурток, вивчала і поширювала марксистську літературу. Після арешту гуртківців виник ще один гурток, а в 1912 році — соціал-демократична група, до якої входили юрист Бородін, що закінчив Петербурзький університет, і місцеві жителі С. Н. Чаус, М. Г. Савенко, М. Г. Манько, С. С. Щербаков та прибулий з Харкова робітник У. Т. Брюхнов[1]. У 1913 році одним з активних керівників групи став наймит Г. Г. Аліфанов.

В роки першої світової війни в Новомиколаївській сталися антивоєнні виступи. У 1916 році близько 200 жінок-солдаток на чолі з Воропаєвою і Бесарабовою, протестуючи проти підвищення цін, розгромили крамниці купців Шутенка, Козлова, Дяконова і Верхоплавцева. Спекулянта Бастирєва повели до його власного млина і тут всього обсипали борошном. Отаман, що прибув сюди із стражниками, не наважився застосувати силу до жінок, побоюючись нових виступів.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції козацька верхівка спільно з українськими буржуазними націоналістами, спираючись на контрреволюційні організації, проводили жорстокий терор проти бідняків і тих, що співчували більшовикам.

Лише у січні 1918 року в Новомиколаївській утворено Раду селянських, солдатських і козацьких депутатів. До її складу ввійшли більшовики С. Щербаков, І. О. Власов, Є. О. Бородін, С. Н. Чаус, О. У. Кузеря, П. Д. Бережний, Ю. М. Верещак. Головою виконкому обрали М. Савенка[2]. Рада оголосила і почала проводити в життя перші декрети робітничо-селянської держави. Було відібрано землю, худобу та реманент у поміщиків Циплакова, Козлова, Безчасного, Фролової.

Багаті козаки запросили у станицю загін карателів-білогвардійців, який вчинив масові розправи і арешти активістів. 15 членів Ради після страшних катувань розстріляно 1 травня 1918 року[3]. Розправу продовжували місцеві багаті козаки. Вони били шомполами і розстрілювали тих, хто допомагав Радянській владі. Все узяте майно повернули попереднім власникам.

З травня до листопада 1918 року Новомиколаївську окуповували німецько-австрійські війська. В грудні її захопили білогвардійці. В квітні 1919 року станицю визволили партизанські загони спільно з повстанським батальйоном маріупольських робітників під командуванням К. П. Апатова. Через перевагу сил у ворога вони мусили незабаром відступити. В тилу білогвардійців у партизанських загонах боролися новомиколаївські комуністи Л. А. Цибуля, П. Д. Бережний, Ф. Ф. Линник, П. П. Хмелевський та інші[4].

Остаточно Радянську владу в Новомиколаївській відновлено в грудні 1919 року, коли частини Першої Кінної армії вигнали білогвардійців. Влада перейшла до рук ревкому. У березні 1920 року Таганрозький окружний комітет партії створив тут партійний осередок. Його очолив колишній фронтовик, місцевий козак С.О. Власов, який закінчив курси червоних командирів при ВЦВК. В числі перших комуністів були Л. А. Цибуля, О. Ф. Ковальов, К. В. Коржов, П. Д. Бережний, Ф. Ф. Линник та Г. Є. Попова, що вступила до Комуністичної партії в 1920 році і є тепер почес-

---

[1] Філіал Ростовського облдержархіву в Таганрозі, ф. 413, оп. 1, спр. 38, арк. 36.
[2] Там же, спр. 32, арк. 17.
[3] Красные повстанцы. Таганрог, 1927, стор. 35.
[4] Донецький облпартархів, ф. 252, оп. 1, спр. 53, арк. 3, спр. 61, арк. 1—3.

ною громадянкою Новоазовська. У квітні 1920 року обрано підрайонний комітет партії і підрайонну Раду; в травні цього ж року створено комсомольську організацію[1].

Захисником інтересів найбіднішого селянства та козацтва і активним помічником партосередку станиці у проведенні всіх заходів Радянської влади був створений влітку 1920 року комітет незаможних селян, на чолі якого став комуніст С. Г. Говоров[2]. Тоді ж у станиці організовано першу виробничу артіль «Труд», яка об'єднувала ковалів, слюсарів, колісників, шевців, садоводів та хліборобів. Метою її було виробництво на кооперативних засадах і збут товарів та продуктів.

Селяни і трудове козацтво одержали кращі землі — по 2 десятини на душу. Відібрані у поміщиків інвентар та худобу роздали незаможникам. Нелегко було відбудовувати сільське господарство новомиколаївській бідноті: бракувало посівного матеріалу, тяглової сили, реманенту. Продовольчому комітетові довелося здійснювати продрозверстку в умовах безчинств куркульських банд, які всіляко намагалися зірвати заходи Радянської влади. Було створено особливий загін для боротьби з бандитизмом, ядро якого становили комуністи і комсомольці. За їх активною участю проведено кілька суботників, тиждень допомоги червоноармійцеві. Тоді відремонтували 25 будинків для сімей червоноармійців, зібрали кошти для допомоги безпритульним дітям[3]. Партійний осередок станиці в грудні 1920 року налічував 32 члени і 10 кандидатів у члени партії.

Таганрозький окружний партійний комітет залучав до соціалістичного будівництва й жінок. Для роботи серед них у станиці створено групу комуністок на чолі з Г. Є. Поповою. У 1921 році жіноцтво організувало дитячий будинок і дитячі ясла. Створені в 1922 році жіночі делегатські збори об'єднували 75 активісток. Вони допомагали партосередку у проведенні тижня допомоги жінці-матері, тижня допомоги дітям німецьких робітників та інших важливих заходів.

Важливим завданням партійного осередку в 1921—1922 рр. було роз'яснення суті нової економічної політики, виконання закону про продподаток. На допомогу продовольчим органам спочатку виділили 10 комуністів, потім відрядили у села району всіх комуністів Новомиколаївської станиці. Завдання було виконано[4].

Завдяки наполегливій праці селянства, великій організаторській та політичній роботі партійного осередку, Ради і КНС переборювалися труднощі. Поліпшувалося матеріальне становище населення. 1922—1923 рр. були урожайними. В селі відбудували два вальцьові та кілька вітряних млинів, маслозавод, цегельний завод, відновили рибні промисли. Розгорнулася підготовка до переходу селян на колективні форми господарювання. Спочатку їх залучали до найпростіших форм кооперації: споживчої, збутової, кредитної. У 1924 році всіма видами її в станиці охопили 550 чоловік, на початок 1925 року — 1110 чоловік.

В роки відбудовного періоду успішно здійснювалися завдання культурного будівництва. Крім початкової школи, відкритої ще в 1920 році, створили і школу ліквідації неписьменності з тримісячним курсом навчання. Для письменних у 1921 році організували народний університет, де читалися лекції й доповіді з питань науки, культури та політики[5]. В районному клубі працювала бібліотека з читальним залом. В її фонді налічувалося 1169 книг. Кожного дня бібліотеку відвідувало 70—75 любителів книги. Потім відкрили хату-читальню, ще одну початкову школу.

Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. Було розширено лікарню, відкрито аптеку. В 1925 році медичну допомогу населенню подавали 5 лікарів, 2 медсестри і 4 фельдшери.

У 1923 році 4 волості, в т. ч. й Новомиколаївську, переведено із Таганрозького округу в Маріупольський. Вона стала центром однойменного району. На прохання

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 252, оп. 1 спр. 1, арк. 2; спр. 2, арк. 3.
[2] Там же, спр. 23, арк. 41.
[3] Там же, спр. 3, арк. 2; спр. 4, арк. 6.
[4] Там же, спр. 22, арк. 27; спр. 61, арк. 2.
[5] Там же, спр. 22, арк. 3.

жителів президія Маріупольського окрвиконкому ухвалила перейменувати станицю Новомиколаївську на Будьоннівку[1].

На початку 1929 року в селі створено перше товариство спільного обробітку землі. До нього вступили 25 сімей селян-бідняків та козаків. Роз'яснювальну роботу серед селян про значення колективізації вели комуністи Я.П. Дяченко, К. М. Павлова, Г. А. Тельбізов, Д. А. Буланов, М. С. Чаус та інші. У 1929 році засновано два колгоспи: ім. 1-ї Будьоннівської Ради та «Ревхвиля», які очолювали С. Н. Лузан і Н. А. Тищенко. У 1930 році кооперовано 72 проц., 1931 році—80 проц. господарств. У колгоспи вступили 177 бідняків і 329 середняків[2].

Велику роль у зміцненні цих артілей відіграла машинно-тракторна станція, створена наприкінці 1930 року. Весною 1931 року вона мала 39 тракторів та інші сільськогосподарські машини і обслуговувала 17 колгоспів (20 тис. га орної землі). На курсах підготовлено понад 40 трактористів.

Політвідділ МТС, створений в січні 1933 року, висував на керівну роботу передових колгоспників. 96 чоловік з них стали командирами виробництва. Колгоспники-ветерани понині добрим словом згадують комуніста-двадцятип'ятитисячника, ленінградського робітника Д. Ф. Ніколаєва, який тоді очолював політвідділ Будьоннівської МТС. Виховну роботу серед робітників МТС проводили комуністи О. В. Дегтярьов, К. І. Василевський, Я. С. Опескін, М. Г. Таран, Ф. М. Минаєв, В. Ф. Курчев та інші. В жовтні 1933 року партосередок машинно-тракторної станції налічував 30 чоловік[3].

Шефську допомогу МТС і колгоспам Будьоннівки подавали робітники Маріуполя. Колективи заводів ім. Ілліча та «Азовсталі» посилали сюди бригади для ремонту сільськогосподарської техніки; надсилали в МТС верстати, інструменти; допомагали запроваджувати госпрозрахунок у тракторних бригадах.

На початку 1930 року в Будьоннівці створено радгосп ім. Р. Люксембург, якому виділили 25 тис. га землі. Кращі виробничники радгоспу поповнювали партійну організацію. Так, у 1931 році прийнято до лав ВКП(б) колишнього наймита І. Кравченка, чабана П. Вєтрова. У 1933 році парторганізація налічувала 38 комуністів. Тоді ж створено і комсомольську організацію.

За два роки свого існування радгосп мав велике, добре налагоджене господарство. В 1932 році тут було 29 тис. голів худоби. Держава одержала 6 тис. пудів м'яса і понад 5 тис. пудів бринзи[4]. Радгосп подавав значну допомогу колгоспам у проведенні сільськогосподарських робіт, організації праці.

Питання дальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспів перебували в центрі уваги комуністів Будьоннівки. Практичну допомогу вони діставали від обласних та республіканських органів. З доповіддю про підсумки III Всеукраїнської партійної конференції на зборах Будьоннівської парторганізації в липні 1932 року виступив голова ВУЦВКу Г. І. Петровський.

Піднесення сільськогосподарського виробництва позначилося на матеріальному становищі колгоспників. Якщо в 1932 році вартість трудодня не перевищувала 3 кг зерна, то 1933 року в усіх колгоспах, що їх обслуговувала МТС, колгоспники одержували по 4 кг хліба.

У передвоєнні роки колгоспники Будьоннівки збирали стопудові урожаї зернових; успішно розвивали громадське тваринництво; одержували по 4—5 кг зерна і по 2—3 крб. на трудодень.

Іншими, духовно і політично зрілими стали люди. Ланкову М. І. Зименко обрали депутатом Верховної Ради СРСР. Колгоспників І. А. Роянова, Ф. Х. Ніколаєнка, М. С. Павлович та інших нагородили орденами й медалями.

---

[1] Донецький облпартархів ф. 252, оп. 1, спр. 71, арк. 10.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1296, оп. 2, спр. 29, арк. 37.
[3] Донецький облпартархів, ф. 720, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[4] Там же, ф. 1503, оп. 5, спр. 7, арк. 16.

Чабан-новатор Г. О. Сигарєв. Новоазовськ, 1968 р.

101 чоловік 1940 року брали участь у ВСГВ. Далеко за межами Будьоннівки була відома перша в районі жіноча тракторна бригада, організована в 1935 році, яку очолювала С. С. Курочкіна (Хачєєва).

На початку 30-х років сільську семирічну школу перетворено на середню. У 1938 році для неї збудовано нове приміщення. На заклик партійної організації комуністи, комсомольці, всі жителі охоче йшли на недільники, щоб швидше завершити будівництво школи. Пізніше перетворили на семирічну також і колишню початкову школу.

У Будьоннівці (з 1938 року вона стала селищем) відкрили районну бібліотеку з читальним залом, будинок культури, книжковий магазин, літній кінотеатр. Селище озеленювалося. Квартири трудящих було електрифіковано. Сплановано також бульвари з твердим покриттям пішохідної та проїжджої частин. Місцеве населення допомагало прокладати шосе Маріуполь—Будьоннівка[1].

Війна обірвала мирну працю людей. Вона зажадала і від будьоннівців величезного напруження сил — духовних та матеріальних.

Любов до Батьківщини, люту ненависть до німецько-фашистських загарбників виявляли і будьоннівці, що пішли на фронт, і ті, хто залишився в тилу. На мітингах колгоспники і робітники одностайно заявляли, що працюватимуть не лише за самих себе, а й за тих чоловіків, батьків, синів, що пішли воювати. Вони достроково закінчили збирання врожаю і виконали план хлібоздачі державі; майно та худобу евакуювали у східні райони країни.

9 жовтня 1941 року фашистські війська окупували селище. Незважаючи на терор, населення саботувало заходи гітлерівців. Коли взимку замерзла Таганрозька затока, багато сміливців переходили на протилежний берег в напрямку Єйська, щоб вступити до Червоної Армії і боротися з окупантами. Місцеві патріоти допомагали радянським розвідникам збирати відомості про ворога, знищували ворожих солдатів, несли людям слово правди про становище на фронтах і в тилу країни.

Мужньою патріоткою була К. А. Скороїдова. До війни вона працювала старшою піонервожатою у Будьоннівській середній школі. Вночі проти 23 лютого 1942 року радянська авіація скинула бомби на німецькі механізовані частини, розміщені в селі. Гітлерівці заарештували К. А. Скороїдову. Її звинуватили в тому, що вона сигналізувала нашим бомбардувальникам. У щоденнику службовця фашистської поліції Шмідта, пізніше вбитого, 25 лютого 1942 року зроблено запис: «Комуністка Катерина Скороїдова за кілька днів до атаки росіян на Будьоннівку знала про це. Вона негативно ставилася до росіян, які співробітничали з нами». На станичну площу окупанти зігнали жителів села. Сюди привели закривавлену від катувань К. А. Скороїдову. «Хто бачив, як вона світила гасовою лампою, сигналізувала радянським літакам?»— марно допитувалися вороги. Нічого не добившись, вони розстріляли патріотку тут же, на площі[2].

Після цього почалися масові арешти і розстріли. Влітку 1943 року фашисти стратили 47 жителів[3]. У міському сквері після визволення селища патріотам споруджено пам'ятник.

2 вересня 1943 року частини 44-ї армії визволили Будьоннівку. В боях за селище і район брала участь і 9-а гвардійська авіадивізія, одним з полків якої командував тричі Герой Радянського Союзу О. І. Покришкін.

Трудівники селища — 3148 чоловік — воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. Майже всіх відзначено урядовими нагородами.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 733, оп. 1, спр. 6, арк. 5.
[2] Газ. «Социалистический Донбасс», 11 травня 1962 р.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 170, арк. 20.

Відступаючи під ударами наших військ, окупанти зруйнували виробничі приміщення колгоспів, радгоспів, млин, школи, лікарню, поліклініку, культурно-освітні заклади.

Жителі Будьоннівки з перших днів визволення робили все для допомоги фронтові. В жовтні 1943 року вони здали у фонд оборони 11 209 цнт зерна та інших сільськогосподарських продуктів[1].

До 26-ї річниці Великого Жовтня відбудували клуб, радіовузол, бібліотеку, школу. Всі діти шкільного віку сіли за парти.

У тяжких умовах довелося відбудовувати господарство, зруйноване і розорене окупантами. Бракувало робочих рук, тяглової сили. У вересні — жовтні 1943 року колгоспні механізатори звезли із усіх сіл району понівечені трактори, з яких у майстернях Будьоннівської МТС до весни склали 63 машини. Але техніки все ж не вистачало, і тому часто у плуг запрягали корів. Завдяки героїчній праці людей в колгоспі ім. 1-ї Будьоннівської Ради 1944 року на площі 788 га зібрано по 10 цнт зернових, в радгоспі ім. Р. Люксембург — по 13,2 цнт з площі 2 тис. гектарів.

За успіхи у всесоюзному соціалістичному змаганні колективові племрадгоспу у вересні 1946 року вручено на вічне зберігання перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони.

Значним кроком у розвитку господарства і поліпшення добробуту трудящих Будьоннівки були роки післявоєнної п'ятирічки. У 1949 році трудівники радгоспу вийшли переможцями в змаганні серед радгоспів України щодо настригу вовни. Зміцнювалася економіка укрупненого в 1950 році колгоспу ім. С. М. Будьонного. За короткий час в селищі збудували цегельно-черепичний завод, що дало змогу прискорити будівництво виробничих приміщень у колгоспах і радгоспах району та житлових будинків для робітників і колгоспників. Прокладалися вулиці з твердим покриттям, тротуари; відкрилися нові магазини, районний будинок культури, побутові заклади.

Нових успіхів домоглися господарства селища після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Уже через два роки тваринники радгоспу підвищили надої молока до трьох тисяч літрів на корову. Свинарки колгоспу М. Ф. Самсонова, Г. Т. Лисенко, Г. І. Жеребцова одержали по 22—25 поросят від кожної свиноматки. Чабани радгоспу — Г. Драганов, Н. Бондаренко, Г. Сигарєв — виростили до 145—160 ягнят від кожної сотні вівцематок. У 1955 році від реалізації продукції колгосп дістав 2,3 млн. карбованців[2].

Про зростання оплати праці в ці роки свідчать такі дані. В 1955 році колгоспники мали по 3,3 кг зерна і 4 крб. на трудодень. Сім'я Л. Дубова за вироблені 1887 трудоднів одержала 21 тис. крб. у грошовому обчисленні; бригадир тракторної бригади П. Д. Гурєєв — 42 тис. крб., або 3580 крб. щомісяця[3].

День дружби трудящих Новоазовського та Неклинівського районів (Ростовської області). Новоазовськ, 1967 р.

Працю хліборобів і тваринників високо оцінив уряд. Комбайнера І. М. Скопіна і чабана Г. О. Сигарєва нагородили двома орденами Леніна, бригадира Я. Г. Єпікова — орденом Леніна, директора племінного заводу (так почав називатися радгосп з 1957 року) М. Г. Павлія — орденом Трудового Червоного Прапора.

Невпинно збільшували вироб-

[1] Донецький облпартархів, ф. 252, оп. 2, спр. 4, арк. 5; спр. 30, арк. 4—5.
[2] Газ. «Сталинец» (Будьоннівка), 6 жовтня 1955 р.
[3] Там же.

ництво продукції господарства Новоазовська (селище перейменовано в травні 1959 року) і в роки семирічки. В 1963 році продаж зерна державі перевиконано на 1504 тонни, соняшнику — на 100 тонн, здано 6111 цнт м'яса і 6209 цнт молока. План продажу вовни виконано на 163 проц. В змаганні племрадгоспів України за 1964 рік радгосп здобув першість у виробництві продуктів тваринництва. У вересні 1964 року племзаводові присвоєно звання колективу комуністичної праці. Директора його Г. З. Плюща відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

Народний музей Г. Я. Сєдова у селищі Сєдовому. 1968 р.

Рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС про запровадження нової системи закупівель сільськогосподарських продуктів, стабільність планування, підвищення закупівельних цін і про додаткові асигнування на технічне оснащення сільського господарства себе цілком виправдали. В колгоспі «Радянська Росія» (до 1959 року колгосп ім. С. М. Будьонного) та на племзаводі домоглися сталих урожаїв. У 1965—1968 рр. середня врожайність зернових становила 24—25 цнт, озимої пшениці — 30—31 цнт з гектара. Новими трудовими здобутками зустріли трудівники Новоазовська 50-річчя Великого Жовтня. В колгоспі «Новоазовський» (так з грудня 1966 року почав називатися колгосп «Радянська Росія») зібрали озимої пшениці по 34 цнт з площі 3612 га, кукурудзи — по 32 цнт. Тваринники племзаводу продали державі 13 607 цнт м'яса, 1573 цнт вовни, добилися удоїв понад 3 тис. кг молока від кожної корови.

На племзаводі виведено приазовський тип цигайської породи овець, яка завдяки високій продуктивності і цінним племінним якостям здобула велике поширення в СРСР. Колгоспи УРСР щорічно дістають з ферм племзаводу понад 3 тис. племінних баранів. Їх також закуповують господарства із зарубіжних соціалістичних країн.

В радгоспі і колгоспі широко розгорнулося змагання на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Незважаючи на несприятливі погодні умови (за 1968 рік — близько 200 мм опадів), племзавод перевиконав план продажу державі всіх видів сільськогосподарських продуктів і племінної худоби. Цього досягнуто самовідданою працею робітників і спеціалістів. Рільнича бригада І. С. Кузьмина зібрала по 43,5 цнт пшениці з гектара. Чабани домоглися зростання поголів'я і настригу вовни, доярки — по 3—3,5 тис. кг молока від корови. Славно потрудилися свинарки і птахівниці. За 1964—1968 рр. прибутки господарства подвоїлися. Головного зоотехніка племзаводу заслуженого зоотехніка УРСР В. Г. Мільчевського за виведення цигайської породи овець нагороджено орденом Леніна.

Комуністи племзаводу — не тільки вправні організатори виробництва; вони подають особистий приклад у роботі на вирішальних ділянках господарства. 33 працюють у тваринництві, 55 — у рільництві, 35 — механізаторами.

На велике механізоване господарство перетворився колгосп «Новоазовський». Тут є 34 трактори, 16 комбайнів, 42 тракторні сівалки, 40 культиваторів та багато іншої сільськогосподарської техніки. До ленінського ювілею механізовано основні процеси на тваринницьких фермах. У 1968 році доходи колгоспу становили близько 1,5 млн. крб. В неподільний фонд відраховано 200 тис. крб. Поряд з дальшим збільшенням виробництва зерна, м'яса і молока колгосп спеціалізується на виробництві яєць.

Азовське море вночі.

Випробуваними ватажками колгоспників є комуністи. Партійна організація «Новоазовського» налічує 82 члени КПРС, з них 56 працюють на виробництві. Кожен є зразком самовідданої праці. Чабан В. П. Бойко виростив по 122 ягнят на 100 вівцематок. Трактористи М. І. Дорошенко і Г. Г. Колесников систематично перевиконують норми виробітку.

В соціалістичному змаганні районів області за виробництво і продаж державі усіх видів тваринницької продукції Новоазовський район у 1968 році здобув першість. Районові присвоєно перехідний Червоний прапор Донецького обкому партії і облвиконкому.

На території міста розташовано об'єднання «Сільгосптехніки» і «Міжколгоспбуд», райхарчокомбінат, пересувна механізована колона тресту «Ждановсільбуд», автопідприємство, цегельний завод і хлібозавод, комбінат побутового обслуговування.

За Радянської влади Новоазовськ докорінно змінився. У 1966 році він став містом. Зараз тут є 3236 будинків з житловою площею в 146 тис. кв. метрів. За міським бюджетом 1968 року на житлово-комунальне будівництво асигновано 218 тис. крб., в т. ч. на благоустрій — 171 тис. крб. Прокладено дороги з твердим покриттям, тротуари; зведено три 16-квартирних і 5 одноквартирних будинків площею 1700 кв. метрів. Відкрито будинок зв'язку, автозаправну станцію; прокладено 5,2 км водопроводу. В колгоспі «Новоазовський» (з 1970 року— «Росія») створено комбінат побутового обслуговування, який будує не тільки виробничі приміщення, а й житла для колгоспників. Робітники й колгоспники за допомогою держави звели собі 196 будинків, завершують спорудження ще 326 будинків площею понад 15 тис. кв. метрів. Місто потопає в квітах. В 1968 році квітники розширено до 6 га. У міському сквері височить групова скульптура, що увічнює пам'ять полеглих за Радянську владу. Їх іменами названо вулиці міста.

Високі доходи колгоспників і робітників племзаводу дають їм змогу не тільки споруджувати комфортабельні будинки, а й купувати гарні меблі, добре одягатись. Зараз не знайдеш у місті сім'ї, яка б не мала радіоприймача, холодильника, пральної машини, телевізора.

Зростає торговельна мережа. Якщо в 1950 році населення райцентру обслуговували 9 підприємств з річним товарооборотом 85 тис. крб., то в 1968 році уже діяли 30 торговельних і 9 підприємств громадського харчування з товарооборотом понад 600 тис. карбованців.

Добре поставлено медичне обслуговування. До революції тут була невеличка лікарня, двоє лікарів; тепер — лікарня на 255 місць; працюють 63 лікарі. На племзаводі — 2 лікарні, 4 медпункти. В місті і районі шанують лікарів О. Г. Бешевлі, Н. Т. Степанову, К. Ф. Ушакову, зубного техніка В. Ф. Микитіна та інших. За за-

слуги в галузі охорони здоров'я Л. К. Болдирєву нагороджено медаллю «За трудову доблесть».

Великою турботою і увагою оточене підростаюче покоління. За післявоєнні роки в Новоазовську відкрито школу робітничої молоді, дві восьмирічні, середню, школу-інтернат і музичну школи. Ними охоплено 2411 учнів, яких навчають і виховують 169 учителів. Багато сил і вміння віддають цій справі П. С. Горбачов, Т. Я. Лосєва, Є. Ф. Бударіна, М. В. Слюсаренко, В. П. Шушерова, О. Т. Шишенко, О. П. Єпік та інші. Робітники і колгоспники навчаються у вищих і середніх учбових закладах. Для найменших мешканців побудовано дитячий комбінат. Неподалік від кожної тваринницької ферми племзаводу для дітей, чиї матері тут працюють, відкрито дитячі ясла і садки.

Партійна організація і Рада дбають про задоволення культурних потреб трудящих. При районному будинку культури створено народні університети правових знань, культури і робсількорів. В 13 гуртках художньої самодіяльності беруть участь понад 250 чоловік. Систематично читаються лекції на політичні і сільськогосподарські теми, проводяться зустрічі з учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн, передовиками підприємств. На фермах племзаводу побудовано 4 клуби з кіноустановками, кімнати відпочинку.

До послуг новоазовців є бібліотеки: районна з фондом 50 тис. книг, дитяча (7 тис. книг), шкільні та бригадні, бібліотека відділення «Сільгосптехніки». З ініціативи райкому ЛКСМУ в лютому 1969 року проведено місячник поширення творів В. І. Леніна. Понад 6 тис. томів ленінських праць придбали трудящі.

Зростає і кращає місто. Найближчим часом тут спорудять палац культури, кінотеатр, автовокзал, універмаг, дитячі ясла тощо. На піклування партії та уряду новоазовці відповідають трудовими здобутками на благо Батьківщини.

В. В. ВЕНЕДИКТОВ, М. П. ДИКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОАЗОВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕЗІМЕ́ННЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Азовського моря, за 10 км на захід від районного центру і за 32 км від залізничної станції Жданов. Населення — 2383 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веденське, Веселе, Качкарське, Митьково-Качкарі, Павлівське, Патріотичне, Роза, Шурупове.

Колгосп «Дружба народів», центральна садиба якого міститься у Безіменному, має 4684 га орної землі. Це — велике багатогалузеве господарство, де вирощуються зернові, технічні та бобові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, садівництво, овочівництво. З допоміжних підприємств є майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонують пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, яким завідує Є. О. Кошовий, нагороджений за сумлінну працю орденом Леніна. Є профілакторій для тваринників, відкрито дитячі ясла. Працюють рибопункт, відділення Кривокоського хлібоприймального пункту, 5 магазинів. На території села розташована риболовецька бригада колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС (центральна садиба міститься у с. Широкиному). На узбережжі Азовського моря у с. Безіменному розташований піонерський табір тресту «Красногвардійськвугілля» м. Макіївки.

Безіменне засноване у 30-х роках XIX ст. У 1942—1943 рр. тут діяла підпільна група. Патріоти підтримували зв'язок з діючими частинами Червоної Армії, передаючи їм розвідувальні дані про ворога, брали участь у кількох десантних операціях у складі 385-го батальйону морської піхоти.

На туристських стежках Приазов'я. Новоазовський р-н, 1969 р.

ВИНОГРА́ДНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Азовського моря, за 35 км на захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Жданов. Населення — 1762 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Калинівка, Піонерське, Приморське.

На території Виноградного розташована центральна садиба колгоспу ім. XX партз'їзду, який має 2718 га орної землі. У господарстві переважає виробництво зерна; вирощується також соняшник, розвинуте овочівництво.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека. Працює комбінат побутового обслуговування; є дитячі ясла.

Головою колгоспу ім. XX партз'їзду з 1951 до 1966 року працював Герой Соціалістичної Праці П. М. Нестеренко, уродженець с. Приморського (помер у 1966 році).

Обробіток просапних у колгоспі «Перемога». Козацьке, 1965 р.

КРАСНОАРМІ́ЙСЬКЕ (до 1937 року — Хрещатицьке) — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км на північ від районного центру і за 45 км від залізничної станції Жданов. Населення — 1287 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Козацьке, Куликове, Октябр, Пелипаси, Петрівське, Порохня, Сирітське, Шевченко.

Центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму» розміщена у Красноармійському. Господарство має 5138 га орної землі. Артіль виробляє зерно і продукти тваринництва. Вирощуються технічні культури, розвинуте овочівництво, садівництво. За сумлінну працю тракториста О. Я. Якіна нагороджено орденом Леніна.

Колгосп «Перемога» (центральна садиба розташована у с. Козацькому) одне з кращих господарств району. У 1969 році врожайність зернових з га становила 27,5 цнт. Головою колгоспу тривалий час працював В. С. Онищенко, якого за самовіддану працю нагороджено орденом Леніна. Заступником голови колгоспу з механізації є

Герой Соціалістичної Праці С. Ф. Плешивий.
У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонують лікарня, пологовий будинок, відкрито профілакторій для тваринників, є аптека. На території Красноармійського розміщено ремонтну майстерню районного об'єднання «Сільгосптехніки», молокопункт.

Село засноване у 1815 році. Тут у 1918 році махновці закатували бійців продзагону. На місці їх страти жителі Красноармійського встановили пам'ятник. У 1924 році створено партосередок. У 1925 році організовано ТСОЗ. На базі цього товариства у 1930 році створено колгосп «Зоря комунізму». Під час фашистської окупації комуністи А. С. Дусенко та І. Х. Гай організували підпільну групу з 40 чоловік. Через зраду 23 патріоти були схоплені гітлерівцями і розстріляні. В пам'ять про них на братській могилі, що в центрі села, встановлено обеліск.

ПА́ВЛОПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на березі Кальміусу, за 35 км на північний захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Жданов-2. Населення — 660 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Пищевик, Черненко.

На території Павлополя розташована центральна садиба колгоспу «Авангард», який має 3128 га орної землі. Господарство багатогалузеве, тут вирощуються зернові, бобові, овочеві й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працює профілакторій для тваринників.

Павлопіль заснований у 1848 році.

ПРИМО́РСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на північ від районного центру і за 53 км від залізничної станції Жданов. Населення — 1302 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Набережне, Первомайське, Соснівське, Українське.

Центральна садиба великого господарства — радгоспу «Приморський» — міститься у с. Приморському. Основний напрям виробництва — вирощування зернових і технічних культур. За високі виробничі показники орденом Леніна нагороджені доярка О. М. Борисенко і комбайнер В. І. Хайло.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека.

САМІ́ЙЛОВЕ — село, центр Ковської сільської Ради, розташоване за 23 км на північний схід від районного центру і за 69 км від залізничної станції Жданов. Населення — 389 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Ванюшкине, Клинкине, Ковське, Кузнеці, Маркине, Переможне, Щербак.

Колгосп «Маяк», центральна садиба якого розміщена у Самійловому, має 5262 га орної землі. Вирощуються переважно зернові та технічні культури. Розвинуте овочівництво, м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, будинок культури на 400 місць, бібліотека. Відкрито дитячі ясла.

Засноване село в 30-х роках XIX століття.

Бригадир рибколгоспу «Заповіти Ілліча» Герой Соціалістичної Праці А. М. Бурлаченко. 1968.

СЄДО́ВЕ (до 1940 року — Крива Коса) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на березі Азовського моря, за 9 км на південний схід від районного центру і за 58 км від залізничної станції Жданов. Населення — 2401 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Обрив, Стрілка, Холодне.

Риболовецький колгосп «Заповіти Ілліча», центральна садиба якого розташована у Сєдовому,— багатогалузеве господарство. Основним заняттям населення є рибальство. Крім того, тут вирощуються овочеві, баштанні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Господарство має 8 сейнерів, 6 мотофелюг тощо. Багато років риболовецьку бригаду очолює Герой Соціалістичної Праці А. М. Бурлаченко. На території селища працюють рибцех Ждановського рибоконсервного комбінату, хлібоприймальний пункт.

У Сєдовому — середня школа, будинок культури на 500 місць, бібліотека. При будинку культури відкрито музей Г. Я. Сєдова. Відважному полярному досліднику у 1966 році тут встановлено пам'ятник. Працюють у селі 6 магазинів, 3 їдальні. Є водна рятувальна станція. Чудові пляжі, морське повітря — прекрасні умови для відпочинку. В селищі побудовано 24 пансіонати.

Заселення Кривої Коси почалося з 1750 року, коли тут виникли риболовецькі стани запорізьких і донських козаків. У 1920 році створено партосередок (секретар — І. Т. Кузьмин). Через 2 роки, у вересні, сформувалася комсомольська організація. Перше сільськогосподарське об'єднання — артіль «Сівач» — виникло у 1921 році. Рибалки селища у 1924 році організували риболовецький кооператив ім. Т. Г. Шевченка. Згодом з цього об'єднання виділилися 3 риболовецькі артілі — «Заповіти Ілліча», «Дев'ятий вал», «Чайка», які у 1929 році злилися в риболовецький колгосп «Заповіти Ілліча». Під час Великої Вітчизняної війни місцева жителька Є. О. Помазан переховувала у себе розвідників Г. І. Самсонова і Л. А. Нікітенка, які збирали

Г. Я. Сєдов.

для радянського командування відомості про ворога, були провідниками десантів у ворожий тил. Ольга і Валентина Кадовбенки збирали продукти, одяг для військовополонених, влаштовували їх втечу з полону.

Уродженцем Кривої Коси є відомий російський мореплавець Г. Я. Сєдов (1877—1914 рр.). В Сєдовому народився І. І. Людников. У роки Великої Вітчизняної війни полковник Людников командував дивізією, був учасником Сталінградської битви. У селищі Барикади м. Волгограда встановлено обеліск з написом: «Тут дивізія під командуванням полковника Людникова героїчно захищала територію, названу „Островом Людникова". Герой Радянського Союзу генерал-полковник Людников до 1966 року був начальником ордена Леніна Вищих Червонопрапорних курсів удосконалення офіцерського складу Радянської Армії, потім працював при Академії Генштабу Радянської Армії.

ХОМУТО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах Грузького Єланчика, за 18 км на північний схід від районного центру і за 68 км від залізничної станції Маріуполь. Населення — 728 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бессарабка, Вітава, Рози Люксембург, Сєдово-Василівка.

На території Хомутового міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 3516 га орної землі. У господарстві розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються зернові, технічні, овочеві культури. З допоміжних підприємств є майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки.

У Хомутовому — середня школа, клуб, бібліотека. Є дитячі ясла. Працюють 3 магазини.

На півночі село межує з Державним заповідником Академії наук УРСР — Хомутовським степом.

Хомутове засноване у 1820 році.

ШИРО́КИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Азовського моря, за 22 км на захід від районного центру і за 28 км від залізничної станції Жданов. Населення — 1312 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бердянське, Водяне, Дзержинське, Комінтернове, Лебединське, Ленінське, Нова Таврія, Новоивибоєве, Одрадне, Саханка, Сопине.

Центральна садиба риболовецького колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС розташована у Широкиному. Капітана-бригадира К. М. Ясиненка нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Тут же міститься городня бригада колгоспу «Батьківщина» (центральна садиба розміщена у Лебединському).

У Широкиному — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Працюють 4 магазини. Тут є турбаза Донецького обкому профспілки працівників вугільної промисловості і піонерський табір «Маяк» Макіївського міськкому тієї ж профспілки.

Село засноване у 1791 році. В Широкиному живе Герой Соціалістичної Праці К. С. Коваленко.

Поблизу Широкиного знайдено стоянку доби палеоліту.

ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ РАЙОН

ОЛЕКСА́НДРІВКА

Олександрівка — селище міського типу (до 1965 року — село). Розташована в північно-західній частині області на річці Самарі, за 130 км від Донецька. Через селище проходить залізнична вітка Дубове—Мерцалове. Населення — 3063 чоловіка. Олександрівка — центр району, площа якого становить 998 кв. км. Населення — 26,3 тис. чоловік, у т. ч. міського 3,1 тис., сільського — 23,6 тис. чоловік. 65 населених пунктів району підпорядковані селищній і 9 сільським Радам депутатів трудящих. В районі 17 колгоспів та радгосп. Орної землі — 70,9 тис. га. Основний напрям у сільському господарстві — зерновий, розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. Працюють такі промислові підприємства: відділення «Сільгосптехніки», молокозавод, млин, міжколгоспна будівельна організація, пересувна механізована колона тресту «Слов'янськсільбуд», державна станція штучного запліднення сільськогосподарських тварин, інкубаторна станція, комбінат побутового обслуговування. Ці організації виробляють щороку продукції на 13 млн. крб., на них працюють 800 чоловік. На території району залягають багаті поклади вугілля. Видобувають його на гідроруднику «Піонер», гідрошахтах «Красноармійська-1», «Красноармійська-2», при них працюють збагачувальні фабрики. Проектна потужність шахт — 4 тис. тонн на добу кожна. Ці підприємства підпорядковані комбінату «Красноармійськвугілля». Охорону здоров'я трудящих здійснюють 5 дільничних стаціонарних лікарень, 23 фельдшерсько-акушерські пункти, 11 колгоспних пологових будинків, амбулаторія. Працюють 41 загальноосвітня школа, у т. ч. 10 середніх, 12 восьмирічних, 19 початкових, професійно-технічне училище сільського господарства, дитяча музична школа. В районі — широка мережа культурно-освітніх закладів: районний будинок культури, 24 сільські клуби, 3 колгоспні й 18 бригадних. Книжковий фонд 25 районних бібліотек становить 190 тис. книг.

У 1762 році родючі південні землі, де заснували село, одержав від царського уряду за вірнопіддану службу генерал-поручик Норов[1]. За невеликі наділи

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 5. Х., 1858, стор. 183.

закріпачені селяни змушені були працювати на поміщика щотижня по 3 й більше днів та сплачувати різноманітні податки. Жорстоко визискувала кріпаків і церква, якій належало 120 десятин кращих земель. Наприкінці XVIII ст. село купив підполковник Бахметьєв, тому деякий час воно ще називалося Бахметьєве.

Жителі села вирощували жито, пшеницю, просо, овес, розводили велику рогату худобу та овець. Часті неврожаї 1833, 1848 та ін. років призводили до вимирання від голоду людей, гинула худоба. Справжнім пограбуванням селян була реформа 1861 року. За уставною грамотою, підписаною 6 листопада 1862 року, кращі землі залишилися в руках поміщиків. 148 селянських дворів одержали всього 504 десятини землі. Понад 50 дворових кріпаків вийшли на «волю» зовсім безземельними.

За кожен наділ на т. зв. ревізьку душу селяни сплачували понад 4 крб. оброку. Викупна сума становила майже 21 тис. крб.[1]. Крім того, замість щорічного додаткового платежу, що становив 4179 крб., селяни повинні були складати 150 стіжків сіна, зорювати на зяб своїм тяглом та реманентом 100 десятин землі, стригти 2500 голів овець і зв'язувати в руна вовну, протягом 40 днів давати 10 підпасичів. Для ремонту землеробських знарядь у березні і вересні виділяли тесляра, на час збирання овочів — 100 жінок, у жнива — 375 чоловік. У березні й вересні 100 жінок повинні були білити господарські будівлі економії. Протягом 20 років селяни залишалися тимчасово-зобов'язаними, а за наділи платили аж до революції 1905 року.

У 1864 році в Олександрівці — тодішньому волосному центрі Ізюмського повіту Харківської губернії — налічувалось всього 259 чоловіків і 243 жінки[2]. Т. зв. сільське громадське правління повністю залежало від поміщика і поліцейських чинів. Його діяльність обмежувалась здебільшого розподілом і стягненням податків, набором рекрутів та перерозподілом общинних земель.

Скасування кріпосного права сприяло розширенню внутрішнього ринку і втягненню у сферу товарно-грошових відносин основної маси селян. На початку 80-х років XIX ст. в Олександрівці було 2 крамниці. Щороку 9 березня й 30 серпня відбувалися ярмарки[3], на яких жителі навколишніх сіл продавали головним чином зерно, худобу та ремісничі вироби. З 1901 року влаштовувались недільні базари. Капіталістичні форми експлуатації на селі перепліталися з пережитками кріпосного права.

Через два десятиліття після реформи селяни ще сплачували подушний і поземельний податки, а також земський, волосний і сільський збори. Кожен селянський двір щорічно сплачував понад 17 крб.[4] Все це негативно позначалось на економічному розвитку села, яке тривалий час лишалося незначним населеним пунктом. За переписом 1897 року в Олександрівці було всього 879 жителів. Напівголодні й гноблені селяни потрапляли в кабалу до куркулів або йшли на заробітки до Краматорська, Харкова, Катеринослава та ін. міст.

В роки першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. під впливом більшовицької пропаганди відбувалися спільні виступи селян Олександрівки та робітників Краматорська. Багато жителів села у червні 1905 року брали участь у мітингу на Краматорському заводі, де було ухвалено поділити поміщицьку землю. У листопаді 1905 року страйкуючі робітники Краматорського машинобудівного заводу провели в селі мітинг, на якому закликали присутніх до боротьби проти поміщиків і самодержавства[5]. У грудні 1905 року селяни виступили з вимогою ліквідувати поміщицьке землеволодіння. Було вчинено замах на поліцейського пристава. Протягом 1906—1907 рр. не раз палали садиби, скирти хліба й сіна німецького коло-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 45, спр. 594, арк. 2, 6.

[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 47. Харьковская губерния. СПб., 1869, стор. 99

[3] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 3. Губернии Малороссийские и Юго-Западные. СПб., 1885, стор. 28.

[4] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии. Крестьянские общества, вып 3, стор. 113.

[5] В. Астахов, Ю. Кондуфор. Революционные события 1905—1907 гг. в Харькове и губернии. Х., 1955, стор. 75.

Голова першої Олександрівської Ради селянських і солдатських депутатів І. П. Курінний.

ніста Янца та ін. багатіїв. Однак всі селянські виступи були жорстоко придушені, а їх учасники ув'язнені або заслані.

Багато селянських господарств розорилися внаслідок столипінської аграрної реформи. Так, комерційний банк продав з торгів господарство І. Є. Горбатенка, який не міг повернути позичку, одержану для купівлі землі. Через це ж покінчив життя самогубством селянин Д. О. Щербак. Частим супутником сільської бідноти були хвороби. У 1831 році від холери в селі померло 89 чоловік, а в 1848 році — від цинги й холери ще 160. Про медичне обслуговування населення власті не дбали. У 1896 році Олександрівка входила до 5-ї медичної дільниці Ізюмського повіту. Лікар перебував у Барвінковому і дуже рідко навідувався до села. Тому жителі зверталися по допомогу до знахарів. Лише з 1905 року в селі почав працювати фельдшерський пункт[1].

Земська початкова школа, відкрита 1896 року, містилася в темній, вогкій і холодній кімнаті старого будинку волосного правління, поруч з арештантською. У звіті земства за 1907 рік відзначалося, що шкільне приміщення зовсім не відповідає своєму призначенню. Коли скликали волосне зібрання, занять у школі не було. 1909 року в Олександрівці відкрилось однокласне змішане училище з 3-ма групами дітей, яких навчали й виховували 2 учителі. Напередодні імперіалістичної війни школу відвідували 83 учні, але закінчили її всього 7 хлопчиків і 2 дівчинки[2].

Під час першої світової війни жителі зазнали нових бідувань. 953 чоловіків Олександрівської волості мобілізували до армії. Внаслідок реквізиції у селян різко зменшилось поголів'я коней і робочої худоби. Зросли податки, вкрай загострилися класові суперечності. Солдати, що повернулися з фронту, принесли в село звістку про Лютневу буржуазно-демократичну революцію. Однак все лишилося тут, як і раніше. Волосне правління перетворили на волосне земство, куди потрапили всі попередні службовці. Біднота, сподіваючись одержати поміщицьку землю, покладала великі надії на Установчі збори. Вибори до них відбувалися в атмосфері гострих суперечок і агітації. В гонитві за голосами і, користуючись масовою неписьменністю селян, есери підказували їм, яке саме число слід відрізувати від виборчого бюлетеня. Група фронтовиків — С. В. Журавльов, Д. Д. Рашевський та ін.— під керівництвом І. П. Курінного викривали антинародну політику Тимчасового уряду і вели рішучу боротьбу проти демагогії есерів. Вони вимагали запровадити контроль над господарствами великих земельних власників.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, наприкінці жовтня 1917 року в Олександрівці створюється Рада селянських і солдатських депутатів. Головою її обрали І. П. Курінного, першого в селі комуніста[3]. Рада взяла на облік поміщицьке майно і для охорони його призначила своїх контролерів, а також розподілила панську землю й хлібні запаси. Наймити одержали худобу й реманент. На базі економії Романька тоді ж було засновано комуну[4]. Але селянам недовго довелось користуватися одержаною землею. Почався наступ австро-німецьких військ. 7 квітня 1918 року командування частин Червоної Армії, які захищали Донбас, організувало населення на оборонні роботи в районі Олександрівки[5]. Незабаром село захопили окупанти. 20 квітня на з'їзді земельних власників, що мали не менше 25 десятин землі, була створена волосна земська управа. Всіх радянських активістів — М. Т. Лаврова, М. М. Рашевського, С. Д. Тишечка, П. Н. Салюка та ін.— за-

[1] Отчет Изюмской уездной земской управы за 1907 год. Изюм, 1908, стор. 57, 58.

[2] Отчет Изюмской уездной земской управы по народному образованию за 1914 год. Изюм, 1915, стор. 24, 25.

[3] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 359, 362.

[4] Наукові записки Інституту історії АН УРСР, т. 4. К., 1952, стор. 72.

[5] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 110, 111.

арештували й піддали катуванню. Для боротьби з окупантами у травні 1918 року в Олександрівці Л. М. Дудін, С. Д. Тишечко, С. П. Котов, Д. Д. Рашевський та ін. організували партизанський загін, командиром якого був Є. Ф. Скабелка. Крім цього, олександрівці брали участь у партизанських загонах, які діяли в сусідніх селах. 20 червня 1918 року партизани одного з таких загонів під командуванням Я. А. Іщенка розгромили маєток поміщика Енгеля. Розлючені карателі зруйнували будинки, садиби партизанів, членів їх родин заарештували. З кожної сім'ї, що проживала в селі, було стягнуто по 95 крб. контрибуції. Але опір окупантам посилювався. Загін Є. Ф. Скабелки в ніч з 7 на 8 листопада 1918 року вчинив напад на волосну земську управу, арештував її членів, які готували нове зборище куркулів-власників. Партизани поділили поміщицьку землю і хліб між бідняками. З приходом Червоної Армії 5 січня 1919 року в селі був створений ревком. Незабаром оформився партійний осередок у складі 16 чоловік: М. М. Рашевського, М. Т. Лаврова, П. Д. Пономаренка та інших. Ревком організував збір речей для червоноармійців. З куркулів стягнули контрибуцію в сумі 400 тис. крб. і вилучили зброю.

Під час наступу військ Денікіна оборону в районі села тримав 2-й полк Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова. 12 червня 1919 року після запеклого бою переважаючі сили денікінців захопили Олександрівку. Почалися розстріли й катування мирних жителів. Карателі вимагали виказати більшовиків. Було відновлено панську «скупщину» й контрибуції. Від рук білогвардійців загинуло немало активних борців за Радянську владу, серед них — П. Н. Салюк, Ф. Є. Седенко, Л. Ф. Скабелка, Петро й Федот Кольцови. 5 грудня 1919 року частини 2-го полку червоних козаків визволили село. Через 10 днів був створений новий волосний ревком на чолі з партизаном-комуністом О. І. Седенком. Відновлюється партійна організація.

В умовах гострої класової боротьби доводилося відбудовувати зруйноване господарство. Куркулі намагались саботувати заходи Радянської влади, ховали хліб. Безчинствували банди Махна, Кайдаша, Колесникова. Від рук бандитів загинув голова волосного ревкому Б. Ф. Кудінов. Для організації бідноти та її згуртування в листопаді 1921 року в селі створили комітет незаможних селян, що об'єднував 60 чоловік. Одним з його перших керівників був Я. З. Лук'яненко[1]. КНС експропріював у куркулів лишки землі й хліба, наділяв бідноту реманентом, робочою худобою і посівним матеріалом. Значну допомогу в цьому подавала йому жіноча рада, очолювана А. В. Скляровою. Були організовані загони самооборони для боротьби проти контрреволюційних банд. До олександрівського загону ввійшли комуністи, активні незаможники, передова молодь. Незабаром з допомогою червоноармійців бандитизм ліквідували.

Наприкінці серпня 1922 року в селі оформилась комсомольська організація, до складу якої ввійшли Ф. П. Курінний, Я. Ф. Носик, Н. І. Гук, К. М. Калиниченко. Молодь активно включилась у громадсько-політичну роботу, проводила збори, створювала гуртки лікнепу. П. А. Жук був організатором піонерської роботи з дітьми. Всю діяльність КНС, жіночої ради, комсомолу спрямовувала партійна організація, що налічувала 15 комуністів. Її ряди поповнювались за рахунок найбільш свідомої частини селян та демобілізованих з Червоної Армії. Очолював організацію П. П. Данилов.

В березні 1923 року Олександрівка стала районним центром. Районні партійна і комсомольська організації спільно з Радою проводили велику роботу, роз'яснюючи трудящим суть нової економічної політики. Вживались заходи для допомоги селянам посівним матеріалом, коштами на придбання робочої худоби. В Олександрівці створили споживчу кооперацію, яка незабаром об'єднала 50 проц. селян, кредитне товариство селян-бідняків і організацію «Всеробітземлісу». 1925 року село першим у районі виконало план хлібоздачі. Тоді ж було проведено День урожаю.

Комуністи й комсомольці виступали на загальних зборах і мітингах, де обгово-

---

[1] Газ. «Ударна бригада» (Олександрівка), 7 листопада 1935 р.

рювались політичні й господарські завдання партії, питання радянського законодавства, допомоги у відбудові промисловості Донбасу. Урочисто відзначили жителі Першотравень 1923 року. На площі Червоних партизанів біля братської могили героїв громадянської війни відкрили пам'ятник. На мітингу виголосив промову секретар РК КП(б)У С. П. Крилов. Райкому партії від імені КНС було вручено Червоний прапор. Відбувся також парад 400 допризовників. 20 травня 1923 року на сільському мітингу протесту проти провокацій імперіалістів організували збір коштів для створення Червоного повітряного флоту і на допомогу політв'язням, які томились у тюрмах капіталістичних країн[1].

Уже 1922 року в початковій школі навчалось понад 200 дітей. Крім загальноосвітньої школи, яку 1926 року перетворено на семирічку, в селі працювали курси ліквідації неписьменності. Справжніми ентузіастами в боротьбі з неписьменністю були вчителі П. С. Гудзик, Б. Ф. Стасевський, М. М. Санько, Ф. С. Бикодер, які прибули з Полтави за путівками комсомолу. 11 квітня 1926 року відбувся перший урочистий випуск учнів: лікнеп закінчили 15 чоловік дорослих, а школу малописьменних — 27[2]. З допомогою комсомольців та жіночого активу в 1925 році у селі відкрили хату-читальню. При клубі була бібліотека, працювали драматичний і музичний гуртки, учасники яких часто виступали з концертами перед односельчанами.

Селяни Олександрівки уже в 1926 році стали переходити до колективного господарювання. Восени цього року група бідняцьких господарств об'єдналась у товариство спільного обробітку землі. Для придбання трактора держава виділила їм кредит у сумі 1470 крб. На курси трактористів до Артемівська відрядили Т. Д. Губарєва. 1929 року хлібороби перетворили ТСОЗ на колгосп ім. 1-го Травня. Тоді ж бідняки й середняки організували другу сільськогосподарську артіль — «Червоний промінь». На 10 березня 1930 року в Олександрівському районі у колгоспах об'єдналося 83 проц. господарств[3]. На базі суцільної колективізації ліквідовувалось куркульство, яке чинило опір колгоспному будівництву. По Олександрівській сільській Раді 24 куркульські господарства були розселені в межах району, 8 — виселені з округу, а 3 — з республіки. Велику допомогу в обробітку колгоспних полів подавала створена в 1930 році Олександрівська МТС, яка мала близько 30 тракторів марки «Фордзон» та інші сільськогосподарські машини.

Соціалістичне змагання й ударництво, що розгорнулися в селі, не тільки підвищували ефективність колгоспного виробництва, але й сприяли вихованню комуністичної свідомості трудящих. Ще в роки першої п'ятирічки колгоспники Олександрівки виступили ініціаторами почину віддавати перший сніп урожаю з кожного гектара посіву на індустріалізацію країни. Вони викликали на змагання трудівників сусідніх сіл. Районна газета «Ударна бригада», що почала виходити з березня 1933 року, знайомила широкі маси трудящих з методами роботи новаторів. Ініціаторами стахановського руху стали жінки-механізатори Олександрівської МТС, послідовниці Паші Ангеліної. Бригада А. Д. Панченкової, що складалася з 7 трактористок, весною 1936 року виробили на трактор по 800 га оранки, заощадивши на кожному гектарі по 2 кг пального. Стахановський рух механізаторів підтримали всі колгоспники. Свої досягнення трудівники села демонстрували на районній та обласній сільськогосподарських виставках.

Рік у рік міцніли колективні господарства Олександрівки. Їх неподільний фонд у 1937 році становив 2072,9 тис. крб. проти 168,7 тис. у попередньому році. У 1937 році план росту поголів'я великої рогатої худоби був виконаний на 110 проц., свиней — на 118, овець — на 113 проц. У 1938 році колгосп ім. 1-го Травня виконав усі види поставок державі. Перед війною тут збирали стопудові врожаї зернових, по 16 цнт соняшнику, по 20 цнт проса і 25 цнт кукурудзи з га. Надої молока досягали 1400 літрів на корову. В селі працювала місцева дизельна електростанція, були побу-

[1] Донецький облпартархів, ф. 351, оп. 1, спр. 5, арк. 1, 4, 6, 9, 11, 16, 23.
[2] Газ. «Кочегарка», 27 квітня 1926 р.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1169, оп. 2, спр. 224, арк. 1, 2.

довані цегельний і хлібний заводи, інкубаторна станція, споруджені нові корпуси ремонтних майстерень МТС та інші об'єкти. За 1938—1940 рр. майже подвоїлись грошові прибутки колгоспів. Колгоспники Олександрівки одержували по 3,7 кг хліба і по 1 крб. грішми на трудодень.

З великим патріотичним піднесенням проходила підготовка до виборів у Верховну Раду СРСР на основі нової Конституції. В селі відбулися мітинги, діяла виставка історії соціалістичних перетворень. На партійних і комсомольських зборах обговорювались підсумки розвитку господарства й культури. 60 комуністів і комсомольців — культармійців вивчали з трудящими Конституцію перемігшого соціалізму. Олександрівці одностайно віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

В ході соціалістичного будівництва великі зміни сталися в побуті й культурі трудящих. Село впорядковувалося. У спорудженому під час другої п'ятирічки Палаці Рад розмістилися районні громадські організації. В центрі села відкрили магазини промислових і продовольчих товарів, книгокультторгу. 1934 року семирічну школу перетворили на середню. Педагогічний колектив її очолив комуніст П. С. Гудзик. Через три роки будівельники звели нове приміщення школи. У 1938 році в Олександрівці працювало 26 учителів і навчалося 700 дітей. За самовіддану працю у вихованні підростаючого покоління А. В. Завгородня була удостоєна ордена Леніна.

В селі працювали піонерський клуб і бібліотека з багатим книжковим фондом та читальним залом. При будинку культури був духовий оркестр. Колективи художньої самодіяльності систематично виступали з концертами перед трудящими району.

У 1935 році відкрили лікарню. Хворих обслуговували 2 лікарі та 6 середніх медичних працівників. 1940 року на охорону здоров'я було асигновано 481 тис. крб. проти 339 в 1936 році. Працювали 2 дитячі садки і ясла. Школярі щоліта відпочивали в піонерському таборі.

22 червня 1941 року кращі люди району з'їхалися до Олександрівки на зліт передовиків виробництва. Тут вони почули страшну звістку про віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Більшість чоловіків пішли добровільно в Червону Армію. У червні 1941 року сформували винищувальний батальйон з 160 бійців під командуванням І. М. Чугая[1]. З наближенням фронту на території Олександрівського району було споруджено 2 польові аеродроми і бойові позиції для зенітної артилерії. Трудящі заготовили близько 3 тис. куб. метрів лісу і вивезли його на воєнні об'єкти. 14—15 жовтня 1941 року оборонні бої на території району вели частини 55-ї кавалерійської дивізії Південно-Західного фронту, штаб якої перебував в Олександрівці. Кінні підрозділи олександрівського винищувального батальйону доставляли регулярним частинам розвідувальні дані. 18 жовтня 1941 року після запеклих боїв село захопили фашисти.

Під час окупації в Олександрівському районі діяв створений ще 6 жовтня підпільний райком партії на чолі з П. Ф. Кушком. До складу бюро райкому входили жителі села П. К. Гребенюк, Г. С. Замятін, Ф. П. Шаля. Зв'язківцем була В. І. Гутникова. Організований райкомом партизанський загін зразу ж почав активні дії: мінував залізничну колію на дільницях сусідніх з селом станцій Гаврилівка, Краматорськ, Барвінкове. Розвідник Г. С. Замятін кілька разів переходив лінію фронту, доставляючи цінні дані командуванню радянських військ. Жителі села переховували поранених червоноармійців і партизанів.

У січні—лютому 1942 року в районі села точилися запеклі бої. Олександрівка двічі переходила з рук у руки[2]. В той час група місцевих комсомольців — М. З. Сукова, Є. М. Корнієнко, Г. І. Осадча, П. Я. Шарова, П. М. Бербенко, А. М. Дмитрієва під керівництвом Т. В. Сукова організували своєрідний підпільний госпіталь. Вони врятували життя 12 пораненим бійцям і командирам Червоної Армії. Дівчата

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 80, арк. 4, 6, 12.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 245, арк. 4.

діставали медикаменти й продукти, прали одяг та ін. Після одужання партизани переправили воїнів через лінію фронту. О. Г. Івченко врятувала життя комісарові полка Ф. С. Козенюку. 15 пораненим бійцям подав допомогу І. С. Корольков.

Обеліск на честь воїнів, які визволяли від німецько-фашистських окупантів Олександрівку. 1969 р.

Весною 1943 року карателі схопили П. М. Донченко, М. З. Сукову, Є. М. Корнієнко і Г. І. Осадчу. Післятриденних тортур М. З. Сукову та П. Донченко повісили на центральній площі Олександрівки. Була страчена також партизанка Є. Т. Сосулєва. В поліцейських катівнях загинули підпільники П. В. Лук'яненко, І. Ф. Чубар, А. І. Мартиненко та ін. Патріоти вмирали із словами: «Всіх нас не знищити», «Незабаром повернуться наші», «Ми переможемо». Найстрашнішим для жителів було 5 березня 1943 року — день масового знищення чоловіків села, після того, як поблизу Олександрівки підірвалася на міні машина з фашистськими солдатами й офіцерами. Гітлерівці забрали 162 чоловік, в т. ч. багато дітей, вигнали за село в балку і по-звірячому розстріляли. Відтоді її називають балкою смерті.

Багато жителів Олександрівки мужньо билися на фронтах Великої Вітчизняної війни. Серед нагороджених орденами й медалями — С. М. Макогон, С. І. Дереза, В. М. Довгополий, Герой Радянського Союзу І. І. Пискун та льотчик М. І. Дівиченко, який повторив подвиг Миколи Гастелло. Під час бомбардування ворожого аеродрому літак, пілотований М. І. Дівиченком, був підбитий винищувачем противника. Коли вичерпалися боєприпаси, Дівиченко спрямував палаючу машину на ворожу колону цистерн з пальним. Про героїчний подвиг радянського сокола писали «Правда» і «Комсомольская правда». 18 серпня 1942 року в «Комсомольской правде» було вміщено вірш Д. Бєдного, присвячений подвигові екіпажа М. І. Дівиченка:

Юнцы, давно ли вы оторваны
    от школ?
Но уж венчает вас бессмертный
    ореол!
Любви к вам всей страны не
    выразить словами!
Приветствуя своих птенцов,
    гордится вами
Вас воспитавший комсомол!

12 вересня 1943 року Олександрівка була остаточно визволена від німецьких загарбників[1]. Відразу ж поновили свою діяльність радянські та партійні органи. Райвиконком виділив Олександрівській сільській Раді 600 тис. крб. для відбудови господарства. Фашисти зруйнували село дощенту. Не вціліло жодне господарське приміщення, знищений був весь реманент, не було робочої худоби. Залишилось лише кілька десятків напівзруйнованих будинків. Держава забезпечила колгоспи ім. 1-го Травня та ім. Горького посівним матеріалом. З республік Середньої Азії привезли корів, а близько 100 коней — із МНР. У Слов'янському й Теплинському лісництвах заготовили 700 куб. метрів лісу для будівництва. Незабаром до Олександрівки переїхала частина українського населення з визволеної Польщі. Багато з них почали працювати в колгоспах. Приїхали сюди також 23 комсомольці — добровольці із східних районів країни.

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 382.

Очолювані комуністами, робітники МТС ремонтували сільськогосподарську техніку просто неба по 12—14 годин на добу. У колгоспах розгорнулось соціалістичне змагання під девізом: «Працювати за двох-трьох». Були створені комсомольські ланки, в яких відзначились трактористи І. Т. Свиридов та М. П. Муравйова, вони зорювали по 5—5,5 га при нормі 2,8 га. Робітники краматорських машинобудівних заводів подали шефську допомогу Олександрівській МТС та колгоспам села. Вони допомогли відбудувати господарські приміщення та відремонтувати школу, лікарню, майстерні, зерносховища, сільськогосподарську техніку. Вчителі й учні збирали й вивозили на поля місцеві добрива, вирощували розсаду і заготовляли вічка картоплі. Комуністи організували гуртки вивчення агротехніки та зооветеринарії. Досягнення сільськогосподарської науки та досвід передовиків ставали надбанням багатьох трудівників полів і ферм. У 1948 році колгоспники виростили високий урожай, виконали планові державні поставки на рівні довоєнного часу[1]. 30 грудня 1950 року на районній нараді передовиків сільського господарства відзначалось, що за післявоєнні роки колгоспи значно зміцніли, поповнились новою технікою. Нарада схвалила договір на соціалістичне змагання з добропільськими хліборобами. Того року урожай озимої пшениці в колгоспах ім. 1-го Травня та ім. Горького становив у середньому 19,5 цнт з га, а наступного — 21,5 цнт. Зросла й продуктивність тваринництва. Якщо в 1945 році було надоєно по 777 кг молока на корову, то в 1951 році надій уже становив 1200—1500 кілограмів.

Організаційно-господарське зміцнення артілей села, що об'єдналися в одну під назвою ім. 1-го Травня, забезпечило дальше підвищення продуктивності праці колгоспників, збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і продажу її державі. Через 3 роки після укрупнення колгоспів землі Олександрівки відійшли до п'ятої комплексної бригади колгоспу «Україна», очолюваної комуністом Л. Г. Бондаренком. Протягом семирічки трудівники бригади значно збільшили виробництво м'яса, молока, зернових культур. Вищою стала культура землеробства. Бригада має 8 тракторів, 2 зернові комбайни, 2 жниварки та ін. техніку. Механізатори Олександрівки на 120 га зібрали в середньому по 38 цнт кукурудзи. З допомогою комбайнів СК-4 застосовано прогресивний метод збирання зернових. На вивільненій площі одразу готували грунт під озимі з наступною культивацією. Велику допомогу олександрівцям у меліорації і хімізації подали працівники «Сільгосптехніки». Це об'єднання створено в 1963 році після реорганізації РТС.

Соціалістичне змагання за успішне виконання семирічного плану очолили 19 первинних партійних та 16 комсомольських організацій Олександрівки, що налічували 358 комуністів і 622 комсомольців. Більшість з них працюють на вирішальних ділянках колгоспного виробництва. На партійних зборах розглядались важливі питання про авангардну роль комуністів, керівних кадрів колгоспу, підготовку механізаторів, діяльність бюро економічного аналізу та ін. Колектив гаража районного відділення «Сільгосптехніки» систематично виконував завдання на 120 проц. і завоював почесне звання ім. 50-річчя Жовтня. Тракторист І. С. Рашевський, який добре обробив на тракторі ДТ-54 1415 га площі при плані 780, удостоєний звання почесного хлібороба. Серед комсомольських груп у змаганні на честь 50-річчя Ленінського комсомолу кращих успіхів досягли працівники районної електростанції та відділення «Сільгосптехніки».

З ініціативи райкому партії колгоспи розгорнули боротьбу за перетворення району в зону зразкового молочного господарства. До кінця п'ятирічки кожен колгосп повинен одержати 400 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. На пленумах райкому і партзборах обговорювались заходи щодо збільшення виробництва зерна та ін. продуктів і перетворення колгоспів на спеціалізовані господарства.

У 1968 році на 1191 га обробленої площі олександрівська бригада зібрала врожай значно вищий за попередні роки: озимої пшениці — 25,5 цнт з га, жита — 24, куку-

[1] Донецький облпартархів, ф. 350, оп. 2, спр. 1, арк. 11; спр. 32, арк. 4, 5.

рудзи в зерні — 22,4, соняшнику — 24,5 цнт, знизивши при цьому собівартість усіх зернових. На фермах освоєно механічне доїння корів, автонапувалки, механізми для роздачі кормів і прибирання гною. Доярки добилися підвищення надоїв молока на кожну корову до 2147 кг при плані 1950 кг. Ці показники — наслідок великої, копіткої роботи партійної організації, правління і всіх трудівників колгоспу. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства А. П. Деркач нагороджений орденом Леніна, П. К. Гребенюк і К. Я. Литвинова — орденами Трудового Червоного Прапора.

Добре справляються з виробничими завданнями відбудовані й створені в селі міжколгоспбуд, цегельний завод, інкубаторна станція і побутовий комбінат. 1968 року міжколгоспбуд перевиконав план будівельно-монтажних робіт, вартість яких становила 452 тис. крб. З його участю в колгоспах району споруджено нові приміщення тваринницьких ферм, ремонтні майстерні та інші об'єкти. Цегельний завод випустив 769 тис. штук цегли при плані 500. Побутовий комбінат виконав виробничу програму на 104 проценти.

Велике патріотичне піднесення в олександрівців викликала постанова Центрального Комітету КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». На пленумах районного комітету партії і райкому комсомолу, зборах первинних партійних, профспілкових і комсомольських організацій, сесіях районної та селищної Рад обговорені й схвалені конкретні зобов'язання до Ленінського ювілею. Комсомольці запровадили ленінський залік і взяли підвищені індивідуальні зобов'язання. Колектив районного відділення «Сільгосптехніки» вирішив річний план випуску валової продукції виконати до 25 грудня, а план механізації тваринницьких ферм — до 15 грудня 1969 року. За рахунок кращої організації праці, впровадження раціоналізаторських пропозицій та передової технології ремонту він зобов'язався піднести продуктивність праці на ремонтних роботах на 1 проц. проти плану. Посилено особисту й колективну відповідальність учасників змагання за взяті зобов'язання. Завдання першого кварталу 1969 року щодо механізації тваринницьких ферм виконані на 139 проц., план автоперевезень — на 110 проц. На колгоспні поля було вивезено тисячі тонн мінеральних добрив. Впровадження раціоналізаторських пропозицій на ремонтних роботах заощадило 710 крб. За підсумками виконання ювілейних соціалістичних зобов'язань колектив Олександрівського відділення «Сільгосптехніки» посів друге місце в республіці. Будівельники вирішили здати не менше 80 проц. об'єктів з оцінками «відмінно» й «добре». До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в селищі споруджено хлібозавод, лікарню, універмаг, будинок побуту, навчальний корпус профтехучилища, гуртожиток, житлові будинки, автостанцію і міст через річку Самару. Партійні, комсомольські та профспілкові організації, мобілізуючи трудящих на успішне виконання взятих зобов'язань, створюють у колективах творчу атмосферу, дбають про поширення передового досвіду.

Про підвищення матеріального добробуту жителів селища свідчить зростання їх вкладів у ощадній касі. Якщо 1965 року в Олександрівці 1203 вкладники мали збереження на суму 284 тис. крб., то в 1969 році їх було вже 1831 із вкладами 862 тис. крб. Середньомісячний грошовий заробіток постійно працюючих колгоспників і робітників перевищив 100 крб. Так, слюсар відділення «Сільгосптехніки» П. І. Дерев'янченко в 1965 році одержував 125 крб., а в 1968 році — 150 крб. Зарплата коваля Г. П. Лисенка за ці роки виросла із 108 до 124 крб. 550 пенсіонерам селища виплачується щомісячно 12,7 тис. крб. державних пенсій.

У складі селищної Ради депутатів трудящих 37 робітників і службовців та 20 колгоспників. Серед 57 депутатів 27 комуністів, 10 комсомольців і 20 безпартійних активістів. За їх участю споруджено комбінат побутового обслуговування, відділення зв'язку, будинок культури, 2 школи, клуб, готель, ресторан, кафе, дитячий садок і ясла на 150 місць. Для кращого обслуговування трудящих відкрито промтоварний, господарський, продовольчий та ін. спеціалізовані магазини. Лише в 1966—1967 рр. на впорядкування селища було асигновано 170 тис. крб. Селище повністю електрифі-

коване, телефонізоване, забезпечене водопроводом. Триває його газифікація. Всі будинки вкриті шифером і черепицею. Над багатьма з них височать телевізійні антени. Майже в кожній сім'ї — радіоприймачі, гарні сучасні меблі, швейні машини, велосипеди. 48 жителів мають легкові автомашини й мотоцикли. Центр Олександрівки заасфальтований, прокладено тротуари. Всюди зелень: у селищі 6 парків і скверів. Біля кожного будинку — фруктовий сад. Ставок з пляжем — улюблене місце літнього відпочинку трудящих. В селищі функціонує лікарня на 100 ліжок з хірургічним, терапевтичним та дитячим відділенням і кабінетами, обладнаними новою лікувальною апаратурою. Лікарня має кілька машин швидкої допомоги. Побудовано також аптеку, амбулаторію, розширено приміщення пологового будинку. Лише в 1967 році 50 жителів лікувались у здравницях Криму й Кавказу, 75 проводили відпустку в будинках відпочинку і на турбазах. Багато дітей робітників та колгоспників оздоровлювалися в піонерських таборах Слов'янська й Жданова.

В Олександрівці працює середня школа з просторими, світлими класами, добре обладнаними кабінетами, де 46 педагогів навчають 630 дітей, та училище механізації сільського господарства на 300 чоловік. У школі створено гурток юних слідопитів, які ведуть пошуки героїв громадянської й Великої Вітчизняної воєн, учасників партизанського руху. Зібрані матеріали зберігаються в кімнаті бойової слави. Учні підтримують дружні зв'язки із своїми болгарськими й польськими ровесниками. Вони оформили стенд «Наші друзі за кордоном». В музичній школі навчаються 78 дітей. За післявоєнні роки вищу освіту здобули понад 100 жителів села. Колишні вихованці шкіл працюють на різних ділянках народного господарства й культури: М. І. Панібратченко — кандидат технічних наук, Є. Ф. Седенко — лікар-терапевт, М. А. Осадча — вчителька, І. С. Рашевський — тракторист.

1960 року в селищі звели двоповерхове приміщення будинку культури із залом для 450 глядачів. Тут же розміщені районна бібліотека, читальня, лекційний і більярдний зали. Заняття хорового, вокального, танцювального, естрадного й драматичного гуртків відвідують 123 чоловіка. Учасники художньої самодіяльності виступали перед колгоспниками артілей «Зоря комунізму», «Ленінський шлях», «Світанок», ім. Ульянова та ін. Агіткультбригада районного будинку культури на обласному огляді 1962 року за виконавську майстерність відзначена грамотою обласного управління культури та обкому профспілки. Тепло сприймають жителі Олександрівки концерти артистів Ленінграда, Києва, Москви, Харкова, Донецька, Полтави, Тули, Майкопа, Чернігова, Краснодара. При районному будинку культури успішно працює на громадських засадах університет культури, заняттями в ньому керують музикознавці й артисти Донецької філармонії. Щомісяця на лекціях-концертах у виконанні співців, музикантів, читців художнього слова трудящі знайомляться з кращими творами вітчизняного музичного мистецтва. У 1968 і на початку 1969 року слухачам університету культури прочитано лекції з циклу «Музика і час». У районному фестивалі художньої самодіяльності на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна брали участь 142 народні митці.

Працівники будинку культури, клубів і бібліотек систематично організовують лекції, читацькі конференції, диспути, творчі вечори, вечори запитань і відповідей, ленінські читання, виставки книг, огляди творчості російських та українських письменників. Співробітники Московського інституту народів Азії і Африки прочитали цикл лекцій про країни зарубіжного Сходу. Кращий лектор Олександрівки Г. А. Осадчий відзначений грамотою Всесоюзного товариства «Знання». Важливу роль у комуністичному вихованні трудящих відіграє періодична преса. Понад 2 тис. жителів у 1969 році передплачували 3670 примірників газет та журналів. До послуг трудящих селища 5 бібліотек. Силами комсомольців та піонерів збудовано дитячу бібліотеку.

В процесі комуністичного будівництва утверджується висока ідейність в житті, праці, у відносинах між людьми, швидкими темпами зростає культурний рівень жителів Олександрівки.

С. С. КИРИЧЕНКО, С. М. МЕЛЬНИК, Л. Н. ФАТЕЛЕВИЧ

СТЕПА́НІВКА

Степанівка — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Водяної, притоки Самари, за 17 км від районного центру Олександрівки. Через Степанівку проходить шосейна дорога. Найближча залізнична станція — Легендарна Донецької залізниці — на відстані 7 км. Степанівській сільраді підпорядковані населені пункти: Новопавлівка, Самійлівка і Новоіверське. Населення — 1211 чоловік.

Заселення цієї місцевості належить до початку XVIII ст. Тоді тут стояли сторожові пости для захисту півдня країни від нападів турецьких і татарських загарбників. Після російсько-турецької війни 1768—1774 рр. ці землі одержав поручик Кох, курський поміщик. На цей час тут уже був безіменний хутір з 10 селянських хат з українським населенням[1]. Кох переселив сюди своїх кріпаків із Льговського повіту Курської губернії. Незабаром і місцевих жителів покріпачили.

У 1778 році в Коховому (село називалося за іменем власника) проживали 597 чоловік. За відомостями 1792 року, понад 550 селян-кріпаків обробляли 3340 десятин поміщицької землі[2]. 120 десятин орної землі належали церкві. 1854 року село перейменували на Степанівку.

У дореформений період Степанівка, з 1859 року волосний центр Бахмутського повіту Катеринославської губернії, розвивалася дуже повільно. Так, у 1859 році в ній налічувалось всього 91 господарство і проживало 636 чоловік[3]. Головним заняттям жителів було землеробство й тваринництво. Сіяли жито, пшеницю, ячмінь, просо, льон, коноплі та ін. культури, а також розводили велику рогату худобу, овець, свиней. Деякі селяни, щоб дістати можливість сплатити поміщикові оброк, взимку йшли на соляні розробки до Бахмута.

Реформа 1861 року майже нічого не змінила в житті населення Степанівки. 600 десятин кращої орної землі, розташованої поблизу села, яка здавна оброблялася селянами, а також вигін для худоби і водопій по річці Водяній були відрізані для поміщиці Кох. Селяни ж одержали гірші землі та ще й віддалені. Про пограбування їх красномовно свідчить викупне зобов'язання, підписане поміщицею і тимчасово зобов'язаними селянами 24 серпня 1865 року: на 293 ревізькі душі припадало 1172 десятини поміщицької землі, за яку їм належало сплатити через державний банк 43 950 крб.[4]. Селяни сплачували банку за користування позичкою 6 проц. річних. Так, І. Кравченко, К. Загребельський, І. Кайдаш, А. Артамонов, В. Богатир щорічно вносили до казни по 8—10 крб. за ревізьку душу. З кожного двору доводилось платити по 25—30 крб., а сільській общині — близько 3 тис. крб. на рік. До цього ж селяни ще сплачували великі державні й місцеві податки, які підривали й розорювали їх господарство.

Важливим результатом реформи 1861 року був дальший розвиток внутрішнього ринку й товарно-грошових відносин. Так, 1868 року винокурний завод поміщиці Кох виробив продукції на суму 7 тис. крб. Після реформи поміщиця відкрила ще й цегельний завод. Щорічно в селі відбувався ярмарок, а кожної неділі в Барвінковому й Гришиному селяни торгували хлібом, худобою, ремісничими виробами. Купці Ольшанський та Бєлугіна мали в Степанівці крамниці, хлібні склади та шинки. Експлуатовані поміщиками й куркулями, селяни обробляли свою землю сохою і одержували мізерні врожаї (по 30—40 пудів з десятини). Часто терпіли вони і від посухи. Лише 1904 року в селі члени 11 родин через нестатки пішли працювати на шахти Донбасу. Багатьом сільським біднякам, як і раніше, доводилося гнути спину на

---

[1] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2. Бахмутский уезд, стор. 50.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 399, оп. 1, спр. 1766, арк. 95.

[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 13. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством, стор. 53.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 11, спр. 5, арк. 51; спр. 115, арк. 19.

поміщиків. Наприкінці XIX і на початку XX ст. тривалість робочого дня наймитів досягала 14—16 годин, а поденна оплата навіть у жнива не перевищувала 70 коп. для чоловіків і 50 коп. для жінок. За житло їм правили панські хліви, комори й клуні.

Напередодні революції 1905—1907 рр. поміщикам Месорж належало понад 1400 десятин землі, Фредерікс — 300 десятин[1]. А 60 селянських господарств із 169 в Степанівці були малоземельними і на кабальних умовах орендували в поміщиків та німців-колоністів по 2—3 десятини землі, віддаючи їм половину вирощеного врожаю. Експлуатація й політичне безправ'я викликали незадоволення трудящих існуючим ладом. Восени 1905 року селяни виступили, вимагаючи передати їм поміщицьку землю. Організаторами цього виступу були Х. Г. Баранов і Я. М. Слаутський — передові робітники катеринославських заводів, уродженці села, вислані сюди за участь у революційному русі. Поміщиця викликала поліцію, яка по-звірячому розправилася з селянами. Після нелюдських катувань в кінці 1907 року Х. Г. Баранова розстріляли, а Я. М. Слаутського заслали на довічну каторгу.

Після столипінської реформи в Степанівці посилилось розшарування селянства, ще більше загострились класові суперечності. З 1910 по 1914 рік із села виділились на хутір Вікторівку 26 господарств, з них 8 незабаром зубожіли і продали свою землю куркулям.

Важке економічне становище селян позначилось на їх життєвому й культурному рівні. В 1897 році з 169 хат близько 150 були з глиняними стінами й солом'яним дахом. Низька стеля, земляна долівка, крихітні віконця, що ледве пропускали промені сонця, убоге начиння — таким було житло селянина. Одяг та взуття шили з домотканого полотна, сукна і сирового ременю. Тільки сільські багатії могли придбати собі одяг і взуття, виготовлені з фабричних матеріалів.

Всю волость з 37 населеними пунктами і понад 16 тис. жителів до 1907 року обслуговував один фельдшерський пункт, створений у Степанівці 1862 року. В селі нерідко спалахували епідемії холери, тифу, дизентерії. 1903 року тут 120 чоловік хворіли на малярію. Це змусило земську управу побудувати волосну лікарню на 20 ліжок, яку відкрили в Степанівці у 1907 році. Тут працювали лікар, два фельдшери і акушер[2].

Першу школу відкрили лише 1862 року, майже через 100 років після заснування села[3]. Містилася вона в церковній сторожці. На початку XX ст. понад 80 проц. жителів не вміли читати й писати. В 1912 році земство побудувало в Степанівці чотирикласну школу, де перед першою світовою війною навчалось близько 100 учнів — менше третини всіх дітей шкільного віку, переважно заможних родин волості. На цілу волость не було ні бібліотеки, ні будь-якого іншого культурно-освітнього закладу. Зате на самому видному місці в селі стояли церква й шинок. Релігійні свята, як правило, супроводжувались п'янками й бійками.

Перша світова війна завдала розорення й нових страждань народу. Понад 100 чоловіків із села були призвані до армії. Для потреб війська реквізували в селян 98 голів великої рогатої худоби і понад 600 пудів хліба. Швидко зростали ціни на сіль, гас, сірники та інші предмети широкого вжитку. З фронту поверталися поранені й скалічені солдати, а багато сімей одержували повідомлення про загибель своїх годувальників. Все це посилило в трудящого селянства незадоволення політикою царського уряду.

На початку березня 1917 року до Степанівки прийшла звістка про повалення царського самодержавства, але надії селян покінчити з війною і одержати землю не здійснилися. Прибулі з фронту солдати І. В. Богданов, Г. Г. Кайдаш, П. М. Недбай, Є. В. Рильський та ін. викривали антинародну суть Тимчасового уряду, роз'яснювали селянам, що тільки партія більшовиків може дати їм землю, мир і волю.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 6, спр. 36, арк. 32.

[2] Труды XI губернского съезда земских врачей Екатеринославской губернии, т. 1. Екатеринослав, 1914, стор. 82.

[3] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 61.

З великою радістю зустріли трудящі села перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та проголошення Радянської влади на Україні. В кінці січня 1918 року селяни-фронтовики, організатором яких був Г. Г. Кайдаш, провели збори жителів, учасники їх ухвалили ліквідувати земську управу і встановити Радянську владу[1]. Управа, підтримана поміщиками та куркулями, не хотіла передавати владу народові. Тоді селяни звернулись по допомогу до робітників міста Гришиного. Гришинський загін Червоної гвардії, що прибув у середині лютого 1918 року, допоміг революційно настроєним селянам встановити Радянську владу. Обрали першу Раду селянських депутатів. Серед депутатів Ради були М. А. Сергун, С. Я. Богданов. Обирались вони на загальних зборах відкритим голосуванням. На початку березня 1918 року відбулися вибори до першої волосної Ради. Органи Радянської влади, спираючись на бідноту, конфіскували в поміщиків і куркулів близько 2 тис. га землі й передали її у користування трудового селянства. Вони експропріювали в багатих німецьких колоністів 35 коней, реманент, зерно, розподіливши його серед бідняків. Понад 200 пудів хліба одержали гришинці для потреб робітників та частин Червоної Армії.

В середині квітня 1918 року Степанівку захопили австро-німецькі війська. Розігнавши волосну й сільську Ради, окупанти відновили земську управу, конфіскували зерно, що належало степанівському селянському кредитному товариству, й намагалися вивезти його до Німеччини, але обурені жителі перешкодили цьому. Тоді в кінці квітня до села прибув загін німецької жандармерії, який жорстоко придушив виступ і стяг з селян контрибуцію в сумі 150 тис. крб. Організаторів опору І. І. Трунова та М. Л. Слаутського заарештували. З юзівської тюрми їх визволила Червона Армія лише в листопаді 1918 року.

У січні 1919 року частини Червоної Армії Харківського напряму вигнали з села петлюрівців, що прийшли на зміну австро-німецьким окупантам. В селі був створений ревком, очолюваний Г. Г. Кайдашем. Ревком вів боротьбу з контрреволюцією, організовував заготівлю хліба для постачання армії та населенню міст. Селяни-бідняки й середняки уже в січні 1919 року здали продовольчим органам близько 300 пудів хліба, залишивши собі тільки мінімальну кількість зерна на харчування й посів. А тим часом куркулі саботували здачу хліба державі. Спираючись на бідняків села, Гришинський продзагін примусив місцевих багатіїв вивезти на заготівельний пункт Бахмутського повітового продкому понад 500 пудів зерна.

В середині лютого 1919 року ревком передав свої функції Раді селянських і червоноармійських депутатів на чолі з більшовиком С. Т. Мачком. Рада розподілила поміщицьку землю та реманент між бідняками. Наділи одержували з розрахунку — 2,5 десятини на члена сім'ї. Волосна Рада допомагала родинам червоноармійців.

Важливою подією в житті Степанівки стало створення в березні 1919 року партійного осередку. Секретарем його обрали Є. В. Рильського[2]. Партосередок розгорнув велику організаторську роботу серед населення. Бойовим помічником його став комсомольський осередок, заснований також у березні 1919 року в складі Я. Олексієва, І. Катраля, К. Ластавицького і А. Кропивіна. Всі вони незабаром поповнили загони Червоного козацтва і з зброєю в руках захищали завоювання Жовтня на фронтах громадянської війни.

Коли в середині травня 1919 року Степанівку захопили війська Денікіна, всі комуністи й сільські активісти відійшли з частинами Червоної Армії. Білогвардійці відібрали в селян землю, одержану від Радянської влади, і повернули її колишнім власникам. До того ж селян примушували платити поміщикам натуральні й грошові податки. Жителі села намагалися чинити опір, та каральний загін жорстоко розправився з ними: були розстріляні А. О. Горбань, О. М. Сергун, а багатьох побили шомполами й нагаями.

---

[1] Олександрівський райдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 2; спр. 3, арк. 6.
[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 56, арк. 15.

Члени комітету незаможних селян Степанівки. 1920 р.

У першій половині лютого 1920 року частини 2-го Червонокозачого полку визволили Степанівку від денікінців[1]. У селі відновив діяльність партійний осередок, знову був створений ревком. Згодом відбулися вибори до волосної і сільської Рад. Комуністи розгорнули велику політичну роботу серед населення. Вони проводили збори, мітинги, бесіди, розповідаючи про міжнародне становище країни й успіхи Червоної Армії, про лист В. І. Леніна до трудящих України з нагоди перемоги над Денікіним. Більшовицьке слово знаходило відгук у серцях трудівників села. Учасники сільського мітингу 9 травня 1920 року зобов'язалися допомогти робітничо-селянському урядові й Комуністичній партії відбудувати сільське господарство, підняти з руїн заводи й шахти Донбасу і нещадно громити ворогів Радянської влади. «Ми, селяни Степанівки,— писалося в резолюції мітингу,— клянемося Вам, що не пошкодуємо сил і енергії у справі відновлення народного господарства, а також покладемо край будь-яким контрреволюційним виступам проти Радянської влади. Хай живе Червона Армія, що добиває класового ворога! Хай живе вождь трудящих усього світу товариш Ленін!»[2].

Для боротьби з бандами ревком організував збройний загін чисельністю понад 30 чоловік з червоноармійців, що повернулися з фронту, та з селян-бідняків. Командиром загону був І. В. Богданов, а політруком — Г. С. Слаутський. У липні 1920 року за 5 км від Степанівки їх загін завдав рішучого удару одному з ескадронів банди Махна[3]. Велику допомогу в боротьбі з бандитизмом подавала сільська біднота. У жовтні 1920 року члени КНС, створеного ще в червні, вистежили банду Литвиненка і допомогли загону знищити її[4]. Після цього до села ще не раз вдиралися махновці, які тероризували й грабували жителів. У боротьбі з ними загинули комуністи й безпартійні активісти — Є. В. Рильський, С. Т. Мачко, А. М. Андрієнко, Г. Д. Болотов, посланці петроградського пролетаріату Панін, Орден та ін. У братській могилі в Степанівці поховано 86 активних учасників громадянської війни, 1923 року їм споруджено пам'ятник.

Відповідно до аграрних законів Радянської влади сільрада і комітет незаможних селян перерозподілили землі між селянами. Всього між 254 господарствами розподілили близько 3 тис. десятин орної землі, роздали біднякам відібрані в куркулів частину реманенту і понад 100 пудів насіннєвого зерна. Весною 1923 року в Степанівці були створені сільське споживче і кредитне товариства. Через магазини споживчого товариства селяни обмінювали лишки сільськогосподарської продукції на промислові товари. Кредитне товариство тільки в 1924 році видало найбіднішим селянам понад 2 тис. крб. позички на купівлю худоби, реманенту й насіння. Сільська Рада організувала будівництво греблі біля ставка і моста через річку Водяну. Великим авторитетом серед жителів користувалися степанівські комуністи. Кращі представники найбіднішого селянства поповнювали лави більшовицької партії. У 1923 році партосередок зріс з 4 до 11 комуністів, а в 1924 році за ленінським призовом до лав ВКП(б) вступило ще 11 чоловік.

В перші роки Радянської влади сталися великі зміни в культурному житті села. З ініціативи комуністів і комсомольців у 1921 році була створена школа ліквідації

[1] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 369.
[2] АІПП ЦК КП України, ф. 3, оп. 3—1, спр. 143, арк. 26.
[3] Газ. «Коммунист» (Харків), 24 грудня 1920 р.
[4] «Український історичний журнал», 1965, № 1, стор. 111.

неписьменності. Протягом перших трьох років тут навчалися читати й писати понад 100 чоловік дорослого населення. Уже в 1924/25 навчальному році школу відвідували майже всі діти. В цьому ж році початкова школа була перетворена на семирічну. Громадські організації розгорнули культурно-масову роботу. 1924 року в Степанівці відкрито у новому приміщенні народний будинок, при якому працювали гуртки: драматичний, сільськогосподарський, медичний, «Безвірник» і політграмоти[1]. Для трудящих регулярно читались лекції про міжнародне становище, на агротехнічні, антирелігійні та ін. теми. На початку 1930 року дві третини селян звернулися до Артемівського окрвиконкому з проханням закрити церкву. Церкву було закрито.

Велику роботу проводили комуністи по роз'ясненню трудящим ленінського кооперативного плану. У 1926 році 10 бідняцьких господарств об'єдналися в товариство спільного обробітку землі, яке дістало назву «Вільний степ». Уже в першому ж році спільного господарювання члени товариства зібрали урожай в стислі строки і без втрат. Урожай на їхніх полях був вищим, ніж у селян-одноосібників. Весною 1927 року в селі створили ще два нових товариства спільного обробітку землі. Першому з них присвоїли ім'я Т. Г. Шевченка, а друге назвали «Вільна праця». Незабаром ТСОЗи одержали від держави 2 трактори марки «Фордзон» і 2 молотарки. «Це було великим святом для хліборобів Степанівки,— згадує старий комуніст, персональний пенсіонер І. В. Богданов.— Всі жителі села вийшли в поле, щоб побачити, як ця чудо-машина прокладе першу борозну». Восени 1929 року почався масовий вступ селян-бідняків і середняків до колгоспів. На весну 1931 року 74 проц. селянських господарств об'єдналися у 5 колгоспів[2].

Перед комуністами й колгоспним активом постало нове завдання — організаційне й господарське зміцнення колективних господарств. Наприкінці 1931 року проведено укрупнення колгоспів: було створено 2 сільгоспартілі — ім. Калініна та ім. Якіра (в 1937 році артіль ім. Якіра перейменовано у колгосп ім. 20-річчя Жовтня). Об'єднання дало змогу більш раціонально організувати працю колгоспників, поліпшити керівництво артілями. Під час колективізації велику агітаційно-роз'яснювальну роботу вели депутати сільради. Вони подавали також допомогу в зміцненні матеріальної бази колгоспів, особливо в розвитку громадського тваринництва. На сесіях сільської Ради часто обговорювались звіти голів колгоспів про їх роботу, про виконання планів здачі зерна державі. Значну допомогу комуністам і активу Степанівки подавали шефи — робітники Краматорського машинобудівного заводу ім. Орджонікідзе та металургійного заводу ім. Куйбишева.

З 1928 року дві бригади робітників постійно перебували в селі. Вони ремонтували сільськогосподарське знаряддя, допомагали хліборобам, збирали також урожай, роз'яснювали їм, в чому переваги колективного господарювання.

15 липня 1933 року почала працювати Степанівська МТС[3]. Спочатку вона мала всього 9 тракторів, 2 комбайни і 3 молотарки. В 1934—1935 рр. МТС одержала від держави 50 тракторів, в т. ч. 6 гусеничних марки «ХТЗ», 9 зернових комбайнів, 9 автомашин та багато іншої техніки. На спеціальних курсах при МТС терміново готували кадри механізаторів. Сільська молодь з великим завзяттям і наполегливістю оволодівала сільськогосподарською технікою. За два роки (1934—1935) на курсах при МТС і міжрайонних курсах комбайнерів було підготовлено близько 200 механізаторів різних спеціальностей.

Партійній організації Степанівки, що входила тоді до Краматорського району, значну допомогу у розстановці членів партії на вирішальних ділянках колгоспного виробництва подавали Краматорський міськком КП(б)У і політвідділ МТС. Із 21 комуніста, який перебував на обліку в степанівському партосередку, 16 направили в колгоспи. Комуністи очолили соціалістичне змагання колгоспників і працівників

[1] Донецький облпартархів, ф. 4889, оп. 1, спр. 2, арк. 26.
[2] Газ. «Краматорская правда», 13 березня 1931 р.
[3] ЦДАНГ СРСР, ф. 7486, оп. 3, спр. 1236, арк. 23.

МТС за підвищення врожайності полів та продуктивності громадського тваринництва. Їх бойовим помічником стала газета «Ударник ланів». Передові трактористи МТС у відповідь на заклик Паші Ангеліної зобов'язалися виробити на трактор по 800 га м'якої оранки і допомогти колгоспникам виростити по 16—18 цнт зерна з гектара. Брати Опанас і Максим Цапенки щоденно виконували півтори норми. Систематично перевиконували норми виробітку комбайнер М. Головач, колгоспниці П. Зима, І. Татаренко. В 1936 році члени артілі спільно з механізаторами виконали взяті зобов'язання, зібравши в середньому по 18—20 цнт зерна з га. Колгоспи своєчасно розрахувалися з державою, здавши понад план 172 цнт пшениці. На трудодень було видано 2,2 кг зерна і по 1 крб. грішми. Уже в 1936—1937 рр. більшість приміщень колгоспників мали електрику й радіо. В переобладнаній і розширеній лікарні працювали 2 лікарі й 3 фельдшери. При лікарні відкрили річні курси медсестер. В селі було повністю ліквідовано неписьменність. У 1935 році семирічна школа стала середньою. Навколо неї посадили фруктовий сад, виноградники, квітники. Для навчально-дослідної роботи заклали парники. Кожна сім'я передплачувала газети й журнали. В бібліотеці налічувалось близько 400 постійних читачів. В сільському клубі регулярно демонструвались кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності.

Зросла політична активність колгоспників особливо виявилась під час обговорення проекту Конституції і в дні роботи Надзвичайного VIII з'їзду Рад, коли на зборах і мітингах степанівці гаряче схвалювали його рішення і запевняли партію та уряд, що своєю самовідданою працею зміцнюватимуть радянський суспільний і державний лад. У своєму виступі бригадир тракторної бригади А. Д. Шпиленко заявив: «Коли я читаю нову Конституцію, мені радісно стає на душі. Хочеться ще краще жити й працювати, ще більше прославити нашу соціалістичну Вітчизну». Охоплені патріотичним піднесенням, понад 70 проц. робітників Степанівської МТС брали участь у соціалістичному змаганні[1]. На виборах до Верховної Ради СРСР 12 грудня 1937 року 99,3 проц. виборців Степанівки віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних[2].

Велике піднесення трудової і політичної активності колгоспників і працівників МТС викликало обговорення тез XVIII з'їзду ВКП(б). Втілюючи у життя рішення з'їзду, Андріївський райком КП(б)У на пленумі в березні 1940 року заслухав звіт про стан господарської і партійно-політичної роботи Степанівської МТС (з 1939 по 1959 рік Степанівка входила до Андріївського району). Пленум схвалив ініціативу комсомольців Степанівки, які організували підготовку дівчат-трактористок. Передові трактористи М. С. Рябичко, І. П. Шевцов, В. О. Кайдаш, Д. М. Шинкаренко та ін. систематично виконували норми виробітку на 120—150 проц. У кожному колгоспі було створено по 3 тваринницькі ферми: великої рогатої худоби, свиней і овець. В сільгоспартілі ім. Калініна збільшилось поголів'я корів. У 1940 році колгоспники одержали по 2,5 кг зерна і 1,5 крб. грішми на трудодень.

Багатий урожай дозрівав на полях колгоспів у 1941 році. Але збирати його довелося вже у воєнний час. У перші ж дні Великої Вітчизняної війни 199 степанівців призвали до лав Червоної Армії, а з наближенням фронту багато жителів села пішли споруджувати оборонні рубежі. Коли нависла небезпека окупації Андріївського району, райком КП(б)У і райвиконком організували евакуацію майна МТС і колгоспів. 67 тракторів, 20 комбайнів і близько 300 голів великої рогатої худоби було відправлено до Волошинського району Ростовської області. До східних районів виїхали 78 колгоспників та працівників МТС.

15 жовтня 1941 року фашисти захопили Степанівку[3]. Гітлерівці розстріляли 4 колгоспників-активістів, а їх сім'ї ув'язнили у концтаборах. Але степанівці не скорилися ворогові. Вони всіляко ухилялися від насильницьких наборів до Німеч-

---

[1] Газ. «Ударник ланів» (Степанівка), 20 грудня 1936 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 351, оп. 1, спр. 98, арк. 2.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 67, 591.

чини, саботували заготівлі продовольства для фашистської армії, допомагали Червоній Армії і партизанам. Коли 22 лютого 1943 року 181-а танкова бригада потрапила в оточення, місцеві жителі вивели наших бійців на з'єднання з частинами Червоної Армії, а важко пораненим надали притулок у домівках, переховуючи від фашистів. Особливо велику допомогу пораненим воїнам подавали Г. П. Молчанова, В. І. Андрєєва. Після одужання частина з них пішла в партизани, а решта повернулася до регулярних частин Червоної Армії. Часто навідувалися до села розвідники й партизани загону під командуванням М. І. Карнаухова. Тут вони одержували потрібну допомогу й розвідувальні дані.

Багато жителів Степанівки виявили велику мужність, стійкість і відданість своїй Батьківщині в тилу й на фронтах. За трудові й ратні подвиги в роки Великої Вітчизняної війни понад 60 чоловік нагороджені орденами й медалями, в т. ч. А. Т. Моргунов — 2 орденами і 5 медалями, А. О. Слаутський — трьома орденами, а льотчикові С. Д. Головачу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

12 вересня 1943 року наступаючі частини 5-ї окремої мотострілецької бригади полковника А. Т. Бугайова визволили Степанівку. Відразу ж відновили діяльність партійні та радянські органи, під керівництвом яких колгоспники й робітники МТС взялися відбудовувати господарства колгоспів. За 2 роки окупації фашисти зруйнували колгоспні будівлі, майстерні, МТС, магазини, приміщення школи, клубу, бібліотеки, сільської лікарні. Загальна сума збитків, завданих окупантами, становила понад 3 млн. крб.[1]. Чимало труднощів випало на долю жінок, які зорали коровами і засіяли колгоспне поле зерном, одержаним від держави. Так було засіяно понад 300 га озимої пшениці. Справжніми організаторами показали себе трудівниці — голова колгоспу ім. Комінтерну Є. Г. Неневоля та бригадир Н. М. Степанченко. Багато праці та наполегливості виявили працівники МТС, відродженої восени 1943 року. З деталей зіпсованих тракторів до весни 1944 року вони склали 23 машини, якими виконали річний план тракторних робіт на 174 проц. Завдяки самовідданій праці колгоспників і працівників МТС в Степанівці уже в 1944 році було засіяно близько 80 проц. довоєнних посівних площ. Колгоспи вчасно виконали план хлібоздачі державі і, крім того, здали до фонду Червоної Армії 180 цнт пшениці. Важливу роль у відродженні економіки й культури села відіграла Рада, яка мобілізувала громадськість на відбудову школи, лікарні, будинків колгоспників.

В роки четвертої п'ятирічки степанівці завершили відбудову колгоспів та МТС. Було споруджено 4 тваринницькі приміщення, 3 зерносховища. На заклик учасників районного зльоту передовиків сільського господарства почалося змагання за дострокове виконання п'ятирічки. В ході його степанівські механізатори досягли високих показників. За сезон 1947 року комбайнер Я. Базюк зібрав зернові з площі 665 га, а М. П. Молчанов — з 444 га. 30 вересня 1948 року в колгоспі ім. Калініна створено первинну партійну організацію, яка виступила ініціатором соціалістичного змагання між трудівниками колгоспів ім. Калініна та ім. 20-річчя Жовтня. В 1949 році підвищилася врожайність зернових культур, розширилась посівна площа колгоспів, що досягла вже довоєнного рівня — близько 4 тис. га, але великої рогатої худоби в колгоспах було ще на 37 проц. менше, ніж перед війною.

В лютому 1951 року 5 колгоспів села (ім. Комінтерну, ім. Калініна, ім. 20-річчя Жовтня, ім. Сталіна та ім. Перемоги) об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль ім. Калініна. Андріївський райком партії допоміг зміцнити керівництво колгоспами і МТС досвідченими спеціалістами. На постійну роботу в МТС було відряджено 120 трактористів, 68 комбайнерів, 26 машиністів та механізаторів інших спеціальностей. В 1954 році збудували великі ремонтні майстерні, оснащені новою технікою. При МТС працювали постійні курси механізаторів, де навчались 200 чоловік, а в колгоспі — агрономічні й зооветеринарні курси.

Втілюючи у життя рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС та XX з'їзду

[1] Олександрівський райдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 12.

Степанівська середня школа. 1969 р.

партії механізатори і колгоспники включилися в соціалістичне змагання. 1958 року в артілі ім. Калініна з площі 2100 га зібрали зернових в середньому по 20,3 цнт. Значних успіхів досягли й працівники тваринництва. В 1953—1958 рр. поголів'я корів збільшилося до 460 голів, а щорічні надої на корову становили 1706 кг.

За досягнуті успіхи 8 механізаторів і колгоспників Степанівки було відзначено орденами й медалями Радянського Союзу. Найвищої нагороди — ордена Леніна — удостоєний механік М. П. Молчанов і одна з перших трактористок М. М. Головач, яка і досі працює на колгоспних полях. У 1969 році вона була делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

В роки семирічки розширилися посівні площі. Зріс валовий збір зерна. У 1964 році державі було продано майже 28 тис. цнт хліба. Однак порушення структури посівних площ і принципу матеріальної заінтересованості стримували розвиток сільськогосподарського виробництва, особливо продукції тваринництва. Тому рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС сприятливо вплинули на розвиток економіки села. За роки після Пленуму колгосп перетворився на багатогалузеве господарство. За ним тепер закріплено 4159 га орної землі. В господарстві близько 600 корів, 3500 свиней, багато птиці. Колгоспники посадили великий фруктовий сад, спорудили 2 ставки, що використовуються і для зрошення полів і для розведення риби. Господарство весь час поповнюється новою технікою і має 30 тракторів, 18 вантажних автомашин, 15 зернових і кукурудзозбиральних комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку, яка обслуговується 67 механізаторами. За останні три роки в колгосп прийшли 8 спеціалістів з вищою і спеціальною середньою освітою.

З 1965 по 1968 рік в артілі майже в 2 рази зросло споживання електроенергії для виробничих потреб. Найбільш трудомісткі роботи механізовано. Повністю механізовано колгоспний тік, на тваринницьких фермах — підготовку кормів, водопостачання, прибирання приміщень. Впроваджено також механічне доїння корів. Для працівників ферм обладнані кімнати відпочинку. В авангарді боротьби за розвиток колгоспу йдуть степанівські комуністи, яких у первинній парторганізації сільгоспартілі ім. Калініна 50 чоловік. Вони очолюють вирішальні ділянки колгоспного виробництва. 2 комуністи працюють бригадирами рільничих бригад, 8 — у тваринництві і 16 — механізаторами. Член КПРС тракторист В. А. Моргунов щорічно виконує 1,5 норми. Підвищується культура землеробства. З 1966 року в артілі за допомогою дощувальних установок зрошується близько 150 га площі. Врожаї овочів і кукурудзи тут у 1,5—2 рази вищі, ніж на неполивних землях. Колгосп готується додатково освоїти 50 га поливних земель. Завдяки поліпшенню обробітку землі та здійсненню агрозаходів у колгоспі стали одержувати більш високі врожаї зернових культур. 1968 року внесено у грунт у 2,5 раза більше мінеральних добрив у порівнянні з 1964 роком. У 1967 році в середньому з кожного гектара зібрано по 22,7 цнт зерна. Навіть за несприятливих погодних умов 1968 року колгоспники виростили непоганий урожай. Надій молока на корову за 1964—1968 рр. зріс на 734 кг, а виробництво м'яса збільшилось на 22 проц. 20 років працює дояркою депутат сільської і районної Рад, член КПРС М. І. Кущ, яка в 1968 році надоїла молока по 2584 кг від кожної корови. Її праця відзначена орденом «Знак Пошани». Новою прибутковою галуззю господарства стало птахівництво.

Трудівники Степанівки разом з усім радянським народом взяли активну участь у всесоюзному соціалістичному змаганні за дострокове виконання п'ятирічного плану розвитку народного господарства і гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Зобов'язання на ознаменування ленінського ювілею обговорювались на партійних зборах, сесії сільської Ради, в колгоспних бригадах. Виконуючи їх, послідовники відомого механізатора О. В. Гіталова, ланкові І. П. Татаренко, А. Д. Артамонов, М. О. Степанченко добилися високих урожаїв кукурудзи й соняшнику.

Неухильне збільшення колгоспного валового прибутку дало змогу широко розгорнути будівництво виробничих і культурно-побутових приміщень. 1962 року з допомогою шефів Новокраматорського машинобудівного заводу ім. Леніна в сільгоспартілі побудували чотирирядний корівник на 200 голів великої рогатої худоби. Металургійний завод ім. Куйбишева допоміг у 1966 році спорудити свинарник. Тоді ж з участю колективу Краматорського заводу важкого верстатобудування ім. Чубаря в колгоспі збудовано й обладнано новим устаткуванням пташник на 6 тис. курок-несучок.

Понад 100 жителів села працюють на двох великих вугільних гідрошахтах, що стали до ладу у другій половині 50-х років. 35 чоловік — робітники майстерень «Сільгосптехніки». Багато колгоспників здобули робітничі професії прохідника, вибійника, монтажника, електрослюсаря, машиніста вуглесосу, електрозварювальника, кранівника.

Зростання соціалістичного виробництва створює міцну основу для поліпшення матеріального добробуту й культурного рівня населення Степанівки. 1968 року грошові прибутки колгоспу досягли 790 тис. крб. Оплата хліборобів за робочий день в середньому становить 3 крб. 46 коп. 246 колгоспників одержують пенсії. Більшість будинків у Степанівці цегляні або із шлакоблоків, дахи залізні або шиферні. Майже всі нові будинки мають 3—4 кімнати, обставлені сучасними меблями. Всі вони електрифіковані й радіофіковані, а в кожному третьому — телевізор. Понад 60 трудівників села придбали власні автомашини й мотоцикли. За останні п'ять років тут збудовано побутовий комбінат, аптеку, їдальню. В 1963 році магазини споживчої кооперації продали товарів на 1275 тис. крб., а в 1968 році — на 1692 тис. крб. Великий попит у населення на телевізори, холодильники, пральні машини, мотоцикли нові моделі взуття та одягу. Збільшуються вклади в ощадній касі. На 1 січня 1969 року 673 вкладники мали на своїх рахунках 355 тис. карбованців.

Велику турботу виявляє радянська держава про здоров'я трудящих. Жителів Степанівки обслуговує сільська лікарня на 75 ліжок. Тут налічується 6 лікарів різних спеціальностей та 19 чоловік середнього медичного персоналу. Заслуженим авторитетом серед населення користується хірург О. П. Рудченко, який працює в Степанівці близько 30 років. Багатьом людям врятував він життя за ці роки. За свою невтомну працю його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Діти колгоспників здобувають середню й вищу освіту. У 1968/69 навчальному році педколектив, що складався з 23 учителів, навчав і виховував 278 дітей. За багаторічну сумлінну роботу вчителька Г. П. Молчанова нагороджена медаллю «За трудову доблесть», а вчителеві О. П. Грицьку вручено значок «Відмінник народної освіти». В 1968 році громадськість села урочисто відзначила 30-й випуск середньої школи. Багато її вихованців закінчили технікуми й вузи і поповнили лави радянської інтелігенції. Багато присвятили своє життя вихованню підростаючого покоління, 22 працюють в галузі охорони здоров'я, 15 стали інженерами, 12 — спеціалістами сільського господарства.

Сільська інтелігенція бере активну участь у громадсько-політичному житті Степанівки. Члени місцевого товариства «Знання» в 1968 році прочитали для трудящих 130 лекцій і доповідей. Вони систематично проводять політінформації, бесіди в бригадах і на фермах. Важливе значення в розвитку культмасової роботи має побудований у 1952 році клуб на 250 місць з фойє, читальним залом і кімнатами для гурткової роботи. В клубі стаціонарна кіноустановка, щоденно демонструються художні та

науково-популярні фільми. Тут часто виступають учасники сільської художньої самодіяльності і шефи з Новодонецького клубу «Шахтар». На гастролі до села приїжджають артисти Донецька та інших міст країни. При клубі працює бібліотека з книжковим фондом близько 6 тис. книг, яка обслуговує понад 500 постійних читачів. Тут систематично влаштовують виставки, присвячені важливим історичним подіям. Великим інтересом серед читачів користувалися тематичні виставки «50 років Комуністичної партії України», «50 років ВЛКСМ», виставка книг, присвячена ленінському ювілею. Кожна сім'я в Степанівці передплачує газети й журнали.

Багато працює сільська Рада. У її трьох комісіях (бюджетній, сільськогосподарській і культурно-освітній) — 25 депутатів і понад 30 активістів. За діяльною участю сільської Ради в селі побудували нове приміщення середньої школи, дитячого садка, їдальні, магазинів, аптеки, проклали шосе до лікарні. Комсомольці посадили на території села понад тисячу дерев і кущів, постійно вирощують квіти біля пам'ятника В. І. Леніну та на братській могилі. Трудящі села роблять усе, щоб їх життя стало ще заможнішим і кращим.

С. М. МЕЛЬНИК, А. І. РЄЗНИК, М. І. ЦАРЬОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕЗЗАБО́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Легендарна. Населення — 308 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дмитроколине, Новоандріївка, Новостепанівка, Роздолля, Софіїно-Лиман.

На території Беззаботівки міститься 3-я бригада колгоспу «Світанок» (центральна садиба розташована у Дмитроколиному). За бригадою закріплено 1724 га орної землі. Тваринництво — молочного напряму; вирощуються переважно зернові культури. За високі виробничі показники 19 чоловік мають ордени і медалі, в т. ч. комбайнер І. П. Сорокін нагороджений орденом Леніна.

У Беззаботівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Є дитячий садок. Працюють побутові майстерні.

Село засноване у першій половині XIX ст. переселенцями з Орловської губернії. Влітку 1918 року створено партизанську групу. Командир групи З. Ф. Чумаченко і партизан О. А. Касенкін були розстріляні німецькими окупантами.

ВИСОКОПІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Золоті Пруди. Населення — 542 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Голубівка, Громова Балка, Запаро-Мар'ївка, Золоті Пруди, Некременне, Очеретине.

На території Високопілля міститься центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», який має 2793 га орної землі. Основний напрям у господарстві — виробництво зерна і продуктів тваринництва. У селі — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий садок. Функціонують лікарня, пологове відділення. Працюють 3 магазини, 2 побутові майстерні. В селі розміщений відділок Красноармійського лісоплодорозсадника.

Високопілля засноване у першій половині XIX ст. У роки Великої Вітчизняної війни тут діяла партизанська група під командуванням жителя с. Некременного М. Г. Рогового. Згодом ця група перейшла у розпорядження штабу партизанського руху Південно-Західного фронту. В серпні 1943 року за 35 км від залізничної станції Лозова поблизу с. Краснопавлівки партизани потрапили у засаду і в нерівному бою загинули.

І́ВЕРСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на південний схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Легендарна. Населення — 1739 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новосамарське, Шостаківка.

На території Іверського розміщена центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, який має 4070 га посівної площі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті у розвитку сільськогосподарського виробництва, 9 передовиків нагороджені орденами і медалями СРСР.

У селі — початкова школа, будинок культури на 450 місць, бібліотека.

Іверське засноване на початку XVIII століття.

Житель Новосамарського І. І. Пискун за мужність, виявлену при форсуванні Тиси, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

МИКІ́ЛЬСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Дубове. Населення — 395 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Єлизаветівка, Зелене, Зелений Брід, Знаменівка, Іванівське, Карпівка, Малий Роздол, Новий Кавказ, Новобахметьєве, Новоолександрівка, Пасічне, Петрівка Друга, Степне.

Центральна садиба колгоспу ім. Леніна розташована у Микільському. За артіллю закріплено 6610 га орної землі. 13 передовиків колгоспу відзначено урядовими нагородами.

На території села — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. В місцевій школі працювала заслужена вчителька школи УРСР А. В. Завгородня (нині пенсіонерка).

Село засноване у 1870 році. У 1918 році створено партизанський загін, до якого увійшли жителі Микільського, Олександрівки та ін. сіл. У серпні того ж року партизани вчинили напад на маєток поміщика Енгеля. Охорону обеззброїли і захопили у полон, а маєток спалили. Захоплене продовольство роздали селянам. За це окупанти стягнули з Микільського контрибуцію у сумі 25 тис. крб.

На території с. Новоолександрівки досліджено курганні поховання доби пізньої бронзи та кочівницькі IX—XIII ст. Є також кочівницька кам'яна баба. Виявлено поселення салтівської культури.

Лісорозсадник у Високопіллі. 1969 р.

МИ́РНА ДОЛИ́НА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Легендарна. Населення — 464 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бузинівка, Катеринівка, Курицине, Мар'ївка, Новознаменівка, Новопетрівка, Новосергіївка, Спасько-Михайлівка, Шевченко.

Колгосп «Зоря комунізму», центральна садиба якого розташована у Мирній Долині, має 3640 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. У школі трудиться заслужена вчителька школи УРСР Г. П. Абрамченко. Функціонує лікарня, є дитячий садок. Працюють 2 магазини, їдальня, побутова майстерня.

Мирна Долина заснована наприкінці XVIII ст. У 1920 році організовано КНС, того ж року створено партосередок.

МИХА́ЙЛІВКА (давня назва — Предтечеве, Яблучкове) — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Маячці, за 30 км на схід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Краматорська. Населення — 1112 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Львівка, Шаврове.

Центральна садиба колгоспу ім. Суворова міститься у Михайлівці. Артіль має 4181 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Поблизу Михайлівки є 4 ставки Донрибокомбінату. 4 трудівники артілі відзначені урядовими нагородами, серед них — доярка Ю. О. Гононченко нагороджена орденом Леніна.

У Михайлівці — середня школа, будинок культури на 350 місць, бібліотека. Функціонує лікарня. Відкрито дитячий садок. Є 3 магазини, їдальня, побутовий комбінат.

Село засноване в середині XVIII ст. 26 квітня 1861 року селяни Михайлівки відмовилися працювати на поміщицю. Активну участь у боротьбі за перемогу Радянської влади в Михайлівці брав краматорський комуніст Ф. Д. Любко, який загинув 1920 року від рук махновців. До складу партосередку, сформованого у 1925 році, входило 14 чоловік. У 1925 році створено сільське споживче товариство, яке об'єднало 180 чоловік. В роки тимчасової гітлерівської окупації в селі діяла підпільна комсомольська група у складі 13 чоловік. Виказані зрадником, патріоти були схоплені фашистами і розстріляні в м. Костянтинівці.

Герой Радянського Союзу В. К. Єгубченко.

Уродженець Михайлівки В. К. Єгубченко за вдалу військову операцію під Тільзітом удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Його ім'я носить Михайлівська середня школа. У с. Покамонен (нині —Солдатськ) Калінінградської області на могилі В. К. Єгубченка встановлено пам'ятник.

САМА́РСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Легендарна. Населення — 273 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Весела Гора, Куроїдівка, Михайлівка, Новоявленка, Федорівка.

На території Самарського міститься центральна садиба радгоспу «Самарські ставки». Господарство має 3,8 тис. га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво. Серед трудівників радгоспу 8 чоловік відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує відділення Степанівської лікарні. Є дитячі ясла. Працюють 3 магазини, їдальня, хлібозавод.

Самарське засноване у 1778 році. Свою назву село дістало від річки Самари, у верхів'ях якої воно розташоване.

СТАРОВАРВА́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 35 км на схід від районного центру і за 28 км від залізничної станції Краматорська. Населення — 1107 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Єлизаветівка і Яковлівка.

Центральна садиба колгоспу ім. Шевченка розміщена у Староварварівці. Артіль має 5606 га орної землі. Напрям господарства — виробництво зерна і продуктів тваринництва.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Працюють 3 магазини, побутовий комбінат.

Заснована Староварварівка у 1798 році.

ПЕРШОТРАВНЕВИЙ РАЙОН

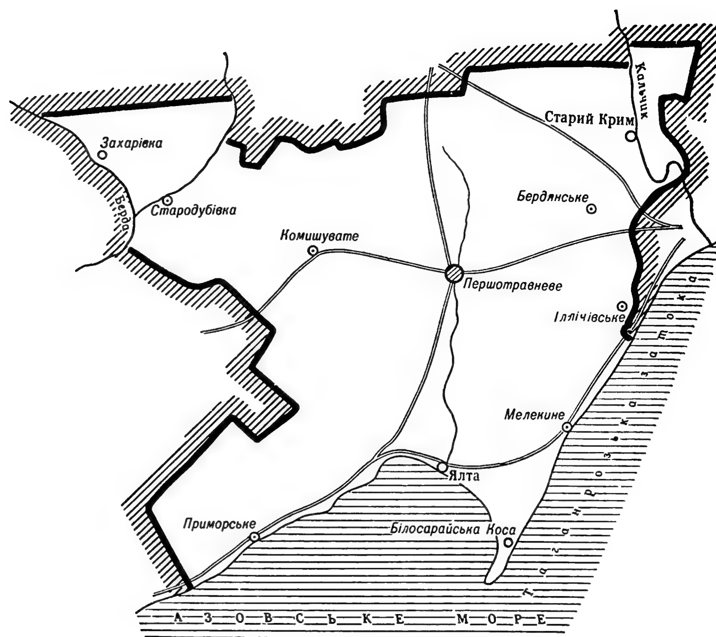

ПЕРШОТРАВНЀВЕ

Першотравневе (до 1946 р.— с. Мангуш) — селище міського типу. Розташоване біля річок Мокрої та Сухої Білосарайок, за 18 км на захід від Жданова. Селище сполучене асфальтованими шляхами з містами Ждановом і Бердянськом, селами Ялтою і Приморським. Населення — 6193 чоловіка. Першотравневе — центр району, площа якого — 793,6 кв. км, населення — 28,7 тис. чоловік. У районі — 2 селищні та 6 сільських Рад, яким підпорядковано 28 населених пунктів. 12 колгоспів і 4 радгоспи є багатогалузевими господарствами. Орних земель — 56,6 тис. га, у т. ч. зрошуваних — понад 1,9 тис. га. Працюють 2 риболовецькі артілі. На території району розташовані — цегельний завод, інкубаторно-птахівнича станція, борошномельний комбінат та цехи по переробці риби, 2 відділення «Сільгосптехніки». У системі народної освіти — 24 загальноосвітні школи, у яких навчається 4654 учні та працюють 344 вчителі. До послуг населення — 28 клубів та будинків культури, 3 кінотеатри, 19 бібліотек.

Історія виникнення Мангуша пов'язана з переселенням греків з Криму. Після майже дворічного переходу навесні 1780 року вони прибули до Азовської губернії. Греки принесли з собою і назви тих поселень, звідки прийшли. Вихідці з кримського селища Мангуша (нині Партизанське Кримської області) заснували теперішнє Першотравневе[1].

На новому місці вони наспіх збудували з саману 40 будинків, де мешкало близько 200 чоловік. Переселенцям довелося орати цілину, розводити худобу. Господарство було майже натуральним. Люди тяжко переносили зміну клімату, лютували епідемії. Багато мешканців села після приєднання в 1783 році Криму до Росії намагалися повернутися назад. Але уряд для приборкання непокірних посилав війська. Хвилювання селян не припинялись. У 1804 році жителі Мангуша взяли участь у повстанні проти царизму, яке охопило й села Сартана, Чердаклі, Карань та інші[2].

---

[1] Мариуполь и его окрестности. стор. 32.
[2] С. Я л и. Греки в УССР. Х., 1931, стор. 16.

В селі панувала куркульсько-купецька верхівка. У 40—50 рр. XIX ст. на території грецького округу з'являються російські, українські та німецькі села, і в Мангуші оселяються представники інших національностей. Царські власті, щоб відвернути трудящих від революційної боротьби, намагалися всіляко розпалювати національну ворожнечу.

Після реформи 1861 року зростало розшарування селянства. Уже в 1885—1866 рр. 38 проц. дворів були бідняцькими, 42 проц.— середняцькими, а 20 проц. мали понад половину всіх посівів. Нерівномірно розподілялися і засоби виробництва. Бідняки, не маючи змоги вести самостійне господарство, потрапляли в кабалу до куркулів. В селі тоді налічувалося 720 дворів і 4173 жителі[1].

Жили селяни в хатах, вкритих комишем чи соломою, під одним дахом з худобою. Такі хвороби, як віспа, тиф, скарлатина, дифтерія, запалення легенів, гангрена щороку забирала в могилу від 24 до 80 проц. захворілих[2]. Потрібної медичної допомоги населенню не міг подати один лікар, фельдшер і акушерка, що обслуговували всю Мангуську волость, до якої в 1890 році входили села Старий Крим, Урзуф, Ялта, Стародубівка, Кальчик.

Царський уряд ще менше дбав про народну освіту. Лише в 1869 році в Мангуші відкрито початкову школу — через 90 років після заснування села. Вчилося в ній 50 хлопчиків. Тільки в 1876/77 навчальному році вперше сіли за парти 5 дівчаток. Не маючи коштів, багато селян або зовсім не посилали дітей до школи, або забирали їх до закінчення навчання. Більшість дітей змалку наймитували у куркулів, інших батьки віддавали в науку до ремісників. З 1879 по 1889 рік з 1228 учнів тільки 66 — закінчили початкову школу[3]. Діти навчалися в непридатному приміщенні, що ремонтувалося, як правило, на кошти селян. У 1888 році з 168 шкільних книг, призначених для учнів, було лише 3 букварі, 17 задачників, зате книг релігійного змісту — 85 примірників.

Великий вплив на соціально-економічний розвиток с. Мангуша наприкінці XIX ст. справило швидке зростання міста Маріуполя. В зв'язку з розвитком тут металургійної, металообробної промисловості, виникненням підприємств будівельних матеріалів, харчової промисловості, розвитком торгівлі — в навколишніх селах для потреб міста збільшувалося виробництво зерна й продуктів тваринництва. Швидко зростає населення. У 1914 році в Мангуші був 1091 двір з 6776 мешканцями[4]. Кількість жителів зростала завдяки припливу наймитів з Полтавської, Чернігівської, Воронезької та Курської губерній. У 1914 році, наприклад, у Мангуші 240 таких поденників гнули спину в заможних господарствах за мізерну плату.

Внаслідок столипінської земельної реформи ще більше зміцніла куркульська верхівка села. Зростала кількість бідноти. В 1913 році близько 40 проц. розорених селянських родин здали землю в оренду, а самі поневірялися у куркулів або йшли в міста на заробітки.

На формування класової свідомості трудівників села позитивно впливали робітники Маріуполя. Ще 1906 року в Мангуші виник соціал-демократичний гурток, очолений М. П. Мачакрою. До його складу входили П. Ільченко, Ф. Олба, А. Кабаков, В. Тельмаченко, І. Синяков, Казачиков-Чичеков. Ця група мала тісний зв'язок з маріупольськими більшовиками — одержувала від них революційну літературу, прокламації та листівки й поширювала їх серед селян сіл Мангуша, Ялти, Урзуфа, Мелекиного, Кальчика.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції сільська біднота й свідома частина середняків — недавніх солдатів, що повернулися з фронту, повели рішучу боротьбу проти засилля сільських багатіїв. 10 листопада від робітників Маріуполя

---

[1] Статистико-экономические таблицы по Екатеринославской губернии за 1885—1886 гг., вып. 2. Мариупольский уезд. Екатеринослав, 1887, стор. 245, 260, 261, 269, 271.

[2] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1889 г. Мариуполь, 1890, стор. 163—156.

[3] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1888 г. Мариуполь, 1889, стор. 266, 267, 320, 321.

[4] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1914 г. Мариуполь, 1915, стор. 86, 122.

селяни дізналися про повалення Тимчасового уряду та встановлення влади Рад, її перші декрети — про землю й мир; про створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним.

14 січня 1918 року в Мангуші обрано першу Раду селянських і солдатських депутатів. Її очолив учитель місцевої школи Ю. Ф. Алакозов[1]. Рада поділила між наймитами і бідняками конфісковані у великих власників землі й сільськогосподарський інвентар. Наприклад, у Г. Чернова відібрали 500 десятин землі, Г. Ярембаша й Ю. Котенджі — по 400 десятин та олійниці й млини, у П. Ільїна, Ф. Фокова — по 200 десятин тощо.

Рада контролювала роботу пошти і медичної дільниці, вжила заходів щодо забезпечення школи паливом і освітленням. Проте селяни не змогли тоді скористатися здобутками соціалістичної революції. Наприкінці квітня 1918 року до Мангуша вступили австро-німецькі війська. Окупанти розігнали Раду, розстріляли голову земельної комісії А. І. Глазова, катували й грабували селян. Націоналізовані землі та інвентар вони повернули куркулям.

Жорстокий терор чинили й білокозаки, що захопили повіт в кінці листопада 1918 року. Білі проводили насильницьку мобілізацію до армії всіх чоловіків від 17 до 45 років. За відмову від неї вони розстріляли Т. І. Тельбізова, П. Ф. Кутру та інших. Але це не залякало селян. Вони чим могли допомагали Червоній Армії, яка громила білих.

У січні 1919 року після визволення села в Мангуші створено військово-революційний комітет на чолі з А. С. Кабаковим[2] (у 1967 році як активного учасника боротьби за Радянську владу і в зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції його нагороджено орденом Леніна). Ревком мав зв'язок з Маріупольським підпільним партійним комітетом більшовиків[3].

Під керівництвом ревкому в селі сформовано партизанський загін з 600 чоловік. Командиром загону призначили Т. П. Мангушова, М. П. Мачакру — начальником штабу, Т. Ф. Садохін очолив розвідку. Загін спільно з повстанцями прилеглих сіл Ялти, Мелекиного й Кальчика провів кілька бойових операцій проти білогвардійців. У березні 1919 року повстанці роззброїли й вигнали з села каральний загін. На початку травня денікінці кинули проти Мангуша два батальйони солдат. Зав'язався бій. Завдяки добрій розвідці та допомозі Ялтинського й Мелекинського партизанських загонів, повстанці, оточивши білих, розгромили їх. Було захоплено 300 гвинтівок, 2 кулемети, кілька тисяч патронів. В іншому бою, що тривав майже цілий день, повстанці взяли в полон 50 білогвардійців і численні трофеї[4]. Розлючені денікінці рушили в наступ проти «червоного Мангуша» великими силами і захопили його. Один з будинків, де оборонялася група повстанців, карателі підпалили. Живцем згоріло тоді 30 бійців, серед них — член першої Ради селянських і солдатських депутатів М. П. Топалов[5]. 47 чоловік вороги розстріляли і порубали шаблями. Білогвардійці спалили багато жител та інших будівель[6]. Більшість бійців повстанського загону, що відійшли під Новоспасівку (тепер Запорізької області), сформувалися в батальйон під командуванням Т. П. Мангушова, який пізніше влився до 1-го Маріупольського радянського полку.

4 січня 1920 року війська Південного фронту вигнали з Мангуша білогвардійців. Почало відновлюватися мирне життя. 15 березня обрано постійний орган влади — Раду[7]. Під її керівництвом перерозподілили куркульську землю, здійснювали продрозверстку. Рада організувала боротьбу з контрреволюцією. Червоним військам,

---

[1] Газ. «Сельская новь» (Першотравневе), 29 серпня 1967 р.
[2] Газ. «Наша правда» (Маріуполь), 7 листопада 1925 р.
[3] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 108, арк. 14.
[4] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 229.
[5] Газ. «Приазовский пролетарий», 1 вересня 1927 р.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-2109, оп. 5, спр. 117, арк. 22.
[7] Там же, ф. Р-1204, оп. 1, спр. 180, арк. 75; ф. Р-1203, оп. 1, спр. 22, арк. 6; спр. 14, арк. 69.

що проходили через село, селяни допомагали продовольством, фуражем, транспортом. Налагоджувалася робота шкіл, медичної дільниці.

12 серпня 1920 року в Мангуші організовано перший партійний осередок, що складався з 6 чоловік. Секретарем його обрано В. М. Маєвського — члена партії з 1903 року, активного учасника революції 1905—1907 рр. у Забайкаллі[1]. Партосередок проводив велику масово-політичну й організаторську роботу серед селян.

19 серпня 1920 року на зборах бідноти, де були присутні 200 чоловік, обрано комітет незаможних селян на чолі з Г. А. Алакозовим[2]. КНС став активним помічником партосередку і місцевої Ради у зміцненні Радянської влади на селі. Влітку 1920 року Мангуш опинився у прифронтовій зоні через наступ з Криму врангелівських військ. Більшості незаможників, партійному й радянському активові знову довелося взятися до зброї. 27 вересня врангелівці на деякий час захопили Мангуш. 4 жовтня під ударами 13-ї армії вони, прихопивши награбоване майно і худобу селян, втекли. Радянську владу було відновлено[3].

У тяжких умовах відбувався перехід до мирного будівництва. Окупанти і білогвардійці завдали селу величезних збитків (майже на 800 тис. крб. золотом). Вони забрали понад 278 коней і волів, 245 корів, понад 2 тис. пудів зерна і борошна[4].

У 1920—1921 рр. з 17,5 тис. десятин орної та присадибної землі, яка була в селі, було засіяно тільки 8 тисяч, бракувало робочих рук, тяглової сили, інвентаря й насіння. З 1921 неврожайним роком настав голод. Зосередивши в своїх руках запаси хліба, куркулі посилили боротьбу проти Радянської влади. Вони стали на шлях провокацій, саботажу, спекуляції.

Вирішальну роль у мобілізації населення на подолання розрухи й голоду, боротьбу за відбудову сільського господарства та зміцнення Радянської влади відіграли партійний осередок і комітет незаможних селян. У листопаді 1923 року сільський партосередок налічував 14 чоловік[5], до складу КНС входило 130 чоловік[6]. Комнезамівці розв'язували питання землевпорядкування, культурно-освітньої роботи, ліквідації неписьменності, поліпшення охорони здоров'я, санітарного стану села. Головні зусилля КНС спрямовував на боротьбу з куркульством, перерозподіляв серед бідноти куркульську землю та інвентар.

У 1923 році до складу сільської Ради обрали 58 депутатів, серед яких — 11 членів і кандидатів у члени партії, 27 членів КНС. Поряд з розв'язанням політичних і економічних завдань Рада приділяла велику увагу культурному будівництву, в 1925 році відкрила школу-семирічку (доти була початкова школа). В селі налічувалося близько 400 чоловік неписьменних, і Рада створила товариство сприяння ліквідації неписьменності. До цієї справи було залучено 12 учителів і багато культармійців.

У травні 1922 року в селі відкрито сільбуд. Часто перед трудящими виступали учасники музичного і драматичного гуртків. Велику культурно-освітню роботу проводила бібліотека, яка мала 700 книг, одержувала 19 назв газет і журналів; тут регулярно влаштовувалися лекції та доповіді, голосні читання, організовувалися виставки.

Активним помічником партійної організації та сільської Ради став комсомольський осередок, створений у 1922 році; він налічував тоді 20 чоловік[7]. Одним з перших секретарів його був син пастуха К. М. Лоїзов. Перші комсомольці багато зробили для залучення молоді села до активного будівництва нового суспільства.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 294, оп. 1, спр. 91, арк. 56.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 22, арк. 6.
[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 531.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1245, оп. 1, спр. 34, арк. 166; ф. Р-1204, оп. 1, спр. 14, арк. 68.
[5] Донецький облпартархів, ф. 294, оп. 1, спр. 28, арк. 1.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1438, оп. 1, спр. 12, арк. 13, 14; ф. Р-1303, оп. 1, спр. 3а, арк. 13, 14.
[7] Донецький облпартархів, ф. 294, оп. 1, спр. 32, арк. 3.

До громадського життя залучалися й жінки-активістки. 16 березня 1924 року загальні збори делегаток волосного жінвідділу обговорили доповідь учительки-комсомолки К. С. Папазової про соціалістичне виховання молоді. У прийнятій резолюції жіноцтво закликало всіх селянок виховувати своїх дітей так, як учить Ленін, вести їх ленінським шляхом[1]. Жінвідділ збирав кошти на користь дитячого будинку; створив перші в селі дитячі ясла, провів реєстрацію дітей шкільного віку[2].

Велику роботу щодо організації жінок та ліквідації неписьменності проводили Є. П. Балабан, яка тоді працювала в правлінні жіночої ради, деякий час керувала КНС, вчительки О. П. Пупу та Є. І. Цумбек (1948 року Є. І. Цумбек присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР, 1954 року — нагороджено орденом Леніна).

З розвитком господарства зростала і кількість населення. У березні 1925 року в Мангуші налічувалося 1205 дворів і 5725 жителів[3], а через рік — село стало центром однойменного району (з 1921 року воно було волосним центром).

Селяни пересвідчувалися в перевагах колективного ведення господарства на прикладі роботи постачальницько-збутової, споживчої та кредитної кооперацій. На 1927 рік довготерміновим кредитуванням було охоплено 62,4 проц. бідняцьких і середняцьких господарств. Держава подала фінансову допомогу Мангуській сільськогосподарській кредитній кооперації на суму 121,9 тис. крб.[4]. Учорашні бідняки, одержавши позику, мали змогу придбати тягло і сільськогосподарські знаряддя. В селі створювалися перші виробничі об'єднання. У 1926—1927 рр. виникли товариства спільного обробітку землі. Партійний осередок, що 1928 року налічував 48 комуністів[5], сільрада, КНС забезпечували умови для переходу до колективізації сільського господарства.

У вересні 1928 року в селі створено колгосп «Юний плугатар», до якого першими вступили 9 колишніх наймитів і 8 бідняків, здебільшого молодь. Головою правління обрали комсомольця С. І. Красозова. Одержавши від держави кредит, артіль купила 16 коней, 4 сівалки, 8 возів. Рішенням райвиконкому їй виділили 300 га землі з державного фонду. Навесні 1929 року колгоспникам надано насінну й фуражну позики. Того ж року на поля вийшов перший трактор. Уже в перший рік колективного господарювання колгоспники зібрали до 18 цнт зерна з га, успішно виконали плани хлібозаготівель. Наприкінці 1929 року до колгоспів пішли і середняки. Того року ТСОЗи було реорганізовано у 8 сільськогосподарських артілей. На чолі колективних господарств стали колишні селяни-бідняки — Л. Н. Асланов, І. К. Ільїн, Ф. Ф. Дегерменджі та інші. В 1930 році в колгоспи об'єдналися уже 98 проц. селянських дворів[6].

Важливим фактором організаційно-господарського зміцнення колгоспів був перехід від розподілу доходів за кількістю їдців до оплати за кількістю та якістю роботи кожного колгоспника. Мірилом праці та розподілу доходів у колгоспах ставав трудодень, основною формою організації праці — постійні виробничі бригади, за якими закріплювали ділянки землі на весь рік — від обробітку грунту й сівби до збирання врожаю.

Запровадження нових, більш досконалих форм організації праці й розподілу доходів дало змогу в 1931 році, під час весняної сівби в колгоспах, піднести продуктивність праці вдвоє порівняно з 1930 роком.

Велику роль у створенні та зміцненні колгоспів, впровадженні нової техніки й вихованні колгоспних кадрів відіграли машинно-тракторні станції. Мангуську МТС створено навесні 1931 року. Першим її директором був член партії з 1918 року, двад-

---

[1] Подлинные человеческие документы, стор. 55, 56.
[2] Газ. «Сельская новь», 21 вересня 1967 р.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 2, спр. 1154, арк. 38.
[4] С. Я л и. Греки в УССР, стор. 113.
[5] Донецький облпартархів, ф. 294, оп. 1, спр. 91, арк. 56.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-1303, оп. 1, спр. 204, арк. 8, 9.

цятип'ятитисячник, робітник-залізничник М. О. Палкан. В 1933 році курси, що діяли при МТС, підготували 86 трактористів, 48 шоферів, 20 бригадирів тракторних бригад[1]. Зростала технічна оснащеність МТС. Якщо в 1932 році в її парку налічувалося 15 тракторів, 20 сівалок, 60 культиваторів, то на січень 1941 року — 75 тракторів, 30 комбайнів та багато іншої техніки[2].

Для посилення організаційно-партійної та масово-політичної роботи в колгоспах багато зробили політичний відділ МТС і його орган — газета «Ударник». Політвідділ очолював О. Я. Премет (нині голова одного з передових колгоспів — ім. Мічуріна Естонської РСР, Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради Естонської РСР).

Об'єднання колгоспів і вручення їм актів на вічне користування землею сприяло дальшому розвитку громадського господарства. У 1935 році за сільськогосподарськими артілями — ім. Ілліча та іншими закріплено 20 тис. га землі. 1939 року колгосп ім. Ілліча одним із перших у Приазов'ї став мільйонером[3]. На трудодень колгоспники одержали по 8 кг зерна й по 11 крб. 92 коп. грішми. За врожайністю зернових культур артіль завоювала право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Її нагороджено дипломом 1-го ступеня ВСГВ, відзначено грошовою премією в 10 тис. крб. і легковою автомашиною. Значних успіхів добилися й інші колгоспи села.

Перетворення села Мангуша знову на райцентр в 1938 році (після ліквідації району в 1932 році) сприяло його дальшому економічному і культурному розвитку. Наприкінці 30-х рр. споруджено будинок середньої школи, де працювало 25 учителів. На кошти колгоспу ім. Ілліча збудували клуб на 400 місць. У колгоспних і районних клубах працювали стаціонарні кіноустановки, бібліотеки з фондом близько 15 тис. книг. Колгоспники й службовці в 1939 році передплачували понад 3,6 тис. примірників газет і близько 1 тис. журналів. Асигнування на культурно-побутові потреби протягом 1938 і 1939 рр. становили 374,5 тис. карбованця.

В роки Великої Вітчизняної війни трудящі Мангуша, як і всі радянські люди, піднялися на боротьбу проти фашистських загарбників. Багато жителів пішли в Червону Армію. Ті, що лишилися, швидко зібрали врожай і в серпні здали хліб державі, а матеріальні цінності та худобу евакуювали в глиб країни.

8 жовтня 1941 року село окупували гітлерівці. Два роки безчинствували вороги. Окупанти розстріляли комуністів П. П. Рибалка, парторга колгоспу ім. ДПУ Д. А. Беша, слюсаря МТС Г. Ф. Черненка, в гестапо замучили парторга колгоспу ім. Ілліча М. П. Мичкарьова. По району від рук фашистів загинуло понад 100 чоловік, у т. ч. 35 комуністів, до Німеччини окупанти вивезли понад 2 тис. чоловік[4], зокрема з Мангуша 208 юнаків і дівчат[5].

8 вересня 1943 року загін моряків-десантників, обстрілюючи дорогу, якою відступали гітлерівські війська, вступив у нерівний бій з противником на височині поблизу Мангуша[6]. Фашисти кидали в бій все нові й нові сили. Коли стемніло, десантники вирішили відступити. Для прикриття відходу було залишено 7 моряків під командуванням молодшого лейтенанта В. М. Бондаренка і парторга загону Ю. І. Богдана[7], які стримували ворога до пізньої ночі. Місцеві жителі П. Д. Соколов, П. Ф. Альянах, О. П. Камишенко, ризикуючи життям, проникли на поле бою і винесли на руках тяжко пораненого Ю. І. Богдана, якого переховував у себе вдома П. Д. Соколов до приходу Червоної Армії. 14 вересня Мангуш визволений від окупантів.

Багато жителів села воювало на фронтах Великої Вітчизняної війни. Серед

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 14, спр. 570, арк. 24.
[2] Донецький облпартархів, ф. 294, оп. 1, арк. 3.
[3] Там же, оп. 1, спр. 145, арк. 73, 75; спр. 140, арк. 1.
[4] Там же, оп. 3, спр. 1, арк. 4.
[5] Газ. «Сельская новь», 26 вересня 1967 р.
[6] Сообщения Советского Информбюро, т. 5. М., 1944, стор. 128, 129.
[7] ЦДАВМФ, ф. 2182, оп. 017525, спр. 18, арк. 107—110.

них — І. М. Мурза, колишній колгоспний коваль. Він командував ротою, батальйоном, полком. За мужність і відвагу в боях, зокрема під час форсування річки Одера, підполковнику І. М. Мурзі присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Всю війну пройшов сапером один з перших голів колгоспу Л. П. Титишов. Хоробро билися з ворогом Г. Ф. Беззубченко, В. К. Бєлов, М. В. Мосін і багато інших односельчан. Їх відзначено бойовими нагородами.

Мангушівці свято шанують пам'ять земляків, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. В центрі села побудовано меморіальну споруду у вигляді пантеону, де золотими літерами викарбувано імена 145 полеглих воїнів.

За час окупації фашисти зруйнували 800 житлових будинків, школу, лікарню, всі громадські споруди, знищили майстерні, техніку МТС. Збитки становили 1,6 млн. карбованця[1].

У жовтні 1943 року відновили роботу сільська Рада, територіальна партійна організація з 15 комуністів, які мобілізували населення на відбудову села.

Тривала війна; багато жителів ще громили ворога на фронтах, не було інвентаря, тяглової сили, бракувало насіння. Проте колгоспники у вересні—жовтні 1943 року зорали й засіяли озимою пшеницею переважну частину землі.

Самовіддано трудилися механізатори МТС. У грудні 1944 року з розкомплектованих сільськогосподарських машин вони склали 31 трактор, 17 комбайнів, 28 культиваторів, 30 дискових сівалок і вантажну автомашину. Велику допомогу у відбудові МТС подав колектив Маріупольського заводу ім. Ілліча, який лише 1945 року виділив запасних частин до різних машин на 57 тис. крб. Наполегливо трудилися в майстернях робітники, на полях — трактористи МТС; вони виробляли на трактор (у 15-сильному обчисленні) від 500 до 600 га землі в перерахунку на м'яку оранку.

Трудівники села піднімали з руїн колгоспні господарства, житлові будинки. Водночас вони зібрали й здали у фонд оборони 300 тис. карбованців[2].

Вчителі та учні старших класів, службовці, медпрацівники після робочого дня відбудовували приміщення школи, лікарні та установ.

В роки першої післявоєнної п'ятирічки колгоспи повністю відбудовано. В 1946 році Указом Президії Верховної Ради УРСР Мангуш перейменовано на Першотравневе. Тоді на території села було 7 колгоспів, які 1959 року об'єдналися в 2 колгоспи «Ленінський шлях» і «Батьківщина». Тепер — це великі господарства зернового й м'ясо-молочного напряму.

Колгосп «Ленінський шлях» має 6212 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5659 га орної землі, «Батьківщина» відповідно — 6308 і 5330 га. Всі трудомісткі процеси механізовано. Зростає врожайність. У 1969 році в «Ленінському шляху» зібрали з га по 24,9 цнт зернових, «Батьківщині» — 27,6 цнт, пшениці — відповідно: 27,2 і 30,4 цнт. На тваринницьких фермах обох артілей відгодовують по 3 тис. голів великої рогатої худоби, по кілька тисяч свиней. На 100 га колгоспи виробили відповідно: молока — 357 і 382 цнт, м'яса — 57,5 і 49,4 центнера. Птахоферми утримують по 7 тис. штук курей. У 1967 році за підсумками всесоюзного соціалістичного змагання за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції колгосп «Батьківщина» нагороджено перехідним Червоним прапором Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС і відзначено грошовою премією в розмірі 6 тис. карбованців.

Партія і уряд високо оцінили працю багатьох колгоспників Першотравневого. За 1950—1968 рр. близько 30 чоловік відзначено нагородами. За героїзм у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками і за доблесну працю в післявоєнний період орденами і медалями нагороджено 247 мешканців Першотравневого.

Збільшення виробництва зерна й технічних культур, підвищення продуктивності тваринництва зумовлюють дальше піднесення громадського господарства, високу оплату праці колгоспників. Неподільні фонди на 1 травня 1969 року становили

[1] Донецький облпартархів, ф. 294, оп. 3, спр. 1, арк. 4, 7.
[2] Газ. «Сельская новь», 3 жовтня 1967 р.

Продовольчий магазин «Південний». Першотравневе, 1969 р.

близько 4,5 млн. крб., середньомісячна оплата праці колгоспників за 1968 рік — 105 карбованців.

Виконуючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, партійні організації колгоспу, що налічували 1969 року 116 членів і кандидатів у члени партії, доклали всіх зусиль, щоб поліпшити керівництво господарством. Комуністи перебувають на вирішальних ділянках виробництва: у рільництві трудяться 31, тваринництві — 25, механізаторами — 44 чоловіка. Виступаючи організаторами соціалістичного змагання, вони своєю працею показують приклад у роботі. Доярка з колгоспу «Ленінський шлях» М. А. Раєвська — член Донецького обласного комітету партії, була делегатом XXIII з'їзду КП України. Починаючи з 1965 року, знатний механізатор Української РСР В. А. Кир'яков без затрат ручної праці вирощує щорічно не менше 35 цнт зерна кукурудзи з га. В 1968 році йому присвоєно звання ударника комуністичної праці. Він є членом бюро райкому КП України. Працюючи в механізованому пташнику, Л. П. Сорокіна з колгоспу «Батьківщина» збирає від несучки по 160—170 штук яєць на рік. Таких прикладів багато.

На території Першотравневого, крім двох колгоспів, розташовано ряд будівельних організацій та підприємств легкої промисловості: міжколгоспбуд, пересувна механізована колона № 2 тресту «Ждановсільбуд», відділення «Сільгосптехніки», райхарчокомбінат, комбінат побутового обслуговування, комбікормовий завод, автоколона, друкарня, комбінат комунальних підприємств, інкубаторна станція, хлібопекарня. Валова продукція їх у 1968 році становила 4,3 млн. крб. Робітники створеного в 1959 році міжколгоспбуду спорудили в колгоспах району тваринницькі ферми, склади, зерносховища тощо. Вартість робіт в 1967—1968 рр. становила 1,5 млн. карбованця.

17 партійних організацій Першотравневого, в яких на обліку 392 комуністи, ведуть велику масово-політичну роботу серед населення. З 1967 року в селищі діє філіал Ждановського університету марксизму-ленінізму, де навчається 50 чоловік. У колгоспах і на підприємствах, в установах і організаціях працюють 120 лекторів, 24 політінформатори, 93 агітатори. В 1968—1969 рр. у 4 теоретичних семінарах вищої ланки політосвіти, 5 школах основ марксизму-ленінізму, 3 початкових політшколах і 3 ленінських народних школах навчаються всі комуністи й 407 чоловік безпартійного активу. Першотравнева селищна Рада, до якої 16 березня 1969 року обрано 59 депутатів, у т. ч. 16 жінок, 27 членів КПРС, 8 комсомольців, 38 колгоспників, 6 робітників і 10 службовців, має постійні комісії — сільськогосподарську, дорожньо-будівельну й благоустрою, бюджетно-фінансову, торгівлі та громадського харчування, народної освіти й культури та інші. Навколо них гуртується численний актив. Керуючи всім економічним і культурним будівництвом, селищна Рада особливу увагу приділяє перспективному розвиткові та благоустрою селища. З 1960 по 1969 рік тут споруджено дитячий комбінат на 150 місць, лікарню, будинки правлінь колгоспів, райспоживспілки з продовольчим магазином на першому поверсі; зведено понад 600 індивідуальних будинків. У центрі селища — палац культури на 400 місць із спортивним комплексом; споруджується триповерховий будинок районних адміністративних установ, дво- і триповерхові житлові будинки, що простягаються на цілий

квартал. Перші два шістнадцятиквартирні будинки площею 964 кв. м вже здано в експлуатацію. Центральну вулицю перетворено на проспект; прокладаються тротуари й вулиці з твердим покриттям, водопровідна мережа. Селище повністю електрифіковано й радіофіковано.

Зростає товарообіг Першотравневої райспоживспілки. В 1960 році він становив 4,6 млн. крб., в 1968 році — 10,9 млн. крб. В 1969 році жителі купили 918 телевізорів і радіоприймачів, 12 піаніно, 289 велосипедів і мотопедів, 89 автомашин і мотоциклів, 316 пральних машин, багато інших товарів. З 1960 по 1968 рік продано книг на 565 тис. карбованців.

Дбають в селищі й про здоров'я трудящих. Районна лікарня має 180 ліжок, 21 лікар і 68 медпрацівників з середньою освітою подають кваліфіковану допомогу населенню. Особливий авторитет і повагу здобула лікар-стоматолог комуніст В. М. Галактіонова.

У селі працюють середня, восьмирічна й початкова школи, середня школа робітничої молоді. 70 учителів навчають близько 1200 дітей.

Багато випускників місцевої школи стали спеціалістами народного господарства і культури: понад 200 чоловік — учителями, 80 — інженерами, 50 — лікарями, 55 — агрономами. 76 чоловік стаціонарно і заочно навчаються у вузах і технікумах. Значний вклад у сільськогосподарську науку вносить уродженець села, академік ВАСГНІЛ, лауреат Ленінської премії М. І. Хаджинов.

В селищі збудовано будинок культури на 400 місць і літній кінотеатр на 350 місць, районну, 2 колгоспні, 2 шкільні та дитячу бібліотеки з фондом близько 50 тис. книг. Трудящі одержують понад 6 тис. примірників газет і журналів.

У районному будинку культури, колгоспних клубах і в школі працюють численні гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь понад 200 чоловік. Самодіяльні митці та артисти російського драматичного театру м. Жданова — часті гості у першотравневців.

16 січня 1969 року Першотравневе перетворено на селище міського типу. За 1—2 км на південь від нього розвідано величезні поклади залізної руди на площі 240 кв. км. Запаси руди, котрі можна видобувати відкритим способом, становлять 0,5 млрд. тонн, а з побудовою рудників — мільярд тонн. Крім того, є змога з кожного кар'єру добути до 50 млн. кубометрів графітного гнейсу — цінного будівельного каменю для народного господарства. Тут мають збудувати гірничозбагачувальний комбінат. Протягом кількох десятків років гіганти чорної металургії — заводи ім. Ілліча й «Азовсталь» — одержуватимуть місцеву сировину. В міру здійснення цих планів Першотравневе перетвориться на сучасне промислове місто.

А. Д. РУДОЙ, Л. І. ХАРЧУК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ПЕРШОТРАВНЕВОГО РАЙОНУ

БЕРДЯ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км на північний схід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Жданов. Населення 685 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Агробаза, Веселе, Приазовське, Радянська Україна, Шевченко.

На території Бердянського розташована центральна садиба колгоспу ім. Горького, який має 4061 га орної землі. Вирощуються переважно зернові й технічні культури. Тваринництво молочного напряму. Розвинуте птахівництво. У с-щі Агробазі міститься другий відділок радгоспу «Приазовський». Бригадою керує Герой Соціалістичної Праці Л. С. Северин.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека.

Бердянське засноване у 1887 році.

ІЛЛІЧІ́ВСЬКЕ (до 1945 року — Самарина Балка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Жданов. Населення — 1195 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Рибацьке, Червоне, Червоне Господарство, Широка Балка.

Центральна садиба колгоспу «Шлях Ілліча» міститься в Іллічівському. Загальна площа орної землі — 2432 га. Основний виробничий напрям — вирощування зернових і технічних культур; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. За високі показники у сільськогосподарському виробництві птахівниця Є. М. Чеботкова нагороджена орденом Леніна.

У селі — бібліотека, клуб, літній кінотеатр. Функціонує дільнична лікарня. Працюють 2 магазини.

КОМИШУВА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Жданов. Населення — 561 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дем'янівка, Польове, Червона Україна.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, основний виробничий напрям якого — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Розвивається така галузь виробництва, як птахівництво. Артіль має 3604 га орної землі. Бригадир комплексної бригади М. В. Бердник удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

На території Комишуватого — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. У центрі села встановлено пам'ятник радянським воїнам, що полягли у вересні 1943 року в боях за визволення Комишуватого.

Заснували село азовські козаки, що поселилися тут у 1830 році. Назва його походить від річки Комишуватки, на берегах якої розташоване село. 1921 року виник КНС, 1925 року було організовано комуну «Зірка».

МЕЛЕ́КИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі Азовського моря, за 15 км на південний схід від районного центру і за 23 км від залізничної станції Жданов. Населення — 1538 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Авангард, Білосарайка, Бурякова Балка, Глибоке, Портівське, Садове.

На території села міститься центральна садиба риболовецького колгоспу «Росія», який має 405 га орної землі. Вирощуються зернові та овочеві культури.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. На березі Азовського моря відкрито 25 пансіонатів.

Мелекине засноване в другій половині XIX ст. 1 березня 1920 року тут обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (голова — І. Є. Сопко). Сільський партосередок сформований у 1920 році. 23 липня того ж року створено КНС. Перше колективне господарство ім. 25-го Жовтня організувалося 22 лютого 1922 року. У 1923 році рибалки об'єдналися у риболовецьку артіль «Праця рибалки». 1930 року в селі створено 2 риболовецькі артілі «Вільне життя» та «Хвиля». Того ж року всі рибалки села об'єдналися у колгосп «Промінь». Під час Великої Вітчизняної війни 7 вересня 1943 року в районі між Юр'ївкою й Приморським висадився десант радянських воїнів-розвідників. У Ялті загін розділився на 2 групи, одна з них пішла в напрямку Мелекиного і Білосарайської Коси. У Мелекиному зав'язався бій. Відважним десантникам допомагали місцеві жителі, але сили були нерівними. Загинула вся група, а також 2 місцевих жителі. Поховані вони у братській могилі, на якій встановлено пам'ятник.

У с. Білосарайці народився М. І. Безух. У роки Великої Вітчизняної війни, будучи майором, він командував авіапідрозділом винищувачів, льотчики якого в серпні 1942 року знищили 40 ворожих літаків. Тільки в одній з бойових операцій у квітні 1943 року його підрозділ ліквідував 22 літаки ворога. За мужність відважному командиру присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Груди Безуха прикрашають ордени Леніна, Червоного Прапора, Суворова 2-го ступеня, Богдана Хмельницького 1-го ступеня та інші бойові нагороди.

ПРИМО́РСЬКЕ (до 1946 року — Урзуф) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Азовського моря, за 25 км на південний захід від районного центру і за 50 км від залізничної станції Жданов. Населення — 2351 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також с-ще Бабах-Тарама.

Колгосп «Шлях до комунізму», центральна садиба якого розташована у Приморському, має 5819 га орної землі. Це велике багатогалузеве господарство, де вирощують переважно зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. За високі трудові

досягнення 60 колгоспників відзначені орденами і медалями, в т. ч. двоє — орденом Трудового Червоного Прапора.

На території Приморського — середня школа, 2 клуби, 3 бібліотеки. Функціонує лікарня; відкрито дитячі ясла. Працюють 3 магазини, їдальня, сільський радіовузол, хлібоприймальний пункт.

Засноване село у 1779 році греками, вихідцями з кримських сіл Урзуфа, Кизил-Гаші, Маджар. У роки громадянської війни в селі створено загін під командуванням Ф. П. Попова (згодом — М. І. Бурназова). Загін 1919 року брав участь у боротьбі з денікінцями і махновськими бандами. Чимало жителів села загинуло у боротьбі за Радянську владу. Серед них В. І. Будика, С. О. Чеблатов та інші. КНС створено у 1920 році. Протягом 5 років його очолював комуніст М. Т. Щетинін (пізніше тривалий час був міністром фінансів УРСР). У 1929 році на базі ТСОЗів у Приморському було організовано колгосп «Спартак». Через 2 роки селяни створили ще 2 артілі — ім. Леніна та ім. Петровського. Під час Великої Вітчизняної війни, незадовго перед визволенням Червоною Армією, гітлерівці підпалили село. З 520 будинків, що були до війни, залишилося 30. Тепер це велике село, яке поступово перетворюється на здравницю. На узбережжі Азовського моря, в Приморському, побудовано 8 пансіонатів і 6 піонерських таборів. Щороку тут відпочивають понад 5 тис. чоловік.

СТАРОДУ́БІВКА (до 1920 року — Коротиш) — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Коротиша, за 25 км на захід від районного центру і за 38 км від залізничної станції Розівка. Населення — 1045 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також с. Захарівка.

На території Стародубівки розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», посівна площа якого — 3537 га. Основний напрям у господарстві — виробництво зерна і продуктів тваринництва. Вирощуються також і технічні культури.

У Стародубівці — середня школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в 1830 році азовськими козаками.

Уродженцю Стародубівки Г. С. Московченку, який був розвідником у роки Великої Вітчизняної війни, у 1943 році присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Я́ЛТА — селище міського типу (з 1969 року), центр селищної Ради. Розташована за 12 км на південь від районного центру і за 35 км від залізничної станції Жданов. Населення — 5646 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Азовське, Комишувата, Юр'ївка.

У селі містяться центральні садиби колгоспів ім. Мічуріна та «Прогрес», загальна кількість орної землі яких становить 9588 га. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво м'ясо-молочного напряму. Розвинуте птахівництво. 150 передовиків сільськогосподарського виробництва нагороджені орденами і медалями СРСР.

На території Ялти — середня, восьмирічна та 2 початкові школи, клуб, бібліотека, університет культури. Функціонує лікарня.

Заснована Ялта у 1780 році переселенцями з кримської Ялти. У роки громадянської війни створений у селі місцевими жителями В. П. Шурдою та О. В. Лук'яновим повстанський загін хоробро бився з денікінцями. 5 травня 1919 року під с. Троянами Бердянського повіту загін оточили махновці. Після жорстокої сутички частина бійців разом з В. П. Шурдою попала у полон і була розстріляна. 19 жовтня 1920 року в селі організувалася трудова артіль «Артільна сім'я». 1921 року створена сільськогосподарська кооперація. У ході суцільної колективізації в 1931 році в Ялті створено 8 колгоспів та МТС. У перші ж дні окупації гітлерівці розстріляли комуністів К. Д. Арнаутова; І. Л. Тодурова, Ф. В. Дмитрієва.

Поблизу с. Юр'ївки виявлено рештки неолітичного поселення V—III тисячоліть до нашої ери.

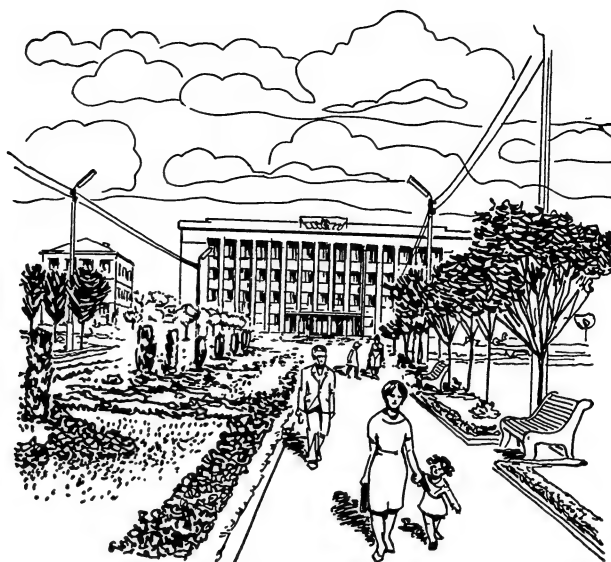

СЕЛИ́ДОВЕ —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

елидове розташоване за 44 км на північний захід від обласного центру — м. Донецька — у верхів'ї річки Солоної, яка протікає через місто зі сходу на захід. До найближчої залізничної станції Селидівка Донецької залізниці — 5 км. Автомагістраль Донецьк — Дніпропетровськ, яка проходить через місто, зв'язує його з основними районами країни, а численні сучасні асфальтовані дороги — з найближчими містами Донецької області та залізничними станціями Селидівка, Гродівка, Цукуриха, Гостра, Роя та ін. Селидівській міській Раді депутатів трудящих підпорядковані міста Новогродівка, Гірник, Українськ і селища міського типу Курахівка та Цукурине. Населення Селидового становить 22 320 чоловік, а разом з названими населеними пунктами — 92 787 чоловік.

До XVI ст. в тих місцях, де тепер розташоване місто Селидове, протягом багатьох століть кочували, витісняючи одне одного, численні войовничі степові племена: авари, готи, гунни, печеніги, половці, а потім монголо-татарські орди і залежні від Кримського ханства ногайські татари. Пізніше, починаючи з XVI ст., ця місцевість стала запорозьким займищем. За переказами, тут жив запорожець Губа, який займався скотарством і хліборобством[1].

Однак інтенсивне заселення цієї території почалося лише з другої половини XVIII ст., коли в результаті російсько-турецьких воєн було покладено край пануванню Туреччини та її васала — Кримського ханства в північному Причорномор'ї, а колишні запорізькі землі царський уряд віддавав дворянам, заселяв переселенцями з Росії, України та іноземними колоністами. В 1770—1773 рр. за розпорядженням Новоросійської губернської канцелярії в колишніх козацьких займищах і місцевостях по берегах річки Солоної тимчасово оселилися молдавани і волохи, вихідці з-за Дністра. Вони й заснували селище. Через кілька років, близько 1782 року,

---

[1] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2. Бахмутский уезд, стор. 38.

Бахмутська провінціальна канцелярія вирішила утворити на річці Солоній, поблизу яру Палієвського, державну військову слободу Селидівку[1]. Волохів і молдаван переселили звідси на постійне проживання в Землянки, Корсунь та інші волосько-молдавські селища Бахмутського повіту. А на їх місце прибули козаки Миргородського полку Полтавської губернії, які не потрапили до реєстру.

В наступні роки, рятуючись від феодально-кріпосницького гніту, сюди тікало багато сімей українських селян, міщан, козаків та інших вихідців з Чернігівської та Харківської губерній. У 1797 році в Селидівці було вже 927 жителів: 510 чоловіків і 417 жінок (майже всі українці)[2].

Про походження назви села є дві версії. За однією з них, засновником Селидівки був запорозький козак на ім'я Селид. З майном на трьох возах він нібито переїжджав з Приазов'я додому, в Запоріжжя. Коли вбрід переправлявся через річку Солону, поламалась вісь одного з возів, і козак вирішив зупинитися в цих краях на зимівлю, а далі вирушити весною. Але ці місця виявились багатими на дичину та рибу, і тому козак змінив своє попереднє рішення: він залишився тут жити. Поруч з ним почали селитися на берегах річки Солоної й інші запорожці. За іншою версією, назву селищу нібито дав землемір, який межував наділи. За свою роботу він зажадав від селян оплати. А ті, після довгих роздумів, піднесли йому в подарунок сало, що землеміру не сподобалось, і він, образившись, назвав селище «Сало — дав — кою». Згодом, в результаті деяких звукових змін, виникло слово «Селидівка». До цього часу частина жителів старшого покоління називає місто «Салидове, Салидівка».

Найменування слободи зустрічається вже в найдавніших офіційних документах, що зберігаються в архівах нашої країни. Державні селяни, які заселяли Селидівку, займались переважно хліборобством і скотарством. У перші роки жителі села мали досить землі. Царський уряд в той період інтенсивно заселяв і освоював південні степи. Усім «вільним сільським обивателям», які сюди переселялися, виділялись у спадкове володіння земельні ділянки в 30 десятин на кожний двір. Іноді їм надавали грошові позички, дозволяли вільну торгівлю товарами домашнього ремесла. На деякий час (від 6 до 16 років) поселенці звільнялися від сплати податків, а надалі платили в казну поземельні збори і податки[3]. В кінці XVIII — на початку XIX ст. у Селидівці, як і в інших казенних селах Новоросії, існувало подвірно-спадкове землекористування. Щороку селяни платили в державну казну грошовий оброк від 3 до 5 крб. з ревізької душі, відбували панщинні повинності, визначені інвентарями орендних казенних маєтків, а також сплачували різні грошові і натуральні державні повинності і податки. З початку 40-х рр. XIX ст., після передачі Селидівки у відання міністерства державного майна, замість подушного було введено податок з прибутку від домашніх промислів і поземельний оброк.

Все це важким тягарем лягало на плечі селян, призводило до розорення їх господарства і виділення сільської верхівки, яка захопила до своїх рук і управління слободою. Так, уже в 1797 році «громадським наймитом» у слободі був Д. В. Глушичев, одночасно він був і слобідським писарем, а старшиною — Омелян Папета. В той період для розв'язання найважливіших місцевих питань скликалися збори всієї громади — сільська «зборня».

Населення Селидівки, розташованої на чумацькому шляху з Бахмута до Маріуполя і Криму, швидко збільшувалось як за рахунок природного приросту, так і в результаті припливу селян-втікачів. Тільки за першу половину XIX ст. кількість його зросла в 4 рази. Напередодні селянської реформи, в 1859 році, у слободі налічувалось 498 дворів і 3618 жителів обох статей[4].

---

[1] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия, вып. 2, стор. 65.

[2] Там же, стор. 66.

[3] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 8, 58, 59.

[4] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб., 1873, стор. 540.

Царський уряд, проводячи політику колонізації цього краю, продовжував наприкінці XVIII і в першій половині XIX ст. заселяти береги річок Солоної і Вовчої. Поряд із Селидівкою з'являлися все нові й нові населені пункти — Олексіївка, Галицинівка, Курахівка, Сонцеве, Роя. Всі вони були власністю великих поміщиків: Бахарєва, Карпова, Чунишина, Сонцева, Роя, князя Голіцина, які, захоплюючи кращі землі, оточували Селидівку щільним кільцем, відтісняючи селянські господарства до балок і ярів. Поблизу села виникають також німецькі поселення: Карлівка, Мимрик, Лісівка, Олександрівка, Долинівка, Котлярівка, Михайлівка, Маринівка. В результаті посиленої колонізації фонд вільних земель вичерпався.

На початок 70-х рр. XIX ст. середній розмір селянського наділу в Селидівці скоротився майже втроє[1]. Внаслідок посилення експлуатації селян зростала заборгованість, недоїмки. Багато сімей мусили продавати худобу, яка була в їх господарствах, здавати в оренду наділи. Категорію т. зв. бурлаків поповнювали і селяни-втікачі, які осідали в селі, але не мали своєї землі та інших засобів виробництва. З другого боку, в слободі зростала і зміцнювалася заможна верхівка, яка орендувала землі своїх збіднілих і розорених односельчан, експлуатувала їх працю.

В першій половині XIX ст. селянські господарства Селидівки все більше втягувалися в товарно-грошові відносини. В той період на селі щороку проводились 3 ярмарки і щотижневі базари. Так, у 1862 році на кожний з ярмарків (Воскресенський, П'ятницький і Воздвиженський) у середньому було привезено товарів на 10—11 тис. крб., а продано на 5—7 тис. карбованців[2].

Місцеві чиновники і духовенство не були заінтересовані в створенні школи в селі. Насамперед відкрили церкву. Школу в Селидівці було відкрито значно пізніше, вона перебувала у віданні міністерства державного майна. У 1862 році в ній один учитель навчав всього 38 хлопчиків і 3 дівчат[3], хоча кількість населення слободи на цей час досягла вже 4 тис. чоловік.

Відповідно до виданих у 1866—1867 рр. царських указів про поземельний устрій державних селян, за жителями Селидівки зберігались усі землі, якими вони користувались. Селяни слободи мали право або зразу ж викупити наділи (на що, зрозуміло, в них не було коштів), або вносити щороку в казну державну оброчну подать.

З 1865 року Селидівка стала волосним центром. Тут розміщувались волосне правління і волосний суд. Крім Селидівки, до складу волості входили ще 3 населених пункти з 3306 ревізькими душами. Місцевим органом селянського правління в слободі був сход усіх домогосподарів громади, який обирав сільського старосту, збирача податків (казенних, земських і сільських) та інших службових осіб. Селидівка ділилась на 4 сільські громади: Лозоватську, Кам'яно-Лисичанську, Кучуринську і Селидівську. Природними межами тут здавна були річка Солона і яри, що розділяли село на 4 частини. У 1884 році в усій слободі проживало 644 сім'ї (4674 чоловіка обох статей)[4].

Після реформи общинне землекористування в селі поєднувалося з дворовими і подушними наділами. До 1885 року викуп землі для державних селян не був обов'язковим, але й після 1885 року багато з них через надмірні побори розорялись і не могли її викупити. Землі їх потрапляли до рук заможної верхівки, сільських глитаїв. Так, уже у 80-х рр. XIX ст. в Селидівці 3 куркульських господарства мали надільної землі — 64 десятини, купленої — 80 десятин, орендної — 60 десятин[5], тобто ці господарства вже базувалися не на старому надільному землекористуванні,

---

[1] Список населенных мест Бахмутского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 28, 29.

[2] Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год, стор. 138—141.

[3] Там же, стор. 149.

[4] Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии, т. 2, Бахмутский уезд, стор. 38.

[5] Донецький облдержархів, ф. Р-230, оп. 1, спр. 27, арк. 9, 12, 13, 16, 17.

а на куплених і орендованих землях. На початок 1898 року в Селидівській волості 12 господарств мали найманих робітників, в той же час 617 десятин землі орендували на кабальних умовах малоземельні селяни. Таким чином, в результаті розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві відбувався дальший процес розшарування села.

Під час обробітку землі і збирання врожаю в куркульських господарствах Селидівки вже в 60—80-х рр. XIX ст. почали застосовувати різні сільськогосподарські знаряддя і машини: залізні плуги, сівалки, віялки і котки для обмолоту зернових. Через нестачу тягла, сільськогосподарських машин і низьку агротехніку в середняцьких і бідняцьких господарствах врожайність полів була низькою. Так, у 1898 році по Селидівській волості зібрано в середньому з десятини: жита — 28 пудів, пшениці — 33, ячменю — 26, вівса — 28, проса — 35, льону — 26 пудів[1]. З 1877 по 1905 рік середні розміри земельних наділів на селі скоротилися з 11,7 до 8,1 десятини[2]. Безземельні селяни мусили йти в кабалу до місцевих куркулів, сусідніх поміщиків і підприємців, зокрема до власників місцевих шахт.

Ще в 50-х рр. XIX ст. поблизу Селидівки і навколишніх сіл були виявлені поклади вугілля. Незабаром тут виникли невеликі поміщицькі і селянські дрібні копальні. Однак через відсутність залізниці і місцевих ринків збуту розробка вугільних родовищ була маловигідною, і незабаром більшість копалень закрили. Лише після спорудження Катерининської залізниці і в зв'язку із зрослим попитом на паливо розробку вугілля поблизу Селидівки почали провадити більш інтенсивно. На початку XX ст. поблизу слободи вже діяли вугільні рудники Фрезе, Геккера, Златопольського, Бєлінського, Прахія, Фріца і Подольського, а також Гродівські селянські копальні. Тут працювали здебільшого розорені селяни місцевих сіл, в т. ч. і Селидівки. Частина селян йшла на заробітки чи займалася ремеслами: на місцевому заводі випалювали цеглу, виготовляли гончарні вироби.

Невпинно зростаючий процес розшарування села, розорення і обезземелення, експлуатація з боку куркулів, поміщиків і підприємців, що дедалі посилювалася, вели до погіршення становища трудящих. Тому з кожним днем зростало незадоволення населення слободи існуючим режимом. В роки першої російської буржуазно-демократичної революції тюрма в Селидівці була переповнена «бунтівниками». Заворушення серед жителів села навіть загрожувало зірвати чергову мобілізацію до армії.

В результаті столипінської аграрної реформи земля, якою користувалися жителі Селидівки, була закріплена в подвірне володіння. На 1908 рік тут налічувалось 1153 двори з населенням 7823 чоловіка (3915 чоловіків і 3908 жінок). Але землю поділили всього на 1657 душ. Середній розмір наділу становив 8,1 десятини. Частина жителів вийшла на відруби і хутори (Новоселидівку, Одрадне та інші). Всього, за даними Катеринославської губернської землевпорядної комісії, до 1 січня 1911 року з Селидівки виділилося на хутори 121 господарство[3].

Одночасно відбувався процес дроблення дворових наділів. На час оціночно-статистичного обстеження Катеринославською губернською земською управою, на 1 січня 1911 року, Селидівка (разом з хутором Новоселидівкою) мала 14 833 десятини землі, з яких 548 десятин — непридатних. На початок 1913 року в Селидівці налічувалось 1050 дворів з населенням 9798 чоловік (4956 чоловіків і 4842 жінки), а надільної землі залишилось 12 494 десятини і 442 десятини т. зв. неудобів[4]. Куркулі, які одержали кращі ділянки, ще скуповували по дешевій ціні наділи у бідняків. Багато обезземелених селян Селидівки йшли працювати на шахти, пориваючи з сільським господарством.

Масове зубожіння і розорення селян у передреволюційні роки красномовно відображене в офіціальній статистиці наступних років. Так, за вибірковими даними

[1] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1898 год, стор. 70.
[2] Список населенных мест Бахмутского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 28, 29.
[3] Там же, стор. 42.
[4] Вся Екатеринославская губерния, 1913 г., стор. 126.

перепису 1917 року, в Селидівській волості з 1491 господарства чверть були безземельними, від 1,1 до 3 десятин мали 67 дворів, від 3 до 6 десятин — 219, від 6,1 до 9 десятин — 244, від 9,1 до 15 десятин — 294, від 15,1 до 25 десятин — 130, від 25 до 50 десятин —6 8, понад 50 десятин — 68 господарств. Особливо впадає в око незабезпеченість господарств робочою худобою і коровами: 219 господарств зовсім її не мали, 601 було без робочої худоби, 493 — без корів.

В основному селидівці сіяли зернові культури, переважно ярові. Культура землеробства була дуже низькою. Сільськогосподарські машини мали тільки куркулі. Технічна відсталість селянських господарств виключала інтенсивне землеробство. Так, за даними перепису 1917 року, в Селидівській волості під перелогами було 2735 десятин землі. Не вистачало орної землі[1].

Врожайність зернових у 1908—1910 рр. в селянських господарствах Бахмутського повіту в середньому становила близько 9,3 пуда з десятини, тоді як у господарствах куркулів та поміщиків — близько 14 пудів[2]. Внаслідок малоземелля і низької врожайності селяни голодували. Не вистачало також кормів для худоби.

Напередодні першої світової війни в Селидівці був цегельний завод, невеликий кам'яновугільний рудник, один паровий млин і два вітряки, кілька кузень і столярень, розвивалося гончарне виробництво. У 1914 році закінчилось будівництво 90-кілометрової дільниці залізниці Юзівка—Роя—Гришине, на якій в 5 км від села виникла невелика залізнична станція Селидівка.

Селяни не мали необхідної медичної допомоги. У 1895 році, восени, в Селидівці почалася епідемія дифтериту. Через погану медичну допомогу 149 жителів села померло. На початок 1913 року в самій лише Селидівці проживало 9798 чоловік. Їх і населення всієї волості обслуговували такі медичні заклади: сільська аптека, приймальна палата і амбулаторія, в якій працювало всього 3 чоловіка: земський лікар, фельдшер і акушерка. Лікування було платним, тому переважна більшість населення, яка не мала грошей на лікування, рідко зверталась по медичну допомогу і здебільшого вдавалася до знахарів і ворожбитів.

Царське самодержавство тримало замучених злиднями селян в темряві і неуцтві. На початок 1911 року 81,2 проц. жителів села були неписьменними. В земській школі на 40 учнів і жіночому училищі, відкритому в 1870 році, могла навчатися тільки частина дітей із заможних сімей. У 1913 році в селі були 3 школи, а на 1 січня 1914 року — двокласна змішана земська школа, 3 однокласних земських училища (змішане, жіноче і чоловіче) і однокласна чоловіча церковнопарафіяльна школа, в якій навчалося всього 120—160 учнів Селидівської волості[4].

Влітку 1914 року багато жителів Селидівки були мобілізовані і відправлені на фронт. За 1914—1917 рр. у вирі цієї війни загинуло 383 жителі з Селидівської волості[5].

Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, революційно настроєні селяни Селидівки приступили до ліквідації місцевого самодержавного апарату. Брати Федір і Лука Колесникови, які повернулися з фронту, разом із селянами-бідняками — Ф. Чередниченком, Н. Маслом та іншими відібрали у стражників зброю.

Через недостатню політичну зрілість селяни Селидівки спочатку не розібрались у справжньому характері нової влади і довіряли їй. Тому губернському і повітовому комісарам Тимчасового уряду вдалося на перших порах зберегти весь старий державний апарат в особі старости села, волосного суду і волосного правління. Їм всіляко допомагали куркулі, які об'єдналися в «Спілку земельних власників».

---

[1] Итоги переписи населения 1917 года по уездам и волостям Донецкой губернии, вып. 2. Гришинский уезд, стор. 3, 7, 9—13.
[2] Весь Екатеринослав. Справочная книга на 1912 год. Екатеринослав, 1912, стор. 129.
[3] Екатеринославская губерния. Екатеринослав, 1913, стор 126.
[4] Екатеринославская губернская земская управа. Отдел народного образования. Екатеринослав, 1916, стор. 292—294.
[5] Донецький облдержархів, ф. 202, оп. 1, спр. 63, арк. 47.

Але поступово жителі села переконувались у контрреволюційній політиці Тимчасового уряду. Цьому сприяла та політична робота, яку проводили більшовицькі організації і Ради робітничих депутатів Донбасу. В Селидівку прибували агітатори Юзівського комітету більшовиків, які проводили революційну роботу серед селян, політично і організаційно готували їх до соціалістичної революції. Представники селян Селидівки і робітники місцевих копалень не раз бували влітку 1917 року в Юзівському комітеті більшовиків. В липні робітники створили Селидівську Раду робітничих депутатів[1]. З допомогою юзівських більшовиків у серпні—вересні 1917 року в Селидівці була організована одна з перших у Донбасі сільська більшовицька партійна організація[2]. Мужніми борцями за Радянську владу стали селяни-бідняки, перші члени Селидівського партійного осередку І. Утка, І. Бурик, Є. Кащенко, Г. Солодій та інші.

Партійний осередок рішуче боровся проти заходів місцевих органів Тимчасового уряду, викривав класову суть політики «Спілки земельних власників» і партії есерів. Він згуртовував навколо себе бідняків і середняків, очолив їх боротьбу за землю. Не дочекавшись обіцяного Тимчасовим урядом розв'язання аграрного питання, селяни Селидівської волості вже влітку 1917 року відібрали у сусіднього поміщика 300 десятин земельних угідь[3].

У жовтні 1917 року у своїх виступах на мітингах і зборах селяни Селидівки висловлювали велику радість з приводу збройного повстання в Петрограді і утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Багато членів партійного осередку і селяни-бідняки добровільно вступили в ряди Червоної гвардії, загони якої формувалися в Гришиному[4]. На початку року в Селидівці було ліквідовано волосне земство, і влада повністю перейшла до рук Селидівської волосної Ради селянських депутатів, яка почала здійснювати ленінський Декрет про землю.

Але мирне життя населення Селидівки, як і багатьох інших сіл і міст нашої країни, незабаром було порушене іноземною воєнною інтервенцією. Наприкінці квітня 1918 року Селидівку окупували австро-німецькі війська. Разом з окупантами в село прийшли їхні прислужники — українські буржуазні націоналісти. Місцеві куркулі і колишні царські чиновники підняли голови. Підтримувані окупантами і гетьманцями, куркулі жорстоко переслідували бідноту, яка не хотіла їм служити. У червні 1918 року вони взяли участь у страті селян-активістів С. Масла і К. Василенка, які відмовилися служити в гетьманських військах.

Багато жителів Селидівки пішли у партизанський загін, створений у червні 1918 року. Його організаторами були старий більшовик Ш. Темеркєєв, що прибув з Юзівки, і місцеві жителі—Ф. Колесников, С. Кузьменко, Д. Братусь, М. Н. Ахтирський та інші. Загін вів активні бойові дії в районі Селидівки і Гришиного з червня 1918 року по січень 1919 року. Командиром його був М. Н. Ахтирський[5].

Під ударами повсталого народу з листопада 1918 року окупанти почали виводити свої війська з районів Селидівки і Гришиного. Однак на зміну їм і гетьманщині, яка зазнала краху, прийшли петлюрівські загони Директорії, а потім білогвардійські війська Краснова і Денікіна. Трудящим Селидівки довелось боротися проти них до початку 1919 року. Партизанські загони, що діяли в районі Селидівки і Гришиного, влилися до військ Червоної Армії, які вели бої за визволення західних районів Донбасу. На початку 1919 року Селидівку було визволено від ворога[6].

В селі відновилася Радянська влада: була обрана Селидівська волосна Рада робітничих і селянських депутатів на чолі з комуністами С. Кузьменком, К. Деркачем, І. Ярошем та ін.[7]. 7 березня 1919 року відбувся з'їзд Рад Селидівської волості. Його

[1] Ю. М. Гамрецький. Ради робітничих депутатів України в 1917 році, стор. 100.
[2] Історія Української РСР, т. 2. 1967, стор. 38.
[3] А. М. Максимов. Крестьянство Донбасса в 1917 году. Сталино, 1961, стор. 22.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 3.
[5] Там же, арк. 11, 13, 16.
[6] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 2, стор. 80, 108—109.
[7] Донецький облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

учасники від імені трудового селянства гаряче вітали Радянську владу. «Даємо слово честі трудівників, що соціалістичну народну республіку будемо одностайно захищати і відстоювати...»,— зазначалося в резолюції, прийнятій на цьому з'їзді[1].

Керовані комуністами і волосною Радою, жителі Селидівки приступили до соціалістичного будівництва. Головну увагу в цей період було звернуто на успішну підготовку і проведення весняної сівби та освоєння посівних площ. Цю роботу довелось проводити в фронтових умовах, оскільки в лютому—травні поблизу села точилися безперервні бої між Червоною Армією і білогвардійцями. У квітні 1919 року в районі Селидівки 9-а Радянська стрілецька дивізія Донецької групи військ Українського фронту вела запеклі бої проти денікінців.

За дорученням командування і партійної організації місцеві комуністи Ф. Колесников і Д. Братусь для допомоги Червоній Армії у боротьбі з Денікіним організували з 300 селидівців загін, який згодом було перетворено на Селидівсько-Максимільянівський загін. Активну участь у боротьбі проти денікінців брав і партизанський загін під командуванням М. Н. Ахтирського. У квітні—травні 1919 року в районі Селидівки і Гришиного він вів запеклі бої з бандами Шкуро, що прорвалися сюди[2].

Незважаючи на великі продовольчі труднощі, жителі Селидівки подавали матеріальну підтримку частинам Червоної Армії, які відбивали напади білих банд. Навесні 1919 року передано бійцям 8-го Інтернаціонального Радянського полку, 2-го дивізіону 9-ї армійської бригади і 75-го стрілецького полку — 1320 пудів хліба[3].

25 травня 1919 року село захопили білогвардійці. 31 грудня 1919 року частини Червоної Армії вигнали денікінців із Селидівки. Волревком, а потім Рада Селидівки ліквідовували відновлене Денікіним поміщицьке землеволодіння, наділяли землею безземельних і малоземельних селян. Розгорнулась підготовка до весняної посівної кампанії, організовувалась допомога Червоній Армії, проводилася боротьба з куркульством.

Боротьбу за зміцнення Радянської влади очолив Селидівський сільський осередок КП(б)У, який відновлено 10 лютого 1920 року. Входив він до складу Гришинської районної партійної організації. На перших зборах комосередку головою його було обрано І. Бурика, товаришем голови (заступником) — С. Кузьменка і секретарем — Є. Кащенка. Збори доручили очолити відділ народної освіти І. Утці, а культкомісію — С. Кузьменку і Г. Солодію[4]. Для зміцнення комосередку Гришинський райпартком незабаром направив у Селидівку досвідченого члена партії, шахтаря П. Т. Журавльова.

Під керівництвом партійного осередку, в якому на початок травня 1920 року налічувалось 11 чоловік, а на початок серпня — 15 чоловік[5], селяни Селидівки почали відновлювати господарство. Велику допомогу комуністам подавала комсомольська організація села, створена у травні 1920 року. До складу її спочатку входило 10 чоловік: М. Н. Климов — секретар комсомольського осередку, Г. С. Колесник — голова осередку, а також В. М. Пономаренко, Г. Селиванов, С. С. Сидоренко, Б. М. Гончаров, А. Г. Злий, Я. О. Чашка, І. Марин, Г. К. Придатько[6].

Партійна і комсомольська організації з метою залучення широких мас до соціалістичного будівництва провадили велику роботу серед безпартійних селян, молоді і жінок. У травні 1920 року в Селидівці було відкрито клуб і 2 хати-читальні. Комсомольський осередок почав випускати молодіжну стінгазету, організував драматичний, музичний, хоровий, літературний, військово-спортивний, агітаційно-пропагандистський та інші гуртки.

Велике обурення викликала у жителів села звістка про напад на Радянську рес-

---

[1] Газ. «Донецко-Криворожский коммунист», 19 березня 1919 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 125, арк. 18.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1433, оп. 8, спр. 85, арк. 12.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 93, арк. 42; ф. 73, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 205, арк. 9; спр. 184, арк. 12, 17.
[6] Донецький облпартархів, ф. 67, оп. 1, спр. 8, арк. 2—3.

публіку панської Польщі. 31 травня 1920 року загальні збори всіх громадян Селидівки ухвалили: «Підтримати рішення IV Всеукраїнського з'їзду Рад... напружити всі свої сили і всю свою енергію на боротьбу з польською шляхтою». Одночасно вони послали привітання В. І. Леніну. Влітку 1920 року в Селидівці і волості було проведено збирання коштів, продуктів, а також білизни і посуду для поранених і хворих червоноармійців[1].

Парторганізація і Рада багато уваги приділяли проведенню комуністичних суботників і «тижнів праці». Навесні 1920 року в Селидівці було засіяно для сімей червоноармійців 73 десятини зерновими, посаджено 20 десятин городів, упорядковано лазарет і сільську площу, відремонтовано дороги й мости. В цих роботах взяло участь 211 жителів села.

За рішенням Гришинського районного комітету партії 6 червня 1920 року створено Селидівський підрайком партії, до складу якого увійшли Ш. Темеркєєв, І. Бурик і Ф. Колесников. Секретарем було обрано Ш. Темеркєєва[2]. Незабаром створюється і підрайонний виконком. Селидівський підрайон об'єднував Селидівську і ряд сусідніх волостей Гришинського району.

У червні — липні 1920 року партійний осередок і Селидівська Рада провели роботу по створенню комітетів незаможних селян. Оскільки Селидівка поділялась на 4 сільських громади, в липні 1920 року в ній було створено 4 комітети незаможних селян, очолюваних А. Л. Говорушкою, С. С. Кийком, С. А. Хацьком, Х. П. Висторопом[3]. 1 серпня 1920 року в селі відбувся перший волосний з'їзд незаможників, який обрав волосний КНС у складі 5 чоловік. Головою волкомнезаму було обрано комуніста С. П. Костенка, а секретарем І. О. Могиленця. З'їзд вирішив негайно почати перепис усіх куркульських господарств і встановити над ними контроль, стежити за виконанням продрозверстки, організувати охорону сіл від нападу махновських банд.

Дещо пізніше, 28 серпня 1920 року, відбувся і Селидівський підрайонний з'їзд КНС. За рішенням Гришинського райкому партії від 15 вересня 1920 року Селидівський партосередок направив на роботу в інші волості району п'ятьох комуністів.

Скориставшись з того, що основні сили Червоної Армії були кинуті на боротьбу з панською Польщею і Врангелем, влітку і восени 1920 року активізували свою діяльність махновські банди. У боротьбі з ними загинуло багато партійних і радянських працівників, бідняків-активістів. 27 грудня 1920 року бандити вбили голову Селидівського волкомнезаму П. І. Кузнецова і міліціонера А. Лигача, 24 квітня 1921 року — волвійськкома І. Єрахіна. За роки громадянської війни від рук бандитів загинуло понад 170 жителів Селидівської волості. Вони поховані в братській могилі, в парку міста Селидового.

Бандити завдали населенню села також величезної матеріальної шкоди. За 1918—1921 роки білогвардійці і махновці забрали у селян Селидівської волості 4267 голів худоби, 35 809 пудів зерна, велику кількість бричок, саней, знищили 341 десятину посівів — всього на суму 392 771 карбованець золотом.[4]

Комуністи і комсомольці Селидівки із зброєю в руках боролись проти махновців, організовували допомогу сім'ям, які потерпіли від рук бандитів. 3 березня 1920 року, за рішенням партосередку, з числа комуністів і комсомольців Селидівки було створено збройний загін для боротьби з бандитизмом. На початок 1921 року з бандитами в основному було покінчено.

За роки війни значно скоротились посівні площі в селі, знизилась урожайність, зменшилось поголів'я худоби. Партійна і комсомольська організації, волосний виконком, сільська Рада і комнезами багато уваги приділяли відновленню селянського господарства. Місцеві органи Радянської влади в селі на цей час очолювали комуні-

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 144, арк. 7; спр. 184, арк. 2—4.
[2] Донецький облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 2, арк. 23—24.
[3] Там же, ф. 67, оп. 1, спр. 7, арк. 18.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 63, арк. 44, 46.

сти: головою волвиконкому було обрано С. Кузьменка, військовим комісаром — Ф. Колесникова, головою Селидівської сільської Ради — Т. Бєлика, начальником міліції— Н. Жарка, завідуючою жінвідділом — Є. Кийко[1].

Труднощі відбудови сільського господарства ще більш посилились через засуху і недорід 1920—1921 рр., які дуже несприятливо позначилися на економічному становищі селян, особливо бідняків. Під час весняної посівної кампанії 1921 року селянам Селидівки не вистачало 9179 пудів насіння для сівби. З 10 888 жителів села без хліба залишилось 8056[2]. Партія і уряд України виділили селидівцям насіння, а також подали продовольчу допомогу. Комуністи у 1921 році організували збір золотих і срібних речей для закупівлі хліба на допомогу голодуючим.

На початок жовтня 1921 року в Селидівському партосередку було 22 чоловіка[3]. Члени осередку, комсомольці, КНС і сільська Рада активно перетворювали в життя заходи партії, спрямовані на відбудову народного господарства і зміцнення союзу робітничого класу і селянства. В резолюції засідання Селидівського волосного КНС, що відбулося 12 травня 1921 року і на якому обговорювалося питання про нову економічну політику, було записано, що селяни її схвалюють і докладуть усіх сил до якнайшвидшого піднесення сільського господарства[4].

В травні 1921 року в Селидівці для подання допомоги жителям села і волості в піднесенні сільського господарства було створено агрономічну ділянку, яка обслуговувала одночасно Гродівську та Андріївську волості. Прокатна станція забезпечувала селян-бідняків і середняків сільськогосподарським інвентарем Було створено єдине споживче товариство, ливарне виробництво спілки інвалідів, а також маслоробню і шкіряний завод сільськогосподарського товариства, відкрито шевську, ковальську і столярну майстерні. На цей час в Селидівці були і приватні підприємства: паровий млин і 2 вітряки, маслоробня і шкіряний завод. Під час суцільного подвірного перепису, проведеного в січні—лютому 1923 року, в Селидівці було 1146 господарств із населенням 6572 чоловіка. Менш як 2 проц. жителів займались промислами. З 12 802 десятин землі під посівами було зайнято лише 4029 десятин. 197 господарств зовсім не мали посівів, 393 — робочої худоби, а 139 — і корів. Птиця була лише в 668 господарствах. Бідняцькі і середняцькі господарства мали примітивний сільськогосподарський реманент.

Зразу ж після громадянської війни були зроблені перші кроки у здійсненні культурної революції. З січня 1921 року регулярно проводились заняття в усіх 5 початкових школах і в ремісничому училищі. З ентузіазмом працювали вчителі В. Д. Кратінов, І. Л. Горбацевич, М. К. Горбацевич, А. Д. Кратінова та інші. В сільському клубі для селян регулярно читалися лекції, ставилися спектаклі, була організована бібліотека з фондом у 700 книг. Весною 1921 року відкрили Палац (клуб) праці.

Велику роботу комуністи проводили серед жінок. У жовтні 1921 року відбувся з'їзд жінок Селидівської волості, який закликав усіх трудівниць до активної участі у відбудові народного господарства.

Незважаючи на голод, нестачу тяглової сили і реманенту, трудові зусилля селидівців незабаром ознаменувалися першими успіхами в розвитку сільського господарства і місцевої промисловості. У 1923 році засіяли 84 проц. всієї довоєнної площі, а врожайність досягла майже довоєнного рівня.

Велику допомогу у відбудові сільського господарства в Селидівці і волості подавали шефи з Юзівки, комуністи і робітники Калинівського кущпарткому. Вони допомагали відремонтувати сільськогосподарський реманент, постачали селянам будівельні матеріали, проводили культосвітню роботу.

В березні 1923 року Селидівка стає центром району, створеного з двох волостей Юзівського та однієї волості Бахмутського округів і включеного до складу Юзівсько-

[1] Донецький облпартархів, ф. 67, оп. 1, спр. 5, арк. 134, 216.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 65, арк. 4.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 221, арк. 1.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-122, оп. 1. спр. 11, арк. 39

го округу Донецької губернії. Він об'єднував 13 сільських Рад, 5 залізничних станцій, 3 рудники.

Комуністи, комсомольці, члени КНС і депутати Селидівської сільської Ради спрямували всі зусилля на згуртування бідняків і середняків на боротьбу з куркульством, організацію товариств спільного обробітку землі і на культурне будівництво. На зборах, які відбулися 31 червня 1923 року, селидівські комуністи вирішили завершити землевпорядкування і всю неосвоєну площу придатної землі в найкоротший строк засіяти кукурудзою[1].

16 січня 1924 року комуністи села прийняли рішення: приступити до колективного обробітку землі. На зборах ухвалили організувати з числа членів і кандидатів у члени партії, які працюють у сільському господарстві, зразковий колектив для агітації серед селян.

При клубі було створено сільськогосподарський гурток, який мав сприяти переходу селян району, в т. ч. і Селидівки, на громадську сівозміну, а також агрономічний кабінет, де проводилися заняття і практичні роботи з селянами, надавались консультації.

Велику роз'яснювальну і організаторську роботу серед селян у цей період провадили члени партійного осередку: Н. Ф. Урбан, Д. Д. Левада, І. Л. Іванцов, Л. В. Челях, А. М. Сергєєва та багато інших. У перші дні ленінського призову до Селидівського комуністичного осередку надійшло 10 заяв від селян-активістів з проханням прийняти їх в ряди ленінської партії[2]. В червні 1924 року в Селидівці було створено організацію юних ленінців, першим ватажком якої став комсомолець М. Челях.

Комуністична партія і Радянський уряд подавали селянам значну допомогу, надаючи їм кредити. Так, тільки в 1924 році сільськогосподарське товариство видало жителям села кредитів на 12 017 крб. Якщо в 1923 році в селі засівалося 5182 десятини землі, то в 1927 році — 8785 десятин. Безкінних господарств стало менше — в 1925 році їх було 501, а в 1927 році — 316; кількість великої рогатої худоби в селі за цей же час зросла з 777 до 1216 голів.

Досягла перших успіхів і місцева споживча кооперація. Якщо в 1925 році в селі торгували 4 приватні крамниці, то на початок 1927 року приватні торговці були повністю витіснені. У 1924 році сільськогосподарське товариство надало селянам кредитів на суму 12 017 карбованців, а в 1927 році — вже на 92 147 крб. короткострокових і на 25 тис. крб. довгострокових. Сільськогосподарське об'єднання «Червоний кооператор» організувало продаж селянам насінного зерна.

Змінилось культурне обличчя села і його жителів. У 1923 році в Селидівці відкрили райсільбуд. При ньому було організовано кілька гуртків художньої самодіяльності, сільськогосподарський гурток, агрокабінет, книжковий ларьок, лікнеп, випускались 2 стінгазети. Активно працювали в гуртках 18 комуністів, 10 комсомольців, 42 члени КНС та інші жителі. У 1924 році на 1000 дворів жителі передплачували 500 прим. газет. Крім існуючих раніше початкових шкіл, у 1927 році в Селидівці була вже семирічка, 2 школи лікнепу. Місцевий райсільбуд в цьому році став дослідно-показовим. У ньому діяла стаціонарна кіноустановка, проведено радіо. В бібліотеці налічувалось більш як 2 тисячі книг, близько 100 назв періодичних видань (газет і журналів).

У 1928 році селяни Селидівки зібрали гроші на будівництво нової школи-семирічки. У цьому ж році за допомогою сільськогосподарської кооперації в селі було створено дитячі ясла на 30 місць, що дало можливість селянкам-матерям активніше включитися у виробничі справи і громадське життя. У 1930 році в Селидівці відкрито також дитячий садок.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 9, оп. 1, спр. 8, арк. 64; спр. 12, арк. 1; ф. 73, оп. 1, спр. 17, арк. 4.

[2] Там же. ф. 9, оп. 1, спр. 45, арк. 46. спр. 211, арк. 28.

Незважаючи на досягнуті успіхи, дрібне селянське господарство значно відставало від промисловості, що розвивалася на соціалістичних засадах. На початок 1927 року в Селидівці кількість середняцьких господарств збільшилася, а бідняцьких і куркульських — зменшилася, але все ж селянські господарства залишились роздробленими і відсталими, диференціація села ще тривала. Так, у 1926/27 господарському році з 1069 господарств 151 обробляло від 1 до 3 га землі, 158 господарств — 3—5 га, 215 — 5—7 га; 249 — 7—10 га, 196 — 10—15 га і 48 — понад 15 га. 53 господарства (в основному робітників і службовців) землі не мали. Те ж явище спостерігається і при порівнянні забезпеченості їх робочою худобою: 300 господарств зовсім не мали коней, 354 — по одному коню, 265 — по 2, 25 — по 3 і 10 господарств — по 4 коней.

Таким чином, хоч кількість куркульських господарств скоротилась майже в 5 разів порівняно з 1917 роком, куркулі все ще користувалися значними посівними площами, продовжуючи експлуатувати бідняків і середняків. У той же час дрібні селянські господарства, не маючи можливості користуватися складними сільськогосподарськими машинами і впроваджувати передову агротехніку, збирали невеликий врожай, значна частина якого йшла на задоволення особистих потреб.

Керуючись постановами XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б)У, Селидівський партосередок розгорнув боротьбу за соціалістичні перетворення в сільському господарстві шляхом розширення громадського обробітку землі і організації колгоспів.

Вже у 1927 році в селі було створено 2 колгоспи: «Правда» і «Реконструкція», а також комуну «Шлях бідноти»[1]. На прикладі цих громадських господарств, яким держава подавала значну допомогу технікою і насіннєвим матеріалом, селяни-одноосібники переконувались у перевагах колективного обробітку землі. Цьому сприяв також I окружний з'їзд колгоспників, який відбувався з 2 по 4 жовтня 1927 року в Сталіно. В тому ж році в Селидівське сільськогосподарське кредитне товариство, поряд з 689 пайовиками-одноосібниками, входило вже 20 сільськогосподарських об'єднань (3 колгоспи, машинно-тракторне товариство, товариство пасічників тощо)[2].

Партійний осередок, сільська Рада, КНС приділяли багато уваги організаційному зміцненню перших сільськогосподарських об'єднань селян. Так, на засіданні Селидівської сільської Ради 7 серпня 1928 року було вирішено «...налагодити планову роботу машинно-тракторного товариства, завести облік роботи, раціонально використовувати трактор і молотарку, подати на пільгових умовах допомогу бідноті».

Колективізація сільського господарства супроводилась великими труднощами. Куркулі чинили запеклий опір об'єднанню жителів Селидівки в колгоспи, вдавалися до саботажу хлібопоставок і фізичних розправ над сільськими активістами. Особливо посилився опір куркульства в неврожайному 1928 році. Напередодні перевиборів сільської Ради, в грудні 1928 року, куркулі вбили голову комітету КНС, комуніста П. Гука.

Але це не зупинило переведення села на соціалістичні рейки. У другій половині 1929 року значно посилився приплив бідняцько-середняцьких господарств у колективні об'єднання найпростішої форми — товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи). На початок 1930 року таких дрібних ТСОЗів та колгоспів в Селидівці було 11[3]. В той же час було створено Селидівську МТС, що мала 59 тракторів. Значну допомогу селянам у ремонті сільськогосподарського реманенту подали робітники Донецького металургійного заводу.

Велику роль у здійсненні колективізації відіграла Селидівська сільська партійна організація, яка поповнювалася за рахунок активу з батраків, бідняків і середняків. Якщо в жовтні 1921 року вона налічувала в своїх рядах 22 комуністів, то в лю-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1449, оп. 1, спр. 9, арк. 358.
[2] Донецький облпартархів, ф. 73, оп. 1, спр. 38, арк. 2; ф. 9, оп. 1, спр. 439, арк. 2.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1449, оп. 1, спр. 9, арк. 358.

І. М. Пономаренко — голова Селидівського колгоспу «Жовтень».

тому 1929 року — 58, тобто зросла більш як удвоє[1]. Неухильно зростали і ряди комсомольського осередку, секретарем якого в 1928 році був О. М. Куцик.

Біднота села, на чолі з комуністами, повела рішучу боротьбу з куркульством. В період посівної кампанії 1930 року куркулі разом з церковниками вели злісну антиколгоспну пропаганду, розкидали антирадянські листівки, чинили терористичні акти проти активістів села, зривали хлібозаготівлю. Рішенням загальних зборів селян від 6 квітня 1931 року всіх куркулів Селидівки вислали за межі села. На початок травня 1932 року до колективів вступило 80,3 проц. всіх селянських господарств, яким належало 81,7 проц. посівної площі[2].

На кінець 1932 року колективізацію в Селидівці в основному завершили. Тоді ж із 11 дрібних колгоспів і ТСОЗів було створено колгоспи: «Правда», «Реконструкція», «Жовтень», ім. Ворошилова, «За суцільну колективізацію»[3]. Партійний осередок і сільська Рада депутатів трудящих повсякденно дбали про укомплектування колгоспів кадрами, підготовку механізаторів, агрономічне навчання колгоспників, розгортання соціалістичного змагання, усунення з колгоспів класово ворожих елементів.

Колгоспи села успішно справилися з виконанням плану весняної сівби 1932 року, за що Сталінська міськрада[4] преміювала Селидівську сільську Раду, колгоспи «Правда» і «За суцільну колективізацію», Селидівську МТС і багатьох колгоспників-ударників грошовою премією на загальну суму 7320 карбованців.

Уже на кінець першої п'ятирічки колгоспи були достатньо оснащені новою технікою, зростала продуктивність господарств. В роки другої п'ятирічки всі колгоспи, які обслуговувала Селидівська МТС, мали тваринницькі і птахівничі ферми, почалась електрифікація села і колгоспів. В селі і районі шанували за трудові досягнення селидівських передовиків-колгоспників: майстрів високих урожаїв рільничої бригади колгоспу «Правда» А. Т. Деркача, свинарок О. Ф. Ставицьку і Т. Х. Мірошниченко, які в середньому за 1938—1940 рр. вирощували по 17—20 поросят від свиноматки; доярок К. Г. Масло, К. Т. Никоненко, які надоювали по 2500—2700 літрів молока від кожної фуражної корови. Послідовниками знатної трактористки Донбасу П. М. Ангеліної стали бригадири жіночих тракторних бригад Г. П. Жеребченко, Г. П. Масюкова, трактористи П. Г. Самійленко, М. Т. Могилинець, які обробили в 1936—1940 рр. трактором «ХТЗ» по 1000—1133 га; комбайнер П. Є. Романченко і директор Селидівської МТС М. Н. Ахтирський, які зуміли добитися високих показників у праці і високопродуктивного використання сільськогосподарської техніки. 27 новаторів сільськогосподарського виробництва, 3 колгоспи Селидівки і Селидівська МТС були в 1939—1941 рр. учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві.

Частина жителів села (2875 чоловік) працювала на шахтах та підприємствах місцевої промисловості. Напередодні Великої Вітчизняної війни в районі було 4 великі (№ 10, 38, 40 і 42 «Курахівка») і кілька дрібних шахт, які у 1941 році видобували 4200 тонн вугілля на добу. Неухильно збільшував випуск продукції Селидівський цегельно-черепичний завод, побудований з допомогою робітників міста Сталіно ще в перші роки Радянської влади.

Розширювалась торговельна мережа. В 1941 році населення Селидівки обслуговували 9 продовольчих і промтоварних магазинів, 2 їдальні.

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 683, арк. 2—4.
[2] Донецький облпартархів, ф. 67, оп. 2, спр. 189, арк. 3.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1449, оп. 1, спр. 11, арк. 34.
[4] У 1932 році Селидівський район було ліквідовано, а Селидівку підпорядковано Сталінській міськраді. З 1938 року Селидівка знову стала районним центром.

Медичну допомогу трудящим подавали 15 лікарів амбулаторії та районної лікарні, збудованої в 1932—1934 роках.

Великі кошти асигнувались на народну освіту. Працювало 4 початкові школи. У 1934/35 навчальному році на базі семирічки було відкрито десятирічну школу. Всього в школах навчалося понад 1000 учнів. Якщо в 1919 році в Селидівці з 5258 жителів було 3404 неписьменних[1], то в 1941 році — жодного.

У 1930 році при активному сприянні Г. І. Петровського, який відвідав у цей час Селидівку, було збудовано новий сільський клуб із залом для глядачів на 400 місць. Згодом його назвали палацом культури, якому за бажанням жителів села було присвоєно ім'я Г. І. Петровського.

При палаці культури створили хоровий гурток і оркестр народних інструментів, демонстрували звукові кінофільми, відкрили районну бібліотеку. У 1930—1940 рр. особливою популярністю серед селидівців користувався драматичний колектив, над яким шефствував Сталінський музично-драматичний театр ім. Артема. В його репертуарі були твори класиків української і російської драматургії. Тут починав свій акторський шлях В. М. Добровольський, згодом народний артист СРСР. Влітку 1934 року в селі побувала трупа Ленінградського Великого академічного театру ім. О. М. Горького, який тоді гастролював на Донбасі.

В грізні роки фашистської навали багато жителів села пішли на фронт добровільно. Ті, що лишались працювати в шахтах і колгоспах, працювали під лозунгом: «Все — для фронту! Все — для перемоги!».

В серпні 1941 року Селидівський райком партії сформував народне ополчення, в якому налічувалось понад 400 чоловік. Активними організаторами його були завідуючий райвно І. Й. Говорущенко, житель Селидівки І. М. Пономаренко, бухгалтер колгоспу «Реконструкція» Р. Є. Радченко, бригадир цього ж колгоспу Й. Г. Ткаченко, бригадир колгоспу «Правда» Ф. Сайко та багато інших.

Тоді ж, за рішенням Селидівського райкому партії, було створено винищувальний батальйон у складі трьох рот чисельністю 230—250 чоловік. Командиром батальйону затвердили члена ВКП(б) П. Г. Пасічного, а його заступниками — комуністів А. Д. Батрака та І. І. Бородіна. Бійці винищувального батальйону вели боротьбу з фашистськими диверсантами, охороняли промислові об'єкти, установи і організації, підтримували зразковий порядок у тилу.

У серпні, вересні і жовтні 1941 року на будівництві оборонних споруд на території Дніпропетровської, Запорізької та Сталінської областей працювало близько 2 тис. трудящих Селидівки і району. Крім того, 1500 чоловік відрядили на спорудження аеродрому в Сталіно. Багато ополченців-селян і шахтарів Селидівського району — вступили в 383-ю Шахтарську стрілецьку дивізію. Вживалися заходи до евакуації народного добра. Заздалегідь для керівництва боротьбою трудящих проти німецько-фашистських загарбників було організовано Селидівський підпільний райком партії на чолі з М. С. Келишем, парторгом шахти № 40 «Курахівка», і 6 підпільних партійних груп. У жовтні 1941 року Селидівський райком партії сформував партизанський загін, до якого ввійшли 38 чоловік (серед них 27 комуністів і 2 комсомольці). Командиром загону призначили П. Г. Пасічного, комісаром — І. І. Бородіна, а згодом — О. Т. Литвиненка[2].

20 жовтня 1941 року Селидівку окупували гітлерівські війська. За наказом фашистського коменданта всі жителі села, починаючи з 14-річного віку, підлягали обов'язковій трудовій повинності. Людей примушували працювати від сходу до заходу сонця в полі, на будівництві воєнних доріг. З допомогою поліцаїв і старост фашисти гнали молодь у рабство до Німеччини, грабували і знищували державну і суспільну власність, а також особисте майно радянських людей. Так, за розпорядже-

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1433, оп. 8, спр. 1, арк. 221.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 2, арк. 78, 79.

ням комендатури від 18 липня 1942 року населення Селидівки обов'язково мало здати всі вироби з кольорових металів, навіть ручки від вікон і дверей. У серпні 1942 року комендант Селидівки наказав жителям звезти на військову базу всі зібрані ними яблука. Заборонялось обмінювати сільськогосподарські продукти на промислові товари; усе треба було здавати фашистам на склади.

В період окупації на території колишнього Селидівського району німецько-фашистські загарбники розстріляли і по-звірячому закатували 6918 мирних радянських громадян і військовополонених. 1250 чоловік вони кинули в шурф колишньої шахти «Катеринівка». Від рук фашистських катів загинули: партизан громадянської війни, активний організатор колгоспного руху в Селидівці, директор Селидівської МТС, комуніст М. Н. Ахтирський, якого залишили для підпільної роботи; працівник райспоживспілки А. І. Ковалевський, його дружина С. Ф. Ковалевська з чотирма дочками, дружина військовослужбовця О. О. Пономаренко, робітник Селидівської МТС В. П. Ворона, комендант школи ФЗН К. Є. Губерна, бухгалтер райфінвідділу М. І. Пирогов, працівник міліції І. І. Корнієнко та багато інших. На каторжні роботи до Німеччини гітлерівці силоміць погнали 467 чоловік. Але окупантам не вдалося зломити волю радянських людей, які саботували всі розпорядження окупаційних властей, ховали хліб та інші продукти, ухилялися від виплати податків, від вигнання до фашистської Німеччини. На жодній шахті району гітлерівці не змогли налагодити вуглевидобуток.

Багато жителів Селидівки із зброєю в руках боролися проти фашистів у Селидівському партизанському загоні під командуванням П. Г. Пасічного. Він розпочав активні бойові дії наприкінці жовтня 1941 року і подавав велику допомогу частинам Червоної Армії, які вели бої, передаючи їм з прифронтової смуги розвідувальні відомості[1]. Партизани проводили серед населення масово-політичну роботу, агітацію, поширювали листівки тощо. Загін підтримував зв'язок і здійснював спільні бойові операції з Артемівським, Краснолиманським, Добропільським, Ямським та іншими партизанськими загонами. В ніч на 17 листопада 1941 року партизани напали на фашистський гарнізон, розташований в с. Бондарному Ямського району. Бій тривав 3 години. Було вбито 122 гітлерівських солдати і 2 офіцери, розгромлено штаб ворожого полку, а захоплені документи передано командуванню 230-ї стрілецької дивізії 12-ї армії. 20 листопада 1941 року загін вчинив напад на залізничну станцію Ниркове Лисичанського району Ворошиловградської області. Протягом 7 годин партизани знищили 70 німецьких солдатів і офіцерів[1].

Загін П. Г Пасічного провів 25 бойових операцій. За героїзм, проявлений у боротьбі з ворогом, багато бійців цього загону удостоєно урядових нагород. Командира загону П. Г. Пасічного нагороджено орденом Червоного Прапора і медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» 2-го ступеня; ордена Червона Зірка і медалі «Партизанові Вітчизняної війни» 1-го ступеня удостоєно А. Д. Батрака, І. Ф. Свєтлого, П. Є. Бову, Н. О. Шульгіна, М. Г. Ведькала, П. С. Коваленка, С. І. Тимошука, Я. Г. Григораша; ордена Червона Зірка і медалі «Партизанові Вітчизняної війни» 2-го ступеня удостоєно А. Є. Бову, Н. Н. Марина. Багато партизанів цього загону загинуло смертю хоробрих в боях за Радянську Батьківщину. Серед них — М. С. Келиш (секретар підпільного райкому партії), Г. І. Терещенко, А. В. Дульченко, А. І. Бова, Й. В. Горичев, Н. Ф. Жигайло.

Партизани й підпільники активно допомагали радянським військам, які розгорнули бої за визволення Донбасу. За дорученням ЦК КП(б)У влітку 1943 року в район Селидівки направили організаторсько-диверсійну групу, яка зв'язалася з місцевими підпільними партійними організаціями і створила партизанський загін. Коли частини Червоної Армії підійшли до Курахівки, все населення її, в першу чергу робітники шахт № 38, 40, 42, 43 під керівництвом партизанів виступили із зброєю

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 4, арк. 79.

в руках проти окупантів і взяли участь у визволенні Селидівки й району[1]. 8 вересня 1943 року в Селидівку ввійшли війська Південно-Західного фронту.

Після визволення села багато селидівців пішло в Червону Армію, щоб у її рядах завершити розгром фашистського звіра. Мужньо боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, наближаючи перемогу над ворогом, А. Слухай, Г. Гринько, І. Мережко, І. Костенко, П. Яцина, П. Гузь, Вагін, Березовський, І. П. Жеребченко, А. Оленєв, І. Масло та багато інших. Майже всі вони нагороджені бойовими орденами і медалями. Так, А. Оленєва за мужність, виявлену під час форсування Вісли, удостоєно ордена Олександра Невського, І. П. Жеребченка за героїзм у боротьбі з ворогом удостоєно ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня і ордена Червоної Зірки. Багато селидівців загинуло в боях за Радянську Батьківщину.

Всі зусилля трудящих села були спрямовані на відбудову зруйнованого господарства. Німецькі варвари знищили багато господарських будівель, а в районі — 18 шахт державного і місцевого значення, спалили 2 залізничні станції, 2 лікарні, 5 клубів, 4 школи з великими бібліотеками. Під час відступу окупанти вивезли 19 340 цнт хліба, пограбували і по-варварському знищили понад 5 тис. голів худоби. Економіці села було завдано шкоди на загальну суму 46 415 тис. крб., а особистим господарствам селян — на 23,1 млн. карбованців[2].

Всією роботою по відродженню економіки району і районного центру — Селидівки — керував райком партії, що відновив свою діяльність 11 вересня 1943 року. Комуністи, які повернулися із східних районів країни, а також демобілізовані влились у первинні партійні організації, відновлені на підприємствах, в установах і колгоспах. Значну роботу розгорнув Селидівський райком комсомолу. Під його керівництвом відновлювались комсомольські організації. Молодь працювала на найважливіших ділянках. Все робилося для того, щоб якнайшвидше загоїти рани, заподіяні війною.

22 вересня 1943 року відбулося перше засідання Селидівської сільської Ради. На ньому було затверджено комісію по інвентаризації майна колгоспів, а 28 вересня виконком Ради заслухав питання про хід сівби озимих і збирання пізніх культур, про забезпечення колгоспів посівним матеріалом тощо.

Під керівництвом партійних організацій в селі збирались кошти у фонд оборони. Тільки за перші два місяці 1944 року трудящі Селидівки зібрали 100 890 крб. Свій десятиденний заробіток на будівництво танків і літаків відрахували робітники районного відділення зв'язку. З великим патріотичним піднесенням передплачували трудівники села воєнні позики. Так, колгоспник Є. В. Сніжко вніс на третю воєнну позику 7 тис. крб., О. К. Котляр — 1000 крб., Г. Г. Фесенко — 10 тис. карбованців[3].

Колгоспники Селидівки достроково завершили хлібоздачу державі у 1944 році. Вже в цьому році вони домоглися перших успіхів в освоєнні довоєнних сільськогосподарських площ. Комсомольсько-молодіжна тракторна бригада № 3 Селидівської МТС (бригадир Г. П. Жеребченко) до першої річниці визволення Донбасу виробила на кожний 15-сильний трактор по 820 га м'якої оранки, зекономивши при цьому 2600 кг пального. Комсомольсько-молодіжна ланка Н. Хацько виростила високий врожай проса — 16 цнт з га, комбайнер Г. Панасенко при завданні 9 га за зміну скошував і обмолочував 13 га зернових.

В наступному році колгоспи Селидівки засіяли 90,2 проц. всієї довоєнної посівної площі, відновили тваринницькі ферми, зокрема вівце- і свиноферми. Селидівській МТС за успішне виконання завдань по обробітку колгоспних полів було вручено Червоний прапор Наркомзему СРСР, а Селидівському району за успіхи у відродженні тваринництва вдруге присуджено перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони.

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 286, 298.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 79, арк. 101.

[3] Газ. «Большевистский путь» (Селидове). 10 лютого, 5 травня, 11 червня 1944 р.

Гаряче відгукнулися трудівники села на заклик ленінградців розгорнути масове соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань четвертої п'ятирічки. Ініціаторами його були комуністи і комсомольці, які працювали на відповідальних ділянках колгоспного виробництва. Одна з кращих в області тракторна бригада Г. Папети з Селидівської МТС уже на початок серпня 1946 року виробила на тракторі 1003 га умовної оранки, перевиконавши річний план і зекономивши близько 1,5 тонни пального. Ініціатор всесоюзного соціалістичного змагання — Селидівська МТС — ще 20 липня 1946 року виконала річний план тракторних робіт і була знову нагороджена перехідним Червоним прапором Міністерства землеробства СРСР.

У 1947 році колгоспи Селидівки вже освоїли 97 проц. довоєнної посівної площі. Незважаючи на те, що озимі посіви загинули, а весною і влітку почалася посуха, колгоспники після весняного пересіву зібрали по 10 цнт зернових, по 15 цнт технічних культур і по 120 цнт овочів з гектара. На 10 жовтня 1947 року вони виконали план хлібозаготівель[1]. У соціалістичному змаганні на честь 30-ї річниці Великого Жовтня трудівники Селидівської МТС виконали план за всіма видами тракторних робіт на 144,9 проц., виробивши на кожний 15-сильний трактор 1052 гектари.

Високих урожаїв зернових у четвертій п'ятирічці добилися: бригадир рільничої бригади колгоспу «Правда», колишній фронтовик І. Т. Бєлик, який одержав у 1947 році по 30,6 цнт зернових на площі 21 га і соняшнику — по 16,7 цнт на площі 30 га; бригадир рільничої бригади цього ж колгоспу М. А. Стегнієнко, який у 1949 році зібрав урожай озимої пшениці по 20 цнт з га на площі 110 га; ланкова комсомольсько-молодіжної ланки М. Г. Панасенко, яка в 1949 році зібрала врожай соняшнику по 22 цнт на площі 7,5 га та інші.

Трудівники колгоспних полів у 1949 році повністю освоїли довоєнну посівну площу і достроково виконали державний план хлібозаготівель. За успішне виконання завдань четвертої п'ятирічки, вирощення високих урожаїв і розвиток громадського тваринництва багато з них у 1947—1948 рр. було відзначено урядовими нагородами. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно першого секретаря Селидівського райкому партії С. П. Орловського і директора Селидівської МТС А. Т. Акимичева; ордена «Знак Пошани» — голову Селидівського райвиконкому Г. Г. Дорохова; медалі «За трудову доблесть» — ланкових колгоспу «Правда» Є. М. Жеребченко і А. П. Литвин та інших.

Дальших успіхів досягли трудящі Селидівки в роки п'ятої п'ятирічки. На початку 1951 року з 6 колгоспів у селі створено 2 великих: ім. Жданова і «Радянська Україна». Більш ефективно почали використовувати техніку, досягнення науки і передового досвіду в колгоспному виробництві, значно підвищилась продуктивність праці. У 1955 році врожай зернових по району становив 22,1 цнт з га на площі 20 621 га, а в колгоспі ім. Жданова — 26 цнт з га на площі 1033 га. Комбайнер Селидівської МТС П. Є. Романенко на комбайні «С-6» у цьому ж році зібрав урожай з площі 227 га і намолотив 595 тонн зерна; комбайнер І. К. Панасенко на комбайні «С-6» зібрав урожай з площі 310 га і намолотив 779 тонн зерна.

Значних успіхів досягли і тваринники. Доярка колгоспу ім. Жданова Г. М. Гладушко надоїла в 1955 році від кожної фуражної корови по 5008 кг молока і зайняла перше місце серед доярок області. Головний комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки нагородив її Великою золотою медаллю і преміював легковою автомашиною «Победа». У 1958 році Г. М. Гладушко надоїла по 4050 кг молока від кожної з 18 закріплених за нею фуражних корів. Вона удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Орденами і медалями були нагороджені й інші трудівники колгоспу.

З 1952 року в Селидівці та її околицях почались роботи по спорудженню шахт-гігантів: «Селидівська» № 1—2, «Селидівська-Південна» з проектною потужністю 3 тис. тонн на добу кожна, «Котлярівська» № 1—2 (нині «Росія») і «Лісовська» № 1—2 (нині «Україна») з проектною потужністю по 6 тис. тонн вугілля на добу. У зв'язку

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1449, оп. 1, спр. 166, арк. 1.

Урочиста піонерська лінійка, присвячена 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. Селидове, 1970 р.

із зростанням вугільної промисловості в районі восени 1955 року в Селидівці було створено трест «Селидіввугілля», який об'єднав шахти Селидівського району, виділені з тресту «Красноармійськвугілля».

16 листопада 1956 року рішенням Донецької обласної Ради депутатів трудящих село Селидівку було перейменовано в місто Селидове, а в грудні 1962 року його віднесли до категорії міст обласного підпорядкування. Колгоспи і радгоспи Селидівського району ввійшли до складу Мар'їнського і Красноармійського районів.

Тепер у місті і підпорядкованих Селидівській міськраді населених пунктах працює 10 шахт і шахтоуправлінь, 4 збагачувальні фабрики, шахтобудівне і 2 будівельних управління, комбінат підсобних підприємств, автотранспортне підприємство, заводи «Ливарник», цегельний і залізобетонних виробів, центральні електромеханічні майстерні і ремонтно-будівельне управління, а також кілька підприємств харчової промисловості: хлібний, консервний і молочний заводи, пункт «Заготзерно», контора «Заготживсировина» та інші. Всього в місті працюють понад 25 тис. робітників. Тільки за роки семирічки стали до ладу шахти «Росія», «Україна», «Селидівська» № 1—2 і «Селидівська-Південна».

У змаганні за право називатися колективами і ударниками комуністичної праці брали участь багато дільниць, цехів, бригад, шахтарів міста. Трудящі борються не тільки за виконання і перевиконання виробничих планів і підвищення продуктивності праці, але й за комуністичну культуру та побут.

В 1962 році на шахті «Росія», яка стала до ладу, почала боротися за звання колективу комуністичної праці прохідницька бригада О. Манзелепи, що відзначилася ще під час будівництва шахти. Слідом за нею у змагання включилися прохідницькі бригади на чолі з В. Барановським, І. Шумилом, Л. Постолом і видобувні бригади З. Міллериса та І. Глуходєда. Першою звання комуністичної удостоєна бригада З. Міллеріса, який перейшов у відстаючу бригаду іншої шахти і вивів її в передові. Згодом звання колективу комуністичної праці добилися бригади І. Шумила, Л. Постола та І. Глуходєда. У 1964 році на шахті «Росія» у змаганні за комуністичну працю брало участь 2178 чоловік. До 50-річчя Радянської влади шахтарі зобов'язались освоїти проектну потужність шахти — видобувати 6 тис. тонн вугілля на добу. Своє зобов'язання вони виконали.

За семирічку проведено велику роботу по технічному переоснащенню підприємства, запровадженню нової техніки і технології у виробництві. За успіхи, досягнуті у виконанні семирічного плану розвитку народного господарства СРСР, 190 трудівників Селидового в 1966 році нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

Борючись за втілення в життя рішень XXIII з'їзду КПРС, партійні, профспілкові і комсомольські організації мобілізували трудящих міста на успішне виконання п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки. Вони всіляко підтримують творчу ініціативу мас у розвитку різних форм соціалістичного змагання, узагальнюють і поширюють передовий виробничий досвід. З 3687 членів міської партійної організації 2481 працює на підприємствах промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку.

Комуністи — Герой Соціалістичної Праці Д. Т. Григоренко, депутат Верховної Ради УРСР М. Д. Білецький, знатні шахтарі Н. І. Смашной, Н. Г. Лавриненко та багато інших — виступили ініціаторами змагання за надплановий донецький ювілейний процент. На всіх шахтах міста було створено школи передового досвіду, в яких вивчалися нові методи проходження гірничих виробок, видобутку вугілля, впровадження наукової організації праці тощо. У 1967 році в цих школах навчалося 776 шахтарів. Тільки за 1966—1967 рр. проведені 74 виїзди комплексних бригад шахтарів у інші вугільні тресті й шахти області для обміну досвідом. Підвищуються економічні знання робітників провідних професій.

Завдяки науковій організації праці на шахтах тресту «Селидіввугілля» було заощаджено в 1967 році 288,4 тис. крб. В рахунок донецького ювілейного процента вироблено надпланової продукції на суму 3305 тис. крб. Шахтарі дали країні додатково до плану 210 тис. тонн вугілля і 197 тис. тонн вугільного концентрату. Колективи міста добилися 468 тис. крб. надпланового прибутку. План освоєння капіталовкладень будівельними організаціями міста виконано на 117,6 проц., введено в експлуатацію 24 433 кв. метри житлової площі.

У 1968 році обсяг валової продукції, яку випустили підприємства міста, становив 45104,7 тис. крб. Понад план реалізовано продукції на суму 1250 тис. крб. Шахта № 1—2 «Селидівська» виконала план вуглевидобутку за 1968 рік і видала понад план 40,8 тис. тонн вугілля.

Готуючись гідно зустріти 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудящі Селидового виконали завдання п'ятирічки достроково, а багато колективів — до ювілею. Колектив шахти «Україна» відзначено Ленінською ювілейною почесною грамотою.

Зростання продуктивності праці робітників сприяє поліпшенню їх добробуту. Середньомісячна заробітна плата робітника на підземних роботах у тресті «Селидіввугілля» в 1968 році становила 243,3 крб., а по шахті № 1—2 «Селидівська» — 274,4 карбованця.

Розширилась мережа державної і кооперативної торгівлі. В місті є дві основні торговельні організації: відділ робітничого постачання тресту «Селидіввугілля» і Селидівська райспоживспілка. В самому тільки Селидовому — 36 магазинів, 7 їдалень, 5 ларків, 14 буфетів, 2 ресторани, чайна і 7 закусочних із річним товарооборотом 13 млн. 990 тис. карбованців.

Значно зросла купівельна спроможність населення. 302 жителі Селидового мають власні легкові автомашини і 1205 чоловік — мотоцикли. А загалом у трудящих, що живуть на території Селидівської міськради, в особистому користуванні 988 автомашин, 3303 мотоцикли, 637 моторолерів і 20 мотопедів.

У великих масштабах провадиться житлове будівництво. Житловий фонд у Селидовому становить уже 172 тис. кв. метрів. Тут побудовано 2977 будинків (з них 25 багатоповерхових); більшість з них з цегельним облицюванням і шиферною покрівлею. Щороку будується 30—50 тис. кв. метрів площі за рахунок держави і понад 3,5—4 тис. кв. метрів — на кошти населення.

До послуг жителів Селидового — водопровід, 2 лазні, пральня, 4 перукарні, швейна майстерня, ательє по ремонту телевізорів і радіоприймачів і т. п.

Окрасою Селидового є парк ім. В. І. Леніна площею 30 га. Уже зараз на кожного жителя міста припадає по 8 декоративних дерев.

Клуб шахти «Селидівська» № 1—2. Селидове, 1965 р.

У Селидовому є дві лікарні на 490 ліжок, дитяча лікарня на 100 ліжок, поліклініка, стоматологічна поліклініка із зубопротезною лабораторією, три оздоровчих пункти, один фотарій та інгаляторій, пункт швидкої допомоги, пологовий будинок, жіноча консультація. У медичних закладах працюють 64 лікарі і 276 чоловік середнього медперсоналу. Серед них відмінники охорони здоров'я В. І. Пшенишнюк, Г. О. Бєликова, Б. П. Томов, Ю. С. Овчаренко.

У місті є стадіон, десятки спортивних майданчиків. У 1970 році завершилося будівництво спортивного комплексу.

До Великої Вітчизняної війни в Селидовому була одна середня і три початкові школи, а зараз — дві середні, три восьмирічні і дві початкові школи, в яких навчається 3917 учнів і працює 154 вчителі. Є також середня школа робітничої молоді (154 учні, 10 учителів). Серед учителів — відмінники народної освіти: О. С. Світла, М. П. Гришко, П. О. Копачов, А. І. Авраменко, П. Д. Братусь, В. А. Руппа, М. І. Дзюба, Н. І. Булдигіна, Л. А. Бережна. У 1965 році в Селидовому відкрито гірничий технікум. Він готує спеціалістів підземної розробки вугільних родовищ, гірничої електромеханіки та бухгалтерського обліку. Зараз у ньому вчиться на денному відділенні 707 студентів і на вечірньому —526, працюють 54 викладачі. У 1968 році в технікумі відбувся перший випуск спеціалістів. У Селидівській музичній школі навчається 273 учні. В 8 дитячих комбінатах виховується 965 дітей.

Розширюється мережа культурно-освітніх закладів. У місті є два будинки культури, клуб ім. В. І. Леніна, дві бібліотеки з книжковим фондом 58 624 томів. Бібліотеки обслуговують 4137 читачів. Селидівчани мають 2111 телевізорів, 1860 радіоприймачів і 3052 радіоточки. Майже всі трудящі передплачують періодичні видання: на кожну тисячу жителів припадає 1550 примірників газет і журналів.

Учасники художньої самодіяльності будинку культури ім. Г. І. Петровського не раз брали участь в оглядах і фестивалях області і республіки. Так, у 1953 році оркестр народних інструментів (керівник Ф. І. Коровка) був учасником республіканського огляду і зайняв друге місце серед музичних колективів. Гуртки самодіяльності будинку культури нагороджені 27 грамотами Донецького обласного управління культури, 11 дипломами 1-го ступеня обласного оргкомітету за участь в обласному фестивалі молоді, а також кубком за участь в обласному фестивалі 1958 року, що відбувся в місті Донецьку.

Всім, хто приходить відпочивати у клуби і палаци міста, полюбилися живі форми масової пропаганди — вечори запитань і відповідей, усні журнали, тематичні вечори, недільні читання, диспути, зустрічі з передовиками виробництва, ветеранами Жовтневої революції і Великої Вітчизняної війни.

При клубах і палацах культури працюють хореографічні, хорові і драматичні колективи, духові оркестри, оркестри народних інструментів, агіткультбригади і 20 інших гуртків (крою та шиття, художньої вишивки і т. д.), у роботі яких бере участь 1359 чоловік. У клубі ім. В. І. Леніна організовано жіночий вокальний ансамбль, при Селидівській автобазі — естрадний оркестр.

У 1967 році кращі колективи художньої самодіяльності були представлені на обласному фестивалі, чотири з них стали дипломантами фестивалю: оркестр народних інструментів Будинку культури ім. Петровського, хор і чоловічий вокальний ансамбль Палацу культури ім. 40-річчя Жовтня та хор клубу ім. Леніна.

За останні роки в гостях у селидівців побували актори Донецького драматичного театру ім. Артема, Шахтарський ансамбль пісні і танцю, хорова капела «Трембіта», театр Центрального Будинку Радянської Армії, артисти кіно.

При клубах і палацах культури працюють університети музичної культури, здоров'я, університет для батьків та інші. Значна увага приділяється лекційній пропаганді та іншим масовим заходам. Так, за 1968 рік у клубах і палацах культури було прочитано 612 лекцій і доповідей, проведено 364 молодіжних і тематичних вечорів, 92 вечори трудової і бойової слави, відбулися зустрічі з передовиками виробництва і ветеранами Великої Жовтневої соціалістичної революції і Великої Вітчизняної війни.

Важливе місце у комуністичному вихованні трудящих належить кімнаті бойової і трудової слави. Тут проводяться бесіди і тематичні вечори, читаються доповіді про історію Радянської Армії, про героїчні бойові і трудові подвиги радянських людей, організуються зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни і праці.

У місті є 104 первинні профспілкові організації — гірників, будівельників, працівників транспорту, народної освіти, охорони здоров'я тощо.

У 76 первинних партійних організаціях міста налічується 3848 комуністів, 73 комсомольські організації об'єднують 6379 членів ВЛКСМ.

259 кращих представників трудящих — передовиків виробництва місцевих шахт, будівельників, інженерів і техніків, колгоспників, учителів, лікарів — є депутатами Селидівської міської Ради. Серед них бригадир гірників очисного забою шахти № 40 «Курахівка» Герой Соціалістичної Праці О. М. Ковтун, робітниця шахтоуправління № 10, учасниця Великої Вітчизняної війни В. С. Лебедка.

Так живуть і працюють мешканці Селидового — міста, що виросло з маленького степового села у великий промисловий центр Донецького краю.

В. П. БІЛИК

ГІРНИ́К

Гірник (до 1958 року — селище міського типу Соцмістечко) — місто районного підпорядкування, підпорядковане Селидівській міській Раді депутатів трудящих. Розташоване на західному схилі Донецького кряжа, на річці Вовчій, лівій притоці Самари, за 15 км на південний схід від Селидового і за 40 км на захід від обласного центру, з якими його зв'язують асфальтовані шосе. До найближчої залізничної станції Цукуриха — 7 км. Від неї через місто проходять під'їзні колії до Курахівської групи шахт. Населення — понад 16,5 тис. чоловік.

Гірник — місто шахтарів. Його засновано в 1938 році, коли за рішенням Комуністичної партії і Радянського уряду розгорнулося будівництво Курахівської групи шахт (№№ 40, 42, 43)[1].

Передісторія міста тісно зв'язана з освоєнням і розробкою вугільних родовищ західної частини Донбасу. Ще в середині XIX ст. там, де тепер розташований Гірник, поблизу річки Вовчої було відкрито поклади вугілля. Саме тоді тут з'явилися перші дрібні кам'яновугільні копальні, що належали поміщикам та місцевим селянам. Проте через відсутність залізниць, ринків збуту і невигідність перевезень вугілля гужовим транспортом розробка його скоро припинилася.

Але геологічні дослідження тут тривали і в другій половині XIX ст. У 60—80-х рр. гірничі інженери брати Носови, а також магістр геології проф. А. В. Гуров і визначний російський геолог, академік Г. П. Гельмерсен, обслідуючи західну частину Бахмутського повіту, виявили пласти вугілля завтовшки понад аршин.

Розробка цих пластів стала більш інтенсивною з побудовою Катерининської залізниці, що проходила за 25 верст від копалень. Будівництво залізниці повністю завершилося 18 травня 1884 року. Наприкінці XIX ст. і в першому десятиріччі XX ст. вздовж правого берега річки Вовчої виникло близько десятка невеликих вугільних копалень іноземних, російських та українських підприємців[2].

Бурхливе освоєння цих багатих вугільних родовищ почалося лише за Радянської влади. Вже на кінець 20-х рр. у цьому районі було проведено геологорозвідувальні роботи, на основі яких трест «Донвугілля» вже в 1929—1930 рр. склав перспективні плани будівництва нових шахт. Їх проектування було доручено Харківському інститутові «Діпрошахт» (з 1937 року — «Південшахтопроект»).

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-2794, оп. 3, спр. 16, арк. 8.
[2] Вся Екатеринославская губерния, 1913 г., стор. 57.

У зв'язку із зрослими потребами країни в паливі у 1938 році почалося швидкісне будівництво Курахівської групи шахт (№№ 40, 42 та 43), для чого в складі тресту «Донбасшахтобуд» було створено спеціальне шахтобудівельне управління Курахівської проходки. Його очолили досвідчені інженери-шахтобудівельники, комуністи: М. П. Токарєв, О. Г. Бєлов і П. І. Хохлов.

У березні 1938 року головний інженер будуправління Курахівської проходки тресту «Донбасшахтобуд» О. Г. Бєлов забив у відкритому степу перший кілочок розмітки майбутньої шахти № 40 «Курахівка»[1]. Почалося швидкісне спорудження першої з трьох шахт. Водночас Рутченківське будуправління тресту «Донбасжитлобуд» будувало житла для робітників. Так почалася історія нинішнього міста.

Колектив шахтобудівельників день у день зростав. На будову були направлені кращі бригади прохідників з інших будуправлінь тресту «Донбасшахтобуд» і діючих шахт. Прибували також робітники, колгоспники і службовці з навколишніх міст і сіл, а також з інших областей країни. На літо 1938 року колектив будівельників налічував понад 1200 чоловік.

1 червня 1938 року на будівництві шахти № 40 «Курахівка» було створено партійну організацію Курахівської проходки, яка спочатку налічувала в своїх рядах 11 чоловік. Серед них були начальник будівництва М. П. Токарєв, головний інженер О. Г. Бєлов, секретар парторганізації П. С. Коваленко, начальник гірничого цеху П. І. Хохлов, прохідник І. О. Кузоятов та інші. Профспілкову організацію очолив робітник М. Ф. Перевізник, комсомольську — Г. Трилісенко (нині проживає у м. Селидовому).

Працювати доводилось у важких умовах: не вистачало житла, і люди змушені були селитися спочатку в палатках, у навколишніх хуторах і селах (Ізмайлівці, Курахівці, Желанному, Новоселидовому) та в нашвидку збитих бараках. Але всіх об'єднувало прагнення якомога швидше здати шахту в експлуатацію, дати країні вугілля. Партійна організація і керівники будови мобілізували колектив будівельників на те, щоб спорудити шахту за один рік, хоча шахти такої потужності раніше будувалися протягом 5—7 років. На будові застосовувалися нові методи організації робіт, було складено тверді графіки будівництва, широко здійснювалася механізація, що дало змогу збільшити темпи проходки шахтних стволів до 150 метрів на місяць, а також прискорено підготувати похилі й горизонтальні виробки, індустріальним методом звести будівлі і споруди на поверхні шахт. Високі зразки в праці демонстрували прохідники Г. В. Півник, В. Г. Півень, А. І. Доренський, П. Колесник, Д. Митрохін, І. І. Калайда, слюсар С. Г. Колодкін та багато інших робітників.

Завдяки самовідданій праці будівельників шахту № 40 «Курахівка» було введено в дію в рекордно короткий строк — за 9 місяців. 22 січня 1939 року вона видала на-гора перші тонни вуґілля. Підприємство було обладнане найновішою технікою: стрічковими конвейєрами, врубмашинами. Спочатку шахта давала 312 тонн вугілля на добу при проектній потужності 1000 тонн, а напередодні війни — 510 тонн[2]. Поступово складався гірницький колектив: на шахті залишилося працювати багато будівельників, перейшла сюди й частина кваліфікованих гірників із сусідніх шахт, влилися молоді кадри. На початок листопада 1939 року на шахті № 40 працювало 428 чоловік, з яких 237 брали активну участь у соціалістичному змаганні.

Водночас будувалася друга шахта — № 42 «Курахівка», до спорудження якої колектив шахтобудівників приступив на початку 1939 року.

А поруч, у степу, за кілометр на схід від шахт, виростало селище гірників. На кінець 1938 року будуправління тресту «Донбасжитлобуд» здало вже перші 60 одноповерхових житлових будинків для шахтарів. Нове шахтарське селище назвали Соцмістечком. Воно було підпорядковане Новоселидівській сільській Раді Селидівського району. На 15 січня 1939 року в Соцмістечку жило 860 чоловік.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 1366, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
[2] Там же, спр. 5, арк. 10; ф. 67, оп. 1, спр. 206, арк. 12.

7 квітня 1939 року, відповідно до рішення Селидівського райкому КП(б)У, єдина парторганізація в Соцмістечку була поділена на 2 окремі партійні організації: шахтобудівників, що споруджували шахту № 42, і робітників діючої шахти № 40 «Курахівка». На кінець 1939 року тут налічувалося 32 комуністи. Першим секретарем партійної організації шахти № 40 «Курахівка» було обрано робітника П. С. Мітрушина. Активну участь у роботі парторганізації брали комуністи: головний інженер шахти О. О. Мірошниченко, заступник начальника шахти М. Ф. Яловий, начальник дільниці П. П. Базилевський, шахтарі І. О. Кузоятов, М. А. Гуков та інші. Були створені також комсомольська й профспілкова організації.

Колектив гірників шахти № 40, очолюваний комуністами, наполегливо боровся за підвищення вуглевидобутку, брав активну участь у соціалістичному змаганні за якнайшвидше освоєння проектної потужності підприємства. Самовіддано працювали сотні шахтарів. Серед них: машиніст врубмашини П. І. Крижанівський, його помічник — комуніст К. І. Євсюков, начальник дільниці — комуніст П. П. Базилевський, вибійник — комуніст А. І. Хатюшин, прохідники А. І. Семенуха, Л. Ю. Воронов, І. П. Котляров та інші.

7-го квітня 1940 року було здано в експлуатацію збудовану також швидкісним методом другу шахту — № 42 «Курахівка», в якій підрубка і транспортування вугілля були повністю механізовані. В січні 1940 року будівельники, очолювані інженером комуністом Х. Й. Бумажним, заклали шахту № 43 «Курахівка». Планувалося ввести її в дію в наступному, 1941 році, але перешкодила війна.

Із зростанням промислових підприємств зростало й робітниче селище. До літа 1941 року в Соцмістечку вже налічувалося 5 тис. жителів. На цей час тут було збудовано нові житлові будинки для гірників: 6 — двоповерхових будинків і 4 квартали — з 56 двоквартирними фібролітовими будинками, 2 квартали (21 житловий будинок) для інженерно-технічних працівників, а також 8 гуртожитків для молодих робітників. Але житла все ще не вистачало, і тому багато шахтарських сімей мешкало за 3 км від шахт — на хуторі Ізмайлівці, в селах Новоселидовому, Курахівці, Желанному[1].

Велике піклування про благоустрій Соцмістечка і поліпшення побуту його жителів виявляли місцеві органи Радянської влади, зокрема Селидівська районна та Новоселидівська сільська Ради депутатів трудящих, а також партійні та профспілкові організації шахт і жіноча рада селища, очолювана Г. С. Котляровою.

1 вересня 1939 року в одному з будинків відкрили початкову школу. Її завідуючою стала вчителька (нині пенсіонерка) К. І. Голуб. Напередодні війни в цій школі навчалося близько 200 учнів. Побудували також амбулаторію, переобладнали під клуб один з бараків, відкрили 2 магазини. При шахтах працювали лазні. В селищі намічалося побудувати ще ряд культурних і побутових закладів. Але підступний напад фашистської Німеччини на СРСР порушив мирне життя радянських людей.

В перші ж дні Великої Вітчизняної війни більшу частину чоловічого населення було призвано до лав Червоної Армії. Багато шахтарів, у т. ч. комуністи — врубмашиніст К. І. Євсюков, вибійник А. І. Хатюшин та інші, пішли на фронт добровільно. Частина гірників увійшла до складу 383-ї шахтарської дивізії, формування якої почалося в серпні 1941 року.

Колектив шахтарів, які лишилися в селищі, очолили комуністи, добиваючись невпинного підвищення продуктивності праці і збільшення видобутку вугілля. За рішенням Селидівського райкому партії всі комуністи і кадрові робітники були закріплені на основних ділянках роботи. Забуваючи часто про відпочинок і сон, самовіддано працювали начальник шахти № 40 «Курахівка» Б. Ю. Папу, помічник начальника цієї шахти М. Ф. Яловий, начальник підривних робіт А. Я. Лобанов, начальник дільниці П. П. Базилевський, найстаріший прохідник І. М. Музикан-

[1] Донецький облпартархів, ф. 1366, оп. 1, спр. 2, арк. 69; спр. 3, арк. 9, 41.

тов, кріпильники В. М. Костриков, І. О. Цимарний та інші. Багатьох чоловіків, які пішли на фронт, замінили жінки та підлітки.

За рішенням Сталінського обкому та Селидівського райкому КП(б)У первинні партійні організації шахт у серпні—жовтні 1941 року направили багатьох жителів селища на будівництво оборонних споруд у Дніпропетровській, Запорізькій і Сталінській областях. А коли над Соцмістечком нависла загроза ворожої окупації, вжили заходів до евакуації народного добра, гірничошахтного обладнання й механізмів. Обидві діючі шахти — №№ 40 і 42 — зруйнували, а шахтне устаткування, якого не можна було вивезти в глиб країни, знищили. Частина робітників, інженерів і техніків евакуювалася у східні райони країни, де працювали на шахтах комбінату «Карагандавугілля», передаючи нагромаджений у Донбасі досвід шахтарям Казахстану.

20 жовтня 1941 року Соцмістечко захопили німецько-фашистські загарбники[1]. Почалися репресії, вбивства. Гітлерівці розстріляли начальника підривних робіт шахти № 40 комуніста А. Я. Лобанова, головного механіка шахти № 42 Недвигу, енергетика Шепілова і слюсаря Шушпана, які висаджували в повітря шахти і не встигли евакуюватися. Жителів, які переховували партизанів і парашутистів, розстрілювали разом з їх родинами. На підставі розпорядження німецької комендатури окупанти забирали у місцевих жителів усі вироби з міді, цинку, нікелю, свинцю, бронзи, срібла, червоного чавуну тощо.

Всі жителі починаючи з 14 років підлягали загальній трудовій повинності. Фашисти та їх прихвосні силою змушували населення і військовополонених відбудовувати шахти. Так, 4 червня 1943 року Галицинівська сільська управа Селидівського району під загрозою застосування зброї запропонувала 20 кадровим робітникам шахти № 43 «Курахівка», які переховувалися в навколишніх селах, негайно повернутися для виконання відбудовних робіт.

Але радянські люди зривали всі спроби фашистів налагодити видобуток вугілля, відмовлялися сплачувати податки, ховалися від вивезення до фашистської Німеччини. За час окупації жодна з трьох шахт фактично не працювала. Лише через шурфи шахт № 40 і 43 гітлерівцям вдалося видавати на-гора по 3—5 тонн вугілля на добу.

Для керівництва боротьбою проти німецько-фашистських загарбників у тилу ворога Селидівський райком партії залишив у селищі кількох комуністів-шахтарів. У жовтні 1941 року за рішенням Сталінського обкому КП(б)У секретарем Селидівського підпільного райкому партії було затверджено парторга ЦК ВКП(б) на шахті № 40 «Курахівка» М. С. Келиша. Згодом підпільний райком партії влився в Селидівський партизанський загін П. Г. Пасічного, і вони разом проводили бойові операції проти німецько-фашистських загарбників у Ямському, Слов'янському й Артемівському районах області[2].

17 липня 1942 року в зв'язку з обставинами, що склалися на той час, командування загону прийняло рішення пробиратися в Селидівський і Добропільський райони, де були бази продовольства і боєприпасів. Було вирішено в цих місцях здійснювати бойові операції проти фашистів, пускати під укіс ворожі ешелони. Під час переходу на нове місце, в районі Рай-Олександрівки Слов'янського району загін потрапив на мінне поле, на якому підірвалося п'ять партизанів. Двоє з них відразу ж померли. Загинув і М. С. Келиш. Товариші по загону поховали його в Рай-Олександрівці.

На мінному полі був тяжко поранений і комісар загону О. Т. Литвиненко, який працював перед війною завідуючим відділом пропаганди й агітації Селидівського райкому партії. Перебуваючи на лікуванні в селі Курахівці Селидівського району,

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 135, 136, 381, 383.

[2] Донецький облпартархів, ф. 67, оп. 1, спр. 137, арк. 2; ф. 326, оп. 11, спр. 5, арк. 10, 98; спр. 2, арк. 79, 81.

він проводив серед населення масово-роз'яснювальну роботу, а потім створив бойову групу з комуністів і комсомольців села та Курахівської групи шахт. Вона підтримувала зв'язок з патріотичною групою шахти № 38 «Курахівка», очолюваною лікарем Д. Й. Кириленком[1].

Влітку 1943 року штаб партизанського руху при Військовій Раді Південного фронту направив у ряд населених пунктів Донбасу, в т. ч. і в Селидівський район, диверсійно-організаторські групи. Зв'язавшись із місцевими підпільниками, очолюваними О. Т. Литвиненком,вони допомагали частинам Червоної Армії визволити район від гітлерівських загарбників[2].

8 вересня 1943 року частини Червоної Армії — 948-й та 953-й полки 257-ї стрілецької дивізії визволили Соцмістечко[3].

Свято шанують трудящі селища пам'ять про тих, хто загинув у бою, визволяючи їх із фашистської неволі. У 1957 році жителі Соцмістечка перенесли 30 трун з останками радянських воїнів, які загинули на території селища й були поховані біля терикону шахти № 43 «Курахівка», у братську могилу в центральному сквері біля пам'ятника В. І. Леніну. Тут же встановили статую скорботної матері. Біля цього священного місця жителі Гірника збираються на мітинги.

Відступаючи, фашисти повністю зруйнували всі шахти, знищили виробничі корпуси і споруди, затопили підземні виробки, спалили в Соцмістечку багато житлових будинків, амбулаторію, клуб. Сотні радянських військовополонених загинули від голоду і знущань фашистів у двох таборах, що були розташовані в селищі й на шахті № 43. Десятки хворих гітлерівці живими спалили в бараках. У 1960 році жителі Гірника встановили пам'ятник на братській могилі, де поховані закатовані фашистами радянські військовополонені.

Понад 1000 юнаків і дівчат з Селидівського району фашисти вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Серед них було багато молоді з Соцмістечка.

Після визволення селища від гітлерівських загарбників усі сили його жителів були спрямовані на відбудову зруйнованих окупантами шахт, житлових будинків, культурно-освітніх і побутових закладів. Цією роботою керували Селидівський райком партії, райвиконком, а також Новоселидівська сільська Рада, що відновили свою діяльність у вересні 1943 року. Насамперед намічалося відбудувати шахти № 40 і 43 «Курахівка». 7 лютого 1944 року було створено об'єднану парторганізацію двох шахт. На обох шахтах відновились комсомольські та профспілкові організації. Шахту № 40 знову очолив комуніст Б. Ю. Папу, який повернувся з Караганди.

Відбудовні роботи на шахтах № 40 і 43 спільно з гірниками проводив колектив будуправління № 6 тресту «Артемшахтовідбудова», очолюваний Героєм Соціалістичної Праці комуністом В. Я. Сокологорським.

То були дні, сповнені трудовим героїзмом робітників. 62-річний шахтар-ветеран І. М. Музикантов, відмовившись від пенсії, очолив бригаду прохідників головного ствола шахти № 40, В. М. Костриков — бригаду, що відбудовувала допоміжний ствол. По дві зміни працювали робітники Л. Ю. Воронов, І. П. Бірюков, Г. С. Кудінов, С. Ф. Забасень, О. І. Гуричев і багато інших. Вже наприкінці 1943 року шахта № 40 почала видавати перше вугілля — близько 73 тонн на добу.

В переддень нового 1944 року шахтарі Соцмістечка рапортували, що на шахті № 40 «Курахівка» квартальне завдання вуглевидобутку перевиконано і країні відправлено 365 тонн палива понад план.

31 березня 1944 року спільними зусиллями будівельники і гірники завершили відбудову першої черги шахти № 40. До кінця травня 1944 року видобуток вугілля на ній досяг 66 проц. довоєнного рівня, тобто становив 340 тонн на добу.

У травні 1944 року Селидівський райком партії провів кущові партійні збори

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 2, арк. 81; спр. 55а, арк. 98.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 286, 298.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 55а, арк. 15.

Курахівської групи шахт (№№ 38, 40, 42, 43), на яких комуністи прийняли рішення якомога швидше відбудувати шахти і збільшити видобуток вугілля.

Завдяки героїчним зусиллям гірників і будівельників було відбудовано і 21 липня 1944 року здано в експлуатацію шахту № 43 «Курахівка». Добре працювали на відбудові комсомольці, які виконували виробничі завдання на 120—150 проц. На цей час тут налічувалось уже 600 робітників, у т. ч. 4 комуністи і 30 комсомольців. 10 вересня 1944 року за рішенням Селидівського райкому КП(б)У на шахті № 43 було створено окрему партійну організацію[1].

Успішно йшла і відбудова другої черги шахти № 40 «Курахівка». У 1944 році гірники цієї шахти виконали план вуглевидобутку на 115 проц. і дали у фонд оборони країни 16,5 тис. тонн надпланового палива, досягнувши довоєнного рівня.

Особливо високих показників у праці домоглася комсомольсько-молодіжна бригада наваловідбійників шахти № 40 «Курахівка», де бригадиром був секретар комсомольської організації В. М. Кузнецов. Молодь щомісяця виконувала виробничі завдання на 150—200 процентів.

У відбудовних роботах брали участь і домогосподарки, які під час недільників відвантажували вугілля, породу, очищали шахтні двори, розвантажували ліс, впорядковували і озеленювали селище тощо.

До травня 1944 року лише для гірників шахти № 40 було відремонтовано 500 квартир, підключено електроенергію, встановлено 120 радіоточок. Ще восени 1943 року відбудували гуртожитки, клуб, початкову школу, амбулаторію, магазини, водопровід. Для підготовки молодих гірників у 1944 році в селищі відкрили школу фабрично-заводського навчання.

Загоюючи рани, завдані гітлерівськими загарбниками, трудящі Соцмістечка водночас подавали велику допомогу фронту. Так, гірники шахти № 40 «Курахівка» в 1944 році внесли з особистих заощаджень у фонд оборони країни 52 тис. крб. та у фонд допомоги сім'ям військовослужбовців — 48 тис. крб., передплатили на 500 тис. крб. 3-ю воєнну позику і придбали на 151 тис. крб. квитків грошово-речової лотереї.

Героїчно воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни бійці Червоної Армії — жителі Соцмістечка. 93 з них нагороджені бойовими орденами й медалями СРСР. За відвагу й героїзм, виявлені в боях за розширення плацдарму на лівому березі Вісли, командирові батареї протитанкових гармат, старшому лейтенантові, комуністу М. М. Турчину присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Після повернення з армії він став гірником і в останні роки працює помічником головного інженера шахти № 40 «Курахівка». Гірничий майстер цієї шахти Ф. Т. Луньов за бойові подвиги під час форсування річки Міусу і визволення Донбасу був удостоєний ордена Червоної Зірки. З орденом Червоної Зірки повернулись після війни гірники О. М. Ковтун, М. А. Вишненко та інші. З боями дійшов до Ельби капітан І. О. Силін, брав участь у штурмі рейхстагу старший лейтенант Г. О. Наулько. Учасницями Великої Вітчизняної війни були й жінки селища: інженер, депутат міськради М. М. Валькова, медсестра О. П. Коновалова, вчительки Н. Г. Махнюк і К. В. Дмитренко, буфетниця П. Ф. Хриплива та інші.

Багато шахтарів Соцмістечка загинуло в боях за Батьківщину: А. І. Семенуха — прораб шахти № 43 «Курахівка», І. П. Котляров, П. Г. Ткаченко, С. А. Сухов, І. Д. Бова — наваловідбійники шахти № 40 «Курахівка», Я. І. Максименко — помічник механіка, Я. П. Уперенко — вибійник шахти № 42 «Курахівка» та ін. Меморіальні дошки з їх іменами нагадують молодим гірникам про тих, хто будував ці шахти, хто віддав життя в боях з ворогом, захищаючи свободу і щастя прийдешніх поколінь.

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни у Соцмістечко почали повертатися його ветерани, демобілізовані воїни, які гаряче взялися до роботи. Добре працювали наваловідбійник І. О. Силін, гірничий майстер шахти № 40 Ф. Т. Луньов, нормувальник шахти № 42 М. А. Вишненко, комуніст, прохідник шах-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 2670, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 16, 17; спр. 2, арк. 3.

ти № 42 Г. О. Наулько, начальник дільниці шахти № 42 комуніст М. М. Передерій та інші. Комуніст А. В. Бариков, повернувшись на свою рідну шахту, очолив роботу на найважчій дільниці № 2, де вода затопила виробки, підмивала стояки, що призводило до обвалів. З допомогою кадрових робітників він поліпшив систему кріплення, організував шефство досвідчених гірників над молоддю, впорядкував лаву і відремонтував механізми. 19 червня 1946 року виробниче завдання на дільниці було виконано на 200 проц., понад план видобуто 149 тонн вугілля[1]. Колектив дільниці вийшов переможцем у соціалістичному змаганні.

В перший же рік четвертої п'ятирічки трудящі Соцмістечка повністю завершили відбудову шахти № 40 «Курахівка». В 1946 році тут було перевищено довоєнний рівень видобутку вугілля. В серпні 1945 року почались відбудовні роботи на шахті № 42 «Курахівка», які завершилися 16 червня 1947 року. З жовтня 1946 року на будівництві створено було партійну організацію, яка спочатку об'єднувала 6 комуністів. 21 серпня 1947 року за рішенням Селидівського райкому партії тут створили вже партійну організацію шахти.

Зростали кадри робітничого класу. На 1 січня 1948 року на шахтах Соцмістечка працювало 2678 чоловік (з них на підземних роботах — 1612), в т. ч. 68 членів та кандидатів у члени партії і 95 комсомольців[2].

До Дня шахтаря, який країна вперше святкувала 29 серпня 1948 року, гірники всіх трьох шахт Соцмістечка достроково завершили річну програму вуглевидобутку. На кінець 1948 року гірники шахти № 40 «Курахівка» освоїли проектну потужність підприємства і давали палива в 5 разів більше, ніж до війни. За успіхи, досягнуті у видобутку вугілля, колективам шахти № 40 і № 43 було присуджено перехідні Червоні прапори Сталінського обкому партії, обкому профспілки вугільників і комбінату «Артемвугілля». 199 гірників шахти № 40 «Курахівка» одержали урядові нагороди: 6 з них удостоєні ордена Леніна, 29 — ордена Трудового Червоного Прапора, 40 — медалей «За трудову відзнаку» і «За трудову доблесть», 124 — медалі «За відбудову шахт Донбасу». 57 ветеранам шахти присвоєно звання почесного шахтаря.

В четвертому кварталі 1949 року гірники шахти № 40 «Курахівка» завоювали першість у всесоюзному змаганні працівників вугільної промисловості. Колективу було присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) і присвоєно звання шахти високої продуктивності праці. Виробіток на одного гірника тут досяг 40 тонн, що становило 134 проц. норми. В першому кварталі 1950 року цей колектив знову завоював всесоюзну першість. На кінець листопада 1950 року шахта дала понад річний план 41 700 тонн вугілля. Всього в останньому році четвертої п'ятирічки гірники шахти видали на-гора 70 ешелонів надпланового палива. Свій п'ятирічний план вони виконали достроково — напередодні 33-х роковин Жовтня. За сумлінну роботу в 1950 році було нагороджено орденами і медалями Союзу РСР 161 працівника шахти, в т. ч. комуністів В. А. Лобанова, І. В. Сигарєва та інших.

Успішно завершили останній рік п'ятирічки і робітники шахти № 42 «Курахівка». В 1950 році середньодобовий видобуток вугілля тут становив близько 440 тонн. Річний план вуглевидобутку було виконано на 106,1 проц. і видано на-гора понад план 9250 тонн вугілля[3].

Гірники успішно впроваджували і освоювали нову вітчизняну техніку: врубові і породонавантажувальні машини, конвейєри, потужні електровози, вугільні комбайни «Донбас», що позитивно позначилося на зростанні продуктивності праці. Велику роль у цьому відіграло також переведення лав на циклічний графік роботи.

Комуністи й комсомольці йшли в авангарді змагання, подаючи приклад у роботі. Протягом усієї четвертої п'ятирічки дільниця № 2 шахти № 40, очолювана комуністом А. В. Бариковим, тримала першість у змаганні. Понад 250 гірників цієї дільниці

[1] Газ. «Социалистический Донбасс», 23 червня 1946 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 2658, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 8, 17; спр. 3, арк. 30; ф. 67, оп. 1, спр. 141, арк. 1.
[3] Там же, спр. 6, арк. 74.

виконали по півтори, дві й більше п'ятирічних норм. В листопаді 1950 року на дільниці А. В. Барикова було досягнуто рекордної продуктивності врубівки. За 28 робочих днів кращі врубмашиністи І. В. Чернишевський та В. І. Новицький видобули 16 800 тонн вугілля. На 125—130 проц. виконувала завдання і дільниця П. П. Базилевського.

Комсомольсько-молодіжна бригада, керована наваловідбійником комсомольцем М. Ф. Назаренком, щомісяця виконувала завдання на 140—150 проц., а бригада комсомольця Д. В. Насонова — на 200—250 процентів.

На шахтах Соцмістечка за роки четвертої п'ятирічки виросло багато передовиків виробництва, які показали зразки трудового героїзму. Серед них особливо відзначався 69-річний почесний шахтар-прохідник І. М. Музикантов, який віддав шахтарській справі понад 50 років життя. Бригада, яку він очолював, щомісяця проходила близько 73—80 погонних метрів і міцно утримувала за собою звання кращої гірничопрохідницької бригади в області. І тепер шахтні стволи, які він споруджував та кріпив, називаються його ім'ям. Праця прославленого шахтаря була високо оцінена: І. М. Музикантова нагородили орденом Леніна, Трудового Червоного Прапора і 4 медалями. Своїм дітям він також прищепив любов до шахтарської праці. Три його сини — Єгор, Анатолій і Володимир — стали гірниками. Тільки коли йому минуло 70 років, він погодився піти на пенсію. Але до кінця свого життя (вмер у 1963 році) старий шахтар не поривав зв'язку з шахтою. Багато шахтарів селища наслідували приклад І. М. Музикантова.

З ініціативи партійних організацій на шахтах Соцмістечка було створено 5 стахановських шкіл, у яких старі гірники передавали свій досвід молодим шахтарям. На початок 1951 року тут не було жодного гірника, який би не виконував норми виробітку.

Ще 30 травня 1947 року Соцмістечко було віднесено до категорії селищ міського типу. Незабаром тут відбулись вибори до селищної Ради депутатів трудящих. Першим головою виконкому селищної Ради, що складався з 7 чоловік, обрали демобілізованого офіцера С. І. Марина. Селищній Раді були підпорядковані також гірницькі селища шахт №№ 40, 42, 43 — Перемога, Жовтневе, Проммайданчик, Першотравневе, що виросли навколо Соцмістечка.

Рада енергійно взялась за благоустрій і озеленення селищ, за поліпшення побутового і медичного обслуговування населення. На кінець післявоєнної п'ятирічки було значно розширено житловий фонд, введено в дію новий водопровід, механізований хлібозавод, 12 магазинів, 6 їдалень, 10 буфетів, 8 ларків. Населення обслуговували амбулаторія, лікарня на 50 ліжок, кілька медичних пунктів, дитячий садок і дитяча дача на 100 місць, стадіон. Крім семирічної і початкової шкіл, відкрили середню школу, для якої звели новий будинок. В селищі працювали також гірничопромислова школа трудрезервів і школа робітничої молоді. Велику культурно-освітню роботу проводили клуб, літній кінотеатр, бібліотека. На численних недільниках жителі озеленили селище, заклали 2 сквери, побудували тротуари.

Ще більших успіхів добились трудящі Соцмістечка в роки наступних п'ятирічок. У 1952 році на шахті № 40 «Курахівка» бригадири прохідницьких бригад М. П. Петрусєв та І. Я. Ведякін запропонували новий метод швидкісного проходження гірничих виробок. Вони організували транспортування вугілля й породи за допомогою скребкового транспортера, а доставку лісу й матеріалів — механічною лебідкою. Ця ініціатива була підтримана партійною організацією і керівництвом шахти. Вміло використовуючи нову техніку і широко впроваджуючи передові методи праці, гірники шахти № 40 домоглися високих темпів прохідницьких робіт. Вони достроково виконали план підготовчих робіт і пройшли за 11 місяців 1952 року 8500 метрів гірничих виробок, що становило 106 проц. річного плану. Продуктивність праці зросла на 22 проц. Цей почин дістав широку підтримку на шахтах Донбасу.

На початку 1953 року колектив цієї шахти включився у всесоюзне змагання між гірниками Кузбасу і Донбасу, прийнявши виклик найбільшої шахти Кузбасу «Чор-

на гора». За підсумками роботи в першому кварталі 1953 року колективам обох шахт, які змагалися, було присуджено перехідні Червоні прапори Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС та перші грошові премії. Це змагання поклало початок міцній дружбі двох гірницьких колективів. Гірники обох вугільних басейнів запозичували одні в одних усе нове, передове. За високі виробничі показники в першому півріччі 1953 року обидві шахти знову були визнані переможцями у всесоюзному соціалістичному змаганні.

У 1954 році шахти № 40 і 43 об'єдналися в одне шахтоуправління № 40—43. За рішенням Міністерства вугільної промисловості СРСР шахти Соцмістечка в 1954—1957 рр. були реконструйовані. Вже на кінець п'ятої п'ятирічки вони стали великими вугільними підприємствами. Проектна потужність шахти № 40 «Курахівка» збільшилась удвоє, добовий вуглевидобуток досяг 2306 тонн. Видобуток вугілля на шахті № 42 виріс у півтора рази і досяг 905 тонн на добу. За успіхи, досягнуті в розвитку вугільної промисловості в роки п'ятої п'ятирічки, 26 шахтарів селища були нагороджені орденами і медалями. Серед них вищої урядової нагороди — ордена Леніна — удостоєні передовики виробництва комуністи-наваловідбійники М. Ф. Назаренко і П. Н. Сибільов, ордена Трудового Червоного Прапора — начальник шахти № 40 Б. Ю. Папу, начальник дільниці М. А. Ведькал, наваловідбійник П. І. Кравченко, машиніст комбайна шахти № 42 М. М. Павлов та інші.

Розвивалася промисловість, зростало і Соцмістечко, впорядковувались його супутники — селища Проммайданчик, Жовтневе, Перемога, Першотравневе, Комсомольське. Виросли нові квартали житлових будинків, з'явилися нові вулиці.

27 вересня 1958 року Соцмістечко разом з його супутниками-селищами перетворили на місто Гірник. На цей час тут проживало 10 985 чоловік.

Зростала економіка міста. 3 шахти після реконструкції давали близько 4 тис. тонн вугілля на добу. Було побудовано шлакоблочний завод, комбінат по виготовленню будівельних виробів. В 1955 році введено в дію хлібозавод, завод безалкогольних напоїв. На території Гірника розміщувалось монтажно-будівельне управління № 3 тресту «Артемжитлобуд».

Самовіддана праця робітників забезпечувала неухильне зростання їх матеріального добробуту. Багато шахтарів (наприклад, кращі врубмашиністи І. В. Чернишевський, В. І. Новицький, П. І. Крижанівський, прохідник І. Я. Ведякін, гірничий майстер В. М. Кузнецов, наваловідбійник І. В. Сигарєв та інші), виконуючи норми на 140—180 проц., заробляли по 400—500 крб. на місяць. На свої заощадження сотні шахтарів Гірника побудували індивідуальні будинки, придбали мотоцикли, автомашини. У магазинах міста невпинно зростав продаж населенню продовольчих та промислових товарів.

З великим натхненням зустріли жителі Гірника рішення XXI з'їзду КПРС про дальший розвиток народного господарства СРСР у 1959—1965 рр. З перших днів боротьби за виконання семирічного плану розгорнулося змагання за комуністичну працю, до якого включилося багато дільниць, бригад і підприємств. В авангарді йшли комуністи. В 1960 році в парторганізаціях міста їх налічувалося 284 чоловіка.

Одним з ініціаторів руху трудящих за комуністичне ставлення до праці стала передова бригада прохідників шахтоуправління № 40—43 «Курахівка» комуніста Г. С. Шашкіна. В 1960 році вона першою в місті здобула звання бригади комуністичної праці[1].

Того ж року дільниця шахти № 42 «Курахівка», де начальником був комуніст М. К. Долгов, а бригадирами — М. М. Остапчук, М. Н. Миронець, В. І. Зінченко, Я. І. Федірко, завоювала звання дільниці комуністичної праці.

В 1961 році в шахтоуправлінні № 40—43 «Курахівка» почесне звання колективу комуністичної праці присвоєно бригаді прохідників, керованій комуністом М. І. Колгановим, та бригаді робітників очисного забою на чолі з В. М. Татарченком. В 1963 ро-

[1] Газ. «Радянська Донеччина», 13 лютого 1962 р.

ці це звання завоювали 2 дільниці шахти № 42, очолювані В. В. Кондратенком та Г. С. Ахметчиком.

Борючись за дострокове виконання семирічного плану, гірники шахтоуправління № 40—43 добивались винятково високих показників у праці. Гідно зустріла День шахтаря комплексна бригада комуністичної праці, очолювана Г. С. Шашкіним. За 29 робочих днів серпня 1965 року вона пройшла 1421 метр гірничих виробок, перевершивши на 176 метрів всесоюзний рекорд бригади А. Я. Хмельова з шахти «Полісаївська-2» в Кузбасі. Швидкісне проходження виробок дало змогу гірникам шахти № 40 на 3 місяці раніше строку ввести до ладу діючих 2 лави і успішно завершити план останнього року семирічки[1].

Слідом за рекордом бригади Г. С. Шашкіна в серпні 1965 року країну облетіла звістка про нове визначне виробниче досягнення бригади комуністичної праці, очолюваної комуністом О. М. Ковтуном. За 31 робочий день за допомогою очисного механізованого комплексу «Тула» бригада видобула 32 561 тонну вугілля, тобто 1300 тонн на місяць на одного робітника. Попередній рекорд в цьому належав бригаді В. П. Горкушина з шахти ім. Ярославського у Кузбасі, яка на такому самому комплексі досягла продуктивності 1119 тонн вугілля на одного робітника[2].

На 29 листопада 1965 року колективи шахтоуправління № 40—43 і шахти № 42 виконали завдання останнього року семирічки, а за місяць, що залишився, дали країні понад річний план 100 424 тонни вугілля. Щодобовий видобуток вугілля на шахтах Гірника майже у 8 разів перевищив довоєнний рівень і становив по шахтоуправлінню № 40—43 3083 тонни, а на шахті № 42–1469 тонн.

За успіхи, досягнуті у виконанні семирічного плану розвитку вугільної промисловості, 60 трудівників міста були нагороджені орденами і медалями СРСР. Серед нагороджених орденом Леніна — бригадир робітників очисного забою шахти № 40 А. М. Кузнецов, начальник передової на шахті № 42 дільниці комуністичної праці, член КПРС М. І. Цимарний; парторг дільниці комуністичної праці шахти № 40, ланковий прохідників, заслужений шахтар Української РСР В. П. Дегтярьов. Орден Трудового Червоного Прапора одержали бригадири прохідників шахти № 42 П. І. Зубков та П. В. Кужель, начальники шахт: № 40 — Г. С. Перскис і № 42 — П. М. Єфімочкін, електрослюсарі шахти № 40 — П. Д. Нечипоренко та В. Й. Воротинець і інші. За видатні заслуги у виконанні семирічного плану в розвитку вугільної промисловості і за досягнення високих техніко-економічних показників у роботі комуністу О. М. Ковтуну присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Рішенням міськвиконкому керівники бригад комуністичної праці О. М. Ковтун і Г. С. Шашкін удостоєні звання почесних громадян міста Гірника.

Партійні, комсомольські і профспілкові організації міста мобілізували трудящих на успішне виконання нового п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. 14 березня 1966 року на честь відкриття XXIII з'їзду Комуністичної партії України колектив шахти № 40 удвоє перевиконав добовий план вугледобутку і видав на-гора за добу 6243 тонни вугілля при плані 3100 тонн. У змаганні за гідну зустріч XXIII з'їзду КПРС шахта № 40 «Курахівка» в першому кварталі 1966 року посіла перше місце серед шахт області. Її колективу було вручено на вічне зберігання перехідний Червоний прапор ім. XXIII з'їзду КПРС, установлений Донецьким обкомом КП України, обкомом профспілки вугільників і комбінатом «Донецьквугілля».

План першого року п'ятирічки шахта № 40 «Курахівка» виконала на 107 проц. і видала 67 663 тонни палива понад план, шахта № 42 «Курахівка» — на 103,3 проц., видобувши понад план 14 395 тонн вугілля, комбінат підсобних підприємств тресту «Донецьквуглебуд» — на 117 процентів.

Робітничі колективи Гірника успішно справилися і з завданнями наступних років п'ятирічки.

[1] Журн. «Уголь», 1965, № 12, стор. 14.

[2] Газ. «Социалистический Донбасс», 5 вересня 1965 р.

Керівники шахт, партійні і профспілкові організації проводять повсякденну організаторську й виховну роботу серед трудящих. Впроваджуючи наукову організацію праці, використовуючи найновішу техніку, шахтарі неухильно нарощують темпи вуглевидобутку.

З року в рік розвиваються підприємства Гірника, міцніє їх економіка. Тепер у шахтарському місті є 3 великих промислових підприємства: шахта № 40, шахтоуправління № 42, комбінат підсобних підприємств тресту «Донецьквуглебуд», а також шахтобудівельне управління № 10 цього ж тресту і 15 інших організацій і установ. Працюючих у місті — 5910 чоловік. З них більшість працює у вугільній промисловості — 3845 чоловік, на комбінаті підсобних підприємств — 287, у шахтобудівельному управлінні — 549, у медичних закладах, у закладах освіти та в інших організаціях — понад 1200 чоловік.

Багато роблять для розвитку економіки міста і його благоустрою партійні організації, міська Рада депутатів трудящих. У Гірнику діють 11 парторганізацій, які об'єднують 555 комуністів, 14 комсомольських організацій (988 комсомольців), 15 профспілкових організацій (5852 члени профспілки).

16 березня 1969 року до міської Ради депутатів трудящих обрано 55 кращих представників трудящих. Серед них електрослюсар шахти № 42 «Курахівка» С. Л. Кутковий, начальник дільниці комуністичної праці цієї ж шахти М. І. Цимарний, електрослюсарі шахти № 40 М. С. Кремінь і П. М. Калашник, головний лікар міської лікарні С. К. Тимченко, директор школи Т. М. Яловий, арматурниця комбінату підсобних підприємств В. І. Бурик та інші.

Місто росте, впорядковується. Лише за останнє десятиріччя в ньому споруджено багато державних багатоповерхових будинків, виросли 3 селища індивідуальної забудови трудящих, де налічується близько 300 будинків. Житлоплоща за цей час збільшилась майже на 40 тис. кв. метрів. Сотні сімей справили новосілля у благоустроєних квартирах.

На початок 1969 року територія міста становила 6 кв. км, а його житловий фонд — 124 184 кв. метри. Всього у Гірнику налічується 1969 житлових будинків, з яких понад 700 державних, багатоквартирних і понад 1200 — індивідуальних. Усі квартири електрифіковані й радіофіковані, мають водопровід і каналізацію. Лише за роки семирічки прокладено близько 16 тис. погонних метрів тротуарів. Вулиці міста озеленено. Жителі насадили 94 тис. фруктових та декоративних дерев, 9600 чагарників, у т. ч. 3500 кущів троянд. Розбито нові сквери, газони квітів. У 1969 році побудовано автовокзал, звідки рейсові автобуси відходять на Донецьк, Селидове, а також курсують по місту. Працює пошта, телефонна станція на 740 номерів, побутовий комбінат з різними майстернями, лазня, пральний комбінат.

Зростання заробітної плати трудящих сприяє збільшенню їх особистих заощаджень. На початку 1969 року в міській ощадній касі налічувалося понад 5 тис. вкладників. Загальна сума вкладів становила 2 млн. 400 тис. карбованців.

Значно зросла купівельна спроможність і добробут жителів. Наприкінці 1968 року в них було 4397 радіоприймачів і 4263 телевізори (тобто фактично вони були майже в кожній сім'ї), 230 легкових автомашин і 684 мотоцикли.

До послуг населення — 20 магазинів та інших підприємств роздрібної торгівлі, 8 їдалень. Їх річний товарооборот становить 8,8 млн. карбованців. У 1969 році завершено будівництво нового колгоспного ринку.

Розширилася сітка медичних закладів. У місті працює добре обладнана і укомплектована кваліфікованими медичними кадрами лікарня на 200 ліжок, збудована в 1961 році, 2 поліклініки, 9 медичних пунктів, аптека, профілакторій, жіноча й дитяча консультації, дитяча молочна кухня. При лікарні — 2 пункти швидкої медичної допомоги. Населення обслуговують 30 лікарів і 168 чоловік середнього медичного персоналу. В місті працюють два університети здоров'я, в яких з лекціями виступають досвідчені спеціалісти. Загальну повагу у населення заслужили лікарі міської поліклініки К. І. Клепак, А. І. Тимченко, О. П. Асланов та інші.

Велика увага приділяється фізичному вихованню трудящих. На всіх шахтах, підприємствах і у школах створено фізкультурні колективи, спортивні секції. Спортивне товариство «Авангард» об'єднує близько 3 тис. чоловік. Тільки у спортзалі клубу шахти № 40 «Курахівка» працюють 17 спортивних секцій, в яких тренується понад 400 чоловік. В 1969 році в місті збудовано новий стадіон.

За 10 років, що минули після утворення міста, майже вдвоє зросла кількість учнів у школах. В 1968/69 навчальному році у початковій, двох восьмирічних, середній загальноосвітній школах і у восьмирічній школі-інтернаті вчилося 3365 дітей. У місті працюють 139 вчителів з вищою та середньою спеціальною освітою. Велику виховну роботу в школах і серед населення проводять учителі Ю. О. Алексеєва, К. С. Дульська, П. М. Діденко, М. С. Кальницька, Д. Т. Левчук та інші. Багато бригад гірників шефствують над піонерськими загонами.

В 1965 році в місті відкрито філіал дитячої музичної школи, де навчається понад 50 дітей. Більше 300 чоловік підвищують свій загальноосвітній рівень у середній школі робітничої молоді. Багато гірників вчаться заочно у технікумах та інститутах. У сільськогосподарському професійно-технічному училищі № 4 щороку близько 500 чоловік набувають спеціальності трактористів, машиністів-комбайнерів. Для найменших жителів міста є 3 дитячих садки, дитячий комбінат і дитячі ясла, де виховуються 658 дітей. Всі дитячі заклади розміщені у благоустроєних будинках.

Важливим культурно-освітнім закладом у місті є міська бібліотека з читальним залом. В ній налічується 3500 читачів. При бібліотеці працює громадська рада. Книжковий фонд становить близько 42 тис. примірників. Бібліотеки є також на підприємствах, у школах.

Про дедалі зростаючий духовний і культурний рівень населення міста свідчить невпинне збільшення індивідуальної передплати на періодичну пресу. В 1964 році жителі Гірника передплачували 8500 прим. газет і журналів, у 1966 році — близько 18 тис., а в 1969 році — 23 102 прим. газет і журналів. Це значить, що кожна сім'я в місті одержує їх приблизно по 4 примірники.

В місті є 2 клуби з кіноустановками. Працюють гуртки художньої самодіяльності. Лише при клубі шахти № 40 «Курахівка» в їх роботі бере участь понад 100 чоловік. В 1968 році самодіяльні гуртки дали більше 30 концертів для населення міста і у підшефних селах. Виступають на сцені й діти: сотні школярів теж є учасниками художньої самодіяльності. У клубах систематично читаються лекції, проводяться тематичні вечори, зустрічі з ветеранами праці, передовиками виробництва.

Виховувати трудящих в комуністичному дусі допомагає міська організація товариства «Знання», яка об'єднує 93 спеціалістів різних галузей науки і культури.

Партійні і громадські організації міста, виконком міської Ради депутатів трудящих широко впроваджують в життя нові обряди: урочисту реєстрацію одружень і новонароджених, проводи на пенсію, до Радянської Армії, вручення паспортів, зустрічі передових бригад у дні трудових вахт, вшанування шахтарських династій. А таких в місті чимало. Кадрові гірники Г. С. Кудінов, П. С. Козловський, О. І. Гуричев та інші не тільки самі чесно працюють в забоях, але й прищепили любов до шахтарської справи своїм синам. Заступивши батьків, які пішли на заслужений відпочинок, успішно працюють на шахтах Гірника три сини Г. С. Кудінова, два сини П. С. Козловського.

Повнокровним трудовим і громадсько-політичним життям живе місто шахтарів. Сотні трудящих, що самовідданою працею уславлюють рідне місто, беруть активну участь у роботі партійних, профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій, квартальних та будинкових комітетів, народних дружин, товариських судів, рад новаторів, раціоналізаторів, пенсіонерів тощо.

Не згасають червоні зірки над копрами шахт Гірника. Трудівники міста віддають всі свої сили, знання й досвід боротьбі за перетворення в життя рішень партії та уряду, за побудову комунізму в нашій країні.

В. П. БІЛИК, М. М. НОСИКОВА, Д. А. ПЕРШАК

НОВОГРОДІВКА, УКРАЇНСЬК — МІСТА, ЦЕНТРИ МІСЬКИХ РАД, ПІДПОРЯДКОВАНИХ СЕЛИДІВСЬКІЙ МІСЬКРАДІ

НОВОГРО́ДІВКА (до 1958 року — Гродівка) — місто районного підпорядкування, підпорядковане Селидівській міській Раді. Розташована за 7 км від Селидового і за 3 км від залізничної станції Гродівка. Населення — 22,7 тис. чоловік.

Новогродівка заснована 1939 року у зв'язку з будівництвом шахти «Новогродівка» № 1. Нині на території міста та його околиць розміщені також шахти «Новогродівка» № 2 та № 3, «Росія» (споруджено в 1952—1960 рр.) — одна з найбільших у Донбасі. Проектна потужність її — 6 тис. тонн вугілля щодоби. Тут працюють 6864 чоловіка. За трудові досягнення 91 гірник нагороджений орденами та медалями СРСР, в т. ч. звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні бригадир прохідників І. І. Калайца та машиніст комбайна Д. Т. Григоренко; ордена Леніна — І. І. Васін, М. С. Федоров, Д. Й. Полонський, І. Ю. Шумилов.

У Новогродівці — 5 шкіл, в т. ч. середня і 3 восьмирічні. За успіхи в навчально-виховній роботі середній школі вручено на честь 50-річчя перемоги Радянської влади на Україні пам'ятний Червоний прапор Донецького обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і обласної Ради профспілок. В місті — палац культури, бібліотека, атеїстичний лекторій. Функціонують стаціонарна лікарня, поліклініка, профілакторій, 2 аптеки. Є 8 дитячих садків і 3 ясел. Працюють 26 магазинів, 16 підприємств побутового обслуговування. У місті багато зелених насаджень, в центрі — парк культури та відпочинку.

УКРАЇ́НСЬК (до 1963 року — смт Лісівка)— місто районного підпорядкування, підпорядковане Селидівській міськраді. Розташований за 10 км від Селидового і за 4 км від залізничної станції Цукуриха. Населення — 20,2 тис. чоловік.

Українськ — молоде місто. Поблизу с. Лісівки у 1952 році геологи виявили великі поклади коксівного вугілля. Наступного року розпочалося будівництво шахти «Лісівська», а невдовзі шахти «Селидівська-Південна». Одночасно з цим велося і житлове будівництво. В 1957 році проведено вибори до селищної Ради і створено територіальну партійну організацію. В січні 1962 року завершилося будівництво шахти «Селидівська-Південна», а через рік шахти «Лісівська» (тепер «Україна»). В місті працює також збагачувальна фабрика. Є автобаза. Великі роботи провадяться щодо благоустрою міста — з 1964 по 1969 рік тут збудовано 45 багатоповерхових житлових будинків, місто добре озеленено. Працюють 13 магазинів, домова кухня, 4 їдальні. З медичних закладів функціонують 2 лікарні, амбулаторія, 2 аптеки. Поблизу міста, в Цукровій балці, розміщено нічний профілакторій санаторного типу шахти «Україна».

Діти трудящих відвідують 4 загальноосвітні школи. В 1967 році відкрито музичну школу. Понад тисячу дітей виховуються у 8 дитячих садках та яслах. Є широкоекранний кінотеатр «Вогник», літній кінотеатр, клуб шахти «Україна», 2 бібліотеки.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

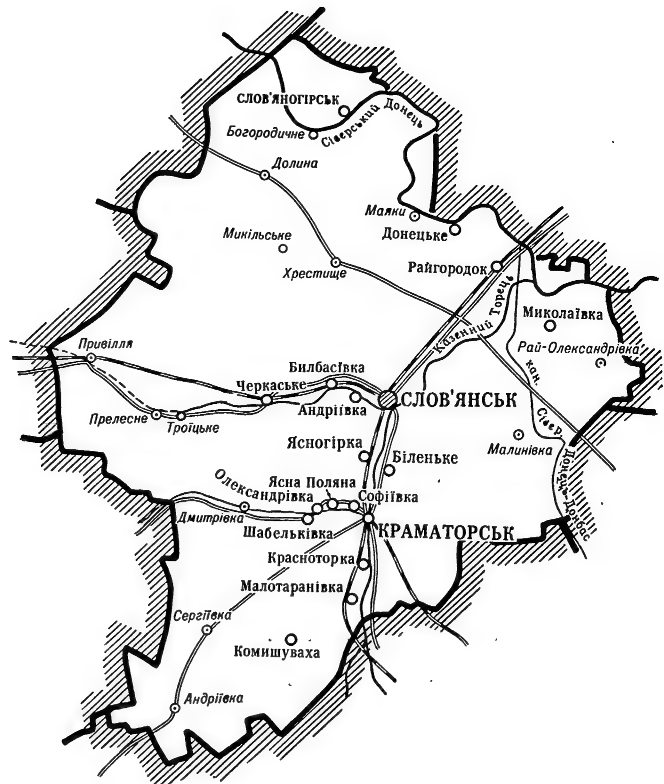

СЛОВ'ЯНСЬК — МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Слов'янськ (до 1784 року — Тор) розташований у північній частині Донецької області, в межиріччі Сіверського Дінця й Казенного Торця, на залізниці й автомагістралі Москва — Ростов, за 110 км від м. Донецька. Слов'янській міській Раді депутатів трудящих підпорядковано місто Слов'яногірськ, селище міського типу Миколаївка. Населення — 124,4 тис. чоловік.

Слов'янськ — центр однойменного району, площа якого 1298 кв. км, населення (без Слов'янська) — 51,3 тис. чоловік, у т. ч. міського — 20,7 тис. В районі — 4 селищні й 10 сільських Рад, яким підпорядковано 50 населених пунктів. Напрям господарства — сільськогосподарський. Тут розташовані 14 колгоспів, 3 радгоспи овоче-молочного тресту, птахофабрика, кілька допоміжних господарств і промислових підприємств. Орної землі — 67,2 тис. га, в т. ч. зрошуваної — 4,6 тис. га. Вирощують зернові культури, соняшник, овочі. Важливе місце в господарстві належить також тваринництву. Промислові підприємства району: Донрибокомбінат, м'ясокомбінат, молокозавод, лісгоспзаг, комбінат хлібопродуктів, завод «Буддеталь», районне об'єднання «Сільгосптехніки». У районі — 40 шкіл, 10 будинків культури, 29 клубів, 26 бібліотек.

На території сучасного міста та його околиць виявлено неолітичне поселення, 2 поселення та кілька курганних поховань доби бронзи, 3 сарматські поховання, катакомбний могильник салтівської культури, а також кочівницькі поховання IX—XIII ст.[1].

З XVI ст. Дике поле почали заселяти збіглі селяни з центральної Росії та з Правобережної України, які тікали від непосильного гніту поміщиків і шляхти. Крім солеваріння, вони промишляли також полюванням і бортництвом. У 1645 році для

[1] Фонди археологічного музею Донецького державного університету, інв. кн. № 1.

захисту від нападів татар між Торськими озерами побудовано фортецю Тор[1], яка поклала початок нинішньому Слов'янську. Її укріпили стіною, палісадами й бастіонами з 40 гарматами[2]. Водночас із спорудженням фортеці в Торі селилися ремісники, заможні солевари, духівництво, відкривали свої двори торговці, з'явилися курені й землянки «робітних людей».

Дальший розвиток міста пов'язаний із постійним зростанням солеваріння. У березні 1664 року тут збудовано казенний солеварний завод, де працювали «служилі» й «робітні люди», наймані козаки. Якщо в 1664 році на казенних солеварнях сіль виварювали 215 робітників на 100 сковородах, то через 2 роки 325 сковорід обслуговували 647 робітників.

Невеликі соляні промисли мали також міщани, духівництво, боярські діти і козацька старшина. На приватних солеварнях працювали наймані робітники, а на казенних експлуатували дарову працю приписних селян і стрільців.

В 1663 році обурені сваволею ченців Святогірського монастиря жителі Тора й сусідньої фортеці Маяки відібрали у нього поромну переправу через Сіверський Донець і почали самовільно користуватися лісами, ловити рибу[3].

Коли в 1670 році спалахнула селянська війна під проводом Степана Разіна, яка поширилася й на Слобідську Україну, «робітні люди» Тора підтримали повсталих. У першій половині жовтня 1670 року поблизу Маяків вони приєдналися до загонів Олексія Хромого — керівника повстання на Слобожанщині — і взяли найактивнішу участь у боях проти регулярних урядових військ. Між Змієвом і Маяками на початку листопада повстанці зазнали поразки[4].

Проте виступи «робітних людей» Тора проти жорстокої експлуатації не припинялися. В 1677 році вони повстали на знак протесту проти призначення воєводою відомого своєю жорстокістю Р. Маслова. Повстання придушили, а керівників його заарештували і заслали.

Боротьба народних мас проти феодально-кріпосницького гніту тривала і в наступні роки. У 1707 році «робітні люди» соляних заводів брали участь у повстанні під керівництвом К. Булавіна. В 1765 році стався виступ під проводом солевара Андреєва.

З 1685 до 1764 року Тор був сотенним містечком Ізюмського полку. З 18 грудня 1708 року його приписано до Азовської, з 1718—до Київської губернії[5]. За переписом слобідських полків, у 1732 році в Торі було 364 жителі[6]. Царським маніфестом від 28 липня 1765 року його віднесено до Ізюмського комісарського правління. 1767 року в Торі налічувалося 2068 жителів, у т. ч. 813 чоловік військового гарнізону. На 1773 рік населення міста збільшилося до 3872 чоловік[7]. Це обумовлювалося розвитком солеваріння, ремесел, сільського господарства і торгівлі. В 1774 році третину населення становили солевари.

Однією з форм боротьби проти гніту, що дедалі посилювався, були систематичні втечі «робітних людей» із заводів. Тому вони працювали під вартою. Оплата праці на солеварнях була дуже низькою — в середньому по 4—8 коп. на день. Тяжке становище солеварів визнавала навіть місцева адміністрація. В 1745 році сенатові повідомлялося, що «торські обивателі на тій роботі з голоду знесилені, і дехто під час викидання суровиці (добування розсолу з колодязів) через утому в колодязь потрапляв»[8]. Масові втечі «робітних людей», поява на внутрішньому ринку дешевшої кримської солі, хижацьке винищення лісів навколо заводів спонукали уряд 21 груд-

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 5, стор. 2.
[2] К. П. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии. Х., 1882, стор. 13.
[3] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 1. Х., 1858, стор. 135, 136.
[4] А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна. Х., 1954, стор. 240, 243.
[5] Полное собрание законов Российской империи, т. 4, № 2218.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 28, оп. 1, спр. 57, арк. 1059.
[7] Харківський облдержархів, ф. 51, оп. 1, спр. 6, арк. 40.
[8] Журн. «Историк-марксист», 1940, № 11, стор. 109, 111.

ня 1782 року видати указ, щоб «варіння солі припинити і лісів не спустошувати». Казенні соляні заводи в Торі ліквідували, а приватні законсервували.

Хоча у місті наприкінці XVIII ст. розвивалися шкіряне, шевське, ковальське й ткацьке виробництва, все ж переважна більшість населення жила з сільського господарства: сіяла жито, пшеницю, гречку, ячмінь, просо, горох, овес, розводила коней, рогату худобу, свиней, кіз. Частина жителів промишляла бджільництвом і рибальством.

Розвивалася тут також торгівля. Головним товаром слов'янських купців була худоба. На ярмарки, які відбувалися тричі на рік, з'їжджалися купці з різних міст. Щорічний оборот Тора в середині XVIII ст. становив 130 тис. крб. Зростало населення міста. Якщо у 1773 році було 3872 жителі, то в 1830 році — 5124[1].

Указом від 22 січня 1784 року Тор, перейменований на Словенськ (пізніше в народі почав називатися «Слов'янськ»), став повітовим містом Катеринославського намісництва. 29 серпня 1797 року Слов'янськ з повітом приписано до Слобідсько-Української (з 1835 року — Харківської) губернії і переведено до розряду заштатних міст[2]. На 1870 рік у Слов'янську, що був волосним центром Ізюмського повіту Харківської губернії, налічувалося 11 653 жителі, з них 4111 селян. З 1496 будинків тільки 17 було мурованих.

Із застосуванням більш дешевого палива розширюється солеваріння. У 1858 році в Слов'янську діяли 9 солезаводів, що працювали на кам'яному вугіллі. Вони щороку виварювали близько 40 тис. пудів солі і одержували понад 14 тис. крб. прибутку[3]. Значне місце в промисловості міста посідала переробка продуктів сільського господарства. На 8 салотопнях виробляли сала й вичиняли шкір на 100 тис. крб. Крім того, були 2 миловарні заводи і тютюнова фабрика.

На дальшому розвитку міста певною мірою позначилося виникнення тут курорту. Жителі давно помітили цілющі властивості місцевих соляних (ропних) озер. Але тільки у 1827 році на них звернули увагу лікарі і почали рекомендувати хворим як лікувальний засіб. У 1836 році з наказу начальника військових поселень графа Нікітіна на південному березі Ріпного озера обладнали купальні та кілька окремих будинків для хворих офіцерів. Через 4 роки тут же засновано лікарню на 200 ліжок — відділення Чугуївського військового шпиталю. На північному березі цього озера багаті городяни споруджували будинки і купальні, а бідняки ставили курені, де хворі приймали ванни[4].

Після скасування кріпацтва прискорився господарський розвиток Слов'янська. Проведена в 1869 році за 6 верст від міста Курсько-Харківсько-Азовська залізниця сприяла посиленню торговельних зв'язків Слов'янська з іншими містами. Поблизу залізниці виникло селище Новослов'янськ. В 1869 році відкрито міський громадський і купецький банки, Слов'янське відділення Азово-Донського комерційного банку.

Капіталістичне виробництво в місті особливо інтенсивно розвивалося у роки промислового піднесення (1895—1899). На 1897 рік у Слов'янську працювали два чавуноливарні, механічний, 23 солеварні і 4 цегельні заводи, фабрика фарфорового посуду, три парові млини і макаронна фабрика. На всіх підприємствах було близько 1200 робітників і 1700 ремісників.

Наприкінці XIX ст. тут засновано заводи різних іноземних компаній. У 1898 році Південноросійське товариство, де переважали німецькі та французькі підприємці, пустило содовий завод, в 1902 році — хімічний завод «Російський електрон». У 1901 році акціонерне товариство «Дзевульський і Лянге» побудувало фабрику теракотових плиток. Німецька фірма «Вешлін і Гібнер» в 1912 році почала споруджу-

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 788, оп. 771, спр. 189, арк. 36.
[2] Полное собрание законов Российской империи, т. 22, № 15910; т. 24, № 18117.
[3] Харківський облдержархів, ф. 51, оп. 1, спр. 6, арк. 40, 41.
[4] Славянские минеральные воды. Славянск, 1898, стор. 7.

вати два вакуумні соляні заводи. В 1915 році на місці згорілої фарфорової фабрики Кузнецова зведено фарфоровий завод братів Ессен[1].

Напередодні першої світової війни у Слов'янську, крім 33 солеварень, що давали 8,7 млн. пудів солі на рік, всього діяли ще 17 фабрик і заводів. Найбільшими були содовий (до 2000 робітників), фабрика «Дзевульський і Лянге» (470), хімічний завод «Російський електрон» (189) та інші підприємства. Загальна кількість робітників і ремісників становила 9 тис. чоловік[2].

На промислових підприємствах міста працювали в основному вихідці з інших місцевостей. Робочий день сягав 12 годин. Мізерна заробітна плата не забезпечувала прожиткового мінімуму. Так, робітники силікатного заводу щоденно одержували всього по 94 коп., на фабриці теракотових плиток — по 61 коп., тоді як підприємці мали чистого прибутку по 25 312 крб. на рік, тобто 70 крб. на день[3]. Робітники фарфорової фабрики, не маючи житла, тулилися у виробничих приміщеннях, де спеціальна комісія під час огляду виявила мішки, напхані сіном, що правили за матраци на 80 чоловік. Нестерпні побутові умови призводили до високої смертності дорослого населення, а особливо — дітей (серед робітників до 50 років доживало 11,5 проц. чоловіків і 12,5 проц. жінок).

Царизм тримав у темряві трудящих. До реформи в місті було тільки парафіяльне училище для дітей заможних жителів та т. зв. селянська школа. За переписом 1897 року серед 15 792 жителів було всього 32,9 проц. грамотних.

З Слов'янськом пов'язані життя й діяльність ряду представників української культури. В 1817 році тут народився поет М. М. Петренко. Його перу належать вірші «Дивлюсь я на небо» (мав тоді назву «Недоля») і «Взяв би я бандуру», що стали народними піснями. З 2 по 14 липня 1889 року на курорті гастролював зі своїм театром М. Л. Кропивницький. У Слов'янську у 80-х роках XIX ст. вперше виступила у виставі аматорського гуртка драматична актриса, пізніше народна артистка УРСР Г. І. Борисоглібська (1868—1939 рр.). В червні 1891 року, мандруючи по Росії, тут побував О. М. Горький.

Наприкінці XIX ст. з розвитком соціал-демократичного руху в країні робітники Слов'янська активно включилися в революційну боротьбу. У місті виникла соціал-демократична група, яку очолив П. Л. Щукін — технік солеварного заводу[4]. Важлива роль у згуртуванні революційно настроєних мас належала ленінській «Искре». В листах до «Искры» з Слов'янська робітники розповідали про своє нестерпне становище, про боротьбу з капіталістами. З виникненням на початку 1902 року в Донбасі «Соціал-демократичного союзу гірничозаводських робітників півдня Росії» Слов'янська соціал-демократична організація увійшла до його складу[5]. Після II з'їзду РСДРП більшість місцевих соціал-демократів, незважаючи на меншовицьке керівництво союзу, рішуче стали на позиції більшовиків.

Щоб налагодити зв'язки з соціал-демократами міста, в січні 1902 року сюди приїздив член комітету «Соціал-демократичного союзу гірничозаводських робітників півдня Росії» А. В. Шестаков[6]. Організаційну та пропагандистську роботу в Слов'янську проводили у травні 1903 року Ф. А. Сергєєв (Артем), на початку грудня 1904 року — М. В. Фрунзе.

Під час першої російської революції на залізничному вузлі й у місті відбувалися мітинги і збори робітників. Так, 12 грудня 1905 року залізничники ухвалили підтримати страйкарів Катеринослава. Робітники Я. К. Дем'яненко, І. М. Кучеренко та

---

[1] А. Опацкий. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих. Х., 1912, стор. 127—130.
[2] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 249.
[3] Материалы по оценке фабрик и заводов Харьковской губернии, т. 3. Х., 1915, стор. 95, 107—113.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 336, оп. 1. спр. 1643, арк. 4.
[5] С. О. Ктитарев. Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні, стор. 145.
[6] Журн. «Пролетарская революция», 1921, № 1, стор. 162.

інші промовці на мітингу роз'яснювали значення страйку, закликали приєднатися до нього. 13 грудня 1905 року слов'янські залізничники теж застрайкували[1].

В березні 1906 року на залізничному вузлі знову стався виступ. Трудящі вимагали скорочення робочого дня і збільшення заробітної плати. Драгуни схопили ініціаторів страйку. Робітники і 400 селян, що прибули їм на допомогу, вступили у збройну сутичку з військами і звільнили заарештованих[2].

Революційні виступи у Слов'янську не припинялися і в час спаду революційної хвилі. У 1906 році тривали демонстрації. 25 червня сталися сутички демонстрантів з поліцією на привокзальній площі та біля технічного училища (нині хімічний технікум). 13 липня 400 робітників цементного заводу зажадали від адміністрації поліпшення умов праці і добилися успіху.

Спільні дії робітників і селян Ізюмського повіту занепокоїли царський уряд. Міністр внутрішніх справ Столипін вимагав від командуючого Київським військовим округом негайно послати на місце посилений загін. У Слов'янську почалися масові обшуки та арешти. Більшовики пішли у підпілля. 17 грудня 1906 року заарештовано П. Л. Щукіна. У нього було відібрано 2 гектографи для друкування листівок і прокламацій, рукописи листівок і печатка Слов'янської організації РСДРП[3].

Незважаючи на ріст промислових підприємств і зростання населення, на початку XX ст. Слов'янськ упорядковувався дуже повільно. Лише з 1900 року починають брукувати вулиці міста. В центрі містилися торгові ряди купців 1-ї і 2-ї гільдій. Тільки наприкінці 1915 року завершилося будівництво земської лікарні. Працювали 2 невеликі приватні аптеки.

До Жовтневої революції тут були чоловіче і 3 жіночі земські, комерційне, технічне, ремісниче і керамічне училища. Всі учбові заклади мали всього по 1—4 класні кімнати. Навчання провадилося російською мовою. Але сюди не завжди могли потрапити діти трудящих. Тільки 1916 року відмовлено в прийомі 105 вступникам[4].

Про повалення самодержавства в Слов'янську дізналися 28 лютого 1917 року. Загальноміський мітинг трудящих ухвалив створити Раду, роззброїти поліцію та жандармерію. Солдати 5-го Західного полку, розквартировані в селах Слов'янської волості, обрали полковий комітет і замінили офіцерів виборними командирами[5].

6 березня 1917 року було обрано Раду робітничих і солдатських депутатів. Однак, вона за своїм складом була меншовицькою, що не могло не позначитися на її діяльності. 9 квітня більшовики відновили свою партійну організацію. Спочатку вона мала 50 членів. Влітку 1917 року деякий час вони входили до об'єднаної міської організації РСДРП, керівне становище в якій займали меншовики[6].

Більшовики міста, озброєні Квітневими тезами В. І. Леніна, поступово завойовували на свій бік маси. Про їх зростаючий вплив свідчать і резолюції, прийняті робітниками заводів 3 і 8 червня 1917 року: вони вимагали ліквідації Державної думи, заявляли про свою підтримку Рад робітничих і солдатських депутатів і визнання їх органами державної влади[7].

Після розстрілу липневої демонстрації в Петрограді у Слов'янську відбувся мітинг протесту проти кривавої розправи, проти цькування більшовиків. В липні 1917 року більшовики порвали з меншовиками і обрали свій комітет РСДРП(б). До його складу ввійшли член партії з 1903 року В. С. Марапулець (голова), П. І. Шишков і Ф. Г. Лагуткін. Більшовики визначили лінію партійної організації, в основі

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1501, арк. 6, 7, 133.

[2] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Х., 1955, стор. 34.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 336, оп. 1, спр. 1643, арк. 4, 10; спр. 1649, арк. 27.

[4] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 3066, арк. 3, 13.

[5] Донецький облдержархів, ф. 850, оп. 1, спр. 304, арк. 96; Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 250.

[6] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 64, 109.

[7] Газ. «Пролетарий», 3 червня 1917 р.

якої була ленінська програма: повалення Тимчасового уряду і перехід влади у руки робітників[1].

Боротьба проти змови генерала Корнілова ще більше привернула трудящих Слов'янська до більшовиків. Для захисту революційних завоювань на заводах створювали бойові дружини. Як відзначала Харківська губернська конференція РСДРП(б), на початку жовтня 1917 року в Слов'янську було 100 більшовиків. Завдяки їм Рада стала більшовицькою[2]. 1 жовтня 1917 року її очолив більшовик П. І. Шишков.

Як тільки стало відомо про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, наприкінці жовтня 1917 року в Слов'янську створили ревком, який узяв владу в свої руки. На фабриках і заводах запроваджувався робітничий контроль. На підприємствах міста відбувалися мітинги й збори, учасники яких ухвалювали резолюції про підтримку Радянської влади. Наприклад, в одній з них, прийнятій на фарфоровому заводі, говорилося, що «на перший заклик своєї Ради і своєї партії робітники стануть на захист революції»[3].

Під час наступу австро-німецьких інтервентів на Україну в Слов'янську створювалися загони Червоної гвардії. Перший загін на чолі з В. С. Марапульцем вирушив під Київ. Міська буржуазія в цей час вчинила заколот. Голова Ради П. І. Шишков і продкомісар Ф. Г. Лагуткін потрапили до рук контрреволюціонерів. Озброєні краматорські робітники, що приспіли, ліквідували заколот і визволили заарештованих[4].

Коли навесні 1918 року над Слов'янськом нависла загроза окупації, партійна організація створила підпільні групи для роботи в тилу ворога. На залізничному вузлі діяли М. Г. Абраменко, Ф. Зель, І. Афонін, Г. Литвинов, М. Гайворонський, в місті — А. Шеремет, П. Черніков, М. І. Савченко, Ф. І. Цапко, С. Гончаров[5].

20 квітня 1918 року Слов'янськ захопили німецько-кайзерівські загарбники. Почалися масові арешти. Залишені для підпільної роботи більшовики очолили боротьбу трудящих проти окупантів. Під їх керівництвом відбулася першотравнева демонстрація робітників. Інтервенти заарештували члена підпільної організації С. Гончарова і розстріляли його.

На початку вересня 1918 року партизани і підпільники на станції Слов'янськ обстріляли німецький ешелон, а на перегоні Святогірська—Ізюм пустили під укіс ще 2 ешелони. Біля станції Слов'янськ-Курорт вони висадили у повітря залізничний міст і розгромили загін гайдамаків, що чинив розправу по селах[6]. Об'єднаними силами партизанів і Червоної Армії 25 грудня 1918 року Слов'янськ визволено від окупантів. В місті була відновлена Радянська влада. Вночі проти 1 січня 1919 року місцеві партизанські загони взяли участь у визволенні Краматорська (в лютому 1919 року вони увійшли до складу 12-го Українського радянського полку).

Окупанти завдали трудящим міста великих матеріальних збитків. Частина підприємств через відсутність палива не діяла. Робітників не вистачало. В місті лютував тиф. Населення голодувало.

Комуністи, що вийшли з підпілля, закликали трудящих на відродження мирного життя. Їм допомагав у цьому спочатку міський ревком на чолі з А. П. Завенягіним, а потім Слов'янська Рада під керівництвом Л. Кабанова. Партійний осередок докладав усіх зусиль, щоб створити і зміцнити громадські організації. Так, 7 січня 1919 року в місті, а 22 січня — на станції Слов'янськ створено комсомольські осередки. Першими комсомольцями на залізничному вузлі були В. Чувпило, В. Фатєєв,

[1] Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 251.

[2] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март—ноябрь 1917 года), стор. 478.

[3] Газ. «Донецкий пролетарий», 17 листопада 1917 р.

[4] Х. Лукьянов. Красная гвардия Донбасса, стор. 35.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1775, оп. 1, спр. 2, арк. 18; спр. 10, арк. 125.

[6] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918—1920), стор. 57, 227; Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 346, 347.

Є. Чувпило, Некрасов, А. Сургаєнко, в місті — брати Вайсберги, Мишкінди, Бабакови, Мушкіна[1].

Населення всіляко допомагало Червоній Армії. Шевські майстерні щоденно виробляли по 200 пар чобіт, а також випускали лимарські вироби та надсилали їх військовим частинам.

У травні 1919 року Слов'янський волосний з'їзд Рад ухвалив рішення забезпечити підготовку до збройної відсічі денікінцям. У місті створили загін з 1500 чоловік і відрядили його на фронт. 1000 юзівських робітників героїчно боронили Слов'янськ. В одному з боїв вони захопили у білих 11 кулеметів і 3 батареї разом з обслугою[2].

5 червня 1919 року після запеклих боїв денікінці вдерлися у Слов'янськ. Протягом перших двох днів вони розстріляли і повісили 300 чоловік. У відповідь на терор населення йшло в ліси і об'єднувалося у бойові групи та партизанські загони.

25 грудня 1919 року частини 13-ї армії за допомогою Слов'янського партизанського загону, очолюваного П. Є. Билбасом, визволили Слов'янськ. Командування 42-ї дивізії створило тимчасовий міський ревком під головуванням Будзилова. Він почав відновлювати зруйноване міське господарство. Водночас організувався Слов'янський волосний виконком на чолі з П. Т. Кононенком[3].

3 січня 1920 року рішенням Харківського губернського ревкому в Слов'янську створено постійний ревком на чолі з В. С. Люксембургом. Діяльність його була спрямована передусім на забезпечення населення хлібом, паливом, налагодження роботи радянських органів та промислових підприємств. Стала виходити газета «Известия», а потім — «Большевик», які висвітлювали життя міста і навколишніх волостей. Відкривалися клуби, бібліотеки, читалися лекції для населення.

З ініціативи партосередку 10 січня 1920 року проведено міську безпартійну конференцію, яка ухвалила докласти всіх зусиль для відбудови економіки міста; вирішено було також провести вибори до Слов'янської міської Ради.

Щоб зміцнити зв'язок міста з селом, міськревком у лютому 1920 року організував майстерні для ремонту сільськогосподарського реманенту найближчих волостей. На комуністичних суботниках і недільниках робітники ремонтували і виготовляли сільськогосподарські знаряддя, предмети селянського вжитку; цю продукцію безплатно передавали бідноті[4].

11 березня 1920 року з агітпоїздом «Жовтнева революція» у Слов'янськ прибув М. І. Калінін. Виступаючи на загальноміському мітингу, він закликав трудящих якнайшвидше відновити підприємства. Місто було віднесено до категорії повітових. 16 квітня 1920 року Слов'янськ як повітове місто з 19 волостями, що входили до повіту, включено до складу Донецької губернії.

16—17 квітня 1920 року відбулися вибори до міської Ради. Очолив її комуніст А. П. Завенягін. 21 квітня 1920 року на адресу Раднаркому від імені Слов'янської міськради надіслано телеграму, в якій висловлено почуття глибокої любові трудящих міста до великого вождя і повідомлено про обрання В. І. Леніна почесним головою першого урочистого засідання Слов'янської міськради[5].

14 березня 1920 року на І Слов'янській повітовій партійній конференції заслухано інформацію ініціативної групи про об'єднання всіх комсомольських організацій в одну. 24—25 березня 1920 року відбулася перша Слов'янська повітова конференція Комуністичної спілки молоді України. На квітень в повіті уже діяли 14 комсомольських організацій, в яких налічувалося до 900 членів[6].

Коли війська Врангеля на півдні, а білополяки на заході вдерлися у нашу

---

[1] Газ. «Пролетарий» (Харків), 24 червня 1920 р.; журн. «Юный коммунист», 1919, № 2, стор. 14; Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 275, 419, 420.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 101, 105, 188.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 70, арк. 1, 2, 3, 14, 18.

[4] Газ. «Большевик» (Слов'янськ), 26 вересня 1920 р.

[5] Харківський облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 70, арк. 63; Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, стор. 37, 58.

[6] Газ. «Большевик», 28 березня 1920 р.; газ. «Коммунист» (Харків), 6 квітня 1920 р.

країну, виконком Слов'янської міської Ради 10 травня ухвалив мобілізувати в армію 10 проц. членів Ради. Партійна організація послала 9 комуністів[1]. 11 червня 1920 року загальні збори комсомольців міста оголосили мобілізацію 25 проц. членів організації для відправки на Південний фронт. Під час «Тижня добровольчої молоді» з району вирушило в Діючу армію 500 чоловік, на курси червоних командирів — 30.

В травні 1920 року комуністи Слов'янська закликали трудящих міста включитися у «Тиждень трудового фронту». Робітники заводів у позаурочний час ремонтували устаткування підприємств, відбудовували курорт. Содовий завод працював щодня 2 години понаднормово; заробіток відраховували у фонд допомоги фронтові. З ініціативи комуністок проведено «Тиждень хворого і пораненого червоноармійця». Було зібрано 1200 тис. крб. і багато різного майна[2].

На той час у районі Ізюма—Слов'янська орудували банди Махна, Шаповалова та інших. На боротьбу з ними партійна і комсомольська організації послали всіх своїх членів, здатних носити зброю. 10 грудня 1920 року в Слов'янську утворено Надзвичайну комісію і сформовано збройний загін з 120 чоловік[3].

Наприкінці 1920 року підприємства міста націоналізовано. Соляні, содовий, «Електрон», цегельні, крейдопомельні заводи і фабрика олівців підпорядковувалися губернському раднаргоспові. Млини, пивоварний завод, миловарні підприємства об'єднував борошномельний трест, решту — кооперативи[4].

З жовтня 1921 року заводи Слов'янська стали до ладу, але за браком палива і через нерентабельність їх незабаром було законсервовано, за винятком соляного заводу «Триплекс». Тільки наприкінці 1925 року підприємства міста почали давати продукцію. В 1926 році майже всі вони досягли рівня 1913 року. Росли кадри робітничого класу. В 1922 році на ізоляторному, а в 1925 році на содовому заводі відкрили школи ФЗН. В 1926 році при школі ФЗН содового заводу були організовані восьмимісячні професійно-технічні курси для робітників без відриву від виробництва.

Міська партійна організація розгорнула роботу щодо ліквідації неписьменності. Викладання у школах провадилося за новими програмами. На квітень 1920 року в Слов'янську було відкрито 13 шкіл. Велику допомогу в наступі на неписьменність подав комсомол. Ця робота провадилася у 7 клубах і 4 хатах-читальнях, навколо яких гуртувалася і неспілкова молодь. 2 травня 1920 року комсомольці відкрили клуб «Юний пролетар». Вони організували для робітників содового, фарфорового, ізоляторного, шкіряного та інших підприємств — школу грамоти на 75 чоловік. Крім того, працювала школа агітаторів і міська бібліотека[5]. У березні 1920 року створили курси бухгалтерів і діловодів[6].

За підтримкою міської партійної організації 1 травня 1920 року вийшов перший номер газети «Страничка молодежи» — органу повітового комітету комсомолу. Газета добре висвітлювала життя молоді.

Збільшилось населення міста — на той час воно становило 21 456 чоловік (без Новослов'янська).

Слов'янський фарфоровий завод (з 1923 року — ім. Артема) став одним з головних постачальників фарфорових виробів для електропромисловості країни. На його реконструкцію виділили 18 млн. крб. У 1925 році завод розпочав випуск підвісних високовольтних ізоляторів, а після реконструкції — з 1927 року — поряд з ізоляторами різних систем виробляв і арматуру до них.

У зв'язку з бурхливим розвитком промисловості та будівництвом електростанцій зросла потреба в керамічних виробах. В 1930 році у Слов'янську почалося будів-

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 3—1, спр. 230, арк. 1—55.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 410.
[3] Донецький облпартархів, ф. 197, оп. 1, спр. 42, арк. 6.
[4] Л. Ф. Шипко-Чередниченко. Народное хозяйство Донбасса. X., 1927, стор. 116, 181, 188.
[5] Газ. «Большевик», 11 липня 1920 р.
[6] Харківський облдержархів, ф. Р-202, оп. 1, спр. 70, арк. 48.

ництво керамічного заводу; на фабриці теракотових плиток, перейменованій на завод ім. Н. К. Крупської, опановувалась складна хімічна апаратура, механізовувались трудомісткі процеси. Колектив заводу, включившись у соціалістичне змагання, за другу половину 1930 року видав готової продукції на 116 проц. Продуктивність праці зросла на 11 проц. Збільшилася заробітна плата робітників, знизилася собівартість виробів[1].

У 1930 році розпочато будівництво об'єктів т. зв. хлорної групи. Через 2 роки став до ладу діючих і цех рідкого хлору. Тривало спорудження заводу хлористого барію[2]. Розгорнулася реконструкція содового заводу.

Великі асигнування виділялися на спорудження нових підприємств. У 1929 році почали зводити ремонтно-механічний завод «Коксохіммонтаж», який уже в 1933 році видавав продукцію, хоча будівництво ще тривало. У 1930 році дали першу продукцію новозбудовані хлібозавод і маслокомбінат. Успішно провадилася реконструкція заводу ім. Артема. В 1935 році тут завершено будівництво тунельного корпусу із замкнутим технологічним циклом ізоляторного виробництва. Внаслідок запровадження тунельної печі потужність заводу подвоїлася порівняно з 1931 роком. Швидко розвивалися й соляні заводи. Борючись за дострокове виконання п'ятирічки, підприємства, що входили до «Словсільпрому» («Вакуум», «Триплекс» та ін.), на вересень 1932 року виконали свої річні завдання.

В міру розширення виробництва збільшується кількість робітників на заводах. Так, на содовому заводі «Червоний хімік» у 1932 році працювало 2413 чоловік, ізоляторному ім. Артема — 1059, кислототривкому — 658, керамічному ім. Н. К. Крупської — 998, «Червоному металісті» — 384[3].

У третій п'ятирічці в Слов'янську тривало будівництво нових і розширення діючих підприємств. Продовжувалось спорудження другого содового заводу на правому березі річки Торця. Нарощував потужності завод ім. Артема. На 1939 рік він давав щорічно 7418 тонн продукції. Тут працювало 1797 чоловік. Реконструювався і «Червоний хімік», потужність якого зросла, порівняно з дореволюційним часом, у 2,8 раза[4].

В 1935 році слов'янські залізничники з ентузіазмом включилися у рух за підвищення продуктивності праці. П. Ф. Кривонос—машиніст депо, відповідаючи на почин О. Г. Стаханова, довів технічну швидкість локомотива до 50 км на годину замість 23 км за нормою. Його приклад наслідували бригада підйомного ремонту О. К. Мороза, машиністи — П. С. Лавриков, М. В. Рубан, І. М. Прохватило. Партія і уряд високо оцінили їх самовіддану працю, нагородивши орденами перших новаторів залізничного транспорту.

Стахановський рух поширився на всіх підприємствах міста. Багато робітників виконували норму на 200—300 проц. Ставши на трудову вахту на честь 21-ї річниці Великого Жовтня, формувальник заводу «Червоний металіст» Решетов на 26 вересня 1938 року виконав 6 річних норм.

За роки передвоєнних п'ятирічок у Слов'янську реконструйовано 19 фабрик і заводів. Раніше невеликий цементний завод виріс у підприємство республіканського значення; колишня маленька механічна майстерня стала заводом «Машчормет», що спеціалізувався на виробництві устаткування для коксохімічного, металургійного, збагачувального виробництва. Завод «Червоний металіст», колишнє напівкустарне підприємство, почав випускати будівельні та дорожні механізми, складну апаратуру і компресори для хімічних заводів. Фабрику теракотових плиток перетворено було на завод союзного значення. В 1940 році у Слов'янську було 12 підприємств союзного і 10 — республіканського значення. Населення перевищило 75 тис. чоловік, з них 14 тис. працювали в промисловості.

---

[1] Газ. «Большевик», 6 вересня 1932 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1253, оп. 1, спр. 82, арк. 39.
[3] Газ. «Большевик», 28 січня 1932 р.
[4] Газ. «Большевик», 30 січня 1949 р.

За передвоєнні п'ятирічки у Слов'янську розвинулася мережа медичних закладів. Тут були 4 лікарні (з них 2 спеціалізовані), пологовий будинок, нічний санаторій для дорослих і 2 дитячі санаторії, станція швидкої медичної допомоги і протитуберкульозний диспансер. У 5 поліклініках, 3 лікарських і 12 фельдшерських пунктах, дитячій та жіночій консультаціях, дитячій поліклініці трудящі й їх сім'ї діставали безплатну медичну допомогу. Медичні заклади обслуговували 93 лікарі та 298 медичних працівників середньої кваліфікації.

Істотні зміни сталися і на курорті, відкритому 4 липня 1920 року[1]. Він мав тоді 2 приміщення санаторного типу та кілька окремих будинків — колишніх приватних дач. У 1934 році Слов'янськ визнано курортом всесоюзного значення. В цьому ж році відкрито інститут відновлення працездатності травмованих хворих і 2 нові корпуси дитячого санаторію. Перед початком Великої Вітчизняної війни 8 санаторіїв щорічно обслуговували до 20 тис. чоловік.

Відрадними були успіхи культурної революції. Президія ВУЦВКу в своїй постанові від 5 вересня 1931 року відзначила Слов'янський район за успішне здійснення загального обов'язкового початкового навчання. На 1940 рік у місті діяли 23 загальноосвітні школи, де було 12 659 учнів. В 5 середніх спеціальних навчальних закладах навчалися 1687 студентів. Навчалося і доросле населення, яке з різних причин не мало на той час необхідної освіти. У місті були середня школа для дорослих на 340 учнів, 3 школи ФЗУ на 659 учнів[2]. 1100 дітей дошкільного віку виховувалися у 22 садках і 16 яслах. Успішно готував кадри Слов'янський учительський інститут.

У 1930 році відкрито вечірній механічний технікум. З 1931 року на содовому заводі діяв робітфак, де навчалися випускники школи ФЗУ. В 1932 році содові заводи дістали 674 спеціалісти; в 1933 році тільки в школах ФЗУ підготовлено 520 фахівців. На «Словсоді» для підготовки кадрів та на інші учбові цілі в 1932 році асигновано 83 382 крб[3]. Діяли драматичний театр ім. В. В. Маяковського, 9 кінотеатрів, 12 клубів, 23 бібліотеки, книжковий фонд яких перевищував 109 тис. томів.

22 червня 1941 року на захист завоювань соціалізму одностайно піднялись всі трудящі міста. З першого ж дня війни підприємства почали давати фронтові бойове спорядження й техніку. Для боротьби з ворожими парашутистами і диверсантами було створено винищувальний батальйон. За прикладом Москви і Ленінграда організовувалися загони народного ополчення, які, об'єднавшись у Слов'янський полк, на початку вересня 1941 року влилися в 383-ю Шахтарську дивізію, що формувалася у Святогорську[4]. Робітники, службовці, колгоспники споруджували оборонні рубежі. Одну з будівельних груп очолював секретар парткому ізоляторного заводу М. Т. Різниченко.

З наближенням фронту почалася евакуація обладнання промислових підприємств і установ. Устаткування содового та інших заводів відправили в Середню Азію, арматурно-ізоляторного — на південний Урал. Багато працівників транспорту виявили у ті дні справжній героїзм. Комуніст В. Гетьманський почав водити состави вагою 1500 тонн при нормі 750 тонн. Його приклад наслідували машиніст Іванов та інші. Машиніст С. А. Харчевников під час евакуації працював без зміни по кілька діб, його ешелон не раз попадав під бомби ворожої авіації, але завжди прибував на місце. За самовіддану працю С. А. Харчевникова удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Ще у липні 1941 року в місті почав формуватися партизанський загін під керівництвом М. І. Карнаухова. До нього влилося 210 чоловік, з них 108 комуністів і 26 комсомольців. Крім цього загону, створили підпільну організацію. Вона складалася з 3 груп, які очолювали Ф. І. Кравцов, І. Ю. Глушаков, П. Д. Михайлов.

---

[1] Газ. «Большевик», 7 липня 1920 р.

[2] Культурне будівництво в Українській РСР. Статистичний довідник. К., 1940, стор. 101, 180—183.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1253, оп. 1, спр. 99, арк. 35, 49; спр. 119, арк. 2.

[4] И. А. Бойко. Святогорск. Донецк, 1962, стор. 88, 89.

25 жовтня 1941 року фашисти захопили Слов'янськ. За тимчасової окупації гітлерівці запровадили в місті режим нечуваного терору і насильств. Так, у лютому 1942 року вони перевезли в приміщення колишньої дитячої лікарні по вулиці Шевченка поранених червоноармійців і 28 березня розстріляли. У квітні 1942 року за відмову працювати на окупантів закатували робітника толевого заводу М. Рум'янцева, слюсаря депо старого більшовика І. Кучеренка та його сина Григорія. За 22 місяці окупації страчено 3496 чоловік, в т. ч. 430 дітей. Крім того, вивезено на каторжні роботи до Німеччини 5 тис. чоловік.

У перший бій з окупантами партизани вступили 3 листопада 1941 року. Група з 58 чоловік протягом 5 годин відбивала атаки гітлерівців. Фашисти втратили 127 убитими, 27 пораненими і відступили. 22 листопада 1941 року партизанський загін розгромив німецький гарнізон у с. Пришибі. Втративши 50 чоловік убитими, фашисти пішли з села. 24 і 28 листопада партизани захопили обози в Сидорівській балці.

Слов'янський партизанський загін у 1941—1943 рр. знищив 1252 фашисти, висадив у повітря міст, 3 склади боєприпасів, захопив 5 обозів, 670 гвинтівок, 2 міномети, 19 кулеметів тощо. За бойові подвиги 30 партизанів удостоєно урядових нагород. Підпільники чинили диверсії, організовували саботаж. С. Ільїн, Жученко в листопаді 1941 року підпалили склад на заводі «Червоний металіст», висадили у повітря трансформатор електропідстанції заводу «Машчормет». У лютому 1942 року поблизу станції Слов'янськ Цибін влаштував аварію фашистського ешелону з награбованим майном.

Група підпільників Ф. І. Кравцова, що діяла в депо станції Слов'янськ, виводила з ладу верстати, устаткування, переховувала цінний інструмент. Майстер-механік С. Ю. Матущенко саботував відбудову механічного цеху депо. Очолювані ним підпільники зривали ремонтні роботи на залізничних коліях.

Мужня патріотка Л. К. Шабаліна спільно з комсомольцем В. А. Маховозом створила підпільну друкарню, де випускали листівки, які поширювали серед населення. Наприкінці лютого 1942 року Л. Шабаліну заарештовано і після тяжких катувань розстріляно.

Навесні 1943 року в Слов'янську почала діяти патріотична група під керівництвом комсомольця Б. О. Винничука. Підпільники друкували і поширювали листівки під назвою «Форпост», закликаючи населення чинити ворогові рішучий опір. Патріоти визволили з полону і переправили через лінію фронту 30 радянських бійців.

Славну сторінку в історію Слов'янська вписали жителі міста — учасники Великої Вітчизняної війни. Серед них двічі Герой Радянського Союзу льотчик М. І. Семейко, який здійснив 227 бойових вильотів і знищив 19 ворожих танків, 64 автомашини з військами і вантажами, 17 літаків на аеродромах, 3 паровози, 40 вагонів, 34 артилерійські гармати, близько 500 фашистських солдатів і офіцерів[1].

Хоробро билися на фронтах слов'янські комсомольці. 9 липня 1943 року поблизу станції Понирі Курської області танки і піхота ворога 8 разів атакували артилерійський взвод молодшого лейтенанта В. Т. Уварова. У цьому бою він і його солдати знищили 4 важкі та 4 середні танки, майже 2 роти автоматників. Коли гармати

Пам'ятник на братській могилі воїнів, які загинули при визволенні Слов'янська від німецько-фашистських загарбників. Слов'янськ, 1968 р.

[1] Они освобождали Донбасс, стор. 144.

Ордена Трудового Червоного Прапора Слов'янський содовий комбінат. 1968 р.

розбило вогнем противника, Уваров повів своїх бійців у рукопашну. В цьому бою він загинув смертю героя. 24 грудня 1943 року В. Т. Уварову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

21 жовтня 1942 року на одній з ділянок Північно-Західного фронту у повітряному бою літак В. М. Торбяка загорівся. Льотчик не покинув машину. Він спрямував її на ворожий ешелон з танками і бронепоїзд, що стояли на залізничній станції В. Торбяк загинув, повторивши подвиг М. Ф. Гастелло. 10 серпня 1942 року в бою під Сталінградом слов'янський комсомолець В. А. Рогальський зробив так само.

Героїчними подвигами в боях з німецько-фашистськими загарбниками прославили себе 11 уродженців Слов'янська—Героїв Радянського Союзу і кавалери ордена Слави трьох ступенів П. Ю. Глущенко і Я. Г. Хоролець.

6 вересня 1943 року частини 297-ї і 61-ї гвардійської дивізій визволили Слов'янськ від німецько-фашистських загарбників. Їм присвоєно назву «Слов'янських».

Відступаючи, гітлерівці палили й руйнували місто, розстрілювали жителів. В руїнах лежали 25 промислових підприємств, електростанція, водокачка, вузол зв'язку, хлібозавод, маслозавод, будівлі 3 міських радгоспів, міст через річку Торець, 23 школи, педучилище, хімічний і залізничний технікуми, міський театр ім. В. В. Маяковського, 2 міські бібліотеки, краєзнавчий музей, піонерський клуб, залізнична лікарня, пологовий будинок, 5 поліклінік, 2 аптеки, 2 медичні лабораторії, станція швидкої допомоги, 1082 житлові будинки. Дуже потерпів курорт: травматологічний і бальнеофізіотерапевтичний інститути пограбовано і сплюндровано, грязелікарню і 8 санаторіїв з десятками підсобних приміщень знищено. Матеріальні збитки обчислювалися в 500 млн. карбованців.

Після визволення міста трудящі взялися за відбудову зруйнованого господарства. Перед партійними і радянськими організаціями Слов'янська постали завдання — організувати допомогу фронту, забезпечити населення міста продовольством, відбудувати школи, лікарні. Вже через 10 днів залізницею йшли в Діючу армію ешелони зі зброєю, боєприпасами і продовольством. Було відбудовано всі 40 колій залізничної станції. На фабриках і заводах збирали придатні для ремонту верстати, машини і агрегати. Їх пізніше перерозподіляли серед підприємств, спроможних розпочати випуск продукції.

Якщо до війни на заводі «Машчормет» працювало понад 2 тис. робітників, то після визволення до роботи стало тільки 744 чоловіка, переважно жінки і підлітки. Так було і на «Червоному хіміку», де замість 3 тис. працював тільки 571 робітник[1]. На провідних підприємствах бракувало інженерів, техніків, кваліфікованих верстатників. Незабаром кадри почали готувати відбудовані залізничний, хіміко-механічний технікуми, 3 школи ФЗН. Міський комітет партії вжив заходів щодо забезпечення підприємств робочою силою. Становище поступово поліпшувалося. З навколишніх сіл на підприємства було послано 4 тис. чоловік[2]. З усіх кінців країни на залізничні станції (їх у місті було 5) надходили вугілля, метал, нафта, ліс. Підприємства почали давати продукцію.

[1] Донецький облпартархів, ф. 195, оп. 11, спр. 20, арк. 1.
[2] Там же, оп. 4, спр. 17, арк. 7.

Слов'янська ДРЕС. 1967 р.

На заводах і фабриках розгорнулося соціалістичне змагання. На «Червоному хіміку» бригади каменярів С. Є. Куботи, слюсарів-монтажників С. Ф. Сліпченка, котельників на чолі з А. Головенком та інші виконували, як правило, по 2,5 норми. На честь Дня Перемоги над гітлерівською Німеччиною трудящі міста на мітингах, присвячених цій історичній події, ухвалили безоплатно відпрацювати на відбудові по 100 годин.

В місті налагоджувалося мирне життя. З січня 1944 року пекарня щодоби давала 20 тонн хліба. Працювали 18 магазинів, підприємства місцевої промисловості випускали продукції на 310 тис. крб. 18 вересня став до ладу водопровід; 20 вересня відкрили 13 шкіл. На 30 жовтня 1943 року працювали 3 лікарні, 3 поліклініки, 6 фельдшерських пунктів, 4 дитячі будинки, бібліотека.

Трудящі постійно піклувалися про фронтовиків. До 26-ї річниці Великого Жовтня вони зібрали і послали бійцям дивізій, що визволяли місто, 2,5 тис. подарунків. Жителі допомагали дітям-сиротам з дитбудинків. В 1944 році на недільниках для них зароблено 184 489 крб. За ці гроші придбали понад 160 пар взуття, 5087 метрів тканин, пошили 177 костюмів[1].

Долаючи численні труднощі, трудящі Слов'янська відбудовували зруйноване господарство. В листопаді 1946 року розпочато експлуатацію цеху розфасовки солі на заводі «Вакуум», а «Машчормет» освоїв випуск складних коксувальних машин і завершив річний план. Відновлено було 11 підприємств союзного значення, 4 — республіканського, а також підприємства місцевої промисловості. Промисловість міста постачала устаткування енергетичним та коксохімічним підприємствам, а також виробляла дефіцитні матеріали для споруджуваних об'єктів країни. В серпні 1948 року перший і другий содові заводи об'єднано в комбінат. На 1949 рік обидва підприємства перевищили довоєнний рівень випуску продукції[2].

За успішне виконання завдань уряду в справі відбудови содового виробництва і в зв'язку з 50-річним ювілеєм 19 січня 1949 року содовий комбінат нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а 44-х передовиків виробництва відзначено орденами Радянського Союзу.

Оснащення підприємств новою технікою дало змогу випускати широкий асортимент продукції. В 1948 році ізоляторний завод ім. Артема розпочав масовий випуск повітряних вимикачів для високовольтних ліній. Тепер ними оснащено всі електростанції СРСР і ряду зарубіжних країн. На багатьох будовах працюють бетономішалки з маркою Слов'янського заводу будівельних машин. Завод — учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР і Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. Комітет ВДНГ відзначив підприємство дипломами 2-го і 3-го ступенів.

В міру розвитку промисловості зростала потреба в електроенергії.[3] В кінці 1951 року на березі Сіверського Дінця розпочато будівництво великої теплової елек-

[1] Донецький облпартархів, ф. 195, оп. 4, спр. 85, арк. 25, 46.
[2] Там же, спр. 185, арк. 28, 67; спр. 86, арк. 3.
[3] Газ. «Большевик», 30 січня 1949 р.

тростанції. У вересні 1954 року Слов'янська ДРЕС дала промисловий струм. Таких темпів спорудження електростанцій Донбас раніше не знав.

Зростання промисловості в донецьких містах значною мірою залежало від забезпечення їх водою. В роки п'ятої п'ятирічки почалося спорудження каналу Сіверський Донець—Донбас, що мав постачати населенню і промисловим підприємствам побутову та промислову воду. 17-тисячний колектив будівельного управління «Донбасканалбуду», що містилось у Слов'янську, озброєний передовою технікою, 2 листопада 1957 року закінчив будівництво першої черги каналу і здав її в експлуатацію. Будівельникам було вручено перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР.

З початку семирічки на дільниці Слов'янськ — Лозова почалася електрифікація залізниці. Тепер нею курсують потужні електровози. Наприкінці п'ятого року семирічки колективи підприємств міста збільшили випуск продукції на 40 проц. і дали її понад план на 301 тис. карбованців.

Заводи та фабрики міста нарощували потужності за рахунок впровадження механізації і автоматизації, а також введення в дію нових виробничих площ. Так, на заводі ім. Артема вперше у світовій практиці здійснено одночасне механічне армування ізоляторів. На содовому комбінаті вперше у Радянському Союзі впроваджено безперервне керування складним хімічним процесом на відстані 630 км за допомогою обчислювальної машини.

На содовому комбінаті в цеху № 2 створено єдиний диспетчерський пункт, з якого апаратники управляють технікою, розташованою в 13-поверховому баштовому корпусі. На заводі «Коксохіммаш» освоєно випуск устаткування для коксових батарей з печами об'ємом 30 кубометрів. Це дало змогу повністю механізувати виробничі операції. На арматурно-ізоляторному заводі ім. Артема в 1961 році завершено будівництво третьої тунельної печі та двох цехів — скляних ізоляторів і чавуноливарного. Всі процеси тут механізовано і автоматизовано.

За великі заслуги в оснащенні устаткуванням енергетичних підприємств країни Слов'янський арматурно-ізоляторний завод ім. Артема в 1965 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а 50 робітникам, інженерно-технічним працівникам і службовцям, які особливо відзначилися, вручено ордени і медалі. Формувальника ізоляторів П. Н. Левченка та пічника-футерувальника цеху випалу П. Д. Дорошенка нагороджено орденом Леніна.

Активна участь трудящих міста у виконанні завдань семирічного плану особливо наочно виявилась у русі за комуністичне ставлення до праці. Так, на початку 1959 року бригада штампувальниць формувального цеху заводу ім. Артема на чолі з А. Гончар виступила ініціатором патріотичного руху за звання бригади комуністичної праці. Наприкінці листопада цього ж року до нього прилучилося 100 бригад. Завдання семирічки промисловість міста виконала на 20 листопада 1965 року; обсяг виробництва подвоївся. Вироблено надпланової продукції на 27 млн. карбованців.

У новій п'ятирічці трудящі міста під керівництвом партійної організації внесли вагомий вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму. З 1 липня 1966 року на нову систему планування та економічного стимулювання перей-

Один з цехів заводу «Будмаш». Слов'янськ, 1967 р.

шла Слов'янська фабрика олівців—підприємство комуністичної праці. Цьому значною мірою сприяли розвиток змагання, велика підготовча робота партійної організації та господарських органів. Створено фонди розвитку виробництва, соціально-культурного і житлового будівництва. Характерною рисою роботи заводу ім. Артема в нових умовах є рішуча боротьба колективу за економію матеріалів, сировини, палива, електроенергії, виявлення усіх резервів виробництва. Тільки за 1966 рік колектив заводу заощадив 270 тонн металу, що дало змогу виробити додатково продукції на суму 220 тис. крб. Прибуток зріс на 64,6 проц., фонд матеріального заохочення досяг 287 тис. крб. За рахунок фонду соціально-культурного та житлового будівництва було закінчено спорудження палацу культури, реконструйовано профілакторій, переобладнано червоні кутки в цехах, побудовано новий гуртожиток, розгорнуто будівництво житлових будинків, пологового будинку, подано істотну допомогу багатодітним працівницям, сім'ям хворих тощо.

Великими трудовими здобутками зустріли трудящі міста 50-річчя Радянської влади. Взяті будівельниками зобов'язання — до ювілею здати в експлуатацію найпотужнішу в Європі Слов'янську ДРЕС — виконано. Заслужений будівельник УРСР, бригадир комплексної бригади І. І. Савін, Герой Соціалістичної Праці старший виконроб дільниці «Теплоенергомонтаж» В. О. Молодцов, начальник зміни блоку «800» О. І. Сироткін, запалюючи символічну лампочку Ілліча, висловили єдину думку всіх: «Спорудження «вісімсоттисячника» напередодні Великого Жовтня — трудовий подарунок Батьківщині».

Трудящі заводу ім. Артема напередодні 50-річчя Жовтня виконали річне завдання і виробили надпланової продукції на 800 тис. крб. Партія і народ високо оцінили успіхи трудівників. Їм вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а в лютому 1968 року заводові присвоєно звання підприємства комуністичної праці.

П'ятдесятирічний ювілей Жовтня став святом усього радянського народу. Він перетворився на яскравий огляд історичних перемог країни, торжества ідей Комуністичної партії. 54 жителів міста — активних учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції, боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади — нагороджено орденами і медалями, в т. ч. І. І. Іванову, І. В. Власова, І. М. Велигуру — орденом Леніна[1].

Пам'ятник Т. Г. Шевченку. Слов'янськ. 1969 р.

Слов'янськ зростає. Стають до ладу нові підприємства. За п'ятирічку на місці колишнього пустиря побудовано завод високовольтних ізоляторів, оснащений найновішим устаткуванням. 20 вересня 1968 року здано в експлуатацію найбільшу в країні тунельну піч безперервної дії. Завдяки механізації та автоматизації виробничих процесів час випалу високовольтних ізоляторів скоротився з 12 до 3 діб.

У 1968 році в Слов'янську діяли 27 великих фабрик і заводів, де працювали 30 тис. робітників і службовців. 25 955 чоловік змагалися за комуністичну працю й побут. Внаслідок цього руху зростає випуск продукції і поліпшується її якість. Заводові «Будмаш» — першому з підприємств Донецької області — вручено всесоюзний знак якості. Державна атестаційна комісія визначала, що бетономішалка типу «С-773» перебуває на рівні світових стандартів[2].

Трудящі міста трудовими подарунками відзначили 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. На Слов'янській ДРЕС шириться фронт робіт по спорудженню другого

---

[1] Газ. «Комуніст» (Слов'янськ), 11 листопада 1967 р.
[2] Газ. «Комуніст», 2 грудня 1967 р.

енергоблоку. Він буде оснащуватися новітнім устаткуванням, яке готується на багатьох заводах країни. Встановлення на енергоблоці одновальної турбіни потужністю 800 тис. квт.-год. дасть можливість повністю автоматизувати управління. Колективи заводу ім. Артема та керамічного комбінату відзначені Ленінськими ювілейними медалями.

Почесний громадянин Слов'янська, двічі Герой Радянського Союзу генерал армії Д. Д. Лелюшенко і перший секретар Слов'янського міськкому партії В. І. Нестеренко під час зустрічі з піонерами середньої школи № 18. Слов'янськ, 1968 р.

За Радянської влади Слов'янськ з невеликого заштатного міста перетворився на значний промисловий центр з високорозвинутою хімічною промисловістю. Нині він розкинувся на 85,8 кв. км. В центрі його на широкій площі, обсадженій деревами і квітами, стоїть пам'ятник В. І. Леніну. Від центру міста радіально простяглися вулиці з багатоповерховими будинками. Кругом буяє зелень. Молодь створила зелені масиви поблизу промислових підприємств. Тільки в 1968 році висаджено 34 тис. декоративних дерев і 70 тис. кущів, розплановано й засаджено 12 скверів. Місто газифіковано. Газ є тепер не тільки у житлових будинках, а й на промислових підприємствах. З усіма районами міста є автобусне сполучення. Машинний парк обслуговує 22 міських та 12 міжміських маршрутів. З Слов'янська в усіх напрямках щоденно виїжджають близько 140 автобусів.

Підвищується добробут трудящих. В особистому користуванні їх — 1378 автомобілів, 5478 мотоциклів, 1111 моторолерів, 139 мопедів. Збільшилися внески у ощадні каси — в 1968 році вони становили 17 млн. крб. Жителів обслуговують 437 торговельних підприємств; серед них 106 спеціалізованих магазинів, 2 ресторани, їдальні, кафе, домові кухні. В 1957 році товарооборот їх становив 36,8 млн. крб.; в 1968 році він зріс у 2,5 раза.

У Слов'янську — 11 лікарень на 2165 ліжок та 44 інші медичні заклади, де працюють 447 лікарів і 1480 медсестер. У санаторії «Донбас», де одночасно лікуються близько 1000 хворих,— 52 лікарі та 134 медсестри. Серед них — заслужені лікарі республіки В. М. Кириленко, А. Б. Альтговзен, Г. О. Сергієнко.

В педагогічному інституті та на загальнотехнічному факультеті Українського заочного політехнічного інституту (УЗПІ) здобувають освіту понад 4 тис. чоловік, з них 2513 — заочно. У 33 школах (у т. ч.2 школи-інтернати, 2 спецшколи і одна очно-заочна) навчаються понад 23 930 учнів, у технікумах і професіонально-технічних училищах — близько 6 тис. У школах — 1191 учитель; тут працюють заслужені вчителі школи Української РСР С. Г. Білоконь, Є. Д. Білоконь, Т. М. Баличева. Близько 5 тис. дітей виховуються в 35 садках і 22 яслах, де є понад 300 вихователів і медиків.

Велике місце у вихованні нової людини посідають культурно-освітні заклади, що дбають про задоволення зрослих духовних потреб трудящих. У Слов'янську 5 палаців культури, 16 клубів і 4 кінотеатри. Хорові й драматичні колективи, ансамблі, духові та струнні оркестри часто виїжджають у села району, на заводи, польові стани. Аматорські художні кіностудії, численні спортивні групи працюють у палацах культури содового комбінату, заводу ім. Артема, залізничників, у клубах заводу «Словважмаш» і трьох громадських. Активними пропагандистами музичної класики є міська народна консерваторія та музична школа. Жителі одержують 40 тис. примірників газет і журналів. Видається міська газета «Комуніст». Трудящі мають близько 5 тис. телевізорів і 18 тис. радіоприймачів; працюють 79 масових бібліотек.

Слов'янськ зв'язаний з усіма містами Радянського Союзу через автоматичну телефонну станцію на 3 тис. номерів. Крім того, на кожному підприємстві є внутрішній зв'язок через АТС міста.

Дедалі активнішою стає участь трудящих у громадському житті. Їх авангардом є 8115 комуністів, об'єднаних у 154 первинні партійні організації, та 18 427 комсомольців (115 первинних організацій). Міська Рада в своїй роботі спирається на депутатські групи, постійні комісії і громадські організації. За допомогою партійних організацій створено 3 депутатські групи і 13 постійних комісій, в яких працюють 316 народних обранців. Велику допомогу виконкомові міськради подають громадські організації, що об'єднують 12 тис. чоловік, 11 громадських рад мікрорайонів, 231 квартальний комітет.

Визначною є роль народних музеїв, створених при будинку культури залізничників і в локомотивному депо. Вони розкривають історію краю, на її досвіді вчать людей бути палкими патріотами Батьківщини. Слов'янськ є батьківщиною багатьох діячів літератури і мистецтва. Тут народилися народний художник РРФСР П. П. Кончаловський (1876—1956), український критик та історик літератури В. Д. Коряк (1889—1939), народний артист СРСР Д. О. Мілютенко (1899—1966).

Величними є перспективи розвитку міста на ближчі роки. Наприкінці п'ятирічки тут виростуть нові промислові підприємства, 4 середні і 4 восьмирічні школи, тублікарня, пологовий будинок, 34 магазини і понад 40 підприємств громадського харчування.

Трудящі Слов'янська разом з усім радянським народом домагаються все нових успіхів у виконанні величних планів будівництва комунізму.

Ю. О. КЛОЧКОВ

СЛОВ'ЯНОГІРСЬК

Слов'яногірськ (до 1964 року — Банне) — місто районного підпорядкування. Розташований по берегах ріки Сіверського Дінця, за 32 км від м. Слов'янська і за 6 км від станції Слов'яногірська Донецької залізниці. Населення — 5,1 тис. чоловік.

На території міста археологи виявили залишки стоянки раннього палеоліту, неолітичного поселення, кількох поселень доби бронзи та салтівської культури.

Крейдяні гори вперше згадуються в XVI ст. С. Герберштейном. У 1526 році він писав, що росіяни щорічно мають тут сторо́жі вздовж Дінця з «метою розвідки і стримування татарських нападів»[1]. До 1538—1539 рр. належить згадка про ці місця в Никонівському літопису[2], а в «Книге Большому чертежу» зазначається, що гори ті були «на Дінці з Кримської сторони»[3]. В «розписях» 1571 року серед донецьких сторож названо 5-у Святогірську. Місцеві станичники стежили за районом від Валуйок до Борисового городища і крейдяних гір та Ізюмським шляхом.

Використовуючи працю населення, що рік у рік зростало, і великі природні багатства краю, православне духівництво заснувало на Дінці Святогірський монастир. Про нього вперше згадується в 1624 році, коли цар дарував йому грамоту на володіння землею[4]. Монастир збудували біля підніжжя гір з доступного правого боку Дінця. Він мав фортечні мури з гарматами та іншою вогнепальною зброєю. Однак в 1679 році кримські татари захопили фортецю, пограбували її та спалили всі будівлі. Пізніше фортецю і монастир відбудували.

Після азовських походів Петра I татарські напади порідшали, і Святогірська фортеця поступово втратила своє оборонне значення. Монахи привласнювали собі

---

[1] С. Герберштейн. Записки о московских делах. СПб., 1908, стор. 106.

[2] Полное собрание русских летописей, том. 13. Никоновская летопись. СПб., 1904, стор. 122, 126, 258.

[3] Книга Большому чертежу. М.—Л., 1950, стор. 75.

[4] Д. І. Багалій. Історія Слободської України, стор. 37.

значні земельні і лісові угіддя. Монастир перетворився на великого феодального власника, закріпачував селян. Значні прибутки надходили до його скарбниці від рибної ловлі та перевозу через Сіверський Донець на Торські озера, де на той час були відкриті соляні промисли. Духівництво жорстоко експлуатувало місцеве населення.

В указі духовної консисторії 1728 року відзначалося, що святогірські ченці живуть розбещено, ігумен монастиря «вольготно» поводиться із скарбницею, тобто розкрадає кошти. Це підривало авторитет духівництва. Тому ігуменові запропонували «содержать монастырь и братию во всяком опасении, дабы сам и вся братия каждый день в церковь Божию ходили непременно и в своем послушании были чинно с прилежанием; нелепостно и без роптания монастырскую казну содержать по регламенту...»[1].

«Донецька Швейцарія». Слов'яногірськ. 1969 р.

У 80-х рр. XVIII ст. монастир володів 27 тис. десятин землі та 2000 кріпаками. В 1788 році внаслідок проведеної урядом секуляризації церковних володінь майно і угіддя, що належали Святогірському монастиреві, перейшли у володіння казни; обитель закрили. Власником земель, лісів та кріпаків незабаром став найбагатший тоді поміщик Росії — князь Потьомкін.

Потьомкін, зігнавши у Святогірськ кріпосних майстрів, за короткий час спорудив розкішний палац на одній з крейдяних гір, розташованих на правому березі Дінця. Він наказав побудувати на березі мальовничого озера купальні для своїх іменитих гостей. Такі купальні в ті часи називали банями. Звідси і озеро, і село, що виникло біля нього, дістали назву «Банне». В 1797 році в селі налічувалося 159 чоловіків і 128 жінок[2].

З наростанням у першій половині XIX ст. революційного руху в країні царизм використовує проти нього і православну церкву, сприяє відкриттю монастирів і щедро наділяє їх лісами й орними землями. Указом Миколи I від 15 січня 1844 року Святогірський монастир відновлено[3].

Кріпосні селяни Банного зазнавали подвійного гніту — поміщицького і церковного. Вони тулились у глиняних хатинах або в надвірних будівлях, тоді як граф, управителі, купці та монастирська верхівка жили в палацах та дво- і триповерхових будинках. Про такий різкий контраст яскраво сказано в народній пісні, яку записав у 70-х роках XIX століття в Банному відомий український фольклорист І. І. Манжура:

А у тих же у хоромах
Побиті кілочки.
Ідуть жінки на панщину —
Нема в їх сорочки[4]

У тяжкому економічному становищі селяни перебували і після скасування кріпосного права. За уставною грамотою з 321 кріпака, які проживали в Банному і на хуторі Тетянівці, 314 одержали за викуп 1256 десятин землі. Вартість землі належало оплатити протягом 49 років. Щорічна викупна сума за орну землю становила

[1] Святогорская Успенская общежительная пустынь в Харьковской епархии. Одесса, 1902, стор. 64.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 250; Атлас Слободской Украинской губернии, стор. 14 (рукопис, зберігається в ЦДВІА).

[3] К. П. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии, стор. 37.

[4] Українські народні думи та історичні пісні, стор. 169, 593

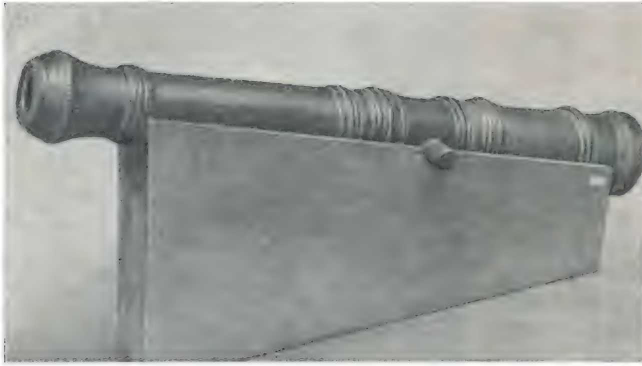

Чавунна гармата XVII ст. з Святогірської фортеці.

7851 крб. сріблом, а повинність за садиби — 471 крб. Селянин рік у рік платив також 1,5 крб. подушного, який належало вносити за півроку наперед[1].

В основу викупу було покладено не фактичну вартість землі, а капіталізований оброк, що включав і плату за особисту волю. Протягом ряду років треба було щорічно відробити на поміщика в сезон хліборобських робіт по 29 чоловічих і 12 жіночих днів за кожний наділ. Вища норма такого наділу не перевищувала 4 десятин. Селяни не могли використовувати відкриті на їх землі корисні копалини. Їм заборонялося полювати і ловити рибу. Навіть ярмаркова площа належала поміщикові.

В 90-і роки XIX ст. з 638 жителів Банного більшість працювали на поміщицьких землях, фермах і заводах. Про жорстоку експлуатацію їх і злидні писали М. Горький і народник С. Каронін (М. Є. Петропавловський), які побували в Банному наприкінці XIX століття. «Скрізь його (селянина) переслідують бідування, чекання голоду, суєта»[2]— писав С. Каронін. М. Горький гнівно таврував церковних святош, які безжалісно гнобили селян Банного[3].

Наприкінці минулого століття землями Банного і навколишніх сіл володів нащадок Потьомкіна граф Г. Рібоп'єр. Для забезпечення «порядку» в його маєтку постійно перебували наймані козаки. Багатьом селянам довелось зазнати їхніх нагаїв. 14 серпня 1894 року в Банному сталися криваві події. Приводом до виступу селян і наймитів, які працювали на лісопильному заводі, була сваволя поміщика щодо розподілу площі для ярмарку. Кожен селянин сплатив поміщикові вартість 5 сажнів цієї площі, а насправді власник виділив по 2—3. Коли після дощу селяни зайняли більш підвищені місця площі, де не було води, то козаки почали бити їх. Тоді люди, озброївшись кілками, дали відсіч. Для придушення виступу з Чугуєва прибув козачий полк, а з Харкова — поліція. Віце-губернатор доповідав міністрові внутрішніх справ: «Натовп бунтарів пошкодив два житлових приміщення, контору і готель, що належать Рібоп'єру, та різне рухоме майно». У сутичці було вбито 5 козаків, поранено 2 поліцейських урядників і 20 селян (з них Н. Роменський незабаром помер), арештовано 70 учасників заворушення. Їх засудили і заслали до Сибіру[4].

Рібоп'єр не тільки наживався на прибутках з своїх 20 тис. десятин землі, розташованої в Банному, Тетянівці, Студенках, Голій Долині, а й завів кінний, скипидарний і лісопильний заводи[5]. Він володів також дачною місцевістю Святі Гори. Селянам доводилося працювати ковалями, слюсарями і мулярами у монастирських майстернях або слугами багатіїв, що відпочивали і лікувалися тут. Багато безземельних наймитів продавали свою працю на соляних шахтах Бахмута і на вугільних шахтах центрального Донбасу.

Наростало незадоволення трудящого селянства самодержавно-поміщицьким ладом. Коли в грудні 1905 року до Банного дійшла звістка про збройне повстання робітників Горлівки, тут почалося заворушення наймитів, які вимагали розподілу поміщицької землі. 21 грудня поліція заарештувала селянина Г. Д. Бандуренка за те, що він закликав своїх односельчан не коритися царським властям і розгромити має-

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 45, спр. 613, арк. 2, 3, 6.

[2] С. Каронин. (Н. Е. Петропавловский). Сочинения, т. 2. М., 1958, стор. 554.

[3] М. Горький. Собрание сочинений в 30 томах, т. 8. М., 1950, стор. 303, 304.

[4] Крестьянское движение в России в 1890—1900 гг. Сборник документов. М., 1959, стор. 261—265.

[5] Научные записки Харьковского педагогического института им. Г. С. Сковороды, т. 19. Х., 1957, стор. 99.

ток графа. Арешт не залякав селян. Через 6 днів хлібороби Тетянівки підпалили господарські будівлі графського маєтку. Потім вони захопили фураж для худоби в Олександрівській економії Рібоп'єра. Біднота виступала також проти надмірної орендної плати за землю і угіддя, обговорювала своє становище на сільському сході. В приговорі громади від 6 травня 1907 року говориться, що «граф Рібоп'єр, управитель і весь графський персонал нас, селян, так гнобить, що ми, селяни, далі так жити не можемо»[1].

За медичною допомогою селяни зверталися до знахарів і монастирського фельдшера. В 1906 році було понад 1200 випадків, коли хворі не діставали лікарської допомоги. Масовими були епідемічні захворювання.

Переважна більшість селян була неписьменною. Тільки у 1894 році в Банному відкрили церковнопарафіяльну школу. У одному із звітів земської управи сказано, що через брак коштів у класі стоять парти і столи, непридатні до використання, приміщення школи не відповідає найелементарнішим вимогам гігієни. У 1912 році 112 селянських дітей навчав усього один учитель.

Соціальний і духовний гніт, злидні й неписьменність були долею цього краю, природою якого захоплювався А. П. Чехов, краю, де І. Ю. Рєпін малював свою картину «Успенський монастир під Харковом», а І. О. Бунін писав оповідання «На Дінці».

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції наймити і малоземельні селяни Банного намагалися розділити поміщицькі землі, але цьому перешкодили есери. Адміністративна влада в селі перейшла до рук т. зв. дачного комітету. У центральній економії містився громадський комітет на чолі з комісаром Тимчасового уряду.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції жителям Банного принесли їх земляки, які працювали на шахтах Горлівки і Макіївки. Наприкінці листопада 1917 року в селі відбувся масовий мітинг; трудящі ухвалили обрати Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів. Під керівництвом Ради роззброєно і арештовано поліцейських та членів дачного комітету. В графському маєтку і монастирській економії все майно взяли на облік і запровадили контроль. Почалися заняття в школі. На 20 грудня 1917 року в сільській школі (з трирічним строком навчання) було 129 учнів[2].

Але перші кроки будівництва нового життя перервали каледінці, потім — австро-німецькі окупанти. 17 квітня 1918 року вони захопили село. Боротьбу з ними очолила створена в сусідньому селі Студенку більшовицька організація, куди входили й комуністи Банного. Вона мала зв'язок з партійними організаціями Харкова та Ізюма[3]. В Теплянському лісі почав діяти партизанський загін Я. І. Іщенка (нині генерал-майор Радянської Армії).

У другій половині листопада 1918 року робітники й солдати, що повернулися з фронту, роззброїли окупантів і відновили в Банному Радянську владу[4]. Тоді ж за дорученням Ізюмського повітового парткому тут створено партійний та комсомольський осередки. Партосередок налічував понад 10 чоловік. Організаторами його були С. С. Марченко і С. Г. Лазуренко. Першими комсомольцями стали В. Курихін, П. Бобро та П. М. Діброва.

Наприкінці грудня 1918 року Банне захопили петлюрівці, їх на початку 1919 року вигнали частини Червоної Армії за допомогою партизанських загонів Я. А. Іщенка та А. Кравцова[5].

Після відновлення Радянської влади в селі розгорнулися перервані весною 1918 року революційні перетворення. В роботі 2-го повітового з'їзду волосних зе-

---

[1] Харківський облдержархів, ф. р-3, оп. 287, спр. 1159, арк. 29, 48—50; спр. 1288, арк. 2—6, спр. 2208, арк. 3.

[2] Там же, ф. р-304, оп. 1, спр. 3066, арк. 21.

[3] Журн. «Летопись революции», 1925, № 2, стор. 33.

[4] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 82.

[5] М. И. Дяченко. Изюм. Х., 1963, стор. 87.

мельних відділів, який відбувся 15—17 травня 1919 року, взяв участь і житель Банного І. І. Лазуренко, тодішній завідуючий Богородичанським волосним земвідділом. З'їзд одностайно схвалив політику більшовицької партії і послав В. І. Леніну телеграму, в якій делегати запевняли вождя, що вони докладуть усіх зусиль для забезпечення країни хлібом[1].

Влітку 1919 року майже всі комуністи, комсомольці, а за їх прикладом — значна частина трудового селянства Банного вступили до Червоної Армії. На початку червня 1919 року в село вдерлися денікінці. «Святі отці» монастиря активно підтримували їх. Восени 1919 року тут відбулася зустріч білогвардійського генерала Кутепова і колишнього київського митрополита Храповицького, на якій монархічна контрреволюція і реакційне духовенство погодили спільні плани боротьби проти Радянської влади.

Навальний наступ Червоної Армії зірвав ці плани. 21 грудня 1919 року частини 13-ї армії форсували Сіверський Донець. Воїни 41-ї дивізії під командуванням Ю. В. Сабліна підійшли впритул до Святогірського монастиря. Група білогвардійських офіцерів з допомогою монахів намагалася затримати червоноармійців вогнем кулеметів, встановлених на церковних будівлях[2].

Наприкінці грудня 1919 року Банне разом з Богородичанською волостю, до складу якої воно входило, передали з Ізюмського повіту Харківської губернії до новоствореного Слов'янського повіту Донецької губернії. В березні 1920 року у волостях і селах почались вибори до Рад. Вони проходили в умовах рішучої боротьби з бандитизмом. Куркулі тероризували й грабували населення, вбивали комуністів, членів Ради, сільських активістів.

28 серпня 1920 року банда Савонова напала на червоноармійський госпіталь, що містився в одному з корпусів Святогірського монастиря, і по-звірячому закатувала поранених бійців. Бандити пограбували госпіталь і санаторій, де лікувалися хворі діти пітерських робітників. З ініціативи комуністів для боротьби з бандитизмом у селі було створено збройний загін, куди вступили демобілізовані червоноармійці, переважно комсомольці й сільська молодь.

Для зміцнення Радянської влади на селі важливе значення мало здійснення аграрних заходів. На території Банно-Тетянівської сільради, створеної в 1920 році, тоді мешкало 3375 жителів. На кожного їдця припадало 0,55 десятини орної землі. Близько 30 проц. селянських господарств були безкінними, 23 проц.— однокінними. Повітовий земвідділ ухвалив рішення про обов'язковий землеустрій у Банному. Земельна комісія виконкому сільради здійснювала контроль за правильним розподілом землі. Активно допомагав у цій роботі створений у травні 1920 року КНС. До весни 1921 року він мав зерновий фонд для найбідніших селян.

Завдяки зусиллям селянства і допомозі держави посівні площі наприкінці відбудовного періоду зросли порівняно з 1920 роком: під зерновими культурами — на 65, технічними — на 50 проц. Значно збільшилось поголів'я худоби.

В тяжких умовах післявоєнної розрухи селяни організували в 1921 році збирання цінностей для допомоги голодуючому населенню Поволжя. Комісія на чолі з секретарем Донецького губкому КП(б)У Е. І. Квірінгом з'ясувала, що монахи Святогірського монастиря приховали від народу великі запаси харчових продуктів і цінностей. Вона ухвалила конфіскувати для потреб голодуючих золото, срібло та лишки продуктів[3].

Влітку 1922 року в колишньому монастирському готелі коштом Бахмутської окружної каси соціального страхування для трудівників Донбасу відкрився будинок відпочинку ім. Артема. В тому ж році тут організовано Степовий будинок відпочинку для молоді. У 1923 році сюди приїхала перша група піонерів.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-2456, оп. 1, спр. 2, арк. 145.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стр. 575; газ. «Більшовик», 23 червня 1936 р.

[3] Журн. «Революция и знание» (Бахмут), 1922, № 2, стор. 10, 11.

В роки відбудовного періоду в авангарді трудящих Банного йшли комуністи Я. М. Курінний, А. Д. Садовник, А. М. Муровщик, А. І. Павленко та ін. Партосередок будинку відпочинку, до якого з 1922 року входили комуністи Банного, зріс на 1925 рік до 49 членів і кандидатів у члени партії[1]. Активно працювала жіноча рада, яка в 1925 році налічувала 30 жінок. Усі вони були членами КНС.

Громадські організації дбали про зростання культури на селі. Учителі школи, що з 1926 року стала семирічною, активно включилися у похід за ліквідацію неписьменності. Їм допомагали жінки й молодь: влаштовували до дитячого будинку безпритульних дітей, підтримували сім'ї, які втратили годувальників. В резолюції зборів делегаток, які обговорювали підсумки неділі, присвяченої річниці пам'яті В. І. Леніна, записано: «Кращим пам'ятником для Володимира Ілліча Леніна стане те, що в нас не буде жодної безпритульної дитини»[2].

У 1925 році в Банному відкрито медичний пункт. Працівники будинку відпочинку й медпункту регулярно виступали перед жителями села з лекціями й доповідями, проводили профілактичну роботу. В сосновому гаю поблизу Дінця спорудили 8 одноповерхових котеджів Першого лісового будинку відпочинку. Тільки в 1925 році на їх будівництво витрачено близько 1 млн. крб. Весною 1927 року почав діяти Другий лісовий будинок відпочинку ЦК профспілки працівників вугільної промисловості, через два роки зведено ще 3 капітальні споруди будинку відпочинку профспілки працівників підприємств важкого машинобудування («Важмаш»).

У вересні 1927 року жителі Банного та численні відпочиваючі зібралися до крейдяної гори біля Дінця на відкриття пам'ятника Артемові (Ф. А. Сергєєву), авторами якого були відомий скульптор І. П. Кавалерідзе та архітектор Г. В. Вербенко. Сюди прибули і члени уряду Української РСР.

1929 рік був переломним у житті бідноти Банного. Подолавши опір куркулів, трудящі селяни об'єдналися в колгосп ім. 80-ї дивізії Донбасу. Головою обрали робітника із Слов'янська, комуніста-двадцятип'ятитисячника О. І. Кругляка. В першу артільну весну колгоспники успішно засіяли наявні площі і повністю виконали план хлібоздачі. Держава одержала від них 800 пудів надпланового зерна. До квітня 1931 року в артіль вступило 460 чоловік. Вона об'єднувала 120 дворів, що мали 1150 га землі[3]. В колгоспі створено було зрошувані овочеві плантації, фруктові сади, свино- і молочнотоварну ферми.

Колгоспники включилися в соціалістичне змагання. 23 квітня 1933 року партійні збори ухвалили взяти на буксир сусідній відстаючий колгосп «Боротьба». Внаслідок допомоги ця артіль подолала прорив. Колгосп ім. 80-ї дивізії Донбасу виконав свої зобов'язання і зайняв друге місце в районі у змаганні за дострокове проведення весняних польових робіт. У 1934 році план здачі хліба і м'яса державі виконано повністю. Тоді ж у господарстві з'явилися трактори й комбайни.

З радістю і гордістю вітали трудящі Банного Радянську Конституцію. У грудні 1936 року відбулися загальні збори, присвячені підсумкам Надзвичайного VIII з'їзду Рад СРСР. На зборах колгоспові ім. 80-ї дивізії Донбасу вручили акт на вічне користування землею.

Неухильно росло й міцніло артільне господарство. Добрих результатів домоглися колгоспники в 1940 році. Урожай зернових становив 16,5 цнт з гектара. Значно збільшилося поголів'я великої рогатої худоби: в 1941 році воно налічувало 220 корів. Було збудовано 4 нові тваринницькі приміщення. Приклад в праці подавали стахановці В. Я. Бубук, Т. Т. Сівак, Ф. К. Пальченко та інші, виконуючи зобов'язання на 150—180 проц. В сім'ї трудящих прийшов достаток. По 3 кг хліба і 2,5 крб. на трудодень одержали колгоспники в 1940 році. План надходження вкладів сільська ощадкаса виконала на 160 проц. Розширилася торговельна мережа: відкривались нові магазини, кіоски.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 850, оп. 1, спр. 194, арк. 33.
[2] Там же, оп. 1, спр. 135, оп. 1, арк. 9.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-3579, оп. 1, спр. 4, арк. 152.

У 1938 році Банне віднесено до категорії селищ міського типу. Щорічно зростали асигнування на його благоустрій. В 1940 році вони становили близько 200 тис. крб. Було споруджено міст через озеро Банне, прокладено 1,2 км бруківки, посаджено 3 тис. дерев. Чимраз більше ставало нових будинків у колгоспників.

Зростав і курорт. Якщо в 1929 році будинки відпочинку, що містилися в Банному, могли вмістити одночасно не більше 600 чол., то в 1939 році — 1200 чоловік. У 1938 році в здравницях селища відпочивали й лікувалися близько 30 тис. трудящих. Деякі санаторії та будинки відпочинку почали функціонувати круглорічно. Поліпшилися культурно-побутові умови трудящих. Було споруджено водопровід, центральне опалення, механізовану пральню та інші підприємства побутового обслуговування. В корпусах здравниць з'явилися радіо, бібліотеки.

Великі зміни сталися і в культурному житті села. У вересні 1934 року понад 460 дітей пішли до школи. За допомогою шефів відкрили дитячу їдальню, забезпечили школу меблями і наочним приладдям. У цьому ж році для малюків побудували ясла. Через два роки семирічну школу перетворили на середню. У 1940 році тут навчалося 730 учнів, з них 78 комсомольців. 24 комсомольці налічувалося в сільській територіальній організації[1]. Спільно з комуністами вони були організаторами культурно-масової роботи серед трудящих.

В сільському клубі діяли гуртки художньої самодіяльності. Понад 100 колгоспників і учнів брали участь в музичному, драматичному, краєзнавчому та інших гуртках. У 1940 році в клубі відбулося 18 вечорів і концертів художньої самодіяльності, 9 вистав. Регулярно демонструвалися кінофільми; в кожній хаті й квартирі були радіоточки.

В ході соціалістичного будівництва росла й міцніла партійна організація селища, що налічувала в квітні 1941 року 25 комуністів[2].

Війна порушила мирну працю радянських людей. Восени 1941 року, коли гітлерівці вторглися у північні райони Донбасу і в ряді місць вийшли до Сіверського Дінця, оборону в районі Банного — Студенка зайняла 34-а кавалерійська дивізія, якою командував полковник А. А. Гречко, нині маршал Радянського Союзу, міністр оборони СРСР. Тривалий час Сіверський Донець героїчно обороняли частини 9-ї армії Південного фронту під командуванням генерал-майора Ф. М. Харитонова, які прийняли на себе основний удар ворога.

Сотні жителів Банного зранку і до пізнього вечора, а то й уночі, коли припинялися нальоти фашистської авіації, споруджували переправу поблизу Міневського урочища. Багато жінок і дівчат працювали в госпіталях, розміщених у будинках відпочинку селища.

Влітку 1942 року під Харковом співвідношення сил тимчасово змінилося на користь ворога. 7 червня 1942 року гітлерівці захопили Банне. Фашисти грабували населення, вбивали радянських людей, вивозили молодь на каторжні роботи в Німеччину. Корпуси здравниць вони перетворили на місце розваг для своїх офіцерів.

Ще коли німецько-фашистські війська тільки наближалися, було сформовано партизанський загін М. І. Карнаухова. У загоні були також 26 чоловік із Банного, в т. ч. Ю. М. Матущенко з синами Костянтином, Семеном і Олександром, М. Г. Ігнатов з сином та інші. 10 січня 1942 року розвідувальна партизанська група, що вирушила із Банного, знищила в бою 9 ворожих солдатів. Через два дні загін під командуванням Г. Д. Єжова, виявивши у печерах Святогірського лісу вогневі точки противника, передав відомості про них 225-й стрілецькій дивізії, і та знищила їх[3].

У Святогірському, Дробишівському і Кременському лісах діяли 7 партизанських загонів. Вони зайняли позиції вздовж залізниці Яма—Красний Лиман—Святогірськ—Ізюм і громили гарнізони противника, перешкоджаючи відновити рух поїздів на магістралі.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 3502, оп. 1, спр. 2, арк. 12—16; спр. 3, арк. 28, 41.
[2] Там же, спр. 1, арк. 35.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 51, арк. 4, 5.

У Слов'яногірську.

Відкриття пам'ятника-монумента воїнам-визволителям Донбасу на Савур-Могилі. 1967 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Взимку 1943 року частини Південно-Західного фронту під командуванням генерал-полковника Р. Я. Малиновського наблизилися до Сіверського Дінця. З лютого в Банному повели бої підрозділи 230-ї стрілецької дивізії. 17 липня 1943 року село було визволено. Наші війська форсували Сіверський Донець і після запеклих боїв вийшли до крейдяних гір, вибивши фашистів з будинку відпочинку ім. Артема, крейдяної церкви та інших опорних пунктів. У розгромі фашистських військ в районі Банного брали участь також частини 50-ї стрілецької дивізії генерал-майора М. Ф. Лебеденка і 284-ї стрілецької дивізії генерал-майора М. П. Батюка.

При форсуванні Сіверського Дінця радянські солдати і офіцери виявили винятковий героїзм. Поруч з пам'ятником Артемові поховано одного з героїв цього бою генерал-майора М. П. Батюка. Тут же, в братській могилі, поховані солдати і офіцери, які загинули при визволенні села. Серед них — колишній слюсар Костянтинівського хімзаводу, парторг батальйону Герой Радянського Союзу старший лейтенант О. К. Сєчкін, Герой Радянського Союзу І. З. Шуклін. На крейдяній горі — могила лейтенанта В. М. Камишева. В ході бою він корегував вогонь нашої артилерії і загинув як герой.

Відразу ж після визволення у селі почалися відбудовні роботи. Майже все починали заново. За час тимчасової окупації гітлерівці закатували 20 чоловік. Багато жителів Банного загинули в боях. Ворог спалив клуб, дитячі ясла, великі масиви лісу, висадив у повітря здравниці, зруйнував господарські будівлі колгоспу, в т. ч. млин, кузню, механічні майстерні. Всього було зруйновано 362 житлові й господарські будівлі, пограбовано або знищено багато худоби, зерна тощо. Загальна сума збитків перевищувала 7 млн. карбованців[1].

На допомогу селянству прийшла держава. В березні 1944 року колгосп ім. 80-ї дивізії Донбасу одержав насіннєву позичку. Колгоспники відремонтували 16 плугів, 2 сівалки, трактор, укомплектували рільничу й городню бригади. Відкриті партійні збори 1 квітня 1944 року відзначали, що колгосп повністю підготовлений до весняних польових робіт.

Незважаючи на величезні труднощі, нестачу робочих рук, техніки, реманенту, худоби, жителі селища під керівництвом партійної організації успішно відроджували економіку колгоспу. За рішенням партійних зборів, що відбулися 13 лютого 1945 року, розгорнулося соціалістичне змагання між ланками і бригадами колгоспу.

В 1947 році жителі Банного гаряче схвалили звернення колгоспників і робітників МТС Слов'янського району до всіх працівників сільського господарства області із закликом домогтися підвищення продуктивності сільського господарства. Комуністи й активісти селища мобілізували населення на вчасне проведення сільськогосподарських робіт. В 1947 році площі під посівами досягли довоєнного рівня, зросло поголів'я худоби. За підсумками сільськогосподарського року колгосп ім. 80-ї дивізії Донбасу посів третє місце в районі.

Успішно відбудовувалися в селищі різні виробничі й побутові об'єкти. В 1949 році закінчено будівництво птахоферми на 500 голів, відремонтовано майстерні, зерносховище, почалася електрифікація селища. Значно було розширено дитячий садок і ясла, відбудовувався клуб, при ССТ відкрито їдальню.

Повним ходом відбудовувалися здравниці. Велику допомогу в цьому подавали шахтарі, металурги й будівельники Донецька, Макіївки, Горлівки, Єнакієвого. Трудящі Красноярського краю надіслали в Банне кілька ешелонів будівельного лісу. В 1949 році було відкрито кілька приміщень Першого й Другого лісових будинків відпочинку профспілки працівників вугільної промисловості. Через рік у Першому лісовому будинку споруджено 2 нові корпуси. Повністю відбудовано лікарню, поліклініку, дитячі ясла, клуб. З 1948 року почато суцільну радіофікацію Банного.

У 1950 році землі колгоспу ім. 80-ї дивізії Донбасу передали артілі «Україна» села Сидорового. Населення Банного працює тепер здебільшого на будівництві

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-3308, оп. 1, спр. 1, арк. 22.

здравниць та піонерських таборів, обслуговує заклади охорони здоров'я, трудиться в торгівлі та зв'язку.

У травні 1955 року в одному з приміщень будинку відпочинку відкрито санаторій для лікування силікозу; через два роки всі його спальні корпуси переобладнали під санаторій двох профілів — протисилікозний і загальнотерапевтичний. З 1 січня 1958 року в санаторії ім. Артема організовано лікування хворих на серцево-судинний розлад і функціональне порушення нервової системи. Санаторій працює цілорічно. Тут побудовано водолікарню з гідропатичним і ванним відділенням, є сірчановодневе і радонове відділення.

На базі будинку відпочинку «Важмаш» відкрито санаторій «Третій лісовий» (350 місць) для лікування професійних захворювань — силікозу й антракозу. У 1960 році розширено й переведено у нове приміщення лікарню. В організації трудящих на будівництво й благоустрій брали активну участь депутати селищної Ради Н. З. Манцвєтова, В. М. Ігнатов, М. А. Тодріс, В. К. Рибальченко, К. М. Соляник.

Злиття Першого й Другого лісових будинків відпочинку в 1963 році дало змогу зосередити кошти на розвиток їх за єдиним планом. Слов'яногірськ називають донецьким Артеком. Шахти тресту «Горлівськвугілля», краматорські машинобудівні заводи та інші підприємства будують тут піонерські табори й дачі для дітей. В міру розширення курорту, Банне в 1964 році перетворено на місто й перейменовано в Слов'яногірськ. Тут проживають медичні й адміністративно-господарські працівники, обслуговуючий персонал здравниць, учителі, працівники лісництва і сфери обслуговування.

Справжнім організатором трудящих є партійна організація, чисельність якої в 1957—1969 рр. збільшилася з 116 до 154 комуністів. Спільно з депутатами міської Ради, комсомольською (227 членів ВЛКСМ) і профспілковою (1300 членів) організаціями комуністи проводять велику роботу щодо поліпшення житлово-побутових умов, медичного обслуговування і комуністичного виховання трудящих.

На розвиток курортів у 1964—1968 рр. витрачено близько 1,8 млн. крб. У будинку відпочинку «Донець», де в розпал сезону відпочиває близько 1800 чоловік, споруджено 12 будинків для сімей трудящих, 2 нові спальні корпуси сучасного архітектурного оформлення. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відкрито п'ятиповерховий корпус готельного типу з ліфтом і салонами на 225 місць. Створено також зразкове спортивне містечко.

Слов'яногірські здравниці. 1969 р.

Якщо в здравницях Слов'яногірська у 1958 році відпочивали й лікувалися 43 тис. чол., то в 1968 році це число зросло до 52 тис. За їх здоров'я тепер дбають 40 лікарів і 120 медсестер. Невтомно працюють тут заслужений лікар УРСР В. К. Коваленко, лікарі В. М. Леонтьєв, Н. В. Полякова, М. І. Воропаєва, медсестри З. Г. Полякова, З. В. Горбань. Понад 45 тис. дітей робітників і службовців Донбасу щорічно відпочивають у піонерських таборах.

Колектив будинку відпочинку «Донець» під керівництвом партійної організації, яку вже багато років очолює В. К. Рибальченко, на честь ленінського ювілею змагався з Щурівським будинком відпочинку Краснолиманського району за краще обслуговування трудящих. Санаторій ім. Артема в 1969 році за досягнуті успіхи нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

За останні 10 років у місті відкрито ресторан, кафе «Хвиля» і «Левада», ряд павільйонів, де продають гарячі страви. Крім продовольчих магазинів і

павільйонів, є спеціалізовані: господарський, взуття, галантерейних товарів, книжковий і культтоварів. У двох приміщеннях розміщено майстерні побутового комбінату, перукарні та фотоательє. Побудовано висоководний міст через Сіверський Донець, рятувальну та дві човнові станції, в яких налічується понад 150 човнів і катерів для прогулянок.

Пам'ятник Артему. Слов'яногірськ, 1969 р.

У 1965 році споруджено триповерхове приміщення середньої школи на 673 учні. 140 молодих трудівників навчаються у вечірній школі робітничої молоді. Є тут і санаторно-лісова школа-інтернат на 200 учнів. З усієї області сюди за путівками прибувають діти. Не перериваючи навчання, вони зміцнюють своє здоров'я. Багато вихованців слов'яногірських шкіл здобули вищу освіту і працюють інженерами, лікарями, вчителями. У вищих навчальних закладах ведуть педагогічну та науково-дослідну роботу професор Д. П. Сало, доценти Л. М. Курченко і М. М. Ільїнський.

Слов'яногірськ відвідали й оспівали багато радянських письменників. Видатний український поет В. М. Сосюра, відпочиваючи тут в 1925 і 1954 роках, написав вірші про славних людей міста і чарівну красу Дінця. Влітку 1934 і 1935 років у Слов'яногірську відпочивали й працювали вихованці комуни ім. Ф. Е. Дзержинського. А. С. Макаренко закінчив тут другу частину своєї «Педагогічної поеми»[1]. Багато поетичних рядків присвятив Слов'яногірськові донецький поет П. Г. Безпощадний. Тут працювали над своїми творами про робітничий клас прозаїки В. Торін, П. Чебалін, поети В. В. Соколов і В. І. Труханов. У Слов'яногірську починала свою літературну діяльність поетеса Л. Колесникова. Сцена Баннівського клубу була місцем перших самодіяльних виступів Н. Х. Тимошенко, С. Я. Харківецького та І. М. Муравщика — нині заслужених артистів Української РСР.

У місті й здравницях є 5 будинків культури і клубів, 5 спортивних містечок, 8 бібліотек з фондом близько 35 тис. книг. При будинках культури й клубах працюють гуртки художньої самодіяльності. Ансамбль пісні й танцю, де художнім керівником З. В. Куликівська, в 1967 році здобув перше місце на всесоюзному огляді художньої самодіяльності здравниць профспілок СРСР. Самодіяльні колективи підготували нові програми до ленінських днів. В клубах і будинках культури часто проводяться тематичні вечори, зустрічі з старими більшовиками, передовиками виробництва.

У комуністичному вихованні мас важливу роль відіграє періодична преса, телебачення, радіо. Трудящі міста й відпочиваючі щоденно одержують 4800 примірників газет і журналів. В будинках установлено 1800 радіоприймачів і 350 телевізорів.

Територію Слов'яногірська, його соснові ліси й гори взято під охорону держави й оголошено заповідником. Відновлюється пам'ятка архітектури — крейдяна церква, побудована в XVII столітті. З 1960 року в місті відкрито туристську базу ВЦРПС і екскурсійне бюро. Прибулі знайомляться з історичними й пам'ятними місцями краю.

Всі багатства природи й досягнення медицини поставлено на службу радянським людям. Слов'яногірськ і його здравниці стали курортною перлиною трудівників Донбасу.

І. О. БОЙКО, В. Ф. БУРНОСОВ, С. М. МЕЛЬНИК

---

[1] «Учительская газета», 5 лютого 1963 р.

ПРЕЛЕ́СНЕ

Прелесне — село, центр сільради, якій підпорядковано с. Майдан. Розташоване на правому березі річки Сухого Торця, за 25 км від районного і 115 км від обласного центру. За 4 км на північний захід від села — станція Бантишеве Донецької залізниці, а за 2 км — зупинка Прелесне. Шосейною дорогою з'єднане із Слов'янськом. Населення — 1223 чоловіка.

На території села розкопано 5 курганів з кількома похованнями доби бронзи та сарматсько-аланських часів. Знайдено також 3 кам'яні скульптури, залишені кочівниками IX—XII століть.

В 2-й половині XVIII ст. освоювалися нові землі в степових районах України. В 1768 році на землях, успадкованих відставним поручиком В. В. Бантишем, була заснована слобода Весела. Новостворене поселення, що виникло в мальовничій місцевості в заплаві річки, у 1780 році перейменоване на Прелесне.

Першими мешканцями Прелесного були кріпосні селяни поміщика, переселені з його вотчини, що знаходилась у Курській губернії. Тут же селилися й прийшлі люди з різних районів України. Вони одержували на кілька років звільнення від податків і деяку допомогу в заведенні господарства, але з самого початку оселення вважалися кріпаками Бантиша. Наприкінці XVIII ст. в селі налічувалось 96 селянських господарств. 16 жителів прибули з Курської губернії, а 753 — з України. Поміщикові належало в той час 4400 десятин землі, 1 водяний і 3 вітряні млини.[1]

Рятуючись від кріпосницького гніту, селяни поодинці й цілими сім'ями потай переселялися на землі Війська Донського та в південні степи. 1790 року кріпак Г. М. Ткач з дружиною й сином втік на хутір Гундорівський Донського повіту, а З. І. Волошин з дружиною і матір'ю — в Черкаський повіт. У 1796 році поміщик послав у донецькі степи спеціального уповноваженого на розшук 36 збіглих. Деяких з них, у т. ч. Ткача і Волошина, було повернено поміщикові разом з придбаним майном[2].

Прелесне зростало дуже повільно. Воно забудовувалось на правому березі річки. Селяни ліпили хати з саману, вкривали їх очеретом або соломою. На західній околиці села в 1770 році збудували церкву. При ній діяла невелика школа, де дяк навчав грамоти кількох дітей. Першим учителем школи був М. О. Штихов. Він учителював тут з 1790 до 1817 року і залишив після себе добру пам'ять. Про це свідчить меморіальна дошка, виявлена в 1967 році на місці шкільного приміщення, збудованого 1883 року, яка тепер зберігається в шкільному музеї.

У найкращій частині села, поблизу церкви, поміщик заснував свій двір. У 50-і роки XIX ст. тут споруджено двоповерховий палац, біля якого в 1858 році посаджено парк на площі 66 га. Роботами керував кріпак К. Й. Олійник[3]. У парку росли 120 порід дерев і кущів. Даровою працею кріпаків поміщик спорудив глибоке озеро з штучними острівцями. Щоб ніхто з сторонніх не міг милуватися парком, всю територію його обнесли кам'яною огорожею, а річку перекрили металічними сітями.

На час реформи 1861 року в селі налічувалось 109 господарств з 449 ревізькими душами. 81 дворовому і 31 селянинові пан зовсім не дав землі. Решта у відповідності до «Місцевого положення» повинна була одержати по 4 десятини на душу. Однак поміщик, скориставшись з того, що селяни не мали грошей, щоб внести чверть викупного платежу готівкою, виділив їм усього 489 десятин землі на 337 душ. Це на 1030 десятин менше визначеної норми. Та й за такі злиденні наділи належало сплатити 25 574 крб. з величезними процентами за 49 років, тобто по 1227 крб. щорічно[4].

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 250, арк. 9; ЦДАДА СРСР, ф. 1355, оп. 1, спр. 1947, арк. 37, 38.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 454, оп. 1, спр. 235, арк. 2.

[3] Журн. «Сільськогосподарський пролетар», 1925, № 13, стор. 11.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 45, спр. 468, арк. 4—9, 18.

Маючи обмаль землі, селяни орендували її у поміщика на кабальних умовах. Крім того, поміщик примушував їх працювати в економії, де на 4 тис. десятин землі організував велике капіталістичне господарство. Пшениця і ячмінь відправлялися на експорт. Тут утримувалось до 10 тис. овець, був і кінний завод. Селянам усієї Прелесненської волості, куди крім Прелесного входили села Привілля, Петрівка і Троїцьке, належало лише 1965 десятин землі, а поміщикам — 10 316 десятин[1].

Через два десятиліття після реформи населення Прелесного зросло до 1100 жителів. Але у 1883 році всі 160 селянських господарств мали всього 198 десятин посіву зернових, тобто в середньому по 1,23 десятини на кожен двір. Тому багато з них були позбавлені можливості утримувати худобу. Корова і свиня припадали на 2, а кінь — на 3 господарства. Низькою була продуктивність праці. З раннього ранку до пізнього вечора працювали селяни в полі або поралися біля худоби. Всю зиму жінки пряли, ткали полотно. Документи того часу відзначають, що в селянському господарстві широко застосовувалася дитяча праця. Тільки до 5 років діти були «кашники». А потім — няньки, пастушки, погоничі, орачі. На запитання: «Скільки років синові?» — відповідали: «Та вже пастух, погонич або косар». З 5 років діти пасли гусей, свиней, овець. З 10 років дитина уже погонич, з 12 — «робітничок»: плугатар, молотник. Важка непосильна праця позначалася на фізичному розвитку дітей.

Незважаючи на тяжку працю всіх членів сім'ї, селяни не могли прожити від свого господарства. Адже тільки на прохарчування 7 чоловік і утримання продуктивної худоби потрібно було близько 150 пудів зерна на рік, тоді як середнє господарство мало всього 60—70 пудів урожаю. До того ж прелесненська община щорічно платила 2310 крб. податків і зборів, пересічно по 6,75 крб. на ревізьку душу і по 14,43 крб. на двір[2]. За цінами того часу це — вартість до 20 пудів зерна, тобто $^1/_3$ збору середнього селянського господарства. А денний заробіток селянина в господарстві поміщика не перевищував 30—50 коп.[3]. Так, феодальний позаекономічний примус на селі замінився новим і більш витонченим — економічним.

Із збільшенням населення (за переписом 1897 року, в селі було вже 1850 жителів) зростало малоземелля. Не маючи можливості задовольнити потреби своєї родини, все більше селян Прелесного йшли на заробітки в міста Слов'янськ, Краматорськ або зовсім поривали зв'язки з сільським господарством. У 1884 році на тривалі строки відходили 14 чоловіків і 16 жінок. Багато сімей жили виключно за рахунок найму в поміщицькій економії.

Деякі селяни шукали порятунку від злиднів у переселенні в Сибір. Тільки в 1889—1902 рр. з волості вибуло 442 чол., тобто близько $^1/_{19}$ частини жителів. В архівах збереглись «Опитувальні листи», в яких самі селяни Прелесненської волості пояснюють причину переселення. «Переселяємось, бо нема землі, не вистачає пасовищ,— пишеться в одному з них.— ... Прожив 56 років, але не мав ані сажня своєї землі... Сибірський клімат сім'я витримує дуже погано... Хоч би й зараз повернувся б назад на батьківщину, аби тільки землі трохи додали»[4]. Після 1903 року переселення припинилось. Селяни побачили, що не знайти їм кращої долі й на нових землях.

Щоб збільшити землекористування, біднота й середняки орендували поміщицьку землю. У 1905 році площа її досягла 400 десятин. За кожну десятину треба було відробити в економії на 12 карбованців.

Але ні переселення, ні оренда не поліпшували становища селян Прелесного. Основна маса їх все більше розорювалась, перетворюючись на сільськогосподарських пролетарів. Все частіше згадували вони про землю, відрізану у них поміщиком під час реформи.

---

[1] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 3. Губернии Малороссийские и Юго-Западные, стор. 14, 15.

[2] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. 3. Х., 1885, стор. 116, 117.

[3] Обзор Харьковской губернии за 1907 г. Х., 1908, стор. 7.

[4] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 2. спр. 10, арк. 82, 86, 93.

В 1905 році, коли російський пролетаріат вів боротьбу проти поміщицько-самодержавного ладу в Росії, селяни домагалися передачі поміщиком земель, належних їм за реформою 1861 року. Ватажком селян став односельчанин, робітник депо станції Слов'янськ, більшовик Я. К. Дем'яненко. 20 листопада 1905 року після сходки селяни попрямували в маєток поміщика і вимагали повернення їм землі. Поміщик відмовився навіть вислухати їх. Тоді 23 листопада селяни вийшли в поле, знищили межу, яка відділяла їхні наділи від панської землі, і розподілили між собою 1030 десятин. 9 січня 1906 року в Прелесне прибув, викликаний поміщиком, ескадрон драгунів 5-го запасного полку і взвод кінних стражників. Селян зігнали до волосного правління. Справник наказав арештувати Я. К. Дем'яненка, але селяни кинулись визволяти свого ватажка. Командир ескадрону наказав атакувати беззбройних людей. Драгуни відкрили по натовпу вогонь. 11 чоловік було поранено, а П. Жижченка вбито[1]. Я. К. Дем'яненка заслали на каторгу в Іркутськ, де він тяжко захворів і незабаром помер.

Активними учасниками революції 1905—1907 рр. були і жителі села, що працювали в містах. 20-річний слюсар А. І. Кравцов у складі Гришинської бойової дружини брав участь у Горлівському збройному повстанні проти царизму.

На початку XX ст. поглиблювалися класові суперечності на селі. Земля, худоба і реманент все більше зосереджувалися в руках куркулів. Так, Ю. П. Жижченко, крім 6 наділів, купив ще 17 десятин у розорених бідняків. Він мав 4 коней, паровий двигун, молотарку.

Розшарування в селі позначалось і на культурно-освітньому рівні селян. Зайняті працею в господарстві, не забезпечені одягом та взуттям, діти бідняків не могли навчатися в школі і залишалися неграмотними. До 1870 року в Прелесному діяла парафіяльна школа, а 1883 року відкрили двокласне училище з п'ятирічним строком навчання, яке утримувалось на кошти поміщицької економії. Тут навчалося всього 100—120 дітей з найбільш заможних сімей. Поширенню грамоти перешкоджало й те, що діти не мали можливості навчатися рідною мовою. У 1909 році в Прелесному створили земську бібліотеку, де через 5 років було лише 600 книг. 1912 року відкрився і фельдшерський пункт. Один фельдшер обслуговував населення всієї волості (близько 8200 чоловік).

Перша світова війна принесла розорення, нові страждання трудящим села. До 1917 року з волості до армії було взято 45 проц. працездатних чоловіків (698 із 1545). 100 господарств не мали робочих рук. Важка чоловіча праця лягла на плечі жінок. В 1917 році на чоловічих роботах — оранці, косовиці, молотьбі — працювали 918 жінок і всього 507 чоловіків.

Куркулі й після Лютневої буржуазно-демократичної революції тримали в своїх руках майже половину селянських земель, а біднякам, середнякам і безземельним селянам, що становили 88,7 проц. усіх господарств волості, належало всього 15,7 проц. землі[2].

У грудні 1917 року в Прелесному стало відомо від телеграфістів ст. Бантишеве, що на Україні проголошено Радянську владу. На сільському сході волосне правління було розпущено і створено ревком, до якого ввійшли В. М. Савченко (голова), С. І. Заводовський, Н. І. Козирєв, М. С. Шевченко. В лютому 1918 року обрано Раду селянських депутатів. Її також очолював В. М. Савченко. Ревком, а потім виконком взяли під свій контроль поміщицьку економію (завідуючим призначили І. Жижченка). Зерно, фураж і частину худоби розподілили між селянами, в першу чергу бідними, а озимі посіви — між безземельними.

Дальші соціалістичні перетворення в селі були перервані весною 1918 року вторгненням німецьких інтервентів, які створили з куркулів волосну управу, а при ній — гетьманську варту. Вони жорстоко розправились з головою ревкому В. М. Сав-

[1] Харківський облдержархів, ф. 918, оп. 1, спр. 10, арк. 115.

[2] Итоги переписи населения 1917 года по уездам и волостям Донецкой губернии, вып. 6, стор. 9—18.

ченком: прив'язали до коня, пущеного в поле, і розтерзали. К. М. Шарова, який завідував фінансовим відділом Ізюмського виконкому, розстріляли. Багатьох активістів, у т. ч. Д. Т. Кравцова, покарали шомполами. Селянин Д. Т. Кравцов від побоїв помер. В обозі окупантів прибув поміщик. Він вимагав повернути майно і здати по 9 пудів зерна з кожної десятини його колишньої землі.

У серпні 1918 року в селі створюється підпільний повстанський комітет, який очолив боротьбу селян проти окупаційного режиму й гетьманщини. До його складу ввійшли більшовики брати С. Ф. і К. Ф. Жижченки, Є. І. Салій, М. О. Савін, Р. Д. Мартиненко, Д. С. Біличенко та інші, всього близько 20 чоловік. Було встановлено зв'язок з підпільними більшовицькими організаціями Краматорська і Слов'янська. Прелесненці Дем'яненко і Єфименко за дорученням слов'янської організації поширювали серед німецьких солдатів більшовицькі листівки[1].

В ніч на 16 листопада 1918 року в Прелесному почалося повстання. Гетьманську варту роззброїли. Влада в селі й волості перейшла до ревкому, куди ввійшли С. Ф. Жижченко (голова), Л. М. Луговий, Є. І. Салій. В селі Петрівці Прелесненської волості містився революційний штаб. Під його керівництвом повстання охопило й сусідні села. Повстанський загін виріс до 150 чоловік. Командував ним колишній фронтовик С. С. Заводовський.

18 листопада з Барвінкового прибув каральний загін з гарматами й кулеметами. На західній околиці села зав'язався нерівний бій. Багато селян загинуло (І. Коляда, В. Біличенко, Г. Винник та інші). Увірвавшись у село, карателі вчинили жорстоку розправу над селянами. Були розстріляні активні учасники повстання Й. А. Жижченко, І. М. Шариков.

У січні 1919 року з приходом Червоної Армії в селі відновлено Радянську владу. 2 лютого тут відбувся волосний з'їзд Рад селянських і червоноармійських депутатів, на якому обрано виконавчий комітет Прелесненської волосної Ради. При виконкомі були створені відділи: продовольчий, земельний, військовий, адміністративно-господарський, соціального забезпечення, народної освіти.

Земельний відділ волвиконкому (завідуючий П. О. Ворона) у березні 1919 року конфіскував у поміщика Бантиша маєток і 3787 десятин землі. Всю землю, худобу та реманент розподілили між селянами. Подавалася допомога сім'ям червоноармійців та потерпілим від окупантів. В колишніх панських будинках розмістили народний будинок, а поміщицьку бібліотеку передали школі.

Але куркулям вдалося провести у волвиконком своїх ставлеників. Тому при розв'язуванні ряду питань — розверстки надзвичайного податку на імущих, розподілу фондів продовольчої допомоги та ін.— волвиконком діяв нерішуче і не завжди в інтересах бідноти. Становище змінилось у березні 1919 року, коли в селі створено більшовицьку групу. За її ініціативою 1 травня 1919 року на з'їзді волосної Ради волвиконком був переобраний. До нього ввійшли члени партгрупи С. Ф. Жижченко (голова), М. П. Єфименко, А. Н. Нехай.

Діяльність Ради стала більш енергійною. У травні 1919 року на базі поміщицької економії організували «Радянське господарство Прелесненського волвиконкому». Ним завідував Ю. А. Шелест. Тоді ж у селі створюється комітет бідноти, очолений І. М. Савченком, Є. П. Жижченком, Р. Г. Крутьком[2]. Комітет організовував бідноту на боротьбу з куркульством і поглиблення соціалістичних перетворень на селі.

Дальше будівництво нового життя в Прелесному перервали в червні 1919 року денікінці. Вони розграбували радгосп і відновили дореволюційні порядки.

В кінці грудня 1919 року частини 42-ї дивізії 13-ї армії визволили село від білогвардійців. 26 грудня відновлено Радянську владу. Головою волосного ревкому став робітник-комуніст С. Т. Бондаренко, посланий сюди Ізюмським повітовим парткомом. 1 лютого 1920 року відновив свою діяльність Прелесненський партосередок, до якого

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1504, оп. 1, спр. 8, арк. 8.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-4748, оп. 1, спр. 3, арк. 5, 32.

входили ізюмський робітник Ф. Левендєєв (голова), Є. Жижченко, М. Кравченко, Й. Савченко, І. Савченко та інші[1]. Спільно з ревкомом комуністи підготували і провели 24 березня 1920 року вибори Прелесненської сільської та волосної Рад. На волосному з'їзді Рад селянських і червоноармійських депутатів створили виконком. Головою обрали М. С. Шевченка. Обрано було також сільську Раду. До президії (виконкому) ввійшли М. Я. Коваленко (голова), Т. М. Біличенко, І. В. Жижченко[2].

Спочатку ревком, а потім Рада у відповідності з законом про землю, виданим Всеукрревкомом 5 лютого 1920 року, здійснили націоналізацію поміщицької, а також церковної земель і передали їх безземельним і малоземельним селянам. Біднякам перейшла худоба з панської економії. Сільськогосподарський реманент передали прокатному пунктові, а поміщицький палац — залізничникам станції Слов'янськ, які 6 травня 1923 року відкрили в ньому будинок відпочинку ім. Жовтневої революції. Відбиралися лишки землі та реманенту і в куркулів. Внаслідок перемоги Жовтня селяни одержали в користування 2894 десятини землі.

Велику роль у соціалістичній перебудові села і в зміцненні Радянської влади відіграв створений 6 липня 1920 року комітет незаможних селян на чолі з І. М. Савченком. Комуністи, комнезамівці і члени комсомольської організації, створеної 25 грудня 1920 року, повели активну боротьбу з бандами Махна, Савонова та іншими, які чинили опір Радянській владі і перешкоджали мирному будівництву.

До кінця громадянської війни економічне становище селян лишалось тяжким. Вичерпались харчові, насіннєві і фуражні запаси. Зменшилася кількість робочої худоби. Перехід до непу в 1921 році розв'язав господарську ініціативу селян, але неврожай того ж року сильно підірвав сільське господарство. Багато сімей голодувало. На допомогу трудящим прийшла держава. Взимку 1921—1922 рр. в Прелесному відкрили пункт харчування для 150 дітей, ясла на 50 дітей. Одержавши 2,5 тис. пудів насіннєвої позички, селяни в 1922 році засіяли 1508 десятин, тобто 53 проц. орної землі. Довоєнні посівні площі освоїли в 1925 році.

До 1919 року Прелесне належало до Ізюмського повіту Харківської губернії. У 1920 році воно включено до Слов'янського повіту новоствореної Донецької губернії. Аж до 1923 року тут був волосний центр. Після ліквідації волості Прелесне, як центр сільради, ввійшло до складу Сергіївського району Артемівського округу, а з 1925 року — до Слов'янського району. На кінець відбудовного періоду тут мешкало 1994 жителі (1980 українців і 14 росіян).

Партосередок і сільська Рада турбувалися про розширення народної освіти та ліквідацію неписьменності. Адже в 1923 році половина жителів села (757 з 1545) були неграмотними, а серед жінок — 72 проц. У створених пунктах лікнепу працювали культармійці з учителів та комсомольців, проводились також індивідуальні заняття з неписьменними. У 1925 році початкову школу реорганізовано в семирічну. На той час тут навчалося 250 учнів. У тому ж році в школі виникла організація юних піонерів.

Важливою культурною подією в житті села було відкриття сільбуду в 1925 році. Вчитель А. В. Бабаков створив тут драматичний гурток, активними учасниками якого були Ф. С. Бондаренко, Р. К. Жижченко, М. К. Дем'яненко. Гуртківці поставили п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Хазяїн» І. Тобілевича та інші. На сільській площі аматори показали інсценізацію «Розстріл робітників 9 січня 1905 року» за текстом, написаним учителем А. В. Бабаковим. 1927 року в сільбуді встановлено перший радіоприймач. Спочатку старі люди дивувались, зачувши з «коробки» людський голос і музику, а незабаром з великою цікавістю й увагою почали слухати радіопередачі. З кінця 20-х років у селі демонстрували кінофільми.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 952, оп. 1, спр. 1, арк. 9, 35.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-1630, оп. 1, спр. 66, арк. 35—40.

Поліпшувалось медичне обслуговування. Крім фельдшерського пункту, 1929 року в Прелесному відкрили аптеку.

Діяльність всіх закладів і організацій села спрямовував партосередок. Комуністи були членами сільради, працювали в КНС та в комсомольській організації. Питання, які розв'язували комуністи, викликали великий інтерес у населення. На відкриті партійні збори приходили і комсомольці, і безпартійні. Ряди комуністів швидко зростали. На кінець 1926 року в партосередку налічувалось 16 членів і 18 кандидатів у члени партії[1]. Деякі з них працювали на підприємствах Краматорська і Слов'янська.

Ще в перші роки Радянської влади в Прелесному виникають колективні господарства. 8 бідняцьких родин у 1925 році об'єдналися в ТСОЗ, членами якого були П. Ф. Савченко, С. С. Крутько, І. І. Милостивенко, Д. А. Біличенко, М. К. Дем'яненко, С. Н. Олійник та інші. Під час проведення землеустрою їм виділили ділянки в одному місці. Незабаром товариство придбало спільний реманент, а в 1926 році — трактор. З червоним прапором він проїхав по вулицях села, викликаючи здивування і захоплення жителів. На ньому працювали перші сільські трактористи Я. Ф. Колесник і С. С. Крутько. У ТСОЗі земля оброблялася краще і врожаї підвищились. Та й на хліборобські роботи члени колективу витрачали менше часу. Все це переконувало селян у перевагах колективного господарювання.

З ініціативи комуністів у 1929 році на зборах членів ТСОЗу ухвалили статут сільськогосподарської артілі і найменували її «12 років Жовтневої революції». Згодом виник ще один колгосп — «Калинівський». До 1931 року суцільну колективізацію в Прелесному було завершено. Два колгоспи об'єдналися в один — «12 років Жовтневої революції», за ним навічно закріпили 3832 га землі. У 1931 році в колгоспі запровадили відрядну систему оплати праці по трудоднях і створили бригади, кожній виділили ділянки землі, реманент, худобу. Велике значення для організаційного зміцнення колгоспу мало створення 20 травня 1933 року колгоспної парторганізації з 16 членів і кандидатів у члени партії[2].

В село прийшла нова техніка — трактори, автомобілі, комбайни, — і колгоспники наполегливо оволодівали нею. На весняних роботах 1936 року добрих показників домоглася тракторна бригада М. Є. Біленького. Кращий тракторист Ф. Кисіль виконував виробничі норми на 200 процентів.

Внаслідок поліпшення обробітку землі зростали врожаї. У 1937—1940 рр. хлібороби збирали по 100—110 пудів зернових з гектара, тоді як до революції—вдвоє менше. Розширювалося й господарство колгоспу. Побудували 2 корівники, свинарники, приміщення вівцеферми, гараж для техніки. Спорудили 2 ставки, на 120 га посадили фруктовий сад. Зростало поголів'я худоби і її продуктивність. У 1939 році конюх І. Т. Ісаченко і старший чабан І. О. Ворона були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Вагомим став колгоспний трудодень: в 1940 році на нього видано по 3,7 кг зерна і по 1 крб. 71 коп.

З поліпшенням матеріального становища жителів створилися умови для дальшого піднесення культури на селі. Партійна організація і сільська Рада зробили багато не тільки для зміцнення економіки колгоспу, але й для благоустрою села. Так, у 1935 році в селі обладнано радіовузол, в багатьох будинках колгоспників з'явилися гучномовці. З наступного року демонструвалися звукові кінофільми «Щорс», «Чапаєв», «Путівка в життя». Почалася електрифікація села.

В 1936 році на базі семирічки створена середня школа. У 1937 році навчалося 475, а в 1940 році — 548 учнів[3]. За довоєнні роки сільську десятирічку закінчили 120 чоловік. Дітей навчали й виховували 30 учителів. Найстарішим учителем школи був І. Д. Заводовський, який після закінчення Вовчанської учительської семінарії

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 592, оп. 1, спр. 3, арк. 1—4; спр. 4, арк. 6.
[2] Там же, ф. 952, оп. 1, спр. 8, арк. 7; ф. 956, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[3] Там же, ф. 956, оп. 1, спр. 9, арк. 20; спр. 11, арк. 58.

в 1879 році приїхав у Прелесне і з того часу навчав багато поколінь дітей. В 1939 році його заслуги в справі освіти відзначені орденом Леніна.

Зростав вплив і авторитет громадських організацій села. В кінці 30-х років 2 партійні організації — колгоспна й територіальна — об'єднували 16 членів і 10 кандидатів у члени партії. В 4 комсомольських організаціях — колгоспній, будинку відпочинку, середньої школи і в територіальній — налічувалось у 1940 році 116 комсомольців. Вони активно допомагали комуністам у проведенні масових кампаній, працювали агітаторами, вожатими піонерських загонів, на виборчих дільницях.

25 грудня 1939 року на основі нової Конституції СРСР було обрано сільську Раду депутатів трудящих. На першій сесії сільради обрано виконавчий комітет: Ф. Ю. Шелест (голова), Г. П. Василенко, П. Ю. Гресс, І. М. Кулешов та інші.

Після успішного завершення весняних робіт 1941 року прелесненські хлібороби готувалися до збирання високого врожаю, що дозрівав на полях. І раптом — війна. Над країною нависла фашистська небезпека. Відразу ж було проведено мобілізацію військовозобов'язаних. Всюди організували чергування: по селу, в сільській Раді, на радіовузлі, на колгоспних фермах. З наближенням фронту евакуювали на схід колгоспну худобу і сільськогосподарську техніку.

25 жовтня 1941 року німецько-фашистські війська захопили село. У перші ж дні окупації вони розстріляли 9 радянських громадян, в т. ч. І. Ю. Шевченка, який працював головою колгоспу в сусідньому селі Троїцькому. Як озвіріла орда, фашисти грабували багате колгоспне село. В селян забирали птицю, свиней, корів, зерно, стягували з них великі грошові й натуральні податки: по 760 літрів молока і 120 штук яєць від господарства, по півсвині, по 15 кг меду від бджолосім'ї. За наказом коменданта в населення відбирали навіть одяг і взуття. В селі встановили комендантську годину — від 9 годин вечора до 6 годин ранку. Було заборонено збиратися гуртом, співати пісень, освітлювати житла. Починаючи з 14 років, кожен житель підлягав загальній трудовій повинності. 70 юнаків і дівчат фашисти відправили на каторжні роботи в Німеччину[1].

28 січня 1942 року в ході здійснення Барвінково-Лозівської наступальної операції Червона Армія визволила Прелесне від окупантів. Але 17 травня 1942 року гітлерівці знову захопили його. Потім з 5 по 28 лютого 1943 року село було відбито нашими військами[2]. Коли загарбників вигнали з Прелесного, відразу ж відновили роботу органи Радянської влади, проводився облік населення, реманенту. Жителям видавались продукти. Червоноармійці допомагали селянам ремонтувати житла.

28 лютого 1943 року фашисти знову окупували Прелесне. Боротьба за село була впертою. За розпорядженням Військової Ради Південного фронту з травня 1943 року в тил ворога закидалися групи для посилення диверсійної діяльності на комунікаціях. Вони діяли і в околицях села. Дві з них були розкриті ворогом. 6 червня 1943 року фашисти розстріляли 6, а 3 серпня — ще 5 бійців. Всього в боях за село загинуло понад 200 радянських воїнів. Серед них — росіяни, українці, грузини та представники інших національностей. Вони поховані в братській могилі на сільській площі. Тут у 1952 році встановлено пам'ятник, а 1968 року — меморіальну дошку з іменами загиблих.

Радянські люди не мирились з окупаційним режимом. Л. Нагорна, В. Нехай, С. Олійник, М. Рак, Люба і Віра Левченко, Г. Бондаренко та інші поширювали листівки, переховували поранених воїнів. У сім'ї М. Я. Жижченка вилікували радянського офіцера І. П. Лежніна, уродженця Горьковської області.

Жителі Прелесного мужньо боролися з фашизмом на фронтах. З 380 воїнів, які служили в Червоній Армії, 86 загинули в боях. 133 чоловіка за хоробрість і мужність,

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 952, оп. 1, спр. 9, арк. 4, 5; Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 175, арк. 86.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 175, арк. 86.

виявлені в боях з ворогом, нагороджені орденами й медалями СРСР. М. І. Савченку, учасникові битви на Волзі, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Славний бойовий шлях пройшов у роки Великої Вітчизняної війни П. Я. Яровий. Війна застала його під Ленінградом. Нелегким було перше бойове завдання: разом з групою розвідників встановити зв'язок, і, по можливості, вивести з оточення батальйон, що потрапив у вороже кільце між Пулковськими висотами й Фінською затокою. Виконувати відповідальне доручення П. Я. Яровий йшов комуністом: в Комуністичну партію його прийняли напередодні 21 вересня 1942 року. Наказ командування було виконано: 900 бійців виведено з оточення. За це хороброго воїна нагородили орденом Червоної Зірки. На початку лютого 1943 року разом з 12 товаришами П. Я. Яровий відправився літаком у тил ворога. Це — остання бойова операція розвідника. При поверненні він, прикриваючи товаришів, які переходили лінію фронту, був важко поранений. Мабуть, і не вижив би, якби не допомога ленінградки П. Ф. Сорокіної. У тяжкі дні блокади вона його доглядала і лікувала. На все життя між сім'ями П. Я. Ярового й П. Ф. Сорокіної встановилася міцна дружба. Сорокіни в Прелесному, а Ярові в Ленінграді — часті й бажані гості.

Остаточно Прелесне визволене 9 вересня 1943 року військами Південного фронту. Фашисти пограбували й спалили село. Там, де височіли будинки відпочинку, клуб, господарські й жилі будівлі, виднілися одні попелища. Збитки, завдані колгоспові, становили 21 856 тис. карбованців[1].

З руїн піднімали трудящі село. Відбудовчі роботи почалися під керівництвом сільської Ради. Головою її виконкому, як і перед війною, працював Ф. Ю. Шелест, а з 1944 року — М. І. Савченко. 3-го жовтня 1943 року розпочалися заняття в школі — у трьох приміщеннях, де раніше жили вчителі. Почала діяти лікарня.

У вересні 1943 року на загальних зборах колгоспників обрали правління колгоспу і накреслили заходи щодо відбудови господарства. Головою колгоспу став інвалід Великої Вітчизняної війни член КПРС П. І. Євсиков, а потім П. Ю. Зоненко, який повернувся з фронту після поранення. У 1945 році господарство очолив І. М. Кулешов, що працював тут перед війною.

Неймовірні труднощі доводилося долати колгоспникам. Коней не було, орали коровами. Посівний матеріал жінки носили в поле на плечах. Тракторист І. А. Савченко разом з товаришами із розбитих машин зібрав у 1943 році 4 трактори. З інших районів країни одержали 18 коней. План весняної сівби 1944 року перевиконали: зерновими засіяли 375 га, урожай яких становив 9,6 цнт з га. Державі здали 1800 цнт зерна і 390 цнт соняшнику. Самовіддано працювали жінки. Бюро райкому партії і виконком районної Ради в 1944 році занесли в Книгу трудової слави ланкових М. П. Шаламову і С. Т. Пиндик. 4 грудня 1944 року було відновлено партійну організацію. До її складу входили К. М. Марценишов (секретар), П. Ю. Гресс, П. Я. Яровий, М. І. Савченко, А. С. Желдак[2]. Комуністи організовували трудящих на відбудову села й колгоспу. В 1945 році колгосп освоїв близько 80 проц. довоєнної посівної площі. На його фермах налічувалось 30 корів і 45 свиней.

З поверненням демобілізованих воїнів справи в колгоспі пішли більш успішно. Житла були в основному відбудовані. Велику допомогу колгоспникам будівельними матеріалами подала держава. Щоб допомогти дітям-сиротам і вдовам, громадські організації провели місячник і забезпечили їх одягом та взуттям.

Уже в 1947 році колгосп в основному освоїв довоєнну посівну площу, хоча валовий збір зернових ще не досяг довоєнного рівня. Урожай цього посушливого року становив лише 8—9 цнт з га. За роки фашистської окупації поля забур'янилися, сівозміни порушились. Техніки для обробітку не вистачало, тому площу під посів кукурудзи культивували всього один раз. Більшість робіт, крім оранки й косовиці, виконувалися вручну. Через недостатню кормову базу плани розвитку тварин-

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 72, спр. 698, арк. 47.

[2] Донецький облпартархів, ф. 952, оп. 1, спр. 14, арк. 1.

ництва не виконувались. В 1951 році налічувалось всього 114 корів при плані 150. Надої молока від кожної корови не перевищували 800 літрів при плані 2200 літрів. У 1953 році врожай зернових залишався низьким — 8,7 цнт з га, надої зростали повільно (961 літр від кожної корови). Загальний прибуток артілі становив 662 тис. карбованців.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС сільськогосподарське виробництво стало розвиватися швидшими темпами. Поліпшувалась культура землеробства, зростали врожаї. У 1958 році було зібрано по 18,7 цнт зернових з гектара. Молочне стадо налічувало 299 корів. Середні удої за ці роки подвоїлись, виробництво молока досягло 159 цнт на 100 га сільгоспугідь. В цьому ж році колгосп закупив у Слов'янській РТС 12 тракторів, 4 комбайни та іншу техніку, село й колгосп були підключені до державної енергосистеми.

У 1958 році колгосп «12 років Жовтневої революції» об'єднався із сусіднім колгоспом «Перше травня» і налічував 757 членів колгоспу. За ним закріплено 4500 га землі, з них 4426 га орної, 334 га сінокосів, 885 га пасовищ, 149 га саду, 207 га лісу. Основний напрям господарства — вирощування зерна і м'ясо-молочне тваринництво.

Укрупнення колгоспу і посилення його технічного оснащення забезпечили зростання сільськогосподарської продукції. Уже в 1959 році колгосп зібрав 27,2 тис. цнт зерна і 5,9 тис. цнт соняшнику. Загальна вартість виробленої продукції становила 3,9 млн. карбованців.

Піднесенню сільського господарства сприяли рішення партії й уряду, прийняті в останні роки. Тільки за час, що пройшов після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, колгосп придбав 12 тракторів, 7 автомашин, багато інших машин та знарядь. Збільшилось застосування мінеральних добрив і отрутохімікатів для боротьби з шкідниками й бур'янами. Зміцніла кормова база колгоспу, зросла продукція тваринництва. В 1967 році колгосп мав 2926 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 866 корів (по 15 корів на 100 га угідь); 1574 свиней. Продаж державі молока досяг 17 025 цнт, а м'яса — 3500 центнерів.

Допомагають колгоспові й шефи — колектив Слов'янського заводу «Будмаш». Вони налагодили водопостачання ферм, механізували токи, побудували комори тощо.

Колгосп мав у 1970 році 32 трактори, 13 різних комбайнів, 17 вантажних автомашин. Праця селян стала легшою, продуктивнішою. Змінився і сам характер праці. У 1917 році, наприклад, на оранці площі, що тепер займає колгосп, працювали 296 чоловік. Тепер цю роботу виконують 28 трактористів, а на збиранні врожаю зайняті всього 85 колгоспників.

Внаслідок зростання сільськогосподарського виробництва значно збільшився неподільний фонд колгоспу. У 1968 році він становив 1 927 114 крб., з них тільки 0,1 проц. (1941 крб.) — внески колгоспників, а решту надбано колективно. Валовий доход колгоспу досяг у 1968 році понад мільйон карбованців.

На основі зміцнення колективного господарства поліпшується й матеріальне становище хліборобів, зростає оплата їх праці. Так, колгоспник М. М. Заводовський на вироблені в 1963 році 1957 трудоднів одержав 1174 крб. і 3914 кг зерна. У 1966 році в грошовому обчисленні річна оплата його праці становила 2278 крб. На свої збереження він збудував будинок, придбав сучасні меблі, радіолу. Сім'я передплачує 4 газети, 3 журнали, має домашню бібліотеку. Дочка Миколи Микитовича закінчила середню школу і тепер навчається в Донецькому державному університеті. Заможно й культурно живуть також інші колгоспники. Тракторист П. І. Оленченко виробив у 1966 році 1928 га умовної оранки. За 270 робочих днів він одержав 1660 крб. Річна оплата праці шофера Я. П. Кіяшка — 1869 крб. Всього на оплату праці в 1968 році у колгоспі витрачено 626 тис. крб., в середньому по 1160 крб. на кожного працюючого. Високі доходи колгоспників приносять у сім'ї достаток, дають змогу задовольняти культурні потреби.

Важливу роль у будівництві нового життя відіграє партійна організація колгоспу, яка значно зросла і налічувала в 1969 році 64 комуністів. Кожен комуніст — на вирішальній ділянці виробництва: І. І. Безкровний завідує молочнотоварною фермою; К. Х. Лисак з 1961 року очолює правління колгоспу і за вміле керівництво відзначений орденом Трудового Червоного Прапора; О. С. Шаламов — бригадир тракторної бригади, а М. С. Жижченко — тваринник; обидва вони теж мають нагороди за високі показники в роботі.

На ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна комуністи організували серед колгоспників широке соціалістичне змагання, спрямувавши їх зусилля на розв'язання найважливіших завдань колгоспного виробництва. Дальшому зростанню виробництва сприяє прийняття в 1970 році нового Статуту колгоспу, затвердженого III Всесоюзним з'їздом колгоспників. За нього в Москві голосував і посланець прелесненських колгоспників тракторист Л. К. Крутько.

16 комуністів об'єднує територіальна партійна організація. Багато добрих справ на рахунку 96 сільських комсомольців. Виробництво, навчання, спорт — в центрі їх уваги.

Зростання продуктивності праці в сільському господарстві веде до вивільнення робочих рук і використання їх в інших галузях народного господарства: в селі 684 робітники і службовці та 568 колгоспників. Багато прелесненців працюють на підприємствах Слов'янська і Краматорська. Збільшується число працівників, зайнятих у сфері обслуговування, а також сільської інтелігенції. В 1967 році 35 чол. працювали в школі, 22 — в дошкільних дитячих закладах, 26 — в лікарні, 20 — в торгівлі, 4 — в клубі.

Сільське споживче товариство має 6 магазинів, хлібопекарню, майстерню для пошиття одягу, перукарню. Все можна купити в сільських магазинах: одяг, взуття, продукти, різні речі домашнього вжитку, телевізори, холодильники і легкові автомашини. У 1968 році тут продано товарів на 423,9 тис. карбованців.

Велика увага приділяється в селі охороні здоров'я. До революції тут працював один фельдшер, а тепер у Прелесному — дільнична лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека. На варті здоров'я трудящих — 3 лікарі, 4 фельдшери і медсестри. Завдяки їх роботі серед жителів уже багато років немає епідемічних захворювань. В селі працюють цілодобові ясла на 20 місць і дитячий садок на 60 дітей.

У 1963 році побудовано нове приміщення середньої школи на 400 місць. За післявоєнні роки середню освіту тут здобули 410 чоловік. Понад 50 чоловік закінчили вечірню середню школу без відриву від виробництва. 25 червня 1959 року атестат зрілості в Прелесненській середній школі одержав В. В. Прядко. Незабаром його призвали в Радянську Армію і в складі групи мінерів відрядили в Алжір, щоб допомогти знешкодити міни, якими усіяли алжірську землю французькі колонізатори. 40 тис. мін знешкодив Віктор. Коли від вибуху міни виник пожар, що загрожував посівам пшениці і лісу, де росло цінне пробкове дерево, юнак кинувся тушити пожежу. Відбувся вибух, в результаті — важке поранення, довгі місяці лікування в госпіталі. В грудні 1964 року В. В. Прядко — кавалер ордена Червоного Прапора — побував у школі, зустрічався з учнями і вчителями.

В середній школі навчають і виховують дітей 30 учителів. Колишні вчителі цієї школи Ю. П. Азаров, А. В. Буледза і А. О. Купріянова захистили кандидатські дисертації. З 1947 до 1966 року в школі працювало подружжя В. О. Царенко і Б. Ф. Стасевський. Вони — відмінники народної освіти УРСР, віддали улюбленій справі понад 40 років.

Жителі села мають де і відпочити. До їх послуг — сільський клуб, збудований у 1951 році. В клубі демонструються кінофільми, проводяться лекції, концерти, виставки. У 1956 році в селі з'явився перший телевізор, а в 1968 році їх було вже близько 200.

Прелесне багате талантами. Тихими вечорами чарівно лине по селу пісня. Жителі зберігають скарби пісенної народної творчості. Так, у 1959 році вчителька

Р. В. Романець записала понад 200 пісень, серед них чимало маловідомих. В селі є визнані знавці народних обрядів.

Нові обряди запроваджуються і з ініціативи сільської Ради. З 1969 року реєстрація шлюбів провадиться прилюдно, в сільському клубі. Урочисто звучить тут клятва молодого подружжя, яку вони виголошують перед односельчанами.

До складу органу народовладдя — сільської Ради — 16 березня 1969 року обрали 14 колгоспників, 6 робітників і 12 службовців. Серед депутатів — робітник В. А. Жижченко, учитель-пенсіонер Б. Ф. Стасевський, колгоспники П. В. Панченко, О. С. Шаламов та інші. Сільська Рада, очолювана комуністом І. Ю. Заводовським, дбає про виконання п'ятирічного плану розвитку Прелесного. Замощуються бруківкою сільські вулиці, відкрито регулярне автобусне сполучення з м. Слов'янськом. У центрі побудовано приміщення сільської бібліотеки, що налічує 10 тис. книг. Новий будинок споруджено для дитячого садка. З 1964 року сільрада дбає про фінансове і господарське забезпечення всіх державних закладів села.

Прелесне утопає в зелені. У центрі його — сільрада, поштове відділення, бібліотека, лікарня, дитсадок, ССТ. Західніше — середня школа, господарські будівлі колгоспу. Улюблене місце жителів — сільська площа. Тут розташований клуб, спортивні майданчики. Біля пам'ятника воїнам, які загинули за визволення села, проходять мітинги, народні торжества. Поруч з площею — парк. Тут можна відпочити, а в річці, що протікає через парк — порибалити.

Нові умови праці й відпочинку, високий життєвий рівень, соціалістичний побут і культуру, забезпечену старість і перспективну юність — все це жителі села одержали в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Р. Д. ЛЯХ

СЕРГІЇВКА

Сергіївка — село, центр однойменної сільської Ради. Розташована на підвищеній рівнині, по берегах маловодної річки Бичка, за 30 км від Слов'янська і за 120 км від Донецька. До найближчої залізничної станції Краматорськ — 14 км. Населення — 2250 чоловік.

На території села в IX—XII ст. перебували кочівники, про що свідчать знайдені тут надгробні скульптури — кам'яні баби.

В кінці XVIII ст. територія сучасного села входила до т. зв. Пилипівського пустища, що містилося між річками Маячкою і Бичком. Воно належало поміщикові сусіднього села Шабельківки І. П. Шабельському і використовувалось як пасовище. Тут споруджували літні курені для пастухів. На початку XIX ст. В. І. Шабельський одержав від батька у спадщину Пилипівське пустище, 195 кріпаків і в 1806 році заснував тут село, яке спочатку називалось Іванівкою, потім — Сергіївкою, а ще пізніше — Степним-Шабельським[1].

В період розпаду феодально-кріпосницького ладу поміщики, що не змогли пристосуватися до товарно-грошових відносин, розорялися. В такому становищі опинилась і К. Шабельська, яка у 1850 році всі 208 чоловік кріпосних віддала в заставу Харківському приказу громадської опіки. У 1856 році вона перезаставила селян, а через 3 роки передала село своєму родичеві поміщикові М. Є. Замятіну. З того часу воно знову називається Сергіївкою.

До реформи з 2049 десятин землі, які належали поміщикові, 756 десятинами користувалися селяни з розрахунку по 3 десятини на ревізьку душу. За уставною гра-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1350, оп. 312, спр. 250, арк. 13; ЦДАДА СРСР, ф. 1355, оп. 1, спр. 1945, арк. 71.

мотою, яку поміщик оголосив 31 січня 1863 року, селяни мали одержати цю землю за викуп. За кожний наділ вони повинні були відробляти 32 чоловічі дні і 23 жіночі. Крім того, з кожної душі сплачувалось 7 крб. 32 коп. оброку[1].

Сергіївці відмовились від такої «волі». Вони перестали працювати на пана, не виконували його розпоряджень. Для втихомирення їх у село ввели війська. Тільки після вчиненої солдатами розправи селяни відновили роботу в економії[2].

У 1869 році було складено нову уставну грамоту. Цього разу поміщик передавав селянам по 2 десятини землі на 252 ревізькі душі. 252 десятини, якими селяни користувалися ще до реформи, пан відібрав, а за це «подарував» їм четверту частину викупної суми. 17 829 крб. викупної суми селяни зобов'язані були внести протягом 49 років, починаючи з 1 листопада 1869 року[3].

Наростання соціальних суперечностей у пореформеному селі наочно ілюструє становище селян Сергіївки. На початку 80-х років XIX ст. тут уже налічувалося 102 двори і 653 жителі. Надільної землі община мала всього 504 десятини. В 1883 році посівна площа становила 360 десятин, пересічно по 3,5 десятини на двір. А щорічні податки, сплачувані общиною, перевищували 2000 крб.: 691 крб. подушного, 30 крб. поземельного, 60 крб. земського, 167 крб. волосного і 1054 крб. викупної позички. Пересічно припадало податків по 7 крб. 95 коп. на душу, а на двір — по 19 крб. 64 коп. При тодішньому врожаї і цінах — це вартість зерна, зібраного з 1—1,5 десятин посіву. Багато сергіївців злидарювали, не могли звести кінці з кінцями і мусили наймитувати у поміщиків або відходити на заробітки в іншу місцевість. В 1884 році 98 жителів, приписаних до общини, в селі зовсім не проживали, а 23 чоловіка були сезонними відхідниками[4].

На початку XX ст. поширеною формою поміщицької і куркульської експлуатації стала оренда. В 1905 році бідняки орендували 690 десятин землі. Висока орендна плата — 8—15 крб. в рік за десятину — поглинала майже увесь прибуток.

Влітку 1905 року під впливом робітників жителі Сергіївки вимагали у поміщика, щоб він передав їм землю, відрізану в час проведення реформи. Коли ж той відмовився, селяни пішли в поле і розподілили між собою частину поміщицької землі. Та незабаром в село прибув козачий підрозділ, почалися арешти: забрали Ю. Діброву, Г. Голуба та інших. Восени 1906 року селяни ще раз спробували збільшити свої наділи, вимагаючи від поміщика здати їм поцінно в оренду 200 десятин. Але й цього вони не домоглися.

Напередодні Жовтня земля і реманент розподілялися між жителями села дуже нерівномірно. За даними сільськогосподарського перепису 1917 року, в Сергіївській волості було 12 поміщицьких і 1257 селянських господарств. Поміщикам належало 4608 десятин землі, тобто 28,8 проц. всієї земельної площі волості. Селяни мали 11 307 десятин землі, з них 7537 десятин купленої. 129 безземельних господарств разом з господарствами, що мали близько 5 десятин, становили бідняцьку частину селян волості. Їх було 545, тобто 43,3 проц. Середняцьких господарств налічувалось 407 (32,4 проц.)[5].

За царизму трудящі, позбавлені елементарної медичної допомоги, страждали від епідемій. В Сергіївці тільки 1913 року почала функціонувати амбулаторія. Обладнання лікарні було примітивним, убогим, і лише завдяки невтомній працьовитості і наполегливості першого лікаря В. С. Сорокіної, яка залишалася на своєму посту аж до 1950 року, жителі села могли одержувати елементарну медичну допомогу.

Важке економічне становище більшості селян обумовлювало низький освітній рівень. Тільки в 1893 році в Сергіївці відкрили однокласну церковнопарафіяльну

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 45, спр. 524, арк. 2, 5, 9; спр. 525; арк. 15—19.

[2] К. К. Шиян, С. Я. Островський. Минуле і сучасне села. Х., 1963, стор. 42.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 45, спр. 524, арк. 2—29.

[4] Там же, ф. 1290, оп. 4, спр. 405, арк. 476; Материалы по статистике землевладения и земледелия в Харьковской губернии, вып. 2, Х., 1883, стор. 142, 143 210, 211.

[5] Итоги переписи населения 1917 года по уездам и волостям Донецкой губернии, вып. 6, стор. 2, 7, 8.

школу. В 1914 році земство збудувало однокласне училище. 162 учнів обох шкіл, переважно дітей заможних селян, навчали 4 вчителі. До революції жоден житель села не зміг одержати середньої освіти.

В роки імперіалістичної війни майже половину працездатних чоловіків волості призвали в армію. Якщо до війни 47 господарств не мали годувальників, то за роки війни 265 господарств залишилися без робочих рук. Тяжка селянська праця значною мірою лягла на плечі жінок.

Радянська влада встановлювалася в Сергіївці в умовах гострої класової боротьби, що розгорнулася тут після Великої Жовтневої соціалістичної революції. В грудні 1917 року загони Червоної гвардії вигнали з Ізюмського повіту війська Центральної ради. В селі створилася Рада селянських депутатів. До її складу ввійшли Г. Т. Голуб, С. Н. Томах, П. М. Герасименко, П. М. Хорошайло, В. П. Ростовський, Н. Ф. Лахтаренко. Головою виконкому сільської Ради став більшовик Т. Є. Канишов[1]. І. П. Саржевський був делегатом 1-ї Всеукраїнської конференції селянських депутатів (20—22 січня 1918 року). Повернувшись із Харкова, він закликав селян перерозподілити землю. 27 січня 1918 року виконком Ради утворив земельну комісію, яка взяла на облік усі економії. Її очолив І. Г. Козаченко. Весною почали ділити землю.

Проте дальші революційні перетворення на селі припинилися в зв'язку з німецько-австрійською окупацією в квітні 1918 року. Побори, знущання окупантів і гетьманців, відновлення старих порядків викликали обурення більшості селян. У жовтні 1918 року в Сергіївці організувався партизанський загін під керівництвом місцевого жителя більшовика П. Д. Хорошайла. До загону входили П. В. Хорошайло, С. В. Ростовський, Н. І. Лахтаренко та інші. 17 листопада партизани заарештували начальника варти, голову волосної управи і вартових. Під керівництвом більшовиків було відновлено волосну Раду.

Дуже короткий час тут хазяйнували петлюрівці. В січні 1919 року з наближенням радянських військ повстанські загони вигнали петлюрівців і не допускали білогвардійців аж до підходу частин Червоної Армії[2].

26 січня 1919 року в Сергіївці відбувся волосний з'їзд Рад. Він обрав волвиконком з 8 чоловік, до якого ввійшли Ю. Й. Діброва, Н. Ф. Лахтаренко, І. Г. Козаченко, Г. Т. Голуб, П. П. Шевченко та інші. Головою виконкому став Ю. Й. Діброва, а згодом, у лютому, І. Г. Козаченко. При волвиконкомі працювали відділи: управління, продовольчий, земельний, військовий, народної освіти тощо[3].

Волвиконком здійснив конфіскацію поміщицьких маєтків. Спеціальна комісія з 4 чоловік взяла на облік майно, реманент, будівлі і землю поміщиків. Більшу частину вилученої у багатіїв землі передали безземельним і малоземельним селянам. До них перейшла і частина куркульської землі. Якщо в 1917 році до 15 десятин землі мали 952 господарства волості, а понад 15 десятин — 302 господарства, то в 1919 році відповідно 1100 і 175 господарств. Передача майже всієї землі, реманенту і насіння селянам, велика допомога, надана біднякам у засіві землі, зумовили значне збільшення посівної площі. Зернові сіяли в 1917 році на 5746, а в 1919 році — на 13 067 десятинах.

На базі колишньої економії Бантиша поблизу Сергіївки на 37 десятинах землі в 1919 році організовано радгосп. В економії Судермана 17 колишніх батраків об'єдналися в комуну «Кронштадт». Тут же створено прокатний пункт сільськогосподарського реманенту і майстерня для його ремонту.

В роки громадянської війни виконкому Ради доводилося вирішувати важливі питання по здійсненню продрозверстки і збиранню з куркулів надзвичайного податку, по розподілу землі і налагодженню справ у радянському господарстві, забезпеченню революційного порядку. Багато зробила нова влада і для розвитку культури

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 371, 372.
[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 185.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-4804, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 5.

села: церковнопарафіяльну школу перетворено на народну і відокремлено від церкви, відкрили бібліотеку і читальню, сільбуд. Як свято визволеного народу, в Сергіївці 11—12 березня 1919 року відзначався ювілей Т. Г. Шевченка. Відбувся урочистий мітинг, читалися твори великого поета, було поставлено п'єсу.

Революційні перетворення на селі зустрічали запеклий опір куркулів. Вони протестували проти розподілу землі пропорційно до кількості членів сім'ї, вимагаючи розподілу її залежно від наявної кількості худоби, зривали збирання податку. Через недостатню організованість сільської бідноти куркулям вдалося навіть протягти своїх ставлеників до Ради.

Поступово становище в селі змінювалося. 28 березня тут створено з членів партії і співчуваючих комуністичний осередок, до якого ввійшли І. П. Козаченко, І. І. Александров, Г. Н. Дерека, О. І. Колесников, М. І. Лахтаренко, Н. Ф. Лахтаренко, А. Ф. Лахтаренко, І. Г. Половинка, К. Хорошайло, П. Д. Хорошайло, І. І. Каплун. Головою осередку обрано Г. Н. Дереку, секретарем І. І. Александрова[1].

Партосередок домігся виведення куркулів з складу Ради. З ініціативи комуністів 27 квітня 1919 року в селі створено комітет бідноти, очолений Н. І. Дерекою (голова), М. П. Колесниковим, Я. К. Щербиною. Позиції бідноти в селі зміцніли. Вона почала активніше виступати проти куркулів.

В червні 1919 року Сергіївку захопили денікінці. Радянську владу в селі і всі її здобутки білогвардійці оголосили ліквідованими. Була відновлена приватна власність на землю. За поміщицьку землю, якою користувалися селяни, потрібно було сплачувати високу орендну плату. Крім того, стягувалися натуральні податки на користь білої армії.

Денікінський режим викликав рішучий протест бідноти і середняків Сергіївки. Під керівництвом П. Д. Хорошайла в серпні 1919 року знову створюється партизанський загін, куди ввійшли П. В. Хорошайло, С. В. Ростовський, М. І. Лахтаренко, І. Г. Половинка, І. О. Колесник та інші. Партизани закликали селян уникати мобілізації, саботувати здачу хліба і фуражу.

На кінець грудня 1919 року Червона Армія визволила Сергіївку від денікінців[2]. Влада в селі переходить до ревкому, який підготував і провів у березні 1920 року вибори до Сергіївської волосної Ради.

Утворений в червні 1920 року комнезам (його очолив М. І. Лахтаренко) сприяв волвиконкомові в здійсненні аграрних перетворень на селі. Майно і землю поміщиків було взято на облік, а реманент передано на прокатний пункт. КНС склав списки безземельних і малоземельних. Їх в першу чергу наділили землею, худобою і посівним матеріалом. Земельні надбавки одержали і середняки. У куркулів вилучили надлишки землі. Куркулі та інші контрреволюційні недобитки, які створювали бандитські загони, всіляко перешкоджали проведенню земельної реформи, зривали продрозверстку. В липні 1920 року махновці, вдершись у село, знищили списки на наділення землі, пограбували волосну касу. 4 вересня тут побувала банда Савонова, на початку 1921 року — банда Ф. Дудька. Вони відбирали в селян продовольство, худобу, фураж.

Дуже позначився на становищі села неврожай 1921 року. Восени 1921 року в Сергіївці було засіяно всього 17 десятин озимих, тоді як у 1917 році засівалося 123 десятини. Не вистачало насіння. 79 господарств села зовсім не мали робочої худоби[3]. У 1922 році з допомогою держави селяни засіяли 1022 десятини.

У 1923 році в Сергіївці діяла сільськогосподарська кооперація, незабаром до неї ввійшло 669 чоловік. Щорічний обіг кооперації становив 30—60 тис. крб., в т. ч. 7—8 тис. крб. за продаж продукції сільського господарства, а решта — кредити, за рахунок яких біднота і середняки купували сільськогосподарський реманент.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-4804, оп. 1, спр. 1, арк. 19.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 608.

[3] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь — февраль 1923 г.), т. 5. стор. 132—141.

Так, у першій половині 1925 року вони одержали в кредит 16 косарок, 7 віялок, 5 бричок тощо. В Сергіївці діяло ще одне кооперативне об'єднання, яке торгувало промисловими товарами.

На кінець відбудовного періоду господарське становище села поліпшилося. 1925 року освоєно всі посівні площі. Зросло поголів'я худоби. Під керівництвом комуністів ще більше зміцнилася сільськогосподарська споживча кооперація. В центрі уваги діяльності сільської Ради був захист інтересів бідноти. Договори про найми батраків реєструвалися в сільраді, яка стежила за виконанням їх з боку куркулів.

В 1923—1925 рр. Сергіївка була центром Сергіївського району Бахмутського округу[1], до якого входило 5 колишніх волостей, у т. ч. і Сергіївська. Тут перебував райвиконком, райком партії, було створено дві профорганізації — районне відділення «Всеробітземлісу» і спілка радянських робітників. З березня 1923 року діяло дві парторганізації — при райвиконкомі і при сільраді. Сільська парторганізація складалась з 12 членів і кандидатів у члени партії.

В 1921 році в селі сформувалася комсомольська організація, до якої вступили Ю. П. Козаченко, Д. Т. Канишев, Ф. В. Карачаров, В. М. Герасименко, О. В. Редько та інші[2]. Комсомольська юнь зростала — 1926 року ряди організації налічували 61 члена.

Комуністи й комсомольці входили до складу сільради, виконкому Ради і до його п'яти постійних комісій (земельної, фінансової, благоустрою і санітарної, культурно-освітньої та добровільних товариств). Вони дбали не тільки про відбудову народного господарства, а й про поліпшення побутового й культурного обслуговування на селі. У 1923 році з 464 чоловіків грамоту знали тільки 50 проц. Серед жінок письменних було ще менше: з 477 лише 67 (17 проц.). Було створено пункти лікнепу, організовані індивідуальні і групові заняття з неписьменними. Поліпшилась робота школи. В 1923 році початкову школу в селі реорганізували в семирічку. В ній навчалось 266 із 303 дітей шкільного віку.

Комсомольці створили місцеві організації товариств МОДР, «Аерохім», «Друг дітей». Під керівництвом учителів вони працювали в школах і гуртках лікнепу, в сільбуді, організовували лекції і диспути на антирелігійні, природничо-наукові та суспільно-політичні теми. Комсомольська організація шефствувала над створеною в 1924 році піонерською організацією. При сільбуді працювали гуртки художньої самодіяльності. Сільські аматори ставили п'єси «Наймичка», «Бурлака» І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого), «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка та інші.

Поліпшувалося медичне обслуговування. У 1928 році в Сергіївській лікарні працювали три лікарі, три фельдшери та інші медпрацівники.

Зміни на краще в селі відчувались всюди. Проте в невеликому індивідуальному господарстві праця залишалася малопродуктивною. Не підвищувалась агротехніка землеробства, купувати машини селянин теж не міг. До 1927 року на території, підпорядкованій Сергіївській сільраді, з 574 господарств близько половини (297) були бідняцькими, 255 дворів — середняцькими і 22 господарства (4 проц.) — куркульськими.

Бідняки й середняки дедалі більше переконувалися, що шлях до заможного життя єдиний — через створення колективних господарств. У 1927 році в Сергіївці організовується ТСОЗ ім. Г. І. Петровського. Того ж року створюється комуна «Червона зірка», головою якої був комуніст Я. Д. Козаченко. В 1928 році на засіданні бюро комуністичного осередку розглянуто питання про хід організації колективних господарств. Для поліпшення керівництва колективізацією в селі створено оргбюро, в яке ввійшли М. Н. Ростовський, П. Половинка та інші. В 1929 році комуну «Червона зірка» реорганізовано в артіль. Її головою став двадцятип'ятитисячник, робітник з м. Костянтинівки М. Смиренський. Вона поповнилася новими членами. В 1929—1931 рр., крім артілі «Червона зірка» (з 1931 року — ім. Й. В. Сталіна), в селі

[1] У 1925 році цей район ліквідовано, і Сергіївка ввійшла до складу Краматорського району.
[2] Донецький облпартархів, ф. 1341, оп. 1, спр. 8, арк. 30.

виникли колгоспи «Шлях до комуни», «Краммашбуд», ім. Г. І. Петровського, «Червоний партизан».

Колективізація відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі пролазили до колгоспів, калічили колгоспну худобу, псували насіння. Від їх рук постраждав активіст І. С. Хорошайло. Класові вороги були викриті і виселені з села.

Перехід до колективного господарства в селі в основному завершився 1931 року. В 1930 році в Сергіївці створено Краматорську МТС. У 1935 році вона вийшла на перше місце в області щодо виробітку на трактор і врожайності полів. За наслідками соціалістичного змагання 1936 року МТС посіла перше місце в країні. У 1939 році Ф. І. Решетов за вміле керівництво машинно-тракторною станцією нагороджений орденом «Знак Пошани». У 1937 році за почином Паші Ангеліної в Сергіївці створили дві жіночі тракторні бригади, до яких увійшли В. Т. Ростовська і Г. М. Циганкова (бригадири), О. П. Кононенко, Т. Г. Тютюнник, М. І. Карпова, М. П. Федосова, А. Білик.

Праця селян стала набагато продуктивнішою. Поліпшився обробіток грунту, зросли врожаї. 1939 року колгоспи Сергіївки зібрали по 18,8 цнт зернових з гектара, а колгосп «Червоний партизан» — по 21,1 цнт. За вирощення високих урожаїв ланкова Є. С. Савченко у 1939 році нагороджена орденом Леніна. Збільшувалась оплата колгоспного трудодня. У 1939 році вона становила 5,6 кг зерна, 1 кг соняшнику та 1 крб. 77 копійок.

Зростала культура колгоспної Сергіївки. Було покінчено з неписьменністю. До 1935 року в селі працювала семирічна школа. За ініціативою парторганізації її реорганізовано на середню. В 1938 році тут навчалося 320 учнів. За 1938—1941 рр. десятирічку закінчили 82 учні.

На початку 1939 року село стало центром Андріївського району. 25 грудня 1939 року на основі нової Конституції СРСР обрано сільську Раду в складі 30 депутатів. На першій сесії Ради в січні 1940 року обрано виконавчий комітет на чолі з Г. Л. Курасовим. Виконком Ради і постійні комісії провели велику роботу по дальшому розширенню сільськогосподарського виробництва та благоустрою села. 1939 року почалась електрифікація Сергіївки від місцевої електростанції, а в наступному році село повністю радіофікували.

В перші ж дні Великої Вітчизняної війни життя в селі перебудувалось на воєнний лад. Більшість військовозобов'язаних пішли до Діючої армії. Був створений винищувальний батальйон. До нього ввійшли Ф. І. Решетов (командир), В. С. Мороз, Я. Д. Козаченко, Т. І. Томах, І. І. Забірченко, В. П. Ростовський та інші. Вони охороняли державні установи села, колгоспні будівлі, а потім влились до регулярних частин Червоної Армії. З наближенням ворога проведено евакуацію техніки МТС і майна колгоспів.

23 жовтня 1941 року Сергіївку захопили німецькі загарбники. Настали чорні дні насильства і сваволі окупантів. Колгоспи були пограбовані, а школа і клуб перетворені на склади й конюшні. Для дорослих і дітей окупанти ввели трудову повинність. Молодь виганяли на каторгу до Німеччини. Комуністів і безпартійних активістів розстрілювали або відправляли в концтабори. Так загинули А. М. Берник, І. І. Сосновенко, С. І. Лахтаренко, М. Ю. Діброва, М. Дідущенко, комсомолець В. Воробйов та інші. На жителів окупанти накладали непосильні податки: по 600 літрів молока, 120 штук яєць, півсвині, 150—200 кг картоплі з двору тощо.

Багато сергіївців боролися з ворогом в рядах Діючої армії. Велику мужність і відвагу проявив Герой Радянського Союзу льотчик П. Я. Кривень. У 1943—1944 рр. П. Я. Кривень брав участь у визволенні Кубані, Криму, Білорусії. На своєму «ІЛ-2» він зробив 127 успішних бойових вильотів, знищив літак противника, 21 танк, 2 залізничних ешелони, 48 автомашин тощо. Виконуючи бойове завдання, 20 січня 1945 року мужній льотчик загинув[1].

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 226911, спр. 1, арк. 37.

Відзначився в боротьбі з ворогом М. Ф. Хорошайлов. В Сергіївській середній школі він очолював комсомольську організацію. З 1938 року навчався на історичному факультеті Харківського державного університету. 22 червня 1941 року М. Ф. Хорошайлов склав останній іспит за 3-й курс. Прямо з університету юнак прийшов на призовний пункт і попросив направити його в Діючу армію. «Мій маршрут був один за всі роки війни,— розповідає він,— фронт — госпіталь, госпіталь — фронт». В кінці війни Микола Федорович дістав тяжке, четверте поранення: три переломи, 26 осколків. Тепер доктор історичних наук, професор М. Ф. Хорошайлов завідує кафедрою історії КПРС Донецького університету.

Багато сергіївців брали активну участь у діях партизанських загонів. Механік — водій танку І. І. Хорошайло під Могилевом потрапив у полон. Разом з товаришами він утік з концтабору і в селі Студянці біля м. Бяле-Подляскі в Польщі вступив до партизанської групи, яка спочатку налічувала 20 чоловік, а згодом — 118. Вони спалили будинок поліції, знищили кілька машин з боєприпасами і солдатами. Згодом, в листопаді 1942 року народні месники перебралися через Буг і вступили до партизанської бригади ім. С. М. Кірова, що діяла на Поліссі у Наровлянському районі. Тут Іван Іванович був помічником командира взводу розвідки. Пізніше бригада ввійшла до складу регулярних частин 1-го Українського фронту і І. І. Хорошайло брав участь у визволенні Львова, Кракова, штурмі Берліна.

В грізні роки війни 415 сергіївців захищали Батьківщину, 82 з них нагороджені орденами і медалями СРСР, 205 загинули на фронті. Серед них С. І. Редько та його сини Василь і Володимир; Федір, Іван і Григорій Павленки; Максим і Григорій Козленки; Олексій, Олександр й Іван Толмачови. В пам'ять про загиблих односельчан у 1967 році споруджено обеліск з меморіальною дошкою, де навічно вписані їхні імена.

7 лютого 1942 року радянські війська в ході здійснення Барвінково-Лозівської операції вибили гітлерівців з Сергіївки. Але в той час наші частини не мали достатніх сил і засобів для розвитку наступу, і 21 лютого фашисти знову захопили село.

8 вересня 1943 року Сергіївка остаточно визволена від німецько-фашистських загарбників. 260 радянських воїнів, що віддали життя за Країну Рад, поховані в парку в братській могилі. Серед них — Герой Радянського Союзу сержант В. І. Маринін, офіцери М. М. Семенов, В. М. Васильчук, сержанти К. С. Робко, І. С. Канішев, рядові П. М. Бірюков, О. І. Барков, В. О. Жирков, Амурат Курбалов, Л. О. Фесенко та ін. У 1945 році на могилі встановлено пам'ятник.

Село дуже потерпіло від окупантів. Зруйновано багато будинків, майже всі споруди МТС і колгоспів. Фашисти завдали колгоспам Сергіївки збитків на суму 50 919 тис. крб.[1] Відбудовувати господарство доводилось у виключно важких умовах: не було робочої худоби, тракторів, насіння.

Одразу ж приступили до роботи радянські установи. У вересні відновив свою діяльність райвиконком та інші районні організації. Тоді ж вийшов перший номер газети «Колгоспне поле». В жовтні розпочалися заняття в школі. Відкрилася поліклініка.

Колгоспники артілей ім. Г. І. Петровського, «Червоний партизан», ім. Й. В. Сталіна, «Краммашбуд», «Шлях до комуни» почали героїчну роботу по відродженню господарства. Радянська держава і трудящі східних районів допомогли сергіївцям кіньми, машинами і запасними частинами. Була одержана насіннєва позичка. Уже до 1948 року колгоспи села освоїли довоєнну посівну площу, відбудували тваринницькі ферми тощо. Проте врожаї збирали невисокі — по 8—9 цнт зерна з га. Від корів надоювали по 800—900 літрів молока.

Потреба дальшого розвитку агротехніки і механізації сільського господарства викликали необхідність об'єднання колгоспів. У 1950 році п'ять колгоспів Сергіївки об'єдналися в один — ім. А. О. Жданова, перейменований у 1963 році на «Краматорський». Укрупнене господарство мало 6180 га землі. В ньому працювало

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 72, спр. 698, арк. 38.

590 членів. Об'єднались і парторганізації колгоспів. В парторганізації колгоспу ім. А. О. Жданова в 1950 році було 8 комуністів і 3 кандидати в члени партії, які наполегливо домагалися зростання показників сільськогосподарського виробництва. Загальний прибуток господарства становив в 1953 році 1261 тис. карбованців[1].

Дальші успіхи хліборобів Сергіївки були пов'язані з реалізацією рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. В 1955—1958 рр. збудовано за рахунок колгоспу 2 свинарники на 700 голів, 4 корівники на 800 голів, 3 кормокухні, гараж на 20 автомашин, механічну майстерню, 3 птахоферми, а також їдальню і 2 крамниці.

На основі дальшої механізації сільськогосподарських робіт і поліпшення обробітку землі в ті роки серед механізаторів виник рух за вирощування сільськогосподарських культур без застосування ручної праці. В 1958 році тракторист М. О. Несчетний сам обробляв 50 га кукурудзи і зібрав з гектара по 30 цнт зерна. Всього в 1958 році колгосп виростив 43,3 тис. цнт зернових (по 21,1 цнт з га), одержав 881 тис. кг молока і по 52 цнт м'яса на 100 га угідь. Прибуток колгоспу порівняно з 1953 роком збільшився в три рази. Це дало змогу перейти на щомісячне авансування колгоспників і підвищити оплату праці. На трудодень видано по 1,8 кг зерна і по 3 крб. 43 копійок.

В 1958 році колгосп закупив сільськогосподарські машини: 15 тракторів, 7 зернових комбайнів та ін. Все ширше почала впроваджуватися у виробництво електроенергія. Тільки за 1958 рік її витрачено 73 тис. квт.-год.

Велике значення для дальшого розвитку колгоспу мали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС. Поліпшилось планування господарства. Були відновлені пари, почали висівати більш урожайні сорти, наприклад, озиму пшеницю Миронівська 808, краще удобрювали грунт.

Механізація виробничих процесів сприяла зростанню продуктивності праці колгоспників. В дореволюційному 1916 році 12,5 тис. десятин землі Сергіївської волості, що були під посівом, обробляло майже все наявне працездатне населення 2470 чоловік з 2593. В колгоспі ж «Краматорському», що об'єднав близько половини цієї площі, польові роботи тепер виконують 90 чоловік: трактористи, комбайнери, шофери. Оранка, посів, внесення добрив, збирання зернових, кукурудзи, соняшнику, роботи на току, переробка кормів, постачання води та багато інших виробничих процесів механізовано повністю. Затрати людської праці з кожним роком зменшуються. В колгоспі 30 тракторів, 7 зернових, 6 кукурудзозбиральних і 4 силосозбиральних комбайнів, 19 вантажних автомобілів тощо. На фермах, токах і в майстернях працюють 125 електромоторів загальною потужністю в 820 квт. Тільки на виробничі потреби щорічно витрачається понад 250 тис. квт.-год. електроенергії.

Зміцнюється зернове господарство. В 1967 році колгосп зібрав 47,2 тис. цнт зерна — пересічно по 22 цнт з га. Навіть посушливого 1968 року зібрано по 19,2 цнт зернових і 20 цнт соняшнику з гектара. А бригада № 1, очолювана комуністом В. П. Кутейком, виростила по 25,5 цнт зернових і 33,7 цнт кукурудзи.

Успіхи в рослинництві забезпечили міцну кормову базу громадському тваринництву. В 1967 році вироблено на 100 га угідь по 76,3 цнт м'яса і 440 цнт молока. За надоями молока колгосп посідає тепер одне з провідних місць у районі. Змагаючись за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, працівники молочних ферм колгоспу домоглися першості по району за підсумками соціалістичного змагання у першому півріччі 1969 року. За цей строк на кожні 100 га угідь одержано 294,2 цнт молока, тобто на 18,1 цнт більше, ніж за відповідний період попереднього року.

Колгосп успішно виконує і перевиконує завдання по виробництву і продажу державі сільськогосподарської продукції, накреслені XXIII з'їздом КПРС. У 1967 році продано державі зерна 1529 тонн при плані 1450, молока — 1916 тонн замість запланованих 1700, м'яса — 455 тонн замість 300 тонн.

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4042, оп. 1, спр. 14, арк. 12—15.

Праця колгоспників добре оплачується. В 1967 році на це виділено 605 тис. крб.— 57 проц. валового прибутку колгоспу. Оплата людинодня пересічно становила 4 крб. 35 коп. Колгоспник може придбати певну кількість сільськогосподарських продуктів пропорційно до заробітку, з оплатою по собівартості. Середній річний заробіток працюючого колгоспника становив у 1967 році 1120 крб. Так, наприклад, тракторист П. А. Забірченко заробив за рік 1600 крб., а бригадир І. В. Кропивний — 2720 крб. У 1968 році колгоспники одержали за свою працю 716 тис. крб. з валового доходу колгоспу. Крім того, вони мали певні прибутки і з свого особистого підсобного господарства.

За досягнуті успіхи в розвиткові тваринництва, збільшенні виробництва і заготівель м'яса, молока та вовни багато колгоспників нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. Двома орденами Леніна нагороджений голова колгоспу М. А. Підкуйко, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадир комплексної бригади І. В. Кропивний і його помічник В. С. Марунько, а також ланковий П. І. Швайко. Орденами й медалями відзначені й інші колгоспники.

Парторганізація колгоспу, що налічувала в 1968 році 54 комуністи, намітила нові завдання щодо дальшого зростання сільськогосподарського виробництва. Особлива увага приділяється підготовці умов для «малого зрошення» і підвищення механізації виробничих процесів.

Здійснення намічених заходів приносить добрі результати. У 1969 році колгосп зібрав по 29 цнт зернових з площі 1926 га. Ланки механізаторів Л. І. Стеблянка, Д. Г. Горгуля, О. М. Михайлика, які вирощували кукурудзу без затрат ручної праці, одержали її по 50—60 цнт. Колгосп продав державі 1600 тонн зерна. На кожні 100 га угідь в 1969 році вироблено по 71 цнт м'яса і 550 цнт молока. Багато доярок домоглися надоїв молока понад 3 тис. кг на кожну корову. Свою п'ятирічку працівники колгоспних ферм завершили в 1969 році. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна виконано завдання п'ятирічки по продажу державі сільськогосподарської продукції.

Отже, за післявоєнні роки колгосп значно розширив сільськогосподарське виробництво. Майже в 3 рази зросли врожаї зернових і соняшнику, в 2—2,5 раза збільшились надої молока і виробництво м'яса.

Успіхи колгоспу — результат наполегливої праці трудящих. Перед ведуть комуністи, з них 19 працюють у тваринництві, 14 — в рільничих бригадах, 15 — механізаторами. Доярка Г. Г. Верейчикова в 1969 році надоїла по 3134 кг молока, Г. Г. Шелудченко — по 2766 кг. Тракторист А. Г. Кулішов виробив трактором Т-74 784 га умовної оранки, а Г. М. Бабенко перевіз 2208 тонн різного вантажу. Комуніст Г. Є. Лесик понад 22 роки керує городньою бригадою.

Колгосп «Краматорський» — основне господарство Сергіївки. Але, крім нього, в селі є й підприємства, організації, що обслуговують потреби сільського господарства чи сільських жителів. Завдяки підвищенню продуктивності праці значно більше працівників вивільняються з сфери сільськогосподарського виробництва. До революції в Сергіївці хліборобством займалося майже все населення села, а в 1968 році — тільки половина працездатних. Решта працюють на підприємствах Краматорська і Дружківки, куди регулярно курсують автобуси, а також в різних організаціях села. З 1957 року в Сергіївці міститься Краматорська міжколгоспна будівельна організація, що обслуговує 6 колгоспів. Значна кількість сергіївців — працівники «Сільгосптехніки». В Сергіївському ССТ, яке має 12 крамниць, 2 їдальні, 4 буфети, зайняті 65 чоловік.

У 1959 році ліквідовано Андріївський район. До 1962 року Сергіївка належала до Краматорського, а згодом (з січня 1963 року) — Слов'янського району і є центром сільради. Сільську Раду з 1958 року очолює К. Т. Редько. Село електрифіковане. На виконання наказу виборців, тільки в 1965—1968 рр. споруджено 5 нових крамниць, їдальню, прокладено 7 км тротуарних доріжок. 1970 року сільські жителі одержували 3378 примірників газет і журналів.

В своїй діяльності Рада спирається на широкий актив. Разом з територіальною парторганізацією (1970 року вона мала 14 комуністів і 2 кандидати в члени партії) сільрада провадить велику політико-виховну роботу серед населення. Добре працюють у Сергіївці вуличні комітети.

На вулицях села всюди зелень, охайні будинки, чисті двори. В цьому заслуга жителів. Після трудового дня вони збираються разом з членами вуличних комітетів і радяться, як зробити своє село ще кращим. Тільки в 1966 році в Сергіївці висаджено понад 8 тис. дерев.

В селі є дільнична лікарня на 75 ліжок і амбулаторія, де працюють 5 лікарів і 30 середніх медпрацівників. Особливою повагою населення користується активний учасник громадянської війни, член КПРС з 1927 року, заслужений лікар УРСР М. А. Андрієнко. Ось уже 22 роки працює він терапевтом в Сергіївській лікарні.

За післявоєнний час середню школу в Сергіївці закінчили близько 400 чоловік. Випускники школи працюють у рідному колгоспі, на підприємствах Краматорська, на будовах Сибіру. 47 колишніх випускників стали вчителями, 56 — інженерами, 7 — лікарями. В 1970 році в середній школі 418 дітей навчав і виховував колектив з 25 вчителів. В Сергіївці з 1935 до 1965 року працював учитель-комуніст В. І. Поляков. Його невтомну працю в навчанні селянських дітей високо оцінив Радянський уряд: у 1950 році він нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1953 році — орденом Леніна. Вчителі беруть активну участь у громадському житті села: багато хто з них є агітаторами, членами сільського відділення товариства «Знання».

Улюблене місце відпочинку трудящих — палац культури. Тут працює драматичний гурток і гурток баяністів, демонструються кінофільми, виступають художні колективи інших міст і сіл. Завжди великий успіх має вокальний ансамбль «Усмішка». Хорошим порадником для читачів є бібліотека, що налічує 24,7 тис. книг.

Своєю працею сергіївці змінили обличчя села. В майбутньому воно стане ще кращим, а життя селян — радіснішим і багатшим.

Р. Д. ЛЯХ, О. К. СОЛОДУХІНА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД СЛОВ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Розташована на річці Сухому Торці, за 8 км на південний захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Слов'янськ. Населення — 1692 чоловіка.

На території Андріївки розміщений 3-й відділок радгоспу ім. Крупської (центральна садиба розташована у с. Шабельківці Краматорської міськради). У відділку — 1118 га орної землі. Вирощуються переважно зернові та овочеві культури.

У селищі — клуб, бібліотека. Школярі Андріївки навчаються у школах м. Слов'янська. Є дитячі ясла, садок. Більшість жителів Андріївки працює на підприємствах Краматорська і Слов'янська. Робітник Слов'янського керамічного заводу М. Г. Сидоренко нагороджений орденом Леніна.

Селище утворене в 1938 році з хуторів Биківки, Єфанівки, Мазанівки, Суханівки і Хомичівки. Хутори засновані в другій половині XIX ст. У 1921 році в Суханівці організовано сільськогосподарську комуну, головою якої став А. Петрунчик (того ж року загинув від рук бандитів).

АНДРІЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 55 км на південний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Краматорськ. Населення — 877 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Варварівка, Новоандріївка, Нововарварівка, Роганське.

Центральна садиба колгоспу «Донбас» міститься в Андріївці. Артіль має 4088 га орної землі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються зернові культури та соняшник. За досягнення у сільськогосподарському виробництві 9 передовиків нагороджені орденами і медалями, в т. ч. 4 чоловіка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Заснування сіл Андріївки, Олександрівки Другої, Олександрівки Першої, Селидового, що об'єдналися в с. Андріївку у 1957 році, належить до першої половини XIX ст. У 1925 році сформовано комсомольську організацію. Партійну організацію створено 1927 року.

БИЛБАСІВКА — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Розташована у долині річки Сухого Торця, за 8 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Слов'янськ. Населення — 8192 чоловіка. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Красноармійське, Мирне.

Друга бригада колгоспу ім. Мічуріна (центральна садиба міститься у с. Красноармійському) розташована у Билбасівці. За бригадою закріплено 708 га орної землі. Основний напрям — м'ясо-молочне тваринництво. 7 передовиків виробництва мають урядові нагороди.

На території селища — середня, восьмирічна і початкова школи, клуб, 2 бібліотеки. Є дитячі ясла і садок. Працюють аптека, 6 побутових майстерень. Серед жителів Билбасівки 8 чоловік нагороджено орденом Леніна. Це — ланкова колгоспу Є В. Курочка, колгоспниця О. Я. Марченко, шофер М. С. Сулеман, вчительки А. Н. Усань, О. Я. Мозгова, працівники залізничної станції Слов'янськ Я. С. Понтуш і П. М. Гулько, бригадир брудерного цеху Донрибокомбінату М. Т. Щука.

Заснована Билбасівка у 1670 році як козача слобода. За революційну діяльність серед матросів Балтійського флоту вихідця з цього села Т. І Щуку у 1907 році було засуджено до розстрілу, потім цей вирок замінили каторгою. Звідти він втік за кордон. Повернувся в Росію в роки громадянської війни. За революційну діяльність місцевих жителів С. С. Гусака засудили до 10 років, а І. П. Доброскокова до 7 років тюремного ув'язнення. У грудні 1917 року було сформовано червоногвардійський загін, яким командував учасник революції 1905—1907 рр., член партії з 1916 року М. М. Чувила. Під час австро-німецької окупації тут діяв партизанський загін (командири Й. М. Петрусенко та П. Є. Билбас). 25 грудня 1918 року створено ревком (голова — П. М. Гулько). Раду робітничих і селянських депутатів обрали у 1920 році. Більшовицька організація створена у грудні 1917 року (секретар — М. А. Гуц), комсомольська — у 1919 році (секретар — І. Т. Гусак). 1919 року організовано сільськогосподарську комуну, головою якої обрали члена партії П. М. Гулька. У роки тимчасової фашистської окупації на території Билбасівки діяла підпільна комсомольська група, керівником якої був М. І. Несонотов. 24 листопада 1942 року П. М. Лубенця, його синів Іллю та Сергія, Г. Н. Билбаса та ін. (всього 15 чоловік) гітлерівці розстріляли. 11 учасників підпілля відзначені посмертно урядовими нагородами.

ДМИТРІВКА (до 1917 року — Кантемирівка) — село, центр сільської Ради. Розташована у заплаві річки Маячки, за 35 км на південний захід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Краматорська. Населення — 1061 чоловік.

Центральна садиба колгоспу «Світанок» розташована у Дмитрівці. Артіль має 2230 га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво; розвинуто птахівництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. На території Дмитрівки споруджено Маячківське водосховище, дзеркало води якого становить 250 га. Тут планується зона відпочинку трудівників м. Краматорська. Крім того, вода водосховища буде використана для поливу земель навколишніх колгоспів і радгоспів.

На рубежі XVIII—XIX ст. на території сучасної Дмитрівки виникли хутори Алисівка, Семенівка, Софіївка, Кантемирове, Маргаритівка, Миколаївка, Варварівка, Індюкове, Бож-

кове. У 1924 році засноване ще одне село — Улянівка (названо на честь В. І. Леніна). Всі ці населені пункти у 1966 році об'єдналися в одне велике село — Дмитрівку. Житель села П. Г. Дедущенко в роки громадянської війни воював у складі 1-го полку Червоного козацтва, у 1920—1922 рр. брав участь у ліквідації бандитизму, М. І. Фесенко був бійцем 2-го загону Червоного козацтва, воював у складі 1-го Чорноморського Кримського кавалерійського полку.

ДОЛИ́НА (до 1945 року — Гола Долина) — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Слов'янськ. Населення — 623 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богородичне, Бугаївка, Краснопілля, Мазанівка.

На території Долини міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна — великого багатогалузевого господарства, посівна площа якого становить 4746 га. Вирощуються, головним чином, зернові культури і соняшник. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Розвинуте птахівництво. За високі трудові досягнення 11 чоловік відзначені урядом орденами і медалями. Серед них — Т. І. Решетняку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а троє нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У Долині — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Функціонує пологовий будинок, є дитячий садок. У роки Великої Вітчизняної війни Долина була ареною жорстоких боїв (кінець 1941 року — перша половина 1942 року; вересень 1943 року). На братській могилі, де поховано 1373 радянських воїни, встановлено пам'ятник.

Поблизу Богородичного виявлено рештки 2 пізньопалеолітичних стоянок та поселення доби неоліту. Збереглося також городище салтівської культури.

МАЛИ́НІВКА (стара назва — Яковівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Слов'янськ. Населення — 421 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Васютинське, Никонорівка, Оріхуватка, Першомар'ївка, Свобода, Тихонівка, Юрківка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має 4406 га орної землі. У господарстві переважає вирощування зернових культур. За успіхи у сільськогосподарському виробництві в колгоспах «Зоря комунізму» та ім. XXII з'їзду КПРС 10 передовиків відзначені урядовими нагородами, в т. ч. І. Є. Волощенко, С. І. Волощенко та А. М. Гулега — орденом Леніна.

На території Малинівки — восьмирічна школа, при якій є інтернат. Директор школи М. С. Мороз — повний кавалер ордена Слави. У селі працюють будинок культури, бібліотека.

Малинівку засновано на початку XIX ст. За активну участь у громадянській війні уродженці Малинівки Д. П. Бондарєв, І. А. Карпенко та уродженець с. Васютинського К. В. Кравченко нагороджені орденом Червоного Прапора.

МАЯКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Сіверського Дінця, за 15 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Слов'янськ. Населення — 1817 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Пришиб, Сидорове, Тетянівка.

На території Маяків розміщена перша бригада колгоспу «Україна» (центральна садиба розташована у с. Сидоровому). За бригадою закріплено 1749 га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво, вирощування зернових. 7 трудівників мають урядові нагороди, в т. ч. 2 чоловіка — орден Трудового Червоного Прапора.

У селі — середня школа, будинок культури, бібліотека. Функціонують лікарня, амбулаторія. Є аптека, дитячі ясла, дитсадок. Працює побутова майстерня. На території Маяків є кар'єр, де видобувають крейду, що йде на Краснолиманський цегельний завод для виготовлення силікатної цегли.

Село виникло у 1645 році як сторожовий пункт, що входив до Білгородської укріпленої лінії. Тут були розташовані сторожові вишки-маяки. Вважають, що звідси і походить назва села. Партосередок створено у 1919 році. У період Великої Вітчизняної війни на території, підпорядкованій Маяківській сільраді, діяв партизанський загін під командуванням М. І. Карнаухова. У складі загону воювали і жителі села Д. Хмельовий, І. К. Дєткін з сином Валентином, Т. І. Шалашний з дочкою Олександрою, Н. Золотарьова, М. Борисенко, К. Чередниченко.

Поблизу Пришиба й Тетянівки виявлено рештки 2 стоянок раннього та пізнього палеоліту. В околицях Тетянівки збереглися сліди 2 поселень — доби неоліту і бронзи. Біля сіл Тетянівки, Сидорового та Маяків досліджувалися 2 городища та поселення салтівської культури.

ПРИВІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сухого Торця, за 24 км на захід від районного центру. У селі розміщена залізнична станція Бантишеве. Населення — 2353 чоловіка. Сільській Раді підпорядковане також с. Григорівка.

Колгосп ім. Свердлова, центральна садиба якого міститься у Привіллі, має 2598 га орної землі. Основний виробничий напрям — вирощування зернових культур, соняшнику; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Є 2 побутові майстерні. Тут працюють цех Слов'янського міськхарчокомбінату по переробці соняшнику на олію і зерна на крупу, приймальний пункт Слов'янського комбінату хлібопродуктів, овочебаза райспоживспілки. Провадиться розробка піщаного кар'єру Дружківським трестом «Неруд».

Засноване село у 1775 році.

РАЙГОРОДО́К — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Розташований на березі Сіверського Дінця, за 15 км на північний схід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Слов'янськ-Курорт. Через селище проходить електрифікована залізниця Слов'янськ — Красний Лиман. Населення — 4,7 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Донецьке, Карпівка, Селезнівка.

У північній частині селища розташовані крейдяні гори, розробка яких провадиться з 1947 року. Продукція кар'єру по канатній дорозі подається на Слов'янський содовий комбінат. Більшість населення Райгородка працює на підприємствах Слов'янська і Краматорська. На території селища розміщений 3-й відділок радгоспу ім. Шевченка. У господарстві відділку — 1158 га орної землі; виробничий напрям — вирощування овочів, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Райгородоцькій середній школі працює заслужена вчителька школи УРСР М. П. Андреєва. Є клуб, 3 бібліотеки. Функціонує лікарня. Відкрито дитячий комбінат і дитсадок.

Райгородок заснований у XV ст. Спочатку село називалося Городком, згодом, за неповторну красу навколишньої природи, перейменоване на Райгородок. У зв'язку із зміною русла рік Казенного Торця і Сіверського Дінця село перемістилося на мальовничі схили з крейдяними горами. У роки громадянської війни тут діяв партизанський загін, у складі якого воювали А. В. Грунський, Г. П. Савченко, П. А. Грунський, Є. П. Шрам, В. П. Величко, П. Г. Нечитайло та багато ін. Партійний осередок створено у 1920 році, а через 4 роки сформовано комсомольську організацію. Під час Великої Вітчизняної війни близько 800 жителів селища громили німецько-фашистських загарбників, 175 з них віддали життя за незалежність Батьківщини. У селищі — 2 пам'ятники радянським воїнам, що полягли у боях за Райгородок. Встановлено також пам'ятник односельчанам — партизанам громадянської війни. Уродженець села В. В. Лісовий в роки Великої Вітчизняної війни нагороджений орденом Леніна.

У Райгородку виявлено рештки поселення доби неоліту та великий могильник доби бронзи. Збереглися рештки скіфського поселення, розкопано багато кочівницьких поховань (IX—XIII століття н. е.).

РАЙ-ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1800 року — Берестки) — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км на схід від районного центру і залізничної станції Слов'янськ. Населення — 1380 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Пискунівка, Стародубівка.

Центральна садиба колгоспу ім. 40 років Жовтня розташована у Рай-Олександрівці. Артіль має 3571 га орної землі. Провідна галузь — виробництво продуктів тваринництва. За самовіддану працю у розвитку сільськогосподарського виробництва П. С. Цехмістро удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені колишній директор МТС А. Г. Сіробаба, комбайнер А. Ф. Федорченко, колгоспниця М. В. Безкорса.

На території села — середня школа з інтернатом. Є клуб, бібліотека, дитячий садок, аптека. Поблизу Рай-Олександрівки міститься кар'єр по видобутку глини, яка використовується для виготовлення керамічної плитки. Функціонують лікарня, фельдшерсько-акушерський пункт. Працює кравецька майстерня.

У середині XVIII ст. на території, де розташоване сучасне село, почали осідати перші поселенці, основним заняттям яких було бджільництво, гончарство.

ХРЕСТИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північ від районного центру і залізничної станції Слов'янськ. Населення — 1456 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Адамівка, Глибока Макатиха, Микільське.

Колгосп ім. Ворошилова, центральна садиба якого розміщена у Хрестищі, має 5435 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство, де переважає молочне тваринництво. Розвинуте птахівництво, вирощуються зернові культури. За досягнення в сільському господарстві 15 трудівників нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — М. Т. Безверха, Т. Ф. Перелома, Г. О. Зощенко, Г. Г. Бондаренко, М. Г. Мірошниченко, М. В. Удовина.

У Хрестищі — середня школа, будинок культури на 350 місць, бібліотека. Є дитячі ясла і садок. Функціонує пологовий будинок. Є кравецька майстерня.

Село засноване як сторожовий пост на початку XVIII ст.

За мужність, виявлену в боях з німецько-фашистськими загарбниками, уродженець с. Микільського М. А. Гончаров та уродженець с. Адамівки Г. К. Денисенко удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Уродженець Хрестища А. І. Глущенко нагороджений орденом Слави 3-х ступенів.

Поблизу сіл Микільського та Адамівки виявлено поселення салтівської культури та знайдено 5 скульптур — кочівницькі кам'яні баби.

Свинарка радгоспу «Слов'янський», Герой Соціалістичної Праці К. Ю. Рєзникова (праворуч) з дояркою М. Я. Кривиженко і ветлікарем Л. П. Кортевою. Черкаське, 1967 р.

ЧЕРКА́СЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване за 15 км на захід від районного центру. У селищі міститься залізнична станція Шидловська. Населення — 5,3 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Іванівка, Новомиколаївка, Октябрське, Олександрівка, Троїцьке, Шнурки.

На території Черкаського міститься центральна садиба колгоспу ім. 12-річчя РСЧА, посівна площа якого становить 1214 га. Вирощуються переважно зернові культури, соняшник. Крім цього господарства, тут працює Шидловський вапняковий завод. Є також комбінат комунальних підприємств.

В с. Олександрівці розміщений радгосп «Слов'янський». Серед трудівників радгоспу багато передовиків сільського господарства, в їх числі свинарка К. Ю. Рєзникова — Герой Соціалістичної Праці (уродженка с. Білогорівки Артемівського району). Орденом Леніна нагороджений директор радгоспу Я. О. Запорожченко, орденом Трудового Червоного Прапора — 2 чоловіка. У цьому господарстві працює заслужений зоотехнік УРСР М. Л. Ващенко.

У селищі — 2 середні школи, клуб, 2 бібліотеки, дитячий садок. Функціонує лікарня, є аптека. Діє селищний радіовузол, працюють 3 побутові майстерні.

Засноване Черкаське у 1698 році. Восени 1919 року тут обрано волвиконком (голова — Ф. І. Стрижак).

Уродженцю Черкаського І. І. Гавришу за мужність, виявлену в роки Великої Вітчизняної війни, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В околицях смт Черкаського знайдено кочівницьку кам'яну бабу.

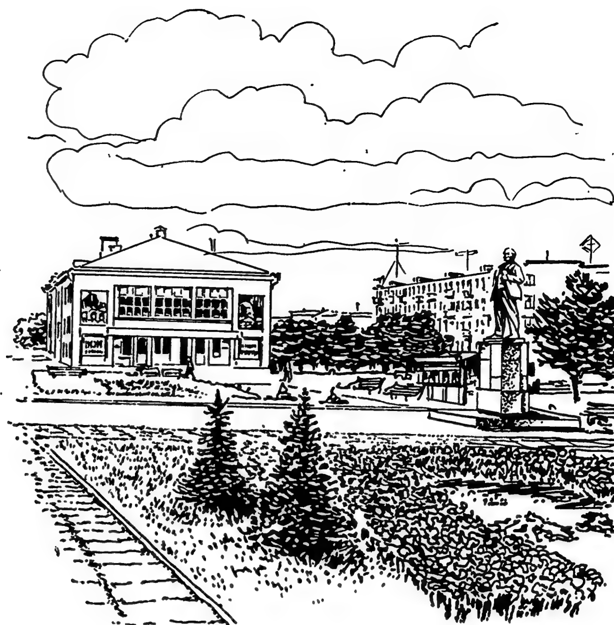

СНІЖНЕ

МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

ніжне розташоване в південно-східній частині Донецької області, за 78 км від обласного центру. По території Сніжного проходять автомобільна дорога Донецьк—Ворошиловград—Ростов та залізнична лінія Безчинська — Торез. В межах населених пунктів, підпорядкованих міській Раді, розташовано 3 залізничні станції: Безчинська, Соф'їно-Бродська, Мочалинський. За 15 км від міста протікає річка Міус. У східній частині Сніжного розкинулося лісове урочище — Леонтіївський Байрак. Населення — 64,4 тис. чоловік. Сніжнянській міській Раді підпорядковано 5 селищних Рад: Андріївська, Гірницька, Заліснянська, Первомайська та Северна.

Заселення території теперішнього міста почалося з 1784 року, коли козачий старшина Іван Васильєв, з дозволу військового кругу Області Війська Донського, відкрив заїжджий двір біля «Сніжного місця» — у XVIII ст. поштові ямщики так називали балку Погорілу (нині центр міста Сніжного), яка взимку через снігові замети ставала непроїжджою. Територію, що прилягала до заїзду, після 1820 року заселили селяни[1]. До 1864 року це селище називалося Василівкою, пізніше за ним закріпилася назва Сніжного.

На початок 1879 року тут проживало 360 чоловік. Селище входило до Новопавлівської волості Таганрозького градоначальства Області Війська Донського. Жителі його були переважно хліборобами; вони також виробляли будівельну цеглу та випалювали деревне вугілля.

У 1900 році навколо Сніжного почали видобувати антрацит. З дозволу уряду російські й іноземні капіталісти скуповували у місцевих поміщиків та куркулів земельні ділянки для закладання шахт. Так виникли шахти цукрозаводчика Бродського, фабриканта Прохорова, купця Івоніна, підприємця Кольберга та інших.

---

[1] Сборник Областного Войска Донского статистического комитета, вып. 6. Новочеркасск, 1906, стор. 143—145.

Розробляти поклади антрациту намагалися й багаті селяни, які для цього орендували землю у своїх же односельчан. У 1900 році між Сніжнянською сільською громадою і селянами Є. К. Суховерховим та Г. Т. Кукояшним було укладено угоду, за якою громада продавала їм ділянку для відкриття шахт[1].

Зростання вуглевидобутку поблизу Сніжного спонукало капіталістів подбати про його транспортування. В 1903 році група власників вугільних ділянок на чолі з Бродським звернулася до начальника Південно-Східного гірничого управління за дозволом на побудову залізничної вітки, що мала йти від рудників Бродського та Безчинського до станції Чистякове. Вони доводили вигідність цього, посилаючись на багаті поклади антрациту, наявні у даному районі. Вугілля можна було транспортувати звідси в різні місця країни. Крім того, капіталісти обіцяли почати розробку місцевих лісових урочищ, щоб збувати ліс у безлісні райони Донецького басейну. Проте російсько-японська війна, що почалася у лютому 1904 року, перешкодила будівництву залізниці.

Із спорудженням шахт зростав попит на робочу силу. Жителів Сніжного для цього невистачало: населення його збільшувалося дуже повільно. В 1913 році у селищі налічувалося лише 112 дворів, де проживало 863 чоловіка[2]. Тому шахтовласники наймали робітників-сезонників у найближчих селах. Частина зайшлих селян поступово осідала на шахтах. Навколо виростали робітничі селища з досить виразними назвами: «Собачівка», «Шанхай», «П'яний» та інші.

Умови праці й життя шахтарів були нестерпними. Середній заробіток становив 8—15 крб. на місяць. Робітникам дошкуляли штрафи, сваволя адміністрації. Їх примушували купувати продукти для себе тільки в шахтних крамничках і по цінах, завищених навіть порівняно з ринковими. Робітники мешкали по 20—30 чоловік у казармах, спали на дерев'яних нарах.

Шахтар Михайло Савельєв, який один час тут керував соціал-демократичним гуртком, так писав про тяжку долю гірників:

Эх ты, шахта, родная, сырая, холодная!
Скучно унылая, для хозяев лишь милая!
Им одним даешь ты барыши огромные,
А другие томятся весь век свой голодные.
Двенадцать часов день у нас рабочий:
Не мешает, товарищи, добыть нам короче.
Без обеда-завтрака прелью задыхаешься,
Пылью, газом, копотью только и питаешься.
Каждое мгновение находясь в опасности —
Не живем, а маемся, век не видим радости...

Ці вірші М. Савельєва опубліковано в більшовицькій «Правде» 1 березня 1913 року.

До Жовтневої революції в селищі було всього дві школи: церковнопарафіяльна (на нинішній шахті № 9) та початкова, незадовго до лютого 1917 року перетворена на початкову школу підвищеного типу.

Медична допомога не для всіх була доступною. На ціле селище — один фельдшерський пункт, куди зрідка приїздив лікар, який жив у Чистяковому. Лише в 1915 році при шахті № 7 відкрили амбулаторію.

На боротьбу проти своїх гнобителів сніжнянські шахтарі особливо активно піднялися в роки першої російської революції. 31 жовтня 1905 року почався страйк на руднику Кольберга (нині шахта № 2), який тоді належав до Таганрозького округу Боківського гірничого району. 1 листопада разом з шахтарями навколишніх рудників страйкарі вирушили на рудник Ерделі, де службовець С. Дадика зачитав їм відозву Ростовського комітету РСДРП «До всіх робітників Боківських, Хрустальних та Нагольчицьких рудників» із закликом піднятися проти експлуататорів. Тут же робітникам роздали прокламації.

---

[1] Ростовський облдержархів, ф. 455, оп. 2, спр. 79, арк. 3.
[2] Алфавитный список населенных мест Области Войска Донского, стор. 541.

Сніжнянці припинили роботу в шахті, на поверхні, не вантажили вугілля у вагони, не відкачували воду з шахти, загасили топки. 2 листопада вони подали власникові шахти свої вимоги. Гірники домагалися не тільки збільшення заробітної плати, а й видачі їм незаконно затриманого адміністрацією заробітку минулого місяця. Страйк був організованим. Він закінчився перемогою робітників. Ряд рудників видали на-гора вугілля тільки 6 і 7 листопада, тобто після збільшення на 10 проц. заробітної плати шахтарям. Гірники рудника Кольберга страйкували до 11 листопада, коли капіталісти повністю задовольнили їхні вимоги[1].

Робітники сніжнянських рудників, що мешкали в селищі Дмитріївському, обурені продажею їм недоброякісних та ще й дорогих продуктів, 4 грудня 1905 року розгромили кілька крамниць та прогнали крамарів. Цей виступ придушили війська. Було вбито 2 та поранено 7 чоловік[2].

Після поразки першої російської революції власники шахт, як і доти, жорстоко експлуатували робітників; звільняли «неблагонадійних», а замість них вербували відсталих і темних селян з навколишніх сіл.

На початку XX ст. в Сніжному споруджено нові шахти. Цьому сприяло введення в експлуатацію місцевої залізничної вітки Чистякове—Безчинська. Вугілля почали перевозити в різні райони країни. В 1908 році заклали шахту акціонерного товариства «Сніжнянський антрацит» (тепер шахта № 1). Того ж року акціонери Прохорівської Трьохгорної мануфактури відкрили «Сніжнянський рудник» (нині шахта № 9). Через рік гірничий майстер Кащеєв, узявши у місцевого поміщика в оренду ділянку землі, заснував шахту. 1913 року закладено рудник «Ремівський антрацит»; його незабаром купив поміщик Безчинський (теперішня шахта № 4)[3].

Потужність усіх цих копалень була незначною. На шахтах «Леонтіївська дача» Бродського добувалося близько 10 млн. пудів антрациту на рік. «Ремівський антрацит» видавав приблизно 6 млн. пудів, товариство Прохорівської Трьохгорної мануфактури — близько 8 млн. пудів палива[4].

Тяжкі умови життя, жорстока експлуатація, політичне безправ'я викликали дедалі гостріше невдоволення робітників. В 1912 році група робітників шахти № 4 під керівництвом М. Савельєва встановила зв'язок з редакцією «Правды». 4 червня 1913 року вони просили Г. І. Петровського забезпечити більш регулярне надходження газети. В грудні 1913 року сніжнянські правдисти утворили більшовицьку організацію[5].

Перша світова імперіалістична війна ще більше погіршила становище робітників. В другій половині березня 1915 року почався страйк на шахтах, що належали Прохорівській Трьохгорній мануфактурі. Гірники шахт № 9 і № 10 організовано виставили свої економічні вимоги. Капіталісти змушені були поступитися. Виступи шахтарів повторилися на початку квітня та на початку травня 1915 року. На шахті Безчинського робітники зажадали звільнити управителя. Коли цю вимогу адміністрація відхилила, то вони зв'язали ненависного їм хазяйського прислужника, поклали в тачку і вивезли аж на вершину терикона, а звідти скинули донизу.

Виступи робітників, спочатку на грунті економічних утисків, дедалі більше набирали політичного характеру. Гірники сніжнянських шахт та залізничники станцій Соф'їно-Бродська й Безчинська вирішили провести маївку 1 травня 1916 року. Місцем обрали Леонтіївський ліс. Рано вранці до шахт № 15 та № 16 поодинці й групами почали пробиратися робітники. Маївка відбулася, але наприкінці поліція виявила місце сходки. Та робітники встигли вчасно розійтися.

6 березня 1917 року, коли в селищі дізналися про повалення самодержавства, вчителі й учні місцевої школи зірвали з стіни портрет царя, потягли курними вули-

---

[1] Ростовський облдержархів, ф. 829, оп. 1, спр. 46, арк. 134—136.
[2] ЦДВІА СРСР, фонд Головного управління козачих військ, оп. 72/30, спр. 48, арк. 11.
[3] Ростовський облдержархів, ф. 455, оп. 2, спр. 483, арк. 13; спр. 862, арк. 2.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 870, оп. 2, спр. 17, арк. 22.
[5] Журн. «Вопросы истории», 1962, № 11, стор. 214.

цями, де було повно людей, і скинули в шурф шахти № 9. Ліквідувавши волосне правління та обеззброївши поліцію, робітники наприкінці квітня 1917 року створили на шахтах №№ 1, 4, 8, 9, 10 рудникові комітети та обрали делегатів до Ради робітничих депутатів Чистяківського гірничого району, у складі якого перебувало тоді Сніжне. Діяльність рудкомів спрямовувалася Чистяківською Радою. Найбільшу активність виявляли комітети шахт Прохорівської Трьохгорної мануфактури, «Ремівський антрацит», що належав Південноросійському гірничопромисловому товариству, та інших підприємств. 28 травня 1917 року рудниковий комітет «Ремівки» (нині шахта № 4) через Раду зажадав від Головного управління Південноросійського гірничопромислового товариства увільнити управителя шахти за те, що він жорстоко поводився з робітниками[1]. Чистяківська Рада робітничих депутатів, спираючись на рудкоми, вже у вересні — жовтні 1917 року фактично здійснювала владу в усьому районі, як і у селищі Сніжному.

Сніжнянці палко вітали Великий Жовтень. Будувати нове життя їм допомагали чистяківські комуністи. А труднощі були великі. Роботі органів Радянської влади перешкоджали контрреволюційні зграї. Вони тероризували населення. Одну з таких банд зібрав за допомогою кримінальних злочинців анархіст Конопляний у другій половині листопада 1917 року. Вона отаборилася на Ерастівських копальнях (тепер селища шахт №№ 15 та 16). Для її розгрому з Чистякового послали загін міліції на чолі з Я. Коганом. Бандити зробили засідку і по-звірячому розправилися з міліціонерами.

Для боротьби з контрреволюційними силами в грудні 1917 року на шахтах Кольберга та Безчинського було створено червоногвардійські загони. На початку березня 1918 року вони уже билися проти німецьких окупантів та білокозаків.

У квітні 1918 року в Сніжне вступили кайзерівські війська та білокозаки. Разом з ними прибули жандармський офіцер Данилов та урядник Шведченко у супроводі стражників. Каральний загін осавула Рудакова нещадно розправлявся з населенням рудників і сіл.

В умовах кривавого терору робітники боролися за відновлення Радянської влади. Керував ними створений на Прохорівській шахті № 9 підпільний ревком, очолюваний І. Климановим[2]. На допомогу робітникам прийшли регулярні частини Червоної Армії. В грудні 1918 року вони вигнали німецьких окупантів із Сніжного.

У квітні 1919 року селище захопили денікінці. Почалися арешти, обшуки, розстріли. Багато мешканців міста переховувалися у шурфах шахт. Політичну агітацію серед населення розгорнула конспіративна група, створена М. Є. Почекуєвим, якого залишив на шахті Кольберга Чистяківський повітовий партійний комітет для підпільної роботи. Озброєні робітничі загони громили гарнізони білогвардійців, не давали їм використовувати шахти. Ця боротьба особливо посилилася взимку 1919 року, коли під натиском Червоної Армії ворог почав відступати. Машиніст паровоза (ім'я його невідоме) замість того, щоб везти ешелон з білогвардійцями від станції Дебальцеве на станцію Іловайськ, спрямував його в бік залізничного тупика на станції Безчинська, де загін червоноармійців захопив денікінців.

Наприкінці грудня 1919 року бійці Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного розбили під Чистяковим війська денікінського генерала Маркова. В Сніжному було відновлено Радянську владу.

На початку 1920 року створено Сніжнянський підрайонний ревком, який підготував умови для відновлення постійних органів Радянської влади. Обраній 30 березня Сніжнянській підрайонній Раді робітничих і селянських депутатів підпорядковувалися селища Сніжне, Ремівка, Дмитрівка та рудники — Прохорівські, Ерастівські, Кольберга, Юрго-Безчинський та інші. У травні 1920 року обрано Сніжнянську та Ремівську селищні Ради[3].

---

[1] Н. Гончаренко. Советы Донбасса в 1917 г., стор. 53.
[2] Сніжнянський державний міський архів, ф. 60, оп. 1, спр. 2, арк. 50.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1146, оп. 1, спр. 12, арк. 22, 23, 29.

Після вигнання денікінців перший партійний осередок у Сніжному організував політбоєць Г. Черненко на руднику № 10. Партійні осередки створювалися і на інших шахтах.

Ради під керівництвом партійних організацій мобілізували населення на ліквідацію розрухи, спричиненої війною. З великим піднесенням приступили шахтарі до відновлення зруйнованих і затоплених шахт. Перед ними постало важке завдання: організувати відбудовні роботи, дати країні вугілля і водночас боротися з бандами. Розв'язання цих завдань утруднювалося тим, що на рудниках лишилися тільки люди похилого віку та підлітки.

На початку 1920 року за ініціативою комуністів шахти № 2 (секретар партійного осередку М. Є. Почекуєв) було створено комсомольський осередок. Секретарем обрали Л. Шабанова. Пізніше до його складу ввійшли юнаки та дівчата, що працювали на виробництві: І. Корнієнко, В. Водолазов, В. Боженко, Г. Остапова, Г. Дацько, Т. Ананьєва та інші — всього 18 чоловік.

Комсомольці, вся молодь дружно відбудовували шахти, відкачували з них воду, ремонтували залізничні колії, брали активну участь у суботниках та недільниках, в «тижні фронту». Всюди нишпорили банди. Потрібна була пильність, щоб захистити селище, шахти від нападу ворога. Часто новоприйнятим комсомольцям разом з комсомольським квитком видавали гвинтівку й патрони.

Про напружену боротьбу комуністів та комсомольців свідчить постанова Чистяківського повітового комітету КП(б)У від 19 липня 1920 року, в якій військовому комісаріатові Сніжного пропонувалося не відправляти до Луганська зброю, що була в його розпорядженні, а за розпорядженням Донгубкому залишити її для комуністичних батальйонів[1].

Особливо тяжко було з хлібом. Його відбирали у куркулів і часом платили за це життям. По-звірячому був закатований комсомолець Т. Потоцький. На хуторі Корінному його вистежила банда «Корсунів загін». Бандити викололи юнакові очі, відрізали вуха, вирізали на грудях серп і молот.

Комсомолка 20-х років, нині пенсіонерка, В. М. Шатенко-Багненко згадує: «На роботу ми ходили в червоних косинках, з піснями, незважаючи на те, що недоїдали і були майже роззуті та роздягнуті. Вечорами відвідували лікнеп, брали участь у художній самодіяльності, часто з гвинтівкою в руках відбивали напади банд».

Невпинно зростав авторитет партії в гірницьких масах. Ставлення до неї дістало відображення також і в резолюції загальних зборів робітників шахт № 9 (колишньої Прохорівської Трьохгорної мануфактури) від 28 квітня 1920 року. «Ми, робітники Прохорівського рудника,— говорилося в ній,— підтримуємо тільки партію комуністів-більшовиків, справжню визволительку робітничого класу, яка гордо й сміливо йде вперед під прапором комунізму, змітаючи на своєму шляху всі перепони контрреволюції»[2].

У травні 1920 року в Сніжному завершено націоналізацію шахт. Керівництво ними перейшло до Чистяківського кущового управління вугільної промисловості.

Тяжка спадщина дісталася шахтарям від старих часів. Головними знаряддями праці були обушок і лопата. Транспортували вугілля дерев'яними санчатами та вагонетками. Для освітлення користувалися каганцями. За допомогою «ширми»— своєрідної ложки з довгою дротяною ручкою — свердлили отвір у вугільному пласті; породу бурили підрубком — клином завдовжки 70 см — б'ючи по ньому молотом.

В 1920—1922 рр. шахти частково реконструювали. Замість кінного коловороту запровадили паровий підйомник. Вугілля до залізничної станції доставляли вагонами на паровозній тязі. Дерев'яні копри замінили підйомними лебідками, для подання вугілля на-гора почали діяти самовідкатки та вентилятори. Поступово

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 8, арк. 36, 37.
[2] Донецький облпартархів, ф. 4, оп. 4, спр. 43, арк. 3.

зростав видобуток вугілля. Якщо в 1921 році на шахті № 9 добувалося 300 тонн палива на добу, то в 1923 році — вже понад 400 тонн.

Селищна Рада приділяла багато уваги поліпшенню побутових умов шахтарів. Докорінно перебудовувалося робітниче селище шахти № 9 — центр нинішнього міста. Частину т. зв. прохорівських казарм знесли, решту переобладнали під гуртожиток для робітників. Збудували також 2 нові гуртожитки, школу, дитячі ясла.

Активно працював культосвітній відділ Ради. В серпні 1920 року Рада за допомогою комуністичного осередку шахти № 9 організувала клуб. Робітник П. Є. Керов створив при ньому драматичну групу, хор та струнний оркестр. Учителі допомогли влаштувати бібліотеку, організувати вечірні курси ліквідації неписьменності серед дорослих.

Працівники Сніжнянського кущового партійного комітету. Сніжне, 1924 р.

Поступово створювались кадри робітників соціалістичної вугільної промисловості. В 1924 році на шахті № 9 працювало 480 робітників. На руднику «Сніжнянський антрацит» в той час налічувалося 199 чоловік, у селищі Ремівка — близько 700 чоловік[1].

У 1922 році після реорганізації керівництва вугільною промисловістю Донбасу сніжнянські шахти виділили із складу Чистяківського кущового управління і передали Шварцівському рудоуправлінню, розташованому в Сніжному. Водночас було створено Сніжнянську кущову партійну організацію та відділення профспілки робітників вугільної промисловості.

У жовтні 1924 року в зв'язку із зміною адміністративного поділу створюється Сніжнянський район і відповідно — районні партійна, профспілкова та комсомольська організації.

Особливо зросли ряди сніжнянських комуністів у дні ленінського призову: їх кількість збільшилась у 2,5 раза і становила 391 чоловік[2]. До 1 березня 1925 року районна партійна організація об'єднувала 545 комуністів. Комсомольська організація налічувала тоді 527 чоловік, тобто 60 проц. загальної кількості робітничої молоді.

Партійні організації шахт, виконуючи рішення бюро Сніжнянського кущового партійного комітету, прийняте 6 березня 1924 року, приділяли серйозну увагу питанням підвищення ідейно-теоретичного рівня комуністів і всіх трудящих. Партійні осередки організовували лекції про життя і діяльність В. І. Леніна, посилили контроль за роботою шкіл політграмоти.

На всіх шахтах працювали школи політичної грамоти та ліквідації неписьменності. Згідно з рішенням бюро Сніжнянського кущового районного комітету, в жовтні 1924 року за рахунок місцевих ресурсів побудовано школу гірничопромислового навчання для підготовки кваліфікованих шахтарів.

Партійна організація та селищна Рада мобілізували шахтарів на допомогу трудівникам села. В Ремівці, Веселій та інших селах шефи організували хати-читальні, школи ліквідації неписьменності, передплатили газети для селян.

У клубах міста діяли робкорівські, бібліотечні, природничо-наукові, хорові, драматичні та інші гуртки. Під керівництвом партійних та комсомольських органі-

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1146, оп. 2, спр. 17, арк. 26.
[2] Донецький облпартархів, ф. 292, оп. 1, спр. 3, арк. 12.

зацій створювались піонерські організації. Організація юних ленінців Сніжного в 1924 році об'єднувала 278 учнів. При профспілкових організаціях для них створювали політехнічні гуртки.

В 1925 році комсомольці ухвалили побудувати літній кінотеатр на пустирі в Дубовій балці (тепер тут міський парк). Лісоматеріали одержали на шахті № 9, а цвяхів не було. На засіданні правління клубу вирішили поставити спектакль, а плату за вхід брати цвяхами: за один квиток — 15 цвяхів будь-якого розміру. В афішах до вистави писалося, що кожний забитий цвях — це удар по контрреволюції в справі розвитку культури пролетаріату. Завдяки винахідливості й ініціативі комсомольців літній кінотеатр було споруджено.

Після XIV з'їзду партії, що взяв курс на соціалістичну індустріалізацію країни, в Шварцівському рудоуправлінні, яке об'єднувало сніжнянські шахти, почали здійснювати технічну реконструкцію вугільних підприємств.

У лютому 1929 року, виконуючи постанову ЦК ВКП(б) від 17 січня 1929 року «Про завдання вугільної промисловості Донбасу», парторганізація шахти № 2 Сніжнянського рудоуправління послала комуністів і комсомольців на вирішальні ділянки вуглевидобутку. В кожній зміні, лаві був партійний організатор, який проводив агітаційну роботу серед гірників, згуртовував їх. Правильна розстановка партійно-комсомольських сил Сніжнянського рудоуправління стала прикладом для партійних організацій Донбасу[1].

В 1928—1929 рр. на шахти Сніжного почали надходити врубові машини, у лавах запроваджували конвейєри. Парові насоси замінили на відцентрові, що працювали на електричній енергії. В 1930 році частково здали в експлуатацію найбільшу на той час шахту № 18 («Американка»). Вона давала до 800 тонн вугілля на добу. Її закладено було в 1927 році, з проектною потужністю 1200 тис. тонн антрациту на рік. Влітку 1930 року тут побував Г. І. Петровський. Разом з шахтарями він спускався в лаву, знайомився з умовами праці. В 1931 році стали до ладу шахти № 32 «Вентиляційна» та № 32 «Підйомна». Через рік почали добувати вугілля на шахтах № 21, 22 та 27.

Початок першої п'ятирічки ознаменувався широким розвитком соціалістичного змагання. Гірники шахти № 8 стали піонерами застосування стрічкових конвейєрів для транспортування вугілля по гірничих виробках, а потім ініціаторами змагання за економію державних коштів та підвищення якості видобутого вугілля. На багатьох шахтах Донбасу застосовувався метод гірника цієї шахти О. І. Іванова, який запропонував по-новому підривати антрацитовий пласт, що збільшувало вихід крупних сортів вугілля до 40—50 процентів[2].

Змагання гірників за дострокове виконання плану першої п'ятирічки проходило в умовах боротьби за підвищення трудової дисципліни і політичної свідомості трудящих. У квітні 1931 року відбувся мітинг робітників та службовців Шварцівського рудоуправління. Його учасники обговорили лист тульських металістів, які закликали шахтарів Донбасу покінчити з плинністю кадрів та підвищити видобуток вугілля. На цьому мітингу гірники шахти № 9 зобов'язалися організувати свою роботу по-ударному і достроково пройти 200-метровий штрек; гірники шахти № 4 взяли зобов'язання видавати по 8000 тонн замість запланованих 7200 тонн вугілля на місяць і знизити собівартість на 10 процентів.

Зростання механізації, будівництво і введення в експлуатацію нових шахт, розвиток змагання забезпечили значні успіхи у видобутку вугілля. На шахтах Шварцівського рудоуправління за п'ятирічку він зріс більш ніж у 2 рази[3].

---

[1] Л. Я. Скобцов. Партийная организация Донбасса в борьбе за осуществление индустриализации страны в 1926—1929 гг., стор. 76.

[2] Донецький облпартархів, ф. 4692, оп. 1, спр. 974, арк. 6; оп. 2, спр. 960, арк. 88—91.

[3] Донецький облпартархів, ф. 99, оп. 1, спр. 252, арк. 22—24. В лютому 1931 року Сніжнянський район було ліквідовано, його територія увійшла до складу Чистяківського району. Тому в липні 1932 року Шварцівське рудоуправління закрили; всі шахти, що входили до нього, передано у підпорядкування щойно створеному трестові «Чистяковвугілля».

Великого поширення на сніжнянських шахтах початку 30-х років набув рух госпрозрахункових бригад. Кращих результатів серед них домоглися бригади Є. І. Баранова (шахта № 4), Д. А. Ткаченка (шахта № 19) та С. М. Частникова (шахта № 18). Вони працювали без дотацій і систематично перевиконували план. У змаганні за звання ударника та ударної бригади в 1933 році брали участь до 45 проц. робітників колишнього Шварцівського рудоуправління. Визначних успіхів досяг машиніст врубової машини шахти № 18 Ф. А. Симонов, який підрубував у середньому на місяць близько 8000 тонн антрациту проти 3000 тонн за планом. Його було занесено на Всесоюзну Червону дошку газети «Правда».

Шахтарі Сніжного одними з перших включилися в рух новаторів виробництва, що розпочався в серпні 1935 року з ініціативи О. Г. Стаханова. Так, 11 вересня врубмашиністи шахти № 18 Ф. Симонов, П. Кузьмін та М. Кисельов виконали по 3 і 3,5 норми за зміну.

В 1937 році гірники шахти № 18 вперше у вугільній промисловості країни застосували циклічну форму організації праці в очисних забоях. Ініціатором впровадження циклічного графіка роботи став гірничий технік І. О. Шашацький. Він домігся щодобового циклування найдовшої тоді на Донбасі лави (380 метрів). У 1938 році І. О. Шашацького нагороджено орденом Леніна. Під керівництвом партійних організацій соціалістичне змагання на сніжнянських шахтах переросло в справді масове.

3 травня 1936 року селище стало центром новоствореного Сніжнянського району. Водночас організовано трест «Сніжнянантрацит», куди увійшли 15 шахт. Сніжнянська районна партійна організація того року об'єднувала 47 первинних партійних організацій та 4 кандидатські групи, в яких налічувалося 1170 комуністів. Переважна більшість їх (855 чоловік) працювали у вугільній промисловості. Комсомольці району (2583 чол.) об'єднувалися в 61 первинній організації. З 17 719 робітників і службовців району 14 357 були членами профспілки.

Технічний прогрес та широкий розвиток соціалістичного змагання зумовили зростання продуктивності праці. В 1939 році шахти тресту «Сніжнянантрацит» виконали планові завдання щодо продуктивності праці на 106 проц. Додатково було видобуто 238 тис. тонн вугілля. Того року в соціалістичному змаганні брало участь 12 302 чоловіка, 7375 шахтарів були стахановцями[1].

Самовіддано трудилися сніжнянські комсомольці. Один з них — М. Скорик — став ініціатором руху за подання допомоги відстаючим товаришам. Протягом кількох місяців 1938 року він навчав своїх методів праці інших, допоміг кільком бригадам подолати відставання. В своїй бригаді М. Скорик виховав трьох молодих бригадирів. У рух за подання допомоги відстаючим включилися 153 комсомольці на шахтах Сніжного. Тільки за 3 місяці вони навчили краще працювати 325 чоловік. На честь 20-річчя ВЛКСМ понад 100 комсомольців виконали річну норму за 10 місяців; 12 чоловік за цей час завершили по 2 річні норми. Комсомолець М. Т. Кретов очолив змагання врубмашиністів. У 1939 році він домігся середньомісячної продуктивності врубмашини в 20 тис. тонн вугілля, тоді як середня продуктивність її на трест у цілому становила 6103 тонни.

Радянський уряд високо оцінив трудові успіхи сніжнянців. За перевиконання плану вуглевидобутку, добру організацію роботи і високі показники циклічності в 1939 році колективи шахт № 18 та № 9 тресту «Сніжнянантрацит» нагороджено орденом Леніна, колектив шахти № 10-біс — орденом Трудового Червоного Прапора.

Рік у рік поліпшувалося матеріальне становище шахтарів. Тільки з 1937 по 1938 рік заробітна плата гірників тресту «Сніжнянантрацит» збільшилась на 20 проц. і становила в середньому 522 крб. на місяць.

Виростали житлові будинки, відкривалися школи, магазини в шахтарських

[1] Донецький облпартархів, ф. 570, оп. 1, спр. 67, арк. 12, 14.

селищах. Особливо багато було зроблено в селищі шахти № 18, що дістало назву Нового Донбасу. Центр його прикрасили палац культури, поліклініка, великий магазин; Леонтіївський ліс став парком. У 1938 році селища Сніжне та Новий Донбас перетворено на міста районного підпорядкування. За даними перепису 1939 року, в Сніжному мешкало 16 156 чоловік, в Новому Донбасі — 12 551.

Завдяки великим асигнуванням, що їх відпускала держава на медичне обслуговування трудящих, та енергійній діяльності місцевих Рад у шахтарських селищах створили мережу медичних закладів. У Сніжному відкрили районну лікарню. Тут були хірургічне, терапевтичне, акушерсько-гінекологічне, інфекційне відділення, рентген-кабінет та водолікарня. В селищах шахт № 10 та № 18 обладнали поліклініку, створили на шахтах 17 медичних пунктів, 4 амбулаторії, 3 електрофізіотерапевтичні кабінети, 2 дитячі консультації та молочні кухні. При кожній шахті працювали дитячі ясла.

Шахтарські міста жили повнокровним культурним життям. Тільки у 1937 році в школах для неписьменних та малописьменних було навчено понад 2 тис. чоловік. Книжковий фонд 17 бібліотек становив 50 500 книг. До пізнього вечора не гасло електричне освітлення в палаці культури, 14 клубах та 54 червоних кутках, де 2825 молодих шахтарів в гуртках художньої самодіяльності розучували нові п'єси, пісні, танці.

У процесі соціалістичного будівництва підвищувалась громадсько-політична активність трудящих. В обстановці великого політичного і трудового піднесення відбувалися перші вибори до Верховної Ради УРСР в 1938 році. У день виборів план видобутку вугілля на сніжнянських шахтах було виконано на 113 процентів. В голосуванні взяли участь 99,5 проц. виборців. Своїм представником у вищий орган влади республіки сніжнянці послали прославленого шахтаря М. Т. Кретова.

Активну участь брали сніжнянці в роботі місцевих Рад. Після утворення Сніжнянського району в 1936 році обрано районну Раду депутатів трудящих, якій підпорядковувались Ради селищ Сніжного, Ремівки, Сєверного, Нового Донбасу. При Радах активно працювали понад 30 секцій та більше як 50 депутатських груп. Виконуючи накази виборців, Ради, спираючись на широкий актив, багато робили для розвитку промисловості, охорони здоров'я, чимало уваги приділяли культурному будівництву, впорядкуванню робітничих селищ.

Працівників, що виросли на низовій радянській роботі, висували на керівні посади. Тільки в 1937—1938 рр. важливими ділянками промисловості керували 13 висуванців.

У роки передвоєнних п'ятирічок головним механіком на ордена Трудового Червоного Прапора шахті № 10-біс працював О. Ф. Засядько. Після Великої Вітчизняної війни він був членом ЦК КПРС, депутатом Верховної Ради Союзу РСР 4—5-го скликань, міністром вугільної промисловості СРСР, заступником Голови Ради Міністрів СРСР.

Щире співчуття і підтримку трудівників Сніжного викликала героїчна боротьба іспанського народу проти фашизму. Перша конференція комсомольців Сніжнянського району 8 серпня 1936 року палко вітала трудову молодь Іспанії, яка мужньо захищала республіку від заколотників. Делегати конференції ухвалили відрахувати 1 проц. свого місячного заробітку в фонд допомоги іспанському народові. У 1938 році в 28 первинних організаціях МОДРу налічувалося понад 2 тис. жителів Сніжнянського району.

В умовах наростаючої загрози війни радянські люди дбали про зміцнення оборони Батьківщини. У 1939 році в 78 організаціях Тсоавіахіму брало участь 3900 чоловік. В 155 оборонних гуртках навчались військової справи 2119 чоловік, у 67 організаціях Червоного Хреста було 1172 чоловіка[1].

В роки Великої Вітчизняної війни сніжнянці разом з усім радянським народом

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 570, оп. 1, спр. 67, арк. 33, ф. 1874, оп. 1, спр. 1, арк. 8.

Командир і комісар підпільної групи в роки німецько-фашистської окупації Ю. І. Кочетов (зліва) і Г. І. Лебедєв. Сніжне.

стали на захист своєї соціалістичної Батьківщини. Більшість шахтарів пішла на фронт, щоб зі зброєю в руках захищати завоювання Великого Жовтня, частина робітників та інженерно-технічних працівників евакуювалась на Урал, у Кузбас і Караганду.

31 жовтня 1941 року місто окупували гітлерівці. Разом з ними з'явилися і нащадки колишніх шахтовласників, які до революції експлуатували сніжнянських гірників. «Завітав» синок капіталіста Кольберга, що представляв створений на окупованій території філіал німецької «Патернфірмен». На інших шахтах гітлерівці призначили управителями представників тих монополій, що входили у спеціально створене в Німеччині «Товариство експлуатації Сходу» («Остгезельшафт»)[1]. Фашисти силою зганяли гірників, що залишилися на окупованій території, підлітків, жінок, примушували їх відбудовувати шахти. Люди, як могли, ухилялися від роботи. В травні 1942 за саботаж на будівництві групу молоді ув'язнили у концентраційному таборі, розташованому в приміщенні школи селища Первомайки. Тут багатьох розстріляли або закатували. Тільки декому пощастило вирватися з табору і дочекатися визволення.

Розстрілювали комуністів, комсомольців, радянський актив. Незважаючи на репресії, гітлерівці так і не добилися відбудови шахт. За 22 місяці окупації загарбникам не вдалося ввести в дію жодного вугільного підприємства.

Трудящі посилювали боротьбу проти окупантів. У селищі Оріхово-Болдиреві було створено підпільну групу (у ЦК КП(б)У та Українському штабі партизанського руху вона значилася під № 97). Підпільники мали основну явку в зруйнованій штольні шахти № 8. Там був прихований склад зброї, боєприпасів та пального. Керував групою учитель-комуніст Ю. І. Кочетов, комісаром був Г. І. Лебедєв (нині директор 8-річної школи № 6). В 1943 році група зросла до 30 чоловік. Підпільники поширювали листівки, виводили з ладу електромотори, трансформатори, кабель, організовували саботаж заходів окупаційних властей і перешкоджали гітлерівцям відновлювати шахти, чинили диверсії на залізничному транспорті. На станції Соф'їно-Бродська молоді підпільники — В. Лата, О. Перегудов, В. Петькін, Л.償Кармаєв, В. Гайдук — спалили німецький склад продовольства та обмундирування.

Фашисти вистежили патріотів. Почалися арешти. Ю. І. Кочетов відстрілювався з будинку, обложеного гітлерівцями, потім пробрався у підвал. Гестапівці закидали його гранатами. Тяжко пораненого командира групи вони схопили і мало не місяць катували. Від нього не почули ні слова. 22 квітня 1943 року сніжнянських підпільників розстріляли. Указом Президії Верховної Ради СРСР Ю. Кочетов, В. Лата, В. Гайдук, Л. Кармаєв, О. Перегудов, В. Петькін посмертно нагороджені медаллю «За відвагу».

Багато жителів міста допомагали партизанам та радянським бійцям, що потрапили у полон. Кадровий гірник шахти № 7 І. П. Покидченко врятував від смерті 50 військовополонених. Велику допомогу йому подавала комсомолка Л. В. Закутаєва. Фельдшер О. С. Крахмальов та його син лікар К. О. Крахмальов видавали фальшиві довідки про захворювання, завдяки яким люди уникли вивезення до Німеччини. Патріоти також врятували від розстрілу сім'ї комуністів І. Д. Філатова та Ю. С. Панкратова.

[1] Восстановление угольной промышленности Донецкого бассейна, т. 2. М., 1957, стор. 8.

Розгромивши гітлерівців під Сталінградом, радянські війська гнали їх до самого Донбасу. На підступах до Сніжного, на Міусі, точилася битва за Донбас. 18 серпня 1943 року війська Південного фронту перейшли в загальний наступ. Війська 5-ї ударної армії завдали удару в районі Сніжне—Чистякове. Запеклі бої розгорнулися за Савур-Могилу — важливий опорний пункт гітлерівського «Міус-фронту». 96-а стрілецька дивізія у взаємодії з 387-ю стрілецькою дивізією у ніч на 30 серпня почала штурм Савур-Могили. Долаючи шалений опір ворога, 17 гвардійців на чолі з молодшим лейтенантом Шевченком прорвалися на висоту. У сутичці Шевченко загинув.

Місце командира заступив старшина Сергій Корабльов. Очолювана ним штурмова група на світанку 31 серпня проникла до самої вершини кургана. Гітлерівці перейшли в контратаку і оточили гвардійців. Але радянські бійці стояли непохитно. На штурм Савур-Могили пішли радянські танки. Одним із перших прорвався танк гвардії старшого лейтенанта О. Рульова. Вміло маневруючи, він підпалив сім фашистських танків. За танкістами йшла піхота, Савур-Могилу було взято[1]. У боях на «Міус-фронті» брали участь і сніжнянці Я. Ф. Листопад, Ф. Я. Конча, О. Ф. Бєляєв та інші.

За бойові подвиги на фронтах війни багато сніжнянців удостоєно високих урядових нагород. В. Є. Чаленку (тепер працює на шахті № 27), О. В. Балабаєву, В. І. Чумаченку, Є. І. Жердію (цим трьом посмертно) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

О. Балабаєв звершив героїчний подвиг на молдавській землі. Група гвардійців під командуванням лейтенанта Б. С. Васильєва-Китіна мала вибити ворога з висоти 107,5. Десять відважних вели бій за неї. Тільки один О. Балабаєв знищив у бою 8 гітлерівців. Висоту було здобуто. Гітлерівці почали контратакувати. 38 годин тривав бій. Мужні воїни відбили 17 атак, знищили 2 роти противника і все-таки втримали позицію. Всіх їх удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Тепер одну з вулиць міста Сніжного названо ім'ям О. В. Балабаєва.

1 вересня 1943 року війська 5-ї ударної армії Південного фронту визволили Сніжне. Дворічна фашистська окупація завдала місту величезної шкоди. Виконуючи наказ Гітлера та секретну інструкцію господарської інспекції при командуючому тилом групи німецьких армій № 1/313—43 від 2 вересня 1943 року, фашисти залишили в Сніжному самі руїни. Інструкція проголошувала: «... все, чого не можна евакуювати, має бути знищено ... шахти, засоби виробництва»[2]. Гітлерівці висадили у повітря всі шахти, які вони марно намагалися відбудувати протягом двох років; зруйнували 6 лікарень, 8 пунктів охорони здоров'я, 8 шкіл, 10 клубів та будинків культури, 17 бібліотек. «Правда» в номері від 3 вересня 1943 року писала: «В місті Сніжному німецькі бандити в ніч перед визволенням міста влаштовували завали в шахтах, вибухи, пожежі... палали станційні пакгаузи, бункери шахт, міські будівлі». Матеріальні збитки, завдані місту окупантами, становили понад 86,6 млн. карбованців.

Під час окупації фашисти виганяли мешканців із жител, квартир. Люди поневірялися у сараях, підвалах, землянках; голодуючи, мусили ходити в сусідні села, щоб виміняти випадково уцілілі речі бодай на якісь харчі. В місті влаштовувались облави; молодь примусово гнали на каторгу до Німеччини. В селищі шахти № 18 із 15 тис.жителів залишилось 2700[3]. Фашисти знищили 2173 чоловіка, з них 800 жінок і дітей.

Після визволення трудящі міста під керівництвом районного комітету партії приступили до відбудови народного господарства. Партійна організація проводила

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 292.

[2] Документы обвиняют. Сборник документов, вып. 2. М., 1945, стор. 258, 259.

[3] Газ. «Красная Звезда», 9 вересня 1944 р.

велику роботу серед трудящих, спрямовуючи їхні зусилля на відбудову і розвиток вугільної промисловості. 12 вересня 1943 року відновила свою діяльність Сніжнянська районна, а в жовтні — Сніжнянська міська Рада.

Відновлені органи Радянської влади визначили конкретні завдання відбудови і розвитку місцевої промисловості. Комуністи йшли в авангарді цієї боротьби. Наприкінці 1943 року партійна організація Сніжнянського району налічувала понад 400 комуністів. На кінець 1946 року їх було вже 994, а ще через два роки — 1286, об'єднаних у 83 первинних організаціях[1].

Першою в районі почали відбудовувати шахту № 15-біс. Відступаючи, окупанти висадили в повітря котельну, скинули в ствол шахти вагонетки. Робітники вирішили швидко відновити шахту і приступити до видобутку вугілля. Вагонетки підняли на поверхню, зіпсоване кріплення головного вертикального ствола замінили, відкачали воду. Була вже глибока осінь — треба обігрівати стволи, а в котельній не було котла. Його знайшли на старій, уже не діючій шахті № 19. Не було транспорту, щоб перевезти знахідку. Тоді робітники виготовили шлеї, поставили котел на збиті з колод сани, самі впрягалися, і так аж на шосту добу дісталися до своєї шахти.

Поруч з чоловіками працювали жінки. Вони брали активну участь у відбудові шахт, пізніше — в добуванні вугілля, працювали наваловідбійниками, прохідниками, на водовідливах і на підземному транспорті. Н. П. Сидорченко, мати п'ятьох дітей, працюючи в шахті наваловідбійницею, виконувала норму на 180—200 проц., навантажуючи на конвейєр за зміну 35—40 тонн вугілля. На шахті № 18 бригада дівчат-прохідниць, очолювана Надією Горбар, проходила за місяць до 100 погонних метрів схилу великого перерізу. Таких темпів до війни не досягала жодна прохідницька бригада на шахтах тресту «Сніжнянантрацит». Тільки бригада П. М. Умрихіна на тій же шахті перекрила рекорд дівчат.

Сніжнянці робили все для прискорення розгрому ненависного ворога. Вони організували збирання коштів у фонд оборони; колектив управління «Сніжнянантрацит» дав понад 393 тис. карбованців. Трудящі просили військове командування побудувати на ці гроші авіаланку бойових літаків і назвати її «Визволена Сніжнянка Донбасу». Гірники шахти № 18 із особистих заощаджень передали 654 тис. крб. на будівництво танкової колони «Сніжнянський гірник». Шахтарі рудника № 27 зібрали 600 тис. крб. у фонд Верховного головнокомандування Червоної Армії[2].

Героїчна праця гірників поступово повертала життя шахтам. На грудень 1945 року однією з перших відновила роботу шахта № 18. В 1946 році шахта № 27 довела видобуток вугілля до 1500 тонн на добу[3].

Проте в перший рік післявоєнної п'ятирічки на вугільних підприємствах ще незадовільно використовувалися машини, низькою була трудова дисципліна. Райком партії вжив заходів до збільшення партійного прошарку серед робітників, зайнятих на підземних роботах. Не залишилося жодної дільниці, де б не було комуністів. На шахтах тресту створили 48 партгруп. Комуністи були ініціаторами соціалістичного змагання. В партійній групі шахти № 18 всі наваловідбійники виконували по дві норми. З ініціативи комуністів шахтарі Сніжнянського району підтримали заклик ленінградців і включилися у всесоюзне змагання за дострокове виконання плану четвертої п'ятирічки. На засіданнях бюро райкому партії обговорювалися звіти начальників, парторгів шахт, а також комуністів, що працювали на вирішальних ділянках вуглевидобутку (наваловідбійників, врубмашиністів та інших); проводилися семінари для узагальнення й поширення досвіду передовиків виробництва. Понад 1000 агітаторів роз'яснювали трудящим зміст рішень партії та уряду з питань відбудови й розвитку вугільної промисловості.

Комуністи, що працювали на шахтах, показували зразки високої продуктивно-

---

[1] Донецкий облпартархів, ф. 570, оп. 2, спр. 303, арк. 1, 2, 87; спр. 3, арк. 7, 8.
[2] Газ. «Стахановская вахта» (Сніжне), 17 лютого 1944 р.
[3] Восстановление угольной промышленности Донецкого бассейна, т. 2, стор. 132, 329.

сті праці. На шахті № 27 наваловідбійник Г. Садовников, бурильник І. Хом'яков, машиніст електровоза П. Римар систематично перевиконували норми.

Широкого розвитку набрав рух швидкісників підготовчо-відбудовних робіт. У 1946 році прохідник шахти № 18 П. М. Умрихін домігся щомісячного проходження ствола до 100 метрів, виконуючи по дві й більше норми. Бригада І. Сабельникова на шахті № 1 досягла 324 погонних метрів проходження штреку, виконавши план на 427 проц. Змагання сприяло підвищенню продуктивності праці. Якщо в 1946 році середньомісячна продуктивність врубмашини становила 3880 тонн, то в 1947 році — 5300 тонн. 800 майстрів вугілля виконували по 2 і більше норм[1].

Активну участь у боротьбі за виконання планів післявоєнної п'ятирічки брали комсомольці. IV районна комсомольська конференція, що відбулася в лютому 1945 року, зобов'язала первинні комсомольські організації мобілізувати молодь на активну допомогу партійним і господарським організаціям у справі найшвидшої відбудови господарства, очолити й ширше розгорнути соціалістичне змагання. Виконуючи це рішення, комсомольці Сніжного добилися значних трудових успіхів. Було створено 21 комсомольсько-молодіжну бригаду. Молоді наваловідбійники добували по 500 і 600 тонн вугілля на місяць. На 1950 рік у районі не було жодного комсомольця, який не виконував би виробничої норми.

Четвертий п'ятирічний план шахти тресту «Сніжнянантрацит» виконали у жовтні 1950 року. За п'ять років було видобуто понад план 1 млн. тонн вугілля. Сніжнянські шахтарі посіли перше місце у змаганні серед гірників області. Продуктивність праці та заробітна плата на шахтах тресту за 5 років зросла на 157 проц.[2]. Колектив шахти № 27, який уже в 1948 році досяг довоєнного рівня видобутку вугілля, нагородили орденом Леніна. 1028 гірників тресту «Сніжнянантрацит» удостоєно орденів та медалей, з них ордена Леніна — 63 чоловіка.

Водночас відбудовувалися культурно-побутові заклади. Між Сніжнянською і Новодонбасівською міськими радами розгорнулося змагання за кращу організацію цієї роботи. Вже на 1945 рік відновили свою діяльність всі лікувальні і комунальні заклади шахтарських міст. Створені при Радах комісії благоустрою мобілізували населення на упорядкування доріг, озеленення вулиць. Щорічно висаджувалось понад 2 тис. дерев; на кінець четвертої п'ятирічки в місті діяло 10 середніх шкіл і 3 школи-інтернати. Трудящих обслуговували 3 будинки культури і 5 клубів.

В 50-і роки в Сніжному розгорнулося будівництво нових шахт. У березні 1953 року закладено шахту «Ремівська-Східна», 14 березня 1954 року — шахту № 104. У січні 1957 року почалося проходження похилих стволів шахти «Закарпатська-Комсомольська», яку будували комсомольці, що приїхали із Закарпатської області.

На шахти тресту прибувала нова техніка. Проте виробнича потужність їх освоювалась повільно. Так, у 1955 році вона становила лише 85 проц. запланованої. Головна причина такого становища полягала в недостатньому використанні нової вугледобувної техніки. Продуктивність комбайнів тресту становила 92 проц., породонавантажувальних машин — 82 проценти. Незважаючи на достатню кількість породонавантажувальних машин, штреки інколи проходили вручну. На більшості шахт планово-запобіжний ремонт та огляд механізмів робили нерегулярно.

Партійні організації мобілізували гірників на боротьбу за технічний прогрес, впровадження нової техніки та максимальне її використання. На зборах партійного активу комуністи, обговорюючи підсумки роботи XX з'їзду КПРС, у резолюції записали: «В основу технічного напряму розвитку вугільної промисловості району покласти всебічне поліпшення умов праці шахтарів та підвищення техніко-економічних показників роботи вугільних підприємств»[3].

В 1956—1958 рр. у тресті «Сніжнянантрацит» впроваджено у виробництво багато

[1] Донецький облпартархів, ф. 570, оп. 2, спр. 19, арк. 5; оп. 19, спр. 7, арк. 21, 23, 24.
[2] Там же, ф. 570, оп. 5, спр. 3, арк. 12.
[3] Там же, ф. 570, оп. 10, спр. 9, арк. 43.

нових гірничих машин. З ініціативи райкому партії на ордена Леніна шахті № 9 в 1956 році випробували вузькозахватний вугледобувний комплекс. Продуктивність праці робітника при цьому підвищилася в 1,8 раза, а собівартість тонни вугілля знизилась на 16 крб. 42 коп. У 1958 році на цій же шахті почали використовувати вуглевиймальний комбайн, що дало змогу вивільнити 30 робітників-вибирачів породи та значно поліпшити якість палива. Якщо в 1956 році середньодобовий видобуток становив 1238 тонн, то в 1960 році він збільшився до 1518 тонн.

Одна з кращих бригад ордена Леніна шахти № 9, якою керує М. А. Ткаченко. Сніжне, 1967 р.

У 1960 році на шахті № 27 вперше було впроваджено швидкохідну стругову установку УСБ-1, завдяки чому продуктивність праці робітників збільшилась удвоє. Розгорнулася боротьба за максимальне використання гірничих машин. За почином колективу комсомольсько-молодіжної дільниці, очолюваної інженером-комуністом М. П. Решетняком, на шахті № 15-біс в 1956 році виник рух гірників за місячний видобуток комбайном «Донбас» 18—20 тис. тонн вугілля[1].

Велике значення для підвищення продуктивності гірничих машин мало удосконалення організації праці шахтарів. Машиністи комбайнів П. Кліщенко й С. Шакіров за прикладом передових гірницьких колективів країни виступили ініціаторами створення комплексних бригад та переведення лави на цілковите обвалювання. В комплексних бригадах кожний робітник виконував усі операції виробничого циклу. Це дало можливість краще використовувати робочий час і на 11 чоловік зменшити кількість робітників, що обслуговують комбайн. Почин комсомольсько-молодіжної дільниці шахти № 15-біс у створенні комплексних бригад схвалив райком партії, і він поширився на всіх сніжнянських шахтах.

Гірники-новатори шахти № 8-біс, з огляду на гірничо-геологічні умови, першими почали добувати вугілля шляхом віджиму вугільного пласта під тиском 285—300 атмосфер. Уже на початку 1961 року новий метод застосовувався в 24 очисних вибоях тресту «Сніжнянантрацит» і на багатьох інших шахтах Донбасу.

Застосування нової техніки полегшило впровадження прогресивних методів праці у вугільній промисловості. Якщо в 1956 році на шахтах тресту за циклічним графіком працювало 45 проц. лав, то в 1960 році — 72 проценти.

У першому році семирічки, наслідуючи приклад костянтинівців, трудящі Сніжного розгорнули боротьбу за виконання соціалістичних зобов'язань усіма підприємствами, дільницями, цехами і бригадами. Бюро райкому партії обговорило та ухвалило плани організаційно-технічних заходів допомоги шахтам, що не виконували раніше своїх зобов'язань. Одним з найбільш відстаючих було шахтоуправління № 8—9. Тут зміцнили склад партійного бюро шахтоуправління, переглянули розстановку комуністів, збільшили їх кількість на вирішальних ділянках виробництва. Партбюро поліпшило керівництво комсомольською та профспілковою організаціями, підняло їх на виконання виробничих завдань. На шахті розгорнули пропаганду економічних знань. У ній брали участь провідні інженерно-технічні працівники. Вивчення економіки допомагало командирам виробництва виявити невикористані резерви і мобілізувати робітників на поліпшення техніко-економічних показників роботи.

[1] Газ. «Ленинская правда» (Сніжне), 15 травня 1956 р.

Бригадир прохідників шахтоуправління «Ремівське-Східне» № 4 тресту «Сніжнянантрацит», Герой Соціалістичної Праці І. П. Кушнарьов. Сніжне, 1967 р.

В 1959 році гірники та робітники Сніжного включилися в змагання за комуністичне ставлення до праці. На кінець року змагалися 55 бригад, 400 робітників. Через рік кількість учасників змагання за комуністичну працю подвоїлася. Першою звання колективу комуністичної праці завоювала комплексна бригада шахти № 22, керована комуністом Ф. М. Шишкіним. Свідченням творчого ставлення шахтарів до праці було і розширення руху раціоналізаторів та винахідників. Того ж року понад тисячу шахтарів Сніжного внесли 1360 новаторських пропозицій. Т. М. Новицький та А. М. Шишин винайшли зручну і практичну лебідку «АМ-55», яка дістала високу оцінку гірників. Її прийняли в серійне виробництво.

Всі шахти тресту «Сніжнянантрацит» у 1959 році перевиконали свої соціалістичні зобов'язання і видобули понад план 198 тис. тонн антрациту, а в 1960 році — 302 тис. тонн.

Ці успіхи було закріплено в наступні роки. Гірники шахти № 22 виконали семирічний план за 6 років. За семирічку сніжнянці дали народному господарству країни 1 млн. 600 тис. тонн надпланового палива. За трудові успіхи колективові тресту «Сніжнянантрацит» тричі вручався Червоний прапор республіканського раднаргоспу і 10 разів — Донецького раднаргоспу. На честь 50-річчя Великого Жовтня сніжнянські гірники видали на-гора понад план 61,3 тис. тонн вугілля, довели видобування на лаву до 343 тонн при зобов'язанні 330 тонн на добу. За рахунок зниження собівартості палива одержали економію в 430 тис. карбованців.

В 1967 році на підприємствах тресту впроваджено 1902 раціоналізаторські пропозиції, спрямовані на поліпшення наукової організації праці. Це дало змогу зекономити понад 2 млн. карбованців.

Комуністи міста йшли у авангарді боротьби за виконання восьмого п'ятирічного плану. Серед них — начальники дільниць ордена Леніна шахти № 9 М. П. Пронін, ордена Трудового Червоного Прапора шахти № 10-біс М. І. Шаблаков, ордена Леніна шахти № 27 В. В. Максимчук, бригадир прохідників ордена Леніна шахти № 9 І. Я. Петриченко, робітник очисного вибою шахти № 21 О. Я. Овчинников, робітник очисного вибою шахти № 22 Ф. М. Шишкін та інші.

В місті працюють Герої Соціалістичної Праці І. П. Кушнарьов, бригадир прохідників шахтоуправління «Ремівське-Східне» та І. Т. Кіясь, машиніст вугільного комбайна шахти № 22. Тут живуть і колишні гірники, нині пенсіонери О. І. Роєв та С. Р. Путилін, теж Герої Соціалістичної Праці.

Міцна дружба зв'язує сніжнянських гірників з болгарськими шахтарями. На шахті № 18 протягом кількох років працювала група болгарських шахтарів, що приїздила в Донбас навчатися передових методів праці. На пам'ять радянським друзям болгарські гірники побудували у Сніжному фонтан перед Палацом культури ім. Н. К. Крупської.

Останнім часом у місті споруджено нові промислові підприємства. В січні 1965 року став до ладу завод хімічного машинобудування, на якому працюють 1400 чол. Він постачає хімічне обладнання 2500 підприємствам країни. Колектив заводу, впроваджуючи в усіх цехах наукову організацію праці, швидко розширює виробництво. З 1965 року по 1968 рік щорічний випуск продукції зріс у 8 разів і становив 7900 тис. карбованців.

У 1964 році, внаслідок вичерпання вугільних пластів, закрито шахту № 15 «Основна», а пізніше й одну із найстаріших шахт — № 1. Залишилися надшахтні будови. З ініціативи виконавчого комітету міської Ради депутатів трудящих тут відкрили швейні підприємства. В адміністративно-побутовому комбінаті шахти № 1 розмістився цех пошиття спецодягу для працівників шахт і заводів Донецької області,

а на шахті № 15 «Основна» — швейна фабрика. Через рік для неї побудовано новий двоповерховий корпус. Тепер ця фабрика є однією з найбільших у Донбасі. Вона постачає свою продукцію багатьом містам СРСР.

Міська партійна організація, що об'єднувала на початку 1968 року 3609 комуністів, проводить велику роботу, здійснюючи ідейно-політичне виховання трудящих. У 140 гуртках політосвіти та теоретичних семінарах навчається близько 4 тис. чоловік. Вони вивчають історію КПРС, теоретичні проблеми комуністичного будівництва, економіку промислових підприємств.

З ініціативи парторганізацій шахти № 22 та шахтоуправління «Ремівське-Східне» № 4 на деяких підприємствах створено кабінети політосвіти на громадських засадах, які подають методичну допомогу пропагандистам і агітаторам.

Серед трудящих проводиться широка науково-атеїстична пропаганда. В ряді організацій створено школи атеїстів. У селищах шахт № 27 і 18, де діяли секти ієговістів, для індивідуальної роботи з віруючими виділили найбільш досвідчених агітаторів. В клубах проводилися вечори запитань і відповідей, до участі в яких залучалися кваліфіковані вчителі фізики та хімії.

Жителі міста беруть активну участь в роботі Ради депутатів трудящих. У складі Ради — 275 депутатів, з них 132 робітники. Виконуючи постанову ЦК КПРС «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих та посилення їх зв'язку з масами» (1957 р.), Сніжнянська міська Рада звернула особливу увагу на господарське і культурне життя міста. Питання, пов'язані з діяльністю промислових, торговельних підприємств, медичних закладів, шкіл, часто обговорюються на засіданнях виконкому і сесіях міськради.

Спільно з міськкомом партії міськрада[1] практикує звіти керівників шахт про роботу очолюваних ними підприємств перед колгоспниками та робітниками радгоспів, а голів колгоспів та директорів радгоспів — перед гірниками. Такі збори, що проводяться в урочистій обстановці, з врученням пам'ятних подарунків, сприяють зміцненню ділових зв'язків між трудівниками міста і села.

Рада об'єднала навколо себе широкий актив трудящих. У роботі її постійно діючих комісій беруть участь близько 100 чоловік. У 1962 році створено позаштатні відділи Ради: торговельний, охорони здоров'я, народної освіти. 36 квартальних комітетів Ради об'єднують понад 800 чоловік. У складі добровільних народних дружин налічується понад 800 чоловік, а в 11 громадських судах — понад 100 чоловік. На підприємствах працюють жіночі ради, в школах — батьківські комітети.

Виконуючи накази виборців, депутати міської Ради провели велику роботу для благоустрою міста і робітничих селищ, підпорядкованих Раді. На вулицях встановлено люмінесцентні та ртутні світильники. Всього в місті 185 км сітки вуличного освітлення. З ініціативи І. А. Проніна, К. Ф. Петракової, В. В. Шиліної та інших депутатів у 1968 році в робітничих селищах висаджено понад 3 тис. фруктових і декоративних дерев. Силами громадськості закладено новий міський парк на 60 га, впорядковано площу ім. 50-річчя Великого Жовтня, де влаштовано сквери, газони, квітники. Для розширення житлово-комунального будівництва за почином депутатів міської Ради реконструйовано цегельний завод.

Сніжнянці люблять і прикрашають своє молоде соціалістичне місто. Синяві терикони і ажурні копри, чисті вулиці та сквери надають Сніжному своєрідної, характерної для Донбасу краси.

Тільки за останні 10 років у місті з'явилося 50 нових вулиць з багатоповерховими будинками. В 1963 році відкрито кінотеатр «Сніжинка», збудовано гастроном «Міус», універмаг «Україна» та інші культурно-побутові заклади. В місті є палац культури і 9 клубів. У міському парку побудовано стадіон, літній кінотеатр.

---

[1] До 1962 року в Сніжному, що належало до категорії міст районного підпорядкування, працював райком партії; в 1962 році у зв'язку з тим, що місто було віднесено до категорії міст обласного підпорядкування, районний комітет партії реорганізовано в міський.

Перший екзамен у середній школі № 1 м. Сніжного. 1967 р.

Розширюється торговельна мережа, яка має 420 підприємств. Трудящих обслуговують також 10 їдалень та 3 ресторани.

Прокладено асфальтові та шосейні шляхи довжиною 135 км. Через міську станцію проходять автобуси на Ростов, Донецьк, Ворошиловград, Таганрог, Шахти, Красний Луч, Жданов та в інші міста. Жителі Сніжного мають в особистому користуванні 1350 автомашин, 3200 мотоциклів і моторолерів, близько 20 тис. велосипедів.

Рік у рік поліпшується медичне обслуговування населення. З 1950 по 1969 рік тут збудували приміщення 3 лікарень, нової поліклініки, центральної лікарні, корпуси дитячої лікарні, тубсанаторію, протитуберкульозного і онкологічного диспансерів, стоматологічної клініки. В 1968 році нове приміщення одержали центральна міська аптека та дитяча молочна кухня, яку визнано кращою в Донецькій області.

Сніжнянців обслуговують тепер 5 лікарень, 4 спеціалізовані диспансери, міський пологовий будинок, дитяча лікарня, стоматологічна поліклініка, санітарна протиепідеміологічна станція, протитуберкульозний санаторій обласного значення, 20 аптек та аптечних пунктів. Усі вони обладнані досконалою сучасною медичною апаратурою.

На промислових підприємствах створено 38 поверхневих та підземних пунктів охорони здоров'я. У всіх робітничих селищах працюють фельдшерсько-акушерські пункти. Лікарні та диспансери мають 1465 ліжок. В 2 нічних профілакторіях на 200 місць, де зміцнюють своє здоров'я шахтарі, є лікувальний корпус з грязелікарнею та водолікарнею. В лікувальних закладах міста працюють 188 лікарів, серед них 2 кандидати медичних наук — хірург В. Є. Зінченко та ендокринолог А. В. Лісничий. Загальну повагу заслужили також лікарі Т. І. Сулименко, К. С. Маслак, М. Ю. Модников, І. В. Шевченко, М. Г. Бойко та інші.

В санаторіях і будинках відпочинку щороку відпочиває близько 4 тис. робітників і службовців. На мальовничому березі Азовського моря на кошти підприємств побудовано пансіонат на 200 місць. У 43 дитячих садках та яслах виховуються малюки. Для дітей шахтарів відкрито дачу в Леонтіївському лісі й табір «Голубі скелі» на річці Міусі.

Неухильно зростає культурний рівень трудящих. Якщо до 1917 року в Сніжному було тільки 2 початкові школи з 450 учнями, то нині в місті працюють 16 середніх, 10 восьмирічних, 3 початкові школи, 2 школи-інтернати, 6 шкіл робітничої молоді, заочна школа, в яких навчається 19 тис. учнів. Відкрито також 2 гірничопромислові та 1 будівельне училища, гірничий технікум, музичну школу.

Понад 1000 учителів міста трудяться на ниві народної освіти. Серед них заслужена вчителька школи УРСР О. В. Гедвілло, Н. М. Обернибєсова, удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора, Г. Д. Вердиш, нагороджений орденом «Знак Пошани», та Е. І. Чаплинська, яка удостоєна медалі «За трудову доблесть». Майстрами педагогічної справи зарекомендували себе також Б. С. Зубков, Л. І. Бєлашова, М. К. Тацоха, О. І. Овчарова та інші.

В двоповерховому приміщенні на вулиці Леніна міститься міський будинок піонерів. У ньому працюють технічний, музичний, конструкторський та інші гуртки. Юні історики зібрали багатий місцевий матеріал й організували краєзнавчий

музей з кількома відділами. Згодом на базі цього музею було створено міський музей бойової і трудової слави.

Широкі й різнобічні духовні запити сніжнянців. Про це свідчать такі факти. 600 членів товариства «Знання» несуть наукові й політичні знання в маси. До послуг трудящих 50 державних, профспілкових та шкільних бібліотек з книжковим фондом понад 359 тис. томів. В центральній міській бібліотеці жителі Сніжного щорічно беруть понад 300 тис. книг. У місті 5 книжкових магазинів. В одному тільки центральному продається за рік понад 80 тис. томів соціально-економічної, вітчизняної та зарубіжної художньої літератури.

Трудящі міста люблять кіномистецтво. В 1968 році кінотеатр «Сніжинка» відвідало понад 700 тис. кіноглядачів.

При комбінаті побутового обслуговування працює музичний салон. Його відвідують близько 300 гірників, машинобудівників, учителів, лікарів. Тут любителі музики вчаться грати на фортепіано, баяні, акордеоні.

В 1959 році в місті було відкрито музичну школу, в якій навчається понад 300 дітей. У філіалі школи, що діє на шахті № 18, вчаться 65 чоловік. В будинку культури ім. М. Островського ведуться заняття народних університетів культури.

В Сніжне часто приїздять артистичні колективи з усієї країни. Тільки в 1968 році тут побували 32 трупи артистів Москви, Ленінграда, Ростова, Тамбова, Брянська, Сухумі, Кіровограда, Одеси, Ярославля, Черкас, Донецька та інших міст.

На прикладі історії Сніжного яскраво видно, як під керівництвом Комуністичної партії втілюються в життя ленінські принципи комуністичного будівництва, як на практиці підтверджуються слова В. І. Леніна про те, що «*тільки* з соціалізму почнеться швидкий, справжній, дійсно масовий рух вперед в усіх галузях суспільного і особистого життя, рух, який відбуватиметься при участі *більшості* населення, а далі всього населення»[1].

В. М. АГІБАЛОВ, З. Г. ЛИХОЛОБОВА, Ф. І. ПРУДНИКОВ

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 428, 429.

СТАРОБЕШІВСЬКИЙ РАЙОН

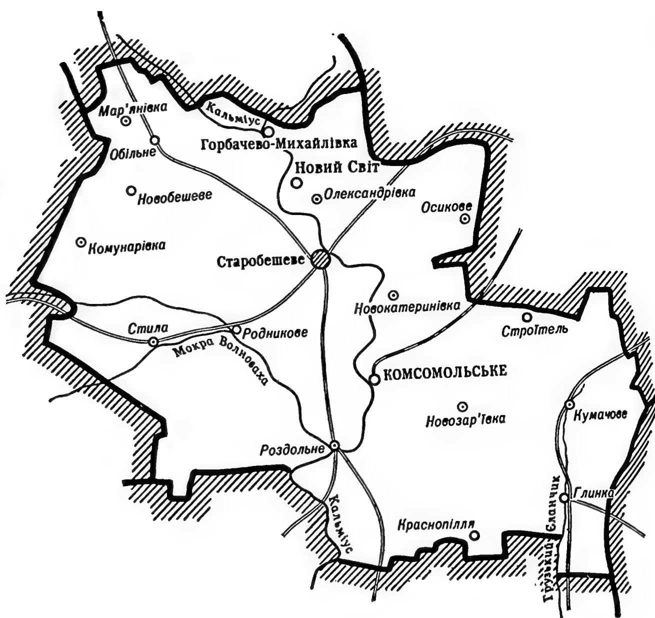

СТАРОБЕ́ШЕВЕ

таробешеве (до 1896 року — Бешеве) — селище міського типу. Розташоване на правому березі ріки Кальміусу, за 1,3 км від станції Менчугове і за 35 км на південний схід від Донецька. Населення — 6937 чоловік.

Старобешеве — центр району, площа якого 1,3 тис. кв. км, населення — 68,9 тис. чоловік, у т. ч. міського — 34,1 тис., сільського — 34,8 тис. чоловік. У районі — міська, 2 селищні та 9 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 67 населених пунктів. 19 колгоспів, 5 радгоспів, що розташовані в районі, є багатогалузевими господарствами. Орних земель тут 89 тис. гектарів. Працюють 9 промислових підприємств. Поблизу райцентру споруджено Старобешівську ДРЕС ім. В. І. Леніна потужністю 2,3 млн. кіловат. В системі народної освіти — 45 загальноосвітніх шкіл, в яких навчаються 12 тис. учнів і працюють понад 850 вчителів. Культурно-освітню роботу проводять 59 клубів та палаців культури, 75 бібліотек.

Територія, на якій розташоване сучасне селище, була заселена ще в період бронзи. Про це свідчать речі, знайдені під час розкопок двох курганів. В одному з них було поховання вождя, в другому — два поховання у кам'яних гробницях. Поблизу селища виявлено також дві кам'яні скульптури (баби) — сліди перебування в цих місцях кочівників (IX—XIII ст. ст. н. е.).

Історія виникнення села Бешевого пов'язана з переселенням греків, що жили в Криму. За жалуваною грамотою Катерини II, виданою 1779 року, греки-переселенці одержували значні площі землі в Азовській губернії (з розрахунку по 5 десятин на чоловіка), права вільної торгівлі як у самій Російській державі, так і за її межами, вилову риби без сплати податей у державну казну, звільнялися від податків на 10 років і від військової служби на 100 років[1].

---

[1] Мариуполь и его окрестности, 1892, стор. 28, 29.

З Криму виїхало 18,4 тис. греків. Переселенці відразу ж натрапили на великі труднощі: не вистачало підвід, не було грошей, лютували голод і хвороби. Спочатку новосели прибули до Самарської паланки й зупинилися в Самарі (тепер м. Новомосковськ Дніпропетровської області). Проте вже навесні та влітку 1780 року більшість із них переселилася до Кальміуської паланки (згодом Кальміуський повіт) і заснували тут кілька сіл, давши їм назви кримських населених пунктів, звідки походили переселенці. Того ж року вихідці з кримського села Бешевого (татарське — беш — 5, ев — хата) заснували село під такою ж назвою[1]. Спочатку в ньому проживало понад 200 чоловік. Хоч у Бешевому (як і в інших грецьких селах Донбасу) не було кріпацтва, оскільки селяни за царським указом були віднесені до категорії поселенців, проте життя їх було важким. Їм доводилося освоювати необжиті безкраї степи. Жили селяни у наспіх побудованих з саману хатах, вкритих комишем або соломою, з глинобитною долівкою. Більше половини площі житла займала софа та піч. В кінці XVIII ст. у Бешевому було кілька приватних кустарних підприємств для виробництва гончарного посуду й возів. Вози виготовлялися з дерева, часто без цвяхів, без жодної металевої деталі. В кінці XIX ст. були відкриті 3 кузні, почалося виробництво черепиці й цегли.

Після скасування кріпацтва в Росії селянське господарство дедалі більше ставало товарним, підпорядковувалось вимогам ринку. Розвиток капіталізму приводив до розшарування селянства. 1886 року в Бешевому кількість жителів досягла 3082 чоловіка[2]. 17 господарств були безземельні, 64 — мали по 1—3 десятини, 115 — по 5 десятин, 133 — по 10—25 десятин, 4 куркульські господарства володіли 201,5 десятинами землі. Основні засоби виробництва, робоча худоба належали заможним селянам, 62 селянських двори зовсім не мали робочої худоби, у 78 господарствах не було корів. Процес соціальної диференціації на селі дедалі поглиблювався. Напередодні революції 1905—1907 рр. у Бешевому 67 дворів не мали землі, у 99 — не було сільськогосподарського реманенту, понад 100 — лишалися без робочої худоби[3].

На початок першої світової війни Старобешеве — так почали називати село з 1896 року після створення недалеко від нього села Новобешевого — було досить великим селом. Кількість жителів у ньому досягла 4960 чоловік. На 800 селянських дворів припадало: 631 плуг, 460 косарок, 360 сівалок, 474 віялки, 554 кам'яних котків для обмолоту зерна[4]. Сільськогосподарський реманент мали переважно заможні селяни.

Селянська біднота неспроможна була обробляти свою землю і часто віддавала її в оренду місцевим куркулям. В середньому орендна плата становила 12 крб. за десятину. В 1914 році 20 куркульських господарств володіли 2000 десятинами землі. У куркулів працювали зубожілі безземельні селяни з Харківської, Чернігівської, Полтавської і Тамбовської губерній. Тільки зайшлих наймитів у 1914 році в Старобешевому налічувалося 445 (322 чоловіки і 123 жінки). У куркульських наймах поневірялося багато й місцевих бідняків.

Майже не було медичного обслуговування населення. Багато людей гинуло від віспи, черевного тифу та інших хвороб. У 1889 році на 3,8 тис. жителів села було зареєстровано 61 захворювання на дизентерію, 53 — на черевний тиф, 38 — на кір, 6 — на віспу тощо[5]. У 1908 році всю волость з населенням близько 7,7 тис. чоловік обслуговували лише 1 лікар і 1 фельдшер[6].

---

[1] Мариуполь и его окрестности, стор. 25, 32, 37, 38.

[2] Статистико-экономические таблицы по Екатеринославской губернии, вып. 2. Мариупольский уезд, стор. 14, 244, 245.

[3] Там же, стор. 8, 11, 15.

[4] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1914 г., стор. 78, 116, 120, 121, 126.

[5] Отчет о состоянии врачебного дела в Мариупольском уезде в 1899 г., стор. 176.

[6] Отчет о состоянии земской медицины в Мариупольском уезде Екатеринославской губернии за 1908 год. Мариуполь, 1909, стор. 15.

Більшість дітей шкільного віку не були охоплені навчанням. У 1870/71 навчальному році у Бешівській початковій школі вчилися 94 хлопчики. Тільки через 6 років сіла за парту перша дівчинка[1]. 1915 року в селі на 5 тис. населення було 2 земських училища, в яких навчалося близько 400 учнів. Проте закінчили їх лише 44 чоловіка[2]. Селянська біднота не мала коштів для освіти своїх дітей. Більшість з них наймитувала в куркульських та купецьких господарствах і або зовсім не відвідувала школу, або залишала її після першого чи другого року навчання.

1915 року в Бешівській сільській бібліотеці, відкритій земством 1906 року, з 654 книг 122 були релігійного змісту і тільки 2 — з природознавства. Бібліотека передплачувала лише одну газету й два журнали[3].

Про Велику Жовтневу соціалістичну революцію у Старобешевому дізналися від робітників Юзівки. Селяни радісно зустріли цю звістку. Активними борцями за перемогу й зміцнення Радянської влади на селі були учасники Катеринославського губернського з'їзду Рад селянських депутатів. В січні 1918 року в Старобешевому встановлено Радянську владу. Але у квітні того ж року до села вступили австро-німецькі війська. Окупанти грабували селян, відбирали у них хліб, фураж, худобу[4].

Наприкінці грудня 1918 року після краху німецької окупації на Україні в селі створено ревком на чолі з комуністом П. Н. Ніколаєвим. До його складу ввійшли Г. І. Чаков, П. Б. Федоров, В. І. Коссе та інші. Старобешівський ревком разом з волосним земельним комітетом конфісковували у куркулів землю й передавали біднякам, проводили продрозверстку. Але невдовзі радянське будівництво знову було перерване. Вже в кінці лютого 1919 року білогвардійські війська Денікіна зайняли Старобешеве. Денікінське командування видало наказ, що зобов'язував молодь вступити до «Добровольчої армії». Бідняки й середняки відмовилися виконувати наказ. Тоді до села прибув каральний загін. Карателі зігнали на центральну площу батьків призовників і жорстоко побили їх нагаями. Незважаючи на розправу, до білої армії пішли лише синки куркулів.

Багато старобешівців брали активну участь у партизанській боротьбі проти білогвардійців. Вони організували повстанський загін під командуванням К. С. Кір'язієва. Комісаром загону був член Старобешівського ревкому П. Н. Ніколаєв. Партизани розгромили й вигнали з села карателів, і, закріпившись по берегу річки Кальміусу, 3 дні утримували цей рубіж. Проти повстанців села виступив полк денікінців, який обстріляв Старобешеве з гармат та кулеметів. Під тиском переважаючих сил ворога повсталі на чолі з Г. І. Чаковим відступили на станцію Волноваха, де перебував штаб П. Ю. Дибенка[5].

У квітні 1919 року 1-й Радянський стрілецький полк під командуванням Г. І. Шаповалова спільно з загонами старокерменчицьких партизанів, очолених В. Ф. Тохтамишем, за активною участю старобешівців, що підняли повстання проти білогвардійців, визволили село. Багато повстанців і жителів села вступило тоді до Червоної Армії.

На початку травня 1919 року в Донбас знову вдерлися денікінці. 19 травня вони захопили Старобешеве і хазяйнували тут до 3 січня 1920 року. Це був період розгулу білого терору. Проте революційно настроєні трудящі села не скорилися: вони продовжували боротьбу.

У 1924 році жителі Старобешевого поставили пам'ятник на братській могилі загиблих у боях за Радянську владу, де поховані політрук 1-го Радянського стрілецького полку Іванченко, жителі села — партизани К. К. Дмитрієв, Г. О. Юр'єв, С. Х. Асланов, Б. Є. Біатов, Ф. Т. Борлов, К. С. Кір'язієв та інші.

---

[1] Сборник докладов и постановлений земства Мариупольского уезда по вопросу о народном образовании. Мариуполь, 1877, стор. 181.

[2] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1915 г., стор. 76.

[3] Там же, стор. 223.

[4] Донецький облдержархів, ф. Р-2109, оп. 5, спр. 118, арк. 3.

[5] Газ. «Социалистическая победа» (Старобешеве), 3 липня 1957 р.

З вигнанням денікінців у Старобешевому було відновлено Радянську владу. Ще в розпалі громадянської війни, в березні 1919 року, в селі створено підпільний партійний осередок, до складу якого входили 3 комуністи: І. П. Бесєдін (секретар), С. Ф. Савін, Х. Ф. Михайлов[1]. Після визволення села партосередок керував виборами до Ради[2], проводив велику виховну роботу серед населення. Рада з допомогою сільського активу конфісковувала поміщицькі та куркульські землі і розподіляла їх серед селян, очолювала боротьбу з бандитизмом, подавала допомогу бідняцьким сім'ям, налагоджувала роботу шкіл, відала збиранням податків. Активну участь у роботі Старобешівської Ради брали Т. К. Янієв, С. Ф. Савін, Г. Х. Кірадієв, М. Ю. Федоров та інші.

В жовтні 1920 року був створений Старобешівський комсомольський осередок — один з перших у Юзівському повіті. Організувати його допоміг політрук 2-ї кавалерійської дивізії Першої Кінної армії Байков. На зборах старобешівської молоді він зробив доповідь про комсомол і його завдання, дав цінні поради комсомольським ватажкам, забезпечив комсомольців потрібною літературою. Секретарем комсомольської організації було обрано В. М. Ангеліна (нині полковник у відставці).

Разом з комуністами комсомольці входили до складу загону, організованого для боротьби з бандитизмом. Поблизу села орудувала банда Москалевського («Яшка-Золотий зуб»). Загін розгромив цю банду.

Важливу роль у становленні нового життя на селі відіграв створений у травні 1920 року комітет незаможних селян на чолі з В. К. Темерке. 1923 року в селі було 26 членів КНС, через 2 роки — 186. Комітет незаможних селян став активним помічником партійної організації у проведенні землевпорядкування, культурно-освітньої роботи, ліквідації неписьменності, пізніше — колективізації сільського господарства[3].

Партійна організація приділяла велику увагу кооперуванню селянства. Спочатку створювалися найпростіші види кооперації (постачально-збутова, споживча, кредитна та ін.). На прикладах їх роботи селяни-бідняки й середняки вчилися колективному господарюванню. В 1923—1924 рр. у Старобешевому всіма видами кооперації було охоплено 371, а через рік вже 947 чоловік. Заготівлі хліба через кооперацію становили відповідно — 3,5 тис. пудів і 41,4 тис. пудів[4].

Велику роль у соціалістичному перетворенні села відіграла Старобешівська сільська Рада, до складу якої у 1924 році входило 50 депутатів (серед них 8 комуністів, 5 комсомольців, 7 членів КНС). За ініціативою сільради відкривалися хати-читальні, де відбувалися загальні збори селян, працювали гуртки лікнепу. У 1924/25 навчальному році в двох старобешівських школах навчалося 320 учнів, у наступному році — вже 477. 1925 року одну з початкових шкіл було перетворено на семирічну[5].

Сільрада піклувалася про благоустрій та озеленення села. До 10-ї річниці Жовтня тут було закладено парк на площі 3,5 десятини.

Радянський уряд з кожним роком збільшував фінансову допомогу селянству. У 1926—1927 господарському році бідняки й середняки Старобешівського району одержали від держави кредит через кооперацію на суму 296 тис. крб., наступного року — понад 314,3 тис. крб.[6]. На ці кошти селяни придбали сільськогосподарський реманент, робочу худобу, посівний матеріал тощо.

1927 року напередодні 10-річчя Великого Жовтня за ініціативою селян-бідняків М. В. Ангеліна, Г. Д. Константинова, Д. Ю. Федорова в Старобешевому було організовано товариство спільного обробітку землі, до якого ввійшло 13 родин. Під час масової колективізації було створено 3 сільськогосподарські артілі —

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 29, арк. 12.
[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 297.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-48, оп. 1, спр. 3, арк. 53, 58.
[4] Донецький облпартархів, ф. 106, оп. 1, спр. 1, арк. 3, 4.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-48, оп. 1, спр. 14, арк. 75.
[6] Донецький облпартархів, ф. 35, оп. 1, спр. 51, арк. 6.

Голова ВУЦВКу Г. І. Петровський у бригаді знатної трактористки країни П. М. Ангеліної. Старобешеве, 1935 р.

«Перемога», «Запорожець» і «Донбас».

Весною 1931 року в районі завершено суцільну колективізацію. В Старобешевому вступило до колгоспів 90 проц. селянських господарств. Наприкінці 1933 року в селі вже було 6 колгоспів. У зміцненні їх велика заслуга сільських комуністів.

Влітку 1932 року в Старобешевому створено три парторганізації за виробничим принципом — у колгоспах «Запорожець» у складі 17, «Перемога» — 9 і «Донбас»—8 комуністів[1].

Важливу роль у дальшому розвиткові колгоспного ладу відіграла Старобешівська машинно-тракторна станція, заснована навесні 1930 року. Через 2 роки вона мала 50 тракторів і обслуговувала 17 колгоспів з земельною площею 27,5 тис. гектарів[2].

В організаційно-господарському зміцненні колгоспів і вихованні колгоспних кадрів значне місце належало політвідділу МТС, який створив першу у нашій країні жіночу тракторну бригаду. Її очолила П. М. Ангеліна. До складу бригади ввійшли передові дівчата-комсомолки В. Анастасова, Л. Федорова, В. Коссе, Н. Радченко і М. Радченко, В. Золотопуп і В. Юр'єва.

Старобешівська жіноча тракторна бригада здобула велику трудову славу. План тракторних робіт 1933 року вона виконала на 129 проц. і вийшла переможцем у соціалістичному змаганні в районі. Бригаді було присуджено перехідний Червоний прапор МТС. Ще більших успіхів добилася бригада наступного року. Кожна з дівчат-комсомолок виробила по 789 га на трактор при нормі 497, а П. М. Ангеліна зорала своїм трактором близько 900 гектарів. В 1935 році, працюючи на полях Старобешівського колгоспу «Запорожець», бригада виробила вже по 1225 га на трактор і заощадила сотні кілограмів палива. В змаганні вона перемогла бригаду І. Остроглядa з Білокуракінської МТС на Старобільщині, яка виробляла по 1200 га на трактор.

Бригада П. М. Ангеліної стала своєрідним «тракторним інститутом»: тисячі трактористок вивчали її досвід. Близько 100 дівчат Старобешівського району пройшли цю школу і стали кваліфікованими трактористками, механіками і бригадирами тракторних бригад. 1937 року в Старобешівському районі працювало вже 13, а в країні — 547 жіночих тракторних бригад[3].

На II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників П. М. Ангеліна розповіла про роботу своєї бригади, яка за підсумками всесоюзного змагання посіла в 1934 році перше місце серед тракторних бригад країни.

На всесоюзній нараді передовиків сільського господарства 1938 року П. М. Ангеліна виступила із закликом: «Сто тисяч дівчат — на трактор!». Партія і комсомол підтримали її ініціативу. Минуло 2 місяці, і ЦК ВЛКСМ підбив підсумки: 200 тис. жінок та дівчат відгукнулися на заклик Ангеліної. Завдяки перемозі колгоспного ладу відкрилися широкі можливості для активної громадсько-політичної і господарської діяльності радянських жінок. Комуністична партія підняла їх до рівня господарських керівників і державних діячів.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 106, оп. 2, спр. 20, арк. 20.
[2] ЦДАНГ СРСР, ф. 7486, оп. 3, спр. 432, арк. 65.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-2771, оп. 1, спр. 41, арк. 5.

1940 рік старобешівці ознаменували новою перемогою. На всій площі посіву колосових вони виростили і зібрали 100-пудовий урожай з кожного гектара. За врожайністю, зростанням громадського тваринництва і виконанням обов'язкових поставок державі колгоспи районного центру випередили артілі району, а «Запорожець» завоював перехідний Червоний прапор райкому партії та виконкому райради. Колгоспи «Перемога», «Запорожець» і «Політвідділ» перед війною були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Сільгоспартіль «Запорожець» зібрала 17,7 цнт зернових з га, у т. ч. озимої пшениці — 18,2 цнт, кукурудзи — 43 цнт, соняшнику 24 цнт з га. Колгосп «Політвідділ» виростив по 17,2 цнт зернових з га, у т. ч. — 18,2 цнт озимої пшениці.

Заможним і культурним стало життя старобешівців. Вони одержували тільки хліба (у зерні) по 7—8 кг на трудодень. Грошова оплата становила 2—3 крб. Село було повністю радіофіковано. Місцевий радіовузол не тільки ретранслював обласну радіостанцію, але й вів передачі про найважливіші події в селі і районі.

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. В 1940 році сільська лікарня мала 50 ліжок для стаціонарного лікування. Хворих обслуговували 3 лікарі і 18 середніх медичних працівників.

На основі зростання економіки колгоспів і добробуту колгоспників сталися великі зміни в культурному житті села. Було ліквідовано неписьменність. 1934 року семирічну школу перетворено в середню. В 1937—1941 рр. 138 дітей колгоспників одержали атестати зрілості. Осередком культурного життя села став районний клуб. Під керівництвом В. П. Кузьминова в ньому працювали гуртки художньої самодіяльності: хоровий, танцювальний, а також духовий оркестр. Майже всі члени бригади П. М. Ангеліної брали участь у художній самодіяльності. В районному клубі регулярно демонструвалися кінофільми.

З січня 1931 року в Старобешевому почала виходити районна газета «Социалистическая победа», а з літа 1933 року — багатотиражка «За врожай» — орган політвідділу Старобешівської МТС.

Комуністи і комсомольці вели перед у боротьбі за дальше зростання колгоспного виробництва. Вони своєю працею на полях показували приклад у роботі. Сільські комсомольці брали активну участь у роботі добровільних спортивних товариств, Тсоавіахіму, Червоного Хреста, МОДРу.

З перших днів Великої Вітчизняної війни старобешівці, як і весь радянський народ, стали на захист рідної Батьківщини. Районна партійна організація та виконком райради вжили всіх заходів для перебудови життя й праці старобешівців на воєнний лад. Під їх керівництвом проведено мобілізацію до Червоної Армії. В колгоспах відбувалися мітинги, на яких колгоспники і колгоспниці заявляли про свою готовність працювати з подвоєною енергією за себе і за тих, що пішли на фронт. Колгоспи Старобешевого вчасно завершили збирання врожаю, здали державі зерно насінних, фуражних та інших фондів, а велику рогату худобу евакуювали у східні райони країни.

22 місяці (з 22 жовтня 1941 року) тривала німецько-фашистська окупація села. Підпільну боротьбу проти гітлерівських загарбників очолив редактор районної газети «Социалистическая победа» А. І. Василенко, призначений секретарем підпільного райкому партії. Пізніше його виказав зрадник. Патріот потрапив до гестапо в Макіївці, де його закатували. Активну участь у підпільній роботі брали жителі селища Ф. Ф. Тохтаров, П. Д. Юр'єв, Ф. М. Федоров, А. І. Задесенець, І. К. Лукашов, Д. П. Балабанов та інші.

За участь у підпільному антифашистському русі були розстріляні І. І. Челпа-

П. М. Ангеліна у полі. Старобешеве. 1938.

Колишній голова колгоспу «Заповіти Ілліча» Герой Соціалістичної Праці Д. Л. Коссе.

Колишній бригадир рільничої бригади колгоспу «Заповіти Ілліча» Герой Соціалістичної Праці Й. Є. Пефтієв.

нов, Г. Ф. Пефтієв, О. Т. Тохтамишев. В концтаборі Дахау загинули П. К. Юр'єв, А. І. Пефтієв, Ф. А. Балабанов. Трактористку з бригади П. М. Ангеліної Наталку Радченко фашисти замучили у в'язниці.

Старобешівці внесли гідний вклад у справу перемоги над ворогом. За визначні подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу житель села В. П. Кузьминов.

Багато уродженців Старобешевого нагороджено бойовими орденами і медалями. Серед них Д. М. Борлов, І. Х. Челпанов, І. Д. Васильєв, І. О. Булатов та інші. Понад 100 чоловік загинуло в боях за Вітчизну.

Старобешівські колгоспники евакуйовані в тил, сумлінно працювали на ланах колгоспу ім. С. М. Будьонного Теректинського району Західно-Казахстанської області Казахської РСР. Тракторна бригада П. М. Ангеліної у 1942 році на 156,4 проц. виконала план сільськогосподарських робіт, заощадивши майже 13,5 тонн палива. На закріпленій за нею ділянці бригада добилася врожайності пшениці 11,1 цнт, проса — 13,55 цнт з гектара.

9 вересня 1943 року війська 4-го гвардійського Сталінградського механізованого корпусу визволили Старобешеве від фашистських загарбників. Відразу ж після визволення були відроджені партійні, комсомольські і радянські організації. Вони керували всім господарським і культурним будівництвом на селі, організовували збір коштів для фронту, подавали допомогу сім'ям фронтовиків і дітям-сиротам. Колгоспники самовіддано працювали, прагнучи якнайшвидше відбудувати село. Разом з тим старобешівці надавали велику допомогу Червоній Армії, яка завершувала вигнання фашистських окупантів з радянської землі. Тільки бригада П. М. Ангеліної здала з свого заробітку у фонд Червоної Армії 1200 пудів хліба і 70 тис. крб. грошима[1].

В 1945 році колгосп «Запорожець», який обслуговувала бригада П. М. Ангеліної, зібрав урожай зернових на площі 654 га по 21,4 цнт і здав державі близько 30 тис. пудів хліба, багато картоплі, овочів і продуктів тваринництва. За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні цьому колгоспу 1945 року було присуджено перехідні Червоні прапори Ради Народних Комісарів УРСР, обкому КП України, обласної Ради депутатів трудящих та вручено перші грошові премії[2]. Незважаючи на засуху, колгосп 1946 року на всій площі зібрав по 21,4 цнт зернових з га, а рільнича бригада І. І. Михайлова — по 22 цнт з га на площі 288 гектарів[3]. У 1948 році П. М. Ангеліна виступила ініціатором змагання колгоспних механізаторів за виконання всього комплексу польових робіт. Цей почин став початком нового, вищого етапу у розвитку змагання механізаторів. Тракторна бригада, якою незмінно протягом 26 років керувала П. М. Ангеліна, щорічно була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Самовіддана праця П. М. Ангеліної, славної дочки партії й комсомолу — яскравий приклад беззавітного служіння Батьківщині. Вона була делегатом XVIII, XIX, XX і XXI з'їздів КПРС; XIV, XVI, XVII, XVIII і XIX з'їздів КП України, неодноразово обиралася членом ЦК КП України, депутатом Верховної Ради СРСР 1—5 скликань. Партія й уряд високо оцінили заслуги П. М. Ангеліної. Ще в 1946 році її удостоєно високого звання лауреата Державної премії СРСР. Вона — двічі Герой Соціалістичної Праці, нагороджена трьома орде-

[1] Газ. «Социалистическая победа», 14 грудня 1944 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 6, спр. 60, арк. 59, 61.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-2771, оп. 1, спр. 15, арк. 6, 7.

нами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора й медалями. П. М. Ангеліна — автор книги «Люди колгоспних ланів».

1950 року в результаті об'єднання замість 6 колгоспів в селі стало 2 великих колективних господарства: «Заповіти Ілліча» та ім. С. М. Кірова. Зростала технічна оснащеність колгоспів, зміцнювалася їх економічна база. Вже 1952 року в колгоспі «Заповіти Ілліча» урожай зернових становив 28,9 цнт, а рільнича бригада на чолі з Й. Є. Пефтієвим виростила по 30 цнт з га. Ланкова комсомолка К. М. Федорова одержала по 43,8 цнт зерна кукурудзи з га. В колгоспі ім. С. М. Кірова у 1968 році зібрано урожай зернових по 26,1 цнт з га. Тут порівняно з 1955 роком зросла продуктивність праці у рільництві — в 2 рази, тваринництві — в 1,5 раза, урожайність зернових підвищилася в 1,2 раза, виробництво молока — в 4,6 раза, м'яса — 7,7 раза. На фермах обох колгоспів відгодовувалося понад 4,5 тис. голів великої рогатої худоби, близько 2,4 тис. свиней, 1,9 тис. овець, 12,5 тис. штук птиці. Всі трудомісткі процеси було механізовано. Господарства обслуговували 47 тракторів, 19 комбайнів, 44 автомашини[1].

Самовіддана праця колгоспників дістала високу оцінку партії і уряду. Голови колгоспів ім. С. М. Кірова — П. Ф. Борлов, «Заповіти Ілліча» — Д. Л. Коссе, колгоспники Й. Є. Пефтієв, К. М. Федорова, М. І. Юр'єва, бригадир тракторної бригади А. Г. Дмитрієв удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці.

Тракторна бригада ім. П. М. Ангеліної у колгоспі «Заповіти Ілліча», де після смерті П. Ангеліної з 1959 року бригадиром працює Герой Соціалістичної Праці А. Г. Дмитрієв, помножує трудові подвиги механізаторів. На польовому стані тракторної бригади встановлено дошку показників. Першим на ній значиться прізвище прославленої героїні. Кожного вечора бригадир, підбиваючи підсумки роботи за день, вписує проти імені П. М. Ангеліної показники денної норми. Вони ніколи не бувають нижчі за 116 процентів.

У Старобешеве, на батьківщину П. М. Ангеліної, по досвід приїздять хлібороби з інших районів і областей. У жовтні 1964 року тут відбувся перший обласний зліт жінок-механізаторів. Колгоспники привітно зустріли гостей, показали їм тракторний стан бригади ім. П. М. Ангеліної, познайомили з технікою, разом побували на ланах. А ввечері в колгоспному клубі відбулася зустріч ветеранів праці, що багато років працювали разом з П. М. Ангеліною, з молодими механізаторами.

Учасниці зльоту звернулися до дівчат і жінок області із закликом освоїти професії сільських механізаторів. Серед виступаючих була послідовниця П. М. Ангеліної трактористка М. К. Хонахбєєва, яка відмінно трудиться на тракторі Т-74 в бригаді комуністичної праці ім. П. М. Ангеліної. Старобешівці виявили М. К. Хонахбєєвій високе довір'я, обравши її 1969 року депутатом Донецької обласної Ради. Вона — член бюро райкому КП України. В лютому 1969 року М. К. Хонахбєєва та інші жінки-механізатори Старобешівського району виступили в обласній газеті «Радянська Донеччина» із закликом: «Дівчата, на трактор!». Ці полум'яні слова, з якими в 30-х роках зверталася до жінок П. Ангеліна, було повторено напередодні 50-річчя Ленінського комсомолу України її послідовницями, — жінками-механізаторами 60-х років. Заклик механізаторів дістав широкий відгук у серцях тисяч радянських патріоток.

Радянська вулиця у Старобешевому. 1969 р.

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4528, оп. 1, спр. 3, арк. 34.

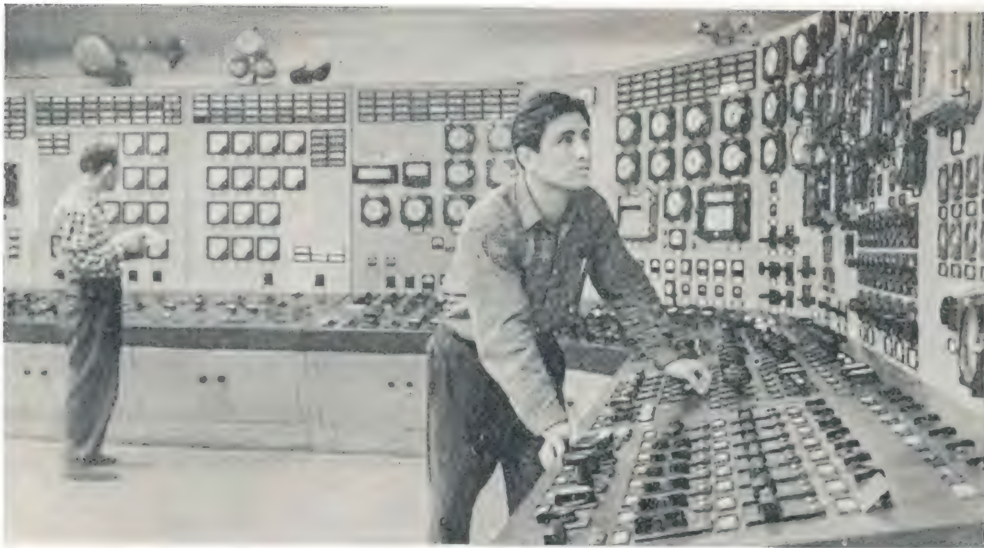

На пульті управління Старобешівської ДРЕС. 1968 р.

Виступаючи на XXI з'їзді комсомолу України, механізатор колгоспу «Заповіти Ілліча» А. С. Солодянкіна розповіла, що в області 2600 дівчат опановують спеціальність механізаторів. Вони змагалися за право здобути диплом імені Паші Ангеліної, запроваджений Донецьким обкомом ЛКСМУ.

Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який визначив конкретні заходи щодо дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва, у колгоспах «Заповіти Ілліча» та ім. С. М. Кірова багато зроблено для того, щоб правильно організувати працю колгоспників і забезпечити їм гарантовану оплату. У 1968 році загальний грошовий доход колгоспу «Заповіти Ілліча» становив 1,2 млн. крб., громадські фонди досягли 791 тис. крб. Середньорічний грошовий доход колгоспу ім. С. М. Кірова в 1968 році зріс до 975 тис. крб. За економічними показниками старобешівські колгоспи здобули одне з перших місць у республіці. Тільки в колгоспі «Заповіти Ілліча» середньомісячний заробіток кожного трудівника у 1968 році становив 130 карбованців.

Значною подією в житті села, як і всієї Радянської країни, був III Всесоюзний з'їзд колгоспників. Делегатами республіканського з'їзду колгоспників, що відбувся напередодні, були голова колгоспу ім. С. М. Кірова П. Ф. Борлов, бригадир тракторної бригади колгоспу «Заповіти Ілліча» А. Г. Дмитрієв.

На вирішальних ланках колгоспного виробництва працюють комуністи. В обох колгоспах райцентру — 103 члени КПРС. В колгоспі «Заповіти Ілліча» 17 комуністів працюють у тваринництві, 12 — у рільництві, 18 механізаторами. Вони відіграють авангардну роль у боротьбі за виконання соціалістичних зобов'язань.

Комуніст-механізатор колгоспу «Заповіти Ілліча» І. М. Челпанов у 1968 році виступив ініціатором вирощування високих урожаїв просапних культур без застосування ручної праці. Його почин підтримали всі механізатори Донецької області.

Партійні організації колгоспів не тільки вміло використовують для виховання трудящих бесіди, лекції, збори, заняття в системі партосвіти, а й працюють окремо з кожною людиною. Особливу увагу вони приділяють соціалістичному змаганню. 53 комуністи колгоспу ім. С. М. Кірова є для колгоспників зразком у праці, ведуть їх за собою у змаганні за дальше підвищення культури землеробства. Кращі з них І. М. Федоров, Д. Ф. Анастасов (трактористи), О. І. Гуров (скотар), В. Д. Пастух (свинар), І. Г. Михайлов (бригадир тракторної бригади). Серед тваринників перед веде доярка Є. Ю. Мазур. Очолювана комуністом О. І. Гуровим ферма добилася надою молока 2,5 тис. кг від кожної з 200 корів.

Всього в селищі 24 первинні партійні організації, що об'єднують 479 комуністів.

Докорінно змінився зовнішній вигляд селища. З 1958 року воно віднесено до категорії селищ міського типу. За 1958—1968 рр. на кошти держави та місцевих кол-

госпів тут зведено 532 будинки колгоспників. Тільки за останні роки споруджено 9 багатоповерхових житлових будинків, приміщення райради, восьмирічної школи, нової середньої школи, ресторан. Коштом місцевих колгоспів у центрі селища побудували районний палац культури. За впорядкованістю й чистотою Старобешеве — одне з найкращих серед районних центрів області. В цьому заслуга селищної Ради депутатів трудящих. Депутати селищної Ради в постійних комісіях здійснюють щоденне керівництво всім господарським і культурним будівництвом. За ініціативою і при безпосередній участі депутатів багато вулиць селища заасфальтовано, прокладено тротуари, проведено електричне освітлення. Тут багато зелені. У селищі є 2 парки загальною площею 10 га. На лівому березі річки Кальміусу став до ладу великий і добре обладнаний стадіон на 5 тис. місць.

Незмірно зріс матеріальний добробут населення. Тепер у Старобешевому майже немає житла, де б не було холодильника, телевізора, радіоприймача, пральної машини. Вслід за електрикою у побут населення входить газ. У селищі понад 700 газових установок.

До революції у Старобешевому було 5 приватних крамниць. Нині населення обслуговують 30 торговельних підприємств, товарооборот яких становить понад 20 млн. крб. на рік.

Добре дбають у селищі про здоров'я населення. Якщо до революції місцеву лікарню на 7 ліжок, побудовану земством у 1912 році, обслуговували 1 лікар і 4 фельдшери, то в 1969 році в Старобешевому працювала лікарня на 250 ліжок, у т. ч. пологове на 20 ліжок, санітарно-епідеміологічне та ряд інших відділень. Хворих обслуговують 36 лікарів і 152 медпрацівники з середньою спеціальною освітою.

Великі зміни сталися і в культурному житті населення. До революції у Старобешевому лише троє жителів мали середню освіту, 70 проц. населення було неписьменним. За роки Радянської влади загальноосвітню середню школу закінчили понад 1700 чоловік. Багато випускників місцевої середньої школи стали висококваліфікованими спеціалістами народного господарства й культури. З них 217 працюють учителями, 93 — інженерами, 88 — лікарями, 57 — агрономами тощо. У селищній середній школі навчаються 840 учнів, у восьмирічній, побудованій на кошти колгоспів,— 400, у вечірній середній школі — 150 чоловік. З 1967 року почала працювати музична школа на 150 учнів. Великим авторитетом користуються заслужена вчителька школи УРСР Р. Д. Кононова, вчителька К. К. Семенцова та багато інших.

До послуг населення — палац культури, стаціонарна кіноустановка, районна бібліотека з книжковим фондом 20 тис. примірників, дитяча бібліотека — 5 тис. книжок, бібліотеки районного об'єднання «Сільгосптехніки», середньої і восьмирічної шкіл і колгоспів. На кожну сім'ю в Старобешевому припадає по 3 примірники газет та журналів.

В приміщенні правління колгоспу «Заповіти Ілліча» обладнано музей, в гуртожитку трактористів — кімнату двічі Героя Соціалістичної Праці П. М. Ангеліної, де все зберігається так, як було за її життя: робочий стіл, охайно застелене ліжко, особисті речі. Щорічно тут в урочистій обстановці одержують свідоцтва про закінчення навчання випускники Роздольненського сільського професійно-технічного училища. Музей став справжнім опорним пунктом партійної та комсомольської організацій у вихованні трудящих, особливо молодої зміни, в дусі комунізму.

Урочисто відсвяткувавши 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, старобешівці ще ширше розгортають соціалістичне змагання за дальше піднесення культури сільського господарства, за примноження багатства Вітчизни.

Ф. Д. ПІДЖАРИЙ, М. П. ЮР'ЄВ

МАР'ЯНІВКА

Мар'янівка — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на північний захід від районного центру, за 14 км на південь від обласного центру та за 4 км від залізничної станції Караванна Донецької залізниці. Населення — 1207 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Калініне, Кірове, Менчугове, Новобешеве, Новоселівка, Обільне, Олександрівка, Придорожне.

Село засноване 1879 року, коли 14 німецьких колоністів, що жили в західній частині Маріупольського повіту, купили у поміщика Вибрановського 1699 десятин землі[1]. Спочатку тут був невеличкий хутір Мар'янівка, який увійшов до Григорівської волості Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Колоністи поділили землю пропорційно до суми, внесеної за неї. Заможні одержали до 100 й більше десятин на двір. Для обробітку землі та догляду за худобою вони наймали бідняків з сусідніх сіл — Обільного, Новоселівки, Авдотьїного та ін. На околицях хутора селилися наймити з віддалених сіл. Їх землянки межували з куркульськими будівлями, в яких тримали худобу. У хлівах було краще, ніж у житлах людей[2]. Працювали наймити по 12—14 і більше годин на добу. 1881 року на весняних польових роботах чоловіки заробляли по 14—16, а жінки — 7—9 крб. за місяць. Безземельне населення хутора зростало також і внаслідок поширеного у колоністів спадкового права майорату, за яким, як правило, земля і все нерухоме майно переходили до старшого сина. Молодші ж сини, що не одержували землі, займалися ремеслом, працювали на підприємствах (млинах, олійницях, кузнях тощо) багатих хуторян.

Під час революції 1905—1907 рр. мар'янівські наймити вимагали скорочення робочого дня, підвищення плати, поліпшення умов життя. Але куркулям за допомогою властей вдалося не допустити відкритих організованих виступів. Столипінська реформа призвела до ще більшої диференціації селян. Зростали куркульські господарства. Вони мали 6 молотарок, 6 двигунів, 10 жниварок, 12 віялок та ін. Було побудовано 2 парові млини, 2 крупорушки, олійницю. Напередодні 1917 року на хуторі було 47 господарств і налічувалося 268 жителів. 16 господарств (72 чоловіка або 27 проц. від усього населення) були безземельними і малоземельними, 17 господарств (39 проц.) становили середняки. Майже вся хутірська земля і підприємства належали 14 господарствам заможних колоністів.

В разі хвороби заможні хуторяни привозили лікаря з Юзівки. Решта ж населення користувалася послугами єдиного на всю Григорівську волость фельдшерського пункту. Для навчання дітей багачі запрошували домашніх учителів. Тільки 1911 року на хуторі відкрито однокласне училище, в якому один учитель навчав 24 учні.

Саме бідняки та середняки вітали повалення самодержавства, радісно зустріли звістку про перемогу Великого Жовтня. Вони підтримували всі заходи створеної на початку січня 1918 року Григорівської волосної Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, влада якої поширювалася і на Мар'янівку. Тільки-но біднота приступила до розв'язання земельного питання, як у квітні хутір окупували австро-німецькі інтервенти. Наприкінці листопада загарбники змушені були піти звідси, але хутір захопили білокозаки. Протягом січня—травня 1919 року в районі Мар'янівки точилися запеклі бої Червоної Армії з білогвардійцями. Хутір переходив з рук у руки, а з 23 травня його захопили денікінці[3].

31 грудня 1919 року частини 12-ї стрілецької дивізії Першої Кінної армії визволили Мар'янівку. Відновилася Радянська влада. Перші революційні заходи в цей

---

[1] Ведомость о землевладении Бахмутского уезда Екатеринославской губернии. Бахмут, 1915, стор. 77.

[2] И. П. Ломако. Город хлеборобов. Донецк, 1966, стор. 4, 5.

[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 64; Донецький облдержархів, ф. Р-277, оп. 1, спр. 6, арк. 44.

В селі Мар'янівці Старобешівського району. 1970 р.

Збирання зернових у колгоспі «Дружба» Новоазовського району. 1969 р.

В універмазі села Мар'янівки Старобешівського району. 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

час на хуторі здійснював Григорівський волревком, створений 10 січня 1920 року[1]. Ревком приступив до обліку населення та землі, підготував і провів у квітні вибори волосної Ради. Будівництво нового життя здійснювалося в обстановці гострої боротьби проти контрреволюції. З півдня наступав Врангель, навколо лютували куркульські банди. У другій половині вересня 1920 року хутір захопили врангелівці, але вже 28 вересня ворог був вигнаний[2].

В 1921 році Мар'янівка увійшла до складу новоствореної Авдотьїнської сільради Григорівської волості Юзівського повіту. Відповідно до закону про землю від 2 березня 1921 року сільрада разом із створеним на початку того ж року КНС (до якого входили й представники від Мар'янівки) вилучили у кожного з 14 заможних господарств понад 45 десятин землі. З утвореного земельного фонду землею були наділені 44 безземельні та малоземельні мар'янівські наймити. Одержали вони по 2 десятини на їдця. 569 десятин землі було передано сусіднім малоземельним селам волості[3].

Але біднота в перші роки не могла повністю обробити одержану землю. Восени засіяли тільки 45 десятин, бо не вистачало тяглової сили, насіння. На хуторі лишилося всього 46 коней, 6 волів, 51 корова, та й то в заможних господарствах. У 12 дворах з 52 зовсім не було робочої худоби. На допомогу прийшла держава, яка виділила селянам 464 пуди насіння пшениці, ячменю, кукурудзи. В 1922 році засіяли 336 десятин, з них — 82 десятини озимими[4]. Тільки в 1925 році посівні площі були освоєні повністю.

Населення на хуторі хоча й повільно, але все ж зростало. В 1926 році в Мар'янівці було вже 54 двори і 307 жителів. В лютому того ж року створено Мар'янівську сільську Раду, якій підпорядковувався і хутір Асмолов[5]. Адміністративно Мар'янівка ввійшла до новоствореного Старобешівського району Сталінського округу. Було створено КНС, комітет взаємодопомоги.

Відбулися зрушення і в культурному житті села. У вересні 1922 року відновилися заняття в початковій школі. З 217 чоловік віком від 8 років грамотних у 1923 році було 189 (82 проц.)[6]. Дорослі навчалися в лікнепі. Вже у 1927 році 80 проц. дітей віком 8—14 років відвідували школу. При побудованому в наступному році на кошти самообкладання сільбудинку відкрили бібліотеку, встановили перший радіоприймач, а з 1929 року почали демонструватися кінофільми[7]. До активної громадської роботи залучалися жінки.

Становище незаможних селян поліпшувалось. Заможні господарства обкладалися підвищеними податками. Ці господарства мали надавати біднякам реманент і робочу худобу. В 1926 році зерновими було засіяно 938 десятин. Бідняцько-середняцька більшість села на власному досвіді пересвідчувалася, що шлях до поліпшення їх становища — в колективному господарюванні. 12 господарств об'єдналися у 1926 році в ТСОЗ «Маяк». Товариство мало 180 десятин землі, яка оброблялася краще, ніж у одноосібників. Незабаром ТСОЗ придбав трактор та інші машини й інвентар.

У 1929 році в Мар'янівці створюється сільгоспартіль «Вперед». Колективізація викликала запеклий опір куркулів. Вони ширили наклепи і брехливі чутки про Радянську владу, псували машини, що належали колективам. Куркулів обмежили в по-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-316, оп. 2, спр. 3, арк. 3.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 551; ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 293, арк. 5, 6.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 913, арк. 9.
[4] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 5, стор. 632—640.
[5] Список населенных пунктов Сталинского округа по материалам Всесоюзной переписи 1926 г. Сталино, 1927, стор. 35.
[6] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь—февраль 1923 г.), т. 4, стор. 204, 205.
[7] Донецький облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 846, арк. 2, 6.

літичних правах — 13 з 160 виборців позбавили виборчих прав. До сільської Ради в 1929 році від Мар'янівки обрали бідняка та 8 середняків. У липні 1931 року рішенням загальних зборів 14 господарств села було розкуркулено по першій категорії і вислано за межі республіки[1]. Їхнє майно передано колгоспові ім. Рози Люксембург, створеному внаслідок об'єднання колишнього ТСОЗу «Маяк» (з початку 1930 року він перейшов на статут сільгоспартілі) та артілі «Вперед». Суцільна колективізація в селі закінчилася 1931 року. До колгоспу вступили й жителі хутора Асмолова. Колективне господарство об'єднало 125 дворів (524 чоловіка), за ним закріпили 1947 га землі. З осені 1931 року артіль почала обслуговувати Старобешівська МТС. Вже наступного року колгосп успішно справився з виробничим планом. Хлібозаготівлі виконали на 100,4 проц. Державі здано було 2007 цнт зерна, 37 цнт соняшнику, 30 цнт льону. Озимими засіяли 511 га та до весняної сівби підготовлено 1042 гектари[2].

У зміцненні колгоспного ладу вирішальну роль відігравали комуністи. Спочатку в колгоспі партійно-масову роботу проводив політвідділ Старобешівської МТС. В січні 1933 року в Мар'янівці було створено партійний осередок, до якого ввійшло 5 членів та 2 кандидати у члени ВКП(б)[3]. Партосередкові допомагала комсомольська організація, що виникла 1934 року і налічувала 7 членів. Комсомольці І. П. Ломако, І. М. Плис та інші першими включилися в рух за оволодіння сільськогосподарською технікою, яка прийшла в село. Вже в 1940 році близько 80 проц. польових робіт виконувалися машинами, що сприяло підвищенню продуктивності праці. Як наслідок— зросли врожаї. В 1940 році, наприклад, зібрано по 23 цнт зернових з га. Поліпшувалась і продуктивність громадської худоби. Молока було надоєно по 1800 літрів від кожної фуражної корови[4].

Колгоспний лад приніс мар'янівцям заможне й культурне життя. В 1935 році колгоспники одержали на трудодень по 2, а механізатори — по 3 кг зерна. Крім того, на кожний трудодень було нараховано по 1 крб. За сумлінне ставлення до праці правління колгоспу преміювало 37 чоловік цінними подарунками. В 1939 році оплата трудодня вже становила 4,5 кг зерна і 1,1 крб. За період з 1935 по 1940 рік 50 родин переселилося в нові будинки.

В грудні 1939 року на основі нової Конституції СРСР відбулися вибори до сільської Ради. Обраний виконком сільради чимало зробив для упорядкування села. На вулицях висаджувалися дерева, були прокладені тротуари, прогрейдовані шляхи. В селі відкрилися фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, ощадна каса. З райцентром село мало телефонний зв'язок. З 1933/34 навчального року початкову школу реорганізовано на семирічну. Сільрада виділила 2 будинки під класи і 2 — для вчительських квартир. За рахунок державних коштів школа поповнилася наочними посібниками. Правління колгоспу надало земельну ділянку для навчально-практичних робіт і кошти на придбання спортивного інвентаря. Школярі одержували гарячі сніданки[5]. З 1934 року в переобладнаному сільському клубі почали регулярно демонструвати звукові кінофільми. Працювали драматичний, хоровий, музичний і військово-спортивний гуртки. Любителі сцени виступали не тільки перед своїми односельчанами, а й у клубах сусідніх сіл. Перед мар'янівцями часто виступали з концертами артисти обласного центру, співаки й танцюристи районного будинку культури.

У роки Великої Вітчизняної війни багато жителів села воювали з лютим ворогом на фронтах і були відзначені бойовими орденами і медалями. На виробництві з перших

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 932, арк. 5; Донецький облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 78, арк. 10.

[2] Донецький облдержархів, ф. Р-279, оп. 1, спр. 637, арк. 69; спр. 661, арк. 10; спр. 802, арк. 1, 9.

[3] Донецький облпартархів, ф. 4343, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

[4] Там же, арк. 1, 2.

[5] Там же, спр. 1, арк. 23.

днів війни чоловіків, що пішли на фронт, замінили жінки й підлітки. Велику групу мар'янівців було мобілізовано на будівництво оборонних споруд — протитанкових ровів, окопів, дротяних загороджень на лівому березі Дніпра. Кращі трактори, підводи, коні були передані Червоній Армії. Понад 500 тонн зерна здали трудівники артілі до фонду оборони. З наближенням ворога значна частина населення Мар'янівки евакуювалася на схід. Евакуацією керував червоноармієць І. П. Ломако, який перебував у рідному селі на лікуванні після поранення. Зерно з колгоспної комори роздали вдовам, багатодітним родинам. Підрозділи 383-ї стрілецької дивізії стійко захищали Мар'янівку від фашистських загарбників, але 20 жовтня 1941 року змушені були відійти.

Настали тяжкі часи фашистської окупації. Гітлерівці вивозили до концтабору колгоспних активістів, які не встигли евакуюватися, знущалися з старих колгоспників, жінок, дітей, грабували їх. Було зруйновано ферми, колгоспні будівлі. Загальна сума збитків, завданих окупантами колгоспові, становила 8397 тис. крб.[1] Населення чинило опір гітлерівцям, переховувало продукти харчування, всіляко ухилялося від роботи на ворога.

8 вересня 1943 року частини 2-го гвардійського механізованого корпусу генерала К. В. Свиридова вигнали окупантів з Мар'янівки. Одразу ж відновилася діяльність сільради. На загальних зборах сільгоспартілі ім. Рози Люксембург у вересні 1943 року обрано правління (голова — Т. В. Лебедєв), ревізійну комісію. Людей в колгоспі було мало — 40 жінок і старих. Восени вони змогли засіяти 130 га озимих, підготували приміщення для худоби. З молодняка, переданого місцевими жителями колгоспові, була створена ферма великої рогатої худоби та птахоферма. В ті тяжкі роки самовідданою працею особливо відзначилися Г. Т. Жолдак, Ф. І. Карасьова, П. Г. Ломако, Д. О. Соколов, М. І. Рожков та ін. У фонд Червоної Армії від мар'янівців надійшло 120 тонн зерна[2]. З весни 1944 року більшість польових робіт виконували машини Старобешівської МТС. Від держави колгосп одержав насіння для посіву, ліс та інші будівельні матеріали, а також кредити.

Вже у листопаді 1943 року відновила роботу семирічна школа. Чимало зусиль доклали до організації її роботи вчителька К. В. Прохоренко та інші педагоги. З допомогою громадськості вони добилися того, щоб усі діти віком 8—12 років відвідували школу. За плодотворну педагогічну працю і активну участь у громадському житті села К. В. Прохоренко нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», а пізніше — значком «Відмінник народної освіти». З осені 1943 до 1955 року в Мар'янівці містився дитячий будинок, де виховувалося понад 100 сиріт. Велику повагу за самовіддану працю та любов до дітей заслужили вихователі К. В. Борикіна та І. В. Дудник.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни до колгоспу повернулися колишні фронтовики. І. П. Пухно почав працювати трактористом, згодом очолив бригаду механізаторів, І. П. Ломако був зоотехніком, І. М. Плис пішов працювати до садової, а І. Й. Удот — до рільничої бригади. Організатором мас у справі відбудови і дальшого розвитку колгоспного господарства стала первинна партійна організація, що відновила свою діяльність 1 листопада 1946 року. Відповідно до рішення парторганізації в 1947 році за виробничими бригадами було закріплено земельні площі, розроблено план їх використання на кілька років. Завдяки одержаній від держави позиці в 30 тис. крб. 1948 року село й колгосп було електрифіковано.

Вже у 1948 році колгосп ім. Рози Люксембург відновив посівні площі й досяг довоєнного рівня виробництва. Зернових зібрано по 16 цнт, а соняшнику — по 22 цнт з га. Державі здано 11 250 цнт зерна. На фермах було 215 голів великої рогатої худоби, 155 свиней, багато птиці.

22 грудня 1947 року відбулися перші післявоєнні вибори до місцевих Рад. До

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 7021, оп. 72, спр. 698, арк. 86.
[2] Донецький облпартархів, ф. 85—4, спр. 57, арк. 53—60.

Мар'янівської сільради обрали 9 депутатів. Серед них бригадир рільничої бригади М. В. Попов, колгоспники І. М. Плис, М. Ф. Сердюк, вчителька К. В. Борикіна та ін. На першій сесії сільради другого скликання 28 грудня головою обрано І. Й. Удота. Створено було постійні комісії[1]. Завдяки зусиллям культурно-освітньої, побутової комісій поліпшилася навчально-виховна робота та матеріальна база в семирічній школі й дитячому будинку. Пожвавилася піонерська та гурткова робота. На перше вересня 1949 року в семирічці навчалося 220 школярів, працювало 7 учителів[2]. Усі вихованці дитячого будинку мали теплий одяг, взуття. На січень 1948 року книжковий фонд бібліотеки перевищив довоєнний. 4 пересувні бібліотеки обслуговували колгоспні бригади і ферми. У червні 1949 року почав працювати сільський радіовузол. 31 травня 1949 року виконком Мар'янівської сільради затвердив план забудови та благоустрою села; 13 родинам виділили садиби та надали позичку на спорудження будинків. Виконком зобов'язав правління колгоспу ім. Рози Люксембург звести 15 будинків для переселенців з північних і західних областей України. Було відремонтовано ділянку дороги Донецьк—Старобешеве.

Активну участь беруть жителі Мар'янівки у громадсько-політичному житті країни. В березні 1950 року в селі відбувся мітинг, на якому була зачитана Стокгольмська відозва про заборону застосування атомної зброї. Все доросле населення села підписало цей документ. У лютому наступного року створено Мар'янівську сільську комісію сприяння Радянському Комітетові захисту миру. Першим головою її обрали механізатора І. П. Пухна[3]. Члени комісії провели велику роботу по збиранню підписів під відозвою Всесвітньої Ради миру за Пакт миру між п'ятьма великими державами, роз'яснювали Закон СРСР про захист миру.

Зростала трудова активність колгоспного селянства. Мар'янівські хлібороби в 1952 році добилися значних успіхів — на площі 590 га зібрали врожай по 29,1 цнт озимої пшениці з га. Радянський уряд високо оцінив працю колгоспників. Голова артілі (з 1947 року) І. П. Ломако та бригадир тракторної бригади І. П. Пухно були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Бригадира рільничої бригади М. В. Попова та колгоспницю М. І. Лебедєву нагороджено орденом Леніна. Важливе значення для дальшого розвитку сільського господарства мали рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. Завдяки високим урожаям зернових, запровадженню зеленого конвейєра, окультуренню природних пасовищ та поліпшенню породності худоби і догляду за нею зросли надої молока до 2691 кг від кожної з 117 корів. Успіхи колгоспу в розвитку тваринництва були відзначені в 1955 році дипломом 1-го ступеня Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

1956 року до артілі влився колгосп сусіднього села Обільного. Об'єднане господарство «Зоря» мало 4218 га землі. Великої рогатої худоби тут було 722 голови, в т. ч. корів — 229. Свиней у господарстві налічувалося 855 голів. Колгосп набував м'ясо-молочного напряму. Доходи його за рік становили 285,5 тис. крб. Вже у 1958 році артіль закупила в МТС сільськогосподарську техніку на загальну суму 56,7 тис. крб. В сільському господарстві велика увага приділялась інтенсифікації виробництва. В 1961—1962 рр. біля села Обільного на річці Берестовій споруджено водоймище в 1,5 млн. кубометрів. Зрошення 400 га землі дало змогу одержувати сталі врожаї кукурудзи по 50 цнт з га, картоплі — по 214 цнт, трав — до 400 цнт з гектара.

Протягом 1959—1965 рр. у колгоспі здійснено комплекс агротехнічних заходів для підвищення культури землеробства: застосовано сівозміни, запроваджено науково розроблену систему обробітку і удобрювання грунтів; почалося широке застосування хімічних засобів захисту рослин. В господарстві освоєно нову схему удобрювання полів. Зростання культури землеробства і впровадження зрошування полів забезпечили значне підвищення врожайності. У 1965 році озимою та яровою

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4532, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2, 5, 6.
[2] Там же, ф. Р-180, оп. 2, спр. 15, арк. 498.
[3] Донецький облпартархів, ф. 4343, оп. 1, спр. 11, арк. 10.

пшеницею, ячменем, кукурудзою та вівсом засіяли 45 проц. ріллі; середня врожайність зернових становила 21,8 цнт з га. Внаслідок цього громадська худоба була повністю забезпечена кормами, причому кількість лише великої рогатої худоби за семирічку з 1958 по 1965 рік збільшилася у 3,3 раза (з 1115 до 3696 голів). На фермах запровадили механізоване прибирання гною, доїння корів і роздачу кормів. Значна роль в зростанні комплексної механізації сільськогосподарського виробництва належить створеній 1962 року в селі групі Всесоюзного товариства раціоналізаторів і винахідників. До ради групи ввійшли слюсар М. Т. Іванченко, токар П. Т. Бородавкін, бригадир тракторної бригади № 2 В. Н. Пиріг та ін. Щороку впроваджується 10—18 рацпропозицій з ефектом у десятки тисяч карбованців.

Із зростанням виробництва збільшилися грошові прибутки артілі. Якщо в 1958 році валовий прибуток становив 605 тис. крб., то в 1965— 1188 тис. крб. Оплата одного людино-дня в 1965 році дорівнювала 4 крб. 56 коп. Наприклад, механізатори і доярки заробили по 120—150 крб. на місяць. Сім'я рядового колгоспника з городньої бригади О. П. Лобова за 1966 рік виробила 1664 трудодні і одержала 3328 крб. У 1967 році в господарстві здійснено перехід на грошову оплату праці. В середньому по колгоспу оплата людино-дня становила 5 крб. 6 коп., середньомісячна заробітна плата одного працюючого — 120 крб., а механізаторів до 170 крб. Збільшилися також відрахування на пенсії, утримання дитячих закладів, оплату відпусток і санаторно-курортного лікування. Малята колгоспників виховуються в дитячих яслах.

За досягнення високих виробничих показників у 1964 році колгоспові «Зоря» було присвоєно звання колективу комуністичної праці. У 1966 році колгосп нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Всенародним визнанням вкладу трудящих Мар'янівки у справу комуністичного будівництва було нагородження колгоспу «Зоря» на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС[1]. Всі трудомісткі процеси в артілі — оранка, посів, збирання врожаю, переробка зерна, підготовка кормів, прибирання корівників та багато інших — повністю механізовано. В 1969 році у колгоспі працювало 26 тракторів, 6 зернових комбайнів, 23 автомашини, 126 електромоторів загальною потужністю 1202 квт. За рік тільки на виробничі потреби використано півтора млн. квт.-год. електроенергії. Обсяг виробленої продукції неухильно збільшується. Її загальна вартість в 1969 році становила 1875 тис. крб. Зернових зібрано 34 тис. цнт, більше як від тисячі корів надоєно 25 тис. цнт молока, м'яса вироблено 2,5 тис. цнт. Готуючи гідну зустріч ленінському ювілеєві, колгосп «Зоря» вже у 1969 році виконав п'ятирічне завдання продажу державі м'яса, а в квітні 1970 року — молока.

Успіхи, досягнуті трудівниками села у розвитку економіки колгоспу,— результат самовідданої праці його членів. Кожний сьомий мар'янівець, який бере участь у виробництві, має урядові нагороди. За високі врожаї сільськогосподарських культур та успіхи у тваринництві орденом Леніна нагороджено бригадира рільничої бригади М. В. Попова, колгоспника Т. Л. Климова, колгоспниць Н. І. Бугрову, М. І. Лебедєву, зоотехніка В. Ф. Романчук. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні колгоспники І. М. Вирич, Л. В. Мартинова, Г. П. Бокій. Свинарка Т. Г. Задорожна щорічно одержує від кожної свиноматки по 19—20 поросят. Комуністку Задорожну, обрану 1967 року членом Донецького обкому КП України, нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Ланки О. Я. Андрєєвої та М. Т. Лисуренко виростили в 1968 році по 740—780 цнт кормових буряків і одержали по 23—24 цнт соняшнику з кожного га. Добре працюють комбайнери Ф. А. Бураков і В. Г. Лучко, шофер М. Д. Савельченко, тракторист М. Н. Кравчук, доярка Н. І. Лобова та багато інших. Великим авторитетом і повагою серед хліборобів користується голова колгоспу І. П. Ломако — Герой Соціалістичної Праці, кавалер двох орденів Леніна, трьох

[1] Газ. «Правда», 22 жовтня 1967 р.

орденів Трудового Червоного Прапора, а також кількох бойових медалей. Він — депутат Верховної Ради СРСР 5, 6, 7-го скликань. Його нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Ломако був членом комісії по підготовці нового Примірного Статуту колгоспу, делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників. Він — член республіканської, обласної та районної рад колгоспів. За доблесну працю на ознаменування 100-річчя від дня народження В. І. Леніна 67 мар'янівців нагороджено ювілейними медалями.

Вирішальний внесок в економічне зростання колгоспу, розвиток села внесла первинна партійна організація, що в 1970 році налічувала 61 члена і 2 кандидати у члени партії. Дві третини парторганізації — це механізатори, тваринники, рільники. Наслідуючи приклад комуністів, старанно працюють молоді колгоспники, в авангарді яких — комсомольці. На фермах, у полі, в механізованих ланках трудяться понад 50 членів ВЛКСМ.

За роки Радянської влади невпізнанно змінилося село. З невеликого хутора воно виросло в соціалістичне агромістечко. У 1959 році на партійних зборах було розглянуто питання про перспективу розвитку села. 1960 року почав здійснюватися генеральний план забудови і благоустрою Мар'янівки, розроблений Донецьким відділенням «Діпромісто». Насамперед збудовано типову двоповерхову школу з просторими класними кімнатами і навчальними кабінетами. Через 2 роки восьмирічну школу реорганізовано на середню. В центрі села споруджено будинок культури, будинки сільради, правління колгоспу, відділення зв'язку і телефонну станцію, універмаг «Юність», 3 магазини, кафе «Зірочка» на 48 місць, дитячий садок-ясла на 150 місць, двоповерхове приміщення шкільного інтернату, пекарню з кондитерським цехом. На околиці села збудовано світлі приміщення лікарняного містечка з стаціонарним відділенням на 50 місць. Будівельники подбали про житло для колгоспників. Виросли нові вулиці, де споруджено 275 житлових будинків, 4 двоповерхових багатоквартирних будинків для спеціалістів колгоспу та інтелігенції села. Заасфальтовано вулиці і 3 тис. кв. м тротуарів. Осторонь Мар'янівки виросли нові тваринницькі ферми, майстерні, гараж, сховища. Під'їзди до виробничих об'єктів і складів заасфальтовані, до ферм прокладено водо- і газопроводи. Майстерні обладнано верстатами, сучасною апаратурою і електроприладами. Будівельні роботи здійснює спеціальна бригада з 40 чоловік, укомплектована мулярами, штукатурами, теслярами, сантехніками.

Усі будинки Мар'янівки повністю електрифіковано й газифіковано, половина — має водопровід і каналізацію. Головний комітет Виставки досягнень народного господарства СРСР на всесоюзному огляді-конкурсі на кращу забудову і благоустрій радгоспних та колгоспних селищ у 1968 році нагородив колгосп «Зоря» дипломом 1-го ступеня.

Рік у рік зростає добробут жителів села. Тільки в магазинах Мар'янівського сільського споживчого товариства у 1969 році продано товарів на 669 тис. крб. В особистому користуванні мар'янівців 1969 року було 13 легкових автомобілів, 23 мотоцикли, понад 500 телевізорів і радіоприймачів.

У селі трудяться 60 лікарів, учителів, агрономів, зоотехніків, працівників культури та ін. представників інтелігенції. Висококваліфікованими спеціалістами зарекомендували себе агроном М. О. Бодрухін, зоотехнік М. І. Романчук, економіст-плановик В. М. Галушко та ін. Великою повагою серед односельчан користуються вчителі О. І. Харкунов, Т. Ф. Ломако, О. О. Дюк, фельдшер К. І. Морозов, головний лікар Г. М. Лобінцев, хірург І. О. Мартиненко, бібліотекар В. П. Морозова.

В середній школі в 1969/70 навчальному році набували знання 257 учнів. Тут працювало 20 учителів. Частина випускників школи продовжує навчання у вищих та середніх спеціальних учбових закладах, професійно-технічних училищах. У 1969 році в технікумах та інститутах навчалося 24 вихованці школи. Щороку в господарстві працюють курси підвищення кваліфікації механізаторів, шоферів, тракто-

ристів, рільників. Тут навчаються майже всі колгоспники. Вони вивчають передові методи праці, досягнення науки.

У сільській бібліотеці в 1969 році налічувалося понад 10 тис. прим. книжок. 650 мар'янівців — її постійні читачі. Крім того, в крамниці споживчої кооперації щорічно купують книжок на 4 тис. крб. І майже на таку ж суму — поза селом і за передплатою.

У сільському будинку культури часто виступають артисти Донецького обласного драматичного театру, філармонії, естрадні оркестри. В селі споруджено стадіон, є футбольна та волейбольна команди, працює стрілецький гурток. Велосипедисти багато разів завойовували призи на обласних змаганнях. Обліковець садової бригади А. Ф. Левикін — майстер спорту, чемпіон УРСР 1966 року з шашок республіканського товариства «Колгоспник». У побут мар'янівців входять такі нові свята та звичаї, як посвята в почесні хлібороби, урочисті проводи на пенсію. Урочисто відзначається тут день тваринника, на якому колгоспники підбивають підсумки соціалістичного змагання, кращим трудівникам вручають цінні подарунки.

Важливу роль в організації господарського, культурного і громадського життя села відіграє сільська Рада депутатів трудящих. На її бюджеті—середня школа, будинок культури, бібліотека, ветеринарна лікарня Мар'янівки. На сесіях та засіданнях виконкому Ради депутатів трудящих депутати заслуховують звіти про господарську діяльність колгоспу, роботу школи, лікарні, про хід благоустрою села та ін. 16 березня 1969 року до Мар'янівської сільської Ради обрано 45 депутатів, серед них від Мар'янівки — 10, в т. ч. доярку К. Н. Затулу, ланкову З. З. Лещинську, колгоспницю М. Т. Лисуренко, листоношу В. А. Трофімцеву, вчителя О. І. Харкунова. Головою сільради знову обрано М. Д. Лепехову, яка очолює її понад 10 років.

В Мар'янівці, побували делегації трудящих європейських соціалістичних країн, Демократичної Республіки В'єтнам, Корейської Народно-Демократичної Республіки, Алжіру, Об'єднаної Арабської Республіки, журналісти з Німецької Демократичної Республіки та Італії, делегація прогресивної студентської молоді Індії. Вони наочно переконуються в тому, як за роки Радянської влади зросло і розвинулося нове соціалістичне село, трудівники якого успішно здійснюють величні плани комуністичного будівництва.

В. Ф. МОЖЕНКО, О. С. ФІЛОНЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ МІСЬКОЇ, СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД СТАРОБЕШІВСЬКОГО РАЙОНУ

КОМСОМО́ЛЬСЬКЕ (до 1949 року — селище Каракуббуд) — місто районного підпорядкування, розташоване на річці Кальміусі, за 56 км на південний схід від Донецька і за 16 км від районного центру Старобешевого. Населення — 15 787 чоловік.

Там, де тепер виросло місто, наприкінці XIX ст. був степ. Між селами Каракубою, Андріївкою, Стилою і хутором Вонарховим землі майже не оброблялися, бо на поверхню виходили поклади вапняків, з яких місцеві жителі випалювали вапно. Перші відомості про те, що в долині річки Кальміусу, поблизу с. Каракуби (нині с. Роздольне), знайшли «гірський вапняк», були опубліковані 1833 року геологом І. Іваницьким. Дальше вивчення корисних копалин вченими-геологами Н. І. Лебедєвим, С. В. Кумпаном, К. І. Лисициним, Л. І. Лутугіним та ін. (їх праці опубліковані в 1909 році) показало, що тут є значні родовища флюсового вапняку — сировини, потрібної для металургії.

Але промислова розробка їх почалася вже після Великої Жовтневої соціалістичної революції, особливо в період соціалістичної індустріалізації. 1930 року радянські вчені організували широке геологічне дослідження району залягання Каракубського родовища вапняків, а через 3 роки тут почалося будівництво рудників для видобутку флюсів відкритим способом. На лівому березі Кальміусу, в районі Жеголівської балки, там, де вапняки виходять на поверхню, спорудили перший рудник. У 1933—1934 рр. було одержано перші 100 тис. тонн вапняку. Наприкінці 1934 року прокладено залізницю довжиною 33 км, яка сполучила станцію Кутейникове з будівельним майданчиком. Коли розпочалося будівництво рудників, виникло робітниче селище, яке до 1949 року називалося Каракуббуд. 1939 року тут почалося будівництво дробильно-збагачувальної фабрики і механізованого кар'єру. Видобуток вапняку на 6 рудниках в той час становив уже 1,6 млн. тонн.

Дитяча залізниця у Комсомольському. 1967 р.

Вулиця Леніна у Комсомольському. 1969 р.

Під час Великої Вітчизняної війни, коли Каракуббуд був окупований, на околиці селища Чкаловського (нині район міста) гітлерівці влаштували табір військовополонених. Тут по-звірячому закатували, розстріляли й закопали живими 6630 чоловік. Після війни на цьому місці встановлено пам'ятник.

Хоробро билися в лавах захисників Радянської Вітчизни жителі селища. В ніч з 26 на 27 вересня 1943 року в десантному човні під шквальним вогнем ворога В. Т. Цись переправлявся на західний берег Дніпра в районі села Любеча Чернігівської області. У його човен влучив снаряд. Опинившись по шию в крижаній воді, боєць, тримаючи над головою зброю, просувався до берега. Разом з першим десятком героїв, долаючи завісу шаленого ворожого вогню, він кинувся в атаку і увірвався у ворожі траншеї. Закріпившись на правому березі, бійці забезпечили переправу інших підрозділів. В. Т. Цисеві було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Мужній солдат і тепер живе у місті Комсомольському.

З перших днів війни пішов на фронт дев'ятнадцятирічний будівельник Д. В. Щецура, який також виявив сміливість у боях. Під вогнем ворога з групою 15 чоловік він форсував річку Південний Буг біля села Дмитрівки на Вінниччині. Відважні воїни почали бій з переважаючими силами гітлерівців, щоб забезпечити переправу інших підрозділів полку. Д. В. Щецуру було удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

У післявоєнні роки було введено в експлуатацію дробильно-збагачувальну фабрику № 1, що стала комплексно механізованим підприємством. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна трудівники видобули тут понад план 200 тис. тонн вапняку.

На місто-сад перетворилося за останні роки Комсомольське. Вулиці прикрашають тополі, акації, каштани, троянди. Територія міського

Вічний вогонь біля пам'ятника на братніх могилах у м. Комсомольському. 1969 р.

парку займає 25 га. Засаджений вербами берег ріки Кальміусу. Озеленено берег Комишеваського водосховища на площі 100 гектарів.

Добре організовано медичне обслуговування населення. Є лікарняне містечко для стаціонарного лікування на 200 ліжок, поліклініка, дитячий протитуберкульозний санаторій, профілакторій. Створено медичні пункти у цехах підприємств, в школах. У системі охорони здоров'я працює 350 медичних спеціалістів.

У школах міста вчаться понад 4 тис. дітей. Їх навчають 240 учителів. Працює вечірня середня школа, музична школа. 1961 року у місті було відкрито індустріальний технікум. Кваліфікованих робітників кількох професій готує для тресту «Вогнетривнеруд» Міністерства чорної металургії СРСР технічне училище, засноване 1966 року.

Центром культурного життя міста є Палац культури ім. В. І. Леніна. Тут працюють хорові вокальні, драматичні, танцювальні, естрадні гуртки, духовий оркестр, ізостудія, кінофотогурток та інші. У Комсомольському виходить газета «Слава труду».

КОМУНА́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Оленівка. Населення — 1188 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кам'янка і Піщане.

Центральна садиба радгоспу «Гірник» міститься у Комунарівці. Спеціалізується радгосп на виробництві продуктів тваринництва. Посівна площа господарства становить 8489 га, пасовиськ — 1189 га, саду — 159 га. 9 трудівників відзначено урядовими нагородами. Серед них зоотехніку радгоспу П. С. Федорченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці; 2 чоловіки мають орден Трудового Червоного Прапора.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека. Є дитячі ясла і садок. Більшість будинків у Комунарівці газифіковано.

Засновано Комунарівку у 1928 році переселенцями з с. Стили цього ж району. 1930 року створено радгосп ім. Фрунзе (пізніше — «Металіст»), 1932 року з нього виділилося самостійне господарство — радгосп «Гірник».

КУМАЧО́ВЕ (до 1960 року — Покрово-Киреєве) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Кутейникове. Населення — 2094 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Берестове, Вишневе, Воровське, Глинки, Кам'янка, Культура, Лужки, Побєда, Світлий Луч, Шевченко, Широке.

На території Кумачового розміщена центральна садиба найбільшого у районі господарства — колгоспу «Родина», який має 5065 га орної землі, 808 га пасовиськ, 67 га саду. Основний напрям — виробництво зерна і продуктів тваринництва. Розвинуте птахівництво. У 1968 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 425,3 цнт молока, з кожного га посіву зібрано 27,3 цнт зернових. В артілі трудиться бригадир тракторної бригади Герой Соціалістичної Праці І. В. Просандєєв. Всього нагороджених за трудові досягнення в колгоспі 10 чоловік, в т. ч. 2 відзначені орденом Трудового Червоного Прапора. Колектив колгоспу переміг у соціалістичному змаганні за гідну зустріч 100-річчя від дня народження В. І. Леніна і був нагороджений Ленінською ювілейною почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

У Кумачовому — середня школа, палац культури, бібліотека. Функціонує лікарня.

Перші поселенці осіли тут у 1740 році. На початку 1918 року обрано волвиконком (голова — О. Л. Попов. Весною 1919 року він загинув від рук місцевих куркулів).

НОВОЗА́Р'ЇВКА (до 1946 року — Жуки) — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Каракуба. Населення — 1624 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Бурне, Веселе, Войкове, Грабове, Зелене, Зернове, Кашти, Колоски, Ленінське.

Радгосп «Бешівський», центральна садиба якого розташована у Новозар'ївці, має 11 201 га орної землі. Основний виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте садівництво. 13 передовиків мають урядові нагороди, в т. ч. орденом Леніна відзначені колишній директор радгоспу Г. П. Свинухін і доярка Н. І. Смирнова.

На території села — середня школа, бібліотека, палац культури, дитячі ясла і садок. Є лікарняне містечко. Працюють їдальня, пекарня, 12 магазинів, побутові майстерні.

Новозар'ївка заснована у 1897 році. Радгосп «Бешівський» створено у 1928 році.

НОВОКАТЕРИ́НІВКА (до 1917 року — Прохорове) — село, центр сільської Ради. Розташована на березі невеликої річки Осикової (притоки Кальміусу), за 7 км на південний схід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Каракуба. Населення — 610 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Берегове, Петрівське, Підгорне, Прохо-

рівське, Ребрикове, Родникове, Строїтель, Шевченко, Шмідта.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, посівна площа якого становить 3061 га. Провідні галузі господарства — вирощування зернових, виробництво продуктів тваринництва. Розвинуте також овочівництво. У 1968 році трудівники артілі зібрали з кожного га посіву по 34,5 цнт озимої пшениці. Серед чотирьох передовиків, відзначених урядовими нагородами, орден Леніна має колишній голова колгоспу А. Г. Бицань.

У Новокатеринівці — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий комбінат. Є кравецька майстерня, 2 магазини.

Засноване село у 1857 році.

На території с. Родникового виявлено кілька поховань доби бронзи.

НОВИЙ СВІТ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташований за 10 км на північ від районного центру. Залізнична станція. Населення 11 395 чоловік.

Селище виникло у 1954 році, коли почалося будівництво Старобешівської ДРЕС ім. В. І. Леніна. У Новому Світі — 3 школи (середня, восьмирічна і школа-інтернат). У 1959 році відкрито вечірній енергетичний технікум і міське професійно-технічне училище № 79, в якому навчаються 700 чоловік. У селищі побудовано палац культури на 500 місць, є публічна бібліотека. Функціонують лікарня, 3 медпункти; для маленьких громадян зведено двоє дитячих ясел, 2 дитячих садки і дитячий комбінат. Тут працюють 18 магазинів, 4 їдальні, кафетерій. У селищі — 2 готелі, комбінат побутового обслуговування, 2 перукарні. Висаджено парк, розбито сквер.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км на північ від районного центру і за 3 км від залізничної станції Новий Світ. Населення — 752 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Андріївка, Бирюки, Вербова Балка, Вознесенка, Горбатенко, Красна Поляна, Михайлівка, Новодвірське, Світле, Чумаки.

Колгосп ім. Фрунзе, центральна садиба якого розташована в Олександрівці, має 3490 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території Олександрівки — початкова школа, клуб на 300 місць, бібліотека, якій присвоєно звання бібліотеки відмінної роботи.

Село засноване у 1922 році переселенцями з с. Олександринки Волноваського району.

ОСИ́КОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Осиковій, за 20 км на схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Кутейникове. Населення — 1568 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Чапаєва, посівна площа якого становить 4607 га, в т. ч. 150 га зрошуваної. Переважають виробництво зерна і продуктів тваринництва. За трудові досягнення 27 колгоспників відзначені орденами і медалями, в т. ч. 2 — орденом Трудового Червоного Прапора.

На території Осикового — восьмирічна і початкова школи, 2 клуби, бібліотека. Функціонують 2 фельдшерсько-акушерських пункти. Працюють 5 магазинів, кравецька майстерня.

Осикове заснували у 1907 році переселенці з с. Скосверського (тепер Шахтинського району Ростовської області).

РОЗДО́ЛЬНЕ (до 1946 року — Великокаракуба) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південь від районного центру і за 12 км від залізничної станції Каракуба. Населення — 3231 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Абрикосове, Василівка, Гречкине, Краснопілля, Новомихайлівка, Сонцеве.

Радгосп «Каракубський», центральна садиба якого міститься у Роздольному, має 2940 га посівної площі. Вирощуються переважно овочі, розвинуте молочне тваринництво.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла і садок. Функціонує лікарня.

Роздольне засноване у 1780 році переселенцями з с. Аргіна (Крим).

На околиці Роздольного виявлено рештки поселення доби неоліту, міді — бронзи. Тут же збереглися рештки поселення салтівської культури.

СТИ́ЛА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Мокрої Волновахи, за 18 км на південний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Оленівка. Населення — 3160 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Кипуча Криниця і Петрівське.

На території Стили розміщені центральні садиби колгоспів «Іскра», ім. Леніна, ім. Дзержинського. Ці господарства мають 8577 га орної землі, в т. ч. 397 зрошуваної, 206 га саду. 34 передовики нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — колишній голова артілі «Іскра» К. Г. Крат і бригадир рільничої бригади колгоспу ім. Леніна Ф. К. Федоров. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено 4 чоловіка.

У селі — середня школа, бібліотека, будинок культури на 400 місць. Функціонують лікарня, зооветеринарна дільниця. Працюють 10 магазинів, побутовий комбінат.

Стила заснована у 1780 році греками з кримського села Стили. Уродженець села І. К. Васильєв брав участь у повстанні на броненосці «Потьомкін», був арештований і страчений. Проти денікінців тут діяв місцевий загін під командуванням П. С. Кал'янова. У 1920 році у боротьбі з бандитизмом відзначився загін під командуванням А. Д. Малая.

ТЕЛЬМАНІВСЬКИЙ РАЙОН

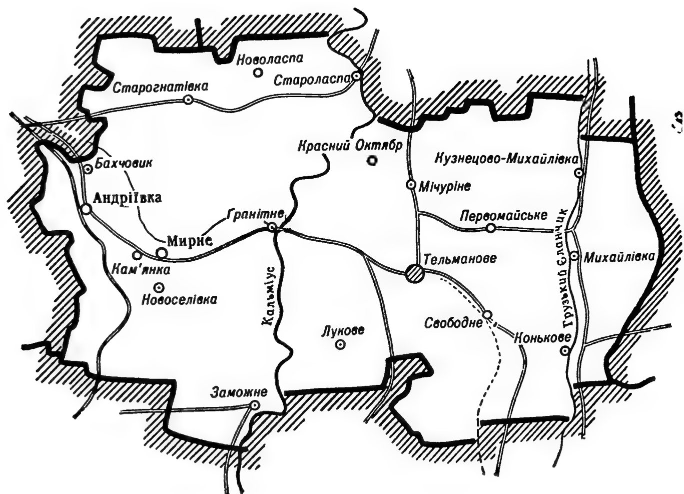

ТЕ́ЛЬМАНОВЕ

Тельманове (до 1935 року Остгейм) — село, центр сільської Ради депутатів трудящих. Розташоване на півдні Донецької області за 35 км від залізничної станції Карань і за 76 км від обласного центру. Сільраді підпорядковані села Біла Криниця, Дерсове, Зернове, Свободне, Чумаки і Ясинівка. Населення — 2729 чоловік. Тельманове — центр району, площа якого — 1341 кв. км. Населення — 41,3 тис. чоловік, у т. ч. міського — 6,5 тис., сільського — 34,8 тис. У складі району — 2 селищні та 12 сільських Рад, яким підпорядковано 64 населені пункти. Тельманівському району належить одне з провідних місць у Донецькій області по виробництву сільськогосподарської продукції. Орної землі у районі — 99,2 тис. га. В 3 радгоспах і 18 колгоспах вирощують пшеницю, кукурудзу, ячмінь, просо, овес, соняшник, овочі та кормові культури. Тут працюють 8 промислових підприємств, найбільшим з яких є Каранські кар'єроуправління та автопарк з загальною чисельністю робітників 1345 чоловік. Валова продукція промислових підприємств у 1968 році становила 10 млн. 970 тис. крб. У районі 8 лікарень, 31 фельдшерсько-акушерський пункт, 2 оздоровчі пункти, 8 аптек. Працюють 44 загальноосвітні школи, у т. ч. 10 середніх, 17 восьмирічних, 14 початкових і 3 школи робітничої та сільської молоді. З культурно-освітніх закладів є будинок культури, будинок піонерів, 30 сільських клубів і палаців, 47 бібліотек з книжковим фондом 277 тис. примірників.

Для освоєння багатих земель узбережжя Чорного й Азовського морів, приєднаних до Росії внаслідок воєн з Туреччиною (1768—1774 і 1787—1797 рр.), царський уряд запросив іноземних колоністів. У 1822—1824 роках 46 тис. десятин землі на території Війська Донського одержали німці-меннонітi, прусські й баденські вихідці, заснувавши тут 27 колоній. 1835—1852 рр. на ці землі переселилося ще 145 німецьких родин, які утворили 5 сіл. Незабаром з'явилося 17 нових поселень, і серед них — колонія Остгейм. Спочатку в ній було 38 дворів, розташованих у степу, за 12 км від лівого берега річки Кальміусу в балці Харцизькій[1]. Царизм праг-

[1] А. Клаус. Наши колонии. СПб., 1869, стор. 150, 151, 172.

Передові трактористки колгоспу «Зоря» сестри Галя та Віра Єфанови. Свободне, 1968 р.

нув перетворити колоністів на опору в здійсненні своєї внутрішньої політики. Водночас поселенці розглядалися як певна економічна сила для освоєння південних степових районів Росії і проникнення в ці райони торгового капіталу. А серед прибулих емігрантів-меннонітів було чимало заможних сімей.

Переселенці, крім землі, дістали особливі привілеї і пільги: 10 років не сплачували податків, їм було дозволено «заводити фабрики», «вступати в торгівлю», варити пиво тощо. Крім того, всі вони назавжди звільнялися від військової служби, користувалися правом вільного віросповідання, самоврядування і власної юрисдикції[1]. Остгейм як адміністративно-територіальна одиниця до 1887 року входив до Міуського округу Області Війська Донського. Потім село підпорядкували Таганрозькому округу, в його складі воно перебувало аж до 1920 року. Сільський приказ — адміністративна й виконавча влада — складався з старости (шульца) і двох засідателів (байзіцерів), які обиралися на сході всіх жителів строком на 2 роки[2]. Громадські справи в колонії вирішувались також на сході, в якому брали участь усі власники дворів. Основним заняттям поселенців було землеробство й тваринництво, а разом з ними тютюнництво, садівництво й шовківництво. Як і інші іноземні колоністи, вони одержали в особисте спадкове користування по 65 десятин землі на двір.[3] Найзаможніші з них поступово захоплювали ще й вільні і т. зв. запасні землі, перетворюючись на великих землевласників, в господарствах яких широко застосовувалась наймана праця. Сюди йшли найматися бідняки з сусідніх російських та українських сіл: Старих Садків, Конькового, Греко-Олександрівки та ін., а також з північних губерній України і центральних губерній Росії. Дехто з заробітчан осідав у селі. Поряд з добротними будинками багатих з'являлись хатини бідняків. Уже за переписом 1897 року в Остгеймі налічувалось 43 двори і 358 чоловік населення, з яких 273 були німці, а 85 — росіяни і українці-батраки, що прийшли в колонію з інших сіл і областей (не рахуючи сезонних). Всі жителі села мали понад 8 тис. десятин землі, яка дуже нерівномірно розподілялась між окремими дворами. Так, Клинк мав 475 десятин, Кравтер близько 700, а Принц — 3 тис. В цих господарствах працювало 50 і більше наймитів[4].

Багаті господарі будували промислові підприємства, млини, маслоробні, відкривали торговельні підприємства. Зростанню товарного господарства, швидкому розвиткові капіталістичних відносин в колонії Остгейм сприяло її вигідне географічне положення: село розташоване між Маріуполем і Таганрогом, поблизу Юзівки, де багаті колоністи продавали худобу, свиней, зерно. З 1906 року в Остгеймі був поштовий відділок Олександрівської волості Таганрозького округу.

Поглибленню класової нерівності серед колоністів великою мірою сприяла сама система меннонітського землеволодіння, що базувалось на принципі неподільності господарства. Право на спадщину мав тільки один член сім'ї, найстарший або найменший син. Решта синів залишалась без землі й мусила орендувати її в заможних братів, чи шукати заробітку в іншому місці. Органи місцевого самоврядування всіляко підтримували реакційні ідеї національної винятковості і релігійних традицій, щоб відвернути трудящих від революційної боротьби. Ці ідеї пропагувала й німецька меннонітська преса, зокрема, газети «Вестник», «Голос мира» та ін. Підтримував їх

[1] В. Ф. Крестьянинов. Меннониты. М., 1967, стор. 20—22.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 212.
[3] Мариуполь и его окрестности, стор. 107, 111, 113.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 11, спр. 595, арк. 232; спр. 596, арк. 123, 232.

і російський царизм. Все це гальмувало розвиток класової свідомості трудящих німців-меннонітів, заважало їм зблизитися з українськими і російськими батраками.

Напередодні першої імперіалістичної війни в селі налічувалося 52 господарства, з них 7 поміщицьких та куркульських, 25 — середняцьких, 20 — бідняцьких. Найбагатшими були брати Принци. Вони мали 5 тис. десятин землі й чимало великої рогатої худоби — близько 200 пар волів; понад 150 коней, по 3—5 тис. овець. Їм належало 3 пункти для приймання зерна (в Маріуполі, Волновасі й Карані), паровий млин, цегельно-черепичний завод та ін. В селі постійно проживало близько 100 батраків з сім'ями і сезонні наймити. В окремі роки сюди приходило на сезонні роботи по кількасот чоловік. Так, з Конотопського повіту Чернігівської губернії прибули й почали батракувати М. М. і С. М. Чернявські, Ф. К. Русакова. До 1917 року працювали на куркулів вихідці з Полтавщини М. Г. Вербець, Терещенки, І. П. Ісаєв, М. М. Чмуленко та багато ін. Безпросвітні злидні, голод, хвороби — такою була доля багатьох трудящих села. Медичної допомоги вони не одержували. Більшість мешканців, зокрема росіяни й українці, не знали грамоти, хоча в селі працювала школа[1]. Мало кому з дітей бідняків пощастило закінчити її.

Лютнева буржуазно-демократична революція мало що змінила в житті села. Влада, як і раніше, належала багатим колоністам. Органи місцевого самоврядування всіляко підтримували політику Тимчасового уряду і Центральної ради. Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції в Остгеймі проживало близько 450 чоловік, з яких понад половину становили бідняки й батраки. Більшість трудящого люду села вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді і проголошення Радянської влади. Але багатії вороже зустріли ленінський Декрет про землю. В селі точилася гостра класова боротьба. Щоб зберегти за собою якнайбільше землі, куркулі фіктивно ділили її між членами сім'ї, підвищували подвірні норми наділу[2]. А після конфіскації надлишків землі та інвентаря навесні 1918 року вони підкупили козаків з станиці Хомутовської для розправи над біднотою й батраками.

Війська австро-німецьких імперіалістів, що окупували Остгейм у квітні 1918 року, куркулі зустріли хлібом-сіллю і всіляко допомагали їм. Після того, як в кінці листопада 1918 року австро-німецькі інтервенти змушені були піти з села, сюди вдиралися білокозачі банди каледінців та денікінців. Контрреволюційні сили всіляко підтримували багаті німці-менноніти. Бідняки під керівництвом більшовиків піднялися на боротьбу за Радянську владу. На початку 1919 року група жителів села у складі 25 чоловік приєдналася до партизанського загону М. Т. Давидова, який діяв у Маріупольському повіті. Частина цієї групи — К. Ф. Чорномазов, І. П. Ісаєв та ін. згодом влились до 1-го Донського радянського повстанського полку, що ним командував Бондаренко[3]. Загін тричі наступав на Остгейм, де засіли шкуровці. Остаточно село стало вільним у січні 1920 року. Його визволили частини 4-го Донського полку. Створений у Старій Карані волосний революційний комітет вживав заходів для зміцнення Радянської влади і в Остгеймі. У березні 1920 року мешканці Остгейма і навколишніх сіл обрали Старокаранський волосний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів[4]. Коли почався наступ Врангеля і активізувалися контрреволюційні куркульські банди, волвиконком було розпущено. Замість нього знову організували військово-революційний комітет, який чимало зробив для мобілізації населення на боротьбу проти врангелівців та бандитських зграй.

Навесні 1921 року комуністи Старокаранського партосередку допомогли організувати в Остгеймі КНС, першим головою якого став Т. Г. Носиков, колишній слюсар заводу «Провіданс». Всього до КНС входило 18 бідняків, незабаром кількість його

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 187, спр. 620, арк. 19.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1202, оп. 2, спр. 32, арк. 149.
[3] Там же, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 232, арк. 16.
[4] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 295, 296.

членів зросла до 96 чоловік. У 1923 році в селі оформився самостійний партосередок з 4 чоловік. Першим секретарем його був Г. С. Регенбаум[1]. В квітні того ж року обирається сільська Рада. Їй підпорядкували 10 невеликих населених пунктів, найбільшим з них був Остгейм — тут проживало 354 чоловіка[2]. Першим головою Остгеймської сільради працював комуніст В. К. Юриков. Рада, партійний осередок разом з комнезамом організували трудящих на боротьбу з куркульством, розрухою й голодом, на відбудову сільського господарства, яка здійснювалася в умовах нової економічної політики партії на селі. 1926 року в Остгеймі налічувалось 92 господарства, з них 25 були бідняцькими, 52 — середняцькими, 15 куркульськими. Окремі німецькі господарства мали по 90 десятин землі (по 15 десятин на їдця)[3]. Куркулі будь-що прагнули впливати на середняків, а також на частину німецької бідноти. Дехто з них пролазив до органів влади, обіймав керівні посади, зокрема, в кооперації. Вороги агітували за виїзд до Канади, скликали таємні збори т. зв. емігрантів, розпалювали національну ворожнечу. Спільно з куркулями виступало й духовенство Остгеймської меннонітської общини. Завдяки роз'яснювальній роботі партосередку і КНС чимало трудящих німців зрозуміло, що еміграція — це злидні й поневіряння. Багато з тих, хто виїхав, повернулись згодом на батьківщину.

Після XV з'їзду ВКП(б) партійний осередок (1928 року він налічував у своїх рядах 11 комуністів) вів серед селян велику роботу, щоб залучити їх до колективних форм господарювання. З ініціативи комуністів і комсомольців (комсомольський осередок у селі оформився 1924 року, а через 3 роки об'єднував 23 чоловіка[4]) в 1928 році в Остгеймі організували комуну. Її очолив В. Ф. Терещенко. Серед перших членів комуни були П. В. Курінний, А. П. Шульга, брати Керасирови та ін.— всього 12 сімей, переважно бідняків, батраків і демобілізованих червоноармійців. Вже 1930 року в комуні разом з мешканцями сусідніх сіл налічувалось 1300 чоловік. Вона мала 15 142 га землі[5], близько 250 робочих коней і кілька десятків волів. Від держави Остгеймська комуна одержала 6 тракторів.

Під час колективізації землю, майно і інвентар куркулів було конфісковано і передано комуні, а 2 вітряки і паровий млин одержали в оренду Остгеймське сільськогосподарське товариство й комітет взаємодопомоги. Завдяки великій організаторській і масово-політичній роботі комуністів навесні 1933 року на базі комуни створюються 3 колгоспи. Згодом вони об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль (нині колгосп ім. XXII з'їзду КПРС). Держава допомогла господарству кредитами, технікою, а також кадрами механізаторів і організаторів колгоспного виробництва. На роботу до села прибув двадцятип'ятитисячник — робітник Маріупольського заводу ім. Ілліча Д. Р. Бесєдін, який віддав багато сил і енергії для зміцнення очолюваного ним колгоспу. В 1932 році була створена Остгеймська МТС. Спочатку вона мала лише 25 тракторів, а до 1935 року їх стало 79.

Зростала культура села. Важливу роль у цьому відіграла Остгеймська початкова трудова та школа лікнепу, організована 1924 року. В 1924/25 навчальному році лікнеп відвідувало 28 чоловік, а в наступному — 57. У початковій трудовій школі було 5 груп, 106 учнів, працювало 4 учителі. Викладання велося російською і німецькою мовами. Крім того, в селі відкрилась початкова школа з українською мовою викладання. З 1930 року в Остгеймі працювала німецька семирічка. Через рік її перевели в сусіднє село Корнталь (нині Зернове), а українська початкова школа була реорганізована в семирічну з українською і німецькою мовами викладання. З 1 січня 1935 року в Остгеймі почала виходити районна газета «Більшовик» тиражем 3 тис. примірників українською і німецькою мовами. Поліпшилось і медичне обслуговування населення. До 1933 року в Остгеймі був медпункт, де працювали фельдшер і ме-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 16, арк. 1.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1245, оп. 1, спр. 48, арк. 9.
[3] Там же, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 275, арк. 24.
[4] Донецький облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 197, арк. 65.
[5] Там же, спр. 330, арк. 176.

дична сестра. Тоді ж відкрито лікарню на 15 ліжок, медперсонал якої складався з лікаря, 3 медсестер і фельдшера. Медпункт перетворили на амбулаторію[1].

Наприкінці 1934 року утворено Остгеймський район. Село Остгейм стає районним центром, в 1935 році його перейменували на Тельманове на честь вождя німецького народу і видатного діяча міжнародного комуністичного й робітничого руху Ернста Тельмана. Районний комітет партії організував серед трудящих села — колгоспників, робітників МТС, молокозаводу й цегельного заводу — соціалістичне змагання за дострокове виконання народногосподарських планів. Тельманівський колгосп значно зміцнів, підвищилась культура землеробства, збільшились посівні площі, широко впроваджувалася механізація. МТС перед війною мала 135 тракторів, 65 культиваторів, понад 60 сівалок та багато іншого сільськогосподарського інвентаря. МТС обслуговувала 28 колгоспів з площею землі 43 159 гектарів. При ній готувались кадри механізаторів колгоспного виробництва: трактористи, комбайнери, шофери та ін. спеціалісти. Передові трактористи Остгеймської МТС Ланець, І. Л. Райковський у 1940 році добилися виробітку до 740 га на трактор. У 1936—1938 рр. в районі створили 32 комсомольсько-молодіжні стахановські ланки. Ланкові колгоспу Г. Левченко і Н. Дежинова завоювали першість у соціалістичному змаганні з Старокаранськими комсомольцями. Наступного року урожай зерна з гектара становив 19,4, а в 1940 році — 23 цнт. Збільшилась і оплата праці колгоспників. Хлібороби одержали по 5,2 кг зерна на трудодень. Велика увага приділялась розвиткові тваринництва. 1938 року в артілі налічувалось всього 85 голів великої рогатої худоби, а в 1940 році поголів'я худоби збільшилось: корів на 40 проц., свиней на 57, овець на 33 проц. Напередодні Великої Вітчизняної війни в колгоспі було 3 тваринницькі ферми і 2 птахоферми. Зросла продуктивність тваринництва. Так, за 10 місяців 1940 року господарство одержало понад 2200 літрів молока на фуражну корову, а передові доярки-стахановки — Ф. І. Сухорукова, М. Е. Романенко надоювали по 2500—3000 літрів від кожної корови. Зачинателями стахановського руху в Тельмановому були серед тваринників член партії О. Шевченко, серед механізаторів — К. Я. Ейхвальд. 1940 року в колгоспі ім. Сталіна спорудили став з водним дзеркалом близько 6 га, який використовувався для поливу і зрошення городів, а до весни 1941 року ще один став в балці Мокрій Каранці площею 10 га. Збільшилась площа зрошуваних земель.

Районна та сільська Ради депутатів трудящих приділяли велику увагу культурно-побутовому будівництву і благоустрою села. З'явились нові будинки, магазини, установи та інші соціально-культурні об'єкти. На засіданні бюро райкому партії від 31 грудня 1940 року, наприклад, розглядалося питання про зведення в Тельмановому Будинку Рад, тут мали працювати всі районні організації, частина яких містилась в Старій Карані. Почалося будівництво шосейного шляху Тельманове—Стара Карань і залізобетонного мосту через річку Кальміус, що мало велике господарське значення. Завершити ці об'єкти планувалось на 1 липня 1941 року. Почали будувати нову школу. 1939 року семирічну школу перетворили на середню. Працював клуб і при ньому бібліотека з книжковим фондом 10 тис. прим. У Тельманівській партійній школі з німецькою мовою викладання підвищували свій політичний рівень радянські і партійні працівники району.

З початком Великої Вітчизняної війни робочі місця чоловіків, що пішли на фронт, заступили жінки, підлітки й старики. Всі дорослі і молодь рили окопи, протитанкові рови на оборонних рубежах і підступах до села. Коли наблизився фронт, в глибокий тил країни евакуювали установи, техніку МТС, колгоспну худобу. Виїхало й багато жителів села.

13 жовтня 1941 року Тельманове захопили німецько-фашистські війська[2]. Відразу почались розправи над комуністами та радянськими активістами. Разом

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-3237, оп. 1, спр. 1, арк. 11, 15.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 384.

з поліцаями есесівці шукали молодь, щоб вивезти її до Німеччини. Тих, хто ухилявся, били й розстрілювали на місці. Так загинули М. Горобець і С. Стьопочкін. Близько 20 російських і українських сімей з дітьми фашисти вигнали з села, а в їхні будинки поселили сім'ї німецьких офіцерів і поліцаїв. Та, незважаючи на терор, населення саботувало розпорядження гітлерівців, ховало хліб, худобу, ризикуючи життям, рятувало поранених і військовополонених. У цій благородній справі тельманівцям допомагала мешканка Маріуполя М. А. Солдатова. Десятки тельманівців, що показали на фронтах зразки відваги й героїзму, були нагороджені орденами та медалями. Серед них учасник оборони Ленінграда Т. Ю. Манухін, удостоєний орденів Леніна, Слави 2-го ступеня, Червоної Зірки; С. І. Добарін, К. С. Кобець, С. В. Гальченко, С. П. Чала та багато інших.

З величезною радістю зустріли жителі села 9 вересня 1943 року своїх визволителів — частини 367-ї стрілецької ордена Червоного Прапора і ордена Суворова 2-го ступеня дивізії під командуванням генерал-майора О. Х. Юхимчука. Серед воїнів був і житель села І. К. Раєвський. У боях за село загинуло близько 70 радянських солдатів і офіцерів. У пам'ять про них в Тельмановому встановлена скульптура бійця, а біля будинку культури зведено монумент «Батьківщина-мати». У вересні—жовтні 1943 року відновили свою роботу сільська Рада, партійні організації, які очолили боротьбу трудящих за відбудову і дальший розвиток економіки й культури села. За роки окупації німецькі загарбники вщент зруйнували його. Вирубали чудові алеї, парки і сквери, в школі спалили парти і влаштували там бойню. Відступаючи, гітлерівці висадили в повітря молокозавод, спалили паровий млин та ін. споруди. Величезних збитків заподіяли фашисти господарству колгоспу. Майже всі тваринницькі ферми було зруйновано, а худобу знищено чи вивезено до Німеччини. Не вистачало тракторів, автомашин та іншої техніки. В господарстві залишилось всього 10 коней і 14 волів. Посівний матеріал зі станції Карань доводилось носити на плечах, а землю — орати коровами. В 1944 році колгосп мав 3 тис. га землі; 4 рільничі, городню й садівничу бригади[1]. Працівники МТС швидко відремонтували 27 тракторів, що дало змогу колгоспникам вчасно закінчити восени сівбу і зорати поле на зяб. Багато сил й енергії для відродження МТС і зміцнення її матеріально-технічної бази доклав директор комуніст П. Ф. Тодуров. У 1946 році машинний парк МТС уже налічував 80 тракторів, 28 комбайнів, 40 культиваторів, 20 сівалок та іншу техніку.

За 5 повоєнних років було повністю відновлено економіку колгоспу і МТС. В селі збудували нову школу, клуб, лікарню, їдальню, магазини, будинки. Почав діяти молокозавод та ін. 1948 року Тельманівська артіль мала вже 350 голів великої рогатої худоби, 400 овець, 200 свиней і 60 коней. Рік у рік збільшувалась площа посіву зернових, овочевих культур, садів і виноградників. Урожайність зернових досягла в 1948 році 20,9 цнт з га. Грошові прибутки колгоспу становили 482,7 тис. крб. Артіль придбала 3 автомашини, було побудовано невелику електростанцію, що дало можливість механізувати деякі процеси виробництва, полегшити працю колгоспників. У мобілізації трудящих на відбудову зруйнованого господарства значну роль відіграла газета «Більшовик» — орган Тельманівського РК КП(б) України і районної Ради депутатів трудящих. У 1952—1953 рр. до сільгоспартілі ім. Сталіна були приєднані сусідні колгоспи. В укрупненому господарстві налічувалось 1124 голови великої рогатої худоби, 767 свиней, 1055 овець, 3718 голів птиці і 150 бджолиних сімей. Щоб посилити партійне керівництво, рішенням бюро Тельманівського райкому КП(б) України в 1960 році в колгоспі було створено партком. Секретарем його обрали досвідченого комуніста, вмілого організатора П. Ф. Тодурова. Незабаром артіль стала зразковим господарством: тут узагальнювали, пропагували й застосовували досвід передовиків і здобутки сільськогосподарської науки. 1961 року колгоспники зібрали пересічно по 29,7 цнт з площі всіх зернових, а бригада Ф. М. Чернявського виростила по 37,7 цнт зерна на площі 408 га. В 1960 і 1961 рр. колгосп був учас-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 578, оп. 3, спр. 10, арк. 12; спр. 182, арк. 62.

ником Виставки досягнень народного господарства СРСР. За успішний розвиток тваринництва комітет ради Виставки вручив почесний диплом передовому господарству; бригадира рільничої бригади Ф. М. Чернявського нагороджено малою золотою медаллю, голову колгоспу В. Ф. Терещенка — великою срібною.

Новий житловий масив в Тельмановому. 1969 р.

Важливе значення для подальшого розвитку Тельманового мали постанови березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду партії, які відкрили перед трудівниками села нові можливості щодо піднесення сільськогосподарського виробництва і культури землеробства. Боротьбу за втілення цих постанов у життя очолила партійна організація колгоспу, що об'єднувала в своїх рядах 87 комуністів. Більшість з них — 68 чоловік — працювали безпосередньо в сфері матеріального виробництва. Учасник Вітчизняної війни, член КПРС, почесний хлібороб району Г. Ф. Гнєздилов уже понад 20 років працює комбайнером. Він щороку збирає по 270—300 га зернових і досягає найвищого в колгоспі намолоту зерна з гектара. Його праця відзначена в 1966 році урядовою нагородою — орденом «Знак Пошани». Комуніст І. П. Кантор у 1967 році виорав 1582 га замість передбачених планом 950 га. Члени КПРС шофер В. І. Небера, електрослюсар А. Я. Шевченко — ударники комуністичної праці. Під керівництвом партійної організації в колгоспі виросло чимало чудових майстрів сільськогосподарського виробництва. Серед них ветеран праці В. Ф. Терещенко, який, незважаючи на свої 70 років, успішно трудиться на свинофермі, свинарки Є. І. Мохналь, К. В. Пищевят, пташниці К. Д. Гашилик і К. Д. Клиса, механізатори колгоспу М. І. Клиса, І. О. Бороденко. Орденом Леніна нагороджені колишній директор МТС почесний громадянин Тельманівського району П. Ф. Тодуров і колишній голова колгоспу Д. Р. Бесєдін. Напередодні святкування 50-річчя Великого Жовтня М. Д. Спас присвоєно звання почесної доярки Тельманівського району. До бойових нагород доярки С. П. Чалої — медалей «За оборону Сталінграда» і «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» додалась нова — «За трудову доблесть». 12 років підряд односельчани виявляли їй високе довір'я, обираючи депутатом сільської Ради.

Завдяки героїчній праці колгоспників Тельманівська артіль ім. XXII з'їзду КПРС (названа так у 1962 році) стала великим механізованим, багатогалузевим господарством. За нею закріплено 6589 га землі, в т. ч. 6031 сільгоспугідь, з яких 5136 га орної. На кінець 1968 року в колгоспі було 2537 голів великої рогатої худоби, 3211 голів свиней, 6800 штук птиці. В 1965—1968 рр. господарство придбало в держави багато нових машин, що дало можливість підвищити рівень механізації виробничих процесів, у 1968 році в рослинництві він становив 96 проц., а в тваринництві — 70 проц. На полях колгоспу працювало 37 тракторів, 23 автомашини, понад 20 комбайнів тощо. Внаслідок механізації трудомістких процесів виробництва зросла продуктивність праці, підвищилась урожайність полів. Так, у 1968 році зібрали зернових по 24,7 цнт з га. Наступного року одержано 7520 тонн зерна, в т. ч. кукурудзи 3856 тонн, соняшнику 1646 тонн. 1967 року на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 372 цнт молока, 74,7 — м'яса. В дні всенародної підготовки до ленінського ювілею колгоспники артілі ім. XXII з'їзду розгорнули змагання за право одержати ювілейні медалі і грамоти. Кращих показників у виконанні планів і зобов'язань на ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна добилася механізована ланка кукурудзоводів Б. С. Ропацького, яка зібрала з площі 146 га по 41,2 цнт кукурудзи при плані 40 цнт. Ланка В. Ф. Павлова виростила по 28,7 цнт соняшнику на 112 га. В тваринництві кращих показників досягла свинарка Є. І. Котула

та ін. Усі вони змагалися за те, щоб кожний передювілейний день став днем ударної праці.

Набагато збільшились прибутки колгоспу. Якщо в 1965 році вони становили 1 млн. крб., то в 1967 році — близько 1,5 млн. крб. У 1968 році на культурні потреби колгоспу витрачено 64 876 крб., відраховано до пенсійного фонду 55 964 крб. і до неподільного — 154 510 крб. Неподільні фонди господарства на січень 1969 року становили 2067,8 тис. крб. Тільки з 1965 по 1969 рік в артілі споруджено 3 корівники, свиноферму, телятник на 200 голів, зерносховище, склад запчастин для механічної майстерні. Прокладено пішохідні доріжки на всі ферми. За цей же час відкрито спеціалізований магазин, зведено 2 будинки для механізаторів і 2 — для тваринників. В бригаді № 3 (с. Зернове) збудовано клуб із залом для глядачів на 200 місць, дитячі ясла.

75 тельманівців працюють на молокозаводі. Підприємство виробляє масло, вершки, сир. План 1968 року продуктивності праці виконано на 100,9 проц. Колектив заводу бере участь у змаганні за комуністичну працю. 18 робітникам, в т. ч. апаратниці В. М. Косарич, машиністу холодильних установок М. І. Вуйцику, начальникові паросилового господарства В. В. Чернотовичу присвоєно звання ударника комуністичної праці. Прагнучи гідно зустріти знаменну дату — 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, колектив молокозаводу взяв у 1969 році підвищені соціалістичні зобов'язання. За 9 місяців цього року було видано надпланової продукції на 132 тис. крб., продуктивність праці підвищилась на 5,9 проц., заощаджено 17 тонн палива, 47 тис. квт.-год. електроенергії.

11 партійних організацій — понад 200 членів партії — і 12 комсомольських, які об'єднують 279 юнаків та дівчат — це та сила, що організує й мобілізує трудящих села на боротьбу за піднесення економіки і культури. Велику роботу щодо зміцнення економіки села і поліпшення його благоустрою ведуть сільська і районна Ради депутатів трудящих. У складі сільської Ради 45 депутатів, серед них 19 комуністів, 8 комсомольців, 18 безпартійних та 20 колгоспників, 6 робітників і 19 службовців. В комісіях Ради працюють 18 жінок, 10 передовиків виробництва. Завдяки невтомній діяльності депутатів сільської Ради П. Ф. Тодурова, В. Ф. Терещенка, М. М. Батога, П. Є. Шестак, М. Д. Спас минулих скликань і теперішнього — І. Ф. Остапчука та ін.— за період з 1946 по 1969 рр. в селі побудовано господарських, культурно-побутових, лікувальних і житлових будинків загальною площею 18,5 тис. кв. метрів. Для створення адміністративного центру в селі Тельмановому Радянський уряд асигнував відповідні кошти. Тільки на розширення житлового фонду в 1967 році було витрачено 172 тис. крб. Уже зведено 6 багатоквартирних будинків. В 1968 році завершено спорудження 4-поверхового адміністративного будинку й дитячого комбінату на 140 місць. На 1 січня 1968 року житловий фонд села становив 22,5 тис. кв. метрів.

Колгоспники, робітники й службовці села живуть у впорядкованих, просторих будинках. Донедавна мало хто мав телевізор. Тепер над дахами 250 будинків височать антени. В кожному домі є радіоприймач, 14 жителів села мають легкові автомашини і близько 40 — мотоцикли. Понад 10 років працює комбайнером М. В. Михайлишин, його дружина Наталія Пилипівна — ланкова рільничої бригади. У них троє дітей, які вчаться у школі. 1967 року заробіток сім'ї становив 2455 крб. Це без прибутку від присадибної ділянки. Кімнати їх будинку обставлені сучасними меблями, є телевізор, холодильник, пральна машина, а в 1966 році Михайлишини купили автомашину. До 1980 року в селі заплановано звести 445 нових бу-

Відкриття погруддя Ернсту Тельману. Мічуріне, 1967 р.

динків загальною площею 29,4 тис. кв. метрів. Побудують банк і ощадкасу, районну бібліотеку, друкарню, матимуть своє приміщення піонери. Працюватимуть лікарня, аптека, 3 школи, універмаг, 5 магазинів, кафе, готель з рестораном, побуткомбінат, ясла тощо.

Упорядковується Тельманове. Вже заасфальтовано центральну вулицю протяжністю 4 км й тротуари, прокладається дорога з твердим покриттям, проведено водопровід. У травні 1969 року перед адміністративним будинком встановлено пам'ятник В. І. Леніну. В центрі насаджено парк, споруджено стадіон з комплексом спортивних майданчиків. До послуг жителів пошта, телеграф, радіовузол, відділення «Союздруку» та інші культурно-побутові заклади. У 1970 році почала працювати автоколона на 100 автомашин. З допомогою громадськості закінчується обладнання ринку. Під керівництвом сільських комітетів населення упорядковує подвір'я будинків, вулиці. Добре працює Зерновський сільком, де головою депутат — директор 8-річної школи В. В. Курченко. Тільки дерев тут посаджено близько 3 тис. Велику роботу провадять також вуличні комітети, які очолюють активні робітники, колгоспники, пенсіонери.

У музеї інтернаціональної дружби Тельманівської середньої школи. 1969 р.

З кожним роком поліпшується медичне обслуговування трудящих. В селі є лікарня на 50 ліжок, при ній — рентгенівський кабінет, машина швидкої допомоги. Тут працюють 6 лікарів і 17 медичних сестер. Велику пошану у мешканців здобули лікар П. Я. Ніколаєнко, медсестри О. А. Рубан, Л. П. Чернова, що працюють уже по 20—25 років.

В Тельманівській середній школі оволодівають знаннями 650 дітей. Колгоспна молодь без відриву від виробництва навчається у школі сільської молоді. В школах працюють 35 учителів. Для учнів організовано їдальню на 60 місць, групи продовженого дня, кімнати для занять і відпочинку, обладнано 3 учбові кабінети.

При школі створено клуб інтернаціональної дружби. Члени його постійно листуються з дітьми зарубіжних країн. Особливо здружилися піонери з своїми ровесниками — юними жителями Берліна, Лейпціга, Эйслебена, Гріммітау. Діти зібрали багато листів, фотографій про те, як живуть і працюють трудящі в країнах народної демократії і в капіталістичному світі, як живеться там їх ровесникам. У школі відбуваються вечори інтернаціональної дружби англійською і німецькою мовами, збори дружини, присвячені вождеві німецького робітничого класу Ернсту Тельману. Матеріали про його життя й діяльність допомогли зібрати школярам Вальтер Ульбріхт і дочка Ернста Тельмана Ірма Тельман. У 1967 році делегація журналістів з НДР, що знайомилася з господарством колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС та новобудовами села, відвідала також шкільний музей Ернста Тельмана. В селі — понад 200 чоловік спеціалістів з вищою і середньою освітою. Це вчителі, лікарі, агрономи, зоотехніки, інженери, електрики, механіки та інші фахівці. 30 випускників Тельманівської середньої школи є студентами вузів країни, 40 чоловік здобувають освіту в середніх учбових закладах.

З Тельманового вийшло чимало людей, які стали науковими працівниками, керівниками великих господарств, командирами Радянської Армії. Серед них науковий співробітник Московського інституту сталі В. П. Небера, викладач Харківського університету М. П. Васильєв, кандидат медичних наук К. І. Криль та інші.

Значну культурно-освітню роботу серед населення проводить клуб. Тут є стаціонарна кіноустановка, танцювальний зал, бібліотека, кімнати для гуртків. Сюди приходять послухати лекцію або доповідь, взяти участь у тематичному вечорі, зустрічі поколінь, в художній самодіяльності. Частими гостями клубу стали артисти

театрів Донецька, Жданова та ін. Велику й різноманітну роботу ведуть працівники і актив сільської бібліотеки, фонд якої становить понад 15 тис. книг. Активними читачами її є близько 600 колгоспників, робітників та місцевої інтелігенції. Бібліотека пропагує досвід роботи передовиків колгоспного виробництва, організує виставки, фотомонтажі, вікторини з питань міжнародного і внутрішнього життя країни. В 1969 році жителі села передплатили 1915 прим. газет та 1674 — журналів. Тут виходить районна газета «Шлях Жовтня».

Історія Тельманового відбиває велич історичного шляху, пройденого радянським народом під проводом Комуністичної партії.

А. П. СИВОХА, О. Й. СТЕПАНОВ, В. С. ЧИСТЯКОВ

ГРАНІ́ТНЕ

Гранітне (до 1946 року — Стара Карань) — село, центр Гранітненської сільської Ради. Розташоване на річці Кальміусі за 12 км від районного центру Тельманового, за 22 км від залізничної станції Карань. Гранітненській сільраді підпорядковані села Старомар'ївка та Новоселівка. Населення — 4636 чоловік.

В околицях Гранітного відомі кургани доби бронзи[1].

На південний захід від села розташовані гранітні кар'єри. Звідси на будови області та за її межі доставляють щебінь, бордюрне каміння для будівництва шляхів, облицьовувальні плити для великих споруд, гранітні багатотонні моноліти — цінний матеріал для скульпторів. У Столовій балці є цікаві скупчення дуже твердих гранітів, де на поверхні виступають кубічної форми скелі, що нагадують столи.

У 1780 році на землях колишньої Кальміуської паланки в числі інших 22 грецьких поселень було засноване село Карань[2] вихідцями з кримських сіл Карані, Черкес-Кермені, Мармарів та ін. Спочатку тут проживало близько 400 чоловік. 1881 року відокремилась Нова Карань. Колишнє село, волосний центр Маріупольського повіту, стало називатися Старою Каранню. 1886 року тут налічувалось 390 дворів з населенням 2175 чоловік. Основним заняттям їх було хліборобство. Селянам належало 14 225 десятин ріллі і непридатної землі[3]. Найбідніше селянство часто здавало землю в оренду. Так, у 1886 році в Старій Карані орендувалося 1126 десятин землі.

Земля оброблялася вкрай погано. Сівалки та косарки (їх на селі налічувалося 22) мали лише орендарі. 11,3 проц. господарств було без тягла. Незважаючи на сприятливі умови та родючі землі, селяни збирали низькі врожаї. У 1886 році пересічно з десятини врожай становив 7,5 пуда жита, 5,6 пуда пшениці, 7 пудів ячменю, 5,7 пуда проса. В селі було 6 кузень та 10 водяних млинів, де працювало 65 чоловік. Значне місце в житті села посідала торгівля — 17 хазяїв тримали 20 лавок. Крім хліборобства, жителі займалися тваринництвом, переважно молочним, та вівчарством. На десятки кілометрів розкинувся степ з багатою рослинністю, природними пасовищами та луками. 1886 року в селі налічувалось 2533 голови великої рогатої та 5055 дрібної худоби.

З подальшим економічним розвитком Старої Карані різко посилилось розшарування селянства. 1887 року з 390 господарств у 59 було по 8 голів робочої худоби, у 52 — понад 3 корови й 10 овець, у 8 хазяїв працювало по 2—3 наймити. У той же час 14,3 проц. селян не мали ніякої худоби або мали по одному коню чи волу.

Напередодні першої російської революції 1905—1907 рр. громада поселян-греків володіла 170 десятинами землі. Решта — 14 тис. десятин належала куркулям, що

[1] Журнал раскопок Н. Е. Бранденбурга 1888—1902 гг. СПб., 1908, стор. 178—181, 198.
[2] Мариуполь и его окрестности, 1892, стор. 37, 38.
[3] Статистико-экономические таблицы по Екатеринославской губернии, вып. 2. Мариупольский уезд, стор. 264—269.

вийшли з громади, церкві. Під впливом революційних виступів робітників Донбасу відбулися селянські заворушення в усьому Маріупольському повіті, в т. ч. і Старій Карані.

У Старій Карані лікувальних закладів не було. За 10 років (1881—1891) померло 52 проц. дітей віком до п'яти років. До найближчої лікарні в Старогнатівці (за 11 км) було приписано 22 тис. чоловік. У 1910 році багато населення хворіло на азіатську холеру, малярію.

Майже половина жителів лишалася неписьменною. У 1888 році з 1079 жінок села вміли читати й писати лише 49[1]. Сільська школа містилася у невеликій хаті. 1885 року у трьох відділеннях — молодшому, середньому і старшому — навчалося 56 дітей. Щороку школа одержувала лише 9 підручників з російської мови, читання й закону божого. Навчав дітей вчитель і його помічник. Більшість дітей відвідувало школу тільки до весняних робіт. Так, у 1885 році з 105 хлопчиків і 37 дівчаток закінчили її лише 5 хлопчиків. 1897 року в Старій Карані відкрилася земська школа. При ній була невеличка бібліотека — 150 книжок, переважно псалтирі та інша література релігійного змісту. На 1914 рік в селі працювало 3 школи.

Після повалення самодержавства в лютому 1917 року влада, як і раніше, лишилась в руках місцевих багатіїв. Тимчасовий уряд не міг і не хотів вивести трудяще селянство із злиднів. Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції у Стару Карань принесли солдати, що повернулися з фронту. Наприкінці листопада 1917 року з ініціативи революційно настроєних селян відбулися збори жителів села, на яких обговорювалося питання про збройне повстання в Петрограді та встановлення Радянської влади. Було ухвалено резолюцію, що вітала Радянський уряд на чолі з В. І. Леніним. Владу Рад у селі встановлено у січні 1918 року. Та вже в квітні 1918 року австро-німецькі війська окупували Донбас, у т. ч. і Стару Карань. У листопаді 1918 року після вигнання окупантів село захопили красновські білокозачі частини, а потім денікінські загони Шкуро. Денікінців підтримували куркулі, що надавали їм продовольство та фураж. Багато бідняків тоді вступило до партизанського загону М. Т. Давидова, у складі якого був взвод кінноти, сформований з добровольців-старокаранців: М. Б. Тотая, М. П. Первенка, Л. Д. Сидоровича та ін. У березні 1919 року партизани вибили з села денікінців. В запеклому бою за Стару Карань загинули С. М. Шаповалов, Х. І. Імерелі, Б. І. Куцевалов, І. В. Пашкевич. На мітингу селяни гаряче вітали своїх визволителів. Багато старокаранців тут же записалися до загону[2]. Наприкінці травня 1919 року село знову захопили частини армії Денікіна. Тільки у січні 1920 року тут було остаточно відновлено Радянську владу. Створений ревком підготував проведення виборів до волосної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів[3], які відбулися у березні 1920 року. До її складу увійшло 14 чоловік. Головою Ради обрали комуніста А. П. Арнаутова, заступником також члена РКП(б) І. Д. Афендулова. При волвиконкомі працювали відділи: земельний, народної освіти, військовий. Рада приступила до відбудови розореного господарства, насамперед до здійснення землевпорядкування, організувала допомогу Червоній Армії, дбала про поліпшення матеріального становища селян-бідняків. Завдяки успішній діяльності депутатів Ради у вересні 1920 року в Старій Карані розпочали роботу школи. Виконком забезпечив вчителів житлом.

Комітет незаможних селян, організований у червні 1920 року (голова Д. А. Корюк), допомагав біднякам збирати врожай, надавав їм насіння, інвентар і машини з прокатних пунктів, паливо. Для жителів читалися лекції з агрономії. Комітет проводив агітацію по залученню селян до сільськогосподарської та споживчої кооперацій. Пізніше, у 1924 році, до сільськогосподарських кооперативів вступило 247 членів КНС і 269 чоловік до споживчого. Це становило 70 проц. усіх членів КНС[4].

---

[1] Журнал Мариупольского уездного земского собрания за 1906 год. Мариуполь, 1907, стор. 274.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1215, оп. 1, спр. 323, арк. 2, 8, 9.
[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 295.
[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1203, оп. 4, спр. 112, арк. 3, 5.

14 серпня 1920 року в селі оформилася партійна організація. Секретарем її обрали А. Ф. Короткова[1]. У січні 1921 року в Старій Карані налічувалось 6 членів і 5 кандидатів у члени партії. Комуністи дбали про безперебійну роботу місцевих промислових підприємств, розвиток торгівлі. Головну увагу партійна організація зосереджувала на політико-масовій роботі серед населення. З цією метою тричі на тиждень проводилися заняття, на яких читалися лекції про комунізм, обговорювалися прочитані книги. Для селян по неділях влаштовувалися т. зв. пролетарські вечори, на яких також читалися лекції про внутрішнє та міжнародне становище Радянської країни.

8 жовтня 1920 року у зв'язку з наступом врангелівських військ волосна Рада припинила свою діяльність, був створений Старокаранський волосний військово-революційний комітет. Головою його затвердили А. П. Арнаутова, членами — О. Я. Карузіна та К. Д. Зарби. 27 січня 1921 року на загальних зборах жителів села знову було обрано сільську Раду[2], до складу якої увійшло 60 чоловік. Головою її став комуніст, селянин-бідняк Г. Ф. Хазнаферов. У складних умовах сільська Рада дбала про забезпечення населення житлом та паливом, допомагала КНС піднімати сільськогосподарське виробництво, організувала роботу шкіл. Так, у листопаді 1921 року виконком обговорював питання розвитку сільського господарства, поліпшення роботи шкіл Старої Карані.

Трудящі з глибоким розумінням поставилися до рішень X з'їзду РКП(б) про заміну продрозверстки продподатком. Питання нової економічної політики обговорювались на першому районному з'їзді Рад (з 1921 року Стара Карань стала центром району, в ній проживало 5980 жителів). А 4 листопада 1921 року на зборах селяни одностайно схвалили ленінську економічну політику і зобов'язалися достроково виконати план продажу державі м'яса. Тоді ж обрано комітет для надання допомоги голодуючому населенню Маріупольського повіту.

На селі розгорталося велике культурне будівництво. У 1920 році в Старій Карані функціонував медичний пункт. В 4 школах першого і другого ступенів навчалося 500 дітей і працювало 18 вчителів. З ініціативи партійної організації у 1923 році створено школу політграмоти, а також 16 лікнепів. Для проведення культурно-масової роботи серед жінок призначили організаторів, які влаштовували читання газет, книг, бесіди на атеїстичні теми, залучали селянок до участі в художній самодіяльності. 1921 року відкрили сільський клуб ім. В. І. Леніна, бібліотеку, читальню. Того ж року при клубі створили товариство аматорів мистецтва, в якому брало участь 120 чоловік. Члени товариства не стояли осторонь громадського життя села. Так, у 1921 році вони провели тиждень дитини. Зібрані ними 400 тис. крб., 115 пудів зерна, 14 пудів олії передали у фонд голодуючих дітей[3].

Рада, комуністи села (на 1925 рік їх налічувалось 45 чоловік) та комсомольська організація, що об'єднувала в своїх рядах 46 чоловік молоді, проводили агітацію серед селян за колективне господарювання. Ще 15 квітня 1923 року загальні збори незаможних селян ухвалили організувати трудову артіль[4]. 24 березня 1923 року перший з'їзд КНС Старокаранської волості прийняв рішення про кооперування селянства. Тоді ж у селі організовано кілька сільськогосподарських колективів. Так, один з них «Сіяч» мав 90 десятин землі, з них 57 ріллі. У розпорядженні колективу «Хлібороб» було 200 десятин землі, з яких 84 становили посівні площі[5]. Навесні 1929 року в селі створили 7 товариств спільного обробітку землі. Завдяки їх активній діяльності весняні й польові роботи пройшли організовано і завершилися вчасно.

Масова колективізація у Старій Карані розгорнулася з другої половини 1929 ро-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 29, арк. 27.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 112, арк. 1—4; спр. 62, арк. 39, 50, 55, 56.
[3] Там же, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 112, арк. 3, 5.
[4] Там же, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 6, арк. 4.
[5] Там же, ф. Р-1245, оп. 1, спр. 30, арк. 10.

ку. Активними організаторами перших колективних господарств стали В. Н. Папу, М. К. Маркохай, С. А. Сарбаш. У 1928—1930 рр. були створені колгоспи «Аяхташ», «Новий світ», «Зоря», «Культура», а трохи згодом — артіль «Малхазан». Наприкінці 1930 року колгоспи «Культура» та «Аяхташ» об'єдналися в один — «Гігант». Колективізація відбувалася у запеклій класовій боротьбі з куркульством, що всіляко шкодило молодим господарствам: нищило молодняк, калічило худобу. Так, у 1930 році вороги зірвали план контрактації по тваринництву. Куркулі не виконували завдань по здачі державі хліба, всіляко ухилялися від сплати податків, намагалися зривати збори, протягнути до правління колгоспів своїх ставлеників.

Велику допомогу селянству в переході на соціалістичні методи ведення сільського господарства надавали Радянська держава, колективи робітників промислових підприємств Маріуполя. У 1924 році держава виділила 31 тис. крб. на будівництво господарських приміщень. У 1929 році районному комітетові незаможних селян асигновано різних кредитів на суму 123 320 крб. Партійна організація Маріуполя направила на постійну роботу в Стару Карань комуністів П. І. Ляпіна та С. Н. Качалова. Серед селян велась пропаганда агротехнічних знань. Все це сприяло піднесенню сільськогосподарського виробництва. Врожайність зернових культур у 1930 році порівняно з 1927 роком зросла на 35,4 проц. У 1932 році у Старокаранській МТС (організована у 1930 році) було 95 тракторів[1]. Якщо у 1932 році на один трактор виробіток становив 461 га, то в 1934 році він досяг 517 га. У 1934—1935 рр. у Стару Карань переселилось з інших областей України та РРФСР близько 80 сімей. Вони створили нову сільськогосподарську артіль ім. Кірова. В цей час у селі налічувалось 5 колгоспів: «Новий світ», «Зоря», «Малхазан», «Гігант», ім. Кірова. Колгоспники з року в рік підвищували врожайність сільськогосподарських культур. В артілі «Зоря» у 1938 році зібрали врожай пшениці по 21 цнт з гектара. Напередодні Великої Вітчизняної війни в колгоспах села видавали на трудодень по 4—5 кг зерна та по 4 крб. грошима. Велику роль у зміцненні колгоспів відіграло організоване партійною організацією соціалістичне змагання. Для поліпшення партійно-політичної роботи серед хліборобів у лютому 1939 року Старокаранський районний комітет партії ухвалив організувати в колгоспах партійні групи. В артілях «Гігант», «Новий світ» були створені партійно-кандидатські групи, в колгоспі ім. Кірова — партійна організація в кількості 3 комуністів.

Значно підвищився культурний рівень радянського села. У 1934 році на базі семирічки відкрито середню школу ім. Н. К. Крупської. У 1937 році відбувся перший випуск з 11 учнів. Наступного року до старого приміщення школи було прибудовано нове двоповерхове з кімнатами для лабораторій. До початку Великої Вітчизняної війни середню освіту здобули 81 чоловік. З 1927 року у Старокаранському оздоровчому таборі щороку відпочивали діти сіл району. Працювали також будинок культури, радіовузол. Було споруджено пам'ятник В. І. Леніну. До 1939 року, коли Стару Карань віднесли до Тельманівського району, випускалась районна газета «Вперед».

У день нападу фашистської Німеччини на СРСР на мітингах, що пройшли в кожному колгоспі, трудящі висловили готовність захищати Батьківщину. На фронт пішли всі чоловіки, здатні носити зброю. Старокаранці, що залишилися, споруджували оборонні лінії, будували вогневі точки. З села евакуювали на схід країни державні районні установи, колгоспну худобу, техніку машинно-тракторної станції. Виїхала й частина жителів.

13 жовтня 1941 року село окупували фашистські війська[2].

За завданням Тельманівського райкому партії для підпільної роботи в тилу ворога був залишений член партії голова сільської Ради Ф. Б. Тотай[3]. Він організував кілька явочних квартир.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 349, арк. 30, 33.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 326, 328.
[3] Донецький облпартархів, ф. 7200, оп. 1, спр. 78, арк. 61.

Збирання врожаю в саду колгоспу ім. Леніна. Гранітне, 1967 р.

У боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брали активну участь й інші жителі села. Колгоспники Б. І. Тимашов, Л. І. Папаяні, О. Ю. Хайтулова тривалий час переховували у себе вдома Ф. Б. Тотая.

Чимало старокаранців виявили мужність, відвагу, хоробрість на фронтах Великої Вітчизняної війни. Це насамперед колишній учень середньої школи М. Є. Самохін. За участь у бою, в результаті якого було відбито пристань і створено плацдарм на правому березі Дніпра (1943 р.), він удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Нинішній заступник голови колгоспу ім. Леніна, Герой Радянського Союзу І. М. Бейда з групою солдатів чисельністю 37 чоловік у вересні 1943 року першим переправився на правий берег Дніпра і утримував там оборону, забезпечивши переправу через річку іншим частинам. Орденами й медалями за бойові заслуги нагороджені 280 колгоспників, робітників і службовців села.

Бої за Стару Карань восени 1943 року були тривалими і тяжкими. Гітлерівці, оволодівши важливими у стратегічному відношенні висотами, вперто чинили опір. Та 8 вересня 902-й та 899-й стрілецькі полки 248-ї стрілецької дивізії під командуванням Н. З. Галая вибили їх з села. Відразу ж після визволення трудящі надали фронту велику допомогу. Вони внесли до фонду оборони 30 тис. крб. На заощадження Г. Ф. Хаджинова було збудовано танк і літак. 126 тис. крб. зібрали тільки учні середньої школи у 1944 році. Верховне Головнокомандування надіслало телеграму, в якій висловило учням та вчителям велику подяку.

Сільська Рада та партійна організація, що відновили свою роботу, очолили відбудову зруйнованого і пограбованого господарства. Майже все довелося починати заново. Не було машин, не вистачало робочих рук. Колгосп «Гігант» у 1946 році мав усього 3 тракторні та 12 кінних плугів, 12 борін. Для обробітку землі й збирання врожаю використовували як тягло худобу. Працездатних налічувалося лише 132 чоловіка, з них 114 жінок. У 1946 році трудящі артілі «Гігант» та «Новий світ» взяли на себе зобов'язання закінчити посівну кампанію за 8 робочих днів та виростити врожай зернових культур по 100 пудів з га. Достроково, до дня 29-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, колгосп «Гігант» повністю виконав план державних поставок[1]. Було засіяно 1021 га, з них 908 — зерновими. Справилися із своїми зобов'язаннями і колгоспники артілі «Новий світ». Спираючись на постійну допомогу держави, під керівництвом партійних організацій, трудящі швидко заліковували рани війни, добиваючись нових успіхів у виробництві сільськогосподарських продуктів. У 1948 році колгоспи освоїли 99 проц. довоєнних посівних площ. Наступного року всі господарства села закінчили сівбу ярих у зазначені строки і за всіма агротехнічними правилами. У 1949 році артіль «Гігант» продала державі 7129 цнт зерна замість 7030 за планом. Багато зусиль доклали трудящі для відродження й дальшого розвитку тваринництва. У 1949 році артілі асигнували на його потреби 500 тис. крб. В колгоспі «Гігант» збудували корівник на 100 голів великої рогатої худоби та великий пташник, згодом ще три тваринницькі ферми. 1950 року господарства «Новий світ» та ім. Кірова об'єдналися. В селі стало два колгоспи «Гігант» та ім. Кірова. Наступного року відновила свою роботу МТС. Наявність техніки у достатній кількості також сприяла підвищенню врожайності сільськогосподарських культур і економічному зміцненню колгоспів.

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4104, оп. 1, спр. 4, арк. 3, 7, 8, 53.

В результаті підвищення закупівельних цін на продукти сільського господарства зросли грошові прибутки колгоспів. Підвищилась урожайність зернових. Так, на 1956 рік в артілі ім. Кірова вона досягла 19,8 цнт. Рільнича бригада К. П. Пефті з площі 220 га зібрала по 31 цнт.[1] Почесними грамотами обкому партії та облвиконкому були нагороджені комбайнери Гранітненської МТС П. І. Чибичик, Л. Ф. Сарри та В. П. Баєв. 1956 року було перевиконано плани збільшення поголів'я великої рогатої худоби. Відгукнувшись на заклик комуністів — працювати на тваринницьких фермах, понад 30 юнаків та дівчат стали доярами, телятниками, чабанами, пташниками.

У 1957 році відбулося об'єднання господарств в одне — ім. В. І. Леніна, що є найбільшим у районі. Центральна садиба його розташована в Гранітному. В колгоспі 10 547 га землі, з них 5775 орної. На 1969 рік в артілі налічувалось 3606 голів великої рогатої худоби, 10 914 овець, 5780 штук птиці. На полях працює 46 тракторів, 11 зернових та 8 силосних комбайнів, 27 вантажних автомобілів.

Розроблена березневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС система економічних заходів піднесення землеробства і тваринництва відкрила великі перспективи й створила необхідні передумови для збільшення виробництва продуктів сільського господарства. За 3 роки після Пленуму середньорічне виробництво зерна в колгоспі порівняно з трьома попередніми зросло на 26 проц. Врожайність за цей час підвищилась на 5,9 проц. і в 1967 році становила 30,4 цнт з га. У 1965—1966 рр. артіль придбала 102 машини різного призначення. У 1968 році механізація виробничих процесів у рільництві досягла 95, у тваринництві — 65 процентів. Колгосп ім. В. І. Леніна працює рентабельно. У 1967 році від реалізації продукції рільництва та тваринництва одержано прибуток у сумі 812 тис. крб. У 1968 році — третьому році п'ятирічки — трудящі, розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, добились нових успіхів. Грошові доходи артілі досягли 1835 тис. крб. Державі продано понад план 7 тис. цнт зерна, більше 3 тис. цнт молока, 90 тонн вовни. У 1968 році середній надій молока на одну фуражну корову в колгоспі В. І. Леніна був найвищим у районі — 2797 кг. Йдучи назустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, трудівники артілі зобов'язалися виконати п'ятирічку з рільництва за 4 роки і 8 місяців, з тваринництва — до дня народження вождя. Свої зобов'язання вони виконали достроково.

Провідна сила у колгоспі — комуністи. Партійна організація артілі налічує 52 чоловіка. 69 проц. членів і кандидатів у члени партії працюють безпосередньо на виробництві: трактористами, комбайнерами, на тваринницьких фермах, в рільничих бригадах. Комуністам у всьому допомагають 25 комсомольців. З ініціативи комуністів у кожній бригаді організовані червоні кутки, є телевізори, бібліотечки політичної і художньої літератури. Партбюро колгоспу закріпило політінформаторів, агітаторів і пропагандистів за виробничими ділянками, вони роз'яснювали рішення 3-іх республіканського і Всесоюзного з'їздів колгоспників, Тези ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Велику масово-політичну роботу розгорнули партійна та комсомольська організації села, мобілізуючи трудящих на гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України.

Серед членів артілі ім. В. І. Леніна багато заслужених людей, ударників комуністичної праці. Старший чабан А. П. Туяхов у 1965 році настриг по 4,5 кг вовни від кожної вівці і одержав по 108 ягнят від 100 вівцематок. За ці досягнення він був нагороджений орденом Леніна, а його помічник В. Г. Іванов — орденом «Знак Пошани». Комбайнер Ш. Смаїлов у 1967 році зібрав зернових з площі 251 га при плані 180 га, змолотив 729 тонн замість 360 за планом. ЦК ЛКСМУ удостоїв його нагрудного знака «Золотий колос», Радянський уряд — медалі «За трудову доблесть». У 1968 році Ш. Смаїлов був відряджений на збирання врожаю до Монгольської Народної Республіки і зібрав там зернових з площі 800 га. 33 роки працює трактористом К. Є. Во-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 578, оп. 8, спр. 22, арк. 8, 14; спр. 33, арк. 6.

робченко. У 1967 році він виробив 2055 га м'якої оранки і з своєї ділянки зібрав кукурудзи по 44,3 цнт з га. П. С. Хаджинов вже 20 років член артілі. Він бригадир городньої бригади, яка в ювілейному 1967 році виростила 147,2 цнт овочів з га. Доярка О. І. Степичова у тому ж році надоїла від кожної корови по 3635 кг молока. За високі показники у виробництві зерна, успіхи в розвитку тваринництва 16 членів артілі одержали урядові нагороди. З 1967 року колгосп ім. В. І. Леніна — постійний учасник ВДНГ СРСР.

Досягнення у виробництві сільськогосподарської продукції забезпечили зростання неподільних фондів колгоспу. Артіль багато будує. Тільки протягом останніх трьох років господарство на свої кошти спорудило 5 тваринницьких приміщень, пташники, зерносховище, плодоовочесховище, 3 конюшні, 2 бригадні майстерні, 3 польові стани, 6 будинків тваринника. Збільшились і грошові прибутки хліборобів. Якщо у 1966 році на трудодень було видано по 1 крб. 20 коп., то у наступному — колгоспники одержали по 4 крб. 17 коп. 1968 року їм виплачено 840 тис. крб. Трудящі живуть заможно, культурно. Родина С. С. Мірошниченка складається з 6 чоловік. Господар тривалий час був чабаном, нині на пенсії. Працюють в артілі його дружина Катерина Федорівна — тваринницею, син Анатолій — шофер, дружина сина Галина Михайлівна — дояркою. У 1968 році тільки двоє працюючих одержали з колгоспної каси близько 4 тис. крб. Живуть Мірошниченки в будинку з 6 кімнат, мають автомашину «Волга». Родина передплачує 10 періодичних видань газет і журналів.

З державних підприємств у Гранітному є районне об'єднання «Сільгосптехніки» (тут працюють 284 робітники і службовці), «Міжколгоспбуд» з річним оборотом будівництва в 700 тис. крб., райпромкомбінат, райдорвідділ. У післявоєнний час на території села і його околицях були виявлені багаті поклади граніту, розпочалась його розробка.

З ініціативи депутатів Гранітненської сільської Ради з 1946 по 1968 рр. зведено господарських, культурно-побутових та житлових будівель загальною площею 41 540 кв. метрів. Село відбудувалось. Пуск електростанції на Кальміусі в 1950 році дав змогу освітити будинки колгоспників, частину вулиць, тваринницькі ферми. У селі є комбінати комунальних та побутових послуг. За останній час відкриті 14 магазинів і торговельних ларків, їдальня, 2 дитячі садки, контора зв'язку, радіовузол. Прокладено 12 тис. метрів водопроводу. Чимало вулиць заасфальтовано. З ініціативи комсомольців і молоді насаджено 7 тис. дерев і чагарників. На честь борців за Радянську владу в парку культури і відпочинку встановлено пам'ятник, одну з вулиць названо іменем Червоних партизанів. Поряд з будинком культури височить пам'ятник творцеві Радянської держави В. І. Леніну. 16 березня 1969 року трудящі обрали новий склад сільради. До нього увійшли 12 колгоспників, 14 робітників, 21 службовець, у т. ч. 21 жінка. Постійно діють 7 депутатських комісій.

В селі є поліклініка, лікарня на 100 ліжок, пологовий будинок. Хворих обслуговують 22 лікарі, 16 медичних працівників з середньою освітою. В 1968 році побудоване нове приміщення дитячого відділення лікарні. Великою популярністю серед жителів Гранітного користуються фізкультура і спорт. 3 сільські спортивні колективи об'єднують 110 юнаків і дівчат. Для них є спортивні зали при професійно-технічному училищі № 9 та середній школі, стадіон та кілька спортивних майданчиків. У 1968 році тільки на придбання культурного і спортивного інвентаря колгосп витратив 94 тис. крб. Щороку в селі готують десятки спортсменів-розрядників. Вихідцем з села є чемпіон світу з гімнастики заслужений майстер спорту В. І. Чукарін.

У сільській лікарні. Гранітне, 1968 р.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі працювало всього 3 чол. з вищою освітою. Тепер загін інтелігенції налічує 82 чоловіка. Це вчителі, лікарі, юристи, спеціалісти сільського господарства. Тільки в колгоспі працює 9 агрономів, 4 зоотехніки, 2 інженери, 6 техніків. В гранітненських 3 загальноосвітніх школах — середній, восьмирічній та сільської молоді — навчається 1036 чоловік і працює 47 учителів. В. Г. Чабаненко трудиться 33 роки на ниві народної освіти. У 1964 році значно розширене приміщення середньої школи. З 1937 по 1968 рік у ній одержали атестат зрілості 1044 чоловіка, 36 випускників школи стали лікарями, 27 — спеціалістами сільського господарства, 62 — інженерами і техніками, 123 — поповнили лави вчителів. У рідній школі працюють М. П. Баєва, П. П. Чубаров, В. Г. Попова — всього 14 чоловік. Повернулася до села після закінчення медичного інституту К. К. Тодурова. Вихідцями з Гранітного є кандидат фізико-математичних наук, доцент Харківського університету І. С. Хара, композитор А. Ф. Ломизов та ін. У 1967 році школу нагороджено ювілейним пам'ятним прапором Тельманівського райкому партії та райвиконкому. Того ж року громадськість села відзначила 30-річчя школи. З усіх кінців країни прибули 380 колишніх її випускників. Серед них — Герой Радянського Союзу М. Є. Самохін, проректор по науковій роботі Харківського авіаційного інституту, кандидат технічних наук А. К. Баєв, його брат О. К. Баєв — авіаконструктор, який брав участь у створенні гіганта радянської авіації «Антея», та ін. Ювілей школи перетворився на свято всього села.

Першотравнева демонстрація трудящих у Гранітному. 1968 р.

З квітня 1963 року в Гранітному працює училище механізації сільського господарства. До 1965 року воно готувало трактористів, комбайнерів, механіків. У зв'язку із зростанням обсягу робіт по меліорації сільського господарства та будівництву гідротехнічних споруд, училище змінило профіль підготовки спеціалістів. Тепер тут випускають слюсарів по ремонту меліоративної техніки, гідроелектрозварників, машиністів-бульдозеристів, трубопрокладників. Щороку в ньому навчається 326 чоловік, які не лише набувають певних спеціальностей, але й беруть активну участь у культурному житті села.

В будинку культури демонструють художні та науково-популярні кінофільми, читають лекції і доповіді, проводять вечори відпочинку та інші культурно-масові заходи. Працюють духовий і естрадний оркестри, гуртки художньої самодіяльності. Аматори співу, танцю та художнього читання (їх в селі 120 чоловік) виступають з концертами в рільничих бригадах, тваринницьких фермах, лікарні, виїздять до сусідніх колгоспів. В селі 4 бібліотеки з фондом 80 тис. книг.

Велику роботу по зміцненню економіки села, підвищенню добробуту та культурного рівня трудящих проводять 240 членів і кандидатів у члени партії, об'єднані в 13 первинних партійних організаціях. Близько 500 юнаків та дівчат є членами Ленінського комсомолу. Часто провадять бесіди з молоддю активні учасники громадянської війни Д. К. Агруч, нині персональний пенсіонер, П. П. Тупиков та Л. Ф. Коновалов, нагороджений до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції орденом Червоного Прапора, почесний громадянин району Г. П. Попов.

За роки Радянської влади Гранітне перетворилося на культурне, впорядковане село, трудівники якого гідно несуть свою вахту в рядах будівників комунізму.

С. А. МЕДВЕДЄВ, М. П. ПАРАЩЕВІН, В. С. ЧИСТЯКОВ

СТАРОГНА́ТІВКА

Старогнатівка (старі назви Гюрджі, Дубівка, Гнатівка) — село, центр сільської Ради, якій підпорядковане село Новогригорівка. Розташоване на річці Дубівці за 25 км від районного центру Тельманового. Має регулярне автобусне сполучення з Донецьком, Волновахою і Тельмановим. Населення — 3113 чоловік.

Село заснували у 1782 році грузини і волохи, вихідці з Бахчисарая, Кафи, Карасубазара, Гезлева, Великої Кара-Коби, Султан-Сали, Бешутки та інших місць Криму. На виїзд в Росію зареєструвалось 380 чоловік: 219 грузинів і 161 волох. Однак багато з них померло в дорозі від злиднів і хвороб. Новому поселенню, яке спочатку налічувало всього 24 землянки, дали ім'я митрополита Ігнатія[1]. Воно входило до складу Маріупольського повіту. «Старою» Гнатівку почали називати після того, як у 1885 році волохи відокремились і заснували своє село Новогнатівку. В офіційних документах минулого століття Старогнатівка іменувалася ще Грузинською слободою. Іноді її називали Дубівкою. За час багатовікового гніту кримського хана і місцевих багатіїв грузини втратили свої національні звичаї, мову, розмовляли по-татарськи і вважали себе греками або греко-татарами. Проте серед жителів Старогнатівки й досі побутує назва Гюрджі, що по-грузинськи означає Грузія. Місцеві старики називають себе гюрджулер, а старожили навколишніх сіл, виїжджаючи до Старогнатівки, часто кажуть: «Їдемо в Гюрджі».

Переселенці одержали права державних селян. Їхнє майно було перевезене за рахунок казни, на кошти якої сплачувалися й борги кримському хану. Прибулим виділили досить землі, вони розводили худобу, насаджували сади, вільно торгували. На десять років їх звільнили від податків і від різних служб, в т. ч. й від військової. Неімущих поселян держава протягом року забезпечувала житлом, продовольством, посівним матеріалом, худобою.

У 1882 році населенню Старогнатівки, що налічувало 1255 чоловік, належало 3423 десятини землі[2]. Якщо 1882 року господарства Старогнатівки мали 578 голів худоби, 99 коней і 504 вівці, то в 1902 році — 1723 воли, 745 коней, 993 корови, 5796 овець і 188 свиней[3]. У селі на цей час уже було 15 млинів, 5 кузень, 5 крамниць, шинок і оптово-горілчаний склад. Швидкий економічний розвиток Старогнатівки супроводжувався процесом розшарування селян. Зросла сума боргів незаможних господарств казні. На 1 січня 1882 року вона становила 11 147 крб. 65,5 коп. Того ж року 65,5 десятини землі в Старогнатівці оброблялись з борозни чи з копи силами найманих робітників. Про глибоке розшарування селян свідчать і такі дані: за переписом 1901—1902 років з 634 господарств Старогнатівки 365 мали земельні ділянки від 5 до 20 десятин, 263 — від 25 до 50 десятин, 6 господарств — понад 50 десятин. 12 хазяїв використовували найману робочу силу, 116 не мали будь-якого реманенту, 206 — плуга й букера, 78 — худоби. Після проведення столипінської аграрної реформи 3692 чоловіка, що проживали у 668 дворах Старогнатівки, одержали землі по 14,3 десятини на душу[4]. Більшість незаможних сімей, виділившись, не могла її обробити і змушена була здавати свої наділи в оренду або продавати за безцінь. Кількість незаможних поповнювалась також за рахунок зрослого припливу батраків з інших губерній. Якщо в 1908 році до Старогнатівської волості з Катеринославської, Полтавської і Курської губерній прибуло 374 робітники, то в 1909—436[5].

Вкрай поганим було медичне обслуговування населення. У 1880 році в Старогна-

---

[1] Мариуполь и его окрестности, стор. 37—39.

[2] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1882 год. Мариуполь, 1883, стор. 205.

[3] Материалы для оценки земель Екатеринославской губернии, т. 4, ч. 2. Мариупольский уезд, стор. 30—43.

[4] Список населенных мест Мариупольского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1911, стор. 6.

[5] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1909 год. Мариуполь, 1910, стор. 95.

тівці спалахнула епідемія дифтериту, й управі довелося звернутися за допомогою до катеринославських лікарів. У лікарні на 10 ліжок, відкритій 1881 року, що обслуговувала і навколишні села, працювали лікар, фельдшер і акушерка. Особливо часто жителі села хворіли на малярію. У 1889 році тут народилося 212 чоловік, а померло 148, в т. ч. дітей до п'яти років — 76[1]. У 1891 році штат лікарні збільшили на 1 фельдшера, а число ліжок — до 16. Однак приміщення не відповідало елементарним санітарно-гігієнічним вимогам. Інфекційне відділення лікарні не було ізольоване від інших, поряд розміщувалася кухня. 1907 року лікарня обслуговувала 5 сіл, де проживало 21 640 чоловік. У 1910 році багато людей скосила епідемія холери.

Школу в Старогнатівці відкрили тільки 1871 року[2]. Її відвідували в основному діти багатіїв. Діти бідноти в дощ і негоду через відсутність теплого одягу, взуття, як правило, до школи не ходили. Багатьом з них так і не вдавалося здобути освіту, оскільки батьки змушені були віддавати дітей в найми чи навчати ремеслу. За даними Маріупольської повітової земської управи, старогнатівська школа, де навчалося до 200 учнів, протягом 1881—1896 рр. випускала лише 4 чоловіка на рік. У 1905 році в селі відкрили другу школу. Однак місць, як і раніше, не вистачало, і багато дітей залишилося поза школою. У 1907—1908 навчальному році не прийняли до школи 76 дітей, у наступному — 90. З 1909 року в селі працювала земська народна бібліотека, книжковий фонд якої становив 472 примірники. Бібліотека одержувала 2 журнали, газету. Але через неписьменність переважної більшості жителів Старогнатівки користувалися нею лише 286 осіб, з них 253 чоловіки і 33 жінки[3].

Обираючи волосну земську управу після ліквідації царизму, селяни сподівались, що вона виступатиме на захист їх інтересів, насамперед дасть землю. Та до складу Старогнатівської волосної земської управи увійшло 25 чоловік, з них більшість куркулі[4]. Кращі землі належали куркулям, і вони, як і досі, експлуатували бідноту і батраків. Так, Коджаспірова мала 220 десятин власної та близько 200 десятин орендованої землі, 4 будинки, вітряний млин, 20 коней, 16 пар волів, 600 овець тощо. В її господарстві постійно працювали десятки наймитів.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції до Старогнатівки принесли наприкінці 1917 року по-революційному настроєні І. С. Качалов, П. Є. Імерелі, Ю. І. Шаповалов, А. К. Атаманов, Ф. Х. Сагіров, І. І. Черкес, К. Д. Хорхулу, які повернулися з фронту. Вони познайомили трудівників села з ленінськими декретами про землю і мир, встановили зв'язок з Маріупольським комітетом РСДРП(б) і під його керівництвом почали готуватися до збройної боротьби за нову владу. Делегатом від жителів Старогнатівки на з'їзд селянських депутатів Катеринославської губернії був посланий Л. Ю. Тума — уродженець села, середняк. Повернувшись, він разом з іншими фронтовиками і бідняками очолив боротьбу за встановлення Радянської влади в селі.

Наприкінці січня 1918 року відбулися вибори до Ради[5]. Першим головою Старогнатівської сільської Ради обрали Л. Ю. Туму. Однак уже в квітні 1918 року село захопили австро-німецькі війська[6]. Влада старости підтримувалася вартою — гетьманським карально-поліцейським органом. Після вигнання інтервентів і ліквідації гетьманщини у листопаді 1918 року до Старогнатівки вдерлися денікінські війська. Завдяки агітації селян-активістів була зірвана мобілізація дорослого чоловічого населення у денікінську армію. А на початку березня 1919 року в селі створили підпільну групу, до складу якої входило понад 60 чоловік. За завданням Юзівської підпільної більшовицької організації народний учитель Старогнатівки М. Т. Да-

---

[1] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1889 год. Мариуполь, 1890, стор. 128, 175, 177.
[2] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1912 год. Мариуполь, 1913, стор. 342.
[3] Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1909 год, стор. 144, 145, 149.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 399, оп. 5, спр. 655, арк. 219, 220.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-1215, оп. 11, спр. 670, арк. 1, 2.
[6] Там же, ф. Р-1209, оп. 5, спр. 144, арк. 1, 2.

видов сформував у селі Новотроїцькому (тепер Волноваського району) партизанський загін. На початку березня 1919 року разом з місцевими повстанцями загін вибив із Старогнатівки денікінців. В день визволення села був проведений мітинг, на якому виступив М. Т. Давидов із закликом відновити Радянську владу і активно боротись проти контрреволюції. Був створений ревком. Його головою і військовим комісаром обрали Л. Ю. Туму[1]. Після мітингу почався запис добровольців до партизанського загону. Бажаючих виявилося дуже багато, майже всі вони прийшли із зброєю. Загін вже налічував 1500 піхотинців і 300 кавалеристів. Заступником командира і командиром кавалерійського ескадрону затвердили Г. З. Сагірова, комісаром — І. Тютюнника, командиром першого батальйону — І. В. Павлюченка, другого — Науменка, третього — І. Л. Чубарова. Загін провів багато боїв з петлюрівцями і каральними білогвардійськими частинами у Маріупольському повіті і Таганрозькому окрузі, відновлюючи у селах Радянську владу. Старогнатівський ревком поповнював загін людьми, забезпечував його продовольством і фуражем[2]. 20 травня 1919 року члени ревкому виїхали з частинами Червоної Армії, які залишили село.

Після визволення Старогнатівки від денікінців у січні 1920 року в селі оформився партійний осередок, який спершу налічував близько 20 чоловік[3]. До його складу входили Л. Ю. Тума, І. Ю. Тума, І. С. Качалов, П. Є. Імерелі, І. І. Черкес та ін. Був створений ревком, який разом з комуністами активно боровся з контрреволюціонерами, бандитами, дезертирами, провокаторами, спекулянтами, розподіляв посівний матеріал між незаможними господарствами. Комуністи і члени ревкому Старогнатівки піднімали трудівників села на відродження господарства, на будівництво нового життя, свідомо і вдумливо перетворювали в життя постанови Радянської влади. Жителі Старогнатівки охоче давали продовольство і фураж для Червоної Армії. Тільки з 27 січня по 28 лютого 1920 року волость відправила для 3-ї стрілецької дивізії 13-ї армії близько 300 пудів пшениці, 989 пудів ячменю, 99 пудів соняшнику, 160 пудів сала, близько 550 пудів м'яса.

21 березня 1920 року відбулись вибори до Старогнатівської Ради, яка організувала допомогу сім'ям червоноармійців і тим, хто дуже бідував, а також проведення польових робіт, виконання продрозверстки. Почали працювати ковальсько-колісні, бондарські, столярно-теслярські, шевські і повстяні майстерні.

Старогнатівський волосний виконком дбав також про поліпшення медичного обслуговування населення, про пожвавлення культурно-освітньої роботи. У серпні 1920 року для ремонту шкіл створили комісію із членів Ради. Були мобілізовані усі муляри, теслярі, пічники, штукатури, ковалі. Крім інших продуктів харчування, виконком на підставі свого рішення у червні 1920 року передав дитячому садку мед, що надійшов з пасіки, і 10 пудів яблук з орендованого саду.

З ініціативи партосередку 26 липня 1920 року в селі був створений комітет незаможних селян. Першим його головою став більшовик Н. А. Ахпаш[4]. КНС організував допомогу сім'ям червоноармійців, сиротам, вдовам і найбіднішим селянам, вживав заходів для забезпечення службовців села продуктами харчування[5]. Наприкінці вересня 1920 року Старогнатівку захопили врангелівці. 6 жовтня 1920 року, після визволення села Червоною Армією, виконком відновив свою роботу, але вже на другий день був перетворений на ревком у зв'язку з тим, що село перебувало у фронтовій смузі. До складу його увійшли всі члени виконкому. Було проведено мобілізацію до Червоної Армії. Партійна організація протягом 1920 року послала на фронти грома-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1215, оп. 11, спр. 670, арк. 1, 2, 8.

[2] Під назвою 10-го Задніпровського Радянського полку навесні 1919 року загін влився до 14-ї Армії; пізніше він був перейменований у 5-й Ігнатівський Радянський полк, яким командував Г. З. Сагіров. Далі він увійшов до 1-го Маріупольського полку під командуванням К. П. Апатова.

[3] Донецький облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 157, арк. 8.

[4] Донецький облдержархів, ф. Р-1204, оп. 1, спр. 166, арк. 7.

[5] Донецький облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 7, арк. 12; спр. 103, арк. 45.

дянської війни 15 комуністів. Поряд з діяльністю по мобілізації молоді на фронт, налагоджуванням сільськогосподарського виробництва, комуністи розгорнули культурно-масову роботу. Зміцненню Радянської влади активно сприяла місцева інтелігенція: вчителі, медперсонал, агроном. 3—4 рази на тиждень вони читали лекції на загальноосвітні, медичні і агрономічні теми. У 1920 році в селі відкрито бібліотеку, хату-читальню, організовано культурно-освітні і драматичні гуртки. Кошти від платних постановок і виступів учасників художньої самодіяльності використовували для обладнання клубу.

В дуже складних умовах переходу до мирного будівництва, а саме в січні 1921 року, відбулися загальні збори жителів Старогнатівки, які обрали сільську Раду на чолі з Л. Ю. Тумою[1]. Старогнатівська Рада і волосний виконком (голова — комуніст С. Ф. Канча), обраний 22 лютого 1922 року, організували насамперед боротьбу з контрреволюційними бандами, які зривали заходи Радянської влади, тероризували населення. У 1921 році під час одного з нальотів бандити зарубали трьох активістів Старогнатівки — Х. І. Імерелі, С. М. Шаповалова, А. Т. Топалова. Для боротьби з бандами у Старогнатівку був посланий спеціальний загін з Маріуполя, якому допомагали місцеві активісти. Відчутними були продовольчі труднощі. Радянські органи вживали заходів щодо забезпечення голодуючих продуктами харчування. Наприкінці січня 1923 року старогнатівці змогли допомогти навіть голодуючим інших районів республіки. Згідно постанови ВУЦВКу від 19 липня 1922 року вони внесли в єдиний додатковий двофунтовий збір 785 пудів жита.

Комуністи і КНС багато робили для розвитку на селі простих форм кооперації — споживчої, кредитної, збутової, постачальної, переконуючи селян у необхідності соціалістичної перебудови сільського господарства. Ще в 1922 році за ініціативою комуністів, волосного виконкому Рад у Старогнатівці було створено дослідну ділянку для пропаганди серед селян передових методів ведення господарства, а також два колективи — «Червона зірка» і «Червоний прапор»[2]. 700 господарств, переважно бідняцьких, користувались пільгами, які надавала Радянська влада. Тільки протягом 1922—1923 рр. 760 чоловікам було видано 5185 пудів насіннєвої позики на суму 3730 крб. У 1925 році комітет взаємодопомоги розподілив із своїх фондів 25 крб., 150 пудів зерна, 125 пудів соняшнику серед тих, що найбільше потребували допомоги[3]. Збільшилася посівна площа: У 1924 році засівалося 10 243 десятини землі. Безземельні і малоземельні члени КНС додатково одержали із вилучених у куркулів земельних надлишків наділи з розрахунку 2 десятини на душу[4]. Бракувало сільськогосподарського інвентаря. КНС, який у 1924 році налічував 123 чоловіка, мав у своєму розпорядженні всього два коня, 16 волів, 23 корови, 22 вівці, 10 голів худоби, 7 плугів, 7 букерів, 6 борін, сівалку, 4 косарки і 3 віялки. У 1924 році він засіяв 250 десятин зерновими і 5 соняшником. У його фонд було відведено 30 десятин сінокосу. 1925 року незаможники мали вже 33 плуги, 16 букерів, 4 сівалки. Цього ж року в селі з'явився перший трактор марки «Фордзон», за руль якого сів колишній коваль Ю. К. Кацель. Насамперед оброблялися поля сільської бідноти.

1924 року споживча кооперація і сільськогосподарське товариство об'єднували 125 жителів села. У 1925 році споживча кооперація, до якої вступило вже 50 проц. населення, повністю задовольнила його потреби в необхідних товарах. Приватна торгівля поступово витіснялася. Споживча кооперація успішно справлялась і з заготівлею посівного матеріалу. Сільськогосподарське товариство контролювало роботу вітряних і парових млинів, маслоробні, сироварні, відкрило магазин для забезпечення селян товарами, купувало зерно для посіву тощо.

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1203, оп. 1, спр. 118, арк. 1—3; ф. Р-1206, оп. 1, спр. 162, арк. 36, 264.

[2] Там же, ф. Р-1202, оп. 1, спр. 6, арк. 6.

[3] Там же, спр. 86, арк. 98; спр. 174, арк. 6.

[4] Там же, ф. Р-1245, оп. 1, спр. 174, арк. 6.

У своїй масово-політичній роботі комуністи приділяли значну увагу ліквідації неписьменності серед трудівників села. 1925 року у Старогнатівці функціонувало товариство «Геть неписьменність», працювало дві школи лікнепу і група малописьменних прискореного типу, де вчилося близько 100 чоловік. Школи Старогнатівки були відремонтовані, обладнані і забезпечені паливом. У будинку культури раз на тиждень демонструвались кінофільми, систематично читались лекції. Активну участь у культурно-освітній роботі брала комсомольська організація, яка виникла в 1921 році. Молодь організувала хороший драматичний колектив, струнний оркестр. Комсомольці К. І. Мате, Д. І. Шермазан, К. Ю. Шермазан, П. І. Ахпаш, Ф. Ю. Шермазан, І. І. Імерелі, М. Д. Старшина та ін. були ініціаторами електрифікації та радіофікації села. Перша побудована ними електростанція, яка складалася з динамомашини і щитка управління, до 7-х роковин Великого Жовтня дала електричний струм. А 7 листопада 1927 року споруджена молоддю радіостанція, настроєна на хвилю радіостанції Комінтерну, вперше донесла до жителів голос диктора.

Завдяки повсякденній агітації партосередку, що налічував у 1925 році 18 комуністів, Ради і комсомольської організації, до складу якої входили 13 юнаків і дівчат, селяни Старогнатівки робили дальші кроки по шляху відродження господарства. З ініціативи і з безпосередньою участю комуністів у 1925—1926 рр. були створені ТСОЗи «Жовтневі сходи» і «Червоний партизан», які об'єднували 55 господарств. У цей час у Старогнатівці з 925 господарств 60 були заможними, 600 — середняцькими і 265 — бідняцькими. У період масової колективізації всі ТСОЗи перейшли на статут сільськогосподарської артілі. 1929 року в селі організували колгосп «Паризька комуна»[1] (голова комуніст М. П. Первенко), який мав 1200 га землі. У 1931 році колгосп «Паризька комуна» об'єднався з сусідніми артілями ім. Ворошилова, «Нове життя» в одне колективне господарство ім. Ворошилова. Проте створення його було передчасним. Не вистачало техніки, не було досвіду керівництва великим господарством. Тому в 1933 році артіль ім. Ворошилова розукрупнилася, і на її базі організувалися «Зоря», «Правда», ім. Ворошилова, а трохи пізніше — «Паризька комуна» і «Заповіти Ілліча». Зростанню й зміцненню колгоспного виробництва сприяла Старогнатівська МКС (машинно-кінна станція), яка забезпечувала колгоспи сільськогосподарським інвентарем і кіньми. Допомагала артілям технікою і спеціалістами також Старокаранська МТС, переведена в 1931 році до Старогнатівки.

У передвоєнні роки одним із кращих господарств був насінницький колгосп «Зоря», який протягом 28 років очолював більшовик А. К. Атаманов. Завдяки сумлінній і творчій праці хліборобів підвищувались культура виробництва, врожайність полів. Колгосп мав племінну вівцеферму. Споруджувались капітальні виробничі приміщення. У передвоєнні роки колгосп став мільйонером. Великих успіхів досягла артіль «Правда», де головою був І. П. Попович. У 1939 році колгоспники одержали по 9 кг хліба на трудодень. Під час передвоєнних п'ятирічок передовиками Старогнатівки були рільник І. Ф. Сухоруков, тваринники Д. Ю. Атаманов і Ф. І. Узун, доярка О. А. Капацина та багато інших.

Поряд із зростанням громадського господарства колгоспів підвищувався культурний рівень трудівників Старогнатівки. У 1938 році в селі відкрилась середня школа. При клубі були організовані гуртки художньої самодіяльності, регулярно демонструвались кінофільми, була бібліотека з великим вибором художньої і сільськогосподарської літератури. З 1930 року в селі працював сільськогосподарський технікум.

У 1939 році Старогнатівка з Старокаранського району була передана Волноваському, до складу якого входила до 1959 року. У грудні 1939 року під керівництвом партійної організації, в обстановці великого політичного і трудового піднесення відбулися вибори до місцевої Ради на основі нової Конституції СРСР. Головою виконкому сільської Ради обрали комуністку А. П. Імерелі.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 113, арк. 24.

Зрошення ланів колгоспу ім. Калініна. Старогнатівка, 1967 р.

22 червня 1941 року у зв'язку з нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз у селі проведено мітинг, на якому комуністи закликали жителів Старогнатівки стати на захист Соціалістичної Батьківщини. Майже всі чоловіки Старогнатівки пішли до лав Червоної Армії. 13 жовтня 1941 року фашисти окупували Старогнатівку[1]. Почались звірства і безчинства. В перші ж дні були розстріляні активісти села С. І. Негоц, Л. С. Мате, А. Ф. Папуна, К. Х. Беро і Т. Ю. Папуна. В селі діяла молодіжна патріотична група, до складу якої увійшли колишні школярі і молоді робітники І. Л. Верміяш, В. В. Рубек, В. Г. Душка, П. К. Манха, С. Є. Тохтамиш, В. Л. Хаджинов, Д. П. Канча і вчителька Л. І. Нефедовська. Під керівництвом С. В. Станкевича і Д. К. Манхи група розповсюджувала рукописні антифашистські листівки, збирала зброю та боєприпаси, виготовила саморобний радіоприймач.

9 вересня 1943 року 92-й винищувальний протитанковий полк під командуванням підполковника Б. П. Робула і 63-я козача дивізія визволили Старогнатівку від німецько-фашистських загарбників[2]. У цих боях полягло 53 радянські воїни та 50 жителів села. Всі вони поховані у братській могилі поряд з могилою односельчан, які загинули на фронтах громадянської війни. Пам'ятають жителі Старогнатівки і про своїх 170 земляків, які загинули смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Одразу ж після визволення в селі була створена територіальна партійна організація, до якої входило 15 комуністів, відновилася робота Ради депутатів трудящих, діяльність комсомольської організації. Це були тяжкі часи. Село лежало в руїнах. Крім того, гітлерівці вивезли в Німеччину 27 чоловік, 5 — розстріляли і 37 — закатували[3]. Колгоспи були розорені. Не вистачало робочих рук. Старики, жінки і підлітки носили на плечах зі станції Карань посівний матеріал, поля обробляли волами і коровами. Велику допомогу трудівникам у відбудові господарства подала держава. З усіх республік СРСР до Старогнатівки почали надходити посівний матеріал, техніка. Старокаранська МТС швидко поповнилася тракторами та іншими машинами. Колектив МТС уже в 1944 році виконав план на 100 проц. Першими відродили своє господарство колгоспники «Зорі», потім — «Правди», ім. Ворошилова, «Паризької комуни», «Заповітів Ілліча»[4]. Артіль «Зоря» уже в 1947 році досягла довоєнного рівня щодо освоєння посівних площ і врожайності. 1947 року колгосп «Правда» засіяв озиминою 474 га замість 17 га у 1944 році і мав 170 голів великої рогатої худоби, тоді як у 1944 році її налічувалось лише 28 голів. У 1947 році хлібороби «Зорі» викликали на соціалістичне змагання за високий урожай колгоспників «Правди». Переможцем вийшла артіль «Зоря». У 1948 році бригадир городньої бригади колгоспу «Правда» Д. М. Черкес зібрав по 260 цнт помідорів, по 250 цнт капусти, Н. Б. Содель виростила по 140 цнт картоплі з кожного гектара.

Партійна організація зробила багато для розгортання соціалістичного змагання. Для хліборобів були створені гуртки агротехнічного навчання. У колгоспі «Зоря» систематично працював агітколектив з 12 чоловік, в артілі «Правда» — 10 агітаторів.

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 171, арк. 112.
[2] Твои освободители, Донбасс! стор. 107, 108.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 240, арк. 11.
[4] Донецький облпартархів, ф. 577, оп. 4, спр. 2, арк. 12, 15, 103, 105.

Під час посівної і жнив у колгоспі «Зоря» на Дошці показників широко висвітлювався хід соціалістичного змагання. Імена переможців заносились на Дошку пошани.

1950 року артілі об'єднались. На базі п'яти колгоспів створили два — «Зоря комунізму» та ім. Ленінського комсомолу. Через чотири роки колгоспники вирішили об'єднати і їх. Новій артілі присвоїли ім'я М. І. Калініна. Партійна організація, яка налічувала 32 комуністи, Рада, правління колгоспу і комсомольська організація мобілізовували трудівників села на дальше піднесення багатогалузевого господарства. Об'єднання артілей дало можливість раціональніше використовувати техніку, кадри спеціалістів. При реорганізації МТС колгосп придбав її майстерні, техніку. З кожним роком підвищувалася урожайність полів і продуктивність тваринництва. Господарство мало 10 958 га землі, з них — 10 189 га сільськогосподарських угідь. Розширювалась і зростала його матеріально-технічна база. В артілі було 81 трактор, 14 комбайнів, 46 вантажних, легкових і спеціальних автомашин, 173 електродвигуни потужністю 1465,4 квт.-год. Підвищився рівень механізації робіт. У 1956 році надій молока від кожної корови становив 2040 літрів. 1960 року державний план закупок зерна разом з кукурудзою був виконаний на 100 проц., соняшнику — на 113 і овочів — на 100 проц.[1]. У колгоспі велику увагу приділяють зрошенню земель. У 1965 році понад 300 га одержали вологу із спорудженого штучного озера, площа якого дорівнювала 1500 тис. куб. метрів. Крім цього, спорудили ще дві водойми — на 1 млн. куб. метрів. У всіх водоймах розводять цінні породи риб.

Збільшуються доходи господарства. У 1968 році прибуток його становив понад 1981 тис. крб. 50 проц. бюджету артілі ім. Калініна використовується на заробітну плату колгоспників. У 1968 році хлібороби одержали на людино-день по 3 крб. 63 коп. Решта доходу витрачається на спорудження господарських і культурних об'єктів, на придбання техніки і створення зрошуваних ділянок, будівництво тваринницьких приміщень, купівлю племінної худоби тощо. У 1968 році в артілі було 15 корівників, 12 телятників, 5 свинарників, 4 вівчарні, 3 птахоферми і 5 конюшень. Будівлі тваринницьких ферм утворюють у кожній бригаді містечка, згруповані навколо механізованих цехів кормоприготування. Працюють вальцьовий млин і маслоробний завод.

Партійна організація села, яка налічує 109 членів і 2 кандидати в члени КПРС, і 115 комсомольців очолюють змагання за комуністичну працю. У цьому змаганні беруть участь 1513 трудівників села, 841 хліборобу вже присвоєне звання ударника комуністичної праці, з них більшість комуністів і комсомольців. Молочнотоварні ферми № 1 і 5 удостоєні звання колективів комуністичної праці.

Одна з вулиць с. Старогнатівки. 1969 р.

У колгоспі ім. Калініна трудяться чудові майстри своєї справи — механізатор Ю. М. Бегалі, доярки М. Натарина, С. І. Тума, П. С. Дарагач, свинарка В. В. Пичахчі, бригадир Ю. А. Томалах, обліковець рільничої бригади депутат Тельманівської райради депутатів трудящих О. І. Бостанжі та багато ін. За самовіддану працю Радянський уряд нагородив орденами і медалями багатьох колгоспників. Ордена Леніна удостоєні колишні голови колгоспу Ф. Г. Христенко та А. К. Атаманов, колгоспники Г. Є. Караулова, В. С. Турта, С. Ф. Беро. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені колишній бригадир третьої комплексної бригади Д. К. Натарин і колгоспники С. Ф. Топалов, П. С. Тиртих та інші.

Рік у рік розширювалась, впорядковувалась Старо-

[1] Донецький облпартархів, ф. 577, оп. 12, спр. 81, арк. 17; оп. 14, спр. 59, арк. 14.

гнатівка. Рада депутатів трудящих приділяє велику увагу господарському і житловому будівництву. Тільки з 1965 по 1968 рік відсвяткували новосілля 168 сімей колгоспників. Красиві, добротні будинки з верандами, окремими флігелями і господарськими спорудами не можна порівняти з колишніми халупами. До будинків та до тваринницьких ферм колгоспу ім. Калініна прокладено водопровід, а по селу — 12 км доріг і 7 км тротуарів з асфальтовим покриттям. У центрі села — велика площа, на якій розбито сквер. Тут відбуваються мітинги і збори, народні гуляння. Палац культури, службові і адміністративні будинки оточені клумбами. Тільки протягом 1966—1968 рр. на території села висаджено 4 тис. дерев. Впорядковано і другу площу, на якій споруджено автобусну станцію. З обласним центром Старогнатівка сполучена асфальтовою дорогою, по якій регулярно курсують автобуси, з них два колгоспні. В селі є своя пекарня, будинок побуту. Товарообіг продовольчого, двох промтоварних і господарського магазинів у 1968 році становив 1342,7 тис. крб. На честь 50-річчя Великого Жовтня була відкрита світла і простора, добре обладнана їдальня на 50 місць. У торговельній мережі працюють 30 продавців, більшість яких має середню спеціальну освіту. Тепер не новина, коли хлібороб купує мебльовий гарнітур, піаніно, холодильник, телевізор і мотоцикл. Майже кожна сім'я має телевізор, в особистому користуванні колгоспників понад 50 легкових автомобілів, близько 500 мотоциклів.

На колгоспному святі у Старогнатівці. 1967 р.

У сільській лікарні працюють 4 лікарі і 21 медичний працівник з середньою освітою. Лікарня постійно поповнюється новим обладнанням, має автомашину швидкої допомоги. Завдяки великій профілактичній роботі ліквідоване страшне нещастя тутешніх місць — малярію. Протягом багатьох років головним лікарем сільської лікарні працювала заслужений лікар УРСР Т. П. Яровицька. З великою повагою ставляться старогнатівці до медичної сестри С. І. Качалової, яка також пішла на заслужений відпочинок. Для малюків у селі відкрито 5 ясел і дитячий садок. Щороку влітку для учнів старших класів на території 2-ї бригади створюються табори праці і відпочинку. Тут діти живуть, працюють, харчуються в просторій і світлій їдальні і відпочивають у впорядкованому палатковому містечку. Для учнів початкових класів організований пришкільний табір.

У Старогнатівській середній школі працюють 36 учителів. З глибокою вдячністю говорять жителі про учительський колектив. Так, А. І. Дограмаджі та Х. І. Гуртова віддали 30 років життя складній і благородній справі навчання і виховання підростаючого покоління. У школі навчається 535 дітей. Є добре обладнані хімічний і фізичний кабінети. За післявоєнний період середню школу закінчили 527 чоловік, восьмирічну освіту здобули 923. Багато випускників школи самовіддано трудяться у рільничих і городніх бригадах, на тваринницьких фермах колгоспу. 35 чоловік здобули вищу і середню агрономічну освіту, понад 30 — вищу і середню медичну освіту, 35 стали вчителями, 23 працюють інженерами і техніками, 16 закінчили гірничий технікум, 3 присвоєно вчений ступінь кандидата наук. З Старогнатівки вийшли командири Радянської Армії, вчені, керівники великих господарств. М. Т. Давидов став генерал-майором, С. М. Сачлі — доктором сільськогосподарських наук, Ф. Ф. Коджеспіров — кандидатом фізико-математичних наук. І. З. Сагіров — працює головою колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС Волноваського району, М. М. Фодлаш — головою артілі ім. Леніна Тельманівського району.

Працюючій молоді також створені умови для підвищення своєї освіти. Так, у 1967 році закінчив Дніпропетровський сільськогосподарський інститут і одержав диплом агронома колишній бригадир третьої комплексної бригади Д. К. Натарин, пізніше обраний головою колгоспу «40 років Жовтня» Волноваського району. Того ж

року закінчив Дніпропетровський сільськогосподарський інститут обліковець третьої комплексної бригади К. Д. Балабанов, агроном колгоспу Д. Ф. Сагіров та ін. Диплом хірурга одержав колишній тваринник колгоспу С. І. Пичахчі, тепер головний лікар Старогнатівської сільської лікарні. Всього в селі трудиться понад 80 чоловік з вищою і середньою освітою.

Значну виховну роботу серед жителів Старогнатівки провадить колектив сільської бібліотеки. Книжковий фонд її налічує понад 8 тис. томів. 700 чоловік колгоспників, інтелігенції села — постійні читачі бібліотеки. Вона має затишний читальний зал. Тут постійно пропагують новинки літератури, провадяться тематичні вечори, читацькі конференції, диспути. Під час польових робіт актив бібліотеки організовує книжкові пересувки, проводить голосні читання і бесіди за матеріалами газет і книг у бригадах і на фермах, створює стенди-виставки літератури до знаменних дат, випускає «Листки трудової слави», «Блискавки».

Палац культури, споруджений у 1961 році, має зал для глядачів на 500 місць, стаціонарну широкоекранну кіноустановку, танцювальний зал, кімнати для занять гуртків. Молодь села бере активну участь у хоровому, драматичному і танцювальному гуртках. У палаці культури часто виступають гості — артисти професійних театрів. Працюють секції: стрілецька, настільного тенісу, вільної боротьби, обладнано клас радіотелеграфу на 24 робочі місця, створена любительська фотокіностудія колгоспу ім. Калініна.

Важливим засобом патріотичного виховання трудящих є вивчення історії рідного краю. При палаці культури створено кімнату бойової й трудової слави, в якій зібрано значний матеріал про історію села. В її експозиції відображений шлях жителів Старогнатівки від сивої давнини до сьогоднішніх днів, їх звершення за роки Радянської влади.

В. П. БАШЕВОЙ, В. Г. ДУШКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ТЕЛЬМАНІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 35 км на захід від районного центру. У селищі міститься залізнична станція Карань. Населення — 4026 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Бахчовик, Дружне, Обільне.

На території Андріївки є елеватор, автопарк. Тут працюють середня школа, бібліотека. Функціонує дільнична лікарня, є побутові майстерні. У селищі Бахчовик розміщена центральна садиба радгоспу «Бахчовик». Господарство має 2925 га орної землі; вирощуються тут переважно овочеві культури, напрям у тваринництві — виробництво молока.

Селище утворилося в 1947 році внаслідок злиття залізничної станції Карань і селища Кизил Таш в одне селище Андріївку. Будівництво станції Карань розпочалося 1882 року. Першими жителями пристанційного селища були робітники залізниці. Раду робітничих і селянських депутатів створено в 1919 році. Під час фашистської окупації за зв'язок з радянськими розвідниками гітлерівці закатували 8 жителів станції, в т. ч. А. А. Аршаву, Г. В. Кишканя, С. Ф. Герасимова, Д. Ю. Аллоярова.

ЗАМОЖНЕ (до 1946 року — Чермалик) — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км на південний захід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Кальчик. Із сходу і півдня село омиває річка Кальміус. Населення — 1653 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Орловське і Федорівка.

У Заможному розташована центральна садиба радгоспу «Павлопільський» (створений у 1968 році на базі колгоспу «Правда»). Посівна площа становить 5565 га. Спеціалізується на виробництві молока і вирощуванні овочів. Допоміжними галузями є виноградарство, садівництво, свинарство, вівчарство. Орденом Леніна нагороджений працівник радгоспу А. І. Папуш.

На території Заможного — середня школа, клуб, 2 бібліотеки. Функціонує лікарня.

Село засноване у 1779 році греками — переселенцями з Криму. На початку 1919 року обрано Раду, головою якої став С. С. Скудар. У липні наступного року організовано КНС. Партосередок у складі 3-х чоловік створено 25 січня 1921 року (секретар — робітник з Маріуполя Ю. М. Шматов). Того ж року оформилася і комсомольська організація. У 1925 році створено 6 ТСОЗів.

На території с. Заможного досліджено 7 курганів доби міді — бронзи та 5 кочівницьких курганів (IX—XIII ст. н. е.). Тут же знайдено кам'яну кочівницьку бабу.

КОНЬКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Грузького Єланчика, за 14 км на схід від районного центру і за 55 км від залізничної станції Карань. Населення — 1191 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богодарівка, Єлизаветівка, Іванівка, Калініне, Октябрське, Самсонове.

Колгосп ім. Свердлова, центральна садиба якого розташована у Коньковому, має 3736 га орної землі. У господарстві переважає виробництво зерна та продуктів тваринництва. За трудові досягнення 13 передовиків сільського господарства нагороджені орденами і медалями СРСР, в т. ч. 3 чоловіка орденом Трудового Червоного Прапора. Секретар колгоспної партроганізації М. М. Каршенов був делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

У селі є восьмирічна школа, палац культури на 500 місць, бібліотека. Працюють 2 побутові майстерні, їдальня, сільський радіовузол.

Село засноване у 1798 році. На початок 1919 року коньковські бідняки розподілили між собою поміщицьку землю. У липні 1919 року білогвардійський загін, увірвавшись у село, жорстоко розправився з організаторами розподілу землі. Батрак І. О. Данилов у березні 1919 року очолив селянський виступ проти білогвардійців. Виступ придушили, а його керівника повісили. 1923 року організовано ТСОЗ. 2 вересня 1943 року, під час визволення Конькового від німецько-фашистських загарбників, тут відбувся жорстокий танковий бій. На честь 130 радянських воїнів, що полягли за визволення села, встановлено обеліск.

КУЗНЕЦОВО-МИХАЙЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на обох берегах річки Грузького Єланчика, за 22 км на північний схід від районного центру і за 65 км від залізничної станції Карань. Населення — 1239 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також с. Котлярівське.

На території Кузнецово-Михайлівки розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», де вирощуються переважно зернові культури і розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має 4536 га орної землі. У 1968 році врожайність озимої пшениці з га становила 31,2 цнт. Серед передовиків, відзначених орденами і медалями, 3 чоловіка нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — середня школа, палац культури на 450 місць, бібліотека. Функціонують пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт. Проводиться розробка кар'єрів, де видобувають пісок і камінь для місцевого будівництва.

Засноване село на початку XIX ст. Під час громадянської війни поблизу Кузнецово-Михайлівки діяли партизани із загону М. Т. Давидова. Влітку 1919 року вони під командуванням Г. З. Сагірова та І. Л. Чубарова захищали село від білогвардійців. Під натиском переважаючих сил ворога партизани відступили. Увірвавшись у село, білогвардійці спалили кілька хат, роз-

стріляли перед очима жителів учасника оборони, бідняка О. С. Петренка.

Уродженець Кузнецово-Михайлівки І. М. Бейда за відвагу і мужність, виявлені при форсуванні Дніпра, удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

На території Кузнецово-Михайлівки виявлено кам'яні скульптури кочівників (IX—XIII ст. н. е.).

ЛУ́КОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на південний захід від районного центру і за 38 км від залізничної станції Карань. Населення — 407 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Вишневе, Григорівка, Запорожець, Каплани, Миколаївка, Петрівське, Тавричеське, Шевченко.

Центральна садиба колгоспу «Україна» розташована у Луковому. Кількість орної землі в артілі становить 4847 га. Спеціалізується на виробництві зерна, м'яса та молока. У 1968 році трудівники зібрали з кожного га посіву по 25,4 цнт зернових. За виконання соціалістичних зобов'язань, узятих на честь 50-річчя Великого Жовтня, колгосп одержав на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор райкому КП України, райвиконкому, райкому профспілки працівників сільського господарства і заготівель.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 350 місць, бібліотека. Працює побутовий комбінат.

МИ́РНЕ (до 1958 року — Каранський кам'яний кар'єр) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 23 км на захід від районного центру. У селищі міститься залізнична станція Янисоль. Населення — 2445 чоловік.

На території селища розташовані Каранське кар'єроуправління тресту «Донецькнерудпром», дільниця буропідривних робіт, буддільниця ПМК-6.

У селищі — середня школа, школа робітничої молоді. Функціонує лікарня.

Заснування Мирного пов'язане з початком розробки тут у 1951 році кам'яних кар'єрів.

МИХА́ЙЛІВКА (стара назва — Сальсько-Михайлівка) — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Грузького Єланчика, за 18 км на схід від районного центру і за 55 км від залізничної станції Карань. Населення — 456 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Греково-Олександрівка, Зелений Гай, Зорі, Новоолександрівка, Радянське, Садки, Тернівка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Росія», який має 3850 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Михайлівці — початкова школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла. Є 3 магазини, їдальня.

Засноване село на початку XIX століття.

МІЧУ́РІНЕ (до 1943 року — Грюнталь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на північний захід від районного центру і за 31 км від залізничної станції Карань. Населення 1177 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Богданівка, Вершинівка, Красний Октябр, Нова Мар'ївка, Октябрське, Первомайське, Розівка.

Колгосп-мільйонер ім. Тельмана, центральна садиба якого міститься у Мічуріному,— велике багатогалузеве господарство. Орної землі — 5528 га. Вирощуються переважно зернові культури. Добре розвинуте і м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство, птахівництво, олійництво. З року в рік тут збирають сталі врожаї. У 1968 році зібрано з га по 31 цнт озимої пшениці, 30 цнт кукурудзи, 23,7 цнт соняшнику. З допоміжних підприємств є пилорама, олійниця. Уряд високо оцінив працю трудівників артілі. У 1950 році звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні І. Ф. Буц, О. П. Федоренко, М. Г. Бондарєва, М. С. Потапова, К. Г. Гончарова, М. Г. Федорюк, Г. А. Мормуль, А. В. Голодухіна, П. І. Проценко. Орденом Леніна нагороджені О. І. Лазарєва, І. М. Павленко, М. І. Лазарєва, Г. П. Маркович, М. В. Новикова, К. І. Васильченко, А. П. Валько, Ю. С. Панасюк, М. О. Павельчак. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено 15 чоловік. Свинарка Н. Ф. Мелехова — депутат обласної Ради депутатів трудящих, делегат III-го Всесоюзного з'їзду колгоспників.

У Мічуріному — середня школа, клуб, 2 бібліотеки, дитячі ясла. Функціонують лікарня з пологовим відділенням, амбулаторія. Є аптека, ветеринарна дільниця. Працюють 3 магазини, радіовузол.

Село засноване у 1868 році німецькими колоністами. Партійний осередок створено тут у 1923 році. Через 4 роки сформувалася комсомольська організація.

НОВОСЕ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Карань. Населення — 1067 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Запорізьке, Кам'янка, Маловодне, Новоселівка Друга, Степанівка.

На території Новоселівки розміщена центральна садиба радгоспу ім. XVIII партз'їзду, який має 7,7 тис. га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні гібридного та елітного насіння. Трудівники радгоспу одержали у 1968 році з га по 41 цнт озимої пшениці Миронівська-808 і Безоста-1, по 36 цнт гібридної кукурудзи. 196 передовиків виробництва відзначені орденами і медалями СРСР, у т. ч. шістьом — І. А. Бабенку, І. Л. Мірошниченку, К. В. Харченку, Б. М. Черепову, І. Д. Саввахаю та О. Й. Рудницькій — присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 11 чоловік удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, палац культури. Є радгоспний піонерський табір обласного значення.

Новоселівка заснована у 1921 році.

ПЕРВОМА́ЙСЬКЕ (до 1959 року — Кононове) — село, центр сільської Ради, розташоване

за 8 км на північний схід від районного центру і за 50 км від залізничної станції Карань. Населення — 571 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Воля і Черевківське.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева. Артіль має 3276 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгоспники В. Г. Гайша, П. М. Бороденко, Д. І. Грицунова нагороджені орденом Леніна.

На території Первомайського — восьмирічна школа, при якій відкрито інтернат. Є клуб на 350 місць, бібліотека.

На околиці Черевківського розкопано сарматське поховання (І ст. н. е.).

СТАРОЛА́СПА — село, центр сільської Ради. Розташована на 36 км на північ від районного центру і за 10 км від залізничної станції Каракуба. Населення — 1214 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Біла Кам'янка та Новоласпа.

Колгосп «Авангард», центральна садиба якого розташована у Староласпі, має 3946 га орної землі. Вирощуються переважно соняшник і зернові культури. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство, птахівництво.

На території села — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий комбінат. Функціонують лікарня, пологовий будинок.

Засновано Староласпу у 1782 році греками — переселенцями з Криму. Наприкінці 1917 року створено ревком (голова — Л. В. Комаралі). У 1919 році обрано Раду селянських депутатів (голова — І. О. Агруч). Партійний осередок створено у 1923 році. Того ж року виникла комсомольська організація. 12 серпня 1920 року створено КНС, 1925 року організовано 2 ТСОЗи — «Червона зірка» і «Пролетар». На їх базі у 1929 році створено колгосп «Авангард».

На території Староласпи виявлено залишки 2 поселень доби бронзи та скіфських часів, досліджено кочівницькі поховання (IX—XIII ст. н. е.).

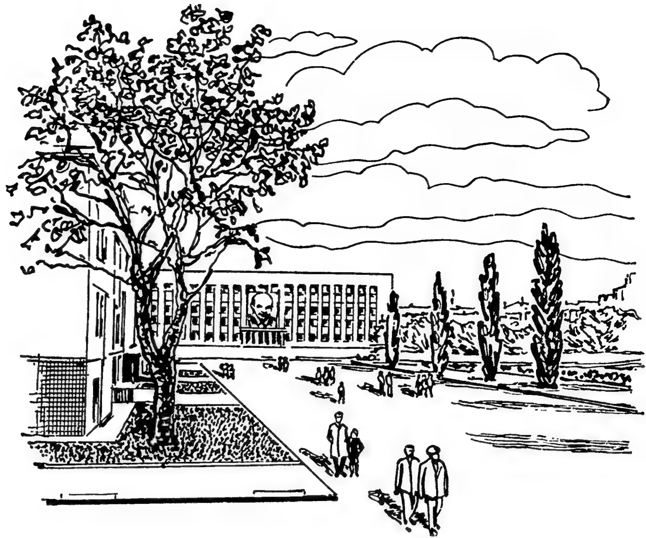

ТОРЕ́З

МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Торез (до 1840 року — Олексіївка, до 1867 року — Олексієво-Леонове, до 1964 року — Чистякове) — розташований за 66 км від Донецька, на перетині залізниці Дебальцеве — Іловайськ і залізничної вітки Торез — Безчинська. Через місто пролягла автомагістраль Донецьк — Ворошиловград — Ростов-на-Дону. Населення — 92,9 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані Пелагіївська й Розсипненська селищні Ради.

Археологічні пам'ятки свідчать, що територія сучасного міста була заселена ще за стародавніх часів. В районі шахти № 19 розкопано давньоболгарське поховання (VIII ст. н. е.), де виявлено коштовну збрую, глиняний посуд і золоту візантійську монету[1].

Після визволення російськими військами північного Приазов'я від влади турецького васала — кримського хана, на вільні землі в пошуках «волі» втікали селяни з України. Вони стали першими жителями слободи Олексіївки, що виникла на території нинішнього міста на початку 70-х років XVIII століття. У 1783 році Катерина II видала указ, за яким поселенці, що жили на завойованих під час війни з Туреччиною землях, повинні були залишатися «на своєму місці» і підкорятися новим власникам. Олексіївку разом з навколишніми землями цариця «подарувала» генерал-лейтенантові Степану Леонову[2]. В 1800 році жителі слободи зробили спробу визволитися з-під гніту поміщика. Та повстання було придушене. Прокурор канцелярії Війська Донського (слобода входила до Міуського округу) в своєму рапорті від 14 вересня повідомляв: «Цього числа і остання слобода Олексіївка вдови генерал-лейтенанта Леонова в покору тією поміщицею приведена. Винні ... суворо покарані»[3].

---

[1] Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца, стор. 289, 290.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1374, оп. 3, спр. 2388, арк. 204.
[3] Там же, арк. 389.

У січні 1820 року в Олексіївці спалахнуло нове повстання. Поштовхом до нього була чутка про те, що цар нібито надіслав маніфест про визволення селян, а поміщики затримують надання дарованої їм волі[1]. Повстання охопило весь Міуський округ[2]. Генерал-ад'ютант Чернишов рапортував імператорові Олександру I, що селяни відмовилися підкоритися поміщикам і справникові. Вони обрали старшин, озброїлися списами та іншою зброєю. Для придушення повстання в Олексіївку з Таганрога прибули Сімбірський піхотний полк, ескадрони лейб-козачого і отаманського полків. Повстанців було розігнано картеччю, а їх організатори заарештовані. Не припинилися заворушення в селі і після реформи 1861 року. Після підписання викупного договору в серпні 1863 року, з 1804 десятин, якими до реформи користувалася селянська община, третину землі поміщик Леонов відрізав собі. За 1200 десятин селяни мали виплатити 54,5 тис. крб. До того ж, протягом 49 років вони мусили з кожного подушного наділу (3,5 десятини на душу чоловічої статі) відробляти в поміщицькому господарстві по 63 дні на рік. Леонови володіли 2800 десятинами землі[3].

У 60-х роках минулого століття на території поміщицького маєтку було знайдено антрацит. Його розробку почав власник маєтку в 1865 році. За рік тут видобули 30 тис. пудів, з яких 23 тис. вивезли і продали[4]. Того ж року в маєтку поручика Васильєва, поблизу Ольхівчика (район нинішнього шахтоуправління № 2-43 м. Тореза) видобуто й продано 1500 пудів антрациту[5]. У 1867 році Леонови, господарство яких занепало, продали свій маєток і землю таганрозькому купцеві Чистякову. На той час у слободі налічувалося 148 дворів з населенням 1013 чоловік. На початку 70-х рр. XIX ст. на поміщицьких і селянських землях, де тепер розташоване місто, працювало вже кілька невеликих шахт. Кожна шахта являла собою колодязь, обкладений тесом, з якого цебром виймали вугілля.

1875 року маєток Чистякова придбав харківський капіталіст А. К. Алчевський, який разом з підприємцем Іловайським заснував т. зв. Олексіївське гірничопромислове товариство. Він передав товариству як пай чистяківський маєток і частину своїх земель з покладами вугілля. Невдовзі на північній околиці Чистякового (так за ім'ям власника почали називати слободу) було закладено шахти «Похилу» і «Галерею», де почали розробку «скляного» пласта, одного з кращих тут пластів антрациту. Продуктивність шахти «Галерея» досягала понад 1800 тис. пудів вугілля на рік[6]. Найближчі залізничні станції Дебальцеве та Амвросіївка містилися на відстані близько 40 км від селища. Видобуте вугілля вивозилося туди гужовим транспортом, що коштувало занадто дорого. В 1904 році від ст. Дебальцеве до ст. Іловайське, за 3 км від Чистякового, було прокладено залізницю, а ще через три роки споруджено залізничну вітку Чистякове—Безчинська. З'явилися нові шахти Олексіївського гірничопромислового товариства, Московсько-Донецького гірничого товариства, а також шахтовласників Дронова, Кошельова, Коновалова та інших[7].

Найбільшою на той час була шахта «Надія», закладена 1907 року Олексіївським гірничопромисловим товариством, на якій застосовувалися парова підйомна машина і парові насоси, кінна відкатка вугілля в гірничих виробках, електрика для освітлення служб на поверхні. Кожної доби тут видобувалося до 200 тонн вугілля. 1911 року це ж товариство споруджує шахту «Соляну», а в 1913 — ще дві шахти — «Капітальну» і № 3. Їх експлуатація розпочалася в 1914 році Південноросійським гірничопромисловим товариством, яке придбало всі чистяківські шахти Олексіївського товариства[8]. Будівництво і введення в експлуатацію багатьох великих

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1409, оп. 1, спр. 4195, арк. 279—290, 299—306; Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 1, стор. 83.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 331.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 23, спр. 617, арк. 6—9.
[4] Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 1, стор. 67.
[5] Там же, стор. 69.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 1494, оп. 1, спр. 4, арк. 11; спр. 24, арк. 36.
[7] Там же. спр. 24, арк. 35, 36.
[8] Донецький облдержархів, ф. 170, оп. 2, спр. 1, арк. 50.

Спуск шахтарів у шахту «Дон-ЮРГО». Чистякове, 1916 р.

шахт сприяло швидкому збільшенню видобутку вугілля в Чистяківському гірничому районі: за 7 років (з 1909 до 1916 рр.) він зріс з 4,7 млн.[1] до 76,8 млн. пудів[2] на рік, тобто в 16 з лишком разів.

З розвитком вугільної промисловості збільшувалося населення Чистякового. Якщо в 1897 році воно становило 2520 чоловік, то до 1917 року досягло 9 тис., а з навколишніми шахтарськими селищами — близько 26 тис. Чистякове в дореволюційні роки було центром гірничого району і входило до Таганрозького округу Області Війська Донського. Населення його зростало переважно за рахунок приїжджих малоземельних селян з центральних губерній Росії. Спочатку вони прибували сюди на зимовий період, щоб заробити на шахтах, а потім і зовсім оселялися зі своїми сім'ями.

«Праця шахтаря каторжна, — писав до газети «Правда» шахтар М. Савельєв.— Гнуть спину вони з 6 годин ранку до 6 годин вечора... Працюють шахтарі, як прокляті, п'ють горілку, пропивають і без того мізерний заробіток. Капіталістам зручно, коли робітники відсталі»[3]. Заробітки гірників у середньому становили 10—15 крб. на місяць[4]. Багато шахтовласників, що мали свої крамниці, продавали товари в борг по високих цінах. На весь Чистяківський гірничий район, де було 87 шахт, налічувалося тільки 3 медичних пункти. Щоправда, була лікарня, але всього на 15 ліжок. Працювали тут лікар і 3 фельдшери[5]. В початкових школах навчалося близько 250 дітей, переважно з заможних родин.

Класова свідомість чистяківських гірників формувалася під впливом революційного руху пролетарів Петрограда, Москви, Харкова та інших промислових центрів країни. Перші великі революційні виступи в Чистяковому припадають на 1905 рік. Значний вплив на шахтарів справляв молодий революціонер-шахтар Н. Д. Дубров, який закликав своїх товаришів до виступу проти самодержавства. В грудні 1905 року Дубров з групою гірників виїхав до Горлівки на допомогу повстанцям, де і загинув.

Наприкінці 1912 року в Чистякове приїжджав депутат IV Державної думи більшовик Г. І. Петровський. Григорій Іванович провів нелегальні збори з революційно настроєними робітниками шахти Зелькіна. 4 червня 1913 року М. Савельєв повідомляв листом Г. І. Петровського, що в них на шахті створено гурток з «свідомих шахтних робітників» і у зв'язку з цим постала потреба в політичній літературі. Він просив сприяти в організації систематичної доставки «Правды» членам цього гуртка[6]. Такий же гурток виник у 1915 році на шахті Ерастівка. Організував його більшовик І. І. Сизранцев, посланий Харківським комітетом РСДРП[7].

У березні 1915 року почався страйк робітників на шахтах, що належали Прохорівській Трьохгорній мануфактурі. Виступ спричинили нестача продуктів харчування, підвищення цін на них, а також сваволля адміністрації[8]. Страйк шахтарів підтримали гірники більшості шахт району. Загальний страйк тривав з 1 по 7 квітня 1915 року. З травня страйк знову спалахнув на десяти великих шахтах гірничого ра-

---

[1] Южнорусская областная сельскохозяйственная промышленная и кустарная выставка в 1910 г. в Екатеринославе. Екатеринослав, 1910, стор. 406.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 938, оп. 2, спр. 26, арк. 11.

[3] Газ. «Правда», 1 березня 1913 р.

[4] Наш край. Документы по истории Донской области, стор. 19.

[5] Газ. «Горняк», (Чистякове), 5 листопада 1938 р.

[6] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.), стор. 408.

[7] І. І. Сизранцев — член партії з 1900 року, в 1897 році за революційну діяльність в Одесі був заарештований і засланий на поселення в Архангельську губернію; з 1914 року працював на шахтах Чистякового.

[8] Ростовський облдержархів, ф. 829, оп. 1, спр. 383, арк. 5.

йону[1]. В 1916 році було видано закон, за яким військовозобов'язаним заборонялося переходити з однієї шахти на іншу. Підприємці, скориставшись з цього, самовільно збільшували робочий день, не підвищуючи зарплати. Влітку 1916 року застрайкували робітники шахти Балашихіна в Чистяковому[2].

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію в Петрограді послужила сигналом до ліквідації царських органів влади в Чистяковому. Створюється орган народної влади — Рада робітничих депутатів (обрана в березні 1917 року). До складу президії Ради увійшли більшовик І. І. Сизранцев (голова), безпартійні робітники К. М. Баронін, М. М. Савченко, Г. І. Онохін, Д. Савченко, З. К. Коновалов, А. Т. Жарков, П. П. Косарєв, Н. М. Дубров та ін. Від меншовиків обрали лікаря І. Співака, від есерів — учителів місцевої школи Я. С. Поліщука і М. Серебрянського[3].

З ініціативи Ради робітничих депутатів 22 квітня 1917 року в Чистяковому уперше проведений відкритий першотравневий мітинг, в якому взяли участь робітники багатьох шахт, а також селяни з навколишніх сіл. На мітингу виступив І. І. Сизранцев. Він критикував позицію меншовиків і есерів, які підтримували Тимчасовий уряд. До серпня 1917 року меншовики і есери мали значний вплив у Раді. На І Всеросійський з'їзд Рад їм удалося провести від Чистяківського району меншовика-інтернаціоналіста. 10 серпня 1917 року відбулися перевибори Ради. Більшовицька фракція в ній мала більшість, але друкований орган Ради — газета «Известия»— ще залишався під впливом меншовиків[4]. Самостійна організація РСДРП(б) на чолі з І. І. Сизранцевим у Чистяковому була створена в червні 1917 року. До неї входили К. М. Баронін, Г. І. Онохін, П. П. Косарєв[5]. II Донська конференція РСДРП(б), що відбулася 1—3 жовтня 1917 року в Ростові-на-Дону, визнала за необхідне створити в Чистяковому районну партійну організацію[6] і підпорядкувати її Ростовському окружному комітетові РСДРП(б)[7].

На більшості шахт створювалися рудничні комітети, за допомогою яких Чистяківська Рада здійснювала керівництво гірницькими масами. Одним з перших виник такий комітет на шахті, що належала Московсько-Донецькому товариству (колишня шахта Зелькіна). До складу рудкому шахтарі обрали найбільш активних і свідомих робітників — вибійників А. А. Чорненького та І. Іващенка, робітника поверхні А. Оландера та ін. Свою діяльність рудком розпочав з того, що роззброїв поліцейських. Активно діяли рудкоми шахт «Капітальна», «Ремівка», «ДонЮРГО», «Надія», «Солона», Прохорівських копалень та ін. Комітети здійснювали на шахтах контроль. Так, у травні 1917 року за рішенням Чистяківської Ради робітничих депутатів відповідно до вимог рудкому було усунуто від роботи на Андріївському руднику управителя, старшого десятника і бригадира-монтера. У другому півріччі 1917 року в Чистяковому проведено п'ять конференцій рудничних комітетів, які представляли 18 великих шахт. У жовтні 1917 року відбулася III конференція рудничних комітетів, на яку прибули делегати від 14 рудкомів, а також від організації РСДРП(б). Конференція обговорила питання про поточний момент і завдання рудкомів, обрала делегатів на І конференцію рудничних комітетів Донбасу, а також організаційну комісію для створення профспілки в Чистяківському районі[8]. Більшовики Чистякового підтримували зв'язок з організаціями РСДРП(б) Харкова і Катеринослава. Робітники

[1] Ростовський облдержархів, ф. 829, оп. 1, спр. 383, арк. 7.

[2] Очерки истории большевистских организаций Дона (1898—1920). Ростов-на-Дону, 1965, стор. 232.

[3] Газ. «Горняк», 19 травня 1957 р.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 1, спр. 13, арк. 39, 40; Газ. «Известия Совета рабочих депутатов Чистяковского горного района» стала виходити з червня 1917 р.

[5] Донецький облпартархів, ф. 4692, оп. 1, спр. 412, арк. 1.

[6] В жовтні 1917 р. Чистякове стало центром одного з 11 адміністративних районів Донецько-Криворізького басейну.

[7] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.), стор. 630, 631.

[8] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 22, арк. 299.

шахти «Капітальна» писали до редакції газети ростовських більшовиків «Наше знамя» про те, що вони солідаризуються з позицією газети, цінують її діяльність в питанні захисту інтересів робітників. У травні 1917 року шахтарі надіслали у її фонд 15 крб. і закликали робітників інших цехів наслідувати їх приклад[1].

Чистяківська більшовицька організація і Рада робітничих депутатів здобули великий вплив у масах. Без згоди Ради не вирішувалося жодне важливе питання. Гірники і селяни Чистякового одностайно обрали своїм делегатом на II Всеросійський з'їзд Рад голову Ради, більшовика І. І. Сизранцева[2]. В анкеті більшовицької фракції II Всеросійського з'їзду Рад зазначалося, що Чистяківська Рада представляє на з'їзді понад 25 тис. робітників і має реальну владу.

Через кілька днів після перемоги збройного повстання в Петрограді на всіх шахтах Чистякового пройшли багатолюдні збори і мітинги. 20 листопада відбулися загальні збори Ради робітничих депутатів Чистяківського гірничого району. У схваленій резолюції говорилося, що Рада вітає соціалістичну революцію і ухвалює підтримувати всіляко як уряд, створений з'їздом, так і його декрети про землю, мир[3]. На засіданні Ради 26 листопада 1917 року було проведено вибори представників на III обласний з'їзд Рад Донецько-Криворізького басейну. Делегатами на з'їзд обрали більшовиків І. І. Сизранцева, К. М. Бароніна, П. П. Косарєва. Наполегливу боротьбу вела Рада з саботажем підприємців, які всіляко намагалися скоротити обсяг робіт на шахтах або зовсім закрити їх. На відмову шахтовласників задовольнити вимогу робітників про запровадження 8-годинного робочого дня Рада постановила запровадити 8-годинний робочий день явочним порядком.

Для відсічі контрреволюції в Чистяковому ще в серпні був створений червоногвардійський загін. 10 грудня відбулася V конференція рудничних комітетів Чистяківського гірничого району, на якій прийняли рішення озброїти робітників і створити штаб військово-революційного комітету[4].

Головою військово-революційного комітету призначили члена РСДРП(б) І. Гайдукова. У другій половині грудня 1917 року каледінці захопили Чистякове. Частина комуністів і членів Ради виїхала, частина пішла в підпілля. У складі Червоної гвардії Донбасу, що боролася проти каледінців, діяв загін чистяківських шахтарів під командуванням І. Архипенка. Цей загін на початку січня 1918 року в запеклому бою за село Олексіївку здобув перемогу. 9 січня група радянських військ під командуванням Р. Ф. Сіверса захопила Матвіїв Курган. Почалися бої з кадетами, що утримували лінію Чистякове—Іловайське[5]. 10—12 січня відбулося кілька боїв, внаслідок яких Чистякове було визволено[6].

Місцеві більшовики К. М. Баронін, Г. І. Онохін і М. П. Власенко зразу ж організували ініціативну групу для створення районної Ради в Чистяковому. На шахтах і в навколишніх селах проводилися вибори делегатів на районний з'їзд Рад. Склад їх не був однорідним: у довіру до частини селянських мас зуміли втертися торговці й куркулі. Таким чином вони потрапили на з'їзд як делегати від ряду сіл — Чистяківський гірничий район охоплював тоді понад 140 населених пунктів. З'їзд обрав новий склад Ради робітничих і селянських депутатів Чистякового. Головою Ради став К. М. Баронін, заступниками голови — Г. І. Онохін та А. Т. Жарков. Президія Ради складалася переважно з більшовиків. Того ж дня, 14 січня 1918 року, Чистяківська Рада прийняла постанову «Про відновлення Радянської влади». В ній велика увага приділялася відбудові шахт. Від власників, управителів, а також завідуючих різними складами Рада вимагала повного підпорядкування рудкомам. У разі неви-

---

[1] Газ. «Наше знамя» (орган Ростово-Нахічеванського комітету і Ростовського окружного бюро РСДРП, 27 травня 1917 р.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 1, спр. 13, арк. 39.
[3] Газ. «Донецкий пролетарий», 24 листопада 1917 р.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 398, оп. 3, спр. 505, арк. 1, 2.
[5] Газ. «Донецкий пролетарий», 19 лютого 1918 р.
[6] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 3, К., 1957, стор. 147, 148.

конання цієї вказівки вони оголошувалися контрреволюціонерами і підлягали військово-революційному судові. Всім робітникам і службовцям Рада пропонувала в триденний строк зайняти свої місця на виробництві[1]. Велику роль у справі ліквідації економічної розрухи відіграли рудничні комітети, що були відновлені на шахтах водночас з районною Радою. У великих селах почали діяти волосні Ради селянських депутатів і районні відділення профспілки «Гірнотруд».

На підставі декрету Раднаркому РРФСР про суди від 22 листопада 1917 року Чистяківська Рада утворила революційний трибунал. До нього увійшли представники районної, волосних Рад і профспілки[2]. Голова виконкому Ради К. М. Баронін і секретар М. П. Власенко звернулися з проханням до ВЦВКу надіслати всі декрети Ради Народних Комісарів починаючи з 25 жовтня 1917 року «... з метою їх здійснення в інтересах робітників і селян району»[3]. Водночас з відновленням органів Радянської влади у Чистяковому було поновлено більшовицьку організацію, яку очолив І. І. Сизранцев. Більшовики роз'яснювали робітникам ленінські декрети про мир, землю, «Декларацію прав народів Росії» та інші закони Радянської влади, домагаючись їх виконання.

Незважаючи на вжиті Радою заходи проти саботажу підприємців, значна частина робітників і солдатів, що повернулися з фронту, не мала роботи. Треба було відбудовувати і організовувати промисловість на нових, соціалістичних засадах. Важливим кроком у цьому напрямку стала націоналізація шахт. Відповідно до рішення IV з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів Донецького і Криворізького басейнів від 14 лютого 1918 року було націоналізовано всі 87 шахт Чистяківського району. Для керівництва промисловістю в Чистяковому було створено Тимчасову революційну економічну Раду[4], що невдовзі стала називатися районним раднаргоспом.

Весною 1918 року, коли нависла загроза австро-німецької окупації, а з боку Дону готувався до наступу отаман Краснов, Чистяківська Рада і створений при ній ревком під керівництвом партійної організації розгорнули роботу щодо мобілізації сил на боротьбу проти контрреволюції. На кожній шахті формувалися загони добровольців у Червону Армію. В березні 1918 року було створено два загони, якими командував слюсар-більшовик О. П. Інскусов і шахтар М. Курока. Першими в ці загони записалися більшовики С. Григор'єв, М. Савченко, С. С. Рештаненко[5]. Але в зв'язку з швидким просуванням красновців чистяківські загони не встигли влитися в ряди Червоної Армії і змушені були діяти самостійно. Загін О. П. Інскусова прийняв бій з білокозаками під Дебальцевим. Бійці захопили у ворога багато трофеїв. Потім загін рушив на Новочеркаськ, де витримав тяжкий бій. З 550 чоловік, які вийшли з Чистякового, залишилося 120. Вдершись у вагон, білогвардійці порубали пораненого Інскусова. В середині квітня в Чистяковому було сформовано ешелон, який вирушив до Ростова на з'єднання з частинами Червоної Армії. Під Новочеркаськом він потрапив в оточення. Тут, у бою з красновцями, полягло багато партійних, радянських і профспілкових працівників Чистякового.

Наприкінці квітня Чистякове захопили частини кайзерівських військ і білокозаків отамана Краснова. Відновилися старі порядки, підприємці перейшли в наступ на робітничий клас. Чистяківське відділення профспілки «Гірнотруд» 6 травня 1918 року випустило прокламацію з закликом організувати загальний страйк. Відгукнувшись на цей заклик, шахтарі припинили роботу.

Влітку 1918 року група шахтарів і селян Чистякового — В. П. Безштанько, М. М. Савченко, З. К. Коновалов, П. М. Лєсной, І. Т. Іващенко, Н. М. Дубров, Ф. І. Буратевич вступили в партизанський загін Ю. Г. Мамонова. Чисельність загону досягла 150 чоловік. Партизани підірвали залізничну колію в районі станції Кум-

---

[1] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 282.
[2] Газ. «Известия Юга», 16 лютого 1918 р.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 393, оп. 2, спр. 30, арк. 28.
[4] Газ. «Известия Юга», 16 лютого 1918 р.
[5] Газ. «Горняк», 18 лютого 1918 р.

шацька і Фащівка, нападали на козацькі загони. Після виконання бойових операцій вони переховувалися у лісистих балках по річці Міусу, а також на старих шахтах. У травні 1918 року на шахті «Капітальна» (нині «Червона зірка») шахтар І. П. Бутенко організував з молоді партизанську групу в складі 20 чоловік, серед них були А. Архипов, Н. Боровий, А. Єпіхін, І. Волков, П. Морозов та інші.

В середині грудня 1918 року Червона Армія визволила Чистякове від білокозаків. Розпочали роботу Рада і районний раднаргосп, відбудовувалися шахти. Та в січні 1919 року ця робота була перервана наступом денікінців. Разом з білогвардійцями повернулися і шахтовласники. Робітникам найсуворіше заборонялося переходити з однієї шахти на іншу, профспілки знову були розігнані. Весною 1919 року Ю. Г. Мамонов і В. П. Безштанько сформували партизанський загін. Партизани нападали на невеликі загони білогвардійців, які збирали по селах продукти харчування і фураж. В інформаційному повідомленні відділу пропаганди особливого з'єднання штабу денікінських військ відзначалася «значна прихильність до більшовизму селян чотирьох великих сіл — Фащівки, Чорнухіного, Ольховки, Городища»[1].

31 грудня 1919 року 6-а кавалерійська радянська дивізія вступила в Чистякове, відрізавши шлях до відступу піхотній офіцерській дивізії генерала Маркова. Внаслідок запеклого бою три марківські піхотні полки було майже повністю розгромлено. Надвечір того ж дня Чистякове визволили від білогвардійців. 31 грудня в оперативному зведенні штабу Першої Кінної армії повідомлялося, що в бою з марківцями кінармійці знищили в Чистяковому 1500 солдатів і офіцерів, взяли в полон 67 офіцерів і 1200 солдатів, захопили 12 гармат, 50 кулеметів і обоз[2]. З 2 по 8 січня 1920 року тут перебували з польовим штабом Першої Кінної армії С. М. Будьонний, К. Є. Ворошилов та Ю. О. Щаденко[3]. Багато жителів Чистякового поповнили в ті дні полки Першої Кінної.

Велику роботу по відбудові шахт Чистякового провела партійна організація. На початок 1920 року вона налічувала 39 комуністів. 9 лютого прибув уповноважений губернського ревкому член партії з 1903 року В. С. Марапулець. Він очолив тимчасовий районний комітет партії. 29 лютого на районній партійній конференції обрали постійний райком і схвалили програму відбудови чистяківських шахт. На початку березня обрано виконком районної Ради робітничих і селянських депутатів.

Комуністи вели серед трудящих широку масово-політичну роботу. 15 лютого на шахті колишнього власника Дронова відбулися збори. Робітники заслухали доповідь «Радянська влада і комунізм» і у своїй резолюції схвалили заходи Радянської влади. Було надіслано привітання Червоній Армії, що визволила Донбас від білогвардійців і капіталістів. З 22 по 29 лютого проходив «партійний тиждень» — в ці дні Чистяківська районна парторганізація збільшилася на 976 чоловік, утворилося 16 нових партійних осередків[4]. Профспілкова організація відновила свою роботу в лютому 1920 року. Вже у березні вона налічувала в своїх рядах близько 7 тис. членів. Від чистяківських шахтарів на І Всеросійський з'їзд профспілок гірничих робітників обрали голову шахткому профспілки шахти «Червона зірка», учасника громадянської війни комуніста Є. І. Панасенка[5]. Перші комсомольські осередки на шахтах № 6 — «Соляна», «Червона зірка» і № 3 «ДонЮРГО» виникли в лютому 1920 року. Організували їх шахтарі А. Л. Бедило, Г. Ф. Дереза, Л. О. Баранов, І. П. Бутенко, В. Кабанов та В. В. Пронін.

З квітня 1920 року Чистякове стало повітовим центром[6]. 29 квітня відбулася повітова партійна конференція, на якій обрали повітовий комітет партії. Одночасно

---

[1] Журн. «Историк-марксист», 1940, № 1, стор. 112.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 612.
[3] С. М. Буденный. Пройденный путь, ч. 1, стор. 373.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 71, арк. 4; Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 17, арк. 75.
[5] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 54, арк. 2, 3.
[6] В червні 1920 р. повіт було ліквідовано, село Чистякове стало центром підрайону, який входив до Боково-Хрустального району.

відбулися вибори до повітового виконавчого комітету Ради робітничих і селянських депутатів. Очолив Раду В. С. Марапулець. Контроль за відбудовою і реконструкцією шахт здійснювали створені кущові управління (керуючий Г. Д. Крепких) і робітничі правління, яким підпорядковувалися 10—15 шахт.

На початку серпня Чистяківська партійна організація налічувала 602 члени партії і понад 500 кандидатів у члени партії, які об'єднувалися в 22 партійні осередки[1]. Комуністи Чистякового створили кущову парторганізацію. Секретарем кущкому був член партії з 1917 року шахтар І. Я. Костенко. Під керівництвом комуністів відбувалися масові суботники і недільники. Тільки у лютому та березні робітники відвантажили 125 тис. пудів вугілля. З 25 квітня по 2 травня проведено «тиждень фронту і праці», протягом якого гірники видали додатково 40 тис. пудів вугілля, відремонтували 32 залізничні вагони[2].

Гірники віддавали всі сили, щоб відбудувати шахти і забезпечити країну паливом. На виробництві створювалися партійно-комсомольські ударні групи.

Вже у червні 1920 року по Чистяківському кущу 95 шахт з 148 частково працювали[3]. Удосконалювалася організація праці: у 1924 році собівартість вугілля порівняно з 1923 роком зменшилася з 20 до 12 коп. за пуд[4].

Відбудова господарства проходила в умовах боротьби з бандитизмом і продовольчої кризи, що спричинилася посухою 1921 року. В районі Чистякового діяли банди Каменюка і Корсуна. Для боротьби з ними створюється комуністична рота на чолі з головою райвиконкому В. П. Безштаньком. Бійці працювали на шахтах і в установах, а у разі загрози брали в руки зброю. Рота через військкомат і міліцію підтримувала зв'язок з сусідніми ротами, червоноармійськими частинами і загонами самооборони[5]. Спільними зусиллями влітку 1922 року банду Корсуна розгромили.

У боротьбі за подолання в країні господарських труднощів Комуністична партія згуртовувала навколо себе найширші кола трудящих. Глибоку тривогу робітничого класу викликала звістка про хворобу В. І. Леніна. На загальних зборах молоді шахти № 3 ім. Карла Лібкнехта, де було заслухано повідомлення про стан здоров'я Ілліча, присутні прийняли таку резолюцію: «Ми, молодь шахти № 3 (колишня Донецька ПРГТ), дуже шкодуємо, що наш дорогий вождь В. І. Ленін захворів. Ми шлемо йому привіт від робітничої молоді, бажаємо якнайшвидшого видужання і хочемо знову побачити здоровим дорогого нашого вождя, який веде справу впевнено на благо народу»[6]. За ленінським призовом у Комуністичну партію вступило 480 чоловік, в їх числі — робітниця шахти «Червона зірка» О. Т. Горохова, слюсар І. В. Головашкін, шахтарі А. Л. Бедило, А. А. Чорненький, А. Т. Захаров, А. Т. Жарков, С. К. Бедило та інші[7].

У вересні 1924 року в зв'язку з новим адміністративним поділом було створено Чистяківський район з центром у Чистяковому. До складу району увійшло 142 населених пункти з населенням 44 679 чоловік[8]. Ускладнилася діяльність партійних, радянських та господарських організацій селища. Парторганізація Чистякового рішуче засудила антиленінський виступ Троцького та його однодумців. 7 грудня 1924 року відбулися закриті партійні збори Чистяківського рудоуправління, на яких були присутніми 152 комуністи. В прийнятій резолюції зазначалося, що виступ Троцького є «...спробою знову почати атаку на керівне ядро ЦК, спробою ревізувати ідейну спадщину ленінізму і підмінити його троцькізмом». Гірники Чистякового запев-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 4692, оп. 1, спр. 16, арк. 33.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 164, арк. 3.
[3] Донецький облпартархів, ф. 4692, оп. 1, спр. 18, арк. 82.
[4] Ростовський облпартархів, ф. 104, оп. 104-2, спр. 10, арк. 1.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-870, оп. 1, спр. 27, арк. 3—6.
[6] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 281.
[7] Донецький облпартархів, ф. 4692, оп. 1, спр. 183, арк. 2; спр. 412, арк. 1.
[8] Список населенных пунктов Сталинского округа по материалам Всесоюзной переписи 1926 г. Сталино, 1927, стор. 44.

ними ЦК партії, що вестимуть непримиренну боротьбу з троцькізмом за чистоту ленінського вчення[1].

У жовтні 1924 року до Чистяківської районної партійної організації приєднано Олексіїво-Орловську кущову парторганізацію, куди входило 198 комуністів. До грудня 1924 року в районній парторганізації було вже 1007 комуністів[2].

Зросли і організаційно зміцніли районні профспілкові й комсомольські організації. В профспілковій організації на початок 1925 року налічувалося понад 6 тис. чоловік, або 89 проц. всіх робітників і службовців району[3]. Комсомольська організація в жовтні 1924 року об'єднувала понад 1000 чоловік. Представники шахтних комсомольських осередків брали участь у технічних нарадах та інших виробничих організаціях. Вже наприкінці відбудовного періоду видобуток вугілля у Чистяковому досяг рівня 1916 року. При цьому слід врахувати, що рівень вуглевидобутку в 1916 році був найвищим у Донбасі порівняно з попередніми роками.

Велику увагу приділяла чистяківська парторганізація розвиткові споживчої кооперації. Комуністи і комсомольці самі вступали в кооперацію і залучали до неї інших робітників. У кооперативних крамницях наприкінці 1924 року ціни були на 10—30 проц. нижчі, ніж у приватних торговців[4]. Широкого розвитку набула також житлово-будівельна кооперація. Весною 1924 року було створено кооператив на шахті «Червона зірка». Протягом 1924—1925 рр. цей кооператив на паї гірників спорудив 24 двокімнатні будинки — ціле нове упорядковане селище. Такі ж кооперативи створювалися на шахтах № 3, № 21, № 23 та ін.

Наприкінці 1925 року в Чистяковому функціонували 2 лікарні, амбулаторія, 3 аптеки і кілька медпунктів безпосередньо на шахтах; працювало 5 лікарів і 16 чоловік середнього медперсоналу. Були досягнуті успіхи і в галузі народної освіти. В 1920/21 навчальному році в Чистяковому в 6 школах навчалося 1700 учнів. Працювали школа фабрично-заводського навчання, курси і сім пунктів ліквідації неписьменності. Одним з організаторів лікнепу на шахті «Червона зірка» була Д. С. Шпаковська (згодом заслужена вчителька школи УРСР). Заняття курсів розпочиналися в недобудованому приміщенні, де були 2 великі кімнати. Тут стояли довгі столи і лави. Стомлені після трудового дня робітники поспішали на курси, аби не пропустити урок. Комсомольці організували культурно-масову і спортивну роботу, керували гуртками «безбожників» та лікнепу.

Наприкінці відбудовного періоду на шахтах і в селищі працювали кінотеатр і 4 клуби. Перший гурток художньої самодіяльності організували на шахті «Червона зірка». В 1920 році одну з казарм обладнали під клуб. Тут аматори музики створили музичний гурток, а згодом і духовий оркестр. Самодіяльний колектив виступав на підприємствах, виїжджав до сусідніх районів.

У роки індустріалізації країни широко розгорнулася реконструкція шахт. Значною мірою цьому сприяло введення в дію Штерівської ДРЕС. Парові двигуни замінили на електричні. В 1928 році на електричній енергії працювали 39 врубових машин, 4 конвейєри, 26 скреперних лебідок, 2 електровози, 3 породонавантажувальні машини. Механізована зарубка вугілля досягла 26,7 проц. Наприкінці 1928 року було електрифіковано 90 проц. шахт району. Видобуток вугілля за період з 1926 по 1928 рік збільшився в 3,3 раза[5]. Зростанню продуктивності праці сприяв новий метод організації праці у вугільних лавах, запропонований в січні 1931 року інженером К. К. Карташовим (Кадіївський район). Цей метод полягав у тому, що підривання і провітрювання вугільного вибою провадилося поміж змінами, завдяки чому продуктивність врубових машин збільшилася в 1,5—2 рази. Водночас на шахтах почали проходити штреки «широким ходом» з допомогою врубової машини, залишаючи

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 4692, оп. 1, спр. 13, арк. 1.
[2] Там же, спр. 23, арк. 1; спр. 99, арк. 1, 3.
[3] Там же, спр. 54, арк. 110; спр. 99, арк. 3.
[4] Там же, спр. 373, арк. 12.
[5] Там же, спр. 607, арк. 20; спр. 622, арк. 11; спр. 373, арк. 12.

породу у виробленому просторі. Цей метод, запропонований інженером Чистяківського рудоуправління К. Ф. Єпіфанцевим, широко запроваджували скрізь у Донбасі. Чистяківці стали також ініціаторами боротьби за підвищення якості вугілля шляхом зниження зольності і збільшення видобутку його кращих сортів. Передовики соціалістичного змагання, машиністи врубових машин комуністи С. Гореславський (шахта ім. Лутугіна), А. Караташ (шахта «Червона зірка») і Є. П. Бородкін (шахта № 7) щомісячно виконували норму виробітку на 150—170 проц. Наприкінці 1929 року кількість учасників змагання на підприємствах становила понад 4 тис. чоловік. 23 бригади на 14 шахтах змагалися за звання ударних. Було створено 43 комсомольсько-молодіжні лави, що працювали на госпрозрахунку. В завершальному році п'ятирічки у соціалістичному змаганні брало участь 72 проц. робітників Чистяківського рудоуправління[1]. Багато шахтарських колективів досягли високих показників. Шахти № 6 і № 7 виконали свої виробничі плани достроково, а шахта № 19 — за три з половиною роки.

Герой Праці шахти «Капітальна» Чистяківського рудоуправління Я. І. Романенко. Чистякове, 1925 р.

Протягом 1929—1932 рр. видобуток кам'яного вугілля збільшився в 2,3 раза і становив 4921 тис. тонн. У першій п'ятирічці стали до ладу три нові потужні шахти: ім. Лутугіна, № 3-біс, ім. Кисельова. В 1932 році в Чистяковому налічувалося 7 тис. комуністів. В цехах, лавах, на дільницях працювало 482 партійні групи[2]. Партгрупа 14-ї східної лави шахти № 7 очолила соцзмагання колективу. Продуктивність праці тут підвищилася на 160 проц., економія на кожній видобутій тонні вугілля становила 32 коп. В 1932 році шахтарі лави виконали план вуглевидобутку на 148 проц. В активну боротьбу за виконання п'ятирічки включилася Чистяківська комсомольська організація, що в 1932 році налічувала близько 7 тис. чоловік[3]. Велику допомогу шахтним парторганізаціям подавала преса. З 1 липня 1929 року почала виходити районна газета «Горняк»; у 1930—31 рр.— багатотиражні газети «Ударник» (шахта «Червона зірка»), «Гігант» (шахта ім. Лутугіна), «За уголь» (шахта ім. Кисельова), «Шахтар» (шахта № 8) та інші.

Особливо велику роль у підвищенні продуктивності праці відіграв стахановський рух. У 1937 році цей рух охопив 87 проц. робітників тресту «Чистяківантрацит». Продуктивність врубових машин стахановці збільшили в 2—3 рази. На шахтах працювало 1755 майстрів вугілля, в т. ч. понад 200 комуністів[4].

1940 року трест «Чистяківантрацит» видобув вугілля приблизно в 9 разів більше, ніж в 1916 році. Продуктивність праці за цей період підвищилася в три рази. Середньомісячна зарплата підземних робітників збільшилася з 189 крб. у 1932 році до 413 крб. у 1938 році[5]. За підсумками роботи в 1940 році кращих успіхів домігся гірничий колектив шахти № 7-біс (завідуючий шахтою А. П. Бутенко), який виконав річний план вуглевидобутку 10 жовтня 1940 року.

У лютому 1931 року до Чистяківського району було приєднано Сніжнянський район. З березня 1932 року райцентр Чистякове перетворено на місто обласного підпорядкування. До міської зони увійшли селища шахт «Червона зірка», № 7, № 2 ім. Кисельова, ім. Лутугіна, № 27, № 9-10, ст. Чистякове, ст. Дронове і ст. Воскресенська. Трест «Чистяківвугілля», створений у грудні 1933 р. (з 1936 року — «Чистяківантрацит»), об'єднав усі шахти міста. Чистякове дедалі більше зростало. Замість землянок і казарм піднялися нові будинки тресту «Чистяківвугілля», міськради, кінотеатру і трьох середніх шкіл. У центрі міста розбили великий парк і сквери.

[1] Донецький облпартархів, ф. 4692, оп. 1, спр. 670, арк. 7; спр. 920, арк. 52.
[2] Там же, спр. 974, арк. 5, 31.
[3] Там же, спр. 740, арк. 7.
[4] Там же, ф. 99, оп. 1, спр. 504, арк. 23, 34.
[5] Там же, спр. 634, арк. 6.

В 1941 році працювали 3 поліклініки, 6 лікарень, кістково-туберкульозний санаторій та інші медичні заклади. Медичну допомогу населенню подавало 43 лікарі і 279 чоловік середнього медперсоналу[1], 10 тисяч дітей навчалося в 18 школах. Молодь здобувала знання на робітфаку, в медичній школі, педучилищі і гірничо-промисловому училищі. Понад 2 тис. чоловік брали участь в роботі 138 гуртків художньої самодіяльності. Кращим самодіяльним колективом був ансамбль пісні і танцю Палацу культури шахти «Червона зірка».

З середовища гірників Чистякового вийшли чудові керівні кадри вугільної промисловості. Вибійник шахти № 3 Г. Д. Крепких у 1920—1921 рр. очолював Чистяківське рудоуправління. Саночником розпочав свою трудову діяльність до революції Я. Ф. Бойко. В 20-х роках він був начальником лави і дільниці, потім начальником шахти, а в 1943—44 рр.— керуючим трестом «Чистяківантрацит». І. Я. Костенко — потомствений шахтар, комуніст з 1917 року, працював секретарем кущового партійного комітету. Вибійник шахти «Надія», учасник громадянської війни Д. І. Антонов у відбудовний період працював секретарем парторганізації шахти, а в 1941 році — секретарем Челябінського обкому партії. На XVIII конференції ВКП(б) (1941 р.) його обрали кандидатом у члени ЦК ВКП(б). Мотористка шахти «Червона зірка» М. Ільюшина в 30-х роках обиралася членом ЦВК СРСР[2]. У 1929—1932 рр. тут працював старшим геологом геологорозвідувального управління «Донвугілля» відомий геолог, член-кореспондент АН УРСР О. З. Широков.

Виховані Комуністичною партією, трудівники міста героїчно боролися проти гітлерівської навали у роки Великої Вітчизняної війни. Вже протягом перших трьох місяців війни чистяківські гірники видобули додатково до плану, в фонд оборони, 30 тис. тонн вугілля. Багато шахтарів працювали за себе і за товариша, що пішов на фронт, систематично перевиконуючи виробничі завдання. На шахті «Червона зірка» домогосподарки Козирєва і Озерова створили жіночу бригаду, яка працювала на допоміжних дільницях, а зароблені гроші відраховувала у фонд оборони. Після роботи, незважаючи на втому, трудівниці готували промислові підприємства і залізничні станції до протиповітряної оборони. Жінки організували збирання посилок з подарунками на фронт. Тільки з селища шахти «Червона зірка» протягом тижня було надіслано бійцям-фронтовикам 160 таких посилок. У фонд оборони країни від трудящих Чистякового в липні—серпні надійшло близько 6 млн. крб. грішми і облігаціями державних позик[3].

На будівництво оборонних споруд в серпні—жовтні 1941 року 2,5 тис. чистяківців працювало в районі станції Гайчур Запорізької області і села Панютиного на Харківщині і ще близько 2 тис. чоловік — в районі станції Волноваха.

Для боротьби з ворожими десантами на кожній шахті створювалися винищувальні батальйони. Значна кількість бійців цих формувань після військового навчання влилася в 383-ю стрілецьку дивізію, що згодом дістала назву «Шахтарської».

На початку жовтня 1941 року почалася евакуація населення і найбільш цінного обладнання на схід. На новому місці, в Кузбасі, чистяківські гірники А. І. Басов, А. Н. Скляров, М. Д. Болдирєв виявляли зразки трудової доблесті. Багато спеціалістів працювали на керівних посадах. С. М. Серьогін — керуючим шахтою «Комсомолець», Я. Ф. Бойко — керуючим шахтою «Журинка», А. П. Бутенко та І. Т. Коновалов очолили дільниці, Я. В. Диколенко керував експериментальною лабораторією, механіком дільниці призначили І. Г. Семенченка. Частина шахтарів, що виїхала на Урал, видобувала вугілля в Кизеловському вугільному басейні. На шахті № 32-біс тресту «Коспашвугілля», яким керував чистяківець К. В. Шалімов, також відзначилися його земляки Л. А. Єрмоленко, Ф. П. Кривошея, Є. П. Жданов, А. Г. Баранов і О. Ф. Жаворонков.

---

[1] Газ. «Горняк», 5 листопада 1938 р.; 7 листопада 1940 р.

[2] А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932 гг.), стор. 483.

[3] Донецький облпартархів, ф. 99, оп. 10, спр. 20, арк. 24.

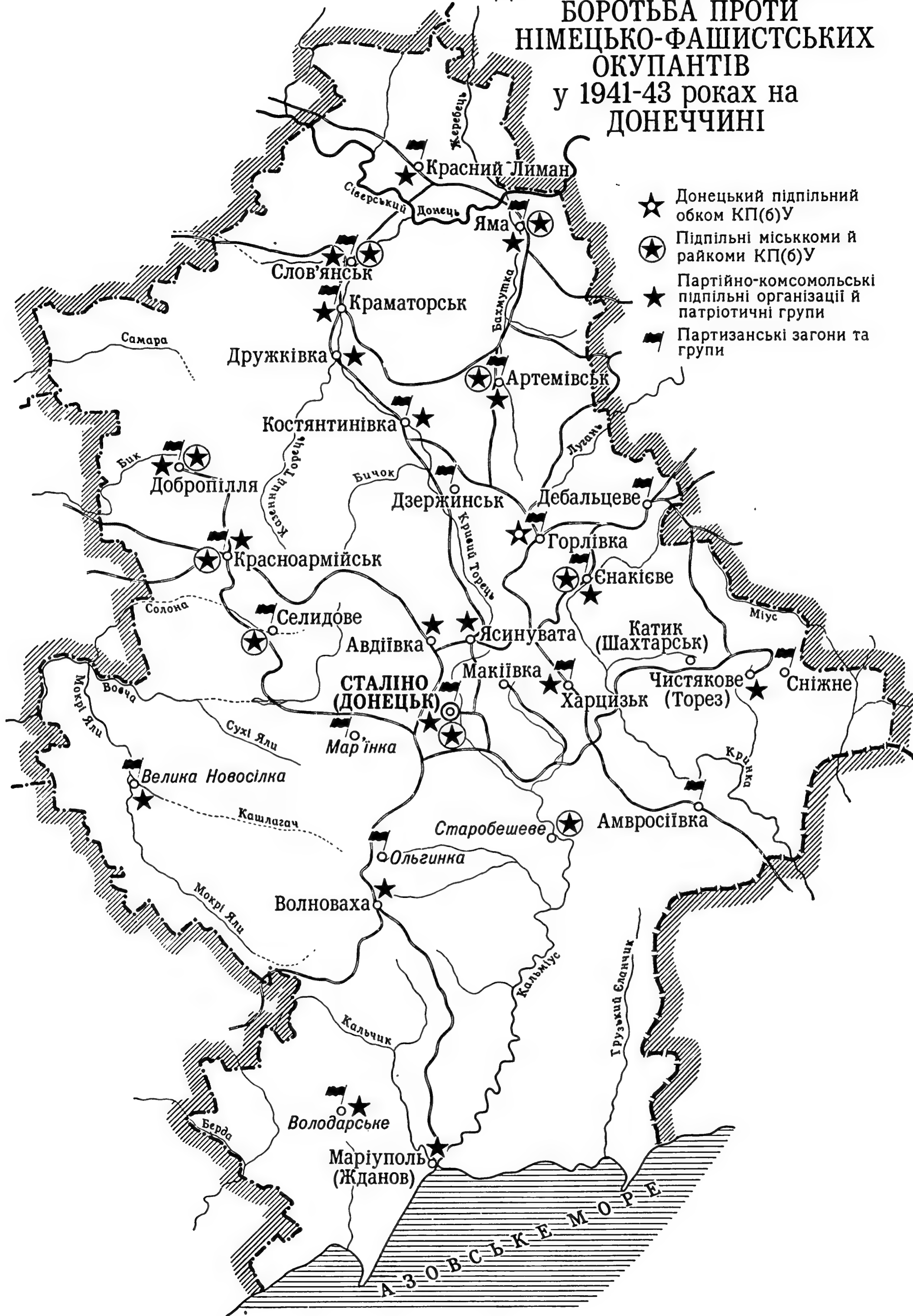
ПІДПІЛЬНА й ПАРТИЗАНСЬКА БОРОТЬБА ПРОТИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ у 1941-43 роках на ДОНЕЧЧИНІ
Донецький підпільний обком КП(б)У
Підпільні міськкоми й райкоми КП(б)У
Партійно-комсомольські підпільні організації й патріотичні групи
Партизанські загони та групи
Жеребець
Красний Лиман
Сіверський Донець
Яма
Слов'янськ
Бахмутка
Краматорськ
Самара
Дружківка
Артемівськ
Костянтинівка
Бик
Добропілля
Бичок
Казенний Торець
Дзержинськ
Луганв
Дебальцеве
Кривий Торець
Горлівка
Красноармійськ
Єнакієве
Солона
Селидове
Авдіївка
Ясинувата
Катик (Шахтарськ)
Міус
Макіївка
Харцизьк
Чистякове (Торез)
Сніжне
Вовча
СТАЛІНО (ДОНЕЦЬК)
Мар'їнка
Сухі Яли
Мокрі Яли
Велика Новосілка
Кашлагач
Кринка
Старобешеве
Амвросіївка
Ольгинка
Волноваха
Кальміус
Кальчик
Грузький Єланчик
Володарське
Берда
Маріуполь (Жданов)
АЗОВСЬКЕ МОРЕ

30 жовтня 1941 року в Чистякове вдерлися німецько-фашистські війська[1]. Вже з перших днів окупації гітлерівські загарбники вчинили криваву розправу над населенням. Вони розстріляли комуністів Д. Т. Болдирєва, Ф. В. Диколенка, Є. А. Зацепіліна, І. І. Шаригіна, Г. Н. Борисенка, М. К. Михайличенко, Г. С. Кулагіна та ін. В цей же час страчено чимало цивільного населення єврейської національності, серед яких було багато дітей. Розстріляних кидали у ствол старої шахти. На території міста гітлерівці створили кілька таборів військовополонених (на шахтах «Червона зірка» № 7-біс, № 27 та ін.). Від тортур і голоду тут загинуло близько 5 тис. чоловік[2].

Організатором підпільної організації в Чистяковому стала П. П. Губіна, яка до війни працювала директором медичної школи. 13 грудня 1941 року в підпіллі відбулися перші партійні збори, на яких, крім П. П. Губіної, були присутні Т.А. Левченко і Є. Т. Горохова. В схваленій резолюції говорилося: «Нас виховала партія Леніна. Цій партії ми будемо віддані до кінця, до останку свого життя будемо боротися за її справедливу справу». Невдовзі до участі в роботі підпілля залучили члена партії А. М. Бахтіозіна, безпартійних Н. І. Шестакову і Я. Н. Русіна, А. П. Бородкіну, Н. П. Бахтіозіну, І. І. Журавльова, Г. С. Косинського, М. М. Пашкову, О. І. Чернявську, комсомолку Т. А. Бирлєву[3] та інших.

Діяльність підпільників активізувалася. Вони збирали скинуті радянськими літаками листівки і розповсюджували серед населення, проводили антифашистську пропаганду. Та незабаром жандармерія заарештувала П. П. Губіну, Є. Т. Горохову і Т. А. Левченко. Є. Т. Горохова і Т. А. Левченко загинули в гестапівських катівнях, а П. П. Губіній пощастило вийти на волю — її врятували документи на прізвище чоловіка (Карпелянська)[4].

Повернувшись додому, тяжко хвора П. П. Губіна продовжувала роботу в підпіллі. Її зв'язковою стала семирічна дочка Лариса. Кількість підпільників зросла до 40 чоловік. Вони з ініціативи комсомолки Т. Бирлєвої організували втечу 50 військовополонених, які перейшли лінію фронту.

Почувши по радіо повідомлення про передплату в Радянській країні державної позики, підпільники зібрали 27 тис. крб. Гроші та відомості про розташування ворожих військ принесла радянському командуванню Т. Бирлєва. 12 червня 1942 року вона знову дістала завдання перейти лінію фронту, та була затримана фашистським патрулем біля села Дмитрівки. В Сніжнянській військово-польовій комендатурі патріотка зазнала страшних катувань. Невдовзі гестапівці натрапили на слід підпільної організації і заарештували мало не всіх їх учасників. Серед них були П. П. Губіна, Г. С. Косинський, І. І. Журавльов, Н. І. Шестакова, А. М. Бахтіозін, А. П. Бородкіна, М. М. Пашкова та інші. Після двотижневих катувань, 25 червня 1942 року, 12 чистяківських підпільників вороги розстріляли в м. Сніжному[5].

Під час окупації в місті діяли також патріотичні групи Т. І. Панасенка, Д. Н. Нищерякова і Ю. І. Кочетова. Група Панасенка об'єднувала кількох колишніх працівників радгоспу «Гірник». Спочатку вони займалися пропагандистською роботою, а весною 1942 року влилися в підпільну організацію П. П. Губіної. Група Д. Н. Нищерякова виникла в червні 1942 року як частина партизанського загону «За Батьківщину» (командир І. П. Дунаєв). Партизани збирали відомості розвідувального характеру і передавали їх командуванню Червоної Армії, проводили антифашистську агітацію. До цієї групи входили С. П. Афанасьєв, Д. Т. Береговий, А. А. Мокроусов, І. А. Какурін, І. Г. Клименко, В. І. Пашенцева, П. І. Лебединець та інші[6].

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 30, арк. 4.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 11, спр. 215, арк. 3.
[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 11, спр. 30, арк. 15—20.
[4] Там же, арк. 77, 78.
[5] Там же, ф. 346, оп. 11, спр. 1, арк. 112.
[6] Газ. «Горняк», 22 червня 1966 р.

Крім цього, у Чистяковому за завданням командування Червоної Армії діяли комуністи М. К. Лемба і Н. Г. Журавльов, безпартійні В. Г. Листопад, П. М. Чепель і В. Г. Овсієнко. Віру Листопад розстріляли фашисти, а П. М. Чепелю і В. Г. Овсієнку пощастило втекти з тюрми. Багато жителів міста, в т. ч. Є. І. Масальова, Ф. І. Головко, Ф. С. Панченко, Є. С. Нищерякова та інші, переховували військовополонених, утікачів таборів. Багатьох радянських бійців, що втікали з фашистського полону, патріоти забезпечували одягом і продуктами харчування. За допомогу військовополоненим В. Власенко загинула в гестапівській катівні.

За 22 місяці окупації фашисти розстріляли 726 мирних жителів, понад 13 тис. чоловік вивезли на каторгу в Німеччину, близько 10 тис. чоловік загинуло від голоду і хвороб. Частина населення залишила місто і розійшлась по селах. Напередодні війни в Чистяковому мешкало 59 997 чоловік, а після визволення залишилося близько 3 тис. чоловік[1].

2 вересня 1943 року 127-а стрілецька дивізія під командуванням гвардії полковника М. Г. Кримова визволила Чистякове від гітлерівських загарбників[2]. Серед солдатів і офіцерів, що визволяли місто, були й жителі Чистякового. Батареєю протитанкових гармат 649-го полку командував чистяківець — старший лейтенант Н. Г. Тубальцев. Парторгом одного з полків дивізії служив А. К. Зажирей. У прориві оборони противника на річці Міусі брали участь чистяківці — комуністи Я. Г. Мишинкевич, К. Л. Плаха, В. С. Прокопенко та багато інших. 4850 чистяківців боролися з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. Більшість з них відзначені урядовими нагородами, а льотчики І. А. Скляров і Т. С. Лядський удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Підполковник І. А. Скляров зробив на бомбардувальнику 415 бойових рейсів і скинув на військові об'єкти ворога близько 1000 тонн бомб. Він брав участь у боях під Москвою, Орлом, на землях рідного Донбасу[3]. Підполковник Т. С. Лядський на Калінінському фронті вилітав на бойові завдання разом з заступником командира ескадрильї Г. Т. Береговим, нині двічі Героєм Радянського Союзу, льотчиком-космонавтом.

Кавалер ордена Слави всіх трьох ступенів гвардії старшина І. М. Іванов пішов на фронт підлітком. Почав бойовий шлях рядовим розвідником. Уперше нагороджений за форсування Дніпра, вдруге — за визволення Чехословаччини і втретє — за форсування Одера. Учасниця штурму рейхстагу снайпер А. С. Виноградова нагороджена орденами Вітчизняної війни 2-го ступеня, Слави 2-го і 3-го ступенів та кількома медалями. В партизанському загоні, що діяв на території Чехословаччини, воював уродженець міста Є. М. Воробйов[4].

Німецько-фашистські вандали завдали величезної шкоди економіці міста. Внаслідок їх «господарювання» на шахтах було підірвано 16 копрів, 15 стволів, зруйновано 20 підйомних машин, 140 тис. куб. метрів гірничих виробок, 85 тис. кв. метрів житла, 12 їдалень, магазини, школи, клуби. Частину приміщень клубів і шкіл фашисти перетворили на стайні, ремонтні майстерні. Збитки, заподіяні місту, становили 333 582 тис. карбованців[5].

Керував відбудовою народного господарства Чистяківський міськком КП (б) України, який поновив свою роботу 7 вересня 1943 року. Очолював його Г. Є. Коренєв. У цей час міська парторганізація налічувала близько 50 комуністів, у жовтні їх стало вдвоє більше. Партійні організації було створено в тресті «Чистяківантрацит», на шахтах «Червона зірка», ім. Кисельова, ім. Лутугіна, № 20, № 3-біс, на станції Чистякове та інших підприємствах. На початок 1945 року в місті налічувалося 45 первинних парторганізацій, що об'єднали 440 комуністів[6]. 13 вересня 1943 року

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 215, арк. 3.
[2] Газ. «Правда», 9 вересня 1943 р.
[3] Газ. «Горняк», 16 квітня 1965 р.
[4] Газ. «Горняк», 18 і 25 квітня 1965 р.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 215, арк. 2.
[6] Донецький облпартархів, ф. 99, оп. 10, спр. 20, арк. 10, 11, 12.

Будинок нової лікарні. Торез, 1969 р.

відновлено міськвиконком, три районні Ради — «Червона зірка», «Південна група», ст. Чистякове і Пелагеївська селищна Рада. Водночас відновили свою роботу міські профспілкова і комсомольська організації.

Відбудовні роботи на шахтах почалися з ремонту копрів, стволів, відкачування води у гірничих виробках, відбудови залізничних під'їзних колій до шахт. Насамперед було відбудовано менш зруйновані шахти № 43-біс, № 64, № 42, № 8-біс, № 19 (шурф «Захід») і споруджено дрібні шахти № 79, 80, 81 та ін. Наприкінці 1943 року видобуток вугілля становив тільки 7 проц. рівня 1940 року[1]. Через вісім місяців після визволення міста від гітлерівських загарбників стала до ладу половина копрів і шахтних стволів, четверта частина підйомних машин, 20 тис. куб. метрів гірничих виробок. У 1945 році середньодобовий видобуток вугілля по тресту «Чистяківантрацит» досяг уже 3720 тонн, або близько 25 проц. рівня 1940 року[2].

Активну участь у відбудові шахт і організації видобутку вугілля взяли старі гірники Д. І. Маруда і С. С. Томашевський (шахта ім. Лутугіна), Г. В. Саприкін, П. Ф. Жданов, З. І. Росляков, Я. М. Пасько (шахта «Червона зірка»), В. Г. Лебедєв, Г. С. Косюк, Є. К. Ігнатенко, А. П. Бочаров, А. Т. Лимонченко (шахта ім. Кисельова), інженери С. Я. Дубров, П. К. Леонов, В. Г. Семенченко, А. П. Буденко та інші.

Партійні та радянські органи приділяли велику увагу відродженню медичних і культосвітніх закладів. Вже у 1944 році почали працювати 12 шкіл, 13 клубів, всі лікарні й поліклініки.

29 вересня 1943 року бюро міськкому партії прийняло постанову про створення шкіл ФЗН на шахтах «Червона зірка», ім. Кисельова і при тресті «Зуєвантрацит»[3]. 1 вересня 1944 року 260 чоловік розпочали навчання в гірничому технікумі[4].

У перші післявоєнні роки на шахти прийшло працювати багато жінок. Вони опанували професії наваловідбійників, підривників, машиністів електровозів та врубових машин, слюсарів. У 1947 році на шахтах тресту працювало 6445 жінок, в т. ч. майже половина — на підземних дільницях[5]. Звання почесного шахтаря в 1949 році було присвоєно В. Д. Дощечкіній (шахта 9—10-біс)[6].

Включившись у всесоюзне змагання за дострокове виконання плану четвертої п'ятирічки, високих виробничих успіхів добилися колективи ряду шахт, у т. ч. «Червона зірка», № 19. У 1947 році бригада А. Я. Матова, що працювала на відбудові шахти ім. Кисельова, щомісяця виконувала план проходки гірничих виробок на 230—400 проц., а по продуктивності праці — на 130—180 проц. За підсумками змагання цій бригаді присуджено першу премію і перехідний Червоний прапор ВЦРПС. Бурильник шахти № 3-біс комуніст П. І. Малиновський — ініціатор змагання за швидкісне буріння — виконував норму на 1400—1700 проц., а наваловідбійник цієї шахти І. В. Голубничий — на 800 процентів.

Більшість шахт міста в четвертій п'ятирічці досягли довоєнного рівня видобутку вугілля, шахти № 8-біс і 17-біс навіть перевищили його. Трест «Чистяківантра-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 99, оп. 10, спр. 1, арк. 13.
[2] Там же, спр. 4, арк. 5.
[3] Там же, спр. 1, арк. 4.
[4] Газ. «Горняк», 8 березня 1947 р.
[5] Донецький облпартархів, ф. 99, оп. 10, спр. 3, арк. 240.
[6] Газ. «Горняк», 8 березня 1949 р.

цит» досяг цього рівня на п'ять місяців раніше запланованого строку. П'ятирічку гірники тресту виконали до 25 вересня 1950 року і видали додатково понад 1 млн. тонн антрациту[1].

Підсумки соціалістичного змагання показали, що на 1 грудня 1950 року 1874 гірники завершили виконання п'ятирічки, в т. ч. 736 чоловік виконали 6—10 річних норм за п'ятирічку. За досягнуті успіхи 1208 чоловік нагороджені орденами і медалями, в т. ч. 103 — орденом Леніна, 220 — орденом Трудового Червоного Прапора. Кадровому гірникові шахти ім. Лутугіна Д. І. Маруді присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[2].

Водночас із відбудовою старих промислових підприємств зводилися нові. У 1948 році закінчилося спорудження заводу залізобетонних шахтних кріплень, а наступного року — електротехнічного заводу. На шахтах впроваджувалася нова гірнича техніка. Торез називають батьківщиною комбайнового вугледобування. У 1948—1949 рр. під час перших випробувань комбайна «Донбас» механізатори шахти № 3-біс внесли 62 раціоналізаторські пропозиції. За успіхи в цій справі п'ять машиністів вугільного комбайна удостоєні Державної премії. Це — В. П. Кучер, К. І. Редькін, М. М. Єрмаков, М. Т. Недвига (шахта № 3-біс), В. М. Саушкін (шахта № 17-біс) і головний інженер тресту «Чистяківантрацит» І. В. Петров. Нині на головній площі міста закладено монумент на честь гірників, які на шахті № 3-біс першими в країні пустили вугільний комбайн «Донбас».

У 1950 році на шахтах тресту працювало 32 вугільні комбайни, що дали 36,6 проц. вуглевидобутку. За почином машиніста вугільного комбайна шахти № 3-біс В. П. Кучера, серед донецьких шахтарів почався рух за роботу комбайнів «Донбас» на підвищених швидкостях і за організацію циклічної роботи в кожній комбайновій лаві. Цей почин підтримали на шахті № 17-біс. Комсомолець В. М. Саушкін, послідовник В. П. Кучера, став щозміни давати один цикл у 160-метровій лаві. Раніше один цикл припадав на дві зміни. Незабаром по-новому почали працювати й інші шахтарські колективи. Шахти ім. Лутугіна, № 3-біс, 10-біс, 17-біс, 27, 7, і 8-біс стали підприємствами суцільної циклічності[3]. Продуктивність комбайна в середньому по тресту становила 7673 тонни при плані 7120 тонн вугілля на місяць. Досвід В. П. Кучера і В. М. Саушкіна вивчався механізаторами всіх шахт Донбасу[4].

О. Г. Стаханов на комуністичному суботнику в шахтоуправлінні № 2—43. Торез, 1969 р.

Вулиця ім. Гагаріна. Торез, 1968 р.

---

[1] Газ. «Горняк», 26 серпня 1951 р.
[2] Донецький облпартархів. ф. 99, оп. 11, спр. 1, арк. 11.
[3] Там же, оп. 6, спр. 38, арк. 8, 50.
[4] Газ. «Правда Украины», 27 червня 1951 р.

Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест вручає орден Леніна і золоту медаль «Серп і Молот» О. Г. Стаханову. Торез, 1970 р.

Міська партійна організація всіляко підтримувала і поширювала нові форми соціалістичного змагання. В грудні 1952 року комуністи шахти № 17-біс запропонували підвищити проектну потужність шахти без значних капітальних вкладень і збільшення кількості робітників. Вишукуючи невикористані резерви, гірники внесли багато пропозицій; їх здійснення дало змогу підвищити проектну потужність на третину. В жовтні 1955 року на міській науково-технічній конференції було підбито підсумки цього змагання. З 11 шахт тресту 10 — значно перевищили свої проектні потужності. Наприкінці п'ятої п'ятирічки на шахтах Чистякового було досягнуто найвищої середньої продуктивності вугільного комбайна «Донбас» — 10 600 тонн на місяць. Комбайнери шахти № 17-біс В. М. Саушкін та І. В. Глинський видобули 18,5 тис. тонн вугілля на місяць. В березні 1956 року машиністи вугільного комбайна «Донбас» Г. Д. Гура, Г. Н. Рожко, А. П. Плотников на шахті ім. Кисельова видали 20 035 тонн вугілля[1]. Це був всесоюзний рекорд.

За досягнуті успіхи в роботі Президія Верховної Ради СРСР у 1957 році нагородила понад тисячу гірників, інженерно-технічних і партійних працівників міста орденами і медалями, а чотирьом з них — машиністові врубової машини шахти ім. Лутугіна С. С. Томашевському, начальникові шахти № 3-біс С. М. Серьогіну, керуючому трестом «Чистяківантрацит» В. І. Дегтярьову і першому секретареві Чистяківського міськкому КП України П. І. Власенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Міська партійна організація, дбаючи про зростання вуглевидобутку, перевела на підземні роботи близько 450 комуністів[2]. Наприкінці 1958 року на шахтах було 111 дільничних і цехових парторганізацій, а також 27 партійних груп[3]. Комуністи очолювали трудову і політичну активність шахтарів. Під час обговорення контрольних цифр розвитку народного господарства на 1959—1965 рр. у виробничих колективах наполегливо вишукувалися резерви підвищення продуктивності праці. Так, колектив бригади О. А. Кольчика з шахти ім. Лутугіна вирішив щозміни видавати на кожного гірника додатково до норми по 3 тонни вугілля і, до того ж, знизити собівартість кожної видобутої тонни палива на 2 крб. У 1959 році О. А. Кольчику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Цей почин був схвалений ЦК КП України[4], Донецьким обкомом КП України і мав багатьох послідовників у Донбасі. Вже наприкінці 1958 року за методом О. Кольчика працювало 800 бригад, які об'єднували 15 тис. чистяківських робітників. Тільки в Донецькій області у цьому русі брало участь 15 вугільних трестів, 107 шахт і 337 дільниць[5]. Шахту ім. Лутугіна за короткий період відвідало близько 400 делегацій з різних міст країни. Гості вивчали роботу передового колективу.

В Чистяковому першими включилися в рух за комуністичну працю бригади О. Кольчика (шахта ім. Лутугіна), Г. Мироненка (шахта «Червона зірка») і В. Стеблянка (шахта № 3-біс), а до кінця семирічки в ньому брали участь 75 підприємств, 337 дільниць і цехів, 709 бригад і 11 тисяч робітників. На шахтах провадилися технічні конференції, наради механізаторів, винахідників і раціоналізаторів, створювалися комісії і бригади сприяння технічному прогресові. В цей період бригада шахти № 3-біс, якою керував комуніст В. Г. Стеблянко, стала ініціатором змагання за під-

---

[1] Газ. «Горняк», 27 червня 1956 р.
[2] Журн. «Партийная жизнь», 1958, № 12, стор. 41.
[3] Донецький облпартархів, ф. 99, оп. 15, спр. 1, арк. 9.
[4] Журн. «Партийная жизнь», 1958, № 12, стор. 39.
[5] Донецький облпартархів, ф. 99, оп. 17, спр. 1, арк. 8.

вищення продуктивності праці шляхом кращого використання гірничої техніки, ліквідації простоїв і ущільнення робочого дня.

За семирічку гірники тресту «Торезантрацит»[1], що об'єднує 10 шахт і шахтоуправлінь, видали понад план більше 800 тис. тонн вугілля. Продуктивність праці зросла на 17 проц. Робітники Торезького електротехнічного заводу, на який припадало 10,5 проц. всієї промислової продукції міста, збільшили її виробництво більш ніж у два рази. Тут виготовлялися автомати фідерні, вимикачі реверсивні та інші вироби, добре відомі в багатьох промислових центрах СРСР та в 22 зарубіжних країнах.

Тепер у місті працює 225 підприємств, організацій і установ. В 1964 році відзначався 50-річний ювілей шахт «Червона зірка» і № 3-біс. За півстоліття обидві шахти перетворилися на зразкові підприємства. Добовий вуглевидобуток тут зріс з 90—100 тонн (1915—1916 рр.) до 2500—3000 тонн (1964 р.). Шахта № 3-біс стала своєрідним полігоном для випробовування нової техніки—комбайнів «Донбас», МБК-1, БК-52, вугільного струга та інших агрегатів. Немало славних сторінок і у трудовому літопису шахти № 17-біс, але одна з найдорожчих — вручення колективові, переможцеві соціалістичного змагання на честь 50-річчя Жовтня пам'ятного Червоного прапора ЦК КП України, Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Української республіканської Ради профспілок. На прикладі цих шахт видно, яких висот досягли вугільники Тореза. Порівняно з дореволюційним часом видобуток вугілля тут збільшився приблизно в 20 разів. За високі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колектив шахти ім. Лутугіна комбінату «Торезантрацит» Ленінською ювілейною почесною грамотою.

До 15 жовтня 1970 року колектив комбінату «Торезантрацит» виконав завдання п'ятирічки по видобутку вугілля. Тільки протягом 1970 року тут видобуто близько 300 тис. тонн надпланового антрациту. Завдяки технічному

[1] 15 червня 1964 р. м. Чистякове указом Президії Верховної Ради УРСР з метою увічнення пам'яті Моріса Тореза — вождя французького робітничого класу і видатного діяча міжнародного комуністичного і робітничого руху — було перейменовано в м. Торез.

Дитячий садок у Торезі. 1965 р.

Палац піонерів у Торезі. 1969 р.

Дружина і син Моріса Тореза у складі французької делегації. Торез, 21 серпня 1965 р.

переозброєнню шахти комбінату перетворилися на справжні підземні заводи. Кожні дев'ять тонн палива з десяти видобуваються тут у комбайнових лавах. 29 бригад механізаторів беруть участь у змаганні за підвищення продуктивності комбайнів у півтора-два рази. У своїй роботі вони спираються на багатий досвід ударників перших п'ятирічок. 30 жовтня 1970 року відбулися збори партійно-господарського активу комбінату «Торезантрацит». З великою доповіддю виступив тут член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест. Він поздоровив гірників тресту з досягнутими успіхами і за дорученням Президії Верховної Ради СРСР вручив орден Леніна, золоту медаль «Серп і Молот» і Грамоту про присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці помічникові головного інженера шахтоуправління № 2—43 комбінату «Торезантрацит» О. Г. Стаханову за великі заслуги в розвитку масового соціалістичного змагання, досягнення високої продуктивності праці та багаторічну діяльність щодо впровадження передових методів роботи у вугільній промисловості.

Рік у рік розширюються межі міста. Воно забудовується кварталами багатоповерхових будинків. Тільки за семирічку житлова площа збільшилася майже на чверть мільйона кв. метрів. Збудовано 76 магазинів, 33 їдальні і кафе, 7 майстерень служби побуту. Троянди, гладіолуси, жоржини, червоні цинії прикрасили вулиці і площі. Традиційними стали свята квітів, де демонструють свої неабиякі досягнення селекціонери, в т. ч. робітник шахтоуправління № 2—43 В. Негробов, який виростив у розсаднику близько 300 видів лілей. На ВДНГ у Москві майстер-квітникар виступав з доповіддю «Лілеї Донбасу» і представив багату колекцію своїх квітів. У тому, що місто зараз нагадує справжній сад, велика заслуга міськради, Північної, Південної і Західної Рад мікрорайонів і численних депутатських груп, які працюють на громадських засадах.

Постійну увагу в Торезі приділяють охороні праці, санітарії, дбають про здоров'я людей. Населення обслуговують 230 лікарів і понад 1000 середніх медичних спеціалістів, які працюють у 10 лікарнях, 8 поліклініках, водолікарні та медичних пунктах на підприємствах. Завідуючий відділенням медсанчастини шахти «Червона зірка» М. І. Ланда нагороджений орденом Леніна і золотою медаллю ВДНГ СРСР; він — почесний громадянин міста.

Якщо до революції в Чистяковому було тільки три початкові школи, то в 1968 році діти навчалися в 37 загальноосвітніх школах. Серед працівників народної освіти — п'ять заслужених учителів школи УРСР, в т. ч. Д. О. Рибалко, В. Г. Повещенко, В. О. Жлуктенко. Сотні юнаків і дівчат оволодівають знаннями на загальнотехнічному факультеті Донецького політехнічного інституту, в гірничому технікумі, медичній школі, у профтехучилищах.

Багатогранним духовним життям живуть трудящі міста. Понад 40 років на шахті № 3-біс працює драмгурток, яким керує П. В. Бєляков. Народна танцювальна група з Палацу культури шахти «Червона зірка» з успіхом виступала в Англії та Шотландії. В місті є Палац культури ім. Маяковського, 12 палаців і клубів на шахтах, театр народної творчості, народний університет культури. У 1954 році на республіканському огляді самодіяльного мистецтва УРСР ансамбль пісні і танцю Палацу культури шахти «Червона зірка» (художній керівник, композитор Г. Пономаренко)

посів друге місце. В інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР зберігається збірник робітничого фольклору, записаного переважно на шахтах м. Тореза.

Тепер з багатьох міст і далеких країн пролягли дороги в Торез — великий промисловий і культурний центр Донбасу. Вивчати передовий виробничий досвід приїжджають сюди делегації шахтарів Кузбасу, Караганди, Підмосковного басейну. Протягом останніх трьох років місто відвідали 20 зарубіжних делегацій — угорська, польська, чехословацька, румунська, НДР. 13 серпня 1964 року секретар ЦК Комуністичної партії Франції Ролан Леруа, виступаючи на мітингу в Торезі, говорив: «Присвоєння ім'я Моріса Тореза вашому місту — це новий прояв братерської солідарності до трудящих і шахтарів Франції»[1]. Сердечно зустрічали донецькі шахтарі дружину і друга Моріса Тореза — Жаннету Вермерш з сином. Перший секретар Торезького міськкому партії В. С. Попов у складі делегації КПРС брав участь у роботі XVIII з'їзду, а секретар міськкому партії Л. А. Гупало — XIX з'їзду Комуністичної партії Франції. Протягом двох років у місті прочитано понад 500 лекцій і бесід про життя і діяльність Моріса Тореза та його соратників, революційні традиції французького народу, прогресивну літературу і мистецтво Франції. В центрі міста відкрито музей Моріса Тореза, створено кімнати-музеї та кутки Тореза в 20 школах і палаці піонерів. У Торезі працює відділення товариства «СРСР — Франція».

Успіхи, досягнуті у розвитку економіки та культури міста, стали можливими завдяки високій творчій активності та самовідданій праці його трудівників — активних будівників нового суспільства.

О. П. ЄРМАКОВ

[1] Газ. «Горняк», 15 серпня 1964 р.

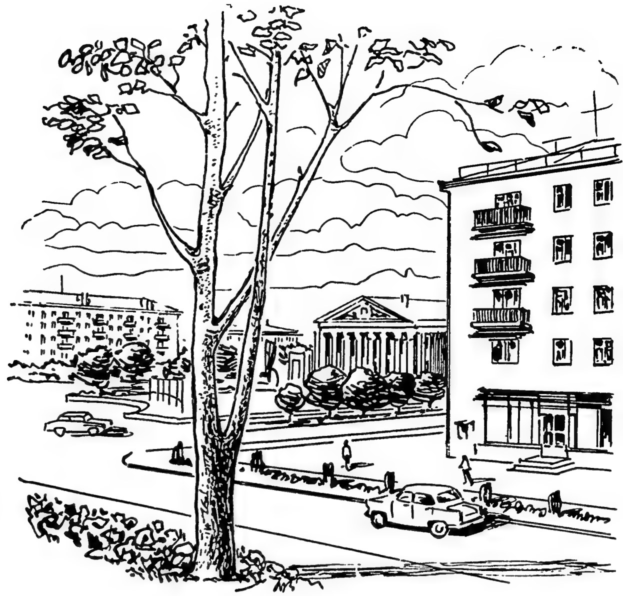

ХАРЦИ́ЗЬК —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Харцизьк — місто, велика залізнична станція. Розташований на важливій магістралі Москва—Харків—Ростов, Київ—Кавказ і на автостраді Донецьк—Ростов, за 29 км на схід від обласного центру. Площа — 19,1 кв. км, населення — 51 тис. чоловік.

Харцизькій міській Раді депутатів трудящих підпорядковані ще 4 міські Ради: Зугресівська, Іловайська, Кіровська, Ждановська і 2 селищні Ради: Зуївська і Троїцько-Харцизька. Загальна кількість населення міст і селищ, підпорядкованих Харцизькій міськраді,— 136,4 тис. чоловік.

Нинішнє місто веде свій початок від невеликої залізничної станції Харцизьк, що виникла в степу при спорудженні Курсько—Харківсько—Азовської залізниці і введена в дію 23 грудня 1869 року, коли було відкрито рух поїздів на дільниці Харків—Таганрог[1].

Походження назви, яку дістала станція і майбутнє місто, сягає в глибоку давнину. В ньому відбилася складна й сувора багатовікова історія цього краю. В південних степах, де тепер стоїть місто, протягом багатьох століть кочували, раз у раз витісняючи одні одних, войовничі скотарські племена: скіфи, гунни, авари, хозари, половці, печеніги, а пізніше — монголо-татарські орди. З XV по XVIII ст. ця територія була під владою залежного від султанської Туреччини Кримського ханства; тут подекуди траплялися кочовища ногайців та інших племен. Фактично ж ці обширні степи довго лишалися малозаселеними. І от сюди, в межиріччя Кальміусу й Міусу, на необжиті землі «Дикого поля», рятуючись від кріпацької неволі та утисків поміщиків, тікали сотні волелюбних і знедолених селян. Тут, поблизу південних кордонів Російської держави, між Доном і Запорізькою Січчю, знаходили собі притулок найнепокірніші і найсміливіші представники двох козацьких вольниць — донської і запорізької. В суворій боротьбі з кочівниками відстоювали вони своє право на життя, на існування. Тому турки, татари, а також поміщики називали цих волелюбних людей «харцизами» (розбійниками). Їх притулком і місцями поселень (зимівни-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 213, оп. 1, спр. 6197, арк. 94.

ків) були численні долини степових річок, байраки та балки, за окремими з яких уже з XVI ст. закріпилась назва «харцизьких».

Життя перших поселенців у цих місцях було суворим, сповненим небезпеки. Розкидані по широкому степу, погано захищені козацькі зимівники та їх жителі постійно зазнавали спустошливих нападів турків і татар, розорення й винищення. Тільки після Бєлградського миру (1739 рік) більша частина межиріччя Кальміусу та Міусу відійшла до Росії, лишаючись деякий час спірною територією між донськими і запорізькими козаками[1]. В 1746 році указом імператриці Єлизавети Петрівни між ними визначили границю по р. Кальміусу. Отже, ці землі відійшли до Війська Донського і згодом були включені до складу його Міуського округу, інтенсивне заселення якого почалося з другої половини XVIII ст. після остаточного приєднання Приазов'я і Криму до Росії.

Оскільки наплив селян-втікачів з України та різних губерній Росії тривав, донські старшини й отамани почали поселяти їх на військових землях, а потім, діставши ці землі в особисте володіння, закріпачували селян. Починаючи з 70-х рр. XVIII ст., Донська військова канцелярія інтенсивно видає дозволи на зайняття земельних ділянок і створення козацьких хуторів у басейнах річок Міусу, Кринки, Грузької, Ольхової, Єланчику та інших, на лівобережжі Кальміусу.

Крім багатьох військових старшин та генералів, власниками великих земельних ділянок стали тут колишній отаман Війська Донського О. І. Іловайський та генерал Д. І. Іловайський, їхні численні родичі й спадкоємці. Один з них — генерал-майор І. Д. Іловайський вважається засновником слободи Харцизької, що виникла близько 1786 року на правому березі ріки Кринки, там, де починається Харцизька балка. В 1805 році тут збудували кам'яну церкву на честь святої трійці, після чого слободу часто називали Кринсько-Троїцькою, або Троїцько-Харцизькою. Остання назва збереглась до наших днів. За найменуванням цієї найближчої (на відстані 8 км) слободи названо було Харцизьком і новозбудовану залізничну станцію.

До 1861 року селяни місцевих слобід і хуторів, з яких вийшли перші поселенці майбутнього міста Харцизька, працювали переважно на землях поміщиків Іловайських, а також Кутейникових, Скасирських, Нємченкових, Орлових, Ханженкових. Після 1861 року, одержавши мізерні земельні наділи, які становили в Міуському окрузі по 3 десятини на ревізьку душу[2], вони, як і раніше, змушені були йти в кабалу до тих же поміщиків або гнути спину на власників місцевих вугільних копалень.

Уже в 60-х рр. XIX ст. поблизу майбутньої станції Харцизьк почали видобувати вугілля в копальнях, розташованих біля річки Кринки, коло балки Калинової, в селищі Ясинівському та інших. У 1879 році з навколишніх копалень (І. Г. Іловайського, Макіївських, Гусельщикова, Рубінштейна, Калиновської, Богодухівської) на станцію надійшло понад 7,5 млн. пудів вугілля[3]. З 80-х рр. більшість рудників належала «Російсько-Донецькому товариству кам'яновугільної і заводської промисловості». Вугілля з них, як і раніше, доставляли на станцію Харцизьк, за 5—20 верст, волами.

Вантажооборот залізничної станції Харцизьк набагато зріс у 80—90-х рр. XIX ст., після спорудження кількох нових залізничних дільниць та віток, які з'єднали її з макіївськими рудниками (1881—1883 рр.), Криничною та Ясинуватою (1889 р.), в результаті чого станція Харцизьк стала одночасно і кінцевим пунктом Катерининської залізниці. В 1893 році вона відправила вже 15,5 млн. пудів вантажів (в основному вугілля) — більше, ніж такі залізничні станції, як Харків, Таганрог, Ростов. Ще більше зріс вантажооборот її після 1898 року, коли стала до ладу вітка, що з'єднала станцію Харцизьк з Макіївським металургійним заводом[4].

---

[1] Сборник Областного Войска Донского статистического комитета, вып. 5. Новочеркасск, 1905, стор. 82.

[2] Сборник Областного Войска Донского статистического комитета, вып. 6. Новочеркасск, 1906, стор. 84.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 219, оп. 2, спр. 156, арк. 20.

[4] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 108.

Проте селище при станції в перші два десятиріччя її існування розвивалось повільно. На початок 80-х рр. воно ще не було включене в список населених місць Російської імперії, в яких проживало понад 500 жителів. Тільки з 16 квітня 1885 року на станції відкрили поштове відділення, в 1888 році — споруджено вокзал. Почало зростати і пристанційне селище, яке входило до Троїцько-Харцизької волості Міуського округу Області Війська Донського, перейменованого в 1888 році в Таганрозький округ.

У 80-і роки в селищі налічувалось кілька десятків хат і трактир. Земля тут була заболочена, особливо південно-західна околиця, що й тепер називається Лиманом. Навесні й восени по вулицях і пристанційній площі важко було пробиратися через непролазну грязюку.

В 1897 році в Харцизьку налічувалось тільки 53 двори (120 господарств) з 674 жителями (429 чоловіків і 245 жінок). Більше половини з них були неписьменні, 6 чоловік мали середню освіту, а решта — лише початкову. Вищої освіти не мав ніхто. На початку 90-х рр. тут відкрили однокласну залізничну школу. Містилась вона в невеликому будиночку. Навчала дітей (їх було 47) одна вчителька. Стаціонарних лікувальних закладів у селищі не було. До 1902 року між станціями Харцизьк і Таганрог курсував спеціальний санітарний вагон, в якому розміщались лікарський кабінет, 6 лікарняних ліжок і аптека[1].

Бурхливий розвиток промисловості на півдні Росії в кінці XIX ст. благотворно вплинув і на зростання Харцизька, що стояв у центрі великого гірничозаводського району. В 1895 році поблизу станції Харцизьк «Товариство Дебальцівського механічного заводу» почало будувати механічний завод. Незабаром у цьому товаристві господарями становища стали бельгійці, і 2 листопада 1898 року за кордоном (у Брюсселі) було засноване нове «Бельгійське анонімне товариство механічного заводу в Харцизьку», яке в 1899 році силами місцевих робітників завершило будівництво котельно-механічного (тепер трубного) заводу, що виготовляв парові котли, чавунне литво, дробарки й вагонетки для шахт, ферми для залізничних мостів тощо. Завод з'єднали із станцією Харцизьк під'їзною залізничною віткою.

В 1900 році на цьому підприємстві працювало близько 300 чоловік. Заводська адміністрація, що майже повністю складалася з іноземців, не дбала про поліпшення умов праці й побуту робітників. Житлом для них були бараки. Робочий день тривав 11 годин. Зате підприємці одержували величезні бариші. Валовий прибуток від виробництва по заводу становив у 1899—1900 рр. 620 тис.крб., а в 1900—1901 рр.— понад 1,5 млн. карбованців[2].

Значними промисловими підприємствами Харцизька були збудовані в 1897 році дві механічні майстерні (тепер машинобудівний завод), що належали німцям-підприємцям—батькові та синам Шліхтам. У майстернях спочатку налічувалось 20—25 робітників, які виготовляли селянські брички. Приблизно в той же час у селищі збудували паровий млин. Належав він К. Андросову. На початку XX ст. і ним заволоділи Шліхти.

Разом з підприємцями безсоромно грабували трудовий народ і місцеві торговці — власники трактиру, бакалійних та мануфактурних крамниць — брати А. і Т. Ахназарови, Є. Борисенко, Н. Кисельов, І. Марков, скупник зерна і власник складів землеробських знарядь, дерева й гасу Д. Давидович та інші.

Головним джерелом формування рядів робітничого класу в Харцизьку були розорені селяни з навколишніх сіл, а також з багатьох губерній України і Центральної Росії. Так, у 1897 році з 674 жителів селища 99 були уродженцями Донської області, а 575 — інших губерній; 13 чол.— вихідці з дворян та духівництва, 19 — з інших станів, 92 — з міщан, а 550 — з селян. Росіян налічувалось 486 чол., українців — 188, разом вони становили майже 99 проц. усієї кількості населення[3].

[1] ЦДІА СРСР, ф. 273, оп. 8, спр. 75, арк. 32.

[2] Указатель действующих в империи акционерных предприятий, СПб., 1903, стор. 1781.

[3] Список населенных мест Области Войска Донского по первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года, стор. 606.

На початок XX ст. становище заводських і залізничних робітників Харцизька, як і всієї країни, ще погіршало у зв'язку з економічною кризою 1900—1903 pp. Зарплата робітників котельно-механічного заводу знизилась до 8—11 коп. за годину, або 88 коп.— 1 крб. 22 коп. за 11-годинний робочий день, а квартирна плата підвищилась до 4—5 крб. на місяць[1]. Зменшились розцінки, зросли штрафи.

Як і скрізь по країні, у робітників Харцизька міцніла свідомість потреби в єдності та рішучих діях проти існуючого ладу. Спочатку їх масові виступи мали характер стихійних економічних страйків, які поступово набували політичної спрямованості й організованості.

Велику роль у цьому відіграв створений у 1902 році «Соціал-демократичний союз гірничозаводських робітників», що перебував під впливом ленінської «Искры» і об'єднував соціал-демократичні гуртки та групи Донбасу. В цьому ж році соціал-демократичний гурток заснували в Харцизьку. Організаторами його були ливарник котельно-механічного заводу чех Ф. Ф. Гошек[2], машиніст депо станції Харцизька А. В. Махов та інші соціал-демократи. Вони підтримували тісний зв'язок з Катеринославським і Донським (Ростовським) комітетами РСДРП, одержували від них літературу, листівки, прокламації і поширювали їх серед робітників Харцизька. Один з керівників «Соціал-демократичного союзу гірничозаводських робітників», а згодом відомий радянський історик, А. В. Шестаков у своїх спогадах писав, що влітку 1902 року він переховувався у залізничників станції Харцизьк, які співчували соціал-демократам[3]. Сходки й мітинги робітників часто провадились за селищем — у Липовому лісі та Колосниковій балці.

Особливо пожвавила свою діяльність соціал-демократична організація Харцизька в 1904—1905 pp. Під її керівництвом робітники селища брали найактивнішу участь у революційних подіях 1905—1907 pp.

У відповідь на розстріл царськими сатрапами трудящих Петербурга в Криваву неділю 1905 року робітники Харцизька оголосили страйк. Опівдні 31 січня (13 лютого) 1905 року токар котельно-механічного заводу Я. Д. Литвинов, який раніше притягався до слідства і був під особливим наглядом поліції, зібрав у майстерні робітників і закликав їх наслідувати приклад інших заводів Донбасу й країни — підтримати страйкарів, поставити вимоги: поважати права робітників, поліпшити їх становище, підвищити зарплату і зменшити робочий день. Цю пропозицію прийнято було в усіх цехах. Близько 5 години вечора застрайкували всі 470 робітників заводу[4].

Наступного дня — 1(14) лютого — делегація виборних від робітників у складі Я. Литвинова, більшовика С. Войтенка, К. Бугрова, Я. Єременка, Л. Сахадзе і Т. Рехорда від імені страйкарів поставила адміністрації заводу вимоги, що зводились до 18 пунктів: зменшити робочий день з 11 до 10 годин з півгодинною перервою на сніданок і півторагодинною — на обід, збільшити денну зарплату в середньому на 12 коп., знизити на 35—50 проц. плату за користування квартирами, вчасно, без відрахувань і штрафів видавати зарплату, відкрити при заводі школу для безплатного навчання дітей, а також бібліотеку, лазню і медпункт, не допускати брутального поводження майстрів та адміністрації з робітниками, не звільняти організаторів страйку тощо.

Адміністрація заводу пішла лише на часткові поступки: вона погодилася в основному виконати другорядні вимоги, але відмовилася зменшити до 10 годин робочий день, підвищити зарплату і погрожувала звільнити всіх, хто не згоден стати до роботи з 3 лютого. На допомогу їй було надіслано війська (понад 50 козаків), прибув начальник Таганрозького округу. Проте робітники були стійкими, поводилися впевне-

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Начало первой русской революции. Январь — март 1905 г., стор. 484.
[2] Ростовський облдержархів, ф. 829, оп. 1, спр. 1212, арк. 347.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 72, оп. 3, спр. 637, арк. 31.
[4] 1905—1907 годы на Дону. Сборник документов. Ростов-на-Дону, 1955, стор. 36, 37.

Учасники збройного повстання в Горлівці у грудні 1905 року М. В. Кузнецов і Т. Д. Буданов. 1967 р.

но, відмовились починати роботу. 4 лютого на завод прийшло всього 3 чорнороби, а всі інші зажадали розрахунку, і протягом 4—5 лютого більшість з них було звільнено.

Намагаючись зламати опір страйкарів, війська і поліція вдалися до репресій: заарештували і вивезли в Таганрог організатора страйку Я. Литвинова, вислали по етапу на батьківщину активних учасників страйку Юхима та Івана Кравченків, С. Галушку і П. Кудимова. Десяткам звільнених робітників на вимогу поліції видавали паспорти і негайно відправляли їх у рідні місця. Страйк тривав цілий тиждень. Лише з 7(20) лютого відновились роботи на заводі — до верстатів стало 148, а з 8(21) лютого — 350 робітників[1]. Решту — 120 чол.— було вислано з Харцизька.

В 1905 році в Харцизьку, як і скрізь у Донській області, соціал-демократична організація була об'єднана, але всередині її різко дали себе знати дві тактики: революційна тактика більшовиків і угодовська — меншовиків. Під керівництвом більшовиків у жовтні 1905 року, в період загальноросійського політичного страйку, в Харцизьку відбувся великий страйк. 18(31) жовтня 1905 року о 2-й годині дня всі робітники котельно-механічного заводу припинили роботу в цехах і з революційними піснями рушили в селище. Тут до них приєдналися страйкуючі робітники й службовці залізничного депо. Відбувся мітинг, учасники якого засуджували існуючий лад, закликали підтримати страйкарів залізниці, добиватися політичних прав, у т. ч. права обрати в Державну думу представника від робітників, поширювали листівки[2]. Наступного дня близько 200 робітників знову вийшли на демонстрацію з червоними прапорами, після чого відбувся мітинг, на якому виступали з промовами місцеві соціал-демократи. Проте знахабнілі чорносотенці вирішили розправитися з робітниками і наступного дня 20 жовтня (2 листопада), відслуживши молебень, вирушили на завод, де почали бити учасників демонстрації.

На початку грудня 1905 року, коли вся Катерининська залізниця опинилася в руках повстанців, до боротьби з самодержавством активно готувались і робітники Харцизька. На станції відбулось кілька масових мітингів, на яких з полум'яними промовами, закликаючи до повалення самодержавства, виступали один з організаторів Горлівського збройного повстання, О. М. Кузнецов-Зубарєв, що приїхав до Харцизька, і керівники місцевої соціал-демократичної групи — робітники А. В. Махов, Ф. Ф. Гошек та інші. На мітингу вирішили створити й озброїти бойову дружину. З цією метою 9 грудня О. М. Кузнецов-Зубарєв, Андрій Махов та Степан Подрєзов запросили всіх торговців селища на вокзал і оголосили, що вони обкладаються податком. Зібрані гроші мають піти на організацію самооборони та озброєння дружини. Торговці опиралися, насилу вдалося зібрати близько 800—1000 карбованців.

Для закупівлі зброї організували також збір грошей серед робітників заводу і залізничників. Проте придбати зброю в Таганрозі, куди послали представника дружини, не вдалося. Тоді робітники Харцизька почали виготовляти списи, кинджали, шаблі та інше озброєння, вилучивши для цього з заводського складу 92 пуди пруткового заліза. На цей час Харцизька бойова дружина налічувала близько 160 чоловік.

---

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Начало первой русской революции. Январь — март 1905 года, стор. 480—483, 486, 487.

[2] 1905—1907 годы на Дону, стор. 128, 129.

Під час сходки робітників для керівництва революційною боротьбою було створено бойовий страйковий комітет, або, як його назвали, комітет самооборони. До нього входили: модельник котельно-механічного заводу А. В. Редькін, гірничий інженер П. М. Штернберг, слюсар залізничного депо Ф. Д. Жученко, оглядач вагонів М. А. Тимаков, прикажчик М. І. Дєтков та робітник котельно-механічного заводу С. В. Семенов. Головою комітету обрали робітника А. В. Редькіна, кандидатами — М. І. Дєткова та М. А. Тимакова, касиром — П. М. Штернберга. Перші два засідання комітету відбулися 12 і 13 грудня на квартирі П. М. Штернберга.

Один з організаторів бойової дружини у Харцизьку машиніст А. В. Махов. 1905 р.

Вся влада в селищі і на станції в ці дні фактично була в руках бойового страйкового комітету і дружинників.

12(25) грудня 1905 року комітет розробив і затвердив докладну інструкцію про охорону Харцизька на випадок появи козаків. Всю територію було розбито на три райони: завод, заводське і пристанційне селища. Охорону кожного району доручали загонові дружинників з 36 чоловік, які чергували в три зміни (по 12 чоловік у кожній). Загін, що охороняв район станції (ним командував М. Тимаков), повинен був стежити за телеграфом, щоб не допустити виклику козаків. По залізничному телеграфу комітет самооборони підтримував зв'язок з іншими станціями, а на колії весь час був черговий паровоз. З метою підтримання революційного порядку комітет закрив винну крамницю та буфет із спиртними напоями.

Дружинники Харцизька одержали частину зброї, яку везли з Таганрога представники горлівських робітників. З бойовими страйковими комітетами інших станцій було укладено угоди про взаємодопомогу в разі нападу козаків. Агітатори закликали всіх робітників до активної збройної боротьби. Дівчата П. Рожкова і М. Ф. Дуброва, дочки робітників, за завданням Харцизької соціал-демократичної групи приготували червоний прапор, вигаптувавши на ньому революційний лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!».

14 і 15 (27 і 28) грудня Харцизький бойовий страйковий комітет одержав кілька телеграм з Гришиного, Горлівки, Микитівки. Товариші по зброї повідомляли про свою підготовку до повстання і закликали до цього робітників Харцизька.

16(29) грудня з Горлівки надійшла телеграма, в якій повідомлялось про збройну сутичку робітників з військами. Телеграма закінчувалась проханням допомоги. Над Харцизьком залунали тривожні паровозні й заводські гудки. На станції перед робітниками, що зібралися, виступили машиніст А. В. Махов, помічник начальника станції П. С. Руденко, К. Ф. Шеліхов, шляховий майстер А. С. Троян, інженер П. М. Штернберг. Вони закликали робітників озброюватись і негайно виїздити на допомогу горлівцям.

Трудящі Харцизька відгукнулися на цей заклик. Того ж дня, надвечір, у Горлівку виїхав озброєний загін харцизьких дружинників на чолі з його керівниками. Тільки А. В. Махов та П. С. Руденко з частиною дружинників лишилися на місці, охороняючи станцію і підтримуючи телефонний зв'язок з Горлівкою. Всього в Горлівському збройному повстанні 17 грудня 1905 року брало участь понад 100 дружинників Харцизька. Повстанцям не вистачило досвіду і зброї, їх було мало. Все це спричинилося до поразки. Бойова дружина опівдні 17 грудня повернулася до Харцизька, але не в повному складі: кілька дружинників загинуло в бою, від ран помер робітник Я. С. Бурцев.

В ніч на 17 грудня дружинники, що охороняли станцію, під керівництвом машиністів А. Махова, І. Опрятного та І. Антонова, робітників котельно-механічного заводу В. Коляди й С. Гайворонського, М. І. Дєткова та ін., роззброїли трьох поліцейських урядників у Харцизьку, а дружинники з П. М. Штернбергом на чолі, які по-

вернулися з Горлівки, відібрали зброю у 4 солдатів, присланих для охорони поштової контори. Ще кілька днів влада в Харцизьку лишалася в руках страйкового комітету і бойової дружини.

20 грудня 1905 року (2 січня 1906 року) сюди прибули козаки. Почались арешти й розправа над революційними робітниками. Заарештували А. Махова, Ф. Жученка, С. Гайворонського, С. Подрезова, М. Деткова, П. Руденка, В. Коляду-Крамного, М. Долозіна, К. Шеліхова, І. Чебаненка, К. Зайцева, А. Трояна, М. Тимакова, І. Опрятного, І. Антонова та ін. У 1906 році відбувся суд, який присудив перших 8 чоловік з них до різних строків тюремного ув'язнення[1]. Частині дружинників (Ф. Гошек, А. Редькін, П. Штернберг, С. Семенов та ін.) вдалося сховатися від поліції.

В період спаду революції партійні організації країни перебудовували свою роботу. В серпні 1906 року відбулась конференція соціал-демократичних організацій великих станцій Катерининської залізниці, на якій створено було окрему залізничну організацію, очолену вузловим комітетом РСДРП[2]. До неї увійшла і Харцизька соціал-демократична група. Влітку 1906 року під її керівництвом трудящі Харцизька не раз збиралися на мітинги і сходки.

Після поразки революції внаслідок репресій ряди соціал-демократів (більшовиків) дуже поріділи. І все ж, переборюючи труднощі, більшовики провадили політичну роботу в масах.

У 1909 році деякий час був токарем на Харцизькому заводі і вів революційну агітацію серед трудящих видатний діяч нашої партії М. М. Шверник[3]. З жовтня 1911 року по лютий 1912 року в Харцизьку жив і працював на заводі один з учнів Ленінської школи в Лонжюмо, донецький робітник, член Комуністичної партії з 1904 року І. С. Білостоцький, кооптований до складу ЦК РСДРП в період роботи VI (Празької) конференції РСДРП.

В роки реакції становище трудящих Харцизька погіршало, почастішали арешти, звільнення й штрафи. Ще в 1906 році власники закрили котельно-механічний завод, поставивши його на консервацію. Сотні робітників було викинуто на вулицю. Консервація заводу тривала більш як 3 роки.

В 1910 році котельно-механічний завод придбало «Генеральне товариство Макіївських сталеливарних заводів» (перетворене в тому ж році в товариство «Російський гірничий і металургійний уніон») і зробило його філіалом Макіївського металургійного заводу. Відтоді завод трохи розширили; було відремонтовано старі і споруджено нові корпуси механічного та чавуноливарного цехів, налагоджено виробництво оцинкованого заліза[4]. Значна частина виготовлюваного на ньому устаткування й різних деталей вироблялася в основному для потреб головного підприємства — Макіївського металургійного заводу. З 1914 року, після введення в дію нового цеху зварювання сталевих труб, котельно-механічний завод став називатися трубним. В роки першої світової війни тут було обладнано майстерню для штампування снарядів, яких тільки в 1916 році виготовлено близько 685 тис. штук.

Крім трубного, напередодні першої світової війни у Харцизьку працювали ще 2 невеликі заводи, що ви-

Одна з вулиць Харцизька у 1914 році.

[1] Ростовський облдержархів, ф. 829, оп. 1, спр. 1212, арк. 275, 346.

[2] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 84.

[3] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 86, арк. 1—3.

[4] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 43.

никли на базі розширених майстерень Шліхта і виготовляли землеробські знаряддя. Ці підприємства випускали також різне литво, ковкий чавун, фітинги (сполучні частини трубопроводів), вентилі та інші вироби. З 1914 року вони перейшли до рук французьких капіталістів і почали називатися заводами «Фрессе» і «Рено». В селищі були також цегельний завод і 2 парові млини.

Перший голова Харцизького ревкому робітник І. Й. Зубков. 1934 р.

Перший голова ревкому станції Харцизьк Є. Г. Сторчак. 1967 р.

Вантажооборот станції Харцизька в 1910 році становив понад 8 млн. пудів, а щодобовий оборот — до 1000 вагонів. На станції діяла дільниця колійної служби, паровозне депо, вагонні майстерні, різні склади. Тут навантажували, головним чином, вугілля, що надходило з рудників, метал і продукцію місцевих заводів, а також хліб.

Значно розширилося селище. На початок 1912 року в ньому налічувалось близько 250 дворів з населенням понад 1500 чоловік. На станції відкрили приймальну палату, але медичне обслуговування населення лишалося незадовільним, лютували епідемії. Тільки в 1916 році в селищі хворіло понад 550 чоловік[1] — кожний третій житель.

Багато дітей робітників не мали можливості вчитися, хоч у селищі були і церковнопарафіяльна школа, відкрита на початку XX ст., і залізничне двокласне училище.

Вже в перші дні світової війни, наприкінці липня 1914 року, в Харцизьку та Макіївці спалахнули заворушення мобілізованих в армію запасних і робітників, що вилились у збройну сутичку з військами. У квітні 1915 року протягом двох тижнів не працювали всі цехи трубного заводу. Страйкарі вимагали підвищити на 25 проц. зарплату, поліпшити постачання робітників. Страйковий комітет очолював токар трубного заводу Микола Богуш, який пізніше, в 1920 році, вступив до партії більшовиків.

Після Лютневої революції, на початку березня 1917 року, в Харцизьку створюється Рада робітничих депутатів, в якій переважали меншовики та есери. Тоді ж було створено і т. зв. громадський комітет. В середині березня 1917 року в селищі відбувся великий мітинг трудящих, на якому виступили, викриваючи оборонців, більшовики І. Вишняков та П. Борман, що приїхали з Макіївки.

Навесні 1917 року в Харцизьку утворилась група більшовиків, одним з активних учасників якої був робітник трубного заводу І. Й. Зубков, член більшовицької партії з квітня 1917 року[2]. Але до кінця жовтня 1917 року група входила до складу об'єднаної організації РСДРП, в якій переважали угодовці.

Під час корніловського заколоту, в кінці серпня 1917 року, на станції Харцизька було створено ревком[3]. До нього увійшли робітники, які активно підтримували позицію більшовиків: М. Г. Сторчак, Г. Товстуха, М. Пампура, Ф. Сопін та ін. Очолив революційний комітет Є. Г. Сторчак.

В селищі і на трубному заводі не раз відбувалися мітинги робітників. Учасники їх висували вимоги: вивести міністрів-капіталістів із складу Тимчасового уряду, покінчити з імперіалістичною війною, передати владу Радам.

Трудящі Харцизька з радістю вітали перемогу Жовтня. Вже в перші дні влада в селищі перейшла в руки переобраної Ради робітничих депутатів. Багато робітників вступили в партію більшовиків. Наприкінці жовтня 1917 року в будинку Ради ро-

[1] ЦДІА СРСР, ф. 273, оп. 8, спр. 533, арк. 109.
[2] Донецький облпартархів, ф. 98, оп. 1, спр. 6, арк. 2, 3.
[3] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 112, 113.

бітничих депутатів відбулися збори всіх трудящих селища, на яких з доповідями виступили члени Таганрозької Ради робітничих і солдатських депутатів — більшовики Нильков та Смирнов. Збори вирішили створити в Харцизьку більшовицьку організацію. Того ж дня створено було Харцизький комітет РСДРП(б). Порвавши з угодовцями, до більшовицької організації вступили і деякі колишні меншовики та есери[1].

Проте з перших днів трудящим Харцизька, як і інших районів Донбасу, довелось із зброєю в руках захищати завоювання Жовтня від каледінців. Уже 25 жовтня 1917 року генерал Каледін запровадив воєнне становище в Донській області, у т. ч. і в Троїцько-Харцизькій волості. З початку листопада каледінські банди на чолі з осавулом Чернецовим лютували в районі Макіївки, Харцизька, Ясинівки. Для відсічі білокозакам трудящі селища, очолювані більшовиками, створили в листопаді 1917 року загін Червоної гвардії та ревком, головою якого став більшовик І. Й. Зубков[2]. Представники Харцизького ревкому брали участь в з'їзді 15 ревкомів Донбасу, який відбувся 4(17) грудня 1917 року в Микитівці.

З кінця грудня 1917 року в районі Макіївки, Ясинівки, Ханженкового, Харцизька, Юзівки точилися запеклі бої з каледінцями. 8 січня 1918 року об'єднані червоногвардійські загони Донбасу, а також революційні загони, що прибули з Петрограда й Москви, під керівництвом Р. Ф. Сіверса визволили Харцизьк від білокозачих банд Каледіна.

В селищі відновила свою діяльність Рада. 16 лютого 1918 року ВРНГ націоналізувала підприємства товариства «Російський гірничий і металургійний уніон» у Макіївці, до яких належав і Харцизький трубний завод, керувати яким стало робітниче правління, очолене більшовиком В. М. Бажановим.

Проте незабаром робітникам Харцизька разом з трудящими всієї України довелося боротися проти австро-німецьких окупантів. На заклик Центрального штабу Червоної Армії Донбасу, який перебував у Юзівці, в березні 1918 року в селищі почався додатковий запис до Червоної Армії. 29 березня 1918 року виконком Харцизької Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів послав своїх представників — О. Погорєльцева й С. Термету — до Микитівки, в штаб революційних військ, щоб одержати зброю та обмундирування для 150 чоловік добровільної бойової дружини селища[3].

Наприкінці квітня 1918 року німецькі окупанти зайняли Харцизьк. Закрилися заводи. Сотні трудящих, втративши роботу, опинились на вулиці, населення голодувало, зазнавало репресій.

Підпільною роботою в селищі в цей період керував більшовик І. Й. Зубков. Він не раз виїздив до Москви, доставляючи звідти гроші і літературу. З допомогою робітників М. Пампури та О. Майсака, машиністів Н. Лугового і М. Круглякова І. Й. Зубков привозив у селище листівки й прокламації.

Трудящі Харцизька взяли активну участь у всеукраїнському страйку залізничників. З 22 липня припинився рух поїздів на дільниці Ростов—Таганрог—Харцизьк—Микитівка. Донське бюро ЦК РКП(б) 18 вересня 1918 року повідомляло в ЦК партії про встановлення зв'язку з підпільними організаціями Макіївки, Юзівки, Єнакієвого, Харцизька та інших міст.

В листопаді 1918 року, після революції в Німеччині, окупанти почали виводити свої війська з Харцизька. Але слідом за ними райони Донбасу захопили білокозаки й денікінці. Каральні загони жорстоко придушували будь-які спроби до повстання.

Проте і в той час, як видно з доповіді Донського бюро ЦК РКП(б) від 13 січня 1919 року, в Харцизьку діяла підпільна більшовицька організація[4]. Залізничники

---

1 Газ. «Наше знамя» (Ростов), 1 листопада 1917 р.
2 Борьба за власть Советов на Дону, стор. 145—147, 172, 444.
3 Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3. стор. 261.
4 ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 4, спр. 20, арк. 4.

Активний учасник громадянської війни, перший військовий комісар Харцизького підрайону І. С. Дрюков. Харцизьк, 1950 р.

виводили з ладу паровози, затримували поїзди, засипали в букси вагонів пісок. Навколо підпільного осередку в Харцизьку почав створюватись бойовий загін. Підпільники на чолі з І. Й. Зубковим підтримували зв'язок з Донським бюро ЦК РКП(б) і з Ростовським підпільним центром.

На початок травня 1919 року радянські війська — частини 8-ї, 9-ї, 13-ї армій Південного фронту і 2-ї Української радянської армії, розгромивши білокозаків, визволили північні й західні райони Донбасу і підійшли до Харцизька. 19 травня 1919 року 42-а дивізія 13-ї армії зайняла хутір Іванівський, за 2 версти на захід від станції Харцизьк. Проте, скориставшися з заколоту Григор'єва і зради Махна, білогвардійці незабаром перейшли в наступ. 22 травня вони прорвали фронт на південь від Юзівки[1], а на початок червня 1919 року захопили весь Донбас.

На заклик партії більшовиків трудящі піднялись на боротьбу проти денікінців. В Харцизьку діяла підпільна група. Але скоро почались арешти. Білогвардійці схопили й розстріляли колишнього члена ревкому Г. Я. Товстуху.

1 січня 1920 року частини Першої Кінної армії визволили Харцизьк від денікінців. На станції було взято в полон 300 білогвардійців, захоплено 50 кулеметів. Всіляко допомагали червоноармійцям трудівники селища, постачали їм продовольство. Чимало жителів Харцизька пішло в ті ж дні до Першої Кінної.

Почали відроджуватись органи Радянської влади. На початку січня 1920 року створюється Харцизький районний ревком, очолений І. Й. Зубковим. 14 січня 1920 року ревком Донбасу, а 19 січня — Донгуббюро КП(б)У ухвалили рішення про об'єднання районів. Харцизьк, як і Макіївка, включались до складу Юзівського району, спочатку на правах волостей (Харцизьким волревкомом з березня по червень 1920 року керував І. Й. Зубков, пізніше його перевели на роботу в Юзівку), а з червня — підрайонів. У 1920 році до Харцизького підрайону входили селища Харцизьк та Іловайськ, села Благодатне, Зуївка, Нижня Кринка, Золотарівка та інші населені пункти. 31 серпня 1920 року відбувся перший підрайонний з'їзд Рад. Тут обрано було виконком, членами якого стали Д. Івахін, С. Хитрик та інші[2]. При виконкомі були організовані відділи: військовий, земельний, народної освіти та інші. Під осінь 1920 року в підрайоні замість волостей утворили 20 сільрад, які розгорнули велику організаторську та політичну роботу серед населення.

Трудящі селища почали відбудовувати народне господарство. На трубному заводі на початок 1920 року працював лише один цех — механічний. З холодними топками стояли паровози. Не було маневрового паровоза, і вагони з вугіллям підтягували до заводської кочегарки на волах. Не працювали заводи «Фрессе» і «Рено». Не вистачало продовольства.

Велику організаторську роботу серед жителів селища проводив Харцизький більшовицький осередок, відновлений 5 січня 1920 року. В ньому налічувалось 5 комуністів[3] (І. Й. Зубков, І. Шимонов, Т. К. Кириченко та інші). Створено було також групу співчуваючих у складі 40 чоловік.

Швидко зростали ряди комосередку. Секретарем його спочатку був І. Шимонов, а потім Л. Степанов. Тільки під час проведеного в березні партійного тижня в Комуністичну партію вступило 107 чоловік. У травні комосередок уже налічував 136 кому-

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 17, 18, 64, 70.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-217, оп. 1, спр. 3, арк. 34.
[3] Донецький облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 14, арк. 1.

ністів[1]. Незабаром замість нього створені комосередки на заводах трубному, «Рено» («Ремруд»), у селищі й на залізничній станції, в деяких селах підрайону.

Комуністи Харцизька провели велику роботу по підготовці підрайонної партійної конференції, яка відбулася в червні 1920 року. На ній обрали підрайпартком. Секретарями підрайпарткому у червні—грудні 1920 р. були Л. Степанов, М. Мокрий, І. Кравченко, а членами його — С. Хитрик, П. Чулков, Я. Лисенков, М. Богуш, Д. Івахін, Д. Сбєжнєв, Є. Лебедєва та інші[2].

30 червня 1920 року при Харцизькому підрайкомі партії було організовано жінвідділ. Очолювала його спочатку член підрайкому вчителька Є. В. Лебедєва, а потім — комуністки М. Ф. Жила і Х. Д. Килипенко. Учасниці Харцизької підрайонної конференції жінок, що відбулась 29 серпня 1920 року, заявили у прийнятій резолюції: «... завдання Компартії близькі нам, робітницям і селянкам. Ми обіцяємо активно підтримувати партію в усіх починаннях її на благо трудового народу[3].

Ще 19 березня 1920 року відбулися перші збори Харцизького селищного комсомольського осередку. Було обрано бюро. До нього ввійшли молоді робітники М. А. Кривоченко (голова), О. В. Скляров (секретар) та ін. На початок грудня 1920 року селищна організація КСМУ налічувала 64 комсомольці. У червні 1920 року створено Харцизький підрайком комсомолу. Першим секретарем його був обраний В. М. Коптєв.

У 1920 році багато комуністів і комсомольців селища брали участь у боях проти білополяків та Врангеля. На заклик Юзівського районного комітету КП(б)У в селищі було створено загін для боротьби з бандами.

В бою з бандитами героїчно загинув слюсар трубного заводу, комуніст З. В. Голуб'ятников. У лапи до махновців потрапив також один з ватажків харцизьких комсомольців О. Скляров, який повертався в грудні 1920 року з госпіталю після другого поранення на Південному фронті. Змордований махновцями, він незабаром помер. Від рук бандитів загинув і секретар партійного осередку шахти «Капінус» (тепер шахта «Донпаливо») І. Євзан. У 1939 році з ініціативи вчителів школи № 1 на могилі О. Склярова та І. Євзана на вулиці Жовтневій було споруджено обеліск, а в 1968 році — пам'ятник. Їх іменами названо вулиці міста.

Самовіддано працювали на відбудові зруйнованих підприємств робітники. 2 березня 1920 року на трубному заводі відбулися загальні збори. Учасники їх прийняли резолюцію, в якій писали: «...клянемося перед нашою молодою соціалістичною республікою в тому, що ми зробимо все, щоб піднести продуктивність праці..., подолати тяжку економічну розруху і тим самим прискорити перемогу над світовою буржуазією»[4].

Комосередки стали ініціаторами багатьох недільників і суботників, що прискорили відбудову заводів і залізничного транспорту. Вже навесні 1920 року почав працювати трубний завод, дали продукцію підприємства «Фрессе» і «Рено». Рішенням Промбюро ВРНГ на Україні всі 3 заводи було націоналізовано.

Підприємства, крім звичайної своєї продукції, випускали і ремонтували устаткування для рудників Донбасу. Трубний був тісно зв'язаний з Макіївським металургійним заводом і являв собою його філіал. Заводи «Фрессе» і «Рено» об'єднали в один, перейменований на Другий державний ремонтно-рудниковий завод («Ремруд»). Він в основному виконував замовлення гірників Донбасу. Під кінець 1920 року на ньому працювало 186 робітників і службовців. Створене тут робітниче правління очолив комуніст І. Г. Міщенко.

Одночасно з відбудовою промисловості налагоджувалось продовольче постачання трудящих. Велику групу комуністів направили на продроботу. На трубному за-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 98, оп. 1, спр. 6, арк. 2—7, 11.
[2] Там же, спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 1—11; спр. 6, арк. 1; спр. 5, арк. 1.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 314, арк. 6.
[4] Подлинные человеческие документы, стор. 15, 16.

воді створили підсобне господарство, де вирощували овочі, в селищі відкрили продовольчий магазин, націоналізували обидва млини.

Трудящі селища одержали близько 3 тис. десятин колишніх поміщицьких земель. Влітку 1920 року тут створюється комітет незаможних селян.

Плодотворно працювали культурно-освітня, земельна та інші комісії Ради робітничих і селянських депутатів. У 1920 році в селищі відкрито клуб залізничників, який назвали «Червоний стяг праці». В ньому організували гуртки художньої самодіяльності, відбувалися збори трудящих. Працювали обидві школи, гурток ліквідації неписьменності, дитячий будинок, лікарня.

В роки відбудови народного господарства (1921—1925) трудящим Харцизька довелось перебороти багато труднощів. У 1921 році в Харцизькій волості[1], куди, крім селищ Харцизька й Трубного, входило ще 6 хуторів (Золотарівка, Майсаки, Цецюра, Панасенко, Капінус і Нове Життя), в яких налічувалось від 3 до 15 дворів, було 837 голодуючих, у т. ч. понад 550 дітей. Комосередок, волосна Рада і КНС збирали кошти на допомогу голодуючим, добивались розширення городництва, посівної площі.

У 1921 році держава закріпила за населенням волості 4270 десятин землі, в т. ч. 2867 — за жителями селища, 155 — за трубним заводом. Освоювати цю землю доводилося з великими зусиллями, тому що в селищі до того майже не займалися сільським господарством, не було потрібної робочої худоби й реманенту. В 1922 році засіяли тільки 1224 десятини. За даними перепису, на початку 1923 року в Харцизьку було 1762 десятини ріллі. З 611 господарств 359 не мали посівів, у 352 не було худоби, у 170 — робочої худоби[2].

На заклик комосередку і КНС місцева біднота поступово переходила до колективного обробітку землі. Вже в 1921 році в селищі організувалася сільгоспартіль «Хлібороб». На початок 1925 року вона об'єднувала 5 незаможних господарств (38 чоловік). Артілі належали 128 десятин землі, трактор, 4 плуги, 3 сівалки, 2 косарки, парова молотарка. Держава надала необхідні кредити: в 1924 році — 1800 крб., у 1925 році — 8000 карбованців[3].

На допомогу землеробам створено було споживчу й кредитну кооперацію, що об'єднували 365 чоловік, касу взаємодопомоги, до якої входили всі члени КНС. Активними членами комнезаму були в селищі А. В. Кривоченко (голова), Й. Я. Зубков, С. О. Марченко, П. М. Похило, М. Ф. Мокрий, С. Є. Тимофієнко, І. І. Лесунов та інші[4].

З 1 квітня 1923 року Харцизьк став районним центром Юзівського округу. В період всесоюзного перепису 17 грудня 1926 року в ньому (разом з селищем трубного заводу) налічувалось понад 750 дворів, 5645 жителів. Основна частина дорослого населення — понад 1000 чоловік — була, як і раніше, зайнята на транспорті і в промисловості. Найбільший у селищі завод, трубний, виготовляв рудникові вагонетки, різне литво, деталі, конвейєри, копри й лебідки. В 1923 році тут працювало 254 чоловіка, у 1925 — 481. Колишні заводи «Рено» і «Фрессе», об'єднані в 1920 році в «Емруд», у 1921—1922 рр. працювали не на повну потужність і були закриті, а в 1923—1924 рр. їх здали в оренду. На оренді були також цегельно-черепичний (колишній — Забари) та костильний (колишній — Глускіна) заводи, млини, олійниці та просорушки (що раніше належали В. Агаллі та А. Шліхту). На орендованих підприємствах зайнято було близько 230 чоловік, а на залізничній станції — 294.

Незважаючи на труднощі цих років, комосередок, сільрада, райком КП(б)У та райвиконком здійснили ряд заходів, спрямованих на поліпшення побуту і куль-

[1] В 1921 році, коли в Донецькій губернії ліквідовано було райони та підрайони, Харцизька волость увійшла до складу Юзівського повіту, а з 1 квітня 1923 року — до Зуївського району Юзівського округу. В травні 1924 року Зуївський район було перейменовано на Харцизький.

[2] Итоги сплошной подворной переписи Донецкой губернии (январь — февраль 1923 г.), т. 5, стор. 682—691.

[3] Донецький облдержархів, ф. Р-209, оп. 1, спр. 8, арк. 26, 43; ф. Р-929, оп. 1, спр. 4, арк. 35.

[4] Там же, ф. Р-929, оп. 1, спр. 4, арк. 31, 34; спр. 3, арк. 8, 71, 74, 81, 85.

турного обслуговування трудящих. У 1924 році в селищі працювала лікарня на 10 ліжок, 2 школи. За даними суцільного подвірного перепису Донецької губернії в 1923 році з 3065 чоловік населення Харцизька письменними були тільки 1955. Створювались лікнепи для жителів селища. Активно діяла культкомісія Ради. Крім клубу залізничників, відкритого в 1920 році, з 1924 року працював також клуб ім. Карла Маркса на трубному заводі, райбудинок з бібліотекою, що налічувала 1300 книжок, хата-читальня.

Зросла політична й громадська активність трудящих. У 1922 році в складі Харцизької сільради було 50 депутатів (11 комуністів і 39 безпартійних) — 31 робітник і 19 селян — членів КНС. Велику роботу серед населення провадили депутати — С. Сиром'ятников, робітник трубного заводу, Д. Термета, селянин; залізничники І. Максименко та Ф. Сопін, слюсар М. Похило, секретар волкомосередку М. Богуш, голова волвиконкому Д. Сбєжнєв та ін. На початок 1924 року в селищі й на підприємствах налічувалось 49 комуністів. У дні ленінського призову до партійної організації вступило 59 робітників та селян. Восени 1924 року в Харцизьку було вже 3 комосередки: селищний (82 чоловіка), залізничний (49 чоловік) і на трубному заводі (22 чоловіка)[1].

В період загострення внутріпартійної боротьби з троцькізмом комуністи селища і району твердо стояли на позиціях ленінського ЦК. На початку 1924 року відбулись районні партійні збори, які рішуче висловилися за збереження єдності партії, засудивши всілякі спроби створення угруповань і фракцій[2].

В роки соціалістичного будівництва трудящі Харцизька добилися значних успіхів у розвитку економіки й культури. Помітно виросло і саме селище. В 1931 році в Харцизьку проживало 8323 чоловіка. На початку 1936 року селище було віднесене до категорії міст. У 1940 році тут налічувалось 13 146 чоловік населення, тобто порівняно з 1926 роком воно зросло більш як у 2 рази, а коли порівняти з дореволюційним періодом — у 9 разів. Це було зв'язано насамперед з розвитком економіки міста

Трубний завод, що був філіалом Макіївського металургійного заводу, протягом 1925—1930 рр. розширювався. Він випускав рудникові вагонетки, оцинковане залізо, лебідки, чавунне литво, різні деталі й устаткування. На початку 30-х років тут реконструювали і ввели в дію труболиварний цех, який тривалий час не працював, розширили цех фасонного литва. Завод став єдиним у країні підприємством, що випускало конче потрібні для народного господарства труби великого діаметра (від 400 до 1200 мм). Труби становили 60 проц. його продукції. Не менш важливою продукцією заводу було чавунне литво.

Беручи до уваги народногосподарське значення заводу «Сталь» (так з 1930 до 1938 року називався трубний), Наркомат важкої промисловості СРСР на клопотання районної партійної організації 25 травня 1935 року видав наказ про реконструкцію та розширення трубозварювального цеху. Напередодні Великої Вітчизняної війни потужність підприємства набагато зросла, а кількість робітників на ньому збільшилася з 254 чоловік у 1923 році до 1366 чоловік у 1937 році.

В 1933—1938 рр. збудували новий ливарний цех на ливарно-механічному заводі ковкого чавуну «Рено» (з 1928 року він почав називатись «Головармаліт»). Напередодні Вітчизняної війни це підприємство переключилось на випуск протипожежного устаткування. Розширено й переобладнано було також чавуноливарний завод «Червоний фітинг». Випускав він переважно товари ширвжитку, литво, зокрема фітинги (сполучні частини трубопроводів).

За роки передвоєнних п'ятирічок набагато зросли виробничі потужності цих підприємств, збільшилась кількість робітників. Коли в 1925 році на заводі «Рено» працювало 87 чол., а на «Фрессе» — 31, то напередодні Вітчизняної війни тут було

[1] Донецький облпартархів, ф. 98, оп. 1, спр. 30, арк. 22; спр. 29, арк. 4; спр. 31, арк. 1—11; спр. 36, арк. 14.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 1504, арк. 285.

зайнято відповідно 1359 і 423 робітники. Діяли також цегельно-черепичний завод, млини, два маслозаводи. Всього в 1940 році в Харцизьку налічувалось 7 підприємств, на яких було 3238 робітників[1]. Кваліфіковані робітники-ливарники, зварники, машиністи кранів та інші проходили необхідну підготовку на різних профтехкурсах. Багато робітників закінчили технікуми, вузи, стали командирами виробництва: П. Т. Чулков, наприклад, головним механіком трубного заводу, З. І. Васильєв — начальником механічного цеху.

Розширено було залізничну станцію Харцизьк, оновлено її рухомий склад, зріс вантажооборот.

У 1940 році в місті почалося спорудження першого в Донбасі сталедротовоканатного заводу. Першу чергу його намічалося ввести в експлуатацію в серпні—вересні 1941 року, але стала на перешкоді війна. На початок літа 1941 року зведено було корпуси двох цехів, різні допоміжні об'єкти, почалося будівництво 2 заводських селищ, були прокладені комунікації.

В 1930 році на землях, що їх відвела держава жителям Харцизька, створилося 2 невеликих колгоспи: «Граніт» та ім. В. К. Блюхера. Пізніше їх землі відійшли до артілі «Зоря комунізму» (тепер — Шахтарський район). З 1930 по 1958 рік у селищі працювала також Харцизька МТС, яка обслуговувала колгоспи району.

Під керівництвом партійної організації трудящі міста брали активну участь у стахановському русі, у змаганні за дострокове виконання п'ятирічних планів. На 1 січня 1937 року з 1366 робітників трубного заводу 408 були стахановцями. На станції Харцизьк найкращих виробничих успіхів добилися стахановці П. М'якоткін, О. Шпак та інші.

Напередодні Вітчизняної війни почалося будівництво двох робітничих селищ для трудящих споруджуваного сталедротовоканатного заводу — на Першотравневій площі і в районі Лиману. Вони забудовувались двоповерховими будинками. Зводились також індивідуальні будинки. В місті з'явились нові вулиці: Зугресівська, М. Островського, Зуївська та інші. Заасфальтовано було перші вулиці, подекуди прокладено тротуари. Зусиллями громадськості, особливо комсомольців, місто озеленялось; висаджено тисячі дерев, пролягли нові алеї, красивішим став парк біля трубного заводу.

Розширялася сітка медичних закладів. У 1941 році місто мало 2 лікарні з поліклініками, пологовий будинок і кілька медпунктів на підприємствах, де працювало близько 20 лікарів і численний середній медперсонал.

У 30-х роках було зведено 5 нових шкільних будинків, кілька дитсадків та ясел. У 1940 році в 7 школах міста було 5103 учні, більш як 200 вчителів. Проводилися заняття й у вечірній школі робітничої молоді. Напередодні війни відкрили клуб піонерів. Крім відкритих ще в 20-і роки клубів залізничників, трубників і райбудинку, на початку 30-х років збудовано було клуб на заводі «Головармаліт». Клубні колективи художньої самодіяльності шефствували над своїми сільськими колегами.

В роки соціалістичного будівництва помітно зросла громадська і політична активність трудящих міста. Організаторами радянського, господарського й культурного будівництва були районна та первинні партійні організації Харцизька. Чисельність їх у ці роки неухильно зростала. На 1 січня 1924 року в 4 комосередках району налічувалось 154 члени і кандидати в члени партії, а 1941 року 80 первинних парторганізацій об'єднували вже 1967 комуністів. Це дало можливість посилити партійну роботу на найважливіших ділянках державного, господарського і культурного будівництва. Понад 20 проц. комуністів району працювали на підприємствах та в установах Харцизька. На початку 1940 року тут було 23 первинних організації, які налічували понад 360 комуністів[2].

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 98, оп. 1, спр. 108, арк. 25; спр. 77, арк. 2; спр. 199, арк. 1; спр. 108, арк. 24, 62, 63.

[2] Там же, спр. 29, арк. 1; спр. 197, арк. 31, 32; спр. 199, арк. 2—5; спр. 114, арк. 4, 5.

Щоб підвищити політичний рівень комуністів та безпартійних робітників, посилити їх ідейне загартування, при партійних організаціях створено було сітку політгуртків. Тільки в 1938 році у 83 політшколах району навчалося 1522 чоловіка.

Велику роботу по розвитку економіки і культури в місті провадили міська і районна Ради депутатів трудящих. 1940 року в райраду обрано 60 депутатів — представників робітників, селян, інтелігенції.

Основну масу працюючих на місцевих підприємствах і в установах становили члени профспілок, а серед молоді — комсомольці. В Харцизькому районі в 1938—1939 рр. налічувалось 4389 комсомольців (82 первинні організації) і 6507 піонерів. 8835 чоловік об'єднувалися в 107 первинних організацій Тсоавіахіму, 2515 — в 45 організацій Червоного Хреста, 1220 чоловік — у 20 організацій «Союзу войовничих безвірників», 6166 чоловік — у 53 організацій МОДРу. Трудящі міста вносили свої заощадження у фонд допомоги жінкам і дітям героїчної Іспанії.

З вересня 1936 року почала виходити районна газета «Социалистическая Родина». Першим редактором був комуніст М. П. Скоков. Навколо газети незабаром згуртувалось 583 робсількори. Напередодні війни в районі видавалось також 6 багатотиражних газет, у т. ч. «Электроэнергия» (Зугрес), «Красный трубник» та інші.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, сотні жителів міста і району пішли на фронт, самовіддано працювали на будівництві оборонних рубежів, охороняли об'єкти від фашистських диверсантів. На початку липня 1941 року за рішенням райкому КП(б) України був сформований Харцизький винищувальний батальйон у складі 250 чоловік, командиром якого став начальник районного відділу міліції, член Комуністичної партії з 1925 року Я. П. Труш, а комісаром — директор середньої школи № 1, член партії з 1919 року О. П. Пригода. Восени 1941 року більша частина особового складу батальйону влилася до лав Червоної Армії.

З наближенням фронту почалась евакуація підприємств. У жовтні 1941 року робітники трубного заводу демонтували устаткування й вивезли його в Магнітогорськ. «Працювали день і ніч, додержуючи світломаскування,— пригадує І. А. Сосневський, якому доручено було евакуювати устаткування.— Не вистачало підйомних засобів. Важкі преси знімали за допомогою ручних лебідок. Незважаючи на труднощі, всі механізми відвантажили за 10 днів». На Урал вивезли і устаткування будованого сталедротовоканатного заводу.

25 жовтня 1941 року місто захопили фашисти. Скоро почались арешти. В лапи гестапівців потрапили 12 комуністів і комсомольців. Їх обвинуватили у зв'язках з партизанами і 26 лютого 1942 року розстріляли на привокзальній площі. Герої вмирали мужньо. Очевидці розповідають, що, коли німецький солдат намагався зав'язати очі й вистрілити в потилицю члену бюро райкому комсомолу О. Мілько, вона зірвала пов'язку і гордо крикнула катам: «Я завжди йшла вперед з відкритими очима і хочу вмерти так!». 2 грудня 1942 року в місті Харцизьку було заарештовано ще 8 підпільників. Фашисти вивезли їх у Сталіно і розстріляли коло ствола шахти ім. Калініна[1].

В 1942—1943 рр. на території Амвросіївського, Чистяківського і Харцизького районів сміливо діяв партизанський загін «За Батьківщину», що складався з патріотів Зугреса, Іловайська, Харцизька, Амвросіївки, Степано-Кринки і Троїцько-Харцизька. Командиром його був військовослужбовець, комуніст І. П. Дунаєв, направлений радянським командуванням у фашистський тил. Загін об'єднував понад 80 підпільників-партизанів[2]. Для більшої оперативності в умовах густонаселеної та безлісної місцевості його поділили на групи. Групою, яка діяла в районі Харцизька, керував інженер паровозного депо, комсомолець М. Ю. Недосєкін. До неї входили: О. Т. Кучеренко, Г. П. Чулков, В. О. Чернявський, В. М. Кузнецов, Л. П. Скляров, М. В. Федоренко, О. Т. Кучеренко, В. І. Лисюк та інші. Група мала зв'язок із штабом

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 19, арк. 13.
[2] Твои освободители, Донбасс, стор. 148.

загону, а також з підпільниками Степано-Кринки, Амвросіївки, Зугреса і Троїцько-Харцизька.

Партизани провели ряд бойових операцій. У 1943 році в Іловайську вони розгромили фашистські бази і склади, знищивши близько 20 гітлерівців, що їх охороняли; висадили в повітря 5 фашистських ешелонів з солдатами і технікою на дільницях Іловайськ — Харцизьк, Іловайськ — Кутейникове та Амвросіївка — Матвіїв Курган, залізничний міст на дільниці Амвросіївка — Матвіїв Курган, склад боєприпасів і літак на ворожому аеродромі в районі хутора Бондарного, не раз виводили з ладу паровози. Крім того, вони проводили агітаційну роботу серед населення, поширювали листівки, зведення Радінформбюро, передавали важливі відомості командуванню радянських військ. Всього підпільно-диверсійні групи загону «За Батьківщину» висадили в повітря 4 мости, 3 склади, вивели з ладу 50 паровозів та вагонів, не раз порушували залізничний і телеграфний зв'язок. Вони організовували населення на масовий саботаж і диверсії, і це перешкоджало окупантам налагодити пуск Зуївської ДРЕС та інших підприємств[1].

Комсомолка О. І. Мілько, розстріляна гітлерівцями в 1942 році. Харцизьк, 1940 р.

Навесні 1943 року харцизька група партизанів загону «За Батьківщину» повідомила по радіо в штаб фронту, що на станції Харцизьк зібралося кілька ворожих ешелонів з озброєнням та боєприпасами. Рано-вранці над станцією з'явились радянські літаки. Вже перші їхні бомби влучили точно в ціль. Тільки після перемоги над ненависним ворогом жителі Харцизька дізналися про те, що в бомбардуванні німецьких ешелонів того ранку брав участь їх земляк, Герой Радянського Союзу В. І. Максименко[2].

Незадовго до визволення Харцизька від окупантів, у липні 1943 року, за доносом провокатора були заарештовані гестапо і розстріляні підпільники й партизани харцизької групи: М. Недосєкін, О. Кучеренко, Г. Чулков, В. Чернявський, В. Кузнецов, Л. Скляров, М. Рєзников, М. Федоренко.

10 травня 1965 року нагороджено орденами і медалями велику групу партизанів та учасників підпілля, що відзначилися в роки Великої Вітчизняної війни. Серед них жителі Харцизька: начальник колійно-експлуатаційного управління № 681 В. І. Лисюк, вчителька О. Т. Остапенко (Кучеренко), пенсіонер П. С. Шкред та інші. Група партизанів загону «За Батьківщину», які загинули під час Великої Вітчизняної війни, нагороджена посмертно (В. М. Кузнецов, О. Т. Кучеренко, Л. П. Скляров, М. Г. Рєзников та інші).

За 22 місяці окупації фашисти розстріляли в Харцизьку 40 чоловік. 196 його жителів насильно вигнали до Німеччини. В місті було 2 табори військовополонених. Голод, холод, антисанітарні умови, знущання гітлерівців, виснаження спричинилися до загибелі багатьох радянських громадян. Тисячі трупів було знайдено в ямах на території трубного заводу й «Червоного фітинга».

Відступаючи, окупанти висадили в повітря й спалили в Харцизьку 3 заводи, 2 залізничних мости, станцію та колії, млин, пекарню, 2 середні школи, лікарню, 100 житлових будинків.

Від фашистських загарбників 5 вересня 1943 року Харцизьк визволили воїни 54-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Данилова і 50-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора А. С. Владичанського, що входили до складу 5-ї ударної армії Південного фронту.

Більш як 2000 уродженців Харцизька — воїнів Радянської Армії — удостоєні орденів та медалей СРСР за доблесть і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашист-

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 38, 39, 209.

[2] ЦДАРА, ф. 33, оп. 793756, спр. 29, арк. 118.

ськими загарбниками. Льотчикам В. Ф. Шалімову, В. І. Максименку і П. Я. Лихолєтову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вже в перші дні Великої Вітчизняної війни льотчик-винищувач В. І. Максименко, відбиваючи нальоти фашистської авіації, збив 3 ворожі бомбардувальники «Ю-88». До 1 травня 1942 року він здійснив 250 бойових вильотів, збив 7 літаків, знищив 55 автомашин, 4 гармати, 8 зенітних точок і понад 400 фашистських солдатів. У 1943 і 1944 рр. земляки подарували відважному воїну 2 бойові літаки, збудовані на гроші, зібрані в Харцизькому районі. На одному з цих літаків Максименко літав до Дня Перемоги. На цей час він мав на своєму рахунку 515 бойових вильотів і 17 збитих у повітряних боях літаків противника. Командир авіаційного полку гвардії підполковник В. І. Максименко, кавалер 10 орденів та 4 медалей, після Великої Вітчизняної війни закінчив Військово-повітряну академію і в званні полковника служив в авіації Військово-Морського Флоту. В 1961 році пішов у запас і відтоді працює в Ризі на заводі «Ригасільмаш».

Льотчик В. Ф. Шалімов у роки війни здійснив 225 бойових вильотів. У 1953 році він успішно закінчив Військово-повітряну академію і продовжує служити в Радянській Армії.

В серпні 1942 року у важкому бою загинув Герой Радянського Союзу майор-танкіст С. М. Ніколенко, родом з Харцизька. Високе звання було присвоєне йому в 1940 році за героїзм, проявлений у боях з білофіннами.

Уродженцем Харцизька був і герой ленінградського неба льотчик П. Я. Лихолєтов. За роки війни він провів 382 бойових вильоти, збив 25 ворожих літаків. П. Я. Лихолєтов трагічно загинув під час автомобільної катастрофи незадовго до закінчення війни.

Жителі міста шанують своїх героїв-земляків. У травні 1964 року рішенням виконкому В. І. Максименку та В. Ф. Шалімову присвоєно звання почесного громадянина Харцизька. Їх іменами названо вулиці міста.

Героїчних зусиль докладали трудівники міста, щоб підняти його з руїн після визволення від фашистів. Уже 5 вересня 1943 року почало роботу оргбюро райкому КП(б)У, а потім районна та міська Ради. Все населення Харцизька під керівництвом партійної організації і міської Ради відбудовувало рідне місто. На трубному заводі, де спочатку налічувалось тільки 6 комуністів (всі інші воювали на фронтах), 14 листопада 1943 року відбулися відкриті партійні збори. Тут були присутні також 60 комсомольців і 115 безпартійних. Збори обговорили невідкладні питання: про відбудову заводу, розгортання соціалістичного змагання[1]. Люди працювали з ентузіазмом. Їм допомагала вся країна. З Свердловська і Шатурської ДРЕС восени 1943 року прибуло устаткування для відбудови Зуївської ДРЕС, підстанцій та електромереж міста й району. Протягом перших п'яти днів після визволення налагоджено було рух поїздів на дільниці Іловайськ—Харцизьк. Першими успіхами увінчалась і самовіддана праця заводських колективів. На 1 грудня 1943 року були підготовлені до пуску і дали перші плавки чавуну ливарні цехи на трубному заводі та заводі «Головармаліт», почали давати вугілля 25 дрібних і 2 великі шахти району[2].

Вже в першій половині 1944 року на трубному заводі ввели в дію, слідом за ливарним, цехи: механічний, електричний, транспортний, водопостачання. У цьому велика заслуга всього колективу заводу і особливо його старої гвардії — кадрових робітників П. С. Дружиненка, П. Т. Чулкова, А. І. Васильєва, І. М. Богданова, директора Г. К. Слиша. На кінець грудня 1944 року повністю підготовлено першу чергу трубозварювального цеху. Цех був оснащений новим устаткуванням і з 15 серпня 1945 року почав випускати труби. Одночасно тривали роботи по відбудові другої черги трубозварювального і котельно-механічного цехів.

Почали давати продукцію і інші заводи Харцизька, причому всі вони перевико-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 408, оп. 1, спр. 37, арк. 1, 13.
[2] Там же, ф. 98, оп. 5, спр. 5, арк. 6, 9.

нали план 1944 року. Так, на заводі «Головармаліт» були майже повністю відбудовані основні цехи. Крім протипожежного та іншого устаткування, підприємство випускало і запчастини для колгоспів, радгоспів і МТС України. В наступні роки його розширили і перетворили на завод ковкого чавуну. Було відбудовано чавуноливарний, механічний і томильний цехи, відкрито новий цех перемотування моторів на заводі «Червоний фітинг». Він був підпорядкований Наркомату електростанцій і почав називатися заводом «Головенергозапчастина». Пізніше на його базі виріс ливарно-механічний завод «Головенергомережбуду». План 1944 року на цьому підприємстві виконали на 260 процентів. Відбудований цегельно-черепичний завод ім. Володарського на початок серпня 1944 року дав понад план 200 тис. штук цегли та черепиці. Одразу ж після визволення почав працювати хлібозавод. Залізничники відбудовували колії, депо, підстанції, водокачки.

Охоплені патріотичними почуттями, трудящі району до вересня 1944 року зібрали понад 8 млн. крб. на будівництво авіаескадрильї «Визволений Донбас». Тільки робітники Харцизького трубного заводу внесли 490 тис. карбованців[1].

Ще в роки війни були проведені великі роботи по відбудові житла, шкіл, лікарень, клубів, дитячих закладів. На осінь 1944 року в Харцизьку діяли 4 лікарні та інші медичні заклади, 5 шкіл, 5 клубів, кілька дитячих садків та ясел.

В роки першої післявоєнної п'ятирічки тривали відбудова й розширення підприємств міста. В 1945—1949 рр. з іще більшим розмахом розгорнулось будівництво сталедротовоканатного заводу. В липні 1949 року дав першу партію сталевого дроту цех № 1, а з листопада завод почав випускати сталеві канати. Вже під кінець 1947 року досяг довоєнної потужності трубний завод. Багато підприємств країни поставляли в Харцизьк високоякісне вітчизняне устаткування, посилали спеціалістів. У цьому ще раз проявилася велика братерська дружба російського, українського та інших народів нашої Батьківщини. В перші післявоєнні роки в місті виникли кілька підприємств місцевої промисловості (заводи металовиробів, харчових концентратів, молочний), велика автобаза.

Швидкими темпами розвивалась економіка міста в наступні п'ятирічки. Величезну користь колективам заводів дав обмін досвідом із спорідненими підприємствами — вітчизняними і зарубіжними. Так, сталеканатники, освоюючи нове виробництво, зав'язали тісну дружбу з колективами заводів Одеси, Волгограда, НДР і Чехословаччини. В 1951—1952 рр. на трубному заводі змонтували й впровадили агрегат автоматичного зварювання труб. За сміливе інженерне розв'язання цього складного завдання директор заводу Г. К. Слиш, начальник трубозварювального цеху О. М. Гарагуля та механік П. І. Соболь були удостоєні Державної премії. В 1956 році перед колективом цього заводу поставили відповідальне завдання — збільшити випуск труб для газопроводу Ставрополь—Москва. Під керівництвом партійної організації трудящі підприємства розширили й реконструювали трубозварювальний цех, збільшили виробництво труб. У 1960 році продукція заводу демонструвалась на Радянській промисловій виставці в Іраку. Ще в 1956 році в Харцизьку створено було трест «Жовтеньвугілля», в підпорядкування якого входили шахти, розташовані за межами міста. Харцизька районна парторганізація багато зробила для поліпшення організації праці, впорядкування гірничого господарства та механізації вуглевидобутку. Цей досвід у 1960 році був схвалений бюро Донецького обкому КП України.

Напередодні XXI з'їзду КПРС на підприємствах міста і шахтах тресту за прикладом москвичів розгорнулося змагання бригад та ударників комуністичної праці. Ініціаторами його виступили комуністи сталедротовоканатного заводу С. Ф. Федотов, Б. С. Костровський, І. Д. Агєєв та інші. Першим завоював у 1959 році звання підприємства комуністичної праці колектив шахти «Комуніст-Нова». Успішно працювали й інші шахти тресту, заводи міста.

---

[1] Газ. «Социалистическая Родина» (Харцизьк), 8 вересня 1944 р.; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 476.

Склад готової продукції Харцизького трубного заводу. 1963 р.

В 1960 році через станцію Харцизьк пішли електропоїзди, на підприємствах і в квартирах міста з'явився природний газ із Ставрополя. А через два роки на трубному заводі впроваджено було телевізійну техніку при зварюванні автоматами труб великого діаметра, що дало можливість поліпшити якість і швидкість зварювання труб, знизити брак і полегшити роботу зварників.

В 1963 році весь Донбас облетіла звістка про трудовий подвиг колективу трубного заводу. Менше ніж за півтора місяця він збудував нову технологічну лінію і налагодив виробництво труб великого діаметра для магістральних газопроводів. У тому ж році блискучими трудовими показниками прославили себе електрозварник трубного заводу С. Зайченко, ударник комуністичної праці Харцизького ливарно-механічного заводу В. Пугач, бригадир колективу комуністичної праці цього ж заводу О. Морозов, волочильник сталедротовоканатного заводу М. Сорокін та інші.

Колективу трубного заводу за підсумками змагання між спорідненими підприємствами за IV квартал 1965 року присудили перехідний Червоний прапор Міністерства чорної металургії і ЦК профспілки. Цей успіх став можливим завдяки самовідданій праці багатьох робітників. Найбільше відзначились тоді машиніст-оператор правильних вальців, комуніст Г. Яшин, електрозварник О. П. Плахутін, бригадир футерувальників цього заводу, кавалер ордена Леніна Г. А.Дудко та інші.

На ознаменування XXIII з'їзду КПРС промислові підприємства міста випустили більш як на 2 млн. крб. надпланової продукції. Велика група робітників та інженерно-технічних працівників харцизьких заводів за успішне виконання завдань семирічки була нагороджена орденами і медалями, ордена Леніна удостоєні волочильник сталедротовоканатного заводу І. І. Гаврилок, канатник М. Ф. Жуковський, зварник трубного заводу С. Є. Зайченко, директор цього заводу Б. В. Кондратьєв. Орден Трудового Червоного Прапора одержали бригадир слюсарів сталедротовоканатного заводу М. П. Котенко, оцинковниця Н. Т. Бурилова, зварник трубного заводу П. П. Костиря, бригадир трубоелектрозварників цього ж заводу В. М. Князєв і багато інших.

Великих успіхів добилися трудівники міста, виконуючи завдання нового п'ятирічного плану. Напередодні Першотравня 1966 року рішенням колегії Міністерства чорної металургії СРСР і ЦК профспілки робітників металургійної промисловості колектив трубного заводу за підсумками соціалістичного змагання за 1 квартал 1966 року визнаний був переможцем і нагороджений перехідним Червоним прапором Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС.

Передові виробничники сталедротовоканатного і трубного заводів взяли на себе особисті й бригадні зобов'язання: за рахунок внутрівиробничих резервів виконати план перших двох років п'ятирічки до 50-річчя Радянської влади, а п'ятирічне завдання — до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Застрільниками цього патріотичного почину стали волочильники сталедротовоканатного заводу О. Пруссов, І. Єлисеєв, Г. Бондаренко і зміна трубозварників Г. Лусти з трубного заводу, які у вересні 1966 року виступили із закликом до всіх трудящих міста наслідувати їх приклад. На промислових підприємствах розгорнулося змагання бригад, змін та діль-

ниць за право називатися колективами ім. 50-річчя Радянської влади. За трудові успіхи в розвитку виробництва і дострокове виконання зобов'язань на честь 50-річчя Великого Жовтня міський комітет КП України та виконком міськради передали на вічне зберігання пам'ятні Червоні прапори колективам заводу «Армліт» та Харцизької міської лікарні.

Трудова вахта тривала. Жителі Харцизька гідно зустріли знаменну дату — 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. План випуску та реалізації продукції в 1968 році підприємства міста виконали на 101,7 проц., а план по продуктивності праці — на 101,2 проц. Приріст промислової продукції в 1968 році збільшився на 8,4 проц. у порівнянні з попереднім, 1967 роком. Всього в 1968 році валова продукція підприємств міста становила 198 864 тис. карбованців.

Пошуки нового, прогресивного — одна з характерних рис комуністів, усіх трудівників Харцизька. У вересні 1969 року відзначалося 100-річчя міста. Напередодні ювілею відбувся пленум міськкому партії, який обговорив шляхи прискорення технічного прогресу на промислових підприємствах, транспорті та будовах. Прапороносцями впровадження досконалої технології стали члени партії О. М. Пруссов — майстер цеху металокорду сталедротовоканатного заводу, В. В. Кріушин — волочильник, заслужений металург республіки, О. П. Плахутін — трубозварник трубного заводу і багато інших. Колектив найбільшого в місті підприємства — сталедротовоканатного заводу — нагороджено Ленінською ювілейною почесною грамотою. Трудівники міста достроково — 25 листопада 1970 року виконали п'ятирічний план.

Зростає, прикрашається місто. Партійні органи і міська Рада багато уваги приділяють поліпшенню житлових умов трудящих. Уже протягом перших трьох років після визволення від фашистів (до вересня 1946 року) тут було відбудовано і введено в експлуатацію 14 288 кв. метрів житлової площі для робітників заводів, 3481 кв. метр (більше ніж 90 одноповерхових будинків) відремонтував міськкомунгосп, з допомогою держави жителі спорудили 270 індивідуальних будинків[1].

Ще наприкінці 1962 року Харцизький район ліквідували, а сам Харцизьк став містом обласного підпорядкування. У порівнянні з 1927 роком площа міста збільшилась у 8 разів. На околицях Харцизька виросли нові селища: ім. Калініна, Енергетик, ім. Хмельницького, Єверне. Злившись у єдиний масив, вони набагато розширили межі міста. Багатоповерхові будинки споруджено на Першотравневій площі, виросли нові житлові квартали. Сотні сімей трудящих щороку справляють новосілля в нових квартирах. На 1 січня 1970 року загальна площа державного житлового фонду міста становила 320 939 кв. м., індивідуальних будинків трудящих — 305 210 кв. метрів.

Щороку великі суми витрачаються на благоустрій. В січні 1970 року довжина заасфальтованих вулиць становила 60 км, тротуарів — 43 км, водопровідних ліній — 43,5 км, газорозподільної мережі — 36 км, газифіковано 3309 квартир трудящих. Розширюються зелені масиви. Ще в 1950 році на колишньому пустирі було закладено міський парк площею майже в 40 га. Він став улюбленим місцем відпочинку трудящих. На водоймищі в парку обладнано станцію прокату човнів.

Зростає сітка культурно-освітніх і побутових закладів, магазинів, неухильно поліпшується добробут трудящих. В місті є 53 підприємства побутового обслуговування, 104 — роздрібної торгівлі, 51 — громадського харчування, у т. ч. 2 ресторани.

Кількість вкладників в ощадкасах міста зросла до 14 113 чоловік, а сума вкладів трудящих перевищила 5320,8 тис. крб. Щороку сотні жителів міста проводять свою відпустку за путівками профспілок у санаторіях, будинках відпочинку і на туристських базах.

У місті 2 лікарні на 470 ліжок, 4 поліклініки, 15 інших медичних закладів, санепідстанція; в них працюють 107 лікарів і 340 медпрацівників із середньою спеціаль-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 98, оп. 5, спр. 15, арк. 9.

ною освітою. В 1965 році на сталедротовоканатному заводі було відкрито профілакторій для робітників, оснащений сучасною медичною апаратурою, з грязелікарнею і водолікарнею.

Свідченням великого піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про людей праці є і той факт, що в місті щороку витрачаються великі суми на соцзабезпечення. Тільки в 1968 році 5976 пенсіонерам держава виплатила 2 392 375 карбованців.

Особливою увагою оточене підростаюче покоління. Ще у воєнні роки в місті було відбудовано 3 шкільні будинки, відремонтовано уцілілі. Після війни споруджені нові школи. 1969 року в 4 середніх, 3 восьмирічних та школі-інтернаті навчалося 7929 дітей. 1117 молодих робітників вчилося в школі робітничої молоді та заочно. В Харцизьку працювало 400 вчителів. Багато бригад і заводських колективів шефствують над піонерськими загонами.

Створено сприятливі умови для розвитку дитячих талантів. Ще в 1946 році відбудовано клуб піонерів, у 1956 році відкрилась дитяча музична школа, в 1960 році — дитяча спортивна школа, а також дитяча балетна студія при Палаці культури ім. В. І. Леніна сталедротовоканатного заводу. В школах та клубах працюють численні гуртки художньої самодіяльності. Влітку понад 800 дітей трудящих щорічно проводять канікули в заміських піонерських таборах. Працюють 8 дитячих ясел і 10 дитсадків на 2147 місць.

У 1967 році в Харцизьку відкрито металургійний технікум. Сотні трудящих навчаються заочно у вузах і технікумах країни.

Щодня в чудовому палаці культури сталеканатників, зданому в експлуатацію в 1959 році, і 4 клубах працюють гуртки художньої самодіяльності; бібліотеки. Тільки при Палаці культури ім. В. І. Леніна сталедротовоканатного заводу працює 19 самодіяльних колективів (хоровий, танцювальний, балетний гуртки, а також естрадний та духовий оркестри і т. д.), в яких беруть участь понад 530 дорослих і 670 дітей. Крім того, більше тисячі трудящих заводу — учасники гуртків, створених в цехах.

Особливо популярний серед населення самодіяльний народний театр Палацу культури ім. В. І. Леніна, що виник на базі драматичного гуртка робітників селища, створеного ентузіастами ще в 1897 році. Перші учасники його до революції виступали із спектаклями в приміщенні залізничного пакгаузу та лісоскладу, а репетиції провадили на квартирах. У перші роки Радянської влади цей драматичний колектив працював при місцевому клубі, а потім при районному будинку культури. Сотні тисяч людей дивилися його постановки. У народного театру великий репертуар: «Васса Железнова» М. Горького, «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького, «Розлом» Б. Лавреньова та ін. Тільки в 1968 році учасники художньої самодіяльності Палацу культури ім. В. І. Леніна виступили з 138-а концертами, у т. ч. 36-а — у колгоспах і радгоспах Амвросіївського та Шахтарського районів.

В Палаці культури та клубах міста виступали колективи Воронезького державного драматичного театру ім. О. Кольцова, Хмельницького обласного ансамблю пісні і танцю, естрадного ансамблю Абхазької АРСР та ін., а також поети й письменники Києва, Дніпропетровська, Донецька.

В місті працюють новий кінотеатр «Батьківщина», збудований у 1966 році, 23 бібліотеки, радіовузол, автоматична телефонна станція, автовокзал. Тисячі трудівників — читачі міської бібліотеки. Багато з них мають свої бібліотеки.

В 1969 році жителі Харцизька одержували понад 61,6 тис. примірників газет і журналів. Виходить міська газета «Социалистическая Родина» і багатотиражна «За качество продукции» (на сталедротовоканатному заводі). Газета «Социалистическая Родина» в День преси — 5 травня 1969 року — на всесоюзному конкурсі була удостоєна першої премії ім. М. І. Ульянової та диплома 1-го ступеня за добре організовану масову роботу. Працюють університети культури і технічного прогресу.

Ще на початку 50-х рр. створено об'єднання молодих літераторів при районній газеті. До нього входили Володимир Медуха, Борис Федоров, Микола Федоров, Василь Антонов та ін. В 1961 році тут створили районний клуб, що об'єднав більш як 20 молодих поетів, прозаїків та журналістів. Велику роботу провадить міський історико-краєзнавчий музей, відкритий у 1967 році.

В Харцизьку споруджено пам'ятники В. І. Леніну та Н. К. Крупській. Монументи й обеліски встановлено і на могилах воїнів, які загинули при визволенні міста від фашистських загарбників.

На 12 підприємствах Харцизька — 7 заводах (сталедротоканатному, трубному, «Армліті», машинобудівному, металовиробів, харчоконцентратів, хлібозаводі), у 3 будуправліннях, на залізничному вузлі, на автобазі, міськпобуткомбінаті, а також у 120 інших організаціях та установах працює понад 29 тис. робітників та службовців.

Зростає їх трудова і політична активність. Заслуженою повагою земляків користуються волочильник сталедротоканатного заводу, член бюро Харцизького міськкому КП України О. М. Пруссов, майстер зварювального цеху трубного заводу, член Донецького обкому КП України В. М. Князєв, Герой Соціалістичної Праці М. Т. Гуляєв (у минулому начальник шахти № 35—35-біс тресту «Жовтеньвугілля»), заслужені вчительки школи Української РСР Т. З. Фіногенова і Т. Г. Берендєєва, лікар Харцизької міської лікарні, учасниця Великої Вітчизняної війни, майор медичної служби О. В. Боботкіна і ще багато інших, хто своєю самовідданою працею вносить гідний вклад у справу комуністичного будівництва.

Багато вихідців з робітничих сімей Харцизька працюють тепер в інших містах країни. Серед них колишній токар трубного заводу, член партії з 1919 року С. А. Злуніцин — нині професор, завідуючий кафедрою фізики Харківського інженерно-економічного інституту; один з комсомольських секретарів у Харцизьку М. А. Овсянников — завідуючий кафедрою в Одеському інституті харчової промисловості. О. І. Струєв, який був у 1936 році головою виконкому Харцизької райради,— міністр торгівлі СРСР. Син коваля, комсомолець з 1920 року, С. Ф. Немшилов став доктором медичних наук, завідує кафедрою Казанського медичного інституту. Колишній секретар комсомольського бюро трубного заводу (1925 рік) І. А. Яхненко служив на флоті, брав участь у боях з фашистами в Іспанії. Під час Великої Вітчизняної війни був учасником оборони Ленінграда. Тепер — контр-адмірал Військово-Морського Флоту.

До Харцизької міської Ради 16 березня 1969 року обрано 350 кращих людей міста. Серед них передовики виробництва, активні громадські працівники: кранівниця трубного заводу З. А. Шилова, токар заводу «Армліт» О. І. Морозов, голова громадської Ради мікрорайону С. Х. Клинчук та багато інших. Депутатами Донецької обласної Ради обрані: бригадир наскрізної комплексної бригади робітників очисного вибою шахти «Комуніст-Нова» Ю. М. Калмик, робітниця сталедротоканатного заводу О. Є. Калашникова, чергова підстанції трубного заводу Г. Ф. Шерашова, начальник Донецької залізниці В. В. Приклонський.

У розв'язанні господарських, політичних і культурно-побутових питань беруть участь сотні трудящих міста. Активну роботу провадять громадські селищні Ради, ради при домоуправліннях, ради виробничих бригад, ради пенсіонерів, суди робітничої честі, бібліотеки на громадських засадах, громадські парткабінети і методичні ради при них, громадські бюро технічного нормування та бюро економічного аналізу на підприємствах, профспілкові комісії, батьківські ради в школах, добровільні народні дружини, комсомольські та піонерські пости й штаби, лекторські групи, робсількорівські пости п'ятирічки та ін. На всіх підприємствах та в установах міста створено групи й пости народного контролю.

Партійна організація Харцизька налічує 6724 комуністи, що об'єднані в 125 первинних парторганізаціях, безпосередньо в місті налічується 55 організацій (2880 комуністів). Найбільші з них — на сталедротоканатному заводі (658 членів партії)

і на трубному (379). Комуністи Харцизька представляли міську партійну організацію на з'їздах КПРС і КП України. Так, фрезерувальниця трубного заводу К. Т. Попкова була делегатом XXII з'їзду КПРС, а зварник цього заводу П. П. Костиря, волочильник сталедротовоканатного заводу О. М. Пруссов і перший секретар міськкому партії П. І. Цибулька брали участь в роботі XXIII з'їзду КП України.

Партійні організації міста приділяють велику увагу масово-політичній роботі серед населення, вихованню нової людини, формуванню марксистсько-ленінського світогляду у трудящих та молоді. Майже 100 гуртків, політшкіл і теоретичних семінарів партійної і комсомольської освіти, а також філіал Макіївського університету марксизму-ленінізму відвідують понад 2500 комуністів, близько 1000 комсомольців і 300 безпартійних робітників, службовців і молоді.

На підприємствах міста провадяться конференції, присвячені найважливішим проблемам марксистсько-ленінської теорії, політики нашої партії, економіки, поліпшенню організації господарства, технічному прогресу. Живе слово партії несуть у маси близько 1000 агітаторів та політінформаторів, понад 400 лекторів міського відділення товариства «Знання».

Міцніє дружба між жителями Харцизька і колгоспним селянством. Щороку провадяться традиційне свято «Серпа і молота», зустрічі трудівників міста і села.

Основна маса працюючих об'єднана у профспілкових організаціях металургів, залізничників, енергетиків, вугільників.

На славних революційних і трудових традиціях виховується молодь міста. У 52 первинних комсомольських організаціях Харцизька налічується 4860 комсомольців, а всього в міській комсомольській організації (включаючи підпорядковані міськраді міста й селища) — 10 940 комсомольців.

Міцніє зв'язок поколінь: тих, хто своєю працею примножив славу міста, і тих, хто, як естафету, понесе її в майбутнє.

Харцизьк живе великим трудовим і громадсько-політичним життям. Зайнятий мирною творчою працею, він впевнено йде в комуністичне майбутнє.

В. М. МАНОВ, Д. А. ПЕРШАК, А. М. САБІНА

ЗУГРЕ́С

Зугрес — місто районного підпорядкування, адміністративно підпорядковане Харцизькій міськраді. Розташоване на річці Кринці (притоці Міусу), за 12 км від залізничної станції Харцизьк. Його перерізає автострада Донецьк — Ворошиловград. Населення — 17 тис. чоловік.

Виникнення Зугреса зв'язане з історією будівництва Зуївської державної районної електростанції. На початку 20-х рр. на тому місці, де тепер височать багатоповерхові будівлі електростанції і міста, розлягався степ.

Розвиток вугільної, металургійної та інших галузей промисловості в роки першої п'ятирічки настійно вимагав потужної енергетичної бази. У червні 1929 року Радянський уряд прийняв рішення про спорудження в Донбасі електростанції потужністю 44 тис. квт[1]. Визначили найбільш придатне місце для будівельного майданчика — поблизу с. Зуївки, вниз за течією річки Кринки[2].

В листопаді 1929 року сотні юнаків і дівчат прибули в степ, до берегів тихої річечки. Це були будівельники Зуївської електростанції — однієї з найважливіших будов першої п'ятирічки. Вони приїжджали з міст і сіл України, з РРФСР, Білорусії та інших братніх республік. То були сини й дочки шахтарів, металургів, хліборобів.

---

[1] Стахановцы Зуевской электростанции. М.—Л., 1935, стор. 20.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 13, спр. 3164, арк. 7.

Серед тих, хто клав перші цеглини у споруди електростанції та будинки робітничого селища, були жителі с. Зуївки Г. Я. Калмиков, Є. О. Квасков, Д. К. Попков, А. І. Кисельов. З Чернігівщини на новобудову приїхав муляр Ф. Л. Шульман, з Харцизька — кочегар паровоза В. О. Полянський, з Старобільська — тесляр В. А. Лисенко, з Ростова — слюсар-інструментальник Г. О. Маковський, з Одеси — досвідчений робітник-котельник С. І. Вельцис, із Штерівки — монтажник Ю. Т. Ярошенко. З Краснодарського краю прибули брати-хлібороби О. Я. та Л. Я. Гладуни. З Донецька та Макіївки послали на будову ініціативних організаторів — С. К. Кузиненка та Л. Р. Меда. Всі ці люди не тільки будували електростанцію, але й після введення її в дію залишились тут працювати.

Станція і нове місто споруджувалися на скелі, яку доводилося метр за метром підривати амоналом. На будівництві не вистачало техніки. Всі роботи виконувалися вручну — лопатами, грабарками.

Під керівництвом досвідчених будівельників з сусідньої Штерівської електростанції почалося зведення стін головного корпусу та бетонної частини греблі. Від залізничних станцій Харцизьк та Орлова Слобода на будівельний майданчик потяглися сотні возів з цементом, вапном, цеглою. Перевозили їх селяни-грабарі, що прибули на будову з своїми возами й кіньми.

Потреба Донбасу в електричній енергії була такою великою, що в грудні 1929 року партія і уряд прийняли рішення про збільшення потужності Зуївської ДРЕС і встановлення на ній трьох турбогенераторів по 50 тис. квт. Разом з тим були скорочені строки будівництва. Радянський уряд поставив завдання здати в експлуатацію першу чергу станції не пізніше 1 березня 1932 року. Рішенням Ради Праці і Оборони СРСР будова була оголошена надударною[1].

Будівельники мали за короткий строк виконати величезний обсяг робіт, розв'язати багато складних завдань. Силою, яка згуртувала робітників і мобілізувала їх на ударні темпи, була партійна організація. У квітні 1930 року вона складалася лише з 4 комуністів. Але тісно зв'язана з масами парторганізація швидко поповнювалася кращими виробничниками і на кінець 1931 року вже налічувала у своїх рядах 164 чоловіка[2].

Комуністи виступили ініціаторами багатьох цінних починань, що сприяли розвиткові трудової активності робітників-будівельників. Липень і серпень 1931 року, коли провадився монтаж першої турбіни, було оголошено місяцями ударної роботи. На заклик партійної організації сотні робітників відмовилися від вихідних днів. На допомогу будівельникам прийшли інженерно-технічні працівники, лікарі, вчителі, домогосподарки. У вересні 1931 року не вистачало робочої сили для спорудження вугільного складу, водопідвідного та відвідного каналів. Це могло загальмувати темпи всього будівництва. І партійна організація мобілізувала всі сили на ліквідацію вузьких місць. Дійовим починанням була також «загальна комуністична штурмова ніч будови», в якій узяли участь робітники всіх дільниць[3]. Все це дало можливість подолати відставання окремих об'єктів будівництва і своєчасно здати їх в експлуатацію.

На спорудженні ДРЕС і робітничого селища багатьма трудовими ділами прославилася комсомольська організація. В січні 1930 року до неї входило 7 молодих будівельників, а в травні 1931 року в комсомольській організації «Зудресбуду» налічувалося вже 113 юнаків і дівчат. Комсомольці мобілізували молодь на дострокове завершення робіт по спорудженню греблі, розчищенню майданчиків для майбутніх будинків і бараків робітничого селища, доставки будівельних матеріалів. Вони збудували пекарню, їдальню, лазню. Комсомольці поширювали газети, випускали бойові листки, популяризували досвід передовиків будівництва. Душею,

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 8, спр. 9260, арк. 250.
[2] Газ. «Даешь ток» (Макіївка), 8 лютого 1932 р.
[3] Газ. «Коммунист» (Харків), 30 жовтня 1931 р.

організатором трудових справ молоді був її енергійний і ініціативний вожак, секретар комсомольської організації М. Ф. Простотін, який одним з перших прибув на новобудову.

Героїчна праця тритисячного колективу зудресбудівців увінчалася перемогою. 31 жовтня 1931 року, о 4-й годині дня, перша турбіна Зуївської ДРЕС дала електричний струм промисловим підприємствам. Трудящі навколишніх шахт і заводів відзначили цей день як велике свято. На електростанції відбувся урочистий мітинг, присвячений пуску ДРЕС. ЦК КП(б)У і нарком важкої промисловості Г. К. Орджонікідзе у привітальних телеграмах палко поздоровили колектив з досягнутими успіхами і закликали розгорнути соціалістичне змагання за завершення будівництва ДРЕС у встановлені урядом строки.

Виконуючи вказівки партійних і радянських органів про прискорення темпів будівельних робіт, окружний комітет КП(б)У в січні 1932 року подав допомогу парторганізації «Зудресбуду», направивши сюди на постійну роботу 37 комуністів і 83 комсомольці. «Головенерго» СРСР відрядило на будову 7 інженерів і техніків.

На всіх дільницях створювалися партійні та комсомольські осередки, які розгорнули масово-політичну роботу серед трудящих, мобілізуючи їх на дострокове завершення основних робіт, зв'язаних з пуском першої черги електростанції на повну проектну потужність. На будівельних майданчиках було організовано 23 ударні бригади, в яких працювало 583 кваліфіковані робітники.

В березні 1932 року всі 3 турбіни потужністю 150 тис. квт почали давати електроенергію промисловому Донбасу. «На монтажі Зуївської електростанції встановлено рекорди, яких не знає жодна країна світу»,— писали у своєму звіті представники англійської фірми «Метрополітен-Віккерс»[1], які брали участь у монтажі обладнання.

Недалеко від станції будувалося робітниче селище, що стало згодом містом енергетиків. Будівельники «Зудресбуду» вже в перші два роки звели 15 кам'яних двоповерхових будинків, 35 утеплених бараків, початкову школу, клуб, три їдальні, фельдшерсько-акушерський пункт на 35 ліжок. В 1932 році на околиці майбутнього міста водночас із спорудженням електростанції почалося будівництво щебеневого заводу. На кінець 1934 року він був зданий в експлуатацію. Протягом 1935—1940 рр. завод збільшив випуск продукції у 2 з лишком рази.

В 1933 році ЗуДРЕС виробила 970 млн. квт-год. електроенергії, що становило 45 проц. усієї енергії, яка надходила на промислові підприємства Донбасу. Вона стала провідною електростанцією вугільного басейну. Але комуністи не заспокоювалися на досягнутому. 31 серпня 1934 року партійний комітет обговорив питання про перехід станції на новий режим роботи і поставив перед колективом робітників та інженерно-технічних працівників завдання досягти ще вищих показників.

Широко запроваджували енергетики ЗуДРЕСу стахановські методи праці. У 1935 році ремонтна бригада майстра турбінного цеху В. Ф. Судейка в рекордно-короткий строк — за 5 з половиною днів (замість планових 24) — зробила ревізію турбогенератора потужністю в 50 тис. квт. На інших станціях турбіни такої потужності ревізували звичайно протягом 30—35 днів і в цій роботі брала участь значно більша кількість людей. Вдосконалення технології ревізії турбіни методом застосування обмивки лопатей водою під тиском провадилось під керівництвом досвідченого інженера, члена Комуністичної партії з 1925 року Г. О. Мараліна[2].

Почин бригади В. Ф. Судейка дістав гарячу підтримку в усіх цехах станції. Колектив робітників та інженерно-технічних працівників котельного цеху розгорнув боротьбу за збільшення строків роботи котлів і скорочення часу їх ремонту. В результаті виконання взятих зобов'язань тривалість ремонту котлів скоротилася з 25—30 до 12 днів, а строк роботи без ремонту збільшився до 5,5 тис. годин. Парторг

---

[1] Газ. «Электроэнергия» (Зугрес), 31 жовтня 1936 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 24, оп. 7, спр. 15, арк. 165.

вахти, кочегар П. К. Барабаш першим на станції почав обслуговувати два котли замість одного за нормою. Його приклад наслідували інші.

У результаті масового трудового ентузіазму за чотири роки роботи (з 1931 по 1935 рр.) Зуївська електростанція за техніко-економічними показниками вийшла на друге місце в СРСР.

2 лютого 1935 року заводський партійний комітет обговорив заходи по будівництву другої черги електростанції — двох турбогенераторів потужністю в 100 тис. кіловат, а 21 березня 1935 року питання про виконання постанови РНК СРСР щодо будівництва другої черги Зуївської ДРЕС було обговорено на бюро обкому КП(б)У. За його рішенням трест «Доненерго» і Управління будівництвом були зобов'язані укомплектувати «Зудресбуд» кадрами і створити для них необхідні житлово-побутові умови, а також забезпечити будову обладнанням та матеріалами.

Колектив будівельників узяв зобов'язання до 19-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції ввести до ладу діючих четверту турбіну потужністю 50 тис. квт і виконав його. Турбіна була змонтована за 50 днів. На той час це був всесоюзний рекорд.

Проте з введенням в дію четвертої та монтажем п'ятої турбін усе ще не розв'язувалося питання забезпечення промисловості Донбасу електроенергією. 29 грудня 1936 року було прийнято рішення розпочати будівництво третьої черги станції. Зважаючи на важливість і терміновість виконуваних робіт, було вирішено тимчасово законсервувати спорудження Курахівської ДРЕС, а робітників і матеріально-технічні засоби «Курахівбуду» перевести на «Зудресбуд».

Колективу робітників «Зудресбуду» треба було водночас провадити монтаж п'ятої турбіни і підготовчі роботи по установці першої в Радянському Союзі турбіни потужністю 100 тис. квт. Партійні організації мобілізували колектив будівельників на виконання поставлених завдань. У гуртожитках і на робочих місцях, у клубі і червоних кутках проводилися бесіди, в яких популяризувався досвід передових. На курсах майстрів, у стахановських школах понад 500 робітників підвищували професійно-технічні знання.

Завдання по будівництву другої черги ДРЕС було виконано у встановлені строки. 7 березня 1937 року п'яту турбіну було включено в електромережу і навантажено на повну потужність — 50 тис. кіловат[1]. Після завершення робіт по спорудженню другої черги станції бойовим завданням комуністів, господарників, інженерів, техніків, стахановців, усіх трудівників «Зудресбуду» було оголошено монтаж і пуск турбіни потужністю 100 тис. квт. Краматорський міський комітет партії і парторганізації машинобудівних заводів узяли під контроль виготовлення замовлень для турбіни. З метою прискорення темпів будівництва обком партії запропонував районному комітету КП України об'єднати партійні організації ЗуДРЕСу і «Зудресбуду», мобілізувати всіх комуністів і комсомольців на своєчасне виконання будівельних робіт, розгорнути соціалістичне змагання між бригадами, дільницями, окремими робітниками.

25—26 серпня 1937 року на об'єднаних партійних зборах було створено єдину парторганізацію. Збори закликали комуністів розгорнути масово-політичну роботу на будові, добиватися поліпшення техніко-економічних показників. Переглянувши розстановку комуністів, партійна організація зміцнила всі 9 комплексних бригад, залучила до соціалістичного змагання значну частину робітників. Було підвищено відповідальність інженерно-технічних працівників за виконання виробничих завдань. Будком та будівельне управління ухвалили відзначити переможців у змаганні за дострокове введення в дію шостої турбіни перехідним Червоним прапором. Колектив робітників першої будівельної дільниці виступив ініціатором змагання і закликав усіх будівельників узяти в ньому участь. У змагання включилося 700 робітників.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 24, оп. 7, спр. 33, арк. 46; оп. 1, спр. 286, арк. 6, 7; спр. 143, арк. 86.

Багато з них домоглося високих показників. Стахановець «Зудресбуду» М. У. Ткаченко виконував норму на 200—225 проц. 17 березня 1938 року він встановив небачений рекорд: заклав 18,3 кубометра каменю у фундамент під турбіну, що становило 332,7 проц. норми[1].

В липні—серпні 1939 року було завершено роботу по введенню в дію першої в Радянському Союзі і єдиної в Європі турбіни потужністю 100 тис. квт, виготовленої Харківським турбогенераторним заводом. Зуївська ДРЕС стала надійною енергетичною базою соціалістичного Донбасу. За самовіддану працю і успіхи, досягнуті колективом у справі безперебійного постачання електроенергії промисловості Донбасу, Зуївську електростанцію було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Орденів і медалей Союзу РСР удостоєні машиніст котлів М. Т. Івашов, машиністи турбіни С. І. Вельцис, М. О. Добродумов, старший черговий головного щита П. Г. Мічурін, майстер електроцеху М. Ф. Простотін та багато інших робітників ДРЕС.

Разом із зростанням електростанції виросло нове місто з багатоповерховими будинками. Будівельники ДРЕС переходили із землянок і бараків у просторі, світлі квартири. В 1938 році Зугрес — так за назвою електростанції було названо й місто — віднесено до категорії міст районного підпорядкування. В 1940 році в ньому проживало вже близько 8 тис. чоловік. У місті було збудовано 33 двоповерхових і 12 чотириквартирних будинків з усіма комунальними вигодами. Міський житловий фонд становив понад 39 тис. кв. метрів. В центрі Зугреса — т. зв. кам'яному містечку — з'явилися нові вулиці: Леніна, Калініна, Чапаєва, Радянська, Комсомольська, Станційна. До початку Великої Вітчизняної війни всі вони були заасфальтовані.

Під керівництвом парторганізацій і міськради, обраної влітку 1938 року, трудящі провели велику роботу по благоустрою міста. Було прокладено 11 км теплофікаційних ліній, 8570 метрів каналізації, 9119 метрів водопроводу, 37 км ліній електроосвітлення. Міський санітарний лікар, один з перших жителів Зугреса, С. П. Кучеренко розробив схему хлоратора для водопроводу. В 1939 році Зугрес був повністю радіофікований.

Енергетики й будівельники подбали про те, щоб у їхньому місті було чисто й красиво. З любов'ю та повагою згадують сьогодні садівника П. І. Скибу, який разом з молоддю на кам'янистому грунті садив і вирощував дерева й чагарники. У Скелевій балці було створено чудовий міський парк.

Неоціненну допомогу громадським організаціям у благоустрої міста подавала жіноча рада, створена на ДРЕСі у 1938 році. Вона стежила за додержанням чистоти у цехах, житлових кварталах, мобілізувала населення на прибирання міста.

Партійні та профспілкові організації «Зудресбуду» піклувалися про будівництво і обладнання лікарняних і дитячих закладів. У 1938 році, крім амбулаторії і фельдшерсько-акушерського пункту, які вже функціонували, побудували поліклініку і аптеку, а в наступному році — міську лікарню на 75 ліжок, а поруч з нею — водолікарню, яку назвали Зугресівським курортом. Для маленьких громадян відкрили дитячий садок і ясла на 120 місць.

Чимало було зроблено в новому соціалістичному місті для підвищення загальноосвітнього й культурного рівня населення. У 1939 році спорудили школу-десятирічку на 600 учнів з актовим і спортивним залами, навчальними кабінетами і їдальнею. Перший випуск відбувся в 1940 році, а в 1941 році атестати про середню освіту тут одержали 76 юнаків і дівчат. Колишні будівельники й монтажники навчалися на курсах техмінімуму, оволодіваючи новою спеціальністю — енергетика. В 1940 році при електростанції було відкрито фабрично-заводське училище та філіал Штерівського енергетичного технікуму.

Своє дозвілля трудящі проводили в міському клубі, де були кінозал на 313 місць

[1] Газ. «Электроэнергия», 21 березня 1938 р.

і бібліотека. При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності. В 1940 році музично-хоровий гурток Зуївської ДРЕС на конкурсі самодіяльних колективів електростанцій країни зайняв друге місце.

Рік у рік кращало місто Зугрес. Зростав культурний рівень його жителів. Учорашні грабарі стали кваліфікованими робітниками, керівниками виробництва. В 1930 році на будову прибув М. Ф. Простотін. Свій трудовий шлях він почав чорноробом, потім працював теслярем, закінчив курси електриків, а в 1938 році був уже майстром цеху.

До роботи на виробництві залучалося багато жінок. У 1939 році на Зуївську електростанцію прийшли працювати понад 100 жінок, з них 59 домогосподарок.

Під час будівництва електростанції і пізніше, коли вона вже була здана в експлуатацію, зростали і набували досвіду її керівні кадри. Так, в 1934 році на ЗуДРЕС приїхав член Комуністичної партії з 1925 року, інженер-електрик С. В. Агафонов. У наступні роки він виріс від чергового інженера до директора станції. Багато років обирали його членом заводського партійного комітету, депутатом Харцизької районної Ради депутатів трудящих, членом бюро райкому КП(б)У.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, в ряди Червоної Армії пішли 157 енергетиків із Зугреса[1]. Майстри зв'язку В. З. Савченко та К. Г. Науменко брали участь в обороні Донбасу і Москви, били гітлерівців на Кавказі й у Східній Пруссії. Героїчно боролися з фашистами слюсар турбінного цеху А. А. Павленко, електрослюсарі Ф. Т. Лебедєв, О. Ф. Савін, П. Д. Добров, інспектор відділу кадрів Є. І. Михєєв і багато інших.

Високі патріотичні почуття проявила молодь міста. Випускники середньої школи І. Артеменко, В. Даниленко, О. Страхов, Г. Паламарчук, Г. Лебідь, І. Маркелов, О. Ярошевський, М. Прожирко, О. Прихода, М. Горбатов, Ф. Коноваленко разом з директором школи М. І. Ремигою, вчителями І. А. Антосевичем, Н. М. Вайсбергом та М. Н. Корнєвим добровільно пішли на фронт[2]. Всі вони воювали під Ленінградом. Разом з моряками-балтійцями відбивав ворожі атаки Г. Лебідь. Танкіст І. Артеменко довів свою грізну машину від берегів Неви до Берліна. Льотчик І. Маркелов вів бої з фашистськими асами. Багато вихованців Зугресівської школи загинуло на фронті. Пам'ять про їх героїчні подвиги свято зберігають жителі Зугреса. В середній школі Зугреса вчився Герой Радянського Союзу, льотчик Є. А. Алехнович, який загинув у квітні 1944 року в боях за визволення Польщі від німецько-фашистських загарбників. У місті енергетиків споруджено пам'ятник герою.

Жителі Зугреса кували перемогу над ворогом і на трудовому фронті. Незважаючи на безперервні бомбардування, трудівники ДРЕС без перебоїв постачали електроенергію шахтам і заводам Донбасу. Коли ж під натиском ворога нашим військам довелося відходити з Донбасу, колектив станції доклав усіх зусиль, щоб демонтувати і вивезти в тил основне устаткування. Для організації робіт по евакуації у Донбас прибув заступник наркома електростанцій Д. Г. Жимерин. Робітники, інженери й техніки вдень і вночі демонтували агрегати, вантажили цінне обладнання в ешелони. Було вивезено 121 вагон з майном станції[3]. Трудящі міста допомагали Червоній Армії зводити оборонні споруди, злітно-посадочні майданчики для літаків, посилили протиповітряну оборону електростанції. В серпні—вересні 1941 року на будівництво укріплень щодня виходило близько тисячі робітників, жінок, підлітків. Велике піклування виявляли зугресівці про поранених воїнів. Кращі приміщення відводилися під госпіталі.

Після залишення нашими військами м. Сталіно, головний удар танкової групи гітлерівців був спрямований вздовж шосе Макіївка—Чистякове. 18-а армія під командуванням генерал-майора В. Я. Колпакчі дістала завдання будь-що утримати

[1] Газ. «Энергетик», 7 вересня 1967 р.
[2] Журн. «Україна», 1947, № 1, стор. 16, 17.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 281.

Зугрес хоча б дві доби, щоб дати військам можливість перегрупуватися. Оборону Зугреса було покладено на кавалерійську дивізію під командуванням генерал-майора Н. Я. Кириченка. Три дні радянські воїни відбивали натиск німецько-фашистських загарбників на підступах до міста. Наказ командування було виконано. Особливо героїчно боролася з ворогом артилерійська батарея 152-х міліметрових гармат старшого лейтенанта А. Колосова. Всі ці дні радянським воїнам всім, чим могли, допомагали жителі, які ще залишалися в місті. Тільки після того, як підійшло підкріплення ворожим військам, радянські частини за наказом командування залишили Зугрес.

Коли колона гітлерівців входила в місто, по ній несподівано було зроблено кілька гарматних пострілів. Це комсомольці-старшокласники зугресівської і сусідніх шкіл М. Осипов, Григорій і Петро Ракитови, М. Забродченко та К. Корнієнко, які знайшли 45-міліметрову гармату і снаряди до неї, приготували окупантам «гарячу» зустріч. Гітлерівці знайшли сміливців, схопили і всіх розстріляли.

Встановлюючи т. зв. новий порядок у місті, фашисти почали масові арешти і розстріли його жителів. Поранених радянських воїнів вони перевели з міської лікарні в барак. А через кілька днів гітлерівці заявили, що серед них є хворі на тиф, і під цим приводом облили барак бензином і підпалили. Тих, хто, намагаючись врятуватись, вистрибував у вікна, розстрілювали з автоматів. Тільки одному з поранених вдалося вціліти. Його переховували до приходу радянських військ сім'ї Ф. Х. Федорусь та О. М. Черних. Два будинки по вулиці Калініна (№ 8 і № 10) окупанти огородили колючим дротом і перетворили на тюрму. У дворі розстрілювали заарештованих. Закатованих у гестапо людей вивозили в кар'єри щебеневого заводу.

На території міста фашисти влаштували табір для військовополонених. В ньому перебувало понад 8 тис. чоловік. З них близько 5 тис. загинуло. В серпні 1943 року, під час відступу, гітлерівці вивели військовополонених з бараків і погнали на Макіївку. 68 чоловік розстріляли по дорозі. Хворих окупанти замкнули у бараках і спалили. Так загинуло близько тисячі солдатів і командирів Червоної Армії.

За час окупації від катувань, голоду й холоду загинуло 1230 мирних жителів міста. За непокору фашистським властям були розстріляні комуністи А. Т. Дідковський, А. Ю. Страшной, А. Г. Ясиненко, П. І. Савін, Г. Н. Алещенко, безпартійний В. П. Артамонов, комсомольці В. К. Єремін, Р. Ю. Хауля з матір'ю та багато інших. Сім я Вишневецьких з п'яти чоловік була знищена повністю. Фашисти вбивали й малих дітей.

У важкі роки гітлерівської окупації патріоти Зугреса не припиняли боротьби. З перших днів у місті діяла група підпільників, яка пізніше об'єдналася з партизанським загоном «За Батьківщину». Командиром був М. К. Шелудько (згодом, уже після визволення Донбасу, він загинув на фронті). У групі налічувалось 14 чоловік. Підпільники й партизани поширювали серед населення листівки, повідомлення Радінформбюро (їх приймали за допомогою саморобного радіоприймача), перерізали телефонні проводи, знищували машини з боєприпасами, мінували шляхи, підривали залізничне полотно. Одного разу вони демонстрували в кінотеатрі фільм «Яків Свердлов». Поки гітлерівці з'ясовували, чому зібралося так багато глядачів, партизан-кіномеханік вже зник з міста.

Активно боровся проти ворога підпільно-диверсійний загін «За Батьківщину», яким командував І. П. Дунаєв. У Зугресі, Харцизьку і Чистяковому партизани підірвали 4 мости, 3 склади, вивели з ладу 50 паровозів і 30 вагонів, систематично переривали залізничне сполучення і телеграфний зв'язок. Організуючи через свої підривні групи диверсії і масовий саботаж, командування загоном паралізувало всі спроби окупантів відновити роботу Зуївської електростанції та інших підприємств. Партизани і жителі міста подали неоціненну допомогу частинам Червоної Армії, які визволяли Зугрес. Вони встановили зв'язок з наступаючими радянськими військами, розвідали лінію оборони ворога, шляхи його відходу, місця найбільшого зосередження фашистських гармат, танків, розташування штабів, складів, і всі ці

дані передали командуванню Червоної Армії. Загін, який налічував уже 80 бійців, з 30 серпня по 1 вересня 1943 року разом з частинами Червоної Армії брав участь у боях за визволення рідного міста[1].

Гітлерівці чинили впертий опір. Але коли одній з наступаючих радянських частин вдалося прорватися в селище Зуївку і тим самим створити загрозу флангового удару по фашистах, які оборонялися в Зугресі, вони змушені були спішно відходити. 3 вересня м. Зугрес було визволено від окупантів. Першим у місто ввійшов 148-й гвардійський стрілецький полк 50-ї гвардійської дивізії під командуванням підполковника Г. М. Кухалейшвілі.

При відступі гітлерівці підпалили головний корпус електростанції, а під димососами й вентиляторами заклали 20 тонн вибухівки. Ризикуючи життям, жителі міста два дні під кулеметним і артилерійським вогнем боролися з пожежою. Сапери успішно розмінували електростанцію. Але фашистські загарбники все ж зруйнували будівлі котельного, турбінного і паливно-транспортного цехів. Було виведено з ладу підстанцію, розподільчий пристрій, кабельну сітку. Збитки, завдані гітлерівцями Зуївській ДРЕС, становили 135 млн. карбованців[2].

Великих руйнувань зазнало й місто. Гітлерівці спалили школу-десятирічку, лікарню, водолікарню, знищили 41 900 кв. метрів промислових і 64 579 кв. метрів комунальних будівель. Зугресівцям довелося заново відбудовувати промислові підприємства, житлові будинки, комунальне господарство, культурно-освітні заклади.

Відбудова Зуївської ДРЕС була трудовим подвигом робітничого класу всього Донбасу. Під час фашистської окупації німецька фірма «АЕГ» протягом майже двох років намагалася відбудувати електростанцію. Фашистське командування прислало сюди на роботу 8 тис. військовополонених. Але окупантам не вдалося навіть звести фундамент турбогенератора на рівень землі. Вони так і не змогли одержати хоча б одну квт-год. електроенергії. Зугресівці самовіддано працювали, прагнучи відбудувати електростанцію в найстисліші строки. Вже наступного дня після визволення міста 197 робітників, інженерів і техніків, які повернулися з евакуації, разом із старими кадровими робітниками, домогосподарками, юнаками й дівчатами приступили до роботи. Харцизький райком КП(б)У мобілізував їм на допомогу колгоспників сусідніх сіл. На 20 вересня 1943 року у відбудові брало участь 2 тис. чоловік, у т. ч. учні ремісничих училищ Москви, Іваново, Іжевська і робітники та колгоспники Харцизька, Кутейникового, Амвросіївки. В них було лише 3 автомашини, 3 трактори, 19 коней і 60 вагонів устаткування, яке гітлерівці не встигли вивезти до Німеччини.

Колективу Зуївської ДРЕС поставили завдання до кінця 1943 року ввести в дію одну турбіну потужністю в 50 тис. квт. Управління системи «Донбасенерго» перевело в Зугрес кілька сот робітників з Курахівської ДРЕС. Зуївська ДРЕС швидко піднімалася з руїн. Робітники працювали по-фронтовому, вдень і вночі. Відновила роботу ремонтна майстерня при котельному цеху. За короткий строк було змонтовано трансформатор на 7500 квт. Для забезпечення станції та міста будівельними матеріалами створили цех по виготовленню залізобетонних виробів і шлакоблоків. З Курахівської ДРЕС перевезли 100-тонний кран. Котельники, монтажники, слюсарі працювали по 2 зміни. Досвідчені майстри цілодобово залишалися на робочих місцях, навчаючи нове поповнення. В результаті наполегливої праці 20 листопада 1943 року було завершено відбудову першого котла[3]. Незважаючи на величезні труднощі, нестачу потрібних матеріалів, відсутність підсобних цехів і підприємств, робітники, інженери й техніки відбудовували електростанцію небаченими темпами. Особливо швидко здійснювався монтаж турбін. Якщо до війни на ці роботи витрачалося два — два з половиною місяці, а в 1942 році в Челябінську турбіну потужністю в 50 тис. квт

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 209, 291.

[2] Газ. «Социалистический Донбасс», 23 січня 1944 р.

[3] Газ. «Радянська Україна», 2 березня 1945 р.

змонтували за 45 днів, то на відбудові Зуївської ДРЕС першу турбіну такої потужності монтували 34 дні, а наступну — всього 11 днів. Робітники станції не тільки монтували агрегати. Під керівництвом головного інженера І. Б. Капеляна вони самі виготовляли складні й трудомісткі частини, що вимагали високої точності. Майстер М. А. Єфремов сконструював спеціальний верстат для обточування барабана. Застосування цього верстата, який робітники назвали «єфремовським», сприяло прискоренню ремонту котельного господарства.

Добре працювали будівельники. Бригада Т. П. Михайлової щодня виконувала по 2 норми, штукатури бригади П. Е. Малика — по 4—5 норм. Теслярі бригади П. Г. Івашина навіть не ходили до їдальні, їм приносили їжу на місце роботи.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове завершення відбудовних робіт. За ініціативою комуністів і комсомольців створювались комсомольсько-молодіжні бригади. У переджовтневому соціалістичному змаганні взяли участь 102 молодіжні бригади Зугреса. Саме вони й виконували основні будівельні й монтажні роботи. Неоціненну допомогу у відбудові Зуївської ДРЕС подали робітники й інженери Шатурської електростанції ім. В. І. Леніна, Свердловського заводу «Электроаппарат», які направили ешелон з устаткуванням. Робітники «Уралмашу» виготовили ряд деталей для монтажу турбін.

Через 4 місяці після визволення Донбасу — 9 січня 1944 року — перша турбіна Зуївської ДРЕС потужністю 50 тис. квт стала до ладу. Шахти одержали звідси електроенергію для відкачування води із затоплених штреків. Почали працювати металургійні і машинобудівні заводи, що виготовляли цінну продукцію для потреб фронту.

Відбудовуючи електростанцію, трудівники водночас подавали допомогу Червоній Армії. В січні 1944 року вони внесли у фонд оборони 175 тис. крб., за що дістали подяку Державного Комітету Оборони.

29 лютого 1944 року відбулися збори партійно-господарського активу міста, на яких було підбито підсумки відбудови першої черги ДРЕС і визначено завдання на 1944 рік: належало ввести в дію 9 котлів, 2 турбіни по 50 тис. квт кожна. Трудящі з ентузіазмом взялися за здійснення цих завдань: з 3 тис. робітників майже 2,5 тис. перевиконували норми виробітку, стали стахановцями[1].

13 травня 1944 року монтажники здали в експлуатацію другу турбіну. Потужність електростанції зросла до 100 тис. квт. За успішну роботу по відродженню станції колектив енергетиків Зудресу було занесено до Книги трудової слави Донбасу.

В 1945 році дали промисловий струм ще 2 турбіни по 50 тис. квт кожна; були відбудовані головний корпус станції; зведено тимчасовий і постійний будинки для основного щита управління.

Виключно велику роботу провели зудресівці під час відбудови і монтажу турбіни потужністю 100 тис. квт. Не вистачало обладнання, досвідчених кадрів. На допомогу енергетикам Зуївської ДРЕС прийшли машинобудівники Донбасу і Харкова, Ленінграда й Уралу. Робітники Харківського турбогенераторного і Новокраматорського машинобудівного заводів, «Уралмашу» і Ленінградського заводу «Электросила» в неробочий час виготовили основні частини турбіни[2].

Партійні органи взяли під контроль відбудовні роботи на Зуївській ДРЕС. У серпні 1945 року редакція газети «Социалистический Донбасс» надрукувала листівку із закликом до робітників ХТГЗ швидше завершити роботи і відвантажити деталі для Зуївської ДРЕС.

До початку 1946 року основне обладнання для потужної турбіни надійшло на будівельний майданчик. Почалися монтажні роботи. Партійна організація, яка налічувала у своїх рядах 176 комуністів, виступила ініціатором змагання за найскоріше введення турбіни в дію.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 1020, оп. 2, спр. 6, арк. 6.
[2] Газ. «Социалистический Донбасс», 16 березня 1946 р.

Зміцніла на цей час і комсомольська організація Зуївської ДРЕС, яка об'єднала у 20 цехових осередках 453 юнаків і дівчат[1].

У своїй діяльності партійна організація електростанції спиралася на старих кадрових робітників, колишніх фронтовиків. У 1946 році повернувся в Зугрес і очолив бригаду монтажників демобілізований з Радянської Армії Г. П. Скуратов, який виявив організаторські здібності, зумів згуртувати бригаду. Незабаром він вступив у ряди КПРС. Згодом комуністи обрали його секретарем партійної організації. Активну участь у відродженні ДРЕС брали колишні фронтовики Д. К. Радченко, М. Ф. Простотін, С. П. Микульчик та інші.

18 червня 1946 року одна з найпотужніших на той час у країні турбіна Зуївської ДРЕС — на 100 тис. квт — була введена в дію і почала працювати на повну силу[2].

Зуївська ДРЕС. 1969 р.

Під керівництвом партійної організації енергетики Зуївської ДРЕС нарощували темпи відбудовних робіт, наполегливо боролися за підвищення техніко-економічних показників. 10 березня 1947 року останню турбіну потужністю 50 тис. квт було включено в мережу «Донбасенерго». Отже, за 3 роки будівельники і монтажники ввели в дію всі 6 турбін і 13 котлів Зуївської ДРЕС. Відбудова найбільшої на той час в СРСР і Європі теплової електростанції успішно завершилася.

Якщо електростанція будувалася з участю 20 іноземних фірм, то в період її відродження все обладнання було виготовлене на заводах Москви, Ленінграда, Харкова, Донбасу, Уралу, Таганрога. У грудні 1947 року станція досягла довоєнної потужності.

Будівельникам і монтажникам Зуївської ДРЕС 11 разів присуджували перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони, а в 1947 році він був переданий колективу станції на вічне зберігання.

Водночас із відбудовою електростанції піднімалося з руїн і місто. Щодня на його відбудові працювало близько 1300 чоловік. У грудні 1943 року відбудували водопровід, каналізацію, 2 гуртожитки, їдальню, пекарню, лазню. 1 вересня 1944 року школярі розпочали новий навчальний рік у відбудованому приміщенні семирічної школи.

Поліпшувалися житлові умови трудящих. Швидкими темпами відроджувалися культурно-побутові заклади. Енергетики й будівельники одержали в 1947 році додатково 1800 кв. метрів житлової площі. 1 вересня 1947 року відкрились двері відбудованої школи-десятирічки, в якій було 19 класних кімнат, фізичний кабінет, фізкультурний зал, піонерська кімната. Заново спорудили клуб і водну станцію.

У післявоєнні роки в Зугресі, поряд з відбудовою станції, почалося спорудження ливарно-механічного заводу. В листопаді 1946 року підприємство дало першу продукцію: мостові балки, обладнання для електростанцій. У 1950 році перші поковки випустив ковальський цех. До 33-х роковин Великого Жовтня було здано в експлуата-

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 24, спр. 48, арк. 21, 77, 129.
[2] Газ. «Радянська Донеччина», 25 червня 1946 р.

цію ливарний цех. Потім стали до ладу компресорна й киснева станції, зварювально-складальний цех. У 1961 році завод вже працював на повну проектну потужність.

Ще в 1947 році завод почав виготовляти роторно-навантажувальні машини. В наступні роки збільшувався обсяг виробництва, розширювався асортимент продукції заводу. Якщо в 50-х рр. підприємство випускало головним чином телескопічні вишки, автомобільні крани і невеликі роторні екскаватори, то в 1960 році машинобудівники почали випускати великі землерийні машини — роторні екскаватори — продуктивністю 500 кубометрів на годину[1]. В 1959 році завод брав участь у поставках обладнання для металургійного комбінату в Бхілаї (Індія), а в 1961—1964 рр.— експортував телескопічні вишки, баштові крани, металеві ферми. Продукція заводу надходить на Кубу, в Індію, Угорщину, Румунію, Болгарію, ДРВ, Польщу, Монголію, Чехословаччину, ОАР, НДР. Спеціалісти-машинобудівники Зугреса брали участь у будівництві Асуанської греблі, виїжджали за кордон для монтажу радянського обладнання.

Істотні зміни відбулися і на щебеневому заводі. В 1953 році підприємство досягло довоєнної потужності. Протягом 1959—1960 рр. було проведено докорінну реконструкцію дробильного цеху. Це дало змогу збільшити продуктивність агрегатів на 25 проц. У 1964 році на заводі виробили понад 500 тис. кубометрів щебеню.

Одним із наймолодших підприємств Зугреса є ковбасна фабрика, створена в 1951 році. На той час там працювало 25 робітників, і вона виготовляла всього 25 тонн ковбасних виробів на місяць. У 1960 році фабрику реконструювали. Багато виробничих дільниць механізували. До 1964 року кількість робітників зросла до 88 чоловік, виробіток продукції досяг 2400 тонн на рік. Тепер на підприємстві виготовляється близько 100 видів ковбасних виробів.

В авангарді всіх патріотичних починань у Зугресі йдуть 868 комуністів, об'єднаних у 14 первинних партійних організаціях. Під час підготовки до XXI з'їзду КПРС комуністи міста виступили ініціаторами руху за здобуття звання колективів і ударників комуністичної праці. Першим включився у змагання машиніст турбіни Зуївської ДРЕС комуніст М. С. Подколзін. Його приклад наслідувала бригада комуніста М. Т. Шевченка і бригада високовольтних випробувань електричного цеху на чолі з інженером В. Ю. Тимощенком. Наприкінці 1959 року цим колективам за безаварійну роботу, економію палива і зразковий порядок на робочих місцях було присвоєно звання бригад комуністичної праці.

До дня 43-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції почесне звання підприємства комуністичної праці було присвоєно колективу щебеневого заводу. Мобілізувавши трудівників на ударні темпи роботи, партійна організація домоглася підвищення продуктивності праці на 13 проц.; за рахунок впровадження раціоналізаторських пропозицій зекономлено 103 тис. карбованців. Трудящі заводу благоустроїли робітниче селище, заасфальтували всі вулиці і тротуари. В 1967 році колектив заводу занесено до Книги почесних будівників комунізму Харцизьким міськкомом КП України.

Велику роботу щодо поширення руху за комуністичну працю проводила партійна організація Зуївського ливарно-механічного заводу. Цехи, дільниці, бригади змагалися за випуск продукції відмінної якості. В 1964 році 118 трудівників завоювали почесне звання ударників комуністичної праці, зокрема — слюсарі Б. І. Паталаха, М. І. Шишкін, С. П. Огнєв; токар О. М. Шалаєв; інженери-конструктори А. В. Чернига, О. С. Романенко. Кращу шліфувальницю заводу Г. М. Редько комуністи Донецької області обрали делегатом XXIII з'їзду КПРС. За виконання соціалістичних зобов'язань у змаганні за гідну зустріч 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колектив ливарно-механічного заводу нагороджено пам'ятним Червоним прапором Донецького обласного комітету профспілок. З року в рік завод підвищував свої виробничі показники. Тут склався дружний колектив кваліфіко-

[1] Газ. «Социалистическая Родина», (Харцизьк), 20 серпня 1960 р.

ваних працівників. Від робітника-електрозварника до директора заводу — такий трудовий шлях пройшов О. М. Поярко; заступником директора по капітальному будівництву став бригадир електромонтерів Е. С. Куликівський, начальником механоскладального цеху — колишній електрослюсар О. В. Бахал, начальником зварювально-складального цеху— колишній учень зуборізальника В. С. Згода. З часу закладки заводу тут працює сім'я комуніста М. І. Петровського. Сам він слюсар, дружина — технолог, син — зуборізальник. Повернувшись із фронту, прийшов працювати на завод А. А. Павленко з дружиною. За їх прикладом почала працювати на заводі й дочка, яка водночас навчається в інституті. За виробничими показниками 1969 року Зуївський ливарно-механічний завод визнано одним з кращих підприємств Міністерства енергетики і електрифікації СРСР.

Одна з кращих пташниць Зугреської птахофабрики П. П. Сатаєва. 1969 р.

На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна трудящі ливарно-механічного заводу прийняли підвищені соціалістичні зобов'язання. До початку 1970 року третина робітників завоювала почесне звання ударника комуністичної праці. 600 робітників достроково завершили п'ятирічку і працюють в рахунок 1971—1973 рр. Серед них токарі В. Г. Левкін, Ю. Ф. Бурков, формувальники С. А. Амелін і А. Ф. Стенюшин, електрозварювальник В. Н. Бабич і весь колектив бригади комуністичної праці слюсарів-складальників І. І. Крохмальова.

Підвищується заробітна плата робітників і службовців. Так, середньомісячний заробіток енергетиків Зуївської ДРЕС у 1967 році становив 103 крб. проти 90 крб. у 1958 році, а робітники ливарно-механічного заводу заробляли в середньому по 127 крб. Зросла купівельна спроможність населення. В 1968 році жителі Зугреса мали 89 власних легкових автомашин, 165 мотоциклів і моторолерів, 2110 телевізорів і радіоприймачів, 590 холодильників, 870 пральних машин. Сума вкладів у ощадні каси міста становила 1 млн. 500 карбованців.

За післявоєнні роки значно поліпшилися житлові умови трудящих міста. Героїчними трудовими зусиллями будівельників, енергетиків, машинобудівників, громадськості Зугреса місто було не тільки відбудовано, а й розширено. Житловий фонд набагато збільшився і в 1970 році становив понад 223 тис. кв. метрів, у 3 з лишком рази перевищив довоєнний рівень. На кожного жителя припадало в середньому 8,6 кв. метрів житлової площі проти 4,8 кв. метрів в 1940 році. В місті з'явилися нові вулиці: Карла Маркса, Пушкіна, Маяковського, Ленінградська. Виникли робітничі селища поблизу підприємств: Перемога, Південне, Нове Містечко. Територія міста становить тепер 14,7 кв. кілометра.

Великі багатоповерхові будинки виросли на околицях міста. Широкі прямі вулиці ведуть до площі, де споруджено монумент на ознаменування Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Збудовано великий готель, стадіон. За стадіоном — парк, який є улюбленим місцем відпочинку жителів Зугреса. В ньому відкрито літній кінотеатр. Біля парку є водоймище. На його березі впорядковано пляж, створено водну станцію. До послуг трудящих — моторні катери, човни, водні велосипеди.

Благоустрою Зугреса багато уваги приділяє міська Рада депутатів трудящих. Відчутну допомогу в цій справі подає громадськість—квартальні та будинкові комітети, в роботі яких активну участь беруть близько 800 чоловік. Вони виступають організаторами змагання за впорядкування вулиць, дворів, за високу культуру й здоровий побут. Успішно працюють квартальні комітети. Лише за останні 3 роки підприємства за допомогою громадськості побудували і відремонтували понад 8 тис. метрів шляхів і тротуарів. Насаджено 16 тис. декоративних і фруктових дерев. Щорічні асигнування на благоустрій міста становлять 120 тис. карбованців.

У Зугресі добре налагоджено роботу підприємств торгівлі і громадського харчування. Тут є 38 магазинів, 6 їдалень, ресторан, хлібозавод. Населення обслуговують 3 побутових майстерні.

Партійні, радянські і профспілкові органи постійно дбають про поліпшення медичного обслуговування. Місто має 3 лікарні на 325 ліжок, поліклініку, 2 аптеки. На підприємствах — 5 медичних пунктів. З 435 працівників охорони здоров'я 240 завоювали звання ударника комуністичної праці. Лікарі Г. С. Дмитрієв, В. В. Смєльський, Л. М. Азаренко, О. П. Горова, Н. І. Ярошевська мають заслужений авторитет у населення. В 1968 році на потреби охорони здоров'я трудящих Зугреса держава асигнувала 640 тис. крб.— у півтора рази більше, ніж у 1959 році. При електростанції і ливарно-механічному заводі побудовано 2 нічних профілакторії, де щороку відпочивають і лікуються понад 1000 чоловік. 500 трудящих одержують путівки в будинки відпочинку й санаторії. Для маленьких громадян міста створено 4 дитячих садки, 2 дитячих комбінати, двоє ясел.

В Зугресі тепер працюють 5 шкіл: 2 середні, в яких навчається 2400 учнів, 1 початкова, школа-інтернат на 500 учнів і вечірня школа робітничої молоді. За післявоєнні роки тут здобули середню освіту 1070 юнаків і дівчат. Багато школярів відпочивають улітку в піонерських таборах на мальовничих берегах Сіверського Дінця і Кринки. В учбових закладах працюють кваліфіковані педагоги, які віддають багато сил і енергії навчанню й вихованню молоді. Поважають жителі міста вчителів Г. А. Петренко і З. Я. Лебідь, нагороджених орденом «Знак Пошани». За час своєї багаторічної педагогічної діяльності вони виховали чимало гідних будівників комунізму.

У зугресівців велике прагнення до знань. Кожний третій молодий робітник ДРЕС вчиться в інституті, технікумі або вечірній школі. Багато жителів міста набувають знання в енергетичному технікумі, створеному в 1944 році. На стаціонарному, вечірньому й заочному відділеннях навчається 1582 чоловіка. Технікум має 13 добре обладнаних лабораторій, 11 навчально-методичних кабінетів, 2 спортивні зали, велику бібліотеку. Студенти живуть у впорядкованих гуртожитках. За 1957—1967 рр. в технікумі підготовлено близько 3 тис. спеціалістів. Його вихованці працюють на багатьох електростанціях і енергетичних системах країни.

З 1940 року функціонує професійно-технічне училище, в якому навчаються майбутні електромонтери, електрозварники, слюсарі-монтажники і слюсарі-сантехніки. До 1968 року училище підготувало близько 5 тис. кваліфікованих робітників.

Зуївська ДРЕС стала кузнею кадрів для енергетичних підприємств країни. У колективі зуївських енергетиків виросла чудова плеяда командирів виробництва: міністр енергетики й електрифікації УРСР К. М. Побігайло, директор Зуївської ДРЕС О. І. Шевердін, директор Старобешівської ДРЕС Ю. Т. Гусєв, заступник міністра енергетики й електрифікації СРСР А. І. Максимов, директор Миронівської ДРЕС П. Р. Сизін, керуючий «Львівенерго» В. Г. Цимбал, директор Лисичанської ТЕЦ — М. Ф. Простотін.

Жителів міста обслуговує широка мережа культурно-освітніх закладів: 2 палаци культури, 3 кінотеатри, дитяча музична школа. З 1958 року в місті працює палац культури енергетиків — один з найкрасивіших у Донбасі. В ньому є кімнати для дошкільнят, для піонерів, читальний і спортивний зали, 2 зали для глядачів. Тут виступають з концертами артисти Москви, Ленінграда, Києва, Донецька та інших міст. У палаці культури організовано гуртки художньої самодіяльності — драматичний, вокально-музичний, а також балетна студія. В їх роботі беруть участь близько 300 чоловік. За успіхи у розвитку художньої самодіяльності палац культури не раз нагороджували почесними грамотами республіканського і обласного комітетів профспілки енергетиків.

Бібліотека палацу культури налічує 85 тис. томів художньої, суспільно-політичної, технічної та іншої літератури. У 1965 році облпрофрада присвоїла їй звання

бібліотеки відмінної роботи. Кожний третій житель міста — читач бібліотеки. Населення Зугреса передплачує близько 50 тис. прим. газет і 9 тис. прим. журналів.

Зугрес — місто молодих. Двотисячна комсомольська організація живе вируючим трудовим життям. Молодь виховується на революційних традиціях радянського народу. Комсомольці шефствують над школами, проводять атеїстичну пропаганду серед населення, беруть участь у роботах по благоустрою міста, дбають про додержання громадського порядку. Після XXIII з'їзду КПРС 153 кращим виробничикам-комсомольцям були присвоєні звання ударників комуністичної праці. Близько 300 юнаків і дівчат — члени добровільної народної дружини.

Вільний від роботи час молодь міста проводить у палаці спорту, спортивних залах палацу культури енергетиків, на стадіонах і спортмайданчиках. У місті близько 1300 спортсменів, серед них сотні розрядників. Понад 50 кубків, здобутих на обласних і міських змаганнях, прикрашають стенди учбових закладів і промислових підприємств.

Місто Зугрес і тепер будується. До ладу діючих підприємств незабаром ввійде завод металоконструкцій. Житлова площа збільшиться на 18 300 кв. метрів. Збудовано нову школу на 1000 учнів, торговельний комплекс, лікарню на 240 ліжок, нічний профілакторій на ливарно-механічному заводі, пологове відділення при медико-санітарній частині Зуївської ДРЕС. Місто прикрасить будинок громадських організацій. Автодорожний міст з'єднає місто з селищем Заріччя.

Рік у рік дедалі красивішим стає нове соціалістичне місто Зугрес, жителі якого успішно перетворюють в життя велику програму будівництва комунізму, накреслену Комуністичною партією.

І. М. МАРКЕЛОВ, П. О. СИДОРЕНКО

ІЛОВА́ЙСЬК

Іловайськ — місто районного підпорядкування, великий залізничний вузол. Розташований за 40 км на південний схід від обласного центру — Донецька. Через місто проходить основна залізнична магістраль, що зв'язує його з важливими адміністративними й промисловими районами УРСР і РРФСР. Адміністративно Іловайськ підпорядкований Харцизькій міській Раді депутатів трудящих. Територія міста — 10,7 кв. км, населення — 19,7 тис. чоловік.

Сучасний Іловайськ виріс на місці невеликого залізничного роз'їзду № 17 у степу під час будівництва Курсько — Харківсько — Азовської залізниці, рух поїздів на якій (від Харкова до Таганрога) було відкрито 23 грудня 1869 року[1]. Оскільки в цих місцях ділянка залізниці Ханженкове — Таганрог проходила по землях великого поміщика й капіталіста І. Г. Іловайського, то спочатку станція, а потім і місто дістали назву від його імені.

До початку 1920 року станція Іловайськ і селище, яке виросло біля неї, входили до складу Троїцько-Харцизького повіту Міуського (з 1888 року — Таганрозького) округу Області Війська Донського.

Інтенсивний розвиток Іловайська почався лише з кінця 80-х рр. XIX ст., після побудови дільниць Харцизьк— Ханженкове—Кринична—Ясинувата, що з'єднали Курсько—Харківсько—Азовську залізницю з Катерининською, внаслідок чого вантажооборот станції значно збільшився. На північ, північний захід і північний схід від неї розташовані райони Донбасу, де у 80—90-х рр. XIX ст. виникали й розвивалися численні вугільні копальні й заводи. Густа мережа залізничних ліній і під'їзних віток до них в районі станцій Кринична—Ханженкове—Харцизьк вливалися в основну магістраль, яка простягалась через станцію Іловайськ на південь.

[1] ЦДІА СРСР, ф. 219, оп. 1, спр. 6197, арк. 94.

Член соціал-демократичного гуртка Іловайського паровозного депо А. К. Чумак. Іловайськ, 1903 р.

У 1893 році дільниця Іловайськ — Ханженкове була приєднана до Катерининської магістралі. У 1899 році тут прокладено другі колії, продовжені наступного року на північ до Горлівки, а на південь — до Таганрога. До 1902 року, в зв'язку із збільшенням видобутку кам'яного вугілля, неподалік від станції Іловайськ прокладено одноколійні залізничні лінії на північний схід (Іловайськ — Чистякове — Дебальцеве) і на захід (Іловайськ—Моспине—Доля[1] з відгалуженням на Макіївку і Юзівку). Незабаром обидві ці дільниці стали складовою частиною другої вітки Катерининської залізниці (Довгинцеве—Запоріжжя—Волноваха—Караванна—Іловайськ—Дебальцеве), будівництво якої почалося в 1902 і було завершене в 1905 році.

На початку XX ст. Іловайськ став вузловою станцією, через яку проходила значна кількість составів з вугіллям, хлібом, будівельними матеріалами. Найбільше перевозилося вугілля. В 1902 році на станції почали будувати паровозне депо, а вже через 3 роки сюди перевели з Харцизька частину рухомого складу разом з локомотивами.

Розширення залізничного вузла і збільшення вантажообороту викликали помітний приплив робітників, які прибували сюди з Катеринославщини, Області Війська Донського, з півночі України і центральних губерній Росії. В 1903 році в Іловайську вже проживало 943 чоловіка, з них близько 300 залізничників.

Праця залізничників оплачувалася дуже низько. Так, у 1883 році середня місячна заробітна плата робітників колійної служби становила 14,6 крб.[2], а окремих категорій — ще менше. У майстернях депо робочий день тривав 10 годин. Проте ця норма грубо порушувалася постійними надурочними роботами. А в сторожів, стрілочників, кочегарів і машиністів робочий час взагалі не нормувався, їх чергування тривали іноді цілу добу.

Недодержання елементарних вимог техніки безпеки на транспорті, виснажливі чергування призводили до частих катастроф і аварій та масового травматизму робітників. У 1902 році від нещасних випадків потерпіло 14,07 проц. загальної кількості робітників Катерининської залізниці. Протягом перших 40 років існування Іловайська тут не було лікарні. Навіть на початку XX ст. жителям селища доводилося звертатися за лікарською допомогою у спеціальний санітарний поїзд, який періодично курсував між Харцизьком і Таганрогом.

Діти залізничників відвідували школу на станції Харцизьк і земську школу у Троїцько-Харцизькій слободі, розташовану за 9 верст від Іловайська, бо тут своєї школи не було.

З розширенням залізничного вузла і збільшенням вантажообороту поступово розросталося й селище залізничників. Сімейні робітники селилися у землянках і халупах, одинокі — в дерев'яних бараках-казармах. Забудова була безплановою, хаотичною.

Низька заробітна плата, тяжкі умови праці й побуту, що дедалі погіршувались у зв'язку з економічною кризою, загострювали класову боротьбу. Велику роль у політичному вихованні залізничників відіграла агітаційна й пропагандистська діяльність спочатку місцевого соціал-демократичного гуртка, а потім Донського комітету РСДРП. Навіть начальник Донського жандармського управління у своєму звіті за 1902 рік відзначав, що в результаті соціал-демократичної агітації і пропаганди в Таганрозькому окрузі найбільш політично неблагонадійними є робітники, в т. ч. залізничники[3].

[1] Донецький облдержархів, ф. 326, оп. 33, спр. 93, арк. 25.
[2] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.), стор. 129.
[3] Ростовський облдержархів, ф. 829, оп. 1, спр. 516, арк. 1.

Залізничники Іловайська взяли активну участь у першій російській революції. Тут відбулися мітинги на знак протесту проти кривавих подій 9 січня. Влітку того ж року посилилася агітаційна робота місцевих соціал-демократів. Зокрема М. С. Співак та І. К. Подласний за допомогою машиніста Лисенка і конторника Нощенка налагодили передрук листівок і прокламацій Катеринославського та Донського комітетів РСДРП на гектографі. Їх поширювали серед ремонтних робітників, у депо. Часто проводились короткі мітинги[1].

Іловайські залізничники активно підтримали всеросійський жовтневий політичний страйк і протягом десяти днів не працювали. Вони також брали участь у мітингу, що відбувся в Харцизьку після оголошення царського маніфесту 17 жовтня. З промовою тут виступав О. М. Кузнецов-Зубарєв, який приїхав з Горлівки.

Політичні страйки переростали у збройну боротьбу. 10 грудня 1905 року в Іловайську відбулися збори службовців і робітників, на яких було прийнято рішення приєднатись до загального політичного страйку. Збори обрали страйковий комітет, який очолив залізничний лікар В. П. Корнєєв. Рух поїздів припинився. Страйковий комітет підтримував зв'язок з розпорядчим комітетом Катерининської залізниці. Під його керівництвом на станції сформували бойову робітничу дружину в складі 40—50 чоловік, на озброєння якої залізничники зібрали гроші і придбали в Таганрозі 40 револьверів і рушниць[2]. На бойову дружину покладались обов'язки по охороні залізничного вузла, підтримці громадського порядку на станції і в селищі. Деякі іловайські дружинники (телеграфіст Сачок, конторник Золотарьов та інші) брали участь у Горлівському збройному повстанні[3].

Після поразки збройного повстання в Горлівці на станцію Іловайськ 18 грудня 1905 року прибули козаки. Були заарештовані члени страйкового комітету В. П. Корнєєв, В. І. Ганін, К. М. Ройтер та І. К. Подласний. Понад 3 роки їх тримали в таганрозькій тюрмі без суду. Не витримав тюремного режиму і ще зовсім молодим помер В. П. Корнєєв. Інші робітничі ватажки лише в лютому 1910 року вийшли на волю. В січні 1906 року багато робітників Іловайська, які брали активну участь у революційних подіях 1905 року, були звільнені з роботи і виселені з казенних квартир[4].

В липні 1906 року і травні 1907 року іловайські залізничники організовано виступали проти надурочних робіт і зниження заробітної плати. В 1907 році їм вдалося домогтись від адміністрації відкриття початкової школи і розширення медичної допомоги при залізничному фельдшерському пункті.

Після поразки революції Область Війська Донського перебувала в стані надзвичайної охорони. Почастішали арешти, посилилися репресії. Місцева соціал-демократична група на деякий час припинила своє існування. Лише на початку 1910 року її діяльність знову пожвавилася. Серед робітників станції було організовано збір коштів для подання допомоги політичним в'язням і засланцям. Зібрані гроші І. К. Подласний передавав колишньому депутатові І Державної думи М. І. Михайличенку, щоб той відправляв їх за призначенням[5].

В роки нового революційного піднесення діяльність місцевих соціал-демократів активізувалася. І. К. Подласний пригадував, що в 1912 році йому вдалося встановити зв'язок з Юзівсько-Петровським комітетом, який підтримував контакт з депутатом IV Державної думи Г. І. Петровським[6]. З Юзівки іловайські залізничники одержували необхідну інформацію і звіти про діяльність більшовицької фракції Думи. У ті ж роки найбільш активні робітники Іловайська почали передплачувати більшовицьку газету «Правда». Вони виявляли величезний інтерес до революційної літера-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 34, арк. 3—5.
[2] Там же, арк. 9, 10.
[3] Революция 1905—1907 гг. в России. Высший подъем революции 1905—1907 гг. Вооруженные восстания. Ноябрь—декабрь 1905 г., ч. 2. М., 1955, стор. 525.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 273, оп. 13, спр. 803, арк. 10, 48; спр. 350, арк. 431.
[5] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 34, арк. 37.
[6] Там же, ф. 326, оп. 33, спр. 126, арк. 6; ф. 16, оп. 1, спр. 34, арк. 37.

Одна з вулиць Іловайська в 1915 році.

тури, брали участь у легальних і напівлегальних зборах.

У 1907—1910 рр. залізничний вузол помітно розширився. В 1908 році тут завершили будівництво вокзалу. Кількість станційних колій збільшилася з 2 до 12, а вантажооборот досяг 1,5 млн. пудів на рік[1]. Поповнився верстатний парк паровозного депо. Верстати одержували енергію від місцевого газогенератора. Працювало на вузлі понад 400 залізничників. В селищі з'явилися також 2 невеликі підприємства: паровий млин і черепичний завод, на яких працювало близько 30 робітників.

У 1908 році для адміністративних працівників вузла було збудовано кілька одноповерхових 4-квартирних будинків, а в 1911 році заселено перші дві вулиці нинішнього міста. Проте основна маса робітників, як і раніше, тулилась у землянках, халупах і бараках, що весною і восени потопали у невилазному багні.

В селищі була крамниця й кілька кіосків споживчого товариства залізничників. У 1914 році медичну допомогу населенню подавали лікар і 2 фельдшери, які утримувалися на кошти управління Катерининської залізниці. Невелика залізнична двокласна школа могла охопити навчанням тільки незначну частину дітей.

Перша світова війна тяжко позначилася на становищі залізничників Іловайська. Багато з них були мобілізовані в армію. Царський уряд запровадив на залізницях військову дисципліну і жорстоко придушував найменші прояви незадоволення з боку робітників. Збільшився робочий день, почастішали надурочні роботи. Різко знизилася реальна заробітна плата. На початок 1916 року ціни на продовольство й товари широкого вжитку в селищі зросли порівняно з довоєнним рівнем у кілька разів. Через систематичне недоїдання і відсутність належної охорони здоров'я почастішали випадки масового захворювання населення. Лише за перші 6 місяців 1916 року тільки на епідемічні захворювання (віспу, тиф, скарлатину і т. д.) в Іловайську перехворіло 866 чоловік, тобто майже кожен житель селища[2].

Лютнева буржуазно-демократична революція не поліпшила економічного становища трудящих. У зверненнях і наказах комісара Тимчасового уряду по Таганрозькому округу вимагалося від населення зберігати спокій і працювати на війну не покладаючи рук.

У березні 1917 року в Іловайську виникла об'єднана організація РСДРП(б)[3], в якій більшовицька група вела активну боротьбу проти оборонців і угодовців. Одним з керівників цієї групи був П. Т. Чулков. Група підтримувала зв'язок з ЦК РСДРП(б), поширювала більшовицьку газету «Рабочий путь»[4], проводила політичну роботу серед робітників і селян навколишніх сіл. Під її керівництвом наприкінці серпня 1917 року для організації революційних сил на боротьбу проти корніловського заколоту на станції було створено революційний комітет, очолюваний більшовиком П. А. Михайловим[5]. На вокзалі в ревкомі зберігалася зброя. Після 6 вересня, коли Юзівський центральний штаб Червоної гвардії у своїй телеграмі закликав місцеві ревкоми поповнювати ряди червоногвардійців, у селищі було створено червоногвардійський загін. На початку жовтня в загоні налічувалося вже понад 150 чоловік. Нав-

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 839.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 273, оп. 8, спр. 533, арк. 109.
[3] «Український історичний журнал», 1965, № 1, стор. 27.
[4] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.), стор. 659, 660.
[5] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 112.

чав їх військової справи В. Подкопаєв, який повернувся з фронту. Командиром загону був призначений Я. Н. Павлов.

Більшовики Іловайська підтримували зв'язок з Секретаріатом ЦК РСДРП(б). 12 вересня 1917 року вони повідомляли в ЦК про те, що ними зібрано гроші, і просили надіслати робітникам більшовицькі газети[1]. У жовтні 1917 року іловайська більшовицька група передплачувала 18 примірників газети «Рабочий путь». На цей час вона організаційно оформилася і зміцніла, відвоювавши у меншовиків і есерів велику групу робітників. Зокрема, у цей час група, очолювана П. Т. Чулковим, звернулася до ЦК РСДРП(б) з листом, в якому висловлювалася думка про необхідність розмежування з місцевими «оборонцями». 28 жовтня 1917 року ЦК РСДРП(б) підтвердив правильність цього рішення, вказавши, що «розкол з оборонцями — єдино можливий шлях»[2].

Під керівництвом більшовиків Іловайський революційний комітет затримав на станції ешелон із зброєю та боєприпасами, який Тимчасовий уряд надіслав для озброєння донських козаків. Дізнавшись про це, козаки вирішили силою захопити цю зброю. Вони двічі намагалися прорватися на станцію Іловайськ, але червоногвардійці відбили всі їхні атаки. У цих боях загинуло 5 робітників-червоногвардійців.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Іловайський революційний комітет у телеграмі від 31 жовтня 1917 року повідомив Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів про те, що Каледін оголосив воєнне становище в гірничопромисловому районі, заборонив збори гірників і залізничників, направив сюди загони білокозаків, які розганяють Ради і ревкоми. 27 листопада 1917 року ревком звернувся до Раднаркому РРФСР з листом, у якому повідомляв про безчинства білокозаків і саботаж капіталістів, які дезорганізують роботу промисловості і транспорту, і просив допомоги[3]. У грудні 1917 року за рішенням Центрального бюро військово-революційних комітетів Донбасу всі вузлові станції, в т. ч. Іловайськ, зайняли червоногвардійці, і влада повністю перейшла в руки місцевого військово-революційного комітету[4].

Червоногвардійці посилили охорону станції і роззброювали ешелони козаків, які прямували через Україну на Дон. 3 грудня 1917 року, під час затримки одного з таких ешелонів, відбулася велика сутичка між червоногвардійцями й козаками, внаслідок чого були вбиті й поранені. 4 грудня 1917 року представники Іловайського революційного комітету взяли участь у з'їзді ревкомів Донецького басейну, що відбувся у Микитівці. Після цього в Іловайську почалось формування нових червоногвардійських загонів. Проте сили були нерівні, і білокозакам вдалося в другій половині грудня захопити станцію.

На допомогу робітникам Донбасу прибули червоногвардійці Москви, Петрограда, Харкова та інших міст. Група радянських військ під командуванням Р. Ф. Сіверса, наступаючи з Юзівки, Ясинуватої і Микитівки, визволила Іловайськ, але через кілька днів, 29 грудня 1917 року, в результаті прориву білокозаків на Дебальцеве, червоногвардійцям знову довелося залишити Іловайськ. Майже 2 тижні лютували білокозаки в Іловайську. Проводилися масові арешти і розправи над робітниками.

В результаті успішного наступу об'єднаних червоногвардійських загонів Донбасу, Москви й Петрограда 12 січня 1918 року Іловайськ було вдруге визволено від білокозаків[5]. Після відновлення Радянської влади іловайські робітники за короткий строк відбудували зруйновані залізничні лінії. У паровозному депо налагодили ремонт зброї для революційних військ. Разом із червоногвардійцями місцеві залізнич-

---

[1] Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями. (Март—октябрь 1917 г.), т. 1, стор. 218.

[2] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 172—174.

[3] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 183, 222.

[4] Журн. «Летопись революции», 1927, № 5—6, стор. 133, 134.

[5] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 148.

ники роззброювали офіцерів і козаків, які пробиралися залізницею в розташування штабу донської контрреволюції.

Та незабаром на Україну вторглися австро-німецькі загарбники. Іловайці, як і всі трудящі республіки, піднялися на захист завоювань Жовтня. На початку березня 1918 року, за вказівкою Центрального штабу Червоної Армії Донбасу, місцевий ревком і партійна організація почали додатковий запис у червоноармійський загін, готували зброю. Велику допомогу їм подав головнокомандуючий радянськими військами на Україні В. О. Антонов-Овсієнко, штабний ешелон якого 19 квітня 1918 року перебував на станції Іловайськ[1].

Наприкінці квітня 1918 року Іловайськ окупували австро-німецькі інтервенти. На станції і в селищі розмістився гарнізон австрійських військ, а на середину червня 1918 року на залізничній лінії Таганрог—Іловайськ—Ханженкове—Ясинувата були розміщені частини 15-ї ландверної німецької дивізії. Незабаром до Іловайська вступили і білокозаки отамана Краснова.

Робітники Іловайська чинили організований опір окупантам і білокозакам. Вони взяли активну участь у всеукраїнському страйку залізничників. Керував боротьбою страйковий комітет. Топки паровозів були погашені, діяльність залізничного вузла паралізована. З 23 липня 1918 року припинився рух поїздів на східній дільниці Катерининської залізниці: Таганрог—Іловайськ—Микитівка[2]. Страйк тривав майже 2 тижні. Робітники домоглися звільнення заарештованих і виплати затриманої зарплати.

На осінь 1918 року повстанський рух проти окупантів набрав характеру всенародної боротьби. В листопаді 1918 року німецько-австрійські війська були вигнані з Іловайська. Але сюди відразу вступили білокозаки й денікінці. Понад рік вони хазяйнували на станції.

Однак трудящі Іловайська продовжували боротьбу за відновлення Радянської влади, всіляко зривали спроби білогвардійців налагодити виробництво. Робітники паровозного депо припинили випуск паровозів на лінію.

На початку 1919 року Червона Армія перейшла в наступ і на весну визволила багато районів Донбасу. Наприкінці квітня 1919 року фронт наблизився до Іловайська, де розміщувався штаб 2-го добровольчого корпусу під командуванням генерала Май-Маєвського. На початку травня частини 13-ї Радянської армії Південного фронту підійшли до Іловайська, але визволити його тоді не змогли. Багато залізничників перейшли лінію фронту і влилися в ряди червоноармійців. Чимало з них загинули в боях, серед них один з активних організаторів червоногвардійського загону С. В. Комов. Його ім'ям тепер названо одну з вулиць міста. На осінь 1919 року в Іловайську діяла підпільна більшовицька організація[3], яка очолила боротьбу робітників проти денікінців.

Під ударами Червоної Армії денікінці наприкінці грудня 1919 року почали відступ з Донбасу. 1 січня 1920 року частини 11-ї кавалерійської дивізії Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного визволили станцію Іловайськ. В боях за станцію вони наголову розгромили білогвардійську дивізію[4], захопили великі трофеї і взяли в полон 300 солдатів та офіцерів.

Після відновлення Радянської влади в селищі спочатку створили ревком, а потім, у березні 1920 року, обрали Раду робітничих і селянських депутатів[5].

Партійна організація вузла, що вийшла з підпілля, на лютий 1920 року налічувала у своїх рядах вже 20 чоловік. Очолив її робітник-залізничник Є. С. Щука. Після «партійного тижня» ряди осередку значно зросли, і на жовтень 1920 року в ньому було вже 82 члени і 34 кандидати в члени партії. В червні 1920 року створено

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 4, арк. 34.
[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 1, кн. 1, стор. 291.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 20, арк. 8.
[4] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 1, стор. 369.
[5] Історія держави і права Української РСР. К., 1961, стор. 175.

Харцизький підрайком Юзівського райкому КП(б)У, якому й підпорядковувався Іловайський комуністичний осередок.

Місцева Рада і комуністи вузлового партійного осередку спрямували всі зусилля робітників на відбудову залізничного вузла, на організацію чіткої роботи транспорту. З 10 вересня 1920 року іловайські залізничники провели «тиждень по ремонту транспорту». Відремонтовані паровози вони в першу чергу направляли на перевезення військових вантажів для Південного фронту, війська якого 29 вересня 1920 року вели запеклі бої з врангелівцями за 7 верст від Іловайська[1]. На початку жовтня загроза захоплення станції врангелівськими військами була ліквідована.

Велику допомогу партійній організації вузла у розв'язанні важливих господарських і політичних завдань подавав створений у січні 1920 року комсомольський осередок, який на кінець року налічував 45 комсомольців. Одним із перших його організаторів був молодий робітник-залізничник М. С. Голубничий. До серпня 1920 року в Іловайську утворили комітет незаможних селян і жіночу раду[2].

Відбудовні роботи на Іловайському залізничному вузлі розпочалися зразу ж після закінчення громадянської війни. В кінці 1920 року відновилися роботи на всіх службах вузла. Головна увага приділялась поповненню парку паровозів і вагонів паровозного депо. Під керівництвом партійної організації всі жителі селища брали участь у комуністичних суботниках. Комуністи транспортного партосередку подавали також допомогу комітетам незаможних селян навколишніх сіл у проведенні посівних кампаній, у виявленні орних земель, що їх куркулі переховували від обліку, проводили агітаційну і шефську роботу в селах.

З великою скорботою сприйняли трудящі Іловайська звістку про смерть В. І. Леніна. 29 січня 1924 року відбувся траурний мітинг, на якому було прийнято рішення спорудити пам'ятник вождю. За ленінським призовом до партії вступило 18 робітників, серед них А. Савченко, П. Фесенко, С. Чухрай та інші. На 1 лютого 1924 року в партійному осередку залізничників налічувалося вже 120 комуністів[3].

За дуже короткий час в Іловайську більш як удвоє збільшилась кількість жителів. Так, на час всесоюзного перепису населення — 15 березня 1923 року — в Іловайську налічувалося 3065 жителів, а на 17 грудня 1926 року — 6160. За національним складом населення поділялося майже навпіл — українців було 47,7 проц., а росіян — 47,1 процента[4]. Селище розширювалось, почалася забудова нових вулиць. Працювало 2 підприємства місцевої промисловості — вальцьовий млин і черепичний завод.

Поліпшилося матеріальне становище залізничників. У серпні 1925 року заробіток відрядника на всіх службах досягав у середньому 52—57 крб., що становило 110 проц. середньомісячного заробітку в 1924 році. Зросла купівельна спроможність трудящих, розширювалась торговельна мережа. У селищі працювало 3 магазини і 4 кіоски транспортного споживчого товариства. Місцева пекарня повністю забезпечувала населення хлібом.

У 1924 році відкрито лікарню, де працювали терапевт, хірург і 2 консультанти.

Багато уваги приділялося задоволенню культурних потреб трудящих. З ініціативи комсомольців у 1922 році відкрито робітничий клуб ім. Жовтневої революції. При клубі організувались драматичний і хоровий гуртки, а також духовий оркестр. На відкритих партійних зборах було обрано правління клубу. До його складу ввійшли робітники С. Роженко, М. Я. Чернецький, Л. О. Сущенко та М. С. Голубничий. 15 лютого 1925 року, за рішенням культурно-освітньої комісії місцевої Ради,

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 3, стор. 550.

[2] З 1921 року селище Іловайськ включено до складу Юзівського повіту, а з березня 1923 року—до Зуївського, перейменованого в травні 1924 року в Харцизький район Юзівського (Сталінського) округу.

[3] Донецький облпартархів, ф. 98, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 18, 19; спр. 41, арк. 1.

[4] Статистика України. Серія 1. Демографія, т. 5, вип. 2, № 124. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 р. Х., 1928, стор. 198, 199.

залізничники відкрили в колишній німецькій колонії Катеринівці хату-читальню для селян.

Комуністи при підтримці комсомольців і членів правління клубу розгорнули активну боротьбу за ліквідацію неписьменності. Наприкінці 1923 року в селищі налічувалося 205 неписьменних, які навчалися в лікнепі при клубі ім. Жовтневої революції. 17 січня 1923 року загальні збори комуністів вузла прийняли рішення про відкриття вечірньої загальноосвітньої школи і будівництво приміщення для початкової[1].

В роки індустріалізації неухильно зростав вантажооборот Іловайська. За 1926/27 господарський рік на станцію прибуло 33 110 тонн вантажів і відправлено 33 195 тонн, а за 1927/28 рік — відповідно 87 489 і 68 284 тонни[2].

Зростала кількість робітників. У травні 1925 року на Іловайському вузлі працювало 1026 чоловік. Під керівництвом партійної організації вузла постійно зростала трудова і політична активність робітників. У січні 1927 року в роковини смерті В. І. Леніна до Іловайського комуністичного осередку надійшло 100 заяв від трудящих про прийом їх до партії. У тому ж році залізничники Іловайського вузла передплатили на 16 800 крб. позики індустріалізації країни[3]. Лише на початку 1929 року в результаті активізації діяльності виробничих нарад від робітників Іловайської залізничної дільниці надійшла 1671 раціоналізаторська пропозиція.

Активну участь брали трудящі Іловайська у соціалістичному змаганні, що розгорнулося в роки першої п'ятирічки, за бережливе ставлення до соціалістичної власності, за водіння поїздів на високих швидкостях і економію палива. Вони вивчали досвід робітників інших галузей народного господарства, одержували від них конкретну допомогу. Так, під час проведення в республіці місячника допомоги транспорту — з 15 лютого до 15 березня 1931 року — на станції Іловайськ працювала бригада робітників Макіївського металургійного заводу. Металурги допомагали залізничникам в організації праці і зміцненні трудової дисципліни. Серед іловайських залізничників з'явилися ударники соціалістичного змагання. Механік В. М. Карасьов добився в 1933—34 рр. високих показників у водінні поїздів на підвищених швидкостях. За відмінні показники в роботі йому присвоїли звання кращого паровозного машиніста Радянського Союзу, а згодом нагородили орденом Леніна.

Велику роль у підвищенні продуктивності праці залізничників Іловайська відіграла заміна в 1936 році старого локомотивного парку потужними паровозами вітчизняного виробництва серії «ФД». Водити перший паровоз цієї марки було доручено одному з передових машиністів депо О. Х. Маркову. Нові локомотиви дали можливість збільшити вагу поїздів і швидкість їх руху. Якщо на паровозах старої серії рейс від Іловайська до Марцево тривав 12—14 годин, то потужні «ФД» проходили цю відстань за 3—4 години.

У 1936 році серед залізничників розгорнулося соціалістичне змагання за гідну зустріч Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад. Кращих результатів домоглися складачі поїздів стахановці Малина, Овсій, Кириченко, Зикєєв, Володін та інші, які за зміну формували і розформовували по 14—17 поїздів замість 7 за нормою.

На початок 1931 року в Іловайську налічувалося 8861 житель. У зв'язку із створенням відділу експлуатації, перетвореного потім на відділок залізниці, тут розгорнулося спорудження нових виробничих, адміністративних будівель і житлових будинків.

Ще в 1932 році завершилося будівництво залізничної лікарні на 30 ліжок з хірургічним, терапевтичним і пологовим відділеннями, відкрилась поліклініка. У 1936 році тут працювало 3 школи: початкова, семирічна й середня. В 1937 році спорудили новий Палац культури ім. Жовтневої революції із залом на 500 місць, з 12 кімнатами для занять гуртків художньої самодіяльності.

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 3470, оп. 1, спр. 1, арк. 19; спр. 2, арк. 2.
[2] Статистичний довідник Сталінської округи. Сталіно, 1929, стор. 166, 167.
[3] Газ. «Диктатура труда», 26 січня, 11 листопада 1927 р.

Активну участь у благоустрої Іловайська брали не тільки залізничники, а й їх дружини, керовані жіночою радою на чолі з Є. Я. Хряковою. Жінки-активістки часто бували в паровозному депо, на вагоноремонтному пункті, на станції та інших службах вузла, допомагали залізничникам впорядковувати робочі місця і підвищувати культуру виробництва.

До 1936 року комунальний житловий фонд селища збільшився порівняно з з 1925 роком у 2 з лишком рази і становив 11 443 кв. метри, а проживало в ньому 1418 чоловік. У 1939 році селище Іловайськ, яке розрослося навколо станції, було віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

За роки передвоєнних п'ятирічок зміцніла партійна організація. На вузлі і в селищі у січні 1937 року було 11 первинних парторганізацій, які об'єднували понад 360 комуністів. Тільки в паровозному депо налічувалося 142 члени і 28 кандидатів у члени ВКП(б). На відділку залізниці видавалась газета «Политотдельский гудок».

Небачене піднесення трудового й політичного ентузіазму трудящих викликали підготовка і проведення виборів до Верховної Ради СРСР (12 грудня 1937 року) і до Верховної Ради Української РСР (26 червня 1938 року). В час виборчої кампанії агітаторами на виборчих дільницях працювали 26 комуністів і 31 комсомолець[1]. У лютому 1940 року відбулися вибори до міської Ради депутатів трудящих. До її складу ввійшли 33 депутати: робітники-залізничники, службовці, партійні та радянські працівники. Головою виконавчого комітету Ради обрали комуніста Ф. А. Бикова, який до цього працював машиністом.

22 червня 1941 року, коли мирна праця радянських людей була перервана підступним нападом гітлерівської Німеччини на СРСР, на міському мітингу іловайці заявили про свою рішимість із зброєю в руках захищати честь і незалежність рідної Батьківщини.

У вересні—жовтні 1941 року фашистські загарбники прорвалися у Донбас. В Іловайську почалась евакуація найбільш цінного обладнання. Весь рухомий склад (паровози й вагони) було відправлено на схід країни. Вузловий партком і політвідділ відділку залізниці сформували партизанський загін у складі 23 чоловік. Командиром його було призначено М. А. Яковлєва, а комісаром — П. О. Бугорського. Бійцями загону стали робітники і службовці різних служб вузла. 24 вересня 1941 року загін відправили в тил ворога для збирання розвідувальних даних і виведення з оточення бійців Червоної Армії із захоплених гітлерівцями районів Полтавської області. Після успішного виконання цього завдання частина загону повернулася на територію Харцизького й Амвросіївського районів (у т. ч. і до Іловайська).

Іловайськ фашисти окупували 23 жовтня 1941 року. В перші ж дні свого «хазяйнування» в місті гітлерівці схопили і після нелюдських катувань розстріляли начальника штабу партизанського загону М. С. Шапошникова і партизана Г. О. Литвинова[2]. У двох таборах військовополонених, що розміщалися в місті, фашисти замордували понад тисячу радянських військовополонених. Вони розстріляли також 69 мирних жителів Іловайська; понад 100 чоловік було вивезено на каторжні роботи до Німеччини[3].

Але, незважаючи на терор, в окупованому місті радянські люди вели мужню боротьбу проти загарбників та їх прихвоснів. У травні 1942 року до Іловайська прибула розвідувальна група, що складалася з 5 місцевих залізничників. Очолював її робітник локомотивного депо П. П. Мочкарин. Розвідники збирали відомості про розташування німецьких військ та дії окупантів і передавали командуванню Червоної Армії. Допомагали їм жителі міста О. М. Назаренко, її брат Г. М. Назаренко, Я. Н. Павлов, Ф. Г. Яровенко та інші. 22 червня розвідники спалили залізничний міст на перегоні Іловайськ—Харцизьк. Протягом чотирьох діб фашисти не могли

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 98, оп. 1, спр. 109, арк. 12.
[2] Там же, ф. 326, оп. 11, спр. 44, арк. 3, 4, 28.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-1838, оп. 1, спр. 19, арк. 12, 13, 15, 19.

налагодити рух поїздів у напрямку Харцизька і Чистякового. 27 січня 1943 року партизани Г. М. Назаренко та О. С. Єсауленко знищили на одному з паровозів бригаду, що складалася з гітлерівців, а локомотив направили у котлован поворотного круга депо. В результаті цієї операції фашисти протягом місяця не могли вивести на лінію жодного з 20 паровозів, які стояли на ремонті в депо. Окупантам довелося продовжити пробіг поїздів без зміни паровозів на станції Іловайськ.

В районі Іловайська діяли також підпільно-партизанські групи загону «За Батьківщину», яким командував комуніст І. П. Дунаєв. 14 липня 1943 року на перегоні Іловайськ—Кутейникове партизани пустили під укіс паровоз, а за кілька днів до визволення затопили водокачку, щоб не допустити висадження її окупантами. 30 серпня поблизу селища Німчиного іловайські партизани підірвали легкову автомашину з гітлерівцями.

Активно сприяли диверсійно-розвідувальній партизанській групі іловайські патріотки Л. С. Нестеренко, Є. К. Дуденко, О. Х. Боцман, А. І. Польцева, Ф. І. Мясищева, Н. П. Собко та інші. Вони також допомагали військовополоненим, постачаючи їм продукти, одяг, медикаменти і необхідні документи для втечі з таборів.

Уряд високо оцінив бойові подвиги іловайців у ворожому тилу і на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу в боях за Батьківщину кілька сот жителів Іловайська нагороджено орденами й медалями. Три вихованці вузлової комсомольської організації—М. М. Павленко, Д. В. Осика та В. П. Комендант удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

Наприкінці літа 1943 року війська Південного фронту під командуванням генерал-полковника Ф. І. Толбухіна перейшли в рішучий наступ. У районі Іловайська фашисти вчинили відчайдушний опір дивізіям 2-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта Г. Ф. Захарова. Але після запеклих боїв 4 вересня 1943 року частини 96-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням гвардії полковника, Героя Радянського Союзу С. С. Левіна визволили Іловайськ від фашистських окупантів[1]. За мужність і відвагу, виявлені в боях за місто, 96-й гвардійській стрілецькій дивізії присвоєно найменування «Іловайської».

Відступаючи, окупанти зруйнували всі служби вузла, висадили залізничний міст, паровозний поворотний круг, вокзал, вивели з ладу систему водопостачання, частково зруйнували залізничне полотно, пошкодили електросилове господарство, знищили обладнання дистанції зв'язку і вагоноремонтного пункту.

Ще не змовкли гарматні залпи, а на Іловайському залізничному вузлі почались відбудовні роботи. Вже в перші дні після визволення відновили свою діяльність міська Рада депутатів трудящих і партійний комітет вузла. Значну допомогу їм подали політпрацівники Червоної Армії, з участю яких в Іловайську з 7 по 10 вересня було проведено загальноміський мітинг і збори комсомольців та молоді міста. Їх учасники звернулися до населення із закликом активно включитися у відбудову вузла та міста і подати допомогу Червоній Армії. В перші ж дні після визволення, в місті почали працювати підприємства місцевої промисловості, госпіталь, лікарня, готувалися до початку навчання в школі.

У першій половині вересня 1943 року до Іловайська прибула спеціальна оперативна група Наркомату шляхів сполучення СРСР, яка допомагала місцевим органам налагодити відбудову залізничного транспорту. Неоціненну допомогу у відбудові вузла подали іловайцям колективи Північно-Кавказької, Забайкальської та інших залізниць країни, які надсилали сюди паровози, різне обладнання та дефіцитні матеріали. Вже до 9 вересня було завершено відбудову залізничної колії. Того ж дня на станцію Іловайськ прибув перший ешелон з військовим вантажем.

На відбудові вузла щодня працювало понад 1800 чоловік, завдяки чому в середині вересня 1943 року почався рух поїздів на дільниці Іловайськ—Кринична[2].

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 293.

[2] Там же, стор. 457.

Під керівництвом партійної організації, яку тоді очолював колишній помічник машиніста В. Т. Луговськой, а також з допомогою залізничників країни трудящі Іловайська за два з половиною місяці після визволення налагодили нормальну роботу всіх служб залізничного вузла. Локомотивне депо весь час поповнювалось потужними паровозами.

Залізничний вокзал в Іловайську. 1969 р.

У зв'язку з тим, що багато комуністів і комсомольців боролися з ворогом на фронтах, їх кількість у місті зменшилась більш як удвоє проти довоєнного часу. В перші дні після визволення в деяких первинних організаціях служб вузла було лише по кілька комуністів. Так, в парторганізації станції Іловайськ, де перед війною було 47 комуністів, на 15 жовтня 1943 року налічувалось усього 3 члени і 1 кандидат у члени партії. Але ряди парторганізації міста швидко зростали як за рахунок комуністів, що прибували сюди з інших місць, так і шляхом поповнення новими членами партії. На початку 1944 року тут було вже 209 комуністів[1]. Під час відбудови господарства локомотивного депо багато праці, енергії, винахідництва виявили комуністи — начальник депо І. Ф. Дудник, майстер цеху поточного ремонту М. М. Мишкін, котельний майстер І. А. Ласкоржевський, машиністи Г. Х. Семененко, Т. М. Тихолаз та інші.

У налагодження роботи транспорту включилися жінки-домогосподарки Є. Я. Хрякова, К. В. Витченко, Т. О. Васильєва, Г. В. Кравченко та інші. Вони стежили за чистотою у виробничих і службових приміщеннях, ремонтували колії, житлові будинки. Багато з них оволоділи професіями залізничників. В січні 1944 року залізничники внесли у фонд будівництва ескадрилії «Визволений Донбас» понад мільйон карбованців, за що їм винесена подяка Верховним Головнокомандуванням Червоної Армії[2].

За трудові подвиги в роки війни багато залізничників Іловайська відзначено урядовими нагородами. Вагонному майстру М. О. Косарєву в листопаді 1943 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці за організацію лунінського догляду вагонів військово-санітарних поїздів.

В роки четвертої п'ятирічки залізничники Іловайська домоглися значних успіхів у проведенні швидкісного ремонту вагонів і перевезенні народногосподарських вантажів. Так, в 1947 році колектив місцевого вагоноремонтного пункту виконав річний план до 29 жовтня. Цьому сприяв рух стахановців-новаторів і раціоналізаторів. Слюсар вагоноремонтного пункту П. М. Бойко подав у 1947 році 8 раціоналізаторських пропозицій, в результаті реалізації яких було заощаджено 10 тис. крб. У 1949 році машиністи локомотивного депо провели 114 великовагових поїздів і перевезли понад план 30 694 тонни вантажів[3]. Ще в 1948 році за визначні трудові досягнення 534 залізничники Іловайського відділку були удостоєні високих урядових нагород.

У 50-х рр. Іловайський залізничний вузол не лише розширювався, а й оснащу-

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 3478, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
[2] Там же, ф. 98, оп. 5, спр. 25, арк. 58, 59.
[3] Там же, спр. 188, арк. 120, 121, 247; ф. 5071, оп. 1, спр. 2, арк. 9.

Група колишніх воїнів 96-ї гвардійської орденів Леніна і Суворова 2-го ступеня Іловайської дивізії в гостях у залізничників ст. Іловайськ. 1966 р.

вався більш досконалою технікою. Так, у 1954 році тут було обладнано електричну централізацію, на маневрових паровозах встановлено радіоапаратуру для зв'язку з диспетчером.

Під керівництвом партійної організації депо серед машиністів Іловайська в 1951 році почався рух за добовий п'ятисоткілометровий пробіг паровозів. Серед 65 машиністів-п'ятисотенників були комуністи І. С. Дяченко, М. К. Овсій, М. З. Рябоконь та інші. За 7 місяців 1955 року вони провели понад 7 тис. великовагових составів і перевезли понад норму 1522 тонни вантажів[1].

В 1954 році на вузлі почалось будівництво нового вагонного депо, цехи якого оснащувалися новою технікою. Робітники швидко освоювали її. Продуктивність праці в депо підвищилась в середньому на 2 проц. за рік. За 1959—1964 рр. собівартість ремонту вагонів зменшилася на 20 проц. Зросла швидкість руху поїздів.

В 1959 році, з початком електрифікації залізничної дільниці від Горлівки до Іловайська, тут створюється місцева енергодільниця. На початку 1964 року на Іловайському відділку залізниці здійснено цілковиту автоматизацію зв'язку. За досягнуті успіхи колектив Іловайської дистанції сигналізації і зв'язку не раз займав перше місце і завойовував перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів сполучення СРСР.

Напередодні XXI з'їзду КПРС іловайські залізничники включились у змагання за звання колективів і ударників комуністичної праці. Першими на Донецькій залізниці це звання здобули робітники роликового цеху Іловайського вагонного депо. В локомотивному депо першими ударниками комуністичної праці стали комуністи В. Й. Скородинський і В. Є. Дегтярьов. У квітні 1960 року тут було вже 9 бригад комуністичної праці. Через два роки на станції налічувалося 18 бригад і 127 ударників комуністичної праці[2].

Залізничники не раз виступали зачинателями передових методів організації праці, що набули значного поширення на Донецькій залізниці та інших магістралях країни. В 1954 році з ініціативи чергового Іловайського відділку І. Н. Старець розгорнувся рух за багаторазове використання вагонів під вантажними операціями протягом доби, а в 1961 році — за ритмічне навантаження вагонів. Це дало змогу краще використати вагонний парк. Впроваджений у 1964 році в Іловайському депо механізований ремонт вагонів застосовується тепер і на інших залізницях країни.

В час підготовки до 50-х роковин Радянської влади тільки за 10 місяців 1967 року машиністи Іловайського депо провели 5560 великовагових поїздів і перевезли понад

[1] Донецький облпартархів, ф. 5071, оп. 1, спр. 12, арк. 38; спр. 34, арк. 63.
[2] Там же, ф. 98, оп. 13, спр. 131, арк. 32.

норму 1,5 млн. тонн народногосподарських вантажів. Багатьом колективам Іловайського залізничного вузла (вагонного депо, дільниці енергопостачання, кондукторського резерву тощо) були присуджені пам'ятні Червоні прапори Харцизького міськкому КП України і виконкому Харцизької міської Ради депутатів трудящих, а також управління Донецької залізниці і профспілки працівників залізничного транспорту.

Позитивно позначилось на поліпшенні технології виробництва і організації праці переведення всіх підприємств вузла на нову систему планування й економічного стимулювання, яке почалося з червня 1967 року. Про це свідчать виробничі показники 1968 року. Машиністи локомотивного депо провели 7336 великовагових поїздів, що становило 32,8 проц. загального числа поїздів, проведених за рік. Раціоналізатори вузла і відділку впровадили у виробництво 590 раціоналізаторських пропозицій, що дало економічний ефект у 315 тис. крб. за рік. Локомотивне депо одержало 138,4 тис. крб. надпланового прибутку, частину якого відраховано у фонд соціально-культурних заходів і побудовано 24-квартирний і кілька 8-квартирних будинків, 1970 року завершено будівництво 70-квартирного будинку, закритого плавального басейну і спортивного залу.

Тепер на Іловайському залізничному вузлі — в локомотивному і вагонному депо, на станції, а також у будівельному управлінні і різних організаціях та установах міста працює близько 10 тис. робітників і службовців.

В обстановці небаченого трудового піднесення зустріли вони знаменний ювілей — 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Колектив локомотивного депо в 1969 році провів 5 тис. великовагових поїздів, перевіз 1,5 млн. тонн вантажів понад план і заощадив 20 тис. крб. за рахунок впровадження раціоналізаторських пропозицій. Працівники станції Іловайськ п'ятирічний план перевезення народногосподарських вантажів виконали до 7 листопада 1970 року.

Всі жителі міста під керівництвом міської Ради депутатів трудящих дбають про те, щоб Іловайськ став ще красивішим і впорядкованішим. Тільки в 1967 році на благоустрій міста було витрачено 65,6 тис. крб. Вулиці міста заасфальтовані або забруковані. На південній околиці Іловайська за останні роки виросло ціле селище, забудоване багатоповерховими будинками. Комунальна житлова площа за 1961—1968 рр. збільшилася на 19 135 кв. метрів. Улітку місто потопає в зелені. На 23 га розкинувся міський парк культури і відпочинку ім. Т. Г. Шевченка. Тут же — спортивні майданчики, стадіон, ставок площею 12 га. Під садами в місті зайнято 23 гектари.

В місті є 32 магазини та інші торговельні підприємства. Працюють 6 їдалень, 3 кафе, ресторан. Населення обслуговують 12 комунально-побутових підприємств: лазня, механічна пральня, 3 перукарні, 3 ательє індивідуального пошиття одягу та інші.

Неухильно зростає добробут трудящих Іловайська. Майже в кожній квартирі з'явилися телевізори, радіо, холодильники. За останні роки багато залізничників побудували гарні будинки, придбали автомашини і мотоцикли. Лише за 1967—1968 рр. в місті споруджено понад 150 індивідуальних будинків. В особистому користуванні трудящих 70 автомашин і 450 мотоциклів. Працюють 3 поштові філії, радіовузол, внутріміська автоматична телефонна станція і міжміський телефон. Іловайськ з'єднаний автобусними лініями з багатьма містами й селищами області та всієї країни.

Нові житлові квартали в Іловайську. 1969 р.

Добре налагоджено охорону здоров'я трудящих. В Іловайську є 2 лікарні, амбулаторія і 5 медичних пунктів, в яких працюють 40 лікарів і 145 чоловік з середньою медичною освітою.

У 2 середніх і 2 восьмирічних школах навчаються 3626 дітей і працює 181 вчитель. Крім того, близько 500 чоловік здобувають освіту у вечірній школі робітничої молоді. В 5 дошкільних закладах виховується 465 дітей. За ініціативою іловайських учителів в школах створено чотири загони червоних слідопитів. Слідопити 14-ї восьмирічної школи зібрали і передали Харцизькому краєзнавчому музею 2 альбоми з описом бойових подвигів партизанів-іловайців у роки гітлерівської окупації.

Стали традиційними зустрічі молоді з ветеранами 96-ї гвардійської Іловайської стрілецької дивізії. Учасники боїв за визволення міста виступають у школах, на підприємствах вузла. Рішенням виконкому міської Ради депутатів трудящих ветеранам славної дивізії присвоєно звання почесних громадян Іловайська. На згадку про зустріч ветеранів війни і праці з молоддю місцева самодіяльна кіностудія зняла документальний фільм, який демонструється на екранах клубів. 4 вересня 1970 року на честь 27-х роковин визволення Іловайська від німецько-фашистських загарбників у центрі міста відкрито пам'ятник-меморіал воїнам Радянської Армії, полеглим у боях за Донбас.

У місті є 10 бібліотек. При палацах культури і клубах, у школах працюють численні гуртки художньої самодіяльності.

У трудовому і громадсько-політичному житті Іловайська ведуть перед комуністи. На 1 березня 1969 року в 22 партійних організаціях міста було на обліку 1092 члени і кандидати в члени КПРС. Заслуженою повагою користуються майстри водіння великовагових поїздів—комуністи В. Й. Скородинський, В. Є. Дегтярьов, П. П. Хворов, М. Н. Кривенко, черговий відділку, почесний залізничник СРСР І. Н. Старець, маневровий диспетчер станції Іловайськ П. П. Скубченко та багато інших.

Рік у рік вдосконалює свою діяльність міська Рада депутатів трудящих. На останніх виборах до складу Ради обрано 77 депутатів. Вже 10 років очолює виконком Ради вмілий організатор, комуніст О. М. Риндін. При міській Раді працюють 10 постійних комісій і депутатські групи в трьох мікрорайонах. Вони залучають до участі у громадському житті широке коло активістів з числа робітників і службовців.

Трудящі Іловайська успішно перетворюють в життя ленінські накреслення і впевнено крокують у світле комуністичне майбутнє.

Г. Г. КОРШУНИЦЬКИЙ, О. Й. ПРИЙМЕНКО, А. М. САБІНА

КІРОВСЬКЕ — МІСТО, ЦЕНТР МІСЬКОЇ РАДИ, ПІДПОРЯДКОВАНОЇ ХАРЦИЗЬКІЙ МІСЬКРАДІ

КІРОВСЬКЕ (до 1958 року — Нова Крестівка) — місто районного підпорядкування (з 1958), підпорядковане Харцизькій міськраді, розташоване за 18 км на схід від Харцизька і на такій же відстані від однойменної залізничної станції. Населення — 17 369 чоловік.

У 1954 році в Стожківській улоговині, поблизу хутора Крестівки, розпочалося будівництво кам'яновугільних шахт. Через 2 роки тут уже діяли шахти № 1—2 «Давидівка-Західна», № 3—4, 5, 6, 7 та ін. Неподалік зростало робітниче селище Нова Крестівка. У 1957 році за рішенням ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР поблизу селища розпочалося спорудження 8 комсомольських шахт («Житомирська», «Миколаївська», «Роменська», «Донецька», «Тернопільська», «Дрогобицька» та ін.) з річною потужністю 150—200 тис. тонн вугілля кожна. Всі вони стали до ладу діючих достроково. Тепер на території Кіровського та його околиць знаходяться 15 високомеханізованих шахт, які об'єднані у 4 шахтоуправління. За трудові досягнення і високі виробничі показники 52 гірники відзначені урядовими нагородами, в т. ч. бригадиру шахтоуправління № 1 О. І. Цукрову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Леніна удостоєні Ф. С. Солений з шахтоуправління № 2 та І. А. Назаренко, що працює в шахтоуправлінні № 4; орден Трудового Червоного Прапора мають 7 чоловік. Широко відомі в Донецькій області бригади прохідників В. Жолудєва, В. Купецького, які щомісячно проходять по 150 погонних метрів відкаточних штреків. Велику роботу серед трудящих проводять 12 партійних і 15 комсомольських організацій міста.

Кіровське — молоде соціалістичне місто, яке швидко розвивається. На початок 1970 року його житловий фонд становив 121 тис. кв. метрів. Тут працюють 20 магазинів, 4 їдальні, 7 підприємств комунально-побутового обслуговування.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відкрився міський будинок побуту. Закладено парк, споруджено стадіон, новий автовокзал. В Кіровську функціонує лікарня, устаткована найновішою медичною апаратурою і приладами. На кожній шахті є медичні пункти.

У місті працюють 2 середні школи, початкова школа, вечірня школа робітничої молоді, філіал Єнакіївського гірничого технікуму, педагогічне училище. Є 9 дитячих дошкільних закладів. Кіровський Палац культури має спортивний зал, кімнати для учасників художньої самодіяльності. Крім того, діють 2 клуби з стаціонарними кіноустановками, літній театр, 2 загальноміські бібліотеки і 6 бібліотек при шахтоуправліннях.

ШАХТАРСЬКИЙ РАЙОН

ШАХТА́РСЬК —
МІСТО ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

ахтарськ — розташований за 66 км від Донецька. Місто утворилося в 1953 році внаслідок злиття селищ Катика, Олексієво-Орлівки й Ольхівчика. Залізнична станція Постникове знаходиться у межах міста. Населення — 72,9 тис. чоловік.

Шахтарськ — центр району, площа якого становить 1542 кв. км. Населення — 28,6 тис. чоловік. На території району — 6 радгоспів, 4 птахофабрики, 15 колгоспів, плодорозсадник. Земельна площа цих господарств — 132 тис. га, зокрема орної — 76 тис. га. Основний виробничий напрям радгоспів і колгоспів — вирощування зернових і овочевих культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У системі охорони здоров'я — 2 лікарні, 34 фельдшерсько-акушерських пункти. У районі працює 27 загальноосвітніх шкіл, 8 будинків культури, 10 клубів, 26 бібліотек.

На території, яку тепер займає Шахтарськ, люди жили з давніх-давен. Про це свідчить знайдена в селищі Ольхівчику скіфська статуя (V ст. до н. е.), що зображує знатного воїна зі зброєю[1]. Друга статуя, виявлена в тих же місцях, є пам'яткою епохи кочівників (IX—XIII ст. н. е.)[2]. Ще в першій половині XVIII ст. землі ці були під владою турецьких завойовників. І лише в 1746 році, після визволення від чужоземного ярма, ввійшли до Землі Війська Донського, проте ще тривалий час зазнавали спустошливих нападів турецько-татарських орд і були мало заселені.

З середини XVIII ст. донські поміщики і чиновники, одержуючи від Військової канцелярії великі земельні наділи, почали заселяти їх, вивозячи селян-кріпаків із своїх маєтків у Росії. Сюди ж переселялося багато кріпаків-утікачів із різних губерній Росії і особливо України[3]. Так утворювалися хутори, більшість яких назива-

---

[1] Археологія, т. 17. К., 1964, стор. 205—207.

[2] Фонди Донецького обласного краєзнавчого музею. Інв. книга № 1.

[3] А. М. Греков. Приазовье и Дон. СПб., 1912, стор. 138; Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 1, стор. 3, 4.

лася ім'ям їх власників. В ті часи на місці нинішнього Шахтарська, поблизу балки Кленової, виникла слобода Олексієво-Орлівка. Багатий поміщик, полковник О. П. Орлов, перевіз сюди з свого маєтку в Київській губернії кріпосних селян. Оселилося тут і чимало кріпаків-утікачів. Слобода Олексієво-Орлівка згадується вже в документах 1796 року. За даними 1801 року, в ній було 156 дворів і жило 950 чоловік. З 1811 року тут двічі на рік — у березні й у вересні — відбувалися ярмарки[1].

Ще у 1784 році поблизу річки Ольхівчика і поштового тракту військовий старшина Васильєв збудував заїжджий двір. Незабаром навколо нього почали селитися селяни-втікачі. Поселення дістало назву Ольхівське (пізніше — Ольхівчик). У 1801 році тут було вже 30 дворів з населенням 232 чоловіка. А неподалік, коло балки Стіжка, в 1854 році вихідці з Таврійської губернії заснували хутір Стіжківе (Стіжківське)[2].

Селяни-втікачі оселилися на поміщицьких землях з умовою, що вони працюватимуть на пана 2—3 дні на тиждень. Спочатку вони мали право переходити від одного поміщика до іншого, але в 1796 році були офіціально закріплені за поміщиками[3]. Остаточне покріпачення населення тут відбулося на початку XIX століття[4]. 1820 року на Дону, в Сальських степах, почалося повстання селян проти поміщиків. Воно охопило також майже всі поселення по річці Міусу.

На придушення повстання царський уряд направив з Таганрога піхотний полк, який розташувався в слободі Олексієво-Орлівці. Ще 3 полки, що прибули з Сальських степів, зосередилися на березі річки Тузлова. Війська придушили повстання у 256 поселеннях Міуського округу. Багатьох його учасників покарали різками або віддали до суду. Але селянські заворушення тривали аж до реформи 1861 року[5].

Згідно з положенням про реформу 1861 року для цієї місцевості було встановлено наділ—по 3,5 десятини на ревізьку душу. В результаті селяни одержали майже в 2 рази менше землі, ніж було в їх користуванні до реформи. При цьому викупна плата за землю значно перевищувала її ринкову вартість. Під селянські наділи було відведено гірші землі. Кращі землі залишилися у володінні поміщиків, які здавали їх в оренду селянам на кабальних умовах[6].

На той час Олексієво-Орлівка стала волосним центром Міуського, а потім Таганрозького округу Області Війська Донського. До складу волості увійшли селища Ольхівчик, Орлово-Іванівське, Орлово-Михайлівське і Булавинське (на березі річки Булавина). До 1868 року в Олексієво-Орлівці кількість дворів збільшилася до 258, а населення — до 1757 чоловік; в Ольхівчику — до 175 дворів і до 1163 чоловік. Жителі займалися землеробством. За даними перепису 1873 року, в Олексієво-Орлівці було лише 8 ремісників (швець, коваль, 2 теслярі, 3 чинбарі, бондар), а по всій волості — 16[7].

Наприкінці XVIII ст., водночас із заселенням земель почалося освоєння надр поблизу Олексієво-Орлівки і Ольхівчика. Про це свідчать вироблені дільниці на виходах деяких вугільних пластів. Видобуток вугілля в той час проводився кустарним способом. На своїх землях поміщики закладали вугільні шахти, на яких працювали селяни-кріпаки. В 1836 році за допомогою інженерів Луганського металургійного заводу проводилося дослідження покладів антрациту в ряді місць Міуського округу, в т. ч. у балках Кленовій, Контарній, Стіжківській (територія нинішнього Шахтарська).

---

[1] Сборник Области Войска Донского статистического комитета, вып. 6. Новочеркасск, 1906, стор. 133, 134.

[2] Там же, стор. 134, 135, 150.

[3] Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 1, стор. 72, 73.

[4] Наш край. Документы по истории Донской области. Ростов-па-Дону, 1963, стор. 63.

[5] Там же, стор. 56, 63—65; И. Игнатович. Крестьянское движение на Дону в 1820 г. М., 1937, стор. 243.

[6] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 23, спр. 18, арк. 17, 19, 32; Шахтарський міськдержархів, ф. 2, оп. 1, спр. 585, арк. 63.

[7] Область Войска Донского по переписи 1873 г., вып. 2. Новочеркасск, 1879, стор. 508—509, 750, 751.

Однак спочатку розробка вугілля дозволялася лише дільницями в розмірі 1500 кв. саженів на одну особу. Поступово розміри дільниць для розробки вугілля збільшили до 5 тис. кв. саженів. 8 березня 1864 року царський уряд видав особливе «Положення про гірничий промисел у землі Війська Донського». Через рік почався видобуток кам'яного вугілля в 19 місцях, в т. ч. і в маєтках поміщиків Орлова і Васильєва — поблизу Олексієво-Орлівки й Ольхівчика. Збудовані тут дві шахти дали в 1865 році по 1500 пудів вугілля[1]. Шахти ці являли собою неглибокі колодязі, стіни яких кріпилися звичайним лозинням. Видобували вугілля при світлі скіпки або смолоскипу, а піднімали його на поверхню цебром або шкіряним мішком (халявою) за допомогою коловороту.

Після закінчення будівництва Катерининської залізниці, що з'єднала вугільні копальні Донбасу з Криворізьким залізорудним районом, на півдні почало бурхливо розвиватись металургійне виробництво, що вимагало значного збільшення видобутку вугілля. На той час збільшився приплив зубожілих селян, що йшли з різних сіл на промисли. Якщо в 1891 році на території Олексієво-Орлівської волості налічувалося 6795 чоловік корінного населення і 671 чоловік іногородніх[2], то в 1895 було вже відповідно 7338 і 1481 чоловік[3].

На початку XX ст. споруджуються вугільні шахти на околицях Олексієво-Орлівки. Першою з них — у 1900 році — стала до ладу шахта, що належала місцевому поміщику Д. Орлову. На кінець року вона давала щодоби 100 пудів палива. Видобуток вугілля проводився в осінньо-зимовий період місцевими селянами і робітниками, які прибували з інших місць. Водночас поблизу Ольхівчика будувалася шахта московського купця А. Катика, а також проводилась посилена розвідка антрациту іншими підприємцями. В 1901—1903 pp. почалося спорудження ще двох шахт Катика, який став одним з постачальників вугілля Катерининській залізниці, а також промисловим підприємствам Макіївки й Горлівки. Тоді ж закінчилося будівництво шахти С. Постникова і кількох дрібних шахт, що належали іншим підприємцям. Широко використовувалась на шахтах праця жінок і підлітків. Першу шахту Катика будували близько 270 чоловік, серед них було 57 жінок і 37 підлітків.

Прибулі сюди з інших місць робітники наймали у навколишніх селах хліви або просто навіси на «вільному повітрі» для житла. Цей тимчасовий притулок називали «постоєм». Частина артільників будувала собі землянки неподалік від споруджуваних шахт. Такі житла не мали стелі, долівка була земляною. Вікон у більшості випадків зовсім не робили або залишали невеличкі отвори, сяк-так засклені. Влітку в таких землянках жило по 15—20, а взимку по 50—60 чоловік. На нарах, розміщених в 1—2 ряди, спали покотом дорослі й діти[4]. До 1905 року поруч з першою шахтою Катика були зведені будинки для управителя та урядника, 3 бараки і землянки для робітників. У бараках жило по 10—12 сімей. Так виникло селище Катик.

Усі процеси вуглевидобутку здійснювалися вручну за допомогою кайла, обушка та ін. Залежно від товщини шару вибійник працював сидячи або лежачи. Видобуте вугілля відвозили із забою «санками». Відсутність будь-якої охорони праці призводила до частих нещасних випадків. За даними шахтовласника Катика, лише на одній із його шахт у 1904 році загинуло 17 гірників, а 42 дістали тяжкі каліцтва. На інших шахтах було те ж саме.

Вуглекопи працювали по 10—13 годин, одержуючи за свою працю низьку заробітну плату. Після численних штрафів, що часто становили більшу частину заробітку, шахтареві залишалися мізерні копійки. З розрахункового листа по шахті Катика за травень 1903 року видно, що вибійник Г. Піддубний одержав 5 крб. 56 коп.,

---

[1] Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 1, стор. 56, 63, 69.
[2] Памятная книжка Области Войска Донского на 1893 г. Новочеркасск, 1893, стор. 10.
[3] Памятная книжка Области Войска Донского на 1898 г. Новочеркасск, 1898, стор. 10.
[4] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 33, спр. 3, арк. 3; Г. Д. Бакулев. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, стор. 210.

саночник Ф. Сірощтан — 4 крб. 40 коп., кріпильник В. Єльхін — 4 крб. 20 коп., робітниця А. Бондаренко — 3 крб. 95 коп. До того ж, зароблені гроші, як правило, на руки не видавались. Замість них виписувалися т. зв. ордери, по яких шахтарі одержували в хазяйській крамниці по завищених цінах продукти. Лише в окремих випадках управитель шахти спеціальним наказом дозволяв видачу грошей на руки.

На території Олексієво-Орлівки тривалий час більшість населення залишалася неписьменною. За даними перепису, проведеного в Області Війська Донського в 1873 році, з 1771 жителя слободи віком понад 7 років налічувалося всього 53 письменних, до того ж, 30 із них прибуло з інших губерній. Лише в 1883 році в Олексієво-Орлівці і в 1886 році в Ольхівчику відкрили церковнопарафіяльні школи. В них дячки навчали по 15—20 дітей (переважно хлопчиків) молитви й елементарної грамоти[1]. Наприкінці XIX — на початку XX століття тут почали працювати 2 трикласні земські школи з трьома вчителями (в Олексієво-Орлівці і в Ольхівчику), які навчали по 30—50 дітей найбільш заможної частини населення.

Нестерпні умови праці і життя викликали протест робітників, спонукали їх до боротьби проти експлуататорів. У 1902—1903 рр. на шахтах Катика виникали стихійні виступи. Робітники протестували проти штрафів і тяжких умов праці[2].

Під впливом революційних виступів пролетаріату в інших районах країни і тут боротьба трудящих поступово набирала більш організованого характеру. В другій половині липня 1904 року вуглекопи шахти Катика поставили перед управителем вимоги: скоротити робочий день для підземних робітників з 10 до 9 годин, а для робітників на поверхні — з 12 до 10 годин, підвищити місячний заробіток вуглекопів-вибійників на 1 крб. 50 коп., викидчиків і саночників — на 1 крб. 20 коп., кріпильників — на 1 крб. Робітники зажадали, щоб тим, хто зазнавав каліцтва від нещасних випадків на шахтах, видавали грошову допомогу в розмірі не менше 50 проц. місячного заробітку до одужання. Вони протестували також проти сваволі штейгерів і наглядачів у справі накладання штрафів. На заяві гірників управитель шахтою написав: «Вуглекопи не можуть ставити умови своєму хазяїну. А баламутів виловити і прибрати, куди слід»[3].

В січні 1905 року після Кривавої неділі в Петербурзі по всій країні посилилися революційні виступи робітників. На шахтах Катика теж було створено комітет Ради робітників-вуглекопів, до складу якого увійшли і представники робітників з інших шахт. Головою комітету обрали Ф. Самцева, а його членами були Д. Калюжко, А. Вихристюк, М. Дима, В. Грек та ін.[4] Комітет керував боротьбою шахтарів усього району. Під його впливом робітники шахти Орлова в 1905 році виступили з вимогою підвищити заробітну плату. Власник шахти змушений був піти на поступки і підвищив поденну оплату праці на 20 коп. Шахтарі Катика й ін. гірницьких селищ підтримували зв'язок з робітниками підприємств Єнакієвого. Частина з них брала участь у збройному повстанні в Горлівці. Робітники шахти Орлова виготовляли піки для повсталих.

Виступи робітників підтримувало й селянство. У 1902 році селяни Ольхівчика зажадали від поміщика зменшити розміри орендних платежів. Виступ був придушений, а його організатора З. Р. Піддубного заслали до Сибіру. Влітку 1905 року жителі Олексієво-Орлівки розгромили маєток поміщика і захопили скошений з 300 десятин хліб. Серед учасників цього виступу були селяни-бідняки М. В. Олейников, Ф. П. Мірошниченко, Г. Я. Прожирко, Я. Я. Чайка, Л. І. Цукуров та ін. У 1907 році селяни слободи спалили господарське подвір'я і контору поміщика Орлова.

Після поразки революції 1905—1907 рр. масові виступи робітників і селян на деякий час припинилися. Але передові шахтарі Катика встановили зв'язки з неле-

---

[1] Труды Областного войска Донского статистического комитета, вып. 6. Новочеркасск, 1879, стор. 124, 254, 255.
[2] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 585, арк. 38, 39, 41, 72, 75, 81.
[3] Там же, арк. 5, 38, 39.
[4] Там же.

гальними соціал-демократичними організаціями ін. населених пунктів. В 1908 році через Г. К. Балабу і Н. Г. Чайку вони зв'язалися з Горлівською організацією РСДРП[1] і потім працювали під її керівництвом.

Наприкінці 1911 року А. Катик купив рудник і залізничну вітку, що належали С. Постникову. Через два роки він відкрив шахту «Анна», а в 1914—1915 рр.— шахту «Вікторія». Шахту поміщика Орлова з 1914 року орендував Давидов, і вона дістала назву «Давидівка-1». В 1915 році цей підприємець побудував шахти «Давидівка-8» і «Давидівка-9». Біля цих шахт виросло невелике селище Давидівка — з 5 будинків, двох казарм і кількох землянок. Те саме відбувалося й на інших шахтах. На цей час поблизу волосного центру Олексієво-Орлівки і навколишніх селищ налічувалося вже 12 шахт. Технічний рівень видобутку вугілля на них був дуже низький. Шахти ці розкривались похилими стволами. Очисні роботи провадилися на глибині 100—200 метрів. Вугілля продовжували рубати вручну.

Із зростанням вугільних підприємств збільшувалась і кількість населення. В 1915 році в Олексієво-Орлівці було 600 дворів і 4443 жителі, а в селищі Ольхівчику 450 дворів і 3589 жителів[2]. Катик та інші прилеглі до нього рудничні селища налічували по 150—200 чоловік населення кожне[3].

На всю волость не було жодного лікаря. Всі її населені пункти обслуговувала медична дільниця в с. Дмитрівці. Лише в 1916 році в Олексієво-Орлівці відкрився фельдшерський пункт, який подавав медичну допомогу населенню двох волостей. Лікування було платним.

Становище трудящих ще більше погіршало, коли почалася перша світова війна. На селі не вистачало робочої сили, що призводило до зменшення посівних площ, погіршення обробітку землі і зниження врожайності. Частина селянських господарств в Олексієво-Орлівці і Ольхівчику не могли засіяти свої наділи. Продовольства не вистачало. Ціни на продукти швидко зростали; зростали водночас і податки. Зниження життєвого рівня шахтарів супроводжувалося погіршенням умов праці, збільшенням штрафів. Незадоволених забирали з шахт і відправляли на фронт.

В лютому 1917 року хвиля народного гніву змела царське самодержавство. З фронту почали повертатися революційно настроєні солдати. Біднота, згуртовуючись навколо фронтовиків, прагнула негайно відібрати землю у поміщиків. Наприкінці травня 1917 року селянська сходка в Ольхівчику прийняла рішення поділити поміщицькі сіножаті між найбіднішими селянами. Рішення це було зараз же виконане, хоча місцеві есери і меншовики закликали селян не допускати самоуправства, чекати, поки питання про землю вирішать Установчі збори. В селах Олексієво-Орлівці і Ольхівчику часто відбувалися збори селян, в яких брали участь і шахтарі. На цих зборах точилися гострі дискусії з есерами й меншовиками в питанні про землю.

Гірники і селяни волості з радістю зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді і створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. 11(24) листопада 1917 року Рада робітничих і солдатських депутатів Чистяківського гірничого району (до його складу входили й шахти, розташовані на території Олексієво-Орлівської волості), схвалила всі декрети, прийняті II Всеросійським з'їздом Рад[4], заявила про всіляку їх підтримку і закликала трудівників до їх негайного виконання. Під керівництвом Ради розгорнулася боротьба за встановлення і зміцнення Радянської влади на території Олексієво-Орлівської волості. Активну участь у цій боротьбі брали робітники шахт і солдати, які повернулися з фронту в Ольхівчик і в навколишні селища: Д. М. Бердянський, І. Я. Ковчуга, П. І. Колесников, І. М. Лебеденко, В. Г. Бережний, М. П. Власенко. Вони організували спільні

---

[1] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500-в, арк. 1; спр. 585, арк. 75.

[2] Алфавитный список населенных мест Области Войска Донского. Новочеркасск, 1915, стор. 11, 12, 415, 416.

[3] Альманах-справочник по г. Таганрогу и его округу на 1912 г. Таганрог, 1912, стор. 124.

[4] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2 стор 270.

мітинги робітників шахт «Давидівка-1», Катика та ін. з робітниками Єнакієвого й Зуївки. Було встановлено зв'язок з чистяківськими робітниками. Колишній фронтовик, шахтар М. П. Власенко 23 грудня 1917 року на загальних зборах жителів Ольхівчика від імені робітників і селян-бідняків проголосив про встановлення в селі Радянської влади. Було обрано Ради в Олексієво-Орлівці та Ольхівчику. З 15 членів Ольхівчицької Ради 14 були робітниками.

У боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади доводилося долати запеклий опір контрреволюційних сил. У першій половині грудня каледінці не раз вчиняли напади на Олексієво-Орлівку й Ольхівчик, а наприкінці місяця захопили їх. 9 січня 1918 року революційні війська під командуванням Р. Ф. Сіверса, поповнені місцевими робітниками, вступили в бій з каледінцями на лінії Чистякове—Іловайськ[1]. 10—12 січня вони визволили кілька населених пунктів, серед них і Олексієво-Орлівку та Ольхівчик.

Відновили свою діяльність Ради. В Олексієво-Орлівці і Ольхівчику були створені партійні осередки. В складі Ольхівчицького партосередку було 10 чоловік. Першими комуністами Олексієво-Орлівки стали О. Криваченко, Ф. М. Тараканов та ін.[2] Під керівництвом комуністів селяни приступили до розподілу поміщицького майна і зерна між сім'ями фронтовиків і бідноти.

Партійні осередки і сільські Ради встановили на шахтах робітничий контроль, запровадили явочним порядком 8-годинний робочий день, вели боротьбу з саботажем шахтовласників, що намагалися скоротити або припинити роботу на шахтах. Виконуючи рішення IV обласного з'їзду Рад Донецько-Криворізького басейну, тут приступили до націоналізації шахт. Вживалися заходи щодо повернення робітників на виробництво, а наприкінці лютого в Олексієво-Орлівці й Ольхівчику почався запис добровольців до Червоної Армії[3].

Всі ці заходи проводилися в життя в умовах боротьби проти бандитизму і загрози окупації з боку австро-німецьких військ і білокозаків отамана Краснова, що діяли спільно з ними. В середині квітня загарбники наблизилися до Олексієво-Орлівки й Ольхівчика. Пішов на фронт шахтарський загін, ядро якого становили місцеві комуністи. Наприкінці квітня австро-німецькі війська і красновці захопили Олексієво-Орлівку, Ольхівчик і Катик[4]. Вже навесні 1918 року олексієво-орлівці створили загін, який 25 травня спільно з шахтарями інших селищ і єнакіївськими робітниками здійснив напад на маєток Маньківського, розігнавши його охорону, що складалася з 40 білогвардійців. Поміщику вдалося втекти, але через 2 дні він повернувся з козаками і вчинив жорстоку розправу над учасниками виступу. Понад 40 чоловік було заарештовано і побито шомполами та батогами. Двох забили до смерті, двох застрелив Маньківський, інших відправили у таганрозьку тюрму. На початку вересня білокозаки схопили першого голову Олексієво-Орлівської сільської Ради Я. М. Чайку і після жорстоких катувань відправили в тюрму, де він скоро помер. В середині грудня 1918 року частини Червоної Армії визволили цей район від окупантів і білокозаків. Проте мирна передишка була короткочасною. В січні 1919 року в Донбасі вже хазяйнували денікінці. Повернулися власники шахт і поміщики, які відновлювали старі порядки.

В середині травня 1919 року частини Червоної Армії під командуванням А. І. Геккера вели запеклі бої проти денікінців у районі залізничних станцій Розсипна, Сердита, сіл Олексієво-Орлівки й Ольхівчика[5]. В жовтні Червона Армія перейшла в рішучий наступ і в кінці грудня частини Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного визволили Олексієво-Орлівку й Ольхівчик[6]. В рядах

---

[1] Газ. «Донецкий пролетарий», 3 грудня 1917 р.; 19 лютого 1918 р.
[2] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500, арк. 4; спр. 585, арк. 62, 69.
[3] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 46, арк. 16, 76, 123.
[4] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 585, арк. 60.
[5] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 48, 64, 70.
[6] Донецький облпартархів, ф. 326, оп. 20, спр. 17, арк. 4; С. М. Буденный. Пройденный путь, ч. 1, стор. 373.

бійців 33-го полку 6-ї дивізії Першої Кінної були й місцеві жителі В. І. Шевченко, І. Т. Михайленко, Я. К. Бондаренко, Т. І. Руденко, М. Ф. Подорожний, І. П. Стариков, В. Ю. Івашкевич та інші.

Відбулися вибори до Олексієво-Орлівської й Ольхівчицької Рад, відновлювалися партійні осередки. Влітку 1920 року утворилися комнезами. Виникли комсомольські організації. Радам було підпорядковано 7 рудників, розташованих в околицях Олексієво-Орлівки, і 6 — поблизу Ольхівчика. Вони входили до складу Чистяківського рудоуправління, а з 1922 року виділилися в Давидівське кущове рудоуправління, підпорядковане Чистяківському.

З 1922 року в зв'язку з реорганізацією управління вугільною промисловістю Олексієво-Орлівка стає центром Олексієво-Орлівського району Юзівського округу. За даними суцільного подвірного перепису, в січні — лютому 1923 року в ній було 783 двори з населенням 3752 чоловіка, в Ольхівчику — 574 двори і 2597 чоловік. В жовтні 1924 року Олексієво-Орлівський район було скасовано, а села Олексієво-Орлівка і Ольхівчик на правах центрів сільрад увійшли до складу Чистяківського району Юзівського округу.

Партійні осередки і Ради багато уваги приділяли відбудові вугільних підприємств, проводили масово-політичну роботу серед гірників, дбаючи про поліпшення умов їх праці, зміцнення трудової дисципліни. В цій роботі вони спиралися на профспілкові організації, які виникли на всіх шахтах та підприємствах і швидко зростали. У зв'язку з нестачею робочої сили профспілки звернулися до сільського населення, закликаючи допомогти промисловим підприємствам. В результаті на шахти прийшло багато селян. У 1923 році прибулі з села становили 90,5 проц. усіх робітників на шахтах[1].

Водночас з відбудовою шахт Давидівського рудоуправління проводилася і їх докорінна реконструкція. Споруджувалися механічні підйомні й вентиляційні установки, розширялися розрізи головних відкаточних магістралей. Були реконструйовані шахти № 1, «Анна», «Вікторія». До 1926 року на місці дрібних примітивних шахт виникли великі № 12, 14, 15. Загальний річний видобуток вугілля на відновлених і реконструйованих шахтах на 50 проц. перевищив дореволюційний рівень[2]. Праця гірників була належно оцінена партією і урядом. Урядовими нагородами відзначили прохідника Д. Ф. Бєдака, машиніста підйому А. Я. Чайку, навалобідбійників А. Б. Юсупова, І. К. Ковальова, А. І. Романенка, Я. К. Тищенка та багато інших[3].

Глибокі зміни відбулися й на селі. З встановленням Радянської влади селяни Олексієво-Орлівки, Ольхівчика і хутора Стіжківського одержали 13 184 десятини землі. 690 десятин колишньої поміщицької землі було виділено поблизу Олексієво-Орлівки для радгоспу Леніна № 3, створеного на початку 20-х років. Господарство мало паровий і водяний млини, просорушку, олійницю й кузню. Наприкінці 1921 року в Олексієво-Орлівці й Ольхівчику організувалися ще 2 колективних господарства, які мали по 70 десятин землі і об'єднували по 12—15 селянських дворів. Господарства ці поступово оснащувалися новою технікою. Так, Ольхівчицька сільгоспартіль «Зірка» в 1925 році вже мала трактор «Фордзон», молотарку та ін. сільськогосподарські знаряддя. Її земельна площа на той час досягла вже 1071 гектара.

Докорінно змінювалося й життя сіл. В 1928 році в Олексієво-Орлівці виникли два колгоспи, а наступного року їх стало вже чотири. В 1930 році всі вони об'єдналися. В Ольхівчику в 1929 році утворився колгосп «Ленінський шлях», до якого ввійшла й сільськогосподарська артіль «Зірка». Ініціаторами колгоспного руху були селяни-бідняки А. С. Чайка, С. І. Любченко, А. Є. Рубан, Л. І. Цукуров, О. П. Цукуров та ін. Активну участь у проведенні колективізації брали комсомольці. В Ольхівчику в 1929—1930 рр. вони створили групи по догляду

[1] Донецький облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 152, арк. 1, 2, 6, 10, 11, 15, 50.
[2] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500-а, арк. 1.
[3] Там же, спр. 585, арк. 17.

за худобою, по землеробству, організували цілодобове чергування для охорони колгоспного майна, проводили політінформації. Вони допомогли виявити і знешкодити групу куркулів, які знищували колгоспних коней[1]. На початок 1933 року колгоспи обох сіл об'єднували понад 80 проц. селянських господарств. У 1937—1938 рр. на базі двох колгоспів створено чотири — ім. Чапаєва і XVIII партз'їзду в Олексієво-Орлівці, «Ленінський шлях» і «Сталінський шлях» — в Ольхівчику.

Водночас з відбудовою і реконструкцією підприємств поліпшувалися житлово-побутові умови, підвищувався культурно-освітній рівень трудящих. У Катику та ін. робітничих селищах збудували 42 житлових будинки[2]. В 1922 році в селищі почала працювати медична амбулаторія, а в листопаді 1923 року — перша лікарня на 13 ліжок[3]. На початок 1923 року в Олексієво-Орлівці було відкрито школу, бібліотеку, клуб, а в Ольхівчику — 2 школи. Проводилася робота по ліквідації тяжкої спадщини минулого — неписьменності. Лише в рудничних селищах діяли 3 школи лікнепу. З багатьма неписьменними проводилися також заняття за місцем проживання. В результаті проведеної роботи на початок 1923 року в Олексієво-Орлівці й Ольхівчику кількість письменних серед населення віком від 8 років і більше досягла 40 проц., у рудничних селищах — від 56 до 70 процентів.

В роки індустріалізації і перших п'ятирічок у Катику й інших навколишніх шахтарських селищах широко розгорнулося будівництво нових підприємств.

За 1927—1928 рр. було збудовано Сердитянську збагачувальну фабрику й канатну підвісну дорогу, що з'єднувала фабрику з шахтою «Давидівка-1». У 30-х рр. стали до ладу шахти №№ 30—31, 20, 2—2-біс, 1-біс ім. 1 Травня і Центральна збагачувальна фабрика з підвісними канатними дорогами до шахт. У 1930—1935 рр. за 15 км на північ від селища Катика проводилась геологічна розвідка надр. У 1935 році тут почалося будівництво шахт і селища Контарного. До 1939 року було введено в дію шахти «Контарна-1» і «Контарна-2», здано в експлуатацію 12 житлових будинків, їдальню, лазню і кілька адміністративних споруд[4].

Вугільні підприємства дедалі більше оснащувалися новою технікою. Широко почали використовуватися відбійні молотки, ручні й колонкові електросвердла, все більше впроваджувалися у виробництво врубові машини, конвейєрні приводи[5]. З 1938 року на шахтах почали застосовувати електровозну відкатку. Вже в 1939 році виймання і доставку вугілля було механізовано більш як на 90 проц., відбивання — на 70 з лишком проц., відкатка електровозами становила понад 50 процентів[6].

В ході індустріалізації і технічної реконструкції виросли кадри висококваліфікованих робітників, які оволоділи новою технікою, підвищувалася продуктивність праці. Широко розгорнулося соціалістичне змагання. Масового розвитку набув стахановський рух. Першими включилися в цей рух майстер-бутчик шахти № 30—31 І. Ф. Сухоруков, який систематично виконував норму на 300—350 проц.; робітник шахти № 16 Д. О. Хрюкін, який кілька років завойовував звання майстра вугілля; шахтарі Д. Ф. Бєдак, А. Б. Юсупов, В. В. Сухоруков, О. Л. Дорофієнко, В. Л. Руденко, М. С. Черкашин, Н. З. Цукуров та інші. Шахта № 30—31 за виробничими показниками була однією з кращих. Тут у 1937 році понад 60 стахановців виробляли по 2—4 норми і більше за зміну[7]. Багато з них були нагороджені значком «Відмінник соціалістичного змагання важкої промисловості». Щороку перевиконував план вуглевидобутку колектив шахти «Давидівка-1», де в 1939 році понад 100 стахановців виконували виробниче завдання на 200 проц. і більше. Так само успішно працювали й гірницькі колективи шахт № 12, 15, 1-біс ім. 1 Травня та інші.

---

[1] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 585, арк. 60, 61, 64, 65, 68, 69, 75.
[2] Там же, спр. 500 а, арк. 1.
[3] Донецький облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 152, арк. 45—48.
[4] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500 а, арк. 1; спр. 585, арк. 51, 55, 56.
[5] Газ. «Горняк», 26 грудня 1937 р.
[6] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 585, арк. 84.
[7] Газ. «Горняк», 14 березня, 28 грудня 1937 р.

В авангарді стахановського руху йшли комуністи. В 1939 році на шахті № 20 працювало 33 комуністи, на шахті «Давидівка-1» — 32, на шахті 1-біс ім. 1 Травня — 41, на шахті № 2—2-біс — 21 комуніст[1]. Вони показували приклад високої продуктивності праці і вели за собою усіх шахтарів. За роки довоєнних п'ятирічок вуглевидобуток зріс у 4 рази.

З розвитком вугільної промисловості і соціалістичних перетворень у сільському господарстві поліпшувався і добробут трудящих. Набагато зросла заробітна плата шахтарів. Збільшувалися і доходи колгоспників. У 1938—1940 рр. вони одержували по 2,2—3,4 кг зерна і по 1,5—2 крб. на трудодень.

На місці старого шахтарського селища виріс Катик соціалістичний — селище міського типу. Площа житлового фонду селища в 1940 році становила вже 38 700 кв. метрів, а чисельність населення — 9769 чоловік[2]. Перед війною в селищі працювало 4 клуби, 4 кіноустановки, 4 бібліотеки, 9 шкіл, поліклініка. Було 4 дитячих садки, кілька дитячих ясел. Діяли кілька магазинів і їдалень. В зв'язку із зростанням вуглевидобутку в 1940 році в Катику було створено трест «Зуївантрацит», який виділився з тресту «Чистяківантрацит» і об'єднував 16 шахт і шахтоуправлінь.

У 1939 році селищами міського типу стали й села Олексієво-Орлівка та Ольхівчик. До революції в Олексієво-Орлівці було лише 2 вчителі. В 1931—32 навчальному році в неповній середній школі 12 педагогів навчали близько 350 дітей. А в 1936 році на її базі було створено середню школу, в якій працювало вже 40 учителів і здобувало освіту понад 700 учнів.

В роки Великої Вітчизняної війни трудівники усіх селищ, як і всі радянські люди, піднялися на захист завоювань Жовтня. В перші ж дні війни в ряди Червоної Армії пішло багато жителів Катика, Олексієво-Орлівки, Ольхівчика. Комсомольці шахти «Давидівка-1» на своїх зборах вирішили піти на фронт добровольцями. Всі 120 комсомольців 25 червня 1941 року прийшли у райком ЛКСМУ і подали заяви з проханням послати їх на захист Батьківщини[3]. Вирушали на фронт добровольці і з інших підприємств та установ.

Восени 1941 року почалась евакуація обладнання шахт, промислових підприємств Катика, колгоспів Олексієво-Орлівки і Ольхівчика. Запеклі бої за ці населені пункти тривали близько двох тижнів[4]. Лише 28 жовтня вони були захоплені гітлерівцями[5].

Всі спроби окупантів терором і насильством примусити гірників працювати на шахтах були марними. Налагодити видобуток вугілля їм так і не вдалося. Гітлерівці проводили масові арешти і вбивства мирних жителів. Шахти № 30—31, 2—2-біс і № 12 у Катику були перетворені на концентраційні табори. В таборі на території шахти № 30—31 окупанти закатували більше 180 місцевих жителів. Понад 2250 жителів Катика і прилеглих до нього селищ було відправлено на каторжні роботи до Німеччини.

Але ніщо не могло зломити волі радянських людей. В перші ж дні окупації в Олексієво-Орлівці і селищі шахти «Давидівка-1» виникла підпільна партійно-комсомольська група. Підпільники поширювали антифашистські листівки, рятували радянських людей від вивезення до Німеччини. Але за доносом зрадника 28 грудня 1941 року керівники групи С. І. Баранов, П. І. Дрожкін та її члени М. Я. Тищенко, Д. П. Титов, О. М. Прожирко і Я. Г. Павлюков були заарештовані гітлерівцями і розстріляні. Героїчно боролися місцеві жителі з окупантами в рядах партизанського загону «За Батьківщину». Серед них були С. Г. Маслов, П. І. Лебедєв, І. Є. Смовзюк, Г. Х. Лесняк, юний розвідник Вася Кушнарьов[6].

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 576, оп. 1, спр. 3, арк. 4.
[2] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500 а, арк. 1, 2.
[3] Газ. «Знамя победы», 10 квітня 1965 р.
[4] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 266, 269, 270.
[5] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 208, арк. 179, 183.
[6] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500 а, арк. 1; спр. 585, арк. 34, 35, 36.

Багато жителів Шахтарська громили фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни. Взимку 1941—1942 рр. шахтарська рота автоматників брала участь у боях під Ленінградом. Колишній кріпильник А. А. Косьмінін воював під Орлом і Курськом, П. К. Піддубний — учасник оборони Сталінграда. Шахтарі і колгоспники Катика, Олексієво-Орлівки, Ольхівчика в лавах Червоної Армії визволяли Білорусію, були учасниками битв за Кенігсберг, Штеттін, Берлін. Вчитель О. П. Котов в роки війни командував одним із взводів 8-го батальйону групи «Жан Шове» у Франції[1]. Майстер канатної дороги збагачувальної фабрики В. Р. Усенко брав участь у партизанському русі на території Польщі[2].

За героїзм, виявлений в роки Великої Вітчизняної війни, багато жителів Катика, Олексієво-Орлівки і Ольхівчика удостоєні високих урядових нагород. Серед них підполковник М. В. Максименко, майори О. Й. Герасимович, К. Є. Прохоров, І. Т. Чередниченко, старшина М. Н. Коваленко та інші.

2 вересня 1943 року Червона Армія визволила від фашистських загарбників Катик і Олексієво-Орлівку, 3 вересня — Ольхівчик і станцію Сердита[3]. В боях за визволення цих населених пунктів брали участь 1052-й стрілецький полк (командир підполковник О. П. Єпанешников) 301-ї стрілецької дивізії 5-ї ударної армії і танкісти 140-ї окремої танкової бригади під командуванням полковника Н. Т. Петренка. Одним з перших у селище Катик прорвався танк старшини М. Н. Коваленка, який до війни працював на шахті № 2—2-біс. На своєму танку він потім пройшов усю війну, брав участь у штурмі Берліна. У боях за визволення Катика смертю хоробрих загинули гвардії полковник льотчик Н. І. Баранов, помічник начальника штабу по розвідці 140-ї танкової бригади майор А. П. Голубєв, капітан І. А. Голосний, рядовий О. І. Скачков та ін. В місті споруджено пам'ятники героям, які віддали життя в боях за його визволення.

Відступаючи, гітлерівці зруйнували майже всі промислові підприємства в Катику і прилеглих селищах. Вони висадили в повітря надшахтні будівлі, копри, вентиляційні установки, Центральну збагачувальну фабрику, знищили більшість житлових будинків, адміністративних і культурно-освітніх закладів, водопровід.

Відразу ж після визволення жителі приступили до відбудовних робіт. Для цього потрібна була електроенергія, але Зуївська ДРЕС, зруйнована гітлерівцями, ше не діяла. Тоді на шахтах № 12 і 30—31 відремонтували котли і генератори й створили місцеві електростанції. Та їх електроенергії не вистачало і тому відкачували воду із затоплених шахт частково за допомогою барабанів на кінній тязі. При розбиранні завалів замість кріпильних матеріалів, яких не вистачало, використовували породу.

Роботу по відбудові зруйнованих підприємств міста очолили комуністи І. П. Красозов, С. С. Петриченко, Л. О. Баранов та ін. Активну участь брали і старі робітники. Так, 58-річний шахтар Т. Л. Алексєєв очолив бригаду на шахті «Давидівка-1», навчав юнаків і дівчат шахтарської справи. Добре працювала молодь. Учні школи ФЗН № 4 за 1944 рік поставили 2780 пар кріплення, відремонтували понад 11 тис. метрів внутрішахтних колій, зачистили майже 2 тис. метрів штреків, підрубили 9656 метрів вугілля і видали на-гора 5155 тонн палива[4].

Вже в 1943 році до ладу діючих були введені шахти«Анна», «Вікторія», «Контарна» № 2, наступного року — «Давидівка-1», а на початку 1945 року— шахта № 2—2-біс[5]. Почалася відбудова шахт № 12, 15 та інших.

Трудящі Катика, Олексієво-Орлівки й Ольхівчика взяли активну участь у відбудові залізничної лінії Дебальцеве—Іловайськ і станції Постникове. В 1945 році почалося будівництво залізничної лінії, що з'єднувала шахту «Контарна-2» з станцією Розсипна.

---

[1] «Український історичний журнал», 1967, № 6, стор. 18.
[2] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 585, арк. 36.
[3] Донецький облдержархів, ф. Р-678, оп. 1, спр. 208, арк. 179, 183.
[4] Газ. «Горняк», 8 вересня 1944 р.; 1 січня 1945 р.
[5] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500а, арк. 2; спр. 585, арк. 51.

Відразу ж після визволення були відроджені й колгоспи Олексієво-Орлівки та Ольхівчика. Долаючи великі труднощі, вони вже навесні 1944 року засіяли більшу частину своєї посівної площі.

Прагнучи наблизити час перемоги над ворогом, робітники, службовці і колгоспники вносили свої заощадження на потреби фронту. В листопаді 1943 року у всіх селищах передплатили позику, а на початку 1944 року активно проходив збір коштів у фонд оборони. Селяни тільки Ольхівчика внесли понад 37 тис. карбованців.

Швидко відбудовувалися житлові приміщення, школи, культурно-побутові заклади. Уже восени 1943 року почала працювати неповна середня школа при шахті «Давидівка-1». В ній навчалося 234 учні. У початковій школі селища шахти № 20 почали навчання 39 дітей гірників. Було відбудовано середню школу в Олексієво-Орлівці і неповну середню школу в Ольхівчику[1]. До лютого 1945 року площа житлових приміщень і культурно-побутових будівель становила 18 200 кв. метрів.

На початку травня 1945 року селище Катик стало центром новоутвореного району, що об'єднав населені пункти колишнього Чистяківського сільського району і шахти тресту «Зуївантрацит». На благоустрій селища у другій половині того ж року було виділено 137 648 крб. Відкрили школу, а також її філіали при шахтах 1-біс ім. 1 Травня, № 2—2-біс і № 14—14-біс, дитячі ясла при шахті № 30—31 і ряд ін. закладів.

Трудящі Пензенської і Рязанської областей надіслали шахтарям Катика 2 ешелони будівельних матеріалів, електродвигунів і продовольства. Держава оснащувала відбудовані підприємства новою технікою. В 1946 році на шахтах 20—20-біс, 14—14-біс, 1-біс ім. 1 Травня, «Давидівка-1» було вже 25 врубових машин, 45 ручних і 43 колонкові електросвердла.

Катицький райком КП(б)У приділяв велику увагу підвищенню рівня масово-політичної роботи, розгортанню соціалістичного змагання, поліпшенню культурно-побутового обслуговування трудящих.

На бюро райкому партії систематично обговорювались питання про роботу первинних партійних організацій тресту «Зуївантрацит» і окремих шахт, про хід відбудови шахт і виконання плану вуглевидобутку, про стан техніки безпеки, побутові умови трудящих, роботу культосвітніх закладів і т. п. В 1946 році на всіх діючих шахтах створено агітколективи, що об'єднали 296 чоловік, серед них 129 комуністів і 81 комсомолець.

Дедалі зростали ряди партійних організацій, підвищувалась їх роль на виробництві. Якщо в 1946 році на підприємствах вугільної промисловості району було 14 первинних парторганізацій, що об'єднували 177 комуністів, то на кінець 1948 року 27 первинних організацій налічували 520 комуністів[2]. Чимало комуністів перевели на підземні роботи. На виробничих дільницях створили партійні групи. Якщо в 1946 році з 33 дільниць партгрупи були лише на п'яти, то в 1948 році їх стало 18. Широко розгорнулося соціалістичне змагання. На осінь 1946 року у змаганні брало участь понад 8 тис. трудівників. У тому ж році було досягнуто довоєнного рівня видобутку вугілля, а в наступному — завершилась відбудова шахт № 12, 15, 20, 30—31.

Вже наприкінці 1948 року на підземних дільницях працювало 350 комуністів, що становило 67,3 проц. загальної їх кількості на шахтах. В 1948 році на підземні роботи перейшло 246 комсомольців, на кінець року на виробничих дільницях працювало 27 комсомольських груп, 23 комсомольсько-молодіжні бригади і 3 комсомольсько-молодіжних дільниці[3].

Уже в 1948 році по шахтоуправлінню № 4 було досягнуто запланованого на 1950 рік рівня добового видобутку вугілля[4]. 22 травня 1949 року гірники шахти № 1—6 одними з перших в області виконали свій п'ятирічний план за 3 роки 3 місяці.

---

[1] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 1, арк. 34.
[2] Донецький облпартархів, ф. 576, оп. 2, спр. 131, арк. 7; спр. 2, арк. 17.
[3] Там же, оп. 3, спр. 2, арк. 36, 76.
[4] Газ. «Радянська Донеччина», 1 січня 1949 р.

Особисті п'ятирічні завдання перевиконали близько 200 чоловік. На весь Донбас прославилися своєю працею почесні шахтарі М. Й. Український, М. Є. П'ятов, В. І. Кондрашин, гірничий майстер В. П. Дмитрієв та ін. Багато з них удостоїлися високих урядових нагород.

Післявоєнний період для Катика і прилеглих селищ був роками не тільки відбудови підприємств вугільної промисловості, але й дальшого їх розвитку, більш інтенсивного освоєння вугільних багатств району. В 1948—1950 рр. здійснюється реконструкція шахт, створюються великі високомеханізовані вугільні підприємства. Водночас розростались і селища шахтарів. На початок 1948 року їх населення становило вже 30 411 чоловік, у т. ч. в Олексієво-Орлівці — 12 625, у Катику — 10 462, в Ольхівчику — 7324. У Катику на цей час працювало вже 2 хлібозаводи. Швидко розвивалося житлове будівництво. Якщо в 1947 році на одного мешканця припадало 3,7 кв. метра житла, то в 1950 році — вже 5,5 кв. метра. З механізацією вуглевидобутку і зростанням продуктивності праці підвищувалась заробітна плата шахтарів. Багато передовиків заробляли по 4—6 тис. крб. і більше на місяць.

Розширювалася сітка закладів охорони здоров'я. В 1947 році завершилася відбудова районної лікарні в Катику. Наступного року тут почав працювати пункт швидкої допомоги; були створені лікарня в Олексієво-Орлівці і медпункт на шахті № 30—31. У 1948 році в Катику і прилеглих до нього населених пунктах діяли 3 лікарні, де працювали 17 лікарів і 75 чоловік середнього медичного персоналу, а в 1950 році — 5 лікарень з 75 лікарями і 259 медпрацівниками з середньою медичною освітою[1].

Велику увагу приділяли місцеві радянські й партійні органи народній освіті, питанням культурного будівництва. В 1946—1947 рр. у Катику було відбудовано середню школу. При клубі створили бібліотеку, почала діяти стаціонарна кіноустановка. В 1948 році відкрили літній театр, а в наступному році — клуб в Ольхівчику. Кількість радіоточок в Катику і прилеглих селищах збільшилася з 746 в 1948 році до 1324 у 1950 році. У 1946 році в клубі Катика працювали драмгурток, ансамбль пісні й танцю, духовий оркестр. На шахтах «Давидівка-1», № 20, № 1-біс ім. 1 Травня, № 14—14-біс і в шахтоуправлінні № 2 в 1948 році діяло 18 гуртків художньої самодіяльності, що охоплювали 220 чоловік.

Кращими серед комсомольських агіткультбригад були бригади шахт 20—20-біс ім. 1 Травня. З 9 травня 1945 року почала виходити районна газета «Знамя победы».

В 1950 році при селищних Радах Катика, Олексієво-Орлівки, Ольхівчика і Сердитої діяло вже 44 квартальних комітети. Найкраще працювали квартальні комітети Катицької і Сердитянської селищних Рад, які залучили до активної діяльності понад 400 чоловік. Вони контролювали хід відбудовних робіт у селищах, організовували недільники по ремонту шкільних та ін. приміщень, приділяли багато уваги благоустрою селищ[2].

В роки другої післявоєнної п'ятирічки розвиток вугільної промисловості Катицького району пішов ще швидше. Протягом 1953—1955 рр. тут побудували 13 шахт[3]. В міру забудови території району промисловими підприємствами олексієво-орлівські колгоспи — ім. XVIII партз'їзду та ім. Чапаєва і ольхівчицькі — ім. Леніна і «Шлях до комунізму» в 1950—1951 рр. влилися у колгоспи і радгоспи сусідніх сіл.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 20 серпня 1953 року Катик, Олексієво-Орлівку та Ольхівчик об'єднали в місто, яке дістало назву Шахтарськ і було віднесено до категорії міст районного підпорядкування. В місті розмістилися трести «Шахтарськантрацит», «Шахтарськшахтобуд» і «Шахтарськжитлобуд». Крім вугільних шахт, працювали збагачувальна фабрика, асфальтобетонний завод та ін. підприємства. У 1956 році почалося будівництво 11 комсомольських шахт. Сюди прибули 223 ком-

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4563, оп. 1, спр. 8, арк. 42.
[2] Там же, арк. 22.
[3] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500 а, арк. 3.

Машиніст електровоза Герой Соціалістичної Праці Г. О. Свидерський. Шахтарськ, 1967 р.

сомольські групи з різних областей республіки. В околицях селища Стіжківського, яке згодом увійшло в межі міста, комсомольці спорудили 5 шахт: «Вінницьку-Комсомольську» № 1, «Вінницьку-Комсомольську» № 2, «Полтавську-Комсомольську» та ін. До 40-річчя Великого Жовтня колектив шахти «Вінницька-Комсомольська» № 1 видав на-гора перше вугілля. 25 грудня 1957 року видала перше вугілля шахта «Вінницька-Комсомольська» № 2. Так само успішно було завершено будівництво і всіх ін. шахт.

Будівництво і благоустрій Шахтарська здійснювалися за генеральним планом, розробленим Харківським філіалом інституту Діпроміст УРСР. В 1953 році на ці потреби держава відпустила 32 млн. крб., а наступного року — до 37 млн. крб.[1]. Тільки в 1953 році в місті з'явилося 15 нових вулиць, було здано в експлуатацію понад 10 тис. кв. м житлової площі. В 1957 році проклали 64 км водопровідних і 33 км каналізаційних ліній, заасфальтовано 44 км доріг. Почалося будівництво палацу культури, відкрилися клуби шахт № 30—31 і № 12; 2 кінотеатри, міська бібліотека. При шахті № 20—20-біс з'явилася нова середня школа, при шахті № 30—31 — гірничопромислова школа № 3. Тоді ж почали будівництво гірничого технікуму, лікарні, пологового будинку, аптеки.

В рік заснування міста — 1953 — піонери і школярі заклали в його центрі парк на площі 9 га. Незабаром він став улюбленим місцем відпочинку жителів Шахтарська, тут є красиві алеї, квіткові газони, асфальтовані доріжки, що ведуть до фонтанів, літнього кінотеатру, павільйонів і дитячого майданчика. За 1955—1957 рр. висаджено 47 тис. дерев і збудовано великий ставок, стадіон.

Рік у рік зростала трудова слава гірників, очолюваних міською партійною організацією. На підприємствах вугільної промисловості в 1957 році діяли 64 первинних партійних організації, в яких було створено 26 дільничних осередків і 50 партійних груп безпосередньо у видобувних і підготовчих бригадах та на підземному транспорті.

Працюючи на найважливіших ділянках виробництва, комуністи були ініціаторами боротьби за високу продуктивність праці. В 1956 році машиніст вугільного комбайна О. Я. Патлатюк на шахті № 12 очолив рух механізаторів за високу продуктивність вугільних комбайнів і в кінці року видобував комбайном 20 330 тонн вугілля на місяць. Начальник 4-ї дільниці шахти № 20—20-біс О. Т. Назаренко виступив ініціатором змагання за оволодіння суміжними професіями. Цей патріотичний почин підхопили не тільки на шахтах міста, а й далеко за його межами. Ініціаторам почину О. Я. Патлатюку і О. Т. Назаренку було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Коли в Донбасі розгорнувся за почином бригади М. Я. Мамая рух за економію робочого часу, бригадир очисної бригади шахти № 12 П. Г. Овчарук закликав гірників Шахтарська видавати щомісяця 2—3 тонни надпланового вугілля на робітника. У 1960 році з патріотичним почином — працювати один день на тиждень на зекономлених матеріалах — виступив бригадир комбайнової бригади шахти № 4—9 М. І. Телитченко. Цю ініціативу гаряче підхопили згодом гірники всього Донбасу.

На кінець 1963 року тільки у вугільній промисловості міста звання колективів комуністичної праці було присвоєно 99 бригадам і 18 дільницям, звання ударника комуністичної праці — 798 гірникам[2]. У 1969 році у цьому русі брало участь понад

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-4563, оп. 1, спр. 135, арк. 35.
[2] Шахтарський міськдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 500 а, арк. 4.

14 тис. трудівників. Бригада М. І. Телитченка у 1962 році стала ініціатором створення наскрізних комплексних бригад.

Нові досягнення були результатом зростаючої технічної оснащеності вугільних підприємств, механізації і автоматизації виробництва. Питома вага механізованого видобутку в загальній продукції шахт міста зросла з 79,4 проц. у 1955 році до 84,1 проц. у 1964 році. Продуктивність вугільних комбайнів збільшилась за цей час з 6774 до 7870 тонн вугілля на комбайн за місяць. Ще вищих показників домоглися бригади стругових лав шахти «Контарна» № 2 М. І. Телитченка і Т. П. Шевченка, які, змагаючись між собою, довели в 1964 році середньомісячну продуктивність стругових установок до 17 796 тонн. Високих показників добилися гірники бригади М. Т. Азарова на шахті «Постниковська» № 1. За досягнуті трудові успіхи М. І. Телитченку і М. Т. Азарову було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Бригада прохідників І. М. Давидова на шахті № 4—9 в 1964 році переступила 200-метровий рубіж середньомісячної норми проходки. І. М. Давидов удостоєний звання лауреата Ленінської премії.

Достроково виконавши завдання семирічного плану, трудящі Шахтарська розгорнули боротьбу за здійснення п'ятирічного плану розвитку народного господарства (1966—1970 рр.). В авангарді змагання за дострокове виконання п'ятирічки йдуть комуністи — начальник дільниці шахти «Контарна» № 2 В. Ф. Якушин, заслужений шахтар Української РСР, бригадир прохідників шахти № 11 Ю. Є. Ястребов, машиніст електровоза шахти № 4—9 Г. О. Свидерський та ін. Свидерський виступив із закликом збільшити навантаження на електровоз до 20 тис. тонно-км на місяць і в 1967 році значно перевиконав узяте зобов'язання. Його приклад наслідували багато інших вугільників міста. У квітні 1968 року бригада робітників очисного забою шахтоуправління № 3 «Стіжківська» під керівництвом комуніста М. А. Соколова встановила всесоюзний рекорд видобутку вугілля з антрацитових лав. За 31 робочий день з однієї лави було видобуто 125 115 тонн вугілля.

Річний план вуглевидобутку на 1968 рік достроково виконали колективи шахт і шахтоуправлінь № 12, № 3 «Стіжківська», «Контарна» № 2, № 20, № 15, № 2—2-біс. Особливо успішно працювала бригада гірників очисного забою М. Т. Азарова на шахті «Постниковська» № 1, яка дала 30,9 тис. тонн надпланового вугілля.

Наприкінці листопада 1969 року 5 підприємств, 18 дільниць і цехів, 42 бригади, більш як 5 тис. трудівників працювали вже в рахунок 1970 року. Всього у місті близько 1500 орденоносців. За перемогу у всенародному соціалістичному змаганні, присвяченому 100-річчю від дня народження В. І. Леніна, ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колектив шахти № 2 комбінату «Шахтарськантрацит» Ленінською ювілейною почесною грамотою, 4400 трудівників міста удостоєно Ленінських ювілейних медалей.

З 1962 року Шахтарськ став містом обласного підпорядкування. На його території розміщено 116 підприємств, установ і організацій, в т. ч. 36 промислових підприємств. Тут працюють 21 шахта, 3 збагачувальні фабрики (Центральна, Постниковська і Сердитянська), Центральні електромеханічні майстерні, 4 будівельні управління. З підприємств місцевої промисловості є хлібокомбінат, молокозавод, пивоварний завод, промкомбінат та інші.

В березні 1970 року на базі трестів «Шахтарськантрацит», і «Жовтеньвугілля» створено комбінат «Шахтарськантрацит», до якого ввійшли 22 шахти і шахтоуправління.

Практичні заняття з фармакології в медичному училищі. Шахтарськ, 1968 р.

Успіхи у трудовому й культурному житті Шахтарська нерозривно зв'язані з невтомною діяльністю партійної організації міста. Вона складається з 90 первинних парторганізацій, в яких об'єднано понад 4 тис. комуністів. Велику організаторську та масово-політичну роботу серед трудящих проводила міська партійна організація, мобілізуючи їх на дострокове виконання завдань п'ятирічки. 5 підприємств, 47 дільниць і цехів, 32 бригади, 9 тис. трудящих виконали п'ятирічні плани достроково. Вірним помічником партії є комсомольська організація, що налічує у своїх рядах близько 7,8 тис. юнаків і дівчат. Велику організаторську і виховну роботу серед трудівників ведуть профспілки, що об'єднують близько 40 тис. чоловік.

В місті працюють міська і 3 селищні Ради депутатів трудящих, до яких обрали 426 депутатів. При виконкомах Рад діють 35 постійних комісій; 6 жителів міста обрано депутатами обласної Ради депутатів трудящих. Бригадир робітників очисного забою шахти «Постниковська» № 1 Герой Соціалістичної Праці М. Т. Азаров — депутат Верховної Ради Української РСР. Багато уваги депутати приділяють благоустрою міста, поліпшенню медичного обслуговування, розвитку культури. 12 кращих представників трудящих названі почесними громадянами м. Шахтарська. Серед них Герой Соціалістичної Праці М. І. Телитченко, заслужений шахтар УРСР М. А. Соколов, заслужена вчителька школи УРСР Л. І. Малик та інші.

У 1968 році тут було здано в експлуатацію близько 11 тис. кв. метрів житла. У 1969 році завершено будівництво стадіону на 10 тис. місць, 2 комбінати побутового обслуговування. Міський палац спорту споруджений з бетону, сталі, скла і пластику. В ньому є плавальний басейн, 2 спортивні і кілька тренувальних залів. В місті заасфальтовано 64 км шляхів і 53 км тротуарів. Більш як на 30 км простягнулися лінії електроосвітлення. Газифіковано 3 тис. квартир і в 1968 році почато роботу по суцільній газифікації всіх житлових будинків. Водопровідна мережа — понад 240 км. У місті — 8 парків і скверів, на вулицях розбито газони, квітники. Загальна площа зелених насаджень — близько 2 тис. гектара.

Понад 140 автобусів курсують на 15 внутріміських і 20 приміських маршрутах, зв'язують Шахтарськ з 20 містами області і країни, в т. ч. з Донецьком, Ворошиловградом, Харковом, Ростовом, Запоріжжям, Дніпропетровськом, Ждановом та ін. Є в місті і таксомоторний парк, автобаза.

Невпинно зростає добробут трудящих. У їх квартирах — понад 15 тис. телевізорів, 7 тис. сімей мають власні бібліотеки. Щороку робітники і службовці передплачують понад 122 тис. примірників газет і журналів — близько 1,5 тис. примірників на 1 тис. чол. населення. В місті — 2 універмаги, 36 промтоварних і 105 продовольчих магазинів, 44 їдальні, 3 будинкові кухні. Є 102 підприємства побутового обслуговування, в т. ч. бюро добрих послуг, прокатні пункти, 2 ательє мод, 5 майстерень пошиття одягу, меблева майстерня, майстерні по ремонту одягу, взуття, музичних інструментів. У 1969 році споруджено Будинок одягу, наступного року вступила до ладу швейна трикотажна фабрика. В місті будується шахта «Шахтарська — Глибока», добовий видобуток вугілля якої становитиме майже 7 тис. тонн.

Добре налагоджено охорону здоров'я трудящих. Є тут 6 лікарень на 900 ліжок, пологовий будинок, 10 пунктів швидкої допомоги, 11 аптек. Лікують трудящих 125 лікарів і 717 чол. середнього медичного персоналу. У 36 дитячих садках і яслах виховується майже 4 тис. дітей.

У місті—1,7 тис. спеціалістів з вищою і близько 3,2 тис. з середньою спеціальною освітою. В 24 загальноосвітніх школах і 5 школах робітничої молоді працюють 849 вчителів. Навчанням охоплено близько 18,5 тис. чоловік. З 1967 року в Шахтарську працює відділення Донецького політехнічного інституту, гірничий і торговельний технікуми, а також медичне училище. В цих учбових закладах навчається 3,5 тис. чоловік. У 3 училищах професійно-технічної освіти (гірничопромисловому, будівельному та трикотажному) здобувають знання 1,2 тис. юнаків і дівчат. Відкрито музичну школу.

Партійною освітою у 1969/70 навчальному році охоплено було майже 4 тис. чоловік. Відкрито вечірній університет марксизму-ленінізму. Велику роботу розгортають культосвітні заклади. Працюють радіо- та кінолекторії, університети технічного прогресу, правових, медичних і педагогічних знань. Значну роботу проводять культосвітні заклади. Тут є Палац культури ім. В. І. Леніна, 6 кінотеатрів, 15 кіноустановок при профспілкових клубах, 46 бібліотек з книжковим фондом понад 430 тис. примірників. У клубах — 53 гуртки художньої самодіяльності, які охоплюють понад 1000 чоловік.

З кожним роком кращає місто-шахтар, зростають його люди. Далеко за межі області сягає добра слава трудівників, що самовідданою працею звеличують Донецький край.

О. М. ОРОПАЙ, Л. П. ШВАЙКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ШАХТАРСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА ШИ́ШІВКА (до 1892 року — хутір Прохорівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на південь від районного центру і за 12 км від залізничної станції Постниково. Населення — 768 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водяне, Савченко, Тернове, Шапошникове.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», який має 4692 га орної землі. Вирощуються, головним чином, зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, овочівництво; 12 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами, в т. ч. І. М. Дениченко, А. А. Андреєва — орденом Леніна.

На території Великої Шишівки — восьмирічна школа, клуб на 400 місць, 2 бібліотеки. Функціонують 2 фельдшерсько-акушерських пункти, 4 магазини.

Село Прохорівка утворилося наприкінці XIX ст. шляхом об'єднання хуторів Пушкарів, Суджі, Киян.

У селі народився І. П. Дениченко, якому за форсування Дністра в роки Великої Вітчизняної війни присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ГРА́БОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Міусу, за 25 км на північний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Розсипна. Населення — 1402 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Балочне, Міуське, Рівне.

Комплексна бригада № 2 колгоспу ім. Ілліча міститься у Грабовому (центральна садиба артілі розташована у с. Рівному). Господарство має 3015 га орної землі. Розвинуте рільництво, м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво.

У селі — середня школа, школа сільської молоді, клуб, бібліотека.

Політінформація для робітників молочнотоварної ферми № 1 радгоспу «Сніжнянський». Дмитрівка, 1968 р.

У 1924 році виник партійний осередок, наступного року сформувалася комсомольська організація.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована у долині річки Міусу, за 43 км на південний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Соф'їно-Брідська. Населення — 3459 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Верхній Кут, Дубрівка, Зрубне, Кожевня, Латишеве, Нагольне, Передеріеве, Розсипне, Чугуно-Крепинка.

На території села розташовані центральні садиби радгоспів «Сніжнянський» та ім. Челюскінців, а також Дмитрівського лісництва. Радгоспи мають 7,2 тис. га орної землі. Спеціалізуються на вирощуванні овочів і виробництві молока.

У Дмитрівці — середня школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня. Працюють 5 магазинів.

Засноване село на початку XVII ст., коли граф Іловайський оселив тут 6 кріпацьких сімей з Рязанської губернії, яких він виміняв на мисливських собак. В 1906 році селяни під керівництвом Л. П. Підмогильного відмовилися працювати на поміщика і підпалили його маєток. На початку 1920 року створено комсомольський осередок. Партійна організація оформилася в 1921 році. Перші комсомольці І. Гіденко та І. Піддубний брали участь у ліквідації куркульських банд, обидва загинули від рук бандитів. 1920 року організовано КНС. Того ж року створено радгосп «Грушевий». У 1921 році виникло перше кредитне товариство, яке мало 3 млини, кузню, олійницю, крупорушку, шевську майстерню. Ще в 1923—1924 рр. тут створено ТСОЗи «Зелений луг» і «Червоний Лиман», а через рік організовано 2 комуни — «Червоний Лиман» і «Червона зірка». 1934 року виник радгосп ім. Челюскінців. Під час Великої Вітчизняної війни у 1943 році через Дмитрівку проходила німецька лінія оборони, т. зв. Міус-фронт. При прориві гітлерівської оборони загинуло 6700 радянських солдатів і офіцерів. Поховані вони поблизу Дмитрівки у 2 братських могилах, на яких встановлено пам'ятники. Після визволення в селі уціліло всього три хати. За післявоєнний період Дмитрівка повністю відбудована.

ЗОЛОТАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 37 км на захід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Харцизьк. Населення — 1518 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Дубівка, Новомиколаївка, Новопелагіївка.

У селі розташоване шахтоуправління № 19—21 комбінату «Шахтарськантрацит» і центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», виробничий напрям якого — вирощування овочів і зернових. Роз-

винуте м'ясо-молочне тваринництво. Господарство має 2461 га орної землі. 17 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені орденами і медалями СРСР.

На території Золотарівки є багаті поклади кам'яного вугілля, розробки якого ведуть 2 шахти.

У селі — середня школа, школа робітничої молоді, 2 клуби, 2 бібліотеки, 6 червоних кутків на виробничих ділянках. Є дитячий комбінат. Працюють 3 магазини, їдальня, побутовий комбінат.

Село засноване у 1898 році. 1923 року створено комуну.

МАЛООРЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 27 км на північний захід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Єнакієве. Населення — 1314 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Комишатка, Новоорлівка, Славне, Шевченко.

Центральна садиба радгоспу «Єнакіївський» міститься у Малоорлівці. Це — велике багатогалузеве господарство, що має 5604 га орної землі, в т. ч. 582 га зрошуваної, спеціалізується на вирощуванні овочів і виробництві молока.

У Малоорлівці — 2 восьмирічні та початкова школи, 2 бібліотеки, дитячі ясла, садок. Є гуртожиток, побутовий комбінат, їдальня.

Село виникло у 1861 році, коли поміщик Орлов переселив сюди 15 селянських сімей. На території, підпорядкованій тепер Малоорлівській сільраді, в роки Великої Вітчизняної війни діяв партизанський загін ім. Орджонікідзе, яким командував П. М. Компанієць, а комісаром був П. А. Садовниченко (до війни працював головою колгоспу «Прапор ударника» у с. Комишатці). Народні месники знищили понад 400 гітлерівців, підірвали кілька ворожих машин з солдатами, розбирали залізничні колії. У братській могилі, що у с. Комишатці, похований політрук В. І. Утін. У бою під Дебальцевим він вбив 25 фашистів. Тяжко поранений, політрук підняв і повів бійців у вирішальну атаку. Загинув у цьому ж бою. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Одна з вулиць Комишатки носить його ім'я — сина Башкирської АРСР.

НІКІ́ШИНЕ (давня назва — Ольховатські Дворики) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на північ від районного центру і за 25 км від залізничної станції Розсипна. У селі бере початок річка Ольхова. Населення — 1066 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Димитрова, Круглик, Кумшацьке, Рідкодуб, Розсипне, Стрюкове, Тимофіївка.

Колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, центральна садиба якого розміщена у Нікішиному, має 2363 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури; тваринництво — молочного напряму.

У Нікішиному — середня школа, клуб, бібліотека, дитячий садок.

Наприкінці XVII ст. кілька сімей старообрядців, рятуючись від переслідування, втекли сюди і заснували поселення під назвою Ольховатські Дворики. Під час революції 1905—1907 рр. селяни спалили маєток поміщика, який утік із села, але невдовзі повернувся з каральним загоном. Багатьох селян покарали нагаями, а найбільш активних учасників виступу заарештували. На початку 1918 року створено ревком. У роки Великої Вітчизняної війни на території села точилися запеклі бої. У складі партизанського загону В. П. Вередиби, що діяв у районі Дебальцеве—Фащівка—Розсипна, воювали і жителі Нікішиного. За допомогу партизанам гітлерівці розстріляли О. А. Тарасова, Ю. І. Марченка, І. В. Мащенка, Ф. Д. Кидіна та ін. У центрі села встановлено пам'ятник на братській могилі, де поховані радянські воїни, що загинули у боях за Нікішине.

ПЕТРОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 15 км на північ від районного центру і за 3 км від залізничної станції Розсипна. Населення — 761 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Красний Луч, Михайлівка, Орлово-Іванівка, Польове, Степне, Стіжкове.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Прогрес» — багатогалузевого господарства, що має 2442 га орної землі. Основний виробничий напрям — виробництво зерна. Розвинуте свинарство, молочне тваринництво, птахівництво. За досягнення у виробництві сільськогосподарської продукції 5 чоловік нагороджені орденами і медалями СРСР, у т. ч. бригадир комплексної бригади С. Д. Український — орденом Леніна.

У Петропавлівці є восьмирічна школа, будинок культури і фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване у 1860 році переселенцями з хутора Петропавлівки Таврійської губернії. У 1918 році в районі села діяв проти білокозаків, а потім німецьких окупантів партизанський загін.

САДО́ВЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на південний захід від районного центру і за 1 км від залізничної станції Сердита. Населення — 520 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водокачка, Зарощенське, Захарченко, Зачатівка, Краснівка, Молодецьке, Пілігрім, Реви.

У селі міститься центральна садиба птахоплемрадгоспу-репродуктора «Шахтарський», який має 4882 га орної землі. Розвинуте тут і м'ясомолочне тваринництво. 12 передовиків нагороджені урядовими нагородами.

На території селища — клуб, бібліотека, дитячі ясла. Працює їдальня. Садове засноване у 1929 році у зв'язку із створенням тут відділку радгоспу «Гірник-4».

СТЕПА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 40 км на південний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Безчинська. Населення — 1642 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти

Мануйлівка, Маринівка, Петрівське, Саурівка, Тарани, Червона Зоря.

Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, центральна садиба якого міститься у Степанівці, має 4671 га орної землі. Провідною галуззю господарства є тваринництво.

На території Степанівки — восьмирічна школа, школа сільської молоді, будинок культури, бібліотека. Є дитячі ясла.

Село засноване наприкінці XVIII ст. переселенцями з Валуйського повіту Воронезької губернії. У 1906 році повсталі селяни спалили поміщицьку економію. У листопаді 1918 року в Степанівку прибув загін білокозаків, які вимагали у селян фураж. Проте жителі села вбили двох козаків, роззброїли офіцера і взяли під охорону. Другого дня у Степанівку вступив каральний загін. 5 селян білогвардійці вбили, серед них Ф. М. Рися, І. К. Гончарова, А. Г. Колесникова, 12 жителів були взяті заложниками. На село наклали контрибуцію — по 500 крб. на двір. Тоді ж білогвардійці закатували жителя села Маринівки І. А. Федоренка, який агітував односельчан не вступати до білої армії. У цьому ж селі 1920 року бандити зарубали військома Риндіна. Перші колгоспи села носили їх імена. У 1924 році в Маринівці організовано комуну «Червона зоря».

ЯСИНУВАТСЬКИЙ РАЙОН

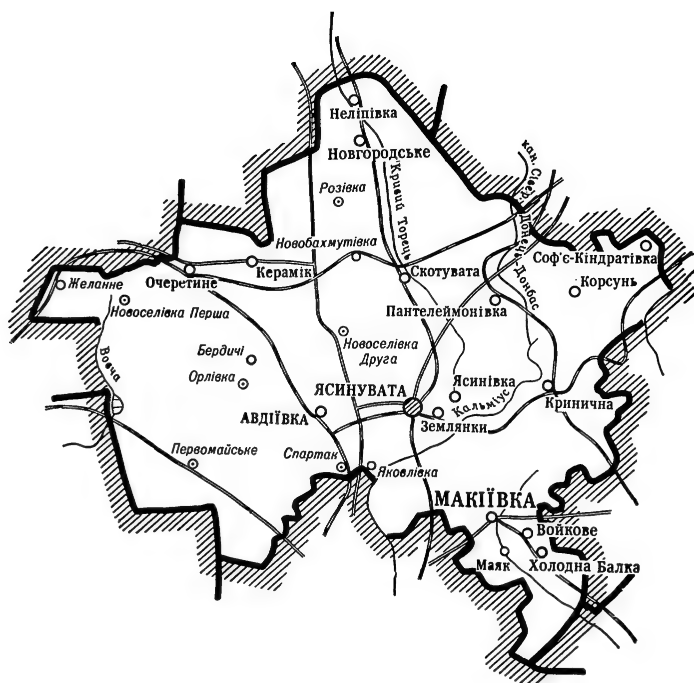

ЯСИНУВА́ТА

Ясинувата — місто районного підпорядкування. Розташована на відстані 21 км від Донецька, біля верхів'їв річок Кальміусу та Кривого Торця. Великий залізничний вузол. У п'яти напрямках звідси розходяться залізничні колії, з'єднуючи Ясинувату з Києвом, Дніпропетровськом, Ждановом, Ворошиловградом, Ростовом-на-Дону, Харковом та іншими містами. Через місто проходить автомагістраль Донецьк—Слов'янськ. Населення — 37,2 тис. чоловік.

Ясинувата — центр району, площа якого 996 кв. км. Населення — 108,2 тис. чоловік, з них міського — 83,1 тис., сільського — 25,1 тис. До складу району входять 53 населених пункти, що підпорядковані 2 міським, 3 селищним, 6 сільським Радам. В районі — 10 колгоспів, 8 радгоспів, 4 дослідні станції. Рілля займає 62 468 га. Промисловість району представлена 20 великими підприємствами, що випускають продукції на 200 777 тис. крб. на рік. На них трудяться 11 516 чоловік. На транспорті працюють близько 14 тис. чоловік. В районі — 11 лікарень на 1375 місць, 45 медпунктів, профілакторій. У 38 загальноосвітніх школах вчиться 15,7 тис. дітей, в 6 школах робітничої молоді — 2,8 тис. учнів. До послуг трудящих — 25 клубів, 5 палаців культури, 4 кінотеатри. Фонд 76 бібліотек становить 506,9 тис. книг.

В околицях міста розкопано 25 курганів, у яких виявлено 47 поховань: 26 — епохи міді-бронзи, 21 — кочовиків, у т. ч. одне поховання торка середини XI ст. н. е.[1].

Історія Ясинуватої тісно пов'язана з розвитком промисловості Донбасу. Одночасно з спорудженням у 1869 році Юзівського металургійного заводу почалося й будівництво Костянтинівсько-Оленівської залізничної лінії, що мала сполучити завод з Курсько — Харківсько — Азовською залізницею та покладами залізної руди й флюсових вапняків у районі Оленівки[2]. 25 березня 1872 року відкрили рух на пер-

[1] Труды XIII археологического съезда, т. 1. М., 1907, стор. 325—350.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 268, оп. 1, спр. 115, арк. 179, 180.

шій її дільниці: Костянтинівка—Олександрівка[1], на якій збудували і станцію Ясинувата. Біля неї виросло невелике селище — кілька землянок та бараків для будівельників, а поруч крамниці й харчевні. Назву станція і селище дістали від села Ясинуватого, розташованого за 4 км на північний схід від станції (у межі міста воно не входить). 1879 року стали до ладу лінія Ясинувата—Кринична—Хацапетівка, в 1883 році — під'їзд до Макіївського заводу, через рік — дільниця Ясинувата—Синельникове, а в 1893 році — Ясинувата—Мушкетове. Станція з колійної перетворилася на вузлову.

З розширенням станції збільшилась кількість робітників-залізничників. Це були колишні будівельники залізниці, переважно вихідці з густо населених районів України та центральних губерній Росії, зубожілі місцеві селяни й ремісники. Більшість робітників — стрілочники, зчіплювачі, складачі поїздів та ремонтники — працювали в дві зміни. Праця їхня оплачувалася нижче, ніж шахтарів та металургів. На початку XX ст. стрілочники, кочегари й колійні сторожі заробляли від 8 крб. 58 коп. до 18 крб. 61 коп. на місяць.

Жили робітники в землянках та бараках, часто по дві сім'ї в одній кімнаті. Деякі з них наймали кутки в навколишніх селах, інші змушені були тулитися у пристосованих під житло товарних вагонах. Виснажлива праця, низька заробітна плата, тяжкі побутові умови підточували здоров'я робітників. На станції був медпункт, хворих обслуговував один фельдшер. Найближча лікарня на 18 місць працювала лише в Авдіївці. 1902 року по всій Катерининській залізниці на медичне обслуговування однієї людини асигнували всього 1 крб. 47 коп.[2]. Лише в 1903 році під час епідемії холери департамент залізниць погодився винайти «додаткові» кошти для утримання другого фельдшера. Занедбано було й освіту. Тільки 1897 року в селищі відкрили однокласне училище[3].

Тісні зв'язки ясинуватських залізничників з передовими робітниками Катеринослава і Юзівки сприяли зростанню їх класової і політичної свідомості. На початку літа 1905 року на станції створюється соціал-демократична група[4]. Під її впливом ясинуватські залізничники взяли участь у жовтневому всеросійському політичному страйку. У листопаді делегація трудящих Ясинуватої у складі М. І. Гриценка, Н. П. Степанова, І. С. Борисенка та Ф. П. Василенка поїхала до Катеринослава, щоб зажадати від адміністрації залізниці поліпшити умови праці й побуту. Делегати побували на мітингах, у робітничих клубах, одержали чимало революційної літератури. 8 грудня 1905 року вранці на станцію надійшла телеграма Катеринославського бойового страйкового комітету із закликом приєднатись до загального страйку. Відбувся мітинг, на якому виступали авдіївські агітатори Токарєв та Осипов, ясинуватський фельдшер М. І. Гриценко і складач поїздів З. Міненко. Він заявив: «Здобута нашою кров'ю свобода не повинна загинути!». На мітингу вирішили негайно розпочати страйк і створити бойову робітничу дружину. Зброї не вистачало, тому ковалеві І. Д. Кравченку доручили кувати піки. 9 грудня на мітингу обрали страйковий комітет і його розпорядчий орган — виконавчий комітет, до складу якого увійшли М. І. Гриценко (голова), І. С. Борисенко, І. Г. Кукушико, Н. П. Степанов, А. І. Андромоніс, Т. П. Калюта, О. І. Бушуєв[5]. Дружинники роззброїли адміністрацію. Виконавчий комітет фактично взяв владу у свої руки. Того ж дня до Ясинуватої прибула 12-а рота 280-го Балаклавського піхотного полку. Це ще більше загострило обстановку. 10—12 грудня відбувалися мітинги, в яких брали участь не тільки трудящі Ясинуватої та жителі сусідніх сіл, а й частина солдатів з прибулої роти. На мітингах проголошувався лозунг: «Геть самодержавство!».

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 268, оп. 1, спр. 558, арк. 77.
[2] Там же, ф. 273, оп. 8, спр. 75, арк. 27, 30.
[3] Там же, ф. 733, оп. 18, спр. 89, арк. 64.
[4] Н. Маценко. Большевики Донбасса в период подъема первой русской революции, стор. 11.
[5] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 13, арк. 137.

13 грудня о 10 годині ранку командир роти Карамишев оголосив весь район станції на стані «посиленої охорони», заборонивши будь-які мітинги й сходки. Біля входу до вокзалу, коло каси та апаратної телеграфу з'явилися вартові. Робітники, які зібралися на станції, влаштували демонстрацію протесту. Вони переконували солдатів здати їм зброю, а самим залишити станцію. Але солдати розігнали демонстрантів. Бойова дружина Ясинуватої звернулася по допомогу до дружинників інших станцій. Незабаром до Ясинуватої прибули авдіївська і частина гришинської дружин. Разом з ясинуватцями вони роззброїли жандармів і вартових, а потім рушили до продовольчого складу, де розмістилися солдати. Дружинники заарештували командира роти Карамишева. Він пообіцяв наказати солдатам скласти зброю, але з'явившись перед ними, подав команду: «До зброї!». Проте раніше, ніж солдати встигли виконати наказ, Карамишева було вбито. Між солдатами й дружинниками почалася перестрілка. Невдовзі рота припинила опір і склала зброю[1]. Це була перша збройна сутичка робітників Донбасу з царськими військами в 1905 році. Про цю подію сьогодні нагадує меморіальна дошка, встановлена на будинку вокзалу.

Звістка про перемогу дружинників Ясинуватої швидко облетіла всі навколишні заводи, шахти, залізничні станції і ще більше піднесла бойовий дух робітників. 17 грудня ясинуватська дружина разом з іншими бойовими дружинами взяла участь у бою донецького пролетаріату в Горлівці. Майже два тижні в Ясинуватій трималася влада виконавчого комітету повсталих робітників[2]. Тільки 21 грудня станцію захопили урядові війська. Найбільш активних учасників повстання було заарештовано. В обвинувальному акті Одеського військово-окружного суду, який розглядав у грудні 1908 року справу про збройне повстання на Катерининській залізниці, значилося й 18 ясинуватців. Більшість з них було засуджено до різних строків каторжних робіт. Жорстока розправа над учасниками збройного повстання 1905 року не могла спинити піднесення революційного настрою робітничих мас.

З розвитком промисловості збільшувався вантажообіг Ясинуватої: у 1911 році щодоби тут проходило 90 товарних і 19 пасажирських поїздів, разом близько 3 тис. вагонів. З них понад 1900 вирушали без сортування на інші станції. Розширилося станційне господарство. Довжина колій досягла 26,5 км. Спорудили паровозне депо, колійні майстерні, вугільний склад, звели двоповерхову будівлю вокзалу. Змінювалося й селище. Тут побудували паровий млин, відкрили 10 торговельних лавок. На той час у селищі проживало 800 чоловік[3]. Робітники, як і раніше, жили в бараках або в навколишніх селах, бо в Ясинуватій було всього 40 житлових будинків. 1910 року збудували школу з чотирма класними кімнатами. Училище з однокласного було реорганізовано у двокласне. Тут 4 вчителі навчали 163 дітей[4].

На формування політичної свідомості трудівників Ясинуватої у цей період великий вплив справляв Катеринославський комітет РСДРП. Важливу роль відігравала й газета «Правда». Через Ясинувату її доставляли для робітників сусідніх підприємств Донбасу. У вересні 1912 року за участь у заворушеннях адміністрація звільнила з роботи 113 чоловік, виселила їх з бараків і вислала з Ясинуватої. Під час першої імперіалістичної війни у селищі відбувалися антивоєнні виступи. Один з них, що стався 22 липня 1914 року, супроводжувався перестрілкою між солдатами військового ешелону і поліцейськими. Двох солдатів було поранено. Організаторів сутички заарештували[5].

Звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції швидко дійшла до Ясинуватої. Вже 2 березня на станції обрали Раду робітничих депутатів.

---

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Высший подъем революции 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов, ч. 3, кн. 1. М., 1956, стор. 152.

[2] Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 321.

[3] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 32, 33.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 733, оп. 18, спр. 89, арк. 65.

[5] А. К. Кошик. Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и февральской революции, стор. 68, 70.

Проте більшість у виконавчому комітеті Ради належала представникам меншовиків та українських дрібнобуржуазних партій[1]. Наприкінці квітня 1917 року в Ясинуватій було створено ініціативну більшовицьку групу, яка розгорнула серед робітників селища активну роботу, викриваючи антинародну політику Тимчасового уряду[2]. Після липневої кризи меншовицький виконком Ясинуватської Ради заборонив більшовикам вести агітаційну роботу серед населення. Тоді були скликані робітничі збори, на яких більшовики поставили питання про переобрання Ради і виконкому. Всі спроби меншовиків зірвати збори провалилися. До складу новообраного (16 липня) виконкому Ради робітничих депутатів увійшли більшовики і співчуваючі їм — О. Л. Томашевський, Ф. І. Гранковський, К. Т. Карчак, І. Л. Топорець (член уряду УРСР в 1926—1934 рр.) та ін. На 15 серпня більшовицька організація зросла до 40 чоловік[3]. Тоді ж оформився більшовицький комітет, до якого входили Ю. Бураков, І. Буровий, І. Жадан та ін. На виборах делегатів до Установчих зборів ясинуватські більшовики одержали 619 голосів, есери — 121, меншовики — 28, кадети — 8 голосів.

У перші ж дні після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції на станції відбулися мітинги й демонстрації. У привітанні Ради робітничих депутатів Ясинуватського підрайону Раді Народних Комісарів було сказано: «Вітаємо Народних Комісарів як уряд пригноблених народів Росії, вітаємо видані урядом декрети, що накреслили програму робітників, солдатів і селян, і будемо вживати всіх заходів для втілення їх у життя»[4]. На початку листопада з ініціативи більшовиків на станції створили революційний комітет у складі Т. Щура (голова), Ф. І. Гранковського, І. П. Полякова, В. Пашковського, П. О. Шалімова та інших. Ревком організував загін Червоної гвардії, в якому вже 5 листопада налічувалося 30 чоловік. Ясинуватські червоногвардійці разом з макіївськими, які прийшли їм на допомогу, встановили на станції «заслін» для роззброєння військових частин, що ешелонами поверталися з фронту. Відібрану зброю постачали робітникам Ясинуватої, Макіївки, Юзівки, яким уже з початку грудня 1917 року довелося вести тяжкі бої з контрреволюційними військами Каледіна. 22 грудня до Ясинуватої вступили радянські війська під командуванням Р. Ф. Сіверса[5]. Підтримані місцевими загонами Червоної гвардії, вони розгорнули в другій половині січня 1918 року рішучий наступ проти Каледіна і розгромили його.

Проте незабаром почали наступ німецько-австрійські окупанти. Ясинуватські залізничники працювали з великим напруженням, евакуюючи основні підприємства Юзівки й Макіївки. 10 квітня 1918 року звідси вирушив останній ешелон, яким виїхав і Ясинуватський ревком. Для організації підпільної роботи в тилу окупантів був залишений комуніст Ю. П. Бураков. Створена ним група налагодила зв'язок з Катеринославською, а також підпільними організаціями Донбасу і розгорнула активну роботу. Підпільники виводили з ладу паровози, закликали населення саботувати виконання розпоряджень окупаційних властей, зривали вивезення до Німеччини награбованого добра. Влітку 1918 року ясинуватці взяли участь у всеукраїнському страйку залізничників. В листопаді 1918 року радянські війська визволили Ясинувату від німецько-австрійських окупантів.

Взимку і на початку весни 1919 року в цьому районі точилися запеклі бої з денікінськими військами. Ясинуватські залізничники мужньо билися проти білогвардійців у лавах Червоної Армії і в тилу. В березні 1919 року машиніст Д. М. Будников та його помічник П. Бондаренко, усунувши охорону, зуміли вивести до визволеної Авдіївки бронепоїзд «Генерал Корнілов»[6]. Кількома днями пізніше робітники

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-1100, оп. 1, спр. 310, арк. 10; спр. 949, арк. 10.
[2] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 34, арк. 2—4.
[3] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.), стор. 649.
[4] Борьба за власть Советов в Донбассе, стор. 232, 233.
[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 141.
[6] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 200.

М. С. Безуглий, О. Я. Марченко, В. Ф. Камшилов та Г. Єременко влаштували на перегоні між Ясинуватою і Юзівкою зіткнення двох денікінських бронепоїздів. У перших числах травня наступаючий 273-й стрілецький полк Червоної Армії визволив Ясинувату від денікінців. Станція стала важливим опорним пунктом радянських військ. Але наприкінці травня, підтягнувши свіжі сили, Денікін розгорнув знову наступ. Прикриваючи відступ радянських частин, що вели важкі бої, залишаючи Донбас, між станціями Ясинувата й Кринична курсував червоноармійський бронепоїзд, обслуга якого билася до останнього. Важко пораненого командира-матроса денікінці по-звірячому зарубали. Захопивши Ясинувату, каральна експедиція полковника Рибасова вчинила жорстоку розправу над радянськими активістами й членами їх сімей.

Переслідуючи відступаючих білогвардійців, 372-й полк Першої Кінної армії 31 грудня 1919 року визволив станцію від ворога, захопивши великі трофеї[1]. Одразу ж відновили свою діяльність партійна організація і ревком, які підготували і провели в квітні 1920 року вибори до Ради. Головою виконкому ясинуватці обрали комуніста Ф. Гранковського. У жовтні того ж року на станції оформився комсомольський осередок. Серед перших комсомольців були О. С. Дятлов, Є. А. Назаренко, М. Буракова та ін. Комуністи і комсомольці мобілізовували робітників-залізничників на боротьбу проти білополяків і Врангеля. В цей час Ясинувата стає однією з важливих баз формування червоноармійських бронепоїздів. Після розгрому внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів почалася відбудова залізничного вузла. Залізничникам подали допомогу робітники підприємств Уралу та Сибіру. Комуністи організовували суботники. В одному з них 3 липня 1920 року взяли участь 23 комуністи і 93 безпартійні робітники. За 2 години роботи вони навантажили 7 вагонів цегли і вивантажили 5 вагонів антрациту. Швидко відновився залізничний рух. Розширювалася мережа станційних колій; зводилися нові виробничі приміщення, зростала пропускна спроможність станції. Значну роль у відбудові вузла відіграли громадські організації Ясинуватої. Партійна організація в квітні 1926 року налічувала вже 85 комуністів[2]. Влітку 1925 року профспілкова організація об'єднувала 724 трудівники[3]. При місцевкомі профспілки працювали комісії — виробничо-технічна, організаційно-культурна, охорони праці.

У 1923 році в Ясинуватій було 113 житлових будинків і 2896 чоловік населення[4]. Постановою ВУЦВКу від 24 лютого 1926 року Ясинувату віднесено до категорії селищ міського типу. До 1926 року громадський житловий фонд становив 8 тис. кв. метрів. Поліпшилося побутове й медичне обслуговування трудящих. У 1925 році в амбулаторії залізничного вузла працювало 3 лікарі і 6 чоловік іншого медичного персоналу. З ініціативи комуністів ще на початку 1921 року відкрили хату-читальню й агітпункт, де відбувалися мітинги, збори, лекції, вистави. В 1924—1925 рр. відкрили клуб залізничників ім. Свердлова з кінозалом на 312 місць та бібліотекою, в якій налічувалося близько 1 тис. томів. Працювала семирічка і школа лікнепу.

Величезна робота щодо розширення й реконструкції Ясинуватського залізничного вузла розгорнулася в роки індустріалізації країни та передвоєнних п'ятирічок. Протягом першої п'ятирічки пропускна спроможність станції мала збільшитись у 3,5 раза. Щоб успішно виконати ці плани, партійна, комсомольська і профспілкова організації почали насамперед боротьбу з плинністю кадрів на станції. Вже на середину 1930 року всі комсомольці вузла оголосили себе закріпленими за виробництвом до кінця п'ятирічки. Їх приклад наслідували понад 40 проц. залізничників. Широко розгорталося соціалістичне змагання. Вже 1929 року в ньому взяло участь 25 бригад, завдяки чому продуктивність праці підвищилась на 22 проц., а собівар-

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 619, 620.
[2] Донецький облпартархів, ф. 30, оп. 1, спр. 10, арк. 3; спр. 20, арк. 1.
[3] Газ. «Диктатура труда», 14 липня 1925 р.
[4] Список населенных пунктов Сталинского округа, по материалам Всесоюзной переписи 1926 года, стор. 7.

тість виконуваних робіт зменшилась на 27 проц. В наступному році соціалістичним змаганням було охоплено 90 проц. робітників[1], новатори вузла подали 36 раціоналізаторських пропозицій і винаходів, з яких більшість було запроваджено у виробництво. За самовіддану працю багато робітників одержали високі урядові нагороди. Старший майстер дистанції колії М. В. Мишин одним з перших серед залізничників був удостоєний ордена Леніна. Напередодні 1 травня 1932 року у всесоюзному та всеукраїнському конкурсах оздоровлення рухомого парку колектив обмінного пункту станції здобув перше місце і одержав грошову премію. Ці гроші залізничники внесли на будівництво дирижабля «Ясинуватський ударник». Активну участь брали працівники станції і в розвитку стахановського руху. Так, складач поїздів М. М. Кожухар, поєднавши операції по формуванню поїздів з процесом нагромадження вагонів, 14 жовтня 1935 року скоротив час формування одного поїзда з 60 до 20 хвилин. Метод роботи М. М. Кожухаря почали впроваджувати не лише на Ясинуватському залізничному вузлі, але й на всіх залізницях країни.

Завдяки самовідданій праці і творчій ініціативі всього колективу станції завдання реконструкції було успішно виконано. Довжина станційних колій досягла перед війною 147 км, стали до ладу паровозне депо «Захід» та вагонне депо «Схід», західна і східна сортувальні гірки, запрацювали електрична система централізації управління стрілками, автоматичне блокування зв'язку. Загальний вантажообіг станції зріс майже в 5 разів. Ясинувата перетворилася на одну з найбільших вузлових станцій країни. З 1937 року тут містилося управління Південно-Донецької залізниці. Розвивалася й місцева промисловість. Ще в 1927 році став до ладу борошномельний завод продуктивністю 120 тонн щодоби; в 1931 році збудували фабрику-кухню, на хлібозаводі після реконструкції виробництво збільшилося в два рази.

Швидко змінювало свій вигляд селище. На західній його околиці виріс житловий масив — соцмістечко залізничників, забудоване 2—3-поверховими будинками. З 1926 по 1936 рік громадський житловий фонд збільшився у 4 рази і становив близько 32 тис. кв. метрів. Майже в усіх квартирах з'явилося електричне освітлення, у багатоповерхових будинках — водопровід і каналізація. У 1933—1936 рр. силами громадськості насадили парк культури й відпочинку. 1938 року Ясинувата стала містом районного підпорядкування. За даними всесоюзного перепису 1939 року, тут проживало 16 410 чоловік[2]. Рік у рік поліпшувалось медичне обслуговування трудящих. Було збудовано залізничну лікарню й поліклініку. В 1940 році медичну допомогу населенню подавали 24 лікарі і 138 чоловік середнього медперсоналу.

До середини 30-х років було ліквідовано неписьменність. Відкрився робітфак, де в 1931 році навчалося 173 чоловіка. В 1939 році в місті працювало дві середні та дві семирічні школи, в яких здобували знання близько 3 тис. учнів. Багато випускників шкіл згодом стали відомими вченими, воєначальниками, діячами культури й мистецтва. Так, А. Ф. Лубченко за успіхи в галузі теоретичної фізики удостоєний звання лауреата Ленінської премії. При клубі залізничників ім. Свердлова працювали різні гуртки художньої самодіяльності. Важливу роль у культурно-освітній роботі відігравала місцева преса. В різний час протягом 30-х років у Ясинуватій видавалися газети «Красный железнодорожник», «Политотделец транспорта», «Политотдельская правда», «За образцовый узел», «Магистраль угля».

Дедалі більше активізувалася діяльність Ясинуватської Ради депутатів трудящих, у складі якої вже 1931 року було 45 комуністів і 13 комсомольців. Постійно діючі комісії — РСІ, комунально-господарська, культурно-побутова, санітарна, фінансово-кооперативна й транспортна — спиралися на широкий актив трудящих, вникали в усі питання соціалістичного будівництва. Жителі міста брали активну участь в суспільно-політичному житті. З гнівом і обуренням зустріли вони звістку

---

[1] Газ. «Красный железнодорожник», 2 липня 1930 р.
[2] Донецький облдержархів, ф. Р-1204, оп. 1, спр. 24, арк. 116.

про напад у 1931 році японських мілітаристів на Маньчжурію і про збройні провокації на Китайсько-Східній залізниці. На мітингу 12 листопада 1931 року вони одностайно прийняли рішення про ліквідацію «військової неписьменності»[1]. У 1936—1937 рр. залізничники активно обговорювали нову Конституцію і Положення про вибори до Верховної Ради СРСР. На станції працювало під керівництвом комуністів 65 гуртків вивчення цих документів, у яких навчалося 2324 чоловіка. З великим політичним піднесенням пройшли 12 грудня 1937 року вибори до Верховної Ради СРСР і в 1938 році — до Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад депутатів трудящих, у т. ч. до першої міської Ради Ясинуватої у 1940 році.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, більшість чоловічого населення міста пішла до лав Червоної Армії. Трудящі віддавали всі сили для перемоги над ворогом, працюючи за себе й за тих, хто став на захист Батьківщини. Так, колектив паровозного депо за перші три місяці війни в середньому виконував план на 350 проц. Перевівши рух поїздів на воєнний графік, ясинуватські залізничники безперебійно і вчасно доставляли вантажі за призначенням. Коли фронт наблизився до Донбасу, міська партійна організація і Рада депутатів трудящих організували евакуацію у тил цінного устаткування підприємств і населення. Колектив локомотивного депо своїми силами обладнав бронепоїзд, виділивши для цього паровоз і кілька вагонів. У цьому йому допомогли робітники Сталінського металургійного заводу. На початку жовтня бронепоїзд вирушив захищати Москву. Супроводити його доручили кращій бригаді в складі машиністів П. М. Вовка, В. П. Крищенка, помічників машиністів Й. С. Охріменка, В. В. Юникова. Прибувши до столиці, вся бригада влилася до лав її захисників. Спочатку команда бронепоїзда воювала на Можайському напрямку, потім — у районі Волоколамського шосе, підтримуючи гвардійців прославленої дивізії генерала Панфілова. Почавши свій бойовий шлях на підступах до Москви, бронепоїзд завершив його у польському місті Вроцлаві.

22 жовтня 1941 року фашистські окупанти захопили Ясинувату. Недалеко від міста, на території сусіднього радгоспу «Комсомолець», вони влаштували табір військовополонених, в якому від катувань, голоду і епідемій померло близько 7 тис. радянських громадян[2]. В 1942 році почала діяти підпільна група С. М. Павлова. До її складу входили М. І. Грищенко, Л. О. Скляров, П. І. Костюк, Є. А. Червонобаба, О. Ф. Толбатов та ін. Підпільники розповсюджували листівки серед населення. Вони діставали для військовополонених, які працювали на станції, бланки посвідчень і паспорти, допомагали пробиратись до своїх. Робітники залізниці насипали пісок у букси, влаштовували аварії поїздів, підробляли транспортну документацію. Ясинуватські патріоти налагодили зв'язок з комсомольською групою І. В. Верзилова, яка діяла в Авдіївці, а з її допомогою — з командуванням Червоної Армії. В серпні 1943 року підпільники Ясинуватої та Авдіївки створили об'єднану групу «Смерть фашистським окупантам!»[3], яка своїми діями у ворожому тилу допомагала наступаючим радянським військам. Коли 8 вересня 1943 року частини 34-ї гвардійської дивізії визволяли місто[4], у боях взяли участь і підпільники. Більшість з них пішла далі бити ворога.

Комуністична партія та Радянський уряд високо оцінили мужність і відвагу ясинуватців, які боролися проти гітлерівських загарбників у тилу й на фронті, нагородивши тих, хто особливо відзначився, орденами і медалями. Так, у боях при форсуванні Дністра влітку 1944 року виявив героїзм М. О. Ралдугін. Вночі він з двома червоноармійцями на човні переплив на правий берег, знищив два ворожі кулемети з обслугою, захопив невеликий плацдарм і два дні утримував його, давши змогу товаришам закріпити й розширити плацдарм. М. О. Рал-

---

[1] Донецький облдержархів, ф. Р-279, оп. 1, спр. 487, арк. 17.

[2] Там же, ф. Р-1136, оп. 3, спр. 246, арк. 5, 17.

[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 296, 297.

[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 385.

дугіну присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Колишній колійний робітник В. М. Лавський після закінчення Харківського авіаційного училища бився за республіку в Іспанії у лавах інтернаціональних бригад. Велику Вітчизняну війну почав старшим штурманом бомбардувального полку на Південно-Західному фронті. Воював під Києвом, Полтавою, Харковом, Сталінградом, визволяв Донбас, Крим, Львів, закінчив війну у Празі. Нагороджений 11 орденами й медалями. В 1965 році генерал-лейтенанту авіації В. М. Лавському за заслуги в освоєнні авіаційної техніки і відмінне виховання та навчання льотних кадрів одному з перших присвоєно звання заслуженого військового штурмана СРСР[1]. Ясинуватець генерал-майор артилерії Ф. М. Ребров нагороджений 8 орденами й 10 медалями[1].

Гітлерівці спустошили станцію та місто, на купи уламків перетворили залізничний вокзал; вивели з ладу механізовані гірки і депо. З 147 км колій уціліло лише 2. Окупанти зруйнували також лікарню, школу та багато інших будинків. З 9 вересня по 15 жовтня 1943 року радянські органи в місті представляло оргбюро міської Ради депутатів трудящих. У першій же постанові воно закликало жителів міста до відбудови залізничного вузла й культурно-побутових закладів. Вже через три дні після вигнання ворога з Ясинуватої вирушив перший поїзд. 16 жовтня відбулася спільна нарада оргбюро міської Ради з членами виконкому, депутатами і активом, на якій обрали голову міськради і всі комісії. 21 жовтня відбулися перші після визволення збори партійної організації, на яких обговорювалось питання про соціалістичне змагання на залізничному транспорті[2]. Люди працювали вдень і вночі. Чоловіків, які билися з ворогом на фронтах, замінили жінки і підлітки. О. Кравченко та О. Чукоткіна стали машиністами компресорів, К. Севрюк та Г. Карлова досконало оволоділи професією машиніста вуглепідйомних кранів, Г. Ключник — спеціальністю моториста теплої промивки. У відбудові зруйнованого господарства ясинуватцям допомагала вся країна. З Уралу, Сибіру, Середньої Азії, Закавказзя, Далекого Сходу надходило устаткування, матеріали, інструмент, прибували кваліфіковані робітники. Колектив депо станції Свердловськ надіслав відремонтований в позаурочний час паровоз. Щодня на залізниці працювало 1115 чоловік.

До 26-х роковин Великого Жовтня стали до ладу основні цехи паровозного депо, було прокладено десятки кілометрів станційних колій. Протягом 1944 року колективу станції тричі присуджували перехідний Червоний прапор Наркомату шляхів СРСР, а також Червоний прапор Державного Комітету Оборони. Багатьох залізничників удостоїли високих урядових нагород. Начальника станції А. Д. Захаренка нагородили орденом Леніна. Поряд з основним підприємством Ясинуватої — станцією — відбудовувались хлібозавод, фабрика-кухня, швейна і шевська майстерні. Відновили роботу лікарня, школи. Комсомольська організація, яка в 1944 році поповнилася 857 новими членами, провела 76 недільників, розчищаючи вулиці, ремонтуючи школи й лікарні. В них взяли участь 11 320 юнаків і дівчат. Населення міста, як і весь радянський народ, проявляло велике піклування про Червону Армію, збирало теплі речі і відправляло бійцям на фронт. Збирали також кошти на будівництво танків, літаків. Наприкінці 1943 — на початку 1944 року на ці кошти побудували літак «Залізничник Донбасу».

У післявоєнні роки ясинуватці виявили високу трудову активність і творчу ініціативу в боротьбі за дострокове виконання четвертої п'ятирічки. У травні 1947 року Міністерство шляхів СРСР визнало кращим машиністом країни С. Ю. Безсонова, який збільшив середньодобовий пробіг паровоза до 500 км (при нормі 305). Безсонов почав водити за будь-яких кліматичних умов великовагові поїзди, що на 600—700 тонн перевищували норму. Почин С. Ю. Безсонова підтримали машиністи інших залізниць. В Ясинуватському депо його послідовниками стали І. С. Фірсанов, М. Я. Єрмокін та ін. Комсомолець В. Зайцев вже у лютому 1948 року виконав трирічну норму

---

[1] Газ. «Красное знамя», 5 серпня 1967 р.
[2] Донецький облпартархів, ф. 30, оп. 2, спр. 1, арк. 1.

формування поїздів. Комсомольці Донбасу обрали В. Зайцева своїм делегатом на XIII з'їзд комсомолу України, де його обрали членом ЦК ЛКСМУ. У 1946 році почалося спорудження машинобудівного заводу, а через два роки підприємство випустило вже першу продукцію — баштові крани та стрілочні переводи. 1953 року завершили будівництво основних цехів заводу. Машинобудівники освоїли виробництво нових видів гірничо-прохідницького устаткування—прохідницьких комбайнів, дробарок тощо. У ті ж роки став до ладу завод залізобетонних виробів. З 1958 року почав випуск продукції завод метлаських плиток. Розгорнули роботи 3 будівельні управління, 2 автоколони.

У механоскладальному цеху № 1 Ясинуватського машинобудівного заводу. 1965 р.

Здійснювалася часткова реконструкція залізничного вузла. У квітні 1958 року ясинуватські залізничники почали впровадження на транспорті тепловозів, а через рік розгорнулися роботи, пов'язані з електрифікацією залізниці. До 42-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції завершили електрифікацію її першої дільниці Ясинувата—Чаплине. На кінець семирічки на електричну тягу було переведено всі основні напрямки Ясинуватського відділку. У 1965 році прогресивними видами тяги — тепловозною та електровозною — перевезли 99 проц. усіх вантажів, завдяки чому продуктивність праці збільшилась удвоє. На базі електрифікації здійснювалась дальша механізація основних процесів формування поїздів на гірках, впроваджувалася комплексна механізація й автоматизація виробничих процесів у депо. Ці нововведення стали можливими завдяки творчій ініціативі мас, що розвивалася в процесі змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці. 1962 року звання колективів комуністичної праці здобули 52 бригади, а звання ударників комуністичної праці — 130 залізничників. У 1965 році на машинобудівному заводі в змаганні за почесне звання ударника комуністичної праці брало участь 2401 чоловік. Одній з перших це звання було присвоєне комсомольсько-молодіжній бригаді слюсарів-складальників, очолюваній І. Марченком. Під керівництвом партійних і профспілкових організацій на підприємствах створюються громадські конструкторські бюро, бригади раціоналізаторів і новаторів виробництва. За 1965 рік на машинобудівному заводі було подано 683 раціоналізаторські пропозиції. Раціоналізатори й винахідники вагонного депо в 1963 році створили напівавтоматичну конвейєрну лінію для ремонту контейнерів, завдяки чому продуктивність праці зросла майже в 2 рази. На ВДНГ СРСР у 1964 році цей винахід одержав диплом 3-го ступеня. Його автори — І. Г. Рєпкін, М. В. Коломієць, Є. М. Коношенок, М. Д. Губенко (нині заслужений раціоналізатор УРСР), Д. Ф. Бєлой та В. Д. Вяхірев — були нагороджені малими золотими медалями.

Завдяки механізації основних процесів виробництва і вдосконаленню технології, випуск промислової продукції міста набагато збільшився. На одне з великих підприємств країни перетворився Ясинуватський машинобудівний завод. Машини з маркою цього заводу працюють не тільки в нашій країні, але й на гірничих підприємствах Польщі, Чехословаччини, НДР, Канади, Японії та інших країн. За успіхи, досягнуті у виконанні семирічного плану, велика група робітників і службовців заводу удостоєна урядових нагород, в т. ч. слюсар-складальник М. А. Сопін — ордена Леніна.

Новими трудовими подвигами відгукнулися трудящі Ясинуватої на рішення XXIII з'їзду КПРС. Складач поїздів станції комуніст І. П. Одиниця зобов'язався

щозміни формувати 2—3 поїзди понад норму, а за п'ятирічку сформувати 850 надпланових маршрутів. Почин його був підтриманий іншими складачами станції, а також усієї Донецької залізниці, які включилися у змагання за гідну зустріч 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Високих трудових успіхів у ювілейному змаганні добилася колона локомотивного депо, очолювана комуністом Д. Р. Дьоміним, делегатом XXIII з'їзду КПРС. Тепер — це колона ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Д. Р. Дьомін удостоєний ордена Леніна. За успіхи в змаганні колектив ясинуватського відділку залізниць нагороджений грамотою і пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Почесне звання колективів ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції здобули також 8 бригад машинобудівного заводу.

З 1968 року трудящі міста включилися у змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Протягом третього кварталу того ж року робітники вагонного депо скоротили час ремонту вагонів до 22,8 години при нормі 24, а профілактичного — до 7 годин при нормі 14. Передовий метод ремонту вагонів узагальнено Міністерством шляхів СРСР і рекомендовано для впровадження на всіх дорогах. Вагоноремонтники першими на Донецькій залізниці обладнали цех ремонту букс з роликовими підшипниками, механізувавши і автоматизувавши всі процеси монтажу букс і промивання підшипників. Це нововведення більш як на 40 проц. скоротило час демонтажу і прискорило випуск з ремонту роликових пар. Колектив вагонного депо нагороджений Ленінською ювілейною почесною грамотою Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС.

Партійна організація міста, яка налічує в своїх рядах понад 2,5 тис. комуністів, веде важливу роботу щодо виховання трудящих, дбає про підвищення їх професійного і культурного рівня, прищеплює високі якості людини комуністичного суспільства. Надійним помічником партійних організацій у справі виховання молоді є комсомольці. У 54 первинних комсомольських організаціях налічується понад 4 тис. юнаків і дівчат. Вожаками багатьох комсомольських організацій обрано молодих комуністів, вихованих комсомолом. Так, секретарем комсомольської організації п'ятої дистанції сигналізації і зв'язку — однієї з кращих у місті — обрали старшого інженера комуніста О. І. Водолазова. Велику роботу щодо підготовки гідної зустрічі Ленінського ювілею розгорнула міська Рада депутатів трудящих, у складі якої 74 робітника і 40 службовців. У тісному контакті з партійними, профспілковими і комсомольськими організаціями підприємств та установ виконком Ради розробив план заходів, спрямованих на посилення політико-виховної роботи серед населення, на поліпшення побутових умов трудящих. Значну допомогу у впорядкуванні міста подають створені на громадських засадах ради 8 мікрорайонів, квартальні й вуличні комітети, що спираються у своїй діяльності на широкий актив трудящих.

Одна з вулиць Ясинуватої. 1969 р.

У післявоєнні роки великі зміни сталися і в зовнішньому вигляді міста. Щороку в Ясинуватій зводиться понад 100 будинків. Розширилось і впорядковується соцмістечко машинобудівників. За останнє десятиріччя громадський житловий фонд зріс більш як у 10 разів. Розширюється мережа водопроводу й каналізації. Вулиці забудовуються 3—5-поверховими будинками, озеленюються. Загальна площа зелених насаджень досягає 214 га. В зелені й квітах потопає бульвар Леніна. Тут до 50-річчя Великого Жовтня споруджено

В. Є. Васильєв, який тривалий час був охоронцем В. І. Леніна, серед робітників локомотивного депо ст. Ясинувата, 1969 р.

пам'ятник В. І. Леніну. Архітектурною окрасою міста є будівля залізничного вокзалу, зведена в 1952 році. Завершується спорудження Будинку Рад. Почалася реконструкція центрального скверу, де насаджуються дерева цінних порід. Зведено монумент Слави воїнам, загиблим у боях за визволення Ясинуватої від німецьких загарбників. Проект монумента розробили випускники Ясинуватського будівельного технікуму. Поліпшується добробут населення. Одним з показників цього є зростання попиту на товари побутового й культурного призначення. У місті — 52 магазини, 10 їдалень, 9 перукарень, 8 майстерень побутового обслуговування і комбінат побутових послуг. За один тільки 1965 рік торговельними організаціями було продано 369 холодильників, 378 телевізорів і 36 піаніно та роялей, а в 1968 році відповідно — 532, 799 і 56. В місті працюють 3 лікарні і 11 медичних пунктів, в яких про здоров'я населення піклуються 152 лікарі і 390 чоловік середнього медичного персоналу. При машинобудівному заводі відкрито профілакторій. У 7 дитячих дошкільних закладах виховується 12 тис. хлопчиків та дівчаток. Багато з них перебуває у цілодобових групах. У місті є 2 стадіони, 3 комплексних спортивних майданчики. При Палаці культури залізничників працює дитяча спортивна школа. Любителі спорту об'єднані в трьох добровільних товариствах — «Авангард», «Трудові резерви», «Локомотив».

Значних успіхів досягнуто в сфері загальної і професійної освіти. В Ясинуватій 3 середні, 2 восьмирічні, початкова школи і восьмирічна школа-інтернат, в яких навчається близько 5,5 тис. учнів. При них організовано 23 групи продовженого дня, що охоплюють 805 учнів. Міська організація юних ленінців налічує 2500 чоловік. Піонери й комсомольці школи № 3 зобов'язалися до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна зібрати таку кількість металевого брухту, щоб ясинуватські машинобудівники могли виготовити з нього два прохідницькі комбайни ПК-8 і щит для будівельників ленінградського метрополітену. Вже наприкінці березня 1969 року у складальному цеху заводу юні ленінці урочисто вручили комбайн «Ясинуватський піонер» представникам Солігорського комбінату № 3. Вдячні солігорці подарували своїм друзям фотоальбом та альманах «Солігорщина за 50 років». З 1967 року почалося навчання в семирічній музичній школі. Понад тисячу робітників і службовців здобувають знання в одній заочній і двох вечірніх школах. Близько 3 тис. юнаків та дівчат навчаються у будівельному технікумі Міністерства транспортного будівництва і трьох міських технічних училищах. Майже 600 залізничників відвідують заняття у вечірньому залізничному технікумі і залізничній технічній школі.

Багато уваги приділяють громадські організації міста культурному відпочинку трудящих. До свята 1 Травня 1956 року новий палац культури одержали ясинуватські машинобудівники, а в 1962 році — залізничники. В місті 20 бібліотек з книжковим фондом близько 300 тис. томів. Видаються газети — «Красное знамя» та «Ясиноватский машиностроитель». При Палаці культури залізничників ім. Свердлова на громадських засадах створено народний музей. В одній з його кімнат розміщено експонати, що висвітлюють життя й діяльність уродженця Ясинуватої видатного державного діяча Радянської держави М. О. Скрипника, який з грудня 1917 року був членом уряду Радянської України, народним секретарем праці, потім головою уряду Радянської України, народним комісаром юстиції Української РСР, пізніше — освіти УРСР, а з 1933 року — головою Держплану і заступником голови Ради Народних Комісарів УРСР. З 1925 року М. О. Скрипник член Політбюро ЦК КП(б)У,

член ЦВК СРСР та ВУЦВКу всіх скликань. Тут представлено його наукові праці, що висвітлюють широке коло питань партійного будівництва, революційного і робітничого руху, культурно-національного будівництва, мистецтва й літератури, економіки, юридичної діяльності та інші. При палацах культури працюють 42 гуртки художньої самодіяльності, що охоплюють близько 1100 чоловік. Систематично відбуваються перегляди нових кінофільмів, читаються лекції, організовуються вечори відпочинку, зустрічі з ветеранами революції, Великої Вітчизняної війни, героями праці. На громадських засадах у місті працює університет культури з літературним і музичним факультетом. Велику роль у пропаганді наукових і політичних знань серед населення відіграє місцеве відділення товариства «Знання», що налічує 500 членів. До ленінського ювілею члени товариства прочитали цикл лекцій про життя й діяльність В. І. Леніна.

Новими досягненнями в розвитку народного господарства, культури ясинуватці зустріли славний ювілей — 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони доклали всіх зусиль, щоб достроково виконати завдання нинішньої п'ятирічки — важливого етапу на шляху будівництва комуністичного суспільства.

В. О. ПІРКО, М. М. ПРОДАН

АВДІЇВКА

Авдіївка — місто районного підпорядкування. Розташована за 22 км на північ від Донецька. Населення — 29,3 тис. чоловік.

В околицях міста виявлена в кургані кам'яна скульптура (баба), що свідчить про перебування в цих місцях кочовиків IX—XIII ст.[1].

У середині XVIII ст. на цих землях заснували хутір селяни-втікачі з Курської, Воронезької та Полтавської губерній. 1778 року за розпорядженням новоросійського губернатора створене село стало державною власністю, його назвали за ім'ям першого поселенця Авдіївкою[2]. Жителі вирощували різні сільськогосподарські культури, переважно зернові. У 1798 році в селі налічувалось до 100 дворів з населенням близько 500 чоловік[3]. Родючі чорноземні степи приваблювали нових поселенців. До того ж, Авдіївка була розташована поблизу поштового шляху, що зв'язував її з Маріуполем та Бахмутом. На 1861 рік у ній проживало вже 2,3 тис. чоловік. Після реформи 1861 року, згідно з указами про поземельний устрій державних селян, за жителями Авдіївки закріпили ті невеликі за розміром наділи, що були в їхньому користуванні раніше. Багато селян змушені були орендувати на кабальних умовах землю у Новоросійського товариства.

Дальший розвиток Авдіївки пов'язаний з будівництвом Катерининської залізниці, на якій наприкінці XIX ст. за кілька кілометрів від села заснували залізничну станцію з такою ж назвою. Чимало жителів працювало на залізниці. Умови роботи були тяжкими: робочий день тривав 13—14 годин. Темні й брудні виробничі приміщення не мали вентиляції. За житло робітникам правили 2 тісні, напівзруйновані бараки та кілька старих залізничних вагонів. На початку 1900 року в селі побудували цегельний завод, що працював тривалий час сезонно, цеглу виготовляли кустарним способом. З 1905 року, крім цегли, він почав випускати черепицю — до 2 млн. штук та від 0,5 млн. до 3 млн. штук цегли за рік.

Наростаюча хвиля революційних подій захопила й найбільш свідому частину місцевих робітників. У червні 1904 року медик-практикант В. А. Смирнов з фельдше-

---

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список). К., 1966, стор. 90.
[2] Сборник Области Войска Донского статистического комитета, вып. 1, стор. 113.
[3] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 89.

ром І. Камишниковим організували на станції соціал-демократичний гурток, який хоч був малочисленним, але сприяв поширенню соціал-демократичних ідей серед трудящих Авдіївки. Поліція вистежила і розгромила гурток[1]. Незважаючи на репресії, революційно настроєні робітники скликали на станції збори, влаштовували маївки, розповсюджували революційні листівки, зокрема й такі, що викривали царський маніфест 17 жовтня. Авдіївці взяли участь у жовтневому страйку робітників Катерининської залізниці. З грудня 1905 року авдіївські залізничники приєднались до «телеграфного страйку» горлівців й закликали телеграфістів усієї магістралі бути солідарними з горлівськими службовцями. Через 3 дні в Авдіївці відбувся мітинг, на якому робітники прийняли рішення озброюватись.

8 грудня 1905 року з Москви одержали телеграму про початок всеросійського страйку залізничників. Її оголосили на сходці робітників в будинку залізничного зібрання (тепер клуб ім. Жовтневої революції). Водночас було вирішено припинити роботу на станції. У телеграмі-відповіді авдіївці поклялись завоювати свободу у боротьбі з царським самодержавством[2]. 10 грудня залізничники, керуючись вказівками більшовиків, створили розпорядчий комітет, який згодом перетворився на орган збройного повстання. До складу комітету увійшли: А. Новиков (голова), токарі П. Рокитський та І. Зарощенський, помічник машиніста І. Д. Митусов, телеграфіст В. М. Єгоров та ін. Страйковий комітет сформував бойову дружину, що налічувала близько 60 чоловік. Робітники залізниці висунули перед адміністрацією такі вимоги: запровадження 8-годинного робочого дня, збільшення зарплати, скасування понадурочних робіт, свободи створення робітничих спілок, шкіл для дітей тощо. Адміністрація відмовилась їх задовольнити. Тоді бойовий страйковий комітет закликав робітників озброюватись. Організували збір грошей на придбання зброї. На зборах робітники ухвалили відрахувати 5—10 проц. від зарплати. Селяни Авдіївки також добровільно вносили гроші. В ніч на 11 грудня з Ростова-на-Дону доставили першу партію зброї: револьвери, патрони тощо. Зброю привозили також з Павлограда, Харкова, Катеринослава. Крім того, дружинники захопили состав, що проходив через Авдіївку, звідти взяли 200 ящиків бойових патронів[3].

Серйозну увагу приділяв страйковий комітет агітаційній роботі в навколишніх селах. Селяни постачали страйкарям хліб. На знак солідарності з робітниками за паровозним гудком жителі села мали йти їм на допомогу. 13 грудня близько 13 години сталася збройна сутичка дружини з регулярними військами — взводом 23-го Вознесенського драгунського полку. Загін робітників дав залп. Драгуни відступили[4]. Після цього авдіївська дружина брала участь у роззброєнні 12-ї роти 280-го Балаклавського піхотного полку на станції Ясинувата. Того ж дня, чекаючи на прибуття каральних військ, авдіївці розіслали телеграми на сусідні станції з проханням про підкріплення. Вже 14 грудня сюди прибули близько тисячі дружинників Алчевська, Гришиного, Єнакієвого, Юзівки, Ясинуватої, Дебальцевого, Юр'ївського заводу та Жилівського рудника. 17 грудня в збройному повстанні у Горлівці авдіївська дружина відзначилась організованістю й активними бойовими діями. 18 грудня до Авдіївки увійшли царські війська[5]. До судової відповідальності були притягнуті члени місцевої дружини — помічник машиніста І. Г. Бийцев, завідуючий маневрами А. І. Волошинов, нарядник кондукторних бригад І. М. Подройкін, машиніст Д. Г. Форостенко, В. М. Єгоров, І. Д. Митусов. Усі вони виявили на суді велику стійкість та витримку. Прикладом мужності для авдіївських робітників було поводження їхнього керівника І. Д. Митусова, засудженого до страти, який відмовився подати прохання про помилування. Його повісили 4 вересня 1909 року.

Незважаючи на репресії, революційно настроєні робітники продовжували справу,

---

[1] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 14, арк. 8, 10.
[2] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні. Х., 1931, стор. 113, 118.
[3] Журн. «Пролетарская революция», 1925, № 10, стор. 33.
[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, стор. 511, 520, 521.
[5] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні, стор. 163.

розпочату в грудневі дні 1905 року. У 1906 році Авдіївська соціал-демократична група налічувала більше 10 членів[1]. У цей час активну пропаганду серед жителів селища вів А. Шелехов. За революційну діяльність серед робітників та селян, спрямовану проти царського самодержавства, був заарештований колишній член бойової дружини машиніст водокачки І. Л. Сеферовський. У 1907 році навіть після попередження адміністрації звільнити тих, хто 1 Травня не вийде на роботу, більшість трудящих взяли участь у маївках. Групами збирались вони по балках навколо Авдіївки, в гуртожитку працівників телеграфу, на водокачці, в будинках робітників.

Під час столипінської реакції за доносом провокатора була розгромлена Авдіївська група РСДРП та заарештований її керівник І. Ф. Савченко. До рук поліції потрапили печатка залізничного комітету РСДРП, гектограф, частина нелегальної літератури та інші документи[2].

З 1910 року в результаті економічного піднесення, що почалося в країні, збільшився вантажооборот станції. Авдіївка була другим відділком Катерининської залізниці, її розвиток відбувався інтенсивно. Напередодні першої світової війни вона стала вузловою сортувальною станцією, тут замінювали поїзні бригади. На її території розмістилися депо на 127 паровозів, товарна станція, вокзал. У цей час лише в паровозному депо працювало 818 робітників. Щоденно станція пропускала близько 5 тис. вагонів[3]. У роки першої світової війни станція працювала неритмічно, не справляючись із зрослими перевозками, став цегельний завод. В Авдіївці з населенням понад 3 тис. чоловік у селищі та майже 6 тис. у селі була лише одна залізнична лікарня на 60 ліжок, де працював лікар, 6 фельдшерів та 2 акушерки. Для дітей залізничників відкрили двокласне залізничне та однокласне церковнопарафіяльне училища, земську однокласну школу, а також бібліотеку на 3 тис. книг[4].

Після повалення царизму у лютому 1917 року на станції Авдіївка обрали Раду робітничих та солдатських депутатів[5]. Більшість у ній мали есери і меншовики. У лютому на станції сформувався більшовицький осередок, до якого входили двоє робітників депо М. Чумаченко й Л. Білан та службовець Л. Аптекман. Осередок підтримував зв'язок з більшовицькими організаціями Юзівки і Єнакієвого, звідти одержував революційну літературу. На травень 1917 року в ньому уже налічувалося 15 чоловік. До партії більшовиків вступили машиністи паровоза Д. Рязанцев, С. Г. Новиков, селянин П. Шерекін та ін. 1 Травня 1917 року у пристанційному селищі відбувся мітинг, на якому було присутніх 1000 чоловік. Його учасники підтримали ленінський лозунг «Уся влада Радам!»

Під керівництвом більшовиків у серпні застрайкували залізничники, що виступили проти тяжкого становища на транспорті та порядків, запроваджених буржуазним Тимчасовим урядом. Страйк тривав до жовтня. У цей час відбулося перегрупування сил у Раді, більшовики, яких підтримувала більшість населення Авдіївки, мали вже в ній керівні позиції. Велику перемогу здобули авдіївські більшовики і на виборах до Установчих зборів у листопаді 1917 року—за більшовицький список проголосувало 1950 чоловік, за меншовиків — 900.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції влада в Авдіївці перейшла до рук революційного комітету у складі більшовиків О. Бондаренко-Бурдуна, М. О. Чумаченка та ін. Ревком забезпечував безперебійну і чітку роботу залізничного вузла, особливо під час перевезень радянських частин у напрямку до Таганрога, Ростова-на-Дону, роззброював військові частини, що поверталися з Румунського фронту, збирав зброю та боєприпаси. Для охорони залізничної станції,

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1927, № 3, стор. 118.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 313, оп. 2, спр. 1774, арк. 27, 28.
[3] По Екатерининской железной дороге, вып. 2, стор. 8, 9, 89.
[4] Народное образование Екатеринославской губернии в 1913—1914 учебном году. 1915, стор. 14, 18, 65.
[5] Донецький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 18-а, арк. 2, 23.

а також для боротьби з бандитами у листопаді 1917 року був створений загін Червоної гвардії з 30 чоловік, до якого увійшли П. М. Кругляк, Д. Колесников, Д. Г. Рязанцев, К. Конюшенко, В. І. Гуляєв та інші.

Невдовзі Авдіївку захопили козачі частини отамана Каледіна. Члени ревкому, що перейшли на нелегальне становище, організували боротьбу населення з білогвардійцями. Від каледінців станцію й селище визволили 22 грудня революційні війська під командуванням Р. Ф. Сіверса[1]. До складу сільської Ради, вибори до якої відбулися 25 грудня 1917 року, ввійшло 30 чоловік. До президії Ради обрали М. Ф. Пижова, А. Г. Хавикова, К. Т. Дороніна та ін.— усього 7 депутатів. Головою Ради став більшовик Д. Ф. Сбєжнєв. Під час наступу австро-німецьких окупантів активісти селища організували загін з 60 чоловік, евакуювали цінне залізничне обладнання до Таганрога. Керуючись вказівками Центроштабу від 6 березня 1918 року, волпартком провів широку мобілізацію вступу до Червоної Армії. 23 квітня 1918 року Авдіївку окупували австро-німецькі загарбники[2], які відновили приватну власність на засоби виробництва, розігнали профспілки, вдалися до терору. У відповідь на це залізничники оголосили страйк. Керував ним страйковий комітет, до нього входили Ф. Смирнов, А. Артеменко, Р. Ільїн, Т. Скоромний та ін. Робітники вчинили окупантам збройний опір, після чого багатьох з них заарештували, а Григорія та Федора Смирнових піддали жорстокому катуванню — підвісили за ноги вниз головою у кімнатах чергувань паровозних бригад. Коли арештованих везли до в'язниці, робітники визволили своїх товаришів. 13 квітня 1919 року в Авдіївці було відновлено Радянську владу[3]. Та незабаром жителям селища довелося її відстоювати у боротьбі з денікінцями. Мужньо билися на фронтах громадянської війни М. Ф. Пижов, брати Тимофій та Кирило Никифорови, Трохим та Аркадій Полянські, М. С. Степанов та ін. Віддали життя за перемогу Радянської влади Г. К. Шерекін, П. П. Реутов, Ф. Л. Сбєжнєв та інші.

Після закінчення громадянської війни під керівництвом комуністів трудящі взялися до відбудови зруйнованих залізничної станції, житлових приміщень. 1 березня 1920 року збори партійного осередку ухвалили провести комуністичні суботники. На одному з них у серпні 1920 року трудилися 73 комуністи та 512 безпартійних[4]. Було відвантажено 33 вагони вугілля, шлаку, піску та більш як 1100 пудів крейди й заліза. Активними помічниками партійної організації стали комсомольці. На 1 квітня 1924 року в Авдіївці у 6 комсомольських осередках налічувалось 169 юнаків та дівчат[5]. Серед перших комсомольців були Г. Кучугура, Ф. Бондар, І. М. Лободенко, С. Русов. Усі вони подавали приклад у праці. Комсомольські загони «легкої кавалерії» виявляли недоліки на виробництві, викривали дармоїдів і п'яниць, комсомольці допомагали молоді підвищувати загальноосвітній та ідейно-політичний рівень, брали участь у конкурсах на кращого виробничника, в гуртках раціоналізаторів і винахідників. Дехто з юнаків та дівчат став ініціаторами обробітку комсомольських десятин землі у селі Красногорівці, де вирощували високі врожаї зерна і овочів. З активною участю комуністів та комсомольців у 1920 році була створена перша сільськогосподарська артіль «Життя і праця», яка об'єднала 18 незаможних родин. Артіль мала 136 десятин ріллі, 19 десятин пасовищ[6].

У травні 1923 року Авдіївка стала селищем міського типу і районним центром. Волосний партійний комітет був перетворений на районний. Авдіївський райком партії приділяв серйозну увагу розвитку залізничного транспорту, здійснював контроль за роботою сільських партійних організацій, яких у районі на січень 1924 року налічувалось 7. До їх складу входило 72 члени та 61 кандидат у члени партії[7]. Кому-

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 141.
[2] Донецький облпартархів, ф. 16, оп. 1, спр. 69, арк. 19.
[3] Газ. «Известия» (Харків), 15 квітня 1919 р.
[4] Газ. «Диктатура труда», 8 серпня 1920 р.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 1645, арк. 1.
[6] Донецький облдержархів, ф. Р-57, оп. 1, спр. 22, арк. 1.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 2047, арк. 90.

ністи активно обговорювали рішення XIV з'їзду партії. Вони засудили «нову опозицію», вважаючи її дії шкідливими, такими, що заважають партії будувати соціалізм[1]. Важливу роль у житті Авдіївки відігравала селищна Рада депутатів трудящих, до якої обрали 56 чоловік. Робота селищної Ради провадилась по секціях: промисловій та робітничо-селянської інспекції, адміністративній, фінансовій, комунальній, кооперативній, культурній. Депутатам допомагали 111 чоловік активу. Для безпосередньої участі Ради в організації виробництва створили депутатські групи на підприємствах. У своїй діяльності ці групи спирались на кращих ударників виробництва і разом здійснювали контроль за виконанням виробничих завдань. Депутатських груп було три: на залізничній станції, МТС і в Авдіївці-І. При селищній Раді добре працювали жіноча рада, шефське товариство, рада робітничого клубу. 115 жінок-активісток розповсюджували державну позику, залучали вкладників до ощадкаси, збирали кошти на організацію дитячих ясел та садка, вчили неписьменних грамоти, допомагали обробляти та збирати врожай у підшефному селі. У шефському товаристві налічувалось 352 чоловіка. При Раді організували штаб ліквідації неписьменності. У селищі відкрився клуб, де працювали гуртки художньої самодіяльності — музичний, драматичний, радіоаматорів. Добровільне товариство Тсоавіахім охоплювало 90 проц. молоді села. Лише у стрілецькому гуртку навчалося 420 чоловік.

У вересні 1931 року жителі селища, зайняті сільськогосподарським виробництвом, об'єднались в артіль «Шлях до соціалізму». До колгоспу вступило понад 50 проц. населення Авдіївки[2]. Господарство мало 2703 десятини землі. Міцніла артіль організаційно, зростало її господарство. 1937 року врожайність озимих становила 14 цнт з га, наступного, незважаючи на несприятливі погодні умови, було зібрано по 17 цнт. Передові колгоспники заробляли по 200—300 пудів хліба та 1200—1500 крб. грішми. Авдіївська МТС, створена у 1930 році, обслуговувала 17 674 га. Тракторна жіноча бригада В. Кирбаби у 1938 році зорала близько 700 га. Переважна частина авдіївців трудилась на залізниці. Чимало працювало на керамічному заводі, відбудованому у 1929 році. У 1938 році підприємство реконструювали, і вже через два роки його річна продуктивність становила близько 4 млн. штук цегли й 1 млн. штук черепиці.

Рада постійно дбала про благоустрій селища. Напередодні Великої Вітчизняної війни було забруковано 3390 кв. метрів вулиць, прокладено водопровід. Крім залізничної поліклініки, почала працювати районна лікарня, що у 1940 році у змаганні за краще обслуговування трудящих завоювала першість й була нагороджена грамотою Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР. У 1938—1939 рр. відкрилися дві нові середні школи, ремісниче училище. В селищі було 2 клуби, тут, а також у парку культури і відпочинку, закладеному трудящими, відбувалися цікаві тематичні вечори, лекції, зустрічі зі знатними людьми.

У день віроломного нападу на нашу країну гітлерівської Німеччини на багатолюдному мітингу в авдіївському парку трудящі заявили про непохитну рішучість віддати всі сили для перемоги над ворогом. Під час окупації селища німецько-фашистськими військами (21 жовтня 1941 — 8 вересня 1943 року)[3] вони брали активну участь у боротьбі проти загарбників. Восени 1942 року тут була створена й діяла підпільна група під керівництвом комуніста І. В. Верзилова, яка згодом об'єдналася з Ясинуватською групою. Патріоти здійснювали диверсії на залізниці: руйнували стрілки, засипали букси та водяні насоси піском, зривали рух ешелонів з німецькими військами, боєприпасами та спорядженням для фашистської армії. Група брала участь у визволенні Авдіївки та Ясинуватої від німецько-фашистських окупантів. За активну підпільну роботу на окупованій території урядових нагород удостоєні І. В. Верзилов, В. М. Ніколаєв (посмертно), В. М. Колесов, Л. К. Русанов, О. Ф. Толбатов, М. А. Білозеров, Н. П. Гридін та Ф. П. Доронін.

[1] Донецький облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 6, арк. 16.
[2] Донецький облдержархів, Р-279, оп. 1, спр. 661, арк. 4; спр. 669, арк. 8.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 385.

Сотні трудящих селища захищали Батьківщину на різних фронтах. Прикладом для них були подвиги земляка, першого з авдіївців Героя Радянського Союзу, старшого лейтенанта авіації В. Ф. Чистякова. Влітку 1939 року під час нападу японських мілітаристів на МНР у районі ріки Халхин-Гол командир ескадрильї 22-го винищувального авіаційного полку В. Ф. Чистяков здійснив 116 бойових вильотів. 29 серпня йому присвоїли звання Героя Радянського Союзу, нагородили орденом Червоного Прапора та медаллю Монгольської Народної Республіки «Халхин-Гол». У Великій Вітчизняній війні він також заслужив багато урядових нагород. Ім'ям героя названо восьмирічну школу № 2, одну з вулиць міста. Другий уродженець Авдіївки Л. Л. Шестаков у неповні 22 роки хоробро бився в небі Іспанії. За зразкове виконання бойових завдань був удостоєний орденів Леніна та Червоного Прапора. Під час Великої Вітчизняної війни командував авіаційним полком. 10 лютого 1942 року Л. Л. Шестакову та 12 льотчикам його полку за мужність і відвагу присвоєно звання Героя Радянского Союзу. Гвардії полковник Л. Л. Шестаков особисто знищив 15 ворожих літаків. 13 березня 1944 року у 82-у повітряному бою, збивши 3 фашистські літаки, він загинув смертю героя. Ім'я Л. Л. Шестакова навічно залишилося в списках полку. Посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу комуніст М. Ю. Нечаєв, пращуром якого був сподвижник Богдана Хмельницького полковник Данило Нечай. У грудневі дні 1942 року, командуючи танковим батальйоном, М. Ю. Нечаєв здійснив сміливий 300-кілометровий рейд по тилах ворога у Ростовській області[1]. В останньому бою за станцію Тацинська тяжко поранений комбат продовжував битися в охопленому полум'ям танку, відбиваючи атаки 19 танків противника. 10 фашистських броньованих машин знищив 26-річний гвардії капітан, а потім свій палаючий танк спрямував на ворожий і таранив його.

Мати Героя Радянського Союзу Л. Л. Шестакова — Марія Іванівна серед піонерів Авдіївської середньої школи. 1967 р.

Ім'ям Нечаєва названі вулиці в Авдіївці й Тацинську. В березні 1945 року звання Героя Радянського Союзу було присвоєно комуністові сержанту С. І. Єлагіну, який відзначився в битві за Крим. Під Сапун-горою Сергій Іванович разом з групою розвідників розгромив у тилу ворога кулеметну обслугу, виніс з поля битви пораненого товариша. За бойові подвиги в роки війни високого звання Героя Радянського Союзу також удостоєні боєць 105-го гвардійського стрілецького полку В. І. Глазунов та командир 2-го танкового батальйону 178-ї Ризької танкової бригади капітан (нині генерал-майор) Ф. А. Рудськой.

Визволяли Авдіївку від німецько-фашистських загарбників частини 40-ї та 127-ї стрілецьких дивізій, 5-ї ударної армії Південного фронту. Рішучою атакою, подолавши ворожий заслін, 547-й та 555-й стрілецькі полки оволоділи селищем. Відступаючи під ударами Червоної Армії, гітлерівці зруйнували залізничну станцію, водопровідну й освітлювальну систему та багато інших об'єктів. Основне устаткування керамічного заводу було вивезене до Німеччини, а будівлю перетворено на купу руїн. Рада та районний комітет партії закликали населення Авдіївки до швидкої відбудови господарства. Уже 10 вересня 1943 року кадрові робітники почали відбудовувати завод, а через 3 місяці підприємство видало першу продукцію[2].

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, спр. 33, арк. 221, 222.
[2] Газ. «Красное знамя», 3 вересня 1944 р.

Трудящі селища включились у всенародний патріотичний рух по наданню допомоги фронту, внісши кошти на будівництво літака «Визволений Донбас». Комсомольсько-молодіжні бригади зібрали 1500 штук потрібних деталей та інструментів для шахт і заводів області. У селищі проводились місячники допомоги родинам військовослужбовців, інвалідам Великої Вітчизняної війни. Для трудовлаштування інвалідів війни створили артіль «За Батьківщину», що мала майстерню індпошиву, шевський цех, перукарню та фотоательє. Тут працювало 90 чоловік. Демонстрацією політичної єдності трудящих стали перші післявоєнні вибори до селищної та сільської Рад Авдіївки-1 та Авдіївки-2, які відбулися 21 грудня 1947 року. У 50 виборчих округах за кандидатів блоку комуністів та безпартійних проголосувало 99,98 проц. усіх виборців. До складу Рад увійшли представники робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, багато з них мали урядові нагороди. В числі депутатів було 23 жінки. До роботи постійно діючих комісій: бюджетної, охорони здоров'я, народної освіти, торгівлі, комунального господарства та благоустрою — залучався широкий актив трудящих. Жіноча рада, створена при Радах, що складалася з 100—120 чоловік, піклувалася про поліпшення санітарного стану селищ, медичного обслуговування трудящих, організовувала боротьбу з сільськогосподарськими шкідниками. Жінки допомагали багатодітним матерям, родинам загиблих, сиротам, інвалідам війни.

Промислові підприємства Авдіївки успішно виконали завдання четвертої п'ятирічки, значно перевищивши щодо продуктивності праці довоєнний рівень. 1947 року річний випуск цегельного заводу досяг 7,5 млн. штук цегли та 3 млн. штук черепиці. У 1946 році в Авдіївці спорудили електромеханічний завод. Самовіддано працювали робітники піщаного кар'єру. Вже в листопаді 1952 року тут видобували кварцевий та будівельний пісок у рахунок березня наступного року. На 55 днів раніше строку виконали річний план залізничники. Зменшили витрати металу, удосконаливши конструкцію деяких деталей, на електромеханічному заводі, 1,6 млн. штук цегли понад план випустив керамічний завод.

Електромеханічний завод щорічно виробляв продукції на 2 млн. 750 тис. крб. У селищі працювали столярні майстерні 6-ї дистанції будівель і споруд Донецької залізниці та шкільного меблевого обладнання навчальних закладів Донецької залізниці з валовою продукцією понад 60 тис. крб. кожна на рік, ремонтна майстерня паровозної служби.

На будівництві коксової батареї Авдіївського коксохімічного заводу. 1963 р.

Авангардну роль у вирішенні усіх господарських планів, питань культурного будівництва відігравали комуністи. На районній партійній конференції у 1952 році відзначалась, зокрема, діяльність парторганізації керамічного заводу. Підвищилась активність комсомольців. За рахунок ощадливих витрат коштів та матеріалів, впровадження у виробництво раціоналізаторських пропозицій, правильного використання устаткування молодь внесла у комсомольську копилку лише у 1958 році понад 5 млн. крб. Мережою політнавчання в Авдіївці було охоплено понад 6 тис. чоловік[1].

14 лютого 1956 року виконком Авдіївської селищної Ради розробив десятирічний план створення зелених зон у Авдіївці. З цією метою керівникам організацій, установ та підприємств, директорам шкіл, МТС, а також власникам будинків пропонувалося озеленити прилеглі до них території та площі декоративними чагарниками та фруктовими деревами. Комсомольці реконструювали

[1] Донецький облпартархів, ф. 29, оп. 10, спр. 2, арк. 29.

парк культури й відпочинку ім. Горького, насадили сквер перед будівлями райкому партії та виконкому селищної Ради, алеї по вул. Леніна, Шестакова та ін. У 1957 році методом народної будови звели на місці спаленого фашистами літнього клубу кінотеатр на 500 місць. Селище й село були електрифіковані й радіофіковані. Працювали магазини — три продовольчі, два промтоварні, культтоварів, будматеріалів та раймаг. Місцевий хлібозавод випускав 5 тонн різних хлібних виробів на добу. Трудящих обслуговували кілька ремонтних майстерень, ательє індпошиву, перукарня. У селищі працювали залізнична лікарня, пологовий будинок, поліклініка, два дитсадки, дитячі ясла. 1379 дітей Авдіївки відвідували дві середні школи, 395 — семирічку. У школі робітничої молоді навчалося 198, а в залізничному училищі — 248 чоловік. У всіх навчальних закладах працювало 73 педагоги. Ради багато уваги приділяли культурно-освітній роботі клубів та бібліотек, де систематично організовувались лекції на політичні та науково-популярні теми. При селищному й залізничному клубах працювали драматичний, танцювальний та хоровий гуртки. У бібліотеці селищного клубу налічувалось 20 146 книг. У читальному залі бібліотеки відбувалися читацькі конференції, літературні вечори, дитячі ранки. 6 пересувок обслуговували навколишні колгоспи. 1957 року напередодні 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції селище та село були об'єднані в місто Авдіївку. А в 1963 році воно стало містом районного підпорядкування.

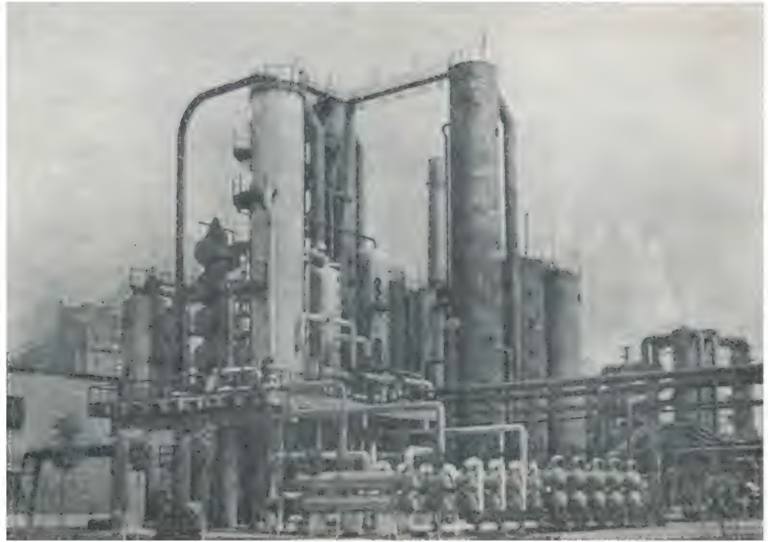

Бензольне відділення Авдіївського коксохімічного заводу. 1965 р.

З жовтня 1959 року в Авдіївці розпочалося будівництво найбільшого в країні коксохімічного заводу, який був оголошений всесоюзною ударною комсомольською будовою. Сюди прибули комсомольці й молодь з багатьох районів країни. Звідусіль — з Далекого Сходу, Уралу, Кубані — доставляли устаткування. У червні 1962 року почали кладку першої коксової батареї. 30 листопада 1963 року вона вже дала кокс. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР гаряче привітали коксохіміків з пуском заводу та висловили впевненість у тому, що будівники й експлуатаційники працюватимуть з ще більшою енергією для блага нашої Батьківщини[1]. Приклади самовідданої праці й героїзму подавали будівельники-монтажники з бригади заслуженого будівельника УРСР Л. Т. Швеця, В. С. Паржицького, І. І. Трубка, Ф. І. Куцелаба. Багато трудівників удостоєно орденів та медалей Радянського Союзу. У 1964—1965 рр. достроково стали до ладу коксові батареї № 2 та № 3, допоміжні цехи й служби.

У соціалістичному змаганні за гідну зустріч XXIII з'їзду КПРС 12 бригад, дільниці та зміни заводу удостоїлися звання ім. XXIII з'їзду КПРС. Переможцями в ньому вийшли колективи коксового цеху, теплоелектроцентралі та цеху контрольно-вимірювальних приладів й автоматики. Значно перевищена проектна потужність цеху, що виробляє крупнокристалічний сульфат амонію. Він випускає тепер 70—80 проц. продукції вищого сорту. Це найвищий показник серед таких же цехів коксохімічних заводів України. Проектна потужність вироблення сірчаної кислоти перевищена на 40 проц.[2] Колектив підприємства, змагаючись з ждановськими коксохіміками, не раз виходив переможцем. У 1967 році Авдіївський коксохімічний завод чотири квартали підряд утримував перехідний Червоний прапор Ради Міністр-

[1] Газ. «Правда», 15 грудня 1965 р.
[2] Газ. «Красное знамя», 19 грудня 1968 р.

Універмаг у селищі коксохімзаводу. Авдіївка, 1968 р.

рів УРСР та Української республіканської Ради профспілок. У 1968 році тут налічувалось 990 ударників комуністичної праці. Це почесне звання присвоєне цеху сіркоочистки, 6 дільницям, 6 змінам, 7 бригадам. Трудящі заводу по праву пишаються своїми передовиками виробництва, серед яких А. А. Лященко, І. П. Мороз, А. Я. Кондратьєв, І. В. Мартинов, З. Ф. Дунай та ін. Підприємство активно включилося у всенародне змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Коксохіміки зобов'язалися виконати достроково завдання 1970 року та п'ятирічки, видавши надпланової продукції на 1,8 млн. крб., за рахунок впровадження раціоналізаторських пропозицій одержати економічний ефект — 1075 тис. крб. Різними видами навчання охоплено 2050 чоловік, вже здано 4780 кв. метрів житлової площі, палац культури та першу чергу піонерського табору. Найближчим часом на заводі стануть до ладу дві коксові батареї, найбільші у Радянському Союзі.

У 1969 році Батьківщина одержала від коксохіміків додатково до плану 33,5 тис. тонн коксу, сотні тисяч тонн сульфату амонію і багато іншої продукції. Колектив зміни № 1 В. П. Коткова брав зобов'язання на честь ювілею В. І. Леніна виробити у 1969 році додатково до плану 3 тис. тонн металургійного коксу, а видав 4 тис. тонн. Підприємство — найпотужніший у СРСР постачальник очищеного коксового газу. Тільки Горлівський хімічний комбінат ім. Орджонікідзе щодоби одержує понад мільйон кубометрів газу, який використовується для виробництва мінеральних добрив. Кокс, сульфат, бензол, сірчана кислота, що виготовляються на Авдіївському коксохімічному заводі, щоденно відправляються до різних республік Радянського Союзу та зарубіжних країн.

Важливе місце в економіці міста посідає також будівельний трест «Донкоксохімбуд». Разом з супідрядними організаціями він виконує будівельні роботи в Авдіївці та інших районах області. Напередодні 1969 року будівельне управління «Промбуд» тресту «Донкоксохімбуд» та спеціалізоване управління № 227 «Коксохіммонтаж» разом з іншими організаціями завершили спорудження на Авдіївському коксохімічному заводі найбільшого у СРСР цеху виробництва фталевого ангідриду. Завод металоконструкцій постачає для потреб сільського господарства України високовольтні та низьковольтні опори, бурові установки, автопричепи для перевезення опор, металічну опалубку. Виробничі потужності заводу зростають, тут будується новий великий цех. Рік у рік збільшує поставки піску склозаводам країни Авдіївське кар'єроуправління, завод «Буддеталь» забезпечує будови Донбасу збірним залізобетоном, столярними виробами. Керамічний завод, який до революції був сезонним, перетворився на механізоване виробництво, продуктивність якого нині становить 26 млн. штук цегли на рік. Значний внесок у трудових досягненнях авдіївців колективів будівельного управління № 7, будівельно-монтажного поїзда № 365, райоб'єднання «Сільгосптехніки», фабрики культпобуттоварів. Авангардом трудящих міста є комуністи і комсомольці. У 29 первинних партійних організаціях налічується 1287 членів КПРС. У складі найбільшої з них — організації коксохімзаводу — на обліку 561 комуніст, тресту «Донкоксохімбуд» — 292. Постійними помічниками партійних організацій є понад 2 тис. комсомольців. Більшість комуністів і комсомольців працюють у промисловості. На підприємствах та будовах міста трудиться 7950 членів профспілок.

Авдіївка з села та залізничного селища виросла у місто з розвинутою економікою, центр якого поступово переміщується до нового житлового масиву — району коксохіміків. Тут звели красиві за сучасним архітектурним плануванням багатоповерхові будинки, багато культурно-побутових та торговельних установ. Район зв'язаний з коксохімічним заводом трамвайною лінією. Лише за 1960—1968 рр. тут побудовано більш як 130 тис. кв. метрів житла. Річний товарооборот 29 магазинів, 8 їдалень, 24 буфетів досягає 15 674 тис. крб. У місті є дві лазні, пральня, хімчистка, три перукарні, будинок побуту та інші культурно-побутові підприємства. Наприкінці 1968 року до ладу стала автоматична телефонна станція. Добре працює транспорт. З Авдіївки до Ясинуватої та Донецька курсують електропоїзди. На автостраді населення обслуговують автобуси й таксі. Прокладено асфальтову дорогу до автотраси Донецьк—Харків—Москва. У складі Авдіївської міськради, обраної в березні 1969 року, 93 депутати. 9 комісій Ради вирішують актуальні питання благоустрою міста, розвитку охорони здоров'я, народної освіти, торгівлі та громадського харчування. У місті створено на громадських засадах 4 Ради мікрорайонів. Так, залізнична Рада організувала змагання між мешканцями будинків за чистоту. 13 будинків відзначені як зразкові. Велику політично-масову роботу проводить Рада на 3 агітмайданчиках, регулярно випускається стінна газета. Під час всесоюзного ювілейного суботника 1969 року трудящі насадили понад 500 фруктових і декоративних дерев, 2 тис. чагарників. Виконком міськради нагородив Залізничну Раду вимпелом «Кращій Раді мікрорайону».

Поліпшилась охорона здоров'я трудящих. У двох лікарнях та протитуберкульозному диспансері, двох нових поліклініках, оздоровчих пунктах та кількох фельдшерських працює 67 лікарів і 182 середні медичні працівники. У місті 5 аптек. У селищі коксохіміків розташоване справжнє медичне містечко, оснащене найновішим медичним устаткуванням. Велику турботу виявляють у Авдіївці про дошкільнят. У 14 дитячих садках та яслах виховується близько 2 тис. малят. На стадіонах селища коксохіміків та міському — «Локомотиві» відбуваються спартакіади заводу й тресту «Донкоксохімбуд», зустрічі з футбола, розігрування кубка «Шкіряний м'яч».

212 педагогів навчають понад 5 тис. учнів у 5 загальноосвітніх школах, 2 школах робітничої молоді та очно-заочному пункті. Два міські професійно-технічні училища щороку готують близько 700 чоловік молодих робітників-будівельників. У восьмирічній школі № 2 ім. Героя Радянського Союзу В. Ф. Чистякова велику військово-патріотичну та ідейно-виховну роботу проводять клуби бойової слави та «За ленінськими заповітами». При школі також створений історико-краєзнавчий музей. Учні середньої школи № 6 організували інтернаціональний клуб «Дружба».

Різноманітнішим, змістовнішим стало культурне життя міста. Тут є кінотеатри (з них «Рубін» на 800 місць), 16 бібліотек з фондом 200 724 книги, послугами яких користуються 20 500 читачів. Трудящі міста передплачують 26 634 прим. газет та 20 209 — журналів. Завжди людно у молодіжних клубах «Ровесник» та «Ситал». Тут відбуваються вечори трудової слави, тематичні, літературні вечори та диспути, бесіди за круглим столом, вечори молоді, «вогники». Учасники художньої самодіяльності «Ровесника» часто виступають на сцені клубу, на агітмайданчиках міста, у підшефних колгоспах та радгоспах.

Усе, що має сьогодні Авдіївка, зроблено її працьовитими людьми під керівництвом Комуністичної партії.

В. Д. КАРТАВИХ, М. М. КОБИЛЯКОВ, В. І. ЛЕБЕДЄВ, М. М. ОСТАПЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЯСИНУВАТСЬКОГО РАЙОНУ

ЖЕЛА́ННЕ — селище, центр селищної Ради. Розташоване за 35 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1797 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Восход.

У селищі міститься центральна садиба держплемзаводу Міністерства сільського господарства СРСР «Більшовик», який має 2921 га орної землі. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво та вирощування зернових культур. У Желанному є плодоовочеконсервний завод, молокозавод, хлібоприймальний пункт.

На території селища — восьмирічна і початкова школи. Функціонує пологовий будинок. Працюють 7 магазинів, їдальня, побутові майстерні.

Желанне засноване у 1880 році, коли тут розпочалося будівництво залізниці.

НОВОСЕ́ЛІВКА ДРУ́ГА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км на північний захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Скотувата. Населення — 505 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Кам'янка, Красногорівка, Прогрес.

Центральна садиба колгоспу ім. Калініна міститься у Новоселівці Другій. Артіль має 2585 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і продуктів тваринництва.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла.

Новоселівка Друга заснована у 1893 році.

Уродженцю села льотчику М. С. Гуляєву за мужність, виявлену в боях при визволенні Воронежа, присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. І. І. Сопін, нагороджений Золотою Зіркою Героя Радянського Союзу і орденом Леніна, особливо відзначився при визволенні Мелітополя від фашистських окупантів.

На території Кам'янки та її околиць розкопано 20 курганів і виявлено 43 поховання доби міді — бронзи, сарматських часів та кочівників (IX—XIII ст. н. е.).

НОВОСЕ́ЛІВКА ПЕ́РША — село, центр сільської Ради. Розташована за 40 км на захід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Очеретине. Населення — 1099 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Межове, Новопокровське, Скучне.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Світанок», орна земля якого становить 3216 га. Вирощуються переважно зернові культури і соняшник. За високі надої молока доярки В. С. Колода, О. Є. Сергієнко нагороджені орденом Леніна.

У Новоселівці Першій — середня школа, бібліотека, клуб. Функціонує лікарня. Працюють 6 магазинів, побутовий комбінат.

Село засноване в середині XIX ст. 1920 року організовано партосередок, 4 липня 1920 року створено КНС.

ОРЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Авдіївка. Населення — 751 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бердичі, Ласточкине, Петрівське, Просторне, Семенівка, Тоненьке, Уманське, Яснобродівка.

В Орлівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, який має 3511 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових, розвинуте молочне тваринництво. Доярка Т. К. Циганкова за високі надої молока удостоєна ордена Леніна.

На території села — восьмирічна школа, палац культури на 400 місць, при ньому є бібліотека. Працюють торговий центр, їдальня, побутова майстерня.

Орлівка заснована у 1847 році.

Уродженцю с. Орлівки С. І. Єлагіну за мужність, виявлену у боях під час визволення Криму від гітлерівських загарбників, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 6 квітня 1944 року розвідник Єлагін пробрався у ворожий тил, зібрав дані про вогневі точки противника. Сміливець закидав гранатами 3 кулеметні обслуги і перерізав загородження з дроту на підступах до дота.

Уродженець с. Тоненького танкіст Ф. А. Рудськой за знищення великої кількості ворожої техніки під Кенігсбергом (нині Калінінград) удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ОЧЕРЕ́ТИНЕ — селище міського типу (з 1957 року), центр селищної Ради, розташоване за 36 км на північний захід від районного центру. Залізнична станція. У північній частині селища є ставок, звідки бере початок невелика річка Клебан-Бик, притока Кривого Торця. Населення — 3235 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Архангельське, Керамік, Новобахмутівка, Новокалинове, Сокіл, Соловйове.

На території Очеретиного розміщений експериментальний керамічний завод (побудований у 1930 році). На станції є хлібоприймальний пункт.

У селищі — восьмирічна школа, школа робітничої молоді, бібліотека, клуб. Є дитячий садок і ясла. Функціонують лікарня, 2 медичних пункти. Працюють 10 магазинів, їдальня, побутовий павільйон.

Очеретине засноване у 1880 році в зв'язку з будівництвом тут залізниці й станції.

ПАНТЕЛЕЙМО́НІВКА — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Розташована за 18 км на північ від районного центру. Залізнична станція. Населення — 6545 чоловік.

На південний захід від станції Пантелеймо-

нівка у 1926 році почалося будівництво одного з первістків соціалістичної індустрії — заводу вогнетривких виробів ім. К. Маркса. 1 квітня 1930 року підприємство стало до ладу. Працюють тут 1363 чоловіка. Трудівники кожного року виробляють продукцію на 17,4 млн. крб. Майже одночасно з цим заводом було зведено і завод будівельної цегли, який згодом почав випускати залізобетонні вироби. На станції є тягова підстанція, яка обслуговує електрифіковану залізницю.

Навколо заводу виросло селище. Тут — 2 середні школи (в т. ч. школа робітничої молоді), 2 бібліотеки і 2 клуби. Функціонують лікарня і профілакторій санаторного типу. Є 14 магазинів, 2 їдальні, побутовий комбінат. У центрі Пантелеймонівки, у сквері встановлено пам'ятники В. І. Леніну, а також радянським воїнам, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. На 40 га висаджено парк, є став.

Заснування Пантелеймонівки належить до 1876 року і пов'язане з будівництвом залізниці і станції.

ПЕРВОМА́ЙСЬКЕ (до 1932 року — Марченки) — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км на захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Авдіївка. Населення — 1220 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Водяне, Лозове, Невельське, Натайлове, Піски, Северне.

У селі міститься центральна садиба радгоспу «Авдіївський», посівна площа якого — 3135 га. Виробничий напрям — вирощування овочів, розвинуте молочне тваринництво. На держплемптахозаводі ім. Чкалова (розміщений у с. Нетайловому) працює пташницею Герой Соціалістичної Праці У. П. Панчеха. За високі показники у розвитку тваринництва бригадиру Г. О. Антипову, що трудиться на Донецькій державній обласній дослідній станції «Піски» (с-ще Піски), присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

На території Первомайського — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Функціонують 2 медичних пункти. Є дитячий садок. Працюють 4 магазини, побутова майстерня. Тут поховано 1578 воїнів, що полягли у боях за визволення району від гітлерівських загарбників. На братській могилі встановлено пам'ятник.

Село засноване у другій половині XIX століття.

РО́ЗІВКА (до 1923 року — Олександропіль)— село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км на північ від районного центру і за 13 км від залізничної станції Скотувата. Населення — 313 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новобахмутівка, Новоселівка, Пантелеймонівка.

На території Новоселівки розташована центральна садиба багатогалузевого господарства — колгоспу «Перемога», який має 2158 га орної землі. Основний напрям — виробництво зерна; розвинуте молочне тваринництво, птахівництво. Вирощується соняшник.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла.

Розівка заснована в середині XIX ст німцями-колоністами. На загальних зборах, що відбулися 18 липня 1923 року, було прийняте рішення про перейменування села на честь Рози Люксембург.

СКОТУВА́ТА — селище міського типу (з 1963 року), центр селищної Ради. Розташована за 12 км на північ від районного центру. У селищі міститься залізнична станція Скотувата. Населення — 4,1 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Василівка, Красний Партизан, Троїцьке.

Колгосп «Правда», центральна садиба якого розташована у Скотуватій, має 2571 га орної землі. Спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Розвинуте свинарство.

У селищі — середня школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла і садок. Функціонує лікарня. Є комбінат побутового обслуговування.

Скотувата заснована на місці запорізького зимівника у 1772 році. Партосередок створено у 1920 році (секретар Ф. Г. Сафонов), комсомольську організацію (секретар Н. І. Драгунов) сформовано наступного року.

СПАРТА́К — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Ясинувата. Населення — 2008 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселе, Жданове, Крута Балка, Мінеральне, Опитне, Яковлівка.

Центральна садиба радгоспу «Спартак» міститься у Спартаку. Господарство має 3546 га орної землі. Основний виробничий напрям — молочне тваринництво, овочівництво. За досягнення у сільськогосподарському виробництві орденом Леніна нагороджені директор радгоспу В. С. Співаков, бригадир овочівницької бригади Л. І. Бешуля, старший прораб радгоспу Л. М. Кондратов.

На території села — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дитячий садок. Є магазин, їдальня.

Заснований Спартак у 1922 році.

Неподалік від Яковлівки збереглися кургани доби бронзи.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

Л

М

Н

О

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

К

Л

М

Н

О

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

В доборі документів, матеріалів та ілюстрацій, використаних у текстах нарисів і довідок, подавали допомогу: Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний архів давніх актів СРСР, Центральний державний військово-історичний архів СРСР, Центральний державний архів народного господарства СРСР, Центральний державний архів Радянської Армії, Архів Міністерства оборони СРСР, Центральний державний архів кінофотофонодокументів СРСР, Державна ордена Леніна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, Державна ордена Трудового Червоного Прапора публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Наукова бібліотека Інституту історії АН УРСР, Книжкова палата УРСР, Центральний музей В. І. Леніна (Москва), Державний музей етнографії народів СРСР (Ленінград), Державний музей образотворчого мистецтва ім. О. С. Пушкіна, Державний історичний музей УРСР (Київ), Державний музей українського мистецтва (Київ), Партійний архів Донецького обкому КП України; облдержархіви: Донецький, Дніпропетровський, Харківський, Ростовський.

Велику допомогу в роботі авторському колективу подали Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР і Міністерство освіти УРСР, кафедри суспільних наук вузів Донецька, Жданова, Горлівки, Слов'янська, Краматорська. У збиранні та опрацюванні матеріалів авторам і редколегії тому допомагали: інструктор Донецького обкому КП України О. М. Важев, старший інструктор виконкому обласної Ради депутатів трудящих В. П. Ганько, працівники організацій та установ: обласного партійного архіву — О. В. Грушко, Г. П. Кожанов; обласного державного архіву — С. В. Титова, Г. І. Шувалова; обласної бібліотеки ім. Н. К. Крупської — І. В. Жданова, Г. О. Климашова, Л. О. Коссе, Н. Д. Пономарьова; обласного краєзнавчого музею — І. М. Логвиненко; обласного художнього музею — В. І. Пугач; облстатуправління — Н. В. Генералова, а також завідуючий редакцією видавництва «Донбас» В. Р. Рибинець, старший редактор телестудії М. Т. Маншилин, художник С. В. Ілюшин. У виготовленні карт і діаграм брали участь завідуюча кабінетом етнографії Донецького державного університету Л. С. Федорова, завідуючий кабінетом кафедри історії КПРС і політекономії Донецького медичного інституту І. О. Кукса, працівники Донецької землевпорядної експедиції інституту «Укрземпроект», Інституту економіки промисловості АН УРСР.

У редагуванні нарисів та поданні допомоги авторам брали участь доценти Донецького державного університету І. М. Бондарєв, В. А. Носков, Донецького політехнічного інституту О. Ф. Бондар, Донецького медичного інституту Т. І. Денисов, В. І. Паталажкіна, Ждановського металургійного інституту В. І. Кузнецова, секретар виконкому обласної Ради депутатів трудящих В. І. Колдоба.

У підготовці матеріалів для нарисів і довідок активну участь брали: Донецька область і м. Донецьк: С. З. Альтер — краєзнавець, О. С. Бородай — лектор міськкому КП України, І. Ю. Ковальов — колишній секретар міськкому КП України, Ф. П. Ревенко — заступник завідуючого відділом пропаганди та агітації обкому КП України, П. О. Решетняк — пенсіонер. Амвросіївський район: М. П. Галкін — інспектор райвно, М. Ф. Григоренко — голова районної планової комісії, М. П. Пономарьов — секретар райкому КП України, І. М. Тимченко — голова Благодатненської сільради. Артемівський район: В. А. Волянський — директор школи, М. О. Гришин — пенсіонер, О. Т. Гришко — заступник голови райвиконкому, Л. П. Даниленко — завідуюча відділом пропаганди та агітації райкому КП України, О. М. Дігтяр — колишній секретар міськкому КП України, Б. П. Ковтун — майстер технічного училища № 7, І. К. Кравченко — секретар райкому КП України, А. І. Кулик — пенсіонер, В. Ф. Самойлова — завідуюча міським держархівом, З. А. Сафронова — секретар міськкому КП України, Б. Я. Темний — завідуючий парткабінетом райкому КП України, М. М. Тишкін — начальник відділу кадрів заводу ім. Квірінга, М. В. Трофимов — конструктор рудоуправління «Артемсіль», В. П. Циба — пенсіонер. Великоновосілківський район: Т. М. Провозін — редактор газети «Путь к коммунизму». Волноваський район: Ф. П. Бойко — завідуючий відділом пропаганди та агітації райкому КП України, В. С. Тетерюк — секретар райкому КП України. Володарський район: І. І. Мілтих — завідуючий відділом культури райвиконкому, К. А. Терентьєва — вчитель, Д. І. Шпак — голова райвиконкому. М. Горлівка: С. М. Анісімов — секретар міськкому КП України, С. М. Микульчик — завідуюча відділом пропаганди та агітації міськкому партії, О. А. Рафальський — голова комітету народного контролю. М. Дебальцеве: Ю. М. Брайнін — інспектор міськради, П. С. Денисов — завідуючий технічним кабінетом машинобудівного заводу, О. К. Крючкова — пенсіонер. М. Дзержинськ: О. Л. Іваненко, В. П. Набережних — директори шкіл, Л. В. Реуцька — секретар міськкому КП України. Добропільський район: К. П. Баришниченко — директор школи, А. М. Гавриличев — завідуючий відділом пропаганди та агітації райкому КП України, С. Ф. Набатов — помічник начальника дільниці ВШТ шахти № 1—2 «Добропілля», І. П. Підіпригора — вчитель, К. П. Рарок — директор школи, Д. С. Рибальченко — інспектор райвно, І. М. Сторчеус — архітектор, В. М. Устюгов — учитель. М. Дружківка: М. І. Базаров — інспектор міського управління статистики, Й. Х. Бугара — директор школи, В. В. Єлісеєв — секретар міськкому КП України. М. Єнакієве: І. Д. Рахман — редактор багатотиражної газети, В. М. Шаршаков — директор Донецької студії телебачення. М. Жданов: М. М. Галактіонов — секретар міськкому КП України. Костянтинівський район: М. І. Ганевський — голова правління райспоживспілки, О. П. Гейченко — завідуюча відділом пропаганди та агітації міськкому КП України, |О. Є Дзюба| — колишній редактор газети «Знамя индустрии», А. М. Зайчикова — завідуюча кабінетом політосвіти райкому КП України, Т. М. Шовкуненко — голова районної планової комісії, М. І. Юринов — пенсіонер, К. Г. Якусевич — секретар міськкому КП України. М. Краматорськ: Є. Ф. Марапулець — пенсіонерка, І. Г. Степаненко — вчитель, Щербініна З. П. — секретар міськкому КП України. Красноармійський район: К. С. Беликов — пенсіонер, Л. М. Вігулярна — секретар міськкому КП України, А. С. Жерновой — секретар райкому КП України, Г. О. Мапойло — директор педучилища, Г. С. Минаков — редактор багатотиражної газети «Димитровец», І. О. Надєєв — пенсіонер, М. І. Наумов — секретар міськкому КП України, М. Д. Сидоренко, Т. Д. Слюсарева, Й. І. Фісай — вчителі, Л. Д. Хроленко — редактор багатотиражної газети «Передовик производства». Краснолиманський район: В. Г. Добров — начальник відділу навчальних закладів

Донецької залізниці, М. В. Таткало — пенсіонер, О. М. Шинкаренко — пенсіонер, Т. П. Ярчук — викладач медучилища. М. Макіївка: А. З. Биковський — завідуючий відділом пропаганди та агітації райкому КП України, В. І. Злобін — пенсіонер, І. П. Кулик — пенсіонер, Л. Г. Черникова — секретар міськкому КП України. Мар'їнський район: П. І. Смоляр — секретар райкому КП України. Новоазовський район: В. А. Алімов — завідуючий райвно, А. В. Артушенко — пенсіонер, К. С. Баранов — секретар райкому КП України, В. П. Гриценко — секретар райкому КП України, Д. І. Ізюмський — секретар виконкому райради. Олександрівський район: М. П. Мартиненко — секретар райкому КП України, І. К. Миленко — завідуючий кабінетом політосвіти райкому КП України, В. П. Решетченко — інструктор райкому КП України, А. І. Щербак — секретар виконкому райради. Першотравневий район: А. Й. Гирдо — заступник редактора газети «Сельская новь», В. Ф. Котенджі — пенсіонер, І. М. Мурза — лектор райкому КП України, Л. П. Титишов — пенсіонер. М. Селидове: Ф. О. Колесник — пенсіонер, В. І. Масло — директор школи, В. Й. Ткаченко — завідуючий відділом пропаганди та агітації міськкому КП України, І. М. Утка — пенсіонер, Ф. М. Цвигун — учитель. Слов'янський район: А. С. Бут — голова районної планової комісії, З. М. Войновська — завідуюча відділом пропаганди та агітації міськкому КП України, Г. І. Землянський — секретар райкому КП України, М. І. Карпов — керуючий сільськогосподарським відділенням «Донрибокомбінату», М. Я. Чернявський — доцент Слов'янського педагогічного інституту. М. Сніжне: І. М. Глушко — робітник шахти № 10-біс, В. П. Куц — пенсіонер, Л. І. Шульгіна — завідуюча сектором обліку райкому КП України. Старобешівський район: М. М. Ангелін — пенсіонер, І. Г. Коц — секретар партійного комітету Комсомольського рудоуправління, Н. М. Чубіпа — старший інженер технічного відділу Комсомольського рудоуправління, М. П. Фролов — секретар виконкому райради. Тельманівський район: Р. Т. Соколова — директор школи. М. Торез: П. В. Бєляков — завідуючий музеєм шахти № 3-біс, В. І. Закатова — колишній секретар міськкому КП України, Л. О. Єрмоленко — пенсіонер. М. Харцизьк: І. М. Бабанов — бригадир прохідників шахтоуправління № 4, М. Ф. Гуляєв — Герой Соціалістичної Праці, пенсіонер, І. Г. Копилов — учитель, І. І. Панченко — завідуючий відділом пропаганди та агітації міськкому КП України, О. О. Пригода — пенсіонер. Шахтарський район: Н. С. Іванцова — завідуюча відділом пропаганди та агітації міськкому КП України, С. В. Колесникова — інспектор міського управління статистики, М. І. Кремешний — завідуючий парткабінетом міськкому КП України, М. А. Шевкаленко — інструктор райкому КП України. Ясинуватський район: В. А. Козлова — завідуюча відділом районної інспекції державного страхування.

Матеріали по археології до нарисів і довідок опрацювали старший викладач Донецького державного університету Д. С. Цвейбель та співробітник музею університету О. Т. Шаповалов.

Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР П. М. Балковий, Є. Ф. Бєлінський, В. М. Зайцев, В. Д. Калита, А. А. Кондратський, М. Ф. Котляр, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, Д. І. Мишко, Л. В. Олійник, І. С. Слабєєв; Інституту літератури АН УРСР — О. І. Кудін; Ради по вивченню продуктивних сил УРСР при Президії АН УРСР — Г. К. Макаренко.

Науково-методичне керівництво і допомогу авторам у виявленні та опрацюванні матеріалів здійснювали: з питань археології — науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно; з питань культури — науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т Рильського АН УРСР П Д. Павлій.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЁЛ УССР
Донецкая область
(На украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*

Редактори: *П. С. Дишлевий, Л. М. Задунайська, Л. М. Кузьменко, Н. Д. Михальська, О. Х. Ромащенко, С. П. Стрілкова, В. П. Титаренко, В. В. Чигирик* (керівник редакційної групи)
Літературний редактор *В. Ф. Кошик*

Художник *В. І. Юрчишин*
Художній редактор *Ю. С. Яхніс*
Технічний редактор *Л. О. Петронюк*
Редагування карт: *І. Е. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська, Є. В. Мержвинський, Л. М. Чернишевич*
Коректори: *Г. Д. Лазаренко, М. К. Рудницька, В. М. Юдіна*

В тексті вміщено 446 фотоілюстрацій, 25 карт, 12 кольорових вклейок. Том здано до набору 5.VII 1970 р., підписано до друку 12.XI 1970 р. БФ 02249. Тираж 15000. Формат $84\times108^{1}/_{16}$, фіз. друк. арк. 62+ 1,5 арк. вклейок. Умовн. друкарських арк. 106,68, обліково-видавничих арк 112,55. Замовлення 257. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків, Донець-Захаржевська, 6/8